ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

LAOGRAPHIA

BULLETIN

OF THE

HELLENIC FOLKLORE SOCIETY

VOLUME XLIII (43)
(2013 - 2016)

ATHENS
2017

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΜΓ΄ (43)
(2013 - 2016)

ΑΘΗΝΑ
2017

Ο 43ος τόμος της «Λαογραφίας»
τυπώθηκε με χορηγία
του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη
και του Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη

ISSN 1010-7266

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, Διευθυντής της «Λαογραφίας»
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ
ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΖΑΣ
ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος:	Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ
Α΄ Αντιπρόεδρος:	Β. ΠΟΥΧΝΕΡ
Β΄ Αντιπρόεδρος:	ΑΙΚ. ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ
Γεν. Γραμματέας:	ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
Ειδικός Γραμματέας:	Γ. Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ
Ταμίας:	Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ
Μέλη:	ΕΥΑΓΓ. ΑΥΔΙΚΟΣ
	ΑΡ. ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ
	Γ. ΚΟΥΖΑΣ
	Μ. Γ. ΣΕΡΓΗΣ
	ΑΝΝΑ ΛΥΔΑΚΗ
	ΓΕΡ. ΡΗΓΑΤΟΣ

EDITORIAL COMMITTEE

MICHAEL G. MERAKLIS, Chairman of Laographia
GEORGIOS N. AIKATERINIDIS
MINAS AL. ALEXIADIS
MANOLIS G. VARVOUNIS
GEORGIOS KOUZAS
WALTER PUCHNER

MANAGING COMMITTEE

President:	M. G. MERAKLIS
First Vice President:	W. PUCHNER
Second Vice President:	AIK. POLYMEROU-KAMILAKI
General Secratary:	M. AL. ALEXIADIS
Special Secretary:	G. N. AIKATERINIDIS
Treasurer:	M. G. VARVOUNIS
Members:	E. AVDIKOS
	A. DOULAVERAS
	G. KOUZAΣ
	M. G. SERGIS
	ANNA LYDAKI
	GER. RIGATOS

ΜΕΛΕΤΕΣ

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 9

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ

ΤΑ «ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΑ» ΔΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΛΕΥΚΟΠΗΓΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ*

Η φροντίδα των κατοίκων ενός οικισμού να προφυλαχτούν από αρρώστιες και άλλα δεινά, καθώς και η προσπάθεια να εξασφαλίσουν την παραγωγή τους από κάθε κίνδυνο, ανομβρία, χαλάζι, επιζωοτία κλπ., είχε οδηγήσει σε μια πολυποίκιλη μαγικοθρησκευτική πρακτική, που απέβλεπε στην περιχαράκωση, στη διασφάλιση των ορίων του οικισμού.

Από τους πιο αρχέγονους τρόπους περιχαράκωσης ήταν η τελετουργική περιάροση της περιοχής με δύο δίδυμα μοσχαράκια, τα οποία κατόπιν έθαβαν εκεί όπου έκλεινε ο κύκλος που διαγραφόταν με το αλέτρι[1]. Η περιφορά αυτή γινόταν συνήθως προληπτικά στο «γκαίνιασμα» (εγκαίνια) ενός οικισμού, αλλά και όταν επιδημία ή άλλο κακό απειλούσε μια κατοικημένη περιοχή, όπως παραδίδεται ότι έγινε π.χ. το 1892 και στη μικρή τότε Αθήνα, όταν ενέσκηψε εκεί «το δεύτερο θανατικό», ανήμερα του αγίου Χαραλάμπους, οπότε σαράντα μονοστέφανες γυναίκες πρόσφεραν από κάποιο χρηματικό ποσό και με αυτό κατασκεύασαν ένα αλετράκι κι ένα μικρό ασημένιο κακκάβι (καζάνι), πήραν δύο μοσχαράκια δίδυμα, τα έζευξαν στο αλετράκι και όργωσαν. Στη συνέχεια έγραψαν τις αρρώστιες όλες, τις τοποθέτησαν στο κακκαβάκι και πήγαν εκεί όπου είναι σήμερα το Γκάζι, τις παράχωσαν μαζί με τα μοσχαράκια και το αλετράκι κι από πάνω έστησαν μια μικρή κολόνα.

Όμοια τελετουργία είχε γίνει, όπως λέγεται, και στο πρώτο θανατικό, το 1798, που είχε ενσκήψει και πάλι λοιμός στην περιοχή. Και τότε είχε τοποθετηθεί, με ανάλογη τελετουργία, ένα κολονάκι στα νότια της Ακρόπολης, ενώ τρίτο τοποθε-

---

* Ανακοίνωση στην 3η Ημερίδα Πολιτισμού και Παράδοσης, Λευκοπηγή 20 Απριλίου 2008, που είχε οργανωθεί από τον Τοπικό Πολιτιστικό Σύλλογο «Μέγας Αλέξανδρος».

1. Γ. Ν. Αικατερινίδης, *Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες. Λειτουργία-Μορφολογία-Τυπολογία.* Αθήναι 1979, σελ. 152-153 (*Λαογραφία*, Παράρτημα, αρ. 8).

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 10

τήθηκε στην αθηναϊκή συνοικία, στους πρόποδες του Λυκαβηττού, η οποία πήρε την ονομασία της ακριβώς από το κολονάκι αυτό[2].

Ένας άλλος, πιο συνηθισμένος τρόπος για μόνιμη προστασία του οικισμού, ήταν να χτίσουν εικονοστάσια ή ναΰδρια σε τέσσερις εισόδους του χωριού, οι οποίες βρίσκονταν σε θέσεις αντίστοιχες με τα ισάριθμα σημεία του ορίζοντα, ώστε να σχηματίζεται το σημείο του σταυρού, το οποίο, ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, κηρύσσεται ως το κατεξοχήν όπλο προστασίας και βοήθειας των πιστών, φυλακτήριον μέγα και φόβος δαιμόνων[3].

Εικονοστάσια και ναΰδρια μπορεί να είναι και πολύ περισσότερα, περικλείοντας προστατευτικά το χωριό με τον νοητό κύκλο που δημιουργείται. Για παράδειγμα, στην Καλή Βρύση Δράμας, την Πέμπτη της Διακαινησίμου, η εθιμική λιτανευτική την ημέρα αυτή περιφορά της εικόνας της Αναστάσεως περνά διαδοχικά από εννέα ξωκλήσια και προσκυνητάρια, κυκλικά διατεταγμένα στο αγροτικό όριο του χωριού[4]. Έτσι, όπως σημειώνει ο καθηγητής Αλέξανδρος-Φ. Λαγόπουλος, πολεοδόμος και εθνολόγος, «μία από τις πιο βαθιά ριζωμένες πρακτικές στον ελληνικό χώρο, που έχει αφήσει τα ίχνη της μέχρι σήμερα και είχε κεντρική σημασία για την ταυτότητα, την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας και τη συμβολική επιβίωση μίας κοινότητας, είναι η καθαγίαση του χώρου της. Χωριό και πόλη καθαγιάζονται μέσω της απόσπασης από τον βέβηλο χώρο και της μαγικο-θρησκευτικής οριοθέτησής τους, που προφυλάσσει από κάθε τι το δαιμονικό και κακό (…). Οι πρακτικές αυτές αποδίδουν στον χώρο του οικισμού διάφορους τύπους μίας συμβολικής γεωμετρίας, οι οποίοι είναι εξαιρετικά συγγενικοί μεταξύ τους»[5].

Στο μαγικο-θρησκευτικό αυτό πλαίσιο εντάσσονται και τα «σταυρωμένα» δέντρα της Λευκοπηγής Κοζάνης, που διασώζουν τη μνήμη μιας τοπικής παράδοσης ευρύτατα γνωστής και σήμερα. Η γνωριμία μου με αυτά έγινε τον Αύγουστο του 2000, στο πλαίσιο επιτόπιας λαογραφικής έρευνας, όταν τυχαία αντίκρισα έναν

---

2. Ν. Γ. Πολίτης, «Αι ασθένειαι κατά τους μύθους του ελληνικού λαού». *Λαογραφικά Σύμμεικτα* Γ΄ (1931), σελ.74-76· βλ. και Γ.Ν. Αικατερινίδης, «Το πουκαμισάκι του αγίου Χαραλάμπου. Ο εξορκισμός της πανώλης, τα τρία κολονάκια και το ριζικό της Αθήνας». *Καθημερινή-7 Ημέρες*, 4 Φεβρ. 2001, σελ. 169. Όπως παραδίδεται για το πρώτο θανατικό, μετά που έστησαν το κολονάκι, «έγνεσαν μπαμπάκι, το έκαμαν πανί μονομερίς και κατασκεύασαν πουκαμισάκι του αγίου Χαραλάμπου και το κρέμασαν του αγίου και την ακόλουθον ημέραν το έκοψαν σε τεμάχια και μοιράσθη εις όλους, τα οποία έκαμαν φυλαχτά».

3. Κατά τον Μ. Αθανάσιον, «Πάσα δαιμόνων φαντασία τω σημείω τούτω [του σταυρού] απελαύνεται» (Ν. Γ. Πολίτης, *Νεοελληνική Μυθολογία*, Μέρ. Β΄, εν Αθήναις 1874, σελ. 459-460).

4. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Πασχαλινό δρώμενο ευετηρίας στην Καλή Βρύση Δράμας». *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας* 28 (1987-1998), σελ. 29-42.

5. Αλέξανδρος - Φαίδων Λαγόπουλος, *Ο Ουρανός πάνω στη Γη. Τελετουργίες καθαγίασης του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους*. Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2002 (οπισθόφυλλο).

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 11

ξύλινο σταυρό καρφωμένο στον κορμό αχλαδιάς δίπλα στον δρόμο, σε περίβολο σπιτιού στις παρυφές του χωριού.

Το θέμα μού ήταν γνωστό από άλλες περιοχές μέσα από συναφείς μελέτες μου. Πάντοτε, όμως, υπάρχει το στοιχείο της παραλλαγής ενός λαογραφικού φαινόμενου που εκφράζει εναργέστατα την ψυχολογία της τοπικής κοινωνίας με τους ποικίλους παράγοντες που την διαμορφώνουν.

Τότε πληροφορήθηκα και για άλλους όμοιους σταυρούς και κατέγραψα την παράδοση για την τοποθέτησή τους, όπως διασώζεται σήμερα. Ότι, δηλαδή, «κάποτε ήταν μια χολέρα και πένθησκε ο κόσμος. Μετά ύστερα έκαμαν δέηση γύρω-γύρω από το χωριό και έβαλαν σταυρούς στις τέσσερις μεριές σε αχλαδιές και σε πλατάνι και σταμάτησε ο θάνατος»[6].

Στους σταυρούς αυτούς αναφέρεται νοσταλγικά ο πανεπιστημιακός καθηγητής Παντελής Πάσχος, εκλεκτό τέκνο της Λευκοπηγής, σε ομότιτλη με τη γενέτειρα ποιητική συλλογή του, αναρωτώμενος στην ξενιτιά που βρίσκεται:

…να υπάρχει τάχα το πλατάνι εκείνο, με τον ξύλινο
σταυρό επάνω στον κορμό του καρφωμένο,
για να σταυροκοπιούνται φεύγοντας για τα χωράφια
οι χωριανοί μου και να παίρνουν δύναμη[7]*;*

Στην παράδοση και στους σταυρούς αναφέρεται και ο Λευκοπηγιώτης νομικός και λογοτέχνης Βασίλης Καραγιάννης, αναπολώντας τα παιδικά του χρόνια, όταν στην εθιμική περιφορά των εικονισμάτων τα Θεοφάνεια σήκωνε το βαρύ εικόνισμα του Προδρόμου σ' όλη τη διάρκεια της τελετουργίας:

«Στο παλιό καραγάτσι καρφωμένος ο ξύλινος σταυρός. Πρώτη στάση. Θα ακολουθούσαν κι άλλες. Η πορεία από παλιά σε σχήμα χιαστί-σταυρός παραμορφωμένος. Στις αχλαδιές στα Μαρμάρια, στο Σταυρό, και σε εκείνη στο σπίτι του Γ.Κ., καθώς και στο γερτό πλατάνι στο Γιοφύρι. Η πορεία αυτή γινόταν κάθε Φώτα, διασχίζοντας τα χωράφια γεμάτα με λάσπη γεναριάτικη. Στα Μαρμάρια η πρώτη σταυρωμένη αχλαδιά. Λέει η ιστορία, ανάμικτη με παράδοση, μύθους και προλήψεις, πως το 1920, που είχε ήδη λήξει ο μεγάλος πόλεμος αλλά δεν είχε έλθει η μεγάλη καταστροφή και μόνον οι επιδημίες ξαπλώνονταν στα παγκόσμια

---

6. Κέντρο Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών (Κ.Λ.), χφο αρ. 4711, σ. 27· βλ. και σελ. 17-18.

7. Π. Β. Πάσχος, *Λευκοπηγή. Νοσταλγία κ' επιστροφή στο γενέθλιο τόπο.* Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1994, σ.134. Για τον Π. Β. Πάσχο, καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, βλ. άρθρο του Γ. Μπαμπινιώτη στο περ. *Η Παρέμβαση – Πνευματική Επιθεώρηση της Κοζάνης*, τεύχ. 134 (Δεκ. 2005 – Φεβρ. 2006), σελ. 23-25. Βλ. και Π. Β. Πάσχος, *Μια βραδιά στην Κοζάνη αφιερωμένη στον ποιητή.* Εκδόσεις Παρέμβαση. Κοζάνη 1996 (Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, αρ. 49).

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 12

πεδία, για να προφυλαχτεί το χωριό από το θανατικό που χτύπησε τη διπλανή μεγάλη πόλη (χίλια παιδιά μικρά έφαγε η διφθερίτιδα ή κάποια ισπανική παραλλαγή της), ο παπα-Στέργιος κάρφωσε σ' όλες τις εισόδους του χωριού στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα ξύλινους σταυρούς σε δέντρα. Και η αρρώστια δεν μπήκε. Δεν την άφησε το αόρατο μεν πλην αποτελεσματικό θρησκευτικό συρματόπλεγμα. Έκτοτε κάθε Θεοφάνεια γύριζαν τις εικόνες σ' αυτά τα σημεία. Αρχαίες μνήμες… Στο πλατάνι στο πρώτο Γιοφύρι είχε επίσης καρφώσει σταυρό. Αργότερα, χρόνια πολλά μετά, οι γείτονες έδιναν στην εκκλησία χρήματα για τις ανάγκες της, αρκεί να το κόψουν, να μη σκιάζει τους μπαξέδες τους. Δεν τούς άφησε, όμως, η κοινοτική αρχή. Ήταν ευλογημένο. Προστάτευσε κι αυτό το χωριό όπως και οι αχλαδιές. Ο ξύλινος σταυρός το έσωσε.

Στο Σταυρό, το σταυροδρόμι πήρε τ' όνομα από τον ξύλινο σταυρό. Εδώ ο δρόμος διχάζεται. Ένας πάει στη Μάνα – πηγή και φτάνει μέχρι το Χάβο (ακούς Χάβος, ομηρικό θραύσμα) κι ο άλλος καταλήγει στην Παναγιά-μάνα που περιθάλπει τα σώματα στην τελευταία τους ανάπαυση. Η αχλαδιά στο Σταυρό ζει ακόμα. Γέρικη. Κανείς όμως δεν τολμά να την πειράξει. Είχαν κάτι ιερό πάνω τους. Ακόμα κι οι ορθολογιστές του καιρού μας τις προσπερνούσαν με ουδετερότητα ευμενή…». [8]

Για την περιφορά των εικονισμάτων την ημέρα των Θεοφανείων έχομε και μια άλλη ενδιαφέρουσα περιγραφή από δάσκαλο που υπηρέτησε παλαιότερα στη Λευκοπηγή: Το πρωί, αφού γινόταν δημοπρασία των εικόνων για να αναδειχθεί εκείνος που θα κρατούσε την εικόνα της Βαπτίσεως[9], *«τα παλικάρια έπαιρναν τις εικόνες (που τις είχαν συγκεντρώσει απ' όλες τις εκκλησίες του χωριού) και τις περιέφερναν γύρω από τη Λευκοπηγή φωνάζοντας δυνατά και βροντερά όλα μαζί Κυργιαλέησον. Κι έτρεχαν γύρω από το χωριό, πότε σταματώντας στα ξωκλήσια και πότε σε μεγάλα δέντρα, τα οποία και ύψωναν. Χάραζαν, δηλαδή, πάνω στη φλούδα του δέντρου το σχήμα του σταυρού, οπότε το δέντρο αυτό στο εξής θεωρούνταν υψωμένο κι όλο το χρόνο το θεωρούσαν μεγάλη αμαρτία να κόψουν ακόμα κι ένα κλωνάρι από το ιερό αυτό δέντρο… Με την περιφορά των εικόνων και τα Κυργιαλέησον πίστευαν ότι οι κακές αρρώστιες δε θά μπαιναν μέσα στο χωριό, παρά θα σταματούσαν έξω από αυτό και μάλιστα έξω από τον κύκλο που 'χαν διαγράψει με τις εικόνες την ημέρα αυτή των Φώτων».*[10]

Περιγραφή για τα σταυρωμένα δέντρα υπάρχει και σε Πρακτικά Συμποσίου

---

8. Β. Π. Καραγιάννης, «Οι σταυρωμένες αχλαδιές». *Περιπλάνηση ένδον*. Κοζάνη 1995, σελ. 17-21 (Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, αρ. 45). Βλ. και *Γνωριμία με τη Λευκοπηγή*, έκδοση Κοινότητας, 1997, σελ. 7-9.

9. Για δημοπρασίες εικόνων κλπ. βλ. Μηνάς Αλεξιάδης, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί». *Δωδώνη* Στ΄ (1977), σελ. 397-405.

10. Λάζαρος Ε. Νάνος, *Το Βελίστι (Λευκοπηγή). Ιστορία-Λαογραφία*. Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 140-142. Για τελετουργικό ύψωμα δέντρων βλ παρακάτω, σημείωση αρ. 15.

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 13

για τον λαϊκό πολιτισμό του Δυτικομακεδονικού χώρου: *«Στη Λευκοπηγή (παλαιό όνομα: Βιλίστ', το), για να αποφύγουν τη χολέρα που θέριζε την περιοχή, θωράκισαν, "σταύρουσαν" το χωριό, σταυρώνοντας τόσα δέντρα, όσα και οι δρόμοι που οδηγούν έξω. Σήμανε ο παπάς την καμπάνα, συγκεντρώθηκαν οι κάτοικοι - μερικοί κρατούσαν ξύλινους σταυρούς από ξύλο αντοχής - βγήκαν στην ανατολική άκρη και σταύρωσαν την πρώτη απιδιά καρφώνοντας στην ανατολική μεριά του κορμιού της έναν ξύλινο σταυρό απ' τους σταυρούς που είχαν μαζί τους. Συνέχισαν την πορεία περιφερειακά και κάρφωσαν άλλους τέσσερις σταυρούς σε δέντρα που βρίσκονταν στις άλλες εξόδους» (…). Το σταύρωμα έγινε γύρω στα 1918 και το πομπικό γύρισμα άρχισε από το κάτω μέρος του χωριού (ανατολική πάλι πλευρά). Σταυρούς κάρφωσαν σε απιδιά στην ανατολική άκρη, σε απιδιά πάλι στο τρίστρατο Παναγιά-μάνα (πηγή)-χωριό, σε πλάτανο στο τρίστρατο στη θέση Γιουφύρ', σε απιδιά προς την κατεύθυνση της Κοζάνης (όταν αστραποκάφτηκε η απιδιά το σταυρό τον κάρφωσαν σε κορμό φτελιάς) και τέλος σε ιτιά κοντά στο νερόμυλο χαμηλότερα απ' το χωριό. Οι σταυροί καρφώνονταν προς την μεριά "που βαραίν' ου ήλιος" και στο ύψος αναστήματος ανθρώπου. Η λιτανεία έγινε Φθινόπωρο και παπάς του χωριού ήταν ο Μάρκος Παπακώστας (;). Οι κάτοικοι ακολουθούσαν με αναμμένες λαμπάδες. Όταν περνούν από τα σταυρωμένα δέντρα σταυροκοπιούνται τρεις φορές.*

Την ίδια πορεία ακολουθούν τα Φώτα με τον παπά μπροστά και τα εικονίσματα στα χέρια, καθώς και σε περίπτωση ανομβρίας, αλλ' αυτή τη φορά μαζί με την "πιρπιρούνα". Προστατευτικοί σταυροί στην περιοχή του "Τσιαρσιαμπά" (ΝΔ της Κοζάνης) χαράζονται στα δέντρα για το προφύλαγμα απ' τους κεραυνούς. Το χάραγμα γίνεται ενώ βρίσκονται κάτω από τα κλωνάρια για να προστατευθούν απ' τη βροχή»[11].

Στα σταυρωμένα αυτά δέντρα της Λευκοπηγής αναφέρεται εκτενώς και ο Λαγόπουλος με σημαντικές παρατηρήσεις, αρύοντας από παλαιότερα δημοσιεύματα και από δική του έρευνα. Όπως πιστεύει: «Πρέπει να καθαγιάσθηκαν αρχικά πέντε συνολικά δέντρα, τα οποία βρίσκονταν πάνω στους κύριους δρόμους που οδηγούσαν στον οικισμό εάν το δέντρο του αγίου Παντελεήμονα δεν είναι μεταγενέστερο, τότε ήταν το μόνο που βρισκόταν σε κάποια απόσταση από κύριο δρό-

11. Άρις Μπακαΐμης, «Από την περιάρωσι στο σταύρωμα. Η επιβίωση μιας αρχαιοελληνικής αποτρεπτικής ενέργειας στη δυτικομακεδονική παράδοση». *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Ιστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας και Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού χώρου.* Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκης, 1978, σελ. 7-8 και σ. 11, σημείωση αρ. 14 (συμπληρωματικό κείμενο της αφήγησης). Βλ. του ιδίου: «Η αποτρεπτική δύναμη της ανθρωποθυσίας σε μια Δυτικομακεδονική παράδοση». *Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου Ιστορίας - Λαογραφίας - Γλωσσολογίας και Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού χώρου.* Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκης, 1982, σ. 155 (όπου φωτογραφία: «Η σταυρωμένη απιδιά στην ανατολική άκρη της Λευκοπηγής»).

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 14

μο. Δύο από αυτά, στο "Γιουφύρ" και στον Σταυρό, βρίσκονται σε τρίστρατα. Τέσσερα δέντρα σχετίζονταν, λιγότερο ή περισσότερο άμεσα, με τα κύρια σημεία του ορίζοντα, σχέση που υπαγορεύθηκε από την ίδια τη μορφή του οδικού δικτύου. Πράγματι, η Λευκοπηγή διασχίζεται από έναν κύριο οδικό άξονα, με προσεγγιστικό προσανατολισμό Β-Ν, και από έναν δευτερεύοντα, με επίσης προσεγγιστικό προσανατολισμό Α-Δ. Παρ' ότι λοιπόν καθαγιάσθηκαν πέντε δέντρα, λόγω του συνόλου των κύριων οδικών προσπελάσεων, δεν πρέπει να αμφιβάλλουμε ότι υπήρχε η αντίληψη του πολεοδομικού σταυρού (σταυρού, που είναι δυνατό να οφείλεται σε ιδρυτικό σταύρωμα του οικισμού) και άρα της πράξης του σταυρώματος του οικισμού…»,[12] παράλληλα, βέβαια, με την αντίληψη δημιουργίας αποτροπαϊκού κύκλου, με την αρχέγονη δοξασία που αντιπροσωπεύει.

Στον ελληνικό χώρο, εκτός από τα «σταυρωμένα», υπάρχουν και τα «υψωμένα» δέντρα, καθαγιασμένα επίσης με κάποιον τελετουργικό τρόπο. Έτσι σε αρκετά μέρη επιχωριάζουν τοπωνύμια όπως «Στην υψωμένη αχλαδιά», «Στον υψωμένο πλάτανο», «Στην υψωμένη ελιά» και άλλα παρεμφερή, που σηματοδοτούν την ύπαρξη τέτοιων, αιωνόβιων συνήθως, δέντρων με δύναμη προστατευτική για την ευρύτερη περιοχή[13].

Μια χαρακτηριστική περιγραφή καθαγιασμού δέντρων, συνδεόμενη με δημιουργία αποτροπαϊκού κύκλου, έχομε από τις Καστανιές της Ανατολικής Θράκης, όπου: *«Γύρω στο χωριό, έξω από τα σπίτια, ήταν εφτά μεγάλα δέντρα παλιά, χρονίσια, το ένα μακριά από το άλλο…Όταν ακούονταν αρρώστια στα χωριά, για να μην πάγει στις Καστανιές, έκαμναν αγρυπνία στην εκκλησία, το πρωί διάβαζαν λειτουργικά, ύστερα έβγαζαν τις μεγάλες εικόνες της εκκλησίας, τα σίχνα (λάβαρα) και με ψαλμουδιές έκαμναν όλο το γύρο απόξω στο χωριό. Κάμνοντας το γύρο, θε να σταθούνε στο κάθε δέντρο κι ο παπάς μ' ένα μαχαιράκι έβγαζε ένα στρογγυλό από τον κορμό του δέντρου, έβαζε μέσα λίγο ύψωμα, από πάνω έβαζε το κομματάκι το ξύλο και το βούλωνε μ' ένα κερί. Ύστερα θε να πάνε στην εκκλησιά και σκόρπιζε ο κόσμος. Έτσι έκλεινε το χωριό»*[14].

Το έθιμο αυτό με τα «υψωμένα» ή «βουλωμένα», όπως λέγονται, δέντρα, ανά-

---

Η «Πιρπιρούνα», που αναφέρεται στο παράθεμα, έθιμο με μορφή δρωμένου σε καιρό ανομβρίας, ετελείτο στη Λευκοπηγή, κατά σχετικές μαρτυρίες, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Κ.Λ. χφο αρ. 4711, ό.π., σελ. 18-19, όπου περιγραφή του δρωμένου με το οικείο τραγούδι). Για το δρώμενο αυτό βλ. εκτενέστερα: Β. Πούχνερ, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη).* Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1989, σελ. 82-85.

12. Λαγόπουλος, όπ., σελ. 114-116.

13. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Δέντρα υψωμένα, δέντρα σταυρωμένα». *Καθημερινή-7 Ημέρες*, 30 Νοεμβρίου 2003, σελ. 24-25. Βλ. και: Μαρία Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Δέντρα, Φυτά, Άνθη στον λαϊκό πολιτισμό των νεωτέρων Ελλήνων.* Αθήνα 2006, σελ. 153-161.

14. Ελπινίκη Σταμούλη-Σαραντή, «Παραδόσεις της Θράκης». *Θρακικά* 7 (1936), σελ. 309-310, αρ. 196 (=*Λαογραφία* 14, 1952 σ.170).

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 15

γεται σε παλαιότατο, αρχέγονο, τρόπο αποδιοπόμπησης του κακού. Στην οπή, δηλαδή, που ανοίγεται στον κορμό των δέντρων δεσμευόταν η επιδημία που απειλούσε τον οικισμό, η οποία ενσωματωνόταν συμβολικά σ' ένα υλικό αντικείμενο, σε λίγες, λ.χ., κλωστές από ρούχα αρρώστων. Για να σφραγιστεί η οπή και να κατακλειστεί ο κακοποιός δαίμων, χρησιμοποιούσαν πώμα από το ίδιο το δέντρο.

Αργότερα, για μεγαλύτερη ασφάλεια, προστέθηκε το «ύψωμα», το μικρό σφραγιστό κομμάτι στο κέντρο του προσφόρου της θείας λειτουργίας, που θεωρείται ακατάλυτη σφραγίδα κατά παντός πονηρού πνεύματος. Με την πάροδο όμως του χρόνου, στη χριστιανική συνείδηση κυριάρχησε το θρησκευτικό σύμβολο και έτσι η πράξη απέβαλε τον μαγικοδεισιδαιμονικό χαρακτήρα της και πήρε μορφή ιεροτελεστίας[15].

Ύψωμα δέντρων συνηθίζεται σε αρκετά μέρη, όπως, για παράδειγμα, στο Νέο Σούλι Σερρών κατά τον τοπικό πανηγυρισμό του αγίου Γεωργίου[16] και στη Ρεντίνα των Θεσσαλικών Αγράφων τη Δευτέρα της Διακαινησίμου[17], επίσης σε πολλές περιοχές της Ευρυτανίας και της Ηπείρου. Ιδιαίτερα πολλά υψωμένα δέντρα υπάρχουν στην περιφέρεια της Καρδίτσας, τα οποία, κατά την παράδοση, ύψωσε ο Κοσμάς ο Αιτωλός, τοποθετώντας επιπρόσθετα και ένα σταυρό σ' αυτά, για προστασία των χωριών από τα οποία πέρασε και δίδαξε[18]. Δέντρα με σταυρό αναφέρονται και σ' έναν άλλο, διαφορετικό ρόλο. Πρόκειται για δέντρα «σταυράτα», τα οποία ορίζουν όρια μεταξύ διαφορετικών ιδιοκτησιών, παράλληλα με άλλα φυσικά ή τεχνητά σημάδια[19].

Σε όλες τις περιπτώσεις, κάθε υψωμένο ή σταυρωμένο δέντρο θεωρείται ιερό και απαγορεύεται αυστηρά όχι μόνο η καταστροφή του, αλλά και η κοπή έστω και μικρού κλαδιού του. Είναι μάλιστα πάμπολλες οι παραδόσεις, οι οποίες κάνουν λόγο για τιμωρία ατόμων που δεν σεβάστηκαν την εθιμική αυτή απαγόρευση[20].

---

15. Πολίτης, «Αι ασθένειαι κατά τους μύθους του λαού», ό.π., σελ. 90 κεξ.

16. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Ο εορτασμός του αγίου Γεωργίου εις Νέον Σούλι Σερρών». *Σερραϊκά Χρονικά* 5 (1969), σελ. 129-148.

17. Δ. Σ. Λουκάτος, «Από την Καρδίτσα στα Θεσσαλικά Άγραφα». Περιοδ. *Ηώς*, αρ. 96-97 (1966), σ. 59.

18. Κ. Σ. Κώνστας, «Λαογραφικά περί τον άγιο Κοσμά τον Αιτωλό». *Λαογραφία* 27 (1971), σελ. 270-272 (τοπωνυμικά).

19. Δ. Πετρόπουλος, «Όρια ιερά-σταυράτα». *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.* 11 (1969), σελ. 227-244.

20. Η απαγόρευση αυτή επιχωριάζει και στη Λευκοπηγή: «Δεν τους χαλάσαμε (τους σταυρούς). Θέλουν να πουν ότι όσοι έκοψαν το δέντρο, έπαθαν ζημιές» (Κ.Λ. χφο αρ. 4711, ό.π., σ. 27· βλ. και παραπάνω, σημείωση αρ. 10). Στην απαγόρευση αυτή, που ισχύει γενικότερα για δέντρα που συνδέονται με εκκλησίες, μοναστήρια και διάφορους θρησκευτικούς χώρους (αγιάσματα κ.ά.), μπορούμε να επισημάνουμε και μια πρωτοποριακή πρόνοια για προστασία του περιβάλλοντος.

01 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 10:45 π.μ. Page 16

«Σταυρωμένο πλατάνι». (Λευκοπηγή 2000, φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδης

«Σταυρωμένη αχλαδιά». (Λευκοπηγή 2000, φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδης

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 17

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ – ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΚΑΠΛΑΝΟΓΛΟΥ –
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΞΑΝΘΑΚΟΥ – ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ[1]

Σημείωση

Η Εισήγηση αυτή αναφέρεται συνοπτικά στο περιεχόμενο και στην αναγκαιότητα της διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού και της Λαογραφίας στη Μέση Εκπαίδευση, ιδιαίτερα μάλιστα, στο Νέο Λύκειο, του οποίου το Πρόγραμμα Μαθημάτων διαμορφώθηκε από το Υπουργείο Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων και εφαρμόζεται από το σχολικό έτος 2011-2012. Γι' αυτό κατατέθηκαν σχετικές προτάσεις.

Το κείμενο της Εισήγησης είναι προϊόν συνεργασίας με τους συναδέλφους του Τμήματος Φιλολογίας Μαριάνθη Καπλάνογλου, Επίκουρη καθηγήτρια Λαογραφίας, Γεώργιο Θανόπουλο, Λέκτορα Λαογραφίας, Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Λέκτορα Κοινωνικής Λαογραφίας και την Καλλιόπη Ξανθάκου, Φιλόλογο στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Λαογραφίας.

Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης

Η έννοια του λαϊκού πολιτισμού και η σημασία της διδασκαλίας του στη Μέση Εκπαίδευση.

Ο λαϊκός πολιτισμός, με τη σημερινή σημασία και ευρύτητα του όρου «λαϊκός»,

---

1. Συμπληρωμένη μορφή Εισήγησης, που έγινε στην Πανελλήνια Ημερίδα του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών «Νέες Προκλήσεις στην Παιδεία. Ο Φιλόλογος του Αύριο» (Πανεπιστήμιο Αθηνών – Νέο Αμφιθέατρο, 22 Ιανουαρίου 2011).

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 18

περιλαμβάνει τις άυλες μορφές της ομαδικής κοινωνικής και πνευματικής ζωής των ανθρώπων (αξίες και πρακτικές κοινωνικής οργάνωσης, ήθη και έθιμα, εκφάνσεις της προφορικής παράδοσης), αλλά και τον υλικό πολιτισμό τους (αντικείμενα, επαγγέλματα, τέχνες, λαϊκή λατρεία κ.ά.). Ένα έργο ή φαινόμενο του λαϊκού πολιτισμού, όπως, για παράδειγμα, ένα δημοτικό τραγούδι ή ένα κέντημα, κι όταν ακόμη ο δημιουργός του είναι γνωστός, ακολουθεί πρότυπα και εκφράζει αξίες της ομάδας. Η άποψη ότι ο λαϊκός πολιτισμός αναφέρεται σε παρωχημένες μορφές πολιτισμού και κοινωνικής ζωής δεν ευσταθεί· μελετά την *παράδοση*, όσα δηλαδή έχουν φθάσει στις μέρες μας, στη λειτουργική και συμβολική τους σχέση με το παρόν. Εξ άλλου, η παράδοση πρέπει να νοείται δυναμικά, στην εξέλιξή της, αλλιώς παύει να υπάρχει. Παρότι έχει τις ρίζες του στο ιστορικό παρελθόν, ο λαϊκός πολιτισμός συμπεριλαμβάνει και τους *μετασχηματισμούς* της σύγχρονης ζωής στον αγροτικό και στον αστικό χώρο, καθώς και τις πολιτισμικές εκφράσεις, ιδιαίτερα δημοφιλείς στις νεώτερες γενιές, στο διαδίκτυο και στους χώρους ανάπτυξης της τεχνολογίας (με τη χρήση πολυμέσων)[2]. Επιπλέον, ο λαϊκός πολιτισμός ανέκαθεν υπήρξε και πρέπει να νοείται ως *δυναμικός και διαδραστικός*, αφού είναι προϊόν ομάδων διαφορετικής εθνικής, θρησκευτικής κ.τ.λ. προέλευσης, που αντιδρούν πολλαπλά στο εσωτερικό τους αλλά και με φορείς άλλων πολιτισμών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και του πολιτισμικού πλουραλισμού που χαρακτηρίζει την Ελλάδα σήμερα. Εξ άλλου, η *σύγκριση* είναι μία από τις μεθόδους που χρησιμοποιεί η λαογραφική έρευνα και μελέτη, εντοπίζοντας τόσο τις διαφορές, όσο και τις ομοιότητες ανάμεσα στους πολιτισμούς των λαών και αποδεικνύοντας, για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση του Καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή, ότι είναι «η κατεξοχήν, η καθολική ανθρωπιστική επιστήμη: ανακαλύπτει, με τη βοήθεια

2. Βλ. π.χ. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Σύγχρονα Λαογραφικά (Folklorica Contemporanea)*, Αθήνα 1963. – Μ. Γ. Μερακλής, *Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός*, Καλλιτεχνικά και Πνευματικό Κέντρο «Ώρα», Αθήνα 1973 (και δεύτερη συμπληρωμένη έκδοση, Ηρόδοτος, Αθήνα 2016). – Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Λαϊκές Επιγραφές σε Ονόματα σε Ελληνικά Αυτοκίνητα: Συμβολή στην Έρευνα σύγχρονων λαογραφικών φαινομένων, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989. – Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία: Συναγωγή Μελετών*, δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη, Ινστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2008, όπου και σχετική βιβλιογραφία. – Γ. Β. Μιχαήλ, «Homo Interneticus ή Λαογραφία και Διαδίκτυο», *Λαογραφία*, 41 (2009: Τόμος Εκατονταέτηρος), σ. 291-305. – Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, Από την προξενήτρα στο Γραφείο Συνοικεσίων. Παραδοσιακότητα και νεοτερικότητα στον αστικό χώρο, εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2010. – Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας και Λαϊκός Πολιτισμός: Νεωτερικά Λαογραφικά, Ινστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2011. – Βασιλική Χρυσανθοπούλου, *«Νεανικά βιώματα και κυθηραϊκή ταυτότητα: Αφηγήσεις στο διαδίκτυο από ταξίδια νέων της διασποράς στα Κύθηρα»*. Ανακοίνωση στο 4ο Διεθνές Συμπόσιο του Κυθηραϊσμού, Άλιμος, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010 (υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συμποσίου).

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 19

της εθνολογίας, και μας αποκαλύπτει τις κοινές ρίζες των ανθρώπων, την απώτατη, την έσχατη ενότητα του ανθρώπινου πολιτισμού»[3].

Γιατί αξίζει να μελετάται ο λαϊκός πολιτισμός στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο; Καταρχάς, συνάδει απόλυτα προς τους γενικούς στόχους που έχει θέσει το Υπουργείο Παιδείας για τους μαθητές που θ' αποφοιτούν στο μέλλον από το Λύκειο: 1. Εμβάθυνση στα γνωστικά αντικείμενα. 2. Κριτική σκέψη. 3. Απόκτηση δεξιοτήτων για τη ζωή[4]. Ο τρίτος στόχος, που δεν πρέπει να νοείται τόσο γνωσιολογικά, όσο κοινωνικά, πολιτισμικά και ψυχολογικά, επωφελείται ιδιαίτερα από τη συστηματική ενασχόληση με τον λαϊκό πολιτισμό, καθώς αυτή παρέχει στους μαθητές γνώση, στηριγμένη και τροφοδοτούμενη από βιωμένη εμπειρία, που τους βοηθά να διαμορφώσουν την προσωπική τους ταυτότητα στα πλαίσια της συλλογικής και σε συνάφεια προς αυτήν. Μαθαίνουν ν' αναγνωρίζουν και να εξοικειώνονται οι μαθητές με τις αξίες και τις πρακτικές που συνθέτουν το συλλογικό ήθος και ύφος της κοινωνίας όπου ζουν, έτσι ώστε να μπορούν να τις διαπραγματεύονται σε προσωπικό επίπεδο, διαπλάθοντας τη δική τους προσωπικότητα που δεν θα είναι αποκομμένη από τη συλλογικότητα. Επιπλέον, μέσα από την αλληλογνωριμία με τους πολιτισμούς των μαθητών που έχουν διαφορετικό εθνοτικό και πολιτισμικό υπόβαθρο, οι μαθητές βιώνουν θετικά και δημιουργικά το διαφορετικό και μαθαίνουν να το εντάσσουν στη ζωή και στον τρόπο σκέψης τους. Σ' ένα σημαντικό του κείμενο για τη λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα, ο Καθηγητής Μερακλής, αναλύοντας ένα προγραμματικό κείμενο του σπουδαίου Γάλλου εθνολόγου Jean Poirier, με τον χαρακτηριστικό τίτλο, "Tradition et post-modernité", επισημαίνει την καίρια διαπίστωση του Πουαριέ, ότι οι παραδοσιακές κοινωνίες και οι πολιτισμοί τους δίνουν στους σημερινούς, αλλοτριωμένους από τους ρυθμούς της παγκόσμιας τεχνολογίας και οικονομίας ανθρώπους, *ένα μάθημα πενταμερούς ένταξης*: ένταξης του ατόμου στην ομάδα, της τέχνης στην καθημερινότητα, του θανάτου στη ζωή, του σώματος στο είναι, της φύσης στον πολιτισμό[5]. Δεν μπορούμε να σκεφθούμε πιο καίριες δεξιότητες για τη ζωή που θα μπορούσαν να αποκτήσουν οι μαθητές στο σχολείο.

3. Μ. Γ. Μερακλής, «Λαογραφία και Λογοτεχνία στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση», στο Μ. Γ. Μερακλής, *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, Ιωλκός, Αθήνα 2001, σ. 219. Βλ. επίσης, Μ. Γ. Μερακλής, «Παράδοση και παγκοσμιοποίηση. Λαογραφία», στο *Βλέπω το σημερινό κόσμο. «Πολυθεματικό» βιβλίο δημοτικού σχολείου για την ευέλικτη ζώνη*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 2005 (Δ΄ έκδοση), σ. 89-93.

4. Ο. Λιάτσου, «Στρεβλό εκπαιδευτικό σύστημα και σχεδιασμοί επί χάρτου», *Ελευθεροτυπία*, 10 Ιανουαρίου 2011, σ. 51.

5. Μ. Γ. Μερακλής, «Η λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα», στα Μ. Γ. Μερακλής, *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, Ιωλκός, Αθήνα 2001, σ. 18-30 (πρώτη δημοσίευση στο: *Πρακτικά του Όγδοου Διημέρου Εκπαιδευτικού Προβληματισμού* με θέμα: *Ο λαϊκός πολιτισμός και το σχολείο*, Αθήνα, 22-23 Μαΐου 1993, Σύλλογος Εκπαιδευτικών Λειτουργών Κολλεγίου Αθηνών, Αθήνα 1994, σ. 17-24).

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 20

Η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού στο Ελληνικό Σχολείο έως τις μέρες μας.

Ποια είναι η θέση του λαϊκού πολιτισμού στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; Δυστυχώς όχι αυτή που θα έπρεπε να ήταν, ιδιαίτερα καθώς απομακρυνόμαστε από τις μικρότερες ηλικίες των μαθητών. Είναι σημαντικό ότι ο λαϊκός πολιτισμός συνεισφέρει πλούσιο εκπαιδευτικό υλικό και αποτελεί εργαλείο μάθησης των παιδιών στο Νηπιαγωγείο και στο Δημοτικό Σχολείο. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση[6] όπου, ευτυχώς, η γνώση παρέχεται με πιο σφαιρικό τρόπο απ' ό,τι στη Δευτεροβάθμια, ο λαϊκός πολιτισμός προσφέρεται μέσα από τη διδασκαλία της γλώσσας, αλλά και από την *Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών και Δημιουργικών Δραστηριοτήτων* και τη *διαθεματική* προσέγγιση διάφορων αντικειμένων. Η διαθεματική προσέγγιση δίνει τη δυνατότητα στον μαθητή να αποκτά γνώσεις με *ολιστικό* τρόπο, συγκροτώντας ένα ενιαίο σύνολο γνώσεων και δεξιοτήτων, και υποστηρίζεται από μεθόδους ενεργητικής απόκτησης της γνώσης. Η Ευέλικτη Ζώνη παρέχει το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιούνται διαθεματικές δραστηριότητες και σχέδια εργασίας (projects)[7]. Η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο ακολουθεί το παράδειγμα του Δημοτικού, αλλά σε περιορισμένη κλίμακα.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το σχολικό έτος 1997-1998 εφαρμόστηκε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο πιλοτικά σε τρία Δημοτικά Σχολεία και σε ένα Γυμνάσιο το Πρόγραμμα «Η διδασκαλία του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», με επιστημονικούς υπεύθυνους τους Μ. Γ. Μερακλή και Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη. Το Πρόγραμμα αυτό είχε ως στόχο την πιο συστηματική επαφή των μαθητών με τον παραδοσιακό και τον σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό σε

---

6. Μαρία. Δ. Μιράσγεζη, «Η παρουσία του λαϊκού μας πολιτισμού στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου [αποσπασματική δημοσίευση]», *Λαογραφία* 35 (1990), σ. 253-281. Βλ. επίσης, Ρέα Κακάμπουρα –Τίλη, «Γλωσσικά και λογοτεχνικά κείμενα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Η συμβολή της Λαογραφίας στην πληρέστερη αξιοποίησή τους», στο Β. Δ. Αναγωστόπουλος (επιμέλεια), Λαϊκή Παράδοση και Σχολείο, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σ. 131-145.

7. Νικόλαος Βαλκάνος – Γεώργιος Βοζίκας και Δημήτριος Κουτσούγερας, *Οδηγός Πολιτιστικών Εκδηλώσεων Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου. Βιβλίο Εκπαιδευτικού*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2006, σ. 13-14. Για τη διαθεματική προσέγγιση στη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού βλ. Κώστας Δ. Κονταξής, «Ο λαϊκός πολιτισμός στην υποχρεωτική εκπαίδευση, μέσα από τη διαθεματικότητα». *Κυμοθόη* (Περιοδική έκδοση Συνδέσμου Φιλολόγων Κεφαλονιάς – Ιθάκης), 20 (2010: Σελίδες αφιερωμένες στη Λαογραφία), σ. 67-75. Για τη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού στα πλαίσια της Ευέλικτης Ζώνης βλ. Χριστίνα Αργυρόπουλου, *Λαϊκός πολιτισμός. Οδηγός για την εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης Καινοτόμων Δράσεων, Βιβλίο του καθηγητή*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2001.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 21

τοπικό, εθνικό και διεθνικό επίπεδο, μέσα από προγράμματα που συνδυάζουν τη Λαογραφία με την Προφορική Ιστορία και την Ανθρωπολογία[8]. Οι στόχοι του προγράμματος αναφέρονται στη συνειδητοποίηση της εθνικής και της τοπικής ταυτότητας των μαθητών στα πλαίσια της ενωμένης Ευρώπης, στην ενίσχυση της συλλογικότητας και της συνεργασίας μεταξύ τους, στη διαπίστωση της δυναμικότητας και της ποικιλομορφίας του λαϊκού πολιτισμού στον χώρο και στον χρόνο και, μακροπρόθεσμα, στη διαπίστωση των κοινών πολιτισμικών βάσεων ανάμεσα στους διάφορους λαούς της Ευρώπης. Παρέχεται πλούσιο διδακτικό υλικό, μεθοδολογικές υποδείξεις και χρήσιμα αναλυτικά σχέδια διδασκαλίας διάφορων ενοτήτων[9].

Περνώντας στο **Γυμνάσιο**, επισημαίνουμε την ύπαρξη του *Πολυθεματικού Βιβλίου Γυμνασίου για την Ευέλικτη Ζώνη Καινοτόμων Δράσεων «Ανιχνεύοντας το Σήμερα, Προετοιμάζουμε το Αύριο*, καθώς και βιβλίων με *Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη Καινοτόμων Δράσεων, τ. Α΄ (Γλωσσικά Μαθήματα – Τοπική Ιστορία)* και *τ. Β΄ (Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Εκφάνσεις της Τέχνης: Θέατρο, Λαϊκός Πολιτισμός, Βυζαντινός Πολιτισμός).* Υπάρχει επίσης *Οδηγός για την εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης – Βιβλίο για τον Καθηγητή* και *Εποπτικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη – Επιλογή από το Διαθεματικό Υποστηρικτικό Υλικό για το Δημοτικό Σχολείο και το Γυμνάσιο (Διαφάνειες, Ηχητικά Αρχεία, Λογισμικό, Ταινίες Βίντεο).* Συμπληρωματικά προς την πρόταση εισαγωγής της Ευέλικτης Ζώνης στο Γυμνάσιο, θεσπίστηκε και ο θεσμός των Πολιτιστικών Προγραμμάτων στα σχολεία τη σχολική χρονιά 2003-2004. Στο σχετικό αναλυτικό κείμενο του Δ΄ Τμήματος – Αισθητικής Αγωγής του ΥΠΕΠΘ με θέμα «Σχεδιασμός και υλοποίηση Πολιτιστικών Προγραμμάτων», ως Πολιτιστικό Πρόγραμμα ορίζεται «κάθε δημιουργική διαδικασία που έχει ως αντικείμενό της την ανάδειξη και προώθηση στοιχείων πολιτισμού όπως: σύνθεση πληθυσμού, κοινω-

---

8. Βλ. Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, «Πρόγραμμα διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Παρουσίαση και Αξιολόγηση», *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, τεύχος 14 (Μάρτιος-Απρίλιος 2000), σ. 16-24. Βλ. επίσης Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, «Από τη συλλογή λαογραφικού υλικού στη διαθεματική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού. Η καθοδήγηση των πανεπιστημιακών λαογράφων και η ανταπόκριση των δασκάλων», *Λαογραφία* 2006, σ. 186-187.

9. Μ. Γ. Μερακλής – Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, «Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού», Τάξη Γ΄ - Δ΄, *Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη, Τεύχος Α΄, Γ΄ - Δ΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου. Λαϊκός Πολιτισμός. Αφύπνιση στη διαφορετικότητα των Γλωσσών και των Πολιτισμών*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2001, σ. 5-38. Βλ. επίσης Ρέα Κακάμπουρα, «Διδακτική του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση», *Πρακτικά του 1ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης* (Αθήνα, 28-31 Μαΐου 2009), Ε.Κ.Π.Α., Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, τόμος Β΄, Σμυρνιωτάκης, Αθήνα 2010, σ. 215-223.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 22

νική οργάνωση, οικονομική οργάνωση, πεποιθήσεις, αντιλήψεις, ιδέες (κοινωνία, ιδεολογία, θρησκεία κ.λπ.), κοινωνική συμβίωση – επικοινωνία, γλώσσα, ήθη – έθιμα, τελετουργίες, επαγγέλματα, υπηρεσίες, οικογένεια, σχολείο, γειτονιά, σωματείο, ξενοφοβία – ρατσισμός, σχέσεις των δύο φύλων, αστυφιλία, βία, ανεργία, τεχνολογικά επιτεύγματα, αρχιτεκτονήματα, καλλιτεχνικά δημιουργήματα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης»[10].

Διαπιστώνουμε ότι στην πλειοψηφία τους, οι θεματικές των Πολιτιστικών Προγραμμάτων εμπίπτουν στο πεδίο έρευνας και διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού και της Λαογραφίας. Πράγματι, στον εμπεριστατωμένον Οδηγό Πολιτιστικών Εκδηλώσεων Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου που εκδόθηκε από το Υπουργείο Παιδείας και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο για να υποστηρίξει την υλοποίηση των Πολιτιστικών Προγραμμάτων, ο λαϊκός πολιτισμός εκπροσωπείται σε ευρύ φάσμα προτάσεων, από την καλλιτεχνική προσέγγιση της ιστορικής μνήμης, που περιλαμβάνει και τη λαϊκή μνήμη (στη λογοτεχνία, τα εικαστικά, το θέατρο, τον κινηματογράφο, τη μουσική και τα κόμικς), ως την πιο συγκροτημένη παρουσίασή του στο κεφάλαιο Γ΄ (ενότητες «Λαϊκός πολιτισμός, λαογραφία και σχολείο» και «Η γιορτή για τα Χριστούγεννα και την Πρωτοχρονιά», στο κεφάλαιο Ε΄ (ενότητα «Λαϊκός πολιτισμός», με σχέδια εργασίας για επιτόπια, αρχειακή, φιλολογική και συγκριτική έρευνα συναφών θεμάτων), στο κεφάλαιο ΣΤ΄ (ενότητα «Λαϊκός πολιτισμός», με σκοπό να εξερευνήσουν οι μαθητές τον τοπικό λαϊκό πολιτισμό και να γνωρίσουν βασικά στοιχεία της ταυτότητάς τους μέσα από επιτόπια έρευνα, συμμετοχική παρατήρηση και αναστοχασμό, και υποενότητα «Το παιχνίδι στις παραδοσιακές κοινωνίες», πάλι με πρόταση συγκέντρωσης υλικού από τους μαθητές). Το υποστηρικτικό υλικό στο Βιβλίο του Εκπαιδευτικού είναι πλούσιο. Περιλαμβάνει βιβλιογραφία, ιστοσελίδες, φορείς και μουσεία σχετικά με τα υπό διερεύνηση θέματα, καθώς και πίνακα θεμάτων και παραδειγματικές αναλύσεις ανά θεματική ενότητα. Όσον αφορά το κομμάτι της *διαπολιτισμικότητας*, βρίσκει τη θέση του στην ενότητα «Ταξιδεύοντας στον κόσμο – μαθαίνοντας τους πολιτισμούς του», ενώ και η γνωριμία και αλληλόδραση με τον *Ελληνισμό της Διασποράς* προωθείται μέσα από την ενότητα «Η Οδύσσεια του Ελληνισμού».

Σύμφωνα και με τη γνώμη φιλολόγων που υπηρετούν στο Γυμνάσιο, δύο είναι οι χώροι στους οποίους μπορεί να χρησιμοποιηθεί πρόσφορα η προσέγγιση από την οπτική του λαϊκού πολιτισμού: στη διδασκαλία των αρχαίων κειμένων από μετάφραση και στη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας. Καθώς είναι κατεξοχήν πολιτισμική επιστήμη, η Λαογραφία μπορεί να σχολιάσει και πολιτισμικά φαινόμενα άλλων, παλαιότερων εποχών, λειτουργώντας ως ιστορική ή αρχαιολογική επιστήμη – όπως, άλλωστε, έπραξαν οι μεγάλοι λαογράφοι και εθνο-

10. Νικόλαος Βαλκάνος – Γεώργιος Βοζίκας και Δημήτριος Κουτσούγερας, *ό. π.*, σ. 12-13.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 23

λόγοι του παρελθόντος, Edward Tylor, James Frazer και Νικόλαος Πολίτης. Όπως σχολιάζει σε σχετικό με το θέμα αυτό δημοσίευμα ο Μ. Μερακλής, «η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών από μετάφραση ανοίγει ένα πλατύ δρόμο για να περάσει και η λαογραφία· δρόμο που, κανονικά, πάντα είταν ή έπρεπε να είναι ανοιχτός»[11]. Τέτοιος λαογραφικός σχολιασμός μπορεί να γίνει για όλα τα κείμενα που διδάσκονται σε μετάφραση στο Γυμνάσιο, και μπορεί, βέβαια, να συνεχιστεί και στο Λύκειο, στα αρχαία κείμενα που διδάσκονται από το πρωτότυπο. Εκεί, όμως, με τις παρούσες προτεραιότητες διδασκαλίας, που επικεντρώνονται στη γλωσσική, γραμματική και συντακτική ανάλυση των κειμένων, είναι εξαιρετικά δύσκολο έως αδύνατο να υπάρξει χρόνος για τον λαογραφικό τους σχολιασμό.

Ως ένα πολύ κατάλληλο πλαίσιο για τη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού μέσα από αρχαίο κείμενο σε μετάφραση, αναφέρουμε το βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου, *Ομηρικά Έπη: Ιλιάδα* (σχολιαστής συγγραφέας. Ζωής Σπανάκου), το οποίο διαθέτει στο τέλος κάθε ραψωδίας, διαθεματικές δραστηριότητες και προτάσεις για σχέδια εργασίας που συνδέουν το «τότε» με το «τώρα», το άγνωστο αρχαίο φαινόμενο ή αντικείμενο με ένα βιωματικά οικείο στον μαθητή αντίστοιχο νεότερο. Θαυμάσιες ευκαιρίες για λαογραφικό σχολιασμό παρέχουν οι «εκφράσεις», οι περιγραφές, δηλαδή, έργων των εικαστικών τεχνών, πραγματικών ή φανταστικών. Ένα τέτοιο παράδειγμα «έκφρασης» υπάρχει στη ραψωδία Σ 478-616, όπου περιγράφεται η ασπίδα του Αχιλλέα που κατασκευάζει ο Ήφαιστος. Η εκτενής και πλούσια περιγραφή περιλαμβάνει αναφορές στην κοσμολογία του σύμπαντος, που απεικονίζεται στην ασπίδα, σε τελετουργίες γάμου και σε χορούς, σε θέματα οργάνωσης μιας πολιτείας σε καιρό ειρήνης και πολέμου, στον κύκλο της αγροτικής ζωής και σε σκηνές της ζωής των κτηνοτρόφων – η ασπίδα είναι, κυριολεκτικά, ένας «κόσμος» μέσα από τις ποικίλες διακοσμήσεις της. Για διαθεματική προσέγγιση, το βιβλίο παρέχει παράλληλα κείμενα από τη Νεοελληνική Λογοτεχνία (το ποίημα «Το κέντημα του μαντηλιού» του Κρυστάλλη)[12] και από την Αρχαία Ελληνική Γραμματεία (απόσπασμα από την *Ασπίδα Ηρακλέους*, που αποδίδεται στον Ησίοδο). Στη συνέχεια, ανάμεσα στις διαθεματικές δραστηριότητες, ζητείται από τους μαθητές να σχολιάσουν «τη θέση των αστερισμών στο λαϊκό πολιτισμό με συγκεκριμένα παραδείγματα (π.χ. δημοτικά τραγούδια, έργα λαϊκής τέχνης κ.τ.λ.)»[13].

---

11. Μ. Γ. Μερακλής, «Ο λαογραφικός σχολιασμός των Αρχαίων», στο Μ. Γ. Μερακλής, *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, Ιωλκός, Αθήνα 2001, σ. 143.

12. Βλ. σχετικά Αναστάσιος Α. Στέφος, «Συγκριτική εξέταση του ποιήματος του Κ. Κρυστάλλη "Το κέντημα του μαντηλιού" με την περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα (Σ της *Ιλιάδας*)», *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου Κ. Κρυστάλλη*, Έκδοση Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1994, σ. 55-65.

13. Ζ. Σπανάκου, *Ομηρικά Έπη: Ιλιάδα*, Β΄ Γυμνασίου, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2007 (Β΄ έκδοση), σ. 129.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 24

Για να δώσουμε ένα παράδειγμα του τρόπου, με τον οποίο μπορεί να αποδώσει η διαθεματική, διαχρονική και διαπολιτισμική προσέγγιση των αρχαίων κειμένων μέσω της ανάλυσης που προτείνει ο λαϊκός πολιτισμός, θα αναφέρουμε εργασίες που ανέθεσε φιλόλογος στους μαθητές της με εστίαση στο «λευκό μαγνάδι», στο αραχνοΰφαντο λευκό πέπλο της Ελένης (ραψωδία Γ, στ. 141), το οποίο οι μαθητές της Β΄ Γυμνασίου κλήθηκαν να σχολιάσουν σε σχέση με το κάλυμμα της γυναικείας κεφαλής τόσο σε αρχαίους, όσο και σε νεώτερους πολιτισμούς ανά τον κόσμο. Η εργασία ήταν τόσο επιτυχημένη, ώστε κατέληξε σε έκθεση υλικού γύρω από το γυναικείο κάλυμμα της κεφαλής στο σχολείο, όπου παρουσιάστηκε από μαθητές ακόμη και η ισλαμική μπούργκα, με τα κοινωνικο-πολιτισμικά της συμφραζόμενα. Παρόμοια, οι στίχοι 678-805 της ραψωδίας Ω, όπου περιγράφεται ο θρήνος για τον Έκτορα, σε ανάλογη διαθεματική εργασία οδήγησαν τους μαθητές σε μελέτη βιβλιογραφικού υλικού και σε συλλογή και καταγραφή σύγχρονου υλικού για τις αντιλήψεις και πρακτικές γύρω από τον θάνατο και την ταφή, συγκρίνοντας τα αρχαία ελληνικά με σύγχρονα ελληνικά δεδομένα – θα μπορούσαν να συγκριθούν με εθνολογικά παράλληλα άλλων λαών[14].

Όσον αφορά τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας, τα βιβλία του Γυμνασίου περιλαμβάνουν κείμενα που χρειάζονται τον λαογραφικό σχολιασμό. Για παράδειγμα, στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου, η πρώτη, η τέταρτη και η έκτη ενότητα αφορούν θέματα που σχετίζονται άμεσα με τον λαϊκό πολιτισμό. Οι τίτλοι τους είναι: «Από τον τόπο μου σ' όλη την Ελλάδα (ταξίδια, περιηγήσεις, γνωριμία με ανθρώπους, έθιμα – πολιτισμό)» (1η ενότητα) «Το σχολείο στο χρόνο» (4η ενότητα) και «Παρακολουθώ, ενημερώνομαι και ψυχαγωγούμαι από διάφορες πηγές (ΜΜΕ, διαδίκτυο κτλ.)» (6η ενότητα), όπου μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει άφθονο και καλό υλικό που αναδεικνύει την καλλιτεχνική πλευρά του λαϊκού πολιτισμού. Εξ άλλου, στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Α΄ και Β΄ Γυμνασίου περιλαμβάνονται δύο ξεχωριστές ενότητες με τίτλο «Λαογραφικά». Το υλικό των ενοτήτων αυτών παρουσιάζει και σχολιάζει ως προς τη σημασία του για τη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού, ο Γεώργιος Θανόπουλος, σε σχετικό άρθρο του[15]. Ο Θανόπουλος γενικότερα διαπιστώνει τη διάχυτη παρουσία στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού όχι μόνο σε βιβλία των ανθρωπιστικών μαθημάτων, αλλά και σε άλλα διδακτικά βιβλία, όπως στη *Μελέτη του Περιβάλλοντος* και στα *Εικαστι-*

14. Πληροφορία Καλλιόπης Ξανθάκου.

15. Γεώργιος Ι. Θανόπουλος, «Στοιχεία του υλικού λαϊκού πολιτισμού στα νέα διδακτικά βιβλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Α΄ και Β΄ Γυμνασίου (2007)», στο Κατερίνα Κορρέ - Ζωγράφου – Γεώργιος Κούζας (επιμέλεια), *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα «Η έρευνα και διδασκαλία του υλικού πολιτισμού των νεωτέρων χρόνων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια» (Αθήνα, 7-8 Μαΐου 2007)*, Ε.Κ.Π.Α., Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, Αθήνα 2010, σ. 155-173.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 25

κά, όπου συναντώνται στοιχεία για την ελληνική λαϊκή τέχνη, τα εικαστικά επαγγέλματα και την καθημερινή ζωή. Στο βιβλίο του *Θεάτρου* αναφέρονται παραδοσιακά δρώμενα, εικαστική αποτύπωση, κατασκευές, συναφή με το θέατρο επαγγέλματα, για τα οποία η Λαογραφία μπορεί και πρέπει να παρέχει πλούσιο σχολιασμό. Ομοίως, στα βιβλία της *Ιστορίας* και των *Θρησκευτικών* υπάρχουν θέματα που προσφέρονται για διαθεματική προσέγγιση, όπως: το ’21 μέσα από τη ζωγραφική, λαϊκοί ζωγράφοι, η εξέλιξη της κατοικίας, η μετανάστευση του πληθυσμού στη μεταπολεμική Ελλάδα, αλλά και οι διαφορές στη θρησκευτική τέχνη μεταξύ των μειονοτήτων στην Ελλάδα σήμερα[16].

Ως προς τη θεματολογία των «Λαογραφικών» τους, τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου περιλαμβάνουν δείγματα προφορικού λαϊκού λόγου (δημοτικά τραγούδια[17], παραμύθια, νανουρίσματα, απόσπασμα από Καραγκιόζη), αλλά και λογοτεχνικά έργα που αναδεικνύουν λαϊκά έθιμα, αντιλήψεις, τη θρησκευτική ζωή, παλαιότερες ασχολίες και μορφές κοινωνικής οργάνωσης, παραδοσιακά επαγγέλματα, την παιδική βιοπάλη και τη μετανάστευση, τον κινηματογράφο και τη διατροφή. Για την άμεση αναφορά του στον παιδαγωγικό ρόλο του καθηγητή να εμπνέει αυτοπεποίθηση και να οδηγεί στην πολιτισμική εαυτογνωσία τους μαθητές του σε σχέση με τα λαϊκά βιώματα που κουβαλούν μαζί τους, ξεχωρίζουμε το διήγημα του Γιώργου Ιωάννου, από τη συλλογή του *Εφήβων και μη* (1982), δημοσιευμένο στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου (σ. 32-36). «Νά ’σαι καλά δάσκαλε!», αναφωνεί ένας μαθητής στην τάξη, εκφράζοντας τον ενθουσιασμό του για την ενσυνείδητη ταύτιση με τον λαϊκό πολιτισμό που πέτυχε μέσα από την καθοδήγηση του φωτισμένου καθηγητή του (σ. 33). Για να ολοκληρώσουμε την περιήγηση στη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού στη Μέση Εκπαίδευση έως τις μέρες μας, πρέπει να μνημονεύσουμε και το βιβλίο για την αγροτική παράδοση και τη λαϊκή τέχνη που συνέγραψαν η Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, η Ελένη Ανδρίτσου και ο Γιώργος Θανόπουλος για τους μαθητές του 2ου κύκλου σπουδών της ειδικότητας «Επιχειρήσεων, Αγροτοτουρισμού και Αγροτοβιοτεχνίας», του Τομέα Γεωπονίας, Τροφίμων και Περιβάλλοντος των ΤΕΕ.[18] Εκτός από την έμφαση σε θέματα υλικού βίου, που παρουσιάζονται με εύληπτο τρόπο, το βιβλίο αυτό περιλαμβάνει «εργαστηριακό μέρος» στο τέλος κάθε κεφαλαίου του, με επισκέψεις σε χώρους παραγω-

16. Γεώργιος Θανόπουλος, *ό.π.*, σ. 156-157.

17. Βλ. σχετικά Μ. Γ. Βαρβούνης, *Η διδασκαλία του δημοτικού τραγουδιού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Σμίλη, Αθήνα 1998.

18. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη – Ε. Ανδρίτσου – Γεώργιος Θανόπουλος, *Αγροτική Παράδοση και Λαϊκή Τέχνη*, Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, 2ος Κύκλος, Ειδικότητα: Επιχειρήσεων, Αγροτοτουρισμού και Αγροτοβιοτεχνίας, Τομέας Γεωπονίας, Τροφίμων και Περιβάλλοντος, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2000.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 26

γής υλικού λαϊκής τέχνης και με αναζήτηση και καταγραφή λαογραφικού υλικού από τους μαθητές στο πλαίσιο ατομικών και ομαδικών ασκήσεων.

Συμπερασματικά, μπορούμε αν πούμε ότι ο λαϊκός πολιτισμός είναι διάχυτος στα βιβλία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας, αλλά και σε άλλα βιβλία του Γυμνασίου. Επίσης, πριμοδοτείται και από τη διαθεματική προσέγγιση της Ευέλικτης Ζώνης η οποία, όμως, εφαρμόζεται σπάνια έως καθόλου στα Γυμνάσια. Το γεγονός ότι ο λαϊκός πολιτισμός, παρά την καίρια σημασία του για την ολόπλευρη ευαισθητοποίηση σε θέματα συλλογικής και πολιτισμικής αυτογνωσίας των μαθητών, δεν είναι δομικά ενταγμένος στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών της Μέσης Εκπαίδευσης, παρά το επανειλημμένα εκφραζόμενο αίτημα της ακαδημαϊκής Λαογραφίας προς τούτο, είναι ένα μείον του εκπαιδευτικού μας συστήματος, και μάλιστα στις σημερινές συνθήκες της πολυπολιτισμικής και παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας και εκπαίδευσης. Η πρότασή μας, που ακολουθεί, στοχεύει να προτείνει την αναβάθμιση της διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού στο Γυμνάσιο, ιδιαίτερα δε στο Λύκειο, με τη συγκυρία της δημιουργίας νέου προγράμματος σπουδών.

Η πρότασή μας για την εισαγωγή του λαϊκού πολιτισμού και της Λαογραφίας στο Πρόγραμμα Σπουδών του «νέου» Λυκείου.

Αν στο Γυμνάσιο η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού είναι πλημμελής και αποσπασματική, στο Λύκειο, στην παρούσα μορφή του, δεν υφίσταται. Με την εστίαση των εκπαιδευτικών και του αναλυτικού προγράμματος στην προετοιμασία για την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, οι έφηβοι μαθητές και μαθήτριες στερούνται την επαφή με τον ζωτικό αυτόν πολιτισμικό και παιδαγωγικό χώρο που θα μπορούσε να τους στηρίξει κοινωνικά, ιδεολογικά και συναισθηματικά, σε μια περίοδο καίρια για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και την ισορροπία τους. Η πρόταση του Υπουργείου Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, αποσυνδέοντας το Λύκειο από τη διαδικασία εισαγωγής στα πανεπιστήμια, ανάμεσα στα άλλα αντικείμενα και μεθοδολογικές προσεγγίσεις που προτείνονται στο νέο πρόγραμμα μαθημάτων, πρέπει να εντάξει και τον λαϊκό πολιτισμό, με την ιδιαίτερη θεματολογία και μεθοδολογία του και την ανάλογα αναπτυγμένη θεωρητική προσέγγισή του μέσα από επιλεγμένες όψεις του σύγχρονου βίου.

Όσον αφορά τη **μεθοδολογία διδασκαλίας**, όπως στο Γυμνάσιο, έτσι και στο Λύκειο, η γνωριμία των μαθητών με τα θέματα του λαϊκού πολιτισμού πρέπει να γίνεται μέσα από μια *διατοπική, διαχρονική και διαπολιτισμική προσέγγιση*, στοχεύοντας στην *ολιστική* αντίληψη της κοινωνίας και του πολιτισμού και χρησιμοποιώντας τη *συμμετοχική και βιωματική μέθοδο διδασκαλίας*. Η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού πρέπει να παρέχει στον σημερινό μαθητή του Ελληνικού σχο-

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 27

λείου τη γνώση και την ικανότητα να διερευνά και να οριοθετεί την ταυτότητά του στον χώρο και στον χρόνο, να αντιλαμβάνεται τη συλλογικότητα και να κατανοεί και να διαχειρίζεται τις κοινωνικές σχέσεις μέσα και από μια διαπολιτισμική προοπτική. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, πρέπει να χρησιμοποιηθεί ήδη υπάρχον ή να δημιουργηθεί νέο παιδαγωγικό υλικό (βιβλία, ψηφιακοί δίσκοι, ιστοσελίδα) που θα εισαγάγει τους μαθητές σε συγκεκριμένα θέματα (για παράδειγμα, στο θέμα της δημοτικής και λαϊκής μουσικής και του χορού, στο θέμα των παιχνιδιών, ή της σύγχρονης ψυχαγωγίας ή στο θέμα της τοπικής ιστορίας), ξεκινώντας από τα οικεία, προσωπικά βιώματα των μαθητών, και προχωρώντας στη νέα γνώση μέσω της ανάλυσης, της σύγκρισης και της συστηματοποίησής της. Έτσι, για παράδειγμα, μαθητές με υπόβαθρο μεταναστευτικό ή της Διασποράς, θα προσεγγίσουν τα θέματα αυτά μέσα από τα δικά τους πολιτισμικά βιώματα, τα οποία θα «κοινωνήσουν» στους Έλληνες συμμαθητές τους, ανταλλάσσοντάς τα, τρόπον τινά, με τα αντίστοιχα εντόπια. Συνακόλουθα, οι αναπαραστάσεις τους στο σχολείο οικείων τους πολιτισμικών μορφών δεν θα είναι τυπικές και «μουσειοποιημένες», αλλά διαποτισμένες από την αμεσότητα των βιωμάτων τους[19].

Είναι σημαντικό για τους μαθητές να αντιληφθούν την αλληλουχία και την αλληλεξάρτηση των διάφορων εκφάνσεων της κοινωνικής ζωής και του πολιτισμού (*κοινωνική και ολιστική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού*). Προτείνεται η δημιουργία υλικού που να αναδεικνύει αυτή την ιδιότητα των αντικειμένων και των φαινομένων του λαϊκού πολιτισμού. Για παράδειγμα, μέσα από υλικό βιβλίων, ψηφιακών δίσκων κ.τ.λ., οι μαθητές μπορούν να μάθουν με ποιους τρόπους κάποια κεντρικά πολιτισμικά στοιχεία διάφορων ομάδων συνδέονται με άλλες πλευρές της ζωής τους και τις επηρεάζουν. Εισάγονται, δηλαδή, σε μια σφαιρική θεώρηση των πραγμάτων και της γνώσης της ίδιας, μαθαίνοντας να αναζητούν συμφραζόμενα και συνδηλώσεις φαινομένων και αντικειμένων σε διάφορα πλαίσια και χώρους: Μια παροιμία, ένας χορός, μια αφήγηση ή ένα δημοτικό τραγούδι, μπορούν να μας αποκαλύψουν έμφυλες αξίες, στοιχεία της τοπικής ιστορίας και γεωγραφίας, έθιμα, αξίες και πρακτικές που αποκαλύπτουν τις κατά τόπους και περιόδους κοινωνίες.

Τέλος, προτείνεται η γνωριμία, παρουσίαση και επεξεργασία στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού μέσα από την *επιτόπια έρευνα με συνεντεύξεις και συμμετοχική παρατήρηση*, που θα εφαρμόζονται από τους μαθητές. Θέματα που αφορούν σε υλικές και άυλες εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού, θα επιλέγονται από τους μα-

---

19. Για μια παρουσίαση των απόψεων μεγάλου δείγματος μαθητών του Δημοτικού Σχολείου για το θέμα της διδασκαλίας της παιδικής λογοτεχνίας και του λαϊκού παραμυθιού, βλ. I. Athanasiadis, G. Papantonakis, M. Kaplanoglou and G. Kaplanoglou, «Children's Perceptions of Folktales and Narration in Greece. Evidence from a Novel Micro Data Set», *Review of European Studies*, vol. 2, no 2, December 2010, pp. 67-86.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 28

θητές, με την καθοδήγηση των εκπαιδευτικών, και θα διερευνώνται σε βάθος από τους ίδιους, με τη χρήση αυτών των μεθόδων. Για παράδειγμα, μπορούν οι μαθητές να εισαχθούν στις θεματικές της οικογένειας και της συγγένειας[20], των έμφυλων σχέσεων και προτύπων, της κοινοτικής οργάνωσης, του κύκλου της ζωής και του κύκλου του χρόνου, μέσα από παρατήρηση και καταγραφή για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα συναφών δραστηριοτήτων, συλλογή πληροφοριών μέσω συνεντεύξεων, συγγραφή ημερολογίου κ.λπ. Το υλικό αυτό θα αναλύεται και θα παρουσιάζεται στη σχολική κοινότητα, ενώ θ' ακολουθεί σύγκριση με ανάλογα θέματα από τη ζωή και τον πολιτισμό Ελλήνων της Διασποράς ή μελών μεταναστευτικών ομάδων, για την δυνατότητα σφαιρικής και διαπολιτισμικής αντίληψης της γνώσης[21].

Η πρόταση του Υπουργείου Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων για το πρόγραμμα μαθημάτων του «νέου» Λυκείου περιλαμβάνει δίωρο εβδομαδιαίο μάθημα επιλογής «Τέχνη και Πολιτισμός» για την Α΄ Λυκείου, και τρίωρο μάθημα «Πολιτισμός» για την Β΄ και Γ΄ Λυκείου. Το ιδανικό θα ήταν ο λαϊκός πολιτισμός να αποτελέσει *αυτοτελές αντικείμενο* που διδάσκεται μία ώρα την εβδομάδα (από τις δύο για την Α΄ και τις τρεις για τη Β΄ και την Γ΄ Λυκείου που προτείνονται από το Υπουργείο) στο πλαίσιο της Τέχνης και του Πολιτισμού, όπου και ανήκει επιστημολογικά. Θα μπορούσαν να το διδάξουν κατ' αρχάς φιλόλογοι, με κατάλληλη πανεπιστημιακή εκπαίδευση και περαιτέρω επιμόρφωση, αλλά και εκπαιδευτικοί με άλλα αντικείμενα (για παράδειγμα, μουσικοί, καθηγητές καλλιτεχνικών κ.τ.λ.), ως προς κάποιες πλευρές του που εμπίπτουν και στις δικές τους ειδικότητες, με την κατάλληλη, βέβαια, λαογραφική επιμόρφωση. Σε περίπτωση που δεν είναι πρακτικά δυνατό να εισαχθεί ως αυτοτελές αντικείμενο, ο λαϊκός πολιτισμός *πρέπει να ενταχθεί δομικά ως θεματολογία και μεθοδολογική προσέγγιση στο πλαίσιο των μαθημάτων της Τέχνης και του Πολιτισμού*, σε σχέση με τα προτεινόμενα αντικείμενα της μουσικής, των εικαστικών και του θεάτρου, φωτογραφίας, κινηματογράφου, τα οποία πρέπει να προσεγγίζονται και από τη σκοπιά της λαϊκής αισθητικής και του υλικού πολιτισμού. Μέσα από τη φωτογράφηση θεμάτων του λαϊκού πολιτισμού, του υλικού και κοινωνικού βίου της τοπικής και άλλων κοινοτήτων, και την περαιτέρω επεξεργασία τους, οι μαθητές του Λυκείου θα συνδυάζουν τη γνώση τεχνικών δεξιοτήτων, καλλιτεχνικής ανάπτυξης, πολιτισμικής εμπειρίας και – γιατί όχι; - ψυχαγωγίας. Με την παραγωγή μικρών ταινιών και

---

20. Βλ. σχετικά Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, «Πολιτισμική ταυτότητα και Οικογένεια: Διαγενεακές προσεγγίσεις στη σχολική πράξη», *Κριτική Επιστήμη και Εκπαίδευση*: 2/ 05, Αθήνα 2005, σ. 29-42.

21. Βλ. σχετικά Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, «Ο λαϊκός πολιτισμός ως πεδίο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης – Μια διδακτική πρόταση», *Μάθηση και Διδασκαλία στην Κοινωνία της Γνώσης, Πρακτικά Ε΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή*, τόμος Β΄, επιμ. Αθανάσιος Τριλιανός, Ιγνάτιος Καραμηνάς, Π.Τ.Δ.Ε., Παν. Αθηνών/ Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ., Αθήνα 2005, σ. 267-274.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 29

μουσικών προγραμμάτων με θέματα από τον λαϊκό πολιτισμό και τις αφηγήσεις ζωής, θα επιτυγχάνεται η σύνδεση των μαθητών με το παρόν και το παρελθόν του τόπου και της κοινότητάς τους και θα οριοθετείται η ταυτότητά τους βιωματικά καθώς θα δημιουργούν σχέσεις με τους (συγ)κατοίκους τους στην πολυκατοικία, στη γειτονιά, στην κοινότητα. Θα εξοικειώνονται και θα αναστοχάζονται γύρω από θέματα συλλογικής μνήμης και σύγχρονης ιστορίας και ζωής, καταγράφοντας και βιντεοσκοπώντας μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους. Θα προχωρούν σε δραματοποιήσεις λαϊκών δρωμένων και λαϊκών θεατρικών έργων, συνδυάζοντας την ιστορική, κοινωνική και πολιτισμική γνώση του παρελθόντος με την ανάπτυξη της καλλιτεχνικής τους έκφρασης[22]. Επιπλέον, θα συνεργάζονται με τους συμμαθητές τους για τη συλλογή και επεξεργασία πρωτογενούς υλικού για τη σχολική κοινότητα, συνδυάζοντας τη χαρά της ανακάλυψης με την εμπειρία της ομαδικής εργασίας.

Η πρόταση του Υπουργείου περιλαμβάνει και επιλεγόμενο τρίωρο εβδομαδιαίο μάθημα «Κοινωνικές επιστήμες» για την Β΄ και τη Γ΄ Λυκείου. Εκεί, στην κατηγορία «Πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες», μπορεί και πρέπει να ενταχθεί και η Λαογραφία, η οποία, πέρα από τη φιλολογική της διάσταση και σε συνδυασμό προς αυτήν, έχει και αποδεδειγμένα κοινωνική διάσταση (ως «Κοινωνική Λαογραφία»). Με το ίδιο σκεπτικό, θα άξιζε να συμπεριληφθεί η Λαογραφία στις «Ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες», που προτείνονται ως δίωρο εβδομαδιαίο μάθημα της Α΄ Λυκείου.

Για την υλοποίηση των στόχων αυτών, προτείνεται η *συγγραφή Εγχειριδίου που θα υποστηρίζει το μάθημα του λαϊκού πολιτισμού*, αξιοποιώντας συγχρόνως το διδακτικό υλικό που υπάρχει στα βιβλία των αρχαίων ελληνικών κειμένων και των νεοελληνικών λογοτεχνικών – και όχι μόνο – κειμένων. Επιπλέον, προτείνεται η παραγωγή διαδραστικού ψηφιακού υλικού γύρω από τα θέματα του λαϊκού πολιτισμού για τους μαθητές, η δημιουργία κόμβου για την εκπαιδευτική πληροφόρηση και δράση γύρω από τον λαϊκό πολιτισμό (που θα μπορεί να χρησιμοποιείται και για τις εκπαιδευτικές ανάγκες των Ελλήνων της Διασποράς) και η οργάνωση ημερίδων και σεμιναρίων για την περαιτέρω ενημέρωση των φιλολόγων και άλλων εκπαιδευτικών που διδάσκουν τον λαϊκό πολιτισμό στη Μέση Εκπαίδευση.

Δεκέμβριος 2003 — Φεβρουάριος 2012

---

22. Βλ. σχετικά Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, «Δραματοποίηση λαϊκών δρωμένων στο ελληνικό σχολείο», *Παρνασσός* 42(2000), σ. 215-228 και στο: *Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη, Γ΄-Δ΄ τάξη Δημοτικού Σχολείου*, τεύχος 1ο, ΥΠ.ΠΙ.Θ. και Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2001, σ. 72-85.

02 ΜΗΝΑΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 30

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 31

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

Ο ΕΛΛΗΝΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΟ:
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Αποτελεί κοινή και πανθομολογούμενη διαπίστωση το γεγονός ότι το αυτοκίνητο έχει γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής των Ελλήνων. Η εξέλιξη αυτή, που ανήκει στα νεωτεριστικά δεδομένα της καθημερινότητας, έχει επιδράσει πάνω στην σύγχρονη λαϊκή ζωή, τόσο στον αστικό χώρο όσο και στις αγροτοκτηνοτροφικές περιοχές της ελληνικής επαρχίας, με τρόπο καθοριστικό, ο οποίος φυσικά ενδιαφέρει και την λαογραφία, και μάλιστα την λεγόμενη «νεωτεριστική λαογραφία», άμεσα και ουσιαστικά[1]. Ορισμένες ενδιαφέρουσες λαογραφικές πτυχές αυτού του φαινομένου θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε στη συνέχεια.

Ήδη στις αρχές της δεκαετίας του '70 ο Μ. Γ. Μερακλής είχε παρατηρήσει ότι το αυτοκίνητο, καθώς είχε κατασκευαστεί για να εξυπηρετήσει πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας που όλο και περισσότερο ενσωμάτωνε τις κατακτήσεις της τεχνολογίας, είχε θεωρηθεί από τον λαϊκό άνθρωπο προέκταση και συμπλήρωμα της οικογενειακής εστίας, έχοντας αποκτήσει κυρίαρχη θέση στην ατομική, οικογενειακή και συλλογική-κοινωνική ανθρώπινη ζωή[2]. Το 1969 μάλιστα, ο Άγγλος λαογράφος S. Sanderson προέτρεπε τους λαογράφους της εποχής του να ασχοληθούν ιδιαιτέρως με τα λαογραφικά του αυτοκινήτου[3], γεγονός που πράγματι βρήκε απή-

---

1. Γι' αυτήν βλ. ενδεικτικά Μ. Γ. Μερακλής, «Ο άνθρωπος της πόλεως», *Λαογραφία* 29 (1974), σ. 71-84. Ο ίδιος, *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1973. Ο ίδιος, «Πολιτιστικά», *Επιστημονική Σκέψη* 8 (1982), σ. 18-24. R. Dorson, «Doing Fieldwork in the City», *Folklore* 92 (1981), σ. 149-154. G. Warshaver, «Urban Folklore», στο βιβλίο R. Dorson (επιμ.), *Handbook of American Folklore*, Bloomington 1983, σ. 162-171. Γενικότερα βλ. Ευ. Αυδίκος, «Αστική Λαογραφία : Ουτοπία ή πραγματικότητα ;», *Εθνολογία* 3 (1994), σ. 163-186. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Νεωτερική ελληνική λαογραφία. Συναγωγή μελετών*, Αθήνα 2006, με παραδείγματα και βιβλιογραφία, ελληνική και διεθνή.

2. Μ. Γ. Μερακλής, «Η μηχανή και ο λαϊκός άνθρωπος», *Λαογραφία* 28 (1972), σ. 119. Πρβλ. B. Messenger, *Picking up the Linean Threads: A Study in Industrial Folklore*, Belfast 1980 (β΄ έκδ.).

3. S. Sanderson, «The Folklore of the Motor-car», *Folklore* 80 (1969), σ. 241-252.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 32

χηση, καθώς διαπιστώνεται από την διεθνή λαογραφική βιβλιογραφία. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι έναν χρόνο μετά, το 1970, ο L. Schuler θεμελίωσε θεωρητικά την «λαογραφία του αυτοκινήτου»[4], κάνοντας γενικές αναφορές στους κανόνες που ρυθμίζουν την εσωτερική του διακόσμηση, ενώ, στην προέκταση των αρχών αυτών, ο V. Knierim, το 1985, μελέτησε είδη του σύγχρονου έντεχνου λαϊκού λόγου που αναφέρονται στο αυτοκίνητο[5].

Από τη σχετική ελληνική λαογραφία μπορούμε να αναφέρουμε ότι πρώτος έθιξε το ζήτημα των λαογραφικών του αυτοκινήτου ο Δ. Σ. Λουκάτος[6], όπως άλλωστε συνέβη με πολλά ζητήματα σύγχρονων και νεωτεριστικών λαογραφικών στη χώρα μας. Η Γεωργία Ταρσούλη ασχολήθηκε με την διακόσμηση των αυτοκινήτων, και μάλιστα των λεωφορείων, ιδιαίτερα δε με την παρουσία εικόνων αγίων σε αυτά[7], ενώ ο Ηλ. Πετρόπουλος περιέλαβε άφθονο υλικό –όπως πάντοτε σωρευτικά και χωρίς ιδιαίτερη ερμηνευτική ή άλλη επεξεργασία– σε σχετικό βιβλίο-λεύκωμά του[8] . Τέλος, κείμενα για το αυτοκίνητο, ενδεικτικά της θέσης που αυτό έχει καταλάβει στην καθημερινή ζωή μας, έχουν δημοσιευθεί και σε σχετικές ανθολογίες, όπως αυτή του Κ. Αθανασόπουλου[9].

Ιδιαίτερη θέση στη σχετική λαογραφική βιβλιογραφία καταλαμβάνει η μελέτη του Μηνά Αλ. Αλεξιάδη για τις λαϊκές επιγραφές και τα ονόματα σε ελληνικά αυτοκίνητα, πρωτοδημοσιευμένη το 1989, που αποτελεί την πρώτη ελληνική λαογραφική μονογραφία για παρόμοια ζητήματα[10]. Πρόσφατα δε, το 2009, κυκλοφορήθηκε η μελέτη του Ηλία Καφάογλου για την κοινωνική ιστορία του αυτοκινήτου[11], αλλά και η μετάφραση της ιστορίας του αυτοκινήτου, του Ιλιά Έρενμπουργκ, από

---

4. L. Schuler, «Volkskunde des Autos», *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 73 (1970), σ. 152-173.

5. V. Knierim, «Auto, Fremde Tod: Automobile und Reisen in zeitgenossischen deutschsprachigen Sensationserzählungen», *Fabula* 26 (1985), σ. 230-244.

6. Δ. Σ. Λουκάτος, «Σύγχρονα λαογραφικά – Folklorica Contemporanea», *Λαογραφία* 32 (1982), σ. 436.

7. G. Tarsouli, «Decorations religieuses dans les moyens de transport», *Actes du premier Congres International d' Ethnologie Europeenne (1971)*, Paris 1973, σ. 162.

8. E. Petropoulos, *La voiture grecque*, Paris 1976, σ. 12-16 (= Ο ίδιος, *Μικρά κείμενα 1949-1979*, Αθήνα 1980, σ. 138-142).

9. Κ. Αθανασόπουλος, *Το αυτοκίνητο και η πόλη στην ελληνική ποίηση : μελέτη-ανθολογία*, Πάτρα 1988, σ. 25-116. Για την σχέση της λαογραφίας με την βιομηχανική ανάπτυξη βλ. R. Mitchell, «Occupational Folklore: The Outdoor Industries», στον τόμο R. M. Dorson (επιμ.), *Handbook of American Folklore*, Bloomington 1983, σ. 128-135.

10. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Λαϊκές επιγραφές και ονόματα σε ελληνικά αυτοκίνητα. Συμβολή στην έρευνα σύγχρονων λαογραφικών φαινομένων*, Αθήνα 1989, όπου και η μέχρι τότε σχετική, ελληνική και διεθνής, βιβλιογραφία.

11. Ηλίας Καφάογλου, *Αυτοκίνητος κόσμος. Δοκίμιο για μια κοινωνική ιστορία του αυτοκινήτου*, Αθήνα 2009, σελ. 274.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 33

την Κυριακή Παπαδοπούλου-Βρέλλη[12]. Και στα δύο αυτά βιβλία αποκρυσταλλώνονται οι πλέον πρόσφατες θεωρήσεις των κοινωνικών επιστημών γύρω από την θέση του αυτοκινήτου στην καθημερινή ζωή και στην παραδοσιακά οριζόμενη συμπεριφορά του σύγχρονου ανθρώπου.

Από τα παραπάνω ασφαλώς προκύπτει ότι η λαογραφική θεώρηση αποτελεί έναν μόνο τρόπο για την εξέταση του αυτοκινήτου και της καθημερινής υπόστασής του. Γύρω του κινείται ένας ολόκληρος κόσμος, που επιδρά άμεσα πάνω στις εκφάνσεις του σύγχρονου πολιτισμού, καθώς σχετίζεται με τις ιεραρχήσεις της ατομικής και συλλογικής ζωής μας, αλλά και με την ευρύτερη διαμόρφωση των όρων εντός των οποίων δομείται και ανελίσσεται η σύγχρονη ζωή : για παράδειγμα οι ήχοι που παράγονται από το αυτοκίνητο, τα κορναρίσματα, τα φρεναρίσματα, οι εξατμίσεις κ.λπ. δημιουργούν ένα ηχοτοπίο που δεν χαρακτηρίζει πια μόνο τα αστικά κέντρα, αλλά υπάρχει και σε κάθε χωριό της ελληνικής υπαίθρου, λόγω της καθολικής επικράτησης του αυτοκινήτου και στην επαρχία. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Hartmut Heller[13], δεν μπορούμε να νοήσουμε την σύγχρονη καθημερινότητά μας απομονωμένη από τον ήχο των αυτοκινήτων, γι' αυτό και στις μέρες των διακοπών μας συχνά αναζητούμε την ξεκούραση στην ανατροπή και στην αναστροφή των καθημερινών συνθηκών, άρα, εν προκειμένω, σε τόπους και υπό συνθήκες όπου οι συνήθεις θόρυβοι των αυτοκινήτων είτε δεν υπάρχουν, είτε δεν γίνονται αντιληπτοί.

Το 1994 εκδόθηκε στην Βιέννη ένα συλλογικό έργο για την λαογραφική υπόσταση των μέσων μαζικής μεταφοράς, ανάμεσα στα οποία και για το αυτοκίνητο, που υπογράφεται από τους G. Schmid, H. Lindenbaum και P. Staudacher[14]. Στο έργο αυτό διατυπώνονται σημαντικότατες παρατηρήσεις, οι οποίες, τηρουμένων των αναλογιών, ισχύουν και στην περίπτωση του νεωτερικού ελληνικού λαϊκού πολιτισμού. Η βασική διαπίστωση, για παράδειγμα, που συνδέει την εμφάνιση και τον πολιτισμό του αυτοκινήτου με το αστικό περιβάλλον και τις πόλεις βρίσκει απόλυτη εφαρμογή και στην ελληνική πραγματικότητα. Από κάθε άποψη το αυτοκίνητο και η αυτοκίνηση συνδέονται με την διαμόρφωση των μητροπολιτικών αστικών κέντρων, όπως αυτά ξεκίνησαν μεν με την Βιομηχανική Επανάσταση, εξελίχθηκαν όμως και διαμορφώθηκαν κατά τον 20ό αιώνα. Για τον λόγο αυτό διαφορετική είναι, από πολιτισμική άποψη, η αντιμετώπιση και χρήση του στον κεντρικό αστικό

---

12. Ιλιά Έρενμπουργκ, *Μια ιστορία του αυτοκινήτου.* Μετάφρ. Κυριακή Παπαδοπούλου-Βρέλλη, Αθήνα 2009, σελ. 234.

13. Hart. Heler, «Kultobjekt Auto. Kulturethologische Betrachtungen uber das "Leitfossil" des 20. Jahrhundert», στον τόμο *Kulturethologie. Über die Grundlagen Kultureller Entwicklungen*, Munchen 1994, σ. 181-204.

14. G. Schmid - H. Lindenbaum - P. Staudacher, *Bewegung und Beharrung. Transport und Transportsysteme in Österreich 1918-1938. Eisenbahn, Automobil, Tramway*, Wien 1994, σελ. 336.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 34

πυρήνα και στα νέα αστικά ή μεσοαστικά προάστεια, όπου κατοικούν εργατικά και λαϊκά, κατά κανόνα, αστικά στρώματα, μεταμορφώνοντας το αγροτικό τοπίο που περιέβαλε τον αρχικό αστικό κορμό.

Την άμεση σύνδεση του αυτοκινήτου με τον αστικό χώρο και τις πολιτισμικές συνισταμένες του δέχεται ανεπιφύλακτα και ο Dietmar Sedlaczek[15]. Κατά την δική του ερμηνευτική προσέγγιση και θεώρηση, οι λαϊκές αστικοποιημένες πληθυσμιακές ομάδες συνήθως κατοικούν σε «κλειστές συνοικίες» γύρω από το κέντρο μιας πόλης, γεγονός που καθορίζει ευρύτερα και το πολιτισμικό τους πρόσωπο. Ουσιαστικά, η εμφάνιση του αυτοκινήτου ανταποκρίνεται σε μία ουσιαστική συνθήκη, και σε ένα βασικό ζητούμενο των νεωτερικών καιρών μας : στην απόσταση και στην ταχύτητα. Γι' αυτό και ορθώς ο Ηλίας Καφάογλου παρατηρεί πως το αυτοκίνητο έρχεται ως κορωνίδα μιας σειράς εφευρέσεων του 20ού αιώνα, που όλες εξυπηρετούν την ανάγκη του αστού για ταχύτητα, για άμεση, γρήγορη και ανεμπόδιστη επικοινωνία. Από την άποψη αυτή, κατά τον Καφάογλου, το αυτοκίνητο εμφανίζεται στην κατάλληλη ώρα, όταν έχουν ήδη πραγματοποιηθεί μια σειρά από εφευρέσεις που υποστηρίζουν την κατασκευή και μαζική παραγωγή του, ιδίως στην ταχύτατα βιομηχανικά αναπτυσσόμενη Αμερική, της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα[16]. Όπως παρατηρεί ο συγγραφέας, το αυτοκίνητο είναι που οργανώνει και αποδιοργανώνει τη σύγχρονη πόλη, δεδομένου ότι διαμορφώνει την αστική γεωγραφία στις ουσιώδεις γραμμές της, και πάντοτε σε συνάρτηση προς τον χρόνο και την ταχύτητα : τόσο τα αυτοκίνητα όσο και οι δρόμοι επιδρούν άμεσα στην αίσθηση του χρόνου, αλλά και στην βίωσή του από τον σύγχρονό μας άνθρωπο.

Στους Έλληνες, που εν πολλοίς στο αστικό κέντρο διατήρησαν μια άμεση, ψυχολογική και εθιμική επαφή με την επαρχία και τον τόπο καταγωγής τους, η σχέση με το αυτοκίνητο είναι άμεση και καθοριστική. Πέρα του γεγονότος ότι το διακοσμούν σαν μέρος του οικείου χώρου τους, παλαιότερα με πλεκτά και κούκλες, σήμερα με εικονίσματα, κομποσχοίνια, σταυρουδάκια και ματόχαντρα, φροντίζουν και να το καθαγιάσουν με κάθε δυνατό τρόπο. Το φαινόμενο αυτό, που εκδηλώνεται με την τέλεση αγιασμού πάνω στο νέο αυτοκίνητο της οικογένειας, αλλά και με την κάθε είδους θρησκευτική διακόσμησή του, έχει παρατηρηθεί και από ξένους μελετητές, όπως ο Rolf Gisler-Jauch[17]. Οφείλεται δε στο γεγονός ότι ο λαϊκός άνθρωπος ένοιω-

---

15. Diet. Sedlaczek, «Vom Ausblenden der Gewalt. Auto-Biographisches aus den 60er Jahren», στον τόμο *Gewalt in der Kultur. Vorträge des 29. Deutschen Volkskundekongresses*, Passau 1994, σ. 403-417.

16. Ηλίας Καφάογλου, *Αυτοκίνητος κόσμος* ..., ό.π. Πρβλ. Br. Nickerson, «Factory Folklore», στον τόμο R. M. Dorson (επιμ.), *Handbook of American Folklore*, Bloomington 1983, σ. 121-127.

17. R. Gisler-Jauch, *Uri und das Automobil. Das Teufels spate Rauche? Soziale und wirtschaftliche Auswirkungen des Automobils auf das Urnerland*, Altdorf 1994, σελ. 450.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 35

σε εξαρχής το αυτοκίνητο ως αναπόσπαστο τμήμα του οικείου χώρου του, και γι' αυτό θέλησε να επεκτείνει σε αυτό τις πρακτικές καθαγιασμού του σπιτιού, του μαγαζιού και του ζωτικού περιβάλλοντος, οικονομικού και πολιτισμικού χώρου του, ακριβώς όπως έκανε σε πολλές άλλες περιπτώσεις της καθημερινής ζωής του.

Ουσιαστικά, οι εικόνες αυτές, χάρτινες ή κολλημένες σε ξύλο, με κορνίζες που φέρουν στοιχειώδη ξυλόγλυπτα ή χαράγματα με θρησκευτικά σύμβολα και σε ποικιλία μορφών, καθαγιάζονται λόγω της συμβολικής συμπύκνωσης του χώρου, του χρόνου και τους υπερφυσικού πάνω τους, όπως την πιστεύει και την προσλαμβάνει ο πιστός. Είναι ζωγραφισμένες, φωτογραφημένες ή μεταξοτυπίες, με ασήμι ή τζάμι, σε κανονικό μέγεθος ή μικρογραφημένες, σε μορφή τριπτύχου, διπτύχου ή φυλακτού που παίρνει τον τύπο κονκάρδας, πλαστικοποιημένες εικόνες ή φυλαχτά για το αυτοκίνητο, που προσαρμόζονται με μαγνήτες στο εσωτερικό του. Σε κάθε περίπτωση όμως, τα αντίγραφα αυτά, ανεξαρτήτως αξίας ή υλικού κατασκευής, λειτουργούν ως μνημονικοί τόποι, καθώς μεταφέρουν ένα ιδεολογικό, συμβολικό και μεταφυσικό φορτίο, που γίνεται αμέσως κατανοητή και μπορεί αυτόματα να ανακαλέσει μνήμες και συναισθηματικές αντιδράσεις για τον πιστό θεατή ή αγοραστή.

Η χρήση τέτοιων στοιχείων επανασημασιοδοτεί και αντικείμενα ήδη γνωστά, χωρίς απαραίτητα θρησκευτική σημασία ή υπόσταση· αναφέρομαι στα φυλακτά για ανθρώπους και στα φυλακτά ή στολίδια για αυτοκίνητα, που συνδυάζουν παλαιές μορφές με νέες χρήσεις, και αποτελούν σπουδαίο μέρος των ειδών σύγχρονης λαϊκής θρησκευτικής τέχνης, των άμεσα συνδεδεμένων με τον προσκυνηματικό τουρισμό. Τα τρίγωνα φυλαχτά, με σταυρούς και χωρία από την Αγία Γραφή, είναι γνωστά στη λαϊκή μας τέχνη. Η είσοδος του αυτοκινήτου στην καθημερινότητά μας οδήγησε, παραλλήλως, στη δημιουργία πολλών στολιδιών του, τα οποία κάποτε αποτελούν προϊόντα σύγχρονης λαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας, καθώς ο αστός μεταφέρει στο νέο δημοφιλές μέσο διακοσμητικά σχήματα, απόψεις και αντιλήψεις που σχετίζονταν με παλαιότερα, και οπωσδήποτε παραδοσιακότερα, μεταφορικά μέσα. Το αυτοκίνητο στολίζεται με σκοπό τόσο τη διακόσμηση, όσο και την προφύλαξη από τη βασκανία, ώστε το ίδιο και οι επιβαίνοντες να διαφυλαχθούν υπερφυσικά από διάφορους ελλοχεύοντες κινδύνους[18].

Σταυροί πλεχτοί, με χάντρες, ματόχαντρα ή φούντες, μεταλλικοί σταυροί και εικονίδια, αυτοκόλλητες ή με μαγνήτη εικόνες εντάσσονται στη σύγχρονη αυτή διακόσμηση των αυτοκινήτων. Η εφέστια εικόνα ή το κύριο λατρευτικό παλλάδιο κάθε μονής ή προσκυνήματος μπαίνει σε περιφανές σημείο του αντικειμένου, ώστε να σχηματίζεται στον πιστό η εντύπωση ότι η ευλογία και η υπερφυσική του δύνα-

18. Βλ. σχετικά Μ. Γ. Βαρβούνης, «Προσκυνηματικός τουρισμός και ελληνική λαϊκή τέχνη», *Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos* 29 (2008), σ. 217-228, όπου σχετική βιβλιογραφία και παραδείγματα.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 36

μη μεταδίδεται στον ίδιο και στο αυτοκίνητό του. Η συγκεκριμένη, κάθε φορά, εικόνα σχετίζεται με την αναγωγή από το «κοινό-εμπορευματικό» στο «μοναδικό – μή εμπορευματικό» αντικείμενο, συχνή στη λαϊκή θρησκευτική τέχνη. Το κοινό φυλαχτό γίνεται ιδιαίτερο με την αναπαράσταση της θαυματουργής εικόνας, αποκτά ιδιαίτερη δύναμη με την αναγωγή σε αυτήν, αποκτά μοναδικότητα και φορτίζεται συμβολικά, συνδέει πιο πολύ τον πιστό με το συγκεκριμένο προσκύνημα, σε μια περίπτωση ουσιαστικής εξατομίκευσης της τελετουργικής αυτής σχέσης, η οποία προεκτείνεται στο χρόνο μέσω του λαϊκού θρησκευτικού καλλιτεχνήματος.

Η τάση αυτή της προέκτασης του ιερού στο καθημερινό και του εκκλησιαστικού στο εκκοσμικευμένο, η τάση της φαντασιακής αναπαράστασης προσκυνηματικών και θρησκευτικών εμπειριών στην πεζή καθημερινή πρακτική, ψυχολογικά αναγκαία για τον πιστό που επιθυμεί την προέκταση των ψυχολογικά ανακουφιστικών θρησκευτικών παραστάσεών του, φαίνεται κυρίως στο κομποσχοίνια, που αποτελούν βασικό και δημοφιλές είδος της σύγχρονης λαϊκής θρησκευτικής τέχνης. Από μοναστικά εργαλεία μέτρησης του χρόνου της προσευχής, τα κομποσχοίνια έχουν πλέον γίνει φυλαχτά, επειδή αγοράζονται, «σταυρώνονται» πάνω σε άγια λείψανα και θαυματουργές εικόνες. Με τη διαδικασία αυτή θεωρείται ότι προσλαμβάνουν κάτι από την υπερφυσική δύναμη των μοναδικών εκείνων θρησκευτικών αντικειμένων, μεταφέροντάς την, διαδοχικά, στους πιστούς.

Αν κανείς παρατηρήσει τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες διαχειρίζονται και χρησιμοποιούν το αυτοκίνητο, θα διαπιστώσει ότι οι παραπάνω διαπιστώσεις μπορούν να ενισχυθούν με πλήθος παραδειγμάτων. Η τάση, για παράδειγμα, να παρκάρουν τα αυτοκίνητα ακριβώς έξω από τα σπίτια τους, αρχή για χάρη της οποίας οι άνθρωποι, ιδίως στις πιο λαϊκές συνοικίες των αστικών κέντρων μας είναι διατεθειμένοι να προβούν σε ομηρικούς καυγάδες, δεν έχει να κάνει μόνο με πρακτικούς λόγους, αλλά συναρτάται κυρίως με την ψυχολογική αυτή σύνδεση. Παρόμοιες άλλωστε διαπιστώσεις έχει κάνει για τους Αυστριακούς η Hilde Harrer [19], αναφερόμενη σε παραδείγματα των αρχών του 20ού αιώνα. Και δεν είναι βεβαίως τυχαίο το ότι και οι διαφημίσεις των αυτοκινήτων συχνά εκμεταλλεύονται τις συλλογικές αυτές νοοτροπίες, για να ενισχύσουν την αίσθηση της αναγκαιότητας, στην οποία βασίζονται και την οποία προσπαθούν να καλλιεργήσουν, με στόχο την αύξηση των πωλήσεων των αυτοκινήτων.

Ωστόσο, οι διαφημίσεις αυτές είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσες, καθώς μας πληροφορούν για την συμβολική εικόνα του αυτοκινήτου στον λαϊκό άνθρωπο. Και τούτο επειδή οι κατασκευαστές τους έχουν μελετήσει τη λαϊκή ψυχολογία, τα κύρια σημεία της οποίας και προσπαθούν να εκμεταλλευθούν, με στόχο την προώθη-

19. H. Harrer, «Automobilismus in Graz um 1900», *Histrorisches Jahrbuch der Stadt Graz* 26 (1996), σ. 9-45. Πρβλ. W. Brepohl, «Industrielle Volkskunde», *Sozial Welt* 2 (1950-1951), σ. 117-118.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 37

ση των προϊόντων τους. Όπως παρατηρεί η Olle Hagman, το υπόβαθρο των διαφημίσεων αυτών είναι, κατά κύριο λόγο, ανδρικό, καθώς προβάλλουν την ανδρική εκδοχή, το αυτοκίνητο δηλαδή όχι μόνο ως μια ανδρική υπόθεση, αλλά και ως συμβολική προέκταση του ανδρισμού του οδηγού του[20]. Στην παραδοσιακή και μέση ελληνική οικογένεια, ακόμη και σήμερα με την αναβάθμιση και αλλαγή του ρόλου της γυναίκας στην κοινωνία ευρύτερα, ο άνδρας είναι που οδηγεί, και η γυναίκα συνήθως περιορίζεται στον ρόλο της συνοδηγού ή κάθεται στο πίσω κάθισμα, συντροφεύοντας τα παιδιά. Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώνεται η ανδρική κυριαρχία στην οδήγηση. Άλλωστε, οι παραβάσεις των οδικών κανονισμών, κυριότατα δε το προσπέρασμα, συχνά εκλαμβάνονται ως προσβολές του ανδρισμού, επισύροντας μεγάλης έντασης συγκρούσεις και διαπληκτισμούς.

Η Vendela Heurgren, μελετώντας την διάδοση του αυτοκινήτου στη σουηδική ύπαιθρο, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, και την συνακόλουθη πολιτισμική αλλαγή, διαπίστωσε ότι πολλά παλαιότερα ήθη, της αγροτοκτηνοτροφικής κοινωνίας, προσαρμόστηκαν στην περίπτωση των αυτοκινήτων[21]. Αυτό βεβαίως ισχύει και στην περίπτωση του σύγχρονου ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, καθώς ο κώδικας τιμής των λαϊκών ανθρώπων έχει πλήρως ενσωματωθεί στον άγραφο κώδικα τιμής των οδηγών. Σε περιπτώσεις έντονης αντιπαράθεσης, για παράδειγμα, είναι συνηθέστατη η πρόσκληση του ενός οδηγού στον άλλο να κατεβούν από τα οχήματά τους και να λύσουν δυναμικά σε «ουδέτερο» χώρο τις διαφορές τους, ακριβώς όπως συνέβαινε παλαιότερα με τις προσωπικές συγκρούσεις, που γίνονταν έξω από ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους, έξω από σπίτια, καταστήματα και καφενεία, και μάλιστα με ειδική πρόσκληση του εκάστοτε θιγομένου. Κι αυτό, τόσο για να μην εμπλακούν στην σύγκρουση αθώοι και αμέτοχοι, γυναίκες και παιδιά, όσο και για να μην κινδυνεύσει η περιουσιακή υπόσταση και η κοινωνική συνοχή των μελών μιας κοινότητας. Αυτή η κατ' ιδίαν λύση των διαφορών συνεχίζεται και στην περίπτωση των διαφορών μεταξύ οδηγών αυτοκινήτων σήμερα, επισημαίνοντας την επιβίωση παμπάλαιων κωδίκων τιμής και δράσης, σύγκρουσης και αντιπαράθεσης.

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι το αυτοκίνητο και η ύπαρξή του αντανακλάται κυριαρχικά πάνω στην τέχνη, στα ρεύματα και στις δημιουργίες της. Αυτό μπορεί να επισημανθεί και στην περίπτωση της σύγχρονης λαϊκής τέχνης. Ο Gottfried Swoboda επισήμανε πολλές ανάλογες περιπτώσεις σε παραδοσιακές κοινωνίες της Κεντρικής Ευρώπης[22]. Ο γράφων πάλι, με άλλη ευκαιρία, έχει αναφερθεί στα είδη

---

20. O. Hangman, *Car and nature in Swedish car-advertising. A study on Mythology of car society*, Göteborg 1995, σελ. 81.

21. V. Heurgren, *When the car hit the countryside. On the resistance and incorporation of the car in the Swedish countryside during the first decades of the 20th century*, Stockholm 1995, σ. 24-25.

22. G. Swoboda, «Über den Beginn der Ara des Automobils in Schleswig-Holstein», *Schleswig-Holstein* 10 (1996), σ. 2-4.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 38

σύγχρονης λαϊκής θρησκευτικής τέχνης που αφορούν το αυτοκίνητο και την διακόσμησή του[23]. Πέρα όμως από αυτά, το αυτοκίνητο συχνά χρησιμοποιείται ως σκηνικό επίδειξης· ως μέσο προβολής των καθημερινών μικρών παραστάσεων των λαϊκών ανθρώπων. Αποτελεί η χρήση του αυτή μια παράλληλη εκδοχή της χρήσης του αυτοκινήτου στην «κοινωνία του θεάματος», που συνίσταται στην καθημερινή ερμηνεία του οικογενειακού αυτοκινήτου ως συμβόλου κοινωνικού γοήτρου, πλούτου, ισχύος και υπεροχής. Όπως ακριβώς στην αμερικανική κοινωνία των δεκαετιών του '70 και του '80 η οδήγηση και η κατοχή αυτοκινήτου ήταν για τις γυναίκες σήμα κατατεθέν απελευθέρωσης και χειραφέτισης, καθώς εύστοχα καταδεικνύει η Marie Farr, έτσι και στην σύγχρονή μας ελληνική κοινωνία το αυτοκίνητο, αναλόγως των κυβικών, της προέλευσης και της μορφής του προσδίδει κοινωνικό γόητρο, σε ατομικό και οικογενειακό επίπεδο[24].

Σύμφωνα με τα παραπάνω, για τα ελληνικά λαϊκά στρώματα η κοινωνική άνοδος και επιτυχία μπορεί να μετρηθεί με τρεις, κυρίως, ορατούς δείκτες : με τις μάρκες των ενδυμάτων τους – ακόμη κι αν πρόκειται για φτηνές αλλά εντυπωσιακές απομιμήσεις, με τα τετραγωνικά μέτρα των σπιτιών και με τα κυβικά των αυτοκινήτων τους. Άλλωστε, το φαινόμενο αυτό δεν είναι άγνωστο και σε άλλους λαούς, δημιουργώντας μια περίπου παγκοσμιοποιημένη αντίληψη για την κοινωνική επιτυχία και την κοινώς αποδεκτή σήμανση του γοήτρου και της υπεροχής. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στο φαινόμενο της απόκτησης αυτοκινήτων δυσαναλόγως πολυτελών σε σχέση με την οικονομική κατάσταση και τα εισοδήματα μιας οικογένειας, με αποτέλεσμα την οικονομική δυσπραγία, την υπερχρέωση αλλά και την κατάσχεση τελικά και τον εκπλειστηριασμό αρκετών τέτοιων πολυτελών οχημάτων. Σε ευρύτερο μάλιστα επίπεδο, η κατοχή και άσκηση της πολιτικής εξουσίας, μετά το 1981, συνδέθηκε στον τόπο μας με συγκεκριμένη κατασκευαστική εταιρεία αυτοκινήτων, γεγονός που οδήγησε πολλούς στην πάσει θυσία απόκτηση οχημάτων αυτής της εταιρείας, έστω και μεταχειρισμένων, ώστε να δημιουργηθεί σε αυτούς και, το κυριότερο, στον κοινωνικό τους περίγυρο, η ψευδαίσθηση της ταύτισης με την άρχουσα τάξη. Πρόκειται για μια κυριαρχική όψη αυτού που ο Michael Wessel χαρακτηρίζει ως πολιτισμική συμβολοποίηση του αυτοκινήτου[25]. Μια συμβολοποίηση που ωστόσο επιδρά άμεσα και σε πρακτικό ή υλικό επίπεδο, καθώς καθορίζει συχνά την αγορά του αυτοκινήτου και την διαμόρφωση των τιμών του, και μάλιστα σε παγκόσμιο επίπεδο.

---

23. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Προσκυνηματικός τουρισμός και ελληνική λαϊκή τέχνη», *Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos* 29 (2008), σ. 217 κ.εξ.

24. Marie Farr, «Freedom and control. Automobiles in American women fiction of the 70s and 80s», *Journal of Popular Culture* 29:1 (1995), σ. 157-170.

25. M. Wessel, «1895-1995. 100 Jahre Automobilau in Gaggenau. Die Anfange», *Heimatbuch Landkreis Rastatt* 34 (1995), σ. 133-150. Βλ. επίσης H. Bausinger, *Die Volkskultur in der technischen Welt*, Stuttgart 1961, σ. 19-20.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 39

Όλα αυτά μας δείχνουν ότι για τον λαϊκό άνθρωπο η κατοχή και οδήγηση συγκεκριμένων, πολυτελών κατά κανόνα, αυτοκινήτων συνιστά ό,τι ο Martin Scharfe περιγράφει ως φετιχισμό του αυτοκινήτου[26]. Αυτή η τάση παρατηρείται ευρύτατα και στις διασκευές και ανακαινίσεις των αυτοκινήτων, που συνήθως επιχειρούνται από νεαρούς κατόχους τους, που ανήκουν στις λαϊκές τάξεις οι οποίες και παραπάνω αναφέρθηκαν. Οι επεμβάσεις αυτές, όπως τις έχει διεξοδικά μελετήσει η Annette Rosengren, ομαδοποιούνται σε δύο κυρίως κατηγορίες επισκευών και ανακαινίσεων : σε εκείνες που αποκοπούν να κάνουν το αυτοκίνητο περισσότερο πολυτελές, και σε εκείνες που θέλουν να το κάνουν να φαίνεται πιο εξελιγμένο τεχνολογικά, κάποτε δε και μοναδικό[27]. Εμφιλοχωρεί εδώ η τάση του λαϊκού ανθρώπου να προσδώσει στα χρηστικά αντικείμενα της καθημερινής του ζωής μια πολυτελή μοναδικότητα, την οποία για οικονομικούς λόγους δεν μπορεί να απολαύσει. Προβαίνει έτσι σε εξοπλισμούς μάλλον φτηνών αυτοκινήτων με ακριβά και πολυτελή εξαρτήματα, σε φωτισμούς και τροποποιήσεις τους –στις οποίες κυριαρχούν οι λαμπτήρες φθορισμού– αλλά και σε τοποθετήσεις ουσιαστικά αταίριαστων εξαρτημάτων σε παλαιά αυτοκίνητα, ώστε να δημιουργηθούν πραγματικά υβρίδια αυτοκινήτων, που μοιάζουν σαν να έχουν προέλθει από κάποιου είδους μηχανική τερατογένεση.

Ουσιαστικά, η σχέση του Έλληνα οδηγού με το αυτοκίνητο έχει και τη σωματική της πλευρά, όπως επίσης έχει επισημανθεί από τη σχετική ξένη βιβλιογραφία. Η αφή του αυτοκινήτου και των εξαρτημάτων του, η αίσθηση της πολυτέλειας των υλικών, αλλά και η συναισθηματική δυσανεξία όταν στο αυτοκίνητο γίνουν καταστροφές ή, πολύ περισσότερο, γρατζουνιές, σημάδια ή ζημιές, υποδηλώνουν κάποιου είδους σωματική αίσθηση, μια σωματική βίωση της σχέσης μεταξύ οδηγού και αυτοκινήτου, που οπωσδήποτε έχει και την ιδιαίτερη λαογραφική σημασία της.

Ο Martin Scharfe ερμηνεύει τις επεμβάσεις αυτές ως σχηματοποίηση της ενδιάθετης τάσης του λαϊκού ανθρώπου για το ιδιωτικό και το διακεκριμένο[28]. Νομίζω ότι στην περίπτωση αυτή εμφιλοχωρεί και η λαϊκή τάση επίδειξης, που αποτελεί βασικό άξονα και μοχλό της σύγχρονης λαϊκής πολιτισμικής πράξης και παραγωγής. Κατά τούτο μάλιστα ο σύγχρονός μας λαϊκός πολιτισμός διαφοροποιείται από τις παλαιότερες μορφές και εκδηλώσεις του, αφού δεν υπηρετεί το απρόσωπο σύνολο, αλλά τις κυριαρχούσες ατομικές ιδιαιτερότητες, στο πλαίσιο των νέων

---

26. M. Scharfe, «Fetisch Auto – Fetisch Auto ?», *Kockuck* 5:1 (1990), σ. 4-6. Πρβλ. G. Warshaner, «Urban Folklore», στον τόμο R. M. Dorson (επιμ.), *Handbook of American Folklore*, Bloomington 1983, σ. 162-171, με σχετικές παρατηρήσεις και επισημάνσεις.

27. Ann. Rosengren, «Building and renovating automobiles», στον τόμο *Ting, kultur och mening*, Stockholm 1995, σ. 89-106.

28. M. Scharfe, «Ungebundene Circulation der Individuen: Aspekte des Automobilfahrens in der Fruhzeit», *Zeitschrift für Volkskunde* 86:2 (1990), σ. 216-243.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 40

και νεωτεριστικών ιδεολογιών που κυριαρχούν και καθορίζουν τις εκδηλώσεις του λαϊκού πολιτισμού μας, σήμερα.

Ωστόσο, πέρα από την ανεπιφύλακτη χρήση και την θαυμαστική αποδοχή, η αμφισβήτηση του αυτοκινήτου στις μέρες μας, τις ιδιαίτερα εικονοκλαστικές, αποτελεί μάλλον αναπόφευκτη εξέλιξη. Ο Ηλίας Καφάογλου, στο βιβλίο του που αναφέρθηκε παραπάνω παρατηρεί εύστοχα ότι «η ιδέα της κοινωνικής αλλαγής, ως συλλογικού εγχειρήματος που βασίζεται στη συσσώρευση αγαθών» άρχισε να χάνει τη γοητεία της ήδη με την είσοδο της δεκαετίας του '70. Στο γενικό αυτό πλαίσιο, άρχισαν να σημειώνονται ανατροπές στις κοινωνικές αξίες και τις ιεραρχήσεις που είχε επιβάλει ως τότε ο μεταπολεμικός κόσμος, και αυτό εκδηλώθηκε με μια σειρά οικονομικών αλλά και πολιτισμικών κρίσεων[29]. Κατά την Katharina Steffen στις εξελίξεις αυτές βρίσκεται και η αρχή της προϊούσας αμφισβήτησης του αυτοκινήτου, που έχει άμεσα συνδεθεί με τις περιβαλλοντικές αναζητήσεις και τις υγιεινολογικές επιταγές των ημερών μας, με αποτέλεσμα να αυξάνονται όσοι εγκαταλείπουν το αυτοκίνητο για να υιοθετήσουν ξανά τις συνήθειες του περιπατητή[30]. Αυτό σημαίνει την εγκατάλειψη και ενός ολόκληρου κόσμου ιδεολογιών, νοοτροπιών, συμπεριφορών και αντιδράσεων, που ωστόσο παρουσιάζει ισχυρότατες αντιστάσεις, και δεν αποτελεί εύκολο αντίπαλο.

Σε ένα κοινό άρθρο τους, δημοσιευμένο το 1989, οι Andreas Schnoller και Sigrid-Maria Steininger αναφέρονται στην μαγεία που ασκούν τα αυτοκίνητα και οι μηχανές τους στον απλό άνθρωπο του λαού[31]. Στην μαγεία που ουσιαστικά συνίσταται στην εκπλήρωση του οράματος και του ζητούμενου της «αυτοκίνησης», σε απόλυτα ιδιωτικό επίπεδο, με την χρήση των πλέον προηγμένων κατακτήσεων της μηχανικής, και της επιστήμης γενικότερα. Στην άμεση αυτή επίδραση βασίζεται η καθοριστική γοητεία του αυτοκινήτου στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Και για τον λόγο αυτό στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό το αυτοκίνητο θεωρήθηκε δείγμα και απτή απόδειξη της οικονομικής προόδου και της κοινωνικής ανόδου του κατόχου του. Τούτο σημαίνει πως η επιστροφή στον «κόσμο των περιπατητών», πέρα από πρακτικά είναι και πολιτισμικά ανέφικτη για τον άνθρωπο του λαού, αφού θα σήμαινε την αλλαγή μιας σειράς συνηθειών πάνω στις οποίες έχει ουσιαστικά δομήσει την καθημερινότητά του. Μπορεί λοιπόν στις διακοπές του ο μέσος λαϊκός άνθρωπος να επιθυμεί να μην βλέπει ή να μην ακούει αυτοκίνητα, αυτό όμως καθό-

---

29. Ηλίας Καφάογλου, *Αυτοκίνητος κόσμος* …, ό.π. Ιδρβλ. P. Marsh-P. Collett, *Driving Passion: The Psychology of the Car*, London 1986, με σημαντικότατες παρατηρήσεις.

30. Katharina Steffen, *Übergangsrituale einer auto-mobilen Gesellschaft. Eine kulturanthropologische Skizze*, Frankfurt / Main 1990, σ.245.

31. Andreas Schnoller - Sigrid-Maria Steininger, «Luxus und Automobilismus. Die Anfange der Autoindustrie und Autoverkehr», στον τόμο *Magie der Industrie. Leben und Arbeiten im Industriezeitalter*, München 1989, σ. 340-349.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 41

λου δεν σημαίνει πως είναι πρόθυμος ή έτοιμος να αποχωριστεί τις υπηρεσίες τους, στην καθημερινή ζωή του[32].

Από την άλλη πλευρά, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι με τα ισχύοντα στην Ελλάδα, το αυτοκίνητο είναι μια σημαντική οικονομική επένδυση. Η οικονομική διάσταση της χρήσης του είναι, λοιπόν, ιδιαιτέρως σημαντική, αν υπολογίσουμε ότι δύσκολα μπορεί να ανανεωθεί και να αντικατασταθεί. Υπό την έννοια αυτή, στην πολιτισμική διαχείριση του αυτοκινήτου ισχύουν όσα έχουν παγιωθεί και για τα υπόλοιπα σημαντικά περιουσιακά στοιχεία του μέσου Έλληνα. Στην περίπτωση αυτή υφίστανται αναλογικά και όσα έχει διαπιστώσει παλαιότερα ο Thomas Meyer για την συμβολική περιχαράκωση της περιουσίας μέσω μιας σειράς εθιμικά καθορισμένων συμπεριφορών, οι οποίες αποσκοπούν στην συνειρμική προστασία του πλούτου, αλλά και του επιπέδου ζωής της καθημερινότητας[33]. Και η ύπαρξη, απόκτηση και χρήση του αυτοκινήτου, για τον λαϊκό άνθρωπο, έχει άμεση συνάφεια προς την διατήρηση και βελτίωση ενός όρου απαραίτητου και σχεδόν ιεροποιημένου στην σύγχρονη παραδοσιακή καθημερινότητα, αυτού του «επιπέδου ζωής» των ανθρώπων.

Ο λαϊκός άνθρωπος περιβάλλει το αυτοκίνητό του με μια σχεδόν ερωτική διάθεση. Προτιμά να συνωθείται εποχούμενος στους πολυσύχναστους δρόμους των αστικών κέντρων του, παρά να εγκαταλείψει το αυτοκίνητό του και να χρησιμοποιήσει ευρύτατα τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Παραλλήλως αρνείται συστηματικά να υπακούσει στους θεσπισμένους κανόνες της οδικής κυκλοφορίας, συνεχίζοντας μια επαναστατική παράδοση ανταρσίας και αντιπαράθεσης προς την εκάστοτε κρατική εξουσία, επιμένοντας να κυκλοφορεί παρανόμως και να εγκαταλείπει το αυτοκίνητό του ακριβώς εκεί που βρίσκεται και η εργασία ή η πρόσκαιρη απασχόλησή του. Είναι απολύτως χαρακτηριστικά όσα σχετικά διαπιστώνει σε μια πρόσφατη μελέτη της η Ζωή Ρωπαΐτου, σχετικά με το πέρασμα από την άμαξα στο ταξί, στον αστικό χώρο της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της. Η μελέτη αυτή καταδεικνύει με εμπεριστατωμένα παραδείγματα πόσο η χρήση του αυτοκινήτου συνδέεται με την αίσθηση της ελευθερίας και της αυτοδιάθεσης, αλλά και πόσο το αυτοκίνητο συνδέεται στενά με τις ευρύτερες πολιτισμικές αλλαγές της σύγχρονης κοινωνίας μας[34].

Αυτά δεν αποτελούν, βεβαίως, ελληνική πρωτοτυπία και μοναδικότητα. Ο Peter Jens Becker, σε μια ογκώδη μελέτη του, έχει αναδείξει συστηματικά τον σημαί-

---

32. Πρβλ. σχετικά K. Kreschel – Kl.-J. Mertink, *Brennabor-Werke Brandenburg (Havel). Eine Bilddokumentation. Herausgegeben anlasslich des Kraftfahrzeung – und Veteranen – Treffens vom 19.-21. Mai 1995 in der Stadt Brandenburg*, Brandenburg an der Havel 1995, σ. 17-18.

33. Th. Mayer, *Der Anfang des Automobilverkehrs in Luzern*, Luzern 1989, σ. 98-105.

34. Ζωή Ρωπαΐτου, *Από την άμαξα στο ταξί. Με αφηγήσεις από τη ζωή των οδηγών τους*, Αθήνα 2009, όπου και σχετική πρόσφατη βιβλιογραφία.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 42

νοντα ρόλο του αυτοκινήτου στον αμερικανικό πολιτισμό[35]. Πρόκειται για μια κυριαρχική μορφή της νεωτερικής λαογραφίας των ημερών μας, πόσο μάλλον που η μαζική παραγωγή, η μαζική κατανάλωση και η μαζική ιδεολογικοποίηση αποτελούν βασικούς άξονες της αμερικανικής κουλτούρας, άρα και οριακές συνιστώσες της πολιτισμικής χρήσης και σημασιοδότησης του αυτοκινήτου[36]. Και στις αντίστοιχες ελληνικές πολιτισμικές εκφάνσεις παρατηρείται ανάγλυφη η μίμηση συμπεριφορών και αντιδράσεων, που οδηγεί στον σχηματισμό όμοιων και παρόμοιων πολιτισμικών δεδομένων[37]. Είναι η μαζική παραγωγή που αντανακλά και στην μαζική χρήση, όπως εύστοχα παρατήρησε ο Richard Raspa[38], η οποία με τη σειρά της δημιουργεί και μαζικές πολιτισμικές αντιδράσεις, και μαζικής χρήσης και αποδοχής πολιτισμικά μορφώματα, τα οποία και συναποτελούν τις νεωτερικές μορφές της σύγχρονης λαογραφίας μας, που κάποτε ριζικά διαφοροποιείται από τις εκδηλώσεις του παλαιότερου παραδοσιακού πολιτισμού.

Ο μέσος Έλληνας τρέφει, λοιπόν, μια σχεδόν ερωτική διάθεση για το αυτοκίνητό του. Αυτό έχει βεβαίως παρατηρηθεί και παλαιότερα, στις μέρες μας ωστόσο η σχέση αυτή τείνει να αποκτήσει μια πρωτοφανή δύναμη και ένταση. Ως φαινόμενο μάλιστα έχει συνδεθεί και με το γεγονός ότι σε παλαιότερα είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου μας το θηλυκό άλογο – πρόδρομος κατά κάποιο τρόπο του αυτοκινήτου – χρησιμοποιείται ως συμβολική αναπαράσταση της γυναίκας[39]. Πιστεύω ωστόσο πως η ερωτική αυτή σχέση δεν οφείλεται τόσο στους παλαιούς συμβολισμούς[40], αλλά στις σύγχρονες συνθήκες διαμόρφωσης της κοινωνίας μας, που συνδέουν το κοινωνικό γόητρο αλλά και την έκφραση του ανδρισμού με το αυτοκίνητο και τον τρόπο οδήγησής του. Και δεν είναι άσχετο βεβαίως το γεγονός ότι για πολλούς Έλληνες, το ακριβό αυτοκίνητο θεωρείται ο ασφαλέστερος τρόπος για την εξεύρεση περιστασιακού ή πιο μόνιμου ερωτικού συντρόφου.

Μία ακόμη παρατήρηση θα πρέπει να διατυπωθεί εδώ. Η σύγχρονή μας χρήση

---

35. Peter Jens Becker, *Das Automobil und die amerikanische Kultur*, Trier 1989, σ. 124. Ιρβλ. Otto Gorner, «Reklame und Volkskunde», *Mitteldeutsche Blatter für Volkskunde* 6 (1931), σ. 109-127 και J. Mason, «Some uses of Folklore in Advertising», *Tennessee Folklore Society Bulletin* 20 (1954), σ. 58-61, με τη σχετική βιβλιογραφία.

36. Peter Jens Becker, *Das Automobil und die amerikanische Kultur* … ό.π., σ. 225.

37. Peter Jens Becker, *Das Automobil und die amerikanische Kultur* … ό.π., σ. 275-276. Ιρβλ. Τέσα Δουλκέρη, *Κοινωνιολογία της διαφήμισης*, Αθήνα 2000 και Σ. Κουτσουλέλου-Μίχου, *Η γλώσσα της διαφήμισης: Κειμενογλωσσική προσέγγιση του διαφημιστικού κειμένου*, Αθήνα 1997, με βιβλιογραφία.

38. Richard Raspa, «Folkloric expressions in the automobile industry», *Southern Folklore* 46 (1989), 71-78.

39. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Λαϊκές επιγραφές και ονόματα σε ελληνικά αυτοκίνητα* … ό.π., σ. 71-72.

40. Ιρβλ. σχετικά M. G. Meraklis, *Das Basilikummädchen, eine Volksnovelle (AT 879)*, Göttingen 1970, σ. 69 σημ. 2.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 43

του αυτοκινήτου συνδέεται με το μεγάλο ζήτημα της διαφήμισης, όπως αυτό έχει απασχολήσει και τη λαογραφική έρευνα, καθώς παρουσιάζει σημαντικές διασυνδέσεις με την σύγχρονή μας παραδοσιακή καθημερινότητα[41]. Ήδη το 1989 η Sabine Saphorster επισήμανε τις σχέσεις ανάμεσα στις πολιτισμικές εκδοχές και χρήσεις του αυτοκινήτου και στη διαφήμιση[42]. Και τούτο επειδή τόσο τα στερεότυπα που χρησιμοποιούνται στις διαφημίσεις των αυτοκινήτων αποτελούν παγιώσεις κοινών αντιλήψεων και παραδοσιακών νοοτροπιών, όσο και γιατί οι επί των αυτοκινήτων – και μάλιστα εκείνων που χρησιμοποιούνται ως μέσα μαζικής μεταφοράς – διαφημίσεις εκφράζουν αλλά και καθορίζουν το λαϊκό γούστο. Συμβάλλουν δηλαδή στην διαμόρφωση των στερεοτύπων και των εκδηλώσεων του λαϊκού πολιτισμού της εποχής μας[43].

Σε τελική ανάλυση, το βέβαιο είναι ότι το αυτοκίνητο αποτελεί ουσιώδες συστατικό στοιχείο της καθημερινής ζωής του μέσου Έλληνα. Πρόκειται για μια σχέση που καμιά νομική απαγόρευση, καμιά πειθαρχική ποινή και καμιά οικονομική δυσπραγία δεν μπόρεσε, μέχρι σήμερα, να κλονίσει ή έστω κατ' ελάχιστον να διαφοροποιήσει. Γι' αυτό και αποτελεί ουσιώδη συνιστώσα του νεωτερικού λαϊκού πολιτισμού μας[44], που ενδιαφέρει άμεσα και την επιστήμη της λαογραφίας.

---

41. Βλ. σχετικά Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Λαϊκές επιγραφές και ονόματα σε ελληνικά αυτοκίνητα* … ό.π., σ. 55 και σημ. 5. Βλ. επίσης O. Gorner, «Reklame und Volkskunde», *Mitteildeutsche Blatter für Volkskunde* 6 (1931), σ. 109-127. J. Mason, «Some uses of Folklore in Advertising», *Tennessee Folklore Society Bulletin* 20 (1954), σ. 58-61. A. Dundes, «Advertising and Folklore», *New York Folklore Quarterly* 19 (1963), σ. 143-151.

42. Πρβλ. Sabine Saphorster, «Die Ansiedlung der Ford-Motor-Company 1929/30 in Koln», *Rheinische Vierteljahrsblatter* 53 (1989), σ. 178-210, με σχετική βιβλιογραφία.

43. Πρβλ. επίσης για το σπουδαίο αυτό θέμα Karl Veit Riedel, «Werbung und Reklame als Volkskundliches Problem», *Beitrage zur deutschen Volkskunde und Altertumskunde* 10 (1966), σ. 93-117. L. Röhrich, «Folklore and Advertising», στον τόμο V. Newall (εκδ.), *Folklore Studies in the 20th Century*, Suffolk 1978-1980, σ. 114-115.

44. Γι' αυτόν βλ. και R. Dorson, *Folklore : Selected Essays*, Bloomington-London 1972, σ. 33-79. B. Messenger, *Picking up the Linean Threads : A study in Industrial Folklore*, Belfast 1980 (β΄ έκδ.), σ. 12. Δ. Σ. Λουκάτος, «Σύγχρονα λαογραφικά», *Λαογραφία* 32 (1982), σ. 432-436 και *Λαογραφία* 33 (1985), σ. 471. Μ. Γ. Μερακλής, «Αστική λαογραφία», *Δελτίο της Εταιρείας Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* 3 (1979), σ. 11-13. Ο ίδιος, «Λαογραφικά της Αθήνας», *Νέα Εστία* (Χριστούγεννα 1984), σ. 211-233. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Νεωτερική ελληνική λαογραφία. Συναγωγή μελετών* … ό.π., σ. 351-373, όπου και συναγωγή βιβλιογραφίας.

03 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ellinas_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:25 π.μ. Page 44

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 45

ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ – ΝΑΝΤΙΑ ΜΑΧΑ-ΜΠΙΖΟΥΜΗ

ΑΠΟ ΤΟΝ «ΤΟΠΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ» ΣΤΟ «ΜΟΥΣΕΙΑΚΟ ΤΟΠΟ»: ΘΑΣΙΑΚΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ ΤΟΥ 19ου ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ*

Ι. Εισαγωγικά

Οι ελληνικές τοπικές ενδυμασίες είλκυσαν το διασωστικό ενδιαφέρον νεοϊδρυθέντων μουσείων και φορέων των Αθηνών κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού (παράλληλα και με τα πρώτα μελετητικά ενδυματολογικά ενδιαφέροντα).[1]

Η συγκέντρωση τοπικών ενδυμασιών, -μαζί με τη συγκέντρωση υφαντών και κεντημάτων καθώς και άλλων έργων των λαϊκών τεχνών-, αποτέλεσε βασική προτεραιότητα της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (έτος ίδρυσης 1882), του Λυκείου των Ελληνίδων (1910), του Μουσείου Ελλη-

---

* Η εργασία πρωτοπαρουσιάστηκε στο 6ο Συμπόσιο Θασιακών Μελετών «*Η Θάσος διά μέσου των αιώνων: Ιστορία – Τέχνη – Πολιτισμός*», Θάσος 17/19 Σεπτεμβρίου 2011.

1. Βλ. ενδεικτικά ορισμένα από τα πρώτα δημοσιεύματα που πραγματεύονται ενδυματολογικά ζητήματα και συναφή προς την ένδυση ζητήματα κατά τον 19ο αιώνα (με χρονική σειρά δημοσίευσης):

Ι. Δε-Κιγάλλας, «Περί ενδύματος των Ανατολικών και Δυτικών κληρικών», *Πανδώρα,* 12 (1861-1862), σ. 204-205, Α. Γ. Πασπάτης, «Βραχείαι σημειώσεις περί υποδημάτων», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας,* 2 (1885-89), σ. 325-329, Ανώνυμο, «Περί χειροκτίων», *Ημερολόγιον της Εφημερίδος των Κυριών*, έτος Β΄ (1889), σ. 75-77, Μαρία Στοπ., «Η ριζική μεταρρύθμισις της γυναικείας ενδυμασίας», *Ημερολόγιον της Εφημερίδος των Κυριών*, έτος Ε΄ (1892), σ. 120-124, Αντώνιος Μηλιαράκης, «Περί φεσίου», *Εστία* (1893), β, σ. 113-115 και 145-148, Εμμανουήλ Μανωλακάκης, *Καρπαθιακά, περιέχοντα την τοπογραφίαν, ιστορίαν, περιγραφήν, αρχαιολογίαν, φυσικήν κατάστασιν, στατιστικήν, τοπωνυμίας της νήσου, ήθη και έθιμα, ιδιώματα της γλώσσης, λεξιλόγιον, δημοτικά άσματα και δημώδεις παροιμίας των κατοίκων αυτής,* εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Α. Καλαράκη κάτωθι του Δημαρχείου, 1896.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 46

νικών Χειροτεχνημάτων (1918, σήμερα Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης), και του Μουσείου Μπενάκη (1931), όπως φαίνεται και στα καταστατικά της ίδρυσής τους[2].

Η συγκρότηση των τεσσάρων αυτών μεγάλων συλλογών[3] στην πρωτεύουσα του κράτους γίνεται σε μία ευαίθητη ιστορικά εποχή, κατά την οποία γενικότερα τα έργα των λαϊκών τεχνών αντιμετωπίζονται ως «καλλιτεχνήματα», ως έργα που συλλέγονται για την αισθητική αξία τους, προκειμένου να τεκμηριώσουν –*και αυτά*– τη συνέχεια της ελληνικής τέχνης –και του ελληνισμού– στους αιώνες.

Οι συλλογές των Μουσείων[4] εμπλουτίστηκαν τότε με δωρεές από ιδιώτες και συλλέκτες, κατόχους κάποτε πραγματικά αριστουργηματικών έργων, βα-

---

2. Στο ιδρυτικό καταστατικό της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, με ημερομηνία 17 Μαΐου 1882, αναφέρεται ως σκοπός της ίδρυσης «*η περισυναγωγή ιστορικής και εθνολογικής ύλης και αντικειμένων συντελούντων εις διαφώτισιν της μέσης και νεωτέρας ελληνικής ιστορίας και φιλολογίας, του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού και σύσταση Μουσείου και Αρχείου περιλαμβανόντων τα τοιαύτα μνημεία του εθνικού βίου*» (βλ. σχετικά Τάκης Λάππας, *Τα 100 χρόνια της Ιστορικής – Εθνολογικής Εταιρείας και του Μουσείου της* (1882-1982), Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία, Αθήνα 1982).

Το 1910 η Καλλιρρόη Παρρέν ιδρύει το Λύκειον των Ελληνίδων. Η έγκριση του καταστατικού του δημοσιεύεται στο φύλλο της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, με ημερομηνία 19.2.1911: «*Κατά το Καταστατικόν, σκοπός του Λυκείου των Ελληνίδων είναι ο μεταξύ των Γυναικών των Γραμμάτων, των Επιστημών, των Τεχνών Σύνδεσμος, προς εξυπηρέτησιν της προόδου του φύλου των, προς υπεράσπισιν και προστασίαν αυτών και προς αναγέννησιν και διατήρησιν των ελληνικών Εθίμων και Παραδόσεων, ως και Ελληνικών Χορών, ασμάτων, Εθνικών Ενδυμασιών, κλπ.*» (βλ. σχετικά Ελ. Μπόμπου-Πρωτοπαππά, *Το Λύκειο των Ελληνίδων* 1911-1991, Αθήνα 1993, σ. 24-25).

Το 1918 ιδρύεται το Μουσείο Ελληνικών Χειροτεχνημάτων, το οποίο αργότερα (1923) μετονομάζεται σε «Εθνικό Μουσείο Κοσμητικών Τεχνών», με σκοπό την «*διά της σπουδής των εν αυτώ συγκεντρουμένων αντικειμένων δημιουργία Εθνικής Κοσμητικής Τέχνης κατά τας ποικίλας αυτής εφαρμογάς*» (βλ. Τ. Χατζηνικολάου, «Η στροφή στο λαϊκό πολιτισμό και τα πρώτα μουσεία», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 14).

Το Μουσείο Μπενάκη ιδρύεται από τον Αντώνη Μπενάκη, με νομοθετικό διάταγμα του 1930, «*εις μνήμην Εμμανουήλ και Βιργινίας Μπενάκη*» και με σκοπό «*να υποβοηθήση την ώθησιν η οποία δίδεται ήδη εν Ελλάδι εις την υφαντουργικήν, την ξυλογλυπτικήν, την κεραμουργίαν, το κέντημα και τας λοιπάς συναφείς τέχνας ...*» (βλ. Χατζηνικολάου, ό.π., σ. 15).

3. Για τον ορισμό της συλλογής βλ. στον J. Alsop, *The Rare Art Traditions. The History of Collecting and its Linked Phenomena*, Thames & Hudson, Λονδίνο 1982, σ. 70, και ακόμη στη S. Pearce, *On Collecting. An investigation into collecting in the European tradition*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη1995, σ. 27. Μια ιστορική και ανθρωπολογική προσέγγιση στην έννοια της συλλογής βλ. Ελεων. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Ό,τι δεν αξιώθηκα ν' αποκτήσω τότε, αυτό κατέχω ακόμη. Για μια ανθρωπολογία της συλλογής», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 47-79.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 47

ρύτιμων, πλούσια κεντημένων ενδυμάτων καθώς και κοσμημάτων, αλλά, κυρίως, με αγορές από «πλανόδιους μεταπράτες» ή από γνωστούς αρχαιοπώλες της εποχής.

Η πρακτική αυτή ωστόσο οδήγησε σε μιαν άνιση κατανομή του ενδιαφέροντος για τα έργα του υλικού λαϊκού πολιτισμού: τα καθημερινά χρηστικά αντικείμενα, φθαρμένα από την πολυχρησία, θεωρήθηκαν άνευ σημασίας και αγνοήθηκαν, γεγονός που επέδρασε, σε μεγάλο βαθμό, καθοριστικά στη συγκρότηση και, εν συνεχεία, στη διαχείριση των πρώτων μεγάλων ελληνικών μουσειακών συλλογών[5], περιορίζοντας στο εξής τη γνώση όλων των εκφάνσεων του καθημερινού υλικού λαϊκού πολιτισμού.[6]

Από την άλλη πλευρά, η εισαγωγή των αντικειμένων που δωρήθηκαν ή αγοράστηκαν στα μουσεία όχι μόνο τα περιέβαλε με μια ξεχωριστή «αίγλη», αλλά και τα καθιστούσε αυτόματα αντικείμενα «αυθεντικά»[7], που δεν επιδέχονταν καμία αμφισβήτηση[8].

Στο «πρωτογενές» υλικό των μουσειακών ενδυματολογικών συλλογών βασίστηκαν, εν πολλοίς, οι ενδυματολογικές μελέτες μέχρι σήμερα. Το ερώτημα όμως είναι, ως ποιο βαθμό οι ερευνητές έχουν αναζητήσει, παρακολουθή-

---

4. Ορισμούς της έννοιας «μουσείο» βλ. στους A. Gob & N. Drouguet, *La Muséologie: Histoire, développements, enjeux actuels*, Armand Colin, Παρίσι 2004. Βλ. και Μ. Οικονόμου, *Μουσείο: αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός*, Αθήνα 2002.

5. Για τα χαρακτηριστικά μιας μουσειακής συλλογής με βάση τα οποία διαχωρίζεται από άλλες συλλογές βλ. E. G. Nickolson και S. L. Williams "Developing a working definition for the museum collection", *Inside Line* (Texas Association of Museums), Fall 2002, σ. 1-4.

6. Ανασκόπηση της έρευνας του υλικού λαϊκού βίου και πολιτισμού βλ. στον Στέλιο Παπαδόπουλο, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο, τόμος πρώτος: Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο (1900 – 1975) κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών. Συμβολή στην εθνογραφική τεχνολογία*, διδακτορική διατριβή, Ναύπλιο 1982, σ. 11-42, και ακόμη βλ. Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού: μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Θέματα Λαογραφίας*, Αθήνα 1999, σ. 75-88.

7. Η αυθεντικότητα αποτελεί ένα από τα στοιχεία που συνθέτουν τα δέκα αντιθετικά ζεύγη, με βάση τα οποία προσδιορίζονται τα κριτήρια για την ένταξη ενός αντικειμένου σε μια συλλογή. Βλ. σχετικά S. Pearce, «Collecting as medium and message», στο συλλογικό τόμο E. Hooper-Greenhill (επιμ.), *Museum, Media, Message*, Λονδίνο 1994, σ. 15-23. Για τα διάφορα συστήματα αξιολόγησης των αντικειμένων που ενσωματώνονται σε μια συλλογή, βλ. W. Lipe, «Value and meaning in cultural resources» στο H. Cleere (επιμ.) *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge 1984, σ. 1-11, και T. Darvill, «Value systems in archaeology» στο M. Cooper, A. Firth, J. Carman (επιμ), *Managing Archaeology*, Λονδίνο 1995, σ. 40-50.

8. Για τη συλλεκτική αξία των αντικειμένων βλ. Ph. Blom, *To Have and to Hold : An Estimate History of Collectors and Collecting*, Γούντστοκ και Νέα Υόρκη 2003, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 48

σει και υπολογίσει τη διαδρομή των ενδυμάτων κατόπιν αυστηρής έρευνας *και* του αρχειακού υλικού των μουσειακών συλλογών που τα «τεκμηριώνει» στους Δελτιοκαταλόγους τους: αν έχουν δηλαδή παρακολουθήσει το «άλμα» των ενδυμάτων από τους «τόπους εκκίνησής» τους, –τις κοινότητες δηλαδή, που τα «γέννησαν» και τα χρησιμοποίησαν– προς τους «μουσειακούς τόπους» της εγκατάστασής τους: Τα ετεροτοπισμένα ενδύματα μιας συλλογής, έχοντας απολέσει τη χρηστική-λειτουργική τους αξία, «*κουβαλούν*», ωστόσο (στο «ταξίδι» της απομάκρυνσής τους από τον τόπο τους και τους ανθρώπους που τα φόρεσαν μέχρι την ένταξή τους στις μουσειακές συλλογές και την περαιτέρω διαχείρισή τους εκεί)[9], *«τα σημάδια του χρόνου και της αλληλεπίδρασής τους με τον άνθρωπο»*[10]. Διανύουν, –υπό άλλους όρους, υπό άλλες, ποικίλες κατά περίπτωση συνθήκες, συνήθως άγνωστες κι αδιευκρίνιστες–, μια πορεία από το παρελθόν στο παρόν και, βέβαια, και στο μέλλον, με προορισμό τους μια «δεύτερη ζωή» με ένα διαφορετικό περιεχόμενο.

ΙΙ. Ο σκοπός της ανακοίνωσης

Οι παραπάνω σκέψεις μάς οδήγησαν, με αφορμή το 6ο Θασιακό Συμπόσιο, στην παρούσα ανακοίνωση, στην οποία μελετάμε τη διαδρομή ετεροτοπισμένων ενδυμάτων της Θάσου, από το νησί τους στην πρωτεύουσα Αθήνα, και τις συνθήκες και τα κριτήρια απόκτησης κι ενσωμάτωσης καθώς και τη διαχείρισή τους, στο εξής, στις προαναφερθείσες τέσσερις μεγάλες μουσειακές συλλογές των Αθηνών (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης[11], Μουσείο Μπενάκη[12], Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Εν-

9. Για το θέμα ενδεικτικά βλ. S. M. Pearce, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, εκδ. Βάνιας, Αθήνα 2002. Βλ. και Αλ. Μπούνια, «Μουσεία και αντικείμενα: 'κατασκευάζοντας' τον κόσμο», στο συλλογικό τόμο Δ. Παπαγεωργίου, Ν. Μπουμπάρη, Ελ. Μυριβήλη (επιμ.), *Πολιτιστική αναπαράσταση*, Αθήνα 2006, σ.141-164. Επίσης, βλ. Αλ. Μπούνια και Ν. Νικονάνου, «Αντικείμενα και μουσεία: ζητήματα εμπειρίας, ερμηνείας και επικοινωνίας», στο συλλογικό τόμο Ν. Νικονάνου και Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Ερμηνείες και εμπειρίες του παρελθόντος*, Αθήνα 2008, σ. 69-101.

10. S. Dudley, «Museum materialities: Objects, sense and feeling», στο συλλογικό τόμο S. Dudley (επιμ.) *Museum Materialities: Objects, Engagements, Interpretations*, Λονδίνο 2010, σ. 7.

11. Για την ενδυματολογική συλλογή του Μ.Ε.Λ.Τ. βλ. Π. Ζώρα, *Κατάλογος Κινητής Εκθέσεως Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης*, Αθήνα 1977. Για το Μ.Ε.Λ.Τ. βλ και Ελ. Καρασταμάτη-Ρωμαίου, «Το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και ο ρόλος του στην οργάνωση των ελληνικών λαογραφικών μουσείων», *Λαογραφία* 36 (1990-1992), σ. 121-128.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 49

δυμασίας του Λυκείου των Ελληνίδων[13]), όπου σήμερα φυλάσσονται, μέσα από την ενδελεχή μελέτη του αρχειακού υλικού των Μουσείων αυτών[14]. Μελετάμε τα θασιακά ενδύματα ως παράδειγμα και με διττό σκοπό: αφενός, (α) να καταθέσουμε άγνωστο πληροφοριακό υλικό που θα συμβάλει στην περαιτέρω διερεύνηση, αποκατάσταση και αξιολόγηση της θασιακής παραδοσιακής ενδυμασίας και, αφετέρου, (β) να προσθέσουμε μιαν ερευνητική πρόταση στη μεθοδολογία της μελέτης των τοπικών παραδοσιακών ενδυμασιών, προκειμένου οι μελλοντικές ενδυματολογικές εργασίες να είναι αρτιότερες και επαρκέστερα τεκμηριωμένες, ώστε να οδηγούν σε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

ΙΙΙ. Η έρευνα για τη θασιακή ενδυμασία

(α) Στα περιηγητικά κείμενα οι αναφορές είναι ελάχιστες τόσο για τη γυναικεία όσο και για την αντρική φορεσιά[15].

(β) Η Αγγελική Χατζημιχάλη παραθέτει περιγραφή μόνο της γυναικείας θασιακής ενδυμασίας στο δίτομο έργο της *Ελληνικαί Εθνικαί Ενδυμασίαι* (Μουσείο Μπενάκη, 1948-1954), με ζωγραφική αναπαράσταση της ενδυμασίας από τον Νικ. Σπέρλιγκ στον Πίνακα αρ 58 (φωτ. 1). Όμως, όπως φαίνεται, από τη μελέτη τουλάχιστον του προσωπικού ανέκδοτου αρχείου της, το οποίο σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο Μπενάκη, η ίδια δεν έκανε επιτόπια έρευνα στη Θάσο. Η Χατζημιχάλη άντλησε τα στοιχεία που δημοσιεύει για τη θασιακή ενδυμασία, κατά πάσα πιθανότητα, από την απαντητική προς αυτήν επιστολή της Έλλης Βασιλικού, προέδρου της Φιλοπτώχου Αδελφότητος Καβάλας, στην οποία είχε αποστείλει γραπτές ερωτήσεις για τη θασιακή ενδυμασία (φωτ. 2, 3). Η Βασιλικού, στην επιστολή της, στις 3/3/1953, δίνει, με αξιοπρόσεκτη σαφήνεια και με λεπτομέρειες, απαντήσεις σε 8 ερωτήσεις της Χατζημιχάλη που αφορούσαν τα υλικά κατασκευής και διακόσμησης του θασια-

12. Γενικά για τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη βλ. Ά. Δεληβορριάς – Δ. Φωτόπουλος, *Η Ελλάδα του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 1997.

13. Για τη συγκρότηση της ενδυματολογικής συλλογής του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας βλ. Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, «Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 177-188, και η ίδια, «Η ιματιοθήκη του Λυκείου των Ελληνίδων (1911-2000). Ιστορική προσέγγιση στον τρόπο συγκρότησης και διαχείρισης μιας ενδυματολογικής συλλογής», στο Έφη Αβδελά (επ. επιμ.), *Το Λύκειον των Ελληνίδων. 100 χρόνια*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010, σ. 193-231.

14. Για τη διαχείριση των μουσειακών συλλογών ενδεικτικά βλ. A. Fahy, *Collections Management*, Λονδίνο 1995.

15. Βλ. G. Perrot, *Mémoire sur l' île de Thasos*, Παρίσι 1864, σ. 71-72.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 50

κού πουκάμισου, του νυφικού και του καθημερινού φουστανιού καθώς και εξωτερικών ενδυμάτων (όπως το κοντογούνι και το τσαμαντάνι), κι ακόμη, την πρώτη ύλη της βαφής του κόκκινου χρώματος, την προέλευση των μποξάδων (εννοεί τα λαχούρια), την ονομασία των κοσμημάτων και τον τρόπο κόμμωσης (φωτ. 4, 5).

Η προσεκτική αντιπαραβολή του περιεχομένου της επιστολής Βασιλικού με το δημοσιευμένο κείμενο της Χατζημιχάλη δείχνει ότι η Χατζημιχάλη χρησιμοποίησε στο κείμενό της *αυτούσιες* τις πληροφορίες της Βασιλικού. Με βάση, πάντως, τις γραπτές ερωτήσεις, όπως τις διατυπώνει η Χατζημιχάλη προς την πληροφορήτριά της, φαίνεται, ότι πρέπει να είχε ήδη, από καιρό, αποκτήσει γνώση ενδυματολογικού υλικού για τη Θάσο, από τις γυναίκες, πιθανόν, που συμμετείχαν στις γνωστές γιορτές του Σταδίου της 4ης Αυγούστου του 1936 (φωτ. 6,7).

(γ) Συστηματική επιτόπια έρευνα για τη θασιακή ενδυμασία δεν έχει γίνει από άλλους μελετητές μέχρι σήμερα. Αποθησαυρίζουμε, όμως, ορισμένες παρατηρήσεις στο γραπτό έργο της Ιωάννας Παπαντωνίου (μεταγενέστερης της Χατζημιχάλη), βασισμένες σε πληροφορίες, που –όπως η ίδια θυμάται σήμερα αχνά–[16] συνέλεξε κατά τις συζητήσεις της με μέλη του Λυκείου των Ελληνίδων Καβάλας (;) κατά τη δεκαετία του 1960.

Σύντομες ακόμη περιγραφές (χωρίς τεκμηρίωση), θασίτικων ενδυμάτων έδωσε και η Σωτηρία Λουκούμη σε ανακοίνωσή της σε Συνέδριο σχετικό με το χορό[17].

Τα παραπάνω κείμενα, στο σύνολό τους, προσφέρουν μιαν αδρή μόνο εικόνα της γυναικείας θασιακής ενδυμασίας στη νυφική-γιορτινή κατεξοχήν σύνθεσή της, κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Ωστόσο, δεν γίνεται σε αυτά καμιά επισήμανση ενδυματολογικών παραλλαγών (φωτ.

---

16. Αναφέρει χαρακτηριστικά σε συνέντευξη που έδωσε η Ιωάννα Παπαντωνίου στη Νάντια Μαχά-Μπιζούμη στο Ναύπλιο, στις 16/6/2011:

«*Στη Θάσο πήγα το 1958 σε απλή επίσκεψη, όχι ερευνητική. Παρόλα αυτά, όποιον συνάντησα ρωτούσα φυσικά για την τοπική φορεσιά χωρίς να πάρω κάποια σημαντική απάντηση που να μην την γνωρίζω ήδη. Κάποια στιγμή είχαν έρθει στο Λύκειο των Ελληνίδων της Αθήνας, κυρίες του Λυκείου των Ελληνίδων Καβάλας (;) ή κυρίες της Θάσου (;), οι οποίες μας είπαν διάφορες, όχι ιδιαίτερα, διαφωτιστικές λεπτομέρειες. Το κείμενο που έχω στο αρχείο μου προέρχεται από εκείνη τη συζήτηση. Θυμάμαι επίσης, αμυδρά ότι στο Φεστιβάλ Επαρχιών (1965) που έλαβε μέρος και το Λύκειο των Ελληνίδων Αθηνών, κάποιο Λύκειο (της Καβάλας;) παρουσίασε το χορό των προικιών και όσους άλλους χορούς γνωρίζουμε για τη Θάσο*».

17. Σωτ. Λουκούμη, «Η θασίτικη γυναικεία φορεσιά (τα θασίτ'κα)», *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Χορευτική Παράδοση και Φορεσιά (*Αρχαία Ολυμπία, 14-16 Ιουλίου 1996), Δ.Ο.Λ.Τ., Αθήνα 1996, σ. 161-163.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 51

8), ή και ουσιαστικών διαφορών κατά κοινότητα στο νησί, κι ακόμη δεν αξιολογούνται τα γεωφυσικά, τα ιστορικά και τα οικονομικά δεδομένα, η διάρθρωση της θασιακής κοινωνίας, και, ειδικότερα, η θέση, ο ρόλος και οι τρόποι ζωής των γυναικών της, ούτε επισημαίνονται οι γοργές αλλαγές των ενδυματολογικών τρόπων τους, γενικότερα, αυτή την εποχή της εισβολής των ευρωπαϊκών ενδυματολογικών προτύπων, που είχαν ως αποτέλεσμα τον επηρεασμό και σταδιακά την εγκατάλειψη των τοπικών ενδυμασιών γενικότερα στον ελλαδικό χώρο.

IV. Η θασιακή γυναικεία ενδυμασία

Με βάση, πάντως, τα παραπάνω κείμενα, την παραδοσιακή νυφική-γιορτινή ενδυμασία της Θάσου αποτελούν (φωτ. 9):

(α) Κόκκινο μεταξωτό «*π'κάμ'σο*» (λευκό σε νεώτερη εκδοχή του).

(β) Πάνω από το πουκάμισο φοριέται κοντός «*αλατζάς*» με χρυσοκεντημένα μανίκια.

(γ) Εν συνεχεία, φοριέται μακρύ, πολύπτυχο αμάνικο μεταξωτό «*φ'στάνι* ή *φ'στάρα*» (το οποίο εντάσσεται στην κατηγορία των φουστανιών τύπου «τσούκνα»[18], και παίρνει το όνομά του από το ύφασμα από το οποίο είναι κατασκευασμένο[19]: *σταυρουλίδικο*, *μακότο*, *λουλουδάτο* (από μεταξωτά κλαδωτά υφάσματα), *στόφφα* (από χρυσο φαντη ή αργυρο φαντη στόφα εξαιρετικής ποιότητας).

(δ) Πάνω από το φουστάνι, φοριούνται το *«τσαμαντάνι»* και το *«τσικέτο»*, το ένα πάνω από το άλλο (αργότερα, πιθανόν, αυτά τα ενδύματα αντικαταστάθηκαν, κατά την άποψη της Ιω. Παπαντωνίου, από το βελούδινο ή τσόχινο *«κοντογούνι»*, και έτσι ίσως εξηγείται η ύπαρξη διπλών μανικετιών στο θασιακό κοντογούνι)[20].

(ε) Το σύνολο συμπληρώνει πολύχρωμη μεταξωτή *«ποδιά»* και *«μπακιρένιο μεσοζούναρο»*, ή *«μπακιροζούναρο»*, βαριά μαλαμοκαπνισμένη *«ζώνη»* (παρόμοια συναντάται και στο Σουφλί και σε άλλες ενδυματολογικές ομάδες

---

18. Παπαντωνίου, «Συμβολή στη μελέτη…», ό.π., σ. 16, 18. Με τον όρο «τσούκνα» εννοούμε ένα αμάνικο φόρεμα, σχηματική παραλλαγή της δαλματικής, το οποίο αποτελείται από ένα μονοκόμματο κεντρικό φύλλο μπρος-πίσω και από άλλα δύο πλαϊνά λοξά φύλλα μπρος και δύο πίσω. Συναντάται στη Μακεδονία, στη Θράκη και στη Θάσο. Εκτός Ελλάδας εντοπίζεται ως τύπος στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο μέχρι και τη Ρωσία.

19. Ιωάννα Παπαντωνίου, *Μακεδονικές φορεσιές*, Ναύπλιο1992, σ.13.

20. Ιωάννα Παπαντωνίου, «Φορεσιές της Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή*, τεύχ. 96 (1974), σ. 24-31.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 52

της Θράκης, αλλά και στην ανατολική Μακεδονία και στη Χαλκιδική)[21].

(στ) Το κεφάλι καλύπτει *«φέσι»* με περιτυλιγμένο σταμπωτό *«τσεμπέρι»*, και πάνω στο φέσι πέφτει το μεγάλο μάλλινο σταμπωτό *«λαχούρι»* (το φορούσαν στην εκκλησία) ή το μεταξωτό, σταμπωτό, επίσης, *«σπαλέτο»* (το φορούσαν στα πανηγύρια).

V. Θασιακά ενδύματα στις μουσειακές συλλογές της Αθήνας

1. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (το Μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας), φυλάσσονται σήμερα:

(α) Τέσσερα μεμονωμένα ενδύματα, εκ των οποίων ένα μόνο ανδρικό. Αγοράστηκαν από παλαιοπώλη (2004).

(β) Τέσσερα κοσμήματα, εκ των οποίων το «περιλαίμιο» με τον αριθμό εισαγωγής 7460, είναι «δωρεά» της Ζωής Μαζαράκη-Αινιάν (1985), και αποτελεί το πρώτο θασιακό αντικείμενο που αποκτήθηκε από το μουσείο.

Τα υπόλοιπα κοσμήματα της συλλογής έχουν αποκτηθεί με αγορά από παλαιοπώλες. (Τα τρία από αυτά (7460, 7228, 6870) παρουσιάστηκαν στην έκθεση του Ε.Ι.Μ. με το θέμα «Ελληνικά Κοσμήματα» (Αθήνα 1991, Θεσσαλονίκη 1992 και Κύπρο 1995).

2. Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (Μ.Ε.Λ.Τ.)

Στο Μ.Ε.Λ.Τ. φυλάσσονται:

(α) Επτά πλήρεις θασιακές ενδυμασίες,[22] οι οποίες αποτελούνται από μεταξωτό ή βαμβακερό «πουκάμισο», «τραχηλιά», στοφένιο ή μεταξωτό «φουστάνι», τσόχινο ή βελούδινο «κοντογούνι», μεταξωτό χρυσοκεντημένο «ζιπούνι», στοφένια ή βελούδινη *«ποδιά»*, σταμπωτό μεταξωτό ή βαμβακερό *«μαντίλι»*, *«φέσι»* με τυλιγμένο μαντίλι, ζεύγος *«κάλτσες»*.

(β) Τέσσερις ελλιπείς ενδυμασίες,[23] οι οποίες αποτελούνται συνήθως από βασικά τμήματα της γυναικείας θασιακής ενδυμασίας, δηλαδή *«φουστάνι»*,

---

21. Αγγελ. Χατζημιχάλη, «Η φορεσιά της Σουφλιώτισσας», *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού Θησαυρού* 15 (1948-1949), σ. 218, σημ. 2.

22. Τα αντικείμενα φέρουν τους αριθμούς εισαγωγής (ΑΜ): 10766-1/-7, 3125-1/-5, 4114-1/-7, 4491-1/5, 5780-5787, 6854-1/-5, 9160-1/-7.

23. Τα αντικείμενα φέρουν τους αριθμούς εισαγωγής (ΑΜ): 11408-1/-3, 18158-1/-2, 4576-1/-3, 6598-1/-2.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 53

«ποδιά» και *«μαντίλι»* ή *«φουστάνι»* και *«κοντογούνι»* ή *«φουστάνι»* και *«πισλί»* και

(γ) Μια σειρά από μεμονωμένα ενδύματα.[24]

(δ) Κοσμήματα.

Η πρώτη εισαγωγή θασιακών ενδυμάτων στη συλλογή του Μ.Ε.Λ.Τ. έγινε στις 24/5/1962 (ΑΜ: 2930-2937) και αφορά οκτώ μαντίλια κεφαλής με σταμπωτό διάκοσμο, αγορασμένα έναντι 2.000 δραχμών από τον Σπύρο Ζούμα («πλανόδιο παλαιοπώλη», όπως αναφέρεται στο Πρακτικό αγοράς του Μουσείου).

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η συλλογή περιστασιακά εμπλουτίστηκε, κυρίως, με αγορές συνόλων ή μεμονωμένων ενδυμάτων, από παλαιοπώλες (Αλεξόπουλος, Γερβάσιος Τοζάκογλου, Δημητρέσσης, Χρ. Βλάχος (φωτ. 10) και Ιγνάτιος Γιακουμής), αλλά και από ιδιώτες.

Επίσης, στις 16/2/1963, το Μ.Ε.Λ.Τ. αγόρασε από την Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών (Ε.Η.Μ., Ιωάννινα) τρία ενδύματα: ένα φέσι, ένα φουστάνι από βαμβακερό ταφτά και ένα *«πισλί»* (με αριθμούς εισαγωγής 6597 και 6598-1/-2 αντίστοιχα).

Μία μόνο δωρεά (Hevo Hokweda) θασιακών ενδυμάτων καταγράφεται στις 20/7/2004, αποτελούμενη από δύο ενδύματα, τσόχινο *«γιλέκο»* και *«φουστάνι»*.

Είναι, εξάλλου, αξιοπρόσεκτο, (σύμφωνα με το Πρακτικό αρ.155/4-12-1974), ότι στη συλλογή του Μ.Ε.Λ.Τ. εντάχθηκε και μια σειρά από θασιακά κοσμήματα (περιλαίμια, βραχιόλια και ζώνες), τα οποία προήλθαν από διαδικασία ανταλλαγής μεταξύ του Μ.Ε.Λ.Τ. και του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, καθώς το Μ.Ε.Λ.Τ. παραχώρησε τότε στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο μια συλλογή παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής κεραμικής *«επ' ανταλλαγή με την συλλογήν λαϊκής αργυροχοΐας, την οποίαν η Αρχαιολογική Υπηρεσία είχεν από ετών αγοράση από την αείμνηστον Αγγελικήν Χατζημιχάλη, και η οποία φυλάσσεται εις τας αποθήκας του Βυζαντινού Μουσείου»*. Τα παραπάνω κοσμήματα χαρακτηρίζονται μάλιστα ως αντικείμενα της «Συλλογής Χατζημιχάλη»!

3. Μουσείο Μπενάκη

Στη συλλογή του Μουσείου Μπενάκη σημαντικός αριθμός θασιακών εν-

24. Τα αντικείμενα φέρουν τους εξής αριθμούς εισαγωγής (ΑΜ): 11415, 11437, 11438, 11977, 15911, 2930-2937, 2952, 3051, 3938, 4116-4124, 5439-1,2, 5768, 6965, 8460, 8466, 8537, 8538, 8654, 8845, 8908, 8909, 8910.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 54

δυμασιών, μεμονωμένων ενδυμάτων καθώς και κοσμημάτων[25] προέρχεται, κυρίως, από δωρεές ιδιωτών και φορέων, –της Αλεξάνδρας Χωρέμη, το γένος Μπενάκη[25], και –του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (Ε.Ο.Τ.)[26] και λιγότερο από αγορές.

Το πρώτο θασιακό ένδυμα που εντάχθηκε στη συλλογή του Μπενάκη ήταν ένα μεταξωτό πουκάμισο (ΕΕ837) αγορασμένο από τον αρχαιοπώλη Θεόδωρο Ζουμπουλάκη, έναντι 1000 δραχμών, στις 14/11/1933.

Δύο χρόνια αργότερα, στις 20/12/1935, το Μουσείο αγόρασε από ιδιώτη (τη Μαρίκα Ιωάννου), αντί μόλις 350 δραχμών, ένα χρυσο φαντο θασιακό φουστάνι από μεταξωτό Προύσας, «πιθανόν» –κατά το δελτίο Εισαγωγής– του 16ου-17ου αιώνα (φωτ. 11). Το «φουστάνι» αποτελεί σήμερα το κύριο τμήμα της θασιακής ενδυμασίας (με αρ. ευρετηρίου ΕΕ1536, φωτ. 12), στη μόνιμη έκθεση του Μουσείου, συνδυασμένο, όμως, με νυφικό κόκκινο μεταξωτό *«πουκάμισο»* (δωρεά Παναγιώτη Λιδωρίκη), το οποίο φέρει κεντημένη στα μανίκια τη χρονολογία 1775 ! (φωτ. 13)

Επίσης, το 1975, η Ελένη Ευκλείδη με κληροδότημά της, άφησε στο Μουσείο Μπενάκη μια σειρά από ελληνικά τοπικά ενδύματα, μεταξύ των οποίων δύο πουκάμισα (ΕΕ5857, ΕΕ6148), ένα ποδόγυρο πουκάμισου (ΕΕ6094) ένα φουστάνι (ΕΕ5858), και ένα μαντίλι κεφαλής (ΕΕ6040) από τη Θάσο.

4. Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας

Στη συλλογή του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας του Λυκείου των Ελληνίδων φυλάσσονται:

(α) Εξήντα μεμονωμένα θασιακά ενδύματα, από τα οποία τα δεκαέξι αποτελούν δωρεά της Ιωάννας Παπαντωνίου. Η δωρεά έγινε τμηματικά στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και στη συνέχεια στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

---

25. Τα θασιακά κοσμήματα της συλλογής του Μουσείου Μπενάκη φέρουν τους παρακάτω αριθμούς ευρετηρίου: ΕΑ739 (περιλαίμιο), ΕΑ1121 (περιλαίμιο), ΕΑ427 (περιλαίμιο), ΕΑ428 (περιλαίμιο), ΕΑ441 (περιλαίμιο), ΕΑ166 (ζώνη με πόρπη), ΕΑ1396 (περιλαίμιο), ΕΑ2024 (πόρπη), ΕΑ1123 (περιλαίμιο), ΕΑ1395 (περιλαίμιο), ΕΑ1122 (περιλαίμιο), ΕΑ873 (περιλαίμιο), ΕΑ734 (περιλαίμιο), ΕΑ1394 (περιλαίμιο), ΕΕ2111 («*ζώνη με αργυράν πόρπην*») .

26. Η δωρεά της Αλεξάνδρας Χωρέμη περιλαμβάνει τα αντικείμενα με αριθμούς ευρετηρίου: ΕΕ1533 («*φστάνι*»), ΕΕ1398 («*τσικέτο*»), ΕΕ1932 (ποδιά), ΕΕ1535 («*φστάν*»), ΕΕ1399 («*τσικέτο*») ΕΕ2447 («*λαχούρι*»), ΕΕ841 (υποκάμισο), ΕΕ1221 («*αλατζάς*»), ΕΕ1534 («*φστάν*»), ΕΕ1397 (κοντογούνι), 2111 (ζώνη), ΕΕ2446α-β («*φεσάκι με υποσιαγώνιον*» και «*μανδήλι βαμβακερό*»), ΕΕ2445 («*λαχούρι*»), ΕΕ1933 (ποδιά), ΕΑ1121 («*περιδέραιον*»), ΕΕ840 (τμήμα πουκάμισου), ΕΕ1931 (ποδιά), ΕΕ1932 (ποδιά), ΕΕ1933 (ποδιά), ΕΕ1534 («φσταν»).

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 55

Τα υπόλοιπα σαραντατέσσερα ενδύματα προέρχονται από αγορές του Λυκείου, χωρίς να έχουν καταγραφεί τα ονόματα των πωλητών τους.

Με την παραπάνω δωρεά και τις αγορές, σχηματίζεται στο Λύκειο Ελληνίδων η «ομάδα της Θάσου», η οποία για πολλά χρόνια καλύπτει τις ενδυματολογικές ανάγκες των παραστάσεων της χορευτικής ομάδας του Λυκείου των Ελληνίδων στο εσωτερικό και στο εξωτερικό (Ολλανδία, Γερμανία, Φιλανδία, Κύπρο, Αυστρία, Ελβετία, Βέλγιο, Δανία και Τουρκία), καθώς «*σε όλες τις εμφανίσεις οι χορευτικές ομάδες του Λυκείου φορούσαν και φορούν πάντοτε αυθεντικές ενδυμασίες*»[28].

(β) Δύο ελλιπή θασιακά γυναικεία σύνολα (με αριθμούς εισαγωγής ΑΜ788 και ΑΜ789), με κύρια τμήματά τους το φουστάνι, την ποδιά, το μαντίλι της κεφαλής, και το κοντογούνι (με αριθμό εισαγωγής 788/1,γ, με τη θασιακή του όμως προέλευση *υπό αμφισβήτηση*).

Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την εγκυρότητα των πληροφοριών που καταγράφονται στο Μητρώο Εισαγωγής του Μουσείου του Λυκείου των Ελληνίδων, καθώς για τα εισηγμένα αντικείμενα στο Λύκειο δεν υπάρχουν χειρόγραφοι Δελτιοκατάλογοι με τα βασικά στοιχεία του κάθε αντικειμένου.[29] Όλα, πάντως, τα θασιακά ενδύματα της συλλογής του Λυκείου των Ελληνίδων σήμερα είναι ενταγμένα στην Ιματιοθήκη του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας του Λυκείου των Ελληνίδων (έτος ίδρυσης το 1988), έχουν ψηφιοποιηθεί[30] (φωτ. 14) κι έχουν αποτελέσει πρότυπα για την κατασκευή αντιγράφων θασιακών ενδυμασιών από το Εργαστήριο του Λυκείου, τα οποία πήραν τη θέση των αυθεντικών που για πολλά χρόνια χρησιμοποιήθηκαν από τη χορευτική ομάδα του Λ.τ.Ε., όταν αυτά αποσύρθηκαν για φύλαξη στις μουσειακές αποθήκες.

---

27. Η δωρεά του Ε.Ο.Τ. περιλαμβάνει τα αντικείμενα με αριθμούς ευρετηρίου: ΕΑ2024 (πόρπη), ΕΕ3471(«*υποκάμισον από βαμβακερό υφαντό*»), 3472 («*"αλατζάς", εσωτερικό γελέκι, από ερυθρόν βαμβακερόν σατέν*»), ΕΕ3473 («*φόρεμα βαμβακομέταξον*»), ΕΕ3474 («*κοντογούνι*»), ΕΕ3475 (ποδιά), ΕΕ («*ζώνη με πόρπην αργυράν*»), ΕΕ3486 («*ζωνάρι από μεταξωτόν υφαντόν*»), ΕΕ3477 (φεσάκι), ΕΕ3478 («*τσεμπέρι λεπτόν βαμβακερόν....*», ΕΕ3479 («*μεγάλο κίτρινο μανδίλι βαμβακερόν με έντυπον ανθικόν διάκοσμον...*»).

28. Το απόσπασμα προέρχεται από το κείμενο στο παλιό τρίπτυχο (ενημερωτικό φυλλάδιο) του Λυκείου των Ελληνίδων, μέχρι και το 2004, οπότε και άλλαξε.

29. Για τα προβλήματα στην ταξινόμηση των μουσειακών αντικειμένων που προέρχονται από την ελλιπή τεκμηρίωσή τους, βλ. Π. Θεολόγη-Γκούτη, «Η τεκμηρίωση των λαογραφικών και εθνογραφικών συλλογών», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 133-140, και ακόμη η ίδια, «Η μουσειακή τεκμηρίωση στο σύγχρονο λαογραφικό μουσείο» στο Φ. Λέκκα και Π. Κομπορόζος (επιμ.), *Προσεγγίσεις στην Πολιτισμική Ιστορία και στον Μουσειακό Ορίζοντα μιας ημιορεινής* θεσσαλικής κοινότητας: *Πορτίτσα*, Αθήνα, σ. 257-268.

30. Βλ. το ψηφιοποιημένο υλικό της συλλογής του Λυκείου στον διαδικτυακό τόπο: http://www.lykeionellinidon.gr/portal/View_object.aspx?id=8712/15&lang=gr.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 56

VI. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η μελέτη του θασιακού ενδυματολογικού υλικού στα αρχεία των τεσσάρων αθηναϊκών μουσείων, που συνοπτικά εδώ παρουσιάσαμε, μας οδηγεί στις παρακάτω παρατηρήσεις:

1. Οι 4 μουσειακές συλλογές φυλάσσουν κατεξοχήν γυναικεία «θασιακά» ενδύματα και κοσμήματα, με αξιοσημείωτη την απουσία ανδρικών ενδυμάτων (εξαίρεση αποτελεί το ανδρικό γιλέκο της συλλογής του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου).

2. Στους Δελτιοκαταλόγους των μουσείων δεν καταγράφεται πληροφορία για την καταγωγή των ενδυμάτων –από ποια δηλαδή κοινότητα της Θάσου προέρχονται–, ούτε για την κοινωνική τους ιστορία και την ταυτότητα των ατόμων που τα φόρεσαν. Πρόκειται, πάντως, για ενδύματα με εορτινό χαρακτήρα (εξαίρεση αποτελεί το «φουστάνι ηλικιωμένης» από βαμβακερό *γκρο* ύφασμα της συλλογής του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου (αρ. εισ. 14520), έτσι όπως τουλάχιστον χαρακτηρίζεται στο δελτίο του.

3. Η χρονική προέλευση των ενδυμάτων, στο σύνολό τους, τοποθετείται στα τέλη του 19ου και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα (εξαίρεση αποτελεί το «φουστάνι» του «16ου-17ου·αι.» και το «πουκάμισο» που φέρει κεντημένη τη χρονολογία «1775» της συλλογής του Μουσείου Μπενάκη).

Κανένα από τα ενδύματα δεν συνδέεται με τα νεότερα ευρωπαϊκά ενδυματολογικά ρεύματα.

4. Τα θασιακά ενδύματα των αθηναϊκών συλλογών προέρχονται από δωρεές ή αγορές (εξαίρεση ένα κληροδότημα στο Μουσείο Μπενάκη καθώς και μια ανταλλαγή, βλ. Μ.Ε.Λ.Τ.), χωρίς να γίνεται στα Δελτία, –όταν υπάρχουν–, αναφορά στη διαδρομή των ενδυμάτων από τη Θάσο ώς τα χέρια των εν Αθήναις προκατόχων τους.

Όσον αφορά τους δωρητές, –γνωστά πρόσωπα της αθηναϊκής αστικής κοινωνίας–, δεν μας είναι γνωστός ο τρόπος που απέκτησαν αλλά και ο λόγος για τον οποίο χάρισαν τα θασιακά ενδύματα/κοσμήματα στα μουσεία.

Όταν πρόκειται για αγορά, στις περισσότερες περιπτώσεις, έγινε από μεταπράτες (αρχαιοπώλες-παλαιοπώλες), με τους οποίους τα μουσεία συνεργάζονταν, όπως φαίνεται *και* από την επανάληψη των ονομάτων τους στους Δελτιοκαταλόγους (Σπ. Ζούμας, Ιγνάτιος Γιακουμής, κ.ά.).

Δεν μας είναι γνωστό, ωστόσο, πώς τα θασιακά ενδύματα βρέθηκαν στα χέρια των μεταπρατών.

Οι τιμές αγοράς των ενδυμάτων συχνά καταγράφονται στα Δελτία.

5. Φαίνεται ότι οι διευθυντές των μουσείων εμπιστεύονταν τους μεταπράτες, πιθανόν λόγω της μακροχρόνιας συνεργασίας τους. Εμπιστοσύνη δείχνουν *και* στους ιδιώτες, όπως τουλάχιστον επιτρέπει να εννοήσουμε, ως ένα

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 57

βαθμό, το περιεχόμενο της αλληλογραφίας των δωρητών με τα Μουσεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αλληλογραφία του Παν. Λιδωρίκη, δωρητή ενός θασιακού πουκάμισου στο Μουσείο Μπενάκη, με τον ίδιο τον Αντώνη Μπενάκη, καθώς σε επιστολή του ο Λιδωρίκης ανασκευάζει λανθασμένη πληροφορία που ο ίδιος είχε δώσει στον Μπενάκη σχετικά με τη μορφολογία του πουκάμισου.

6. Η εισαγωγή των θασιακών ενδυμάτων στις αθηναϊκές μουσειακές συλλογές κι η καταγραφή πληροφορίας στους Δελτιοκαταλόγους έχει γίνει χωρίς να έχει προηγηθεί συστηματική ερευνητική εργασία τεκμηρίωσης και ταυτοποίησης του υλικού. Αυτό γίνεται φανερό *και* από την απουσία τοπικών ενδυματολογικών όρων στην περιγραφή των θασιακών ενδυμάτων και κοσμημάτων.

7. Στα Δελτία των Μουσείων δεν διαπιστώνεται χρήση κοινής ενδυματολογικής γλώσσας και όρων για την περιγραφή των ενδυμάτων. Αντίθετα, για το ίδιο αντικείμενο χρησιμοποιούνται διάφοροι ενδυματολογικοί όροι (για παράδειγμα, για το «*τσικέτο*» –το εξωτερικό μανικωτό ζακέτο–, διαβάζουμε γενικούς όρους όπως: «γιλέκο», «κοντογούνι», «ζακέτο»).

8. Οι περιγραφές ενδυμάτων και κοσμημάτων στα Δελτία –όταν αυτά βέβαια υπάρχουν– συνήθως είναι λιτές, ανεπαρκείς (εξαίρεση αποτελούν οι λεπτομερείς, συνοδευόμενες μάλιστα και από σχέδια με κεντητικά μοτίβα, περιγραφές των Δελτίων του Μουσείου Μπενάκη). Για τις περισσότερες συλλογές δεν γνωρίζουμε τους συντάκτες των δελτίων των αντικειμένων.

9. Παρατηρείται, ακόμη, επιπόλαιος συνδυασμός μεμονωμένων ενδυμάτων στο στήσιμο θασιακών ενδυμασιών ως σύνολο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την περίπτωση του Μουσείου Μπενάκη (που αναλύθηκε παραπάνω).

10. Τα περισσότερα θασιακά ενδύματα των Αθηνών φυλάσσονται στις μουσειακές αποθήκες. Εκτίθεται μόνο ένας μικρός αριθμός από αυτά στις μόνιμες συλλογές, και, σπανιότερα, περιλαμβάνονται σε κινητές θεματικές εκθέσεις.

VII. Επιλογικά

Τα μουσειακά αντικείμενα γενικά –και μεταξύ αυτών τα ενδύματα, εν προκειμένω,– υπόκεινται στο σύστημα των κανόνων και των μεθόδων που προσδιορίζουν και καθορίζουν τη συλλεκτική και εκθεσιακή, στη συνέχεια και κατ' επέκταση, «ιδεολογία», την «πολιτική» και πρακτική ενός μουσείου.

Η απομάκρυνσή τους από το φυσικό τους περιβάλλον κι η ενσωμάτωσή τους σε μια συλλογή ετεροτοπισμένων αντικειμένων συνιστά την απαρχή μιας «νέας» ζωής τους σε ένα διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον, όπως είναι αυτό του μουσείου, εκεί, όπου πλέον λειτουργούν, και πρέπει να λειτουρ-

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 58

γούν, όχι μόνο για τον επιστημονικό κόσμο αλλά και για ένα ευρύ κοινό[31], ως ιστορικά πολύσημα έργα[32], ως «αυθεντικοί» εκφραστές συγκεκριμένου τόπου (καταγωγή), χρόνου (παρελθόν), και αξιακού συστήματος (δομές, αρχές, νοοτροπίες, βιοθεωρία), φορτισμένα με ποικίλα μηνύματα και νοήματα.

Η διερεύνηση της «τύχης» των ετεροτοπισμένων ενδυμάτων μέσα από τη μελέτη των αρχείων τεσσάρων μεγάλων μουσειακών συλλογών της Αθήνας, – η Θάσος έδωσε, εν προκειμένω, ένα καλό παράδειγμα–, βεβαιώνει ότι το «ταξίδι» τους από τον «τόπο εκκίνησής» τους στο «μουσειακό τόπο», από μόνο του, συνιστά μια ιστορική διαδρομή

χρηστικά αντικείμενα → συλλεκτικά αντικείμενα →
μουσειακά αντικείμενα → μουσειακά εκθέματα,

αλλά αυτό το ταξίδι, εντέλει, παραμένει, ώς ένα μεγάλο βαθμό, δύσκολο, πολύπλοκο και ανεξιχνίαστο.

---

31. Για τον εκπαιδευτικό ρόλο των μουσείων βλ. E. Hooper-Greenhill, *The Educational Role of the Museum*, Λονδίνο 1999. Επίσης, βλ. J. Falk και L. Dierking, *Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning*, CA: Altamira Press 2000, G. Hein, «Museum Education», στο συλλογικό τόμο S. McDonald (επιμ.), *A Companion to Museum Studies*, Blackwell Publishing 2006, σ. 340-352.

Για το ίδιο θέμα στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Ει. Νάκου, «Το επιστημολογικό υπόβαθρο της σχέσης μουσείου, εκπαίδευσης και Ιστορίας», στο συλλογικό τόμο Γ. Κόκκινος, και Ευ. Αλεξάκη (επιμ.), *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*, Αθήνα 2002, σ. 115-128, Ν. Νικονάνου, «Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία», *Τετράδια Μουσειολογίας* 2 (2005), σ. 18-25, Ν. Νικονάνου και Κ. Κασβίκης, *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Αθήνα 2008.

32. Βλ. I. Hodder, *The Meanings of Things. Material Culture and Symbolic Expressions*, Λονδίνο 1991.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 59

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δεληβορριάς Ά.– Φωτόπουλος Δ., *Η Ελλάδα του Μουσείου Μπενάκη*, Αθήνα 1997.

Ζώρα Π., *Κατάλογος Κινητής Εκθέσεως Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης*, Αθήνα 1977.

Θεολόγη-Γκούτη Π., «Η τεκμηρίωση των λαογραφικών και εθνογραφικών συλλογών», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 133-140.

————, «Η μουσειακή τεκμηρίωση στο σύγχρονο λαογραφικό μουσείο» στο συλλογικό τόμο Φ. Λέκκα και Π. Κομπορόζος (επιμ.), *Προσεγγίσεις στην Πολιτισμική Ιστορία και στον Μουσειακό Ορίζοντα μιας ημιορεινής* θεσσαλικής κοινότητας: *Πορτίτσα*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, σ. 257-268.

Καρασταμάτη-Ρωμαίου Ελ., «Το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και ο ρόλος του στην οργάνωση των ελληνικών λαογραφικών μουσείων», *Λαογραφία* 36 (1990-1992), σ. 121-128.

Λάππας Τάκ., *Τα 100 χρόνια της Ιστορικής – Εθνολογικής Εταιρείας και του Μουσείου της* (1882-1982), Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία, Αθήνα 1982.

Λουκούμη Σωτ., «Η θασίτικη γυναικεία φορεσιά (τα θασίτ'κα)», *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Χορευτική Παράδοση και Φορεσιά (*Αρχαία Ολυμπία, 14-16 Ιουλίου 1996), Δ.Ο.Λ.Τ., Αθήνα 1996, σ. 161-163.

Μαχά – Μπιζούμη Ν., «Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 177-188.

——-, «Η ιματιοθήκη του Λυκείου των Ελληνίδων (1911-2000). Ιστορική προσέγγιση στον τρόπο συγκρότησης και διαχείρισης μιας ενδυματολογικής συλλογής», στο συλλογικό τόμο Έφ. Αβδελά (επ. επιμ.), *Το Λύκειον των Ελληνίδων. 100 χρόνια*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010, σ. 193-231.

Μερακλής Μ. Γ., «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού: μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Θέματα Λαογραφίας*, Αθήνα 1999, σ. 75-88.

Μπόμπου-Πρωτοπαππά Ελ., *Το Λύκειο των Ελληνίδων 1911-1991*, Αθήνα 1993.

Μπούνια Αλ., «Μουσεία και αντικείμενα: "κατασκευάζοντας" τον κόσμο», στο συλλογικό τόμο Δ. Παπαγεωργίου, Ν. Μπουμπάρη, Ελ. Μυριβήλη (επιμ.), *Πολιτιστική Αναπαράσταση*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2006, σ. 141-164.

Μπούνια Αλ. – Νικονάνου Ν., «Αντικείμενα και μουσεία: ζητήματα εμπειρίας, ερμηνείας και επικοινωνίας», στο Ν. Νικονάνου και Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά Ταξίδια στο Χρόνο. Ερμηνείες και Εμπειρίες του Παρελθόντος*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, σ. 69-101.

Νάκου Ει., «Το επιστημολογικό υπόβαθρο της σχέσης μουσείου, εκπαίδευσης και Ιστορίας», στο συλλογικό τόμο Γ. Κόκκινος και Ευ. Αλεξάκη (επιμ.), *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*, Αθήνα 2002, σ. 115-128.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 60

Νικονάνου Ν., «Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία», *Τετράδια Μουσειολογίας* 2 (2005), σ. 18-25.

Νικονάνου Ν., & Κασβίκης, Κ., *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Αθήνα 2008.

Οικονόμου Μ., *Μουσείο: Αποθήκη ή Ζωντανός Οργανισμός*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2002.

Παπαδόπουλος Στ., *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο, τόμος πρώτος: Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο (1900 – 1975) κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών. Συμβολή στην εθνογραφική τεχνολογία*, Διδακτορική Διατριβή, Π.Λ.Ι., Ναύπλιο 1982.

Παπαντωνίου Ιω., «Φορεσιές της Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή*, τεύχ. 96 (1974), σ. 24-31.

-——, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά*, 1 (1978), σ. 5-92.

———, *Μακεδονικές φορεσιές*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1992.

Pearce S. M., *Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές*, εκδ. Βάνιας, Αθήνα 2002.

Σκουτέρη-Διδασκάλου Ελεωνόρα, «Ό,τι δεν αξιώθηκα ν' αποκτήσω τότε, αυτό κατέχω ακόμη. Για μια ανθρωπολογία της συλλογής», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 47-79.

Χατζημιχάλη Αγγελ., «Η φορεσιά της Σουφλιώτισσας», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού Θησαυρού* 15 (1948-1949), σ. 209-244.

Χατζηνικολάου Τ., «Η στροφή στο λαϊκό πολιτισμό και τα πρώτα μουσεία», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 11-26.

Alsop J., *The Rare Art Traditions. The History of Collecting and its Linked Phenomena*, Thames and Hudson, Λονδίνο 1982.

Blom Ph., *To Have and to Hold: an Istimate History of Collectors and Collecting*, The Overlook Press, Γούντστοκ και Νέα Υόρκη 2003.

Darvill T., «Value systems in archaelogy» στο συλλογικό τόμο M. Cooper, A. Firth, J. Carman (επιμ.), *Managing Archaeology*, Routledge, Λονδίνο 1995, σ. 40-50.

Dudley S., «Museum materialities: Objects, sense and feeling», στο συλλογικό τόμο S. Dudley (επιμ.), *Museum Materialities: Objects, Engagements, Interpretations*, Routledge, Λονδίνο 2010.

Fahy A., *Collections Management*, Routledge, Leicester Readers in Museum Studies, Λονδίνο 1995.

Falk J., και Dierking L., *Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning*, Walnut Creek, CA, Altamira Press 2000.

Gob A. και Drouguet N., *La Muséologie: Histoire, développements, enjeux actuels*, Armand Colin, Παρίσι 2004.

Hein G., «Museum Education», στο συλλογικό τόμο S. McDonald (επιμ.), *A Companion to Museum Studies*, Blackwell Publishing 2006, σ. 340-352.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 61

Hodder I., *The Meanings of Things. Material Culture and Symbolic Expressions*, Routledge, Λονδίνο 1991.

Hooper-Greenhill E., *The Educational Role of the Museum*, Routledge, Λονδίνο 1999.

Lipe W., «Value and Meaning in Cultural Resources», στο συλλογικό τόμο H. Cleere (επιμ.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1984, σ. 1-11.

Nickolson E. G. & Williams S. L., «Developing a working definition for the museum collection», *Inside Line* (Texas Association of Museums), Fall 2002, σ. 1-4.

Pearce S. M., «Collecting as medium and message», στο συλλογικό τόμο E. Hooper-Greenhill (επιμ.), *Museum, Media, Message,* Routledge, Λονδίνο 1994, σ. 15-23.

———, *On Collecting. An Investigation into Collecting in the European Tradition*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1995.

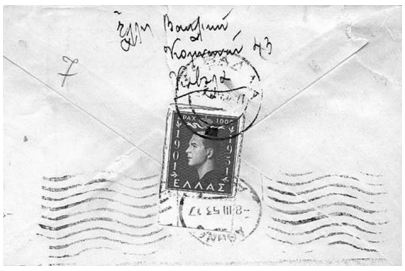
Perrot G., *Mémoire sur l' île de Thasos*, Παρίσι 1864.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 62

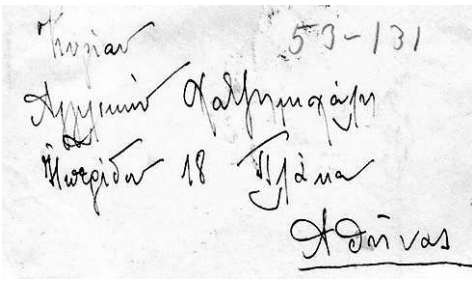

(φωτ. 1) Ζωγραφική αναπαράσταση γιορτινής-νυφικής ενδυμασίας Θάσου από τον Νικ. Σπέρλιγκ (Βλ. Αγγελ. Χατζημιχάλη, Ελληνικαί Εθνικαί Ενδυμασίαι, Μουσείο Μπενάκη 1948-1954, πίνακας αρ. 58).

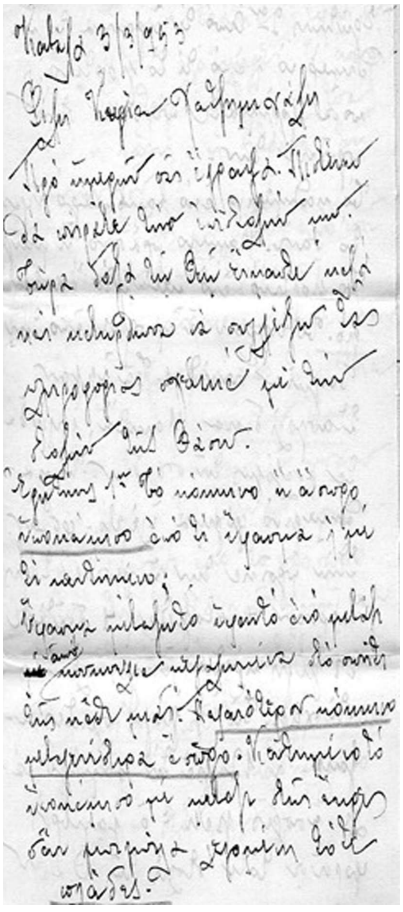
04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 63

(φωτ. 2) Αλληλογραφία Έλλης Βασιλικού – Αγγελικής Χατζημιχάλη. © Αρχείο Αγγελικής Χατζημιχάλη (Μουσείο Μπενάκη).

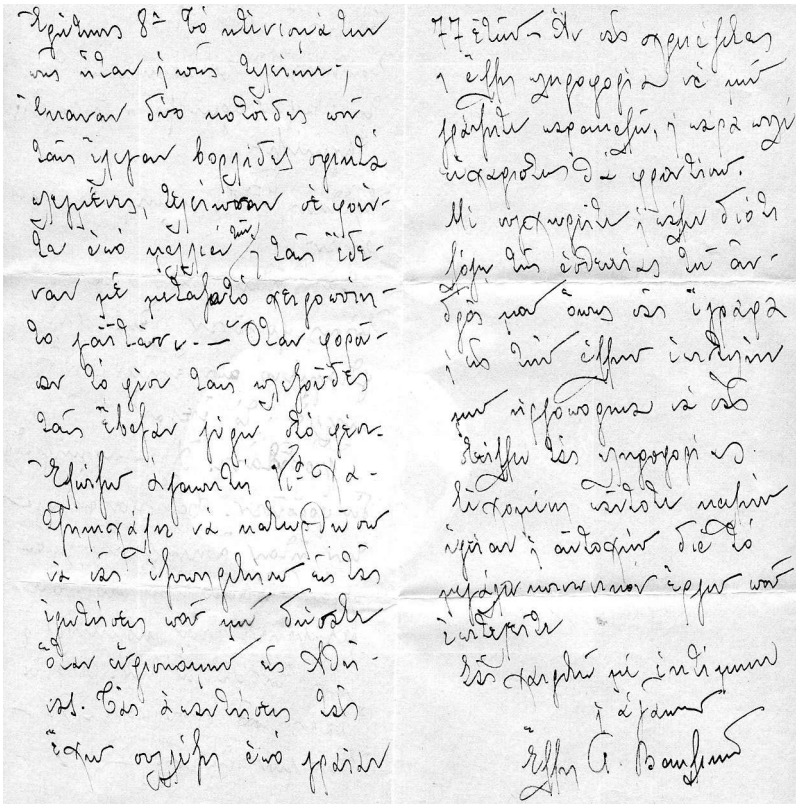

(φωτ. 3) Αλληλογραφία Έλλης Βασιλικού – Αγγελικής Χατζημιχάλη. © Αρχείο Αγγελικής Χατζημιχάλη (Μουσείο Μπενάκη).

(φωτ. 4) Η πρώτη σελίδα της επιστολής της Έ. Βασιλικού προς την Αγγελική Χατζημιχάλη.
© Αρχείο Αγγελικής Χατζημιχάλη (Μουσείο Μπενάκη).

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 64

(φωτ. 5) Η τελευταία σελίδα της επιστολής της Έ. Βασιλικού προς την Αγγελική Χατζημιχάλη. © Αρχείο Αγγελικής Χατζημιχάλη (Μουσείο Μπενάκη).

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 65

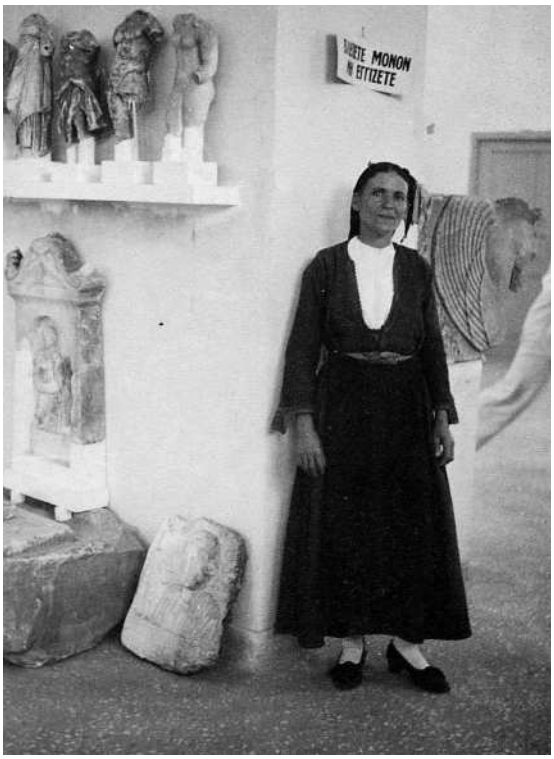

(φωτ. 6) Φωτογραφία Nelly's, πιθανόν από τις γιορτές του Σταδίου της 4ης Αυγούστου. © Φωτογραφικό Αρχείο Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος.

(φωτ. 7) Φωτογραφία Nelly's, πιθανόν από τις γιορτές του Σταδίου της 4ης Αυγούστου. © Φωτογραφικό Αρχείο Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 66

(φωτ. 8) Καθημερινή θασίτικη ενδυμασία. © Αρχείο Αγγελικής Χατζημιχάλη (Μουσείο Μπενάκη).

Γιορτινή-νυφική θασίτικη ενδυμασία από τη μουσειακή συλλογή του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος. © Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 67

Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης
6/6/2011

Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης
Αντικείμενα από τη Θάσο

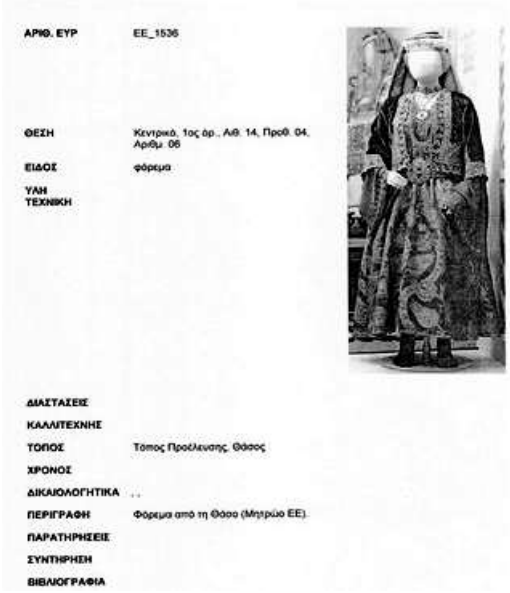
Σελίδα 19

ΑΜ	4576-1
Προέλευση	Ελλάδα, Μακεδονία, Καβάλα, Θάσος
Είδος	Φόρεμα
Κατηγορία	ΕΞΑΡΤΗΜΑΤΑ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΣ
Ύλη	Στόφα
Μόνιμη θέση	Ντ. 66, διαχ. 3
Αρ. Πρακτικού	92, 26/9/1969
Απόκτηση	Αγορά
Προηγ. κάτοχος	Χρ. Βλάχος, παλαιοπώλης
Αξία αγοράς	2.000 δρχ.
Περιγραφή	Φόρεμα από κόκκινη χρυσοϋφαντη στόφα, αποτελεί τμήμα γυναικείας ενδυμασιας.

ΑΜ	4576-2
Προέλευση	Ελλάδα, Μακεδονία, Καβάλα, Θάσος
Είδος	Ποδιά
Κατηγορία	ΕΞΑΡΤΗΜΑΤΑ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΣ
Ύλη	Στόφα
Μόνιμη θέση	Ντ. 66, διαχ. 3
Αρ. Πρακτικού	92, 26/9/1969
Απόκτηση	Αγορά
Προηγ. κάτοχος	Χρ. Βλάχος, παλαιοπώλης
Αξία αγοράς	2.000 δρχ.
Περιγραφή	Ποδιά κόκκινη από το ίδιο ύφασμα, χρυσόϋφαντη στόφα, αποτελεί τμήμα γυναικείας ενδ υμασιας.

ΑΜ	4576-3
Προέλευση	Ελλάδα, Μακεδονία, Καβάλα, Θάσος
Είδος	Πουκάμισο
Κατηγορία	ΕΞΑΡΤΗΜΑΤΑ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΣ
Ύλη	Βαμβάκι
Μόνιμη θέση	Ντ. 66, διαχ. 3
Αρ. Πρακτικού	92, 26/9/1969
Απόκτηση	Αγορά
Προηγ. κάτοχος	Χρ. Βλάχος, παλαιοπώλης
Αξία αγοράς	2.000 δρχ.
Περιγραφή	Πουκάμισο λευκό βαμβακερό, αποτελεί τμήμα γυναικείας ενδυμασιας.

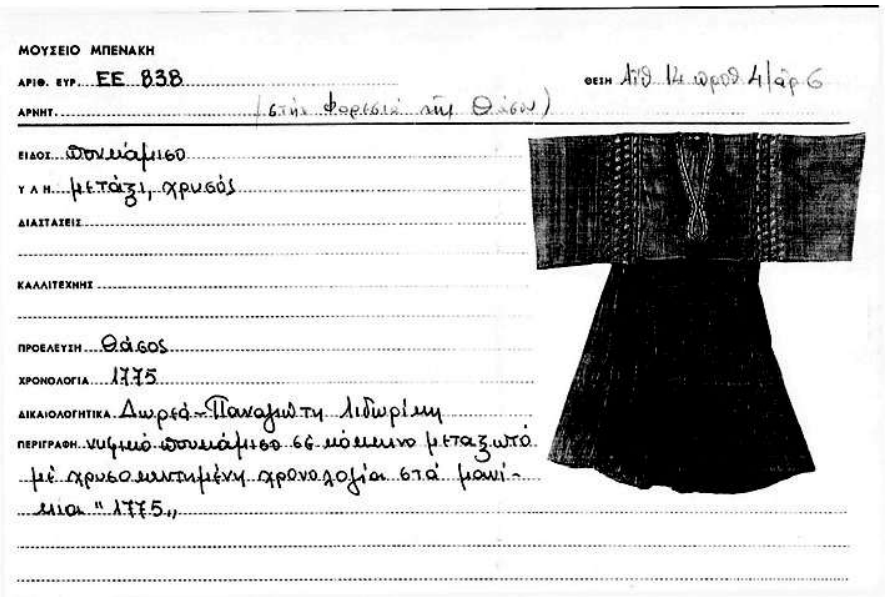
Δελτίο του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης με την τεκμηρίωση θασίτικων ενδυμάτων της μουσειακής του συλλογής. Καταγράφεται και το όνομα του παλαιοπώλη.
© Αρχείο Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης.

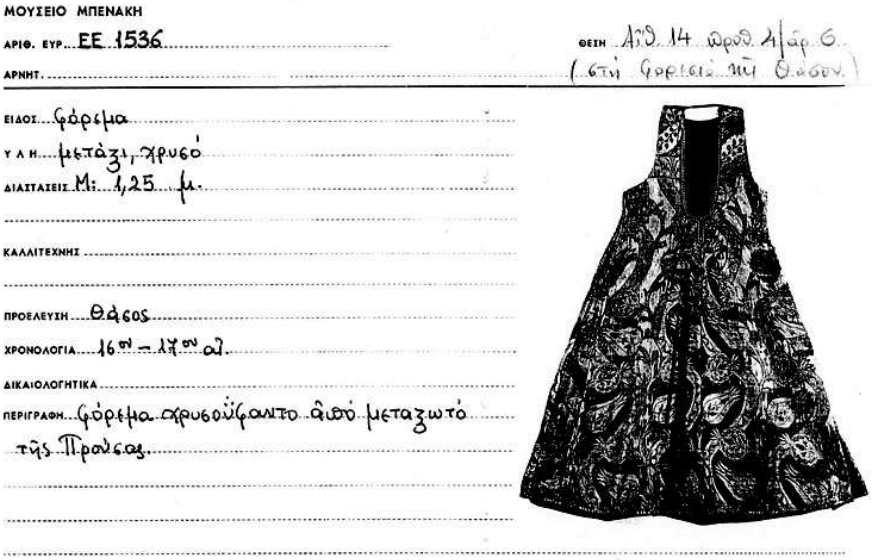
ΑΡΙΘ. ΕΥΡ	ΕΕ_1536
ΘΕΣΗ	Κεντρικό, 1ος όρ., Αθ. 14, Προθ. 04, Αριθμ. 06
ΕΙΔΟΣ	φόρεμα
ΥΛΗ ΤΕΧΝΙΚΗ	
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ	
ΤΟΠΟΣ	Τόπος Προέλευσης, Θάσος
ΧΡΟΝΟΣ	
ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΑ	. .
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	Φόρεμα από τη Θάσο (Μητρώο ΕΕ).
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	

Δελτίο του Μουσείου Μπενάκη με την τεκμηρίωση του θασίτικου φουστανιού.
© Αρχείο Μουσείου Μπενάκη

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 68

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ
ΑΡΙΘ. ΕΥΡ. ΕΕ 838
ΘΕΣΗ Λιθ. 14 ωρθ. Α|αρ 6
ΑΡΧΗΤ. (στή Φορτέζα τῶν Θαλῶν)
ΕΙΔΟΣ Πουλάμισο
ΥΛΗ μετάξι, χρυσός
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ Θάσος
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ 1775
ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΑ Δωρεά Παναγιώτη Λιδωρίκη
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ νυφικό πουλάμισο ἀπὸ μεταξωτὸ μὲ χρυσοκεντημένη χρονολογία στὰ μανίκια "1775".

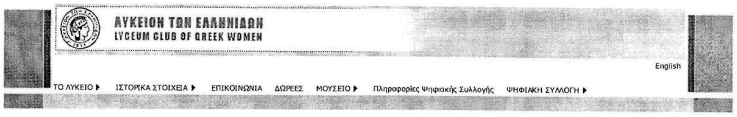
Δελτίο του Μουσείου Μπενάκη με τα στοιχεία της γυναικείας θασίτικης ενδυμασίας. © Αρχείο Μουσείου Μπενάκη

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ
ΑΡΙΘ. ΕΥΡ. ΕΕ 1536
ΘΕΣΗ Λιθ. 14 ωρθ. Α|αρ 6.
(στή Φορτέζα τῶν Θαλῶν)
ΑΡΧΗΤ.
ΕΙΔΟΣ Φόρεμα
ΥΛΗ μετάξι, χρυσό
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ Μ: 1,25 μ.
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ Θάσος
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ 16ος – 17ος αι.
ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΑ
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ Φόρεμα χρυσοϋφάντο ἀπὸ μεταξωτὸ τῆς Προύσας.

Δελτίο του Μουσείου Μπενάκη με την τεκμηρίωση του γυναικείου θασίτικου πουκάμισου, δωρεά Αλ. Λιδωρίκη. © Αρχείο Μουσείου Μπενάκη

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 69

Λύκειο των Ελληνίδων Page 1 of 2

Αριθμός Ταύτισης Αντικειμένου	8712/15
Ταξινόμηση	ενδυμασία , ένδυμα , φουστάνι
Τυπολογία	νησιωτικό
Όνομα/Χαρακτηρισμός	φουστάνι
Τοπικό ή άλλο όναμα	*φ(ου)στάνι*
Μέρος συνόλου	Όχι
Αυθεντικό	αυθεντικό

Φουστάνι Θάσου, μπροστινή όψη

Περισσότερες>>

Ύψος	1,28
Πλάτος	1,10
Συντήρηση	Όχι
Περιγραφή	Αμάνικο φουστάνι στα σχήμα της τσούκνας. Είναι φτιαγμένο από βιολετί μεταξωτή ατόφο με ενυφασμένο χρυσό διάκοσμο. Το επαναλαμβανόμενο μοτίβο αποτελεί μπουκέτο με δυο ανοιχτά τριαντάφυλλα κι ένα μπουμπούκι μαζί με μικρά ανθισμένα κλαδιά. Στον κόμπο αναφέτει αρνό σχήμα με αλεπάλληλες καμπύλες και πολλά αστερόσχημα ανθάκια. Το κεντρικό φύλλο, η "μάνα", έχει πλάτος 60εκ. Δύο τριγωνικά κομμάτια (λόξες) σε κάθε πλευρά, μπρος και πίσω, φθάνουν ως τις μασχάλες φαρδαίνοντας το φουστάνι. Το βαθύ μπροστινό άνοιγμα στολίζεται με βυσσινί γαϊτάνι που περιβάλλεται από δύο γαϊτάνια χρυσά, το εσωτερικό από τα οποία σχηματίζει μικρές ελεύθερες θηλιές σαν κομπάκια. Κάτω από το κέντρο του, χρυσό και βυσσινί γαϊτάνια σχηματίζουν επίρροπτο κόσμημα με σχήμα που θυμίζει μικρογραφία του ανοίγματος. Ο αυχένας και ο παδόγυρος διακοσμούνται με μονό χρυσό γαϊτάνι. Το φόρεμο είναι φοδαρισμένο με υπάλληλο κόμποτα. Στην πίσω πλευρά η φόδρα έχει σταμπαρισμένες τις λέξεις "CABOT", "MANG Co" και μία δυσανάγνωστη τρίτη. Το καλύτερο από τα τέσσερα επίσημα μεταξωτά φουστάνια που έπαιρναν για προίκα τα κορίτσια της Θάσου, ήταν φτιαγμένο από βαρύτιμο μεταξωτές σπόρες, συχνά με χρυσό ή ασημένιο ενυφασμένο μοτίβο. Το *στουρολίδικο*, τα άλλα τρία φουστάνια, κατασκευζόνταν από πλούσια μεταξωτά λουλουδάτα υφάσματα.
Παρατηρήσεις	Τεράστιες φθορές απη στόφα.

Υλικό

βαμβάκι	Αντικείμενο
γαϊτάνι μεταξωτό	Διάκοσμος αντικειμένου
γαϊτάνι χρυσό	Διάκοσμος αντικειμένου
στόφα μεταξωτή	Αντικείμενο

Τεχνική

επίρραπτη		Διάκοσμος αντικειμένου
υφαντό βιομηχανικό		Αντικείμενο

Διάκοσμος

Κατηγορία Θέματος Διακόσμου	Θέμα διακόσμου
φυτικός διάκοσμος	λουλούδια, κλαδιά, φύλλα

Κατασκευαστής	οι ίδιες οι γυναίκες
Χρόνος κατασκευής	19ος αι.

Χρήση

Χρήστης	Ηλικία	Κοινωνική ηλικία	Πληθυσμιακή / πολιτισμική / εθνοτική ομάδα	Περίοδος χρήσης	Χρόνος χρήσης	Περίσταση χρήσης	Σκοπός χρήσης	Πιθανή χρονολογία χρήσης
γυναίκα					19ος αι.	γιορτινό		

Τοποθεσία χρήσης

Χώρα	Γεωγραφικό διαμέρισμα	Νομός	Ευρύτερη περιοχή
Ελλάδα	Μακεδονία	Καβάλας	Θάσος

Βιβλιογραφία

Παπαντωνίου, Ι. 2000, *Η ελληνική ενδυμασία από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, Αθήνα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος - Κοτσόνη

Χατζημιχάλη, Α. 1948-1954, *Ελληνικαί εθνικαί ενδυμασίαι* Α΄-Β΄, Αθήνα.

Ερευνητής	Ραβάτσου Αγγελική
Ημερομηνία	27/04/2007

<< Πίσω

-Copyright 2007 ΛΥΚΕΙΟ των ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ - Είσοδος

http://www.lykeionellinidon.gr/portal/View_object.aspx?id=8712/15&lang=gr 22/8/2011

Δελτίο τεκμηρίωσης θασιακού ενδύματος από την ψηφιοποιημένη συλλογή του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας του Λυκείου των Ελληνίδων.

© Αρχείο Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας, Λύκειον των Ελληνίδων.

04 ΒΡΕΛΛΗ ΜΑΧΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 70

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 71

ΡΕΝΑΤΑ ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ

ΜΟΥΣΙΚΗ-ΧΟΡΟΣ-ΕΝΔΥΜΑ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ (ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ & ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΕΣ) ΤΕΧΝΕΣ.
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΟΡΟΔΡΑΜΑΤΟΣ

Παρά την άρση των ορίων μεταξύ της μουσικής, της χορευτικής τέχνης και του θεάτρου, τις τελευταίες δεκαετίες, η μουσική και ο χορός προσεγγίζονται απλά ως συνυπάρχουσες και συνεργαζόμενες τέχνες. Σπάνια γίνεται αναφορά στη «σωματοποίηση» της μουσικής, ή/ και στη σκηνογραφική (ενδυματολογική και εικαστική) αποτύπωση των χορευτικών σχημάτων, με άλλα λόγια στην προσέγγιση μιας χορευτικής παράστασης ως «συμπυκνωμένου» συλλογικού πολιτισμικού (χορευτικού, μουσικού, θεατρικού, σκηνογραφικού και εικαστικού) γεγονότος.[1]
Αντίστοιχοι πειραματισμοί έχουν γίνει, όμως, στο εξωτερικό από τον πρωτοπόρο Αμερικανό χορογράφο-σκηνογράφο και συνθέτη Alwin Nikolais (1910-1993),[2] τη Γερμανική σχολή Bauhaus (1919-1933)[3] και τον Αμερικανό χορογράφο Paul Taylor (1930-)[4], ενώ τις τελευταίες δεκαετίες έχουν εκπονηθεί σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις πάνω στη σχέση λογοτεχνίας – μουσικής- χορού- εικαστικών τεχνών σε έργα κυρίως του 20ού αιώνα.[5]

Αξιοσημείωτο είναι το ότι δημιουργική συνεργασία και συλ-λειτουργία μεταξύ μουσικής, χορού, θεατρικών κοστουμιών, καθώς και εικαστικών και εφαρμοσμένων τεχνών (ζωγραφική, σκηνογραφία) έχει επιτευχθεί ήδη από τη δεκαετία του 1950 στις παραστάσεις του Ελληνικού Χοροδράματος.

---

1. Morris, 1996:14-93. Desmond, 1997. Manning, 2006. Burt, 2009: 3-22.
2. Koegler, 1987:110. Bremser, 2000: 72-75.
3. Wingler, 1962. Bitterberg, 1975: 84-94. Ουίτφορντ, 1993.
4. Koegler, 1987:110, 303-304, 409. Burt, 2006: 26-50.
5. Sabatier, 1998a. Sabatier, 1998b. Brugiere, Lemardeley, Topia, 2000: 7-22.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 72

Η πρωτοπορία στις τέχνες τον 20ό αιώνα: Ρωσία, Αμερική, κεντρική Ευρώπη, Ελλάδα

Πριν αναφερθώ, όμως, σε συγκεκριμένο παράδειγμα, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί το ιδεολογικό, κοινωνικό, καλλιτεχνικό και ευρύτερα πολιτισμικό πλαίσιο του πρώτου μισού του 20ού αιώνα στο εξωτερικό και την Ελλάδα.

Το ξέσπασμα του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, το οικονομικό κραχ του 1929 στην Αμερική και οι κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές ανακατατάξεις που επέφεραν, έκαναν επιτακτική την ανάγκη για ανασυγκρότηση της εθνικής ταυτότητας κάθε χώρας και την ανεξαρτησία της από τα εξωγενή κυρίαρχα –εδώ και καιρό επιβεβλημένα- πρότυπα.

Σε ό,τι αφορά τον χορό, έχουμε την εμφάνιση νέων τάσεων και κινημάτων. Το ιδεολογικό και πολιτισμικό κίνημα της πρωτοπορίας είχε ήδη εμφανιστεί στη Ρωσία στον χώρο της μουσικής, της ζωγραφικής και τον χορό, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα[6]. Φωτεινό παράδειγμα συνεργασίας –σε ό,τι αφορά τον χορό- με πρωτοπόρους καλλιτέχνες άλλων τεχνών αποτελούν οι συνεργασίες των Ρωσικών Μπαλέτων που εξασφάλισε ο Sergei Diaghilev, Διευθυντής των Ρωσικών Μπαλέτων, με πρωτοπόρους συνθέτες της εποχής, όπως οι Stravinsky, Prokofiev, Poulenc, Satie, Ravel κ.ά.,[7] με πρωτοπόρους χορογράφους, όπως οι Michel Fokine και Vaslav Nijinsky, όπως και με σύγχρονους ριζοσπάστες/ πρωτοπόρους εικαστικούς, όπως οι Picasso, Derain, Matisse, De Chirico, Braque κ.ά.[8] Ζητούμενο αυτής της πρωτοπορίας η ανανέωση του έντεχνου ρωσικού χορού, μέσα από τη σύζευξη της ρωσικής παράδοσης (λαϊκοί μύθοι, λαϊκά χορευτικά μοτίβα, λαϊκοί χοροί, λαϊκές μελωδίες,) με τις σύγχρονες καλλιτεχνικές τάσεις της Ευρώπης.[9]

Στις Η.Π.Α., μετά το οικονομικό κραχ του 1929, έχουμε την εμφάνιση του μοντέρνου χορού με πρωτεργάτες τους ανεξάρτητους πρωτοπόρους χορευτές και χορογράφους του μεσοπολέμου, Martha Graham, Jose Limon, Doris Humphrey, Charles Weidman, Hanya Holm, οι οποίοι θέλουν τον χορό ν' απεμπλακεί από τα πρότυπα του στυλιζαρισμένου, μυθικού, «ρομαντικού», ελιτίστικου και αποκομμένου από τη ζώσα κοινωνική πραγματικότητα κλασικού μπαλέτου, και να γίνει ο καθρέπτης του

---

6. Au, 1995: 154-173. Bremser, 2000. Νίκολς, 1958: 51. Μάνου, 1987: 103,105. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 34. Banes, 1980.

7. Sandoz, 1956. Ρεϋνά,1980.

8. Ρεϋνά,1980. Sabatier, 1998b: . Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 22.

9. Sorell, 1967: 164-168, 241-245. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 22, Εγγονόπουλος, 1961, Μάνου, 1961: 91

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 73

κοινωνικού γίγνεσθαι[10] η τέχνη του χορού κοντά στο λαό και για τον λαό.[11]

Παράλληλα, στην Κεντρική Ευρώπη και κυρίως στη Γερμανία, οι νέες κοινωνικο-πολιτικο-οικονομικές συνθήκες μετά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο ωθούν τους νέους ανθρώπους σε αναζήτηση άλλων τρόπων έκφρασης, μακριά από τα βιομηχανικά κέντρα και τους εξοντωτικούς ρυθμούς τους και πιο κοντά στη φύση.[12] Ο ουγγρικής καταγωγής Rudolph Laban ηγείται του κινήματος του εξπρεσιονιστικού ή εκφραστικού χορού, αίτημα του οποίου είναι η έκφραση των ανθρώπινων συναισθημάτων μέσα από τον φυσικό ρυθμό του σώματος, ο απεγκλωβισμός της κίνησης από τη μουσική και η σύνδεση της κίνησης του σώματος και του ρυθμού με τις εικαστικές τέχνες και τον περιβάλλοντα χώρο.[13] Ουσιαστικά με τον εξπρεσιονιστικό χορό τίθενται για πρώτη φορά η δημιουργική συνεργασία μεταξύ χορού, μουσικής και εικαστικών τεχνών. Η τέχνη του χορού έχει την ικανότητα να λέει πράγματα που δεν μπορούν να ειπωθούν με λέξεις και έτσι ως «σιωπηλή ποίηση»[14] εξισώνεται ποιοτικά με την τέχνη της μουσικής, της ζωγραφικής, της σκηνογραφίας, οι οποίες μεταφράζουν τα ανείπωτα λεκτικά μηνύματα σε εικόνες, αναπαραστάσεις, ήχους. Άλλωστε, η ίδια αντίληψη για την «ποιητική» και την αλληλεπίδραση των τεχνών επικρατούσε από τον 5 αιώνα π.Χ., όπως μαρτυρείται από το επίγραμμα του λυρικού ποιητή Σιμωνίδη του Κείου (5ος π.Χ. αι.): «ζωγραφίαν μέν είναι φθεγγομένην την ποίησιν, ποίησιν δε σιγώσα την ζωγραφία».[15]

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, η συμβολή της λεγόμενης γενιάς του μεσοπολέμου (δεκαετίες του '20 και του '30), που αποτελείται από επιφανείς ανθρώπους των Γραμμάτων και των Τεχνών (ανάμεσα στους οποίους οι Ελύτης, Σεφέρης, Σικελιανός, Εύα Πάλμερ, Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Τσαρούχης, Μόραλης, Κουν, Μάνου κ.ά.), είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση του πλαισίου, μέσα στο οποίο θα δράσουν οι πνευματικές και καλλιτεχνικές δυνάμεις της Ελλάδας, προκειμένου να βρουν και να (ανα)προσδιορίσουν την ελληνική ταυτότητα,[16] μετά τα πλήγματα των βαλκανικών πολέμων, του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, της Μικρασιατικής κατα-

---

10. Au, 1995. Banes, 1980. Bremser, 2000. Τσάτσου-Συμεωνίδη, 199:156. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 23 και Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006: 60. Burt, 2006: 26-50.

11. Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι πρωτοπόροι έδιναν παραστάσεις σε εργοστάσια και συνδικάτα, προκειμένου να φέρουν την τέχνη του χορού κοντά στον λαό και ν' απεμπολεθεί η ταυτότητά του ως «ελιτίστικης» τέχνης. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 23.

12. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 24.

13. Hodgson, 2001: xvi-xvii, 9-78. Φεσσά-Εμμανουήλ, ό.π.

14. Περί «σιωπηλής ποίησης», βλ. Garaudy Roger, χ.χ.: 221. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 32

15. Αριστοτέλης, *Ποιητική,* [4]1982: 28. Την ίδια πεποίθηση βρίσκουμε στον Οράτιο, όπως και σε νεώτερους λογοτέχνες, όπως ο Mallarmé που υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να υπάρχει διάκριση μεταξύ μουσικής και λογοτεχνίας. Πρβλ Brugiere, Lemardeley, Topia, 2000:10

16. Τζιόβας, 1989. Του ιδίου, 2011.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 74

στροφής, του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, του εμφυλίου, του αυξανόμενου μετασχηματισμού της κοινωνίας από αγροτική σε εκβιομηχανοποιημένη αστική, του έντονου ευρωπαϊκού μιμητισμού και της απεμπόλησης του οθωμανικού μας παρελθόντος.[17] Μέλημά τους η αποδέσμευση από στείρα ξένα (ευρωπαϊκά κυρίως) πολιτισμικά πρότυπα και η «εθνική ανάταση»[18] μέσα από μια ταυτότητα που εμπεριέχει τον ελληνικό πολιτισμό στις σύγχρονες εκφάνσεις του.[19]

Η περίπτωση της Ραλλούς Μάνου και του Ελληνικού Χοροδράματος-θεωρητικό πλαίσιο

Μετά τον φεμινιστικό φιλελευθερισμό της Isadora Duncan[20] (ιδεαλίστριας, π.χ. λάτρεψε την αρχαία Ελλάδα, η οποία -παρότι δεν αφήνει Σχολή με την έννοια της συστηματοποιημένης τεχνικής- πείθει αρκετά μεγάλα ονόματα της εποχής) και την αναβίωση των Δελφικών Εορτών από την Εύα Πάλμερ-Σικελιανού και τον Άγγελο Σικελιανό, το 1927 και το 1930, και μέσα σ' όλο το προαναφερόμενο ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό πλαίσιο, η Ραλλού Μάνου, από τις πρωτοπόρους χορεύτριες και Ελληνίδες χορογράφους, μαθήτρια της Martha Graham (κατά τα έτη 1947-48), εμφορούμενη από νέες ιδέες και περιτριγυρισμένη από εκλεκτούς παράγοντες της ελληνικής πνευματικής οικογένειας, συνιδρύει μαζί με τους: Μάνο Χατζιδάκι (συνθέτη), Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, Γιάννη Τσαρούχη, Γιάννη Μόραλη, (ζωγράφους), Βύρωνα Κολάση (αρχιμουσικό), Γιάννη Παπαδόπουλο (πιανίστα), Αλέξη Σολομό (θεατρικό συγγραφέα και σκηνοθέτη), Ηλία Βενέζη (λογοτέχνη) κ.ά. το Ελληνικό Χορόδραμα.[21] Στο καταστατικό ίδρυσης του Ελληνικού Χοροδράματος αναφέρεται:

> «Ελληνικό Χορόδραμα». Σωματείο καλλιτεχνικό και μη κερδοσκοπικό. Σκοπός: η χρησιμοποίησις των χορογραφικών, μουσικών και ενδυματολογικών στοιχείων της ελληνικής παραδόσεως για την δημιουργία χαρακτηριστικής και πρωτοπόρου ελληνικής θεατρικής τέχνης, και προβολή της Ελλάδος μέσω της τέχνης αυτής».[22]

Είναι εμφανές, ότι το Ελληνικό Χορόδραμα, ως φορέας της ελληνικής παράδο-

---

17. Λίποβατς, 1991: 276. Τσουκαλάς, 1994: 297-303. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006: 56-57.

18. Λίποβατς, ό.π. Τσουκαλάς, ό.π. Χατζηκυριάκος-Γκίκας, 1994.

19. Campbell – Sherrard, 1968: 384-385. Liakos, Antonis 2008: 204-205.

20. Ντάνκαν, 1990. Au, 1995: 86-101. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004:31. Λίγδα, 2004 στο Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 22.

21. Μάνου, 1961: 26.

22. Μάνου, 1961: 21.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 75

σης, διατηρεί, προβάλλει και αναβιώνει τους παραδοσιακούς και τους λαϊκούς χορούς,[23] ενώ ταυτόχρονα αποτελεί υλοποίηση ενός ιδεολογικού, πολιτικού και πολιτισμικού οράματος των ιδρυτών του για μια «πρωτοπόρο ελληνική θεατρική τέχνη», στην οποία συνεργάζονται δημιουργικά οι παραστατικές τέχνες (μουσική, χορός, θέατρο), με τις εικαστικές/ καλές τέχνες (ζωγραφική, σκηνογραφία, ενδυματολογία).

Το ζήτημα της ελληνικότητας και η χρήση της παράδοσης ως πηγής έμπνευσης και μήτρας νέων πολιτισμικών μορφών είναι κάτι που απασχολεί τη γενιά του '30,[24] όχι όμως χωρίς σκεπτικισμό. Στο αυτοβιογραφικό της βιβλίο η Ραλλού Μάνου εξηγεί, ότι η αναζήτηση του ελληνικού ύφους, η άντληση στοιχείων από την αρχαία μέχρι και τη νεότερη παράδοση, η σύζευξη μοντερνισμού και παράδοσης είναι που ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες απαιτήσεις του ελληνικού χορού.[25]

Ο Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας αποτιμώντας τον ελληνικό χορό και τη στάση του ιδίου και των λοιπών συνιδρυτών του Ελληνικού Χοροδράματος, τονίζει:

> «[…] Με *ελληνικό χορό* εννοούμε βέβαια κάτι που είναι απροσδιόριστο. […] Ο κίνδυνος εδώ, όπως και στην αρχιτεκτονική, την λογοτεχνία και τις εικαστικές τέχνες, είναι αφ' ενός η τυφλή μίμηση ξένων προτύπων (ένα παράδειγμα τέτοιας μιμήσεως είναι η πρόσφατη αμερικανοποίηση της Πρωτεύουσας) και αφετέρου η οπισθοδρομική προσκόλλησις σε περασμένες μορφές που δεν ανταποκρίνονται πια στις ανάγκες του σημερινού ανθρώπου.
> Το να βρίσκει κανείς το λεπτό εκείνο νήμα που συγκρατεί τη βαθύτερη ουσία της παραδόσεως και που είναι συγχρόνως επιδεκτικό εξελίξεως χάρη σε διαδοχικές αφομοιώσεις, και, αφού το βρει, να είναι εις θέσιν να το ανανεώνει δημιουργικά αλλάζοντάς το κάποτε ολότελα χωρίς και να το χάνει, αυτό είναι και ήταν πάντα το μυστικό όχι μόνον της επιβιώσεως αλλά και της αναπτύξεως και της μεγαλουργίας μιας φυλής ή ενός ατόμου.»[26]

Στο πλαίσιο της ιδεολογίας περί γηγενούς ελληνικής τέχνης εντάσσονται την ίδια περίπου εποχή (μεταπολεμικά) και οι πεποιθήσεις αρκετών άλλων καλλιτεχνών και διανοούμενων, όπως του συγγραφέα, δημοσιογράφου και ακαδημαϊκού Σπύρου Μελά, ο οποίος πιστεύει, ότι η μίμηση είναι παντελώς έξω από το πνεύμα

---

23. Εγγονόπουλος, 1961. Πρβλ. Μάνου, 1961: 90.

24. Για την ελληνικότητα ως «ιδεολόγημα» και αίτημα των διανοούμενων της γενιάς του '30 βλ. Τζιόβας 1989: 145-154. Του ιδίου, 2011. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 44, 47. Βλ. επίσης Λίποβατς, 1991: 279. Πρβλ. Στεφανίδης, 2001:12.

25. Μάνου, 1987: 90. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006: 62.

26. Από το σημείωμα του Ν. Χατζηκυριάκου-Γκίκα για το επετειακό λεύκωμα του Ελληνικού Χοροδράματος. Μάνου,1961: 51. Το ίδιο κείμενο δημοσιεύτηκε και στο βιβλίο του καλλιτέχνη *Ανίχνευση της ελληνικότητας*, Αθήνα: Αστρολάβος/ Ευθύνη, 1994, σελ. 123-124.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 76

της ελληνικής φυλής και ότι μια αυθεντική εθνική τέχνη θα πρέπει να είναι «γηγενής», να στηρίζεται γερά στον «εθνικό» μας πολιτισμό.[27] Τα λόγια του Ν. Χατζηκυριάκου - Γκίκα και του Σ. Μελά θυμίζουν τη ρήση του Diaghilev: «Θέλω να κάνω έργο δημιουργού και όχι μιμητού»,[28] την οποία ακολουθούν πιστά όλοι οι δημιουργοί των έργων για τις παραστάσεις του Ελληνικού Χοροδράματος. Τόσο οι χορογραφίες, η μουσική, όσο τα σκηνικά και τα κοστούμια είναι δημιουργίες υψηλού επιπέδου και διεθνών προδιαγραφών, πάνω σε βάσεις ελληνικές. Άλλωστε, αυτό είναι το πρώτο και κύριο μέλημα της Ραλλούς Μάνου για το Ελληνικό Χορόδραμα.

> « […] Φυσικά ο χορός είναι διεθνής και η τεχνική του, τόσο του κλασικού μπαλέτου όσο και του σύγχρονου χορού, έχει, παρ' όλες τις διαφοροποιήσεις, τους ίδιους κανόνες. Η τεχνική όμως είναι μόνον το μέσον. Η Τέχνη είναι ο σκοπός. Πώς μπορείς, όπως νομίζω πως πρέπει, η δική μας χορευτική Τέχνη να είναι ελληνική; Δε θα πει αυτό πως οι χορευτές μας θα πρέπει να φορούν τσαρούχια και φουστανέλες. Η ελληνικότητα δεν είναι εξωτερικό γνώρισμα, ούτε θέμα υπηκοότητας. Είναι κάτι που έχεις στο αίμα σου. Το έχεις ή δεν το έχεις. […] Αναφέρω συχνά μια φράση από κείμενο της Martha Graham: 'Το αίμα μου θυμάται'. Υποσυνείδητα δηλαδή φέρνω μέσα μου την παράδοση.»[29]

Αυτό που αξίζει να προσέξουμε, επίσης, στο καταστατικό του Ελληνικού Χοροδράματος, είναι ο επιθετικός προσδιορισμός στη φράση «θεατρική χορευτική τέχνη» (και όχι μόνο χορευτική τέχνη), υποδηλώνοντας έτσι τη σχέση χορού και θεάτρου, η αλλιώς τη θεατρικότητα της χορευτικής τέχνης. Η λέξη *χορόδραμα* ετυμολογείται από τις λέξεις χορός + δράμα, από το ρήμα δράω-δρώ και είναι σχεδόν συνώνυμο της λέξης χοροθέατρο (χορός και θέατρο). Ο χορός, είτε ως αυτόνομη τέχνη σε όλες του τις μορφές (κλασικό και νεοκλασικό μπαλέτο, μοντέρνος, εκφραστικός χορός, αυτοσχεδιασμός, χοροθέατρο), είτε ως συνεργαζόμενη τέχνη με άλλα θεατρικά είδη και τέχνες του θεάματος (όπως θέατρο, μουσικό θέατρο, επιθεώρηση, κινηματογράφος και τηλεόραση) ενέχει το στοιχείο της θεατρικότητας, του θεάματος και της παράστασης, γι' αυτό και συχνά εξετάζεται η σχέση του με το θέατρο.[30] Άλλος ένας λόγος αναζήτησης της θεατρικότητας σε χορευτικές παραστάσεις είναι και η άρση των απόλυτων ορίων μεταξύ θεάτρου και χορευτικής τέχνης, όπως και ο δανεισμός στοιχείων από τη μια τέχνη στην άλλη που παρατηρείται τις τελευταίες 3 δεκαετίες.

Βέβαια, από τη μια πλευρά, υποστηρίζεται η άποψη, ότι η θεατρικότητα ενυ-

---

27. Πρβλ. Τζιόβας, 1989: 145-146, 154.
28. Πρβλ Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004:50.
29. Μάνου, 1987: 90-91. Πρβλ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006: 62.
30. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 31.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 77

πάρχει και είναι απαραίτητη σε είδη, όπως το κλασικό μπαλέτο, τα χορικά αρχαίου δράματος[31] και το χορόδραμα, δεδομένου ότι πρόκειται ταυτόχρονα για χορευτικά **και** θεατρικά είδη, και ότι η χορευτική κίνηση σε αυτά -σ' ένα μεγάλο μέρος της- είναι μιμική και θεατρική.[32] Από την άλλη πλευρά, όπως αναφέρει η Susan Au, στη μελέτη της *Ballet and Modern Dance* (1995), πολλοί μεταμοντέρνοι χορογράφοι, όπως οι Steve Paxton, Trisha Brown και Yvonne Rainer απορρίπτουν την έννοια της θεατρικότητας στη συμβατική ως τότε δομή και νόημα χορογραφίας και στο συμβατικό χώρο του θεάτρου, και αναζητούν την ουσία του χορού μέσα από την καθαρή κίνηση του σώματος σε χώρους «αντισυμβατικούς», όπως ύπαιθρο, ταράτσες, δρόμους, σπίτια κ.λπ.[33] Σύμφωνα, πάντως, με την Lorna Marshall (2003) η θεατρικότητα είναι συνάρτηση της ποιότητας της ερμηνείας του καλλιτέχνη, είτε αυτός είναι ηθοποιός, είτε χορευτής, είτε ακροβάτης, είτε είναι στο θεατρικό σανίδι είτε στο τηλεοπτικό γυαλί ή στο κινηματογραφικό πανί, ο οποίος καταφέρνει ή όχι να συγκινήσει και να προσελκύσει τον θεατή στη δράση.[34] Σε κάθε περίπτωση, όπως υποστηρίζει και ο Χάρης Μανταφούνης, σύγχρονος Έλληνας χορογράφος, άλλη είναι η θεατρικότητα που αποπνέει από τον θεατρικό λόγο και την υποκριτική και άλλη είναι η θεατρικότητα της σωματικής κίνησης, ακόμα και όταν πρόκειται για χορογραφημένο χορό. Ο Έλληνας χορογράφος υποστηρίζει, ότι η τέχνη του χορού είναι πιο αφαιρετική στα μηνύματα που εκπέμπει και λιγότερο αναλυτική στις «περιγραφές» που κάνει, σε αντίθεση με τον θεατρικό λόγο, ο οποίος αναλύει σε βάθος και με ακρίβεια τα συναισθήματα και τις καταστάσεις. Συνδέει, μάλιστα, την αφαιρετικότητα του χορού με τη σύγχρονη εποχή, υπονοώντας, ότι και ο χορός είναι κομμάτι της κοινωνίας, την οποία αντικατοπτρίζει.[35]

Η πρωτοπορία είναι ένα από τα ζητούμενα και τα ιδεολογικά υπόβαθρα του Ελληνικού Χοροδράματος. Το επίθετο *πρωτοπόρος* προϊδεάζει αφενός για το «ποιόν» των συντελεστών - καλλιτεχνών μιας παράστασης/ ενός έργου, ήτοι για την ιδεολογική και ειδολογική τους «προέλευση» και ταυτότητα, αφετέρου για το «ποιόν» του ίδιου του έργου. Τόσο η εμπνεύστρια του Ελληνικού Χοροδράματος, Ραλλού Μάνου όσο και οι συνεργάτες της είναι γνώστες των καλλιτεχνικών ρευμάτων στην Ευρώπη, τη Ρωσία και την Αμερική και εφαρμόζουν μέσα από τις δικές τους αισθητικές και καλλιτεχνικές προσλαμβάνουσες την πρωτοπορία στην τέχνη τους. Άλλω-

---

31. Ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του μιλά για τη σχέση των χορικών του αρχαίου δράματος με την τέχνη του χορού, όπως και για τη θεατρικότητα των χορικών. *Ποιητική,* [4]1982: 295.

32. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 32.

33. Au, 1995: 155-173, 195 κ.ε. και Λίγδα, 2004 στο Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 27.

34. Μάρσαλ, 2003. Πρβλ. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 32.

35. Από συνέντευξη του Μανταφούνη στη θεατρολόγο Ευφροσύνη Πρωτοπαπά στις 6.12. 2000. Πρβλ Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004:32.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 78

στε, η Μάνου, πριν πάει στην Αμερική και γίνει μαθήτρια της πρωτοπόρου Martha Graham και πριν φοιτήσει στις σχολές μοντέρνου χορού των Hanya Holm και Doris Humphrey (1947-48), δέχεται την ευρωπαϊκή χορευτική παιδεία, σπουδάζοντας ρυθμική, γυμναστική και χορό στη Σχολή Pontan και Martenot στο Παρίσι (1933-35) και παίρνοντας το δίπλωμα διδασκαλίας χορού από την Günther's Schule στο Μόναχο (1935-37).[36] Η λέξη *πρωτοπορία* είναι συνδηλωτική, επίσης, της "υβριδικής" ταυτότητας του Ελληνικού Χοροδράματος: μιας ταυτότητας που στηρίζεται στον συνδυασμό δύο -εκ πρώτης όψεως-[37] αντιθετικών και διαφορετικών ταυτοτικών συνιστωσών: της παράδοσης και της πρωτοπορίας/ νεωτερικότητας. Ουσιαστικά αυτή η εύθραυστη σύζευξη νεωτερισμού και παράδοσης, καθόρισε την πολιτισμική ταυτότητα της σύγχρονης Ελλάδας.[38]

Η Μάνου με την εξασφάλιση της συνεργασίας του Ελληνικού Χοροδράματος με τους καλύτερους Έλληνες καλλιτέχνες της εποχής: μουσικούς, εικαστικούς, λογοτέχνες, θεατρικούς συγγραφείς κλπ, οι οποίοι μοιράζονται το ίδιο όραμα περί νέας ελληνικής ταυτότητας, επιτυγχάνει τη σύζευξη αυτή. Μια σύζευξη που πριν από όλα και πάνω από όλα στηρίζεται στην αρχή της συλλογικότητας. Το Ελληνικό Χορόδραμα, σύμφωνα με την επιθυμία και τους στόχους των ιδρυτών του, (όπως γράφει η Μάνου στο προλογικό σημείωμα του λευκώματος για τα 10 χρόνια του Σωματείου), είναι: «μια μορφή συνεργασίας που ξέφευγε από τα στενά όρια μιας Σχολής Χορού και θα έδινε τη δυνατότητα μιας συλλογικής εργασίας με σκοπό τη δημιουργία ελληνικής θεατρικής χορευτικής τέχνης».[39] Η «συλλογική» δημιουργία, με την έννοια, ότι το τελικό καλλιτεχνικό αποτέλεσμα αποτελεί έργο συνόλου, κοινού οράματος, αλληλεπίδρασης ακόμα και συν- εργασίας (εργασίας από κοινού) στο αντικείμενο του άλλου είναι βασική προϋπόθεση στις παραστάσεις του Ελληνικού Χοροδράματος. Γίνεται φανερό, ότι η Μάνου και οι συνεργάτες της αντιμετωπίζουν τις παραστάσεις μέσα από μια ολιστική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία κάθε μορφή τέχνης είναι αλληλένδετη με τις υπόλοιπες, τις οποίες επηρεάζει και από τις οποίες επηρεάζεται. Τόσο κατά τη διάρκεια της δημιουργίας όσο και κατά τη διάρκεια της παράστασης οι συνεργαζόμενες τέχνες του χορού,

---

36. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006: 16-17.

37. Λέω, ότι η παράδοση και η νεωτερικότητα/ πρωτοπορία είναι «εκ πρώτης όψεως» διαφορετικές και αντιθετικές γιατί η παράδοση είναι ταυτόχρονα συντηρητική και δυναμική. Ενέχει – υπό όρους και υπακούοντας πάντα στις παραδοσιακές νόρμες του ελεγχόμενου και «περιορισμένου» αυτοσχεδιασμού και δημιουργικότητας- την εξέλιξη και την ανανέωσή της, χωρίς τις οποίες θα πέσει σε μαρασμό και αφάνεια. Βλ. Σηφάκης, 1988: 29-32, 70. Αμαργιανάκης, 1994: 13-14, 19-20, 25-26. Μπαζιάνας χ.χ.: 25-26. Bourdieu, 1977: 86, πρβλ. Τυροβολά, 2003Ε: 50.

38. Διαμαντούρος, 2000/ 1984: 54-55. Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 44, 47, Σταματοπούλου-Βασιλάκου, 2006: 56-57.

39. Μάνου, 1961: 10.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 79

της μουσικής, της σκηνογραφίας, των κοστουμιών και ενίοτε και του λόγου βρίσκονται σε ανοιχτό διάλογο μεταξύ τους. Τα λόγια της Μάνου, των ζωγράφων και σκηνογράφων Γιάννη Τσαρούχη και Νίκου Χατζηκυριάκου-Γκίκα, όπως και του Μάνου Χατζιδάκι, το 1950, τα οποία έμελλαν λίγους μήνες αργότερα να γίνουν τα θεμέλια της ιδεολογίας και ο «ιερός όρκος» των συνιδρυτών του Ελληνικού Χοροδράματος, είναι δηλωτικά της πρόθεσης όλων των συντελεστών:

> «Σας θέλω όλους σας! Θέλω πολλούς συνεργάτες, πολύ χορό, πολλή μουσική, πολλές ιδέες…Ο Τσαρούχης κρατώντας στα χέρια μια βυζαντινή αγιογραφία, την διακόπτει, τονίζοντας τις λέξεις: ο Πετρούσκα πρέπει να μάθει να χορεύει ζεϊμπέκικο και δίχως άλλο να πείσουμε τον Ρωμαίο και την Ιουλιέτα να πεθαίνουν από δω και πέρα με χασάπικο. Ο Χατζηκυριάκος-Γκίκας μάς κοίταζε σοβαρά και ύστερα από δεκάλεπτη σιγή, μίλησε για μια ενότητα μουσικής, χορού, χρώματος και λόγου, που όλα μαζί να ερμηνεύουν την πιο πραγματική μορφή της ελληνικής ζωής. Αποφασίζω του λόγου μου να μιλήσω για ένα στενό σύνδεσμο μουσικής και χορού, για απόλυτη γνώση των σύγχρονων ρυθμικών στοιχείων και για άλλα παρόμοια».[40]

Η ολιστική αυτή προσέγγιση του χορο-θεατρικού φαινομένου όχι μόνο δεν ακυρώνει, αλλά προϋποθέτει την προσωπική ερμηνεία του χορού από τον κάθε καλλιτέχνη μέσα από την ειδικότητα και την τέχνη του.[41] Ο αναστοχασμός του συντελεστή/ καλλιτέχνη σε σχέση με τον ρόλο του στο επιμέρους (ειδικότητα/ τέχνη του) και στο συνολικό έργο (συνδυασμός διαφορετικών τεχνών και προσεγγίσεων) αναπροσδιορίζει την ταυτότητα του καλλιτέχνη και του αφήνει -μέσα από την απαραίτητη αποστασιοποίηση- το περιθώριο της συνειδητής και προμελετημένης (και όχι τόσο αυθόρμητης) επέμβασης στις άλλες συνεργαζόμενες τέχνες. Ο «εγκυκλοπαιδικός» ορισμός που δίνει ο Χατζιδάκις για το Ελληνικό Χορόδραμα είναι:

> «Ελληνικό Χορόδραμα σημαίνει μια ομάδα ανθρώπων της Τέχνης, που ο καθένας, αντιμετωπίζοντας από τη δική του περιοχή την υπόθεση του χορού, με τις ιδιαίτερες απαιτήσεις που παρουσιάζει στον τόπο μας, αποφασίζουν όλοι μαζί –συμφωνώντας σε βασικές γραμμές- να συμβάλουν σε μια οργανωμένη χορευτική εκδήλωση.»[42]

Μέσα στον ορισμό του Χατζιδάκι, πέρα από τον υπολανθάνοντα αναστοχασμό

---

40. Τα λόγια αυτά παραθέτει ο Μ. Χατζιδάκις στο σημείωμά του το 1961 στο επετειακό λεύκωμα του Ελληνικού Χοροδράματος. Βλ. Μάνου, 1961: 19.

41. Horst - Russell, 1987.

42. Από το σημείωμα του Μ. Χατζιδάκι στο επετειακό λεύκωμα του Ελληνικού Χοροδράματος. Βλ. Μάνου, 1961: 19.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 80

του καλλιτέχνη και την επιθυμία για συλλογική εργασία, μαρτυρείται και η *ιδιαίτερη περίπτωση* του χορού στην Ελλάδα. Μιας τέχνης χωρίς θεσμικές υποδομές στην Ελλάδα και γενικά μιας τέχνης υποτιμημένης σε σχέση με τις υπόλοιπες, λόγω της επικράτησης του λεκτικού και πνευματικού στοιχείου έναντι του σωματικού και της αποσύνδεσης της τέχνης του χορού με την πνευματικότητα, όπως και λόγω θρησκευτικών και θεολογικών αντιλήψεων, σύμφωνα με τις οποίες η ύλη (το σώμα), ευθύνεται για τις αμαρτίες και μόνον το πνεύμα μπορεί να οδηγήσει στην κάθαρση και την ανύψωση της ψυχής.[43] Αλλά και μιας τέχνης, η οποία ως βασική συνιστώσα της εθνικής πολιτισμικής ταυτότητας, εμφανίζει και εκείνη τα χαρακτηριστικά τού πολιτισμικού δυισμού (όπως τους εισήγαγε ο Ong το 1988): τη λογιότητα (έντεχνος χορός) και τη λαϊκότητα (παραδοσιακοί και λαϊκοί χοροί).[44] Και επειδή ο ελληνικός πολιτισμός ξεκίνησε ως αγροτικός/ της υπαίθρου (folk) και μετά τη μετάβαση στο αστικό περιβάλλον συνέχισε παράλληλα και ως αστικός-λαϊκός (urban folk και popular),[45] στον όρο [*λαϊκή*] *παράδοση* συμπεριλαμβάνονται τόσο τα της αγροτικής όσο και τα της αστικής προέλευσης πολιτισμικά μορφώματα.[46]

Εν κατακλείδι, το Ελληνικό Χορόδραμα της Μάνου στηρίχθηκε στους 4 ιδεολογικούς άξονες:

α) ελληνικότητα (σύζευξη παράδοσης και μοντερνισμού)

β) θεατρικότητα (θεατρική παράσταση-επιρροή από θέατρο)

γ) πρωτοπορία (ριζοσπάστες και πρωτοπόροι συνθέτες)

δ) συλλογικότητα (από κοινού δημιουργία –αλληλεπίδραση τεχνών και προσεγγίσεων)

Case Study: Έξι λαϊκές ζωγραφιές. Σχέση μουσικής και χορού

Από το πλούσιο ρεπερτόριο του Ελληνικού Χοροδράματος, στο παρόν κείμενο θ' αναλυθεί το έργο *Έξι λαϊκές ζωγραφιές*, ένα από τα έργα-σταθμούς του Ελληνικού Χοροδράματος, το οποίο συνιστά ιδανικό παράδειγμα δημιουργικής συνεργα-

---

43. Λίγδα, 2004. Πρβλ Φεσσά-Εμμανουήλ, 2004: 21.

44. Ο Walter Ong εισήγαγε τους όρους *literacy* και *orality*, δηλ. *εγγραμματοσύνη* και *προφορικότητα*, όροι οι οποίοι αντιστοιχούν στους όρους λογιότητα και λαϊκότητα. Ong, 1988: 33, 36, 45, 56-59, 82, 117. Για τον πολιτισμικό δυισμό στην Ελλάδα και τις συνέπειές του βλ. Διαμαντούρος 2000 και Στεφανίδης, 2001: 12.

45. Μερακλης, 1992: 147, Burke 1992: 293-308 και Αυδίκος, 2009: 318, 319, 320, 321, 324, 348.

46. Δαλιανούδη, 2010: 22, 26-29, Αυδίκος, 2009: 362. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο όρος *popular* δεν είναι, σύμφωνα με ορισμένες μελέτες, πολύ σαφής. Βλ. Reay: 1988: 1, πρβλ Αυδίκος, 2009: 319.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 81

σίας μεταξύ παραστατικών (μουσικής και χορού) και εικαστικών και εφαρμοσμένων τεχνών (ζωγραφικής, σκηνογραφίας, ενδυματολογίας) .

Το έργο αυτό είναι η μεταγραφή[47] έξι λαϊκών/ ρεμπέτικων τραγουδιών για πιάνο, τα οποία χορογραφούνται από τη Ραλλού Μάνου και παρουσιάζονται σε μορφή μπαλέτου από το Ελληνικό Χορόδραμα,[48]με σκηνικά και κοστούμια του Γιάννη Μόραλη. Πρόκειται για ένα πρωτοποριακού έργο, δεδομένου ότι ο Χατζιδάκις είναι ο πρώτος συνθέτης που τολμά να δημιουργήσει ένα νέο έργο μεταγράφοντας για ένα κατεξοχήν λόγιο όργανο, το πιάνο, έξι μελωδίες ρεμπέτικων τραγουδιών, τα οποία στη «φυσική» τους εκδοχή παίζονται αποκλειστικά με μπουζούκια και μπαγλαμάδες (όργανα-σύμβολα της λαϊκής μουσικής και δη των ρεμπέτικων τραγουδιών).[49] Τα 6 ρεμπέτικα τραγούδια που διασκευάζονται για πιάνο είναι:

α) «Συννεφιασμένη Κυριακή» του Β. Τσιτσάνη (ζεϊμπέκικος)[50]

β) «Αρχόντισσα, κουράστηκα για να σε αποκτήσω» του Β. Τσιτσάνη (χασάπικος)[51]

γ) «Ψιλή βροχούλα έπιασε» του Γ. Μητσάκη (ζεϊμπέκικος) Αξιοσημείωτο, ότι το τραγούδι, ενώ είναι γραμμένο στο ρυθμό του ζεϊμπέκικου (9/4), στη διασκευή του Μ.Χ. για πιάνο διακρίνεται ο ρυθμός του τσιφτετελιού (4/4).[52]

---

47. Με τον όρο *μεταγραφή* εννοούμε τη μουσική μεταφορά στο πεντάγραμμο (μεταγραφή) μελωδιών/ τραγουδιών για κάποιο άλλο όργανο (ή όργανα) απ' αυτό/ά που είχε γράψει αρχικά ο συνθέτης.

48. Μάνου,1961:59-65.

49. Το μπουζούκι και ο μπαγλαμάς ανήκουν στο οργανολόγιο της ελληνικής λαϊκής μουσικής και προέρχονται από την οικογένεια των λαουτοειδών. Σε ό,τι αφορά το μέγεθος, το μπουζούκι είναι το μεγαλύτερο και ο μπαγλαμάς το μικρότερο όργανο. Το μπροστινό μέρος του μπουζουκιού είναι επίπεδο και το πίσω κυρτό και παρουσιάζει ομοιότητες με το μαντολίνο, αλλά κουρδίζεται χαμηλότερο. Παίζεται με πένα και παράγει οξύ μεταλλικό ήχο. Υπάρχει σε δύο τύπους: το τρίχορδο (παλαιότερα) και το τετράχορδο (από το 1955 και μετά) μπουζούκι. Για περισσότερα σχετικά με τα λαϊκά αυτά όργανα βλ. Ανωγειανάκης, 1991: 207-210. Βλ. επίσης http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%B6%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B9 [10/1/2015] και Καγιάφας, Παναγιώτης https://greekluthiers.wordpress.com/2009/04/28/%CE%BF-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%8E%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CF%87%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CF%84%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%AC%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%B4%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CE%B1/ [10/1/2015].

50. http://www.youtube.com/watch?v=QpM83iL1Myk (performed by Τσιτσάνης)
http://www.youtube.com/watch?v=u_U4zpJwM9U (M.X.)

51. http://www.youtube.com/watch?v=YHcWKGRTLz8 (performed by Τσιτσάνης)
http://www.youtube.com/watch?v=KsXXLs80R8I (performed by Τσιτσάνης)
http://www.youtube.com/watch?v=u_U4zpJwM9U (performed by M.X.)

52. http://www.youtube.com/watch?v=dHdTZL_2-sU (performed by Μητσάκης)
http://www.youtube.com/watch?v=wOrxZxc7Hlo (performed by M.X. τσιφτετέλι)

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 82

δ) «Η άμαξα μες στη βροχή» του Απ. Χατζηχρήστου (χασάπικος)[53]
ε) «Μπαξέ-τσιφλίκι» του Β. Τσιτσάνη (χασαποσέρβικος)[54] και
στ) «Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι» του Απ. Καλδάρα. (ζεϊμπέκικος)[55]

Οι *Έξι λαϊκές ζωγραφιές* ως αντιπροσωπευτικό είδος «ημιλόγιας»/ «έντεχνης λαϊκής»[56] μουσικής, συνδυάζει τη διαχρονικότητα της ελληνικής παράδοσης με τη λογιότητα της δυτικής μουσικής μέσα στο δίπολο παράδοσης - νεωτερικότητας.[57] Οι λαϊκοί ρυθμοί του ζεϊμπέκικου (βαρύς ανδροπρεπής μονήρης χορός για άνδρες αποκλειστικά, σε 9/4), του χασάπικου (δυαδικός και τριαδικός χορός, μέτριος σε ταχύτητα, σε μέτρο 4/4), του χασαποσέρβικου (γρήγορος ομαδικός χορός σε 2/4) και του τσιφτετελιού (ανατολίτικης προέλευσης γονιμικός χορός για γυναίκες κυρίως, σε 4/4) αναδύονται μέσα από την επεξεργασμένη μορφή τους από σολιστική μάλιστα εκτέλεση (κι όχι από ορχήστρα), ως μια νέα ανάγνωση, ως μια ανανεωμένη αισθητική και εν τέλει ως μια «άλλη» χρήση της παράδοσης.

«Ο καλός χορευτής στην πραγματικότητα κάνει τη μουσική ορατή και αυτό πάλι είναι ελληνική αντίληψη», είπε ο Άγγλος κριτικός χορού Arnold L. Haskell.[58] Όπως διαπιστώνεται και στα αντίστοιχα βίντεο (που προτείνονται στις υποσημειώσεις 50-55) οι χορογραφίες της Μάνου πατάνε πάνω σ' αυτούς τους λαϊκούς ρυθμούς, σχηματοποιώντας τα βασικά χορευτικά μοτίβα των λαϊκών αυτών χορών μέσα από τη δεξιοτεχνία του μοντέρνου χορού. Βέβαια η όλη κίνηση –παρόλη την παιδεία που εμπεριέχει - δεν αποπνέει ακαδημαϊσμό. Με άλλα λόγια, η Μάνου «μεταφράζει» όλα εκείνα τα παραδοσιακά και νεωτερικά στοιχεία της μουσικής σε αντίστοιχη χορευτική και θεατρική κίνηση, διατηρώντας τη φρεσκάδα και την αμεσότητα των λαϊκών χορών.

---

53. http://www.youtube.com/watch?v=R4Ut3NjbIdk (performed by Μπιθικώτσης) http://www.youtube.com/watch?v=qWnwtvwLsNk (performed by M.X.)

54. http://www.youtube.com/watch?v=9-cjyNddO9Y (performed by Tsitsanis original) http://www.youtube.com/watch?v=LoqAxQpJLX0 (performed by M.X.)

55. http://www.youtube.com/watch?v=8TYteH2iP0Y (performed by original) http://www.youtube.com/watch?v=WEJkQNsV8vw (performed by M.X.)

56. Επειδή ο όρος *έντεχνη μουσική* [*έντεχνος* χορός] είναι αδόκιμος λόγω των ποιοτικών του προεκτάσεων και συνειρμών, καθώς υπονοεί ότι τα άλλα είδη μουσικής ή/και χορού (και κυρίως οι αντιθετικοί πόλοι του: παραδοσιακή μουσική/ χορός και λαϊκή μουσική/ χορός, [folk music/ folk dance and popular music/ popular dances]) δεν είναι έντεχνα, εισήγαγα τον όρο *ημιλόγια* ή λαϊκογενής λόγια μουσική. Δαλιανούδη, 2010: 22, 184-188.

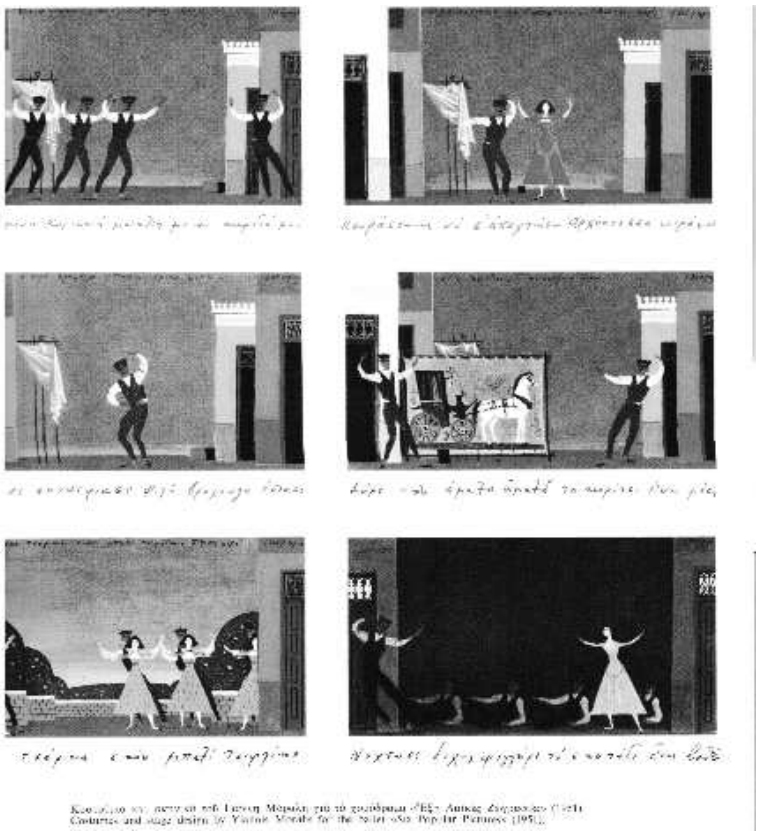
57. Σχετικά με την παράδοση και τη νεωτερικότητα στον χορό, βλ. Ρόμπου-Λεβίδη, 2004: 8.

58. Από το σημείωμα του A. Haskell στο επετειακό λεύκωμα για τα 10 χρόνια του Ελληνικού Χοροδράματος. Βλ. Μάνου, 1961: 48.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 83

Σχέση μουσικής- χορού και σκηνογραφίας

Για τη δημιουργία της ατμόσφαιρας ενός μπαλέτου, όπως επισημαίνει η Σοφία Σπανούδη (κριτικός της εποχής), το 1951, πρωταρχικός συντελεστής θεωρείται το ντεκόρ των ζωγράφων. Στις *Έξι λαϊκές ζωγραφιές*, η ελληνικότητα, η παράδοση, ο νεωτερισμός, η θεματολογία, τα συναισθήματα δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της μουσικής και της χορογραφίας αλλά και της τόσο επιτυχημένης σκηνογραφίας του Γ. Μόραλη. Ο Μόραλης, αφού ακούει ζωντανά τον Χατζιδάκι να παίζει τις *Έξι λαϊκές ζωγραφιές* στο πιάνο και βλέπει τη Μάνου να τις χορογραφεί, οραματίζεται τα αντίστοιχα σκηνικά και τα κοστούμια. Επειδή η ρεμπέτικη μουσική ανήκει στην αστικο-λαϊκή παράδοση, είναι δηλ. γέννημα του άστεως και όχι της υπαίθρου (όπως το δημοτικό τραγούδι), εμπνέεται από τη νεοκλασική αρχιτεκτονική των σπιτιών της πόλης, τα ρούχα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων λαϊκής καταγωγής. (βλ. φωτογραφία Νο 1)

Φωτογραφία 1

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 84

Πιο συγκεκριμένα, όπως αποτυπώνεται και στις φωτογραφίες του εξάπτυχου του Μόραλη (Νο 2, 3) οι άνδρες είναι ντυμένοι με μαύρο ριγέ παντελόνι και μαύρο γιλέκο, μέσα από το τρίγωνο του οποίου αναδεικνύεται το λευκό τους πουκάμισο χωρίς γιακά. Η διάπλαση του κορμιού τους ακολουθεί το κλασικό σωματότυπο γυμνασμένου άνδρα με διευρυμένες πλάτες και στενή λεκάνη. Τα μαλλιά τους έχουν κατεύθυνση προς τα πάνω, υποδηλώνοντας έτσι τη φαλλική φύση και δημιουργώντας νοερά από το σαγόνι προς τα πάνω ένα ανάποδο τρίγωνο, ενώ το χρώμα του προσώπου τους είναι κεραμιδί, παραπέμποντας έτσι στο ηλιοκαμένο πρόσωπο του εργάτη.

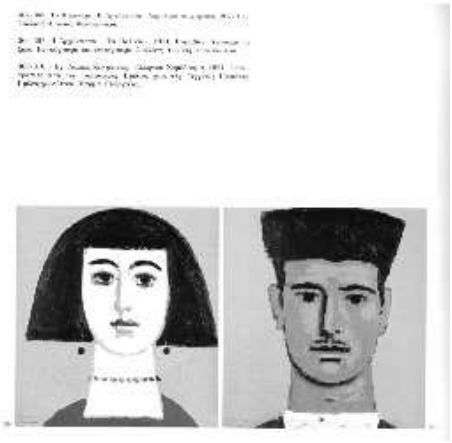
Φωτογραφία 2

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 85

Οι γυναίκες, από την άλλη, με το κατακόκκινο φουστάνι τους που ανοίγει προς τα κάτω και η σχεδόν τριγωνική καμπύλη των μαλλιών τους που τελειώνουν σε απότομη ευθεία γραμμή, παραπέμπουν- με το ανοιχτό τρίγωνο προς τα κάτω- στη θηλυκή φύση της γυναίκας. (βλ. φωτογραφίες Νο 3, 4).

Φωτογραφία 3

Φωτογραφία 4

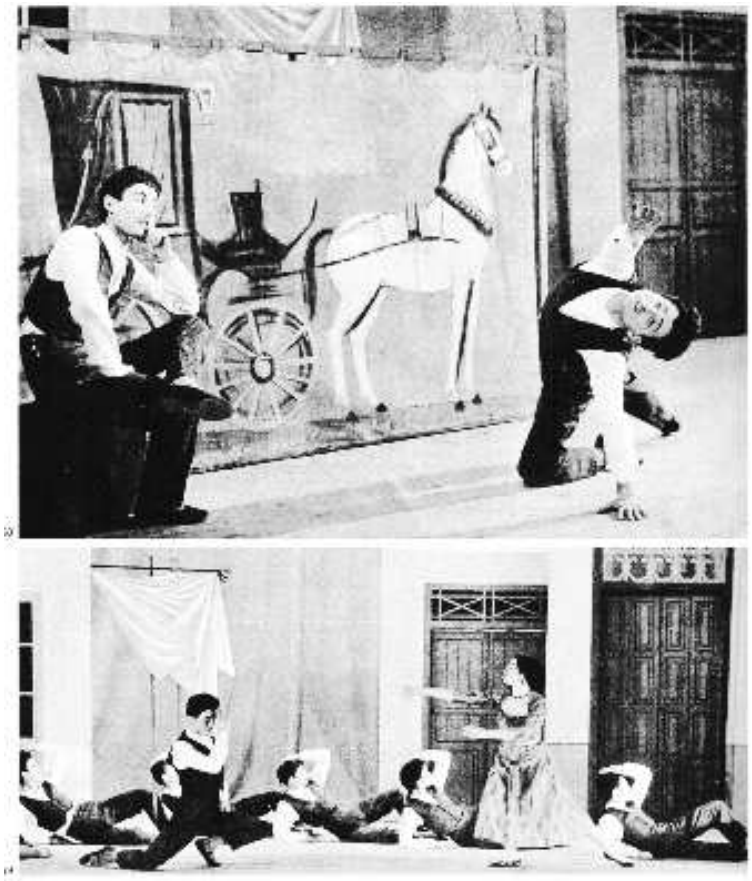
Το χρώμα του προσώπου τους άσπρο, με έντονα κόκκινα χείλη και μαύρα γραμμένα φρύδια για να τονιστεί αφενός η λαϊκή τους προέλευση αφετέρου ο θεατρικός τους χαρακτήρας. Σκοπός του ζωγράφου και σκηνογράφου δεν είναι η ρεαλιστική αποτύπωση των προσώπων, αλλά η συμβολική διάσταση του αρσενικού και του θηλυκού, όπως και των χαρακτήρων της «ιστορίας», μέσα από στυλιζαρισμένες μορφές και αφαιρετικά σχήματα. Η εικαστική κωδικοποίηση και τυποποίηση του λαϊκού άνδρα και της λαϊκής γυναίκας μέσα από το αφαιρετικό σχήμα[59] του τριγώνου, ανάποδο, δηλ. με τη βάση προς τα πάνω για τον άνδρα, και με τη βάση προς τα κάτω για τη γυναίκα, όπως και τα χρώματα του γκρι για τον συννεφιασμένο ουρανό, του κεραμιδιού για τα ανδρικά πρόσωπα, του κόκκινου για το γυναικείο φόρεμα και τα γυναικεία χείλη, του χλωμού κίτρινου για το γυναικείο φόρεμα, έτσι όπως φαίνεται στο φως του φεγγαριού, είναι μια πρωτοποριακή γεωμε-

59. Στις παραστάσεις σύγχρονου χορού η σκηνογραφία (décor) και τα κοστούμια είναι συνήθως αφαιρετικά. Κ. Καμπανέλλη, 2004: 63.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 86

τρική και χρωματική ανάλυση τόσο της ρεμπέτικης μουσικής ως προέλευση και αισθητική, όσο και του χορού ως κίνηση και ανθρώπινη παρουσία. (βλ. Φωτογραφία 1)

Προς επίρρωση των παραπάνω και της συνάφειας –αλληλεπίδρασης των τεχνών, οφείλουμε να παρατηρήσουμε το εξής: καί στις χορογραφίες της Μάνου, που κινούνται αυστηρά πάνω στους λαϊκούς ρυθμούς της μουσικής του Χατζιδάκι, διαγράφεται επίσης το σχήμα του τριγώνου, δεδομένου ότι το βασικό χορευτικό μοτίβο του χασάπικου και του ζεϊμπέκικου είναι η κίνηση με αρκετά μεγάλα ανοίγματα και επαναφορές των ποδιών στην ίδια οριζόντια ευθεία για τον 1ο χορό, και μικρότερα και κοφτά ανοίγματα εναλλάξ των ποδιών σ' έναν νοητό κάθετο άξονα, για τον 2ο χορό. Κι εδώ διακρίνεται μια αφαιρετική απόδοση του χορού, μαζί με χορευτική τυποποίηση, η οποία συνοδεύει την εκφραστική θεατρική τυποποίηση και ζωντανεύει/ αναπαριστά ουσιαστικά τις 6 ζωγραφικές συνθέσεις του Μόραλη.

Φωτογραφία 5

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 87

Στο πλαίσιο αυτό, οι άνδρες χορεύουν σχεδόν ακίνητοι και οι γυναίκες καταφέρνουν να κρατήσουν μια ψυχρή αντι-ερωτική κίνηση και στάση. Θα έλεγε κανείς, ότι οι χορευτικές αυτές εικόνες θυμίζουν διαφορετικά ενσταντανέ από «tableaux vivants» στη σκηνή.[60] «Όλα αυτά μαζί», γράφει ο Χατζιδάκις το 1961, «συνθέτουν πίνακες με βαθιές ιδέες και χορευτική αλήθεια».[61] Με άλλα λόγια, μεταξύ μουσικής-χορού-εικαστικών παρατηρείται διάδραση: ο εικαστικός Μόραλης αποτυπώνει κατ' αρχάς ζωγραφικά τη χορογραφία της Μάνου και τη θεματολογία των τραγουδιών, δίνοντας μια «σωματική» και «κινητική» διάσταση στη ζωγραφική και τα κοστούμια, ενώ η χορογράφος Μάνου και οι χορευτές του Ελληνικού Χοροδράματος, βλέποντας τις μακέτες του ζωγράφου και φορώντας τα κοστούμια του Μόραλη., εμπνέονται και γίνονται οι ίδιοι ζωντανοί πίνακες.[62] (Βλ. φωτογραφία Νο 5)

Τελευταία αλλά όχι αμελητέα η παρατήρηση, ότι ο τίτλος του έργου (δοσμένος από τον Χατζιδάκι) είναι *Έξι λαϊκές* ***ζωγραφιές*** (και όχι μελωδίες, ούτε σκοποί, ούτε χοροί), υποδηλώνοντας ότι ο συνθέτης είχε ήδη σκεφτεί την εικαστική αναπαράσταση του έργου ή ότι η μουσική αυτή εμπεριείχε εικαστική διάσταση. Από τον τίτλο του έργου, στην κυριολεκτική του σημασία, υπονοείται ότι οι έξι λαϊκές ζωγραφιές αναπαριστούν την ιστορία των έξι λαϊκών τραγουδιών, και -εφόσον πρόκειται για μπαλέτο- αυτές οι 6 ζωγραφιές θα ζωντανέψουν ως χορευτική παράσταση από το Ελληνικό Χορόδραμα. Συνεπώς, σύμφωνα με τον Χατζιδάκι, αυτές οι ζωγραφιές οφείλουν την ύπαρξή τους στη μουσική και το περιεχόμενο των τραγουδιών, αλλά ως τελικό εικαστικό έργο αντανακλούν και συμπυκνώνουν όλες τις εμπλεκόμενες τέχνες: μουσική, χορό, σκηνογραφία, κοστούμια.

Συμπεράσματα

Από το έργο αυτό (ως τελικό «συμπυκνωμένο» καλλιτεχνικό προϊόν) συνάγονται αρκετά συμπεράσματα:

α) παρότι τα ρεμπέτικα τραγούδια ανήκουν αμιγώς στην αστικο-λαϊκή παράδοση και είναι γραμμένα για μπουζούκια και λαϊκές φωνές, αποδεικνύεται στην πράξη, ότι μπορούν να ερμηνευθούν και από λόγιο όργανο, όπως το πιάνο, σε σόλο οργανική και όχι φωνητική εκδοχή, και χωρίς να χάνεται η ομορφιά και η λαϊκή τους υπόσταση.

---

60. Chevrier, 1989. Πρβλ. Fogle, 2003: 114, 116. Βλ. επίσης Fried, 2008: 145-146. http://en.wikipedia.org/wiki/ Tableau_vivant [3/10/2011]

61. Από το σημείωμα του Μ.Χ. στο επετειακό λεύκωμα του Ελληνικού Χοροδράματος. Πρβλ. Μάνου, 1961: 20.

62. Ένα ενδιαφέρον άρθρο για τη συνεργασία του χορού και των κοστουμιών έγραψε η Κ. Καμπανέλλη. 2004: 61.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 88

β) παρότι πρόκειται για λαϊκούς χορούς, συνδεδεμένους ενίοτε με καταγώγια και φτωχογειτονιές, που εκφράζουν τον πόνο ή/ και απλά αποτελούν τρόπο διασκέδασης λαϊκών ανθρώπων σε συγκεκριμένες οικονομικο-κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες και συμφραζόμενα, διαθέτουν μια «πλαστικότητα», που τους επιτρέπει ν' αποτελέσουν πηγή έμπνευσης για νέες λαϊκότροπες και συνάμα νεωτεριστικές χορογραφίες, όπως και να ερμηνευτούν από λόγιους χορευτές.

γ) παρότι η ρεμπέτικη μουσική και το «φυσικό» της περιβάλλον δεν έχουν εικαστικό περιεχόμενο, εικαστική διάσταση και απεικόνιση, μπορούν να ερμηνευθούν και εικαστικά και μάλιστα από λόγιο (και όχι λαϊκό) ζωγράφο/ εικαστικό, ο οποίος μπορεί ν' αναγνώσει, ν' αποκωδικοποιήσει και να τυποποιήσει τα λαϊκά της στοιχεία, χωρίς ν' αφαιρεθεί ίχνος από τη λαϊκότητά τους.

δ) η διασκευή για πιάνο προσδίδει λογιότητα στο έργο, δεδομένου ότι το πιάνο συνδέεται με λόγια κυρίως μουσική, και «εξυψώνει» τα λαϊκά/ ρεμπέτικα τραγούδια (τουλάχιστον στα μάτια και τ' αυτιά της -ευρωπαϊκών προτύπων και μιμήσεων- αστικής τάξης), κάτι που δεν έχει ξαναγίνει ως τότε, κάνοντάς τα να στέκονται δίπλα στις λόγιες συνθέσεις του πιανιστικού ρεπερτορίου.

ε) η δημιουργική συνεργασία και ολιστική αντιμετώπιση των τεχνών στη σύνθεση ενός έργου εξαρτάται περισσότερο από την έμπνευση, την ιδεολογία και τους κοινούς στόχους των εκπροσώπων των τεχνών αυτών, παρά από τη δομική και αισθητική συγκρότηση του προϋπάρχοντος καλλιτεχνικού μορφώματος.

στ) η παράδοση είναι μια κληρονομιά ανοιχτή σε δοκιμές, αφαιρέσεις, ανανεώσεις, αποκωδικοποιήσεις, τυποποιήσεις, νέες -μουσικές, χορευτικές και εικαστικές- ερμηνείες.

Εν κατακλείδι, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι και οι τρεις καλλιτέχνες: μουσικός-συνθέτης, χορευτής-χορογράφος και ζωγράφος-σκηνογράφος έχουν αστική και όχι λαϊκή καταγωγή, είναι δέκτες και φορείς της λόγιας παιδείας στην τέχνη τους, αλλά εμπνέονται και χρησιμοποιούν στοιχεία από την παράδοση, φιλτράροντάς τα μέσα από την εκλεπτυσμένη αισθητική τους και την αφαιρετική τους ικανότητα.

Η πρωτοτυπία και η επιτυχία του συγκεκριμένου συλλογικού έργου έγκειται στο γεγονός ότι η λογιότητα συνυπάρχει με τη λαϊκότητα, μέσα σε μια διαλεκτική και διαδραστική σχέση και η σχέση αυτή επιδρά και αντανακλά στις άλλες συνεργαζόμενες τέχνες[63]. Από τη μεν λόγια μουσική και τον έντεχνο χορό ο Χατζιδάκις και η Μάνου παίρνουν τη δεξιοτεχνία και την απαραίτητη θεωρητική γνώση για την επεξεργασία των επί μέρους συστατικών στοιχείων (ρυθμικών, μελωδικών, αρ-

63. Μ ε ρ α κ λ ή ς, 2007, σ. 11, χαρακτηρίζει τον όλο ελληνικό πολιτισμό «μεικτό» (λόγιο-λαϊκό).

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 89

μονικών, μορφολογικών, χορευτικών μοτίβων, κινησιογραφιών) και από τη δε λαϊκή μουσική και τον λαϊκό χορό δανείζονται τις -αποθησαυρισμένες στο συλλογικό ταμείο της μουσικής και χορευτικής κληρονομιάς- μελωδίες, ρυθμούς, βήματα, μοτίβα, κινήσεις, ύφος. Με άλλα λόγια, η έντεχνη/ λόγια μουσική και ο έντεχνος χορός προσφέρουν την απαραίτητη τεχνογνωσία για περαιτέρω επεξεργασία, ενώ η λαϊκή μουσικο-χορευτική παράδοση το υλικό προς επεξεργασία με βάση την τεχνογνωσία αυτή. Το τελικό καλλιτεχνικό προϊόν δεν είναι ούτε μόνο λόγιο, ούτε μόνο λαϊκό είναι καί λόγιο καί λαϊκό μαζί, σε πρωτότυπη μουσική και χορευτική σύλληψη και μορφοποίηση, και αντίστοιχα εμπνευσμένη εικαστική απεικόνιση, που όλα μαζί δημιουργούν ένα μόρφωμα πρωτογενές με προέλευση λόγια αλλά με ουσία λαϊκή. Υπ' αυτήν την έννοια, το έργο ως διαδικασία και προϊόν,[64] περνά από την ατομική ταυτότητα του κάθε καλλιτέχνη και της τέχνης του στην υπερτροπική ταυτότητα όλων των συνεργαζόμενων τεχνών.

Με την πολιτισμική συνύπαρξη και σύζευξη του διπόλου «λόγιο-λαϊκό», όπως και την ολιστική αντιμετώπιση των τεχνών, προς όφελος μιας ενιαίας και άρρηκτης παράστασης, οι παραστάσεις του Ε.Χ. ξεφεύγουν από το επίπεδο έργων για ψυχαγωγία και αισθητική απόλαυση, ιδεολογικοποιούνται και αποκτούν παιδαγωγικό χαρακτήρα.[65]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Αμαργιανάκης, Γιώργος (1994), *Εισαγωγή στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι,* (Σημειώσεις), Αθήνα: Παν/μιο Αθηνών.

Ανδρεάδη Έφη (επιμ.), *Γιάννης Μόραλης, Γιάννης Τσαρούχης, Νίκος Χατζηκυριάκος – Γκίκας. Ζωγραφική για το θέατρο,* Μ.Μ.Α., 1998.

Ανωγειανάκης, Φοίβος, ([2]1991), *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα,* Αθήνα: Μέλισσα.

Αποστολίδου, Βενετία κ.ά. (1995) *Έθνος - Κράτος - Εθνικισμός*,, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Αριστοτέλης, *Αριστοτέλους Ποιητική,* Εισαγωγή, μτφρ-σχόλια Στάθη Ι. Δρομάζου, Αθήνα: Κέδρος, [4]1982.

Αυδίκος, Ευάγγελος επιμ. (2004) *Χορευτικά Ετερόκλητα,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

64. Μερακλής, 1992: , Παπακώστας, 2007: 216.

65. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, χ.χ.: 63.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 90

Αυδίκος, Ευάγγελος (2009) *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού*, Αθήνα: Πεδίο.

Αχειμάστου - Ποταμιάνου, Μυρτάλη, (2006), *Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας*, Ελληνικά Γράμματα.

Au, Susan (1995) *Ballet and Modern Dance*, London: Thames and Hudson.

Banes, Sally (1980) *Terpsichore in sneakers: post-modern dance*. Boston: Houghton Mifflin.

Bitterberg, Karl Georg ed. (1975) *Bauhaus*, Stuttgart: Institut for foreign Cultural Relations.

Bremser Martha (2000), *Fifty contemporary choreographers*. London, New York: Routledge.

Brugiere B., Lemardeley M-C., Topia, A. (2000) *L'art dans l'art: Musique, Littérature, Peinture, Architecture*, Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle.

Bourdieu, Pierre (1977), *Outline of a theory of practice*, Cambridge: University press

Burke, P. (1992), "We the people: Popular culture and popular identity in modern Europe" στο Lash, Scott –Jonathan, Friedman (επιμ.) *Modernity and Identity*, Cambridge, Oxford, U.S.A.

Burke, P. (1994), *Popular Culture in Early Modern Europe*, England: Aldershot Hants.

Burt, Ramsey (2006) *Judson Dance Theatre: performative traces*. U.S.A. and Canada: Routledge.

Burt, Ramsey (2009) "The Specter of Interdisciplinarity" in *Dance Research Journal* Vol. 41, No. 1, U.S.A.: Congress on Research in Dance, pp. 3-22.

Γκαρωντύ, Ροζέ [Garaudy Roger], χ.χ., *Ο χορός στη ζωή*, μτφρ. Μαρία Τσούτσουρα, Αθήνα: Ηριδανός.

Γκραίη, Καμίλα (1987) *Η Ρώσικη πρωτοπορία. Προ-επαναστατική και επαναστατική τέχνη στη Ρωσία: 1863-1922*. Ρηγοπούλου Πέπη μτφρ., Αθήνα: Υποδομή.

Copeland, Roger, (1985), *Theatrical Dance: How Do We Know It When We See It If We Can't Define It* στο *Performing Arts Journal*, Vol. 9, No. 2/3, 10th Anniversary Issue: The American Theatre Condition, σελ. 174-184.

Δαλιανούδη, Ρενάτα (2010) *Μάνος Χατζιδάκις και λαϊκή μουσική παράδοση. Από το δημοτικό και το ρεμπέτικο στο «έντεχνο λαϊκό» τραγούδι*, Αθήνα: Ελληνικά Πρόσωπα.

Διαμαντούρος, Νικηφόρος (2000) *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης: Πλαίσιο ερμηνείας*, Αλεξάνδρεια [πρωτοεκδόθηκε ως: Diamandouros, Nikiforos (1984) *Cultural Dualism and Political Change in Post-authoritarian Greece*, Estudio/ Working Paper, 1994/50, Madrid: Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones].

Desmond, Jane (1997) *Meaning in Motion: New cultural studies of dance*. Durham: Duke University Press.

Ζωγράφου, Μάγδα (2003) *Ο χορός στην ελληνική παράδοση*, Αθήνα: Art Work.

Hodgson, John (2001) *Mastering Movement: the life and work of Rudolf Laban*, U.S.A. and Canada: Routledge.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 91

Ηλιοπούλου-Ρογκάν Ντόρα, (2006), *Ν. Χατζηκυριάκος - Γκίκας: Ο Απολλώνιος - Ο Διονυσιακός* Αθήνα: Λιβάνη.

Καλογερόπουλος, Τάκης (2001), *Λεξικό της Ελληνικής μουσικής*, λήμμα «Ραλλού Μάνου», Αθήνα: Γιαλλελή. [29/8/2011]

Koegler, Horst (1987) *The concise Oxford dictionary of ballet.* 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.

Λακίδου, Ίλια (επιμ.) (2011) *Ο Σπύρος Βασιλείου και το θέατρο,* εκδ. Μουσείο Μπενάκη.

Liakos, Antonis (2008) "Hellenism and the making of modern Greece: Time, Language, Space", σελ. 201-236, στο Zacharia, Katerina, (επιμ.), (2008) *Hellenisms: culture, identity, and ethnicity from antiquity to modernity*. London: Ashgate Publishing, Ltd.

Μερακλής, Μ.Γ. (1992), *Ελληνική Λαογραφία,* τ. Γ΄, *Λαϊκή Τέχνη,* Αθήνα: Οδυσσέας.

Μερακλής, Μ.Γ. (2007), *Λαϊκός Πολιτισμός και Νεοελληνικός Πολιτισμός.* Εκδόσεις Παπαζήση.

Μπαζιάνας, Νίκος (χ.χ.), *Για τη λαϊκή μουσική μας παράδοση,* Αθήνα: Τυπωθήτω.

Mallarmé, Stéphane (1945) "La musique et les lettres" *Oeuvres complètes.* Eds. H. Mondor et G. Jean Aubry. Paris: Gallimard "Bibliothèque de la Pléiade"

Morris, Gay, ed. (1996) *Moving Words: Re-writing dance,* London and New York: Routledge.

Νίκολς, Κώστας (1958), *Θέατρο 1957,* Αθήνα: Εκδοτικός και Τεχνικός Οργανισμός Θ. Κρίτα – Α. Βουσβούνη.

Ντάνκαν, Ιζαντόρα (1990), *Η ζωή μου,* μτφρ. Άννα Σικελιανού, Αθήνα: Νεφέλη.

Ουίτφορντ, Φρανκ (1993) *Bauhaus,* Παππάς Ανδρέας μτφρ., Αθήνα: Υποδομή.

Ong, Walter (1988), *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word.* New Accents. New York: Methuen.

Παπακώστας, Χρήστος, (2007), *Χορευτική-Μουσική ταυτότητα και ετερότητα. Η περίπτωση των Ρομά της Ηράκλειας του Ν. Σερρών,* Διδακτορική Διατριβή, Παν/μιο Θεσσαλίας.

Ρόμπου-Λεβίδη, Μαρίκα (2004) «Χορός: από το μύθο στην αναπαράσταση» στο *Χορευτικά Ετερόκλητα,* Αυδίκος Ευάγγελος (επιμ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ρεϋνά Φ. (1980), *Ιστορία του μπαλέτου,* Αθήνα: Υποδομή.

Reay, B (1988), *Popular Cultures in England 1550-1750,* London-New York.

Σαβράμη, Κάτια (επιμ.) (2002), *Τερψιχόρη: Επτά Κινήσεις* (συλλογικό), DIAN.

Σηφάκης, Γρηγόρης (1988), *Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού,* Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Sabatier, Francois (1998a) *Miroirs de la musique : la musique et ses correspondances avec la litterature et les beaux-arts de la Renaissance aux Lumières ; XVe - XVIIIe siècles,* tome I, Paris: Fayard, 1998.

Sabatier, Francois (1998b) *Miroirs de la musique: XIXe - XXe siècles*, tome II, Paris: Fayard, 744 p

Sandoz, M. (1956) *Diaghilev-Nijinsky,* New York: Kamin.

Smith, Anthony D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations,* Oxford: Blackwell

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 92

Smith, Anthony D. (2008) *The cultural foundations of nations. Hierarchy, Covenant, and Republic,* U.S.A.: Blackwell Publishing.

Sorell, Walter (1967) *The Dance Through The Ages,* London: Thames and Hudson

Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις (επιμ.) (2006) *Αρχείο Ραλλούς Μάνου: η ζωή και το έργο της,* Αθήνα: Έφεσος.

Τζιόβας, Δημήτρης (1989) *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο,* Αθήνα: Οδυσσέας

Τζιόβας, Δημήτρης (2011) *Ο μύθος της γενιάς του Τριάντα- Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία,* Αθήνα: Πόλις.

Τσάτσου-Συμεωνίδη (1999) «Χορός» στο *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* τόμος 28: Μουσική, Χορός, Θέατρο, Κινηματογράφος, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Τσούχλου, Δήμητρα και Μπαχαριάν, Ασαντούρ (1985) *Η σκηνογραφία στο νεοελληνικό θέατρο,* εκδ. Άποψη, Αθήνα.

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος (1994) «Ιστορία, μύθοι και χρησμοί: Η αφήγηση της ελληνικής συνέχειας», στο *Έθνος - Κράτος - Εθνικισμός,* Πρακτικά Συμποσίου, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σελ. 297-303.

Τυροβολά, Βασιλική, (1998) *Ελληνικοί παραδοσιακοί χορευτικοί ρυθμοί,* Αθήνα: Gutenberg.

Τυροβολά, Βασιλική (2003) «Εκφραστικές και μορφικές διαστάσεις του λαϊκού παραδοσιακού χορού» στο *Τέχνες ΙΙ: Επισκόπηση ελληνικής μουσικής και χορού,* τ. Ε΄: *Λαϊκή παράδοση: νεότεροι χρόνοι,* Πάτρα: Ε.Α.Π.

Τυροβολά, Βασιλική (2003) «Εθνογραφική παρουσίαση του ελληνικού παραδοσιακού χορού» στο *Τέχνες ΙΙ: Επισκόπηση ελληνικής μουσικής και χορού,* τ. Ε΄: *Λαϊκή παράδοση: νεότεροι χρόνοι,* Πάτρα: Ε.Α.Π.

Τυροβολά, Βασιλική, (2003) «Ελληνικοί αστικολαϊκοί χοροί» στο *Τέχνες ΙΙ: Επισκόπηση ελληνικής μουσικής και χορού,* τ. Ε': *Λαϊκή παράδοση: νεότεροι χρόνοι,* Πάτρα: ΕΑΠ.

Φεσσά-Εμμανουήλ Ελένη (επιμ.) (2004) *Χορός και θέατρο,* Αθήνα: Έφεσος.

Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Νίκος, (1994) *Ανίχνευση της ελληνικότητας,* Αθήνα: Αστρολάβος / Ευθύνη.

Horst, Louis- Russell Caroll (1987/ 1961) *Modern dance forms in relation to the other modern arts*, Princeton: Princeton books.

Wingler, Hans Maria (1962) *Das Bauhaus, 1919-1933: Weimar, Dessau, Berlin,* Bramsche: Rasch.

Parker, W. Oren & Wolf, R. Craig (1990[6]) *Scene design and stage lighting*, εκδ. Holt, Rinehart and Winston, Fort Worth, Chicago, San Francisco, Philadelphia, Montreal, Toronto, London, Sidney, Tokyo. ISBN 0-03-028777-4.

Εθνικό Θέατρο- Ένδυμα Θεάτρου. Έκθεση Μάρτιος-Ιούλιος 2003, Πολιτιστική Ολυμπιάδα 2001-2004, Εθνική Πινακοθήκη, Μουσείου Αλεξάνδρου Σούτσου, Υπ. Πολιτισμού, εκδ. Εθνικού Θεάτρου. Κείμενα: Πλ. Μαυρομούστακος, Ελένη Βαροπούλου, Ρένα Γεωργιάδου, Γιάννης Μετζικώφ, Έλενα Χατζηιωάννου.

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 93

Ψηφιοποιημένα άρθρα

http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/90_6-7.pdf [τ. 90, Ο χορός στην αρχαιότητα. Κ. Τσεκούρα]
http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/92_6-10.pdf [τ.92, Εθνογραφίες Χορού _Λουτζάκη]
http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/92_56-62.pdf [τ.92, Χορός και (ανα)παραστάσεις_Μάνος]
http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/93_60-66.pdf [σκηνικά και κουστούμια στο χορό_τ. Ιουνίου 2004, Κ.Καμπανέλλη]
http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/93_23-30.pdf [η χορογραφία στο αρχαίο δράμα_Φεσσά-Εμμανουήλ]
http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/93_153-155.pdf [τα λαϊκά μοτίβα στην τέχνη του χαράκτη Γιαλούρη_Μανδάλα]
http://www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/93_8-15.pdf [παράδοση και νεωτερικότητα στον χορό _ τ. Ιουνίου 2004, Ρόμπου - Λεβίδη]
http://www.dancetheater.gr/xrisima-xoros/vivlia-xorou.html [βιβλιογραφία για χορό-θέατρο]
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CF%80%CE%AC%CE%BF%CF%85%CF%87%CE%B1%CE%BF%CF%85%CF%82 [Bauhaous]
http://en.wikipedia.org/wiki/Dance_theatre [29/8/2011]
http://www.savrami.gr/educ.asp?articleID=1&lang=gr&section=2 [στοιχεία για τις χορευτικές ομάδες από το 1960 ως σήμερα] [29/8/2011]
http://www.spyrosvassiliou.org/biography/index.html [βιογραφία Σπ. Βασιλείου] [31/8/2011]
http://www.benaki.gr/index.asp?id=101020101&lang=gr [βιογρ. Χατζηκυριάκου-Γκίκα] [31/8/2011]
http://en.wikipedia.org/wiki/Pina_Bausch [2/9/2011]
http://en.wikipedia.org/wiki/Tanztheater [2/9/2011]
http://www.blackduck.gr/Ena%20Prosopiko%20Theatro%20Skion%20Black%20Duck.pdf [για το θέατρο σκιών και το Χορόδραμα] [9/9/2011]
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%82_%CE%A4%CF%83%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%8D%CF%87%CE%B7%CF%82 [wikipedia Γ. Τσαρούχης] [10/9/2011]
http://en.wikipedia.org/wiki/Manos_Hatzidakis [M.X.]
http://en.wikipedia.org/wiki/Tableau_vivant [28/9/2011]
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%84_%CE%A0%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%A0%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82 [2/10/2011]
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%A3%CE%BC%CF%8D%CF%81%CE%BD%CE%B7%CF%82 [2/10/2011]
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%

05 ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 94

CE%BA%CF%8C%CF%82_%CE%95%CE%BC%CF%86%CF%8D%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%A0%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82_(εμφύλιος1946-1949) [2/10/2011]

72.http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%92%CE%84_%CE%A0%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%A0%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CF%82 [2/10/2011]

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%92%CE%B1%CE%BB%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF_%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF%CE%B9 [2/10/2011]

http://www.artnews.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1537:———— 300-&catid=77:ellinikes&Itemid=420 [³¹± Ä ½£ ’± ¹»] [2/9/2011]

Ψηφιοποιημένα τηλεοπτικά αρχεία

http://www.filmfestival.gr/docfestival/2006/index.php?page=filmdetails&ln=gr&box=greek&id=473 [Τηλεοπτικά πορτραίτα του Γ. Σκεύα-Ρ. Μάνου] [31/8/2011]

http://www.culturenow.gr/museums/%CE%9F_%CE%A3%CF%80%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%92%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%84%CE%BF_%CE%B8%CE%AD%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF:_%CE%AD%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7_%CF%83%CF%84%CE%BF_%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%9C%CF%80%CE%B5%CE%BD%CE%AC%CE%BA%CE%B7_.html [¬ ³¹± £ . ’± ¹» ± ® Ä œ œ ½¬ · [29/8/2011]

http://www.ert-archives.gr/V3/public/d—index-archive-tv-movies.aspx#results [Παρασκήνιο 0000000536: Η παράδοση του σύγχρονου έντεχνου χορού στην Ελλάδα] [31/8/2011]

http://www.ert-archives.gr/V3/public/d—index-archive-tv-movies.aspx#results [Παρασκήνιο 68970: Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας, μέρος γ’ σκηνθ Λάκης Παπαστάθης 37.00]. [2/9/2011]

http://www.nt-archive.gr/viewFiles1.aspx?playID=788&pubID=833 [άρθρο της Ρ.Μ. στο πρόγραμμα για την Ορέστεια: Αγαμέμνων (1949) [2/9/2011]

http://www.ert-archives.gr/V3/public/d—index-archive-tv-movies.aspx#results [2/9/2011] [Τσαρούχης: ένας στοχαστής της ελληνικότητας_ Παρασκήνιο]http://www.ert-archives.gr/V3/public/pop-view.aspx?tid=47396&tsz=0&act=mMainView [Μόραλης: Άγγελοι-Ποίηση-Μουσική] [11/9/2011]

http://www.ert-archives.gr/V3/public/pop-view.aspx?tid=7962&tsz=0&act=mMainView [Μόραλης Μονόγραμμα 1988] [12/9/2011]

http://www.ert-archives.gr/V3/public/pop-view.aspx?tid=7300&tsz=0&act=mMainView [Μόραλης Μονόγραμμα 1988 β, 15.00: έξι λαϊκές ζωγραφιές) [18/9/2011]

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 95

ΧΡΙΣΤΟΣ Ι. ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΟΙΝΙΚΙΑΣ:
ΔΙΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ

Η εντυπωσιακή ιστορία της φοινικιάς ήταν πολύ διαδεδομένη στην αρχαιότητα. Οι αναφορές αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων σ' αυτήν αποδεικνύουν ότι το θέμα ήταν ήδη γνωστό στην Ελληνική και Λατινική λογοτεχνία. Οι περισσότεροι συγγραφείς αναφέρονται μεμονωμένα στην ιστορία της φοινικιάς ενώ άλλοι την εντάσσουν μέσα σε μια ερωτική διήγηση.

Με αφορμή το μυθιστόρημα «Λίβιστρος και Ροδάμνη» (μέσα του 13ου αιώνα)[1] που απαντά η ιστορία, αναζήτησα την παλαιότερη διατύπωση.

Ο Λίβιστρος ήταν βασιλιάς της λατινικής χώρας Λιβάνδρου. Νέος και άπειρος από έρωτα δεν του είχε δοθεί η αφορμή να καταλάβει την παντοδυναμία του μέχρι τη στιγμή που είδε την αφοσίωση δύο τρυγονιών. Σε κάποιο κυνήγι μαζί με φίλους και συγγενείς του σκότωσε ένα τρυγόνι. Ύστερα από λίγο βλέπει το ταίρι του να σηκώνεται ψηλά και να πέφτει νεκρό δίπλα στο άλλο. Έκπληκτος ο Λίβιστρος θέλησε να μάθει τον λόγο της παράξενης συμπεριφοράς του. Ρωτά ένα συγγενή του ο οποίος προσπάθησε να του εξηγήσει τη δύναμη του έρωτα. Το τρυγόνι, του λέγει, μόλις χάσει το ταίρι του αλλάζει τρόπο ζωής. Δεν κάθεται πλέον σε χλωρό δένδρο, ποτέ δεν πίνει καθαρό νερό[2], πάντοτε κάθεται σε πέτρα και θρηνεί που δεν έχει το ταίρι του. Ως επι-

---

1. Βλ. Π. Α. Αγαπητός, «Η χρονολογική ακολουθία των μυθιστορημάτων *Καλλίμαχος, Βέλθανδρος* και *Λίβιστρος*», στο: Ν. Μ. Παναγιωτάκης(επιμ.) *Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου «Neograeca Medii Aevi»* (Βενετία 7-10 Νοεμβρίου 1991), τόμ. 2, Βενετία 1993, σ. 97-134.

2. Το θέμα των δημωδών ασμάτων και των μοιρολογιών της «θλιμμένης τρυγόνας» είναι συναφές με αυτό των Βυζαντινών και δημωδών κειμένων (Πουλολόγος - Λίβιστρος και Ροδάμνη). Στα δημώδη άσματα η τρυγόνα, η πέρδικα κ.λπ. θρηνούν, γιατί έχασαν το ταίρι τους. Εκτός από αυτά, στα μοιρολόγια, που έχουν την ίδια υπόθεση, αναφέρονται εκτός της πέρδικας και της τρυγόνας, στον κούκο και την ελαφίνα. Τα ζώα αυτά, εκτός του ότι πενθούν, γιατί έχασαν το ταίρι τους, τα παιδιά τους ή τον αδελφό τους, επιπλέον αυτοβα-

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 96

πλέον παραδείγματα του αναφέρει τον φοίνικα, τον μαγνήτη[3], τη σμέρνα[4] και

σανίζονται δηλ. δεν πίνουν καθαρό νερό και δεν κάθονται σε χλωρό κλαρί κ.λπ.

Στη σχετική του εργασία ο Δημ. Οικονομίδης εξετάζει τη συνάφεια του θέματος των νεοελληνικών αυτών ασμάτων και μοιρολογιών με τον «Φυσιολόγο», κείμενο του δευτέρου ή του τετάρτου μ. Χ. αιώνα, που θεωρεί ως πρώτη πηγή τους και ύστερα τα άλλα δημώδη βυζαντινά κείμενα, τα οποία αναφέρονται μόνο στην τρυγόνα, βλ. Δημ. Β. Οικονομίδης, «Τα δημοτικά άσματα της "θλιμμένης τρυγόνας"», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου* 7(1952) 45-56.

3. Βλ. Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη και Κλειτοφών*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Αθήνα 1990, Ι, 17. 2: *ἐρᾷ γοῦν ἡ Μαγνησία λίθος τοῦ σιδήρου· κἂν μόνον ἴδῃ καὶ θίγῃ, πρὸς αὐτὴν εἵλκυσεν, ὥσπερ ἐρωτικὸν ἔνδον ἔχουσα πῦρ. καὶ μή τι τοῦτό ἐστιν ἐρώσης λίθου καὶ ἐρωμένου σιδήρου φίλημα;* Επίσης βλ. Theophylactus Simocata, *Epistulae*, edidit Joseph Zanetto, Λειψία 1985, σ. 15:

26. Κεκροπὶς Δεξικράτει

Τὴν Μαγνῆτιν λίθον ἐρᾶν τοῦ σιδήρου φασί, καὶ τοσοῦτον ζῆν ἱστοροῦσι τὴν λίθον, ὅσον τῷ ἐρωμένῳ καὶ σύνεστιν. ὀπηνίκα γὰρ ἡ λίθος τοῦ ὁμοζύγου χωρίζεται, παραυτίκα νεκροῦται καὶ τὴν ἑαυτῆς ἐνέργειαν ἀποτίθεται. αἱ τοιαῦται προσπάθειαι, Δεξίκρατες, καὶ τοῖς ἀψύχοις ἐγγίνονται. ἐγὼ δὲ τί ἂν πάθοιμι, φίλτατε, ἐπὶ τοσοῦτον ἀπολιμπανομένη τῆς σῆς ἐνδημίας; οἶμαι καὶ τὸ φράσαι τοῦ παθεῖν χαλεπώτερον. οὕτω λυπήσαιμι τοὺς λυπήσαντας καὶ βέλος γενοίμην τοῖς ἐρῶσι· σπινθὴρ γὰρ ἀφροδίσιος αἰθάλης καὶ φλογὸς φλογωδέστερος.

4. Βλ. Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη και Κλειτοφών*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, ό.π., Ι, 18. 3-5: *γίνεται δὲ καὶ ἐν τοῖς ἑρπετοῖς ἄλλο ἔρωτος μυστήριον, οὐ τοῖς ὁμογενέσι μόνον πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀλλοφύλοις. ὁ ἔχις ὁ τῆς γῆς ὄφις εἰς τὴν σμύραιναν οἰστρεῖ· ἡ δὲ σμύραινά ἐστιν ἄλλος ὄφις θαλάσσιος, εἰς μὲν τὴν μορφὴν ὄφις, εἰς δὲ τὴν χρῆσιν ἰχθύς. ὅταν οὖν εἰς τὸν γάμον ἐθέλωσιν ἀλλήλοις συνελθεῖν, ὁ μὲν ἐς τὸν αἰγιαλὸν ἐλθὼν συρίζει πρὸς τὴν θάλασσαν τῇ σμυραίνῃ σύμβολον, ἡ δὲ γνωρίζει τὸ σύνθημα καὶ ἐκ τῶν κυμάτων ἀναδύεται. ἀλλ᾽ οὐκ εὐθέως πρὸς τὸν νυμφίον ἐξέρχεται (οἶδε γάρ, ὅτι θάνατον ἐν τοῖς ὀδοῦσι φέρει), ἀλλ᾽ ἄνεισιν εἰς τὴν πέτραν καὶ περιμένει τὸν νυμφίον καθᾶραι τὸ στόμα. ἑστᾶσιν οὖν ἀμφότεροι πρὸς ἀλλήλους βλέποντες, ὁ μὲν ἠπειρώτης ἐραστής, ἡ δὲ ἐρωμένη νησιῶτις. ὅταν οὖν ὁ ἐραστὴς ἐξεμέσῃ τῆς νύμφης τὸν φόβον, ἡ δὲ ἐρριμμένον ἴδῃ τὸν θάνατον χαμαί, τότε καταβαίνει τῆς πέτρας καὶ εἰς τὴν ἤπειρον ἐξέρχεται καὶ τὸν ἐραστὴν περιπτύσσεται καὶ οὐκέτι φοβεῖται τὰ φιλήματα.*

Παραπομπές στους αρχαίους, Έλληνες και Ρωμαίους, συγγραφείς όπως και στον Μ. Βασίλειο σχετικά με τη ζωή και την ερωτική σχέση της σμέρνας βλέπε και Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη και Κλειτοφών*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια, Γιώργης Γιατρομανωλάκης, ό.π., σ. 590. Επίσης Michaelis Glycae, *Annales* pars II, recognovit Immanuel Bekkerus, Βόννη 1836, σ. 74-75 εξιστορείται η συνέρευση της σμέρνας και του όφεως (δεν ονομάζεται), ο οποίος ταυτίζεται με τον Διάβολο που παραπλανά τον άνθρωπο.

Ο Ι. Γρυπάρης στην ποιητική συλλογή του «*Σκαραβαίοι και Τερρακόττες*» στο ποίημα «Το Μελτέμι» προσαρμόζει τον μύθο του έρωτα των ερπετών(σμέρνα-φίδι). Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε κάποια άμεση επίδραση, αλλά ο ποιητής κατάφερε ν' αποτυπώσει με τον καλύτερο τρόπο τον μύθο που είχε διαβάσει ή ακούσει:

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 97

τον ποταμό Ορφέα[5]. Συγκεκριμένα ο θηλυκός φοίνικας ερωτεύεται τον αρσενικό, ο μαγνήτης έλκεται από τον σίδηρο, η σμέρνα αφήνει τον βυθό της θάλασσας και ανεβαίνει για να σμίξει με την αρσενική οχιά. Ο ποταμός Ορφέας διασχίζει τη θάλασσα και έρχεται και χύνεται σε μια λίμνη της Σικελίας:

ἀλλὰ ἰδὲς καὶ θαύμασε τὸ δένδρον τὸ φοινίκιν,
ὡς [ἄν] οὐκ ἔχῃ ἀρσενικὸν τὸ θηλυκὸν φοινίκιν,
τότ' οὐ καρπεύει εἰς τὴν γῆν, πάντα θλιμμένον στέκει.
Ἄφες αὐτὸ καὶ θαύμασε τὸν λίθον τὸν μαγνήτην,
ὡς ἕλκει ἀπὸ τοῦ πόθου του τὴν φύσιν τοῦ σιδήρου·
θαύμασε καὶ τὴν σμέριναν πάλε τὴν θαλασσίαν,
ὡς ἀποκάτω ἐκ τὸν βυθὸν διὰ πόθον ἀναιβαίνει,
καὶ μὲ τὸν ὄφιν σμίγεται δι' ἐρωτικὴν ἀγάπην.
Ξένισε καὶ τὸν ποταμὸν τὸν λέγουσιν Ὀρφέαν,

Ἀδράσσει ὁ ἥλιος ὁ ἀψὺς τ' ἀκόσιστο χορτάρι,
στὸ κάμμα τὸ μεσημερνὸ ἀχνίζουν τὰ χαλίκια
καὶ πρὶν τὴν ὑστερνὴ δροσιὰ ἡ λαύρα νὰ τοὺς πάρῃ
τὴν ἁρμυρὴ τους μυρωδιὰ γύρω σκορποῦν τὰ φύκια.

Φωλιὰ καμίνι ἀφήνοντας καὶ τῆς στεριᾶς τἀρείκια
παίρνουν τὰ φίδια, στὸ νερό, τὶς σμυναριὲς ζευγάρι
κι ὅπου διπλᾶ καθρεφτιστὰ κοιμοῦνται τὰ καΐκια
μόνοι ἀνεμίζουν μάρμαρο τὴ θάλασσα οἱ γλάροι.

Ξάφνου κρυφὸς παροξυσμός· τὸ κῦμα λιανοτρέμει
κι ἀνάρια ἡ θάλασσα ἡ στρωτὴ στὸ σύγκρυο μελανιάζει,
γιατὶ θεριὸ ἀπ' ἀνοιχτὰ πλακώνει, τὸ Μελτέμι.

Στὴν πρώτη ὁ γλάρος ρουφαλιὰ ἀπὸ ψηλὰ χουγιάζει
καί, σπάνοντας μ' ἀφροδροσιὰ τὸ κῦμα τὸ γεμᾶτο,
γυρνοῦν τὰ φίδια στὴ στεριὰ κ' οἱ σμυναριὲς στὸν πάτο.

Βλ. Ι. Ν. Γρυπάρης, *Σκαραβαίοι και Τερρακόττες*. Εισαγωγή-Σχολιασμός-Επίμετρο Ηλία Λάγιου, Αθήνα 2002, σ. 78.

5. Βλ. Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη και Κλειτοφών*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, ό.π., Ι, 18. 1-2: *Γίνεται δὲ καὶ γάμος ἄλλος ὑδάτων διαπόντιος. καὶ ἔστιν ὁ μὲν ἐραστὴς ποταμὸς Ἠλεῖος, ἡ δὲ ἐρωμένη κρήνη Σικελική. διὰ γὰρ τῆς θαλάσσης ὁ ποταμὸς ὡς διὰ πεδίου τρέχει. ἡ δὲ οὐκ ἀφανίζει γλυκὺν ἐραστὴν ἁλμυρῷ κύματι, σχίζεται δὲ αὐτῷ ῥέοντι, καὶ τὸ σχίσμα τῆς θαλάσσης χαράδρα τῷ ποταμῷ γίνεται· καὶ ἐπὶ τὴν Ἀρέθουσαν οὕτω τὸν Ἀλφειὸν νυμφοστολεῖ. ὅταν οὖν ᾖ <ἡ> τῶν Ολυμπίων ἑορτή, πολλοὶ μὲν εἰς τὰς δίνας τοῦ ποταμοῦ καθιᾶσιν, ἄλλος ἄλλα δῶρα· ὁ δὲ εὐθὺς πρὸς τὴν ἐρωμένην κομίζει, καὶ ταῦτά ἐστιν ἕδνα ποταμοῦ.*

Επίσης οι συγγραφείς, Έλληνες ή Λατίνοι, με την αναφορά τους στον μύθο του Αλφειού

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 98

πῶς τὸ θαλασσοπέλαγος τὸ τόσον παρατρέχει
καὶ πρὸς τὴν λίμνην ἔρχεται τὴν εἰς τὴν Σικελίαν.
(στ. 161-171)[6]

Το πρώτο παράδειγμα, που είναι η φοινικιά, θα είναι και το θέμα της έρευνάς μου. Επαναλαμβάνω τους στίχους:

ἀλλὰ ἰδὲς καὶ θαύμασε τὸ δένδρον τὸ φοινίκιν,
ὡς [ἄν] οὐκ ἔχῃ ἀρσενικὸν τὸ θηλυκὸν φοινίκιν,
τότ' οὐ καρπεύει εἰς τὴν γῆν, πάντα θλιμμένον στέκει.
(στ. 161-163)[7]

Ο Νασίφ Νταχντάλ υποδεικνύει την ομοιότητα των αναφερόμενων στίχων με την ακόλουθη αραβική ιστορία:

«Μια φοινικιά από τους φοίνικες της Βασόρα (στο Ιράκ) έφθασε σε σημείο εξαιρετικής ομορφιάς και ο χουρμάς της ήταν πολύ νόστιμος. Κάποια μέρα ξεράθηκε και λύγισε. Ο ιδιοκτήτης της φώναξε ένα γέρο, ειδήμονα στους φοίνικες· ο γέρος την παρατήρησε, κοίταξε συνάμα τους άλλους φοίνικες δίπλα της και αποφάνθηκε: «Αυτή η φοινικιά ξεράθηκε επειδή είναι ερωτευμένη με τον φοίνικα που είναι δίπλα της…». Τη γονιμοποίησαν τότε από το αρσενικό και έγινε πιο όμορφη απ' ό,τι ήταν και παρήγαγε πιο νόστιμους καρπούς»[8].

Θεωρώ χρήσιμο να δημοσιευθεί το αραβικό κείμενο, που περιέχει την ιστορία της φοινικιάς. Είναι μικρό και ανεξάρτητο και φέρει τον τίτλο: «*Η κλίση του ενός φύλου στο άλλο με ένα τρόπο παράλογο*». Αμέσως μετά τον τίτλο υπάρχει μια παράγραφος η οποία περιέχει όλα τα ονόματα αυτών που γνώριζαν την ιστορία και τη μετέδωσε ο ένας στον άλλον μέχρι την καταγραφή του Ibn al-Djawzi 1132-1219 μ. Χ. (οι υπογραμμίσεις δικές μου):

και της Αρέθουσας, εμμέσως πλην σαφώς, εκφράζουν τον έρωτα των υγρών στοιχείων μεταξύ τους. Συνήθως οι συγγραφείς ακολουθούν την επικρατέστερη παράδοση, η οποία αναφέρει τη διέλευση του ποταμού Αλφειού μέσω του πελάγους χωρίς να ανακατευθούν τα νερά του με τα αλμυρά. Η ομοιότητα των εκφράσεων και των εικόνων που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς, όπως αποδεικνύει ο Ν. Ζαγανιάρης, επιβεβαιώνουν σαφώς την εξάρτησή τους από την παράδοση και την αγάπη τους στον συγκεκριμένο μύθο, βλ. Ν. Ζαγανιάρης, «Ο μύθος του Αλφειού και της Αρεθούσης», *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών* 3(1984) 235-273. Επίσης Ελένη Κυριακοπούλου, «Ο Αλφειός και η Αρέθουσα στη λογοτεχνία και στις εικαστικές τέχνες», *Πρακτικά του Εκτάκτου Ηλειακού Συμποσίου* 2001 (Αμαλιάδα 7-9 Δεκεμβρίου 2001), Αθήνα 2003, σ. 131-144.

6. Βλ. W. Wagner, *Trois poèmes grecs du moyen-âge*, Βερολίνο 1881, σ. 246-247.

7. Βλ. W. Wagner, *Trois poèmes grecs du moyen-âge*, ό.π., σ. 246.

8. Βλ. Νασίφ Νταχντάλ, *Αραβικές πηγές των πρωτονεοελληνικών ερωτικών μυθιστορημάτων*, Αθήνα 2002, σ. 151 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 99

فصل وقد ادعو ميل الجنس إلى الجنس فيما لا يعقل فاخبرنا الشريف
أبو المعمر الأنصاري قال أنبأنا جعفر بن احمد بن السراج قال أنبأنا القاضي أبو الحسين أحمد بن علي التوزي قال
أنبأنا أبو عبيد الله محمد بن عمران المرزباني قال أخبرني محمد بن أحمد الحكيمي قال حدثنا أحمد بن أبي خيثمة عن
زهير بن حرب قال سمعت أبا مسلمة المنقري يقول كان عندنا بالبصرة نخلة وذكر من حسنها وطيب رطبها قال
ففسدت حتى شيصت قال فدعا صاحبها شيخا قديما يعرف النخل فنظر إليها وإلى ما حولها من النخل فقال هذه
عاشقة لهذا الفحل الذي بالقرب منها فلقحت منه فعادت إلى أحسن ما كانت

Ο τελευταίος αφηγητής είπε: άκουσα τον abū MasLā ma al-Manqari να λέει ότι:

Είχαμε στη Βασόρα μια φοινικιά και φημιζόταν για την ομορφιά της και τους νόστιμους χουρμάδες της. Κάποια μέρα μαράθηκε και κόντευε να ξεραθεί. Λοιπόν κάλεσε ο ιδιοκτήτης της έναν ηλικιωμένον που ήταν ειδικός. Κοίταξε τη φοινικιά, όπως επίσης και τους διπλανούς φοίνικες, και είπε: «Αυτή η φοινικιά είναι ερωτευμένη με τον φοίνικα που είναι δίπλα της». Τη γονιμοποίησαν από τον αρσενικό (φοίνικα) και ξανάγινε πιο όμορφη απ' ό,τι ήταν[9].

Το σχόλιο του Νταχντάλ για τη σχέση των δύο επεισοδίων είναι το ακόλουθο:

«Ο μύθος αυτός του έρωτα των φοινίκων βασίζεται στην πραγματικότητα. Η φοινικιά, η κερασιά[10]*, η φιστικιά κ.ά. δέντρα χρειάζονται πράγματι αρσενικό δέντρο για να καρποφορήσουν. Αξιοπαρατήρητο, όμως, στην παραπάνω ιστορία είναι ότι η πράξη του έρωτα ή η επανασύνδεση των δύο δέντρων γίνεται με τη διαμεσολάβηση ενός τρίτου, ο οποίος είναι ένας έμπειρος γέρος ειδικός. Η σχέση του Άραβα, του κάτοικου της ερήμου, με τους φοίνικες είναι σχέση ευλάβειας, διότι αυτοί αποτελούν ένα σύμβολο και σημαντικό μέρος της ύπαρξής του. Γι' αυτό έπλεκε και εξακολουθεί να πλέκει μύθους και ιστορίες γύρω από το δέντρο αυτό. Ωστόσο, όποιος εξετάσει αυτή τη μικρή ιστο-*

9. Βλ. Ibn al-Djawzi, dhamm al Hawa (Ψόγος του έρωτα), τόμ. 1 επιμ. Ἀbd al Wāḥid, Κάιρο 1962, σ. 299. Χάρη στην προθυμία του φίλου Heshām M. Hassan δημοσιεύω το αραβικό κείμενο, το οποίο αντέγραψε από τη βιβλιοθήκη του Καΐρου και μετέφρασε στα Ελληνικά. Ακόμα μια φορά από τη θέση αυτή θα ήθελα να τον ευχαριστήσω.

10. Πρέπει να αναφερθεί ότι η κερασιά δεν χρειάζεται αρσενικό δέντρο, γιατί είναι φυτό μόνοικο με ερμαφρόδιτα άνθη (Μόνοικα φυτά: Είναι τα φυτά που διαθέτουν τέλεια άνθη (δηλαδή άνθη που έχουν και ύπερο και στήμονες) ή ξεχωριστά αρσενικά και θηλυκά άνθη πάνω στο ίδιο φυτό π. χ. καλαμποκιά).

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 100

ρία, δε βρίσκει, νομίζω, καμία διαφορά με το παράδειγμα που χρησιμοποίησε ο συγγενής του Λίβιστρου. Το νόημα δηλαδή και στις δύο περιπτώσεις είναι ότι ακόμη και τα δέντρα ερωτεύονται και δεν ζουν χωρίς σύντροφο, πόσο μάλλον ο άνθρωπος»[11].

Ο Νασίφ αναφέρει και σχολιάζει τις ομοιότητες δύο μόνον παραδειγμάτων, της φοινικιάς και του μαγνήτη[12], που απαντούν σε αραβικές πηγές διαφορετικών περιόδων. Οι λίγοι, όμως, στίχοι για τα δύο παραδείγματα (τρεις και δύο αντίστοιχα) είναι απολύτως ανεπαρκείς για να προχωρήσουμε στην οποιαδήποτε υπόθεση της προέλευσής τους. Κάποια βοήθεια γύρω από το πρωτότυπο μπορεί να προέλθει από προγενέστερες ή μεταγενέστερες μαρτυρίες. Η σημαντικότερη μαρτυρία απαντά στο αρχαίο μυθιστόρημα «*Λευκίππη και Κλειτοφών*» του Αχιλλέα Τατίου (3ος αιώνας μ. Χ.)το οποίο περιέχει όλα τα ερωτικά παραδείγματα που παρουσιάζονται αναλυτικά, ενώ τα ίδια απαντούν περιληπτικά στο μυθιστόρημα «Λίβιστρος και Ροδάμνη». Το σπουδαιότερο είναι ότι και εδώ τα παραδείγματα εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο μιας ερωτικής διήγησης σε αντίθεση με άλλους συγγραφείς που αναφέρουν, όπως θα εξετάσουμε, μεμονωμένα τα ανωτέρω παραδείγματα.

Ο Γ. Γιατρομανωλάκης στον σχολιασμό "*τοῦ τόπου* σχετικὰ μὲ τὴ

---

11. Βλ. Νασίφ Νταχντάλ, *Αραβικές πηγές των πρωτονεοελληνικών ερωτικών μυθιστορημάτων*, ό.π., σ. 151.

12. Ανάμεσα στα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Ιμπν Χάζμ (1022 απεβίωσε) για να τονίσει τη δύναμη του έρωτα, γράφει ο Νασίφ Νταχντάλ, είναι ο μαγνήτης που έλκει το σίδερο(το ίδιο παράδειγμα μεταχειρίζεται κι ο συγγενής του Λίβιστρου στ. 164-165), βλ. Νασίφ Νταχντάλ, ό.π., σ. 150 σημείωση 33. Το σχετικό παράθεμα, που ακολουθεί, προέχεται από την ιταλική μετάφραση του έργου του Ibn Hazm: … e se giungesse a liberarsi da quegli impedimenti, i due sarebbero pari nell'unione e nell'amore; mentre l'anima dell'amante è franca di tali impacci, ben conosce dov' è quell' elemento prima a lei associato e vicino, quello vuole, ad esso tende, di esso va in cerca, il suo incontro brama, e lo attirerebbe a sè, se potesse, come la calamita ed il ferro. La forza infatti della sostanza della calamita, congiunta con quella della sostanza del ferro, non ha bastante purezza da arrivare essa al ferro, pur essendo del suo stesso tipo ed elemento, così come invece la forza del ferro, per la sua potenza, tende al cognato elemento della calamita e verso esso si sente attratta; giacchè il moto parte dal più forte, e la forza del ferro, lasciata a sè stessa e non impedita da ostacolo alcuno, cerca ciò che a lei è simile, tutta in esso è conversa e verso esso insorge per natura e necessità, e non già per libera scelta e cosciente intenzione. Se tu tieni stretto il ferro in mano, esso non si lascia attirare, perchè con tutta la sua forza non arriva a vincere quella più forte di colui che lo tiene; e quando son molte le parti del ferro, esse sono occupate l'una con l'altra, e in questo contatto fra simili non han bisogno di cercare quella piccola quantità di analoghe forze da esse distanti entro la calamita; se per il volume della calamita è grande, e le sue forze bilanciano la soma di quelle del ferro, questi torna alla sua natura consueta. Βλ. Ibn Hazm, *Il Collare della Colomba. Sull' Amore e gli Amanti*. Versione dall' Arabo di Francesco Gabrieli, Bari ^{2}1983, σ. 24.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 101

δύναμη τοῦ ἔρωτα πάνω σὲ ἔμψυχα καὶ ἄψυχα" ἀναφέρει ὅτι ἡ σειρὰ τῶν ἐρωτικῶν παραδειγμάτων[13] ποὺ σχολιάζονται εἶναι λίθοι(Α), φυτά(Β), ὕδατα(Γ), καὶ ἑρπετά(Δ), ἐνῶ προαναγγέλονται μὲ διαφορετικὴ σειρὰ ἑρπετά (Δ), φυτά (Β), λίθοι (Α) καὶ ἀπουσιάζει τό (Γ) ὕδατα. Επιπλέον ἐπισημαίνει ὅτι ὁ ἐρωτικὸς κίνδυνος ἀπὸ τὸ (Α) ἕως τὸ (Δ) παράδειγμα κλιμακώνεται (ἐρωτικὸν ἔνδον ἔχουσα πῦρ 17.2 (Μαγνητικὴ λίθος), τοῦ φυτοῦ τὴν νόσον 17.4 (Φοίνικας), οὐκ ἀφανίζει 18.2 (Ἀλφειὸς ποταμός), θάνατον ἐν τοῖς ὀδοῦσι φέρει 18.4 (ἀρσενικὴ ὀχιά)[14].

Αντίθετα, στο μυθιστόρημα «Λίβιστρος και Ροδάμνη» τα παραδείγματα, αν εφαρμοσθεί ο τρόπος σχολιασμού του Γ. Γιατρομανωλάκη, δεν προεξαγγέλλονται αλλά ακολουθεί το ένα μετά το άλλο ως εξής: φυτά(Α), λίθοι(Β), ερπετά(Γ) και ύδατα(Δ). Διαφέρει, όμως, το παράδειγμα των πουλιών και στα δύο κείμενα (Λευκίππη και Κλειτοφών – Λίβιστρος και Ροδάμνη) που αποτελεί την αφορμή για την παράθεση και των άλλων παραδειγμάτων. Στο μυθιστόρημα του Αχιλλέα Τατίου γίνεται αναφορά στην ομορφιά και στην επίδειξη που κάνει το παγόνι για να προσελκύσει το θηλυκό, ενώ στο μυθιστόρημα «Λίβιστρος και Ροδάμνη» περιγράφεται, όπως έχει προαναφερθεί, η αντίδραση του τρυγονιού ύστερα από τον θάνατο του συντρόφου του. Επιπλέον στο τελευταίο ερωτικό παράδειγμα: *τα ύδατα* φαινομενικά αλλάζουν ονόματα. Δηλαδή το όνομα του εραστή αντί του ποταμού Αλφειού στον άγνωστο συγγραφέα του μυθιστορήματος «Λίβιστρος και Ροδάμνη» είναι Ορφέας (μεσαιωνικό όνομα του Αλφειού) και της ερωμένης, αντί κρήνης Σικελικής, είναι λίμνη Σικελική. Είναι πιθανόν ο άγνωστος συγγραφέας να είχε υπόψη του κάποια λαϊκή παράδοση που του ήταν περισσότερο γνωστή. Επανέρχομαι στο παράδειγμα της φοινικιάς όπως την καταγράφει ο Αχιλλέας Τάτιος:

«περὶ δὲ φυτῶν λέγουσι παῖδες σοφῶν[15] *καὶ μῦθον ἔλεγον <ἂν> τὸν λόγον εἶναι, εἰ μὴ καὶ παῖδες ἔλεγον γεωργῶν. ὁ δὲ λόγος· ἄλλο μὲν ἄλλου φυτὸν ἐρᾶν, τῷ δὲ φοίνικι τὸν ἔρωτα μᾶλλον ἐνοχλεῖν. λέγουσι*

---

13. Βλ. Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη* και *Κλειτοφών*. Εισαγωγή- Μετάφραση-Σχόλια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, ό.π., σ. 588 το σχόλιο. Ι, 17.

14. Βλ. Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη* και *Κλειτοφών*. Εισαγωγή- Μετάφραση-Σχόλια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, ό.π., σ. 588 το σχόλιο. Ι, 17.

15. παῖδες σοφῶν-παῖδες γεωργῶν: Ο Γ. Γιατρομανωλάκης σχολιάζει την περίφραση αυτή ως εξής: *ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνδιαφέρουσα περίφραση, ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀντίθεση καὶ διάκριση ἀνάμεσα στὴν πρακτικὴ καὶ στὴ θεωρητικὴ γνώση. Πιθανότατα νὰ δηλώνεται ἔτσι ἡ πηγὴ τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν τοῦ Τάτιου.*

Πρέπει να αποκλεισθεί πλέον η πιθανότητα της πρακτικής προέλευσης (αυτό επισημαίνει ο σχολιαστής) των πληροφοριών του Αχιλλέα Τατίου, γιατί δεν θα δηλωνόταν λανθασμέ-

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 102

δὲ τὸν μὲν ἄρρενα τῶν φοινίκων, τὸν δὲ θῆλυν. ὁ ἄρρην οὖν τοῦ θήλεος ἐρᾷ· κἂν ὁ θῆλυς ἀπῳκισμένος ᾖ τῇ τῆς φυτείας στάσει, ὁ ἐραστὴς ὁ ἄρρην αὐαίνεται. συνίησιν οὖν ὁ γεωργὸς τὴν λύπην τοῦ φυτοῦ, καὶ εἰς τὴν τοῦ χωρίου περιωπὴν ἀνελθὼν ἐφορᾷ ποῦ νένευκε· κλίνεται γὰρ εἰς τὸ ἐρώμενον. καὶ μαθὼν θεραπεύει τοῦ φυτοῦ τὴν νόσον· πτόρθον γὰρ τοῦ θήλεος φοίνικος λαβὼν εἰς τὴν τοῦ ἄρρενος καρδίαν ἐντίθησι. καὶ ἀνέψυξε μὲν ἡ ψυχὴ τοῦ φυτοῦ, τὸ δὲ σῶμα ἀποθνῆσκον πάλιν ἀνεζωπύρησε καὶ ἐξανέστη, χαῖρον ἐπὶ τῇ τῆς ἐρωμένης συμπλοκῇ· καὶ τοῦτό ἐστι γάμος φυτῶν»[16].

Είναι εντυπωσιακή η περιγραφή όλου του επεισοδίου, αλλά δεν φαίνεται όμως να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Κανονικά ο γεωργός έπρεπε να τοποθετήσει ένα κλαδί από τον αρσενικό στο θηλυκό, πράξη με την οποία υποδηλώνεται ο τεχνητός τρόπος επικονίασης των θηλυκών φοινίκων που είναι, όπως θα εξετασθεί πιο κάτω, πολύ παλαιός.

Πριν από τη σύγκριση της ιστορίας της φοινικιάς με την αραβική διήγηση αξίζει να αναφερθεί μια άλλη ιστορία παρόμοια με αυτή του Αχιλλέα Τατίου.

να ο τεχνητός τρόπος επικονίασης της φοινικιάς, βλ. Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη και Κλειτοφών*. Εισαγωγή- Μετάφραση-Σχόλια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, ό.π., σ. 589. Επίσης βλ. Θεοφράστου, *Περί Φυτών Ιστορίας*, II, VIII. 4 (Loeb Classical Library): *Τοῖς δὲ φοίνιξιν αἱ ἀπὸ τῶν ἀρρένων πρὸς τοὺς θήλεις· οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ ἐπιμένειν ποιοῦντες καὶ ἐκπέπτειν, ὃ καλοῦσί τινες ἐκ τῆς ὁμοιότητος ὀλυνθάζειν. γίνεται δὲ τόνδε τὸν τρόπον. ὅταν ἀνθῇ τὸ ἄρρεν, ἀποτέμνουσι τὴν σπάθην ἐφ' ἧς τὸ ἄνθος εὐθὺς ὥσπερ ἔχει, τόν τε χνοῦν καὶ τὸ ἄνθος καὶ τὸν κονιορτὸν κατασείουσι κατὰ τοῦ καρποῦ τῆς θηλείας· κἂν τοῦτο πάθῃ, διατηρεῖ καὶ οὐκ ἀποβάλλει. φαίνεται δ' ἀμφοῖν ἀπὸ τοῦ ἄρρενος τοῖς θήλεσι βοήθεια γίνεσθαι· θῆλυ γὰρ καλοῦσι τὸ καρποφόρον· ἀλλ' ἡ μὲν οἷον μῖξις· ἡ δὲ κατ' ἄλλον τρόπον.*

16. Βλ. Αχιλλέως Αλεξανδρέως Τατίου, *Λευκίππη και Κλειτοφών*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, ό.π., Ι, 17. 3-5:

«Ὅσο γιὰ τὰ φυτά, ἔχουν καὶ διηγοῦνται οἱ σοφοὶ τὴν παρακάτω ἱστορία, ποὺ θὰ τὴ θεωροῦσα παραμύθι ἂν δὲν τὴν ἔλεγαν κι οἱ γεωργοὶ οἱ ἴδιοι. Καὶ νὰ ποιὰ εἶναι ἡ ἱστορία: Λένε πὼς τὰ φυτὰ ἀγαπιοῦνται μεταξύ τους, ὅμως τοῦ φοίνικα ὁ ἔρωτας εἶναι ἰδιαιτέρως βασανιστικός. Ὑποστηρίζουν ἐπίσης πὼς ἄλλος φοίνικας εἶναι ἀρσενικὸς κι ἄλλος θηλυκός. Ὁ ἀρσενικὸς λοιπὸν τὸν θηλυκὸ ἐρωτεύεται. Ὅμως ἐὰν ὁ θηλυκὸς εἶναι φυτευμένος καὶ ζεῖ σὲ ἀπόσταση μεγάλη, ἀρχίζει νὰ ξηραίνεται ὁ ἐραστής. Ἀντιλαμβάνεται τότε τὴ λύπη τοῦ φυτοῦ ὁ γεωργός, σὲ μιὰ τοποθεσία ὑψηλὴ ἀνεβαίνει καὶ βλέπει σὲ ποιὰ κατεύθυνση κλίνει τὸ κεφάλι (γιατὶ ἐκεῖ ὅπου ἀγαπᾶ ἐκεῖ πάντοτε κλίνει) κι ἀφοῦ πληροφορηθεῖ, τὴ νόσο τοῦ φυτοῦ γιατρεύει. Παίρνει βλαστάρι ἀπὸ τὸν θηλυκὸ τὸ φοίνικα καὶ στὴν καρδιὰ τοῦ ἀρσενικοῦ τὸ ἀποθέτει. Φαιδρύνει ἔτσι τὴν ψυχὴ τοῦ δέντρου, τὸ νεκρωμένο σῶμα πάλι ἀναβιώνει κι ἀνασταίνεται, χαρὰ γεμάτο ποὺ συμπλέκεται μὲ τὴν ἀγαπημένη. Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι ὁ γάμος τῶν φυτῶν».

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 103

Αυτή απαντά στην 18η επιστολή του βυζαντινού ιστορικού Θεοφύλακτου του Σιμοκάτ(τ)η (7ος μ. Χ. αιώνας)[17].

18. Ἐρωτύλος Ὑψιπύλῃ

«Ὀργῶσι καὶ φοίνικες ἔρωτι φυσικῷ, καὶ τοῦ θήλεος τὸ ἄρρεν ἐφίεται, καὶ περικυρτοῦται ὁ ἄρρην τῷ ἔρωτι καὶ τῇ κόμῃ τῆς ἐρωμένης προσπλέκεται. εἰ δὲ καὶ πόρρω τὸ θῆλυ τοῦ ἄρρενος ἔνεστι, ψῆνας ἐκ τῆς θηλείας ἀράμενοι τῷ ἄρρενι περιάπτουσι καὶ σοφίσματι ψυχαγωγοῦσι τούτου τὸν ἔρωτα. εἰ τοίνυν ἐπανήκειν θᾶττον οὐχ οἵα τε εἶ πρὸς ἡμᾶς, παρηγόρει μοι διὰ ζωγράφου τὸν ἔρωτα, καὶ πίναξιν ἡ γραφὴ φαντασίαν τῆς σῆς παρεχέτω μοι θέας· ἱκανὴ γὰρ καὶ δόκησις τοὺς ἄγαν ἐρῶντας σοφίσασθαι»[18].

Από την παρουσίαση των τριών διηγήσεων της φοινικιάς μπορούμε να υποθέσουμε τα ακόλουθα:

Α. Ο άγνωστος συγγραφέας του μυθιστορήματος «Λίβιστρος και Ροδάμνη» ίσως να είχε υπόψη του το κείμενο του Αχιλλέα Τατίου ή άλλα κείμενα που περιείχαν την ιστορία της φοινικιάς. Εξάλλου τόσο περιληπτικά αποδίδεται η ιστορία (σε τρεις στίχους) ώστε καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό της άμεσης πηγής.

Β. Τα κείμενα του Αχιλλέα Τατίου και του Θεοφύλακτου του Σιμοκάτ(τ)η έχουν τον ίδιο τρόπο έκθεσης της ιστορίας. Ο δεύτερος, μάλιστα, συγγραφέας είχε την πρόθεση, όπως φαίνεται, απλώς και μόνο να καταγράψει την ιστορία, ενώ ο Αχιλλέας Τάτιος, εντάσσοντάς την σε ερωτική διήγηση, θεωρεί ότι, όπως ο άνδρας ερωτεύεται τη γυναίκα και αντίστροφα, το ίδιο μπορεί να ισχύσει απόλυτα και στο παράδειγμα του αρσενικού φοίνικα. Αυτό δεν επαληθεύεται στην περίπτωση των φυτών, όπως θα αποδειχθεί. Συγκεκριμένα ο γεωργός, όπως αναφέρεται στα δύο κείμενα, όταν αντιληφθεί ότι ένας αρσενικός φοίνικας είναι ερωτευμένος, μπορεί να κόψει ένα κλαδί από το θηλυκό και να το τοποθετήσει ανάμεσα στα κλαδιά του αρσενικού. Όμως, οι δύο συγγραφείς δεν υποπτεύθηκαν ότι ο τρόπος αυτός έκθεσης της ιστορίας της φοινικιάς δεν ανταποκρίνεται στον τεχνητό τρόπο της επικονίασης των φοινί-

17. Βλ. *Tusculum- Lexicon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalter*s. Επιμ. Wolfgang Buchwald, Armin Hohlweg, Otto Prinz, Μόναχο-Ζυρίχη [3]1982, s. v. Επίσης πληροφορίες σχετικά με τον βίο, τις σπουδές και τα έργα του Θεοφύλακτου του Σιμοκάττη, βλ. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ιστορία.* Μετάφραση Δέσποινα Τσουκλίδου, Εισαγωγή-Σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, Αθήνα 2005, σ. 13 κ. ε. Βλ. ακόμη Αντώνιος Δ. Παναγιώτου, *Περίπλους στη Βυζαντινή Πεζογραφία*, Αθήνα 2008, σ. 191-196.

18. Βλ. Theophylactus Simocata, *Epistulae*, ό.π., σ. 11.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 104

κων, όπως αποτυπώνεται καθαρά στα άλλα κείμενα, που θα εξετασθούν, και το θέμα της διήγησης αναφέρεται πάντα στον έρωτα του θηλυκού και όχι του αρσενικού φοίνικα. Σε αυτά αναφέρεται ότι οι γεωργοί κόβουν και βάζουν ένα κλαδί από τον αρσενικό φοίνικα (φυσικά ανθισμένο) στο θηλυκό.

Γ. Στο αραβικό κείμενο, όταν μια φοινικιά σταμάτησε να κάνει νόστιμους καρπούς και σιγά σιγά μαραινόταν, ο ιδιοκτήτης της κάλεσε έναν ειδικό, ο οποίος διαπίστωσε ότι όλα αυτά οφείλονταν στο γεγονός ότι η φοινικιά ήταν ερωτευμένη με τον αρσενικό φοίνικα που ήταν δίπλα της. Τη γονιμοποίησαν τότε από τον αρσενικό, και έγινε πιο όμορφη απ' ό,τι ήταν. Στο αραβικό κείμενο παρατηρούμε τα ακόλουθα:

α) Δεν αναφέρεται ο τρόπος με τον οποίο γονιμοποίησαν τη φοινικιά.

β) Δεν υπάρχει άλλο κοινό στοιχείο με τα άλλα δύο κείμενα εκτός του κεντρικού πυρήνα δηλ. του έρωτα της φοινικιάς.

Στα περισσότερα κείμενα υποδηλώνεται και η φυσική επικονίαση με την ύπαρξη του αρσενικού φοίνικα σε κοντινή απόσταση από τα θηλυκά. Έτσι, είτε με τη φυσική ή την τεχνητή επικονίαση το θηλυκό αναζωογονείται και κάνει καρπούς, πράγμα που δεν αναφέρεται στο κείμενο του Αχιλλέα Τατίου και του Θεοφύλακτου του Σιμοκάτ(τ)η.

Οι δύο τελευταίοι συγγραφείς παρουσιάζουν ότι ο αρσενικός φοίνικας είναι ερωτευμένος και όχι ο θηλυκός. Αυτό το στοιχείο ενισχύει τη γνώμη που διατυπώνω ότι χωρίς την αναφορά πρώτα του θηλυκού φοίνικα είναι σχεδόν ανεξήγητο το γεγονός της τεχνητής επικονίασης των φοινίκων, όταν τοποθετεί ο γεωργός ένα κλωνάρι από το θηλυκό φοίνικα στον αρσενικό. Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι ο άγνωστος συγγραφέας του μυθιστορήματος «Λίβιστρος και Ροδάμνη», παρόλο που είχε τον ίδιο σκοπό με τον Αχιλλέα Τάτιο, υπαινικτικά, αλλά χωρίς δυσκολία, διατυπώνει σωστά το γεγονός της φυσικής επικονίασης των φοινίκων.

Ο Florentinus[19] (έζησε στην εποχή του Αυτοκράτορα Σεπτίμιου Σεβήρου 192- 211 μ. Χ.) στα *Γεωπονικά* του παραδίδει, όπως ο Αχιλλέας Τάτιος, μια παρόμοια παράδοση, η οποία ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το θέμα της διήγησης επικεντρώνεται στην ασθένεια του θηλυκού φοίνικα και στον επιδέξιο τρόπο με τον οποίο ο γεωργός την αντιμετωπίζει. Ο γεωργός, μη μπορώντας να διακρίνει τον φοίνικα με τον οποίο το θηλυκό είναι ερωτευμένο, ακουμπάει το χέρι του σε πολλούς φοίνικες και πάλι επιστρέφει πιάνοντας το θηλυκό. Έτσι άθελά του η γύρη, που έχει κολλήσει στο χέρι του, μεταφέρεται στο θηλυκό, το οποίο τελικά με αυτό τον τρόπο γονιμοποιείται:

---

19. Βλ. Paulys-Wissowa, *Real-Enzyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung*, τόμ. 6, Στουτγάρδη 1909, col. 2756. Επίσης Niclas, Johannes Nicolas(εκδ.) *Γεωπονικά. Geoponicorum sive de re rustica libri* xx, 4 vols, Λειψία 1781.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 105

«Ὁ δὲ φοῖνιξ ἐρᾷ, καὶ δριμέως, ἑτέρου φοίνικος, ὡς Φλωρεντῖνος ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ φησι, καὶ οὐ πρότερον παύσεται τοῦ πόθου, ἕως ἂν αὐτὴν ὁ ἐρώμενος παραμυθήσαιτο. ἔστι γὰρ ἰδεῖν τὸ δένδρον ἐπικεκαμμένον, καὶ μὴ φέρον τὴν ἰδίαν βάσιν, μηδὲ καρποφοροῦν. τοῦτο οὐ λανθάνει τὸν γεωργόν, ἀλλ᾽ ὅτι μὲν ἐρᾷ καὶ ἐρᾶται τεκμαίρεται, ἀγνοεῖ δὲ ποίου· διὸ παραπτόμενος φοινίκων πολλῶν, καὶ πάλιν ἐπὶ τὴν ἐρῶσαν ἐπανιών, καὶ ἐφαπτόμενος τῇ χειρί, δοκεῖ φιλήματι ὥσπερ διακονεῖν. ποίου δὲ φοίνικός ἐστιν αὐτῇ πόθος, σημαίνει τρόπον τινα τῇ τῶν παθῶν καὶ τῇ τῶν χειρῶν, ὡς ἂν τις εἴποι, νεύσει, πρὸς ἐκεῖνον γὰρ ἀποβλέπει, καὶ ἐπ᾽ ἐκεῖνον πρόῤῥιζος ὥσπερ σπεύδουσα ἑαυτὴν ἐπιῤῥίπτει. ἄκος οὖν γίνεται τῇ ἐρώσῃ, τοῦ γεωργοῦ συνεχῶς ἁπτομένου τοῦ ἄρρενος, καὶ τὰς χεῖρας αὐτοῦ προσπελάζοντος τῇ ἐρωμένῃ· μάλιστα εἰ τὴν ἄνθην ἐξελὼν ἀπὸ τῆς σπάθης τοῦ ἄρρενος, ἐνθήσει εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς ἐρώσης. οὕτω γὰρ πραΰνει τὸν ἔρωτα, καὶ λοιπόν ἡ φοῖνιξ ἀγλαϊζομένη κάλλιστον καρπὸν οἴσει»[20].

---

20. Βλ. Johannes Nicolas Niclas, (εκδ.) *Γεωπονικά. Geoponicorum sive de re rustica libri* xx. τομ. 3, Λειψία 1781, liber X, κεφ. Δ (cap. IV), 4-9. Στα σχόλια καταγράφονται οι διαφορετικές απόψεις των συγγραφέων σχετικά με την επικονίαση των φοινίκων. Οι απόψεις προέρχονται από άτομα που είδαν είτε στην Ευρώπη είτε στην Αφρική ως αυτόπτες μάρτυρες να γίνεται η επικονίαση των θηλυκών φοινίκων με τη γύρη των αρσενικών, Ibidem σ. 646 υποσημείωση 4: *Ὁ δὲ φοῖνιξ ἐρᾷ*. Επίσης Migne *PG* 18, col. 852, lin. 21.

Η συλλογή του Κασσιανού Βάσσου (6ος αιώνας) αποτέλεσε την πηγή των «Γεωπονικών» που συντάχθηκε στην εποχή του Κων/νου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (10ος αιώνας). Αξίζει να σημειωθεί ότι η συλλογή συμπεριλαμβάνει γεωπονικές συμβουλές γνωστών γεωπόνων (Ελλήνων και Ρωμαίων) των οποίων τα έργα δεν μας διασώθηκαν. Η πρώτη έκδοση των «Γεωπονικών» στα νέα ελληνικά έγινε το 1930 και το 2008 έγινε ανατύπωση. Στη συνέχεια παρατίθεται η μετάφραση της διήγησης της φοινικιάς:

Ἡ χουρμαδιὰ ἐρωτεύεται καὶ μάλιστα πολὺ δυνατὰ μὲ ἄλλη χουρμαδιὰ καὶ καθὼς λέγει ὁ Φλωρεντῖνος στὰ Γεωργικά του, ὁ πόθος της δὲν παύει ἕως ποῦ θὰ τὴν παρηγορήσῃ ἡ ἐρωμένη της. Βλέπουμε καμμιὰ φορὰ τὴ χουρμαδιὰ νὰ εἶναι καμπουριασμένη καὶ σὰν νὰ μὴ στέκεται καλὰ στὶς ρίζες της καὶ νὰ μὴν καρπίζει. Ὁ γεωργὸς καταλαβαίνει τὶ ἔχει καὶ ἐννοεῖ πῶς εἶνε ἐρωτευμένη, ἀλλὰ δὲν ξέρει μὲ ποιὸ δέντρο. Καὶ γιὰ τοῦτο χαϊδεύει πολλὰ δέντρα καὶ πάλι γυρίζει στὴν ἐρωτευμένη χουρμαδιὰ καὶ τὴν πιάνει μὲ τὸ χέρι καὶ φαίνεται σὰν νὰ εἶναι μεσίτης φιλήματος. Ἡ ἐρωτευμένη χουρμαδιὰ δείχνει ποιὸ δέντρο ἀγαπάει μὲ τὰ νοήματα τῶν χειριῶν - ἂν μποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι. Γιατὶ πρὸς ἐκεῖνο τὸ δέντρο κυττάζει καὶ πρὸς ἐκεῖνο ρίχνει ὁλόκληρη μαζὶ μὲ τὶς ρίζες τὸ βάρος της, σὰν νὰ θέλῃ νὰ τρέξῃ πρὸς τὰ ἐκεῖ. Ἡ ἐρωτευμένη χουρμαδιὰ θεραπεύεται ἂν ὁ γεωργὸς τακτικὰ πιάνει τὴν ἀρσενικὴ χουρμαδιὰ καὶ κατόπιν πλησιάζει τὰ χέρια του στὴν ἐρωμένη της. Ἰδίως δὲ ἂν πάρῃ τὸ ἄνθος ἀπ᾽ τὸ βλαστάρι τῆς ἀρσενικῆς καὶ τὸ βάλῃ μέσα στὸ κεφάλι τῆς ἐρωτευμένης. Καὶ ἔτσι καταπραΰνει τὸν ἔρωτα καὶ τοῦ λοιποῦ ἡ χουρμαδιὰ εἶναι εὐχαριστημένη καὶ κάνει πολὺν καρπό, βλ. Κασσιανού Βάσσου, *Γεωπονικά. Αρχαιότητα – Βυζάντιο*. Μετάφραση: Επ. Μαλαίνου, Αθήνα 2008, σ. 164.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 106

Επίσης, ο Άγιος Ευστάθιος, αρχιεπίσκοπος Αντιοχείας[21] (250-337), στο υπόμνημά του στην Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου δηλώνει σωστά την τεχνητή επικονίαση των φοινίκων: «Ἡ δὲ θήλεια φοῖνιξ καθίησι τοὺς κλάδους οἱονεὶ τῆς συμπλοκῆς ἐφιεμένη τοῦ ἄρρενος· καὶ οἱ γεωργοί, τοὺς ψῆνας τοῦ ἄρρενος τοῖς κλάδοις ἐμβάλλοντες αὐτῆς, πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ὀρθότητος σχῆμα καθιστῶσιν αὐτὴν»[22].

Ο Λέων Αλλάτιος, σχολιάζοντας το υπόμνημα του Αγίου Ευσταθίου στην Εξαήμερο, συγκεντρώνει αρκετές αναφορές συγγραφέων σχετικά με την ιστορία της φοινικιάς,,τις οποίες παραθέτουμε στη συνέχεια[23].

Σχετικά με την αντιμετώπιση της ασθένειας των θηλυκών φοινίκων ο Μέγας Βασίλειος(330-379) στο υπόμνημά του στην Εξαήμερο αναφέρει ότι οι γεωργοί τοποθετούν (ανθισμένα) κλαδιά αρσενικών φοινίκων στο θηλυκό με αποτέλεσμα αυτό να αναζωογονείται:

*«Καὶ **ἴδοις ἂν** ποτε τὴν παρ' αὐτῶν ὀνομαζομένην **θήλειαν καθιεῖσαν τοὺς κλάδους**, οἷον **ὀργῶσαν**, **καὶ τῆς συμπλοκῆς ἐφιεμένην τοῦ ἄῤῥενος**, τοὺς δὲ θεραπευτὰς τῶν φυτῶν ἐμβάλλοντας τοῖς κλάδοις, οἷόν τινα σπέρματα τῶν ἀῤῥένων, τοὺς λεγομένους ψῆνας· καὶ **οὕτως οἷον ἐν τῇ συναισθήσει τῆς ἀπολαύσεως γίνεσθαι** καὶ **ἀνορθοῦσθαι πάλιν τοὺς κλάδους, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον σχῆμα** τοῦ φυτοῦ τὴν κόμην ἀποκαθίστασθαι»*[24].

Τη σχέση, όμως, που υπάρχει μεταξύ του κειμένου του Μεγάλου Βασιλείου και των άλλων αναφερόμενων κειμένων, είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε, εάν δηλαδή κάποιο απ' αυτά υπήρξε το πρωτότυπο του ενός ή των άλλων. Η παραβολή παρόμοιων κειμένων άλλων συγγραφέων θα βοηθήσει στη διατύπωση της υπόθεσης ενός κοινού πρωτότυπου για όλα ή για μερικά απ' αυτά. Λιγότερο ο Αχιλλέας Τάτιος και περισσότερο ο Μέγας Βασίλειος και ο Θεοφύλακτος ο Σιμοκάτ(τ)ης σε άλλο όμως χωρίο του έργου του με τίτλο «*Διάλογος περί διαφόρων φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ επιλύσεων αὐτῶν*», το οποίο παρατίθεται πιο κάτω, ακολουθούν την κοινή πηγή τους. Εδώ δεν πρόκειται απλώς και μόνο για δανεισμό του κοινού θέματος αλλά για πιστή μίμηση της ανάπτυξης της ιστορίας με αναμφισβήτητους λογότυπους(σημειώνονται με μαύρα οι φραστικές ομοιότητες) που παρουσιάζουν μόνο μικρές αλλαγές, δηλαδή δεν έχουν τον ίδιο γραμματικό τύπο ή την ίδια συντακτική θέση. Ο Μέγας Βασίλειος εκτός από τη σωστή διατύπωση της τεχνητής επικονίασης δεν μιμήθηκε πιστά το πρωτότυπο και έδωσε μεγάλη σημασία στο γε-

21. Βλ. Migne *PG* 18, col. 851- 852.
22. Βλ. Migne, PG 18, col. 716 lin. 35-39.
23. Βλ. Migne, *PG* 18, col. 851-852 κυρίως το σχόλιο col. 716 της lin. 35.
24. Βλ. Migne, *PG* 29, col. 112, lin. 11-19, Migne, *PG* 18, col. 851, το σχόλιο της lin. 35.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 107

γονός αυτό καθεαυτό της αρρώστιας της φοινικιάς και της θεραπείας της, γιατί προφανώς απευθυνόταν σ' ένα διαφορετικό κοινό. Βέβαια, δεν μπορεί να αποκλεισθεί και η περίπτωση ότι ο Θεοφύλακτος ο Σιμοκάττης μιμήθηκε τον Μέγα Βασίλειο και ανέπτυξε την ιστορία της φοινικιάς, όπως διαπιστώνει κανείς από το κείμενο που ακολουθεί:

ἡ δὲ καὶ περὶ τὸν φοίνικα τὸ φυτὸν γινομένη συμπάθεια ποίαν διάνοιαν οὐκ ἐξίστησι; ποίαν ἀκοὴν οὐκ ἐνεφόρησε θαύματος; ἐπὶ τοῦ φοίνικος τοῦ φυτοῦ ἄλλως τὸ τῶν θηλειῶν καὶ ἄλλως τὸ τῶν ἀρρένων διακρίνεται γένος· εἶτα πλησίον ὄντων ἀλλήλων τοῦ τε ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος, ***ἴδοις ἂν τὴν θήλειαν καθιεῖσαν τοὺς κλάδους*** *οἷα κόμην ἐρωτικὴν* ***τῷ ἄρρενι καὶ συμπλοκῆς ἐφιεμένην ὀργῶσαν****. ἐπεὶ δ' οὐκ ἐξικνοῦνται ἔστιν ὅτε οἱ ταύτης πρὸς τὸν ἄρρενα κλάδοι, σοφόν τι παλαμῶνται ταύτῃ οἱ φυτουργοὶ πρὸς τὸν ἔρωτα· κάλοις γὰρ αὐτὴν περιδεσμοῦσι τῷ ἄρρενι,* ***καὶ οὕτως ἐν αἰσθήσει τῆς ἀπολαύσεως*** *ἡ θήλεια* ***γίνεται*** *καὶ ἐξανίσταται τῆς κυρτώσεως* ***καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον τοὺς κλάδους ἐπανήγαγε σχῆμα****, ὥσπερ διὰ τῶν κάλων τὴν τοῦ ἄρρενος λαχοῦσα συνάφειαν. ἄτοπον τοίνυν οὐδὲν ποιεῖν τι καὶ νάρκην τοῖς θηρεύουσι πάθος διὰ μέσων τῶν κάλων.*[25]

Πολύ διαφορετική όμως είναι η αξιοποίηση της ιστορίας-μύθου από τους συγγραφείς μεταγενέστερων έργων. Παρατηρείται ένας διαφορετικός χειρισμός του θέματος που πολλές φορές οδηγεί σε μεταπλάσεις του μύθου αλλοιώνοντας την αρχική του μορφή. Έτσι γίνεται δυσκολότερα αντιληπτή η λειτουργία του μύθου σε κείμενα με ερωτικό περιεχόμενο. Ειδικά η διήγηση, εκτός από τον έρωτα του αρσενικού φοίνικα προς το θηλυκό, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τη συμπεριφορά της θηλυκής (ερωτευμένης) φοινικιάς για να επιβεβαιώνεται η αμφίδρομη έλξη τους.

Οι μελετητές, στον σχολιασμό *του τόπου* για την παντοδυναμία του έρωτα, υπογραμμίζουν την ομοιότητα των παραδειγμάτων που διαπιστώνουν σ' άλλα μεσαιωνικά έργα, χωρίς να αναφέρονται στην ορθότητα της διατύπωσης για την ερωτική ιστορία της φοινικιάς (Αχιλλέας Τάτιος και άλλοι). Συγκεκριμένα ο Π. Α. Αγαπητός, στην εξέταση της διασκευής α του μυθιστορήματος «Λίβιστρος και Ροδάμνη[26]», την οποία έχει εκδώσει, αναλύει διεξοδικά –και ως ένα

---

25. Βλ. Teofilatto Simocata, *Questioni Naturali*, a cura di Lidia Massa Positano, Νάπολη 1953 σ. 22, 2-14.

26. Βλ. *Αφήγησις Λίβιστρου και Ροδάμνης. Κριτική έκδοση της διασκευής α*: Παναγιώτης Α. Αγαπητός, Αθήνα 2006, σ. 193.

Επίσης η Lendari, εκδίδοντας τη Βατικανή παραλλαγή του μυθιστορήματος «Λίβιστρος και Ροδάμνη», ακολουθεί σχεδόν την ίδια κατεύθυνση (σχετικά με τις πηγές του «τόπου»

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 108

βαθμό το επιτυγχάνει– το θέμα της άμεσης σχέσης του τόπου της παντοδυναμίας του έρωτα με άλλα κείμενα ή της πρόσληψής του από άλλους συγγραφείς. Συγκεκριμένα ο Θεόδωρος Μελιτηνιώτης συγγραφέας του έργου: *Οἱ Στίχοι εἰς τὴν Σωφροσύνην* (στα μέσα του 14ου αιώνα) γνώριζε το μυθιστόρημα «Λίβιστρος και Ροδάμνη». Ο τόπος των τριών παραδειγμάτων στο παραπάνω έργο : α) ποταμός Αλφειός - σικελική λίμνη Αρέθουσα β) μαγνήτης - σίδηρος γ) φοίνικας - φοινικιά, όπως σχολιάζει ο Π. Α. Αγαπητός, είναι όμοια με αυτά που απαντούν στο μυθιστόρημα «Λίβιστρος και Ροδάμνη». Τα παραδείγματα αυτά, γνωστά ήδη από τον Αχιλλέα Τάτιο, χρησιμοποιούν αργότερα ο Ευγενειανός και ο Κ. Μανασσής στο μυθιστόρημα «Δρόσιλλα και Χαρικλής (4. 135-149)» και «Αρίστανδρος και Καλλιθέα (απ. 21-21α)» αντίστοιχα.

Ακόμα κι αν δεχθούμε ότι οι δύο τελευταίοι συγγραφείς πραγματεύονται το ίδιο θέμα περιγράφοντας τον έρωτα μόνο του αρσενικού και όχι του θηλυκού φοίνικα, πάλι η μονόδρομη αυτή έλξη δεν δικαιολογεί την αναφορά τους ως ιδιαίτερου παραδείγματος για να δηλωθεί η έλξη του αρσενικού και του θηλυκού φοινικόδενδρου. Στην περίπτωση αυτή, που τονίζεται μόνο ο έρωτας του αρσενικού, καταγράφεται ότι το αρσενικό δεν θέλει να ριζώσει, όταν δεν έχει κοντά του το θηλυκό ή επισημαίνεται η έλξη του αρσενικού προς το θηλυκό. Θα μπορούσε να καταδειχθεί, έστω και με αυτόν τον τρόπο, η φυσική επικονίαση, αν στη συνέχεια αναφερόταν ότι το θηλυκό δεν καρποφορεί ή μαραίνεται. Αυτή η εκδοχή της ιστορίας, όπως καταγράφεται, είναι λανθασμένη και δεν αντικατοπτρίζει την πιο διαδεδομένη μορφή του έρωτα της φοινικιάς.

Επίσης ο Θεόδωρος Πρόδρομος στο ποίημά του με τίτλο «Εἰς τὸν ἔρωτα» αναφέρει τα ακόλουθα δύο παραδείγματα για να τονίσει την ερωτική έλξη των ανθρώπων. Στο πρώτο παράδειγμα παραλληλίζεται η αναπόφευκτη φυσική έλξη των δύο φύλων με τη σχέση μαγνήτη-σιδήρου και στο δεύτερο επισημαίνονται οι επιπτώσεις του έρωτα με τις διαβρωτικές σχέσεις του υδραργύρου πάνω στο χρυσάφι[27].

της δύναμης του έρωτα πάνω στη φύση), που είχε υποδείξει ο Π. Αγαπητός, υποστηρίζοντας τα ακόλουθα: α) Ο άγνωστος συγγραφέας του Λίβιστρου και της Ροδάμνης δεν ήταν ανάγκη να λάβει υπ' όψιν του τα μυθιστορήματα της εποχής των Κομνηνών, αλλά θα μπορούσε να είχε πρόσβαση σ' άλλη πηγή άγνωστη σ' εμάς, εφόσον ο τόπος ήταν αγαπητός.

β) Η πιθανή πηγή είναι το μυθιστόρημα του Αχ. Τατίου, όπως και των βυζαντινών μυθιστορημάτων, εφόσον ο «τόπος» χρησιμοποιείται πρώτη φορά στο έργο του, βλ. Tina Lendari, *Αφήγησις Λιβίστρου καd Ροδάμνης (Livistros and Rodamne): The Vatican Version. Critical edition with Introduction, Commentary and Index-Glosssary*, Αθήνα 2007, σ. 277-278.

27. Βλ. Μαρία Π έ τ τ α , «Άγνωστο βυζαντινό ερωτικό ποίημα του 12ου αιώνα», στο Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.) *Αρχές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συνεδρίου* "Neogreca Medii Aevi", τόμ. 2, ό.π., σ. 77-88. Το ποίημα επανεκδίδεται αποκαταστημένο με διαφορετική σειρά μερικών στίχων αποκαθιστώντας έτσι το νόημα του

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 109

Ενδιαφέρουσα, όμως, είναι η ιστορία της φοινικιάς, η οποία απαντά σε άλλο χωρίο μαζί με το παράδειγμα του μαγνήτη και σε άλλο ξεχωριστά στη χρονογραφία του Μιχαήλ Γλυκά. Τα παραδείγματα του συγκεκριμένου συγγραφέα δεν ήταν γνωστά στους εκδότες των δύο κριτικών εκδόσεων των παραλλαγών του μυθιστορήματος «Λίβιστρος και Ροδάμνη». Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν τα σχετικά χωρία. Εδώ τονίζεται η έλξη των φοινικόδενδρων μαζί με τη συμπεριφορά του θηλυκού προς το αρσενικό:

ἡ Μαγνῆτις γάρ, ἣν καὶ Ἡρακλείαν λίθον φασί, τοῦ σιδήρου διέστηκε, καὶ ὅμως ὁρῶμεν διὰ μέσου τοῦ ἀέρος τὴν ἐνέργειαν προσβαλλομένην τῇ λίθῳ. τὸ δὲ καὶ περὶ τὸν φοίνικα τὸ φυτὸν ἐρωτικὸν γενόμενον πάθος, καὶ ὅπως ἡ θήλεια, κἂν καὶ διίσταται, τοὺς κλάδους αὐτῆς ὑποκλίνει τῷ ἄρρενι, καὶ ὅπως πάλιν πρὸς ὄρθιον ἔρχεται σχῆμα τῆς συναφείας οἷον ἐναπολαύσασα, ποίαν ἀκοὴν οὐκ ἐμπίπλησι θαύματος; ἄτοπον τοίνυν οὐδὲν καὶ τὸ τὴν νάρκην ποιεῖν τοῖς θηρεύουσι πάθος[28].

καὶ αὐτοὺς γὰρ τοὺς φοίνικας εἰς ἄρρενας καὶ θηλείας διιστῶσι· καὶ τὸ παράδοξον, ἔρως φυσικὸς παρ᾽ αὐτοῖς. ὑποκύπτει γὰρ ἡ θήλεια τῷ ἄρρενι ὀργῶσα τρόπον τινὰ καὶ τῆς συμπλοκῆς ἐφιεμένη, καὶ οὕτως οἷον ἐν αἰσθήσει τῆς ἀπολαύσεως γεγονυῖα καὶ ἀνορθοῦται πάλιν τοὺς κλάδους καὶ πρὸς τὸ πρότερον ἀποκαθίσταται σχῆμα[29].

Ο Θεόδωρος Μελιτηνιώτης, όπως καταγράφει την ιστορία της φοινικιάς, στο πρώτο μέρος δίνει έμφαση στη θλίψη των φοινίκων (μαραίνονται, ρίχνουν τα φύλλα τους και τσακίζονται οι κλώνοι τους, οι κορυφές τους γέρνουν στη γη σαν να προσκυνάει ο ένας τον άλλον), όταν βρίσκονται σε μακρινή απόσταση μεταξύ τους και στο δεύτερο μέρος περιγράφεται ο τρόπος που εφαρμόζει ο έμπειρος γεωργός για την "ίασή τους". Αυτός κόβει ένα κλαδί (ανθισμένο) αρσενικού φοίνικα και το τοποθετεί στο άνθος της θηλυκής. Έτσι πετυχαίνει, ως άλλος γιατρός, την ίαση των φοινίκων.

> Καὶ τῶν φοινίκων τῶν φυτῶν ἐρωτικὴ φιλία,
> καὶ πρὸς ἀλλήλους συμπλοκαὶ τῶν κλώνων τῶν ἐν
> τρόποις·
> Ἂν γὰρ ἀπέχουσι μακρὰν οἱ φοίνικες ἀλλήλων
> Φαίνονται μαραινόμενοι τῷ πόθῳ τῆς ἀγάπης,
> τοῖς τῆς φιλίας βέλεσιν ἐρωτοτετρωμένοι,

ποιήματος, βλ. Ιωάννης Δ. Πολέμης, «Κριτικές και ερμηνευτικές παρατηρήσεις σε βυζαντινά και μεταβυζαντινά ποιήματα», *Ελληνικά 44 (1994)* σ. 357-367.

28. Βλ. Michaelis Glycae, *Annales*, pars I, ό.π., σ. 70-71, 18 κ. ε.

29. Βλ. Michaelis Glycae, *Annales*, pars I, ό.π., σ. 24-25, 22 κ. ε.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 110

Φυλορρ̣οεῖν σπουδάζοντες καὶ κατακλᾶν τοὺς κλῶνας
Καὶ κάτω νεύειν πρὸς τὴν γῆν τὰς κορυφὰς ὁρμῶντες,
Ὥσπερ προσκύνησίν τινα ποιοῦντες πρὸς ἀλλήλους.
Οὔκουν λανθάνει τὸ λοιπὸν τοῦτο τὸν φυτηκόμον,
Ἀλλὰ τὴν ἴασιν αὐτῶν ῥᾳδίως ἐφευρίσκει·
Λαμβάνει κλάδον φοίνικος ἀῤῥένος ὁ γηπόνος
Καὶ τοῦτον εἰς τὸ στέλεχος ἐμπήξας τῆς θηλείας
Νόσον τὴν ἐρωτόβλητον ἰᾶται τῶν φοινίκων,
Ὥσπερ τις ἄλλος ἰατρὸς δόκιμος καὶ τεχνίτης
Φάρμακον ἀκεσώδυνον προσφέρων τοῖς νοσοῦσιν
Καὶ θεραπεύων δι' αὐτοῦ τῆς νόσου τὴν ὀδύνην
(στ. 386-401)[30]

Αργότερα τον 18ο αιώνα απαντά η ιστορία της φοινικιάς στο έργο του Καλλινίκου του Γ΄ Πατριάρχου της Κωνσταντινουπόλεως(1713-1791)[31]. Οι τέσσερις έμμετρες διηγήσεις περιέχουν τα γεγονότα της ζωής του Καλλινίκου από την εποχή της εξορίας του έως την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη και την ιδιαίτερη πατρίδα του τη Ζαγορά. Στο Α΄ βιβλίο, που γράφτηκε στον πρώτο χρόνο της εξορίας του στο Σινά(1758)[32], αναφέρει τα «*Προϊόντα της περιοχής του Νείλου. Ρύζι. Φοινικιές*»[33]. Ο φιλομαθής Καλλίνικος χρησιμοποίησε για τη σύνταξη του έργου του στοιχεία κυρίως από τα διαβάσματά του, τα οποία αναπλάθει και ύστερα τα αναπαράγει σε στίχους[34]. Για τη φοινικιά αναφέρει την ασθένειά της και την τεχνητή επικονίαση :

Ὁπόταν δὲ τὸ θηλυκὸν τὸ δένδρον ἀσθενήσει
κουριόζο 'ναι τὸ γιατρικόν, ποὺ θὰ τὸ ξαρρωστήσει.
Ἀπ' τὴν καρδιὰ τ' ἀρσενικοῦ ἕνα κλωνάρι παίρνει,

30. Βλ. εκδ. E. Miller, «Poème allégorique de Meliténiote, publié d' après un manuscrit de la Bibliothèque Impériale», *Notices et Extraits de Manuscrits de la Bibliothèque Impériale et Autres Bibliothèques* 19/2 (1858) 1-138.

31. Βλ. Καλλίνικου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τα κατά και μετά την εξορίαν επισυμβάντα και έμμετροι επιστολαί*, έκδοση και εισαγωγή Αγαμέμνων Τσελίκας, Αθήνα 2004.

32. Βλ. Καλλίνικου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τα κατά και μετά την εξορίαν επισυμβάντα και έμμετροι επιστολαί*, ό.π., σ. 26.

33. Ο επιμελητής της έκδοσης διευκολύνει τον αναγνώστη, χωρίζοντας το κείμενο σε ενότητες. Τοποθετεί στην αρχή έναν τίτλο, μέσα σε παρένθεση, που προκύπτει από τα θέματα κάθε ενότητας, βλ. Καλλίνικου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τα κατά και μετά την εξορίαν επισυμβάντα και έμμετροι επιστολαί*, ό.π., σ. 75 και 101.

34. Βλ. Καλλίνικου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τα κατά και μετά την εξορίαν επισυμβάντα και έμμετροι επιστολαί*, ό.π., σ. 48.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:31 π.μ. Page 111

στὸ ἄρρωστον ὀγλήγορα πουρνὸ πουρνὸ τὸ φέρνει.
Τὸ βάνει εἰς τὴν κορυφὴν ἐκείνου καὶ καρδίαν
καὶ ὑγιαίνει παρ' εὐθὺς χωρὶς ἀργοπορίαν.
Καὶ ὅπου εἶν' ἀρσενικὴ ἐκεῖ οἱ ἄλλες κλίνουν
τὴν στάσιν τους τὴν ἴσιαν δὲν θέλουν, τὴν ἀφήνουν.
(στ. 777-784)[35]

Όλες οι ποιητικές αποδόσεις της ιστορίας της φοινικιάς έχουν τα εξής κοινά στοιχεία:

α) Οι θηλυκές φοινικιές πάντα κλίνουν στον αρσενικό

β) Γίνετα λόγος για την ασθένεια του θηλυκού φοίνικα

γ) Κόβεται ένα κλωνάρι από τον αρσενικό και τοποθετείται στο θηλυκό

δ) Ακολουθεί η άμεση ίαση του θηλυκού φοίνικα

Σε όλα τα κείμενα που αναφέρθηκαν παραπάνω το ερωτικό στοιχείο της φοινικιάς δηλώνεται με τη φυσική ή την τεχνητή επικονίαση.

Αν σήμερα σε μια φυτεία φοινικόδενδρων (είναι φυτά δίοικα[36]) η επικονίαση εξαρτάται απ' τη μεταφορά της γύρης απ' τον αέρα, τότε θα πρέπει να φυτευθούν και αρσενικά δέντρα. Με αυτό τον τρόπο η καρποφορία δεν είναι αποδοτική εξαιτίας της ανεπαρκούς επικονίασης[37]. Κι αυτό γιατί οι ύπεροι δεν παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα δεκτικοί γονιμοποίησης και, όσο αργότερα πέραν των δύο ή τριών ημερών από το άνοιγμα της σπάθης πραγματοποιείται η επικονίαση, τόσο μικρότερο είναι το ποσοστό της καρπόδεσης. Έτσι από πολύ παλαιά εφαρμόσθηκε η τεχνητή επικονίαση.[38] Ο συνη-

---

35. Βλ. Καλλίνικου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τα κατά και μετά την εξορίαν επισυμβάντα και έμμετροι επιστολαί*, ό.π., σ. 104-105.

36. Δίοικα φυτά: φυτά με μονογενή άνθη στα οποία τα αρσενικά και τα θηλυκά άνθη αναπτύσσονται σε διαφορετικά άτομα π. χ. φιστικιά, φοίνικας.

37. Βλ. William Henry Chandler, *Εγχειρίδιον Δενδροκομίας*. τόμ. 2, *Τα Αειθαλή οπωροφόρα δένδρα*. Μετάφρασις Αιμ. Λαζάρου, Γρ. Καραμάνου, Αθήνα 1967, σ. 472 κ. ε.
Επίσης Ποντίκης Κων/νος, *Ειδική Δενδροκομία. Τροπικά Φυτά*, τόμ. 5, Αθήνα 2001, σ. 163 κ.ε.

38. O P. D. Critopoulos αναφέρει τα ακόλουθα σχετικά με την επικονίαση των φοινίκων: It may be of interest to mention that in at least a few places dates are still produced without artificial pollination. The palms come from seedlings and thus about one half are males. As a consequence there is a fair set of fruit from the natural method of wind pollination. This is the situation at Marrachech, Marocco, at San Ignacio and near by communities in Baja, California, in Mexico and other places.

In agricultural practice the date palm is artifically pollinated. This practice arose very early in the evolution of date culture. The earliest known written records are on cuneiform tablets dating back to the latter part of the third millennium B. C. in ancient Mesopotamia. A little later Hammurabi's famous code included legal sanction to this custom. As a consequence it is reasonable to assume this custom must have been evolved much earlier. In ancient Iraq the pollina-

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 112

θέστερος τρόπος μεταφοράς της γύρης είναι η αποκοπή σταχυδίων[39] από νεοανοιγμένες αρσενικών ταξιανθίες[40] και η τοποθέτηση δύο ή τριών από αυτές έτσι ώστε να είναι κρεμασμένες ανάποδα ανάμεσα στα νήματα των αποκομμένων άκρων κάθε θηλυκής ταξιανθίας με σκοπό την αραίωση των καρπών τούς οποίους πρόκειται να σχηματίσει.

Ο τεχνητός τρόπος επικονίασης των φοινίκων αποτυπώνεται σε παλαιότερα κείμενα Ελλήνων ή Λατίνων συγγραφέων.

Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης στο έργο του «*Περί Φυτών*» μας δίνει μια σημαντική διευκρίνιση. Αν *φύλλα*[41] ή *ψήνες*[42] ή *φλοιός*[43] του αρσενικού φοίνικα τοποθετηθούν στα άνθη του θηλυκού, τότε οι καρποί ωριμάζουν γρήγορα

---

tion of the date palm had acquired a ritualistic importance. Even today in some parts of the Arab word a prayer is said before pollination starts and sometimes special songs are sung.

Male date palms vary greatly as to the quantity of pollen they produce. One male should furnish pollen sufficient for at least 50 female palms. Some of the best males will take care of several times that many. At El Arfiane, Algeria, has been shown that the production of pollen from different palms ranged from 267 to 754 grams per year.

At Biskra, Algeria was demonstrated that the average production from 12 selected male palms was 740 grams of pollen per year. The highest production from one male in one year was said to be 2133 grams, but the records showed that the year of high production alternated with years of lower production in both number of inflorescences and weight of pollen. Βλ. P. D. Critopoulos, *Plant Taxonomy. Notes from lectures to 4th year students in Agriculture. Major plant Protection.* Fall Semester 1965-66 (Βαγδάτη), σ. 14.

39. *Στάχυς*: Είναι απλή ταξιανθία της οποίας τα άνθη, χωρίς ποδίσκους, φύονται πάνω στον επιμήκη άξονα (π. χ. αραβόσιτος).

40. *Ταξιανθίες*: Τα άνθη των αγγειοσπέρμων σπάνια εμφανίζονται μεμονωμένα, ενώ συνήθως αναπτύσσονται σε ομάδες, με συγκεκριμένο πρότυπο διακλάδωσης, οι οποίες ονομάζονται ταξιανθίες. Γενικά τις διακρίνουμε σε δύο κύριες κατηγορίες τις βοτρυώδεις και τις κυματώδεις.

41. *Φύλλον*, τό. Non tamen nimis urgenda propria vocabuli potestas, quod de floribus passim usurpatur. Theocr. II, 26: Ὑακίνθινα φύλλα ἐξ ὄρεος δρέψασθαι· 18, 39: Ἐς *λειμώνια φύλλα ἐρψοῦμεν*. De plantis dixit Numen. ap. Athen. 9, p. 371, B: *Φύλλων ὅσσ' ἄσπαρτα τὰ τ' ἐρρίζωται ἀρούραις*], βλ. Stephanus Lexicon, s. v.

42. Etym. M. p. 819, 29: *Ψῆνες, αἱ μικραὶ μυῖαι· ἐξ οὗ καὶ προεψηνισμένος. Καὶ ψῆνας λέγουσι τὸ σπέρμα τῶν φοινίκων*. Greg. Cor. p. 508 (De dial. Ionica)· *Ψῆνας δὲ τὰ ἐν τοῖς ὀλύνθοις γινόμενα ζωΰφια*, Cyrillus: *Ψῆνες· οἱ τῶν φοινίκων καρποί*. Hesych. : *Ψῆνας· τὰ σπέρματα τῶν ἀρρένων φοινίκων, dicitur σκωλήκιον ἐν τοῖς ἐρινοῖς γινόμενον*, vermiculus in caprificis nascens, Aristot. H. A. 5, 32... Suidas: *Ψῆνας· τοὺς ἰχθύας*. Quam signif. inter alias ponit etiam Zonaras p. 1871: *Ψῆνες· οἱ τῶν φοινίκων καρποὶ καὶ οἱ κλάδοι* (hoc falsum)· *καὶ ὄνομα ἰχθύων· καὶ τὰ ἐν τοῖς ὀλύνθοις γινόμενα κωνώπια*. Obscura gl. ejusdem, *Ψηνᾶς* επίθετον quod Tittmannus *ψῆνας* scribit, βλ. Stephanus Lexicon, s. v.

43. *Φλοιός*, ο, Cortex ... Ὁμοίως τὸν Ἄρατον (Ph. 335) ἐπὶ τοῦ Σειρίου λέγοντα «Καὶ τὰ μὲν ἔρρωσεν, τὸν δὲ φλόον ὤλεσε πάντα» τὴν χλωρότητα καὶ τὸ ἄνθος τῶν καρπῶν προσαγορεύων, βλ. Stephanus Lexicon, s. v.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 113

και δεν πέφτουν. Οι λέξεις *φύλλα*, *ψήνες* ή *φλοιός*, εκτός της κυριολεκτικής τους σημασίας, στο κείμενο του Αριστοτέλη μάλλον έχουν τη σημασία των ανθέων του αρσενικού φοίνικα:

«ἐν δὲ τοῖς φοίνιξιν ἂν φύλλα ἢ ψῆνες[44] *ἢ φλοιὸς τοῦ ἄρρενος φοίνικος τοῖς φύλλοις τοῦ θήλεος συντεθείη, ἵνα πως συναφθῶσι, ταχέως πεπαίνονται οἱ καρποί, κωλύεται δὲ καὶ ἡ πτῶσις αὐτῶν. διακρίνεται δὲ ὁ ἄρρην ἀπὸ τοῦ θήλεος, ὅτι πρώτως βλαστάνουσι τὰ τούτου φύλλα, ἃ εἰσι παρὰ τὰ τοῦ θήλεος μικρότερα· ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εὐωδίας. ἀλλαχοῦ δὲ ἐκ τινος τούτων ἢ ἐκ πάντων συμβαίνει. τυχὸν δὲ καὶ εἰ ἐκ τῆς εὐωδίας τοῦ ἄρρενος ἐπαγάγῃ τι ἄνεμος πρὸς τὸν θῆλυν, πεπαίνονται καὶ οὕτως οἱ καρποί, ὥσπερ ὁπόταν τὰ φύλλα τοῦ ἄρρενος τῷ θήλει ἀπαιωρῶνται. συκαῖ ὡσαύτως ἄγριαι εἰς τὴν γῆν ἐξαπλωθεῖσαι συμβάλλονται τὰ πολλὰ ταῖς κηπαίαις συκαῖς. τὰ βαλαύστια ταῖς ἐλαίαις συμβάλλουσιν, ὅταν ὁμοῦ φυτεύωνται»*[45].

Ο Niclas σχολιάζοντας το παραπάνω απόσπασμα του Αριστοτέλη αναφέρει:

Secundum hunc itaque folia, et cortex, masculae palmae idem praestant quod flores et pulvis. Addit etiam odorem masculae vento ad femellam allatum caussam esse, ut eius fructus maturescant. Sed hic nimis subtiliter philosophatur. Pulvis, non odor perlatus fructificat. Ideo etiam folia et cortex fertilitatem afferunt: non per se, sed quatenus pulvis inhaesit. Haec antea erant praestruenda, quam ad verba explicanda accingerer.[46]

«Σύμφωνα με αυτόν [Αριστοτέλην] κατ' αυτόν τον τρόπο τα φύλλα, και ο φλοιός του αρσενικού φοίνικα παρέχουν το ίδιο που [παρέχουν] τα άνθη και η γύρη. Προσθέτει επίσης ότι η μυρωδιά του αρσενικού μεταφερόμενη από τον άνεμο στον θηλυκό είναι η αιτία έτσι ώστε να ωριμάζουν οι καρποί του. Αλλά αυτός με υπερβολική λεπτολογία φιλοσοφεί. Η γύρη, όχι η μεταφερόμενη μυρωδιά, γονιμοποιεί. Γι' αυτόν τον λόγο τα φύλλα και ο φλοιός φέρνουν τη γονιμότητα: όχι καθ' εαυτά αλλά στον βαθμό που έχει επικολληθεί γύρη. Αυτά έπρεπε να προετοιμασθούν προηγουμένως, πριν να επιχειρήσω να εκθέσω τους λόγους».

Επίσης σχολιάζονται συγκεκριμένοι στίχοι του Νόννου του Πανοπολίτη,

---

44. Στα κείμενα που παρατίθενται συχνά απαντά η λέξη *ψήν* και εναλλακτικά η λέξη *φύλλα*.

45. Βλ. Αριστοτέλης, *Περί Φυτών* I, VI 821α (13-26) (Loeb Classical Library).

46. Βλ. Niclas, Johannes Nicolas (εκδ.) *Γεωπονικά. Geoponicorum sive de re rustica libri xx*. τόμ. 3, Λειψία 1781, liber X, κεφ. Δ. (cap. IV), 4-9, υποσημείωση 8: *Εἰ τὴν ἄνθην ἐξελὼν* (τέλος του σχολίου: *Ἀπὸ τῆς σπάθης* σ. 652).

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 114

που αναφέρονται στον φοίνικα. Ο στίχος «*ἄρσενα καὶ φοίνικα γεγηθότα θήλεϊ μίσγω,*»[47] εντάσσεται στο εξής πλαίσιο: Ο θεός Διόνυσος παρακαλεί τη Βερόη, κόρη του Ωκεανού και της Θέτιδας να τον δεχθεί ως κηπουρό. Τη βεβαιώνει ότι γνωρίζει αρκετές γεωργικές δουλειές που φανερώνουν τις γνώσεις ενός έμπειρου γεωργού. Μεταξύ άλλων σημειώνει ότι μπορεί να «σμίξει» τον φοίνικα με τη φοινικιά και με αυτό τον τρόπο υπαινικτικά δηλώνεται η τεχνητή επικονίαση των φοινίκων:

> δέξο δὲ γειοπόνον μὲ τεῆς ὑποεργὸν ἀλωῆς·
> ὑμετέρης με κόμισσε φυτηκόμον ἀφρογενείης,
> ὄφρα φυτὸν πήξαιμι φερέσβιον, ἠμερίδων δὲ
> ὄμφακα γινώσκω νεοθηλέα χερσὶν ἀφάσσων.
> οἶδα, πόθεν ποτὲ μῆλα πεπαίνεται· οἶδα φυτεῦσαι
> καὶ πτελέην τανύφυλλον ἐρειδομένην κυπαρίσσῳ·
> ἄρσενα καὶ φοίνικα γεγηθότα θήλεϊ μίσγω,
> καὶ κρόκον, ἢν ἐθέλῃς, παρὰ μίλακι καλὸν ἀέξω.
> μὴ μοι χρυσὸν ἄγοις κομιδῆς χάριν·
> οὐ χρέος ὄλβου·
> μισθὸν ἔχω δύο μῆλα, μιῆς ἕνα βότρυν ὀπώρης[48].

Στους επόμενους στίχους του Νόννου *«...καὶ ἄρσενα φύλλα πετάσσας/ θηλυτέρῳ φοίνικι πόθον πιστώσατο φοῖνιξ»*[49] δεν δίνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη να κατανοήσει ότι εδώ αποτυπώνεται μια φάση πρόσληψης της ιστορίας της φοινικιάς. Αφορά την αναζωογόνηση του θηλυκού φοίνικα, όταν αρσενικά φύλλα(άνθη) τοποθετηθούν στο θηλυκό. Ο Νόννος ο Πανοπολίτης με τους στίχους αυτούς επιβεβαιώνει την αγάπη του αρσενικού φοίνικα προς το θηλυκό. Πιθανόν η λέξη *φύλλα* χρησιμοποιείται με τη σημασία του *άνθους*. Εξάλλου η ερμηνεία αυτή ενισχύεται και από το νόημα του προηγούμενου στίχου, που έχει αναλυθεί, και είναι απόλυτα σύμφωνη με τη μέθοδο της τεχνητής επικονίασης της φοινικιάς, του πιο έγκυρου τρόπου να καρπο-

---

47. Βλ. Νόννος, *Διονυσιακά*, XLII. 309 (Loeb Classical Library).

48. Βλ. Νόννος, *Διονυσιακά*, XLII. 303-312: *Δέξου με γεωργό που θα δουλεύει το χωράφι σου. Πάρε με κηπουρό της μάνας σου της Αφρογέννητης, για να φυτέψω ζωογόνο φυτό και για να αναγνωρίζω τη νιόβγαλτη αγουρίδα των αμπελιών αγγίζοντάς τη με τα χέρια μου. Ξέρω πώς και πότε ωριμάζουν τα μήλα. Ξέρω να φυτεύω και μακρόφυλλη φτελιά στηριγμένη σε κυπαρίσσι. Ζευγαρώνω αρσενικό φοίνικα που χαίρεται με τον θηλυκό, και, αν θέλεις, κρόκο ωραίο θα μεγαλώσω πλάι σε περικοκλάδα. Μη μου δίνεις χρήματα για την περιποίηση του κήπου. Δεν χρειάζομαι πλούτο, έχω για αμοιβή μου δυο μήλα κι ένα τσαμπί ενός σταφυλιού*, βλ. Νόννος, *Διονυσιακά* 42. 303-312, Αθήνα, εκδόσεις Κάκτος, 2010, σ. 342 κ.ε.

49. Βλ. Νόννος, *Διονυσιακά*, III. 142-143.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 115

φορήσει σωστά. Οι δύο μεταφραστές (Pierre Chuvin - W. H. D. Rouse) των δύο τελευταίων στίχων, που αναλύσαμε, στις αντίστοιχες μεταφράσεις (Belles Lettres και Loeb Classical Library)[50] ερμηνεύουν τη λέξη *φύλλα* κυριολεκτικά. Μόνο οι μεταφραστές του πρώτου κομματιού (στ. 303-312) (Belles Lettres και Loeb Classical Library) επισημαίνουν σε σχόλιό τους ότι τα δένδρα και τα φρούτα έχουν σεξουαλικούς συμβολισμούς[51].

Συναφέστερη προς του Αριστοτέλη είναι και η παράδοση που μας αναφέρει ο Τίτος Λίβιος (49 π. Χ. -17 μ. Χ.). Η περιγραφή του Λίβιου συνδέεται με τα άλλα κείμενα που επισημαίνουν την απαραίτητη ύπαρξη ενός αρσενικού φοίνικα ανάμεσα σε θηλυκά με άμεσο στόχο την επικονίασή τους. Στο κείμενο όμως συνυπάρχουν δύο ακόμα σημαντικά στοιχεία: Η φυσιολογική επικονίαση των θηλυκών φοινίκων, όπως επίσης και η τεχνητή, η οποία γίνεται με το τίναγμα της γύρης, η οποία έχει από πριν συγκεντρωθεί, πάνω στα θηλυκά άνθη. Επίσης αναφέρεται ότι το θηλυκό γονιμοποιείται με τη μυρωδιά και με τη θέα του αρσενικού. Επιπλέον, όταν το αρσενικό ξεραθεί, το θηλυκό δεν παράγει καρπούς:

«…τα θηλυκά δέντρα δεν παράγουν καρπούς, αν δεν υπάρχουν αρσενικά, και κάθε αρσενικό περιβάλλεται από αρκετά θηλυκά με περισσότερο ελκυστικό φύλλωμα τα οποία γέρνουν και κλίνουν προς το αρσενικό· ενώ το αρσενικό άνθος με τα όρθια φύλλα επικονιάζει τα υπόλοιπα από αυτά με τη μυρωδιά του και με τη θέα του, και επίσης με τη γύρη· και, όταν το αρσενικό δέντρο ξεραθεί, τα θηλυκά ύστερα δεν καρπίζουν. Και έτσι πλήρως γίνεται κατανοητή η σεξουαλική τους ένωση ώστε ο άνθρωπος έχει πραγματικά επινοήσει μια μέθοδο επικονίασης αυτών (των θηλυκών) με τα άνθη και τη σκόνη (γύρη) που έχει μαζευτεί από τα αρσενικά, και πράγματι μερικές φορές τινάζοντας τη γύρη τους πάνω στα θηλυκά».[52]

Και στο κείμενο του Καλλινίκου η επικονίαση των φοινίκων καταγράφεται με πολλές λεπτομέρειες. Οι καλλιεργητές παίρνουν τους ψήνες των αρσενικών και τους τοποθετούν στους ψήνες των θηλυκών και έτσι αυτές δένουν και οι σταφυλές[53] μεγαλώνουν. Αν δεν βάλουν το άλευρο του αρσενικού στο

---

50. Βλ. Nonnos de Panopolis, *Les Dionysiaques*, texte établi et traduit par Pierre Chuvin, τ. Β΄, Παρίσι 1976, σ. 27. – Nonnos, *Dionysiaca* with a English translation by W. H. D. Rouse, τ. Γ΄, Καίμπριτζ–Μασσαχουσέτη 1955, σ. 110.

51. Βλ. Νόννος, *Διονυσιακά*, XLII. 303-312, υποσημείωση (α), σελ. 250 κ. ε. – Nonnos de Panopolis, *Les Dionysiaques*, XLII. 303-312, υποσημείωση (στ. 301-312) σ. 180. (Belles Lettres).

52. Βλ. Plinius, *Naturalis Historia*, XIII. VII. 34-35 (Loeb Classical Library).

53. *Σταφυλή* ή *Βότρυς*: Ταξιανθία αποτελούμενη από έναν κεντρικό άξονα που φέρει πλευρικά άνθη με ποδίσκο.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 116

φυκάρι των θηλυκών, εκείνα δεν πιάνουν. Μέσα στο αρσενικό υπάρχει μια σταφυλή, της οποίας οι κόκκοι είναι λευκότατοι σαν του σιταριού. Και λίγο πριν ανοίξουν, μαζεύουν τα φυκάρια και τα φυλάνε. Τα τοποθετούν σ' εκείνα των θηλυκών, αφού πρώτα ανοίξουν προσεκτικά μια σχισμή. Ύστερα τα πασπαλίζουν. Έτσι η σκόνη (γύρη) του αρσενικού πέφτει στο θηλυκό. Πρέπει, όμως, να βάζουν πρωί και βράδυ. Στην περίπτωση που δεν βάλουν, τα σταφύλια δεν δένουν και πέφτουν. Και αν βαστάξουν μερικά, δεν ωριμάζουν, γίνονται σαν πέτρες ξηρά και μοιάζουν με τους αρσενικούς καρπούς:

νὰ περιγράψουν δύνανται. Ὁμοῦ καὶ φοινικίας
οἱ φοίνικες πῶς γίνονται, ἤγουν τῆς κουρμαδίας,
ἅς εἰς τὸν Φεβρουάριον παίρνουσιν ἀπ' τὰς ψήνας
φοινίκων τῶν ἀρσενικῶν καὶ βάνουσι σ' ἐκείνας,
ἤγουν εἰς ψήνας θηλυκῶν, καὶ ἔτσι αὗται δένουν
κ' οἱ σταφυλαὶ καταμικρὸν τῶν κουρμαδιῶν αὐξαίνουν.
Εἰ δὲ ἀπὸ τὸ ἄλευρον ἀρσενικοῦ δὲν βάνουν
εἰς τὸ φυκάρι θηλυκῶν, ἐκεῖνα δὲν πιάνουν.
Εἶναι δ' ἡ ψὴν ἀρσενικῶν ὡσὰν ἕνα φυκάρι
ἑνὸς μεγάλου μαχαιριοῦ, ὅ δύναται νὰ πάρῃ
σῖτον δράμια ἑκατὸν καὶ μέσα στὸ φυκάρι
ἐκεῖνο εἶναι σταφυλὴ ὡσὰν μαργαριτάρι.
Οἱ κόκκοι της λευκότατοι ὥσπερ τοῦ σιταρίου
πριχοῦ νὰ πήξῃ ὅμοιοι ἢ καὶ τοῦ κριθαρίου.
Μεγάλον μία σπιθαμὴ εἶναι καὶ σὰν αὐξήσει
μέσα στὴν θήκην του αὐτὸ νὰ σκάσῃ σὰν ἀρχίσῃ,
μαζώνουν τὰ φυκάρια τὰ ἔχουν φυλαγμένα
καὶ παίρνουν ἀπὸ τὸν καρπὸν καὶ βάνουν εἰς καθένα
ἐκεῖνα τὰ τῶν θηλυκῶν, ἀφ' οὗ πρέπει νὰ σχίσουν
μὲ ἐπιτηδειότητα, χωρὶς νὰ τὸ κεντήσουν
μὲ τὸ μαχαίρι λίγον τί, ἔπειτα τὸ πασσίσουν
ἀπὸ τὴν σκόνην σταφυλῆς κόκκους τινὲς ἀφήσουν
ἀπὸ τοὺς τοῦ ἀρσενικοῦ ἐπάνω στὸ σταφύλι
τὸ θηλυκόν, ὅπερ πρωΐ βάνουσι καὶ τὸ δείλι.[54]
Σ' ὅσας δὲν βάνουν ἀπ' αὐτό, ἐκεῖναι δὲν καρποῦσι,
δὲν δένουσι σταφύλια, πίπτουσι, δὲν βαστοῦσι.
Καὶ ἂν βαστάξωσι τινά, αὐτὰ δὲν ὡριμάζουν,

54. Στον στίχο αυτό, όπως και τον στίχο 760 υποδεικνύεται ως κατάλληλος χρόνος η πρωϊνή ώρα ή η βραδινή, όπου υπάρχει δροσιά και κολλάει πιο εύκολα η γύρη πάνω στο στίγμα του ύπερου.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 117

σὰν πέτρες γίνονται ξηρά, τ' ἄρρενα ὁμοιάζουν.
(στ. 737-764)[55]

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Thomas Mann στο έργο του *«Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού: Ο Ιωσήφ στην Αίγυπτο»*[56] αναφέρει αρκετές λεπτομέρειες για τη φοινικιά. Ο συγγραφέας δεν περιορίσθηκε απλά να παρουσιάσει μερικά ίδια χαρακτηριστικά –φυσική και τεχνητή γονιμοποίηση– που απαντούν στα προηγούμενα κείμενα, αλλά προσπάθησε και μάλιστα με επιτυχία να δώσει πληροφορίες για το αγαπητό δένδρο των Αράβων τον φοίνικα. Συγκεκριμένα, το νυφικό πέπλο της μητέρας του Ιωσήφ απεικόνιζε ένα ιερό δένδρο με δύο γενειοφόρους αγγέλους που το άγγιζαν με το κουκουνάρι του αρσενικού άνθους για να το γονιμοποιήσουν. Αυτή τη δουλειά έταξε η μοίρα του να κάνει ο Ιωσήφ, δηλαδή να ασχοληθεί με την τεχνητή γονιμοποίηση.

Ακολουθεί η διάκριση του αρσενικού (φέρει άνθη με στήμονες) και του θηλυκού (φέρει άνθη με στύλο και στίγμα) φοίνικα. Επισημαίνεται ο φυσικός και ο τεχνητός τρόπος της γονιμοποίησής τους. Ο πρώτος γίνεται με τον αέρα και ο δεύτερος με την ανθρώπινη παρέμβαση. Ο άνθρωπος μεταφέρει με τα χέρια του άνθη ενός αρσενικού και τα τοποθετεί στα άνθη του θηλυκού. Τονίζεται η απαραίτητη ύπαρξη του αρσενικού φοίνικα για κάθε τριάντα φοινικιές. Επιπλέον ο έμπειρος κηπουρός για τον πολλαπλασιασμό των φοινίκων φυτεύει παραφυάδες και όχι κουκούτσια του φοίνικα για να είναι σίγουρος ότι καλλιεργεί ένα θηλυκό ή αρσενικό δένδρο:

«Εδῶ λοιπὸν βρῆκε ἀπασχόληση ὁ γιὸς τοῦ Ιακώβ, ἡ ὁποία τοῦ θύμιζε μὲ ἕναν στοχαστικὸ καὶ ἐπώδυνο τρόπο τὴν ἀκριβῆ καὶ τρομακτικὰ χαμένη περιουσία ποὺ κατεῖχε στὴν προηγούμενη ζωή του: τὸ πέπλο, τὸν ποικίλο χιτώνα, τὸ κετονὲτ πασὶμ τῆς μητέρας του, ποὺ εἶχε γίνει δικό του. Ἀνάμεσα στὶς κεντητὲς εἰκόνες του ὑπῆρχε μία ποὺ τὴν εἶχε προσέξει ἰδιαίτερα ἤδη τὴν πρώτη φορά, στὴ σκηνὴ τοῦ Ιακώβ, ὅταν τὸ νυφικὸ πέπλο γυάλιζε καθὼς κρεμόταν ἀνάμεσα στὰ χέρια τοῦ πατέρα του: παρίστανε ἕνα ἱερὸ δένδρο μὲ δύο γενειοφόρους ἀγγέλους ἀντικριστοὺς δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ποὺ τὸ ἄγγιζαν μὲ τὸ κουκουνάρι τοῦ ἀρσενικοῦ ἄνθους γιὰ νὰ τὸ γονιμοποιήσουν. Δουλειὰ τοῦ Ιωσὴφ ἦταν τώρα αὐτὸ ποὺ ἔκαναν ἐκεῖνα τὰ δημιουργικὰ πνεύματα. Ο φοίνικας εἶναι ἕνα δίοικο δέντρο καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς γύρης ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν ἄνθη μὲ στύλο καὶ στίγμα, ἀλλὰ μόνον ἄνθη μὲ στήμονες, στὰ

55. Βλ. Καλλίνικου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τα κατά και μετά την εξορίαν επισυμβάντα και έμμετροι επιστολαί*, ό.π., σ. 103-104.

56. Βλ. Thomas Mann, *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού: Ο Ιωσήφ στην Αίγυπτο*. Μετάφραση – Σημειώσεις: Λευτέρης Αναγνώστου, τόμ. 3, Αθήνα 2005.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 118

καρποφόρα δένδρα εἶναι ὑπόθεση τοῦ ἀέρα. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἀνέκαθεν τοῦ ἀφαιροῦσε συχνὰ αὐτὴ τὴν ἁρμοδιότητα καὶ ἔκανε τεχνητὴ γονιμοποίηση φέρνοντας μὲ τὰ χέρια του τὰ κομμένα ἀνθοφόρα μέρη ἑνὸς μὴ καρποφόρου δένδρου σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν καρποφόρων γιὰ νὰ γονιμοποιηθοῦν. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἔκαναν τὰ καλὰ πνεύματα στὸ ἱερὸ δένδρο τοῦ πέπλου, αὐτὸ ἔπρεπε νὰ κάνει τώρα καὶ ὁ Ιωσήφ. Αὐτὴ τὴν ἐντολὴ τοῦ ἔδωσε ὁ Καψοκοίλης, ὁ γιὸς τοῦ Ντεντί, ἀρχικηπουρὸς τοῦ Ποτιφάρ.

Τοῦ τὴν ἀνέθεσε λόγω τῆς νεότητάς του καὶ τῆς εὐλυγισίας ποὺ τὴ συνοδεύει. Εἶναι κουραστικὸ καὶ ἡ ἀναρρίχηση ἀπαιτεῖ θάρρος καὶ μηδενικὴ ἐπιρρέπεια πρὸς τὸν ἴλιγγο, γιὰ νὰ ἀναλάβει κανεὶς τὸ ἔργο τοῦ ἀνέμου. Μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἰδιαίτερου σχοινιοῦ, ἐνισχυμένου μὲ ἕνα μαλακὸ ἐπίστρωμα, περασμένου γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ φοίνικα, ὁ ἄνθρωπος, ἐφοδιασμένος μὲ ἕνα ξύλινο δοχεῖο ἢ καλαθάκι καὶ χρησιμοποιώντας ξερὰ ὑπολείμματα κομμένων φύλλων ἢ ἄλλες προεξοχὲς καὶ στηρίγματα ποὺ τοῦ προσφέρει ὁ φολιδωτὸς κορμός, πρέπει νὰ ἀνεβεῖ στὴν κορφὴ τοῦ γυρεοφόρου δέντρου, ρίχνοντας κάθε φορά, μὲ τὴν κίνηση ἑνὸς ἁμαξᾶ ποὺ ἀφήνει χαλαρὰ τὰ χαλινάρια, τὸ σκοινὶ καὶ ἀπὸ τὶς δύο μεριὲς τόσο ψηλὰ ὅσο ἀναρριχήθηκε, καί, ὅταν φτάσει στὴν κορφή, νὰ κόψει τὶς φοῦντες καὶ ἀφοῦ τὶς μαζέψει προσεκτικὰ στὸ δοχεῖο νὰ κατεβεῖ πάλι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κατὰ μῆκος τοῦ κορμοῦ τοῦ γυρεοφόρου δέντρου καὶ νὰ ξανανεβεῖ σὲ ἕνα ἄλλο, καὶ αὐτὸ πολλὲς φορές, καὶ ἐκεῖ νὰ βάλει τὶς σπερματοφόρες φοῦντες "καβάλα" στὰ ὠοθηκοφόρα ἢ ἀνθοφόρα μέρη του, γιὰ νὰ γονιμοποιηθοῦν καὶ σύντομα νὰ δέσει ὁ καρπός, οἱ ἀνοιχτοπράσινοι χουρμάδες, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς κόψει καὶ νὰ τοὺς φάει, ἂν καὶ οἱ σωστοὶ καὶ καλοὶ εἶναι μόνον ἐκεῖνοι ποὺ ὡριμάζουν τοὺς καυτοὺς μῆνες Παοφὶ καὶ Αθὺρ [ἢ Αθώρ][57].

Συχνὰ πολλαπλασιάζονται ἀνεξάρτητα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ φύλο - ὄχι μὲ τὴ γύρη καὶ τὴ σύλληψη, ἀλλὰ μὲ καταβολάδες καὶ παραφυάδες ἢ μὲ τὸ φύτευμα κλαδιῶν. Ὁ κηπουρὸς φυτεύει ἀποφυάδες καὶ ὄχι κουκούτσια τοῦ φοίνικα, γιὰ νὰ ξέρει ἂν καλλιεργεῖ ἕναν καρποφόρο ἢ ἕναν ἄγαμο[58].

Ανακεφαλαιώνοντας συμπεραίνεται ότι ο Νασίφ Νταχντάλ, όπως πραγματεύεται το θέμα της προέλευσης των στίχων του μυθιστορήματος «Λίβιστρος και Ροδάμνη», αβίαστα καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα τα οποία

57. Βλ. Thomas Mann, *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού*, τόμ. 3, ό.π., σ. 294-295.
58. Βλ. Thomas Mann, *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού*, τόμ. 3, ό.π., σ. 308-309.

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 119

δεν είναι αναντίρρητα. Με την ανεύρεση του αραβικού κειμένου, σύμφωνα με την άποψή του, ως πηγής ή ως μοναδικού κειμένου, που περιέχει την ιστορία της φοινικιάς, έχει κανείς την εντύπωση ότι η ιστορία είναι ανατολικής προέλευσης. Η οποιαδήποτε υπόδειξη της ταύτισης των πηγών αρκετών μεταβυζαντινών μυθιστορημάτων θεωρείται πάντα αβέβαιη υπόθεση. Μόνο η σύγκριση ιστοριών-μύθων όχι μόνο μεταξύ δύο λογοτεχνιών (όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Νασίφ Νταχντάλ μεταξύ Ελληνικής και Αραβικής) αλλά περισσοτέρων θα μπορούσε να προσφέρει περισσότερα αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία θα αναιρούσαν τις αδύναμες απόψεις εκείνων που υποστηρίζουν τη δυτική ή ανατολική πηγή και όχι κάποια ενδιάμεση.

Οι αναφορές μου σε άλλους συγγραφείς, Έλληνες και Λατίνους, επιβεβαιώνουν πως το θέμα ήταν γνωστό και δεν απαντά αποκλειστικά στην αραβική λογοτεχνία. Ακόμα και τώρα είναι δύσκολο να προσδιορισθεί το πρωτότυπο της ιστορίας της φοινικιάς, όταν μάλιστα οι συγγραφείς παρουσιάζουν αυτήν, όπως ήδη έχει αναφερθεί, με διαφορετικό τρόπο. Αυτό το οποίο μπορεί να ισχυρισθεί κάποιος με βεβαιότητα είναι ότι η ιστορία της φοινικιάς ανήκει σε ένα κύκλο διηγήσεων που απλώνεται τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση.

Επιπλέον αξίζει να σημειωθεί ότι η αφήγηση της ιστορίας της φοινικιάς είναι σωστή, όταν παρουσιάζεται σε ποιητική μορφή, ενώ συχνά είναι λανθασμένη, όταν είναι πεζό κείμενο. Η πιο διαδεδομένη μορφή της ιστορίας είναι η τεχνητή γονιμοποίηση και στην περίπτωση αυτή ο γεωργός τη λύπη της ερωτευμένης φοινικιάς την αντιμετωπίζει κόβοντας ένα κλαδί (ανθισμένο) από το αρσενικό και το τοποθετεί στο θηλυκό και όχι όταν προβάλλεται η θλίψη του αρσενικού ερωτευμένου φοίνικα στον οποίον ο γεωργός τοποθετεί ένα κομμένο κλαδί από το θηλυκό φοίνικα.

Αν θεωρηθεί ότι την παλαιότερη μορφή της παράδοσης αποδίδουν οι συγγραφείς, οι οποίοι αναφέρονται μόνο στο γεγονός της ένωσης των φοινίκων, οι άλλες θα πρέπει να θεωρούνται λαϊκότερες μορφές της ιστορίας. Τις παραδόσεις της φοινικιάς ανάλογα με τον τρόπο της επικονίασής της θα μπορούσαμε να τις χωρίσουμε σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα (φυσική επικονίαση), η οποία παρουσιάζει τη μεγαλύτερη διάδοση, έχει ως θέμα την ένωση του θηλυκού φοίνικα με τον αρσενικό, ενώ στη δεύτερη ομάδα(τεχνητή επικονίαση) είναι δύσκολο να συναντήσουμε αρκετές καταγραφές που να συνδυάζουν τον έρωτα της φοινικιάς και την αντιμετώπισή της μέσα στο πλαίσιο μιας ερωτικής ή μη διήγησης. Η ορθότητα της αντιμετώπισης της ασθένειας της φοινικιάς, όπως παρουσιάζεται στο κείμενο του Μεγάλου Βασιλείου και του Florentini, είναι η σωστή που ακολουθεί κάθε γεωργός, αν και ο καθένας δρα με ένα διαφορετικό τρόπο. Και στα δύο κείμενα δεν αλλάζει ο σκοπός της διήγησης είτε χρησιμοποιείται ως παράδειγμα της παντοδυναμίας του έρωτα είτε αναφέρεται ως ιστορία γεωπονικού χαρακτήρα, όπου υποδηλώνεται ταυ-

06 ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 120

τόχρονα ο τεχνητός τρόπος επικονίασης των θηλυκών φοινίκων. Ίσως στον Αχιλλέα Τάτιο η μεταλλαγή της ιστορίας να οφείλεται είτε σε παρέμβαση του συγγραφέα, προσπαθώντας να παρουσιάσει την αμοιβαία έλξη των δύο φύλων είτε σε άγνοια μιας αναλυτικής εξιστόρησης.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 121

ΜΑΡΚΟΣ Φ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΧΙΟΝΑΤΟ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Το 1965 το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο Μέλπως Μερλιέ μ' έστειλε στο νομό Καστοριάς με τον συνάδελφο Γιάννη Άννινο για να συλλέξουμε μουσικό υλικό από την περιοχή. Η αποστολή διάρκεσε 11 μέρες, από τις 22 Αυγούστου ως την 1η Σεπτεμβρίου. Οι ηχογραφήσεις έγιναν με το ελβετικό μαγνητόφωνο Nagra. Είχε μόλις αποκτηθεί από το ΜΛΑ και ήταν το καλύτερο του είδους με τα δεδομένα της εποχής εκείνης. Τα 211 τραγούδια που ηχογραφήθηκαν τότε προέρχονταν από τα χωριά Βογατσικό, Γέρμα, Επταχώρι, Κωσταράζι, Λέχοβο, Χιονάτο και την ίδια την πόλη της Καστοριάς. Η εργασία μας διευκολύνθηκε ποικιλοτρόπως από την Νομαρχία επικεφαλής της οποίας ήταν τότε ο κ. Μαζαράκης-Αινιάν.

Στα χρόνια που ακολούθησαν κυκλοφόρησαν σε Cd επιλογές από τα τραγούδια από το Κωσταράζι (1992) και το Βογατσικό (2006). Φιλοδοξία του ΜΛΑ είναι να εκδώσει και το υπόλοιπο υλικό όταν βρεθούν τα απαραίτητα κονδύλια. Εδώ θα ασχοληθώ με τα 18 τραγούδια που μαζέψαμε στο Χιονάτο στις 27/8/1965.

Μέχρι το 1924 το Χιονάτο ήταν Τουρκοχώρι κι ονομαζόταν Γκέρλενη ή Γκέρλιανη. Βρίσκεται στο δυτικό άκρο του νομού Καστοριάς, 31χλμ ΝΔ της Καστοριάς σε υψόμετρο 960 μ. κοντά στα σύνορα με την Αλβανία. Το 1965 είχε γύρω στους 200 κατοίκους, τους διπλάσιους απ' όσους σήμερα. Ήταν σχεδόν όλοι πρόσφυγες από το Χαβουτσί της περιφέρειας Πανόρμου Βιθυνίας. Εκδιώχθηκαν από τα πατρογονικά τους εδάφη στις 24 Αυγούστου του 1922. «Φύγαμε μ' ένα μεγάλο βαπόρι το "Πλαταιαί" που μας το έστειλε ο Βενιζέλος» θυμάται μια πληροφορήτρια. Το βαπόρι, αφού πήρε κι άλλους πρόσφυγες από την ίδια περιοχή, κι αφού πέρασε απ' την Αλεξανδρούπολη και Θεσσαλονίκη, κατηφόρισε προς τον Ισθμό της Κορίνθου. Και δύο μήνες μετά την αναχώρηση του έφτασε στο Αίγιο όπου οι επιβάτες του βρήκαν εύκολα δουλειά στη σταφίδα. Όμως μετά από ενάμιση χρόνο ξεσηκώθηκαν να πάνε στη Μακεδονία. Ο Θανάσης Κωστάκης στο βιβλίο του «Βάτικα και Χαβουτσί. Τα Τσακωνοχώρια της Προποντίδας (1979)», αφού διερωτηθεί γιατί οι εν λόγω πρόσφυγες θέλησαν να φύγουν από ένα μέρος όπου είχαν βρει

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 122

καλή δουλειά, θεωρεί ως πιθανότερο λόγο την επιθυμία τους να δουλεύουν σε χωράφια που να είναι δικά τους για να μην έχουν κανέναν πάνω απ' το κεφάλι τους. Στην ανεύρεση του τόπου που αναζητούσαν, η κυβέρνηση τους πρότεινε τα Σέρβια και τη Γκέρλιανη που θα μετονομαζόταν το 1928 σε Χιονάτο. Εκεί εγκαταστάθηκαν οι Χαβουτσιώτες και στα Σέρβια οι Βατικιώτες. Τόσο οι μεν όσο και οι δε στη Μ. Ασία έμεναν σε κοντινά χωριά και είχαν το πρόσθετο κοινό ότι κατάγονταν από την Τσακωνιά, δηλαδή την Κυνουρία της Δ. Πελοποννήσου, απ' όπου μετανάστευσαν μάλλον προς τα τέλη του 18ου αιώνα. Η λέξη «Χαβουτσί» προέρχεται από το τουρκικό «havus» που σημαίνει λάκκος καθώς το χωριό ήταν κρυμμένο σ' ένα βαθούλωμα της γης.

Το Χαβουτσί είχε δυο γειτονιές, την Κάτω (κοντά στη ρεματιά) και την Πάνω (στη βάση της πλαγιάς του βουνού Κακάρες). Εκεί βρισκόταν η πλατεία του Αγίου Νικολάου όπου χόρευαν οι νεότεροι στις μεγάλες γιορτές (Πάσχα - Χριστούγεννα - Απόκριες). Ο Άγιος Νικόλαος ήταν η μοναδική εκκλησία του χωριού. Του Χιονάτου η εκκλησία είναι και αυτή αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο, αλλά το ετήσιο πανηγύρι γίνεται έξω απ' το χωριό στο προαύλιο του ναϋδρίου των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Τα παιδιά στο Χιονάτο, όταν έρθει ο καιρός να μάθουν γράμματα, οι γονείς τους τα στέλνουν στην κοντινή Διποταμία που είναι η έδρα του Δήμου Ακριτών στον οποίο ανήκει το Χιονάτο. Παλιά το Χιονάτο είχε δικό του σχολείο που τώρα έχει μεταβληθεί σε ξενώνα. Οι τελευταίοι κάτοικοι από το Χαβουτσί και τα Βάτικα μιλούσαν ελληνικά και τούρκικα. Είχαν ξεχάσει την Τσακώνικη διάλεκτο που όμως ευδοκιμούσε ως τις αρχές του 20ού αιώνα. Τα Τσακώνικα τα μάθαιναν παλιά και όσοι ξένοι τύχαινε να εγκατασταθούν σ' αυτά τα μέρη.

Η επίσκεψη μας στο Χιονάτο έγινε απόγευμα και προλάβαμε να ηχογραφήσουμε 18 τραγούδια από δύο γυναίκες, τρεις άνδρες και μια μικρή χορωδία. Στη συγκομιδή μας περιλαμβάνονταν 7 τραγούδια χορευτικά, 2 επιτραπέζια, 2 γαμήλια, ένα τούρκικο νανούρισμα και 6 τελετουργικά. Δηλαδή η Περπερούνα (επίκληση προς τον ουρανό να στείλει βροχή), τρία κάλαντα και δυο μεγαλοβδομαδιάτικοι θρήνοι. Στα χορευτικά συνυπολογίζω κι ένα τούρκικο καρσιλαμά το «Αμάν ντερμεντζί» (δηλαδή Αμάν μυλωνά) (αρ. 17). Τα περισσότερα χορευτικά οι ντόπιοι τα χαρακτήρισαν αποκριάτικα Συρτά, καρσιλαμάδες ή χασάπικα. Μόνο δύο από τα χορευτικά (αρ. 1, αρ. 2) ήταν παραλογές σε 15σύλλαβο ανομοιοκατάληκτο στίχο. Από τα άλλα το ένα ήταν ο πανάρχαιος Δίπατος (αποκριάτικος κι αυτός) χορός «Το περιβολάκι» (αρ. 9) που απαρτίζεται από 6σύλλαβους στίχους, ενώ στα άλλα τρία έχουμε ομοιοκατάληκτα 8σύλλαβα (αρ. 10), ομοιοκατάληκτα 13σύλλαβα δίστιχα (αρ. 3) ή τρίστιχα (αρ. 4). Τα γαμήλια χρησιμοποιούν το μεν πρώτο (αρ. 7) τον κοινό 15σύλλαβο, το δε δεύτερο (αρ. 8) τον αντίστοιχο τροχαϊκό. Ο 13σύλλαβος χρησιμοποιείται μια φορά ακόμα από το επιτραπέζιο της Ξενι-

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 123

τειάς «Φεύγω μάνα μου φεύγω» (αρ. 5). Ενώ ο 15σύλλαβος εμφανίζεται σε όλα τα κάλαντα (αρ.12-14) και τους μεγαλοβδομαδιάτικους θρήνους (αρ. 15-16). Η Περπερούνα βασίζεται σε πέντε επτασύλλαβους στίχους ενώ το πρώτο από τα τρία μέρη των Καλάντων των Φώτων (αρ. 14) ακολουθεί το 10σύλλαβο στίχο με τομή στην 6η συλλαβή. Ο τύπος αυτός προέρχεται από τη βυζαντινή υμνογραφία.

Όπως στα περισσότερα δημοτικά τραγούδια έτσι κι εδώ οι μελωδίες ολοκληρώνονται στο τέλος του πρώτου ή δεύτερου στίχου και στη συνέχεια επαναλαμβάνονται με μικροπαραλλαγές. Ο πιο σπάνιος κι ίσως ο πιο αρχαίος τύπος στροφής είναι ο «τριημίστιχος», όπου η μελωδία αγκαλιάζει τρία αντί από τα συνηθισμένα δύο ή τέσσερα ημιστίχια. Αυτό παρατηρείται εδώ μόνο στο χορευτικό τραγούδι (αρ. 1) για τον κολυμβητή που πνίγηκε στην προσπάθεια του να κερδίσει την καρδιά της βασιλοπούλας (‘Νας Κωνσταντής καυχήστηκε). Αυτό μαζί με της «Αδικοθανατισμένης» (αρ. 2) και το «Περιβολάκι» (αρ. 9) είναι ίσως τα παλιότερα απ’ τα χορευτικά τραγούδια αυτού του συνόλου. Αρχαίες θα πρέπει να είναι και οι μελωδίες της Περπερούνας (αρ. 11) και των Καλάντων (αρ. 12-14). Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι το καθένα από τα τρία μέρη των Καλάντων των Φώτων έχει τη δική του μελωδία. Στον πρώτο εκθέτεται το ιστορικό της γιορτής σε στίχους δεκασύλλαβους. Το δεύτερο και το τρίτο μέρος αποτελούνται από δεκαπεντασύλλαβα στιχάκια που πρώτα εκφράζουν το γενικό έπαινο του σπιτιού και μετά ακολουθούν άλλη μελωδία και επαινούν το κάθε μέλος της οικογένειας ξεχωριστά.

Τα δύο «παραπονιάρικα» τραγούδια της συλλογής (αρ. 5, αρ. 6) χαρακτηρίστηκαν από τους ντόπιους ως «επιτραπέζια». Του αρ. 6 η μελωδία είναι μετρικά ελεύθερη και του αρ. 5 ακολουθεί το μέτρο των 7/8. Από τα υπόλοιπα έρρυθμα, 9 ακολουθούν κοινά δίσημα ή τετράσημα μέτρα, 4 σύνθετα μέτρα όπως 7/8 ή 9/8, οι δύο θρήνοι της Μ. Παρασκευής το 3/4, ενώ το «Περιβολάκι» ενσωματώνει δύο μέτρα, ένα τετράσημο και ένα τρίσημο. Οι τρόποι είναι όλοι διατονικοί. Επικρατεί ο τρόπος του ρε και ακολουθούν σε μεγάλη απόσταση οι τρόποι των ντο, μι και φα. Εντύπωση κάνει η παντελής απουσία απ’ τα ελληνικά τραγούδια έστω κι ενός παραδείγματος στο χρωματικό γένος, αν και μια από τις μελωδίες στον τρόπο του ρε παρουσιάζει συχνά ως πέμπτη βαθμίδα αντί από το φυσικό λα, το λα ύφεση που όμως μόνο μια φορά προχωράει πιο πάνω για να σχηματίσει τριημιτόνιο. Απ’ τα δυο τούρκικα τραγούδια ο καρσιλαμάς ακολουθεί τον τρόπο του ρε ενώ το μοιρολόγι- νανούρισμα ξεκινάει στο χρωματικό γένος και μετά τη μέση το γυρίζει στο διατονικό τρόπο του μι.

Δυο λόγια τώρα για το Δίπατο αποκριάτικο χορό (αρ. 9) τον λεγόμενο «Περιβολάκι». Όπως ξέρουμε από τον Τεντ Πετρίδη (βλ. βιβλιογραφία): «ο χορευτικός όρος δίπατος χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα χορό, όπου οι χορευτές είναι τοποθετημένοι σε δυο διαζώματα. Αποτελείται δηλαδή ο δίπατος χορός από δυο χωριστούς ομόκεντρους κλειστούς κύκλους χορευτών που συνήθως είναι

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 124

πιασμένοι από τον ώμο. Ο ένας κύκλος των χορευτών είναι πάνω από τον άλλο. Οι άνδρες του δεύτερου διαζώματος στέκονται στα κενά ανάμεσα και πάνω στους άνδρες του κάτω διαζώματος έτσι ώστε τα δεξιά τους πόδια να πατούν στους αριστερούς ώμους των ανδρών που είναι κάτω δεξιά και τα αριστερά τους πόδια να πατούν στους δεξιούς ώμους των ανδρών που είναι κάτω αριστερά». Για ν' ανέβουν οι του άνω διαζώματος, οι του κάτω συνήθως γονατίζουν. Ο Δίπατος κινούνταν κυκλικά με αργά βήματα προς τα δεξιά. Οι έρευνες του Τεντ Πετρίδη αποκάλυψαν ότι χορευόταν σε πολλά μέρη της Ελλάδας μεταξύ ντόπιων και προσφύγων και σε πολλές περιοχές εκτός Ελλάδος όπως στη Γεωργία, Τουρκία, Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο και Πορτογαλία. Εδώ έχει παύσει να χορεύεται από τα χρόνια του μεσοπολέμου. Παντού ήταν ανδρικός χορός που χορευόταν κυρίως την Πρωτοχρονιά ή στις Απόκριες ή αμέσως μετά το Πάσχα. Τον τραγουδούσαν οι ίδιοι χορευτές χωρίς συνοδεία οργάνων. Μόνο οι Πόντιοι της Νικόπολης τον χόρευαν χωρίς τραγούδι με συνοδεία οργάνων.

Στο Χιονάτο λένε τα εξής λόγια:

Το περιβολάκι του παπά τ' αμπέλι
ποιος να το γυρίσει, να το τριγυρίσει
να 'βρει πόρτα να 'μπει, που τρυγάν σταφύλια
που τρυγάν σταφύλια, κόκκινα και μαύρα
κόκκινα και μαύρα, άσπρα και μουσκάτα

Όπως παρατηρεί ο Τεντ Πετρίδης «το τραγούδι θυμίζει την ιστορία του κήπου της Δημιουργίας (Εδέμ) και του Παραδείσου, την πόρτα του οποίου είναι δύσκολο να βρεις. Η λέξη παπάς είναι μάλλον αλληγορική και συμβολίζει τον Θεό-Δημιουργό. Έτσι τα σταφύλια του κήπου θα πρέπει να ήταν αυτά που θα 'βγαζαν το κρασί της αθανασίας, δηλαδή το νέκταρ των θεών. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το ρόλο που 'παιζε το κρασί στην αρχαία ελληνική θρησκεία και που παίζει τώρα στην Νεοελληνική Εκκλησία. Εκείνο που ενισχύει την ιδέα πως ο κήπος του τραγουδιού είναι ο κήπος της αθανασίας, δηλαδή ο Παράδεισος, είναι το γεγονός ότι χορεύεται πριν από την περίοδο των καθαρμών και της νηστείας σαν προετοιμασία για την Ανάσταση».

Τελειώνω με λίγες παρατηρήσεις για τη γενεαλογία της μουσικής των τραγουδιών του Χιονάτου γιατί η ποίηση τους είναι λίγο-πολύ γνωστή στα ΒΔ παράλια της Μ. Ασίας ή και πανελλήνια. Ίσως μόνο το «Περιβολάκι» (αρ. 9) χρησιμοποιεί άγνωστη από αλλού μελωδία, αν και φαίνονται καθαρά οι καταβολές της απ' το βυζαντινό μέλος. Ιδιαίτερη είναι και η μόνη μετρικά ελεύθερη μελωδία (αρ. 6) που κάποιος γνωστός μου δήλωσε ότι του θυμίζει μια Ναπολιτάνικη καντσονέτα, χωρίς όμως να μπορέσει να μου δώσει άλλα πιο συγκεκριμένα στοιχεία. Οι υπόλοι-

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 125

πες μελωδίες, ανήκουν στο ρεπερτόριο του τελευταίου ελληνισμού της Μ. Ασίας, κι ειδικότερα της περιοχής Πανόρμου και Κυζίκου (σ' ένα απ' αυτά τα τραγούδια αναφέρεται το νησί της Προποντίδας Μαρμαράς), αφού χρησιμοποιούν οπωσδήποτε τυπικά μοτίβα του κυρίως κορμού της δημοτικής μας μουσικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αδαμαντίδου Ν., *Χηλή αξέχαστη πατρίδα*, Νέο Ηράκλειο Αττικής, 1973.

Δραγούμης Μ. 2008 *Αιγίνης Μουσική Περιήγησις*, Αθήνα, Φίλοι Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου.

—— 2009 *Η παραδοσιακή μας μουσική*, τ. 2, Αθήνα Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

Κατζαφέρης Ε., *Απολλωνιάς από της ιδρύσεώς της*, Θεσσαλονίκη 1989.

Κωστάκης Θ., *Βάτικα και Χαβουτσί, Τα Τσακωνοχώρια της Προποντίδας*, Αθήνα 1979.

Μακρής Ι., Λαογραφικά Αρτάκης, *Μικρασιατικά Χρονικά Ζ΄* , Αθήνα 1957.

Μπόγκας Ε.Α., *Η Μηχανιώνα της Κυζίκου*, Αθήνα 1964.

Παχτίκος Γ., *260 Ελληνικά Άσματα*, Αθήναι 1905.

Πετρίδης Θ., «Ο Δίπατος χορός», *Πρακτικά Γ΄ Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ 1979.

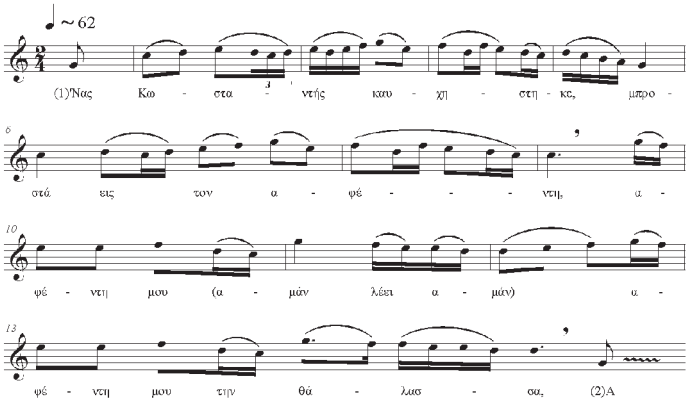
Πιστικίδης Θ., *Τρίγλια Βιθυνίας*, Ραφήνα 1983.

Σγουρίδης Γ.Α., *Η Πέραμος της Κυζίκου*, Αθήνα 1968.
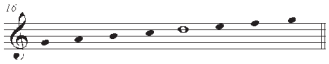
Χονδρονίκης Γ., *Πέργαμος 1300 π.Χ. - 1922 μ.Χ.*, Μυτιλήνη 1929.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 126

1 Παραλογή του κολυμβητή, Συρτός αποκριάτικος

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 127

1. 'Νας Κωσταντής καυχήστηκε – Ζηνοβία Τριγούτη / Άννα Σκετέρη(1)
«Αποκριάτικο Χορευτικό»

'Νας Κωσταντής καυχήστηκε μπροστά εις τον αφέντη
- «Αφέντη μου τη θάλασσα στεριά θα την περάσω»
- «Κι αν την περάσεις Κωσταντή γαμπρό θελ᾽ να σε κάνω.
Θέλεις τη θυγατέρα μου θέλεις την αδελφή μου
Όπου γεννήθηκε Λαμπρή όξω στο φεγγαράκι
Κ᾽ έλαμψε γης και τα βουνά τα δεκαοκτώ καστέλια;»
Κι ο Κωσταντής σων τ᾽ άκουσε πολύ του κακοφάν᾽ κε
Πιάνει και ξεγυμνώνεται και πάφτει να κ᾽λυμπήσει
- «Θάλασσα πικροθάλασσα και πικροκυματούσα
Όλοι σε λένε θάλασσα κι εγώ σε λεγ᾽ ανθούσα
Πολλές φορές επέρασα με γέλια με τραγούδια
Και τώρα που᾽ χω στοίχημα τώρα να μη με πινήγεις»
(ν) Εφούσκωσε η θάλασσα κι ο Κωσταντής πινήκε
Και᾽ κει που πινήκε ο Κωσταντής πύργος να θεμελιώσει
Πύργος και σιδηρόπυργος μολυβοσκεπασμένος
Κι η κόρη που τον έταξαν και κείνη πάνω τρέχει.
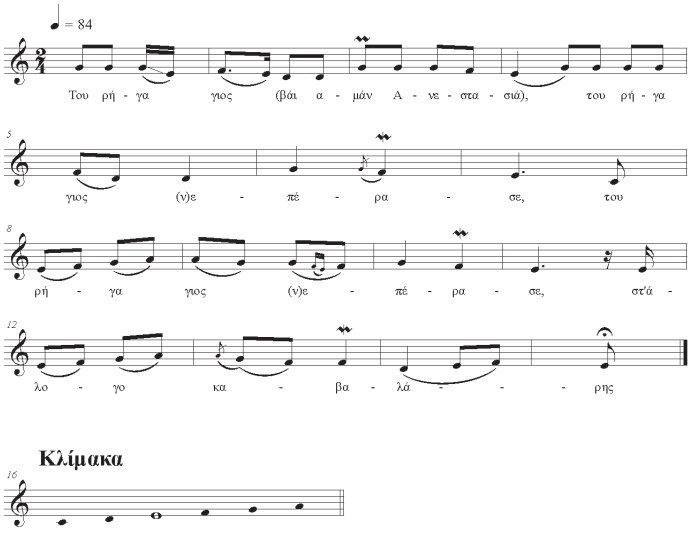
πινίγεις, πινήκε = πνίγεις, πνίγηκε

Σχόλιο: Στίχοι πολιτικοί. Στροφή τριημίστιχη.
Τρόπος του ντο ως το 8ο μέτρο και το υπόλοιπο στον τρόπο του ρε.
Κατανομή των μέτρων κατά φράση: 4+4+3+3.
Σκοπός με πλατειά διάδοση στην Μ. Ασία και Ελλάδα. Π.χ. Παχτίκος σ. 3 – 4.

(1) Οι 5 τραγουδιστές που ηχογραφήθηκαν στο Χιονάτο είχαν ηλικία ανάμεσα στα 50 και τα 65. Η Ζηνοβία Τριγούτη που ήταν η μικρότερη, όταν έφυγε απ᾽ τη Μ. Ασία το 1922 ήταν περίπου 8 χρονών

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 128

2 Παραλογή της αδικοσκοτωμένης, Συρτός

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 129

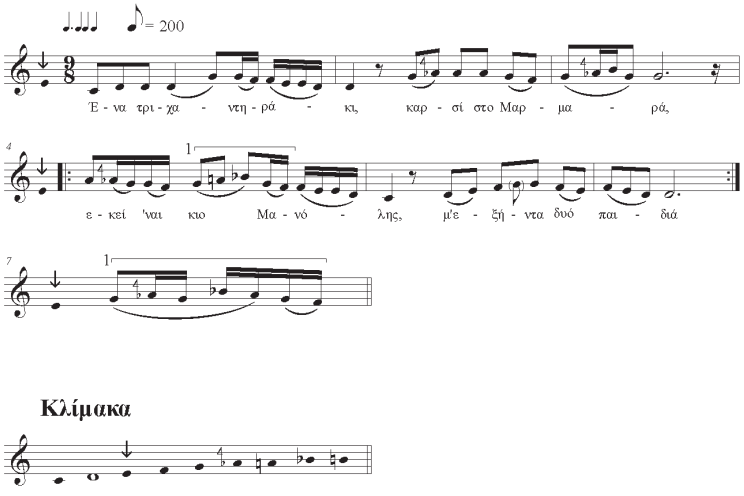
2. Του Ρήγα γιος – Φίλιππος Χαρίδης
Συρτός

Του Ρήγα γιος (ν) επέρασε στ᾽ άλογο καβαλάρης
Τ᾽ άλογο κοντοκράτησε την κόρη να μιλήσει
- «Καλημέρα σου λυγερή καλώς τα πολεμάεις»
- « Σ᾽ έχω γραμμένον στο πανί πλεγμένον παν᾽ στο χτένι
Και μέσα στα μιτάρια μου σ᾽ έχω περιπλεγμένον»
Κι η μάνα της τη βίγκλαε από το παραθύρι
- « Αν δε σε κάμω λυγερή κι αν δε το πω στ᾽ αδέρφια σ᾽»
Το βράδυ που μαζεύτηκαν τρεις αδερφοί στο σπίτι
Πώς πέσαν σε κουβεντολόι για τις ξανθομαλλούσες
- « Για στέκα – στέκα Κωσταντή και μη πολυλογιέσαι
Μιαν αδελφή την είχατε κι αυτή ᾽ναι πλανεμένη»
- « Μάνα μου ποιος τη πλάνεψε την έχει πλανεμένη;»
- «Του Ρήγα γιος την πλάνεψε και είναι πλανεμένη»
Ένας την πιάνει απ᾽ τα μαλλιά κι άλλος από το χέρι
Και ο τρίτος ο μικρότερος χτυπά με το μαχαίρι.

Σχόλιο: Στίχοι πολιτικοί.
Στροφή μονόστιχη με εσωτερικό τσάκισμα στην πρώτη φράση.
Τρόπος του μι.
Κατανομή μέτρων κατά φράση: 4+3+4+3.
Για παρόμοιους σκοπούς βλ. Παχτίκος σ. 386 – 7, Δραγούμης 2009 σ. 72.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 130

3 Του Μανόλη. Καρσιλαμάς

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 131

3. Ένα τριχαντηράκι – Δημοσθένης Καραλιώτης
Χορός

Ένα τριχαντηράκι καρσί στο Μαρμαρά
Εκεί 'ναι κι ο Μανόλης μ' εξήνταδυό παιδιά

Μανόλημ' τ' άρματα σου δεν ήταν για φωτιά
Μον' είναι για καμπάνες μεσ' την Αγιά Σοφιά

Δεν το 'λπιζα Μανόλη στα χέρια να πιαστείς
Σ' εξήντα μπισκιτζήδες για να παραδοθείς

Μάναμ' δεν ήταν Τούρκοι δεν ήταν Χριστιανοί
Μον' ήταν μπισκιτζήδες και παλιοβούλγαροι

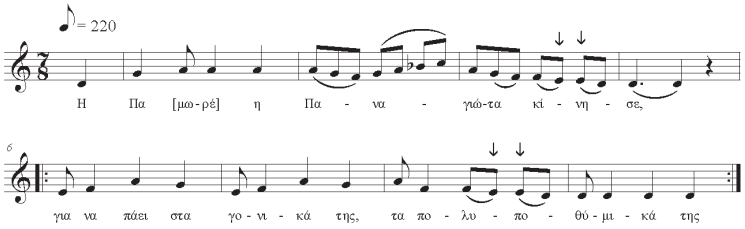
τριχαντήρι = τρεχαντήρι
μπισκιτζής = υλοτόμος

Σχόλιο: Στίχοι 13σύλλαβοι με τομή στην 7η συλλαβή.
Στροφή δίστιχη.
Τρόπος του ρε (χρόα με χαμηλωμένη 5η βαθμίδα).
Κατανομή μέτρων κατά φράση: 1+2+1+2.
Μοτίβα παραδοσιακά.
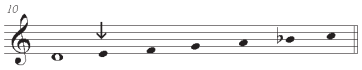
Το πρόσωπο του Μανόλη είναι πιθανόν το ίδιο με τον αρχηγό των φυγόδικων που δρούσε στη Βιθυνία τη δεκαετία 1875 – 1885 (βλ. Κατζαφέρης σ. 55, Κωστάκης σ. 42 – 3, Μακρής σ. 235 – 6 και Πιστικίδης σ. 235 – 8).

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 132

4 Η Παναγιώτα. Συρτός επτάσημος

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 133

4. Η Παναγιώτα – Εμμανουήλ Αρχοντόπουλος Συρτός

Η Παναγιώτα κίνησε
Για να πάει στα γονικά της
Τα πολυποθυμικά της

Στο δρόμο ᾽κει που πήγαινε
Τη σταυρώσαν τρεις Γιαννίτες
Τα σκυλιά Τουρκαρβανίτες

«Για, Παναγιώτα, για φιλί
Για φιλί για μαύρα μάτια
Ή σε κάνουμε κομμάτια»

«Κάλλιο να δω το αίμα μου
Εις τη γης να κοκκινήσει
Παρά Τούρκος να φιλήσει
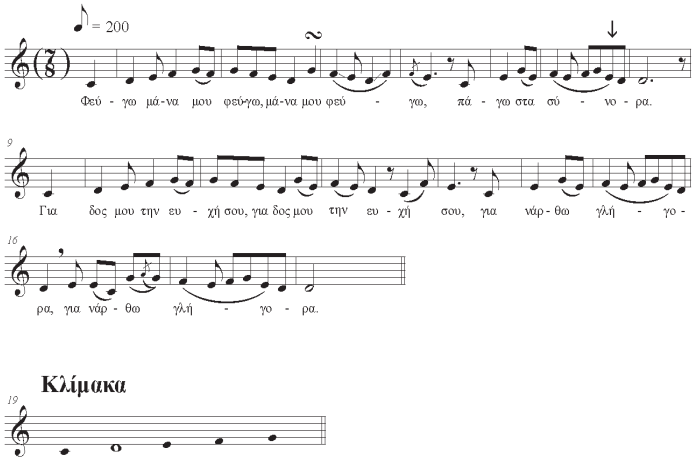
Για ᾽γάλια – 'γάλια σφάξτε με
Ωχ γιατ᾽ είμαι βαρεμένη
Και θα πάγω κολασμένη».

πολυποθυμικά = επιθυμημένα
Γιαννίτες = ίσως Γιαννιώτες

Σχόλιο: Στίχοι οκτασύλλαβοι ιαμβικοί και τροχαϊκοί (1+2).
Στροφή τρίστιχη. Τρόπος του ρε.
Ισομετρικό με δυο μέτρα κατά φράση.
Για παραλλαγή κειμένου βλ. Κατζαφέρης σ. 56, αρ. 8 και Παχτίκος 257.
Ο σκοπός στο Παχτίκος (σ.256) διαφέρει.
Μοτίβα παραδοσιακά.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 134

5 Αποχαιρετισμός στη μάνα. Επιτραπέζιο

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 135

5. Φεύγω μάνα μου φεύγω – Δημοσθένης Καραλιώτης

Επιτραπέζιο

Φεύγω μάνα μου φεύγω πάγω στα σύνορα
Για δος μου την ευχή σου για να ’ρθω γλήγορα

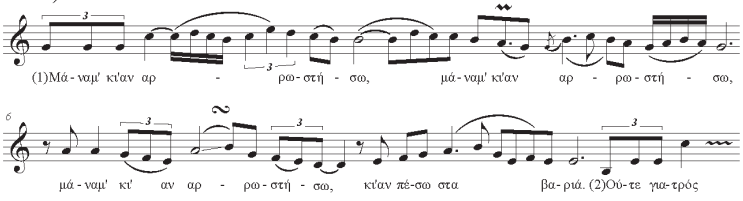
Στον Άγιο Κωσταντίνο δυο – δυο ’νεβαίνανε
Παράκληση διαβάζουν μεταλαβαίνουνε

Σχόλιο: Στίχοι 13σύλλαβοι με τομή στη 7η συλλαβή.
Στροφή δίστιχη με γυρίσματα στο δεύτερο στίχο.
Τρόπος του ρε.
Μορφή: Συνδυασμός δυο άνισου μήκους φράσεων του τύπου Αβ Αββ.
Για παραλλαγή μελωδίας βλ. Δραγούμης 2008, σ. 110.
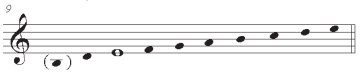
07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 136

6 Κι αν αρρωστήσω. Επιτραπέζιο

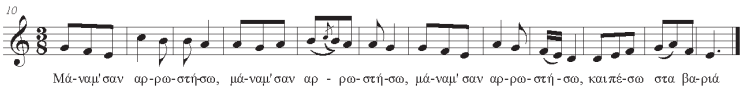
α) **A piacere** (♩~100)

Κλίμακα

β) Απλούστερη εκδοχή από την Πέργαμο (Χονδρονίκης 234)

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 137

6. Μάναμ' κι αν αρρωστήσω – Δημοσθένης Καραλιώτης

Επιτραπέζιο

Μάναμ' κι αν αρρωστήσω κι αν πέσω στα βαριά
Ούτε γιατρός μου γιάνει ούτε στα γιατρικά
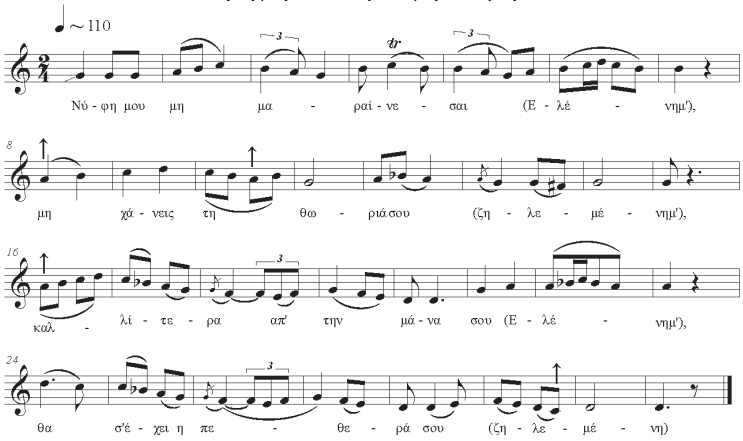
Μάναμ' κι αν αποθάνω δεν θέλω να μου κλαις
Ούτε στο λείψανό μου παράπονα να λες
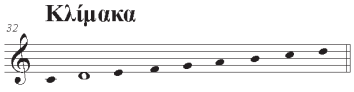
Θέλω να μου περάστε 'π' αυτή τη γειτονιά
Ποχ' έμμορφα κορίτσια κι έχει ξανθά παιδιά

Σχόλιο: Στίχοι 13 σύλλαβοι με τομή στην 7η συλλαβή.
Στροφή μονόστιχη με γυρίσματα.
Τρόπος του μι.
Ελεύθερη απόδοση της μελωδίας 6β πιθανόν ναπολιτάνικης προέλευσης.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 138

7 Παρηγοριά στη νύφη. Γαμήλιο

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 139

7. Νύφη μου μη μαραίνεσαι – Εμμανουήλ Αρχοντόπουλος Γαμήλιο

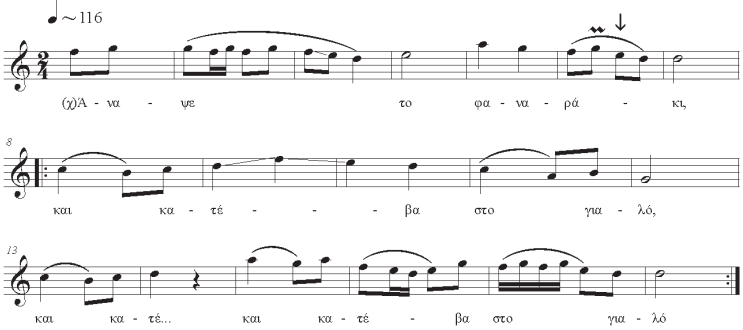
Νύφη μου μη μαραίνεσαι μη χάνεις τη θωριά σου

Καλλίτερ᾽ απ᾽ τη μάνα σου θα σ᾽ έχει η πεθερά σου
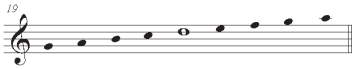
Σχόλιο: Στίχοι πολιτικοί.
Στροφή δίστιχη με εσωτερικά τσακίσματα στο τέλος των φράσεων.
Τρόπος του ρε.
Η πρώτη φράση 7μετρη, οι υπόλοιπες τρεις 8μετρες.
Παραλλαγή του σκοπού «Το καραβάκι» (βλ. Δραγούμης 2009 σ. 118, Σγουρίδης σ. 461, Παχτίκος σ. 133).
(βλ. και «Λεμονάκι» στο Μουσικό Παράρτημα του Κωστάκη).

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 140

8 Το φαναράκι. Γαμήλιο.

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 141

8. Άναψε το φαναράκι – Δημοσθένης Καραλιώτης
Πομπικό του Γάμου

- «Άναψε το φαναράκι και κατέβα στο γιαλό
  Ο γιαλός κάνει φουρτούνα θα μας πάρει να διαβεί»
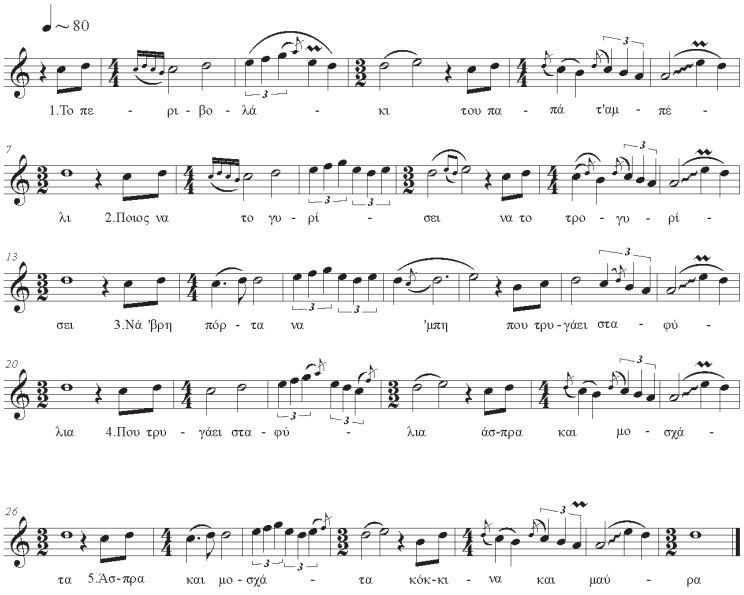
- « Κι αν μας πάρει θα μας πάει μέσα σε βαθειά νερά
  Κάνω το κορμί μου βάρκα τα χεράκια μου κουπιά
  Τα μαλλιά της κεφαλής μου για του καραβιού σχοινιά».

Σχόλιο: Στίχοι 13σύλλαβοι με τομή στην 8η συλλαβή.
Στροφή δίστιχη με γυρίσματα στο δεύτερο ημιστίχιο.
Τρόπος του ρε.
Κατανομή μέτρων κατά φράση: 6+4+6.
Για παραλλαγή κειμένου βλ. Αδαμαντίδου σ. 67 - 8, Μακρής σ. 208 – 9 και Σγουρίδης σ. 454.
Για παραλλαγή μελωδίας βλ. Σγουρίδης σ. 467.
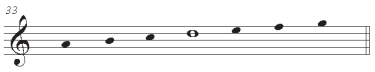
Σχετικά με το τραγούδι ο Ιπποκράτης Μακρής (Μακρής σ. 208) γράφει: «Οσάκις συνέπιπτε να μη μείνωσιν οι νεόνυμφοι εις το σπίτι της νύφης αλλά να εγκατασταθώσιν εις το σπίτι του γαμπρού, τους νεόνυμφους συνώδευον εν πομπή πάντες οι κεκλημένοι ψάλλοντες το εξής άσμα, όπερ έχει συμβολικήν σημασίαν και υποδηλοί τα μέσα και την εγκαρτέρησιν μεθ᾽ ης η νύμφη θα αντιμετώπιζε τας δυσκολίας και αντιξοότητας εγκαθισταμένη μεταξύ των συγγενών του γαμβρού».

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 142

9 Το περιβολάκι του παπά. Δίπατος αποκριάτικος

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 143

9. Το περιβολάκι – Δημοσθένης Καραλιώτης
Δίπατος χορός αποκριάτικος
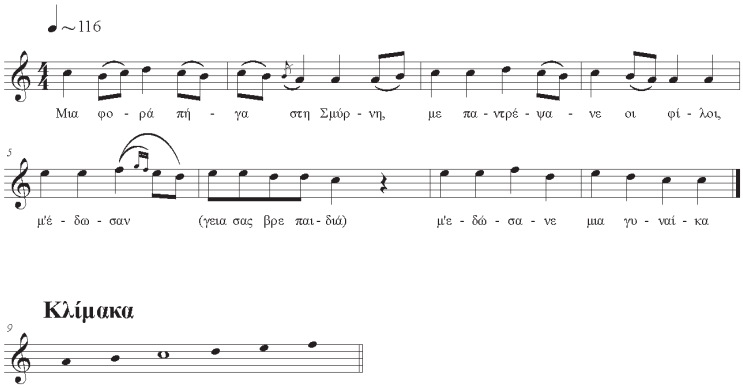
Το περιβολάκι / του παπά τ᾽ αμπέλι
Ποιος να το γυρίσει / να το τρογυρίσει
Να ᾽βρει πόρτα να ᾽μπει / να ᾽βρει την αγάπη
Που τρυγάει σταφύλια / άσπρα και μουσκάτα
Κόκκινα και μαύρα

μουσκάτα = μοσχάτα

Σχόλιο: Στίχοι 6σύλλαβοι.
Στροφή δίστιχη.
Τρόπος του ρε.
Ισομετρικό με τρία μέτρα κατά φράση.
Μοτίβα παραδοσιακά

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 144

10. Σατυρικό. Χασάπικος αποκριάτικος

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 145

10. Μια φορά πήγα στη Σμύρνη – Εμμανουήλ Αρχοντόπουλος Χασάπικος, αποκριάτικος

Μια φορά πήγα στη Σμύρνη
Με παντρέψανε οι φίλοι
Με ’δώσανε μια γυναίκα

Με ’δώσανε μια γυναίκα
Σα την αχελώνα ’πέτα
Δεν τη χόρταινα ψωμιά
Την ημέρα μια φουρνιά

Είχα ένα καζανάκι
Πο’ ’παιρν’ ένα βουβαλάκι
Πήγε να το ιδεί στ’ αλάτι
Δεν αφήνει κοκαλάκι

Όταν ήθελε καφέ,
Έβαζε τον τετζερέ,
Τήνε δώσανε προικιά,
Ένα κόσκινο κουκιά
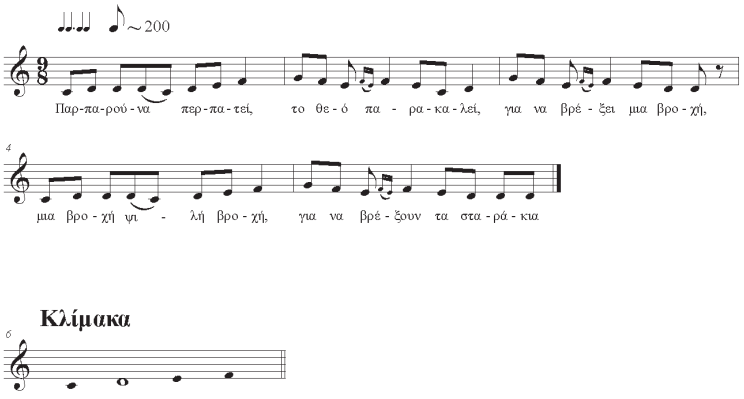
Τήνε δώσαν βρακοζώνες
Όλες του γιαλού τις βρώμες
Τήνε δώσανε σεντούκι
Τσ’ αχελώνας το καβούκι

Σχόλιο: Στίχοι 8σύλλαβοι τροχαϊκοί.
Στροφή τετράστιχη, εκτός από την πρώτη που χρησιμοποιεί ένα εσωτερικό τσάκισμα για ν’ αναπληρώσει τον στίχο που της λείπει.
Τρόπος του ντο.
Ισομετρικό με δύο μέτρα κατά φράση.

Υπάρχουν πληροφορίες ότι το τραγούδι λεγόταν και στη Μυτιλήνη (μαρτυρία Δημήτρη Κοφτερού).

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 146

11 Αγερμικό σε περιόδους ανομβρίας

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 147
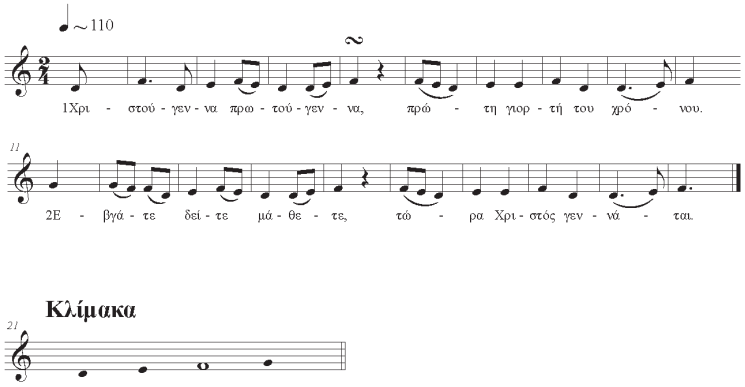
11. Παρπαρούνα – Άννα Σκετέρη
(Επίκληση για βροχή)

Παρπαρούνα περπατεί
Το Θεό παρακαλεί
Για να βρέξει μια βροχή
Μια βροχή ψιλή βροχή
Για να γένουν τα σταράκια

Σχόλιο: Στίχοι τροχαϊκοί 7σύλλαβοι και 8σύλλαβοι (ο τελευταίος).
Στροφή ασταθής, πρώτα τρίμετρη και μετά δίμετρη.
Τρόπος του ρε.
Μοτίβα παραδοσιακά.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 148

12 Κάλαντα Χριστουγέννων. Τοπική χορωδία

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 149

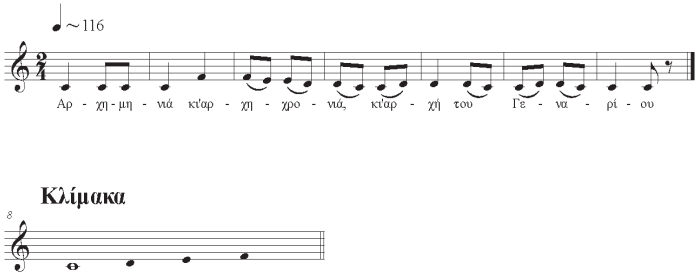
12. Κάλαντα Χριστουγέννων – Ομάδα ανδρών

Χριστούγεννα πρωτούγεννα πρώτη γιορτή του χρόνου
Εβγάτε ιδείτε μάθετε, τώρα Χριστός γεννάται
Να σας αξιώσ' η Παναγιά αφέντη μου να πάτε
Κάτω στη πόλη της Βηθλεέμ μέσα εις ένα σπήλιο
Εκεί γεννήθηκ' ο Χριστός και λάμπει σαν τον ήλιο
[Ευθύς] ακολουθήσανε πέσαν το καταπόδι (εννοεί τους Μάγους)
Στην Ερουσαλήμ πηγαίνανε φθάσανε τον Ηρώδη
Και ο Ηρώδης τις ρωτά και κείνοι τόνε λένε
«Δύο χρόνια είναι σήμερα εμείς που περπατούμε
Για να έβρούμ' τον Ιησού να του χαρίσουμ' δώρα»

Σχόλιο: Στίχοι πολιτικοί.
Στροφή μονόστιχη.
Τρόπος του φα (ή ντο).
Ισομετρικό με 9 χρόνους κατά φράση.
Μοτίβα παραδοσιακά.
Για πληρέστερη εκδοχή του κειμένου βλ. Κωστάκης σ. 215
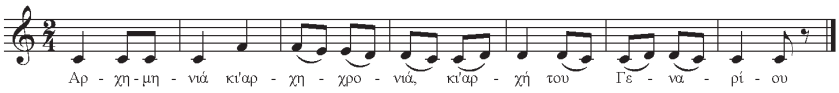
07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 150

13 Κάλαντα Πρωτοχρονιάς. Τοπική χορωδία
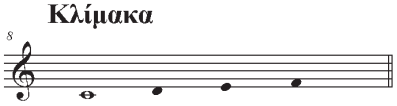

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 151

13 Κάλαντα Πρωτοχρονιάς. Τοπική χορωδία
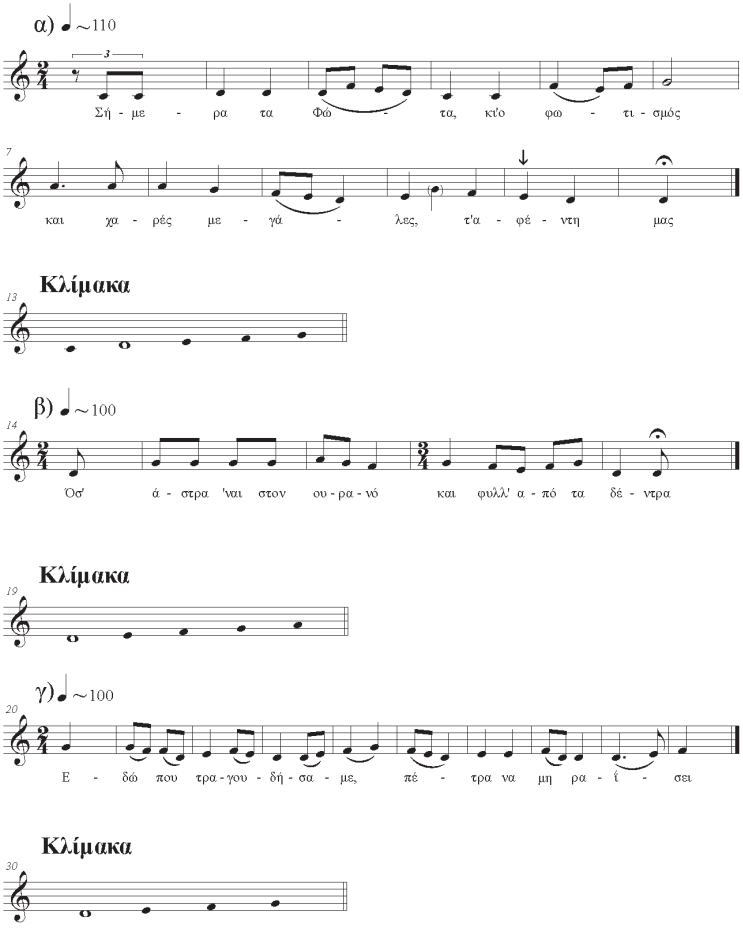

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 152

14 Κάλαντα Φώτων με σχετικές ευχές. Τοπική χορωδία

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 153

14. Κάλαντα Φώτων – Ομάδα ανδρών

Σήμερα τα φώτα κι ο φωτισμός
Και χαρές μεγάλες τ' αφέντη μας
Έρχεται κυρά μας η Παναγιά
Από τον Ιορδάνη το ποταμό
Σπάργανα βαστάει κερί κρατεί
Και το θυμιατήρι στο δάκτυλο
Και το πετραχήλι στον ώμο της
Και τον Άι Γιάννη περικαλεί
- «Άι Γιάννη αφέντη και Πρόδρομε
Δύνασαι βαπτίζεις Θεού παιδί;»
- «Δύναμαι και σώνω μου και δεν τρομώ
Μέγα[ς] είναι ο φόβος φοβούμενος
Μέγα ειν' το πύρι και καίγουμαι»
Τ' άκουσε μητέρα και δάκρυσε
- «Σώπασε μητέρα και μη δακρείς
Αύριο θ' ανέβω στους ουρανούς
Να περικαλέσω τον Κύριο μας
Για να ρίξει δρόσο και λίβανο
Για να σκορπιστούσι τα είδωλα
Και να μαζευθώσι τα ίκαλα(;)»

Ευχές στο νοικοκύρη

Όσ' άστρα 'ναι στον ουρανό και φύλλα από τα δέντρα
Τόσα καλά να δωσ' Θεός στο σπιτονοικοκύρη
Οπόχει τα χρυσά παιδιά Θεός να τα φυλάει
Αλώνισες, αλώνισες έκανες χίλια μόδια
Κι από τα κοσκινίδια σου δωσ' μας και μας καμπόσα
Εδώ που τραγουδήσαμε πέτρα να μη ραγίσει
Κι ο νοικοκύρης του σπιτιού χρόνους πολλούς να ζήσει
Να ζήσει χρόνους εκατό και να τους απεράσει
Κι από τους εκατό και μπρός ν' ασπρίσει να γεράσει

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 154

Ευχή στη νοικοκυρά

Πολλά ’παμε τ’· αφέντη μας ας πουμ’ και της κυράς μας
Κυρά ψηλή, κυρά λιγνή, κυρά καμπανοφρύδα
Κυρά γιοματοτράχηλη κορώνα φορεμένη
Στου βασιλιά τη κάμαρα σ’ έχουν ζωγραφισμένη

Ευχή στο γιο

Πολλά ’παμε και της κυράς ας πούμε και του γιου σας
Έχεις και γιο στα γράμματα βαλ’ τονα στο ψαλτήρι
Του χρόνου σαν και σήμερα να βάλει πετραχήλι

Ευχή στην κόρη

Πολλά ’παμε και του υιού ας πούμε και της κόρης
Έχεις και κόρην έμορφη ……(;)
Ούτε στην Πόλη βρίσκεται ούτε στη Βενετία
Μέσα στα χιόνια λούστηκε και πήρε τις ασπράδες
Επήρε κι απ’ το γιασεμί κι όλες τις νοστιμάδες
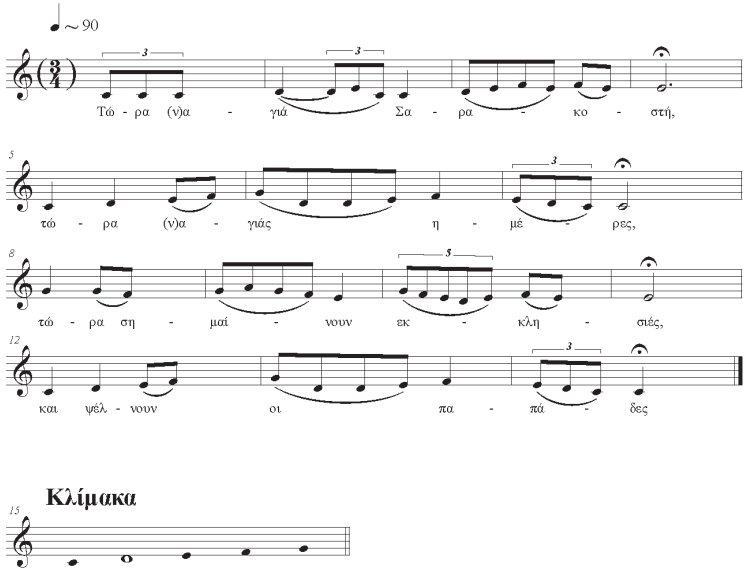
Σχόλιο: 14α) Στίχοι 10σύλλαβοι.
Στροφή δίστιχη.
Κατανομή μέτρων κατά φράση: 3+2½+3½+2.
Τρόπος του ρε.
Μοτίβα παραδοσιακά.
Για ίδιο κείμενο με μικροδιαφορές βλ. Κωστάκης σ. 210.

14β) Στίχοι πολιτικοί.
Στροφή μονόστιχη.
Τρόπος του ρε.
Από τις τέσσερις φράσεις οι μονές περιέχουν 6 χρόνους και οι ζυγές 5.
Μοτίβα παραδοσιακά.

14γ) Βλ. σχόλιο για Κάλαντα Χριστουγέννων.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 155

15 Της Μεγάλης Παρασκευής. Θρήνος αρ. 1

15. Θρήνοι Μεγάλης Παρασκευής 1 – Άννα Σκετέρη / Ζηνοβία Τριγούτη

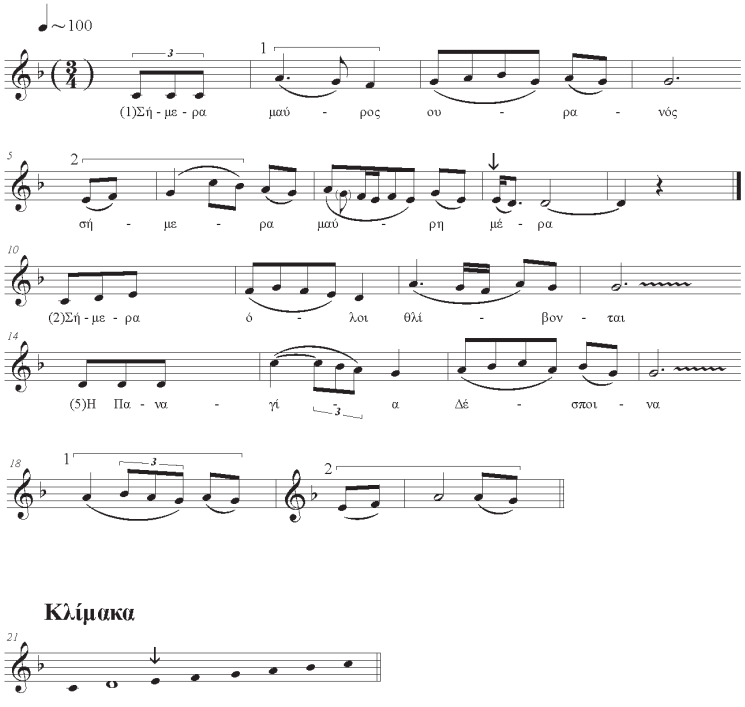
Τώρα (ν) αγιά Σαρακοστή τώρα (ν) αγιάς ημέρες
Τώρα σημαίνουν εκκλησιές και ψέλνουν οι παπάδες
Και λένε τ᾽ άγιος ο Θεός και τ᾽ άγιο κύριε ελέησον
Όποιος το λέγει σώζεται κι όποιος τ᾽ ακούει αγιάζει
Κι όποιος το καλοφιγκραστεί Παράδεισο θα λάβει.

καλοφιγκραστεί = το ακούσει καλά

Σχόλιο: Στίχοι πολιτικοί.
Στροφή δίστιχη.
Τρόπος του ντο (ή σολ).
Κατανομή μέτρων κατά φράση: 3½+3+4+3.
Για παραλλαγή μελωδίας βλ. Δραγούμης 2009, σ. 177 αρ. 46 και κειμένου Μπόγκας σ. 132.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 156

16 Της Μεγάλης Παρασκευής. Θρήνος αρ. 2

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 157

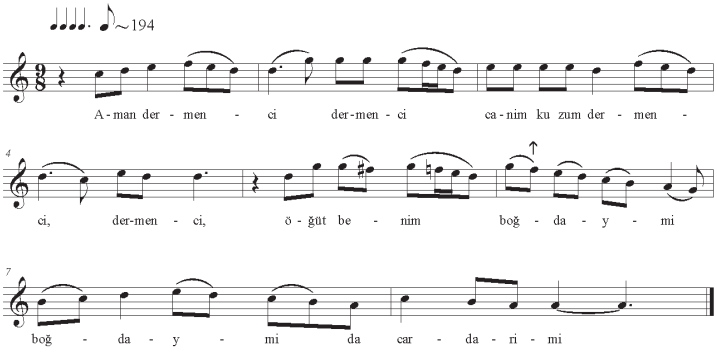
16. ΘρήνοςΜεγάλης Παρασκευής 2 – Δημοσθένης Καραλιώτης

Σήμερα μαύρος ουρανός σήμερα μαύρη μέρα
Σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται
Σήμερα βάλανε βουλή οι άνομοι Εβραίοι
Οι άνομοι και τα σκυλιά οι τρισκαταραμένοι
Η Παναγία Δέσποινα καθούνταν μοναχή της
Την προσευχή της έκανε για τον μονογενή της.

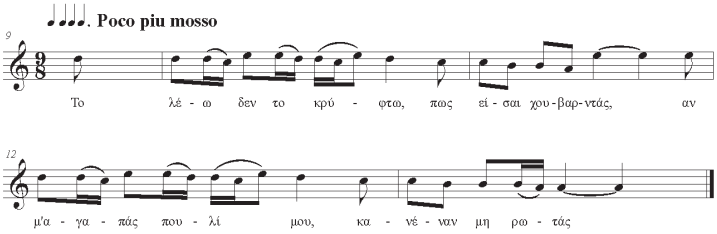
Σχόλιο: Στίχοι πολιτικοί.
Στροφή μονόστιχη.
Τρόπος του ρε.
Από τις δυο φράσεις οι μονές περιέχουν 10 χρόνους και οι ζυγές 11.
Για παραλλαγή μελωδίας βλ. Παχτίκος σ. 118.
Για πλήρη εκδοχή κειμένου βλ. Κωστάκης σ. 321 – 2.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 158
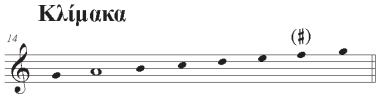
17 Αμάν μυλωνά. Καρσιλαμάς

Τσάκισμα

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 159

17. Αμάν μυλωνά – Ζηνοβία Τριγούτη

Καρσιλαμάς

Aman değirmenci, değirmenci, canim kuzum değirmenci, değirmenci
Αμάν μυλωνά, μυλωνά ψυχή μου, αρνάκι μου, μυλωνά, μυλωνά
Öğut benim buğdayimi, buğdayimi da çavdarimi
Άλεσε το σιτάρι μου, το σιτάρι μου και το κριθάρι μου.
Olmaz kadinim olmaz, oluklara su dolmaz, su dolmaz
Δεν γίνεται κυρά μου, δεν γίνεται, δεν τρέχει νερό στ᾽ αυλάκια,
Arkadaşim kayil olmaz, al git buğdayim çavdarimi
Καλή μου κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν, πάρε το σιτάρι σου και το κριθάρι σου και φύγε,
Olmaz kadinim olmaz, oluklara su dolmaz, su dolmaz
Δεν γίνεται κυρά μου, δεν γίνεται, δεν τρέχει νερό στ᾽ αυλάκια,
Arkadaşim kayil olmaz, al git buğdayim çavdarimi
Καλή μου κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν, πάρε το σιτάρι σου και το κριθάρι σου και φύγε,
Atalim, yatalim. Yan yatalim
Ας πετάξουμε, ας πλαγιάσουμε, ας αναπαυθούμε …

Αποκατάσταση κειμένου – μετάφραση: Σταύρος Ανεστίδης

Τσάκισμα

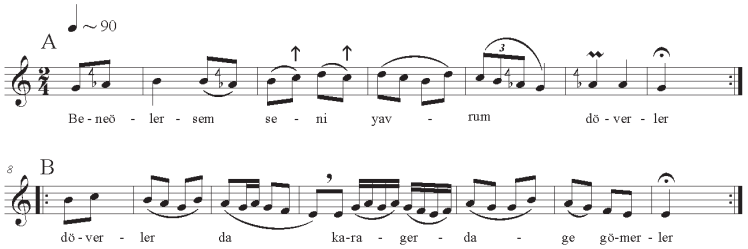
Στο λέω δεν το κρύφτω, πως είσαι χουβαρντάς
Αν μ᾽ αγαπάς πουλί μου, κανέναν μη ρωτάς

Το λένε τ᾽ αηδονάκια, κάτω στα ρέματα
Πως σ᾽ αγαπώ πουλί μου, δεν είναι ψέματα
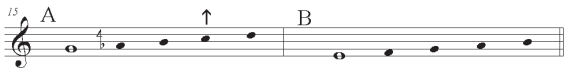
Σχόλιο: Τούρκικο τραγούδι με τσάκισμα στα ελληνικά.
Τρόπος του λα.
Οι στίχοι του τσακίσματος 13σύλλαβοι με τομή στην 7η συλλαβή.
Το τσάκισμα ισομετρικό με δυο μέτρα κατά φράση.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 160

18 Μοιρολόγι σα Νανούρισμα

Κλίμακα

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 161

18. Τούρκικο Μοιρολόγι σα Νανούρισμα – Ζηνοβία Τριγούτη

Bene ölersem seni yavrum döverler
Döverler da kara gerdağe gömerler

Uyu yavrum uyu canim neoloursoun
Uyumusun uyanmadi vazgeldin
Anem yortur buban yoktur ne orsun

Μετάφραση: Alaz Pesen

Αν πεθάνω καλό μου θα σε δείρουν
Θα σε δείρουν και θα σε θάψουν στη μαύρη γη

Κοιμήσου καλό μου, σε παρακαλω κοιμήσου
Κοιμήθηκες αλλά δεν ξύπνησες, άλλαξες γνώμη
Και δεν έχω μάνα ή πάτερα, τι θ' απογίνω;

(Αποκατάσταση κειμένου – μετάφραση: Alaz Pesen)

Σχόλιο: Το πρώτο μέρος (Α) χρωματικός τρόπος του σολ (δεύτερος ήχος).
Το δεύτερο (Β) τρόπος του μι.
Η μελωδία ισομετρική με 6 μέτρα κατά φράση.

07 ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:32 π.μ. Page 162

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 163

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΟΡΜΠΑΣ

ΟΙ ΣΑΜΑΝΟΙ ΚΑΙ Η "ΚΑΤΑΡΑ" ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ TUVA, ΣΙΒΗΡΙΑ

Στο άρθρο αυτό θα εκθέσω εθνογραφικό υλικό από την έρευνά μου για τον σαμανισμό και τις παραδοσιακές δοξασίες σχετικά με το 'υπερφυσικό' στην Tuva[1]. Μια Αυτόνομη Δημοκρατία της Ρωσικής Ομοσπονδίας –με έκταση παρόμοια με αυτή της Ελλάδας, 170.500 τ.χλμ.–στα βορειοδυτικά σύνορα με τη Μογγολία (ανατολικά της οροσειράς Αλτάι), η Tuva είναι γνωστή σε εθνογραφικούς και λαογραφικούς κύκλους της Δύσης για τελετουργικές πρακτικές υπό την κατηγορία του 'σαμανισμού', κυρίως μέσα από έργα της Σοβιετικής και σύγχρονης Ρωσικής εθνογραφίας, αλλά και λόγω ενός διεθνούς ενδιαφέροντος που έχει προσελκύσει η αναβίωση του σαμανισμού και των ιθαγενών εθίμων στην περιοχή αυτή μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης (1990)[2]. Ως και τη δεκαετία του 1930, περίοδο εντατικοποίησης της σοβιετικής επιρροής στην Tuva, οι ιθαγενείς (*Tyvá kızhılér*) διατηρούσαν την αρχαϊκή πρακτική της νομαδικής κτηνοτροφίας[3], η οποία εξαπλώνεται κατά

---

1. Η δωδεκάμηνη επιτόπια έρευνά μου στην Tuva (Σεπτέμβριος 2002/03) χρηματοδοτήθηκε από το Wenner-Gren Institute for Anthropological Research, προς το οποίο και εκφράζω τις ευχαριστίες μου.

2. Η πλέον εμπεριστατωμένη εθνογραφική πηγή για την αναβίωση του σαμανισμού στην Tuva είναι οι μελέτες της Galina Lindquist, ανθρωπολόγου με απαράμιλλη εθνογραφική εμπειρία για τελετουργίες στη μετασοβιετική Σιβηρία (2001, 2005). Η πρόωρη απώλειά της αφήνει ένα δυσαναπλήρωτο κενό στην αναπτυσσόμενη εθνογραφία των νέων μορφών θρησκευτικότητας και θεραπείας στη σύγχρονη Ρωσία. Για την εξέλιξη του σαμανισμού της Tuva μετά το 1990 εκτενές υλικό υπάρχει σε δύο ακόμη αξιόλογα άρθρα (στα Ρωσικά): των Vainshtein-Moskalenko (1995) και της Ondar (1997)· στο δεύτερο η συγγραφέας (ιθαγενής Tyva, όπως δείχνει το επίθετό της) συνδέει τη μετασοβιετική αναβίωση του σαμανισμού με μια μαζική ανάγκη για ψυχολογική ευστάθεια, καθώς και με μια αναδυόμενη εθνική ταυτότητα βάσει της τοπικής παράδοσης (Βλ. επίσης Anaibin 1995 και 1998-99, Balzer 1998-99).

3. Ο έγκυρος ερευνητής των νομαδικών πολιτισμών της νότιας Σιβηρίας, Sevyan Vainshtein, αναφέρει ως βασικούς τρόπους επιβίωσης στην προ-σοβιετική Tuva τη θήρα και την εξημέρωση ταράνδου, αλόγου, καμήλας και βοοειδών (1980).

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 164

μήκος ενός βόρειο-ασιατικού πολιτισμικού συμπλέγματος, εκτεινόμενου από τους Altai έως τους Yakut της Αρκτικής Σιβηρίας. Την ίδια περίοδο το σοβιετικό καθεστώς άσκησε συστηματικούς διωγμούς ενάντια στον σαμανισμό, βουδισμό και χριστιανισμό –σήμερα πλέον τα αναγνωρισμένα από την τοπική κυβέρνηση ως επίσημα θρησκεύματα της Δημοκρατίας Tuva[4] (βλ. Kharitonova 2006, Mongush 2006, Lindquist 2008, Pimenova 2009, Stépanoff & Zarcone 2011, Zorbas 2013).

Από τις απαρχές της διαδρομής του στη διεθνή βιβλιογραφία (μέσα του 19ου αιώνα), ο όρος 'σαμανισμός' (*Shamánstvo* ή *Shamanízm*, στη Ρωσική εθνογραφία[5]) έγινε συνώνυμος των τελετών και δοξασιών στους ιθαγενείς της Σιβηρίας –σταδιακά η χρήση του επεκτάθηκε σχεδόν όπου υπήρχαν 'σύγχρονες-πρωτόγονες' κοινωνίες[6]. Υπό το πρίσμα του μαρξιστικού εξελικτισμού (που προέβλεπε στάδια μετάβασης των κοινωνιών από μια πρωταρχική εξισωτική συλλογικότητα σε συνθετότερες δομές και ιεραρχική διαστρωμάτωση), η Σοβιετική εθνογραφία διέκρινε στις Σιβηρικές τελετές συλλογικής έκστασης ένα πρώιμο θρησκευτικό υπόστρωμα, το οποίο επιβίωνε ώς τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Σε μια θεωρία του για την εξέλιξη του σαμανισμού της Σιβηρίας (η οποία άσκησε σημαντική επιρροή στις έρευνες της περιόδου εκείνης), ο Zelenin προσδιόρισε το υπόστρωμα αυτό ως μια μορφή θεραπείας με επίκεντρο την αφαίρεση [εξορκισμό] διεισδυτικών πνευμάτων-φορέων της ασθένειας από το σώμα · μεταγενέστερη προσθήκη στο μοτίβο αυτό υπήρξε η σχέση ικέτη και μιας ιεραρχίας πνευμάτων ως αντανάκλασης της μετάβασης των βόρειων Ασιατικών κοινωνιών στη φεουδαρχία (1935). Άλλοι συγγραφείς υποστήριζαν –πάντοτε σε συστράτευση με την επίσημη αθεϊστική εκδοχή–ότι ο σαμανισμός δεν είναι η πρώιμη, αλλά μια μεταβατική θρησκεία: στη μελέτη του για τους Buryat της ανατολικής Σιβηρίας, ο Manzhigeev έκανε λόγο για μια 'δημοκρατική' λατρεία της φύσης σε έναν 'πολιτισμό πρωτόγονου κομ-

---

4. Τα τρία αυτά θρησκεύματα αντιστοιχούν στις δύο αριθμητικά μεγαλύτερες εθνότητες της Tuva, το ιθαγενές (Ασιατικό) στοιχείο και τους Ρώσους: οι πρώτοι ασπάζονται τον Βουδισμό ή σαμανισμό, ενώ οι δεύτεροι κατά κύριο λόγο την Ορθοδοξία (αν και υπέπεσαν στην αντίληψή μου περιπτώσεις Ρώσων που ανέπτυξαν μια παράλληλη θρησκευτική δέσμευση προς τον Βουδισμό). Ο πληθυσμός της Tuva αριθμεί περί τους 300.000 εγγεγραμμένους κατοίκους, εκ των οποίων τα 2/3 είναι Ασιάτες.

5. Αποδίδω τους Ρωσικούς και *Tyva* όρους στο κείμενο με αγγλικούς χαρακτήρες –με εξαίρεση όσους *Tyva* όρους μπορούν να αποδοθούν με ελληνικούς χαρακτήρες.

6. Οι τελετουργικές πρακτικές των Ινδιάνων (τόσο στη Βόρεια όσο και στη Λατινική Αμερική) εισήλθαν χωρίς δυσκολίες στην κατηγορία του 'σαμανισμού', λόγω των ομοιοτήτων τους με τον αρχετυπικό σαμανισμό της Σιβηρίας. Μολονότι το παν-Αφρικανικό έθιμο της μαγείας και των 'θεραπευτών' που επικαλούνται 'υπερφυσικές' δυνάμεις, καθιστά την ήπειρο αυτή ένα ακόμη κατάλληλο πεδίο για μια τέτοια εφαρμογή, ο όρος 'σαμανισμός' (shamanism) δεν απαντάται στην Βρετανική εθνογραφία της Αφρικής. Εξαίρεση (η μοναδική που έχω υπόψη μου) είναι το άρθρο του Nadel για τους Nuba (1946).

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 165

μουνισμού' και για την μεταγενέστερη, θρησκευτική 'αριστοκρατία' των σαμάνων, οι οποίοι εισήγαγαν την ιδέα της μεταθανάτιας μεταμόρφωσής τους σε προγονικά πνεύματα και θεσμοθέτησαν τελετές δέησης (ε)αυτών[7] (1978).

Ωστόσο, ανάλογες ιδέες είχε διατυπώσει ήδη από το 1910 ο πρωτοπόρος της Ρωσικής εθνολογίας, Valdemar Bogoras: σε ένα άρθρο του για τους Chukchee (στον Βερίγγειο) περιέγραψε την πρωτόγονη θρησκεία τους ως μια διάχυτη μεταξύ των μελών της κοινότητας ιδιότητα για μετάπτωση σε εκστάσεις, η οποία με την πάροδο του χρόνου περιορίστηκε στον ιδιότυπο 'οικιακό σαμανισμό' των Chukchee (όπου τον ρόλο του 'σαμάνου' επιτελεί ο αρχηγός της πατριάς). Στη Ρωσική εθνογραφία (τόσο στην προεπαναστατική όσο και στη σοβιετική περίοδό της) ο 'σαμανισμός' Chukchee –όπως παρατηρήθηκε στα τέλη 19ου/αρχές 20ού αιώνα– αντιστοιχούσε στο μεταβατικό στάδιο μιας εξελικτικής κλίμακας με αφετηρία (υποθετικές) συλλογικές μορφές λατρείας και τέλος τους εκλεπτυσμένους, ημι-επαγγελματικούς ρόλους των σαμάνων της Αλταϊκής ζώνης. Τη θεωρία περί αρχαϊκών καταβολών του Σιβηρικού σαμανισμού –απαλλαγμένη πλέον από το μαρξιστικό περίβλημά της– υιοθέτησε και ο Vladimir Basilov σε ένα άρθρο του όπου εκθέτει ως κεντρική στην κοσμολογία των σαμανιστών την αντίληψη ότι: οι άνθρωποι συνδέονται με άυλες μορφές συνείδησης, εγγενείς στη φύση (ανιμισμός), και με υπερβατικά κοσμικά πεδία, μέσω φαντασιακών διαδρομών που επιχειρούν ειδικοί για το σκοπό αυτό διαμεσολαβητές, οι σαμάνοι[8].

---

7. Οι λέξεις σε εισαγωγικά αναπαράγονται εδώ μεταφρασμένες από το πρωτότυπο. Σε μια ανάλυση παρόμοια με αυτή για τους Buryat, ο Sonin τοποθετεί τον σαμανισμό των Evenk [Tungus] της βόρειας Σιβηρίας στο ενδιάμεσο μιας πρωτόγονης θρησκείας και ενός επίσημου ιερατείου, προειδοποιώντας μάλιστα ότι ο σαμανισμός αποτελεί σοβαρή απειλή για τη σοσιαλιστική οικοδόμηση (1950). Στους Δυτικούς εθνογραφικούς κύκλους οι Evenk έχουν καθιερωθεί ως ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα Σιβηρικού σαμανισμού. Ο διεθνής όρος shaman προέρχεται από τη λέξη *saman* της γλώσσας Tungus, η οποία σημαίνει 'αυτός που τρέμει/εκστασιάζεται' (σημασία που αποδίδει τις φρενήρεις εκστάσεις στις οποίες μετέπιπταν οι σαμάνοι Tungus). Οι Evenk έγιναν γνωστοί μέσα από τις δημοσιεύσεις του διακεκριμένου εθνογράφου Arkadii Fedorovich Anisimov (άρθρο του για τη σαμανιστική τελετή των Evenk έχει δημοσιευθεί στα αγγλικά). Ενδεχομένως, η φήμη των Evenk ως ενός διεθνούς συμβόλου του σαμανισμού βόρειας Ασίας αντανακλάται και στο εθνολογικό μουσείο της Αγίας Πετρούπολης: ο επισκέπτης, εισερχόμενος στη συλλογή των Σιβηρικών εθνοτήτων, έχει το προνόμιο να θαυμάσει ένα μοναδικό έκθεμα, το παλαιό καφτάνι ενός σαμάνου Tungus, διακοσμημένο με τους παραδοσιακούς μεταλλικούς καθρέπτες και με άλλα σύμβολα ενός παρελθόντος τελετουργικού μεγαλείου.

8. Vladimir Nikolayevich Basilov (1937-1998): σημαίνουσα μορφή της Ρωσικής εθνολογίας με πλούσιο συγγραφικό έργο για σαμανισμό και Ισλάμ στην Κεντρική Ασία. Το κλασικό έργο του για σαμανισμό, '*Izbranniki dukhov*' [Επιλεγμένοι από τα πνεύματα], κυκλοφόρησε το 1984 –λίγο διάστημα προτού ο Gorbachev διακηρύξει το πρόγραμμά του για περεστρόικα –και γρήγορα εξαντλήθηκε, γεγονός που, σύμφωνα με τον Vitebsky (2005: 413), έδειχνε το ενδιαφέρον ενός στερημένου αναγνωστικού κοινού για υλικό από τη Σιβηρία.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 166

Η επικοινωνία αυτή με το 'υπερφυσικό', γνωστή ως 'μαγική πτήση', αναγορεύθηκε από τον Mircea Eliade σε έμβλημα του σαμανισμού βόρειας Ασίας. Στην πραγματεία του –επί δεκαετίες σημείο αναφοράς στη Δυτική βιβλιογραφία του σαμανισμού– ο ίδιος προσδιορίζει τους σαμάνους της Σιβηρίας ως ειδήμονες των 'αρχαϊκών τεχνικών της έκστασης', με τις οποίες η ψυχή του σαμάνου μεταβαίνει σε άλλους κόσμους (1964). Αν και ο Eliade υπερτόνισε τη θεραπευτική πρακτική ως κεντρική στο τελετουργικό ρεπερτόριο του σαμάνου, σύγχρονοι ανθρωπολόγοι έχουν επισημάνει τη στενή σχέση σαμανισμού και θήρας βάσει τελετών που αποσκοπούν στη μαγική αναπαραγωγή και προσέλκυση θηραμάτων (Vitebsky 2005: 12, και 1995. Βλ. επίσης: Riches 1994, Willerslev 2007). Σε όσους ενδιαφέρονται, παρακάμπτοντας το εμπόδιο της Ρωσικής γλώσσας, να εντρυφήσουν σε πραγματείες για Σιβηρικό σαμανισμό, συνιστώ μια εμβριθή συλλογή αντιπροσωπευτικών κειμένων όλων των περιόδων της Ρωσικής εθνογραφίας, συνοψισμένων από τον Andrei Znamenski (2003), καθώς και τη διεθνώς γνωστή μονογραφία του εθνολόγου (και γνώστη της γλώσσας Μαντσού) Sergei Shirokogoroff, βασισμένη στις πολυετείς έρευνές του στην ανατολική Σιβηρία και βόρεια Μαντζουρία (1935)[9].

Προτού εισέλθω στο υλικό της έρευνάς μου, θεωρώ απαραίτητο να εκθέσω συνοπτικά τα διακριτικά γνωρίσματα του σαμανισμού *Tyva.* Αν και καταλαμβάνει μικρό μέρος της βιβλιογραφίας (Ρωσικής και αγγλόφωνης), ο σαμανισμός της Tuva παρουσιάζει βασικές αναλογίες με τις αντιπροσωπευτικές του Σιβηρικού σαμανισμού παραδόσεις των Altai (Potapov 1991) και Yakut (Sieroszewski 1896): μια διαδικασία μύησης, κατά την οποία τα πνεύματα των σαμάνων-προγόνων ή διάφορα μυθικά όντα αποκαλύπτονται μέσω οραμάτων στον επίλεκτο μελλοντικό σαμάνο, διαμελίζουν και ανασυγκροτούν το σώμα του, εμφυτεύοντας συχνά ένα αντικείμενο, π.χ. ένα κομμάτι μέταλλο, ένα οστό ή έναν επιπλέον οφθαλμό[10] –διαδικασία που συμβολίζει το θάνατο του επίλεκτου ως κοινού προσώπου και την αναγέννησή του στον τελετουργικό ρόλο της ενσάρκωσης πνευμάτων. Σύμφωνα με τις παραδόσεις, η 'εκστατική' αυτή μύηση ήταν το προοίμιο μιας μαθητείας σε θεραπευτικές πρακτικές και μυθική γνώση δίπλα σε έναν έμπειρο σαμάνο, η οποία συχνά αποκορυφωνόταν σε μια δημόσια δοκιμασία (όπως, απαρίθμηση των πνευμάτων διαφορετικών ασθενειών ή ηθελημένη κατάληψη από ένα πνεύμα

9. Οι αναγνώστες μπορούν επίσης να αναζητήσουν μεταφρασμένο στα αγγλικά υλικό από τη Ρωσική βιβλιογραφία του σαμανισμού στις συλλογές των Hoppal-Dioszegi (1978) και Balzer (1990 και 1997). Πλούσιο υλικό για σαμανισμό υπάρχει και στην κλασσική [αγγλική] μονογραφία της Czaplicka (1914).

10. Υποδηλώνει την 'εσώτερη όραση' του σαμάνου, με την οποία βλέπει τις 'υπερφυσικές' δυνάμεις –ένα διαδεδομένο μοτίβο στις σαμανιστικές παραδόσεις της Σιβηρίας, αλλά και πέρα από αυτές.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 167

ως τεκμήριο αυθεντικότητας). Έχοντας χαλιναγωγήσει τα πνεύματα που επέβαλλαν τη μύησή του, ο σαμάνος έντεχνα αναβίωνε τον τρόμο των οραμάτων διαμελισμού, μέσω δραματικών παραστάσεων σε τελετές, οι οποίες, σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Piers Vitebsky, αποσκοπούσαν στη διέγερση των συναισθημάτων του ασθενούς και του ακροατηρίου (προσωπική επικοινωνία). Η ειδήμων στον σαμανισμό *Tyva*, εθνογράφος Vera Pavlovna Diakonova, παραθέτει μια πολύτιμη –και μάλλον σπάνια– παραλλαγή του μοτίβου μυητικού διαμελισμού: σε τελετές καθιέρωσής τους ως σαμάνων, οι δοκιμαζόμενοι έπρεπε να αντέξουν στο (αναμφίβολα) απαίσιο θέαμα του σώματός τους ως βοράς σε παράσιτα της γης, σε σημείο αποκάλυψης των οστών τους (1981: 136) –συμβολικό της 'εφήμερης' και 'φθαρτής' (λόγω ασθένειας) ζωής που εγκατέλειπε ο/η μυημένος σαμάνος για να αφιερωθεί στα πνεύματα– μια σχέση τόσο ανθεκτική όσο και το οστό στη φθορά του χρόνου. 'Πανηγυρική' επιβεβαίωση της μονιμότητας αυτής αποτελεί η απεικόνιση των θωρακικών οστών του σαμάνου στη στολή του –τόσο στην Tuva, όσο και στην υπόλοιπη Σιβηρία.

Στην Tuva απαντάται ένα ακόμη διακριτικό γνώρισμα σιβηρικού σαμανισμού, η αναλογία σαμάνου και μεταλλουργού. Η αξία που οι πολιτισμοί αυτοί απέδιδαν επί χιλιετίες στη φωτιά και κατεργασία μετάλλων έχει αποκρυσταλλωθεί σε μια ιδέα ότι ο μεταλλουργός συναγωνίζεται τον σαμάνο ως προς την άσκηση μαγείας: σε κάποιες παραδόσεις, όπως των Yakut, ο μεταλλουργός είναι ισχυρότερος του σαμάνου, καθώς η φωτιά του παρέχει ανοσία στη 'μαγγανεία' του σαμάνου. Η εκμάθηση των τεχνικών της μεταλλουργίας ισοδυναμούσε με μια θρησκευτική μύηση, όπου ο μαθητευόμενος, ωθούμενος στο ρόλο αυτό από πνεύματα προγόνων-μεταλλουργών, εξοικειωνόταν με τα πνεύματα της φωτιάς και των εργαλείων του, τα οποία θα έπρεπε να επικαλεστεί κατά τον μετασχηματισμό του μετάλλου. Έχοντας εντρυφήσει στην παράδοση αυτή, ο μεταλλουργός κατασκεύαζε τα μεταλλικά αντικείμενα-σύμβολα των πνευμάτων, τα οποία κοσμούν τη στολή του σαμάνου. Σε μύθους των Yakut, μοτίβα μεταλλουργίας συνδυάζονται με τη μύηση του σαμάνου, όπως το πτηνό με το σιδερένιο ράμφος που θρέφει την ψυχή του επίλεκτου στα κλαδιά ενός δένδρου, ενόσω αυτός διαμελίζεται από τα πνεύματα (Ksenofontov 1930)[11]. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα σύζευξης σαμανισμού και μεταλλουργίας είναι η μυητική εμπειρία που μου αφηγήθηκε ένας σύγχρονος *Tyva* σαμάνος: καθώς χειριζόταν τα μηχανήματα κατεργασίας μετάλλου σε μια συνηθισμένη βάρδια στο εργοστάσιο, ο επίλεκτος είδε να ξεπροβάλλουν από τις σπίθες τα πνεύματα των σαμάνων-προγόνων του. Δεξιοτέχνης στην κατασκευή τυμπάνων και τελετουργικών εργαλείων για σαμάνους, ο ίδιος περιέγραφε τον εαυτό του ταυτόχρονα ως *χαμ* ('σαμάνος', στη γλώσσα *Tyva*) και *ακ-ταργάν*

11. Αναφέρεται από τον Znamenski (2003: 172).

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 168

('λευκός μεταλλουργός') –μια περίπτωση συνέχειας ενός παραδοσιακού ρεπερτορίου σκέψης.

Η σχέση σαμανισμού και φωτιάς/μεταλλουργίας αποτυπώνεται και σε παραδόσεις για τελετές σαμάνων: αντλώντας από τον Katanov, έναν εθνογράφο των αρχών του 20ου αιώνα, ο S. Vainshtein μνημονεύει την πυροβασία ως πρακτική ενός σαμάνου της περιοχής *Ulug-khem* ('μεγάλος ποταμός') στην Tuva (1984: 360)· ένα παρόμοιο, προ-σοβιετικό έθιμο –σύμφωνα με σαμάνους-πληροφορητές μου– ήταν οι τελετές, στις οποίες ο σαμάνος εκστασιαζόταν, γλείφοντας ένα κομμάτι πυρακτωμένο μέταλλο (*τεμίρ-μπιλέ χαμνάπ τουρ μεν*)[12].

Οι πληροφορίες μου για τις διάφορες μορφές σαμάνων –και για τα ιδιαίτερα γνωρίσματά τους–συνάδουν με τις κατηγορίες (ή εξειδικεύσεις) που περιγράφει ο 'πρύτανης' της έρευνας στον σαμανισμό *Tyva*, εθνογράφος Mongush Kenin-Lopsan. Εκτός από την προαναφερθείσα κατηγορία σαμάνων με ιδιότητες κληρονομημένες από προγονικά πνεύματα (σύμφωνα με την παράδοση, αλλά και –θα προσέθετα –με μια διαδεδομένη σύγχρονη πεποίθηση, οι πλέον ισχυροί σαμάνοι όλων στην Tuva), υπάρχουν: σαμάνοι επιλεγμένοι –μέσω μιας αποκάλυψης– από 'ουράνια' πνεύματα (*αζαρλάρ*), ικανοί στην επίκληση των πνευμάτων αυτών για θεραπευτικούς σκοπούς· σαμάνοι γνωστοί ως *albystár*, δεινοί στην χαλιναγώγηση του δαίμονα *albýs*, ο οποίος αποκαλύπτεται με όψη εναλλασσόμενη από ελκυστική σε τρομακτική (ως γυναίκα σε άνδρα και αντίστροφα) –η έκφραση '*albyst i bergén*' ('έχασε τα λογικά του/έπαθε υστερία από albys') περιγράφει τον επίλεκτο σαμάνο μετά από συναπάντημα με albys· σαμάνους επιλεγμένους από πνεύματα της γης και του νερού, με μια κλίση σε προφητείες και τελετές για καλή θήρα (1987, 1999). Κοινό γνώρισμα όλων αυτών των σαμάνων είναι τα *algyshtár*[13], αυτοσχέδιες επικλήσεις στα πνεύματά τους με τη μορφή άσματος, οι οποίες συνοδεύονται από υπόκρουση του τυμπάνου (*dungúr*) στις τελετές. Μια άλλη βασική διάκριση στον σαμανισμό της Tuva είναι αυτή ανάμεσα σε *ακ-χαμνάρ* και *καρά-χαμνάρ* –'λευκούς' και 'μαύρους' σαμάνους αντίστοιχα. Ενώ οι πρώτοι έχουν πρόσβαση στα πνεύματα του 'άνω κόσμου' (*Ustuí orán*) για θεραπεία, οι δεύτεροι φημίζονται για συμμαχίες με τα επικίνδυνα πνεύματα του 'κάτω κόσμου' (*Ερλίκ οράν* ή *karangý oran*), τα οποία στρατολογούν για εκδίκηση ενός εχθρού κατά παραγγελία ενός πελάτη. Ωστόσο, στο παρελθόν οι *καρά-χαμνάρ* επιστρατεύονταν για τη σωτηρία του ασθενούς, όταν κάθε άλλη προσπάθεια είχε αποτύχει. Η θεραπευτική τεχνική τους περιλάμβανε δύο στάδια: την πρόκληση ενός 'μεταβατικού' θανάτου για τον ασθενή, με την εισαγωγή χθόνιων

12. Μεταφράζεται ως 'Σαμανίζω [κάνω τελετή] με το μέταλλο'. Είμαι βέβαιος ότι η πρακτική αυτή δεν είναι μύθος, καθώς απαντάται και σε άλλους σαμανιστές της Σιβηρίας. Παραδόξως, οι σαμάνοι που επιδίδονταν στην πρακτική αυτή δεν υφίσταντο εγκαύματα.

13. Ενικός 'algysh'. Το γράμμα g στη γλώσσα Tyva προφέρεται ως γ.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 169

πνευμάτων στο σώμα του, και την αναγέννησή του, εισάγοντας αυτή τη φορά 'ουράνια' πνεύματα στο σώμα του ασθενούς.

Η έρευνά μου στην Tuva έλαβε χώρα σχεδόν εξ ολοκλήρου σε έναν από τους τέσσερεις Συλλόγους (κλινικές) Σαμάνων που υπάρχουν στην πρωτεύουσα, Kyzyl[14]. Ως επίσημοι 'θρησκευτικοί οργανισμοί', αναγνωρισμένοι από το κράτος, οι Σύλλογοι αυτοί πραγματοποιούν τελετές σε ιερές τοποθεσίες στην ύπαιθρο (προς επίκληση της ευμένειας των πνευμάτων), και παρέχουν έναντι αμοιβής υπηρεσίες, όπως: 1) μαντεία –είτε ως μελλοντολογία[15], είτε ως εξήγηση ενός συμβάντος, π.χ. της αιτίας πίσω από μία κακοτυχία– (πρακτική γνωστή ως *tolgé* ή *khuvaan k*), 2) εξαγνισμός με θυμίαμα για την απομάκρυνση από το σώμα του πελάτη μιαρών 'υπερφυσικών' δυνάμεων ως αποτέλεσμα επαφής με πηγή 'υψηλού κινδύνου' (π.χ. μνήμα) ή κατάρας από εχθρούς (*artysh-bile aryglar*)[16], 3) τελετές συνοδείας της ψυχής του νεκρού στον άλλο κόσμο, οι οποίες γίνονται την 7η και έπειτα την 49η μέρα μετά θάνατον, 4) η τελετή tagylga στην ύπαιθρο, με την οποίαν ο σαμάνος επικαλείται την ευμένεια των πνευμάτων για λογαριασμό του πελάτη, 5) συνεδρίες θεραπείας πληγμάτων από πνεύματα, κυρίως προγονικά[17], και 6) συνεδρίες θεραπείας πληγμάτων από κατάρες εχθρών. Αντίθετα από τις σύγχρονες Δυ-

14. Χρησιμοποιώ εθνογραφικό ενεστώτα, καθώς δεν γνωρίζω αν ο αριθμός αυτός έχει αλλάξει, αφότου έφυγα από την Tuva. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου, ωστόσο, υπήρχε μια διάχυτη εντύπωση ότι το κλίμα στις σχέσεις μεταξύ των Συλλόγων ήταν ψυχροπολεμικό και ενίοτε άγγιζε τα όρια εμφυλίου σπαραγμού με σαμάνους να αλληλοκατηγορούνται ως απατεώνες και ειδήμονες της μαύρης μαγείας. Ενίοτε, οι ίδιες εντάσεις διαπερνούσαν και τις σχέσεις των σαμάνων στο εσωτερικό των Συλλόγων. Η μόνη περίσταση όπου έσπαγε ο πάγος στις σχέσεις των σαμάνων ήταν κάποιο γεγονός αμοιβαίας ταύτισης, όπως η κηδεία ενός σαμάνου. Εκτός της συστηματικής έρευνάς μου σε έναν από τους Συλλόγους της πόλης Kyzyl, συνέλεξα υλικό από το Σύλλογο Σαμάνων της κωμόπολης Ak-Dovurak (όπου πέρασα μερικές μέρες), καθώς και από ορισμένους 'ανεξάρτητους' σαμάνους σε χωριά κοντά στα σύνορα με τη Μογγολία. Ο πληθυσμός της πρωτεύουσας είναι περίπου 100,000, αριθμός που περιλαμβάνει Ασιάτες, Ρώσους, Γεωργιανούς και οικονομικούς μετανάστες από ισλαμικές χώρες της Κεντρικής Ασίας.

15. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα πρόβλεψης του μέλλοντος που παρακολούθησα, αφορούσε σε συνεδρίες με μητέρες που ρωτούσαν εναγωνίως τον σαμάνο αν η κόρη τους θα έγραφε καλά στις εισαγωγικές εξετάσεις για το πανεπιστήμιο ή αν ο επικείμενος γάμος της θα εξελισσόταν ευνοϊκά. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο σαμάνος έδωσε τον τυπικό χρησμό: '*eki tur*' (όλα θα πάνε καλά).

16. Κατέγραψα επίσης μεγάλο αριθμό πελατών που παρήγγειλαν εξαγνισμό για την οικία τους, όπως και μερικές περιπτώσεις εξαγνισμού του αυτοκινήτου του πελάτη (μεταξύ αυτών ένας Ρώσος οδηγός ταξί).

17. Ως παράδειγμα αναφέρω μια συνεδρία όπου ο σαμάνος απέδωσε τις ημικρανίες μιας πελάτισσας στο πνεύμα του πατέρα της, ο οποίος υπενθύμιζε κατ' αυτόν τον τρόπο στην απόγονό του ότι η μέρα που θα την έπαιρνε μαζί του στον άλλο κόσμο πλησίαζε. Όπως είναι αναμενόμενο, η διάγνωση αυτή θορύβησε την πελάτισσα, η οποία μετά τη θεραπεία στο Σύλλογο παρήγγειλε μια τελετή tagylga για να διασφαλίσει τη ζωή της έναντι κάθε 'υπερφυσικής' απειλής.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 170

τικές κοινωνίες, όπου αντιλήψεις για μαγεία και κατάρες έχουν περιέλθει σε ύφεση ή αδράνεια (Marwick 1952), στην Tuva –όπως και σε άλλες Ασιατικές και Αφρικανικές κοινωνίες –οι ίδιες αντιλήψεις επανακάμπτουν μετά από μια μακρά περίοδο αποικιοκρατικού ελέγχου, και εξαπλώνονται ραγδαία σε όλο το φάσμα των διαπροσωπικών σχέσεων –συγγενείς, επιχειρηματίες, και γραφειοκράτες. Ενώ οι υποψίες και κατηγορίες εναντίον εχθρών για κατάρες ήταν ένα μάλλον σπάνιο επεισόδιο στις σχέσεις των κατοίκων ενός χωριού στην προ-σοβιετική Tuva[18], πλέον έχουν προσλάβει διαστάσεις επιδημίας στο εχθρικό και ασφυκτικό (όσον αφορά στις συνθήκες επιβίωσης) περιβάλλον της μετα-σοβιετικής Σιβηρικής πόλης –φαινόμενο που ανέλυσα στη διατριβή μου (2007). Εδώ, θα παρουσιάσω ιθαγενείς δοξασίες για την κατάρα ως μηχανισμό πρόκλησης κακοτυχίας, προσθέτοντας ένα νόημα κατάρας, το οποίο αποδίδεται με έναν ιθαγενή όρο: η 'κατάρα' ως μίασμα ή στοιχειό.

Ο όρος στον οποίον αναφέρομαι, *buzhàr*[19], αποτελεί μέρος ενός ρεπερτορίου ιθαγενών όρων, ο καθένας εκ των οποίων αντιστοιχεί σε μια διαφορετική διαβάθμιση της 'κατάρας' ως επίθεσης από κάποιον εχθρό, που επιφέρει ασθένεια (ή και θάνατο) ή κακοτυχία για το θύμα. Σε αυτή τη σημασία του, ο όρος buzhar περιγράφει κατάρες ήπιας συμπτωματολογίας, όπως, π.χ., μια ασήμαντη στομαχική διαταραχή που ο ίδιος υπέστην στην Tuva (γεγονός που ο σαμάνος-επικεφαλής του Συλλόγου με τον οποίον συνεργαζόμουν, εξήγησε ως buzhar που ένας ανταγωνιστής-σαμάνος είχε εκτοξεύσει εναντίον μου). Κρίνω σκόπιμο να παρουσιάσω και τους υπόλοιπους σχετικούς όρους, όπως τους κατέταξαν οι σαμάνοι-πληροφορητές μου: *kargýsh*[20], διαγνωστικός όρος που αποδίδει ένα πολύ σοβαρό –έως θανατηφόρο –πλήγμα με κατάρες· στην ίδια κλίμακα επικινδυνότητας κατατάσσονται και οι όροι *kara-dyl* ('μαύρη γλώσσα') και *adaarg l*, με τη σημασία της δυσφήμισης/διαβολής και της ζηλοφθονίας αντίστοιχα· τέλος, η φοβερή κατάρα *chatká*[21], έκφραση μιας ασύλληπτης προσωπικής τραγωδίας ή ενός πλήγματος που εξελίσσεται σε πανδημία κακοτυχίας, το οποίο μπορεί να είναι έργο μόνο όσων έχουν εντρυφήσει στη μοχθηρία και επιθυμία για κακό, όπως επίσης και ορισμένων 'πανίσχυρων' σαμάνων[22], ή 'σαμάνων' ειδικευμένων σε φόνους κατά

18. Η διαπίστωση αυτή προέκυψε τόσο από αφηγήσεις ιθαγενών πληροφορητών όσο και από έρευνά μου σε γραπτές πηγές για τις προ-σοβιετικές (παραδοσιακές) κοινωνίες της Tuva.

19. Ο σύνδεσμος -zh- προφέρεται ως παχύ ζ.

20. Ο σύνδεσμος -sh- προφέρεται ως παχύ σ.

21. Ο σύνδεσμος -ch- προφέρεται ως παχύ τσ.

22. Οι 'πανίσχυροι' (κληρονομικοί) σαμάνοι μπορούν εξίσου να προκαλέσουν και να θεραπεύσουν μια σοβαρή ασθένεια –μια αρκετά διαδεδομένη πεποίθηση στην Tuva. Η παράδοση υπαγορεύει ότι η θεραπεία στην περίπτωση αυτή μπορεί να επέλθει μόνο από τον σαμάνο εκείνο που προκάλεσε την ασθένεια –αν και αμφιβάλλω κατά πόσον η συνθήκη αυτή τηρείται, καθώς μια παραδοχή εκ μέρους του σαμάνου ότι εξασθένισε αδικαιολόγητα κάποιον με κατάρες/μαγεία λογικά θα προκαλούσε τις αντιδράσεις του παθόντος.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 171

παραγγελία[23]. Ακολουθεί η αφήγηση ενός σαμάνου για μια περίπτωση chatka: "πριν από λίγα χρόνια ένας σαμάνος που ζει στη μογγολική πλευρά των συνόρων, πέταξε ένα κομμάτι προβιάς (*kydýs*) στο έδαφος της Tuva [μια τυπική πρακτική ανταλλαγής πληγμάτων με κατάρες μεταξύ αντιπάλων κοινοτήτων, η οποία έχει μάλλον εκλείψει· της ρίψης προηγείτο η εκφορά ειδικών επωδών για τη μετάδοση της καταστρεπτικής δύναμής τους στην προβιά]. Σε μια ακτίνα πολλών χιλιομέτρων γύρω από το σημείο αυτό άρχισαν να συμβαίνουν απανωτά θανατηφόρα τροχαία. Με έναν άλλο σαμάνο βρήκαμε την προβιά και την πετάξαμε στη Μογγολία". Οι ανωτέρω τέσσερεις όροι περιγράφουν κατάρες με κίνητρο κακόβουλα αισθήματα (π.χ. *άνευ λόγου* αντιπάθεια).

Ένας εξίσου 'παραδοσιακής κλίσης' σαμάνος ανακάλεσε μια ακόμη παλαιά (σύμφωνα με τον ίδιο) καταστρεπτική μέθοδο: για να είναι βέβαιος κάποιος ότι οι κατάρες του θα επιφέρουν θανάσιμο πλήγμα, πρέπει να αναρριχηθεί στην ψηλότερη κορυφή των απόκρημνων ορέων Σαγιάν (βόρεια της Tuva) και από εκεί να φωνάξει λόγια οργής για τον στόχο του –η ιδέα του όρους ως 'ορμητηρίου' για επιθέσεις με κατάρες υπάρχει επίσης στους Even της βόρειας Σιβηρίας, σύμφωνα με τον ιθαγενή εθνογράφο τους, Anatolii Alekseyev (προσωπική επικοινωνία). Οι πληροφορητές μου δεν επεσήμαναν κάποιες καθιερωμένες για την περίσταση αυτή λεκτικές διατυπώσεις, ωστόσο ο ερευνητής των τουρκικών γλωσσών, John Krueger, προσδιορίζει τον εξής τυπικό 'υπερφυσικό' αφορισμό σε μογγολικές γραπτές πηγές: "εύχομαι να χάσεις τον αφέντη σου", να σε εγκαταλείψει, δηλαδή, το προστατευτικό πνεύμα σου και να αναλωθεί η ζωή σου από μια πνευματική δύναμη (1964: 78).

Μια ακόμη πιο δηκτική μέθοδο αποκάλυψε ένας *καρά-χαμ*: ο αδικημένος προσφεύγει στο μνήμα ενός συγγενούς του εχθρού τον οποίο θέλει να εκδικηθεί, και εκθέτει στο πνεύμα τους λόγους της οργής του, ζητώντας από αυτό να επιτεθεί στον ίδιο του τον συγγενή. Αν το πνεύμα κρίνει επαρκείς τους λόγους του 'κατήγορου', οι μέρες του ενόχου είναι μετρημένες (τα δύο αυτά παραδείγματα είναι –μεταξύ πολλών άλλων στο υλικό μου –ενδεικτικά ενός μετασχηματισμού του σαμανισμού της Tuva σε έναν τελετουργικό μηχανισμό εκδίκησης στα πλαίσια μετασοβιετικής θεσμικής και οικονομικής κρίσης, ζήτημα που υπερβαίνει τα όρια του παρόντος άρθρου). Ωστόσο, για να καταραστεί τον αντίπαλό του κάποιος, δεν χρειάζεται να εκτεθεί στο ρίσκο και σε δυσχέρειες που οι δύο ανωτέρω μέθοδοι συνεπάγονται: η ύπαρξη καθαυτή κακόβουλων σκέψεων και ζηλοφθονίας, όπως και αιτιολογημένης οργής, γεννά μια νοσηρή οντότητα (*τοόρα*), η οποία ενεδρεύει

23. Δεν ήμουν σε θέση να τεκμηριώσω αν σαμάνοι-επαγγελματίες 'δολοφόνοι' όντως υπάρχουν στην Tuva (αν και υπήρχε μια φημολογία περί υποτιθέμενης δράσης τέτοιων σαμάνων). Οι σαμάνοι αυτοί δεν πρέπει να συγχέονται με τους *καρά-χαμνάρ*: οι δεύτεροι προκαλούν δικαιολογημένη βλάβη (ή και θάνατο), εκδικούμενοι για λογαριασμό ενός αδικημένου πελάτη.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 172

περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή για να εισβάλει στο σώμα ή να καταλάβει τη συνείδηση του θύματος[24]. Μετά από αυτό, η εκδήλωση ασθένειας ή ψυχολογικής αποδιοργάνωσης (π.χ. αλκοολισμού) είναι θέμα λίγων ημερών/ωρών.

Ενώ στις περιπτώσεις αυτές η 'κατάρα' προσλαμβάνει το νόημα υπαιτιότητας που προσωποποιείται σε έναν κακόβουλο θύτη, η σημασία 'κατάρας' που θα εκθέσω, απο-προσωποποιεί την υπαιτιότητα για κακοτυχία, μεταθέτοντάς την στο πεπρωμένο του θύματος, *kezhik* –ιθαγενής όρος, παρεμφερής εννοιών όπως 'ριζικό', 'μοίρα', και 'τύχη' (ευτυχία ή κακοτυχία, η οποία μπορεί να είναι τόσο περιστασιακή, όσο και εκ γενετής)[25]. Η 'κατάρα' αυτή περιγράφεται ως buzhar[26], 'μόλυνση' ή 'μίασμα' από το οποίο κάποιος προσβάλλεται, αν προσεγγίσει (ή έλθει σε επαφή με) λείψανα νεκρών ή αν συναπαντήσει το περιφερόμενο πνεύμα ενός νεκρού. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι συγγενείς ενός νεκρού κάποτε θα αποσφραγίσουν το μνήμα και θα τοποθετήσουν τα λείψανα σε οστεοφυλάκιο, η έκθεση στο 'μίασμα' είναι για πολλούς αναπόφευκτη –όπως άλλωστε ήταν για πολλούς άλλους που προσήλθαν στον Σύλλογο σαμάνων για εξαγνισμό εξαιτίας της απροσδόκητης επανεμφάνισης ενός νεκρού συγγενή στο σπίτι τους[27]. Ανάλογες εμπειρίες διηγήθηκε και μια μεσόκοπη γυναίκα κατά την επίσκεψή της στον Σύλλογο για ένα θλιβερό γεγονός: τον θάνατο του γιου της, το πνεύμα του οποίου, σύμφωνα με την ίδια, προσπαθούσε να αφήσει ενδείξεις της παρουσίας του στο σπίτι της. Εξαγνίζοντας το σπίτι της πελάτισσας, ο σαμάνος διέγνωσε (μέσω της διαίσθησής του) ότι το βαθύτερο αίτιο του θανάτου του γιου της ήταν κυριολεκτικά ενταφιασμένο κάτω από το σπίτι· αυτό είχε ανεγερθεί σε έναν χώρο όπου παλαιότερα υπήρχε μια σοβιετική φάρμα, η οποία –με τη σειρά της– είχε ανεγερθεί στα

---

24. Οι πληροφορητές μου προσδιόρισαν το παράγωγο αυτό ως 'οντότητα' (*sushestvo*, Ρωσικά) αντί για 'πνεύμα', διατηρώντας προφανώς τον τελευταίο όρο για πιο 'αξιοπρεπείς' προσωποποιήσεις του υπερφυσικού, όπως προγονικά πνεύματα ή πνεύματα προς επίκληση για θεραπεία/τιμωρία.

25. Χαρακτηριστική ευνοϊκής τύχης είναι η έκφραση 'αυτός/ή έχει ψηλό άλογο', η οποία ανάγεται στο νομαδικό παρελθόν της Tuva.

26. Όπως είδαμε, ο όρος αυτός περιγράφει επίσης ήπιας μορφής πλήγματα με κατάρες από εχθρούς. Χρησιμοποιείται ως επίθετο στη γλώσσα Tyva με σημασίες όπως 'κακός', 'αναίσχυντος', 'ειδεχθής', οι οποίες –σε πλαίσια αναφοράς για κατάρες –περιγράφουν τόσο τον θύτη (την ηθική κατάπτωσή του) όσο και το θύμα (φορέας της μολυσματικής οντότητας *τοόρα*). Το σχετικό ρήμα buzhartadyr (και buzhartaar) μεταφράζεται ως 'ατιμάζω/ομαι'.

27. Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση μιας πελάτισσας: "Συνέβη όταν ήμουν πολύ μικρή, ξύπνησα το βράδυ για να πιω νερό, και στην κουζίνα είδα τη γιαγιά μου [το πνεύμα της]. Έστρεψα το βλέμμα αλλού, ήπια νερό και, προτού φύγω, έριξα μια φευγαλέα ματιά προς το μέρος της. Ήταν ακόμη εκεί". Η αφηγήτρια (και η βασική πηγή πληροφοριών για κατάρες κατά την επιτόπια έρευνά μου), για την αξιοπιστία της οποίας δεν αμφιβάλλω, ήταν σκεπτική απέναντι στη θεωρία μου περί αυθυποβολής. Σημειωτέον ότι η γυναίκα αυτή επισκέφθηκε τον Σύλλογο για διαφορετικό ζήτημα.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 173

ερείπια ενός αρχαίου ιθαγενούς νεκροταφείου, σε μια ζώνη, δηλαδή, 'υψηλού κινδύνου'. Η ιεροσυλία που διεπράχθη στο χώρο αυτό από το σοβιετικό καθεστώς, προκάλεσε την οργή των πνευμάτων του νεκροταφείου –με ατυχές θύμα τον γιο της γυναίκας αυτής. Ωστόσο, ο θάνατος αυτός εγκυμονούσε έναν ακόμη κίνδυνο: το πνεύμα του γιου της έπρεπε να πεισθεί ώστε να εγκαταλείψει τους οικείους του, ειδάλλως θα προκαλούσε (ακούσια) τον θάνατό τους, ως φορέας και αναμεταδότης του 'μιάσματος'.

Εάν στο παράδειγμα αυτό ο νεκρός τείνει να μετατραπεί από θύμα σε θύτη, το ακόλουθο παράδειγμα –σε αφήγηση της γυναίκας που περιέγραψε την επανεμφάνιση της γιαγιάς της –είναι ενδεικτικό μιας τέτοιας μεταμόρφωσης: "πριν από λίγα χρόνια, στο *Kyzyl-mazhalyg* [επαρχία της Tuva] ένας άνδρας [ιθαγενής Tyva] περπατούσε στο δάσος, όταν εμφανίστηκε μπροστά του το πνεύμα μιας γυναίκας που έζησε και πέθανε στην περιοχή αυτή. Το εκμυστηρεύτηκε στη σύζυγό του. Ωστόσο, ο άνδρας αυτός βασανιζόταν από το γεγονός αυτό, καθώς σκεφτόταν συνέχεια το πνεύμα της γυναίκας αυτής, ώσπου ένα βράδυ [λίγες μέρες μετά την εμφάνιση του πνεύματος] κρεμάστηκε. Ένα χάραμα [λίγο καιρό μετά την αυτοκτονία του συζύγου της] η χήρα εθεάθη από μια γειτόνισσά της να ταΐζει τα ζωντανά στην αυλή της, κλαίγοντας χαμηλόφωνα. Ξαφνικά, ύψωσε τα χέρια της και, κοιτώντας προς τον ουρανό, είπε: 'πάρε με, σε παρακαλώ'. Οι γείτονες την βρήκαν νεκρή, την είχε πάρει το πνεύμα του συζύγου της". Ανεξαρτήτως του αν η ιστορία αυτή βασίζεται σε αληθινά γεγονότα, εδώ –όπως και στην ανωτέρω περίπτωση – διακρίνεται ένα χαρακτηριστικό μοτίβο Ασιατικής σκέψης για την 'κατάρα' ως 'μίασμα': η μετάδοση μιας τραυματικής εμπειρίας από τους νεκρούς στους ζώντες οικείους τους, οι οποίοι αναμεταδίδουν την εμπειρία αυτή (ως πνεύματα-θύτες πλέον) στους ζώντες οικείους τους, και ούτω καθεξής.

Θα υποπίπταμε σε σοβαρό σφάλμα, αν συμπεραίναμε –κατά το πρότυπο των σοβιετικών εθνογράφων, εκείνων που παρερμήνευσαν ιθαγενείς δοξασίες και τελετές γύρω από το 'υπερφυσικό', ως συμπτώματα κάποιας 'Σιβηρικής ψυχονεύρωσης' –ότι οι ιθαγενείς Tyva είναι εγκλωβισμένοι σε μια καταθλιπτική σαμανιστική παράδοση. Αντιθέτως, μέσα από αφηγήσεις, σαν αυτές που παρουσίασα εδώ, αναδεικνύεται ένας πρωτόγνωρος πολιτισμός ευαισθησίας και οξυδέρκειας σε ό,τι αφορά τις δοκιμασίες –εντάσεις, έχθρες και μνησικακίες –των ανθρώπινων σχέσεων (ακόμη και αυτών μετά θάνατον). Σε ένα άλλο επίπεδο, οι αφηγήσεις αυτές, καθώς και οι συνεδρίες σαμάνων και των πελατών τους, είναι ενδεχομένως ενδεικτικές μιας ανάγκης στην Tuva για μια 'εναλλακτική κοινωνικότητα', όπως αυτή που περιγράφει η Caroline Humphrey στη μελέτη της για τις 'τελετές' των σαμάνων μιας μετα-σοβιετικής Σιβηρικής πόλης: κατασκευή μιας μυστικής διαπροσωπικής σχέσης ανάμεσα σε σαμάνο και πελάτη στον ιδιωτικό χώρο [διαμέρισμα] όπου πλέον γίνεται η τελετή, ως αντιστάθμισμα στην αναγκαστική συμ-

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 174

βίωση της σοβιετικής περιόδου (2007: 261) και, θα προσέθετα, στην καχυποψία και δύσκολη καθημερινότητα της μετα-σοβιετικής πόλης. Ενώ, σε ένα άλλο επίπεδο, αναβιώνουν μια παραδοσιακή κοινωνικότητα του προ-σοβιετικού παρελθόντος, όταν σε ιαματικές πηγές οι Tyva συνήθιζαν να διηγούνται ιστορίες για πνεύματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Anaibin, Zoia. 1995. "Ethnic relations in Tuva". Στο *Culture Incarnate: Native Anthropology from Russia*, (επιμ.) Marjorie Mandelstam Balzer, σ. 102-112. M. E. Sharpe Publications.

— 1998-99. "The Republic of Tuva: a model of ethnological monitoring". Στο "The Republic of Tyva (Tuva): From Romanticism to Realism". *Anthropology & Archeology of Eurasia* 37, ν. 3: 13-96.

Anisimov, Arkadii Fedorovich. 1958. *Religiya Evenkov*. Izdatel'stvo Akademii Nauk S.S.S.R.

— 1963. "The shaman's tent of the Evenks and the origins of the shamanistic rite". Στο *Studies in Siberian shamanism*, (επιμ.) Henry N. Michael, σ. 84-123. University of Toronto Press.

Balzer, Marjorie Mandelstam. 1998-99. "Introduction". Στο "The Republic of Tyva (Tuva): From Romanticism to Realism". *Anthropology & Archeology of Eurasia* 37, ν. 3: 5-12.

— 1990. *Shamanism: Soviet studies of traditional religion in Siberia and Central Asia*. M. E. Sharpe Publications.

— 1997. *Shamanic Worlds: rituals and lore of Siberia and Central Asia*. M. E. Sharpe Publications.

Bazilov, Vladimir. 1997. "Chto takoye shamanstvo". Στο *Sovietskaya Etnografiya* 5: 3-16.

Bogoras, Valdemar. 1910. K psikhologii shamanstva u narodov Severo-vostochnoi Azii". *Etnograficheskoye obozrieniye* 1-2: 1-36.

Czaplicka, Marie-Antoinette. 1914. *Aboriginal Siberia: a study in social anthropology*. Oxford University Press.

Diakonova, Vera Pavlovna. 1981. "Tuvinskiye shamany i ikh sotsialnaya rol' v obshchestve". Στο *Problemy istorii obshchestvennogo soznaniya aborigenov Sibiri*, (επιμ.) I.S. Vdovin, σ. 129-164. Leningrad: Nauka.

Dioszegi, Vilmos & Hoppal, Mihaly. 1978. *Shamanism in Siberia*. Budapest: Akademiai Kiado.

Eliade, Mircea. 1964. *Shamanism: archaic techniques of ecstasy*. Routledge & Kegan Paul.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 175

Humphrey, Caroline. 2007 [1999]. "Σαμάν στην πόλη". Στο *Ανάμεσα σε παρελθόν και παρόν: εθνογραφίες του μετασοσιαλιστικού κόσμου*, (επιμ.) Ευτυχία Βουτυρά και Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, σ. 247-271. Εκδόσεις Κριτική.

Kenin-Lopsan, Mongush Borakhovich. 1987. *Obryadovaya praktika i fol'klor Tuvinskogo shamanstva: konets "XIX" –nachalo "XX" v.* Novosibirsk: Nauka, Sibirskoye otdeleniye.

— 1999. *Tuvinskiye shamany*. Izdatel'stvo Transpersonal'nogo Instituta, Moskva.

Kharitonova, Valentina. 2006. *Feniks iz pepla? Sibirskii Shamanizm na rubezhe tysyacheletii*. Nauka.

Krueger, John. 1964. "Turco-Mongolian Curses and Obscenities". *The Journal of American Folklore* 77, ν. 303: 78-79.

Ksenofontov, Gavriil. 1930. *Legendy i rasskazy o shamanakh u Yakutov, Buryat i Tungusov*. Moskva: Bezbozhnik.

Lindquist, Galina. 2001. "On the quest for the authentic shaman: multiple meanings of shamanism on a Siberian journey". Ομιλία στον Τομέα Ερευνών Μογγολίας και Εσώτερης Ασίας (Mongolian and Inner Asian Studies Unit), Παν/μιο Cambridge.

— 2005. "Healers, leaders and entrepreneurs: shamanic revival in southern Siberia". *Culture and Religion* 6, ν. 2: 263-285.

— 2008. "Loyalty and Command: Shamans, Lamas, and Spirits in a Siberian Ritual". Στο *Social Analysis* 52(1): 111-126.

Manzhigeev, I. A. 1978. *Buriatskiye shamanisticheskiye i doshamanisticheskiye terminy*. Moskva: Nauka.

Marwick, Max. 1952. "The social context of Cewa witch beliefs –Part I". *Africa: Journal of the International African Institute* 22, ν. 2: 120-135.

Mongush, Marina. 2006. "Modern Tuvan Identity". Στο *Inner Asia* 8: 275-296.

Nadel, S.F. 1946. "A Study of Shamanism in the Nuba Mountains". *Journal of the Royal Anthropological Institute* 76: 25-37.

Ondar, T. A. 1997. Shamanizm v Tuve. Στο *Gosudarstvo, religiya i tserkov' v Rossii i za rubezhom* 2: 48-54.

Pimenova, Ksenia-Victorovna. 2009. "The Emergence of a New Social Identity: Trajectories and Life Stories of Post-Soviet Shamans in the Republic of Tuva". Στο *Post-Soviet Transformations: Politics of Ethnicity and Resource Use in Russia*, (επιμ.) Hugh Beach, Dmitri Funk & Lennard Sillanpää. Uppsala University.

Potapov, Leonid Pavlovich. 1991. *Altaiskii shamanizm*. Leningrad: Nauka.

Riches, David. 1994. "Shamanism: the key to religion". *Man* [*Journal of the Royal Anthropological Institute*], 29, ν. 2: 381-405.

Shirokogoroff, Sergei. 1935. *Psychomental complex of the Tungus*. London: Kegan Paul.

Sieroszewski, Waclaw. 1896. *Yakuty: opyt etnograficheskovo issledovaniya*. St. Petersburg: Russkoe geograficheskoye obshchestvo.

Sonin, M. L. 1950. "Evenkiiskoye shamanstvo kak odna iz form pervobytnoi religii". Στο *Ucheniye zapiski Moskovskovo oblastnovo pedagogicheskovo instituta, kafedra istorii drevnevo mira* 14, ν. 1: 169-175.

08 ZORBAS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 176

Stépanoff, Charles & Zarcone, Thierry. 2011. *Le Chamanisme de Siberie et d'Asie centrale.* Gallimard.

Vainshtein, Sevyan .1980. *Nomads of South Siberia.* Cambridge University Press.

— 1984. "Shamanism in Tuva at the turn of the 20th century". Στο *Shamanism in Eurasia*, (επιμ.) Mihaly Hoppal, σ. 353-373. Budapest: Akademiai Kiado.

Vainshtein, Sevyan & Moskalenko, Nelli. 1995. "Problemy Tuvinskogo shamanstva: genezis, izbrannichestvo, effektivnost' lechebnykh kamlanii, sovremennyy renesans", στο *Shamanizm i ranniye religioznyye predstavleniya*, (επιμ.) Dmitrii Anatol'yevich Funk, σ. 62-75. Moskva: Institut Etnologii i Antropologii.

Vitebsky, Piers. 1995. *The shaman.* Macmillan Publishers.

— 2005. *Reindeer People: Living with Animals and Spirits in Siberia.* Harper Perennial.

Zelenin, D. K. 1935. "Ideologiya sibirskovo shamanstva". *Isvestiya Akademii Nauk SSSR, po otdeleniu obshchestvennikh nauk* 8: 709-743.

Znamenski, Andrei. 2003. *Shamanism in Siberia: Russian Records of Indigenous Spirituality*. Kluwer Academic Publishers.

Ζορμπάς, Κωνσταντίνος. 2007. "Agents of evil: curse accusations and shamanic retaliation in post-Soviet Tuva (Siberia)". Διδακτορική διατριβή, Scott Polar Research Institute, Παν/μιο Cambridge.

— 2013. "Shirokogoroff's *Psychomental Complex* as a Context for Analysing Shamanic Mediations in Medicine and Law (Tuva, Siberia)". Στο *International Journal of Shamanistic Research (SHAMAN)* vol. 21. NOS: 1-2, σ. 104-134, Βουδαπέστη.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 177

ΜΑΡΙΑ ΚΑΛΙΑΜΠΟΥ

«…ΕΦΥΓΕΝ ΕΚΕΙ ΟΠΟΥ ΔΕΝ ΠΕΘΑΙΝΟΥΝ» ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Η ευδαιμονία και το αίσιο τέλος θεωρούνται από τα βασικά ειδολογικά χαρακτηριστικά του παραμυθιού (Bausinger 1999: 230 κε.). Μπορεί το παραμύθι να τελειώνει πολύ συχνά με τη γνωστή φράση «...και ζήσαν αυτοί καλά και μεις καλύτερα», μεταφέροντας στους ακροατές ή αναγνώστες του μια υπερβατική αίσθηση αιώνιας και χαρούμενης ζωής, μιλάει ωστόσο και για στιγμές πόνου και θλίψης, όπως για παράδειγμα για τον τελευταίο σταθμό της ζωής του ανθρώπου, τον θάνατο. Ας σημειωθεί, άλλωστε, πως το παραμύθι αντικατοπτρίζει ολόκληρο τον κύκλο της ζωής, από τη γέννηση ώς τον θάνατο, κατά συνέπεια οι λαϊκές αντιλήψεις για τον θάνατο και για τους νεκρούς δεν είναι δυνατό να απουσιάζουν.

Σχεδόν όλοι οι τύποι του παραμυθιού (μύθοι ζώων, μαγικά, θρησκευτικά, διηγηματικά, ευτράπελα παραμύθια)[1] περιέχουν μοτίβα ή θέματα με νεκρούς. Τη σημαντική τομή στην εξέλιξη της ζωής του ανθρώπου, την αποκοπή από τη ζωή και την ένταξη στον κόσμο των νεκρών, το παραμύθι την αποδίδει με τον δικό του μαγικό τρόπο, που διαφέρει ουσιαστικά από τις εικόνες που κυριαρχούν σε άλλα είδη του προφορικού λόγου, όπως για παράδειγμα στις παραδόσεις ή τα τραγούδια. Η αντίληψη που επικρατεί στα παραμύθια για τον θάνατο και τους νεκρούς απασχόλησε έντονα την παραμυθολογική έρευνα[2]. Όλες οι απόψεις των ερευνητών συγκλίνουν στην άποψη πως το παραμύθι αντιμετωπίζει το θέμα του θανά-

---

1. Σχετικά με την τυπολογική κατάταξη των παραμυθιών βλ. τον διεθνή κατάλογο παραμυθιών Uther 2004.

2. Για την αντίληψη του θανάτου, των νεκρών και του Κάτω Κόσμου στα παραμύθια έχουν γραφτεί κατά καιρούς πολλά. Ας αναφερθούν καταρχάς οι δύο τόμοι του διεθνούς συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Οργάνωσης Παραμυθιών (Europäische Märchengesellschaft) με θέμα το θάνατο στα παραμύθια (Heindrichs 1991, Kammerhofer 1990). Επίσης, στο βασικότατο εγχειρίδιο για το παραμύθι και τη λαϊκή αφηγηματολογία *Enzyklopädie des Märchens* είναι καταχωρη-

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 178

του με εξαιρετική οικειότητα. Ο θάνατος δεν αποτελεί δυσάρεστο ή δραματικό γεγονός, και η περιγραφή των νεκρών στα παραμύθια δεν έχει απολύτως τίποτα το ανατριχιαστικό και τίποτα που να προκαλεί υπαρξιακό φόβο (Schneider 1990: 151). Αντίθετα, ο κόσμος των νεκρών είναι ίδιος με τον κόσμο των ζωντανών. Σύνορα μεταξύ νεκρών και ζωντανών δεν υπάρχουν, και οι ήρωες περιφέρονται από τον έναν κόσμο στον άλλο χωρίς καμία δυσκολία. Ο ελβετός φιλόλογος και καταξιωμένος παραμυθιολόγος Max Lüthi, αναλύοντας στις φαινομενολογικά προσανατολισμένες εργασίες του τα βασικά ειδολογικά χαρακτηριστικά του παραμυθιού, ανέφερε ως πρώτο και κύριο χαρακτηριστικό τη μονοδιάστατη φύση (Eindimensionalität) ([10]1997: 8-12 και 1984: 28 κε.). Ακριβώς το γεγονός ότι οι ήρωες των παραμυθιών επικοινωνούν με τα όντα του άλλου κόσμου σαν να ανήκουν στο οικείο περιβάλλον τους, αποδεικνύει, κατά τον Lüthi, τη μία και μοναδική διάσταση που επικρατεί στο παραμύθι.

Η ευκολία, λοιπόν, με την οποία το παραμύθι αναφέρεται στους νεκρούς υπογραμμίζεται περισσότερο, όταν τα μοτίβα με τους πεθαμένους αποτελούν το κέντρο ευτράπελων διηγήσεων και γίνονται αφετηρία για σάτιρα ή κριτική. Σε πολλά παραμύθια του ελληνικού και γενικότερα του βαλκανικού χώρου[3] οι ζωντανοί εμφανίζονται να «μιμούνται» τους νεκρούς, προκαλώντας αστείες εξελίξεις στη διήγηση. Η σχέση των ζωντανών με τους νεκρούς γίνεται έτσι ακόμα πιο απλή και προ πάντων πιο διασκεδαστική. Σε αυτήν την περίπτωση, οι αναπαραστάσεις των νεκρών αποτελούν ίδιον των παραμυθιών. Στα άλλα είδη του προφορικού λόγου,

---

μένα πολλά σχετικά λήμματα (ενδεικτικά: Boten des Todes, Dankbarer Toter, Fegefeuer, Himmel, Hölle, Jenseits, Leiche, Paradies κ.ά.). Στον μοναδικό στο είδος του κατάλογο μοτίβων της λαϊκής λογοτεχνίας υπάρχει πληθώρα μοτίβων για τους νεκρούς (Thompson 1955-58, Τόμος 2: 402-517 και Τόμος 6: 193-195). Στον ελληνικό κατάλογο μαγικών παραμυθιών (Αγγελοπούλου & Μπρούσκου 1999) αναφέρονται ορισμένοι τύποι μαγικών παραμυθιών που παρουσιάζουν μοτίβα σχετικά με το θάνατο ή τον Κάτω Κόσμο (AT 300, 301A, 311, 330, 331, *331A, 332, 332A*, 425). Άρθρα ή μελέτες για το ίδιο ή παραπλήσιο θέμα στα παραμύθια έγραψαν οι Αλεξιάδης 1982, Anderson 2000, Dawkins 1953, Lüthi 1984, Röhrich [5]2001 και 2002, Μερακλής χ.χ., Πολίτης Αλέξης 2000. Πολύ σημαντικός είναι επίσης για συγκριτικές μελέτες ο γερμανικός κατάλογος των παραδόσεων με νεκρούς (Müller & Röhrich 1967 και Röhrich 1967), στον οποίο παρατίθενται δεκαπέντε θεματικές κατηγορίες νεκρών που εμφανίζονται σε παραδόσεις του γερμανόφωνου χώρου, πολλές από τις οποίες ανταποκρίνονται και σε ελληνικές παραδόσεις. Η μεγαλύτερη βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα του θανάτου αναφέρεται στα τραγούδια και δη στα μοιρολόγια (ενδεικτικά: Alexiou 1974 και 1978, Μητσού 2003, Puchner 1996, Saunier 1979 και 1999, Ψυχογιού 1998 και 2009). Για γενικότερες μελέτες σχετικά με το θέμα των νεκρών, του θανάτου και του Κάτω Κόσμου βλ. ενδεικτικά Λαμπάκης 1982, Πολίτης Νικόλαος 1874, Hesseling n. d., Lawson [1910] 1964, Schmidt 1871, Shojaei-Kawan 2003.

3. Εξαιρετικά πολύτιμος για διακειμενικές συγκρίσεις παραμυθιών με τη γειτονική Βουλγαρία στάθηκε ο κατάλογος των βουλγαρικών παραμυθιών (Roth 1995).

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 179

τις παραδόσεις και τα τραγούδια, είναι εντελώς αδιανόητο να μιλήσει ή να τραγουδήσει κανείς με ανάλογη θυμηδία. Στις παραδόσεις επικρατεί το υπαρξιακό άγχος του θανάτου, ενώ τα τραγούδια αποδίδουν με ζοφερές εικόνες τον θρήνο και οδυρμό για τα χαμένα αγαπημένα πρόσωπα.

Σε συλλογές παραμυθιών μπορεί να βρει κανείς πληθώρα κειμένων που αφορούν τους νεκρούς, το θάνατο και τον Κάτω Κόσμο. Ακόμα και σε φτηνά λαϊκά φυλλάδια παραμυθιών με ευρεία διάδοση περιλαμβάνονται τέτοιες ιστορίες, κάτι που δείχνει πως τα παραμύθια με αυτό το περιεχόμενο ήταν πολύ αγαπητά. Το υλικό της εργασίας αυτής αποτελούν τόσο γνωστές συλλογές παραμυθιών όσο και κάποια άγνωστα λαϊκά φυλλάδια με παραμύθια.[4] Λόγω της πλούσιας αναπαράστασης νεκρών στα ελληνικά παραμύθια, το συγκεκριμένο άρθρο περιορίζεται σε τρεις θεματικές ενότητες που σχετίζονται με τους νεκρούς. Η τελευταία κατοικία και το βασίλειο των νεκρών καθώς και η ζωή τους στον άλλον κόσμο αποτελούν το αντικείμενο της πρώτης ενότητας. Η δεύτερη αναλυτική κατηγορία αφορά τις δύο βασικές αναπαραστάσεις νεκρών, τους αναστημένους και τους ευγνώμονες νεκρούς, όπως απαντούν στα μαγικά παραμύθια. Η τελευταία ενότητα πραγματεύεται, τέλος, μερικά ευτράπελα παραμύθια, στα οποία οι ζωντανοί παριστάνουν τους νεκρούς. Η ανάλυση των ευτράπελων διηγήσεων με νεκρούς δεν έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους μελετητές –ίσως λόγω του παράδοξου του χαρακτήρα της. Στις διηγήσεις αυτές οι απομιμήσεις των νεκρών από τους ζωντανούς, οι λεγόμενοι «ψευτοπεθαμένοι», αποτελούν πρόσφορο έδαφος για σάτιρα.

1. Η τελευταία κατοικία των νεκρών

Πού πηγαίνουν οι νεκροί, ποιος είναι ο τόπος κατοικίας τους και πού βρίσκεται το βασίλειό τους; Σ' αυτά τα ερωτήματα για τη μετά θάνατον ζωή τα παραμύθια δίνουν τη δική τους ερμηνεία. Σε ένα παραμύθι με τίτλο «έφυγεν εκεί όπου δεν πεθαίνουν» που περιλαμβάνεται σε λαϊκό φυλλάδιο παραμυθιών του εκδότη Σαλίβερου εμφανίζεται η πανάρχαια αντίληψη πως οι νεκροί κατοικούν σε βουνό.

> Ήτο ένας μια φορά λοιπόν, απέθανεν η γυναίκα του, απέθανον τα παιδιά του, τον επήρε ο χάρος σβάρνα, τον επήρε το παράπονο τον κακόμοιρο. Λέγει, θα φύγω από εδώ. Λοιπόν άφησε το σπίτι του έρημο, σκοτεινό, επήρε ένα αλογά-

4. Η τελευταία κατηγορία παραμυθιών αποτελεί μέρος της συλλογής του Νικολάου Πολίτη και απόκειται σήμερα στο Λαογραφικό Σπουδαστήριο του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Για την αρχειακή αξία αυτής της συλλογής λαϊκών φυλλαδίων παραμυθιών βλ. Καλιαμπού 2012 και Kaliambou 2006: 22-27.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 180

> κι καρά, κι επήγαινε. Εις όποιο χωριό πήγαινε, ηρώτα πεθαίνουν εδώ; Πεθαίνουν. Ντε, καρά, ντε. Επήγαινε εις άλλο χωριό ηρώτα, πεθαίνουν εδώ; Πεθαίνουν. Ντε, καρά, ντε. Λοιπόν επήγε εις άλλο χωριό, ευρίσκει έναν, ερωτά πεθαίνουν εδώ; Δεν πεθαίνουν. Ψου, καρά, κατέβη. Δεν πεθαίνουν, δεν πεθαίνουν λέει, αλλά επάνω εις εκείνο το βουνό είναι ένας και φωνάζει τα ονόματα όποιων θέλει για να πάει εκεί επάνω και πάει και δεν ματαγυρίζει. Τί γίνεται, δεν ηξεύρομεν. Λοιπόν λέγει αυτός, αμ δεν πάω εγώ. Αι, κάθησε ο άνθρωπος, επέρασε καιρός, επέρασε. Έπιασε δουλίτσα, εδούλευε. Ήλθεν η ώρα του. Βγαίνει εκείνος εκεί επάνω εις το βουνό και φωνάζει: αι συ, Μήτσο, έλα εδώ. Δεν έρχομαι, όχι. Μετά του φωνάζει: αι συ, έλα εδώ. Δεν έρχομαι, όχι. Μετά του ξαναμίλησε. Ρε τον κερατά, ας υπάγω να δω τι με θέλει. Έρχομαι οπίσω εγώ, δεν κάθομαι εκεί. Εκίνησε και επήγε, δεν εξαναγύρισε πλέον. Ακόμα εκεί κάθεται. (Σαλίβερος χ.χ.: 46-47).

Η εικόνα του βουνού ως τελευταία κατοικία των νεκρών είναι μια πολύ διαδεδομένη προχριστιανική δοξασία που τη συναντά κανείς ακόμα και σήμερα σε πολλούς λαούς (βλ. Petzold 1991: 39). Πρόκειται για την αντίληψη ενός κούφιου βουνού, στο εσωτερικό του οποίου βρίσκεται ο παράδεισος ή η κόλαση, ή το βασίλειο των νεκρών, ή ζουν θεοί και δαίμονες. Διαδεδομένη είναι επίσης η δοξασία πως μέσα ή πάνω στο βουνό κατοικούν οι τιμημένοι πρόγονοι παλιών εποχών (Ward 1979: 143-144, Thompson 1955-58, Τόμος 2: 460, Mot. E 481.3).

Εκτός από την εικόνα του βουνού, εμφανίζεται πολύ συχνά στα παραμύθια η γνωστή από την αρχαιότητα αντίληψη του Κάτω Κόσμου ως βασίλειου των νεκρών. Σύμφωνα με τον Dawkins, ο Κάτω Κόσμος των παραμυθιών δεν ταυτίζεται με τον κόσμο των νεκρών. Πρόκειται για δύο διαφορετικές μεταξύ τους ιδέες, παρόλο που οι δύο αυτοί κόσμοι συχνά αλληλοεπικαλύπτονται (Dawkins 1953: 312). Την ίδια άποψη υποστήριξε και ο Νικόλαος Πολίτης το 1874: « Εν τοις παραμυθίοις ο κάτω κόσμος δεν είναι η κατοικία των νεκρών, ο άδης, αλλά κόσμος διάφορος του ημετέρου, κόσμος νέος, [...] ένθα κατοικούσιν πίθηκοι, ή μάγοι, ή άλλη τις αλλόκοτος φυλή ανθρώπων, κατά του μυθολόγου την ιδιότροπον φαντασίαν» (Πολίτης, Νικόλαος 1874: 352).

Πράγματι, ο Κάτω Κόσμος δεν είναι κόσμος των νεκρών, αλλά κόσμος που σφύζει από ζωή. Αξιοσημείωτο είναι πως ο Κάτω Κόσμος των παραμυθιών παρουσιάζει καταπληκτικές ομοιότητες με τον επάνω. Η άποψη αυτή έρχεται σε αντίθεση με την παραπάνω διατύπωση του Νικολάου Πολίτη, ο οποίος στηρίχτηκε κυρίως στη συλλογή παραμυθιών του Johann Georg von Hahn, για να υποστηρίξει την άποψή του, πως δηλαδή ο Κάτω Κόσμος είναι διαφορετικός από τον «ημέτερον». Οι άνθρωποι γεννιούνται, ερωτεύονται, παντρεύονται και πεθαίνουν στον Κάτω Κόσμο, όπως ακριβώς και στον επάνω. Όπως όλοι, έτσι και οι άνθρω-

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 181

ποι του Κάτω Κόσμου έχουν αισθήματα (οργή, θυμό, αγάπη, φόβο), τα οποία δεν φοβούνται να εκδηλώσουν.[5] Επικρατούν οι ίδιες κανονικότητες της καθημερινότητας, αφού οι άνθρωποι έχουν τις ίδιες ανάγκες: γυναίκες ζυμώνουν ή πλένουν, ζώα βόσκουν σε χωράφια. Ακόμα, η τοπογραφία του Κάτω Κόσμου είναι όπως η γνωστή τού επάνω: αναπαραστάσεις από παλάτια, σπίτια πλούσια ή φτωχικά, λιβάδια, βουνά, πηγάδια αποτελούν τυπικές εικόνες που δεν ξενίζουν καθόλου. Επικρατούν, τέλος, τα ίδια φυσικά καιρικά φαινόμενα όπως και στην επάνω ζωή: ο ουρανός είναι γεμάτος σύννεφα ή ο ήλιος λάμπει![6]

Ο Κάτω Κόσμος συνδέεται με τον επάνω, και οι ζωντανοί μπορούν να μπουν και να βγουν από αυτόν μέσα από ένα πηγάδι, ή από μια σπηλιά, ή από έναν λάκκο, ή κάτω από μια βαριά μαρμάρινη πλάκα, ή να κατεβούν αμέτρητα σκαλιά (Dawkins 1953: 317-318). Το ταξίδι άλλωστε των ζωντανών στον Κάτω Κόσμο είναι ένα πολύ γνωστό μοτίβο στην ελληνική και παγκόσμια λογοτεχνία –ας αναφερθούν ενδεικτικά μόνο μερικά ονόματα λογοτεχνών που θέτουν τους ήρωές τους στη δοκιμασία της κατάβασης στον Κάτω Κόσμο: Όμηρος, Πλάτωνας, Αριστοφάνης, Βιργίλιος, Δάντης, Γκαίτε (Betz 1991: 14-17, Lüthi [10]1997: 73, Λαμπάκης 1982).[7]

Εκτός, όμως, από τις παγανιστικές, προχριστιανικές ιδέες για την τελευταία κατοικία των νεκρών, όπως η αντίληψη του βουνού ή του Κάτω Κόσμου, εμφανίζονται στα παραμύθια και οι χριστιανικές αντιλήψεις για τον Παράδεισο και την Κόλαση. Οι επιδράσεις αυτές, οι οποίες συχνά συμφύρονται με τις προηγούμενες παραδόσεις, απαντούν κυρίως στα θρησκευτικά παραμύθια, στα οποία το χριστιανικό στοιχείο είναι ιδιαίτερα έντονο.[8] Σε μια σκυριανή παραλλαγή, ο Χρι-

---

5. Στο παρακάτω παραμύθι με τίτλο «Ο Μπρουστουριάρης» περιγράφονται καθημερινές σκηνές συναισθηματικής φόρτισης: «Εκεί, στον κάτω κόσμο που έπεσε, βρέθηκε απάνω στα κεραμίδια ενός σπιτιού. –Ξου, παλιόκοτες, φωνάζει η γριά που νόμιζε πως είχαν ανεβεί στη στέγη οι κότες. –Αν κατέβω, γριά, κάτω, θα σου σπάσω τα παΐδια, λέει αυτός. –Αχ! παιδάκι μου, δεν κατάλαβα πως είσαι άνθρωπος, λέει αυτή. Κι αμέσως τον ρώτησε πώς βρέθηκε στον κάτω κόσμο» (Κλιάφα 1999: 70).

6. Σε ένα κυπριακό παραμύθι ο ήλιος του Κάτω Κόσμου καίει και τσουρουφλίζει τον κοιμισμένο ήρωα! (Diller 1982: 79).

7. Στο εξαιρετικό παραμύθι «Η χρυσομηλιά και η κάθοδος στον Άδη» (Hahn [1864] 1991: 153-167, τύπος παραμυθιού ATU 301: *The Three Stolen Princesses*) περιγράφεται η πιο γνωστή και πιο συγκλονιστική κάθοδος του ήρωα στον Κάτω Κόσμο: ο ήρωας βρίσκει τον κλέφτη των χρυσών μήλων αφού κατέβει στη γη μέσα από ένα σκοτεινό πηγάδι, απ' όπου ανέβαινε καυτός αχνός. Από αυτό το πρώτο επίπεδο του Κάτω Κόσμου βουλιάζει άλλο τόσο στον Κάτω Κόσμο, γιατί από ατυχία πιάνει το μαύρο, αντί το άσπρο αρνί, που θα τον οδηγούσε στον επάνω κόσμο. Είναι καταπληκτική σε αυτό το παραμύθι η αντίληψη του βάθους του Κάτω Κόσμου. Από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία είναι η διπλή κάθοδος του ήρωα, γνωστή ως «αναδίπλωση» ενός θέματος (Αλεξιάδης 1982: 97), που επιτείνει την εξέλιξη της διήγησης.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 182

στός οδηγεί ένα παιδί που ψάχνει να βρει τους νεκρούς γονείς του, μια στον Παράδεισο και μια στην Κόλαση:

> -«Έλα μαζί μου, να σου δείξω τον πατέρα σου, πού βρίσκεται, να χαρή η ψυχή σου!» Πάει το παιδί μαζί, τ'ανεβάζει ο Χριστός πάνω στην Παράδεισο, ανοίγει μια πόρτα, του λέει: «-Κοίταξε τώρα!» Βλέπει δα το παιδί τον πατέρα του, καθισμένονε πάνω σε μια χρυσή καρέκλα και ξεκουραζότανε. Γύρω τριγύρω στην καρέκλα του, όλα τα λουλούδια του κόσμου και μοσκομυρίζανε. Αγγέλοι κι αγγελόπουλα παίζανε μουσικές, λαγούτα και βιολιά, και ψέλνανε μια ομορφιά!...»
>
> «Ανοίγει τότες ο Χριστός μιαν άλλη πόρτα, κοιτάζει το παιδί, τι να δη! Σκοτάδι, φωνές, αναμπουμπούλα, και καταμεσίς πάνω στη φωτιά πού 'καιε, ένα μεγάλο καζάνι με πίσα αναλυωμένη, κι η μάνα του χωσμένη ως τα χείλια κι έβραζε. Σαν είδε το παιδί της με το Χριστό, σήκωσε τα χέρια, και τα μάτια της τρέχανε βρύση. Ήθελε να μιλήση, μα η πίσα γέμιζε το στόμα της. Κι οι δαιμόνοι με τα δαιμονόπουλα, που στεκόντανε γύρω στο καζάνι μ'αναμμένους δαυλούς, τη σπρώχνανε και τη χώνανε πάλι μέσα.» (Λουκάτος 1957: 232).[9]

Συχνά το παραμύθι προσπαθεί να ερμηνεύσει και να εξηγήσει τους λόγους της διαφορετικής τύχης των νεκρών στην άλλη ζωή. Στο παραπάνω παραμύθι η θέση στον Παράδεισο ή στην Κόλαση συναρτάται με τις πράξεις των προσώπων στην καθημερινή τους ζωή. Ο πατέρας του νέου ήταν ειλικρινής και φιλεύσπαχνος άνθρωπος, σε αντίθεση με την θρησκόληπτη, κακεντρεχή και αχάριστη μάνα.

Όπως θα περίμενε κανείς, το θέμα του θανάτου γίνεται αντικείμενο διαφόρων τελολογικών μεταφυσικών ερμηνειών, για να εξηγηθούν ή να δικαιολογηθούν οι αδήριτες βουλές του Θεού. Ο Θάνατος ή καλύτερα αυτός που παίρνει τις ψυχές των ανθρώπων, όπως ο Μιχαήλ Αρχάγγελος, περιγράφεται ως «δίκαιος», γιατί δεν ξεχωρίζει τους πλούσιους από τους φτωχούς και παίρνει ολωνών τις ψυχές αδιακρίτως (Λουκάτος 1957: 228).[10] Σε ένα θρησκευτικό παραμύθι με τίτλο «οι εντολές του Θεού» ο άγγελος εξηγεί στον εξαγοριωμένο άνθρωπο, που ζητούσε να

---

8. Γενικότερα, μπορεί να πει κανείς πως οι χριστιανικές αντιλήψεις για το μέλλον των νεκρών είναι αρκετά εξασθενημένες στο παραμύθι. Κάτι αντίστοιχο παρατηρείται και στα μοιρολόγια όπου ο θάνατος προσεγγίζεται εντελώς διαφορετικά από ό,τι ο θάνατος στη χριστιανική νεκρώσιμη ακολουθία (βλ. Μητσού 2003).

9. Τίτλος του παραμυθιού «Ο περιβολάρης και η γυναίκα του στον άλλον κόσμο». Η αντιπαραβολή του παραδείσιου τόπου ευωδίας με την «βρώμα και δυσωδία» της Κόλασης είναι γνωστό μοτίβο στα παραμύθια (βλ. Πολίτης, Νικόλαος 1874: 361, 408).

10. Τίτλος παραμυθιού «Ο δίκαιος κουμπάρος ή ο Μιχαήλ Αρχάγγελος», ATU 332: *Godfather Death*.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 183

μάθει τις εντολές του Παντοδύναμου, γιατί πήρε την ψυχή ενός μωρού τριών μηνών:

> «Μωρέ! του είπε κι ο άγγελος, αφού δεν ξέρεις, μη μιλάς και λες αποδώ κι αποκεί, ό,τι φτάσης. Ήθελες να μάθης τις εντολές του Θεού, έτσι δεν είναι; Ε λοιπόν, είδες εκείνη τη νυφούλα τι καλή και ελεήμονη ήταν; Αύριο-μεθαύριο, όταν θα μεγάλωνε και θ'ανασταινόταν εκείνο το μωρό, θα γινότανε κακούργος άνθρωπος και θα εκριμάτιζε τη μάνα του. Επήρα την ψυχή του, είπε, για να γλυτώση» (Λουκάτος 1957: 227).

Στο παραμύθι αυτό εμφανίζεται η επιλογή του θανάτου ως κάτι σωστό και δίκαιο. Η αποδοχή του θανάτου ως δίκαιης πράξης αποτελεί από τις πιο τραντα-χτές διαφορές του παραμυθιού από τα άλλα είδη λαϊκού λόγου και κυρίως το δημοτικό τραγούδι. Στον λαϊκό τελετουργικό θρήνο, στα μοιρολόγια, ο θάνατος –ιδίως ο πρόωρος– βιώνεται σαν αδικία κοινωνική, προσωπική, ηθική (βλ. Saunier 1979: 225-339, ειδικότερα το κεφάλαιο για τον παράκαιρο θάνατο 287-302). Στα μοιρολόγια «ο θάνατος δεν είναι μόνο θάνατος, δεν είναι μόνο έγκλημα, είναι έργο έξαλλου φονιά» (Saunier 1999: 368). Η αντίληψη αυτή της αδικίας του Θεού ή του Χάρου απουσιάζει ολοκληρωτικά από το παραμύθι.

2. Αναπαραστάσεις των νεκρών στα μαγικά παραμύθια

Στα μαγικά παραμύθια εμφανίζονται κυρίως δύο τύποι νεκρών: οι αναστημένοι και οι ευγνώμονες νεκροί. Και οι δύο τύποι νεκρών δύσκολα ξεχωρίζουν από τους ζωντανούς, γιατί έχουν ανθρώπινη μορφή και κοινή ανθρώπινη συμπεριφορά. Συχνά οι πρωταγωνιστές των παραμυθιών συναναστρέφονται μαζί τους χωρίς την παραμικρή υποψία για την υπόστασή τους. Ακόμη, οι νεκροί εμφανίζουν στη σχέση τους με τους ζωντανούς ευεργετικές ιδιότητες. Αυτό είναι ένα ακόμα χαρακτηριστικό του παραμυθιού που το διαφοροποιεί από τα άλλα είδη, στη συγκεκριμένη περίπτωση από τις παραδόσεις. Ενώ στις παραδόσεις οι νεκροί, για τους οποίους δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως είναι νεκροί, εμφανίζονται με αμφίσημη συμπεριφορά απέναντι στους ανθρώπους –από τη μια είναι καλοί βοηθοί και από την άλλη γίνονται πολύ επικίνδυνοι–,[11] στα παραμύθια παρατηρείται μια ενιαία, χωρίς διαφοροποιήσεις, θετική και ευχάριστη συμπεριφορά των νεκρών.[12]

---

11. Βλ. ενδεικτικά τις παραδόσεις για τους νεκρούς και τις ψυχές στο Πολίτης, Νικόλαος [1904] 1994, τόμος Α: 417-422.

12. Το παράδειγμα της συμπεριφοράς των νεκρών απέναντι στους ζωντανούς αποδεικνύει

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 184

Οι αναστημένοι νεκροί

Όπως πολύ εύστοχα παρατήρησε ο καταξιωμένος γερμανός παραμυθιολόγος Röhrich, στο παραμύθι υπάρχει ο θάνατος, αλλά υπάρχει μόνο για τους «άλλους». Έτσι, πεθαίνουν οι γονείς ή οι αντίπαλοι του ήρωα, πολλές φορές μάλιστα με πολύ βίαιο θάνατο. Οι ήρωες, όμως, δεν πεθαίνουν ποτέ (Röhrich 1980: 166 κε.). «Ο θάνατος των ηρώων στα παραμύθια δεν είναι κάτι οριστικό. Είναι το πολύ πολύ μια μεταβατική φάση» (Röhrich 1991: 69). Συνήθως δεν πρόκειται για θάνατο αλλά για μαγικό ύπνο. Το καλύτερο παράδειγμα αυτής της αναπαράστασης του θανάτου ως ύπνου είναι το πασίγνωστο παραμύθι της «Κοιμισμένης Βασιλοπούλας» (ATU 410: *Sleeping Beauty*, Μέγας [9]1997: 102-104). Πρόκειται για ένα από τα πιο αγαπητά παιδικά παραμύθια, παρόλο που είναι ελάχιστα διαδεδομένο στην προφορική ελληνική παράδοση (βλ. Αγγελοπούλου & Μπρούσκου 1999: 650). Ένα βασιλικό ζευγάρι, ύστερα από πολλές παρακλήσεις, αποκτά ένα κοριτσάκι. Στη βάφτιση της βασιλοπούλας οι γονείς καλούν όλες τις Μοίρες εκτός από μία, η οποία θυμώνει και καταριέται τη βασιλοπούλα σε μια ορισμένη ηλικία να πεθάνει από τρύπημα βελόνας. Η μοίρα που δεν πρόλαβε να δώσει το δώρο της, αλλάζει την κατάρα και ορίζει «να μη πεθάνη, αλλά να κοιμηθή εκατό χρόνια» (Μέγας [9]1997: 102). Παρά τις προφυλάξεις των γονιών, όταν η κοπέλα συμπληρώνει την προκαθορισμένη ηλικία, πέφτει σε βαθύ ύπνο, μαζί με όλο το παλάτι. Ύστερα από εκατό χρόνια ένα βασιλόπουλο τη βρίσκει και με ένα φιλί την ανασταίνει από τον πολύχρονο ύπνο της:

> «Στο τέλος φτάνει και στην καμαρούλα και βρίσκει τη βασιλοπούλα να κοιμάται στο ντιβάνι. Πάει κοντά, την βλέπει, βλέπει την ομορφιά της και σκύβει πάνω απ'το κεφάλι της και την φιλεί στο μάγουλο. Στη στιγμή η βασιλοπούλα άνοιξε τα μάτια της και είπε: -Ωχου! Ποιος ήταν που με ξύπνησε και δε μ' άφησε να χορτάσω τον ύπνο μου; Της λέει το βασιλόπουλο: - Μα εκατό χρόνια κοιμώσουν και θέλεις να κοιμάσαι ακόμα; - Δεκαοχτώ χρονώ είμαι κ'εκατό χρόνια κοιμώμουν; - Δεκαοχτώ χρονώ είσαι, μα κοιμώσουν εκατό χρόνια! της λέει το βασιλόπουλο. Σηκώνεται λοιπόν αυτή, κατεβαίνουν μαζί κάτω και βρίσκουν το βασιλιά και τη βασίλισσα. Είχαν ξυπνήσει κι αυτοί και σαστισμένοι κοιτάζονταν. Άμα είδαν τη θυγατέρα τους χάρηκαν κι έκαμαν μεγάλη χαρά. Την ώρα εκείνη άρχισαν οι μουσικές, οι κανονιές. Αναστήθηκε το μαγεμένο παλάτι. ΄Υστερα έκαμαν το γάμο, παντρεύτηκε το βασιλόπουλο με τη βασιλοπούλα, και ζήσαν εκείνοι καλά κ'εμείς καλύτερα» (Μέγας [9]1997: 104).

για άλλη μια φορά αυτό που ο Max Lüthi ονόμασε «Eindimensionalität», δηλ. «μονοδιάστατη» φύση του παραμυθιού (Lüthi [10]1997: 8-12).

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 185

Η ανάσταση των νεκρών είναι πολύ συχνό φαινόμενο στο παραμύθι, ενώ απουσιάζει ολότελα από τα τραγούδια και τις παραδόσεις. Σύμφωνα με τον Μερακλή, «στο παραμύθι η τραγικότητα του θανάτου έχει ξεπεραστεί. Αυτοί που χάνουν προσωρινά τη ζωή τους δεν είναι ούτε καν πεθαμένοι, παρά μονάχα κοιμισμένα ή μαγεμένα και μαρμαρωμένα βασιλόπουλα, που περιμένουν τη σίγουρη ανάστασή τους. Είναι τόσο σίγουρη η ανάσταση, που η κόρη δέχεται μερικές φορές να παντρευτή ένα τέτοιο παλικάρι» (Μερακλής χ.χ.: 164).

Το ευρύτατα διαδεδομένο παραμύθι στον ελληνικό χώρο, γνωστό ως «Το κοιμισμένο βασιλόπουλο» (ATU 425G: *The Animal as Bridegroom*, Μέγας [10]1996: 164-170) μιλάει για έναν πεθαμένο νέο, τον οποίο η κόρη πρέπει να αναστήσει, παραμένοντας άγρυπνη δίπλα του για μεγάλο χρονικό διάστημα. Στην πιο γνωστή παραλλαγή του τύπου αυτού, την ώρα που η κόρη κεντάει, ένα πουλί της αναγγέλλει την τύχη της: «Εκεί που διακένταγε, πέρασε μια μέρα ένας χρυσός αετός από το παραθύρι και της είπε: «Διακεντάεις, διακεντάεις, πεθαμένο άντρα θα πάρης!» (Μέγας [10]1996: 165). Ο αετός οδηγεί την νέα στο παλάτι του κοιμισμένου βασιλόπουλου, όπου η κόρη πρέπει να ξαγρυπνήσει στο κρεβάτι του «τρεις μήνες, τρεις βδομάδες, τρεις μέρες, τρεις ώρες και τρεις μετζαώρες», (Μέγας [10]1996: 165) για να τον αναστήσει και να τον παντρευτεί. Λίγο πριν από τη λήξη της προθεσμίας κάποια άλλη γυναίκα με δόλο παίρνει τη θέση της, εμφανίζεται ως σωτήρας του βασιλόπουλου και τον παντρεύεται. Η εξαπατημένη ηρωίδα, που ζει στο παλάτι ως σκλάβα χηναρού, διηγείται τα βάσανα και την ατυχία της στο σκοινί της κρέμασης, στο μαχαίρι της σφαγής και στην πέτρα της υπομονής (τα τρία δώρα που της έφερε ο νέος από ένα ταξίδι του). Το βασιλόπουλο την ακούει, αποκαθιστά την αδικία και την παντρεύεται.[13]

Οι αναστάσεις των νεκρών στο παραμύθι δεν φέρουν ούτε το παραμικρό θρησκευτικό στοιχείο και δεν σχετίζονται με το χριστιανικό δόγμα της ανάστασης. Στη λύτρωση των ηρώων τον καθοριστικό ρόλο παίζει η αγάπη, όχι όμως με την χριστιανική έννοια, αλλά με την ερωτική. «Η ιδέα της λυτρωτικής αγάπης, η οποία πραγματώνεται στις θρησκείες είτε ως αγάπη του Λυτρωτή είτε ως αγάπη για τον συνάνθρωπο, εμφανίζεται στο παραμύθι στην κατεξοχήν κοσμική μορφή της λυτρωτικής αγάπης μεταξύ των δύο φύλων και της ερωτικής επιθυμίας, που σημαίνει ότι ένας άνδρας λυτρώνει μια γυναίκα ή αντίθετα μια γυναίκα λυτρώνει έναν άντρα» (Röhrich 1984: 204). Κατά κανόνα ο λυτρωτής και ο λυτρωμένος ανήκουν σε διαφορετικά φύλα και η λύτρωση οδηγεί στο γάμο. Σε ελάχιστες περιπτώσεις τα λυτρωτικά πρόσωπα είναι γονείς ή αδέρφια. Το παραμύθι προσφέρει κάθε φορά τη δική του μαγική εκδο-

13. Για τις παραλλαγές του παραμυθιού βλ. Αγγελοπούλου & Μπρούσκου 1999: 661-783. Σχετικά με τη συμβολική ερμηνεία του παραμυθιού αυτού βλ. το κεφάλαιο «Le prince en léthargie (AT 425G)» στη διεξοδική μελέτη της Papachristophorou 2002: 125-143.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 186

χή στο θέμα της λύτρωσης από τον θάνατο, όπου ο θάνατος πρέπει εδώ να γίνει αντιληπτός με την ευρεία σημασία της μεταμόρφωσης των ηρώων. Γι' αυτό άλλωστε κάθε παραμύθι θεωρείται κατά βάση «λυτρωτικό παραμύθι» («Erlösungsmärchen», βλ. Röhrich 1984: 197), επειδή στο τέλος ο ήρωας επανέρχεται στην αρχική του μορφή.

Οι ευγνώμονες νεκροί

Μια ενδιαφέρουσα και ιδιάζουσα θέση στον διεθνή κατάλογο τύπων των παραμυθιών κατέχουν τα παραμύθια με τους «ευγνώμονες νεκρούς».[14] Πρόκειται για ένα σύνολο μοτίβων με κοινό παρονομαστή το αρχικό επεισόδιο της ταφής του άταφου πτώματος. Ο ήρωας συναντά στο δρόμο της περιπλάνησής του έναν νεκρό, ο οποίος έχει μείνει άταφος λόγω των απλήρωτων χρεών του. Συχνά το άταφο πτώμα ταλαιπωρείται και εξευτελίζεται. Ο ήρωας αναλαμβάνει τα έξοδα της ταφής, προσφέροντας συχνά όλη του την περιουσία. Στη συνέχεια ο νεκρός συμπαραστέκεται στον ήρωα και δείχνει την ευγνωμοσύνη του κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με την παραλλαγή του παραμυθιού.

Ο Lutz Röhrich αναφέρει πως οι απόψεις των μελετητών για την παλαιότητα του παραμυθιού αυτού διίστανται. Πολλοί υποστηρίζουν πως το παραμύθι είναι προχριστιανικό και σχετίζεται άμεσα με την παλιότερη καταγραφή του μοτίβου της ταφής αγνώστου πτώματος στην απόκρυφη ιστορία του Τωβία, στην Παλαιά Διαθήκη, περίπου το 200 π.Χ. Η μεγάλη ηλικία του συμβαδίζει άλλωστε, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, και με τα γνωστά ταφικά έθιμα της αρχαίας Αιγύπτου, της αρχαίας Ελλάδας και της αρχαίας Ρώμης. Ο Röhrich, από την άλλη, υποστηρίζει πως τα παραμύθια με τους ευγνώμονες νεκρούς είναι μεταγενέστερα, έχουν αναντίρρητα παραδειγματικό χαρακτήρα (Exempelcharakter), πιθανότατα θρησκευτικό υπόβαθρο και ανάγονται στη μεσαιωνική χριστιανική φροντίδα των νεκρών (Röhrich 2002: 96).

Στη συλλογή παραμυθιών του Νικολαΐδη το παραμύθι με τίτλο «ο πεθαμένος Καϊξής» (Νικολαΐδης 1899: 35-45) δίνει μια πολύ αντιπροσωπευτική εικόνα των ευγνωμόνων νεκρών. Το νέο βασιλόπουλο συναντά τυχαία στο δρόμο του έναν νεκρό, τον οποίο ενταφιάζει:

> «...μία των ημερών περιδιαβάζοντας ο νέος εις το τσαρσί της Αλεξανδρείας ήκουσε ένα τελάλη (κήρυκα) να τελαλίζη έναν πεθαμμένο. Επλησίασε το βασιλόπουλο και ηρώτησε διατί έβγαλαν τον πεθαμμένο εις δημοπρασίαν. Του εί-

14. ATU 505-508: *The Grateful Dead.* Πρόκειται για μαγικά παραμύθια της κατηγορίας των υπερφυσικών βοηθών.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 187

παν δε ότι ο μακαρίτης είχε πολλά χρέη και επειδή μετά τον θάνατόν του δεν άφησε χρήματα διά να πληρωθούν οι χρεώσται του θα τον τελαλίζουν επί 40 ημέρας και εάν δεν ευρεθή κανείς να τον ξεχρεώση τότε θα τον ρίψουν άταφον εις κανένα έρημο μέρος κατά την συνήθεια του τόπου. Το βασιλόπουλο τότε προστάζει τον τελάλη να προσκαλέση εκείνους που είχαν να λαμβάνουν, διότι είχε σκοπόν αυτός να τους ξοφλήση. Τω όντι δε ήρχισαν να έρχωνται διάφοροι άνθρωποι με τας αποδείξεις των και τόσα πολλά ήσαν τα χρέη του πεθαμένου ώστε ο νέος εξωδίασε όλα τα μετρητά τα οποία είχε λάβει από τον πατέρα του. Εις το τέλος δε επώλησε και διάφορα χρυσαφικά απ'επάνω του διά να του κάμει την κηδείαν. Μη έχωντας δε άλλα χρήματα απεφάσισε και εγύρισε οπίσω...» (Νικολαΐδης 1899: 40).

Στη συνέχεια το βασιλόπουλο, στο επόμενο ταξίδι του, ερωτεύεται μια σκλάβα βασιλοπούλα την οποία ελευθερώνει και παίρνει μαζί του. Απεσταλμένοι όμως του πατέρα της κόρης τον βρίσκουν και τον ρίχνουν σε ένα ερημονήσι. Τότε παρουσιάζεται μπροστά του ένας γέρος καϊξής που τον οδηγεί με την μαγικά γρήγορη βάρκα του στο βασίλειο της αγαπημένης του. Μετά από περιπέτειες τον αναγνωρίζει η βασιλοπούλα και, με τη βοήθεια του γέρου καϊξή, επιστρέφουν στην πολιτεία του βασιλόπουλου. Εκεί γίνεται και η τελική αναγνώριση μεταξύ του γέρου και του νέου:

«Τότε ο γέρος του λέγει: νέε μου δική σου είναι η γυναίκα και όλα τα χρήματα, διότι εγώ δεν είμαι άνθρωπος ζωντανός αλλά το πνεύμα εκείνου του πεθαμμένου που επλήρωσες τα χρέη του και τον έθαψες εις Αλεξάνδρειαν, και σου φανερώθηκα να σου ανταποδώσω το καλό που μου έκαμες» (Νικολαΐδης 1899: 45).

Στο παραμύθι αυτό, που ανήκει στον τύπο ATU 505: *The Grateful Dead*, το μοτίβο της σκλάβας πριγκίπισσας που ελευθερώνεται προέρχεται, σύμφωνα με τον Röhrich, από διηγήσεις ανατολικής προέλευσης και παρουσιάζει ομοιότητες με τα αραβικά παραμύθια των Χιλίων και Μία Νυχτών (Röhrich 1981: 307). Βοηθοί νεκροί, κυρίως νεκροί γονείς που συμπαραστέκονται στα παιδιά τους, εμφανίζονται συχνά και σε άλλες ιστορίες. Χαρακτηριστικότατο παράδειγμα είναι το γνωστό σε όλους παραμύθι της Σταχτοπούτας, η οποία με τη μαγική βοήθεια της νεκρής μητέρας της καταφέρνει να παντρευτεί το βασιλόπουλο.

Ας τονιστεί ξανά, πως, σε όλες τις προηγούμενες αναπαραστάσεις των νεκρών στα παραμύθια, τα εξωτερικά γνωρίσματα των νεκρών είναι απολύτως όμοια με των ζωντανών. Δεν έχουν κανένα υπερφυσικό εξωτερικό ή εσωτερικό χαρακτηριστικό που να τρομάζει ή να δημιουργεί υποψίες στους ζωντανούς. Και σε αυτό το

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 188

σημείο διαφοροποιούνται τα παραμύθια από τα άλλα είδη λαϊκού λόγου, τις παραδόσεις και τα τραγούδια. Στις παραδόσεις οι αναπαραστάσεις των νεκρών είναι φορείς μεταφυσικής αγωνίας και φόβου –καθώς οι νεκροί λειτουργούν συνήθως ως εχθροί των ζωντανών–, ενώ στα τραγούδια οι νεκροί δείχνουν την αναπόφευκτη φθορά και κατάντια της ανθρώπινης ύπαρξης.

3. Αναπαραστάσεις των νεκρών στα ευτράπελα παραμύθια

Μια σημαντική κατηγορία παραμυθιών, στα οποία εμφανίζονται ποικίλες αναπαραστάσεις με νεκρούς, αποτελούν τα ευτράπελα παραμύθια. Κοινό τους μοτίβο είναι η μίμηση των νεκρών από τους ζωντανούς, μοτίβο που –παρά τον μακάβριο χαρακτήρα του– αποκτά εύθυμο και διασκεδαστικό χαρακτήρα.[15] Ίσως παραξενεύει το γεγονός πως ένα θέμα σαν τον θάνατο και τους νεκρούς αντιμετωπίζεται με σκωπτική διάθεση. Στα παραμύθια αυτά δεν γελοιοποιούνται όμως ούτε οι νεκροί ούτε η ιδέα του θανάτου, αλλά δίνεται αφορμή για σάτιρα και κοινωνική κριτική. Μέσα από αυτήν την αντιστροφή νεκρών-ζωντανών διακωμωδούνται πρωτίστως οι ζωντανοί με τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες τους, καθώς και με τα ελαττώματά τους.

Οι ψευτο-βρικόλακες

«Η εκπλήρωσις των θρησκευτικών καθηκόντων διά τους αποθανόντας θεωρείται χρέος ιερώτατον, υπό τε της κοινωνίας και της θρησκείας επιβαλλόμενον εις τους συγγενείς, και εν ελλείψει τούτων εις πάντα άνθρωπον. Διότι, οι ταφής στερηθέντες, νομίζεται ότι περιπλανώνται εις την γην οικτράς υποφέροντες βασάνους, ως επίστευον και οι αρχαίοι ότι περί τα ύδατα της Στυγός ούτοι περιεπλανώντο. Μετά θρησκευτικής ευλαβείας εκτελούσι λοιπόν οι συγγενείς τα προς τον νεκρόν καθήκοντα, ουδέν παραλείποντες, διότι έλλειψιν αγάπης και φιλανθρωπίας το τοιούτο θεωρούσι» (Πολίτης, Νικόλαος [1872-3] 1931: 323). Το παραμύθι που αναφέρθηκε παραπάνω για τους ευγνώμονες νεκρούς επιβεβαιώνει την άποψη του Νικολάου Πολίτη πως ο ενταφιασμός και η τέλεση των νεκρικών εθίμων είναι απαραίτητα για την ηρεμία του νεκρού στην άλλη ζωή.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτήν τη λαϊκή αντίληψη, οι νεκροί περιμένουν από συγγενείς και φίλους τις νεκρώσιμες τελετές που τους αρμόζουν, στις οποίες συ-

15. Το μοτίβο της αναπαράστασης των νεκρών, γνωστό και από θεατρικές κωμωδίες, λόγω του αστείου χαρακτήρα του, απαντά μόνο σε ευτράπελες διηγήσεις.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 189

γκαταλέγονται και συγκεκριμένα φαγητά ή επιμνημόσυνες ακολουθίες (βλ. Πολίτης, Νικόλαος [1872-3] 1931: 342 κε.).[16] Αν οι νεκροί δεν μείνουν ικανοποιημένοι από την εκπλήρωση του χρέους των ζωντανών απέναντί τους μπορούν από ευγνώμονες να μετατραπούν σε εχθρούς των ζωντανών. Σε ένα ευτράπελο παραμύθι ενός ανωνύμου τεύχους του 1872 από τη συλλογή λαϊκών παραμυθιών του Νικολάου Πολίτη σκιαγραφείται με πολύ παραστατικό τρόπο –τερπνό αλλά και διδακτικό– η δοξασία αυτή των ζωντανών αναφορικά με τους μη επαρκώς τιμημένους νεκρούς. Δύο συνοδοιπόροι φτάνουν νύχτα σε ένα χωριό και ζητούν κατάλυμα στο σπίτι μιας φτωχικής οικογένειας. Οι νοικοκυραίοι τους εξηγούν πως κάθε βράδυ τρέμουν από το φόβο τους γιατί μια ψυχή έρχεται και τους φοβερίζει:

«Εις τούτον τον τόπον, είπαν οι οικοκυραίοι, εζούσε κάποιος Παύλος, ο οποίος έκαμνε πολλά καλά εις τους δυστυχείς ανθρώπους. Μετά τον θάνατόν του όλοι έδωκαν λειτουργίας διά την ψυχήν του, και μόνοι ημείς δεν εδώκαμεν, διότι είμεθα πτωχοί άνθρωποι. Διά τούτο η ψυχή του ωργίσθη εναντίον μας, και αφού εθερίσαμεν, έρχεται κάθε βράδυ, και κοπανίζει τα αστάχυα, και σηκόνει πλειότερα απ' όσα ημπορεί, διά να τα μοιράση εις τους πτωχούς. Και πόθεν ηξεύρετε, ηρώτησεν ο Σίμων, ότι είναι η ψυχή του Παύλου; Αυτή η ιδία μας το είπεν, απεκρίθησαν οι χωρικοί. Ε, φίλοι! τους είπεν ο Σίμων, κανείς φρόνιμος άνθρωπος δεν πιστεύει ότι έρχονται οι αποθαμένοι διά να πειράξουν τους ζωντανούς. Αυτός οπού σας λέγει ότι είναι η ψυχή του Παύλου, είναι κλέπτης, και έρχεται κάθε νύκτα και σας γελά τοιουτοτρόπως και σας κλέπτει» (ανυπόγραφο 1872: 28-29).

Πράγματι, οι φιλοξενούμενοι παραμόνευσαν στο χωράφι και συνέλαβαν τον «νεκρό», ο οποίος δεν ήταν άλλος από τον γείτονα της οικογένειας, που τους έκλεβε το σιτάρι. Χαρακτηριστικό σε αυτό το παραμύθι είναι ο διδακτικός τόνος που αποκτά στο τέλος:

> «Ιδού τι κάμνει η δεισιδαιμονία και η δειλία. Η δεισιδαιμονία κατασταίνει τον άνθρωπον τυφλόν, η δε δειλία τον κάμνει ουτιδανόν. Δεν πρέπει να φοβώμαστε τους νεκρούς, αλλά τους ζωντανούς. Η δειλία είναι άτιμον και ουτιδανόν ελάττωμα. Όταν φοβήσθε κανέν πράγμα, πηγαίνετε να το βλέπετε εκ του πλησίον, και θα γελάσετε και σεις διά την δειλίαν σας» (ανυπόγραφο 1872: 30).

Η αντίληψη της εκδίκησης των νεκρών εμφανίζεται συχνά στις παραδόσεις για τους βρικόλακες. Σύμφωνα με τον Bernhard Schmidt, η λέξη βρικόλακας παρουσιάζεται σε πολλές μορφές, έχει σλαβική προέλευση (β'ρκολάκ στα βουλγαρικά) και σημαίνει τον νεκρό που σηκώνεται από τον τάφο του και προσπαθεί να

16. Βλ. σχετικά και την παράδοση με τίτλο «Τα μνημόσυνα» στο Πολίτης, Νικόλαος [1904] (1994): 418-420.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 190

πιει το αίμα των ζωντανών. Σε κάποιες περιπτώσεις εμφανίζονται οι βρικόλακες όχι ως αιμοδιψή φαντάσματα, αλλά αντίθετα ως βοηθοί των ζωντανών (βλ. Schmidt 1871: 158, 159 166). Στις Παραδόσεις του Νικολάου Πολίτη ([1904] 1994, τόμος Α΄: 423-450) οι νεκροί-βρικόλακες παρουσιάζονται κατεξοχήν ως επικίνδυνα όντα: προκαλούν καταστροφές, αρρώστιες, θανάτους και τρομάζουν τους ζωντανούς.

Η πίστη για τους βρικόλακες εμφανίζεται στα παραμύθια διαφορετικά, κάτι που αποτελεί ακόμα ένα στοιχείο διαφοροποίησής τους από τις παραδόσεις. Η γνωστή στις παραδόσεις ιδέα των ενοχλητικών και κακόβουλων βρικολάκων έχει μετασχηματιστεί στο προηγούμενο παραμύθι σε ευτράπελη διήγηση. Οι νεκροί βρικόλακες των παραμυθιών, σε αντίθεση με τους βρικόλακες των παραδόσεων, δεν υπάρχουν καν! Σε περίπτωση που κάποιος νεκρός θεωρηθεί κακός, τότε δεν πρόκειται για νεκρό, αλλά για ζωντανό. Γι' αυτό και η διδακτική ρήση στο τέλος του παραμυθιού «δεν πρέπει να φοβώμαστε τους νεκρούς, αλλά τους ζωντανούς».

Οι επισκέπτες από τον Κάτω Κόσμο

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα διάφορα έθιμα οι ζωντανοί προσπαθούν να ευχαριστούν τους νεκρούς και να διατηρούν έτσι τις καλές σχέσεις μαζί τους. Σε άλλες περιπτώσεις, πρόκειται για τη φροντίδα των αγαπημένων συγγενικών πεθαμένων προσώπων. Στο ευτράπελο παραμύθι με τίτλο «επίσκεψη από τον Κάτω Κόσμο» (ATU 1540: *The Student from Paradise, (Paris)*) περιγράφεται με έναν αστείο και σατιρικό τρόπο η έγνοια των ζωντανών για την καθημερινή ζωή των νεκρών και η πίστη των ζωντανών πως υπάρχει επικοινωνία μεταξύ των δύο κόσμων.

Το παραμύθι αυτό είναι διαδεδομένο σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο, στην Τουρκία, στην Παλαιστίνη, στην Ινδία, και στην Ινδονησία. Ο γνωστός Φινλανδός παραμυθιολόγος της ιστορικής-γεωγραφικής σχολής Antti Aarne, στη μονογραφία του για το ευτράπελο αυτό παραμύθι, εντοπίζει το παλιότερο χρονολογικά λογοτεχνικό τεκμήριο του θέματος σε ένα ποίημα του 15ου αιώνα (Aarne 1915: 98). Σύμφωνα με τον Aarne, επιχωριάζουν δύο βασικές παραλλαγές του παραμυθιού, μία δυτική και μία ανατολική (Aarne 1915: 97). Οι ελληνικές παραλλαγές ανήκουν στον ανατολικό κύκλο των παραλλαγών του παραμυθιού.

Στο παραμύθι αυτό ένας κατεργάρης κοροϊδεύει μια γυναίκα ότι έρχεται δήθεν από τον Κάτω Κόσμο και της φέρνει χαιρετίσματα από τον νεκρό γιο της. Η γυναίκα από τη χαρά της του δίνει χρήματα και ρούχα για να τα πάει στο παιδί της. Ο σύζυγος της γυναίκας, όταν επιστρέφει στο σπίτι, καταλαβαίνει την πονηριά και τρέχει με το άλογό του να προλάβει τον κλέφτη. Ο τελευταίος όμως αλλάζει τα ρούχα του με ενός μυλωνά (ή γεωργού) και καταφέρνει να κλέψει και το άλογο του άντρα, ο οποίος στο τέλος γυρνάει με τα πόδια στο σπίτι και λέει στη

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 191

γυναίκα του πως έδωσε στον κατεργάρη το άλογό του για να φτάσει πιο γρήγορα στον Κάτω Κόσμο (βλ. Schmidt 1877: 125-127, Λουκάτος 1957: 199-204).[17]

Με αφορμή το μοτίβο της επίσκεψης στους νεκρούς, σχολιάζεται καυστικά, μεταξύ άλλων, η ευπιστία των ζωντανών. Από το συγκεκριμένο ευτράπελο παραμύθι, καθώς και από το προηγούμενο με τίτλο «Ο βουρκόλακας», διαφαίνεται πως οι άνθρωποι πιστεύουν, επιθυμούν ή σε κάποιες περιπτώσεις φοβούνται την επικοινωνία με τους νεκρούς. Στο τέλος, όμως, μετά από μια σειρά αστείων επεισοδίων αποδεικνύεται πως η υποτιθέμενη επικοινωνία είναι απάτη. Σε αντίθεση με το μαγικό παραμύθι στο οποίο οι νεκροί επανέρχονται και συμπαραστέκονται στις δύσκολες στιγμές των ζωντανών, το ευτράπελο παραμύθι μεταφέρει με ευχάριστο τρόπο μια εντελώς διαφορετική εικόνα: η σχέση των νεκρών με τους ζωντανούς είναι ορθολογικά ουτοπική.

Οι «ψευτοπεθαμένοι»

Σε πολλά ευτράπελα παραμύθια οι ζωντανοί «μιμούνται», παρασταίνουν τους νεκρούς με κύριο σκοπό να αποφύγουν κάτι δυσάρεστο. Σε ένα ευτράπελο παραμύθι με τίτλο «Ο τεμπέλης και ο τσιγκούνης» (ATU 1654: *The Robbers in the Death Chamber*) που περιλαμβάνεται σε ένα λαϊκό φυλλάδιο παραμυθιών του εκδότη Τίτου Αινεία, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ένα αντρόγυνο τεμπέληδων δανείζεται από τους γειτόνους του χρήματα, χωρίς όμως να τα επιστρέφει. Για να αποφύγουν να πληρώσουν τα χρέη τους και να ξεφύγουν από την επιμονή ενός τσιγκούνη γείτονά τους προφασίζονται τον θάνατο του συζύγου:

> «-Τώρα πώς θα ξεμπλέξουμε, γυναίκα; ... –Θα πεθάνης και θα ησυχάσουμε και μεις και κείνοι! –Θα πεθάνω; -Στα ψέμματα ντεε! Έτσι θα το πάρουν απόφαση, και ύστερα εμείς θα πάμε σ' άλλο χωριό. Την άλλη μέρα που πήγαν πάλι οι νοικοκυραίοι να ρωτήσουν, βρήκαν τη γυναίκα του τεμπέλη να σκούζη και να κλαίει, πως τάχα πέθανε ο άντρας της. –Ε, αφού πέθανε, χαλάλι και το γρόσι, έλεγαν οι νοικοκυραίοι και φεύγανε. Ο τσιγκούνης όμως που τ'άκουσε, εθύμωσε πολύ. –Πέθανε, ξεπέθανε, εγώ θέλω τα λεφτά μου! Ρούπι δεν κάνω από

17. Η ιδέα της μεταφοράς ενδυμασίας στους νεκρούς στον Κάτω Κόσμο είναι κοινό μοτίβο και στα τραγούδια. Σε ένα μοιρολόγι της Κεφαλλονιάς παρουσιάζεται το ίδιο θέμα, αλλά με διαφορετική διάθεση, πράγμα που αποδεικνύει και πάλι τη διαφορά μεταξύ των ειδών του λαϊκού λόγου. «Πραγματευτής θε να γενώ, να καταιβώ στον άδη, / να πάρω ρούχα για τση νιαις κη άρματα για τσους νέους / και φέσια τουνεξίνικα για τσ' όμορφους λεβένταις. / Το Χάρο περικάλεσα τα χέρια σταυρωμένα, / να μου δανείση τα κλειδιά, κλειδιά τση παραδείσος, να ιδώ τσοι νιους πώς απερνούν, τση νέαις πώς διαβαίνουν. / Βρίσκω τση νιαις ξεστόλισταις, τσου νιους ξαρματωμένους / και τα μικρούτσικα παιδιά χωρίς ποκαμισάκια» (Schmidt 1877: 174).

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 192

δω. Φέρνει η γυναίκα του τεμπέλη τον παπά και τους ψαλτάδες μήπως ντραπεί και φύγει, τίποτε! Τον πάνε τον τεμπέλη στην εκκλησιά για να ξενυχτίση εκεί, κοντά ο τσιγκούνης. Νυχτώνει, φεύγουν όλοι, μένει μοναχός στην εκκλησιά ο τσιγκούνης και φύλαγε τον... πεθαμένο μην του φύγει και χάσει το γρόσι! Ώσπου κατά τα μεσάνυχτα έρχονται ληστές μέσα στην εκκλησία για να μοιράσουν ένα θησαυρό που είχαν κλέψει. Ακούει το ποδοβολητό τους ο τσιγκούνης και φοβισμένος κρύβεται στο ιερό. Μόλις μπήκαν οι κλέφτες, ανάψανε κεριά και αρχίσαν να μοιράζουν. Έτυχε όμως ένα μεγάλο μαργαριτάρι, που όλοι το θέλανε και κανείς δε συμφωνούσε να το πάρη ο άλλος. –Θα το πάρει όποιος είναι επιδέξιος στο σπαθί! λέει ο αρχηγός. –Και πώς θα το δοκιμάσουμε; λένε οι άλλοι. –Να, όποιος μπορέσει και κόψει μόνο με μια σπαθιά στη μέση τούτον εδώ τον πεθαμένο, θα πάρη το μαργαριτάρι. Τ'ακούει ο ψευτοπεθαμένος, τρομάζει, πετιέται απάνω και βάζει τις φωνές: Σηκωθήτε πεθαμένοι να φάμε τους ζωντανούς! Εδώ είμαι και γω! Πετιέται από το ιερό και ο τσιγκούνης που φοβήθηκε πως αν έκοβαν τον πεθαμένο, θάχανε το γρόσι! Τρομάζουνε οι κλέφτες, παρατάνε το θησαυρό και όπου φύγει φύγει! (Αινείας χ.χ.: 10 κε.).

Ο τσιγκούνης ζήτησε το γρόσι του, ο τεμπέλης δεν ήθελε να του το δώσει και έγινε άγριος καυγάς μεταξύ τους. Ένας κλέφτης που πλησίασε ξανά στην εκκλησία, άκουσε τις φωνές, τρόμαξε και είπε στους συντρόφους του να φύγουν μακριά γιατί «σηκώθηκαν όλοι οι πεθαμένοι και τσακώνονται ως και για το τελευταίο γρόσι του θησαυρού!» (Αινείας χ.χ.: 11).

Στο ευτράπελο αυτό παραμύθι ο θάνατος ερμηνεύεται ως το κατεξοχήν και απόλυτο μέσο φυγής. Ο ήρωας, στον αγώνα του να ξεφύγει από τις υποχρεώσεις του, εφαρμόζει την έσχατη μέθοδο που θα τον απαλλάξει από τα βάσανα αυτού του κόσμου: παριστάνει τον νεκρό, χωρίς βέβαια να θέλει στην πραγματικότητα να πεθάνει. Αυτό που επιθυμεί είναι να τον αφήσουν όλοι ανενόχλητο, όπως ακριβώς τους νεκρούς δεν τους ενοχλεί κανείς. Με την αστεία αυτή διήγηση ασκείται ταυτόχρονα κοινωνική κριτική, γιατί καυτηριάζονται συγκεκριμένα ανθρώπινα πάθη, όπως η τεμπελιά του ήρωα, που σκαρφίζεται τον «θάνατό» του για να γλυτώσει, και η απεριόριστη τσιγκουνιά του γείτονά του, που ούτε απέναντι στους νεκρούς δεν σταματά.

Ποια μπορεί να είναι η αιτία της επιθυμίας να ζητά κανείς το θάνατό του και να ζηλεύει τους νεκρούς; Το παραμύθι δείχνει πως τα ανθρώπινα ελαττώματα, κυρίως όταν είναι υπερβολικά, μπορεί να αποτελούν πηγή τέτοιων τάσεων. Αυτή την αρχικά μακάβρια επιθυμία το ευτράπελο παραμύθι την εκμεταλλεύεται για να διακωμωδήσει και να σχολιάσει τις ανθρώπινες συμπεριφορές. Το πιο χαρακτηριστικό αδύνατο σημείο ενός χαρακτήρα που μπορεί να οδηγήσει σε «νεκρική» κατάσταση είναι η τεμπελιά. Στο επόμενο ευτράπελο παραμύθι από το Καστελλόρι-

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 193

ζο, με τίτλο «Βρεμένα είναι για ξερά;» (ATU 1951: *Is the Wood Split?*), σατιρίζεται για άλλη μια φορά η υπερβολική τεμπελιά του ήρωα:

> Μια φορά ήταν ένας τεμπέλης, από τους πιο μεγάλους τεμπέληδες του κόσμου. Ο αθεόφοβος εφοβόταν τη δουλειά, όσο δεν εφοβόταν το διάολο. Αν του δινες ψωμί, έτρωε, αν δεν του δινες, εμπορούσε να ψοφήση από την πείνα. Μιαν ημέρα ήταν βασιλεμένος ο ήλιος, κι αυτός δεν είχε βάλει τίποτα στο στόμα του. Την άλλην ημέρα, για να μη τόνε βιάση η πείνα να δουλέψη, εσκέφτη να κάμη τον πεθαμένο ψεματινά. –«Πιο καλά να με θάψουνε, είπε μέσα του, παρά να μου δώκουν δουλειά!» Τον είδαν οι γειτόνοι ξαπλωμένον στη στρώση (=κρεβάτι) του και σκεβρωμένον, τον εθάρρεψαν για νεκρό, κι εφωνάξαν τους παπάδες να τον πάρουνε... Στο δρόμο που πήγαινε το λείψανο του τεμπέλη, μια γυναίκα είδε τον πεθαμένο, τον ελυπήθη, κι είπε από το παρεθύρι της: -«Ο κακόμοιρος: Από την πείνα του θα πέθανε! Πού να το'ξερα χτες να του στείλω καμπόσα παξιμάδια που έχω!» Ο τεμπέλης από το σεντούκι του (=φέρετρο) μέσα, σαν άκουσε τα λόγια της λυπηταριάς γυναίκας, άνοιξε τα μάτια του και ρώτησε: -«Βρεμένα 'ναι τα παξιμάδια για ξερά;» -«Ξερά», του λέει η γυναίκα. –«Ε τότες, ψάλλετε, παπάδες, ψάλλετε!» λέει ο τεμπέλης, και σφαλά τα μάτια του. Ο γρουσούζης! Επροτίμησε να θαφτή ζωντανός, παρά να κάμη τον κόπο να μουσκέψη τα παξιμάδια...(Πετρίδης 1912-13: 300-301).[18]

Το μοτίβο αυτό της τεμπελιάς είναι ευρέως διαδεδομένο στο στόμα του λαού. Παροιμίες όπως «βρεμένο το θέλει το παξιμάδι», που αφορούν αυτούς που τα θέλουν όλα έτοιμα, επιβεβαιώνουν τη διάδοσή του στον ελληνικό χώρο (βλ. Πολίτης, Νικόλαος 1901: 246-247, 258, 259).

Το μοτίβο της μίμησης και αναπαράστασης των νεκρών παρουσιάζεται και στους μύθους ζώων. Σε διάφορους γνωστούς και ευρέως διαδεδομένους στον ελληνικό χώρο μύθους εμφανίζεται η πονηρή αλεπού να παριστάνει την ψόφια για να κερδίσει τροφή ή για να γλυτώσει. Στον πρώτο τύπο του διεθνούς καταλόγου παραμυθιών (ATU 1: *The Theft of Fish*), η αλεπού, το πονηρό ζώο, κάνει την ψόφια και κλέβει τα ψάρια του ψαρά ή τα πρόσφορα του παπά (Μέγας 1978: 9-12). Στον τύπο ATU 33: *The Fox Plays Dead and is Thrown out of the Pit and Escapes* η αλεπού πιάνεται στο δόκανο, κάνει την ψόφια κι ο νοικοκύρης την πετάει έξω. Ο λύκος που κάνει το ίδιο σκοτώνεται (Μέγας 1978: 29-30). Στον ελληνικό οικότυπο ATU *154A με τίτλο «Τα χρυσά κόλλυβα της αλεπούς», η αλεπού κάνει την ψόφια για να δεί αν ο άνθρωπος που της χρωστά ευγνωμοσύνη της προσφέρει σύμφωνα με την υπόσχεσή του χρυσά κόλλυβα. Αυτός όμως την πετάει έξω απ' το παράθυρο, και σκύλοι ορμούν να την ξεσκίσουν (Μέγας 1978: 78).

---

18. Η παρούσα εκδοχή προέρχεται από την επανέκδοση στο Λουκάτος 1957: 270-271.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 194

Σε όλες τις προηγούμενες ευτράπελες αναπαραστάσεις των νεκρών από τους ζωντανούς, οι τελευταίοι –ή τα ζωντανά πλάσματα γενικότερα– υποδύονται έναν ψεύτικο ρόλο για να αποφύγουν τις καθημερινές δυσκολίες της ζωής. Η θεατροποίηση αυτή, πέραν του κωμικού χαρακτήρα της, προσφέρει ταυτόχρονα πρόσφορο έδαφος για κοινωνική κριτική. Αξιοσημείωτο είναι πως αυτά τα ευτράπελα παραμύθια θεματοποιούν την υλική πλευρά της ζωής, το χρήμα. Οι οικονομικές δυσχέρειες, η αξιοποίηση του χρήματος, τα ανθρώπινα ελαττώματα που προκύπτουν από τη σχέση με το χρήμα (όπως η τσιγκουνιά, ή η κλεψιά) αποτελούν τον βασικό πυρήνα αυτών των παραμυθιών. Τα μοτίβα με νεκρούς, λόγω του μεταφυσικού χαρακτήρα τους, έρχονται σε άκρα αντίθεση με το εκκοσμικευτικό ύφος αυτών των θεμάτων και επιτείνουν έτσι τη διακωμώδηση των ανθρώπινων σχέσεων.

Ο Μερακλής, αναφερόμενος στα χαρακτηριστικά των ελληνικών παραμυθιών, μίλησε για τον «προσγειωτικό ορθολογισμό» τους, ο οποίος τα καθιστά εύκολα αναγνωρίσιμα από παραμύθια άλλων χωρών (βλ. Μερακλής 1975 και 1993: 79). Σε αναλογία με αυτόν τον όρο, μπορεί να υποστηριχθεί πως τα ευτράπελα παραμύθια με αναπαραστάσεις νεκρών χαρακτηρίζονται από έναν «κοινωνικά κριτικό ορθολογισμό». Η μαγικότητα που διέπει το μαγικό παραμύθι έχει απομυθοποιηθεί εντελώς στο ευτράπελο παραμύθι και δίνει τη θέση της σε μια κριτική, συχνά σατιρική παρουσίαση της κοινότοπης καθημερινότητας. Το ευτράπελο παραμύθι λειτουργεί, λοιπόν, στο κοινωνικό σώμα τόσο χαλαρωτικά, με το γέλιο που προσφέρει, όσο και διεγερτικά, με την κριτική που ασκεί.

Ο τελευταίος σταθμός του κύκλου της ζωής στα παραμύθια

Το βασικό γνώρισμα των αναπαραστάσεων των νεκρών στα παραμύθια, που τα ξεχωρίζει από όλα τα άλλα είδη, είναι η οικειότητα με την οποία αντιμετωπίζουν τους νεκρούς. Η εικόνα τους κινείται στο ίδιο επίπεδο με αυτό των ζωντανών: είναι ίδιοι με τους ζωντανούς, δεν έχουν τίποτα τρομακτικό ή μεταφυσικό ή ανοίκειο. Οι κυριότερες αναπαραστάσεις των νεκρών είναι αυτές των ευγνωμόνων και των αναστημένων νεκρών, εικόνες που εμφανίζονται μόνο στο παραμύθι και υποδηλώνουν τη σχέση των νεκρών με τους ζωντανούς: πότε είναι σχέση ευγνωμοσύνης και ανταπόδοσης, όπως στην περίπτωση των ευγνωμόνων νεκρών, πότε είναι σχέση ερωτική, όπως στην περίπτωση των αναστημένων νεκρών. Το παραμύθι πρωτοτυπεί ακόμη και στην τάση του να χρησιμοποιεί μοτίβα με νεκρούς με ευτράπελο τρόπο. Πρόκειται για την μίμηση των νεκρών από τους ζωντανούς, η οποία υποδηλώνει σχέσεις δόλου και απάτης μεταξύ των ζωντανών. Η κατηγορία αυτή των παραμυθιών λειτουργεί μεταξύ άλλων και ως κοινωνική κριτική, γιατί διακωμωδεί ανθρώπινες αδυναμίες.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 195

Οι αναπαραστάσεις των νεκρών στα ελληνικά παραμύθια παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, που συχνά σχετίζεται με τις επιδράσεις από διαφορετικές παραδόσεις. Για παράδειγμα, η κατοικία των νεκρών εμφανίζει άλλοτε παγανιστικά χαρακτηριστικά (η αντίληψη του βουνού ως του βασίλειου των νεκρών), άλλοτε αρχαιοελληνικά (η αντίληψη του Κάτω Κόσμου) και άλλοτε χριστιανικά (η ιδέα του Παράδεισου και της Κόλασης).

Τα εναγώνια ερωτήματα για τη μετά θάνατον ζωή βρίσκουν σε κάθε είδος του λαϊκού λόγου τη δική τους απάντηση. Οι διαφορετικές αναπαραστάσεις των νεκρών στα παραμύθια από τα άλλα είδη λαϊκών αφηγήσεων (τις παραδόσεις και τα τραγούδια), αλλά και οι διαφορές μεταξύ των τύπων παραμυθιού (του μαγικού, του θρησκευτικού και του ευτράπελου) εικονογραφούν τη μεγάλη ποικιλία των αναπαραστάσεων των νεκρών στη λαϊκή αντίληψη. Στο βαθμό που το ερώτημα του θανάτου δεν βρίσκει οριστική απάντηση, τόσο θα συνυπάρχουν και οι πιο αντιφατικές απαντήσεις σε αυτό, όπως αντικατοπτρίζεται άλλωστε και στην τεράστια ποικιλία των απαντήσεων που δίνει και μόνο το παραμύθι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αγγελοπούλου, Άννα & Μπρούσκου, Αίγλη (1999). *Επεξεργασία παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών* [Γεωργίου Α. Μέγα, Κατάλογος Ελληνικών Παραμυθιών, αρ. 3] *AT 300-499*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νεάς Γενιάς.

Αινείας, Τίτος (χ.χ.). Ο τεμπέλης και ο τσιγκούνης. Στο Τίτος Αινείας *Εύθυμα ελληνικά παραμύθια. Το ξύλινο σπαθί και άλλα παραμύθια* (σ. 9-11). Αθήνα.

Αλεξιάδης, Μηνάς (1982). *Οι ελληνικές παραλλαγές για τον δρακοντοκτόνο ήρωα. (Aarne - Thompson 300, 301A και 301B)*. Παραμυθολογική μελέτη. Ιωάννινα.

Ανυπόγραφο (1872). *Παραμύθι της αλουπούς. Κατά την γλώσσαν των παιδίων ω προσετέθη και μικρόν τι διήγημα ο Βουρκόλακας*. Έκδοσις Πέμπτη. Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Ερμού.

Καλιαμπού, Μαρία (2012). Άγνωστο αρχειακό υλικό παραμυθιών του Ν. Γ. Πολίτη. Στο: Πολυμέρου-Καμηλάκη, Αικατερίνη, Ποτηρόπουλος Παρασκευάς, Καμηλάκης Παναγιώτης (εκδ.): *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: «Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδη-*

* Στην πλούσια βιβλιογραφία (Ελληνικη και Ξένη) που παρατίθεται αξίζει να προστεθεί το βιβλίο του Δημήτρη Προύσαλη, *Παραμύθια του Κάτω Κόσμου* (με πρόλογο Άννας Αγγελοπούλου, Απόπειρα, Αθήνα 2007, από διάφορα σημεία του κόσμου, μεταφρασμένα από τον ίδιο (ΣτΔ).

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 196

μίας Αθηνών» (Αθήνα 4–7 Δεκ. 2003), Δημοσίευμα Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 23, σελ. 343-373.

Κλιάφα, Μαρούλα (1999). *Τρομακτικά παραμύθια για ατρόμητα παιδιά.* Αθήνα: Κέδρος.

Λαμπάκης, Στέλιος (1982). *Οι καταβάσεις στον Κάτω Κόσμο στη Βυζαντινή και στη μεταβυζαντινή λογοτεχνία.* Αθήνα.

Λουκάτος, Δημήτριος (1957). *Νεοελληνικά λαογραφικά κείμενα.* Αθήνα: Βασική Βιβλιοθήκη Αετού, αριθμός 48.

Μέγας, Γεώργιος (1978). *Το ελληνικό παραμύθι. Αναλυτικός κατάλογος τύπων και παραλλαγών κατά το σύστημα Aarne-Thompson (FFC 184). Τεύχος Πρώτον. Μύθοι Ζώων.* Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αρ. 14.

Μέγας, Γεώργιος ([10]1996). *Ελληνικά παραμύθια.* Σειρά πρώτη. Αθήνα: Εστία.

Μέγας, Γεώργιος ([9]1997). *Ελληνικά παραμύθια.* Σειρά δευτέρα. Αθήνα: Εστία.

Μερακλής, Μιχάλης (χ.χ.). Τα θέματα της μεταμορφώσεως και της αναστάσεως νεκρού ως ειδολογικά στοιχεία στη λαϊκή λογοτεχνία. Στο Μιχάλης Μερακλής *Τα παραμύθια μας* (σ. 144-177). Θεσσαλονίκη: Κωνσταντινίδης.

Μερακλής, Μιχάλης (1975). Ο ορθολογισμός στο ελληνικό παραμύθι. *Λαογραφία*, 30, 11-16.

Μερακλής, Μιχάλης [1985] (1993). Το ελληνικό παραμύθι. Ορισμένες γενικές, βασικές ειδήσεις και παρατηρήσεις. Στο Μιχάλης Μερακλής *Έντεχνος λαϊκός λόγος. Κείμενα και κριτική νεοελληνικού λόγου* (σ. 73-91). Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Μητσού, Μαριλίζα (2003). «Πού μέλλεις να στρατέψεις;» Ύστερα σχόλια για τα τραγούδια του Κάτω Κόσμου. *Νέα Εστία,* 77, τεύχος 1762, 828-836.

Νικολαΐδης, Ιωάννης (1899). Νεοελληνικά παραμύθια ήτοι συλλογή 31 δημοτικών παραμυθιών. Εν Αθήναις: Τυπογραφείον και βιβλιοπωλείον Ιωάννου Νικολαΐδου.

Πετρίδης, Μιχάλης (1912-13). Μύθος Καστελλόριζου. *Λαογραφία*, Δ΄, 300-301.

Πολίτης, Αλέξης (2000). Τα επάλληλα πολιτισμικά στρώματα. Στο Αλέξης Πολίτης *Το μυθολογικό κενό* (σ. 84-92). Αθήνα: Πόλις.

Πολίτης, Νικόλαος (1874). *Μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων. Νεοελληνική Μυθολογία.* Μέρος Β. Αθήνα: Περρή, Νάκη, Wilberg.

Πολίτης, Νικόλαος [1872-3] (1931). Τα κατά την τελευτήν. Στο Ν. Γ. Πολίτου *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Τόμος Γ, (σ. 323-362),. Αθήνα: Γραφείον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών.

Πολίτης, Νικόλαος 1901: *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παροιμίαι*, Τόμος Γ΄. Αθήνα: Σακελλαρίου.

Πολίτης, Νικόλαος [1904] (1994). *Παραδόσεις. Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού.* Τόμοι 2. Αθήνα: Γράμματα.

Σαλίβερος (χ.χ.). Τα ανέκδοτα 45 νέα παραμύθια του λαού. Νέα έκδοσις. Αθήνα: Μιχαήλ Σαλίβερος.

Saunier, Guy 1999: *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Τα μοιρολόγια.* Αθήνα: Νεφέλη.

Hahn, Johann Georg von [1864] (1991). *Ελληνικά παραμύθια.* Επιλογή-μετάφραση Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα: opera.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 197

Ψυχογιού, Ελένη (1998). Εξεκίνησες και πάεις για να φύγεις...“ Ο θάνατος ως διάβαση σε ένα γορτυνιακ μοιρολ ι. *Εθνογραφικά*, 11, 77-108.

Ψυχογιού, Ελένη (2009). *«Μαυρηγή» και Ελένη. Τελετουργίες Θανάτου και Αναγέννησης. Χθόνια μυθολογία, νεκρικά δρώμενα και μοιρολόγια στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Aarne, Antti (1915): Der Mann aus dem Paradiese. In der Literatur und im Volksmunde. Eine vergleichende Schwankuntersuchung. Hamina: Suomalaisen Tiedeakatemian Kustantama (=Folklore Fellows Communications 22).

Alexiou, Margaret (1974). *The Ritual Lament in Greek Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Alexiou, Margaret (1978). Modern Greek Folklore and its Relation to the Past. The Evolution of Charos in Greek Tradition. In: Speros Vryonis (Ed.): *The Past“ in Medieval and Modern Greek Culture* (pp. 221-236). Malibu: Undena Publications.

Anderson, Graham (2000). Between Living and Dead. In Graham Anderson *Fairytale in the Ancient World* (pp. 112-122). London, New York: Routledge.

Bausinger, Hermann (1999). Kinder – Märchen – Glück. In Thomas Bücksteeg & Heinrich Dickendorf (Eds.) *Märchenkinder - Kindermärchen. Forschungsberichte aus der Welt der Märchen* (pp. 222-238). Kreuzlingen & München: Hugendubel (=Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft 24).

Betz, Otto (1991). Lebensweg und Todesreise. In Ursula Heindrichs (Ed.) *Tod und Wandel im Märchen* (pp.12-33). Regensburg: Röth (=Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft 16).

Dawkins, R. M. (1953). The World Below in Greek Folktales. *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 23, 312-322.

Diller, Inez (1982). *Zypriotische Märchen*. Athen (=Veröffentlichungen des Forschungszentrum der griechischen Volkskunde 16).

Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. 1977-σήμερα. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Hesseling, D. C. (n.d.). *Charos. Ein Beitrag zur Kenntnis des neugriechischen Volksglaubens*. Leiden: S. C. van Doesburgh, Leipzig: O. Harrasowitz.

Heindrichs, Ursula (Ed.) (1991). *Tod und Wandel im Märchen*. Regensburg: Röth (=Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft 16).

Kaliambou, Maria (2006). *Heimat – Glaube – Familie. Wertevermittlung in griechischen Popularmärchen (1870-1970)*. Neuried: Ars Una (=Münchener Schriften zur Neogräzistik 3).

Kammerhofer, Ulrike (Ed.) (1990). *Tod und Wandel im Märchen. Nachmittagsvorträge und Referate zum Internationalen Märchenkongress der Europäischen Märchengesellschaft in Salzburg 14.-17.9.1989*. Salzburg: Salzburger Landesinstitut für Volkskunde (=Salzburger Beiträge zur Volkskunde 4).

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 198

Lawson, John Cuthbert [1910] (1964). *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion. A Study in Survivals.* New York: University Books.

Lüthi, Max (1984). Diesseits- und Jenseitswelt im Märchen. In Jürgen Janning & Heino Gehrts (Eds.) *Die Welt im Märchen* (pp. 9-21). Kassel: Röth (=Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft 7).

Lüthi, Max ([10]1997). *Das europäische Volksmärchen.* Tübingen, Basel: Francke.

Müller, Ingeborg & Röhrich, Lutz (1967). Deutscher Sagenkatalog. X. Der Tod und die Toten. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*, 13, Teil II., 346-397.

Papachristophorou, Marilena (2002). *Sommeils et veilles dans le conte merveilleux grec.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. Academia Scientiarum Fennica (=Folklore Fellows Communications 279).

Petzold, Leander (1991). Tod und Jenseits in Märchen und Sagen. In Ursula Heindrichs (Ed.) *Tod und Wandel im Märchen* (pp. 34-56). Regensburg: Röth (=Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft 16).

Puchner, Walter (1996). Tod und Jenseits im Volkslied. Unter besonderer Berücksichtigung der griechischen Tradition. In Walter Puchner *Studien zum griechischen Volkslied* (pp. 11-28). Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde.

Roth, Klaus (Ed.) (1995). *Typenverzeichnis der bulgarischen Volksmärchen.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. Academia Scientiarum Fennica (=Folklore Fellows Communications 257).

Röhrich, Lutz (1967). Das Verzeichnis der deutschen Totensagen. *Fabula*, 9, 270-284.

Röhrich, Lutz (1980). Der Tod in Sage und Märchen. In Gunther Stephenson (Ed.) *Leben und Tod in den Religionen. Symbol und Wirklichkeit* (pp. 165-183). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Röhrich, Lutz (1981). Dankbarer Toter (AaTh 505-508). *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Τόμος 3, στήλες 306-322. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Röhrich, Lutz (1984). Erlösung. *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Τόμος 4, στήλες 195-222. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Röhrich, Lutz (1991). Die Todesauffassung in den Gattungen der Volksdichtung (Märchen, Sage, Exempel). In Ursula Heindrichs (Ed.) *Tod und Wandel im Märchen* (pp. 57-78). Regensburg: Röth (=Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft 16).

Röhrich, Lutz ([5]2001). *Märchen und Wirklichkeit.* Hohengehren: Schneider.

Röhrich, Lutz (2002). *und weil sie nicht gestorben sind...". Anthropologie, Kulturgeschichte und Deutung von Märchen.* Köln, Weimar, Wien: Böhlau.

Saunier, Guy 1979: Adikia". Le mal et l`injustice dans les chansons populaires Grecques. Paris: Les belles Lettres.

Schmidt, Bernhard (1871). *Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum.* Erster Theil. Leipzig: Teubner.

Schmidt, Bernhard (1877). *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder. Gesammelt, übersetzt und erläutert von Bernhardt Schmidt.* Leipzig: Teubner.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 199

Schneider, Ingo (1990). Tot und doch nicht tot. Zur Überwindung des Todes im Märchen. In Ulrike Kammerhofer (Ed.) *Tod und Wandel im Märchen. Nachmittagsvorträge und Referate zum Internationalen Märchenkongress der Europäischen Märchengesellschaft in Salzburg 14.-17.9.1989* (pp. 151-165). Salzburg: Salzburger Landesinstitut für Volkskunde (=Salzburger Beiträge zur Volkskunde 4).

Shojaei-Kawan, Christine (2003). Menschen ohne Schatten. Kunstdichtung, populäre Überlieferung und unterschiedliches Erzählen. In Matthias Götz & Bruno Haldner & Matthias Buschle (Eds.) *Schatten, Schatten. Der Schatten – das älteste Medium der Welt* (pp. 58-67). Basel: Schwabe.

Thompson, Stith (1955-1958). *Motiv-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends.* 6 Τόμοι. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.

Uther, Hans-Jörg (2004). The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. Academia Scientiarum Fennica (= Folklore Fellows Communications 285).

Ward, Donald (1979). Berg. *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Τόμος 2, στήλες 138-146. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

09 ΚΑΛΑΜΠΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:33 π.μ. Page 200

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 201

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΚΑΤΣΑΔΩΡΟΣ

Η ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΕΛΤΕΜΗ*

Η σχέση λαογραφίας και λογοτεχνίας έχει θεωρηθεί ως η αδιάλειπτη ανταλλαγή και αλληλεπίδραση ανάμεσα στο λαό και στους λογοτέχνες, σε θέματα που μεταβάλλονται, αναπροσαρμόζονται και μεταπλάθονται[1]. Ένα κοινό στοιχείο στο πνευματικό έργο αυτών των δύο μερών, το οποίο αποτυπώνεται στη λαογραφία (κατά κανόνα) και στη λογοτεχνία (σε πολλές περιπτώσεις) αντιστοίχως, είναι το στοιχείο της ομορφιάς. Κατά τον Μ. Γ. Μερακλή, «η λαογραφία –ως επιστήμη πάντα, αλλά ως επιστήμη του ανθρώπου μπορεί να αναζητεί στη συμπεριφορά των ανθρώπων και στοιχεία ομορφιάς». Και «η αίσθηση της ομορφιάς, η ιδέα της μεταφυσικής, η ιστορικά βεβαιωμένη λειτουργικότητα του μύθου συγκροτούν ένα σύνολο που είναι, στο βάθος, συγγενές προς την ποίηση. Η λαογραφία λοιπόν μπορεί να αναδείξει και μιαν άλλην ιδιότητά της: να ενεργεί ποιητικά, να ανακαλύπτει την ενυπάρχουσα στα πράγματα και στα όντα ποίηση»[1].

Όπως παρατηρεί και ο Δημήτριος Λουκάτος αναφορικά με τη σχέση λαογραφίας και λογοτεχνίας, «απ' όλους τους ποιητές και πεζογράφους με τα λαογραφικά βιώματα (…) η Λαογραφία έχει να κερδίσει εκτός από την αξιοποίηση και την προβολή, το κάποιο στοιχείο της πληροφορίας. Είναι αλήθεια ότι η αυστηρότερη και ανατομική Λαογραφία βλέπει δύσπιστα τις λογοτεχνικές διασκευές και λυρι-

---

* Παναγιώτης Μελτέμης (Παναγιώτης Παπαδόπουλος) [Κοπανάκι Μεσσηνίας 1928 – Αθήνα 1978]. Ποιητής και πεζογράφος. Η παρούσα μελέτη δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την ανυπολόγιστη βοήθεια και συμβολή, τόσο ως προς τη συλλογή υλικού όσο και ως προς την κατάταξη και ερμηνεία του, του υιού του Παναγιώτη Μελτέμη, Κώστα Ζωτόπουλου, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά.

1. Για παράδειγμα, στο λαϊκό παραμύθι, όπως σημειώνει ο Ε. Δ. Μαζαράκης, «ο λαός δανείζεται, διαλέγει και μεταμορφώνει το κείμενο ή τη μουσική, που τα παίρνει από κάποιο άτομο. Έπειτα, με τη σειρά του ο λόγιος ή ο μουσικός σε νεότερη εποχή, ξαναδανείζεται το θέμα του από το λαό, κι αυτή η ανταλλαγή προχωρεί πάντοτε χωρίς διακοπή». (Μαζαράκης, 1959: 171)

2. Μερακλής, 2009.

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 202

κές προσφορές των λαογραφικών φαινομένων ή γεγονότων. Ενοχλείται ακόμα κι από τις πλατειαστικές περιγραφές των πραγματικών εθίμων. Αυτό όμως είναι κάτι που αφορά τους λογοτεχνίζοντες λαογράφους κι όχι τους λαογραφούντες λογοτέχνες. Ο λογοτέχνης έχει το δικαίωμα και την αισθητική ευθύνη να δώσει το λαογραφικό στοιχείο που διάβασε ή γνώρισε, όπως νομίζει. Κι ο λαογράφος, αν το στοιχείο αυτό είναι γνωστό, θα το προσπεράσει, αν είναι άγνωστο θα το περισυλλέξει με την 'πυρηνική' του μορφή»[4].

Επιπλέον, όπως αναφέρει ο Μ. Γ. Μερακλής, «**ε**ίναι γνωστή η στενή, οργανική σχέση της λαογραφίας με τη λογοτεχνία της λεγόμενης γενιάς του '80, της παλαμικής γενιάς. Δεν είναι υπερβολικό να πούμε, ότι η λογοτεχνία εκείνης της γενιάς και η πρωτοεμφανιζόμενη τότε λαογραφία υπήρχαν, η μία δυνάμει της άλλης, ως δύο αδελφά πνευματικά κινήματα, έκφραση της πολιτισμικής υπερδομής που σχηματίστηκε ύστερα από οπωσδήποτε αποφασιστικότερες μεταβολές κοινωνικής και οικονομικής φύσεως, που έλαβαν χώρα στη βάση, κατεξοχήν με τις πρωτοβουλίες των Τρικούπη και Βενιζέλου. Επιπλέον έχει γίνει σαφής και αναντίρρητη η σχέση της γενιάς του '30, και κατεξοχήν της ποίησης αυτής της γενιάς, με τη λαογραφία. Και πάλι έχουμε ρητές ομολογίες και άλλες μαρτυρίες των ίδιων των ποιητών, του Σεφέρη και του Ελύτη ή του Ρίτσου, για τη σχέση τους με την παράδοση του λαϊκού αγροτικού πολιτισμού, ο οποίος αποτέλεσε άλλωστε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (σχεδόν ως το τέλος του Δεύτερου παγκόσμιου πολέμου) το κατεξοχήν αντικείμενο και της επιστήμης της λαογραφίας».[5]

Στην ποιητική συλλογή του Παναγιώτη Μελτέμη[6] (1918-1978), *Τα χωριάτικα*, αλλά και σε ποιήματά του που δημοσιεύτηκαν αργότερα, εμφανίζεται πλούτος λαογραφικών στοιχείων τόσο σε ποιήματα που έχουν ως κύριο θέμα τους παραδοσιακές εκδηλώσεις του λαϊκού βίου, όσο και σποραδικά σε όλη την έκταση του έργου. Ο

---

4. Λουκάτος, 1985: 289.

5. Απεναντίας παρατηρείται απουσία της λαογραφικής παράδοσης στις γενιές του '60 και '70, που συγκροτούν τη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο. Ενώ από τη δεκαετία του '80 ώς και σήμερα, στοιχεία του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού επανεμφανίζονται, σε έργα πρωτοεμφανιζόμενων ή και παλαιότερων λογοτεχνών, σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση. (Βλ. σχετικά Μερακλής, 2004: 670-671.)

6. Ο Παναγιώτης Μελτέμης (λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Παναγιώτη Κ. Παπαδόπουλου) (1918-1978) ήταν Μεσσήνιος ποιητής και πεζογράφος. Στα ελληνικά γράμματα εμφανίστηκε πριν από τον πόλεμο, δημοσιεύοντας πεζά και ποιήματά του στις εφημερίδες *Θάρρος* της Καλαμάτας και *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης. Συνεργάστηκε με εκδοτικούς οίκους ως μεταφραστής. Έργα του διακρίθηκαν σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς. Έγραψε ποιήματα, διηγήματα, μυθιστόρημα και μετέφρασε πεζά και θεατρικά έργα από τα γαλλικά, ιταλικά και αγγλικά. Συνεργάστηκε με διάφορες εφημερίδες και περιοδικά, όπου διατηρούσε μόνιμες στήλες ευθυμογραφήματος, καθώς και με άλλα έντυπα. Το πρώτο του βιβλίο με διηγήματα Η *Μηλίτσα και άλλα διηγήματα* το εξέδωσε το 1950. Ακολούθησε η ποιητική συλλογή *Τα Χωριάτικα* (1957) και το μυθιστόρημα *Έρημα Σημάδια* (1963). (Βλ. σχετικά «Παναγιώτης Μελτέμης», Βικιπαίδεια, 2011.)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 203

εντοπισμός των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών του λαού αναδεικνύεται σε κύριο επίτευγμα της ποιητικής αυτής συλλογής: προβάλλεται πλούτος στοιχείων μέσω της ποιητικής τέχνης. Και η ποίηση αυτή μπορεί να χαρακτηρισθεί «λαογραφική», υπό την έννοια ότι η σύγκλιση ποίησης και λαογραφίας έγκειται στο ότι ο ποιητικός λόγος στοχεύει και υπηρετεί την ανάδειξη κατεξοχήν των λαογραφικών στοιχείων: εικόνες, περιγραφές, στιγμιότυπα, που αφορούν λαογραφικά στοιχεία, αποτελούν το υλικό μετουσίωσης σε ποιητική μορφή. Έτσι, ενώ πρόκειται για ένα είδος εκλαΐκευσης της λαογραφίας μέσω της λογοτεχνίας, για «εκλαογραφισμό της λογοτεχνίας» (Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, 1978: 84), της ποίησης, εν προκειμένω, ωστόσο τα ποιήματα τηρούν τους αισθητικούς κανόνες, είτε πρόκειται για ποιήματα με ομοιοκαταληξία, είτε για ποιήματα σε ελεύθερο στίχο. Συνοψίζουν μια χαρακτηριστική ή εξαιρετική στιγμή ή ένα έθιμο της αγροτικής ζωής και την μεταπλάθουν με το πνεύμα της νοσταλγίας συχνά ή του θαυμασμού και της έκστασης. Πρόκειται για ποιήματα άρτια σε τεχνική, με στίχους χωρίς περιττά στοιχεία, συχνά επιγραμματικούς, με λιτό λυρισμό, όμορφες συνηχήσεις και ρυθμό, σε γλώσσα που φέρει έντονα τα χαρακτηριστικά του τοπικού μεσσηνιακού ιδιώματος.

Ο Παναγιώτης Μελτέμης ανήκει στην λεγόμενη πρώτη μεταπολεμική λογοτεχνική γενιά, τόσο από άποψη χρονολογίας γέννησης (1918) όσο και από την άποψη του χρόνου πρώτης δημοσίευσης βιβλίου (*Η Μηλίτσα*, 1950), και ένας μεγάλος αριθμός ποιημάτων του μπορεί να καταταγεί στους ακόλουθους θεματικούς κύκλους:

1. Νεράιδες και ξωτικά: «Νεραϊδοχορός», «Νηρηίδες», «Κλήσιζα», «Στα τείχη τα μεσάνυχτα», «Αρκαδιά».

ΝΕΡΑΪΔΟΧΟΡΟΣ

Μέσ' το δρυμό, που στα ριζά άμπουλας, νάμα, ρέει
νεράϊδες ξεντυθήκανε και στήσανε χορό,
κι είναι τες όνειρο γλυπτό, σα λογισμοί είν' ωραίοι,
το σάλεμα τους λάγγεμα, τ' αχείλι τους πυρό...,

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 6)

ΝΗΡΗΪΔΕΣ

Η Πούλια πρόβαλε δειλά και το φεγγάρι γέρνει
πίσω απ' της Μάλης τα βουνά να πάη να βασιλέψη.
Χίλια τριζόνια αρχίσανε και πάλι νυχτωδία
και τα βατράχια, πού και πού, στο βαρικό κοάζουν

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 204

Ξανθές νεράϊδες γδύθηκαν στη βρύση να λουστούνε
και λάμπουνε και φέγγουνε και τη μιλιά σου παίρνουν.
καθώς αφρίζουν τα νερά στ' αφροπλασμένα στήθεια

Και πριν να σκάση ο Αυγερινός χτένι χρυσό θα πάρουν
και θα χτενίσουν τα μαλλιά μ' ένα χρυσό τραγούδι
και θάναι η Πλάση πλάνεμα κι η νύχτα θάναι μέλι...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 10)

ΚΛΗΣΙΖΑ

Στην Κλήσιζα, στις καρυδιές, έρριζα μέσ' στη χούνη,
στον ήσκιο, στο μικρό μπαξέ, μ' ένα σωρό τσιντζήρια,
πούχαν κονσέρτο οληµερίς και νύσταζες το γιόμα,
πλάϊ στη βρυσούλα πούσταζε στην ξύλινη κουρούπα
και κύλαγε τσακ-τσακ, τσακ-τσακ, γλιστρώντας στις λειχήνες,
ως να θελώσει άμά πινε κανένα ζο ή προβάτα,
εκεί που βγαίναν νεράϊδοι κάθε πούχε φεγγάρι,
– γυμνές, αφρόστηθες, ξανθές νεράϊδες να λουστούνε,
κι ήτανε θάμα ο χοχλασμός στο λίγο αυτό νεράκι...
αγνάντενα τη Ζάκυνθο, που πέρα κολυμπούσε,
νεράϊδα οκνή, αχνογάλαζη, που τη φιλεί το κύμα,
κι ήτανε χάϊδι και δροσιά η αύρα του Ιουνίου

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 13)

ΣΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΑ ΜΕΣΑΝΥΧΤΑ

Σαν κοιμάται το Τετράζι, κι ονειρεύεται η Ιθώμη
βγαίνουν ήσκιοι δοξασμένοι από καιρό,
και σαλεύουν και μιλούνε και στοιχειώνουν κάποιοι δρόμοι
που οδηγούνε προς τα τείχη, κι εκεί στήνουμε χορό,
χέρι-χέρι, γύρω-γύρω, όλοι μαζί,
μόλις βασιλέψει ο ήλιος θα έρθει η σκοτεινή εσπέρα,
σα νεράϊδες κάποιου κόσμου που δεν έπαψε να ζη.
σα στοιχειά που κυβερνάνε κάθε νύχτα τον αέρα

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 121)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 205

ΑΡΚΑΔΙΑ

Στης Αρκαδιάς τον πλάτανο εκεί στο καλντερίμι
μπροστά απ' την Παζαρόβρυση, κάτου απ' τους μαχαλάδες,
κάθε μεσάνυχτα, –το 'λεν, φαντάσματα πως βγαίνουν
και στο φεγγάρι λούζουνται και βγαίνουνε στο Κάστρο,
κι εκεί, στην τάπια την τρανή, το πέλαγο αγναντεύουν
να μην τους φέρη μήνυμα απ' τη Μεγάλη Πύλη,
και, –λεν–, πως μια χανούμισσα, με μάτια δακρυσμένα,
κάποια μουρμούρα βλαστημάει, που μοιάζει με κατάρα...
–εκεί στην Παζαρόβρυση, στο μαχαλά από κάτου

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 151)

2. Παραδοσιακά εργαλεία και τεχνικές για την αγροτική παραγωγή: «Η ντριβάλα», «Μετά το σκάλο», «Λούτριασμα», «Στο μύλο στο νερόμυλο», «Ήτανε», «Καμάτι», «Αρκαντί».

Η ΝΤΡΙΒΑΛΑ

Θυμάμαι πέρα στου Μπαλή, σιαδώ στου Μπουκουβάλα,
τ' αλάτι για να τρίψουνε πηγαίναν στη ντριβάλα
και ξημεροβραδυάζονταν την πέτρα να κυλάνε
και γύρω τα παιδόπουλα, γυμνά, να πηλαλάνε.
Τώρα κειν' τα παιδόπουλα ρικνοί γινήκαν γέροι
ντριβάλα δεν υπάρχει πια,
σε σακκουλάκια παίρνουνε τ' αλάτι πια οι μαγέροι

(Μεσσηνιακό Ημερολόγιο, τ. 4ος, σ. 433)

ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΚΑΛΟ

Σαν απόσωσε το σκάλο
έκατσε να ξαποστάση.
Στράγγισε το παγουράκι, δεν είχε άλλο...
Φώναξε τον Αναστάση.
το παιδί που το βοηθούσε στις δουλειές
κι είχε τώρα ντεμπελιές,'
μια και το κρασάκι εσώθη,

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 206

ναν το γέμιζε νερό,
δεν τον είδε ως εσηκώθη,
για ν' ακούση τον κακό του τον καιρό!
Σκούπισε τον ίδρωτά του,
χάϊδεψε τα χτήματά του
μ' ένα βλέμμα τρυφερό
και ξεκίνησε στη βρύση για νερό...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 82)

ΛΟΥΤΡΙΑΣΜΑ

Τον Άη-Δημήτρη ο αμπελουργός, τ' απότριγο όταν φτάσει,
θ' αδειάσει τα βαγένια του απ' το παλιό ρετσίνι,
θα βράσει βάγια και σμερτιά, θαν τα μοσκολουτριάσει
για να δεχτούν τη νέα μουστιά, να πιή η λενεντωσύνη

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 112)

ΣΤΟ ΜΥΛΟ, ΣΤΟ ΝΕΡΟΜΥΛΟ

Κάτου στο μύλο του Σοφού, στις κουμαριές, τα σκίντα,
αχνοκυλάει νερό απαλά στη δέση, στα χορτάρια,
και χουρχουρίζει βγαίνοντας όλο βουή στο ρέμα
– χίλιες τσιλάγρες μέσ' σ' αφρούς, στη χούρχουρη από κάτου

Μέσα γυρίζει η φτερωτή και τα σπειριά κυλάνε
από τη σκάψη δυό-δυό-δυό και πέφτουν στο λιθάρι,
και το γαργάρι «γρου-γρου-γρου» κι η πάσπαλη χιονίζει...

Μεσονυχτίς στις κουμαριές, στα σκίντα, στο ποτάμι
τ' αηδόνια σταίνουν λιακριντί κι όταν θα γύρει η πούλια
θ' αρχίσουν το κελάϊδισμα στο γελαστό φεγγάρι

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 117)

ΗΤΑΝΕ...

Ήτανε το καμάτι, το σπαρτό και η ευλογία.
Ήταν ο μόχτος τ' αμπελιού, η αξίνα, ο ρέντος,

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 207

ήταν τα σύκα πούπεφταν στη λιάστρα με βροχή,
ήταν το λάδι με τ' ασκιά στα ριγωτά πιθάρια,
μα σκάλος, μα διβόλισμα, μα κλάδος, μα χαράκι,
ο βότανος, το θέρισμα, ο τρύγος, το μποστάνι,
ρχότανε τόνα απανωτά με τ' άλλο και δεν είχες
ανάσα, παρά μοναχά Λαμπρή, Χριστού και Φώτα

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 133)

ΚΑΜΑΤΙ

Σπέρνει από μπρος ο Λεγωνής κι ο σέμπρος καματεύει...
Έχει ξεγμένο το ντορή και τη σταχτιά φοράδα
και «κάνει» γέρνοντας μπροστά με το καμ' τσί στο χέρι
Όταν το χώμα, ογρό, κολλάει φουσκώνει η αλετροπόδα
και καθαρίζει το ξυστρί το ενί το προκομένο,
ένα «χάϊ-χάϊ!» και μπαίνει μπρος και πάλι το ζευγάρι.
Σπάει σβώλια πίσω η σέμπραινα μ' ένα αλαφρό ξυνάρι
κι η γη, η μαννούλα η ακριβή, παίρνει καινούρια χάρη

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 141)

ΑΡΚΑΝΤΙ...

Τα σύγνεφα περάσανε και φύγαν για το νότο
και κουναλιόμαστε καθώς πηγαίνουμε στη χώρα.
Το βαγονάκι βρώμησε απ' το πολύ το χνώτο
κι οσότου για να φτάσουμε έχουμε ακόμη ώρα.

Μαντήλια, κούκοι, που και που και καμιά φημερίδα,
παιδιά που πάνε στο σκολειό και γέροι για τη δίκη,
άλλοι που ακόμα κουτουλάν, τεντώνουν την αρίδα
κι άλλοι που τρων από νωρίς, την κάνουμε περδίκι.

Καλονερό. Η μηχανή πίνει νερό, γιομίζει,
τρώνε κουλούρια τα παιδιά, οι γέροι συζητάνε,
το πέλαγο, γαλάζωμα Θεού που τρικυμίζει
και τα στενά της Αρκαδιάς που κατά μας κοιτάνε...

(*Μεσσηνιακό Ημερολόγιο*, τ. 4ος, σσ. 434-435)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 208

3. Αγροτικές εργασίες: «Τρύγημα», «Σπορά», «Στον Τρύγο», «Αργατειά»[7].

ΤΡΥΓΗΜΑ

Στου γέρο Ζιώτη σήμερα τρυγάνε τη σταφίδα,
φορούν τσεμπέρια οι κοπελλιές και οι νιοί ψαθιά μεγάλα,
μαυρίζουνε οι μελαχροινές στη φλόγα και στον ήλιο,
σαν τα τσαμπιά του σταφυλιού ζαχαροζυμωμένες,

κι όσο αποσώνονται οι σειρές, γιομίζουν τα κοφίνια
κι στραβο Τάσης κουβαλάει με το ζακυθινό του
εκεί που ο γέρος σε βραγιές τη σταφιδούλα απλώνει
κι έχει στοργή το χέρι του, κι έχει χαρά το βλέμμα.

Κάψα – διψάσαν τα παιδιά κι η φλόγα τάχει λυώσει
και ποιος θα πάει νερό δροσιά να φέρη του Σαρμάκου
και να γεμίση το βυκί, τη στάμνα, το παγούρι;
Ο Χρήστος με την Ελενιώ ξεβγαίνουν, – λες δε θέλουν...
και παίρνουνε τα κάθικα και φεύγουνε και πάνε,
πίσω απ' τα βάτα χάνουνται κι κει κρυφοφιλιώνται,
να δροσιστούν που στέγνωσαν από την τόση λαύρα...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 63)

ΣΠΟΡΑ..

Οι σταροκόρακες πετούν σα μαύρε βουλιμίες
ξοπίσω από το διβόλισμα και σπόρους ψαχουλεύουν.
Ο ζευγολάτης σπέρνει αργά, ιδροκοπάει και γέρνει
κι οι μόχθοι σούφρες χάλκινες στην όψη του σμιλεύουν

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 144)

ΣΤΟΝ ΤΡΥΓΟ...

Ήτανε τότε του Σταυρού, τρυγάγαμε στου Βέσιου
στα κυπαρίσσια, κι έκανε μια κάψα, ένα λιοπύρι

7. Βλ. επίσης Πετρόπουλος, 1943-1944 για τα έθιμα συνεργασίας και αλληλοβοήθειας.

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 209

Περνάγαν για την Αρκαδιά, το πανηγύρι, μέσα,
κελίμια πενταπλούμιστα, άλλοι καβαλαραίοι,
κι άλλοι τραβάγανε τα ζα, τις γίδες, τα μουσκάρια,
κι άλλοι πηγαίναν αδειανοί, μ' ένα στριφτό μαντήλι
που 'χαν δεμένο στο λαιμό, χρωματιστή μεσσίνα...
Εκόβαμε στου γέρου μου ξανθόχυμο σταφύλι,
αυγουστελίδι, κι η Σοφιά με μπόλια στα μαλλιά της
γέλαγε κι άστραφτε ο λαιμός και η τραχηλιά της μόσκος...

(*Μεσσηνιακό Ημερολόγιο*, τ. 4ος, σ. 433)

«ΑΡΓΑΤΕΙΑ»

Σκάφτει τ' αμπέλι ο Κωνσταντής κι έχει αργατειά βαλμένο
Στον ήλιο του μεσημεριού γυαλοκοπάει τ' ατσάλι
φτιάνει κουτριούλια στη σειρά το χώμα το σκαμμένο
κι οι αξίνες μια σηκώνονται και πέφτουνε και πάλι...

Κι όταν τ' απόσπερο νωρίς οι αράδες θα σωθούνε,
θα κάτσουνε για κολλατσιό οι εργάτες ιδρωμένοι,
με τις κοπέλλες τις αψυές οι νιοί θα πειραχτούνε
κι από λαχτάρα και κρασί θα φύγουν μεθυσμένοι

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 73)

4. Έθιμα του γάμου: «Υμέναιος»[8], «Χτίσιμο εκκλησιάς»[9].

ΥΜΕΝΑΙΟΣ

Περάσαν τα μεσάνυχτα κι απάνου στο τραπέζι
η λάμπα απ' τον ανασασμό της νύχτας τρεμοπαίζει.
Σταμάτησε και το πιοτό, (και τάπιανε γερά!),
και περιμένουν όλοι τους το πέσιμο του γκρα...
Γιατί ν' αργούν; Μην ο γαμπρός, (τι διάλο!), δε δύνεται;
μη η νύφη καπριστώθηκε και δεν του παραδίνεται;

8. Το ποίημα αναφέρεται στο δράμα του ελέγχου της παρθενίας της γυναίκας, την πρώτη νύχτα του γάμου.

9. «Χτίσιμο εκκλησιάς»: έκφραση που αναφέρεται σε προξενιό που καταλήγει σε γάμο παραλληλίζει το χτίσιμο μιας οικογένειας με εκείνο μιας εκκλησίας.

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 210

Όλοι απορούν, λεν να ρωτήσουν, μα δεν κάνει...
Στο παραθύρι απόμεινε χωρίς το μπαμ η κάννη,
και ξαφνικά φέρνει μπροστά λευκό σεντόνι η πεθερά...
Πήγε περίπατο μεμιάς το κέφι κι η χαρά!
Η νύφη ξέστηθη, γυμνή, από το σπίτι διώχνεται,
χωρίς ανάσα, κέρινη, τσαλαπατιέται, σπρώχνεται...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 110)

«ΧΤΙΣΙΜΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ»

Στείλαν του Νάσιου προξενιά, του τάζουν προίκα τόση,
κι είναι η κορίτσα σαν αφρός που ο ήλιος δεν την είδε.
Την Κυριακή θα την ιδεί που θάρθει στο παζάρι
και θα βρει τους συμπέθερους και θα τα κανονίσουν.
Θα πιούνε μέσα στου Κουτσού και θαν τους ευχηθούνε
κι η αρρεβώνα θα γενεί και τη Λαμπρή η χαρά τους.

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 124)

5. Θρησκευτική ζωή: «Μεγάλη Πέμπτη», «Πότε θα 'ρθεί της Παναγιάς», «Πάσχα Κυρίου», «Πασχαλινό», «Του Χριστού», «Ανήμερα της Παναγιάς».

ΜΕΓΑΛΗ ΠΕΜΠΤΗ

Από το γλυκοχάραμα όξω, μέσ' στα χωράφια
σκορπάγαμε δυό-δυό, μαζεύαμε λουλούδια
και παπαρούνες κόκκινες κι εφτιάναμε μπουκέττα,
κοτσάνια ετρώγανε «γκρατς-γκρατς» απ' του Χριστού τ' αγκάθι,
– που βγάνε κόλλα ασπρουδερή και μοιάζει με το γάλα–,
το ποιος βαλνόμαστε καλό ματσάκι θα μαζέψη
και πριν το γιόμα φτιάναμε στης εκκλησιάς το γύρο,
τα δίναμε στις κοπελλιές κι εκείνες τα διαλέγαν
για να στολίσουν όμορφα νωρίς τον Επιτάφιο
κι εμάς το γέλιο 'ρχοτανε στα μάτια που γελούσαν,
καθώς εκαμαρώνανε κι ερχόμαστε ένα-γύρο...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 14)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 211

ΠΟΤΕ ΘΑΡΘΕΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Πότε θαρθεί της Παναγιάς να πάω στο Πάνου Λάπι
πριν σκάσει τ' άστρι της αυγής τον Τσέλιο να φορτώσω
δισάκκια, χράμια και μετά ατός να καβαλήκω
και μέσα στη δροσιά της γης και τον ανασασμό της
να σκαρφαλώσω εκεί ψηλά, μαζί με τόσους άλλους
να κοινωνήσουμε «λαμπρή» απ' τον παπαΒασίλη
και να το στήσουμε μετά, χορός και πελεκούδι,
του Πανοδήμα να λαλή, να παίζη το κλαρίνο,
να φάμε τις σηκωταριές και τα ψητά, να πιούμε,
φέσι να γίνουμε όλοι μας, κι όπως θα ροβολάμε
στα Τζιουμανέϊκα νερό να πιούμε, πούναι μπούζι...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 99)

ΠΑΣΧΑ ΚΥΡΙΟΥ

Κάθε Λαμπρή φορήγαμε τα γιορτινά σκουτιά μας,
την φορεσιά μας την καλή, και δόστου στρακατρούκες
πατάγαμε τρογυριστά στις πέτρες και βροντάγαν
και μπαμ και μπουμ τα στρίγκωνα και ντουμ τα βαρελότα...
και φαναράκια φωτερά, πολύχρωμα, αναμμένα,
τη νύχτα που γυρίζαμε να φάμε μαγειρίτσα
κι είχαμε αλλάξει ένα φιλί στης εκκλησιάς την πόρτα

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 49)

ΠΑΣΧΑΛΙΝΟ

Πήγα στη στάνη της Θυμιάς, της θειας μου, –Πάσχα ημέρα,
κι ήφερε ανάλατο, χλωρό, τυρί να με φιλέψη,
άρμεξε γάλα, –μοσχαφρό–, τόβρασε μη μολέψη
αφού το στράγγιζε σιγά-σιγά με μια στεμπέρα,
κι έκοψα μέσα άχνη, ζεστή, που μούβγαλε λαγάνα.
Κάποιο τροκάνι βάρηγε, λες σα Χριστού καμπάνα
κι ήρθε κι ο μπάρμπας γελαστός μ' ένα μακρύ καφτάνι
κι ήταν χαρούμενα τ' αρνιά, φεγγοβολούσε η στάνη

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 52)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 212

ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Σύναξε ο Νώτης τη σοδειά την τρισευλογημένη,
έβαλε και φορτώματα κρασί τον Άη-Δημήτρη,
εμάζωξε και τη λαδιά στο κιούπι, στο πιθάρι,
κι άπραγος νάρθη του Χριστού, τα Φώτα, περιμένει.

Θα βάλουν όλοι τα καλά, στα γιορτινά ντυμένοι,
προτού να σκάση ο Αιγερινός στην εκκλησιά θα πάνε,
–τα σήμαντρα χαρμόσυνα σα θα γοργοχτυπάνε–,
να μεταλάβουν, ν' ασπαστούν, σεμνοί, ξαλαφρωμένοι.

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 153)

ΑΝΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Της Παναγιάς ανήμερα στο ερημικό ξωκκλήσι
ανηφορίζει ένας φτωχός τσοπάνης με την γκλίτσα
να της ανάψη ένα κερί με το Χριστό αγκαλίτσα...
Την πόρτα ανοίγει που καιρό, καιρό την έχουν κλείσει.

Σταυροκοπιέται στο Ιερό μπροστά κι ένα κεράκι ανάβει,
μα εδώ που να βρη τον παπά για να το μεταλάβη.
Το σκονισμένο τέμπλο μ' ευλάβεια σκουπίζει,
φιλεί τους Αγίους και μπροστά στην Πύλη γονατίζει

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 102)

6. Συνήθειες, παραδοσιακά αστεία και παιδικά παιχνίδια: «Το κότσι», «Ταμπακονοθεία», «Στη θημωνιά», «Πιτσιρίκια», «Για καβούρια», «Μια απορία μου τρανή», «Σφυρίχτρες», «Παράσιτα», «Παιχνίδια», «Πλακοπαΐδες».

«ΤΟ ΚΟΤΣΙ»

Μπουμπουνητό, πιάνει βροχή, τα κεραμίδια στάνε,
οι κόττες εκουρνιάσανε σ' ένα παλιό καρρότσι.
Σε κάποια πόρτα ζάρωσε μια γάτα κι εκεί πάνε
πεντέξι-εφτά μουστρούφικα να παίξουνε το κότσι

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 128)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 213

ΤΑΜΠΑΚΟΝΟΘΕΙΑ

Προλάβατε που βάνανε παλιά ταμπάκο οι γέροι;
(Κοίταξε του μνημονικού τι κουβαλάει τ' αγέρι...)
Ετότες άμα ν ήθελες κι εσύ καλά με δαύτους
να ταείχες, πρέζα χάριζες, κι ύστερα κείνους, άστους!
Σε παίνευαν, σε λέγανε καλό κι εργατικό
κι απ' την καρδιά τους έπαιρνες μεγάλο μερτικό...

Τα ξέρ' τε κάτι στρόγγυλα, σαν καφφετιά γλομπάκια
που οι δέντροι κάνουν εκεί κα–, τα μεγαλορουπάκια
Ε, το λοιπόν, εκείνα κει αν τρίψεις σε ένα ακόνι,
ταμπάκος είν' ολόφτυστος, άμα γινούνε σκόνη,
Σε γέρο τότε αν το δινες σωστό βεγγαλικό
ελάμπανε τα μάτια του μέσ' σ' ένα φως γλυκό...

Άμα μετά όμως ρούφαγε τη σκόνη απ' τα κικίδια
κι έπαιρνε κάβο τι 'τανε, το ζώσανε τα φίδια...
Μπαρούτι γίνονταν με μιας και τότε άει καρτέρα!
Σου έπαιρνε ο διάολος ετότε τον πατέρα
αν σ' εύρισκε και σ' έπιανε εκείνη τη στιγμή
ενώ στο μούτρο του έπαιζαν τρεμούλες και σπασμοί

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 27)

ΣΤΗ ΘΗΜΩΝΙΑ

Παίζουνε τσούρμο τα παιδιά στη θημωνιά, στ' αλώνι,
πηδάνε, κρύβονται, γελούν κι εδώ κι εκεί παλεύουν,
σκορπάνε τα 'χυρόβολα κι ο γέρος τα μαλώνει,
μα κείνα, πού! και τον παπού ακόμα δασκαλεύουν

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 92)

ΠΙΤΣΙΡΙΚΙΑ

Πιτσιρίκια
επηγαίναμε στα ρείκια
να βοσκήσουμε τις γίδες και να παίξουμε στριφτό,
– δεκαρίτσα,

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 214

πενταρίτσα–,
τις αμάδες ή τα ζντρόλια, τσίγκιρ είτε κολλωτό.
Τώρα πάνε όλα εκείνα...
Οι αφάνες και τα σκίνα
χάθηκαν στα περασμένα, μας ασπρίσαν τα μαλλιά,
κι ένα δάκρυ
από τα μάκρη
έρχεται απ' τα παιδιακίσια, απ' τα χρόνια τα παλιά...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 16)

ΓΙΑ ΚΑΒΟΥΡΙΑ

Άμα σχολειό δεν είχαμε από χαρά πετάγαμε,
τρεχάλα και με φούργια
στη Δρίζακαι στον Σανουβά σιαπέρα σκαπετάγαμε
να πιάσουμε καβούρια.

Για καβουράκι μια χαψιά, μικρούλια, τοσοδούτσικα,
μας χάνανε στα σπίτια μας, ποιος ρώταγε τις μάννες,
– που άμα τα ψέναμε μετά τα βρίσκανε «καλούτσικα»–
και καβουρίνες πιάναμε, με τόσες δα δαγκάνες.

Άλλοι στις τρούπες χάχναμε, πέτρες άλλα σηκώνανε,
ματώναμε και πήγαινε το κλάϊμα τότε γόνα,
άμα κι εκείνα κάποτε τα χέρια μας δαγκώνανε,
κι εύρισκε έτσι και δουλειά για παρηγόρια η νότα...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 97)

ΜΙΑ ΑΠΟΡΙΑ ΜΟΥ ΤΡΑΝΗ

Σαν το χειμώνα πήγαινα στο λόγγο με τη γίδα
έστενα πέρα για πουλιά καμμιά πλακοπαΐδια,
κρυβόμουν και περίμενα μετά
να παν τα σπίγγια τα κουτά...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 103)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 215

ΣΦΥΡΙΧΤΡΕΣ

Μικρές σιουλίρες φτιάναμε από συκίδιες κλάρες
με το σουγιά, πελεκητές, πούσταζ ιδρώς το γάλα,
κι ανέμελα σιουράγαμε, στον ήσκιο ξαπλωμένοι.
Της Μελισσής μας κοίταγαν τα μάτια τα μεγάλα,
που 'πανε τ' αναχάρασμα κι έμοιαζε σαν κλαϊμένη.
Τάχα θυμώναμε ύστερα κι αρχίζαμε «σπαλιάρες»...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 105)

ΠΑΡΑΣΙΤΑ

Το μπεσίκι, η κούνια, εκεί 'ταν πολυτέλεια,
το καρροτσάκι; Ούτε όνειρο δεν είχε ιδωθεί...
Τη φτώχεια την ηξέρανε και στην εντέλεια
και μεγαλώναν τα παιδιά μ' ότι βρεθεί...

Σφιγμένα μέσα σε φασκιές, σε νάκες για κουβάλημα,
τα νιάνιαρα κλαψούραγαν στην άκρη του κομμού
και με τ' αγγειά, που κάνανε πάντα και κάποιο αρβάλημα,
τσιρίζαν σαν παράσιτα ελληνικού σταθμού

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 137)

ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ

Άμα παλεύαμε τα δυο, το Χρήστο τον τουμπάριζα
κι η αδελφή θύμωνε και μου πετούσε σβώλια.
Το γιόμα, αν είμαστε πολλοί επαίζαμε αμπάριζα,
τους κλέφτες, το κυνηγητό, το κότσι και τα ζντρόλια.

Απ' τις φωνές και το κακό μεγάλο ντόρο κάναμε,
μα και το νου μας είχαμε, το μάτι μας γαρίδα,
και καραούλι να φυλάη έκανε πάντα βάναμε,
να μην ξυπνήση ο δάσκαλος και βγαίνει τη λουρίδα...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 139)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 216

ΠΛΑΚΟΠΑΪΔΕΣ

Αχολογούνε στο βουνό τροκάνια και κουδούνια
κι ο ζευγολάτης σκύβει αργά στ' αλέτρι του από πίσω.
Τρυπώνουν τρυποκάρυδα στα βάτα και πηδούνε
κι ο κλεφτοκόρακας σιγά πηδάει μην τον ιδούνε...
Σταίνει ο Χριστάκης στην ελιά σκυφτός πλακοπαϊδες
για θεοπούλα που θα 'ρθουν να φάνε το σιτάρι.
Μετά θα πάει και θα χωθεί στ' αγρίλι που 'ναι οι γίδες
και θα ξαπλώσει ανέμελος στο πράσινο χορτάρι.

(Μεσσηνιακό Ημερολόγιο, τ. 4ος, σ. 434)

7. Παραδοσιακές τροφές: «Κορκοφύγκι».

ΚΟΡΚΟΦΥΓΚΙ

Τι κορκοφύγκι νόστιμο ήταν το πρώτο γάλα
και τι ευωδιά που μύριζε ο άσπρος ο αφρός...
Έτρωγες κι έλεγες: Θεέ, τα έργα σου μεγάλα!
κι εξάπλωνες τ' αποβραδυού κι ο ύπνος σου αλαφρός...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 36)

8. Η ζωή στους αγρούς: «Στο λόγγο», «Στ' αμπέλι, πλάι στον όχτο».

ΣΤΟ ΛΟΓΓΟ

Η μάννα μ' έπαιρνε κοντά που πήγαινε στο λόγγο
κι ως με την κόσσα κλάριζε το πράσινο πουρνάρι
και στίβες μαζευότανε ως δυο ζαλιές κι ακόμα,
καθόμουνα στην αντηλιά, στο δροσερό χορτάρι
κι έψαχνα για σαλίγκαρους, γυρίζοντας λιθάρια.
Όταν η μάννα απόσωνε τα ξύλα, σηκωνόμουν
και της επήγαινα κοντά, στα ξέφωτα, να βρούμε
λάχανα για δυο-τρεις βρασιές και λέχουρδες που μόσκουν.
Τι καυκαλίθρες εύρισκε η μαννούλα, τι ροϊδίκια
και χίλια-δυό χορταρικά, που τάξερε ένα-ένα...

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 217

Σαν σακκούλι γέμιζε τ' απίθωνε στο ρέμμα
και κύλαε γάργαρο νερό, ζεστό σα μάννας χάϊδι
τα ξέπλενε και σκούπιζε τον ίδρω στο λαιμό της
με το φακιόλι το καφφέ που ήσκιωνε τα μαλλιά της.
Καθόμαστε πλάϊ στο νερό, κει πούτρεχε βρυσούλα,
και τρώγαμε λίγο τυρί, λαγάνα και κοτσάνια
και πίναμε κρύο νερό, χωνευτικό δροσάτο.
Ύστερα ξάλωνε ξαλιά μεγάλην η μητέρα
και τη βοηθούσα απ' τα σκοινιά να την αργοσηκώση.
Με το σακκούλι, πούσταζε, στο χέρι, ξεκινούσε
κι εγύριζε και που και που στο γυο της να μιλήση
που κατσιμπούλες έπιανε και τα πουλιά κοιτούσε

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 51)

ΣΤ' ΑΜΠΕΛΙ, ΠΛΑΪ ΣΤΟΝ ΟΧΤΟ

Μια παπαρούνα κόκκινη σαν αίμα, πλάϊ στον όχτο,
έχει δροσιά στα πέταλα και στο λαιμό της χνούδι.
Ο αμπελουργός απόγυρε να κοιμηθή απ' το μόχτο
και στο σαγόνι του μικρό σκαρφάλωσε μαμούδι

Η παπαρούνα έσκυψε, το μούτρο τους χαϊδεύει
κι η ανασαιμιά το μόσκο της σα μύρο το ρουφάει,
του φτερουγάει γλυκόνειρο και καθώς αναδεύει
το σφαλαγγάκι έπεσε και πια δε θα τον φάει.

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 31)

9. Παραδοσιακές εργασιακές συνήθειες και συνεργασίες ή συμφωνίες: «Ξέλαση», «Υδρονομή», «Ξεκίνημα».

ΞΕΛΑΣΗ

Αποσπερού έχει ξέλαση στης Μήτραινης τ' αλώνι.
Θα συναχτούμε τα παιδιά κι οι κοπελλιές οι ρούσσες
κι όλες οι γριες της γειτονιάς οι μαυρομαντηλούσες,
και το φεγγάρι πάσπαλη τριγύρω τους θ' απλώνει...

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 218

Παίρνοντας κούκλες στο σωρό τα φλίτσια ξεφλουδάνε
κι άλλες τους τρίβουν τον καρπό, σπειρί-σπειρί, και λένε
και παραμύθια ατέλειωτα, ενώ οι μικροί πηδάνε
κι ανακατεύουν τους σωρούς, παλεύουνε και κλαίνε.

Κι όταν νυστάξει η συντροφιά, μεσουρανήσει η Πούλια,
κι αποσωθούν τα χωρατά, τα μάτια λαγαρίσουν,
θα παν για ύπνο οι γριες σιγά, θα πάρουν τα μικρούλια,
κι οι νιοι και οι νιες θα μείνουμε τα φλίτσια να χωρίσουν...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 55)

ΥΔΡΟΝΟΜΗ

Στου Σαρμάκου σηκωθήκαν τ' αξινάρια
και ακούγονται από πέρα τα σκουσμάρια.
Επιάστηκαν για τ' αυλάκι, ποιος θα πάρει τη σειρά,
– ήταν συναυλακαραίοι και χωρίζαν τα νερά.

Όσο που καλά να πάνε για τους χωρίσουν άλλοι,
ο ένας τσάκισε το χέρι και ο άλλος το κεφάλι.
Να τους τώρα που τους πάνε παταλιά,
– ιστορία που συμβαίνει από παλιά.

Δεν θα μπει ο Ειρηνοδίκης πια σε κόπο,
γιατί έμεινε ο αντίδικος στον τόπο
κι αντίς νάχουμε αγωγές, προσωρινά,
θα μασήσουμε κουμούτσια και σπερνά...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 111)

ΞΕΚΙΝΗΜΑ

Η Πούλια πάει μεσουρανίς, λαλήσαν οι κοκόροι
και το φεγγάρι, αιματερό, βουτάει να βασιλέψη.
Ξύπνια η γυναίκα το ψωμί στο φούρνο θα φουρνίσει,
θα βάλει αντάμα και φαΐ, θαν το τσικνογιαχνίσει.
Ο άντρας της, χαράματα, θα σηκωθεί απ' το στρώμα,
θα τρίψει τα ματόφυλλα ώσπου θα ξαγρυμήση,

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 219

ύστερα θάβγει στην αυλή τη μέρα να μαντέψη
κι απ' το βαρέλι θα νιφτεί και κάτου θ' αγναντέψει.

Μετά, σακκούλια, αγγειά και ζα, το δράκο μέσ' στη νάκα.
θα ξεκινήσουν στη φυτειά, αχάραγο, να φτάσουν.
Θα ξελακκώσει ο Νικολής, και θα μονοβεργήσει
κι η Νικολίνα στου Λουτρού την πλύση θ' αρχινήσει.

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 143)

10. Τοπικοί μύθοι ή παροιμιώδη περιστατικά ή ευτράπελες ιστορίες: «Χτικιάρης», «Ο Σωτηράκης ο σγουμπός», «Σαν το σκυλί του Λούμπαρδη».

ΧΤΙΚΙΑΡΗΣ

Ο Θωμάς έχει καλπάζουσα, χτικιό,
που οι γραμματικοί το λένε φτίση,
ανελέητο στα στήθεια του προικιό,
– αίμα όπου και να φτύση...

Βλέπει πέρα να γελάνε τα βουνά
μέσα ας φωτοπλημμύρα
κι αίμα εκείνος να ξερνά,
– το χτικιό του μόνη μοίρα...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 146)

Ο ΣΩΤΗΡΑΚΗΣ Ο ΣΓΟΥΜΠΟΣ

Τη γίδα καθώς πήγαινε στο λόγγο, κούτσα-κούτσα,
ο Σωτηράκης ο σγουμπός,
στη βρύση νάβλεπες το πως
τον επειράζαν τα παιδιά και τόνε κάναν λούτσα!

Χασκογελούσαν τα παιδιά, τον παίρναν από πίσω,
του βάνανε τρικλοποδιές,
(αχ τα διαβόλια, αναποδιές!),
και τον προγκάραν εν χορώ βαστώντας όλα το ίσο...
Εσηκωνόταν ελεεινός, πνιγμένος στον ιδρώτα,

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 220

από τη σκόνη βουτηχτός,
γύριζε χαμογελαστός,
θωρούσε ηλίθια γύρω του και βάδιζε όπως πρώτα...

Ο πόλεμος επέρασε σα μαύρη καταιγίδα,
ελείψαν στο χωριό πολλοί,
σχεδόν εφύγαν οι καλοί,
κι ο Σωτηράκης έμεινε με τη μικρή του γίδα...

Περνάει σα βάρκα υπόσαθρη και πάει να τη βοσκήση
και τα παιδάκια, οι διαβολιές,
του βάνουνε τρικλοποδιές
και το λερό πουκάμισο που τούχουνε ξεσκίσει...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 149)

ΣΑΝ ΤΟ ΣΚΥΛΙ ΤΟΥ ΛΟΥΜΠΑΡΔΗ

Είχε ένα σκύλο λαίμαργο ο Λουμπάρδης, παλιά,
σιαπάνου κει σ' ένα μικρό χωριό, στην Τριφυλία.
Στα πανηγύρια, π' άκουγιε για να βαρούν βιολιά,
ολημερίς πηλάλαγε να τρώη, μεγαλεία!

Μια μέρα έτυχε γιορτή νάναι σε δυο χωριά
και βάρηγαν τα τούμπανα και γίνονταν αντάρα.
Ο σκύλος κάνει ν' ανεβή να πάη σε μια μεριά,
κι ως ανεβαίνει τότε ακούει απέναντι μαντάρα.

Γυρίζει για να πάη εκεί και τότε ακούει ξανά
τα όργανα τ' άλλου χωριού, του πρώτου... Ανηφορίζει
κι όταν φτάνει στην κορφή το γλέντι απέναντι αρχινά,
και τότε πίσω του γυρνά, σιακά –κατηφορίζει...

Απάνου - κάτου νύχτωσε με τούτο το βιολί
ωσότου πια τα τίναξε, γιατί 'χε πια αποκάμει...
Πολλές φορές η αχορταγιά σε τούτον κόσμο η πολλή
σαν το σκυλί του Λούμπαρδη τον άνθρωπο έχει κάμει...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 61)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 221

11. Οικογενειακή εστία: «Θαλπωρή». «Στο τζάκι», «Χειμώνα στη φωτιά», «Ηδονή».

ΘΑΛΠΩΡΗ

Τρίζει η φωτιά ιλαρή, σπιθοβολάει
το τζάκι απολοβάφεται, –πορφύρα,
τ' αέρι της βραδυάς γλυκομοσκοβολάει
από την ανοιχτή γλυστρώντας θύρα

Στο παραγώνι πούχει γύρει, στη γωνιά του,
μ' ένα ραβδί στα χέρια, τον παππούλη,
τον ζώνει ευλαβικά η απλή γενιά του,
τα γένεια του τραβάει το στερνοπούλι...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 5)

ΣΤΟ ΤΖΑΚΙ

Επρασινίσαν οι πλαγιές, εφύτρωσε το στάρι,
το βορριαδάκι όπως φυσά σου φέρνει ανατριχίλλα...
Είν' ό,τι πρέπει ένα ζεστό με σύκα κατοστάρι
καθώς σου ευφραίνει το λαιμό και πιπιλάς τα χείλα

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 128)

ΧΕΙΜΩΝΑ, ΣΤΗ ΦΩΤΙΑ

Αριό ρίχνει χιονόνερο και στα ψηλά χιονίζει.
Σύκα ζεσταίνουν στη φωτιά και μπρίκι αυγουστελίδι.
Της μάννας ο Βενιαμίν τραβάει το δαχτυλίδι,
λάμπουν τα μάτια του παπού κι ο τέντζερης αχνίζει.

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 144)

ΗΔΟΝΗ

Το μονοβέργι απόσωσεν ο γέρος πριν το γιόμα.
Έχλιανε ο ήλιος το κρασί μέσ' το ξανθό μπουκάλι.

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 222

Φέρνει στα χείλια το γυαλί κι ηδονικά ρουφάει
το κεχριμπάρι το λυωτό, τη δίψα για να σβύση...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 42)

12. Χαρακτηριστικά περιστατικά και εικόνες της φύσης: «Το πρώτο πέταγμα», «Σκαντζοχεροφιδομαχία».

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΠΕΤΑΓΜΑ

Σαν εμαλλιάξαν τα μικρά η μάννα η κορακίνα
τάπαιρνε εκεί στο ξέφωτο, στην ερημιά, στο λόγγο,
μαζί με τον κυρ-κόρακα τα μάθαινε τ' αψήλου
πως να ζυγιάζουν τα φτερά και να βουτάνε χάμου
όνυας το ζούδι χαμηλά ή το σκουλήκι εφάνη.
Ανάμεσα στα δυο φτερά, της μάννας, του πατέρα,
τάβλεπες ν' ανεβαίνουν ψηλά, να τ' απολάνε
κι αυτό, το κορακόπουλο, άμαθο, να τανύζη
τ' αμάλλιαγα φτερούλια του και να σκαμπανεβάζη...
να γέρνη δώθε απότομα κι η μάννα του να σκούζη
και τα χυμάη με τρέμουλη καρδιά για ναν το σώση
μα εκείνο να ζυγιάζεται και ν' αργοκατεβαίνη...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 21)

ΣΚΑΝΤΖΟΧΕΡΟΦΙΔΟΜΑΧΙΑ

Πίσω σε λούφα τσουπωτή να γύρης και κατόπι
να είναι φίδι για να ιδής που τρώει το σκαντζοχέρι,
πως το βουτάει απ' τη νουρά, γίνεται αγκαθοτόπι
και κάθε αγκάθι μυτερό στο φίδι είναι μαχαίρι.

Δόστου χτυπιέται ο φίδαρος, να φύγη, στα βελόνια,
ωσότου πια λιανίζεται και γίνεται σαψιάλα.
Το σκαντζοχέρι κορδωτό, σα να φορή γαλόνια
τ' αφήνει τότε καταγής και ψάχνει γύρω γι' άλλα...

(*Τα Χωριάτικα*, σ. 57)

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 223

Με την πλούσια παράθεση[10] ποιητικών παραδειγμάτων από το έργο του Παναγιώτη Μελτέμη γίνεται φανερό ότι στην ποίησή του προβάλλεται η λαϊκή παράδοση με το βλέμμα και τη ρομαντική διάθεση ενός νοσταλγού, που είχε την τύχη κάποτε –παιδί και νέος– να την βιώσει, αλλά πλέον την αναπολεί ως άνθρωπος του άστεως που έχει απομακρυνθεί από αυτήν. Αυτή η απομάκρυνση δεν είναι μόνο τοπική, αλλά και χρονική. Στο πέρασμα του χρόνου, σε μια εποχή δραστικών κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών (εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, εισβολή νέων τεχνολογιών που άλλαξαν την καθημερινή ζωή, τον οικιακό και εργασιακό βίο, τεχνουργήματα όπως οι ηλεκτρικές οικιακές συσκευές, μηχανές πάσης φύσεως στις αγροτικές εργασίες, εξηλεκτρισμός και των τελευταίων χωριών και υδροδότησή τους) μεταβάλλεται ο τρόπος ζωής· αναπόφευκτα μεταβάλλονται και αυτές οι παραδόσεις, βαθμιαία αλλοιώνονται, εξασθενούν, σβήνουν. Πρόκειται κυρίως για την περίοδο από τα μέσα του 20ού αιώνα και μετά. Έτσι, αυτή η αποξένωση του ποιητικού υποκειμένου είναι διπλή: χωρική απόσταση και ένταξη στον τρόπο ζωής της μεγαλούπολης αλλά και η αναπόφευκτη χρονική απόσταση: οι παραδόσεις φθίνουν σιγά σιγά και στα ίδια τα χωριά. Άλλωστε αυτός ο 'εξωτισμός' της παραδοσιακής ζωής, που λειτουργεί τόσο χρονικά όσο και χωρικά, αποτελεί μάλλον και το μεγαλύτερο δέλεάρ της. Η αναπόληση αυτή, μια λύπη για την απώλεια πολιτισμικών αγαθών (παραδόσεων που μερικές ανάγονται στην ησιόδεια εποχή), η νοσταλγία τους, διυλίζονται και μετουσιώνονται στον ευγενικό και εντυπωτικό ποιητικό λόγο του Παναγιώτη Μελτέμη.

Το ποιητικό του έργο, από την άποψη αυτή, μπορεί να ενταχθεί στη λογοτεχνία που έχει σαφή αναφορά και σχέση με το πλαίσιο της ιδιότυπης αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας κατά τα μεταπολεμικά χρόνια. Η αστικοποίηση, που οδηγεί τις αγροτικές περιοχές σε μιαν αφοριστική υποχώρηση και υιοθέτηση προτύπων της αστικής ζωής, συνέβη μερικές δεκαετίες πριν το σύγχρονο γενικευμένο φαινόμενο που ονομάστηκε «παγκοσμιοποίηση»[11], που τείνει στην εξομοίωση όλων των χωρών προς ένα καθολικό πρότυπο (κυρίως δυτικού) πολιτισμού. Αυτή η ιστορική μεταβολή οδηγεί διαφορετικούς λαούς και έθνη σε έναν ομοιόμορφο πολιτισμό και

10. Η παράθεση τόσων παραδειγμάτων οφείλεται στην πρόθεσή μου να αποκτήσει ο αναγνώστης μια πιο ολοκληρωμένη άποψη για το –σημαντικό– έργο του Παναγιώτη Μελτέμη.

11. Η παγκοσμιοποίηση είναι η λέξη, ο όρος, που τα τελευταία χρόνια βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε συζήτησης, ιδίως στα πλαίσια των ανθρωπιστικών επιστημών. Κατά τις πιο αισιόδοξες απόψεις η πολλαπλή διάνοιξη των συνόρων των κρατών συνεπάγεται την απρόσκοπτη επικοινωνία των ανθρώπων όλης της γης, την ελεύθερη διακίνηση εμπορικών και πολιτισμικών αγαθών, κατά συνέπεια και τη βελτίωση της ζωής ατόμων και ομάδων. Οι πιο απαισιόδοξες ισχυρίζονται ότι πρόκειται για μεθοδευμένη προσπάθεια, κυρίως των αναπτυγμένων και ισχυρών κρατών της Δύσης, να διοχετεύουν ή και να επιβάλλουν τα προϊόντα –υλικά και μη– της βιομηχανίας, συναφώς και του τρόπου ζωής, ιδίως στις λιγότερο αναπτυγμένες, εξαρτημένες οικονομικά χώρες.

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 224

–εκτός από τις ωφέλειές της– προκαλεί και διάφορα προβλήματα, αντιδράσεις και αντιστάσεις. Για παράδειγμα, υπάρχει μια κίνηση διανοουμένων που κηρύσσουν την αναγκαιότητα της «αποανάπτυξης», θεωρώντας ότι η υπέρμετρη ανάπτυξη προκαλεί μια παγκόσμια ανισορροπία και απορρύθμιση. Στο πνεύμα αυτής της εναντίωσης, που έχει επηρεάσει και ορισμένους λαογράφους και ανθρωπολόγους, καλλιεργείται η πρόθεση επαναξιολόγησης του παρελθόντος, δηλαδή κυρίως του πολιτισμού της αγροτικής κοινότητας, όχι βέβαια με πρόθεση για κάποιο είδος αναβίωσής της, αλλά για να επανεκτιμηθούν ορισμένα πολιτισμικά στοιχεία της που, ενώ τότε επιβάλλονταν εξ ανάγκης ή βάσει ισχυρών και μέχρι τότε ακλόνητων ηθών και εθίμων και πάντως είχαν καθοριστική σημασία για την εξισορρόπηση της ζωής και της ύπαρξης των κοινωνιών εκείνων, σήμερα επανεξετάζονται για την ενδεχόμενη χρησιμότητά τους όσον αφορά την κοινωνία του παρόντος και του μέλλοντος[12].

Μορφές τέχνης που αναδείκνυαν τα στοιχεία της παλαιάς αγροτικής ζωής και προκαλούσαν σε μια μερίδα ανθρώπων τη νοσταλγία και το αίσθημα της απώλειας ενός παλαιότατουτρόπου ζωής που αίφνης εξαλείφθηκε μέσα σε μερικές δεκαετίες, σήμερα προκαλούν –τουλάχιστον σε ορισμένο αριθμό διανοούμενων– ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον γι' αυτές και για άλλους, ζωτικότερους λόγους: Για να φωτίσουμε τις δυσανεξίες της παρούσας κοινωνικής ζωής με παρελθόντα στοιχεία, προκειμένου να βοηθηθούμε ίσως στη διαμόρφωση της σημερινής κοινωνίας, που δεν μπορεί ασφαλώς να γυρίσει προς τα πίσω, μπορεί ωστόσο να επηρεαστεί ισορροπητικά από εκείνα. Στοιχεία που έχουν εξαλειφθεί αλλά ίσως αναδυθούν μέσα σε νέες μορφές, στη σύγχρονη ζωή.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Αμάδες: παιδικό παιχνίδι με πετρούλες. Ονομάζονταν έτσι οι μεγαλύτερες (από τα ζντρόλια) πέτρες με τις οποίες σημάδευαν από απόσταση μερικών μέτρων τη μικρή στήλη με τα ζντρόλια για να την γκρεμίσουν.

Άμπουλας: πηγή με νερό, που συνήθως στερεύει το καλοκαίρι.

Αναχάρασμα: μηρυκασμός.

Αρκαδιά: παλαιότερη ονομασία της Κυπαρισσίας.

Ατός: ιδιωματισμός προερχόμενος από παραφθορά της λέξης «αυτός». Σημαίνει «αυτός ο ίδιος».

Βαρικό: χωράφι που έχει πολλή λάσπη, κρατάει πολύ νερό και είναι «βαρύ», δηλαδή δύσκολα σκάβεται ή οργώνεται.

12. Βλ. σχετικά Μερακλής, 2009 .

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 225

Διβόλισμα: όργωμα για δεύτερη φορά.

Ζντρόλια: οι πολύ μικρές πέτρες με τις οποίες έφτιαχναν ένα πυργάκι ύψους 10 περίπου εκατοστών βάζοντας τη μία πάνω στην άλλη.

Κικίδια: μικρά στρογγυλά εξογκώματα, σαν βώλοι, που βγαίνουν στα κλαδιά της βελανιδιάς, σαν είδος φυτικού καρκινώματος. Τα παιδιά έπαιζαν με τα κικίδια αντί για βώλους.

Κολλωτό: παιδικό παιχνίδι, ένα είδος κυνηγητού.

Λούτριασμα: πλύσιμο.

Μεσσίνα: το καλαματιανό μαντήλι.

Μπεσίκι: ένα είδος κούνιας μωρού, μια ξύλινη κατασκευή που έμοιαζε με σκαφίδι αλλά είχε πόδια σαν της κουνιστής καρέκλας για να κουνιέται και ένα λεπτό καδρόνι στην επάνω μεριά, κατά τον επιμήκη άξονα, για να συγκρατεί τα σκεπάσματα μακριά από το πρόσωπο του μωρού.

Ντριβάλα: αποτελείται από δύο μεγάλες πέτρες, μία σε σχήμα επίπεδης πλάκας και μία άλλη κυλινδρική. Χρησίμευε στην μετατροπή του χοντρού αλατιού σε ψιλό, με την κύλιση της δεύτερης πλάκας πάνω στην πρώτη, αλλά και σε άλλες παρόμοιες εργασίες όπως τη μετατροπή του σιταριού σε πληγούρι.

Ξέλαση: έθιμο, σύμφωνα με το οποίο φίλοι, συγγενείς, γείτονες, ή γενικά συγχωριανοί κάποιου μαζεύονται και του προσφέρουν οικειοθελώς και χωρίς αμοιβή τη δουλειά τους σε εργασίες που απαιτούν πολλά χέρια σε λίγο χρόνο, όπως π.χ. στον τρύγο, στο θερισμό ή στο ξεφύλλισμα του αραποσίτου.

Σιουλίρες: αυτοσχέδιες σφυρίχτρες φτιαγμένες συνήθως από καλάμι στο οποίο άνοιγαν τρυπίτσες σαν σε φλογέρα.

Σκάλος: σκάλισμα αγρού ή κήπου.

Του Χριστού τ' αγκάθι: το γαϊδουράγκαθο.

Χαράκι: το χάραγμα των κλημάτων της σταφίδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δημητρακόπουλος Η. Ε. , «Ο ρεαλισμός της αθωότητας στην ποίηση του Παναγιώτη Μελτέμη», *Μεσσηνιακό Ημερολόγιο*, τ. 3ος, 2009, σσ. 329-341.

Ζωτόπουλος Κ. (επιμέλεια), «Λαογραφική ποίηση: Οκτώ ανέκδοτα ποιήματα του Παναγιώτη Μελτέμη», *Μεσσηνιακό Ημερολόγιο*, τ. 4ος, 2010, σσ. 433-436.

Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Η θεωρία της Ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978.

Λουκάτος Δ. Σ., *Εισαγωγή στην Ελληνική λαογραφία*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1985.

Μαζαράκης Ε. Δ., *Συμβολή στη μελέτη της λαογραφίας*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1959.

10 KATSADOROS_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:36 π.μ. Page 226

Μέγας Γ. Α., *Εισαγωγή εις την λαογραφίαν*, Αθήναι 1967.

Μελτέμης Π., *Τα Χωριάτικα*, Αθήνα 1957.

Μερακλής Μ. Γ., «Παναγιώτη Μελτέμη: Τα Χωριάτικα», εφ. *Ηχώ της Μεσσηνίας*, 16/5/1957.

Μερακλής Μ. Γ., «Λαογραφία και Λογοτεχνία: μια σκόπιμη παιδαγωγική σχέση», Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.), *Η λογοτεχνία σήμερα. Όψεις, αναθεωρήσεις, πρακτικές*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 29 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 2002, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2004, σσ. 670-674.

Μερακλής Μ. Γ., *Το λαϊκό παραμύθι*, εκδ. ,Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999.

Μερακλής Μ. Γ., *Ελληνική λαογραφία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2004.

Μερακλής Μ. Γ., «Η συνέχεια της λαογραφίας», *Άρδην*, τ. 75, Μάιος-Ιούλιος 2009, http://www.ardin.gr/?q=node/1611 (13/2/2016).

«Παναγιώτης Μελτέμης», Βικιπαίδεια, http://el.wikipedia.org/wiki/ Παναγιώτης Μελτέμης (13/2/2016).

Πετρόπουλος Δημήτριος Α., «Έθιμα συνεργασίας και αλληλοβοηθείας του ελληνικού λαού, *ΕΛΑ*, τ. 4, 1943-1944, σσ. 69-85.

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΚΟΥΖΑΣ

«ΙΔΙΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΙ» ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ ΟΜΑΔΕΣ: ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΡΙΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΣΤΗΝ ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Εισαγωγικά

Έχει συχνά από κάποιους υποστηριχθεί πως η λαογραφία, στραμμένη σε έναν «έμμονο» εθνικισμό, δεν ενδιαφέρθηκε για τον νεότερο πολιτισμό καθ' εαυτόν, όπως εκφραζόταν και εκφράζεται στους διάφορους τομείς, κατεξοχήν στον αστικό χώρο των πόλεων. Με βάση τον ισχυρισμό αυτό, θωρήθηκε ότι γι' αυτήν θα ήταν αδιανόητο να ασχοληθεί και με τις κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες για να εξαφανίσει, δήθεν, την ετερότητα, προκειμένου να προτάξει το εθνικά ομοιογενές σύνολο, υπηρετώντας την κυρίαρχη κρατική ιδεολογία[1]. Η άποψη αυτή που κυριάρχησε για δεκαετίες στο χώρο των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί ως μονομερής για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, διότι παραγνωρίζει την ιστορία των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα μέσα στο στο ευρύτερο κοινωνι-

1. Βλ. την κριτική του βιβλίου του Στ. Δαμιανάκου, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα 1987, σελ. 28-31 και σελ. 41-69, όπου και το κεφάλαιο «Ακαδημαϊκή λαογραφία και αγροτική κοινωνία: Μια χαρακτηριστική περίπτωση: η μυθοποιία του κλέφτικου». Ο Δαμιανάκος αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Οι Έλληνες εθνογράφοι δεν θα παραδεχτούν ποτέ ότι αυτή την "ετερότητα" θα μπορούσαν πολύ συχνά να τη συναντήσουν λίγα χιλιόμετρα μόνο έξω από το κατώφλι των λαογραφικών σπουδαστηρίων, αφού στην πλειοψηφία τους τουλάχιστον, αγνοούν επιδεικτικά την επιτόπια εμπειρική έρευνα*». Η κριτική του Δαμιανάκου, αν και σε πολλά σημεία άδικη, λειτούργησε και θετικά για τη θεωρία και την Ελληνική Λαογραφία, υπό την έννοια ότι έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη ενός θεωρητικού προβληματισμού των ίδιων των λαογράφων γύρω από την επιστήμη τους· πρβλ. Β. Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη λαογραφία*, Κριτική, Αθήνα 2008, σελ. 101-127. Για ανάλογες θεωρητικές συζητήσεις βλ. επίσης M. Herzfeld, *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, ιδεολογία και διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002, σελ. 172-179. Ε. Τουντασάκη, «Ανθρωπολογία και Λαογραφία», *Δοκιμές*, 11-12 (2003), σελ. 7-63.

κο-ιστορικό πλαίσιο της κάθε εποχής. Η λαογραφία εν πολλοίς ακολούθησε, όσον αφορά την περιθωριοποίηση ατόμων ή και ομάδων, τη διακοπτόμενη, ανισομεγέθη και εν πολλοίς καχεκτική πορεία των εν γένει κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα, οι οποίες στην ουσία αναπτύσσονται μετά το 1974 και γνωρίζουν ευρύτερη εξάπλωση από τη δεκαετία του 1980. Δεύτερον μια τέτοια προσέγγιση δεν λαμβάνει υπόψη της το κλίμα που για δεκαετίες επικράτησε στις φιλοσοφικές σχολές, όπου κατεξοχήν θεραπευόταν η επιστήμη της Λαογραφίας.

Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί να δοθεί με ένα σφαιρικό τρόπο η προσέγγιση του κοινωνικού περιθωρίου από τους λαογράφους (τόσο τους επιστήμονες λαογράφους όσο και τους αυτοδίδακτους ερασιτέχνες). Οπωσδήποτε, γράφοντας ένα άρθρο αναδρομικό της ιστορικής διαδρομής και των θεωρητικών συλλήψεων μιας επιστήμης που έχει πάνω από έναν αιώνα ζωής, ο ερευνητής έρχεται αντιμέτωπος με διλήμματα -συχνά και με αδιέξοδα- για το πώς θα συμπυκνώσει σε ένα άρθρο μια τόσο μεγάλη ιστορική διαδρομή. Έτσι προσπάθησα στο άρθρο αυτό να επισημάνω βασικές θεωρητικές προτάσεις και εθνογραφικές εργασίες των λαογράφων από τις αρχές του αιώνα μέχρι σήμερα και να προβώ σε μια ευρύτερη αποτίμησή τους, διερευνώντας αφενός το κοινωνικοιστορικό πλαίσιο της κάθε περιόδου και αφετέρου την πορεία της λαογραφίας μέσα στο πλαίσιο διαδρομής των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα.

Προδρομική φάση και διερευνητικές αναφορές: Η επικυριαρχία της νομικής, τα πρώτα ανολοκλήρωτα βήματα της κοινωνιολογίας και η παράλληλη πορεία της λαογραφίας

Η ερευνητική προσέγγιση των φαινομένων της περιθωριοποίησης ατόμων ή και ομάδων από την ελληνική λαογραφία, ακολουθεί την πορεία των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα, οι οποίες αναπτύσσονται μετά το 1974. Βέβαια, αρκετά συχνά επιστήμες με ισχυρότερα ερείσματα και πιο μακροχρόνια ιστορική βάση –ιδιαίτερα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών– όπως η νομική, η οικονομική ή η ιστορία, έχοντας πάντα μια τάση ηγεμονίας και προς τον χώρο των κοινωνικών επιστημών, εισήγαγαν κατά περιόδους του μαθήματος κοινωνιολογικού περιεχόμενου, όπως σημειώνει ο Κύρτσης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την κοινωνιολογία και την κοινωνιολογία του δικαίου[2], όμως αυτό απετέλεσε εξαίρεση.

Το 1908 αποτελεί ορόσημο για την ιστορία της κοινωνιολογίας, αφού τότε

2. Α. Κύρτσης, *Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό μεσοπόλεμο*, Νήσος, Αθήνα 1996, σελ. 161-166 και 227-233.

ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου ιδρύει την Κοινωνιολογική Εταιρεία (μέλος της οποίας ήταν και ο Νικόλαος Πολίτης), ενώ από το 1929 έως το 1936 διδάσκεται η κοινωνιολογία για πρώτη φορά στα ελληνικά Πανεπιστήμια[3].

Η περίοδος αυτή θα μπορούσε σχηματικά να αποδοθεί για το χώρο των κοινωνικών επιστημών ως εξής: α) ιστοριογραφική έρευνα στραμμένη όχι στο μικροεπίπεδο της καθημερινότητας και με μια κοινωνική οπτική, αλλά μια ιστοριογραφία ατομοκεντρική και συμβαντογραφική («μεγάλοι άνδρες», γεγονότα, πόλεμοι)· β) η κοινωνιολογία παραμένει σε ένα θεωρητικό επίπεδο λόγου και διδασκαλίας, ενώ δεν επεκτείνεται σε ζητήματα έρευνας και ειδικότερα έρευνας πεδίου· γ) υπήρχε ηγεμονία της νομικής επιστήμης που, όπως και η ιστορία και η αρχαιολογία, είχαν ισχυρά ερείσματα στον ακαδημαϊκό χώρο.

Το τελευταίο αυτό σκέλος έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς όπως υπογραμμίζει ο Κύρτσης, η νομική επιστήμη, ήδη από το μεσοπόλεμο, επεκτάθηκε και προς την κοινωνιολογία και τη νομική κοινωνιολογία, με μια κοινωνιολογική θεώρηση μιας σειράς ζητημάτων του κοινωνικού περιθωρίου.[4] Οι μελέτες αυτές, όλες δομημένες στο πνεύμα της «αυστηρής» γερμανικής κλασικής σχολής, εκλαμβάνουν την επιβίωση στο περιθώριο της κοινωνίας αφενός ως παράπτωμα και αφετέρου την συσχετίζουν με την αλητεία και την ανέστια αγυρτεία, που όμως δεν ήταν κανόνας ότι επρόκειτο για τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Πέραν τούτου, οι μελέτες στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα –αρκετές από τις οποίες ξεφεύγουν από τα στενά νομικά πλαίσια και είτε τείνουν προς μια εγκληματολογική ιστοριογραφία, είτε συχνά ενέχουν το στοιχείο της αυτοπρόσωπης παρατήρησης του παρόντος, χωρίς βέβαια να μπορεί να γίνει λόγος για μια συστηματική εμπειρική έρευνα– συνδυάζουν την επιβίωση στο περιθώριο της κοινωνίας με «προνοιακού» και «τιμωρητικού» χαρακτήρα μέτρα, καθ' υπόδειγμα των Ιταλών θετικιστών, που επικρατούσαν τότε στο νομικό χώρο. Οι μελετητές του περιθωρίου προτείνουν την καταστολή, τον εγκλεισμό και το σωφρονισμό και κατά βάση την εισαγωγή και τον εγκλεισμό σε άσυλο ή κατάστημα εργασίας (workhouse), όσων θεωρούνταν «μη χρήσιμοι»: επαίτες, αλήτες, άνεργοι, μάγκες, χασικλήδες, μικροαπατεώνες, φτωχοί, ψυχικά νοσούντες κ.ά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εξομοιώνονταν άσχετες μεταξύ τους ομάδες, δίχως κοινό υπόβαθρο, και επιπρόσθετα υπήρχε ποινικοποίηση ενός ολόκληρου τρόπου ζωής και σκέψης που αντιπροσώπευε ποικίλες ομάδες, οι οποίες και αυτόματα θεωρούνταν ύποπτες και εν τέλει επικίνδυνες για παραβατικές συμπεριφορές, που δυνητικά θα μπορούσαν να βλάψουν το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο.

---

3. Κοινωνιολογία δίδαξαν την περίοδο αυτή ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο Αβροτέλης Ελευθερόπουλος και ο Ευάγγελος Λεμπέσης.

4. Αλ. Κύρτσης, ό.π., σελ. 161-166.

Χαρακτηριστικό είναι το βιβλίο του νομικού Κυπριάδη[5]. Από τις απόψεις του Κυπριάδη φαίνονται να εμφορούνται μια σειρά εγκληματολογικών μελετών, συχνά με κοινωνιολογικές καταβολές ή ψυχολογικές προεκτάσεις, όπως ξεκάθαρα υποδηλώνεται στα υποκεφάλαιά τους, που όμως είδαν το κοινωνικό περιθώριο «απέναντί» τους, ως εγκληματικό φαινόμενο που απειλούσε το κοινωνικό σύνολο και τη συνοχή[6].

Είναι επίσης ενδεικτικό των μελετών αυτής της εποχής, η εσκεμμένη (;) ομοιογένεια που επιχειρείται να κατασκευαστεί: δηλαδή πως περίπου όλες οι περιθωριοποιημένες ομάδες έχουν κοινά ελατήρια, όμοιο τρόπο σκέψης και δράσης και ίδιους σκοπούς[7].

Οφείλουμε εντούτοις να επισημάνουμε ότι η λαογραφία –όσο και αν αυτό φαίνεται απίθανο– υπήρξε η πρώτη κοινωνική επιστήμη στον ελληνικό χώρο που ενέταξε στο πλαίσιο ερευνών και μελέτης της τόσο τον αστικό χώρο όσο και τις περιθωριακές ομάδες των αρχών του 20ού αιώνα. Η λαογραφία ακολούθησε ένα «παράλληλο» προς τις παραπάνω εξελίξεις δρόμο που άλλοτε επηρεαζόταν από τη κοινωνιολογική σκέψη και άλλοτε την απέρριπτε.

Η παραπάνω οπτική επιβεβαιώνεται εξαρχής από το προγραμματικό άρθρο του Νικολάου Πολίτη, *Λαογραφία*, που δημοσιεύεται στο ομώνυμο, περιοδικό το 1909 στον πρώτο ήδη τόμο[8]. Εκεί, ο ιδρυτής της λαογραφικής επιστήμης, πέραν των θεμάτων του αγροτικού χώρου, εντάσσει στο διάγραμμα της ελληνικής λαογραφίας αμέσως «*τας ιδίας κοινωνίας*», δηλαδή τις ομάδες που βρίσκονταν στο περιθώριο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής· αναφέρει ως χαρακτηριστικές περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες τους κλέφτες

---

5. Κ. Κυπριάδης, *Κοινωνιολογικά και Εγκληματολογικά Μελετήματα*, Βιβλιοεκδοτικόν Κατάστημα Φέξη, εν Αθήναις 1899, σελ. 58.

6. Μιας τέτοιας κατεύθυνσης μελέτες είναι οι ακόλουθες: Δ. Καρανίκας, *Οι απατεώνες*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήναι 1939. Μ. Μπακατσούλας, *Οι φυγόπονοι επαίται και αλήται. Εγκληματολογική, σωφρονιστική και συγκριτική μελέτη*, Τυπογραφείον της Χωροφυλακής, εν Αθήναις 1944. Ο ίδιος, *Οι καθ' έξιν και κατ' επάγγελμα εγκληματίαι*, εν Αθήναις 1949. Οι παραπάνω απόψεις ανευρίσκονται και σε αρκετά μεταγενέστερες μελέτες, βλ. σχετικά Στ. Αλεξιάδης, *Οι επαίται εις την περιφέρειαν του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης*, ΑΠΘ – Σπουδαστήριο Ποινικής Επιστήμης, Θεσσαλονίκης 1966.

7. Προς αυτήν την κατεύθυνση φαίνεται να κινείται η μελέτη του Μπακατσούλα, για τους ζητιάνους, όπου αμέσως ήδη από τον πρόλογο δίνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί: «*Η επαιτεία, ακολουθούμενη συνήθως από την αληθείαν, είναι η μεγάλη λεωφόρος, ήτις οδηγεί τους ηθικώς και υλικώς πάσχοντας εις το έγκλημα* [...] *Επαιτεία, αληθεία, ναρκωτικά και τυχηρά παίγνια, είναι τα συνήθη αυτών εγκλήματα. Αναζητούντες αυτοί εις τα εγκλήματα ταύτα εύκολον μέσον βιοπορισμού, μεταπίπτουσιν ευχερώς εις τας τάξεις των καθ' έξιν ή κατ' επάγγελμα εγκληματιών*». Μ. Μπακατσούλας, *Οι φυγόπονοι επαίται και αλήται*, ό.π., σελ. ε'.

8. Ν. Γ. Πολίτης, «Λαογραφία», ό.π. , σελ. 3-18.

και τους ληστές. Αξίζει να σημειωθεί ακόμη ότι η «αποκλειστικά προσανατολισμένη στον αγροτικό χώρο» λαογραφία, όπως αξιολογείται από ορισμένους μελετητές, ενέτασσε στο σχεδιάγραμμα των προς μελέτη θεμάτων μια σειρά ανθρώπων που «από τα κάτω» διαμόρφωναν την πορεία του ιστορικού χρόνου στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα. Εργάτες, υπηρετικό προσωπικό, μεταλλωρύχοι, βιομηχανική παραγωγή και εργασία στα βιομηχανικά κέντρα της χώρας, ο «αθέατος» βίος των οπλιτών στους στρατώνες, μέσα στα πλαίσια μιας δύσκολης στρατιωτικής θητείας, η μετανάστευση και η ζωή χιλιάδων Ελλήνων μεταναστών στην Αμερική, την Ευρώπη και άλλου, όλα τα παραπάνω απασχόλησαν τον Πολίτη, ήδη από το 1909. Οι πρωτοποριακές αυτές διακρίσεις του, που μετεξελίχθηκαν από άλλους λαογράφους σε αυτοτελή μελετήματα, οπωσδήποτε συνιστούσαν ένα προοδευτικό βήμα στην περιοχή της λαογραφίας και έφερναν στο επίκεντρο της έρευνας τον λαό της πόλης και ιδίως τον βιομηχανικό εργάτη και τις περιθωριοποιημένες ομάδες του πληθυσμού, έστω και αν τα παραπάνω ζητήματα, που ευφυώς έθεσε ο Πολίτης, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1940, οπότε και ο Λουκάτος συγγράφει το γνωστό άρθρο του για τη «Στρατιωτική Λαογραφία», δεν φαίνεται να απασχολούν ιδιαίτερα τους λαογράφους. Η μέχρι τότε κατεύθυνση των επιστημών στην Ελλάδα, καθώς και το γενικότερο κλίμα της εποχής δεν ευνόησαν τη μελέτη περιθωριακών ομάδων ή εκφράσεων[9]. Εντούτοις, οι λαογράφοι δεν υπήρξαν απορριπτικοί, όσον αφορά την αποδοχή φαινομένων της περιθωριακής κουλτούρας.

Ο Στίλπων Κυριακίδης, εντούτοις, τον οποίο περισσότερο από όλους τους λαογράφους αναφέρει ο Ηλίας Πετρόπουλος[10], ήδη από το 1922 σημειώνει τη σημασία του θεάτρου σκιών για τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό[11]. Ο Καραγκιόζης, επομένως, δεν ξεχνιέται από την ελληνική λαογραφία, και μάλιστα σε εποχές, όπως την αρχή του Μεσοπολέμου, που το Θέατρο Σκιών θεωρήθηκε ιδιαίτερα επιλήψιμο. Αν διαβάσουμε λίγο πιο προσεκτικά την *Ελληνική Λαογραφία* του Κυριακίδη, θα δούμε ότι δεν βλέπει από απόσταση ή απορριπτικά τον κόσμο του περιθωρίου. Για παράδειγμα καταπιάνεται με το ζήτημα των συνθηματικών γλωσσών των επαιτών, των συμμοριών, των ληστών

9. Ανάγλυφα αποδίδει το αρνητικό κλίμα απέναντι στον Πολίτη στη Φιλοσοφική Σχολή των Αθηνών ο Δ. Κατσαρής στη μελέτη του: *Η κοινωνική και πολιτική δράση του Νικολάου Γ. Πολίτη κατά τη δεκαετία 1873-1883*, Παρατηρητής της Θράκης, Αθήνα 2007.

10. Ο Πετρόπουλος διαρκώς αναφέρεται στο έργο του Κυριακίδη, τον οποίο και εκτιμούσε ως επιστήμονα· βλ. σχετικά Ε. Αυδίκος, «Συνομιλώντας με τον Ηλία Πετρόπουλο για τη Λαογραφία», *Εν Βόλω*, 28 (2008), σελ. 18-23.

11. Στ. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α΄. Μνημεία του Λόγου*, εν Αθήναις 1922, σελ. 89. «*Άξιον προσοχής και μελέτης είναι το λαϊκόν θέατρον του Καραγκιόζη, το οποίον παραλαβών ο λαός παρά των Τούρκων, διέπλασε βαθμηδόν εις ελληνικόν*».

και με τα κορακίστικα· μιλά για «θησαυρό» γλωσσικού υλικού, αν και «*εις τας γλώσσας ταύτας δεν εδόθη η δέουσα προσοχή και διά τούτο, το υλικόν, το οποίον έχω υπ' όψιν, είναι πολύ περιωρισμένον*»[12]. Σημειώνει, μάλιστα, τη χρησιμότητα μελέτης των συνθηματικών αυτών γλωσσών. Επίσης, στο ίδιο έργο, ο Κυριακίδης καταπιάνεται με την προέλευση των λέξεων *μάγκας*, *μοσχόμαγκας*, *τραμπούκος*,[13] και σημειώνει πως ανάλογες λέξεις του συρμού πρέπει να απασχολούν τον λαογράφο, να ερευνώνται όχι μόνο γλωσσικά, αλλά βάσει του κοινωνικού πλαισίου και των ιστορικών συνθηκών, όπου δημιουργήθηκαν.

Ο Γεώργιος Μέγας, μαθητής του Ν. Πολίτη και σύγχρονος του Κυριακίδη, από τη θέση του διευθυντή του Λαογραφικού Αρχείου, δημοσίευσε στην επετηρίδα του Αρχείου τα περίφημα για την εποχή τους *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, βάσει των οποίων μπορούσε τότε (1939) να εργαστεί στο εθνογραφικό πεδίο ο Έλληνας λαογράφος. Στα ΖΕΛ, ο Μέγας φαίνεται να αποδέχεται και να επεκτείνει τις προτάσεις του Πολίτη, όπως στο θέμα των «ιδίων κοινωνιών»[14]. Ο Μέγας προτείνει συνολική μελέτη της ζωής και της δράσης των ληστών και των κλεφτών –τουλάχιστον στο πεδίο των προφορικών μαρτυριών, αφού η ληστεία διένυε τότε τα τελευταία στάδιά της– και υπογραμμίζει την αξία μελέτης των ιδιαίτερων εσωτερικών νόμων και των λόγων τιμής των ληστών, τις συνήθειές τους, τον αξιακό τους κώδικα, καθώς και τις καθημερινές πρακτικές και δράσεις τους, μέσα στα πλαίσια του αγώνα τους για επιβίωση.

Ο Μέγας, στο διάγραμμα των *Ζητημάτων της Ελληνικής Λαογραφίας*, εντάσσει ακόμα τις «σχέσεις των εργοδοτών προς τους εργάτας, των υπηρετών προς τους κυρίους». Το θέμα αυτό οπωσδήποτε εισάγει την έννοια της υποτιμημένης εργασίας, τόσο στον αγροτικό χώρο διαχρονικά, αλλά και στον αστικό χώρο, συγχρονικά, αφού την εποχή του Μεσοπολέμου, χιλιάδες νεαρά κορίτσια, ως «παρακόρες», ήλθαν στα αστικά κέντρα και κυρίως στην Αθήνα, για να εργασθούν ως υπηρετικό προσωπικό σε μεσοαστικές και μεγαλοαστικές οικογένειες της Αθήνας. Ο Μέγας θίγει το ζήτημα των ποικίλων ονομασιών των υπηρετών, τον τρόπο πρόσληψης, τη διάρκεια υπηρεσίας τους, τις αμοιβές τους, καθώς και το ζήτημα των αδειών τους.

Στον κύκλο των μαθητών του Πολίτη, που ασχολήθηκαν με φαινόμενα του περιθωρίου –διαμέσου των γραπτών κειμενικών πηγών– οφείλουμε να αναφέρουμε τον Φαίδωνα Κουκουλέ. Θα λέγαμε ότι ο Κουκουλές αποτέλεσε τον

12. Στ. Κυριακίδης, ό.π., σελ. 360.

13. Στ. Κυριακίδης, ό.π., σελ. 430-431.

14. Γ. Α. Μέγας, «Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας», *ΕΛΑ*, 1 (1939), σελ. 108-109.

δεύτερο πυλώνα του οράματος του Πολίτη, που δεν ήταν άλλος από τη μελέτη και την έρευνα της λαογραφίας των μέσων χρόνων, της λαογραφίας του Βυζαντίου[15]. Πρόκειται για μια εποχή που, όπως σημειώνει η Κυριακίδου, οι λόγιοι «ανακαλύπτουν» εκ νέου τον κόσμο του Βυζαντίου, αφήνοντας πίσω τους την αρχαιοπινή προγονοπληξία του Διαφωτισμού, που ήθελε τους Έλληνες απευθείας απογόνους των αρχαίων Ελλήνων[16]· τώρα πια, ο συνδετικός κρίκος θα είναι ο βυζαντινός πολιτισμός.

Ο Φαίδων Κουκουλές, από το 1914 και έπειτα, ως καθηγητής του Δημόσιου και Ιδιωτικού Βίου των Βυζαντινών, ασχολήθηκε με την εξαντλητική ανάλυση των πηγών για την καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τον Κουκουλέ ενδιέφερε πρώτιστα η «αναπαράσταση» της ζωής και του πολιτισμού του Βυζαντίου συνολικά. Γι' αυτό και τόλμησε να θίξει και θέματα του κοινωνικού περιθωρίου των Βυζαντινών. Μερικά από τα θέματα που θίγει: πορνεία στο Βυζάντιο[17], οι ζητιάνοι και οι άποροι[18] και τα περίφημα «ου φωνητά»[19] των Βυζαντινών, που αφορούν τις σεξουαλικές προτιμήσεις, μέχρι και τις πιο ευφάνταστες σεξουαλικές ιδιαιτερότητες. Τις περιθωριοποιημένες ομάδες των βυζαντινών κυρίως πόλεων ο Κουκουλές τις προσεγγίζει μέσω των πηγών και προσπαθεί να δώσει μια συνολική εικόνα του βίου των ανθρώπων (εργασία, καθημερινότητα, ένταξη σε κυκλώματα, σχέσεις με το κοινωνικό σύνολο και την Εκκλησία, η θέση της γυναίκας, πώς τους αντιμετώπιζαν οι άλλοι κ.λπ.), ώστε να μπορούμε να πούμε ότι η εξέταση αυτή ήταν λιγότερο φιλολογική ή ιστορική, και περισσότερο λαογραφική με δεδομένα τα ακραιφνώς λαογραφικά ενδιαφέροντα του Κουκουλέ[20].

Στο ίδιο πλαίσιο με τους Πολίτη, Κυριακίδη, Μέγα και Κουκουλέ, έδρασε μετά από αυτούς και ο Γεώργιος Σπυριδάκης. Η συγχρονική διάσταση υπάρχει, εντούτοις, στο έργο του. Ο Σπυριδάκης δεν αποδέχεται πως ο λαϊκός πο-

---

15. Αναλυτικές πληροφορίες για το θέμα παρέχει ο Μ.Γ. Βαρβούνης, στο βιβλίο του: *Η Ανακάλυψη του Βυζαντίου στο χώρο της Ελληνικής Λαογραφίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 12-13.

16. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας – Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1978., σελ. 44-46.

17. Φ. Κουκουλές, «Αι πάνδημοι γυναίκες», *ΒΒΠ Β2΄*, εν Αθήναις 1955, σελ. 117-162.

18. Φ. Κουκουλές, «Οι Επαίται», *ΒΒΠ Β1΄*, ό.π., σελ. 91-103.

19. Φ. Κουκουλές, «Τα ου φωνητά των Βυζαντινών», *ΒΒΠ ΣΤ΄*, ό.π., σελ. 505-539.

20. Εν προκειμένω ο ίδιος έγραφε: «*Η έρευνα των αφορώντων εις τας δημοσίας γυναίκας, κατά την βυζαντινήν περίοδον, ενός δηλαδή κεφαλαίου σημαντικού από κοινωνικής επόψεως, ενώ εξετάζεται ο βίος των δυστυχών αυτών όντων και περιγράφεται η απέναντι αυτών στάσις της τε κοινωνίας και της εκκλησίας και η υπέρ αυτών πρόνοια της πολιτείας…*». Φ. Κουκουλές, «Αι πάνδημοι γυναίκες», ό.π., σελ. 117.

λιτισμός είναι στατικός και μονολιθικός· τον εννοεί ως διαδικασία δυναμική, που διαρκώς μετασχηματίζεται και αναπροσαρμόζεται: «*Ο πολιτισμός, κατά ταύτα, δεν παραμένει ως τι το στατικόν, δηλαδή καθεστώς αμετάβλητον· υπόκειται ούτος εις συνεχείς μεταβολάς και εξελίξεις, ώστε να προσαρμόζεται προς τας εκάστοτε νέας ανάγκας της ζωής και τα δεδομένα της εμπειρίας εκάστου λαού* […] *Πρόκειται επομένως, περί καθεστώτος, το οποίον συνεχώς κατασκευάζεται, είναι δ' αυτό διαρκής ενέργεια*». Αυτή η τοποθέτηση έστρεψε τον Σπυριδάκη και προς τον αστικό χώρο, όπου υπήρχε λαϊκός πολιτισμός και όπου «*σήμερον διαμορφώνεται νέα μορφή αυτού, η οποία εκκινεί κατά το πλείστον από τα αστικά κέντρα, με χαρακτήρα εν μέρει κοσμοπολιτικόν* […]»[21]. Ο Σπυριδάκης σημειώνει ότι η εξέλιξη αυτή «*δεν πρέπει να εμβάλη εις φόβον, ούτω δε να ζητήσωμεν την επιστροφήν ή την παραμονή εις το παραδεδομένον, δηλαδή εις το παρελθόν ανεξελέγκτως*»[22]. Η στροφή αυτή του Σπυριδάκη και προς την πόλη, οπωσδήποτε, οφείλεται και στην επίδραση του Γερμανού W.E. Peuckert, τον οποίο γνώρισε κατά τις σπουδές του στη Γερμανία και στο έργο του οποίου παραπέμπει διαρκώς.

Ο Σπυριδάκης ήταν ο πρώτος λαογράφος που ενδιαφέρθηκε για τη συστηματική συλλογή ρεμπέτικων τραγουδιών[23] και συγκέντρωσε ικανό αριθμό από αυτά στη δισκοθήκη του ΚΕΕΛ. Παράλληλα, υπό την εποπτεία του, συγκροτήθηκε τόσο μια σειρά χειρόγραφων συλλογών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για τις προσφυγικές φτωχογειτονιές της Νίκαιας, της Κοκκινιάς, του Κερατσινίου και της Δραπετσώνας κ.ά., όσο και μια σειρά εθνογραφικών φιλμ από τους προσφυγικούς συνοικισμούς της Νίκαιας (με την πολύτιμη συνεργασία του Γ. Ν. Αικατερινίδη). Μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε ότι ο Σπυριδάκης δεν παραγνώρισε –κάθε άλλο– και δεν υποτίμησε τις μορφές έκφρασης των περιθωριοποιημένων ομάδων του πληθυσμού.

Δ. Σ. Λουκάτος: Η ένταξη των ομάδων του περιθωρίου στο πλαίσιο μελέτης της Ελληνικής Λαογραφίας

Η περίοδος από το 1950 έως τα τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και τη μεταπολίτευση παρουσιάζεται ως πολλαπλώς ενδιαφέρουσα, αν και ανακόπτεται βίαια από την άνοδο της Δικτατορίας, το 1967. Δύο είναι τα χαρακτηριστικά της: α) η είσοδος –έστω και ανολοκλήρωτη– των κοινωνικών επιστη-

21. Γ. Σπυριδάκης, *Ελληνική Λαογραφία. Λαϊκός Πολιτισμός των Νεωτέρων Ελλήνων. Εισαγωγή - Φυσικός Βίος*, ό.π., σελ. 47.

22. Γ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 47.

23. Πληροφορίες από συνέντευξη με τον Γιώργο Αικατερινίδη.

μών στην Ελλάδα και β) η εξω-ελλαδική και συχνά εξω-πανεπιστημιακή έρευνα μορφών του περιθωρίου, που αρχίζει βαθμηδόν να αναπτύσσεται.

Ως προς την πρώτη εξέλιξη, δηλαδή την εμπειρική κοινωνική έρευνα, σημειώνουμε ότι ήδη από το 1959 ιδρύεται και από το 1960 αρχίζει να λειτουργεί το Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών Αθηνών (πρόγονος του ΕΚΚΕ), στο οποίο, υπό τη διεύθυνση του Ιωάννη Περιστιάνη, αρχίζουν να θεραπεύονται για πρώτη φορά επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία, η ανθρωπογεωγραφία και η κοινωνική ανθρωπολογία.[24] Επίσης, για πρώτη φορά η έρευνα δεν στρέφεται άκριτα προς το παρελθόν, αλλά εξετάζει το παρόν της εποχής της, αφενός κριτικά και αφετέρου εμπειρικά, μέσω επισταμένης επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας. Η στενή συνεργασία των Ελλήνων και των ξένων κοινωνικών επιστημόνων τότε έδωσε μεγάλη ώθηση στην κοινωνική έρευνα και κατέστησε εμφανές το πόσο σημαντική ήταν η κοινωνική έρευνα για την κατανόηση των προβλημάτων και των παθογενειών της ελληνικής κοινωνίας. Την ίδια εποχή κυκλοφόρησαν η *Κοινωνιολογική Έρευνα* (1957) και η *Κοινωνιολογική Σκέψη* (1966), δύο κοινωνιολογικά περιοδικά που επίσης έδωσαν ώθηση στην αναπτυσσόμενη τότε δυναμική των κοινωνικών επιστημών.

Όλες οι παραπάνω έρευνες, τόσο εξαιτίας του πρώιμου της συγγραφής τους, όσο και του συντηρητισμού που επικρατούσε τότε στην Ελλάδα, δεν απασχολήθηκαν με φαινόμενα του κοινωνικού και οικονομικού περιθωρίου. Εντούτοις μελέτες εξω-πανεπιστημιακές, αλλά και πανεπιστημιακές εκτός της Ελλάδας, άγγιξαν το ζήτημα των περιθωριοποιημένων ομάδων και το σημαντικότερο, έθεσαν τα θεμέλια για την μετά τη μεταπολίτευση μεγάλη αλλαγή. Σε ένα εξω-πανεπιστημιακό και «εξω-θεσμικό» επίπεδο ο Ηλίας Πετρόπουλος, που θεωρούσε ως έπαινό του τον αυτοχαρακτηρισμό του ως λαογράφου, το 1968, εκδίδει τα *Ρεμπέτικα Τραγούδια,* με πάνω από 1500 τραγούδια αποθησαυρισμένα. Αυτή η «*εξαιρετικά ενδιαφέρουσα σε εθνογραφικά στοιχεία και ντοκουμέντα εργασία*»,[25] όπως τη χαρακτήρισε ο Δαμιανάκος, μπορεί να θεωρηθεί ως η συστηματικότερη έως τότε έρευνα για τη μελέτη των περιθωριακών ανθρώπων, αλλά και το πρώτο συστατικό εγχειρίδιο για το ρεμπέτικο. Επίσης, το 1971, με δικά του έξοδα, εκδίδει τα *Καλιαρντά.* Βέβαια, σε μεμονωμένα μελετήματά τους, ασχολούνται με το ρεμπέτικο τραγούδι, ήδη

24. Ε. Παπαταξιάρχης, «Η κοινωνική ανθρωπολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα. Τα πρώτα βήματα», στον τόμο Ιω. Λαμπίρη-Δημάκη, «Κοινωνικές επιστήμες και πρωτοπορία στην Ελλάδα, 1950-1967», στον τόμο: Ιω. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.), *Κοινωνικές Επιστήμες στην Ελλάδα, 1950-1967,* ΕΚΚΕ-Gutenberg, Αθήνα 2003 , σελ. 143-146.

25. Στ. Δαμιανάκος, *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου,* Πλέθρον, Αθήνα 2001², σελ. 19.

από το 1949, ο Παπαδημητρίου[26] και μετέπειτα ο Ανωγειανάκης[27] και ο Χριστιανόπουλος[28]. Αξιοσημείωτη είναι από την άποψη της έρευνας του ελληνικού περιθωρίου και η εργασία του Κόρφη για τα τραγούδια και τα δίστιχα των φυλακισμένων, που δημοσιεύτηκε μεσούσης της Χούντας[29]. Επιπρόσθετα ιδιαίτερης σημασίας είναι η εργασία της Αγγέλας Κάιλ, για τη ζωή του Μάρκου Βαμβακάρη.[30] Πρόκειται για την πρώτη ολιστική προσέγγιση της ζωής ενός αρχικά υποπρολετάριου, μέσα από την προφορική μαρτυρία του ίδιου.

Σε ερευνητικό επίπεδο εκτός των συνόρων της Ελλάδας, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, διακρίνεται ο Δαμιανάκος, τόσο για τα νεωτερικά θέματα που θίγει και τη μεθοδολογία που τα προσεγγίζει, όσο κυρίως για το δρόμο που άνοιξε ποιητικά για ενασχόληση με το λαϊκό πολιτισμό και τις περιθωριακές ομάδες, με μια ευρύτερη οπτική, μέσα από την υιοθέτηση κοινωνικοϊστορικών και συγκριτικών προσεγγίσεων[31]. Ο Δαμιανάκος δημοσιεύει από το 1971 σε διεθνή περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων, άρθρα σχετικά με το ρεμπέτικο και τον λαϊκό πολιτισμό των ομάδων που βρίσκονται στο περιθώριο. Η επιστημονική του παραγωγή είναι διαρκής, με έργο-σταθμό, την *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, που άνοιξε νέους δρόμους στη μελέτη του κόσμου των ρεμπετών.

Όσον αφορά την επιστήμη της Λαογραφίας το αποφασιστικό βήμα προς τον αστικό χώρο, αλλά και προς τα φαινόμενα του περιθωρίου, γίνεται την ίδια περίοδο από τον Δημήτριο Λουκάτο, έναν λαογράφο που ίσως πρώτος άνοιξε το ερευνητικό πεδίο και ασχολήθηκε με όλο, σχεδόν, το φάσμα των λαογραφικών θεμάτων, ήδη από τη δεκαετία του 1940 και κυρίως από τη δεκαετία του 1950 και έπειτα.

Δύο ήταν οι κύριοι παράγοντες που διαμόρφωσαν την ερευνητική προσπάθεια του Λουκάτου: α) οι σπουδές του στη Γαλλία, όπου γνώρισε σημαντικούς Γάλλους λαογράφους (Van Gennep, Maget, Lecotté κ.ά.) και μυήθηκε σε νέα θέματα και σύγχρονους προσανατολισμούς[32] και β) η φιλοπεριέργεια και η οξύνοιά του, χάρη στην οποία συνελάμβανε θέματα από την κοινωνία, που για άλλους περνούσαν απαρατήρητα.

---

26. Β. Παπαδημητρίου, «Το Ρεμπέτικο», *Ελεύθερα Γράμματα,* 1 (1949), σελ. 48.

27. Φ. Ανωγειανάκης, «Ρεμπέτικο», *Επιθεώρηση Τέχνης,* 79 (1961), σελ. 11-20.

28. Ντ. Χριστιανόπουλος, «Ιστορική και αισθητική διαμόρφωση του ρεμπέτικου τραγουδιού», *Διαγώνιος,* 1 (1961), σελ. 12-17.

29. Τ. Κόρφης, «Ρίμες φυλακισμένων», *Διαγώνιος,* 15 (1968), σελ. 127-131.

30. Α. Κάιλ, *Μάρκος Βαμβακάρης, Αυτοβιογραφία,* Παπαζήσης, Αθήνα 1973.

31. Β. Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί,* ό.π., σελ. 112-113, 121-122.

32. Βλ. σχετικά Ε. Αλεξάκης, «Η γαλλική εθνολογική σχολή και η λαογραφία του Δημήτριου Λουκάτου», στον τόμο: Π. Ποτηρόπουλος (επιμ.), *Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος και η Ελληνική Λαογραφία,* Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας (Ιωάννινα, 23 Απριλίου 2004), ΚΕΕΛ, Αθήνα 2008, σελ. 19-32.

Ήδη, πριν μεταβεί για μεταπτυχιακές σπουδές στη Γαλλία, δημοσιεύει το άρθρο «Στρατιωτική Λαογραφία», πραγματώνοντας την πρόταση του Πολίτη για τη μελέτη της στρατιωτικής ζωής. Με το προδρομικό αυτό άρθρο του Λουκάτου: α) για πρώτη η λαογραφία εισέρχεται στη μελέτη «ιδίων κοινωνιών», δηλαδή ομάδων με δικούς τους κανόνες και αξιακό πλαίσιο, όπως είναι και η μικροκοινωνία του στρατού· β) εισάγει την έννοια της έρευνας και καταγραφής του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού: «*Την ψυχή του λαού θα τη γνωρίσουμε ώς τα κατάβαθά της, αν την παρακολουθήσουμε σ' όλες ανεξαίρετα τις εκδηλώσεις. Η ποικιλία των συνθηκών μέσα στις οποίες από καιρό σε καιρό, ή από τόπο σε τόπο, ζει ο λαός μας δημιουργεί για τον ερευνητή ευκαιρίες που δεν πρέπει να χάνονται. Πρέπει η λαογραφία να παρακολουθεί παντού και πάντοτε τον λαό και να σημειώνει μ' ενδιαφέρον κάθε τι που στα λόγια ή στις πράξεις του δείχνει την οποιαδήποτε εσωτερική του διάθεση*»[33]· γ) εισάγει την έννοια της περιθωριακότητας στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού, παρατηρώντας την «ευγενή» λαϊκή τέχνη, αλλά και τα τατουάζ των βαρυποινιτών: «*Δίπλα στο όμορφο, στο πλούσιο και στο ευγενικό, είναι και το μάγκικο και το αισχρό, εξίσου χαρακτηριστικά και αξιομελέτητα. Οι χοντροκομμένες γοργόνες και τα δίκοπα μαχαίρια που στίζουν οι βαρυποινίτες στα στήθια τους, έχουν για τη Λαϊκή Τέχνη τα ίδια δικαιώματα, που έχουν και τα λεπτοκεντημένα λουλούδια πάνω στα μεταξωτά μαντήλια των κοριτσιών*»[34].

Η συνεισφορά του Λουκάτου στην αστική λαογραφία μπορεί να συνοψιστεί: α) στη διεύρυνση της θεματολογίας της επιστήμης[35], αφού έθεσε στο επίκεντρο της μελέτης του θέματα όπως η κεντρική αγορά, η κίνηση στους δρόμους της πόλης, η χαρτοπαιξία, αστικά πανηγύρια, μπουζούκια, ποδόσφαιρο κ.ά.· β) στη μεθοδολογική στροφή της επιστήμης από τη λημματογραφική στην εθνογραφική μέθοδο[36]. Η στροφή αυτή είχε ως αποτέλεσμα την ολιστική έρευνα και τη σφαιρική εκτίμηση όλων των πλευρών του ζητήματος που ερευνούμε· γ) στην αποδοχή της διεύρυνσης του φορέα του λαϊκού πολιτισμού, που δεν είναι πλέον, κατά τον Λουκάτο, μόνο ο αγροτικός πληθυσμός, αλλά ο λαός των ελληνικών πόλεων, ιδίως μετά το 1922 και την έλευση των Μικρασιατών Ελλήνων. Κατά τον Λουκάτο, αφού μεταβάλλεται ο φορέας του πολιτι-

33. Δ.Σ. Λουκάτος, «Η Στρατιωτική Λαογραφία», ό.π., σελ. 163.

34. Δ.Σ. Λουκάτος, ό.π., σελ. 163.

35. Μ. Αλ. Αλεξιάδης, «Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος και η Σύγχρονη (Νεωτερική) Λαογραφία», στο βιβλίο του: *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία. Συναγωγή Μελετών*, Ινστιτούτο του βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2006, σελ. 19-35. Ε. Αυδίκος, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*, Κριτική, Αθήνα 2009, σελ. 257-212.

36. Β. Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί*, ό.π., σελ. 57-69.

σμού, κατ' ανάλογο τρόπο αναδομείται και ο λαϊκός πολιτισμός. Πλάι, λοιπόν, στα «*ανάμικτα παραδοσιακά*» της Αθήνας και των άλλων πόλεων που λειτούργησαν σαν χοάνη πεποιθήσεων, συνηθειών και αντιλήψεων, ήλθε και το «νεοαστικό», ο σύγχρονος αστικός πολιτισμός[37].

Για τον Λουκάτο ο κόσμος του κοινωνικού και οικονομικού περιθωρίου ήταν άμεσα δεμένος με τον αστικό πολιτισμό. Δείγματα τέτοια δίνει στα *Σύγχρονα Λαογραφικά* (Folklorica Contemporanea). Εντάσσει στα προς μελέτη θέματα τους λούστρους και τους παράνομους μικροπωλητές («λαθροπωλητές»), ενώ αποδέχεται το ρεμπέτικο τραγούδι, το οποίο μάλιστα θεωρεί ως το διάδοχο σχήμα του δημοτικού τραγουδιού. Διερευνά στοιχεία της αργκό που μιλούσαν οι μάγκες του Ψυρρή και πώς επιβιώνουν μέσα στα ρεμπέτικα και τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα ο αρχικός πυρήνας του ρεμπέτικου, που φτάνει «*ώς τα παλιότερα τραγούδια των φυλακισμένων και των νεοσυλλέκτων, ώς τα τραγούδια του σεβντά της γειτονιάς (τύπου Σταύρακα) κι ώς τα παραποιημένα μέλη των ναυτικών, στα λιμάνια της ελεύθερης ηθικής*»[38]. Ο Λουκάτος πέρα από τα ταμπού του καθωσπρεπισμού μιλά με θάρρος για το «*τραγούδι του κρασιού ή του ναρκωτικού*», το οποίο «*για τις αστικότερες τάξεις ήταν ένα ευχάριστο σπάσιμο των καθιερωμένων, ακόμα και στη μουσική*».

Πιο ξεκάθαρος από ποτέ παρουσιάζεται ο Λουκάτος το 1978, όταν και δημοσιεύει την επιφυλλίδα *Λαογραφία του Υποκόσμου*[39]. Αρχικά διακρίνει τρία είδη πολιτισμού: τον αγροτικό πολιτισμό, τον αστικό πολιτισμό που τον ταυτίζει με τις σύγχρονες εξελίξεις και τον πολιτισμό του υποκόσμου, των ανθρώπων που «*ζουν έξω από τον ρυθμό της κοινωνίας, κάτω από τον ρου της όλης κοινωνικής ζωής*»[40]. Διαχωρίζει τις εκδηλώσεις του υποκόσμου βάσει χωρικών και κοινωνικών κριτηρίων: στα πρώτα, τα «τοπογραφικά»,

---

37. Δ.Σ. Λουκάτος, *Σύγχρονα Λαογραφικά (Folklorica Contemporanea)*, Αθήνα 1963, σελ. ιβ΄-ιγ΄.

38. Δ.Σ. Λουκάτος, ό.π., σελ. 38-39.

39. Δ.Σ. Λουκάτος, «Λαογραφία του Υποκόσμου», *Το Βήμα* (21 Φεβρουαρίου 1978), σελ. 1, 8.

40. Δ.Σ. Λουκάτος, ό.π., σελ. 1. Όριζε τον υπόκοσμο ως εξής: «*Υπόκοσμος, στη νεώτερη φρασεολογία, ονομάστηκε το μικρό παλιότερα ποσοστό των ανθρώπων που, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, ζούσαν κάτω από τον ρου της όλης κοινωνικής ζωής, τόσο τοπογραφικά (στα «καταγώγια –υπόγεια, νυχτερινά, κέντρα, σφαιριστήρια, καμπαρέ, τεκέδες, δεσμωτήρια), όσο και ηθικο-ποινικά (αθέμιτες σχέσεις και συναλλαγές, ελευθεροστομίες, εύκολη εγκληματικότητα, κοινωνική αποξένωση). Οι άνθρωποι όμως αυτοί, από την ώρα που σχημάτιζαν δική τους μικρο-κοινωνία, ήταν φυσικό να εκδηλώνονται με παράλληλες προς τις κανονικές κοινωνίες ομαδικές ιδιότητες, που όσο κι αν έφταναν στο πρόστυχο ή στο ωμό και στο προκλητικό, δεν έπαιναν να είναι «ανθρώπινες». Άλλωστε, υπήρχαν στη ζωή τους πολλές ώρες αληθινού πόνου, συμπόνιας, εσωτερικής αλληλεγγύης ή και φιλοσο-*

εντάσσει τη σύνολη ζωή των ανθρώπων του περιθωρίου, βάσει του χώρου ζωής και δράσης τους («*καταγώγια, νυχτερινά κέντρα, σφαιριστήρια, καμπαρέ, τεκέδες, δεσμωτήρια*»), ενώ στα δεύτερα, τα «ηθικο-ποινικά», φαίνεται να κατηγοριοποιεί και να διαχωρίζει τους περιθωριακούς ανθρώπους βάσει πρακτικών, συνηθειών και δράσεων, που τους τοποθετούν στην «παρανομία» (ενδεικτικά αναφέρει τις αθέμιτες συναλλαγές, την εγκληματικότητα, την κοινωνική απομόνωση κ.ά.).

Ενδιαφέρει τη λαογραφία ο πολιτισμός αυτών των ανθρώπων; Ο Λουκάτος ήταν σαφής: «*Οι άνθρωποι αυτοί όμως, από την ώρα που σχηματίζουν δική τους μικροκοινωνία, ήταν φυσικό να εκδηλώνονται με παράλληλες προς τις κανονικές κοινωνικές ομάδες ιδιότητες, που, όσο και αν έφτασαν στο πρόστυχο ή στο ωμό και στο προκλητικό, δεν έπαυαν να είναι "ανθρώπινες". Άλλωστε, υπήρχαν στη ζωή τους πολλές ώρες αληθινού πόνου, συμπόνιας, εσωτερικής αλληλεγγύης ή φιλοσοφίας, που οδηγούσαν σ' εκδηλώσεις (στον λόγο και στην τέχνη), άξιες να προσέχονται και από την πιο εκλεκτική Λαογραφία*»[41].

Το άρθρο στη συνέχεια είναι ένας έπαινος στον εξω-πανεπιστημιακό αυτοδίδακτο λαογράφο Ηλία Πετρόπουλο, τόσο για τα θέματα που αγγίζει όσο και για τη μέθοδο που ακολούθησε στα βιβλία του: *Ρεμπέτικα Τραγούδια, Καλιαρντά* και *Της Φυλακής*. Κάνει εκτενή λόγο, με την αφορμή της έκδοσης των βιβλίων του Πετρόπουλου, για τα τραγούδια και τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα των φυλακισμένων και των πολιτικών κρατουμένων, για τους μάγκες, τους τεκέδες και το ρεμπέτικο τραγούδι, τα υπόγεια καφενεία και τα καφέαμάν των πόλεων, τα καλιαρντά, «*που όσο και να σκανδαλίζουν με τα γλωσσικά ή και σχεδιαστικά τολμηρά τους, αποτελούν διαπιστεύσεις "λαογραφικών" πραγματικοτήτων*»[42].

Ο Λουκάτος δεν θεωρεί αυτή τη θεματολογία ξένη προς τη λαογραφία· αντίθετα, δηλώνει πως οφείλουμε να τη μελετούμε: «*Αλλά δεν μπορούμε να μη μελετήσουμε τις εκδηλώσεις* [...] *αυτών με κατανόηση, ιδιαίτερα με την επίγνωση ότι όλες οι ώρες και οι μορφές της ζωής είναι (ή ήταν) πιθανές για όλους μας, αφού αποτελούν φυσιολογία ανθρώπινων αδυναμιών ή κοινωνικών και πολιτικών επιπτώσεων*»[43]. Προφανώς τα θέματα αυτά τα εκλαμβάνει

φίας, που οδηγούσαν σ' εκπλήξεις (στον λόγο και στην τέχνη), άξιες να προσέχονται και από την πιο εκλεκτική Λαογραφία». Πολύτιμες και σκόπιμες οι περιγραφές για ό,τι έζησε ή ζει ο λαός μας, σε όλες τις φάσεις της κοινωνικής στάσης του. Χρέος μας βέβαια να προλαβαίνουμε τις κακές ώρες και φάσεις. Δ.Σ. Λουκάτος, ό.π., σελ. 1 και 8.

41. Δ. Σ. Λουκάτος, ό.π., σελ. 1.

42. Δ. Σ. Λουκάτος, ό.π., σελ. 1

43. Δ. Σ. Λουκάτος, ό.π., σελ. 8.

ως εξέλιξη της λαογραφικής επιστήμης: ανήκαν στο πλαίσιο θεμάτων που προτείνει ο Πολίτης («Ίδιαι Κοινωνίαι»), ενώ και τη μελέτη για τα καλιαρντά την θεωρεί ως συνέχεια των παλαιότερων μελετών για τις συνθηματικές γλώσσες, για τη γλώσσα του στρατού κ.ά.

Ανάλογα τον απασχόλησε το ζήτημα της επαιτείας, κυρίως ως επαγγέλματος: «*ήταν πολύ προσοδοφόρο πάντα στις μεγαλουπόλεις το "επάγγελμα" του ζητιάνου (άσχετα από την ανάγκη και την ταπείνωση, ιδιαίτερα για τους ικανούς, που ήξεραν τα στέκια και τις ώρες*».[44] Βλέπει αρχικά την επαιτεία στην ιστορική της διάσταση, θίγοντας το ζήτημα όχι μόνο της επαγγελματικής διαδρομής των επαιτών στα χωριά και τις πόλεις, αλλά, πολύ περισσότερο, στη συντεχνιακή δομή και οργάνωση των ανθρώπων αυτών, προκειμένου να επιβιώσουν. Δεν παραλείπει, πάντως, να θίξει και τη νεότερη επαιτεία· ειδικότερα επισημαίνει τις «ομάδες των δυστυχών», που περιδιαβαίνουν τις ελληνικές πόλεις κατά τη διάρκεια των εορτών, επιζητώντας την ελεημοσύνη των περαστικών.

Οι ανοιχτοί ορίζοντες του Λουκάτου τονίζονται και από το γεγονός πως στο εισαγωγικό εγχειρίδιό του για την Ελληνική Λαογραφία εντάσσει ολοκάθαρα τις συνθηματικές γλώσσες, την αργκό περιθωριακών ομάδων, τις συνθηματικές γλώσσες των κρατουμένων στις φυλακές, τα κορακίστικα, αλλά και τα καλιαρντά των ομοφυλοφίλων, πλάι στα γνωστά θέματα (βαπτιστικά ονόματα, τοπωνύμια, παρωνύμια) της «γλωσσικής λαογραφίας»[45]. Ο Λουκάτος άνοιξε δρόμους, πάνω στους οποίους λιγότερο ή περισσότερο στηρίχθηκαν οι λαογράφοι. Ούτως ή άλλως, το γεγονός πως τοποθέτησε το κοινωνικό αλλά και οικονομικό περιθώριο μεταξύ των ενδιαφερόντων της λαογραφίας είναι από μόνο του ένα σημαντικό βήμα.

Προς τη σύγχρονη γενιά λαογράφων: Αποδοχή και έρευνα περιθωριακών και περιθωριοποιημένων ομάδων του πληθυσμού

Η λαογραφία, μετά τη μεταπολίτευση, τηρεί μια σαφώς θετικότερη στάση έναντι φαινομένων που θα τα εντάσσαμε στο κοινωνικό περιθώριο, διερευνώντας κυρίως ομάδες που για χρόνια ή δεκαετίες παρέμεναν περιθωριοποιημένες.

---

44. Δ. Σ. Λουκάτος, *Τα Φθινοπωρινά,* Φιλιππότης, Αθήνα 1995[2], σελ. 172. Ο Λουκάτος ασχολήθηκε με την επαιτεία ευρύτερα, βλ. *Τα Φθινοπωρινά,* ό.π., σελ. 171-172 και *Τα Χριστουγεννιάτικα και των Γιορτών,* Φιλιππότης, Αθήνα 1997[3], σελ. 46-51, όπου και αναλυτικά λόγος, τόσο για την «γιορταστική επαιτεία», όσο και εν γένει για την επαιτεία την περίοδο των Χριστουγέννων και των Εορτών.

45. Δ. Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία,* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1977, σελ. 160.

Κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο μεταβάλλεται άρδην το τοπίο όσον αφορά τις κοινωνικές επιστήμες. Ιδρύονται τμήματα Κοινωνιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και επαναλειτουργεί το ΕΚΚΕ. Οι παραπάνω εξελίξεις, σε συνδυασμό με τους ταχείς ρυθμούς ανάπτυξης των δεκαετιών 1970-2000, τις δημογραφικές και κοινωνικές μεταβολές, αλλά και τις έντονες αναζητήσεις για την ταυτότητά μας, έδωσαν ώθηση στην κοινωνιολογική και ανθρωπολογική έρευνα και ειδικότερα με μια θεματολογία που αναφέρεται τόσο σε προβλήματα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας όσο και σε ζητήματα που δεν είχαν επιστημονικά –μέσα από επισταμένη εμπειρική έρευνα– διερευνηθεί έως τότε, όπως ήταν τα φαινόμενα της κοινωνικής περιθωροποίησης.

Μπορούμε να διακρίνουμε ενδεικτικά δύο κατευθύνσεις στη μελέτη της περιθωροποίησης: α) η μία στρέφεται περισσότερο προς μια ιστορική ανθρωπολογία που αξιοποιεί τόσο έγγραφες πηγές, όσο και τα μεθοδολογικά εργαλεία της προφορικής ιστορίας. Όσον αφορά την ιστορικοανθρωπολογική προσέγγιση, πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραματίζει ο Δαμιανάκος, με τα μελετήματά του, ήδη από την προηγούμενη περίοδο. Ήδη από το 1976, στην *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, υπογραμμίζει πως δεν υπάρχουν «άξια» και «ανάξια» θέματα μελέτης και πως προβαίνει δίχως προκαταλήψεις στη μελέτη ομάδων που βρέθηκαν στο περιθώριο και οι οποίες έχουν «*έναν εντελώς ιδιαίτερο κόσμο ιδεολογικής, ηθικής, αισθητικής και λογικής τάξης, που υπακούει σε δικούς του νόμους και κανόνες*»[46]. Μελέτησε στην ουσία τρεις «παρακοινωνικές ομάδες»[47] ή «παρακοινωνικά φαινόμενα»: α) τα κλεφτοαρματολικά σώματα β) την κοινωνική ληστεία και τους ληστές που έδρασαν έως τις αρχές του 20ού αιώνα γ) το υποπρολεταριάτο των πόλεων και τις πολιτισμικές του εκφράσεις, όπως ήταν το ρεμπέτικο τραγούδι και ο κόσμος του Καραγκιόζη, που διήρκεσαν έως περίπου τη δεκαετία του 1950. Παράλληλα αναπτύσσεται η προβληματική της νεοελληνικής ιστοριογραφίας της μεταπολίτευσης και δίνει ώθηση στη θεωρητικοποίηση της «νέας ιστορίας», που δεν θα εντάσσεται πλέον μόνο στις ανθρωπιστικές σπουδές, αλλά και στις κοινωνικές επιστήμες και β) η άλλη κατεύθυνση, η συγχρονική, ασχολείται είτε κοινωνιολογικά (σε μακρο-επίπεδο ή σε μικρο-επίπεδο), είτε ανθρωπολογικά, χρησιμοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία της εθνογραφίας, με περιθωριακές ή περιθωριοποιημένες ομάδες του πληθυσμού (μετανάστες, μειονότητες και μειονοτικές εθνοτικές ομάδες, ομάδες που βιώνουν τη φτώχεια, όπως οι άστεγοι και οι ζητιάνοι, επαγγελματικές ομάδες που δρουν μέσα στα πλαίσια της

46. Στ. Δαμιανάκος, ό.π., σελ. 45.

47. Ειδικότερα στα βιβλία του, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, ό.π. και *Ήθος και Πολιτισμός των Επικινδύνων Τάξεων στην Ελλάδα*, Πλέθρον, Αθήνα 2005.

άτυπης και υποτιμημένης εργασίας, όπως π.χ. οι ρακοσυλλέκτες ή οι πόρνες, άτομα με εξαρτήσεις (αλκοολισμός-τοξικομανία), άτομα με παραβατική και παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, άτομα με ψυχικές διαταραχές, νέοι και νεανικές περιθωριακές κουλτούρες).

Παράλληλα, ιδίως από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μετά, εκτός των εργασιών του Πετρόπουλου, βλέπουν το φως της δημοσιότητας μια σειρά εκδόσεων που ασχολούνται με θέματα του κοινωνικού και οικονομικού περιθωρίου (πορνεία, αλητεία, πορνοταινίες, κινηματογράφοι ταινιών sex, ο κόσμος της πιάτσας κ.ά.), που θα μπορούσε να παρατηρηθεί πως μένουν σε ένα «επίπεδο υλικού», αλλά πρόκειται συχνά για ένα υλικό αυτοβιογραφικό ή για ένα εθνογραφικό υλικό, προερχόμενο από μια εκτεταμένη επιτόπια έρευνα, που δεν μπορεί να αγνοηθεί, καθώς είναι εξαιρετικά χρήσιμο για τον κλάδο της αστικής λαογραφίας[48].

Στη γενικότερη αυτή στροφή η λαογραφία δεν θα μπορούσε να παραμείνει σιωπηλή και αμέτοχη. Η εκλογή δύο νέων πανεπιστημιακών δασκάλων, του Μ. Γ. Μερακλή και της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, έδωσε ισχυρή ώθηση, τόσο στη συνομιλία της Λαογραφίας με όμορες επιστήμες, όσο και στην επιλογή νέων θεμάτων[49].

Ο Μερακλής, μέσα από μια κοινωνική οπτική της λαογραφίας, εξαρχής ασχολήθηκε με την περιθωριακή διάσταση ατόμων ή ομάδων. Σε αυτήν την κατεύθυνση συνέβαλαν οι σπουδές του στη Γερμανία, όπου γνώρισε το έργο μεγάλων λαογράφων, όπως ήταν ο Bausinger ή ο παλαιότερος Peuckert· είναι ενδεικτικό ότι ο τελευταίος έγραψε για τη *λαογραφία του προλεταριάτου*. Στη Γερμανία της δεκαετίας του 1970, ήταν συνήθη τα «ανοίγματα», που θα επέτρεπαν μια κοινωνικότερη θεώρηση των φαινομένων του λαϊκού πολιτισμού του «παρόντος».

Ο Μερακλής θέτει τρία βασικά κριτήρια για τη θεώρηση των λαογραφικών φαινομένων, τα οποία εντοπίζονται και στις περιθωριακές ομάδες: α) η έννοια του λαού: τον λαό της λαογραφίας δεν αποτελούν μόνο οι αγρότες, κατά την παλαιά έννοια του λαού. Ο Μερακλής τονίζει ότι ο λαός είναι «*μια πολυταξική και πολυστρωματική έννοια*»[50]· περιλαμβάνει τους πάντες: τον αστό, τον αγρότη, τον εργάτη, τον περιθωριακό. β) υπογραμμίζει τη σημασία του ομαδικού-συλλογικού, ως βασικού κριτηρίου των λαογραφικών φαινομένων·

48. Αναλυτικά στοιχεία για το θέμα, καθώς και λεπτομερή βιβλιογραφία, μας παρέχουν οι Μ. Αλ. Αλεξιάδης – Μ. Γ. Βαρβούνης, *Άσεμνη Ελληνική Λαογραφία*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, σελ. 13-26.

49. Αναλυτικά για τις εξελίξεις αυτές, Ε. Αυδίκος, ό.π., σελ. 267-291, όπου και το υποκεφάλαιο «Η Γενιά του 1970».

50. Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική Συγκρότηση - Ήθη και έθιμα - Λαϊκή Τέχνη*, Οδυσσέας, Αθήνα 2004, σελ. 13.

αντίθετα, δεν αποδέχεται ως απαραίτητο όρο ύπαρξης λαογραφικού φαινομένου το αυθόρμητο-συνειρμικό στοιχείο, ενώ και το στοιχείο του παραδοσιακού το συσχετίζει με την έννοια της επανάληψης μιας πράξης ή ενός φαινομένου άσχετα προς τη μεγάλη ή διάρκειά του[51]. Επομένως, και οι περιθωριακές και περιθωριοποιημένες ομάδες ανήκουν στο πλαίσιο της λαογραφίας. γ) δίνει έμφαση στον αστικό χώρο[52], τον αστικό πολιτισμό, τον οποίο θεωρεί ως χώρο-παραγωγό πολιτισμού, όπως εξάλλου και τον αγροτικό.

Ο Μερακλής αποδέχεται το κοινωνικό περιθώριο από τα πρώτα χρόνια της καθηγεσίας του. Ήδη από το 1979 μιλά για μια νέα «*διάσταση στη λαογραφία*», με αφορμή το βιβλίο του Πετρόπουλου[53]. Εκεί νομίζω πως υπάρχει μια τριπλή αποδοχή, που έχει ιδιαίτερη σημασία για τη λαογραφία. Ο Μερακλής αναγνωρίζει τον χώρο του περιθωρίου ως χώρο λαογραφικής έρευνας, ενώ παράλληλα αποδέχεται ως λαογράφο τον Ηλία Πετρόπουλο: «*Ο κ. Ηλίας Πετρόπουλος δικαιωματικά θα πάρει μια θέση στην ιστορία της λαογραφίας, που ακόμα γράφεται. Είναι αυτός που πρώτος μελέτησε την πολιτιστική συμπεριφορά του υποκόσμου – και εξακολουθεί μόνος του να τη μελετάει, κάτω από τα ύποπτα, ή και ανυποψίαστα βλέμματα ενός μέρους του λαογραφικού μας κατεστημένου*»[54]. Το τρίτο σκέλος είναι η διάθεση αυτοκριτικής από την πλευρά της λαογραφίας. Ο Μερακλής μιλά ξεκάθαρα για ένα «λαογραφικό κατεστημένο» που συγχέει «*την επιστημονική έρευνα με τις οδηγίες του σαβουάρ-βιβρ*». Αποδέχεται, λοιπόν, και αναγνωρίζει την επιλεκτικότητα που χαρακτήριζε τη λαογραφική έρευνα που δεν επέτρεψε φαινόμενα π.χ. του περιθωρίου να αναλυθούν εις βάθος.

Στην *Ελληνική Λαογραφία*, η έννοια του περιθωρίου αποτελεί κεντρική έννοια με ανάλυση πολλαπλών μορφών περιθωριακότητας. Στην *Κοινωνική Συγκρότηση*, στο υποκεφάλαιο των ομάδων, αναφέρεται στο «περιθώριο»· διακρίνει τις ομάδες του περιθωρίου σε περιθωριακές, που οι ίδιες δηλώνουν πως είναι στο περιθώριο και σε περιθωριοποιημένες, δηλαδή κοινωνικά αποκλεισμένες[55]. Ο Μερακλής δεν βλέπει το περιθώριο μόνο στο σήμερα· αντίθετα, υποστηρίζει πως περιθωριακές ομάδες «*υπήρχαν ανέκαθεν. Είναι αναπόσπαστες από μια φτωχή, καθυστερημένη κοινωνία, που αναπόφευκτα άφηνε πλήθος κατηγοριών του πληθυσμού αναφομοίωτο, ανένταχτο*»[56]. Αναφέρεται

51. Μ. Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 14-15.

52. Μ. Γ. Μερακλής, «Αστική Λαογραφία», στο βιβλίο του: *Λαογραφικά Ζητήματα*, Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σελ. 61-64. Ο ίδιος, «Ο άνθρωπος της πόλης», ό.π., σελ. 65-82. Ο ίδιος, *Νεοελληνικός λαϊκός βίος. Όψεις και απόψεις*, Α. Α. Λιβάνης, Αθήνα 2001, σελ. 19-33.

53. Μ. Γ. Μερακλής, «Μια νέα διάσταση στη λαογραφία», *Διαβάζω* 22 (1979), σελ. 57-59.

54. Μ. Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 57.

55. Μ. Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 93-95

56. Μ. Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 93.

στους ζητιάνους, τους τσιγγάνους, τους φυματικούς και τους λεπρούς παλαιότερα, τους ψυχοπαθείς. Τον απασχολεί, επίσης, στο ίδιο πλαίσιο, η περιθωριοποίηση που βιώνουν τμήματα του πληθυσμού, συνθήκη την οποία οφείλει να μελετά ο λαογράφος. Προτείνει μια διττή μελέτη των περιθωριοποιημένων μετακινούμενων ομάδων του πληθυσμού: μελέτη των Ελλήνων που μετανάστευσαν στη Γερμανία και την Αμερική και οι οποίοι δεν μπόρεσαν να ενταχθούν, αλλά παρέμειναν εκτός κοινωνικών διεργασιών και έρευνα των μειονοτήτων, των προσφύγων και των ξενιτεμένων στην Ελλάδα. Οι άνθρωποι αυτοί συνιστούν μια ετερότητα μέσα στο ομοιογενές σύνολο, γεγονός που τους περιθωριοποιεί και τους κατατάσσει στις περιθωριοποιημένες ομάδες[57].

Ο Μερακλής κάνει μια πολυπρισματική θεώρηση των ομάδων του περιθωρίου· δεν τις εξετάζει μονοδιάστατα, π.χ. ως ανθρώπους φτωχούς ή κατατρεγμένους, απομονωμένους από τον κυρίαρχο κρατικό λόγο. Το περιθώριο το αντιλαμβάνεται, σε ένα πρώτο επίπεδο, διαχρονικά προς το παρελθόν και παράλληλα το προσεγγίζει ολιστικά, επισημαίνοντας κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές παραμέτρους· για παράδειγμα, την ζωοκλοπή στην επαρχία ή την επαιτεία τις εξετάζει όχι μόνο ως φαινόμενα περιθωριακά, αλλά και ως επαγγέλματα[58]. Σε ανάλογα πλαίσια κινείται και στη συγχρονική του θεώρηση. Όταν κάνει λόγο για τη «*λαογραφία της επαιτείας*», συνεξετάζει τους μετασχηματισμούς του φαινομένου στην πόλη («αστική νεοεπαιτεία»), μέσα στα πλαίσια της έντονης αστικοποίησης, αλλά και του εκχρηματισμού της οικονομίας, του εκχρηματισμού της ζωής. Σε ένα παρεμφερές πλαίσιο σύνολης εξέτασης, ο Μερακλής πρόσεξε τη ζωή των πολιτικών κρατουμένων στις φυλακές[59], τους τσιγγάνους, που άλλοτε η επίσημη Πολιτεία τούς θέτει στο περιθώριο και άλλοτε (σπάνια) η τοπική κοινωνία τους αποδέχεται.

Ιδιαίτερα απασχόλησαν τον Μερακλή οι ληστές και οι κλέφτες, κυρίως από την οπτική της διερεύνησης της λαϊκής αποδοχής πράξεων, που από το κράτος ή τους ισχυρούς θεωρούνταν εγκληματικές, αλλά οι οποίες, μέσα από τη διασάλευση της ισχυρής καθεστηκυίας τάξης, στόχευαν στην απάλειψη αδικιών έναντι των φτωχών. Ειδικότερα ασχολείται με την πρόσληψη του φαινομένου από τους απλούς ανθρώπους, που –αντίθετα με τους ισχυρούς– θεωρούσαν τους κλέφτες της τουρκοκρατίας όχι «κλέφτες», αλλά ήρωες, εκδικητές του κακού, υποστηρικτές της ελευθερίας και αντίθετους προς τα συμφέροντα των αρχόντων· γι' αυτό και ο λαός τούς θαύμαζε και τους υποστήριζε.

---

57. Μ. Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 88-93.

58. Μ.Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 110-111.

59. Μ.Γ. Μερακλής, «Ο πολιτικός κρατούμενος μέσα από την αφήγησή του», στον τόμο: Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), *Εικόνες φυλακής*, Πατάκης, Αθήνα 2006, σελ. 363-373.

Εξάλλου αυτόν τον θαυμασμό του αναγνωστικού κοινού προς τα παραλογοτεχνικά ληστρικά μυθιστορήματα ανιχνεύει ο Μερακλής, με βασικό άξονά του τον «ακατανόητο» θαυμασμό του "καλού" κόσμου προς αυτά τα «κακοποιά» και περιθωριακά στοιχεία[60].

Στο επίκεντρο της λαογραφικής έρευνας, χωρίς «επιφυλάξεις», θέτει και το ρεμπέτικο τραγούδι, «*ένα πολιτισμικό προϊόν που βγήκε από τα πιο υποτιμημένα λαϊκά στρώματα, πιο καλά από ορισμένες περιθωριοποιημένες και αποκομμένες από τον κοινωνικό κορμό ομάδες*»[61]. Ο Μερακλής εξετάζει το ρεμπέτικο συνολικά: την καταγωγή του, πώς κατέκτησε τα κατώτερα στρώματα του πληθυσμού στα λιμάνια και τους τεκέδες του αστικού χώρου, πώς «*εκφράζει τον χασισωμένο άνθρωπο*», αφού «*είναι η προέκτασή του, το "μάθημά" του*», με ποιο τρόπο «*εισήλθε στα σαλόνια*» και κατέκτησε την αποδοχή της αστικής τάξης κατά τη δεκαετία του 1950, αλλά και πώς νεότεροι μουσικοί, όπως ο Θεοδωράκης ή ο Χατζηδάκης, το αξιοποίησαν ως πηγή έμπνευσης, ενώ υπογραμμίζει την επικράτηση του ρεμπέτικου, τόσο έναντι των δημοτικών τραγουδιών, όσο και απέναντι στη δημοτική μουσική.[62]

Δεν παραλείπει να μιλήσει πέρα από τα περιθωριοποιημένα στρώματα του πληθυσμού και για τους εκούσια περιθωριακούς: «*Πολλές ομάδες δεν είναι, απλώς, περιθωριακές· δηλώνουν πως είναι. Αποφασίζουν αυτοπροαίρετα να γίνουν. Η περιθωριοποίησή τους είναι μη ιδεολογική και πολιτική εκλογή και στάση*»[63]. Ως παράδειγμα αναφέρει τους «ροκάδες», οι οποίοι δεν περιορίζονται απλώς στη μουσική, αλλά συχνά τηρούν μια στάση ζωής διαφορετική από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο[64].

Η στροφή που πραγματοποίησαν ο Μερακλής και η Κυριακίδου, κοινωνικο-ιστορικά ο πρώτος και ανθρωπολογικά η δεύτερη, έδωσαν ισχυρό έρεισμα σε νεότερους λαογράφους να ασχοληθούν –μεταξύ άλλων– και με άτομα ή ομάδες που βρίσκονταν στο κοινωνικό περιθώριο.

Ο Μηνάς Αλεξιάδης, κινούμενος στα πλαίσια που όρισαν ο Λουκάτος και ο Μερακλής για τη λαογραφία, ήδη από το 1988, μιλά ανοικτά για τα ενδιαφέροντα της λαογραφίας, που δεν στρέφονται μονομερώς στον αγροτικό χώρο ή στο παρελθόν, αλλά σήμερα περιλαμβάνουν πάρα πολλές κατηγορίες πληθυσμού, από την αστική τάξη, τα μικροαστικά στρώματα, μέχρι την εργατική

---

60. Μ.Γ. Μερακλής, *Έντεχνος λαϊκός λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σελ. 53-57. Ο ίδιος, «Πρόλογος» στο βιβλίο: Χρ. Δερμεντζόπουλος, *Το ληστρικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα. Μύθοι-Παραστάσεις-Ιδεολογία*, Πλέθρον, Αθήνα 1997, σελ. 11-12.

61. Μ.Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, ό.π., σελ. 353.

62. Μ.Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 353-354.

63. Μ.Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 93.

64. Μ.Γ. Μερακλής, ό.π., σελ. 355.

τάξη και τις περιθωριακές ομάδες· ως ομάδες του περιθωρίου ο Αλεξιάδης ορίζει «*τις διάφορες ομάδες ατόμων, που ζουν κυρίως στις (μεγάλες) πόλεις και διακρίνονται για την ιδιότυπη (συχνά αντικοινωνική) συμπεριφορά τους, που κάποτε αποτελεί και μια συνειδητή ιδεολογική στάση*».[65]

Το ενδιαφέρον του Αλεξιάδη για τις περιθωριακές ομάδες εκδηλώνεται και σε ένα πολύ πρόσφατο βιβλίο, που συνεξέδωσε με τον Μανόλη Βαρβούνη και αναφέρεται στην «άσεμνη λαογραφία».[66] Με τον όρο «άσεμνη λαογραφία», οι συγγραφείς δεν εννοούν μόνο π.χ. τα άσεμνα τραγούδια της Αποκριάς ή ορισμένες φράσεις του περιθωρίου· αντίθετα, ως στόχο τους έχουν τη συνολική εξέταση του ζητήματος στον αγροτικό και τον αστικό χώρο σε περιθωριακές ομάδες, αλλά και σε όλες τις κοινωνικές τάξεις· τονίζουν χαρακτηριστικά πως: «*η σύγχρονη αστική κοινωνία, με την επίδραση διαφόρων, εξωτερικών κυρίως, παραγόντων, τείνει προς την αθυροστομία, τη βωμολοχία και την άκαιρη χρήση άσεμνων εκφράσεων και χειρονομιών, περιορίζοντας τα στοιχεία αυτά αρχικά σε περιθωριακές ομάδες και προσλαμβάνοντας, με την πάροδο του χρόνου, όλο και περισσότερο παρόμοιες εκφράσεις στην καθημερινή ζωή*».[67]

Ο Αλεξιάδης και ο Βαρβούνης στο βιβλίο αυτό δεν παραμένουν «σιωπηλοί»· αντίθετα, παίρνουν ξεκάθαρη θέση για τα ζητήματα των περιθωριακών ομάδων, της αθυροστομίας κ.λπ.: αφενός αποδέχονται τη διεύρυνση των ορίων και των θεματικών της λαογραφίας και προς νέα, «αθέατα» έως σήμερα πεδία και αφετέρου αναγνωρίζουν ότι και η λαογραφία δεν ενέκυψε όσο έπρεπε στα ζητήματα αυτά, λόγω σεμνοτυφίας και συντηρητισμού της εποχής. Έτσι, αφού καταλήγουν πως «*η επιστήμη δεν πρέπει να είναι σεμνότυφη και για να είναι επίστημη, πρέπει να εξετάζει τα πάντα και από όλες τις πλευρές*»[68], διευρύνουν τη θεματολογία της λαογραφίας και προς πεδία και τομείς «*αδιανόητους ίσως για την Ελληνική Λαογραφία*», όπως είναι η «σεξουαλική ή ερωτική λαογραφία», η «λαογραφία του περιθωρίου», η «ερωτική αστική λαογραφία» κ.ά. Ο Αλεξιάδης και ο Βαρβούνης προτείνουν μια σειρά «περιθωριακών» θεμάτων, τα οποία και μπορούν να μελετηθούν από τους Έλληνες λαογράφους· ενδεικτικά αναφέρονται: οι περιθωριακές ομάδες, η γλώσσα των ομοφυλόφιλων, τα πορνεία, τα πορνοπεριοδικά, οι κινηματογράφοι με ταινίες sex, αθυρόστομες και βωμολοχικές φράσεις, η γλώσσα του στρατού

65. Μ. Αλ. Αλεξιάδης, *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της λαογραφίας*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988, σελ. 52 και 53, υποσημ. 20.

66. Μ. Αλ. Αλεξιάδης - Μ.Γ. Βαρβούνης, *Άσεμνη Ελληνική Λαογραφία*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2013.

67. Μ. Αλ. Αλεξιάδης - Μ.Γ. Βαρβούνης, ό.π., σελ. 70.

68. Μ. Αλ. Αλεξιάδης - Μ.Γ. Βαρβούνης, ό.π., σελ. 11.

κ.ά., θέματα που οι συγγραφείς δεν περιορίζουν αποκλειστικά στον αστικό χώρο, αφού αντίστοιχες εκδηλώσεις εντοπίζονται και στον αγροτικό χώρο.

Με ομάδες που ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας, και ιδίως στον αστικό χώρο, έχει ασχοληθεί ο Βαγγέλης Αυδίκος, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Το ζήτημα της περιθωριακότητας, ως desideratum της λαογραφίας, φαίνεται να απασχολεί τον Αυδίκο από τα πρώτα χρόνια της σταδιοδρομίας του. Ήδη από το πολύ γνωστό του άρθρο «Αστική Λαογραφία: Ουτοπία ή Πραγματικότητα;» κάνει λόγο για την ανάγκη μελέτης της περιθωριακότητας του παρόντος, αλλά και του παρελθόντος. Επισημαίνει τη σημασία μελέτης των ναρκομανών, των μικροαπατεώνων και των ιερόδουλων σήμερα[69]. Παράλληλα, μέσα στα πλαίσια μιας αστικής λαογραφίας του παρελθόντος, επισημαίνει τη σημασία έρευνας των παλαιότερων πορνείων, καφενείων, καφέ-αμάν, του Καραγκιόζη και του ρεμπέτικου. Εξάλλου, σε άλλο μεταγενέστερο μελέτημά του, υποστηρίζει ότι μέσα στα πλαίσια της διαμόρφωσης και μετασχηματισμού του αντικειμένου του λαϊκού πολιτισμού του 21ου αιώνα, θα πρέπει να προσεχθούν τάσεις ή εκφράσεις του «λαϊκού», που σήμερα θα θεωρούσε κάποιος περιθωριακές: μελλοντολόγοι, μαύρη μαγεία, σατανισμός και ομάδες που πιστεύουν στην παραψυχολογία, πρέπει να διερευνηθούν, τόσο μέσα στα πλαίσια της μετεξέλιξης και του μετασχηματισμού του λαϊκού πολιτισμού, όσο και στα πλαίσια ώσμωσης και συνάρθρωσης του τοπικού με το παγκόσμιο, εντός της κυριαρχίας της παγκοσμιοποίησης[70]. Ο Αυδίκος θέτει δύο βασικά κριτήρια για την έρευνα των φαινομένων: α) τη συλλογικότητα των πράξεων των ομάδων και β) το επίπεδο αποδοχής και διείσδυσης του πολιτισμικού προϊόντος στον πληθυσμό, ώστε επικεντρώνει την προσοχή του στο σύγχρονο λαϊκό, που δεν είναι το παλαιότερο folk, αλλά το popular· μια έννοια που συνδέεται με τον μαζικό πολιτισμό, τη μαζική κουλτούρα, τα προϊόντα της πολιτισμικής βιομηχανίας και «*η οποία χωράει τα πάντα*». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Αυδίκος προτείνει μια στροφή της λαογραφίας και προς την έρευνα της νεανικής υποκουλτούρας, όπως και αν εκφράζεται αυτή· από τη μουσική και το ντύσιμο, έως και τις περιθωριακές, εκτός τις νόμου συμπεριφορές[71].

Ο Αυδίκος κινήθηκε και σε ένα άλλο επίπεδο: διερεύνησε κοινότητες, πλη-

---

69. Ε. Αυδίκος, «Αστική Λαογραφία: Ουτοπία ή Πραγματικότητα;», *Εθνολογία*, 3 (1994), σελ. 184.

70. Ε. Αυδίκος, «Παγκοσμιοποίηση και Λαϊκός Πολιτισμός στον 21ο Αιώνα», στον τόμο: Μ. Αλ. Αλεξιάδης (επιμ.), *Θητεία. Τιμητικό αφιέρωμα στον Καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή,* Πανεπιστήμιο Αθηνών-Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Αθήνα 2002, σελ. 111-123.

71. Ε. Αυδίκος, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού,* ό.π., σελ. 350· για μια συνολικότερη εικόνα, βλ. το υποκεφάλαιο «Από το λαϊκό (folk)… στο λαϊκό (popular): Η Λαογραφία στο σταυροδρόμι μιας νέας εποχής», σελ. 316-351.

θυσμιακές και εθνοτικές ομάδες που βιώνουν μια ιδιότυπη, πολυεπίπεδη (οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική) απομόνωση και περιθωριοποίηση. Συγκεκριμένα αναλύει την περίπτωση των Συρρακιωτών της Πρέβεζας[72]. Η πρώτη γενιά Συρρακιωτών γνωρίζει την απομόνωση από την υπόλοιπη πόλη· τους αποδίδεται ο χαρακτηρισμός «βλάχοι», που κοινωνικά και πολιτισμικά τους αποκλείει περισσότερο από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Τελικά, η περιθωριοποίηση και ο αποκλεισμός ξεπεράστηκαν, με ενέργειες της δεύτερης γενιάς Συρρακιωτών. Σε άλλες μελέτες του, ο Αυδίκος ασχολείται με την περιθωριοποίηση των Ρομά στον μαχαλά της Αλεξανδρούπολης, εστιάζοντας στο πώς ο χώρος δομεί και αναδομεί μια πολλές φορές κατασκευασμένη περιθωριακότητα, πώς δημιουργείται το «στίγμα» της ετερότητας, βάσει του τόπου διαμονής, αλλά και πώς προσπάθησαν οι νεότεροι να ξεφύγουν από τη στιγματισμένη ταυτότητα του τσιγγάνου[73]. Σε άλλα μελετήματά του, αναλύει την περιθωριοποίηση των Ρωμιόγυφτων ψαράδων από τους Διδυμοτιανούς και πώς οι πρώτοι, με όχημά τους τη θρησκευτικότητα, προσπαθούν να διασπάσουν τα όρια του περιθωρίου και να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο[74].

Με ζητήματα προσέγγισης της ετερότητας και διερεύνησης αποκλεισμού των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία έχει ασχοληθεί συστηματικά ο Βασίλης Νιτσιάκος, ο οποίος συνδυάζει γόνιμα τη λαογραφία με την ανθρωπολογική θεωρία· ή, με άλλα λόγια, την κοινωνική οπτική στα λαογραφικά θέματα, όπως την εισηγήθηκαν ο Λουκάτος και ο Μερακλής, με την ανθρωπολογική θεώρηση, την οποία και εισήγε η Κυριακίδου. Ο ίδιος υποστηρίζει μια λαογραφική εξέταση πέρα από το α-ιστορικό και λημματογραφικό πλαίσιο του παρελθόντος· μια εξέταση που να στηρίζεται στα πορίσματα του παρελθόντος και παράλληλα να προσεγγίζει ολιστικά μέσα στο κοινωνικο-ιστορικό του πλαίσιο φαινόμενα πολιτισμικά, όπως είναι εκείνα που εντάσσονται στη σφαίρα της ετερότητας και της διαφοράς[75].

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια συστηματικά εργάζεται πάνω στους Αλβανούς μετανάστες. Πρώτιστα ενδιαφέρει τον Νιτσιάκο να γίνει γνωστός ο λόγος των

---

72. Ε. Αυδίκος, «Η κοινότητα στον αστικό χώρο: Αντιστάσεις και λειτουργίες», στον τόμο: Β. Νιτσιάκος - Π. Νούτσος (επιμ.), *Η Ελληνική Κοινότητα. Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας*, Δωδώνη - Παράρτημα 50, Ιωάννινα 1992, σελ. 49-70.

73. Ε. Αυδίκος, «''Το κατσίκι αν πηδήσει το μαντρί, θα βρει να φάει πολύ". Ζώντας στην οδό Άβαντος, στο χώρο εκείθεν της γραμμής», στον τόμο: *Οι Ρομά στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2002, σελ. 185-229.

74. Ε. Αυδίκος, «Το κουρμπάνι του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου. Η θρησκευτικότητα ως έκφραση κοινωνικής αντιρρόπησης», στο βιβλίο του: *Η Θράκη και οι άλλοι. Ιχνηλατώντας τα πολιτισμικά όρια και την ιστορική μνήμη*, Οδυσσέας, Αθήνα 2007, σελ. 143-156.

75. Βλ. σχετικά Β. Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί*, ό.π., σελ. 195-199.

μεταναστών, να δοθεί φωνή σε αυτές τις «*υπάρξεις, αποδιωγμένες από τον δικό τους τόπο, με τα σημάδια μιας συλλογικής ντροπής που συχνά οδηγεί στην απόκρυψη της καταγωγής*».[76] Ενώ έχουν γίνει πολλές εκδόσεις για την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, την εργασιακή τους σταδιοδρομία, τις πολυεπίπεδες διαστάσεις της μετανάστευσης και τον αντίκτυπό τους στην κοινωνία και την οικονομία της χώρας, «*ένα μικρό μέρος του ενδιαφέροντος κερδίζουν οι ίδιοι οι μετανάστες, αλλά συνολικά ο δικός τους λόγος δεν έχει ακουστεί*».[77] Πέρα λοιπόν από τον λόγο «περί των μεταναστών», ο Νιτσιάκος αποτυπώνει τον λόγο των ίδιων των μεταναστών. Μέσα από τις 13 συνεντεύξεις του, διαφαίνονται ξεκάθαρα οι διαδικασίες περιθωριοποίησής τους στην Ελλάδα, που διατρέχονται από τις έννοιες της κοινωνικής υποτίμησης, του ρατσισμού, της ξενοφοβικής απόρριψης, της οργανικής απομόνωσης και αποκοπής από τις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες και βέβαια της εργασιακής εκμετάλλευσης. Είναι η «*δική τους αλήθεια*» που ανάγλυφα αποτυπώνει τη βίωση της δικής τους περιθωριοποίησης, η οποία εμφανίζεται πολυεπίπεδη, συνιστώντας, θα λέγαμε, συστατικό στοιχείο της ύπαρξής τους, που τους στιγματίζει από τη στιγμή της εισόδου στην Ελλάδα.[78] Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, οι μετανάστες βιώνουν τον αποκλεισμό πολλαπλά: στις συνθήκες εργασίας, στους χώρους διαβίωσης, στις σχέσεις με τα μέλη της ελληνικής κοινωνίας, στην εκπαίδευση του παιδιού τους, στη γενικότερη συμβίωση με τους Έλληνες.

Με ανάλογα θέματα καταπιάνεται ο Νιτσιάκος και σε ένα άλλο βιβλίο του, το *Σύνορο*[79]. Εγκύπτει ιδιαίτερα στη λειτουργία του συνόρου, του ορίου και της οριακότητας εν γένει, μέσα στο πλαίσιο εξέτασης των εθνικών κατηγοριοποιήσεων και των εθνοτικών ταυτοτήτων. Εξετάζει, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία, πώς το να ανήκεις σε μια ομάδα, αυτομάτως επιφέρει και τον αποκλεισμό σου από μια άλλη· χαρακτηριστική είναι η εικόνα του «άγριου» και «απολίτιστου» Αλβανού, έναντι των «πολιτισμένων» Ελλήνων, όπως διαμορφώνεται εντός της Ελλάδος. Θίγει, επίσης, τη μη αποδοχή και τον αποκλεισμό των Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα.

Με το κοινωνικό περιθώριο έχει ασχοληθεί συστηματικά και ο Μανόλης Βαρβούνης. Ήδη από το 1994, στο βιβλίο του για την επιτόπια έρευνα, δεν

---

76. Β. Νιτσιάκος, «Προσλαμβάνοντας την ετερότητα: Ξένοι μετανάστες στην επαρχία Κισάμου το 2002», στον τόμο: Ε. Αυδίκος (επιμ.), *Κρήτη: Λαϊκός Πολιτισμός*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2007, σελ. 121 (συνολικά 121-131).

77. Β. Νιτσάκος, *Μαρτυρίες Αλβανών Μεταναστών*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σελ. 15-16.

78. Β. Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 15-16.

79. Β. Νιτσιάκος, *Στο σύνορο: «Μετανάστευση», σύνορα και ταυτότητες στην αλβανοελληνική μεθόριο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2010.

ασχολείται μόνο με θέματα αγροτικού πολιτισμού· αντίθετα, σημειώνει πως η λαογραφία οφείλει να μελετά μειονότητες, ομάδες του περιθωρίου, απομονωμένες κάστες ή κλειστά επαγγέλματα. Υπογραμμίζει, επομένως, τη σημασία μελέτης: α) περιθωριακών ομάδων (αναφέρει π.χ. τον υπόκοσμο, τα καλιαρντά των ομοφυλοφίλων) και β) εθνοτικές ομάδες που βρίσκονται στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας, λόγω της επίσημης πολιτικής, όπως είναι π.χ. τσιγγάνοι, πομάκοι κ.ά.[80]

Ο Βαρβούνης ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη θρησκευτικότητα, τόσο την αγροτική, όσο και την αστική· μάλιστα μπορεί να θεωρηθεί και ως ο θεμελιωτής του κλάδου της θρησκευτικής λαογραφίας στην Ελλάδα. Συνδυάζει την εξέταση της θρησκευτικότητας με τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα που ανακύπτουν μέσα στην κρίση, αλλά και με τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Έτσι ασχολείται π.χ. με τα συσσίτια απόρων και επαιτών στον αστικό χώρο[81]· και είναι η πρώτη μελέτη στον χώρο των κοινωνικών επιστημών που ασχολείται με το ζήτημα των συσσιτίων. Ο Βαρβούνης αναλύει τη βάση των συσσιτίων πολυεπίπεδα, όπως και τα εμπλεκόμενα μέρη στην όλη διαδικασία. Συνεξετάζει την οικονομική βάση των συσσιτίων με την έννοια της κοινωνικής αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης, όπως αναπτύσσονται στους κατοίκους του Περιστερίου. Ειδικότερα, δίνει παραδείγματα από τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσονται μεταξύ των κατοίκων μιας περιοχής, των γυναικών που μαγειρεύουν, των ιερέων και όλων όσοι τρέφονται στα συσσίτια. Ο Βαρβούνης μάς παραδίδει «εικόνες» και απόψεις απ' όλους εκείνους που μετέχουν στη διαδικασία του επισιτισμού, ιδιαιτέρως αναφέρεται σε κατηγορίες απόρων που μετέχουν στα συσσίτια: μετανάστες από τα Βαλκάνια και την Αφρική, ναρκομανείς και πρώην χρήστες, άστεγοι, άνεργοι, απεικονίζοντας ξεκάθαρα τις κοινωνικές κατηγορίες που έχει πλήξει η κρίση των τελευταίων ετών.

Όμως ο Βαρβούνης συνέβαλε και στην έρευνα του περιθωρίου και των περιθωριακών συμπεριφορών, μέσω της μελέτης της «ερωτικής ή σεξουαλικής» λαογραφίας[82]. Μελετά τη βωμολοχία, την αθυροστομία και τις άσεμνες αναπαραστάσεις, είτε μέσα στα πλαίσια εθίμων και εθιμικών-φολκλορικών αναβιώσεων, είτε εντός διαφόρων κοινωνικών περιστάσεων. Κάνει λόγο, χωρίς περιστροφές, για την αστική ηθική που χαρακτήρισε συχνά τους λαογράφους

80. Μ.Γ. Βαρβούνης, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σελ. 49.

81. Μ.Γ. Βαρβούνης, *Νεωτερική ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα. Συναγωγή μελετών θρησκευτικής λαογραφίας*, Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2014, σελ. 493-518.

82. Μ.Γ. Βαρβούνης, *Άσεμνα και Βωμολοχικά Λαογραφικά. Παλαιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.

κατά το παρελθόν. Ο ίδιος θραύει αυτά τα «ηθικολογικά δεσμά» για την αθυροστομία περιθωριακών ομάδων, τη θέση των ομοφυλοφίλων μέσα στα πλαίσια του λαϊκού λόγου, τα βωμολοχικά στοιχεία στον λαϊκό λόγο, την πορνογραφία· όλα τα παραπάνω θεωρεί ότι πρέπει να αποτελέσουν νέο έδαφος για τον λαογράφο. «*Πρόκειται για έναν τομέα της λαογραφίας που τώρα εγκαινιάζεται και ο οποίος μπορεί να συνεισφέρει αποτελεσματικά στην πληρέστερη γνώση του λαϊκού μας πολιτισμού*»[83].

Κατεξοχήν με ζητήματα περιθωριοποιημένων ομάδων ασχολείται η Άννα Λυδάκη, με βασικό της ερευνητικό πεδίο τους τσιγγάνους των Άνω Λιοσίων και της Αγίας Βαρβάρας. Η Λυδάκη δεν επιχειρεί απλώς μια προσέγγιση της ετερότητας, αλλά δίνει έμφαση στη βαθύτερα τεκμηριωμένη προσέγγιση του «άλλου».

Η Λυδάκη εκκινεί από τον στιγματισμό και την περιθωριοποίηση των τσιγγάνων· είναι κατ' αυτήν δομικός παράγοντας, που διατρέχει και χαρακτηρίζει συνολικά τη ζωή τους και σε ένα βαθύτερο πλαίσιο τη διαμορφώνει κιόλας καθοριστικά. Αναφέρει σχετικά: «*Οι τσιγγάνοι είναι άνθρωποι με το "στίγμα της ετερότητας". Είναι διαφορετικοί, μιλούν μιαν άλλη γλώσσα, ντύνονται διαφορετικά, είναι "γύφτοι", υποδεέστεροι κατά τους "άλλους", τους γκατζέ* [...] *Κατηγοριοποιούνται όχι απλά ως τσιγγάνοι, αλλά ως τσιγγάνοι αναξιόπιστοι, μικροαπατεώνες, παραβάτες του νόμου, φέροντας το βάρος μιας κληρονομιάς και μιας ιστορίας φορτισμένης με αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις* [...] *Τα στερεότυπα αυτά συχνά συμβαίνει να αναπαράγονται ακριβώς επειδή και αυτοί οι οποίοι πλήττονται, οι φέροντες το "στίγμα", πολλές φορές υιοθετούν την ταυτότητα που τους αποδίδεται* [...] *με αποτέλεσμα να συναντούν ανυπέρβλητες δυσκολίες στη διαδικασία ένταξής τους στα νέα εργασιακά και κοινωνικά περιβάλλοντα*».[84] Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όπου ο στιγματισμός οδηγεί στο περιθώριο, η Λυδάκη εξετάζει, σε ένα πρώτο επίπεδο, τη σχέση των τσιγγάνων με τον «άλλο», όπου «άλλος» δεν είναι παρά η ευρύτερη κοινωνία. Τη Λυδάκη ειδικότερα ενδιαφέρουν οι συνθήκες και οι όροι συνύπαρξης των τσιγγάνων με τους «άλλους», καθώς και η μεταιχμιακή ταυτότητα των τσιγγάνων εν μέσω της ομογενοποιητικής παγκοσμιοποίησης, μια ταυτότητα μεταξύ των Ρομά και των μη τσιγγάνων. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, προσεγγίζει ολιστικά τη ζωή των τσιγγάνων, γεγονός που καθιστά ακόμη περισσότερο εμφανή την περιθωριοποίησή τους από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, αλλά και τη συχνά από τους ίδιους επιθυμητή απομόνωσή

83. Μ.Γ. Βαρβούνης, ό.π., σελ. 121.

84. Αν. Λυδάκη, *Οι τσιγγάνοι στην πόλη. Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σελ. 37-38.

τους. Έτσι διερευνά ζητήματα επαγγελματικής ενασχόλησης, οικονομικής ζωής, οικογενειακών σχέσεων, το ένδυμα, τη γλώσσα, τον χώρο διαμονής τους και διαβίωσής τους, την κατοικία και τη γειτονιά και όλα τα παραπάνω ζητήματα τα προσεγγίζει τόσο σε σχέση με τον «επίσημο» κρατικό λόγο, όσο και με τον τρόπο που οι ίδιοι οι τσιγγάνοι βιώνουν τον αποκλεισμό τους από την κοινωνική και οικονομική ζωή[85]. Ένα επιπρόσθετο, τρίτο επίπεδο, απασχολεί τη Λυδάκη: ο μετασχηματισμός της τσιγγάνικης κοινωνίας μέσα σε ένα πλαίσιο απεμπόλησης παραδοσιακών πρακτικών και αντιλήψεων αιώνων, μέσα στα πλαίσια της τεχνολογικής ανάπτυξης και της οικονομικής ευημερίας –τουλάχιστον μέχρι το 2009– ιδιαίτερα εντός του αστικού ιστού (όπως συμβαίνει π.χ. στην Αγία Βαρβάρα σήμερα).

Σημαντική συμβολή στη λαογραφική έρευνα για την ετερότητα και την περιθωριοποίηση αποτελεί η μελέτη του Παπακώστα για τους Ρομά στην Ηράκλεια του Νομού Σερρών[86]. Ο Παπακώστας μπορεί να επικεντρώνει την έρευνά του στη «γυφτομάνα» Ηράκλεια, και στις μουσικές και χορευτικές ταυτότητες, εντούτοις διαγράφει καθαρά και με λεπτομέρεια την περιθωριακή συνθήκη που βιώνουν πολλαπλά τόσο από το επίσημο κράτος, όσο και από την τοπική κοινωνία, οι Ρομά της Ηράκλειας. Ο μαχαλάς τους, ως βασικός παράγοντας διαμόρφωσης και συγκρότησης ταυτότητας για τους Ρομά, βρίσκεται στο περιθώριο της τοπικής κοινωνίας. Οι Ρομά βρίσκονται, επίσης, στο περιθώριο επαγγελματικά και οικονομικά και όχι μόνο όσον αφορά τις μουσικές επαγγελματικές απασχολήσεις τους –στις οποίες, μολονότι η δεξιοτεχνία αναγνωρίζεται απ' όλους, παρ' όλα αυτά υπάρχει η διάκριση και ο αποκλεισμός– αλλά στην επαγγελματική τους διαδρομή εν γένει, αφού αποκλείονται συχνά-πυκνά τόσο από τον δήμο όσο και από άλλες εργασίες. Αν και άλλες εθνοτικές ομάδες (Βλάχοι, Σαρακατσάνοι) και άλλοι πρόσφυγες ήρθαν στην Ηράκλεια, εκείνοι αμέσως ομαδοποιήθηκαν και ταξινομήθηκαν στην ταυτότητα του «μπαλαμού», ενώ οι Ρομά παρέμειναν αποκλεισμένοι, ταυτισμένοι με την έννοια της ετερότητας. Ο Παπακώστας θέτει αυτή τη διαδικασία περιθωριοποίησης στο κοινωνικό-οικονομικό της πλαίσιο, ώστε να μπορεί να εξαγάγει ασφαλή συμπεράσματα.

Μέσα στα γενικότερα ενδιαφέροντά της για τη μετανάστευση εντάσσεται

---

85. Αν. Λυδάκη, ό.π., σελ. 133 κ.εξ. Η ίδια, *Μπαλαμέ και Ρομά. Οι τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων,* Καστανιώτης, Αθήνα 1997, σελ. 27 κ.εξ.

86. Χρ. Παπακώστας, *«Σαχά ισί βαρό νι νάι». Ρόμικες μουσικές και χορευτικές ταυτότητες στη Μακεδονία,* Πεδίο, Αθήνα 2013.

87. Β. Χρυσανθοπούλου, «Οι Αλβανοί μετανάστες του Πόρτο Ράφτη Μεσογαίας, μέσα από τις προσωπικές τους μαρτυρίες», στον τόμο: Χ. Μπαμπούνης (επιμ.), *Πρακτικά ΙΑ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής* (Σπάτα, 11-14 Νοεμβρίου 2004), Σπάτα 2006, σελ. 507-530.

και το μελέτημα της Βασιλικής Χρυσανθοπούλου για τους Αλβανούς μετανάστες του Πόρτο Ράφτη[87]. Μέσα από αφηγήσεις ζωής, επιχειρεί να διερευνήσει το ζήτημα της ταυτότητας και της ετερότητας, του ανήκειν και του μη ανήκειν στην τοπική κοινότητα των Αλβανών μεταναστών. Όπως διαπιστώνει η Χρυσανθοπούλου, τα όρια μεταξύ «εντός» και «εκτός» είναι πολύ ρευστά, ενώ παράλληλα υπάρχουν και ενδο-ομαδικές διαφοροποιήσεις. Μέσα από τον λόγο των αφηγητών πληροφορητών προβάλλει ξεκάθαρα η διαφοροποίησή τους από την περιβάλλουσα τοπική κοινωνία, το «παράπονο» των Αλβανών για την ελλειμματική κοινωνικο-οικονομική τους ένταξη, που τελικά οδηγεί σε μια επαγγελματική και κοινωνική περιθωριοποίηση στην τοπική κοινωνία, γεγονός που ενισχύεται από την εθνοτική διαφορετικότητά τους. Οι πληροφορητές τονίζουν την ανυπαρξία πολιτικών και νομικών δικαιωμάτων (δικαίωμα ψήφου, ασφαλιστικά δικαιώματα) που τους αποκλείουν και τους περιθωριοποιούν. Παράλληλα, είναι σημαντικό και το ζήτημα της ενδο-ομαδικής περιθωριοποίησης, βάσει θρησκευτικών ή εθνοτικών αναμεταξύ τους διαφορών.

Όμως η λαογραφία κατά τα τελευταία έτη ασχολήθηκε και με την εγκληματική συμπεριφορά και τα κοινωνικο-ιστορικά της συμφραζόμενα. Η Παρασκευή Κοψιδά, με τη διδακτορική της διατριβή για την εγκληματικότητα στη Λευκάδα κατά την περίοδο 1900-1940, αξιοποιεί τόσο το αρχειακό υλικό, όσο και προφορικές μαρτυρίες, προκειμένου να φωτίσει πτυχές της ζωής και της συμπεριφοράς των ανθρώπων του περιθωρίου[88]. Η έρευνα της Κοψιδά εκτείνεται στον αστικό και τον αγροτικό χώρο και μπορεί αβίαστα να χαρακτηριστεί πολυδιάστατη και πολυπρισματική· την απασχολούν οι ανθρωποκτονίες, το λαθρεμπόριο, τα ερωτικά εγκλήματα, η ληστεία και το οργανωμένο έγκλημα, η ζωή και η εγκληματικότητα των καταδίκων μέσα στις φυλακές. Η Κοψιδά προβαίνει σε μια ολιστική σύλληψη του εγκληματικού φαινομένου· επισημαίνει τις λεπτές διαφορές μεταξύ αστικού και αγροτικού εγκλήματος, παραδίδει τις χαρακτηριστικότερες πτυχές δράσης των εγκληματιών, σκιαγραφεί τους φορείς του εγκλήματος, ενώ εκ παραλλήλου συνεκτιμά τον κοινωνικό αντίκτυπο της εγκληματικής δραστηριότητας, ιδίως στην κοινή γνώμη του νησιού.

Νεότεροι ερευνητές έστρεψαν το ενδιαφέρον τους προς φαινόμενα κοινωνικής περιθωριοποίησης στα σύγχρονα αστικά κέντρα. Οι έρευνες αυτές δεν στρέφονται αποκλειστικά σε φαινόμενα του κοινωνικού περιθωρίου, αλλά περιλαμβάνουν και μελέτη εκδηλώσεων της επαγγελματικής και οικονομικής

88. Π. Κοψιδά, *Το έγκλημα και οι κοινωνικοί του προσδιορισμοί,* Λευκάδα 1900-1940, Α. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1998.

ζωής, των εργασιακών συνθηκών κ.ά. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται οι εργασίες του Γ. Κούζα τόσο για την επαιτεία[89] και τους άστεγους[90] όσο και για τους ρακοσυλλέκτες[91]. Αξιοποιώντας τις σύγχρονες ανθρωπολογικές θεωρίες και τα μεθοδολογικά εργαλεία της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας και κυρίως των αφηγήσεων ζωής ο Κούζας είτε επιχειρεί να δώσει μια ολιστική εικόνα της πολύπλευρης ζωής των ανθρώπων αυτών (μορφές οργάνωσης και δράσης αυτών ομάδων μέσα στην πόλη, δίκτυα και συλλογικότητες, στρατηγικές επιβίωσης μέσα στον αστικό χώρο, ζητήματα περιθωριακής κουλτούρας, προσεγγίσεις των πολλαπλών ταυτοτήτων των ανθρώπων που ζουν στο κοινωνικό και οικονομικό περιθώριο κ.ά) είτε αναλύει την κοινωνική σημασία των προφορικών αφηγήσεων αλλά και εν γένει του λόγου αυτών των ανθρώπων.

Η ανάλυση των δράσεων αλλά και των προφορικών αφηγήσεων των ανθρώπων και των ομάδων του κοινωνικού περιθωρίου, πέρα από τις υπόρρητες και εν πολλοίς άγνωστες πτυχές της καθημερινότητας τους, αναδεικνύει το γεγονός πως δεν πρόκειται για άτομα που δεν δρουν για να αναστρέψουν την κατάσταση που βιώνουν, ούτε για παθητικούς «δέκτες» των καταστάσεων που τους εξώθησαν στο περιθώριο της κοινωνίας και οι οποίοι δέχονται μοιρολατρικά την περιθωριοποίησή τους. Αντίθετα, μέσα από την έρευνα των πράξεων και των λόγων τους, καταδεικνύεται πως οι συχνά «υποτιμημένοι» και περιθωριοποιημένοι άστεγοι, ζητιάνοι, περιπλανώμενοι στους δρόμους των πόλεων είναι δρώντα και δυναμικά υποκείμενα που προσπαθούν να επι-

---

89. Γ. Κούζας, *Οι κόσμοι της επαιτείας: Μορφές οργάνωσης, στρατηγικές επιβίωσης, και ταυτότητες των επαιτών στον σύγχρονο αστικό χώρο*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, δ.δ., Αθήνα 2015 (υπό έκδοση στη σειρά Κοινωνιολογία και Εργασία των εκδόσεων Παπαζήση). Ο ίδιος, «Η καθημερινή ζωή των ζητιάνων στο προαύλιο του Αγίου Αντωνίου Περιστερίου: Ετερότητα και περιθωριακότητα στη θρησκευτική ζωή του αστικού χώρου», στον τόμο: *Αλεξανδρινός Αμητός. Αφιέρωμα στη μνήμη του Ι. Μ. Χατζηφώτη*, εκδ. Πατριαρχείον Αλεξανδρείας, Αθήνα 2009, σελ. 239-264. Ο ίδιος, G. Kouzas, «The Speech of the Margin. Life Stories and Representations of Self and Other among Migrant Beggars in an Urban Area of Athens», in *Narratives across Time and Space: Transmissions and Adaptations.* Proceedings of the 15th Congress of the International Society for the Folk Narrative Research (21-27 June 2009) vol. 2, Academy of Athens, Athens 2014, σελ. 215-240.

90. G. Kouzas, «"Living through narratives". Narratives as a means of survival for the homeless people in Athens» in *Proceedings of the Interim Congress of the International Society for the Folk Narrative Research.* International Society for Folk Narrative Research ISFNR - Hacettepe University, Department of the Turkish Folkloristics, Ankara 2016 (υπό δημοσίευση).

91. Γ. Κούζας, «Ανιχνεύοντας την έννοια του κύρους σε χαμηλού κύρους και «υποτιμημένα» επαγγέλματα. Η περίπτωση των ρακοσυλλεκτών της Αθήνας», Ο Κόσμος της Εργασίας. *Ετήσιο Περιοδικό για την Κοινωνία, τον Πολιτισμό και την Ιστορία της Εργασίας*, 3 (2016), σελ. 52-78.

βιώσουν εντός του κοινωνικού συνόλου και μέσα στις αντιξοότητες της καθημερινής ζωής οι ίδιοι αλλά και τα μέλη των οικογενειών τους, ενώ σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό επιθυμούν να ξεφύγουν από τα όρια των καταστάσεων κοινωνικής και οικονομικής περιθωριοποίησης που για μακρό χρονικό διάστημα βιώνουν.

Εξω-πανεπιστημιακοί ερευνητές: Η εθνογραφική έρευνα του κοινωνικού περιθωρίου εκτός «στενών» πλαισίων

Πέραν των πανεπιστημιακών εδρών και των επίσημων φορέων, υπάρχει και η εξω-πανεπιστημιακή λαογραφική έρευνα, που κινείται συχνά τόσο σε θεματικό, όσο και σε μεθοδολογικό επίπεδο, σε ένα πιο προχωρημένο στάδιο, με ποικιλία θεμάτων και ευρύτητα οπτικής. Η Αγγελική Χατζημιχάλη, ο Δ. Λουκόπουλος, η Μέλπω Μερλιέ, η Δέσποινα Μαζαράκη και άλλοι, μπόρεσαν και έδρασαν πέρα από τον ακαδημαϊκό χώρο του πρώτου ημίσυ του 20ού αιώνα, που -σύμφωνα με μια μονομερή εμμονή επικριτών της-, η λαογραφία επιδείκνυε μια προσήλωση στο ζήτημα της συνέχειας και σε μια ρομαντική αντίληψη του λαϊκού πολιτισμού[92]. Επομένως, αναφερόμαστε σε μια ολιστική σύλληψη του αντικειμένου, έτσι που «*ο εμπειρικός προσανατολισμός της πρακτικής λαογραφίας στην αυτοπρόσωπη παρατήρηση του παρόντος, την οδηγούσε, μέσα από αντιφάσεις, στην αγκαλιά της σύγχρονης ανθρωπολογίας και στην εγκατάλειψη των ιδεολογικών αγκυλώσεων περί συνέχειας*»[93].

Ο Νιτσιάκος συμπυκνώνει τη σπουδαιότητα του έργου των εξω-πανεπιστημιακών λαογράφων στα εξής σημεία: α) πλούσιο εθνογραφικό υλικό· β) ένταξη του παρουσιαζόμενου έργου στο κοινωνικο-ιστορικό του περίγραμμα· γ) απουσία προγονόπληκτων εμμονών και δ) αποστασιοποίηση από τη λημματογραφική μέθοδο που δημιουργούσε «υπερβατικές» και α-ιστορικές κατηγορίες[94]. Με ανάλογο τρόπο, όπως θα δούμε, εργάστηκαν ο Δημήτριος Αρχιγένης και ο Θανάσης Παπαθανασόπουλος για τα φαινόμενα του περιθωρίου, αλλά και ο Ηλίας Πετρόπουλος, του οποίου το έργο σχεδόν όλοι οι λαογράφοι αποδέχονται και αντλούν υλικό από αυτό.

---

92. Βλ. σχετικά Στ. Δαμιανάκος, «Ακαδημαϊκή λαογραφία και αγροτική κοινωνία. Μια χαρακτηριστική περίπτωση: Η μυθοποιία του κλέφτικου», στο βιβλίο του: *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, ό.π., Αθήνα 1987, σελ. 41-43.

93. Ε. Παπαταξιάρχης, «Η κοινωνική ανθρωπολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα. Τα πρώτα βήματα», στον τόμο: Ι. Λαμπίρη-Δημάκη: *Κοινωνικές Επιστήμες και Πρωτοπορία στην Ελλάδα, 1950-1967*, ΕΚΚΕ - Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 132 (συνολικά 115-154).

94. Β. Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί*, ό.π., σελ. 102-103.

Ξεχωριστή θέση κατέχει οπωσδήποτε ο Δημήτριος Λουκόπουλος, που θεωρείται πρωτοπόρος και μάλιστα σε πολλά επίπεδα. Με την έρευνά του, στην ουσία μια συνολική ανθρωπολογική έρευνα με αποκλειστική της βάση την επιτόπια εθνογραφική έρευνα, που προσιδιάζει στη μέθοδο του λειτουργισμού. Ο Λουκόπουλος, δρώντας εκτός Πανεπιστημίου –αλλά συνεργαζόμενος με το Λαογραφικό Αρχείο, την Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία και ιδιαίτερα με τον Κυριακίδη– καινοτόμησε σε πολύ μεγάλο βαθμό σε σχέση με άλλους συγχρόνους του: στράφηκε στον παραμελημένο –έναντι της φιλολογικής λαογραφίας– υλικό πολιτισμό, μέσα από πολυετή έρευνα πεδίου στη Στερεά Ελλάδα, απ' όπου καταγόταν, χωρίς καμιά προσήλωση στη σύνδεση της αρχαίας Ελλάδας με τον σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό, ενώ –αντίθετα– επεσήμανε τις κοινωνικές μεταβολές και τους μετασχηματισμούς που λάμβαναν χώρα στην ελληνική ύπαιθρο από τη δεκαετία του 1920 κιόλας.[95]

Όπως σημειώθηκε, ο Λουκόπουλος ενσυνείδητα προέβαινε σε μια ολιστική προσέγγιση των ζητημάτων που τον απασχολούσαν· επομένως, δεν μπορούσε να αφήσει εκτός πεδίου ζητήματα παράνομων πράξεων και περιθωριακών πρακτικών. Έτσι στα *Ποιμενικά,* θίγει το ζήτημα της ζωοκλοπής, μιας έκνομης ενέργειας, που αποτελούσε ποινικό αδίκημα, αλλά για ένα τμήμα των βοσκών αποτελούσε τη βασική τους πρόσοδο[96]. Ο Λουκόπουλος, βάσει των πληροφορητών του, αλλά και των προσωπικών του βιωμάτων, αναλύει βήμα-βήμα τα στάδια που διανύει ο κλέφτης για να κλέψει, αλλά και οι ομάδες δυο-τριών τσοπάνηδων («συντροφιά»), που οργανωμένα ήταν ζωοκλέφτες. «*Την κλεψιά την ηύραν από παλιούθε οι τσοπάνηδες· τα δόντια να τους βγάλεις, αυτοί δεν την κόβουν*»[97]. Παράλληλα αναλύει τόσο την αντίδραση των άλλων τσοπάνηδων σε αυτή την παράνομη δραστηριότητα, όσο και τον τρόπο επανάκτησης των κλεμμένων ζώων. Κρίνει την παραβατική αυτή συμπεριφορά διαχρονικά και καταλήγει πως η ομαδική-επαγγελματική ζωοκλοπή είχε αρχίσει από τη δεκαετία του 1930 να φθίνει.

Υπήρξε παράλληλα ο πρώτος λαογράφος που αφιέρωσε σημαντικό τμήμα

---

95. Η στροφή του Λουκόπουλου στο «σήμερα» της εποχής του φαίνεται και από τη γλώσσα που έγραφε· τη δημοτική γλώσσα που πάνω απ' όλα αποτύπωσε τον λόγο των πληροφορητών του και «*τον απέραντο πλούτο της γλώσσας μας, που είναι ζωντανή στο στόμα του λαού και έχει τη χάρη, τη δροσιά και ομορφιά που έχουν όλα τα λαϊκά δημιουργήματα*». Δ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά της Ρούμελης,* Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1938, σελ. 7. Γενικότερα για τον Λουκόπουλο βλ. Μ. Μερακλής, «Ο Δημήτριος Λουκόπουλος και η Λαογραφία», στον τόμο: *Ο λαϊκός πολιτισμός στην Αιτωλοακαρνανία* (Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Λαογραφίας, 18-20 Οκτωβρίου 1991), Αγρίνιο 2005, σ. 27-30.

96. Δ. Λουκόπουλος, *Ποιμενικά της Ρούμελης,* Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1930, σελ. 208-210.

97. Δ. Λουκόπουλος, ό.π., σελ. 209.

του έργου του στους τσιγγάνους. Στα *Γεωργικά,* προβαίνει σε μια εκπληκτικής λεπτομέρειας περιγραφή της ζωής τους, αλλά και διεισδύει με μια κοινωνική οπτική –και ας γράφει το 1938– σε ζητήματα περιθωριοποίησης του τσιγγάνικου πληθυσμού από τους ντόπιους στα χωριά της Ευρυτανίας και της Αιτωλοακαρνανίας. Στο κεφάλαιο «Η κοινωνική θέση των Γύφτων»[98], γράφει χαρακτηριστικά: «*Οι χωριάτες* [...] *περιφρονούν τους γύφτους, όσο κι αν τους έχουν ανάγκη· και τους έχουν βέβαια όχι μόνο ανάγκη, αλλά και κόψιμο, που λέει ο λόγος, γιατί μη όντας οι γύφτοι, ποιος θα τους έφτιανε τα σιδερικά που χρειάζονται για τη γεωργική; Ωστόσο δεν τους λογαριάζουν και καρφί δεν τους καίγεται, αν ζουν ή πεθαίνουν*»[99]. Ο Λουκόπουλος μάς παραδίδει σκηνές υποτίμησης των τσιγγάνων από τους κατοίκους των χωριών. Οι τσιγγάνοι ήταν γι' αυτούς στον πυθμένα της κοινωνικής ιεραρχίας. Είναι μάλιστα σημαντικό πως και οι ίδιοι αποδέχονταν, όπως λέει ο Λουκόπουλος, την περιθωριοποίηση αυτή· αναφέρει για έναν υβριζόμενο τσιγγάνο: «*Σα να γνωρίζει ο κακόμοιρος τη θέση του! Να, που τη θεωρεί κι αυτός κατώτερη από τη θέση και του τελευταίου χωριανού*».[100] Ο Λουκόπουλος μάς δίνει σκηνές μιας σκληρής, «ανένταχτης» και περιθωριακής ζωής των τσιγγάνων: έλλειψη σταθερού χώρου κατοίκησης, ένδεια, επαιτεία, διαδοχικές περιπλανήσεις, κλοπές, αποκλεισμός από τις κοινωνικές διαδικασίες. Πέρα όμως από στερεότυπα, μέσα από την εθνογραφική έρευνα ο Λουκόπουλος φέρει εις φως με κάθε λεπτομέρεια και μια άλλη πλευρά των τσιγγάνων: την επαγγελματική τους καθημερινότητα.

Όμως ο Λουκόπουλος ασχολήθηκε και με την πόλη, στον αστικό χώρο, μέσα από τη συνεργασία του, στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, με τη Μέλπω Μερλιέ, δίνοντας λαμπρά δείγματα προφορικής ιστορίας ή των απαρχών της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα, μέσα από την αξιοποίηση της μνήμης των Μικρασιατών προσφύγων.

Η Μερλιέ πρωτοπόρησε για την εποχή της, και εργάστηκε με έναν τρόπο πολύ πιο πρωτοποριακό, σε σχέση με την ακαδημαϊκή λαογραφία. Καταρχάς είχε ως βασική μέθοδο εργασίας της την επιτόπια εθνογραφική έρευνα. Η μεθοδολογία αυτή την οδήγησε σε μια συνολική σύλληψη του αντικειμένου που ερευνούσε, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη συγγραφή από τους ερευνητές του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών συνολικών, και όχι αποσπασματικών, μελετών[101].

---

98. Δ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά,* ό.π., σελ. 61-62.

99. Δ. Λουκόπουλος, ό.π., σελ. 61-62.

100. Δ. Λουκόπουλος, ό.π., σελ. 62.

101. Η ίδια σημείωνε χαρακτηριστικά: «*Νομίζω πως χρειαζόμαστε όλο και περισσότερο την ανάγκη να υπερβούμε ένα στάδιο της λαογραφίας που για καιρό επικράτησε κι ακόμα*

Έτσι, περνά σε αυτό που αποκαλούσε «*προσφυγική λαογραφία*». Η Μερλιέ κινήθηκε στα κράσπεδα της πόλης, μαζί με τον Λουκόπουλο, στις φτωχογειτονιές της Αθήνας και του Πειραιά, στη Νίκαια, τη Δραπετσώνα, το Κερατσίνι, την Καισαριανή, στην άκρη της πόλης, όπου είχαν εγκατασταθεί οι πρόσφυγες, συγκροτώντας ένα άτυπο, πολυάριθμο υποπρολεταριάτο των πόλεων, που στεγαζόταν σε πρόχειρα καταλύματα, μέσα στις παραγκουπόλεις, που ξαφνικά ξεφύτρωσαν στις παρυφές των πόλεων.

Η Μερλιέ δεν είχε μακροσκοπική προσέγγιση της ζωής των Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα. Επί χρόνια και καθημερινά σχεδόν, συμβίωσε με τους ανθρώπους αυτούς, που έζησαν στο περιθώριο της ζωής στις πόλεις· μπόρεσε έτσι να προσεγγίσει συνολικά τη ζωή τους, εδώ στην Ελλάδα, αλλά και να αναπροσαρμόσει την έρευνά της και τους στόχους της, βάσει των νέων εθνογραφικών δεδομένων που έβρισκε: «*Η καθημερινή μας επικοινωνία, για χρόνια ολόκληρα, με τους Μικρασιάτες πρόσφυγες, μας βοήθησε τόσο πολύ να αποκρυσταλλώσουμε το πρόγραμμά μας όσο και να ελέγξωμε και να διορθώσωμε τις μεθόδους μας της συλλογής του υλικού και της επεξεργασίας τοι*».[102] Παρακάτω επισημαίνει τις δυσκολίες του όλου εγχειρήματος: «*Για την Καππαδοκία είχαμε συνολικά 408 πληροφορητές, διεσπαρμένους στην εκτεταμένη περιοχή της Αθήνας - Πειραιά και των περιχώρων τους. Για μια πληροφορία, για έναν έλεγχο, διέσχιζε ο Λουκόπουλος την περιοχή μας αυτή, από τους Ποδαράδες στην Κοκκινιά, από τον Ντουργούτη στο Πέραμα, από την Ελευσίνα στο Λαύριο, με πόσες ενδιάμεσες στάσεις και σταθμούς. Πόσες φορές, τα πρώτα χρόνια, καραβοτσακιστήκαμε μαζί στα φουρτουνιασμένα προσφυγικά πέλαγα, με κάτι παλιά λεωφορεία, σωστά σαράβαλα, που έλεγες πως θα μας αναποδογύριζαν ή θα μας άφηναν στη μέση του δρόμου*».[103]

Η Μερλιέ και ο Λουκόπουλος επισκέφτηκαν στρατώνες, παραπήγματα, τρώγλες, σκηνές, δημόσια κτίρια επιταγμένα, για να αποτυπώσουν τη φωνή των προσφύγων, των ανθρώπων που ζούσαν όχι μόνο στη φτώχεια και την εξαθλίωση, αλλά και στην περιθωριοποίηση από την ελληνική κοινωνία, μια κοινωνία πολωμένη μεταξύ πλουσίων και φτωχών, ντόπιων και προσφύγων,

---

επικρατεί στην Ελλάδα [...] *Η λαογραφία τότε μόνο μπορεί να ονομαστεί επιστήμη, αν μεταχειρίζεται κι αυτή, όπως και οι άλλες επιστήμες, την ίδια αυστηρή και πειθαρχημένη μέθοδο εργασίας. Πρώτο στάδιο είναι η συλλεκτική και ερευνητική εργασία, δεύτερο η κριτική και συνθετική*». Μ. Μερλιέ, *Το Αρχείο της Μικρασιατικής Λαογραφίας. Πώς ιδρύθηκε - πώς εργάστηκε*, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών - Ίκαρος, Αθήνα 1948, σελ. 28. Βλ. ακόμα: Μ. Μερακλής, «Η Μέλπω Μερλιέ, το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών και Λαογραφία» στο: *Εξήντα πέντε χρόνια επιστημονικής προσφοράς. Αποτίμηση και προοπτική, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών*, Αθήνα 1996, σ. 45-56

102. Μ. Μερλιέ, ό.π., σελ. 32.

103. Μ. Μερλιέ, ό.π., σελ. 38.

δίχως ενδιάμεσα στρώματα· στο παραπάνω δίπολο, οι πρόσφυγες ή «τουρκόσποροι», όπως μειωτικά αποκλήθηκαν, κατελάμβαναν θέση στον αρνητικό πόλο. Όμως η Μερλιέ, ο Λουκόπουλος και άλλοι συνεργάτες του ΚΜΣ τούς έδωσαν λόγο, αποτύπωσαν τις μαρτυρίες τους. Μέσα από αυτόν αποτυπώνεται η εξαθλίωση και η δυστυχία των ανθρώπων που στεγάστηκαν όπως-όπως· παράλληλα όμως αποτυπώνεται και η αμφισβήτηση της έως τότε κυρίαρχης κουλτούρας της Ελλάδας του Μεσοπολέμου, που μερικές δεκαετίες αργότερα θα αποτυπωνόταν ξεκάθαρα στο κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι της χώρας, με τη συνεισφορά των Μικρασιατών Ελλήνων.

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και μια σειρά άλλων αυτοδίδακτων λαογράφων, με συχνά απροσδόκητα καλά αποτελέσματα. Ο Δημήτριος Αρχιγένης αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση. Ο Αρχιγένης συνεργάστηκε με τον Λουκάτο, ο οποίος στο άρθρο του *Λαογραφία του Υποκόσμου* τον επαίνεσε δημόσια. Με τη μονογραφία του για τους Νταήδες της Σμύρνης, περιγράφει τους αληθινούς και ψεύτικους νταήδες της Σμύρνης[104], κατά την περίοδο 1890-1922, μέσα από προφορικές μαρτυρίες των πληροφορητών του· περιγράφει όλη τη ζωή αυτών των εριστικών και συχνά προκλητικών τύπων στην κοινωνία της Σμύρνης, που με τις πράξεις τους και συχνά με τα ανδραγαθήματά τους έμειναν ξακουστοί στη σμυρνέικη κοινωνία (κυρίως οι αρχοντονταήδες και οι αλανιαρονταήδες), ενώ τα κουτσαβάκια και οι καπανταήδες, αν και νταήδες, δεν θεωρούνταν αυθεντικοί. Ο Αρχιγένης μάς παραδίδει ξακουστούς τύπους νταήδων, αναλύει τι σήμαινε το νταηλίκι τους, πώς αντιδρούσαν, όταν τους προκαλούσαν, ποιους υπερασπίζονταν, ποιος ήταν ο «κώδικας τιμής» τους.

Με καθαρά περιθωριακές ομάδες της Σμύρνης ασχολείται ο Αρχιγένης στο έργο του για τους καταφερτζήδες της Σμύρνης[105]. Πρόκειται για ομάδες που ασκούσαν «ιδιότυπα» επαγγέλματα, συχνά επιβλαβή, τα οποία όμως είχαν σε μεγάλο βαθμό και την κοινωνική αποδοχή: καμηλοκλέφτες, σκυλοκλέφτες, ζητιάνοι, πεχλιβάνηδες. Ο Αρχιγένης εντάσσει τις δραστηριότητες αυτών των ανθρώπων στο ευρύτερο κοινωνικο-ιστορικό και οικονομικό πλαίσιο της σμυρνέικης ζωής. Ειδικότερα όσον αφορά τους ζητιάνους, εξετάζει το φαινόμενο της επαιτείας καθ' εαυτό, συνεξετάζοντας όμως όλες σχεδόν τις πλευρές του φαινομένου: σωματειακή οργάνωση, ιστορική διαδρομή του φαινομένου, η αλληλεγγύη και αμοιβαιότητα στη σμυρνέικη κοινότητα, αποκλεισμός και αποδοχή του φαινομένου.

Με την επαιτεία ασχολήθηκαν επισταμένως και δύο άλλοι ερασιτέχνες λαο-

104. Δ. Αρχιγένης, *Οι νταήδες της Σμύρνης*, Αθήνα 1977.

105. Δ. Αρχιγένης, *Οι καταφερτζήδες της Σμύρνης*, Αθήνα 1978· βλ. σχετικά με την επαιτεία, σελ. 62-66.

γράφοι, ο νομικός Θανάσης Παπαθανασόπουλος (ενθαρρυνόμενος και από τον Γεώργιο Μέγα) και ο Δημήτρης Φούρλας, καταγόμενοι και οι δύο από την Ναυπακτία, όπου βρίσκονται τα Κράβαρα, ένας άγονος τόπος, του οποίου οι κάτοικοι κατά κύριο λόγο κατέφευγαν στην επαιτεία, είτε στην Ελλάδα είτε σε άλλες χώρες, για να επιβιώσουν. Ο Παπαθανασόπουλος, στο σύντομο μελέτημά του, μας δίνει ορισμένα στοιχεία της ζωής και της επαγγελματικής περιπλάνησης των μπουλιαραίων και αναφέρεται με λεπτομέρεια στη συνθηματική τους γλώσσα, τα μπουλιάρικα[106]. Ο Φούρλας προβαίνει σε πιο συστηματική πραγμάτευση του θέματος της επαιτείας, το οποίο εντάσσει σε δύο επάλληλους κύκλους: τη μετανάστευση και την εργασία[107]. Η επαιτεία, εντός και εκτός Ελλάδας, ήταν για τους Νεοχωρίτες μετανάστες ένας κοινωνικά αποδεκτός τρόπος εργασίας, ισότιμος με το επάγγελμα του γυρολόγου, του φωτογράφου ή του ράφτη, που διάλεξαν άλλοι Νεοχωρίτες που μετανάστευσαν. Θίγει μάλιστα μια σειρά ζητημάτων, όπως την ενδοεπαγγελματική οργάνωση της ομάδας, τους επαίνους, αλλά και τιμωρίες από τους επικεφαλής, εσωτερική ιεραρχία, συνθήκες ομαδικής διαβίωσης και διαμονής στην ξένη χώρα υποδοχής, τεχνάσματα για να κερδίσουν χρήματα, τρόπους μοιρασιάς των κερδών.

Τέλος, μια μελέτη για τη λαογραφία του περιθωρίου θα ήταν οπωσδήποτε ελλιπής αν δεν αναφερόταν στον Ηλία Πετρόπουλο. Ο Μερακλής έχει αποδεχθεί την προσφορά του, παρουσιάζοντας το έργο του στο περιοδικό *Διαβάζω*: «*ο κ. Ηλίας Πετρόπουλος δικαιωματικά θα πάρει μια θέση στην ιστορία της Ελληνικής Λαογραφίας, που ακόμα γράφεται. Είναι αυτός που πρώτος μελέτησε την πολιτιστική συμπεριφορά του υποκόσμου και εξακολουθεί μόνος του να τη μελετάει, κάτω από τα ύποπτα και ανυποψίαστα βλέμματα ενός μέρους του λαογραφικού μας κατεστημένου*»[108]. Παραπάνω είχα σημειώσει τα επαινετικά λόγια του Λουκάτου για τα βιβλία του Πετρόπουλου: *Τα Ρεμπέτικα Τραγούδια* (1968), *Τα Καλιαρντά* (1971), *Της Φυλακής* (1975). Ο Λουκάτος, όχι μόνον επαινεί τον Πετρόπουλο για τα βιβλία του, αλλά συγχρόνως τα θεωρεί φυσική συνέχεια των παλαιότερων μελετών των συνθηματικών γλωσσών (π.χ. του Τριανταφυλλίδη) και επιπλέον προέκταση των μελετών που προτείνει ο Πολίτης για τις «ιδιαίτερες κοινωνίες», τους φαντάρους των στρατώνων, καθώς και τους αδελφοποιτούς (με τις ιδιότυπες λεβέντικες σχέσεις). Είναι δε σημαντικό ότι ο οξυδερκής Λουκάτος αποδέχεται τη λαογραφία του Πετρόπουλου και με αφορμή των τριών βιβλίων που εξέδωσε στα

106. Θ. Παπαθανασόπουλος, *Οι Μπουλιαραίοι και τα μπουλιάρικα*, Αθήναι 1969.

107. Δ. Φούρλας, «Οι Νεοχωρίτες "ταξιδιώτες" της ΒΔ Ναυπακτίας», *Λαογραφία*, 31 (1976-78), σελ. 195-218.

108. Μ.Γ. Μερακλή, «Μια νέα διάσταση στη λαογραφία: Ηλία Πετρόπουλου, Υπόκοσμος και Καραγκιόζης, Γράμματα, Αθήνα 1978, σελ. 200», ό.π., σελ. 57.

γαλλικά (*Το Περίπτερο, Τα κλουβιά των πουλιών* και *Το ελληνικό αμάξι*)[109]. Πριν από μερικά χρόνια ο Αυδίκος επιμελήθηκε σχετικό αφιέρωμα στον Πετρόπουλο, όπου περιλαμβάνονται όλες οι εισηγήσεις του διήμερου συνεδρίου που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας το 2007, με τίτλο: «Ηλίας Πετρόπουλος: Ένας ανατρεπτικός διανοούμενος».[110]

Η πόλη και ο πολιτισμός της είναι σημείο αναφοράς για τον Πετρόπουλο. Ο ίδιος είχε διατρέξει όλο τον ελληνικό χώρο, αποθησαυρίζοντας εξαίρετο φωτογραφικό υλικό, αλλά και ποικίλο άλλο (αφίσες, κουπόνια, αποκόμματα εφημερίδων). Ο Πετρόπουλος είχε αντιληφθεί ότι το «ειδυλλιακό χωριό», ως προνομιακό πεδίο της λαογραφίας, είχε οριστικά χαθεί[111]. Επανειλημμένα δηλώνει (εύκολα, είναι αλήθεια) πως δεν δέχεται τη θεωρία της συνέχειας και δίνει σημασία στο παρόν. Η διεισδυτική «ματιά» του στα πράγματα τον ωθεί στη μελέτη άγνωστων και πρωτότυπων θεμάτων: περιθωριακές ομάδες του παρελθόντος (ληστές, μάγκες, καπανταήδες, κουτσαβάκια)[112] και του παρόντος (ομοφυλόφιλοι, πόρνες, φυγόδικοι)[113], ο Καραγκιόζης[114], πολιτισμικές εκφράσεις του υποκόσμου[115], υπόδικοι κρατούμενοι και η ζωή στις φυλακές[116], ρεμπέτες και ρεμπέτικα τραγούδια[117], λαϊκοί τραγουδιστές[118], αστικοί μύθοι, έτσι όπως διαμορφώνονται για ορισμένα πρόσωπα[119], οι τσιγγάνοι[120], τα καφενεία[121], τα μπουζούκια και οι χώροι διασκέδασης[122], ναρκωτικά (πα-

---

109. Δ. Λουκάτος, «Λαογραφία του Υποκόσμου», ό.π., σελ. 8.

110. Βλ. σχετικά Ε. Αυδίκος (επιμ.), *Ηλίας Πετρόπουλος, Ένας ανατρεπτικός διανοούμενος, Εν Βόλω* 28 (2007), σελ. 1-59.

111. Σχετικά αναφέρει: «*οι νεοέλληνες δεν είχαν αντιληφθεί πως το πεδίο δράσεως είχε μετατοπιστεί από το χωριό στην πόλη, από την αγροτιά στην φτωχική γειτονιά και (το χειρότερο) στον υποκόσμο. Και ακόμη, οι νεοέλληνες δεν είδανε τις παράλληλες εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού των πόλεων. Πολύ περισσότερο, ούτε καν υποψιαστήκανε τις εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού της σήμερον –ένα σύνολο εκφράσεων που άνετα μπορώ να αποκαλέσω νεολαϊκισμό*». Ηλ. Πετρόπουλος, *Υπόκοσμος και Καραγκιόζης*, Γράμματα, Αθήνα 1978, σελ. 10.

112. Ηλ. Πετρόπουλος, *Καπανταήδες και μαχαιροβγάλτες*, Νεφέλη, Αθήνα.

113. Ηλ. Πετρόπουλος, *Καλιαρντά*, [Δίγαμμα], Αθήνα 1971· ο ίδιος, *Το Μπουρδέλο*, Γράμματα, Αθήνα 1980

114. Ηλ. Πετρόπουλος, *Υπόκοσμος και Καραγκιόζης*, ό.π.

115. Ηλ. Πετρόπουλος, *Άγνωστες παροιμίες και φραστικά κλισέ της Φάρας, ήτοι του υποκόσμου*, Νεφέλη, Αθήνα 2002.

116. Ηλ. Πετρόπουλος, *Της φυλακής*, Νεφέλη, Αθήνα 1980[2].

117. Ηλ. Πετρόπουλος, *Ρεμπέτικα Τραγούδια*, Κέδρος, 1979.

118. Ηλ. Πετρόπουλος, *Το Άγιο Χασισάκι*, Νεφέλη, Αθήνα 1991[5], σελ. 147-150.

119. Ηλ. Πετρόπουλος, ό.π., σελ. 111-120.

120. Ηλ. Πετρόπουλος, *Ρεμπετολογία*, Κέδρος, 1990[2], σελ. 7.

121. Ηλ. Πετρόπουλος, *Ο τούρκικος καφές εν Ελλάδι*, Νεφέλη, Αθήνα 1990[5].

122. Ηλ. Πετρόπουλος, *Το Άγιο Χασισάκι*, ό.π., σελ. 46-74.

λαιότερα αλλά και σημερινά)[123], μουσικά όργανα (λατέρνα, μπουζούκι)[124], οι κλέφτες και τα κλεφτρόνια[125], το περίπτερο[126], το αυτοκίνητο[127]. Κοντά στα παραπάνω θέματα, οφείλουμε, ακόμα, να σημειώσουμε τη συνεισφορά του στη μελέτη του λαϊκού λόγου, με προεκτάσεις ευρύτερες όμως: γλωσσολογικές, ονοματολογικές, λεξικογραφικές εργασίες για τις παροιμίες του «υποκόσμου»[128], τη γλώσσα της λαχαναγοράς[129], τις διαλέκτους των νέων[130], τη γλώσσα των ομοφυλόφιλων[131], λέξεις και φράσεις των περιθωριακών ομάδων, την αργκό των πόλεων[132]. Βέβαια το θέμα με το οποίο ασχολήθηκε περισσότερο από όλα τα άλλα ήταν το ρεμπέτικο και ο κόσμος του. Για τον Πετρόπουλο το ρεμπέτικο τραγούδι ήταν βιωματική εμπειρία[133]. Ο ίδιος είχε συλλάβει από νωρίς τόσο την κοινωνική διάσταση του ρεμπέτικου τραγουδιού, *«αν και κατ' αρχήν ερωτικά, τα ρεμπέτικα είναι στο βάθος μάλλον κοινωνικού περιεχομένου τραγούδια»*[133], απευθυνόμενα σ' ένα κοινό που το αποτελούσαν οι φτωχοί, οι περιθωριακοί και περιθωριοποιημένοι, η εργατιά.

Η παραπάνω ολιστική (ή και πληθωρική) οπτική του, οδηγεί στο δίλημμα: ο Ηλίας Πετρόπουλος δούλευε ακολουθώντας κάποια μέθοδο και θεωρία, ή

---

123. Ηλ. Πετρόπουλος, ό.π., σελ. 75-110.

124. Ηλ. Πετρόπουλος, ό.π., σελ. 16-45.

125. Ηλ. Πετρόπουλος, *Εγχειρίδιον του καλού κλέφτη*, Νεφέλη, Αθήνα 1979.

126. El. Petropoulos, *Le Kiosque Grec*, Paris 1976.

127. El. Petropoulos, *La Voiture Grecque*, Paris 1976.

128. Ηλ. Πετρόπουλος, *Άγνωστες παροιμίες και φραστικά κλισέ της Φάρας, ήτοι του υποκόσμου.*

129. Ηλ. Πετρόπουλος, *Ο Κουραδοκόφτης*, Νεφέλη, Αθήνα 2002, σελ. 40-47.

130. Πρόκειται για το ημιτελές έργο, λόγω του θανάτου του, *Φλοράδικα*, το οποίο και επιμελείται ο καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Ανόβερου Γιάννης Ανδρουτσόπουλος. Η διαφορά των *Φλοράδικων* από τις άλλες συνθηματικές γλώσσες που μελέτησε ο Πετρόπουλος είναι πως δεν πρόκειται για μυστική γλώσσα, γνωστή μόνο σε ορισμένα μέλη της ομάδας, αλλά για τη γλώσσα των νέων, την οποία και συχνά ακούμε στον δρόμο (φαντάρων, μηχανόβιων, «καμακιών» κ.λπ.).

131. Ηλ. Πετρόπουλος, *Καλιαρντά*, ό.π.

132. Το *Υπο-Λεξικό*, το *Λεξικό του πολιτικού λόγου*, όπως και το *Ονοματολεξικό* αναμένουν τη μεταθανάτια επιμέλεια και δημοσίευσή τους. βλ. σχετικά Μ. Κουκουλέ, «Το αρχείο και η μεθοδικότητα της δουλειάς του Ηλία Πετρόπουλου», *Εν Βόλω*, 28 (2008), σελ. 12-13.

133. *«Τα ρεμπέτικα είναι συνδεδεμένα με την προσωπική μου ζωή. Γι' αυτό και δεν τα ακούω πια. Γιατί φύγανε όλοι οι άνθρωποι που μέσω αυτών γνώρισα τα ρεμπέτικα, που ήσαν φίλοι μου, που τους αγαπούσα. Τον Τσιτσάνη τον γνώριζα από παιδάκι…»*. Ηλ. Πετρόπουλος, Απόσπασμα από τις αναμνήσεις του Πετρόπουλου στο περιοδικό *Μανδραγόρας*, 18-19 (1997), σελ.11.

134. Η. Πετρόπουλος, *Ρεμπέτικα Τραγούδια*, ό.π., σελ. 12.

απλά αποθησαύριζε ό,τι τυχόν «έπεφτε στα χέρια του»; Η δίκαιη απάντηση νομίζω ότι βρίσκεται στο μέσον όρο του διλήμματος.

Συμπερασματικά

Μέσα από την παραπάνω αναδρομή, βάσει των κοινωνικών και ιστορικών εξελίξεων αλλά και των επιστημονικών συνθηκών της κάθε περιόδου, επιχειρήθηκε να δοθεί μια συνολική εικόνα του πώς αντιμετώπισε η ακαδημαϊκή, αλλά και η εξω-πανεπιστημιακή, λαογραφία το ζήτημα των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ατόμων ή ομάδων.

Η ακαδημαϊκή λαογραφία επέδειξε ένα πρωτοποριακό για τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ενδιαφέρον και αυτό είναι αδιαμφισβήτητο, με δεδομένα τα θέματα προς μελέτη που πρότειναν ο Πολίτης, ο Κυριακίδης και ο Μέγας. Οι προτάσεις τους δεν μετουσιώθηκαν σε συστηματικές και συνολικές μελέτες, ευθύς αμέσως εξαιτίας τόσο του κλίματος συντηρητισμού της εποχής κατά την οποία έζησαν, όσο και λόγω των ευρύτερων κατευθύνσεων που κυριαρχούσαν στις φιλοσοφικές σχολές που μέχρι και τη δεκαετία του 1970 δεν ευνοούσαν την κοινωνική έρευνα μέσα στα πλαίσια διδασκαλίας και έρευνας της λαογραφίας· αντίθετα η γενικότερη κατεύθυνση που ακολούθησε η λαογραφία ήταν κειμενοκεντρική αφενός και ιστορική αφετέρου, όπως εξάλλου και των υπόλοιπων επιστημών που θεραπεύονταν στις φιλοσοφικές σχολές. Την ίδια περίοδο και οι κοινωνικές επιστήμες στην Ελλάδα που ήταν σε ένα εμβρυικό στάδιο δεν ασχολήθηκαν με την κοινωνική περιθωριοποίηση.

Μεταπολεμικά και μεταπολιτευτικά, όσον αφορά τη λαογραφία. ισχυρή ώθηση έδωσε στη μελέτη των περιθωριοποιημένων ομάδων ο Λουκάτος, μέσα στο πλαίσιο των δικών του ενδιαφερόντων και με την παρρησία που τον διέκρινε. Ο Λουκάτος γίνεται πιο τολμηρός μεταπολιτευτικά όταν δημόσια υποστηρίζει ότι η λαογραφία μπορεί και οφείλει να διερευνήσει εθνογραφικά το κοινωνικό περιθώριο. Οπωσδήποτε και στη στροφή αυτή του Λουκάτου σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι γενικότερες εξελίξεις στο χώρο των κοινωνικών επιστημών μεταπολιτευτικά, με το άνοιγμά τους και σε νέα πεδία, εντός αλλά και εκτός Ελλάδας.

Μετά τη δεκαετία του 1980 και το άνοιγμα του Μερακλή προς μια κοινωνιολογικότερη ανάλυση των λαογραφικών ζητημάτων και με την ανθρωπολογική προοπτική στις λαογραφικές σπουδές που εισήγαγε η Κυριακίδου, οι μελέτες των λαογράφων που αναφέρονται σε φαινόμενα περιθωριοποίησης ατόμων ή ομάδων του πληθυσμού αυξάνονται διαρκώς έως σήμερα μέσα σε ένα πλαίσιο ισότιμης συμμετοχής στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Οι λαογραφικές μελέτες, που προαναφέρθηκαν, στη μεγάλη τους πλειοψηφία

στηρίζονται σε επιτόπια εθνογραφική έρευνα και προσεγγίζουν τα ζητήματα διεπιστημονικά, μέσα σε ένα πλαίσιο διαλόγου με τις συγγενείς επιστήμες και οπωσδήποτε ολιστικά, εξετάζοντας όλες τις πτυχές των ερευνώμενων ζητημάτων, μέσα στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό και ιστορικό πλαίσιο της κάθε περιόδου.

Τέλος επισημαίνεται ο ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος των εξω-πανεπιστημιακών λαογράφων. Σημαντικοί εξω-πανεπιστημιακοί λαογράφοι, όπως ήταν ο Λουκόπουλος και η Μερλιέ, ή και λιγότερο γνωστοί, όπως π.χ. ο Αρχιγένης και ο Φούρλας, κινήθηκαν συχνά τόσο σε θεματικό, όσο και σε μεθοδολογικό επίπεδο, σε ένα πιο προχωρημένο στάδιο, με ποικιλία θεμάτων και ευρύτητα οπτικής, στενά συνεργαζόμενοι με επιστήμονες λαογράφους της εποχής τους. Δρώντας εκτός πανεπιστημιακών πλαισίων, μπόρεσαν να προσεγγίσουν και ζητήματα περιθωριοποίησης ομάδων του πληθυσμού με μια ευρύτητα πνεύματος που οπωσδήποτε τους κατέτασσε στην πρωτοπορία της εποχής τους.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 265

WOLFGANG MIEDER - ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ ΜΕ ΤΟΝ WOLFGANG MIEDER (1974-2000)

Προλεγόμενα

Ο Δημ. Σ. Λουκάτος είναι υπήρξε μια σπουδαία προσωπικότητα, που προσέφερε πολλά στο χώρο της Λαογραφίας. Στο εξωτερικό είναι γνωστός κυρίως για το παροιμιολογικό του έργο. Ο ίδιος υπήρξε μέλος της συντακτικής επιτροπής του *Proverbium* και στις τρεις περιόδους έκδοσής του. Συχνά, συμμετείχε σε διεθνή συνέδρια για τη Λαογραφία ή την παροιμιολογία ειδικότερα. Σε ένα από αυτά γνώρισε τον Wolfgang Mieder, καθηγητή σήμερα στο Πανεπιστήμιο του Vermont, USA, κορυφαίο παροιμιολόγο και εκδότη του *Proverbium* στην Αμερική.

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

WOLFGANG MIEDER

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 266

Από τότε, ανάμεσα στους δυο παροιμιολόγους αναπτύχθηκε μια σταθερή και ειλικρινής φιλία. Μου γράφει σχετικά ο Wolfgang Mieder σε e-mail του (24-10-2003): *«…I treasure the time when I met him [Dem. Loukatos] personally at the international proverb symposium in 1974 at Helsinki. I was just a beginning scholar at the time, and he was so very kind and supportive to me. Since I can speak French, I became his interpreter at that meeting. We became friends very quickly, and I have wonderful letters and postcards from him. He was always very supportive of "Proverbium", writing me every year that he was pleased with the new volume…».*

Η αλληλογραφία τους άρχισε το Δεκέμβριο του 1974 και διήρκησε μέχρι το 2000. Τα γράμματα του Δημ. Σ. Λουκάτου είναι περισσότερα (14), ενώ του Wolfgang Mieder (5). Στα 5 αυτά πρέπει να προσθέσουμε και άλλα δύο, τα οποία, ενώ απευθύνονται σ' εμένα, ουσιαστικά αναφέρονται στην προσωπικότητα και την παροιμιολογική προσφορά του Δημ. Σ. Λουκάτου.

Ο μικρός αριθμός επιστολών από τον Wolfgang Mieder οφείλεται στο γεγονός ότι ο απαντούσε συχνά σε επιστολές του Δημ. Σ. Λουκάτου με σύντομα σημειώματα (στα γαλλικά), των οποίων δεν κράτησε αντίγραφα, ή του έστελνε βιβλία ή άρθρα με σχετικές αφιερώσεις, χωρίς φυσικά να υπάρχουν αντίγραφά τους. Εξάλλου, ο Δημ. Σ. Λουκάτος, όταν έπαιρνε το *Proverbium* (από το 1984 κ.ε.) έγραφε αυτοβούλως τις εντυπώσεις του στον Wolfgang Mieder.

Η αλληλογραφία αυτή μεταξύ δύο διακεκριμένων παροιμιολόγων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στις πρώτες επιστολές κυριαρχεί το θέμα της έκδοσης του *Proverbium*, μετά την παραίτηση του μέχρι τότε (1975) εκδότη του, διακεκριμένου παροιμιολόγου, Matti Kuusi, και η αγωνία τους για να συνεχίσει το περιοδικό την έκδοσή του. Κοινή ευχή και των δύο είναι πως το *"Proverbium ne dois pas mourir"*, ευχή που θα πραγματοποιηθεί τελικά μετά από οκτώ χρόνια, αφού ο ίδιος ο Wolfgang Mieder θα αναλάβει το 1983 την έκδοση του περιοδικού στην Αμερική. Σε γράμμα του στον Δημ. Σ. Λουκάτο (14-4-1983 γνωστοποιεί με πανηγυρικό τρόπο τη συνέχιση της έκδοσης του περιοδικού: *«Mon cher ami parémiologique Démétrios Loukatos,«Proverbium» vive encore ! Chaque année nous irons publier «Proverbium», une seule fois avec à peu près 200 pages…».*

Ο Δημ. Σ. Λουκάτος θα εκφράσει, επίσης, την ικανοποίησή του και τη χαρά του για τη συνέχιση της έκδοσης του περιοδικού. Του προτάθηκε να είναι στα μέλη της συντακτικής επιτροπής μεταξύ κορυφαίων συναδέλφων του, όπως των Matti Kuusi, Lutz Röhrich, G.L. Permiakov, Alan Dundes κ.ά., και δέχθηκε ευχαρίστως. Μάλιστα, σε επόμενο γράμμα του(24-11-89) θα πλέξει το εγκώμιο του νέου εκδότη Wolfgang Mieder: *«La troisième période du «Proverbium» est très heureuse dans vos mains, parce qu'elle a bien valorisé, en solidité, en qualité et an autorité scientifique, ce que la première période avait ambitionné, fondé et espéré. Avec votre dévouement à l' étude du proverbe, vos connaissances de plusieurs langues, et avec l'appui que*

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 267

votre Université donne à vos efforts et à votre travail d'éditeur, vous avez arrivé aux bons points: d' assurer la publication régulière des volumes (à chaque année l), d' avoir de collaborateurs de valeur et de propager l'étude du proverbe, sur un plan international. Votre travail particulier, à part vos études importantes, de rédiger la Bibliographie Internationale des Proverbes, est fort précieux et instructif».

Αλλά και ο Wolfgang Mieder, εκφράζεται με λόγια θαυμασμού για τον Δημ. Σ. Λουκάτο, όταν του στέλνει τον τόμο 2(1985) του *Proverbium*, που είναι αφιερωμένο σ' αυτόν, συνοδευόμενο από σχετική θερμή επιστολή (23-3-1986): *« Aujourdhui je vous envoie le deuxième tome de notre "Proverbium" et vous allez voir que cet un "Festschrift" pour vous! Avec ce livre nous voulons vous dire, que nous sommes très heureux avec toutes vos publications dans la parémiologie. Vous êtes comme Archer Taylor, Matti Kuusi, G. L. Permiakov, Lutz Röhrich, Vilmos Voigt, Bartlett Jere Whting et des autres un des plus grands parémiologists du monde! Et pour vous remercier pour tout ce que vous avez fait pour la parémiologie, nous avons publier ce "Festschrift"*. Και συμπληρώνει σε άλλο σημείο της επιστολής: «*Vous êtes un grand parémiologiste et j' admire vos travaux sur les proverbes. Je suis votre étud ant reconnaissant et j' ai appris beaucoup de vos livres et essais. Merci beaucoup, mon cher ami et collègue».* Βέβαια, θα του αφιερώσουν μεταθανατίως και τον τόμο 21, με λόγια εκτίμησης και καθολικής αναγνώρισης.

Στην αλληλογραφία, εκτός των άλλων, γίνεται αναφορά σε διάφορα παροιμιολογικά δημοσιεύματα του Wolfgang Mieder και άλλων παροιμιολόγων. Ο Wolfgang Mieder, εξάλλου, τον ενημερώνει για τις παροιμιολογικές ενασχολήσεις του, τις εκδόσεις του και δίνει διάφορες παροιμιολογικές ειδήσεις, συμμετοχή σε συνέδρια κ.λπ. Ο Δημ. Σ. Λουκάτος συχνά τον επαινεί για τα παροιμιολογικά του δημοσιεύματα και του ζητάει μερικά από αυτά. Αναφέρεται επίσης στην αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα αλλά και στο πρόβλημα της Κύπρου: *«Depuis Juillet, la situation politique en Grèce a totalement changé et j'espère qu' elle marche toujours vers le mieux. Il y a seulement le problème de Chypre qui règle et influence nos soucis (2-12-74».* Σε επόμενο γράμμα του εκφράζει τη χαρά του για το γεγονός αυτό: «… *En effet nous respirons un air politique normal, après 7 ½ d'années de demeure dans un sous- sol sans horizons. Nous avons un beau printemps (politique et naturel) en Grèce (18-5-75)...* Κάποτε δικαιολογείται που δεν στέλνει συνεργασίες στο *Proverbium*, επικαλούμενος φόρτο εργασίας, και αναφέρεται στις αυξημένες δικές του δραστηριότητες με το περιοδικό «Λαογραφία» και την προεδρία της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, αλλά τον ίδιο λόγο (του φόρτου εργασίας) επικαλείται και ο Wolfgang Mieder, για να δικαιολογήσει την καθυστέρησή του στην αλληλογραφία. Αναφέρεται, επίσης, επανειλημμένως στην έκδοση των παροιμιολογικών εργασιών του από μένα.

Από τις επιστολές διαπιστώνει κανείς και τη βαθιά σχέση φιλίας των δύο αν-

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 268

δρών, και ειδικότερα από τις προσφωνήσεις των επιστολών. Ο Δημ. Σ. Λουκάτος προσφωνεί τον Wolfgang Mieder:*Cher ami et collègue Monsieur Mieder - Mon cher collègue et ami Wolfgang Mieder- Cher Collègue et Ami Monsieur Mieder-Mon cher Ami et Collègue (très apprécie) Wolfgang Mieder.* Αλλά και ο Wolfgang Mieder προσφωνεί τον Δημ. Σ. Λουκάτο εξίσου θερμά: *Mon cher collègue et ami parémiologique Loukatos - Mon cher ami et collègue Monsieur Loukatos-Mon cher ami parémiologique Démétrios Loukatos.* Αλλά και στην κατακλείδα των επιστολών υπάρχει το ίδιο θερμό κλίμα, που επεκτείνεται και στα μέλη των οικογενειών εκατέρωθεν.

Οι επιστολές αυτές φωτίζουν μια άλλη λαογραφική πλευρά του Δημ. Σ. Λουκάτου, καθώς τον βλέπουμε να επικοινωνεί με διακεκριμένους συναδέλφους του και να ανταλλάσει απόψεις για ενδιαφέροντα παροιμιολογικά θέματα. Παρουσιάζουν όμως ενδιαφέρον και για την ιστορία της διεθνούς παροιμιολογίας, καθώς περιέχουν υλικό, από πρώτο χέρι, για σημαντικές στιγμές της, που έχουν κυρίως να κάνουν με την έκδοση του περιοδικού Proverbium αλλά και την εκδοτική κίνηση στο χώρο της παροιμιολογίας.

Ο Wolfgang Mieder, γνωρίζοντας τη σχέση μου με τον Δάσκαλό μου Δημ. Σ. Λουκάτο, του οποίου είχα εκδώσει και την παροιμιολογική και παροιμιογραφική εργογραφία, μου έδωσε ιδιοχείρως τις επιστολές ως «πνευματικό δώρο», κατά το ταξίδι που πραγματοποίησε ο ίδιος στην Αθήνα, στις 20 Ιουνίου 2009, για να λάβει μέρος στο 15ο Συνέδριο της International Society for Folk Narrative Research, που οργάνωσε η εταιρεία αυτή και το Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Τον Wolfgang Mieder τον είχα γνωρίσει μέσω του Δημ. Σ. Λουκάτου το 1984 και είμαι από τότε συνδρομητής και συνεργάτης στο Proverbium. Μου γράφει σχετικά ο Wolfgang Mieder σε e-mail της 23 -3- 2009: *« …I have looked through my forty years of international correspondence, and I have taken out all the letters between Demetrios Loukatos and me during those years. I will bring them with me to you as a present. Perhaps you and I could publish them together in Greece. We can talk about that when we meet. But above all I want you to have these letters. Speaking of Demetrios, I know he would be very proud of the excellent work that you are doing in paremiology…"*

Οι επιστολές του Δημ. Σ. Λουκάτου προς τον Wolfgang Mieder είναι όλες χειρόγραφες, ενώ οι δικές του είναι δακτυλογραφημένες, εκτός από μία. ΄Ολες οι επιστολές μεταγράφτηκαν στον υπολογιστή, με ελάχιστες ορθογραφικές –φραστικές, κυρίως, διορθώσεις, και τοποθετήθηκαν χρονολογικά. Άνω αριστερά, σε κάθε επιστολή, σημειώνεται το αρχικό γράμμα του αποστολέα και ο αύξων αριθμός της επιστολής, π.χ. L(oukatos) 4 ή M(ieder) 5, αντίστοιχα. Για καλύτερη ενημέρωση του αναγνώστη, δόθηκαν διευκρινίσεις σε υποσημειώσεις για πρόσωπα και πράγματα που κρίθηκαν αναγκαίες. Στο τέλος της αλληλογραφίας παρουσιάζω σε φωτοτυπία την πρώτη σελίδα των πρώτων επιστολών τους.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 269

Ήταν για μένα ιδιαίτερη τιμή να λάβω από τον κορυφαίο παροιμιολόγο, καθηγητή Wolfgang Mieder, το «πνευματικό» αυτό δώρο και θα ήθελα να του εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες. Θέλω, επίσης, να τον ευχαριστήσω που δέχτηκε να υπογράψει μαζί μου τη δημοσίευση της αλληλογραφίας του με τον αείμνηστο δάσκαλό μου Δημ. Σ. Λουκάτο.

ΑΡΙΣΤ. Ν. ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 270

LA CORRESPODENCE DE DEM. S. LOUKATOS AVEC WOLFGANG MIEDER (1974-2000)

(L 1) *Athènes, le 2.12.74*

Cher collègue et ami, W. Mieder,

Je vous remercie[1] tout de suite de l'envoi amical de quelques-uns de vos travaux, que j' ai avec beaucoup de plaisir. Ce sont: - *Das Sprichwort in Werke Jeremias Gotthelfs - Günter Grass* {connû en Grèce } *und das Sprichwort*[2]*- Verwendungsmöglichkeiten… des Sprichwortes in der Wochenzeitung*[3]*.-Das Sprichwart als Ausdruck kollektiven Sprechens in A. Döblins «B. A*[4]*»* - Deux Comtes - rendus à M. Kuusi: *«Ovambo Proverbs*[5]*»* et *«Towards an International Type –System of Proverbs*[6]*» - Deutsche Volkskunde und amerikanische Germanistik*[7]*-The Proverb and Angloamerican Literature*[8]*.*

Maintenant que je vous ai connu personnellement et j'ai suivi vos discussions à Helsinki[9] et vos intérêts spéciaux, je peux vous comprendre même en allemagne. Mais j'ai toujours à mon aide, le collègue Phanis Kakridis (son nom est dans Prover-

---

1. Ευχαριστώ πολύ τη συνάδελφο κυρία Δήμητρα Παπαγγελή, δρα Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Παρισίων, διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, (Π.Δ.407), για τον ορθογραφικό έλεγχο των κειμένων.

2. W. Mieder, *Das Sprichwort im Werke Jeremias Gotthelfs: Eine volkskundlich-literarische Untersuchung*. Peter Lang, Bern 1972 (published dissertation).

3. W. Mieder, "Verwendungsmöglichkeiten und Funktionswerte des Sprichwortes in der Wochenzeitung (Untersuchung der ZEIT für das Jahr 1971)," *Muttersprache*, 83 (1973), 89-119.

4. W. Mieder, "Das Sprichwort als Ausdruck kollektiven Sprechens in Alfred Döblins `Berlin Alexanderplatz'," *Muttersprache*, 83 (1973), 405-415.

5. W. Mieder, "Ovambo Proverbs with African Parallels", ed. by Matti Kuusi, Helsinki 1970, *Fabula*, 14 (1973), 166-168.

6. W. Mieder, "Matti Kuusi, Towards an International Type-System of Proverbs" Helsinki 1972, *Fabula*, 14 (1973), 164-166.

7. W. Mieder, "Deutsche Volkskunde und amerikanische Germanistik," *Unterrichtspraxis*, 6 (1973), 34-40.

8. W. Mieder, "The Proverb and Anglo-American Literature. Review Article," *Southern Folklore Quarterly*, 38 (1974), 49-62.

9. Πρόκειται για το *Συμπόσιο Παροιμιολογίας* στο Ελσίνκι της Φιλανδίας, 19-21 Ιουνίου 1974. Βλ. το χρονικό του Συμποσίου από τον Δημ. Σ. Λουκάτο στη *Λαογραφία*, 29(1974),369-371 (= Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας (Εισαγωγή-Επιμέλεια), *Η παροιμιολογική και παροιμιογραφική εργογραφία του Δημ. Σ. Λουκάτου*, Πορεία, Αθήνα 1994, σελ. 543-545).

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 271

bium), professeur de l'ancien grec à Ioannina, qui a fait ses études complémentaires en Allemagne et il s'est marié à Bonne. (Il vient de faire une belle édition des Oiseaux d' Aristophane-en grec- avec des commentaires détaillés et beaucoup de références aux proverbes anciens et modernes[10].

Il a donc lu avec moi -et pour moi- vos publications en allemand et il s'est lui aussi intéresse à vos sujets et à leur traitement.

Quant à votre étude en anglais *«The Proverb and Anglo-American Literature»,* je l'ai lu tout de suite et je l'ai trouvée importante pour ses constatations et remarques et pour sa très riche bibliographie. (Je trouve aussi que votre livre *«Das Spr. im Werke J. Gotthelfs*[11]» est copieux et méthodique).

Merci pour les dédicaces bénévoles écrites sur tous les exemplaires et signées «cordialement». Je sens, moi aussi les mêmes estimes pour vous et je suis très heureux de vous avoir connu de près (et de cœur) à Helsinki. Nous cherchons toujours le bon caractère chez tout les collègues, avant d' avancer avec lui à des collaborations scientifiques.

C' est le cas aussi du Prof. Matti Kuusi[12] que nous aimons tous, et c'est pourquoi j'ai profité de l'occasion de vous photographier avec lui à Helsinki. (Le troisième bon ami, moi, se trouve derrière l'appareil). Gardez alors cette photo en souvenir (j' ai envoyé déjà à Matti Kuusi la sienne).

Je n'ai pas d'autre nouvelles de Finlande, à part le «News-Letter» de Turkn (no 3/1974), ou Anna - Leena Kuusi a publié un bref, mais bon, compte-rendu de notre Symposium.

J'ai écrit à M. Kuusi, tout de suite après mon arrivée en Grèce (pour le remercier aussi) et à d' autres personnes. Mais je n'ai pas eu de réponses. J' espère qu'on verra tout dans Proverbium 24. (Je comprends les soucis et les difficultés pour rédiger chaque fois un numéro du Bulletin).

J'ai exposé mes pensées à M. Kuusi sur les collaborateurs et sur l'avenir du Proverbium et j'ai parlé de vous avec toute mon estime.

Dans la Revue grecque de «Laografia» le prof. Mègas donne des descriptions pour le Congres d'Helsinki, et moi - même pour Symposium.

Depuis Juillet, la situation politique en Grèce a totalement changé et j'espère qu'

---

10. Το βιβλίο στο οποίο αναφέρεται ο Δημ. Σ. Λουκάτος έχει ως εξής**:** Φάνης Κακριδής**,** *Αριστοφάνους Όρνιθες*, Δωδώνη, Γιάννινα 1982, σελ. 301.

11. W. Mieder, *Das Sprichwort im Werke Jeremias Gotthelfs*, ό.π.

12. Διακεκριμένος λαογράφος και παροιμιολόγος από τη Φιλανδία, (1914-1998), φίλος του Δημ. Σ. Λουκάτου και του W. Mieder, εκδότης του φιλανδικού περιοδικού *Proverbium και μέλος της συντακτικής επιτροπής του Proverbium,* που εκδόθηκε στη συνέχεια στις ΗΠΑ. Βλ. σχετικά: W. Mieder, "Matti Kuusi, (1914 -1998). In Memory of The Last Giant of International Paremiology", *Proverbium,* 15(1998),1-11.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 272

elle marche toujours vers le mieux[13]. Il y a seulement le problème de Chypre qui règle et influence nos soucis.

Les Fêtes de Noël et du jour de An approchent, et je vous souhaite avec votre Famille**,** la Santé, le Bonheur et le Progrès. Je vous inclue une carte religieuse de Noël, inspiration et peinture du XVII siècle.

Vous irez peut-être en Allemagne pour Noël. Je vous Souhaite le bon Foyer et toute chaleur d' affection.

Il fait beau en Grèce on dirait «un été d' Automne». Mais d' habitude nous aurons l'hiver de Janvier Mars.

Je crois que chez vous, soit en Amérique soit en Allemagne, la neige a commencé à vous faire apprécier la valeur du foyer.

Très cordialement:
Démétrios (Loukatos)

⋆

Athènes, le 18 Mai 1975

(L 2)
Cher ami et collègue Monsieur Mieder,

Il y a …un an, depuis le 12-12-74, que j'ai reçue votre bonne lettre[14] de Burlington.

J'ai été très heureux d' avoir reçu vos nouvelles de l'autre coté de l'Atlantique, et de constater la durée des sentiments «européens» qui nous avaient unis à Helsinki.

Je crois que je vous ai remercié pour l'envoi des quelques tirages à part de vos travaux, que j'ai lus avec beaucoup d'intérêt et je les ai montrés à des collègues paremiologiques.

Je comprends bien ce que vous m'écrivez, dans votre lettre, que la situation politique bien changée en Grèce vous a satisfaite[15]. En effet nous respirons un air politique normal, après 7 ½ d'années de demeure dans un sous- sol sans horizons.

Nous avons un beau printemps (politique et naturel) en Grèce, et on se baigne déjà dans la mer.

J'espère que l'été arrive aussi petit- à -petit en Amérique. Je ne sais pas quand -

---

13. Ο Δημ. Σ. Λουκάτος αναφέρεται με ικανοποίηση στη κατάρρευση της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αλλά τον απασχολεί η εισβολή στην Κύπρο.

14. Δυστυχώς, το γράμμα αυτό δεν βρέθηκε στην αλληλογραφία τους.

15. Ο Mieder εκφράζει την ικανοποίησή του για την πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα και ο Λουκάτος υπερθεματίζει, επισημαίνοντας ότι *«αναπνέομε αέρα κανονικής πολιτική ζωή μετά από 7 ½ χρόνια …».*

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 273

est- ce que vous terminez les cours à l'université et ce que vous allez faire en été. Chez nous, tout finit le 20 Juin et tout recommence au 1 Sept. (Ma femme enseigne également le français dans une école d' Athènes et je pense aussi à Madame Mieder qui enseigne l'allemand près de vous).

Moi, je n'enseigne plus, parce que même si je voulais maintenant reprendre l'enseignement, mon âge a dépassé les 65 ans. Je travaille alors dans mon bureau privé, tout en mélangeant les affaires scientifiques avec celles du ménage (étant donné que nos femmes nous demandent toute interversion, même si nous rédigeons un article de haute importance et d'urgence).

J'ai collaboré à 2 volumes d' histoire médiévale, ou j' ai présenté la vie populaire d'après les sources existantes[16].

J'ai participé (presque en chef de mon secteur) à un Symposium au nord de la Grèce, et je prépare maintenant une participation (pour l'automne) à un Congrès Balkanique à Belgrade).

Quant à notre Proverbium[17] j' attends des nouvelles. Après la correspondance que j'ai eue avec notre Ami, professeur Matti Kuusi, je vois qu' Helsinki ne sera plus son siège. Comme vous savez, le no 24 a annoncé d'abord la nouvelle composition du Comité de Rédaction, ou Dundes et Voigt ont été ajoutés (j'aimerais y voir aussi votre nom, mais j'espère que cela viendra dans l'avenir), puis, la «démission» de Matti Kuusi de l'edition du Proverbium, j'attends des nouvelles, il paraît que quelque pays «oriental» acceptera la suite…

Votre nom est bien et souvent mentionné dans Proverbium 24.

Publication des articles de A. Taylor[18] (Je vous signale que, si vous voulez, j' ai une bonne quantité de lettres personnelles par Taylor).

Bibliographie internationale[19] - Bravo ! Cela sera un gros travail. Comme ensuite, «je dois» moi- aussi faire un travail sur l'histoire des études paremiologiques nous aiderons peut-être l'un l'autre.

---

16. Πρόκειται για τις εργασίες του: Δημ. Σ. Λουκάτος, «Λαϊκός βίος και πολιτισμός. Άμεσες λαογραφικές επιπτώσεις από την τουρκική κατάκτηση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974,σελ.438-458 και «Λαϊκός βίος, 1669-1821», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σελ.273-284.

17. Για τη σχέση του Δημ. Σ. Λουκάτου με το *Proverbium*, βλ.: Αριστ. Ν. Δουλαβέρας, «Ο παροιμιολόγος Δημ. Σ. Λουκάτος και το διεθνές περιοδικό *Proverbium*», *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας «Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος και η Ελληνική Λαογραφία»*, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 23 Απριλίου 2004, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. 27, Αθήνα 2008, σελ. 78-87.

18. W. Mieder, *Selected Writings on Proverbs by Archer Taylor*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1975.

19. Βλ. σχετικά: *Proverbium Finnoise*, 24(1974),929, no 7.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 274

Votre bonne spécialisation *"The Proverb in Literature*[20]*"*.

J'ai vu le compte - rendu de S. Neumann sur votre *«Das Sprichwort im Werke J.G*[21]*»*, mais je ne lis pas l'allemand, pour comprendre si vous êtes content. De même, pour ce que vous écrivez pour Herzenstiel[22].

Je ne sais pas si le projet de Voigt pour une réunion à Budapest (Sept. 1975) se réalise.

Très amicalement (cordialement) et avec toutes mes salutations à votre famille:
Démétrios (Loukatos)

☆

Burlington , le 14 août 1975

(M 1)

Mon cher ami et collègue Monsieur Loukatos,

Je vous remercie beaucoup pour votre lettre et bien sûr pour les pages hors le journal sur les études parémiologique. J'étais très surpris de voir l'essai de Monsieur Aurl Lune dans un journal grec. Et mon nom aussi en grec ! Ma femme et moi nous vous remercions pour avoir envoie cette page. Il' était très gentil de votre part.

Comme d' habitude je dois m'excuser de ne pas vous avoir écrit plut tôt mais aussi comme l'habitude j' ai beaucoup de travail. Non seulement travail parémiologique mais aussi travail chez moi. Il faut que ma femme et moi peignent notre maison. Vous savez que beaucoup de maisons en Amérique sont fabriques avec du bois, et de temps en temps on doit les peindre. C'était un travail assez difficulté et long mais maintenant c' est fini.

Aussi j'ai travaillé à ma bibliographie des investigations irréguliers des proverbes et locuteurs dans les journaux scientifiques. J' ai deux étudiants qui m' ont aidé cet été pendant trois mois. Maintenant nous avons presque terminé cette étude d' à peu près 10.000 articles ! Les articles viennent des journaux allemands, anglais, français hollandais et classiques. Je vais classifier ses études par le mot le plus signifiant des proverbes. Nous on peut trouver sous le mot «castle» touts les articles qu' on a écrit sur les proverbes châtenneze en campagne dans la langue français, hollandais etc. Mais il

---

20. W. Mieder, "The Proverb and Anglo-American Literature. Review Article," *Southern Folklore Quarterly*, 38 (1974), 49-62.

21. S. Neumann, "W. Mieder: Das Sprichwort im Werke Jeremias Gotthelfs", *Proverbium Finnoise*, 24(1974), 956-957.

22. Πρόκειται για τη βιβλιοκρισία του W. Mieder, "Werner Herzenstiel, Erziehungserfahrung im deutschen Sprichwort", Saarbrücken 1973, *Proverbium*, 24 (1974), 957.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 275

me reste beaucoup de travail. Imaginez seulement le travail d' écrire le manuscrit final. Mais J' espère que je vais réussir.

Je ne sais rien sur l'avenir de notre Proverbium. Notre ami Kuusi[23] m' a écrit qu'il ne le suit pas aussi . Nous espérons que quelqu' un va continuer cet journal international. Proverbium ne doit pas mourir !

Matti Kuusi m'a écrit aussi que Prof. Honko editeur de FFC lui avait dit que mon livre avec les quinze articles les plus signifiants de Archer Taylor va apparaître cette année peut - être cet hiver.

Aujourd'hui je vous envoie un article assez court sur notre représentation parèmiologique. Mais j' ai aussi un cadeau pour vous, mon nouveau livre qui vient d'apparaître:

… Das Sprichwort in unserer Zeit[24]

Le pressente dans votre temps. Le livre a neuf chapitres:

Proverbe et la langue économique

Proverbe et la langue politique

Le proverbe dans les pages comiques des magazines

Proverbe et le réclame

Proverbe comme titre dans les journaux

Le proverbe comme formule d' allusion

Le proverbe et la variabilité

Les variations modernes des proverbes

Mettre en question des proverbes traditionnels.

Ce sont à peu près les titres des chapitres. Alors ce livre montre la vie des proverbe d'aujourd'hui. J' espère que vous penserez positivement de mon livre. Je le vous enverrai aujourd'hui séparément par avion.

Mais il' est tard et je dois terminer ma lettre. Ma femme et moi envoyons nos salutations à vous et votre famille.

Votre ami
Wolfgang Mieder.

PS. Excusez mes fautes grammaticales s' il vous plaît.

---

23. Ο γνωστός παροιμιολόγος Matti Kuusi ήταν εκδότης του *Proverbium*, τ. 1-25, στο Ελσίνκι. Όμως είχε εκφράσει την απόφασή του να παραιτηθεί και ο W. Mieder γράφει στον Λουκάτο πως εύχεται να βρεθεί κάποιος άλλος να συνεχίσει την έκδοση του περιοδικού. «*Proverbium ne dois pas mourir !*» , «το *Proverbium* δεν πρέπει να πεθάνει!», γράφει στον Δημ. Σ. Λουκάτο. Ο νέος εκδότης θα βρεθεί μετά από 8 χρόνια(1984) και θα είναι ο ίδιος ο W. Mieder, ο οποίος και θα αναλάβει την έκδοση του περιοδικού στην Αμερική.

24. Πρόκειται για το βιβλίο: W. Mieder, *Das Sprichwort in unserer Zeit*, Verlag Huber Frauenfeld, Switzerland 1975.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 276

✯

Athènes (Phalère), le 1-9-75

(L 3)

Mon cher collègue et ami Wolfgang Mieder,

Nous entrons au mois de Septembre aujourd'hui, et nous avons l' habitude en Grèce (comme, je crois partout) de souhaiter à nos amis «le bon mois». Alors je te souhaite ainsi qu' à Madame Mieder et à toute la famille: «ΚΑΛΟ ΜΗΝΑ».

J'ai bien reçu ta lettre du 14 Août(avec la petite photo de votre maison pittoresque et bien peinte - félicitations!)

J' ai reçu aussi ton récent livre «*Das Sprichwort in unserer Zeit*[25]», très belle édition (avec sa couverture représentative) et très intéressant par son sujet de plusieurs faces. L' édition devient encore plus aimée avec la belle photo de l'auteur (et sa petite biographie) à la page dos de la couverture. Merci pour ta dédicace cordiale.

Je lirai les chapitres de ton livre plus à l'aise, grâce à l'aide de mon ami collègue Phanis Kakridis (voir Proverbium pp.642, 685-686) qui a fait ses études en Allemagne - ou il s'était marié et qui enseigne[26] le grec classique tout en l'approchant aux données du folklore ancien et moderne.

Mais en lisant les titres de chaque chapitre (que tu as eu la gentillesse de traduire en français, dans ta lettre) j'ai bien compris ton esprit et le contenu du livre.

Tu as bien fait de concentrer dans un livre manuel toutes ces observations de la vie parémiologique actuelle, qui peuvent être constatées aujourd'hui dans tout le monde et que nous discutons souvent ou nous touchons dans des articles d'occasion. Mais toi, tu as bien concentré le tout, et tu commentes les choses d'un oeil' concentrant et traversant les phénomènes en même temps.(Dans mon livre «*Folklorica Contemporanea*[27]» de 1963, parmi d'autres chapitres y figurent: Le *proverbe dans la réclame*(p.33-37). *Chansons d' aujourd'hui et proverbes* (p.38-43)-Mais tout est en grec).

Les derniers mouvements politiques en Grèce (de la dictature à la démocratie) ont beaucoup favorisé l'emploi de proverbes «à propos» et j' avais l'intention d'écrire sur cela un article[28], si «Proverbium» continuait à paraître. Je l'espère tout de même.

---

25. Βλ. σημ. 22.

26. Βλ. επιστολή του Φάνη Κακριδή στο *Proverbium Finnoise*, 17(1971), 642, με τίτλο: Ne un öffnungen.

27. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Σύγχρονα Λαογραφικά (Folklorica Contemporanea),* Αθήνα 1963.

28. Βλ. τη μελέτη του: Dem. S. Loukatos, "Proverbes et commentaries politiques: Le Public devant les Télè-communications actuelles", *Proverbium* (USA), 1(1984),119-126.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 277

Matti Kuusi vient de m'écrire (dans un aérogramme du 13.8) qu'il ne trouve pas facilement un éditeur - successeur du «Proverbium». Il n'a pas eu des réponses favorables par personne. Alors, comme je vois le danger d'un long silence ou d'une mort de «Proverbium» et comme je suis d'accord avec toi (et tous) que ce bon bulletin «ne doit pas mourir», j' ai proposé à M. Kuusi, de demandes (de la part de tous) soit «F.F.Communications» soit «Finnish Folkloristics» (plutôt) ou bien NIF Newsletter», si ils peuvent ou veulent publier les nôtres «Proverbium» en annexe de leurs publications chaque fois qu'ils apparaissent.

C'est ainsi que le Bulletin restera en Finlande(son pays natal) et que Kuusi et Leino le surveilleront, avec l'aide de tous.

Je n'irai pas à Budapest, parc que, selon la note de Vilmos Voigt[29] (dans Proverbium 24, p.255) le petit «meeting» sur les Proverbes aura lieu dans très peu de temps, et ses discussions doivent être relatives aux sujets Finno- hongrois.

Matti Kuusi y ira. Il y aura une communication de Vilmos Voigt en russe une réponse de Arvo Krikmann et d'autres discussions par M.Kuusi et d'autres –qui y participeront.

J' ai écrit à Matti Kuusi et à V.Voigt de m'excuser pour l'absence, et j'ai demandé, s' il est possible de m'envoyer quelques copies des discussions. Je suis très content, que les coupures du Journal grec, que je t'ai envoyées, t'ont plu. (Mais tu me parles seulement de l'article de Earl Lane, et je ne sais pas alors si tu as reçu aussi mon article supplémentaire).

J'avais écrit ton nom en anglais W. Mieder (pour que mes compatriotes te connaissent bien) mais les imprimeurs l'ont changé en Grec «Μήντερ»).

J'ai choisi l'occasion du meeting politique à Helsinki et surtout pour corriger les quelques faux détails de Lane.

Ton travail d'équipe, que tu fais «L'investigation des proverbes... dans les journaux scientifiques», me paraît très important.(Je l'ai annoncé à M. Kuusi) (ensemble admirable, de 10.000 articles de sources polyglottes !). Et la méthode (Castle , château etc.) très bonne !

Je suis également content que je verrai, dans FFC, ton travail de concentrations des articles, les plus représentatifs (significatifs) d' Archer Taylor.

J' ai lu ton article sur notre Symposium parémiologique d'Helsinki (inclus dans ta lettre ; merci). J'ai été très content de voir que mes points de vue, sur l'utilité de la classification alphabétique des proverbes ont été appréciés[30].(J'ai parle aussi de ta

29. Vilmos Voight, Καθηγητής Πανεπιστημίου στη Βουδαπέστη, παροιμιολόγος και εκδότης του *Proverbium Paratum*, τ. 1-4(1980-1989).

30. Βλ. σχετικά: Dem. S. Loukatos, "L'utilité des classements alphabétiques aux études comparatives et stuctureles des proverbs", *Proverbium Finnoise*, Helsinki, 23(1974),884-887.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 278

communication dans *«Laografia»* d' Athènes (vol. 29,1974, p.370) ou j'ai publié un compte-rendu de notre Symposium).

Je vois que vous avez encore avec votre femme-10 jours de vacances. Profitez-en.

Moi, avec ma famille (femme Zoé et fils Sotirios qui passe son diplôme d' université en Physique) j' ai déjà passé mes vacances dans mon île natale.

Maintenant je commence les conférences et les obligations d'écrire. Il en y aura aussi, eu Novembre un Congres à Belgrade.

Je reviens à mes félicitations pour ton livre *«Das Sprichwort»* et j'attends une réponse.

Cordialement
D.Loukatos

(Tu écris très bien le Français ; la seule chose que je te demanderai, c'est de écrire lentement).

⋆

Burlington, le 14 avril, 1983

(M 2)

Mon cher ami parémiologique Démétrios Loukatos,

«Proverbium» vive encore ! Chaque année nous irons publier «Proverbium», une seule fois avec à peu près 200 pages[31].

Naturellement il faut que vous nous aidiez, et c'est pourquoi j'ai deux questions pour vous:

Il est très important que les parémiologistes internationaux comme vous, Matti Kuusi, Lutz Röhrich, G.L. Permiakov, Alan Dundes etc. soient membres du comité de rédaction de «Proverbium». Ce n'est pas de travail pour vous, mais c'est très important pour la qualité de cette publication annuelle.

Voudriez-vous écrire un essai pour la premier «Proverbium». Vous pouvez l'écrire en français, naturellement. Les auteurs peuvent écrire en anglais, allemand, français, espagnol ou russe. Votre manuscrit ne devrait pas dépasser 20 pages. Envoyez-moi votre manuscrit pour l'octobre de cette année s'il vous plait. Au temps du

31. Τελικά, το *Proverbium* θα εκδοθεί το 1884 στο Burlington, University of Vermont, από τον W.Mieder με 350 σελίδες . Στους Editorial Concultants συμπεριλαμβάνονται: Shirley L. Arora, Alan Dundes, Iver Kjaer, Arvo Krikman, Matti Kuusi, Démétrios Loukatos, G.J. Permyakov, Lutz Röhrich & Vilmos Voigt.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 279

congrès à Bergen (juin 1984) nous voulons présenter aux parémiologistes internationales la première «Proverbium».

J' espère que vous pouvez nous aider, cher ami Loukatos. Ecrivez-moi tout de suite si vous acceptez d' être membre de comité de rédaction de «Proverbium».

Amicalement
Prof. Wolfgang Mieder

⋆

Athènes, le 28.4.83

(L 4)
Cher Collègue, Professeur Mieder,

C'est avec beaucoup de plaisir que j'ai vu, en même temps, sur l'enveloppe de votre lettre du 14 avril, en grandes lettres le mot Proverbium et en minuscules (par médiocrité) votre nom (bien aimé).

J' ai, tout de suite, compris que notre rêve paremiologique, de faire continuer et revivre «Proverbium» va se réaliser. Félicitations pour l'initiative et pour l'appui que les grands noms des: M. Kuusi, L. Röhrich, G. Permiakov, A. Dundes vous ont promis. Je le ferai, moi aussi, avec beaucoup de plaisir et de confiance.

Vous pouvez, bien sur, me considérer collaborateur- membre du Comité de Rédaction de «Proverbium» et cela me fait honneur et plaisir. Dans le domaine du folklore grec et de la langue grecque j' ai, en effet, beaucoup travaille sur le proverbe (j' ai été un parémioloque) et j' espère, qu'avec mon expérience, je peux contribuer aussi à la recherche internationale.

Mais, je veudrais vous demander aussi: qu'est ce qui s'est passé avec «Proverbium Paratum», que le prof. Vilmos Voigt avait déjà annoncé à Edinburg, en 1978 ? Il m'avait demande une collaboration et je lui ai envoyé un article (de 3 pages) sur les proverbes «inachevés[32]» (ni prononcés) dans la parole, que prof. Matti Kuusi a trouvé important.

Puisque vous me demandez maintenant une collaboration pour «Proverbium», je pourrais demander à M.Kuusi (ou à V.Voigt) mon manuscrit (pour le compléter aujourd'hui) si «Proverbium Paratun» ne paraîtra pas.(J' écrirai, moi- même, à M.Kuusi).

Alors, comme j'ai gardé une copie de mon manuscrit, je peux le compléter (on y

32. Βλ. το άρθρο: Dem. S. Loukatos, "Proverbes inachevés", *Proverbium Paratum,* (Βουδαπέστη), 2(1982).

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 280

va ajouter un deuxième chapitre d' observations paremiologiques) et vous pouvez mettre mon nom avec vos autres noms au Comité et je vous prie de recevoir et de transmettre aussi aux autres Membres (Kuusi, Röhrich[33], Permyakov[34], Dundes[35] etc.) mes remerciements pour la proposition.

Vous aurez de toute façon une collaboration, avant le mois d' octobre.

J' ai déjà lu, et j' ai apprécié, le volume *«The Wisdom of Many[36]»*, composé par vous et prof. Dundes, avec son introduction et sa bibliographie précieuses.

Je demanderai aussi votre *«International Proverb Scholarship[37]»*, à moins j' attendre mon prochain voyage au Canada (XI Congres Anthropologique) pour l' acheter directement, avec d' autres livres.

J' ai déclaré ma participation au Congres de Bergen (ISFNR)[38] et c' est, de toute façon, là où on se reverra, et on renouvellera notre très amical contact et nos conversations cordiaux.

Santé à vous et Votre Famille:
D. Loukatos

⁂

Athènes, le 30.X.83

(L 5)
Cher Collègue et Ami Monsieur Mieder,

Je crois, que je suis dans le temps, en vous envoyant aujourd'hui le manuscrit de ma courte collaboration au Proverbium. Je suis très content pour votre initiative, surtout que Matti Kuusi est au courant et d' accord. Il m' a communiqué sa lettre du 6.5.83, qu'il vous avait envoyée, et j'ai compris que c'est une autre chose le *«Prover-*

---

33. Γερμανός λαογράφος και παροιμιολόγος από το Tübingen. Βλ. W. Mieder, "Lutz Röhrich (9 October 1922-29 December 2006)", *Proverbium* 24(2007),393-402.

34. Grigorij Libovici Permyakov (1919-1983): Διακεκριμένος Ρώσος λαογράφος και παροιμιολόγος. Βλ. σχετικά: Dumitru Stanciu, "G.L.Permyakov(1919-1983)", *Proverbium,* 1(1984), 161-165.

35. Alan Dundes: Σπουδαίος Αμερικανός Λαογράφος στα πανεπιστήμια California και Berkeley. Βλ. σχετικά: W. Mieder, "Alan Dundes (8 Septeber 1934 - 30 March 2005)", *Proverbium,* 23 (2006), 423-428.- Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, "Alan Dundes (1934-2005)", *Λαογραφία,* 419(2007-2009), 835-841.

36. W. Mieder-Alan Dundes (eds), *The Wisdom of many. Essays on the Proverb*, The University of Wisconcin Press, Wisconcin 1981.

37. W. Mieder, *International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography*, Garland Publishing, New York 1982.

38. ISFNR: International Society for Folk Narrative Research.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 281

bium Paratum» de Vilmos Voigt. (Je lui ai envoyé, il y a plus que deux ans, une collaboration, sur un autre sujet, et je ne sais pas s'il a été publié).

J'espère, que mon article[39] ci-inclus, vous plaira. Excusez- moi, si la façon de dactylographie n'est pas parfaite. Je vous prie de surveiller son impression (pour le français) ou, si nous avons le temps, afin de corriger les erreurs. Je n'ai pas compris, si vous allez photocopier les pages dactylographieés, comme dans «Proverbium» de la première période.

J'ai lu, avec beaucoup d'intérêt et plaisir votre collaboration -étude, dans «International Folklore Review «de V. Newall»: *«Survival Forms of Little Red Riding Hood in Modern Society[40]».* Un travail admirable, pour le sujet, l'observation, les documentations, le traitement et la bibliographie. Félicitations et remerciements pour cette «offre». Je suis très content que nous y collaborons (J'étais au Canada XI ICAES avec Newall, qui est toujours très savante et très gentille).

Je vous souhaite la santé familiale et bon travail.

Cordialément:
D. Loukatos

-Si vous écrivez au prof. Matti Kuusi, transmettez lui mes pensées affectueuses.

⋆

Athènes, le 1 Nov. 1983

(L 6)

Cher Collègue Monsieur Mieder,

Je vous ai déjà envoyé, par le courrier EXPRESS ma collaboration pour «Proverbium».

J' ai oublié de mettre sur place les Nos (dans le texte) où les notes sont référées. Alors, je vous prie d' y penser:

No 1 et (bien places) no 3, après le mot optimistes .

No 4, après les dates (1967-1974) (p.2) Et no 5 (à la page 3) après le mot renard[5] (fin de la fable).

Merci de vos soins, qui parfois contrôleront aussi les accents, que ma machine ne mettait pas.

Cordialement:
D. Loukatos

---

39. Βλ. Dem. S. Loukatos, "Proverbes et commentaries politiques: Le Public devant les Télè-communications actuelles", *Proverbium* (USA), 1(1984),119-126.

40. W. Mieder, «Survival Forms of "Little Red Riding Hood" in Modern Society», *International Folklore Review*, 2 (1982), 23-40.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 282

13 novembre 1983

(M 3)

Mon cher collègue et ami parémiologique Loukatos,

Je vous remercie beaucoup pour votre manuscrit très intéressant et important ! Je suis très heureux d' avoir cet manuscrit en français de vous, parce que nous voulons publier «Proverbium» comme une publication vraiment internationale.

J' ai ajouté les trois références dans votre manuscrit après avoir reçu votre carte postale avec l'information. C'était pas un problème de le faire pour vous.

Je travaille beaucoup pour faire le premier «Proverbium» un succès. Ricarda Liver de la Suisse m'a envoyé déjà un manuscrit[41], et j' espère que Matti Kuusi, Lutz Röhrich, Alan Dundes et quelques autres vont m' envoyer leurs manuscrits tout de suite aussi.

J' espère de vous voir à Bergen l'année prochaine. Nous voulons publier le premier «Proverbium» pour ce congrès. Comme vous savez, c'est beaucoup de travail mais avec l'aide des amis et collègues comme vous nous espérons de succéder.

Maintenant il faut que je termine ma lettre parce que je dois lire beaucoup de manuscrits de mes étudiants. J'aime de faire cette chose, mais le temps pose toujours des problèmes.

Ici nous avons déjà l'hiver, et il fait froid. Hier nous avons reçu la première neige, et l' hiver restera ici pour cinq mois. Je rêve de la Grèce !

Je vous souhaite la santé et beaucoup de joie avec votre travail proverbiale.

Cordialement,
Prof. Wolfgang Mieder

⋆

23. 3. 1986

(M 4)

Mon chér ami Démétrios Loukatos,

Aujourdhui je vous envoie le deuxième tome de notre "Proverbium[42]" et vous allez voir que cet un "Festschrift[43]" pour vous! Avec ce livre nous voulons vous dire,

---

41. Ricarda Liver, "Aspekte des Sprichworts: Zu einer neuen Sammlung von schweizerdeutschen Sprichwörtern", *Proverbium* (USA), 1(1984), 93-117.

42. Το *Proverbium* 2(1985) είναι αφιερωμένο στον Δημ.Σ. Λουκάτο, όπως και το 21(2004).

43. Το αφιέρωμα συνοδεύεται από τιμητικά λόγια για το έργο του Δημ. Σ. Λουκάτου. Βλ. *Proverbium* (USA), 2(1985), Preface & W. Mieder," Demetrios S. Loukatos, (1908- 2003)", *Proverbium* (USA), 21(2004), 387-391.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 283

que nous sommes très heureux avec toutes vos publications dans la parémiologie. Vous êtes comme Archer Taylor, Matti Kuusi, G. L. Permiakov, Lutz Röhrich, Vilmos Voigt, Bartlett Jere Whting et des autres un des plus grands parémiologists du monde[44] ! Et pour vous remercier pour tout ce que vous avez fait pour la parémiologie, nous avons publier ce "Fest-schrift". Naturellement nous espèrons que vous serez satis-fait avec ce livre. Il n'est pas absoluement parfait, mais nous essayons de le faire meilleur tout le temps.

J˙espère que vous êtes en bonne santé et que vous travaillez sur les proverbes. J' espère aussi que vous m' enverrez un essai pour "Proverbium" quand vous aurez le temps. Vous pouvez écrire en fançais. Ce n'est pas un problème pour nous. Ja vais être très heureux de recevoir un essai de vous pour "Proverbium".

C'est avec plaisir et mes meilleurs sentiments que je vous envoie votre "Festschrift". Vous êtes un grand parémiologiste et j' admire vos travaux sur les proverbes. Je suis votre étudiant reconnaissant at j' ai appris beaucoup de vos livres et essais. Merci beaucoup, mon chér ami et collègue.

Je vous souhaite la bonne santè et la joie de traviller sur les proverbes. Félicitations, mon ami parémiologiste par excellence!

Votre ami,
Wolfgang Mieder

P.S. Excusez, s'il vous plaît, mes fautes de grammaire. Mais il y a lontemps que je n'ai pas êcrit une lettre en français. Mais ce sont des sentiments qui sont importants, n'est-ce pas?

⋆

Athènes, le 10. 8 .1986

(L 7)
Cher Collègue et Ami Monsieur Mieder,

J'ai bien reçu, il y a presque 5 mois, le bon volume II de «Proverbium» contenant la grande «surprise»-bien honorifique- pour moi-, par sa dédicace, en «Festschrift» à mon nom. Si je vous réponds si tard, c'est parce qu' étant le directeur de la revue «Laografia» je me préoccupais de la publication de vol. 33 (680 pages) qui, enfin, vient de paraître.

Je vous remercie de votre initiative, très amicale, qui a été approuvée par tous nos

44. Εδώ ο Δημ. Σ. Λουκάτος θεωρείται ως «un des plus grands parémiologists du monde».

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 284

collègues - coéditeurs du «Proverbium», et je me sens fier et émis de l'honneur que vous m'avez faite. Je vous remercie aussi de vos paroles cordiales que vous m'avez écrites dans votre lettre du 23-3-86, pleines d' éloge gentil, que je peux également répéter pour vous, qui montrez toujours le même zèle pour l'étude des proverbes, et surtout une activité admirable, pour la propagation de la connaissance de son ampleur, de son contenu et de sa valeur sociale.

Vous avez écrit une bonne préface dans le vol. II, exposant avec certitude le travail que vous allez continuer, par «Proverbium» et vous avez bien pensé de faire partager mon honneur de «Festschrift» avec mon Pays la Grèce, dont les anciens proverbes, comme vous dites, ont largement influencé les proverbes des autres langues et des autres nations (j'ajouterais aussi la terminologie grecque que les études paremiologiques présentent).

Je vous remercie de tout.

Le volume II est plein de collaborations importantes (soit, parfois, très longues) et la bibliographie - avec les comptes-rendus, que vous avez ajoutés, à la fin, sont très précieux- vous faites bien d' accentuer l'importance de vos soins pour une bibliographie toujours étendue sur l'étude (ou la bonne présentation du proverbe, chose qui valorisera notre secteur scientifique (j'insiste, moi aussi, sur la bonne bibliographie du Folklore, dans «Laografia).

(Je vous enverrai un exemplaire des vol. XXXII et je veux vous demander le vol. 1 de «Proverbium» (1984), si il s' agit d'un volume pareil au 2/1985 (et pas d' un fascicule ordinaire).

J'ai passé une note dans «Laografia[45]» 33 sur le vol. II 1985 de Proverbium, mais je me réserve de parler, en compte-rendu de deux volumes (en encore d'un 3ο eu 1986[46]) dans Laografia 34 qui paraîtra en 1987. (J'y parlerais aussi de Permiakov (necrologie)[47] dont je ne connaissais pas la mort.

J' ai bien lu tous les prospectus de publications sur les Proverbes, que vous m'avez envoyés. Je vous félicite surtout de votre «opus». Encyclopedia of World Proverbs[48]- comme elle est en anglais, je la demanderai aux éditeurs - (Pour *«Sprichwort, Redensart…»* c'est l' allemand qui me cause des difficultés).

Je tâcherai de vous préparer une collaboration pour «Proverbium» et je penserai à cette «notre» revue, avec intérêt continu.

Je vous prie de transmettre mes salutations de collègue, et mes remerciements aux

---

45. Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Λαογραφία*, 33(1982-1984),621-622.

46. Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Λαογραφία*, 34(1985-1986), 250-251.

47. Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Λαογραφία*, 34(1985-1986),331-334.

48. W. Mieder, *The Prentice-Hall Encyclopedia of World Proverbs*, Englewood Cliffs/: Prentice-Hall, New Jersey 1986.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 285

Co - éditeurs et Consultants du «Proverbium», pour la grande honneur de la dédicace du vol. II 1985 à mon nom (et à la Grèce).

Je vous offrirai en souvenir, un petit livre des mes *Paremiomythos*[49]*(Proverbes e(x) fabulis)* écrit en grec, mais … en esprit proverbial.

Je vous envoie, aussi, mes salutations cordiales et mes amitiés, qui s' adressent également à votre Famille.

Avec une affection «proverbiale»
D. Loukatos.

⋆

Athènes, le 2 Août 1987

(L 8)

Mon cher Ami et Collègue (très apprécie) Wolfgang Mieder,

Je dis toujours «apprécié» mais je dois dorénavant ajouter le «admirable' (loin de tout mauvais œil), après le «cataclysme» des publications (ou des initiatives éditoriales)-dans le monde du proverbe que je constate toujours, dans les prospectus d'éditions, que tu me fais parvenir.

Je dois t'adresser, tout de suite, mes félicitations pour ton travail, qui est, en même temps, sérieux et intéressant, publié dans des éditions importantes. Aussi: ma gratitude parémiologue pour: a. les anciennes publications de proverbes, que tu «découvres» et tu aides à «réapparaître (le cas p.ex. de la Collection de S. Franck, 1541), b. pour les sujets particuliers, que tu choisis à présenter et à étudier, soit dans la littérature sois dans la vie (comme le vol. 5:1985 de Lang/Bern), et c. pour la bibliographie existante, dont tu nous renseigne.

Mais … je me demande… quand -est ce que tu dors, ou enfin tu te couches, et cela toujours par mon intérêt amical sur ta santé de longévité.(Je me permets de te la souhaiter avec des conseils)…

Je demanderai à mon fils (Sotirios) qui travaille en France, comme physicien «atomique», de faire sortir quelques cheques de Banques à mon nom sur quelques-unes des éditions que je pense à commander-(L' échange en Grèce, étant donné les peines bureaucratiques, et mon age ne me permet plus d'attendre debout)-je demanderai alors: Les volumes 2(1984), 4(1984), 7(1986) à ton nom - dans les éditions Plang-Bern.

-Fogel-Miller, *Proverbs of the Penn. Germans*[50] (1929)

---

49. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Νεοελληνικοί παροιμιόμυθοι*, Ερμής, Αθήνα 1972.

50. Edwin Miller Fogel, *Proverbs of the Pennsylvania Germans*. Lancaster, Pennsylvania:

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 286

-Hood –Paxton, *The World of Prov. and Parable*[51] (1885).

-Kastner, *Parémiologie musical*[52] (1866).

(J' essaierai de faire acheter à ton nom la collection importante de *Fr. Sebastian*[53] (ton "opus") par les bibliothèques c' est pour moi très cher, et … an allemand et je passerai les avis à mon collègue (du Folklore) Université de Jannina) Michel Meraklis (qui connaît l' allemand). De même, au prof. Stephanos Imellos de l'Université d' Athènes (qui connaît l' allemand).

Je ferai payer aussi ma cotisation au «Proverbium», Conscriptions pour les volumes 3(1986), 4(1987), et 5(1988). Total 30 dollars (pas du tout cher, par rapport…).

Et encore je demanderai ton *«International Proverb Scholarship»* chez Garland Publishing.

Je veux bien avoir aussi les travaux:

Antisprichwörter I-II (1982[54]-1985[55]). (Qu'est ce que signifie exactement, le terme[56] ?).

2. *Talk Less and Say More*[57] *(1986*). (J' ai déjà le bon travail Mieder-Dundes: Essays[58] 1981).

Je demanderai aussi, ton livre: *Tradition and Innovation in Folk Literature*[59], New England- Hanover.

Je noterai, en même temps dans le vol. 34 de la revue «Laografia» (1985-86) les éditeurs parémiologiques qui tombent dans ces années -la (Vous ne donnez pas toujours l'année d'édition nouvelle dans les prospectus envoyés). J'ai déjà noté les deux

---

Pennsylvania - German Society, 1929, rpt. ed. with an introduction and bibliography by Wolfgang Mieder, Peter Lang, Bern 1995.

51. Edwin Paxton Hood, *The World of Proverb and Parable.* (With illustrations from history, biography, and the anecdotal table-talk of all ages. With an introductory essay on the historic unity of the popular proverb and tale in all ages), Hodder and Stoughton, London 1885.

52. Georges Kastner, *Parémiologie musical de la langue française*, ed. G.Brandus et S.Dufoir, Paris 1866.

53. W. Miedr, *Sebastian Franck. Sprichwörter/Schöne/Weise/Herrliche Clugreden/und Hoffsprüch (1541)* (Sebastian Franck. Proverbs. Good, Wise and Magnificent Wisdom), Georg Olms, Hildesheim 1987.

54. W. Mieder, *Antisprichwörter* (Anti-Proverbs.) Wiesbaden:Verlag für deutsche Sprache, 1982, 2nd ed.1983, Paperback edition: Honig klebt am längsten: Das Anti-Sprichwörter Buch. München, Heyne 1985.

55. W. Mieder, *Antisprichwörter*, Vol. 2, Gesellschaft für deutsche Sprache, Wiesbaden 1985.

56. Ο όρος *Antisprichwörter/Anti-Proverb* δεν ήταν γνωστός στην Ελλάδα και ο Λουκάτος ζητάει διευκρινίσεις.

57. W. Mieder, *Talk Less and Say More: Vermont Proverbs.* Shelburne, The New England Press, Vermont 1986.

58. W. Mieder -A. Dundes, *The Wisdom of Many. Essays on the Proverb*, The Univ. of Wisconsin Press, Wisconcin 1981.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 287

vol. du «Proverbium» (avec votre nom) dans le vol. 33(1982-84). Je ne sais pas, si nous avons envoyé ce volume, en échange, avec Proverbium.

Mes activités: Je produis moins, mais je travaille davantage, comme Président de la «Société Hellénique de Laografia». (Je me disperse aussi à des sujets et des collaborateurs allemands et à beaucoup de Congres «poussés». Je n' irai pas à la Conférence de Miscole (avril 1988) dont le sujet «Picture-Tradition» est intéressant. Si je comprend bien le proverbe illustre a beaucoup de documents à présenter, et vous êtes déjà expert sur la sujet.

J' espère qu'on se verra à Budapest (1989).

Très cordialement
D.Loukatos

⋆

26. 8. 1987

(M 5)

Mon cher ami Démétrios Loukatos,

Merci beaucoup (!) pour votre lettre de 2.8.1987. Je suis très heureux de savoir que vous êtes en bonne santé. Merci aussi pour votre décision d'acheter plusieurs de mes livres. Vous pouvez les acheter directement de Peter Lang à Berne, Suisses.

Verlag Peter Lang AG
Jupiterstrasse 15
3015 Berne
La Suisse

Aujourd'hui j'ai des nouvells merveilleuses pour vous. L'ancien "Proverbium" (nr. 1-25, 1965-1975) existe maintenant dens deux tomes[60] comme "reprint". Je suis très heureux que les autres parémiologistes et les bibliothèques peuvent acheter cette oeuvre important.

Oui, nous nous verrons à Budapest (1989)?. On peut parler et discuter pendant ce temps.

Tome 4 (1987) de "Proverbium" va apparaître en octobre et vous allez recevoir votre tome probablement en novembre.

Merci beaucoup encore une fois pour votre intérêt concernant mes travaux paré-

---

59. W. Mieder, *Tradition and Innovation in Folk Literature*, Hanover, University Press of New England, New Hampshire 1987.

60. W. Mieder (ed.), *Proverbium (Finnoise)* v. 1(1965) -15 (1970) και v.16 (1971) -25 (1975), Peter Lang, Bern -Frankfurt am Main, New York, Paris 1987.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 288

miologiques. Vous savez que je pense que vous êtes un des parémiologistes exceptionels du monde!

Avec mes meilleurs sentiments, aussi à votre fils,
Prof. Wolfgang Mieder

*

Athènes, le 24. XI.1989

(L 9)

Cher Collègue, Prof. Mieder,

Je viens de recevoir le no 6:1989 de «votre» «Proverbium», et je veux vous féliciter, tout de suite, puisque son aspect et son contenu se présentent bien importants comme ils sont, en effet, importants. Comme vous le devinez, dans votre Préface, le volume 6 satisfait aussi, comme les précédents, tous ses lecteurs, les plus compétents.

La troisième période du «Proverbium» est très heureuse dans vos mains, parce qu'elle a bien valorisé, en solidité, en qualité et an autorité scientifique, ce que la première période avait ambitionné, fondé et espéré. Avec votre dévouement à l' étude du proverbe, vos connaissances de plusieurs langues, et avec l'appui que votre Université donne à vos efforts et à votre travail d'éditeur, vous avez arrivé aux bons points: d' assurer la publication régulière des volumes (à chaque année l), d' avoir de collaborateurs de valeur et de propager l'étude du proverbe, sur un plan international. Votre travail particulier, à part vos études importantes, de rédiger la Bibliographie Internationale des Proverbes, est fort précieux et instructif.

Je me sens très absent de ma part après ma collaboration de 1984 et l'honneur que vous m'avez fait, en 1985, par la dédicace du volume 2.

Je me mettrai au travail (pour une priorité) de vous envoyer un article. Je réglerai aussi me devoirs de cotisation ainsi que mes efforts pour assurer des suscriptions. Je parlerai aussi dans «Laografia» (on prépare le vol. xxxv) de «Proverbium», comme j'ai d'ailleurs fait, dans le vol. XXXIV.

A propos, je veux vous demander, s'il y a la possibilité de chercher, dans les Revues internationales des études ou de collections sur les proverbes, et de les faire mentionner aussi dans la bibliographie (comme par ex. mes articles (dans Laografia) 34): *«Proverbes inspirant les journalistes*[61]*»,* en Grèce (p.143 suite), mais évidemment il vous faut une traduction.

On publie fréquemment des Collections de proverbes en Grèce, mais je com-

---

61. Δημ. Σ. Λουκάτος, «Η παροιμία στη σύγχρονη πολιτική γελοιογραφία», *Λαογραφία,* 34(1985-1986), 143-150.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 289

prend, que l'on ne peut pas mentionner (dans «Proverbium») que celles qui ajoutent une traduction en anglais ou en français (chose que j'avais fait dans: «Proverbium» 16, de Helsinki, 1971.

Je viens de recevoir, aussi, la circulaire du prof. D. R. Barnes sur la réédition du «Motif»- avec les nos 6,7,8). Fait, très heureux j' y donnerai suite et j'en parlerai dans «Laografia».

Je vous souhaite la santé, et des bonnes Fêtes à la famille.

Très cordialement
D.Loukatos

PS. P. Hidiroglou, d' Athènes est travail, du compte-rendu que le prof. C. Negreanu[62] a fait dans «Proverbium» 6, sur son livre *(Proverbes grecs et Turcs)* 1987, que je vous ai envoyé, en tout que directement des éditions de: «Laografia» (Nous vous remercions).

⋆

Athènes, le 21. 4.1991

(L 10)

Cher ami- Collègue Monsieur Mieder,

Je vous remercie pour l'envoi toujours (ainsi que l'Université de Vermont et vos collaborateurs) pour l'apparition régulière de «notre» Bulletin (en volume maintenant) avec ses contenus, riches et en qualité de collaboration.

J'ai apprécié, dans le vol. 7, à part la digne dédicace (Festschrift) à B. J. Whiting[63] (et votre bonne «Salution»), les travaux bibliographiques, qui nous donnent une précieuse connaissance de la parémiologie internationale, comme celui de (C. Foldes, *Die Bibel als Quelle phras[64]…(*p.57), - sujet, dont je me suis occupé, pour les emprunts grecs - et, aussi, vos deux travaux: *International Bibliography of New and Reprinted Proverb Collections*, et: *International Proverb Scholarship* (Merci du n° 102[65]). Très précieux. Aussi, les comptes - rendus du volume p.261-268.

---

62. Const. Negreanu: "Pavlos Hidiroglou, *Ethnological Thoughts on Turkish and Greek Proverbs*", *Bulletin da la Socité Grecque de Folklore-Supplement No 10*, Athénes 1987" , βιβλιοκρισία στο *Proverbium* 6(1989), 247-250.

63. Barlett Jere Whiting (1904 - 1995 Belfast), σπουδαίος παροιμιολόγος. Βλ. και W. Mieder, "Bartlett Jere Whiting, American Paremiologist and Paremiographer par Exellence", *Proverbium,* 7(1990), 1-6, & 13(1996), Preface, όπου αναγγέλλεται ο θάνατός του.

64. Csaba Foldes, "Die Bibel als Quelle phraseologischer Wendungen:Dargestellit am Deutschen, Russischen und Ungarischen", *Proverbium* 7(1990),57-75.

65. Πρόκειται για βιβλιογραφική αναφορά: Dem. S. Loukatos, "Paremiologika tis demosiographias mas", *Laographia,* 34(1985-1986),391-397, στο *Proverbium* 7(1990), 314, αρ.102.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 290

Je suis très préoccupé par l'édition (tout surveillance du vol. XXXV de «Laografia», (que je enverrai en juin) ou, mon élève Aristeides Doulaveras fait un compte rendu de votre «*Popular Views of Proverb*[66]».

Je vous inclus - ici- le cheque de 48 $ que j' ai payé pour le nº 7 (reçu) et le no 8 (prochain) du «Proverbium». Je vous prie de les transmettre à M. Sweterlitsch[67], avec mes remerciements.

Je vous enverrai, à part quelques-unes des mes publications, en français et plus tard -un manuscrit (dect en anglais) sur des proverbes «écologiques» en Grèce. Je vous souhaite la santé familiale:

Affectueusement
D.NLoukatos

⋆

Athènes, le 14.2.1993

(L 11)

Cher Collègue et Ami, Professeur Mieder,

Je vous remercie de l'envoi du vol. 9/1992 du «Proverbium», et je vous félicite de son contenu (comme toujours) et de son apparition ordinaire. (Je constate, avec plaisir, que les collaborations, pour des «paremiologues», se multiplient de partout).

J'ai lu, avec beaucoup d'intérêt votre étude sur *«good... make good*[68]*…»* (et sa riche bibliographie) et j' ai pence à plusieurs variantes, en grec, sur les bons tels, qui font (aussi) de bons tels. J'aime toujours vos monographies (élargies) sur quelques types de proverbes,

J'apprécie, aussi, votre travail (de peine et de résultat) sur les deux aspects de bibliographie, que vous nous donnez à chaque volume du «Proverbium: 1. of *«New and Reprinted Collections»,* et 2. of *"Proverb Scholarship Updated".*

C'est sur deux aspects que j'ai pensé à vous envoyer (ci-inclues) quelques publications que j ai faites en français, sur les proverbes grecs, tires dans la Bible (A. and N. Testament)[69], ou sur des proverbes balkaniques (grecs et bulgares) pareils.

J' ai vu, dans le vol. 9 du «Proverbium que vous mentionnez, à la page 332 deux publications[70] de mon ancien élève et ami, Dr. A. Doulaveras. Il est très dédié à l' étu-

---

66. Αριστ. Ν.Δουλαβέρας,"W. Mieder, Popular Views of the Proverb", *Proverbium* 2(1985),103-143, βιβλιοκρισία στη Λαογραφία, 35(1990),423-427.

67. Ο Richard Sweterlitsch ήταν Managing Editor του *Proverbium.*

68. W. Mieder, "Good Proverbs Make Good Vermonters: A Study of Regional Proverbs in the United States", *Proverbium* 9(1999),159-178.

69. Θυμίζουμε ότι η διδακτορική διατριβή του Δημ. Σ. Λουκάτου, που εκπόνησε στο Παρίσι (Σορβόνη), είχε τίτλο: *La Bible dans le parle proverbial du people grec,* Paris 1950.

70. Αριστ. Ν. Δουλαβέρας, *Η έμμετρη εκφορά του νεοελληνικού παροιμιακού λόγου*, βιβλ.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 291

de des proverbes et je crois qu'il sera un bon parémiologue en Grèce. (Il prépare, maintenant une concentration de toutes mes publications parémiologiques[71]).

J' ai été très désolé (avec de chagrin) pour la mort de «jeune» parémiologue (Roumain) Constantin Negreanu, et vous avez bien fait de publier la bonne nécrologie de son Collègue D. Stanciu (p.267).

Je vous souhaite la santé (familiale) et toute satisfaction dans votre bon travail.

Cordialement
D. Loukatos

⋆

Athènes, le 26-XI, 1995

(L 12)

Cher Collègue et Ami prof. Mieder,

Je vous félicite, de tout cœur, pour l'ardeur et le succès, avec lesquels vous faites à paraître, sans manquer, intéressante notre (votre) «Proverbium» à chaque année et toujours intéressante. Vous choisissez bien vos collaborateurs, mais la plupart du travail tombe à vous, qui vous publiez toujours (et nous l' estimons) les deux sortes de Bibliographie Internationales, à part vos comptes avec vos collaborations importantes.

J' ai bien reçu le vol. 12 (1995), bien dédié à Shirley L. Arora[72], qui a vraiment beaucoup offert à la parémiologie (en général) comme vous le montrez dans votre «Laudatio» pour elle (p.1-12).

J' ai demandé à mon Ami (et concitoyen d' origine grecque) le prof. Speros Vryonis (historien à L' Univ. de New York (aussi à Sacramento de California) qu' il paye ma cotisation, à l' adresse indiquée de Vermont (comme, mois, je paye pour lui en Grèce, pour «Laografia».

Je vous remercie de la mention de mon petit travail (sur des proverbes grecs) dans votre 1ere bibliographie du vol. 12(n° 51)[73], et aussi, pour le gros travail de Aristeides

---

Γρηγόρη, Αθήνα 1989 και *Ο παροιμιακός λόγος στο μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη «Αλέξης Ζορμπάς»*, Βιβλιογονία, Αθήνα 1991. Καταγράφονται από τον W. Mieder στη διεθνή παροιμιολογική βιβλιογραφία, *Proverbium,* 9(1992),332,αρ.35 & 36.

71. Βλ. Αριστ. Ν. Δουλαβέρας (Εισαγωγή-Επιμέλεια), *Η παροιμιολογική και παροιμιογραφική εργογραφία του Δημ. Σ. Λουκάτου,* Πορεία, Αθήνα 1994.

72. Ισπανίδα παροιμιολόγος, καθηγήτρια του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας, στο Los Angeles, γεννηθείσα το 1930, στο Youngstown του Ohio. Για τη ζωή και το έργο της βλ.W. Mieder, "Shirley Arora: Hispanic Parémiologist par Exellence", *Proverbium,* 12(1995),1-12.

73. Dem.Loukatos, "Sujets et elements communs d'experience et de sagesse populaires dans les

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 292

Doulaveras[74] (2eme bibliographie, no 64) sur ma Parémiologie (il vous écrira, peut-être, lui - même, espérant à une mention un peu critique).

Je regrette, que je n'ai pas le temps de vous préparer une collaboration, en français (comme je le devais, en tent que membre des «Editorial Consultants», parce que mes soucis pour la rédaction des volumes de «Laographia» (dont je suis le Directeur - Président) ne me laisse pas travailler, comme je dis.

Mais, si vous voulez, vous pouvez chercher, dans le livre (gros volume) de Doulaveras, et choisir parmi mes publications paremiologiques, en français, comme elles se donnent toutes entières.(Par exemple comme vous avez mentionne, dans le vol. 11/1997 du «Proverbium», la page 354, deux de mes petits travaux, n°s 112 et 113, vous pouvez aussi mentionner encore deux de mes travaux, sur la Bible: *L'évangile de Saint Luc, dans le parler proverbial du people grec* (page de Doulaveras 138-152) et « *Les Actes des Apôtres et leur influence sur le parler proverbial des grecs»* (p.185-191).

J'ai lu, dans vos bibliographies, que le sujet de «proverbes tirés de la Bible» a commencé d' intéresser les paremiologues. Alors, ces 4 titres (depuis 1951) intéressaient bien la parémiographie comparée. (Si mes travaux n'avaient pas de paroles grecques dans leurs français, on les pourraient être reimprimés).

Je vous adresse, cher Collègue et Ami, mes salutations les plus cordiales, et mes vœux (adressés aussi à votre Famille) pour Noël, qui arrive, et pour une Année heureuse (et en paix) dans 1996.

Très cordialement
D. Loukatos

PS. Le volume 37(1993-94/95) de «Laographia» est sous presse et vous la recevrez, j'espère, le début des 1996.

☆

---

proverb grecs et bulgares". Kulturi I literature otnosenija mezdu garci I balgari ot stredata ne XV do stredata ne XIX vek, Idryma Meleton Chersonesou tou Haimou, Thessalonika, 1980, 39-45. (*Proverbium*, 12(1995), 439).

74. Doulaveras Aristeides, (ed), *I paroimiologiki kai paroimiographiki ergographia tou Dimitriou S.Loukatou / Ergographie parémiologique et parémiographique de Demetrios S. Loukatos*, Poreia, Athena 1994 (*Proverbium* 12(1992),427-428,αρ.64).

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 293

Athènes, le 30.11.98

(L 13)

Cher Collègue prof. Mieder,

Toutes mes félicitations, pour la continuité - heureuse de votre «Proverbium», qui parait toujours à temps, arrivant bien au nº 15 /1998.

J'ai bien reçu ce riche volume, étant tout de suite ému, par la dedication - Mémoire- que vous avez donne au feu Matti Kuusi(1914-98), avec sa photo méditave, et votre Préface sure Lui, et votre Article «in Memory of the last Giant» et avec sa bibliographie parémiologique. (C'était dans l' autobus, qui nous menait à la Salle d' un Congrais-1974 ?, que M.K. et moi, nous avons discuté le titre «Proverbium» pour la Revue en préparation).

J'ai déjà annoncé la mort de M.K., dans la Revue «Laographia» 38, que je vous ai envoyé, mais je ferai sa longue Nécrologie dans le 39, toute en signalant vos éléments et la bibliographie.

Tout le volume 15/98 du «Proverbium» a, comme toujours, de collaborations importantes, qui vous imprimez d' une façon excellente. Je comprend vos soucis, et surtout aux soucis de votre Bibliographies générales: «*of New and Repr. Proverb Collections*» et of «*Intern. Proverb Scholarship*».

J'espère que vous avez apprécie, la bonne mention de votre Proverbium (période Américaine) dans «Laographia 30[75]», que nous vous avons envoyée (p.357-59). J' ai photocopie votre couverture (j'espère que vous avez un étudiant grec (ou connaissent le grec) qui vous informera de titres grecs dans les volumes de «Laographia», dans lesquels on donne, souvent, de proverbes ou on parle des éditions relatives (le docteur A. Doulaveras, vous a envoyé un gros vol. de proverbes).

Je vous remercie aussi de deux livres important des vos éditions que vous m'avez envoyées:1.Votre *«A house divided[76]»* (1998) et 2. *«Proverbs in Russian Literature[77]»* (K.J.M. 1998). Tout ce que je dois payer pour «Proverbium» et ses éditions c'est Dr. A. Doulaveras, qui le réglera, par m. Sobieski[78].

Très cordialement. Joyeux Noël
D. Loukatos

---

75. Δημ. Σ. Λουκάτος, «Η αμερικανική περίοδος του διεθνούς περιοδικού *"Proverbium*"», *Λαογραφία*, 38 (1995-1997), 357-359.

76. W. Mieder, *"A House Divided": From Biblical Proverb to Lincoln and Beyond*, The University of Vermont, Burlington, Vermont 1998.

77. Kevin J. Mckenna (ed), *Proverbs in Russian Literature: From Catherine the Great to Alexander Solzhenitsyn*, The University of Vermont, Burlington, Vermont 1998.

78. Janet Sobieski, Editorial Assistant of *Proverbium*

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 294

August 2000[79]

(L 14)

Cher Collègue et Ami prof. Wolfgang MIEDER,

Il y a, presque' un an, que j'ai reçue votre riche enveloppe (à part de «PROVERBIUM» en éditions, bien importantes, dont il y a l'information concernant votre nom, par le riche Catalogue *«Selected Titles on Paremiology and Phraseology*[80]» «Peter Lang» (ou vous êtes presque, partout).

Je l'ai communiqué ce catalogue a touts les membres associés, de ma Société (C' est ma faute, que nous ne vous avons pas envoyé la Revue «Laographia», ou les Proverbes ne manque).

Je vous transmets la «plainte» de mes associés (ainsi que du «Proverbioloque» Doulaveras (membre du «Proverbium»), qui ne trouve pas, dans la bibliographie du Proverbium aucune mention de proverbes grecs (m. Doulaveras, vous a envoyé son gros livre volume (1994) sur la bibliographie des études et des textes néohelléniques (en plusieurs langues) et il n'a vu pas une mention dans votre Proverbium[81]).

Je vous envoie, aujourd'hui, quelques-unes de mes études (en français) sur des proverbes, grecs, sortant de la Bible (ancienne ou nouvelle), sujet que vous mentionnez dans «Proverbium», en cas d'autres chercheurs, et qui donnerait un intérêt de comparative.

En même temps, je vous remercie, de me garder toujours, parmi les autres «Editorial Consultants» du Proverbial (j'ai fait «nécrologie» sur Matti Kuusi dans «Laografia») et je vous souhaite la santé familiale pour continuer, cette 3cem période du «Proverbium», que bien vous l'avez firmament continuée !

D. Loukatos

⋆

79. Αυτό είναι το τελευταίο γράμμα του Δημ. Σ. Λουκάτου στον W. Mieder. Είχε αρχίσει να έχει σοβαρά προβλήματα υγείας, που τελικά θα τον λιγίσουν στις 23 Οκτωβρίου 2003. Εκτενές άρθρο για τον παροιμιολόγο Λουκάτο βλ. στο: Aristeides Doulaveras, *" Demetrios S. Loukatos as a Paremiologist", Proverbium* (USA), 20(2003), 134-158.

80. Διαφημιστικό 16σέλιδο με παροιμιολογικές εκδόσεις του εκδοτικού οίκου Peter Lang, Ιούλιος 1999.

81. Η αλήθεια είναι ότι ο W. Mieder καταχώρισε το βιβλίο του Αρ. Δουλαβέρα στη "Διεθνή Παροιμιολογική Βιβλιογραφία", στο *Proverbium* 12(1992), 427-428, αρ.64, και του απέστειλε θερμό επαινετικό γράμμα, που δημοσιεύεται στη συνέχεια.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 295

THE UNIVERSITY OF VERMONT

December 15, 1994

(M 6)

Dear friend Aristeides Doulaveras[82],

It is high time that I thank you very much for your wonderful package that contained the superb book with all of Demetrios Loukatos' writings on proverbs. What a great editing job you have done! I am so happy to own this book that was published in recognition of this great scholar and friend. You have performed a very important service for international paremiology. Congratulations and thank you on behalf of paremiologists everywhere. The book is a true treasure in my library.

Let me also thank you for your informative and positive review of my *Dictionary of American Proverbs*[83]. How very kind of you to write such a detailed review of this book. As you know, I worked many years on it, and it is good to know that esteemed scholars like you judge it to be of value.

Please make sure that you give my best regards to my good friend Demetrios. I think of him quite often, and please tell him that I think the volume edited by you is one of the best books on proverbs ! I am so glad that this book was put together. Now the scholarly world has all of Demetrios' paremiological work in one beautiful volume.

The semester is just coming to an end here, and I must get back to reading examinations and seminar papers. But I wanted to send you this thank-you letter and tell you how much I appreciated both the superb book and the book review of my dictionary.

All the best to you and your family for a joyous Christmas and a healthy New Year. With kind regards,

Prof. Wolfgang Mieder

⋆

82. Η επιστολή αυτή δημοσιεύεται μαζί με την αλληλογραφία του Λουκάτου-Mieder, αν και απευθύνεται στον Αριστ. Δουλαβέρα, διότι στην ουσία αναφέρεται στο παροιμιολογικό και παροιμιογραφικό έργο του Δημ. Λουκάτου, το οποίο συγκέντρωσε, οργάνωσε και ταξινόμησε ο μαθητής του.

83. Αριστ. Ν. Δουλαβέρας, "W. Mieder - St. A. Kingsbury - K. B. Harder, *Dictionary of American Proverbs*, Oxford University Press, New York-Oxford 1992", βιβλιοκρισία στη *Λαογραφία*, 36(1993)301-304.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 296

24-10-2003

M 7)
Dear Aristeides Doulaveras[84],

It is with much sadness that I have just received your message that our dear friend and colleague, Prof. Demetrios Loukatos, has passed away at the Biblical age of ninety-five. As you know, he was a giant in Greek folklore studies, and he was also a world-renowned paremiologist.

I have learned so much from him over the past three decades, and I treasure the time when I met him personally at the international proverb symposium in 1974 at Helsinki. I was just a beginning scholar at the time, and he was so very kind and supportive to me.

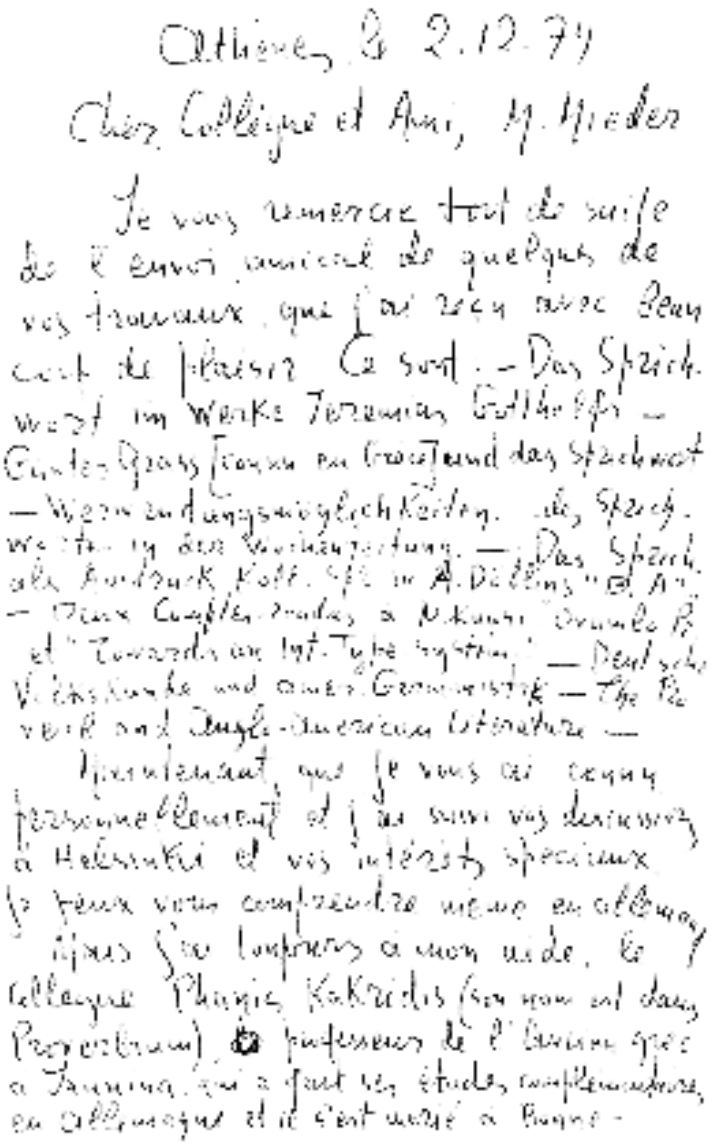
Since I can speak French, I became his interpreter at that meeting. We became friends very quickly, and I have wonderful letters and postcards from him. He was always very supportive of "Proverbium", writing me every year that he was pleased with the new volume…

…I will think of my dear departed friend Prof. Demetrios Loukatos tomorrow when you will carry him to his last resting place. He was a great scholar, an excellent teacher, a kind colleague, and a special friend.

With much sadness,
Wolfgang Mieder
(in the name of all proverb scholars around the world)

84. Και η επιστολή αυτή απευθύνεται σε μένα, αλλά στην ουσία είναι ένας σύντομος επικήδειος λόγος από τον Wolfgang Mieder για το έργο και την προσωπικότητα του Δημ. Σ. Λουκάτου, όταν τον ενημέρωσα με e-mail για την εκδημία του, γι' αυτό και την καταχωρίζουμε. Η επιστολή αυτή διαβάστηκε στα ελληνικά από τον υποφαινόμενο κατά την εξόδιο ακολουθία, στις 25-10-2003, στον Ι.Ν. Αγίας Φωτεινής, στη Νέα Σμύρνη. Έχει δημοσιευτεί και από τον ίδιο τον W. Mieder στην νεκρολογία του: Demetrios S. Loukatos (1908-2003), *Proverbium* 21(2004), 387-391.

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 297

Athènes, le 2.12.74

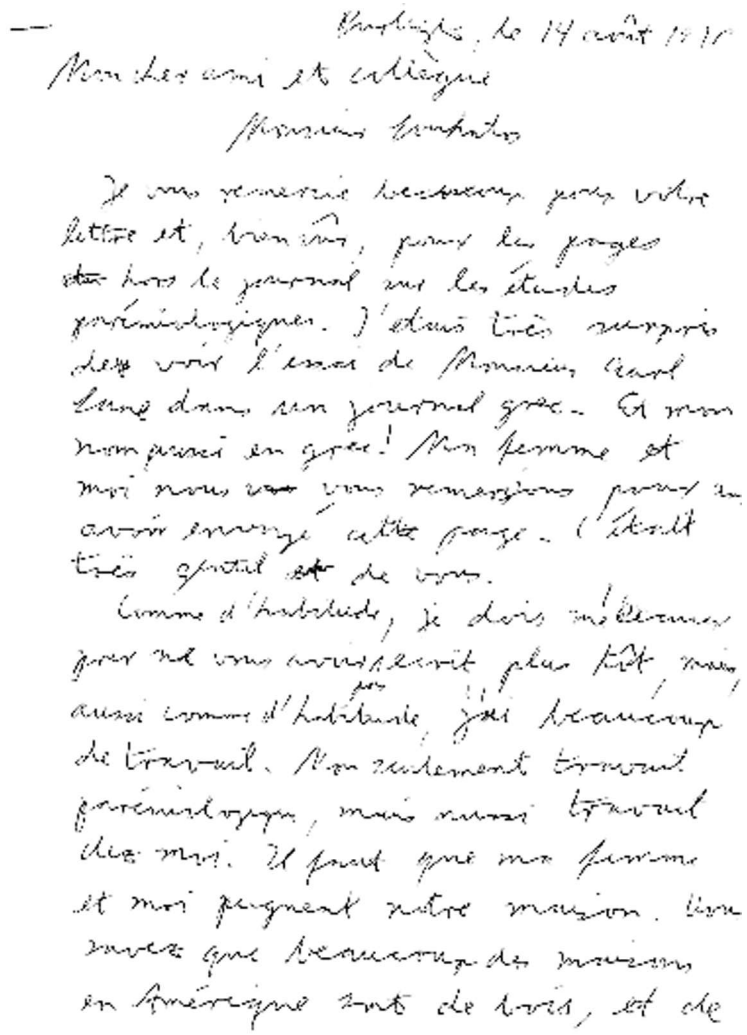
Chère Collègue et Amie, M. Mieder

Je vous envoie tout de suite le renvoi amical de quelques de vos travaux que j'ai reçu avec beaucoup de plaisir. Ce sont. — Das Sprichwort im Werke Jeremias Gotthelfs — Günter Grass [illegible] und Sprichwort — Wesen und Sprachgleichklang. — Das Sprichwort in der Volksüberlieferung. — Das Sprichwort als Ausdruck Volksgeistes in A. Döblins "Berlin Alexanderplatz" — Deux Conférences inédites à Athènes [illegible] et "Towards an Int. Type system." — Deutsche Volkskunde und andere Germanistik — The Proverb and Anglo-American literature —

Maintenant, que je vous ai connu personnellement et j'ai suivi vos derniers à Helsinki et vos intérêts spécieux je peux vous comprendre mieux en allemand. Après j'ai toujours à mon aide, la collègue Phanis Kakridis (son nom est dans Peppercorn) la professeur de l'Université grec à Janina, qui a fait ses études supérieures en Allemagne et il s'est marié à Bonn -

(Φωτοτυπία χειρόγραφης επιστολής Δημ. Σ. Λουκάτου στον W.Mieder)

12 ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ MIEDER_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 298

(Φωτοτυπία χειρόγραφης επιστολής του Wolfgang Mieder
στον Δημ. Σ. Λουκάτο)

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 299

ΑΣΠΑΣΙΑ ΜΙΧΑ-ΛΑΜΠΑΚΗ

ΨΗΓΜΑΤΑ ΑΣΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΙΣ «ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ» ΤΟΥ Ν. ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Εισαγωγή

Ο Νικόλαος Δραγούμης γεννήθηκε στην Πόλη το 1809, την οποία όμως εγκατέλειψε το 1821 και κατέφυγε στα Ψαρά διωκόμενος από τους Τούρκους εξ αιτίας της συνεργασίας του πατέρα του με τους Φιλικούς. Από πολύ νεαρή ηλικία προσεχώρησε στην πολιτική· αρχικά προσελήφθη στο γραφείο του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια και στη συνέχεια διετέλεσε ανώτερος υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών, Διευθυντής του Νομού Κυκλάδων, Διευθυντής Γραφείου του Υπουργείου Ναυτικών, Υπουργικός και δημοτικός σύμβουλος, και το 1862 του ανετέθη το Υπουργείο Εξωτερικών. Εκτός όμως από το ενδιαφέρον του για την πολιτική διακρινόταν και για την πνευματική του καλλιέργεια. Συνεργάστηκε στην «Ευτέρπη» του Καμπούρογλου και ίδρυσε συνεταιρικά με τον Κ. Παπαρρηγόπουλο, τον Α. Ρ. Ραγκαβή και άλλους την «Πανδώρα», της οποίας παρέμεινε μόνος ιδιοκτήτης. Πέθανε το 1879.

Θεωρείται από τις πιο αντιπροσωπευτικές πνευματικές μορφές που ανδρώθηκαν στην σκιά του Αγώνα.

Στην παρούσα ανακοίνωση εξετάζεται το έργο του «Ιστορικαί Αναμνήσεις»[1], το οποίο πραγματεύεται την εποχή που ακολούθησε τον αγώνα (1821-1864). Ο ίδιος ο συγγραφέας σχολιάζοντας το δημιούργημά του σημειώνει ότι το έργο του είναι «συμπλήρωμα των περί της νεωτέρας Ελλάδος ιστορηθέντων» και καταλήγει: «δεν γράφω ως οι ιστορικοί» αλλά «διηγούμαι ως οι χρονογράφοι» (Ι.Α., τ. Α΄, 3). Αυτοχαρακτηρίζεται με ταπεινοφροσύνη ως «απλούς υπομνηματογράφος» (Ι.Α., τ. Β΄, 223).

---

1. Χρησιμοποιείται η έκδοση: Ν. Δραγούμης, *Ιστορικαί Αναμνήσεις*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, τόμ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1973 [στην συνέχεια: Ι.Α. και η ένδειξη του τόμου και της σελίδας].

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 300

Πρόκειται για έργο που ο επιμελητής της έκδοσης Άλκης Αγγέλου στην εισαγωγή του εντάσσει στην στοχαστική πεζογραφία και το χαρακτηρίζει «έργον εν προόδω» (Ι.Α., τ. Α΄, ιθ΄-κστ΄), καθώς ο δημιουργός έγραφε προοδευτικά συμβουλευόμενος τρίτους για τη διακρίβωση της αλήθειας και επεξεργαζόταν το κείμενό του σε επανειλημμένες παρουσιάσεις (πρώτη παρουσίαση στην *Πανδώρα* 1852, πρώτη έκδοση 1874, δεύτερη 1879).

Κύριο γνώρισμα του έργου-πάντα κατά τον επιμελητή-ένας ιδιαίτερα προσωπικός τρόπος σύνθεσης· συγκεκριμένα: « Μέσα από μια γλώσσα από τη φύση της καταδικασμένη, ο Δραγούμης επέτυχε με την λειτουργική σύνθεση των αρετών του όχι μόνο να ξεπεράσει τις αδυναμίες της, αλλά και να μας προσφέρει ένα κείμενο γεμάτο ζωή, υγεία και δύναμη, και σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε ό, τι ήταν προσωπική επίτευξη και μόνον, και να θεωρηθεί επιτυχία του γλωσσικού οργάνου που εχρησιμοποίησε» (Ι.Α., εισαγωγή, τ. Α΄, μζ΄).

Ας προστεθεί και ότι η καθαρεύουσα συναμιλλάται τη φωτογραφική τέχνη και μέσω αυτής της τεχνικής προσφέρεται στον αναγνώστη ένα πόνημα που τον προκαλεί να διαβάσει σωστά τον χαρακτήρα μιας εποχής. Σύμφωνα με δήλωση του ίδιου του συγγραφέα εργάζεται «ως ταπεινός χρονογράφος εμφιλοχωρών εις λεπτομερείας και περιγραφάς ανακαλούσας εις την ζωήν κόσμον παρελθόντα μετά των ηθών, των παθών, των έξεων και των προλήψεων» (Ι.Α., τ. Α΄, 12).

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει πώς αποτυπώνονται οι πόλεις και πώς κινούνται τα άτομα στο αστικό πλαίσιο σύμφωνα με πληροφορίες που αντλούνται από το προαναφερθέν έργο. Ο αστικός χώρος που ανιχνεύεται είναι οι πόλεις με ιδιαίτερη ιστορική σημασία για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος: Αίγινα-Ναύπλιο-Αθήνα. Ο χώρος, αμέσως μετά την επανάσταση. Θεωρείται αυτονόητο ότι ο αναγνώστης έχει προ οφθαλμών εικόνες-κατάλοιπα της Τουρκοκρατίας (τουλάχιστον μέχρι την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια).

Ο Χώρος αμέσως μετά την Επανάσταση

Ο νεοαφιχθείς Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας, προκειμένου να γνωρίσει εκ του πλησίον τις ανάγκες της χώρας και να μελετήσει τα ήθη του λαού, επιχείρησε περιοδείες κατά τις οποίες βίωσε την απόλυτη ερήμωση «διότι αι μέν οδοί ήσαν άβατοι, τα δε χωρία κατεστραμμένα, πόλεις δε ουδαμού. Η ερήμωσις ενί λόγω ήτο τοιαύτη, ώστε ούτε δένδρον απηντώμεν χάριν αναψυχής» (Ι.Α., τ. Α΄, 92), και αλλού: ο κυβερνήτης δεν εδυσχέραινεν αλλά και ηνείχετο την πτωχείαν ημών μετασχηματίσας και τον ιδιωτικόν αυτού βίον και αποκρούσας παν ό, τι εθεωρείτο πολυτέλεια κατά τους απορωτάτους εκείνους χρόνους περί τε το ένδυμα, την τροφήν, την κατοικίαν και τον περίπατον» (Ι.Α., τ. Α΄, σ. 137). Το πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει ο κυβερνήτης ήταν σοβαρότατο και απαιτούσε άμεση λύση. Μία από

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 301

τις προτεραιότητες της πολιτικής του ήταν ο σχεδιασμός πόλεων. «Το θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε στην δεκαετία 1830-1840 απέβλεπε στην αναδιοργάνωση του εθνικού χώρου προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες του νεοσύστατου κράτους»[2].

Σκηνές λιτότητας συναντά ο αναγνώστης ακόμη και στην τότε μητρόπολη της Ελλάδας, στην Αίγινα. Ισόγειες κατοικίες, στερούμενες επίπλων και σκεύη τραπέζης, «πινάκια βαναυσουργή, εστερημένα χειλέων και οδοντωτά, εις α μετεχέομεν ανυπόμονοι από κοχλαζούσης διώτου χύτρας φακάς ή και φασήλους» (Ι.Α., τ. Α΄, 133).

Η μητρόπολις διέθετε μόνον τρεις ή τέσσερεις μεγαλοπρεπέστερες κατοικίες, στη μία από τις οποίες ο Τρικούπης, τιμώντας την επανάκτηση του Μεσολογγίου (Μάϊος 1829) προσκάλεσε τον αρχηγό του κράτους, πρέσβεις και όσους γνωστούς ξένους παρευρίσκονταν στην Αίγινα για να γιορτάσουν την χαρμόσυνη είδηση. «Απανταχού λοιπόν φαιδρότης, και χαρά και αγαλλίασις και εν τη πτωχεία ημών άπαντες εφιλοτιμήθημεν να πανηγυρίσωμεν την νίκην του Σταυρού » (Ι.Α., τ. Α΄, 133).

Βασικό έπιπλο του ευρυχωροτάτου των δύο θαλάμων του υπουργικού μεγάρου ο σοφάς, «κατά το τουρκικόν έθος, εφ' ου εκάθηντο αθρόαι αι δέσποιναι, φορούσαι φέσια, φακιόλια, μπόλιες ενί λόγω εκπροσωπεύουσαι διά του ενδύματος πάσας τας επαρχίας της Ελλάδος» (Ι.Α., τ. Α΄, 133). Η παρουσία των γυναικών με την ποικιλία των ενδυμασιών μαρτυρεί την ύπαρξη πληθυσμιακού μωσαϊκού στην πρωτεύουσα.

Στο χορό της Αίγινας περιγράφεται το εσωτερικό της κατοικίας: Οι χώροι δηλ. υποδοχής και επίδειξης, και δεν δίνονται εικόνες εξωτερικών κοινόχρηστων χώρων του αστικού χώρου της Αίγινας, που αργότερα ως προσωρινή πρωτεύουσα γνώρισε μία σύντομη περίοδο άνθησης με την ανοικοδόμηση πολλών δημοσίων κτιρίων[3].

Ανάλογη εικόνα περίμενε τον Κυβερνήτη και κατά την επίσκεψή του στο Ναύπλιο. Σύμφωνα με τον Δραγούμη, «πόλις όλως τουρκική, τας μεν οδούς είχε στενάς και ανωμάλους και βορβορώδεις[4] , τας δε οικίας ξυλοκτίστους, πολυθύρους,

---

2. Βλ. σχετικά τη μελέτη της Ελένης Καλαφάτη, «Κράτος, δημοτική διοίκηση και οργάνωση του χώρου τον 19ο αι.», στα *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας «Νεοελληνική Πόλη-οθωμανικές κληρονομιές και ελληνικό κράτος»*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1985, σσ. 367-373. Για την πολεοποιητική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε τότε βλ. τις μελέτες των Αλέκας Καραδήμου-Γερολύμπου, «Σχεδιασμός και ανάκτηση του χώρου της πόλης» και Αγγελικής Κόκκου, «Η πολεοδομική ανασυγκρότηση στην περίοδο 1828-1843», στον ίδιο τόμο, σσ. 381-395 και 359-366 αντιστοίχως.

3. Πρόκειται για το Ορφανοτροφείο, το Λοιμοκαθαρτήριο, το Παρθεναγωγείο, το Μουσείο, το Εθνικό Τυπογραφείο, το Νομισματοκοπείο, τη σχολή Ευελπίδων, την Εθνική Βιβλιοθήκη κ.ά.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 302

σεσαθρωμένας και πάντη αρρύθμους» (Ι.Α., τ. Α΄, 95). Η πόλη ήταν γεμάτη πρόχειρες κατασκευές, (σκηνές και καλύβες) που είχαν στηθεί μέσα στους προμαχώνες και τους πρόποδες του Παλαμηδίου. Κατόπιν ενεργειών του Βούλγαρη κατεδαφίστηκαν οι πολυάριθμες καλύβες και δημιουργήθηκε το προάστιο Πρόνοια[5]. Ασιατικός όμως παρέμενε και ο τρόπος ζωής (με εξαίρεση την ελληνόμορφη φουστανέλλα) όπως μαρτυρούν οι σκηνές που διαδραματίζονταν στην αγορά: η στάση των πωλητών, τα εμπορεύματα, τα ποικίλα εργαστήρια[6].

Στο σημείο αυτό αξίζει να μνημονευθούν οι ακόλουθες ενδείξεις αστικού τοπίου: Τα δύο τρία πολυτελή καφενεία στην Πλατεία Πλατάνου και η παρουσία των αναφορογράφων «οίτινες κατασκηνούντες περί την σκιεράν Πλάτανον, ηκροώντο ηγεμονικώς τους προσερχομένους και έγραφον στηρίζοντες τον χάρτην επί του δεξιού γόνατος αναφοράς και άλλα έγγραφα» (Ι.Α, τ. Α΄, 96).

Όσον αφορά το έμψυχο υλικό, διαπιστώνεται και εδώ ότι ο πληθυσμός απαρτίζεται από ετερόκλητα στοιχεία ποικίλης προέλευσης που είχαν μετοικήσει στην πρωτεύουσα για λόγους ασφαλείας[7].

Ως πρωτεύουσα του νεοελληνικού κράτους το Ναύπλιο γνώρισε μεγάλη ακμή. Παρατηρήθηκε πληθυσμιακή αύξηση και ραγδαία ανοικοδόμηση. Από το 1834 όμως με την μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα και την απομάκρυνση πολιτικών και στρατιωτικών αρχών, το Ναύπλιο αποδυναμώθηκε και έχασε την παλαιά του αίγλη[8].

---

4. «Το Ναύπλιο ήταν εξαιρετικά ακάθαρτη πόλη και μεγάλο πρόβλημα αποτελούσε το φράξιμο των υπονόμων του. Παρά τον σχεδιασμό του Βούλγαρη και του Βαλλιάνου αλλά και τις σχετικές εργασίες για απόφραξη των υπονόμων, η καθαριότητα αποτελούσε πρόβλημα για ορισμένες περιόδους της Καποδιστριακής εποχής», όπως γράφει ο Βασ. Δωροβίνης, «Ο σχεδιασμός του Ναυπλίου κατά την Καποδιστριακή περίοδο», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας Νεοελληνική Πόλη...* [βλ. σημ. 2], τ. Α΄, (287-296), σ. 290. Πρβλ. Μαρω Καρδαμίτση-Αδάμη, «Η παλιά πόλη», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, 12-11-1995, αφιέρωμα Ναύπλιο, σσ. 12-15.

5. Για τα πρώτα πολεοδομικά μέτρα και για το σχέδιο Βούλγαρη σχετικά με την Πρόνοια ενημερώνει ο Δωροβίνης, ό.π., σσ. 290-293. Τα λαϊκά κτίσματα της καποδιστριακής περιόδου σχολιάζει η Ελένη Μαΐστρου, «Μοναδική αρχιτεκτονική ατμόσφαιρα», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, αφιέρωμα Ναύπλιο, ό.π., σ. 15.

6. Ο Γ. Μπαφούνης στην μελέτη του «Ο Έλληνας επαρχιώτης του 19ου αιώνα μπροστά στην πόλη» *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας Η Πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και βαλκανικές όψεις (19ος-20ος αι.)*, Αθήνα 2000, (491-498), σ. 492 σημειώνει ότι ακόμα και στα μέσα του 19ου αιώνα στις πόλεις κυριαρχούσε το τουρκικό στοιχείο και ότι για τον επαρχιώτη που περιεπλανάτο στον αστικό χώρο του ελληνικού βασιλείου η θέαση των πόλεων αποτελούσε μέρος και της δικής του καθημερινότητας.

7. Ο Β. Πούχνερ, *Θεωρητική λαογραφία*, Αθήνα 2009, σσ. 170-171 αναφέρει ότι στην Ελλάδα τα τελευταία 500 χρόνια ο αστισμός βρισκόταν πάντα σε συμφυρμό με το αγροτικό στοιχείο χωρίς ουσιαστική αστική ιδεολογία και δική του αστική παράδοση.

8. Για σχετικές πληροφορίες βλ. το άρθρο Κ. Κανελλόπουλου, «Ναύπλιο: παρόν και μέλ-

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 303

Η Νέα πρωτεύουσα

Με την άφιξη του Όθωνα το Ναύπλιο ως προσωρινή έδρα, κρίθηκε ακατάλληλο για να καλύψει τις τρέχουσες ανάγκες-στρατιωτική και πολιτική κίνηση, αλλά δεν είχε και δυνατότητες επέκτασης.

Το ρόλο της πρωτεύουσας διεκδικούσαν και άλλες πόλεις[9] (π. χ. Κόρινθος-Σύρος-Μέγαρα κ. ά), αλλά η Αθήνα κρίθηκε η πλέον πρόσφορη επιλογή λόγω υγιεινού κλίματος και αρχαίου μεγαλείου[10].

Χώρος: Ρυμοτομία[11]

Η Αθήνα, όταν υποδέχθηκε τον Όθωνα, παρουσίαζε μία λυπηρή εικόνα· έδινε την εντύπωση ενός μεγάλου χωριού[12] γεμάτου ερείπια ανάμεσα στα οποία διακρίνονταν αρχαία μνημεία[13]. Δεν διέθετε δρόμους ούτε κτίρια για να στεγάσει τις κρα-

---

λον», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, αφιέρωμα Ναύπλιο, ό.π., σ. 21-31.

9. Βλ. Γ. Κουτσούκου, *Σελίδες από την παλιά Αθήνα*, Αθήνα ά. ε., σ. 13 και Τ. Γάριου, *Αθήνα και πάλι Αθήνα*, Αθήνα 1984, σ. 9.

10. Η Καρδαμίτση-Αδάμη στο άρθρο της «Η Αθήνα που ονειρεύθηκε ένας βασιλιάς», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, 1-4-2001, αφιέρωμα *Η Αθήνα των περιηγητών*, σσ. 28-31 αναφέρεται στην εκτίμηση που έτρεφε ο Λουδοβίκος Α΄ της Βαυαρίας (πατέρας του Όθωνα) για την Αθήνα (ήταν γι' αυτόν πόλη-όραμα-πόλη σύμβολο) και καταγράφει την άποψη του L. von Klenze (συμβούλου του σε θέματα αρχιτεκτονικής) «η Αθήνα θα παρέμενε πρωτεύουσα της Ελλάδας ακόμη και αν τον τίτλο τον έδιναν σε άλλη πόλη». Την επιμονή του Λουδοβίκου για επιλογή της Αθήνας επισημαίνει και ο Γ. Καιροφύλας, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι 1834-1934*, Αθήνα 1978, σ. 8

11. Για θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση της έννοιας του χώρου, όπως τον προσλαμβάνει η Λαογραφία, βλ. Γαρ. Θεοδωρίδου, «Η σημασία του χώρου στη σύγχρονη Λαογραφία», στον τόμο Μ. Γ. Σέργη-Μ. Βαρβούνη, *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά*, τ. Β΄, Αθήνα 2012, 481-533

12. Βλ. σχετικά Π. Λουκάκη, «Αθήνα 1830-1840. Ιστορικές φάσεις παγίωσης του υπερσυγκεντρωτισμού της», *Πρακτικά Συμποσίου Ιστορίας νεοελληνική Πόλη*...[βλ. σημ.2], τόμ. Α΄, Αθήνα 1985, σσ. 85-96, Ματούλας Σκαλτσά, *Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αι.*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 55. Και Ν. Καρπούζη, «Πρώιμη αστική λαογραφία : αναπαραστάσεις της ιστορίας και της κοινωνίας της νέας πρωτεύουσας (Αθήνα 1835) μέσα από το έργο του Πολύβιου Δημητρακόπουλου», Πρακτικά Διεθνούς Επιστ. Συνεδρίου Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος, τόμ., Α΄, Αθήνα 2013, 625-640. Ο Λ. Καλλιβρετάκης, «Η Αθήνα του 19ου αι.», στον τόμο *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*, ΕΙΕ/ Μορφωτικές εκδηλώσεις-Δήμος Αθηναίων, Πνευματικό Κέντρο, Αθήνα 1994, 173, αντιτίθεται σ' αυτήν την γενικά αποδεκτή άποψη και υποστηρίζει «Η Αθήνα σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας όχι μόνο παρέμεινε πόλη αλλά παρέμεινε σταθερά και η μεγαλύτερη πόλη της Στερεάς Ελλάδας.»

13. Βλ. Καρδαμίτση-Αδάμη, Αθήνα [ό. π., σημ.10], σ. 30. Πρωτογενείς εικόνες της Αθή

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 304

τικές υπηρεσίες καθώς και τους υπαλλήλους που είχαν μετοικήσει από το Ναύπλιο[14].

Ο Νικόλαος Δραγούμης δεν δίνει αναλυτική εικόνα του εξωτερικού αστικού χώρου και δεν τον εξετάζει επισταμένως· παρεισφρύουν μόνον πληροφορίες με αφορμή την έκθεση κάποιων περιστατικών. Συγκεκριμένα, σχολιάζοντας με μελανά χρώματα την επιδημία χολέρας που ενέσκηψε στην πόλη και την έκταση που πήρε σημειώνει: «και κατά πρώτον μεν συνέβη εν μόνον κρούσμα προς την μεσημβρινήν εσχατιάν του τετάρτου τμήματος· είτα εισβαλούσα η νόσος βιαία εις το δεύτερον και το τρίτον, ώρμησεν εις το πρώτον και, πατάξασα αμείλικτος αυτό, επανήλθε ραγδαία εις το τέταρτον, εις ο περιέφερε ανηλεές το δρέπανον, θερίσασα προ πάντων το πλήθος των εκεί σεσωρευμένων ενδεών προσφύγων, των νεωστί διωχθέντων από της Τουρκίας διά την διακοπήν των σχέσεων» (Ι.Α., τ. Β΄, 169).

Το χωρίο αυτό αφήνει υπαινιγμούς για το ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης και τη διαίρεσή της σε τέσσερα τμήματα.

Ο πρώτος πολεοδομικός σχεδιασμός πραγματοποιήθηκε ως γνωστόν από τους αρχιτέκτονες Σταμάτη Κλεάνθη και Eduard Schaubert, που ακολούθησαν τα διδάγματα της σχολής του Βερολίνου[15]. (Ο Κλέανθης μάλιστα ονειρευόταν μία Αθήνα κηπούπολη).

Ο «βασιλικός σύμβουλος» όμως Leo von Klenze ανέλαβε να τροποποιήσει τους οραματικούς χάρτες των προαναφερθέντων συναδέλφων του και να τους προσγειώσει[16].

Σχετικές μελέτες επιβεβαιώνουν τη διαίρεση της πόλης σε τέσσερα τμήματα[17],

---

νας καθώς και την οικιστική και κοινωνική οργάνωση που συντελέστηκε βαθμηδόν παρουσιάζει η Δώρα Μέντη, «΄Ελληνες λογοτέχνες-προσκυνητές στην Αθήνα (1833-1863). Στοιχεία για μια πρωτογενή αναπαράσταση της νεοελληνικής ταυτότητας», 4th European Congress of Modern Greek Studies, Granada, 9-12 Sept. 2010. Identities in the Greek World (from 1204 to the present day), vol. 1, Athens 2011, 139-147.

14. Βλ. Γ. Καιροφύλα, «Ο δρόμος είχε την δική του ιστορία», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, αφιέρωμα Αθήνα, ό.π., (25-28), σ. 26.

15. Για το ρυμοτομικό σχέδιο βλ. Καρδαμίτση-Αδάμη, Αθήνα [ό. π., σημ.10], σ. 30. Πβλ. Α. Παπαγεωργίου-Βενετά, *Εδουάρδος Σάουμπερτ 1804-1860*, Αθήνα 1999. Πρόκειται για συλλογή τεκμηρίων για τον σχεδιασμό της Αθήνας και του Πειραιά.

16. Στοιχεία για τις τροποποιήσεις που επέφερε ο Klenze δίνει ο Κουτσούκος, ό.π., σσ. 96-102. Γενικά για την παρουσία του von Klenze στην Ελλάδα βλ. Α. Παπαγεωργίου-Βενετά, *Ο Leo von Klenze στην Ελλάδα*, Αθήνα 2000.

17. Μπ. Άννινου, *Ιστορικά Σημειώματα*, Αθήνα 1924 [ανατ. Αθήνα ά. έ.], σσ. 312-313. Πβλ. Σκαλτσά, Κοινωνική *ζωή*, ό.π.,... σσ. 75-76 και Ελ. Σκιαδά, *Οι συνοικίες των Αθηνών*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Αθηναίων, σ. 26.

18. Ο Γ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθηναϊκό σταυροδρόμι, *Καθημερινή Επτά Ημέρες* 23-1-1994, αφιέρωμα Ομόνοια, σ. 6 σημειώνει : «Η Ομόνοια αποτελούσε το κεντρικό σημείο στο οποίο αντάμωναν οι τρεις μεγάλοι συνθετικοί άξονες η οδός Αιόλου, ...η οδός Πειραιώς και η οδός Σταδίου.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 305

που προέκυψαν μετά από τη χάραξη των δύο διασταυρουμένων οδικών αρτηριών Ερμού και Αιόλου[18].

Σχολιάζοντας ο Δραγούμης τη φρικαλέα ατμόσφαιρα που προκάλεσε η μάστιγα της ασθένειας μας μεταφέρει «εις την μεγάλην αγοράν, εις την πλατείαν του αγίου Παντελεήμονος, εις την Ερμαιόλειον συμβολήν, όπου προ μακρού έθαλλεν η ζωή, ουδέ πνοή ηκούετο (Ι.Α. τ. Β΄, 170).

Η Ερμού (συνέχεια της οδού Πειραιώς) συνέδεε την Αθήνα με τον Πειραιά και ως εκ τούτου είχε μεγάλη κίνηση. Εκεί στην Ερμαϊκή οδό άνοιξαν τα πρώτα καταστήματα[19] και με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκε στην κατ' εξοχήν εμπορική οδό.

Εκεί υπήρχε η εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονος, η οποία κατεδαφίσθηκε (1834-1836) καθώς και άλλα μνημεία π.χ. Παναγία η Ροδακιώτισσα, η Παναγία του Αγγέλου, η Αγία Θέκλα[20], και παρέμεινε η ομώνυμη πλατεία όπου βρισκόταν μέχρι το 1852 το Παλιό Δημοπρατήριο[21].

Ο Νικόλαος Δραγούμης στις Ιστορικές Αναμνήσεις δεν παρέχει άλλες εικόνες του εξωτερικού αστικού χώρου. Αναφέρεται σε πολεοδομικές επεμβάσεις και εστιάζει στις βασικές οδούς που προσανατολίζουν και κατευθύνουν τις κινήσεις των ατόμων (Ερμαιόλειος συμβολή) καταγράφει αθηναϊκά στιγμιότυπα σε έκτακτες συνθήκες (χολέρα) μέσα από τα οποία ανιχνεύουμε στοιχεία αστικού χώρου. Γενικά όμως απουσιάζει από το έργο λεπτομερής αποτύπωση της πόλης.

Κρίνεται σκόπιμο για να ολοκληρωθεί η ενότητα να γίνει μνεία της έκτασης και του πληθυσμού της Αθήνας κατά την οθωνική περίοδο.

Αρχικά η πόλη εκτεινόταν[22] γύρω από το βράχο της Ακρόπολης και κατελάμβανε έκταση μόνον 772 στρεμμάτων. Στα τέλη όμως της περιόδου η έκτασή της έφτασε τα 2600 στρέμματα καθώς δεν περιοριζόταν πλέον μόνον στην κεντρική περιοχή

Το σχέδιο συμπληρωνόταν μέ έναν κάθετο στην Αιόλου άξονα, την οδό Ερμού. Σύμφωνα με την Καρδαμίτση-Αδάμη, «Ένας δρόμος για τον θεό του εμπορίου», *Καθημερινή Επτά ημέρες* 22-9-2000, αφιέρωμα οδός Ερμού, σ. 3 «Από τα ανάκτορα ξεκινούσαν οι τρεις κύριοι οδικοί άξονες :η οδός Σταδίου και η οδός Πειραιώς (οι δύο κάθετες πλευρές του τριγώνου) και η οδός Αθηνάς (το ύψος του). Η υποτείνουσα είναι η οδός Ερμού». Για τα βουλεβάρτα της Αθήνας και την ονοματοθεσία των αθηναϊκών οδών βλ. Καλλιβρετάκης, «Η Αθήνα του 19ου αι.», σσ. 182-187.

19. Εκτενώς παρουσιάζει την εμπορική εξέλιξη της Ερμού ο Γ. Καιροφύλας, «Τα πρώτα εμπορικά, *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, αφιέρωμα οδός Ερμού, ό.π., σσ. 7-9. Πβλ. Άννινος, ό.π., σσ. 314-315.

20. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ν. Γκιολέ, «Μνημεία που σώθηκαν και μνημεία που χάθηκαν» *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, αφιέρωμα οδός Ερμού, ό.π., σσ. 10-12.

21. Κουτσούκου, ό.π. σ. 104 κεξ. και τον τόμο *Το μεταξουργείον της Αθήνας* (επιμ. Χρ. Αγριαντώνη, Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1995, σ. 67, σημ. 5.

22. Λεπτομερώς αναφέρεται στην έκταση της πρωτεύουσας η Σκαλτσά, *Κοινωνική ζωή*, ό.π. σσ. 75-87.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 306

που οριζόταν από το τρίγωνο των οδών Ερμού, Αιόλου και Σταδίου, αλλά κατοικήθηκε και η έξω από την παλιά πόλη περιοχή (με αισθητή διαφορά πληθυσμού).

Τη διευρυμένη οικιστική εγκατάσταση συνοδεύει σημαντική πληθυσμιακή αύξηση[23]. Στην Αθήνα αρχικά εγκαθίστανται υπάλληλοι δημοσίων υπηρεσιών αλλά παράλληλα συρρέουν πάμπολλοι κάτοικοι της περιφέρειας που επιθυμούν να απολαύσουν τη ζωή της πρωτεύουσας[24]. Αποτέλεσμα: δημογραφική άνοδος λόγω διογκωμένης αστικής συγκέντρωσης. Η Αθήνα των 5000 περίπου κατοίκων (1834) έφτασε τις 43000 κατοίκους στα τέλη της οθωνικής βασιλείας.

Κατοικίες

Η μόνη αστική κατοικία των Αθηνών η οποία αναφέρεται στις *Ιστορικές Αναμνήσεις* είναι η κατοικία Κοντόσταυλου. Η μνεία της δεν είχε στόχο την αναλυτική περιγραφή και την λεπτομερή αποτύπωση του σχεδίου και των υλικών, αλλά σχετίζεται με το χορό που δόθηκε εκεί προς τιμήν του στρατηγού Μαιζόν «ελθόντος ν' αποχαιρετίση τον κυβερνήτην. Επειδή δε ο αρχηγός του ελληνικού έθνους δεν είχε πως να φιλοξενήση προσηκόντως τον στρατηγόν της ευεργέτιδος στρατιάς, ο Αλέξανδρος Κοντόσταυλος ανέλαβε φιλοτίμως να ερμηνεύση την κοινήν ευγνωμοσύνην προς την Γαλλίαν, την εκατόν είκοσιν εκατομμύρια φράγκων δαπανήσασαν προς απελευθέρωσιν της Πελοποννήσου» (Ι.Α. τ. Α΄, 136).

Συγκρίνοντας την οικία αυτή με εκείνη του Τρικούπη (όπου είχε δοθεί ο εν Αιγίνη χορός) ο Νικόλαος Δραγούμης σημειώνει ότι ήταν ευρύτερη και διέθετε κομψότερα έπιπλα.

Το εν λόγω οίκημα βρισκόταν κοντά στο μέγαρο της Παλαιάς Βουλής και ήταν σημασιοδοτημένο ιστορικά καθώς εκεί είχε εγκατασταθεί αρχικά ο Όθων. Στη συ-

---

23. Για την πληθυσμιακή αύξηση βλ. Κουτσούκου, ό.π., σ. 102. Σκαλτσά, *Κοινωνική ζωή*, ό.π. σ. 83. -Λουκάκη, ό.π., σ. 86.

24. Ο Μ. Μερακλής στη μελέτη του «Λαογραφικά της Αθήνας», *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα 2004, σσ. 137-185, σημειώνει (σ. 142) ότι η Αθήνα «έγινε ξανά την επομένη της ανακηρύξεως της ως πρωτεύουσας του νεοελληνικού κράτους το αρχαίο άστυ των μετοίκων». Τονίζει την πολιτισμική πολυμορφία που συσσωρεύεται στο στενό χώρο της πρωτεύουσας και τον φορτίζει εκρηκτικά (σ. 143). Ο αστικός πληθυσμός στην Αθήνα του 19ου αι. είναι άστατος και τροφοδοτείται δημογραφικά από τον αγροτικό πληθυσμό, που διατηρεί τα χαρακτηριστικά της αγροτικής κοινωνίας ακόμη και μέσα στην πρωτεύουσα (σ. 148). Βλ. και την κοινωνιολογική μελέτη για την νόθα αστικοποίηση του Β. Φίλια, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση*, Αθήνα 1974. Άξιες προσοχής και οι επισημάνσεις του Ε. Μπαλούμη, *Ηθογραφικό διήγημα*, Αθήνα ά. έ., σσ. 19 και 25-26 σχετικά με τις κοινωνικές δομές του ελληνικού κράτους που προέκυψε μετά τον αγώνα της Ανεξαρτησίας (προϋπάρχον διοικητικό στοιχείο-νεήλυδες-πληθυσμιακό μωσαϊκό).

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 307

νέχεια χρησιμοποίησε ως κατοικίες τα αρχοντικά Αφθονίδη και Δεκόζη Βούρου (στην πλατεία Κλαυθμώνος) έως το 1843 οπότε ολοκληρώθηκαν τα Παλαιά Ανάκτορα[25].

Δεν γίνεται καμία απολύτως μνεία για το οικιστικό σύνολο της πόλης των Αθηνών ούτε για λαϊκά και οθωνικά σπίτια, που αποτελούν δείγματα της εξέλιξης της αθηναϊκής αρχιτεκτονικής[26].

Οι σχετικές με την επίπλωση και την εν γένει οικοσκευή πληροφορίες αφορούν τις άλλες δύο μητροπολιτικές πόλεις της Ελλάδας (Αίγινα και Ναύπλιο) κατά την καποδιστριακή περίοδο. Σχολιάζοντας εντελώς περιστασιακά (με αφορμή τον προαναφερθέντα χορό του 1829) την διαμονή των δημοσίων υπαλλήλων τονίζει: «ημείς δε οι λοιποί ενεφωλεύομεν, ως αληθείς διάδοχοι των Μυρμιδόνων, εις ισόγαια, κλίνην έχοντες το χώμα και έπιπλα τα δερμάτινα δισάκκια, τους πιστοτάτους τούτους συντρόφους των συμφορών ημών και περιπλανήσεων, κρεμάμενα από μακρών ξυλίνων ήλων επί μαυρωπών τοίχων» (Ι.Α., τόμ. Α΄, 133). Αντίθεση αποτελεί το «Μικρόν άνάκλιντρον ή σοφάς, κατά το τουρκικόν έθος» που διακοσμούσε την μεγαλοπρεπή οικία του Τρικούπη.

Και σε άλλο σημείο του κειμένου εντοπίζουμε σχόλια για τον εξοπλισμό των οικιών στο Ναύπλιο αυτή την φορά. Χαρακτηριστική η γενική παρατήρηση ότι «η κατ' οίκον δίαιτα μετείχε των πάλαι έξεων». Και συνεχίζει αναφέροντας ότι «Οι ευάριθμοι πλουτούντες» διέθεταν «σοφάδες, σιλτέδες, κουλτούκια, εφ ων την ημέραν εκάθηντο την δε νύκτα κατεκλίνοντο οι τε οικοδεσπόται και οι φιλοξενούμενοι». Στον αντίποδα «οι πολλοί δε ανάκλιντρον, κλίνην, προσκεφάλαιον και σκέπασμα είχομεν την αχάριστον καπόταν μετά των αχωρίστων αυτής συγκατοίκων (Ι.Α., τόμ. Α΄, 97).

Ενισχυτικά στοιχεία των πληροφοριών αυτών σχετικά με την ανυπαρξία επίπλων και την γυμνότητα των οικιών αποτελούν τα εξής περιστατικά σύμφωνα με τα καταγραφόμενα από τον συγγραφέα: «Αι δε καθ' ημάς καθέδραι ήσαν σχεδόν άγνωσται και μόνον ότε αποκατέστημεν εν Ναυπλίω κατεσκεύασάν τινες χάριν

25. Για τις πρώτες κατοικίες του Όθωνα πληροφορίες παρέχουν ο Γάριος, ό.π., σ. 11, Κουτσούκος, ό.π., σ. 14, Η Σκαλτσά, *Κοινωνική ζωή*, ό.π., σ. 83 και ο Κουτσούκος, ό.π., σ. 14 επισημαίνουν την απουσία καταλλήλων κατοικιών για τους κρατικούς λειτουργούς. Ο Καιροφύλας, *Αθήνα και Αθηναίοι*, σ. 13, αναφέρει ότι τα μέλη της αντιβασιλείας εγκαταστάθηκαν στην οικία Βλαχούτση (οδός Πειραιώς), η οποία αργότερα φιλοξένησε την Πολυτεχνική Σχολή και το Ωδείο Αθηνών (έως το 1976).

26. Για τα κτίρια του πυρήνα του ιστορικού αθηναϊκού κέντρου βλ. Μαργαρίτα Γραφάκου και Ελένη Μαΐστρου, «Αρχιτεκτονικός χαρακτήρας της Πλάκας», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, αφιέρωμα Πλάκα, 9-6- 1996, σσ. 5-9. Πβλ. Κουτσούκο, ό.π., σσ. 65-68 (περιγράφονται ο αρχιτεκτονικός τύπος των σπιτιών της παλιάς Αθήνας, ο τύπος των σπιτιών στο Βρυσάκι, οι αυλές των σπιτιών και η ύδρευση) και Δ. Καμπούρογλου, *Αι παλαιαί Αθήναι*, Αθήνα 1922 (ανατύπ. Αθήνα 1990), σσ. 462-464 (το αθηναϊκό σπίτι).

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 308

των φραγκοφορεμένων ξύλινα σκαμνία» και στη συνέχεια η παραχώρηση ενός ιθακησίου πλοιάρχου στην οικογένειά του «εξ ψιαθίνων καθεδρών» έγινε αφορμή να διαδοθεί «η φήμη της πολυτελείας πολύθρους ανά πάσαν την πρωτεύουσαν και φθονούντες συνέρρεον πολλοί ίνα θαυμάσωσιν αυτάς» (Ι.Α., τόμ. Α΄, 98)

Ενδυμασία

Ο, τι έγραψε ο Νικόλαος Δραγούμης σχετικό το οφείλουμε στη ρύμη του λόγου του και στις μνήμες του. Αναφερόμενος στο χορό της Αίγινας (1829) με εικονοπλαστική ικανότητα παραθέτει μία εικόνα πολύχρωμη που μαρτυρεί τις ενδυματολογικές συνήθειες της εποχής: «εκάθηντο (επί του σοφά) αθρόαι αι δέσποιναι φορούσαι φέσια, φακιόλια, μπόλιες, ενί λόγω εκπροσωπεύουσαι διά του ενδύματος πάσας τας επαρχίας της Ελλάδος (Ι.Α. τόμ. Α΄, 133). Όπως φαίνεται εκ των ανωτέρω οι παρευρισκόμενες στην εορταστική εκδήλωση (προφανώς κυρίες των ανωτέρων τάξεων είχαν προσκληθεί) φορούσαν ακόμα παραδοσιακές φορεσιές και δεν είχαν υιοθετήσει τα δυτικά πρότυπα[27]. Αυτή η πολυμορφία προκάλεσε το χλευασμό της συζύγου του πρίγκιπος «της φερούσης εσθήτα καλήν πορφυρέην και τερμιόεντα χιτώνα και ως πύργον Κυβέλης αναπεπταμένην και υψηλήν εχούσης την κόμην».

Άλλο ένα στοιχείο που αποτελεί ένδειξη για τη διατήρηση παραδοσιακού ενδύματος και από το ανδρικό φύλο μπορεί να θεωρηθεί η πληροφορία που προκύπτει από τον σχολιασμό της στάσης του Μαυροκορδάτου μετά την παραμονή του στην Ευρώπη κατά τη σύνταξη του Υπουργείου του τον Μάϊο του 1841. Ο πρωθυπουργός επεσήμανε ότι «το ελληνικόν έθνος ούτε βελάδας φορεί ούτε γαλλικά ή αγγλικά ομιλεί, φορεί φουστανέλλας, ομιλεί ενίοτε και αλβανικά και κουτσοβλάχικα» (Ι.Α., τόμ. Β΄, 89).

Ο συγγραφέας (Ι.Α., τόμ. Α΄, 137) αναφέροντας πώς ο κυβερνήτης δεχόταν τους επισκέπτες του τονίζει: «εισήρχεσο δε φορών οιονδήποτε ένδυμα ήθελες ή μάλλον είχες, διότι καίτοι ευαγγελικώτεροι τότε τα ήθη ολίγιστοι ημών ηδύναντο να εκπληρώσωσι την εντολήν του Χριστού την παραγγέλλουσαν να δίδωμεν τω μη έχοντι τον έτερον των χιτώνων. Εξ εναντίας, πάντες σχεδόν είχομεν ένα». Από το χωρίο αυτό φαίνονται σαφώς οι οικονομικές δυσχέρειες των Ελλήνων αλλά προβάλλεται και η στάση τους· όπως προαναφέρθηκε «και ο κυβερνήτης δεν εδυσχέραινεν, αλλά και ηνείχετο και την πτωχείαν ημών, μετασχηματίσας και τον ιδιωτικόν αυτού βίον και αποκρούσας παν ό, τι έθεωρείτο πολυτέλεια κατά τους απο-

27. Η Κωνσταντίνα Μπάδα-Τσομώκου, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834*, Ιωάννινα 1973, στη σ. 86 αναφέρεται στην εξωτερική εμφάνιση των υπηκόων της τουρκικής αυτοκρατορίας και στη σ. 89 σχολιάζει τη διάθεση ελεύθερης έκφρασης στο ντύσιμο κατά την μετεπαναστατική περίοδο.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 309

ρωτάτους εκείνους χρόνους, περί τε το ένδυμα, την τροφήν, την κατοικίαν και τον περίπατον» (Ι.Α., Α΄, 137).

Ψυχαγωγία

Η κοινωνική ζωή στην υπό εξέτασιν εποχή, όπως ήδη έχει επισημανθεί κατ'επανάληψιν, διακρινόταν στο γενικό της πλαίσιο από ολιγάρκεια και πίστη στα εγχώρια ήθη. Χρειάζεται βεβαίως να διευκρινιστεί ότι κάθε κοινωνικό σύστημα είχε τους δικούς του χώρους κοινωνικών συναθροίσεων και άλλους τρόπους αναψυχής[28].

Ως εκ τούτου, εκτός από τις τέρψεις που «έφερον χαρακτήρα μάλλον ενδόμυχον και οικογενειακόν»[29], εντοπίζουμε και εκδηλώσεις των ανωτέρων στρωμάτων, που φανερώνουν επιρροή από την Δύση. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν ο χορός στην Αίγινα (με αφορμή την επανάκτηση του Μεσολογγίου) και προσκεκλημένους τον αρχηγόν του κράτους, πρέσβεις, ξένους αξιωματούχους που παρευρίσκονταν στη νήσο καθώς και ανωτέρους κρατικούς λειτουργούς. Όπως σχολιάζει ο Νικόλαος Δραγούμης, η οικοδέσποινα «γόνος ούσα του αρχαιοτάτου των αριστοκρατικών οίκων της Κωνσταντινουπόλεως, του των Μαυροκορδάτων», συνήθιζε να προσκαλεί τους έγκριτους των χρόνων εκείνων (π.χ, Κουντουριώτη, Ζαΐμη, Μιαούλη, Κλονάρη, Ζωγράφο, Μαυρομιχάληδες κ. α.) «ως εις ανάπαυλαν πόνων και ταλαιπωριών». Η εξοικείωσή της βέβαια με αυτήν τη διασκέδαση είναι απόλυτα δικαιολογημένη λόγω της πολυετούς παραμονής της στη Δυτική Ευρώπη (Ι.Α. τόμ. Α΄, 134-135).

Η εν λόγω εορταστική εκδήλωση διανθιζόταν από τα «λιγυρά προανακρούσματα της ορχήστρας[30], ήτις συγκειμένη εξ ενός και μόνου βιολίου θέλγει τας ακοάς και κνίζει τους πόδας των χορευτών» (Ι.Α. τόμ. Α΄, 134)[31].

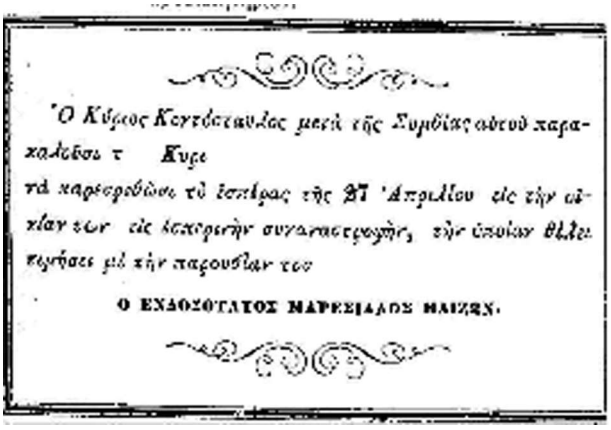
28. Τους χώρους αναψυχής των κατωτέρων και ανωτέρων στρωμάτων, καθώς και των μεσοστρωμάτων στην Αθήνα του 19ου αι. παρουσιάζει η Μ. Σκαλτσά στη μελέτη της «Για μια κοινωνική χαρτογράφηση της Αθήνας του 19ου αι., *Πρακτικά Συνεδρίου Νεοελληνική πόλη...* [βλ. σημ. 2], τόμ. Α΄, σσ. 113-118.

29. Άννινος, ό.π., σ. 317.

30. Ο Μ. Γ. Σέργης, «Μουσική και τραγούδι στα αθηναιογραφήματα του Μ. Μητσάκη: συμβολή στη μελέτη του θέματος "Ήχοι των Πολεων"», στον τόμο -Μ. Βαρβούνη- Μ. Γ. Σέργη (επιμ.), *Δρυς Υψικάρηνος. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Δ. Β. Οικονομίδη*, Αθήνα 2007, 537-566, στη σ. 550 αναφέρει ότι η ανώτερη τάξη διασκέδαζε σε χώρους και περιβάλλοντα στο ηχοτοπίο των οποίων η μουσική κατείχε δεσπόζουσα θέση . Στις δεξιώσεις διασκέδαζαν με απαγγελίες στίχων, χορούς και μουσικές με μαντολίνα, λαούτα, κιθάρες, βιολιά, κλειδοκύμβαλα.

31. Για τις εσπερίδες της αριστοκρατίας και τις μετριόφρονες βεγγέρες της αστικής τάξης βλ. Άννινο, ό.π., σσ. 317-318.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 310

Ὁ Κύριος Κοντόσταυλας μετὰ τῆς Συμβίας αὐτοῦ παρακαλέσει τ Κυρι
νὰ παρευρεθῶσι τὴ ἑσπέρας τῆς 27 Ἀπριλίου εἰς τὴν αὐλίαν των εἰς ἱστορικὴν συγκατοικεσιμότητα, τὴν ὁποίαν θέλει τιμήσει μὲ τὴν παρουσίαν του
Ο ΕΞΑΙΡΕΤΟΤΑΤΟΣ ΜΑΡΕΣΙΑΛΟΣ ΜΑΙΖΩΝ.

Ο άλλος χορός συγκροτήθηκε και αυτός κατά τους χρόνους του Ιωάννη Καποδίστρια στην πολυτελή κατοικία Αλεξ. Κοντόσταυλου προς τιμήν του στρατάρχου Μαιζόν και διακρινόταν «διά το αρμονικώτερον της αγγλικής μουσικής και την κατ' Ευρωπαίους έντυπον πρόσκλησιν, ην ως πάντη καινοφανή τότε παρατίθημι χάριν περιεργείας» (Ι.Α. τόμ. Α΄, 136).

Κατά τους πρώτους χρόνους της οθωνικής περιόδου λόγω ελλείψεως θεαμάτων και χώρων διασκέδασης η κοινωνική ζωή οργανωνόταν γύρω από το παλάτι και τη βαυαρική αυλή με αποτέλεσμα την άμεση εισαγωγή δυτικών τρόπων κοινωνικής συμπεριφοράς και διασκέδασης[32]. Τα κατώτερα στρώματα που δεν είχαν δυνατότητα πρόσβασης και συμμετοχής στις εκδηλώσεις αυτές διασκέδαζαν κοντά στις κατοικίες τους, μακριά από την κεντρική περιοχή σε υποβαθμισμένες συνοικίες, όπου εντοπίζονται και οι δημόσιοι χώροι τους[33]. Ο Νικόλαος Δραγούμης αντιπαραθέτει στην εικόνα του πολυτελέστατου χορού προς τιμήν του στρατάρχου Μαιζόν μία άλλη εικόνα οπτικοακουστική σχετική με την αντίδραση του λαού: «Και ο λαός δε κατακλύζων τας οδούς εδήλου την αγαλλίασιν αυτού, ην μάλιστα επηύξανε το κατ' εκείνας τας ημέρας ιδρυθέν εν τινι παραλία καλύβη ζαχαροπλαστείον του αρχαίου στρατιωτικού κυρ Παντελή, το πρώτον επιφανεν εν τη αγωνιζομένη Ελλάδι (Ι.Α. τόμ. Α΄, 136).

Στο χωρίο αυτό γίνεται νύξη για το πρώτο εμφανισθέν ζαχαροπλαστείο, ένα από τα ελάχιστα σε αριθμό, τα οποία επισκέπτονταν τα κατώτερα στρώματα σε εξαιρετικές μόνον περιπτώσεις λόγω οικονομικής στενότητας.

32. Πλήρη εικόνα δίνει η Σκαλτσά, *Κοινωνική ζωή*, ό.π., σσ. 648-649. Πβλ. Μαρκογιάννη, ό.π., σ. 316.

33. Για εκτενέστερες πληροφορίες βλ. τις προαναφερθείσες μελέτες της Σκαλτσά.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 311

Άλλος δημόσιος χώρος όπου περνούσαν τις ελεύθερες ώρες τους και επικοινωνούσαν οι πολίτες ήταν τα καφενεία[34]. Στις *Ιστορικές Αναμνήσεις* γίνεται μνεία των καφενείων του Ναυπλίου που προϋπήρχαν και επί Τουρκοκρατίας και διακρίνονται δύο ή τρία «επί πολυτελεία, τα κατά την πλατείαν της Πλατάνου ως προσφέροντα, πλην του μόνου ποτού, όπερ εις πάντα τα λοιπα έκαιε τα χείλη και επίκραινε τους λάρυγγας , και πούντσι και ναργιλέν, διό και πολύς ην ο αριθμός των εις αυτά συνερχομένων» (Ι.Α. τόμ. Α΄ , 96).

Στην Αθήνα –πρωτεύουσα διακρίνουμε «καφενεία κεντρικής περιοχής της πόλης, καφενεία συνοικιακά και εξοχικά καφενεία χώρων περιπάτων», με βάση τις λειτουργίες τους και σε συνάρτηση με το τμήμα της πόλης που βρίσκονται[35]. Τα πλέον γνωστά κεντρικά καφενεία, των οποίων οι θαμώνες προέρχονταν από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα, ήταν το καφενείο της Αγοράς, το καφενείον της Ευρώπης, της Ανατολής, των Ευ Φρονούντων και το πολυθρύλητο καφενείο Bella Grecia, γνωστό ως Ωραία Ελλάς. Η μνεία του τελευταίου καφενείου στο χωρίο που ακολουθεί: «και ως εκ τούτου ένεκα η μεν πολιτεία μετεβλήθη εις ευρύ χρηματιστήριον, ως επί των Λαυρεωτικών η οδός του Αιόλου, οι δε πολίται εις κερδοσκόπους ομοίους προς τους συμπιεζομένους τότε σωρούς προ της Ωραίας Ελλάδος» (Ι.Α. τόμ. Β΄ , 232) δεν είναι καθόλου τυχαία, δεδομένης της σημασίας του κατά την οθωνική περίοδο. Ευρισκόμενο στη διασταύρωση των οδών Ερμού και Αιόλου συγκέντρωνε πλήθος αγωνιστών, πολιτευτών, λογίων και περιηγητών, και αποτέλεσε χώρο ανταλλαγών ιδεών και διαμόρφωσης πνευματικών συνειδήσεων. Γενικά διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των πολιτικών πραγμάτων της Ελλάδας[36].

Επιδημία χολέρας

Ολοκληρώνεται η παρουσίαση στοιχείων σχετιζομένων με τον αστικό χώρο με την αναφορά στην επιδημία της χολέρας του 1854. Ο συγγραφέας μας την παρομοιάζει με τον λοιμό «τον επί Περικλέους», καθώς «ενέσκηψε κατ' αρχάς εις Πειραιά, αψαμένη πρώτον των ξένων στρατιωτών και τινών άλλων, ύστερον δε ανα-

34. Ο Γ. Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας,* Αθήνα 2003, ασχολείται διεξοδικά με το θέμα. Πβλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Ο κόσμος του καφενείου. Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό», στον τόμο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, Αθήνα 1998, 209- 250.

35. Σκαλτσά, *Κοινωνική ζωή,* ό.π., σ. 141.

36. Εκτενείς πληροφορίες για το καφενείο της Ωραίας Ελλάδος βρίσκει ο αναγνώστης στην Σκαλτσά, *Κοινωνική ζωή,* ό.π., σ. 145-147 και στο άρθρο του Γ. Παπακώστα, «Καφενείον η Ωραία ελλάς, *Καθημερινή -Επτά Ημέρες*, αφιέρωμα οδός Ερμού, ό.π., σ. 24. Πβλ. Άννινο, ό.π., σ. 315 και Καιροφύλα, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι*, ό.π. σ. 100.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 312

βάσα εις το άστυ». Οι συνέπειες υπήρξαν ολέθριες και μεγάλος ο αριθμός των νεκρών. Με μελανά χρώματα παρουσιάζεται η ζοφερή εικόνα του «κλεινού άστεως». «Διά το καινοφαν ς της νόσου και την πρόδρομον αυτής τρομεράν φήμην» η πλειονότητα των κατοίκων με οχήματα και υποζύγια κατέφυγον σε λιμάνια και αγρούς για να διαφύγουν τον κίνδυνο. Εικόνες απόλυτης ερήμωσης «πού και πού απήντας άνθρωπον βραδυπατούντα μόνον, το πρόσωπον έχοντα άπορον και πελιδνόν και το βλέμμα στρέφοντα βαρυαλγές προς σε, ως ει εζήτει παρηγορίαν και βοήθειαν. Πού και πού, διαβαίνων προ θύρας ανοικτής ήκουες οιμωγήν ημιθνήτος, ήτις ουδέ το κατώφλιον θα υπερέβαινεν άλλοτε, διά την ασθένειαν αυτής, ή έβλεπες ψυχορραγούντας άλλους επ' άλλων και παραδίδοντας εν σπαραγμοίς το πνεύμα». Σύμφωνα με το κείμενο, η φρικαλέα αυτή κατάσταση θα είχε αποφευχθεί «αν οι ξένοι επέτρεπον την υγειονομικήν κάθαρσιν». Η αδυναμία παροχής βοήθειας οδήγησε στον αποδεκατισμό του φτωχού πληθυσμού της πρωτεύουσας[37]. Αντιπροσωπευτικό το χωρίο: «και κατά πρώτον μεν συνέβη εν μόνον κρούσμα πρός την μεσημβρινήν εσχατιάν του τετάρτου τμήματος είτα εισβαλούσα η νόσος βιαία εις το δεύτερον και το τρίτον, ώρμησεν εις το πρώτον καί, πατάξασα αμείλικτος αυτό, επανήλθε ραγδαία εις το τέταρτον, εις ο περιέφερε ανηλεές το δρέπανον, θερίσασα προ πάντων το πλήθος των εκεί σεσωρευμένων ενδεών προσφύγων, των νεωστί διωχθέντων από της Τουρκίας διά την διακοπήν των σχέσεων » (ΙΑ, τ. Β΄, 169)[38].

Ολοκληρώνοντας την καταγραφή στοιχείων που άπτονται των ενδιαφερόντων μας κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι το υπό εξέτασιν έργο απεικονίζει πολυποίκιλες εκδηλώσεις της ζωής που διατήρησε στη μνήμη του ο αφηγητής –συγγραφέας και προσέφερε «οργανικά δεμένο υλικό»[39]. Οι εικόνες αστικού βίου συνυφαίνονται μέσα στην αφήγηση αβίαστα και με πολύ φυσικό τρόπο. Ο συγγραφέας «μόριον της πόλεως» (Ι.Α., Α΄, σ14), «συνημερευτής και σύσσιτος και συνεργός» (Ι.Α., Α΄, 6), κάτοικος της οδού Κλάδου από το 1835, βίωσε την εξέλιξη της πόλης εκ των ένδον και ως εκ τούτου απεικονίζει με οικειότητα τον χωροχρόνο και τις εκδηλώσεις των συμπολιτών του. Σύμφωνα με την άποψη του Κ. Αμάντου, «τα ανέκδο-

37. Βλ. τα σχόλια της Μαρίας Κορασίδου, «Παρεμβάσεις απέναντι στον κίνδυνο της φτώχειας και της αρρώστιας στην αθήνα του 19ου αι.», *Πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου Ελληνικός Αστικός χώρος*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής παιδείας, Αθήνα 2004, (277-290), σ. 279. Η Αριστέα Παπανικολάου-Κρίστενσεν, *Το Μεταξουργείο της Αθήνας* , ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1995, σσ. 69-70, αναφέρει προσωρινή μετατροπή του μεταξουργείου σε «Νοσοκομείο Χολεριώντων» έως τον Ιούλιο του 1854, οπότε συνεστήθη ειδικό Νοσοκομείο Χολεριώντων, το οποίο εξέδιδε τακτικό υγειονομικό Δελτίο με την κατάστασιν των νοσηλευομένων και τον αριθμό των αποθανόντων.

38 Αναλυτική περιγραφή της οικτρής κατάστασης στις σελ. 168, 169, 170.

39. Βλ. άποψη Γ. Π. Κουρνούτου, *Το απομνημόνευμα*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1954, σ. 96, που αναδημοσιεύεται στις Ι.Α. τόμ. Β΄, 242.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 313

τα, αι περιγραφαί τόπων και εθίμων, οι ψυχολογικοί χαρακτηρισμοί προσώπων, αι μικραί χαρακτηριστικαί λεπτομέρειαι φωτίζουν την φυσιογνωμίαν της εποχής και καθιστούν ευχάριστον ανάγνωσμα τας *Ιστορικάς Αναμνήσεις*»[40].

Τονίζεται και πάλι ότι στόχος της μελέτης αυτής ήταν η επισήμανση ενδείξεων αστικής ζωής και όχι η διεξαγωγή διεξοδικής έρευνας αστικής λαογραφίας[41] για την Αθήνα αυτής της περιόδου.

40. Κ. Ά μ α ν τ ο ς, εισαγωγικά στην έκδοση των Ι.Α. το 1937 που αναδημοσιεύεται στις Ι.Α., τόμ. Β΄, 241. Πβλ. και σχόλια Δ. Β. Βερναρδάκη στην *Νέα Ημέρα Τεργέστης 1875*, στις Ι.Α. τόμ. Β΄, 237-238.

41 Η μελέτη του Γ. Κούζα, «Αστική Λαογραφία: θεωρητικές διασταυρώσεις-ιστορική διαδρομή-θεματολογία. Από την μελέτη των «βιομηχανικών επιτηδευμάτων στην έρευνα των σύγχρονων μεγαλουπόλεων», στον τόμο Ελληνική Λαογραφία (ό. π. σημ. 11) 67-172), αναφέρεται στις παλιότερες και νεότερες εξελίξεις στον κλάδο της αστικής Λαογραφίας, με συνοπτική παρουσίαση θέσεων και απόψεων κορυφαίων Γερμανών-Γάλλων και Αμερικανών λαογράφων, που παρουσιάζουν υποδειγματικό έργο για τον αστικό χώρο.

13 ΜΙΧΑ ΛΑΜΠΑΚΗ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 314

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 315

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΠΕΤΑΛΑΣ

ΣΗΜΕΙΑ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΕΠΟΥΣ

Ανάμεσα στα ελάχιστα κοινά σημεία μεταξύ των μεσαιωνικών επών της Δυτικής Ευρώπης και του Βυζαντίου τα σημαντικότερα είναι: α) η μονομαχία πατέρα-γιου, την οποία βρίσκουμε στο *Hildebrandslied* (*Άσμα του Hildebrand*) και στους ιρλανδικούς θρύλους για τον Cúchulain και τον Conlae, αφενός, και στο *Τραγούδι του Υιού του Ανδρονίκου*, καθώς και στις παραλλαγές του *Παλέματος του Τσαμαδού με τον γιο του*, αφετέρου, και β) ο αμαζονικός μύθος, όπου η πολεμική κόρη, αφού ηττηθεί από τον μοναδικό ισχυρότερο από αυτήν ήρωα και συνευρεθεί μαζί του, χάνει –αυτόχρημα– και την *ανδρεία* της (γερμανικός και σκανδιναβικός κύκλος περί τους Nibelungen και ακριτικά άσματα για τον Διγενή).

Περί το έτος 820 δύο μοναχοί της μονής της Fulda, στη Γερμανία, κατέγραψαν σε δύο κενές σελίδες, στην αρχή και στο τέλος ενός άλλου χειρογράφου, τους 68 στίχους ενός μικρού έπους, του *Hildebrandslied*. Η σύνταξη αυτή, αν και μη ολοκληρωμένη (υπάρχουν πολλά κενά και το τέλος της έχει χαθεί), διασώζει σε παλαιά υψηλή γερμανική γλώσσα (Althochdeutsch) έναν αρχαιότατο θρύλο, οι ήρωες του οποίου, είτε πρόκειται για ιστορικά πρόσωπα, είτε όχι, δρουν κατά την εποχή της ακμής του οστρογοτθικού βασιλείου υπό τον Μεγάλο Θευδέριχο. Η παλαιά γερμανική σύνταξη, εντούτοις, πρέπει να ήταν πολύ προγενέστερη: ο Γερμανός φιλόλογος Andreas Heusler την τοποθετεί, βασιζόμενος στη μετρική του υπάρχοντος κειμένου, πριν από το α΄ ήμισυ του Ζ΄ αι. και θεωρεί ότι πήγαζε, με τη σειρά της, από την πρωταρχική σύνταξη, γραμμένη σε λογγοβαρδική γλώσσα[1]. Η τελευταία υπόθεση στηρίζεται στην παρουσία κυρίων ονομάτων με δεύτερο συνθετικό τη λέξη *-brand* (=ξίφος): Heri*brand*, ο παππούς, Hilde*brand*, ο γιος, Hadu*brand*, ο εγγονός· τα ονό-

1. Jan de Vries, *«Das Motiv des Vater-Sohn-Kampfes im Hildebrandslied»*, *Wege der Forschung*, τόμ. XIV: *Zur germanisch-deutschen Heldensage*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1961, σ. 259.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 316

ματα αυτά ήταν συνήθη στους Λογγοβάρδους, αλλά άγνωστα στους Γότθους[2]. Τη διάδοση του *Άσματος* ευνόησε το γεγονός ότι κατά την Εποχή των Μεγάλων Εισβολών η συγγένεια των γλωσσών των διαφόρων γερμανικών φύλων ήταν ακόμη πολύ στενή.

Οι στίχοι του *Hildebrandslied* είναι λιτοί, αργοί και διακρίνονται από τη –χαρακτηριστική στη μεσαιωνική γερμανική ποίηση– παρήχηση των αρχικών συμφώνων των τονιζομένων λέξεων (Stabreim) και την απουσία κανονικής εναλλαγής τονιζομένων και ατόνων συλλαβών, εν αντιθέσει με την αρχαία ελληνική και λατινική μετρική: η έλλειψη όμως αυτή αρμονίας αντισταθμίζεται από την έντονη εκφραστικότητα την οποίαν κερδίζει το ποίημα και η οποία ταιριάζει απόλυτα με το τραγικό του περιεχόμενο[3]. Το *Hildebrandslied* αφηγείται, λοιπόν, τα εξής:

Ο βασιλιάς Dietrich (=Θευδέριχος), προσπαθώνας να γλυτώσει από την οργή του Otacher (=Οδοάκρου), εγκαταλείπει τον θρόνο του και καταφεύγει στον βασιλιά των Ούννων (πρόκειται μάλλον για τον Αττίλα). Ο Hildebrand, πιστός βασσάλος του Dietrich και δάσκαλος της τέχνης των όπλων στην αυλή του, αναγκάζεται να ακολουθήσει τον κύριό του, όπως ακριβώς επιτάσσει το καθήκον του υποτελούς προς τον αφέντη του. (Ας σημειωθεί εδώ, εν παρόδω, ότι τίποτε απ' όλ' αυτά δεν ευσταθεί ιστορικά: ο Μέγας Θευδέριχος ουδέποτε ηττήθηκε και –πολλώ μάλλον– εξορίστηκε από τον βασιλιά του γερμανικού φύλου των Ρογών και κυρίαρχο της Ιταλίας Οδόακρο. Αντιθέτως, μετά από πεισματώδη αγώνα <490-493> οι Οστρογότθοι, που ήταν προηγουμένως εγκατεστημένοι στα Βαλκάνια, νίκησαν τους Ρογούς, κατέλαβαν την Ιταλία και ο Θευδέριχος δολοφόνησε τον Οδόακρο με τα ίδια του τα χέρια). Φεύγοντας, ο Hildebrand αφήνει πίσω τη γυναίκα και το νεογέννητο παιδί του. Τριάντα χρόνια αργότερα, ο Dietrich εισβάλλει με τον στρατό του στο βασίλειο του Otacher· πριν από τη μάχη και ενώ ο Hildebrand προχωρεί μόνος προς το στρατόπεδο των εχθρών, συναντά τον νεαρό αρχηγό τους και καταλαβαίνει ότι πρόκειται για τον Hadubrand, τον γιο του. Ο Hildebrand βγάζει από το μπράτσο του ένα βραχιόλι, σημάδι αναγνώρισης σαν αυτό που είχε αφήσει, τριάντα χρόνια πριν, στη γυναίκα του, και το δείχνει στον νέο, μάταια όμως. Τον ρωτά κατόπιν πώς λέγεται, αλλά εκείνος αρνείται να πει το όνομά του ακόμη και όταν ο Hildebrand αποκαλύπτει το δικό του, λέγοντας πως είναι ο πατέρας του. Ο νέος δεν τον πιστεύει, γιατί έχει ακούσει ότι ο πατέρας του είναι προ πολλού νεκρός. Σαν να μην έφτανε αυτό, προσβάλλει βάναυσα τον γέροντα πολεμιστή, λέγοντας ότι «αυτά είναι τα δόλια λόγια ενός παμπόνηρου Ούννου». Η μονομαχία γίνεται έτσι αναπόφευκτη, καθώς την προσβολή έχουν ακούσει και οι δύο στρατοί: ο

2. Georges Zink, Maurice Gravier, Pierre Grappin, Henri Plard, Claude David, *Histoire de la littérature allemande*, Éditions Montaigne, Paris, 1970, σ. 23.

3. Klaus Betzen, *Geschichte der deutschen Literatur*, Athen, 1981, σ. 17.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 317

Hildebrand, επομένως, όπως όλοι οι ήρωες των γερμανικών επών, είναι υποχρεωμένος πάνω απ' όλα να υπερασπίσει την τιμή του, την ίδια του δηλ. την υπόσταση ως ανθρώπου, έστω κι αν πρέπει γι' αυτό να σκοτώσει τον ίδιο του τον γιο. Μπροστά στο τραγικότατο αυτό δίλημμα ευρισκόμενος, ο γηραιός ήρωας αναφωνεί, επικαλούμενος τον θεό του πολέμου, Wotan:

«wēlaga nū, waltant got, wēwurt skihit»
(*«Αλίμονο, παντοδύναμε θεέ, ολέθρια μοίρα συντελείται!»*)

Το παλαιό γερμανικό άσμα, ελλιπές καθώς μας έχει παραδοθεί, διακόπτεται με την αρχή της μονομαχίας, οι φάσεις της οποίας μπορούν ωστόσο να ανασυσταθούν –τουλάχιστον εν μέρει– χάρις α) στην παλαιά νορβηγική και περί το 1250 χρονολογούμενη *Thidrekssaga* (*Saga του Θευδερίχου*) που, παρά το μη αυθεντικό και απροσδόκητα συμφιλιωτικό τέλος της, έχει συγκρατήσει αρχαϊκά στοιχεία απόντα από το *Hildebrandslied*, β) σε μία σύντομη γερμανική μπαλλάντα του Ύστερου Μεσαίωνα με συμφιλιωτικό κι αυτή τέλος, που διασώζει όμως έναν πολύτιμο διάλογο μεταξύ των δύο ηρώων και γ) σε κάποιους στίχους της ύστερης (αρχές του ΙΔ΄ αι.) ισλανδικής *Asmundarsaga-kappabana* (*Saga του Asmundr, του εξολοθρευτή των ηρώων*) που αφηγούνται την τραγική έκβαση της μονομαχίας: έτσι, στην αρχή, η πλάστιγγα φαίνεται να γέρνει μάλλον προς το μέρος του γιου (*Thidrekssaga*), αργότερα, ωστόσο, ο πατέρας κατορθώνει να φέρει τον γιο του σε δυσχερή θέση. Ο Hadubrand υποκρίνεται τότε ότι εγκαταλείπει τη μάχη και, καθώς παραδίδει το σπαθί στον πατέρα του, επιχειρεί να του καταφέρει μ' αυτό ένα δόλιο χτύπημα. Ο Hildebrand τότε έξαλλος τον ρωτά: «Είσαι *εσύ* ένας Wülfing;» (*Thidrekssaga*/μπαλλάντα[4]). Ο Jan de Vries επισημαίνει καίρια[5] ότι η ερώτηση είναι διφορούμενη, καθώς αποτελεί λογοπαίγνιο με τις δύο έννοιες της λέξης *Wülfing*: α) κατά κυριολεξίαν, λυκόπουλο· β) μέλος της ηρωικής γενιάς των Wülfinger, επιφανέστερος γόνος της οποίας είναι ο Hildebrand. Ο πατέρας δηλαδή εννοεί: «Πώς είναι δυνατόν να φέρεσαι ύπουλα σαν λύκος, όταν είσαι ένας Wülfing (αφού είσαι γιος μου);» Και προσθέτει: «Αυτό το χτύπημα πρέπει να σου το έμαθε ένα θηλυκό!» (*Thidrekssaga* /μπαλλάντα). Οπότε ο γιος απαντά εξίσου ειρωνικά: «Λύκος δεν είμαι, διότι οι λύκοι ανήκουν στο δάσος, αλλά ένας Wülfing είμαι, αφού γονείς μου ήταν ο Hildebrand και η Uote» (μπαλλάντα). Στο τέλος, όπως προαναφέραμε, και μετά από λυσσαλέο αγώνα, ο πατέρας σκοτώνει τον γιο (*Asmundarsaga-kappabana*).

---

4. Στην *Thidrekssaga* η ερώτηση γίνεται *πριν* από το ύπουλο χτύπημα, πράγμα άτοπο, όπως θα δούμε παρακάτω. Στην μπαλλάντα, αντιθέτως, η ερώτηση τοποθετείται, σωστά, μετά το χτύπημα. (Jan de Vries, ό.π., σ. 253-254).

5. Στο ίδιο, σ. 255.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 318

Όπως παρατηρεί ο Jan de Vries[6], ο θρύλος αυτός παρουσιάζει χτυπητές ομοιότητες με την παλαιά ιρλανδική παράδοση περί τον Cúchulain και τον Conlae, τις ρωσικές μπυλίνες (=δημώδη ηρωικά άσματα) για τον Ηλία Μούρομετς, καθώς και την αφήγηση της μονομαχίας Rustam και Suhrab στο *Βιβλίο των Βασιλέων* (*Shahnamé*) του Πέρση επικού ποιητή Firdausi[7]. Επειδή θα ήταν κουραστικό να περιγράψουμε εδώ τους τρεις αυτούς θρύλους ξεχωριστά, παραθέτουμε τα κοινά τους μοτίβα, αλλά και τη σχέση τους με το *Hildebrandslied* βάσει της κατάταξης του Jan de Vries[8]:

1) Ο πατέρας αποκτά μετά από μία τυχαία συνεύρεση με κάποια γυναίκα ένα γιο (ιρλανδικός και ρωσικός θρύλος). Στο κείμενο του Firdausi, ο Rustam παντρεύεται την κόρη του βασιλιά με την οποία αποκτά ένα γιο, τον Suhrab. Νόμιμο τέκνο είναι και ο γιος τού Hildebrand, Hadubrand.

2) Αναχωρώντας, ο πατέρας αφήνει στη γυναίκα του κάποιο αντικείμενο –σημάδι αναγνώρισης– για να μπορέσει να τον βρει ο γιος του όταν μεγαλώσει (περσικός και ρωσικός θρύλος). Στον ιρλανδικό θρύλο του Cúchulain πρόκειται για δαχτυλίδι, που δεν παίζει όμως εν συνεχεία κανένα ρόλο («τυφλό» μοτίβο). Στο *Hildebrandslied* είναι ένα βραχιόλι που ο πατέρας δείχνει προ της μονομαχίας στον γιο· η απάντηση του τελευταίου είναι εντούτοις όχι μόνον δυσνόητη, αλλά και ανολοκλήρωτη: σύμφωνα με τον Jan de Vries, σε παλαιότερες συντάξεις το σημάδι αυτό αναγνώρισης είχε τη σημασία του στην πλοκή, σημασία η οποία όμως αργότερα ξεχάστηκε (επίσης «τυφλό» μοτίβο). Στον περσικό θρύλο το σημάδι είναι μία πέτρα από όνυχα, ενώ στη ρωσική μπυλίνα δύο θαυματουργοί σταυροί που κρέμονται στα στήθη των δύο ηρώων.

3) Ο γιος αναχωρεί σε αναζήτηση του πατέρα (περσικός, ρωσικός και ιρλανδικός θρύλος). Στο *Hildebrandslied*, αντιθέτως, αυτός που επιστρέφει (ως αρχηγός του στρατού του βασιλιά Dietrich) στην πατρίδα, είναι ο γέρος πατέρας.

4) Απαγορεύεται στον γιο να πει το όνομά του (περσικός και ιρλανδικός θρύλος). Στο *Hildebrandslied* η άρνηση του Hadubrand να αποκαλύψει το όνομά του οφείλεται στο ότι δεν πιστεύει τον αντίπαλό του, όταν αυτός του λέει ότι είναι ο πατέρας του. Στην ύστερη μεσαιωνική γερμανική μπαλλάντα την οποία προαναφέραμε, την άρνηση υπαγορεύει αυστηρός ιπποτικός κώδικας.

5) Πατέρας και γιος συναντιώνται ανάμεσα σε δύο στρατούς (ρωσικός και γερμανικός θρύλος). Στο κείμενο όμως του Firdausi ο νεαρός Suhrab είναι αυτός που εισβάλλει με τον στρατό του στη χώρα του Σάχη, που κατατρομαγμένος ικετεύει

---

6. Jan de Vries, ό.π., σ. 248.

7. Προσωνύμιο –που σημαίνει «ο Παραδείσιος»– του Πέρση επικού ποιητή Χασάν Αμπού'λ-Καsίμ. Στο *Shahnamé* ο Firdausi εξιστορεί σε 60.000 διπλούς στίχους την ηρωική εποχή του Ιράν μέχρι την κατάλυση του βασιλείου των Σασσανιδών (632 μ. Χ.).

8. Jan de Vries, ό.π., σ. 261-265.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 319

τον Rustam να σπεύσει να τον αντιμετωπίσει. Παραπλήσια διαδραματίζονται τα γεγονότα και στον ιρλανδικό θρύλο: ο νεαρός ήρωας Conlae βαδίζει με τον στρατό του εναντίον του Ulster και νικά όλους τους ήρωες τους οποίους στέλνει εναντίον του ο βασιλιάς Conchobar. Τελικά προκαλεί σε μονομαχία τον Cúchulain, τον επιφανέστερο ήρωα του βασιλιά. Και στις τέσσερις περιπτώσεις, πάντως, η συνάντηση γίνεται ενώπιον δύο μεγάλων στρατών.

6) Οι δύο ήρωες δεν αναγνωρίζουν ο ένας τον άλλον (ρωσικός και περσικός θρύλος· ο Firdausi μάλιστα επιμένει ιδιαίτερα στο μοτίβο αυτό). Ο Cúchulain υποψιάζεται κάτι, διότι η Emer, η γυναίκα του, του έχει πει ότι ο νεαρός ανίκητος ήρωας πρέπει να είναι ο γιος του. Στο *Hildebrandslied* ο Hadubrand λέγει με λεπτομέρειες ποια είναι η γενιά του και τότε ο πατέρας τού αποκαλύπτεται· (σ' αυτή τη σκηνή ανήκει και η επίδειξη του βραχιολιού ως τεκμηρίου αναγνώρισης). Ο γιος, ωστόσο, δεν πείθεται και αποκαλεί τον πατέρα ψεύτη.

7) Τα διαδοχικά στάδια της μονομαχίας. Στην αρχή ο γιος υπερτερεί και ξαπλώνει τον πατέρα καταγής (περσικός, ρωσικός και ιρλανδικός θρύλος· στον τελευταίο μάλιστα ο γιος νικά δύο φορές, την πρώτη παλεύοντας στο έδαφος, τη δεύτερη μέσα στο νερό). Το *Hildebrandslied* δεν έχει συγκρατήσει την περιγραφή αυτή, που μπορεί όμως να ανασυσταθεί χάρις στην *Thidrekssaga* (τέσσερα στάδια: στα δύο πρώτα οι αντίπαλοι είναι περίπου ισοδύναμοι, στο τρίτο ο πατέρας υπερτερεί και ο γιος επιχειρεί να τον χτυπήσει ύπουλα· στο τέταρτο ο Hildebrand νικά οριστικά).

8) Ο πατέρας δεν μπορεί να επιβληθεί με τη δύναμη και την ανδρεία του (περσικός, ρωσικός και ιρλανδικός θρύλος): ο ηττημένος Rustam χρησιμοποιεί δόλο, λέγοντας ότι μόνον όποιος νικήσει για δεύτερη φορά έχει δικαίωμα να σκοτώσει τον αντίπαλό του· του δίδεται έτσι άλλη μία ευκαιρία και κατορθώνει να σπάσει τη ραχοκοκκαλιά του Suhrab. Ο Ηλίας Μούρομετς, πεσμένος κι αυτός στο έδαφος, παρακαλεί τον Θεό να του επιτρέψει να χρησιμοποιήσει όλη τη δύναμή του για να νικήσει τον τρομερό αντίπαλο, και κατόπιν ρίχνει αυτός τον γιο του καταγής. Μεσολαβεί η σκηνή της αναγνώρισης χάρις στο κόσμημα που ο Ηλίας, φεύγοντας, είχε αφήσει στη μητέρα του παιδιού, και εν συνεχεία ο γιος επιχειρεί να σκοτώσει τον πατέρα στον ύπνο του· τη λόγχη όμως την οποίαν εκτοξεύει αποκρούει θαυματουργικά ο σταυρός που ο Ηλίας είχε στο στήθος του. Ο Cúchulain δεν θα κατόρθωνε να επικρατήσει, αν δεν είχε στη διάθεσή του τη μαγική λόγχη *gae bulga* και ο γιος, ετοιμοθάνατος, αγανακτεί διότι η μητέρα του δεν του δίδαξε αυτόν τον τρόπο μάχης. Πράγματι ο Cúchulain είχε μάθει την τέχνη του πολέμου από την ονομαστή πολεμίστρια Scáthach[9], με της οποίας την κόρη (ή, κατ' άλλη εκδοχή, την αδελφή) Aife είχε αποκτήσει τον γιο και αντίπαλό του. Όπως παρατηρεί ο Jan de Vries, ο

9. Δηλ. «η Σκιώδης». Θεά του Κάτω Κόσμου, της οποίας η κατοικία βρισκόταν στο χείλος

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 320

Conlae θα μπορούσε έτσι να αναφωνήσει, όπως ο Hildebrand: «Αυτό το τέχνασμα σου το έμαθε ένα θηλυκό!». Κατά τον σοφό φιλόλογο, η μάλλον ακατανόητη αυτή φράση του Hildebrand φωτίζεται έτσι διαφορετικά: η μόνη δυνατή ερμηνεία της ήταν μέχρι στιγμής ότι επρόκειτο για επίπληξη του πατέρα, αφού το τέχνασμα του γιου ήταν άνανδρο· συν τοις άλλοις, ο θρύλος του Hildebrand δεν αναφέρει τίποτα για κάποια τυχαία ερωτική συνεύρεση του ήρωα και βεβαίως η Uote, η σεβάσμια και πιστή σύζυγός του και μητέρα του νεαρού Hadubrand, δεν θα μπορούσε ποτέ να αποκληθεί «θηλυκό» από τον λαϊκό ποιητή. Ο Jan de Vries συμπεραίνει έτσι ότι η επίπληξη αυτή είναι κατάλοιπο της πρωταρχικής σύνταξης του *Hildebrandslied*, όπου το άνανδρο πολεμικό τέχνασμα μετερχόταν ο πατέρας, που το είχε μάθει πράγματι όχι από την κατοπινή νόμιμη σύζυγό του, αλλά από μια υπερφυσική πολεμίστρια-οπλουργό, όπως ακριβώς στον ιρλανδικό θρύλο αλλά και στη ρωσική μπυλίνα· (ο Ηλίας Μούρομετς νικά μια πολεμική κόρη-οπλουργό που –ανίκητη μέχρι τότε– περιπλανιόταν ανά τον κόσμο: καρπός του εφήμερου αυτού έρωτα είναι ο τρομερός μελλοντικός αντίπαλός του). Στις γερμανικές παραδόσεις, εντούτοις, ο Hildebrand είχε αποκρυσταλλωθεί ως σεβάσμια και ηρωική φυσιογνωμία, ήταν ο ηλικιωμένος και υποδειγματικός δάσκαλος των όπλων: μία τέτοια συμπεριφορά, ως εκ τούτου, δεν θα του ταίριαζε. Η λαϊκή μούσα «ξέχασε» λοιπόν τη συνεύρεσή του με την αμαζονική κόρη και «φόρτωσε» την άνανδρη συμπεριφορά στον *νόμιμο* γιο, η δυσεξήγητη όμως και υβριστική νύξη περί «θηλυκού» παρέμεινε στην *Thidrekssaga* και στη μπαλλάντα χωρίς να εξυπηρετεί πια κάποιο σκοπό («τυφλό» μοτίβο)[10].

9) Αναγνώριση χάρις στο κόσμημα που είχε κάποτε αφήσει ο πατέρας στη μητέρα. Κατά τον Jan de Vries[11], πρόκειται για το κεντρικό μοτίβο του αρχέγονου θρύλου, το οποίο εντούτοις στις υπάρχουσες παραδόσεις τείνει να καταστεί συγκεχυμένο (ή έχει ήδη γίνει). Στη μπυλίνα ο Ηλίας σκύβει πάνω από τον νικημένο αντίπαλό του, λύνει την πανοπλία του και τότε βλέπει στο στήθος του να κρέμεται ο θαυματουργός σταυρός (ή, σε άλλη παραλλαγή, ένα βραχιόλι στο χέρι), που κάποτε ανήκε στον ίδιο και τον οποίο είχε αφήσει στη μητέρα του παιδιού του: καταλαβαίνει έτσι ότι πρόκειται για τον γιο του. Ο νεαρός επιστρέφει αργότερα για να τιμωρήσει τον Ηλία, που ατίμασε τη μητέρα του· βλέποντάς τον να κοιμάται, εκτο-

---

ενός βαράθρου· η γέφυρα που έπρεπε να περάσει κανείς για να φτάσει εκεί, ήταν ένα λεπτό νήμα. Ο Jan de Vries επισημαίνει την ομοιότητα του θρύλου αυτού με τη γέφυρα Zinvat των περσικών παραδόσεων (ό.π., σ. 276, σημ. 50). Από την πλευρά μου θυμίζω την ποντιακή αλλά και στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο διαδεδομένη παράδοση του «Γιοφυριού της Τρίχας», που οδηγούσε στον Κάτω Κόσμο.

10. Jan de Vries, ό.π., σ. 263-264.

11. Στο ίδιο, σ. 264.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:38 π.μ. Page 321

ξεύει πάνω του μια λόγχη που, όπως προαναφέραμε, αποκρούεται θαυματουργικώς από τον σταυρό που ο Ηλίας είχε κρεμασμένο στο στήθος του.

10) Άρνηση ενός από τους δύο ήρωες να πει το όνομά του. Στις διάφορες παραλλαγές του γερμανικού θρύλου το μοτίβο αυτό βρίσκεται πάντοτε στην ίδια θέση. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε, πάντοτε κατά τον Jan de Vries, ότι, στην αρχική σύνταξη, η θέση του ήταν στο τέλος, μετά το δόλιο χτύπημα, και ότι συνδεόταν με το λογοπαίγνιο του Hildebrand με τη λέξη *Wülfing*. Στον ιρλανδικό θρύλο ο Cúchulain αφήνει, αναχωρώντας, σαν ιερή παρακαταθήκη την εντολή να μην αποκαλύψει ποτέ ο γιος το όνομά του, όταν ερωτηθεί από ένα και μοναδικό άτομο, και να μην αποφύγει ποτέ μονομαχία στην οποίαν τυχόν θα προκληθεί. Στον ρωσικό και τον περσικό θρύλο έχουμε αντιστροφή της κατάστασης: στη μπυλίνα ο γιος απαιτεί από τον ηττημένο και ξαπλωμένο καταγής πατέρα του να αποκαλύψει την ταυτότητά του, κι εκείνος όντως υποκύπτει· μετά όμως νιώθει τόσο ντροπιασμένος, ώστε ξαναρχίζει ακόμη πιο λυσσαλέα τον αγώνα. Στο ποίημα του Firdausi ο Suhrab καταλαβαίνει από τα λόγια του Rustam ότι αυτός είναι ο πατέρας του και τον ρωτά αν πράγματι τούτο ισχύει, ο Rustam, ωστόσο, το αρνείται. Οι τέσσερις θρύλοι χωρίζονται έτσι σε δύο κατηγορίες· στην πρώτη (γερμανικός/ιρλανδικός) την ερώτηση την κάνει ο πατέρας, ενώ στη δεύτερη (ρωσικός/περσικός), ο γιος. Ο Jan de Vries θεωρεί ότι σαφώς πιο αυθεντική είναι η δεύτερη κατηγορία, αφού βεβαίως, καθώς ο γιος είναι αυτός που αναζητά τον πατέρα του, έχει και το δικαίωμα να ελπίζει ότι τον βρήκε, όταν για πρώτη φορά αντιμετωπίζει έναν ισοδύναμο αντίπαλο. Ο πατέρας, αντιθέτως, μπορεί να θέλει το πολύ-πολύ να μάθει το όνομα του αντιπάλου, αφού έχει εκπλαγεί από τη δύναμη και την ανδρεία του. Η κατάσταση γίνεται ακόμη πιο τραγική, όταν ο πατέρας από πείσμα ή αίσθημα τιμής αποκρύπτει την ταυτότητά του, στέλνοντας έτσι ο ίδιος το παιδί του στον θάνατο. Στον θρύλο του Cúchulain, ως δικαιολογία για την άρνηση του Conlae να πει το όνομά του παρουσιάζεται η ιερή παρακαταθήκη που ο πατέρας είχε αφήσει κάποτε για τον γιο, ενώ στο *Hildebrandslied* για την άρνηση αυτή είναι εξίσου υπεύθυνοι και οι δύο ήρωες[12].

Μία περαιτέρω σύμπτυξη μας οδηγεί στον πυρήνα της αρχικής σύνταξης, ο οποίος απαρτιζόταν από τα εξής τέσσερα μοτίβα: 1) το γεννημένο στην ξενιτιά παιδί, 2) το κόσμημα-σημάδι αναγνώρισης, 3) την εχθρική συνάντηση πατέρα-γιου που εξελίσσεται σε μονομαχία και 4) τον θάνατο του γιου.

Πολλοί φιλόλογοι, κυρίως Γερμανοί, προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τη στενή και παράδοξη συγγένεια των θρύλων αυτών, που έχουν καταγραφεί σε χώρες πολύ απομεμακρυσμένες η μία από την άλλη, αλλά και σε εποχές διαφορετικές. Οι βασικές θεωρίες οι οποίες έχουν διατυπωθεί είναι δύο:

12. Jan de Vries, ό.π., σ. 264-265.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 322

– Πρόκειται για θρύλο που μεταφέρθηκε προφορικά από περιοχή σε περιοχή *(Wanderfabel)*. Εκπρόσωποι της θεωρίας αυτής είναι οι G. Baesecke, Andreas Heusler, Hermann Schneider και M. A. Van der Lee.

– Πρόκειται για θρύλο που είχε αποκρυσταλλωθεί στους Ινδοευρωπαίους πριν διασπαστούν σε ξεχωριστούς λαούς και που παρέμεινε κτήμα τους και μετά τη διασπορά τους στην Ευρώπη και την Ασία. Μεταξύ των υποστηρικτών της θεωρίας αυτής αναφέρουμε τους Jan de Vries και Hellmut Rosenfeld.

Πριν αναλύσουμε το πώς ο Jan de Vries ανασκευάζει τη θεωρία περί προφορικής μετάδοσης του θρύλου από το Ιράν στο έσχατο άκρο της Δυτικής Ευρώπης, οφείλουμε να τονίσουμε τα εξής: και οι τέσσερις θρύλοι, όπως έχουν καταγραφεί ο καθένας σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, είναι προϊόντα λαϊκής, προφορικής παράδοσης και όχι λόγια γραπτή ποιητική παραγωγή. Είναι άλλωστε γνωστό ότι στην τελευταία, που ανήκει στους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα, είναι εύκολο να μεταφερθεί όχι απλώς ένα μοτίβο, αλλά και μυθιστόρημα ολόκληρο από χώρα σε χώρα, διότι η μεταφορά αυτή γίνεται δια των χειρογράφων. Έτσι πολλά ιπποτικά γαλλικά μυθιστορήματα μεταφράζονται –διασκευαζόμενα– στη Γερμανία, την Ιταλία, το Βυζάντιο... ή και εμπνέουν την εντόπια παραγωγή πρωτότυπων έργων. Ομοίως, για να επανέλθουμε στη μονομαχία πατέρα-γιου, το γεγονός ότι οι δύο μπαλλάντες της Marie de France *Lai de Milun* (*Μπαλλάντα του Milun*) και *Lai de Doon* (*Μπαλλάντα του Doon*) (ΙΒ΄ αι.) παρουσιάζουν αισθητές ομοιότητες με τον θρύλο του Cúchulain, δεν φωτίζει το πρόβλημά μας, αφού και εδώ έχουμε να κάνουμε με λόγια λογοτεχνία. (Πέραν αυτού, ο λεγόμενος «κύκλος της Βρετάνης» <«matière de Bretagne»>, στον οποίον ανήκει το έργο της Marie de France, έχει στενότατους δεσμούς με την κελτική μυθολογία και άρα δεν αποκλείεται το μοτίβο στις δύο μπαλλάντες να προέρχεται από τον θρύλο του Cúchulain).

Με τους τέσσερις εντούτοις θρύλους του οποίους μελετάμε, τα πράγματα, λέει ο Jan de Vries, είναι εντελώς διαφορετικά: η αρχική –χαμένη– σύνταξη του *Hildebrandslied* τοποθετείται χρονικά το αργότερο περί το 700. Το κείμενο για τον Finn και τον Oisin, πρότυπο του οποίου είναι ο θρύλος του Cúchulain, χρονολογείται από τον Kuno Meyer στον Θ΄ αι. Ο Firdausi γράφει το *Βιβλίο των Βασιλέων* περί το 1000, πράγμα που σημαίνει ότι η αρχική σύνταξη του έπους θα πρέπει να ήταν κατά μερικούς αιώνες αρχαιότερη. Η ρωσική μπυλίνα, τέλος, καταγράφηκε για πρώτη φορά στη νεότερη εποχή, αλλά το αρχικό τραγούδι υπολογίζεται ότι δημιουργήθηκε περί τον ΙΑ΄ ή ΙΒ΄ αι.· αν μάλιστα ευσταθεί ο ισχυρισμός του Rożnieski[13] ότι στις μπυλίνες βρίσκουμε στοιχεία της εποχής των Βαράγκων, τότε πηγαίνουμε μερικούς αιώνες ακόμη πιο παλιά. Δεχόμενοι, λοιπόν, την υπόθεση της περιπλάνησης του θρύλου από την Περσία προς τη Δύση, οδηγούμαστε αναγκαστικά

13. *Varægisske Minder i den russiske Heltedigtning*, Kopenhagen, 1914.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 323

στο συμπέρασμα ότι αυτή θα πρέπει να είχε αρχίσει ήδη από τον ΣΤ΄ ή τον Ζ΄ αι. Δεδομένου όμως ότι πρόκειται για ποίηση όχι γραπτή, αλλά δημώδη και προφορικά μεταδιδόμενη από λαό σε λαό, ότι οι λαοί που παρεμβάλλονται μεταξύ Ιράν και Ιρλανδίας είναι αμέτρητοι και το χρονικό διάστημα της μεταφοράς πολύ μικρό, η θεωρία της προφορικής μετάδοσης δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή[14].

Αποδεχόμενος την ύπαρξη αρχέγονου θρύλου μονομαχίας πατέρα-γιου από τον οποίο πήγασαν οι τέσσερις θρύλοι, ο Jan de Vries προσπαθεί εν συνεχεία να βρει τη συγγένειά τους με μύθους και παραδόσεις άλλων Ι.Ε. λαών. Θεωρεί την ιστορία του Οιδίποδος και του Λαΐου εντελώς άσχετη με το θέμα, ενώ βρίσκει πολύ μακρινή συγγένεια με τον ύστερο –μη ομηρικό– μύθο του Τηλεγόνου. (Ο Τηλέγονος ήταν γιος του Οδυσσέως και της Κίρκης, που γεννήθηκε μακριά από την πατρίδα του· όταν, μεγάλος, ήρθε στην Ιθάκη, μονομάχησε με τον Οδυσσέα και τον σκότωσε χωρίς να γνωρίζει ότι είναι ο πατέρας του). Κάπως μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει αντιθέτως, κατά τον επιφανή φιλόλογο, ο παρακάτω μύθος τον οποίο διέσωσε ο Βυζαντινός λόγιος Ιωάννης Τζέτζης (ΙΒ΄ αι.):

Ο Ηρακλής, νεαρός ακόμη και μην έχοντας μέχρι τότε παλέψει ποτέ, προκαλεί όποιον αντίπαλο έχει το σθένος, να τα βάλει μαζί του, κανείς όμως δεν το αποτολμά· τότε εμφανίζεται ως κοινός θνητός ο Ζευς και δέχεται να παλέψει. Για πολλήν ώρα η έκβαση του αγώνα δείχνει αβέβαιη, μέχρις ότου ο Ζευς αποκαλύπτεται σε όλο του το μεγαλείο, οπότε ο Ηρακλής, φυσικά, υποχωρεί.

Όπως ακριβώς στο *Hildebrandslied* και στον θρύλο του Cúchulain και του Conlae, ο νεαρός ήρωας αρχίζει και εδώ πρώτος τις προκλήσεις· εκτός όμως από το στοιχείο αυτό, η σχέση του ελληνικού μύθου με τους δύο ευρωπαϊκούς θρύλους είναι, σύμφωνα με τον Jan de Vries, ελάχιστη[15].

Ο Rustam του *Βιβλίου των Βασιλέων* θυμίζει, ως προς το ότι έχει αποκοπεί πρόωρα από το σώμα της μητέρας του, τον Διόνυσο· πολύ περισσότερες είναι εντούτοις οι ομοιότητές του με τον Ηρακλή: ήδη από μικρός δείχνει σημάδια της τρομερής του δύναμης, όταν σπάζει τη ραχοκοκκαλιά ενός ελέφαντα! Ο Jan de Vries υποστηρίζει ότι ο Rustam αποτελεί διάδοχη μορφή του παλαιότερου δρακοντοκτόνου και ροπαλοφόρου ήρωα Keresâspa της ινδικής μυθολογίας, γιου του Thrita Âptya και αδελφού τού Thraetona, δηλ. του Farîdûn του *Βιβλίου των Βασιλέων*. Αλλά και η όλη δομή του μύθου του Ηρακλέους είναι ίδια με του μύθου του Rustam: και οι δύο μάχονται εναντίον τεράτων· οι επτά άθλοι που πρέπει να φέρει εις πέρας ο Πέρσης ήρωας πριν απελευθερώσει από τους δαίμονες τον Kai Kawûs, θυμίζουν τον Δωδεκάεθλο του γενάρχη των Δωριέων. Το ρόπαλο που και οι δύο κραδαίνουν είναι κατ' ουσίαν το όπλο του θεού του κεραυνού. Ο Rustam υπηρετεί

14. Jan de Vries, ό.π., σ. 266-267.

15. Στο ίδιο, σ. 267-268.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 324

τον Σάχη, όπως ο Ηρακλής τον Ευρυσθέα (αλλά και ο Hildebrand τον Dietrich, ο Cúchulain τον Conchobar και, στο *Nibelungenlied*, ο Siegfried τον ανάξιο βασιλιά Gunther)[16].

Ας επανέλθουμε εντούτοις στο λογοπαίγνιο του Hildebrand με τη λέξη *Wülfing*, καθώς το ενδιαφέρον που παρουσιάζει δεν περιορίζεται μόνον στον δηλητηριώδη του σαρκασμό. Βασιζόμενος στην έρευνα του Otto Höfler, ο Jan de Vries τονίζει ότι *Wülfing* στη γερμανική μυθολογία σημαίνει επίσης τον μαινόμενο πολεμιστή-ακόλουθο του Wotan ή Odin, του κυριότερου θεού του παγανιστικού γερμανικού πανθέου[17]. Ο κληρικός Adamus Bremensis (Αδάμ εκ Βρέμης, ΙΑ΄ αι.), περιγράφοντας με απέχθεια τις δοξασίες και τα ήθη των παγανιστών της Σκανδιναβίας, ορίζει τον Wotan ως μανία («*Wotan, id est furor*»). Ο μονόφθαλμος Wotan είναι όμως όχι μόνον ο θεός της πολεμικής μανίας, αλλά και της εκστατικής έμπνευσης, της προόρασης των μελλουμένων. Το όνομά του (παλ. σκανδ. **Woðanaz*) συνδέεται ετυμολογικά με τη λατινική λέξη *vates* (=μάντις) αλλά και τη γερμανική *Wut* (=μανία, λύσσα)[18]. Ακόλουθοί του είναι οι *Berserkir* (<παλ. σκανδ. *ber*=άρκτος, και *serkr*=τομάρι, ρούχο[19]) που αναφέρονται συχνά μαζί και περίπου ταυτίζονται με τους *Ulfhednar* (κατά λέξιν=λυκοπροβιές[20]), δηλαδή τους *Wülfinger*. Ο Ισλανδός συγγραφέας Snorri Sturluson[21] (1179-1241) περιγράφει με τον ακόλουθο τρόπο τον ξέφρενο και ανατριχιαστικό νυκτερινό καλπασμό των *Berserkir* (*Ynglinga saga*, κεφ. 6):

«*Οι άντρες του* (δηλ. *του Odin*) *πολεμούσαν χωρίς πανοπλία, άγριοι σαν σκύ-*

16. Jan de Vries, ό.π., σ. 269-270.

17. Στο ίδιο, ό.π., σ. 271.

18. Rudolf Simek, *Lexikon der germanischen Mythologie*, Kröner Verlag, Stuttgart, 1995. (Η ίδια ετυμολογική σχέση απαντάται και στην αρχαία ελληνική, όπου *μάντις*, *μανθάνω* και *μαίνομαι* είναι ομόρριζα).

19. Στο ίδιο.

20. Στο ίδιο. Πανομοιότυπες μυητικές τελετές λυκανθρωπίας παρατηρούνται και στον σλαβικό παγανισμό. Κατά τον Ψευδοκαισάριο, «οι Σλάβοι καλούν ο ένας τον άλλον μιμούμενοι το ουρλιαχτό των λύκων». Η σλαβική λέξη για τον λυκάνθρωπο είναι *vlьkodlakъ*=λυκοπροβιά (<*vlьkъ*=λύκος, και *dlakъ*=προβιά, εξού και, με μεταβολή εννοίας, το ν.ε. *βρυκόλακας*)· είναι δηλαδή ταυτόσημη με τη σκανδιναβική *Ulfhednar*. Απολίθωμα των δοξασιών αυτών είναι το τοπωνύμιο *Vlьkovyja* που εντοπίζεται από τη Μεσσηνιακή Μάνη (τόπο εγκατάστασης των Μηλιγγών κατά τα μέσα του Ζ΄ αι.) μέχρι τη Σερβία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία, την Τσεχία, την Πολωνία, τη Λευκορωσία, την Ουκρανία, τη Ρωσία και τη Β.Α. Γερμανία). Κατά τον Φαίδωνα Μαλιγκούδη η λέξη ετυμολογείται από το ουσιαστικό *vlьkъ* (=λύκος) και το ρήμα *vyti* (=ουρλιάζω) και σημαίνει τον *locus incantationis*, τον τόπο δηλ. της παγανιστικής λατρείας κατά την πρώιμη σλαβική περίοδο. (Φ. Μαλιγκούδης, *Η Θεσσαλονίκη και ο κόσμος των Σλάβων*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 158-160).

21. Κυριότερο έργο του είναι η συλλογή των παλαιών παγανιστικών μύθων της Ισλανδίας, γνωστή ως *Snorra, Πεζή* ή *Νεοτέρα Edda* (εν αντιθέσει με την *Παλαιά* και *΄Εμμετρη* επίσης λεγομένη *Edda*).

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 325

λοι ή λύκοι· δάγκωναν τις ασπίδες τους και ήταν δυνατοί σαν αρκούδες ή ταύροι. Σκότωναν τους ανθρώπους, αλλά ήταν άτρωτοι στο σίδερο και στη φωτιά. Αυτό το ονόμαζαν berserksgangr» (=πορεία των Berserkir)[22].

Από τους *Berserkir* διακρίνονται οι *Einherjar* (<*ein*=ένας, και *Heer*=στρατός, δηλ. αυτοί που μάχονται μόνοι τους ή, κατ' άλλην ετυμολογία, αυτοί που ανήκουν σε *ένα* στρατό[23]), οι οποίοι ενδιαφέρουν επίσης το θέμα μας. Πρόκειται για ήρωες οι οποίοι, αφού έπεσαν στο πεδίο της μάχης, οδηγήθηκαν στη Walhalla (<παλ. σκανδ. *Valhöll* <*valr*=σκοτωμένος, και *höll*=αίθουσα[24]), τον ιδιότυπο δηλ. πολεμικό παράδεισο των Υπερβορείων. Όλη την ημέρα οι γενναίοι αυτοί νεκροί μάχονται μεταξύ τους. Το βράδυ οι πληγές τους κλείνουν κι αρχίζουν να γλεντούν τρώγοντας το κρέας ενός κάπρου που ποτέ δεν εξαντλείται, πίνοντας υδρόμελι από τους μαστούς μιας μυθικής αιγός και μπίρα που κερνούν οι Βαλκυρίες· αυτές είναι, όπως μαρτυρεί και το όνομά τους (<παλ. σκανδ. *valr*=σκοτωμένος/πεδίο της μάχης, και *kjósan*=επιλέγω[25]), θηλυκοί δαίμονες που επιλέγουν τους ανδρειότερους μεταξύ των πεσόντων και τους οδηγούν στη Walhalla. Ο θεός Odin, προρατικός καθώς είναι, συγκεντρώνει έτσι τα καλύτερα παλληκάρια για να τα χρησιμοποιήσει στην ύστατη μάχη κατά των γιγάντων, που θα λήξει με την εξόντωση και των δύο πλευρών· πρόκειται για τον Όλεθρο των θεών (*Ragnarök*[26]) ή, όπως παρετυμολογεί τη λέξη ο Snorri, για το Λυκόφως των θεών (*Ragnarökr*[27]). Για τον σκοπό αυτό ο μαινόμενος θεός δεν διστάζει να μετέλθει δόλο, τάζοντας ψευδώς νίκη στους ήρωες και φροντίζοντας εν συνεχεία να σκοτωθούν στη μάχη· ας σημειωθεί εντούτοις ότι η ύπουλη και μακάβρια αυτή επιλογή των *Einherjar* αποτελούσε, για τους παγανιστές Γερμανούς και Σκανδιναβούς, την ύψιστη εκδήλωση εύνοιας του θεού του πολέμου.

Οι δοξασίες αυτές για τους *Berserkir* (στους οποίους περιλαμβάνουμε και τους *Ulfhednar*-*Wülfinger*), καθώς και τους *Einherjar*, προήλθαν, κατά τον Rudolf Simek, από εκστατικές θρησκευτικές τελετουργίες κλειστών πολεμικών εταιρειών, κατά τις οποίες οι πολεμιστές μεταμφιέζονταν σε θηρία ή φαντάσματα. Καρπός των τελετουργιών αυτών ήταν, εντέλει, η δημιουργία του θρύλου για τον διαβολικό νυχτερινό «άγριο στρατό» (*wildes Heer*[28]) ή «άγριο κυνήγι» (*wilde Jagd*), όπως ονομάζεται, θρύλου που διατηρήθηκε ζωντανός μέχρι τον Ύστερο Μεσαίωνα[29].

---

22. Snorri Sturluson, *L'Edda, récits de mythologie nordique*, Gallimard, Paris, 1991, σ. 210.
23. Rudolf Simek, ό.π.
24. Στο ίδιο.
25. Στο ίδιο.
26. Στο ίδιο.
27. Στο ίδιο.
28. Στο ίδιο.
29. Η αρχαιότερη μνεία για τέτοιο στρατό νεκρών (*feralis exercitus*) βρίσκεται στον Τάκιτο,

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 326

Επανερχόμαστε όμως στη μονομαχία πατέρα-γιου. Η προσβολή της τιμής ενός ήρωα είναι πάντοτε ισχυρότατο κίνητρο ακόμη και για την πιο φριχτή εκδίκηση, φτάνει κανείς όμως μέχρι του σημείου να σκοτώσει τον ίδιο του τον γιο; Οι τέσσερις θρύλοι δεν ηθικολογούν, παρατηρεί ο Jan de Vries, δεν καταγγέλλουν τις ολέθριες συνέπειες ενός πληγωμένου και πείσμονος εγωισμού· αντιθέτως αντιμετωπίζουν την τραγική σύγκρουση την οποίαν αφηγούνται με απόλυτο σεβασμό, χωρίς να ασκούν κριτική[30]. Αν όμως τα πράγματα εξωθούνται στα άκρα όχι από απλό πείσμα, αλλά διότι και οι δύο ήρωες τελούν υπό το κράτος ιερής μανίας, μπορούμε τότε να κατανοήσουμε καλύτερα γιατί ο Sigmund, ο ήρωας που είχε την ικανότητα, όταν ήθελε, να μεταμορφώνεται σε λύκο, κατασπαράζει σε μια από τις μεταμορφώσεις αυτές τον φοβερό και, κατά τη *Νεοτέρα Edda*, άτρωτο[31] γιο του Sinfjotli· κατανοούμε επίσης γιατί ο γέροντας Hildebrand μάχεται με μένος «λυκανθρώπου»– *Wülfing* και σκοτώνει τον Hadubrand, ξεχνώντας ότι πρόκειται για το ίδιο του το παιδί. Η εκστατική μανία καταργεί τα όρια ανάμεσα στον κόσμο των θνητών και τον κόσμο των θεών και ο αφιερωμένος στον Odin δάσκαλος της τέχνης των όπλων μετουσιώνεται, την υπέρτατη αυτή στιγμή της ύπαρξής του, σε επίγεια υπόσταση του θεού. (Τούτο άλλωστε μαρτυρούν ονόματα ηρώων, όπως *Sigmundr* και *Gizurr*, που αποτελούν ταυτοχρόνως προσωνύμια του Odin). Κατανοούμε, τέλος, πόσο μάταιο ήταν, προηγουμένως, να εξορκίζει ο Hildebrand τον θεό Irmin να σταματήσει τη σφαγή μεταξύ συγγενών (*Hildebrandslied*, στ. 30-32), αφού ο Odin (προσωνύμια του οποίου ήταν τα ονόματα Irmin/σκανδ. Jormunr[32]) όχι μόνον αρεσκόταν ιδιαιτέρως να υποδαυλίζει τέτοιες τραγικές συγκρούσεις, αλλά και είχε σκο-

---

στο 43ο κεφάλαιο της *Γερμανίας*. Ο Ρωμαίος ιστορικός περιγράφει ως εξής τις νυχτερινές επιδρομές του -ολοζώντανου φυσικά- στρατού της φυλής των *Harii*, το όνομα των οποίων συνδέεται ετυμολογικά, κατά τον Rudolf Simek, ό.π., με τους *Einherjar*:

«Ceterum Harii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces insitae feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra scuta, tincta corpora; atras ad proelia noctes legunt ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum; nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur». (*«Κατά τα άλλα, εκτός του ότι οι Harii υπερβαίνουν με τη στρατιωτική τους δύναμη τους λαούς που προ ολίγου αναφέραμε, είναι οι ίδιοι άγριοι πολεμιστές. Επιπλέον αυξάνουν την έμφυτη αγριότητά τους με τεχνητά μέσα και με την επιλογή της ώρας της επίθεσης: οι ασπίδες τους είναι βαμμένες μαύρες, το ίδιο και τα σώματά τους· για τις μάχες διαλέγουν σκοτεινές νύχτες και ήδη με τη φρικαλέα και σκοτεινή εμφάνιση του νεκρικού στρατού τους ενσπείρουν τον τρόμο, αφού κανένας αντίπαλος δεν αντέχει το αλλόκοτο αυτό θέαμα που είναι σαν να βγήκε από την κόλαση: διότι πρώτοι σε όλες τις μάχες υποκύπτουν οι οφθαλμοί».*)

30. Jan de Vries, ό.π., σ. 282-283.

31. Snorri Sturluson, ό.π., σ. 127.

32. Jan de Vries, *«La valeur religieuse du mot germanique Irmin»*, Cahiers du Sud, 39, 1952, σ. 18-27.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 327

τώσει –παίρνοντας τη μορφή του τυφλού θεού Hodr– τον νεαρό, όμορφο και καλό γιο του Baldr[33].

Ο G. Baesecke, προσπαθώντας να τεκμηριώσει τη θεωρία του (ότι δηλαδή ο θρύλος της μονομαχίας πατέρα-γιου «περιπλανήθηκε» από το Ιράν μέχρι την Ιρλανδία), ανασύστησε υποθετικά τους δρόμους της περιπλάνησης αυτής. Κοιτίδα του θρύλου ήταν κατ' αυτόν η περιοχή του Καυκάσου και η μορφή του Ηλία Μούρομετς αποτελεί πιθανόν αντιγραφή του Rustam. Το *Hildebrandslied*, αφετέρου, δεν πρέπει να πήγασε από γοτθικό ηρωικό άσμα, αλλά να άντλησε το υλικό του από θρύλο που πέρασε από την Ελλάδα[34]. Πιστεύω ότι η θεωρία αυτή εν συνόλω δεν ευσταθεί, περιέχει εντούτοις κάποιο ψήγμα αλήθειας. Ο θρύλος της μονομαχίας πατέρα-γιου *ήταν* ζωντανός στο Βυζάντιο, και δεν αναφέρομαι μόνο στη μνεία του Τζέτζη, αλλά κυρίως στα δημώδη τραγούδια *Του Υιού του Ανδρονίκου* και *Του Παλέματος του Τσαμαδού με τον γιο του*. Στο πρώτο, η αρχική σύνταξη του οποίου τοποθετείται στο τέλος της α΄ δεκαετίας του Ι΄ αι., η ιστορία έχει ως εξής:

Οι Άραβες λεηλατούν το κτήμα του στρατηγού Ανδρονίκου, αρπάζουν τη νεαρή έγκυο γυναίκα του και τη μεταφέρουν στην πατρίδα τους. Η κοπέλλα παραμένει φυλακισμένη στο παλάτι του εμίρη, όπου και γεννά τον γιο της. Το παιδί ανατρέφεται έτσι από δύο μανάδες, τη φυσική αλλά και την εμίρισσα, που νιωθει γι' αυτό τόσο μεγάλη αγάπη, ώστε το θεωρεί σχεδόν δικό της. Το παιδί ήδη από νήπιο φαίνεται ότι θα γίνει ρωμαλέος και γενναίος άντρας:

Χρονιός επιάσε το σπαθί, και διέτης το κοντάρι
κι όταν επάτησε τους τρεις, κρατιέται παλληκάρι. (στ. 9-10) [35]

Αργότερα θα προκαλέσει τους Σαρακηνούς να παραβγούν μαζί του στο άλμα. Τους προτείνει μάλιστα να τον αλυσοδέσουν, να τον φορτώσουν με βάρη και σιδερένια τσόκαρα και να τοποθετήσουν μπροστά του τα εννιά τους άλογα και, δέκατο, το δικό του: το να πηδήσει όπως αυτοί δεν έχει καμιά αξία, αφού ακόμη και μια έγκυος θα μπορούσε να το κάνει! Οι Σαρακηνοί τον περιγελούν και του λένε ότι, αν τα καταφέρει, θα τον απελευθερώσουν. Ο ήρωας πράγματι πηδά πάνω από τα εννέα άλογα και κάθεται, πέφτοντας, στη σέλλα του δικού του. Μετά φεύγει και, περνώντας από τον πύργο του παλατιού όπου ήταν φυλακισμένη η μητέρα του, την ακούει να του λέει ότι θα αναγνωρίσει τον πατέρα του από τη μαύρη σκηνή στην

33. Του ιδίου, *«Das Motiv des Vater-Sohn-Kampfes im Hildebrandslied»*, ό.π., σ. 272.

34. Στο ίδιο, σ. 249.

35. *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα Άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρονίκου*, Επιμέλεια: Στυλιανός Αλεξίου, Ερμής, Αθήνα, 1990, σ. 188.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 328

οποία μένει, βαμμένη έτσι λόγω του πένθους του για τη σύζυγο και τον γιο που έχασε· όλες οι άλλες σκηνές του στρατοπέδου του είναι κόκκινες. Του τονίζει επίσης ότι δεν πρέπει να αφιππεύσει πριν ο πατέρας του ορκιστεί τρεις φορές πως δεν θα του κάνει κακό. Το παλληκάρι φτάνει στο στρατόπεδο και βρίσκει τη μαύρη σκηνή. Τότε βγαίνει έξω ο πατέρας του και του ζητά να ξεπεζέψει, αλλά ο νεαρός, καχύποπτος, αρνείται να το κάνει, πριν ο στρατηγός ορκιστεί τρεις φορές ότι δεν θα τον πειράξει. Ακολουθεί λογομαχία με απειλές εκατέρωθεν και τελικώς ο Ανδρόνικος ορκίζεται και ο γιος ξεπεζεύει. Εν συνεχεία, μέσα στη σκηνή ο νεαρός διηγείται με λεπτομέρειες την απαγωγή της μητέρας του από το κτήμα του Ανδρονίκου, τη ζωή τους στην αιχμαλωσία, καθώς και το πώς κατόρθωσε να απελευθερωθεί. Τότε ο Ανδρόνικος, καταλαβαίνοντας ότι μπροστά του βρίσκεται ο γιος του, ξεσπάει σε λυγμούς και ευχαριστεί τον Θεό:

«Δοξάζω σε, γλυκέ Θεέ, και δεύτερον και τρίτον,
οπού 'μουν μονοξίφτερον κ' έκαμα γιο ξιφτέρι!» (στ. 102-103)[36]

Οι Κωνσταντίνος Σάθας, Henri Grégoire και Στυλιανός Αλεξίου ταυτίζουν τον Ανδρόνικο του *Τραγουδιού* και τον γιο του με τον περίφημο στρατηγό Ανδρόνικο Δούκα και τον γιο του Κωνσταντίνο. Ο Ανδρόνικος είχε καταγάγει το 904 μια λαμπρή νίκη κατά των Αράβων στην Κιλικία, έπεσε όμως εν συνεχεία σε δυσμένεια λόγω των δολοπλοκιών του Σαμωνά, Σαρακηνού πατρικίου στην αυλή της Κωνσταντινούπολης και παλαιού του εχθρού· αναγκάστηκε έτσι, μετά από κάποιες συγκρούσεις με τον βυζαντινό στρατό, να καταφύγει στη Βαγδάτη, όπου και ασπάστηκε το Ισλάμ. Ο αυτοκράτωρ Λέων ΣΤ΄ προσπάθησε να τον πείσει να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, του έστειλε μάλιστα, μέσω πρέσβεως, και αμνηστευτικό χρυσόβουλλο. Όμως οι δοσοληψίες αυτές του αποστάτη τον κατέστησαν ύποπτο στους Άραβες, οι οποίοι και τον φυλάκισαν· ο Ανδρόνικος τότε παρότρυνε τον γιο του Κωνσταντίνο να δραπετεύσει. Το εγχείρημα πέτυχε και, μετά από πολλές περιπέτειες αλλά και απώλειες, ο Κωνσταντίνος με μερικούς συντρόφους του έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και έγινε δεκτός από τον αυτοκράτορα. Ο αντίκτυπος της απόδρασης και της άφιξής του στη Βασιλεύουσα ήταν μεγάλος. Μετά τον θάνατο του Λέοντος το 913, ο Κωνσταντίνος επιχείρησε να σφετεριστεί τον θρόνο, η εξέγερση εντούτοις της οποίας ηγήθηκε, απέτυχε και ο επίδοξος σφετεριστής σκοτώθηκε[37].

Ο Ανδρόνικος και ο γιος του Κωνσταντίνος, ως ιστορικά πρόσωπα, δεν έφτα-

36. *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα Άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρονίκου*, ό.π., σ. 190.

37. Στο ίδιο, σ. 182-184.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 329

σαν ποτέ ένα βήμα πριν τη μονομαχία. Το περιστατικό που περιγράφει το *Τραγούδι* είναι εντελώς φανταστικό. Κατά τον Henri Grégoire, ο λαός είχε ξεχάσει την αποστασία του ένδοξου στρατηγού, καθώς και το ότι ο Κωνσταντίνος, μετά την απόδρασή του, κατέφυγε στον αυτοκράτορα και όχι στον πατέρα του[38]. Η αναγνώρισή τους μετά από μια ψευδομονομαχία είναι πιθανόν να αποτελεί, κατά τον Grégoire, μοτίβο παλαιότερο από το *Τραγούδι*[39]. (Αντιθέτως, στο ποντιακό τραγούδι *Ο Αιχμάλωτος*, που -σύμφωνα πάντοτε με τον Grégoire- αποτελεί παραλλαγή του *Υιού του Ανδρονίκου*, δεν έχουμε απλώς ανταλλαγή απειλών, αλλά πραγματική μονομαχία που διακόπτεται με την αναγνώριση). Από την άλλη μεριά, ο Grégoire ταυτίζει ιστορικά τον Πορφύρη, ήρωα ενός άλλου βυζαντινού τραγουδιού, με τον επαναστάτη γιο του Ανδρονίκου Δούκα, Κωνσταντίνο, επειδή αυτός διεκδικούσε τη βασιλική πορφύρα ή ήταν κοκκινομάλλης: έτσι, ο Βέλγος βυζαντινολόγος συνδέει το *Τραγούδι του Υιού του Ανδρονίκου* με το περσικό *Shahnamé*, ένας εκ των ηρώων του οποίου είναι ο Ρωμαίος *Φαρφούρ*[40]. Όπως όμως παρατηρεί ο Στυλιανός Αλεξίου, η ταύτιση Κωνσταντίνου-Πορφύρη είναι εσφαλμένη, αφού κατά τα φαινόμενα υπήρξε πράγματι ένας σημαντικός Βυζαντινός στρατηγός στη Μικρά Ασία που ονομαζόταν Πορφύριος, ανάμνηση του οποίου είναι ο Φαρφούρ του περσικού έπους[41].

Από τη μεριά μου πιστεύω ότι το *Shahnamé* και το *Τραγούδι* όντως συνδέονται μέσω του *παλαιού* μοτίβου της μονομαχίας πατέρα-γιου. Μόνο που ο Ανδρόνικος πρέπει να συσχετιστεί όχι βέβαια με τον Φαρφούρ, αλλά με τον Rustam, και ο ανώνυμος γιος του με τον Suhrab· και βέβαια ο συσχετισμός αυτός θα πρέπει να επεκταθεί και στα άλλα αντιθετικά ζεύγη πατέρα-γιου που εξετάσαμε προηγουμένως.

Τα τραγούδια για το *Πάλεμα του Τσαμαδού με τον γιο του* υπάρχουν σε πολλές παραλλαγές στον νεοελληνικό χώρο και προέρχονται επίσης από τον ακριτικό κύκλο. Όπως ο Ανδρόνικος, έτσι και ο Τσαμαδός[42] (που ονομάζεται επίσης και Τσαμαϊδής, Τσαϊμαδός, Τσαμερλής, Τσαμπαρλής, Τσαρπαλής και Τσάμβοϊδας) παλεύει εν αγνοία του με τον ίδιο του τον γιο. Προικισμένος με υπερφυσική δύναμη, ο ήρωας αυτός έχει χαρακτήρα κακό και ιταμό: τυπικός νταής, πηγαίνει ακάλεστος

38. Henri Grégoire, *«Études sur l'épopée byzantine»*, Revue des Études Grecques, Paris, 46, 1933, σ. 55.

39. Στο ίδιο, σ. 55.

40. Στο ίδιο, σ. 58-59.

41. *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα Άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρονίκου,* ό.π., σ. 184-185.

42. Ο Henri Grégoire (*Ο Διγενής Ακρίτας*, New York, N.Y., 1942, σ. 253-254) συσχετίζει το όνομα του ήρωα με το βυζαντινό «Θέμα Τσαμανδού» της Μ. Ασίας· η εικόνα του ήρωα που εισβάλλει στο πανηγύρι κρατώντας «δέντρα ξερριζωμένα», έλκει την καταγωγή της, πάντοτε κατά τον Grégoire, από τον ομώνυμο χείμαρρο της περιοχής.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 330

στα πανηγύρια και τα χαλάει με τις προκλήσεις του (σε κάποιες παραλλαγές σκοτώνει τους συνδαιτυμόνες) μέχρι τη στιγμή που κάποιο παλληκάρι, γιος χήρας, δέχεται να παλέψει μαζί του. Εδώ όμως δεν υπάρχει ψευδομονομαχία, αλλά βιαιότατη σύγκρουση. Στον τύπο Α΄ των παραλλαγών ο ώριμος άντρας, κατάπληκτος από την αντίσταση που βρίσκει, ρωτάει τον νέο τίνος είναι, κι εκείνος λέει ότι είναι γιος του Τσαρπαλή· η πάλη σταματάει με τον πατέρα να καμαρώνει για τον ακόμη πιο αντρειωμένο γόνο του:

– «Πε μου, να ζήσης, χήρας γιε, ποια 'ναι τα γονικά σου;»
– «Χήρα 'ναι 'μέν' η μάννα μου και Τσαρπαλής γονιός μου».
– «Σύρ', έπαρε τον μαύρον μου κι άμε να σεργιανίσης,
τον κόσμον ως ευρίσκεται, γιε μου, να τον ορίσης».

[Αμοργός. – *Λαογραφικόν Αρχείον*, αρ. 1684Α, σ. 79, αρ. 44 (Εμμ. Ιωαννίδης, 1857)][43]

Στον τύπο Β΄ ο Τσαμαϊδής, μη μπορώντας να τα βγάλει πέρα με τον μικροκαμωμένο Κωνσταντάκη (όπως ονομάζεται εδώ ο γιος), φοβάται και τον ρωτάει για την καταγωγή του. Ο Κωνσταντάκης απαντάει αποκαλώντας τον εαυτό του «του Τσαμαϊδή μπαστάρδι» και η μέχρι τη στιγμή εκείνη λίαν αιματηρή πάλη διακόπτεται. Το τέλος είναι εντούτοις παράδοξο, αφού η μάνα προσπαθεί να φαρμακώσει τον γιο της προσφέροντάς του δηλητηριασμένο κρασί, αλλά εκείνος, συνετά, αρνείται:

Οπόπγιανεν ο Τσαμαϊδής, κρέας παίρνει στα χέργια
κι οπόπγιανε και το παιδί, το αίμα κάν' αυλάκι.
Ο Τσαμαϊδής φοβήθηκε, το γ- Κωνσταντάκη λέγει.
– «Πες μου, 'πό πού κατάγεσαι, 'πό πού'ναι η σειρά σου;»
– «Εγώ 'μουνα μιας χήρας γιος, του Τσαμαϊδή μπαστάρδι».
Να και γ-η μάννα τ' μπρόβαλε, με δγυο γυαλιά στα χέργια
στο 'να γυαλί γλυκό κρασί, στ' άλλο πικρό φαρμάκι.
Το Τσαμαϊδή κερνά κρασί και το παιδί φαρμάκι·
μα το παιδί 'ταν γνωστικό και τη μητέρα λέγει.
- «Σ' ευχαριστώ, μαννούλα μου, σένα και το κρασί σου·
όπ' αγαπάς κερνάς κρασί και μένα το φαρμάκι».

[Λήμνος (Φυσίνη). – *Λαογραφικόν Αρχείον*, αρ. 1160Β, σ. 16 (Γ.Α. Μέγας, 1938)][44]

---

43. *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (εκλογή)*, τόμ. Α΄, *Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου*, αρ. 7, εν Αθήναις, 1962, σ. 79.

44. Στο ίδιο, σ. 80. Το *Πάλεμα του Τσαμαδού* στους τύπους Α΄ και Β΄ προσεγγίζει δηλ. τον γερμανικό και τον ιρλανδικό θρύλο, όπου την ερώτηση κάνει ο πατέρας. Ενδιαφέρον είναι και το

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 331

Ο τύπος Γ΄ των παραλλαγών είναι και ο αγριότερος. Ο γιος έρχεται προς στιγμήν σε δύσκολη θέση, τελικά όμως επικρατεί και αποκεφαλίζει τον Τσαμαϊδό. Ο «χορός» του λαού επιχαίρει:

Πανηγυράκι γίνεται στον Άγιον Κωνσταντίνο.
Τρεις δίπλες έρχετ' ο χορός και πέντε το τραπέζι
κι ο νιος οπού τον γιόρταζε, κι ο νιος που τον γιορτάζει,
της γης τον κόσμον εκάλεσε, της γης την οικουμένη.
– «Φάτε και πιέτε, βρε παιδιά, κ' έχετε και τον νου σας,
μη μας πλακώση ο Τσαμαϊδός, μας πάρη το κεφάλι».
Κι ακόμ' ο λόγος έστεκε κ' η συντυχιά κρατειέται,
κι ο Τσαμαϊδός επλάκωσε, στους κάμπους ξαναφαίνει.
Δέντρα φέρνει στα χέρια του, δέντρα ξερριζωμένα.
– «Ώρα καλή σας, βρε παιδιά!» –«Καλώς τον Τσαμαϊδόνα!»
– «Ποιος έχει ατσάλι στην καρδιά και σιδερένια χέρια,
να βγη να πολεμήσουμε, μαζί να σκοτωθούμε;»
Κανείς δεν αποκρίθηκε από τα παλληκάρια.
Χήρας υγιός εφώναξε, χήρας υγιός τού λέει.
– «Εγώ 'χω ατσάλι στην καρδιά και σιδερένια μπράτσα
κ' έβγα να πολεμήσουμε, μαζί να σκοτωθούμε».
Γύρω τον φέρνει ο Τσαμαϊδός, κάτου τον γονατίζει.
Γύρω τον φέρνει χήρας γιος τού πήρε το κεφάλι.
– «Φάτε και πιέτε, βρε παιδιά, χαρήτε, να χαρούμε,
τι ο Τσαμαϊδός εχάθηκε απ' τον απάνου κόσμο».
[Πελοπόννησος. – *Δελτ. Ιστ. και Εθν. Εταιρ.*, τόμ. 1 (1883-84), σ. 550, αρ. 3][45]

Αφετηρία του θρύλου της μονομαχίας πατέρα-γιου πρέπει να ήταν, κατά τον Jan de Vries[46], μυητικές τελετουργίες που περιελάμβαναν σκληρές και συχνά θανάσιμες δοκιμασίες και εθωρούντο αναγκαίες για την ένταξη των νέων σε κλειστές εταιρείες πολεμιστών. Στις τελετουργίες αυτές αντιστοιχούσαν κοσμικοί μύθοι

γεγονός ότι στον τύπο Β΄ ο Κωνσταντάκης είναι «μπαστάρδι», όπως ακριβώς στον ρωσικό και τον ιρλανδικό θρύλο. Η συμφιλιωτική έκβαση ή έστω η παύση του αγώνα (η προσπάθεια της μάνας να δηλητηριάσει τον γιο δεν φαίνεται να υποκινείται από τον πατέρα!) θυμίζει, πάλι, τη γερμανική μπαλλάντα του Ύστερου Μεσαίωνα, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως (και φυσικά το *Τραγούδι του Υιού του Ανδρονίκου*).

45. Στο ίδιο, σ. 81. Η απόκλιση μεταξύ του τύπου Γ΄ του *Παλέματος*, όπου σκοτώνεται ο πατέρας, και του *Hildebrandslied*, του ιρλανδικού θρύλου, του *Shahnamé* και της ρωσικής μπυλίνας είναι επομένως τεράστια.

46. Jan de Vries, *«Das Motiv des Vater-Sohn-Kampfes im Hildebrandslied»*, ό.π., σ. 283-284.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 332

που περιέγραφαν μάχες θεών με τέρατα του χάους. Το τέρας συχνά κατόρθωνε να καταβροχθίσει τον θεό, συχνά όμως ο θεός νικούσε· ομοίως, ο νέος όφειλε και αυτός να βγει νικητής. Τέτοιες τελετουργίες διατηρήθηκαν επί μακρόν στους γερμανικούς λαούς. Οι μυούμενοι αφιέρωναν τον εαυτό τους στον θεό Wotan, που, κατά τις δοξασίες τους, ήταν αρμόδιος να ελέγξει την αλκή της ομάδας. Στον ρόλο αυτό τον θεό υποκαθιστούσε ο επίγειος εκπρόσωπός του, ο δάσκαλος της τέχνης των όπλων, ο πιο δοκιμασμένος δηλ. πολεμιστής. Τούτος βέβαια βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση, έστω κι αν είχε απέναντί του ακόμη και τον πιο ρωμαλέο νέο, καθώς, αν χρειαζόταν, μπορούσε να χρησιμοποιήσει όλα τα κόλπα της τέχνης του, του δόλου μη εξαιρουμένου. Ο δάσκαλος όμως ήταν, περαιτέρω, και ο σοφός μεσόκοπος που παραστεκόταν στο μαθητή με τις πατρικές του συμβουλές· καθώς όμως, συν τω χρόνω, οι μυητικές αυτές τελετουργίες έπαψαν να αποτελούν το θεμέλιο των πολεμικών εταιρειών κι έγιναν υλικό για τα ηρωικά άσματα, ο πραγματικός πατέρας του ήρωα και ο δάσκαλος των όπλων συνέπεσαν στον ίδιο ρόλο. Η ερμηνεία αυτή, συνεχίζει ο Jan de Vries, προϋποθέτει τη δημιουργία ηρωικών θρύλων από ένα μυθικό πρότυπο, πριν ακόμη οι Ινδοευρωπαίοι διασπαστούν σε ξεχωριστούς λαούς. Οι εταιρείες των πολεμιστών είναι πράγματι ίδιον της Ι.Ε. ομοεθνίας: στην Ελλάδα έχουμε τους *εταίρους*, στην Ινδία το *vrâta*, στη Γερμανία τον *comitatus*, στους Γαλάτες τους *soldurii*, στους Ιρλανδούς τη *fianna* και στους Ρώσους τη *druzjina*. Τα παραπάνω ενισχύουν ακόμη περισσότερο την απόψη ότι οι διάφορες παραλλαγές του θρύλου (και, εννοείται, οι ακριτικές) πήγασαν από ένα κοινό αρχέτυπο.

Όπως είδαμε προηγουμένως, στην ιρλανδική και τη ρωσική παραλλαγή του θρύλου της μονομαχίας πατέρα-γιου ο ρωμαλέος γόνος είναι καρπός της συνεύρεσης του ήρωα με μία υπερφυσική αμαζονική κόρη. Η αφήγηση αυτή της συνεύρεσης της πολεμίστριας με τον μοναδικό ήρωα που την υπερβαίνει σε ισχύ, ανευρίσκεται (χωρίς όμως να υπάρχει τεκνοποίηση) –σημαντικά αλλοιωμένη– στο *Nibelungenlied* (μεταξύ 1200-1210) και αναλλοίωτη στην *Thidrekssaga*. Αλλά και η ισλανδική *Gongu-Hrolfs-saga* (*Saga του Πεζού Hrolf*) (α΄ ήμισυ του ΙΔ΄ αι.), καθώς και το ύστερο (μετά τα μέσα του ΙΣΤ΄ αι. καταγεγραμμένο) σκανδιναβικό *Χρονικό του Hven* (*Hvenische Chronik*) περιέχουν κάποια κοινά μοτίβα με τα παραπάνω κείμενα.

Στο *Nibelungenlied* η ιστορία έχει ως εξής:

Ο Gunther, βασιλιάς των Βουργουνδών, ακούγοντας να ψάλλουν την ομορφιά της βασίλισσας της Ισλανδίας Brünhild, βάζει σκοπό να την κατακτήσει. Το εγχείρημα είναι όμως λίαν επικίνδυνο, διότι η Brünhild υποβάλλει όλους τους υποψήφιους συζύγους σε φοβερές δοκιμασίες: αποτυχία σημαίνει και θάνατο. Ο βασιλιάς

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 333

των Κάτω Χωρών Siegfried, που βρίσκεται την εποχή εκείνη στη Worms, πρωτεύουσα του βασιλείου των Βουργουνδών, προσπαθεί κατ' αρχάς να αποτρέψει τον ανόητο και μεγαλομανή μνηστήρα, αυτός όμως επιμένει. Ο Hagen, αφοσιωμένος σύμβουλος και πρωτοπαλλήκαρο του Gunther, συμβουλεύει τότε τον βασιλιά του να ζητήσει από τον Siegfried, που ξέρει τη Brünhild καλά, να τον βοηθήσει στις δοκιμασίες. Ο Siegfried τελικώς υπόσχεται να βοηθήσει, εάν ο Gunther, σε αντάλλαγμα, του δώσει το χέρι της Kriemhild, της πολύ όμορφης αδελφής του. Ο Siegfried είναι όχι μόνον εξαιρετικά ρωμαλέος, αλλά και άτρωτος: παλαιότερα είχε σκοτώσει ένα δράκοντα και είχε λουστεί στο αίμα του· κατά τη διάρκεια όμως του μαγικού αυτού λουτρού, ένα μεγάλο φύλλο φλαμουριάς κάθισε ανάμεσα στις ωμοπλάτες του και σ' αυτό το σημείο παρέμενε τρωτός. Συν τοις άλλοις, ο Siegfried είχε αρπάξει από τον ρωμαλέο νάνο Alberich την *Tarnkappe*, ένα μαγικό μανδύα που προσέδιδε σε όποιον τον φορούσε δύναμη δώδεκα επιπλέον αντρών. Ο Gunther προτείνει να πάρει μαζί του 30.000 ιππότες, αλλά ο Siegfried του λέγει ότι πρέπει να πάνε «σαν ήρωες» μόνον οι τέσσερις καλύτεροι: ο Gunther, ο Siegfried, ο Hagen και ο αδερφός του Dancwart (στρ. 339-342). Καθώς μάλιστα ξέρει από παλιά τη διαδρομή, αναλαμβάνει να τους οδηγήσει αυτός. Οι Βουργουνδοί φτάνουν λοιπόν στην Ισλανδία και φιλοξενούνται στο Îsenstein, το κάστρο της βασίλισσας. Όταν οι δοκιμασίες αρχίζουν, η ισχύς της πολεμικής κόρης προξενεί το δέος ακόμη και του Hagen, του κύριου ήρωα του β΄ μέρους του έπους. Κατ' αρχάς εκτοξεύει το βαρύτατο ακόντιό της πάνω στον Gunther που καλύπτεται με την ασπίδα του. Αυτήν όμως την κρατάει στην πραγματικότητα ο Siegfried, που με την *Tarnkappe* είναι όχι μόνον αόρατος αλλά έχει, όπως προαναφέραμε, δύναμη δώδεκα αντρών εκτός από τη δική του. Το πλήγμα είναι ισχυρότατο και ακόμη και ο Siegfried κλονίζεται, γονατίζει και προς στιγμήν κινδυνεύει. Δεν καταρρέει όμως και εν συνεχεία ακοντίζει αυτός, ενώ ο Gunther απομιμείται τις κινήσεις. Φροντίζει όμως να μην τραυματίσει την ωραία κόρη, η οποία πέφτει καταγής. Ακολουθεί το αγώνισμα του λίθου που είναι τόσο βαρύς, ώστε δώδεκα δυνατοί άντρες δεν θα μπορούσαν να τον σηκώσουν. Η Brünhild τον στέλνει δώδεκα οργιές μακριά και εν συνεχεία, παρά τη βαριά πανοπλία της, κάνει ένα ακόμη πιο μεγάλο άλμα. Αλλά ο Siegfried είναι καλύτερος και ως λιθοβόλος και ως άλτης: αφού ρίξει την πέτρα μακρύτερα, πηδά κρατώντας –αόρατος πάντοτε– στα χέρια του τον Gunther και πάλι κερδίζει. Η εξαπατημένη Brünhild συγκατατίθεται τότε να παντρευτεί. Ο γάμος γίνεται στη Worms ταυτόχρονα με τον γάμο του Siegfried και της Kriemhild. Την πρώτη νύχτα, όμως, η Brünhild αρνείται να συνευρεθεί με τον σύζυγό της και, καθώς αυτός επιχειρεί να ασκήσει βία, τον δένει χειροπόδαρα και τον κρεμάει από ένα γάντζο. Ο γελοίος βασιλιάς προστρέχει το πρωί και πάλι στον γαμπρό του και μετέρχονται το ίδιο τέχνασμα: ο Siegfried, αόρατος, και πάλι με κίνδυνο της ζωής του, μπαίνει μαζί με τον Gunther στην κάμαρα της βασίλισσας. Εκείνη κατ' αρχάς του επιτίθεται, τον

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 334

σηκώνει ψηλά και τον στριμώχνει ανάμεσα σ' ένα σεντούκι και τον τοίχο, κάνοντάς τον να ασφυκτιά (στρ. 672, 675). Ο Siegfried ωστόσο είναι δυνατότερος και τελικώς ακινητοποιεί την κόρη, την οποίαν ο Gunther βιάζει. Η Brünhild, μετά τη συνεύρεση, χάνει την *ανδρεία* της:

Από τότε δεν ήταν δυνατοτερη από οποιαδήποτε άλλη γυναίκα.
Ο Gunther αγκάλιαζε τρυφερά το ωραίο της κορμί.
Τι θα ωφελούσε πια να του αντισταθεί;
Κι όλα αυτά τα είχε κάνει ο Gunther με την αγάπη του. (στρ. 682)

Κατά τη διάρκεια της πάλης ο Siegfried αρπάζει από τη Brünhild, χωρίς αυτή να το αντιληφθεί, το δαχτυλίδι και τη ζώνη της, λάφυρα τα οποία δίδει αργότερα στη γυναίκα του. Στη συμβολική ωστόσο γλώσσα των Βορείων η ζώνη και το δαχτυλίδι μιας κόρης ήταν σύμβολα παρθενίας και η κατοχή τους από έναν άντρα σήμαινε ότι αυτός τη διεκόρευσε. Ο Siegfried, εντούτοις, δεν διευκρινίζει στην Kriemhild τι ακριβώς συνέβη. Ετσι, όταν αργότερα οι δύο γυναίκες διαπληκτίζονται για την προτεραιότητα μπροστά στην εκκλησία της Worms και η Brünhild αποκαλεί την κουνιάδα της γυναίκα βασσάλου (νομίζοντας εσφαλμένα ότι ο Siegfried είναι υποτελής του Gunther), εκείνη ανταποδίδει την ύβρη, ονομάζοντάς την παλλακίδα του βασσάλου αυτού· εις επίρρωσιν μάλιστα των λεγομένων της, της δείχνει το δαχτυλίδι και τη ζώνη που είχε κλέψει ο Siegfried τη νύχτα της πάλης. Η Brünhild, προσβεβλημένη βάναυσα και αγνοώντας τι ακριβώς είχε συμβεί, βάζει τον Hagen να δολοφονήσει τον ήρωα.

Η *Thidrekssaga* μας αφηγείται τα εξής:

Ο Sigurd[47α] φτάνει μπροστά στο κάστρο της Brynhild[47β], αλλά βρίσκει τη σιδερένια πόρτα του κλειστή. Βλέποντας ότι κανείς δεν του ανοίγει, την κλωτσάει τόσο δυνατά, ώστε τα σιδερένια της μάνταλα σπάνε. Δέχεται κατόπιν επίθεση από εφτά φρουρούς, τους οποίους σκοτώνει. Εν συνεχεία του επιτίθενται εφτά ιππότες και, ενώ αυτός αμύνεται γενναία, η Brynhild, που ακούει από το δωμάτιό της τον σαματά, λέει ότι ο ξένος πρέπει να είναι ο Sigurd, ο γιος του Sigmund, και είναι καλοδεχούμενος, ακόμη κι αν σκοτώσει, εκτός από τους φρουρούς, και τους εφτά ιππότες. Βγαίνει έξω, σταματάει τη μάχη και ρωτάει τον ξένο ποιος είναι. Εκείνος λέει ότι ονομάζεται Sigurd και ότι ο Mimir, ο θετός του πατέρας, τον έστειλε να πάρει από τη Brynhild το ιδιαίτερα άγριο άλογό της, τον Grani. Η βασίλισσα του αποκα-

47α-ζ. Η εκδοχή των γερμανικών ονομάτων Siegfried, Brünhild, Dietrich, Nibelungen, Kriemhild, Gunther και Hagen στα σκανδιναβικά.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 335

λύπτει τότε την πραγματική του ταυτότητα, ότι είναι, δηλαδή, γιος του βασιλιά Sigmund και της Sisibe, και του δηλώνει ότι είναι έτοιμη να του δώσει το άλογο και να τον φιλοξενήσει πλουσιοπάροχα. Στέλνει κατόπιν τους άντρες της να πιάσουν το άλογο, αλλ' αυτοί γυρίζουν άπρακτοι. Ο Sigurd μένει τη νύχτα στο κάστρο και το άλλο πρωί φεύγει ο ίδιος με δώδεκα άντρες για να πιάσει τον Grani. Οι δώδεκα προσπαθούν μάταια. Όταν όμως παίρνει ο Sigurd το χαλινάρι στα χέρια του, το άλογο έρχεται προς το μέρος του, υπάκουο και φιλικό. Ο Sigurd ιππεύει, ευχαριστεί τη Brynhild και φεύγει. Το επεισόδιο αυτό με την πρώτη δοκιμασία του Siegfried απαντάται, όπως βλέπουμε, μόνον στην *Thidrekssaga* χωρίς να υπάρχει αντίστοιχό του στο *Nibelungenlied*. Κατόπιν όμως ο σκανδιναβικός μύθος προσεγγίζει πολύ τον γερμανικό: ο Sigurd, που έχει γίνει βασσάλος του βασιλιά Thidrek[47γ], πηγαίνει στη χώρα των Niflungar[47δ], όπου παντρεύεται τη Grimhild[47ε], αδελφή του βασιλιά Gunnar[47στ], παίρνοντας το μισό βασίλειο του τελευταίου ως προίκα. Εν συνεχεία προτείνει να βοηθήσει τον κουνιάδο του να κατακτήσει τη βασίλισσα Brynhild. Ετσι ο Thidrek, ο Gunnar, ο Hogni[47ζ] και ο Sigurd αναχωρούν για το Segard, το κάστρο της βασίλισσας. Η Brynhild υποδέχεται φιλικά τον Gunnar και ψυχρά τον Sigurd, τον οποίο κατηγορεί ότι αθέτησε την υπόσχεσή του να μην παντρευτεί καμμιάν άλλην εκτός από αυτήν. (Στη *Saga* το περιστατικό της υπόσχεσης έχει παραλειφθεί.) Ο Thidrek κατορθώνει τελικά να πείσει τη Brynhild να παντρευτεί τον Gunnar, εκείνη, ωστόσο, τη νύχτα του γάμου δεν αφήνει τον άντρα της να την αγγίξει. Εξοργισμένη μάλιστα από την επιμονή του, τον κρεμάει στον τοίχο και τον ελευθερώνει το πρωί. Ο εξευτελισμός του βασιλιά διαρκεί τρεις νύχτες. Τότε ο Gunnar θυμάται ότι αυτός και ο Sigurd είναι «αδερφοποιτοί» και του ζητά να τον βοηθήσει. Ο Sigurd του εξηγεί τότε ότι κανένας εκτός από αυτόν δεν είναι εις θέσιν να δαμάσει τη Brynhild, όσο αυτή παραμένει παρθένα, οπότε ο Gunnar του αναθέτει να την ξεπαρθενέψει, υπό τον όρο να κρατήσει το μυστικό. Το ίδιο βράδυ ο Sigurd, φορώντας τα ρούχα του Gunnar, μπαίνει στο δωμάτιο της βασίλισσας την οποίαν και διακορεύει. Το ξημέρωμα παίρνει από το δάχτυλο της κοιμισμένης Brynhild το δαχτυλίδι της, βάζει στη θέση του ένα άλλο και φεύγει χωρίς κανείς εκτός από αυτόν και τον Gunnar να έχει αντιληφθεί τίποτα.

Το επεισόδιο του διαπληκτισμού των δύο βασιλισσών είναι περίπου ταυτόσημο με αυτό του *Nibelungenlied*, με τη μόνη διαφορά ότι στη *Saga* ο καβγάς γίνεται για το ποια θα κάτσει στον βασιλικό θρόνο. Η ουσιωδέστερη πάντως διαφορά μεταξύ των δύο αφηγήσεων έγκειται στο ότι στη δεύτερη ο Sigurd ξεπαρθενεύει την κοπέλλα, ενώ στην πρώτη όχι, στοιχείο που αποδεικνύει ότι η *Thidrekssaga* πηγάζει από γερμανική σύνταξη παλαιότερη και αυθεντικότερη από το *Nibelungenlied*. Φαίνεται πράγματι ότι ο ανώνυμος ποιητής του τελευταίου έκρινε ότι το να εξουσιοδοτεί ένας βασιλάς -όσο γελοίος και αξιοθρήνητος και αν αυτός παρουσιάζεται

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 336

στο έπος- έναν άλλο βασιλιά να διακορεύσει τη σύζυγό του, δεν θα ήταν ανεκτό από το εκλεπτυσμένο και αριστοκρατικό ακροατήριο της Γερμανίας του ΙΓ΄ αι. και θέλησε να κάνει την παρωδία ηπιότερη, βάζοντας απλώς τον Siegfried να ακινητοποιεί με την υπερφυσική δύναμή του τη Brünhild.

Στο *Χρονικό του Hven* οι ρόλοι των ηρώων και η όλη αφήγηση είναι κατά παράδοξο τρόπο αντεστραμμένοι. Εδώ γελοίος σύζυγος δεν είναι ο Gunnar, αλλά ο Sigfred[48α], και ηράκλεια σύζυγος όχι η Brynhild, αλλά η Gremild[48β], αδελφή του Hogni. Ο Sigfred, αν και άτρωτος, δεν μπορεί να δαμάσει τη νεαρή σύζυγό του και καταφεύγει στον κουνιάδο του. Ο Hogni υπόσχεται να τον βοηθήσει. Για να μην αντιληφθεί κανείς τίποτα, οι δύο άντρες συμφωνούν ο μεν Sigfred να κοιμηθεί δίπλα στη γυναίκα του Hogni, Luna, ενώ ο Hogni, υποδυόμενος τον Sigfred, να δαμάσει τη Gremild στα σκοτεινά. Πράγματι, όταν η τελευταία, κατά την παλαιά της συνήθεια, επιχειρεί να βιαιοπραγήσει, ο Hogni τη δένει χειροπόδαρα γυμνή σε μια κολόνα και καλεί τον Sigfred να τη δείρει με μια βέργα, μέχρις ότου ορκιστεί να είναι στο εξής μονίμως υπάκουη. Ο Sigfred όμως εκτός από γελοίος είναι και ύπουλος: έτσι δράττεται της ευκαιρίας να συνευρεθεί με τη Luna, επισύροντας την οργή του Hogni, που αργότερα θα τον δολοφονήσει, καθώς θα πίνει από μια πηγή.

Στην ισλανδική, τέλος, *Gongu-Hrolfs-saga* ο βασιλιάς Erik δίδει το χέρι της αδελφής του στον Vilhjalm, ο οποίος σε αντάλλαγμα θα πρέπει να κατακτήσει για λογαριασμό του Erik και αφού περάσει φοβερές δοκιμασίες, την πριγκίπισσα Ingigerd. Στην πραγματικότητα όμως ο Vilhjalm είναι ένας δειλός που παριστάνει τον γενναίο: τους άθλους δεν τους φέρει αυτός εις πέρας, αλλά ο ήρωας Hrolf[49], ο οποίος, αντί να παραδώσει την Ingigerd στον Erik, την κρατάει για τον εαυτό του. Ο βασιλιάς, που ευθύς εξαρχής υποψιαζόταν τον Vilhjalm, απειλεί έξαλλος να τον κρεμάσει σαν χωριάτη απατεώνα. Ο πανούργος Vilhjalm, για να γλυτώσει, υπόσχεται να του παραδώσει τον Hrolf. Πηγαίνει λοιπόν στον ήρωα και του ζητάει συγχώρεση την οποίαν και λαμβάνει. Αμέσως όμως μετά τον προδίδει εκ νέου, τσιμπώντας τον με το αγκάθι του ύπνου[50] και κόβοντάς του, ενώ κοιμάται, τα πόδια, τα οποία σκοπεύει να δώσει στον Erik για να του αποδείξει πόσο γενναίος είναι. Τελικώς ο Hrolf θα θεραπευτεί από τα τραύματά του, όταν θα πιάσει έναν δαίμονα που βασάνιζε μια κοπέλλα και θα τον εξαναγκάσει να τον θεραπεύσει.

48α-β. Sigfred, Gremild: άλλες σκανδιναβικές παραλλαγές των γερμανικών ονομάτων Siegfried και Kriemhild.

49. Μακρινή ανάμνηση του Hrolf (Rollo/Rollon), αρχηγού Σκανδιναβών πειρατών, στον οποίον ο βασιλιάς της Γαλλίας Κάρολος ο Απλούς (ή ο Ευήθης) παραχώρησε το 911 ως φέουδο την περιοχή γύρω από τη Rouen· (αυτή ήταν και η απαρχή του δουκάτου της Νορμανδίας). Το προσωνύμιο *Gongu* (=ο Πεζός) του είχε αποδοθεί, διότι κατά τον θρύλο ήταν τόσο γιγαντιαίος, ώστε κανένα άλογο δεν μπορούσε να τον μεταφέρει.

50. Το αγκάθι του ύπνου βρίσκεται και στις ν.ε. παραδόσεις (βλ. Γ. Α. Μέγα, *«Der Pflegesohn*

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 337

Οι τέσσερις αυτές αφηγήσεις περιέχουν στοιχεία που παρουσιάζουν χτυπητή ομοιότητα μ' ένα παραμύθι της Βόρειας Ρωσίας, ζωντανό στις μέρες μας και άγνωστο στη Δυτική Ευρώπη.Το παραμύθι αυτό έχει ως εξής:

Ο γιος ενός τσάρου θέλει να παντρευτεί και ζητάει το χέρι της βασίλισσας ενός μακρινού τόπου. Αυτή όμως διαθέτει υπερφυσική δύναμη και δέχεται να παντρευτεί μόνον όποιον αποδείξει σε δύο δοκιμασίες ότι είναι τουλάχιστον ισοδύναμός της: θα πρέπει δηλαδή ο μνηστήρας να χειριστεί τα ασήκωτα όπλα της και να ιππεύσει το άγριο άλογό της. Ο γιος του τσάρου δεν θα ήταν εις θέσιν να τα βγάλει πέρα, αν δεν είχε ένα βοηθό που μπαίνει απαρατήρητος στη θέση του και εκτελεί τους άθλους. Θέλοντας και μη, η κοπέλλα δέχεται να παντρευτεί. Τη νύχτα του γάμου, όμως, όχι μόνον αρνείται τη συνεύρεση, αλλά κάνει μια τέτοια λαβή με τα χέρια και τα πόδια στον άντρα της, ώστε παραλίγο να τον στραγγαλίσει. Εκείνος εντούτοις καταφέρνει να ξεγλιστρήσει και στέλνει στο δωμάτιο τον βοηθό, που υποτάσσει την κόρη δέρνοντάς την με σιδερένιες βέργες. Ετσι αυτή ακολουθεί τον σύζυγό της στη χώρα του, όπου γίνεται τσάρος. Εκεί όμως η τσαρίνα ανακαλύπτει την απάτη και εκδικείται τον μεν βοηθό βάζοντας να του κόψουν τα πόδια, τον δε τσάρο στέλνοντάς τον να φυλάει χοίρους.

Ο ανάπηρος κατορθώνει να δραπετεύσει, συναντάει έναν τυφλό και ζει μαζί του στο δάσος. Αργότερα αρπάζουν μια παρθένα, η οποία τους φροντίζει το νοικοκυριό. Η κόρη εντούτοις είναι δαιμονισμένη και ο δαίμονας που την κατέχει υποσκάπτει σιγά-σιγά την υγεία της. Οι δύο άντρες κατορθώνουν να τον πιάσουν και τον αναγκάζουν να τους θεραπεύσει τις αναπηρίες τους. Ο βοηθός του τσάρου πηγαίνει στον αφέντη του, τον απελευθερώνει από την εξευτελιστική ζωή που ζούσε, και σκοτώνει την τσαρίνα (ή, σε άλλη εκδοχή, τη συμφιλιώνει με τον άντρα της).

Οι Γερμανοί φιλόλογοι Friedrich Panzer και August von Löwis of Menar κατέγραψαν 35 παραλλαγές του παραμυθιού στην Ανατολική Ευρώπη, 27 εκ των οποίων ήταν ρωσικές. Ανάμεσα στις υπόλοιπες συγκαταλέγεται μια ουγγρική και μια εσθονική. Βάσει αυτών ο Panzer προσπάθησε να ανασυστήσει το αρχικό παραμύθι το οποίο θα έπρεπε να ήταν κάπως έτσι:

Ένας τσάρος θέλει να παντρευτεί. Έχει ακούσει για τη βασίλισσα ενός πολύ μακρινού τόπου, που είναι πανέμορφη, αλλά πολύ δύσκολα μπορεί κανείς να την κατακτήσει. Διότι, παρά την ομορφιά της, είναι αντρογυναίκα με τεράστια δύναμη. Όποιος θέλει να την κάνει γυναίκα του, πρέπει να τη νικήσει σε δύο δοκιμασίες: να χειριστεί τα βαρύτατα όπλα της και να τιθασεύσει το αγριότατο άλογό της. Αν αποτύχει έστω και στη μία, θα χάσει το κεφάλι του. Ο τσάρος συζητάει το σχέδιο με τους συμβούλους του, οι οποίοι είναι σκεπτικοί. Ο δυνατότερος μάλιστα

---

des Waldgeistes. Eine griechische und balkanische Parallele», Λαογραφία, εν Αθήναις, τόμ. ΚΕ΄, 1967, σ. 353).

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 338

από τους άντρες του, που ξέρει περισσότερα για την κόρη, προσπαθεί να τον αποτρέψει. Τελικώς όμως ενδίδει και υπόσχεται να ακολουθήσει τον βασιλιά του, όποια κι αν είναι η έκβαση του εγχειρήματος. Συνοδεία άλλη δεν χρειάζονται. Ο βοηθός αυτός έχει στη διάθεσή του ένα μαγικό μανδύα, που κάποτε είχε αποκτήσει με δόλο και που κάνει αόρατο όποιον τον φοράει[51]. Μετά από μακρινό ταξίδι, φτάνουν στον σιδερένιο πύργο της βασίλισσας τον οποίο περιβάλλει σιδερένιος φράχτης. Ο βοηθός χαλάει τον φράχτη με τα χέρια του και οι δυο τους φτάνουν μπροστά στον πύργο. Φρουροί και ιππότες τούς επιτίθενται, αλλά ο βοηθός τούς σκοτώνει. Η κόρη αναγκάζεται τότε να τους δεχτεί και ο μνηστήρας ετοιμάζεται να υποστεί τις δοκιμασίες.

Ο ίδιος δεν θα ήταν ποτέ εις θέσιν να τα βγάλει πέρα χωρίς τον πιστό του βοηθό, που φέρει αόρατος -χάρις στον μαγικό του μανδύα- τους άθλους εις πέρας: η κόρη εκτοξεύει πάνω του τη βαρύτατη λόγχη της, αλλά εκείνος αποκρούει με την ασπίδα του το φοβερό χτύπημα και εν συνεχεία ακοντίζει, ρίχνοντας τη βασίλισσα κάτω. Δαμάζει κατόπιν άκοπα το άγριο άλογο που ένα ολόκληρο λεφούσι από υπηρέτες της τσαρίνας δεν κατάφερνε να συγκρατήσει[52]. Έτσι η κοπέλλα αναγκάζεται –με βαριά καρδιά– να παντρευτεί.

Τη νύχτα του γάμου, όμως, όχι μόνο αποκρούει με οργή τον άντρα της, αλλά του εφαρμόζει μια τέτοια λαβή με τα χέρια και τα πόδια της, ώστε αυτός φοβάται προς στιγμήν μήπως πνιγεί. Μετά τον δένει χειροπόδαρα και τον κρεμάει στον τοίχο. Το επόμενο βράδυ ο τσάρος στέλνει στο δωμάτιο τον βοηθό του και, καθώς η κοπέλλα επιχειρεί να τον δέσει κι αυτόν, τη δέρνει με μια μεταλλική βέργα τόσο πολύ, ώστε υπόσχεται να είναι στο εξής υπάκουη. Όταν μετά κάνει έρωτα μαζί της, η κόρη, μαζί με την παρθενιά, χάνει και την υπερφυσική της δύναμη.

Αργότερα η τσαρίνα ανακαλύπτει την απάτη και κατηγορεί στον τσάρο τον πιστό του βοηθό, λέγοντάς του ότι τη βίασε. Υποκινεί μάλιστα τον άντρα της να τον τιμωρήσει σκληρά, βάζοντας να του κόψουν τα πόδια.

---

51. Στις ν.ε. παραδόσεις ο ήρωας μπορεί να γίνει αόρατος φορώντας ένα μαγικό σκουφί ή μαγικά στιβάνια (βλ. Γ. Α. Μέγα, ό.π., σ. 349-350). Το ίδιο ακριβώς σκουφί ανευρίσκουμε και στο παραμύθι «*Το μαγικό σεντούκι*» («*Der Zauberkasten*») από τη συλλογή *Märchen der Völker Jugoslawiens* (Originaltitel: *Bajke Naroda Jugoslavije*). Aus dem Serbokroatischen übertragen und mit einem Vorwort von Ursula Enderle-Kommentare von Jaromir Jech, Insel Verlag, Leipzig, 1990, σ. 454-463.

52. Κατά τον μεγάλο Γερμανοβρεττανό κλασσικό φιλόλογο Robert von Ranke-Graves, η τιθάσευση ενός άγριου αλόγου πρέπει να αποτελούσε σε μερικές περιοχές της Ελλάδος τελετουργικό βασιλικής στέψης, ανάμνηση του οποίου είναι οι μύθοι της τιθάσευσης του Αρείωνα από τον Ηρακλή (ή, αλλού, από τον Όγκο και τον Άδραστο), καθώς και της σύλληψης του Πήγασου από τον Βελλεροφόντη (*Griechische Mythologie, Quellen und Deutung*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1960, τόμ. 2, σ. 118).

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 339

(Το υπόλοιπο της ιστορίας αποκτά χαρακτηριστικά έπους και δεν αφορά την παρούσα μελέτη· το αμαζονικό παραμύθι τελειώνει εδώ.)

Οι ομοιότητες μεταξύ του παραμυθιού, αφενός, και του *Nibelungenlied*, της *Thidrekssaga*, του *Χρονικού του Hven* και της *Gongu-Hrolfs-saga*, αφετέρου, είναι λοιπόν εντονότατες και αφορούν, συχνά, ακόμη και λεπτομέρειες της αφήγησης, έστω και με μικρές ή μεγαλύτερες παραλλαγές (στο *Nibelungenlied* αυτός που ασφυκτιά προς στιγμήν κάτω από τη λαβή της Brünhild είναι ο ισχυρός Siegfried, ενώ στο παραμύθι ο αδύναμος τσάρος· στην *Thidrekssaga* ο Sigurd σπάει με κλωτσιά το σιδερένιο μάνταλο της πύλης του παλατιού της Brynhild, ενώ στο παραμύθι ο βοηθός του τσάρου χαλάει με τα χέρια του τον σιδερένιο φράχτη· στη *Gongu-Hrolfs-Saga* ο ακρωτηριασμός των ποδιών του Hrolf, του ήρωα που φέρει εις πέρας τους άθλους, γίνεται από τον προδότη Vilhjalm, ενώ στο παραμύθι κατ' εντολήν της τσαρίνας· στο *Χρονικό του Hven*, όπως προαναφέραμε, τα μοτίβα είναι κοινά, οι ρόλοι εντούτοις των ηρώων αντεστραμμένοι…). Τούτο οδήγησε πολλούς Γερμανούς φιλολόγους (A. Heusler, F. R. Schröder, F. Ranke, H. W. Rutgers, A. von Löwis of Menar, D. von Kralik, L. Jiriczek, H. Schneider) στον ισχυρισμό ότι το ρωσικό παραμύθι πηγάζει από την αντίστοιχη αφήγηση του *Nibelungenlied*. Κατά τον Heusler μάλιστα οι διάφορες παραλλαγές του παραμυθιού δεν είναι παρά «ξεστρατισμένες μορφές, πληβειακές μασκαράτες της γερμανικής ηρωικής ποίησης»[53]. Το γεγονός πάντως ότι από το *Nibelungenlied* απουσιάζουν ορισμένα μοτίβα τα οποία υπάρχουν και στην *Thidrekssaga* και στο *Χρονικό του Hven*, αφενός, αλλά και στο παραμύθι, αφετέρου, έκαναν τον A. von Löwis of Menar να παραδεχτεί ότι το –κατ' αυτόν– από το *Nibelungenlied* προερχόμενο ρωσικό παραμύθι επέδρασε με γεωγραφικώς αντίστροφη πορεία στις σκανδιναβικές αφηγήσεις. Όπως όμως παρατηρεί ο Panzer, θα ήταν αδύνατον μέσα σε σαράντα ή πενήντα χρόνια (αφού το *Nibelungenlied* τοποθετείται μεταξύ 1200 και 1210 και η *Thidrekssaga* περί το 1250) να ταξιδέψει το *Nibelungenlied* από τη Γερμανία στη Ρωσία, να δημιουργηθεί εκεί το παραμύθι σε ποιητική μορφή, να ξαναγυρίσει από εκεί στη Βόρεια Γερμανία (αφού κατά τον A. von Löwis of Menar η *Thidrekssaga* έλκει την καταγωγή της από ποίηση της Βόρειας Γερμανίας), να επηρεάσει την εκεί σχετική με τους Nibelungen ποιητική παραγωγή, η οποία με τη σειρά της μεταφέρεται στο Bergen της Νορβηγίας, κοιτίδα της *Thidrekssaga!*[54]

Η αντίθετη υπόθεση, εντούτοις, λέγει ο Panzer, ότι δηλαδή το ρωσικό παραμύθι επηρέασε τη γερμανική επική ποίηση το αργότερο τον ΙΒ΄ αι., μας απαλλάσσει από τέτοια προβλήματα.

---

53. *Aufsätze zur Sprach- und Literaturgeschichte*, Festschrift für W. Braune, 1920, σ. 64.

54. Friedrich Panzer, *«Das russische Brautwerbemärchen im Nibelungenlied». Mit einem Nachwort von Theodor Frings*, *Wege der Forschung*, τόμ. XIV, *Zur germanisch-deutschen Heldensage*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1961, σ. 160.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 340

Εκτός όμως από τις ανυπέρβλητες χρονολογικές δυσκολίες στις οποίες προσκρούει κανείς, αν δεχτεί τη γερμανική προέλευση του ρωσικού παραμυθιού, υπάρχουν, κατά τον Panzer, και άλλες, σχετιζόμενες με το περιεχόμενο και την εν γένει ατμόσφαιρα του *Nibelungenlied*. Έτσι, θα ήταν παράδοξο σ' ένα έπος να εκστρατεύουν για την κατάκτηση της Brünhild τέσσερις μόνον, έστω και εκλεκτοί ιππότες, χωρίς άλλο στρατό, όπως είδαμε προηγουμένως· σ' ένα παραμύθι όμως όχι. Η κυριότερη εντούτοις αντινομία βρίσκεται αλλού: στο σκοτεινό, βλοσυρό και αγριότατο αυτό ποίημα, που οδηγείται στην κορύφωση και την έξοδο «δι' ελέου και φόβου» και μέσα σ' ένα γενικό λουτρό αίματος, ο φαιδρός έρωτας του βασιλιά Gunther και το κρέμασμά του από τον γάντζο, τα θηριώδη κατορθώματα της πανέμορφης Brünhild και το ημέρωμά της από τον Siegfried με τον μαγικό του μανδύα μοιάζουν με μια χοντροκομμένη και παράταιρη φάρσα[55].

Το γεγονός όμως ότι το ρωσικό παραμύθι επηρέασε την αντίστοιχη αφήγηση του *Nibelungenlied* και όχι το αντίστροφο, δεν σημαίνει ότι και αυτό δεν έχει υποστεί ξένες επιρροές. Ο Panzer συμφωνεί με τα συμπεράσματα του Sven Liljeblad ότι ανήκει στον κύκλο των παραμυθιών που έχουν ως κύριο ήρωα έναν ευγνώμονα νεκρό που επιστρέφει από τον Άλλο Κόσμο για να βοηθήσει[56]. Βέβαια στις περισσότερες αφηγήσεις ο βοηθός έχει αποβάλει την ιδιότητα αυτή και παρουσιάζεται απλώς ως υπερφυσικά χεροδύναμος ήρωας. Όσον αφορά την κόρη, εδώ συμφύρονται, κατά τον Liljeblad, αφενός μεν ο ιρλανδικής-νορβηγικής προελεύσεως μύθος –φερμένος στη Ρωσία από τους Βίκινγκς– της «διαβολικής νύφης»[57] και τα συμπαρομαρτούντα του (δολοφονική επίθεση της κόρης κατά του αδύναμου συζύγου τη νύχτα του γάμου, παρέμβαση στα σκοτεινά του βοηθού, καθυπόταξη και ξυ-

55. Friedrich Panzer, ό.π., σ. 163.

56. Sven Liljeblad, *Die Tobiasgeschichte und andere Märchen mit toten Helfern*, 1927, σ. 167 επ., 175 επ., 235 επ. Ένα τέτοιο παραμύθι, στην αυθεντική μορφή του, είναι *«Ο πιστός σταυραδερφός»* (*«Der getreue Wahlbruder»*) από τη συλλογή *Märchen der Völker Jugoslawiens*, ό.π., σ. 94-99: ένα παλληκάρι, ενώ περιπλανιέται γυρεύοντας την τύχη του, συναντάει ένα πλήθος που τσακώνεται γύρω από κάποιον νεκρό που παραμένει άταφος: χρωστούσε σ' έναν άρχοντα, κι εκείνος είχε απαγορεύσει να γίνει η ταφή, μέχρι να ξεπληρωθεί το χρέος. Ο νεαρός πληρώνει το ποσόν και ο νεκρός θάβεται. Συνεχίζοντας την πορεία του, γίνεται σταυραδερφός μ' έναν άγνωστο, αλλά πολύ έντιμο ταξιδιώτη. Αργότερα θα αγαπήσει την κόρη ενός τσάρου, ο οποίος όμως τον λυπάται και θέλει να εμποδίσει τον γάμο: και οι τρεις γαμπροί που είχαν πάρει την κοπέλλα, βρέθηκαν, μετά την πρώτη νύχτα του γάμου, σκοτωμένοι. Ο σταυραδερφός εντούτοις καταφέρνει να κάνει τον τσάρο να ενδώσει. Τα μεσάνυχτα, ενώ το ζευγάρι κοιμάται, από το στόμα της βασιλοπούλας βγαίνει ένα φίδι και ορμάει στον νεαρό. Ο σταυραδερφός, που παραμόνευε κρυφά, το σκοτώνει, λυτρώνοντας και την κόρη και τον φίλο του, στον οποίον αποκαλύπτει ότι είναι ο νεκρός που κάποτε παρέμενε άταφος. Μετά, επιστρέφει στον Κάτω Κόσμο. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι η κόρη παρουσιάζεται εδώ χωρίς δολοφονικά ένστικτα· απλώς στοιχειώνεται, τρόπον τινά, από το φίδι που έχει φωλιάσει μέσα της.

57. Βλ. στο *Nibelungenlied* τη στρ. 438.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 341

λοδαρμός της κόρης με βέργα[58]), αφετέρου δε η ρωσική παράδοση της αντρογυναίκας με την τερατώδη δύναμη, σύμφυρση η οποία φτάνει στα όρια της πιο χοντροκομμένης υπερβολής. Στο τέλος του παραμυθιού ανευρίσκουμε την παλαιά παραβολή της συνεργασίας του χωλού και του τυφλού, κατά την οποίαν ο πρώτος δανείζει στον δεύτερο το φως, ενώ ο δεύτερος στον πρώτο τη βάδιση.

Το πρόβλημα όμως της προέλευσης του μύθου της πολεμικής κόρης δεν εξαντλείται εδώ. Ο κατά τα φαινόμενα τυπικά ρωσικός αυτός μύθος που απαντάται και σε πολλές μπυλίνες, προέρχεται από την αραβική Ανατολή. Ο Γερμανός φιλόλογος Theodor Frings απέδειξε με ενδελεχή επιχειρηματολογία την καταγωγή του από τις *1001 Νύχτες*[59]· ο Panzer από τη μεριά του επισημαίνει την εντυπωσιακή ομοιότητα του ρωσικού παραμυθιού με ένα αραβικό παραμύθι από τη συλλογή του Enno Littmann[60], στο οποίο κάποιος πρίγκιπας πρέπει να αντιμετωπίσει κατά σειράν τρεις κοπέλλες αντρικά ντυμένες, που έχουν ορκιστεί να παντρευτούν μόνον όποιον τις νικήσει στην πάλη: ήττα για τον μνηστήρα ισοδυναμεί με θάνατο. Ο πρίγκιπας νικά και παντρεύεται την τρίτη κοπέλλα, της οποίας το κάστρο –στολισμένο με τα κεφάλια των νεκρών μνηστήρων[61]– είναι από ορείχαλκο, όπως άλλωστε και η πόλη στην οποία κατοικεί, «όπου τα πάντα ήταν ορειχάλκινα». Ο Panzer στέκεται ιδιαίτερα στη λεπτομέρεια αυτή, θυμίζοντας τον σιδερένιο φράχτη της βασίλισσας τον οποίο χαλάει με τα χέρια ο βοηθός στο ρωσικό παραμύθι, καθώς επίσης και την ονομασία *Îsenstein* (=Σιδηρόκαστρο) του κάστρου της Brünhild στο *Nibelungenlied*. Από την ομοηχία μάλιστα των άσχετων μεταξύ τους λέξεων *îsen*/*Eisen* (=σίδερο) και *îs*/*Eis* (=πάγος) παρασυρμένος ο ποιητής του *Nibelungenlied*, κάνει πατρίδα της Brünhild την *Ισλανδία* (=χώρα του πάγου)![62] Όσον αφορά την πορεία του παραμυθιού από τη Μέση Ανατολή στη Ρωσία και από εκεί στη Δύση, ο Panzer συμφωνεί με τη θεωρία του A. von Löwis of Menar για δύο δυνατούς δρόμους, είτε μέσω Αστραχάν και κατόπιν αναπλέοντας τον Βόλγα, είτε δια του Βυζαντίου και κατόπιν αναπλέοντας τον Δνείπερο[63]. Στην τελευταία αυτή διαδρο-

---

58. Σε λαϊκά δρώμενα ζωντανά ακόμη στη σημερινή Τσεχία ο συμβολικός ξυλοδαρμός κοριτσιών με βέργα αποτελεί τελετουργικό γονιμότητας.

59. Th. Frings und M. Braun, *«Brautwerbung»*, 1. Teil, Sitz.-Ber., Leipzig, 96, 2 (1944/48) σ. 72 επ., 141 επ.

60. E. Littmann, *Arabische Märchen*, 1925, σ. 58 επ.

61. Ο φράχτης στους πασσάλους του οποίου είναι μπηγμένα τα κεφάλια των νέων που δεν μπόρεσαν να βγάλουν πέρα τις δοκιμασίες που τους είχε επιβάλει μια γριά (εκτός από τον τελευταίο που θα τα καταφέρει χάρις στη βοήθεια ενός ψαριού το οποίο είχε κάποτε σώσει -και πάλι ο ευγνώμων νεκρός!-) βρίσκεται και στο παραμύθι *«Η χρυσομηλιά και οι εννιά παγώνες»* της συλλογής *Σερβικά Παραμύθια*, Κριτική Έκδοση-Εισαγωγή-Σημειώσεις: Momčilo Radić, Απόπειρα, Αθήνα, 2004, σ. 73-84. Ο Σέρβος φιλόλογος επιμένει (σ. 189) στην ομοιότητα της γριάς και της μακάβριας αυλής της με τη Baba Yaga των Ρώσων, αρχετυπική εικόνα της σλαβικής μάγισσας.

62. Friedrich Panzer, ό.π., σ. 149.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 342

μή αξίζει να σταθούμε: ούτε ο Panzer ούτε ο A. von Löwis of Menar ήταν βυζαντινολόγοι, με εξαιρετική όμως φιλολογική διαίσθηση διετύπωσαν μία υπόθεση, την οποίαν η πραγματικότητα επιβεβαιώνει. Το έπος του *Διγενή Ακρίτα* ψάλλει, ανάμεσα στα άλλα κατορθώματα του ήρωα, την πάλη του με την πολεμική παρθένα Μαξιμού· η Μαξιμού είναι τόσο δυνατή, ώστε ακόμη και οι τρεις πανίσχυροι αρχιαπελάτες Φιλοπαππούς, Κίνναμος και Γιαννάκης, μη μπορώντας να τα βγάλουν πέρα με τον Διγενή, ζητούν τη βοήθειά της. Στη μονομαχία που θα ακολουθήσει ο Διγενής θα βγει νικητής, έχοντας φροντίσει όμως να χτυπήσει το άλογο της κόρης και όχι την ίδια. Η Μαξιμού, ταπεινωμένη, πέφτει στα πόδια του Διγενή, τον προσκυνά και του ζητά να την παντρευτεί, αφού είναι ο μόνος καλύτερός της. Ο Διγενής αρνείται, διότι αγαπά, όπως λέει, τη γυναίκα του, κάνει όμως έρωτα μαζί της. Η Μαξιμού, μετά τη συνεύρεση, χάνει την *ανδρεία* της:

«Μετά το φθείρειν Μαξιμούν τρία κακά έποικά την:
πρώτον μεν ότι είχα την, δεύτερον ότι εντράπη,
τρίτον και περισσότερον εχάσεν την ανδρείαν της
και πομπεμένη απόφευγεν από τον Μιλιμίτσην». (στ. 1596-1599)[64]

Οι αρχαίοι Έλληνες παρετυμολογούσαν τη λέξη *αμαζών* από το *α* στερητικό και το *μαστός*. Πάνω στην παρετυμολογία αυτή έχτισαν τον μύθο των πολεμιστριών που απέκοπταν τον δεξιό τους μαστό για να τοξεύουν καλύτερα. Στην *Ελληνική Μυθολογία* του ο P. Decharme προτείνει, αντιθέτως, ως πιθανή ετυμολογία το *α* αθροιστικό και το *μαστός*:

«Σήμερον πάντες από συμφώνου παραδέχονται ότι το μόριον α *της λέξεως* Αμαζών *είχεν αρχικώς αθροιστικήν σημασίαν, και ότι* Αμαζόνες *αρχικώς εσήμαινεν απλώς* γυναίκες μετά πολυαρίθμων ή ισχυρών μαστών, *χαρακτηριστικόν, εξηγούν πώς αύται ευρίσκοντο εις σχέσιν μετά της Αρτέμιδος της Εφέσου. Χωρίς να προσπαθήσωμεν να ερμηνεύσωμεν εν ταις λεπτομερείαις του τον σκοτεινόν και περίπλοκον μύθον αυτών, δυνάμεθα να παρατηρήσωμεν ότι αύται μάχονται προς τον Ηρακλέα, προς τον Θησέα, προς τον Αχιλλέα, προς τον Βελλεροφόντην, ήρωας, των οποίων την ηλιακήν φύσιν από πολλού κατέδειξεν η συγκριτική μυθολογία. Οι εχθροί ούτοι των θεοτήτων του φωτός ενθυμίζουν τους εχθρούς του Ίνδρα της βε-*

63. Friedrich Panzer, σ. 165.

64. *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και το άσμα του Αρμούρη*, Κριτική Έκδοση-Εισαγωγή-Σημειώσεις-Γλωσσάριο: Στυλιανός Αλεξίου, Ερμής, Αθήνα, 1985, σ. 61. Αλλά και το μοτίβο της κλοπής από τον εραστή του δαχτυλιδιού της αποκοιμισμένης γυναίκας απαντά και στη βυζαντινή παραλλαγή του *Μαυριανού* (Στυλιανός Αλεξίου, *Ελληνική Λογοτεχνία*, Στιγμή, Αθήνα, 2010, σ. 444).

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 343

δικής μυθολογίας, δηλαδή τα νέφη. Οι μαστοί των δυνατόν λοιπόν να είναι η εικών των μυρίων στηθών των νεφών, εκ των οποίων εκφεύγουσι τα ποτίζοντα και γονιμοποιούντα την γην ύδατα. Ούτω αι Αμαζόνες ήσαν αναγκαστικώς συνοδοί της θεότητος της Εφέσου, της μεγάλης ταύτης τροφού της φύσεως. Τον αυτόν ζωηρώς γονιμοποιόν χαρακτήρα παρατηρούμεν και εις την εν Πέργη της Παμφυλίας λατρευομένην θεάν, της οποίας αι απεικονίσεις μεγάλας παρουσιάζουσιν αναλογίας προς τας της Εφεσίας Αρτέμιδος· το αυτό παρατηρούμεν εις την Αναΐτ, ελληνιστί Αναΐτιν, της οποίας η λατρεία, εκ Περσίας προερχομένη, είχεν εξαπλωθεί εις Αρμενίαν, Καππαδοκίαν, Πόντον και Λυδίαν· θεάν του ουρανού και των γονιμοποιών υδάτων, των διατηρούντων και ζωογονούντων επί της γης την φυτικήν ως και την ζωικήν ζωήν. Αι δύο αύται θεότητες συγχεόμεναι μετά της ελληνικής, έλαβον τα ονόματα Περγαία *και* Περσική *Άρτεμις»*[65].

Στο *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης* ο Ιωάννης Σταματάκος ετυμολογεί τη λέξη *αμαζών* εκ του ιρανικού **hamazan* (=πολεμιστής)· από τη μεριά του ο Robert von Ranke-Graves θεωρεί ότι η λέξη είναι μάλλον αρμενικής προελεύσεως και σημαίνει «γυναίκα της σελήνης»[66]. Οι ετυμολογίες αυτές, αν και διαφορετικές, μας αποκαλύπτουν ως κοιτίδα του μύθου τον ίδιο γεωγραφικό χώρο στον οποίο αναφέρεται ο Decharme, αλλά και οι Panzer και Frings εν σχέσει με το ρωσικό παραμύθι που επηρέασε το *Nibelungenlied* και τις σκανδιναβικές αφηγήσεις.

Κοινό στοιχείο επίσης στους αρχαίους ελληνικούς, καθώς και στους γερμανικούς αμαζονικούς μύθους είναι η συμπλοκή των αμαζόνων με ηλιακούς ήρωες. Οι ομοιότητες μεταξύ του Αχιλλέα και του Siegfried ως προς το άτρωτο είναι εντυπωσιακές. Άθλο δρακοντοκτονίας φέρει πολύ νέος εις πέρας ο Siegfried, όπως ακριβώς ο Απόλλων σκοτώνοντας τον χθόνιο Πύθωνα και οι επίσης ηλιακοί Ηρακλής και Κάδμος την Λερναία Ύδρα και τον Δράκοντα, αντιστοίχως[67]. Ομοιότης όμως υπάρχει και μεταξύ του Siegfried και του Ηρακλή, όταν αρπάζουν ο μεν τη ζώνη

---

65. P. Decharme, *Ελληνική Μυθολογία*, Χρήσιμα Βιβλία, Αθήνα, 1959, σ. 158-159.

66. Robert von Ranke-Graves, ό.π., τόμ. 2, σ. 322. Η ετυμολογία αυτή ταιριάζει με τον σεληνιακό χαρακτήρα της Αρτέμιδος, της οποίας τη θρησκεία είχαν, κατά τον μύθο, ιδρύσει οι αμαζόνες. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η ελληνική παρθένος Άρτεμις είχε συγχυσθεί (παρετυμολογικά, λόγω του επιθέτου της *Ταυροπόλος*) με την –επίσης σεληνιακή– θεά της Ταυρίδος, η οποία όμως, αντίθετα, ήταν θεά της γονιμότητας απεικονιζόμενη με στήθος καλυπτόμενο από απειράριθμους μαστούς. Η λατρεία της θεάς αυτής είχε χαρακτήρα οργιαστικό και κέντρο της στη Μικρά Ασία ήταν η Έφεσος. (Βλ. Decharme, ό.π., σ. 156-158).

67. Η ηλιακή φύση του Siegfried γίνεται επίσης καταφανής από τα χαρακτηρολογικά του στοιχεία (καλοσύνη, λεβεντιά, τιμιότητα, αισιοδοξία…), αλλά πρωτίστως από το γεγονός ότι στο *Nibelungenlied* (στρ. 735) δολοφονείται την ημέρα του θερινού ηλιοστασίου, όπως ακριβώς ο ήλιος, στο απόγειο της δύναμής του, ηττάται από το σκότος. Σεληνιακός ήρωας είναι, αντιθέτως, ο Hagen, ο δολοφόνος του, που δεν διαθέτει όμως καμμιά από τις υπερφυσικές ικανότητες του Siegfried: τρομερός στην όψη, μονόφθαλμος, κακός, δόλιος, αιμοδιψής και βλοσυρός, είναι μολα-

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 344

της Brünhild, ο δε της Ιπολύτης, αρπαγή η οποία, κατά τον Decharme, συμβολίζει τη νίκη του ήλιου επί των νεφών και της καταιγίδας, γέρας της οποίας είναι το ουράνιο τόξο[68].

Θα μπορούσαμε ίσως να εκπλαγούμε από τα ελάχιστα στοιχεία που συνδέουν το βυζαντινό έπος με το δυτικό. Η εντυπωσιακή όσμωση μεταξύ των γερμανικών, των σκανδιναβικών, των παλαιών αγγλικών και παλαιών γαλλικών ηρωικών τραγουδιών δεν φτάνει στη Βυζαντινή Ανατολή. Η εξήγηση είναι, πιθανότατα, ότι, αντίθετα με το Βυζάντιο, το κοινό παγανιστικό υπόβαθρο των λαών της Δύσης παρέμενε ζωντανό και μετά τον συχνά -πολύ αργοπορημένο- εκχριστιανισμό τους. Έτσι, η δραματικότατη μυθολογία τους διαπότισε και τα ηρωικά τους άσματα, όπου οι συγκρούσεις οδηγούνται στην κορύφωση και την έξοδο «δι' ελέου και φόβου», πράγμα που δεν συμβαίνει, π.χ, στον *Διγενή*. Παραθέτουμε, ως επίλογο, τις νηφάλιες κρίσεις του Στίλπωνος Κυριακίδου:

«Ό,τι λείπει από το έπος τούτο [= τον Διγενή*] εν τω συνόλω του είναι η δια της εισαγωγής ποικίλων και αντιθέτων χαρακτήρων και πράξεων ανωτέρα σύνθεσις, την οποίαν βλέπομεν εις τα κλασσικά έπη της αρχαιότητος και των Γερμανών. Η σύνθεσις του έπους, ανεξαρτήτως των άλλων ατελειών αυτής [...] είναι πολύ άτεχνος, είναι απλώς βιογραφική. Ο συνθέτης δεν είχε την δύναμιν να υπερβή την βιογραφικήν βαθμίδα. Ίσως εις τούτο δεν τον εβοήθει και το υλικόν, το οποίον είχε να επεξεργασθή. Είχεν ενώπιόν του σειράν επεισοδιακών ασμάτων, αναφερομένων εις πράξεις και κατορθώματα διαφόρων ακριτικών ηρώων. Εκ τούτων, ως γνήσιος βυζαντινός, έχων ισχυρόν το αίσθημα της χρονογραφίας και βιογραφίας, εξέλεξεν όσα ανεφέροντο εις τον Διγενή, και χωρίς μάλιστα να κατορθώση καλά καλά να τα συγχωνεύση έγραψε τον σχετικόν βίον του Ακρίτου, όπως θα έγραφε και την βιογραφίαν ενός αγίου, διανθίζων αυτήν και με διάφορα ηθικοθρησκευτικά και ψυχωφελή διδάγματα»*[69].

ταύτα απόλυτα πιστός στον βασιλιά Gunther και, παραδόξως, ικανός για τις πιο υψηλές πράξεις αυταπάρνησης και ηρωισμού, που φτάνουν μέχρι και την τελική του θυσία. Ανάμνηση της σεληνιακής φύσης του είναι, στο *Χρονικό του Hven*, το όνομα της γυναίκας του (Luna).

68. Decharme, ό.π., σ. 487.

69. Στίλπων Κυριακίδης, *Ο Διγενής Ακρίτας, ακριτικά έπη - ακριτικά τραγούδια - ακριτική ζωή*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήναι, 1926, σ. 33.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 345

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Στίλπων Κυριακίδης, *Ο Διγενής Ακρίτας, ακριτικά έπη – ακριτικά τραγούδια– ακριτική ζωή*, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήναι, 1926.
- P. Decharme, *Ελληνική Μυθολογία*, Χρήσιμα Βιβλία, Αθήνα, 1959.
- Robert von Ranke-Graves, *Griechische Mythologie, Quellen und Deutung*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1960.
- *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (εκλογή)*, τόμ. Α΄, *Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου*, αρ. 7, εν Αθήναις, 1962.
- *King Harald's Saga*, Penguin Classics, Middlesex, 1966.
- Georges Zink, Maurice Gravier, Pierre Grappin, Henri Plard, Claude David, *Histoire de la littérature allemande*, Éditions Montaigne, Paris, 1970.
- Ιωάννου Δρ. Σταματάκου, *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. «Ο Φοίνιξ», Αθήναι, 1972.
- Tacitus, *Germania (De origine et situ Germanorum liber)*, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1980.
- *The Nibelungenlied*, Penguin Classics, Middlesex, 1980.
- Klaus Betzen, *Geschichte der deutschen Literatur*, Athen, 1981.
- *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και το άσμα του Αρμούρη*, Κριτική Έκδοση-Εισαγωγή-Σημειώσεις- Γλωσσάριο: Στυλιανός Αλεξίου, Ερμής, Αθήνα, 1985.
- *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρονίκου*, Επιμέλεια: Στυλιανός Αλεξίου, Ερμής, Αθήνα, 1990.
- *Märchen der Völker Jugoslawiens* (Originaltitel: *Bajke Naroda Jugoslavije*). Aus dem Serbokroatischen übertragen und mit einem Vorwort von Ursula Enderle-Kommentare von Jaromir Jech, Insel Verlag, Leipzig, 1990.
- Snorri Sturluson, *L'Edda, récits de mythologie nordique*, Gallimard, Paris, 1991.
- *Das Nibelungenlied*, Sammlung Dietrich Verlagsgesellschaft, Leipzig, 1992.
- Rudolf Simek, *Lexikon der germanischen Mythologie*, Kröner Verlag, Stuttgart,1995.
- Φ. Μαλιγκούδης, *Η Θεσσαλονίκη και ο κόσμος των Σλάβων*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1997.
- Peter Hvilshøj Andersen, *Die Nibelungen zogen nach Dänemark. Eine Neuinterpretation der Erzählung "Von Hven zwischen Seeland und Schonen"*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2007, όπου και μετάφραση του *Χρονικού του Hven* (σ. 120-127).
- Στυλιανός Αλεξίου, *Ελληνική Λογοτεχνία*, Στιγμή, Αθήνα, 2010.
- Henri Grégoire, *«Études sur l'épopée byzantine»*, Revue des Études Grecques, 46, Paris, 1933.
- Jan de Vries, *«Das Motiv des Vater-Sohn-Kampfes im Hildebrandslied»*, *Wege der Forschung*, τόμ. XIV: *Zur germanisch-deutschen Heldensage*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1961, σ. 248-284.

14 ΠΕΤΑΛΑΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 346

– Friedrich Panzer, «*Das russische Brautwerbemärchen im Nibelungenlied». Mit einem Nachwort von Theodor Frings, Wege der Forschung*, τόμ. XIV, *Zur germanisch-deutschen Heldensage*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1961, σ. 138-172.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 347

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

FERDINAND TÖNNIES: *GEMEINSCHAFT UND GESELLSCHAFT* ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ

1. Εισαγωγικά. Η διχοτομική αντίληψη του κόσμου τον 19ο αι.

Ο γερμανός κοινωνιολόγος Ferdinand Tönnies (1855-1936) ήταν με τους Georg Simmel, Max Weber και Werner Sombart οι συνιδρυτές της *Γερμανικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας* (Deutsche Gesellschaft fuer Soziologie).[1]

Τα παιδικά του χρόνια έζησε σε μια φάρμα στο Schleswig-Holstein και αργότερα σε μια μικρή πόλη, σε μια καθοριστική για την πατρίδα του και την παγκόσμια κοινότητα εποχή: την τελευταία 50ετία του 19ου αι. και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού. Βίωσε την τεράστα αύξηση του πληθυσμού της χώρας του, την ανάδειξή της σε ιμπεριαλιστική δύναμη, την ταπεινωτική ήττα και την καταστροφή της, τις πολιτειακές αλλαγές που οδήγησαν βαθμιαία στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, τις ιδεολογικές διαμάχες για τον σοσιαλισμό, τις επιστημολογικές αντιπαραθέσεις για την εδραίωση και την διαφοροποίηση των επιστημών, κ.λπ. Το πνευματικό έργο βέβαια που τον είχε αναδείξει ως επιφανή κοινωνιολόγο (είχε κάνει οκτώ εκδόσεις στη χώρα του μέχρι το 1938), το *Gemeinschaft und Gesellschaft* (Κοινότητα και Κοινωνία), ολοκληρώθηκε το 1877· αργότερα επανήλθε σ' αυτό με προσθήκες και διευκρινίσεις. Η πρώτη του έκδοση είχε

---

1. Peter Kivisto, *Key ideas in Sociology*, Pine Forge Press, 2003[2], 90. – Werner J. Cahnman, Rudolf Heberle (eds), *Ferdinand Toennies. On Sociology: Pure, applied and empirical. Selected writings*, The University of Chicago Press, Chicago 1971, xvi. Μέλος της το 1928 γίνεται ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, από πρόταση του ίδιου του Ταίνις (*Ταίνιες* τον γράφει ο Κανελλόπουλος στα κείμενά του), με τον οποίο αλληλογραφούσαν κάποια περίοδο. Πρβλ. Γεωργία Αποστολοπούλου, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ως κοινωνιολόγος. Με ειδική αναφορά στην αλληλογραφία του με τον Ferdinand Tönnies», στον τόμο Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλοπούλου (επιμ.), *1986-2006. 20 χρόνια χωρίς τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο*. Ημερίδα στο Πολεμικό Μουσείο, 4 Δεκεμβρίου 2006, Αθήνα 2007, 57-100.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 348

υπότιτλο *Abhandlung des Communismus und der Socialismus als empirische Kulturformen* («Πραγματεία στον κομμουνισμό και τον σοσιαλισμό ως εμπειρικά σχέδια του πολιτισμού»), με τον οποίο ο συγγραφέας δήλωνε την πρόθεσή του να ερμηνεύσει την εξέλιξη των κοινωνικών συστημάτων από τον αρχέγονο κομμουνισμό, προς μια ατομικιστική κοινωνία του σύγχρονου καπιταλισμού και από εκεί σε μια ανώτερη σοσιαλιστική τάξη, μια *Gesellschaft* υπέρτερης μορφής.[2] Συντομότατα αναφέρω ότι η ανάπτυξη, γενικά, του ευρωπαϊκού πολιτισμού και η πορεία του από τις πρωτογενείς στις μετέπειτα εκδηλώσεις του, μπορεί να θεωρηθεί, κατά τον Ταίνις, ως *μετάβαση από έναν πρωτογενή, απλό, οικογενειακό κομμουνισμό και λίγο μετά από έναν ατομικισμό του χωριού-επαρχιακής πόλης* (village - town individualism) *σε έναν ανεξάρτητο, παγκόσμιο, αστικό ατομικισμό και έναν κρατικού και διεθνούς τύπου σοσιαλισμό.*[3] Τις απόψεις του αυτές τις ανέπτυξε και τις στερέωσε βασισμένος σε ανθρωπολογικές μελέτες του 19ου αι., στην ενδελεχή μελέτη της ιστορίας του ελληνικού πολιτισμού (από την αρχαία Αθήνα μέχρι τη Ρώμη) και του σύγχρονού του βορειοευρωπαϊκού. Ο Ταίνις όμως είχε (παράλληλα) άμεση γνώση των (ορατών και μη) αλλαγών που είχαν επέλθει στις βιομηχανικές μεγαλουπόλεις του καιρού του, και δη της πατρίδας του.

Οι μεγάλες αλλαγές που επέφερε η Βιομηχανική Επανάσταση του 18ου και του 19ου αι. στις επιμέρους αναπτυγμένες κοινωνίες έστρεψαν το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων (και εν γένει των στοχαστών του 19ου αι.[4]) προς τη συγκριτική μελέτη του *είδους του δεσμού* που συνείχε μέχρι τότε τις κοινωνίες, αλλά και των *μορφών της κοινοτικής τους οργάνωσης*. Οι αλλαγές που επήλθαν ήταν πιο εμφανείς στην ταχεία αστικοποίηση των αγροτικών κοινωνιών. Η εκβιομηχάνιση, ο ευρύς καταμερισμός εργασίας μετέβαλαν δραματικά το χαρακτήρα της εργασίας, την οργάνωση του χώρου, τις ανθρώπινες σχέσεις. Η ένταση που εκκολάφθηκε τότε ανάμεσα στο «εγώ» και το «εμείς» των επιμέρους κοινωνιών επέφερε επίσης την ανάγκη διάγνωσης των αιτίων

2. Μανώλης Μαρκάκης (εισαγ.), στο Φ. Ταίνις, *Κοινότητα και κοινωνία*, μετάφρ. Μανώλης Μαρκάκης, Αναγνωστίδης, Αθήνα, χ.χ., 12-13. Η μετάφραση αυτή παρουσιάζει προβλήματα, τυπικά και ουσιώδη. Γι' αυτό έκρινα ορθότερο να παραπέμψω στην αγγλική μετάφραση του έργου, στο Charles P. Loomis (transl. - ed.), *Community and society: Gemeinschaft und gesellschaft by Ferdinand Tönnies*, The Michigan State University Press, Michigan 1957. Για τους γνώστες της γερμανικής υπάρχει η τελευταία έκδοση του έργου με τίτλο *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen soziologie*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstand 2005.

3. Charles P. Loomis, *Community and association*, ό.π., 273-274.

4. Η Κοινωνιολογία εμφανίζεται στα τέλη του 19ου αι., ή, για την ακρίβεια, αυτονομείται από τη Φιλοσοφία, και τελεί αρχικά υπό το κράτος του θετικισμού. Πρβλ. όσα προανέφερα για τη συμμετοχή του Ταίνις σ' αυτόν τον πνευματικό αγώνα.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 349

της, όπως και την ανάγκη μελέτης των παραγόντων εκείνων που συνέβαλαν στις κοινωνικές αλλαγές, παραγόντων *εσωτερικών* (που προκαλούσαν αλλαγές μέσα στο υφιστάμενο σύστημα και το οδηγούσαν σε πλήρη αλλαγή) ή *εξωτερικών*. Το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων, δηλαδή, στράφηκε στην *αστική κοινωνιολογία*, ο υπόλοιπος κοινωνικός χώρος (ύπαιθρος, μικρή πόλη) εφέθηκε προς μελέτη στη δικαιοδοσία άλλων επιστημών, γι' αυτό δεν είναι τυχαίο ότι η κοινωνιολογική θεώρηση του (ευρωπαϊκού) αγροτικού χώρου «ανακαλύφθηκε» σχετικά προσφάτως. Για την κοινωνιολογική σκέψη του 19ου αι., αλλά και για μια μερίδα λογίων, διανοητών, λογοτεχνών, φιλολόγων[5] το *χωριό* (ως έκφραση του κοινωνικού παρελθόντος του ανθρώπου) αντιπαρατέθηκε στο *αστικό*, η *πόλη* αντιμετωπίσθηκε ως μολυσμένος, αλλοτριωμένος τόπος, και ο πολιτισμός της ως εχθρικός, επιφανειακός, πηγή μοναξιάς και άγχους, «αντεθνικός» ενίοτε. Ο *αγροτικός* τύπος αντιπαρατέθηκε στον *αστεακό* / *αστικό* (η κλασική θεώρηση rural-urban αλλιώς), ο δεύτερος ήταν η φυσική εξέλιξη του πρώτου, όπερ σημαίνει ότι στοιχεία του προϋπήρχαν στον πρώτο, τα οποία υφίσταντο αυτούσια ή αλλαγμένα: ό,τι ο R. Redfield ονόμασε *αγροτοαστικό συνεχές*.[6]

Αυτή η διχοτομική αντίληψη του κόσμου, ως παλιού και νέου, ως αντίθεσης του αρχαϊκού διπόλου *χωριό-πόλη*, δημιούργησε περί το τέλος του 19ου αι. και τις αρχές του 20ού πλήθος διχοτομικών θεωρητικών σχημάτων που περιέγραφαν και ανέλυαν την κοινωνία και τους συνεκτικούς της δεσμούς. Ο Tönnies γνώριζε κάποια απ' αυτά, στα οποία στηρίχτηκε για να συνθέσει και να στηρίξει το δικό του θεωρητικό σχήμα. Η αντίστιξη *Gemeinschaft - Gesellschaft* είχε μελετηθεί από την Κοινωνική Φιλοσοφία της εποχής του. Πρόκειται, με άλλη διατύπωση, για το διάζευγμα Ατομισμός - Καθολισμός, που αντιστοιχούσε στη διάκριση των κοινωνικών συστημάτων σε *ατομιστικά* (*κοινωνία*) και *κοινωνιστικά* (η *κοινότητα*), Individualismus–Universalismus / Sozialismus αλλιώς.[7] Στο *Gemeinschaft und Gesellschaft* ο συγγραφέας του κάνει μνεία του έργου τού H. Maine, *Ancient law* (ο Maine διέστειλε μεταξύ κοινωνιών που βασίζονται στην «κοινωνική θέση»/status και εκείνων που στηρίζονται στη «σύμβαση»,[8] μεταξύ familiar και individuated society[9])· είχε επίσης μελετήσει την τυπολογία του Κοντ (τη θεωρία του

5. Αναλυτικά, στο υπό έκδοσιν βιβλίο μου για την Αθήνα τού Κ. Μητσάκη, Κεφ. 1.

6. Βλ. πιο αναλυτικά στο τέλος της εργασίας. Η τελευταία μονογραφία που έχω υπ' όψιν μου για τον σπουδαίο αυτόν ανθρωπολόγο είναι του Clifford Wilcox, *Social Anthropology: Robert Redfield*, Transaction Publishers, N. York 2008.

7. Π. Ζήσης, «Η συμβολή του Ferdinand Tönnies εις την Κοινωνιολογίαν», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τχ. 8 (1928), 220-221.

8. Charles P. Loomis, ό.π., 211. Πρβλ. T. B. Bottomore, *Κοινωνιολογία. Κεντρικά προ-*

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 350

περί των *τριών σταδίων* της εξέλιξης της ανθρωπότητας: από το θεολογικό, στο μεταφυσικό και το θετικιστικό στάδιο)· τον Karl Marx και τον Max Weber (βλ. αναλυτικά παρακάτω), τον H. Spencer (το ταξινομικό σχήμα του οποίου κατατάσσει τις κοινωνίες σε *απλές, σύνθετες, διπλά σύνθετες και τριπλά σύνθετες*[10])· τον T. Hobbes (και τη θεωρία του περί του *natural law*)· τον Adam Ferguson (την ιδέα ότι η *συμπάθεια* είναι η βάση της ανθρώπινης κοινωνίας και ότι η *αποξένωση* είναι συνεπακόλουθο της «εμπορευματικής» κοινωνίας)· τον L.H. Morgan (τη διχοτομία του *societas-civitas*, τη θεωρία του περί των διαδοχικών σταδίων της ιστορίας του ανθρώπου: αγριότητας, βαρβαρότητας, πολιτισμού[11])· τον J. J. Bachofen,[12] τον Spengler,[13] κ.ά.

2. Η *βούληση. Wesenwille* («φυσική βούληση») και *Kuerwille* («λογική βούληση»)

Τη διχοτόμηση των κοινωνικών σχηματισμών σε *Gemeinschaft* (κοινότητα) και *Gesellschaft* (κοινωνία) στηρίζει ο Tönnies σε δυο βασικές αντιθετικές έννοιες, στη δυαδική αντίθεση *Wesenwille* («φυσική βούληση») και *Kuerwille* («λογική βούληση»[14]). Πολλοί αγγλόφωνοι σύγχρονοι μελετητές του τις αποδίδουν αντιστοίχως ως «essential will» και «arbitrary will»,[15] τις οποίες -αντιστοίχως- κάποιοι μεταφράζουν στα ελληνικά «ουσιαστική βούληση» και «αυθαίρετη βούληση».[16]

Η ενδογενής αντίθεση ανάμεσα στους δύο τύπους *βούλησης* είναι θεμελιώδες στοιχείο στη θεώρηση του Tönnies. Προσέγγισε το θέμα του βέβαια «ιδεαλιστικά», από την αφετηρία του «ιδεατού τύπου» (βλ. αναλυτικά παρακάτω),

---

βλήματα και βασική βιβλιογραφία, μετάφρ. Δ. Γ. Τσαούσης, Gutenberg, Αθήνα 1983, 61.

9. H. Maine, *Ancient law*, Scribner, N. York, 1864.

10. Βλ. ενδεικτικά Δ. Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου*, Gutenberg, Αθήνα 2006, 88-89.

11. *Ancient society*, H. Golt and Co, N. York 1878.

12. Πρβλ. Rudolf Heberle, «Ferdinand Tönnies», στο David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, v. 16 (1972), 101.

13. Βλ. τις διαφορές τους στο Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 224-225..

14. Peter Kivisto, *Key ideas in Sociology*, ό.π., 90-91. Η πρώτη απηχεί θεωρίες του Schopenhauer και του Wundt, η δεύτερη του Hobbes και ειδικότερα τη λογοκρατική θεωρία του φυσικού νόμου/δικαίου.

15. Βλ., π.χ., Charles P. Loomis, ό.π. - Rudolf Heberle, «Ferdinand Tönnies», στο David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, ό.π., 100.

16. Π.χ., βλ. N. S. Timasheff – G. A. Theodorson, *Ιστορία των κοινωνιολογικών θεωριών*, μετάφρ. Δ. Γ. Τσαούσης, Gutenberg, Αθήνα 1980, 307.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 351

όμως η *βούληση* ήταν γι' αυτόν μια πραγματική δύναμη και όχι μια αφηρημένη ιδέα. Ίσως το πλέον ισχυρό στοιχείο που διαφοροποιεί τη θεωρία του από παρόμοιες διχοτομίες είναι αυτή η *βολονταριστική σύλληψη* των κοινωνικών σχέσεων, αφού, κατ' αυτόν, *κάθε κοινωνική ενότητα και όλα τα κοινωνικά γεγονότα αποτελούν δημιούργημα της ανθρώπινης βούλησης*. Η αλληλεξάρτηση και ο αλληλοεπηρεασμός των μελών μιας κοινότητας είναι (ως εκ τούτων) αυταπόδεικτες συνέπειες και προϋποθέσεις.

Ας αναφερθεί παρενθετικά ότι ο Ταίνις αντιλαμβανόταν όλες τις κοινωνικές διαδράσεις και τις ομάδες ως δημιουργίες της ανθρώπινης *βούλησης*. Αυτές τις δημιουργίες ονόμασε *soziale Wesenheiten* (social entities), *κοινωνικές οντότητες*, στις οποίες συμπεριέλαβε τις *κοινωνικές συσσωματώσεις* (συντεχνιακές, συνεταιριστικές ομάδες), *τις κοινωνικές εταιρείες και τις κοινωνικές σχέσεις* (soziale Verhältnisse). Οι τελευταίες, κάθε λογής, αλλά πρωτίστως οι διαπροσωπικές, είναι αποτελέσματα της επιθυμίας του ατόμου να δρα σύμφωνα με την θέλησή του, είναι συνέπεια της αίσθησης του *ανήκειν* στη συγκεκριμένη κοινότητα.[17] Τα μέλη της αναγνωρίζουν αυτές τις σχέσεις, *τις επιθυμούν, υποβάλλονται εκουσίως στις υποχρεώσεις και τις απαιτήσεις* που ρυθμίζονται από κοινωνικές νόρμες και κανόνες συμπεριφοράς, απολαμβάνουν τα δικαιώματά τους. Άρα, η κοινωνική σχέση, κατά τον Tönnies, αποτελεί την απλούστερη μονάδα της κοινωνικής ζωής και ανάλογα με το είδος της *βούλησης* που επικρατεί («φυσική» ή «λογική») διαφοροποιείται η κοινωνική ζωή σε σχέσεις *Gemeinschaft* και σε σχέσεις *Gesellschaft*.

Η *βούληση* στο εν λόγω ζεύγμα διχοτομείται σύμφωνα *με τους σκοπούς* που επιδιώκει το άτομο και *με τα μέσα* που τους πραγματώνει. Η έννοια της *βούλησης* είναι εδώ, δηλαδή, πολύ ευρύτερη από την καθημερινή της χρήση. Κάθε άτομο επιθυμεί να πράξει κάτι, αφορμώμενο από πολλά κίνητρα, π.χ., (α) για αυτήν καθ' εαυτήν την πράξη, λόγω μιας ασυνείδητης ορμής (κλίσης ή συνήθειας), ή (β) επιδιώκει την πραγμάτωσή της *συνειδητά*, λόγω της ενδογενούς *αισθητικής* ή άλλης αξίας της, ή (γ) για να πετύχει έναν συγκεκριμένο *σκοπό* και να φθάσει σε κάποιο *αποτέλεσμα*, χωρίς όμως αυτά να σχετίζονται με την ενδογενή της αξία.

Ο Ταίνις ονόμασε τον πρώτο τύπο «φυσική βούληση», διότι είναι η βασι-

---

17. A. Cohen (ed.), *Belonging: Identity and Social Organisation in British Rural Cultures*, Manchester, Manchester Univercity Press, 1982. – Μανόλης Γ. Σέργης, *Ακληρήματα. Οι αλληλοσατιρισμοί ως όψεις της ετερότητας στην αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα*, Αντώνης Αναγνώστου, Αθήνα 2005, 45, 46. - Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και «Άλλος». Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών – Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα 2006, 58.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 352

κή, η ενστικτώδης, η οργανική τάση που κατευθύνει την ανθρώπινη δράση, είναι έκφανση της φύσης του ίδιου του δράστη και συνδέεται με την *κοινότητα*, γι' αυτό οι υπαγορευόμενες απ' αυτήν πράξεις των ανθρώπων έχουν συνήθως *μονοσήμαντες* σημασίες, ηθικά και ιδεολογικά προσδιορισμένες. Η «φυσική βούληση» αναλύεται σε τρεις ψυχικές καταστάσεις, ή αλλιώς, εκδηλώνεται ως:

επιθυμία/αρέσκεια, η έμφυτη επιθυμία προς ορισμένα αντικείμενα ή ενέργειες

συνήθεια, η επιθυμία που γεννήθηκε από τις εμπειρίες

μνήμη, η αρχή του νοητικού βίου. [18]

Τον δεύτερο τύπο ονόμασε «λογική/αυθαίρετη βούληση», επειδή αναφέρεται στην ανθρώπινη τάση να στρέφεται προς τις *λογικές* επιλογές, μεταξύ των προσφερόμενων εναλλακτικών. Η δράση της είναι εκούσια, είναι εργαλειακή, συντελεστική στην επίτευξη στόχων, *σκόπιμη*. Η *Kuerwille* προέρχεται από αρχαία γερμανική λέξη, το αντίστοιχο ρήμα *επιλέγω*, άρα το δρων υποκείμενο *επιλέγει* ανάμεσα σε πιθανά *μέσα* προς επίτευξη ενός *σκοπού/στόχου*. Η μετάφρασή της ως «λογικής βούλησης» δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι η αντίθετή της «φυσική» δεν είναι ό,τι εκείνη. Ο Ταίνις βέβαια έδωσε και στην *Wesenwille* «διαβαθμίσεις λογικότητας», εκλογίκευσης, οι οποίες έχουν αντιστοιχίες στις συναισθηματικές, παραδοσιακές και αξιο-λογικές (affectual, traditional, value rational) κατευθύνσεις της θεωρίας του Max Weber.[19]

3. *Gemeinschaft* (*κοινότητα*) και *Gesellschaft* (*κοινωνία / εταιρεία*)

Μια βασική, αρχική παρατήρηση: με τους όρους *Gemeinschaft* και *Gesellschaft* ο Tönnies δεν υποδηλώνει σύνολα προσώπων ή είδη συλλογικής ζωής, αλλά *τύπους δεσμού και είδη σχέσεων*, αναφέρεται σε *τύπους δεσμού* και στους παράγοντες που τους δημιουργούν. Αν δεν γίνει εξ αρχής αυτό κατανοητό, υπάρχει κίνδυνος να παρερμηνευθεί η θεωρία του, όπως συνέβη δυστυχώς σκοπίμως (βλ. παρακάτω) στον καιρό του. Οι όροι *κοινότητα* και *κοι-*

---

18. Charles P. Loomis, ό.π., 119-120. Πρβλ. Π. Κανελλόπουλος, *Άπαντα Κοινωνιολογικά*, τ. Β΄, επιμ. Μ. Μελετόπουλος, Γιαλλελής, Αθήνα 1993, το μελέτημά του «Κοινωνιολογία», που έχει αυτόνομη αρίθμηση, 30. – βλ. Γ. Δασκαλάκης, «Η νέα πολιτική ηθική και το σύγχρονο κράτος - αγαπήσεις τον μακράν σου ως σεαυτόν», *Τετράδια Ευθύνης* 17 (1982), 40. Το τχ. αυτό είναι αφιερωμένο στον Κανελλόπουλο («Θέσεις για τον Παν. Κανελλόπουλο. Τιμή στα ογδοντάχρονά του»).

19. Rudolf Heberle, «Ferdinand Tönnies», στο David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, v. 16, ό.π., 100.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 353

νωνία συνιστούν ένα είδος «ιδεατών τύπων»,[20] *ιδεότυπων*, όπως τους είχε ορίσει ο Max Weber. Οι *ιδεότυποι* είναι μια νοητική κατασκευή (μεθοδολογικά εργαλεία) για την ανάλυση της εμπειρικής αλήθειας, για την κατανόηση της πραγματικότητας, στην ιστορική μοναδικότητα με την οποία αυτή παρουσιάζεται.[21] Στην ακροτελεύτια παράγραφο τού υπό ανάλυση έργου του ο Tönnies γράφει: «Σε αντίθεση με κάθε ιστορική θεωρία που συνάγει τα ευρήματά της από το παρελθόν, παίρνουμε ως πραγματικό και ακόμη ως αναγκαίο σημείο αφετηρίας τη στιγμή εκείνη της Ιστορίας που ο σημερινός θεατής απολαμβάνει το ανεκτίμητο αποτέλεσμα της παρατήρησης αυτών που συμβαίνουν στο φως της εμπειρίας του...».[22]

Η εφαρμογή αυτών των δύο τύπων *βούλησης* σε κοινωνικές οντότητες οδήγησε τον Ταίνις στον θεμελιώδη διαχωρισμό τους σε όσες είναι αντικείμενα της «φυσικής βούλησης» και της «λογικής βούλησης» αντιστοίχως. Η *Gemeinschaft* (community, κοινότητα) είναι ο τύπος κοινωνικής οντότητας που απορρέει από την *Wesenwille*, η *Gesellschaft* (society, κοινωνία/εταιρεία[23]) εκπορεύεται από την *Kuerwille*. Οι σχέσεις *Gemeinschaft* (επιγραμματικά εδώ) είναι σχέσεις οικειότητας, σταθερές, συνδέονται με δεσμούς οικογένειας, συγγένειας, φιλίας, γειτνίασης, οι δεύτερες είναι σχέσεις απρόσωπες και συμβατικές. Έχουμε λοιπόν, σχηματικά: *Wesenwille* ⇨ *Gemeinschaft* και *Kuerwille* ⇨ *Gesellschaft*.

3.1. Gemeinschaft (κοινότητα)

Κατά τον Tönnies, το ιστορικό γίγνεσθαι πορεύτηκε μετακινούμενο από την *Gemeinschaft* στην *Gesellschaft*.

Η οικογένεια, η συγγένεια, η γειτονιά, η κωμόπολη, η πνευματική κοινότητα, κάποιες άλλες μορφές συλλογικής δράσης (π.χ., εργατική αλληλεγγύη, κυνήγι), *μορφές κοινοκτημοσύνης της ιδιοκτησίας και της περιουσίας είναι πρωτοτυπικές μορφές συλλογικής ζωής στην Gemeinschaft* (και πιο αξιόλογα

---

20. David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, The Macmillan Company & The Free Press, N. York - London, v. 3 (1968), 174.

21. Δ.Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου*, ό.π., 41-42. Από την πλήθουσα βιβλιογραφία βλ. Μαρία Αντωνοπούλου, *Θεωρία και ιδεολογία στη σκέψη των κλασικών της κοινωνιολογίας*, Παπαζήσης, Αθήνα 1991², 290-299.

22. Charles P. Loomis, ό.π., 274-275. Συμπληρώνω τη πλήρη σκέψη του, γιατί μας αφορά ως Έλληνες: «... και αντιλαμβάνεται, έστω και αλυσσοδεμένος στο βράχο του χρόνου, την προσέγγιση των θυγατέρων του Ωκεανού (Αισχύλου, *Προμηθεύς*, στ. 115)».

23. «Εταιρεία» κατά τους N. S. Timasheff και G. A. Theodorson, *Ιστορία των κοινωνιολογικών θεωριών*, ό.π., 307.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 354

παραδείγματα *αυθόρμητης συλλογικότητας* που αναφέρει).

Η αστική πόλη, το εθνικό κράτος, η μητρόπολη είναι (ενδεικτικά) *οι αντίστοιχες περιπτώσεις της Gesellschaft* (κοινωνίας), ως εκφράσεις της «μηχανικής» συνεκτικότητας, η οποία διασφαλίζεται από τον παρεμβατικό ρόλο του Κράτους-ρυθμιστή των εγωιστικών *βουλήσεων* των εξατομικευμένων *προσώπων*.

Τρία είναι -κατά τον Tönnies- τα είδη (οι τύποι) της *Gemeinschaft* ή αλλιώς οι βασικές σχέσεις, που αποτελούν τον πυρήνα περί τον οποίο συγκεντρώνονται όλες οι υπόλοιπες: (1) η *Gemeinschaft αίματος*, που αναπτύσσεται και εξελίσσεται σε (2) *Gemeinschaft του τόπου* (βασισμένη στην κοινή εγκατάσταση και τη φυσική εγγύτητα), και αυτή με τη σειρά της σε (3) *Gemeinschaft του πνεύματος*, η οποία εκφράζει την κοινότητα της πνευματικής ζωής, όπου ο κοινός δεσμός αντιπροσωπεύεται από τους ιερούς τόπους και τις θεότητες. Η *κοινότητα* η εξελιγμένη σε *Gemeinschaft του πνεύματος* είναι το ύψιστο είδος της ανθρώπινης κοινότητας.[24]

Πιο σχηματικά, στα τρία αυτά πρώτα είδη της ανταποκρίνονται τρεις αντίστοιχες καταστάσεις: συγγένεια, γειτονιά, φιλία.

Gemeinschaft αίματος ⇨ συγγένεια
Gemeinschaft του τόπου ⇨ γειτονιά, γειτνίαση
Gemeinschaft του πνεύματος ⇨ φιλία.

Με άλλα λόγια, οι ακρογωνιαίοι λίθοι της *Gemeinschaft* είναι *αίμα, τόπος και πνεύμα (συγγένεια), γειτνίαση, ομόνοια* και *φιλία*· όλοι τους εμπεριέχονται στην *οικογένεια* και, ως σχέσεις, απορρέουν από μια *κοινότητα αίματος*.[25]

Οι μορφές των τριών ειδών (δηλαδή της εξελίξεως) της *Gemeinschaft* που αντιστοιχούν στην πιο πάνω διάκριση είναι:

Gemeinschaft αίματος ⇨ συγγένεια ⇨ *οικογένεια*
Gemeinschaft του τόπου ⇨ γειτονιά, γειτνίαση ⇨ *χωριό*
Gemeinschaft του πνεύματος ⇨ φιλία ⇨ *επαρχιακή πόλη/ κωμόπολη / μικρή πόλη*.[26]

Η *κοινότητα* αναφέρεται σε ό,τι κοινό έχει δοθεί στα μέλη της από τη φύση ή ως παραδεδομένο από τις προηγούμενες γενιές. Τη συνέχουν ακέραιες και ανοικτές αμοιβαίες συγκινησιακές σχέσεις, τα μέλη της αναπτύσσουν *συναι-*

---

24. Πρβλ. Π. Ζήσης, «Η συμβολή....», ό.π., 208.

25. Charles P. Loomis, ό.π., 48.

26. Πρβλ. Π. Κανελλόπουλος, *Απαντα Κοινωνιολογικά*, ό.π., 31. Ο Κανελλόπουλος με τον όρο *πόλη* (ως τρίτη μορφή *κοινότητας*) εννοεί κυρίως (το τονίζω) αυτήν που εμφανίστηκε κατά τους μέσους αιώνες. Δεν θεωρώ ότι παραγνωρίζει δηλαδή την αντίστοιχη αρχαία ελληνική. Χρησιμοποιώ αδιάκριτα τους όρους «επαρχιακή», «μικρή πόλη», «κωμόπολη», για να τους αντιδιαστείλω με την εξελιγμένη της μορφή, που είναι η *αστική*. Βλ. αναλυτικά παρακάτω.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 355

σθηματική συμμετοχή που καταλήγει τελικά σε *ομαδική ταυτοποίηση*. Αντίθετα, η «λογική βούληση» είναι η βάση της *κοινωνίας*, όπου οι σχέσεις βασίζονται σε συμβάσεις, σε συμβόλαια, σε συνεταιριστικές επιχειρήσεις, και αποτελούν αντιστοίχως τις πρωτοτυπικές μορφές της *Gesellschaft*. Στην *κοινωνία* έχουμε (επιπλέον) κατασκευασμένη συλλογική ζωή, τεχνητή, οι άνθρωποι συνυπάρχουν, δεν συμβιώνουν, πρόκειται για μια «συμβασιακού χαρακτήρα» οργάνωση της ζωής. Αν η *κοινωνία* υφίστατο στον προκαπιταλιστικό, προαστικοποιημένο κόσμο του όψιμου μεσαίωνα και στις «παραδοσιακές» νεότερες κοινωνίες, στην *κοινότητα* αντιστοιχούν μορφές συλλογικής ζωής όπως η *αστική μεγαλούπολη* (η *μητρόπολη* αργότερα) και το *κράτος*, που δραστηριοποιούνται με το εμπόριο, τη βιομηχανία, την επιστήμη· τα άτομα ανταγωνίζονται, εξισορροπούν τις αντιθέσεις και εξασφαλίζουν μεταξύ τους ειρήνη με τις συμφωνίες και τα συμβόλαια, όπως συμβαίνει σε μια σύγχρονη εταιρεία. Οι άνθρωποι εφαρμόζουν την αρχή του καταμερισμού εργασίας στα αισθήματά τους, λέει ο Σένετ.[27]

Η θεωρία της *Gemeinschaft* αρχίζει με την παραδοχή της «τέλειας ενότητας των ανθρώπινων θελήσεων»·[28] αρχίζει με την ουσιώδη και θεμελιώδη αρχή ότι αυτή αποτελεί *φυσική κατάσταση* και ότι κοινή ρίζα του όρου αποτελεί το γεγονός ότι οι ανθρώπινες βουλήσεις είναι και παραμένουν δεμένες μεταξύ τους με βάση την πατρική καταγωγή και το φύλο ή συνδέονται εξ ανάγκης,[29] μέσω κυρίως τριών τύπων σχέσεων:

1. γονέων - παιδιού:[30] είναι οι πιο σημαντικές, γιατί είναι οι βαθύτερες. Το μικρό παιδί εξαρτάται κυριολεκτικά από τη μητέρα του. Η σχέση έχει καθαρώς ενστικτώδη χαρακτήρα. Το παιδί αργότερα τής ανταποδίδει ό,τι του προσέφερε, συνδέονται μεταξύ τους επιπλέον με τις μνήμες του κοινού τους παρελθόντος.

Η ιδέα της *εξουσίας* (authority) στην *Gemeinschaft* είναι ταυτόσημη με την πατρότητα, η εξουσία του πατέρα αποτελεί το πρωτότυπο κάθε εξουσίας τύπου *Gemeinschaft*. Ενδιαφέρει πρωτίστως ο ορισμός της: ο Ταίνις αποκαλεί *αξίωμα* ή *εξουσία* μια ισχυρότερη δύναμη, η οποία όμως ασκείται προς όφελος του υποτεταγμένου, αφού αυτός τη δέχθηκε οικειοθελώς επειδή συμφωνούσε με τη βούλησή του.[31] Διακρίνει τρία είδη της (ηλικίας, ισχύος, σοφίας/πνεύματος), που είναι συνενωμένα στην πατρική εξουσία. Η τελευ-

---

27. R. Sennett, *Η τυραννία της οικειότητας*, μετάφρ. Γιώργος Μερτίκας, επιμ. Γεράσ. Λυκιαρδόπουλος, Νεφέλη, Αθήνα 1999, 284.

28. Charles P. Loomis, ό.π., 42.

29. Charles P. Loomis, ό.π., 42.

30. Charles P. Loomis, ό.π., 42-43.

31. Charles P. Loomis, ό.π., 47.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 356

ταία όμως δεν εμπεριέχει κατοχή και χρήση, για να εξυπηρετήσει το ατομικό συμφέρον του ισχυρού, του πατέρα εν προκειμένω, αλλά σημαίνει «... εκπαίδευση και διδαχή (instruction), ως πλήρωση της αναπαραγωγής, δηλαδή τη συμμετοχή στην πληρότητα της ατομικής ζωής κάποιου και των εμπειριών με τα παιδιά του...».[32] Ο πατέρας αναθέτει τις εξουσίες του στον πρωτότοκο και φυσικά την περιουσία του και τον τίτλο του. Στη διαδοχή πατέρων-γιων βρίσκει (κατά τον Ταίνις) την έκφρασή της η αντίληψη μιας ανανεούμενης ζωτικής (vital) δύναμης.[33]

2. αδελφού - αδελφής. Δεν εδράζονται στο ένστικτο (αν και σε παλαιότερες εποχές επιτρέπονταν οι μεταξύ τους γάμοι), είναι αποτέλεσμα κοινωνικής συνήθειας. Τα παιδιά από την ίδια μητέρα που πέρασαν μαζί την παιδική τους ηλικία μοιάζουν περισσότερο, αφού έχουν και κοινή βιολογική κληρονομικότητα. Θεωρεί τις σχέσεις τους τις περισσότερο «ανθρώπινες» από τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου.

3. άνδρα - συζύγου του.[34] Βασίζονται στο σεξουαλικό ένστικτο, στα παιδιά, στις κοινές κτήσεις, στο κοινό ενδιαίτημα. Δεν διαρκούν πάντοτε πολύ, είναι άνισες στην αρχή, αφού ο άνδρας κυριαρχεί σ' αυτές, όμως, συν τω χρόνω (με την απόκτηση παιδιών και την επερχόμενη συνήθεια), διαμορφώνονται σε μια σχέση αμοιβαίας κατάφασης και ισχυροποιούνται. Έχουμε λοιπόν σχέσεις σύνθετες (μεικτές), έναν συνδυασμό τους.

Άρα, οι σχέσεις *Gemeinschaft* είναι σχέσεις ισότητας, ανωτερότητας αλλά και μεικτές. Στα παραπάνω ας προσθέσουμε, π.χ., τις σχέσεις αφέντη - υπηρέ-

---

32. Charles P. Loomis, ό.π., 45.

33. Charles P. Loomis, ό.π., 45. Παραδείγματα από την ελληνική Λαογραφία βλ. ενδεικτικά στα: Δ. Β. Οικονομίδης, «Όνομα και ονοματοθεσία εις τας δοξασίας και συνηθείας του ελληνικού λαού», *Λαογραφία* 20 (1962), 446-542. – Αλ. Φλωράκης, «Ιστέρνια-«Υστέρνια» Τήνου. Τοπονομασία, παρετυμολογία και ιδεολόγημα», *Εθνολογία* 2/1993, 91-109. - Μ. Γ. Μερακλής, «Σύγχρονες τάσεις της Λαογραφίας: ένα παράδειγμα από την Κάρπαθο», στο βιβλίο του *Θέματα Λαογραφίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, 37 κ.ε. - B. Vernier, *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων. Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001. - Χριστίνα Βέικου, «Το όνομα ως όριο ανάμεσα στη φύση και στον πολιτισμό. Ανθρωπολογικό σχόλιο στο στίχο Ι, 366 της Οδύσσειας», *Εθνολογία* 6-7 (2000), 467-481. - Ελ. Αλεξάκης, «Ονοματοθεσία και στρατηγικές μεταβίβασης της περιουσίας στην Κέα Κυκλάδων», στον τόμο *Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*, Πρακτικά Β΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 10-12 Μα ου 2002), τ. Β΄, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, 365-384. - Αντ. Γεωργούλας, *Αφανείς διαδρομές. Διαφοροποίηση, ταυτότητα, ονοματοθεσία,* Gutenberg, Αθήνα 1997. – Μ. Γ. Σέργης, «'Ένα χωρίο ποντιακό κε μπορεί να εχ' ένα ξένο όνομα': Ιδεολογήματα, παρετυμολογίες και ιστορική ερμηνεία του τοπωνυμίου ενός ποντιακού χωριού της Ροδόπης», στο Μ. Γ. Σέργης (επιμ.), *Πόντος. Θέματα λαογραφίας του ποντιακού ελληνισμού*, Αλήθεια, Αθήνα 2008, 373-389.

34. Charles P. Loomis, ό.π., 42.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 357

τη, τις εξουσίες των γεροντότερων της οικογένειας επί των μικρότερων ηλικιακά μελών, κ.λπ.

Κάθε εξουσία στην *Gemeinschaft* μπορεί να θεωρηθεί ως *υπηρεσία*, και κάθε υπηρεσία ως *λειτούργημα* ή εξουσία. Ο χώρος της *βούλησης* είναι μια μάζα δύναμης ή δικαιώματος. Το δικαίωμα αποτελεί τη θέληση για δράση, την υπακοή και την υπευθυνότητα. *Δικαιώματα και υποχρεώσεις είναι οι δυο αντίστοιχες πλευρές του ίδιου πράγματος* δηλαδή. Με τα αυξανόμενα ή ελαττούμενα δικαιώματα και υποχρεώσεις προκύπτουν οι ανισότητες στην *Gemeinschaft*, όμως οι προκύπτουσες διαφορές δεν την καταστρέφουν,[35] καθ' όσον άλλοι παράγοντες, η γειτνίαση και η κοινή ιδιοκτησία, παράγουν -ως αντίβαρα- μια παρόμοια μορφή ενότητας, η δε *φιλία*, ως τρίτη αντισταθμιστική δύναμη, εκφράζει ένα είδος *Gemeinschaft*, η οποία δεν στηρίζεται στο αίμα ούτε στην τοπικότητα·[36] δεν είναι, δηλαδή, οι τρεις προαναφερθέντες συνεκτικοί δεσμοί *αιματικής ή εξ αγχιστείας συγγένειας*, αλλά δεσμοί που στηρίζονται στο κοινοτικό πνεύμα, το οποίο και προάγουν τελικά.

Όλη η *κοινότητα* νιώθει συγγενής, όλο το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων καθορίζεται από αυτήν την αίσθηση. Οι ίδιες οι κοινωνικές δομές συναιρούν όλες τις μορφές *συγγένειας*, η οποία *ρυθμίζει σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές σχέσεις του χωριού και της μικρής επαρχιακής πόλης*.

Η *οικογένεια* αποτελεί τη γενική βάση της *κοινότητας*, όπως διατηρείται στο χωριό και στην επαρχιακή πόλη, οι δυο αυτές *κοινότητες* μπορεί να θεωρηθούν ως ευρείες οικογένειες· το πνεύμα της (Familiengeist), και κάθε όμοιο με αυτό, αποτελεί τον σπουδαιότερο παράγοντα στον καθορισμό των όρων και της διαμόρφωσης κάθε ατομικής συνήθειας και διάθεσης·[37] επειδή η οικογένεια κατάγεται από κοινούς προγόνους, της αποδίδει μεταφυσικές ρίζες, οι πρόγονοι είναι απλώς κρυμμένοι στη γη:[38] γίνονται αντικείμενο σεβασμού από τους ζώντες, ως παντοδύναμα πνεύματα, που προστατεύουν την οικογένεια,[39] το σόι, τη σοδειά, σύμφωνα με την αρχέγονη δοξασία του ξαναγεννημού (ενταφιάζονται για να ξαναγεννηθούν, κάποτε μάλιστα εντός της κατοικίας τους[40]). Οι συγγενικές ομάδες και οι οίκοι (σπίτια) αντιπροσωπεύουν τους στοιχειώδεις οργανισμούς του σώματός της, εν αντιθέσει προς τις συ-

35. Charles P. Loomis, ό.π., 53.

36. David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, v. 3, ό.π., 175.

37. Charles P. Loomis, ό.π., 53.

38. Charles P. Loomis, ό.π., 272.

39. Charles P. Loomis, ό.π., 49.

40. Βλ. ενδεικτικά Μ. Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19ου αι.-1922): γέννηση, γάμος, θάνατος*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, 291 κ.ε.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 358

ντεχνίες, τους συνεταιρισμούς και τις υπηρεσίες που εκφράζουν τους ιστούς και τα όργανα της αστικής πόλης.

Στις κοινωνίες *Gesellschaft* (αντιθέτως) τα μέλη είναι μεν ισότιμα κατά τον νόμο, παραχωρούν όμως εξουσία σε άλλα ισχυρότερα ή γνωστότερα (στα μέλη ενός ομίλου, σε μια εκτελεστική επιτροπή, κ.λπ.). Και στις δύο κοινωνικές οντότητες πάντως η γνωστή «κατάχρηση εξουσίας» μπορεί να οδηγήσει μια φιλική σχέση σε εχθρική, ή, σε ακραίες περιπτώσεις, στη διάλυση των κοινωνικών δεσμών με τη στενή έννοια του όρου.[41]

Η *Gemeinschaft* αναφέρεται στην «κοινότητα του αισθήματος» (ένα είδος συσχετιστικής ενότητας πνεύματος, ιδεών και συναισθημάτων) που απορρέει από την «κοινότητα τόπου», την ομοιότητα και από τις κοινές εμπειρίες ζωής, και στοχεύει στην εκπλήρωση κοινού σκοπού. Άρα, ο Ταίνις αναφέρεται στις δυο βασικές αντιλήψεις της *κοινότητας*: την *γεωγραφική* και τη *συναισθηματική*.[42] Η *κοινότητα* απορρέει από το παρελθόν και μπορεί να ερμηνευθεί μόνο από αυτό, θεωρείται θεμελιώδης αρχή κάθε δράσης και κινητροποιός δύναμη της συμπεριφοράς. Οι σχέσεις *Gemeinschaft* είναι λοιπόν θεμελιωμένες στην *αρμονία*, στην *κατανόηση* («αμοιβαίο δεσμευτικό αίσθημα[43]), στη συναισθηματική συνοχή που προέρχεται από το μοίρασμα ενός κοινού ηθικού σύμπαντος, σε ένα consensus θελήσεων, σε μια κοινή στοχοθεσία, εν αντιθέσει προς την ενότητα των «λογικών βουλήσεων» στις σχέσεις *Gesellschaft*. Οι σχέσεις *Gemeinschaft* αναπτύσσονται και εξευγενίζονται με *τα ήθη* και *τα έθιμα*, το άτομο αναμειγνύεται σ' αυτά με όλο του το πνεύμα και την καρδιά, με όλα του τα αισθήματα,[44] όπως μόλις προείπα. Αποτελούν τη ζωική θέληση της ανθρώπινης *Gemeinschaft*,[45] αντιπροσωπεύουν την έγκυρη κοινή βούληση των μελών της, αποτελούν φάρους πορείας στους καθημερινούς τους αγώνες και στα κοινά έργα,

---

41. Rudolf Heberle, «Ferdinand Tönnies», στο David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, v. 16, ό.π., 100.

42. Δ. Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου*..., ό.π., 286-287. Ανάλογα χαρακτηριστικά της ελληνικής «παραδοσιακής κοινωνίας» βλ., π.χ., στο Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993[2], 49.

43. Charles P. Loomis, ό.π., 53, 55-56.

44. Η διάκριση του Tönnies μεταξύ *κοινότητας* και *κοινωνίας* εφαρμόζεται τόσο στις κοινωνικές ομάδες μιας κοινωνίας, όσο και στις ίδιες τις κοινωνίες. Άρα η διχοτομία του, όταν εφαρμόζεται στις κοινωνικές ομάδες, συγγενεύει με αυτήν του Charls Horton Cooley, ο οποίος από το 1909, είχε μιλήσει για τις *πρωτογενείς* και τις *δευτερογενείς* ομάδες. Πρωτογενείς, εν συντομία, είναι οι ομάδες των οποίων τα μέλη συμμετέχουν με ολόκληρη την προσωπικότητά τους, εν αντιθέσει προς τις άλλες, όπου συμμετέχουν με μέρος μόνο της προσωπικότητάς τους, εκείνο που εκφράζεται με το συγκεκριμένο κάθε φορά «ενδιαφέρον» του. Βλ. Δ. Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου*..., ό.π., 282. Πρβλ. T.B. Bottomore, *Κοινωνιολογία*..., ό.π., 126-127.

45. Charles P. Loomis, ό.π., 239.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 359

πιστεύουν ότι οφείλουν να δράσουν κατά τις επιταγές τους, επειδή και οι πρόγονοί τους «παραδοσιακά» έπρατταν έτσι.[46] Η δύναμη της παράδοσης είχε καταστήσει τα έθιμα και τα ήθη ορθά, τα μέλη της κοινότητας έχουν αποδεχθεί αυτήν την («αξιωματικού τύπου») αλήθεια. Γενικότερα, *πράξεις* που συνιστούν κοινωνικές σχέσεις είναι δυνατόν να περιέχουν νόημα που προσδόθηκε σ' αυτές *ασυνειδήτως*, δεν είναι ανάγκη να βασίζονται σε δεδομένο *συνειδητώς* νόημα. Άρα, τα ήθη και τα έθιμα (το ιδεατό και απλό *δίκαιο* της κοινότητας, απλό σε σύγκριση με το περίπλοκο γραπτό δίκαιο της πόλης) είναι ζωτικής σημασίας για την ευημερία και την επιβίωσή της, είναι ηθικοί οδηγοί της, αφού είναι *μορφή ασκήσεως κοινωνικού ελέγχου* στο εσωτερικό της.

Όσον αφορά στην οικονομική οργάνωση η *Gemeinschaft* περιέχει δυο παράγοντες: τον *αγρό* και τον *οίκο*. Κρίνω πως παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον κάποιες απόψεις του για τον δεύτερο. Διακρίνει τρεις τύπους *οίκου*: τον *μεμονωμένο* (που αντιστοιχεί στην οικογένεια), του *χωριού* και αυτόν της *επαρχιακής πόλης*. Ο πρώτος δεν έχει μεγάλη οικονομική σημασία,[47] ο δεύτερος είναι οικονομικά αυτάρκης ή συμπληρώνει τους πόρους του με τη *συνεργασία* των γειτόνων (με έθιμα αλληλοβοήθειας), μπορεί να συμπεριλάβει και τυχόν εργαστήρια, σε μια αδιάσπαστη ενότητα, υπό μια διοίκηση. Ο τρίτος τύπος, ο οίκος της μικρής πόλης, εξαρτάται, αντιθέτως, από την ανταλλαγή, καταφεύγει σ' αυτήν, ακόμη και για τις βιοτικές ανάγκες, «γίνεται άγονος», όπως λέει χαρακτηριστικά, «δεν είναι άλλο τίποτα από μια στέγη για τους οδοιπόρους του κόσμου».[48] Είναι βέβαια σημαντικός, αφού γεννά την ανάγκη για *ανταλλακτική οικονομία*, άρα *είναι ένας μεταβατικός σταθμός στην ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών*, η μικρή πόλη αρχίζει να μετατρέπεται σταδιακά σε αυτόνομο οικονομικό οργανισμό.

Από κοινωνική θεώρηση, ο *οίκος* συγκροτεί το «σώμα της συγγένειας», είναι ο χώρος της συνύπαρξης, ζώντων και τεθνεώτων. Οι άνθρωποι απολαμβάνουν χαρές και λύπες υπό την ίδια στέγη, γύρω από την *εστία* και το *τραπέζι*, δυο ειδικούς χώρους που αποκτούν συμβολική σημασία, η μεν πρώτη «ως ζωντανή δύναμη του σπιτιού που διαρκεί μέσα από τις γενεές», το δε δεύτερο ως «ένας παράγοντας που ενώνει τα παρόντα μέλη (...). Το τραπέζι είναι το ίδιο το σπίτι, κατά το μέτρο που ο καθένας έχει θέση εκεί και λαμβάνει τη μερίδα που του ανήκει».[49]

---

46. Charles P. Loomis, ό.π., 240-241. Πρβλ. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Μονταγιού, ένα οξιτανικό χωριό από το 1294 έως το 1324*, μετάφρ. Εύα Καλπουρτζή, Νίκος Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2008, 416.

47. Π. Ζήσης, «Η συμβολή....», ό.π., 208.

48. Charles P. Loomis, ό.π., 186-187.

49. Το παράθεμα φυσικά αναφέρεται σε παλαιότερες εποχές της κοινωνικής ζωής του

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 360

Η *γειτονιά* αποτελεί τον κύριο δημόσιο χώρο, που περιγράφει το γενικό χαρακτήρα της συνύπαρξης στο χωριό. Η οργάνωση του χώρου της, η εγγύτητα των σπιτιών της δηλαδή, μαζί με τους αγρούς, καθιστούν *αναγκαίες* τις επαφές των ανθρώπων, επιβάλλουν τη συνεργασία στην εργασία, λέει ο Ταίνις. Ο χώρος (συμπληρώνει η Λαογραφία), ανάλογα με την οργάνωσή του, παράγει συμπεριφορές, αισθήματα, σχέσεις· απομονώνει ή προσεγγίζει τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες, γίνεται τελικά *τόπος*.[50] Τονίζει μάλιστα κάτι αξιοπρόσεκτο: παρ' όλο που ο γειτονιακός τύπος της *Gemeinschaft* βασίζεται στην εγγύτητα της κατοικίας, αυτός μπορεί να διατηρηθεί και μετά τον χωρισμό από τον αρχικό τόπο, «οπότε χρειάζεται να υποστηριχθεί ακόμη περισσότερο με επιμελώς προσδιορισμένα έθιμα επανένωσης και ιερές συνήθειες».[51] Λέει, με άλλα λόγια, ότι η κοινότητα ανασυγκροτείται μέσω συγκεκριμένων εθιμικών πρακτικών μέσα σε περιβάλλοντα τής *Gesellschaft*, αστικά πλέον, όπως πρεσβεύει και η Λαογραφία.

Η *κυριότητα* θεωρείται συμμετοχή στην κοινή ιδιοκτησία. Ιδιοκτησία είναι τα *αντικείμενα* της κατοχής, ενώ στις σχέσεις *Gesellschaft* είναι ο *πλούτος*. Τα εξωτερικά αντικείμενα λαμβάνονται υπ' όψιν «μόνο στο μέτρο που η βούληση ενός ατόμου ενσωματώνεται σ' αυτά και σχετίζεται μ' αυτά».[52] Άρα, η ιδιοκτησία μπορεί να θεωρηθεί ως οργανική και εσωτερική ιδιοκτησία, αδιαίρετη ενότητα με το ατομικό «εγώ», απαρτίζεται από «ζωντανά» πράγματα· η κατοχή είναι καθ' εαυτήν βούληση για διατήρηση, δηλαδή απόλαυση.[53] Η οικονομία του σπιτιού βασίζεται στην *αρέσκεια*, δηλαδή *στην απόλαυση και στην ευφρόσυνη δημιουργία*, υπό τη δημιουργική πνοή της *κατανόησης* (consensus), που αναπτύσσει τους κανόνες μιας τέτοιας οικονομίας.[54] *Όλα αυτά αποτελούν μια ακόμη απόδειξη της ενσωμάτωσης των οικονομικών σχέσεων της λεγόμενης «παραδοσιακής κοινωνίας» στις κοινωνικές σχέσεις*, ή αλλιώς, *είναι απόδειξη της μη αυτονομίας του οικονομικού από το ευρύτερο κοινωνικό*, εν αντιθέσει προς τα ισχύοντα σήμερα. Ο *πλούτος*, αντιθέτως, της *κοινωνίας*, ως εξωτερικός, ως άυλη έννοια, θεωρείται ως μηχανική ιδιοκτησία, ως σύνολο ατομικών πραγμάτων, καθένα εκ των οποίων αντιπροσωπεύει ένα ποσοστό ισχύος που θα μετασχηματισθεί και θα πραγματοποιήσει την από-

---

ανθρώπου. Βλ. Charles P. Loomis, ό.π., 62. Για την εστία, ειδικότερα, βλ. Μ. Γ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες...*, ό.π., 91 κ.ε. Ειρήνη Αμπελάκια, *Η εστία και η πυρά της στις λαϊκές αντιλήψεις και εκδηλώσεις*, δ.δ., Αθήνα 1990.

50. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, Οδυσσέας, Αθήνα 2004, 21 κ.ε. – Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003 (passim).

51. Charles P. Loomis, ό.π., 48-50.

52. Charles P. Loomis, ό.π., 207.

53. Charles P. Loomis, ό.π., 57 κ.ε.

54. Charles P. Loomis, ό.π., 271.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 361

λαυση. Η ψυχολογική αξία του βρίσκεται στην έκταση και την αύξηση. Η κατοχή και ο πλούτος αποτελούν, λοιπόν, καθοριστικές δυνάμεις και ενδεχόμενα απόλαυσης ή χρήσης των πραγμάτων.[55] Ο πλούτος στις κοινωνίες *Gemeinschaft* (όπου είναι δυνατός) αντιστοιχεί στο βαθμό της κατεχόμενης από τα άτομα ελευθερίας.

Ο Ταίνις υποστηρίζει την κυριαρχία της *κοινότητας* επί των *ελεύθερων* ατομικών βουλήσεων και των μεταξύ τους ψυχικών δεσμών. Όσο λιγότερο τα άτομα δεσμεύονται μεταξύ τους με σχέση *Gemeinschaft*, τόσο περισσότερο αντιστέκονται, ως ελεύθερα υποκείμενα, το ένα στο άλλο. Όσο η προσωπική βούληση κάθε ατόμου εξαρτάται λιγότερο από την κοινή βούληση, τόσο ενισχύεται η προσωπική του ελευθερία, γι' αυτό, πέρα από τις κληρονομικές δυνάμεις και τα ένστικτα, η *κοινότητα*, ως βούληση - παιδαγωγός, αποτελεί «τον σπουδαιότερο παράγοντα στη διαμόρφωση κάθε ατομικής συνήθειας και διάθεσης».[56] Στην *Gesellschaft* ο «αστός» απελευθερώνεται από τις παραδόσεις και τα έθιμά του. Ως εκ τούτου, οι μορφές του *δικαίου* μεταβάλλονται, π.χ., από ένα παράγωγο εθίμων και ηθών σε ένα «νομικίστικου χαρακτήρα» δίκαιο, δημιούργημα της πολιτικής, της κοινής γνώμης, των «δυνατών», της Πολιτείας και της Θρησκείας. Ειδικά το πλούσιο και ισχυρό μέλος, καθώς νιώθει ελεύθερο και ανεξάρτητο, καθώς επιθυμεί να αποδείξει την αυθαίρετη ατομική του δύναμη και διαθέτει την εξουσία να την επιβάλει, «έχει πάντα αισθανθεί μια ισχυρή κλίση να σπάσει τα φράγματα των εθίμων και των ηθών».[57] Παραβάλλω αυτήν την παρατήρηση του Ταίνις με την επιθυμία των *χωρικών* του λαϊκού μας πολιτισμού να γίνουν αστοί,[58] αλλά για άλλους λόγους. Άρα, θεωρώ ότι ο Ταίνις αναγνωρίζει στο δίπολο (εκτός από την κοινωνική και την οικονομική διαφοροποίηση) τις *πολιτιστικού χαρακτήρα* διαφορές του.

Η αστική πόλη, *σήμερα* πλέον, εκφράζει τη φυγή από τα πιεστικά όρια και την επιτήρηση της *κοινότητας* της υπαίθρου. Ο «αστός» κάτοικος επιζητεί την ελευθερία του, σε όλους τους τομείς, και την ανευρίσκει πολλές φορές υποκρυπτόμενος στη σύγχυση και την ανωνυμία που του παρέχει ο χώρος της,[59] όπου βρίσκει ελευθερία να εκφράσει την αντίσταση και τη διαφωνία του σε παγιωμένες ιδέες, ιδεολογίες και παντοίες ηθικές δεσμεύσεις.

---

55. Charles P. Loomis, ό.π., 207.
56. Charles P. Loomis, ό.π., 53.
57. Charles P. Loomis, ό.π., 268.
58. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία...*, ό.π., 441.
59. J. Raban, *Soft city*, Hamish Hamilton, London 1974, 225.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 362

3.1.1. Gemeinschaft, τέχνη, θρησκεία

Κάθε έργο (χειρωνακτικό, «υψηλής τέχνης») ανήκει στη σφαίρα της «φυσικής βούλησης». Χαρακτηριστικά του είναι ότι γίνεται εκουσίως, χωρίς αποστροφή και «δεν είναι επιθυμητό μόνον χάριν του σκοπού για τον οποίο γίνεται».[60] Η *τέχνη* (στις απαρχές της), κατά τον Ταίνις, βασίζεται στο θρησκευτικό συναίσθημα (αναπαράγει μάλλον τον Γκαίτε), και έχει τις ρίζες της στη ζωή του σπιτιού. Αξιοπρόσεκτη είναι η παρατήρησή του ότι «η ίδια η λατρεία αποτελεί τέχνη»,[61] και το αποδεικνύει: όλες οι τελετουργίες της αποπνέουν σεμνότητα, σεβασμό, επιτελούνται, όπως όλες οι *παραστάσεις*,[62] με προσεκτικό και μετρημένο τρόπο (δίδεται προσοχή στην ομιλία, στην ύπαρξη ρυθμού και αρμονίας στα δρώμενα), για να εμπνέει τους παρευρισκόμενους και να διατηρεί αμείωτη την πνευματικού χαρακτήρα διάθεσή τους. Έκτοτε, σύμφω-

60. Charles P. Loomis, ό.π., 188.

61. Charles P. Loomis, ό.π., 71.

62. Στην *παράσταση* έχουν αποδοθεί πολλές σημασίες. Είναι μια από τις δια- (inter) έννοιες (διαπολιτισμική, διαφυλική, διεπιστημονική). Ο M. Carlson έχει υποστηρίξει ότι με την παράσταση ως «critical wedge» (κριτική σφήνα) η θεατρική μεταφορά έχει συμπεριλάβει κάθε ανθρωπιστική επιστήμη. (Jon McKenzie, «The efficacy of cultural performance», στο *Perform or else: From discipline to performance*, Routledge, London & New York 2001, 35.) Ο Erving Goffman τη θεωρεί ως μια συνειδητή ενέργεια εκ μέρους των επιτελεστών της, που στοχεύει στον επηρεασμό των εμπλεκομένων μερών (Erving Goffman, *The presentation of Self in every day life*, Anchor Books Doubleday, New York, 1959, 22). Η Ruth Finnegan εστιάζει τη μελέτη ενός εθνογραφικού γεγονότος όχι στην απλή παρατήρησή του, αλλά στην *παράστασή* του ως κεντρική ουσία του (Ruth Finnegan, *Oral traditions and the verbal arts: A guide to research practices*, Routledge, London and New York 1992, 13), ο Milton Singer εισήγαγε τον όρο «πολιτισμική παράσταση» (cultural performance)· κατ' αυτόν η έννοια περιλαμβάνει θεατρικά έργα, κονσέρτα, διαλέξεις, προσευχές, τελετουργικές αναγνώσεις, απαγγελίες, γιορτές γενικά, τελετές, ό,τι μέχρι προ τινος η επιστήμη κάλυπτε υπό τους όρους «θρησκεία» και «τελετουργία» (Milton Singer, *When a great tradition modernizes*, Praeger Publishers, New York 1972, 71). Ιδβλ. την παρόμοιας υφής έννοια του «κοινωνικού δράματος» (social drama) του V. Turner (*Dramas, fields and metaphors*, Ithaca, Cornell Univercity Press, 1974, και *The Anthropology of performance*, Performing Arts Journal Publications, New York 1986), και αυτή της *παράστασης* ως γεγονότος που βρίσκεται σε ένα ενδιάμεσο χωροχρόνο, ως συνοριακού πεδίου, ως περιθωρίου, είναι γνωστόν ότι ο εν λόγω ερευνητής ασχολήθηκε ιδιαιτέρως με την μεταβατική (liminal) φάση των τελετουργιών. Θυμίζω την γενικότερου περιεχομένου παρατήρηση ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά χαρακτηρίζεται από μια τάση για μετατροπή σε τελετουργία διαφόρων στιγμών της ζωής του. Ο homo performans είναι ένα self performing animal, οι παραστάσεις του είναι κατ' ένα τρόπο αναστοχαστικές (reflective): παρασταίνοντας αποκαλύπτει τον εαυτόν του στον εαυτόν του. Αυτό μπορεί να γίνει διττώς: ο δρων μπορεί να γνωρίσει τον εαυτόν του καλύτερα μέσω της παράστασης ή μία ομάδα ανθρώπων μπορεί γνωρίζει τον εαυτόν της συμμετέχοντας σε παραστάσεις ή παρατηρώντας απλώς αυτές που έχουν δημιουργηθεί και παρουσιάζονται από άλλη ομάδα.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 363

να με τη φύση της, *κάθε τέχνη* (των αγροτικών και των σπιτικών έργων) ανήκει «στη σφαίρα της θερμής και ελαφρής εργασίας», η *Gemeinschaft* μετασχηματίζει κάθε αποκρουστική εργασία σε ένα είδος τέχνης που της δίνει αξιοπρέπεια και χάρη.[63] Βασίζεται φυσικά στις μνήμες, δηλαδή στη διδαχή, στους ακολουθούμενους κανόνες. Είναι *μαθητεία*, αφού ο παραδοσιακός πολιτισμός στηρίζεται στην προφορικότητα και στην εμπειρία, στην προσωπική παρατήρηση. Στον παραδοσιακό μας πολιτισμό (ας μείνουμε σ' αυτόν) η μεταβίβαση της τεχνολογικής γνώσης γινόταν *εν τη πράξει*, μέσα στον εργασιακό χώρο, η ίδια η ομάδα αναλάμβανε τη μαθητεία της τέχνης στους νεότερους. Η εμπειρική μαθητεία ήταν μια *μυητική διαδικασία*. Η πίστη στο έργο και στο καθήκον ενώνει τις καλλιτεχνικές θελήσεις, ισχυρίζεται ο Ταίνις.[64]

Τέχνη και *θρησκεία* βρίσκονται σε στενότατη σχέση και αποτελούν το κυριότερο γνώρισμα της *κοινότητας* που εξελίχθηκε στο βαθμό της μικρής πόλης,[65] ως αποτέλεσμα της μετατροπής της σε αυτόνομο οικονομικό οργανισμό, όπως προείπα. Εδώ αναπτύσσονται οι τέχνες και διαδίδεται ευρέως η θρησκεία. Στην *Gesellschaft* πλέον, σε πιο απώτερη δηλαδή χρονική στιγμή, με την ανταμοιβή του έργου σε χρήμα ή με την κατοχή προϊόντων έτοιμων για πώληση, το «εγώ» (μαζί με την όλη διανοητική κατασκευή του) μετατρέπεται σε *πρόσωπο* (προσωπικότητα).[66] Οι τέχνες «πρέπει να αποτελούν έναν τρόπο ζωής ή να γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης κατά έναν καπιταλιστικό τρόπο».[67] Αν ερμηνεύω ορθά το εδάφιο, εννοεί ότι η τέχνη τρόπον τινά *επιβάλλεται* στον αστό, ως έμβλημα του δεσμού του με μια «ανώτερη» κοινωνική κάστα, ως συστατικό στοιχείο της *ταυτότητάς* του, είτε ως απλού λάτρη της τέχνης είτε ως αυτουργού της: *πρέπει* να παράγει και να καταναλώνει τέχνη όπως καταναλώνει υλικά αγαθά. Η ζωή *πρέπει* να έχει έναν καλλιτεχνικό προορισμό, για να μετέχει του «πολιτισμού της εποχής» ο χρήστης του, νοοτροπίες όλως διόλου διάφορες με τις ισχύουσες στην τέχνη της *κοινότητας* και την εκεί λειτουργία της.[68]

63. Charles P. Loomis, ό.π., 189. Πρβλ. όσα προ πολλού έχει επισημάνει ο Μ. Μερακλής (*Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*, ό.π., 285 κ.ε.) για τη συλλειτουργία χρηστικότητας και αισθητικής στη λαϊκή τέχνη.

64. Charles P. Loomis, ό.π., 271. - Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, ό.π., 117.

65. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 208.

66. Την έννοια αυτή (*πρόσωπο*) συνεχίζει η έννοια του *ατόμου* (individual) σήμερα, με βασικά του χαρακτηριστικά την αντιπαράθεσή του με το συλλογικό, την αυτόνομη δράση του, την ορθολογική επιλογή των κινήσεών του, την ελευθερία του να είναι φορέας κοινωνικών, πολιτικών και άλλων ιδεών. Βλ. Louis Dumont, *Δοκίμια για τον ατομικισμό: μια ανθρωπολογική προοπτική πάνω στη σύγχρονη ιδεολογία*, μετάφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Ευρύαλος, Αθήνα 1988.

67. Charles P. Loomis, ό.π., 266.

68. Βλ. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*…., ό.π., 285 κ.ε.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 364

Στην *Gesellschaft* η «προσωπικότητα» που αναφέραμε μόλις παραπάνω είναι ο *έμπορος* και ο *επιχειρηματίας*. Εδώ ο Ταίνις (μετά βεβαιότητος) βασίζεται στους Άνταμ Σμιθ και Καρλ Μαρξ στο θέμα της εμπορευματοποίησης των πάντων, της κυριαρχίας του χρήματος. Ο Σμιθ μίλησε για την *αξία χρήσης* των αγαθών που παράγει ο άνθρωπος. Δηλαδή για την αξία που αποκτούν με την εργασία που ενσωματώνει σ' αυτά ο δημιουργός τους. Όταν τα αγαθά ανταλλάσσονται, αποκτούν για κείνον που τα προσφέρει ανταλλακτική αξία. Τα ίδια περίπου υποστηρίζει και ο Ταίνις.[69] Ο Μαρξ απέδωσε τα ίδια πράγματα με τον όρο *αποξένωση*.[70] (Αναφέρομαι και σε άλλα σημεία της εργασίας στην πνευματική σχέση των δύο ανδρών).

Η *θρησκεία* είναι κατά τη φύση της ηθική, επειδή σχετίζεται με τον φυσικο-πνευματικό (physical-spiritual) δεσμό των ανθρώπων και των γενεών τους. Ο Ταίνις θεωρεί ορθότατα ότι η θρησκεία αποτελεί «η ίδια οικογενειακή ζωή», και το ενισχύει με παραδείγματα: η φροντίδα των γονέων, π.χ., προς το παιδί τους αποτελεί «τη ρίζα κάθε θείας ή θεόμορφης καθοδήγησης και παραμένει η πιο εσωτερική αλήθειά της», ο καθαγιασμός των γεγονότων της οικογενειακής ζωής (γέννησης, γάμου, τού προς τους μεγαλυτέρους σεβασμού, τού θανάτου) με πάμπολλες θρησκευτικές τελετουργίες και άλλες τελετές.[71] Η θρησκεία ήταν ριζωμένη στη λαϊκή ζωή ή συνδεόταν στενά μαζί της. Ήταν απόλυτα ριζωμένη στη φαντασία, στην πίστη στην ύπαρξη υπερφυσικών όντων, στην *Gesellschaft* επικεντρώνεται στη θεώρηση της ορατής φύσης. Βεβαίως η θρησκευτική πίστη και η ερμηνεία του θείου θα αποτελέσουν τους καθοριστικούς παράγοντες στην αναθεώρηση και την προσαρμογή της ηθικής στη *μικρή πόλη. Η θρησκεία είναι το σύμβολό της*.[72] Στην αστική όμως πόλη η πνευματική διάθεση του ατόμου βαθμιαία μειώνεται και επηρεάζεται όλο και περισσότερο από την *επιστήμη*,[73] η οποία προέρχεται από τη *συνείδηση*, παράγωγο (με τη σειρά της) της *μάθησης, του πολιτισμού*. Πολιτισμός (προϊόν της μάθησης) → συνείδηση → επιστήμη → επιρροές στη θρησκεία, είναι σχηματικά η σκέψη του. Οι αλήθειες της επιστήμης περνούν στη φιλολογία, στον Τύπο, στα βιβλία και έτσι καθίστανται κτήμα και μέρος της «*δημόσιας/κοινής*

69. Charles P. Loomis, ό.π., 90 κ.ε.

70. Από το προϊόν (φεύγει από την εξουσία του παραγωγού του, αφού πλέον ανήκει στον νέο του ιδιοκτήτη, για λογαριασμό του οποίου παράγεται), από την εργασία (ενσωματώνεται στο ήδη ξένο προϊόν), *αποξένωση* από τους άλλους ανθρώπους, από τον ίδιο τελικά τον εαυτό του, τη φύση του. Η σχετική βιβλιογραφία είναι φυσικά τεράστια. Πρβλ. ενδεικτικά στο Δ. Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου*, ό.π., 128-129.

71. Charles P. Loomis, ό.π., 253-255.

72. Π. Κανελλόπουλος, *Άπαντα κοινωνιολογικά*, ό.π., 31.

73. Charles P. Loomis, ό.π., 264.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 365

γνώμης» (public opinion). Η τελευταία μεταφέρει σε κανόνες και τύπους την ηθική της *Gesellschaft*, προσπαθεί να την δικαιολογήσει· μπορεί να σταθεί πάνω *και* από την Πολιτεία, αφού την εξαναγκάζει να χρησιμοποιεί την ισχύ της για να υποχρεώσει κάθε άτομο να πράττει κατά τον ισχύοντα νόμο. Όμως αυτή πολλές φορές περνά εύκολα από το αίτημα της ελευθερίας για τις ανώτερες τάξεις στον δεσποτισμό έναντι των κατωτέρων.[74]

3.1.2. Gemeinschaft και γυναίκα

Ο τύπος της ζωής που αναπτύσσεται στην *Gemeinschaft* ανταποκρίνεται περισσότερο στις γυναίκες, ισχυρίζεται ο Ταίνις, εφ' όσον η οικία τους (και όχι η αγορά, η διάσταση οικιακού - δημόσιου) αποτελεί τη φυσική έδρα της δραστηριότητάς τους. Σ' αυτές ταιριάζουν οι τέχνες του λόγου (όχι οι πλαστικές), οι μουσικές τέχνες, το μοιρολόι, το γέλιο, ο χορός, η ποίηση, το τραγούδι, οι υφαντικές τέχνες, η αγάπη για το παιχνίδι και την προσευχή, κ.ά.[75] Η γυναίκα της *Gemeinschaft* έχει ως ιερά ενδιαφέροντά της τη χαρά και τη λύπη. Η καρδιά της γεμίζει τις σκέψεις της με πάθος, την οδηγεί στην καλλιτεχνία ή στη ραδουργία, όπλα του ασθενούς φύλου, κατά τον Ταίνις.[76] Είναι συνεπώς πιο *συναισθηματική* από τον άνδρα, αυτός είναι πιο *λογικός*, άρα, εκείνη ανταποκρίνεται στη «φυσική βούληση», ο δεύτερος στη «λογική», εκπροσωπεί τη «φύση» στη διάσταση της με τον «πολιτισμό».[77]

Όμως διαπιστώνει ότι η γυναίκα του 19ου αι. εισέρχεται στην παραγωγική διαδικασία των μεγαλουπόλεων και συνεπακόλουθα στον αγώνα για την επιβίωσή της ως εργάτρια, χειρίστρια μηχανών. Οι κεφαλαιοκράτες θεωρούν πως αυτή η μορφή εργασίας της ανταποκρίνεται στην έννοια της απλής και μέσης ανθρώπινης εργασίας, αφού ίσταται στο μέσον του διπόλου «*παιδική εργασία, ευστροφία, προσαρμοστικότητα*» — «*εμπιστοσύνη στην ανδρική εργασία*». Στο εργοστάσιο η γυναίκα συνειδητοποιείται, τουτέστιν η ελευθερία και η ανεξαρτησία της θα συντελέσει στην ανάπτυξη της «λογικής βούλησής» της, θα γίνει «υπολογιστικό άτομο», θα διαφωτιστεί, θα γίνει ψυχρή, αυτοσυ-

---

74. Charles P. Loomis, ό.π., 269.

75. Πρβλ. πρόχειρα Στίλπων Κυριακίδης, *Αι γυναίκες εις την Λαογραφίαν. Η λαϊκή ποιήτρια, η παραμυθού, η μάγισσα. Τέσσερα λαογραφικά μαθήματα*, Σύλλογος προς Διάσωσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 1922.

76. Charles P. Loomis, ό.π., 188.

77. Σ' αυτά πρβλ. τις σύγχρονες θεωρήσεις των έμφυλων σχέσεων, η βιβλιογραφία των οποίων είναι τεράστια. Βλ. ενδεικτικά Marilyn Strathern, «Ούτε φύση ούτε πολιτισμός. Η περίπτωση Hagen», στον τόμο Αλεξάνδρα Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, Αλεξάνδρεια 1994, 109 κ.ε.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 366

νειδητοποιείται, λέει χαρακτηριστικά. Τώρα πλέον, «τίποτε δεν είναι περισσότερο ξένο και φοβερό έναντι του πρωτότυπου έμφυτου χαρακτήρα της», οδηγείται στην πλήρη (μαρξική) *αποξένωσή* της με άλλα λόγια, χωρίς όμως να αποκλείεται η δυνατότητα μιας ανασύνταξης της *Gemeinschaft*. Πιστεύει πως η ομαδική συνείδηση των γυναικών αναπτύσσεται περαιτέρω, μπορεί να ανυψωθεί σε μια ανθρώπινη ηθική συνείδηση.[78]

3.1.3. Gemeinschaft και ξένος

Ο *ξένος* (έχει σημασία η παράθεση της άποψης του Ταίνις, πρωτίστως για να αντιδιασταλεί με αυτήν του συγκαιρινού και συνεργάτη του Georg Simmel[79]) ανήκει στην *κοινότητα* ως αντικείμενο, απολαμβάνει προστασίας, δεν είναι όμως φορέας της *Gemeinschaft*.[80] Αυτός ο ίδιος, στην αστική πλέον πόλη, είναι ή υπηρέτης ή κύριος. Για την αστική πόλη είναι φυσική κατάσταση αυτή η μεταβολή, αφού ο *πλούτος* αποβαίνει διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό και μέσον ανοδικής κοινωνικής ανέλιξης. Ο καθένας πλέον είναι *αυτό που είναι* ή *αυτό που έγινε*, ως ελεύθερο άτομο, με την προσωπική του ελευθερία, με τον πλούτο του, τις συμβάσεις του, την ηθική του.

Ο *ξένος* του Ζίμμελ[81] δεν ταυτίζεται με τον *Άλλο* στο αξιακό σύστημα της πόλης, δεν αποτελεί περιθώριο, ταυτιζόμενος με την απειλή και τον φόβο. «…Ανέκαθεν», γράφει ο ίδιος στη θαυμάσιά του «Παρέκβαση για τον ξένο», «σε περιόδους εξεγέρσεων κάθε λογής, η πλευρά που βρίσκεται στο στόχαστρο διατείνεται ότι η εξέγερση έχει υποκινηθεί από το εξωτερικό, με τη βοήθεια ξένων απεσταλμένων και δημαγωγών. Στο μέτρο που ισχύει κάτι τέτοιο, πρόκειται για μια υπερβολή του ιδιαίτερου ρόλου του ξένου: ο ξένος είναι πιο ελεύθερος, πρακτικά και θεωρητικά, από τους άλλους, επιβλέπει τις καταστάσεις με λιγότερες προκαταλήψεις, μπορεί και τις κρίνει βάσει γενικότερων και αντικειμενικότερων ιδανικών, και στις ενέργειές του δεν δεσμεύεται από τη συνήθεια, την ευλάβεια ή το παρελθόν του».[82] Αντιθέτως, σε κοινωνίες που τον έχουν αποσυνδέσει από τέτοιου είδους ταυτίσεις, ο ξένος κατέχει κάποιον ρόλο στην ομάδα, ρόλο που χαρακτηρίζεται από έναν συνδυασμό *εγγύ-*

78. Charles P. Loomis, ό.π., 186 κ.ε.

79. Georg Simmel, *Der fremde*, 1908. Πρβλ. Σπ. Γάγγας, Κ. Καλφόπουλος (επιμ.), *Georg Simmel, Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, μετάφρ. Γ. Σαγκριώτης, Όλγα Σταθάτου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, 170 κ.ε.

80. Charles P. Loomis, ό.π., 267.

81. Αναλυτικά στο Lewis A. Coser, *Masters of sociological thought…*, ό.π., 182-183.

82. Στο Σπ. Γάγγας, Κ. Καλφόπουλος (επιμ.), *Georg Simmel, Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα…*. ό.π., 33-34.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 367

τητας και *αποστάσεως* και μια αντικειμενικότητα σε σχέση με την ομάδα. Εξηγούμαι: το «περιθώριο» που ζει του δίνει τη δυνατότητα να αξιολογεί από απόσταση (άρα ψύχραιμα και αντικειμενικά) τα κοινωνικά καθέκαστα, ως αδέκαστος κριτής.[83] Αυτή η «απόσταση» αποτελεί έναν νέο τύπο σχέσης με την κοινωνική ομάδα, αλλά και μια θετική προοπτική ελευθερίας. Ο Simmel προετοιμάζει το έδαφος για το άνοιγμα των κοινωνιών «προς τα έξω», στους πολιτισμούς των Άλλων,[84] αφού τα διαμορφούμενα τότε (αρχές 20ού αι.) δεδομένα «δείχνουν» προς αυτόν τον προσανατολισμό.

3.2. *Gesellschaft* (κοινωνία). Από την *κωμόπολη* στην *αστική πόλη*

Μετά από μια περίοδο της *Gemeinschaft* έπεται μια περίοδος της *Gesellschaft*. Η δεύτερη θα αποδιδόταν με σύγχρονους όρους *νεοτερικότητα*. Η εξέλιξη αυτή, συνολικά, τείνει σε μια προσέγγιση από την πρώτη προς τη δεύτερη· η πρώτη αγωνίζεται όσο μπορεί να επιβιώσει (έστω και με μειωμένη ένταση) και στην περίοδο της δεύτερης. Στα επόμενα στάδια, ακόμη και σε μια αναπτυγμένη *Gesellschaft*, οι άνθρωποι συνυπήρχαν με τους «παλιούς» τρόπους, η πόλη έγινε η περιπλοκότερη μορφή της κοινωνικής ζωής, η οποία, όταν αναπτύχθηκε πλέον σε *αστική*, έχασε τα περισσότερα χαρακτηριστικά του χωριού και της κωμόπολης.[85]

Η πορεία προς την *Gesellschaft* περνά από κάποια στάδια. Με την ανάπτυξη της γεωργίας, στο χωριό, υπάρχει μια μεταβολή προς συνεργατικές μορφές, που βασίζονται στην τοπικότητα. Ακολουθεί (όπως προειπώθηκε) η ανάπτυξη στην μικρή επαρχιακή πόλη, την *κωμόπολη*, ως μια πρώτη εμφανής διεργασία προς τον αστισμό (*urbanism*). Επανέρχομαι στο θέμα για να τονίσω κάτι σημαντικό: το χωριό και η κωμόπολη έχουν την αρχή της κοινωνικής τους οργάνωσης στον *χώρο*. Το έδαφος, η γη που πατούν οι άνθρωποι, ο μό-

---

83. Στο Σπ. Γάγγας, Κ. Καλφόπουλος (επιμ.), ό.π., 33-34.

84. Βλ., ενδεικτικά τις σύγχρονες θεωρήσεις της I. M. Young, «City life and difference», στο P. Kasinitz (επιμ.), *Metropolis: Centre and symbol of our times*, Macmillan, London 1995, 250-270.

85. Η (ιστορική, προ-βιομηχανική) πόλη αναπτύσσεται είτε ως συνέχεια του χωριού ή ανεξάρτητα από αυτό. Είναι ένα μεγάλο (περιτειχισμένο) χωριό. Εδώ θα συναντήσουμε φυσικά θάλλουσα και την οικογένεια, αφού και αυτή (όπως το χωριό) διατηρούν ακόμη πολλούς χαρακτήρες της οικογένειας. Χωριό και μικρή πόλη μπορεί να θεωρηθούν ως ευρείες οικογένειες, οι συγγενενικές ομάδες και οι κατοικίες αντιπροσωπεύουν τους στοιχειώδεις οργανισμούς του σώματός τους. Η ζωή της μικρής πόλης παραμένει στην *gemeinschaft* της οικογένειας και της αγροτικής ζωής, καταπιάνεται με αγροτικά έργα, θεραπεύει την τέχνη και την χειροτεχνία. Πρβλ. Charles P. Loomis, ό.π., 57, 266.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 368

νιμος τόπος, και ο τρόπος οργάνωσής του δημιουργούν τους ισχυρότερους δεσμούς και τις ισχυρότερες σχέσεις· αλλά και στον *χρόνο*, αφού αυτός «δεσπόζει, μέσω των γενεών, στην οικογένεια, στη φυλή και στο λαό». Τα ζώντα μέλη της οικογένειας συνδέονται μεταξύ τους «με τη διαδοχή των μελλοντικών γενεών και των γενεών που πέρασαν».[86] Στην περίοδο της *Gemeinschaft* οι δυο αυτές έννοιες (*χώρου* και *χρόνου*) παραμένουν μεταξύ τους στενά συνδεδεμένες. Αποσυνδέονται πλέον στην περίοδο της *gesellschaft*, οπότε προκύπτει η αστική πόλη, που αποτελεί την *έξαρση* της έννοιας του χώρου. Αισθάνομαι ότι με τη θέση του αυτή υπονοεί αυτό που είπε δεκαετίες μετά ο Marc Augé για τους απρόσωπους «μη χώρους» της σύγχρονης ζωής,[87] για τους χώρους που δεν έχουν σχέση με το χρόνο, άρα *ούτε με την ιστορία της ομάδας/κοινωνίας που τους κατοικεί*.

Η περίοδος *Gesellschaft* της ιστορίας ανοίγει με την ανάπτυξη της ζωής στην *αστική-βιομηχανική πόλη*, στη βιομηχανία, στο εμπόριο, στην ανταλλακτική οικονομία τη βασισμένη στο χρήμα, στις σχέσεις που εδράζονται σε συμβόλαια, *στην εθνική ζωή* αργότερα. *Όλη η οικονομική ιστορία της Gesellschaft* -ισχυρίζεται ο Ταίνις- *ανακεφαλαιώνεται στη μεταβολή της σχέσης πόλης - υπαίθρου*, θέση που είχε εκφράσει ήδη ο Μαρξ στο *Κεφάλαιό* του.[88] «Εμπορική επαρχιακή πόλη» τη χαρακτηρίζει ο Ταίνις (στο μέτρο που δεσπόζει το εμπόριο στην παραγωγή της εργατικής δύναμης), «πόλη εργοστασίων».[89] Η οικονομία εξελίσσεται πλέον: από την *οικογενειακή στην εμπορική* και στην *βιομηχανική* αντίστοιχη, από τον *έμπορο* περνάμε στον *κεφαλαιοκράτη*, στην *παγκόσμια αγορά*.[90] *Η εκβιομηχάνιση και η εκλογικευμένη διαχείριση κεφαλαίου και εργασίας συνοδεύονται πλέον από την ανάπτυξη του κράτους και της εθνικής ζωής*. Οι πόλεις, με την επιρροή τους, κερδίζουν έδαφος διαρκώς στο παιχνίδι με τους «επαρχιακούς» οργανισμούς, οι οποίοι πρέπει να χρησιμοποιήσουν μεγαλύτερο μέρος από τις παραγωγικές τους δυνάμεις για να υποστηρίξουν και να διευρύνουν τις υπό ανάπτυξη αστικές περιοχές.[91] Ο πλούτος των πόλεων είναι πλούτος κεφαλαίου, που πολλαπλασιάζεται με την τοκογλυφία, το εμπόριο και τη βιομηχανία.

Στις κοινωνίες *Gesellschaft* ο δεσμός των ανθρώπων δεν είναι δεσμός *συμ-*

---

86. Charles P. Loomis, *Community and association*, ό.π., 271-272.

87. Marc Augé, *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*, μετάφρ. Δ. Σαραφίδου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, 45. Ο ίδιος, *Non places. Introduction to an anthropology of supermodernity*, Verso, London 1995.

88. Karl Marx, *Capital*, Charles & Co, Chicago 1906, κεφ. 1, 387.

89. Charles P. Loomis, ό.π., 266.

90. Ιρβλ. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 209.

91. Charles P. Loomis, ό.π., 272.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 369

βίωσης, αλλά *συνύπαρξης*. Η επικυριαρχία της «λογικής βούλησης» χαρακτηρίζει τις *Gesellschaft* σχέσεις, η «λογική βούληση» απορρέει από την ίδια τη σκέψη, θεωρείται «προϊόν της», η σκέψη κυριαρχείται από την ιδέα να κατακτήσει ένα αντικείμενο. *Η σκέψη δίνει την κατεύθυνση, δεν είναι η πρωταρχική πηγή της θέλησης*. Η «λογική βούληση» προτρέχει της δραστηριότητας, κατατείνει προς αυτήν, την περιέχει ως παράσταση, είναι δηλαδή στραμμένη προς το μέλλον, σε αντίθεση με την «φυσική», που (όπως προείπα) απορρέει από το παρελθόν. Όταν η σκέψη θέτει εαυτήν ως οδηγό-δύναμη, η «λογική βούληση» παίρνει τον πρώτο λόγο, μέσω της ιεραρχίας των στόχων. Ενώ στην *κοινότητα* τα άτομα συμμετέχουν με ολόκληρη την προσωπικότητά τους και μπορούν να ικανοποιήσουν μέσα στην ομάδα, διά της ομάδας, τους σκοπούς τους, στην *κοινωνία* (την «*ένωση*» του Bottomore) τα άτομα δεν συμμετέχουν ολοκληρωτικά, αλλά επιδιώκουν την πραγμάτωση συγκεκριμένων και επιμέρους στόχων. Κάθε εκλογικευμένη σκέψη, όμως, περιέχει κάτι λανθασμένο και αφύσικο, διατείνεται ο Ταίνις, άλλη μια σαφής θέση του υπέρ της «λογικής βούλησης» της *κοινότητας*.

Στην *κοινωνία* ως παραδείγματα σχέσεων φέρει ο Ταίνις *τις ομάδες που σχετίζονται κυρίως με οικονομικά συμφέροντα εντός της βιομηχανικής και εμπορικής πόλης*. Η «λογική βούληση» λειτουργεί με βάση τη λογική της αγοράς: οι σχέσεις εκτυλίσσονται σε συμβατικά πλαίσια, βασίζονται σε συμβόλαια, σε συμβάσεις, αυτές αποτελούν το έθιμο και το «πιστεύω» των επιχειρήσεων. Οι αξίες είναι χρηματιστικές, το *κέρδος* είναι ο μοναδικός σκοπός του εμπορίου, ο κέρδος του ενός είναι το χάσιμο του άλλου· η *Gesellschaft* ομαδοποιεί ανθρώπους που δεν έχουν ισχυρούς και γνήσιους δεσμούς, και οι σχέσεις τους καθοδηγούνται από το χρήμα, την πίστωση, τις συμβάσεις, την ευγένεια· ζουν σε έναν κόσμο κυριαρχούμενο από ποικίλες συναλλαγές συμφέροντος. Οι πολυάριθμες εξωτερικές επαφές και οι ισχύουσες συμβατικές σχέσεις συγκαλύπτουν τις εσωτερικές εχθρότητες και τα ποικίλα ανταγωνιστικά συμφέροντα. *Πόλεμος πάντων κατά πάντων*, ο καθείς υπάρχει μόνον για τον εαυτόν του. Το εμπόριο βασίζεται στη *σκέψη*, κάθε επιχείρηση εδράζεται στον υπολογισμό, την προσοχή, τη σύγκριση. Κάθε άνθρωπος (εν μέτρω) στην *Gesellschaft* γίνεται έμπορος, όπως είχαν αποφανθεί ο Adam Smith και ο Marx, και αποδέχεται ο Ταίνις·[92] επιδιώκει εκείνο που τον ωφελεί, επιδοκιμάζει δε τις πράξεις του άλλου μόνον στο μέτρο και στο βαθμό που διευρύνει το ιδικό του συμφέρον.[93] Επιπλέον, καθώς ο έμπορος προσπαθεί να απελευθερωθεί από τις (ενάντιες στα συμφέροντά του) συγκρουσιακές σχέσεις, μετατρέπεται σε ένα άτομο χωρίς εθνικούς δεσμούς.

92. Charles P. Loomis, ό.π., 87.
93. Charles P. Loomis, ό.π., 88.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 370

Τα πάντα καθίστανται εμπορεύματα, τα άτομα εξασφαλίζουν την επιβίωσή τους μόνον εφ' όσον εισέλθουν στην αγορά *ως άτομα*, για να πωλήσουν ό,τι διαθέτουν. Ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ατομικό συμφέρον, ο *ανταγωνισμός* γίνεται το φυσικό θεμέλιο της *κοινωνίας* και το καρκίνωμά της. Τα αίτια του κοινωνικού ανταγωνισμού είναι *κοινωνικά*[94] και για τον Ταίνις. Με άλλα λόγια, υποστηρίζει ότι δεν ήταν το κεφάλαιο που άλλαξε το δυτικό κόσμο (αυτόν έχει φυσικά υπ' όψιν του), αλλά οι κοινωνικές αλλαγές του που τον έκαναν πιο ευπρόσβλητο από το πανίσχυρο πλέον κεφάλαιο.

Ζωντανά και δρώντα στοιχεία της *αστικής πόλης* είναι οι κεφαλαιοκράτες, τα ανώτατα κοινωνικά στρώματα, οι λόγιοι (μιλά για έλεγχο από τη «δημοκρατία των λογίων»), οι βιομήχανοι, οι επιστήμονες, τα πρόσωπα της πολιτικής εξουσίας. Αυτοί υποτάσσουν τις υπόλοιπες ομάδες/τάξεις, και θέτουν τα κριτήρια της «συμμόρφωσής» τους.[95] Τα κατώτερα στρώματα συμμορφώνονται τελικά για διάφορους λόγους: εν μέρει για να ξεπεράσουν τους άλλους, εν μέρει για να μιμηθούν τους ισχυρούς και να εξασφαλίσουν στους εαυτούς τους κοινωνική ισχύ (μέσω της κάθετης *κοινωνικής κινητικότητας*[96]) και ανεξαρτησία.[97] Δεν φαίνεται στη θεώρησή του να υπάρχει η έννοια της (ύστερης) *συμβολικής βίας* του Μπουρντιέ.[98] Πιο πολύ βρίσκει θέση εδώ ο Weber με την «ιδιοτελή μορφή υποταγής» και η *πολιτιστική ηγεμονία* του Gramsci,[99] με την έμμεση πειθώ του: οι κοινωνικά κατώτεροι και οι υποτελείς *μαθαίνουν* (με την εκπαίδευση και τη θέση τους στο σύστημα) να βλέπουν την κοινωνία μέσα από τα μάτια των κυρίαρχων ομάδων της.

Ο Ταίνις πιστεύει (όπως προείπα) στην ικανότητα των ανθρώπων για δράση και κοινωνική αλλαγή, πιστεύει στη *βούλησή* τους. Παρ' όλα αυτά (εκτός από τους λόγους που μόλις προανέφερα) συντελέστηκε η κυριαρχία των κεφαλαιοκρατών στην *κοινωνία*. Πώς; «Διά της στερήσεως των εργαζο-

---

94. Πρβλ. Μελίνα Σεραφετινίδου, *Εισαγωγή στην πολιτική κοινωνιολογία*, Gutenberg, Αθήνα 2002, 89.

95. Charles P. Loomis, ό.π., 265.

96. Δες τον όρο στο Anthony Giddens, *Κοινωνιολογία*, μετάφρ. Δ. Γ. Τσαούσης, Gutenberg, Αθήνα 2002, 369.

97. Charles P. Loomis, ό.π., 265.

98. Η επιβολή του πολιτισμού των κυρίαρχων τάξεων στις κυριαρχούμενες ομάδες, ειδικά όταν αυτές αναγκάζονται να αποδεχθούν τον «ανώτερο» - κυρίαρχο πολιτισμό ως νόμιμο και τον δικό τους ως μη νόμιμο. Βλ. Πιερ Μπουρντιέ, *Η αίσθηση της πρακτικής*, μετάφρ. – επιστημ. θεώρηση Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια 2006.

99. Βλ. πρόχειρα Μελίνα Σεραφετινίδου, *Εισαγωγή στην πολιτική κοινωνιολογία*, ό.π., 60-62, 114 κ.ε., 126, 129 κ.ε., 137 κ.ε. - Τ. Β. Bottomore, *Ελίτ και κοινωνία*, μετάφρ. Θ. Μπανούση, Εκδόσεις 70, χ.χ., 89 κ.ε. - Ευαγγελή Ντάτση, *Πολιτισμική ηγεμονία και λαϊκός πολιτισμός. Ο ετεροχρονισμένος διάλογος του ιερομονάχου Κοσμά και του αγωνιστή Μακρυγιάννη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, 19 κ.ε.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 371

μένων πάσης ιδιοκτησίας και διά του περιορισμού τούτων εις ό,τι λαμβάνουν πωλούντες αντί χρημάτων την εργατικήν των δύναμιν».[100] Άρα, *διά του περιορισμού της ελευθερίας τους*. Η σύνθεση της *Gesellschaft*, πιστεύει ο Ταίνις, συντίθεται από τρεις άκρως καθοριστικές οικονομικές διαδικασίες, στις οποίες *ενεργούντα υποκείμενα* και *ρυθμιστές τους* είναι η κεφαλαιοκρατική τάξη: 1. αγορά εργατικών χεριών/δυνάμεων, 2. καταβολή εργατικών δυνάμεων, 3. πώληση εργατικών δυνάμεων.

Η αδύναμη εργατική τάξη συμμετέχει στην πρώτη και στη δεύτερη αλλά ως *αντικείμενο* της τάξης των κεφαλαιοκρατών, η οποία δρα φυσικά μόνη της (= αυθαιρέτως) στην τρίτη περίπτωση. Συνεπώς: η εργατική τάξη είναι *κατά το ήμισυ ελεύθερη*,[101] καίτοι, όπως υποστηρίζει αλλού, κατά το φυσικό δίκαιο, όλοι οι άνθρωποι είναι a priori ίσοι, όπερ αίρει κάθε έννοια δουλείας και καταπίεσης.

Όσον αφορά στην *ηθική* της *Gesellschaft*, ενώ στην προκάτοχό της αποτελεί έκφραση και όργανο θρησκευτικών πίστεων και δυνάμεων, και σχετίζεται οπωσδήποτε με τους όρους του οικογενειακού πνεύματος, των ηθών και των εθίμων, τώρα πλέον αποτελεί όργανο της «κοινής γνώμης», η οποία περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές σχέσεις των συμβάσεων, πολιτικές προθέσεις, κ.λπ. Η Πολιτεία (η αιτία της *Gesellschaft*, σε συνεργασία με τη «λογική βούληση») καθορίζει το νομικό σύστημα: το δημιουργεί, το συντηρεί ή το μεταβάλλει·[102] ως Κράτος, ως εξουσία, τιμωρεί έκνομες πράξεις, εχθρικές για την κοινή ευημερία (όπως την εννοεί εκείνη) ή φαινομενικά επικίνδυνες για την ίδια και την κοινωνία. Το γενικό συμφέρον που *φαίνεται* πως εκφράζει είναι πλασματικό, αφού οι αντιθέσεις στην *κοινωνία* το καθιστούν ουτοπικό και ανέφικτο. Ο Μαρξ είναι και πάλι παρών.

Η *σύμβαση* στην *Gesellschaft* αντικαθιστά σε μεγάλο βαθμό τα *έθιμα και τα ήθη*, γίνεται φραγμός σε συμπεριφορές και δράσεις που εναντιώνονται στο κοινό συμφέρον, οι οποίες όμως είχαν ήδη καταδικαστεί ως *κακά καθ' εαυτά* από το εθιμικό δίκαιο.[103] Αξιοσημείωτη είναι η επόμενη παρατήρησή του: η Πολιτεία «στο τέλος θα αντιληφθεί πιθανώς ότι η μονομερής πρόοδος στη γνώση και στον πολιτισμό δεν καθιστά τους ανθρώπους ευγενέστερους, λιγότερο εγωιστές και περισσότερο ευτυχείς, ενώ τα νεκρά ήθη και έθιμα και οι θρησκείες δεν μπορούν να αναζωογονηθούν με τον εξαναγκασμό και τη διδαχή».[104] Θα αντιληφθεί –συνεχίζει– ότι για να δημιουργήσει ηθικές δυνάμεις

100. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 210.
101. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 210.
102. Charles P. Loomis, ό.π., 264.
103. Charles P. Loomis, ό.π., 268.
104. Charles P. Loomis, ό.π., 269.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 372

πρέπει να προετοιμάσει το κατάλληλο έδαφος, να εφεύρει και να επιβάλει νέους όρους ή τουλάχιστον να περιορίσει τις αντίθετες δυνάμεις. (Για το Κράτος και το ρόλο του στην ιστορική εξέλιξη βλ. αναλυτικότερα παρακάτω).

3.2.1. Από την αστική πόλη στην μητρόπολη (metropolis) και στην κοσμόπολη (cosmopolis)

Κατά τη θεωρία του, η μεγαλύτερη αστική πόλη εξελίσσεται σε *εθνική πρωτεύουσα* (national capital), την *μητρόπολη* (metropolis), που αποτελεί την ανώτερη μορφή του είδους αυτού, την εθνική *Gesellschaft*. Εκτός από τα «εθνικά» μέλη της, η μητρόπολη περιλαμβάνει αντιπροσώπους από ξένες χώρες, πληθυσμούς γενικά από άλλες εθνότητες που εισρέουν στην επικράτειά της από περιέργεια ή από βουλιμία για χρήμα και απολαύσεις· ο πλούτος και το κεφάλαιο γιγαντώνονται, γίνονται παντοδύναμοι παράγοντες, η βιομηχανία γίνεται διεθνής, όλοι μαζί παράγουν επιστήμη, αγαθά και «δημόσια γνώμη» για σύμπασα τη γη πλέον, για όλα τα έθνη.[105] Γίνονται *κοσμοπόλεις*. Οι μητροπόλεις του τέλους του 19ου αι. είναι φυσικά οι σημερινές σύγχρονες μεγαλουπόλεις, ο αντίποδας της φύσης, με τους τεράστιους ουρανοξύστες τους, που προκαλούν θαυμασμό ή δέος, και έχουν αναγνωρισθεί ταυτοχρόνως ως εκφράσεις της ανθρώπινης παντοδυναμίας, της νεοτερικότητας, αλλά και ως σύμβολα φόβου και κινδύνου, ακόμη και Γαλλικά. Η σχετική σύγχρονη βιβλιογραφία έγινε σιγά-σιγά τεράστια.

4. Κριτική της θεωρίας του – «κάθετες» συνόψεις

Κατά τον Π. Κανελλόπουλο ο Tönnies είναι «ο πατήρ της νεωτέρας γερμανικής κοινωνιολογίας. Δι' αυτού επετεύχθη η επιστροφή ταύτης εις την πρώτην και καθαρώς γερμανικήν πηγήν της».[106] Κατά τον Πέτρο Ζήση, είναι ο επιστημονικός θεμελιωτής της Κοινωνιολογίας, ο αντιπρόσωπος της «Μορφολογικής Κοινωνιολογίας», αφού όχι μόνο προσπάθησε να ανεύρει *τύπους* των ανθρώπινων σχέσεων,[107] αλλά επιχείρησε να τους στηρίξει επιστημονικά. Σ' αυτούς εξαντλούνται όλες οι κοινωνικές σχέσεις, γι' αυτό τους ανήγαγε στους δυο *ψυχικούς τύπους*, στους δυο τύπους της ανθρώπινης *βούλησης* (ο ψυχολόγος Tönnies). Άρα, *κάθε κοινωνική ομάδα και κάθε κοινωνική σχέση*

105. Charles P. Loomis, ό.π., 267. - Π. Κανελλόπουλος, *Άπαντα Κοινωνιολογικά*, ό.π., 31.

106. Π. Κανελλόπουλος, *Άπαντα Κοινωνιολογικά*, ό.π., 29.

107. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 217.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 373

είναι ή *Gemeinschaft* ή *Gesellschaft*. Είναι αμφίβολο αν το σχήμα *Gemeinschaft–Gesellschaft* περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές ομάδες.[108] Επιπροσθέτως: μια και ο Ταίνις μιλά για ανθρώπινες σχέσεις, είναι δυνατόν κάθε μια απ' αυτές να είναι ή *Gemeinschaft* ή *Gesellschaft*; Όχι, γιατί και οι τύποι της ανθρώπινης *βουλήσεως* δεν εξαντλούν την ανθρώπινη *βούληση*. Είναι δυσκολότερο να βρεθούν τύποι κοινωνικών σχέσεων, απ' ό,τι τύποι κοινωνικών ομάδων.[109] Αν μας έδιδε τους τύπους εκείνους που θα *εξαντλούσαν* τις κοινωνικές σχέσεις, η θεωρία του θα ήταν αριστούργημα.

Ποια θα είναι η τάση της *κοινωνικής εξέλιξης* κατά τη θεωρία του; Η Πολιτεία, ως προϊόν της *κοινωνίας*, προστατεύει τον πολιτισμό της με την πολιτική και τη νομοθεσία. Ο *νόμος* αποτελεί προϊόν της «λογικής βούλησης».[110] Ενώ στην *Gemeinschaft* επιβιώνει ο δημοτικός πολιτισμός, στην αστική πόλη η Πολιτεία εναντιώνεται σ' αυτόν τόσο περισσότερο, όσο μακρύτερα μετακινήθηκε και αποξενώθηκε από τις μορφές της κοινοτικής ζωής.[111] Το *«λογικό» δίκαιο της πόλης* -προϊόν συμβάσεων- γίνεται ένα από τα σημαντικότερα όργανα της πολιτικής, με θετική ή αρνητική διάσταση, υπέρ των κοινωνικών, π.χ., αλλαγών, αλλά και ενάντια σ' αυτές. [112]

Άρα, η Πολιτεία με τη δράση της είναι ο καταστροφέας του πολιτισμού, αφού αυτός, ο «εσωτερικός» πολιτισμός της *κοινότητας* (αυτός που γνωρίζουμε ως kultur) έχει πλέον μετασχηματισθεί σε πολιτισμό της *Πολιτείας* και της *Gesellschaft* (Zivilisation), και η Πολιτεία αδυνατεί να αναβιώσει την *Gemeinschaft*. Είναι δυνατόν να υπάρξει μια «δεύτερη ύπαρξη» της *Gemeinschaft* μέσα στην αστική μεγαλούπολη; Ορθά παρατηρεί ο Ταίνις ότι η επιτυχία μιας τέτοιας προσπάθειας «είναι εξαιρετικά απίθανη».[113] Θλιβόταν για την απώλεια της *κοινότητας*, αλλά πίστευε, ως επιστήμων, πως μόνον ένας «σοσιαλορομαντισμός» θα ήταν πιθανόν να επανακάμψει.[114] Η κατάρρευση του πολιτισμού θα αποτραπεί μόνον αν το Κράτος κατορθώσει να οργανωθεί

---

108. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 217.

109. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 218.

110. Και η ταξινόμηση των εγκληματιών γίνεται στη θεωρία του Ταίνις με βάση τον τόπο καταγωγής τους (αγροτικό, αστικό), αντικατοπτρίζει δηλαδή το διαχωρισμό μεταξύ ατόμων από *κοινότητα* και *κοινωνία*. Η διαφοροποίηση ιθαγενείς - μη ιθαγενείς έχει επίσης σχέση με αυτόν τον διαχωρισμό. Βλ. Werner J. Cahnman, Rudolf Heberle (eds), *Ferdinand Toennies. On Sociology: Pure, applied and empirical. Selected writings*, ό.π., xviii-ix. Βλ. Και Mathieu Deflem, «Ferdinand Toennies on crime and society: an unexplored contribution to criminological sociology», *History of the Human Scienses* 12:3 (1999), 87-116.

111. Charles P. Loomis, ό.π., 264.

112. Charles P. Loomis, ό.π., 261-262.

113. Charles P. Loomis, ό.π., 269.

114. R. Sennett, ό.π., 284.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 374

με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιστρέψει στην *Gemeinschaft*, να δώσει δηλαδή άλλη πορεία στην εξέλιξη, εντελώς αντίθετη αυτής που περιγράφει. Μια *άλλη κοινωνική οργάνωση*, προϊόν επανάστασης του λαού, είχε πει ο Μαρξ, θα έφερνε μια άλλη κοινωνία, μετά την πτώση της αστικής κοινωνίας, τη διάλυση του Κράτους, την κατάργηση των τάξεων, την κατάργηση των ατομικών συμφερόντων. Υπάρχει -νομίζω- κάποια ομοιότητα στις θέσεις τους. Το Κράτος - κατά τον Ταίνις- είναι προϊόν της *κοινωνίας*, άρα, εφόσον αυτή θα καταρρεύσει εξ αιτίας της πορείας που ακολουθεί, θα συγκαταργηθεί και το Κράτος. Αυτή η εξέλιξη δεν θα έλθει εξ ουρανού. Ας θυμηθούμε τις θέσεις του για τη *βούληση*. Οι μάζες (πιστεύει ότι) *συνειδητοποιούν* την κοινωνική τους θέση (με την παιδεία, είτε μέσω του θεσμού των σχολείων, είτε μέσω των εφημερίδων) και προχωρούν από την *ταξική συνειδητοποίηση* στον *ταξικό αγώνα*, μεταρρυθμιστικού χαρακτήρα, ο οποίος, για να επιφέρει την αλλαγή, θα πρέπει να καταστρέψει *και* την *κοινωνία και* το Κράτος. Πρβλ. όσα προανέφερα για τη «συνειδητότητα» της γυναίκας πιο πάνω. Ο πολιτισμός θα διασωθεί λοιπόν αν αλλάξει κατεύθυνση η κοινωνική πορεία της αλλαγής, αν στραφεί από την *κοινωνία* προς την *κοινότητα*. Ήλπιζε ότι θα ήταν πιθανόν να δημιουργηθεί μια καινούργια κοινωνική κατάσταση που θα μπορούσε να αναπαράγει *τα θετικά* στοιχεία της *Gemeinschaft*, σε ένα κόσμο - «πλανητικό χωριό», τύπου McLuhan.[115] Ο Ταίνις πιστεύει στην *υλιστική* ερμηνεία της ιστορίας, δέχεται ότι η ιστορική εξέλιξη διέπεται από νόμους, περιγράφει, όπως είδαμε, την *κοινωνία* με όρους του φυσικού δικαίου του Διαφωτισμού όσο και της μαρξικής, υλιστικής θεώρησης.[116]

Οι άνθρωποι μεταβάλλουν τους χαρακτήρες τους με τον *τόπο* και τις *συνήθειες της καθημερινής ζωής*, η οποία, στο αστικό πλαίσιο, γίνεται βιαστική και ευκολομετάβολη, ισχυρίζεται ο Ταίνις. Η Πολιτεία φέρει βαρύτατη ευθύνη για τις αλλαγές στις νοοτροπίες και στην ψυχοσύνθεσή τους, απότοκες των μεταβολών στην οικονομική σφαίρα, κυρίως αφ' ότου οι οικονομικοί όροι επέτρεψαν τη δημιουργία εθνικού κράτους. Πάνω απ' όλα όμως, θεωρώ πως θέτει πρώτο αίτιο τον *καταμερισμό εργασίας*. Αυτός, ως επακόλουθο των προαναφερθεισών αλλαγών, ευθύνεται κυρίως για την ανταγωνιστικότητα μεταξύ των ανθρώπων, άρα για τη χαλάρωση του κοινωνικού ιστού στη βιομηχανική-αστυκή *κοινωνία*. Η μαρξική επίδραση στη σκέψη του είναι εμφανέστατη.[117] *Αποδίδει λοιπόν τις κοινωνικές αλλαγές στις μεταβολές της παρα-*

---

115. Peter Kivisto, *Key ideas in Sociology*, ό.π., 92.

116. Βλ. Γεωργία Αποστολοπούλου, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ως κοινωνιολόγος...», ό.π., 80, 81.

117. Βλ. ενδεικτικά Δ. Γ. Τσαούσης, *Η κοινωνία του ανθρώπου*, ό.π., 590 κ.ε. – Μαρία Αντωνοπούλου, *Κοινωνική πράξη και υλισμός. Σπουδή στην κοινωνιολογία της γνώσης*,

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 375

γωγικής διαδικασίας, κατ' αντίθεση προς άλλες θεωρήσεις που τις αποδίδουν στις μεταβολές του πολιτισμού, τις γνωστές «θεωρίες περί της προόδου».

Η αυθεντικότητα της θεωρίας του κρίνω πως βρίσκεται στη *δημιουργική σύνθεση των κοινωνικών θεωριών του ορθολογισμού με τη «ρομαντική σχολή»*. Οι ιδέες του είναι σοσιαλιστικές,[118] η φύση, π.χ., της *κοινωνίας* του δεν διαφέρει διόλου από την μαρξική, προαναφέρθηκαν ήδη και άλλες συνάφειες. Ανήκει στην κατηγορία των «orthodox mandarin' eclectics» του S. Serge,[119] διανοούμενους δηλαδή που βασίστηκαν στον Μαρξ, αλλά με κάποιες παραδοχές στραμμένες προς μια «μοντερνιστική» θέση που είχε να κάνει με την προσωπική του σοσιαλιστική πίστη (socialistic persuasion).[120] Οι (μέχρι τότε) ασυμβίβαστες οπτικές της ανθρώπινης κοινωνίας (π.χ., οι «οργανιστικές» συλλήψεις της, τύπου Σπένσερ) βρήκαν στο έργο του συγκερασμό, στην προσπάθειά του να υπερβεί τις μεταξύ τους αντινομίες: αρνήθηκε τη μεθοδολογία του θετικισμού, προέβαλε μια διαλεκτική και ενορατική ερμηνεία.[121] Η φανερή απέχθειά του ενάντια στον πολιτισμό της *κοινωνίας* μπορεί να ερμηνευθεί ως απότοκη του ρομαντισμού του, γι' αυτό έχει υποστηριχθεί ότι το έργο του συνέβαλε στον πολλαπλασιασμό των ρομαντικών και εθνικιστικών ιδεών στη Γερμανία.

Ο Tönnies έθεσε σε νέες βάσεις τη μελέτη των σχέσεων του ατόμου με το κοινωνικό σύνολο, πρόσθεσε σ' αυτήν το πρόβλημα της *ψυχολογικής βάσης* των κοινωνικών σχέσεων (ο *ψυχολογισμός* ήταν έντονος στη Γερμανία εκείνη την περίοδο). Κάποιες κοινωνικές σχέσεις υποτίθεται πως υπάρχουν πριν από τα άτομα, κάποιες άλλες είναι αποτέλεσμα *συμφωνίας* μεταξύ ελεύθερων ατόμων. Όλες οι κοινωνικές οντότητες (social entities) είναι παράγωγα της *βούλησης* του ατόμου να δρα σύμφωνα με τη θέλησή του. Η θεωρία του κατανοεί πάντοτε το άτομο *ως κοινωνικό ον, υπεύθυνο για τη δημιουργία της κοινωνίας*, την οποία υπήρχε μια μικρή ελπίδα να ανατρέψει. Ο Tönnies είδε με (αυξημένη; ρεαλιστική;) ελπίδα το μέλλον, *φαντάστηκε* ή *οραματίστηκε* (;)

Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000, 97 κ.ε. Θα ήταν χρήσιμη εδώ η παρατήρηση πως ο εισηγητής των όρων «οργανική # μηχανική αλληλεγγύη» Εμίλ Ντυρκέμ δέχεται ότι ο καταμερισμός εργασίας (αντιθέτως) πετυχαίνει τη συσπείρωση των ατόμων, ενισχύει τους μεταξύ τους δεσμούς, άρα συντελεί στην αντικατάσταση της μηχανικής από την οργανική αλληλεγγύη. Το πρόβλημα είναι η κακή εφαρμογή του.

118. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 223.

119. Sandro Serge, «Stratification theory and research in Weimar Germany», *History of the Human Sciences* 14:4 (2001), 71, 72.

120. Sandro Serge, «Stratification theory and research in Weimar Germany», ό.π.

121. Βλ. Νίκος Τζ. Σέργης, «Η εγελιανή έννοια της ''αρνητικότητας'' στις κοινωνικές επιστήμες: από τον ''αριστερό εγελιανισμό'' στους καταστασιακούς», υπό έκδοση στο περιοδ. *Νέα Κοινωνιολογία*.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 376

μια σοσιαλιστική τάξη που θα είχε χαρακτηριστικά της *Gemeinschaft* και θα βασιζόταν πάνω σε μια ορθολογιστική ηθική,[122] χαρακτηριστικό της *Gesellschaft*. Γι' αυτό χαρακτηρίστηκε από τον Π. Ζήση ως *ιντετερμινιστής*, εν συγκρίσει, π.χ., με τον ντετερμινιστή Spengler.[123] Προείπα στην αρχή της εργασίας ότι η ανάπτυξη, γενικά, του ευρωπαϊκού πολιτισμού και η πορεία του από τις πρωτογενείς στις μετέπειτα εκδηλώσεις του, μπορεί να θεωρηθεί, κατά τον Ταίνις, ως *μετάβαση* από έναν πρωτογενή, απλό, οικογενειακό κομμουνισμό και λίγο αργότερα από έναν ατομικισμό (του χωριού-επαρχιακής πόλης) σε έναν ανεξάρτητο, παγκόσμιο αστικό ατομικισμό και έναν (κρατικού και διεθνούς τύπου) σοσιαλισμό, καθοριζόμενον απ' αυτόν. Η ελπίδα του, λοιπόν, ενάντια στη σκληρή πραγματικότητα που περιγράφει, είναι πως την *κοινωνία* θα αντικαταστήσει μια νέα σοσιαλιστική *κοινότητα*, χωρίς ταξικές διαφορές και διαμάχες, που θα διαφέρει από την αρχική, αρχαϊκή κομμουνιστική, και θα έχει υπερβεί το Κράτος.

Αποφασιστική του συμβολή στην εξέλιξη της κοινωνιολογικής επιστήμης θεωρώ ότι είναι η χάραξη μιας άλλης πορείας σ' αυτήν: προς τη μελέτη του *συγκεκριμένου* ανθρώπου (κατ' αντίθεση προς τη μέχρι τότε μονομερή μελέτη του *συλλογικού*) και στην ανάδειξη της δύναμης της *βουλήσεώς* του, ως κινητήριας δύναμης της ζωής εν γένει. Επιπροσθέτως, μέσα από την τυπολογία του συστηματοποίησε τα βασικά φαινόμενα της ζωής, έθεσε τα θεμέλια μιας νέας κοινωνιολογίας, η οποία εξελίχθηκε με τις θεωρήσεις των νεότερων στοχαστών.[124] Πολλές από τις ιδέες του αναπτύσσουν και επεξεργάζονται αργότερα ο E. Durkheim (με τους όρους του «μηχανική» και «οργανική συνοχή», «mechanical solidarity», «organic solidarity»,[125] «ανομία»[126]), ο Louis Wirth[127] (και ολόκληρη η σχολή του Σικάγο[128] με τους R. Park,[129] Roderick McKenzie,

---

122. Rudolf Heberle, «Ferdinand Tönnies», στο David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, v. 16 (1972), 102.

123. Π. Ζήσης, «Η συμβολή...», ό.π., 225.

124. Werner Jacob Cahnman, Joseph Maier, Judith Marcus, Zolt n Tarr, *Weber and Toennies. Comperative Sociology in historical perspective*, Transaction, New Brunswick 1995.

125. Marvin Harris, *The rise of anthropological theory. A history of theories of culture*, Altamira Press, 2000, 192.

126. Βλ. πρόχειρα Ν. Τάτσης, *Κοινωνιολογία. Ιστορική εισαγωγή και θεωρητικές θεμελιώσεις*, τ. Α΄, Οδυσσέας, Αθήνα 1997 (πέμπτη έκδοση), 136 κ.ε. – Jean Maisonneuve, *Εισαγωγή στην ψυχοκοινωλογία*, μετάφρ. Ν. Χρηστάκης, Τυπωθείτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2001, 335 κ.ε.

127. Werner J. Cahnman, Rudolf Heberle (eds), *Ferdinand Toennies. On Sociology: Pure, applied and empirical. Selected writings*, The University of Chicago Press, Chicago 1971, xvii.

128. Βλ. τώρα πρόχειρα γι' αυτήν Ν. Τάτσης, Μ. Θανοπούλου (επιμ.), *Η κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου*, Παπαζήσης 2009.

129. Werner J. Cahnman, Rudolf Heberle (eds), *Ferdinand Toennies. On Sociology: Pure,*

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 377

Ernest Burgess, κ.ά.[130]), ο Schmalenbach και ο Gurvitch (τουλάχιστον ως προς τους όρους[131]), ο Sjoberg,[132] ο Frankenberg,[133] ο M. Buber,[134] ο Redfield,[135] ο T. Parsons,[136] κ.ά.[137]

Το ότι κατηγορήθηκε ως πρόδρομος της ναζιστικής θεωρίας, δεν είναι τυχαίο, ούτε πρωτοφανές. Δεν φταίει εκείνος αν το ναζιστικό καθεστώς παρερμήνευσε τη θεωρία του αποδίδοντας όλα τα θετικά χαρακτηριστικά της *Gemeinschaft* στον *λαό* της υπαίθρου, ανάγοντάς τον σε *ψυχή του έθνους*, και ταυτίζοντάς τον με το σύνολο του λαού. Η Λαογραφία στη Γερμανία (κατά ρητή ομολογία του Riehl) ερχόταν -ως δεκανίκι της εξουσίας- να αναχαιτίσει την εξάπλωση του προλεταριάτου και τις ταξικές διακρίσεις, η αγροτική τάξη ήταν για την εξουσία μια «δύναμη μονιμότητας», ήταν ο σταθερός πυρήνας που θα ανθίστατο σε κάθε αλλαγή.[138] Η προβολή του ήθους των αγροτών εξυπηρετούσε την *ομογενοποιητική* προσπάθεια του γερμανικού έθνους, σε δύσκολες γι' αυτό εποχές. Θεωρήσεις (δεν έχει σημασία αν είναι διαστρεβλωτικές) που τονώνουν το *λαϊκό* έναντι του *αστικού* γίνονται πάντοτε αντικείμενο εκμετάλλευσης από ανελεύθερες εξουσίες. Κατηγορήθηκε αυτός που το

---

applied and empirical. Selected writings, The University of Chicago Press, Chicago 1971, xvii.

130. L. Wirth, «Urbanism as a way of life», στο P. Kasinitz (επιμ.), *Metropolis: Centre and symbol of our times*, Macmillan, London 1903 (1995[2]), 58-84.

131. T. B. Bottomore, *Κοινωνιολογία*..., ό.π., 62.

132. G. Sjoberg, *The preindustrial city. Past and present*, Free Press of Glencoe, N. York 1960.

133. R. Frankenberg, *Communities in Britain: Social life in town and country*, Penguin, Harmondsworth 1965.

134. Maurice Friedman, «The interhuman and what is common to all: Martin Buber and Sociology», *Journal for the Theory of Social Behaviour* 29:4 (December 1999), 403-417.

135. Π.χ., στα έργα του *The little community: Wiewpoints for the study of a human whole*, Chicago University Press, Chicago 1960 και *Little community and peasant society and culture*, University of Chicago Press, Chicago 1965.

136. Κατά τον Δασκαλάκη, τα δύο πρότυπα κοινωνίας της θεωρίας του, η «οικονομική - με επιτεύματα» και η «κομματιαστή / μερική / περιορισμένη και με ''αναθέσεις'' (particularistic – ascriptive) κοινωνίες, βασίζονται στη διχοτομία του Ταίνις. Ιρβλ. Γ. Δασκαλάκης, «Η νέα πολιτική ηθική και το σύγχρονο κράτος...», ό.π., 43 και T. Parsons, R. Balls, E. Shils, *Working parers in the theory of action*, Glencoe, Illinois, 1953.

137. Werner Jacob Cahnman, Joseph Maier, Judith Marcus, Zolt n Tarr, *Weber and Toennies. Comperative Sociology in historical perspective*, Transaction Publishers, New Brunswick N. J. 1995, στο κεφ. 11, 125 κ.ε. - Π. Κανελλόπουλος, *Άπαντα Κοινωνιολογικά*, ό.π., 32.

138. Μ. Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Μπούρας, Αθήνα 1989, 28. Επίσης, η Ευρώπη αυτήν την περίοδο ταράζεται από λαϊκά επαναστατικά κινήματα (αιτίες οι άθλιες συνθήκες ζωής, ο στυγνός καπιταλισμός) και από την ανάπτυξη των νέων, «επικίνδυνων» για την ισχύουσα νομιμότητα, σοσιαλιστικών και αναρχικών ιδεών (R. Owen, Ch. Fourier, P. Proundon, M. Bachounin, K. Marx, Fr. Engels).

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 378

1930 έγινε μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος για να εκδηλώσει την υποστήριξή του προς τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και την αντίθεσή του προς την διαφαινόμενη πολιτική εκτροπή, αυτός που υπέστη αργότερα τις διώξεις του ναζιστικού καθεστώτος και απομακρύνθηκε από τα ακαδημαϊκά έδρανα. Αναφέρω ενδεικτικά ότι ο επιφανής «φιλελεύθερος» Ralf Dahrendorf τον κατηγόρησε ως εισηγητή μιας «βασικής ανελεύθερης ιδεολογίας», η οποία «ιδανικοποίησε» το μεσαιωνικό παρελθόν, ο δε «αριστεριστής» Georg Lukács ότι ενίσχυσε τον ανορθολογισμό μεταξύ των γερμανών λογίων που στάθηκε αρωγός στην άνοδο του Χίτλερ.[139]

Έγινε πιστεύω σαφές από όσα προαναφέρθηκαν ότι *καμία πραγματική κοινωνία δεν ταιριάζει ακριβώς με τον α ή τον β τύπο.* «Καθαρόαιμος» τύπος *Gemeinschaft* είναι αδύνατος, γιατί όλες οι *Gemeinschaften* έχουν έλλογα στοιχεία, όπως, αντιστοίχως, «καθαρόαιμος» τύπος *Gesellschaft* είναι αδύνατος, γιατί η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί ποτέ να καθοδηγείται αποκλειστικά από το πνεύμα και τη λογική. *Κάθε συγκεκριμένη λοιπόν κοινωνική οντότητα* (κοινωνικός σχηματισμός) *είναι λίγο-πολύ Gemeinschaft ή λίγο-πολύ Gesellschaft.* Είναι δυνατόν να χαρακτηρίσει κανείς, π.χ., την οικογένεια του χωριού ως *αποκλειστικά Gemeinschaft*; Πρέπει να αναρωτηθεί σε ποια έκταση μια συγκεκριμένη οικογένεια (ή ένας συγκεκριμένος τύπος της) προσεγγίζει τον ιδανικό τύπο της *Gemeinschaft* και σε ποια έκταση εμπεριέχει στοιχεία *Gesellschaft.* Μπορεί κανείς να πει ότι οι όροι οικογένεια, γένος, χωριό, φιλία είναι δυνατόν να θεωρηθούν ως *παραδείγματα* της *Gemeinschaft*, *αλλά είναι Gemeinschaft μόνο και εφ' όσον συμπίπτουν με την ιδεατή εικόνα της Gemeinschaft.* Η αστική πόλη, το κράτος, η βιομηχανία, η κοινή γνώμη μπορεί να θεωρηθούν παραδείγματα της *Gesellschaft* κατά τον ίδιο τρόπο. Με άλλα λόγια, οι πραγματικές κοινωνίες, ειδικά του τύπου *Gesellschaft*, είναι πάντοτε ανάμεικτες. Καθώς όμως η επαρχιακή πόλη εξακολουθεί να ζει μέσα στην αστική, στοιχεία της *Gemeinschaft* διατηρούνται στην *Gesellschaft,* και «… όσο γενικότερη γίνεται η κατάσταση της *Gesellschaft* στο έθνος (ή σε μια ομάδα εθνών), τόσο περισσότερο η 'πλήρης' αυτή χώρα (ή ολόκληρος ο κόσμος) αρχίζει να μοιάζει με μια ευρεία πόλη», σημειώνει χαρακτηριστικά.[140] (βλ. αναλυτικότερα παρακάτω). Άρα, ο Ταίνις μίλησε πρωτοποριακά για το

---

139. John Samples, «Ferdinand Toennies: Dark times for a liberal intellectual», *Society* 24:6 (1987), 65. Στους οπαδούς αυτής της άποψης ανήκει και ο P. Burke, *Ιστορία και κοινωνική θεωρία*, μετάφρ. Φ. Τερζάκης, νήσος, Αθήνα 2000, 25. Κατ' αυτόν, η θεωρία του «δεν είναι παρά η πιο απερίφραστη μιας σειράς μελετών, οι οποίες εκφράζουν νοσταλγία για την παλιά τάξη πραγμάτων και αναλύουν τους λόγους εξαφάνισής της».

140. Charles P. Loomis, *Community and association*, ό.π., 265.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 379

αγροτοαστικό συνεχές, απλώς δεν το όρισε με κάποιο όρο. Εννοείται όμως ότι κάθε συζήτηση των ιδεών του για το *αστικό*, χωρίς να τονίζεται αυτή η υπόμνηση, προϋποθέτει εμμέσως την αντίστροφη πορεία του όρου: *από το αστικό στο αγροτικό*, αφού η διαδικασία αυτή θεωρείται αυτονόητη. Το παραπάνω παράθεμα, και μόνο αυτό, αποδεικνύει του λόγου το αληθές: ο κόσμος όλος αρχίζει να μοιάζει με μια αστική πόλη. Η τελευταία επιβάλλει πλέον τους παντοδαπούς ρυθμούς της, την αισθητική της, τα υλικά και πολιτιστικά προϊόντα της στους επιμέρους πολιτισμούς της υπαίθρου, εξολοθρεύοντας την όποια εκ μέρους τους συναντώμενη (ελάχιστη, ή μεγαλύτερη) αντίσταση (πρβλ. όσα σχετικά αναφέρω πιο κάτω) και εξουθενώνοντάς τους *πολιτιστικά*.

Παρομοίως, τονίζω και πάλι, ότι η «φυσική βούληση» και η «λογική βούληση» *είναι πλευρές μιας συνολικής ψυχικής πραγματικότητας, όχι αλληλοαποκλειόμενα συγκεκριμένα μέρη της*.[141]

5. Αντί επιλόγου: από το αγροτοαστικό δίπολο στο αγροτοαστικό συνεχές

Βεβαίως οι αναπαραστάσεις της πόλης είναι πιο σύνθετες, πέρα από τη στενή αντίστιξη «αγροτικό-καλό» και «αστικό-κακό», πέρα από την εξύμνηση του αγροτικού ειδυλλίου, από την διχοτομία «ηθική» επαρχία – «ανήθικη» πόλη[142] και τις φαντασιακές διαφορές μεταξύ «αγροτικού» και «αστικού». Η κλασική θεώρηση rural-urban, ως δύο πόλων της διχοτομίας, βρέθηκε να μην αντιπροσωπεύει την πραγματική κατάσταση του κόσμου. Στην πραγματικότητα το πέρασμα από μια καθαρά αγροτική κοινότητα σε μια αστική δεν είναι απότομο, αλλά σταδιακό, με αλληλοτροφοδοτήσεις. Η *μετάβαση* αυτή *δεν σημαίνει όμως πλήρη ανατροπή* των συνθετικών στοιχείων της προηγούμενης κατάστασης. Ο κοινωνιολόγος Ebenezer Howard (π.χ.) συνθέτει ήδη από τις αρχές του ίδιου αιώνα το ουτοπικό όραμα της *Κηπούπολης*,[143] ως μια άλλη άποψη, πέραν του διπόλου, που θα συνδύαζε τα θετικά στοιχεία των δύο αντιθέτων στοιχείων του. Στην έννοια της υποκρυπτόταν η ιδέα ότι η νεοτερι-

---

141. Werner J. Cahnman, Rudolf Heberle (eds), *Ferdinand Toennies. On Sociology*…, ό.π., xviii-ix.

142. Από την πλήθουσα σχετική βιβλιογραφία βλ. Μ. Μερακλής, *Η βιβλική πόλις*, ανάτυπον από τον τόμο *Αντίδωρον τω Μητροπολίτη Μεσσηνίας Χρυσοστόμω Θέμελη*, τ. 2, Καλαμάτα 2006, 271 κ.ε.

143. Ebenezer Howard, *Garden cities of tomorrow*, Faber and Faber, London 1902 (1965[2]).

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 380

κή πόλη, όταν απαλλαγεί από την ασχήμια του τεχνητού και του φυσικού της περιβάλλοντος, θα γίνει ένας δημιουργικός χώρος, «σύμβολο της κοινωνίας», με εκλεπτυσμένο γούστο, με πολιτισμό, μια κοινωνία της διαφοράς που μπορεί να διαχειρισθεί τη *διαφορά*, θέση που εξέφρασε και ανέπτυξε από τις αρχές του 20ού αι. ο κοινωνιολόγος Georg Simmel.[144] Ο εκ των πρωτοπόρων στη μελέτη της νεοτερικής πόλης, δεν απέφυγε την αρνητική αποτίμηση της αστικής κοινωνικής κατάστασης, δεν αποτίναξε δηλαδή το διχοτομικό πλαίσιο αστικό-αγροτικό. Φάνηκε όμως πρωτοποριακός σε τούτο, γι' αυτό το τονίζω: υποστηρίζει ότι αυτά τα ίδια τα αρνητικά στοιχεία της ζωής στην μεγαλούπολη αποτελούν ταυτοχρόνως πηγές ελευθερίας για τον πολίτη της, του επιτρέπουν να βιώσει μια μορφή ελευθερίας (κινήσεων, σχέσεων, ιδεών) που ήταν αδιανόητη (και ανέφικτη) μέχρι τότε στο λαό της υπαίθρου.[145] Στην κατανόηση τού ότι οι αμφίδρομες επιρροές δεν ήταν εύκολα και άμεσα αναγνωρίσιμες βοήθησαν οι εργασίες του Redfield και η θεωρία του περί του *αγροτοαστικού συνεχούς*.[146] Παράδοση και νεωτερικότητα μπορεί να συνυπάρχουν στη σύγχρονη πόλη τονίζει η S. C. Rogers.[147] Ο Marc Augé έσφαλε με την θεωρία του για την «απομάγευση του κόσμου»,[148] που σημαίνει ότι ντετερμινιστικά όλες οι μορφές ζωής και οργάνωσης του παραδοσιακού πολιτισμού εξαφανίστηκαν, άρα αντικαταστάθηκαν από νέες μορφές (από την νεωτερικότητα) στην πόλη.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η αστική ζωή είναι *νόθα*, τόσο στα μετά την εθνική αποκατάσταση χρόνια,[149] όσο και σήμερα, με διαφορετική φυσικά αναλογία. Η έλξη του χωρικού ανθρώπου από την πόλη είναι ισχυρότερη αυτής του αστού από το «ειδυλλιακό» χωριό. Στις ελληνικές μεγαλουπόλεις υπάρχει ακόμη μια έντονη, «αγροτοποιημένη» αστική

---

144. Σπ. Γάγγας, Κ. Καλφόπουλος (επιμ.), *Georg Simmel, Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα…*. ό.π., passim.

145. Georg Simmel, «The metropolis and mental life», ό.π., 38 κ.ε.

146. Για την έννοια βλ. Paul J. Cloke, *Key settlements in rural areas*, Routledge, 1979, 3. - Ronald John Johnston, Derek Gregory, Geraldine Pratt, Michael Watts (eds), *The dictionary of human geography*, Blackwell Publishing, 2000, 721-722. - Clifford Wilcox, *Social Anthropology: Robert Redfield*, ό.π., 172. - David L. Sills (ed.), *International encyclopedia of the social sciences*, The Macmillan Company & The Free Press, N. York - London, v. 3, ό.π., 174. – Deborah Stevenson, *Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί...*, ό.π., 37 κ.ε., 47, 48, 49, 61, 184-185, 179, 211, 212, 218, 219-220.

147. S. C. Rogers, *Shaping modern times in rural France: The transformation and reproduction of an Aveyronais community*, Princeton University Press, Princeton 1999, 34-35.

148. M. Augé, *Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*, ό.π., 45.

149. Β. Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα: η νόθα αστικοποίηση* 1800-1864, Αθήνα, 1974.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 381

ζωή· η νόθα αστικοποίηση του 19ου αι. αλλά και του 20ού, μετά κυρίως τον Εμφύλιο, με τη μαζική εισβολή των αγροτικών μαζών και των εξωαστικών (αγροτικών) στοιχείων πολιτισμού που φέρουν μαζί τους στον αστικό χώρο, συνοδεύτηκε από την αντίστροφη κίνηση: το νόθο εξαστισμό της υπαίθρου μετά το 1950, με την άκριτη και ευμενή αποδοχή απ' αυτήν των κάθε λογής προϊόντων και υποπροϊόντων της πόλης. Το παράδειγμα της μεταπολεμικής ελληνικής ιστορίας λοιπόν αναιρεί την απόλυτη αποδοχή της θεωρίας του Augé, αν και αυτή θεωρήθηκε από πολλούς ερευνητές ως «ευαγγέλιο».[150]

Ο Ταίνις θεωρώ πως φάνηκε κάπως απόλυτος επί του θέματος, αφού μίλησε για πλήρη σχεδόν εξάρθρωση των *δεσμών* που έδεναν το άτομο με τη «φυσική» *βούληση* του. Επίσης, είναι απόλυτος στην απαξίωση της *κοινωνίας*. Η εξέλιξη της ζωής στις μεγαλουπόλεις κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αι. έδειξε ότι αυτή τείνει προς μια εξίσωση, προς μια αποδιάρθρωση των ταξικών διαφορών, ότι οι *gemeinschaft* σχέσεις των παλιών αγροτικών κοινωνιών χαρακτηρίζουν πλέον και τους κατοίκους των σημερινών μικρών και μεγάλων πόλεων, όπως και των κατοίκων της υπαίθρου, όπου αμβλύνθηκε η ισχύς αυτών των παλαιότερων ισχυρών χαρακτηριστικών της, εξ αιτίας της αστικοποίησής τους· ή ότι, αντιθέτως, οι *gesellschaft* δεν αποτελούν πλέον αποκλειστικό «προνόμιο» των μεγαλουπόλεων, αλλά και των μικρών αγροτικών κοινωνιών, μετά την θραύση του πάλαι ποτέ ισχυρού κοινωνικού ιστού.

Σήμερα πλέον κάνουμε λόγο για τη ρευστότητα και την πολυπλοκότητα των πόλεων,[151] για τα *urban villages*, που αναπτύσσονται εντός των τειχών τους·[152] για εικονικές *Gemeinschaften*, αυτές του κυβερνοχώρου, όπου, π.χ., η κυβερνοπόλη γίνεται αντιληπτή περισσότερο ως *Gemeinschaft* παρά ως *Gesellschaft*. Ο *κυβερνοχώρος* θεωρείται πλέον ότι μπορεί να αναδιατυπώσει την ιδανική πόλη, ότι διευκολύνει την ανάπτυξη νέων μορφών κοινοτήτων, δημοκρατικών, ότι προσφέρει την ευκαιρία στους πολίτες να συζητήσουν με άλλους, να συνεννοηθούν για κοινή δράση σε ακανθώδη ζητήματα της εποχής (πρβλ. πρόχειρα τα επαναστατικά κινήματα του μουσουλμανικού κόσμου, τις κινητοποιήσεις των ευρωπαίων πολιτών για την οικονομική ύφεση, κ.λπ.), να ενημερώνονται, να μεταφερθούν όπου επιθυμούν, συνήθως σε αστικούς χώ-

---

150. Πρβλ. την «αναθεωρημένη» άποψη του Μ. Μερακλή, στο *Ελληνική Λαογραφία...*, ό.π., 10.

151. Patrizia Venturelli Christensen, «Until further notice: Post – modernity and socio-territorial belonging», *International Rewiew of Sociology* 15:3 (2005), 547-561. Στο άρθρο αυτό οι σημερινές κοινωνίες χαρακτηρίζονται «ψηφιακές», η ψυχολογική θεμελίωση των οποίων βρίσκεται στην έννοια της «φαντασίας», οι δε σχέσεις των ανθρώπων «ρευστές».

152. J. Baker, *The rural-urban dichonomy in developing world. A case study from northern Ethiopia*, Norwegian University Press, 1986.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 382

ρους, να μετατεθούν από την αλήθεια του απογοητευτικού «όντος κόσμου» σε πιο ανεκτικές και «ανοικτές» κοινωνίες (που ζουν με άλλα οράματα και ιδέες), να ερωτευθούν μέσω του διαδικτύου, να γίνουν ο σύγχρονος flanêur του κυβερνοχώρου, κ.λπ. Ας προστεθεί ότι το διαδίκτυο θέτει σταδιακά σε αχρηστία άλλες αστικές υποδομές (βιβλιοθήκες, μουσεία, σχολείο, κ.ά.[153]). Βεβαίως οι παραπάνω υποστηρικτικοί *λόγοι* της εικονικής κυβερνοπόλης συναντούν αυτούς της εξιδανικευμένης *κοινότητας*, και οι αναπόφευκτες αντιρρήσεις γι' αυτό το κυβερνο-ουτοπικό «ιδεώδες» έχουν ήδη διατυπωθεί.[154] Βασικό ερώτημα παραμένει το κατά πόσον αυτή η συγκεκριμένη τεχνολογία μπορεί να επιλύσει άλλα προβλήματα των σύγχρονων αστικών κοινωνιών, ένα από αυτά, μέγα και πρώτο ίσως, των διανθρώπινων σχέσεων.

153. U. Greinacher, «Fear and dreaming in the American city: from open space to cyberspace», στον N. Ellin (επιμ.), *Architecture of fear*, Princenton Architectural Press, New York 1997, 292.

154. Βλ., π.χ., K. Robins, «Cyberspace and the world we live in», στο R. Burrows (επιμ.), *Cyberspace, cyberbodies, cyberpunk: Cultures of technological embodiment*, Sage, London 1995, 153.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 383

ΠΙΝΑΚΑΣ

	Gemeinschaft	Gesellschaft
1. βασική κοινωνική σχέση	συντροφικότητα, συγγένεια, γειτονιά	ανταλλαγή, λογικός σχέση υπολογισμός
2. βασικοί θεσμοί	οικογενειακό δίκαιο, ομάδα ευρείας οικογένειας	Πολιτεία, καπιταλιστική οικονομία
3. εικόνα του ατόμου	συλλογικό/ομαδικό, δεμένο με την ομάδα ή την κοινότητα	αυτόνομο, εξ-ατομικευμένο
4. άτομο και κοινωνική τάξη	Το «εγώ»	το πρόσωπο
5. κοινωνικές σχέσεις	οικείες, φιλικές, στενές, προσωπικές	απρόσωπες
6. κοινωνική διαφοροποίηση	χαμηλή	υψηλή
7. βασικός θεσμός	οικογένεια	Πολιτεία/κράτος, οικονομία
8. χαρακτηριστική μορφή πλούτου	έδαφος, η γη	χρήμα
9. τύπος δικαίου	οικογενειακό δίκαιο, αμοιβαιότητα αντιπραγματισμός, ανταλλαγή	το δίκαιο της σύμβασης, αγορά, συμφωνίες αστική ζωή
10. διάταξη θεσμών	οικογενειακή ζωή, η ζωή του αγροτικού χωριού και της επαρχιακής πόλης	η λογική ζωή η κοσμοπολιτική ζωή
11. είδος κοινωνικού ελέγχου	ομόνοια, ήθη και έθιμα, θρησκεία, θεϊκή συγκατάθεση	η συνθήκη, η νομοθεσία, η δημόσια γνώμη, εγκόσμιες/ κοσμικές συγκαταθέσεις[155]

155. Κάποιες από τις διχοτομίες είναι ειλημμένες από το Peter Kivisto, *Key ideas in Sociology*, ό.π., 92.

15 ΣΕΡΓΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:39 π.μ. Page 384

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 385

ΚΥΡΙΑΚΗ ΧΡΥΣΟΥ-ΚΑΡΑΤΖΑ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΜΑΓΕΙΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΣΧΑΛΙΝΟ ΓΛΥΚΟ ΤΗΣ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗΣ, ΤΑ ΜΕΛΙΤΙΝΙΑ

1. Στόχοι και θεωρητικές αφορμήσεις

Η Σαντορίνη, εκτός από τόπος καταγωγής μου, είναι και ένα από τα νησιά όπου, πριν από μια δεκαπενταετία, διεξήγαγα εθνογραφική μελέτη για την καθημερινή μαγειρική, όταν έκανα την έρευνα για το διδακτορικό μου[1]. Το 2010, έχοντας επ' ευκαιρία αποστολή από το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, κατέγραψα τον τρόπο παρασκευής των μελετινιών, τα οποία άλλωστε συνιστούν και το παραδοσιακό γλυκό του νησιού, τις ημέρες του Πάσχα. Αν και μέσα από τα αρχεία τόσο του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, όσο και του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, έχουμε αρκετές μαρτυρίες σχετικές με την περιγραφή της παρασκευής των μελετινιών, το στοιχείο που μου κίνησε το ενδιαφέρον να το ανιχνεύσω, ήταν ποιες είναι σήμερα οι πολιτικές μεταβίβασης της τεχνογνωσίας παρασκευής του συγκεκριμένου γλυκού για την οποία απαιτείται ιδιαίτερη δεξιοτεχνία.

Η απάντηση που είχα πάρει πριν δεκαπέντε χρόνια στο ερώτημα πώς οι άνθρωποι μαθαίνουν να μαγειρεύουν στο νησί, ήταν μια παγιωμένη φράση: «περνά από τη μητέρα στην κόρη» χωρίς περαιτέρω σχόλιο. Το 2010, εξίσου ειλικρινά, μου είπαν πολλοί, ότι αυτή η παραδοσιακή μετάδοση δεν εμφανίζεται πλέον. «Η νέα γενιά δεν μαγειρεύει πια», ήταν η λακωνική απάντηση από πολλές νοικοκυρές, οι οποίες υποστήριξαν ότι το μαγείρεμα είναι ένας νεκρός ρόλος στη γλώσσα πολλών νέων γυναικών στη Σαντορίνη.

Σε αυτό το μητρογραμμικό και μητροτοπικό νησί υπάρχει η αντίληψη ότι το μαγείρεμα, όπως η ιδιοκτησία, περνάει από μητέρα σε κόρη και από τη συμμαχία

1. *Τροφή και Διατροφή στις Κυκλάδες (19ος-20ος αι.)* Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, Αθήνα 2006 (αδημοσίευτη).

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 386

των γυναικών κατά των «σώγαμπρων» συζύγων και πατεράδων τους, και συμβολίζει τη σημαντική γυναικεία δύναμη και το αναγνωρισμένο καθεστώς-αρχή στη Σαντορίνη. Έτσι, οι μαγειρικές δεξιότητες μπορούν να θεωρηθούν ως σωματική αντικειμενικοποίηση της γνώσης, η οποία μπορεί να περάσει υπόγεια, όπως ο εξοπλισμός, η γη, τα σπίτια και άλλες προφανώς πιο «υλικές» ιδιότητες. Μια τέτοια άποψη, χωρίς αμφιβολία, ενθαρρύνεται από την πρόσφατη εξάπλωση εκπομπών μαγειρικής, οι οποίες έχουν την τάση να φολκλορίζουν τη μαγειρική γνώση, ως ένα σύνολο «παραδοσιακών συνταγών», οι οποίες θα μπορούσαν, εξίσου, να συλλέγονται σ' ένα βιβλίο μαγειρικής.

Ο ισχυρισμός ότι η νέα γενιά δεν γνωρίζει από μαγείρεμα, επιβεβαιώνεται από την απήχηση που έχουν, στα κοινωνικά μέσα, οι εκπομπές, για το θέμα αυτό. Επίσης ταιριάζει και με μία μεγάλη συζήτηση πάνω στις αμφιθυμίες της νεοτερικότητας και την χαμένη αντιληπτικότητα της παράδοσης, που έχουν καταγραφεί από τον Sutton (1998) σε επιτόπια έρευνα στην Κάλυμνο. Το μεγαλύτερο μέρος των αλλαγών στην καθημερινή ζωή των Σαντορινιών είναι φτωχό σε παράδοση, σε μια εποχή πλούσια σε μοντερνικότητα, γεγονός που δηλώνει ότι υπάρχει μια απώλεια της σαντορινιάς ταυτότητας. Αυτό αποτυπώνεται στο γεγονός ότι οι νέες γυναίκες ενδιαφέρονται περισσότερο να επενδύσουν σε ξένο παρά στον πραγματικά ελληνικό τρόπο προετοιμασίας των φαγητών. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν κάποια φαγητά και γλυκά, στα οποία δίνεται νέα έμφαση στην αξία των τοπικών προϊόντων και στις ταυτότητες που σχετίζονται με αυτά μέσα από τις έννοιες, όπως το «terroir» ή η «γεύση» και τα οποία κατά συνέπεια συνιστούν στοιχείο εμπορικότητας.

Στην εθνογραφική μου μελέτη χρησιμοποίησα μόνο βίντεο για να πάρω τις πραγματικές πρακτικές στην κουζίνα –και το μεγαλύτερο «περιβάλλον της κουζίνας»– κατά την παρασκευή του παραδοσιακού γλυκού του Πάσχα.

Εξαιτίας των φαινομενολογικών προσεγγίσεων, εμφανείς στο επιστημονικό πεδίο κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, σχετιζόμενες με την ενεργή συμμετοχή του σκεπτόμενου σώματος στην παραγωγή πολιτισμού, της θεωρίας της πρακτικής και της θεωρίας της εντοπισμένης μάθησης, αναπτύχθηκε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διαδικασία απόκτησης τεχνογνωσίας και επιδεξιότητας. Η βιβλιογραφική υποστήριξη αυτής της δημοσίευσης κινείται στο πλαίσιο της μαθητείας και είναι ιδιαίτερα εστιασμένη στη σχέση της γνώσης με ενσωματωμένες ικανότητες και στο υλικό περιβάλλον που αυτές υλοποιούνται. Οι περισσότερες δημοσιεύσεις, με ελάχιστες εξαιρέσεις, έχουν ασχοληθεί με ανδρικές μαθητείες, που κατά το πλείστον αναφέρονται σε εξω-οικογενειακά περιβάλλοντα.

Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι μελέτες, που αναφέρονται στην πολυπλοκότητα και στην ιδιαιτερότητα των δυναμικών που υπάρχουν μεταξύ «εκπαιδευτών» και «μαθητευομένων» σε διαφορετικά πολιτιστικά περιβάλλοντα και στον τρόπο που η εκμάθηση συγκεκριμένων τεχνικών δεξιοτήτων είναι στενά συνδεδεμένη με την εκμάθηση. Πράγματι, ο Lave και ο Wenger (1991) μας έχουν ωθήσει μακριά από

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 387

την άποψη ότι υπάρχουν κάποιες αντικειμενικοποιημένες σωματικές γνώσεις, που μεταβιβάζονται από τη μια γενιά στην επόμενη και πιο πρόσφατες μελέτες που αναφέρονται στη μαθητεία της εργασίας, από τους Argenti (2002), Dilley (1999) και Herzfeld (2004), όπου παρουσιάζουν τη μαθητεία περισσότερο ως τρόπος αναπαραγωγής των σχέσεων εξουσίας, παρά ως τρόπος μετάδοσης της γνώσης, μια αναπαραγωγή, που περιλαμβάνει ένα είδος αυτοκυριαρχίας και που μπορεί να θεωρηθεί ως ενιαίο και αναπόσπαστο μέρος της πειθαρχικής εξουσίας του Foucault. Ωστόσο, πιστεύω ότι η μετάδοση της γνώσης είναι εξίσου ενδιαφέρουσα, ιδιαίτερα στο βαθμό που αυτή η βιβλιογραφία υπογραμμίζει τις διαφορετικές επιπτώσεις στη μάθηση που λαμβάνει χώρα, όταν η αισθητηριακή εμπλοκή, η παρατήρηση (συχνά συγκαλυμμένη), ενσωματώνεται μέσω συνήθειας, σε αντίθεση με τα παραδοσιακά δυτικά μοντέλα.

Οι εθνογραφικές εργασίες που σχετίζονται με το πώς οι γυναίκες μαθαίνουν να μαγειρεύουν στον οικιακό χώρο είναι σχεδόν μηδενικές. Η μόνη εξαίρεση είναι το κλασικό έργο της Audrey Richards: *Classic Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia*, όπου διαπραγματεύεται τη γυναικεία μετάδοση της μαγειρικής γνώσης στο πλαίσιο ενός ευρύτερου απαίδευτου περιβάλλοντος και την εκμάθηση των ρόλων των δύο φύλων (Richards 1939). Έχει γραφεί με λειτουργιστικές γενικεύσεις και είναι δύσκολο να εκτιμηθεί η διαδικασία της μάθησης σε κάθε ειδικότητα.

Μία από τις λίγες μελέτες σε βάθος της γυναικείας μάθησης σ' ένα μεγάλο εθνικό πλαίσιο είναι το έργο της Patricia Greenfield και των συνεργατών της στις Maya υφάντριες, ένα από τα πρώτα έργα που χρησιμοποιούν βιντεοκασέτα στη μελέτη μαθητείας. Χρησιμοποιεί την αντίληψη των τεχνικών του Marcel Mauss, για να δείξει πως τα κορίτσια Μάγια προετοιμάζονται από τη γέννησή τους για να αποκτήσουν τις ικανότητες να υφαίνουν, χρησιμοποιώντας τον ιμάντα του αργαλειού, ο οποίος προβλέπει ότι «το σώμα μιας γυναίκας γίνεται ένα απαραίτητο μέρος του αργαλειού» (Maynard, Greenfield and Chidsm 1999: 381).

Μια άλλη μελέτη της γυναικείας μαθητείας είναι των Hill and Plath σχετικά με τους Ιάπωνες δύτες Ama, η πλειοψηφία των οποίων είναι γυναίκες. Σημειώνουν ότι οι μητέρες δεν εκπαιδεύουν ποτέ τις κόρες, καθώς δεν ήταν πρόθυμες να έχουν ένα δυνητικό ανταγωνιστή, που να τις ακολουθεί από πίσω «για να τους κλέψει τη γνώση» (2006:12).

Η μελέτη του Herzfeld αναφέρεται στη σχέση πλοιάρχων και μαθητευόμενων στην Κρήτη. Αν και δεν είναι μία κατάσταση του ενδο-οικογενειακού ανταγωνισμού, όπως δείχνει ο Herzfeld, δεν μπορεί κανείς να πάρει ένα μαθητευόμενο, ο οποίος είναι συγγενής, γιατί υπάρχει μεγάλη ανησυχία εκ μέρους των πλοιάρχων, για το επίπεδο των γνώσεων των μαθητευομένων που είναι συγγενείς. Όπως ο Herzfeld υποστηρίζει, οι μαθητευόμενοι συχνά μαθαίνουν, παρά το γεγονός ότι τα αφεντικά τους είναι απόμακρα από την εκπαίδευσή τους, ενώ συχνά φαίνεται να τους αποθαρρύνουν από την εκμάθηση. Ο μαθητευόμενος έπρεπε να βλέπει και να

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 388

παρατηρεί «πώς θα μάθει, πώς θα κλέψει τη δουλειά και πώς θα μείνει στο μυαλό του» (2004:51,101). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η πρόταση είναι ότι «η ικανότητα και η γνώση δεν περνάει εύκολα από τον πλοίαρχο στον εκπαιδευόμενο» αλλά πρέπει να πιστωθεί ενεργά το κατά πόσο με αυτό τον τρόπο τα έχουν μάθει όλα. Θα μπορούσε το ίδιο να ισχύει και για τις μητέρες και τις κόρες στην Σαντορίνη; Αυτό, που βρήκα ότι λείπει από τις συζητήσεις της γυναικείας μαθητείας, είναι η εστίαση σε διάφορα κοινωνικά δομικά στοιχεία, και πώς θα μπορούσαν αυτά να επηρεάσουν τις σχέσεις μητέρας-κόρης.

Η Σαντορίνη είναι ένα νησί των Κυκλάδων και, κατ' επέκταση, του Αιγαίου, με μητρογραμικά πρότυπα. Αυτό σημαίνει ότι η μετα-οικογενειακή παραμονή είναι κατά προτίμηση μητροτοπική, τουλάχιστον για την πρώτη κόρη, που συνήθως διαμένει σε κάποιο διπλανό ή πολύ κοντινό σπίτι με τους γονείς της. Έτσι ο άνδρας εισέρχεται ως «παρείσακτος» και η, εντός της οικίας εργασία των γυναικών είναι κυριαρχική, γεγονός που σχετίζεται με τις δομές εξουσίας στη Σαντορινιά κοινωνία σε αντίθεση με τις πατρογονικές περιοχές. Αυτό δεν μετριάζεται από το γεγονός ότι οι γυναίκες σήμερα εργάζονται, όλο και περισσότερο, σε θέσεις εργασίας έξω από το σπίτι. Πράγματι, η μητροτοπική κατάσταση σημαίνει για τα παιδιά των Σαντορινιών ότι εξακολουθούν να ανατρέφονται, σε μεγάλο βαθμό, από τους γονείς της μητέρας. Οι μητέρες και οι κόρες είναι σύμμαχοι σε ορισμένα πλαίσια, όχι όμως απαραίτητα και στην κουζίνα. Αν οι μητέρες και οι κόρες αποτελούν τη ραχοκοκαλιά της κοινωνίας της Σαντορίνης, αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το πώς αυτό αποτυπώνεται στις πρακτικές μαγειρικής τους, όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω.

Η έρευνα εστιάστηκε αποκλειστικά στο χωριό Πύργος, που είναι το πιο ορεινό χωριό της Σαντορίνης. Παλιά ήταν ένα από τα αστικά κέντρα του νησιού και ήταν δήμος. Σήμερα αριθμεί περίπου 3.000 μόνιμους κατοίκους, εκ των οποίων γύρω στους 1000 είναι αλλοδαποί.

2. Πώς τα μητροτοπικά πρότυπα επενεργούν στο περιβάλλον της κουζίνας της Σαντορίνης

Η οργάνωση της κουζίνας, ως χώρος εργασίας, έχει ενδιαφέρουσες επιπτώσεις τόσο ως είδος πολιτιστικού τεχνουργήματος, μέσω των διαφορετικών μαγειρικών αξιών, όσο και μέσα από τις σχέσεις μητέρας-κόρης. Δεδομένου ότι οι κόρες έχουν συχνά σπίτια που είναι προεκτάσεις, χτισμένα επάνω ή δίπλα στα σπίτια τα γονεϊκά, αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν δύο ενεργές κουζίνες, τις οποίες μοιράζεται από κοινού η οικογένεια.

Οι κουζίνες είναι συνήθως αρκετά μικρές. Αυτός ο μικρός χώρος διαχωρίζε-

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 389

ται από το κύριο καθιστικό. Εναλλακτικά, μια άλλη κουζίνα πρόχειρη, έξω ή, συνήθως, κάτω από το κυρίως σπίτι, που μπορεί να χρησιμοποιείται ως πρωταρχική περιοχή για την επεξεργασία και το μαγείρεμα, είναι αρκετά συνηθισμένο φαινόμενο. Πρόκειται για ένα χώρο, που περιέχει τον αναγκαίο εξοπλισμό της κουζίνας και διακοσμείται με φωτογραφίες των παιδιών και των εγγονών τους.

Οι κόρες, αντίθετα, έχουν διαμορφώσει, στην πλειοψηφία τους αρκετά μεγάλο χώρο για την κουζίνα που μπορεί να είναι ενιαίος με το σαλόνι. Έχει συνήθως εντοιχισμένα ντουλάπια επάνω-κάτω και πλυντήριο πιάτων. Παρατηρούμε ότι στην κουζίνα της μητέρας τα διάφορα σκεύη μαγειρικής (κατσαρόλες, τηγάνια, πιάτα κλπ) κατέχουν εμφανή θέση, ενώ στην κουζίνα της κόρης δεν φαίνεται τίποτα από τα σκεύη που έχει, αφού όλα είναι τοποθετημένα σε ντουλάπια, ενώ οι τοίχοι διακοσμούνται με αντικείμενα ή εργαλεία παλαιοτέρων γενεών. Για παράδειγμα, μια παλιά ζυγαριά, ένα τάσι, ένα γουδί, γκαζιέρα κ.ά.

Τι είναι αυτή η οργάνωση που επιτρέπει, σε μερικές περιπτώσεις, να είναι η κουζίνα της μητέρας η κύρια καθημερινή κουζίνα για την επεξεργασία και το μαγείρεμα «βαριών» φαγητών και η κουζίνα της κόρης να χρησιμοποιείται πολύ περισσότερο για ελαφρύτερα και περιστασιακά μαγειρέματα, κυρίως μοντέρνων γλυκών, όπως τάρτες, cheese cake, παγωτά, αλλά και φαγητά, που απαιτούν σκεύη που δεν υπάρχουν στην κουζίνα της μητέρας; Επειδή η κουζίνα της μητέρας τείνει να είναι έξω από το σπίτι, οι ακαθαρσίες, όπως για παράδειγμα το καθάρισμα ψαριών και οι μυρωδιές, που σχετίζονται με τη διαδικασία της παρασκευής της τροφής, δεν εισέρχονται στο χώρο διαβίωσης και έτσι δεν γίνεται αντιληπτή από τους επισκέπτες η όλη προσπάθεια παρασκευής των εδεσμάτων. Αυτή την οργάνωση διευκολύνει επίσης το γεγονός, ότι η μητέρα διατηρεί τον έλεγχο του καθημερινού μαγειρέματος για την εκτεταμένη οικογένεια στο σύνολό της. Ενώ η ανδρική γνώση, κυρίως τελετουργική, έχει μελετηθεί σε σημαντικό βάθος, η θηλυκή γνώση δεν έχει εισπράξει το ανάλογο ενδιαφέρον. Η τελετουργική γνώση έχει ιδωθεί ως εν δυνάμει ανδρική ιδιότητα σε πολλές κοινωνίες, η οποία ίσως αντανακλά ή και ακόμα αιτιάται για κοινωνικές διακρίσεις (Barth, Tuzin). Πιθανόν κάτι όμοιο να ισχύει και στις σχέσεις μητέρας-κόρης στη Σαντορίνη. Δεν φαίνεται να ισχύει στον ίδιο βαθμό στις σχέσεις των γυναικών με την ευρύτερη κοινότητα, όπου άνδρες και γυναίκες μοιράζονται συχνά συμβουλές μαγειρικής αρκετά ανοιχτά.

3. Εθνογραφική παρατήρηση

Σε όλη την Ελλάδα, το Πάσχα φτιάχνουν γλυκίσματα, τα οποία έχουν ως βασικό συστατικό, τη μυζήθρα, η οποία την άνοιξη είναι σε αφθονία, λόγω της μεγάλης παραγωγής γάλακτος. Οι ονομασίες των συγκεκριμένων γλυκισμάτων ποικίλουν κατά τόπους.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 390

Στη Σαντορίνη το χαρακτηριστικό γλύκισμα του Πάσχα έχει την ονομασία μελιτίνια ή μελιτερά, όπως λέγονται στην Ανάφη. Το όνομά έχει τρεις εκδοχές. Κατά την πρώτη εκδοχή, τα μελιτίνια παρασκευάζονται από την εποχή της Αγίας Μελιτινής, της οποίας η μνήμη τιμάται στις 16 Σεπτεμβρίου. Κατ' άλλους, μεταφέρθηκε το έθιμο από το χωριό Μελιτίνη της Λακωνίας. Πιστεύεται, τέλος, ότι γίνεται στη μνήμη των 33 μαρτύρων, που γιορτάζουν το Νοέμβριο και που μαρτύρησαν στην Μελιτινή, μεταξύ Καππαδοκίας και Ευφράτου (Ι. Παπαμανώλης 1938:107).

Η ύπαρξή του συγκεκριμένου γλυκίσματος δεν ξέρουμε από πότε υφίσταται, αλλά εκείνο που γνωρίζουμε, από μαρτυρίες που έχουμε, είναι ότι είναι αδιάλειπτη η παρασκευή του από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα[2]. Μέχρι τη δεκαετία του 90, όλα τα σπίτια έφτιαχναν τα μελιτίνια για να «μυρίσει» το σπίτι. Με την εξέλιξη της τεχνολογίας, την αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος από τον τουρισμό και, κατά συνέπεια, την έξοδο της γυναίκας στην εργασία, άρχισαν και τα ζαχαροπλαστεία αλλά και οι φούρνοι να τα παρασκευάζουν. Σήμερα ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού συνεχίζει να θεωρεί αναγκαίο να φτιάξει τα μελιτίνια σπίτι του, ενώ ένα άλλο, εξίσου σημαντικό, μέρος, κυρίως των εργαζομένων νέων γυναικών, προβαίνει στην αγορά τους. Συνεχίζεται όμως και η παράδοση, στα σπίτια που έχουν πένθος ή έχουν ηλικιωμένους να τους τα προσφέρουν οι συγγενείς, οι φίλοι ή οι γείτονες. Στις μέρες μας, ενώ η εκπαίδευση των νέων στη μαγειρική έχει σαφώς μειωθεί, η συμμετοχή τους στην παρασκευή των μελιτινιών είναι συγκριτικά μεγαλύτερη.

Εκείνο που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο γλύκισμα είναι η συνεργατικότητα και η συλλογικότητα στην παρασκευή του. Από την Παρασκευή του Λαζάρου διαμορφώνονται συνεργεία, τα οποία ποικίλλουν κάθε χρόνο σε αριθμό. Ο βασικός πυρήνας όμως της κάθε ομάδας εργασίας απαρτίζεται από σταθερά πρόσωπα. Αυτές οι ομάδες δεν έχουν χωρική σχέση δηλ. γειτονική αλλά έχουν διαπροσωπική σχέση, πολλές φορές συγγενική και επιπλέον την αποδοχή ότι όλα τα μέλη συνιστούν καλές τεχνίτριες.

Στόχος είναι τα μελιτίνια να έχουν γίνει μέχρι τη Μ. Τετάρτη το απόγευμα και το αργότερο μέχρι τη Μ. Πέμπτη το μεσημέρι, γιατί από εκεί και έπειτα αρχίζει η συνεχής παρακολούθηση του Νυμφίου, οπότε δεν υπάρχει ο χρόνος για τόσο χρονοβόρες αλλά και συλλογικές εργασίες. Ο τρόπος λειτουργίας κάθε ομάδας σχετίζεται με τον γενικότερο προγραμματισμό των μελών της κάθε οικογένειας. Έτσι κάθε μέρα φτιάχνουν τα μελιτίνια και σε διαφορετικό σπίτι της ομάδας. Με δεδομένο ότι όσο μένουν τα μελιτίνια «παίρνουν του σπιτιού» και γίνονται καλύτερα, δεν τίθεται θέμα να «μπαγιατέψουν» αν γίνουν και λίγες ημέρες νωρίτερα.

Εκτός από τη μυζήθρα, το άλλο βασικό συστατικό του γλυκίσματος είναι η ζά-

2. Κ.Ε.Ν.Δ.Ι., χφ. 122/1874, Ιωάννης Κυριακού, εν Κωνσταντινουπόλει.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 391

χαρη, η οποία όμως χρησιμοποιείται από τις αρχές του 20ού αιώνα. Παλιά γίνονταν από το χλωρό, το τοπικό τυρί της Σαντορίνης, στο οποίο προσέθεταν μέλι.[3] Η μυζήθρα που χρησιμοποιούν τώρα είναι από την Ίο ή τη Φολέγανδρο, περιοχές κοντινές αλλά συνάμα κτηνοτροφικές.

Συνολικά έκανα έξι καταγραφές, όσες και οι μέρες που έφτιαχναν τα μελιτίνια στο χωριό, αφού η κάθε καταγραφή διαρκούσε γύρω στις έξι με επτά ώρες. Σε όλες τις καταγραφές εκείνο που παρατήρησα είναι ότι στο σπίτι δεν υπήρχε όχι μόνο ο σύζυγος αλλά ούτε και τα αγόρια της οικογένειας. Θεωρείται μια πολύ «μπελαλίδικη» δουλειά, που φέρνει αναστάτωση σε όλο το σπίτι και ως εκ τούτου οι άνδρες του σπιτιού απέχουν. Από όλες τις καταγραφές θα περιγράψω μόνο μια και συγκεκριμένα την πρώτη.

Η πρώτη ομάδα, που κατέγραψα, ήταν εξαμελής και συγκεντρώθηκε το Σάββατο του Λαζάρου το πρωί στο σπίτι της Κατερίνας, η οποία ήταν 68 ετών και θεωρείται στο χωριό μία από τις καλύτερες παρασκευάστριες μελιτινιών.

Όταν ξεκίνησε η διαδικασία, η Κατερίνα θεωρούσε αυτονόητη την παρουσία της κόρης της Νεκταρίας, μίας γυναίκας γύρω στα 45 και της εγγονής, η οποία ήταν 15 ετών, και «ακούει» στο όνομά της. Η εγγονή, αλλά και κάθε νέα κοπέλα στη φάση που εκπαιδεύεται, δεν προσμετράται στον αριθμό των ατόμων που συμμετέχουν στην όλη διαδικασία. Τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, αν και ηλικιακά είχαν μία ανομοιογένεια, διακρίνονταν από ένα κοινό στοιχείο, ότι ήταν όλες παντρεμένες: η Ειρήνη 38 ετών, υπάλληλος σε τουριστικό μαγαζί, ανιψιά της Κατερίνας, μαζί με την κόρη της, που ήταν περίπου 10 ετών, η Μαρία, η οποία ήταν υποδιευθύντρια τραπέζης, 44 ετών, η Όλγα, αλλοδαπή από τη Μολδαβία, γύρω στα 65 και η Ζαμπιώ νοικοκυρά, 56 ετών, συγγενής της Κατερίνας.

Η παρουσία της Όλγας από τη Μολδαβία στη συγκεκριμένη ομάδα οφείλεται στη συγγένεια που είχε μέσω του συζύγου της, με την ξαδέλφη της Κατερίνας. Είχε έρθει πριν από 10 χρόνια στο νησί για να δουλέψει και πριν από πέντε χρόνια, παντρεύτηκε ένα Σαντορινιό, που είχε πεθάνει η γυναίκα του και είχε δύο παντρεμένα παιδιά. Έχει γίνει πλήρως αποδεχτή από την τοπική κοινωνία, θεωρείται άριστη νοικοκυρά και έχει μάθει όλα τα έθιμα του νησιού, προκειμένου να ενταχθεί στην κοινωνία, αφού είναι σύζυγος Σαντορινιού. Ήταν λιγομίλητη και ήξερε, ήδη από την πατρίδα της, να ανοίγει πολύ καλά φύλλο. Αυτός ήταν άλλωστε και ο βασικός λόγος που εντάχθηκε στην ομάδα.

Μετά τον πρωινό εκκλησιασμό τα μέλη της ομάδας πέρασαν από το σπίτι τους, τακτοποίησαν διάφορες οικογενειακές εκκρεμότητες και γύρω στις 11, συγκεντρώ-

3. Κ.Ε.Ε.Λ., χφ.1959/1953, Εμμανουήλ Σορώτος, Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 2081/1954, Ελευθέριος Ζάννος, Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 2957/1965, Στέφανος Δ. Ήμελλος, Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 4524/1996 Κυριακή Χρυσού-Καρατζά, Σ.Λ.Π.Α., χφ. 2407/1975, Ειρήνη Ρούσσου, Σ.Λ.Π.Α., χφ. 2623/1975, Ειρήνη Κατσίπη.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 392

θηκαν όλες στο σπίτι της Κατερίνας και πιο συγκεκριμένα στο χώρο της κουζίνας, που είναι έξω από το σπίτι και προορίζεται γι' αυτές τις εργασίες. Πρώτη δουλειά της οικοδέσποινας ήταν να τους προσφέρει καφέ, συνοδευόμενο από νηστίσιμα κουλούρια, που είχε φτιάξει η ίδια, και στη συνέχεια η κάθε μία πήρε τη θέση της στο τραπέζι. Οι συζητήσεις που γινόντουσαν στον καφέ αλλά και σε όλη τη διάρκεια της παρασκευής των μελιτινιών, ήταν γύρω από τον προγραμματισμό των εργασιών, που είχαν αυτές τις ημέρες, και τα διάφορα νέα του χωριού. Κυριαρχούσαν όμως οι αντιθέσεις που είχαν με κάποιες άλλες συντοπίτισσες, σχετικά με συμπεριφορές υπευθυνότητας απέναντι στη συλλογικότητα, που απαιτείτο, για την καθαριότητα της εκκλησίας αλλά και τον προγραμματισμό για το στολισμό του επιταφίου. Επιπλέον, αγωνιωδώς ενδιαφέρονταν να ενημερωθούν σχετικά με την όλη προετοιμασία του χωριού για τις φωτιές που θα άναβαν τη Μ. Παρασκευή και το πόσος κόσμος αναμενόταν στον επιτάφιο.[4] Η μεγάλη επισκεψιμότητα του χωριού την ημέρα αυτή είναι κάτι που τους δίνει κύρος και αναγνωρισιμότητα.

Η ποσότητα του συγκεκριμένου γλυκίσματος ονοματίζεται από το βάρος της μυζήθρας. Η Κατερίνα θα έφτιαχνε πέντε κιλά. Το τελικό αποτέλεσμα βέβαια είναι διπλάσιο και πλέον σε βάρος. Η ποσότητα που έφτιαχνε προοριζόταν για τη δική της οικογένεια, η οποία είναι τριμελής, και για την οικογένεια της κόρης της, η οποία είναι πενταμελής. Τον άλλο γιο που είναι παντρεμένος, δεν τον υπολόγιζε στο μέτρημα, γιατί θα τα έφτιαχναν η νύφη της με τη μητέρα της.

Όλη αυτή η ποσότητα δεν προοριζόταν να καταναλωθεί μέσα στα πλαίσια της οικογένειας και των κοινωνικών επαφών του χωριού. Γενικότερα τα μελιτίνια, ως δώρο, κατέχουν ιδιαίτερη θέση στο νησί.[5] Θα έστελνε στις αδελφές της, που είναι στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, αλλά και σε σχέσεις κοινωνικές που έχει διαμορφώσει. Για παράδειγμα, στο γιατρό, που έχει το εξοχικό του στη Σαντορίνη αλλά δουλεύει στην Αθήνα και αποτελεί το συνδετικό κρίκο σε τυχόν ασθένεια, σ' ένα γείτονά της, δικηγόρο, σε ανθρώπους στους οποίους έχει κάποια υποχρέωση και θέλει να την ανταποδώσει με το συγκεκριμένο γλυκό, του οποίου όλοι γνωρίζουν την αξία που έχει ως «χειροποίητο».

Σε σχέση με τα υλικά της γέμισης[6] χρησιμοποίησε μείξη νιώτικης (από την Ίο) μυζήθρας και μανουριού, γεγονός που συνιστά μία δική της παρέμβαση στη συ-

---

4. Σχετικά με το έθιμο αυτό βλ. τη δημοσίευση της Κυριακής Χρυσού-Καρατζά «Οι φωτιές της Μ. Παρασκευής στη Σαντορίνη» στο τόμο *Η φωτιά πηγή ζωής, δύναμης και καθαρμού*. Πρακτικά Επιστημονικής συνάντησης Αθήνα 1-3 Απριλίου 2011. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού -Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 2013

5. Βλ. σχετικά με το δώρο και την ανταπόδοση το έργο του Maurice Godelier, 2003, *Το αίνιγμα του δώρου*.

6. Στα πέντε κιλά τυριού χρησιμοποίησε 2½ κιλά μυζήθρα-ανάλατη από την Ίο και τα άλλα 2½ κιλά μανούρι, που είχε μπει στο νερό από το προηγούμενο βράδυ. Η δοσολογία των αυγών

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 393

νταγή, αφού όλες οι περιγραφές αναφέρουν μόνο μυζήθρα. Έδινε μεγάλη σημασία στον τρόπο παρασκευής και στο καλό ανακάτεμα της γέμισης με την προσθήκη φινετσάτων αρωμάτων, όπως βανίλιας και μαστίχας, χτυπημένα στο γουδοχέρι. Υποστήριζε ότι το ανακάτεμα της γέμισης πρέπει να γίνεται με το χέρι, γιατί με το μίξερ γίνεται πολύ «νερουλή». Αυτό τη δυσκόλευε πάρα πολύ, όπως μου είπε, γιατί τώρα πια που μεγαλώνει, κουράζεται και δυσκολεύεται να διαχειριστεί, έτσι όπως θέλει αυτή, όλη αυτή τη γέμιση, και, για το λόγο αυτό κάθεται στη ντιβανοκασέλα και ανακατεύει το υλικό μέσα σε μία μεγάλη πλαστική λεκάνη (Φωτ. 1-2-3).

Τα μόνα που χτυπάει με το μίξερ είναι τα αυγά. Θεωρεί ότι γίνονται καλύτερα με το μηχάνημα (φωτ. 4). Η Κατερίνα είχε ετοιμάσει τη γέμιση νωρίς το πρωί, ενώ τη ζύμη την είχε φτιάξει από το προηγούμενο βράδυ και παρέμενε σκεπασμένη με μία πετσέτα.[7] Ανά τακτά χρονικά διαστήματα την ζύμωνε λίγο, για να μη ξεραθεί (φωτ. 5).

Η όλη διεργασία ξεκίνησε με το άνοιγμα του φύλλου. Η πρώτη ενέργεια ήταν η τοποθέτηση και, πιο συγκεκριμένα, το βίδωμα του μηχανήματος, που ανοίγει το φύλλο, στο τραπέζι από τη νοικοκυρά του σπιτιού. Το συγκεκριμένο μηχάνημα, το συνάντησα σε όλα τα σπίτια (φωτ. 6-7). Σε όλο το χωριό μόνο μία γυναίκα, γύρω στα 80, ανοίγει μόνη της φύλλο, την οποία μάλιστα παρουσίασε στην εκπομπή του για την τηλεόραση, ο Ηλίας Μαμαλάκης το 2008, εκπομπή σχετική με την παρασκευή του συγκεκριμένου γλυκού. Η διαδικασία του ανοίγματος του φύλλου φαίνεται απλή, απαιτεί όμως ιδιαίτερη εξοικείωση, γι' αυτό υπάρχει ένα πρόσωπο σε κάθε ομάδα προοριζόμενο γι' αυτή τη δουλειά.

Για να γίνει καλό το φύλλο περνιέται από το μηχάνημα δύο και τρεις φορές. Η Όλγα με εντυπωσίασε με την άοκνη φροντίδα της για το όσο το δυνατόν καλύτερο αποτέλεσμα, με δεδομένο ότι η λεπτότητα του φύλλου είναι βασικό στοιχείο της επιτυχίας του γλυκίσματος (φωτ. 8). Στη συνέχεια το φύλλο κόβεται σε επιμέρους στρογγυλά τεμάχια και μοιράζεται στα πρόσωπα του τραπεζιού (Φωτ. 9-10-11). Αυτή που κόβει το φύλλο συνήθως είναι η εκπαιδευόμενη κόρη, στην προκειμένη περίπτωση, η εγγονή, η οποία αντιλαμβανόταν αρκετά εύκολα, αν το φύλλο ήθελε και άλλο πέρασμα, προκειμένου να υπάρχει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Αποκτούσε δηλ. μέσω της αφής την εμπειρία σχετικά με το πόσο λεπτό πρέπει να είναι το φύλλο.

Στο κέντρο του τραπεζιού η νοικοκυρά είχε τοποθετήσει ένα μπολ με τόσα

ήταν τρία για κάθε κιλό μυζήθρας και πέντε για κάθε κιλό μανούρι. Συνολικά έβαλε είκοσι αυγά, τα οποία έπρεπε να είναι φρέσκα και οι κότες να είναι καλοταϊσμένες. Η ποσότητα της ζάχαρης ήταν τόση, όσα τα κιλά του τυριού. Για να διαλυθεί η ζάχαρη, έπρεπε να μπει στο νερό.

7. Τα υλικά για το φύλλο είναι για κάθε κιλό τυρί, μισό κιλό αλεύρι και δύο κουταλιές βούτυρο. Προσθέτει λίγο νερό, αλάτι και τσικουδιά ή ούζο.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 394

κουταλάκια του γλυκού, όσες και οι γυναίκες που κάθονταν στο τραπέζι. Η Κατερίνα (γιαγιά) γέμιζε το μπολ, κάθε φορά που άδειαζε, παίρνοντας γέμιση από τη μεγάλη λεκάνη με τη συνολική ποσότητα της γέμισης (φωτ. 12). Η κάθε μία έβαζε ένα κουταλάκι του γλυκού από τη γέμιση στο στρογγυλό φυλλαράκι και, χρησιμοποιώντας τον αντίχειρα και το δείκτη, ανασήκωνε λίγο την άκρη της ζύμης και τη «τσίμπαγε» γύρω-γύρω. Μερικές γυναίκες για μεγαλύτερη διευκόλυνση χρησιμοποιούσαν οδοντογλυφίδα (φωτ 13-14-15-16-17-18-19). Στη συνέχεια τοποθετούσαν το μελιτίνι με μεγάλη προσοχή στο ταψί, το οποίο ήταν και αυτό επάνω στο τραπέζι για να εξυπηρετεί όλα τα μέλη της ομάδας. Η Νεκταρία μετέφερε τα ταψιά στο φούρνο και χρονομετρούσε τη διάρκεια του ψησίματος. Τα μελιτίνια είναι έτοιμα, όταν ροδίσουν και έχουν την απαιτούμενη υγρασία. Μόλις έβγαιναν από το φούρνο, τα τοποθετούσαν επάνω στη ντιβανοκασέλα, όπου είχαν στρώσει ένα καθαρό τραπεζομάντιλο (φωτ 20). Επιτυχημένο θεωρείται το μελιτίνι, που έχει διατηρήσει το σχήμα του και έχει φουσκώσει τόσο, ώστε που να μη χυθεί η γέμιση. Αυτό προϋποθέτει καλό τσίμπημα και σωστή αναλογία γέμισης. Όσο πιο πολλά τσιμπήματα έχει το μελιτίνι, τόσο πιο ιδανική θεωρείται η τεχνίτρια. Μέτρησα μέχρι και 64 «τσιμπήματα». Βέβαια άκουσα και την άποψη ότι αυτό το τόσο «τσιμπητό» μελετίνι το φτιάχνουν κυρίως στο διπλανό χωριό, το Μεγαλοχώρι, ενώ στον Πύργο οι τεχνίτριες έχουν την άποψη, ότι όταν το μελετίνι είναι πιο ανοιχτό, άρα και με λιγότερα τσιμπήματα, είναι και πιο δροσερό.

Η Κατερίνα έλεγχε τα πάντα. Η όλη αγωνία της όμως ήταν η εκπαίδευση της εγγονής της, ενώ η σύγκρουση με την κόρη της ήταν συχνή. Τα θέματα γύρω από τα οποία συγκρούονταν είχαν να κάνουν με τη διαφορετική αντίληψη και αντιμετώπιση της τεχνογνωσίας. Για παράδειγμα, η κόρη (Νεκταρία) υποστήριζε ότι άδικα ταλαιπωρείται η μητέρα της, αφού έχει και αρθριτικά, με το να χτυπάει με το χέρι, τόσο τη ζύμη όσο και τη γέμιση, ενώ η Κατερίνα δεν ήθελε ούτε να το ακούει. Η Νεκταρία θεωρούσε ότι το μίξερ δίνει το ίδιο, αν όχι και καλύτερο αποτέλεσμα, απ' ό,τι το χτύπημα στο χέρι, λόγω των πολλών στροφών. Επιπλέον αναφύησαν θέματα και για την υπερβολική φροντίδα στην ακρίβεια του ψησίματος του γλυκού στο φούρνο. Η Κατερίνα ανέθεσε στην κόρη της την επίβλεψη του ψησίματος και όταν «ροδίσουν» και «ιδρώσουν» όπως έλεγε, έπρεπε να τα βγάλει από το φούρνο και να τα τοποθετήσει πολύ προσεκτικά επάνω στη ντιβανοκασέλα. Αντίθετα η Νεκταρία, ήθελε ακριβή προσδιορισμό χρόνου. «*Δεν είμαι υποχρεωμένη να κάθομαι πάνω από το φούρνο και να παρακολουθώ τα μελιτίνια πότε θα ροδίσουν. Έχω και άλλες δουλειές να κάνω. Αν στο σπίτι μου έκανα αυτή τη δουλειά σωθήκαμε!!! Βάζω το φαγητό στο φούρνο, βάζω το χρονοδιακόπτη και συγχρόνως κάνω και άλλες δουλειές.*» Η Κατερίνα της απάντησε: «*όταν κάνεις μια δουλειά πρέπει να είσαι εκεί. Το φαγητό και πολύ πιο πολύ το γλυκό θέλει χάδι και φροντίδα για να βγει καλό. Πολλά καρπούζια κάτω από την ίδια μασχάλη, δε χωράνε*».

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 395

Η σχέση μάνας και κόρης, καθ' όλη την προετοιμασία ήταν εκρηκτική, ενώ αντίθετα της γιαγιάς προς την εγγονή ήταν προστατευτική. Η γιαγιά προέτρεπε την τελευταία να ανοίξει φύλλο, προβάλλοντας σε όλους τους παρευρισκόμενους τις ικανότητες της, *«…αφού από τριών ετών είναι στη κουζίνα και παρακολουθεί την παρασκευή των μελιτινιών κάθε χρόνο».* Έτσι ζήτησε από την Όλγα, ν' ανοίξει φύλλο η εγγονή της, η οποία δήλωνε ότι δεν ήθελε αλλά η γιαγιά την θερμοπαρακαλούσε, ώσπου στο τέλος η μικρή Κατερίνα, με μεγάλη δυσφορία, ενέδωσε και πραγματικά έβγαλε ένα υπέροχο φύλλο. Η μητέρα της αντίστοιχα, δηλ. η Νεκταρία, την επέβλεπε και έκανε συνέχεια παρατηρήσεις (φ**ωτ. 21-22).** Η γιαγιά δυσφορούσε γι αυτό, επιβραβεύοντας την εγγονή της. Όλες προτροπές της Νεκταρίας προς την κόρη της, την Κατερίνα, δείχνουν ότι η μικρή ήξερε καλά την όλη διαδικασία. Αντίθετα η δεκάχρονη κόρη της Ειρήνης παρατηρούσε και βοηθούσε την Κατερίνα να βγάζει φύλλο, χωρίς να της το ζητήσει κανένας. Στη συνέχεια, όταν μια γυναίκα σηκώθηκε από το τραπέζι, τότε η μικρή κάθισε στη θέση της και ζήτησε να της δώσουν φύλλο για να γεμίσει και να «τσιμπήσει». Η μαμά της την παρατηρούσε, χωρίς να κάνει κανένα σχολιασμό. Αφού έκανε τρία μελιτίνια μόνη της, σηκώθηκε και παραχώρησε τη θέση της στη γυναίκα που είχε επιστρέψει. Είχε την επίγνωση ότι βρίσκεται σε ξένο σπίτι και αυτό δεν της επέτρεπε ιδιαίτερη σπατάλη υλικού για την εκπαιδευτική της δραστηριότητα, κάτι το οποίο θα έκανε με πολύ μεγαλύτερη ευχέρεια στο σπίτι της, όταν θα γινόντουσαν εκεί τα μελιτίνια, αλλά από την άλλη είχε το θάρρος της επίδειξης των ήδη αποκτηθέντων έστω και μη τελειοποιημένων ικανοτήτων της **(φωτ. 23-24).**

Διαπίστωσα ότι η Νεκταρία μπορεί να αμφισβητούσε τη μητέρα της αλλά είχε αφομοιώσει πλήρως την πρακτική της. Ο τρόπος με τον οποίο τσιμπούσε τα μελιτίνια αλλά και οι κινήσεις του σώματός της και των δακτύλων της ήταν σαν να έβλεπες την Κατερίνα, το δε αποτέλεσμα ήταν εκπληκτικό, όπως και της μητέρας της, η οποία δικαίως κατέχει τον τίτλο της καλύτερης ίσως τεχνίτριας του συγκεκριμένου γλυκίσματος (**φωτ. 25).**

Η ταχύτητα και η δεξιοτεχνία αυτών των γυναικών αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία τις καθιστούν κορυφαίες στην παρασκευή του συγκεκριμένου γλυκίσματος. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή ήταν η όλη κίνηση του σώματος και κυρίως των χεριών τους καθ' όλη τη διαδικασία –από τη στιγμή που έπαιρναν το «φυλλαράκι» μέχρι τη στιγμή που το απέσυραν από το τραπέζι και το τοποθετούσαν στο ταψί. Οι κινήσεις τους είχαν κάτι το λεπτεπίλεπτο, αέρινο και πολύ αισθησιακό. Σου δημιουργούσαν την εντύπωση ότι αυτό που έκαναν το απολάμβαναν και το χαιρόντουσαν. Όταν όμως τελείωναν, όλες ήταν κουρασμένες, κάτι που δεν γινόταν αντιληπτό τόσο από τον παρατηρητή, όσο και από τις ίδιες καθ' όλη τη διάρκεια της ετοιμασίας. Εκείνο, που είναι δύσκολο να περιγραφεί, είναι η αγωνιώδης έκφραση στο πρόσωπό τους στην αρχή και η ικανοποίηση εκ των υστέρων, όταν έβγαιναν τα μελιτίνια από το φούρνο και είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 396

4. Παρατηρήσεις

Θα μπορούσε κανείς να σκεφθεί ότι η Νεκταρία και η μητέρα της έχουν τεταμένες σχέσεις. Σημειώστε, επίσης, ότι η μεταφορά της γνώσης από τη μητέρα στην κόρη δεν είναι μία μαθητεία επί τόπου. Μάλλον βασίζεται στο ότι η Νεκταρία έχει αφομοιώσει την όλη διαδικασία όλα αυτά τα χρόνια παρατηρώντας τη μητέρα της, χρησιμοποιώντας το ίδιο περιβάλλον της κουζίνας, συγκρίνοντας και αντιπαραθέτοντας το πώς γίνονται τα πράγματα με τις μεθόδους της ευρύτερης κοινότητας και, σιγά-σιγά, παίρνοντας επάνω της την προετοιμασία των φαγητών, όπως η μητέρα της (και συμβιβάζοντάς τα με τις αρνητικές επιδράσεις της μητέρας της). Οι καινοτομίες της Νεκταρίας στο επίπεδο της γεύσης προέρχονται από εξωτερικές πηγές (φίλοι, εκπομπές μαγειρικής), ενώ οι συνέχειες φαίνονται να είναι εντυπωσιακά ενσωματωμένες, όπως το τσίμπημα των μελιτινιών, το άνοιγμα του φύλλου, για τα οποία ο Bourdieu θα μπορούσε να πει «είναι αυτονόητα πράγματα, γιατί έρχονται χωρίς να λέγονται».

Η μητέρα της Νεκταρίας διατηρεί την εξουσία της στο περιβάλλον της κουζίνας. Είναι σαφές ότι αυτό που διακυβεύετο ήταν η δύναμη της μητέρας της και η φήμη της, μέσα από την οποία έχει αποκτήσει και κοινωνική δύναμη, αν λάβουμε υπόψη μας ότι μιλάμε για κοινωνία μικρής κλίμακας, όπως είναι το χωριό, στην οποία δεν υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Η Κατερίνα εξακολουθεί να ασκεί τη δύναμή της στην αφήγηση της Νεκταρίας αλλά και της μικρής Κατερίνας (εγγονής) για το πώς να προετοιμαστούν τα μελιτίνια και πώς να επεξεργάζονται τα συστατικά. Σε αισθητικές εκτιμήσεις διαφορετικών ποιοτήτων του φαγητού βρίσκεται η ικανότητα της διάκρισης μεταξύ των δικών της μαγειρικών και της κόρης της. Το γεγονός ότι η μεγαλύτερη κοινότητα εκτιμά αυτές τις αισθητικές διαφορές, δίνει τη σημασία που έχει για τη μητέρα της Νεκταρίας να ασκεί την εξουσία της. Μια ενδιαφέρουσα στιγμή ήταν, όταν η Νεκταρία σημειώνει ότι οι σημερινοί άνθρωποι χρησιμοποιούν το μίξερ για να ανακατέψουν το φύλλο αλλά και τη ζύμη, ενώ «της μητέρας μου δεν της αρέσουν αυτά». Όταν τη ρώτησα γιατί, αν ήταν επειδή ήταν μηχάνημα, αυτή είπε όχι, αλλά επειδή το μίξερ κάνει τη γέμιση πιο νερουλή και στο φύλλο δεν της αρέσει η υφή. Πρόσθεσε ότι, στην πραγματικότητα, πολλές ηλικιωμένες Σαντορινιές γυναίκες χρησιμοποιούν blender ή μίξερ και άλλα μηχανήματα που παρέχει η τεχνολογία, επειδή αυτά συνιστούν εργαλεία, τα οποία επιτρέπουν στην ηλικιωμένη να συνεχίσει τον έλεγχο της επεξεργασίας των τροφών, ακόμα και όταν το σώμα της αρχίζει να την προδίδει.

Πόσο τυπική είναι η κατάσταση που περιγράφεται για τη Νεκταρία και την μητέρα της; Αυτή ήταν μακρά, η πιο «εχθρική» αλληλεπίδραση, ίσως και λόγω ηλικίας, αφού η Νεκταρία ήταν η μεγαλύτερη κόρη από τις ομάδες που παρακολούθησα. Στην έρευνά μου είχα μια σειρά από ζεύγη μητέρας και κόρης διαφόρων

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 397

ηλικιών, κυρίως όμως με έφηβες ή πολύ νέες κόρες, οι οποίες αντιδρούσαν πολύ λιγότερο, γιατί αυτές δεν είχαν δική τους κουζίνα. Σε όλα τα επίπεδα βρέθηκε να εκφράζεται η επιθυμία από την πλευρά της μητέρας να διατηρήσει τον έλεγχο της διαδικασίας παρασκευής του συγκεκριμένου γλυκού, αλλά και όλων των παραδοσιακών φαγητών, κάτι που δεν ισχύει για τα καθημερινά φαγητά. Σε κάθε περίπτωση όμως, η μητέρα θα διακόψει για να διορθώσει ή να εξωραΐσει την περιγραφή της διαδικασίας ενώ η κόρη τσιμπάει ή κόβει το φύλλο. Έτσι, όλες ο νέες κοπέλες, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έχουν εκπαιδευτεί να φτιάχνουν τα μελιτίνια και όχι μόνο αλλά και τα μπουσέ, άλλο τοπικό γλυκό, όπως επίσης να μαγειρεύουν τα παραδοσιακά φαγητά, τη φάβα και τους ντοματοκεφτέδες, (σύμφωνα με την τοπική τους κουζίνα, η οποία όμως δεν έχει καμία σχέση με τις συνταγές, που είναι αναρτημένες στο διαδίκτυο ή παρουσιάζονται σε εκπομπές της τηλεόρασης). Σε περιπτώσεις, όπου η κόρη έχει τη δική της ξεχωριστή κουζίνα από την μητέρα της, εκεί υπάρχει η δυνατότητα για μεγαλύτερη ανεξαρτησία. Ακόμη και σ' αυτές τις περιπτώσεις ωστόσο, υπάρχει μια τάση να επιτρέπουν στη μητέρα να ελέγχει την καθημερινή μαγειρική για την οικογένεια, ενώ η κόρη μπορεί να κάνει ειδικές τροφές (σνακ, ψητά στο barbeque, γενικώς τα φαγητά για τη ψυχαγωγία των φίλων ή τα παιδικά πάρτυ).

5. Συμπεράσματα

Σαφώς η οριζόντια μετάδοση είναι, επί μακρόν, ένα μέρος των στρατηγικών των Σαντορινιών, όπως μια μεγάλη κοινότητα σχολιάζει τις πρακτικές των άλλων και, μερικές φορές, μοιράζεται τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους. Αυτό σημαίνει ότι ο πολιτισμικός πλούτος της κάθε κοινωνικής ομάδας, όσο μικρή και απομονωμένη και αν είναι, ζωντανεύει τη στιγμή της μεταβίβασής του από το ένα άτομο στο άλλο, τη στιγμή της επικοινωνίας, που είναι προφορική, άρα άμεσα διαπροσωπική, επιβεβαιώνοντας πάντοτε ως παρόν τη συλλογική εμπειρία και συνείδηση του παρελθόντος. Στη διαδικασία της μεταβίβασης της πολιτισμικής παρακαταθήκης, δηλαδή στην αδιάλειπτη πραγμάτωση του τελετουργικού, αναγνωρίζουμε καταρχήν ένα σύστημα παιδείας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα σύστημα γενικής παιδείας που αρχίζει με τη γλωσσική αγωγή,[8] και συνεχίζεται με την πρακτική επιτέλεση.

Αυτό σημαίνει ότι η νεότερη γενιά μπορεί να αντιπροσωπεύει μια αλλαγή στην

8. Ευαγγελία Ντάτση «Λαϊκός Πολιτισμός ή πολιτισμός των μαζών» από το βιβλίο *Το Παρόν του Παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, (19-21 Απριλίου 2002), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα 2003, σ. 77-111.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 398

κλίμακα της πρακτικής, αλλά όχι μια βασική αλλαγή στη μορφή, καθώς καλεί σε σύμπραξη την προηγούμενη γενιά σε θέματα παρατήρησης των δεξιοτήτων, εκμάθησης των συνταγών και στα «κόλπα» της κουζίνας. Πράγματι, μερικές ηλικιωμένες γυναίκες σχολίασαν τη διαφορά της νεότερης γενιάς, όπου η μέτρηση των υλικών είναι πιο λεπτομερής σε σχέση με αυτές, όπου όλα μετρούνται με το δικό τους στυλ, το οποίο βασίζεται σε «κόλπα» και «πρακτικές», για να ληφθούν υπόψη οι προσαρμογές στο καθημερινό οικογενειακό περιβάλλον. Πολλές ηλικιωμένες Σαντορινιές αισθάνονται ότι η νέα γενιά δεν βλέπει τα μελιτίνια ως ζωτικής σημασίας για την ταυτότητά τους. Είναι ίσως αυτό που ενδεικτικά ο Herzfeld αποκαλεί «παγκόσμια ιεραρχία της αξίας». Ένα από τα πράγματα, που φαίνεται να εξοργίζει την παλαιότερη γενιά με τις νεότερες μαγείρισσες, είναι ότι δήθεν δεν βάζουν τα παραδοσιακά φαγητά πρώτα στη λίστα των προτεραιοτήτων τους. Πιθανόν, το ότι η ικανότητα και η γνώση που σχετίζονται με το μαγείρεμα αποτελούν λιγότερο αξιόλογη πηγή ενέργειας σ' ένα πλαίσιο, όπου τα εστιατόρια και τα κατεψυγμένα τρόφιμα γίνονται όλο και περισσότερο μια επιλογή στη Σαντορίνη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adapon J., (2008) *Culinary Art and Anthropology*, Berg, New York.

Argenti N., (2002) "People of the Chisel: Apprenticeship, youth, and elites in Oku (Cameroon)." *American Ethnologist* 29: 497-533.

Barth F., (1989) *Ritual and Knowledge Among the Bahktaman of New Guinea*. New Haven: Yale University Press.

Counihan C., (1999) *The Anthropology of food and Body: Gender, Meaning and Power*, Routledge, London.

Γιακουμάκη Β., (2006) «Περί (δια)τροφής και εθνικής ταυτότητας: Οι διαστάσεις μιας νέας «πολιτισμικής ποικιλότητας» στη σημερινή Ελλάδα», στο τόμο: *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Γκουγκουλή Κ., (2012) «Άνθρωποι, αντικείμενα και τεχνικές. Σύγχρονες ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της τεχνολογίας» στο τόμο: *Υλικός Πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Ελεάνα Γιαλούρη (επιμ.),Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 281-317.

Dilley R., (1999) "Ways of Knowing, Forms of Power". *Cultural Dynamics* 11:33-55.

Gelfand, M., (1971). *Diet and Tradition in an African Culture*. Edinburgh: E & S Livingstone.

Godelier M., (2003) *Το αίνιγμα του δώρου*, Gutemberg, Αθήνα.

Henze R., (1992) *Informal Teaching and Learning: A Study of Everyday Cognition in a Greek Community*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 399

Herzfeld M., (2004) *The Body Impolitic: Artisans and Artifice in the Global Hierarchy of Value*. Chicago: University of Chicago Press.

Hill J., and David P., (2006) 'Moneyed Knowledge: How Women Become Commercial Shellfish Divers. ' In *Learning in Likely Places: Varieties of Apprenticeship in Japan*. Cambridge: Cambridge University Press, 211-225.

Kalivas T., (2007) "Recipes for Cypriot Tradition: Greek-Cypriot Immigrants" *Domestic Food Cultures in Melbourne* c. 1947-2003, PhD Thesis, LaTrobe University, Melbourne

Lave J.n., and Wenger E.. (eds.), (1991) *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation,* Cambridge: Cambridge University Press.

Maynard, A., P. Greenfield & C. Childs, (1999) "Culture, History, Biology and Body: Native and Non-Native Acquisition of Technological Skill." *Ethos* 27:379-402.

Ντάτση Ευ., (2003) «Λαϊκός Πολιτισμός ή πολιτισμός των μαζών» στο τόμο: *Το Παρόν του Παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, (19-21 Απριλίου 2002), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), Αθήνα, 77-111.

Παπαμανώλης Ι., (1938) *Η νήσος Θήρα = Σαντορίνη*, εν Πειραιεί.

Richards A., (1939) *Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia: An Economic Study of the Bemba Tribe*. Oxford: Oxford University Press.

Σερεμετάκη Ν., (1997) *Παλινόστηση Αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.

Shapiro L., (2007) *Julia Child, Viking Adult*, New York.

Sutton D., (1998) *Memories Cast in Stone: The Relevance of the Past in Everyday Life*, Berg Publishers, Oxford.

Sutton D., (2001) *Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory*, Berg Publishers, Oxford.

Sutton, D., (2012) «Τροφή και αισθήσεις» στο *Υλικός Πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Ελεάνα Γιαλούρη (επιμ.),Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 391-426

Tuzin D., *The Cassowary's Revenge*. Chicago: University of Chicago Press.

Yiakoumaki V., (2006b) 'Ethnic Turks and "Muslims" and the performance of multiculturalism: the case of the Dromena of Thrace', *South European Society and Politics*, vol. 11, no. 1, 145–161.

Williams B., (1984) « Why Migrant Women Feed their Husbands Tamales: A Revisionist View of Tejano Family Life», στο L. Brown- K. Mussell (επιμ) *Ethnic and Regional Foodways in the United States: the Performance of Group Identity*, University of Tennessee Press, Knoxville, 113-126.

Χειρόγραφα

Κ.Ε.Ν.Δ.Ι., χφ. 122/1874, Ιωάννης Κυριακού, εν Κωνσταντινουπόλει

Κ.Ε.Ε.Λ., χφ.1959/1953, Εμμανουήλ Σορώτος.
Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 2081/1954, Ελευθέριος Ζάννος.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 400

Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 2957/1965, Στέφανος Δ. Ήμελλος.
Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 3377/1969, Ελευθερία Χάλαρη.
Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 4524/1996 Κυριακή Χρυσού-Καρατζά.
Κ.Ε.Ε.Λ., χφ. 4539/1997, Θηρασιά, Κων/νος Καραβίτης.

Σ.Λ.Π.Α., χφ. 2407/1975, Ειρήνη Ρούσσου.
Σ.Λ.Π.Α., χφ. 2408/1975, Ευγενία Γκιουζέπη.
Σ.Λ.Π.Α., χφ. 2623/1975, Ειρήνη Κατσίπη.
Σ.Λ.Π.Α., χφ. 3227/1979, Καλλιόπη Γαβαλά.

Συντομογραφίες

Κ.Ε.Ν.Δ.Ι.: Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών.
Κ.Ε.Ε.Λ.: Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών .
Σ.Λ.Π.Α.: Σπουδαστήριο Λαογραφίας Πανεπιστημίου Αθηνών.
χφ. : χειρόγραφο

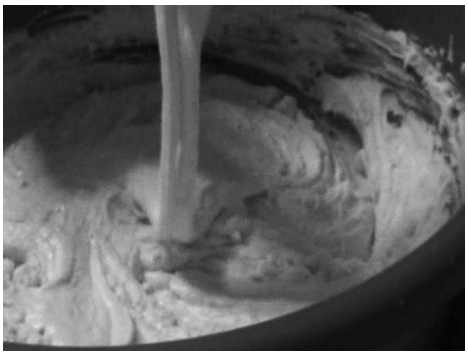

Φωτ. 1: Καθισμένη στον καναπέ η Κατερίνα ανακατεύει τη γέμιση

Φωτ. 2: Ελέγχεται η υφή της γέμισης.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 401

Φωτ. 3: Εκτιμάται η ολοκλήρωσης της παρασκευής της γέμισης.

Φωτ. 4: Χτύπημα αυγών με μίξερ.

Φωτ. 5: Ανακάτεμα της ζύμης.

Φωτ. 6: Έναρξη διαδικασίας ανοίγματος του φύλλου.

Φωτ. 7: Το άνοιγμα του φύλλου σε εξέλιξη.

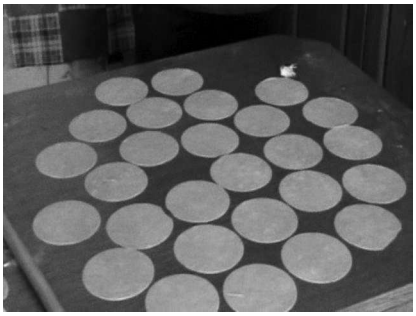
Φωτ. 8: Είναι εμφανής η λεπτότητα του φύλλου.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 402

Φωτ. 9 και 10: Η τεχνική της κοπής του φύλλου σε στρογγυλά κομμάτια.

Φωτ. 11: Το αποτέλεσμα της κοπής του φύλλου.

Φωτ. 12: Το πιάτο με τη γέμιση μεταφέρεται στο τραπέζι εργασίας.

Φωτ. 13: Κάθε μελιτίνι περιέχει περίπου 1 κουταλάκι του γλυκού γέμιση.

Φωτ.14: Η τεχνική του «τσιμπήματος» των μελιτινιών.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 403

Φωτ.15, 16: Η τεχνική του «τσιμπήματος» των μελιτινιών.

Φωτ. 17: Το «τσίμπημα» με τη βοήθεια οδοντογλυφίδας.

Φωτ. 18: Ένα έτοιμο μελιτίνι για το φούρνο.

Φωτ. 19: Το ταψί έτοιμο για φούρνισμα.

Φωτ. 20: Τα μελιτίνια ψημένα και τοποθετημένα στη ντιβανοκασέλα.

16 ΧΡΥΣΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:40 π.μ. Page 404

Φωτ. 21: Οι δύο μεγαλύτερες γενιές παρακολουθούν την τρίτη στην εκπαιδευτική της διαδικασία.

Φωτ. 22: Η συμμετοχή της νέας γενιάς στη διαδικασία παρασκευής των μελιτινιών.

Φωτ. 23, 24: Η αξιοπρόσεκτη συμμετοχή της πιο μικρής ηλικιακά παρασκευάστριας.

Φωτ. 25: Η λεπτότητα των κινήσεων της έμπειρης παρασκευάστριας.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 405

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΕΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΤΗΣΙΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΗ ΔΙΑΛΕΞΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΗ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

ΠΕΜΠΤΗ ΕΤΗΣΙΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΗ ΔΙΑΛΕΞΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΗ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ ΑΛΚΗΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 406

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 407

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ι Σ Μ Α

Συνεχίζουμε για τέταρτο χρόνο την οργάνωση των Ετήσιων Διαλέξεων Λαογραφίας, που απεφάσισε ο Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής, μετά από εισήγηση του ομιλούντος.

Για ενημέρωση όσων ακροατών δεν παρακολούθησαν τις προηγούμενες, σημειώνω ότι έγιναν στο Αμφιθέατρο αυτό, που μας φιλοξενεί και πάλι, από τον ομότιμο καθηγητή Λαογραφίας των Πανεπιστημίων Αθηνών και Ιωαννίνων και πρόεδρο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κ. Μιχαήλ Γ. Μερακλή, με θέμα «Ο Ν. Γ. Πολίτης και η έννοια της συνέχειας» (20 Μαΐου 2009), από τον καθηγητή Θεατρολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και Α΄ αντιπρόεδρο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κ. Βάλτερ Πούχνερ, με θέμα «Θεωρητικές διαστάσεις της συγκριτικής μεθοδολογίας στην εθνολογική και λαογραφική έρευνα. Βαθμίδες συγκρισιμότητας και κλίμακες τυπολογιών» (19 Μαΐου 2010) και από την ομότιμη καθηγήτρια Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κυρία Κατερίνα Κορρέ –Ζωγράφου, με θέμα «Η συμβολή του Γεωργίου Μέγα στην έρευνα του υλικού πολιτισμού» (16 Μαΐου 2011).

Τα κείμενα και των τριών αυτών διαλέξεων, με τις απαραίτητες βιβλιογραφικές προσθήκες, τους (πλαισιωτικούς) Χαιρετισμούς και τις άλλες σχετικές αναφορές, δημοσιεύθηκαν σε αντίστοιχες εκδόσεις της Επιστημονικής Επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και μπορεί κάθε ενδιαφερόμενος αναγνώστης να τα συμβουλεύεται πλέον[1].

Οι διαλέξεις αυτές είναι αφιερωμένες κάθε φορά στη Μνήμη ενός επιφανούς Έλληνα ή ξένου λαογράφου. Γι' αυτό οι τρεις προηγούμενες αφιερώθη-

---

1. Βλ. σχετικά «Πρώτη Ετήσια Σεμιναριακή Διάλεξη Λαογραφίας, 1909-2009: 100 Χρόνια Ελληνικής Λαογραφίας», Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 41 (2010), σ. 187-214.– «Δεύτερη Ετήσια Σεμιναριακή Διάλεξη Λαογραφίας (2010)», ό.π., 42(2011), σ. 229-277 (=Βάλτερ Πούχνερ, Δοκίμια λαογραφικής θεωρίας, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011, σ. 109-136).– «Τρίτη Ετήσια Σεμιναριακή Διάλεξη Λαογραφίας», ό.π., 43 (2012), σ. 199-234.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 408

καν στη Μνήμη: του ιδρυτή και θεμελιωτή της λαογραφικής επιστήμης στη χώρα μας, καθηγητή της Μυθολογίας και Ελληνικής Αρχαιολογίας (1890 κ.ε.) και Πρύτανη (1907-1908) του Πανεπιστημίου Αθηνών Νικολάου Γ. Πολίτη (1852-1921), του πρώτου καθηγητή Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1926-1960) και στην Ελλάδα Στίλπωνος Κυριακίδη (1887-1964) και του πρώτου καθηγητή Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1947-1961) Γεωργίου Μέγα (1893-1976), αντίστοιχα.

Η τέταρτη διάλεξη είναι αφιερώθηκε στη Μνήμη του δεύτερου καθηγητή Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου μας (1964-1972) Γεωργίου Κ. Σπυριδάκη (1906-1975).

Αλλά αν ο πρώτος καθηγητής Λαογραφίας στην Αθήνα Γεώργιος Μέγας ήταν ο πιο πιστός, ο πιο αφοσιωμένος μαθητής του Νικολάου Πολίτη, όσον αφορά τη συνέχεια με την αρχαιότητα, όπως υπογράμμισε ο καθηγητής Μερακλής[2], ο διάδοχός του στην Έδρα Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, εκτός από την αρχαιότητα, περιέλαβε στη διδασκαλία του, και μάλιστα με έμφαση, και τη Βυζαντινή περίοδο μέχρι τα νεώτερα χρόνια[3]. Αναφέρω ωστόσο εδώ ότι και ο Πολίτης είχε ζητήσει τη λαογραφική διερεύνηση και της περιόδου του Βυζαντίου[4]. Ο καθηγητής Σπυριδάκης ίδρυσε επίσης το Σπουδαστήριο Λαογραφίας και το Αρχείο Φοιτητικών Χειρογράφων[5].

Η διάλεξη, που αναφέρεται σ' αυτόν, θα γίνει από ένα διαπρεπή και σεβαστό επιστήμονα, που δεν είναι λαογράφος, αλλά έχει εντρυφήσει και σε θέματα λαϊκού πολιτισμού, όπως αποδεικνύει η πλούσια εργογραφία του. Είναι ο γνωστός σε όλους μας πρωτοπρεσβύτερος – ομότιμος καθηγητής της Ιστορίας και του Πνευματικού Βίου της Μεταβυζαντινής περιόδου της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, ο οποίος θα μας μιλήσει με το εξαιρετικά ενδιαφέρον και πρωτότυπο θέμα «Ελληνικά δη-

---

2. Βλ. Μ.Γ. Μερακλής, «Γεώργιος Α. Μέγας», Λαογραφία, 31 (1978), σ. 8.

3. Βλ. ενδεικτικά Ν.Γ. Πολίτης, «Έρευναι περί της Ελληνικής Λαογραφίας κατά τους μέσους χρόνους», Λαογραφία, 3 (1911 – 1912), σ. 605-610.– Μ.Γ. Βαρβούνης, Η ανακάλυψη του Βυζαντίου στο χώρο της Ελληνικής Λαογραφίας, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998. Βλ. τώρα και Στυλιανός Λαμπάκης, «Η λαϊκή παράδοση», Θησαυρίσματα, 39 – 40 (2011), σ. 471-480, όπου (παλαιότερη και νεώτερη) σχετική βιβλιογραφία.

4. Βλ. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, Έδρα Λαογραφίας – Σπουδαστήριον Λαογραφίας μετά προσηρτημένης Λαογραφικής Συλλογής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Σύντομον Χρονικόν: 1964 – 1972, Εν Αθήναις 1974, σ. 4-5.

5. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σ. 7-11.— Μαρία Μηλίγκου – Μαρκαντώνη, «Λαογραφικόν Αρχείον, Μουσειακή Συλλογή και Βιβλιοθήκη παρά τη Έδρα Λαογραφίας», Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών του έτους 1970 – 1971, σ. 399-401.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 409

μοτικά τραγούδια: Θεολογική θεώρηση». Πολλά θα διδαχθούμε, νομίζω, από τη διάλεξη. Δείγμα των λαογραφικών αναζητήσεων του Αιδεσιμολογιότατου καθηγητή είναι η μελέτη του «Επιβιώσεις και επιβολές αρχαίων ειδωλολατρικών ηθών και εθίμων στον Ελληνικό χώρο»[6]. Θα ήθελα, και από τη θέση αυτή, να τον ευχαριστήσω, εκ βαθέων, που αποδέχθηκε την πρόσκλησή μας.

Η κατ' έτος Πέμπτη Ετήσια Σεμιναριακή Διάλεξη ΛαογραφίαΣ (την οργανώνει από το 2009, μετά από εισήγησή μου, ο Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών), είναι αφιερωμένη στη Μνήμη της αξέχαστης καθηγήτριας Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος.

Για ενημέρωση συναδέλφων, προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών και άλλων ακροατών, που δεν παρακολούθησαν τις προηγούμενες, αναφέρω ότι οι τέσσερις έγιναν στο αμφιθέατρο αυτό από τους: α) Μιχαήλ Γ. Μερακλή, ομότιμο καθηγητή και πρόεδρο της Ελληνική Λαογραφικής Εταιρείας, με θέμα «Ο Ν. Γ. Πολίτης και η έννοια της συνέχειας» (20 Μαΐου 2009), β) Βάλτερ Πούχνερ, καθηγητή Θεατρολογίας και Α΄ Αντιπρόεδρο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, μέ θέμα: Θεωρητικές διαστάσεις της συγκριτικής μεθοδολογίας στην εθνολογική και λαογραφική έρευνα. Βαθμίδες συγκρισιμότητας και κλίμακες τυπολογίων» (19 Μαΐου 2010), γ) Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου, ομότιμη καθηγήτρια, με θέμα «Η συμβολή του Γεωργίου Μέγα στην έρευνα του υλικού πολιτισμού» (16 Μαΐου 2011) και δ) Πρωτοπρεσβύτερο Γεώργιο Δ. Μεταλληνό, ομότιμο καθηγητή της Θεολογικής Σχολής, με θέμα «Ελληνικά δημοτικά τραγούδια: Θεολογική θεώρηση (14 Μαΐου 2012)».

Τα κείμενα των τριών πρώτων διαλέξεων, συμπληρωμένα βιβλιογραφικά, οι σχετικοί χαιρετισμοί και άλλες αναφορές, δημοσιεύθηκαν σε αντίστοιχες εκδόσεις της Επιστημονικής Επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η τέταρτη διάλεξη, με τα πλαισιωτικά κείμενα στοιχειοθετήθηκε και διορθώθηκε, είναι έτοιμη για τύπωμα στην Επετηρίδα, η οποία όμως για οικονομικούς λόγους, δεν εκδόθηκε ακόμη. Αν καθυστερήσει για πολύ η έκδοση, οι διαλέξεις αυτές θα δημοσιεύονται στο εξής στο περιοδικό «Λαογραφία», αφού εγκρίθηκε η σχετική πρόταση από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και διευθυντή του περιοδικού, καθηγητή Μιχάλη Γ. Μερακλή.

Οι διαλέξεις αυτές, όπως είναι γνωστό, είναι αφιερωμένες κάθε φορά στη Μνήμη ενός διακεκριμένου Έλληνα ή και ξένου λαογράφου. Έτσι, οι τέσσερις προηγούμενες αφιερώθηκαν στην Μνήμη των καθηγητών Νικολάου Γ. Πολίτη (1852-1921), Στίλπωνος Κυριακίδη (1887-1964), Γεωργίου Μέγα (1893-1976), και Γεωργίου Σπυριδάκη (1906-1975), αντίστοιχα.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 410

Η διάλεξη, που ακολουθεί, είναι αφιερωμένη στη Μνήμη της καθηγήτριας Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος (1935-1988), κόρης του πρώτου καθηγητή της Λαογραφίας στην Ελλάδα, Στίλπωνος Κυριακίδη. Η Άλκη, όπως την αποκαλούσαν οι περισσότεροι, εξελέγη καθηγήτρια το 1976 στη Θεσσαλονίκη και την ενδιέφερε πολύ η θεωρία της Λαογραφίας. Το ενδιαφέρον αυτό αποτυπώθηκε στο γνωστό βιβλίο της «Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας: Κριτική ανάλυση», (που εκδόθηκε το 1978). Παρακολούθησε μαθήματα του γνωστού εθνολόγου Claude Levi-Strauss (1908-2009) και έβλεπε τον λαϊκό πολιτισμό ως ένα ιστορικό φαινόμενο, που διαμορφώθηκε σε συγκεκριμένο χρόνο, σε ακμή τον 18 αι. και παρακμή τον 20 αι. Τον λαϊκό μας πολιτισμό συνέδεε με την προφορικότητα και τη μνημονική παράδοση.

Για όλα αυτά και πολλά άλλα θα μας μιλήσει η αφοσιωμένη μαθήτριά της και εκλεκτή συνάδελφος Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου, αναπληρώτρια καθηγήτρια Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, η οποία επιμελήθηκε και τα πρακτικά του Συνεδρίου «Λαογραφία και Ιστορία», που έγινε το 1998 στη Θεσσαλονίκη, στη Μνήμη της Άλκης. Θα ήθελα και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω ab imo pectore, την κυρία Χατζητάκη-Καψωμένου, που ανταποκρίθηκε με ευγένεια, προθυμία και θέρμη στην πρόσκλησή μας, και θα μας δώσει με τη γνώση και την επιμέλειά της, εικόνα του έργου της αείμνηστης καθηγήτριας. Η κυρία Χατζητάκη θα μιλήσει με θέμα «Η χωροχρονική προσέγγιση του παραδοσιακού πολιτισμού από την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος»*.

* Ακολουθούν κατά σειράν εκφώνησής τους οι ομιλίες του επ. καθηγητή Γεωργίου Θανόπουλου, του αναπληρωτή καθηγητή Κωνσταντίνου Μπελέζου, του ομότιμου καθηγητή Γεωργίου Δ. Μεταλληνού, της αναπληρώτριας καθηγήτριας Χρυσούλας Χατζητάκη-Καψωμένου, λέκτορος Βασιλικής Χρυσανθοπούλου.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 411

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ (1906-1975)
ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΟ

Ο Γεώργιος Κωνστ. Σπυριδάκης γεννήθηκε το 1906 στο Κατσιδώνι Σητείας και έχασε τη ζωή του το 1975 στην Αθήνα. Μετά την αποφοίτησή του από το Γυμνάσιο της Σητείας, σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1926-1931) και το 1939 αναγορεύτηκε διδάκτωρ της ίδιας σχολής. Τίτλος της διατριβής του: «Ο αριθμός τεσσαράκοντα παρά τοις βυζαντινοίς και νεωτέροις Έλλησι»[1]. Δίδαξε στη μέση εκπαίδευση στην Αθήνα (1932-1934) και στο πρακτικό λύκειο Χανίων (1935-1937). Εργάστηκε παράλληλα ως βοηθός στο νεοσύστατο Σπουδαστήριο Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1933-1935) και αποσπάστηκε το 1937 ως συντάκτης στο Μεσαιωνικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών, όπου και υπηρέτησε ως το 1943[2]. Το 1940 έλαβε υποτροφία από το ίδρυμα Alexander von Humboldt Stiftung και πήγε στη Βιέννη για μεταπτυχιακές σπουδές[3]. Με την κήρυξη, όμως, του ελληνο-ιταλικού πολέμου (1940) αναγκάστηκε να διακόψει τις σπουδές του[4]. Το 1943 μετατάχτηκε στο Λαογραφικό Αρχείο −το σημερινό Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών−, στο οποίο υπηρέτησε ως συντάκτης και μετά την αποχώρηση του Γ. Μέγα, εξελέγη διευθυντής του (1956-1969).

Παράλληλα με την υπαλληλική του εξέλιξη ακολούθησε και η εξέλιξή του ως πανεπιστημιακού δασκάλου. Έτσι, το 1952 εκλέγεται υφηγητής στην έδρα του Βίου και Πολιτισμού των Βυζαντινών (καθηγητής Φαίδων Κουκουλές) στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου και δίδαξε με την ιδιότητα αυτή ώς το πανεπιστημιακό έτος 1963-1964. Τον Αύγουστο του 1964 εκλέχθηκε έκτακτος −και το 1969 τακτικός− καθηγητής στην έδρα της Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, διαδεχόμενος τον Γ. Μέγα, όπου και δί-

---

1. Βλ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», Αθηνά, τόμ. ΟΕ' (1974-1975), σελ. 387

2. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», Αμάλθεια, τεύχ. 27 (Απρίλιος-Ιούνιος), σελ. 139-140

3. Βλ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 387

4. Βλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 140

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 412

δαξε μέχρι και το 1972, οπότε και αποχώρησε από την υπηρεσία[5]. Φίλεργος όπως ήταν συνέχισε να διακονεί την λαογραφική επιστήμη. Κατά τα ακαδημαϊκά έτη 1972-1973 και 1973-1974 δίδαξε το μάθημα της Λαογραφίας στην Αρσάκειο Παιδαγωγική Ακαδημία Ψυχικού[6] και στο διδασκαλείο μετεκπαίδευσης λειτουργών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Έτσι και σε πολλούς δασκάλους ενέπνευσε την αγάπη προς τη Λαογραφία και το χρέος τους, ως εκπαιδευτικών λειτουργών, για την ανάγκη καταγραφής και συγκέντρωσης έργων του λαϊκού πολιτισμού[7]. Την επιστημονική του βοήθεια προσέφερε και σε πολιτιστικούς συλλόγους για τη δημιουργία λαογραφικών συλλογών και μουσείων, τονίζοντας διαρκώς την επιστημονική και εθνική σημασία τους[8]. Παράλληλα συνεργάστηκε με επιστημονικά περιοδικά και επιστημονικές εταιρείες. Ιδιαίτερα πολύτιμη υπήρξε η βοήθειά του σε περιοδικά και βιβλιοθήκες της γενέτειράς του Κρήτης, που ανταποκρίνονταν στα λαογραφικά και φιλολογικά του ενδιαφέροντα, στα οποία και δημοσίευσε εργασίες του[9]. Από τα παλαιότερα μέλη της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και από το 1957 σύμβουλος, συνεργάστηκε στο Δελτίο της από το ΙΕ΄ τόμο (1953-4)[10].

Ως διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου (1956-1969), εργαζόμενος ακαταπόνητα, συνέβαλε σημαντικά στη διεθνή προβολή των επιστημονικών δυνατοτήτων του Αρχείου και μετέπειτα Κέντρου Λαογραφίας. Προετοίμασε και πραγματοποιήθηκαν και για το σκοπό αυτό πολλές λαογραφικές ερευνητικές αποστολές που στόχευαν στη συγκέντρωση λαογραφικού υλικού με παραμονή στο πεδίο, σε δυσπρόσιτα μέρη της ελληνικής υπαίθρου, μεταξύ των οποίων και στην Κύπρο (1960)[11].

---

5. Βλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 140

6. Βλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 141

7. Βλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 142

8. Βλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 140, 142

9. Βλ. Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 140, 142-146 και Δ. Λουκάτος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», Λαογραφία, τόμ. Λ' (1975), σελ. 391

10. Βλ. Δ. Λουκάτος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π., σελ. 391 και Γ. Χ. Κούζας, Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία: η ιστορική της διαδρομή (1908-2008), Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, Αθήνα 2009.

11. Βλ. Δ. Λουκάτος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π., σελ. 392-393 και Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ.141. Οι πρώτες που δημοσιεύθηκαν στην Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου (τόμ. 9-10, 1955-7) είναι του Γ. Σπυριδάκη για την Αστυπάλαια, του Δ. Πετρόπουλου για την Αρκαδία, του Δ. Λουκάτου για Παξούς και του Σπ. Περιστέρη για την Αιτωλία Βλ. και Ε.Π. Αλεξάκης, «Κοινωνική Ανθρωπολογία και Ελληνική Λαογραφία: Ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό πρόβλημα», στο Η Κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα σήμερα: Πρακτικά συνεδρίου που οργανώθηκε από τον Σύλλογο Εργαζομένων (11-13 Ιανουαρίου 1989), Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1993, σελ. 34.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 413

Σημαντική υπήρξε η συμβολή του Γεωργίου Σπυριδάκη και στο εκδοτικό έργο του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Υπό την εποπτεία του συνεχίστηκε η βιβλιογραφία της Ελληνικής Λαογραφίας, η έκδοση τόμων της Επετηρίδας (από το 1939), η έκδοση των Α΄ (1962) και Γ΄ (1968) τόμων της Εκλογής των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών[12], η οργάνωση κινηματογραφικού αρχείου για αποτύπωση σε ταινίες θεμάτων λαϊκού βίου (1962, υπεύθυνος ερευνητής ο Γεώργιος Αικατερινίδης)[13], η δημιουργία εθνικής δισκοθήκης (1966), η έναρξη σύνταξης του Λαογραφικού Άτλαντα της Ελλάδος, ο οποίος μετέπειτα εντάχθηκε στον Εθνολογικό Άτλαντα της Ευρώπης, η σύνταξη ερωτηματολογίου για συλλογή λαογραφικής ύλης (Επετηρίδα Λαογραφικού Αρχείου, τόμ. 13-14, 1964-5), το «Ερωτηματολόγιο για γεωργικά εργαλεία και κατ' έθιμον πυράς». Ο πρώτος λαογραφικός Άτλας για τις πυρές ετοιμάστηκε το 1968[14].

Την δραστηριότητά αυτή συνέχισε ο Γ. Σπυριδάκης και ως πανεπιστημιακός δάσκαλος. Δεν περιορίστηκε στον διδακτικό τομέα αλλά επεκτάθηκε και στον οργανωτικό. Συγκρότησε, αρχικά, Λαογραφική βιβλιοθήκη, ειδικό Αρχείο Λαογραφικής ύλης, Μουσειακή συλλογή, Αρχείο μικροφίλμ. Μετέπειτα κατόρθωσε με πολύ κόπο και επιμονή χρόνων να ιδρύσει και «Σπουδαστήριο Λαογραφίας μετά προσηρτημένης Λαογραφικής Συλλογής » (1972) και να γίνει ο πρώτος διευθυντής του[15].

Το Σπουδαστήριο κατέστη πολύτιμο εργαλείο για τη διδασκαλία και βοήθησε να ασκηθούν οι φοιτητές σε λαογραφικά θέματα και να αρχίσουν να προσκομίζουν με προτροπή του συλλογές λαογραφικού υλικού κυρίως από τις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Ουσιαστική ήταν η συμβολή των τότε βοηθών

---

12. Δ. Λουκάτος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π., σελ. 392

13. Βλ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 389 και Δ. Λουκάτος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π., σελ. 393 και Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, 3η έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2006, σελ. 12

14. Βλ. Δημ. Λουκάτος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 392. Βλ. και Στέφ. Δ. Ήμελλος, Γρηγ. Κ. Δημητρόπουλος (επιμ.), Άτλας της Ελληνικής Λαογραφίας – Λεύκωμα Ι: Ξύλινον άροτρον, ζυγός, σιδηρούν άροτρον, αροτρίασις, Αθήναι 1975, σελ. 244, χάρτες και πίν. 14

15. Βλ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ.389, Δ. Λουκάτος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π., σελ. 393, Γ. Ν. Αικατερινίδης, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π. σελ. 141 και Μ. Μηλίγκου-Μαρακαντώνη, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης. Ο Καθηγητής και Προϊστάμενος. Ο Άνθρωπος., Κρητική Εστία 207(1976), σελ. 245-246. Για τη μουσειακή συλλογή βλ. και Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου, «Οι συλλογές λαογραφικών αντικειμένων των Ελληνικών Πανεπιστημίων», στο: Λαογραφικά Μουσεία στην Ελλάδα: Μορφές – Εξέλιξη – Προοπτικές, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, Αθήνα 1997, Υπουργείο Πολιτισμού – Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 414

της έδρας Μαρίας Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Άννας Γουήλ-Μπαδιεριτάκη και Άννας Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα. Το 1972 που αποχώρησε, αριθμούσε ήδη 1711 συλλογές απ' όλη την ελληνική επικράτεια. Το 2005 αριθμούσε 3737 συλλογές, όπως αναφέρεται σε εργασία (υπό έκδοση) της Μαρίας Μηλίγκου-Μαρκαντώνη[16]. Σήμερα αριθμεί 3804 συλλογές.

Σκοπός της λαογραφικής συλλογής, όπως αναφέρει ο ίδιος, είναι η διάσωση από την επικείμενη εξαφάνιση και η επιστημονική μελέτη των λαϊκών χαρακτηριστικών του εθνικού πολιτισμού. Γι' αυτό και η συστηματική συλλογή λαογραφικής ύλης απ' όλους τους ελληνικούς τόπους ήταν επιβεβλημένη. Θα επιβεβαιωθεί η χωρίς διακοπή συνέχεια του εθνικού βίου του λαού, η ενότητα της εθνικής παράδοσης στα κύρια στοιχεία της σ' όλον τον ελληνόφωνο κόσμο και ο προσδιορισμός των γόνιμων εκείνων στοιχείων του πολιτισμού για το σύγχρονο βίο του έθνους[17]. Με το γενικό ερωτηματολόγιο του Σπυριδάκη η έρευνα επεκτάθηκε και στον υλικό βίο. Η επιτόπια έρευνα σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο είναι σωστική. Στοχεύει στη διάσωση στοιχείων του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού προτού υποστούν φθορά από τον σύγχρονο τρόπο ζωής[18]. Την ίδια εποχή βέβαια η εντατική επιτόπια έρευνα στην Αμερική και στην Ευρώπη είναι κυρίως συγχρονική και λειτουργική προσέγγιση των φαινομένων μέσα στην κοινότητα[19]. Πάντως, το ερωτηματολόγιο του Σπυριδάκη συνέτεινε στην εντατικοποίηση της συλλογής υλικού με παραμονή στο πεδίο και βοήθησε στη συστηματοποίηση της επιτόπιας έρευνας στην Ελλάδα μεταπολεμικά[20]. Σήμερα το ερωτηματολόγιο αυτό, παρότι εξακολουθεί να είναι χρήσιμο, χρει-

---

16. Βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Λαογραφικές Σπουδές στην Ελλάδα μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο» στο Σεμινάριο 29, Λαογραφία και Ιστορία, Επιμ. Χριστίνα Βεΐκου, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2003, σε.19 και Μαρία Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης (1963-1972). «Το Αρχείο χειρογράφων συλλογών πρωτογενούς ύλης και το Σπουδαστήριο Λαογραφίας (κατάθεση ψυχής». Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 33 (υπό έκδοση).

17. Γ. Κ. Σπυριδάκης, «Οδηγίαι προς συλλογήν λαογραφικής ύλης», Επετ. του Λαογρ. Αρχείου, (1960-61). Βλ. σχετικά Μαρία Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Χειρόγραφες συλλογές πρωτογενούς λαογραφικής ύλης του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών (1966-1986), Παρουσία, τόμ. 13-14, σελ. 74. Για μια θεωρητική προσέγγιση του «συλλέγειν» βλ. Susan M. Pearce, Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές, Εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 105 κ. εξ.

18. Γ. Κ. Σπυριδάκης, «Οδηγίαι προς συλλογήν λαογραφικής ύλης», Ακαδημία Αθηνών, Εν Αθήναις 1962, σελ. 74.

19. Ε.Π. Αλεξάκης, *Κοινωνική Ανθρωπολογία και Ελληνική Λαογραφία: Ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό πρόβλημα*, στο: Η Κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα σήμερα: Πρακτικά συνεδρίου που οργανώθηκε από τον σύλλογο Εργαζομένων (11-13 Ιανουαρίου 1989), Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1993, σελ. 34-35.

20. Ε.Π. Αλεξάκης, *Κοινωνική Ανθρωπολογία και Ελληνική Λαογραφία…*, σελ. 34.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 415

άζεται πολλές αναθεωρήσεις και συμπληρώσεις, αφού ο παραδοσιακός λαϊκός πολιτισμός δεν είναι πλέον «λειτουργούσα κοινωνική πραγματικότητα». Επιβάλλεται να δημιουργηθούν – και δημιουργούνται ήδη - νέα μεθοδολογικά εργαλεία και νέα πλάνα στην επιτόπια έρευνα προκειμένου να καταγραφεί η μεικτή και διαρκώς μεταβαλλόμενη σύγχρονη πραγματικότητα[21]. Το σημερινό διδακτικό προσωπικό –με διευθυντή του Σπουδαστηρίου τον καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη- έχει προσανατολίσει τη διδασκαλία και την έρευνα και προς νέες κατευθύνσεις (έρευνα του αστικού χώρου και γενικότερα της σύγχρονης ζωής). Ήδη έχει αρχίσει η δημιουργία και αρχείου (αυτο)βιογραφιών κυρίως σύγχρονων λαϊκών ποιητών αλλά και τραγουδιστών, οργανοπαιχτών και χορευτών (με πρωτοβουλία του επίκουρου καθηγητή Γεωργίου Ι. Θανόπουλου) προκειμένου –εκτός από την ιστορικο-φιλολογική προσέγγιση των ίδιων των στιχουργημάτων– η έρευνα να εστιάσει την προσοχή της και στους δημιουργούς τους, κάτι που θα βοηθήσει να κατανοηθούν τα κίνητρα και οι κοινωνικές περιστάσεις κάτω από τις οποίες «φτιάχνουν» τα στιχουργήματά τους· διαφωτίζεται έτσι η συγχρονική και λειτουργική προσέγγιση των φαινομένων μέσα στην κοινότητα[22]. Έχει αρχίσει και η δημιουργία αρχείου αφηγήσεων ζωής - (αυτο)βιογραφιών Ελλήνων μεταναστών σε άλλες χώρες αλλά και οικονομικών μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα με φροντίδα της Λέκτορος Βασιλικής Χρυσανθοπούλου. Επίσης έχουν ήδη δημιουργηθεί σε ηλεκτρονική μορφή (ψηφιοποίηση με πρόσβαση) ένα πρώτο corpus καταγεγραμμένων δημοτικών τραγουδιών της προφορικής παράδοσης και ένα corpus έντυπης λαϊκής ποίησης. Από το πρώτο corpus έχει προκύψει ένας πρώτος πίνακας συμφραζομένων δημοτικών τραγουδιών, πολύτιμος για την αντικειμενική μελέτη τους και από το δεύτερο έχουμε σε ηλεκτρονική μορφή 4500 τραγούδια έντυπης λαϊκής ποίησης που έχουν δημοσιευθεί στην εφημερίδα «Ναξιακόν Μέλλον» (1935-2000)[23]. Επιπρόσθετα, οι φοιτητές και οι φοιτήτριες που παρακολουθούν τα προπτυχιακά μαθήματα «Συγκριτική Λαογραφία» και «Λαογραφία και Ιστορία των παραμυθιών» του Τμήματος Φιλολογίας, καθώς και το μάθημα «Συγκριτική Λαογραφία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης» του Τμήματος

---

21. Βλ. σχετικά Βάλτερ Πούχνερ, Δοκίμια Λαογραφικής θεωρίας, εκδόσεις Guttenberg, Αθήνα 2011, σελ. 315 και Γ. Ι. Θανόπουλος, Μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας και αποθησαύρισης σε υπολογιστή πίνακα συμφραζομένων ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, Λαογραφία, τόμ. ΜΑ΄ (41): 2007-2009, σελ. 463-466.

22. Β. Πούχνερ, Δοκίμια Λαογραφικής θεωρίας, ό.π., σελ. 366 και Γ. Ι. Θανόπουλος, Μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας και αποθησαύρισης σε υπολογιστή πίνακα συμφραζομένων ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, ό.π., σελ. 465

23. Βλ. Γ. Ι. Θανόπουλος, Μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας και αποθησαύρισης σε υπολογιστή πίνακα συμφραζομένων ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, ό.π., σελ. 463-466.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 416

Σλαβικών Σπουδών ενθαρρύνονται, από την Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Μαριάνθη Καπλάνογλου, και εκπονούν εργασίες συγκέντρωσης και επεξεργασίας λαογραφικού υλικού εξίσου σε αγροτικά και σε αστικά περιβάλλοντα, αποκτώντας μια πρώτη εξοικείωση με τη μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας, της καταλογογράφησης και τη θεωρία των λαογραφικών ειδών. Αυτή η προσπάθεια γίνεται πιο συστηματική στην περίπτωση των μεταπτυχιακών φοιτητών με την εμβάθυνση στη μέθοδο της επιτόπιας έρευνας και την αναφορά σε διαφορετικές λαϊκές ομάδες, κυρίως της πόλης. Παράλληλα, με πρωτοβουλία του Καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, των υπόλοιπων μελών Δ.Ε.Π. της Λαογραφίας (Μαριάνθης Καπλάνογλου, Βασιλικής Χρυσανθοπούλου και Γεωργίου Θανόπουλου) και την επιστημονική καθοδήγηση της Καθηγήτριας και Κοσμήτορος της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, κ. Ευριδίκης Αντζουλάτου – Ρετσίλα, καταβάλλεται προσπάθεια δημιουργίας και λειτουργίας Λαογραφικού Μουσείου.

Το επιστημονικό έργο του Γ. Σπυριδάκη (1932-1975) ξεχωρίζει για τις διακυμάνσεις των ενδιαφερόντων του[24], παρουσιάζει μεθοδικότητα και προσπάθεια αναζήτησης και τεκμηρίωσης της συνέχειας. Παρ' ότι από τα φοιτητικά του χρόνια είχε έκδηλο το ενδιαφέρον του για «τον κατά παράδοσιν λαϊκόν πολιτισμόν των νεωτέρων Ελλήνων»[25], νωρίς στράφηκε παράλληλα και στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού των Βυζαντινών[26], ακολουθώντας το Νικόλαο Πολίτη που είχε διακηρύξει την αξία του ως συνδετικού κρίκου με την αρχαιότητα, αργότερα βέβαια από τον Ζαμπέλιο.

Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος (1813-1881) από το 1852 με τη δημοσίευση του βιβλίου του: «Άσματα δημοτικά της Ελλάδος εκδοθέντα μετά μελέτης του Μεσαιωνικού Ελληνισμού» είχε ήδη τονίσει την αξία του βυζαντινού πολιτισμού. Ο Σπυριδάκης προέτασσε την μελέτη του Μεσαιωνικού και Βυζαντινού Ελληνισμού για την κατανόηση του σύγχρονου πολιτισμού[27]. Γίνεται φανερό ότι οι εργασίες του είχαν βασικούς στόχους τη μελέτη του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού στη διαχρονική του πορεία, αλλά και διαθεματικά «από την ιστορία και τη γλωσσολογία ως τη λατρεία και την ειδική φιλολογία του»[28]. Από το συγγραφικό του έργο δεν λείπουν και περιγραφικές εργασίες για την εξέλιξη της ελληνικής Λαογραφίας[29].

---

24. Βλ. σχετικά, Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 391
25. Βλ. Στέφ. Ήμελλος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 389
26. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Λαογραφικές σπουδές …, ό.π., σελ. 19
27. Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 391
28. Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 392
29. Βλ. σχετικά Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης», ό.π., σελ. 389 και Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 393

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 417

Ο Γ. Σπυριδάκης κατατάσσεται στους παραδοσιακούς λαογράφους. Πασχίζει για την αναζήτηση της λαογραφικής μαρτυρίας που δείχνει τη συνέχεια του εθνικού βίου, όπως την οριοθέτησε και καθιέρωσε ο Ν. Πολίτης και την συνέχισαν οι Στ. Κυριακίδης, Φ. Κουκουλές, Γ. Μέγας[30]. Στάθηκε ιδιαίτερα στη βυζαντινή περίοδο . Οι σχετικές μελέτες του παρουσιάζουν υπευθυνότητα γιατί είναι τεκμηριωμένες με φιλολογικές και κυρίως αγιολογικές πηγές, αλλά και με μαρτυρίες από ιδιαίτερα στοιχεία της νεοελληνικής ζωής. Στον επιστήμονα Γ. Σπυριδάκη δεν θα συναντήσουμε εύκολες υποθέσεις και ερμηνείες. Διατυπώνει «συνετά» τις όποιες νέες απόψεις του, φροντίζοντας και στηρίζοντας, όσο γίνεται στερεότερα, ιστορικές και φιλολογικές μαρτυρίες Αυτά τα επιστημονικά του προτερήματα επιτρέπουν στους ερευνητές να προσεγγίζουν με εμπιστοσύνη τις μελέτες του[31].

Στο σύντομο χρονικό της πανεπιστημιακής δραστηριότητάς του και της διδασκαλίας του στο Πανεπιστήμιο και στο «Οδηγίαι προς συλλογήν λαογραφικής ύλης»[32] διατυπώνει τις απόψεις του για το αντικείμενο έρευνας της ελληνικής Λαογραφίας και αποκαλύπτει «τα φιλοσοφικά και εθνοπαιδαγωγικά πλαίσια των κατευθύνσεων στα δημοσιεύματα και στη διδασκαλία του»[33].

Η ελληνική Λαογραφία, ως αυτοτελής επιστήμη, ερευνά «τον κατά παράδοσιν πολιτισμόν των νεωτέρων Ελλήνων» στις διάφορες εκδηλώσεις του, στο φυσικό (υλικό), κοινωνικό και πνευματικό βίο[34]. Μελετάει δηλαδή το λαό ως κοινωνικά οργανωμένο σύνολο[35]. Επομένως οι διάφορες εκδηλώσεις του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού εξετάζονται για να προσδιοριστούν τα γόνιμα στοιχεία τους. Στη συνέχεια μελετώνται συγκριτικά, ιστορικά, ψυχολογικά προκειμένου να αναζητηθεί η ιστορική αρχή και εξέλιξη αυτών των εκδηλώσεων και παραπέρα η ψυχική πηγή τους[36].

---

30. Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., 391, 393

31. Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 393

32. Γ. Κ. Σπυριδάκης: Έδρα Λαογραφίας: Σπουδαστήριον Λαογραφίας μετά προσαρτημένης λαογραφικής Συλλογής της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, εν Αθήναι, 1974. Βλ. σχετικά και Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., 392-394 και Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Λαογραφικές σπουδές …, ό.π., σελ. 19

33. Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., 393 και Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Λαογραφικές σπουδές …, ό.π., σελ. 19

34. Γ. Σπυριδάκης, Έδρα Λαογραφίας: Σπουδαστήριον Λαογραφίας μετά προσαρτημένης λαογραφικής Συλλογής της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ό.π., σελ. 3-4

35. Βλ. και Δ. Β. Οικονομίδης, *Έννοια και σκοπός της Λαογραφίας*, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, τόμ. ΚΔ' (1975-1976), Εν Αθήναις 1977, σελ. 11-39.

36. Γ. Σπυριδάκης, Έδρα Λαογραφίας: Σπουδαστήριον Λαογραφίας μετά προσαρτημένης λαογραφικής Συλλογής της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ό.π., σελ. 3-4

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 418

Μια αξιοπρόσεχτη καινοτομία του Γ. Σπυριδάκη είναι η αναφορά στην ονομασία εθνολόγος ως διαζευκτική ονομασία του λαογράφου. «Ο λαογράφος ή εθνολόγος, εξετάζων και διδάσκων τον νεώτερον λαϊκόν παραδοσιακόν πολιτισμόν… δέον να κινήται πέραν της κοινής αντιλήψεως των φαινομένων… και να αντιμετωπίζη όσα θέματα τον απασχολούν με φιλόσοφον πνεύμα και διάθεσιν κριτικής ερεύνης της λειτουργικής ουσίας και της ιστορικής αρχής αυτών…»[37].

Στο θεωρητικό-επιστημονικό οπλισμό του βασική θέση έχει η παρακάτω άποψή του: «Είναι σφάλμα να θεωρήται ότι ο λαός εις τον παραδοσιακόν βίον του στερείται παιδείας υπό ανθρωπιστικήν έννοιαν, δηλαδή σχετικής προβολής του ανθρώπου, του λόγου και των πράξεών του. Η δημώδης ποίησις, ο πεζός λόγος, η βιοσοφία ιδία, η τέχνη κ.ά. είναι περί τούτου σταθερά στοιχεία, εάν τις βεβαίως δεν αντιμετωπίζη τας εκδηλώσεις και μορφάς ταύτας του λαϊκού βίου με εξωτερικήν, ευτελήν αντίληψιν. Εφ' όσον δ' επιζητείται ορθώς διά της λογίας παραδόσεως, η στροφή του σημερινού ανθρώπου, ως κοινωνικού και πολιτιστικού όντος, προς το «γνώθι σεαυτόν» …., ο νεώτερος λαϊκός πολιτισμός αποτελεί ουσιώδη παράγοντα… συγχρόνως δε και στυλοβάτην, επί του οποίου το κλασικόν, το μεσαιωνικόν και το νεώτερον μορφωτικόν αγαθόν δύναται να στηριχθή, διά να καταστή πεισσότερον συγκεκριμένον το αρχαίον και το μεταγενέστερον πολιτιστικόν μήνυμα»[38].

Σημαντική είναι η συμβολή του στην προσπάθεια επιστημονικής έκδοσης των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Μετά τη λεγόμενη «φιλολογική μέθοδο» του Ν. Γ. Πολίτη[39] (Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού, 1914) ακολούθησε −μετά το 1929 και την κριτική της από τον Γιάννη Αποστολάκη[40]−η λε-

---

37. Βλ. σχετικά και Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Λαογραφικές σπουδές …, ό.π., σελ.19 και Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 393.

38. Βλ. σχετικά και Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Λαογραφικές Σπουδές …, ό.π., σελ.19 και Δ. Λουκάτος, Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ό.π., σελ. 394.

39. Βλ. Κριτική της μεθόδου στο: Γιάννης Αποστολάκης, Τα δημοτικά τραγούδια. Α΄: οι συλλογές, Αθήνα 1929. Επίσης Αλέξης Πολίτης, Γ. Σηφάκης, Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1988, σελ. 209-210, Μ. Γ. Μερακλής, Η έκδοση των δημοτικών τραγουδιών από το Ν. Γ. Πολίτη: Αναψηλάφηση μιας λησμονημένης υπόθεσης, στον τόμο: Όψεις της Λαϊκής και της Λόγιας Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. 5η Επιστημονική Συνάντηση αφιερωμένη στον Γ. Αποστολάκη, Παράρτημα αρ.5 ΕΕΦΣΘ, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.79-91, Β. Πούχνερ, Η έρευνα για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι (1970-2000). Τάσεις- Μέθοδοι-Προβληματισμοί, Αθήνα 2006 (= Λαογραφία, τόμ. Μ΄ (40): 2004-2006, δσελ. 262) και Γ. Ι. Θανόπουλος, Η στάση της κριτικής στις «Εκλογές» του Ν. Γ. Πολίτη. Μια προσέγγιση με οδηγό τις πηγές που χρησιμοποίησε, Λαογραφία, τόμ. 42 (υπό έκδοση).

40. Βλ. Γιάννης Αποστολάκης, Τα δημοτικά τραγούδια, ό.π., σημ. 38

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 419

γόμενη «λαογραφική μέθοδος» που κύριο χαρακτηριστικό της είναι η συνέκδοση και ο σεβασμός των παραλλαγών και των διαλεκτικών μορφών της καθεμιάς ως αυτόνομης δημιουργίας[41]. Αναγνωρίζεται ουσιαστικά ο τρόπος λειτουργίας της λαϊκής συλλογικής μνήμης και υιοθετείται πως οι συνεχείς και ποικίλες μορφές παραλλαγών απορρέουν από αυτόν τον τρόπο[42]. Αυτή τη μέθοδο χρησιμοποίησαν και ανέδειξαν οι καθηγητές της Λαογραφίας Γ. Κ. Σπυριδάκης, Γ. Α. Μέγας και Δ. Α. Πετρόπουλος στην εκλογή: «Ελληνικά δημοτικά τραγούδια» της Ακαδημίας (1962)[43]. Πρόκειται για αντιπροσωπευτική συλλογή ορισμένων κατηγοριών των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών: ακριτικά, ιστορικά, κλέφτικα και παραλογές. Το σημαντικό είναι ότι αντλεί η έκδοση από το αρχείο του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών[44].

Στο πανεπιστημιακό του σύγγραμμα (τεύχος Δ΄) που εξέδωσε το1972 για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι συμπεριέλαβε και σχολίασε όλες τις κατηγορίες των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, έδωσε όμως έμφαση μόνο στο ηρωϊκό και ιστορικό τραγούδι[45]. Είναι από τις τελευταίες σοβαρές παραδοσιακές προσεγγίσεις της έρευνας του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού[46].

Ο Γ. Σπυριδάκης με το όλο έργο του πλούτισε αναμφίβολα τη λαογραφική έρευνα με ποικίλα θέματα. Ακολούθησε το δρόμο της επιστημονικής παράδοσης που καθιέρωσε ο Ν. Πολίτης και συνέχισαν οι Στ. Κυριακίδης , Φ. Κουκουλές και Γ. Μέγας. Στα λαογραφικά του, όμως, ενδιαφέροντα δεν προσέθεσε νεώτερα και σύγχρονα θέματα. Ίσως, όπως αναφέρει ο Δ. Λουκάτος[47], γιατί ο πλούτος των θεμάτων από την ιστορία, τη φιλολογία και τη Λαογραφία

---

41. Βλ. Γ. Μ. Σηφάκης, Για μια ποιητική …, ό.π., σελ. 211

42. Βλ. Γ. Μ. Σηφάκης, Για μια ποιητική …, ό.π., σελ. 211

43. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Γ. Κ. Μέγας, Δ. Α. Πετρόπουλος, Ελληνικά δημοτικά τραγούδια, τόμ. Α΄, Εκλογή και επεξεργασία κειμένων, Ακαδημία Αθηνών, δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αριθ.7, Αθήνα 1962. Ο Γ. Κ. Σπυριδάκης έγραψε την εισαγωγή (Σ΄-ΛΑ΄). Ήταν υπεύθυνος για τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια και για τις παραλογές μαζί με τον Δ. Πετρόπουλο. Για τα ιστορικά τραγούδια υπεύθυνος ήταν ο Γ. Μέγας και για τα κλέφτικα ο Δ. Πετρόπουλος. Βλ. Β. Πούχνερ, Η έρευνα για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι, 1970- 2000.- Μέθοδοι, προβληματισμοί., Αθήνα 2006 (Ανάτυπο από «Λαογραφία», τόμ. Μ΄ (40), 2004-2006, σελ. 405)

44. Β. Πούχνερ, Η έρευνα για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι…, ό.π., σελ. 262 και 405-406

45. Βλ. Β. Πούχνερ, Η έρευνα για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι…, ό.π., σελ. 258-259 και 406

46. Βλ. Β. Πούχνερ, Η έρευνα για το ελληνικό δημοτικό τραγούδι…, ό.π., σελ. 259, σημ. 9

47. Δ. Λουκάτος, Γ. Σπυριδάκης…, ό.π., σελ. 394

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 420

που προσφέρει πάντα η ελληνική πραγματικότητα είναι χρήσιμος και αναγκαίος για την τεκμηρίωση οποιασδήποτε ελληνικής ή και διεθνούς κοινωνιολογικής και εθνολογικής έρευνας.

Οφείλουμε να επισημάνουμε ωστόσο ότι στο τετράτομο έργο του «Ελληνική Λαογραφία» (Ο Λαϊκός Πολιτισμός των νεωτέρων Ελλήνων)[48], που αποτελεί και την τελευταία συγγραφική του προσπάθεια, κατά την αναφορά του σε θέματα του κοινωνικού βίου, αναδεικνύει τον οικονομικό παράγοντα και γενικότερα διαφαίνεται ένας προσανατολισμός και προς τα ως τότε ανθρωπολογικά δεδομένα.

Εξ άλλου, οι μέθοδοι των συναφών προς τη Λαογραφία κοινωνικών επιστημών (Κοινωνική Ανθρωπολογία, Πολιτισμική Ανθρωπολογία, Εθνολογία) δεν ήταν ακόμη παγιωμένες. Παράλληλα, οι προσεγγίσεις – τουλάχιστον ως προς την Κοινωνική Ανθρωπολογία – δεν ήταν ταυτόσημες σε Ευρώπη και Αμερική έως και το 1970 περίπου[49].

48. Δακτυλογραφημένη έκδοση του 1972.

49. Βλ. ενδεικτικά Β. Νιτσιάκος, Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία. Εκδ. Κριτική, Αθήνα 2008, Ευάγ. Αυδίκος, Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού: Λαογραφίες, Λαϊκοί πολιτισμοί, Ταυτότητες, Εκδ. Κριτική, Αθήνα 2009 και Β. Πούχνερ, Θεωρητική Λαογραφία, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 421

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΣ

Πρωτ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ
(ΕΡΓΟ-ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ)

α) Βίος- σπουδές- δράση

Ο πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Μεταλληνός, Ομότιμος Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, γεννήθηκε στις 11 Μαρτίου του 1940 στην Κέρκυρα. Πατέρας του ήταν ο Δημήτριος Μεταλληνός, δικαστικός υπάλληλος, και μητέρα του η μαλτεζικής καταγωγής Ιολάντα Borge, η οποία είχε ασπαστεί την Ορθοδοξία στα τέλη του 1938.

Παρακολούθησε τη Στοιχειώδη (1946-1952) και την Μέση Εκπαίδευση (1952-1958) στην Κέρκυρα. Εισήλθε, μετά από εξετάσεις, πρώτος στη Θεολογική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1958. Ολοκλήρωσε με υποτροφία του ΙΚΥ τις σπουδές του στη Θεολογία (1958-1962) και τη Φιλολογία (1964-1967) ως φοιτητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, έλαβε δε τα σχετικά πτυχία τα έτη 1962 και 1972 αντιστοίχως. Το έτος 1962 έλαβε μέρος στον αγώνα των Φοιτητών της Θεολογικής κατά της τότε Κυβερνήσεως, η οποία επιδίωκε τη συρρίκνωση του θεολογικού μαθήματος. Επρόκειτο για έναν αγώνα, ο οποίος σκόπιμα έχει αποσιωπηθεί, υπήρξε όμως το «εναρκτήριο λάκτισμα» του φοιτητικού κινήματος της εποχής στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης.

Έχοντας εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις (1963-1965) και ως βοηθός πλέον από το έτος 1965 στην Έδρα της Πατρολογίας στην καθ' ημάς Θεολογική Σχολή (Καθηγητής: Κωνσταντίνος Μπόνης), μετέβη στην τότε Δυτική Γερμανία προς συμπλήρωση των σπουδών του (1969-1975). Παρακολούθησε (με υποτροφία της Ρωμαιοκαθολικής Επισκοπής του Essen και της DAAD) μαθήματα Πατρολογίας, Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Ευαγγελικής και Παλαιοκαθολικής Θεολογίας, Ιστορίας, Φιλολογίας και Κοινωνιολογίας στα Πανεπιστήμια της Βόννης και της Κολωνίας.

Το 1971 χειροτονήθηκε κληρικός της Ιεράς Μητροπόλεως Γερμανίας, γεγονός που υπήρξε καθοριστικής σημασίας για τη συνέχεια του βίου του. Κατά την επάνοδό του στην Ελλάδα διορίστηκε στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 422

και το 1976 αποσπάσθηκε στο παρεκκλήσιο του Αγίου Αντίπα της Οδοντιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου υπηρετεί μέχρι σήμερα.

Το έτος 1978 ο π. Γ. Μεταλληνός ανηγορεύθη Διδάκτωρ Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών με την εργασία: *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την Νεοελληνικήν κατά τον ΙΘ΄ αι. (Επί τη βάσει των αρχείων της B.F.B.S, C.M.S., L.M.S., του Κ. Τυπάλδου-Ιακωβάτου και του Θ. Φαρμακίδου)*, Αθήνα 1977, καρπό ευρέος φάσματος αρχειακής ερεύνης, και διορίστηκε Επιμελητής στην Θεολογική Σχολή Αθηνών. Το ίδιο έτος ανηγορεύθη Διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Κολωνίας, με την εκδοτική εργασία: *Βικεντίου Δαμοδού, Θεολογία Δογματική κατά συντομίαν (Προλεγόμενα, Κριτική έκδοση, Σχόλια)*. Αθήνα-Κολωνία 1980, γι' αυτήν δε τιμήθηκε με ειδικό χρηματικό έπαθλο της Φιλοσοφικής Σχολής της Κολωνίας.

Το 1979 διορίστηκε μόνιμος Επιμελητής, το 1982 κατέστη Λέκτωρ, το 1985 μόνιμος Επίκουρος Καθηγητής, το 1990 Αναπληρωτής Καθηγητής και το 1995 Καθηγητής α΄ βαθμίδας στο γνωστικό αντικείμενο: «Ιστορία και Πνευματικός Βίος της Εκκλησίας της Ελλάδος από της Αλώσεως έως σήμερα». Διετέλεσε Διευθυντής Τομέως και Κοσμήτωρ της Θεολογικής Σχολής Αθηνών (2004-2007), μέχρι το έτος της αφυπηρετήσεώς του. Με απόφαση της Συγκλήτου (20.12.2007) ενετάχθη στο Σώμα των Ομοτίμων Καθηγητών του Αθήνησι Πανεπιστήμιου.

Δίδαξε, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, Εκκλησιαστική Ιστορία, Πηγές Εκκλησιαστικής Ιστορίας και Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας, Ιστορία και Πνευματικό Βίο της Εκκλησίας της Ελλάδος, κατ' ανάθεση δε Ιστορία και Θεολογία της Λατρείας, Λειτουργική και Ομιλητική στο Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Ιστορικού Τομέως του. Επίσης, δίδαξε (ή διδάσκει ακόμα) στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδεύσεως, στην Ανωτέρα Εκκλησιαστική Σχολή (νυν Ακαδημία) Αθηνών, σε ΠΕΚ, στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο της Εταιρείας των Φίλων του Λαού, στο Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο, στις σχολές Πεζικού, Ναυτικού και Αεροπορίας, στις Σχολές Εθνικής Ασφαλείας και Αστυνομίας κ.α. Διετέλεσε συγκλητικός και μέλος διαφόρων επιτροπών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, μέλος της Διοικούσης Επιτροπής του Ιονίου Πανεπιστημίου (1997-2000).

Με την ιδιότητα του πανεπιστημιακού διδασκάλου είναι από το 1995 μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του Εκπαιδευτικού Προγράμματος της «Βουλής των Εφήβων» (Τομέας Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων). Έχει διατελέσει μέλος διαφόρων Συνοδικών Επιτροπών ή εκπρόσωπος της Εκκλησίας της Ελλάδος και της Εκκλησίας της Κύπρου σε Διαλόγους και Συνελεύσεις (το 1971-1974 λ.χ. στη Συνέλευση Ευρωπαϊκών Εκκλησιών, το 1978 στο Διάλογο με τους Λουθηρανούς). Τυγχάνει, επίσης, μέλος της Εται-

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 423

ρείας Κερκυραϊκών Σπουδών, της Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας, του Κέντρου Μελετών Ιονίου, της Εταιρείας των Φίλων του Λαού, της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, της Εταιρείας Κεφαλληνιακών Μελετών, της Εταιρείας Μελέτης των έργων Βικεντίου Δαμοδού, του Ιδρύματος Εκατονταπυλιανής Πάρου, της Πανελληνίου Ενώσεως Θεολόγων, του Συλλόγου «Τρεις Ιεράρχαι» και του Λουριδείου Ιδρύματος «Μνήμες της Πόλης», του οποίου προεδρεύει από το 2005.

Ως Κοσμήτωρ της Θεολογικής Σχολής ο π. Γ.Μ. πήρε πρωτοβουλίες για το άνοιγμα της Θεολογίας προς άλλους επιστημονικούς κλάδους και την κοινωνία, διοργανώνοντας Συνέδρια και Ημερίδες υπό τη στέγη της Θεολογικής Σχολής, όπως: «1054, 1204: Δύο Επέτειοι με κοινή δυναμική στις σχέσεις Ανατολής - Δύσεως» (12 Ιανουαρίου 2005), «Ο Φώτης Κόντογλου (1895-1965) και η συμβολή του στη διαφύλαξη και συνέχεια της Παράδοσης» (27 Φεβρουαρίου 2006), «Ευγένιος Βούλγαρις: Διακόσια χρόνια από την κοίμησή του (1806-2006)» (13 Νοεμβρίου 2006). Την 30ή Ιανουαρίου του 2007 ήταν ο επίσημος ομιλητής στην Εορτή των Τριών Ιεραρχών του Πανεπιστημίου Αθηνών και το θέμα του: «Η Εορτή των Τριών Ιεραρχών και η ‘’σύνθεση’’ Ορθοδοξίας και Ελληνικότητας».

Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, ο ίδιος μερίμνησε, μεταξύ άλλων, για τη συμμετοχή της Θεολογικής Σχολής σε ερευνητικά προγράμματα του Πανεπιστημίου μας (λ.χ. «Ψηφιοποίηση, τεκμηρίωση και προβολή του Μουσείου Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών», σε συνεργασία με το Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών) και του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών («Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1996»). Πραγματοποίησε, επίσης, αναρίθμητες επισκέψεις ακαδημαϊκού, εκκλησιαστικού κι εθνικού ενδιαφέροντος στο Εξωτερικό, επιδίωξε τη συναντίληψη με τη διοικούσα Εκκλησία σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος, καλλιέργησε τη συνεργασία με Σχολές και Τμήματα άλλων ειδικοτήτων προς όφελος του Πανεπιστημίου μας, το οποίο τίμησε με λόγο, έργα και δημόσια παρουσία όσο λίγοι συνάδελφοί του. Επί κοσμητείας του, μάλιστα, ο Δήμος Αθηναίων βράβευσε, στις 13.12.2004, τη Θεολογική μας Σχολή για το έργο της στον τομέα της εκπαίδευσης και της επιστήμης, με την ευκαιρία του εορτασμού των 170 ετών της πόλεως των Αθηνών από τον ορισμό της ως πρωτεύουσας του νέου Ελληνικού Κράτους.

Πανεπιστημιακός και κληρικός με ευρύτερη αναγνώριση, ανεδείχθη, καθ’ όλη την πορεία του βίου και της δράσης του, σε εγκρατέστατο και ακαταπόνητο εκπρόσωπο της ακαδημαϊκής και θεολογικής κοινότητας στην Ελλάδα και το Εξωτερικό, σε δυναμικό εκπρόσωπο της οικουμενικής Ορθοδοξίας γενικότερα, σε δόκιμο και ακριβοδίκαιο σχολιαστή, σε εκφορέα τεκμηριωμένης (και σύμφωνης με το λαϊκό αίσθημα και την κοινή λογική) κριτικής προσώπων, θεσμών και νοοτροπιών που σχετίζονται με την εκκλησιαστικο-πολιτική επι-

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 424

καιρότητα. Η παρρησιασμένη παρουσία του, με εκλαϊκευτικές συγγραφές και διαρκή συμμετοχή σε αντιαιρετικά Σεμινάρια, Φροντιστήρια ιερέων ή κατηχητών, επιμόρφωση θεολόγων και άλλων εκπαιδευτικών, με ομιλίες και δημόσιες παρεμβάσεις, με συμμετοχή, είτε ως συνομιλητής είτε ως παραγωγός, σε ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, με τη διακονία του κηρύγματος (τα πρώτα υψηλού θεολογικού επιπέδου κηρύγματα της εβδομαδιαίας «Φωνής Κυρίου» της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος που γράφτηκαν σε ζωντανό λαϊκό ιδίωμα προέρχονται από τη γραφίδα του [1980, 1983]), με την υποστήριξη εκ μέρους του πρωτοβουλιών υπέρ των Ελλήνων τυφλών, υπέρ του αγέννητου παιδιού, υπέρ κινήσεων εργατών και συνταξιούχων, υπέρ των μελών του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών, κατά της μονομερούς Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά της Ουνίας, κατά της επισκέψεως του Πάπα στην Ελλάδα, κατά της υποβαθμίσεως του μαθήματος των Θρησκευτικών, κατά των εκκλησιαστικών σκανδάλων, κατά της χρήσης μεταφράσεων στη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας, και άλλα πολλά, αποτελεί μια σύγχρονη εκκλησιαστικο-θεολογική μαρτυρία, μαρτυρία ειλικρινή και βάσει αρχών, συχνά αυθόρμητη, πάντοτε δε ανιδιοτελή, προκλητική σκέψεως και βαθύτερου προβληματισμού. Αποτελεί μια μαρτυρία που γεννά αναπόφευκτα ισχυρές αντιπάθειες και αντιθέσεις, παρά την βαθειά δημοκρατική συνείδηση και το διαλεκτικό πνεύμα του ιδίου, παρά την αμείωτη προσπάθειά του να τηρεί ισορροπίες, να αποδίδει τον δέοντα σεβασμό στους φορείς ποικίλων αξιωμάτων, να ακούει με προσοχή τους εκπροσώπους παρατάξεων και κοσμοθεωρητικών αντιλήψεων και να διαλέγεται επί λογικής κι επιστημονικής ή συναδελφικής βάσεως μαζί τους.

β) Θεολογικο-επιστημονικό, ιστορικο-ερευνητικό και λοιπό συγγραφικό ή εκδοτικό έργο (ενδεικτική παρουσίαση)

1. Γενικά

Ως ιστορικός ερευνητής, ειδικότερα, όπως ο ίδιος επιθυμεί να αποκαλείται, υπήρξε πολυμερής και πολυγράφος, αθλητής πολύ υψηλών επιδόσεων, κινούμενος στο χώρο της Εκκλησιαστικής Ιστορίας και της Ιστορίας του Νεότερου Ελληνισμού, της Εκκλησιαστικής Γραμματείας, της Λατρείας, της Υμνολογίας, της Αγιολογίας, της Δογματικής, της Φιλοσοφίας και της Κοινωνιολογίας, της Ιστορίας της Εκπαίδευσης ή της (τοπικής) Ιστορίας της Επτανήσου με εξαιρετική άνεση. Η Εκκλησία μέσα στον κόσμο και την ιστορία, σε διάλογο με τα σύγχρονα ιδεολογικά ρεύματα, συγχρόνως δε σε πιστότητα προς την παράδοση, την παράδοση των προφητών, των αποστόλων, των πα-

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 425

τέρων και αγίων της Εκκλησίας μας: αυτό υπήρξε το κύριο αντικείμενο της έρευνας και της ακατάπαυστης μελέτης του. Από αυτήν προέκυψαν περί τα 500 δημοσιεύματα, άρθρα σε 76 περίπου περιοδικά, λήμματα σε οκτώ τουλάχιστον Εγκυκλοπαίδειες- Λεξικά, μονογραφίες, συναγωγές μελετών του, συμμετοχές σε Πρακτικά Συνεδρίων, Ημερίδων, Συμποσίων και Συναντήσεων, σε τιμητικούς ή συλλογικούς Τόμους και Επετηρίδες.

Υπήρξε εκδότης πάμπολλων κειμένων, ιδίως της περιόδου της Τουρκοκρατίας και των αρχών του νεοελληνικού κρατιδίου, με περιεχόμενο ιστορικο-δογματικό, υμναγιολογικό, λειτουργικο-κηρυκτικό, σε τεράστια έκταση αρχειακό. Ο ίδιος (σε συνεργασία με τη Δρα Θ. πρεσβυτέρα του) έκαμε σκοπό ζωής την έκδοση πολυτιμότατου υλικού που συνδέεται με τις οικογένειες Τυπάλδου-Ιακωβάτου και φωτίζει την Ιστορία των ξένων ιεραποστολών στην Ελλάδα, την ίδρυση της Ιονίου Ακαδημίας, του πρώτου επί ελληνικού εδάφους Πανεπιστημίου (1823/4), καθώς και την Ιστορία της Θεολογικής Σχολής Χάλκης. Η πεντάτομη ογκώδης έκδοση: *Αρχείον της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης: Σχολαρχία μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου (Τυπάλδου-Ιακωβάτου) 1844-1864* [Αθήνα 2003-2009] υπήρξε μέγας όντως άθλος. Από κοινού με τη σύζυγό του βραβεύτηκε για το έργο αυτό, στις 24.4.2011, από την Ακαδημία Αθηνών. Μετά την *Κατά συντομίαν Δογματική* του Βικεντίου Δαμοδού, την οποίαν υπέβαλε στη Φιλοσοφική Σχολή της Κολωνίας για να λάβει τον τίτλο του Διδάκτορος κι εξέδωκε «τύποις» το 2008, αναμένεται η έκδοση της μεγάλης *Δογματικής Διδασκαλίας* του Δαμοδού από ομάδα υπό την επίβλεψη του π. Γεωργίου. Έχει εκδώσει, επίσης, Εγκώμια, Ευχές, Μαρτυρολόγια, Λόγους, Επιστολές (λ.χ. Νεοφύτου Βάμβα και Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων), κείμενα σχετικά με την πραξικοπηματική κατ' αρχάς ανακήρυξη (1833) κι εν συνεχεία την αναγνώριση του Αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδος από το Οικουμενικό Πατριαρχείο (1850), κείμενα για την Ιστορία της μασονίας, για τον Πάπα, για το Άγιο Φως, για την Ιστορία του Θεολογικού Αγώνα του 1962, την αλληλογραφία μεταξύ δύο επιφανών θεολόγων του 20ού αι., του Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα και του πρωτ. Ιωάννου Ρωμανίδου, κ.ά.

Σπουδαία είναι ωσαύτως η μεταφραστική του δραστηριότητα, η οποία πρόσφερε στο ελληνόφωνο κοινό υψηλής αναγνωσιμότητος έργα. Μετέφερε, λοιπόν, στη νεοελληνική κείμενα Πατέρων κι εκκλησιαστικών συγγραφέων (Γρηγορίου Θεολόγου, *Επιτάφιος εις τον Μ. Βασίλειον* [1968], Συνεσίου Κυρηναίου, *Φαλάκρας Εγκώμιον* [1969]), μετέφρασε δε στην ελληνική τα βιβλία της Τατιάνας Γκορίτσεβα, *Πώς βρήκα το Θεό στη Σοβιετική Ένωση* (1984) και *Η Τρέλλα να είσαι Χριστιανός* (1988, σε συνεργασία με την Αγγελική Μεταλληνού), του Christoph Maczewski, *Η Κίνηση της «Ζωής» στην Ελλάδα: Συμβολή στο πρόβλημα της παραδόσεως της Ανατολικής Εκκλησίας* (2002), κα-

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 426

θώς και του Gerhard Podskalsky, *Η ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453-1821: Η Ορθοδοξία στη σφαίρα επιρροής των δυτικών δογμάτων μετά τη μεταρρύθμιση* (2005).

Η ερευνητική δραστηριότητα και συγγραφή τού εδώ παρουσιαζομένου, όπως γίνεται απ' τα προηγούμενα σαφές, υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια του γνωστικού του αντικειμένου στο Πανεπιστήμιο. Τούτο οφείλεται στον διευρυμένο λόγω σπουδών και ενδιαφερόντων επιστημονικό του οπλισμό, στην ικανότητά του να διακρίνει τι είναι το πραγματικά σύγχρονο και τι το διαχρονικό, στην αγωνιώδη αναζήτησή του για το αληθινό. Τα παραπάνω, ενισχυόμενα από την ποιμαντική, την κοινωνική και διδακτική του ευαισθησία, του δίνουν το κίνητρο να εκτείνεται σε πολλά πεδία, να αναζητά ιστορικές αιτίες, σχέσεις και λειτουργικές συνάφειες, να αξιοποιεί τη δημιουργικότητα και την επιστημοσύνη που ο ίδιος φιλοτίμως καλλιέργησε επ' αγαθώ της Εκκλησίας και της κοινωνίας.

Το συγγραφικό έργο του π. Γεωργίου τυγχάνει εν γένει ευρύτερης αποδοχής και αναγνώρισης. Τούτο καταδεικνύεται από τις επανειλημμένες εκδόσεις κι επανεκτυπώσεις, από τις μεταφράσεις βιβλίων του σε ξένες γλώσσες (αγγλικά, γερμανικά, ιταλικά, ρωσικά, κινεζικά), από το γεγονός ότι πολλά κείμενά του κυκλοφορούν σε πλήθος εφημερίδων και περιοδικών και ποικίλες εκδοχές, αλλά και στο διαδίκτυο. Τέλος, δεν είναι λίγα τα κείμενα που φέρουν την υπογραφή του και αποτελούν μέρος διδακτικών βιβλίων προς χρήσιν των μαθητών των ελληνικών Σχολείων.

2. Ειδικότερη ερευνητική ενασχόληση.

Το ερευνητικό πεδίο το οποίο, με θαυμαστή προσήλωση και αποτελεσματικότητα, κατ' εξοχήν καλλιέργησε ο π. Γεώργιος αφορά σε ό,τι περιγράφεται με τους όρους: Εκκλησία και κοινωνία/ Εκκλησία και σύγχρονη ιδεολογία/ Εκκλησία και νεοελληνική αυτοσυνειδησία. Επ' αυτών θα μπορούσαμε να αναφέρουμε εδώ ειδικότερα τα εξής:

Εφαρμόζοντας, για πρώτη ίσως φορά και με ιδιαίτερη έμφαση από πλευράς Ορθοδόξου, στο χώρο της Ιστορίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, μεθόδους κοινωνιο-ιστορικές και ιδεολογικο-ιστορικές, ο π. Γ.Μ. επιχείρησε και κατόρθωσε, με πολύ σαφή, νομίζουμε, τρόπο, να δει την Εκκλησία (τα μέλη της, δηλαδή) σε διάλογο και αλληλεπίδραση με το παρόν, με την κοινωνία των ανθρώπων και τις ιδέες που κάθε φορά, θετικά ή αρνητικά, την προκαλούν και αναλόγως, κατά την εν τω κόσμω πορεία της, την προσδιορίζουν. Τα δεδομένα της ιστορικής έρευνας του π. Γεωργίου επί του προκειμένου προσθέτουν μια νέα διάσταση στο διάλογο Ανατολής και Δύσης, σε επίπεδο θεολογικο-εκκλησιαστικό και ιδεολογικο-πολιτισμικό, επί ελληνικού εδάφους· υπο-

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 427

δεικνύουν την ανακοπή στη συνείδηση της (ρωμαίικης) συνέχειας του λαού μας, που επισυνέβη μετά το 1821 και χαρακτηρίζει έκτοτε τη ζωή και τη σκέψη του μέσου Έλληνα, ο οποίος αναζητεί διαρκώς ταυτότητα, παραδίδεται σε κάθε λογής μεσσίες, κυνηγά ανεκπλήρωτα, χιλιαστικά όνειρα.

Ήδη με τη διδακτορική διατριβή του: *Το Ζήτημα της Μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την νεοελληνικήν κατά τον ιθ΄ αι.* (Αθήνα 1977, 2004[2]) διαπιστώνεται ο αρνητικός ρόλος των δυτικών μισσιοναρίων και των μεταπρατικώς ενεργούντων ταγών του αρτιπαγούς ελληνικού Κράτους· επισημαίνονται τα νέα δόγματα και ήθη που διέβρωσαν την Εκπαίδευση και τη διοικούσα Εκκλησία, που αλλοίωσαν τη λαϊκή θρησκευτικότητα, που μετήλλαξαν την ευσέβεια και την κοινωνικότητα από την γνήσια ασκητική παράδοση και την ποικιλία των χαρισμάτων στον ηθικισμό και τον ευσεβισμό, που εγκλώβισαν τη θεολογία στον απολογητισμό και τον σχολαστικισμό, που υποβίβασαν τελικά την Ορθοδοξία σε μία χριστιανική διδασκαλία προς ευρύτερη κατανάλωση.

Ενδεικτικές του προσωπικού στίγματος του π. Γ.Μ. είναι και οι μετά ταύτα μελέτες του, όπως: *Εκκλησία και σύγχρονα ιδεολογικά ρεύματα.* Αθήνα 1979, *Η Εκκλησία- Ιστορικο-θεολογική και κοινωνιολογική θεώρηση.* Αθήνα 1980, καθώς και οι συλλογές άρθρων ιστορικο-εκκλησιαστικού, ιστορικοπνευματικού και χριστιανοκοινωνικού περιεχομένου: *Ορθόδοξη Θεώρηση της Κοινωνίας.* Αθήνα 1986 και *Η Εκκλησία μέσα στον κόσμο.* Αθήνα 1988, όπου παρατίθενται οι θεολογικές βάσεις της ιδιαίτερης προσέγγισής του. Εκεί προβάλλονται, πιο συγκεκριμένα, η εν Χριστώ κοινωνία ως αρχή πάσης υγιούς κοινωνίας και η κοινωνικο-πολιτική διακονία της Ορθοδοξίας στην υπηρεσία της εκκλησιοποίησης του κόσμου, όπως αυτή διαφυλάχθηκε κατά την εποχή των Πατέρων, ακόμη και της Οθωμανοκρατίας, αλλά φαλκιδεύτηκε μετά την απελευθέρωση.

Επακόλουθο των προαναφερθέντων υπήρξε το έργο: *Ενορία- Ο Χριστός εν τω μέσω ημών.* Αθήνα 1990 (2000[2], 2012[3]). Η συγγραφή του αθλοθετήθηκε από την «Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος» και βραβεύτηκε το 1988 από την Ελληνική Εταιρεία Χριστιανικών Γραμμάτων (Ζ΄ Πανελλήνιος Λογοτεχνικός Διαγωνισμός. Βραβείον Θεολογικής- Ποιμαντικής μελέτης). Ο πονήσας καταγράφει, με τόλμη και ποιμαντική διεισδυτικότητα, την παθολογία εκκλησιαστικών θεσμών και τρόπων σκέψεως στην Ορθόδοξη Ανατολή κατά τα τελευταία διακόσια χρόνια (υποταγή στην κρατική εξουσία και ιδεολογία, υιοθέτηση ξένων προτύπων στην εκκλησιαστική διοίκηση, την ευσέβεια, την τέχνη και τη θεολογία κ.ά.), προτείνοντας απ' την πλευρά του τα κατάλληλα μέσα θεραπείας. Για την ακρίβεια, εντοπίζει στο ίδιο το κύτταρο της ενορίας, της «εν τόπω» Εκκλησίας, τη δυνατότητα διάσωσης του γνήσιου λαϊκού στοιχείου, αλλά και της επιστροφής στην αλήθεια της Κοινότη-

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 428

τας, όπως την ανέδειξαν ανά τους αιώνες η χριστιανική παράδοση και ο Ελληνισμός.

Στη γραμμή της ερευνητικής διάγνωσης ενός πολύ σοβαρού παθολογικού συνδρόμου, που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο κατανοεί ο Νεοέλληνας τα πράγματα μέχρι σήμερα, κινείται και η κλασική συλλογή μελετημάτων του π. Γ.Μ.: *Παράδοση και Αλλοτρίωση- Τομές στην πνευματική πορεία του Νεώτερου Ελληνισμού κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.* Αθήνα 1986 (αλλεπάλληλες εκδόσεις). Πρόκειται για κείμενα που επιβεβαιώνουν την ανάγκη μελέτης μιάς ιστοριογραφικά παραμελημένης περιόδου, της οθωμανικής κι ενετικής δουλείας, την οποία διαδέχτηκαν η πολιτειοκρατική, εθνικιστική ή εθνομηδενιστική ιδεολογία στην πατρίδα μας, η περιφρόνηση της παράδοσης στο όνομα ενός ψεύτικου ελληνοκεντρισμού ή σκοταδιστικού προοδευτισμού, η ηδονοθηρία και ο άκρατος ατομικισμός.

Στη μελέτη αυτής ακριβώς της περιόδου επικεντρώνεται και το εξαιρετικά τεκμηριωμένο εγχειρίδιο, με τίτλο: *Τουρκοκρατία- Οι Έλληνες στην Οθωμανική αυτοκρατορία.* Αθήνα 1988 (αλλεπάλληλες εκδόσεις). Μέσα από τα ερωτήματα που ο συγγραφέας του θέτει, αναζητούνται οι μαρτυρικές φωνές της προηγούμενης ιστορικά ύπαρξής μας, του ρωμαίικου δηλαδή παρελθόντος μας, μαζί δε και οι ρίζες της νεοελληνικής κακοδαιμονίας, πολιτικής και εκκλησιαστικής. Η προσέγγιση του κληρικού ερευνητή, ο οποίος επιχειρεί την επί τη βάσει των πηγών αποκωδικοποίηση της Ελληνορθοδοξίας, υπό ένα πρίσμα θεολογικο-εκκλησιαστικό, ιστορικο-κοινωνικό και ιστορικο-πολιτισμικό, δεν αφορά τελικά στο παρελθόν αλλά στο παρόν, τη συνέχεια εκείνου. Οι καρποί της έρευνάς του δεν συνιστούν απλή εκλαΐκευση της ιστορικής θεολογίας αλλ' απάντηση στις προκλήσεις των καιρών, πρόταση που απευθύνεται στο σήμερα, σε μία Εκκλησία που παρακολουθεί την περιπέτεια του ανθρώπου κι ανταποκρίνεται στις ανάγκες του, καλούμενη να αφομοιώσει δημιουργικά το παρελθόν της και να προκαταλάβει απελευθερωτικά το μέλλον.

Παρόμοια στοχοθεσία έχει και το έργο του π. Γ.Μ., με τίτλο: *Σχέσεις και Αντιθέσεις- Ανατολή και Δύση στην πορεία του Νέου Ελληνισμού.* Αθήνα 1999. Πρόκειται για συλλογή ιστορικο-θεολογικών δοκιμίων που έλαβε χρηματικό έπαθλο από την Ελληνική Εταιρεία Χριστιανικών Γραμμάτων (: Βραβείο Μελετών Νέου Ελληνισμού). Μελετώντας εγγύτερα επιμέρους χαρακτηριστικά της προαναφερθείσας παθολογίας και τους εκφραστές τους σε επίπεδο ιστορικό και διαμορφωτικό (πολιτικής, θρησκευτικής, κοινωνικής, εκπαιδευτικής) ιδεολογίας, ο συγγραφέας διαπιστώνει την εις βάθος «δυτική» αλλοίωση του Νέου Ελληνισμού σε όλους τους τομείς και τη δραματική απομάκρυνση των φορέων του από το κοινοτικό, δημοκρατικό πνεύμα και το πατερικό, αγιοπνευματικό φρόνημα, που συνιστούσαν κάποτε τη ρωμαίικη παράδοση, την πνευματική ταυτότητα του λαού μας.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 429

γ) Μεθοδολογική, ερμηνευτική οριοθέτηση του εκκλησιαστικο-ιστορικού εγχειρήματος (από πλευράς θεολογικής)

Επιχειρώντας να συμβάλουμε ερμηνευτικά στην κατανόηση του έργου του εκκλησιαστικού ιστορικού όπως το ασκεί ο π. Γ.Μ., κρίνουμε σκόπιμο να προβούμε εδώ στη διατύπωση των θεολογικών και μεθοδολογικών αρχών που νομίζουμε ότι εν προκειμένω το διαγράφουν:

1. Ο εκκλησιαστικός ιστορικός μελετά, καταγράφει και αξιολογεί μνημεία που αποτυπώνουν την εκκλησιαστική εμπειρία· μελετά μνημεία τα οποία μαρτυρούν εν τόπω και χρόνω την ψηλαφούμενη εντός του σώματος του Χριστού και κοινωνούμενη εν αγίω Πνεύματι πίστη και ζωή, ζωή και τρόπο ζωής που συγκροτούν με τη σειρά τους κανονική κοινωνία προσώπων και ολοκληρωμένο σύνολο σχέσεων.

2. Ο χαρακτήρας των παραπάνω μνημείων τον διδάσκει να στέκεται απέναντί τους ως ερμηνευτής, όχι ως κριτής, να μεταφέρεται στην εποχή τους, αλλά και στο πνεύμα εντός του οποίου αυτά γεννήθηκαν κι ενσωματώθηκαν εν συνεχεία στον ζωντανό κορμό της παραδόσεως. Τον διδάσκει να διακρίνει τη θεία παρουσία, τις ενέργειες του Θεού, μέσα στην ανθρώπινη ιστορία, να διακρίνει την εσωτερική από την εξωτερική όψη της Εκκλησίας ή των προσώπων της, να διακρίνει το υγιές από το ασθενικό που ζητεί να θεραπευτεί.

3. Τίποτε λιγότερο και τίποτε περισσότερο από τη μετοχή στην αλήθεια, από τη μετοχή στο άκτιστο: αυτό είναι το ζητούμενο, και η μέθοδος η θεολογική δεν διαφέρει τότε από αυτήν που γνωρίζει η Εκκλησία ως ασκητική, νηπτική, ησυχαστική, ως κάθαρση δηλαδή του νου και της καρδιάς από εσφαλμένες προϋποθέσεις, πάθη και προκαταλήψεις, από νοσηρές σχετικοποιήσεις ή απολυτοποιήσεις, ως άμεση εμπειρία εκείνου που ζητεί να κατανοήσει, ως προσωπική ''θέα'' του Θεού.

4. Τα πράγματα γίνονται τότε ξεκάθαρα. Όπως δεν υφίσταται αντίθεση, αλλά διάκριση, μεταξύ κτιστού και ακτίστου, έτσι δεν προκύπτει αντίθεση μεταξύ επιστημονικής γνώσεως και πίστης, ανθρώπινης και θείας σοφίας. Δεν υφίσταται κανενός είδους δυαλισμός. Ζητούμενο είναι η κοινωνία, η κοινωνία κτιστού και ακτίστου, δόγματος και ζωής, η συνέπεια αληθούς σοφίας και ήθους, επιστήμης και πνευματικής υγείας.

5. Γνωρίζω, επομένως, το κτιστό διά της επιστήμης και το άκτιστο διά της πίστεως, διά της εμπειρικής ''θέας'' του Θεού που αποτελεί ταυτόχρονα εμπειρία και ιστορική μαρτυρία της Εκκλησίας. Η διπλή αυτή γνωσιολογία με προφυλάσσει από κάθε είδους ιδεολογικοποίηση, μεταφυσικοποίηση ή ηθικοποίηση της ιστορίας. Με αποτρέπει από το να βασίζομαι αποκλειστικά στη λογική, το θυμικό ή το επιθυμητικό μου.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 430

6. Η ίδια γνωσιολογία με διδάσκει ακόμη εν τη πράξει τι εστί παράδοση, μάλιστα δε περιεκτική παράδοση. Όταν ομιλεί λ.χ. ο παπα-Γιώργης για «ρωμαίικη» παράδοση, δεν κάνει χρήση ενός ιδεολογήματος, θεολογικού ή εθνικιστικού τύπου. Έχει περισσότερο την έννοια μιας πολιτισμικής κοινωνίας που υπερβαίνει το εθνικό, που προϋποθέτει τη διπλή γνωσιολογία για την οποία έγινε μόλις λόγος, που βλέπει την κοινωνία των ανθρώπων σε άμεση συνάφεια με την κοινωνία του Θεού.

7. Μέσα σε αυτήν την παράδοση συνυπάρχουν ο Ορθόδοξος χριστιανισμός και ο οικουμενικός Ελληνισμός, ο κοινωνισμός της πρώτης Εκκλησίας και ο κολλυβαδικός ησυχασμός, η «εν μαρτυρίοις» γνησιότητα ενός αγίου και ο πλήρης ανατροπών βίος του νεομάρτυρα, η δυναμική κατανόηση της «ιερωσύνης» ως «συνάλληλης» διακονίας με αυτήν του «βασιλέως» στα χρόνια των Βυζαντινών και η παρεξηγημένη εφεκτικότητα του εθναρχούντος Πατριάρχου κατά την περίοδο της δουλείας, ο Πατροκοσμάς και ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, ο Αθανάσιος ο Πάριος και ο Ευγένιος Βούλγαρις, ο Μακρυγιάννης και ο Καποδίστριας, ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως και ο παπα-Ανυπόμονος (π. Γερμανός Δημάκος), ο Ρώσος της Διασποράς π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ και ο «μπρούκλης» από την Καππαδοκία π. Ιωάννης Ρωμανίδης. Η παράδοση αυτή ενώνει το φιλελεύθερο ήθος του λαού μας με τη μεγαλοψυχία των αγίων και των μαρτύρων του, τους αγώνες του αγίου Μάρκου του Ευγενικού με τις έντεχνες δοκιμές του Φώτη Κόντογλου, το κοινωνικό όραμα της ενορίας με τη μοναξιά του Παπαδιαμάντη, το εύλαλο ρήμα του Ρωμανού του Μελωδού με τον αλάληητο στεναγμό του δημοτικού μας τραγουδιού...

Εδώ, όμως, νομίζω ότι πρέπει να δώσουμε το λόγο στον κεντρικό ομιλητή. Σας ευχαριστώ πολύ.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 431

Πρωτοπρεσβύτερος ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ
Ὁμότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ: ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Ἡ τιμητική ἀνάθεση στόν ὁμιλοῦντα τῆς ἐφετινῆς «Σεμιναριακῆς Διάλεξης Λαογραφίας» ὀφείλεται στήν ἀγάπη τοῦ φίλτατου συναδέλφου, Καθηγητῆ Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη. Ἡ ἐμφάνισή μου δέ ἐνώπιόν σας ἔγινε δυνατή μέ τήν ὑπέρβαση κάθε ὁρίου φιλικότητας τόσο ἀπό αὐτόν, ὅσο καί ἀπό τόν ἐπίσης ἐκλεκτό συνάδελφο κ. Μανόλη Γ. Βαρβούνη, πού μοῦ πρόσφεραν τήν ἀρωγή τους σέ θέματα βιβλιογραφικά καί τήν χειραγώγησή τους στά σημερινά δεδομένα τῆς συνεχῶς ἐξελισσόμενης ἐπιστήμης τῆς Λαογραφίας.

Θεωρῶ, εἰλικρινά, εὐλογία ὅτι συμμετέχω σέ μιάν ἐκδήλωση, πού τιμᾶ τόν διδάσκαλό μου στήν Φιλοσοφική μας Σχολή καί διακεκριμένο Λαογράφο, ἀείμνηστο καθηγητή Γεώργιο Σπυριδάκη. Στά χρέη τοῦ εὐγνώμονος μαθητοῦ στόν διηνεκῶς σεβαστό Διδάσκαλο περιλαμβάνεται καί ἡ ἀγάπη, πού μοῦ ἐνέπνευσε γιά τόν χῶρο τῆς Λαογραφίας, ἡ ὁποία συνδέεται τόσο στενά καί μέ τόν χῶρο τῆς δικῆς μου ἐπιστημονικῆς ἐνασχόλησης (Ἱστορία καί Ἐπιστήμη τῆς Λατρείας), κάτι πού συνιστᾶ σήμερα ἐπιστημονική βεβαιότητα καί γι᾽ αὐτό ἀσφαλῆ προϋπόθεση γιά τήν περαιτέρω συνδιερεύνηση καί τῶν δύο χώρων. Μικρή προσπάθεια στήν κατεύθυνση αὐτή συνιστᾶ καί ἡ παροῦσα Εἰσήγηση.

α) Ὀρθόδοξη Θεολογία καί Δημοτικό Τραγούδι

Ἡ Ὀρθόδοξη Θεολογία στήν αὐθεντική, ἁγιογραφική δηλαδή καί πατερική, ἔκφρασή της, ἀλλά καί σ᾽ ὅλες της τίς ἐκφάνσεις, εἶναι λειτουργία ἐκκλησιαστική. Ἀνήκει στό ἐκκλησιαστικό σῶμα, τόν Λαό τοῦ Θεοῦ, τόν ὁποῖο διακονεῖ καί γιά τόν ὁποῖο καί αὐτή ὑπάρχει[1]. Τό Δη-

1. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, «Θεολογική Παιδεία καί Ἐκκλησιαστική Ἀγωγή», στόν Τόμο: *Ἡ προσωπικότητα καί ἡ Θεολογία τοῦ Μ. Φωτίου*, Ἐπίσημοι

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 432

μοτικό Τραγούδι, ἐξ ἄλλου, εἶναι «ἀπό τίς πολιτιστικές ἐκδηλώσεις τοῦ Λαοῦ» καί ἀποτελεῖ «τήν πιό αὐθεντική ἔκφραση τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς κουλτούρας», κατά τόν ἐπίσης ἐκλεκτό συνάδελφο, Καθηγητή Ἐρατοσθένη Καψωμένο[2]. Ἂν ἡ Θεολογία μας ἐνσαρκώνει καί ἐκφράζει τόν κόσμο τῆς Ὀρθοδοξίας καί τήν παράδοσή της, τό Δημοτικό Τραγούδι «ἀντιπροσωπεύει –καί αὐτό– ἕναν ὁλόκληρο κόσμο, τόν κόσμο τοῦ παραδοσιακοῦ μας πολιτισμοῦ καί ἡ προσέγγισή του ἀπαιτεῖ ἐμβάθυνση στίς δομές καί ἀξίες τῆς ἀντίστοιχης κοινωνίας»[3]. Σ᾽ αὐτό δέ ἀκριβῶς εἶναι πού συναντῶνται καί ἀλληλοπεριχωροῦνται τά δύο αὐτά μεγέθη.

1. Ἡ ἀναζήτηση μιᾶς στενότερης ἀντιστοιχίας Θεολογίας καί Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ ὁδηγεῖ στήν ἐκκλησιαστική Ὑμνογραφία, ὅπου διακριβώνονται μεταξύ τους σημαντικές παραλληλότητες. Ἡ **Ὑμνογραφία** συνιστᾶ τήν καρδιά τῆς ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας καί τήν ἀξιολογότερη ποιητική δημιουργία τοῦ Βυζαντίου, κατά τόν ἀείμνηστο Διδάσκαλό μας Νικόλαο Τωμαδάκη[4]. Ἔχει μάλιστα ἀναδειχθεῖ στό προσφορότερο μέσο γιά τήν συνεχή μυσταγωγία τοῦ Λαοῦ μας, πού ἀκούοντας ἢ καί μετέχοντας στήν ψαλμωδία τῶν Ὕμνων βιώνει καί ὁμολογεῖ τήν Πίστη του, «Λόγῳ πλέκων ἐκ λόγων μελῳδίαν»[5]. Μέσω τῶν Ὕμνων ἡ πατερική θεολογική δημιουργία διοχετεύεται στή Λατρεία καί γίνεται καθημερινό «ἄκουσμα καί λάλημα» τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος καί συνάμα μήτρα διαμόρφωσης τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος[6]. Ἀλλά καί τό Δημοτικό Τραγούδι εἶναι τό φυσικότερο ἐκφραστικό μέσο γιά τήν ἐξωτερίκευση τῶν μύχιων σκέψεων καί ἀντιλήψεων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, σέ ὅλη τήν ἔκταση καί τό πλήρωμά της. Καί τά δύο, λοιπόν, λειτουργοῦν μέ κέντρο τήν καρδιά τοῦ Λαοῦ μας, συμβάλλοντας στήν κάθαρση τῶν παθημάτων του. Ὁ Ὕμνος καθιστᾶ τήν παράδοση κοινό κτῆμα, κινητο-

---

Λόγοι ἐκφωνηθέντες ἐπί τῇ Ἱερᾷ Μνήμῃ του κατά τά ἔτη 1970-2010, Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 2011, σ. 431-448. Κωνσταντίνος Ε. Παπαπέτρου, *Ἡ οὐσία τῆς Θεολογίας*, Ἀθῆναι χ.χρ.

2. Ἐρατοσθένης Γ. Καψωμένος, *Δημοτικό Τραγούδι – Μιά διαφορετική προσέγγιση*, Ἀθήνα (Ἀρσενίδης) 1990, σ. 16-17.

3. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ἡ διδασκαλία τοῦ Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ στήν Πρωτοβάθμια καί Δευτεροβαθμια Ἐκπαίδευση*, Ἀθήνα 1998, σ. 13.

4. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, *Βυζαντινή Ὑμνογραφία καί Ποίησις*, Ἀθῆναι 1965, σ.18.

5. Τροπ. γ΄ ὠδῆς Ἰαμβικοῦ Κανόνος Θεοφανείων.

6. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Ἡ Θεολογική Μαρτυρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*. Ἀθήνα (Ἁρμός) 1996², σ. 142.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 433

ποιώντας τόν πόθο γιά σωτηρία. Τό Δημοτικό Τραγούδι κοινωνικοποιεῖ τό προσφερόμενο ἀπό αὐτό μήνυμα, διαμορφώνοντας τήν κοινωνική ἰδεολογία τοῦ λαϊκοῦ χώρου.

2. Κοινή εἶναι καί στά δύο ἡ ἔκφραση τῆς ψυχῆς τοῦ Λαοῦ μας. Ὁ Λαός, ὡς συλλογικός φορέας ψυχισμοῦ, συνδέει καί τά δύο, διότι καί τά δύο προϋποθέτουν τό κοινωνικό σῶμα, πού ἐκκλησιαστικά εἶναι «ὁ λαός τοῦ Θεοῦ» καί «ἐν Χριστῷ κοινωνία», χωρίς ταξικές ἤ ὅποιες ἄλλες διακρίσεις. Ἀλλά καί ὁ λαογραφικά λαός «ὡς περιεκτική ἔννοια ... ὑποδηλώνει ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις, ὑπονοώντας τήν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, χωρίς διάκριση μορφωμένων καί ἀμορφώτων»[7]. Ὕμνος καί Δημοτικό τραγούδι εἶναι ἀστασίαστα συστατικά τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παράδοσης καί ἐπιτελοῦν συγκεκριμένη κοινωνική λειτουργία. Ὁ Λαός μας, «ἂν καί δέν εἶχε στενή ἐπαφή μέ τήν πλούσια ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστική γραμματεία, ἐν τούτοις ἀναπλήρωνε τά σχετικά κενά μέ τήν ἀνελλιπῆ παρακολούθηση ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν καί μέ τήν ζωντανή ἐκκλησιαστική πρακτική του»[8]. Ὁ ἴδιος λαός ὅμως ψάλλει τούς ὕμνους, κυρίως στή λειτουργική σύναξη, ἀλλά καί τραγουδάει τά τραγούδια του ἔξω ἀπ᾽ αὐτόν, μιά ὁμάδα ἀπό τά ὁποῖα, τά Θρησκευτικά, εἶναι ἡ συνέχεια τῶν Ὕμνων ἔξω ἀπό τήν Ἐκκλησία. Ὕμνος καί Δημοτικό Τραγούδι, στήν παραδοσιακή ἑλληνική κοινωνία, σφραγίζουν τίς δύο φάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πανηγυριοῦ· ὁ Ὕμνος ἑνοποιεῖ τίς καρδιές τῶν πιστῶν στήν πρός τόν κοινό Πατέρα δοξολογική καί εὐχαριστιακή ἀναφορά τους, τό Δημοτικό Τραγούδι ἑνοποιεῖ τίς ψυχές καί χαλυβδώνει τό φρόνημα στήν ἀδελφική προέκταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πανήγυρης, στή «Λειτουργία μετά τή Λειτουργία».

3. Λειτουργικός Ὕμνος καί Δημοτικό Τραγούδι συναντῶνται καί στόν τρόπο δημιουργίας τους. Καί τῶν δύο δημιουργός εἶναι ἕνας, πού μέσω αὐτῶν ἐκφράζει τήν ἐμπειρία του, ἁγιοπνευματική στόν Ὕμνο, βιοτική στό Τραγούδι, καί βρίσκουν ἀνταπόκριση στήν ψυχή τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Σύναξης ἢ Κοινότητας, πού μέσω αὐτῶν ἐκφράζουν καί τά δικά τους συναισθήματα καί ἀγωνίες. Καί στίς δύο περιπτώσεις

---

7. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, *Ἡ Ἑλληνική καί Διεθνής Ἐπιστημονική Ὀνοματοθεσία τῆς Λαογραφίας*, Ἀθήνα 2008, σ. 50, σημ. 11.

8. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Πνευματικότητα καί ἐκκοσμίκευση στά ἔθιμα τῆς Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Λατρείας», στόν Τόμο: ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ (ἀφιερωματικός Τόμος), Ἀθῆναι 2010, σ. 529.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 434

τό ἀτομικό γίνεται ὁμαδικό-συλλογικό. Ὁ Ὕμνος ξεκινᾶ ἀπό κάποιο ἐπώνυμο μέλος τοῦ κυριακοῦ σώματος, ἀλλά γίνεται καθημερινό τραγούδι τῆς ἐν Χριστῷ κοινωνίας. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ἡ ἀναφορά στόν δημιουργό ἐνδιαφέρει μόνο τήν ἐπιστημονική ἔρευνα. Ἀλλά καί τό Δημοτικό Τραγούδι «ἀπό τή στιγμή, πού θά βγῆ ἀπό τήν καρδιά τοῦ πρώτου δημιουργοῦ του, γίνεται κοινό ἀγαθό, στή διάθεση τῶν πολλῶν»[9]. Στήν πράξη, καί στίς δύο περιπτώσεις, λησμονεῖται ὁ προσωπικός ποιητής καί τό Τραγούδι ἤ ὁ Ὕμνος καθίσταται ἀπρόσωπο, ἀνώνυμο, καί ὑπ᾽ αὐτή τήν προϋπόθεση γίνεται ἐκκλησιαστικό ἢ δημοτικό, κτῆμα δηλαδή τῆς κοινότητας καί ἐκκλησίας (τῆς σύναξης). Ὑπάρχει, ἀλλωστε, ἕνας κοινός νόμος, πού διέπει τό Δημοτικό Τραγούδι. Κατά τόν καθηγητή Γ. Κοντογιώργη, «πρέπει τά μηνύματά του νά ἔχουν ἰδεολογικό περιεχόμενο, ἀνάλογα μ᾽ ἐκεῖνο, πού οἱ ἀτομικοί ἤ οἱ συλλογικοί φορεῖς τῶν κοινωνικῶν γεγονότων ἐπιζητοῦν, γιά νά ἐκφρασθοῦν ἢ νά μεταδοθοῦν»[10]. Κάτι ἀνάλογο ἰσχύει καί στόν ἐκκλησιαστικό Ὕμνο. Ἀρκεῖ νά φέρουμε στό νοῦ μας τόν Ἀκάθιστο Ὕμνο ἢ τούς Παρακλητικούς Κανόνες τῆς Παναγίας, καθημερινή προσευχή τῶν Ὀρθοδόξων πιστῶν καί ὄχι μόνο τῆς Ἑλλάδος.

4. Ἡ διάκριση ἐκκλησιαστικῆς καί θρησκευτικῆς Τέχνης στό χῶρο τῆς Ὑμνογραφίας εἶναι ἐπίσης ἀνάλογη μέ τήν διάκριση **δημοτικῆς** καί **λόγιας** δημιουργίας στόν χῶρο τοῦ Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ[11]. Ἡ ἐκκλησιαστική Τέχνη ἐκφράζει τό σωτηριολογικό γεγονός, ὄχι ὅπως τό κατανοεῖ καί τό βιώνει τό θρησκεῦον ἄτομο, ἀλλά ὅπως αὐτό ἱστορικά συνέβη. Ἡ πίστη, ὡς ἁγιοπνευματική ἐμπειρία τῶν θεουμένων, τῶν Ἁγίων, προηγεῖται καί προσφέρεται μέ τόν Ὕμνο στό ἐκκλησιαστικό σῶμα. Στή λειτουργική σύναξη ὁ ἐκκλησιαστικός καλλιτέχνης μένει στήν ἀνωνυμία, ἀκόμη καί ὅταν εἶναι γνωστός. Ὁ Ὑμνογράφος δέν ἐργάζεται γιά τήν προσωπική προβολή καί καταξίωσή του, δέν προσδοκᾶ δάφνες καί διακρίσεις, τήν «δόξαν τῶν ἀνθρώπων» (Ἰωάνν. 12,43). Δημιουργεῖ γιά τήν ἐκκλησία, τήν λειτουργική σύναξη, καί δέν ὑποκαθιστᾶ τό σῶμα ἤ αἴρεται πάνω ἀπό αὐτό.

---

9. Δημήτριος Πετρόπουλος, *Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, Βασική Βιβλιοθήκη ἀρ. 46/47,τ. Α΄ ,Ἀθήνα 1958, σ. ϑ΄. Πρβλ. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, *Ἑλληνική Λαογραφία (Λαϊκός Πολιτισμός τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων*), τεῦχ. Δ΄ (Δημοτική ποίησις), Ἀθήνα 1975, σ. 1 ἑπ.

10. Γεώργιος Δ. Κοντογιώργης, *Ἡ Ἑλλαδική Λαϊκή Ἰδεολογία*, Ἀθήνα (Νέα Σύνορα), 1979, σ. 23.

11. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Ἡ Θεολογική Μαρτυρία* ..., σ. 147 ἑπ.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 435

Ἀντίθετα ἡ θρησκευτική, ὅπως καί ἡ λόγια Τέχνη, εἶναι ἐκφραση ἀτομικῶν συναισθημάτων, ἀτομική δημιουργία, καί τό δημιούργημα ἐκφράζει τόν δημιουργό του, μένοντας συνδεδεμένο μέ αὐτόν. Τό σωτηριολογικό γεγονός, ὡς πρός τό ποίημα –πού δέν εἶναι λειτουργικός ὕμνος– ἐκφράζει μόνο τό θρησκεῦον ὑποκείμενο, διατυπώνοντας συναισθήματα ἀτομικά μπροστά στή θεία παρουσία. Καί αὐτό ἰσχύει γιά ὅλη τή θρησκευτική ποίησή μας. Ἡ ἴδια διαφορά ἰσχύει καί μεταξύ δημοτικῆς καί λόγιας Ποίησης. Ἡ δεύτερη εἶναι καί παραμένει ἀτομική, συνδεδεμένη ἀδιάσπαστα μέ τόν δημιουργό της. Τό δημοτικό ὅμως τραγούδι, ὅπως εἰπώθηκε παραπάνω, ἀποσυνδέεται ἀπό τόν δημιουργό του καί ἐκφράζει τή συλλογική λαϊκή συνείδηση.

5. Ὕμνος καί Δημοτικό Τραγούδι λειτουργοῦν στό κοινωνικό πλαίσιο μέ ἀνάλογο τρόπο. Ἐνοποιώντας τίς συνειδήσεις, ἀναδεικνύονται σέ **παράγοντες ἑνότητας** τοῦ λαϊκοῦ σώματος. Διαμορφώνουν ὅμως μέ τόν τρόπο αὐτό τό λαϊκό φρόνημα, διαποτίζοντάς το, ἀναπτύσσοντας κοινωνική δυναμική. Μέσω τῆς ποίησης τῶν Ὑμνων ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας γίνεται τό ἀσίγαστο στόμα της, ἀδιάκοπη μαρτυρία καί ὁμολογία τοῦ πληρώματος, πού ἀναβαπτίζεται καθημερινά, ψάλλοντας τό γεγονός τῆς σωτηρίας, ὅπως τοῦτο πραγματώθηκε «ἐφ' ἅπαξ» ἀπό τόν Ἰησοῦ Χριστό καί βιώνεται ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀπό τούς Ἁγίους, τίς ἀδιάψευστες ἐπιβεβαιώσεις τῆς ἀλήθειάς του. Μέσω τῶν Ὕμνων διασφαλίζεται ἡ συνέχεια καί διαχρονική ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Πόσοι ἄραγε γνωρίζουν, ὅτι, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ γνωστότατος Ὕμνος «Φῶς ἱλαρόν» (ἡ «ἐπιλύχνιος εὐχαριστία»)[12], ἐποιήθη ἀπό τόν ἱερομάρτυρα Ἀθηνογένη τόν β΄ αἰώνα καί ἔκτοτε ψάλλεται ἀπό τόν λαό μας στήν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ κάθε μέρα; Ἡ ἑνότητα, ἐξ ἄλλου, τοῦ λαϊκοῦ σώματος οἰκοδομεῖται καί μέ τό Δημοτικό Τραγούδι, ὅταν βέβαια αὐτό δέν λειτουργεῖ ὡς ἁπλή φολκλορική «ἀτραξιόν» τῶν τουριστικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Δήμων, ἀλλά ὡς ἀνάγκη καί δυνατότητα αὐτοέκφρασης. Σ' αὐτή τήν περίπτωση «εἰς τά Δημοτικά Τραγούδια... κατοπτρίζεται ἡ ἐθνική ψυχή εἰς ὅλας τάς ἐκδηλώσεις»[13].

6. Ὀρθόδοξος Ὕμνος καί Δημοτικό Τραγούδι συνδέονται ἐξ ἄλλου καί μέ τό **μουσικό τους** ἔνδυμα, ἑνωμένο ἀδιαίρετα καί ἀναπόσπαστα μέ τόν ποιητικό λόγο καί στίς δύο περιπτώσεις. «Ἄν ἡ ὑμνογραφία

12. Ἀλέξανδρος Σ. Κορακίδης, *Ἀρχαῖοι Ὕμνοι: Ἡ Ἐπιλύχνιος Εὐχαριστία...*, Ἀθῆναι 1979.

13. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, ὅ.π., σ. 4.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 436

εἶναι τό ἀσίγαστο στόμα καί ἡ φωνή τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἡ μελωδία, ἡ λεγόμενη «Βυζαντινή Μουσική», εἶναι τό ἀδιαφιλονίκητο καί ἀχώριστο ἔνδυμά της. Ὑπάρχει γιά τόν λόγο, γιά νά τόν καθιστᾶ εὔληπτο, καί δέν μπορεῖ κανονικά νά ὑπάρξει χωρίς αὐτόν, ὡς αὐτόνομη τέχνη»[14]. Ὅπως ὅμως ὁ Ὕμνος, ἔτσι καί τό Δημοτικό Τραγούδι, συνδέεται ἀπό τήν γένεσή του μέ τή δική του μελωδία, σέ σημεῖο, πού ἡ ἀντικατάστασή της μέ κάποια ἄλλη, γιά λόγους ἐκσυγχρονιστικῆς ὡραιοποιήσεώς της, νά καθιστᾶ τόν λόγο ἀγνώριστο[15].

Ἐξ ἄλλου, καί μουσικολογικά, ὑπάρχει μεταξύ τους συγγένεια καί σχέση. Τό σύστημα τῶν Ἤχων τῆς μουσικῆς τοῦ ὀρθοδόξου Ὕμνου εἶναι εὐδιάκριτο σέ μεγάλο βαθμό καί στή μουσική τοῦ Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ. Καί στά δύο εἴδη σώζεται ἡ παραδοσιακή ἐθνική ἑλληνική μουσική, ὅπως μεγάλοι μουσικολόγοι ἔχουν ἀποδεχθεῖ καί ἀποδείξει. Ὑπάρχει ὅμως καί μία ἀκόμη ἀξιοσημείωτη συγγένεια. Ὀρθά ἐπισημάνθηκε ἀπό τόν ἀείμνηστο Δ. Πετρόπουλο, ὅτι «ἀπό τόν πρῶτο δημιουργό, τόν λαϊκό τραγουδιστή, τά λόγια τοῦ καθ' αὐτό τραγουδιοῦ βγῆκαν μαζί μέ τή μελωδία τους, τόν «ἦχο» τους, καί εἶναι ἀφύσικος καί αὐθαίρετος ὁ χωρισμός τοῦ κειμένου ἀπό τή μουσική»[16]. Ἀλλά καί στόν Ὕμνο, λόγος καί μελωδία δημιουργοῦνται μαζί. Ἅμα λόγος, ἅμα μελωδία. Συνυπάρχουν καί ἀλληλοσυμπληροῦνται, ὡς δημιουργία τοῦ ἴδιου ἀνθρώπου, τοῦ μελωδοῦ. Μετά τόν 9ο αἰώνα ἐμφανίζονται οἱ μεταμελωδικοί ὑμνογράφοι, οἱ ποιητές δηλαδή, πού δανείζονται καθιερωμένα μουσικά πρότυπα, χωρίς ἔτσι νά ἀπομακρύνονται ἀπό τά παραδοσιακά ἀκούσματα. Μέ βάση ὅλα αὐτά μπορεῖ νά λεχθεῖ, ὅτι Ὕμνος καί Δημοτικό Τραγούδι ἀνήκουν στά θεμελιακά συστατικά τοῦ ἑλληνορθόδοξου-ρωμαίικου πολιτισμοῦ μας[17].

---

14. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Ἡ Θεολογική Μαρτυρία* ..., σ. 155.

15. Βλ. Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης καί Σπυρίδων Δ. Περιστέρης, *Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τ. Γ΄, (Μουσική Ἐκλογή), Ἐν Ἀθήναις 1968, σ. ε΄.

16. Δημήτριος Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Α΄, σ. η΄, ια΄. Γιά τή σχέση Ἐκκλησιαστικῆς («Βυζαντινῆς») καί Δημοτικῆς Μουσικῆς βλ. Ἀθανάσιος Θ. Βουρλής, *Δημοτική καί Ἐκκλησιαστική Μουσική-Ὁμοιότητες καί Διαφορές*, Ἀθῆναι 1997. Πρβλ. Τοῦ Ἰδίου, «Τό Ἦθος κοσμικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ ἄσματος», στά: Θέματα Ἱερᾶς Ψαλμῳδίας, τεῦχ. Α΄, Ἀθῆναι 2000, σ. 50 ἑπ.

17. «Μή ἀμφισβητούμενη» εἶναι ἡ ἄποψη, ὅτι ἡ δημώδης μουσική εἶναι «συνδεδεμένη ὀργανικῶς μέ τόν ὅλον λαϊκόν πολιτισμόν» (Γ.Κ. Σπυριδάκης-Σπυρ. Δ. Περιστέρης, ὅ.π.).

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 437

β) Δυναμική τῆς Θεολογίας στό Δημοτικό Τραγούδι.

Ὑπάρχει ὅμως καί ἐσωτερική σχέση ἀνάμεσα στό Δημοτικό Τραγούδι καί τήν ὀρθόδοξη Θεολογία. Τό γενικευμένο θρησκευτικό στοιχεῖο ὑπερβαίνεται, μέ τήν πρόσληψη ἀπό τό Δημοτικό Τραγούδι βασικῶν συστατικῶν τῆς ὀρθοδοξοπατερικῆς παράδοσης καί ὄχι μόνο στά λεγόμενα θρησκευτικά τραγούδια. Σ' αὐτό ἀκριβῶς ἔγκειται καί ἡ νοηματική μεταλλαγή τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἐπιβιωμάτων[18], μέ τήν ἐπίδραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας. Θά ἐπισημανθοῦν κάποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

α) Ἡ ἀρχαιοελληνική **θεοκεντρικότητα** συγκεκριμενοποιεῖται στά τραγούδια ὡς **χριστοκεντρικότητα**, μέ τήν «ἐν Χριστῷ» καί «διά Χριστοῦ» ἀναφορά στόν Θεό. Οἱ ἀναφωνήσεις «Χριστέ μου»[19] ἤ «Χριστέ καί Παναγιά μου»[20], εἶναι συνηθέστατες, ὅπως καί ἡ ἐπίκληση τῆς «ἁγίας Τριάδος»[21]. «Ἀφέντης» τοῦ Λαοῦ, δηλαδή «Κύριός» του, εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός[22].

β) Ἡ χριστοκεντρικότητα ὅμως βιώνεται μέσα στήν Ἐκκλησία, στά ὅρια τοῦ Κυριακοῦ σώματος. Οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν κεντρική θέση στή λαϊκή συνείδηση, μέ πρώτη τήν Παναγία: «Νάν' ἡ ὥρα ἡ καλή / κι ὥρα τοῦ Χριστοῦ / καί τῆς Παναγίας / κι οὔλων τῶν Ἁγίων...»[23], εὔχεται ὁ Λαός μας. Στό ἐπίκεντρο, ἐξ ἄλλου, τοῦ λαϊκοῦ βίου βρίσκονται ἐκκλησιές καί μοναστήρια[24], παπάδες, ψάλτες, διάκοι, καλόγεροι, παπαδάκια, κανονάρχες. Ἡ ἀλειτούργητη ἐκκλησιά νοεῖται σάν νέκρωσή της («σάν ἐκκλησιά ἀλειτούργητη, σά νερατζιά κομμένη»)[25]. Οἱ μονές, ἰδιαίτερα, εἶναι χῶροι πνευματικῆς ἀνακαίνισης τοῦ πιστοῦ: «Ἐσύ, παιδί μ', τό κρίμα σου συγχώριο δέν θά ἔχει / μόνο νά πᾶς στήν ἐρημιά

---

18. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, «Ἐπιβιώσεις καί Ἐπιβολές ἀρχαίων εἰδωλολατρικῶν Ἠθῶν καί Ἐθίμων στόν ἑλληνορθόδοξο χῶρο» στόν Τόμο: *Παύλεια Θεολογία καί σύγχρονη εἰδωλολατρία*, Βέροια 2006, σ. 215-228.

19. Βλ. ἐνδεικτικά στοῦ Δ. Πετρόπουλου, *ὅ.π.*, Α΄, σ. 39 καί Γ.Κ. Σπυριδάκη, ὅπ. π., σ. 262.

20. Ὅπως καί στό «λαϊκό» τραγούδι! Βλ. Δ. Πετρόπουλος, Β΄, σ. 98, 119 κ. π. ἄ.

21. Π.χ. «ἁγία μου Τριάδα κι' ἁγία Πελαγία (τό ὀρθό: Παναγία). Γ.Κ. Σπυριδάκης, ὅπ. π., σ. 262.

22. Βλ. Δ. Πετρόπουλος, ὅπ., Β΄, σ. 146. «Κυρά» εἶναι ἡ Παναγία (σ. 146).

23. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Β΄, σ.111.

24. Στό ἴδιο, σ. 135 ἑπ.

25. Στό ἴδιο, σ. 118.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 438

/ νά πᾶς σέ μοναστήρι / καί νά νηστεύῃς πάντα σου καί προσευχή νά κάνῃς»[26]. Ἡ κόρη, πού πάει σέ μοναστήρι, «πάει νά γίνῃ καλογριά, ν' ἁγιάσῃ ἡ ψυχή της»[27]. Αὐτή ὅμως εἶναι ἡ ἁγιοπατερική θεολογική κατανόηση τοῦ μοναστηριοῦ, στήν ἱστορική μας διάρκεια.

γ) **Ἔκδηλη εἶναι ἡ μετάπλαση τῆς γλώσσας**, ὀφειλόμενη σέ βυζαντινές κυρίως καταβολές[28], διαιωνιζόμενες μέν σέ «κακότεχνα» ἔστω, καλογηρικά συνθέματα (Στ. Κυριακίδης), πού τεκμηριώνουν ὅμως τή διείσδυση στόν λαϊκό βίο ἀκουσμάτων τῆς Λατρείας καί τῆς θεολογικῆς γλώσσας της. Στά τραγούδια αὐτά ἀναπαράγονται ἁγιογραφικές διηγήσεις ἤ διασκευάζονται ἁγιολογικά κείμενα[29], μέ μεγάλη, μάλιστα, γλωσσική ἀκρίβεια, ὅπως λ.χ. στόν «θρῆνο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς»[30].

Οἱ χαρακτηρισμοί τῶν ἱερῶν προσώπων μεταφέρονται μέ ἀκρίβεια ἤ καί αὐτούσιοι ἀπό τούς Ὕμνους τῆς Λατρείας. «Θεοῦ παιδί» (= «Θεοῦ Υἱός») εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἀλλά καί «βασιλεύς τῶν οὐρανῶν» καί «ποιητής τῶν ὅλων»[31]. Ἡ Παναγία καλεῖται Δέσποινα, κυρά (κυρία), κυρά τοῦ κόσμου[32], ἀλλά καί «μεσίτρια»[33], ὅπως καί στήν Ὑμνογραφία. Ἡ ἐλπίδα τοῦ Λαοῦ στηρίζεται στόν Χριστό καί στήν «Παναγία Παρθένο» (πρβλ. «τήν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σέ ἀνατίθημι», τοῦ Ἀποδείπνου)[34]. Κατ' ἀπομίμηση τῶν Ἀποδείπνων, ἐξ ἄλλου, σώζονται λαϊκές ποιητικές προσευχές πρός τήν Παναγία καί τόν «φύλακα Ἄγγελον», μέρος μιᾶς λαϊκῆς κατήχησης τῶν παιδιῶν, πού μεταδίδει βασικά στοιχεῖα τῆς ὀρθόδοξης Πίστης[35]. Ἐντυπωσιακή, στή συνάφεια αὐτή, εἶναι ἡ χρήση τοῦ ρήματος «προφθάνω» (στήν προστακτική: «πρόφθασον»), ὡς αἴτηση τῆς θείας βοήθειας: π.χ. «Ἅϊ Γιώργη μ' πρόφτα» - «Ἅϊ Γιώργ'ς εὐθύς ἐπρόφτασεν».

δ) Στήν θεολογικοεκκλησιαστική ἐπίδραση ὀφείλεται ἡ διατήρηση καί στά τραγούδια τοῦ **λειτουργικοῦ χρόνου**[36], μέ τή χρήση στά σωτη-

---

26. Στό ἴδιο, Α΄, σ. 85.

27. Στό ἴδιο, Α΄, σ. 190.

28. Στίλπων Π. Κυριακίδης, *Τό Δημοτικό Τραγούδι, Συναγωγή Μελετῶν*, Ἀθήνα 1990, σ. 59 ἑπ.

29. Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ὅ.π.*, σ. 246 ἑπ. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Β΄, σ. ι΄ ἑπ.

30. Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ὅ.π.*, σ. 256 ἑπ.

31. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Β΄, σ. 4.

32. Ἀπαντοῦν συχνά.

33. Π.χ. Δ. Πετρόπουλος, Α΄, σ. 172.

34. Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ὅ.π.*, σ. 261.

35. Βλ. Στίλπων Κυριακίδης, *ὅ.π.*, σ. 40 ἑπ.

36. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Ἡ Θεολογική Μαρτυρία...*, *ὅ.π.*, σ.112 ἑπ.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 439

ριολογικά γεγονότα τοῦ χρονικοῦ ἐπιρρήματος **σήμερον** καί ἐνεστωτικῶν ἐκφράσεων. Π.χ. Σήμερον «γεννᾶται» ὁ Χριστός, ἤ «ἔρχεται», «βαπτίζεται», κ.λπ.[37] Ἔτσι ἐπιτυγχάνεται ἡ παροντοποίηση τῶν σωτηριολογικῶν γεγονότων γιά τήν ἀνάμνησή τους, πού ὀρθόδοξα νοεῖται ὡς μετοχή μέσα στό διαρκές παρόν τῆς σωτηρίας[38].

ε) Τό Δημοτικό Τραγούδι λειτουργεῖ, ἐπίσης, «ὡς μέσον παιδείας διά τόν πολύν λαόν», κατά τόν Γ. Σπυριδάκη[39] Τό ἐν Χριστῷ ἦθος μεταλαμπαδεύεται σ' αὐτό μέ ἀκρίβεια, ὅπως λ.χ. στό ἀκόλουθο «Τραγούδι τοῦ Γάμου»[40]:

«...Ν' ἀγαπᾷς καί τσί γειτόνους / νά σοῦ γράφ' ὁ Θεός χρόνους.
Ν' ἀγαπᾷς τήν Ἐκκλησία/ νά μισῇς τήν ἁμαρτία.
Νά 'χῃς ἐλεημοσύνη / κι ἀπό τό Θεό εἰρήνη.
Ν' ἀγαπᾷς τσί ἑορτάδες, / νά νηστεύῃς τσί Τετράδες.
Καί τσί Παρασκευές, νά ξήσῃς, /νήστευγε, μή λησμονήσῃς.
Κι' εἰς τήν Ἐκκλησιά νά πταίνῃς, / πάντα νά μεταλαβαίνῃς...
Μά καί σύ, γαμπρέ, νά ξήσῃς, / νήστευγε, μή λησμονήσῃς.
Εἰς τήν Ἐκκλησιάν νά πταίνῃς, / πάντα νά μεταλαβαίνῃς.
Ν' ἀγαπᾷς τή σύξυγό σου, / νά 'ναι ὁ Κύριος βοηθός σου!

Συχνή εἶναι ἐπίσης ἡ προτροπή γιά μετοχή στά ἁγιαστικά μέσα τῆς Ἐκκλησίας. Ὀρθόδοξη πνευματικότητα ἀποπνέει καί ἡ κατακλείδα τῶν ἑορταστικῶν ἀγυρτικῶν τραγουδιῶν, πού ἀποκαλύπτει, μάλιστα, τήν μεταγενέστερη ἐκκοσμικευμένη παραποίησή της: «Ὀλίγον ὕπνον πάρετε καί πάλι σηκωθῆτε / στήν ἐκκλησιά νά τρέξετε, μ' ὅλη τήν προθυμίαν/ νά ἀκούσετε τήν Γέννηση, Χριστοῦ μας τήν ἁγίαν»[41].

στ) Ἐκκλησιοκεντρική εἶναι καί ἡ ἄσκηση κοινωνικῆς κριτικῆς, τά βέλη τῆς ὁποίας δέν ἀποφεύγει καί ὁ ἀνάξιος Παπᾶς[42], πού ὅταν χάσει τόν σεβασμό τοῦ ποιμνίου, γίνεται «σκυλόπαπας»[43]. Μέ τόν τρόπο αὐτό τό Δημοτικό Τραγούδι ἀναδεικνύεται σέ ἐπίσημο ἐκφραστή τῆς λαϊκῆς ἐπιδοκιμασίας ἤ τοῦ ἐλέγχου τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος γιά τή χειραγώγηση τῆς συλλογικῆς ἠθικῆς. Ἀντίθετα, ἀγαπητική

37. Βλ. Δ. Πετρόπουλος, Β΄, σ. 3 ἑπ. καί Γ.Κ. Σπυριδάκης, *ὅ.π.*, σ. 246 ἑπ.

38. π. Γ.Δ. Μεταλληνός, *ὅ.π.*, σ. 116 ἑπ.

39. Ὅπ. π., σ. 4.

40. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Β΄, σ. 135.

41. Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ὅ.π.*, σ. 247.

42. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Β΄, σ. 206.

43. Πρβλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Εὐτράπελες Διηγήσεις: Τό κοινωνικό περιεχόμενο*. Ἑστία, Ἀθήνα 1980, σ. 53 ἑπ. (Τό ὑπόβαθρο ἐδῶ εἶναι τό Α΄ Τιμ. 5,20: «Τούς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καί οἱ λοιποί φόβον ἔχωσι»).

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 440

εἶναι ἡ στάση ἀπέναντι στόν ἄξιο Παπά: «Παπᾶ, σέ κλαῖν οἱ ἐκκλησιές, σέ κλαῖν τά μοναστήρια. Σέ κλαίει κι ἡ Ἁγια Τράπεζα μ' ὅλα τά ἅγια μυστήρια. Παπᾶ μου, δοῦλε τοῦ Θεοῦ, καί τῆς Κυρᾶς τῆς Παναγιᾶς καί ἀφέντη ὁλωνῶν μας, ποιός τήν καμπάνα θά βαρῇ, τό πετραχῆλι θά φορῇ;»[44]

Ἀκόμη καί οἱ παρωδίες σκωπτικῆς φύσεως, πού ἀπαντοῦν καί ὡς παιδικά τραγούδια, τεκμηριώνουν τήν ἐξοικείωση τοῦ Λαοῦ μέ τήν λατρειακή γλώσσα (π.χ. «Παναγία Τριάς –πότι θά φάμι κριάς...» Τῷ ἀγαγόντι / μοῦ ἔπεσε τό δόντι», κ.τ.ὅ. Γενικά στή ζωή καί γλώσσα τοῦ λαοῦ μας, λείπει ἡ εὐσεβοφάνεια τοῦ δυτικοῦ χριστιανισμοῦ καί ἡ προσποιητή σοβαρότητα.

ζ) Ἀκόμη καί ὁ θάνατος καί ἡ μεταθανάτια ζωή, παρόλες τίς ἀρχαιοελληνικές ἐπιβιώσεις, τελικά ἐκφράζονται μέ τήν γλώσσα τῆς Θεολογίας μας. Ἡ διήγηση τῆς Κρίσεως (Ματθ. 25,21 ἑπ.) καί ἡ «Ἐξόδιος Ἀκολουθία» εἶναι στό ὑπόβαθρο πολλῶν δημοτικῶν ἀσμάτων.

Τά τραγούδια ἀνταποκρίνονται πλήρως στίς ἀντίστοιχες καινοδιαθηκικές διηγήσεις καί στή λειτουργική γλώσσα ἡ χρησιμοποιούμενη φρασεολογία («τό φῶς τῆς βασιλείας», «τό φοβερό κριτήρι», «στόν ποταμό τό πύρινο», κ.τ.ὅ.[45]).

η) Ἰδιαίτερα, ἐπίσης, θερμαίνεται ἡ εὐαισθησία τῆς λαϊκῆς ψυχῆς ἀπέναντι στήν **ξενιτεία** καί τόν **ξένο** ἢ **ξενιτεμένο**. Ἡ ἀρχαία ἑλληνική στάση, πού κορυφώνεται στόν «Ξένιο Δία», ἀνανεώνεται μέσα ἀπό τούς σχετικούς λόγους τοῦ Χριστοῦ στή διήγηση τῆς Κρίσεως («ξένος ἤμην καί - ἤ: καί οὐ) συνηγάγετέ με, (Ματθ. 25,43) σέ ἕνα πλούσιο γένος τῆς Δημοτικῆς Ποίησης, «Τραγούδια τῆς ξενιτειᾶς»[46].

θ) Δέν ἀπουσιάζει, τέλος, ἡ θεώρηση τοῦ Γένους- Ἔθνους καί τῶν παραμέτρων του, μέσα ἀπό τή ρωμαίικη-ἑλληνορθόδοξη πατερική πρακτική. Ἡ χρησιμοποιούμενη ὁρολογία ἐνσαρκώνει τήν ἀλληλοπεριχώρηση Ὀρθοδοξίας καί Ἐθνικῆς Ταυτότητας. Αὐτό ἐκφράζεται μέ τόν ὅρο: **ρωμαῖος-ρωμηός**, πού ἀπαντᾶ συχνότατα[47], ὅπως καί ὁ ὅρος **Ρωμανία**[48], τό αὐθεντικό ὄνομα τῆς «Βυζαντινῆς» αὐτοκρατορίας ἀπό τόν 4ο αἰώνα[49],

---

44. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Β΄, σ. 235.

45. Στό ἴδιο, σ. 217 ἑπ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ὅ.π.*, σ. 261 ἑπ.

46. Δ. Πετρόπουλος, *ὅπ. π.*, Β΄, σ.157 ἑπ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ὅπ. π.*, σ. 328 ἑπ.

47. Βλ. λ.χ. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Α΄, σ. 153 κ.ἑ.

48. Στό ἴδιο, σ. 38, 153 ἑ.

49. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, «Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης καί οἱ Πολίτες της», στό: Ὁ ἴδιος, *Στά μονοπάτια τῆς Ρωμηοσύνης*, Ἀθήνα 2008, σ. 26 ἑπ.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 441

πρίν ἐπιβληθεῖ ἀπό Φράγκους συγγραφεῖς ὁ ὅρος «Βυζάντιο» (1562-Ἱερώνυμος Βόλφ). Στό ἔπος τοῦ «Δασκαλογιάννη» (Κρήτη) δεκάδες φορές ἀπαντᾶ (γιά πρώτη φορά ἱστορικά) καί ὁ ὅρος **Ρωμποσύνη**[50]**.** Ρωμάκια, ρωμηόπουλα[51] καί **ἑλληνόπουλα** συνυπάρχουν στά τραγούδια μας, ὅπως καί οἱ **Ρωμηοί** μέ τούς Ἕλληνες, σέ σχέση ταυτοσημίας. Τά δύο ἐχθρικά κατέναντι, μετά τό 1204 καί τό 1453, γέννησαν τήν ἀντίστοιχη ὁρολογία, πού ἀναδύεται καί στό ἱστορικό Δημοτικό μας τραγούδι.

Συχνή εἶναι καί ἡ φραστική καί ἰδεολογική ἀντιπαράθεση: Τοῦρκοι-Ρωμηοί[52], ὅπως καί Φράγκοι[53] – Ρωμηοί[54]. Ἡ πίστη, ἐξ ἄλλου, διαφοροποιεῖ καί στά Τραγούδια τόν Ἕλληνα-Ρωμηό (δηλαδή ὀρθόδοξο) καί ἀπό τούς Ἑβραίους (Ὀβριούς)[55]. Δηλώνεται, ἐπίσης, ἡ δυναμική τῆς θρησκευτικῆς διαφορότητας, πού ὑπερνικᾶ τό συναίσθημα, ἀποτρέποντας τούς μεικτούς γάμους[56]. Γενικά, τό κλίμα, στό ὁποῖο εὐδοκιμεῖ τό Δημοτικό Τραγούδι, εἶναι κυρίως ὁ ἱστορικοπνευματικός χῶρος τῆς Ἑλληνορθοδοξίας.

* * * *

Ἀγαπητοί Συνάδελφοι, Πρεσβύτεροι μετά Νεωτέρων,

Μέσα ἀπό αὐτή τήν προοπτική βλέπει ὁ ἐπαγγελματίας Θεολόγος τό Δημοτικό μας Τραγούδι. Ἡ παραπάνω προσέγγιση ὁδηγεῖ στίς ἀκόλουθες ἐπακριβώσεις: Ἡ ἐκκλησιαστική Ὑμνογραφία καί τά δημοτικά μας Τραγούδια συνιστοῦν ἀδιάψευστη μαρτυρία τῆς ἑνότητας τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὁ πανθομολογούμενος σήμερα κλονισμός τῶν ἰσορροπιῶν τῆς ἱστορικῆς μας συνέχειας δέν εἶναι ἄσχετος, κατά τή δική μας ἐκτίμηση, καί μέ τήν ἀλλαγή τῆς σχέσης μας μέ τόν θησαυρό τῆς λαϊκῆς μας παράδοσης, πού ἀπό βιωματικός καί ἐμπειρικός κατάντησε,

---

50. Δ. Πετρόπουλος, Α΄, σ. 162 ἑπ. Πρβλ. **π. Γ. Δ. Μεταλληνός,** Ἀναχρονολόγηση τοῦ ὅρου «Ρωμποσύνη», στό: Ὁ ἴδιος, Παρεμβάσεις...., Ἀθήνα 1998, σ. 32 ἑπ.

51. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Α΄, σ. 140 ἑπ.

52. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Α΄, σ. 124.

53. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Α΄, σ. 222.

54. Γ. Κ. Σπυριδάκης, *ὅ.π.*, σ. 229. Δ. Πετρόπουλος, ὅπ. π., Α΄, σ. 153 ἑπ.

55. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.*, Α΄ , σ. 138, 145. Β΄, 12 κ. ἀ.

56. Βλ. Δ. Πετρόπουλος, *ὅ.π.* Α΄, σ. 139 ἑπ. Πρβλ. Μενέλαος Τουρτόγλου, «Στοιχεῖα Οἰκογενειακοῦ Δικαίου εἰς τάς παροιμίας καί τά ἄσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ», Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 22 (1973) σ. 57 ἑπ.

σεμιναρια_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 442

στήν καλύτερη περίπτωση, φολκλορικός ... Καί αὐτό ἰσχύει γιά ὅλο τό φάσμα τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου καί τά ἐκφραστικά του μέσα, ὅπως ὁ Ὕμνος καί τό Δημοτικό Τραγούδι. Ὑπάρχει ὅμως τό λαϊκό «λεῖμμα», πού διασώζει τή σχέση του μαζί τους, λειτουργώντας ἀναγεννητικά ὡς «ζύμη ὅλου τοῦ ἐθνικοῦ φυράματος» (Γαλ. 5,9).

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 443

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΧΑΤΖΗΤΑΚΗ-ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ

Η ΧΩΡΟΧΡΟΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ*

Τον Οκτώβριο του 1989 δημοσιεύθηκε στο πολύ αξιόλογο λογοτεχνικό περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Εντευκτήριο* μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, από πολλές πλευρές, συνέντευξη που είχε δώσει η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, λίγους, μόλις, μήνες πριν τον θάνατό της, τον Σεπτέμβριο του 1988. Γνωρίζοντας ότι, όπως θα έλεγε η γριά «μοίρα τω μοιράδω» του παραμυθιού, το σακούλι που είχε το όνομά της, δεν ήταν «ούτε γεμάτο, ούτε μισό ίσαμε τη μέση», αλλά είχε «λιγάκι πράμα στον πάτο», προχωράει σε έναν ανεπιτήδευτο και ανυπόκριτο απολογισμό της σύντομης ζωής της (πέθανε σε ηλικία 53 ετών) ενώ, στο μεγαλύτερο μέρος της συνέντευξης εκθέτει με ευθύτητα τις απόψεις της για την επιστήμη της λαογραφίας και το αντικείμενο μελέτης της συγκεκριμένης επιστήμης, και συνοψίζει, παράλληλα, τη δική της πρόταση για τη μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού. Σήμερα, 24 χρόνια μετά τη δημοσίευση εκείνης της συνέντευξης και παρά τον μακρύ δρόμο που διήνυσε έκτοτε η επιστήμη της Λαογραφίας, οι απόψεις της Κυριακίδου-Νέστορος ακούγονται ακόμη καινοτόμες, επίκαιρες και ικανές να οδηγήσουν σε δημιουργικές επιστημονικές κατευθύνσεις. Επέλεξα να σας διαβάσω ένα απόσπασμα από τη συνέντευξη αυτή, καθώς νομίζω ότι θα μας εισαγάγει με τον καλύτερο τρόπο στο θέμα της σημερινής μου εισήγησης. Ας σημειωθεί ότι πρόκειται για προφορικό λόγο. Παρατηρεί λοιπόν η Κυριακίδου-Νέστορος: «Η επιστήμη της λαογραφίας στην Ελλάδα δημιουργήθηκε με έναν σκοπό: πώς να συνδέσει τον νέο ελληνικό λαό με τους αρχαίους του προγόνους. Επομένως μπήκε σ' αυτόν τον ντορό. Μετά μπήκε και το πρόβλημα το βυζαντινό. Πώς, δηλαδή, θα κάνουμε το τριπλό σχήμα, τη γέφυρα ανάμεσα στην αρχαιότητα και στη νεότερη Ελλάδα. Κανένας μόνο δε σκέφτηκε ποτέ πώς ζούσε ο ελληνικός λαός την εποχή της Τουρκοκρατίας. Γιατί, τελικά, η ζωή του ελληνικού λαού όπως συνεχίζεται σήμερα, είναι συνέχεια αυτής της

---

* Επειδή το θέμα της ανακοίνωσής μου με περιόρισε σε ορισμένες μόνο εργασίες της Κυριακίδου-Νέστορος, προτίμησα να μην επιβαρύνω το κείμενό μου με συνεχείς παραπομπές στις απόψεις της αλλά να παραθέσω στο τέλος του άρθρου τη σχετική βιβλιογραφία.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 444

περιόδου, της εποχής της Τουρκοκρατίας'. Στην ερώτηση που αποδίδει η ίδια την έλλειψη ενδιαφέροντος γι' αυτήν την συγκεκριμένη περίοδο η Κυριακίδου-Νέστορος απαντά, λίγο ειρωνικά: «Α, είναι πολύ απλό. Ιδεολογικοί λόγοι. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας ήταν κατ' εξοχήν σκοτεινή περίοδος. Η περίοδος όπου ο λαός βρισκότανε κάτω από το πέλμα του κατακτητή, μαύρο, πηχτό σκοτάδι της σκλαβιάς κ.λπ. Όλα τα κακά της φυλής τα ρίχναμε εκεί· η Τουρκοκρατία φταίει γιατί δεν αναπτυχθήκαμε, η Τουρκοκρατία φταίει γιατί είμαστε εγωιστές κ.ο.κ.· επομένως, πώς ν' ανεβεί αυτή προς τα πάνω; Και όμως, η συνέχειά μας είναι από εκεί. Όπως στην Τουρκοκρατία βρίσκεις και όλα τα κατάλοιπα της αρχαιότητας και του Βυζαντίου, έτσι βρίσκεις και το μόρφωμα εκείνο από το ποίο ξεκινήσαμε και φτάσαμε ως εδώ. Δηλαδή όλη η ιστορία ήτανε –και αυτό, ίσως, είναι το καινούριο που έφερα εγώ στη λαογραφία– πριν αρχίσουμε να κλαίμε διότι πέρασε ο παραδοσιακός πολιτισμός και πάει, ή πριν αρχίσουμε να επαιρόμαστε σήμερα γιατί αυτά που κάνουμε τώρα είναι τα Διονυσιακά, είναι κλπ., κλπ., τα αρχαία δηλαδή, εκείνο που δε σκεφτήκαμε ποτέ να κάνουμε είναι να περιγράψουμε πώς ήτανε η ζωή την εποχή που ο λαϊκός πολιτισμός ήτανε στην ακμή του. Την εποχή, δηλαδή, που δεν υπήρχε μεγάλη διαφορά ανάμεσα στο πώς ζούσαν οι ανώτερες, ας το πω, τάξεις και οι κατώτερες, γιατί ο λαϊκός πολιτισμός κάλυπτε όλο το φάσμα. Και τους πλούσιους Έλληνες και τους λιγότερο, στην εποχή της Τουρκοκρατίας». Στη συνέχεια της υποβάλλεται η ερώτηση ποια είναι η σημερινή επιστημονική αντίληψη στη λαογραφία. Και απαντά: «Η αντίληψη που κυριαρχεί είναι η ίδια που κυριαρχούσε και άλλοτε. Δηλαδή, πώς να αποδείξουμε ότι τα σύγχρονα είναι κατάλοιπα των αρχαίων ελληνικών. Μη γελιόμαστε δηλαδή, όποια εκπομπή ν' ακούσεις, θα σου πει ότι «… τα ρογκατσάρια που ήταν από αρχαιότητα, τα, δεν ξέρω τι, που ήταν από την αρχαιότητα. Και φυσικά, το τουριστικό πια και το αξιοπερίεργο. Αλλά, όσο ξέρω εγώ τουλάχιστον, δεν πέρασε αυτή η αντίληψη που εγώ προσπάθησα να την καλλιεργήσω· ότι, βρε αδερφέ, είμαστε σε μια μεταβατική περίοδο, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία, ε, ας δούμε πώς ήμασταν πριν μπούμε στη μεταβατική περίοδο. Δηλαδή, ας δούμε πώς ήταν στο σύνολό του ο λαϊκός πολιτισμός. Κι όχι κομματάκι-κομματάκι, όπως μας βολεύει».

Πρόθεσή μου με την παράθεση του παραπάνω αποσπάσματος δεν ήταν τόσο να εστιάσω στην κριτική που ασκεί η Κυριακίδου-Νέστορος στον συγκεκριμένο προσανατολισμό που υιοθέτησε η επιστήμη της λαογραφίας στον τόπο μας όσο να οδηγηθώ και να επικεντρωθώ στην τελευταία φράση του παραθέματος, με την οποία συνοψίζει την επιστημονική της πρόταση για τη μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού ως ενιαίου συνόλου, του οποίου τα μέρη αλληλοσυνδέονται στενά. Η ίδια κατάφερε, όπως θα δούμε, να θέσει τις βάσεις και να δημιουργήσει το υπόδειγμα για μια προσέγγιση αυτού του είδους. Εκείνο που κατεξοχήν χαρακτηρίζει τη συμβολή της τιμώμενης σήμερα στην επιστήμη της λαογραφίας ήταν οι νέες ιδέες που προσκόμισε: άλλωστε, όπως η ίδια αναφέρει λίγο πιο κάτω στην εν λό-

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 445

γω συνέντευξη, «Σημασία τελικά έχει το να τολμάς να δεις τα πράγματα διαφορετικά από ό,τι τα είδαν οι προηγούμενοι και, επιτέλους, παύεις να ζεις με τα ρήματα των παλαιών».

Το σημείο εκκίνησης των απόψεων που υποστήριξε η Κυριακίδου-Νέστορος για τη σημασία και την αξία μιας χωροχρονικής προσέγγισης του παραδοσιακού πολιτισμού πιστεύω ότι βρίσκεται στην εργασία της «Η "οικολογική" ερμηνεία στη λαογραφία», η οποία περιλαμβάνεται στον πρώτο τόμο των *Λαογραφικών Μελετημάτων* – δημοσιεύθηκε, όμως, το 1968 ως πρόλογος (ξ-ιβ) στην έκδοση του τρίτου τόμου της μελέτης του Γεωργίου Ρήγα για τον λαϊκό πολιτισμό της Σκιάθου. «Οι συλλογές του λαογραφικού υλικού κατά θέματα», παρατηρεί η Κυριακίδου-Νέστορος, «δηλαδή ξεχωριστά τα τραγούδια, τα παραμύθια ή τα έθιμα μιας ή περισσοτέρων περιοχών, δεν έχουν καμία χρησιμότητα για την «οικολογική» ερμηνεία, που βασίζεται στις έννοιες του συνόλου και της αλληλοεξάρτησης των φαινομένων. Εκείνο που χρειάζεται σήμερα η λαογραφία είναι η παρατήρηση των ελληνικών κοινοτήτων σε βάθος, σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους». Στο ίδιο άρθρο εξηγεί τι εννοεί με τον όρο οικολογική ερμηνεία και γιατί η αντιμετώπιση του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού ως ενιαίου συνόλου και ο συσχετισμός μεταξύ τους των διαφόρων εκδηλώσεων του πολιτισμού συνιστούν τη μέθοδο εκείνη που μπορεί να αποδώσει καρπό. «Τα φαινόμενα του πολιτισμού», παρατηρεί, «δεν ζουν ανεξάρτητα από το περιβάλλον τους, πάνω σ' ένα θεωρητικό επίπεδο που κατασκεύασε το ανθρώπινο πνεύμα, αλλά είναι βαθιά ριζωμένα στη γη όπου γεννήθηκαν κι αναπτύχθηκαν. Χρησιμοποιεί τον όρο «ανθρώπινη οικολογία» δανεισμένο από μελέτες που δημοσιεύθηκαν από το 1965 έως το 1967 σε τρεις συνεχείς τόμους στο αγγλικό περιοδικό *Folklore* και προέκυψαν ως προβληματισμός για τη χρησιμότητα ενός τεράστιου αριθμού έργων της λαϊκής λογοτεχνίας, που είχαν εντωμεταξύ καταγραφεί σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, χωρίς σύνδεσή τους με το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο λειτουργούσαν, και με απουσία, γενικότερα, πληροφοριών που θα ήταν δυνατό να αντληθούν σχετικά με το πώς δημιουργήθηκαν τα εν λόγω έργα. Η Κυριακίδου-Νέστορος, για να δικαιολογήσει την επιλογή του όρου «ανθρώπινη οικολογία» και γενικότερα, για να γίνει απόλυτα κατανοητή η λογική της αναφοράς στην έννοια της οικολογίας θυμίζει ότι «… οικολογία είναι ο κλάδος που εξετάζει τα φυτά μιας αποικίας –αποικία λέγεται το σύνολο των φυτών μιας καθορισμένης περιοχής– τα εξετάζει λοιπόν, όχι ξεχωριστά, αλλά το καθένα σε σχέση με όλα τα άλλα και με την αποικία ως σύνολο». Ποιες, όμως, μεθοδολογικές προϋποθέσεις θα καθιστούσαν δυνατή τη γνώση όλων των φαινόμενων που ανήκουν στο ίδιο πολιτισμικό σύνολο και μάλιστα, όπως αναφέρει. «…αρχίζοντας από το φυσικό περιβάλλον στην κάθε του λεπτομέρεια και τελειώνοντας με το πιο ασήμαντο δημιούργημα του πολιτισμού …όταν η έκταση του πολιτισμού είναι μεγάλη;». Στην εργασία αυτή προτείνει «… τη μικρότερη δυνατή γεωγραφική και κοινωνική κλίμακα, την κοινότητα, η οποία είναι ένα οργανωμένο σύνολο, ένας πλήρης κύκλος ζωής»· και στην

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 446

Ελλάδα, συνεχίζει. «… η κοινότητα που ανταποκρίνεται σ' αυτές τις προϋποθέσεις είναι το χωριό». Αργότερα, θα εισηγηθεί τη διεύρυνση του αντικειμένου μελέτης, δηλαδή της κοινότητας, όμως για λόγους ουσίας που θα αναιρούσαν τη συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση, όπως θα δούμε πιο κάτω. Εν προκειμένω, υποστηρίζει ότι η ολιστική προσέγγιση για την οποία κάνει λόγο είναι όχι μόνο εφικτή αλλά και η μόνη που μπορεί να αποκαλύψει την αλήθεια των πραγμάτων και φέρνει ως παράδειγμα τη μελέτη του Ρήγα για τον λαϊκό πολιτισμό της Σκιάθου, όπου ο συγγραφέας καταφέρνει να παρουσιάσει, όπως παρατηρεί η ίδια, «… τη ζωή της πατρίδας του στο σύνολό της και αποτελεί έτσι λαμπρό παράδειγμα για το τι απαιτεί η σύγχρονη λαογραφική ερμηνεία από τη λαογραφική παρατήρηση».

Αν στάθηκα εξ αρχής στον πρόλογο της Κυριακίδου-Νέστορος στη μελέτη του Ρήγα είναι γιατί πιστεύω ότι εδώ βρίσκεται το έναυσμα και η βάση πάνω στην οποία θα οικοδομήσει αργότερα τις επιστημονικές θέσεις της σε ό,τι αφορά τον τρόπο που πρέπει να προσεγγίζεται ο παραδοσιακός πολιτισμός με άξονα τις συντεταγμένες του χώρου και του χρόνου, θέσεις τις οποίες εφάρμοσε με αξιοζήλευτη επιστημονική αρτιότητα σε δύο άρθρα της: «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό» και «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου».

Πριν όμως αναφερθώ στον τρόπο που σχολιάζει τις έννοιες του χώρου και του χρόνου στις εν λόγω μελέτες, θα ήθελα να κάνω μια διευκρίνιση σχετικά με τον όρο «παραδοσιακός πολιτισμός» που υπάρχει στον τίτλο της ομιλίας μου και τον οποίο ήδη χρησιμοποίησα αρκετές φορές από την αρχή και θα τον χρησιμοποιήσω στη συνέχεια. Ο όρος «παραδοσιακός πολιτισμός» προτάθηκε από την Κυριακίδου-Νέστορος ως αντικατάσταση του όρου «λαϊκός πολιτισμός» με ένα αναλυτικό και τεκμηριωμένο σκεπτικό, που παρουσίασε κυρίως στην εργασία της «Η ελληνική λαογραφία στη σύγχρονή της προοπτική», και η οποία περιλαμβάνεται και αυτή στον πρώτο τόμο των *Λαογραφικών Μελετημάτων*. Αναφέρω συνοπτικά ότι, κατά την άποψή της, ο όρος «παραδοσιακός πολιτισμός», που έχει ως βασική έννοια τη λέξη «παράδοση» (από το λατινικό *tradere* = παραδίδω), έχει μεγαλύτερη σαφήνεια από τον όρο «λαϊκός», που καθιερώθηκε, όπως γνωρίζουμε από τον Στίλπωνα Κυριακίδη, ο οποίος όρισε τη λαογραφία ως «επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού», όπου, όμως, παρατηρεί η Κυριακίδου-Νέστορος, το επίθετο «λαϊκός» δεν αποδίδει το ουσιαστικό γνώρισμα του πολιτισμού αλλά λειτουργεί ως ένας τοπικός προσδιορισμός: λαϊκός = αγροτικός. Κατά την άποψή της, με τον όρο «παραδοσιακός πολιτισμός», επισημαίνεται το κύριο συστατικό του –η παράδοση–, μια λέξη που σύμφωνα με τα λεξικά σημαίνει και την ενέργεια της μεταβίβασης και το πράγμα που μεταβιβάζεται· άσχετα αν σήμερα, βέβαια, με τον όρο «παραδοσιακός πολιτισμός αναφερόμαστε σε αυτό που μας έχει παραδοθεί παρά σε αυτό που εμείς παραδίδουμε. Όμως δεν είναι σκόπιμο εδώ να επεκταθώ περαιτέρω επί του θέματος.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 447

Στην πρώτη, λοιπόν, μελέτη από τις δύο που μνημόνευσα πιο πάνω, «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό», η Κυριακίδου-Νέστορος παρατηρεί εξ αρχής ότι, χρησιμοποιώντας δύο μόνο παραμέτρους, τον χώρο και τον χρόνο, που όμως, «… τυχαίνει να είναι οι βασικές συντεταγμένες της ζωής… είναι δυνατό να περιγραφεί ο παραδοσιακός πολιτισμός μιας κοινωνικογεωγραφικής ενότητας ως οργανικό σύνολο, χωρίς να τον τεμαχίσουμε σε "λαογραφικά θέματα"». Ασκεί έτσι κριτική στην παλαιότερη λαογραφική έρευνα, η οποία, για να καθορίσει τον χαρακτήρα των λαογραφικών δεδομένων χρησιμοποίησε κριτήρια μερικά, που να αφορούσαν, δηλαδή, «… στο κάθε φαινόμενο χωριστά, και όχι κριτήρια γενικά, που να αφορούν στο σύνολο του πολιτισμού». Η ίδια προσδιορίζει τρία τέτοια γενικά κριτήρια τα οποία καλύπτουν το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας και αναφέρονται σε τρεις τομείς: τον οικονομικό, τον κοινωνικό και τον τομέα της κοσμοθεωρίας. Με βάση τα κριτήρια αυτά, προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής κοινωνίας ως εξής: α) προκαπιταλιστική οικονομία, με άλλα λόγια, οικονομία αγροτική ή εμπορευματική, β) οργάνωση σε μικρές κοινότητες, στις οποίες «… η επικοινωνία των ατόμων είναι άμεση, προφορική, χωρίς τη μεσολάβηση της κεντρικής εξουσίας και της γραπτής επίσημης γλώσσας…» και γ) «μεσαιωνική» αντίληψη για τον κόσμο, δηλαδή, η αντίληψη που επικρατούσε πριν διαδοθούν οι ιδέες που εισήγαγε ο Διαφωτισμός.

Τα συγκεκριμένα κριτήρια την οδηγούν στο να τοποθετήσει χρονικά την ακμή του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, δηλαδή, από το τέλος του 17ου αιώνα. «Οι πρώτες μεγάλες ρωγμές στο οικοδόμημα του παραδοσιακού πολιτισμού», πιστεύει ότι «… σημειώθηκαν στον κοινωνικοπολιτικό τομέα, με την ίδρυση, στα 1832, του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και την επέμβασή του» αφενός στην «…πατροπαράδοτη διοικητική οργάνωση των Ελλήνων», την κατάλυση, δηλαδή, της αυτονομίας των κοινοτήτων και, αφετέρου, στην «…επέμβαση στην παιδεία, η οποία από κοινοτική έγινε δημόσια». Επόμενο ήταν, υποστηρίζει, οι κοινωνικοπολιτικές αυτές αλλαγές να επιδράσουν καταστρεπτικά στον παραδοσιακό πολιτισμό. Μια από αυτές τις αρνητικές επιπτώσεις στις οποίες αναφέρεται είναι ότι, με την σταδιακή αποσάθρωση των δομών του παραδοσιακού πολιτισμού παύει πλέον να υφίσταται η στενή σχέση πόλης-χωριού που υπήρχε και που οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην οικονομική οργάνωση. Ορισμένες πλευρές της συγκεκριμένης οικονομικής οργάνωσης παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον αυτές καθ' εαυτές συνδέονται όμως άμεσα και με το θέμα που μας ενδιαφέρει εδώ, δηλαδή την οργάνωση του χώρου και του χρόνου στον παραδοσιακό πολιτισμό. Από τις παρατηρήσεις της σχετικά με την οικονομική οργάνωση στο πλαίσιο του εν λόγω πολιτισμού, παραθέτω αυτολεξεί πολύ λίγα από όσα σχετικά αναφέρει για μία πλευρά του θέματος ως ένα δείγμα του απλού, διαυγούς, αλλά και γλαφυρού τρόπου με τον οποίο παρουσίαζε τις επιστημονικές της απόψεις,

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 448

χωρίς δυσνόητους όρους: «Σ' αυτό το στάδιο της οικονομίας, το οποίο κράτησε ως τα τέλη του 18ου αιώνα, δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά στην παραγωγική δραστηριότητα πόλης και χωριού. Το χωριό ανταποκρίνεται ενεργά στην οικονομική πρωτοβουλία της πόλης, και, ως προς τον τόπο συναλλαγής, δεν υπάρχει συγκεντρωτισμός, αλλά οικονομική αποκέντρωση: κάθε περιοχή έχει τη δική της αγορά για τα προϊόντα της, σε διαφορετικά εποχή του έτους, και ο έμπορος είναι εκείνος που πρέπει να κινείται από τη μια εμποροπανήγυρη στην άλλη αναλαμβάνοντας κάθε χρόνο μια πραγματική οδύσσεια».

Προσδιορίζει τρεις «φυσικές», όπως τις ονομάζει, κλίμακες πάνω στις οποίες οργανώθηκε ο χώρος: α) η κοινότητα, β) η επαρχία (δηλαδή ένα σύνολο ισότιμων χωριών τα οποία συνιστούσαν μια πολιτιστική ενότητα, λ.χ. η χώρα και τα χωριά και γ) η περιφέρεια (λ.χ. ο Μωριάς, η Ρούμελη, η Ήπειρος κ.λπ.). Τις ονομάζει φυσικές κλίμακες γιατί δεν επιβλήθηκαν, όπως παρατηρεί, με επέμβαση της εξουσίας, αλλά δημιουργήθηκαν «… αυθόρμητα, σύμφωνα με τις ανάγκες των κατοίκων». Οι οποίες υπαγορεύθηκαν «… είτε από τη φυσική είτε από την ιστορική αναγκαιότητα – και σε συνδυασμό πάντοτε με τις δυνατότητες του φυσικού περιβάλλοντος». Το τελευταίο, το φυσικό περιβάλλον, θεωρεί ότι αποτελεί καθοριστικό παράγοντα. Έτσι, στην ηπειρωτική Ελλάδα, για παράδειγμα, εξαιτίας της εγκατάστασης των Τούρκων στις πεδιάδες, οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν ως επί το πλείστον για λόγους ασφαλείας στα βουνά, άρα μιλούμε κυρίως για «πολιτισμό των βουνών», όπως τον χαρακτηρίζει, και, ως εκ τούτου, «…η οικολογική σχέση του βουνού με τους κατοίκους του…» είχε ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένας ιδιαίτερος χαρακτήρας πολιτισμού σε κάθε περιοχή.

«Οι δραστηριότητες των ανθρώπων…», παρατηρεί η Κυριακίδου-Νέστορος, «… καθώς και οι σχέσεις τους στον οικονομικό και τον κοινωνικό τομέα, η σχέση ανθρώπου και φύσης, ανθρώπου προς εαυτόν και προς το θείον εγγράφονται όλες κατά τον ένα ή άλλον τρόπο, στο χώρο (και στον χρόνο φυσικά)». Προκειμένου να υποδείξει τον τρόπο με τον οποίο η οικονομική δραστηριότητα της οικογένειας ή της κοινότητας εγγράφεται στο χώρο του σπιτιού και της κοινότητας αντίστοιχα, αναφέρεται σε ορισμένα παραδείγματα, όπως το σπίτι στο Σουφλί που είχε «…μια χωριστή πτέρυγα, τη "σάλα", όπου έτρεφαν τα κουκούλια…», ενώ στην Καστοριά το σπίτι είχε το «μετζοπάτωμα», όπου κατεργάζονταν τις γούνες· ενώ στην Αρτοτίνα, οι γεωργοί έχτιζαν στην πλατεία του χωριού με έξοδα της κοινότητας ένα «μαγαζί», όπως το έλεγαν, για τον γύφτο, δηλαδή τον σιδερά, που έφτιαχνε τα εργαλεία τους. Αναφέρεται ακόμη στη «ρούγα», ως τόπο συνεύρεσης των γυναικών της γειτονιάς στη Μάνη, τη βρύση, όπου συναντώνταν οι γυναίκες στα χωριά, τον μύλο, το καφενείο για τους άνδρες, τα μοναστήρια, τα ξωκκλήσια αλλά και τους πανηγυρότοπους, όπου μαζεύονταν οι άνθρωποι από όλη την επαρχία για να διασκεδάσουν στη γιορτή του αγίου. Τα επαγγέλματα των ανθρώπων εγγράφονται επίσης στο χώρο, όπως πιστοποιούν οι δρόμοι που δημι-

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 449

ουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν την περιοδική κίνηση των διαφόρων επαγγελματικών ομάδων (λ.χ. των νομάδων, των βοσκών, των εργατών, των τεχνιτών κ.ά.). Ας θυμηθούμε εδώ και την περίπτωση του εμπόρου, στον οποίο έγινε αναφορά λίγο πιο πάνω. Η Κυριακίδου-Νέστορος επισημαίνει ακόμη ότι, ένα από τα πρώτα ζητήματα που χρειάζεται να διερευνηθούν σε ό,τι αφορά την οργάνωση του χώρου σε έναν τόπο είναι το σύστημα της ιδιοκτησίας της γης, κάτι που συνδέεται άμεσα με την κοινωνική δομή ενός τόπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν από τη μία πλευρά τα «κεφαλοχώρια» της Τουρκοκρατίας, όπου στο κέντρο του χωριού υπήρχε η πλατεία με την εκκλησία, το σχολείο και, αργότερα, το καφενείο, ενώ, στα κολληγικά χωριά όπου κατοικούσαν οι κολλήγοι, δηλαδή οι δουλοπάροικοι καλλιεργητές των κτημάτων των Τούρκων, δεν υπήρχε ούτε πλατεία, ούτε σχολείο, ούτε καφενείο.

Η ίδια υποστηρίζει ότι «…η βασική δυσκολία της έρευνας για την οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό είναι ότι αφορά σε παρωχημένο χρόνο». Για την αντιμετώπιση του προβλήματος θεωρεί ότι επιβάλλεται αφενός μια ενδελεχής διερεύνηση της σχετικής βιβλιογραφίας, λ.χ. οδοιπορικά, καταγραφές περιηγητών, τοπικές λαογραφικές μελέτες και ό,τι άλλο έχει καταγραφεί για τον τόπο, και, αφετέρου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η «…εμπειρική γνώση του χώρου». Ως πιο πρόσφορο κοινωνικογεωγραφικό μέγεθος για μια μελέτη αυτού του είδους θεωρεί την επαρχία, δηλαδή τη μέση κλίμακα, και για λόγους βιβλιογραφικούς αλλά και επειδή στον ελληνικό χώρο υπήρχαν «αποσαφηνισμένες», όπως τις χαρακτηρίζει, τέτοιες περιοχές, όπως τα Άγραφα, τα Ζαγοροχώρια, τα Βλαχοχώρια κ.ά. Αντίθετα, το χωριό, προσθέτει, εκτός από εξαιρέσεις, έχει περιορισμένη βιβλιογραφία, ενώ ο όγκος της βιβλιογραφίας για την περιφέρεια είναι μεγάλος, παρατηρεί.

Τις δύο συγκεκριμένες προϋποθέσεις που θέτει στο εν λόγω άρθρο για τη διεξαγωγή έρευνας, δηλαδή, την ενδελεχή διερεύνηση της βιβλιογραφίας και την «εμπειρική γνώση του τόπου», θα τις επαναλάβει και σε άλλες εργασίες της με το σκεπτικό ότι, «…ο παραδοσιακός πολιτισμός …ως σύνολο και όχι μεμονωμένα στοιχεία…» είναι «…φαινόμενο ιστορικό …και για να αποκαλυφθεί η δομή του θα πρέπει να μελετηθεί συγχρονικά μεν, αλλά σε χρόνο παρωχημένο». Τις συγκεκριμένες θέσεις θα τις επεξεργαστεί περαιτέρω στη διατύπωση της «εθνογραφικής», όπως την ονόμασε, μεθόδου για τη μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού, με βασική προϋπόθεση την επιτόπια έρευνα γιατί, όπως παρατηρεί στην προαναφερθείσα συνέντευξη, «…η λαογραφική έρευνα πρέπει να είναι και εμπειρική έρευνα. Δεν μπορεί να είναι έρευνα μόνο στα κιτάπια». Όμως δεν είναι σκόπιμο να επεκταθώ εδώ στο θέμα αυτό.

Η χωροχρονική προσέγγιση του παραδοσιακού πολιτισμού από την Κυριακίδου-Νέστορος αποτυπώνεται με τον πιο οξυδερκή και συνάμα εύληπτο τρόπο στη δεύτερη μελέτης της, «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου», η

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 450

οποία αποτελεί στην ουσία συνέχεια της πρώτης εργασίας που μας απασχόλησε ήδη.

Στον παραδοσιακό πολιτισμό καθοριστική για την οργάνωση του χώρου δεν ήταν μόνο η σχέση του ανθρώπου με τη φύση, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, αλλά και η σχέση και η εξάρτησή του –θα μπορούσαμε να προσθέσουμε– από τις θείες δυνάμεις. Αυτή τη δεύτερη σχέση διερευνά η Κυριακίδου-Νέστορος στο συγκεκριμένο άρθρο. Ο χώρος, παρατηρεί, «… αποκτά υπόσταση στην κοινωνική συνείδηση των ανθρώπων, γίνεται δηλαδή πραγματικός, μόνο αφού πρώτα καθαγιαστεί ή καθιερωθεί (με την ετυμολογική σημασία της λέξης)· ο μη καθαγιασμένος χώρος είναι για τον παραδοσιακό άνθρωπο ένα άμορφο χάος». Παραπέμποντας σε ένα μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων από όλο τον ελληνικό χώρο εξετάζει αφενός τον τρόπο με τον οποίο καθαγιάζεται ο χώρος, παίρνει, δηλαδή, υπόσταση στη συνείδηση των παραδοσιακών ανθρώπων, με δεδομένο ότι η έννοια του χώρου και του χρόνου στον παραδοσιακό πολιτισμό δεν είναι έννοιες αφηρημένες, όπως ισχύει στις λεγόμενες σύγχρονες κοινωνίες. Αφετέρου, υποδεικνύει την απτή μορφή που αποκτά ο καθαγιασμός, που δεν είναι άλλη από αυτό που ονομάζει τα «σημάδια του τόπου». Σκοπός αυτής της προσέγγισης, σημειώνει η ίδια, είναι να αναζητήσει «τη λογική του ελληνικού τοπίου», εξ ου και ο τίτλος, βέβαια, του άρθρου: «Τα σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου».

Η στενή σχέση ενός τόπου με μια θεότητα πιστοποιείται, όπως είναι γνωστό, ήδη από τα προελληνικά χρόνια. Πρόκειται για μια παράδοση που παρέμεινε σταθερή για αιώνες. Όπως παρατηρεί η Κυριακίδου-Νέστορος, «Τα μοναστήρια, οι εκκλησίες, τα ξωκλήσια που σημαδεύουν σήμερα το ελληνικό τοπίο βρίσκονται συνήθως στην ίδια θέση, όπου ήταν άλλοτε οι αρχαίοι ναοί και τα ιερά». Φέρνει ως παράδειγμα τον Προφήτη Ηλία, διάδοχο, θα μπορούσαμε να πούμε, του νεφεληγερέτη Δία, που κοντά στις πολλές θεϊκές δυνατότητές του ήταν να διαφεντεύει τη βροχή και τη φωτιά του ουρανού. Με ανάλογη μαγικοθρησκευτική σκέψη ο προφήτης Ηλίας στη λαϊκή παράδοση θεωρείται ότι κυνηγά με το άρμα του τον δράκοντα του ουρανού με το πυρωμένο φίδι γι' αυτό και το μπουμπουνητό των καλοκαιρινών βροχών εξηγείται ως ο κρότος που κάνει το άρμα του προφήτη, ενώ το πυρωμένο φίδι είναι η αστραπή. Με τη μυθική αυτή σύλληψη εξηγείται γιατί ο προφήτης Ηλίας είναι ο άγιος των βουνοκορφών που γιορτάζεται κατακαλόκαιρο, όταν είναι συχνές οι μπόρες της βροχής. Η αγία Παρασκευή από την άλλη πλευρά, γιορτάζεται επίσης το καλοκαίρι και συνδέεται και αυτή με το νερό, αφού τα ξωκλήσια, που ήταν αφιερωμένα στη μνήμη της, χτίζονταν στην ύπαιθρο συνήθως σε μέρη όπου υπήρχε κάποια πηγή. Χτισμένα πάνω ή πλάι σε πηγές δεν ήταν μόνο τα ξωκλήσια της αγίας Παρασκευής αλλά και άλλοι ιεροί τόποι, όπως μοναστήρια ή εκκλησίες. Η Κυριακίδου-Νέστορος προχωρά σε μια κοινωνιολογική ερμηνεία του φαινομένου –της σύνδεσης δηλαδή του νερού με τους ιερούς τόπους– με την έννοια ότι με τον τρόπο αυτό, το νερό κατοχυρωνόταν ως κοινό

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 451

αγαθό, αφού οι ιεροί τόποι ανήκουν στο Θεό και όχι στους ανθρώπους. Ένα δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό των ιερών τόπων ήταν ο προσανατολισμός τους που εξασφάλιζε και την εύνοια του ήλιου αλλά και την ωραία θέα. Η αγάπη του ανθρώπου που ζει κοντά στη φύση για τη θέα (το «θώρι» ή το «αγνάντι», όπως ονομαζόταν σε κάποιες περιοχές) δεν ήταν αποτέλεσμα αισθητικής καλλιέργειας, όπως έχει υποστηρίξει ο Στίλπων Κυριακίδης, αλλά αποτέλεσμα της αγάπης για ένα σύμφυτο στοιχείο του τόπου του, με άλλα λόγια αγάπη για τον ίδιο τον τόπο του. «Αν κανείς επιθυμεί», παρατηρεί η Κυριακίδου-Νέστορος, «να επισκεφθεί τα ωραιότερα μέρη της Ελλάδος, δεν έχει παρά να σημειώσει στο χάρτη τα μοναστήρια και τα ξωκλήσια της περιοχής» [Δεν ξέρω βέβαια αν σήμερα με την στρεβλή και άναρχη εκμετάλλευση της γης ισχύει ακόμη κάτι τέτοιο]. Το τρίτο, σχεδόν σύμφυτο και αυτό, στοιχείο με τον ιερό τόπο είναι το δέντρο. Η εκκλησία και το δέντρο, κυρίως το κυπαρίσσι, «…είναι πράγματα αξεχώριστα στο ελληνικό τοπίο», παρατηρεί η ίδια. Έτσι, μπορούμε να πούμε, ότι τόσο οι εκκλησίες και τα ξωκλήσια όσο και τα δέντρα δεν αποτελούν απλώς και μόνο αρχιτεκτονήματα, τα πρώτα, και στοιχεία της φύσης, τα δεύτερα, αλλά «σημάδια» που σημάδευαν τον χώρο αλλά και τον χρόνο. Ως προς το τελευταίο, τον χρόνο, τα κυπαρίσσια των εκκλησιών αποτελούν αδιάψευστο «σημάδι του χρόνου», αφού φυτεύονταν όταν χτιζόταν η εκκλησία. Σημάδι του χρόνου αποτελούσαν και άλλα δέντρα, όπως αυτά που φυτεύονταν στην ευρύτερη περιοχή του χωριού, ορίζοντας τρόπον τινά τη μεγάλη περίμετρο του χωριού που περιείχε τα χωράφια.

Ο χώρος που εκτείνεται μεταξύ των χωριών «…καθαγιάζεται και ημερεύει με τα ξωκλήσια…», τα οποία η Κ. Ν. χαρακτηρίζει ως «…τα κατεξοχήν σημάδια του τόπου» στην εξοχή. Έτσι, τα ξωκλήσια καθαγιάζουν στην ουσία έναν μη εξανθρωπισμένο χώρο, αυτόν που βρίσκεται έξω από τα όρια του χωριού, μετατρέποντάς τον από άμορφο στοιχείο της φύσης σε συγκεκριμένο και καθαγιασμένο χώρο δράσης του ανθρώπου.

Αλλά και ο κατ' εξοχήν εξανθρωπισμένος χώρος, δηλαδή το χωριό, καθαγιαζόταν με τα προσκυνητάρια ή τα εικονοστάσια που οικοδομούνταν στην άκρη του δρόμου ή στα σταυροδρόμια, κυρίως, όμως, στα όρια του χωριού και συγκεκριμένα στις εισόδους του οικισμού, σημαδεύοντας με τον τρόπο αυτό τη μικρή περίμετρο του χωριού, παράλληλα με τη σημαδεμένη μεγάλη περίμετρο, για την οποία έγινε λόγος αμέσως πιο πάνω. Αυτά τα προσκυνητάρια ή τα εικονοστάσια σε ορισμένα χωριά τοποθετούνταν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, σχηματίζοντας έτσι έναν νοητό σταυρό, γι' αυτό και τα χωριά αυτά ονομάζονταν «σταυρωμένα χωριά». Με τον τρόπο αυτό πίστευαν, ότι το χωριό προστατευόταν από τις αρρώστιες ή άλλο κακό. Κάποιες φορές, για τους ίδιους λόγους, γινόταν περιάροση του χωριού με ζώα σε ζυγό κι έτσι να εγγραφεί στον χώρο γύρω από το χωριό ένας μαγικός προστατευτικός κύκλος. Περισσότερο συνηθισμένη όμως, ανάλογη πρακτική, ήταν η περιφορά των εικόνων της εκκλησίας, σε τακτές ημέρες του χρό-

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 452

νου ή του Επιταφίου τη Μεγάλη Παρασκευή κλείνοντας με ιερή ασφάλεια μια κυκλική ζώνη μέσα στην οποία ήταν το χωριό.

Το κατεξοχήν όμως σημάδι του τόπου αλλά και του χρόνου, που ανήκει φυσικά και αυτό στον τομέα του θείου, είναι οι εκκλησίες μέσα στα χωριά. Οι εκκλησίες με τον αυλόγυρό τους, που συχνά επεκτείνεται μέχρι την πλατεία του χωριού, σημαδεύουν τον δημόσιο, κοινοτικό χώρο, σε αντίθεση με τον ιδιωτικό. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, άλλωστε, η εκκλησία είχε στην απόλυτη κατοχή της και άλλους κοινοτικούς χώρους ή βοσκοτόπια έξω από το χωριό· γι' αυτό και οι χώροι αυτοί λέγονταν «βακούφικα». Σε ένα χωριό μπορεί να υπάρχουν και περισσότερες από μία εκκλησίες. Η θέση τους μέσα στον οικισμό και η χρονολογία της οικοδόμησής τους είναι σημαντικές ενδείξεις για την ιστορία του τόπου καθώς πολλές φορές σημάδευαν διαδοχικές εγκαταστάσεις ομάδων που έρχονταν από άλλο μέρος. Το όριο ύψους του χωριού καθορίζεται από ένα άλλο ιερό σημάδι του τόπου που είναι ο σταυρός στο καμπαναριό. Η Κυριακίδου-Νέστορος αναφέρεται και στις «ερημοκλησιές» που υπήρχαν [ή και ίσως να υπάρχουν ακόμη] στην ύπαιθρο, αξιόπιστοι μάρτυρες και αυτές για την ιστορία ενός τόπου, αφού «μιλούν», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, για τις μετακινήσεις των χριστιανικών πληθυσμών που αναγκάζονταν συχνά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας να εγκαταλείπουν τον τόπο τους.

Τέλος, επιχειρώντας μία ring composition, όπως θα έλεγαν και οι φιλόλογοι, θα ήθελα να επιστρέψω στην πρώτη εργασία της Κυριακίδου-Νέστορος που μνημόνευσα εδώ –τον πρόλογό της στη μελέτη του Ρήγα– από όπου θα διαβάσω τις τελευταίες δυο-τρεις προτάσεις. Η πεποίθησή της αφενός ότι ο σύγχρονος νεοελληνικός πολιτισμός έχει τις ρίζες του στην περίοδο της ακμής του παραδοσιακού πολιτισμού, δηλαδή την περίοδο της Τουρκοκρατίας, και αφετέρου ότι η έρευνα δεν πρέπει να σταματά στην περιγραφή των λαογραφικών φαινομένων, αλλά να προχωρεί στην ερμηνεία τους, αναζητώντας τον μηχανισμό της δημιουργίας τους, καταλήγει: «Εκεί πέφτει σήμερα το βάρος όλων των επιστημών που έχουν κέντρο τους τον άνθρωπο. Η ιδέα, ωστόσο», συνεχίζει, «δεν είναι καινούργια· πίσω από τις σύγχρονες θεωρίες με την πολύπλοκη ορολογία και τις μακρές εξηγήσεις, εύκολα διακρίνει κανείς τη γνωστή αριστοτελική αρχή: Ει δη τις εξ αρχής τα πράγματα φυόμενα βλέψειεν, κάλλιστ' αν ούτω θεωρήσειεν». Ένα επιπλέον, εξαιρετικό προτέρημα της Άλκης, που την βοήθησε στην επιστημονική της καριέρα, ήταν ότι γνώριζε καλά την αρχαία ελληνική γραμματεία αφού βρισκόταν δίπλα στον Στίλπωνα Κυριακίδη όχι μόνο ως θυγατέρα αλλά και ως άριστη μαθήτρια.

Ασφαλώς, θα είχε πολλά να προσφέρει ακόμη η Άλκη στην επιστήμη της λαογραφίας αλλά και σε όσους από εμάς είχαμε την τύχη να βρεθούμε κοντά της, αν όπως θα έλεγε ο δημοτικό ποιητής, δεν είχε φτάσει τόσο γρήγορα «το τέρμενο κι η πικραμένη ώρα».

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 453

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΑ:

Κυριακίδου-Νέστορος, Α., «Πρόλογος», στο Γεώργιος Α. Ρήγας, *Σκιάθου λαϊκός πολιτισμός*, τόμ. Γ΄, *Ελληνικά*, παράρτημα αρ. 18 (1968), σσ. Ζ΄-ιβ΄. Θεσσαλονίκη, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών.

Κυριακίδου-Νέστορος, Α, «Η ελληνική λαογραφία στη σύγχρονή της προοπτική», στο *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. Α΄ (1975), σσ. 86-106 (1η δημοσίευση *East European Quarterly*, vol. V (1972), no. 4). Αθήνα, Ολκός.

Κυριακίδου-Νέστορος, Α., «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου», στο *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. Α΄ (1975), σσ. 41-55. Αθήνα, Ολκός.

Κυριακίδου-Νέστορος, Α, «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό» στο *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. Α΄ (1975), σσ. 15-40. Αθήνα, Ολκός.

Κυριακίδου-Νέστορος, Α., «Η παράδοση είναι μία πανοπλία απέναντι στη σκληρότητα της ζωής», Συνέντευξη στον Γιώργο Κορδομενίδη, *Εντευκτήριο*, τεύχος 8, Οκτώβριος 1989, σ. 7-27, (επανέκδοση στο Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. Β΄ (1993), σσ. 19-25. Αθήνα, Πορεία.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 454

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ: ΒΙΟΣ, ΕΡΓΟ, ΚΑΙΝΟΤΟΜΕΣ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΣΤΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ *

Δεν είχα την τύχη να γνωρίσω προσωπικά την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος. Η γνωριμία μου μαζί της έγινε μέσα από το έργο της, αφού τα βιβλία της ανήκουν στη βασική βιβλιογραφία της Λαογραφίας, αλλά και μέσα από αφιερωματικά δημοσιεύματα που ακολούθησαν τον πρόωρο θάνατό της. Τα αναφέρω πληροφοριακά για τους φοιτητές και για κάθε ενδιαφερόμενο, ώστε να τα αναζητήσουν για περαιτέρω μελέτη: Είναι το 8ο τεύχος του περιοδικού «Εντευκτήριο» της Θεσσαλονίκης, του Οκτωβρίου 1989, το οποίο περιλαμβάνει «Σελίδες για την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος», με εκτενή συνέντευξη αποκαλυπτική για τη ζωή της, το έργο και τις ιδέες της, που έδωσε λίγους μήνες πριν πεθάνει, στον Γιάννη Κορδομενίδη, με συνοπτικό χρονολόγιο της ζωής και του έργου της και με κείμενα συναδέλφων της για την ίδια. Η στενή της συνεργάτιδα και φίλη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, δημοσίευσε σύντομο, αλλά περιεκτικό κείμενο που σκιαγραφεί την προσωπικότητά της και κατάλογο των δημοσιευμάτων της στον 7ο τόμο που περιοδικού *Εθνογραφικά* (Ναύπλιο, 1989). Ο δεύτερος τόμος των *Λαογραφικών Μελετημάτων* της, που εκδόθηκε το 1993 (Πορεία, Αθήνα) με επιμέλεια συνεργατών και συναδέλφων της, περιλαμβάνει επιλεγμένα, ανέκδοτα έως τον θάνατό της έργα της, αλλά και διαφωτιστικό Εισαγωγικό Σημείωμα από τη Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, καθώς και επίμετρο με τέσσερα κείμενα για την ίδια από τους Κ. Θ. Δημαρά, Αλέξη Πολίτη, Γρηγόρη Σηφάκη και Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, που σχολιάζουν διάφορες πλευρές της προσωπικότητας και του έργου της. Εξάλλου, το 2001 δημοσιεύθηκαν, με επιμέλεια της Χρυσούλας Χατζητάκη-Καψωμένου, τα Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη της Κυριακίδου-Νέστορος, με τίτλο, *Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία* (Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη

---

* Το παρόν κείμενο βασίζεται σε ανακοίνωσή μου στην Ε΄ Σεμιναριακή Διάλεξη Λαογραφίας που οργάνωσε ο Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας στο κεντρικό κτήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών στις 20.05.2013 για να τιμηθεί η μνήμη και η επιστημονική προσφορά της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 455

2001), με εμπεριστατωμένο προλογικό σημείωμα της επιμελήτριας και πολλές ανακοινώσεις που φωτίζουν και φωτίζονται από το έργο της Κυριακίδου.

Γεννήθηκε το 1935 στη Θεσσαλονίκη, την πόλη όπου έζησε όλη σχεδόν τη ζωή της, που αγάπησε και τίμησε με το ερευνητικό και συγγραφικό της έργο. Πέθανε στην ίδια πόλη, το 1988, σε ηλικία 53 ετών. Πατέρας της, και ο άνθρωπος που επηρέασε καταλυτικά την επιστημονική της πορεία, ήταν ο μεγάλος λαογράφος και πρώτος Καθηγητής της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Στίλπων Κυριακίδης. Η ίδια μιλάει θερμά γι' αυτόν, θεωρώντας τον εαυτό της τυχερό που ήταν κόρη του: «Ήταν πολύ σπουδαίος άνθρωπος και τον θαύμαζα απεριόριστα. Ο ίδιος θύμωνε μαζί μου, γιατί έλεγε ότι δεν τον φοβάμαι αρκετά. Η αλήθεια είναι … πως δεν έχω φοβηθεί ποτέ κανέναν, ούτε και κείνον. Αλλά τον θαύμαζα, τον θαύμαζα πάρα πολύ είχε ένα πάρα πολύ ωραίο μυαλό και ταιριάζαμε κιόλας, ήταν και κείνος της πλάκας (εγώ … θέλω να τα παίρνω τα πράγματα απ' το ελαφρό τους, κι όχι απ' το βαρύ βαρύ τους)» (Εντευκτήριο: 10). Το επιστημονικό της έργο που αφορά στον πατέρα της, για παράδειγμα, το κεφάλαιο για τον Στίλπωνα Κυριακίδη και την ιστορική μέθοδο στο βιβλίο της, *Θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση* (Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, 1978), αλλά και η Εισαγωγή της στην έκδοση, με δική της επιμέλεια, του βιβλίου, *Στίλπων Π. Κυριακίδης. Το δημοτικό τραγούδι. Συναγωγή μελετών* (Αθήνα, Ερμής 1978), αποδεικνύει την εκτίμησή της στο έργο του, αλλά και τα εναύσματα που πήρε από αυτόν: «Έπρεπε να δεχτώ την πρόκληση αυτή, της παράδοσης της οικογενειακής μου, και να την αντιμετωπίσω με τον δικό μου τρόπο. Και αυτό έκανα. Δηλαδή, ασχολήθηκα με εντελώς διαφορετικά πράγματα από ό,τι ασχολήθηκε ο πατέρας μου. Παρόλον ότι είμαι στην ίδια επιστήμη», είπε στη συνέντευξη με τον Κορδομενίδη. Και αμέσως, συμπλήρωσε, εντοπίζοντας το νήμα που δένει την επιστημονική της προσέγγιση με αυτή του Στίλπωνα Κυριακίδη: «Βέβαια, αν τα εξετάσει κανείς βαθιά τα πράγματα, θα δει ότι την ίδια ιδέα, ότι η Λαογραφία είναι Ιστορία, που είχε και ο πατέρας μου, την έχω κι εγώ, μόνο που την έχω εκφράσει με διαφορετικό τρόπο» (Εντευκτήριο: 10-11). [1]

Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, απ' όπου αποφοίτησε από το Ιστορικό και Αρχαιολογικό Τμήμα το 1958. Την ίδια χρονιά δημοσίευσε την πρώτη της εργασία, το «Μολυβδόβουλλον Αγίου Θεοδώρου του Βαθυρρυακίτου». Εν τω μετα-

1. Για το θέμα αυτό βλ. Ά. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση,* Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας 6, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1978: 111-147. Βλ. επίσης Μ. Γ. Μερακλής, *Θέματα Λαογραφίας*, 4η έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα 1999: 111-121 («Θέσεις του Στίλπωνος και της Άλκης Κυριακίδου για τη Λαογραφία»).

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 456

ξύ, παντρεύτηκε τον Στέλιο Νέστορα και, στο ενδιάμεσο των ελληνικών σπουδών της, πήγε στην Αμερική με υποτροφία του Ιδρύματος Fulbright για δύο χρόνια, κι έκανε σπουδές στο Liberal Arts College του Πανεπιστημίου της Πεννσυλβάνια, απ' όπου αποφοίτησε το 1957. Για τις σπουδές της στη Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης αναφέρεται στο δημοκρατικό ήθος του Πανεπιστημίου και στους αξιόλογους δασκάλους της, ενώ για τις αμερικανικές σπουδές της τονίζει την επιστημονική πειθαρχία που της δίδαξαν στην έρευνα και στη συγγραφή (Εντευκτήριο: 16-17). Απέκτησε τον γιο της, Στίλπωνα, το 1959 και το 1960 διορίστηκε βοηθός στην έδρα της Θρησκείας των Αρχαίων Ελλήνων, του Ιδιωτικού Βίου αυτών και της Λαογραφίας, στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Καθηγητής στην έδρα αυτήν έγινε ο Δημήτριος Πετρόπουλος, ο οποίος, όμως, σύντομα αρρώστησε, αφήνοντας τη διδασκαλία και τα διοικητικά καθήκοντα στην Κυριακίδου. «Σκοτώθηκα στη δουλειά», λέει η ίδια. «Ήμουνα, πώς το λέει ο Γάλλος ο κωμικός, ο άνθρωπος-ορχήστρα» (Εντευκτήριο: 17). Η κούρασή της, όπως η ίδια το έβλεπε, ξέσπασε στην πρώτη κρούση του καρκίνου Hodgkin's, το 1961, για τον οποίο υποβλήθηκε σε ακτινοβολίες στην Αγγλία.

Το 1965 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ της Φιλοσοφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ., με θέμα διατριβής, *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, που εκδόθηκε από τον Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ. Με υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών, το 1966-67 παρακολούθησε μαθήματα στην Ecole Pratique des Hautes Etudes, ιδιαίτερα το σεμινάριο του μεγάλου Γάλλου ανθρωπολόγου και εισηγητή του δομισμού, Claude Lévi-Strauss. Η διδασκαλία του επηρέασε βαθιά τη δική της σκέψη και προσέγγιση στη μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού, όπως δηλώνει η ίδια και όπως φαίνεται από τη σφαιρική θεώρηση των πραγμάτων και από την προσοχή στις λειτουργίες και στην αλληλεξάρτηση των στοιχείων της δομής των λαογραφικών φαινομένων που εφαρμόζει στις αναλύσεις της.[2] Η ίδια προλόγισε με εκτενές κείμενο, το οποίο εκδόθηκε και αυτοτελώς, την ελληνική έκδοση της «Άγριας Σκέψης» του Lévi-Strauss, παρουσιάζοντας τον ανθρωπολογικό δομισμό στη σύζευξή του με τη θεωρία της ανθρωπολογικής και λαογραφικής έρευνας, όπως απηχεί τις δικές της απόψεις (Κυριακίδου-Νέστορος 1977). Εξάλλου, τόσο η ενασχόλησή της με την ερμηνεία των μύθων, όσο και η οικολογική της προσέγγιση στη λαογραφία, που εκφράζει την προσοχή της στη σχέση ανθρώπου και φύσης, θεμελιώδη διδαχή του Γάλλου δασκάλου της, αποτελούν δείγματα της επιρροής που άσκησε στη διαμόρφωση της σκέψης και της έρευνάς της ο Lévi-Strauss. Και ο ίδιος, όμως, φαίνεται ότι πρόσεξε ιδιαίτερα τη διατριβή της, όπου είχε μεταχειριστεί την ψυχολογία της μορφής (gestalt psychologie) για να ερμηνεύσει την εξέλιξη των σχεδίων των υφαντών.

2. Βλ. σχετικά Γεώργιος Βοζίκας, «Ο Claude Lévi-Strauss, η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος και η ελληνική λαογραφία», *Ομπρέλα* 89 (Ιούνιος-Αύγουστος 2010), αφιέρωμα στον Lévi-Strauss: 37.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 457

Το 1969 της ανετέθη μεγάλο μέρος των καθηκόντων της έδρας της Θρησκείας των Αρχαίων Ελλήνων, του Ιδιωτικού Βίου αυτών και της Λαογραφίας, έργο το οποίο συνέχισε μέχρι το 1972. Η υποψηφιότητά της για την έδρα καταψηφίστηκε το 1971, ενώ το 1972 αρνήθηκαν την ανανέωση της θητείας της και το Πανεπιστήμιο την απέλυσε ως «επικίνδυνη για την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν». Ο άντρας της ήταν στη φυλακή για την πολιτική του δράση, πόροι δεν υπήρχαν, γι' αυτό αναγκάστηκε ν' αναζητήσει δουλειά σε διάφορους χώρους όπως στη Μπριτάννικα, ως ξεναγός, κτλ. Το 1974 ήλθε ο διορισμός της στη Μέση Εκπαίδευση, όπου είχε κάνει αίτηση για μετάταξη από το Πανεπιστήμιο, ενώ εργάστηκε για λίγο και στο Υπουργείο Παιδείας, στα βιβλία της ιστορίας. Τη δύσκολη διετία 1973-74, με φροντίδα του Σεφέρη πήρε χορηγία για ερευνητικό ταξίδι από το Ίδρυμα Φορντ και, όπως λέει η ίδια, «χάρη σ' αυτήν τη χορηγία έκανα τη μόνη συστηματική επιτόπια έρευνα στη ζωή μου, στην Ελλάδα μέσα, και από κει βγήκανε δύο άρθρα που στηρίζονται στην εμπειρική παρατήρηση του ελληνικού χώρου. Το ένα είναι «Η οργάνωση του χώρου στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό», και το είχα δημοσιεύσει στη *Συνέχεια*, το γνωστό αντιστασιακό περιοδικό, και το άλλο ήταν «Τα σημάδια του τόπου», που το δημοσίευσα αργότερα στα *Λαογραφικά Μελετήματα*» (Εντευκτήριο: 19).

Τον Σεπτέμβριο 1974 επέστρεψε στο Πανεπιστήμιο ως επιμελήτρια, το 1976 εκλέχθηκε έκτακτη καθηγήτρια στη γνωστή έδρα, και το 1979 έγινε τακτική καθηγήτρια της έδρας Λαογραφίας, όπως τελικά μετονομάσθηκε μετά από δική της εισήγηση. Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 εκτυλίσσεται η σημαντικότερη συγγραφική της δραστηριότητα: Το 1975 δημοσιεύονται τα *Λαογραφικά Μελετήματα Ι* από τις εκδόσεις Ολκός. Το 1977 δημοσιεύεται από τις εκδόσεις Παπαζήση αυτοτελώς το κείμενό της, *Ο Claude Lévi-Strauss και το έργο του.* Το 1978 δημοσιεύεται το μείζον επιστημονικό της έργο, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση.* Το 1982 δημοσιεύεται από τις εκδόσεις Μαλλιάρης-Παιδεία το βιβλίο της, *Οι δώδεκα μήνες – Τα λαογραφικά*, με εικονογράφηση Χρόνη Μπότσογλου, ενώ παλαιότερα δημοσιεύματά της επανεκδίδονται. Πολλά κείμενά της για την παράδοση παρουσιάστηκαν σε ομιλίες και συνέδρια, ιδιαίτερα μετά το 1979, και έχουν συμπεριληφθεί στον ΙΙο τόμο των *Λαογραφικών Μελετημάτων* της, που εκδόθηκε μετά τον θάνατό της. Στο εισαγωγικό σημείωμα της Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου στον 7ο τόμο του περιοδικού *Εθνογραφικά*, που είναι αφιερωμένος στη μνήμη της, δίνεται ένας περιεκτικός κατάλογος του έργου της που περιλαμβάνει και τις πανεπιστημιακές της σημειώσεις, όπου εντυπωσιάζει το εύρος των ενδιαφερόντων της, όπως εκφράζεται στα μαθήματά της. Η βαθιά της γνώση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, για παράδειγμα, φαίνεται από το μάθημα «Η τεχνολογία των αρχαίων Ελλήνων από λαογραφική άποψη», το οποίο δίδαξε όταν ήταν ακόμη βοηθός της έδρας (Σηφάκης 1993: 346). Η ενασχόλησή της με την λαϊκή τέχνη και τεχνολογία

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 458

είναι εμφανής στα πολλά δημοσιεύματά της γύρω από το θέμα, αλλά και στην ταξινόμηση, πέραν του χειρόγραφου υλικού του Λαογραφικού Αρχείου, επίσης των κεντημάτων και υφαντών του Λαογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, και στη σύνταξη του καταλόγου τους. Από το 1979 άρχισε με την εποπτεία της η κατάρτιση αρχείου της ελληνικής παραδοσιακής τεχνολογίας στο Πανεπιστήμιο (Σκουτέρη-Διδασκάλου 1989: 15).

Η τελευταία, ιδιαίτερα παραγωγική ενασχόλησή της, ήταν ο κλάδος της προφορικής ιστορίας, όπου συνδύασε δημιουργικά τη λαογραφία, την ιστορία και την ανθρωπολογία. Από το 1981 έως το τέλος της ζωής της οργάνωνε μεταπτυχιακό σεμινάριο Λαογραφίας με τον τίτλο «Λαογραφία και προφορική ιστορία». Οι συμμετέχοντες στο σεμινάριο φοιτητές ασχολήθηκαν με τη συγκέντρωση αφηγήσεων ζωής από πρόσφυγες τριών γενεών, γεννημένων τις περιόδους 1900-1910 (η πρώτη γενιά), 1930-1940 (η δεύτερη), και 1960 (η τρίτη γενιά), με στόχο να μελετήσουν την ενσωμάτωση και την προσφυγική συνείδηση των τριών αυτών γενεών. Το τεύχος του *Εντευκτηρίου* που είναι αφιερωμένο σε αυτήν, περιέχει την πλήρη απομαγνητοφώνηση της εκδήλωσης που πραγματοποιήθηκε στις 26 Νοεμβρίου 1986 στο σωματείο «Τέχνη» Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία, στο οποίο η Κυριακίδου-Νέστορος ήταν πρόεδρος επί πολλά χρόνια. Στην εκδήλωση αυτήν οι μεταπτυχιακές της σπουδάστριες παρουσίασαν τα αποτελέσματα των ερευνών τους (*Εντευκτήριο*: 39-57).

Το τμήμα αυτό του *Εντευκτηρίου* είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, και από την άποψη της διδακτικής τέχνης της Κυριακίδου, όπως φαίνεται στον τρόπο που προβάλλει την αξία της καθεμιάς εργασίας και αναδεικνύει τη συμπληρωματικότητά τους, και για την προτροπή στις φοιτήτριές της να αποκτήσουν προσωπική εμπειρία στο πεδίο με συμμετοχική παρατήρηση:

> *«Θέλω να σας πω ότι σε όλους μας πολλά έχει διδάξει αυτή η έρευνα. Αλλά ειδικά στην Άννα [Πυργάκη, που ερεύνησε τα Νέα Μουδανιά], που θα καταλάβατε και το πάθος που έχει μ' αυτές τις εργασιακές σχέσεις. Θέλησε να το νιώσει και η ίδια πώς είναι να δουλεύεις σ' αυτά τα πράγματα. Πέρσι το καλοκαίρι πήγε στις ελιές, στο μάζεμα, και είδε διάφορα πράγματα που δεν τα βλέπει κανείς αν δεν πάρει μέρος στη διαδικασία της παραγωγής. … Αυτή η βιωμένη ιστορία είναι σίγουρα ένα πράγμα που σε φέρνει κοντύτερα προς τα πραγματικά προβλήματα από τα οποία, πώς να το κάνουμε, σε απομακρύνουν τα σκέτα βιβλία»* (*Εντευκτήριο*: 47).

Η Κυριακίδου-Νέστορος υπήρξε καλή δασκάλα, που μοιραζόταν ουσιαστικά τις εμπειρίες της με τους φοιτητές της και μάθαινε και η ίδια από αυτούς, όπως έλεγε. Δεν είναι τυχαίο ότι άφησε πίσω της μαθητές που διέπρεψαν στη μελέτη του ελληνικού πολιτισμού. Η Σκουτέρη-Διδασκάλου σημειώνει ότι «όλες οι μελέ-

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 459

τες της πέρασαν πρώτα από την κρισάρα της διδασκαλίας» (Σκουτέρη-Διδασκάλου 1993: 358). Ο καθαρός λόγος της, τόσο ο προφορικός, όσο και ο γραπτός, διακρινόταν από αφηγηματική ροή που έλκει τον αναγνώστη των έργων της. Όπως σημείωνε ο Φάνης Κακριδής, «Η Άλκη μας κυριαρχούσε με το λόγο της ως λογική, που έχτιζε τα επιχειρήματα και αρμολογούσε τη σκέψη, … και ως προφορική έκφραση, έτσι που τον οδηγούσε πάντα ανάμεσα στο σοβαρό και στο αστείο, στην τρυφερότητα και στον κυνισμό, έτσι που τον συνόδευε με τις φωνητικές της κάμψεις, με το βλέμμα και το γέλιο της. Ήταν λόγος άμεσος και αληθινός, που επιβαλλόταν με την ποιότητά του …» (Κακριδής 1989: 34).

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποτιμήσει κανείς την προσφορά ενός προσώπου τόσο δημιουργικού και πολυσχιδούς όσο η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, η οποία μας δίδαξε και εξακολουθεί να μας διδάσκει μέσα από τα επιστημονικά της κείμενα, αλλά και μέσα από το ανθρώπινο παράδειγμά της, ως δασκάλα, ερευνήτρια και πνευματικός άνθρωπος με κοινωνική και πολιτειακή συνείδηση και ευθύνη, που συνέδεσε το πανεπιστήμιο με την ευρύτερη κοινωνία μέσα από τη δημόσια προσφορά της – ένα αίτημα επίκαιρο για τα πανεπιστήμιά μας. «Την Άλκη μπορούσες να τη βρεις παντού, αρκούσε να το θελήσεις: τα περίφημα μαθήματά της στη Χ.Ε.Ν., οι συχνές ομιλίες της στην «Τέχνη», ένα από τα εγκυρότερα πολιτιστικά σωματεία της χώρας, οι συστηματικές εμφανίσεις της στα ακροατήρια της Αθήνας και των περισσότερων ελληνικών πόλεων ήταν ανοιχτές σ' όλο τον κόσμο, γιατί η Άλκη επέλεξε να μην είναι ο λόγος της προνόμιο των φοιτητών μονάχα», γράφει ο Αντώνης Κωτίδης στο *Εντευκτήριο*. «Για μεγάλο διάστημα, γυρίζοντας το κουμπί του ραδιοφώνου, μπορούσε ο καθένας να ακούει τη λαμπερή φωνή της με την πεντακάθαρη άρθρωση να μιλάει για τα ελληνικά έθιμα των δώδεκα μηνών, ενώ συνεργάστηκε πολλές φορές με την τηλεόραση (Κωτίδης 1989: 35-36).

Η έννοια-κλειδί που συνοψίζει τον αγώνα της ως διανοούμενης και επιστήμονα, είναι η έννοια της παράδοσης. Την έννοια αυτή προσπάθησε να αποσαφηνίσει και με αυτήν συνδιαλέχθηκε στη ζωή και στο επιστημονικό της έργο. Στις απόψεις της για την συμβολή της Λαογραφίας στη μελέτη της καταγωγής των νεοελληνικών λαογραφικών φαινομένων από την αρχαιότητα, όπως εκφράζονται στη *Θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*, υποβόσκει ο προβληματισμός της για την έννοια της παράδοσης, του τι αναγνώριζαν, κατά τη γνώμη της, οι λαογράφοι της συνέχειας ως υλικό που έφτασε στο σήμερα από το αρχαίο ελληνικό παρελθόν. Γνωρίζουμε ότι κάποιες από τις γενικευτικές απόψεις της για την συσχέτιση της επιστημονικής λαογραφίας με την αρχαιογνωσία και την απόδειξη της συνέχειας, έχουν σχολιασθεί κριτικά από τον Μιχάλη Μερακλή (Μερακλής 2007: 111-133), όπως έχει κριθεί και ως «ρομαντική» η τάση της να εξάρει μια συγκεκριμένη περίοδο ως μοναδική φάση της γνήσιας λαϊκής παράδοσης, όπως σημειώνει ο Michael Herzfeld (Herzfeld 2001: 26). Με τη δική της επιστημονική και οικογενειακή παράδοση, ως

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 460

λαογράφου και κόρης ενός από τους σημαντικότερους Έλληνες λαογράφους, συνδιαλέγεται τόσο στα γραπτά της, όσο και στον βίο της. Τίποτε, όμως, δεν εκφράζει εναργέστερα την αντίληψή της για την παράδοση, σε υπαρξιακό, θα λέγαμε, επίπεδο, όσο τα ίδια της τα λόγια στην τελευταία συνέντευξη που έδωσε στον Κορδομενίδη, δημοσιευμένη στα *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ* με τον τίτλο, «Τι είναι η λαογραφία». Αναφέρει στο ακόλουθο σημαντικό απόσπασμα:

> *«Κάποτε ένας συνάδελφος μου είπε, «Άλκη, αυτό που λες, ότι πρέπει να μελετήσουμε τη ζωή του ελληνικού λαού όταν ο παραδοσιακός πολιτισμός ήταν στην ακμή του, την αποκόπτει από το παρόν, και πάντα οι λαογράφοι λέγανε ότι η λαογραφία είναι επιστήμη του ζώντος, παρόντος ανθρώπου. Λοιπόν, την αποκόπτεις από το παρόν και την κάνεις ιστορική εθνογραφία». Αυτό το σκέφτηκα πολύ και υπάρχει δίκιο. Την είχα κάνει ιστορική επιστήμη, γιατί εκείνη την ώρα πίστευα ότι αυτό πρέπει να το κάνουμε, για να καταλάβουμε τι γίνεται στη μεταβατική περίοδο. … Ύστερα από χρόνια, όμως, κατάλαβα ότι δεν είναι δυνατόν να αποξενωθώ ολωσδιόλου από την παραδοσιακότητα που ο καθένας μας έχει μέσα του. Γιατί, σίγουρα, ο καθένας μας έχει μια συνέχεια μέσα του. Τη συνέχεια της οικογενειακής παράδοσης και τοπικής παράδοσης. Λοιπόν, αυτή πού θα την βρω; Και την βρήκα σ' έναν άλλο κλάδο, πάλι της ιστορίας, που λέγεται προφορική ιστορία. Και γι' αυτό είναι τώρα εδώ και οκτώ, πόσα, χρόνια που κάνω αυτό το φροντιστήριο το μεταπτυχιακό για την προφορική ιστορία, για να βρω ακριβώς μέσα από τις συνεντεύξεις των ανθρώπων αυτών, τρεις γενιές προσφύγων, την οικογενειακή παράδοση, αλλά και την τοπική τους, αυτή εν πάση περιπτώσει την παράδοση που κουβαλάει ο καθένας μας μέσα μας και είναι πράγμα του παρόντος, γιατί έχει σχέση με τη μνήμη και η μνήμη είναι πρώτα απ' όλα παρόν και ύστερα παρελθόν»* (Κυριακίδου-Νέστορος 1993: 22). [3]

Ο δημιουργικός αναστοχασμός διακρίνει την επιστημονική πορεία της Κυριακίδου-Νέστορος. Συνέδεσε την οικογενειακή και επιστημονική παράδοση της επαγγελματικής της ταυτότητας, με την ευρύτερη έννοια του όρου, ως λαογράφου, την οποία πάντοτε τιμούσε, με την ανθρωπολογική προσέγγιση των λαογραφικών φαινομένων με λειτουργικό και ολιστικό τρόπο. Και ενώ με τον τρόπο αυτόν

---

3. Στα *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ* υπάρχει εκτενής ενότητα τιτλοφορούμενη: «Λαογραφία και προφορική ιστορία» (σ. 227-270), η οποία περιλαμβάνει τα σχετικά κείμενα της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος. Για την «προσέγγιση των γενεών» γράφει ιδιαίτερα αποτιμώντας την αξία της ως επιστημονικής προσέγγισης σε σχέση με τη συνεισφορά του ανθρωπολόγου Carmelo Lison Tolosana στη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας ενός ισπανικού χωριού (Κυριακίδου-Νέστορος 1993: 199-200). Για τις θέσεις της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος όσον αφορά στη λαογραφία και την προφορική ιστορία, βλ. επίσης Βουτυρά 1989 και Αυδίκος 2001.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 461

επέμεινε στη «συγχρονική διάσταση της λαογραφικής μελέτης» χρονικά οριοθετημένων περιόδων, όπως σημειώνει ο Γρηγόρης Σηφάκης (Σηφάκης 1993: 353-354), καθιστώντας έτσι τη λαογραφία ιστορική επιστήμη, ενδιαφερόταν εξίσου για τη συνέχεια που εξασφαλίζει η παράδοση. Ο Herzfeld την αποκάλεσε «Διγενή» της επιστημονικής ταυτότητας (Herzfeld 2001: 21). Είναι κατόρθωμα να μπεις στη χορεία των προγόνων δύο επιστημών τόσο σημαντικών όπως η Λαογραφία και η Ανθρωπολογία, που οι σχέσεις τους δεν έχουν ακόμη αποκτήσει την απαιτούμενη αρμονία και ισορροπία στην Ελλάδα. Αλλά εδώ ας ακούσουμε τι λέει η ίδια η Άλκη γι' αυτό:

> *«Η λαογραφία έχει άμεση σχέση με την ανθρωπολογία. … Η ανθρωπολογία αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή, μπορώ να πω ότι συνοψίζει όλες τις αρετές και τα οράματα των ανθρωπιστικών σπουδών γιατί βλέπει τον άνθρωπο σαν σύνολο – και σαν σύνολο όχι μόνο της πολιτισμικής του διάστασης αλλά και της φυσιολογικής του διάστασης, η οποία αρχίζει τα τελευταία χρόνια – με την κατάργηση της έννοιας της φυλής και την αντικατάστασή της από τους γενετικούς κώδικες – να παίρνει νέες διαστάσεις. Και μπαίνουμε, βέβαια, σε μεγάλα προβλήματα, θα μπούμε πλησίστιοι τα χρόνια που μας έρχονται τα άμεσα, με τις μεγάλες προόδους της επιστήμης στο θέμα των γονιδίων – γιατί θα έχουμε να αντιμετωπίσουμε σε λίγα χρόνια τον Χάξλεϊ και τον γενναίο καινούριο κόσμο»* (Κυριακίδου-Νέστορος 1993: 25).

Αυτά τα διορατικά και γενναία λόγια είπε η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, μόλις λίγους μήνες πριν πεθάνει. Σήμερα, εικοσιπέντε χρόνια από τον θάνατό της, οι σύγχρονες θεωρητικές γεωλογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις για την *ανθρωπόκαινο* (anthropocene), τη νέα εποχή που επέβαλε ο άνθρωπος στη φύση, στον πλανήτη, στον κόσμο γενικότερα, μέσα από την άκριτη και ανεξέλεγκτη τεχνολογική και καπιταλιστική δραστηριότητά του, έρχεται να συναντήσει τον πρωτοποριακό επιστημονικό και οικολογικό προβληματισμό της. [4]

---

4. Υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία για την «ανθρωπόκαινο» εποχή που εγκαινίασε ο άνθρωπος στο σύμπαν. Βλ. ενδεικτικά το περιοδικό *Anthropocene* και το βιβλίο της Naomi Klein, *This Changes Everything. Capitalism vs The Climate*, Simon & Schuster Paperbacks, New York 2014. Για την οικολογική διάσταση στο έργο της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος βλ. Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου στον παρόντα τόμο. Βλ. επίσης Β. Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία*, 2η έκδοση, Κριτική, Αθήνα 2014: 127-142.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 462

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αυδίκος, Ευάγγελος Γρ., «Λαογραφία και προφορική ιστορία: Ιστορικό βάθος και νέα δεδομένα», στο Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου (επιμ.), *Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός.Λαογραφία και Ιστορία. Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος,* Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 152-158.

Βοζίκας, Γεώργιος, «Ο Claude Lévi-Strauss, η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος και η ελληνική λαογραφία», *Ομπρέλα* 89 (Ιούνιος-Αύγουστος 2010), αφιέρωμα στον Lévi-Strauss: 35-41.

Βουτυρά, Έφη, «Η Λαογραφία της Άλκης και η Προφορική Ιστορία», στο *Εντευκτήριο. Σελίδες για την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος*, Ανάτυπο από το τεύχος 8, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1989: 58-61.

Εντευκτήριο. Σελίδες για την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Ανάτυπο από το τεύχος 8, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1989.

Κακριδής, Φάνης Ι., «Χαίρε μοι … και εν Αΐδαο δόμοισι», στο *Εντευκτήριο. Σελίδες για την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος*, Ανάτυπο από το τεύχος 8, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1989: 34.

Klein, Naomi, *This Changes Everything. Capitalism vs The Climate*, Simon & Schuster Paperbacks, New York 2014.

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, «Μολυβδόβουλλον Αγίου Θεοδώρου του Βαθυρρυακίτου», *Ελληνικά* 16 (1958): 179-188.

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, Διδακτορική διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εκδ. από τον Εθνικό Οργανισμό Ελληνικής Χειροτεχνίας (Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ.), Αθήνα 1965.

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, «Ο Claude Lévi-Strauss και το έργο του». Προλεγόμενα στην ελληνική έκδοση του Claude Lévi-Strauss, *Άγρια Σκέψη,* μτφρ. Εύας Καλπουρτζή, επιμ. Ά. Κυριακίδου-Νέστορος, Παπαζήσης, Αθήνα 1977 (Τα Προλεγόμενα κυκλοφόρησαν και σε αυτοτελή έκδοση με τίτλο: *Ο Claude Lévi-Strauss και το έργο του*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977).

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, «Στίλπων Κυριακίδης: Από τη ρομαντική στη μορφολογική προσέγγιση των δημοτικών τραγουδιών», εισαγωγή στο Στ. Π. Κυριακίδης, *Το Δημοτικό τραγούδι: Συναγωγή μελετών* (εκδοτική φροντίδα Α. Κυριακίδου-Νέστορος), Ερμής, Αθήνα 1978, σ. ζ΄ - κθ΄.

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση,* Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας 6, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1978.

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, *Λαογραφικά μελετήματα Ι*, Ολκός, Αθήνα 1975 (2η έκδοση, Νέα Σύνορα- Α. Λιβάνης, Αθήνα 1979).

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, *Οι δώδεκα μήνες: Τα λαογραφικά,* με ζωγραφιές του Χρόνη Μπότσογλου, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 1982 (2η έκδοση, Παγκόσμια Σύγχρονη Παιδεία – Μαλλιάρης 1986).

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 463

Κυριακίδου-Νέστορος, Άλκη, *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, επιμ. Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, Κ. Ντελόπουλος, Μ. Καΐρη, Πορεία, Αθήνα 1993.

Κωτίδης, Αντώνης, «Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος. Μόνιμο αίτημα: η αναζήτηση της ουσίας», στο *Εντευκτήριο. Σελίδες για την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος*, Ανάτυπο από το τεύχος 8, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1989: 35-37.

Μερακλής, Μιχαήλ Γ., *Θέματα Λαογραφίας*, 4η έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.

Μερακλής, Μιχαήλ Γ., *Λαϊκός Πολιτισμός και Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Παπαζήσης, Αθήνα 2007.

Νιτσιάκος, Βασίλης, *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία*, 2η έκδοση, Κριτική, Αθήνα 2014.

Σηφάκης, Γρηγόριος Μ., «Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος: Η συγχρονική διάσταση της λαογραφικής έρευνας και η λαογραφία ως ιστορική επιστήμη», στο Ά. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, επιμ. Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, Κ. Ντελόπουλος, Μ. Καΐρη, Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 345-354.

Σκουτέρη-Διδασκάλου, Νόρα, «Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, 1935-1988», *Εθνογραφικά*, τόμ. 7 (1987-1988), Αφιέρωμα στην Ενδυματολογία, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1989 : 9-15.

Σκουτέρη-Διδασκάλου, Νόρα, «Η μνήμη των ανθρώπων είναι οι άνθρωποι», στο Ά. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, επιμ. Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, Κ. Ντελόπουλος, Μ. Καΐρη, Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 355-367.

Χατζητάκη-Καψωμένου, Χρυσούλα (επιμ.), *Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία. Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001.

Χατζητάκη-Καψωμένου, Χρυσούλα, «Η χωροχρονική προσέγγιση του παραδοσιακού πολιτισμού από την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος», στον παρόντα τόμο.

Herzfeld, Michael, «Η επιστημολογία της πολιτιστικής οικειότητας και η περίπτωση της ελληνικής λαογραφίας», στο Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου (επιμ.), *Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία. Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 21-29.

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 464

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 465

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

νεστορος_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:42 π.μ. Page 466

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 467

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

ΤΟ ΥΠΑΙΘΡΙΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΥΛΩΝ ΚΑΡΠΑΘΟΥ

Η εργασία που ακολουθεί, είναι διευρυμένο κείμενο ομιλίας που εκφωνήθηκε στα εγκαίνια του Μουσείου, στις 28 Ιουλίου 2008, στη Δημοτική Κοινότητα Πυλών Καρπάθου. Εδώ δημοσιεύεται συμπληρωμένο με τις απαραίτητες σημειώσεις και πλαισιωμένο με εικαστικό υλικό.

Ευχαριστώ θερμά το Διοικητικό Συμβούλιο του φιλόμουσου και καινοτόμου, όπως αποδεικνύεται, «εν τοις πράγμασιν», σήμερα, Φιλανθρωπικού-Μορφωτικού Συλλόγου «Απόλλων» Πυλών Καρπάθου και ιδιαίτερα τον Πρόεδρο κ. Γιάννη Λαχανά για την ευγενική πρόσκλησή τους να κάνω μιά σύντομη αναφορά στα Εγκαίνια του «Υπαίθριου Αγροτικού Μουσείου», όπως το ονόμασαν. Το νέο Μουσείο στήθηκε, με πολύ κέφι και μεράκι, εδώ, στο Δημοτικό Διαμέρισμα Πυλών, που πάντα μας εκπλήσσει ευχάριστα. Στις ευχάριστες εκπλήξεις ανήκουν ασφαλώς το Κουσουρελάκειο Ίδρυμα και το Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο, με τον διακεκριμένο κληρικό Διευθυντή του, Αρχιμανδρίτη Καλλίνικο[1].

Το σημερινό (τρίτο) ευχάριστο δημιούργημα είναι ένα Υπαίθριο Λαογραφικό Μουσείο. Αυτό το νέο πρωτοποριακό έργο παρουσιάζει όψεις της παραδοσιακής ζωής των Πυλών και της Καρπάθου, γενικότερα, στο πλαίσιο ενός αναβιωμένου ρεαλισμού.

Η Κάρπαθος, ζωντανό λαογραφικό μουσείο, κατά παλαιότερο και εύστοχο χαρακτηρισμό του Σεβασμιοτάτου Ποιμενάρχου μας Αμβροσίου, λόγω της

1. Για το Δημοτικό Σχολείο Πυλών βλ. Λαμπρινή Σκούρα, *Το Δημοτικό Σχολείο Πυλών Καρπάθου: Ένα σύγχρονο κύτταρο Παιδείας και Πολιτισμού,* Μαθητικός Συνεταιρισμός Δημοτικού Σχολείου Πυλών Καρπάθου, Αθήνα 2004. Βλ. ακόμη Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Με αφορμή ένα βιβλίο: Το Δημοτικό Σχολείο Πυλών Καρπάθου και η προσφορά του στην Εκπαίδευση και τα Γράμματα», Έρευνα (Αθήνα), 69 (153), Σεπτέμβριος 2005, σ. 53-55.

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 468

μακραίωνης δουλείας, της γεωγραφικής απομόνωσης στην Αιγαιοπελαγίτικη μοναξιά της και σε συνδυασμό με τη συντηρητικότητα των κατοίκων της, διατήρησε μέχρι σήμερα έναν ακμαίο και ιδιόμορφο λαϊκό πολιτισμό[2]. Ο πολιτισμός αυτός, στη διαχρονική του πορεία δέχθηκε ασφαλώς ξένες επιδράσεις, οδηγήθηκε σε μεταλλάξεις και κάποτε, όπως είναι φυσικό, έχασε ορισμένους κρίκους της καθημερινής λειτουργικότητάς του, κυρίως λόγω της μηχανής και των εξελικτικών αντιλήψεων της σύγχρονης ζωής.[3] Οι κρίκοι αυτοί ανήκουν πλέον στα μουσειακά είδη.

Η επάλληλη όμως επιβιωμένη ή αναβιωμένη παραδοσιακή καθημερινότητα αποκαλύπτεται από τα (παλαιότερα ή σύγχρονα) Υπαίθρια Λαογραφικά Μουσεία, για τα οποία ο καθηγητής Δημ. Σ. Λουκάτος έγραψε τα εξής: «Εννοούμε μιά σειρά από οικήματα που στήνονται, όπως στις εκθέσεις, σε μεγάλους υπαίθριους χώρους (πάρκα, πλατεία, εξοχές) και δείχνονται μόνιμα στο κοινό. Τα οικήματα αυτά είναι συνήθως αυτούσιες λαϊκές κατοικίες, με τα εξωτερικά εξαρτήματα και την επίπλωσή τους, που τα κουβάλησαν ή τα αναπαράστησαν από το χωριό ή και από μια συνοικία της πολιτείας. Αν είναι αγροικίες, συντροφεύονται απ' όλους τους βοηθητικούς χώρους: υπόστεγα, σιταποθήκες, ληνούς, στάβλους, πηγάδια, καθώς κι από άλλα κοινόχρηστα κτίσματα, όπως φούρνους, μύλους κ.λπ.

»Πρότυπο στο είδος του και πρώτο χρονολογικά στην ίδρυσή του είναι το Υπαίθριο Λαογραφικό Μουσείο της Στοκχόλμης, κτισμένο από το 1891 στο Πάρκο του Skansen. Τα Σκανδιναβικά και τα βόρεια κράτη έδωσαν από νωρίς σημασία στα Λαογραφικά Μουσεία γενικά, κι ανέπτυξαν το σύστημα αυτό των υπαίθριων παραρτημάτων, επειδή τους βοηθούσε και το ξύλινο υλικό, από το οποίο είναι φτιαγμένα τ' αγροτικά σπίτια τους και τους διευκόλυνε στη μετακόμιση. Στο χώρο του, που έχει περίμετρο 2 χιλιόμετρα περίπου, έχουν στηθεί 167 κτίσματα, όλα σχεδόν ξύλινα, που δείχνουν σ' ένα ποικίλο σύνολο, την παλιά αγροτική ζωή της χώρας»[4].

Έκτοτε πολλά τέτοια Υπαίθρια Μουσεία έχουν στηθεί σε διάφορες χώρες.

---

2. Για το θέμα αυτό βλ. περισσότερα Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Καρπαθιακή Λαογραφία: Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Καρπάθου, Αθήνα 2001, σ. 21.

3. Για το θέμα αυτό βλ. Μ. Γ. Μερακλής, «Η μηχανή και ο λαϊκός άνθρωπος», στο βιβλίο του: *Λαογραφικά Ζητήματα*, Εκδόσεις Καστανιώτη και Διάττων, Αθήνα 2004², σ. 233-246. –Βλ. τώρα και στα Ελληνικά Hermann Bausinger, *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, μετάφραση Μ. Καπλάνογλου-Αρ. Κοντογιώργη, Πρόλογος Μ. Γ. Μερακλής, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2009.

4. Βλ. σχετικά Δ. Σ. Λουκάτος, «Τι είναι τα Υπαίθρια Μουσεία. Το Σουηδικό Πρότυπο του Skansen. Τι μπορεί να γίνη για το Θρακικό Πολιτισμό», *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 17 (1952), σ. 374. – Ο ίδιος, «Υπαίθρια Λαογραφικά Μουσεία», Διάλεξη (Αθήνα), τεύχος 1 (Μάιος – Ιούνιος 1960), σ. 28-35.

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 469

Στην Ελλάδα ακόμη δεν έχουμε πολλά, κάθε άλλο μάλιστα. Αναφέρω το, βραβευμένο από την Unesco, Μουσείο για την παραδοσιακή ζωή των Σαρακατσαναίων, στις Σέρρες, και τις διάφορες εκθέσεις από την παλαιότερη παραδοσιακή ζωή, που οργανώνουν, κατά καιρούς, τα μεγάλα Λαογραφικά Μουσεία της χώρας μας. Γι' αυτό ο καθηγητής και ακαδημαϊκός Γεώργιος Μέγας, υπέδειξε (και αγωνίστηκε για τη δημιουργία, πλην όμως εις μάτην) την ίδρυση Υπαίθριου Λαογραφικού Μουσείου και στην Αθήνα. Στο σχετικό μάλιστα υπόμνημά του έγραφε, μεταξύ άλλων: «Η ανάγκη της ιδρύσεως Λαογραφικού Μουσείου εν Αθήναις επιβάλλεται εκ του λόγου, ότι ο υλικός και καλλιτεχνικός βίος του ελληνικού λαού μόνον εν τοιούτω Μουσείω δύναται να γνωσθή και μελετηθή διά συγκεντρώσεως των πραγμάτων αυτουσίων ή εν απομιμήσει απεικονιζομένων. Αλλά μόνη η συγκέντρωσις των αντικειμένων δεν αρκεί. Το Λαογραφικόν Μουσείον πρέπει να είναι αληθές κάτοπτρον του βίου ενός λαού, ν' απεικονίζη δηλ. την ζωήν του λαού ως αύτη διεξάγεται εις το σπίτι και την αυλήν, το εργαστήρι, την μάνδραν και τον αγρόν. Διότι κύριον μέλημα ενός Λαογραφικού Μουσείου δεν είναι τα πράγματα αυτά καθ' εαυτά, ως είναι τα ζώα, οι λίθοι ή αι εικόνες εις έν Φυσιογνωστικόν Μουσείον ή εις μίαν Πινακοθήκην, αλλά το λαϊκόν πνεύμα και η λαϊκή ψυχή που εκδηλώνεται εις τα πράγματα αυτά. Το Λαογραφικόν Μουσείον δηλ. ζητεί με την βοήθειαν των πραγμάτων να παράσχη εις τον επισκέπτην σαφή παράστασιν των γνωρισμάτων και της λειτουργίας της λαϊκής ψυχής, εικόνα οπωσούν ζωντανήν του εθνικού μας βίου.

»Είναι φανερόν, ότι τούτο δεν δύναται να επιτευχθή υπό την στέγην ενός κτηρίου, οσονδήποτε μεγάλου, αλλά μόνον εις ευρύν και αναπεπταμένον χώρον, όπου να είναι δυνατή η ανέγερσις τύπων χωρικών σπιτιών, αντιπροσωπευτικών των διαφόρων περιοχών του Ελληνισμού, π.χ. Σαρακατσάνικη κυκλοτερής καλύβα και μάνδρα με τα εξαρτήματα της δουλειάς, σπίτι αχυροσκεπές του θεσσαλικού κάμπου, σπίτι αγροτικό από τα Χάσια και τα Άγραφα της Θεσσαλίας με τα παράσπιτά των, σπίτι αστικό του Πηλίου, σπίτι Ποντιακό και Καππαδοκικό, σπίτι νησιωτικό των Κυκλάδων και της Δωδεκανήσου, της Κρήτης και της Κύπρου και δείγμα αρχοντικού σπιτιού της Βορείου Ελλάδος. Ταύτα, εφοδιαζόμενα εσωτερικώς μα τα έπιπλα και σκεύη και τα εργαλεία των γυναικείων εργασιών, θα παρέχουν εις τον θεατήν εικόνα οπωσούν πλήρη της ζωής και της τέχνης του λαού μας, ως ενηργείτο αύτη χωρίς τους επηρεασμούς της νεωτέρας και της έξωθεν τεχνικής. Επίσης όργανα και εργαλεία γεωργικά και σκεύη ποιμενικά, τοποθετημένα εις ποιμενικήν μάνδραν, ανεμόμυλοι, νερόμυλοι, νεροτριβές, λιοτρίβεια, πατητήρια, όργανα του ναυτικού και αλιευτικού βίου και μέσα μεταφορικά κ.λπ. θα συμπληρώνουν την όλην εικόνα της εθνικής ζωής των Ελλήνων. Έτσι θα οργανωθή εν **υπαίθριον** μουσείον, ανάλογον προς τα από μακρού λειτουργούντα εις Λουντ και Στοκχόλμην, εις Κοπεγχάγην, εις Bokrij του Βελγίου, εις Arnhem της Ολ-

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 470

λανδίας και από του 1954 εις τα περίχωρα του Βουκουρεστίου, του Sibiu, του Cluj, του Brassow, τα Museu Ethnographie in aer liber, δια τα οποία δικαίως καυχάται το σημερινόν καθεστώς της Ρουμανίας. Διά την οργάνωσιν του υπαίθριου Μουσείου του Sibiu (Hermannstadt), προωρισμένου να περιλάβη τάς λαϊκάς εργαστηριακάς εγκαταστάσεις των ρουμανικών χωρών, διετέθη ολόκληρον το πάρκον Brückenwald, και μόνον δι' αυτό ο κρατικός προϋπολογισμός του 1966 ανέγραφε κονδύλιον 6.500.000 δραχμών».[5]

***

Μιά μικρογραφία, λοιπόν, του ιστορικού Υπαίθριου Λαογραφικού Μουσείου της Στοκχόλμης (και των άλλων Ευρωπαϊκών πόλεων), μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί εδώ, στις Πυλές Καρπάθου, το Υπαίθριο Λαογραφικό Μουσείο, που έστησε με λαογραφική προσοχή και γνώση για το αντικείμενο, ο τοπικός φιλοπρόοδος Μορφωτικός Σύλλογος.

Ο Σύλλογος των Πυλών, πρωτοπόρος και σε θέματα λαϊκού πολιτισμού, θα πλαισιώσει ασφαλώς στο άμεσο μέλλον τις λαμπρές εγκαταστάσεις του Υπαίθριου Μουσείου του με αναπαραστάσεις Καρπαθιακών εθίμων στις καλοκαιρινές γιορτές, του Πάσχα, του Αϊ-Γιάννη του Κλήδονα κ.λπ. Το προτείνω με θέρμη και εύχομαι να το υλοποιήσει. Άλλωστε οι εγκαταστάσεις του (Καρπάθικος φούρνος, στάβλος με τα παρεπόμενά του, πατητήρι, άλωνα, στάβλος για ζώα, αμπελουργικές καλλιέργειες, ελαιομάζεμα, ποιμνιοστάσιο κ.ά.) είναι υποδειγματικές και είμαι βέβαιος ότι θα προσελκύσουν το ενδιαφέρον Ελλήνων και ξένων επισκεπτών, αλλά και λαογράφων ερευνητών. Αρκεί να υπάρχουν άνθρωποι που θα βρίσκονται σε τακτές ώρες εκεί και θα προσέχουν τα εκθέματα.

Με τις επισημάνσεις και τις σκέψεις αυτές, θα ήθελα, καταλήγοντας, να συγχαρώ ab imo pectore τα μέλη του Φιλανθρωπικού-Μορφωτικού Συλλόγου Πυλών «Απόλλων» και το Διοικητικό Συμβούλιο, τους συμπατριώτες Πυλιάτες, που βοήθησαν, με τη λαογραφική έμπνευσή τους, για το υποδειγματικό στήσιμο του Υπαίθριου Λαογραφικού Μουσείου και να τους εκφράσω δημόσια, με την ιδιότητα του ειδικού επιστήμονα, τον έπαινό μου.

Να είστε καλά, αγαπητοί συμπατριώτες και φίλοι, για να συνεχίζετε. Εύχομαι να βρείτε και μιμητές στα άλλα χωριά της εύανδρης Καρπάθου μας. Και μην ξεχνάτε, εσείς δείξατε τον δρόμο.

---

5. Βλ. σχετικά Γ. Α. Μέγας, «Υπόμνημα περί ιδρύσεως Υπαίθριου Λαογραφικού Μουσείου», Λαογραφία, 24 (1966), σ. 479. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης Γ. Χ. Κούζας, *Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία. Η ιστορική διαδρομή της (1908-2008)*, Αθήνα 2009, σ. 104-113. Πρβλ. και Μ. Γ. Μερακλής, Η Συνηγορία της Λαογραφίας, Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ. 128.

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 471

ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Το αλώνι («η άλωνα»).

Το ησιόδειο άροτρο.

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 472

Τρόπος δεσίματος ενός δεματιού από άχυρο.

Υπαίθριο Μουσείο. Το «ξανέμισμα» από τα στάχυα.

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 473

Ο ανεμόμυλος. Εξωτερική άποψη.

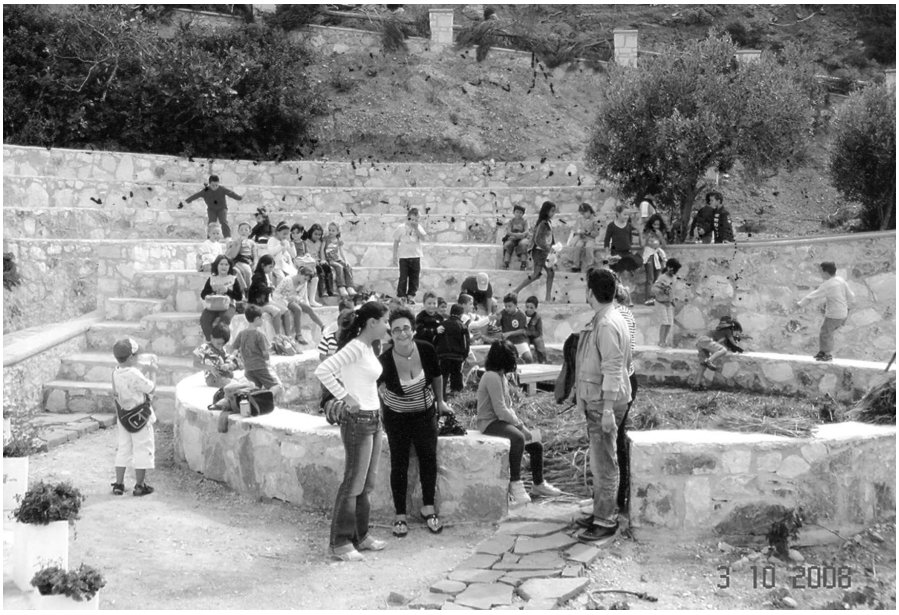

Ο δάσκαλος και Αρχιμανδρίτης Καλλίνικος Μαυρολέων, ενώ διδάσκει στους μικρούς μαθητές του τον τρόπο λειτουργίας του αλέσματος (σιτάρι).

01 ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ2_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 474

Ο υπεύθυνος του Μουσείου διδάσκει τον τρόπο που δένονται τα βόδια στον ζυγό.

Επίσκεψη μαθητών στο Υπαίθριο Λαογραφικό Μουσείο.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 475

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

ΑΝΘΟΣΤΟΛΙΣΜΟΙ ΝΑΩΝ: ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΕΣ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

Είναι παλιά και ισχυρή η παράδοση του στολισμού ιερών αντικειμένων με άνθη, καθώς αναφέρεται σε λατρευτικές πρακτικές ήδη της προκλασικής και της κλασικής ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας. Λατρευτικά αγάλματα θεών, ημιθέων και ηρώων, αναθήματα και βωμοί στολίζονταν ανέκαθεν με λουλούδια, όπως επίσης και οι νεκροί, δεδομένου ότι τα άνθη ανήκαν πάντοτε στις καθιερωμένες λατρευτικές νεκρικές προσφορές. Η παράδοση αυτή συνεχίστηκε και στα βυζαντινά χρόνια, καθώς υπήρξε ουσιαστικά από τα στοιχεία της αρχαίας θρησκείας που πέρασε στην χριστιανική λαϊκή λατρευτική πράξη και πρακτική. Η επιβίωση αυτή οφείλεται στο ότι οι λατρευτικοί ανθοστολισμοί υπήρξαν μέρος της αρχαίας λαϊκής λατρείας, και μέσω αυτής συνεχίστηκε και στην χριστιανική λαϊκή θρησκευτικότητα, η οποία συνέχισε την αντίστοιχη αρχαία.

Στην ελληνική λαϊκή λατρεία, οι ανθοστολισμοί είναι συχνοί και καθιερωμένοι. Σύμφωνα με συνήθεια, οι ρίζες της οποίας βρίσκονται στην αρχαιότητα, οι άνθρωποι σε γιορτές και επίσημες ή διαβατήριες μέρες κουβαλούσαν άνθη, κλαδιά και βλαστούς με φυλλώματα από τους αγρούς ή το δάσος, και στόλιζαν με αυτά το σπίτι τους, πιστεύοντας ότι συνειρμικά και μαγικά οι κλάδοι αυτοί θα μετέδιδαν την θαλερότητα και τη ζωντάνια τους στους ίδιους, στα μέλη της οικογένειάς τους και στο σπιτικό τους, για την περίοδο που άρχισε[1]. Εδώ, για παράδειγμα, βρίσκονται οι ρίζες του χριστουγεννιάτικου δένδρου, που είναι μεν ξενόφερτο, ως εθιμική πρακτική όμως εδράζεται στέρεα στην ελληνική παράδοση. Τη συνήθεια αυτή υιοθέτησε και η Ορθόδοξη Εκκλησία, που στολίζει

1. Δ. Σ. Λουκάτος, «Ανάρτησις κλάδων, στεφάνων κ.λπ.», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία* 2, Αθήναι 1963, στ. 554. Θεοδ. Κυπριανού, *Από τη χλωρίδα της Κύπρου. Μύθος-παράδοση-χρήσεις και θεραπευτικές ιδιότητες*, Λευκωσία 2002. Μαρία Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Δένδρα, φυτά, άνθη στον λαϊκό πολιτισμό των νεωτέρων Ελλήνων*, Αθήνα 2006.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 476

με λουλούδια τις εικόνες των αγίων που εορτάζουν, τα ιερά λείψανα, τον επιτάφιο της Μεγάλης Παρασκευής, μοιράζει βάγια, δάφνες δηλαδή, και στολίζει τους ναούς με φοινικοειδή, την Κυριακή των Βαΐων, αλλά και νερατζόφυλλα το πρωί του Μεγάλου Σαββάτου, κατά το «Ανάστα ο Θεός», αλλά και στολίζει με δάφνες, κλαδιά φοινικιάς και μυρσίνες τις πόρτες και τα παράθυρα των ναών, κυρίως των ξωκλησιών και των παρεκκλησίων, που πανηγυρίζουν. Της Σταυροπροσκυνήσεως (Τρίτη Κυριακή των Νηστειών) αλλά και κατά την Ύψωση του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου), ο σταυρός περιφέρεται και εκτίθεται για προσκύνηση και πάλι στολισμένος με λουλούδια, ενώ ανθοστολισμένη είναι επίσης και η εικόνα της Παναγίας, κατά τους σαρακοστιανούς Χαιρετισμούς.

Αλλά και σε άλλες γιορτές ο λαός μας συνηθίζει τους ανθοστολισμούς, όπως για παράδειγμα κατά την Πρωτομαγιά, με το άνθινο στεφάνι, κατά την Πρωτοχρονιά, με τις μυρτιές, τα έλατα και τις αγριοκρεμμύδες, και κατά τα Χριστούγεννα, με τα κλαδιά ελιάς και πορτοκαλιάς, ή ακόμη και κατά τα Θεοφάνεια, με τους πράσινους στολισμούς της εξέδρας όπου τελείται ο Μεγάλος Αγιασμός της εορτής, και με την παρουσία κάποτε και φρέσκων καρπών, όπως μήλα και πορτοκάλια, μέσα στο δοχείο με τον αγιασμό αυτό. Συνήθως μάλιστα στους στολισμούς του σταυρού και των λειψάνων συνηθίζεται ο βασιλικός[2].

Όλα αυτά τα «μύρα» και τα «σταυρώματα» –επειδή τα έχουν σταυρώσει πάνω στην εικόνα ή στα ιερά λείψανα που στόλιζαν– τα παίρνουν στο σπίτι και τα αποξηραίνουν, πιστεύοντας ότι έχουν κάτι από τη χάρη, την ευλογία και τη δύναμη του ιερού αντικειμένου που στόλιζαν, για να τα καίνε στο θυμιατό και να «καπνίζονται», σε περιπτώσεις ασθενειών, κακοκαιριών κ.λπ., ώστε να απολαμβάνουν της αντίστοιχης θεϊκής προστασίας και προφύλαξης. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα είδος τελετουργικής αναδιανομής ευλογημένων κλαδιών και λουλουδιών, όπως την προσδιορίζει ο Δ. Σ. Λουκάτος[3], μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η συμβολική διανομή της θείας χάριτος στους πιστούς και στο εκκλησίασμα κάθε ενορίας.

Με βάση την μακρόχρονη αυτή λατρευτική παράδοση, οι ανθοστολισμοί διατηρούνται και σήμερα σε ιδιαίτερη χρήση, στους ορθόδοξους ναούς μας. Πρόκειται, τις περισσότερες φορές για μια εκδήλωση της αφιερωματικής λα-

---

2. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Δένδρα, φυτά και άνθη στη λαϊκή λατρευτική μας παράδοση», *Πεμπτουσία* 25 (2007), σ. 16-18. Στ. Αθανασιάδης, «Το δωδεκαήμερο στη Σάντα», *Ποντιακή Εστία* 11 (1960), σ. 5562-5563.

3. D. S. Loukatos, «Fleurs et plantes dans les eglises orthodoxies grecques : Offrandes redistribuees, à des fins magico-religieuses», στον τόμο *Ελληνογαλλικά : Αφιέρωμα στον Roger Milliex*, Αθήνα 1990, σ. 447-460.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 477

τρευτικής πράξης και πρακτικής[4], η οποία παρουσιάζει πολλές και διάφορες μορφές στα έθιμα της ελληνικής λαϊκής λατρείας, που κατά κανόνα συνδέονται πρωτίστως με την προσφορά συγκεκριμένων υλικών αντικειμένων, και δευτερευόντως με τις προσωπικές συμβολικές δεσμεύσεις και πράξεις[5]. Στις περιπτώσεις αυτές, η προσφορά ενός υλικού αντικειμένου στο θείον αναπροσδιορίζει την χρηστικότητά του, αλλά και την έννοια που αυτό έχει στην ατομική και συλλογική ανθρώπινη συνείδηση, όπως έχει δείξει ο Danny Miller[6]. Το άνθος προσφερόμενο στο ναό αποκτά νέο λατρευτικό περιεχόμενο, αφιερώνεται, και διά της αφιερώσεως αυτής αποκτά κάτι από την υπερφυσική και θαυμαστή ουσία του θείου, την οποία κατόπιν θεωρείται ότι μπορεί μέσω συγκεκριμένων τελετουργιών να μεταδώσει και στους ανθρώπους.

Τα άνθη αποτελούν λοιπόν μία από τις κύριες αυτές υλικές προσφορές προς τον Θεό και τους αγίους, και εντάσσονται έτσι στο σύστημα δώρων και ανταλλαγής ή ανταπόδωσης, που κατά τον Marcel Mauss[7] προσδιορίζει καίρια την τελετουργική αλλά και την ουσιαστική σχέση του ανθρώπου με τις υπερφυσικές οντότητες, για τις οποίες πιστεύει ότι περιστοιχίζουν αλλά και καθορίζουν και κατευθύνουν τη ζωή του. Θα πρέπει μάλιστα εδώ να σημειωθεί ότι είναι αυτή ακριβώς η λατρευτική σημασιοδότηση και χρήση των λουλουδιών που συνιστά ένα από τα καλλίτερα παραδείγματα μεταστοιχείωσης και ανατροφοδότησης του ιερού από το κοσμικό, με τους όρους που ο Mircea Eliade[8] έχει προσδιορίσει αυτήν την αμφίπλευρη και εξαιρετικά σημαντική σχέση.

Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη των λουλουδιών στους στολισμούς εικόνων, λειψάνων, επιταφίων και εν γένει ιερών αντικειμένων, ανήκει και στα δεδομένα της λεγόμενης οπτικής ανθρωπολογίας[9], δεδομένου ότι συνθέτει μια εικόνα, η οποία με τη σειρά της ταυτίζεται με τις οπτικές παραστάσεις που στη

---

4. Σοφ. Χανδακά, *Λατρείας τάματα από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη. Τα αναθήματα ως θρησκευτικά αντικείμενα και ως έργα του νεοελληνικού πολιτισμού*, Αθήνα 2013, σ. 14-22. Επίσης βλ. Η ίδια, *Anthropological reflections on Greek Orthodox votive offerings (tamata), with reference to Mikes Paidousis collection*, University of Oxford (Ph.D.) 2005.

5. Σοφ. Χανδακά, *Λατρείας τάματα. Tokens of Worship*, Αθήνα 2006, σ. 20-24. Βλ. επίσης William H. Rouse, *Greek votive offerings*, Cambridge 1999, σ. 58 και Robert Teske, *Votive offerings among Greek-Philadelphians*, New York 1980, σ. 77, όπου ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις.

6. Danny Miller, «Artefacts and the meaning of things», στον τόμο Tim Ingold (εκδ.), *Companion encyclopedia of anthropology, humanity, culture and social life*, London – New York 1994, σ. 409.

7. Marcel Mauss, *The gift: forms and functions of exchange in archaic societies*, London 1954, σ. 63.

8. Mircea Eliade, *The sacred and the profane: the nature of religion*, New York 1959 [1957], σ. 12.

9. Για την οπτική ανθρωπολογία και τους στόχους της βλ. χαρακτηριστικά Marcus Banks – Howard Morphy (εκδ.), *Rethinking visual anthropology*, New Haven: Yale University Press 1997, σ. 15-16.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 478

λαϊκή συνείδηση συνδέονται άρρηκτα με την λατρευτική πράξη και ζωή. Η προσφορά τους μπορεί να ανήκει στην κατηγορία τελετουργικών πράξεων που η Elizabeth Edwards[10] προσδιορίζει ως «πράξεις πίστης», ουσιαστικά όμως συνθέτουν μια εικόνα, την οποία ο πιστός προσλαμβάνει ως πάγιο χαρακτηριστικό της εκκλησιαστικής λατρευτικής ζωής και πράξης.

Ο David Freedberg[11] έχει συστηματικά μελετήσει την εσωτερική και ουσιαστική δύναμη που κρύβουν παρόμοιες εικόνες, σχετικά και με την ψυχολογική επίδραση που αυτές έχουν στους πιστούς. Ας αναλογιστούμε ότι η εικόνα μιας ανθοστολισμένης εικόνας, ή μιας στολισμένες με πρασινάδες εισόδου ναού φτάνουν για να δημιουργήσουν στον απλό πιστό την έννοια και την εντύπωση της θρησκευτικής πανήγυρης, χωρίς να συνοδεύονται από άλλες πληροφορίες, για να κατανοήσουμε πόσο σημαντική είναι η δύναμη της συγκεκριμένης εικόνας, και πώς η κατανόησή της μπορεί να ενταχθεί στις παρατηρήσεις του Freedberg για την συμβολική αξία των παγιωμένων τελετουργικών και λατρευτικών εικόνων.

Δώρα για τον Θεό και τους αγίους είναι λοιπόν τα προσφερόμενα στους ναούς λουλούδια[12], ταυτοχρόνως όμως αποτελούν στοιχεία που συνδιαμορφώνουν την παραδοσιακή αισθητική των λατρευτικών μας χώρων. Ο Howard Morphy[13] έχει διαπιστώσει ότι η αισθητική των χριστιανικών λατρευτικών χώρων, την οποία σπάνια μελετούμε διεξοδικά, ενέχει πολλά στοιχεία της εσώτερης ουσίας της λαϊκής θρησκευτικότητας. Κατά τον Morphy, η αισθητική των λατρευτικών χώρων αποτελεί βασικό τμήμα της λαϊκής λατρείας, και πρέπει να συνεξετάζεται από την θρησκευτική λαογραφία, γιατί αποτελεί έκφραση ουσιωδών αρχών και σχηματοποίηση σημαντικών δεδομένων της.

Η πραγματικότητα αυτή διαμορφώνεται με βάση τη σχέση αντικειμένων και υποκειμενικότητας, όπως την περιγράφει ο James Clifford[14]. Τα αντικείμενα, ιδιαίτερα δε τα λατρευτικά αντικείμενα στα οποία μπορούν να ενταχθούν

---

10. Elizabeth Edwards, *Acts of faith: Brazilian contemporary*, Oxford: BrazilConnects and Pitt Rivers Museum 2001, σ. 12.

11. David Freedberg, *The power of images: studies in the history and theory of response*, Chicago and London : The University of Chicago Press 1989, σ. xxi, 32, 154-155.

12. E. T. Van Straten, «Gifts for the gods», στον τόμο H. S. Versnel (επιμ.), *Faith, hope and worship: aspects of religious mentality in the ancient world*, Leiden 1981, σ. 73, 75.

13. Howard Morphy, «Aesthetics in a cross-cultural perspective. Some reflections on Native American basketry», *Jaso* 21: 1 (1992), σ. 2-3. Βλ. επίσης και Arthur Danto, «Artifact and art», στον τόμο Susan Vogel (επιμ.), *Art / Artifact: African art in anthropology collections*, New York 1988, σ. 29.

14. James Clifford, «Objects and selves: an afterword», στον τόμο George W. Stocking (επιμ.), *Objects and others*, Madison, Wisconsin 1985, σ. 243-244. Βλ. επίσης και Richard Michael Gramly, «Art and anthropology on a sliding scale», στον τόμο Susan Vogel (επιμ.), *Art*

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 479

και τα άνθη των ανθοστολισμών των ναών, έχουν μια ιδιαίτερη σημασιοδότηση στην λατρευτική χρήση τους, γι' αυτό και υπακούουν σε κανόνες και λογικές ιδιαίτερες, που απηχούν τις λατρευτικές απόψεις και παραδόσεις κάθε λαού. Γι' αυτό, όπως διαπίστωσε ο Nicholas Thomas[15] η χρήση των λατρευτικών διακοσμητικών αντικειμένων, όπως εν προκειμένω τα λουλούδια, υπακούει σε μια ιδιαίτερη πολιτική, ανάλογα με τα μηνύματα που θέλει να εκπέμψει. Το παράδειγμα των πανηγυρικών ανθοστολισμών που προαναφέρθηκε, είναι απολύτως χαρακτηριστικό και ενδεικτικό.

Στους ναούς των πόλεων αρχικά, κατόπιν δε και σε ναούς επαρχιακών πόλεων και χωριών, έχουν τα τελευταία χρόνια επικρατήσει οι συνήθειες και άλλων ανθοστολισμών, όπως οι γαμήλιοι και οι νεκρώσιμοι ανθοστολισμοί, αλλά και οι ανάλογοι στολισμοί για την τέλεση του μυστηρίου της βάπτισης. Πρόκειται για μορφές που εισήχθησαν στην Ελλάδα, από ανάλογα, ευρωπαϊκά και αμερικανικά κατά κανόνα παράλληλα, οι οποίες ωστόσο βαθμιαία επικράτησαν, και σήμερα αποτελούν σχεδόν αναπόσπαστο μέρος της εθιμοταξίας των αντιστοίχων μυστηρίων και ακολουθιών, που συνοδεύουν τους τρεις βασικούς σταθμούς της ανθρώπινης ζωής, τη γέννηση, το γάμο και τον θάνατο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι νεκρώσιμοι ανθοστολισμοί: Περιορισμένοι αρχικά στο ίδιο το λείψανο, επεκτάθηκαν αργότερα και στο ναό, και μάλιστα στο χώρο γύρω από το λείψανο, δηλαδή στον κεντρικό χώρο του ναού[16]. Κατά κανόνα φοινικοειδή και πρασινάδες, μαζί γλάστρες που φιλοξενούν φυτά με άσπρα άνθη, συνδυασμένα με λαμπάδες και κεριά αλλά και άσπρα υφάσματα, στολίζουν τον χώρο γύρω από το φέρετρο, το οποίο τοποθετείται σε ειδικό επίσης στολισμένο βάθρο, με μέριμνα του γραφείου τελετών, όπως και με άλλη ευκαιρία έχουμε σημειώσει[17]. Στην ξένη μάλιστα βιβλιογραφία υπάρχουν και ειδικοί οδηγοί για ιερείς και επιτρόπους ναών, ιδιαίτερα

/ Artifact: African art in anthropology collections, New York 1988, σ. 33, με σημαντικές σχετικές διαπιστώσεις για το ζήτημα.

15. Nicholas Thomas, *Entangled objects: exchange, material culture and colonialism in the Pacific*, Cambridge, Massachusetts 1991, σ. 4.

16. Susan Drury, «Funeral plants and flowers in England: Some examples», *Folklore* 105: 1-2 (1994), σ. 101-103. Ανάλογες διαπιστώσεις και στον Tony Walter, «Funeral flowers: A response to Drury», *Folklore* 107: 1-2 (1996), σ. 106-107, όπου και η σχετική προγενέστερη βιβλιογραφία.

17. Βλ. σχετικά Μ. Γ. Βαρβούνης, «Τα Γραφεία Τελετών και η σύγχρονη διαχείριση των τελετουργιών του θανάτου». Ανακοίνωση στο Γ΄ Συνέδριο Πανεπιστημιακών Λαογράφων των Ελληνικών ΑΕΙ με θέμα *«Η διαχείριση της Παράδοσης. Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στον φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και στις τεχνολογίες αιχμής»* (Κομοτηνή, 4-6 Οκτωβρίου 2013). Υπό δημοσίευση στα *Πρακτικά* (= Ο ίδιος, *Νεωτερική ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα. Συναγωγή μελετών θρησκευτικής λαογραφίας*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 519-558).

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 480

στον αγγλόφωνο χώρο, όπου δίνονται πρακτικές οδηγίες για τα λουλούδια που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε κάθε περίπτωση, και τους συνδυασμούς τους[18], μέσω των οποίων μπορούν να δοθούν στους μυημένους και κατάλληλα μηνύματα, πάντοτε σχετικά με τους ανθρώπους που εμπλέκονται άμεσα σε κάθε τελετή (ηλικία, κοινωνική θέση και μορφωτικό επίπεδο, αισθητικές καταβολές κ.λπ.).

Η λεπτομερής αυτή κατανομή της χρήσης των λουλουδιών υπόκειται στην ιδέα ότι τα λουλούδια έχουν τη δική τους γλώσσα, μπορούν να εκφράσουν συγκεκριμένες καταστάσεις και να υποβάλλουν δεδομένα μηνύματα, τουλάχιστον σε όσους μπορούν να το κατανοήσουν. Η Beverly Seaton[19] έχει διεξοδικά αποτυπώσει και μελετήσει την ιδέα αυτή διαχρονικά, και έχει δείξει ότι και οι ευρωπαϊκοί ανθοστολισμοί, κατά κύριο λόγο σε προτεσταντικές κοινότητες και ναούς, υπόκεινται στην παλαιά και σύνθετη αυτή παράδοση. Φυσικά, το πράγμα δεν περιορίζεται μόνον στον προτεσταντικό χώρο. Πρόσφατα η Dominic Janes[20] έδειξε με τεκμηριωμένα παραδείγματα, ότι όλες οι χριστιανικές ομολογίες και Εκκλησίες στην Αγγλία με παρόμοιες παραδοσιακές κανονικότητες ρύθμιζαν τα σχετικά με τον ανθοστολισμό των ναών τους, και μάλιστα ήδη στα μέσα του 19ου αιώνα. Αυτό με τη σειρά του αποδεικνύει ότι οι ρίζες της αντίστοιχης παράδοσης που βαθμιαία εισάγεται και στον ελληνικό χώρο είναι βαθιές στο χρόνο και πολύ ανθεκτικές, τουλάχιστον για τους λαούς από τους οποίους αυτή προέρχεται, και στους οποίους αυτή δομήθηκε και συστηματοποιήθηκε.

Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι η σύνδεση των λουλουδιών με την τελετουργία του προσκυνήματος είναι πολύ παλιά και ιδιαιτέρως ισχυρή. Ήδη από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια τα άνθη που στόλιζαν ιερά αντικείμενα και ιερούς τόπους στα προσκυνήματα των χριστιανών, συχνά συναποκομίζονταν στην πατρίδα ως ιερά επίσης αντικείμενα, τα οποία ενείχαν, άρα και μπορούσαν να μεταδώσουν, κάτι από την ιερότητα των στόχων κάθε προσκυνηματικής τελετουργίας[21]. Γι' αυτό και αποξηραμένα άνθη από παρόμοια προσκυνήματα υπήρχαν συχνά στα οικιακά κέντρα λατρείας, όπως τα οικιακά προσκυνητάρια, για να προσφέρουν την υπερφυσική προστασία τους στα μέλη της οικογένειας, και μάλιστα σε κρίσιμες και μεταβατικές στιγμές.

---

18. Jean Taylor, *Flower arrangement in Churches*, London 1976. Βλ. επίσης και Ina Jones, *Arranging Church Flowers*, B. Upshaw 1950.

19. Beverly Seaton, *The Language of Flowers: A History*, The University Press of Virginia 1995. Βλ. επίσης και A. Goody, *The culture of Flowers*, CUP Archive 1993.

20. Dominic Janes, «The catholic florist: Flowers and Deviance in the Mid-Nineteenth-Century of England», *Visual Culture in Britain* 12: 1 (2011), σ. 77-96.

21. R. Ousterhout, *The Blessings of Pilgrimage* 1, University of Illinois Press 1990.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 481

Η πρακτική αυτή δημιούργησε και την αίσθηση της ιερότητας των ανθοστολισμών των ναών. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ήδη το 1868 ο William Alexander Barrett[22], γράφοντας για τους άνθινους στολισμούς των πανηγυριών των ναών, αφήνει να εννοηθεί ότι η έννοια της ιερότητάς τους, έστω και αντανακλώμενης, υπήρχε διάχυτη ανάμεσα στους πιστούς της εποχής του. Η χρησιμοποίηση ανθοστολισμών και στις σημαντικές στιγμές του κύκλου της ζωής στηρίζεται στην επέκταση της έννοιας αυτής ακριβώς της ιερότητας από τον πανηγυρισμό της μνήμης του αγίου στον εορτασμό τον σχετικό με την ανθρώπινη ζωή και τις φάσεις της, σε συνδυασμό με την αισθητική απόλαυση που προσφέρει το τελικό αποτέλεσμα του στολισμού.

Ανάλογη με την παραπάνω αναφορά στην κηδεία, είναι και η διαδικασία του στολισμού στον γάμο. Στην περίπτωση αυτή τον άνθινο στολισμό αναλαμβάνουν ανθοπωλεία, τα οποία προσφέρουν συνολικά όλους τους σχετικούς άνθινους στολισμούς της γαμήλιας τελετής, δηλαδή την ανθοδέσμη της νύφης, το στολισμό της εκκλησίας, του γαμήλιου αυτοκινήτου και του κέντρου, όπου θα δοθεί η γαμήλια δεξίωση, ακόμη και τα λουλούδια που φορούν στο πέτο του σακακιού τους ο γαμπρός, ο κουμπάρος και οι συγγενείς. Πρόκειται για το λεγόμενο «πακέτο προσφοράς», η τιμή του οποίου ποικίλλει αναλόγως της ποιότητας και της ποσότητας των λουλουδιών που θα χρησιμοποιηθούν.

Μέσα στο ναό οι γαμήλιοι ανθοστολισμοί κυρίως επικεντρώνονται στο σημείο όπου θα σταθούν οι νεόνυμφοι για την τέλεση του μυστηρίου, με μεγάλες συνθέσεις και ανθοδέσμες πάνω σε ειδικές ανθοστήλες. Επίσης ανθοστολίζονται τα διαχωριστικά των διαδρόμων μεταλλικά κολωνάκια του ναού, οι γαμήλιες λαμπάδες, το τραπέζι όπου τοποθετείται το ευαγγέλιο και ο δίσκος με τα στέφανα, αλλά και η είσοδος του ναού, μαζί με τον διάδρομο που οδηγεί από τον προαύλιο χώρο προς την είσοδο και από αυτήν στο εσωτερικό του ναού, δηλαδή κατά μήκος της διαδρομής που θα διανύσει το ζευγάρι, όταν θα μπει στο ναό για το γάμο, και όταν θα βγει από αυτόν μετά την τέλεση του μυστηρίου.

Στους γαμήλιους ανθοστολισμούς των ημερών μας, συνδιαπλέκονται επίσης εικόνες, κορδέλες, κεριά κ.λπ., δημιουργώντας κατά περιπτώσεις ένα ιδιαιτέρως διακοσμητικό σύνολο. Σημαντικές ερμηνευτικές παρατηρήσεις για παρόμοιες συνθέσεις που συνηθίζονται και σε άλλους ευρωπαϊκούς λαούς έχει διατυπώσει η Rene Kollar[23], η οποία μάλιστα συσχετίζει την αρχή των διακοσμητικών αυτών συνθέσεων με πάγιες αντιλήψεις για τη ζωή και την θέση στην κοινότητα των γυναικών, ιδιαίτερα δε των κοριτσιών. Πράγματι, συχνές

22. William Alexander Barrett, *Flowers and Festivals or Directions for the decoration of Churches*, 1868.

23. Rene Kollar, «Flower, pictures and crosses: Criticisms of Priscilla Lydia Sellon's care of young girls», *Anglican Theological Review* 86: 3 (2004), σ. 451-471.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 482

στις αντίστοιχες διαφημίσεις των ανθοπωλείων, ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, είναι οι υπαινικτικές αναφορές στην αθωότητα των κοριτσιών και στην παιδική τους ηλικία, που ουσιαστικά θεωρείται ότι τερματίζεται με τον γάμο.

Στις περιπτώσεις αυτές τα λουλούδια έχουν τον ρόλο ουσιωδών στοιχείων της βασικής διαβατήριας όψης της γαμήλιας τελετουργίας, η οποία διατηρείται ακόμη και στις σύγχρονές μας αστικές εκδοχές των γαμήλιων εθίμων[24]. Η μετάβαση από την παιδική και την εφηβική ηλικία στην κατάσταση της έγγαμης γυναίκας, εντελώς σχηματική πλέον στις μέρες μας, βρίσκει την ουσιαστική έκφρασή της στη χρήση των γαμήλιων αυτών ανθοστολισμών, οι οποίοι επισημαίνουν τον βασικό διαβατήριο χαρακτήρα της θρησκευτικής τελετής, ενώ παραλλήλως συμπυκνώνουν και πανάρχαιους, αλλά πάντοτε ευπρόσδεκτους, συμβολισμούς σχετικούς με την γονιμότητα και της επιδίωξη της ευγονίας μέσω της τελετουργικής χρήσης φυτών και λουλουδιών, μια πρακτική γνωστή από πολλά παλαιότερα έθιμα του λαού μας, εποχιακά ή περιστατικά.

Αλλά και στις βαπτίσεις οι ανθοστολισμοί έχουν επεκταθεί, κυρίως με τη μορφή του στολισμού της κολυμβήθρας, όπου θα τελεστεί το μυστήριο, και σπανιότερα με την τοποθέτηση λουλουδιών στα διαχωριστικά μεταλλικά κολωνάκια που τόσο συνηθίζονται στους ενοριακούς ναούς μας, για να σχηματίζουν διαδρόμους και να αποκλείουν χώρους του ναού από την κοινή χρήση. Το θέμα έχει επισημανθεί και από την ξένη σχετική βιβλιογραφία, με σημαντικές μάλιστα παρατηρήσεις. Για παράδειγμα ο G. M. Bass[25] επισημαίνει ότι η χρήση αυτή των λουλουδιών, κάποτε μάλιστα και πλαστικών απομιμήσεών τους, ουσιαστικά παραπέμπει σε παλαιότερες γονιμικές πρακτικές, σχετικές με την ιδέα της μαγικοφυσικής ενίσχυσης της επιθυμητής επιβίωσης του βρέφους, η οποία μάλιστα σε παλαιότερους καιρούς δεν ήταν διόλου αυτονόητη, όπως συμβαίνει σήμερα.

Αυτή η παρατήρηση του Bass συνδέεται με την εκτεταμένη χρήση πλαστικών απομιμήσεων λουλουδιών στον αστικό, κατά βάσηχώρο, η οποία έχει επικρατήσει περίπου από την δεκαετία του ’70, με την συστηματική χρήση του πλαστικού στην καθημερινή ζωή. Η πίστη του λαού στην πραγματική και συμβολική σημασία των ανθοστολισμών, αλλά και η υιοθέτηση της αισθητικής που οι ανθοστολισμοί επιβάλλουν είναι τόση, ώστε ακόμη και οι τεχνητές απομι-

---

24. Βλ. χαρακτηριστικά Marg. Best, *Growing and arranging Church Flowers for seasonal and special occasions*, Mowbray 1982. Επίσης βλ. A. B. Wilson – L. Wilson, *Flowers for your Church*, εκδ. M. Barrows 1967, με ενδεικτικά παραδείγματα που σχηματοποιούν αυτές τις απόψεις.

25. G. M. Bass, *Plastic flowers in the holy water: sermons on baptism*, CSS Publishing Company 1981.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 483

μήσεις λουλουδιών, από πλαστικό, ύφασμα, χαρτί κ.λπ. είναι συνήθεις στους εορταστικούς, χαρμόσυνους και πανηγυρικούς εκκλησιαστικούς ανθοστολισμούς μας. Σε βαθμό μάλιστα που ορισμένες Μητροπόλεις επιχειρούν με σχετικές εγκυκλίους των οικείων Μητροπολιτών να περιορίσουν τη χρήση τους, απαγορεύοντας λ.χ. τον ανθοστολισμό της κολυμβήθρας στην βάπτιση, ή ασκώντας περιοριστικό έλεγχο στους υπερβολικούς γαμήλιους ανθοστολισμούς, με το επιχείρημα ότι η υπερβολή σε αυτούς συχνά οδηγεί στην πλήρη εκκοσμίκευση του μυστηρίου[26].

Σε σχετική με το θέμα αυτό μελέτη ο H. Neff[27] ασχολείται με το ζήτημα της συμβολικής δύναμης των λουλουδιών, και μάλιστα με την πρόσληψη της ενασχόλησης με τους εκκλησιαστικούς ανθοστολισμούς ως ουσιαστικές λατρευτικές πράξεις. Το ίδιο μπορεί να παρατηρηθεί και για την ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα, υπό την έννοια ότι η γυναίκα που προσφέρει λουλούδια από τον κήπο της για το στόλισμα του ναού, των ιερών λειψάνων ή της εικόνας που εορτάζει έχει την συνείδηση ότι προβαίνει σε μια λατρευτική και αφιερωματική πράξη.

Όπως ο Neff παρατηρεί, στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες τον ρόλο των γυναικών και των στολισμών τους από τους οικογενειακούς κήπους τους έχει αναλάβει κατά κανόνα το ανθοπωλείο, με τους τυποποιημένους άνθινους στολισμούς του. Έτσι, οι ανθοστολισμοί πλέον κατά κανόνα περιλαμβάνουν γαρύφαλλα και πρασινάδες, ή άλλα τυποποιημένα λουλούδια του ανθοκηπίου, ομοιόμορφα και κατά κανόνα άοσμα. Αυτή η πραγματικότητα, αλλάζει την ουσιαστική αίσθηση του πιστού από τον ανθοστολισμό, η οποία ήταν πάντοτε διπλή, οπτική και οσφρητική. Η τυποποίηση των ανθοπωλείων έχει οδηγήσει στο στυλιζάρισμα των οπτικών εντυπώσεων, και στην εξαφάνιση σχεδόν των οσφρητικών, αφού το άρωμα των φυσικών λουλουδιών έχει πια χαθεί.

Οι Muriel Tayer Painter και Edwin Booth Sayles[28], που έχουν ασχοληθεί με τη λατρευτική χρήση των λουλουδιών, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η τυποποίηση αυτή οδηγεί βαθμιαία στην ψυχολογική αποξένωση του πιστού από τον στυλιζαρισμένο ανθοστολισμό του ανθοπωλείου, τον οποίο πλέον αισθάνεται ως κάτι ξένο, μακριά από τον ίδιο και τον μικρό ιδιωτικό κόσμο του. Έτσι, παρότι στις μεγάλες, αστικές κατά κανόνα, ενορίες περιάγεται ειδικός

---

26. Βλ. σχετικά με το φαινόμενο αυτό στα όρια της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας Μ. Γ. Βαρβούνης, «Πνευματικότητα και εκκοσμίκευση στα έθιμα της ελληνικής λαϊκής λατρείας», στον τόμο Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, *Χριστόδουλος. Αφιερωματικός τόμος*. Αθήναι 2010, σ. 529-537, με βιβλιογραφία και παραδείγματα.

27. Βλ. H. Neff, *Flower Power: The art of arranging flowers as a worship aid*, Fine View Press 1985, με παραδείγματα και την παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία για το ζήτημα αυτό.

28. Muriel Tayer Painter – Edwin Booth Sayles, *Faith, Flowers and Fiestas: The Yaqui Indian Year, a Narrative of Ceremonial Events*, Arizona State Museum 1962.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 484

δίσκος για να συγκεντρωθεί το ποσόν που απαιτείται για την αμοιβή του ανθοπωλείου, πριν τον επιτάφιο της Μεγάλης Εβδομάδας, ή πριν τους Χαιρετισμούς της Μεγάλης Τεσσαρακοστής ή ακόμη πριν το πανηγύρι του ναού, πολλές είναι οι γυναίκες εκείνες που προσερχόμενες στις αντίστοιχες ακολουθίες φέρνουν μαζί τους λουλούδια από τις γλάστρες και τους κήπους τους, για να τα αποθέσουν πάνω στην εικόνα, τον επιτάφιο κ.λπ. Η πρακτική αυτή, που συνεχίζει πανάρχαιες λατρευτικές πράξεις, όπως και παραπάνω αναφέρθηκε, φανερώνει πως ο ανθοστολισμός του ανθοπωλείου, μέσα στην άψογη επαγγελματικότητά του, παραμένει ξένος για την λαϊκή ψυχή. Ο λαϊκός άνθρωπος θέλει να φέρει το δικό του λουλούδι ως προσφορά στο θείον, και με αυτό να στολίσει το υπό προσκύνηση ιερό αντικείμενο.

Από την άλλη πλευρά, η πρακτική της αναδιανομής των λουλουδιών από τους πανηγυρικούς ανθοστολισμούς μετά την λήξη της συγκεκριμένης ακολουθίας της οποίας το ανθοστολισμένο αντικείμενο υπήρξε το επίκεντρο, είναι σε χρήση μέχρι και τις μέρες μας. Εν προκειμένω, η τελετουργική χρήση των λουλουδιών είναι διαφορετική ανάμεσα λ.χ. στους προτεστάντες και τους ορθόδοξους, καθώς στους πρώτους τα λουλούδια έχουν κατά βάση διακοσμητική και αισθητική αξία[29], την οποία επενδύουν με στοιχεία πνευματικότητας, ενώ για τους δεύτερους τα λουλούδια είναι ουσιαστικά τμήματα της υλικής επαφής του ανθρώπου με το θείον, του εδώ με το επέκεινα, του υλικού κόσμου με το πνευματικό σύμπαν της ορθόδοξης χριστιανικής κοσμολογίας.

Παρότι και σε άλλες χριστιανικές ομολογίες απαντούν στοιχεία σύνδεσης των λουλουδιών των εκκλησιαστικών ανθοστολισμών με το νοητό και πνευματικό κόσμο του χριστιανικού παραδείσου –η Molly Purefoy[30] εν προκειμένω έχει διατυπώσει εξαιρετικά ενδιαφέρουσες σκέψεις και απόψεις– μόνο στην ορθόδοξη λαϊκή λατρεία απαντούν τα λουλούδια των ανθοστολισμών ως τόποι λατρευτικοί, όπου ενοικεί, μεταδίδεται και αγιάζει τους ανθρώπους η δύναμη του υπερφυσικού. Κι αυτό βεβαίως είναι ουσιώδες για να κατανοήσουμε την ακριβή σημασία των ανθοστολισμών, ακόμη και των τυποποιημένων ανθοστολισμών από τα ανθοπωλεία της εποχής μας, στο σύστημα της ελληνικής λαϊκής λατρείας, και στα όρια της θρησκευτικής λαογραφίας μας.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι πανάρχαιοι και παραδοσιακοί θρησκευτικοί και λατρευτικοί ανθοστολισμοί γνωρίζουν στις μέρες μας δύο νεωτερισμούς: αφενός μεν επεκτάθηκαν από τις γιορτές του κύκλου του χρόνου, από τον ετήσιο εορτολογικό κύκλο δηλαδή, και στις γιορτές του κύκλου της

29. John Ryland Scotford, *How to use plants and flowers in church decoration*, Revell 1963. Επίσης βλ. Irene Caudwell, *Twenty Questions on Flowers in Church*, Mowbray 1950, όπου ανάλογες παρατηρήσεις, με σημαντικά και ενδεικτικά παραδείγματα.

30. Molly Purefoy, *Arranging church flowers: Up to Heaven, down to Earth*, London 1964.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 485

ζωής, αφετέρου δε ξέφυγαν από την αποκλειστική μέριμνα των γυναικών κάθε ενορίας και ανατέθηκαν στον επαγγελματισμό των ανθοπωλείων. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε βέβαια και η προϊούσα αστικοποίηση της καθημερινότητας, καθώς όλο και περισσότεροι στα αστικά μας κέντρα μένουν σε πολυκατοικίες, στερούμενοι της δυνατότητας να έχουν κήπο όπου να καλλιεργούν λουλούδια για την αισθητική τους απόλαυση, αλλά και για τις λατρευτικές ανάγκες τους.

Έτσι, οι ανθοστολισμοί δεν έχουν βέβαια ξεφύγει από το πλαίσιο της λατρείας, όπως το εξετάζει η Julia Clements[31], δεν απομαγεύθηκαν και δεν αποϊεροποιήθηκαν, ωστόσο εκκοσμικεύθηκαν σε μεγάλο και σημαντικό βαθμό. Ακολούθησαν δηλαδή το γενικότερο κύμα εξελίξεων στον τομέα της θρησκευτικής λαογραφίας, που βαθμιαία οδήγησε στο σχηματισμό της νεωτερικής ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας, και παραλλήλως συμμορφώθηκαν προς τους κανόνες της. Απέκτησαν νέο περιεχόμενο κρατώντας τον παλαιό εξωτερικό τύπο, και συμμορφώθηκαν προς την μαζοποίηση και τον κατά βάση απρόσωπο χαρακτήρα της αστικής λαϊκής θρησκευτικότητας, στα όρια της οποίας πλέον και ανήκουν.

Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Rh. Pickford[32] η σχέση του ανθρώπου με τα λουλούδια, και το φυσικό περιβάλλον ευρύτερα, τμήματα του οποίου και αποτελούν, έχει τόσο παλιές και ισχυρές βάσεις, ώστε να μην είναι εφικτό να καταργηθεί ή να αποσιωπηθεί. Τυποποιημένοι ή ελεύθεροι, από τα ανθοπωλεία ή από τους κήπους των σπιτιών, περιορισμένοι στο θείον ή επεκταμένοι διακοσμητικά σε οριακές και διαβατήριες στιγμές της ανθρώπινης ζωής, οι ανθοστολισμοί πάντοτε επισημαίνουν εμβληματικά τον ιερό χρόνο, την εορταστική και ξεχωριστή στιγμή, που αποτελεί κορύφωση του κυκλικού χρόνου στον λαϊκό πολιτισμό μας. Γι' αυτό και είναι ιδιαιτέρως αγαπητοί στο λαό μας, και γίνονται με χαρά δεκτοί, επισημαίνοντας το ξεχωριστό και το διαφορετικό.

Σε κάθε περίπτωση, οι ανθοστολισμοί των ναών μας, παρ' όλες τις παρατηρούμενες αστικές ασυνέχειες που τους διακρίνουν, εξακολουθούν να αποτελούν βασικό κομμάτι της σύγχρονής μας ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας, όπως επίσης και της ανάλογης θρησκευτικότητας άλλων, ευρωπαϊκών, αμερικανικών και μη λαών, υπό τους όρους που παραπάνω αναφέρθηκαν και αναλύθηκαν.

---

31. Julia Clements, *Flowers in praise: Church flower arrangements and festivals*, Batsford 1979. Βλ. επίσης και τις παρατηρήσεις του J. Taylor, *Church flowers, month by month*, Oxford 1980, ο οποίος μάλιστα προτείνει διαφορετικά λουλούδια στολισμού για κάθε μήνα του έτους, αναλόγως της εποχής και των θρησκευτικών εορτών που καθένας περιλαμβάνει.

32. Βλ. Rh. Pickford, *Flowers for the Church*, Pelham 1969, όπου και παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία.

02 Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ (ΑΝΘΟΣΤ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 486

03 ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ ΠΛΕΙΣΤΗΡΙΑΣΜΟΙ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 487

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

ΕΘΙΜΙΚΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΠΛΕΙΣΤΗΡΙΑΣΜΟΙ: ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Οι εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί είναι μια τελετουργική εκπλειστηρίαση τελετουργικών επίσης δικαιωμάτων, όπως το κράτημα του σταυρού, της εορτάζουσας εικόνας, της εικόνας της Αναστάσεως, των λαβάρων, του επιταφίου, του ανάματος εθιμικής πυράς ή της ανάσυρσης του σταυρού από τη λεκάνη του αγιασμού, τα Θεοφάνεια. Τα δικαιώματα αυτά διαρκούν όσο διαρκεί η εορτή, και δεν μετατρέπονται σε δικαιώματα κυριότητος, δεδομένου ότι μετά το εκπλειστηριαζόμενο αντικείμενο επιστρέφει στην κυριότητα του ναού[1].

Πρόκειται για έναν τελετουργικό τρόπο ενίσχυσης των ενοριακών ταμείων, ο οποίος συγκροτήθηκε στα πλαίσια του κοινοτικού συστήματος, αλλά και των αυξημένων αρμοδιοτήτων των κοινοτήτων, μετά τις μεταρρυθμίσεις του οθωμανικού κράτους, τις γνωστές ως tanzimat. Καθώς από το ενοριακό και το κοινοτικό ταμείο έπρεπε να συντηρηθούν ο ναός, η κοινοτική εκπαίδευση, τα κτήρια αλλά και οι κάθε είδους φιλανθρωπικές δραστηριότητες, επινοήθηκε ο τελετουργικός αυτός τρόπος αύξησης των εισφορών, δεδομένου ότι συνήθως εισέρρεαν στο κοινοτικό ταμείο όλες οι προσφορές, και όχι μόνο αυτή του πλειοδότη.

---

1. Σχετικές μαρτυρίες για παρόμοια έθιμα βλ. ενδεικτικά Ε. Α. Χεκίμογλου, «Ανέμενον μετά συγκινήσεως την κρούσιν του κώδωνος ...», *Τύπος της Κυριακής* (7 Απριλίου 2002), σ. 4. Ελ. Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, *Τα πανηγύρια στη Σύμη*. Ρόδος 2005, σ. 89. Γ. Βοζίκας, *Το πανηγύρι της Αγίας Μαρίνας στην Ηλιούπολη*. Αθήνα 2006 (διδ. διατρ.), σ. 456. Ο ίδιος, *Η συνοικία της Αγίας Μαρίνας στην Ηλιούπολη και το πανηγύρι της. Η καθημερινή ζωή και ταυτότητα της πόλης*. Αθήνα 2009, σ. 428. Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Δένδρα-φυτά-άνθη στον λαϊκό πολιτισμό των νεωτέρων Ελλήνων*. Αθήνα 2006, σ. 565-566. Γ. Κούζας, «Αναφορά στη θρησκευτικότητα των Ποντίων στο Βατούμ της Γεωργίας κατά τη Σοβιετική περίοδο», στο Μ. Γ. Σέργης (επιμ.), *Πόντος. Θέματα Λαογραφίας του Ποντιακού Ελληνισμού*. Αθήνα 2008, σ. 228. Ο ίδιος, «Μεταξύ θρησκευτικής λαογραφίας και υλικού πολιτισμού: η αφίσα στο πανηγύρι του αστικού χώρου», *Λαογραφία* 41 (2007-2009), σ. 234, 235. Ο ίδιος, «Όψεις της καθημερινής ζωής στη Ραφήνα του Μεσοπολέμου μέσα από τα Πρακτικά των Συμβουλίων της Κοινότητας», *Πρακτικά ΙΒ΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής*. Καλύβια Θορικού Αττικής 2008, σ. 644 σημ. 64. Μαν. Γ. Σέργης, *Έθιμα του Πάσχα από τη Θράκη*. Κομοτηνή 2009, σ. 11.

03 ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ ΠΛΕΙΣΤΗΡΙΑΣΜΟΙ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 488

Παραλλήλως, η επικράτηση στον πλειστηριασμό προσέδιδε ιδιαίτερο κοινωνικό γόητρο (prestige) στον πλειοδότη, γι' αυτό και ο ανταγωνισμός συνήθως ήταν μεγάλος. Πολλές μάλιστα προσφορές γινόταν όχι σε χρήματα αλλά σε είδος, κυρίως δε σε αγροτικά προϊόντα πρώτης διατροφικής ανάγκης, όπως το λάδι και τα δημητριακά. Με την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος και την κατάργηση του κοινοτικού συστήματος οι εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί ατόνησαν, κατόπιν δε καταδικάστηκαν και από την διοικούσα Εκκλησία, η οποία πριν προσπαθούσε με κάθε τρόπο να τους ενισχύσει, ως ειδωλολατρικό έθιμο. Διατηρήθηκαν ωστόσο, κυρίως στις περιοχές που άργησαν να ενσωματωθούν στον εθνικό κορμό, αλλά και ως ενθύμηση στους προσφυγικούς πληθυσμούς, τα τελευταία δε χρόνια αναβιώνονται πολλές από τις προϋπάρχουσες κατά τόπους περιπτώσεις πλειστηριασμών, στα πλαίσια του κινήματος του φολκλορισμού, θεωρούμενοι ως στοιχεία της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας, τα οποία πρέπει να διατηρηθούν στο χρόνο.

Στην ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία, τη συζήτηση για τους εθιμικούς εκκλησιαστικούς πλειστηριασμούς άνοιξε ο Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, με σχετικά μελετήματά του[2]. Με δική του υπόδειξη, ο γράφων μελέτησε συστηματικά το ζήτημα, στα πλαίσια ειδικής μονογραφίας δημοσιευμένης το 2002, όπου συνολικά συγκεντρώθηκαν και μελετήθηκαν 747 περιπτώσεις εθιμικών πλειστηριασμών, από όλο τον ελληνικό χώρο[3]. Στη συνέχεια, καθώς όλο και περισσότερες περιπτώσεις έρχονταν στο φως, υπήρξε ανάγκη να δημοσιευθούν και ορισμένα συμπληρωματικά μελετήματα[4], ώστε να είναι πλήρως, κατά το δυνατόν, χαρτογραφημένο το έθιμο, με όσες πληροφορίες είναι διαθέσιμες, από βιβλιογραφικές ή αρχειακές μαρτυρίες, αλλά και από καταγραφές επιτόπιων λαογραφικών ερευνών.

---

2. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, ««Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί», *Δωδώνη* 6 (1977), σ. 397-405. Ο ίδιος, «Εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί στην Κάρπαθο», *Δωδεκάνησος. Επίσημον Δελτίον των εν Δωδεκανήσω Επαρχιών του Οικουμενικού Θρόνου* 1 (2009), σ. 159-174. Ο ίδιος, «Δωδεκάνησα: Κιβωτός Ορθοδοξίας και πνευματικότητας», *Δωδεκάνησος. Επίσημον Δελτίον των εν Δωδεκανήσω Επαρχιών του Οικουμενικού Θρόνου* 3 (2010), σ. 149.

3. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Νεοελληνικοί εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί*, Θεσσαλονίκη 2002, εκδ. University Studio Press. Βλ. και τη βιβλιοκρισία για την μονογραφία αυτή του Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, *Γρηγόριος ο Παλαμάς*7 93 (Μάιος – Αύγουστος 2002), σ. 412-415.

4. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί στην περιοχή της Καβάλας», *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα»*, Καβάλα 2004, σ. 819-823. Ο ίδιος, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί στην Εύβοια», *Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών* 34 (2001-2002), σ. 239-250. Ο ίδιος, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί στη Σάμο. Συμπληρωματικά στοιχεία», *Σαμιακές Μελέτες* 8 (2007-2008). *Γέρας Αλεξανδρινού Θρόνου*, σ. 657-662. Ο ίδιος, «Θεατρικά στοιχεία στους εθιμικούς εκκλησιαστικούς πλειστηριασμούς», *Στέφανος. Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ.* Επιμέλεια: Ιωσήφ Βιβιλάκης. Αθήνα 2007, εκδ. Ergo – *Παράβασις. Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών*, Μελετήματα [5], σ. 141-148.

03 ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ ΠΛΕΙΣΤΗΡΙΑΣΜΟΙ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 489

Στην μονογραφία που προαναφέρθηκε έχουν συγκεντρωθεί 66 περιπτώσεις από την Ήπειρο[5]. Οι ηπειρωτικές αυτές παραλλαγές του εθίμου μπορούν τώρα να συμπληρωθούν με βάση πληροφορίες που παρέχει ο Στ. Τσιόδουλος, σε μικρό μελέτημά του σχετικό με μια χάρτινη εικόνα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, η οποία σχετίζεται με το χωριό Καλοτά, στο Ζαγόρι της Ηπείρου[6]. Σύμφωνα με τις πληροφορίες επιτόπιας έρευνας του Τσιόδουλου, οι επίτροποι του ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος της Καλοτάς, συνήθιζαν κάθε χρόνο στο πανηγύρι του ναού να περιφέρουν αντίτυπο της χάρτινης αυτής εικόνας, από τα πολλά που σώζονταν στο ναό, μέσα σε δίσκο, εκπλειστηριάζοντάς το. Ο πλειοδότης αποκτούσε την κυριότητα της εικόνας, την οποία έπαιρνε σπίτι του, το δε έθιμο καταργήθηκε, κατά τις προφορικές μαρτυρίες που συγκέντρωσε ο Τσιόδουλος, «στα μέσα της δεκαετίας του 1950». Επίσης, η ίδια εικόνα προσφερόταν ως ευλογία και στον πλειοδότη των εθιμικών πλειστηριασμών που τελούνταν το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής και το βράδυ του Μεγάλου Σαββάτου στο ναό του χωριού, με αντικείμενο το κράτημα του σταυρού και της εικόνας της Αναστάσεως αντιστοίχως[7].

Εκτός από τις τρεις αυτές περιπτώσεις εθιμικών εκκλησιαστικών πλειστηριασμών της Καλοτάς, ο Στ. Τσιόδουλος, στην προσπάθειά του να υπομνηματίσει και να πλαισιώσει με εθνογραφικά παραδείγματα τις μαρτυρίες που συγκέντρωσε, αναφέρει[8] εθιμικούς εκκλησιαστικούς πλειστηριασμούς για τον σταυρό τα Φώτα και την εικόνα του αγίου Γεωργίου, στην αντίστοιχη πανήγυρη, στη Μανασή Ζαγορίου[9]. Επίσης αναφέρει, με βάση τη βιβλιογραφία που αποδελτιώνει και παραθέτει, περιπτώσεις εθιμικών εκκλησιαστικών πλειστηριασμών των Φώτων, για την εικόνα της Βάπτισης του Χριστού, τον σταυρό ή άλλες εικόνες του ενοριακού ναού, στους Νεγάδες, στους Φραγκάδες[10], στον Ελαφότοπο[11], στα χωριά του Πωγωνίου[12] και στο Πάπιγκο[13].

Αναφέρει επίσης πλειστηριασμό για την εικόνα της Αναστάσεως του Χριστού στην Λεπτοκαρυά, κατά την εορτή της αποδόσεως του Πάσχα[14], αλλά και πλειστη-

---

5. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Νεοελληνικοί εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί* …, ό.π., σ. 44-46.

6. Στ. Τσιόδουλος, «Σχόλια σε μια χάρτινη εικόνα του Βόρτολι», *Μνήμων* 27 (2005), σ. 245-249.

7. Στ. Τσιόδουλος, «Σχόλια σε μια χάρτινη εικόνα του Βόρτολι», ό.π., σ. 248.

8. Στ. Τσιόδουλος, «Σχόλια σε μια χάρτινη εικόνα του Βόρτολι», ό.π., σ. 248-249 σημ. 11. Ορισμένες από τις βιβλιογραφικές μαρτυρίες που παραθέτει έχουν εντοπιστεί κατά την σύνταξη της μονογραφίας μου, γι' αυτό και δεν αναφέρονται εδώ. Στη συνέχεια γίνεται μνεία μόνο του υλικού που δεν μπόρεσα να εντοπίσω.

9. Στ. Τσιόδουλος, «Σχόλια σε μια χάρτινη εικόνα του Βόρτολι», ό.π., σ. 249 σημ. 11.

10. Θαν. Σακελλαρίδης, *Φραγκάδες (Ζαγόρι – Γιάννινα – 'Ηπειρος). Ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία*, Γιάννινα 1988, σ. 220. Αξίζει εδώ να προστεθεί και μία ακόμη μαρτυρία από την Περίκλεια Αλμωπίας, όπου την Δευτέρα του Πάσχα, μετά την αναστάσιμη θεία λειτουργία, λιτάνευαν γύρω από το χωριό τις φορητές εικόνες του ενοριακού ναού, τις

03 ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ ΠΛΕΙΣΤΗΡΙΑΣΜΟΙ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:44 π.μ. Page 490

ριασμό στο Δίκορφο για την εικόνα της Αναστάσεως το Πάσχα και την εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου κατά την πανήγυρη του χωριού, στις 25 Μαΐου, οπότε και εορτάζεται η Γ΄ Εύρεση της Τιμίας Κεφαλής Ιωάννου του Προδρόμου[15].

Οι περιπτώσεις ηπειρωτικών εθιμικών εκκλησιαστικών πλειστηριασμών που αναφέρονται στην μελέτη του Στ, Τσιόδουλου σε τίποτε δεν τροποποιούν την γενική εικόνα και την ερμηνεία του εθίμου, όπως αυτή έχει ήδη συμπεριληφθεί στην προμνημονευθείσα μονογραφία μου. Συμπληρώνουν ωστόσο την βάση του υλικού και την πληρέστερη χαρτογράφηση του εθίμου στον ελλαδικό χώρο.

Καθώς πολλά και σημαντικά τοπικά λαογραφικά έργα, προϊόντα του μόχθου λαογραφούντων ή ερασιτεχνών λαογράφων, με πολύτιμο υλικό λανθάνουν, παραμένοντας μόνο στα όρια του χωριού ή της γεωγραφικής περιφέρειας όπου αυτό ανήκει, είναι συχνά δύσκολο ή ακατόρθωτο για τον ερευνητή του λαϊκού πολιτισμού να συγκεντρώσει το σύνολο των βιβλιογραφικών μαρτυριών για ένα έθιμο. Η δυσκολία αυτή επιτείνεται από το γεγονός ότι συχνά οι συγγραφείς και οι εκδίδοντες σύλλογοι ή τοπικοί φορείς δεν μεριμνούν ώστε αντίτυπα των βιβλίων αυτών να φτάνουν στις βιβλιοθήκες της «Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας», του «Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας», της Ακαδημίας Αθηνών, και των πανεπιστημιακών Σπουδαστηρίων, Εργαστηρίων και Τμημάτων ή Σχολών, όπου θεραπεύεται και διδάσκεται η επιστήμη της Λαογραφίας. Με τον τρόπο όμως αυτό, ουσιαστικά ακυρώνουν και αδικούν το έργο τους, καταδικάζοντάς το να αποτελεί μόνο νοσταλγικό ανάγνωσμα συντοπιτών, και όχι πηγή για την επιστημονική έρευνα του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού.

Δημιουργείται έτσι, και για όσο καιρό θα ακολουθείται από τους τοπικούς και παραδοσιακούς λαογράφους μας ανάλογη πρακτική, η ανάγκη παρόμοιων συμπληρωμάτων και προσθηκών, ώστε να αποτυπωθεί όσο το δυνατόν πληρέστερα το σύνολο των σχετικών εθιμικών παραλλαγών. Αυτός είναι και ο σκοπός του μετά χείρας σύντομου σημειώματος, αλλά και όσων αναλόγων θα χρειαστεί πιθανόν να συνταχθούν και να δημοσιευθούν στο μέλλον.

οποίες έπαιρναν οι κάτοικοι κατόπιν δημοπρασίας, θεωρώντας μάλιστα ως εξαιρετική τιμή την πλειοδοσία τους στον σχετικό πλειστηριασμό, βλ. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, Λαογραφικό Φροντιστήριο Γ. Α. Μέγα, χφ. 100, σ. 4 (Δήμ. Ασπασιάδης, Περίκλεια Αλμωπίας Νομού Πέλλης, 1964).

11. Μεν. Στ. Κικόπουλος, *Ελαφότοπος (Τσερβάρι). Λαογραφία*, Γιάννινα 2000, σ. 110-113.

12. Νικ. Β. Λώλης, *Το «Δωδεκαήμερο» στην Ήπειρο. Έθιμα και παραδόσεις των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων*, Αθήνα 1965, σ. 25.

13. Ιω. Γ. Παπαϊωάννου, *Το Πάπιγκο, ένα από τα ωραιότερα χωριά του Ζαγορίου* 1, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 192-193.

14. Βασίλ. Αυδής, *Το χωριό Λιασκοβέτσι (Λεπτοκαρυά)*, Λεπτοκαρυά 1953, σ. 70-72.

15. Στ. Τσιόδουλος, «Σχόλια σε μια χάρτινη εικόνα του Βόρτολι», ό.π., σ. 249 σημ. 11.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 491

GORDANA BLAGOJEVIĆ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ ΣΤΗ ΣΕΡΒΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Η λέξη *πανηγύρι* απαντά στα σερβικά κείμενα της μεσαιωνικής εποχής.[1] Αυτό σημαίνει ότι δανείστηκε αρκετά νωρίς από την ελληνική γλώσσα, αλλά εν πάση περιπτώσει τότε όταν η σημασία της είχε περιοριστεί. Το *πανηγύρι* (στα σερβικά панађур) είναι τόσο θρησκευτικό όσο και πολιτιστικό φαινόμενο με σύνθετες οικονομικές λειτουργίες.[2] Εκτός από τον όρο *πανηγύρι* χρησιμοποιείται με την ίδια έννοια και η λέξη *σάμπορ* (сабор).[3]

Έτσι με τη λέξη *πανηγύρι* εννοείτο η λαοσύναξη με σκοπό τον εορτασμό κάποιου αγίου ή της εορτής, στην οποία ήταν αφιερωμένη η συγκεκριμένη εκκλησία. Το *πανηγύρι* αφενός μεν συμπεριελάμβανε την αγρυπνία την παραμονή της εορτής, επίσημη ακολουθία και λιτανείες, και αφετέρου ήταν πλαισιωμένο με ποικίλες δραστηριότητες οικονομικού χαρακτήρα και με τις διασκεδάσεις.[4] Εκτός από τις εκκλησίες και τα μοναστήρια τα πανηγύρια γίνονταν και κοντά στους χώρους λαϊκής λατρείας, π.χ. στις «θεραπευτικές πέτρες», «θεραπευτικές πηγές», κ.α.[5]

Για τα πανηγύρια στη μεσαιωνική Σερβία δεν έχουμε παρά ελάχιστες πληροφορίες και αυτές αφορούν κυρίως τα εισοδήματα.

Εκτός από τα *πανηγύρια* στη μεσαιωνική Σερβία υπήρχε και το λεγόμενο *τργκ (трг)*, που θα μπορούσε να μεταφραστεί στα ελληνικά με τη λέξη *αγορά.* Με το συγκεκριμένο όρο χαρακτηρίζονταν οι κατά καιρούς ή οι τακτικές συναντήσεις

---

1. This paper is the result of Project no. 177022: *National culture of Serbs between the East and the West*, by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

2. D. Kovačević-Kojić, *Leksikon srpskog srednjeg veka,* Beograd 1999, 739.

3. D. Đorđević, *Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi,* SEZB, knj. LXX, Život i običaji narodni, knj. 31, Beograd 1958, 223.

4. K. Jireček, *Istorija Srba II,* Beograd 1952, 190-191.

5. Dragutin Đorđević, *Tradicionalni narodni sabori i neke promene u posleratnom periodu,* Novopazarski zbornik 2, Novi Pazar 1978, 197.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 492

των πωλητών και των αγοραστών υπό την προστασία και την εποπτεία του κράτους, το οποίο εισέπραττε φόρους.[6]

Η μονή του Αγίου Γεωργίου (Горг) στα Σκόπια, εκτός από το κύριο πανηγύρι το Νοέμβριο είχε και το χωριό Μπρόντ με την αγορά τις Κυριακές και το πανηγύρι 8. Σεπτεμβρίου (село Брод в њем трг недеља и панађур 8 дан септембра).[7] Οι επισκέπτες από μακρινά μέρη ήταν ευπρόσδεκτοι σε πανηγύρι στα Σκόπια. Σύμφωνα με τη διαταγή του βασιλέα Μιλουτίν ο κάθε άνθρωπος, ο οποίος συμμετείχε στο πανηγύρι, ήταν υποχρεωμένος να δίνει κατά νόμο φόρους ανεξάρτητα από το αν ήταν Γραικός ή Βούλγαρος ή Σέρβος, Λατίνος, Αρβανίτης ή Βλάχος. Όλοι ήταν ελεύθεροι να έρθουν στο πανηγύρι. Το πανηγύρι και η αγορά έχουν κοινά χαρακτηριστικά, εξαιτίας των οποίων στις μεσαιωνικές πηγές η έννοιά τους ταυτίζεται. Ως προς το περιεχόμενο το πανηγύρι συνιστά κάτι περισσότερο από την αγορά και κάτι λιγότερο ως προς τη διάρκεια. Έτσι, παραδείγματος χάριν, στη χάρτα της μονής Γρατσάνιτσα (Грачаница) αναφέρεται ότι η μονή έχει το δικαίωμα να έχει και αγορά πανηγύρι, το οποίο διεξάγεται κατά τον εορτασμό του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Σχετικές με τα πανηγύρια ήταν, όπως φαίνεται, και οι αγορές οι οποίες ήταν συνδεδεμένες με μια συγκεκριμένη γιορτή και ήταν χρονικά περιορισμένες, όπως παραδείγματος χάριν: αγορά που γινόταν την παραμονή της Αναλήψεως και της Σύναξης των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ, ή αγορά στο Πρίζρεν την παραμονή του αγίου Νικολάου.[8]

Η *περιοδική* αγορά μπορούσε να εξελιχθεί σε *τακτική* αγορά και με τέτοιο τρόπο να αλλάξει το καθεστώς και τη φυσιογνωμία του οικισμού. Στους χάρτες των τελευταίων δεκαετιών της μεσαιωνικής περιόδου παρατηρείται αρκετά μεγάλος αριθμός μικρών οικισμών, που έχοντας το καθεστώς της αγοράς, μετεξελίχθηκαν σε πόλεις.[9]

Τα πανηγύρια και οι αγορές είχαν κοινό χαρακτηριστικό όχι μόνο την είσπραξη φόρων και προστίμων, αλλά και τη διαφύλαξη της *ειρήνης*, η οποία κατά τη διάρκειά τους απαγορευόταν να διαταραχθεί. Σ' εκείνον ο οποίος θα προκαλούσε φασαρίες ή συγκρούσεις επιβαλλόταν ως πρόστιμο να πληρώσει 500 υπέρπυρα (перпера), ενώ αν είχε βγάλει ξίφος ή μαχαίρι έπρεπε να πληρώσει τη λεγόμενη βράζντα (вражда), σαν να είχε δηλαδή σκοτώσει ή τραυματίσει κάποιον άνθρωπο. Στα μεγάλα μοναστήρια, τα οποία είχαν την ασυλία, το πανηγύρι δεν ήταν υπό την εξουσία του άρχοντα, και έτσι υπήρχε ο εξής κανόνας: ο ίδιος ο ηγούμενος να είναι επικεφαλής του πανηγυριού. Στο Χτέτοβο (Хтетово) ούτε ο ίδιος, βασιλέας

---

6. S. Ćirković, *Leksikon srpskog srednjeg veka,* Beograd 1999, 488; D. Kovačević-Kojić, *Leksikon srpskog srednjeg veka,* Beograd 1999, 739.

7. S.Ćirković, ό.π.., Beograd 1999, 488.

8. Όπ., σ. 489.

9. D. Kovačević-Kojić, ό.π.., 739.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 493

και οι συγγενείς του δεν είχαν την εξουσία πάνω στο πανηγύρι. Το προνόμιο που είχε ο επικεφαλής του πανηγυριού, που ήταν αυτός ο οποίος είχε οργανώσει το πανηγύρι και αυτό είναι βέβαιο, τουλάχιστον για τα Σκόπια, ήταν ότι μόνο αυτός μπορούσε να πουλάει το *εκκλησίαστικό κρασί, ψωμί και κρέας.* Όλοι οι άλλοι είχαν την άδεια να πωλούν μόνο με την ευλογία του ηγουμένου, διαφορετικά επιβαλλόταν πρόστιμο και κατάσχεση του εμπορεύματος το οποίο πωλούσαν. Το πανηγύρι είχε έσοδα από τους φόρους στα εμπορεύματα και από τα πρόστιμα. Σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρονται περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη χρήση των εσόδων από τα πανηγύρια. Έτσι, π.χ. στην εκκλησία της Μπογκορόντιτσα Λιέβισκα (Богородица Љевишка) προορίζονταν για *τα καντήλια*, στο δε μοναστήρι των Αγίων Αρχαγγέλων για *το κερί*.[10]

Πανηγύρια λαμβάνουν χώρα και κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας όπου εμφανίζονται και άλλες ονομασίες, όπως *βάσαρ*, και μετά *σάγιαμ*. Συνέχισαν να υπάρχουν κατά τη διάρκεια όλου του 20ού αιώνα και γίνονται μέχρι και σήμερα.[11] Η λέξη *βάσαρ* (вашар) προέρχεται από την ουγγρική λέξη vásár.[12] *Βάσαριστε* (вашариште) είναι ο χώρος πού πραγματοποιείται το βάσαρ.[13] Μεταφορικά η λέξη *βάσαρ* χρησιμοποιείται για να δηλώσει την ακαταστασία, τη σύγχυση των όρων, κ.λπ. Δηλώνει επίσης και το χάος, τη χαώδη κατάσταση, την ποικιλία, κ.λπ.[14]

Το πανηγύρι (σάμπορ, βάσαρ, σάγιαμ) είναι σύναξη πελατών και εμπόρων σε ένα συγκεκριμένο μέρος και σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα με σκοπό την αγορά και την πώληση διάφορων εμπορευμάτων σε μεγάλες ποσότητες.[15]

Οι λαοσυνάξεις κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας συνέχισαν να γίνονται αδιάκοπα. Στα πανηγύρια ο λαός εξέφραζε συλλογικά τον πόνο του και τη θλίψη του, τα θρησκευτικά και εθνικά αισθήματά του και σχεδίαζε να αποτινάξει τον οθωμανικό ζυγό.[16]

Στις εκκλησίες και τα μοναστήρια ο λαός συναντιόταν όχι μόνο για λόγους θρησκευτικούς, αλλά και για να διασκεδάσει, να συναντηθεί με συγγενείς και φίλους και να κάνει διάφορες άλλες δουλειές. Οι άνθρωποι δανείζονταν χρήματα ο ένας από τον άλλο και πλήρωναν χρέη, αγόραζαν και πωλούσαν ζώα, μάθαιναν και διέδιδαν τα νέα. Στα παλαιά χρόνια στα πανηγύρια έκαναν συμφωνίες περί γάμου. Γίνονταν και χαρακτηριστικές απαγωγές κοριτσιών.[17]

---

10. S. Ćirković, ό.π.., 489.
11. Ό.π., σ. 489.
12. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika,* knj. II, Beograd 1962, 441.
13. Vuk St. Karadžić, *Srpski rječnik,* 1935, 57.
14. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika,* knj. II, Beograd 1962, 441.
15. dr Kosta Cukić, *Državne ekonomie – Ekonomna policia,* Beograd 1862.
16. Dragutin Đorđević, *Tradicionalni narodni sabori i neke promene u posleratnom periodu,* Novopazarski zbornik 2, Novi Pazar 1978, 197-198.
17. Ό.π., σ. 199.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 494

Το πανηγύρι ήταν και μια ευκαιρία να αλλάξουν οι άνθρωποι το κοινωνικό τους περιβάλλον, να περάσουν μια ευχάριστη μέρα, διασκεδάζοντας, τραγουδώντας και χορεύοντας. Τα πανηγύρια ήταν επίσης ευκαιρία για την ανάπτυξη της λαϊκής δημιουργίας. Από τα παλαιά χρόνια οι χοροί και η μουσική με παραδοσιακά λαϊκά όργανα δημιουργούσαν την πανηγυρική ατμόσφαιρα. Στους ειδικούς χώρους, οι οποίοι προορίζονταν για πανηγύρια, δηλαδή γύρω από την εκκλησία ή στα σταυροδρόμια των χωριών, χορεύονταν ταυτόχρονα πολλοί και διαφορετικοί χοροί. Την αξία του πανηγυριού καθόριζε ο αριθμός των χορών που χορεύονταν σ' αυτό.[18] Γιά τους χορευτές ήταν απαγορευμένο να περάσουν από έναν χορευτικό κύκλο στον άλλο, καθώς και να χορεύουν δίπλα σε άγνωστη κοπέλα, η οποία δεν ήταν συγγενής. Τέτοιες λεπτομέρειες μπορούσαν να προκαλέσουν πολύ σοβαρά επεισόδια στα πανηγύρια. Χόρευαν όλη τη νύχτα μέχρι τα ξημερώματα.[19]

Μέχρι την απελευθέρωση από τους Τούρκους στη δυτική Σερβία και στη νοτιοανατολική Βοσνία οι εκκλησίες ήταν αρκετά σπάνιες. Γι' αυτό το λόγο υπήρχαν ειδικά κτίρια δίπλα στις εκκλησίες και τα μοναστήρια γιά την υποδοχή των ανθρώπων, οι οποίοι έρχονταν από μακριά και δεν είχαν τη δυνατότητα να γυρίσουν στα σπίτια τους την ίδια μέρα. Ο λαός έδωσε σε αυτά τα κτίρια διαφορετικές ονομασίες: *τσάρτνακ (чардак), σομπράσιτσα (собрашица), κόλιμπα (колиба),* κ.ά. Οι ιδιοκτήτες αυτών των κτιρίων δέχονταν σ' αυτά τους συγγενείς και τους φίλους τις ημέρες των μεγάλων εορτών. Το κτίριο αυτό αποτελείτο πάντα από ένα δωμάτιο, στη μέση του οποίου βρισκόταν ένα μεγάλο τραπέζι και γύρω του τα σκαμνάκια.[20]

Αν και αυτά τα κτίρια ήταν κτισμένα στα οικόπεδα που ανήκαν στις εκκλησίες και τα μοναστήρια, δεν ήταν εκκλησιαστική περιουσία, αλλά ανήκαν σε κάποιο σόι. Κανείς εκτός από τα μέλη του σογιού δεν είχε το δικαίωμα να τα χρησιμοποιεί. Τα κτίρια αυτά είχαν σκοπό να εξάρουν το συγκεκριμένο σόι και την οικογένεια.[21]

Στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους οι εσωτερικές αγορές στη Σερβία ήταν πολύ μικρές και είχαν αποκλειστικά τοπικό χαρακτήρα. Οι πρώτες μεγάλες αγορές ήταν πανηγύρια, στα οποία γίνονταν πώληση για την τοπική κατανάλωση και το κύριο μέρος του εμπορίου για την εξαγωγή. Κάθε περιοχή της χώρας είχε το δικό της πανηγύρι, την συγκεκριμένη μέρα του μήνα ή του έτους. Έμποροι και τεχνίτες πήγαιναν από πανηγύρι σε πανηγύρι. Μέχρι τα τέλη του 19ου αι. τα πανηγύρια προοδεύουν και στο αριθμητικό μέγεθος και στην

---

18. Ό.π., σ. 201-202.

19. D. Đorđević, *Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi,* SEZB, knj. LXX, Život i običaji narodni, knj. 31, Beograd 1958, 224.

20. M. S. Filipović, *Rodovske trpeze, kolibe ili sobrašice,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1950, 95.

21. Ό.π., σ. 100.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 495

εμπορική κίνηση. Όμως, το 1847 στη Σερβία υπήρχαν μόνο 17 πανηγύρια, όπου χωρούσαν 944 μαγαζιά. Το 1900 ο αριθμός των πανηγυριών ανέβηκε στα 177, στα οποία υπήρχαν 9000 μαγαζιά εμπόρων και τεχνιτών. Στις αρχές του 20ού αι. η σημασία των πανηγυριών για το εσωτερικό εμπόριο άρχισε ξαφνικά να πέφτει. Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής στα τέλη του 19ου αι. οδήγησε στο να είναι υποχρεωτικές οι μόνιμες αγορές γιά την καθημερινή εμπορική κίνηση. Στη θέση των πανηγυριών εμφανίζονται στις πόλεις οι ημέρες παζαριού, οι οποίες, ανάλογα με τις ανάγκες, λαμβάνουν χώρα μία ή δύο φορές την εβδομάδα.[22]

Τα πανηγύρια στη Σερβία για πρώτη φορά θεσμοθετήθηκαν νομοθετικά με το *Νόμο περί πανηγυριών* στις 13 Ιουλίου του 1839. Ο νόμος αυτός ρύθμιζε τα νέα και επικύρωνε τα παλαιά πανηγύρια στις 17 τοποθεσίες, δηλαδή σε κάθε περιοχή από ένα πανηγύρι.[23]

Ο νόμος αυτός υπογράμμισε, κυρίως, τον οικονομικό ρόλο του πανηγυριού, αλλά και τον κοινωνικό του ρόλο. Στα πανηγύρια μπορούσαν να πωλούνται ζώα και είδη λαϊκής τέχνης. Ορίζονταν δύο κατηγορίες πανηγυριών: στην πρώτη ανήκαν τα πανηγύρια γιά την πώληση των ντόπιων προϊόντων που παράγονταν με τα ζώα, και διαρκούσαν τρείς μέρες. Στη δεύτερη, ανήκαν πανηγύρια, τα οποία διαρκούσαν πέντε μέρες και στα οποία μπορούσαν να πωλούνται και εισαγόμενα προϊόντα.[24] Τα πανηγύρια ήταν πλέον θεσμός που ακολουθούσε συγκεκριμένους νόμους, ύπο την επίβλεψη της κεντρικής εξουσίας και των κρατικών υπηρεσιών. Στα πανηγύρια γίνονταν κλοπές, συγκρούσες, ταραχές, οι οποίες μειώθηκαν μετά το 1839 χάρη στη νέα οργάνωση εξουσίας. Εκτός από το συμφέρον των συμμετεχόντων στο πανηγύρι, και το κράτος είχε το δικό του συμφέρον από την είσπραξη των φόρων.[25]

Ο νόμος του 1859 απαγόρευσε τις πωλήσεις όλων των εισαγόμενων προϊόντων στα πανηγύρια. Αυτό είχε αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία της Σερβίας, η οποία δεν είχε τότε δική της βιομηχανία. Ο καινούργιος νόμος του 1865 ξαναεπέτρεψε τις εισαγωγές. Από την άλλη πλευρά, όμως, επιθυμώντας να έχουν το μονοπώλιο του εμπορίου, οι έμποροι και τεχνίτες των πόλεων οργάνωναν εκστρατεία για την απαγόρευση των πανηγυριών στα χωριά και μόνο οι κωμοπόλεις και οι πόλεις να έχουν πανηγύρια. Κατά την περίοδο από το 1892 μέχρι και το 1899 στη Σερβία απαγορεύτηκαν πάνω από 30 πανηγύρια, τα περισσότερα των οποίων γίνονταν στα χωριά. Αυτό προκάλεσε μεγάλη απογοήτευση μεταξύ των χωρικών.[26]

---

22. Nikola Vučo, *Privredna istorija naroda FNRJ do Prvog svetskog rata,* Beograd 1948, 207.
23. Nikola Vučo, *Raspadanje esnafa u Srbiji,* knj. 1, Beograd 1954, 284.
24. Ό.π., σ. 284-285.
25. Danica Milić, *Trgovina Srbije od 1815-1839,* Beograd 1950, 138-140.
26. Ό.π., σ. 298-306.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 496

Μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στις καινούργιες συνθήκες ζώης, η παράδοση των πανηγυριών επικράτησε. Ωστόσο, δεν έχουν την ίδια έννοια, τον ίδιο χαρακτήρα, περιεχόμενο, ρυθμό και τα χαρακτηριστικά που είχαν πριν.[27] Π.χ., το πανηγύρι στο Πόζαρεβατς (Пожаревац), το οποίο λαμβάνει χώρα την εορτή των Γενεθλίων του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Ивандан, 24. Ιουνίου/7. Ιουλίου), άρχισε να ονομάζεται Στις επτά Ιουλίου *(Седмојулски)*, διότι η ημέρα αυτή εορτάζεται από την Πολιτεία ως ημέρα της εξέγερσης κατά των Γερμανών.[28]

Στη Σερβία υπάρχουν ακόμη εμποροζωοπανηγύρεις πρώτα απ' όλα λόγω τεμαχισμού του αγροτικού κτήματος και της παραγωγής, η οποία γίνεται σ' αυτή τη βάση. Λόγω αυτού του τεμαχισμού, οι περισσότεροι αγρότες κάνουν υπερβάλλουσα προσφορά, την οποία μπορούν πιο εύκολα να προωθήσουν σε μικρές αγορές και εμποροζωοπανηγύρεις.

Ο Νίκολα Πάβκονιτς (Никола Павковић) στη δεκαετία του '70 του 20ού αι. ερεύνησε το πανηγύρι στο Νέγκοτιν (Неготин). Βάσει των συλλεχθέντων εθνογραφικών δεδομένων κατέληξε στο συμπέρασμα ότι με την οικονομική ανάπτυξη του πληθυσμού και την εξάπλωση του εμπορικού δικτύου, το πανηγύρι έχασε τον οικονομικό του ρόλο με την πάροδο του χρόνου. Αντ' αυτού αναπτύχθηκε ο κοινωνικός και ο ψυχαγωγικός χαρακτήρας του πανηγυριού, που επικρατούν και έως σήμερα. Το πανηγύρι του Νέγκοτιν μετατράπηκε σε ένα είδος μαζικής επικοινωνίας.[29] Εκτός από το πανηγύρι του Νέγκοτιν είναι πολύ φημισμένο και το πανηγύρι στο Σάμπατς (Шабац), που πραγματοποιείται την Γέννηση της Ύπεραγίας Θεοτόκου (8./21. Σεπτεμβρίου).[30] Και ο Ίβαν Κοβάτσεβιτς (Иван Ковачевић) ερεύνησε την αλλαγή του χαρακτήρα του πανηγυριού και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η δομή του δεν έχει αλλάξει και δεν παρατηρούνται κάποιες σημαντικές αλλαγές ως προς τα συστατικά του στοιχεία, ώστε να διαφαίνεται πιθανότητα εξαφάνισής του στο μέλλον.[31]

Οι άνθρωποι, οι οποίοι βρίσκονται στο εξωτερικό ως οικονομικοί μετανάστες και επισκέπτονται τέτοια εποχή τους συγγενείς τους στην πατρίδα, δεν χάνουν την ευκαιρία να λάβουν μέρος και στα τοπικά πανηγύρια.

Σήμερα στα πανηγύρια υπάρχουν διάφορα εμπορεύματα. Οι παραγωγοί παραδοσιακών προϊόντων πωλούν τα δικά τους προϊόντα στα πανηγύρια σ' όλα τα

---

27. Dragutin Đorđević, *Tradicionalni narodni sabori i neke promene u posleratnom periodu,* Novopazarski zbornik 2, Novi Pazar 1978, 202.

28. *Politika*, subota 9. jul 2005, σ. 19.

29. N.F. Pavković, *Društveni značaj tradicionalnih godišnjih sajmova,* Etnološki pregled 10, Cetinje 1972, 101.

30. A. Rašević, *Šabački vačar,* Godišnjak Narodnog muzeja u Šapcu, Šabac 2004, 126.

31. I. Kovačević, *Tradicija i inovacija godišnjih sajmova,* Novopazarski zbornik 2, Novi Pazar 1978, 131.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 497

μέρη της Σερβίας. Πρόκειται κυρίως για ανθρώπους με την αδιάκοπη οικογενειακή παράδοση. Οι λεγόμενοι *λίτσιτναροι* (лицидари) πωλούν τα ποικιλόχρωμα καρδιόσχημα γλυκά, τα λεγόμενα *λίτσιταρσκα σρτσα (лицитарска срца)*. Είναι λογότυπο πανηγυριού και έκφραση αγάπης. Πωλούνται τα παλαιά, σχεδόν ξεχασμένα αναψυκτικά, το κλάκερ (клакер) και η μπόζα (боза). Καλάθια και κεραμικά έχουν μεγάλη πέραση τα τελευταία χρόνια. Βοτανολόγοι φωνάζουν από το μεγάφωνο από ποιες ασθένειες θεραπεύουν. Πριν από λίγα χρόνια στα πανηγύρια έχουν παρατηρηθεί και Κινέζοι με τα δικά τους προϊόντα. Εκείνο το οποίο αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος της προσφοράς στα πανηγύρια είναι μικροσυσκευές, ρούχα, παπούτσια, οικιακά σκεύη.

Υπάρχουν και πολλά καρουσέλ, φλιπεράκια, και διάφορα είδη λαχείων. Στις κλειστές τέντες με τα τραπέζια από κάτω προσφέρονται μαγειρευτά και ψητά φαγητά. Οι επισκέπτες διασκεδάζουν ακούγοντας τη φτηνή λαϊκή μουσική, τα λεγόμενα σκυλάδικα.

Ο σύγχρονος τρόπος ζωής και οι μεγάλες αγορές δεν κατάφεραν να καταργήσουν τελείως τις συναντήσεις των πωλητών και των αγοραστών στο ύπαιθρο. Το πανηγύρι δίνει τη δυνατότητα ελεύθερης περιπλάνησης, παζαρέματος και, κύριως, της άμεσης επικοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Вучо, Н. *Привредна историја народа ФНРЈ до Првог светског рата,* Београд 1948.
2. Вучо, Н. *Распадање еснафа у Србији,* књ. 1, Београд 1954.
3. Ђорђевић, Д. *Традиционални народни сабори и неке промене у послератном периоду,* Новопазарски зборник 2, Нови Пазар 1978.
4. Јиречек, К. *Историја Срба II,* Београд 1952.
5. Караџић, Вук Ст. *Српски рјечник,* 1935.
6. Ковачевић, И. *Традиција и иновација годишњих сајмова*, Новопазарски зборник 2, Нови Пазар 1978.
7. Ковачевић-Којић, Д. *Лексикон српског средњег века,* Београд 1999.
8. Милић, Д. *Трговина Србије од 1815-1839,* Београд 1950.
9. Павковић, Н.Ф. *Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова,* Етнолошки преглед 10, Цетиње 1972.
10. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књ. II, Београд 1962.
11. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књ. II, Београд 1962.
12. М. С. Филиповић, *Родовске трпезе, колибе или собрашице,* Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Сарајево 1950.
13. Цукић, др К. *Државне економије – Економна полиција,* Београд 1862.
14. Ћирковић, С. *Лексикон српског средњег века,* Београд 1999.

Политика, субота 9. јул 2005.

04 G. BLAGOJEVIC_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:45 π.μ. Page 498

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΚΟΥΖΑΣ

ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ «ΠΑΡΑΜΥΘΕΝΙΩΝ» ΚΑΦΕΤΕΡΙΩΝ ΚΑΙ ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ. ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Αφορμήσεις και θεωρητικές σκέψεις

Το παραμύθι έχει γίνει αρκετές φορές στόχος κριτικής, που εστιάζει στο γεγονός πως αυτό το είδος του έντεχνου λαϊκού λόγου είναι παρωχημένο, εξαιτίας του φανταστικού του κυρίως περιεχομένου. Πολλά από τα μαγικά πρόσωπα, τα μαγικά αντικείμενα ή τα μαγικά όντα που αποτελούν τους βασικούς πρωταγωνιστές των παραμυθιακών διηγήσεων από τη μια πλευρά, εκλαμβάνονται ως στοιχεία που δεν «ταιριάζουν» στη σημερινή εποχή της τεχνολογίας και, από την άλλη πλευρά, θεωρείται ότι το περιεχόμενο του παραμυθιού απέχει κατά πολύ από τον σύγχρονο κόσμο.

Όμως η πραγματικότητα είναι εντελώς διαφορετική. Όπως εύστοχα έχει επισημάνει ο Μπετελχάιμ (1995, 301) στο παραμύθι επικρατεί η γλώσσα των συμβόλων. Ως εκ τούτου τα συμβολικά πρόσωπα ή αντικείμενα δεν πρέπει να κρίνονται με βάση χρονικά κριτήρια αλλά βάσει του τι συμβολίζουν και τι σημαίνουν για τα παιδιά, καθώς και για τους μεγαλύτερους.

Πέραν τούτου, σήμερα το παραμύθι έχει υποστεί μια σειρά δομικών αλλαγών λόγω των ευρύτατων κοινωνικο-ιστορικών μεταβολών των τελευταίων δεκαετιών. Πέρα από τις αλλαγές στις θεματικές και τα σύμβολα που συναντούμε στα σύγχρονα παραμύθια που κυκλοφορούν έντυπα (π.χ. το κάστρο και οι μάχες γύρω από αυτό σήμερα αντικαθίστανται από πυραύλους και διαστημόπλοια) υπάρχει έντονη η σχέση παραμυθιού και πολιτισμικής βιομηχανίας. Για παράδειγμα, όπως έχει δείξει ο Zipes (1997, 6-7), κατά τις τελευταίες δεκαετίες, το παραμύθι ή μεμονωμένα στοιχεία του «διαχέονται» σε μια σειρά τηλεοπτικών παραγωγών (Παιδικά καρτούνς, Ο επιθεωρητής Σαΐνης, Transformers κ.ά) και κινηματογραφικών ταινιών, όπως είναι η Χιονάτη, η Κοκκινοσκουφίτσα, ο Αλαντίν κ.ά., που είναι παραγωγές κυρίως της Disney (Καπλάνογλου 2009). Ανάλογη παρουσία του παραμυθιού υπάρχει και στη διαφή-

μιση, την έντυπη και την ηλεκτρονική, καθώς και στις ταμπέλες και διαφημιστικές πινακίδες των καταστημάτων, προκειμένου να διαφημίσουν τα προϊόντα τους, όπως έχει δείξει η Καπλάνογλου (2007, 61-78)

Σήμερα το παραμύθι εμφανίζεται να έχει μια έντονη παρουσία σε ζητήματα κατανάλωσης και υλικού πολιτισμού. Η κατανάλωση, όπως επισημαίνει ο Miller (2012, 319-353), δεν είναι μια μονοδιάστατη διαδικασία που σχετίζεται μόνο με την αγορά και την κατανάλωση αγαθών. Παράλληλα, έχει οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό υπόβαθρο και είναι αυτή της η διάσταση που την εντάσσει και στον κλάδο του υλικού πολιτισμού ευρύτερα. Ο υλικός πολιτισμός δεν είναι ένα στατικό πεδίο που περιορίζεται αποκλειστικά στις τέχνες και τις τεχνικές του παρελθόντος (Οικονόμου 2014). Αντίθετα σήμερα εμφανίζεται να ερευνά και νέα πεδία, όπως είναι οι καταναλωτικές πρακτικές του ευρύτερου κοινού και πιο συγκεκριμένα η κατανάλωση προϊόντων σε εστιατόρια ή καταστήματα.

Ερευνητική προσέγγιση του ζητήματος

Από τις γνωστές μεθόδους προσέγγισης των παραμυθιών (ιστορικογεωγραφική, δομική και εθνογραφική) η παρούσα έρευνα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με την εθνογραφική που έχει άμεση σχέση με τη λειτουργική προσέγγιση των παραμυθιών. Η εθνογραφική μέθοδος που κατεξοχήν έχει χρησιμοποιηθεί από τους Αμερικανούς λαογράφους (Abrahams, Bauman, Ben-Amos) έχει την επιτόπια έρευνα ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο (συμμετοχική παρατήρηση, συνεντεύξεις και αφηγήσεις) και παράλληλα στοχεύει στη συνολική προσέγγιση του υπό εξέταση ζητήματος που απασχολεί τον ερευνητή του παραμυθιού (Αυδίκος 1995, 133-134. Χατζητάκη-Καψωμένου 2002, 91-96). Είναι νομίζω ενδεικτικά όσα αναφέρει σχετικά η μεγάλη λαογράφος Linda Dégh που υποστήριξε με θέρμη την εθνογραφική μέθοδο στην παραμυθολογική έρευνα: *«όποιος επιδίδεται στη συλλογή και καταγραφή παραμυθιών, θα προσέφερε κάτι πολύ πιο χρήσιμο, αν μπορούσε να καταγράψει συνολικά τόσο τις εσωτερικές όσο και τις εξωτερικές όψεις της περίστασης, κατά την οποία άκουσε την αφήγηση τους παραμυθιού, αντί να αρκείται απλώς και μόνο στην καταγραφή του κειμένου του παραμυθιού»* (1989, 55).

Με βασικό μεθοδολογικό μου πλαίσιο την προαναφερθείσα εθνογραφική προσέγγιση του παραμυθιού, μια προσέγγιση που να συνδυάζει τα κείμενα των παραμυθιών με την επί τόπου έρευνα στα καταστήματα-καφετέριες, πραγματοποίησα επιτόπια έρευνα στις καφετέριες Fairytale στη Νέα Φιλαδέλφεια και Cap-Cap στο Αιγάλεω. Πρόκειται για τις δύο πιο γνωστές και αγαπητές κυρίως στη νεολαία καφετέριες, που άνοιξαν πριν από λίγα χρόνια και έχουν ως

βασική τους θεματική το παραμύθι. Το καλοκαίρι του 2016 έκανα μια πρώτη ερευνητική απόπειρα καταγραφής κινήσεων, σκέψεων και συναισθημάτων των επισκεπτόμενων πελατών στα καταστήματα αυτά, καθώς και των ιδιοκτητών και των εργαζόμενων εκεί.

Το παρόν μελέτημα δεν φιλοδοξεί να καλύψει ερευνητικά όλη τη δραστηριότητα και την απήχηση που έχουν οι καφετέριες με θέμα το παραμύθι στην Αθήνα. Ειδικότερα στόχοι της έρευνας σε αυτή την πρώτη φάση είναι δύο: α) να διαπιστώσω πώς αξιοποιείται το παραμύθι εμπορικά σε έναν χώρο κατανάλωσης. Πιο συγκεκριμένα, όπως θα γίνει αντιληπτό και αμέσως παρακάτω, θα αναλυθούν με ποιον τρόπο παραδοσιακά γνωρίσματα του παραμυθιού μετασχηματίζονται και «υποτάσσονται» στις λογικές της προώθησης καταναλωτικών αγαθών και β) να επισημάνω, εάν είναι εφικτό, κατά πόσον εμφανίζονται και νέες μορφές και τάσεις στη διάδοση του παραμυθιού σήμερα· κατά πόσο μπορούμε να μιλάμε στη σύγχρονη εποχή για την επιβίωση του παραμυθιού -έστω και με διαφορετικές μορφές από το παρελθόν-, καθώς και για στοιχεία σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού (Καπλάνογλου 2007, 70-73).

Βασικές διαπιστώσεις της έρευνας

1. *Τυπικές εισαγωγές – τυπικό τέλος*

Στα καταστήματα, όπου διεξήχθη η έρευνα σε όλα τα σημεία ο επισκέπτης μπορεί να συναντήσει τις γνώριμες εισαγωγές των παραμυθιών και τις τυπικές καταλήξεις τους. Οι πασίγνωστες εισαγωγές των παραμυθιών που δεν αναφέρονται ποτέ σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, αλλά μεταφέρουν αόριστα τον ακροατή στο παρελθόν με την τυπική εισαγωγή: «*Μια φορά κι έναν καιρό…*» ή «*Ήταν κάποτε ένας βασιλιάς και μια βασίλισσα…*», βρίσκονται τυπωμένες στους καταλόγους παραγγελίας, στα πιάτα και τις χαρτοπετσέτες. Ανάλογες επιγραφές συνάντησα στις εξωτερικές πόρτες των καφετεριών και σε διάφορες κορνίζες μέσα στα καταστήματα. Πιστεύω ότι η αναλογία είναι προφανής. Οι εισαγωγές στα παραμύθια, αλλά και πιο συγκεκριμένα στα μαγαζιά, έχουν τον ρόλο της εισαγωγής στον κόσμο του παραμυθιού: σε έναν κόσμο εξωπραγματικό, του οποίου όλο το σύμπαν είναι φανταστικό, εκεί όπου τα άψυχα αντικείμενα ζωντανεύουν, πολλά ζώα παίρνουν ανθρώπινη μορφή και άλλα έχουν μαγικές ιδιότητες. Κατά τρόπο ανάλογο και οι εισαγωγές που βρίσκουμε στα καταστήματα έχουν στόχο να εισάγουν τον επισκέπτη σε ένα άλλο κλίμα -έστω και μεταφορικά-, στον κόσμο του παραμυθιού.

Επίσης και στα δύο μαγαζιά παρατήρησα ότι τονίζεται η χαρούμενη εισαγωγή:

Κόκκινη κλωστή δεμένη
Στην ανέμη τυλιγμένη
Δώσ' της κλότσο να γυρίσει
Παραμύθι ν' αρχινίσει.

Όπως μου ανέφεραν οι ιδιοκτήτες, ήθελαν πολύ να τονίσουν τη συγκεκριμένη εισαγωγή γιατί τους *«θύμιζε τα ελληνικά παραμύθια»*, όπως μου είπαν. Αν και, όπως διαπίστωσα, ελάχιστες γνώσεις είχαν σχετικές με θέματα ελληνικών παραμυθιών, εντούτοις γνώριζαν ότι προέβαλλαν συνήθως θέματα παραμυθιών από το εξωτερικό και αυτή η εξέλιξη τους ενοχλούσε σε έναν βαθμό:

«Έβαλα την γνωστή εισαγωγή: κόκκινη κλωστή δεμένη… και για λόγους αναμνήσεων, από τα παραμύθια που μας έλεγε η γιαγιά μου, αλλά και σαν αντίδραση, να το πούμε έτσι, αφού μαγαζί ελληνικό είμαστε να μην δείξουμε και κάτι από το ελληνικό παραμύθι. Όλα σχεδόν εδώ φαίνεται ότι είναι από τις ταινίες τις ξένες… Ήταν «χρέος» μου να βάλω και ένα στοιχείο ελληνικό εδώ, αλλά και για τους πελάτες είναι και κάτι πιο γνωστό» (ιδιοκτήτης καφετέριας).

Ανάλογα και το τέλος των παραμυθιών είναι συνήθως και αυτό ευχάριστο. Οι ήρωες ανταμείβονται για τους κόπους τους και τις ταλαιπωρίες τους: «*Κι έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα*», ή «*ζούσαν και βασίλευαν και τον κόσμο φίλευαν*», αλλά μπορεί και να τελειώνει και με μη συνηθισμένους τρόπους: «*και πέρασα και γω από κει και μου 'δώσαν ένα πιάτο φακή*» ή «*μια κούπα κρασί*» ή «*εσείς στα αγκάθια και 'μεις στα βαμπάκια*». Συνήθως το τυπικό τέλος των παραμυθιών εντοπίζεται είτε στο τέλος των καταλόγων παραγγελίας είτε στο ειδικό πιάτο που φέρνει ο σερβιτόρος μαζί με τον λογαριασμό και παραπέμπει στην ολοκλήρωση της επίσκεψης στον παραμυθένιο χώρο της καφετέριας.

2. *Θέματα και μοτίβα: Ήρωες, ζώα, αντικείμενα - Σύμβολα και συμβολισμοί στην υπηρεσία της κατανάλωσης*

Όλοι οι παραμυθολόγοι συγκλίνουν στην άποψη ότι το παραμύθι, από τη μια πλευρά, είναι «περιπέτεια που λέγεται με έναν άμεσο και εξιδανικευτικό τρόπο» (Luthi 1982, 82), και από την άλλη, θεωρείται μια διήγηση που θέτει όλα τα πρόσωπα, τα πράγματα και τα γεγονότα αυτού του κόσμου να λειτουργούν μέσα σε ένα πλαίσιο μαγικό (Μερακλής 1993, 158-162).

Δεν θα ήταν σκόπιμο να επεκταθούμε εδώ παραπάνω, καθώς τα θέματα αυτά έχουν αναλυθεί από ειδικούς. Στην παρούσα μελέτη μας ενδιαφέρει να δούμε πώς αξιοποιούνται σήμερα στα παραπάνω καταστήματα δομικά παραμυθιακά στοιχεία, προκειμένου να προωθηθεί η κατανάλωση.

Τα δομικά στοιχεία του παραμυθιού που χρησιμοποιούνται είναι:

α) *Μαγικά ζώα και φανταστικά όντα*: Στο παραμύθι κατεξοχήν επικρατεί η μεταμόρφωση των ζώων, τα οποία ξεφεύγουν από τα συνήθη, φυσικά πλαίσια. Τα ζώα μιλούν και συμβουλεύουν, δρουν παράλληλα με τους ήρωες, επιδοκιμάζουν ή αποδοκιμάζουν πρόσωπα και καταστάσεις. Στα καταστήματα τα ζώα-πρωταγωνιστές των παραμυθιών μπαίνουν στην υπηρεσία της κατανάλωσης και ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους (χρώμα, μέγεθος, βάρος κ.λπ.) συνδέονται με ορισμένα γλυκίσματα. Για παράδειγμα ο γνωστός Γουίνι ο αρκούδος, όπως και οι μέλισσες (συνήθως η Μάγια η μέλισσα), συνδέονται με ροφήματα και γλυκίσματα που έχουν σχέση με το μέλι. Ανάλογα, ο πράσινος βάτραχος, τον οποίον η πριγκίπισσα φιλά και μεταμορφώνεται, συνδέεται με πράσινο ρόφημα (με βάση το φιστίκι) που όταν το αναδεύει ο πελάτης αλλάζει χρώμα. Στο ρόφημα αυτό υπάρχει μια διπλή σύνδεση με το παραμύθι: και το ρόφημα είναι πράσινο, όπως είναι ο βάτραχος, και στην ουσία «μεταμορφώνεται» και αλλάζει χρώμα, πάλι όπως συνέβη με τον βάτραχο που φίλησε η πριγκίπισσα. Ακόμη τα γλυκά, ανάλογα με το μέγεθός τους, συνήθως συνδέονται με ορισμένους αναγνωρίσιμους ήρωες της Disney. Έτσι, τα μικρά σοκολατάκια συνδέονται με τον Μπάμπι, το μικρό ελάφι ή με τους επτά νάνους, ενώ τα μεγαλύτερα με τον μικρό ελέφαντα Ντάμπο. Η επιλογή των ζώων δεν μπορεί να χαρακτηριστεί τυχαία, αφού πρόκειται για αγαπημένους ήρωες των μικρών παιδιών, τα οποία προτιμούν και τα ανάλογα γλυκίσματα. Είναι, πιστεύω, ενδεικτική η επισήμανση της Ιωάννας, 34 ετών, που έχει έναν γιο τον Γιάννη 6 ετών:

«Ο Γιάννης επιλέγει τελικά όχι με τη γεύση που του αρέσει αλλά με τους ήρωες των παραμυθιών που προτιμά. Και το λέω αυτό γιατί, ενώ του αρέσει η γεύση της κρέμας, προτιμά ένα γλυκό που συνοδεύεται πάντοτε από τον αγαπημένο του ήρωα σε μικρογραφία, και το οποίο έχει ως βάση τη σοκολάτα»

Παράλληλα, πέρα από τα ζώα που συναντά κανείς και στην καθημερινότητά του, στο παραμύθι εντοπίζουμε και υπερφυσικά όντα, πέρα από κάθε λογική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο δράκοντας που εμφανίζεται με διάφορες μορφές σε πολλούς πολιτισμούς (Αλεξιάδης 1982) και συνήθως έχει είτε το ρόλο του φύλακα θησαυρών και οικιών είτε έναν ρόλο τιμωρητικό. Ο δράκοντας και στις δύο καφετέριες έχει σημαίνοντα ρόλο ως διακοσμητικό στοιχείο που παραπέμπει στο παρελθόν, αλλά και ως σύμβολο συνδυάζεται είτε με γλυκά έντονης γεύσης (δηλωτικό της δύναμής του) είτε πάλι με παρασκευάσματα πικάντικα (το πικάντικο της γεύσης παραπέμπει στη φωτιά που πολλές φορές εκτόξευε από το στόμα).

β) *Ήρωες του παραμυθιού*: Γενικότερα, όπως έχουν επισημάνει ο Μερακλής (1993, 158-162), η Δαμιανού (1989), ο Αυδίκος (1995, 36-37), η Παπαχριστοφόρου (2013) στις μελέτες τους για το παραμύθι, οι ήρωες και οι γυναίκες ηρωίδες του παραμυθιού δεν έχουν κάποια ιδιαίτερη προσωπικότητα, δεν εκφράζουν συναισθήματα ή ιδέες και γενικώς ως χαρακτήρες δρουν κατά τρόπο τυπικό, δίχως εξάρσεις ή υπερβολές. Το γεγονός αυτό, όπως συνέβη και στη διαφήμιση και στον κινηματογράφο, οδήγησε τους επικεφαλής εταιρειών να εστιάσουν σε χαρακτήρες που διακρίθηκαν στα παραμύθια είτε για κάποιο σωματικό τους χαρακτηριστικό είτε για κάποιο ρόλο που έχουν μέσα στο παραμύθι. Κατεξοχήν προβάλλονται γνωστοί ήρωες και οικείες στο κοινό ηρωίδες, όπως είναι ο Αλαντίν από την Ανατολή (για γλυκά σιροπιαστά και ανατολίτικα) (Παπαχριστοφόρου 2013), η Χιονάτη (για γλυκό με λευκό χρώμα, «χιονισμένο» με λευκή σοκολάτα), η Ραπουνζέλ (για γλυκό κανταΐφι που παραπέμπει στα μακριά μαλλιά της), η Κοκκινοσκουφίτσα (για σοκολάτα με γεύση φράουλα και για γλυκό με κόκκινη επικάλυψη φράουλας), η Κακιά Μάγισσα (για σοκολατόπιτα με διπλή σοκολάτα, που θέλει να υποδηλώσει ότι έχει ισχυρή δόση σοκολάτας, όπως ήταν ισχυρή και η μάγισσα), ο Βασιλιάς (ο ήρωας αυτός συνδέεται με μοναδικά και μεγάλα γλυκίσματα, παραπέμποντας στις έννοιες του μεγέθους και της δύναμης), ο Πινόκιο (κυρίως για γλειφιτζούρια. Η ονομασία παραπέμπει στη μακριά μύτη του, όπως μακριά είναι η βάση του γλειφιτζουριού).

γ) *Μαγικά αντικείμενα*: Το παραμύθι είναι γεμάτο από αντικείμενα που άλλοτε έχουν έναν ρόλο πεζό και απλώς μετέχουν στη ροή της αφήγησης και άλλοτε έχουν ένα ρόλο συμβολικό που μπορεί να είναι κεντρικότερος ακόμα και από εκείνον των προσώπων (Αγγελοπούλου, Καπλάνογλου, Κατρινάκη 2007). Οπωσδήποτε πάντως στο παραμύθι τα υλικά αντικείμενα, ως αφηγηματικά μοτίβα, αξιοποιούνται κάθε φορά από έναν αφηγητή στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης διήγησης. Στα καταστήματα τα υλικά αντικείμενα που προέρχονται από το παραμύθι χρησιμοποιούνται κατά δύο βασικούς τρόπους: α) ως χρηστικά αντικείμενα που όμως παραπέμπουν στον κόσμο του παραμυθιού (για παράδειγμα ο καθρέφτης που βρίσκεται στους τοίχους των καφετεριών παραπέμπει στο μαγικό καθρέφτη, η σφαίρα –απλό φωτιστικό- παραπέμπει στη μαγική σφαίρα της μάγισσας, ο μύλος για το πιπέρι φέρει επιγραφή «μαγικός μύλος», ο θρόνος του βασιλιά είναι μια μεγάλη καρέκλα στο κεντρικό τραπέζι μαζί με μικρότερες καρέκλες γύρω της).Τα προαναφερθέντα πράγματα χρησιμεύουν ως χρηστικά αντικείμενα για τους πελάτες των καφετεριών και β) αντικείμενα, κατά κύριο λόγο διατροφικά αγαθά, που έχουν ένα μαγικό-συμβολικό ρόλο μέσα στο παραμύθι, όπως είναι για παράδειγμα το δαγκωμένο μήλο της Χιονάτης ή το χρυσό μήλο του παραμυθιού, που χρησιμοποιούνται για να

προωθήσουν γλυκά και γλυκίσματα με βάση το μήλο. Επίσης, άλλο γνωστό σύμβολο του παραμυθιού που πολύ συχνά χρησιμοποιείται, είναι το ρόδι, σύμβολο γονιμικό και ευετηριακό που πρωταγωνιστεί σε πολλά παραμύθια.

δ) *Μαγικοί αριθμοί*: Όπως πρώτος επεσήμανε ο Δανός λαογράφος Orlik, τα παραμύθια διέπονται από «νόμους» και χαρακτηρίζονται από μια διαρκή επαναληψιμότητα των «νόμων» αυτών (Αυδίκος 1995, 17-18). Μερικοί από τους πιο γνωστούς «νόμους» του Orlik αναφέρονται στους αριθμούς και τη συμβολική δύναμή τους (επί παραδείγματι ο νόμος της δυαδικότητας ή ο νόμος των τριών ή του αριθμού τρία). Γενικότερα πάντως οι αριθμοί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα παραμύθια και σχετίζονται με μια παράδοση αιώνων, μια παράδοση διαφόρων θρησκειών και πολιτισμών. Οι κυρίαρχοι συμβολικοί αριθμοί είναι: δύο, τρία, τέσσερα, έξι, επτά, δώδεκα και δεκατρία.

Στις καφετέριες οι συμβολικοί-μαγικοί αριθμοί αναφέρονται διαρκώς στα προϊόντα που προσφέρονται, προκειμένου να τραβήξουν το ενδιαφέρον των πελατών και να υπενθυμίσουν αναλογικά τη σχέση των μαγικών αριθμών με το παραμύθι και ακόμα περισσότερο τη σχέση των προϊόντων που προσφέρουν με τον κόσμο του παραμυθιού. Οι αριθμοί που εντόπισα να προβάλλονται στις καφετέριες αυτές ήταν: δύο, τρία, επτά και δώδεκα. Κάθε αριθμός που πάντοτε αναφερόταν σε κάποιο εμπορικό προϊόν, κατά τρόπο ανάλογο, παρέπεμπε και σε επεισόδια γνωστών παραμυθιών. Έτσι, λοιπόν, ο αριθμός δύο, που συχνότατα αναφέρεται στις παραμυθιακές διηγήσεις, άλλοτε αναφέρεται στη δυαδική αντίθεση των προσώπων και άλλοτε στις αρμονικές σχέσεις και τη συνεργασία (ο αριθμός δύο και η σημασία του αναλύονται και στο νόμο της δυαδικότητας ή των δύο προσώπων, στους «νόμους» του Orlik), εμφανίζεται και στη διακόσμηση των μαγαζιών και στα προϊόντα που προσφέρουν (π.χ. η Χιονάτη και η κακιά μάγισσα, η Κοκκινοσκουφίτσα και ο κακός λύκος). Ο αριθμός τρία, ένας από τους πιο γνωστούς αριθμούς (πρόκειται για τον πιο συνηθισμένο αριθμό στα παραμύθια, όπως και σε άλλα είδη έντεχνου λαϊκού λόγου), εμφανίζεται να συνδέεται με την απόλαυση που θα λάβει κάποιος από τα γλυκίσματα που *«ακόμα και τρεις ημέρες να τα δοκιμάζετε, όσες μέρες κράτησε και ο χορός στο παραμύθι της Σταχτοπούτας, δεν θα τα χορτάσετε»* (απόσπασμα από τον κατάλογο καφετέριας). Επίσης και ο αριθμός επτά τονίζεται στα διακοσμητικά στοιχεία των καφετεριών. Συνηθέστατα βλέπουμε στους τοίχους εικόνες της Χιονάτης με τους επτά νάνους ή εντοπίζουμε σε πιάτα σερβιρίσματος του γλυκού εικόνες του λύκου με τα επτά κατσικάκια. Τέλος, όσον αφορά τους αριθμούς, ο αριθμός δώδεκα μάλλον εμφανίζεται να είναι ιδιαίτερα αγαπητός. Συνήθως ως διακοσμητικό στοιχείο εμφανίζεται στους τοίχους με εικόνες της Σταχτοπούτας που στις 12 το βράδυ φτάνει στον χορό και φεύγει. Όταν η ηρωίδα χάνει το γοβάκι της, τα μάγια λύνονται και η άμαξα μετατρέπεται σε κολοκύθα. Η 12η ώρα πάντοτε προ-

βάλλεται στα εν λόγω καταστήματα ως στιγμή οριακή: για παράδειγμα η 12η βραδινή είναι *«η ώρα που βγαίνουν τα φαντάσματα»* αναφέρεται στην Καφετέρια Fairytale, που στις 12 το βράδυ κλείνει, παρά τις διαμαρτυρίες των θαμώνων για παράταση του ωραρίου λειτουργίας του συγκεκριμένου καταστήματος. Επίσης, ο αριθμός δώδεκα συνδυάζεται με τον αριθμό που θα πρέπει κάποιος να γευτεί ένα γλυκό από τα μαγαζιά αυτά ώστε να το χορτάσει. Σε κατάλογο διαβάζουμε: *«Αγαπημένο γλύκισμα που κάποιος ακόμα και δώδεκα φορές να το γευτεί δεν το χορταίνει»* ή σε άλλα σημεία των καταλόγων ο αριθμός δώδεκα συνδυάζεται με τη «μεταμόρφωση» του καταναλωτή, στον οποίο και, κατά κάποιο τρόπο, το κατάστημα «μεταβιβάζει» ιδιότητες των ηρώων και των ηρωίδων των παραμυθιών. Αναφέρω ένα ενδεικτικό απόσπασμα: *«Δοκιμάστε το! Και μετά τις δώδεκα τα μεσάνυχτα, ίσως αποκτήσετε και εσείς τις ιδιότητες του μεγάλου βασιλιά!»*.

3. *Αφήγηση παραμυθιών: Από τη γιαγιά και τους παραμυθάδες στους νεοαφηγητές*

Επίσης συνηθέστατη είναι στις δύο αυτές καφετέριες η παρουσία νεοαφηγητών, οι οποίοι διηγούνται παραμύθια ή μύθους ζώων. Η αφήγηση παραμυθιών λαμβάνει χώρα κατά τις μεσημεριανές ώρες, και ιδίως τα Σαββατοκύριακα, οπότε και οι μαθητές δεν έχουν σχολείο και μπορούν να επισκεφτούν τα μαγαζιά είτε μόνοι τους είτε, εάν είναι μικρότερης ηλικίας, μαζί με τους γονείς τους. Ο Μανόλης εργαζόμενος στο Fairytale στη Νέα Φιλαδέλφεια μου ανέφερε σχετικά:

«Οι παραμυθάδες [ενν. τους νεοαφηγητές] *είναι ό,τι καλύτερο για τα παιδιά. Θα λέγαμε είναι ένα κίνητρο και για τους γονείς να φέρουν τα παιδιά τους εδώ, γιατί και θα περάσουν όμορφα το μεσημέρι, ειδικά μετά το κυριακάτικο τραπέζι τους, και τα παιδία θα ακούσουν τα παραμυθάκια τους. Θα μπορούσα να πω πως είναι και ένα είδος μικρού θεάτρου, γιατί κάθε παραμυθάς κάνει και ένα μικρό θεατρικό νουμεράκι, σαν παράσταση»*.

Γίνεται, επομένως εμφανές, ότι όταν αναφερόμαστε στους νεοαφηγητές (ή ιστορητές ή επαγγελματίες παραμυθάδες) (βλ. σχετικά Βραχιονίδου 2013, 187-189) μιλάμε για την αναβίωση της τέχνης της αφήγησης που, οπωσδήποτε, αποτελεί μια πολύ διαφορετική συνθήκη σε σύγκριση με τους λαϊκούς παραμυθάδες του παρελθόντος, οι οποίοι ακόμα και σήμερα, όπως πειστικά έχει δείξει η Καπλάνογλου (2002), συνεχίζουν να ασκούν την τέχνη τους.

Πάντως τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται αρκετά δυναμικά η νεοαφήγηση

με δράση ομάδων, με λειτουργία κέντρων αφήγησης ή και με συνέδρια ως κάτι το διαφορετικό σε σύγκριση με την παλαιότερη αυθόρμητη αφήγηση (Βραχιονίδου 2013, 189-190). Οπωσδήποτε και η νεοαφήγηση αποτελεί μια συστηματική μετεξέλιξη της αφηγηματικής τέχνης, εφόσον υφίσταται πλέον μια σειρά δομικών μετασχηματισμών στη όλη διαδικασία αφήγησης των παραμυθιών: υπάρχει ένα ακροατήριο ανηλίκων και ενηλίκων συνειδητοποιημένων για το τι προσδοκούν να ακούσουν· η αφήγηση εδώ δεν γίνεται μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, αλλά σε αίθουσες ή ακόμα και σε καφετέριες· η προσέλευση επιτυγχάνεται με ενημέρωση από εφημερίδες, περιοδικά ή από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης· ο νεοαφηγητής αντικαθιστώντας τον παλιό παραμυθά διηγείται ιστορίες μέσα στα πλαίσια μιας έντονης παραστασιακότητας (Καπλάνογλου 2002, 162-163), που συχνά συνοδεύεται από μια πληθώρα εξωγλωσσικών–μη λεκτικών στοιχείων: ήχους, μουσικές και εντυπωσιακές χειρονομίες (Βραχιονίδου 2013, 188). Είναι μάλιστα γνωστό ότι συχνά οι «αφηγήσεις παραμυθιών», όπως παρουσιάζονται, ενέχουν και το οικονομικό στοιχείο, καθώς οι καφετέριες, στις οποίες έκανα έρευνα «επένδυαν» στην παρουσία του νεοαφηγητή για να προσελκύσουν ένα πολυπληθέστερο κοινό, όπως οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες των μαγαζιών ανέφεραν.

Συχνά μάλιστα η παρουσία του νεοφηγητή γινόταν επ' αμοιβή, αφού για ορισμένους ανθρώπους αποτελεί επάγγελμα. Η Μαρία, 28 ετών, μου ανέφερε στη συνέντευξή της:

«*Η αφήγηση για μένα είναι τέχνη, όμως δεν μπορώ να αρνηθώ πως είναι και ένα τρόπος να κερδίζω ένα μικρό ποσό, όχι μεγάλο μην φανταστείς, περίπου 40-50 ευρώ την εβδομάδα.* […] *την αμοιβή αυτή μπορώ να πω ότι την θεωρώ περισσότερο συμβολική παρά ουσιαστική, γιατί η αφήγηση παραμυθιών και μύθων που δεν είναι απλά μια αφήγηση, αλλά πιο πολύ μια παράσταση μπροστά σε ένα κοινό, είναι για εμένα μια ολόκληρη διαδικασία που φυσικά έχει κάθε φορά και εντατικό στάδιο προετοιμασίας και απομνημόνευσης*»

4. *Ώθηση στην ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για το παραμύθι*

Μια άλλη διάσταση που έπρεπε να διερευνηθεί ήταν κατά πόσον οι καφετέριες αυτές με κεντρικό θέμα το παραμύθι δίνουν ώθηση στην ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για το παραμύθι, με δεδομένο ότι κατά τα τελευταία χρόνια γνώρισαν αρκετά μεγάλη προβολή από τον έντυπο και ηλεκτρονικό Τύπο. Το ζήτημα αυτό, οπωσδήποτε, δεν είναι ελληνικό και δεν αναφέρεται αποκλειστικά στις εξεταζόμενες εδώ καφετέριες. Το έχει τονίσει ο Zipes (1997), όταν εδώ και περίπου μια εικοσαετία έθιξε τα ζητήματα της δραστικής επίδρασης της πολι-

τισμικής βιομηχανίας στο παραμύθι και, επιπρόσθετα, όταν επεσήμανε ότι η ώσμωση αυτή έδωσε ώθηση στη διάδοση του παραμυθιού, μέσω των μέσων ενημέρωσης και του κινηματογράφου.

Από την έρευνα που πραγματοποίησα μπόρεσα να διακρίνω δύο τάσεις στους ανθρώπους που επισκέπτονταν τα καταστήματα αυτά. Η πρώτη τάση που παρατηρήθηκε στους πληροφορητές (περίπου σε ποσοστό 80%) ήταν η θετική αποδοχή του παραμυθιού και η εκδήλωση ενδιαφέροντος για να μάθουν περισσότερα και να γνωρίσουν τον κόσμο του παραμυθιού. Οι πληροφορητές ανέφεραν κυρίως πως η επίσκεψη στις καφετέριες: πρώτον, τους οδήγησε στο να ξαναθυμηθούν πρόσωπα και καταστάσεις του παρελθόντος (π.χ. τη γιαγιά που τους διάβαζε παραμύθια, ανέφεραν πολλοί) και, δεύτερον, πολλοί επεσήμαναν ότι το ενδιαφέρον που εκδήλωσαν τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους για το παραμύθι μετά από την επίσκεψη στην καφετέρια, τους ώθησε να ασχοληθούν περισσότερο με το παραμύθι. Συγκεκριμένα ανέφεραν ότι αγόρασαν βιβλία παραμυθιών για να διαβάσουν στα παιδιά τους και πώς τα παιδιά εκδήλωσαν πιο συχνά και πιο έντονα ενδιαφέρον να παρακολουθήσουν ταινίες στην κινηματογράφο και την τηλεόραση με θέμα το παραμύθι (π.χ. Η Αλίκη στη Χώρα των θαυμάτων, Κάπταιν Χουκ, Πινόκιο, Αδελφοί Γκριμ κ.ά.). Ούτως ή άλλως, εντοπίζουμε στο σημείο αυτό τη δημιουργική διάσταση του παραμυθιού, μια διάσταση που το καθιστά ιδιαίτερα αγαπητό στα παιδιά: έξοδος από έναν κόσμο συμβατικό, πρόσβαση σε έναν κόσμο που καλλιεργεί τη δημιουργικότητα και την επικοινωνία μέσω της φαντασίας. Είναι ενδεικτικό το απόσπασμα από την αφήγηση της Κατερίνας, 59 ετών:

«Όταν πήγαμε στο μαγαζί [Fairytale] *πρόσεξα ότι ο εγγονός μου ξετρελάθηκε! Ήθελε μετά να πηγαίνουμε όλο εκεί. Το μαγαζάκι αυτό του δημιούργησε μια περιέργεια για τα ζώα των παραμυθιών. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να έχουμε πια μια μεγάλα αγάπη για το παραμύθι. Και ταινία με παραμύθι δεν χάνουμε στο σινεμά και του αρέσει να ακούει παραμύθια από μένα ή από κασέτα πιο πολύ απ' όσο ήθελα παλιά»*

Η δεύτερη τάση, που αφορά όμως συντριπτικά μικρότερο ποσοστό, ήταν αρνητική προς την περαιτέρω διεύρυνση των γνώσεων τους γύρω από το παραμύθι, θεωρώντας πως δεν υπάρχει λόγος ενασχόλησης με το ζήτημα αυτό, το οποίο, εξαιτίας της εικόνας που σχημάτιζαν από τις καφετέριες, το ενέτασσαν στα δημιουργήματα της πολιτισμικής βιομηχανίας και του καταναλωτισμού.

Καταληκτικά

Ολοκληρώνοντας το σύντομο αυτό μελέτημα, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως το παραμύθι όχι μόνο συνεχίζει να υπάρχει στη σημερινή εποχή, αλλά και εκείνο, όπως όλα τα είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου, γνωρίζει καινούργιες προσαρμογές και νέες διατυπώσεις.

Οπωσδήποτε και στο ζήτημα των καταστημάτων ή «παραμυθόκοσμων», όπως αποκαλούνται από τους ιδιοκτήτες τους, είναι έντονη η επίδραση της πολιτισμικής βιομηχανίας μέσα από την προβολή συγκεκριμένων θεμάτων παραμυθιών, που προωθούνται από ορισμένες εταιρείες παραγωγής, κυρίως πολυεθνικές. Παράλληλα, υφίσταται σε μεγάλο βαθμό η εμπορευματοποίηση και η εκμετάλλευση του παραμυθιού, με σκοπό το κέρδος και την κατανάλωση διατροφικών αγαθών που έχουν ως κεντρικό θέμα τους τα σύμβολα του παραμυθιού.

Όμως ακόμα και μέσα στα πλαίσια του καταναλωτισμού και της εμπορικής εκμετάλλευσης της θεματικής των παραμυθιών, υπάρχουν και θετικές όψεις του θέματος. Πρώτο και κύριο επισημαίνουμε ότι μια σημαντική μερίδα ανθρώπων μπορεί να γνωρίσει τον κόσμο του παραμυθιού, έστω και επιφανειακά. Επιπλέον, υπάρχουν και άνθρωποι που εκλαμβάνουν ως ερέθισμα την επίσκεψη στα συγκεκριμένα μαγαζιά ώστε να γνωρίσουν σε ένα βαθύτερο επίπεδο το παραμύθι και τα σύμβολά του. Έτσι δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις πληροφορητών, κατά τις οποίες ανυποψίαστοι αρχικά πελάτες, αντιλαμβανόμενοι το ενδιαφέρον των παιδιών τους και των εγγονιών τους για τα παραμύθι μετά από επίσκεψη στο Fairytale και στο Cap-Cap, θέλησαν να εντρυφήσουν στο παραμύθι για να μπορέσουν να μεταδώσουν τις αξίες και τα πρότυπα των παραμυθιών στα παιδία τους.

Από αυτή και μόνο την οπτική εάν εξετάσουμε το φαινόμενο αυτών των «παραμυθένιων» καφετεριών, μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι αφενός το παραμύθι δεν είναι ένα είδος μουσειακό και αποκομμένο από τις διαδικασίες της καθημερινής ζωής και πως αφετέρου, γνωρίζει και εκείνο -όπως και όλα τα είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου- μετασχηματισμούς και μετεξελίξεις, όχι μόνο στον προφορικό και γραπτό λόγο, αλλά και σε άλλες ζωντανές όψεις του λαϊκού πολιτισμού, όπως είναι για παράδειγμα ο υλικός πολιτισμός και η καθημερινή ζωή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελοπούλου Άννα, Μαριάνθη Καπλάνογλου, Εμμανουέλα Κατρινάκη, 2007, *Γεωργίου Μέγα Κατάλογος Ελληνικών παραμυθιών – 5. Επεξεργασία Παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών AT 560-699*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, Αθήνα.

Αλεξιάδης Μηνάς, 1982, *Οι ελληνικές παραλλαγές για τον δρακοντοκτόνο ήρωα*. Διδακτορική διατριβή, Παραμυθολογική μελέτη, Ιωάννινα.

Αυδίκος Ευάγγελος, 1995, *Το λαϊκό παραμύθι, Θεωρητικές προσεγγίσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα.

Βραχιονίδου, Μαρία, 2013, «Ο λαϊκός και ο έντεχνος λόγος στη νεοαφήγηση», στον τόμο Γ. Βοζίκας (επιμ.) *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση – πεζογραφία - θέατρο)*. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, τομ. Α΄, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών-Δημοσιεύματα ΚΕΕΛ-30, Αθήνα, 185-198.

Δαμιανού Δέσποινα, 1989, *Οι ηρωίδες των ελληνικών μαγικών παραμυθιών, παραμυθολογική μελέτη*, διδακτορική διατριβή, (πολυγραφημένη έκδοση) Αθήνα.

Dégh Linda, 1989, *Folktales and Society. Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, Indiana University Press, Blooomington.

Καπλάνογλου Μαριάνθη, 2002, *Παραμύθι και Αφήγηση στην Ελλάδα: μια παλιά τέχνη σε μια νέα εποχή. Το παράδειγμα των αφηγητών από τα νησιά του Αιγαίου και τις προσφυγικές κοινότητες των Μικρασιατών Ελλήνων*, εκδόσεις Πατάκη.

Καπλάνογλου Μαριάνθη, 2007, «Λαϊκός Πολιτισμός και διαφήμιση», στον τόμο Κ. Μαλαφάντης (επιμ.) *Η παιδαγωγική και διδακτική αξιοποίηση του παραμυθιού*, Γρηγόρης, Αθήνα, 61-78.

Καπλάνογλου Μαριάνθη, 2009, «Παραμύθι και κινηματογράφος», *Λαογραφία* 41 (2007-2009), 158-165.

Lüthi Max, 1982, *The European Folktale. Form and Nature*, Indiana University Press, Bloomington.

Μερακλής Μ. Γ., 1993, *Έντεχνος λαϊκός λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Miller Daniel, 2012, «Κατανάλωση», στον τόμο Ελεάνα Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 319-353.

Μπετελχάιμ Μπρούνο, 1995, *Η γοητεία των παραμυθιών - Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση*, Γλάρος, Αθήνα.

Οικονόμου Ανδρομάχη, 2014, *Υλικός πολιτισμός. Θεωρία, μεθοδολογία, αξιοποίηση. Σύντομη επισκόπηση*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, 2013, «Το παραμύθι του Αλαντίν στην ελληνική προφορική παράδοση και η διαπολιτισμική προσαρμογή του», στον τόμο Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (Ποίηση - Πεζογραφία - Θέατρο),

Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 8-12 Δεκεμβρίου 2010, (υπεύθυνη έκδοσης, γενική επιστ. επιμέλεια: Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, επιμέλεια ύλης, επιστ. επιμέλεια: Γιώργος Βοζίκας), Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών αρ. 30, Αθήνα, τόμος Β', σ. 255-271.

Χατζητάκη-Καψωμένου Χρυσούλα, 2002, *Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη.

Zipes Jack, 1997, *Happily ever after. Fairy Tales, Children and the Culture Industry*, Routledge, New York-London.

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΚΟΥΖΑΣ

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ: ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ

Η θρησκευτικότητα είναι ένα από τα πεδία στα οποία έχουν εγκύψει οι Έλληνες λαογράφοι και μάλιστα με σημαντικά μελετήματα, όπως είναι εκείνα του Βαρβούνη για την παραδοσιακή θρησκευτικότητα στον αγροτικό χώρο ή οι πρόσφατα δημοσιευμένες μελέτες του Αυδίκου (*Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*, Πεδίο, Αθήνα 2013) και της Παπαχριστοφόρου (*Μύθος, λατρεία, ταυτότητες στο «νησί της Καλυψώς»*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2013,) όπου και υπάρχει μια ευρύτερη σύνδεση της θρησκευτικότητας με το πλέγμα των φαινομένων του υπερφυσικού και κυρίως με το ζήτημα της πίστης των κοινωνικών υποκειμένων σε υπερφυσικά και υπερβατικά φαινόμενα.

Η μελέτη της θρησκευτικότητας εντάσσεται στο πλαίσιο ερευνών του κλάδου της θρησκευτικής λαογραφίας, που βρίσκεται σε σταθερή ανάπτυξη κατά την τελευταία εικοσιπενταετία στα ελληνικά πανεπιστήμια, ακολουθώντας το παράδειγμα της μελέτης και της έρευνας της θρησκευτικής λαογραφίας σε πανεπιστήμια του εξωτερικού ή συγγενών κλάδων, όπως είναι η θρησκευτική ανθρωπολογία ή η κοινωνιολογία της θρησκείας που βρίσκονται σε ανάπτυξη σε άλλες χώρες.

Η μελέτη της θρησκευτικότητας αντιδιαστέλλεται προς την παλαιότερη μελέτη της λαϊκής λατρείας που είχε μια περισσότερο θρησκειολογική και ιστορική κατεύθυνση και αναφερόταν στα ζητήματα πίστης και λατρείας των πιστών προς μια υπερβατική οντότητα. Αντίθετα, η θρησκευτική λαογραφία μελετά τη θρησκευτικότητα μέσα στα πλαίσια μιας κοινωνικής ανάγνωσης των θρησκευτικών δράσεων και αντιλήψεων των κοινωνικών και υποκειμένων κινείται σε ένα επίπεδο πολύ διαφορετικό σε σύγκριση με το παρελθόν, όπως έχει επισημάνει ο Βαρβούνης (2015: 653-674).

Σήμερα η θρησκευτική λαογραφία μελετά μια πλειάδα θεμάτων. Πέρα από το "κλασικό" της αντικείμενο, δηλαδή την οργάνωση των σχέσεων των ανθρώπων με το υπερφυσικό, μέσα στα πλαίσια του οργανωμένου συστήματος

μιας θρησκείας, μπορούμε να επισημάνουμε την εξέταση της μαγείας και του αγνωστικισμού ή την διεύρυνση της πίστης σε αγίους μη αναγνωρισμένους από την Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως είναι π.χ. η Αγία Αθανασία του Αιγάλεω. Η θρησκευτική λαογραφία επομένως δεν περιορίζεται σε στενά θρησκευτικά πλαίσια και αγκαλιάζει μια πληθώρα θεμάτων εκτός στενών ορίων της επίσημης θρησκείας, που συχνά είχαν προκαλέσει την αντίδραση ή και την καταδίκη της επίσημης Εκκλησίας. Έτσι, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η θρησκευτική λαογραφία δεν χαρακτηρίζεται, ούτε από άτολμη "σεμνοτυφία" ούτε από απόλυτη προσήλωση στην οπτική της Εκκλησίας, αλλά μάλλον διακρίνεται για την επιστημονική τόλμη να κρίνει επιστημονικά, πέρα από περιορισμούς, πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις.

Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο μπορούμε επίσης να υπογραμμίσουμε το γεγονός ότι η θρησκευτική λαογραφία ενδιαφέρεται, πέραν των θρησκευτικών τελετουργιών, και για τις δημόσιες τελετές, το δημόσιο τελετουργικό που συχνά βρίσκεται στο μέσον, μεταξύ της τελετής (ceremony) και της τελετουργίας (ritual). Έτσι, οι παρελάσεις, οι εορτασμοί των εθνικών επετείων, η ορκωμοσία του πρωθυπουργού και της κυβέρνησης, οι όρκοι που δίδονται κατά την ανάληψη καθηκόντων των κυβερνητικών στελεχών, οι ορκωμοσίες για τη λήψη πτυχίων, η τελετής αφής της ολυμπιακής φλόγας με τις σχετικές τελετές, οι σχολικές εορτές ή ακόμα και οι εορτασμοί των ενόπλων δυνάμεων, όλες οι παραπάνω τελετές ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τη θρησκευτική λαογραφία. Βέβαια τίθεται το ερώτημα: γιατί να ενδιαφέρουν τον κλάδο αυτό της λαογραφίας τα εν λόγω θέματα που συχνά έχουν ελάχιστα ή καθόλου στοιχεία θρησκευτικότητας; Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα είναι πολυσύνθετη: η θρησκευτική λαογραφία, εκτός των θρησκευτικών στοιχείων που μπορεί να ανιχνεύσει και να ερμηνεύσει, εστιάζει και σε μια πληθώρα θεμάτων: αναλογίες μεταξύ διαβατήριων τελετών και θρησκευτικών τελετουργιών και δημόσιου τελετουργικού, επιβίωση παλαιοτέρων στοιχείων σε νεότερες τελετουργίες, η δομή των τελετουργιών και η σημασία της οργανωμένης επιτέλεσης, σε συνδυασμό με την τήρηση ενός πρωτόκολλου δεδομένων τυπικά τελετουργιών, ο συσχετισμός και η συνάθροιση θρησκευτικού, εθνικού και εθνικιστικού στο δημόσιο τελετουργικό, αρχικές ιστορικές ρίζες των τελετουργιών και μετεγενέστερος μετασχηματισμός του αρχικού τους πυρήνα κ.ά.

Συναφής με τα παραπάνω είναι και η μελέτη αμιγώς κοινωνικών θεμάτων από τον κλάδο της θρησκευτικής λαογραφίας. Τα θέματα αυτά άλλοτε εμπλέκονται και άλλοτε έχουν ελάχιστη σχέση με τη θρησκευτική ζωή. Η επαιτεία για παράδειγμα είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο έχει και σχέση με τη θρησκευτική ζωή στην πόλη, δηλαδή οι ζητιάνοι συνήθως βρίσκονται έξω από τα προαύλια των ναών, συνηθέστατα σιτίζονται από τα συσσίτια που οργάνωνουν οι ενοριακές επιτροπές, ενώ σε μεγάλο βαθμό αναζητούν

φάρμακα, υλικά αγαθά, απαραίτητα για την επιβίωση (π.χ. κουβέρτες, ρούχα κ.ά.), και στέγη από εκκλησιαστικές υπηρεσίες (στέγες απόρων, στέγες γερόντων). Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για τα αστικά πανηγύρια, τα οποία οργανώνονται και επαναλαμβάνονται σε ετήσια βάση, επ' αφορμή της εορτής κάποιου άγιου και τα οποία πέραν του θρησκευτικού εορτασμού, έχουν ένα πολύ ισχυρό κοσμικό σκέλος που τελικά, σε μεγάλο βαθμό, κυριαρχεί· πρόκειται δηλαδή για τις οικονομικές, κοινωνικές και ψυχαγωγικές προεκτάσεις του πανηγυριού.

Είναι γεγονός ότι τα σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα, ακόμα και εκείνη που εκκινούν από τη θρησκευτική και ζωή, τείνουν να απωθούν την τελετουργική τους πλευρά έναντι της καθαρά κοινωνικής. Μέσα στη σύγχρονη κοινωνία τονίζονται περισσότερο οι κοινωνικές διεργασίες και η δυναμική που αναπτύσσουν έναντι των τελετουργικών διαστάσεων ακόμα και των θρησκευτικών πρακτικών. Αυτή η υποβάθμιση του τελετουργικού σκέλους δεν εμποδίζει τη θρησκευτική λαογραφία να μελετά και καθαρά κοινωνικά φαινόμενα και εκδηλώσεις μέσα στον αστικό χώρο που όμως έχουν απολέσει την τελετουργική τους μορφή. Επιπρόσθετα μπορούμε να επισημάνουμε ότι ως κλάδος της λαογραφίας, η θρησκευτική λαογραφία του αστικού χώρου χαρακτηρίζεται από πλουραλισμό, αποδοχή της ετερότητας και πολυπολιτισμική οπτική, και όχι από τάσεις "σεμνοτυφίας". Αντίθετα απ' ό,τι θα περίμενε κανείς η ελληνική θρησκευτική λαογραφία δεν επικεντρώνεται αποκλειστικά στους ορθόδοξους πιστούς, ούτε μόνο στους Έλληνες. Σήμερα -περισσότερο παρά ποτέ στο παρελθόν- η θρησκευτική λαογραφία περιλαμβάνει στις μελέτες της τόσο τον "άλλο" που ζει μέσα στον αστικό χώρο (το μετανάστη που σιτίζεται στα συσσίτια ή αναζητά βοήθεια στην εκκλησία ή όσους μετανάστες προσέρχονται στα μυστήρια της ορθόδοξης εκκλησίας), όσο και τις περιθωριακές ομάδες του πληθυσμού (ζητιάνοι, ναρκομανείς, αποφυλακισμένοι κ.ά.) ή και ομάδες του πληθυσμού που τέθηκαν πρόσφατα στο κοινωνικό περιθώριο λόγω της οικονομικής κρίσης (άνεργοι, ηλικιωμένοι δίχως σύνταξη, άστεγοι).

Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο, που σύντομα εκτέθηκε, μπορούν να ενταχθούν τέσσερα πρόσφατα εκδοθέντα βιβλία του Μανόλη Βαρβούνη που απ' όσο είμαι σε θέση να γνωρίζω για πρώτη φορά παρουσιάζουν τόσο συστηματικά στο επιστημονικό ακροατήριο τη θεωρητική σκέψη, τη μεθοδολογική προσέγγιση και τη θεματολογία της σύγχρονης θρησκευτικής λαογραφίας του αστικού χώρου. Πρόκειται για τα έργα (κατά σειρά έκδοσης): α) *Θεμελιώδεις έννοιες και μορφές της ελληνικής θρησκευτικής λαογραφίας* (2013), *Νεωτερική ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα. Συναγωγή μελετών θρησκευτικής λαογραφίας* (2014), *Λαϊκή θρησκευτικότητα στον ελληνικό αστικό χώρο. Μελετήματα νεωτερικής θρησκευτικής λαογραφίας* (2014), *Λαϊκή θρησκευτικότητα*

και εθιμικές πρακτικές. Μελετήματα θρησκευτικής και κοινωνικής λαογραφίας (2015).

Τα μελετήματα που συγκεντρώνονται στους προαναφερθέντες τόμους προέρχονται κατά κανόνα από επιτόπια εθνογραφική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση και χρήση ερωτηματολογίου σε συνδυασμό με την ιστορική έρευνα, την ιστορική αναδίφηση πηγών σε εκκλησιαστικά, δημοτικά και ιδιωτικά αρχεία. Στα μελετήματα αξιοποιούνται οι σύγχρονες κοινωνικές θεωρίες γύρω από το φαινόμενο της θρησκευτικότητας, όπως είναι η κοινωνιολογία της θρησκείας, η ανθρωπολογία της θρησκείας και η κοινωνική θεολογία. Αν και τα βιβλία του Βαρβούνη κατά κύριο λόγο αναφέρονται στο συγχρονικό επίπεδο, στη ζωή στην πόλη, δεν παραλείπεται εντούτοις και η ιστορική διάσταση των φαινομένων, με αναλυτικές αναφορές σε παλαιότερα θρησκευτικά και τελετουργικά στοιχεία που μετασχηματίζονται με το πέρασμα των ετών.

Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι από τα τέσσερα προαναφερθέντα έργα καλύπτεται κατά ένα συντριπτικό ποσοστό η θεματολογία των ζητημάτων της αστικής θρησκευτικότητας. Σε άλλα θέματα ο συγγραφέας εγκύπτει περισσότερο, καλύπτοντας στην ουσία τα υπό έρευνα φαινόμενα αστικής θρησκευτικότητας, ενώ σε άλλα προβαίνει σε βασικές επισημάνσεις, ανοίγοντας ουσιαστικά το δρόμο για τη μελέτη τους από νεότερους ερευνητές.

Μπορούμε να επισημάνουμε πέντε θεματικούς κύκλους στα παραπάνω έργα αναφορικά με τα φαινόμενα της αστικής θρησκευτικότητας:

α) Ο ρόλος του ναού.

Ο ναός μελετάται πολυπρισματικά και όχι απλώς ως ναϊκό κτίσμα, όπου λαμβάνουν χώρα θρησκευτικές τελετουργίες. Αντίθετα υπάρχει μια κοινωνική ανάγνωση όσων τελούνται στους ναούς του αστικού χώρου τόσο από την πλευρά των πιστών όσο και των ιερέων. Ο συγγραφέας μάς παραδίδει σημαντικά μελετήματα για τους ανθοστολισμούς των ναών (2014α) τις λειτουργίες των εκκλησιών (2014β) και τις σύγχρονες τελετές (2014β), οργανώνοντας την ανάλυσή του γύρω από την κοινωνική διάσταση και τις θρησκευτικές πρακτικές, αναλύοντας την κοινωνική συμμετοχή στο όλο τελετουργικό πλαίσιο.

β) Η σημασία του προαυλίου και των βοηθητικών χώρων των ναών για τη θρησκευτική ζωή.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται από τον συγγραφέα στην πολυλειτουργικότητα του προαύλιου χώρου και των βοηθητικών χώρων των ναών. Αντίθετα με την επικρατούσα οπτική που επικεντρώνεται, όσον αφορά τη θρησκευτική ζωή, στα τελούμενα εντός του ναού, ο Βαρβούνης (2014α) φέρει εις φως μια σειρά λειτουργιών που λαμβάνουν χώρα όχι στο κεντρικό κτίσμα, αλλά στους χώρους κάτω ή πλάϊ από το ναό που συγκεντρώνουν πολύ μεγάλο και σημαντικό αριθμό εκδηλώσεων, όχι μόνο θρησκευτικών: οργάνωση θρησκευτικών-προσκυνηματικών εκδρομών, συνεστιάσεις και γιορτές, μαθήματα κατηχητι-

κών σχολείων, συσσίτια και πρακτικές αλληλεγγύης, είναι μερικά μόνο από τα ζητήματα που θίγει ο Βαρβούνης (2014α). Τα παραδείγματα που παραθέτει προέρχονται από προσωπική επιτοπία εθνογραφική έρευνα, κατά κύριο λόγο στην περιοχή της Αθήνας από το 2010 και έπειτα, περίοδο κατά την οποία ο συγγραφέας μπόρεσε να επισημάνει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στους κατοίκους των ενοριών του αστικού κέντρου.

γ) Δημόσιο τελετουργικό και θρησκευτικές τελετές και εκδηλώσεις στους δρόμους της πόλης.

Ο συγγραφέας επισημαίνει στα έργα του (2014β) την άμεση σχέση του ιερού χώρου μέσα στον αστικό ιστό με τις διάφορες θρησκευτικές εκδηλώσεις στην πόλη. Ειδικότερα, ο Βαρβούνης εστιάζει σε τρεις βασικούς άξονες που έχουν σχέση με τη θρησκευτική ζωή στον αστικό χώρο α) τον ορισμό του ιερού χώρου μέσα από τη διάρθρωση και φυσιογνωμία των αστικών δρόμων β) τις αστικές λιτανείες με την περιφορά των εικόνων στα πανηγύρια των ναών γ) το αστικό πανηγύρι με τις θρησκευτικές, κοινωνικές και οικονομικές υποδηλώσεις του. Είναι ενδιαφέρουσα η ταξινόμηση των παραπάνω αξόνων, καθώς ο συγγραφέας, μολονότι πρόκειται αμιγώς για θέματα θρησκευτικής λαογραφίας, τα εντάσσει στο πλαίσιο της αστικής λαογραφίας και πιο ειδικά στη "λαογραφία των δρόμων". Ακολουθώντας το παράδειγμα των αμερικανών λαογράφων Abrahams, Bauman, Ben-Amos κ.ά., εκλαμβάνει το δρόμο, όχι απλώς ως ένα χώρο, όπου λαμβάνουν χώρα καθημερινές εκδηλώσεις, αλλά πολύ περισσότερο ως ένα κοινωνικό προσδιοριζόμενο τόπο, όπου εκτυλίσσονται κοινωνικές, οικονομικές και επικοινωνιακές λειτουργίες που επηρεάζουν άμεσα και καθοριστικά τη ζωή των κατοίκων των πόλεων.

δ) Δημοσίες τελετές και δημόσιο τελετουργικό.

Συναφής με τον παραπάνω άξονα μελέτης της σύγχρονης αστικής θρησκευτικότητας είναι και η έρευνα για τις μορφές του ελληνικού δημόσιου τελετουργικού που δεν έχει μελετηθεί από την ελληνική λαογραφία (2014α). Πρόκειται κυρίως για εκδηλώσεις ενδιάμεσες που βρίσκονται στο μέσον μεταξύ των τελετουργιών (ritual) και τελετών (ceremony) που οριοθετούν ένα είδος μετάβασης από τη μια κατάσταση στην άλλη, από τη μια τελετουργία σε μια άλλη. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι το δημόσιο τελετουργικό δεν έχει πάντοτε σχέση με τη θρησκευτική τελετουργία ενώ μπορεί να λαμβάνει τέσσερις βασικές μορφές κατά τον Βαρβούνη (2014α): α) Θρησκευτικές τελετουργίες (π.χ. εγκαίνια ναών, λειτουργία για την εθνική επέτειο της 25ης Μαρτίου κ.ά.), β) πολιτικές τελετουργίες (ορκωμοσία κυβέρνησης και μελών του υπουργικού συμβουλίου, έναρξη εργασιών της βουλής, εγκαίνια δημοσίων κτηρίων κ.ά.), γ) εθνικές εορτές (25η Μαρτίου, 28η Οκτωβρίου), δ) σχολικές, εκπαιδευτικές και αθλητικές εορτές. Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, στις τελετουργίες αυτές δεν ενδιαφέρει τον λαογράφο ερευνητή, εάν υπάρχει

επίδραση από το θρησκευτικό ορθόδοξο τελετουργικό, αλλά, ως κριτήρια για τη μελέτη του φαινομένου από την πλευρά της θρησκευτικής λαογραφίας, τίθενται οι έννοιες του δημοσίου (public) και της παραστατικής τελεστικότητας (perfomance) που συνδέονται άρρηκτα με την έννοια του πρωτοκόλλου και της επαναλαμβανόμενης εθιμοταξίας. Η πρόταση αυτή, την οποία εισάγει ο Βαρβούνης, είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς αποδεσμεύει τη θρησκευτική λαογραφία από την εξέταση αυστηρά και μόνο θρησκευτικών μορφών έκφρασης, ενώ διευρύνει το θεματικό της πλαίσιο, συμπεριλαμβάνοντας και νέες μορφές κοινωνικών εκδηλώσεων.

ε) Η λατρεία νεοφανών αγίων που έζησαν και έδρασαν κατά τον 20ό αιώνα.

Ο Βαρβούνης (2014α, 2014β, 2015) εισάγει στα προς μελέτη θέματα της θρησκευτικής λαογραφίας και τη μελέτη των νεοφανών αγίων. Πρόκειται για νεοφανείς αγίους που έζησαν κατά τον 20ό αιώνα και αγιοκατατάχθηκαν πρόσφατα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως είναι ο Άγιος Νικόλαος ο Πλανάς, που λατρεύεται τόσο στον αστικό χώρο της Αθήνας όσο και στη Νάξο. Ο Βαρβούνης, μέσα από παραδείγματα από τον αστικό κυρίως χώρο, επισημαίνει πως πρόκειται για υπό διαμόρφωση λατρεία αγίων που δεν έχει λάβει ακόμη πανελλήνια και παγχριστιανική διάδοση, που περιλαμβάνει εκκλησιαστικές πράξεις και λατρευτικές πρακτικές που σχετίζονται με την έννοια της συλλογικής μνήμης και της πολιτισμικής τοπικής ταυτότητας, καθώς η λατρεία των νεοφανών αγίων παρουσιάζει έντονο τοπικό χρώμα, ανάλογα με τον τόπο καταγωγής του αγίου. Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, το φαινόμενο της λατρείας των νεοφανών αγίων πρέπει να απασχολεί το λαογράφο τόσο μέσα από μια θρησκευτική όσο και μια κοινωνική οπτική ώστε να αποκαλυφθεί πώς μετασχηματίζονται παλαιότερες λατρευτικές πρακτικές και πώς εφευρίσκονται νεότερες προσαρμοσμένες κατά κύριο λόγο στο έργο και τη ζωή του αγίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βαρβούνης Μ. Γ., 2014α, *Νεωτερική Ελληνική Λαϊκή Θρησκευτικότητα. Συναγωγή Μελετών Θρησκευτικής Λαογραφίας*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.

Βαρβούνης Μ. Γ., 2014β, *Λαϊκή Θρησκευτικότητα στον Ελληνικό Αστικό Χώρο. Μελετήματα Νεωτερικής Θρησκευτικής Λαογραφίας*, Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.

Βαρβούνης Μ. Γ., 2015, *Λαϊκή Θρησκευτικότητα και Εθιμικές Πρακτικές.*

Μελετήματα Θρησκευτικής και Κοινωνικής Λαογραφίας, Αθήνα: Ηρόδοτος.

Βαρβούνης Μ. Γ., 2013, *Θεμελιώδεις Έννοιες και Μορφές της Ελληνικής Θρησκευτικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Στρατηγικές Εκδόσεις.

06 ΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 521

ΒΟΥΛΑ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΙ... ΣΚΙΑΚΟΥΔΙΑ*

Από τις εικοσιπέντε Δεκεμβρίου που είναι τα Χριστούγεννα, μέχρι τα Επιφάνεια έχει δώδεκα ημέρες. Είναι ο καιρός που έρχονται τα σκιακούδια (λέγονται καλλικάντζαροι στην Ελλάδα, από το ρήμα σκιάζομαι). Εκείνα τα άσχημα, μαλλιαρά, που έχουνε τα μάτια κόκκινα και τη γλώσσα κρεμασμένη. Είναι μικρά τα σκιακούδια, μισά κτήνος (ζώον) και μισά άνθρωπος. Αρσενικά πνεύματα που βγαίνουνε τη νύχτα των Χριστουγέννων από εκεί που ήταν κρυμμένα, από κάτω στη σκοτεινή τη γη και κάνουνε άσχημα πράγματα στους ανθρώπους. Αυτό πιστεύανε πολλοί χριστιανοί από το Σαλέντο και ακόμα από την Ρόδο και σε πολλά άλλα μέρη στην Κάτω Ιταλία και στην Ελλάδα.

Οι πρόγονοί μας μας διηγούνταν ότι εκεί κάτω στη γη τα σκιακούδια εργάζονται όλο τον χρόνο να κόψουνε το δέντρο που κρατάει τη γη «*το δέντρο του κόσμου*», γιατί θέλουν να καταλύσουν (να καταστρέψουν) τους ανθρώπους. Όμως δεν μπορούν να κόψουν τον κορμό του «*ιερού δέντρου*», που είναι αυτό που κάνει δυνατούς τους χριστιανούς και δίνει νόημα και σιγουριά. Οι ρίζες του είναι απλωμένες βαθειά στο σώμα της μάνας γης. Τα κλαδιά του πάνε πάνω ψηλά να παρακαλέσουνε τον Κύριο στον ουρανό.

Το δέντρο κάνει φρούτα που ο Δημιουργός έδωσε στους ανθρώπους για να μάθουν τον δρόμο της Αγάπης, που είναι η συμπόνια, η γενναιοδωρία, η ταπεινοφροσύνη, το κουράγιο, ο σεβασμός, η υπομονή και άλλα πολλά καλά πράγματα.

Στο ξημέρωμα της ημέρας των Χριστουγέννων οι καλλικάντζαροι αφήνουν τη δουλειά τους και περιμένουν να έρθει το βράδυ να μπουν μέσα στα σπίτια από την καμινάδα, από την πόρτα του σπιτιού, αν είναι ανοιχτή.

---

* Άρθρο της Θεονίας Διακίδη στο περιοδικό των Ελληνοφώνων Απουλίας *i Spitt*a (=η σπίθα), τεύχος Δεκεμβρίου 2007, σελίς 2, Σύλλογος «grica milume», απόδοση στην Ελληνική Βούλα Λαμπροπούλου.

06 ΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 522

Έρχονται να καταλύσουν τους χριστιανούς. Τους γαργαλάνε τα πόδια όταν κοιμούνται, σέρνουν τα παπλώματα από τα κρεββάτια, ρίχνουν άμμο στα μάτια τους, ρίχνουν το ποτήρι γεμάτο κρασί, κόβουν από κάτω τις καρέκλες εκεί που κάθονται οι γυναίκες, ξυνίζουν το γάλα και τους αρέσει να μπερδεύουν τα νήματα (κλωστές) του αργαλειού. Πηδάνε ακόμη επάνω στις πλάτες των χριστιανών και τους τραβούνε τα μαλλιά. Κι αν εκεί που πάνε έχει κανένα όμορφο κορίτσι, του κάνουν άσχημα πράγματα. Τα σκιακούδια δεν φαίνονται στο φως. Είναι ακόμη ανόητα και φοβούνται να πουν τη λέξη «τρία», γιατί τρία είναι της Αγίας Τριάδας τα πρόσωπα, για τούτο στα κεφαλόσκαλα των σπιτιών οι γυναίκες βάζουν ένα τρυπητό (σουρωτήρι), και μόλις ένας καλλικάντζαρος έρχεται να μπει μέσα, το βλέπει και θέλει να μετρήσει τις τρύπες, όμως δεν μπορεί να πάει πιο εμπρός από τη λέξη «δύο», για να μην πει «τρία». Έτσι μένει κλεισμένος εκεί και προσπαθεί να μετράει ένα, δύο… ένα, δύο... ένα, δύο όλη τη νύχτα.

Και το πρωί πριν λαλήσει ο πετεινός, πριν ο ήλιος βγει, φεύγουνε να κρυφτούνε σε μέρη σκοτεινά, να ξαναγυρίσουν πίσω μετά, το άλλο βράδυ.

Οι γυναίκες, σε πολλά σπίτια ανάβουνε φωτιά κάτω στην καμινάδα κάθε βράδυ και βάζουνε ξύλα χοντρά για να μπορεί η φωτιά να είναι πάντοτε αναμμένη, όλη τη νύχτα. Έτσι δεν έρχονται οι καλλικάντζαροι, γιατί δεν μπορούν να διακρίνουν το φως της φωτιάς από το φως της ημέρας. Καμιά φορά βάζουνε ακόμη ένα παπούτσι χαλασμένο να καεί και να βρωμίσει, για να μην έρθουνε αυτά τα πνεύματα μέσα τους. Όλα αυτά κάνουνε κάθε βράδυ μέχρι τα Επιφάνεια. Την ημέρα των Φώτων οι χριστιανοί που πάνε στην Εκκλησία παίρνουνε μία από εκείνες τις κενές μποτίλιες και μετά, στη λειτουργία, τις γεμίζουνε με τον αγιασμό που ευλογεί ο παπάς. Στο σπίτι βάζουνε τον αγιασμό σε ένα πιάτο, και εκεί μέσα βάζουνε ένα σταυρό με ένα δεμάτι βασιλικό πάνω δεμένο. Το πρωί και το βράδυ οι σπιτονοικοκυρές ραντίζουν με τον σταυρό και τον βασιλικό τον αγιασμό σε όλες τις γωνίες (άκρες) του σπιτιού. Βάζουνε ακόμη κρεμασμένο στον τοίχο ένα μικρό μικρό μπουκαλάκι με αυτόν τον αγιασμό, έτσι τα καλλικαντζαράκια δεν μπορούν να έρθουν στο σπίτι και πάνε πάλι κάτω στη γη να κόψουν το «*ιερό δέντρο*».

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 523

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ

Η ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗ ΧΟΡΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΑΡΣ

Οι πανάρχαιες σχέσεις των Ελλήνων του Πόντου με τους λαούς της παλαιάς Ρωσίας έχουν επηρεάσει σημαντικά τις διάφορες παραδοσιακές πολιτισμικές τους εκφράσεις.

Η μακρόχρονη συμβίωση και συνύπαρξή τους σε έναν ενιαίο ευρύτερο γεωγραφικό και ιστορικό χώρο της Μαύρης Θάλασσας(ή του Εύξεινου Πόντου, όπως αποκαλείται από τους Έλληνες) και της Υπερκαυκάσιας περιοχής, δημιούργησε μια σταθερή πολιτισμική επικοινωνία μεταξύ τους που εκφράσθηκε και μέσα από τους χορούς.

Οι κοινές θρησκευτικές αξίες, οι διαρκείς οικονομικές συναλλαγές αλλά και η παράλληλη ιστορική πορεία των Ελλήνων του Πόντου με τους Ρωσικούς λαούς, αποτέλεσαν εκείνους τους βασικούς παράγοντες που οδήγησαν σε μακρόχρονες σχέσεις φιλίας και συνεργασίας, οι οποίες προκάλεσαν διάφορες κοινωνικές και πολιτισμικές επιδράσεις. Ειδικότερα, όμως, οι Έλληνες Πόντιοι της περιοχής του Καρς, μεταξύ άλλων, αφομοίωσαν και αρκετά ρώσικα χορευτικά στοιχεία, όπως αναφέρεται παρακάτω, τα οποία, στη συνέχεια, μετέδωσαν και στους υπόλοιπους Ποντίους και αργότερα τα μετέφεραν και στον Ελλαδικό χώρο.

Ιστορικοί, θρησκευτικοί, οικονομικοί και γεωγραφικοί παράγοντες επίδρασης

Αν και η παρουσία Ελλήνων Ποντίων στην περιοχή του Καρς, διαχρονικά, ήταν πολύ σύντομη, μόνο 62 χρόνια (1856-1918), ωστόσο οι πατροπαράδοτες σχέσεις των Ελλήνων του Πόντου με τη Ρωσία καλλιέργησαν ένα, ιδιαίτερα, ευνοϊκό πολιτισμικό περιβάλλον για τη δημιουργία, μεταξύ άλλων, και ορισμένων επιδράσεων στη χορευτική παράδοσή τους.

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 524

Οι βασικοί παράγοντες που βοήθησαν στην πραγματοποίηση της πολιτισμικής επαφής μεταξύ των Ελλήνων και των Ρώσων στο Καρς, κυρίως, είναι: ιστορικοί, θρησκευτικοί, οικονομικοί και γεωγραφικοί. Από όλους αυτούς τους παράγοντες, οι πλέον καθοριστικοί, για τις όποιες κοινωνικές επιδράσεις, ήταν οι δημογραφικοί, οι οποίοι επέδρασαν σημαντικά και στους χορούς τους, επειδή με τις συχνές μαζικές μεταναστεύσεις των Ελλήνων του Πόντου που σημειώθηκαν, διαχρονικά, ενισχύθηκε περισσότερο η πολιτισμική επαφή των λαών. Άλλωστε, κατά την διάρκεια της μακράς παραμονής των Ελλήνων στον Πόντο (8ος αι. π.Χ. μέχρι το 1923) πραγματοποιήθηκαν αρκετές μετατοπίσεις ελληνικών πληθυσμών προς τη Ρωσία και κυρίως κατά τα έτη: 610-640 μ.Χ., 1461, 1806, 1827-1832, 1855, 1878, 1918 κ.λπ. για λόγους αποφυγής της τουρκικής βίας ή για αναζήτηση ελευθερίας και καλύτερης τύχης[1].

Ειδικότερα η πρώτη ομαδική εγκατάσταση Ελλήνων Ποντίων στο Καρς έγινε, όταν κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856), οι Ρώσοι απώθησαν τους Τούρκους και κατέλαβαν ολόκληρη την περιοχή του (στις 24-11-1855). Μάλιστα, στον πόλεμο αυτό, είχαν βοηθήσει και πολλοί Έλληνες του Πόντου, ως εθελοντές στρατιώτες ή προσφέροντας αρκετά ελληνικά καράβια στη διάθεση των ρώσικων στρατευμάτων[2].

Κατά την περίοδο εκείνη, περίπου 60.000 Έλληνες έφυγαν από τον Πόντο και εγκαταστάθηκαν στο Καρς και σε άλλες περιοχές της τότε Ρωσίας (Τσόλκα, Σοχούμ, Βατούμ, Τυφλίδα και Σταυρούπολη), όπου ήδη κατοικούσαν διάφορες εθνικές μειονότητες, όπως ήταν οι Αρμένιοι, οι Κούρδοι, οι Τούρκοι, οι Τουρκμένοι κ.ά.

'Όμως η μαζικότερη εγκατάσταση Ελλήνων Ποντίων στο Καρς έγινε όταν αυτό προσαρτήθηκε στη Ρωσία, μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο, το 1878, με βάση τη Συνθήκη του Βερολίνου, οπότε 100.000 μετανάστες είχαν προσέλθει, για μόνιμη παραμονή σε διάφορες περιοχές. Οι περισσότεροι από αυτούς (περίπου 60.000), παρέμειναν στο Κυβερνείο (Νομαρχία) του Καρς, ενώ οι 5.000 εγκαταστάθηκαν σε 78 αμιγή ελληνικά χωριά[3].

---

1. Λαυρεντίδης, Ι.Ν., "Οι εκ της Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των", "Αρχείον του Πόντου", Παράρτημα 15, (Αθήναι 1986), σελ. 9-12.

2. Εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού Ελληνισμού, Ιστορία-Λαογραφία- Πολιτισμός, Μάλλιαρης-Παιδεία, τόμ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1991-1992, σελ. 295, 299. Λαυρεντίδης, Ι.Ν., "Οι εκ της Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των", ό.π. σελ. 12.

3. Χαιρόπουλος, Π., Εισαγωγικά στοιχεία Ποντιακής Ιστορίας και Λαογραφίας, εκδ.: Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, σελ.188. Εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού Ελληνισμού,Ιστορία-Λαογραφία- Πολιτισμός, ό.π., σελ.176, Λαυρεντίδης, Ι.Ν., "Οι εκ της Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των", ό.π. σελ. 12.

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 525

Σε όλη την περίοδο της παραμονής τους στο Καρς, οι Έλληνες είχαν άρτια κοινωνική και διοικητική οργάνωση, με πολλά ελληνικά σχολεία, Παρθεναγωγείο, Λύκειο Αρρένων, Χορωδίες κ.λπ. Το ίδιο και οι Ρώσοι στρατιώτες, που εγκαταστάθηκαν εκεί, ως φρουρά, οργάνωσαν πλήρως την διαμονή τους. Μάλιστα έχτισαν και δικό τους στρατιωτικό ναό, ο οποίος λεγόταν "Αλεξάντερ Νέφσκι" και αποτελούσε ένα κτίσμα ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού κάλλους. Η σταθερή εγκατάσταση του ρωσικού στρατού εκεί έγινε επειδή, στο Καρς, πολύ συχνά, γινόταν μάχες με τους Τούρκους, για διάφορους γεωστρατηγικούς λόγους, με αποτέλεσμα να εναλλάσσεται η κατοχή του στους εκάστοτε νικητές Ρώσους ή Τούρκους[4].

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο ρωσικός στρατός παρέμεινε εκεί, προστατεύοντας την περιοχή και μαζί και τους Έλληνες, μέχρι το 1918, οπότε το Καρς, σύμφωνα με τη Συνθήκη Μπρεστ-Λίτοφσκ, παραχωρήθηκε, αρχικά, στην Ανεξάρτητη Αρμενική Δημοκρατία και, αργότερα, με τη Συνθήκη της Ανδριανούπολης (22-12-1920), παραχωρήθηκε στην Τουρκία. Μαζί με τα ρωσικά στρατεύματα, εγκατέλειψαν την περιοχή και 60.000 Έλληνες, από τους οποίους οι 40.000 πήγαν στο Β. Καύκασο, το Κουμπάν και τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, και οι υπόλοιποι πήγαν στο Νοβοροσίσκ και από εκεί, πολλοί από αυτούς αναχώρησαν για την Ελλάδα με ελληνικά πλοία[5].

Ο σπουδαιότερος παράγοντας της κοινής συμβίωσης και συνεργασίας των Ρώσων και των Ελλήνων του Καρς, και γενικότερα του Πόντου, πάντα, ήταν το ομόθρησκο στοιχείο δεδομένου ότι πίστευαν στο ίδιο ορθόδοξο Χριστιανικό δόγμα. Το γεγονός αυτό συνέβαλε ώστε οι Έλληνες να νιώθουν πιο κοντά στους Ρώσους και να αναζητούν την προστασία τους από τις συχνές επιθέσεις των αλλόθρησκων Τούρκων. Άλλωστε ήταν πολύ συχνό φαινόμενο, σε ολόκληρο τον Ελληνισμό του Πόντου, κατά τους τακτικούς Ρωσοτουρκικούς πολέμους, κάθε φορά που νικούσαν οι Ρώσοι να πανηγυρίζουν τη νίκη μαζί τους, ενώ, όταν έχαναν τις μάχες και υποχωρούσαν τα ρωσικά στρατεύματα, τότε έφευγαν και αυτοί, μαζί τους, ομαδικά, προς τη Νότια Ρωσία, προκειμένου να αποφύγουν τις θηριωδίες των Τούρκων[6].

Για τους ίδιους θρησκευτικούς λόγους και οι Ρώσοι έβρισκαν στους Έλ-

---

4. Εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού Ελληνισμού, Ιστορία-Λαογραφία- Πολιτισμός, ό.π., σελ.175.

5. Εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού Ελληνισμού,Ιστορία-Λαογραφία- Πολιτισμός, ό.π., σελ.176. Λαυρεντίδης, Ι.Ν., "Οι εκ της Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των", ό.π. σελ.13.

6. Εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού Ελληνισμού, Ιστορία-Λαογραφία- Πολιτισμός, ό.π. Λαυρεντίδης, Ι.Ν., "Οι εκ της Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των", ό.π.

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 526

ληνες έναν σταθερό και μόνιμο σύμμαχο και γι' αυτό τους βοηθούσαν σε κάθε περίπτωση. Ακόμη και στην ένοπλη εξέγερση των Ελλήνων επαναστατών-ανταρτών του Πόντου, οι Ρώσοι, πολλές φορές, τους εφοδίαζαν με οπλισμό και με χρήματα καθώς και άλλα βοηθήματα. Όμως, το 1918, η στάση της Ρωσίας έναντι των Ελλήνων έγινε αρνητική επειδή είχε υπογράψει Σύμφωνο Ειρήνης και συνεργασίας με την Τουρκία, ενώ, ένα χρόνο πριν (το 1917), και το ελληνικό κράτος είχε αλλάξει πλεύση συνεργασίας προς άλλες Μεγάλες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία και Αμερική), με ευθύνη της κυβέρνησης του Ε. Βενιζέλου[7]. Βέβαια, μετέπειτα, οι σχέσεις των Ελλήνων και των Ρώσων βελτιώθηκαν μέχρι το 1937, οπότε, λόγω της έντονης καχυποψίας που υπήρξε, για ένα χρονικό διάστημα, από την τότε Ρωσική κυβέρνηση εξαναγκάστηκαν πολλοί Έλληνες, μαζί με άλλες εθνοτικές μειονότητες (Γεωργιανοί, Αρμένιοι, Ουκρανοί κ.ά.) που κατοικούσαν στη Ρωσία, να μετεγκατασταθούν σε πιο απόμακρες περιοχές της χώρας.

Ωστόσο, μέχρι την περίοδο εκείνη (το 1918) και, γενικότερα, σε όλες τις προηγούμενες ιστορικές περιόδους, οι οικονομικές σχέσεις των Ελλήνων του Πόντου με τη Ρωσία ήσαν πολύ αναπτυγμένες και αποτέλεσαν έναν ακόμη σημαντικό παράγοντα των μεταξύ τους κοινωνικών-πολιτισμικών επαφών και αλληλεπιδράσεων.

Η διακίνηση εμπορευμάτων και αγαθών, από τον Πόντο προς τη Ρωσία και αντίστροφα, γινόταν κυρίως από το λιμάνι της Τραπεζούντας και από την σιδηροδρομική γραμμή, την οποία είχε κατασκευάσει η Ρωσία για να συνδέσει την περιοχή του Φάσι, που βρίσκεται κοντά στην Τραπεζούντα, με την Κασπία Θάλασσα, καθώς και από την αμαξιτή εμπορική οδό, που ένωνε την Τραπεζούντα με το Ερζερούμ[8]. Μάλιστα, σύμφωνα με επίσημα στατιστικά στοιχεία, το 1869, οι εξαγωγές εμπορευμάτων προς τη Ρωσία έφτασαν τα 5.316.280 φράγκα, ενώ οι εισαγωγές από τη Ρωσία ανήλθαν στα 6.667.280 φράγκα. Αρκετές φορές μάλιστα, οι ετήσιες εξαγωγές έφθαναν και σε 40.000.000 φράγκα. Τα κυριότερα προϊόντα εξαγωγής ήταν, κυρίως, καπνός, φασόλια, καλαμπόκι κ.ά. Επίσης, κατά καιρούς, πολλοί Έλληνες έμποροι, παράλληλα με τις δραστηριότητές τους στον Πόντο, διατηρούσαν υποκαταστήματα και στη Ρωσία[9].

---

7. Εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού Ελληνισμού,Ιστορία-Λαογραφία- Πολιτισμός, ό.π., Κυριακίδης, Θ., εφημ. Εθνος, σελ. 21, Λαυρεντίδης, Ι.Ν., "Οι εκ της Σοβιετικής Ενώσεως Έλληνες ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των", ό.π. σελ. 9-12.

8. Ιωαννίδης, Σ., Περί Πόντου και Τραπεζούντος, επανέκδοση, Αθήνα 1981, σελ. 256, 225.

9. Ιωαννίδης, Σ., Περί Πόντου και Τραπεζούντος, ό.π., σελ. 256, 221, 224.

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 527

Ένας άλλος, εξίσου σημαντικός κοινωνικός παράγοντας επίδρασης, ήταν και η γειτνίαση της περιοχής του Ανατολικού Πόντου και του Καρς, (βρίσκεται στις Νοτιο-Δυτικές υπώρειες του Καυκάσου), με αυτήν του Ρωσικού Καυκάσου. Διαμέσου της περιοχής αυτής, οι Έλληνες του Καρς καθώς και του ευρύτερου Πόντου επικοινωνούσαν πολύ εύκολα με τον ρωσικό πολιτισμό, με αποτέλεσμα να αφομοιώσουν αρκετά ξένα χορευτικά στοιχεία.

Οι χοροί των Ελλήνων Ποντίων της περιοχής Καρς και οι ρωσικές επιδράσεις

Κατά την εγκατάστασή τους στο Καρς, οι Έλληνες μετέφεραν και την εθιμική τους ζωή καθώς και τους χορούς τους, οι οποίοι είναι: Ομάλ, Λέτσι-Λετσίνα, Τίταρα, Τριπάτ, Τούρι, Κότσαρι και Τρία τη Κότσαρι[10]. Η μουσική συνοδεία τους γινόταν με ορχήστρα την οποία αποτελούσαν τα όργανα: Ζουρνάς, Αγγείον, Νταούλ, και Κλαρίνο. Τα όργανα αυτά έπαιζαν, συνήθως, σε διασκεδάσεις που γινόταν σε ανοιχτούς χώρους, ενώ σε κλειστούς έπαιζαν και την ποντιακή Λύρα[11].

Γενικότερα, όμως, στις διασκεδάσεις των Ελλήνων του Πόντου, προστέθηκαν και διάφορα ρωσικά μουσικά στοιχεία, τα οποία, κατά περιοχές, αναπλήρωναν ή συμπλήρωναν τα ποντιακά μουσικά σχήματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Ελλήνων της Αζοφικής, όπου έγιναν διάφορες προσμίξεις στη λαϊκή μουσική τους και στις διάφορες διασκεδάσεις τους, προστέθηκαν τα ρωσικά όργανα "Μπαγιάν" (Αρμόνικα) και Ακορντεόν, με αποτέλεσμα να αλλάξει η φωνολογική έκφραση των τραγουδιών τους. Ταυτόχρονα, δέχθηκαν και οι χοροί τους νέες, πρόσθετες, χορευτικές κινήσεις, οι οποίες καθιερώθηκαν επειδή η πρωτότυπη μορφή τους έχει ξεχασθεί, σε μεγάλο βαθμό, από τις νεότερες γενιές[12].

Όμως, το πολυπολιτισμικό κοινωνικό περιβάλλον του Κάρς και το πλέγμα των θρησκευτικών, οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν με τη Ρωσία, όπως αναφέρεται παραπάνω, συνέβαλαν σημαντικά στην διαμόρφωση των χορών των Ελλήνων. Ειδικότερα, η μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων πολιτισμική επαφή είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν διάφορες κοινωνικές προσμίξεις και επιδράσεις που επηρέασαν και τους χορούς τους

---

10. Ζουρνατζίδης, Ν., "Συμβολή στην έρευνα του χορού των Ελλήνων του Πόντου", σελ. 80, 87, 88, 99, 105, 127, 128.

11. Ζουρνατζίδης, Ν., "Συμβολή στην έρευνα του χορού των Ελλήνων του Πόντου", ό.π., σελ. 46.

12. Ashla, Α., Παραδοσιακή μουσική των Ελλήνων της Αζοφικής, εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, Αθήνα 2008, σελ.10, 43.

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 528

με διάφορες προσθήκες νέων χορευτικών στοιχείων ή μεταβολές στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της μουσικοχορευτικής τους παράδοσης[13]. Κατά την παραμονή των Ελλήνων στο Καρς, και αργότερα σε διάφορες άλλες περιοχές της Ρωσίας, όπου αυτοί εγκαταστάθηκαν, στους ποντιακούς χορούς προστέθηκαν, σιγά σιγά, και ορισμένοι άλλοι ξένοι χοροί, όπως είναι οι χοροί: Αρμέγκον, Μόντσονος, Τη Γιαγματάς, Κιουρτσίας, Τουρνάλα και Τας ή Τάμασα, και Καζάτσκα. Μάλιστα η πολιτισμική αφομοίωση αυτών των ρωσικών χορευτικών στοιχείων, καθώς και διαφόρων άλλων που αναφέρονται παρακάτω, από τους Έλληνες υπήρξε τόσο επιτυχημένη, ώστε οι νέοι χοροί απόκτησαν νέα, ποντιακά, χαρακτηριστικά (κινητικά ρυθμικά κ.λπ.) και ενσωματώθηκαν πλήρως στις ποντιακές χορευτικές διαδικασίες.

Οι χοροί αυτοί, αφού αφομοιώθηκαν από τους Έλληνες του Καρς, στη συνέχεια, μεταδόθηκαν και στον ευρύτερο ποντιακό χώρο. Σύμφωνα με μια εκδοχή αυτούς τους ξένους χορούς μετέφεραν στον Πόντο, οι Έλληνες μετανάστες, που, ενώ αρχικά είχαν εγκατασταθεί στη Ρωσία, μετέπειτα επέστρεψαν στην πατρίδα τους[14].

Αργότερα, τους χορούς αυτούς μετέφεραν και στην Ελλάδα οι Πόντιοι που ήρθαν από το Καρς, μετά την γενοκτονία των Ελλήνων Ποντίων από τους Τούρκους (κατά την οποία σκοτώθηκαν 353.000 Έλληνες) και μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, που έγινε με βάση τη Συνθήκη της Λωζάνης (24-7-1923) και 1.300.000 Έλληνες εξαναγκάσθηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες και να μεταφερθούν βιαίως στις νέες τους εστίες, στην Ελλάδα. Όμως η προσέλευση στην Ελλάδα Ποντίων, καταγομένων από το Καρς που διέμεναν σε διάφορες περιοχές της παλαιάς Ρωσίας, συνεχίστηκε, κατά περιόδους, και αργότερα, με αποτέλεσμα οι χοροί που μετέφεραν και μετέδωσαν στο οικείο περιβάλλον τους, να χορεύονται, μέχρι σήμερα, στον ελλαδικό χώρο και από Πόντιους που δεν έχουν καμιά καταγωγική σχέση με το Καρς[15].

Παράδειγμα της πλέον επιτυχημένης πολιτισμικής επαφής είναι ο χορός Τας ή Τάμασα, που αποτελεί μια παραλλαγή του ρωσικού χορού Καζάτσκα και μάλλον οφείλεται κυρίως στην κοινωνική επίδραση, η οποία προκλήθηκε από την γειτνίαση της περιοχής Κάρς με τον ρωσικό Καύκασο[16].

---

13. Ζουρνατζίδης, Ν., "Συμβολή στην έρευνα του χορού των Ελλήνων του Πόντου", ό.π.,σελ. 48, 49, 142.

14. Εγκυκλοπαίδεια του ποντιακού Ελληνισμού:Ο Πόντος, Ιστορία-Λαογραφία-Πολιτισμός, Μάλλιαρης-Παιδεία, τόμ. Β΄,Θεσσαλονίκη 1991, σελ.16.

15. Χαιρόπουλος, Π., ό.π., σελ. 189. Σαμουηλίδης, Χρ., "Οι Ποντιακοί χοροί", Πρακτικά Συνεδρίου της Δ.Ο.Λ.Τ. με θέμα "Όψεις του χορού", εκδ. Θέατρο Δόρα Στράτου, Αθήνα 1993, σελ.126.

16. Ζουρνατζίδης, Ν., "Συμβολή στην έρευνα του χορού των Ελλήνων του Πόντου", ό.π., σελ. 51, 61, 141.

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 529

Στον ελλαδικό χώρο μεταφέρθηκε, από τους Πόντιους εκείνους που έζησαν στις χώρες της πρώην Ε.Σ.ΣΔ, για μεγάλη χρονική περίοδο, και ήρθαν μετέπειτα στην Ελλάδα, όπου χορεύεται, μέχρι σήμερα, στην περιοχή της Φλώρινας (στη Νέα Καύκασο κ.α), της Θεσσαλονίκης (στο Πρόχωμα), της Δράμας (στο Μικρόβαλτο) καθώς και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Παλαιότερα, ο χορός αυτός ονομαζόταν και Ταγ-γαϊτέ, ενώ οι Πόντιοι που ήρθαν στην Ελλάδα από την Γεωργία τον ονομάζουν ως χορό "τη Κουρτσίας" ή "Τάμασα"[17].

Το Τας χορεύεται, κυρίως, στις γαμήλιες πομπές, από ζεύγη ανδρών-γυναικών, αντικριστά, με ελεύθερες και γρήγορες κινήσεις.

Παρόμοιους δρομικούς χορούς όμως, χόρευαν στους γάμους και οι αρχαίοι Έλληνες, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Όμηρο, έπαιρναν τη νύφη από το σπίτι της χορεύοντας γαμήλιους και άλλους "διπλοτσάκιστους" χορούς, με την συνοδεία αυλών και με λύρες[18].

Γενικότερα, όμως, εκτός από τους χορούς που προαναφέρονται, υπάρχουν και ορισμένοι άλλοι, οι οποίοι προέρχονται από διάφορους λαούς της παλαιάς Ρωσίας, και μεταδόθηκαν και στους Πόντιους που κατοικούσαν σε διάφορες περιοχές. Οι χοροί αυτοί είναι: Γαϊτάν ή Ανάποδον (προέρχεται από το Σουράμ του Καυκάσου), Γιαματάν (από την Γεωργία), Τσαντζάρα ή Τσανεζάρα (από τον Καύκασο), κ.ά. Όλοι αυτοί οι χοροί αποτελούν παραλλαγές αντίστοιχων χορών που χορεύονται από τους λαούς του Καυκάσου, των Λαζών, των Κούρδων, των Γεωργιανών, των Αρμενίων και άλλων ξένων μειονοτήτων που κατοικούσαν και στην περιοχή του Καρς[19].

Βέβαια στο Καρς χορευόταν και ο χορός Κότσαρι που παράλληλα χορευόταν και στην Πάφρα του Πόντου αλλά χορός με το ίδιο όνομα, την ίδια μουσική και τον ίδιο μουσικό ρυθμό χορεύεται, μέχρι σήμερα, και στην γειτονική Αρμενία, με διαφορετικό κινητικό σχήμα και με εντελώς διαφορετικό βήμα[20].

Όμως στους λαούς της παλαιάς Ρωσίας υπάρχουν και ορισμένοι άλλοι χοροί, που εμφανίζουν πολλά κοινά στοιχεία (κινητικά κ.ά.) με ελληνικούς χορούς και ιδίως με τους πολεμικούς.

Ο πολεμικός χορός με τα μαχαίρια, που χόρευαν οι Έλληνες στον Πόντο, χορευόταν, με παραλλαγή, και από ορισμένους άλλους λαούς της Ρωσίας,

---

17. Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Ελληνισμού: Ο Πόντος, ό.π.

18. Όμηρος, Οδύσσεια, Ραψ. 23, στίχ. 131-147, μετάφρ. Ζήσ. Σίδερη, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1985. Όμηρος, Ιλιάδα, Ραψ. 18, στίχ. 490-496, μετάφρ. Ν.Καζαντζάκη- Ι.Κακριδή, Αθήνα 1985.

19. Σαμουηλίδης, Χρ., "Οι Ποντιακοί χοροί", ό.π., σελ. 117.

20. Σαχινίδης, Κ., "Οι Αρμένικοι χοροί", περιοδικό "Χοροστάσι", τεύχος 4 (Αύγουστος, Σεπτέμβριος, Οκτώβριος 2003).

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 530

στην περιοχή του Καυκάσου, στη Γεωργία, στο Νταγκιστάν κ.α. Ο χορός αυτός είναι μιμητικός και αναπαριστάνει μια εικονική μάχη μεταξύ δύο αντιπάλων χορευτών που καταλήγει στον εικονικό θάνατο του ενός. Κατά τη διάρκεια του χορού αυτού, οι χορεύοντες είναι συνεχώς αντιμέτωποι, αυτοσχεδιάζουν μιμούμενοι επίθεση και άμυνα και επιδιώκουν την επίδειξη της πολεμικής τους δεξιοτεχνίας με μαχαίρια. Παλαιότερα, στον Πόντο, οι χορεύοντες ήταν πολλοί και χόρευαν, κατά ζεύγη, μόνο άνδρες, όταν βρίσκονταν στην κορύφωση της διαδικασίας του γλεντιού[21].

Είναι γρήγορος χορός και χορεύεται με το κινητικό μοτίβο του χορού Τικ Τρομαχτόν αλλά με ελεύθερες αλλά θεαματικές κινήσεις[22]. Η μεγάλη ταχύτητα του ρυθμού του υποβάλλει τους χορεύοντες και τους προκαλεί έναν έντονο ενθουσιασμό, ο οποίος διεγείρει την ψυχική τους διάθεση και τους εκστασιάζει.

Όμως έναν παρόμοιο πολεμικό χορό με τον ποντιακό χορό των Μαχαιριών, περιγράφει και ο Ξενοφών (430-354 π.Χ.), στο έργο του "Κύρου Ανάβασις", όταν οι Έλληνες στρατιώτες στρατοπέδευσαν στα Κοτύωρα (Ορντού) του Πόντου, κατά την ιστορική κάθοδο των Μυρίων (401-400 π.Χ.) [23]. Ο χορός αυτός αναφέρεται με το όνομα Σιτάλκας και χορεύτηκε, με την συνοδεία αυλού, από δύο Θράκες στρατιώτες, οι οποίοι έκαναν αναπαράσταση της μάχης με μαχαίρι καθώς και τον εικονικό θάνατο του ενός.

Αντίστοιχοι αντρικοί πολεμικοί χοροί με μαχαίρια χορεύονταν και κατά τους νεότερους χρόνους στην Μικρά Ασία (Ικόνιο, Φάρασα Καππαδοκίας κ.α.) καθώς και σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Επίσης χοροί με μαχαίρια χορεύονται και από άλλους λαούς, όπως στην: Κίνα, Μογγολία, Γερμανία (παλαιότερα) κ.α. [24] Ακόμη ο χορός των Μαχαιριών χορεύεται και στην περιοχή της Απουλίας της Κάτω Ιταλίας, από τους κατοίκους του χωριού Torre Poduli, οι οποίοι, σύμφωνα με την καθηγήτρια Izabella Bernardin,έχουν μακρινή καταγωγή από τον Πόντο και εγκαταστάθηκαν στην Ιταλία τον 9ο αι.μ.Χ., κατά τις εκστρατείες του βυζαντινού Αυτοκράτορα Νικηφόρου[25].

---

21. Ζουρνατζίδης, Ν., Συμβολή στην έρευνα του ποντιακού χορού. Χορευτικές διαδικασίες και χοροί του Πόντου, ό.π., σ. 92.

22. Ζουρνατζίδης, Ν., Συμβολή στην έρευνα του ποντιακού χορού. Χορευτικές διαδικασίες και χοροί του Πόντου, ό.π.

23. Ξενοφών, Κύρου Ανάβασις,Πάπυρος,τομ. Στ,Αθήνα 1938. Killpatrik, D.B., Function and style in Pontic Dance music, "Αρχείον του Πόντου", παράρτημα 12, Αθήνα 1980.

24. Μαυρίδης, Σ., Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Ελληνισμού, Ιστορία-Λαογραφία Πολιτισμός, ό.π., σ. 16.

25. εφημ. Ποντιακή Φωνή (Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1992).

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 531

Ο χορός των Μαχαιριών σήμερα δεν χορεύεται στις λαϊκές ψυχαγωγίες των Ποντίων παρά μόνο από αρκετά ποντιακά χορευτικά συγκροτήματα, τα οποία τον παρουσιάζουν στα πλαίσια των φολκλορικών αναπαραστάσεών τους. Μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις, ο χορός έχει αποκτήσει και ερωτική σκοπιμότητα με την προσθήκη γυναίκας στην χορευτική αντιπαράθεση των δύο αντιμαχομένων ανδρών.

Σύγχρονες χορευτικές επιδράσεις

Η περιοδική κινητικότητα των ελληνικών πληθυσμών του Πόντου προς το Καρς και το εσωτερικό της Ρωσίας και από εκεί προς την Ελλάδα δημιούργησε μια ενοποιητική πολιτισμική διαδικασία για τους δύο λαούς, με πολλές επιδράσεις στις χορευτικές εκδηλώσεις, κυρίως των Ελλήνων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η Ρωσία ήταν η χώρα υποδοχής των Ελλήνων μεταναστών και γι' αυτό, ο δικός της πολιτισμός αποτέλεσε τον ισχυρότερο παράγοντα επίδρασης στους μετανάστες. Βέβαια η ελληνική μειονότητα διατήρησε πολλά από τα ποντιακά εθιμικά της στοιχεία και τα εθνικά της χαρακτηριστικά, μαζί με τους χορούς της και τα τραγούδια της, δεδομένου ότι, σύμφωνα με τον καθηγητή Βασίλη Φίλια, οι χοροί συσπειρώνουν και ενώνουν μικρές και ευρύτερες κοινωνικές ομάδες και συμβάλλουν στην ανάπτυξη κοινωνικής αλληλεγγύης.[26].Ταυτόχρονα όμως οι Έλληνες του Καρς, δέχθηκαν και αρκετές χορευτικές και άλλες επιδράσεις από τον Ρωσικό πολιτισμό. Τα νέα στοιχεία που προστέθηκαν στους χορούς τους αφομοιώθηκαν και εντάχθηκαν στην χορευτική τους παράδοση στο πλαίσιο της γενικότερης μίμησης ξένων πολιτισμικών και κοινωνικών προτύπων και τρόπων ζωής[27].

Όμως οι μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων χορευτικές επιδράσεις συνεχίστηκαν και κατά την σύγχρονη περίοδο, με μια νέα μορφή, που έχει σχέση με την δημιουργία και την λειτουργία των νέων κοινωνικών θεσμών των φολκλορικών συγκροτημάτων. Οι θεσμοί αυτοί καλλιεργούν και προβάλλουν τους λαϊκούς τους χορούς, μέσα σε ένα αστικοποιημένο πλαίσιο, και συντελούν σε μια νέα κινητικότητα των χορών. Μέσα από τις φολκλορικές διαδικασίες δημιουργήθηκαν νέες πολιτισμικές επιδράσεις μεταξύ των δύο λαών, με αποτέλεσμα τη

---

26. Φίλιας, Β., Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 1979, σελ. 25, 27, 68.

27. Πούχνερ, Β., «Μίμηση και παράδοση στο νεοελληνικό θέατρο», άρθρο, περιοδικό Εποπτεία, τ.88, (Μάρτιος 1984), σελ. 240-243. Πούχνερ, Β., «Παραστατικά δρώμενα, Λαϊκά θέματα και Λαϊκό θέατρο στη Ν.Α. Ευρώπη», Λαογραφία, τομ. ΛΒ΄, (1982), σελ. 315.

07 ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 532

μετάδοση νέων χορευτικών στοιχείων. Ιδιαίτερα με αφορμή την προσέλευση δεκάδων ρωσικών φολκλορικών συγκροτημάτων στην Ελλάδα, που γίνεται κάθε χρόνο, πολλοί Ρώσοι χορευτές έμαθαν και παρουσιάζουν, πολύ καλά, τους ελληνικούς χορούς Χασάπικο και Συρτάκι, οι οποίοι, γενικότερα, είναι πολύ δημοφιλείς σε πολλούς λαούς του κόσμου.

Ταυτόχρονα όμως, η συχνή συνεργασία και ανταλλαγή συγκροτημάτων της Ρωσίας και της Ελλάδας βοήθησε στην ευρύτερη αλληλογνωριμία των δύο λαών και συνέβαλε στη δημιουργία διαφόρων διεθνικών διεργασιών, οι οποίες, μερικές φορές, προσεγγίζουν τα όρια της σύγχρονης πολιτιστικής διπλωματίας και καλλιεργούν, με τον καλύτερο τρόπο, τα αισθήματα φιλίας και συνεργασίας των λαών.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η πολιτισμική επικοινωνία μεταξύ των Ποντίων, και των Ελλήνων, γενικότερα, και των Ρώσων συνεχίζεται, μέχρι σήμερα, με νέες μορφές συνεργασίας. Άλλωστε η μεταφορά στη σύγχρονη ζωή διαφόρων πολιτισμικών στοιχείων είναι σύνηθες φαινόμενο[28].

28. Μερακλής, Μ.Γ., "Η λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα", Πρακτικά 8ου διημέρου εκπαιδευτικού Προβληματισμού, με θέμα "Ο λαϊκός πολιτισμός και το σχολείο", Αθήνα 1994, σελ. 9.

08 ΘΕΟΧΑΡΗ ΠΕΤΡΟΥΛΕΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 533

ΜΑΡΙΑ ΘΕΟΧΑΡΗ-ΠΕΤΡΟΥΛΕΑ

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΕΣ ΦΡΑΣΕΙΣ ΧΑΡΑΓΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΠΙΛΙΣΤΑ ΤΟΥ ΕΞΩΧΩΡΙΟΥ ΜΑΝΗΣ

Στον τόμο ΜΒ΄ (42) της Λαογραφίας, όπου δημοσιεύονται τα Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου για τα 100 χρόνια της Ελληνικής Λαογραφίας (1909-2009), και στη σελίδα 346, από την ανακοίνωση της κ. Μαρίας Θεοχάρη – Πετρουλέα, η εικόνα 2, ενώ έχει τη σωστή λεζάντα : «Πατριωτικές φράσεις στο ναό του Προφήτη Ηλία στα Μπίλιστα Εξωχωρίου» (φωτογράφιση 1992), δεν έχει την αντίστοιχη φωτογραφία, αφού επαναλαμβάνει τη φωτογραφία της εικόνας 1 που βρίσκεται στην ίδια σελίδα.

Εδώ δημοσιεύεται η σωστή φωτογραφία που αντιστοιχεί στην εικόνα 2. Η ανάγκη δημοσίευσής της προκύπτει από την αξία της ως ντοκουμέντου για την τοπική ιστορία του Εξωχωρίου Μάνης και όχι μόνο, όπως προκύπτει από την παράγραφο με την οποία συνδέεται στην ανακοίνωση (σ.330) : «Διαβάζοντας, στο μαυρισμένο από την κάπνα της φωτιάς, που άναβαν οι τσοπάνηδες, τοίχο του Προφήτη Ηλία στα Μπίλιστα, την απλή, σε άλλες περιστάσεις, πατριωτική φράση: *«Ζήτο η ΕΛΛΑΣ»*, που χάραξαν μαζί δύο νεαρά παιδιά από το Εξωχώρι, *ο Δ.*[Δημήτρης] *Γ. Κολοβιστέας* και ο *Ε.* [Βαγγέλης] *Α. Σκοπετέας*, στις *5 Ιουνίου* του *1941*, *ημέρα Σαβάτο* (εικ. 2) , ως πράξη αντίστασης κατά των Ιταλών, δεν είναι δυνατόν να μη συγκλονιστείς και να μην φτάσεις σε προσωπικές ανατροπές, συναισθηματικές, ακόμα και ιδεολογικές, όταν γνωρίζεις από αφηγήσεις ντόπιων ότι τα δύο νεαρά παιδιά, που δεν ήθελε το ένα να υστερεί από το άλλο σε πατριωτισμό, όπως φαίνεται από εκείνο το *«μαζί τα γράψαμε»*, στον εμφύλιο βρέθηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα και χάθηκαν και τα δύο.»

08 ΘΕΟΧΑΡΗ ΠΕΤΡΟΥΛΕΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 534

(σελ. 346) Εικ. 2.
Πατριωτικές φράσεις στο ναό του Προφήτη Ηλία
στα Μπίλιστα Εξωχωρίου (φωτογράφιση 1992)

08 ΘΕΟΧΑΡΗ ΠΕΤΡΟΥΛΕΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 535

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

08 ΘΕΟΧΑΡΗ ΠΕΤΡΟΥΛΕΑ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 11:46 π.μ. Page 536

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 537

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ - ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - BIBLIOGRAPHIE
(1998 - 2012)

Στον τόμο 41 (2007-2009) του περιοδικού Λαογραφία (σ. 561-688) δημοσιεύθηκε το πρώτο μέρος (Α-Μ) της βιβλιογραφίας των ετών 1998-2012, που συνέχιζε το ανάλογο έργο του αειμνήστου καθηγητού και προέδρου της ΕΛΕ Δημ. Σ. Λουκάτου. Σε όσα ακολουθούν περιλαμβάνεται το δεύτερο μέρος της βιβλιογραφίας εκείνης, ως το 2009, αλλά και η συνέχειά της από το 2009 ως το 2012, ώστε να καλυφθεί το χρονικό κενό που δημιουργήθηκε λόγω της ύλης του περιοδικού, αλλά και ποικίλων άλλων επιστημονικών και εκδοτικών υποχρεώσεων.

Η μέθοδος που ακολουθείται είναι η ίδια, όπως και η κατάταξη των λημμάτων. Δεν πρόκειται για εξαντλητική λαογραφική βιβλιογραφία, αλλά για αναγραφή δημοσιευμάτων με σύντομες κρίσεις, για τη βιβλιογραφική ενημέρωση των ερευνητών και των λαογράφων σχετικά με την αντίστοιχη εκδοτική παραγωγή. Καθώς μάλιστα τα τελευταία χρόνια δεν εκδίδονται άλλες λαογραφικές βιβλιογραφίες στον τόπο μας, η προσπάθειά μας αυτή φιλοδοξεί να προσφέρει τις βάσεις μιας βιβλογραφικής συναγωγής, που θα στηρίξει το ερευνητικό και συγγραφικό έργο των συναδέλφων.

Για όσα τυχόν παραλήφθηκαν, θα υπάρχουν στη συνέχεια της βιβλιογραφίας μας, στους επόμενους τόμους της Λαογραφίας, συμπληρώματα. Σε κάθε περίπτωση, η κάλυψη του κενού ως το 2012 καθιστά το έργο αυτό πιο επίκαιρο και χρήσιμο, ενώ παραλλήλως επικαιροποιεί την όλη προσπάθεια, καθώς πλέον τα χρονικά όρια της βιβλιογραφίας πλησιάζουν τα αντίστοιχα όρια εκδόσεως του τόμου. Γι' αυτό και ευελπιστούμε ότι οι επόμενες συμβολές μας θα είναι μικρότερες σε έκταση, αλλά και πιο κοντά στην τρέχουσα εκδοτική πραγματικότητα της ελληνικής λαογραφίας, όπως αυτή αποτυπώνεται στις σελίδες που ακολουθούν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 538

Άρθρα - Ανάτυπα

Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Καρπαθιακή αποδημία και λαϊκός πολιτισμός», Δωδεκανησιακά Χρονικά 24 (2010), σ. 49-78.

Εκτενής μελέτη που διερευνά τις σχέσεις του ξενιτεμού με τους συλλόγους, την παρουσία του ελληνικού πολιτισμού της Καρπάθου στα Λευκώματα των αποδήμων, αλλά και σε βιβλία αποδήμων Καρπαθίων, αλλά και τα επιστημονικά δημοσιεύματα για τον λαϊκό πολιτισμό των αποδήμων Καρπαθίων. Με την άριστη γνώση και χρήση της σχετικής βιβλιογραφίας, ο συγγρ. δίνει μια άρτια μελέτη, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρότυπο και για ανάλογα μελετήματα σχετικά με τις αποδημίες διαφόρων ελληνικών τόπων.

Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Folkloristics. Μια άλλη πρόταση για τη διεθνή ονοματοθεσία της Λαογραφίας», Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών 42 (2011), σ. 57-66.

Με βάση τη σύγχρονη και τρέχουσα διεθνή λαογραφική βιβλιογραφία, την οποία ο συγγρ. γνωρίζει καλά, παρουσιάζεται η τάση των Folkloristics, η οποία κυριαρχεί σήμερα κυρίως στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία της επιστήμης μας, ως μια πρόταση για τις νέες κατευθύνσεις που μπορεί να πάρει η λαογραφία στο σύγχρονο κόσμο. Ιδιαιτέρως χρήσιμη θεωρητική πρόταση για ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει τη θεωρητική λαογραφική βιβλιογραφική παραγωγή.

Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Λαογραφία και επιστήμη του δικαίου», Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών 43 (2012), σ. 11-36.

Ξαναδουλεμένη μορφή μελέτης του συγγρ., στην οποία με βάση πλουσιότατη βιβλιογραφία, και με ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα, διερευνώνται οι σχέσεις της επιστήμης του δικαίου με τις βασικές αρχές και πρακτικές του ελληνικού λαϊκού δικαίου. Συνθετική ερμηνευτική αντιμετώπιση, με καλή γνώση του σχετικού υλικού και της αντίστοιχης βιβλιογραφίας.

Ανδρουλιδάκης Μαν., «Αγροτικά οροθέσια Ορθέ Μυλοποτάμου», στον τόμο Ειρ. Γαβριλάκη-Γιάν. Τζιφόπουλος (επιμ.), Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα. Περιβάλλον-Αρχαιολογία-Ιστορία-Λαογραφία-Κοινωνιολογία», Ρέθυμνο 2006, έκδ. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία σ. 175-186.

Σημαντική μελέτη, για ένα θέμα που δεν έχει ακόμη εξαντλητικά μελετηθεί. Στη βιβλιογραφία, ας συμπληρωθεί και η συναφής μελέτη του Δ. Σ. Λουκά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 539

του, «Αγροτικά σήματα βοσκοαπαγορεύσεων στον ελληνικό χώρο», Λαογραφία 31 (1976-78), σ. 15-28, με προσθήκες και διορθώσεις του ίδιου, Λαογραφία 31 (1976-78), σ. 449-450. Η οπτική του συγγρ. και ο τρόπος επεξεργασίας του θέματος φανερώνουν την πρωτοτυπία της μελέτης, που προωθεί σημαντικά τη σχετική λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Ανδρουλιδάκης Μαν., «Σατιρικοί τόποι στο ριζίτικο τραγούδι», Πρακτικά Συνεδρίου «Το ριζίτικο τραγούδι» (25, 26 και 27 Ιουλίου 2003), Χανιά 2009, έκδ. Δήμος Ακρωτηρίου, σ. 241-252.

Μέσα από χαρακτηριστικά παραδείγματα, και με την καλή γνώση και χρήση της σχετικής βιβλιογραφίας, ο συγγρ. ερευνά την ύπαρξη, μορφολογία και λειτουργικότητα των σατιρικών στοιχείων που εντοπίζονται στους στίχους ριζίτικων τραγουδιών της Κρήτης. Χρήσιμη μελέτη, καθώς βρίσκεται ήδη σε πλήρη εξέλιξη η μελέτη του παραδοσιακού χιούμορ του λαού μας.

Ανδρουλιδάκης Μανόλης, «Γλώσσα και λαϊκός πολιτισμός στο κρητικό δημοτικό τραγούδι», Επιστήμες Αγωγής 2 (2010), σ. 25-34, εκδ. Πανεπιστήμιο Κρήτης / Σχολή Επιστημών Αγωγής / Παιδαγωγό Τμήμα Δ.Ε.

Τεκμηριωμένη και συνθετική μελέτη της κρητικής δημοτικής ποίησης, που συμβάλλει στη σύγχρονη μελέτη της πολύπλευρης κρητικής λαογραφίας, αλλά παραλλήλως και του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού.

Ανδρουλιδάκης Μανόλης, «Περιπαίγματα στην Αναφορά στον Γκρέκο, του Νίκου Καζαντζάκη», Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου για τα 50 χρόνια από τον θάνατό του «Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο κρητικός πολιτισμός», Ηράκλειο 2007, σ. 2-8, εκδ. Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη.

Συστηματική μελέτη, από φιλολογική άποψη, των περιπαιγμάτων, με τα οποία τελευταία ασχολείται συστηματικά η λαογραφική βιβλιογραφία μας, πρωτότυπη και τεκμηριωμένη, συμβολή και στη μελέτη του λογοτεχνικού έργου του Νίκου Καζαντζάκη.

Δουλαβέρας Αρ., «Ευφορικά και ευκαρπικά έθιμα στην παραδοσιακή κοινωνία της Κορινθίας», Πρακτικά Γ΄ Παγκορινθιακού Συνεδρίου, Κιάτο 2009, σ. 1-29.

Μελέτη θρησκευτικής λαογραφίας, που στηρίζεται σε τοπική βιβλιογραφία και σε ανέκδοτο πρωτογενές λαογραφικό υλικό της περιοχής (βλ. σ. 26-28, 29). Εξετάζονται εδώ εθιμικές μορφές του κύκλου της αγροτικής παραγωγής, ιδίως της καλλιέργειας των δημητριακών, οι αντίστοιχες δεισιδαιμονίες και οι άγιοι προστάτες, έθιμα του Δωδεκαημέρου και του ετήσιου εορτολογικού κύκλου και επιμέρους μορφές όπως το «αμίλητο νερό», το ποδαρικό, ο αγιασμός αλλά και ο κύκλος των αποκριάτικων τελετουργιών. Κείμενο με ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της μελέτης της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς του λαού μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 540

Δουλαβέρας Αριστείδης Ν., «Η κατάρα της γυναίκας στα δημοτικά τραγούδια», Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Γυναίκα και Παράδοση» (Καρδίτσα, 3-5 Οκτωβρίου 2008), Καρδίτσα 2010, σ. 93-132.

Με βάση μια εκτενέστατη βιβλιογραφία (σ. 127-132) ο συγγρ., επίκ. καθηγητής Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, αποδελτιώνει, κατατάσσει σε κατηγορίες και μελετά αναφορές σε κατάρες γυναικών, που απαντούν σε ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Μελέτη φιλολογικής λαογραφίας που εξαντλεί μονογραφικά το θέμα και αποτελεί συμβολή στη μελέτη της ελληνικής δημοτικής ποίησης.

Δουλαβέρας Αρ., «Η ετερότητα στα δημοτικά τραγούδια: προξενιά, έρωτες, γάμοι ετεροδόξων και αλλοεθνών», Κυμοθόη 20 (2010). Σελίδες αφιερωμένες στη Λαογραφία. Αφιέρωμα στον Άγγελο-Διονύση Δεμπόνο, σ. 77-99.

Ενδιαφέρουσα μελέτη, η οποία μέσω της αποδελτίωσης σχετικών αναφορών στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια εξετάζει «άνομους» και «μιαρούς» έρωτες και γάμους, συνήθεις στην πολυπολιτισμική πραγματικότητα της συνύπαρξης μεταξύ εθνών, στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συνεχίζεται έτσι ανάλογη έρευνα που έχουν κατά το παρελθόν ξεκινήσει ο καθηγητής Ευαγγ. Αυδίκος και η επίκ. καθηγήτρια Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου σε ελληνικά δημοτικά τραγούδια και παραμύθια αντίστοιχα.

Δουλαβέρας Αρ., «Όψεις του λαϊκού βίου στη Μεσσηνία κατά τον 19ο και 20ό αιώνα», στον τόμο Α. Ν. Δουλαβέρας – Ιω. Κ. Σπηλιοπούλου (επιμ.), Μεσσηνία: Συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της, Αθήνα 2012, εκδ. Παπαζήση – Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου / Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, σ. 527-595.

Με βάση την πλούσια βιβλιογραφία που συγκεντρώνει (σ. 580-595) και ανέκδοτο πρωτογενές υλικό ο συγγρ. μελετά και παρουσιάζει όψεις του λαϊκού πολιτισμού της Μεσσηνίας, στην ιστορική τους διάσταση, από τον υλικό βίο (σπίτι, ένδυση, σκεύη, επαγγέλματα, βιοτεχνία), τον κοινωνικό βίο (γέννηση, βάπτιση, γάμο, θάνατο) και τον πνευματικό βίο (λαϊκή λατρεία, γιορτές και πανηγύρια, δημοτικά τραγούδια, παροιμίες και αινίγματα). Ενδεικτική και η εικονογράφηση της μελέτης. Ευπρόσδεκτη επιστημονική συμβολή για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού ενός χώρου με ιδιαίτερη και ξεχωριστή παράδοση.

Edwards B. Thornton, «The Kombolói Museum: Description or Prescription of a Traditional Greek Craft?», Folk-Life 43 (2004-2005), σ. 89-114.

Με αφορμή και αφετηρία το «Μουσείο Κομπολογιού» στο Ναύπλιο, ο συγγρ. αναφέρεται γενικά στο κομπολόι στην Ελλάδα, τις χρήσεις, την κατασκευή και τα υλικά του, ενώ στο τέλος (σ. 107-114) παραθέτει πλούσιο σχετικό γλωσσάριο, κατατοπιστικό και διαφωτιστικό για τον ξενόγλωσσο αναγνώστη. Εμπε-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 541

ριστατωμένη μελέτη για ένα ζήτημα της παραδοσιακής καθημερινότητας, που έχει ελάχιστα απασχολήσει την επιστημονική λαογραφική βιβλιογραφία.

«Πρώτη Ετήσια Σεμιναριακή Διάλεξη Λαογραφίας (20 Μαΐου 2009), 1909-2009. 100 χρόνια ελληνικής Λαογραφίας», Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών 41 (2010), σ. 188-214.

Η καθιέρωση ετήσιας διάλεξης, πρακτική κοινή σε πολλά ξένα πανεπιστήμια, έγινε στον Τομέα Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών από τον καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη. Στο τεύχος αυτό δημοσιεύεται η πρόσκληση και το πρόγραμμα της εκδήλωσης (σ. 188-189), «Προλόγισμα» του Μηνά Αλ. Αλεξιάδη (σ. 190-191), «Χαιρετισμός» του καθηγητή Ανδρ. Βοσκού (σ. 192-194) και του καθηγητή Αθ. Μαρκόπουλου (σ. 195-196), προέδρου του Τμήματος και Διευθυντού τομέα αντιστοίχως. Σημαντική η μελέτη του Γ. Ι. Θανόπουλου «Νικόλαος Γ. Πολίτης: Σύντομη αναφορά στο έργο του» (σ. 197-203) και η διάλεξη του καθηγητή Μιχ. Γ. Μερακλή «Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και η έννοια της συνέχειας» (σ. 207-214). Την προσωπικότητα και το έργο του Μ. Γ. Μερακλή παρουσίασε συντόμως η Χρυσούλα Ι. Μακρή (σ. 204-206). Ευπρόσδεκτη συμβολή, που ελπίζουμε να έχει συνέχεια.

«Δεύτερη Ετήσια Σεμιναριακή Διάλεξη Λαογραφίας (19 Μαΐου 2010)», Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών 42 (2011), σ. 230-277.

Πρόκειται για τη συνέχιση ενός θεσμού που καθιέρωσε ο καθηγητής Μηνάς Αλ. Αλεξάδης στον Τομέα Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά τα προλογικά κείμενα των Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, Παν. Κοντού, Μαρ. Θωμαδάκη, Ελ. Καραμαλέγκου και Αθ. Μαρκόπουλου, δημοσιεύονται τα κείμενα των Γ. Θανόπουλου «Στίλπων Κυριακίδης: σύντομες επισημάνσεις στο λαογραφικό του έργο» (σ. 241-250) και Βασ. Χρυσανθοπούλου, «Βιο-εργογραφικά Βάλτερ Πούχνερ και Ελληνική Λαογραφία» (σ. 251-256). Ακολουθεί το κείμενο της κυρίως διαλέξεως του Β. Πούχνερ, «Θεωρητικές διαστάσεις της συγκριτικής μεθοδολογίας στην εθνολογική και λαογραφική έρευνα. Βαθμίδες συγκρισιμότητας και κλίμακες τυπολογιών (στη μνήμη του Στίλπωνα Π. Κυριακίδη)» (σ. 257-277). Σημαντικό βήμα για την εξέλιξη και πρόοδο των λαογραφικών μας σπουδών, ιδίως όταν αναπτύσσονται, όπως εδώ συμβαίνει, σημαντικά θεωρητικά ζητήματα που προωθούν την θεωρία και την πρόοδο της ελληνικής Λαογραφίας.

«Τρίτη Ετήσια Σεμιναριακή Διάλεξη Λαογραφίας (16 Μαΐου 2011)», Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών 43 (2012), σ. 200-234.

Από τα κείμενα του τεύχους ξεχωρίζουν τα εξής: Μηνάς Αλ. Αλεξιά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 542

δησ, «Προλόγισμα» (σ. 202-204) – Γ. Θανόπουλος, «Γεώργιος Α. Μέγας: Πρώτος καθηγητής Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σύντομη αναφορά στο έργο του» (σ. 210-217) – Κατ. Κορρέ - Ζωγράφου, «Η συμβολή του Γεωργίου Μέγα στην έρευνα του υλικού πολιτισμού» (σ. 221-234). Το τελευταίο αποτελεί και την κυρίως διάλεξη. Πρόκειται για συνέχεια ενός θεσμού σημαντικού για την ανάπτυξη των λαογραφικών σπουδών στη χώρα μας, το μέλλον του οποίου ελπίζουμε να αποδειχθεί το ίδιο δυναμικό όπως και το παρόν του.

Hamilakis Y. - Yalouri E., «Sacralising the past: Cults of Archaeology in Modern Greece», Archaeological Dialogues 6:2 (1999), σ. 112-160.

Οι συγγρ. εξετάζουν, στο καλά τεκμηριωμένο αυτό άρθρο, πώς οι αρχές χρησιμοποιούν σύμβολα της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, όπως ο Παρθενώνας, ως συμβολικό κεφάλαιο, προκειμένου να δώσουν νέα δυναμική και καινούργιο περιεχόμενο στην ιστορική συνείδηση του κοινού. Πρόκειται για μελέτη που διερευνά τους τρόπους σχηματισμού αυτού, που ο Δ. Λουκάτος παλαιότερα είχε ονομάσει «αρχαιοφολκλόρ», και το οποίο επιδρά άμεσα στο περιεχόμενο του σύγχρονού μας παραδοσιακού πολιτισμού.

Ήμελλος Στέφ. Δ., Μελετήματα λαϊκού δικαίου των Κυκλάδων, Αθήνα 2010, [ανάτυπο από τον 6ο τόμο του περιοδ. *Η Μελέτη*], έκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, σχ. 8ο μικρ., σ. 173 .

Ενιαία έκδοση, με προλογικό σημείωμα (σ. 9-10), ευρετήριο (σ. 165-172) και περιεχόμενα (σ. 173) οκτώ σχετικών μελετημάτων του συγγρ., ομότιμου καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και Ακαδημαϊκού. Τα μελετήματα αυτά αφορούν ανέκδοτα έγγραφα και κανόνες του λαϊκού δικαίου της Μήλου, της Σύρου, της Νάξου, της Κιμώλου και της Πάρου, της εποχής της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο τέλος γενικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το μελέτημα «*Βασαλικός, Βασάλος*» (σ. 147-164). Σημαντική έρευνα, με πρωτότυπο αρχειακό υλικό και γνώση κριτική της προγενέστερης βιβλιογραφίας, για ένα ζήτημα η μελέτη του οποίου βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη.

Θεοδοσίου Α., «Γλέντια και γλεντιστές στην Ήπειρο», στον τόμο Η Μουσική της Ηπείρου, Αθήνα 2008, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, σ. 77-90.

Αναφορά στο γλέντι και τους επιτελεστές του, όπως αυτό γίνεται στην Ήπειρο, σε σχέση με τη διαμόρφωση προσωπικών και τοπικών ταυτοτήτων στον ηπειρώτικο παραδοσιακό πολιτισμό.

Θεοδοσίου Α., «Όταν έγινε ελληνικό: Γύφτοι, μουσική και αυθεντικότητα στα ελληνοαλβανικά σύνορα», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 128Α (2009), σ. 115-142.

Με βάση το παράδειγμα της μουσικής παράδοσης των Ρομά στον Παρακά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 543

λαμο της Ηπείρου, εξετάζεται εδώ η διαδικασία κατασκευής του «αυθεντικού» και οι συνέπειές της για τη μορφοποίηση μιας εθνικής ταυτότητας στον συγκεκριμένο πληθυσμό.

Lequeux Xavier, «Vignes, elevages et piete populaire en Chypre vers la fin du Moyên Age. Les conseils pratiques du ms. Parisinus Gr. 2244», *Analecta* Bollandiana 128:1 (2010)», σ. 163-172.

Εκδίδονται και σχολιάζονται, από το παρισινό χειρόγραφο 2244, επωδές και κατάδεσμοι για τον φυτικό και τον ζωϊκό κόσμο, που πλουτίζουν τη γνώση μας για τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή λαϊκή μαγική πράξη και πρακτική, προσθέτοντας νέα κείμενα στα ήδη γνωστά.

Μερακλής Μ.Γ., «Συνηγορία της λαογραφίας», Κυμοθόη 20 (2010). Σελίδες αφιερωμένες στη Λαογραφία. Αφιέρωμα στον Άγγελο-Διονύση Δεμπόνο, σ. 49-56.

Κείμενο κατά βάσιν αναδημοσιευμένο από το βιβλίο του συγγρ., Η συνηγορία της Λαογραφίας, Αθήνα 2004, έκδ. Ιδρύματος Αγγελικής Χατζημιχάλη, σ. 147-162, που διευκρινίζει θέματα και απαντά σε καίρια ζητήματα σχετικά με την επιστημήμη της Λαογραφίας και την ελληνική Λαογραφία, γενικότερα. Χρήσιμο για τη γνώση των σύγχρονων εξελίξεων της επιστήμης μας και από τους λαογράφους των επαρχιών μας, με την έντονη –και λαογραφική– πνευματική ζωή.

Νιτσιάκος Βασίλης, Ο έρωτας στην παραδοσιακή κοινωνία. Ανάτυπο από τη «Δωδώνη. Μέρος Τρίτο: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων», τόμος ΚΗ΄ (1999), σχ. 8ο, σ. 171-182.

Στο σύντομο αυτό άρθρο ο συγγρ. εξετάζει, με γνώση της σχετικής ξένης βιβλιογραφίας, ζητήματα σχετικά με τον αυστηρό διαχωρισμό των δύο φύλων, τον έλεγχο της προσωπικής ζωής και της γυναικείας σεξουαλικότητας, την υποταγή των ζευγαριών και τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό. Χρησιμοποιεί μάλιστα ανάλογα αποσπάσματα από ελληνικά δημοτικά τραγούδια και ερμηνεύει τα δεδομένα με βάση γενικότερες θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές, στις οποίες και αναφέρεται εκτενώς. Σημαντική συμβολή, ιδίως λόγω του βάθους και της άρτιας οργάνωσης της σκέψης του συγγραφέα, χρήσιμη για όσους θελήσουν στο μέλλον να ασχοληθούν με παρόμοια ζητήματα της λαογραφίας μας.

Πίκουλας Γ., «Επικοινωνία και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο», Πρακτικά ΙΑ΄ Συμποσίου Ιστορίας και Τέχνης (Μονεμβασιά 23-26 Ιουλίου 1998). Αθήνα 2001, εκδ. ΙΤΙ-ΕΤΒΑ, σ. 72-73.

Σημαντική μελέτη για τα καλντερίμια και τα πετρόχτιστα γεφύρια στην

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 544

προβιομηχανική περίοδο της ελληνικής ιστορίας, αλλά και για το δίκτυο και τους τρόπους επικοινωνιών στον παραδοσιακό μας πολιτισμό. Παρά το μεγάλο ενδιαφέρον τους, παρόμοια ζητήματα δεν έχουν ακόμη απασχολήσει συστηματικά τη λαογραφική μας βιβλιογραφία. Εντυπωσιάζουν οι λεπτομέρειες όπως, για παράδειγμα, η δημιουργία στους πετρόχτιστους δρόμους πλατύσκαλων με μικρού ύψους αναβαθμούς, ώστε να μην γλιστρούν τα φορτωμένα υποζύγια.

Rizopoulou-Egoumenidou Euphr., Corn Grinding Windmills in Cyprus (18th-20th centuries)», Inernational Molinology 63 (2001), σ. 10-16.

Η μελέτη αυτή ασχολείται με τους ανεμόμυλους στην Κύπρο, από τον 18ο ως τον 20ό αιώνα. Με βάση αρχειακή, βιβλιογραφική και επιτόπια έρευνα η συγγρ. παρέχει πλήρη εικόνα της προβιομηχανικής αυτής τεχνολογίας, που κυριάρχησε στον παραδοσιακό μας πολιτισμό και δημιούργησε πολλούς θρύλους και παραδόσεις για τους μύλους και τους μυλωνάδες. Η μελέτη αυτή θα καταλάβει κεντρική θέση στη σχετική αναπτυσσόμενη λαογραφική βιβλιογραφία μας, επειδή παρέχει πληροφορίες έγκυρες και τεκμηριωμένες. Μια συνολική μελέτη των μύλων στην Κύπρο παραμένει ακόμη στα ζητούμενα της λαογραφίας μας.

Ρόκου Βάσω, Τεχνικές και εργαστήρια της Ηπείρου. Το καμίνι της σιδηρουργίας στο Μέτσοβο. Ανάτυπο από τη «Δωδώνη: Ιστορία και Αρχαιολογία», τόμος ΛΒ΄ (2003), σχ. 8ο, σ. 399-492, με γαλλική περίληψη (σ. 473), φωτογραφίες και σχέδια στο τέλος.

Μεγάλο μελέτημα γύρω από ένα ζήτημα ενδιαφέρον και μη επαρκώς ερευνημένο ακόμη, από τη λαογραφία μας, με εκτενή ειδική βιβλιογραφία στο τέλος (σ. 468-472). Αναλυτικά εξετάζονται οι τεχνικές και ο υλικός πολιτισμός, η ιστορικότητα των τεχνικών, η εθνολογική παράδοση, το καμίνι της σιδηρουργίας στην Ήπειρο, και ειδικότερα στο Μέτσοβο, ο κόσμος των τεχνιτών, η βιοτεχνική οργάνωση της παραγωγής και η συμπληρωματικότητά της προς την κτηνοτροφία, το εργαστήριο, ο εξοπλισμός και η παραγωγή του, τα εργαλεία και οι ομοιότητες και διαφορές προς το παράλληλο σιδηρουργείο της πόλης. Πρόκειται για εργασία πλήρη και κατατοπιστική, με στέρεη θεωρητική βάση και γόνιμο προβληματισμό, που προάγει τη σχετική έρευνα.

Σέργης Μανόλης Γ., Νοελληνικά «ακληρήματα»: το παράδειγμα των Κυκλάδων. Ανάτυπο από το περιοδικό «Λεξικογραφικόν Δελτίον» (του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας, της Ακαδημίας Αθηνών), τόμ. 24 (2003), σ. 353-392, σχ. 8ο (με σύντομη αγγλική περίληψη στο τέλος).

Ο Μ.Σ., γνωστός από πολλές μελέτες του στη λαογραφική βιβλιογραφία μας, ασχολείται με ένα ζήτημα που παρουσιάζει ιστορικό βάθος και ανάγεται

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 545

ήδη στην αρχαιότητα. Η μελέτη χωρίζεται σε ένα εισαγωγικό-θεωρητικό μέρος, στους αμοιβαίους αλληλοσατιρισμούς των Κυκλαδιτών και στα επιλογικά, ενώ ο ίδιος έχει ασχοληθεί και με τα αρχαιοελληνικά ακληρήματα σε μελέτη του δημοσιευμένη στον τιμητικό τόμο του καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή (2002). Με γνώση της βιβλιογραφίας και των πηγών, και με πολλά φιλολογικά εφόδια, ο Μ. Σ. δίνει μια μελέτη που ευχής έργο θα ήταν να αναπτυχθεί σε τόμο, με ανάλογο υλικό και άλλων ελληνικών περιοχών, αφού οι αμοιβαίοι τοπικοί αλληλοσατιρισμοί αποτελούν φαινόμενο με πανελλαδική εξάπλωση, που άπτεται των κρίσιμων για τη λαογραφική έρευνα ζητημάτων της τοπικότητας, της εντοπιότητας και της τοπικής και συλλογικής ταυτότητας.

Theodosiu A., «Disorienting rhythms: gypsyness, "authenticity" and place on the Greek-Albanian border», History and Ahthropology 18:2 (2007), σ. 153-175.

Εξετάζονται οι μουσικές επιτελέσεις των Τσιγγάνων στα πλαίσια της νεωτερικότητας, με βάση τους Ρομά του Παρακαλάμου της Ηπείρου.

Theodosiu A., «Marginal majority and "dishevelled" otherness: debating gypsyness on the Greek-Albanian border», στον τόμο B. Peterson – K. Tyler (επιμ.), Whose house is this? Majority cultures and the politics of ethnic difference, London 2008, εκδ. Palgrave, σ. 136-152.

Με βάση και πάλι τη μουσική παράδοση των Ρομά Παρακαλάμου της Ηπείρου η συγγρ. εστιάζει στη διεύρυνση της έννοιας της τοπικότητας και του τόπου, σε σχέση με την έννοια του «ανήκειν».

Theodosiu A., «"What kind of people do you think we are?": scenography, performances, identifications among *Gypsies*», Identities: Issues in Global Culture and Power 17:4 (2010), σ. 327-347.

Εξετάζεται η διαδικασία διαρκούς και αμφίσημης (ανα)κατασκευής της ταυτότητας των Ρομά στον Παρακάλαμο της Ηπείρου, στα πλαίσια τοπικοτήτων, διαφοροποιήσεων και «περιφερειακών» οντοτήτων, αλλά και με βάση τα σύγχρονα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα.

Theodosiu A., «Multiculturalism and the Catachresis of otherness: Settling Gypsies Unsettling Gypsy Belongings», Critique of Anthropology 31:2 (2011), σ. 89-107.

Εδώ προσεγγίζονται κριτικά οι έννοιες της «αναγνώρισης», του «ορατού» και του «αυτο-προσδιορισμού», στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικότητας, με παραδείγματα από τη μουσική παράδοση των Ρομά στον Παρακάλαμο της Ηπείρου, όπου η συγγρ. έχει διεξαγάγει κυρίως την επιτόπια έρευνά της. Τροποποιημένη η μελέτη δημοσιεύθηκε προηγουμένως στο Monitor ZSA Revija Jgodovinsko Socialno in Druge Anthropologije 11:33-34 (2009), σ. 118-134, στη σλοβενική γλώσσα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 546

Τσούπη Μαρία, «Η εκκοσμίκευση στη νεότερη εκκλησιαστική τέχνη της λιθογλυπτικής στο θεσσαλικό χώρο», Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών 15 (2006), σ. 161-176.

Η συγγρ. διερευνά το φαινόμενο της εισροής κοσμικών μοτίβων και γενικών αισθητικών αρχών στην εκκλησιαστική λιθογλυπτική της Θεσσαλίας. Ερμηνευτική προσέγγιση με αξιώσεις, ωστόσο η χρήση του όρου «εκκοσμίκευση» προϋποθέτει και μια ανάλογη θεωρητική τοποθέτηση, αλλά και χρήση της ευρύτατης, και λαογραφικής, διεθνούς βιβλιογραφίας για το φαινόμενο αυτό.

Τσούπη Μαρία, «Χρηστικότητα, αισθητική και συμβολισμός στην τέχνη της παραδοσιακής κοινότητας (το παράδειγμα της ηπειρώτικης λιθογλυπτικής)», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο (2006), σ. 231-250.

Τεκμηριωμένη και φωτογραφικά πλαισιωμένη μελέτη, που ξεκινά από την ηπειρώτικη λιθογλυπτική, το κύριο ερευνητικό αντικείμενο της συγγρ., για να οδηγηθεί στη διατύπωση ευρύτερων κανόνων και συμπερασμάτων, γύρω από τις σχέσεις χρήσης, αισθητικής και συμβολισμών στη λαϊκή τέχνη. Αυτά με πλήρη κριτική γνώση της βιβλιογραφίας, και όχι μόνον της λαογραφικής, αλλά και της φιλοσοφικής και της θρησκειολογικής. Η προέκταση των συμπερασμάτων και ο εμπλουτισμός των παραδειγμάτων της μελέτης, και από άλλες λαϊκές τέχνες, θα μπορούσε ίσως να οδηγήσει σε μια μονογραφία, για ζητήματα που δεν έχουν ακόμη μελετηθεί επαρκώς από την τρέχουσα λαογραφική βιβλιογραφία μας. Συνθετική μελέτη, στην οποία με βάση την ηπειρώτικη λιθογλυπτική τέχνη εξάγονται συμπεράσματα για τη λαϊκή τέχνη της Παραδοσιακής –«ηπειρώτικης» θα έλεγα– κοινότητας. Τα συμπεράσματα της συγγρ. είναι στην ορθή κατεύθυνση, αν και το όλο ζήτημα είναι μάλλον πολυσυζητημένο στη σχετική βιβλιογραφία. Χρήσιμη μελέτη για την μελλοντική συνθετική σπουδή της ελληνικής λαϊκής τέχνης.

Τσούπη Μαρία, «Το "ομαδικόν" του λαϊκού πολιτισμού (με το παράδειγμα της ηπειρώτικης λιθογλυπτικής τέχνης)», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο (2008), σ. 267-300.

Με βάση παραδείγματα από την ηπειρώτικη λιθογλυπτική η συγγρ. διερευνά τον συλλογικό χαρακτήρα της λαϊκής λατρείας και τη συμβολική-σημειωτική λειτουργία της παραδοσιακής / λαϊκής τέχνης, υπό την έννοια της ενσωματώσεως του ατόμου στο σύνολο, διατυπώνοντας παρατηρήσεις για την ουσιαστική έννοια του «ομαδικού», ως γνωρίσματος του λαϊκού πολιτισμού μας.

Τσούπη Μαρία, «Η εμπειρία του κυκλικού-γραμμικού χρόνου στη λαϊκή τέχνη. Μια συμβολική-σημειωτική προσέγγιση», Ηπειρωτικά Γράμματα 14 (2009), σ. 423-449.

Με βάση ορισμένες παραστάσεις της λαϊκής τέχνης, που λειτουργούν ως

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 547

«σημεία της περιοδικότητας του χρόνου ή της ευθύγραμμης πορείας του χρόνου στις θρησκευτικές αναπαραστάσεις», η συγγρ. διατυπώνει ερμηνευτικές παρατηρήσεις, κάποτε με ευδιάκριτη υποκειμενικότητα, χωρίς ωστόσο να αντιμετωπίζεται συνολικά το σπουδαίο αυτό ζήτημα, που οπωσδήποτε δεν μπορεί να περιοριστεί στα όρια ενός άρθρου.

Τσούπη Μαρία, «Οι παραδοσιακοί πελεκάνοι ως εργάτες της πέτρας και φορείς αξιών», Ηπειρωτικά Γράμματα 8:15 (2010), σ. 101-116.

Με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία, την οποία καλώς γνωρίζει, η συγγρ. αναφέρεται στους λιθογλύπτες της Ηπείρου, που έδρασαν από τα τέλη του 18ου και, κυρίως, κατά τον 19ο αιώνα. Χρησιμοποιεί πλήθος σχετικών μαρτυριών, τις οποίες σχολιάζει, τόσο για τη ζωή και το έργο τους, όσο και για τη θέση τους στην κοινωνία, την αποτύπωση των πεποιθήσεων και των νοοτροπιών τους στα έργα τους και για ορισμένα από τα κύρια μοτίβα και θέματα που χρησιμοποιούν στο έργο τους, πάντοτε υπό την οπτική των τυχόν υπερφυσικών υποδηλώσεών τους.

Tziovas D., «Beyond the Acropolis: Rethinking Neohellenism», Journal of Modern Greek Studies 19 (2001), σ. 189-217.

Στη μελέτη αυτή τεκμηριώνεται η άποψη πώς το ιστορικό παρελθόν του ελληνισμού δεν είναι το μόνο πεδίο όπου στηρίζεται η διαμόρφωση της ιστορικής αυτοσυνειδησίας, αλλά ότι η βυζαντινή και η νεοελληνική λαογραφία επηρρέασαν, και συνεχίζουν να επηρρεάζουν, τον σύγχρονό μας ελληνικό πολιτισμό. Σημαντικό δημοσίευμα, τόσο για τη θέση της λαογραφίας στη νεοελληνική κοινωνία και ιδεολογία, όσο και για τους παράγοντες διαμόρφωσης αυτού που αποτελεί τη σύγχρονη εκδοχή της παραδοσιακότητάς μας.

Varvounis M.G., «Bemerkungen zur byzantinischen Tradition des Wachstums des Feherbrands oder des Trockenen Stocks (AaTh 756)», ανάτυπο από το περιοδικό Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines 76 (2006). Volume offert au professeur Edmond Voordeckers, σ. 321-329.

Η παράδοση για την αναβλάστηση ξερού κλαδιού ή ράβδου (AaTh 756) έχει απασχολήσει και στο παρελθόν την ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία. Στο μελέτημα αυτό διαγράφεται η πορεία του διηγηματικού αυτού θέματος από τη βυζαντινή στη μεταβυζαντινή εποχή και η σύνδεσή του με τις διηγήσεις για αποκάλυψη, μέσω της αναβλάστησης, του θείου θελήματος για την ίδρυση μονής και την εγκατάσταση μοναστικής αδελφότητας. Πρόκειται για μία βυζαντινή παράδοση που μετεξελίχθηκε στα μεταβυζαντινά χρόνια, αποκτώντας μοναστικό περιεχόμενο, που δείχνει το ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον της μοναστικής ζωής, γενικότερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 548

Βιβλία

α. Ελληνόγλωσσα

Αβδελά Έφη - Ανδριώτης Νίκος (επιμ.), *Το Λύκειον των Ελληνίδων 100 χρόνια*, Αθήνα 2010, έκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σ. 509.

Ο συλλογικός αυτός τόμος, με τη συστηματική τεκμηρίωση και την πλούσια εικονογράφηση, εντάσσεται στα πλαίσια του εορτασμού των εκατό χρόνων ζωής και δράσης του Λυκείου των Ελληνίδων. Τα περιεχόμενα του τόμου χωρίζονται σε τρία μέρη και ένα παράρτημα, υπό τους τίτλους: *Το Σωματείο και οι μεταμορφώσεις του – Εθνικές ενδυμασίες και ελληνικοί χωροί: κύρια δραστηριότητα. – Άλλες δραστηριότητες και όψεις του Λυκείου των Ελληνίδων*. Από τα μελετήματα του τόμου, ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εξής: Ν. Μαχά-Μπιζούμη, «Η ιματιοθήκη του Λυκείου των Ελληνίδων (1911-2000). Ιστορική προσέγγιση στον τρόπο συγκρότησης και διαχείρισης μιας ενδυματολογικής συλλογής» (σ. 193 κ.εξ.) – Ευαγγ. Αντζακά-Βέη, «Οι ελληνικοί χοροί στο Λύκειο των Ελληνίδων. Τα πρώτα πενήντα χρόνια» (σ. 233 κ.εξ.) – Ρ. Λουτζάκη, «Χορεύοντας στο Λύκειο... στην καλλιτεχνική σκηνή της περιόδου 1960-1980» (σ. 283 κ.εξ.) – Ευαγγ. Αντζακά-Βέη, «Επιμύθιο. Η ερευνητική κληρονομιά του Λυκείου των Ελληνίδων (σ. 333 κ.εξ.) – Ευδ. Ολυμπίτου, «Αναζητήσεις και προσανατολισμοί της εθνικής ιδεολογίας: η πρώτη εικοσαετία της επιστήμης της Λαογραφίας και η δημιουργία του Λυκείου των Ελληνίδων» (σ. 339 κ.εξ.). Ωστόσο, ακριβώς επειδή η λαογραφική στόχευση και δραστηριότητα του Λυκείου δεν περιορίστηκε στην πρώτη εικοσαετία της ζωής του, αλλά το συνέχει και το χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα, θα περίμενε κανείς περισσότερες και λαογραφικότερες προσεγγίσεις και παρουσιάσεις της δράσης του. Ο παρών τόμος, παρά την πολυτέλεια και τον όγκο του, δεν καλύπτει επαρκώς την φυσιογνωμία και το έργο του Λυκείου των Ελληνίδων.

Αγγελοπούλου Άννα - Καπλάνογλου Μαριάνθη - Κατρινάκη Εμμανουέλα, *Επεξεργασία παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών AT 500 -559* [Γεωργίου Α. Μέγα, *Κατάλογος Ελληνικών Παραμυθιών* – 4], Αθήνα 2004, έκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς – Κέντρο Νοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., σχ. 8ο, σ. 505.

Ο νέος αυτός πολύμοχθος τόμος της καθιερωμένης σειράς του *Καταλόγου Ελληνικών Παραμυθιών*, που ξεκίνησε από τα δελτία του Γ. Α. Μέγα, ξεκι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 549

νά με εισαγωγή (σ. 9-20) και κατόπιν δίνονται οι κύριοι τύποι, η γεωγραφική διάδοση, οι παραλλαγές και ειδικά, κατά τύπο, σχόλια των τύπων ΑαTh500-599, με βάση πάντοτε το δημοσιευμένο και αδημοσίευτο υλικό της ελληνικής λαογραφικής βιβλιογραφίας και των αρχείων και ερευνητικών κέντρων της χώρας μας (σ. 23-489). Ο τόμος κλείνει με πίνακα διάδοσης των τύπων ΑαTh500-559 στον ελληνικό χώρο (σ. 491), βιβλιογραφία (σ. 493-498), πίνακα αντιστοίχισης ελληνικών τοπωνυμίων με σύγχρονα τουρκικά και βουλγαρικά (σ. 499-500), περίληψη στη γαλλική γλώσσα (σ. 501-502) και περιεχόμενα (σ. 503-505), με τα ονόματα των συγγραφέων που επεξεργάστηκαν κάθε παραμυθιακό τύπο. Πρόκειται για έργο υψηλής επιστημονικής ποιότητας και μεγάλου μόχθου, που προσφέρει πολλά στην προώθηση της μελέτης του ελληνικού παραμυθιού, και αποτελεί βασικό έργο υποδομής των παραμυθιακών σπουδών στη χώρα μας. Ευπρόσδεκτη και η συνέχεια, με τους υπόλοιπους τύπους του συστήματος κατάταξης των St. Thompson και A. Aarne, που θα αποτελέσουν ουσιαστική συμβολή στη λαογραφική μας βιβλιογραφία.

Αγγελοπούλου Άννα - Καπλάνογλου Μαριάνθη - Κατρινάκη Εμμανουέλα, *Επεξεργασία παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών AT 560 -699* [Γεωργίου Α. Μέγα, *Κατάλογος Ελληνικών Παραμυθιών* – 5], Αθήνα 2007, έκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς – Κέντρο Νοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., σχ. 8ο, σ. 512.

Συνέχεια του προηγουμένου δημοσιεύματος, όπου ακολουθείται η ίδια σειρά και μέθοδος: εισαγωγή (σ. 9-16), ανάλυση των παραμυθιακών τύπων AaTh 560-699 με βάση δημοσιευμένες και αδημοσίευτες παραλλαγές (σ. 17-494), πίνακας διάδοσης των παραμυθιακών αυτών τύπων στον ελληνικό χώρο (σ. 495), πηγές, βιβλιογραφία και βραχυγραφίες (σ. 497-504), πίνακες αντιστοίχισης ελληνικών, βουλγαρικών και τουρκικών τοπωνυμίων (σ. 505), περίληψη στη γαλλική γλώσσα (σ. 507). Πολύτιμη για τους ερευνητές η μεθοδικότατη συμβολή στην καταλογογράφηση και τυπολόγηση των ελληνικών παραμυθιών, της οποίας με χαρά θα περιμένουμε συνέχιση και ολοκλήρωση.

Αλεξάκης Ελευθ., *Οι Βλάχοι του Μετζιτιέ και η ειρωνεία της ιστορίας. Μια εθνογραφία του μη προβλέψιμου*, Αθήνα 2009, εκδ. Δωδώνη, σ. 411.

Μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή, η προσέγγιση του συγγρ. δομείται σε τρία μέρη υπό τους τίτλους *Κτηνοτροφική οικονομία και σύγχρονη εξέλιξη* (σ. 23 κ.εξ.) – *Συλλογική ταυτότητα και συλλογική μνήμη* (σ. 93 κ.εξ.) – *Οικογένεια, συγγένεια, γάμος* (σ. 169 κ.εξ.). Ο τόμος ολοκληρώνεται με βιβλιογραφία, γλωσσάρι βλάχικων και ιδιωματικών λέξεων, ευρετήρια και περίληψη σε αγγλική γλώσσα. Έγκυρη προσέγγιση, βασισμένη τόσο στη βιβλιογραφία, όσο και στη συστηματική επιτόπια έρευνα του συγγρ. στους κτηνοτροφικούς πληθυσμούς που μελετά. Η μελέτη προστίθεται στην αυξανόμενη, ποσοτικά και ποιοτικά,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:09 μ.μ. Page 550

λαογραφική βιβλιογραφία για τους Βλάχους της χώρας μας, με την έντονη ελληνική εθνική συνείδηση και τον ελληνικότατο λαϊκό πολιτισμό.

Αλεξάκης Ελευθέριος, *Ορεινή Στερεά Ελλάδα. Εθνογραφικό ημερολόγιο (1984-1991),* Αθήνα 2010, εκδ. Δωδώνη, σ. 565.

Μετά τη δημοσίευση των ημερολογίων των ερευνών του στην Ήπειρο, ο συγγρ. συνεχίζει τώρα, με την ίδια εκδοτική μεθοδολογία, με τα εθνογραφικά ημερολόγια των ερευνών του στη Δωρίδα, τη Ναυπακτία, τη Βοιωτία και το Ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας. Προηγείται πρόλογος (σ. 9 κ.εξ.) και ο τόμος ολοκληρώνεται με ευρετήρια τόπων και ονομάτων (σ. 553 κ.εξ.), λέξεων και όρων (σ. 563 κ.εξ.). Παρατίθενται επίσης βιβλιογραφία (σ. 539 κ.εξ.) και γλωσσάριο (σ. 547 κ.εξ.). Ενδιαφέρουσα μαρτυρία, κυρίως για τις συνθήκες και τους όρους διεξαγωγής της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας στην ελληνική επαρχία, που ακολουθεί ανάλογη παράδοση των μεγάλων εθνολόγων και ανθρωπολόγων, παγκοσμίως.

Αλεξιάδης Ζαφείρης Τ., *Αλήμπεη,* Αλεξανδρούπολη 2007, εκδ. Εθνολογικό Μουσείο Θράκης, σχ. 8ο, σ. 244.

Με μια σειρά αφηγημάτων ο συγγρ. περιγράφει την ιστορική διαδρομή και την πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων στο Αλήμπεη της Αλεξανδρούπολης, κυρίως δε στους καππαδοκικής καταγωγής πρόσφυγές του, από το 1920--1924 ως τις μέρες μας. Στο τέλος (σ. 241--243) γλωσσάρι, ενώ όλο το βιβλίο κοσμείται από σημαντικό φωτογραφικό υλικό. Στις σ. του βιβλίου ο ερευνητής μπορεί να βρει πλήθος πληροφοριών και δεδομένων για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού, στο β΄ μισό του 20ού αι.

Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., *Νεωτερική ελληνική λαογραφία. Συναγωγή μελετών,* Αθήνα 2006, έκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, σχ. 8ο, σ. 404.

Επιβλητικός τόμος, στον οποίο μετά τα εκτενή προλεγόμενα (σ. 9-15) δημοσιεύονται και αναδημοσιεύονται είκοσι κείμενα, χωρισμένα σε πέντε ενότητες: *Νεωτερικοί λαογράφοι* (αρ. 1-2, σ. 19-58), *Τύπος και Λαογραφία* (αρ. 3-11, σ. 59-260), *Λαϊκή αυτοβιογραφία και Λαογραφία* (αρ. 12-13, σ. 261-296), *Ξενόφερτες επιδράσεις στη νεοελληνική εθιμολογία* (αρ. 14, σ. 297-310) και *Λαογραφικές επιφυλλίδες* (αρ. 15-20, σ. 311-342). Ο τόμος κλείνει με τα βιβλιογραφικά της επιφυλλιδογραφίας (σ. 343-344) και τις πρώτες δημοσιεύσεις των κειμένων (σ. 345-350). Σε επίμετρο δημοσιεύονται βιβλιογραφικός οδηγός (σ. 351-374), *πίνακας εικαστικού υλικού* (σ. 375), *γενικό ευρετήριο* (σ. 379), *βιοεργογραφικό σημείωμα του συγγραφέα* (σ. 399) και *περιεχόμενα* (σ. 403). Τα τεκμηριωμένα μελετήματα του τόμου περιγράφουν μια ενδιαφέρουσα πτυχή της Σύγχρονης ή Νέας Λαογραφίας μας, εισάγοντας τον επιτυχή όρο «Νεωτερική Λαογραφία», που εμπλουτίζει σημαντικά τη θεματική της Ελληνικής Λαογραφίας, που έτσι

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 551

αναφαίνεται επιστήμη εξελισσόμενη και ζωντανή. Έτσι, αναδεικνύεται η σύγχρονη λαογραφική θεματολογία και οι νέοι τομείς όπου μπορεί να επεκταθεί το λαογραφικό έργο στην εποχή μας. Πρόκειται για τόμο από κάθε άποψη σημαντικό, που θα αποτελέσει σημείο αναφοράς στη σχετική λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., *Έντυπα μέσα επικοινωνίας και λαϊκός πολιτισμός. Νεωτερικά λαογραφικά*, Αθήνα 2011, εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, σχ. 8ο, σ. 246.

Μετά τα μεστά εισαγωγικά (σ. 9 κ.εξ.), η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια που έχουν ως θέματα το παραμύθι και την επικαιρότητα (σ. 17 κ.εξ.), τον παροιμιακό λόγο των ελλήνων πολιτικών (σ. 53 κ.εξ.), τις αντιπαροιμίες σε αθηναϊκές εφημερίδες (σ. 83 κ.εξ.), τις απεικονίσεις λαϊκών επαγγελμάτων σε παλαιά επιστολικά δελτάρια (σ. 125 κ.εξ.), και τη σχέση καρπαθιακής αποδημίας και λαϊκού πολιτισμού (σ. 151 κ.εξ.). Σε επίμετρο, οι πρώτες δημοσιεύσεις των κειμένων, αγγλικές περιλήψεις και βιβλιογραφικός οδηγός (σ. 199 κ.εξ.). Τέλος, σε παράρτημα, πίνακας εικαστικού υλικού, γενικό ευρετήριο, βιοεργογραφικό σημείωμα του συγγρ. και τα περιεχόμενα. Σημαντικότατη και η εικονογράφηση του τόμου. Ο συγγρ. συνεχίζει εδώ την επιστημονική προσφορά του στη μελέτη της νεωτερικής λαογραφίας, κλάδο που ο ίδιος έχει εισηγηθεί και θεμελιώσει επιστημονικά στην ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία.

Άμποτ Τζωρτζ Φρέντερικ, Λαϊκός Μακεδονικός Πολιτισμός, Αθήνα 2009, εκδ. Στοχαστής, σ. 395.

Μετάφραση του παλαιού αλλά πάντοτε χρήσιμου βιβλίου του συγγρ. *Macedonian Folklore (1903)* με εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια του *Παύλου - Πάικου Ι. Τσουμή*, επιμέλεια μετάφρασης της *Δάφνης Ανδρέου* και προλεγόμενα του καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας *Ευάγγελου Αυδίκου* (σ. 11-38). Επιμελημένη μετάφραση/έκδοση, ιδιαιτέρως χρήσιμη για τη λαογραφική μιας έρευνα, που καλό θα ήταν να συνοδεύεται και από ένα εκτενές και χρηστικό ευρετήριο. Το λαογραφικό υλικό, που συγκεντρώθηκε κατά την κρίσιμη περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, αποτελεί απόδειξη για τον ελληνικό χαρακτήρα του λαϊκού πολιτισμού της Μακεδονίας, στην ιστορική του διάσταση.

Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Λαϊκή παράδοση: επιβίωση και αναβίωση. Προβλήματα και προβληματισμοί*, Αθήνα 2005, εκδ. Καστανιώτη, σχ. 8ο, μικρ., σ. 97.

Μετά τον *πρόλογο* (σ. 11), δημοσιεύονται 26 σύντομα κείμενα για διάφορες μορφές και όψεις της λαϊκής μας παράδοσης: λαϊκή και λόγια προφορική παράδοση, επιβίωση και αναβίωση, καταγραφές της παράδοσης, οι σχέσεις της παράδοσης με την οικογένεια, το σχολείο, το παιδί, τους νέους, τους εκπαιδευτικούς, τους λαϊκούς παραμυθάδες, αλλά και η θέση της παράδοσης στην ιστορία,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 552

στην ενωμένη Ευρώπη και στη συλλογική μνήμη. Ακολουθούν μελετήματα για την προγονολατρεία και την προγονοπληξία, τη συνέχεια και την ασυνέχεια, τη νεωτερικότητα, την κοινωνική ζωή και την πολυπολιτισμικότητα, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, την παγκοσμιοποίηση, την τεχνολογία και τη διατήρηση της παράδοσης. Το βιβλίο κλείνει με *επίλογο* (σ. 93-94) και *ενδεικτική βιβλιογραφία* (σ. 95-97). Σημαντική και τεκμηριωμένη αναφορά σε ζητήματα που απασχολούν τη σύγχρονή μας λαογραφική έρευνα, στα πλαίσια της νεωτερικής μας λαογραφίας, που έχει στραφεί σε σύγχρονα κοινωνικά θέματα μελέτης.

Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Το θέατρο σκιών και οι δημιουργοί του στην περιοχή Καρδίτσας*, Βόλος 2011, εκδ. Εργαστηρίου Λόγου και Πολιτισμού (Κατεύθυνση λογοτεχνίας) Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, σχ. 8ο, επίμ., σ. 111.

Μετά τον πρόλογο, σε επιμέρους κεφάλαια εξετάζονται η δράση ενός καραγκιοζοπαίχτη από τα Άγραφα, οι περιπτώσεις των καραγκιοζοπαιχτών Γιώργου Μελίγγη, Ευγένιου Σπαθάρη και οι μαρτυρίες των Ν. Τσιμούρτου, Ηλ. Παγανού, Γ. Ντόλκερα, Χρ. Σύρου, Παν. Νιαβή, Μάκη Χάρμπα κ.λπ. Επίσης ερευνώνται η μαθητεία των παιδιών στο θέατρο σκιών και ένα μονόπρακτο σε τέσσερεις σκηνές. Στο τέλος, αναλυτικό ευρετήριο. Έργο πείρας και γνώσης, που συμπληρώνει με άριστο τρόπο τη σχετική βιβλιογραφία μας και θα αποτελέσει σημείο εκκίνησης και για τους μελετητές του μέλλοντος, καθώς συνδυάζει προφορικές μαρτυρίες και τις πληροφορίες της σχετικής με το ζήτημα βιβλιογραφίας.

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Αναγόρευση του ιατρού Γεράσιμου Α. Ρηγάτου σε επίτιμο διδάκτορα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών*, (Μεγάλη Αίθουσα Τελετών, 25 Οκτωβρίου 2006) – Εκδοτική επιμέλεια: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Αθήνα 2007, χορηγία: Διαχρονική εκδόσεις Α.Ε., σχ. 8ο, σ. 61.

Από τα περιεχόμενα του καλοτυπωμένου και καλοφροντισμένου αυτού τεύχους λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εξής: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Εγκώμιο στον Γεράσιμο Ρηγάτο» (σ. 13-20) – Μ. Γ. Μερακλής, «Παπαδιαμάντης ιατρικώς εξεταζόμενος» (σ. 21-25) – Γερ. Ρηγάτος, «Η ανάμνηση του Ιπποκράτη στη λαϊκή μας παράδοση» (σ. 31-36) και «Εργογραφία Γερασίμου Ρηγάτου» (σ. 59-61), με βιβλιογραφρικά δεδομένα σημαντικά και για τη λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Υπουργείο Μακεδονίας - Θράκης, *Αναζήτηση κοινών ριζών του γλωσσικού ιδιώματος, ηθών και εθίμων Κύπρου - Νησιών Ανατολικού Αιγαίου και Θράκης*, Ξάνθη 2006, σχ. 8ο, σ. 302.

Πρόκειται για ερευνητικό πρόγραμμα, που ανήκει στον άξονα «Θράκη - Αιγαίο - Κύπρος» και αναλήφθηκε από τον «Συλλογο Κυπρίων Νομού Ξάνθης»,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 553

με τη συνεργασία της «Φιλοπρόοδου Ένωσης Ξάνθης», και των Δήμων Ροδίων και Κυρηνείας (2004-2005). Μετά τον πρόλογο και τα περιεχόμενα, το πρώτο μέρος έχει τίτλο «Κοινά γλωσσικά στοιχεία των ιδιωμάτων της Θράκης, των νησιών του Αιγαίου και της Κύπρου» (σ. 3-123) και έχει γραφτεί από τους Χαρ. Συμεωνίδη, Βιτ. Ζαϊκόβσκυ και Τατ. Ζαϊκόβσκαγια, περιλαμβάνει δε μελέτη στοιχείων του παραδοσιακού γλωσσικού ιδιώματος των τριών περιοχών. Το δεύτερο μέρος έχει συγγραφέα τον Μ. Γ. Βαρβούνη, και τιτλοφορείται «Κοινές ρίζες σε μορφές του λαϊκού πολιτισμού στην Κύπρο, τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και τη Θράκη» (σ. 127-193), επικεντρώνεται δε σε θέματα της φιλολογικής και της εθιμικής λαογραφίας των τριών περιοχών. Στο τρίτο μέρος, που επιμελήθηκαν οι Πην. Καμπάκη - Βουγιουκλή και η Ελ. Χατζηγεωργίου (σ. 197-297) παρέχεται, σχολιασμένη ενίοτε, καταγραφή λαογραφικού και γλωσσικού υλικού από τα έθιμα της Αποκριάς, της Σαρακοστής, της Μεγάλης Εβδομάδας, του Πάσχα και της γιορτής του Αγίου Ιωάννη του Κλήδονα (24 Ιουνίου), από τη Θράκη, τα νησιά του Ανατολιού Αιγαίου και την Κύπρο, με σημαντικό φωτογραφικό υλικό. Ο τόμος, που συνοδεύεται και από δίσκο ψηφιακής εγγραφής, όπου παρέχονται συνεντεύξεις, αναπαραστάσεις και καταγραφές εθίμων, ολοκληρώνεται με αξιολόγηση - προτάσεις για μελλοντική έρευνα (σ. 299) και βιβλιογραφία (σ. 301-302). Σημαντική ερευνητική προσπάθεια, που αναδεικνύει συγκριτικά τις τοπικές ελληνικές παραδόσεις, και πρέπει να βρει συνέχεια, ώστε το σπουδαίο αυτό ζήτημα να μελετηθεί πλήρως.

Ανατολική Μακεδονία – Θράκη. Λαογραφικό Οδοιπορικό. Κομοτηνή 2008, έκδ. Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης,, σχ. 8ο επίμ., σ. 180.

Με γενική επιμέλεια και εισαγωγικά κείμενα κάθε νομού του Γ.Κ. Παπάζογλου, ο τόμος αυτός με την πλούσια εικονογράφηση περιλαμβάνει επιμέρους κείμενα για τους νομούς Δράμας, Καβάλας, Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου, που αναφέρονται σε τρεις κυριαρχούσες εθιμικές και λαογραφικές μορφές κάθε νομού. Σε επίμετρο γίνεται αναφορά σε μουσεία και λαογραφικές συλλογές της περιοχής. Χρήσιμη προσοπάθεια, για τη γνωριμία του κοινού με τον πολύμορφο και πολυποίκιλο βορειοελλαδίτικο, μακεδονικό και θρακικό λαϊκό πολιτισμό.

Ανδρειωμένος Γιώργος., *Πάλι με χρόνια με καιρούς... Λογοτεχνία, Λαογραφία και εθνική ιδεολογία (η εξέλιξη ενός μοτίβου)*, Αθήνα 2011, εκδ. Ι. Σιδέρης, σχ. 8ο μικρ., σ. 118.

Μετά τον πρόλογο (σ. 11 κ.εξ.) η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο εξετάζεται η εξέλιξη του μοτίβου αυτού σε συλλογές δημοτικών τραγουδιών (σ. 15 κ.εξ.), σε κείμενα λογίων και λογοτεχνών (σ. 29 κ.εξ.) και σε κείμενα σχολικών βιβλίων (σ. 35 κ.εξ.) με μια «κατακλείδα» (σ. 37 κ.εξ.) που συνο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 554

ψίζει τα συμπεράσματα. Στο δεύτερο εξετάζεται το συναφές πρωτογενές υλικό: οι κυριότερες παραλλαγές του τραγουδιού «Της Αγιά Σοφιάς» (σ. 43 κ.εξ.), τα λογοτεχνικά και λόγια παραθέματα που χρησιμοποιήθηκαν (σ. 73 κ.εξ.) και τα συναφή σχολικά εγχειρίδια που αποδελτιώθηκαν (σ. 91 κ.εξ.). Στο τέλος παρατίθεται εκτενές ευρετήριο (σ. 113 κ.εξ.). Καλοτεκμηριωμένη μελέτη, που διερευνά ένα μοτίβο γνωστό στη λαϊκή ιδεολογία και στον έντεχνο λαϊκό λόγο του λαού μας, διαδομένο και κοσμαγάπητο, με ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον.

Ανδρουλάκη - Σακαρέλλου Μαρία, *Η ελιά στον πολιτισμό της Ρόδου*, Αθήνα 2010, έκδ. Ακαδημία Αθηνών / Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας. Εκπαιδευτικά Προγράμματα (1Α) – Δήμος Καμείρου Ρόδου, σχ. 8ο μεγ., σ. 93.

Μελέτη επιστημονική, που εξετάζει από λαογραφική άποψη την ιερότητα της ελιάς, την ελιά και το λάδι στα νεότερα έθιμα, στη διατροφή, στην προφορική λαϊκή λογοτεχνία, στην οικιακή οικονομία και την οικονομία της Ρόδου, αλλά και την καλλιέργεια της ελιάς, τη συγκομιδή του καρπού και την εξαγωγή του λαδιού στα ελαιοτριβεία. Στο τέλος ευρετήριο όρων (σ. 90-91) και βιβλιογραφία (σ. 92-93). Πέρα από την επιστημονική δομή της μελέτης, άξια αναφοράς είναι και η εικονογράφηση του τόμου, που αποτελεί συμβολή και στη μελέτη της λαογραφίας της Ρόδου, αλλά και του ελληνικού λαϊκού υλικού πολιτισμού, γενικότερα.

Αντζουλάτου-Ρετσίλα Ευρ., *Πολιτιστικά και μουσειολογικά σύμμεικτα*, Αθήνα 2005, εκδ. Παπαζήση, σχ. 8ο, σ. 676.

Μετά τα περιεχόμενα (σ. 7-11), τον πρόλογο του διευθυντή της σειράς καθηγ. Ιω. Μάζη (σ. 13-14) και τον πρόλογο της συγγρ. (σ. 15-17), στον τόμο δημοσιεύονται και αναδημοσιεύονται 69 μελετήματα και κείμενα της συγγρ., με πλούσια και ενδεικτική, κατά περιπτώσεις, εικονογράφηση, που διαιρούνται σε πέντε εντότητες. Η πρώτη (αρ. 1-13) περιέχει μελετήματα για έθιμα και λαογραφικής σημασίας αντικείμενα, υπό τον τίτλο «Διαδρομές σε πολιτιστικά κοιτάσματα». Η δεύτερη έχει τίτλο «Η πρόκληση των Μουσών» (αρ. 1-21) και αναφέρεται σε περιπτώσεις διαφόρων λαογραφικών μουσείων. Η τρίτη (αρ. 1-13) τιτλοφορείται «Στο ναό των Μουσών Ι. Δοκιμές δημιουργικής θέασης» και τα κείμενα που περιλαμβάνει ασχολούνται με τρόπους που συντελούν στη δημιουργική επαφή του κοινού με το μουσείο. Η τετάρτη, με τίτλο «Στο ναό των Μουσών ΙΙ. Από τη θέαση στη γνώση» (αρ. 1-16), προχωρά περισσότερο δείχνοντας πως η δημιουργική θέαση μπορεί να δώσει τη θέση της στη γνώση. Στο τελευταίο μέρος (αρ. 1-6), με τίτλο «Γράφοντας για θέματα πολιτισμού», περιλαμβάνονται μελετήματα και βιβλιοκρισίες - βιβλιοπαρουσιάσεις για βιβλία των L. Schmidt, M. Martisching, Ε.-Λ. Θεοτόκη, Γ. Κεντρωτή, Δ. Σ. Λουκάτου και B. Lord - D. G. Lord. Πρόκειται για χρήσιμη και γόνιμη συγκέντρωση μελετημάτων, ικανό μέρος των οποίων έχουν γραφεί σε ευρωπαϊκές γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά, ιταλι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 555

κά), που πλουτίζουν τη λαογραφική βιβλιογραφία μας, ιδίως στον ενδιαφέροντα κλάδο της λαογραφικής μουσειολογίας, που είναι απαραίτητος για την επιστημονική οργάνωση των πολλών λαογραφικών μουσείων της χώρας μας. Καλοτυπωμένο βιβλίο, που θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για τους μουσειολόγους μας, και για τους ασχολούμενους με τον παραδοσιακό μας πολιτισμό, γενικότερα.

Αντίπας (Νικηταράς), καθηγούμενος Πάτμου, *Το ξυλόγλυπτο τέμπλο του καθολικού της Ιεράς Μονής Πάτμου*, Ιερά Πάτμος 2005, (β΄ έκδοση), Ορθόδοξος Πολιτιστική Ένωσις, σ. 107.

Δεύτερη φροντισμένη έκδοση, της μελέτης που δημοσιεύθηκε το 1988, με την ευλογία της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχη κ. Βαρθολομαίου. Μετά τον πρόλογο της πρώτης (σ. 8) και της δεύτερης (σ. 9) εκδόσεως, στο βιβλίο αυτό εξετάζονται η εξέλιξη του τέμπλου, τα προγενέστερα τέμπλα της Ιεράς Μονής αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου, και αναλυτικά περιγράφεται και μελετάται το τέμπλο του καθολικού, με τις ξυλόγλυπτες παραστάσεις και τις εικόνες του, που κατασκευάστηκε το 1819. Γίνεται ακόμη αναφορά στο ιστορικό της παραγγελίας και της κατασκευής του τέμπλου (σ. 92-94), στους συμβολισμούς των παραστάσεών του (σ. 95-97) και στον δωρητή, μητροπολίτη Σάρδεων Νεκτάριο, του από Θωμαΐδων (σ. 98-100). Ο τόμος, που κοσμείται από σημαντικές έγχρωμες φωτογραφίες και σχέδια, ολοκληρώνεται με *επίλογο*, βιβλιογραφία, κατάλογο εικόνων και γλωσσάριο. Ολοκληρωμένη και πλήρης μονογραφία, που παρουσιάζει ένα εξέχον έργο της χιακής παραδοσιακής εκκλησιαστικής ξυλογλυπτικής, η οποία δεν έχει αποτελέσει ακόμη αντικείμενο συστηματικής επιστημονικής μελέτης, αν και τα χιακά ξυλογλυπτικά εργαστήρια έχουν δημιουργήσει πολλά και σημαντικά έργα, σε όλο τον αιγαιοπελαγίτικο χώρο. Προς την κατεύθυνση αυτή, το παρόν βιβλίο αποτελεί συστηματικό και οργανωμένο βήμα.

Αντωνόπουλος Κων., *Παρνασσός Αρκαδίας. Το χωριό μου*, Μυτιλήνη 2007, σχ. 8ο, σ. 133.

Τοπική λαογραφική μονογραφία. Μετά τα γενικά στοιχεία αναφέρονται η τοπογραφία του ευρύτερου χώρου και χαρακτηριστικές στιγμές της παραδοσιακής ζωής του χωριού: χοιροσφάγια, γιορτές, γάμος, ξενιτειά, συμφορές και θυσίες για την πατρίδα, οι άνθρωποι του χωριού. Τα γραφόμενα εικονογραφούνται με πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., *Η Θράκη και οι άλλοι. Ιχνηλατώντας τα πολιτισμικά όρια και την ιστορική μνήμη*, Αθήνα 2007, εκδ. Οδυσσέας, σχ. 8ο, σ. 255.

Στο βιβλίο αυτό, μετά την *Εισαγωγή* (σ. 9-13), συγκεντρώνονται εννέα μελετήματα του συγγρ., καθηγητή της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Πρόκειται για μελέτες γύρω από τους Τσιγγάνους, τους μουσικούς και τους

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 556

τραγουδιστές, τα δημοτικά τραγούδια της Θράκης, την επιτόπια έρευνα, τις αφηγήσεις λαϊκής ιστορικής μνήμης, το κουρμπάνι του Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου, τη διαχείριση του χώρου στη Σαμοθράκη και τη διάσταση της παράδοσης στο έργο του Γ. Βιζυηνού. Ο τόμος κλείνει με *βιβλιογραφία* (σ. 229-245) και *γενικό ευρετήριο* (σ. 246-255). Χρησιμότατη συναγωγή μελετών, που πλουτίζει τόσο τη Θρακική, όσο και τη λαογραφική βιβλιογραφία μας, γενικότερα.

Αυδίκος Ευάγγελος, (επιμέλεια, εισαγωγή), *Κρήτη και Λαϊκός πολιτισμός. Τοπικότητες: αντιστάσεις, μεταβολές και συνθέσεις.* Αθήνα 2007, εκδ. Ταξιδευτής, σειρά: Λαϊκός Πολιτισμός – Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις αρ. 3, σχ. 8ο, σ. 349.

Πυκνοτυπωμένος τόμος, στον οποίο, με αφορμή τον λαϊκό πολιτισμό της Κρήτης, δημοσιεύονται μελέτες που περιστρέφονται γύρω από την προβληματική της συνέχειας ύπαρξης και του τρόπου εμφάνισης του σύγχρονού μας λαϊκού πολιτισμού. Μετά την εισαγωγή του επιμελητή του τόμου, καθηγητή Ευάγγελου Αυδίκου (σ. 9-22), από τα είκοσι μελετήματα του τόμου προκύπτουν νέα ερευνητικά και ερμηνευτικά δεδομένα για τη λαογραφία μας. Συγκεκριμένα, ο τόμος περιλαμβάνει τα ακόλουθα κείμενα:

Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος: *Οι τοπικοί πολιτισμοί στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Το πρόβλημα της επιβίωσής τους* (σ. 23-30), Μ. Γ. Μερακλής: «Ο εν Αθήναις Σύλλογος Κρητών...» *Φολκλορισμός και Παράδοση* (σ. 31-40), Γιάννης Κιουρτσάκης: *Παγκόσμια ισοπέδωση και τοπικές αντιστάσεις. Υποθέσεις και απορίες* (σ. 41-48), Ελευθέριος Π. Αλεξάκης: *Μητάτα, κατούνες, μετόχια. Οικονομία και οργάνωση του χώρου στην Κρήτη* (σ. 49-106), Μάνος Σπυριδάκης: *Όψεις του αστο-αγροτικού συνεχούς στην ύπαιθρο χώρα. Η περίπτωση της επαρχίας Σητείας* (σ. 107-120), Βασίλης Νιτσιάκος: *Προσλαμβάνοντας την ετερότητα: Ξένοι μετανάστες στην επαρχία Κισάμου το 2002* (σ. 121-132), Βασιλική Ρόκου: *Τα βυρσοδεψεία των Χανίων: μια προσέγγιση στην τοπική μεταποιητική κοινωνία* (σ. 133-152), Σταυρούλα Μαρκουλάκη: *Τα Χανιώτικα Ταμπακαριά* (σ. 153-162), Κωνσταντίνα Μπάδα: *Ο Πολιτισμός της διατροφής ως συνιστώσα της τοπικής ανάπτυξης στην Κρήτη* (σ. 163-174), Τζένη Μωραΐτη: *Η παρουσία της μορφής του δράκου και της δράκαινας στο μαγικό κρητικό παραμύθι: εκδοχές και ιδιαιτερότητες*(σ. 175-192), Ρένα Λουτζάκη: *Παράδοση και Κοινωνία στη Δυτική Κρήτη. Μουσική επιτέλεση και οργανοπαίχτες* (σ. 193-228), Μαρία Παπαπαύλου: *Το Καρναβάλι του Ρεθύμνου: μια ανθρωπολογική προσέγγιση* (σ. 229-246), Κώστας Μουτζούρης: *Η κρητική μαντινάδα ως δύναμη αντίστασης του λαϊκού πολιτισμού απέναντι στις σύγχρονες "απειλές"* (σ. 247-258), Σταμάτης Α. Αποστολάκης: *Λαϊκές Ποιητικές δημιουργίες αφιερωμένες στον Κυπριακό αγώνα: 1955-1959* (σ. 259-288), Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος: *Η γυναικεία ομορφιά στις Κρητικές μαντινάδες* (σ. 289-306), Ελευθερία Γιακουμάκη: *Κρητικά "συχέρια" που έφυγαν – "νέα συχέρια"*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 557

που ήρθαν (σ. 307-316), Βασίλης Γ. Χαρωνίτης: *Ο θρύλος ως στοιχείο του λαϊκού πολιτισμού της Κρήτης* (σ. 317-328), Ανδρέας Τζομπανάκης: *Δίκτυο Αγροτουρισμού Αποκόρωνα* (σ. 329-332), Μαίρη Μπαριτάκη: *Η Πρόσληψη του λαϊκού πολιτισμού από τα παιδιά: κτηθείσα εμπειρία από τα εκπαιδευτικά προγράμματα του μουσείου «ΛΥΧΝΟΣΤΑΤΗΣ»* (σ. 333-342), Γιάννης Μαρκάκης: *Η μαντινάδα ως συνοδός λόγος και υπομνηματισμός μουσειακών εκθεμάτων*, (σ. 343-349)

Πρόκειται για μια άρτια προσπάθεια μελέτης των τοπικών φανερωμάτων του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού της Κρήτης, υπό το πρίσμα της νεωτερικής λαογραφίας μας, που μπορεί να χρησιμεύσει ως πρότυπο και για άλλες παρόμοιες συλλογικές μελέτες και άλλων ελληνικών τόπων, με πλούσια και ζωντανή λαϊκή παράδοση, όπως η λαογραφικότατη ελληνική μεγαλόνησος.

Αυδίκος Ευάγγελος, *Από την προξενήτρα στο Γραφείο Συνοικεσίων. Παραδοσιακότητα και νεωτερικότητα στον αστικό χώρο*, Αθήνα 2010, εκδ. Πεδίο, σχ. 8ο μικρ., σ. 213.

Μετά την εισαγωγή (σ. 11) κατηγοριοποιούνται επιστολές που στάλθηκαν σε ένα Γραφείο Συνοικεσίων, με συστηματικό επιστημονικό σχολιασμό. Οι κατηγορίες που διακρίνονται είναι: *ανύπαντροι έως 30 ετών* (σ. 27) – *ανύπαντροι άνω των 30 ετών* (σ. 81) – *διαζευγμένοι* (σ. 123) – *εν χηρεία* (σ. 167) – *Οι Έλληνες της διασποράς* (σ. 191). Σε κάθε κατηγορία διακρίνονται οι άνδρες από τις γυναίκες. Ακολουθεί ένα συμπερασματικό κεφάλαιο (σ. 205) και η πλούσια ελληνική και ξένη βιβλιογραφία (σ. 209). Πρωτότυπη μελέτη, συνέχεια και ανάπτυξη ανακοίνωσης του συγγρ. στο επιστημονικό συμπόσιο «Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική ανθρωπολογία» (19-21 Απριλίου 2002). Μελέτη αστικής λαογραφίας, που δείχνει τις δυνατότητες της επιστήμης της λαογραφίας στη μελέτη του νεωτερικού λαϊκού πολιτισμού και ανοίγει νέους δρόμους στην ελληνική λαογραφία μας.

Αυδίκος Ευάγγ., (επιμ.), *Λαϊκοί πολιτισμοί και σύνορα στα Βαλκάνια*. Αθήνα 2010, εκδ. Πεδίο, σχ. 8ο, σ. 370.

Μετά την εισαγωγή από τον επιμελητή του τόμου καθηγητή κ. Ευάγγ. Αυδίκο (σ. 11 κ.εξ.), ακολουθούν οι εξής μελέτες: Ευ. Αυδίκος, *Πετρωτά Έβρου και περιοχή Μάλκο Γκραντίστε Νότιας Βουλγαρίας: επανάκτηση της κοινής μνήμης* (σ. 27 κ.εξ.) – Mar. Karamihova, *Διαπερατά εθνοτικά και θρησκευτικά όρια: η περίπτωση της Ζλατάριτσας* (σ. 44 κ.εξ.), Κατ. Μάρκου, *Εθνοτικά σύνορα, λαϊκός πολιτισμός, πολιτική και δυναμικές των ταυτοτήτων στην ελληνική Θράκη* (σ. 97 κ.εξ.) – Χρ. Παπακώστας, *Δια-τοπικοί μουσικοί και δι-εθνοτική μουσική: Το παράδειγμα των Ρομά Ηράκλειας Σερρών στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα* (σ. 119 κ.εξ.) – Αλ. Αγγελίδου, *Όταν οι γυναίκες ταξιδεύουν: γυναικεία μετανάστευση από τη Βουλγαρία, οικονομικές πρακτικές και έμφυλες ταυτότητες* (σ. 159 κ.εξ.) –

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 558

Ljupco Risteski, *Σύμβολα, μυθολογικές και θρησκευτικές έννοιες του χώρου στους σλαβικούς λαούς των Βαλκανίων* (σ. 191 κ.εξ.) – Ιω. Μάνος, *Χορός και ενορχήστρωση της τοπικότητας: Πολιτική, πολιτικοί ως φορείς της εξουσίας και πολιτιστικοί σύλλογοι ως διαχειριστές του πολιτισμού* (σ. 223 κ.εξ.) – Rozita Dimova, *Ο ποιητής στη γέφυρα στη βιβλική γη: Κρατικοποίηση της τέχνης μέσα από φεστιβάλ και ιδιοεθνικισμός στην Π.Γ.Δ.Μ.* (σ. 247 κ.εξ.) – Sara Green, *Διαφιλονικούμενα σύνορα και μη ιδιαιτερότητα: Περί των προβλημάτων εντοπισμού πολιτισμικών στοιχείων γύρω από τα ελληνοαλβανικά σύνορα* (σ. 291 κ.εξ.) – Βασ. Νιτσιάκος, *Έλληνες ή Αλβανοί; Πολιτισμός και εθνική ταυτότητα. Το παράδειγμα της Χιμάρας* (σ. 327 κ.εξ.) – Δ. Μιχαήλ, *Διάβαση ορίων και διατήρηση ορίων μεταξύ των Αλβανών μεταναστών και της ελληνικής κοινότητας του Άργους Ορεστικού Καστοριάς* (σ. 347 κ.εξ.). Οι μελέτες του τόμου, που εντάσσεται στη σειρά «Λαϊκοί πολιτισμοί στον 21ο αιώνα», διερευνούν ζητήματα όπως τα σύνορα, η μετανάστευση, οι ταυτότητες, η προφορική ιστορία και οι εθνικισμοί στην Βαλκανική, από την πλευρά της σύγχρονης λαογραφίας, γι' αυτό και αποτελούν σημαντικό σταθμό για τη σύγχρονη και νεωτερική λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Αυδίκος Ευάγγ., *Σέσκλο Μαγνησίας. Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αντιθέσεις και αλλαγές*, Βόλος 2010, εκδ. Δήμου Αισωνίας, σχ. 8ο, σ. 358.

Σημαντική μονογραφία για ένα θεσσαλικό χωριό και τη σύγχρονη πολιτισμική του ταυτότητα. Μετά την εισαγωγή (σ. 1-8), η ύλη χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο (σ. 10 κ.εξ.) εξετάζονται ο οικισμός και οι κάτοικοι, ο κοινωνικός χώρος και ο χώρος της παραγωγής, η κτηνοτροφία και η βαθμιαία αστικοποίηση των κατοίκων. Στο δεύτερο μέρος (σ. 141 κ.εξ.) εξετάζονται οι οικίσεις, η επαγγελματική συμπεριφορά, οι Βλάχοι του χωριού και η ιστορική διαδρομή τους, η μετακίνηση των κατοίκων στον Βόλο και τη Ν. Ιωνία, η κοινωνική και πολιτισμική συμπεριφορά τους στον γάμο, την οικογένεια και ορισμένες χαρακτηριστικές τελετουργίες, αλλά και ορισμένα στερεότυπα και τριβές στην τοπική κοινωνία, όπως ο έλεγχος των λιβαδιών, η «βλαχοποίηση» του χωριού και η παγίωση νέας ταυτότητας. Ο τόμος ολοκληρώνεται με συμπεράσματα (σ. 319-332), πίνακα πληροφορητών, βιβλιογραφία (σ. 336-352) και γενικό ευρετήριο (σ. 353-360). Το βιβλίο προέρχεται από συστηματική επιτόπια έρευνα και αποτελεί πρότυπο για μια σύγχρονη λαογραφική μελέτη ενός οικισμού της ελληνικής επαρχίας, με τα ερευνητικά ενδιαφέροντά του.

Αυδίκος Ευάγγ. (επιμ), *Λαογραφικές αναγνώσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία*, Αθήνα 2012, εκδ. Πεδίο, σχ. 8ο μικρ., σ. 571.

Συλλογικός τόμος, όπου δημοσιεύονται οι εισηγήσεις διεθνούς συνεδρίου που διοργανώθηκε στον Βόλο (3-5 Ιουνίου 2010) στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, με θέ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 559

μα «Οι λαογραφικές σπουδές στην Ελλάδα και την Τουρκία. Μια άλλη ματιά». Στον τόμο, μετά τον πρόλογο (σ. 9) και την εισαγωγή του επιμελητή για τις λαογραφικές σπουδές και την εθνική ταυτότητα σε Ελλάδα και Τουρκία (σ. 13 κ.εξ.), δημοσιεύονται 14 μελέτες, 5 Τούρκων και 9 Ελλήνων επιστημόνων. Πρόκειται για τις μελέτες των Arzu Östürkumen για την τουρκική λαογραφία στα πλαίσια της δημοκρατικής ιστορίας (σ. 43), Fabriye Dinçer για τις μεταβαλλόμενες παραδόσεις στην Τουρκία (σ. 93), Meltem Turkoz για τα επίθετα της Τουρκίας (σ. 119), Songül Karabasanoğlu για την τουρκική παραδοσιακή μουσική (σ. 159) και Hande Bir-Kalan-Gedik για τη θηλυκή παράδοση των Aşik (σ. 183). Επίσης εδώ δημοσιεύονται οι μελέτες των Χρ. Παπακώστα για μουσικοχορευτικές αναπαραστάσεις στο διαδίκτυο (σ. 245), Δ. Τραγάνη για την «καθ' ημάς Ανατολή» στον ψηφιακό κόσμο (σ. 287), Ασπ. Θεοδοσίου για τους λαϊκούς πολιτισμούς σε Ελλάδα και σε Τουρκία (σ. 307), Β. Πούχνερ για τον Καραγκιόζη στα Βαλκάνια (σ. 353), Δ. Δαμιανού για την αφήγηση ενός Μικρασιάτη λαϊκού παλαιστή (σ. 381), Ρ. Κακάμπουρα για τις αφηγήσεις μικρασιατικών προσφύγων (σ. 421), Μαρ. Καπλάνογλου για τα κοινωνικά πλαίσια της αφήγησης των παραμυθιών σε Ελλάδα και Τουρκία (σ. 463), Ελ. Γκαρτζονίκα για τον ελληνικό παραδοσιακό χορό και την ομογενοποίησή του (σ. 483) και Θαν. Κούγκουλου για τα οθωμανικά Γιάννινα στη σύγχρονη πεζογραφία (σ. 539). Σημαντικός τόμος, που προωθεί τις ελληνοτουρκικές συγκριτικές λαογραφικές σπουδές.

Αυδίκος Ευάγγ., *Παιδική ηλικία και διαβατήριες τελετές*, Αθήνα 2012, εκδ. Πεδίο, σχ. 8ο μικρ., σ. 527.

Πρόκειται για δεύτερη έκδοση μιας μελέτης που εκδόθηκε το 1995, με τίτλο *Το παιδί στην παραδοσιακή και στη σύγχρονη κοινωνία.* Η δεύτερη αυτή έκδοση έχει εμπλουτισμένη βιβλιογραφία, αλλά και προσθήκες που κρίθηκαν αναγκαίες, και νέα εισαγωγή (σ. 14-29), όπου και η νέα θεωρητική πλαισίωση, η οποία αντανακλάται και στον τίτλο του βιβλίου. Η κυρίως ύλη διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια υπό τους τίτλους «Αναζητώντας την παιδική ηλικία» (σ. 31), «Γεννήσεις» (σ. 79), «Η κοινότητα» (σ. 195) και «Οι προσδοκίες» (σ. 297). Στο τέλος επίλογος (σ. 463) και βιβλιογραφία (σ. 469), αλλά και γενικό ευρετήριο (σ. 511). Σημαντικός ο προσανατολισμός του συγγρ. στις τελετουργίες, που φανερώνει τη γενικότερη ταυτότητα του επιστημονικού λαογραφικού του έργου, και μάλιστα στο πεδίο της παιδικής ηλικίας, το οποίο η λαογραφία μας δεν έχει μελετήσει εξαντλητικά.

Ayensa Prat Eusebi, *Baladas Griegas. Estudío formal temático y comparativo*, Madrid 2000 (*Nueva Roma. Bibliotheca Graeca et Latina Posterioris*, αρ. 10), έκδ. Consejo Superior de Investiga ciones Cientificas, σχ. 8ο., σ. XX+424.

Εκτενής μελέτη για τις ελληνικές παραλογές, όπου εξετάζονται η μορφολο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 560

γία και η θεματική τους, υπό την οπτική της συγκριτικής φιλολογίας και λαογραφίας. Με χρήση της σχετικής βιβλιογραφίας, ελληνικής και ξένης, συνοψίζεται η μέχρι σήμερα έρευνα και εξάγονται σημαντικά συμπεράσματα που προωθούν τη μελέτη του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού.

Ayensa Prat Eusebi, *Cancionero griego de frontera*, Madrid 2004 *(Nueva Roma. Bíblíotheca Graeca et Latina Posteríorís*, αρ. 23), εκδ. Consejo Superíor de Investíga cíones Cíentifícas, σχ. 8ο μικρ., σ. 320.

Η μελέτη αφορά τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια, με τις βυζαντινές ρίζες τους. Με βάση τα κείμενα των τραγουδιών και τη σχετική βιβλιογραφία εξετάζονται τα ζητήματα της ιστορικότητας των ακριτικών τραγουδιών, της μορφολογίας και της θεματολογίας τους, αλλά και της σχέσης τους με τα υπόλοιπα ανάλογα δημοτικά επικά τραγούδια της ιπποσύνης στον ευρωπαϊκό, και ιδιαίτερα στον ισπανικό χώρο. Η μελέτη αποτελεί δείγμα και της σημασίας που αποδίδεται σε νεοελληνικά ζητήματα από την ισπανική βιβλιογραφία, στα πλαίσια της ανάπτυξης των νεοελληνικών σπουδών στην Ισπανία.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Λαϊκά παραμύθια της Θράκης*. Πρόλογος: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης. Αθήνα 2005, εκδ. Εν Πλω, σχ. 8ο, σ. 185.

Μετά τα *περιεχόμενα* (σ. 11-12) και τον *πρόλογο* του καθηγ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη (σ. 13-16) ακολουθεί *εισαγωγή* (σ. 17-23) για τις δημοσιεύσεις και μελέτες παραμυθιών της Θράκης, και κατόπιν 30 παραμύθια, από καταγραφές που σώζονται στο αρχείο Γ. Α. Μέγα, που φυλλάσσεται στην «Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία». Επιτάσσονται *σχόλια* (σ. 173-182), με κατάταξη των παραμυθιών κατά το διεθνές σύστημα των A. Aarne και St. Thompson και *γλωσσάρι* (σ. 183-185). Συλλογή με πρωτότυπη εικονογράφηση, κατάλληλη για τη γνωριμία των παιδιών και των εφήβων με τα λαϊκά παραμύθια μιας λαογραφικά ενδιαφέρουσας περιοχής, όπως η Θράκη.

Μ. Γ. Βαρβούνης, *Κατά το Όρος του Άθωνος». Αθωνικά και Αγιορείτικα Μελετήματα,* Θεσσαλονίκη 2006, εκδ. Αφών Κυριακίδη, σ. 416.

Στον τόμο αυτό συγκεντρώνονται δεκατέσσερα δημοσιευμένα και αδημοσίευτα μελετήματα του συγγραφέα, αναπλ. Καθηγητού στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης και Άρχοντος Προστάτου των Γραμμάτων της Αγίας Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, που αφορούν το Άγιον Όρος, τα μνημεία, την ιστορία, τις βιβλιοθήκες και τον ορθόδοξο μοναχισμό του. Μετά τον πρόλογο (σ. 11-12), στη εισαγωγή (σ. 13-19) τονίζεται η σημασία της εκκλησιαστικής και πνευματικής υπαγωγής του Αγίου Όρους στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, και η πνευματική σημασία της μνημόνευσης της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου στις ακολουθίες που τελούνται σε μονές, σκήτες και κελλιά του Αγίου Όρους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 561

Ακολουθούν μελετήματα που αναφέρονται στην αθωνική καθημερινότητα και στην προσέγγιση του Αγίου Όρους από τους κάθε είδους επισκέπτες και προσκυνητές, στην καθημερινή ζωή του Αγίου Όρους κατά τον 16ο αιώνα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των έργων του λογίου ιερομονάχου Παχωμίου Ρουσάνου, στις ποικίλες σχέσεις ανάμεσα στο Άγιον Όρος και στη Σάμο, στην ιστορία, τα κειμήλια, το αρχείο, τη βιβλιοθήκη, τα έγγραφα, τις επιγραφές και το Κυριακό της Ιεράς Κουτλουμουσιανής Σκήτης του Αγίου Παντελεήμονος, σε μεταβυζαντινές επιγραφές και έγγραφα από το Άγιον Όρος, σε σημειώματα βιβλίων, ιστορικές ενθυμίσεις και τα βιβλία της βιβλιοθήκης του Κυριακού, της Ιεράς Σκήτης της Αγίας Τριάδος των Καυσοκαλυβίων, στα αγιορείτικα πρότυπα του μαρτυρίου του νεομάρτυρα αγίου Γεωργίου του εξ Εφέσου (1756-1801) και σε ιστορικά ζητήματα που σχετίζονται με τα μαρτύρια αγιορειτών νεομαρτύρων, οι οποίοι μαρτύρησαν στη Θεσσαλονίκη και στην Κωνσταντινούπολη. Τέλος, μελετάται η εγκατάσταση των αγιορειτών Κολλυβάδων στη Σάμο, κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, και η μεταφορά των αρχών του φιλοκαλικού κινήματος στο νησί, οι οποίες ουσιαστικά αναγέννησαν τον σαμιακό μοναχισμό, ως και το μέσον του 20ού αιώνα.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με πίνακα χειρογράφων που χρησιμοποιούνται ή σχολιάζονται και ευρετήριο ονομάτων, ενώ παρέχεται και παραστατικό παράρτημα με χάρτες, φωτογραφίες και χαλκογραφίες, που ενημερώνει τον αναγνώστη για την φυιογνωμία του χώρου και το ύφος των κτισμάτων. Η άψογη έκδοση οφείλεται και στην αγάπη του εκδότη κ. Τάσου Κυριακίδη, Άρχοντος Καστρινίσιου της Αγίας Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, ο οποίος πάντοτε στηρίζει εκδοτικά τις μελέτες που αναφέρονται στην ιστορία και στη διακονία του Οικουμενικού Θρόνου.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Λαϊκός πολιτισμός και εκκλησιαστική παράδοση. Μια λαογραφική ανάγνωση του «Πηδαλίου» των Αγαπίου Ιερομονάχου και Νικοδήμου Αγιορείτου*, Αθήνα 2006, εκδ. Α. Αναγνώστου, σχ. 8ο, σ. 229.

Το βιβλίο, μετά τα *περιεχόμενα*, τον *πρόλογο* και την *εισαγωγή*, περιλαμβάνει τέσσερα μέρη. Το πρώτο έχει τίτλο «Θρησκευτική λαογραφία» (σ. 27-88), το δεύτερο «Κοινωνική συγκρότηση και έθιμα» (σ. 89-164), το τρίτο «Παραδοσιακός υλικός βίος» (σ. 165-178) και το τέταρτο «Έντεχνος λαϊκός λόγος» (σ. 179-186). Σε αυτά αποδελτιώνονται και σχολιάζονται λαογραφικά κομμάτια από το «Πηδάλιον», είτε από τα ίδια τα κείμενα των Συνόδων και των Κανόνων τους, είτε από τα σχόλια του Νικοδήμου του Αγιορείτη και του Ιερομονάχου Αγαπίου. Ο τόμος ολοκληρώνεται με *επιλογικά*, *βραχυγραφίες*, *βιβλιογραφία* και *ευρετήριο*. Το «Πηδάλιον» συχνά χρησιμοποιείται για τη διαχρονική παρακολούθηση της πορείας διαφόρων λαογραφικών μορφών, ιδίως από την περιοχή της λαϊκής λατρείας, εδώ όμως παρέχεται μια συνολική και εξαντλητική διαπραγμάτευση του ζητήματος, με βάση την οποία εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 562

σχετικά με τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στον λαϊκό πολιτισμό και την εκκλησιαστική παράδοση, που στην ελληνική περίπτωση προσδιορίζουν άμεσα μεγάλο μέρος του αντικειμένου της λαογραφίας. Αξιοσημείωτη η βιβλιογραφική ενημέρωση και επάρκεια της μελέτης.

Βαρβούνης Μ. Γ. (επιμ.), *Θράκη. Ιστορική και λαογραφική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού της*. Αθήνα 2006, εκδ. Αλήθεια, σχ. 8ο μεγ., σ. 356. Αποτελεί συλλογικό έργο δώδεκα Πανεπιστημιακών Καθηγητών και Ερευνητών, που ασχολούνται με την Λαογραφία και τον Λαϊκό Πολιτισμό που ανέπτυξαν τα διάφορα πληθυσμιακά στοιχεία, τα οποία κατοικούν στη σημερινή ελληνική Θράκη.

Στα δύο εισαγωγικά σημειώματα, ένα του δημοσιογράφου, που είναι και ο εκδότης-συντονιστής του τόμου, κ. Κ. Τσαρούχα και δεύτερο του Ομότιμου Καθηγητή Λαογραφίας και Προέδρου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κ. Μ. Γ. Μερακλή, οριοθετείται η σημασία, ο στόχος και το επίπεδο της έκδοσης, κάτι που αναλύει και εξηγεί ο επιμελητής του τόμου Μ. Γ. Βαρβούνης στις γενικές εισαγωγικές παρατηρήσεις για τον παραδοσιακό πολιτισμό της Θράκης (σ. 11-25).

Ο καθηγητής Στάθης Κεκρίδης κάνει μια σύνοψη της ιστορίας της Θράκης, από την Οθωμανική κατάκτηση ως την ενσωμάτωσή της στο Ελληνικό Κράτος, το 1922 (σ. 27-58).

Ακολουθούν οι μελέτες: του Θεοφάνη Μαλκίδη, για τον παραδοσιακό πολιτισμό και την κοινωνική δομή στη Θράκη, στις δεκαετίες 1920 και 1960 (σ. 59-97), του Γ. Ν. Αικατερινίδη, για τη λαϊκή λατρεία, τη δοξασιολογία και την εθιμολογία στη Θράκη (σ. 99-119), της Δέσποινας Δαμιανού, για την παραδοσιακή τεχνολογία της Θράκης (σ. 121-146) και του Μ. Γ. Βαρβούνη, για σύγχρονες λαογραφικές μορφές της Κομοτηνής (σ. 147-162).

Στον τόμο αυτό δημοσιεύονται επίσης οι μελέτες: του Ευάγγελου Αλμπανίδη, για τους λαϊκούς αθλητικούς αγώνες (σ. 163-174), του Βασίλη Σερμπέζη, για τη μουσική και χορευτική παράδοση της Θράκης (σ. 175-203), του Δημήτρη Γουλιμάρη, για τους πολιτιστικούς φορείς του νομού Ροδόπης (σ. 205-233), του Ελευθέριου Χαρατσίδη, για τους Έλληνες της Αρμενίας που επαναπατρίσθηκαν στη Θράκη και τη διαμόρφωση των οικισμών τους κατά τον 19ο και τον 20ο αιώνα (σ. 235-269), του Ν. Θ. Κόκκα, για την προφορική παράδοση των Πομάκων της Ροδόπης (σ. 271-310) και του Μ. Γ. Σέργη, για την αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Θράκη (1923-1930), και ειδικότερα για την εγκατάσταση των Ποντίων στο Θρυλόριο της Κομοτηνής (σ. 311-344).

Η καλαίσθητη και καλοτυπωμένη έκδοση, τα κείμενα της οποίας συνοδεύονται από πολλές εικόνες, φωτογραφίες και σχέδια, ολοκληρώνεται με γενική βιβλιογραφία για τη θρακική λαογραφία, βιογραφικά σημειώματα των συγγραφέων του τόμου και περιεχόμενα (σ. 345-355).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 563

Οι μελέτες του τόμου δείχνουν έμπρακτα την πολυπολιτισμική διάσταση του παραδοσιακού πολιτισμού της Θράκης, η οποία, σε συνδυασμό με την απολύτως αρμονική συμβίωση των διαφόρων εθνοτικών ομάδων, δημιουργεί ένα μοναδικό πρότυπο συνύπαρξης και αρμονικής συμβίωσης διαφορετικών παραδόσεων. Ένα πρότυπο ιδιαίτερα σημαντικό στις μέρες μας, που η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στη διεύρυνση των πολυπολιτισμικών κοινωνιών, και στην επικράτηση του μοντέλου αυτού κοινωνικής ύπαρξης και οργάνωσης.

Από την άλλη πλευρά, οι μελέτες του τόμου αποτυπώνουν το σημαντικό ερευνητικό έργο που πραγματοποιείται σε διάφορα Τμήματα του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, στο οποίο διδάσκουν οι περισσότεροι από τους συγγραφείς.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Άσεμνα και βωμολοχικά λαογραφικά. Παλαιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*. Αθήνα 2007, εκδ. Ηρόδοτος, σχ. 8ο, σ. 150.

Στο βιβλίο αυτό, μετά τον *πρόλογο* (σ. 15-16) και την *εισαγωγή* (σ. 19-26), δημοσιεύονται μελετήματα για τη βωμολοχική ελληνική λαογραφία, ταξινομημένα σε δύο μέρη, υπό τους τίτλους «Βωμολοχικές και αθυρόστομες εκφράσεις» (σ. 29 κ.εξ.) και «Ερωτικά δρώμενα και άσεμνες παραστάσεις» (σ. 67 κ.εξ.). Στο πρώτο ο συγγρ. ασχολείται, με τη βωμολοχική λαϊκή ποίηση, τις βωμολοχικές παροιμίες και την επιβίωση των αθυρόστομων αποκριάτικων τραγουδιών στα σύγχρονά μας μηνύματα των κινητών τηλεφώνων. Στο δεύτερο μέρος μελετώνται τα ερωτικά στοιχεία στα ελληνικά λαϊκά γονιμικά δρώμενα, ιδίως στη Θράκη και στη Θεσσαλία, αλλά και το πέρασμά τους σε εκδηλώσεις της σύγχρονης ελληνικής πορνογραφίας. Ο τόμος κλείνει με επίλογο (σ. 115), βιβλιογραφία (σ. 123), ευρετήρια (σ. 129) και πίνακα τύπων, παραμυθιών που αναφέρονται (σ. 143). Η διαπραγμάτευση γίνεται με βάση και την πλούσια σχετική ξενόγλωσση βιβλιογραφία, την οποία ο συγγρ. γνωρίζει, χρησιμοποιεί και κρίνει. Πρωτότυπη μελέτη, που ξεκινά τον επιστημονικό διάλογο για ένα θέμα αδιερεύνητο ακόμη από την ελληνική επιστημονική λαογραφική βιβλιογραφία.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Λαϊκά παραμύθια της Κωνσταντινούπολης*,. Αθήνα 2007, εκδ. «Εν Πλω», σχ. 8ο, σ. 164.

Με *πρόλογο* του καθηγητή Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Μηνά Αλ. Αλεξιάδη (σ. 13-16) και *εισαγωγή* του συγγρ. (σ. 17-23) δημοσιεύονται εδώ εικοσιοκτώ παραμύθια από την Κωνσταντινούπολη, από παλαιότερες ανέκδοτες καταγραφές, που βρίσκονται στο Αρχείο του «Λαογραφικού Φροντιστηρίου» του Γ. Α. Μέγα, στα αρχεία της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Ο τόμος κλείνει με *σχόλια* (σ. 149-162), όπου η κατάταξη των παραμυθιών κατά το σύστημα των A. Aarne - St. Thompson, με αντιστοιχίες στον νέο κατάλογο τύπων του Hans-Jörg Uther, και *γλωσσάρι* (σ. 163-164), ενώ σε παράρτημα δημοσιεύονται και σχολιάζονται επτά παραδόσεις της Κωνσταντινούπολης (σ. 139-147). Αξιομνημόνευτη η εικαστική πλαισίωση των παραμυθιακών κειμέ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 564

νων. Συμβολή στην, κατά μείζονα λόγο, παραμελημένη κωνσταντινουπολίτικη λαογραφία μας.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες στην ανατολική και τη βόρεια Θράκη*, Αθήνα 2010, εκδ. Πορεία, σ. 501.

Με βάση μια πλουσιότατη βιβλιογραφία και το ανάλογο πρωτογενές λαογραφικό υλικό μελετάται εδώ μια άκρως ενδιαφέρουσα πτυχή της λαϊκής λατρευτικής παράδοσης της Ανατολικής Θράκης και της Ανατολικής Ρωμυλίας. Μετά τη θεωρητική περί τελετουργιών και της μελέτης τους εισαγωγή (σ. 17 κ.εξ.) το βιβλίο περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια, υπό τους τίτλους: *Λαϊκά δρώμενα στον κύκλο του χρόνου* (σ. 59 κ.εξ.) – *Μορφές λαϊκών θρησκευτικών τελετουργιών στον ετήσιο εορτολογικό κύκλο* (σ. 139 κ.εξ.) – *Μαγικές και μαντικές λαϊκές τελετουργίες* (σ. 247 κ.εξ.) – *Λαϊκή τελετουργική στοιχειολατρεία* (σ. 287 κ.εξ.) – *Περιστασιακές λατρευτικές τελετουργίες και τελετουργικές πρακτικές* (σ. 323 κ.εξ.). Στο τέλος παρατίθενται συμπεράσματα (σ. 385 κ.εξ.), βιβλιογραφία, πηγές και βοηθήματα (σ. 405 κ.εξ.), χάρτες και ευρετήριο (σ. 485 κ.εξ.). Η μελέτη τιμήθηκε με Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών (2010), και αποτελεί σημαντικότατη συμβολή τόσο στη θρακική λαογραφία, όσο και στη μελέτη της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικής συμπεριφοράς, γενικότερα.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Λαογραφικά και Εθνογραφικά της Χώρας Σάμου*, Αθήνα 2010, εκδ. Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Αιγαίου – Ίδρυμα Κωνσταντίνου και Μαρίας Ζημάλη, σ. 726.

Αναλυτική καταγραφή των επιμέρους δεδομένων του λαϊκού πολιτισμού της Χώρας, της παλαιάς πρωτεύουσας του νησιού με πολλά σχέδια και σκαριφήματα του συγγραφέα. Γραμμένο όλο στο παραδοσιακό γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου, αφού έχει τη μορφή ακριβών καταγραφών των συνεντεύξεων που συγκέντρωσε η επιτόπια έρευνα, αποτελεί το εκτενέστερο κείμενο που έχει μέχρι σήμερα δημοσιευθεί στο σαμιακό γλωσσικό ιδίωμα. Στην κατάταξη της ύλης ακολουθείται το τριμερές κλασσικό σχήμα *Υλικός βίος – Κοινωνικός βίος — Πνευματικός βίος*. Στο τέλος διαφωτιστικό γλωσσάριο και αναλυτικότατος πίνακας περιεχομένων. Χρησιμότατη πηγή υλικού για μελλοντικές σχετικές μελέτες.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Λαογραφικά Μελετήματα της Ρωμηοσύνης*, Αθήνα 2010, εκδ. Άθως – Αθ. Σταμούλης, σ. 549.

Στον τόμο αυτό αναδημοσιεύονται, πρωτοδημοσιεύονται και συγκεντρώνονται λαογραφικά μελετήματα του συγγραφέα που αναφέρονται στη διαχρονική παρουσία μορφών του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, από τα βυζαντινά και τα μεταβυζαντινά χρόνια, ως και τη σύγχρονη εποχή. Μέσα από αυτά σκιαγραφείται η πολιτισμική ενότητα και έννοια της Ρωμηοσύνης, τα περιεχόμενα και τα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 565

χαρακτηριστικά της. Τα μελετήματα, ορισμένα εκ των οποίων εκτός της ελληνικής έχουν μεταφραστεί και δημοσιευθεί –στις πρώτες δημοσιεύσεις τους σε διάφορα ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά– στην αγγλική, τη γαλλική, τη γερμανική, την ισπανική και την τουρκική γλώσσα, πλουτίζουν τη σχετική βιβλιογραφία και συμβάλλουν στον καθορισμό της πολυσυζητημένης έννοιας της «Ρωμηοσύνης» και στην επιστήμη της λαογραφίας.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Ο Κυμαίος λαϊκός ποιητής Γεώργιος Ν. Χαρτσάς (Εισαγωγή-έκδοση-σχόλια)*, Αθήνα 2010, εκδ. Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κύμης, σ. 235.

Στον τόμο αυτό, μετά από σχετική εκτενή εισαγωγή, εκδίδονται και σχολιάζονται από λαογραφική άποψη τα σωζόμενα έργα ενός αιωνόβιου σχεδόν λαϊκού ποιητή της Κύμης, που κάλυψε με την παρουσία του ολόκληρο σχεδόν τον 20ό αιώνα. Με βάση τους πρωτοεκδιδόμενους εδώ στίχους του και μια μεγάλη βιβλιογραφία, που παρατίθεται στο τέλος, εξετάζονται όχι μόνο μια ιδιότυπη και ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα περίπτωση λαϊκής θρησκευτικής ποίησης της Εύβοιας, αλλά και ένα σημαντικό κομμάτι της αντίστοιχης λαϊκής ιδεολογίας με τις πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις της. Σημαντικό έργο ιδιαίτερα για την προσέγγιση και ερμηνεία της λαϊκής ιδεολογίας, που δεν έχει μέχρι σήμερα απασχολήσει συστηματικά την επιστήμη της λαογραφίας.

Βαρβούνης Μ. Γ., *Τοπωνύμια του Αγίου Όρους*, Αθήνα 2010, εκδ. Φιλιππότη – Σειρά: Λαογραφία-Παράδοση, σ. 80.

Μετά από μια εκτενή και κατατοπιστική εισαγωγή, συγκεντρώνονται και κατατάσσονται αλφαβητικά τα λαϊκά τοπωνύμια του Αγίου Όρους, με προσδιορισμό της θέσης και της σημασίας τους, αλλά και με τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση των αναφορών τους. Στο τέλος παρατίθεται εκτενής βιβλιογραφία και σχετικός χάρτης της χερσονήσου του Άθωνος. Η συγκέντρωση των λαϊκών τοπωνυμίων του Άθωνος και όχι όσων σχετίζονται με την ύπαρξη ναών, μονών, προσκυνημάτων κ.λπ. αφορά οπωσδήποτε και την επιστήμη της λαογραφίας, αφού καταδεικνύει μια πτυχή της ορθόδοξης μοναστικής λαογραφίας του Αγίου Όρους.

Βαρβούνης Μ. Γ. (με τη συνεργασία των Σοφ. Τσάλα – Ευανθ. Μπότση – Αφρ. Νουνανάκη – Παν. Ποτούρη), *Το «Λαογραφικό Αρχείο» του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης*, Αθήνα 2010, εκδ. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, *Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας*, Παράρτημα αρ. 13, σ. 365.

Κατάλογος αναλυτικός 2146 χειρογράφων πρωτογενούς λαογραφικής ύλης, που έχουν συγκεντρωθεί στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης (1992-2009). Προηγείται κατατοπιστική εισαγωγή και ο τόμος κλείνει με αναλυτικό ευρετήριο τόπων προέλευσης της λαο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 566

γραφικής ύλης. Αναδεικνύεται έτσι το περιεχόμενο ενός σημαντικού πανεπιστημιακού λαογραφικού αρχείου, που μπορεί να τροφοδοτήσει με υλικό αρκετές μελλοντικές μελέτες.

Βαρβούνης Μ. Γ. – Σέργης Μ. Γ. (διεύθυνση), *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικές*, τ. 1-2, Αθήνα 2012, εκδ. Ηρόδοτος, σχ. 8ο, σ. 1044+970.

Συλλογικό έργο, που περιλαμβάνει 66 μελέτες στους δύο τόμους του, καταγμένες στις ακόλουθες ενότητες κατά τόμο: Α΄ τόμος: *Ιστορικά της Λαογραφίας* (3 μελέτες, σ. 23 κ.εξ.) – *Οι μεγάλοι απόντες* (5 μελέτες, σ. 107 κ.εξ.) – *Θεωρητικά της Λαογραφίας - Ονοματοθεσία* (7 μελέτες, σ. 287 κ.εξ.) – *Μεθοδολογικά της Λαογραφίας* (5 μελέτες, σ. 442 κ.εξ.) – *«Παλιά» θέματα με νέα οπτική* (17 μελέτες, σ. 587 κ.εξ.), Β΄ τόμος: *Νέες θεματικές* (21 μελέτες, σ. 11 κ.εξ.) – *Λαογραφία και εκπαίδευση* (2 μελέτες, σ. 705 κ.εξ.) – *Λαογραφική κίνηση σε άλλους λαούς* (4 μελέτες, σ. 781 κ.εξ.) – *Λαογραφία: φορείς, ιδρύματα, αρχεία, ερευνητικά κέντρα, μουσεία* (2 μελέτες, σ. 917 κ.εξ.). Στην αρχή του πρώτου τόμου υπάρχει *πρόλογος* (σ. 11) και *Εισαγωγή* (σ. 15) των δύο επιμελητών, ενώ στο τέλος κάθε τόμου συνολικός πίνακας περιεχομένων και των δύο τόμων. Πρόκειται για έργο που συνοψίζει την επιστημονική πρόοδο και διαγράφει το μέλλον της Ελληνικής Λαογραφίας, αποτελεί μάλιστα καλή αρχή για τη συγκρότηση συλλογικών έργων, από τα οποία έχει ανάγκη η λαογραφική βιβλιογραφία μας. Σημαντικό επίσης το γεγονός ότι στον τόμο συμμετέχουν επιστήμονες διαφόρων χώρων και κατευθύνσεων, κάτι που εμπλουτίζει τη μεθοδολογία, τη θεωρία και τη θεματική της επιστήμης μας, εισάγοντας και στην ελληνική λαογραφία την πρακτική της διεπιστημονικής και διαθεματικής προσέγγισης. Από κάθε άποψη πρόκειται για σταθμό στα λαογραφικά μας πράγματα, και θα αποτελέσει έργο αναφοράς για τους επιγενόμενους έλληνες λαογράφους, αλλά και για τη σύγχρονή μας εξέλιξη και πρόοδο της λαογραφικής επιστήμης.

Βάσκανος Οφθαλμός. Σύμβολα μαγείας από ιδιωτικές αρχαιολογικές συλλογές, Αθήνα 2010, έκδ. Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού / Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλογών, σχ. 8ο μεγ., σ. 228.

Με επιμέλεια του Δημ. Καζιάνη συγκεντρώνονται εδώ μελετήματα, με την ευκαιρία σχετικών εκθέσεων και εορτασμών, σχετικά με τη βασκανία, το βλέμμα, την μαγεία και τα αποτροπαϊκό σύμβολα, την αρχαία και τη βυζαντινή μαγεία, τα τάματα, τη μαγεία στην Αίγυπτο και τα φυλακτά, με πλούσια εικονογράφηση και εκτενή βιβλιογραφία (σ. 217 κ.εξ.). Η οπτική της μελέτης είναι η διαχρονική εξέταση, τα δε περιεχόμενα του τόμου είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα για τη μελέτη της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικής συμπεριφοράς, στην ευρύτερη δυνατή εκδοχή της, και της θρησκευτικής λαογραφίας μας, στην ιστορική προοπτική των μελετώμενων νοοτροπιών, αντιλήψεων, συμπεριφορών και αντικειμένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 567

Baud - Bovy S., *Chansons aromounes de Thessalie. Κουτσοβλαχικά τραγούδια της Θεσσαλίας* (μετάφρ. Δέσπ. Μαζαράκη), Θεσσαλονίκη 2009, β΄ έκδοση Αφών Κυριακίδη – Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.) Τρικάλων / Κείμενα και Μελέτες 5, σχ. 8ο, σ. 67.

Με υπεύθυνο τον κ. Θ. Νημά, παρατίθεται εδώ η δεύτερη έκδοση του κλασικού πλέον συγγράμματός του S. Baud-Bovy για τα κουτσοβλάχικα τραγούδια της Θεσσαλίας, από μουσικολογική άποψη.

Bausinger Hermann, *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, (μετάφραση: Μαρ. Καπλάνογλου – Αρ. Κοντογιώργη – επιμέλεια: Μαρ. Καπλάνογλου), Αθήνα 2009, εκδ. Πατάκη, σχ. 8ο μικρ., σ. xxxii+271.

Μετάφραση της ανάλογης μελέτης που πρωτοδημοσιεύθηκε το 1967 στη Στουτγάρδη, με πρόλογο του καθηγ. Μ. Γ. Μερακλή (σ. ix-xii), προοίμιο του συγγραφέα ειδικά για την ελληνική έκδοση (σ. xiii-xviii), πρόλογο του συγγραφέα για την έκδοση του 2005 (σ. xix-xxviii) και σημείωμα της Μαρ. Καπλάνογλου (σ. xxix - xxxii). Το κύριο σώμα της μελέτης, μετά την εισαγωγή (σ. 1 κ.εξ.) διακρίνεται σε τέσσερα κεφάλαια με τίτλους «Ο τεχνολογικός κόσμος ως "φυσικό" περιβάλλον» (σ. 9 κ.εξ.), «Διεύρυνση του χώρου» (σ. 63 κ.εξ.), «Χρονική διεύρυνση» (σ. 117 κ.εξ.) και «Κοινωνική διεύρυνση» (σ. 171 κ.εξ.), ενώ οι σημειώσεις παρέχονται όλες μαζί, στο τέλος του τόμου (σ. 227 κ.ε.ξ.), ακολουθούμενες από το ευρετήριο (σ. 267 κ.εξ.). Χρησιμότατη η ελληνική μετάφραση ενός θεωρητικού έργου που προσδιόρισε τις σύγχρονές μας ευρωπαϊκές λαογραφικές σπουδές.

Βογιατζής Φώτης Ν., *Ιστορικό - Λαογραφικό Καρδίτσας* 4, Καρδίτσα 2008, σχ. 4ο, σ. 263.

Μετά τον πρόλογο (σ. 9), το βιβλίο περιλαμβάνει δύο μέρη. Στο πρώτο (σ. 11 κ.εξ.), σε έξι κεφάλαια, παρουσιάζονται αναλυτικά οι δωδεκαημερίτικες μεταμφιέσεις στους πεδινούς τέως δήμους του νομού Καρδίτσας, ενώ στο δεύτερο (σ. 94 κ.εξ.) στους ορεινούς και ημιορεινούς δήμους του ίδιου νομού, σε δεκατέσσερα κεφάλαια. Στο τέλος κεφάλαια για άγνωστους λαϊκούς ποιητές (σ. 197 κ.εξ.), ανθρώπινους τύπους (σ. 236 κ.εξ.) της παλιάς Καρδίτσας κα για την προσφορά στην πόλη του Γιόχαν Ρωμανού (1895-1980, σ. 249 κ.εξ.). Ιδιαιτέρως χρήσιμη και αναλυτική καταγραφή από έναν άριστο γνώστη της περιοχής και του πολιτισμού της.

Βογιατζόγλου - Σακελλαροπούλου Μαρία, *Παραδοσιακή κεραμική της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 2009, εκδ. Παπαζήση, σ. 430.

Μετά τον πρόλογο του καθηγητή Richard Jones (σ. 15) και την εκτενή εισαγωγή (σ. 21 κ.εξ.) για την έρευνα, την οπτική της γωνία, τα προϊόντα της κεραμικής, την παραγωγή και τη διακόσμησή τους, την οργάνωση της παραγωγής

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 568

από τους τεχνίτες, τη μορφολογία, την αισθητική, τη χρήση και τις νεότερες μορφές, καταγράφονται τα σύγχρονα εργαστήρια της παραδοσιακής κεραμικής (σ. 65 κ.εξ.) σε Αίγινα, Μαρούσι, Θεσσαλία, Πελοπόννησο, Κρήτη, Σάμο, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, Ιόνια νησια, Μυτιλήνη και Σποράδες. Ο τόμος ολοκληρώνεται (σ. 391 κ.εξ.) με πίνακες αποτυπώσεων καμινιών και εργαλείων, γλωσσάρι, στοιχεία για την κεραμική συλλογή της συγγρ. και βιβλιογραφία. Βασικό βοήθημα για τη λαογραφική μελέτη της ελληνικής κεραμικής, από μια ερευνήτρια που αφιέρωσε τη ζωή της στο σκοπό αυτό.

Βοζίκας Γιώργος, *Η συνοικία της Αγίας Μαρίνας στην Ηλιούπολη και το πανηγύρι της. Η καθημερινή ζωή και ταυτότητα της πόλης*, Αθήνα 2009, σχ. 8ο, σ. 462.

Με πρόλογο του καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή (σ. 17-20) το βιβλίο αυτό αποτελεί ουσιαστικά την έντυπη μορφή της διδακτορικής διατριβής του συγγραφέα. Μετά την εκτενή εισαγωγή (σ. 25 κ.εξ.), η κυρίως ύλη του βιβλίου διακρίνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο (σ. 103 κ.εξ.) εξετάζεται η ιστορική συγκυρία και ο ιστορικός περίγυρος του πανηγυριού, στο δεύτερο (σ. 131 κ.εξ.) χαρακτηριστικές όψεις της καθημερινής ζωής στην Αγία Μαρίνα της Ηλιούπολης, και στο τρίτο (σ. 239 κ.εξ.) η εορταστική ζωή και το εθιμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο καθιερώνεται και λειτουργεί το συγκεκριμένο αστικό πανηγύρι. Ο τόμος ολοκληρώνεται με συμπεράσματα (σ. 369 κ.εξ.), παράρτημα με χάρτες και φωτογραφικό υλικό (σ. 375 κ.εξ.) και εκτενή ενημερωμένη βιβλιογραφία (σ. 409 κ.εξ.), ενώ απουσιάζει ένα αναλυτικό ευρετήριο που θα ήταν ιδιαιτέρως χρήσιμο στον ερευνητή-αναγνώστη. Ενδιαφέρουσα μελέτη αστικών λαογραφικών μορφών, που θα μπορούσε να διευρυνθεί από την πλευρά της λαογραφίας, με ανάλογες μελέτες και άλλων λαϊκών θρησκευτικών πανηγυριών του λεκανοπεδίου Αττικής.

Γκασούκα Μαρία – Φουλίδη Ξανθίππη, *Σύγχρονοι ορίζοντες των λαογραφικών σπουδών. Εννοιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, διαδίκτυο, σχολείο*, Αθήνα 2012, εκδ. Ι. Σιδέρης, σχ. 8ο μικρ., σ. 286.

Μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή (σ. 13 κ.εξ.), το βιβλίο περιλαμβάνει επτά κεφάλαια, υπό τους τίτλους *Εννοιολογικό πλαίσιο* (σ. 23 κ.εξ.) – *Εναλλακτικές χρήσεις της Λαογραφίας* (σ. 33 κ.εξ.) – *Τι καλούμε σήμερα λαϊκό πολιτισμό* (σ. 39 κ.εξ.) – *Η Λαογραφική έρευνα* (σ. 61 κ.εξ.) – *Η έμφυλη διάσταση των λαογραφικών σπουδών* (σ. 77 κ.εξ.) – *Λαογραφία και διαδίκτυο* (σ. 95 κ.εξ.) – *Η σημασία της διδακτικής του λαϊκού πολιτισμού στο νηπιαγωγείο και τις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου* (σ. 111 κ.εξ.). Ακολουθούν επίλογος (σ. 139 κ.εξ.) και βιβλιογραφία (σ. 143 κ.εξ.), εκτενής και ενημερωμένη, ενώ δίνονται σε παράρτημα κι ενότητα με τίτλο: *Απόπειρες δημιουργίας εκπαιδευτικού υλικού που αφορά στο λαϊκό πολιτισμό για το Νηπιαγωγείο και τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου* (σ. 183 κ.εξ.). Το βιβλίο κινείται σε δύο επίπεδα της λαο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 569

γραφικής θεωρίας και της σχολικής χρήσης των λαογραφικών δεδομένων, γι' αυτό και είναι ιδιαιτέρως χρήσιμο και αποτελεί σημαντικό βοήθημα των σύγχρονων λαογραφικών σπουδών μας.

Γκουγκουλή Κλειώ - Καρακατσάνη Δέσπ. (επιμ.), *Το ελληνικό παιχνίδι. Διαδρομές στην ιστορία του.* Αθήνα 2008, έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης – Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, σχ. 4ο, σ. 357.

Σημαντικός και πολυσυλλεκτικός συλλογικός τόμος, με εξαιρετική και αξιοπρόσεκτη πρωτότυπη εικονογράφηση. Μετά το εισαγωγικό κείμενο των δύο επιμελητριών, με τίτλο «Το ελληνικό παιχνίδι. Διαδρομές στην ιστορία ενός πολιτισμικού αντικειμένου» (σ. 10 κ.εξ.), περιλαμβάνονται στον τόμο οι μελέτες των Χρ. Μπουλιώτη, «Από τον κόσμο του αρχαιοελληνικού παιχνιδιού» (σ. 30 κ.εξ.) – Ηλ. Αναγνωστάκη – Άνν. Λαμπροπούλου, «Το άθυρμα στο Βυζάντιο. Πηγές και πρωτοβυζαντινά τεκμήρια» (σ. 68 κ.εξ.) – Δέσπ. Καρακατσάνη, «Οι εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές διαστάσεις του παιχνιδιού» (σ. 90 κ.εξ.) – Μαρ. Αργυριάδη, «Τα ελληνικά εμπορικά παιχνίδια κατά τον 20ό αιώνα, από την οικοτεχνία στη βιομηχανική παραγωγή» (σ. 120 κ.εξ.) – Κλ. Γκουγκουλή, «Το εμπορικό παιχνίδι ως δώρο: πολιτισμικές όψεις της ελληνικής αγοράς παιχνιδιών» (σ. 224 κ.εξ.) – Β. Πάτσιου, «Η μνήμη της αυτοβιογραφίας και η εμπειρία του παιχνιδιού» (σ. 252 κ.εξ.) – Χρ. Μπουλιώτη, «Αρχίζει να γερνάει κανείς απ' τη στιγμή που σταματάει να παίζει» (σ. 262 κ.εξ.). Σε επίμετρο, το κείμενο των Μ. Χαριτάτου – Σπ. Κυπριώτη, «Συλλέγοντας παιχνίδια» (σ. 292 κ.εξ.) και παράρτημα εικόνων, με ελληνικά παιχνίδια από τη συλλογή του Μάνου Χαριτάτου, 1950-1990 (σ. 298 κ.εξ.), μαζί με τις *ευχαριστίες* των επιμελητριών (σ. 356 κ.εξ.). Οι μελέτες του τόμου συνοψίζουν τόσο τα συμπεράσματα της σχετικής με το παιχνίδι λαογραφικής και ανθρωπολογικής έρευνας, όσο και τη σχετική παλαιότερη βιβλιογραφία, και αποτελούν πραγματικό σταθμό για τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία.

Γραμματάς Θεόδωρος, *Δρώμενα και λαϊκό θέατρο. Θράκη – Αιγαίο – Κύπρος. Συγκριτική Μελέτη.* Αθήνα 2006, εκδ. Πρόγραμμα «Θράκη – Αιγαίο – Κύπρος» 4 (φορέας χρηματοδότησης: Υπουργείο Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, σχ. 8ο, σ. 27.

Ο τόμος ξεκινά με *περιεχόμενα* (σ. 7-8) και *εισαγωγή* (σ. 9-14). Κατόπιν αναλύονται, περιγράφονται και μελετώνται, με βάση την καλή γνώση της σχετικής βιβλιογραφίας, μορφές λαϊκού θεάτρου και λαϊκών δρωμένων στη Θράκη (σ. 15-46), στη Λέσβο (σ. 47-90) και στην Κύπρο (σ. 91-124), όπως η *Καμήλα*, η *Μπάμπω*, Καρναβαλικές μεταμφιέσεις και δρώμενα, το λαϊκό θέατρο της Αγιάσου, Πασχαλινές μεταμφιέσεις και δρώμενα. Στο τέλος παρατίθενται συνθετικά *επιλεγόμενα* (σ. 125-135), αναλυτική βιβλιογραφία (σ. 139-147) και παράρτημα με απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις πληροφορητών της επιτόπιας έρευ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 570

νας(σ. 149-242) τις τρεις ερευνώμενες περιοχές. Στο τέλος χρηστικότατα *ευρετήρια* (σ. 243-254) και φωτογραφίες τεκμηριωτικές των γραφομένων (σ. 255 κ.εξ.). Τα κείμενα του βιβλίου, στοχαστικά και καίρια, προστίθενται στην υπάρχουσα λαογραφική και θεατρολογική βιβλιογραφία ως συστηματικές προσπάθειες ερμηνείας των λαϊκών δρωμένων μας, που θα καταγραφούν ως σημεία αναφοράς στη σχετική επιστημονική παραγωγή.

Δαμιανού Δέσποινα Μ., *Λαϊκές αφηγήσεις. Μύθοι και παραμύθια των Κυθήρων. Φαντασιακή δημιουργία και πραγματικότητα.* Αθήνα 2005, σχ. 8ο, έκδ. Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών –16, σ. 280.

Το βιβλίο ξεκινά με ευχαριστίες (σ. 5-6), πρόλογο του καθηγ. Μ. Γ. Μερακλή (σ. 7-8) και εισαγωγικά (σ. 9-47) για τα Κύθηρα και τον πληθυσμό τους, το θέμα της λαϊκής αφήγησης, τη διεξαγωγή της έρευνας, αλλά και τη φυσιογνωμία και τη συμβολή των πληροφορητών στις παραδόσεις και τα παραμύθια, τα προτιμώμενα θέματα, τη μεταβίβαση του αφηγηματικού υλικού, τον εξορθολογισμό, τις αφηγηματικές ανατροπές και τη στάση των νεότερων. Μετά το θεωρητικό αυτό μέρος, το βιβλίο χωρίζεται σε δύο τμήματα. Στο πρώτο (σ. 51-100) δημοσιεύονται 159 κείμενα παραδόσεων από την επιτόπια έρευνα, με τα αντίστοιχα σχόλια της συγγρ. (σ. 101-193), λεπτομερή και βασισμένα στη σχετική βιβλιογραφία και στο αντίστοιχο πρωτογενές λαογραφικό υλικό. Στο δεύτερο μέρος δημοσιεύονται 30 παραμύθια από τα Κύθηρα (σ. 197-232), με ανάλογα επίσης σχόλια (σ. 233-250) και με τυπολόγηση θεμάτων και μοτίβων κατά το διεθνές σύστημα των A. Aarne και St. Thompson. Ο τόμος κλείνει με συμπεράσματα (σ. 251-252 και 253-254 σε αγγλική γλώσσα), βιβλιογραφία (σ. 255-269), κατάλογο συλλογών πρωτογενούς λαογραφικού υλικού από τα Κύθηρα (σ. 269-270), κατάλογο πληροφορητών των παραδόσεων (σ. 271-272), βιβλιογραφία για τα παραμύθια (σ. 273-275), κατάλογο πληροφορητών παραμυθιών (σ. 276) και σύντομο ευρετήριο όρων (σ. 277-279). Πρόκειται για συγκροτημένη επιστημονική μελέτη, που διερευνά τη λαϊκή αφηγηματικότητα, τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς όρους και τα μοβίτα της στα Κύθηρα, μέσα από τα βασικά είδη της παράδοσης και του παραμυθιού. Το βιβλίο μπορεί να χρησιμεύσει και ως υπόδειγμα για τη μελέτη ανάλογων παραδόσεων άλλων ελληνικών, ιδιαίτερα μάλιστα νησιωτικών, τόπων.

Δελητσίκου - Παπαχρίστου Μαρία, *Σκοπέλου γεύσεως δώρα. Αιγαιοπελαγίτικες νοστιμιές γαρνιρισμένες με ιστορία και λαογραφία*, Αθήνα 2010, εκδ. Επικαιρότητα, σχ. 8ο, σ. 377.

Προηγείται πρόλογος και εισαγωγή (σ. 15 κ.εξ.) σχετικά με το μαγείρεμα και τα σκεύη του στη Σκόπελο. Ακολούθως οι τροφές κατατάσσονται σε δύο μέρη. Το πρώτο (σ. 29 κ.εξ.) περιλαμβάνει το ψωμί και τα φαγητά: σιτηρά, καρποί, λάδι, χόρτα, κηπευτικά, όσπρια, κρέας, πουλερικά, ψάρια και θαλασσινά. Το δεύ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 571

τερο (σ. 237 κ.εξ.) περιλαμβάνει τα ποτά: κρασί, τσίπουρο, ηδύποτα, αφεψήματα και το τρίτο (σ. 285 κ.εξ.) τα γλυκά. Στο τέλος βιβλιογραφία (σ. 361) και πίνακες. Σημαντικό για τη μελέτη των παραδοσιακών τροφών του λαού.

Δερμεντζόπουλος Χρ. – Νιτσιάκος Β. (επιμέλεια), *Όψεις του λαϊκού πολιτισμού. Μνήμη Στάθη Δαμιανάκου.* Αθήνα 2007, εκδ. Πλέθρον, σχ. 8ο μεγ., σ. 174.

Συλλογικός τόμος, στον οποίο μετά την εισαγωγή (σ. 11-19) δημοσιεύονται εννέα μελετήματα, που αφορούν άμεσα τη λαογραφική βιβλιογραφία μας. Πρόκειται για τα ακόλουθα δημοσιεύματα: Χρ. Δερμεντζόπουλος, «Η συγκρότηση της έννοιας λαϊκός πολιτισμός στο έργο του Στάθη Δαμιανάκου» (σ. 21-31) – Β. Νιτσιάκος, «Ο διάλογος του Στάθη Δαμιανάκου με τη Λαογραφία και το αίτημα της διεπιστημονικότητας» (σ. 33-46) – Νίκος Κοταρίδης, «Ο κλέφτης φυλακή» (σ. 47--65) – Γιάννης Ζαϊμάκης, «Ο κοινωνικός κόσμος και η τοπικότητα του ρεμπέτικου στην πρώιμη φάση ανάπτυξής του» (σ. 67-95) – Γιάννης Κουρής, «Ο Λουί Ρουσσέλ και η συζήτηση για το Θέατρο Σκιών στον Μεσοπόλεμο» (σ. 97-110) – Νίκος Βαφέας, «Από τη "ληστεία" στο κοινωνικό κίνημα: Η περίπτωση των "Γιαγαδικών" στη Σάμο» (σ. 111-129) – Βασίλης Δαλκαβούκης, «Παράδοση ανταρσίας και νεωτερικότητα στον αγροτικό χώρο. Το παράδειγμα της εαμικής αντίστασης στο Ζαγόρι» (σ. 131-142) – Βαγγέλης Τζούκας, «Η κοινωνική ληστεία και η παράδοση ανταρσίας. Ληστές και αντάρτες στη δεκαετία 1940-1950» (σ. 143-σ156) – Δημήτρης Μποκής, «Αντάρτης και κλέφτης: η περίπτωση του αγίου Μάμα, προστάτη των κτηνοτρόφων» (σ. 157-174). Χρήσιμη συναγωγή μελετών, και για τον διεπιστημονικό χαρακτήρα που τη διακρίνει.

Du Boulay Juliet, *Cosmos, Life and Liturgy in a Greek Orthodox Village.* Limni, Evia 2009, εκδ. Denise Harvey, σ. 462.

Συστηματική καταγραφή και μελέτη της λαϊκής θρησκευτικής συμπεριφοράς, αλλά και των πεποιθήσεων στις οποίες αυτή στηρίζεται, σε ένα χωριό της Εύβοιας, υπό το πρίσμα της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Η μελέτη ασχολείται με ολόκληρο το φάσμα της κοσμοθεωρίας των κατοίκων, από τις κοσμολογικές απόψεις ως και τις αντιλήψεις τους για την οικογένεια και τους ξένους, για τον θάνατο και τον θρήνο, για το θείον και τις λατρευτικές πρακτικές. Σε επίμετρο (σ. 421 κ.εξ.) αναφορές σε εθιμικές πρακτικές που υπήρχαν στο χωριό και εξαφανίστηκαν, ενώ ο τόμος ολοκληρώνεται με βιβλιογραφία, γλωσσάρι και ευρετήριο. Σημαντική μελέτη με σαφές λαογραφικό ενδιαφέρον.

Δουλαβέρας Αρ. Ν., *Νεοελληνικός παροιμιακός λόγος*, Θεσσαλονίκη 2010, εκδ. Αντ. Σταμούλη, σχ. 8ο, σ. 296 .

Μετά τα προλεγόμενα (σ. 9), τα κείμενα του βιβλίου, που αναδημοσιεύονται

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 572

ή πρωτοδημοσιεύονται, χωρίζονται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο (σ. 17 κ.εξ.) περιλαμβάνεται μια επιστημονική «εισαγωγή στην παροιμία», που απουσίαζε από τη λαογραφική βιβλιογραφία μας, με χρήση των πιο πρόσφατων δεδομένων της ελληνικής και διεθνούς παροιμιολογίας. Το δεύτερο μέρος (σ. 75 κ.εξ.) περιλαμβάνει γενικά θέματα, όπως τα γνωρίσματα του παροιμιακού λόγου και τα σχετικά με τη διεθνή παροιμιολογική έρευνα. Το τρίτο μέρος (σ. 120 κ.εξ.) περιλαμβάνει δύο μελετήματα σχετικά με το παροιμιολογικό έργο του Δημ. Σ. Λουκάτου. Τέλος, το τέταρτο μέρος (σ. 163 κ.εξ.) είναι αφιερωμένο σε ειδικά θέματα, όπως τη συγκρότηση της οικογένειας, την αγάπη και τον έρωτα, το κρασί, τον χορό στις παροιμίες μας, τις παροιμίες στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη και μια παροιμία της ορεινής Κορινθίας. Ο τόμος κλείνει με πίνακα πρώτων δημοσιεύσεων (σ. 247), βιβλιογραφικό οδηγό (σ. 249 κ.εξ.) εξαιρετικά ενημερωμένο και ιδιαιτέρως χρήσιμο, γενικό ευρετήριο (σ. 275) και περίληψη στα αγγλικά (σ. 291). Συγκεντρωτικό και πολυσήμαντο έργο του συγγρ. επίκ. Καθηγητή Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, του πιο συστηματικού επιστήμονα μελετητή των παροιμιών μας που διαθέτει σήμερα η ελληνική λαογραφία, χρησιμότατο τόσο για τον σπουδαστή και τον φοιτητή, όσο και για τον ειδικό ερευνητή του λαϊκού πολιτισμού μας.

Δουλαβέρας Αρ. Ν. – Ρέππας Χρ. Κ., Λαογραφικά Μουσεία της Μεσσηνίας, Θεσσαλονίκη 2012, εκδ. Αντ. Σταμούλης, σχ. 8ο δεμένο, σ. 288.

Μετά τον πρόλογο του προέδρου της ΕΛΕ ομ. καθηγητή κ. Μ. Γ. Μερακλή (σ. 9-11), η εισαγωγή (σ. 13 κ.εξ.) ασχολείται με την έννοια, την προοπτική και την ιστορία των Μουσείων, καθώς και με τα σχετικά με την ίδρυση, τη λειτουργία και την προοπτική των Λαογραφικών Μουσείων της Μεσσηνίας. Κατόπιν (σ. 35 κ.εξ.) παρουσιάζονται αναλυτικά τα μουσεία κατά δήμους: Δήμος Καλαμάτας (1), Δήμος Μεσσήνης (5), Δήμος Τριφυλίας (4), Δήμος Πύλου-Νέστορος (3), Δήμος Οιχαλίας (5), Δήμος Δυτικής Μάνης (3), καθώς και το Μουσείο Ήχου στη Νέδα.

Στα επιλεγόμενα (σ. 254 κ.εξ.) παρουσιάζονται πέντε ακόμη μουσεία και λαογραφικές συλλογές, ενώ σε παράρτημα (σ. 264 κ.εξ.) παρατίθεται το φύλλο περιγραφής μουσείου και χάρτης της Μεσσηνίας. Ο τόμος κλείνει με βιβλιογραφία (σ. 267 κ.εξ.) γενικό ευρετήριο (σ. 279 κ.εξ.) και περίληψη στα αγγλικά (σ. 287).

«Εν Εκκλησίαις ευλογείτε τον Θεόν». Ένα οδοιπορικό στα ξωκκλήσια και τις εκκλησίες των Σπάτων, *Σπάτα* 2010, εκδ. Πολιτιστικός-Φιλολογικός Σύλλογος «Οι Φίλοι της Γνώσης», σχ. 4ο, σ. 187.

Μετά τα εισαγωγικά κείμενα (σ. 9 κ.εξ.) και το χρονολόγιο (σ. 22), παρατίθενται οι ναοί της περιοχής κατά χρονολογική σειρά: μεταβυζαντινή εποχή (σ. 26), νεότεροι χρόνοι (1870-1945, σ. 108), νεότεροι χρόνοι (1945-1996, σ. 126).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 573

Κατόπιν γίνεται λόγος για τις ενορίες (σ. 150), για τη λατρευτική ζωή των κατοίκων (σ. 176) και για τους ιερείς (σ. 180). Στο τέλος, βιβλιογραφία (σ. 186). Σημαντική συναγωγή φωτογραφικού υλικού, σπουδαία για τη μελέτη της θρησκευτικής λαογραφίας των κατοίκων των Σπάτων.

Ζευγώλης Γιώργος Δημ., *Φιλολογικά – Λαογραφικά Μελετήματα.* Αθήνα 2006, εκδ. Αντ, σχ. 8ο, σ. 325.

Μετά τον πρόλογο της τιμητικής επιτροπής που επιμελήθηκε την έκδοση του τόμου (σ. 8-11) και τα προλογικά σημειώματα των καθηγ. Μ. Γ. Μερακλή (σ. 12-13), Ε. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου (σ. 13-14), Φάνη Κακριδή (σ. 14-15) και μαθητών του συγγραφέα, τα αναδημοσιευόμενα στον τόμο αυτόν μελετήματα χωρίζονται στις εξής κατηγορίες: *Γλωσσικά* (σ. 21-52: τέσσερα κείμενα), *Λαογραφικά* (σ. 53-188: εννέα κείμενα), *Λογοτεχνικά* (σ. 189-214: πέντε κείμενα), *Ιστορικά* (σ. 215-290: δέκα κείμενα), ενώ σε *Επίμετρο* δημοσιεύονται η εργογραφία του συγγρ. (σ. 291), κριτικές για το έργο του (σ. 292-319) και δύο νεκρολογίες του (σ. 320-321) για τους Ζαφείρη Φραγκίσκο και Π. Ρόικο. Ο τόμος κλείνει με νεανικά ποιήματα (σ. 322-324) και επίλογο του συγγρ. (σ. 325). Συνολική έκδοση μικρότερων μελετημάτων, πολύτιμη για τον μελετητή της ιστορίας και της λαογραφίας και όχι μόνον της Νάξου, που παραλλήλως αναδεικνύει το σημαντικό πνευματικό ανάστημα του συγγρ., πλουτίζοντας τη λαογραφική βιβλιογραφία μας, με άρθρα που αναφέρονται κυρίως στην Απείρανθο.

Ζιώγας Θωμάς Β., *Κουδαρίτικα. Καταγραφή – Ερμηνεία – Ετυμολογία – Σχόλια.* Αθήνα 2010, σχ. 8ο, σ. 109 .

Στο βιβλίο αυτό, μετά την εισαγωγή (σ. 11) και τα προλεγόμενα (σ. 13), περιλαμβάνεται γλωσσάριο ετυμολογικό της συνθηματικής γλώσσας των χτιστών των χωριών στην κοιλάδα του Σαραντάπορου της επαρχίας Κόνιτσας (σ. 19). Ακολουθούν διάλογοι στη γλώσσα αυτή (σ. 55), λεξικό τεχνικής ορολογίας (σ. 59) και τα σχετικά με τα γεφύρια της Κόνιτσας (σ. 81), τη σχέση της τέχνης των χτιστών αυτών με τα μαθηματικά (σ. 91) και βιβλιογραφία (σ. 109). Χρησιμότατο συμπλήρωμα της σχετικής με το θέμα μεγάλης βιβλιογραφίας, που απασχολεί και την ελληνική λαογραφία. Έργο σημαντικό, που συνδυάζει γνώση και αγάπη.

Ζιώγας Θωμάς Β., *Μαστοροχωρίτικα*, Αθήνα 2011, σχ. 8ο, σ. 253.

Πρόκειται για την έκδοση δύο πολύμοχθων ετυμολογικών γλωσσαρίων, ενός με τη γλώσσα των κατοίκων στα γνωστά Μαστοροχώρια της επαρχίας Κόνιτσας της Ηπείρου (σ. 15 κ.εξ.) και ενός με το ονοματολόγιο των φυτών της περιοχής (σ. 207 κ.εξ.). Σε κάθε περίπτωση προηγείται μικρό προοίμιο. Ο τόμος κλείνει με επίλογο (σ. 251) και ενδεικτική βιβλιογραφία. Έργο πολύχρονης έρευνας, βιωματικής αλλά και ερμηνευτικής προσέγγισης, το βιβλίο αυτό απο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 574

τελεί βοήθημα σημαντικό για τους μελετητές του λαϊκού πολιτισμού της Ηπείρου, αλλά και της παραδοσιακής λαϊκής αρχιτεκτονικής και οικοδομικής του λαού μας.

Ήμελλος Στεφ. Δ. – Ψαρράς Στεφ. Εμμ., *Νοταριακές πράξεις Φιλωτίου παπά Στεφάνου Αρώνη (1718-1742)* 1, Αθήνα 2011, εκδ. Σύλλογος Φιλωτιτών Νάξου, σχ. 8ο, σ. 455.

Μετά τα εισαγωγικά (σ. 9-46), δημοσιεύονται 165 έγγραφα από τον πρώτο εκ των δύο νοταριακών κωδίκων του παπα-Στεφάνου Αρώνη, που βρίσκονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη, σε μεταγραφή του δευτέρου εκ των συνεργατών (σ. 49-313). Ακολουθούν πίνακες ονομάτων, τοπωνυμίων, λέξεων και όρων, αντιστοιχίας πράξεων και φύλλων του κώδικα, χρονολόγιο των πράξεων και κατάταξη κατά είδος, πρόσωπα αναφερόμενα και φορολογούμενοι Φιλωτίτες του 1728 (σ. 315-406). Ο τόμος κλείνει με πανομοιότυπα εγγράφων, τοπωνυμικό χάρτη, βιβλιογραφία και παράρτημα. Λεπτομερής επιστημονική εργασία, που συμβάλλει καθοριστικά στη γνώση του λαϊκού δικαίου της Νάξου, και ευρύτερα των Κυκλάδων. Αναμένονται με ενδιαφέροντα έγγραφα του δευτέρου κώδικα και τα απαραίτητα, για την κατανόηση και αξιοποίηση του υλικού, σχόλια.

Θανόπουλος Γεώργιος Ι., *Ο «Διγενής Ακρίτης» Escorial και το ποντιακό δημοτικό τραγούδι. Κοινά τυπικά, μορφολογικά και τεχνοτροπικά στοιχεία της ποιητικής τους*, Αθήνα 2012, εκδ. Αρμός, σχ. 8ο, σ. 364.

Μετά τον πρόλογο (σ. 9), τις συντομογραφίες (σ. 13) και την εισαγωγή (σ. 19), η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο (σ. 45) επιγράφεται «Στερεότυπα γλωσσικά στοιχεία κοινά στον «Διγενή Ακρίτη» Escorial και σε ποντιακά δημοτικά τραγούδια». Το δεύτερο (σ. 283) μελετά λεπτομερώς τα κοινά γλωσσικά στοιχεία στο «Διγενή Ακρίτη» Escorial και σε ποντιακά δημοτικά τραγούδια, μεσαιωνικά ποντιακά έγγραφα, παροιμίες και λαϊκές εκφράσεις της ποντιακής διαλέκτου. Το τρίτο (σ. 338) επιγράφεται «Ποιητικά σημεία κοινά στο "Διγενή Ακρίτη" Escorial και σε ποντιακά δημοτικά τραγούδια». Ο τόμος κλείνει με συμπεράσματα (σ. 359). Σημαντική μορφολογική μελέτη που τεκμηριώνει το ιστορικό βάθος της δημοτικής μας ποίησης.

Θάνου Ευφροσύνη, *Βερδικούσια. Λαογραφικά στοιχεία.* Βερδικούσια 2011, σχ. 8ο μικρ., σ. 102.

Μετά τις γενικές πληροφορίες για το χωριό (σ. 1 κ.εξ.) και τους κατοίκους του συγκεντρώνονται εδώ στοιχεία για τον επαγγελματικό βίο (σ. 16 κ.εξ.), τον κοινωνικό βίο (σ. 39 κ.εξ.) και τον πνευματικό βίο (σ. 61 κ.εξ.), στα πλαίσια του τοπικού πολιτισμικού συστήματος. Ο τόμος κλείνει (σ. 93 κ.εξ.) με παλαιότερο φωτογραφικό υλικό. Χρήσιμη και επιμελημένη συλλογή υλικού για το σημαντικό αυτό χωριό της Ελασσόνας και τον λαϊκό πολιτισμό των κατοίκων του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 575

Θωμάς Γιώργος, *Δημήτριος Έξαρχος. Ο Τρικαλινός οπλαρχηγός στις θεσσαλικές επαναστάσεις των 1854 και 1878,* Βόλος 2005, σχ. 8ο, σ. 77.

Μικρή αλλά εμπεριστατωμένη μονογραφική αναφορά, με εισαγωγή (σ. 9), βιογραφικά του Δημητρίου Εξάρχου (σ. 11-52) και τα σχετικά με τη θητεία του ως αστυνόμου και δημάρχου (σ. 53-66). Στο τέλος ευρετήριο (σ. 67-72) και βιβλιογραφία (σ. 73-77). Στην εξιστόρηση, πέραν της βιβλιογραφίας και του αρχειακού υλικού, χρησιμοποιούνται και πηγές προφορικής ιστορίας, όπως παραδόσεις και δημοτικά τραγούδια. Προσεγμένη συμβολή στην τοπική ιστορία, με υποδειγματική χρήση και λαογραφικών δεδομένων.

Θωμάς Γιώργος, *Οι λαϊκές βρύσες του Πηλίου*, Βόλος 2011, εκδ. Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών, σχ. 8ο, σ. 142.

Ο συγγρ. γνωστός και έγκυρος ερευνητής της θεσσαλικής και της πηλιορείτικης ειδικότερα λαογραφίας, μελετά εδώ τις βρύσες του Πηλίου: τη μορφολογία, την ιστορία (σ. 12) και την παράδοσή τους, τα ονόματα (σ. 23) και το χτίσιμό τους (σ. 36), τους τύπους τους (σ. 40) και τα εξέχοντα δείγματα διακοσμημένων κρηνών (σ. 56), τις ανοιχτές, τις σκεπαστές (σ. 65) και τις νεοκλασικές βρύσες (σ. 75). Εξετάζει ακόμη τη φροντίδα του λαού γι' αυτές (σ. 86), τα λιθανάγλυφα (σ. 87) και τις επιγραφές τους (σ. 92), την κοινωνική σημασία (σ. 96) και την εθιμική σημασιοδότηση της βρύσης (σ. 99), αλλά και την «παραμυθιακή πλαισίωση των νερών» (σ. 109), με ευρετήριο ονομάτων (σ. 131) και πίνακα βρυσών και τοπωνυμίων (σ. 135) στο τέλος. Συστηματική εργασία, που καταγράφει και μελετά με αγάπη και γνώση, προσφέροντας έγκυρη βάση υλικού και για τον μελλοντικό ερευνητή.

Ιντζές Μιχάλης Δ., *Ανατολικά της Χίου, δυτικά της Σμύρνης. Η θρησκευτική και κοινωνική ζωή στη χερσόνησο της Ερυθραίας, 19ος αιώνας – αρχές 20ού. Τσεσμές, Αλάτσατα, Καραμπουρνού, Ρεΐσ-δερέ, Βουρλά, Σιβρίσαρι,* Θεσσαλονίκη 2006, εκδ. Βάνιας, σχ. 8ο, σ. 708.

Με βάση πλούσια βιβλιογραφία και εκτενές αρχειακό και πρωτογενές υλικό, και με με την εισαγωγική ευλογία της Α.Π.Θ. του Οικουμενικού Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίου, η εξαιρετική αυτή μελέτη περιλαμβάνει τα εξής μέρη: *εισαγωγή* (σ. 51-98), όπου η γεωργία και η ιστορία της Ερυθραίας, και η ιστορική πορεία του ελληνισμού της ιωνικής χερσονήσου μέχρι τον 19ο αιώνα. Πρώτο μέρος, με τίτλο «Η Ερυθραία την εποχή των εθνοτήτων (19ος-20ός αιώνας)» (σ. 99-160), όπου τα σχετικά με τη διάρθρωση του γένους, την επανάσταση του 1821 και τον ιστορικό βίο στην περιοχή ως τον 20ό αιώνα. Δεύτερο μέρος, με τίτλο «Εκκλησία και Κοινωνία στην Ερυθραία τον 19ο και τον 20ό αιώνα» (σ. 161-486), όπου τα σχετικά με την υπαγωγή στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, την ανθρωπογεωγραφία, την εκκλησιαστική διάρθρωση, τους ναούς, τον κλήρο και τις εκκλησιαστικές προσωπικότητες, τους νεομάρτυρες, την εκπαίδευση και,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 576

κυρίως, τη λαϊκή λατρεία, τις γιορτές, τα έθιμα και τα πανηγύρια της περιοχής (σ. 364-444). Το βιβλίο ολοκληρώνεται με το τρίτο μέρος, υπό τον τίτλο «Παλαιά και νέα κοινωνικά φαινόμενα» (σ. 487-578), όπου τα σχετικά με τους συλλόγους, την κοινωνία, τις αγορές και την θεατρική δραστηριότητα, με *συμπεράσματα* (σ. 579-582), *Παραρτήματα* και *χάρτες-σχεδιαγράμματα*, αλλά και με εκτενές *ευρετήριο* (σ. 645 κ.εξ.). Με τον τρόπο αυτό τα λαογραφικά φαινόμενα εντάσσονται στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της μικρασιατικής ζωής, και προσφέρονται στη λαογραφική έρευνα στις ορθές τους διαστάσεις και προοπτικές. Το βιβλίο αυτό αποτελεί ουσιαστική συμβολή στη μελέτη της καθημερινής ζωής και πραγματικότητας στην ελληνική Ερυθραία της Μικράς Ασίας, και θέτει ψηλά τον πήχυ για ανάλογες συγγραφικές προσπάθειες του μέλλοντος.

Καζαντζής Αλέξανδρος Χ., *Κίρκη Έβρου. Η μάγισσα ή η μαγεία της φύσης.* Αλεξανδρούπολη 2008, εκδ. Δήμος Αλεξανδρούπολης-Πολιτιστικός Σύλλογος Κίρκης, σχ. 8ο επίμ., σ. 155.

Με πρωτότυπο σχήμα και πλούσια εικονογράφηση, το βιβλίο αυτό εξετάζει συνολικά έναν θρακικό οικισμό του Έβρου, οι κάτοικοι του οποίου έχουν ηπειρώτικες ρίζες. Μετά τα προλογικά κείμενα, η κυρίως ύλη του βιβλίου διαιρείται σε τρία κεφάλαια, από τα οποία το πρώτο ασχολείται με την αρχαιολογία της περιοχής (σ. 17-30), το δεύτερο με το χωριό και τον υλικό πολιτισμό των κατοίκων του στους νεότερους χρόνους (σ. 31-86) και το τρίτο με τον λαϊκό πνευματικό βίο, τα έθιμα αλλά και τις τροφές των κατοίκων (σ. 87-118), ενώ προηγείται εκτενής ιστορική εισαγωγή (σ. 11-16). Ο τόμος κλείνει με ιστορικό κείμενο του κ. Δημοσθένη Αρίκα για το χωριό (σ. 140-151) και σύντομη βιβλιογραφία (σ. 152-153). Πρόκειται για τοπική μονογραφία, με περιγραφή των δεδομένων του λαϊκού πολιτισμού του χωριού, η οποία προσφέρεται για μελλοντική επιστημονική αξιοποίηση από τους ερευνητές της λαογραφίας μας.

Καΐρης Μιχ., *Γυναικών Ονόματα. Καταγραφή γυναικείων ονομάτων του Ελληνισμού*, Αθήνα 2011, σχ. 8ο, σ. 110.

Μετά από τις χρησιμοποιούμενες βραχυγραφίες (σ. 9) και μια σύντομη εισαγωγή (σ. 11-16), ο συγγρ. παραθέτει αλφαβητικά γυναικεία ονόματα της ελληνικής ονοματοθετικής παράδοσης διαχρονικά (σ. 17-107), από την αρχαιότητα ως και το α΄ μισό του 20ού αι., προσπαθώντας να σημειώσει και τις παραλλαγές τους.

Στο τέλος παρατίθεται βιβλιογραφία (σ. 107-110). Φιλότιμη αλλά ελλιπής προσπάθεια, δεδομένου ότι από το έργο και τη βιβλιογραφία του απουσιάζουν κλασικές μελέτες, όπως εκείνες του Δ. Β. Οικονομίδη για την παραδοσιακή ονοματοθεσία του ελληνικού λαού, τα σχετικά με τα μητρωνυμικά ονόματα (Κ. Άμαντος, Ν. Ζαφειρίου κ.λπ.) όταν χρησιμοποιούνται ως βαπτιστικά, αλλά και η μεγάλη βιβλιογραφία για τα αρχαία ονόματα στον Νέο Ελληνισμό. Μερικώς χρήσιμο ως πηγή, αν και θα ήταν προτιμότερο τα ειδικά γλωσσικά και ονοματο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 577

λογικά ζητήματα να αφήνονται στη μέριμνα των ειδικών προς τούτο επιστημόνων, γλωσσολόγων και ονοματολόγων.

Καπλάνογλου Γ. Κ. – Καπλάνογλου Μαρ. Γ., *Παροιμίες της Κοζάνης. Θέματα – Χρήσεις – Ερμηνείες*, Αθήνα 2012, σχ. 8ο, σ. 229.

Μετά τον πρόλογο (σ. 11) παρατίθεται η εισαγωγή (σ. 19 κ.εξ.), όπου αναλύονται και συζητούνται ζητήματα όπως η λαογραφική έρευνα της παροιμίας, η μεθοδολογία της συγκρότησης ενός σώματος παροιμιών από την Κοζάνη, οι θεματικές τους, οι χρήσεις και οι ερμηνείες τους και στοιχεία του ύφους τους. Στη συνέχεια (σ. 45-211) παρατίθενται οι παροιμίες κατά την κύρια λέξη, ερμηνευτική ανάλυση της κάθε μιας, με βάση ανάλογο λαογραφικό υλικό και τη σχετική λαογραφική βιβλιογραφία. Στο τέλος παρατίθεται ελληνόγλωσση (σ. 213 κ.εξ.) και ξενόγλωσση (σ. 224 κ.εξ.) βιβλιογραφία. Επιστημονικά φροντισμένη και οργανωμένη συλλογή και κριτική μελέτη τοπικών παροιμιών, που οπωσδήποτε πλουτίζει τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία.

Καπλάνογλου Μαριάνθη, *Η πρόσληψη του λαϊκού πολιτισμού στο βιβλίο*, Λύχνος του Διογένους ή Χαρακτήρες ηθικοί (*Βιέννη 1818) του Κοζανίτη λογίου Χ. Μεγδάνη. Το παροιμιακό υλικό και η πολιτισμική εμβέλειά του*, Αθήνα 2012, σχ. 8ο μικρό, σ. 83.

Το βιβλίο περιλαμβάνει τα ακόλουθα κεφάλαια: *Δεισιδαιμονία και ορθός λόγος στο νεοελληνικό διαφωτισμό* (σ. 11 κ.εξ.) – *Ο Χαρίσιος Μεγδάνης και οι απόψεις του για το νεοελληνικό λαϊκό πολιτισμό* (σ. 17 κ.εξ.) – *Η παρουσία των παροιμιών στα έργα του νεοελληνικού διαφωτισμού* (σ. 31 κ.εξ.) – *Οι παροιμίες στο Λύχνον του Διογένους* (σ. 39 κ.εξ.) – *Από το Λύχνον του Διογένους στην Καλλιόπην Παλινοστούσαν* (σ. 51 κ.εξ.) – *Ένα παράδειγμα: δύο παροιμίες για σιδεράδες* (σ. 62 κ.εξ.) – *Βιβλιογραφία* (σ. 71 κ.εξ.). Με βάση παραδείγματα από τον παροιμιακό λόγο αναδεικνύεται εδώ άλλη μια πτυχή της χρήσης στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού από εκπροσώπους της λόγιας παράδοσης. Παρά την αποσπασματικότητα των παραδειγμάτων, τα συμπεράσματα και οι διαπιστώσεις της συγγρ. παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την ιστορική λαογραφία μας, καθώς το βιβλίο αυτό διακρίνεται για την οξυδερκή διεισδυτικότητά του.

Καποδίστριας Παναγιώτης π., *Λαογραφικά ερανίσματα* Ι. *Παροιμίες – κατάρες – γαμήλια δίστιχα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 2005, έκδ. Νεανική Συντροφιά Μπανάτου, σχ. 8ο μεγ., σ. 29.

Περιλαμβάνονται εδώ, μετά το εισαγωγικό σημείωμα (σ. 9-11), αναδημοσιευμένες λαογραφικές ελάσσονες εργασίες του συγγρ. για παροιμίες, κατάρες, γαμήλια δίστιχα της Ζακύνθου. Πρόκειται για μικρά μελετήματα, καθώς την παράθεση υλικού συνοδεύουν βιβλιογραφικές και ερμηνευτικές σημειώσεις. Χρήσιμη η αυτοτελής συγκέντρωση των κειμένων αυτών, που βοηθά τον ερευ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 578

νητή να τα εντοπίσει και να τα χρησιμοποιήσει, αφού μάλιστα διακρίνονται για την προσοχή στη λεπτομέρεια και την ευσυνείδητη προσέγγιση των εκάστοτε ζητημάτων από τον λόγιο κληρικό, και δόκιμο ποιητή, συγγραφέα τους.

Καραμανές Ευάγγελος Θ., *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών*, Αθήνα 2011, έκδ. Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 25, σχ. 8ο, σ. 429.

Με επιμέλεια του Παν. Καμηλάκη και μεταφράσεις κειμένων από τα γαλλικά της Ιουλίας Πεντάζου, ο τόμος αυτός περιλαμβάνει την έρευνα του συγγρ. στα Κοπατσαροχώρια της περιοχής Γρεβενώντης Δυτ. Μακεδονίας. Η κυρίως ύλη του τόμου διαρθρώνεται στα ακόλουθα κεφάλαια: Χώρος και ταυτότητες στην περιοχή των Γρεβενών (σ. 19 κ.εξ.) – Φυσικό περιβάλλον και κοινωνία (σ. 103 κ.εξ.) – Ιστορική ανασκόπηση: Ο μετασχηματισμός των αγροτοκτηνοτροφικών δραστηριοτήτων στη Βόρεια Πίνδο (σ. 137 κ.εξ.) – Το τεχνικό σύστημα της γεωργοκτηνοτροφίας (σ. 157 κ.εξ.) – Ο χώρος (σ. 275 κ.εξ.) – Οι στρατηγικές (σ. 341 κ.εξ.) – Η οργάνωση της τοπικής ταυτότητας (σ. 383 κ.εξ.) – Ο τόμος κλείνει με επίλογο (σ. 397 κ.εξ.), βιβλιογραφία, πηγές και εκτενές και χρηστικό ευρετήριο. Συστηματική μελέτη, προϊόν έρευνας και καλής γνώσης της σχετικής, ελληνικής και ξένης, βιβλιογραφίας, που δείχνει μια από τις νέες κατευθύνσεις της σύγχρονης λαογραφικής επιστήμης μας. Αξίζει να επισημανθεί και η διαφωτιστική εικονογράφηση του τόμου αυτού.

Καραπιδάκη Λουΐζα, *Μαθαίνω για την ελιά και το λάδι*, Αθήνα 2010, έκδ. Ακαδημία Αθηνών / Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας. Εκπαιδευτικά Προγράμματα (1Β) – Δήμος Καμείρου Ρόδου, σχ. 8ο μεγ., σ. 111.

Στα πλαίσια της ερευνητικής ενασχόλησης του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών με την ελιά και το λάδι, η παρούσα έκδοση αποτελεί παρουσίαση σχετικού επιστημονικού υλικού για παιδιά και εφήβους. Η ελιά στην ιστορία, τον μύθο και τη λογοτεχνία, στον λαϊκό λόγο, στην τέχνη, στη διατροφή και στη γλώσσα, ειδικότερα δε η ελιά στη Ρόδο, στα έθιμα και στην οικιακή οικονομία, η καλλιέργεια της ελιάς, η ελαιοσυλλογή και η εξαγωγή του λαδιού παρουσιάζονται ευσύνοπτα και ευρηματικά, με πολύ εποπτικό υλικό και με τρόπο κατάλληλο για να χρησιμοποιηθεί στην εκπαίδευση. Σημαντική και η βιβλιογραφία του τέλους (σ. 108 κ.εξ.), που πλαισιώνει επιστημονικά την όλη προσπάθεια.

Κασιμάτης Γιάννης, *Οι υδρόμυλοι των Κυθήρων*, Αθήνα 2005, εκδ. Αφοί Βλάσση, σχ. 8ο, σ. 133.

Μετά τον πρόλογο, τα εισαγωγικά (σ. 15) και τα γενικά χαρακτηριστικά των υδρόμυλων των Κυθήρων (σ. 29), καταγράφονται οι υδρόμυλοι αυτοί αναλυτικά κατά περιοχή, η δε έρευνα προεκτείνεται και στα Αντικύθηρα (σ. 123). Στο τέλος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 579

βιβλιογραφία (σ. 131) και πρωτογενείς πηγές (σ. 11). Με φωτογραφικό υλικό και σχεδιαγράμματα, πρόκειται για μια πλήρη και ιδιαιτέρως χρήσιμη μελέτη.

Κατσαδώρος Γεώργιος Κ., *Ο ύπνος των ηρώων*, Αθήνα 2008, εκδ. Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία – «Λαογραφία». Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Παράρτημα / Series Minor αρ. 1, σχ. 8ο, σ. 71.

Μικρή, πρωτότυπη και εμπεριστατωμένη μελέτη, με την οποία εγκαινιάζεται νέα σειρά δημοσιευμάτων, με αφορμή τα εκατό χρόνια ζωής και δράσης της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Ο συγγρ. οριοθετεί το παραμυθολογικό μοτίβο του ύπνου του ήρωα, και στα ομηρικά έπη, βρίσκει παράλληλα, ιδίως στους δρακοντοκτόνους ήρωες, και εξετάζει συναφή θέματα, καταλήγοντας σε μεστά συμπεράσματα (σ. 47-48). Σε παράρτημα (σ. 49-62) δημοσιεύονται παραμύθια των τύπων ATU300, ATU301 (AT301A) και AT301B, ενώ ο τόμος ολοκληρώνεται με βιβλιογραφία (σ. 63-68) και ευρετήριο (σ. 69-71). Αξιέπαινη και επιστημονικότατη προσπάθεια, από έναν νέο και καλά καταρτισμένο ερευνητή του λαϊκού παραμυθιού, που ελπίζουμε να βρει συνέχεια.

Κατσιαρδή-Hering Όλγα, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων από τη Θεσσαλία στην Κεντρική Ευρώπη (18ος-αρχές 19ου αι.)*, Επίμετρο: *Η Αμπελακιώτικη Συντροφιά (1805)*, Αθήνα 2003, εκδ. Ηρόδοτος, σχ. 8ο, σ. 381.

Μετά τον *πρόλογο* (σ. 13-18) και την *εισαγωγή* (σ. 19-26), το κύριο μέρος του βιβλίου χωρίζεται σε πέντε μέρη, με τους εξής χαρακτηριστικούς τίτλους: *Πρωτοεκβιομηχάνιση και μεταφορά τεχνικών* (σ. 29 κ.εξ.), *Ο βραδύς δρόμος προς την εκβιομηχάνιση* (σ. 51 κ.εξ.), *Μεταφορά τεχνικής: ερυθροβαφεία βαμβακονημάτων στην αψβουργική μοναρχία* (σ. 97 κ.εξ.), *Ο αγώνας για την εδραίωση της τεχνικής της ερυθροβαφής (1780 – αρχές 19ου αιώνα)* (σ. 149 κ.εξ.) και *Η βαφική τέχνη* (σ. 175 κ.εξ.). Σε επίμετρο παρατίθενται συμπεράσματα (σ. 249 κ.εξ.) και τα σχετικά με την «αμπελακιώτικη συντροφιά (1805)» (στ. 229 κ.εξ.), ενώ σε παράρτημα (σ. 275 κ.εξ.) παρατίθενται σχετικά έγγραφα και αρχειακές πηγές. Ο τόμος κλείνει με περίληψη στην αγγλική γλώσσα (σ. 317-322), βιβλιογραφία (σ. 325-342) και αναλυτικό ευρετήριο (σ. 345-362), χάρτες (σ. 364-366), πίνακες (σ. 368-376) και περιεχόμενα (σ. 379-381). Το θέμα ενδιαφέρει τη λαογραφία λόγω των πολλών και πυκνών αναφορών του βιβλίου στην παραδοσιακή βαφική και υφαντική τέχνη, που αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη της τέχνης της βαφής νημάτων στην Θεσσαλία και την Κεντρική Ευρώπη, κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα. Μονογραφία πλήρης, πρωτότυπη και εμπεριστατωμένη.

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ελασσόνας, *Πρακτικά Σεμιναρίων «Το φυσικό περιβάλλον του Ολύμπου»* (Φεβρουάριος 2011) και «Όλυμπος, αειφόρος ανάπτυξη» (Μάιος 2011), Ελασσόνα 2011, σχ. 8ο, σ. 176.

Από τις δημοσιευόμενες εδώ εισηγήσεις των δύο σεμιναρίων λαογραφικό

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 580

ενδιαφέρον παρουσιάζει εκείνη του Κ. Σαχινίδη, «Όλυμπος και δημοτικό τραγούδι» (σ. 115 κ.εξ.), όπου στοιχεία για τους στίχους και τη μουσική των σχετικών με τον Όλυμπο ελληνικών δημοτικών τραγουδιών.

Κιουσοπούλου Τόνια (επιστημονική επιμέλεια), *1453. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*. Ηράκλειο 2005, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σχ. 8ο, σ. 261.

Μετά τα περιεχόμενα (σ. vii-xxiii) παρέχονται οι βραχυγραφίες (σ. xxv-xxvi). Κατόπιν, οι ανακοινώσεις που έγιναν στο συνέδριο, που οργανώθηκε τον Οκτώβριο του 2002 από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, δημοσιεύονται χωρισμένες σε τέσσερα μέρη, υπό τους τίτλους *Από τη βυζαντινή στην οθωμανική αυτοκρατορία* (σ. 3 κ.εξ., τέσσερις ανακοινώσεις) – *Οικονομικές διεργασίες κατά την εποχή της άλωσης* (σ. 75 κ.εξ., τέσσερις ανακοινώσεις) – *Παλιές ταυτότητες – Νέες συνειδήσεις* (σ. 133 κ.εξ., έξι ανακοινώσεις) – *Η άλωση κατά τη νεώτερη εποχή* (σ. 211 κ.εξ., δύο ανακοινώσεις). Στο τέλος (σ. 259-261), το πρόγραμμα του συνεδρίου. Από τις ενδιαφέρουσες αυτές ανακοινώσεις, ειδικό λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει εκείνη των Βαγγ. Καραμανωλάκη – Παναγιώτη Στάθη, *Ιστορίες για την άλωση στον πρώτο αιώνα του ελληνικού βασιλείου* (σ. 227-257), στην οποία σχολιάζονται δημοτικά τραγούδια και παραδόσεις, με το ιδεολογικό πρίσμα των δύο συγγραφέων και εξάγονται συμπεράσματα που αφορούν την ελληνική λαογραφία, ακόμη και όταν δεν ακολουθείται η λαογραφική πορεία της σπουδής των θεμάτων αυτών, όπως απεικονίζεται στη σχετική λαογραφική βιβλιογραφία μας, που είναι πλούσια για το ζήτημα αυτό, και δεν χρησιμοποιείται συστηματικά στην παρούσα μελέτη.

Κόκκας Ν. – Κωνσταντινίδης Ν., *Λαϊκά Παραμύθια και Ιστορία του Βώλακα Δράμας*, Θεσσαλονίκη 2006, εκδ. Αντ. Σταμούλη, σχ. 8ο, σ. 218.

Μετά τον *πρόλογο* του καθηγ. Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. *Ευάγγ. Αυδίκου* (σ. 9-10) και το *εισαγωγικό σημείωμα* (σ. 11) των συγγρ., ακολουθεί το πρώτο μέρος του βιβλίου, γραμμένο από τον κ. Ν. Θ. Κωνσταντινίδη, με τίτλο «Ο τόπος και οι άνθρωποι» (σ. 15-58), με ιστορική αναδρομή και αναφορές στην καθημερινότητα του Βώλακα: εργασίες, τροφές, η μαμή, σπιτική ζωή, ενδυμασία, ασχολίες των κατοίκων, παραδόσεις. Το δεύτερο μέρος, με τίτλο «Τα παραμύθια του Βώλακα» (σ. 61 κ.εξ.) έχει γραφτεί από τον κ. Ν. Κόκκα. Προηγείται εισαγωγή (σ. 61-77), με *ενδεικτική βιβλιογραφία* (σ. 78-79), όπου τα σχετικά με την καταγραφή των παραμυθιών, τα όρια του παραμυθιού, την αναπαραγωγή τους, τη λειτουργία της μνήμης και τη σημερινή παραδοσιακή κοινότητα στον Βώλακα. Κατόπιν, παρατίθενται τα κείμενα 78 παραμυθιών, ορισμένα από τα οποία δίνονται σε περισσότερες της μιας παραλλαγές (σ. 84-193), ενώ προηγείται κατάλογος και φωτογραφίες αφηγητών (σ. 82-83). Στο τέλος, ευρετήριο (σ. 195-200) με ονόματα και έννοιες, περίληψη στα αγ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 581

γλικά (σ. 201-202) και φωτογραφικό υλικό από το χωριό (σ. 204-218). Σημαντική μονογραφική θεώρηση του χωριού Βώλακας και του παραμυθιακού λόγου των κατοίκων του, με πρωτοτυπία και βιβλιογραφική ενημέρωση. Ευχής έργον θα ήταν να βρει η προσπάθεια αυτή μιμητές, που θα μελετήσουν αναλόγως και άλλους ελληνικούς οικισμούς, ιδιαίτερα στη λαογραφικά πολυσημαντική Μακεδονία μας.

Κολέτσος Δημ., *Της βρύσης ο ανήφορος. Τα δημοτικά τραγούδια (στο χωριό μου)*, Αθήνα 2006, β΄ έκδοση, εκδ. «Δεδεμάδη», σχ. 8ο, σ. 311+δίσκος ψηφιακής εγγραφής.

Μετά τον πρόλογο (σ. 9) και τα σχόλια για την α΄ έκδοση (σ. 16) δημοσιεύονται 391 δημοτικά τραγούδια καταταγμένα σε 21 κατηγορίες. Στο τέλος γλωσσάρι (σ. 277), βιβλιογραφία (σ. 285), ευρετήριο incipit (σ. 287) και πληροφορίες για τον συνοδευτικό δίσκο (σ. 303). Το υλικό προέρχεται από την Αυλώνα της επαρχίας Τριφυλίας του νομού Μεσσηνίας.

Κολέτσος Δημ., *Ο θησαυρός των παροιμιών (απαύγασμα σοφίας και πείρας)*, Αθήνα 2009, εκδ. Δεδεμάδη, σ. 501.

Μετά από πρόλογο του Προέδρου της ΕΛΕ ομ. καθηγητή κ. Μ. Γ. Μερακλή και εισαγωγικές παρατηρήσεις, οι παροιμίες που συγκεντρώνονται στον τόμο αυτό διακρίνονται σε κεφάλαια με θεματολογικά κριτήρια. Περιλαμβάνονται εδώ παροιμίες που αναφέρονται στους μήνες του έτους, στα ζώα, στα βασικά είδη διατροφής (ψωμί, κρασί, λάδι), στους φτωχούς και στους πλούσιους, στους μύλους και τους μυλωνάδες, στις γυναίκες, προερχόμενες από την Καινή Διαθήκη και άλλα χριστιανικά κείμενα. Στο τέλος παρατίθεται αλφαβητικό ευρετήριο (σ. 102 κ.εξ.), επίμετρο με αρχαία, σύγχρονα, ελληνικά και ξένα αποφθέγματα (σ. 449), γλωσσάρι, βιβλιογραφία και επίλογος. χρήσιμη και φροντισμένη παροιμιολογική αποδελτίωση και έκδοση.

Conejero López Alberto, *Carmina Urbana, Orientalium Graecorum. Poéticas de la identidad en la canción urbana Greco-Oriental*, Madrid 2008 *(Nueva Roma. Bíblíotheca Graeca et Latina Aeví Posteríoriís*, αρ. 31), έκδ. Consejo Superior de Investígaciones Científícas, σχ. 8ο, σ. 543.

Στον τόμο, που συνοδεύεται από δίσκο ψηφιακής εγγραφής, εξετάζονται τα λεγόμενα ρεμπέτικα και τα αστικά λαϊκά τραγούδια με ανατολίτικες ρίζες. Στο πρώτο κεφάλαιο (σ. 1 κ.εξ.) εξετάζεται η ιδεολογική συγκρότηση του ελληνικού κράτους, στο δεύτερο (σ. 69 κ.εξ.) ο κοσμοπολιτισμός της Σμύρνης, οι ανατολίτικες επιδράσεις των τραγουδιών της και η Μικρασιατική καταστροφή, στο τρίτο (σ. 179 κ.εξ.) τα κλέφτικα τραγούδια, τα ληστρικά και οι αλληλεπιδράσεις με την ανάλογη οθωμανική παράδοση, στο τέταρτο (σ. 259 κ.εξ.) οι σχέσεις μεταξύ δημοτικού και λαϊκού τραγουδιού, οι παραστάσεις και η δισκογραφία και στο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 582

πέμπτο (σ. 335 κ.εξ.) η πολιτισμική διαδρομή και η γεωγραφική κατανομή των Μικρασιατών προσφύγων και των τραγουδιών τους στον ελληνικό χώρο, που από τον συγγρ. χαρακτηρίζονται «ελληνο-οθωμανοί», σε μια μάλλον ατυχή απόδοση της έννοιας του πολιτισμικού οριενταλισμού. Ο τόμος κλείνει με φωτογραφίες (σ. 471 κ.εξ.) και πλούσια βιβλιογραφία (σ. 503 κ.εξ.), με σχετική δισκογραφία (σ. 536 κ.εξ.). Μελέτη σημαντική για τη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού και της αστικής αλληλογραφίας, παρά τις παρατηρήσεις στη χρησιμοποιούμενη ορολογία, τις οποίες θα μπορούσε κάποιος να διατυπώσει.

Κονταξής Κώστας Δημ., *Της προσφυγιάς η μοίρα. Ιστορική και λαογραφική μελέτη της Κεπέκκλησιας του Πόντου, της περιοχής της και του Μπαμπαλιού Αιτωλοακαρνανίας* (δεύτερη έκδοση, βελτιωμένη και επαυξημένη) Αγρίνιο 2005, εκδ. Ίφιτος, σχ. 8ο, σ. 302.

Η δεύτερη ξαναδουλεμένη έκδοση της μελέτης αυτής, μετά τον *πρόλογο* (σ. 11-12), την *εισαγωγή* (σ. 13-14) και τον πρόλογο της α΄ έκδοσης (σ. 15) χωρίζεται σε πέντε μέρη. Στο πρώτο (σ. 17-108) γίνεται μια σύντομη και τεκμηριωμένη αναφορά στην Ιστορία του Πόντου, και των κυρίων ελληνικών οικισμών του. Στο δεύτερο μέρος (σ. 109-158) έχουμε ειδικότερη αναφορά στην Κεπέκκλησια του Πόντου και στην ευρύτερη περιοχή της, ως και τον ξεριζωμό του Ελληνισμού, τον Αύγουστο του 1922. Ακολουθεί αναφορά στο Μπαμπαλιά της Αιτωλοακαρνανίας (σ. 159-180), όπου κατέφυγαν και εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες της Κεπέκκλησιας. Στο τέταρτο μέρος (σ. 181-288) αναφέρονται χαρακτηριστικά στοιχεία από τον κύκλο της ζωής και τον κύκλο του χρόνου, με τα έθιμά τους, ενώ στο πέμπτο μέρος (σ. 229-278) παρέχονται στοιχεία του έντεχνου λαϊκού λόγου των δύο χωριών (ποιήματα, δίστιχα, παροιμίες, ανέκδοτα). Η μονογραφία αυτή ολοκληρώνεται με ξενόγλωσση περίληψη (σ. 279), *συντομογραφίες* (σ. 280-281), *βιβλιογραφία* (σ. 281-284), ευρετήρια τόπων και φωτογραφιών και χάρτες. Στο τέλος (σ. 302), ορισμένες κρίσεις για την α΄ έκδοση του βιβλίου. Πρόκειται για εκτενή τοπική μονογραφία, που παρέχει συστηματικές γνώσεις για τους δύο οικισμούς, του Πόντου και της Αιτωλοακαρνανίας, και προστίθεται στις καλές τοπικές επιστημονικές μονογραφίες μας, οι οποίες σχηματίζουν ψηφιδωτό μελετών για τον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμικό χώρο, ως αξιέπαινος συνδυασμός επιτόπιας έρευνας, βιβλιογραφικής γνώσης και ερμηνευτικής προσέγγισης.

Κονταξής Κώστας Δημ., *Το Δημοτικό τραγούδι. Μια προσπάθεια μελέτης.* Αγρίνιο 2007, εκδ. Πασχέντης, σχ. 8ο, σ. 476.

Επίτομη μελέτη, που έχει τον χαρακτήρα εισαγωγής στη σπουδή του δημοτικού τραγουδιού μας. Με ειδική εισαγωγή (σ. 13-129), όπου οι ορισμοί, η διαδικασία δημιουργίας δημοτικών τραγουδιών, η ιστορική του πορεία, η καταγωγή, η αξία, η αισθητική και η ανθρωπολογική του ανάλυση, η γλωσσική και η λαο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 583

γραφική του αξία, η τεχνοτροπία και η μετρική του, τα σύμβολα και τα σχήματά του, η μουσική, οι εισαγωγές και οι συλλογές και ανθολογίες του, με εκτενή τοπική βιβλιογραφία (σ. 130-139). Ακολουθούν τα σχετικά με την κατάταξη των τραγουδιών, και εκτενής διαπραγμάτευση των επιμέρους κατηγοριών και των χαρακτηριστικότερων τραγουδιών κάθε κατηγορίας (ακριτικά, παραλογές, ιστορικά, κλέφτικα, της αγάπης, της ξενιτιάς, του γάμου, νανουρίσματα-ταχταρίσματα, μοιρολόγια, θρησκευτικά, εργατικά, γνωμικά, σατιρικά, ρίμες). Σε επίμετρο τα σχετικά με το ρεμπέτικο και τα τραγούδια της Εθνικής Αντίστασης. Ο τόμος ολοκληρώνεται με βιβλιογραφία (σ. 447-462) και ευρετήριο (σ. 467-476). Καλογραμμένο, ενημερωμένο και κατατοπιστικό βιβλίο, έργο γνώσης και μελέτης, που έλειπε από τη νεώτερη λαογραφική βιβλιογραφία μας, καταλληλότατο για την πανεπιστημιακή διδασκαλία του δημοτικού μας τραγουδιού.

Κονταξής Κώστας Δ., *Μαθήματα Λαογραφίας*, Αγρίνιο 2011, εκδ. Πασχέντη, σχ. 8ο, σ. 222.

Στο βιβλίο, απόσταγμα της ακαδημαϊκής διδασκαλίας του συγγρ. στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, περιλαμβάνονται κεφάλαια για τη Λαογραφία ως επιστήμη, τον λαϊκό πολιτισμό και τα χαρακτηριστικά των λαογραφικών φαινομένων, τις μεθόδους της επιστήμης και τις σχέσεις της με άλλες επιστήμες (φιλολογία, ιστορία, προφορική ιστορία, κοινωνική ανθρωπολογία, εθνολογία, κοινωνιολογία, λογοτεχνία, ψυχολογία), τη λαογραφική ύλη και τις σχέσεις της λαϊκής παράδοσης με το περιβάλλον, του χωριού με την πόλη και την μνήμη της καθημερινότητας. Ο τόμος κλείνει με βιβλιογραφία (σ. 203 κ.εξ.) και ευρετήριο (σ. 219 κ.εξ.). Καλογραμμένο και χρήσιμο βιβλίο, ιδίως ως διδακτικό εγχειρίδιο για τις πανεπιστημιακές σπουδές της λαογραφίας στα ελληνικά ΑΕΙ.

Κοροβίνης Θωμάς, *Οι Ζεϊμπέκοι της Μικράς Ασίας*. Αθήνα 2004, εκδ. Άγρα, σχ. 8ο, σ. 436.

Μετά τα περιεχόμενα (σ. 7-9) και τον πρόλογο (σ. 13-14), το πρώτο κεφάλαιο ασχολείται με την ετυμολογία της λέξης «Ζεϊμπέκ» και των συναφών όρων (σ. 15-45), ενώ το δεύτερο με την καταγωγή και την προέλευση των Ζεϊμπέκων (σ. 47-63). Ακολουθούν κεφάλαια για την ενδυμασία των Εφέδων και των Ζεϊμπέκων (σ. 65-126), για την ιστορία και τις περιοχές της δράσης τους, την εμφάνισή τους στη λαϊκή λογοτεχνία και στις αναφορές του τύπου (σ. 127-240), για τον χορό και το τραγούδι ως εκδηλώσεις της πολιτιστικής ζωής των Ζεϊμπέκων (σ. 241-342), με ανθολογία ζεϊμπέκικων στην Ελλάδα (σ. 343-408). Σε επίμετρο, ποίημα του συγγρ. (σ. 409-410), *γλωσσάρι* (σ. 413-417) και εκτενής βιβλιογραφία (σ. 419-434), με βιογραφικό σημείωμα του συγγρ. (σ. 435-436). Πρόκειται για πρωτότυπη και εμπεριστατωμένη μελέτη, με χρήση μεγάλης και μάλιστα τουρκικής βιβλιογραφίας, που δεν είναι εύκολα προσβάσιμη για τους

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 584

Έλληνες ερευνητές. Οπωσδήποτε θα αποτελέσει ορόσημο για την αστική και τη χορευτική βιβλιογραφία μας, και πιθανότατα θα επιδράσει γόνιμα στη συγγραφή και σημαντικών μονογραφιών στο μέλλον, για παρόμοια ζητήματα, που δεν απασχολούν συχνά τη λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Κορρέ-Ζωγράφου Κατερίνα, *Η καθημερινή ζωή των Νεοελλήνων (1700-1950).* Αθήνα 2005, σχ. 8ο μεγ., σ. 399.

Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του καθηγητή Δ. Σ. Λουκάτου, προέδρου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Μετά την *εισαγωγή* (σ. 9-27), η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται στα ακόλουθα κεφάλαια: «Καθαριότητα, πραγματικότητες και συμβολισμοί» (σ. 28-59) – «Καλλωπισμός: η αέναη αναζήτηση της ομορφιάς (σ. 60-79) – «Καπνός, η ιεροτελεστία του καπνίσματος» (σ. 80-105) – «Καφές, το εξαίσιο ρόφημα... τα καφενεία» (σ. 126-137) – «Έπιπλα και σκεύη: ανθρώπινες συμπεριφορές και συνήθειες» (σ. 138-175) – «Φορεσιά, παράδοση και νεωτερισμοί» (σ. 176-281) και «Διατροφή: διαιτητικές συνήθειες και απαγορεύσεις. Η αφθονία και η στέρηση» (σ. 282-344). Στο τέλος (σ. 345 κ.εξ.) έγχρωμοι *πίνακες* συμπληρώνουν εικονογραφικά τα γραφόμενα. Η συγγρ. ασχολείται με ελάσσονα, αλλά και σημαντικά, ζητήματα της καθημερινής ζωής του ελληνικού λαού, από τον 18ο ως τα μέσα του 20ού αιώνα, κατά την περίοδο, δηλαδή, της ακμής του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού, επιτάσσοντας, σε κάθε κεφάλαιο, ενδιαφέρουσα και πλούσια βιβλιογραφία. Παραλλήλως, εικονογραφεί πλούσια τα βιβλίο της, με τρόπο ώστε η εικονογράφηση αυτή να μπορεί να λειτουργήσει και αυτοτελώς, ως λαογραφική πηγή. Η πρωτοτυπία της θεματολογίας και της εικονογράφησης χαρίζει, στον συγκεκριμένο τόμο, μια ξεχωριστή θέση στην πλούσια λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Κοσεγιάν Χαρά, *Αρχαία επιβιώματα στα νεοελληνικά δημοτικά τραγούδια. Συμβολή στην έρευνα μέσα από το παράδειγμα – κυρίως – των παραδοσιακών τραγουδιών της Καρπάθου*, Αθήνα 2010, έκδ. Παπαζήση – Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων, αρ. 5, σ. 359.

Μετά από τη βιβλιογραφία, τις συντομογραφίες και τον πρόλογο του ομ. καθηγητή Βασ. Φίλια, η ύλη της μελέτης περιλαμβάνει την εξέταση της μορφολογίας (σ. 33 κ.εξ.: μετρικά και εκφραστικά σχήματα, χρήση μαγικών αριθμών και τυπικών στοιχείων κ.λπ.) και του περιεχομένου (σ. 80 κ.εξ.: τεχνική αναγνώρισης, ζώα και φυτά, αντικείμενα, μυθολογικές αναφορές, αντιλήψεις και νοοτροπίες, εθιμικά και τελετουργικά δεδομένα κ.λπ.). Ο τόμος κλείνει με κατάλογο των τραγουδιών που εξετάζονται και αναλυτική βιβλιογραφία. Ενδιαφέρουσα θεώρηση ενός πολυσυζητημένου ζητήματος, που ενίοτε παρέχει νέα οπτική, αλλά οπωσδήποτε δεν είναι εξαντλητική, ενώ επιδέχεται πολλές βιβλιογραφικές συμπληρώσεις και προσθήκες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 585

Κούζας Χ. Γεώργιος, *Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία. Η ιστορική διαδρομή της (1908-2008)*, Αθήνα 2009, έκδ. Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, σχ. 8ο, σ. 268.

Εμπεριστατωμένη και καλογραμμένη μελέτη, που στηρίζεται σε ανέκδοτο αρχειακό υλικό, το οποίο ο συγγρ. ανακάλυψε και αξιοποίησε. Μετά τα προλογικά σημειώματα του καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή, Προέδρου της Ε.Λ.Ε., και του συγγρ. (σ. 11 κ.εξ.), το βιβλίο περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια. Στα πρώτα δύο (σ. 19 κ.εξ.) η πορεία της Εταιρείας από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα, στο τρίτο (σ. 132 κ.εξ.) βιοεργογραφούνται οι προσωπικότητες της Εταιρείας, που συγκρότησαν και τα διοικητικά της συμβούλια, και στο τέταρτο (σ. 189 κ.εξ.) εξετάζονται τα αρχεία, η μουσειακή συλλογή και η Βιβλιοθήκη της Ε.Λ.Ε. Στο τέλος παρατίθενται οι πλούσιες σημειώσεις (σ. 209 κ.εξ.) καθώς και οι συντομογραφίες, η βιβλιογραφία και το χρηστικότατο ευρετήριο (σ. 249 κ.εξ.). Εξαιρετικό συνθετικό έργο, που παρουσιάζει όχι μόνο την πλούσια δράση της Ε.Λ.Ε., αλλά και τη γενικότερη πορεία των λαογραφικών σπουδών στον τόπο μας.

Κούκλης Βασ., *Οι τέσσερις εποχές στα χρόνια της παιδικής αθωότητας. Κυνουριακή ζωή. Κυνουριακά σύμμεικτα*, Αγρίνιο 2011, σχ. 8ο, σ. 694.

Η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται σε δέκα κεφάλαια, από τα οποία λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνα που αναφέρονται στις εποχές του χρόνου (σ. 35), στα Χριστούγεννα (σ. 177), στα δημοτικά τραγούδια (σ. 347), στις παραδόσεις (σ. 557) και στα χωριά της περιοχής (σ. 621). Στο τέλος επίλογος (σ. 691) και βιβλιογραφία (σ. 693). Σημαντική πηγή πρωτογενούς λαογραφικού υλικού για τον μελετητή.

Κουμαριανού Μαρία, *Μνημεία και νεκροί. Το φαντασιακό του θανάτου στη σύγχρονη Ελλάδα. Μια ανθρωπολογική και σημειολογική προσέγγιση των αστικών νεκροταφείων*, Αθήνα 2008, εκδ. Δωδώνη, σ. 255.

Μετά την εκτενή θεωρητική εισαγωγή, το βιβλίο περιλαμβάνει τα ακόλουθα μέρη: *Συμβολική οργάνωση του χώρου των νεκρών* (σ. 25-60). *Η άλλη ζωή – Η άλλη κατοικία* (σ. 61-102). *Ο λόγος και η εικόνα* (σ. 103-182). *Η ανθρωπολογική προσέγγιση* (σ. 183-212). Η μελέτη ολοκληρώνεται με επίλογο, όπου τα συμπεράσματα της συγγρ. και η σχετική επιστημονική συζήτηση, βιβλιογραφία (σ. 237 κ.εξ.) και ευρετήριο (σ. 253 κ.εξ.). Χρήσιμη και βιβλιογραφικά ενημερωμένη μελέτη, που περιορίζεται στον αστικό χώρο, για ένα φαινόμενο που γνωρίζει πλέον πανελλήνια διάσταση. Ανήκει στην ολοένα και αυξανόμενη, ποσοτικά και ποιοτικά, βιβλιογραφία που μελετά τον θάνατο και την κατανόηση και νοητική πρόσληψή του από τους ανθρώπους.

Κουτσούκος Παν., *Ιστορία, παραδόσεις και θρύλοι της Κορώνης και των πέριξ*, Αθήνα 2010, σχ. 8ο, σ. 143.

Μεταθανάτια έκδοση του έργου του δασκάλου και παιδαγωγού Παν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 586

Κουτσούκου (1878-1968). Μετά την ιστορία (σ. 13 κ.εξ.) και την εκκλησιαστική κατάσταση (σ. 63 κ.εξ.) της Κορώνης παρατίθενται (σ. 81 κ.εξ.) ιστορικά και παραδόσεις της προφορικής ιστορίας από όλα τα χωριά της περιοχής. Σε παραρτήματα αποσπάσματα έργου του Αθ. Γρηγοριάδη, του 1934, δημοσιεύματα του συγγρ. στον τύπο και μαθητολόγια του Δημοτικού Σχολείου Χρυσοκελλαριάς. Χρήσιμη συναγωγή λαογραφικής ύλης.

Λάζος Χρήστος Δ., *Παγανιστικά έθιμα στον χριστιανισμό. Επιβίωση πανάρχαιων παγανιστικών εθίμων και παραδόσεων*, Αθήνα 2007, εκδ. Ιάμβλιχος, σχ. 8ο, σ. 389.

Ο συγγρ. ασχολείται με τις προχριστιανικές εθιμικές επιβιώσεις στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό, ζήτημα πολυσυζητημένο, και με πλούσια σχετική βιβλιογραφία. Μετά τον *πρόλογο* (σ. 11-14) και την *εισαγωγή* (σ. 15-36), όπου εξετάζεται ο εξελληνισμός του Χριστιανισμού, η ύλη διαιρείται σε τρία μέρη. Το πρώτο (σ. 37 κ.εξ.) ασχολείται με τις αιματηρές θυσίες ζώων: διαχρονική εξέταση του εθίμου, αιματηρές θυσίες στο Βυζάντιο, ποιά ζώα θυσιάζονται και γιατί, περιγραφές σύγχρονων θυσιών. Το δεύτερο μέρος (σ. 137 κ.εξ.) διαπραγματεύεται γονιμικά και ευετηρικά δρώμενα: λιθοβολία, χελιδονίσματα, ανθρωπόμορφα τάματα από ψωμί. Το τρίτο μέρος (σ. 188 κ.εξ.) εξετάζει παράξενες δοξασίες και παραδόσεις: εξορκισμοί και «δέσιμο» του ανέμου, φετίχ ευσέβειας, οι κυνοκέφαλοι στη χριστιανική παράδοση. Ο τόμος ολοκληρώνεται με *σημειώσεις* (σ. 327-356), *βιβλιογραφία* (σ. 357-369) και αναλυτικό *ευρετήριο* (σ. 371-387), ενώ στο τέλος παρατίθεται χρηστική εργογραφία του συγγρ. Το βιβλίο διαπραγματεύεται τα επί μέρους ζητήματα με καλή γνώση πηγών και βιβλιογραφίας, γι' αυτό και θα χρησιμοποιηθεί ευρέως στη σχετική κλασική λοογραφική βιβλιογραφία.

Λαογραφικές καταγραφές στο Βαλτεσίνικο Γορτυνίας (μύθοι ζώων, παραμύθια και τραγούδια). Επιμέλεια: Ευάγγ. Καραμανές, Αθήνα 2009, έκδ. Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, σειρά «Πηγές του λαϊκού πολιτισμού», αρ. 3, σχ. 8ο, σ. 255.

Ο τόμος εκδόθηκε με χορηγία του Συλλόγου Βαλτεσινιωτών «Η Κοίμηση της Θεοτόκου». Μετά τον πρόλογο της διευθύντριας του Κέντρου Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (σ. 7-10) και την εισαγωγή του επιμελητή (σ. 13-19), δημοσιεύονται λαογραφικές καταγραφές από το χφ. 1340 του Κέντρου (του 1938), σ. 31-177, και από το χφ. 968 (του 1929), σ. 181-233, με άφθονο φωτογραφικό υλικό ενδιαμέσως. Στο τέλος (σ. 237-247) μεταφρασμένοι στα αγγλικά ο πρόλογος και η εισαγωγή, αλλά και περιεχόμενα (σ. 249-255). Η δημοσίευση λαογραφικού υλικού από τα αρχεία του Κέντρου είναι απαραίτητο βήμα για τον εμπλουτισμό της λαογραφικής βιβλιογραφίας μας και τη συστηματικότερη οργάνωση των λαογραφικών σπουδών μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 587

Lascaris Comneno Juan Arcadio, *Vision Historica Hispano Byzantina*, Atenas 2011, εκδ. Μπατσιούλας, σχ. 8ο, σ. 438.

Συναγωγή μικρών μελετημάτων του συγγρ., διαπρεπούς βυζαντινολόγου και καθηγητού του Πανεπιστημίου της Μαδρίτης, στην ισπανική γλώσσα. Από τα μελετήματα, που έχουν καταταχθεί σε επτά ενότητες, λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνα για τη Ρωμανία (σ. 269), για την αγιολατρεία στη Ρουμανία (σ. 277, 289, 292), για τον Διγενή Ακρίτα (σ. 302), για τους Πομάκους της Θράκης (σ. 427), για τους Έλληνες της Αζοφικής (σ. 431) και για τους Έλληνες της Κάτω Ιταλίας (σ. 435). Κείμενα για επαρκή βιβλιογραφική τεκμηρίωση, ενδεικτικά της διεθνούς προβολής των ελληνικών λαογραφικών θεμάτων.

Λενακάκης Ανδρ., *Δημοτικά τραγούδια στη Μεσαρά*, Μοίρες 2007, εκδ. Αντίλαλος, σειρά: Μεσαρίτικα Λαογραφικά αρ. 1, σχ. 8ο, σ. 428.

Η συλλογή από την οποία προέρχεται το υλικό του βιβλίου βραβεύθηκε το 2006 από την Ακαδημία Αθηνών. Εδώ, μετά από πρόλογο του κ. Νικ. Κοντοσόπουλου (σ. 13-14) και σημείωμα του συγγρ. (σ. 15 κ.εξ.), περιλαμβάνονται 287 δημοτικά τραγούδια, κατανεμημένα στις εξής κατηγορίες: ακριτικά, ιστορικά, κλέφτικα και ριζίτικα, παραλογές, θρησκευτικά, της ξενιτιάς, του έρωτα, του γάμου, διδακτικά, του κλήδονα, μοιρολόγια, παιδικά, σατιρικά, παρωδίες του *Ερωτόκριτου* (γνωστές ως Γαϊδουρόκριτοι) και καθιστικά (σ. 19 κ.εξ.). Επίσης, περιλαμβάνονται πολλά δίστιχα (σ. 343) για διάφορες περιστάσεις της ανθρώπινης ζωής, καθώς και προλήψεις, γνώμες και παρατηρήματα. Προηγείται σε κάθε τραγούδι εισαγωγικό σημείωμα με τα κυριότερα σχετικά πορίσματα της λαογραφικής έρευνας. Ο τόμος κλείνει με γλωσσάρι (σ. 401 κ.εξ.) και βιβλιογραφία (σ. 415 κ.εξ.). Σημαντικότατη καταγραφική και εκδοτική προσπάθεια, με ορισμένες βιβλιογραφικές ελλείψεις, που θα μπορούσαν να αποκατασταθούν σε επόμενη έκδοση. Πολύμοχθο έργο αγάπης για το δημοτικό τραγούδι και σεβασμού για τον λαϊκό πολιτισμό.

Λενακάκης Ανδρ., *Μαγικές επωδοί και κατάδεσμοι στη Μεσαρά, ήτοι γηθειές, δεσίματα, παιγνιδόξορκια και ένας μαγικός κώδικας γραμμένος στη Μεσαρά το 1906*, Μοίρες 2007, εκδ. Αντίλαλος, σειρά: Μεσαρίτικα Λαογραφικά αρ. 2, σχ. 8ο, σ. 252.

Από συλλογή του συγγρ., βραβευμένη το 2006 από την Ακαδημία Αθηνών, το καλοτυπωμένο και άριστα φροντισμένο αυτό βιβλίο, μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή, περιλαμβάνει επωδές για ασθένειες, ζώα, φυτά και ανθρώπινες στιγμές, παιγνιώδη ξόρκια, είδος που ελάχιστα έχει μελετηθεί από τη λαογραφία μας (σ. 201 κ.εξ.), καταδέσμους, αλλά και αποσπάσματα από μαγικό κώδικα του 1906. Όλα σύντομα αλλά καίρια σχολιασμένα, με χρήση της σχετικής λαογραφικής βιβλιογραφίας (σ. 245 κ.εξ.), και με σχετικό γλωσσάρι (σ. 239 κ.εξ.). Το βιβλίο, προϊόν συστηματικής επιτόπιας έρευνας αλλά και μελέτης για την επεξεργασία και

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 588

την έκδοση των προϊόντων της έρευνας πεδίου, αποτελεί σπουδαία συμβολή στη λαογραφική μελέτη της λαϊκής μαγείας στην Κρήτη.

Λενακάκης Ανδρ., *Συλλογή ευχετηρίων διστίχων SMS. Η κινητή τηλεφωνία και η κρητική λαϊκή παράδοση*, Μοίρες 2007, εκδ. Αντίλαλος, σειρά: Σύγχρονα Λαογραφικά αρ. 2, σχ. 8ο μικρ., σ. 115.

Μετά το σημείωμα του συγγρ. (σ. 11 κ.εξ.), δημοσιεύεται εδώ μια μεγάλη συλλογή ευχετηρίων διστίχων που ανταλλάσσεται με μηνύματα κινητών τηλεφώνων, σε μια σειρά ευκαιριών, που οριοθετούν και τις κατηγορίες κατάταξης του υλικού: Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Πάσχα, ονομαστικές εορτές, γιορτές, διάφορα. Το υλικό συνοδεύεται με γλωσσάρι (σ. 113). Συλλογή σύγχρονων λαογραφικών, που πρέπει να χρησιμεύσει ως πηγή της νεωτερικής λαογραφίας μας, ιδιαίτερα για το ζήτημα της διαχείρισης των δεδομένων του λαϊκού πολιτισμού μας με βάση τις σύγχρονες τεχνολογίες αιχμής.

Λενακάκης Ανδρ., (επιμ.) *Τετράδιο Ιωάννη παπά Κωστή Νικολούδη. Δημοτικά τραγούδια και μαντινάδες στη Μεσαρά του 1908*, Μοίρες 2008, εκδ. Αντίλαλος, σειρά: Μεσαρίτικα Λαογραφικά αρ. 3, σχ. 8ο, σ. 154.

Εκδίδονται, με εισαγωγή του επιμελητή (σ. 9 κ.εξ.), ιστορικά δημοτικά τραγούδια, παραλογές, ερωτικά, της αγάπης, σατιρικά, κάλαντα, σμυρνέικα και μαντινάδες (σ. 77 κ.εξ.) από χειρόγραφο τετράδιο του 1908. Ο τόμος ολοκληρώνεται με γλωσσάρι (σ. 139 κ.εξ.) και βιβλιογραφία (σ. 151 κ.εξ.). Αναδεικνύεται έτσι και παραδίδεται στην έρευνα μια πηγή της κρητικής λαογραφίας, των αρχών του 20ού αι., και μάλιστα από τη Μεσαρά, με επιστημονικό και ιδιαιτέρως φροντισμένο τρόπο.

Λιάπης Κ., *Τα «Παλιόκαστρα» του Πηλίου*, Βόλος 2010, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σχ. 8ο, σ. 492.

Συστηματική μελέτη, προϊόν εντατικής βιβλιογραφικής και επιτόπιας έρευνας. Μετά την εισαγωγή (σ. 13), γίνεται εκτενής αναφορά στα «Παλιόκαστρα», δηλαδή στους παλιούς πύργους και τα φρούρια του Πηλίου, κατά περίπτωση και κατά δήμο. Με περιγραφές, αρχαιολογικά στοιχεία, αλλά και θρύλους, διηγήσεις και παραδόσεις που ο λαός έπλασε γι' αυτά. Σημαντική και λαογραφική σπουδή σε ένα μεγάλο θέμα, με πολλές ακόμη ερευνητικές δυνατότητες και προοπτικές.

Λιάπης Κ., *Πήλιο. Αναδρομές – Καημοί – εξομολογήσεις*, Βόλος 2010, σχ. 8ο, σ. 166.

Από τα περιεχόμενα, λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ενότητες «Παράδοση και λαϊκός πολιτισμός» (σ. 33 κ.εξ.) και «Λαογραφικά Ανάλεκτα» (σ. 45 κ.εξ.), όπου περιλαμβάνονται 21 κείμενα σχετικά με τη λαϊκή τέχνη, τους ναούς, τις κοινωνικές δομές, λαϊκά τελετουργικά έθιμα, παραδόσεις και έθιμα του κύκλου του χρόνου στα χωριά του Πηλίου. Ευπρόσδεκτη συμβολή από έναν γεραρό μελετητή της πηλιορείτικης λαογραφίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 589

Λιάτα Ευτυχία Δ., *Ο Μενούσης. Ιστορία και παράδοση. Ιχνηλατώντας στο χρόνο και στο χώρο*, Αθήνα 2011, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, αρ. 119, σχ. 8ο, σ. 185.

Μετά την εισαγωγή (σ. 9 κ.εξ.), η συγγρ. εξετάζει διαδοχικά τις παραλλαγές (σ. 21 κ.εξ.), προβαίνει σε δομική ανάλυση του τραγουδιού (σ. 48 κ.εξ.), εξετάζει επίσης την ιστορικότητα και το ζήτημα της πιθανής χρονολόγησής του (σ. 89 κ.εξ.), τα τεχνικά χαρακτηριστικά του, όπως τη στιχουργική, τη μουσική και τον χορό (σ. 101 κ.εξ.), τον λαό και τους ήρωές του στη δημοτική ποίηση (σ. 107 κ.εξ.). Η μελέτη ολοκληρώνεται με σύντομο (σ. 115 κ.εξ.) παράρτημα, όπου παραλλαγές, πίνακες, χειρόγραφα και παρτιτούρες, αλλά και γλωσσάρι (σ. 181 κ.εξ.). Μονογραφική εξέταση ενός τραγουδιού, εστιασμένη στο ζήτημα των σχέσεων του δημοτικού τραγουδιού με την τοπική ιστορία, πρωτότυπη και μεθοδική.

Λουκάτος Δημ. Σ., *Λαογραφική αποστολή στα Διαπόντια νησιά (Ερείκουσα - Μαθράκι - Οθωνοί)*, Επιμέλεια: Κυριακή Χρυσού - Καρατζά, Αθήνα 2012, εκδ. Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Σειρά: *Πηγές του Λαϊκού Πολιτισμού*, αρ. 7, σχ. 8ο, σ. 442.

Ο τόμος εκδόθηκε με δαπάνη του Εκπολιτιστικού, Καλλιτεχνικού και Αθλητικού Ομίλου Κέρκυρας «Ο Λαοδάμας». Μετά τον πρόλογο της Αικ. Πολυμέρους-Καμηλάκη, Διευθύντριας του ΚΕΕΛ, τον χαιρετισμό του προέδρου του ΕΚΑΟΚ «Ο Λαοδάμας» Δημ. Κάντα και την εισαγωγή της επιμελήτριας Κυρ. Χρυσού-Καρατζά (σ. 15-18), αναδημοσιεύεται (από την Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου, 13-14, 268-289) η έκθεση της λαογραφικής αποστολής με την οποία συγκεντρώθηκε το υλικό (σ. 19-37). Στη συνέχεια δημοσιεύεται το ίδιο το χφ. που κατάρτισε ο Δημ. Λουκάτος κατά νησιά: Ερείκουσα (σ. 40 κ.εξ.) – Μαθράκι (σ. 90 κ.εξ.) – Οθωνοί (σ. 136 κ.εξ.). Στο δεύτερο μέρος είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου (σ. 197 κ.εξ.), κατά νησί και είδος. Ο τόμος τελειώνει με γλωσσάριο (σ. 425 κ.εξ.), περιεχόμενα του δίσκου πυκνής εγγραφής που συνοδεύει το βιβλίο (σ. 341) και γενικά περιεχόμενα του τόμου (σ. 433-442). Φροντισμένη έκδοση, ιδιαιτέρως χρήσιμη και ως πηγή έγκυρου πρωτογενούς λαογραφικού υλικού.

Μαλαφάντης Κωνσταντίνος Δ., *Το παραμύθι στην εκπαίδευση. Ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση.* Αθήνα 2006, εκδ. Ατραπός, σχ. 8ο, σ. 385.

Μετά τον πρόλογο του ομ. καθηγητή κ. Μιχ. Μερακλή (σ. 13-15), στον οποίο είναι αφιερωμένο και το βιβλίο, η κυρίως ύλη χωρίζεται στα εξής μέρη: *Το λαϊκό παραμύθι και η μελέτη του* (σ. 19-98) – *Το παραμύθι στη σύγχρονη εποχή* (σ. 99-116) – *Το παραμύθι στην εκπαίδευση* (σ. 117-172) και *Η ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση του παραμυθιού* (σ. 173-310). Ακολουθεί εκτενής, ενημερωμένη και θεματική, ελληνική και ξένη βιβλιογραφία (σ. 311-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 590

384), πολύτιμο βοήθημα για τον ενημερωμένο αναγνώστη και τον μελλοντικό ερευνητή. Περιλαμβάνονται εδώ και σύγχρονα ζητήματα, που αποδεικνύουν τη χρηστικότητα και τη σκοπιμότητα της διεπιστημονικής προσέγγισης του παραμυθιού, με λόγο ρέοντα, συγκροτημένο και μεστό. Έργο γνώσης και στοχασμού, που θα χρησιμοποιηθεί ευρύτατα από τη σχετική βιβλιογραφία του μέλλοντος.

Μαλκίδης Θ. – Κόκκας Ν. (επιμ.), *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, Ξάνθη 2006, εκδ. Σπανίδη, σχ. 8ο, σ. 295.

Μετά τον πρόλογο των επιμελητών (σ. 9-11), στον τόμο αυτόν δημοσιεύονται ή αναδημοσίευονται τα εξής, τεκμηριωμένα και ενδιαφέροντα, μελετήματα: Π. Παπαδημητρίου, «Μετασχηματισμοί της εθνοτικής ταυτότητας των Πομάκων (1878-1940)» (σ. 15-72) – Θ. Μαλκίδης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και πολιτικές ως παράγοντες του μετασχηματισμού της ταυτότητας των Πομάκων της ελληνικής Θράκης (1930-σήμερα)» (σ. 75-130) – Φ. Τσιμπιρίδου, «"Πομάκος σημαίνει άνθρωπος του βουνού". Εννοιολογήσεις και βιώματα του "τόπου" στις κατασκευές και τις πολιτικές μειονοτικών περιθωριακών ταυτοτήτων» (σ. 131-160) – Κατ. Μάρκου, «Η χρησιμοποιούμενη ορολογία για τους "μουσουλμάνους" της ελληνικής Θράκης» (σ. 161-190) – Δ. Μιχαήλ, «Ο ρόλος της γλώσσας στην εκπαίδευση των Πομάκων της Δ. Θράκης: πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις» (σ. 191-220) και Ν. Κόκκας, «Οι Πομάκοι της Βουλγαρικής Ροδόπης» (σ. 221-291). Στο τέλος, βιογραφικά των συνεργατών του τόμου (σ. 293-295). Τα άρθρα του τόμου, ιδίως τα πρωτοδημοσιευόμενα, αποτελούν σημαντικές συμβολές στην περί Πομάκων βιβλιογραφία, αν και δεν καλύπτουν το ζήτημα από όλες τις πλευρές, καθώς υστερεί η λαογραφική θεώρηση του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού τους. Εντούτοις το εγχείρημα είναι επιτυχές και συμβάλλει θετικά στην ανάπτυξη των «πομακικών σπουδών» στον τόπο μας, μαζί με τα ανάλογα έργα που βλέπουν, όλο και συχνότερα, το φως της δημοσίευσης.

†Megas G. A. – Angelopoulos A. – Brouskou Aigl. – Kaplanoglou Mar. – Katrinaki Emm., *Catalogue of Greek Magic Folktales*, Helsinki 2012, εκδ. Academia Scientiarum Fennica, FFC αρ. 303, σχ. 8ο, σ. ....., .

Αγγλική μετάφραση του Καταλόγου των μαγικών παραμυθιών, που αποτελεί μέρος του Καταλόγου Ελληνικών Παραμυθιών, της συνέχειας και ολοκλήρωσης του σχετικού ερευνητικού έργου, που ανέλαβε ήδη στις αρχές του 20ού αιώνα ο Γ. Α. Μέγας, χωρίς να το ολοκληρώσει στη διάρκεια της ζωής του. Το έργο έχει ήδη εκδοθεί στα ελληνικά, γι' αυτό και δεν θα παρουσιαστεί λεπτομερώς εδώ, αφού αυτό έχει γίνει για την ελληνική έκδοση. Να σημειώσουμε μόνο τη διεθνή προβολή –και τη συνακόλουθη μελλοντική επιστημονική χρήση– του ελληνικού παραμυθιακού υλικού, που γίνεται με την έκδοση αυτή, η οποία εντάσσεται σε μια ευφήμως γνωστή διεθνή λαογραφική εκδοτική σειρά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 591

Μερακλής Μ. Γ., *Λαϊκός πολιτισμός και νεοελληνικός διαφωτισμός*. Αθήνα 2007, εκδ. Παπαζήση, σχ. 8ο, σ. 133.

Το μικρό αλλά περιεκτικό και μεστό αυτό βιβλίο έχει εκδοθεί με πρόλογο του καθηγ. Βασ. Φίλια (σ. 9-10). Η ύλη του βιβλίου, μετά το προλογικό σημείωμα (σ. 11 κ.εξ.), χωρίζεται στα κεφάλαια «Η γλώσσα stricto sensu» (σ. 13 κ.εξ.) – «Η γλώσσα υπό ευρείαν έννοια» (σ. 29 κ.εξ.) – «Η Εκκλησία» (σ. 73 κ.εξ.) – «Η διήκουσα γραμμή» (σ. 99 κ.εξ.), ενώ το βιβλίο ολοκληρώνεται με το επίμετρο «Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Λαϊκός Πολιτισμός και Λαογραφία» (σ. 111 κ.εξ.). Με σύντομες και καίριες βιβλιογραφικές σημειώσεις ο συγγρ. παραθέτει το αποτέλεσμα μακροχρόνιων ερευνών του, και ουσιαστικά διαλέγεται με προγενέστερες μελέτες άλλων συγγραφέων για το ίδιο ζήτημα, όπως με το έργο της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος. Στοχαστική μελέτη που θεμελιώνει τη θέση της Λαογραφίας στον σύγχρονο επιστημονικό λόγο και στην νεοελληνική μας διανόηση.

Μερακλής Μ. Γ., *Ποίηση και υπόγεια μνήμη στο λαϊκό πολιτισμό της Κύπρου*, Λευκωσία 2009, έκδ. Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας, σχ. 8ο επίμ., σ. 16.

Πρόκειται για το κείμενο της 18ης Ετήσιας Διάλεξης «εις μνήμην Κωνσταντίνου Λεβέντη» του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη. Με βάση παραδείγματα και μια σύντομη βιβλιογραφία (σ. 16) ο συγγραφέας, καθηγητής Λαογραφίας και Πρόεδρος της ΕΛΕ, μελετά τις σχέσεις λαογραφίας και λογοτεχνίας, από τη σκοπιά της λαϊκής λογοτεχνικής παράδοσης της μεγαλονήσου.

Μερακλής Μ. Γ., *Για το λαϊκό παραμύθι. Διδακτικές προτάσεις για νηπιαγωγούς και δασκάλους*, Αθήνα 2012, εκδ. Διάδραση, σχ. 8ο μικρ., σ. 168.

Μετά τα *περιεχόμενα* (σ. 7-8) και τον *πρόλογο* (σ. 11-13), συγκεντρώνονται και αναδημοσιεύονται εδώ 37 μικρά κείμενα, που πρωτοδημοσιεύθηκαν σε περιοδικό για νηπιαγωγούς, στο διάστημα 1998-2004, με επιμέλεια του Κώστα Μαλαφάντη. Πρόκειται για προτάσεις σχετικά με την παιδαγωγική και διδακτική χρήση του παραμυθιού, που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς, με τη δημιουργική εκμετάλλευση και αναλόγων πορισμάτων της διεθνούς βιβλιογραφίας. Ιδιαιτέρως χρήσιμο για τη διδακτική αξιοποίηση του έντεχνου λαϊκού λόγου και ιδίως του παραμυθιού και της παράδοσης, από τα οποία τα παιδιά μας πολλά έχουν να διδαχθούν, διαμορφώνοντας ταυτοχρόνως και την παραδοσιακή πνευματική και πολιτισμική τους ταυτότητα.

Μηλίγκου - Μαρκαντώνη Μαρία, *Δένδρα, φυτά, άνθη στον λαϊκό πολιτισμό των νεωτέρων Ελλήνων*. Αθήνα 2006, σχ. 8ο, σ. 663.

Μετά τον πρόλογο του ομ. καθηγητή και προέδρου της Ε.Λ.Ε. κ. Μ. Γ. Μερακλή (σ. 17-18) και τα προλογικά σημειώματα της συγγρ., η πλούσια ύλη του βιβλίου διαιρείται σε τρεις μεγάλες ενότητες. Στην πρώτη (σ. 41-163) εξετάζονται οι μύθοι και οι λατρευτικοί συμβολισμοί (ανθρωπομορφισμός, φυτομε-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 592

ταμορφώσεις, ιερά δένδρα και νύμφες, δένδρα στη χριστιανική λατρεία, δένδρα ευλογημένα και καταραμένα). Στη δεύτερη (σ. 164-328) τα ευκαρπικά της παραδοσιακής γεωργίας μας, ο αγώνας και η αγωνία της επιβίωσης (άγιοι προστάτες, τελετουργίες, δοξασίες και δεισιδαιμονίες, μετεωρολογικές και αστρολογικές προβλέψεις, μαγικά-λατρευτικά κ.λπ.). Στην τρίτη (σ. 331-546) εξετάζεται η καθημερινή ζωή (χώρος και άνθρωποι, προσωπική και ιδιωτική ζωή, επιβίωση και τροφή, εορτολογικά, λαϊκή ιατρική κ.λπ.). Ο τόμος κλείνει με επίλογο (σ. 547-552), εκτενή βιβλιογραφία (σ. 563-593) και πίνακες ευρετηριακούς (σ. 611-652). Μεγάλο συνθετικό έργο ωριμότητας, που φανερώνει την άψογη και εις βάθος γνώση της λαογραφικής ύλης και της σχετικής βιβλιογραφίας από τη συγγρ. Πέρα ωστόσο από την επιστημονική του αξία, το βιβλίο διακρίνεται και για έντονη βιωματικότητα, λαμβανομένης υπ' όψιν της δύσκολης κατάστασης υγείας, στην οποία συνελήφθη ως ιδέα και πραγματοποιήθηκε το μεγάλο αυτό έργο. Από μια άποψη, το βιβλίο συνεχίζει και ολοκληρώνει την παλαιότερη έρευνα του Α. Χ. Ρουσουνίδη, με τέτοια επάρκεια σε βιβλιογραφικά δεδομένα και σε πρωτογενές υλικό, ώστε θα αποτελέσει σταθμό στις αντίστοιχες λαογραφικές έρευνες, στον τομέα της ελληνικής λαογραφίας.

Μιλλεούνης Ευάγγελος Κ., *Το βαφτιστικό όνομα στα τραγούδια του λαού. Τα σύμβολά του και η προσφώνηση.* Αγρίνιο 2005, εκδ. Γρηγόρη, σχ. 8ο μικρό, σ. 207.

Ο τόμος αρχίζει με αγγλική περίληψη (σ. 5-6) και πρόλογο (σ. 7-19), όπου τα σχετικά με την αφετηρία της έρευνας και τη σχετική βιβλιογραφία, την ταυτότητα του δείγματος δημοτικών τραγουδιών που εξετάζονται και στατιστικά στοιχεία. Ακολουθεί η εισαγωγή (σ. 21-26) για το όνομα και την ιστορία του. Στην πρώτη ενότητα «Τα βαφτιστικά ονόματα μέσα στο δείγμα» (σ. 29-46) ο συγγρ. ασχολείται με την παρουσία βαπτιστικών ονομάτων, ανδρικών και γυναικείων. Στη δεύτερη ενότητα «Το όνομα στα ιστορικά – ηρωικά τραγούδια» (σ. 47-66) ο συγγρ. ασχολείται με τα ακριτικά, τα κλέφτικα και τα ιστορικά τραγούδια, ενώ στην τρίτη ενότητα «Από το όνομα στα σύμβολα: πρώτη προσέγγιση» (σ. 67-116) εξετάζονται τραγούδια της αγάπης και της χαράς. Στην τέταρτη ενότητα «Τραγούδια της περιπέτειας και του πόνου» (σ. 117-154) γίνεται λόγος για δημοτικά τραγούδια της ξενιτιάς, του θανάτου και παραλογές, ενώ στην πέμπτη ενότητα εξετάζεται η λειτουργία του ονόματος και της προσφώνησης μέσα στο δημοτικό τραγούδι (σ. 155-182). Ο τόμος κλείνει με επίλογο (σ. 183-192), ευρετήριο όρων (σ. 193-194), βιβλιογραφία (σ. 195-201) και ευρετήριο στατιστικών διαγραμμάτων (σ. 207) μαζί με τα περιεχόμενα (σ. 203-206). Πρωτότυπη θεώρηση του δημοτικού μας τραγουδιού, με γνώση της βιβλογραφίας και του σχετικού λαογραφικού υλικού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 593

Μουσική και Μουσικοί της Θράκης. Αλεξανδρούπολη 2002, έκδ. Υπουργείο Πολιτισμού, Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων. Επιχείρηση Πολιτιστικής Ανάπτυξης Δήμου Αλεξανδρούπολης / Κέντρο Μελέτης Μουσικής Παράδοσης Θράκης – Μικράς Ασίας – Ευξείνου Πόντου, σχ. 8ο μεγ., σ. 143.

Το έργο, που συνοδεύεται και από δύο δίσκους ψηφιακής εγγραφής, αποτελεί προϊόν συλλογικής ερευνητικής και συγγραφικής εργασίας. Μετά το εισαγωγικό σημείωμα του Δημ. Π. Δούκα (σ. 8-9), το πρώτο μέρος έχει τίτλο «Μουσική και Μουσικοί της Θράκης.» Το δεύτερο μέρος (σ. 45-80) έχει τίτλο «Μουσικοί και τραγουδιστές της Θράκης» (σ. 12-44) και έχει γραφτεί από τον Γιώργο Ε. Παπαδάκη, με πληροφορίες για τα μουσικά δάνεια, την αυθεντικότητα, την πολυπολιτισμικότητα, την είσοδο του γραμμοφώνου και τους λαϊκούς οργανοπαίχτες της Θράκης» και συγγραφέα τον Ευάγγ. Αυδίκο. Εδώ εξετάζονται ο ρόλος της γκάιντας στην αγροτική κοινωνία, τα αμφίσημα όργανα και οι ορχήστρες. Ο τόμος κλείνει με τα αναλυτικά περιεχόμενα των δίσκων (σ. 81-119), όπου κείμενα τραγουδιών και κατατοπιστικές φωτογραφίες από την έρευνα (σ. 120-125) και αναλυτικούς πίνακες καταγραφής του υλικού που συλλέχθηκε (σ. 126-143). Συστηματική και μεθοδική εργασία, για ένα μεγάλο ζήτημα του λαϊκού πολιτισμού της Θράκης, για το οποίο λίγα σχετικά έχουν γραφτεί, και πολλά απομένει να ερευνηθούν. Ο τόμος αυτός, μαζί με λίγες σχετικές παλαιότερες εργασίες, όπως ο συλλογικός τόμος *Μουσικές της Θράκης*, βάζει τα θεμέλια για την επιστημονική αντιμετώπιση του ζητήματος.

Μπάλλας Γερ. – Μπάλλα-Λάσκαρη Νίκη, *Λαογραφικά Κεφαλονιάς* 2. *Δημοτικά Τραγούδια*. Αργοστόλι 2010, εκδ. Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών / Σειρά Διατριβών και Μελετών αρ. 15, σχ. 8ο, σ. 388.

Με προλόγους των καθηγητών Μ. Γ. Μερακλή και Γ. Ν. Μοσχόπουλου, ο δεύτερος τόμος της σειράς περιλαμβάνει ακριτικά, παραλογές, της αγάπης, της ξενιτιάς, του Χάρου, των γιορτών, της Αποκριάς, χορευτικά, παιδικά και παράρτημα με παροιμίες και λεξιλόγιο. Πρόκειται για συστηματική συλλογή, με συγκριτική παράθεση υλικού άλλων περιοχών, καλή γνώση της βιβλιογραφίας, που μας προσφέρει υλικό για μελλοντικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Αξιολογότατη και σημαντική συμβολή στην κεφαλονίτικη λαογραφία.

Μπάλλας Γερ. – Μπάλλα-Λάσκαρη Νίκη, *Λαογραφικά Κεφαλονιάς* 3. Λαϊκοί ποιητές. Αργοστόλι 2011, εκδ. Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών / Σειρά Διατριβών και Μελετών αρ. 16, σχ. 8ο, σ. 357.

Προλογίζουν οι καθηγητές Μ. Γ. Μερακλής και Ν. Γ. Μοσχόπουλος. Στη συνέχεια, μετά την εισαγωγή, παρατίθενται χαρακτηριστικά έργα 14 λαϊκών ποιητών του νησιού και 39 ποιήματα αδέσποτα. Στο τέλος (σ. 337 κ.εξ.) γενική βιβλιογραφία των τριών τόμων του έργου. Σημαντική συμβολή στη συγκέντρωση των έργων των λαϊκών ποιητών της Κεφαλονιάς, που προσφέρο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 594

νται έτσι σε μελλοντική επιστημονική έρευνα, σε ένα θέμα που απασχολεί κατά κόρον τη σύγχρονη και νεωτερική λαογραφία μας.

Μπενέκος Δημήτριος Σ., *Οπτικές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφικές αναλύσεις – εκπαιδευτικές εφαρμογές. Έρευνα κειμένων.* Αθήνα 2008, εκδ. Gutenberg, σχ. 8ο, σ. 338.

Μετά τον πρόλογο (σ. 13 κ.εξ.) και την εισαγωγή (σ. 17 κ.εξ.), η κυρίως ύλη του τόμου διαιρείται σε τρία κεφάλαια, με τους χαρακτηριστικούς τίτλους «Από τα αρχαία στα νεώτερα χρόνια. Λαογραφικοί σχολιασμοί και συσχετισμοί» (σ. 27-72) – «Ο συγκρητισμός των ελληνιστικών χρόνων και η πρωτοχριστιανική εποχή» (σ. 73-124) και «Από τον κόσμο της φαντασίας στη νεώτερη λογοτεχνική παραγωγή» (σ. 125-192). Ακολουθεί επίλογος (σ. 193 κ.εξ.) και παράρτημα, όπου δημοσιεύονται επτά προτάσεις λαογραφικών θεμάτων που μπορεί να τύχουν εκπαιδευτικής και διδακτικής αξιοποίησης, περίληψη σε γερμανική γλώσσα (σ. 223), βιβλιογραφία (σ. 227) και γενικό ευρετήριο (σ. 231 κ.εξ.). Χρήσιμο βοήθημα για τη διδασκαλία λαογραφικών θεμάτων, με ορισμένες πρωτότυπες και ενδιαφέρουσες ερμηνευτικές προτάσεις, και στέρεη γνώση της σχετικής βιβλιογραφίας.

Μπολιάκη Ελένη, *Το διονυσιακό (;) Αναστενάρι. Ερμηνείες και παρερμηνείες.* Αθήνα 2011, εκδ. Πατάκης, σχ. 8ο, σ. 351.

Μετά τον πρόλογο (σ. 13) και την εισαγωγή (σ. 19), εξετάζονται συστηματικά οι τόποι όπου επιχωρίαζαν τα Αναστενάρια ιστορικά, στην Αν. Θράκη (σ. 35), ζητήματα όπως η ονομασία, τα τραγούδια, η μουσική, ο χορός, η εμπλοκή για την αγιολατρεία και τις εικόνες των αγίων, τα αγιάσματα και ο σκοπός της τέλεσης του δρωμένου, οι ερμηνείες προηγούμενων ερευνητών (σ. 104), ο ρόλος των γυναικών (σ. 214), η ακακαΐα (σ. 229), οι ερμηνείες των νευρολόγων και ψυχιάτρων (σ. 232) και ζητήματα όπως οι διωγμοί των αναστενάρηδων (σ. 248), και το κατά πόσον τα αναστενάρια σχετίζονται με την πυρολατρεία, τους Παυλικιανούς, τον σαμανισμό, την έκσταση και την αρχαία διονυσιακή λατρεία. Ο τόμος κλείνει με φωτογραφίες (σ. 329), βιβλιογραφία (σ. 337) και αναλυτικό ευρετήριο (σ. 347). Η συγγρ. κρίνει συστηματικά την παλαιότερη βιβλιογραφία και προσθέτει τη δική της οπτική, που προέρχεται από συστηματική επιτόπια έρευνα στις σημερινές ελληνικές κοιτίδες του εθίμου. Χρήσιμη και πρωτότυπη συνέχεια της ήδη γνωστής «αναστενάρικης» βιβλιογραφίας, που συμβάλλει θετικά στη γνώση και ερμηνεία του συγκεκριμένου λαϊκού θρησκευτικού δρωμένου.

Μπουρλής Γιώργος, *Βλαχάβα Καλαμπάκας. Ιστορική και λαογραφική προσέγγιση.* Θεσσαλονίκη 2010, σχ. 8ο, σ. 653.

Τοπική μονογραφία που περιλαμβάνει, σε ξεχωριστές ενότητες, ιστορικά

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 595

και πληθυσμιακά (σ. 17), αγώνες και επαναστάσεις (σ. 36), κοινοτικά (σ. 83), εκκλησιαστικά (σ. 145), λαογραφικά (σ. 175): κοινωνική ζωή, υλικό βίο, οικονομική ζωή, γλώσσα, ονοματολογικά, ήθη και έθιμα του κύκλου του χρόνου και του κύκλου της ζωής, μνημεία και τοπωνύμια (σ. 515), λαϊκή λατρεία (σ. 539), περιβαλλοντικά (σ. 583), παράρτημα (σ. 597), βιβλιογραφία (σ. 633) και περιεχόμενα. Πλήρης μελέτη, που δεν τηρεί τη λαογραφική διάκριση της ύλης, αλλά προτείνει νέες ταξινομικές λαογραφικές κατηγορίες, όχι πάντοτε λειτουργικές.

Μπρόκος Δημ. – Παλουκά Ευτ., *Ο μύλος και ο μυλωνάς στον παραδοσιακό μας πολιτισμό.* Αθήνα 2012, εκδ. Παύλος, σχ. 8ο, σ. 141.

Μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή, η ύλη διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο (σ. 20 κ.εξ.) παρουσιάζεται ο μυλωνάς, η μυλωνού και ο νερόμυλος, κατά τον παροιμιακό λόγο του ελληνικού λαού. Στο δεύτερο (σ. 71 κ.εξ.) κατά τα δημοτικά τραγούδια, στο τρίτο (σ. 96 κ.εξ.) κατά τους θρύλους, τις προλήψεις, τις παραδόσεις και τα αινίγματα και στο τέταρτο (σ. 107 κ.εξ.) η σχετική με το μύλο λαϊκή ονοματοδοσία. Ο τόμος κλείνει με βιβλιογραφία (σ. 137 κ.εξ.). Χρήσιμο βοήθημα για τη μελέτη του υλικού βίου του λαού μας, στις λαογραφικές διαστάσεις του.

Νικολαΐδου Ίρις, *Παραμύθια από τη Σάμο. Folktales from Samos.* Σάμος 2003, εκδ. Απόπλους, σχ. 8ο επίμ., σ. 185.

Μετά τους προλόγους και μία σύντομη εισαγωγή (σ. 15-23), δημοσιεύονται εικοσιδύο παραμύθια από το Καρλόβασι και τον Πλάτανο της Σάμου, καταταγμένα σε παραμύθια *της φαντασίας* (σ. 25-74), *διδακτικά* (σ. 75-128) και για *ανθρώπινες αδυναμίες* (σ. 129-185). Μαζί με το ελληνικό κείμενο παρέχεται και αγγλική μετάφραση, ενώ ο τόμος κοσμείται από σχετικές παιδικές ζωγραφιές. Χωρίς ειδική φροντίδα και κατάταξη κατά το σύστημα ΑΤ, η έκδοση δύσκολα μπορεί να χρησιμοποιηθεί από την παραμυθιακή βιβλιογραφία μας. Οπωσδήποτε, η έκδοση παραμυθιών χρειάζεται περισσότερη προσοχή, και ειδικότερες γνώσεις, για να είναι εύχρηστη.

Νιτσιάκος Βασίλης Γ., *Αετομηλίτσα. Λαογραφικά,* Γιάννινα 2003 (β΄ έκδοση), έκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος Αετομηλίτσας, σχ. 8ο, σ. 111.

Πρόκειται για τη δεύτερη έκδοση του ίδιου βιβλίου, που είδε το φως της δημοσίευσης το 1979. Προηγείται νέος πρόλογος του συγγρ. (σ. 3) και ακολουθούν ο παλαιός πρόλογος, χάρτης της Ηπείρου, σύντομες πληροφορίες για την Αετομηλίτσα και, κατόπιν, ήθη και έθιμα στον κύκλο της ζωής, του αγ. Ιωάννου του Προδρόμου (24 Ιουνίου), στην αδελφοποιΐα (σ. 9-45, και δημοτικά τραγούδια, παραδόσεις τοπωνύμια (σ. 49-109), που συνιστούν το μωσαϊκό της «γλωσσικής λαογραφίας» του χωριού. Βρίσκονται επίσης εδώ σύντομες παρατηρήσεις για

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 596

την καταγραφή των βλάχικων μνημείων του λόγου (σ. 110) και περιεχόμενα (σ. 111). Χρησιμότατη επανέκδοση μιας τοπικής μονογραφίας, που με σαφήνεια και γνώση παρουσιάζει πολύτιμο λαογραφικό υλικό, χρήσιμο και για τις γενικότερες λαογραφικές μελέτες μας, ιδίως, αφού προέρχεται από μια τόσο ενδιαφέρουσα πληθυσμιακή ομάδα όπως οι Βλάχοι της Ηπείρου.

Νιτσιάκος Βασίλης Γ., *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών.* Αθήνα 2003, εκδ. Οδυσσέας, σχ. 8ο, σ. 286.

Μετά τον πρόλογο (σ. 11-12) και την εκτενή εισαγωγή (σ. 13-30), όπου εκτίθενται οι στόχοι, η μεθοδολογία και τα αποτελέσματα της έρευνας, δημοσιεύονται 13 μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών στη χώρα μας (σ. 33-279), νέων κατά κανόνα. Ακολουθεί *γλωσσάρι* (σ. 281), απαραίτητο για την κατανόηση των αφηγήσεων και *οδηγός συνέντευξης* (σ. 283-286) που χρησιμοποιήθηκε κατά την επιτόπια έρευνα και την καταγραφή των μαρτυριών. Τα κείμενα που δημοσιεύονται στο βιβλίο προσφέρονται για διεπιστημονική εξέταση και εκμετάλλευση από την Κοινωνιολογία, την Κοινωνική Ανθρωπολογία, τη Λαογραφία και τη Λογοτεχνική Κριτική (σ. 25). Ιδιαιτέρως η Λαογραφία ενδιαφέρεται για τη λαϊκή αυτοβιογραφία και την προφορική ιστορία, γι' αυτό και παρόμοιες έρευνες συμβάλλουν σημαντικά στην ανανέωση του μεθοδολογικού και θεματολογικού οπλοστασίου της, η οποία βρίσκεται, τα τελευταία χρόνια, σε πλήρη εξέλιξη.

Νιτσιάκος Βασίλης, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο,* Αθήνα 2003, εκδ. Οδυσσέας, σχ. 8ο, σ. 185.

Ο συγγρ., καθηγητής της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, μετά τον *πρόλογο* (σ. 11-12) και την *εισαγωγή* (σ. 13-23), οργανώνει τα βιβλία του σε δύο μέρη. Στο πρώτο, με τον τίτλο «Ο χώρος» (σ. 27-110), εξετάζονται η ιστορικότητα του τοπίου, ο φυσικός χώρος και οι σχέσεις παραγωγής, η φύση και η κοινωνία στη μικρή κλίμακα, και οι συσχετισμοί ανάμεσα στον τόπο, την κοινότητα και τον πολιτισμό. Στο δεύτερο, υπό τον τίτλο «Ο χρόνος» (σ. 113-172), συζητούνται ζητήματα όπως η κατασκευή του χρόνου, οι αντιλήψεις για τη γραμμική και την κυκλική πορεία του, για την αρχή και το τέλος του, για την επανάληψη των δεδομένων του, αλλά και οι σχέσεις ανάμεσα στον χρόνο και την κοινότητα. Ο τόμος κλείνει με *επίλογο* (σ. 173-174), *βιβλιογραφία* (σ. 175-179) και *ευρετήριο* τόπων και ονομάτων (σ. 181-185). Το ζήτημα της κοινωνικής σηματοδότησης και κατασκευής του χρόνου και του χώρου είναι σπουδαίο για τη λαογραφία, καθώς αποτελεί τη βάση, τους άξονες, όπου ο παραδοσιακός πολιτισμός δομείται και εγγράφεται. Ο συγγρ., με βάση παραδείγματα από την ελληνική λαογραφία, αναπτύσσει τις απόψεις του με στιβαρό λόγο, δίνοντας ένα έργο που θα επηρεάσει γόνιμα τον θεωρητικό προβληματισμό της ελληνικής λαογραφίας.

Νιτσιάκος Βασίλης, *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία,*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 597

Αθήνα 2008, εκδ. Κριτική - Επιστημονική Βιβλιοθήκη, σχ. 8ο μικρ., σ. 212.

Επίτομη κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία, από έναν μαχόμενο ερευνητή, καθηγητή της Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, και συγγραφέα πολλών σχετικών επιστημονικών έργων. Μετά τον πρόλογο (σ. 9), ο συγγρ. εξετάζει ζητήματα όπως οι ορισμοί, η ταυτότητα της επιστήμης, η σχέση με την Κοινωνική Ανθρωπολογία και την Εθνογραφία, οι επαφές της με την Κοινωνιολογία και την Οικολογία, οι απόψεις του Δ. Σ. Λουκάτου, του Στ. Δαμιανάκου και η κριτική που ασκήθηκε στη Λαογραφία (σ. 101), το γνωστικό αντικείμενό της και ο προσδιορισμός του λαϊκού πολιτισμού στους άξονες του τόπου, του χρόνου και της κοινότητας (σ. 147), και η επιστήμη της Λαογραφίας στον 21ο αιώνα (σ. 195). Ο τόμος κλείνει με βιβλιογραφία και ευρετήριο (σ. 201 κ.εξ.), ενώ αποτελεί μεθοδικό βοήθημα για φοιτητές και νέους ερευνητές, που θα ήθελαν να γνωρίσουν την επιστημονική λαογραφία μας, την πρόοδο και τις σύγχρονες εξελίξεις της.

Νόου Νίκος, *Τα παιχνίδια της γειτονιάς μας,* Αθήνα 2001, εκδ. Γρηγόρη, σχ. 8ο μεγ., σ. 127.

Ο τόμος αρχίζει με πρόλογο του συγγρ. για την γειτονιά του στο Βαθύ της Σάμου (σ. 5-6) και με σύντομη αναφορά του κ. Δημ. Αλικάρη στα Παιδικά Παιχνίδια. Ακολουθεί αναλυτική και γλαφυρή περιγραφή 59 παιχνιδιών (games), με συνοδευτικά σχέδια και φωτογραφίες (σ. 12-120), καταταγμένων αλφαβητικά, κατά το όνομά τους. Στο τέλος (σ. 121-125) γίνεται ιδιαίτερος λόγος για τα *αγωνίσματα της στεριάς* και τα *αγωνίσματα της θάλασσας*, ενώ το βιβλίο κλείνει με *ευρετήριο* των περιγραφόμενων παιχνιδιών (σ. 126-127). Χρήσιμη αναγραφή που, πέρα από το σαμιακό ενδιαφέρον της, προσφέρει υλικό γενικότερα για τη μελέτη των παιδικών παιχνιδιών, που βρίσκεται σε εξέλιξη.

Ντάτση Αρ. Ευαγγελή, *Η ποιητική του λαϊκού πολιτισμού.* Αθήνα 2004, εκδ. Βιβλιόραμα, σχ. 8ο, σ. 291.

Στον τόμο συγκεντρώνονται παλαιότερα μελετήματα της συγγρ., που μετά τον πρόλογο (σ. 13-14) και την εισαγωγή (σ. 15-25), συγκροτούν πέντε εντότητες. Στην πρώτη (σ. 29-120), υπό τον τίτλο «Ο λαϊκός πολιτισμός ως εργαλείο κατανόησης του ανώτερου πολιτισμού», εξετάζονται αναλυτικά οι τεχνικές της ποιητικής γλώσσας στις προφορικές κοινωνίες, το λαϊκό γέλιο σε αναμέτρηση με τη σοβαρότητα του επίσημου πολιτισμού και η πολιτική δυναμική των πολιτισμικών αξιών. Στη δεύτερη (σ. 124-175), υπό τον τίτλο «Ο λαϊκός πολιτισμός τους μεταμοντέρνους καιρούς», γίνεται λόγος για την ύπαρξη λαϊκού πολιτισμού ή πολιτισμού των μαζών και για την μεταμοντέρνα ανθρωπολογία. Στην τρίτη (σ. 179-213), υπό τον τίτλο «Το συλλογικό και το ατομικό: το προσωπικό βίωμα», η συγγρ. ασχολείται με την μικροϊστορία από την οπτική του λαϊκού πολιτισμού και με όψεις της ιδεολογίας του Μακρυγιάννη. Ακολουθεί το τέταρ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 598

το μέρος (σ. 217-235), υπό τον τίτλο «Ο σιωπηρός πρωταγωνιστής του λαϊκού πολιτισμού»όπου εξετάζεται ο λαός της λαογραφίας και η ιδεολογική χρήση του. Τέλος, στο πέμπτο μέρος (σ. 241-275), με τίτλο «Οι μεγάλες θεωρήσεις», εξετάζονται οι θεωρητικοί προβληματισμοί στις «λαο-εθνο-ανθρωπολογικές σπουδές». Ο τόμος κλείνει με βιβλιογραφία (σ. 277-283), πίνακα πρώτων δημοσιεύσεων των κειμένων (σ. 284), ευρετήριο όρων (σ. 285-287) και ευρετήριο ονομάτων (σ. 288-291). Οι μελέτες του τόμου διακρίνονται για τον θεωρητικό τους προβληματισμό και για τη βιβλιογραφική τους ενημέρωση, αποτελούν δε αφετηρίες για γόνιμες μελλοντικές θεωρήσεις, γονιμοποιώντας και πλουτίζοντας τη λαογραφική βιβλιογραφία μας, παρά το ότι το ύφος γίνεται κάποτε, όχι τυχαία, γριφώδες και δυσερμήνευτο.

Ντείτριχ Β., Καλ. Θ., Σάρρος Γ., *Κουτσούφλιανη. Λαογραφική έρευνα ενός βλάχικου χωριού στην Πίνδο (Παναγία Τρικάλων)* – Dietrich W., Kahl Th. Sárros G., *Kutsufliani. Volkskundliche Studie eines aromunischen Dorfes im Pindos – Gebirge (Panagía, Distrikt Tríkala),* Θεσσαλονίκη 2001, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη – Verlag Gebrüber Kyriakidis, σχ. 8ο, σ. 443.

Δίγλωσση, ελληνική (αριστερές σελίδες) και γερμανική (δεξιές σελίδες) έκδοση, προϊόν συστηματικής επιτόπιας έρευνας. Μετά τον πρόλογο (σ. 14) και τα σχόλια για την μεταγραφή της ελληνικής στα γερμανικά και της βλάχικης (σ. 18) ακολουθεί η εισαγωγή (σ. 26), όπου τα σχετικά με τους Βλάχους στην Πίνδο, γεωγραφικά και ιστορικά στοιχεία, αρχιτεκτονικά δεδομένα και πληροφορίες για τα μοναστήρια της περιοχής του χωριού. Στο δεύτερο μέρος (σ. 50 κ.εξ.) δίνονται στοιχεία για την έρευνα, τις επιτόπιες καταγραφές, τους μουσικούς, τα όργανα, τους χορούς και τους ρυθμούς. Στο τρίτο μέρος (σ. 94 κ.εξ.) γίνεται λόγος για τους κύριους σταθμούς της ανθρώπινης ζωής και τα τραγούδια που τους συνοδεύουν, ενώ στο τέταρτο μέρος (σ. 188 κ.εξ.) για τον κύκλο του χρόνου, με τις μεγάλες γιορτές και τα τραγούδια τους. Τέλος, στο πέμπτο μέρος (σ. 220 κ.εξ.) περιγράφονται οι παραδοσιακές ενδυμασίες και οι παραδοσιακές ασχολίες των κατοίκων, παιχνίδια, ευτράπελες διηγήσεις, ευχές, δεισιδαιμονίες, μετεωρολογικά, ασθένειες και θεραπείες κ.λπ. Ο τόμος κλείνει με παράρτημα φωτογραφιών, ευρετήριο ταξιδιών, βιβλιογραφία, δισκογραφία, βιογραφικά σημειώματα των συγγραφέων και ευρετήριο κύριων ονομάτων, ενώ συνοδεύεται από δίσκο ψηφιακής εγγραφής, με τραγούδια από την Κουτσούφλιανη. Θα ήταν προτιμότερο, οι πληροφορίες της επιτόπιας έρευνας να σχολιάζονται κάπως, ιδίως στα ζητήματα εθνικής λαογραφίας. Κι έτσι όμως, πρόκειται για σημαντική επιτόπια καταγραφή, μουσικού κυρίως υλικού, το οποίο ίσως μπορούσε να πλαισιωθεί πληρέστερα, συνεχίζει όμως να είναι σημαντικό για τη γνώση της βλάχικης λαογραφίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 599

Ξηροτύρης Ζάχος Ν., *Νυκτιπλανή πνεύματα.* Αθήνα 2001, σχ. 8ο μεγ., σ. 175.

Μετά τον *πρόλογο* (σ. 7-10) του Βασ. Λαμνάτου, ο συγγρ. γράφει γενικά για τα πνεύματα της νύχτας στην ιστορία και τη λαογραφία μας (σ. 11-14), που πάντοτε σχετίζονται με τον θάνατο και τα πνεύματα των νεκρών. Κατόπιν εξετάζει, χρησιμοποιώντας λαογραφικές πηγές, τραγούδια και παραδόσεις, επιμέρους κατηγορίες τέτοιων πνευμάτων, όπως αποτυπώνονται στις αφηγήσεις και το διηγηματικό υλικό του ελληνικού λαού. Επίσης, κάνει αναφορές σε έθιμα του κύλου της ζωής, μαγεία και ευχές της εκκλησίας (σ. 173-175), που χρησιμοποιούνται για τα πνεύματα. Η προβληματική ταξινόμηση του υλικού δεν ακυρώνει την πρωτοτυπία της σύνθεσής του, αλλά και τη χρησιμότητά του για τη λαογραφική μελέτη των σχετικών με τα ζητήματα αυτά λαογραφικών και πολιτισμικών μορφωμάτων.

Οικονομίδης Δημήτριος Β., *Ιστορικοφιλολογικά.* Αθήναι 2003, έκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, σχ. 8ο μεγ., σ. 331.

Ο τόμος περιλαμβάνει 12 εκτενή μελετήματα, επικεντρωμένα σε ιστορικά και φιλολογικά θέματα του Ελληνισμού της διασποράς (Φαναριώτες, Έλληνες της Βλαχίας και της Ρουμανίας, Ελληνισμός της Οδησσού). Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μελετήματα «Η γένεσις του Νέου Ελληνισμού» (σ. 241-268), «Ακρίται – Ακριτικά τραγούδια – Ακριτικόν Έπος» (σ. 269-296) και «Εξελλήνισις χριστιανικών εθίμων» (σ. 297-316). Ο τόμος κλείνει με χρηστικό *ευρετήριο* (σ. 317-329) και *περιεχόμενα* (σ. 331). Χρήσιμη συγκέντρωση μελετών, όπου φαίνετια η ευρυμάθεια του συγγρ. σε συνδυασμό με την φιλολογική του κατάρτιση, απαραίτητο εφόδιο των παλαιότερων λαογράφων.

Οικονόμου Ανδρομάχη Ι., *Φύση, τεχνολογία και κοινωνία στις ορεινές κοινότητες του Κιθαιρώνα*, Αθήνα 2007, εκδ. Οδυσσέας, σχ. 8ο μικρό, σ. 216

Πρόκειται για μελέτες που προέκυψαν από τη μελέτη των αρβανίτικων κοινοτήτων Βίλια, Ερυθρές και Δερβενοχώρια, στον Κιθαιρώνα, μεταξύ Αττικής και Βοιωτίας, μετά την μεταπτυχιακή διατρ. της συγγρ. για το Κριεκούκι (1984) και τη διδακτορική διατριβή για τα Βίλια (1991). Μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή, το βιβλίο αποτελείται από επτά κεφάλαια που ασχολούνται με το φυσικό περιβάλλον και την ιστορική συγκρότηση των κοινοτήτων (σ. 27), τη δασοκομία (σ. 49), την κτηνοτροφία (σ. 99), τη γεωργική εκμετάλλευση (σ. 123), την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής (σ. 149), την ιεροποίηση του χώρου και τη συμβολική συγκρότηση της κοινωνίας (σ. 163) και την αποτύπωση στο φυσικό περιβάλλον της δυναμικής των αλλαγών (σ. 187). Ο τόμος ολοκληρώνεται με επίλογο (σ. 195), πηγές και βιβλιογραφία (σ. 199) και ευρετήριο ονομάτων και όρων (σ. 211). Η μελέτη στηρίζεται σε εντατική επιτόπια έρευνα και μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας και αναφέρεται σε μια περιοχή που αν και είναι κοντά στην Αθήνα, εντούτοις δεν έχει συστηματικά και εξαντλητική μελετηθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 600

Οι Ρομά στην Ελλάδα, Αθήνα 2002, έκδ. Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας,σχ. 8ο, σ. 340.

Στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται 11 μελέτες, από 14 συγγραφείς, γύρω από ζητήματα ιστορίας και πολιτισμικών ταυτοτήτων των Ρομά στην Ελλάδα. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των Αθ. Γκότοβου, «Ρόμικη ταυτότητα στην ελληνική κοινωνία: προσδιορισμοί σε σύγκρουση» (σ. 111-135), Π. Χατζηθεοδούλου – Λοϊζίδου – Παρ. Ταμπάκη, «Η κοινωνικοπολιτισμική ταυτότητα στην περίπτωση των Ρουντάρηδων από το Ζεφύρι Αττικής» (σ. 169-183), Ευ. Γρ. Αυδίκου, «"Το κατσίκι αν πηδήσει το μαντρί, θα βρει να φάει πολύ". Ζώντας στην οδό Άβαντος, στο χώρο εκείθεν της Γραμμής» (σ. 185-229), Άννας Λυδάκη, «Τσιγγάνοι και παράδοση» (σ. 231-249), Yv. Hunt, «The Ababas: A Rom ritual» (σ. 251-270), Ν. Χριστοπούλου, «Περιεχόμενο και αφηγηματικότητα στα παραμύθια των Ρομ» (σ. 271-287) και Αντ. Λιάπη, «Η καλαθοπλεκτική των μουσουλμάνων Ρομά στη Θράκη» (σ. 307-328). Ο τόμος ολοκληρώνεται με βιβλιογραφία (σ. 329-335) και βιογραφικά σημειώματα των συνεργατών του (σ. 337-340). Πρόκειται για σημαντική συμβολή στα ζητήματα της πολιτισμικής ταυτότητας και της κοινωικής συγκρότησης των Ρομά στην Ελλάδα, που μόλις τα τελευταία χρόνια αρχίζουν να αποτελούν πεδίο συστηματικής λαογραφικής και ανθρωπολογικής σπουδής. Εκτός από τις επιμέρους περιπτώσεις, συγκεντρώνεται εδώ και η υπάρχουσα βιβλιογραφία για το ζήτημα, ώστε να παρέχεται μια στέρεη επιστημονική βάση και στους μελλοντικούς ερευνητές.

Παϊδούσης Μικέ – Παπαντωνίου Γιόνα, *Τα αρβανίτικα τραγούδια της Ερμιονίδας,* Ναύπλιο 1999, έκδ. Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, σχ. 8ο μεγ., σ. 190.

Με *εισαγωγικό σημείωμα* της συγγρ. (σ. 9-13) και *πρόλογο* του Γιώργου Λεωτσάκου (σ. 15-20), αλλά και πίνακα πληροφορητών (σ. 21-29), δημοσιεύονται εδώ τραγούδια της αγάπης, αποκριάτικα, της δουλειάς, του γάμου, κάλαντα, σατιρικά, παιδικά, μοιρολόγια κ.λπ., στα αρβανίτικα και σε ελληνική μετάφραση, με πολλά ενδιάμεσα διευκρινιστικά σχόλια και ανάλογο πληροφοριακό υλικό. Στο τέλος *βιβλιογραφία* (σ. 183-184) και ευρετήρια (σ. 185-190). Σημαντικό υλικό για την αρβανίτικη λαογραφία, που δεν έχει μελετηθεί και καταγραφεί όσο της αξίζει, και η οποία αποτελεί ανοιχτό πεδίο έρευνας για την επιστημονική λαογραφία μας.

Παπαγεωργίου Νίκος, Α. *Τάματα και Σύμβολα των λαών* Β. *Ζωγραφικά αφιερώματα του Μεσαίωνα,* Αθήνα 2011, σχ. 8ο μεγ., σ. 494.

Ο συγγρ. είναι γνωστός για τις συλλογές εθνογραφικών αντικειμένων που διαθέτει, λόγω της πολύχρονης εργασίας του στην UNESCO. Στην πολυτελή και πολυσέλιδη αυτή έκδοση παρουσιάζεται η συλλογή του, με συνοδευτικά κείμενα τόσο δικά του, όσο και ανθολογημένα από διάφορες σχετικές εκδόσεις, ελληνι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 601

κές και ξένες. Το υλικό κατατάσσεται σε γεωγραφικές ενότητες (Ευρώπη, Λατινική Αμερική, Ασία, Ελλάδα) και κατά τα σύμβολα που περιλαμβάνει, και τα οποία διαπιστώνονται σε διάφορους λαούς. Ιδιαίτερη αναφορά, όπως φαίνεται και από τον τίτλο, γίνεται στα ζωγραφικά αφιερώματα του Μεσαίωνα (σ. 349 κ.εξ.). Στο τέλος, κατάλογος εικόνων (σ. 489) και ενδεικτική βιβλιογραφία (σ. 493). Μπορεί να μην πρόκειται για συστηματική επιστημονική μελέτη, ωστόσο το βιβλίο αυτό περιέχει υλικό αξιολογότατο, κατάλληλο για περαιτέρω ερμηνευτική προσέγγιση από ειδικούς επιστήμονες λαογράφους.

Παπαγιάννη Ελευθερία Σπ., *Ο θρήνος της Αγίας Σοφίας. Θρύλος ή πραγματικότητα;* Αθήνα 1999, έκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν. Σειρά: Βυζαντινή πραγματικότητα και νεοελληνικές ερμηνείες, αρ. 3, σχ. 8ο μικρ., σ. 48.

Με αφετηρία το γνωστό δημοτικό τραγούδι για τον θρήνο της Αγίας Σοφίας, κατά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, η συγγρ. ερευνά τις επιμέρους εκφράσεις που χρησιμοποιούνται στους στίχους του, ως προς την εκκλησιαστική κατάσταση της Αγίας Σοφίας και την παρουσία μοναχών και των δύο φύλων σ' αυτήν, ως προς τον αριθμό των σημάντρων, των καμπανών και των κληρικών του ναού και ως προς την ιστορική υπόσταση και τις τυχόν ιδιαιτερότητες της τελευταίας λειτουργίας που έγινε στην Αγία Σοφία, με τη συμμετοχή ή όχι του Πατριάρχη. Πρόκειται για ένα τεκμηριωμένο ιστορικό υπόμνημα στο συγκεκριμένο δημοτικό τραγούδι, που βοηθά στην πληρέστερη κατανόησή του και στην προώθηση της έρευνας των σχέσεων δημοτικού τραγουδιού και ιστορίας, γενικότερα, η οποία τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε εξέλιξη.

Παπαδημητρίου Ελένη, *Κυπριακές εθνογραφικές συλλογές σε Βρετανικά Μουσεία,* Λευκωσία 2000, έκδ. Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού – Πολιτισμικές Υπηρεσίες, σχ. 16ο, σ. 139.

Μετά τον χαιρετισμό του υπουργού κ. Ουράνιου Ιωαννίδη (σ. 9), και το κείμενο της Shelagh Weir (σ. 11-12), δημοσιεύεται *πρόλογος* (σ. 14-18) και *εισαγωγή* (σ. 21-25), ένα σύντομο κείμενο για τις βρετανικές συλλογές και τον τρόπο δημιουργίας τους (σ. 26-29) και εκτενής αναφορά στις *παραδοσιακές χειροτεχνίες της Κύπρου* (σ. 30-83) που εκπροσωπούνται στις συλλογές αυτές. Κατόπιν, εξετάζεται το κυπριακό εθνογραφικό υλικό στο Μουσείο Victoria and Albert (σ. 84-107), στο Μουσείο Αρχαιολογίας και Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge (σ. 108-113), στο Βρετανικό Μουσείο (σ. 114-125) και στο Μουσείο Pitt Rivers του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (σ. 126-133), με τη σύνταξη καταλόγου των αντικειμένων. Όλος ο τόμος κοσμείται με εξαιρετικής αισθητικής φωτογραφικό υλικό, ενημερωτικό για τον αναγνώστη. Ο τόμος ολοκληρώνεται με *γλωσσάριο* (σ. 134-135), *σημειώσεις* (σ. 137) και *Επιλογή βιβλιογραφίας* (σ. 138-139). Πολύμοχθο έργο υποδομής για τη σπουδή της κυπριακής λαϊκής τέχνης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 602

Παπαδημητρίου Κυρ., *Νέο Μοναστήρι Τζιανάμ. Νέο Μοναστήρι ψυχή μου,* Νέο Μοναστήρι 2008, σχ. 8ο, σ. 231.

Πρόκειται για καταγραφή των λαογραφικών ενός χωριού της Ημαθίας με προσφυγικό πληθυσμό από τη βόρεια Θράκη. Περιλαμβάνονται, σε διαφορετικές ενότητες, έθιμα του κύκλου του χρόνου (σ. 19 κ.εξ.), παιχνίδια (σ. 56 κ.εξ.), ενδυμασία και μουσικά όργανα (σ. 70 κ.εξ.), τοπικό ιδίωμα (σ. 73 κ.εξ.), εργαλεία (σ. 94 κ.εξ.), τροφές και σκεύη (σ. 99 κ.εξ.), δημοτικά τραγούδια (σ. 101 κ.εξ.), χορευτικά τραγούδια (σ. 134 κ.εξ.), ερωτικά τραγούδια (σ. 165 κ.εξ.), τραγούδια του γάμου (σ. 179 κ.εξ.), τραγούδια της «ρουμπάνας» (σ. 187 κ.εξ.), δίστιχα, αινίγματα, ευτράπελες διηγήσεις, παροιμίες, προλήψεις και δεισιδαιμονίες (σ. 195 κ.εξ.), και τραγούδια του τραπεζιού (σ. 207 κ.εξ.). Χρήσιμο πρωτογενές υλικό, προσφερόμενο για λαογραφική μελέτη.

Παπαδημητρίου Παναγιώτης Γ., *Οι Πομάκοι της Ροδόπης. Από τις εθνοτικές σχέσεις στους βαλκανικούς εθνικισμούς (1870-1990),* Θεσσαλονίκη 2003, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, σχ. 8ο, σ. 231.

Μετά τον *πρόλογο* (σ. 9) και την *εισαγωγή* (σ. 13-27), όπου εκτίθενται οι βασικές έννοιες της ανάλυσης και οι αντίστοιχες θεωρητικές προσεγγίσεις, το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο (σ. 31-67) εξετάζονται «Οι Πομάκοι της Ροδόπης και η εθνοτικότητά τους», δηλαδή ο τόπος, οι άνθρωποι και οι συλλογικές ταυτότητες στην ορεινή Ροδόπη και η εθνοτική κληρομιά της ύστερης οθωμανικής περιόδου. Στο δεύτερο μέρος (σ. 71-157) εξετάζονται οι πολιτικοί και στρατιωτικοί ανταγωνισμοί στη Θράκη και η μετάβαση από την οθωμανική αυτοκρατορία στα εθνικά κράτη, ως μέσο επέλασης του εθνικισμού στους λαούς της περιοχής. Η μελέτη εδώ γίνεται στις εξής περιόδους: από το βουλγαρικό εθνικό κίνημα ως τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων (1870-1912), από τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο ως τη συνθήκη της Λωζάνης (1915-1923) και από τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο ως τη συνθήκη του Παρισιού (1941-1946). Τέλος, στο τρίτο μέρος (σ. 161-209) εξετάζονται οι «ιδεολογικές και θεσμικές συνιστώσες» στον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας των Πομάκων, ως μια μορφή σχέσης ανάμεσα στον εθνικισμό και τις εθνικές κοινότητες. Συγκεκριμένα, μελετώνται εδώ η κατασκευή τουρκικής εθνικής ταυτότητας, οι θεσμικές πρακτικές του ελληνικού και του βουλγαρικού κράτους, αλλά και η διαμόρφωση των εθνικιστικών αφηγήσεων. Ο τόμος κλείνει με μια ενδεικτική βιβλιογραφία (σ. 211-227), που δεν περιλαμβάνει όλη την πομακική επιστημονική βιβλιογραφία, και με τρεις χάρτες. Ο συγγρ. ασχολείται με το θέμα της ταυτότητας των Πομάκων, ένα πολυσυζητημένο ζήτημα που τείνει ωστόσο να μονοπωλήσει τη σχετική έρευνα, αν και υπάρχουν πολλά ακόμη και ενδιαφέροντα πράγματα που μπορεί κανείς να μελετήσει στην καθημερινή ζωή και τον παραδοσιακό πολιτισμό των Πομάκων της Θράκης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 603

Παπαδόπουλος Σάββας, *Το Προάστειο Δράμας. Τοπογραφία - Ιστορία - Λαογραφία,* Δράμα 2009, έκδ. Δημοτική Κοινωφελής Επιχείρηση Κοινωνικής Πολιτιστικής και Τουριστικής Ανάπτυξης Δήμου Δράμας, σ. 300.

Με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία, αλλά κυρίως την συστηματική επιτόπια έρευνα και καταγραφή που πραγματοποίησε, ο συγγρ. περιγράφει και μελετά το χτίσιμο, την τοπογραφία, το περιβάλλον, τις υποδομές, την ιστορική διαδρομή, την ιστορική δημογραφία και την ανθρωπογεωργία του χωριού, αλλά και τη διοίκηση, την εκκλησιαστική ζωή και τη σχολική ζωή, τον στρατιωτικό και τον πολιτικό βίο, τα ήθη και τα έθιμα, τις κοινωνικές σχέσεις και το λαϊκό δίκαιο, τη διασκέδαση, την οικονομία και τον υλικό βίο, με χρονολόγιο και βιβλιογραφία. Προσεκτική μελέτη, άριστη πηγή λαογραφικού υλικού για συνθετικότερες προσεγγίσεις του μέλλοντος.

Παπαδόπουλος Στ. Αγ., *Ανθρωπολογικά – Μουσειολογικά. Μικρά Μελετήματα,* Αθήνα 2003, έκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σχ. 8ο μεγ., σ. 559.

Μετά τον πρόλογο (σ. 9) και την *Εισαγωγή* (σ. 11 κ.εξ.), στον μεγάλο και εντυπωσιακό αυτό τόμο δημοσιεύονται 84 κείμενα, από τις πρώτες τους δημοσιεύσεις που παρατίθενται παρασελιδίως. Το βιβλίο κλείνει με κατάλογο βιβλίων, άρθρων και μελετών του συγγρ. που δεν περιλαμβάνονται εδώ (σ. 538-540), σύνοψη του εκδοτικού και μουσειολογικού έργου του (σ. 541-543) και χρηστικό *ευρετήριο* (σ. 544-554) και *περιεχόμενα* (σ. 555-559). Τα κείμενα του τόμου, ορισμένα από τα οποία είναι αδημοσίευτα, αναφέρονται σε ζητήματα νεοελληνικής χειροτεχνίας και μουσειολογίας, στον εθνογραφικό και κειμηλιακό πλούτο του Αγίου Όρους, στην προβιομηχανική τεχνολογία του παραδοσιακού μας πολιτισμού, σε παρουσιάσεις σχετικών εκδόσεων, συνεδρίων και εκδηλώσεων, ενώ μικρό μέρος τους είναι γραμμένο στα γαλλικά. Έτσι, ο τόμος αυτός αποτελεί μια καλειδοσκοπική παρουσίαση του έργου του συγγρ. σε τομείς όπως η μουσειολογία και η παραδοσιακή τεχνολογία, και μάλιστα στην ιστορική της διάσταση, στους οποίους ουσιαστικά εγκαινίασε την έρευνα. Παρά την μεγάλη προσφορά του στη λαογραφική και εθνογραφική βιβλιογραφία μας, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ορισμένες απόψεις του, όπως αυτές για την αντικατάσταση της λαογραφίας από την εθνολογία (σ. 160-167), εντάσσονται στη γενικότερη άδικη και ανερμάτιστη πολεμική εναντίον της λαογραφίας, που φανατικά καλλιεργούν ορισμένοι ανθρωπολογικοί κύκλοι στη χώρα μας. Ο τόμος είναι εξαιρετικά ενδιαφέρων και για τον λαογράφο, ιδίως όταν αναφέρεται στα λαογραφικά της μοναστικής ζωής, υπό τις προϋποθέσεις βεβαίως της απροκατάληπτης αντιμετώπισης της λαογραφίας, όπως και παραπάνω αναφέρθηκε.

Παπαθανασίου Κ. Θωμάς, *Τα δημοτικά τραγούδια του Ταξιάρχη Γρεβενών,* Θεσσαλονίκη 2004, έκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος Ταξιάρχη Γρεβενών – Κώδικας. σχ. 8ο, σ. 238.

Μετά τους προλόγους και τις συντομογραφίες, η ύλη του βιβλίου διαιρείται

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 604

σε τρία μέρη. Στο πρώτο (σ. 17-32) δίνονται γενικές πληροφορίες για τα δημοτικά τραγούδια, τις ρίζες, τα χαρακτηριστικά, τη μορφολογία, την κατάταξη και την καταγραφή τους, αλλά και για το γλωσσικό ιδίωμα του Ταξιάρχη και τις εκδόσεις και συλλογές δημοτικών τραγουδιών. Στο δεύτερο μέρος (σ. 35-196) δημοσιεύονται 283 τραγούδια, καταταγμένα σε θεματικές κατηγορίες, σύμφωνα με το σύστημα που εισηγήθηκε και καθιέρωσε ο Ν. Γ. Πολίτης, μαζί με αλφαβητικό ευρετήριο των εναρκτήριων στίχων – incipit (σ. 189-196) των τραγουδιών αυτών. Τέλος, στο τρίτο μέρος (σ. 199-238) παρέχονται εκτενές και αναλυτικό *γλωσσάρι* (σ. 199-231) με τη βιβλιογραφία του (σ. 232) και *ευρετήριο κυρίων ονομάτων και τόπων* (σ. 233-238). Επιμελημένη συλλογή δημοτικών τραγουδιών, που αναδεικνύει τον πλούτο της ποιητικής λαϊκής παράδοσης της περιοχής του Ταξιάρχη Γρεβενών, προσφέροντας υλικό για μελλοντικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις του ίδιου υλικού.

Παπαθωμόπουλος Μαν. – Βαρβούνης Μαν., *Βερναρδάκειος Μαγικός κώδικας. «Εισάγωγον της μαγείας της πάλαι ποτέ»*, Αθήναι 2006, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, σειρά «Πραγματείαι της Ακαδημίας Αθηνών», αρ. 61, σχ. 8ο μεγ., σ. 443.

Στην ιδιαιτέρως επιμελημένη αυτή έκδοση, δημοσιεύεται, από τον πρώτο συγγρ., και σχολιάζεται εκτενώς, από τον δεύτερο συγγρ., ένα μεγάλο και σημαντικό μαγικό χειρόγραφο, που βρέθηκε στη βιβλιοθήκη της οικογένειας Βερναρδάκη, στην Αθήνα, το 1968. Μετά το εισαγωγικό σημείωμα (σ. 9) και τη σχετική εισαγωγή (σ. 11-25), όπου περιγραφή και περιεχόμενα του κώδικα, ένταξή του στην παράδοση των χειρόγραφων «σολομωνικών» και αναφορά των βασικών εκδοτικών αρχών, παρατίθεται το ίδιο το χειρόγραφο, σε κριτική έκδοση (σ. 29-323), με όλα τα σχέδια και τα μαγικά σύμβολα που συνοδεύουν το κείμενο. Ακολουθούν πολυσέλιδα και πυκνά σχόλια (σ. 325-415), από τον Μαν. Βαρβούνη, 469 τον αριθμό, όπου με χρήση της σχετικής ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας μελετώνται οι λεπτομέρειες των μαγικών συνταγών του χειρογράφου. Ο τόμος ολοκληρώνεται με γλωσσικό υπόμνημα (σ. 417), υπόμνημα πηγών (σ. 419), βασική βιβλιογραφία - βραχυγραφίες (σ. 421-427), πίνακα λέξεων (σ. 429-435) και πίνακα θεμάτων (σ. 437-443), τόσο του ίδιου του χειρογράφου, όσο και των σχολίων. Πρόκειται για μια εκτενή εγκυκλοπαίδεια της παραδοσιακής μαγείας, άψογα παρουσιασμένη και σχολιασμένη, που θα καταλάβει κυριαρχική θέση στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία της ελληνικής λαογραφίας, προωθώντας την μελέτη της παραδοσιακής μαγικής πράξης του ελληνικού λαού.

Παπαϊωάννου Κωνσταντίνος Σπ., *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι. Η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*, Αθήνα 2003, έκδ. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., σχ. 16ο, σ. 217.

Μετά την *εισαγωγή* (σ. 7-15), το βιβλίο διαιρείται σε τρία μέρη, όπου τα σχε-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 605

τικά με την αρχιτεκτονική παράδοση της κατοικίας στο Αιγαίο (σ. 17 κ.εξ.), στον ηπειρωτικό χώρο (σ. 33 κ.εξ.) και τους πύργους-κατοικίες (σ. 117 κ.εξ.). Στο δεύτερο μέρος ειδικά υποκεφάλαια ασχολούνται με τα κλειστά ισόγεια, τα πρόστυλα-ανοιχτά ισόγεια, τα διώροφα κλειστά και πρόστυλα, τα πλατυμέτωπα σπίτια στη νότια και τη βόρεια Ελλάδα και τα διώροφα βορειοελλαδίτικα σπίτια με κλειστό χαγιάτι. Επίσης, υπάρχει ειδικό τμήμα για τα ηπειρώτικα αρχοντικά (σ. 138 κ.εξ.) και *παράρτημα* (σ. 167 κ.εξ.) με γενικότερα ζητήματα τυπολογίας, πηγές των πολλών και διευκρινιστικών σχεδίων του τόμου (σ. 200-206) και περίληψη στα αγγλικά (σ. 207-217). Σαφές και τεκμηριωμένο, το βιβλίο αυτό αποτελεί απαραίτητο εισαγωγικό βοήθημα για όσους θα θελήσουν να σχοληθούν με την ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκονική.

Παπάνη Δημήτρη – Παπάνη Γιάννη, *Τοπωνυμικό οδοιπορικό στην Αγιάσο Λέσβου*, Μυτιλήνη, Ιούνιος 1998, σχ. 8ο, σ. 198.

Ο τόμος ξεκινά με *περιεχόμενα* (σ. 5), *βραχυγραφίες* (σ. 6) και *πρόλογο* (σ. 7-8). Ακολουθούν επιμέρους τμήματα του βιβλίου για τις συνοικίες της Αγιάσου (σ. 9-22) και τα υπόλοιπα τοπωνύμια της περιοχής (σ. 23-192), με ιστορικά στοιχεία, φωτογραφίες και προσπάθεια ετυμολόγησης κάθε τοπωνυμίου. Στο τέλος δημοσιεύεται ευρετήριο τοπωνυμίων (σ. 193-196), κατάλογος όσων συνεργάστηκαν (σ. 197) και σύντομη βιβλιογραφία (σ. 198), με λεπτομερή χάρτη της περιοχής. Λεπτομερής και συστηματική καταγραφή και μελέτη των τοπωνυμίων της Αγιάσου, στη Λέσβο, που αποτελεί πρότυπο και για ανάλογες εργασίες που πρέπει να γίνουν και στα υπόλοιπα αιγαιοπελαγίτικα νησιά, με το σημαντικό τοπωνυμικό υλικό τους.

Παπάνης Δημ. – Παπάνης Γ. Δ., *Λεσβιακή Λαογραφία. Λεξικό της Αγιασώτικης διαλέκτου (ερμηνευτικό - ετυμολογικό)*, Μυτιλήνη 2002 (β΄ έκδοση βελτιωμένη και επαυξημένη), σχ. 8ο, σ. 544.

Μετά τις βραχυγραφίες (σ. 10) και τον πρόλογο (σ. 11-21) παρέχεται αναλυτικό και εκτενές, ερμηνευτικό και ετυμολογικό, γλωσσάριο της διαλέκτου της Αγιάσου της Μυτιλήνης (σ. 23-541), με σύντομη βιβλιογραφία (σ. 543) στο τέλος. Η ανάπτυξη των λημμάτων παρέχει και πολλές λαογραφικές πληροφορίες, ώστε το βιβλίο αυτό να είναι χρησιμότατο βοήθημα για όσους ασχολούνται συστηματικά με τη λεσβιακή λαογραφία, όπως συνήθως συμβαίνει με τα λεξικά των τοπικών παραδοσιακών γλωσσικών ιδιωμάτων. Έργο κοπιώδες, μνημείο ευσυνειδησίας ερευνητικής και αγάπης για τον πολιτισμό του γενέθλιου τόπου.

Πασχαλίδης Βασίλειος Β., *Το αρχοντικό των Σακελλάριων στην Κοζάνη 1670-1977*, Κοζάνη 1999, έκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κοζάνης, σχ. 8ο επίμ., σ. 250.

Μετά τους προλόγους του συγγρ. (σ. XI-XIII), του τ. υπουργού Μιχ. Παπακωνσταντίνου (σ. XV-XIX), του Ν. Χολέβα (σ. XXI-XXIII) και του νομάρχη Κοζάνης Πασχ. Μητλιάγκα (σ. XXV-XXVI), το βιβλίο περιέχει

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 606

υποκεφάλαια για την ιστορία της Κοζάνης, τους ενοίκους του αρχοντικού και τις περιόδους των οικοδομικών δραστηριοτήτων σ' αυτό (1670-1713, 1713-1935, 1935-1955, 1955-1977). Κατόπιν εξετάζονται τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των διαφόρων τμημάτων του αρχοντικούκαι η ζωή σ' αυτό στις τέσσερεις εποχές του χρόνου. Τέλος, παρατίθενται οικογενειακά έγγραφα από το αρχείο των ενοίκων και των ιδιοκτητών του αρχοντικού (σ. 163-199), αλλά και αντικείμενα και παραδόσεις από την οικογένεια που κατείχε το αρχοντικό (σ. 201-216). Στο τέλος του τόμου παρατίθεται *λεξιλόγιο κοζανίτικης διαλέκτου* (σ. 219-233), *βιβλιογραφία* (σ. 237-240) και *κατάλογος εικόνων* (σ. 241-244), η προέλευσή τους, ευχαριστίες του συγγρ. και *περιεχόμενα* (σ. 249-250). Η μελέτη αυτή, που κοσμείται από πολλές έγχρωμες φωτογραφίες και ανάλογα σχέδια, αποτελεί συμβολή στη μελέτη της βορειοελλαδικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, για την οποία πολλά έχουν γραφεί τα τελευταία χρόνια. Η δημοσίευση όσων αρχοντικών έχουν μείνει αποτελεί καθήκον για τους λαογράφους και τους τοπικούς λογίους, που μπορούν ακόμη να διασώσουν ό,τι έχει μείνει από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα παλαιότερων εποχών, και από την ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική μας κληρονομιά.

Πατέλης Μιχάλης, *Σουφλίου Εγκώμιον*, Ξάνθη, Απρίλιος 2000, έκδ. Δήμος Σουφλίου - Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης, σχ. 8ο επίμ., σ. 357.

Με προλογικά σημειώματα του συγγραφέα, του δημάρχου Σουφλίου και του κ. Κων. Χατζόπουλου, ο πολυτελής αυτός τόμος περιλαμβάνει άφθονο και, εν πολλοίς, σπάνιο εικονογραφικό και αρχειακό υλικό, που παρατίθεται αυτούσιο, με σύντομα προλογικά σημειώματα, χωρισμένο σε θεματικές κατηγορίες: ιστορικά στοιχεία, τοπική αυτοδιοίκηση, κοινωφελή έργα, πνευματική ζωή, εκκλησία και κληρικοί, εκπαίδευση, σύλλογοι και σωματεία, μουσική, θέατρο, διασκέδαση, γάμος, αθλητισμός, προσκοπισμός, κυνήγι, σηροτροφία, εμπόριο, επαγγέλματα, επαγγελματικοί σύλλογοι, εμποροπανηγύρεις, οικονομικές συναλλαγές, υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, δημόσια πρόσωπα, λαϊκοί τύποι, φορεσιά, ζωγραφική και αρχιτεκτονική. Στο τέλος, σύντομη βιβλιογραφία (σ. 356). Σουφλιώτικο πανόραμα, με πολλές πρωτογενείς πληροφορίες, πολύτιμες για τον μελλοντικό ερευνητή της ιστορίας και της λαογραφίας της περιοχής.

Πάτρης Θρύλος, *Ηλειακή δημοτική ποίηση.* (επιμέλεια – πρόλογος: Αθ. Φωτόπουλος), Αθήνα 2000, έκδ. β΄, σχ. 16ο, σ. XI+100.

Πρόκειται για αναδημοσίευση παλαιότερης μελέτης τυπωμένης το 1939, του συγγρ. που σκοτώθηκε το 1949, στον εμφύλιο πόλεμο, σε ηλικία 29 ετών. Πίσω από το ψευδώνυμο βρίσκεται ο Δημ. Π. Παναγιωτακόπουλος. Προτάσσεται *βιβλιογραφικό σημείωμα* (σ. 7) και στο τέλος παρατίθενται 23 δημοτικά τραγούδια (σ. 79-100), αναδημοσιευμένα. Ο Αθ. Φωτόπουλος δημοσιεύει στην αρχή εκτενή και κατατοπιστική εισαγωγή, ενώ οι προσεγγίσεις του συγγρ. είναι οπωσδήποτε ιδεολογικά φορτισμένες. Αποτελεί, ωστόσο, σταθμό, κυ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 607

ρίως για την ιστορία της μελέτης των δημοτικών μας τραγουδιών, και για την ιστορία της ιδεολογικής προσέγγισης του λαϊκού μας πολιτισμού, γενικότερα.

Περιστέρης Σπ. (συλλογή 1963, 1966) – Ιω. Πλεμμένος (επιμ.), *Τραγούδια και χοροί της Λευκάδας*. Αθήνα 2010, έκδ. Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας / Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λευκάδας, σχ. 8ο, σ. 131.

Δίγλωσση, ελληνική και αγγλική έκδοση, που συνοδεύεται και από δύο δίσκους ψηφιακής εγγραφής. Μετά τους προλόγους και τους χαιρετισμούς, στον τόμο περιλαμβάνονται κείμενα για το μουσικό υλικό της Λευκάδας που υπάρχει στο Αρχείο του ΚΕΕΛ (σ. 13), τα σχετικά με τη λαογραφική αποστολή του Δ. Λουκάτου στο Μεγανήσι Λευκάδος, το 1958 (σ. 19), για την πρώτη ηχογράφηση λευκαδίτικων τραγουδιών, το 1963 (σ. 24), για τη μουσική λαογραφική αποστολή του Σπ. Περιστέρη στην επαρχία Βονίτσης και στη Λευκάδα (σ. 29), για τη λευκαδίτικη χορευτική φυσιογνωμία (σ. 35), μαζί με βιβλιογραφία (σ. 107). Σε παράρτημα, μουσικές μεταγραφές των τραγουδιών (σ. 109), τα σχετικά με τους λαϊκούς παραδοσιακούς χορούς της Λευκάδας (σ. 121) και τα περιεχόμενα των δίσκων που υπάρχουν στο βιβλίο (σ. 130), όλα και σε αγγλική μετάφραση. Ο τόμος εντάσσεται στη σειρά «Πηγές του λαϊκού πολιτισμού» (αρ. 5) και προστίθεται στη σχετική ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία, που αναμφίβολα πλουτίζεται σημαντικά.

Περπατάρη Νικολέττα Δ., *Η λειτουργικότητα των λαογραφικών θεμάτων στον επιστολικό λόγο αθηναϊκών πολιτικών εφημερίδων (1974-2005)*, Αθήνα 2006, εκδ. Γρηγόρη, σχ. 8ο, σ. 259.

Πρωτότυπη λαογραφική μονογραφία, με πρόλογο του καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Μηνά Αλ. Αλεξιάδη (σ. 7-9). Ακολουθούν σημείωμα της συγγραφέως (σ. 13-14) και εκτενής, ενημερωμένη και κατατοπιστική *εισαγωγή* (σ. 15-122), με αναλυτική κατηγοριοποίηση - περιληπτική απόδοση των επιστολών (σ. 21 κ.εξ.) και *πίνακες* ταυτότητας και περιεχομένου των επιστολών (σ. 91 κ.εξ.). Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τα κεφάλαια με τίτλους «Ο χαρακτήρας των εφημερίδων και οι στήλες των επιστολών» (σ. 125 κ.εξ.) και «Το ιδεολογικό αντικαθρέφτισμα των επιστολών» (σ. 135 κ.εξ.). Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει το τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου, με τίτλο «Επιστημονική προσέγγιση της λαογραφικής ύλης των επιστολών» (σ. 143 κ.εξ.), όπου κατηγοριοποίησή τους, και ανάλογη εξέταση, στις ακόλουθες ομάδες: Θεωρητικά της λαογραφίας, «μνημεία του λόγου», γλωσσολαογραφικά, ελληνικά ήθη και έθιμα, θρησκευτική συμπεριφορά, εθνογραφικά ζητήματα, λαογραφικά αρχεία, λαογραφικά μουσεία, σύγχρονα λαογραφικά. Στο τέλος *συμπεράσματα* (σ. 209-212), *επίμετρο* με δείγματα επιστολικών κειμένων (σ. 215-232), ενημερωμένη ελληνόγλωσση και ξενόγλωση *βιβλιογραφία* (σ. 233-241) και *γενικό ευρετήριο* (σ. 245-256), με αναλυτικά περιεχόμενα (σ. 257-259). Μεθοδική και οργανω-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 608

μένη εργασία, που ανοίγει δρόμους στη λαογραφική έρευνα, και που συντέθηκε ως μεταπτυχιακή μελέτη στον Τομέα Ανθρωπιστικών Επιστημών του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών, κάτι που δείχνει το υψηλό επίπεδο των λαογραφικών σπουδών στο συγκεκριμένο Τμήμα. Ευχής έργον να συνεχιστεί η έρευνα και στον ενδιαφέροντα επαρχιακό και τοπικό τύπο μας.

Πετάκος Χρ., *Ο Τσακόνικος χορός*. Αθήνα 2003, έκδ. Μορφωτικός Σύλλογος Λεωνιδίου, σχ. 8ο μεγ., σ. 79.

Το βιβλίο συνοδεύει δίσκος ψηφιακής εγγραφής, με 12 τραγούδια χορευτικά από την Τσακωνιά. Προηγείται *πρόλογος* (σ. 7-10) και *εισαγωγικά* (σ. 11-14). Κατόπιν δημοσιεύεται περιγραφή των βημάτων (σ. 15-19), η συλλειτουργία λόγου και χορού, στίχου και βημάτων (σ. 20-24), «συνθετική περιγραφή» (σ. 25-31), τα τραγούδια του χορού (σ. 32-40), οι χωροταξικοί σχηματισμοί των χορευτών (σ. 41-53) και η καταγωγή του χορού (σ. 54-67) με την πιθανή συμβατότητά του προς άλλες αρχιτεκτονικές δομές (σ. 68-74). Ο τόμος κλείνει με *επίμετρο* (σ. 75-78) και παραπομπές (σ. 79). Μελέτημα συστηματικό, αντιπροσωπευτικό της τάσης να ανάγονται οι μορφές του παραδοσιακού μας πολιτισμού στο αρχαιοελληνικό πολιτισμικό παρελθόν.

Πηγή Δώρα, *Κερκυραϊκές ευχές του Σπύρου Τεμπιάζη*, μέρος Α΄, Αθήνα 2004, έκδ. Ιστορικό Λαογραφικό Αρχείο Κέρκυρας, σχ. 8ο, σ. 78.

Μετά τα εισαγωγικά, η συγγρ. παρέχει πολλές πληροφορίες για τους Συναράδες της Κέρκυρας, την κοινωνική συγκρότηση, τις οικογένειες του χωριού, τις γειτονιές, τα τοπωνύμια, τους ναούς, τη λαϊκή λατρεία, τα έθιμα του κύκλου της ζωής και την παραδοσιακή καθημερινότητα εκεί. Πλούσιο υλικό, που όμως παρατίθεται χωρίς καμιά συστηματική κατάταξη, γεγονός που δυσκολεύει ιδιαιτέρως τόσο τη χρήση, όσο και την απλή ανάγνωση του βιβλίου.

Πιθαρούλιου Στέλλα, *Λαϊκά παραμύθια της Κρήτης*, (πρόλογος: Θεοχάρης Προβατάκης), Αθήνα 2003, εκδ. Εν Πλω, σχ. 8ο, σ. 228.

Μετά τα *περιεχόμενα* (σ. 9-10), τον *πρόλογο* του Θεοχάρη Προβατάκη (σ. 11-14) και το εισαγωγικό σημείωμα του συγγρ. (σ. 15-18), δημοσιεύονται εδώ είκοσι πέντε παραμύθια, από διάφορα χωριά των περιοχών Ρεθύμνου και Ηρακλείου της Κρήτης, διακοσμημένα με ωραία σχέδια της Κατ. Καλουμένου. Ο τόμος ολοκληρώνεται με *γλωσσάρι* (σ. 223-228). Η έκδοση αυτή ανήκει στη σειρά των ελληνικών λαϊκών παραμυθιών διαφόρων τόπων, που συστηματικά δημοσιεύουν οι εκδόσεις «Εν Πλω». Εδώ μάλιστα τα παραμύθια αποτελούν προϊόν επιτόπιας έρευνας και συλλογής, γι' αυτό και αποτελούν συμβολή στην προσπάθεια συλλογής και μελέτης των ελληνικών παραμυθιών, που βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη. Η διατύπωση των παραμυθιών στην κοινή νεοελληνική, με ορισμένα μόνο διαλεκτικά γλωσσικά στοιχεία, αποτελεί μάλλον ορθή εκδοτική αρ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 609

χή, προκειμένου για τέτοιου είδους εκδόσεις λαϊκών παραμυθιών, που απευθύνονται σε ευρύτερο, του αυστηρώς επιστημονικού, αναγνωστικό κοινό.

Πίκουλας Γ.Α., *Λεξικό των οικισμών της Πελοποννήσου. Παλαιά και νέα τοπωνύμια*, Αθήνα 2001, έκδ. Horos – Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, σχ. 4ο, σ. 623.

Στο μεγάλο και πολύμοχθο αυτό βιβλίο συγκεντρώνονται 4.500 λήμματα, που αφορούν 4.470 πελοποννησιακούς οικισμούς. Την κυρίως ύλη συνοδεύουν ευρετήρια νεωτέρων ονομασιών και ταυτότητας, και αντιστοιχίες παλαιών προς νεώτερα τοπωνύμια. Αναλυτικά ο συγγρ. αναφέρεται στη μέθοδο εργασίας και στις δυσκολίες που συνάντησε, ενώ παραθέτει και τη σχετική βιβλιογραφία (σ. 622-623). Το βιβλίο είναι πολύτιμο και για τον λαογράφο, αφού η καλή γνώση του τόπου και της τοπογραφίας είναι απαραίτητο εφόδιο για μια επιτυχημένη λαογραφική επιτόπια έρευνα, αλλά και για την επιστημονική μελέτη των στοιχείων που συγκεντρώνονται από μια τέτοια καταγραφή.

Πισιμίση-Κατσίκα Μαρία, *... διά χειρός Βαλτεσινιώτισσας. Βαλτεσινίκο Αρκαδίας. Παράδοση και πολιτισμός στο σπίτι*, Αθήνα 2009, έκδ. Σύλλογος Βαλτεσινιωτών «Η Κοίμηση της Θεοτόκου», σ. 158.

Παρουσίαση, με πολλές έγχρωμες φωτογραφίες, της συντεχνίας και της λαϊκής τέχνης του Βαλτεσίνικου Αρκαδίας σε όλους σχεδόν τους τομείς της: εικόνες, ενδυμασίες, κοσμήματα, οικοσκευή, υφαντά, δαντέλες, υφάσματα οικιακής χρήσης, έπιπλα, σκεύη, κάρτες. Χρήσιμο για την άντληση πρωτογενούς υλικού, με βιβλιογραφία που οπωσδήποτε χρειάζεται αναθεώρηση.

Πλακογιαννάκης Κ., *Πέτρινα περάσματα των Γρεβενών*, Αθήνα 2001, σχ. 8ο.

Με τα πέτρινα γεφύρια της Βόρειας Ελλάδας, και ειδικότερα της Μακεδονίας, έχουν ασχοληθεί και άλλοι (Γ. Τσότσος κ.άλλοι). Εδώ όμως η εξέταση εξειδικεύεται στην περιοχή των Γρεβενών, με τον πλούσιο και πολύμορφο παραδοσιακό πολιτισμό της, αλλά και επεκτείνεται γενικά στα πέτρινα περάσματα (δρόμοι, καλντερίμια κ.λπ.). Δημοσίευμα στηριγμένο σε καλή και κοπιαστική επιτόπια έρευνα, που προσφέρει πολλά στην μελλοντική έρευνα, καθώς φανερώνει την αγάπη του συγγρ. τόσο για το αντικείμενο όσο, κυρίως, για τον τόπο, η οποία συνήθως βρίσκεται πίσω από παρόμοιες τοπικές μονογραφικές δημοσιεύσεις.

Πλεμμένος Ιω. (επιμ.), *Λαογραφικά σύμμεικτα της Κορώνης Μεσσηνίας από τις συλλογές (1938-1939) της Γεωργίας Ταρσούλη*, Αθήνα 2011, έκδ. Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας / Μανιατάκειον Ίδρυμα, Σειρά: Πηγές του Λαϊκού Πολιτισμού, αρ. 6, σχ. 8ο, σ. 305.

Στη χρήσιμη για την τεκμηριωτική της αξία αυτή σειρά, μετά από προλογικά σημειώματα της Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (σ. 11-14) και του Δημ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 610

Μανιατάκη (σ. 15-16), αλλά και εισαγωγή του επιμελητή του τόμου (σ. 17-23), παρατίθεται με σύντομα σχόλια λαογραφική ύλη από τις συλλογές της Γεωργίας Ταρσούλη (1916-1986), των ετών 1938-1939, προερχόμενη από τα χωριά Κορώνη (σ. 31 κ.εξ.), Χρυσοκελλαριά (σ. 159 κ.εξ.), Βασιλίτσι (σ. 183 κ.εξ.), Καπλάνι (σ. 209 κ.εξ.), Ζιζάνι (σ. 235 κ.εξ.), Υάμεια (σ. 254 κ.εξ.) και Αητοχώρι (σ. 277 κ.εξ.). Το πρωτογενές αυτό υλικό συνοδεύεται από φωτογραφίες και σχέδια, είναι δε ανθολογημένο από τα χφ. του ΚΛ1159 και ΚΛ1378. Επιμελημένη έκδοση, με καλή γνώση του τοπικού λαϊκού πολιτισμού στη διαχρονική του διάσταση και με τη γνωστή λημματογραφική διάταξη των παλιών και πάντα χρήσιμων συλλογών, που προέρχονται από συστηματικούς και βιωματικούς ερευνητές πεδίου, όπως η Γεωργία Ταρσούλη.

Ποδιές *της συλλογής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης*. (Κείμενα: Μ. Γ. Βαρβούνης, επίκουρος καθηγητής λαογραφίας Δ.Π.Θ. Πρόλογος: Κωνστ. Σιμόπουλος, Πρύτανης Δ.Π.Θ.), έκδ. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 1999, σχ. 8ο, σ. 133.

Μετά τον πρόλογο του καθηγ. Κ. Σιμόπουλου (σ. 7) δημοσιεύονται τα εισαγωγικά (σ. 9-27), όπου γίνεται λόγος για τους Σαρακατσάνους της Θράκης – αφού σαρακατσάνικες είναι οι ποδιές της συλλογής του Πανεπιστημίου Θράκης που δημοσιεύονται εδώ – την κατασκευή της ποδιάς, τους συμβολισμούς της διακόσμησης και τη λειτουργικότητα της ποδιάς. Ακολουθούν (σ. 29 κ.εξ.) τα σχετικά με τη διακόσμηση και τη διακοσμητική οργάνωση της επιφάνειας της ποδιάς, όπου διακρίνονται οι ακόλουθες κατηγορίες: *ποδιές με αναπτυγμένο το κεντρικό θέμα, ποδιές με ιδιαίτερη κατασκευή και χρήση, ποδιές με ένα κεντρικό θέμα και παραπληρωματικά γεωμετρικά κοσμήματα, ποδιές με περιορισμένο κεντρικό διακοσμητικό θέμα από επάλληλες ταινίες, ποδιές με εξαιρετικά περιορισμένο κεντρικό διακοσμητικό θέμα και δύο μη εφαπτόμενες ταινίες που το περιβάλλουν, ποδιές με κενό τον κεντρικό τους χώρο και περιφερειακή διακόσμηση* και *ποδιές με επιδράσεις από μη σαρακατσάνικα πρότυπα*. Κάθε κατηγορία συνοδεύεται από έγχρωμες φωτογραφίες των δειγμάτων της, που υπάρχουν στη συλλογή του Πανεπιστημίου Θράκης. Ο τόμος κλείνει με *επιλογή* (σ. 121-122), *συντομογραφίες* (σ. 123), και *βιβλιογραφία* (σ. 125-132) με *πίνακα περιεχομένων* (σ. 133). Παρουσιάζεται έτσι στην επιστημονική κοινότητα ένα πλούσιο υλικό, ως συμβολή στη μελέτη του παραδοσιακού πολιτισμού των Σαρακατσάνων, αλλά και της ελληνικής λαϊκής τέχνης, γενικότερα.

Πολίτης Αλέξης, *Το δημοτικό τραγούδι*, Ηράκλειο 2010, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σχ. 8ο, σ. 433.

Ο συγγρ., καθηγητής της νεοελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, είναι δόκιμος μελετητής του δημοτικού μας τραγουδιού, που τον απασχόλησε ήδη στη διδακτορική διατριβή του. Στον τόμο αυτό περιλαμβάνονται επι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 611

μέρους μελετήματα χωρισμένα σε τρεις ενότητες: «Εποπτικές προσεγγίσεις» (σ. 13 κ.εξ.), όπου μακροσκοπική εξέταση του δημοτικού τραγουδιού, τα σχετικά με το κλέφτικο τραγούδι, τις έμμετρες αφηγήσεις περιστατικών, τους κώδικες της προφορικής δημιουργίας και τη μετάβαση από τη λειτουργική στην αισθητική χρήση του δημοτικού τραγουδιού. Η δεύτερη ενότητα, με τίτλο «Περνώντας από την προφορική στη γραπτή παράδοση» (σ. 233 κ.εξ.) περιλαμβάνει τα σχετικά με την καταγραφή των τραγουδιών και τη γένεση του ενδιαφέροντος γι' αυτά, με τη νοθεία τους, τις πρώιμες καταγραφές τους, τις χειρόγραφες και έντυπες συλλογές του 19ου αι., τις δυσκολίες της καταγραφής τους, τη δυνατότητα δημιουργίας ενός corpus τους και τις ανθολογίες δημοτικών τραγουδιών. Το τρίτο μέρος, με τίτλο «Μικρά αναλυτικά» (σ. 343 κ.εξ.) περιλαμβάνει μελετήματα για επιμέρους τραγούδια και συλλογές ή μελέτες τους, όπως το τραγούδι της Αγιά Σοφιάς, ρίμες, εκφράσεις, τη συλλογή του Αντ. Γιανναράκη (1876) και μελέτες των B. Bouvier και Guy Saunier. Ο τόμος κλείνει με βασική βιβλιογραφία για το δημοτικό τραγούδι (σ. 405-414), επίμετρο (σ. 415-419), ευρετήριο ονομάτων, όρων και έργων (σ. 419-425), τίτλων τραγουδιών (σ. 427-428) και πρώτων ή σημαντικών στίχων (σ. 429-433). Στις σελίδες του βιβλίου παρέχεται μια σταθερή βάση για τη μελέτη των δημοτικών τραγουδιών, ιδιαιτέρως χρήσιμη τόσο για τον φοιτητή, όσο και για τον ειδικό μελετητή, με σαφήνεια, καλλιέπεια, καλή γνώση και χρήση της βιβλιογραφίας αλλά και ιδέες που προωθούν την έρευνα και γονιμοποιούν τη σκέψη.

Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ. (επιμ.), *Ελαιοσοδεία. Μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς*, Αθήνα 2004 – Παράρτημα της *Επετηρίδας του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 29-30 (1999-2003) – Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 21, σχ. 8ο, σ. 288.

Ο τόμος συνεχίζει το ερευνητικό και εκδοτικό πρόγραμμα του Κέντρου στον τομέα της ελαιοκομίας και της ελαιοπαραγωγής, όπως αναλύει η επιμελήτριά του στο προλογικό της σημείωμα (σ. 743). Ακολουθούν τα μελετήματα των Π. Φάκλαρη – Β. Σταματοπούλου για την ελιά και το λάδι στην αρχαία Ελλάδα (σ. 15-63), Δ. Χατζή-Βαλιάνου για την ελιά και το λάδι στην Κρήτη από την μινωική ως την πρωτοβυζαντινή εποχή (σ. 65-130), Σ. Παρχαρίδη για τα ελαιοπιεστήρια του Ήρωνα (σ. 131-145), Δημ. Τσουγκαράκη για την ελιά και το λάδι στα βυζαντινά χρόνια (σ. 147-160), Ν. Καραπιδάκη για την καλλιέργεια της ελιάς στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (σ. 161-171), Ευ. Μπαλτά για την ελαιοκομία στην Κρήτη κατά την οθωμανική περίοδο της ιστορίας της (σ. 173-194), Ersin Gülsoy για τα προϊόντα της ελιάς στην Κρήτη από το 1650 ως το 1670 (σ. 195-205), Παν. Καμηλάκη για την ελιά και το λάδι στην Κρήτη κατά «τη νεοελληνική περίοδο» (σ. 207-260) και Γ. Σακελλαράκη για την ανακάλυψη καλοδιατηρημένων μινωικών ελιών το 1963, στην ανασκαφή της Ζάκρου (σ. 261-264). Ο τόμος κλείνει με σχετικές εικόνες και

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 612

χάρτες (σ. 267-285) και με τα *περιεχόμενα* (σ. 287-288). Περιέχεται και εδώ σημαντικό επιστημονικό υλικό, που συμπληρώνει την ήδη πλούσια νεοελληνική λαογραφική και ιστορική βιβλιογραφία για την ελιά και το λάδι.

Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ. (επιμ.), *Ωδή στην Ελιά*, εκδ. Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας / Γ. Γραμματεία Ολυμπιακής Αξιοποίησης, Αθήνα 2006, σχ. 4ο, σ. 342.

Τόμος με πλούσια εικονογράφηση και πολλούς συνεργάτες (σ. 11), του οποίου τα περιεχόμενα δημοσιεύονται σε ελληνική και αγγλική γλώσσα. Μετά τους χαιρετισμούς και τα προλογικά κείμενα, αλλά και την εισαγωγή του ακαδημαϊκού κ. Χρ. Χρήστου (σ. 36-47), τα κείμενα του τόμου χωρίζονται σε έξι τμήματα, με τίτλους. «Η ελιά στην αρχαιότητα» (σ. 50 κ.εξ.) – «Η ελιά στο Βυζάντιο και στη χριστιανική λατρεία» (σ. 100 κ.εξ.) – «Η ελιά στη Λαογραφία και στην Πολιτισμική Ανθρωπολογία» (σ. 156 κ.εξ.) – «Ελαίω Τέχνης» (σ. 222 κ.εξ.) – «Η τεχνολογία της παραγωγής του ελαιόλαδου» (σ. 284 κ.εξ.) και «Το ελληνικό Μουσείο της Ελιάς Αρκαδίου, Κρήτης» (σ. 322 κ.εξ.). Στο τέλος παρέχεται επιλογή βιβλιογραφίας. Συλλογική εργασία χρησιμότατη για τη συγκροτημένη λαογραφική βιβλιογραφία μας, αφού η ελιά και το λάδι αποτελούν βασικά δομικά στοιχεία του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, σε πολλές εκφάνσεις του.

Puchner Walter, *Studien zur Volkskunde Südosteuropas und des mediterranen Raums*, Wien - Köln - Weimar 2009, εκδ. Böhlau, σχ. 8ο, σ. 738.

Αφιερωμένος στη μνήμη του Leopold Kretzenbacher ο τόμος αυτός χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο (σ. 47 κ.εξ.) περιλαμβάνει τα κεφάλαια 2-14 και αναφέρεται σε συγκριτικές μελέτες, ενώ το δεύτερο (σ. 441 κ.εξ.) περιλαμβάνει τα κεφάλαια 15-24 και αναφέρεται σε μελέτες σχετικές με τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό. Θέματα όπως τα Αναστενάρια, οι μεταμφιέσεις, τα λαϊκά δρώμενα, οι λαϊκές παραδόσεις, η εθιμική ζωή και η θρησκευτική συμπεριφορά εξετάζονται αναλυτικά στις σελίδες του βιβλίου, με βάση πλουσιότατη και ενημερωμένη βιβλιογραφία. Στην αρχή υπάρχει ένα θεωρητικό κεφάλαιο για τη λαογραφία (σ. 19 κ.εξ.), ενώ ο τόμος κλείνει με αναλυτικότατα και χρηστικότατα ευρετήρια (σ. 657-738) αλλά και βασική βιβλιογραφία (σ. 651-655). Πρόκειται για έργο αναφοράς από έναν σημαντικότατο μελητητή του λαϊκού πολιτισμού μας.

Πούχνερ Βάλτερ, *Theatrum Mundi. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*, Αθήνα 2000, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σχ. 8ο μεγ., σ. 303.

Στον τόμο δημοσιεύονται 10 μελετήματα του συγγρ., που αφορούν διάφορες περιόδους και ποικίλα θέματα του ελληνικού θεάτρου. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το πρώτο μελέτημα «Το ιερό και το ευτράπελο στα ελληνικά λαϊκά δρώμενα» (σ. 15-29), ενώ λαογραφικά στοιχεία υπάρχουν και

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 613

στα κείμενα του συγγρ. για τις ελληνικές παραστάσεις του ιησουιτικού θεάτρου στην Υψηλή Πύλη, από το 1612-1615 (σ. 31-39) και για μία θεατρική παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου» στη Νάξο, στις 29 Δεκεμβρίου 1723 (σ. 77-101). Στο τέλος, πίνακας αυτοτελών δημοσιευμάτων του συγγρ. (σ. 275-277) και ευρετήρια (σ. 279-304). Ο συγγρ. είναι ο κατεξοχήν έγκυρος μελετητής των ελληνικών λαϊκών δρωμένων, γι' αυτό και η συνθετική αυτή μελέτη του για τον συνδυασμό ιερού και ευτραπέλου στα δρώμενα αποτελεί εργασία που θα αποτελέσει σημείο αναφοράς στη σχετική βιβλιογραφία.

Πούχνερ Βάλτερ, *Ο Γεώργιος Βιζυηνός και το αρχαίο θέατρο. Λογοτεχνία και λαογραφία στην Αθήνα της μπελ επόκ. Με τη δημοσίευση ολόκληρου του κειμένου του διηγήματος-μελετήματος του Βιζυηνού «Οι Καλόγεροι και η λατρεία του Διονύσου εν Θράκη»*, Αθήνα 2002, εκδόσεις Πατάκη, σχ. 8ο, σ. 301.

Φροντισμένο και βιβλιογραφικά ενημερωμένο βιβλίο, όπου εξετάζονται οι θεατρικές επιδόσεις του Γεωργίου Βιζυηνού, η διδασκαλία του στο Ωδείο Αθηνών και το συγγραφικό του έργο γύρω από το θέατρο (σ. 45-80), αλλά και ειδικότερα το κείμενό του για τα δρώμενα του Καλόγερου στη Θράκη. Στο πλαίσιο αυτό δίνονται οι λαογραφικές, ανθρωπολογικές, λαογραφικές και θρησκειολογικές παράμετροι του δρώμενου (σ. 111-166), αλλά και δημοσιεύεται ξανά το ίδιο το κείμενο του Βιζυηνού (σ. 195-242) με ειδικά σχόλια του συγγραφέα (σ. 243-251), ενώ σε επίμετρο παρέχεται η μελέτη του Richard Dawkins «The Modern Carnival in Thrace and the cult of Dionysus» (1967). Επίσης υπάρχει επίλογος για τον ελληνισμό-ελλαδισμό και την ιδεολογία του ηθογραφικού κινήματος (σ. 269-269) καθώς και αξιοπρόσεκτα και χρηστικά ευρετήρια προσώπων, τίτλων, τόπων, θεμάτων και όρων που είναι ιδιαιτέρως χρήσιμα για τους ερευνητές. Εντυπωσιακή η βιβλιογραφική ενημέρωση και δεινότητα του συγγραφέα, που τιμητικά αφιερώνει το βιβλίο του στον πρόεδρο της Ε.Λ.Ε. καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή, ο οποίος δίνει μια ξεχωριστή θεώρηση της πολυσυζητημένης σχέσης λαογραφίας και λογοτεχνίας, στα πλαίσια της αθηναϊκής πνευματικής κίνησης της μπελ επόκ, ανοίγοντας δρόμους νέους στη σχετική έρευνα.

Πούχνερ Βάλτερ, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες - μέθοδοι - θεματικές*, Αθήνα 2009, εκδ. Αρμός, σχ. 8ο μικρ., σ. 691.

Μετά τα προλεγόμενα (σ. 9 κ.εξ.) η κυρίως ύλη του βιβλίου κατανέμεται σε τρία μέρη, υπό τους τίτλους *Ορολογία και έννοιες* (σ. 19 κ.εξ.) – *Μοντέλα - μέθοδοι - φαινόμενα* (σ. 233 κ.ε.ξ.) και *Σύγχρονες θεματικές* (σ. 505 κ.εξ.). Κατόπιν ο τόμος ολοκληρώνεται με *Επίλογο* (σ. 621 κ.εξ.), *βιβλιογραφία* (σ. 627 κ.εξ.) και εκτενές αλφαβητικό *ευρετήριο* (σ. 637 κ.εξ.). Εμπεριστατωμένη θεωρία της Λαογραφίας, με την προσωπική σφραγίδα της εμπειρίας και της εποπτείας λαογραφικών ζητημάτων του συγγρ., αλλά και με μεγάλη βιβλιογραφική επάρκεια, που σηματοδοτεί και τις σύγχρονές μας θεωρητικότερες ενασχολή-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 614

σεις και αναζητήσεις της επιστήμης της λαογραφίας, όπως συστηματικά πλέον υπάρχουν και στην ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία.

Πούχνερ Βάλτερ, *Συγκριτική Λαογραφία Α΄. Έθιμα και τραγούδια της Μεσογείου και της Βαλκανικής*, Αθήνα 2009, εκδ. Αρμός, σ. 362.

Το βιβλίο, αφιερωμένο στη μνήμη του Leopold Kretzenbacher, μετά τον βιβλιογραφικά κατατοπιστικό πρόλογο (σ. 11 κ.εξ.), περιλαμβάνει πέντε μέρη: «Διαπόμπευση και θάνατος του Ιούδα Ισκαριώτη. Ένα μεσογειακό έθιμο» (σ. 21-64) – «Lazarus redivivus. Θρησκευτικό τραγούδι και ανοιξιάτικος αγερμός στη Νοτιοανατολική Ευρώπη» (σ. 65-166) – «Το "κορίτσι της βροχής". Η παράκληση για τερματισμό της ανομβρίας στην ορθόδοξη παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό» (σ. 167-228) – «Δικαστές και δικαστήρια του καρναβαλιού. Από τα Καρπάθια στον Ψηλορείτη και από τα Απένινα στον Καύκασο» (σ. 229-264) και «Εκστατικοί χοροί στη Χερσόνησο του Αίμου. Paladice, Călușarii, Αναστενάρια» (σ. 265-324). Ο τόμος ολοκληρώνεται με βιβλιογραφία (σ. 325 κ.εξ.) και αναλυτικότατο ευρετήριο (σ. 331 κ.εξ.). Έργο με σημαντικότατη και πλούσια τεκμηρίωση, που διερευνά πολλές μορφές δημοτικών τραγουδιών και ευετηρικών εθίμων και δρωμένων, στις βαλκανικές συνάφειες και προοπτικές τους, με τρόπο ιδιαιτέρως συστηματικό και γόνιμο.

Πούχνερ Βάλτερ, *Συγκριτική Λαογραφία Β΄. Δημώδη βιβλία και λαϊκά θεάματα στη Χερσόνησο του Αίμου*, Αθήνα 2009, εκδ. Αρμός, σ. 262.

Στον τόμο αυτό αναδημοσιεύονται, με προσθήκες και διορθώσεις, παλαιότερα μελετήματα του συγγρ. σχετικά με τα δημώδη βιβλία, τα λαϊκά αναγνώσματα και την πρόσληψή τους από τους λαούς της Χερσονήσου του Αίμου (σ. 17 κ.εξ.) και με τα παραστατικά δρώμενα και τα λαϊκά θεάματα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, την μορφολογία, την τυπολογία τους και τη σχετική βιβλιογραφία (σ. 115 κ.εξ.). Ο τόμος ολοκληρώνεται με εκτενή βιβλιογραφία (σ. 207 κ.εξ.) και αναλυτικότατο ευρετήριο (σ. 221 κ.εξ.). Σημαντική συμβολή, που θα αποτελέσει έργο αναφοράς για την ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία μας, όπως έχει συμβεί και με άλλα έργα του ίδιου συγγρ., ιδίως όσα αναφέρονται στο λαϊκό μας θέατρο. Εντυπωσιακή η τεκμηρίωση των γραφομένων και εκπληκτική η βιβλιογραφική ενημέρωση του συγγρ., που μπορεί γόνιμα να βοηθήσει την ανάπτυξη των λαογραφικών σπουδών στον τόπο μας.

Πούχνερ Βάλτερ, *Ιστορική Λαογραφία. Η διαχρονικότητα των φαινομένων*, Αθήνα 2010, εκδ. Αρμός, σ. 750.

Μετά τον εκτενή πρόλογο, ο συγγρ. μέσα από τη διαπραγμάτευση δώδεκα διαφορετικών περιπτώσεων, τεκμηριώνει την αντίληψή του για την ύπαρξη των «συνεχειών» στον λαϊκό πολιτισμό, ως μιας διαρκούς επανάληψης αρχετυπικών στοιχείων, που συχνά δεν έχουν οργανική και ιστορικά τεκμηριωμένη σχέ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 615

ση μεταξύ τους. Θέματα όπως το «βάπτισμα» των αγαλμάτων, η γιορτή των νεκρών και της άνοιξης, η βυζαντινή αυλική εθιμοτυπία, η αδελφοποιία, τα τάματα και οι ζωοθυσίες, φιλολογικές και ιστορικές πηγές με λαογραφικό ενδιαφέρον, αλλά και οι σχέσεις των διηγήσεων για τον Ιούδα και τον Οιδίποδα, μέσα από την έξοχη χρήση της διεθνούς σχετικής βιβλιογραφίας, καθιστούν το βιβλίο ένα χρησιμότατο και υποδειγματικό λαογραφικό έργο. Ο τόμος ολοκληρώνεται με ενδεικτική βιβλιογραφία και εκτενές και χρηστικό ευρετήριο.

Πούχνερ Βάλτερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία. Ρόλοι - συμπεριφορές - αισθήματα*, Αθήνα 2010, εκδ. Αρμός, σ. 422.

Στην ίδια λαογραφική σειρά με το παραπάνω σύγγραμμά του, ο συγγρ. διαπραγματεύεται εδώ ζητήματα όπως η κοινωνιολογία των ηλικιών στα γυναικεία έθιμα, η εορτή «της μαμμής» και ο φεμινισμός, οι μυητικές δομές των εφηβικών αγερμών του χειμώνα, τα κάλαντα των παιδιών, η σωματική δυσπλασία και οι μορφές του γέρου και της γριάς στον λαϊκό πολιτισμό, τα «παινέματα», το ιερό και το ευτράπελο στα δρώμενα, η γλώσσα του σώματος και οι αξίες και συμπεριφορές που αποτυπώνονται στην προφορική αυτοβιογραφία. Ο τόμος ολοκληρώνεται με ενδεικτική βιβλιογραφία και εκτενές και χρηστικό ευρετήριο. Αξιοπρόσεκτη η βιβλιογραφική ενημέρωση και επάρκεια, αλλά και η ανανεωτική οπτική του συγγρ.

Πούχνερ Βάλτερ, *Δοκίμια λαογραφικής θεωρίας*, Αθήνα 2011, εκδ. Gutenberg, σχ. 8ο, σ. 374.

Στον τόμο αυτό, μετά τον πρόλογο (σ. 11) και την εισαγωγή, η οποία ασχολείται με το πρόβλημα του ποιόν «λαό» εξετάζει τελικά η λαογραφία (σ. 19), περιλαμβάνονται επτά κεφάλαια. Στο πρώτο (σ. 27 κ.εξ.) μελετάται η θεατρικότητα του λαϊκού πολιτισμού, στο δεύτερο (σ. 69 κ.εξ.) εξετάζεται η έννοια της σκηνοθετημένης αυθεντικότητας, και οι πρακτικές που αυτή υπαγορεύει, στο τρίτο (σ. 83 κ.εξ.) αναλύεται η έννοια της αρχετυπικής δομής στις χρονικές συνέχειες της μακράς διάρκειας, στο τέταρτο (σ. 109 κ.εξ.) εξετάζεται το ζήτημα των θεωρητικών διαστάσεων της συγκριτικής μεθοδολογίας στην εθνολογική και λαογραφική έρευνα, στο πέμπτο (σ. 137 κ.εξ.) ερευνάται η λαογραφική θεώρηση του ποδοσφαίρου, ως παιχνιδιού και ως τελετουργίας, στο έκτο (σ. 165 κ.3εξ.) αναλύονται τρία παραδείγματα λογοτεχνικής χρήσης της λαογραφίας και στο έβδομο (σ. 213 κ.εξ.), που τιτλοφορείται «Λαογραφία και αναστοχασμός» διατυπώνονται παρατηρήσεις με βάση τρία βιβλία λαογραφικά, των Ελ. Αλεξάκη, Βασ. Νιτσιάκου και Ευάγγ. Αυδίκου. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με επίλογο (σ. 339), Βιβλιογραφία (σ. 343) και ευρετήρια εκτενή (σ. 355). Πρόκειται για ευπρόσδεκτη συμβολή σε ένα θέμα όπου η λαογραφία δεν παρουσιάζει έλλειμμα, όπως ο συγγρ. διαπιστώνει (σ. 11), παρά τις περί του αντιθέτου διαπιστώσεις ορισμένων ερευνητών. Το βιβλίο εγκαινιάζει έναν γόνιμο διάλογο για έργα άλλων ελλήνων λαογράφων, ο οποίος ευελπιστούμε να συνεχιστεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 616

Πούχνερ Βάλτερ, *Παραμυθολογικές μελέτες Α΄. Η ξεχασμένη νύφη. Από την ιταλική αναγέννηση στο ελληνικό λαϊκό παραμύθι*, Αθήνα 2011, εκδ. Αρμός – σειρά Λαογραφία, αρ. 6, σχ. 8ο μικρ., σ. 470.

Ξαναδουλεμένη μορφή παλαιότερης μονογραφίας που ο συγγρ. είχε δημοσιεύσει στα γερμανικά, μαζί με τον Μαν. Μανούσακα. Μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή (σ. 25 κ.εξ.), το βιβλίο διαρθρώνεται σε τρία μέρη, τα οποία περιλαμβάνουν τα σχετικά με το λαϊκό παραμύθι (σ. 56 κ.εξ.) που ανήκει στον τύπο AaTh 313c, τόσο στην ιταλική Αναγέννηση όσο και στις ελληνικές παραλλαγές του, τα σχετικά με το έμμετρο μέρος (σ. 222 κ.εξ.), με υποθέσεις για την αποκατάσταση του αρχικού κειμένου και την αναστήλωση του περιεχομένου της κωμωδίας και το απόσπασμα του έργου (σ. 295 κ.εξ.), με αναφορές στους στίχους, τη συχνότητα, την αλληλουχία και τις παραλλαγές τους. Ο τόμος κλείνει με πίνακα γεωγραφικό (σ. 446) και πίνακα παραμυθολογικό (σ. 446), βιβλιογραφία (σ. 447 κ.εξ.) και ευρετήριο (σ. 452 κ.εξ.). Πρόκειται για πρωτότυπη μονογραφία, που χρησιμοποιεί βιβλιογραφία και πρωτογενές υλικό για τη μελέτη μιας περίπτωσης μεταφοράς ενός θέματος της ιταλικής λογοτεχνίας στο ελληνικό παραμύθι, που είναι ενδιαφέρουσα αλλά και μοναδική.

Πούχνερ Βάλτερ, *Παραμυθολογικές Μελέτες Β΄. Μυθολογικά και άλλα θέματα*, Αθήνα 2012, εκδ. Αρμός, Σειρά: Λαογραφία, αρ. 7, σχ. 8ο, σ. 227.

Στον περιεκτικό αυτό τόμο, συνέχεια της σειράς του συγγρ. που σχετίζεται με τη λαογραφία, μετά τον πρόλογο (σ. 11), δημοσιευόνται επτά μελέτες που αφορούν το παραμύθι του Οιδίποδα και τα παραμύθια της μοίρας (AaTh/ATU 930-949) (σ. 17 κ.εξ.), τις ιστορίες του Ορφέα και του Πέλοπα στο προφορικό παραμύθι (σ. 41 κ.εξ.), τις ιστορίες και τα μοτίβα της μαγικής φυγής του δολοφόνου γυναικών και τις τρεις πριγκίπισσες με τον δρόμο (σ. 57 κ.εξ.), τα δρώμενα και τις παραστάσεις στο λαϊκό παραμύθι (σ. 89 κ.εξ.), τη συλλογή νοτιοσλαβικών παραμυθιών του Friedrich Salomo Krauss (σ. 135 κ.εξ.), τη μορφή του Έλληνα στα νοτιοσλαβικά παραμύθια ως περίπτωση διερεύνησης εθνοστερεοτύπων (σ. 147 κ.εξ.) και τον κατάλογο των ελληνικών παραμυθιακών τύπων του Γ.Α. Μέγα, σε σχέση με τα ανάλογα περιεχόμενα του προσωπικού του αρχείου (σ. 160 κ.εξ.). Ο τόμος κλείνει με βιβλιογραφία (σ. 193 κ.εξ.) και εκτενές χρηστικό ευρετήριο (σ. 205 κ.εξ.). Ιδιαίτερα σημαντικός ο Κατάλογος παραμυθιακών τύπων του αρχείου Γ.Α. Μέγα (σ. 176-185), για την πρόοδο της έρευνας της ελληνικής παραμυθολογίας, στην οποία γενικότερα το βιβλίο αυτό συμβάλλει αποφασιστικά.

Προβόπουλος Ηλίας, *Στον Άσπρο στην Πίνδο. Αετός - Αρματολικό - Λαφίνα - Κορυφή - Νεράιδα - Παχτούρι. Μικρές πατρίδες της Ελλάδας*, Αθήνα 2007, έκδ. Διευρυμένης Κοινότητας Νεράιδας Τρικάλων, σχ. 4ο, σ. 509.

Με φωτογραφικό υλικό και κείμενα σχετικά, ο συγγρ. παρουσιάζει τη ζωή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 617

στα έξι αυτά χωριά της Πίνδου, τα επαγγέλματα, το φυσικό περιβάλλον, τα τραγούδια και τα έθιμά τους, που δίνουν ανάγλυφη τη φυσιογνωμία της συλλογικής ζωής στην περιοχή, αλλά και τους δεσμούς των ανθρώπων με τον τόπο, όπως αυτοί αποτυπώνονται στον λαϊκό πολιτισμό τους.

Πρωτοπαπά Καλλιόπη, *Έθιμα της γέννησης στην παραδοσιακή κοινωνία της Κύπρου*, Λευκωσία 2009, έκδ. Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Δημοσιεύματα αρ. XLIX, σ. 655.

Επιβλητικός και πολύμοχθος τόμος, που μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή περιλαμβάνει 26 κεφάλαια, στα οποία μελετώνται, από λαογραφική άποψη, η εγκυμοσύνη, η γέννηση, οι πρώτες περιποιήσεις για το βρέφος, το σπαργάνωμα και τα βρεφικά ενδύματα, το λίκνο και η κούνια, η αναγγελία της γέννησης, οι ευχές του ιερέα, το σήκωμα, το σταύρωμα και η περιποίηση της λεχώνας, τα ατμόλουτρα και το λούσιμό της, ο θηλασμός και οι πρώτες τροφές, τα δώρα και τα αντίδωρα, η μαμμή, η καθημερινή περιποίηση, το σαράντισμα και η προστασία των βρεφών, η ονοματοθεσία, η βάπτιση, τα μύρα, τα σχετικά με τον ανάδοχο, αλλά και οι παιδικές ασθένειες με τις θεραπείες τους, η στειρότητα, η υιοθεσία και τα νανουρίσματα. Ο τόμος ολοκληρώνεται με χάρτες, πίνακες, βιβλιογραφία και ευρετήρια. Σημαντικότατη μελέτη για τον πρώτο σταθμό του κύκλου της ζωής με τις διαβατήριες τελετουργίες του, όπως αποτυπώνεται στον λαϊκό πολιτισμό της Κύπρου.

Πρωτοπαπά Καλλιόπη, *Τα έθιμα του θανάτου στην παραδοσιακή κοινωνία της Κύπρου*, Λευκωσία 2012, εκδ. Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, αρ. LV, σχ. 8ο, σ. 559.

Μετά τον πρόλογο (σ. 13) και την εισαγωγή (σ. 19), η κυρίως ύλη της μελέτης χωρίζεται σε 17 κεφάλαια, με την ακόλουθη θεματολογία: *Πριν από το θάνατο* (σ. 23) – *Πρώτες ενέργειες μετά την εκπνοή* (σ. 51) – *Το σαβάνωμα και το ντύσιμο του νεκρού* (σ. 75) – *Η πρόθεση του νεκρού* (σ. 113) – *Το μοιρολόγημα* (σ. 139) – *Η κηδεία* (σ. 149) – *Η ταφή* (σ. 191) – *Το τριμήνισμα του νεκρού* (σ. 235) – *Προσφορές στους νεκρούς* (σ. 249) – *Η επιστροφή από το κοιμητήριο* (σ. 293) – *Το κρεβάτι και τα ρούχα του νεκρού* (σ. 301) – *Αντιλήψεις για την ψυχή* (σ. 317) – *Το πένθος* (σ. 365) – *Ατομικά μνημόσυνα* (σ. 399) – *Γενικά μνημόσυνα* (σ. 465). Ο τόμος κλείνει με *Παράρτημα* (σ. 491) χαρτών και πινάκων - φωτογραφιών, *Γλωσσάριο* (σ. 517), *Βιβλιογραφία* (σ. 531), *Ευρετήριο χωριών και πόλεων* (σ. 545) και *Γενικό ευρετήριο* (σ. 555). Συστηματική επιστημονική εργασία, που ολοκληρώνει την τριλογία της συγγρ. σχετικά με τα έθιμα των τριών βασικών σταθμών του κύκλου της ζωής, στην κυπριακή λαογραφία. Έργο στηριγμένο κυρίως στα δεδομένα της επιτόπιας έρευνας, που θα αποτελέσει οπωσδήποτε σημείο αναφοράς για την κυπριακή λαογραφία, καθώς παρέχει άφθονο εξακριβωμένο υλικό και πολλές ερμηνευτικές θεωρήσεις των αναλόγων εθίμων,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 618

που στηρίζονται στην καλή γνώση των δεδομένων και στην επιστημονική εμβρίθεια της συγγρ. του.

Ραγκούση – Κοντογιώργου Κυριακή, *Πάρος και Αντίπαρος, το εικονοστάσι της ψυχής μου (1900-1960)*, Πάρος 2004, εκδ. Ανθέμιον, σχ. 8ο επίμ., σ. 505.

Ο τόμος έχει εκδοθεί με επιμέλεια του Αλεξ. Κοντογιώργου. Μετά τον κατάλογο χορηγών και τον *πρόλογο* της καθηγ. Κούλας Κασιμάτη (σ. 13-16), ακολουθεί η *εισαγωγή* της συγγρ. (σ. 17-24). Η κυρίως ύλη του τόμου διαιρείται σε πέντε μέρη με τίτλους «Οι ανθρώποι» (σ. 30-210: γενική θεώρηση, συλλογική ζωή, συγγραφείς, βιβλία και εφημερίδες, μετακινήσεις ανθρώπων και οι «τύποι» της εποχής), «Οι τύποι» (σ. 213-285: σπίτια, γειτονιές, κοινωνικές παροχές και επαγγέλματα), «Η παραγωγή της γης και των ανθρώπων» (σ. 289-378: γεωργική και βιοτεχνική παραγωγή, παραδοσιακές ασχολίες), «Τα ανταμώματα» (σ. 380-428: χορός, μουσική, ψυχαγωγία, γάμος, κλήδονας, πανηγύρια) και «Άνθρωποι και πλεούμενα» (σ. 431-497: λιμάνι, βαρκάρηδες, ψαράδες, καΐκια, καραβομαραγκοί, φαροφύλακες και πλοία που πήγαιναν στο νησί). Το βιβλίο ολοκληρώνεται με *ευχαριστίες* (σ. 499-500) και *βιβλιογραφία* (σ. 501-502) με *περιεχόμενα* (σ. 503-505), ενώ περιλαμβάνει πλούσια εικονογράφηση με φωτογραφίες εποχής, που από μόνη της αποτελεί λαογραφική μαρτυρία. Το βιβλίο παρέχει πρωτογενές λαογραφικό υλικό, ιδίως για την παραδοσιακή καθημερινότητα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, και ως πηγή μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους ερευνητές της λαογραφίας μας.

Ρηγάτος Γεράσιμος Α., *Η αρχαία ιατρική στη λαϊκή μας παράδοση*, Αθήνα 1999, εκδ. Βήτα Ιατρικές Εκδόσεις, σχ. 8ο επίμ., σ. 277.

Στην αρχή του βιβλίου δημοσιεύονται *πρόλογος* και *εισαγωγή* (σ. 1-7). Κατόπιν, στο πρώτο μέρος (σ. 9-94) εξετάζεται η πίστη προς τη θεουργική και τη μαγική θεραπευτική, στο δεύτερο (σ. 95-142) οι προφυλακτικές και θεραπευτικές αντιλήψεις, στο τρίτο (σ. 143-188) οι θεραπευτικές μέθοδοι και στο τέταρτο (σ. 189-242) τα βότανα και οι θεραπευτικές ουσίες. Το βιβλίο κλείνει με πληροφορίες για τα «ιατροσόφια» και την πανανθρώπινη διάστασή τους (σ. 245-257), με γενική βιβλιογραφία (σ. 259-273) και ευρετήριο (σ. 274-277). Συγκροτημένη επιστημονική μελέτη, με πυκνές παραπομπές και συγκρίσεις με αρχαίους Έλληνες ιατρικούς συγγραφείς, προϊόν πείρας και μακροχρόνιας ερευνητικής εργασίας, που βοηθάει πολύ τον λαογράφο στην ιστορική και συγκριτική εξέταση του υλικού του.

Ρηγάτος Γεράσιμος Α., *Η ιατρική στο δημοτικό τραγούδι*, Αθήνα 2003, σχ. 8ο μεγ., σ. 238, έκδ. Διαχρονικές Εκδόσεις Α.Ε. σχ. 8ο μεγ., σ. 238.

Προηγείται η εισαγωγή (σ. 7-18), όπου αναφορές στη δημιουργία, τη θεματολογία, τη συλλογή και την κατάταξη των τραγουδιών. Ακολούθως (σ. 19 κ.εξ.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 619

γίνεται εκτενής λόγος για την αναφορά, σε στίχους δημοτικών μας τραγουδιών, πολεμικών τραυματισμών, επιδημιών, ατυχημάτων, των σχετικών με τη γέννηση, αυτοκτονιών, ακόμη και σεξουαλικών νοσημάτων, και επί μέρους ασθενειών. Στο τέλος (σ. 235-238) ευρετήριο. Ο συγγρ. ασχολήθηκε με θέμα πρωτότυπο, λεπτομερειακά και με τη χρήση της σχετικής βιβλιογραφίας, ώστε η μελέτη του να μην είναι μόνον τυπογραφικά καλαίσθητη, αλλά να αποτελεί και σημαντική ερμηνευτική προσέγγιση στο ζήτημα της ιστορίας της παραδοσιακής αντίληψης για την υγεία και την αρρώστια.

Ρηγάτος Γεράσιμος Α., *Το σώμα και οι λειτουργίες του στα νεοελληνικά αινίγματα*, Αθήνα 2003, εκδ. Βήτα, σχ. 8ο μικρό, σ. 98.

Στον τόμο αυτό ο συγγρ., δόκιμος ερευνητής της ιατρικής λαϊκής παράδοσής μας, αφού δώσει τους ορισμούς για το αίνιγμα συγγραφέων όπως ο *Αριστοτέλης* και ο *Ησύχιος*, προσεγγίζει τη λέξη «αίνιγμα» γλωσσικά, αναζητώντας συνώνυμα και διερευνώντας τη χρήση της από την αρχαιότητα ως τους νεώτερους χρόνους. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου καταγράφονται και σχολιάζονται αινίγματα διαφόρων ελληνικών περιοχών, που αναφέρονται στο ανθρώπινο σώμα και τις λειτουργίες του. Πρωτότυπη μελέτη, που συνεχίζει τη σειρά των ανάλογων συμβολών του συγγρ. στη λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Ρηγάτος Γεράσιμος, *Λεξικό Ιατρικής Λαογραφίας*, Αθήνα 2005, εκδ. Βήτα, σχ. 8ο, σ. XIV+410 (55 εικόνες).

Με τη γνωστή του επάρκεια, ο συγγρ. καταγράφει και διασώζει το λεξιλόγιο που σχετίζεται με την παραδοσιακή ιατρική γνώση, εμπειρία και πρακτική, μετά από σχετική σύντομη αλλά κατατοπιστική εισαγωγή. Περιλαμβάνονται εδώ περισσότερα από 4000 λήμματα, που αναφέρονται σε μέρη και λειτουργίες του σώματος, παθήσεις και συμπτώματα, θεραπευτές, θεραπείες και θεραπευτικά μέσα, που εξηγούνται και αποδελτιώνονται με βάση μια εκτενή και ενημερωμένη σχετική βιβλιογραφία. Προβάλλει έτσι ζωντανή η ιατρική λαϊκή παράδοση, που διαμορφώθηκε με βάση την εμπειρική παρατήρηση, την προεπιστημονική γνώση, τη λαϊκή πίστη και τη μαγεία. Οι λέξεις διασώζουν πληροφορίες για διαδικασίες, τεχνικές, εργαλεία και φυσικά μέσα, θεραπευτές και ειδικευμένες παρεμβάσεις, που ανήκουν στο παρελθόν, σχετίζονται όμως άμεσα με τη λαογραφική μας παράδοση.

Ρήνας Διαμαντής Δ., *Μαραθοκαμπίτικα. Λαογραφικοί απόηχοι*, τόμος πρώτος, Αθήνα 2003, σχ. 8ο μεγ., σ. 263.

Στον τόμο αυτό αναδημοσιεύονται εξήντα οκτώ σύντομα κείμενα του συγγρ., που αναφέρονται σε μορφές του λαϊκού πολιτισμού και της καθημερινής ζωής όχι μόνο της Σάμου, που είναι η ιδιαίτερη πατρίδα του, αλλά και διαφόρων ελληνικών περιοχών. Δεν πρόκειται για επιστημονικά κείμενα, αλλά για έξυπνες επιφυλλίδες που συνδυάζουν με ευφυή τρόπο λαογραφικά θέματα, κυ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:11 μ.μ. Page 620

ρίως από την φιλολογική και την εθιμική λαογραφία, αλλά και από τον τομέα της λαϊκής τέχνης, καθώς αναφέρονται σε τραγούδια, παροιμίες, διατροφικές συνήθειες, παραδόσεις και δεισιδαιμονίες. Μπορεί να χρησιμεύσει ως πρωτογενής πηγή για την επιστημονική λαογραφία μας, με τις συνθετικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις της στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό.

Rizopoulou-Egoumenidou Euphr., *Tanning in Cyprus from the 16th to the 20th century. From traditional tanneries to modern industries*, Nicosia 2009, έκδ. Publications of the Cyprus Research Centre, αρ. 50, σχ. 8ο μεγ., σ. XXVII+419.

Συστηματική επιστημονική μελέτη για την ιστορία και την παράδοση της βυρσοδεψίας στην Κύπρο από τη συνάδελφο καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Κύπρου κυρία Ευφρ. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου. Μετά την εισαγωγή, εξετάζονται το δέρμα κατά την αρχαιότητα (σ. 5 κ.εξ.) και κατά τη βυζαντινή, τη φραγκική και τη βενετική περίοδο της Ιστορίας της Κύπρου (σ. 15 κ.εξ.). Κατόπιν εξετάζονται αναλυτικά η βυρσοδεψία κατά την οθωμανική περίοδο (σ. 29 κ.εξ.), ως το 1878, και κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας (σ. 71 κ.εξ.), ως το 1960, όσον αφορά την κατεργασία του δέρματος και τα προϊόντα του, αλλά και τις αντίστοιχες βιοτεχνικές και βιομηχανικές μονάδες στη Λευκωσία (σ. 141 κ.εξ.) και τη Λάρνακα (σ. 195 κ.εξ.). Επίσης εξετάζονται η υποδηματοποιΐα και το εμπόριο. Το τελευταίο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ανάπτυξη της κυπριακής βυρσοδεψίας από το 1960 μέχρι σήμερα (σ. 285 κ.εξ.). Ακολουθούν συμπεράσματα (σ. 319 κ.εξ.), πίνακες, βιβλιογραφία (σ. 383 κ.εξ.), πηγές της εικονογράφησης του τόμου, η οποία είναι πλούσια, συστηματική και απολύτως υποβοηθητική της κατανόησης του κειμένου (σ. 395 κ.εξ.), γλωσσάριο (σ. 397 κ.εξ.) και αναλυτικό ευρετήριο (σ. 403 κ.εξ.). Πρόκειται για προϊόν μακροχρόνιας και συστηματικής έρευνας, που αξιοποιεί βιβλιογραφικό και αρχειακό υλικό, πετυχαίνοντας να μας δώσει μια συστηματική επίσης και πλήρη εικόνα της κυπριακής βυρσοδεψίας, διαχρονικά.

Ρόγγο Αλή, *Παραμύθια και τραγούδια των Πομάκων της ορεινής Ξάνθης*, Αθήνα 2005, εκδ. Οδυσσέας, σχ. 8ο, σ. 175.

Μετά τα περιεχόμενα (σ. 7-9) και τον πρόλογο του Ευ. Αυδίκου (σ. 11-12) δημοσιεύεται το σύντομο μελέτημα του Νικ. Κόκκα «Η καταγραφή της προφορικής λαϊκής παράδοσης των Πομάκων της Θράκης», με πλούσια έντυπη και ηλεκτρονική βιβλιογραφία (σ. 13-22). Κατόπιν, δημοσιεύονται 22 παραμύθια και 28 τραγούδια, στα πομακικά και με πιστή ελληνική μετάφραση, με ορισμένα σύντομα επιστημονικά σχόλια. Στο τέλος, περιεχόμενα (σ. 171) του δίσκου ψηφιακής εγγραφής που συνοδεύει το βιβλίο, με 18 τραγούδια και παραμύθια, και ευρετήριο (σ. 173-175). Σημαντική καταγραφή του προφορικού λαϊκού έντεχνου λόγου των Πομάκων στην ορεινή Ξάνθη, τα λαογραφικά των οποίων απασχολούν, όλο και περισσότερο, τη λαογραφική και εθνολογική λαο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 621

γραφία μας, με βάση συστηματική επιτόπια καταγραφή και πολύτιμη βιωματική εμπειρία του συγγραφέα.

Ρόκου Βασιλική, *Τα βυρσοδεψεία των Ιωαννίνων. Από τα εργαστήρια στο «Εργοστάσιο» της βιοτεχνικής πόλης*, Αθήνα 2004, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σχ. 8ο, σ. 278.

Η μονογραφία αυτή της καθηγήτριας λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Β. Ρόκου έρχεται να καλύψει ένα κενό της σχετικής έρευνας. Μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή (σ. 19-25), όπου η προβληματική της έρευνας και η περιοδολόγηση της τοπικής ιστορίας των Ιωαννίνων, η κυρίως ύλη του βιβλίου κατανέμεται σε πέντε κεφάλαια. Το πρώτο (σ. 27-58) ασχολείται με την ιστορία της βυρσοδεψίας των Ιωαννίνων, από τον 17ο αιώνα και μετά, το δεύτερο (σ. 59-76) αναφέρεται στην οικονομία του δέρματος, τον ρόλο και τη σημασία του, το τρίτο (σ. 77-133) αναφέρεται στα εργαστήρια, τη βιοτεχνική οικονομία, τις συντεχνίες και τις οικογενειακές επιχειρήσεις, το τέταρτο (σ. 135-155) κάνει λόγο για τα ίδια τα ταμπάκικα, υπαίθρια ή μη, στην περίμετρο της λίμνης των Ιωαννίνων και το πέμπτο (σ. 175-205) ασχολείται με την τεχνική της κατεργασίας του δέρματος, τα υλικά, τις μεθόδους και την παρασκευή και εμφάνιση του τελικού προϊόντος. Ο τόμος κλείνει με επίλογο (σ. 207-213) και παράρτημα (σ. 217-256) με πέντε προφορικές μαρτυρίες και σύνοψη αρχειακών πληροφοριών (σ. 257-265), από το υλικό που χρησιμοποίησε η συγγρ. για τη σύνταξη της μελέτης της. Τέλος, παρατίθενται βιβλιογραφία (σ. 267-275) και γαλλική περίληψη (σ. 277-278, χ. αρ.), ενώ αξιόλογες είναι και οι φωτογραφίες που κοσμούν πολλές από τις σελίδες του βιβλίου. Πρόκειται για σημαντική και πρωτότυπη μονογραφία, που ασχολείται με μια χαμένη σήμερα τέχνη, στην καρδιά της παλαιότερης ηπειρωτικής και γιαννιώτικης βιοτεχνίας, βασισμένη τόσο στη βιβλιογραφία όσο και, κυρίως, στην επιτόπια έρευνα· αυτό είναι που την κάνει τόσο σημαντική και για τη λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Ρόκου Βασιλική, *Η παραδοσιακή κοινωνία. Από τη μεγάλη συνέχεια στη μεγάλη διάρκεια*, Αθήνα 2005, εκδ. Ταξιδευτής, σχ. 8ο, σ. 181.

Μετά το προλογικό σημείωμα (σ. 9-10) του καθηγητή Ευάγγ. Γρ. Αυδίκου και την εισαγωγή της συγγρ. (σ. 11-17), η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται στα εξής κεφάλαια: *Η ιστορική κατεύθυνση της ελληνικής λαογραφίας* (σ. 21-29), *Η έννοια της Ιστορικότητας* (σ. 31-33), *Η είσοδος της προβληματικής στην ελληνική λαογραφία* (σ. 35-55), *Εθνολογία-Ανθρωπολογία. Ο ανθρωπολογικός διάλογος* (σ. 57-68), *Η διεπιστημονικότητα είναι η ιδεολογία του 20ού αι.* (σ. 69-87), *Η ιστορία ανθρωπολογία* (σ. 89-104), *Η ιστορικότητα της παραδοσιακής κοινωνίας* (σ. 105-132), *Η οικονομική ανθρωπολογία* (σ. 133-138), *Οι τεχνικές* (σ. 139-146), *Η ανθρωπολογική προσέγγιση των ιστορικών κοινωνιών και η ερμηνεία των δομών* (σ. 147-169). Στο τέλος, επίλογος (σ. 171-173) και *γενική βι-*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 622

βλιογραφία (σ. 175-181). Η πρώτη μορφή του βιβλίου, με τον τίτλο *Θεωρία Λαογραφίας* (Γιάννινα 1991) ήταν απρόσιτη στο ευρύτερο κοινό, ενώ η νέα αυτή μορφή του βιβλίου το ανοίγει σε ανάγνωση και μελέτη για τον ευρύ κύκλο όσων αγαπούν τη λαογραφία στον τόπο μας. Ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσες οι παρατηρήσεις στο τμήμα της εισαγωγής με τίτλο *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας* (σ. 17-20). Το βιβλίο αποτελεί προϊόν αξιόλογου θεωρητικού προβληματισμού, και θα προκαλέσει γόνιμες συζητήσεις στους λαογραφικούς επιστημονικούς κύκλους.

Ρούσκας Γιάννης, *Μυλοτόπια, μύλοι και μυλωνάδες*, Αθήνα 1999, σχ. 8ο επίμ., σ. 127.

Το βιβλίο περιλαμβάνει τα σχετικά με τους νερόμυλους και την ιστορική παρουσία τους στον ελληνικό χώρο, τους μυλωνάδες, τη ζωή τους και την κοινωνία του μύλου, την εικόνα του μυλωνά στη λαϊκή μας παράδοση και τα σχετικά τραγούδια (σ. 11-75). Ακολουθούν *παραπομπές* (σ. 76-113) και βιβλιογραφία (σ. 114-121), αλλά και πίνακας δημοσιευμάτων του συγγρ., ο οποίος κατάγεται από οικογένεια μυλωνάδων. Γλαφυρά γραμμένο, και με πλούτο πληροφοριών, το βιβλίο αποτελεί σημαντική ερευνητική συμβολή στη σχετική λαογραφική βιβλιογραφία.

Ρωπαΐτου-Τσαπαρέλη Ζωή, *Ρούφ-Βοτανικός, Γκαζοχώρι*, Αθήνα 2004, έκδ. Φιλιππότη, σειρά «Δοκίμιο-Ιστορία, 54», σχ. 8ο μικρ., σ. 230.

Μετά τα *περιεχόμενα* (σ. 9-11), τις *ευχαριστίες* (σ. 13) και τον *πρόλογο* (σ. 17), η ύλη του βιβλίου διαδρθώνεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο, με τίτλο «Οικιστική Διαμόρφωση» (σ. 21-27) εξετάζονται, με βάση σειρά σχετικών προφορικών μαρτυριών, η μορφολογία του τόπου, οι πλατείες, τα σπίτια, οι ναοί, τα σχολεία, ο φωτισμός, τα εργοστάσια, το νερό, η συγκοινωνία και τα στρατόπεδα της περιοχής. Στο δεύτερο, που έχει τίτλο «Κοινωνικο-πολιτιστικό και οικονομικό περίγραμμα» (σ. 73-131), καταγράφονται οι οικονομικές δραστηριότητες, οι σπιτικές ασχολίες και η ψυχαγωγία (κρασοπουλειά, ποδόσφαιρο, κινηματογράφοι, παιδικά παιχνίδια). Στο τρίτο, που επιγράφεται «Εποχικά έθιμα» (σ. 133-138), αναφέρονται τα σχετικά με τον κλήδονα, τις *μουστιές* και τη *μουσταλευριά*. Τέλος στο τέταρτο, «Η περιοχή σήμερα» (σ. 139-146), περιλαμβάνονται τα σχετικά με την πολιτιστική κίνηση και τον εξωραϊστικό σύλλογο της περιοχής. Ο τόμος κλείνει με γαλλική περίληψη (σ. 147-148), *Επίλογο* (σ. 149), *Κατάλογο πληροφορητών* (σ. 151-152), τις σημειώσεις όλου του βιβλίου (σ. 153-222) και εκτενή *βιβλιογραφία* (σ. 223-230), κοσμείται δε με σημαντικό, παλαιότερο και σύγχρονο, φωτογραφικό υλικό. Πρόκειται για σημαντική προσέγγιση, στηριγμένη σε συστηματική επιτόπια έρευνα, που ξεφεύγει από τη συναισθηματικότητα που συνήθως χαρακτηρίζει τις αναφορές αυτές, και κινείται στον χώρο της επιστημονικής αστικής λαογραφίας. Ευχής έργο θα ήταν η προσπάθεια

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 623

αυτή να συνεχιστεί, με τη λαογραφική εξέταση και άλλων περιοχών ή συνοικιών του πολυσυλλεκτικού λεκανοπεδίου Αττικής, όπου συνωθείται μεγάλο μέρος του πληθυσμού της χώρας μας.

Ρωπαΐτου Ζωή, *Από την άμαξα στο ΤΑΞΙ, με αφηγήσεις από τη ζωή των οδηγών τους*, Αθήνα 2009, εκδ. Φιλιππότη, σχ. 8ο, σ. 303.

Στο βιβλίο αυτό η Ζωή Ρωπαΐτου ασχολείται με την ιστορική πορεία της άμαξας από την αρχαιότητα έως σήμερα και με τη δημόσια και ιδιωτική συγκοινωνία. Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο κυρίως μέρη: Το πρώτο (σ. 37-124) αναφέρεται αναλυτικά στη διαδρομή της άμαξας από την αρχαιότητα έως τον 18ο αιώνα (σ. 37-42), έπειτα γίνεται αναφορά στις ιππήλατες άμαξες του 19ου αιώνα (σ. 43-58), στην ιδιωτική συγκοινωνία (ταξί) (σ. 63-78), στην παρουσία της άμαξας στον λαϊκό πολιτισμό των Ελλήνων (σ. 79-92) και στη θέση που έχει στην τέχνη (σ. 93-124). Το δεύτερο μέρος (σ. 125-272) περιέχει πάρα πολλές και εκτενείς, παλαιότερες και σύγχρονες, μαρτυρίες αραμπατζήδων, καραγωγέων και ταξιτζήδων, που καθιστούν εμφανείς τις δυσκολίες του επαγγέλματος.

Το βιβλίο της Ζωής Ρωπαΐτου αποτελεί μια σημαντική συμβολή στη λαογραφία των αστικών συγκοινωνιών και μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα και για συγγραφή άλλων ανάλογων εργασιών από τον αστικό χώρο.

Ρωπαΐτου Ζωή, *Ο Ελαιώνας της Αθήνας. Ο χώρος και ο άνθρωπος στο πέρασμα του χρόνου*, Αθήνα 2006, εκδ. Φιλιππότη, σχ. 8ο, σ. 349.

Η συγγρ. ασχολείται με την περιοχή του Ελαιώνα των Αθηνών που σήμερα είναι από τις πιο υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας, αν και είχε πολύ πλούσιο παρελθόν. Μετά τον πρόλογο (σ. 23-24) και την εισαγωγή (σ. 25-34) ακολουθεί το πρώτο μέρος, που αποτελείται από τέσσερα μέρη: Ο Ελαιώνας στην αρχαιότητα (σ. 35-40), Ο Ελαιώνας στη Βυζαντινή περίοδο (σ. 41-48), Ο Ελαιώνας από τον 15ο έως τον 19ο αιώνα (σ. 49-128) και ο Ελαιώνας τον 20ό αιώνα (σ. 129-156).

Ακολουθεί παράρτημα με τα σημεία αναγνωρίσεως της περιοχής (σ. 157-166) και κατόπιν εκτενέστατο παράρτημα προφορικών μαρτυριών (σ. 191-327) που αναφέρονται στις οικονομικές δραστηριότητες της περιοχής, την ψυχαγωγία και το συνδικαλισμό.

Πρόκειται για ένα πολύ χρήσιμο πόνημα, ιστορικά τεκμηριωμένο με εκτενή χρήση γραπτών πηγών και προφορικών μαρτυριών, που μας παραδίδει την ιστορική διαδρομή της περιοχής του Ελαιώνα έως τις μέρες μας. Παράλληλα δίνει μεγάλη έμφαση στη σημερινή κατάσταση στην περιοχή και την καταστροφή του φυσικού τοπίου, αναλύοντας με σαφήνεια τα αίτια που οδήγησαν στον αφανισμό στην ουσία του Ελαιώνα.

Ρωπαΐτου Ζωή Ε., *Τα Μπαρμπέρικα. Η πορεία τους στο πέρασμα του χρόνου και*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 624

αφηγήσεις κουρέων, Αθήνα 2012, εκδ. Φιλιππότη, σχ. 8ο, σ. 367.

Στηριγμένο σε εντατική επιτόπια έρευνα, το βιβλίο, μετά τον πρόλογο (σ. 17) και την εισαγωγή (σ. 23), διαρθρώνεται σε έξι κεφάλαια. Στο πρώτο (σ. 31) εξετάζεται το κουρείο και ο κουρέας από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 19ου αι. Στο δεύτερο (σ. 53) η πορεία τους από το 19ο στον 20ό αι. Στο τρίτο (σ. 139) η πορεία από τον κουρέα στον κομμωτή και αντιστρόφως. Στο τέταρτο (σ. 187) ο κουρέας και η τέχνη του μέσα στη «λαλιά» του ελληνικού λαού, στο πέμπτο (σ. 205) το κουρείο και ο κουρέας στον έντεχνο γραπτό λόγο και το έκτο (σ. 229) περιλαμβάνει στοιχεία συνεντεύξεων από κουρείς της Αθήνας, της Αττικής και της υπόλοιπης Ελλάδας, δειγματοληπτικά. Στο τέλος, ευρετήριο (σ. 351) και βιβλιογραφία (σ. 361). Σημαντική μελέτη αστικής λαογραφίας, στην οποία περιλαμβάνεται άφθονο υλικό, πρωτότυπη, μια πραγματική συμβολή στη σχετική έρευνα.

Σαμαρά-Γκαίτλιχ Ναταλία, *Κάλαντα: μνήμες ιστορίας*, Αθήνα 2002, σχ. 8ο μεγ., σ. 123.

Η συγγρ. συγκεντρώνει και παραθέτει υλικό από τα κάλαντα της βυζαντινής εποχής, της Πόλης, από παινέματα της τουρκοκρατίας, κάλαντα της Μικράς Ασίας, του Πόντου, των νησιών, της Σίφνου, από τα κάλαντα του '40, της κατοχής και τους εμφυλίου, των διανομέων εφημερίδων, των ποιητών, από κάλαντα γραμμένα από παιδιά κ.λπ. Προηγείται *εισαγωγή* (σ. 5-9) και έπεται ενδεικτική *βιβλιογραφία* (σ. 122-123). Στο βιβλίο έχει συγκεντρωθεί αξιόλογο υλικό, που παρατίθεται όμως αβασάνιστα, χωρίς στοιχείωδη φροντίδα για την κατάταξη και την παρουσίασή του, ώστε να καθίσταται δύσχρηστο για τον λαογράφο που θα θελήσει να το χρησιμοποιήσει στις μελέτες του.

Σάμος, *Η κυρά των αμπελιών*, Αθήνα 2000, έκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», σχ. 8ο επίμ., σ. 349.

Μετά τα προλεγόμενα της Έλσας Χίου (σ. 11-13) ο τόμος περιλαμβάνει δεξαέξι μελετήματα κατανεμημένα στις ακόλουθες ομάδες: *τα αρχαία τα χρόνια, από τον εποικισμό μέχρι σήμερα, ο συνεταιρισμός των αμπελουργών, άλλα σχετικά με το αμπέλι και κρασί, παραδοσιακή καλλιέργεια*. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κείμενα των Ελ. Δήμα, «Η αμπελοκαλλιέργεια στη Σάμο από τον εποικισμό ως την επανάσταση, 1562-1834» (σ. 57-65), Στρ. Βασίλενα, «Τα δύσκολα χρόνια της κρίσης στην αμπελλοκαλλιέργεια, 19ος αιώνας» (σ. 68-73), Ειρ. Γρατσία, «Τα πήλινα αγγεία και το κρασί» (σ. 197-199). Μ. Κεντούρη, «Οι οίνοι της Σάμου» (σ. 203-228), Γ. Μακρή, «Παραδοσιακή καλλιέργεια του αμπελιού» (σ. 233-312). Στο τέλος του τόμου, υπό τον τίτλο «Από την παράδοση» (σ. 315-333), αναδημοσιεύονται λαογραφικά διάφορα για το αμπέλι και το κρασί από βιβλία των Ν. Δημητρίου και Μεν. Ζαφειρίου, καθώς και λογοτεχνικά έργα Σαμίων δημιουργών για το ίδιο θέμα. Ο τόμος κλείνει με σημειώσεις, προέλευση των εικόνων, ευχαριστίες και περί-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 625

ληψη στην αγγλική γλώσσα. Αξίζει να σημειωθεί η πλούσια εικονογράφηση του τόμου, από παλαιές και νεότερες φωτογραφίες και σχέδια, που καλύπτει το θέμα με πληρότητα και βοηθά τον αναγνώστη στην κατανόηση όσων διαβάζει. Σημαντική προσπάθεια, που καλό θα ήταν να συνεχιστεί και για τα υπόλοιπα προϊόντα του νησιού, όπως ο καπνός και το λάδι. Με τις μελέτες του τόμου καλύπτεται το ζήτημα της αμπελοκαλλιέργειας και της παραγωγής κρασιού στη Σάμο, σε όλες του τις λεπτομέρειες.

Σαρλής Βασίλειος Παντ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα του Δήμου Φενεού Κορινθίας (καταγραφή 1962-2000).* τόμος Α΄: *Παραδοσιακή καθημερινή ζωή-επαγγέλματα*, Αθήνα 2003, σχ. 8ο, σ. 574. τόμος Β΄: *Έθιμα-Δοξασίες-Λαϊκή φιλολογία.* Αθήνα 2003, σχ. 8ο, σ. 672 (επιστ. επιμέλεια έκδοσης: Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη), εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, σειρά: *Πηγές του λαϊκού πολιτισμού*, αρ. 2Α-2Β.

Το βιβλίο έχει εκδοθεί με χορηγία της Νομαρχίας Κορινθίας, του Δήμου Φενεού και του Βασ. Π. Σαρλή. Στον πρώτο τόμο, μετά από προλογικά σημειώματα του ακαδημ. κ. Ν. Ματσανιώτη (σ. ζ΄-η΄) και της επιμελήτριας (σ. θ΄-ια΄), δημοσιεύεται εκτενής *Εισαγωγή* για το χωριό και την ιστορική διαδρομή του (σ. ιζ΄-μετ΄). Ακολούθως αναλύονται διεξοδικά τα σχετικά με την κατοικία, την ενδυμασία, υπόδεση και κόμμωση, τις τροφές και τα ποτά, την ποιμενική και γεωργική ζωή και καλλιέργεια, το κυνήγι, τη μελισσοκομία και τη λαϊκή βιοτεχνία - τα επαγγέλματα (υφαντική, πλεκτική, κεντητική, νερόμυλοι, αγωγιάτης, ζωέμπορος, κουρέας, ράφτης, τσαγκάρης, σιδεράς, καλατζής, φαναρτζής, σαμαράς, πεταλωτής, οικοδόμος, λατόμος, υλοτόμος, ξυλουργός, ξυλογλύπτης, βαρελάς, κεραμιδάς, ασβεστάς κ.λπ.). Επίσης παρουσιάζονται οκτώ χαρακτηριστικοί ανθρώπινοι τύποι του Φενεού, από τα τέλη του 19ου ως το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Στο τέλος δημοσιεύεται επιλογικό κείμενο (σ. 547-548), ευρετήριο πληροφορητών (σ. 549-551) και πολλές σημαντικές εικόνες, με περιεχόμενα (σ. 569-574). Ο δεύτερος τόμος, μετά την εισαγωγή (σ. 7-9), περιλαμβάνει μικρά υποκεφάλαια για τα έθιμα, τη λαϊκή πίστη και λατρεία, το λαϊκό εορτολόγιο, τη μαγεία, τα ξόρκια, τις δεισιδαιμονίες και τις προλήψεις, ευχές και κατάρες, μαντική, αστρολογία, μετεωρολογία, λαϊκή θεραπευτική ανθρώπων και ζώων. Περιλαμβάνει επίσης είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου (μύθους, παραμύθια, ευτράπελες διηγήσεις, παραδόσεις, παροιμιολογικό υλικό, αινίγματα, στοιχεία του γλωσσικού θησαυρού και δημοτικά τραγούδια), αλλά και πληροφορίες για τη μουσικοχορευτική παράδοση του τόπου, τους λαϊκούς οργανοπαίχτες, τη σχολική ζώη και τις χοροεσπερίδες. Στο τέλος παρατίθενται *Επίλογος* (σ. 641-643), εκτενές *γλωσσάριο* (σ. 645-658), *ευρετήριο αφηγητών-πληροφορητών* (σ. 659-664), σύντομη και εντελώς ενδεικτική *βιβλιογραφία* (σ. 665) και *περιεχόμενα* (σ. 667-672).

Οι δύο αυτοί πολυσέλιδοι τόμοι παρουσιάζουν ένα πανόραμα της κορινθια-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 626

κής λαογραφίας, που θα χρησιμοποιηθεί ευρύτερα ως πρωτογενής πηγή άντλησης πληροφοριών, για τις ανάλογες προσεγγίσεις της επιστημονικότερης λαογραφικής ερμηνείας. Αποτελούν έργο πολύμοχθο, αγάπης και γνώσης, για το οποίο ο συγγρ. αξίζει συγχαρητήρια. Ευχής έργο θα ήταν να βρει μιμητές και σε άλλες περιοχές, ώστε να καταγραφούν λεπτομερειακά τα δεδομένα της παλαιότερης φάσης του παραδοσιακού μας πολιτισμού, στην «ύστατη» ώρα τους.

Saunier Guy, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια. Τα Μοιρολόγια*, Αθήνα 1999, εκδόσεις Νεφέλη, σχ. 8ο μεγ., σ. 588.

Πρόκειται για επιστημονικά φροντισμένο ανθολόγιο μιας κατηγορίας δημοτικών τραγουδιών που δεν έχει ακόμη περιληφθεί στην *Εκλογή* της Ακαδημίας Αθηνών, παρουσιάζει όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μετά την εισαγωγή, τα τραγούδια κατατάσσονται σε 11 κεφάλαια, υπό τους χαρακτηριστικούς τίτλους: *Μοιρολόγι και μοιρολογίστρες – Ο αποχαιρετισμός, διάλυση της οικογένειας, Λησμονιά και άρνηση, μοναξιά-ανέφικτη επαφή, ανέφικτη εξαγορά-ανέφικτη αντίσταση, φθορά, εγκώμια της χαμένης ομορφιάς, ο μυθικός γάμος, το απόλυτο κακό, ο χάρος και η ανθρώπινη στάση.* Σε κάθε ένα από τα κεφάλαια αυτά προηγείται εισαγωγή, για το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά των τραγουδιών που ακολουθούν, και έπονται τα κείμενα αριστερά, με τα αντίστοιχα σχόλια και υπομνήματά τους δεξιά. Την ίδια εκδοτική μεθοδολογία ακολουθούν και τα 6 επίμετρα που ακολουθούν, με εισαγωγές, κείμενα τραγουδιών και σχόλια, υπό τους τίτλους: *Διάλογοι μοιρολογιστρών, δωδεκαννησιακή σειρά από δίστιχα, μοιρολόγια δυτικής Κρήτης, μανιάτικο μοιρολόγι, μοιρολόγι από την Κάτω Ιταλία* και *η πάλη με τον Χάρο.* Ο τόμος κλείνει με *βιβλιογραφία* (σ. 573-585) και *περιεχόμενα* (σ. 587-588).

Πέρα από τη συγκέντρωση, κατάταξη, υπομνηματισμό και μελέτη των κειμένων αυτών, ο τόμος προτείνει μια συγκεκριμένη μέθοδο έκδοσης δημοτικών τραγουδιών, την οποία ο συγγρ. έχει προτείνει και παλαιότερα, ασχολούμενος με τα δημοτικά τραγούδια της ξενιτιάς. Συμβάλλει λοιπόν πολλαπλά στη μελέτη των δημοτικών μας τραγουδιών, για τα οποία η λαογραφική βιβλιογραφία είναι όχι μόνο πλούσια αλλά και διαρκώς εμπλουτιζόμενη.

Saunier G., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Συναγωγή μελετών (1968-2000)*, Αθήνα 2001, έκδ. Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη (Φιλολογική επιμέλεια-ευρετήρια: *Γιώργος Ανδρειωμένος*. Μετάφραση γαλλικών κειμένων: *Ιφιγένεια Μποτουροπούλου)*, σχ. 8ο, σ. 583.

Μετά τον πρόλογο (σ. 7-10), τον πίνακα πρώτων δημοσιεύσεων (σ. 11-12) και τον αναλυτικό πίνακα περιεχομένων (σ. 13-16), συγκεντρώνονται εδώ μελετήματα του συγγρ. για τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Στο πρώτο μέρος, με τον τίτλο «Μεθοδολογικά» δημοσιεύονται μελέτες για την έρευνα των τραγουδιών (1970-1980), την ανθολόγησή τους, τις προοπτικές της έρευνας και τις σχέ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 627

σεις της δημοτικής παράδοσης με τον *Απόκοπο* του Μπεργαδή. Στο δεύτερο μέρος, με τον τίτλο «Μύθος και ιστορία», δημοσιεύονται μελετήματα με θέμα τα τραγούδια του Χάρου, του Γιάννη και του Ηλίου, του Πορφύρη, της Αντρειωμένης Κόρης και για τα ιστορικά και ακριτικά δημοτικά τραγούδια. Στο τρίτο μέρος, υπό τον τίτλο «Μυθολογικά», δημοσιεύονται εργασίες για την πάλη με τον Χάρο, τις έννοιες της πικρότητας και του θανάτου και για τον μύθο της Αλεξάνδρειας στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Στο εκτενές *επίμετρο* παρατίθεται η μελέτη του συγγρ. για τα γαμήλια τραγούδια με πένθιμα θέματα (σ. 403-559), όπου ιδιαίτερα συμπεράσματα (σ. 545-549) και βιβλιογραφία (σ. 551-559). Ο τόμος κλείνει με *ευρετήρια* προσώπων (σ. 561-570), πραγμάτων και όρων (σ. 570-577) και τίτλων, θεμάτων και μοτίβων (σ. 577-583). Η συγκέντρωση μελετών σε έναν τόμο διευκολύνει πάντοτε τον ερευνητή, που μπορεί να βρει τα μελετήματα ενός συγγρ. σε έναν τόμο. Πρόκειται για σπουδαία συναγωγή, που θα χρησιμοποιηθεί ευρύτατα από τη σχετική βιβλιογραφία μας.

Σαχινίδης Κώστας Γ., *Μεσολόγγι-Αιτωλικό. Μουσική-Χορευτική παράδοση και ιστορία*, Αθήνα 2001, σχ. 8ο μικ., σ. 289.

Πρόκειται για δίγλωσση έκδοση, ελληνική στο πρώτο τμήμα της (σ. 7-145) και αγγλική στο δεύτερο (σ. 149-289), που συνοδεύεται και από δύο δίσκους ψηφιακής εγγραφής με τραγούδια από το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό. Με εκτενή μελέτη του ο συγγρ. αναφέρεται στην οικονομική και κοινωνική ζωή των κατοίκων, στις επιδράσεις από το φυσικό περιβάλλον και την ιστορική πορεία της περιοχής πάνω στα τραγούδια, στα τραγούδια των ιστορικών και θρησκευτικών πανηγυριών (αγίου Συμεών, αγίας Αγάθης κ.λπ.), στους ποικίλους χορούς και τους χορευτικούς ρυθμούς της περιοχής και σε επιμέρους πληροφοριακά και επεξηγηματικά στοιχεία για τα τραγούδια που συναποτελούν το τοπικό ρεπερτόριο. Ο τόμος κλείνει με *βιβλιογραφία* (σ. 121-125), δισκογραφία (σ. 126-127) και βιογραφικά στοιχεία των συντελεστών των συνοδευτικών οπτικών δίσκων ακτίνας (σ. 129-145). Στο τέλος παρέχεται μουσική καταγραφή ρυθμών και τραγουδιών (σ. 279-289), ενώ ο τόμος κοσμείται από πολλές και σημαντικές λαογραφικά φωτογραφίες, παλαιότερες και σύγχρονες. Σημαντική η αποτύπωση και μελέτη του τοπικού μουσικού και χορευτικού παραδοσιακού ρεπερτορίου των διαφόρων ελληνικών περιοχών.

Σεραϊδάρη Κατερίνα, *«Μεγάλη η Χάρη της». Λατρευτικές πρακτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις στις Κυκλάδες*, Αθήνα 2007, εκδ. Ερίννη, σχ. 8ο, σ. 271.

Μετά τον πρόλογο της ερευνήτριας του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κας Ζωής Ρωπαΐτου-Τσαπαρέλη (σ. 9-10), τις ευχαριστίες και την εισαγωγή, η κυρίως ύλη του βιβλίου διαιρείται σε δύο μέρη. Στο πρώτο (σ. 17-132) εξετάζονται η διακίνηση των θρησκευτικών ιδεών, ο εθνικός χαρακτήρας της Τήνου, ο ρόλος της θρησκείας στη λαϊκή ιδεο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 628

λογία, οι σχέσεις τουρισμού και πολιτικής με τη θρησκεία και το ιδεολόγημα της καλλιτεχνικής έκφρασης. Στο δεύτερο μέρος (σ. 133-248) μελετώνται το χρονικό της εύρεσης της ιερής εικόνας της Τήνου, το έργο του Ιδρύματος της Ευαγγελίστριας, και οι περιπτώσεις των ιδιωτικών ξωκκλησιών και της Αργοκοιλιώτισσας στη Νάξο, αλλά και το τάμα των προγόνων, η Αγία Σοφία και τα γυναικεία πεπρωμένα. Ο τόμος ολοκληρώνεται με επίλογο (σ. 249 κ.εξ.), *βιβλιογραφία* (σ. 257-268) ελληνική και ξενόγλωσση και *ευρετήριο* (σ. 269-271). Ανθρωπολογική μελέτη με σημειωτικές προεκτάσεις, οπωσδήποτε άμεσα ενδιαφέρουσα τον κλάδο της θρησκευτικής λαογραφίας.

Σέργη Γιάννα Β., *Νοελληνικά λαϊκά ναναρίσματα και ταχταρίσματα*, Αθήνα 2000, έκδ. Φιλιππότη, σχ. 8ο, σ. 223 (με εικονογραφικά σχέδια).

Με εμπεριστατωμένη εισαγωγή του καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Β. Δ. Αναγνωστόπουλου (σ. 13-15), η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο ανθολογούνται λαϊκά ναναρίσματα και ταχταρίσματα κοινά για τα δύο φύλα, για αγόρια και για κορίτσια μόνο, αλλά και ναναρίσματα-κατάρες. Στο δεύτερο εξετάζονται τα είδη του ναναρίσματος και του ταχταρίσματος, οι έννοιες και οι όροι, οι ομοιότητες και οι διαφορές τους, και η ιστορική τους εξέλιξη από τους αρχαίους χρόνους, το Βυζάντιο και την τουρκοκρατία ως τους νεώτερους χρόνους και το παρόν. Επίσης, αναλύονται τα ανθολογούμενα κείμενα ως προς τα ιστορικά, τα θρησκευτικά, τα κοινωνικά στοιχεία, τις πληροφορίες για δαιμονικά όντα και δεισιδαιμονίες που περιέχουν (Μοίρες, βασκανία, Νεράιδες και στοιχειά), τις όψεις της καθημερινότητας και την έντονη φυσιολατρεία τους. Η βιβλιογραφία (σ. 217-223) εκτενής και ενημερωμένη, αν και στη χρήση της σε υποσελίδιες σημειώσεις καλό θα ήταν να υπήρχαν πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία και αριθμοί σελίδων, όπου γίνεται η παραπομπή. Αξιέπαινος ο συνδυασμός προφορικών καταγραφών και βιβλιογραφικής ανθολόγησης, για ένα θέμα που ανήκει στα λιγότερο μελετημένα ζητήματα της λαογραφίας μας.

Σέργη Γιάννα Βλ., *Λαϊκά παραμύθια από την Πάρο και την Αντίπαρο*. Εικονογράφηση: Φώφη Κληρονόμου, Αθήνα 2004, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σχ. 4ο, σ. 107.

Σε έναν τόμο με εντυπωσιακή εικονογράφηση και αξιομνημόνευτη εκτυπωτική ποιότητα, μετά από σύντομο προλογικό σημείωμα (σ. 13-14), συγκεντρώνονται είκοσι παραμύθια από την Πάρο και την Αντίπαρο, μικρής ή μεγαλύτερης έκτασης. Στο τέλος, παρέχονται κατάλογος των αφηγητών των παραμυθιών με φωτογραφίες τους (σ. 104-105) και βιογραφικά της επιμελήτριας (σ. 106) και της ζωγράφου του τόμου (σ. 107). Συνεχίζεται έτσι η καλή παράδοση της δημοσίευσης παραμυθιών από διάφορους τόπους, που πλουτίζει τη λαογραφική βιβλιογραφία και προσφέρει υλικό για την επιστημονική-λαογραφική μελέτη του ελληνικού λαϊκού παραμυθιού, που αξίζει να βρει συνεχιστές και σε άλλους ελληνικούς τόπους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 629

Σέργη Γιάννα, *Λαϊκά παραμύθια των Δωδεκανήσων*. Πρόλογος: Μιχάλης Μερακλής, Αθήνα 2004, εκδ. Εν Πλω, σχ. 8ο μικρ., σ. 396.

Ένας ακόμη τόμος στη σειρά εκδόσεων λαϊκών παραμυθιών από διάφορους ελληνικούς τόπους, με πρόλογο (σ. 11-13) του καθηγ. Μ. Γ. Μερακλή, και προλογικό σημείωμα της συγγρ. (σ. 15-16). Στη συνέχεια παρατίθενται 31 παραμύθια από διάφορα νησιά (Κάσο, Κω, Ρόδο, Κάλυμνο, Λέρο, Καστελόριζο, Αστυπάλαια, Σύμη, Νίσυρο, Χάλκη, Κάρπαθο, Πάτμο, Ρόδο), με τις πρώτες δημοσιεύσεις τους (σ. 389-391), *γλωσσάρι* (σ. 379-388), βιογραφικό σημείωμα της συγγρ. (σ. 393-394) και ευχαριστίες (σ. 395-396). Ιδιαίτερης αισθητικής αξίας είναι η εικονογράφηση του έργου, που οφείλεται στον Βασ. Σιδερή. Το βιβλίο αυτό προωθεί την υπόθεση της γνωριμίας των νέων με τα λαϊκά παραμύθια μας, ενώ συγκεντρώνει και παραμυθιακό υλικό από τη λαογραφικά σημαντική περιοχή των Δωδεκανήσων, με τον σημαντικό λαϊκό τους πολιτισμό. Ευχής έργο θα ήταν να συνεχιστεί η καλοτυπωμένη και επιμελημένη αυτή σειρά, και με τόμους αφιερωμένους στα παραμύθια άλλων ελληνικών περιοχών.

Νηπιαγωγείο Λευκών Πάρου, *Τραγούδια του χωριού μας*, (επιμέλεια-Προλεγόμενα: Γιάννα Βλ. Σέργη), Πάρος 2004, Έκδοση: Προοδευτικός Σύλλογος Λευκιανών Αθήνας, σχ. 8ο επίμ., σ. 80.

Μετά τα *προλεγόμενα* της Γιάννας Βλ. Σέργη (σ. 5-7) συγκεντρώνονται και δημοσιεύονται εδώ *επικά*, *λυρικά*, *οικογενειακά*, *θρησκευτικά κοινωνικά*, *γνωμικά* και *παιδικά* δημοτικά τραγούδια της Πάρου (σ. 9-79), ενώ στο τέλος (σ. 80) παρατίθεται κατάλογος πληροφορητών και βασική βιβλιογραφία. Οι σελίδες διακοσμούνται με ζωγραφική των παιδιών που πήραν μέρος στη συλλογή των τραγουδιών και στην προετοιμασία της έκδοσης. Αξιέπαινο εγχείρημα συλλογής λαογραφικού υλικού, για ταυτόχρονη μύηση των παιδιών στη διαδικασία της καταγραφής και της δημοσίευσης που πρέπει να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση και για άλλα Νηπιαγωγεία της λαογραφικά πλούσιας επαρχίας μας.

Σέργη Γιάννα Βλ., *Λαϊκά παραμύθια από τις Κυκλάδες*,Αθήνα 2005, εκδ. Ερίννη-Φιλιππότη, σειρά: χθες-σήμερα-αύριο, αρ. 49, σχ. 8ο, σ. 270.

Με πρόλογο του αναπλ. καθηγητή Λαογραφίας του Δ.Π.Θ. Μ. Γ. Βαρβούνη (σ. 13-16) και προλογικό σημείωμα της συγγρ. (σ. 17-19) δημοσιεύονται εδώ 31 παραμύθια από την Αμοργό, την Αντίπαρο, τη Θήρα την Κέα, την Κύθνο, τη Μήλο, τη Νάξο, τη Μύκονο, την Πάρο, τη Σύρο και την Τήνο (σ. 223-264). Ο τόμος ολοκληρώνεται με πηγές και βιβλιογραφία (σ. 265-267) και *ευχαριστίες* (σ. 269-270), ενώ προηγούνται *περιεχόμενα* (σ. 11-12). Καλοτυπωμένος τόμος, κατάλληλος τόσο για γνωριμία του ευρύτερου αναγνωστικού κοινού με τα κυκλαδίτικα παραμύθια, όσο και για άντληση υλικού για τον υπό ολοκλήρωση Κατάλογο των ελληνικών παραμυθιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 630

Σέργη Γιάννα, *Λαϊκά παραμύθια των Επτανήσων* (Πρόλογος: Γιώτα Ξανθάκου-Έλενα Θεοδωροπούλου-Μαρ. Καΐλα), Αθήνα 2006, εκδ. Εν Πλω, σχ. 8ο, σ. 244.

Μετά τα περιεχόμενα (σ. 11-12), τον πρόλογο των Γ. Ξανθάκου - Έλενας Θεοδωροπούλου - Μαρ. Καΐλα (σ. 13-16) και το σημείωμα της συγγραφέως (σ. 17-19), δημοσιεύονται τριάντα πέντε παραμύθια από την Κεφαλονιά, τη Ζάκυνθο, τη Λευκάδα, τους Παξούς, την Ιθάκη και τα Κύθηρα. Ο τόμος, που φέρει σημαντική εικονογράφηση από τη Σοφία Παπαθανάση, κλείνει με *γλωσσάρι* (σ. 235-242) και πηγές (σ. 243-244), από τις οποίες ανθολογήθηκαν τα παραμύθια. Ένας ακόμη τόμος της σειράς που αναδεικνύει την τοπική διάσταση των ελληνικών παραμυθιών, συγκεντρώνοντας υλικό για επιστημονική μελέτη.

Σέργης Μανόλης Γ., *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της ιστορίας και της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού*, Αθήνα 2000, σχ. 8ο, σ. 559.

Πρόκειται για την έκδοση της διδακτορικής διατριβής του συγγρ., που υποβλήθηκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά τον πρόλογο (σ. 9) και την εισαγωγή (σ. 13) η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται σε δεκατρία κεφάλαια, όπου εξετάζονται οι εκδότες, η εφημερίδα *Αιγαίου* της Νάξου, η δομή και οι γενικές κατηγορίες ύλης, οι συνεργάτες, η κυκλοφορία, τα οικονομικά της εφημερίδας, το αναγνωστικό κοινό, το κύριο άρθρο του πρώτου φύλλου, η πολιτική και κομματική τοποθέτηση, οι περί τύπου απόψεις και ο ανταγωνισμός με τον τοπικό και τον κυκλαδικό τύπο, η ιστορία και η πολιτική, οι βασικοί θεματολογικοί άξονες (εθνικισμός, «ναξιωτισμός» τον «νησιωτισμός») και οι διαθλάσεις θεσμών, ιδεολογιών, στάσεων και νοοτροπιών της ελληνικής κοινωνίας. Ο τόμος κλείνει με *επίλογο* (σ. 509), *βιβλιογραφία* (σ. 515), *ευρετήριο* (σ. 547), και *περιεχόμενα* (σ. 555). Σημαντική μελέτη, που συνεχίζει τη σχετική βιβλιογραφία, και αποτελεί πιλοτική προσέγγιση στην ιδεολογία και πρακτική μιας τοπικής εφημερίδας, από τις τόσες αξιόλογες και σημαντικές που συναποτελούν το μωσαϊκό του ελληνικού επαρχιακού τύπου.

Σέργης Μανόλης Γ., *Ακληρήματα. Οι αλληλοσατιρισμοί ως όψεις της ετερότητας στην αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα.* Αθήνα 2005, εκδ. Αντώνη Αναγνώστου, σχ. 8ο, σ. 268.

Μετά το προλογικό σημείωμα του Μ. Γ. Βαρβούνη (σ. 7-8), αναπλ. καθηγητή λαογραφίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, παρατίθεται η *εισαγωγή* του συγγρ. (σ. 9-13). Η μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο (σ. 17-76), με τίτλο «Το θεωρητικό πλαίσιο», περιλαμβάνει τρία κεφάλαια, όπου εξετάζονται ζητήματα σχετικά με το γέλιο και τη σάτιρα στον λαϊκό λόγο και τον παραδοσιακό μας πολιτισμό, υπό τους όρους αποκρυστάλλωσης της ταυτότητας, αλλά και οι αλληλοσατιρισμοί στην κλασική Αθήνα, στις παροιμίες και

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 631

στις Κυκλάδες του 19ου και του 20ού αι., με τις σχετικές σημειώσεις στο τέλος. Το δεύτερο μέρος (σ. 79-231) φέρει τον τίτλο «Ακληρήματα, παροιμιώδεις σατιρισμοί και "χωρικά περιπαίγματα"» και χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια, όπου εξετάζεται το περιεχόμενο του όρου «ακληρήματα», οι σατιρικοί αλληλοχαρακτηρισμοί των αρχαίων Κυκλαδιτών και των αρχαίων γενικότερα, οι αλληλοχαρακτηρισμοί των κυκλαδιτών και τα ναξιώτικα «χωρικά περιπαίγματα», κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα, με εκτενή μάλιστα διαπραγμάτευση του τελευταίου αυτού ζητήματος. Στο τέλος, πλούσια βιβλιογραφία (σ. 232-254) και χρηστικό ευρετήριο (σ. 255-268). Πλήρης και άρτια μελέτη ενός πρωτότυπου θέματος, με μέθοδο που αναδεικνύει τις πολιτισμικές και τις κοινωνικές παραμέτρους του, στα πλαίσια της «νέας» λαογραφίας μας, και με εντυπωσιακή γνώση της σχετικής λαογραφικής και ανθρωπολογικής βιβλιογραφίας.

Σέργης Μανόλης Γ., *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19ου αιώνα-1922): Γέννηση - Γάμος - Θάνατος*, Αθήνα 2007, εκδ. Ηρόδοτος, σχ. 8ο, σ. 347.

Συνθετική μονογραφία, που μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή (σ. 17 κ.εξ.) χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο (σ. 29 κ.εξ.) εξετάζονται τα έθιμα της γέννησης, στο δεύτερο (σ. 117 κ.εξ.) τα έθιμα του γάμου και στο τρίτο (σ. 226 κ.εξ.) τα έθιμα του θανάτου. Κάθε μέρος συνοδεύεται και από επίμετρο, σημαντικότερο των οποίων είναι το τελευταίο (σ. 304 κ.εξ.) για την ερμηνεία των τελετουργιών από τον Arn. van Gennep στον Victor Turner. Στο τέλος, βιβλιογραφία (σ. 311 κ.εξ.) ευρετήριο (σ. 325 κ.εξ.), χάρτης και πίνακας περιεχομένων. Σημαντική για τη σύγχρονη λαογραφική βιβλιογραφία μας θεώρηση των τελετουργιών, με γνώση και κριτική χρήση και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας, στην οποία πολύς λόγος γίνεται για τα «virtuals». Επίσης αξιέπαινη η επιστημονική θεώρηση της πλουσιότατης ποντιακής λαογραφίας.

Σιμωνέτης Γιάννης, *Η Αθήνα... κάποτε. Γειτονιές που χάθηκαν*, Αθήνα 2004, εκδ. Φιλιππότη, (σειρά: Δοκίμιο - Ιστορία, αρ. 57), σχ. 8ο, σ. 175.

Το βιβλίο αρχίζει με *περιεχόμενα* (σ. 7) και *πρόλογο* του συγγρ. (σ. 9-11). Κατόπιν, δημοσιεύονται 21 κείμενα για το Θησείο και τις παλιές γειτονιές γύρω από την Ακρόπολη, όπου με λογοτεχνικό ύφος παρέχονται πολλά λαογραφικά στοιχεία για τον αστικό, προπολεμικό κυρίως, χώρο. Γίνονται αναφορές σε επαγγέλματα, λαϊκή λατρεία και κοινωνική συγκρότηση, διασκέδαση, ανθρώπους και τόπους. Το βιβλίο, που κοσμείται με φωτογραφίες από το αρχείο του συγγρ., κλείνει με επίλογο (σ. 171-175). Ο λαογράφος που ασχολείται με την «αστική λαογραφία» πολύ πρωτογενές υλικό μπορεί να εντοπίσει στις λογοτεχνικές, συχνά με υπερβολικό προσωπικό χαρακτήρα, αναφορές του συγγρ.

Σιναηλίδου - Αποστολοπούλου Αγαθή, *Από τη Μαύρη Θάλασσα στη Χώρα*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 632

του Ιάσονα. Γεγονότα και αληθινές ιστορίες, Θεσσαλονίκη 2003, εκδ. Ερωδιός, σχ. 8ο, σ. 271.

Μετά τα προλογικά και τα ιστορικά της αρχής, η συγγρ. κάνει εκτενή αφορά στις διώξεις των Ποντίων και στην Πάφρα του Πόντου πριν την καταστροφή. Εδώ (σ. 33 κ.εξ.) βρίσκεται και το λαογραφικό ενδιαφέρον του βιβλίου, αφού περιγράφεται η κοινωνική σύνθεση, τα επαγγέλματα, τα πανηγύρια και η κοινωνική συγκρότηση της Πάφρας. Τα υπόλοιπα (σ. 49 κ.εξ.) αναφέρονται στην καταστροφή και τον διωγμό του Ποντιακού Ελληνισμού, αλλά και στην εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Η συγγρ. περιγράφει τη ζωή των προσφύγων στην Ελάτεια της Λάρισας, με πληροφορίες για την εθιμική και την επαγγελματική ζωή τους (σ. 148-184). Στο τέλος ενδιαφέρον *γλωσσάρι* (σ. 263-264) και *βιβλιογραφία*. Οι λαογραφικές πληροφορίες δίνονται με τη ζωντανή μορφή προσωπικών αναμνήσεων και αυτοβιογραφικών διηγήσεων, δείχνοντάς μας τη σχέση ανάμεσα στη λαϊκή αυτοβιογραφία και τη λαογραφία, που απασχολεί, όλο και περισσότερο, την επιστήμη μας.

Σκαρτσής Σωκράτης Λ., *Φράσεις του λαϊκού λόγου*. Τόμος Ι (Α-Γ) και Τόμος ΙΙ (Δ-Ι). Αθήνα 1997 και 1998, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σχ. 8ο επιμ., σ. 294 και 223.

Στον πρώτο τόμο, μετά την εισαγωγή (σ. 11-22) με τις σημειώσεις της (σ. 23-25), παρέχονται αλφαβητικά λαϊκές φράσεις που αρχίζουν με τα γράμματα Α-Γ, ενώ επιτάσσονται παρατηρήσεις σύντομες και περιεκτικές (σ. 251-294), όπου εξηγούνται έννοιες και ορολογία του λαϊκού λόγου. Η ίδια μέθοδος συνεχίζεται και στον δεύτερο τόμο, όπου υπάρχουν τα γράμματα Δ-Ι, με ανάλογες *σημειώσεις* (σ. 169-223), 440 τον αριθμό, που αποτελούν παρατηρήσεις του συγγραφέα κατά την καταγραφή του υλικού τους. Η σημασία του βιβλίου βρίσκεται στην καταγραφή λέξεων και φράσεων της καθημερινής ζωής, που συνήθως όμως περιέχουν μεταφορική χρήση της γλώσσας, γι' αυτό και ενδιαφέρουν την εξέταση του έντεχνου λαϊκού λόγου, στα πλαίσια της επιστήμης της λαογραφίας. Το υλικό αυτό συνήθως περνά απαρατήρητο στις καθημερινές επαφές και συνεννοήσεις μας, γι' αυτό και η αποτύπωσή του έχει ιδιαίτερη σημασία.

Σκιαδάς Αναστάσιος Ι., *Το Γαλαξείδι. Μια πανάρχαια ναυτική πολιτεία (τοπογραφία, ιστορία, παράδοση, οι άνθρωποι)*, Αθήνα 1999 β΄ έκδοση, σχ. 8ο, σ. 365.

Μετά το προλογικό σημείωμα (σ. 9) και τα *περιεχόμενα* (σ. 11-13), η ύλη του βιβλίου χωρίζεται σε δεκαπέντε κεφάλαια, που πραγματεύονται τη γεωγραφική θέση, την τοπογραφία, την κοινοτική οργάνωση, την προϊστορία, την αρχαία, τη βυζαντινή, την τουρκοκρατούμενη, την επαναστατημένη (1821-1829) και τη νεώτερη περίοδο (1829-1834) της ιστορίας της πόλης, με την παράθεση πηγών, φωτογραφιών και σχεδιαγραμμάτων, αλλά και με την καλή γνώση και χρήση της σχετικής βιβλιογραφίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιστορία της «εποχής των ιστιοφόρων» (1829-1912), αλλά και η παρακμή της ιστιοπλοΐας, ο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 633

μαρασμός, η μετανάστευση και η σύγχρονη ανάπτυξη της πόλης. Επίσης, ο συγγρ. διαπραγματεύεται τα σχετικά με τους ναούς και το κοιμητήριο (σ. 239-261), τις τοποθεσίες, τους χώρους και τα κτίσματα (σ. 264-280), τους απόδημους Γαλξιδιώτες, την κοινωνική δομή και την πνευματική και καλλιτεχνική παρουσία (σ. 293-328) αλλά και τα ιδρύματα, τα σωματεία και τις υπηρεσίες (σ. 331-338), παρεμβάλλοντας στις περιγραφές του πολλά στοιχεία για την κοινωνική συγκρότηση και την εθιμική ζωή του Γαλαξειδιού. Ο τόμος ολοκληρώνεται με *γλωσσάρι* (σ. 339-342) και *βιβλιογραφία* (σ. 343-365). Συγκροτημένη τοπική μονογραφία, απ' αυτό που ευχής έργο θα ήταν να διαθέταμε για όλες τις ελληνικές επαρχιακές πόλεις, με τη σπουδαία ιστορική και παραδοσιακή πορεία.

Σκλαβενίτης Χρ. (καταγραφή-υπομνηματισμός), *Μοιρολόγια Πόρου Λευκάδας*, Αθήνα 2012, εκδ. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, σχ. 8ο, σ. 239.

Με πρόλογο του καθηγητή Guy (Michel) Saunier (σ. 11-14) και επιμέλεια του κ. Τρ. Σκλαβενίτη, στον τόμο αυτό ο κ. Χρ. Σκλαβενίτης παρουσιάζει, εκδίδει, μελετά και υπομνηματίζει μοιρολόγια, 76 τον αριθμό, του Πόρου Λευκάδας, κατά αφήγηση της Ιωάννας Β. Μεταξά. Προηγούνται εισαγωγή (σ. 15-19), βιβλιογραφία και συντομογραφίες (σ. 21-24) και ένα κεφάλαιο για τα νεκρικά έθιμα και τις τελετουργίες του θανάτου στη Λευκάδα (σ. 25-44). Τα μοιρολόγια (σ. 45-130) κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες: *της νοικοκυράς – της μάνας – Διάφορα*. Σε παράρτημα παρατίθενται τα μελετήματα «Ο αντιφατικός Κάτω Κόσμος των μοιρολογιών μας» (σ. 133-170) και «Οι νεκροί μας κι εμείς» (σ. 171-232), όπου σχολιάζονται πολλά από τα κείμενα που δημοσιεύονται εδώ, αλλά και το κείμενο «Μαρτυρίες για τάματα» (σ. 230--231) και φωτογραφίες. Σημαντικό το υλικό του βιβλίου, με κείμενα εξόχως ποιητικά, που αποτελούν πηγή και για τη μελέτη των ελληνικών τελετουργιών του θανάτου.

Σκολαρίκος Σωτήριος Επ., *Ζυγκοβιστινά σκόρπια τετράδια*, Αθήνα 1998, σχ. 16ο, σ. 158.

Στον καλοτυπωμένο αυτόν τόμο συγκεντρώνονται άρθρα του συγγρ. γύρω από πρόσωπα και ζητήματα της εθιμικής ζωής στο Ζυγοβίστι, κοντά στη Δημητσάνα της Πελοποννήσου. Πρόκειται για μια «οικονομικοκοινωνική ανατομία» του χωριού, από την οποία προκύπτουν έξοχες εικόνες ζωής. Δεν γίνεται ιδιαίτερος λόγος για τα λαογραφικά του χωριού, από τα κείμενα όμως προκύπτουν ειδήσεις που πιθανότατα ενδιαφέρουν και τον λαογράφο.

Σπηλιάκος Σταύρος Χαρ., *«Παιχνίδια» και παιχνιδιατόροι του χορού στη Νάξο. Όργανα, οργανοπαίκτες και χορευτικό τραγούδι (η περίπτωση του Κινίδαρου)*, Αθήνα 2003, έκδ. Αντώνης Αναγνώστου, σχ. 8ο μεγ., σ. 249.

Το βιβλίο, μετά τον πρόλογο και την εισαγωγή, περιλαμβάνει εισαγωγικά κείμενα για τη μελέτη των μουσικών οργάνων (σ. 25-26) και την πολιτιστική γε-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 634

ωγραφία της Νάξου. Ακολούθως, η ύλη του χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο, εξετάζονται τα όργανα γενικά και ειδικότερα στη Νάξο (σ. 41-82). Στο δεύτερο, γίνεται λόγος για τους οργανοπαίκτες και τις συνθήκες εργασίας τους, για τον τρόπο που λειτουργούν στις διάφορες περιστάσεις, για τον αυτοσχεδιασμό, τα *τακίμια* και τα τραγούδια, τις σχέσεις των οργανοπαικτών με τον χορό και τους χορευτές, τα «ενδοναξιακά» δίκτυα χορού – τραγουδιού – οργανοπαικτών (σ. 83-138). Τέλος, στο τρίτο μέρος (σ. 139-218) γίνεται αναφορά στη «λαϊκή μουσική» στην Ελλάδα του 20ού αιώνα, στο ναξιώτικο δημοτικό χορευτικό τραγούδι και στις συνεντεύξεις *παιχνιδιατόρων* και τραγουδιστών. Ο τόμος κλείνει με επίλογο, βιβλιογραφία και παραρτήματα, με πρωτογενές υλικό από τα όργανα και τη μουσικοχορευτική παράδοση στον Κινίδαρο της Νάξου. Πρόκειται για πρωτότυπη μελέτη, που στηρίζεται επαρκώς σε συστηματική επιτόπια έρευνα, αλλά και στη σχετική με το ζήτημα βιβλιογραφία. Η σύνταξη παρομοίων μελετών και για άλλες ελληνικές περιοχές θα φέρει στο φως άφθονο και αξιόπιστο υλικό, για τη συστηματική και μεθοδική έρευνα της λαϊκής μουσικοχορευτικής μας παράδοσης, η οποία εμφανίζεται ιδιαιτέρως πλούσια και αναπτυγμένη, σε νησιά όπως η λαογραφικότατη Νάξος.

Στάθης Ευάγγελος Θ., *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια. Από τον ομηρικό μύθο και τ' αρχέτυπα σχήματα στους ρεμπέτες της Σμύρνης, της Θεσσαλονίκης και του Πειραιά*, Αθήνα 2004, εκδ. Ι. Σιδέρης, σχ. 8ο, σ. 887.

Στον ογκώδη αυτόν τόμο προηγείται εισαγωγή (σ. 11-12) και κατόπιν ακολουθούν δώδεκα κεφάλαια, στα οποία κατά σειρά εξετάζονται οι παραλογές, τα ακριτικά, τα ιστορικά, τα κλέφτικα, τα ληστρικά και της φυλακής, τα κάλαντα και τα αγερμικά, τα νανουρίσματα, της αγάπης, του γάμου, της ξενιτιάς, του χάρου και τα μοιρολόγια και τα εργατικά και βλάχικα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Σε κάθε μία από τις κατηγορίες αυτές, παρατίθενται τα κείμενα τραγουδιών, τα οποία στη συνέχεια αναλύονται για το περιεχόμενο, τη δομή και την τυπολογία τους. Συνολικά εξετάζονται 100 τραγούδια. Ο τόμος ολοκληρώνεται με *λεξιλόγιο* (σ. 853-860), *ευρετήριο ελληνικών και ξένων κύριων ονομάτων* (σ. 861-876) και *βιβλιογραφία* (σ. 877-887), στην οποία, παρά τον πλούτο της, μπορούν να γίνουν ορισμένες προσθήκες, κυρίως για νεότερα σχετικά δημοσιεύματα. Πρόκειται για μια χρηστική ερμηνευτική προσέγγιση στα δημοτικά μας τραγούδια, που μπορεί να βοηθήσει σημαντικά τον μέσο ενδιαφερόμενο αναγνώστη για να γνωρίσει τον πλούτο μορφών και νοημάτων των δημοτικών μας τραγουδιών, ένα βιβλίο για ευρύτερη χρήση του αναγνωστικού κοινού, που θέλει να μάθει με εγκυρότητα ζητήματα σχετικά με τη δημοτική μας ποίηση.

Σταυρίδης Φοίβος, *Βιβλιογραφία κυπριακής λαϊκής ποίησης. Φυλλάδες και αυτοτελείς εκδόσεις (1884-1960)*, Λευκωσία 2002, έκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, αρ. XL, σχ. 8ο μεγ., σ. 685.

Μετά τον *πρόλογο* (σ. 9-11) και το *εκδοτικό σημείωμα* (σ. 12-14), ακολου-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 635

θούν *βιβλιογραφικές πηγές* και *συντομογραφίες* (σ. 15-18). Κατόπιν, βιβλιογραφούνται αναλυτικά, κατά την αλφαβητική σειρά των ονομάτων των συγγρ. 1392 έργα. Ο τόμος κλείνει με *ευρετήρια* (σ. 645-685), χρονολογικό πίνακα εκδόσεων και πίνακα τυπογραφείων. Πολύμοχθο έργο γνώσης, μεθόδου και υπομονής, βασικό βοήθημα για όσους θα θελήσουν να ασχοληθούν με την κυπριακή λαϊκή και λαϊκότροπη «ποιητάρικη» ποίηση, που τόσο μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει για τη λαογραφία μας.

Σταύρου Τατιάνα, *Ελιά. Η βιογραφία ενός δέντρου. Μία ασυνήθιστη μυθιστορία.* Επιμέλεια: Γεωργία Τσάκωνα, Αθήνα 2001, εκδ. Ηλίβατον, σχ. 8ο μεγ., σ. 278.

Μετά την *εισαγωγή* της επιμελήτριας του τόμου (σ. 7-13) και τα βιο-εργογραφικά της συγγρ. (σ. 14-21), η ύλη του βιβλίου διαιρείται σε τρία μέρη. Στο πρώτο, με τον τίτλο «Γενεαλογικά» (σ. 25-83) ενδιαφέρουν τη λαογραφία όσα γράφονται για τη συμβολική χρήση του λαδιού, το Άγιο Μύρο, τις επωδές και τις βασκανίες, ενώ στο δεύτερο, με τίτλο «Η ελιά στη λογοτεχνία μας» ενδιαφέρουν τα σχετικά με την ελιά στα δημοτικά τραγούδια (σ. 87-94). Ο τόμος ολοκληρώνεται με *βιβλιογραφία* (σ. 255-256), *πηγές αναφορών* (σ. 257-266) και ευρετήρια. Τεκμηριωμένο κείμενο, με λογοτεχνικό ύφος και πλούσιες πληροφορίες για τον ερευνητή της λαογραφίας μας.

Stewart Charles, *Δαίμονες και διάβολος στην Ελλάδα,* Αθήνα 2008, εκδ. Ταξιδευτής, σ. XVI+296.

Σε μετάφραση και επιμέλεια της Μαριάννας Σωκράτους, δημοσιεύεται και στα ελληνικά η μελέτη *Demons and the Devil Moralimagination in Modern Greek Culture* (1991) του συγγρ. Προηγείται, ως πρόλογος, το σημείωμα «Λαϊκός πολιτισμός – Διεπιστημονικές προσεγγίσεις» του Καθηγητή Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Ευαγγέλου Αυδίκου (σ. V-VII) και πρόλογος του συγγρ. για την ελληνική έκδοση (σ. IX-XV). Χρήσιμο βοήθημα για τη μελέτη του υπερφυσικού κόσμου των λαϊκών μας παραδόσεων, με αφορμή το παράδειγμα της Νάξου, αν και η χρήση συγκεκριμένης θεωρητικής υποδομής προσδιορίζει και το ερμηνευτικό αποτέλεσμα. Χρήσιμο ακόμη και ως εισαγωγικό εγχειρίδιο για τη σπουδή του υπερφυσικού στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό.

Συμεωνίδου-Χείλαρη Χρυσάνθη, *Γάμος ο ελληνικός, 800 π.Χ.-2000 μ.Χ. Συγκριτική λαογραφική έρευνα,* Αθήνα 2000, σχ. 8ο μεγ., σ. 495+32 χ.αρ. με φωτογραφικό υλικό.

Μετά τον *πρόλογο* (σ. 22), την *εισαγωγή* (σ. 24-27) και το *βιογραφικό σημείωμα* της συγγρ. (σ. 28) το βιβλίο χωρίζεται σε εννέα μέρη. Από αυτά, τη λαογραφία ενδιαφέρουν ένα τμήμα του τετάρτου μέρους (σ. 154-158), όπου τα σχετικά

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 636

με τον λαϊκό βυζαντινό γάμο, και, κυρίως το πέμπτο και το έκτο μέρος, όπου παρατίθενται γαμήλια έθιμα (σ. 165-372) από τον Πόντο, τους Ποντίους της πρώην ΕΣΣΔ, την Τσακωνιά του νομού Αρκαδίας και διάφορες περοχές του νομού Φλωρίνης, με πληροφορίες για τα τραγούδια και τους χορούς κάθε περιοχής, αλλά και μαρτυρίες για την παραδοσιακή κοινωνική θέση της γυναίκας διαχρονικά (σ. 373-394) στους κατοίκους των παραπάνω περιοχών. Ενδιαφέρει επίσης λαογραφικώς και τμήμα του ογδόου μέρους (σ. 431 κ.εξ.), όπου ανιχνεύονται αρχαία έθιμα στην γαμήλια παράδοση καθεμιάς από τις περιοχές αυτές. Η συγγρ. αντιμετωπίζει το λαογραφικό υλικό υπό το πρίσμα των λαογραφικών πολιτισμικών συνεχειών, ενώ χρήσιμη θα ήταν μια εκτενέστερη αναφορά στο κοινωνικό περιεχόμενο, και την αντίστοιχη λειτουργικότητα, αυτών των εθίμων. Πολύμοχθη εργασία, χωρίς όμως το ανάλογο αναγκαίο θεωρητικό υπόβαθρο, που χρησιμεύει κυρίως για τις περιγραφές γαμηλίων εθίμων που περιέχει.

Ταμπακοθήκες, κουτιά καπνού και αρραβώνα. Συλλογή: Βασίλη Κορκολόπουλου. Έρευνα-κείμενα: Γιαννούλα Καπλάνη, Αθήνα 2004, εκδ. Ολκός, σχ. 4ο, σ. 171.

Μετά τον πρόλογο του καθηγ. Άγγελου Δεληβορριά (σ. 9) και σχετικό σημείωμα του συλλέκτη (σ. 11-13), δημοσιεύεται η *εισαγωγή* (σ. 15-19) και επιμέρους μικρά μελετήματα για τις χρήσεις του καπνού πέραν του καπνίσματος (σ. 21-25), για την ιστορία των κουτιών-ταμπακοθηκών (σ. 27-29) και για την παρουσία τους στην Ελλάδα (σ. 31-43), για τα διακοσμητικά θέματα στις ταμπακιέρες της συλλογής Κορκολόπουλου (σ. 45-57). Ακολουθεί η φωτογραφική δημοσίευση της συλλογής (σ. 61-148) και η περιγραφή των αντικειμένων τέχνης και κοινωνικού κύρους που περιλαμβάνει (σ. 149-163), *γλωσσάριο* (σ. 165-167) και *βιβλιογραφία* (σ. 169-171). Καλοτυπωμένη και φροντισμένη συμβολή σε ένα σχεδόν ανέγγιχτο ζήτημα της λαϊκής αργυροχρυσοχοΐας μας.

Τερζάκης Φώτης (επιμέλεια-εισαγωγή), *Θάνατος και εσχατολογικά οράματα. Θρησκειοϊστορικές προοπτικές*, Αθήνα 2003, εκδ. Αρχέτυπο, σχ. 8ο, σ. 414.

Μετά την εισαγωγή και τα προλεγόμενα του Φ. Τερζάκη (σ. 7-26), δημοσιεύονται εδώ δεκαπέντε μελέτες γύρω από τις δοξασίες και τις αντιλήψεις περί τον θάνατο, ενώ ο τόμος κλείνει με το επίμετρο του Μ. Μπέγζου (σ. 404-414) γύρω από τις σχέσεις θρησκείας και θανάτου. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες του Βασ. Αδραχτά για την εμπειρία του θανάτου στους Αυστραλιανούς αυτόχθονες (σ. 27-62), του Δ. Μπεκριδάκη για τον θάνατο και το μεταθανάτιο ταξίδι στους υψηλούς πολιτισμούς της κεντρικής Αμερικής (σ. 99-117), του Θ. Παραδέλλη για τον θάνατο και την εσχατολογία στο ισλάμ (σ. 256-274), του Απ. Μιχαηλίδη για το επικήδειο τελετουργικό στην ινδουιστική παράδοση (σ. 275-299), του Π. Ευαγγελίδη για τα τελετουργικά του θανάτου στην Ιαπωνία (σ. 337-363) και, κυρίως, της Ελ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 637

Ψυχογιού με τίτλο «Μοιρολοΐστρες, νεκροί και σιτάρι: αντιλήψεις για τη μεταθανάτια ζωή στις επιμνημόσυνες γυναικείες τελετουργίες» (σ. 364-403), που αναφέρεται στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό, με άφθονο φωτογραφικό υλικό. Πρόκειται για σημαντική εργασία, που αναφέρεται κυρίως στις ανθρωπολογικές ερμηνείες της βίωσης του θανάτου από τον άνθρωπο, αφού με τον θάνατο σχετίζονται όχι μόνο θρησκευτικές ιδεολογίες και φιλοσοφικά συστήματα, αλλά και πολλά έθιμα του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού.

Theodosiou A., *Authenticity, Ambiguity, Location: Gypsy musicians on the Greek Albanian Border,* VDM Publishers, 2011.

Επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής διατριβής της συγγρ., σχετικά με τις αμφισημίες που συγκροτούν και χαρακτηρίζουν τη ρομά μουσική στην Ήπειρο, κυρίως δε κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Οι αμφισημίες αυτές συνδέονται με την ιδιότητα του τόπου ως οριακού και με τη σημασία αυτού του χαρακτηρισμού στο πλαίσιο του ελληνικού έθνους. Η μελέτη στηρίζεται σε επιτόπια έρευνα και σε καλή χρήση της σχετικής θεωρητικής ξένης βιβλιογραφίας.

Τζανακάρης Βασίλης Ι., *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν,* Αθήνα 2002, εκδ. Καστανιώτη, σχ. 8ο μεγ., σ. 460.

Ο γνωστός συλλέκτης και δημοσιογράφος των Σερρών Β. Τζ. μας δίνει έναν τόμο γύρω από τους ληστές, τα τραγούδια, την ιστορία, τις συνήθειες και την καθημερινότητά τους, συγκεντρώνοντας, ταξινομώντας και δαμάζοντας μεγάλον όγκο δημοσιογραφικού, βιβλιογραφικού και λαογραφικού υλικού. Ως πρόλογος δημοσιεύεται το κείμενο «Οι βασιλείς των ορέων» του Απόστολου Δούρβαρη (σ. 11-16), ενώ ακολουθεί *εισαγωγή* (σ. 17-20) του συγγρ. και νομοθετικά διατάγματα για την πάταξη της ληστοκρατίας, του 1924 (σ. 21-26). Στη συνέχεια, σε μια σειρά είκοσι τεσσάρων επιμέρους κεφαλαίων, εξετάζονται η δράση και το τέλος μιας σειράς ληστών, που έδρασαν σε διάφορες ελληνικές περιοχές, με βάση εφημερίδες, δημοτικά ληστρικά τραγούδια αλλά και ληστρικά αναγνώσματα που κυκλοφορήθηκαν τότε, γύρω από τη ζωή και τη δράση τους (σ. 27-413). Στο τέλος, παρατίθεται βιβλιογραφική συναγωγή των παραλογοτεχνικών αυτών δημοσιευμάτων από το 1920 και ύστερα (σ. 415-418), σημαντική για τον λαογράφο μελετητή της παραλογοτεχνίας, *βιβλιογραφία* (σ. 419-423), *Ευχαριστίες* (σ. 425-426), *σημειώσεις* και *σχόλια* (σ. 427-460). Πρόκειται για έργο πολύμοχθο, που συγκεντρώνει και αξιοποιεί υλικό δυσεύρετο και δυσπρόσιτο, γι' αυτό και θα αποτελέσει βάση για τη λαογραφική μελέτη της ληστείας, των τραγουδιών και των παραλογοτεχνικών αναγνωσμάτων που σχετίζονται μ' αυτήν.

Τηγανούρια Παναγιώτα, *«Μπάλος» στη Σαμοθράκη. Παράδοση και Νεωτερικότητα. Μια μουσική - εθνογραφική προσέγγιση,* Αλεξανδρούπολη 2010, έκδ. Εθνολογικό Μουσείο Θράκης - Αγγελική Γιαννακίδου, σ. 564.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 638

Μεγάλη και πυκνή εθνομουσικολογική μελέτη, που αποτέλεσε και τη δακτορική διατριβή της συγγρ. στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά τα προλογικά και την εισαγωγή (σ. 21 κ.εξ.) για την προϊστορία και το παρόν της έρευνας της μουσικής στη Σαμοθράκη, η ύλη διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια: στο πρώτο (σ. 39 κ.εξ.) εξετάζονται ο «μπάλος», η μουσική του και η ανάλυσή της στη Σαμοθράκη, στο δεύτερο (σ. 223 κ.εξ.) η υπόλοιπη μουσική παράδοση του νησιού, στο τρίτο (σ. 403 κ.εξ.) οι πολιτιστικοί φορείς του νησιού στην Ελλάδα και στη Γερμανία και στο τέταρτο (σ. 429 κ.εξ.) τα μουσικά όργανα και οι μουσικοί της Σαμοθράκης. Ακολουθούν συμπεράσματα (σ. 473 κ.εξ.), βιβλιογραφία και δισκογραφία, αλλά και παραρτήματα με συνεντεύξεις, μουσικές καταγραφές και μουσικά παραδείγματα (σ. 491 κ.εξ.). Ο τόμος κοσμείται από σημαντικό φωτογραφικό υλικό και συνοδεύεται από τέσσερεις δίσκους ψηφιακής εγγραφής με μουσική από τον λαϊκό πολιτισμό της Σαμοθράκης. Σημαντικότατη εθνομουσικολογική μελέτη, με άριστη εκδοτική ποιότητα, που νομίζω ότι αποτελεί υπόδειγμα και για ανάλογες εργασίες που θα επιχειρηθούν στο μέλλον, και τις οποίες χρειάζεται η λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Τόγιας Βασίλης Γιαννάκου, *Καστρίτικα (Της Κυνουρίας)*, τόμος Α΄, Αθήνα 2005, εκδ. Σύλλογος Καστριτών Κυνουρίας, Αττικής και Τρίπολης, σχ. 8ο μεγ., σ. 185.

Μετά τον πρόλογο του Συλλόγου Καστριτών (σ. 7-11) και του συγγρ. (σ. 13-14), παρατίθενται μελετήματα σε δύο ενότητες. Η πρώτη (σ. 15 κ.εξ.) αφορά τη γλώσσα, την ιστορία, την προσωπογραφία και τη λαογραφική βιβλιογραφία για το Καστρί της Κυνουρίας και τους κατοίκους του, ενώ η δεύτερη (σ. 127 κ.εξ.) αναφέρεται σε μορφές και εικόνες από την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή στο χωριό. Έτσι, με καλή γνώση της λαογραφικής βιβλιογραφίας και βιωματική προσέγγιση των λαογραφικών μορφών, προσφέρεται στον αναγνώστη μια λαογραφική επισκόπηση μορφών της τσακώνικης λαογραφίας, σε μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες λαογραφικά περιοχές της Πελοποννήσου. Το βιβλίο προσφέρει υλικό για ονοματολογικές μελέτες και για πολλά στοιχεία της τοπικής φιλολογικής λαογραφίας.

Τόσκα-Κάμπα Σούλα, *Παραδοσιακοί χοροί Μακεδονίας – Θράκης – Μ. Ασίας – Πόντου*, Αθήνα 1999, εκδ. Φιλιππότη, σχ. 8ο, σ. 151.

Σε ξεχωριστά μέρη του βιβλίου γίνεται λόγος για τους παραδοσιακούς χορούς της Μακεδονίας (σ. 11-68), της Θράκης (σ. 69-97), της Μικράς Ασίας (σ. 99-127) και του Πόντου (σ. 129-151). Κάθε τοπική αναφορά ακολουθείται από πλούσια σχετική βιβλιογραφία, ενώ το βιβλίο κοσμείται από αρκετές εικόνες, και από κείμενα τραγουδιών που παρεμβάλλονται στο κυρίως κείμενο του βιβλίου. Χρήσιμη σύνοψη, διατυπωμένη με γλαφυρό λόγο, για όσους θέλουν να γνωρίσουν την παράδοση των προγόνων μας, σε περιοχές παραδοσιακά και

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 639

εθνικά ευαίσθητες, όπως η Μακεδονία, η Θράκη και οι αξέχαστες πατρίδες του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Χρήσιμη, επίσης, για τη λαογραφία, και η βιβλιογραφική σύνοψη για κάθε περιοχή.

Τρουπής Θ. Κ., *Κολοκοτρωναίικα ανέκδοτα και λαϊκοί μύθοι*, Αθήνα 1999, σχ. 8ο, σ. 272.

Ο συγγρ. είναι γνωστός και από την έκδοση του περιοδικού *Μοριάς*, όπου δημοσιεύονται έργα πελοποννησίων λογοτεχνών. Το πρώτο μέρος (αρ. 18+16) περιέχει διηγήσεις από τα *Απομνημονεύματα* του Θ. Κολοκοτρώνη και Π. Φωτάκου, ενώ στο δεύτερο μέρος (αρ. 1-250) περιλαμβάνονται λαϊκοί μύθοι και ανέκδοτα. Ο συγγρ. επέτυχε ως προς την επιλογή των κειμένων, τα οποία κάποτε έχουν διδακτικό τόνο, απεικονίζοντας το πνεύμα του Θ. Κολοκοτρώνη αλλά και αποκρυσταλλώνοντας την ιδέα που είχε γι' αυτόν ο ελληνικός λαός, ο οποίος τόσο συχνά συγκινήθηκε από τον ήρωα του '21, ώστε αποτύπωσε τη συγκίνησή του αυτή σε πολλά στοιχεία του έντεχνου λαϊκού λόγου του.

Τροχαλάκης Γιάννης Εμμ., *Μόχος... Λαογραφικά Ενθυμήματα. Συμβολή στην Ιστορία, Γεωγραφία και Λαογραφία του χωριού και της ευρύτερης περιοχής της Λαγκάδας*. Αθήνα 2000, έκδ. Δήμου Μαλίων, σχ. 4ο, σ. 350.

Ο τόμος, με τη σημαντική εικονογράφηση και την καλλιτεχνική εκτύπωσή του, περιλαμβάνει ζητήματα όπως η ίδρυση του οικισμού, δημοτικά τραγούδια, ευχές-προσευχές-ξόρκια και επωδές, αινίγματα, παροιμίες, παραμύθια και παραδόσεις, ονοματολογικό υλικό, αλλά και στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, της λαϊκής βιοτεχνίας και των επαγγελμάτων, της κοινοτικής οργάνωσης και των παιδικών παιχνιδιών, αλλά και έθιμα του γάμου και του θανάτου. Προσφέρεται έτσι άφθονο υλικό για τον ασχολούμενο με την κρητική λαογραφία, αν και η κατάταξη της ύλης δεν ακολουθεί πάντοτε την αναμενόμενη σειρά. Το βιβλίο αποτελεί πηγή πρωτογενούς υλικού για τους ερευνητές της λαογραφίας μας.

Τσαγγαλάς Δ. Κωνταντίνος, *Μαγεία και αστρολογία. Εισαγωγική εθνολογική προσέγγιση και απομυθοποίηση*. Αθήνα 2007, εκδ. Παπαζήση, σχ. 8ο, σ. 380.

Μετά τον πρόλογο (σ. 13) και τη βιβλιογραφία (σ. 17), η ύλη του βιβλίου χωρίζεται σε πέντε μέρη. Στο πρώτο (σ. 33 κ.εξ.) εξετάζεται η μαγεία, στο δεύτερο (σ. 151 κ.εξ.) οι σχέσεις μαγείας και θρησκείας, στο τρίτο (σ. 213 κ.εξ.) η αριθμητική μαγεία και η μαγεία των αριθμών, στο τέταρτο (σ. 237 κ.εξ.) η αστρολογία και η σχέση της με τη μαγεία και στο πέμπτο (σ. 289 κ.εξ.) η απομυθοποίηση της αστρολογίας. Ο τόμος κλείνει με επίλογο (σ. 330 κ.εξ.) και ευρετήριο (σ. 331 κ.εξ.). Επιστημονική και εμπεριστατωμένη μελέτη, που στηρίζεται σε πλούσια διεθνή βιβλιογραφία και αποτελεί καταστάλαγμα πολυετούς και συστηματικής ενασχόλησης με την ελληνική λαϊκή μαγεία, στην οποία ο συγγρ. έχει αφιερώσει τόσο την επί δικτατορία διατριβή του, όσο και πολλά επιστημονικά δημοσιεύματά του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 640

Τσαντηρόπουλος Άρης, *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή κεντρική Κρήτη.* Προλογικό σημείωμα: Γιώργος Νικολακάκης. Αθήνα 2004, εκδ. Πλέθρον, σειρά: Λαϊκός Πολιτισμός / Τοπικές Κοινωνίες, σχ. 8ο, σ. 318.

Μετά το προλογικό σημείωμα (σ. 9-13) και την *εισαγωγή* (σ. 15-24), το βιβλίο περιλαμβάνει δέκα μικρότερα κεφάλαια για τη βεντέτα στην Ευρώπη, σε μια ιστορική αναδρομή (σ. 25 κ.εξ.), για ανθρωπολογικές προσεγγίσεις κοινωνιών με βεντέτα στη σύγχρονη εποχή (σ. 31 κ.εξ.), για κοινωνίες με βεντέτα σε Ευρώπη, Βόρεια Αφρική και αραβικό κόσμο (σ. 45 κ.εξ.) και για τη βεντέτα στην ορεινή κεντρική Κρήτη (σ. 61 κ.εξ.). Κατόπιν, μελετώνται ειδικότερα ζητήματα, όπως οι περιπτώσεις των «οικογενειακών» (σ. 121 κ.εξ.), συγγενική ομάδα (σ. 161 κ.εξ.), οι μορφές των αντιθέσεων και των συγκρούσεων (σ. 209 κ.εξ.), ο φόνος και η αντεκδίκηση (σ. 231 κ.εξ.), οι ρόλοι και οι θέσεις των γυναικών (σ. 263 κ.εξ.) αλλά και η σχέση της βεντέτας με το θεσπισμένο δίκαιο (σ. 277 κ.εξ.). Ο τόμος ολοκληρώνεται με *επίλογο* (σ. 293-294), *βιβλιογραφία-πηγές* (σ. 295-309) και *γλωσσάρι* (σ. 311-314) με *ευρετήριο* κυρίως όρων, όχι ονομάτων (σ. 315-318). Το ζήτημα της βεντέτας, που απασχολεί και την κοινωνική λαογραφία, εξετάζεται εδώ από τη σκοπιά και με τη μεθοδολογία της κοινωνικής ανθρωπολογίας, σε μια μελέτη της οποίας τα επί μέρους στοιχεία και τα συμπεράσματα είναι χρήσιμα για τον λαογράφο, που θα θελήσει να ασχοληθεί με την παραδοσιακή κοινωνική συγκρότηση της Κρήτης, και της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας, γενικότερα.

Τσελίκας Αγ. (επιστ. επιμ.), *Το γιατροσόφι του Χιώτη «ταπεινού» Παντολέοντα*, Αθήνα 2012, εκδ. Πορεία, σχ. 8ο μεγ., σ. 150.

Στην έκδοση αυτή δημοσιεύεται, κατά τη μεταγραφή της κας Κατ. Μούλια, χειρόγραφο γιατροσόφι με τον τίτλο «Περί ιατρικής βιβλίον δεδοκιμασμένο(ν) και υπό πολλών διορθωμένον», που αποδίδεται στον Χιώτη λαϊκό γιατρό Παντολέοντα και ανήκε το 1822 στον Σπ. Κεφαλά. Προηγείται εισαγωγή σύντομη (σ. ζ-ιε΄), έπεται το κύριο μέρος του χειρογράφου (σ. 1-89), και ακολουθούν επιλογή ιδιοτύπων γραφών (σ. 91-92), φωτογραφίες (σ. 96-97), εκτενές ευρετήριο λέξεων και πραγμάτων (σ. 99-140) και τα αναλυτικά περιεχόμενα του χειρογράφου (σ. 141-150). Η απόδοση του χειρογράφου είναι καλαίσθητη και υποδειγματική, η δε έκδοση προσφέρει μια σημαντική πηγή για τη μελέτη της λαϊκής ιατρικής. Απαραίτητα ωστόσο θα ήταν και ορισμένα σχόλια, π.χ. στα σχετικά με τη μαγεία (σ. 82-83) και την αστρολογία (σ. 86-88), χωρίς τα οποία δεν είναι εύκολα χρησιμοποιήσιμη και κατανοητή η σημαντική αυτή πρωτογενής πηγή.

Τσιάνης Σωτήριος, *Δημοτικά τραγούδια της Σκύρου, του νησιού του χρυσοπράσινου αετού. Εθνομουσικολογική έκδοση*, Εν Αθήναις - Ναύπλιο - Ηράκλειο 2003, έκδ. Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών – Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα – Πανεπιστημιακές Εκδόσεις

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 641

Κρήτης, σχ. 4ο μικρ., σ. 447 και 4 δίσκοι ψηφιακής εγγραφής.

Το βιβλίο αρχίζει με χάρτη του νησιού, σημείωμα των εκδοτών (σ. 13-14), *ευχαριστίες* του συγγρ. (σ. 15), *πρόλογο* (σσ.17-18), *επεξήγηση μουσικών συμβόλων* (σ. 19) και *εισαγωγή* (σσ.21-45), όπου τα σχετικά με τη μουσική παράδοση, τους τρόπους (κλίμακες), τα τραγούδια και τα έθιμα για τη μνηστεία και τον γάμο, τον Μάιο και τις Αποκριές στη Σκύρο, τις οικογενειακές μελωδίες και τις δομές του στίχου, τον δεκαπεντασύλλαβο και τον δεκατρισύλλαβο στίχο, τις επωδές, μαζί με *παρατηρήσεις*, *σημειώσεις* (σ. 46) και *βιβλιογραφία* (σ. 47-4, μαζί με κατάλογο πληροφορητών). Ακολουθεί καταγραφή των 168 τραγουδιών της συλλογής, με τίτλο, πρώτο στίχο και τον τραγουδιστή (σ. 51-54) και τα ίδια τα ποιητικά κείμενα των τραγουδιών (σ. 57-148). Έπεται μετάφραση όλου αυτού του τόμου στα αγγλικά (σ. 155-298) υπό τον τίτλο: *Folk Songs of Skyros, Greece, island of the Golden Green Eagle. An Ethnomusicological publication by Sotirios (Sam) Chianis,* και ακολουθούν οι μουσικές καταγραφές (σ. 301-430), σύμφωνα με την επιτόπια έρευνα του συγγρ. στο νησί, το 1972. Ο τόμος κλείνει με φωτογραφίες των πληροφορητών (σ. 433-437) και πίνακα περιεχομένων των δίσκων ψηφιακής εγγραφής (σ. 440-445). Στο τέλος (σ. 447) δίγλωσσο βιογραφικό σημείωμα του συγγρ. Έκδοση προσεγμένη, που αποτυπώνει την πλούσια μουσική παράδοση της Σκύρου, με την εγκυρότητα της φροντίδας ενός έμπειρου και αναγνωρισμένου ερευνητή της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής, συνεχίζοντας το έργο παλαιότερων μελετητών που άφησαν πολύμοχθες και ογκώδεις καταγραφές. Επιστημονικά πολυσήμαντη και η εισαγωγή του τόμου. Από τις βιβλιογραφικές αναφορές φαίνεται πόσο αναπτύσσεται η σχετική έρευνα σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα των Η.Π.Α. (βλ. σ. 47-49).

Τσιάνης Σωτ., *Δημοτικά τραγούδια από το Βαλτέτσι Αρκαδίας* 1, Αθήνα 2010, σχ. 8ο, σ. 442 – Καϊμάκης Ιω. – Κοκκάλας Στ., *Δημοτικά τραγούδια από το Βαλτέτσι Αρκαδίας*, Αθήνα 2010, έκδ. Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, σειρά «Πηγές του λαϊκού πολιτισμού», αρ. 4, σχ. 8ο, σ. 543.

Στους τόμους αυτούς, που συνοδεύονται από ειδική συσκευασία με 13 δίσκους ψηφιακής εγγραφής, δημοσιεύονται και μελετώνται αντίστοιχες συλλογές δημοτικών τραγουδιών του Βαλτετσίου του Σωτ. Τσιάνη (1956, 1959), και των Ιω. Καϊμάκη (2001, 2005) και Στ. Κοκκάλα (1979-2008). Πρόκειται για δίγλωσση έκδοση, στα ελληνικά και στα αγγλικά, όπου με ειδικά εισαγωγικά σημειώματα δημοσιεύονται τόσο οι στίχοι όσο και η μουσική των τραγουδιών αυτών. Το δημοσιευόμενο υλικό συμβάλλει σημαντικά στην αποτύπωση και μελέτη της παραδοσιακής μουσικής μας και ιδιαίτερα της πελοποννησιακής και αρκαδικής λαϊκής παράδοσης, με τρόπο επιστημονικά ελεγμένο και έγκυρο. Πρόκειται για σημαντική έκδοση, που ελπίζουμε ότι θα έχει και συνέχεια, με το ανάλογο υλικό και άλλων ελληνικών περιοχών, που έχει θησαυριστεί στο ΚΕΕΛ, προς χρήση των ερευνητών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 642

Τσικλίδης Μενέλαος Γ., *Η άγνωστη Πελοπόννησος. Η γη των θρύλων και του μυστηρίου*. Τόμ. Α΄, *Κορινθία-Αργολίδα*. Αθήνα 2000, σχ. 8ο μεγ., σ. 299.

Μετά από πρόλογο του Ιάκωβου Καραποστάνογλου, ο συγγρ. συγκεντρώνει υλικό για δύο πελοποννησιακούς τόπους, την Κορινθία και την Αργολίδα (σ. 23-201 και 205-296, αντιστοίχως). Ανάμεσα στα· κείμενά του ενσωματώνει πολλούς θρύλους και παραδόσεις από έργα διαφόρων λαογράφων (όπως ο Ν.Γ. Πολίτης κ.ά.), επιμένοντας σε παραδόσεις και παραμύθια με υπερφυσικό περιεχόμενο. Πολλές είναι οι αναφορές του σε παραδόσεις για Νεράιδες, βρυκόλακες, στοιχειά κ.λπ., ενώ στο τέλος της μελέτης του (σ. 291-299) παραθέτει επιλογή βιβλιογραφίας. Χρήσιμο και περιεκτικό βοήθημα για όσους θελήσουν να ασχοληθούν με τις πελοποννησιακές υπερφυσικές παραδόσεις, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αρχή μιας περισσότερο λεπτομερούς και εμπεριστατωμένης μελέτης, για την οποία ωστόσο ο λαογράφος πρέπει να αναζητήσει και άλλες πηγές, ερευνώντας και τη βιβλιογραφία που χρησιμοποιεί ο συγγρ.

Τσιμέκας Βασίλειος Χρ., *Τα Δωρικά*, Αθήνα 2002, σχ. 8ο μικρ., σ. 298.

Μετά τα προλογικά (σ. 9-12), το πρώτο μέρος ασχολείται με μια αναδρομή στην ιστορία της Δωρίδας, ενώ το δεύτερο μέρος (σ. 121-187), που παρουσιάζει και το κύριο λαογραφικό ενδιαφέρον, ασχολείται με το χωριό Βραΐλα, τα τοπωνύμια, τα σπίτια, την κοινωνική και κοινοτική ζωή και τα παραδοσιακά επαγγέλματα. Το τρίτο μέρος και ο *επίλογος* (σ. 205 κ.εξ.) αφιερώνονται σε προσωπικά σχόλια του συγγρ. Το λαογραφικό υλικό παρέχεται χωρίς μέθοδο και κατάταξη, γεγονός που καθιστά ιδιαιτέρως προβληματική την επιστημονική χρήση του.

Τσιόδουλος Στέφανος, *Η ζωγραφική των σπιτιών του Ζαγορίου. Τέλη 18ου – αρχές 20ού αιώνα. Ιστορική και πολιτισμική προσέγγιση*, Αθήνα 2009, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, σχ. 8ο, σ. 318.

Η μελέτη αυτή, που το 2011 τιμήθηκε με βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών, αποτελεί έντυπη μορφή της διδ. διατριβής του συγγρ., που εγκρίθηκε το 2005 από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Μετά τον πρόλογο (σ. 8) και την εισαγωγή (σ. 11), περιλαμβάνει τρία μέρη: Το πρώτο έχει δύο κεφάλαια, όπου εξετάζονται το περιβάλλον, η ιστορία, η κοινωνία και ο πολιτισμός του Ζαγορίου (σ. 23), και η κοινωνική οργάνωση του χώρου (σ. 33). Το δεύτερο περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια, στα οποία μελετώνται τα δρώντα υποκείμενα (ιδιοκτήτες-τεχνίτες) στο παραδοσιακό και στο νεωτεριστικό τους πλαίσιο (σ. 43), η ζωγραφική των σπιτιών (σ. 75), και ως συντελεστής επικοινωνίας και όχημα διάδοσης ιδεών (σ. 151), και η επιβίωση της μνήμης σε συνδυασμό με τη βιωσιμότητα της διακόσμησης (σ. 189). Ακολουθούν συμπεράσματα (σ. 203) και το τρίτο μέρος, όπου κατάλογος των διακοσμημένων σπιτιών του Ζαγορίου (σ. 209). Ο τόμος, με τη λαμπρή εικονογράφησή του, ολοκληρώνεται με πίνακες (σ. 279), σημειώσεις (σ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 643

287) και βιβλιογραφία (σ. 307). Συστηματική μελέτη, που αναδεικνύει μονογραφικά το αντικείμενό της.

Τσολομήτης Δημήτρης Γ., *Κυνουριακή βιβλιογραφία 1775-1992 (συμβολή πρώτη)*, Αθήνα 1993, Σχ. 8ο, σ. 125.

Συγκεντρώνεται εδώ βιβλιογραφικό υλικό για την Κυνουρία, μετά από σύντομο *πρόλογο*, όπου εξηγεί τον τρόπο εργασίας του και δεσμεύεται για τη συνέχιση του έργου, και μετά το 1992. Τα λήμματα ταξινομούνται κατά έτη, χωρίς αξιολόγηση, περιλαμβάνονται δε 1.350 λήμματα, που συνοδεύονται από αναλυτικά *ευρετήρια*. Το έργο είναι χρήσιμο και για τον λαογράφο, αφού η τοπική λαογραφική –και ιστορική– βιβλιογραφία δύσκολα μπορεί να ελεγχθεί από τον ερευνητή, που συχνά τη χρειάζεται για το έργο της συστηματικής προσέγγισης των τοπικών παραδοσιακών πολιτισμικών συστημάτων.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Η επινόηση της ετερότητας. «Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα 2010, εκδ. Καστανιώτη, σ. 157.

Με βάση μια επιλεγμένη διεθνή βιβλιογραφία, ο συγγρ. εξετάζει σε επτά κεφάλαια το ζήτημα των ταυτοτήτων και των ετεροτήτων, που πλην των άλλων κλάδων της επιστήμης απασχολεί σήμερα και τη λαογραφία. Το βιβλίο αποτελεί μια άριστη και μεθοδική θεωρητική βάση, στην οποία μπορεί να στηριχθεί ο ενδιαφερόμενος κοινωνικός επιστήμονας –και εν προκειμένω ο λαογράφος– για να μελετήσει τα θέματα αυτά στα πλαίσια του έθνους και των μειονοτήτων, των οικονομικών παραμέτρων και της ενδοστρέφειας, της κοινωνικής συνοχής και της αποδόμησης των παλαιοτέρων συστημάτων αξιών, κυρίως δε σε συνάρτηση προς τη σύγχρονή μας παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα.

Τσούπη Μαρία, *Ηπειρώτικα λιθόγλυπτα: τέχνη και κοινωνία. Ανιχνεύοντας στο Ζαγόρι*, Ιωάννινα 2006, εκδ. Εφύρα Α.Ε., σχ. 8ο, σ. 249.

Μετά το προλογικό σημείωμα του καθηγητή Αθ. Παλιούρα (σ. 9-10) και της συγγρ. (σ. 11-14), η ύλη του βιβλίου περιλαμβάνει τα σχετικά με τη λιθογλυπτική τέχνη στο Ζαγόρι, κατά την ακμή της μέχρι σήμερα (σ. 15 κ.εξ.), με τους μαστόρους της πέτρας, την τέχνη και την τεχνική τους (σ. 29 κ.εξ.), τα εργαλεία, τα σύμβολα και την αισθητική τους, τις κατηγορίες στις οποίες μπορούν να διακριθούν (σ. 81 κ.εξ.), τους κανόνες της μορφής (σ. 109 κ.εξ.), τα θέματα ως σύμβολο της τέχνης τους (σ. 127 κ.εξ.), αλλά και τη συμβολική λειτουργία των έργων τους στα κτίσματα όπου τοποθετούνται (σ. 175 κ.εξ.). Ακολούθως, η συγγρ. ασχολείται με το καλλιτεχνικό ύφος στα κοινωνικά του πλαίσια (σ. 199 κ.εξ.), τον διάλογο του τεχνίτη με τη φύση (σ. 211) και τη συμπερίληψη λαϊκών προλήψεων και χριστιανικών πίστεων στα έργα της λιθογλυπτικής (σ. 223 κ.εξ.). Ο τόμος κλείνει με βιβλιογραφία (σ. 239 κ.εξ.) και ευρετήριο (σ. 242 κ.εξ.), περιλαμβάνει δε άφθονο φωτογραφικό υλικό έργων λιθογλυπτικής, απ' όλη σχεδόν την

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 644

Ήπειρο. Έργο ωριμότητας και καλής επιτόπιας έρευνας, που συνδυάζεται με κριτική χρήση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Πρόκειται για δημοσιευμένη σύνοψη της αδημοσίευτης διδακτορικής διατριβής της συγγρ.

Τσούπη Μαρία, *Η κοινωνική διάσταση της (δια)τροφής στην παραδοσιακή κοινότητα. Πάπιγκο Ζαγοριού (19ος-20ός αιώνας)*, Γιάννενα 2007, σχ. 8ο, σ. 183.

Η μελέτη, μετά τον *πρόλογο* (σ. 9) και την *εισαγωγή* (σ. 11), χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο (σ. 15 κ.εξ.) εξετάζονται οι τοπικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της διατροφής, στο δεύτερο (σ. 39 κ.εξ.) η (δια)τροφή στη λειτουργία του λαϊκού καθημερινού λόγου, στο τρίτο (σ. 65 κ.εξ.) οι διατροφικές συνήθειες στην τελετουργία των εορταστικών σταθμών του χρόνου, στο τέταρτο (σ. 119 κ.εξ.) οι εθιμικές τροφές στον κύκλο της ζωής και στο πέμπτο (σ. 141 κ.εξ.) η διαλεκτική του υλικού και πνευματικού πολιτισμού στο διατροφικό σύστημα. Ο τόμος κλείνει με *γλωσσάριο*, σύντομο *ευρετήριο*, *συντομογραφίες*, *βιβλιογραφία* και *βιογραφικό* της συγγρ., ενώ προλογίζεται από τον καθηγ. Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Ευ. Αυδίκο (σ. 9-10). Καλογραμμένη και ενημερωμένη μελέτη, που συμβάλλει στη γνώση του πολύ σημαντικού λαϊκού πολιτισμού του Ζαγορίου, αλλά και στην έρευνα του παραδοσιακού υλικού πολιτισμού μας, γενικότερα.

Φαρασόπουλος Γαβριήλ-Βασίλειος, *Παραμύθια από την Καππαδοκία.* Κομοτηνή 1998. Σχ. 8ο μεγ., σ. 159.

Μετά τον *πρόλογο* (σ. 7-9) και την *εισαγωγή* (σ. 13-16), δημοσιεύονται 21 Καππαδοκικά παραμύθια, από Καππαδόκες και Μικρασιάτες πρόσφυγες σε χωριά του νομού Ροδόπης (Ασκητές, Ίασμος, Προσκυνητές), προσαρμοσμένα στην κοινή νέα ελληνική. Ακολουθούν χάρτης της Καππαδοκίας (σ. 149) και σύντομα ιστορικά για τους τόπους προέλευσης των πληροφορητών, άρα και των παραμυθιών του τόμου (σ. 151-156: Αγυρνάς, Κεννάταλα, Σκόπη, Μιστί, Χιλή), αλλά και σύντομα βιογραφικά των πληροφορητών (σ. 157-158) και του συγγραφέα (σ. 159). Σύγχρονη, συγκινησιακά φορτισμένη συλλογή προσφυγικού υλικού, που καλό θα ήταν να συνοδεύεται από σχόλια και κατάταξη κατά το σύστημα των A. Aarne και St. Thompson (ΑΤ) από κάποιον λαογράφο, ώστε το υλικό να είναι πιο εύχρηστο για την έρευνα. Σημαντική η περιγραφή της λειτουργίας του παραμυθιού στις μέρες μας.

Η κοινωνική ζωή στον Κάμπο της Χίου, μέσα από κείμενα των Στ. Γ. Βίου και Λ. Καλβοκορέση. Εισαγωγή: Στερ. Φασουλάκης. Χίος 2004, εκδ. άλφα πι, σ. 38.

Το τεύχος αρχίζει με το κείμενο του Στερ. Φασουλάκη, «Τα προάστια της Χίου» (σ. 9-13). Ακολουθεί το μελέτημα του Σ. Γ. Βίου, «Κοινωνικαί σχέσεις των Σημαντικών του Κάμπου» (σ. 15-21) και το ανάλογο κείμενο του Λεωνή Καλβοκορέση, «Η κοινωνική ζωή του Κάμπου» (σ. 23-37). Παρεμ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 645

βάλλεται πλούσια εικονογράφηση, με φωτογραφίες εποχής. Σημαντικό δημοσίευμα για την «αστική λαογραφία» της Χίου, αν και θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερη έκταση, περιλαμβάνοντας και άλλα σχετικά κείμενα που να φωτίζουν όψεις των λαογραφικών του χιώτικου αστικού χώρου.

Φιλιππίδης Δημήτρης, *Διακοσμητικές τέχνες. Τρεις αιώνες τέχνης στην ελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1998, εκδ. Μέλισσα, σχ. 16ο, σ. 286.

Ο συγγρ. χωρίζει το βιβλίο σε τρία μέρη. Στο πρώτο, με τίτλο «Όρια και ορισμοί της διακόσμησης» (σ. 12 κ.εξ.) ασχολείται με τον προσδιορισμό και τα όρια των διακοσμητικών τεχνών, τους επώνυμους και τους ανώνυμους καλλιτέχνες τους. Στο δεύτερο, με τίτλο «Οι διακοσμητικές τέχνες στη ροή του χρόνου» (σ. 52 κ.εξ.) μελετά τη λαϊκή παράδοση και τη σύνθεσή της με την κλασικιστική, τον κοινωνικό ρόλο και τις καλλιτεχνικές εξελίξεις της διακόσμησης. Στο τρίτο, με τίτλο «Ερμηνεία των διακοσμητικών τεχνών» (σ. 130 κ.εξ.) ασχολείται με τον ρόλο της διακόσμησης στην αρχιτεκτονική, την επίπλωση, τις συμβολικές και τις λειτουργικές αναγνώσεις της. Το βιβλίο κλείνει με κατόψεις κτισμάτων (σ. 276), *βιβλιογραφία* (σ. 278-279) και ευρετήρια. Θεωρητική μελέτη, που θέτει το πλαίσιο για την έρευνα πολλών μορφών και εξελίξεων της λαϊκής μας τέχνης, με έξοχη εικονογράφηση. Καλό θα ήταν να συνοδεύεται και από ευρετήριο, για την ευκολότερη χρήση της από τον μελλοντικό ερευνητή.

Φιλιππόπουλος Νικήτας Χρ., *Το πανηγύρι τ' Αη-Συμιού*, Μεσολόγγι 2001, εκδ. Ντάπια, σχ. 8ο, σ. 95.

Το βιβλίο αρχίζει με αφιερώσεις που προδίδουν έντονη συναισθηματική φόρτιση του συγγρ. και συνεχίζει με εισαγωγικές παρατηρήσεις, περιγραφή και ιστορική αναδρομή στο πανηγύρι, πριν και μετά την επανάσταση του 1821, αλλά και εκτενείς αναφορές στις παρέες με τη δομή τους, τους χορούς, τα όργανα και τους οργανοπαίκτες, τα τραγούδια, τις «αλλαξιές», τα άρματα και τα «τσαπράζια». Στο τέλος παρατίθεται επίλογος και βιβλιογραφία, όπου φαίνεται το έντονο ενδιαφέρον για το πανηγύρι αυτό, στη νεότερη λαογραφική βιβλιογραφία μας. Το βιβλίο κοσμείται επίσης από πολλές και παλαιότερες φωτογραφίες ανθρώπων και αντικειμένων, που εικονογραφούν τα γραφόμενα και αποτελούν σημαντική πηγή για τη λαογραφία. Λογοτεχνικό ύφος και συναισθηματική φόρτιση, που διασώζουν όμως σημαντικές πληροφορίες για την παρακολούθηση της εξελικτικής πορείας του σημαντικού επίσης μεσολογγίτικου πανηγυριού.

Φιλιππόπουλος Νικήτας Χρ., *Το Μεσολόγγι στο διάβα του χρόνου*, Μεσολόγγι 2003 (β΄ έκδοση), εκδ. Ντάπια, σχ. 8ο μικρ., σ. 163.

Με τον χαρακτηριστικό υπότιτλο «Εκπλήρωση χρέους, στους Ελεύθερους Πολιορκημένους και στις αξίες της πόλης του νερού, που τόσο με σημάδεψαν», ο συγγρ. παρέχει εδώ διάφορα στοιχεία για τον πολιτισμό και την ιστορία του Με-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 646

σολογγίου, συνοδευόμενα από πλούσια εικονογράφηση και βιβλιογραφία (σ. 161-162). Στο βιβλίο παρέχονται πληροφορίες για τον ζωτικό χώρο και την ιστορία του Μεσολογγίου, από τις απαρχές ως τις δύο πολιορκίες, για τη συμβολή της θυσίας των Μεσολογγιτών και τα φιλελληνικά κινήματα, για την απελευθέρωση και την μετέπειτα περίοδο, ως και τα νεότερα χρόνια. Έτσι, ο αναγνώστης μπορεί να σχηματίσει μια πλήρη εικόνα για την ιστορική και πολιτισμική παρουσία του Μεσολογγίου, χρήσιμη και για ποικίλες λαογραφικές προσεγγίσεις.

Φλωράκης Αλέκος Ε., *Άγιον Όρος. Λιθανάγλυφα*, Αθήνα 2000, εκδ. Τήνος, σχ. 4ο, σ. 355.

Σε μια ιδιαιτέρως καλαίσθητη και φροντισμένη έκδοση, ο συγγρ. καταγράφει και μελετά την εκκλησιαστική λαϊκή και έντεχνη λιθογλυπτική του Αγίου Όρους, ενός πραγματικού θησαυροφυλακείου βυζαντινής και μεταβυζαντινής θρησκευτικής τέχνης. Μετά τον *πρόλογο* (σ. 13-15), τις *έγχρωμες φωτογραφίες* (σ. 17-32) και την *εισαγωγή* (σ. 33-51), ο συγγρ. εκδίδει μια λεπτομερή περιγραφή και μελέτη 222 έργων λιθογλυπτικής από διάφορα μοναστήρια του Αγίου Όρους (κρήνες, πλάκες, περιθυρώματα, φιάλες, περιστύλια, υπέρθυρα, θρόνοι, πρόπυλα, κίονες, χοροί, κιονόκρανα και θωράκια), με πολλές και καλής ποιότητας φωτογραφικό υλικό. Ακολουθεί *παράρτημα εικόνων* (σ. 297-316), καθώς και *ευρετήρια* τόπων, ονομάτων, διακοσμητικών θεμάτων, λαϊκών τεχνικών όρων, εργαστηρίων και εικόνων κατά μονές (σ. 319-333), *βιβλιογραφία* (σ. 337-343), σημείωμα για την προέλευση των εικόνων (σ. 344) και περίληψη με πίνακα προέλευσης εικόνων σε αγγλική γλώσσα (σ. 347-355). Ο συγγρ., δεινός μελετητής της μαρμαρογλυπτικής και της λιθογλυπτικής μας, δίνει μια ολοκληρωμένη μελέτη, προϊόν μακρόχρονης επιτόπιας έρευνας στις αγιορείτικες μονές, που συμβάλλει και στη σπουδή της λαϊκής μας τέχνης, αφού μεγάλο τμήμα της σχετίζεται και με τη μεταβυζαντινή εκκλησιαστική τέχνη της εποχής της τουρκοκρατίας, με γνώση και χρήση της σχετικής βιβλιογραφίας, η οποία τα τελευταία χρόνια ολοένα και πολλαπλασιάζεται.

Φλωράκης Αλέκος Ε., *Βωλαξιανοί καλαθοπλέκτες. Ένα μονοτεχνικό χωριό στην Τήνο. Volaxian Basketweavers. A monatechnic village in Tinos*, Αθήνα / Athens 2010, σχ. επίμ., σ. 109.

Μικρή, δίγλωσση και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μονογραφία, με πλούσια εικονογράφηση και επαρκέστατη βιβλιογραφική τεκμηρίωση (σ. 106 κ.εξ.). Αναφέρεται στο χωριό Βώλαξ της Τήνου και τους καλαθοπλέκτες του, τη διαχρονική εξέλιξη της τέχνης τους, τα εργαστήρια, τους τεχνίτες και τους πελάτες, τα προϊόντα, τα εργαλεία, τα υλικά και την κατεργασία τους, το πλέξιμο και γενικά τη λειτουργικότητα της τέχνης αυτής στην τοπική νησιωτική κοινωνία. Άριστο βοήθημα για τον μελετητή, από έναν έγκυρο συγγραφέα και έμπειρο ερευνητή των ελασσόνων λαϊκών τεχνών μας, σπουδαίο βήμα για τη συνολικότερη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 647

επιστημονική λαογραφική μελέτη της καλαθοπλεκτικής τέχνης στην Ελλάδα.

Φλωράκης Αλέκος, *Μαρμάρινες κρήνες της Τήνου*, Αθήνα 2010, εκδ. Ερίννη, σ. 159.

Μετά την εισαγωγή, παρουσιάζονται οι μαρμάρινες και μαρμαρόγλυπτες κρήνες της Τήνου, με πλούσιο και άριστης ποιότητας φωτογραφικό υλικό. Ο τόμος ολοκληρώνεται με επιλογή βιβλιογραφίας, ευρετήριο τόπων, ευχαριστίες και γαλλόφωνη περίληψη. Στις σελίδες του βιβλίου αυτού παρουσιάζεται ανάγλυφα μια ενδιαφέρουσα πτυχή της μαρμαρογλυπτικής παράδοσης της Τήνου, και έτσι πλουτίζεται η σχετική με τη λαϊκή αυτή τέχνη ελληνική βιβλιογραφία.

Φωτόπουλος Αθ. (εισαγωγή-επιμέλεια-ευρετήριο), *Το αρχείο Γούλενου, οικογένειας προεστών του Πραστού-Λεωνιδίου (1706-1847)*, Αθήνα 2010, εκδ. Αδελφότητος Κυνουριέων, σχ. 8ο, σ. κδ΄ +259.

Μετά την εισαγωγή για την οικογένεια Γούλενου και το αρχείο της (σ. ζ΄-κδ΄), εκδίδονται τα έγγραφα κατά κατηγορίες: τα σχετικά με τη δράση της οικογένειας κατά τα Ορλωφικά (1770-1777), τα σχετικά με την περίοδο 1821-1837, συμβόλαια και ομόλογα περιουσιακά (1706-1836), έγγραφα οθωμανικά και αποδείξεις και ομολογίες κρατικές (σ. 3 κ.εξ.). Σε παράρτημα ομοιότυπα εγγράφων, υπογραφών, σφραγίδων, εικόνες (σ. 223-234) και κατάλογος εγγράφου (σ. 235-247). Ο τόμος κλείνει με γλωσσάριο (σ. 248-250) και εκτενές χρηστικό ευρετήριο (σ. 251-258). Στα έγγραφα αυτά υπάρχουν πολλές λαογραφικές πληροφορίες, που περιμένουν τον συστηματικό μελετητή τους. Η όλη εργασία είναι πρωτότυπη και επιστημονικά επιμελημένη.

Χαλατσάς Δημήτρης Χρ. (επιμέλεια), *Ληστρικά τραγούδια*, Αθήνα 2000, έκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., σχ. 16ο, σ. 277.

Προϊόν μακράς μελέτης και έρευνας, ο τόμος αυτός, που εντάσσεται στη σειρά «Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη» αρ. ΠΟ64, με διευθυντή τον Άλκη Αγγέλου, αρχίζει με την παράθεση μιας πλούσιας βιβλιογραφίας (σ. 9-17). Κατόπιν, στην εκτενή εισαγωγή εξετάζονται οι μορφές των ληστών και το περιεχόμενο των ληστρικών τραγουδιών, η ληστοκρατία και η προσωπογραφία των ληστών, τα κίνητρα και η ψυχογραφία τους, η γέννηση των ληστρικών τραγουδιών και η ιστορία της καταγραφής και της μελέτης τους, οι αντιστοιχίες ληστρικού και δημοτικού τραγουδιού, η δομή και η έκφρασή τους αλλά και η εξέλιξη και το σβήσιμό τους (σ. 19-119). Κατόπιν ανθολογούνται εβδομήντα δύο ληστρικά τραγούδια, από διάφορες ελληνικές περιοχές, με αναφορά των δημοσιεύσεων και της βιβλιογραφίας καθενός, αλλά και εκτενή ιστορικά και προσωπογραφικά σχόλια σε κάθε περίπτωση. Ο μικρός αλλά περιεκτικός αυτός τόμος κλείνει με *γλωσσάρι* (σ. 253-260), *Πίνακα κυρίως ονομάτων των τραγουδιών* (σ. 261-273) και *πίνακα περιεχομένων* (σ. 275-277). Εργασία λεπτομερής και ευσυνείδητη, που φωτίζει ένα σχετικά ανεξερεύνητο ζήτημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 648

Χαραλαμπόπουλος Χαράλ. Δ., *Του δήμου Πυλήνης τα χωριά*, Αθήνα 2005, έκδ. Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Επιστημονική Βιβλιοθήκη αρ. 4α, σχ. 8ο μεγ., σ. 199.

Μετά από τα προλογικά σημείωματα του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών (σ. 7), του δημάρχου Πυλήνης Ιωάνν. Μπουλέ (σ. 9-10) και του συγγρ. (σ. 11), παρατίθενται πληροφορίες για το νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας (σ. 13-18), την επαρχία Ναυπακτίας (σ. 19-27), και τον δήμο Πυλήνης (σ. 29-38). Κατόπιν, γίνεται εκτενής αναφορά στα χωριά Σίμου, Ανθόφυτο, Γάβρο, Δορβιτσά, Ελευθέριανη, Μηλιά, Παλαιόπυργο, Ποκίστα, Στράνομα, Στύλια και Φαμίλια, με ιστορικά, πληθυσμιακά, γεωγραφικά, διοικητικά και προσωπογραφικά στοιχεία. Για κάθε χωριό αναφέρονται επίσης αρχαιότητες, μνημεία, αξιοθέατα, αλλά και χαρακτηριστικά δεδομένα του τοπικού παραδοσιακού πολιτισμού. Στο τέλος δίνεται και η βιβλιογραφία κάθε χωριού. Έκδοση καλαίσθητη, με φωτογραφίες, πίνακες και σχέδια, καλοτυπωμένη και επιμελημένη, που θα χρειαζόταν και ένα αναλυτικό ευρετήριο ονομάτων στο τέλος. Το βιβλίο περιέχει πλήθος λαογραφικών στοιχείων, και μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο οδηγό για τον μελετητή και τον ερευνητή της ναυπακτιακής λαογραφίας.

Χατζηιωαννίδης Παύλος, *Λαογραφία του Ποντιακού Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 2000, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, σχ. 8ο μικρ., σ. 93.

Ο συγγρ., μετά τον *πρόλογο* (σ. 9) και τα ιστορικά της αρχής (σ. 11 κ.εξ.), αφιερώνει τμήματα του βιβλίου του στα δημοτικά τραγούδια (σ. 27 κ.εξ.), τα ήθη και έθιμα (σ. 53 κ.εξ.), τα μουσικά όργανα (σ. 73 κ.εξ.), την ενδυμασία (σ. 81 κ.εξ.) και τους παραδοσιακούς χορούς του Πόντου (σ. 87 κ.εξ.). Όλ' αυτά χωρίς να προσδιορίζει τις πηγές του και τον τόπο απ' όπου προέρχεται η κάθε πληροφορία, γι' αυτό και η χρήση του βιβλίου πρέπει να γίνεται με επιφύλαξη από τον επιστήμονα λαογράφο.

Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Συνασός. Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία*, Ηράκλειο 2005, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 8ο, σ. 479.

Η μονογραφία αυτή είναι κατά βάσιν ιστορική, παρουσιάζει όμως και λαογραφικό ενδιαφέρον στις επιμέρους διατυπώσεις της. Μετά τις ευχαριστίες (σ. ix-x) και την εισαγωγή (σ. 1-31), η ύλη διαιρείται σε οκτώ κεφάλαια, όπου εξετάζονται: *ο χώρος* (σ. 33) – *Ο έλεγχος των γυναικών* (σ. 71) – *Φυσικός και βασιλικός νόμος. Η κληρονομική διαδοχή* (σ. 111) – *Η δημογεροντία* (σ. 133) – *Φόροι και εξουσία* (σ. 205) – *Η οικονομία* (σ. 245) – *Σχολείο και πατρίδα* (σ. 309) – *Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία* (σ. 361). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο επίλογος, με τίτλο *Η αναζήτηση της χαμένης κοινότητας* (σ. 409-446). Ο τόμος κλείνει με πηγές, βιβλιογραφία (σ. 447-459) και *ευρετήριο* (σ. 461-479). Η Καππαδοκία αποτελεί τόπο με ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον, και μονογραφίες

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 649

όπως αυτή φωτίζουν το ιστορικό πλαίσιο αλλά και τα επιμέρους δεδομένα του πλούσιου παραδοσικού πολιτισμού της, αποτελώντας και πηγές για προσεχείς λαογραφικές μονογραφίες.

Χατζητάκη-Καψωμένου Χρυσούλα, *Θησαυρός Νεοελληνικών Αινιγμάτων*, Ηράκλειο 2000, έκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης – Σειρά: Συμβολές στις επιστήμες του ανθρώπου / Λαογραφία, σχ. 8ο μεγ., σ. 704.

Επιβλητικός και καλοτυπωμένος τόμος, που αποτελεί σπουδαία μελέτη και συγκέντρωση υλικού για ένα ζήτημα της λαογραφίας μας με μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον. Μετά τον πρόλογο (σ. 1-3) ακολουθεί η μεγάλη εισαγωγή της συγγρ. (σ. 7-126), όπου εξετάζεται λεπτομερώς το αίνιγμα ως είδος του έντεχνου λαϊκού λόγου, γίνεται ανάλυση της δομής και της λειτουργίας του αινίγματος και εκφράζονται απόψεις για το περιεχόμενο, τη θεματολογία και την ταξινόμησή του, με ανάλυση των αρχών που ακολουθήθηκαν στη συγκρότηση του θησαυρού νεοελληνικών αινιγμάτων, ο οποίος και ακολουθεί. Η εισαγωγή αυτή έχει θέση συγκριτικής και συνθετικής μελέτης των νεοελληνικών αινιγμάτων, αλλά και κατατοπιστικής εισαγωγής για όσους θα ήθελαν να μυηθούν στη μελέτη τους. Ακολουθεί το κυρίως σώμα του *Θησαυρού Νεοελληνικών Αινιγμάτων* (σ. 127-628), που περιλαμβάνει 772 αινίγματα και τις κυριότερες παραλλαγές τους, καταταγμένα κατά την αλφαβητική σειρά των λύσεών τους, και *προσάρτημα* (σ. 629) με άλλα 7 αινίγματα. Ο τόμος ολοκληρώνεται με εκτενή *βιβλιογραφία* (σ. 631-642) και *πίνακες* (σ. 643-656) θεματικών ενοτήτων, με βάση την απάντηση κάθε αινίγματος, και τόπων προέλευσης των αινιγμάτων του *θησαυρού*, αλλά και με ένα εξαιρετικά χρήσιμο γλωσσάριο (σ. 657-704). Η συγγρ. έχει ασχοληθεί με το αίνιγμα και στη διδακτορική διατριβή της *Νοελληνικά λαϊκά αινίγματα* (Θεσσαλονίκη 1990), άρα είναι η κατεξοχήν ειδική για το ζήτημα που διαπραγματεύεται εδώ. Η ευχέρειά της τόσο με τους τύπους και τις παραλλαγές αινιγμάτων, όσο και με την ελληνική και διεθνή σχετική βιβλιογραφία, δείχνει ότι το βιβλίο της αυτό θα αποτελέσει έργο αναφοράς για τη μελέτη των παραδοσιακών αινιγμάτων μας, εφεξής.

Χατζητάκη-Καψωμένου Χρυσούλα (εισαγωγή και επιλογή κειμένων), *Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι* (φιλολογική έκδοση των κειμένων Γ. Μ. Παράσογλου). Θεσσαλονίκη 2000, έκδ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], σχ. 8ο, σ. 558.

Ογκώδες, καταλοτυπωμένο και ιδιαιτέρως χρηστικό βιβλίο, με εκτενή επιστημονική εισαγωγή (σ. 17-181) της Χρ. Χατζητάκη-Καψωμένου, όπου εξετάζονται τα δεδομένα της έκδοσης, η ονοματοθεσία και τα είδη των λαϊκών αφηγήσεων, η εξέλιξη της έρευνας για το παραμύθι, τα επιμέρους χαρακτηριστικά των παραμυθιών και η συμβολή στην έρευνά τους επιστημόνων όπως ο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 650

Alex Olrik, ο Max Lüthi και ο Richard Dawkins, η θέση του παραμυθιού στην ελληνική παραδοσιακή κοινωνία και συμπερασματικός επίλογος. Ακολουθούν 53 παραμύθια διαφόρων ελληνικών περοχών, από τη σχετική τοπική βιβλιογραφία ή από συλλογές πρωτογενούς λαογραφικού υλικού, γλωσσάρι (σ. 513-541) και βιβλιογραφία (σ. 542-558), όπου ίσως θα μπορούσαν να γίνουν ορισμένες προσθήκες, ενώ καλό θα ήταν να υπάρχει σε κάθε παραμύθι και ο ταξινομικός του αριθμός κατά το διεθνές σύστημα των Anti Aarne και Stith Thompson (AT), για τη διευκόλυνση όσων θα θελήσουν να χρησιμοποιήσουν ερευνητικά τον τόμο. Η εμπεριστατωμένη εισαγωγή σε συνδυασμό με το ανθολόγιο των παραμυθιών μπορούν να λειτουργήσουν ως εισαγωγικό εγχειρίδιο για όσους θέλουν να ασχοληθούν με τη μελέτη του παραμυθιού μας, όπου θα βρουν και πολλές νέες ιδέες. Χρήσιμο ανθολόγιο που απουσίαζε από τη βιβλιογραφία μας, παρά τις πολλές και καλές εκδόσεις τοπικών συλλόγων και μελέτες για τα παραμύθια που εκδόθηκαν τα τελευταία χρόνια. Αξιοσημείωτη η καλή τυπογραφική εργασία που έγινε για την έκδοση του τόμου.

Χειλάς Γ., *Το έπος των σφουγγαράδων της Καλύμνου*, Αθήνα 2001, σχ. 8ο.

Το βιβλίο ασχολείται με τους σφουγγαράδες της Καλύμνου, τη ζωή, τις συνθήκες εργασίας τους, τα προϊόντα, τα έθιμα και τις παραδόσεις τους. Σημαντική συμβολή, ιδίως τώρα που η σπουδή των νεοελληνικών παραδοσιακών επαγγελμάτων βρίσκεται σε πλήρη ερευνητική εξέλιξη. Οι σφουγγαράδες της Καλύμνου αποτελούν ένα ιδιαιτέρως ενδιαφέρον ζήτημα της δωδεκανησιακής λαογραφίας, για το οποίο πολλές μελέτες μπορούν να γραφτούν, αφού το αντίστοιχο πρωτογενές υλικό δεν έχει, ακόμη, πλήρως καταγραφεί ή αξιοποιηθεί.

Höeg Carsten (καταγραφή και πρώτη έκδοση) – Αγγελοπούλου Άννα (επιμέλεια, εισαγωγή, σχολιασμός), Σαρακατσάνικα παραμύθια. Εικονογράφηση: Παύλος Σάμιος, Αθήνα 2002, έκδ. Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη – Εκδόσεις Άγρα, σχ. 8ο, σ. 95.

Μετά τον *πρόλογο* του Carsten Höeg (σ. 7-8) από την πρώτη δημοσίευση του 1926 (στο έργο του *Οι Σαρακατσάνοι*, τόμος β΄, Κοπεγχάγη - Παρίσι 1926, έκδ. V. Pio – P. Branner – Ed. Champion), και την *εισαγωγή* της, 17 σαρακατσάνικα παραμύθια, με σχόλια στο τέλος και τυπολόγηση κατά το σύστημα Aarne-Thompson (σ. 87-95) από την Άννα Αγγελοπούλου. Αισθητικά και επιστημονικά φροντισμένη αναδημοσίευση παλαιότερου υλικού, χρήσιμη και για τη γνωριμία των παιδιών, αλλά και του ευρύτερου αναγνωστικού κοινού, με τα σαρακατσάνικα παραμύθια, ιδίως σήμερα που το λαϊκό παραμύθι γίνεται και πάλι ένα ιδιαιτέρως δημοφιλές είδος.

Χολέβας Κων. (επιλογή-επιμέλεια), *Ελληνορθόδοξη παράδοση. Ρίζωμα και προοπτική*, Αθήνα 2003, χορηγία εκδ. Σούπερ Μάρκετ Δούκας, σχ. 8ο μικρ., σ. 325.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 651

Ο τόμος γνωρίζει ήδη την τέταρτη έκδοσή του (2004) και περιλαμβάνει ανθολογημένα 58 κείμενα, διαρθρωμένα σε 5 ενότητες, υπό τους τίτλους: *Ορισμοί και έννοιες* (σ. 25 κ.εξ.) – *Η Δημιουργική συνάντηση Ελληνισμού και Χριστιανισμού* (σ. 45 κ.εξ.) – *Η ιστορική πορεία του Ορθόδοξου Ελληνισμού* (σ. 115 κ.εξ.) – *Η ελληνορθόδοξη παράδοση ως βίωμα και ως πολιτισμός* (σ. 213 κ.εξ.) – *Παράδοση και προοπτική* (σ. 265 κ.εξ.), με εκτενή (σ. 8-12) πίνακα περιεχομένων στην αρχή. Από τα κείμενα ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνα του Ι. Μ. Χατζηφώτη για την ελληνορθόδοξη παράδοση (σ. 33 κ.εξ.), του Κων. Βοβολίνη για την έννοια του Γένους (σ. 140 κ.εξ.) του αγίου Νικοδήμου Αγιορείτη για τους νεομάρτυρες (σ. 146 κ.εξ.), του Αρχιμ. Χρυσοστόμου Παπαθανασίου για την τιμή των αγίων (σ. 236 κ.εξ.) του Δ. Λουκάτου για τα λαϊκά λατρευτικά βιώματα (σ. 257 κ.εξ.) και του Φ. Κόντογλου για την ελληνική παράδοση (σ. 312 κ.εξ.). Πνευματικό και ωφέλιμο ανάγνωσμα και για το ευρεύτρο αναγνωστικό κοινό.

Αλ. Χουλιαράς, *Το νοικοκυριό του Ευρυτάνα*, Αθήνα 2005, σχ. 8ο, σ. 436.

Το βιβλίο αρχίζει με πρόλογο (σ. 7 κ.εξ.) και εισαγωγή (σ. 11 κ.εξ.). Κατόπιν, η κυρίως ύλη του, διαρθρώνεται σε 6 μέρη, που παρέχουν στοιχεία για το σπίτι, την γεωργική και συλλεκτική παραγωγή (γεωργία, κτηνοτροφία, υλοτομία, μελισσοκομία, κυνήγι, τροφοσυλλεκτικές δραστηριότητες), την οικιακή χειροτεχνία (κλωστοϋφαντουργία, γαλακτοκομία, ποτοποιΐα, ενδυμασία), τις οικιακές υπηρεσίες και την οικοσκευή (καθαριότητα, καλλωπισμός, ψυχαγωγία και φιλοξενία, παιδοκομία, παιδικά παιχνίδια, λαϊκή ιατρική, θέρμανση και φωτισμός, κουζινικά και σκεύη διατροφής, σκεύη αρτοποιΐας και έπιπλα), τους επαγγελματίες του χωριού (τεχνικά επαγγέλματα και παροχή υπηρεσιών) και το νέο ευρυτάνικο νοικοκυριό. Στο τέλος, επιλογικά για το «Μουσείο της αγροτικής ζωής των Ευρυτάτων» (σ. 411-427), *βιβλιογραφία* (σ. 429-430) και *περιεχόμενα* (σ. 431-436). Χρήσιμο έργο, βασισμένο στην προσωπική λαογραφική συλλογή του συγγρ., με πολλά διαφωτιστικά σχέδια, που παρέχει άφθονες πληροφορίες για τον παραδοσιακό υλικό, κυρίως, βίο στην Ευρυτανία.

Χριστοδούλου Στ. Θεμιστοκλέους, Δρ. Θ., πρεσβυτέρου, *Τα ιερά μνημόσυνα*, Αθήνα 2002, εκδ. Ομολογία. Σειρά: Λειτουργικά θέματα αρ. 2. σχ. 8ο μικ., σ. 231.

Το βιβλίο, μετά τα *περιεχόμενα* (σ. 9-13) και το *προλογικό σημείωμα* (σ. 15-17), χωρίζεται σε 12 κεφάλαια, στα οποία με τη σειρά εξετάζονται τα μνημόσυνα, τα κόλλυβα, ο χρόνος τελέσεως μνημοσύνων, τα Ψυχοσάββατα, οι απαγορευτικές περίοδοι τελέσεως μνημοσύνων μετά κολλύβων, η μνημόνευση ονομάτων κεκοιμημένων στις Θ. Λειτουργίες και τα σαρανταλείτουργα, σχετικά λειτουργικά έκτροπα, απαντήσεις σε λειτουργικές απορίες σχετικές με τα μνημόσυνα, η λειτουργική τάξη μνημοσύνου και τρισαγίου, η εκκλησιαστική εκταφή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 652

και τα περί αυτής, τα μνημόσυνα των αγίων και πατερικά αποφθέγματα συγχρόνων γερόντων περί μνημοσύνων. Ο τόμος κλείνει με *βιβλιογραφία* (σ. 216-222), πλούσιο φωτογραφικό υλικό από διακοσμημένα κόλλυβα σε διάφορες περιστάσεις (σ. 225-230) και πίνακες εορτολογικών στιγμών για την τέλεση και μη τέλεση μνημοσύνων μετά κολλύβων (σ. 231). Βιβλίο με άριστη θεολογική τεκμηρίωση και μεγάλη λειτουργική εμπειρία, που περιέχει πολλά λαογραφικά στοιχεία από τις παραδοσιακές νεκρολατρικές τελετές του λαού μας, με τις αρχαιότατες ρίζες τους σε προχριστιανικά ελληνικά πιστεύματα.

Χρονόπουλος Αντώνιος, *Φιλιππάκι και Βελίκα, παλιές και νέες ιστορίες*, Αθήνα 1999, σχ. 8ο, σ. 167.

Η Βελίκα, στον δρόμο από Καλαμάτα προς Πύλο, έχει απορροφήσει και τους κατοίκους από το παλαιό χωριό Φιλιππάκι. Το βιβλίο είναι γραμμένο με εξαιρετικό και ευδιάκριτο συναισθηματισμό, περιέχει ωστόσο και πολλές λαογραφικές ειδήσεις για τον κλήδονα, τα Χριστούγεννα, τις Απόκριες, το Πάσχα και τα έθιμα του γάμου. Επίσης, περιλαμβάνει βιογραφικά των κατοίκων, αλλά και πολλές σημαντικές φωτογραφίες, που το καθιστούν πηγή για τους λαογράφους, που θα θελήσουν να βρουν υλικό για μια επιστημονική λαογραφική μελέτη του λαϊκού πολιτισμού της Μεσσηνίας. Αξιομίμητο παράδειγμα και για άλλους λόγιους, που θα θελήσουν να διασώσουν στοιχεία της τοπικής λαογραφίας τους.

Ψαρράς Στέφανος – Campagnolo Matteo, *Ο νοτάριος της Νάξου Στέφανος Τ(ρ)ουμπίνος (1712-1738)*, Αθήνα 2010, έκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κυκλάδων, σ. 622.

Μετά τον πρόλογο (σ. 11 κ.εξ.), τα εισαγωγικά (σ. 13 κ.εξ.) και τον χρονολογικό πίνακα των πράξεων (σ. 22), δημοσιεύονται τα κείμενα των νοταριακών πράξεων που συνέταξε και υπογράφει ο Στέφανος Τ(ρ)ουμπίνος (1712-1738). Κατόπιν (σ. 511 κ.εξ.) παρατίθενται βραχυγραφίες, πίνακες ονομάτων προσώπων και τόπων, γλωσσάριο, ταξινόμηση των πράξεων κατά είδος και φωτογραφικό υλικό. Είναι γνωστό ότι οι νοταριακές πράξεις και τα δικαιοπρακτικά έγγραφα αποτελούν πηγές για παλαιότερες μορφές του λαϊκού πολιτισμού μας, καθώς περιέχουν αναφορές σε ζητήματα εθιμικού δικαίου, υλικού αλλά και πνευματικού και κοινωνικού βίου. Το ίδιο ισχύει και για τα εδώ δημοσιευόμενα κείμενα, τα οποία παρουσιάζουν ενδιαφέρον και για τον μελετητή της ναξιακής και της κυκλαδίτικης ευρύτερα λαογραφίας.

Ψιλάκης Νίκος και Μαρία, *Το ψωμί των Ελλήνων και τα γλυκίσματα της λαϊκής μας παράδοσης. Λαογραφική, γαστρονομική και ιστορική περιδιάβαση με βάση τα ζυμώματα της Κρήτης, με 450 συνταγές*, Ηράκλειο 2001, εκδ. Καρμάνωρ, σχ. 8ο, σ. 560.

Πρόκειται για μια πλήρη μελέτη σχετικά με την παρασκευή και τη χρήση,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 653

πραγματική και συμβολική, του ψωμιού στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό, που είναι χωρισμένη σε 24 κεφάλαια. Με χρήση βιβλιογραφίας, αρχειακού και πρωτογενούς υλικού από επιτόπια έρευνα, αλλά και με πολλές φωτογραφίες ιδιαίτερης αισθητικής, οι συγγρ. εξετάζουν το ψωμί στην αρχαιότητα, στον μύθο και στην ιστορία, τους μύλους, τους φούρνους, τα άλευρα, το προζύμι, την κατασκευή ψωμιού, τα ειδικά και τα καθημερινά ψωμιά, τον επτάζυμο άρτο και τα καθημερινά γλυκίσματα, το παξιμάδι, τα ψωμιά και τα γλυκίσματα στον κύκλο της ζωής και του χρόνου, το ψωμί των απαρχών, τα πρόσφορα, το ψωμί ως τάμα, τον τραχανά και τα ζυμαρικά. Οι συγγρ. χρησιμοποιούν τη διάθεσιμη ελληνική, κάποτε και ξένη, βιβλιογραφία, αλλά και αρχειακό λαογραφικό υλικό. Στο τέλος παροιμίες για το ψωμί (σ. 556) και ευρετήριο συνταγών (σ. 557-560). Έργο σπουδαίο και συνθετικό, που συνδυάζει τη θέση του ψωμιού στον εθιμικό και κοινωνικό βίο του λαού με συνταγές από όλες τις ελληνικές περιοχές, και με φωτογραφία κάθε είδους ψωμιού, προϊόν πολύχρονης, συστηματικής και κοπιαστικής έρευνας.

Ψιμούλη Βάσω Δ., *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 1998, έκδ. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, αρ. 68, σχ. 8ο, σ. 544.

Πρόκειται για τη διδακτορική διατριβή της συγγρ., που χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο εξετάζεται η διείσδυση και εγκατάσταση αλβανικών πληθυσμών στην Ήπειρο και, ιδίως, στην Θεσπρωτία, ενώ ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο μέρος (σ. 113-218), όπου τα σχετικά με την εγκατάσταση της ποιμενικής ομάδας στην ορεινή ενδοχώρα, τα γένη, την κοινωνική οργάνωση, την αντεκδίκηση, τη λαϊκή λατρεία, τις οικογενειακές δομές, τις γαμήλιες σχέσεις, τη θέση της γυναίκας και τη γλώσσα και παιδεία στο Σούλι. Ακολουθούν τα σχετικά με τον τύπο της κοινότητας (σ. 219-312) και τη σύγκρουση με τον Αλή Πασά (σ. 313-448 κ.εξ.), επίμετρο και παραρτήματα, βιβλιογραφία (σ. 505-520) και ευρετήριο (σ. 521 κ.εξ.). Εμπεριστατωμένη μελέτη που χρησιμεύει και στον λαογράφο, για τα θέματα του παραδοσιακού πολιτισμού που παραπάνω αναφέρθηκαν.

Ψυχογιού Ελένη, *«Μαυρηγή» και Ελένη. Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης. Χθόνια μυθολογία, νεκρικά δρώμενα και μοιρολόγια στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα 2008, έκδ. Ακαδημία Αθηνών – Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 24, σχ. 8ο, σ. 530.

Το βιβλίο αποτελεί προϊόν πολύχρονης και συστηματικής έρευνας της συγγρ., ερευνήτριας στο ΚΕΕΛ, βιβλιογραφικής, αρχειακής και επιτόπιας. Μετά τα προλογικά κείμενα και την εισαγωγή (σ. 17 κ.εξ.), η μονογραφία περιλαμβάνει πέντε κεφάλαια, υπό τους τίτλους *Οι θρησκευτικές αναπραστάσεις* (σ. 36 κ.εξ.) – *Ο θάνατος ως τελετουργική διάβαση* (σ. 120 κ.εξ.) – *Θρηνητική παράδοση και νεωτερικότητα* (σ. 160 κ.εξ.) – *Μεταθανάτιες τελετουργίες και εσχατολογικές*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 654

αντιλήψεις: μοιρολοΐστρες, νεκροί και στάρι (σ. 204 κ.εξ.) – *Συλλογικές νεκρικές τελετουργίες για ιερές μορφές του μεταφυσικού* (σ. 233 κ.εξ.). Στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο εξετάζονται δύο επιμέρους περιπτώσεις για θυσία ταύρων και νεκρόδειπνα στα Αγρίδια της Ίμβρου (σ. 233 κ.εξ.) και για εαρινά δρώμενα νεκρανάστασης στη Βόνιτσα (σ. 246 κ.εξ.). Σε *Παράρτημα* (σ. 288 κ.εξ.) παρέχονται αφηγήσεις σχετικές με πίστεις και δοξασίες περί θανάτου, νεκρών, ψυχών, απάνω και κάτω κόσμου, από επιτόπιες έρευνες της συγγρ., οι χειρόγραφες πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (σ. 457 κ.εξ.), οι βιβλιογραφικές αναφορές (σ. 461 κ.εξ.) και εκτενές ευρετήριο (σ. 483 κ.εξ.). Ο τόμος συνοδεύεται από δίσκο ψηφιακής εγγραφής με μοιρολόγια. Πρόκειται για συστηματική μονογραφία, που εντάσσεται στο ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον της ελληνικής λαογραφικής βιβλιογραφίας για τις τελετουργίες, η οποία και θα χρησιμοποιηθεί εκτενώς από μελλοντικούς ερευνητές λόγω του πλούσιου υλικού που επεξεργάζεται και της ευρείας τεκμηρίωσής της

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 655

Εφημερίδες

Αγιαθυμιώτικα Νέα: Τριμηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο του Συλλόγου Αγιοευθυμιωτών Αθηνών, Πειραιώς και Περιχώρων. Εκδότης: Σύλλογος Αγιοευθυμιωτών. Γραφεία: Αριστογείτονος 11-13, Αθήνα. Υπεύθυνος Σύνταξης – Ύλης: Σπύρος Κυριάκης. Μοσχάτο. Σχήμα fo.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο (1998-2012), εκτός από όσα παρουσιάστηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, τα ακόλουθα φύλλα της Β΄ Περιόδου της εφημερίδας: (Έτος 9ο) **35** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 1999), 20* / (έτος 12ο) **46** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2002), 28 / (έτος 13ο) **48** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2003), 24 / **50** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2003), 32 / (έτος 14ο) **54** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2004), 32 / **55** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2004), 24 / (έτος 15ο) **56** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2005), 40 / **57** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2005), 32 / **58** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2005), 40 / **59** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2005), 20 / (έτος 16ο) **60** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2006), 24 / **63** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2006), 24 / (έτος 17ο) **64** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2007), 32 / **65** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2007), 40 / **66** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2007), 40 / **67** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2007), 32 / (έτος 18ο) **68** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2008), 32 / **69** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2008), 40 / **70** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2008), 40 / (έτος 19ο) **72** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2009), 32 / **73** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2009), 24 / **74** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2009), 40 / **75** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2009), 32 / (έτος 20ό) **76** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2010), 32 / **77** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2010), 32 / **78** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2010), 40 / **79** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2010), 32 (+επιτοίχιο ημερολόγιο του 2011, αφιερωμένο στο Χορευτικό του Συλλόγου) / (έτος 21ο) **80** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2011), 40 / **81** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2011), 48 / **82** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2011), 48 / **83** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2011), 48 (+επιτοίχιο ημερολόγιο του 2012, αφιερωμένο στις ομορφιές του αγιαθυμιώτικου τοπίου) / (έτος 22ο) **84** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2012), 48 / **85** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2012), 40 / **86** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2012), 48 / **87** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2012), 40 (+ επιτραπέζιο ημερολόγιο του 2013, αφιερωμένο στην αγιαθυμιώτικη φύση).

Άγναντα Άρτας: Τριμηνιαίο όργανο της Αδελφότητας Αγναντιτών. Έδρα: Αθήνα. Υπεύθυνος σύνταξης: Χρήστος Γ. Χριστοδούλου, Πρόεδρος της Αδελφότητας. www.agnanta.gr E-mail: info@agnanta.com.gr. Σχήμα fo.

— Περίοδος Β΄, αρ. φύλ. **157** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2006), σ. 8

Πρωτοσέλιδες οι παρουσιάσεις βιβλίων των Μιχαήλ Γ. Χάρου, *Τζουμερκιώτικοι Δημοτικοί Αντίλαλοι*, Χρήστου Αρ. Παπακίτσου, *Από την Τζουμερκιώτικη Λαλιά στη Λαϊκή μας Παράδοση*, αλλά και η επιστολιμαία (από τον

* Σύνολο σελίδων φύλλου της εφημερίδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 656

Πρόεδρο της ΕΛΕ κ. Μιχαήλ Γ. Μερακλή) για το βιβλίο του Στέφ. Μ. Φίλου, *Τζουμερκοχώρια* (1, 8). Ακολουθούν: Νεκρολογίες Αγναντιτών (2), Χαρίλαος Ζάχος, «Σοβαρά κι εύθυμα: Το τελευταίο κυνήγι» (5), αποτελέσματα δημοτικών εκλογών 2006 (7) και η είδηση ότι τα Τζουμέρκα θα ανακηρυχθούν Εθνικό Πάρκο (7).

Α κ ρ ο κ ό ρ ι ν θ ο ς: Τρίμηνη Περιοδική Πολιτιστικής Κοινωνικής & Ιστορικής Έρευνας, συλλογής και ταξινόμησης λαογραφικού υλικού και προβολής τοπικών θεμάτων της Αρχαίας Κορίνθου. Υπεύθυνος έκδοσης: Γιάννης Δ. Μπάρτζης, Αρχαία Κόρινθος. Εκδίδεται με την υποστήριξη της «Λέσχης Φίλων Ακροκορίνθου». Σχ. fo

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα ακόλουθα φύλλα της εφημερίδας: (Χρόνος 6ος) **22** (Ιούν. 1998), 4: Πρωτοσέλιδη η εμφάνιση του καθηγητή Δημήτρη Λιαντίνη, λίγες ημέρες πριν τη δεδηλωμένη πρόωρη εξαφάνισή του, στο σπίτι του εκδότη στην Αρχαία Κόρινθο. Στην σ. 4 η αποκάλυψη ότι επί Καποδίστρια η Αρχαία Κόρινθος προοριζόταν για πρωτεύουσα του νεοσύστατου κράτους και παρουσίαση εκδήλωσης για βιβλίο του Γιάννη Μπάρτζη / **23** (Σεπτ. 1998), 4 : Ομογενής και συμπατριώτης στην Αμερική στέλνει στην εφημερίδα γκραβούρες, μαρτυρίες κα πληροφορίες τοπικής ιστορίας, οι οποίες ανάγονται στους 17ο και 18ο αι. και έχουν συλλεγεί στο εξωτερικό (1), ενώ παρουσιάζεται και η χαρακτηριστική αρχαιοκορινθιώτικη μορφή του Παύλου Δάφνη (1907-1984), φορέα προόδου και πρωτοπόρο χρήστη των σύγχρονων τεχνολογιών στον τόπο του (1) / (Χρόνος 7ος) **25** (Μάρτιος 1999), 4: Σχόλια για μνημεία της Αρχαίας Κορίνθου «Δημοτικά αρχαιοκορινθιακά…» (3) και «Το καρναβάλι της Αρχ. Κορίνθου (Καθ. Δευτέρα 22-2-99)» (3) ενδιαφέρουν τον λαογράφο αναγνώστη / (Χρόνος 8ος) **31** (Σεπτ. 2000), 4: Φωτογραφίες από τις πρώτες ανασκαφές στην Αρχ. Κόρινθο στις αρχές του 20ού αι., μέτρο σύγκρισης για τις μεταμορφώσεις του τοπίου σήμερα (1) / (Χρόνος 9ος) **34** (Ιούν. 2001), 4: Στην σ. 4 η είδηση της κυκλοφορίας του μουσικού CD με παραδοσιακή μουσική «Παραδοσιακοί χοροί κ΄ τραγούδια της Αρχαίας Κορίνθου» από τον Πολιτιστικό Σύλλογο 'Απόλλων' και τη Διεθνή Οργάνωση Λαϊκής Τέχνης (ΔΟΛΤ) / (Χρόνος 10ος) **37** (Απρίλ. 2002), 6: Την ύλη του φύλλου εγκαινιάζουν νοσταλγική φωτογραφία του 1950 απ' την προσέλευση πανηγυριωτών στο Κάστρο την Δευτέρα του Πάσχα (1) και η υπόσχεση έκδοσης σπάνιου φωτογραφικού λευκώματος για την Κόρινθο και την Αρχαία Κόρινθο (1). Την έκδοση θ' αναλάβει η Κορινθιακή Εστία 'Λέων Σγουρός' και η εφημερίδα 'Α'. Λεπτομέρειες απ' την ύλη και τα περιεχόμενά του στο ειδικό πρόσθετο δισέλιδο (5-6). Στην σ. 2 ο Λάμπρος Αν. Ψωμάς γράφει «Η παλιά Εκκλησία της Παναγιάς του χωριού μας» / **38** (Ιούν. 2002), 4: Ενδιαφέρουσα η βιβλιοπαρουσίαση του Λάμπρου Ψωμά «Φωτεινή Θ. Βλαχοπούλου, *Λέων Σγουρός, βίος και πολιτεία του βυζαντινού άρχοντα της*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 657

βορειοανατολικής Πελοποννήσου στις αρχές του 13ου αιώνα» (3) / **39** (Οκτ. 2002), 4 / **40** (Ιαν. 2003), 4: Με το παρόν φύλλο συμπληρώνονται 10 έτη από την έκδοση της 'Α'. Επιλέγουμε από την ύλη του φύλλου: Ρένος Παναγιώτης Ρώτας, «Η κάμπια (χρονογράφημα εμπνευσμένο από τη ζωή στην Αρχαία Κόρινθο)» (2), φωτογραφικό σχολικό ενθύμιο έτους 1964-5 (3) / (Χρόνος 11ος) **43** (Οκτ. 2003), 4: Πρωτοσέλιδα η «Αναπαράσταση απελευθέρωσης Ακροκορίνθου [1821]» από τον Πολιτιστικό Σύλλογο 'Απόλλων' και παλιά φωτογραφία από την επεξεργασία σταφίδας. Το όργωμα πριν δεκαετίες σε φωτογραφία (2) / (Χρόνος 12ος) **45** (Μάρτ. 2004), 4: Από λαογραφικής πλευράς σημειώνονται: Ακουαρέλα του 1820 από την Αρχαία Κόρινθο (1), οι «Ιστορίες του παππού Ρένου» (2) και η μεταμόσχευση που εικονίζεται σε σχετική αγιογραφία ότι έκαναν οι Άγιοι Ανάργυροι (3) / **46** (Ιούλ. 2004), 4: Πρωτοσέλιδα προβάλλεται το ζήτημα προστασίας της μυθικής κρήνης 'Άνω Πειρήνη' στην κορυφή του Ακροκορίνθου / **47** (Οκτ. 2004), 4: Στην σ. 3 ο Παν. Καρυώτης προσπαθεί να δώσει εξήγηση στην ονομασία «Δραγονέρα» της αρχαίας μυθικής κρήνης 'Άνω Πειρήνη' στην Ακροκόρινθο / **48** (Δεκ. 2004), 4: Στην σ. 3 η συνέχεια της «Δραγονέρας» του Παναγ. Καρυώτη καθώς και η δικαστική πορεία του θέματος της διοικητικής αυτονομίας του Δήμου Αρχαίας Κορίνθου / (Χρόνος 13ος) **49** (Μάρτιος 2005), 4: Πρωτοσέλιδη η αναγγελία έκδοσης μέσα στο 2005 του λευκώματος «Παλαιά και Νέα Κόρινθος 1850-1980», στην σ. 2 η συνέχεια του δικαστικού αγώνα για αυτονομία του Δήμου Αρχαίας Κορίνθου (ν. 'Καποδίστριας') και στην σ. 4 η είδηση για Έκθεση Φωτογραφίας από Γυμναστικές Επιδείξεις και αγώνες της δεκαετίας 1950-60 / **50** (Ιούλ. 2005), 4: Οι φωτογραφίες του 1854 από τον Ναό του Απόλλωνα στην Κόρινθο (1) και του λιχνίσματος από χωρικούς (3) τραβούν την προσοχή μας / **51** (Οκτ. 2005), 4: Γκραβούρα του 1846 και φωτογραφία του 1950 πρωτοσέλιδες. Στην σ. 4 ειδήσεις για έκθεση λαογραφικής φωτογραφίας και έκκληση να συντηρηθεί η ενεπίγραφη βρύση Χατζημουσταφά / **52** (Ιαν. 2006), 4: Πρωτοσέλιδη γκραβούρα του 1834 της Αρχαίας Κορίνθου και απαισιόδοξες διαπιστώσεις του συντάκτη για την πορεία πολιτιστικών συλλόγων της περιοχής (4) / (Χρόνος 14ος) **53** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ. 2006), 4: Πρωτοσέλιδα η διαμαρτυρία και έκκληση του εκδότη να μην καταργηθεί η ταχυδρομική ατέλεια για τα έντυπα. Στην σ. 2 σπάνια φωτογραφία του Ναού του Απόλλωνα / **56** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ. 2006), 4 / (Χρόνος 14ος[15ος]) **57** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ. 2007), 4 / (Χρόνος 15ος) **58** (Απρ-Μάιος-Ιούν. 2007), 4 / **59** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ. 2007), 4 / **60** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ. 2007), 4 / (Χρόνος 16ος) **61** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ. 2008), 4: Γκραβούρα του 1803 (1), εικονογραφία που εξηγεί το πώς ο γλύπτης Καλλίμαχος εμπνεύστηκε το κορινθιακό κιονόκρανο (4) και η παρουσίαση του βιβλίου του Αριστείδη Δουλαβέρα, *Η ανθρώπινη ομορφιά στο δημοτικό τραγούδι*, ανήκουν στα λαογραφικά περιεχόμενα του φύλλου / **62** (Απρ-Μάιος-Ιούν. 2008), 4: Πρωτοσέλιδος ο πανηγυρικός εορτασμός για τον Απόστολο Παύλο στο Βήμα του Γαλίωνα. Στην σ. 2 ευχετήρια

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 658

επιστολή του Προέδρου της ΕΛΕ κ. Μιχαήλ Μερακλή για τα 15χρονα του περιοδικού / **63** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ. 2008), 4 / **64** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ. 2008), σ. 4: Από την σύνταξη της εφημερίδας «Πώς περιγράφει την Αρχαία Κόρινθο το 1874 ο περιηγητής Ludwig Salvator» (4) / (Χρόνος 17ος) **65** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ. 2009), 4 / **66** (Απρ-Μάιος-Ιούν. 2009), 4: Πρωτοσέλιδη λαογραφική φωτογραφία απ' το πανηγύρι των Αγίων Αναργύρων στην δεκαετία του 1950 / **67** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ. 2009), 4 / **68** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ. 2009), 4: Πρωτοσέλιδα παρουσιάζεται η ηλεκτρονική ιστοσελίδα της εφημερίδας www.akrokorinthos.com, μέσω της οποίας ξεκινά «Νέα εποχή για τον 'Ακροκόρινθο'!». Ενδιαφέρουσα η φωτογραφία με τον Σπύρο Μελετζή στην Αρχαία Κόρινθο, στα 1960, μέρος συλλεκτικής έκδοσης από τη Νομαρχία (3) / (Χρόνος 18ος) **69** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ. 2010), 4: Η γκραβούρα του 1900 (1) και δύο παρατιθέμενες φωτογραφίες, μιας σχολικής τάξης του 1976 και των ίδιων συμμαθητών 33 χρόνια αργότερα, τραβούν την προσοχή / **70** (Απρ-Μάιος-Ιούν. 2010), 4: Ο Λάμπρος Ψωμάς στην σ. 3 προσφέρει «Ανοιξιάτικα ψήγματα κορινθιακής ιστορίας» και στην σ. 4 γράφει «Ο Άγιος Παύλος Μητροπολίτης Κορίνθου» / **72** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2010), 4: Καταγραφή της τοπικής επικαιρότητας και καθημερινότητας με αναφορές (φωτογραφικές, βιβλιογραφικές) στην ιστορία και τον πολιτισμό της Αρχαίας Κορίνθου. Παρουσίαση του βιβλίου του Αριστείδη Ν. Δουλαβέρα, *Νεοελληνικός παροιμιακός λόγος*, Θεσ/νίκη 2010 (4) / (Χρόνος 19ος) **73** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2011), 4: Πρωτοσέλιδα η ανακοίνωση της Σύνταξης, ότι καταργούνται, μετά από 18 χρόνια, οι διαφημιστικές καταχωρίσεις και την δαπάνη έκδοσης αναλαμβάνει πλέον η «Λέσχη Φίλων Ακροκορίνθου». Στην 1η σελίδα, επίσης, αναδημοσιεύεται φωτογραφία από θερισμό του 1917, υπό τη σκέπη του Ακροκορίνθου. Στην σ. 4 ο εκδότης Γιάννης Μπάρτζης ανακαλύπτει την ιστορικότητα προσώπων της καθημερινότητας «Γιατί μας κρύβουν την ιστορία μας;» / **74** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2011), 4: Πρωτοσέλιδος ο ζωγραφικός πίνακας του Carl Anton Joseph Rottman, που δείχνει την Αρχαία Κόρινθο της περιόδου 1830-40. Στην σ. 2 βρίσκεται το άρθρο του Λάμπρου Ψωμά, «Ο Απόστολος Παύλος φθάνει στην Κόρινθο», ενώ στη σ. 3 παρουσιάζεται ο τοπικός ήρωας της Αντίστασης Παναγιώτης Αντ. Σταματίου (1904-1944) από τον Κων/νο Τσιμπούρη / **76** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2011), 4: Πρωτοσέλιδη φωτογραφία της πλατείας της Αρχαίας Κορίνθου στα 1934. Στην σ. 2 ο Κων/νος Θεοδ. Τσιμπούρης βιογραφεί την δασκάλα της Αρχαίας Κορίνθου Θεώνη Μπαλάφα, δημοσιεύεται η είδηση της κηδείας του Δημ. Λάλεζα, πατέρα του γνωστού δημοτικού τραγουδιστή, η τελετή του οποίου έγινε με κλαρίνα και δημοτικά τραγούδια. Ο Τάσος Σκλήρης γράφει (σ. 3) για τον αντιστασιακό Τάσο Σκλήρη, ενώ στη σ. 4 παρουσιάζονται: βιβλίο για τη νεότερη ιστορία της Κορίνθου και φωτογραφίες ναών της που καταστράφηκαν / (Χρόνος 20ός) **78** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2012), 4: Φωτογραφίες του 1900 από την ανακάλυψη αρχαίων αγαλμάτων στην Αρχαία Κόρινθο (1), «Ένα ξεχασμένο (πασχαλιάτικο) έθιμο» του Χρήστου Παραλόπου-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 659

λου (3) και η παρουσίαση του μυθιστορήματος του Γιάννη Δ. Μπάρτζη, *Ορχάν. Στην αυλή των Παλαιολόγων* (4), με μουσική πλαισίωση νεαρών δημοτικών τραγουδιστών, συνιστούν θέματα της ύλης / **79** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2012), 4: Πρωτοσέλιδα: Σχέδιο του William Gell με το παλάτι του Κιαμήλ-μπέη στην (Αρχαία) Κόρινθο, η είδηση επικείμενης κυκλοφορίας δερματόδετου τόμου με όλα τα φύλλα (και τα 80) της 'Ακροκορίνθου', η αγγελία αδυναμίας συνέχισης της εκδοτικής προσπάθειας του Γιάννη Δ. Μπάρτζη , μετά και την κατάργηση της ταχυδρομικής ατέλειας για την αποστολή της εφημερίδας. Στη σ. 2 η είδηση θανάτου και σύντομο βιογραφικό τού Ρένου Ρώτα (1922-2012), γιου του Βασ. Ρώτα / **80** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2012), 4: Αναμνηστική φωτογραφία του 1957 απ' το τότε 4/θ Δημοτ. Σχολείο Αρχαίας Κορίνθου μπροστά στις 'κολόνες' (1), συγκριτική παράθεση φωτογραφιών στο ίδιο μέρος (Ναό του Απόλλωνα στην Αρχαία Κόρινθο) δυο ομάδων νεαρών με διαφορά μισού αιώνα (4), επιτάφια γραφή πάνω σε αρχαία (;) κολόνα μέσα σε ναό (3), ενδιαφέρουν τον λαογράφο. Πρωτοσέλιδα ανακοινώνεται η αναστολή της έκδοσης, λόγω αντικειμενικών δυσκολιών, και οι αναγνώστες παραπέμπονται πλέον στην ιστοσελίδα www.akrokorinthos.com.

Α μ α ρ υ σ ί α: Εβδομαδιαία Ανεξάρτητη Πολιτική Εφημερίδα Αμαρουσίου & Βορείων Προαστίων. Ιδρυτής: Ανδρέας Χρήστου Ζαγκλής. Ιδιοκτήτης – Εκδότης – Διευθυντής: Χρήστος Ανδρέα Ζαγκλής. Σχ. fo.

Εκτός των φύλλων της εφημερίδας που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν, για την περίοδο 1998-2012, τα εξής φύλλα: (Έτος 44ο) **2042** (27.6.2009), 28 / **2056** (3.10.2009), 24 / **2059** (24.10.2009), σ. 28 / **2065** (5.12.2009), σ. 24 / (έτος 45ο) αρ. φύλ. **2076** (20.2.2010), σ. 28 / **2081** (27.3.2010), 28 / **2090** (29.5.2010), 24 / **2108** (2.10.2010) / (έτος 46ο) **2129** (26.2.2011) / **2131** (12.3.2011) / **2136** (16.4.2011) / **2137** (23.4.2011).

Α ν δ α ν ι α κ ά Χ ρ ο ν ι κ ά: Τριμηνιαία έκδοση ποικίλης ύλης. Βήμα των αποφοίτων του Γυμνασίου-Λυκείου Διαβολιτσίου Μεσσηνίας και των κατοίκων του Δήμου Ανδανίας & της ευρύτερης περιοχής (κωδικός Υπουργείου Τύπου 5790). Εκδότης-Δ/ντής: Χρήστος Κ. Ρέππας. Έδρα: Βασιλικό Μεσσηνίας. Ταχυδρ. δ/νση: Αγία Παρασκευή Αττικής. Σχήμα fo.

Το Αρχείο της ΕΛΕ περιλαμβάνει, για την περίοδο 1998-2012, τα ακόλουθα φύλλα: (Έτος 7ο) **26ο** (Απρ-Ιούν 2006), 12 / **27ο** (Ιούλ-Σεπτ 2006), 12 / **28ο** (Οκτ-Δεκ 2006), 8 / (έτος 8ο) **29ο** (Ιαν-Μάρτ 2007), 12 / **30ό** (Απρ-Ιούν 2007), 12 / **31ο** (Ιούλ-Σεπτ 2007), 12 / **32ο** (Οκτ-Δεκ 2007), 12.

Α ν τ ι φ ω ν η τ ή ς: Δεκαπενθήμερο Πανθρακικό Έντυπο Γνώμης (κωδικός 1380). Έκδοση του σωματείου 'Αντιφωνητής'. Έδρα: Κομοτηνή. Υπεύθυνος κατά τον

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 660

νόμο: Καραΐσκος Κώστας. Ηλεκτρονική διεύθυνση: karaiskk@otenet.gr / www.antifonitis.gr. Σχήμα 2ο.

Το Αρχείο της ΕΛΕ περιλαμβάνει, για την περίοδο 1998-2012, τα ακόλουθα φύλλα: (Έτος 7ο) **175** (20.7.2005), 8 / (έτος 8ο) **200** (18.7.2006), 8 / (έτος 9ο) **205** (11.10.2006), 8 / **206** (25.10.2006), 8 / **213** (31.1.2007), 8 / **214** (14.2.2007), 8 / **215** (28.2.2007), 8 / **219** (25.4.2007), 8 / **220** (9.5.2007), 8 / **221** (23.5.2007), 8 / **222** (6.6.2007), 8 / **223** (19.6.2007), 8 / **224** (3.7.2007), 8 / (έτος 10ο) **229** (19.9.2007), 8 / (έτος 11ο) **263** (16.1.2009), 12 / **264** (1.2.2009), σ. 12.

Αργοναύται – Κομνηνοί: Ενημερωτικό Δελτίο του Συλλόγου Ποντίων 'Αργοναύται-Κομνηνοί'. Έδρα: Καλλιθέα Αττικής. Εκδίδεται από το ΔΣ του Συλλόγου κάθε δίμηνο. Εκδότης: Ναυσικά Ιασονίδου-Γκάγκα. Υπεύθυνος Ύλης: Χρήστος Ανδρεάδης. Σχήμα 4ο μεγάλο.

Εκτός των φύλλων που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν, για την περίοδο 1998-2012, τα εξής: **71** (Ιαν-Φεβ 1999), σ. 8: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «Η εορτή των Τριών Ιεραρχών στον Πόντο» (1, 3) / **80** (Ιούλ 2000), σ. 28: Αφιέρωμα στον Χρήστο Σαμουηλίδη με μήνυμα του Δημ.Σ. Λουκάτου (3) και εργασίες των Χρήστου Γ. Ανδρεάδη (1-3), Παναγιώτη Θ. Ηλιάδη (4-7), Μιχαήλ Γ. Μερακλή (8-11), Γιώργου Παναγουλόπουλου (12-6), Έλσας Γαλανίδου-Μπαλφούσια (17-23), καθώς και ευχαριστίες του τιμωμένου (24-5) / **86** (Ιούλ 2001), σ. 8: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, « 'Με δάκρυα' ή 'χωρίς δάκρυα' η Ιστορία ;» (1-2), Θεόφιλος Α. Καστανίδης, «Το ομαδικό παιχνίδι στον Πόντο» (4) / **89** (Ιαν 2002), σ. 8: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «Τα κάλαντα στον Πόντο» (1-3), Αναστάσιος Π. Παπαδόπουλος, «Άνθιμος Α. Παπαδόπουλος (1878-1962)» (4), νεκρολογία για τον Γεώργιο Φωτιάδη (1910-2002) (6) / **90** (Μάρτ 2002), σ. 4: ο Χρήστος Γ. Ανδρεάδης παρουσιάζει το βιβλίο του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών, *Προβλήματα εκπαίδευσης στην Ελλάδα των νεοπροσφύγων Ποντίων μαθητών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης* (1-3) / **91** (Μάιος 2002), σ. 4: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «Η εφημερίδα 'Το Βήμα' και ο Κεμάλ Ατατούρκ» (1-3) / **94** (Νοέμ 2002), σ. 4: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «Ογδόντα χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922-2002), μέρος β΄ » (1-3) / **96** (Μάρτ 2003), σ. 8: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «Οδυσσέας Λαμψίδης. Με αφορμή την έκδοση του βιβλίου του *Προσπάθειες στρατιωτικής οργανώσεως των Ελληνοποντίων* (2002)» (1-3) / **99** (Σεπτ 2003), σ. 4: ο Χρήστος Γ. Ανδρεάδης παρουσιάζει το έργο του Κώστα Φωτιάδη, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου* (14τομο) (1-3) / **102** (Μάρτ 2004), σ. 4: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «1204-2004: 800 χρόνια από την ίδρυση της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας» (1-2) / **105** (Σεπτ 2004), σ. 8: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «Ιωάννη Κανίδη του Ποντίου αυτοθυσίας εγκώμιο» (1-2), Πάνος Θ. Ηλιάδης, «Η μάχη της Πέτρας Βοιωτίας και ο Δημήτριος Υψηλάντης (12 Σεπτεμβρίου 1829, παλ. ημερολ.)» (4-6) / **106** (Νοέμ 2004), σ. 4: Χρήστος Γ. Αν-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 661

δρεάδης, «Πόντιοι αγωνιστές στο Μακεδονικό Αγώνα (1904-1908). Με την ευκαιρία συμπληρώσεως 100 ετών από την έναρξή του» (1-3) / **107** (Ιαν 2005), σ. 4: Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, «Ο Μέγας Βασίλειος (330-378) & ο Πόντος» (1-3) / **108** (Μάρτ 2005), σ. 8: Ναυσικά Ιασονίδου-Γκάγκα, «'Αργοναύται-Κομνηνοί'. Τα πρώτα χρόνια» (1-3) και εκδηλώσεις για τα 75χρονα του Συλλόγου (5, 7) / **109** (Μάιος 2005), σ. 8 (illustration έκδοση): Πάνος Θ. Ηλιάδης, «Η αναβίωση ενός παλαιού εθίμου [Κλήδονας]» (2-3), αλλά και «Τι έγραψε ο Τύπος για την εκδήλωση» (4-8) / **110** (Ιούλ 2005), σ. 4: Χρ. Γ. Ανδρεάδης, «Λεωνίδας Ιασονίδης (1884-1959)» (1-3).

Βορειοηπειρωτικόν Βήμα: [Διμηνιαίο] Επίσημο Όργανο του Πανελληνίου Συνδέσμου Βορειοηπειρωτικού Αγώνος (ΠΑ.ΣΥ.Β.Α). Ιδιοκτήτης: ΠΑ.ΣΥ.ΒΑ. Ιδρυτής: Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης Σεβαστιανός (†). Εκδότης – Διευθυντής: Α. Α. Καντάνης. Έδρα: Αθήνα. Σχήμα 4ο μεγάλο.

Εκτός των φύλλων που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν, για την περίοδο 1998-2012, τα εξής φύλλα της Γ΄ Περιόδου: **6(50)** (Νοέμ-Δεκ 2001), 4 / **7(51)** (Ιαν-Φεβ 2002), 6 / **8(52)** (Μάρτ-Απρ 2002), 6 / **12(56)** (Νοέμ-Δεκ 2002), 6 / **22(66)** (Ιούλ-Αύγ 2004), 6 / **23(67)** (Σεπτ-Οκτ 2004), 8.

Γέρα: Τρίμηνη έκδοση Παγγεραγωτικού Συλλόγου Μυτιλήνης. Έδρα: Αθήνα. Υπεύθυνος κατά το νόμο: Γρηγόρης Κυριακού. Επιμέλεια έκδοσης: Παναγιώτης Αγιακάτσικας, Μαρία Β. Μεταξά, Γιώργος Τριανταφύλλου. http://users.compulink.gr/gera . e-mail: gera@compulink.gr. Σχήμα fo.

— Αρ. φύλ. **79** (Ιούλ.-Σεπτ. 2010), σ. 12.

Πρωτοσέλιδες οι καλοκαιρινές εκδηλώσεις του Συλλόγου, στη σ. 2 ο Στρατής Γιαννίκος γράφει για την «Γεωργική Επιτροπή Γέρας (1918-1923), γ΄ μέρος» και παρουσιάζεται το Ημερολόγιο του Συλλόγου για το 2011, ενώ στη σ. 3 περιγράφονται οι εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν στη γενέτειρα το 2010. Εν συνεχεία τα άρθρα: Στρατής Καραγιασσώτης, «Απ' τη γερμανική κατοχή στη λευτεριά» (4), Στέλιος Ε. Παππάς, «Δυο πανάξια τέκνα της Γέρας: Μίλτος κ΄ Ιωάννης Κουντουράς» (5), Αντώνης Ευαγγ. Γκίκας, «Έθιμο ολισθηρού ιστού ή Κουντάρ» (6), ο Παναγ. Ερμ. Ψαριανός γράφει στην ντοπιολαλιά το ηθογραφικό διήγημα «Αρτέμ's τσι Λιγουνώρα» (7, 8), ο Δημ. Στουρνάρας, «Γεραγώτικα και όχι μόνο» (12).

— Αρ. φύλ. **80** (Οκτ.-Δεκ. 2010), σ. 12.

Πρωτοσέλιδες οι δραστηριότητες του Συλλόγου και ακολουθούν: Στρατής Γιαννίκος, «Γεωργική Επιτροπή Γέρας (1918-1923), δ΄ μέρος» (2), γεραγώτικες συνταγές (2,3), Στρατής Καραγιασσώτης, «Απ' τη γερμανική κατοχή στη λευτεριά (β΄ μέρος)» (4), Ταξιαρχούλα Παναγ. Ψαρρού, «Διαδικτυακή πύλη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 662

προβολής της πολιτισμικής κληρονομιάς της Λέσβου» (6), Παναγ. Ερμ. Ψαριανός, «Οι καρνάβαλοι στη Γέρα» (7), χριστουγεννιάτικα έθιμα από τον Φοίβο (ψευδών.) (9), Παναγιώτης Αγιακάτσικας, «Παροιμίες και φράσεις που λέγονται στη Γέρα» (10), «Ποίηση και σάτιρα» από τον Φοίβο (11), βιβλία και CD (11).

— Αρ. φύλ. **81** (Ιαν.-Μάρτ. 2011), σ. 12.

Κοπή πρωτοχρονιάτικης πίτας, αποκριάτικο γλέντι, προσεχείς εκδηλώσεις του Συλλόγου προβάλλονται πρωτοσέλιδα και έπονται: «Γεωργική Επιτροπή Γέρας (1918-1923), ε΄ μέρος» του Στρατή Γιαννίκου (2), γεύσεις της Γέρας (2), «Απ' τη γερμανική κατοχή στη λευτεριά, (γ΄ μέρος)» του Στρατή Καραγιασσώτη (4), «Θεραπεία…μουστάρδας ή 'Η θεια μας του Βιτουρέλ'» του Δημήτρη Κεφαλίδη (5), «Τα αρχαιολογικά μνημεία της 'Μάννας'» του Παναγ. Ευστρ. Μοσχόβη (5), «Τα έθιμα της Πρωτομαγιάς» των Ειρήνη Αποστόλου-Γιώργου Πατερέλη (6), «Ο τελευταίος των [μανάβηδων]…Μοϊκανών» του Παναγ. Ερμ. Ψαριανού (7), «Ποιότητα ζωής των κατοίκων της Γέρας» της Ελένης Παρ. Σκαρλάτου (8, 10), «Ποίηση και σάτιρα» του Φοίβου (9), Βιβλία (11), «Η 'Αμάλθεια' στη Γέρα» του Θεόδ. Μιχ. Πελεκάνου (12), παλιό φωτογράφημα (12).

— Αρ. φύλ. **82** (Απρ.-Ιούν. 2011), σ. 12.

Η ύλη του φύλλου περιέχει: Εκδηλώσεις και δραστηριότητες του Συλλόγου πρωτοσέλιδα, «Γεωργική Επιτροπή Γέρας (1918-1923), στ΄ μέρος» του Στρατή Γιαννίκου (2), «Απ' τη γερμανική κατοχή στη λευτεριά (δ΄ μέρος)» του Στρατή Καραγιασσώτη (4), «Παλαιοχριστιανική βασιλική στη Μάννα» του π. Γρηγορ. Δουμούζη (5), «Οι Μουτσίνις» του Παναγ. Ερμ. Ψαριανού (7), «Η μπγάδα» του Δημ. Κεφαλίδη (7), «Το χρέος μας προς την παράδοση και το λαογραφικό θησαυρό του τόπου μας και η σχετική αγωγή των νέων μας» του Λινάρδου Ερμόλαου (8), «Γέρα, ο παράδεισος που χάνεται» του Λίνου Κουντουρά (8), βιβλία-CD (11), παλιό φωτογράφημα (12).

— Αρ. φύλ. **83** (Ιούλ.-Σεπτ. 2011), σ. 12.

Εκδηλώσεις και Αρχαιρεσίες του Συλλόγου προτάσσονται και ακολουθούν: Στρατής Γιαννίκος, «Γεωργική Επιτροπή Γέρας (1918-1923), ζ΄ μέρος» (2), Στρατής Καραγιασσώτης, «Βυρσοδεψείο Σουρλάγκα 1833-1990 (α΄ μέρος)» (4), «Εκδήλωση για τα παιδικά παιχνίδια της γειτονιάς» του Παναγ. Μιχ. Πελεκάνου (4), Γιώργος Πατερέλλης, «Στην ιερή μνήμη μιας…αιωνόβιας βελανιδιάς» (6), Παναγ. Ερμ. Ψαριανός, «Μέχρι του χουριό» (7), Βάνα Αναγνωστοπούλου, «Ποίηση και σάτιρα» (9), Αριάδνη Παπαντωνίου, «Επίσκεψη στο Παλιόκαστρο» (10), βιβλία (11), παλιό φωτογράφημα (12).

— Αρ. φύλ. **85** (Ιαν.-Μάρτ. 2012), σ. 12.

Ο Στρατής Γιαννίκος δημοσιεύει το θ΄ μέρος για τη «Γεωργική Επιτροπή Γέρας (1918-1923)» (2), η Παναγιώτα Γεωργαντά περιγράφει το «Καρναβάλι Παλαιοκήπου» (2), ο Στρατής Καραγιασσώτης συνεχίζει το β΄ μέρος για το

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 663

«Βυρσοδεψείο Σουρλάγκα 1833-1990» (4), ο Παναγιώτης Ερμ. Ψαριανός γράφει τη συνέχεια του ηθογραφικού διηγήματος «Μέχρι του χουριό» (5), ο Λινάρδος Ερμόλαος υποστηρίζει τον «Ρόλο της εκκλησίας και του κλήρου στην παλιγγενεσία του έθνους μας» (6), καταγράφονται Νέα από τη Νεολαία του Συλλόγου (7). Την ύλη συμπληρώνουν «Ποίηση και σάτιρα» (9), βιβλιοπαρουσιάσεις (11), παλιό φωτογράφημα (12).

Εκτός των φύλλων που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν, για την περίοδο 1998-2012, τα εξής: **42** (Απρ-Ιούν 2001), 8 / **45** (Ιαν-Μάρτ 2002), 8 / **46** (Απρ-Ιούλ 2002), 8 / **47** (Ιούλ-Σεπτ 2002), 8 / **48** (Οκτ-Δεκ 2002), 8 / **51** (Ιούλ-Σεπτ 2003), 8 / **53** (Ιαν-Μάρτ 2004), 8 / **54** (Απρ-Ιούν 2004), 8 / **55** (Ιούλ-Σεπτ 2004), 8 / **56** (Οκτ-Δεκ 2004), 8 / **57** (Ιαν-Μάρτ 2005), 8 / **57[58]** (Απρ-Ιούν 2005), 8 / **59** (Ιούλ-Σεπτ 2005), 8 / **61** (Ιαν-Μάρτ 2006), 8 / **63** (Ιούλ-Σεπτ 2006), 8 / **64** (Οκτ-Δεκ 2006), 8 / **65** (Ιαν-Μάρτ 2007), 8 / **66** (Απρ-Ιούν 2007), 8 / **67** (Ιούλ-Σεπτ 2007), 8 / **68** (Οκτ-Δεκ 2007), 8 / **69** (Ιαν-Μάρτ 2008), 8 / **70** Απρ-Ιούν 2008), 8 / **71** (Ιούλ-Σεπτ 2008), 8 / **72** (Οκτ-Δεκ 2008), 8 / **73** (Ιαν-Μάρτ 2009), 8 / **74** (Απρ-Ιούν 2009), 8 / **76** (Οκτ-Δεκ 2009), 8 / **78** (Απρ-Ιούν 2010), 12.

Δ η μ ο σ ι ο γ ρ α φ ι κ ή: Τριμηνιαία εφημερίδα Φίλων. Εκδότης-Διευθυντής: Ιωάννης Μενούνος. Όργανο του Δημοσιογραφικού Ομίλου (Press Club). Έδρα: Νέα Σμύρνη Αττικής. Σχήμα 4ο μεγάλο.

Έντυπο στο οποίο η ύλη είναι κατά κύριο λόγο στην ελληνική αλλά κάποια από τα άρθρα του δημοσιεύονται παράλληλα στην αγγλική και την γαλλική. Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα παρακάτω φύλλα: (Έτος 14ο) **68** (Απρ-Ιούν 2000), 24 / **69** (Ιούλ-Σεπτ 2000), 24 / **70** (Οκτ-Δεκ 2000), 24 / (Έτος 15ο) **71** (Ιαν-Μάρτ 2001), 24 / **73** (Ιούλ-Σεπτ 2001), 24 / (Έτος 16ο) **75** (Ιαν-Μάρτ 2002), 24 / **76** (Απρ-Ιούν 2002), 48 / **77** (Ιούλ-Σεπτ 2002), 24 / (Έτος 16ο[17ο]) **79** (Ιαν-Μάρτ 2003), 24 / (Έτος 17ο), **80** (Απρ-Ιούν 2003), 48 / **81** (Ιούλ-Σεπτ 2003), 24 / **82** (Οκτ-Δεκ 2003), 24 / (Έτος 17ο[18ο]) **84** (Απρ-Ιούν 2004), 36 / **85** (Ιούλ-Σεπτ 2004), 36 / **86** (Οκτ-Δεκ 2004), 36 / (Έτος 17ο[19ο]) **87** (Ιαν-Μάρτ 2005), 24 / **88** (Απρ-Ιούν 2005), 24 / (Έτος 19ο) **89** (Ιούλ-Σεπτ 2005), 24 / **90** (Οκτ-Δεκ 2005), 20 / (Έτος 20ό) **91** (Ιαν-Μάρτ 2006), 24.

'Δ ρ υ μ ώ ν α ς' Λ ε υ κ ά δ α ς: Εφημερίδα του Συνδέσμου Απανταχού Δρυμωνιωτών Λευκαδίων (κωδικός 4887). Ιδιοκτήτης: Σύνδεσμος των Απανταχού Δρυμωνιωτών Λευκαδίων 'Ο Δρυμώνας'. Έδρα: Αθήνα. Διευθυντής – εκδότης: Αντώνης Δ. Φίλιππας. Σχ. fo.

— Έτος 25ο (Β΄ περίοδος), αρ. φύλ. **58** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2006), σ. 8.

Νέα από τις καλοκαιρινές εκδηλώσεις στον Δρυμώνα (1, 6-7, 8), νεκρολογίες συγχωριανών (2), παρουσίαση της εκδήλωσης μνήμης για τον ανώνυμο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 664

λευκαδίτη ναυτικό στο Μεγανήσι με νοσταλγική ομιλία του Σπύρου Ζ. Φίλιππα (4), ιστορίες «Για γέλια και για κλάματα» από τον Π.Σ. Φίλιππα (5).

— Έτος 25ο (Β΄ περίοδος), αρ. φύλ. **59** (Οκτ-Νοέν-Δεκ 2006), σ. 8.

Αποτελέσματα δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών (1, 8), νεκρολογίες (2-3), γεγονότα και απόψεις για την Εθνική Αντίσταση (1, 3-4, 5), η στήλη «Για γέλια και για κλάματα» από τον Π.Σ. Φίλιππα (7).

Η π ε ι ρ ω τ ι κ ά Ν έ α: Ιδιοκτησία Συλλόγου Πλατανούσας Ιωαννίνων (κωδικός 3172). Υπεύθυνος: Χρήστος Κ. Αναγνώστου. Διευθυντής σύνταξης: Κώστας Ν. Μπάτσης. Σχήμα fo.

Εκτός από αυτά που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, στην ΕΛΕ υπάρχουν ακόμη τα εξής φύλλα: (έτος 25ο) **102** (Μάης-Ιούν 1998), 8 / **105** (Νοέμ-Δεκ 1998), 10 / (έτος 26ο) **106** (Ιαν-Φεβ 1999), 8 / (έτος 27ο) **113** (Μάρτ-Απρ) 2000, 8 / **115** (Ιούλ-Αύγ 2000), 8 / (έτος 28ο) **118** (Ιαν-Φεβ 2001), 8 / **120** (Μάιος-Ιούν 2001), 8 / **121** (Ιούλ-Αύγ 2001), 8 / **122** (Σεπτ-Οκτ 2001), 8 / (έτος 29ο) **124** (Ιαν-Φεβ 2002), 8 / **125** (Μάρτ-Απρ 2002), 8 / **126** (Μάιος-Ιούν 2002), 8 / **127** (Ιούλ-Αύγ 2002), 8 / **128** (Σεπτ-Οκτ 2002), 8 / (έτος 30ό) **130** (Ιαν-Φεβ 2003), 8 / **131** (Μάρτ-Απρ 2003), 8 / **134** (Σεπτ-Οκτ 2003), 8 / **135** (Νοέμ-Δεκ 2003), 8 / (έτος 31ο) **136** (Ιαν-Φεβ 2004), 8 / **137** (Μάρτ-Απρ 2004), 8 / **138** (Μάιος-Ιούν 2004), 8 / **139** (Ιούλ-Αύγ 2004), 8 / **140** (Σεπτ-Οκτ 2004), 8 / **141** (Νοέμ-Δεκ 2004), 8 / (έτος 32ο) **142** (Ιαν-Φεβ 2005), 8 / **143** (Μάρτ-Απρ 2005), 8 / **144** (Μάιος-Ιούν 2005), 8 / **145** (Ιούλ-Αύγ 2005), 8 / **146** (Σεπτ-Οκτ 2005), 8 / **147** (Νοέμ-Δεκ 2005), 8 / (έτος 33ο) **148** (Ιαν-Φεβ 2006), 8 / **151** (Ιούλ-Αύγ 2006), 8 / **152** (Σεπτ-Οκτ 2006), 8 / **153** (Νοέμ-Δεκ 2006), 8 / (έτος 34ο) **154** (Ιαν-Φεβ 2007), 8 / **155** (Μάρτ-Απρ 2007), 8 / **156** (Μάιος-Ιούν 2007), 8 / **157** (Ιούλ-Αύγ 2007), 8 / **158** (Σεπτ-Οκτ 2007), 8 / **159** (Νοέμ-Δεκ 2007), 8 / (έτος 35ο) **160** (Ιαν-Φεβ 2008), 8 / **161** (Μάρτ-Απρ 2008), 8 / **162** (Μάιος-Ιούν 2008), 8 / **163** (Ιούλ-Αύγ 2008), 8 / **164** (Σεπτ-Οκτ 2008), 8 / (έτος 36ο) **166** (Ιαν-Φεβ 2009), 8 / **167** (Μάρτ-Απρ 2009), 8 / **168** (Μάιος-Ιούν 2009), 8 / **169** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2009), 8 / **170** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2009), 8 / (έτος 37ο) **171** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2010), 8 / **172** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2010), 8 / **173** (Ιούλ-Αύγ 2010), 8 / **174** (Σεπτ-Οκτ 2010), 8 / **175** (Νοέμ-Δεκ 2010), 8 / (Έτος 38ο) **176** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2011), 8 / **177** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2011), 8.

Η Τ σ α ρ ι τ σ ά ν η: Έκδοση Μορφωτικού Συλλόγου Τσαριτσάνης. Έδρα Τσαριτσάνη Ελασσόνας. Υπεύθυνος ο Πρόεδρος του Συλλόγου. Σχήμα fo.

Πρόκειται για έντυπο που εκδίδεται από το 1982, παλιότερα ανά 3μηνο, πλέον ανά 4μηνο, με τη φροντίδα του τοπικού Μορφωτικού Συλλόγου και περιέχει νέα, ειδήσεις από τη γενέτειρα κοινότητα, τα οποία περιμένουν με ενδιαφέρον οι διεσπαρμένοι ανά την Ελλάδα και τον κόσμο Τσαριτσανιώτες, καθώς

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 665

και άρθρα ιστορικού και λαογραφικού περιεχομένου. Στο Αρχείο της ΕΛΕ βρίσκονται, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, τα εξής φύλλα της: (Χρόνος 16ος) **73** (Φεβ 1998), 10 / (Χρόνος 17ος) **77** (Απρ 1999), 10 / **79** (Δεκ 1999), 10 / (Χρόνος 18ος) **81** (Σεπτ 2000), 8 / (Χρόνος 19ος) **82** (Μάρτ 2001), 8 / (Χρόνος 18ος [19ος]) **83** (Αύγ 2001), 6 / (Χρόνος 22ος [21ος]) **89** (Ιούλ 2003), 16 / **90** (Οκτ 2003), 16 / (Χρόνος 23ος [22ος]) **92** (Απρ 2004), 16 / **93** (Ιούλ 2004), 16 / **94** (Οκτ 2004), σ. 16 / (Χρόνος 24ος [23ος]) **96** (Απρ 2005), 16 / **97** (Ιούλ 2005), 16 / Χρόνος 24ος, **100** (Απρ 2006), 16 / **101** (Ιούλ 2006), 16.

Θ ι σ β ι α κ ή Η χ ώ: Τριμηνιαία έκδοση του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Θίσβης (κωδικός 7560). Ιδιοκτήτης: Πνευματικό Κέντρο Θίσβης. Εκδότης-Δ.ντής: Ελένη Θ. Κοβάνη. Έδρα: Δομβραίνα. Σχήμα 4ο μεγάλο.

Για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν τα ακόλουθα τεύχη: **9** (Οκτ-Νοέμ-Φεκ 2006), 16 / **15** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2008), 16 / **16** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2008), 16 / **17** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2008), 16 / **18** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2009), 16 / **19** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2009), 16 / **20** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2009), 16 / **21** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2009), 16 / **22** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2010), 16 / **24** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2010), 16.

Κ α λ α ρ ρ υ τ ι ώ τ ι κ α Ν έ α: Διμηνιαία περιοδική πολιτιστική έκδοση του Πατριωτικού Συνδέσμου Καλαρρύτων 'Η Πίνδος'. Έδρα: Ιωάννινα. Συντάσσεται από επιτροπή. Επιμέλεια εκδόσεως από 1985 έως 16-1-1997: † Θεόδωρος Μπαργιάννης. Εκδότης: Κωνσταντίνος Β. Μπαρμπούτης. Σχήμα fo.

— Αρ. φύλ. **88** (Σεπτ-Οκτ 2000), σ. 10.

Πρωτοσέλιδα οι προτάσεις του ΔΣ του Άτυπου Φορέα Ανάπτυξης Καλαρρύτων για την αντιμετώπιση των φλεγόντων θεμάτων του χωριού και το πατριδολατρικό νοσταλγικό διήγημα του Ιωάννη Γ. Θεοχάρη, «Στην αυλή του πατρικού». Ο ίδιος γράφει και «Τα νανουρίσματα» (3), ενώ στις σ. 6-7 επαναδημοσιεύεται το κείμενο-συμβολή στην ιστορία των Καλαρρύτων «Γεώργιος Δουρούτης Ιωάννου εκ Καλαρρύτων». Τη λαογραφική ύλη του φύλλου συμπληρώνουν τα άρθρα του Πέτρου Σπ. Σκουτέλα, «Τα σκιάχτρα (στα σπαρμένα χωράφια)», «Οι νεροτριβές και τα μαντάνια» (8) καθώς και του Κωνσταντίνου Β. Μπαρμπούτη, «Καλαρρυτινοί αγιογράφοι μέχρι το 1821» (10).

Κ α ρ π α θ ι α κ ή: Η εφημερίδα της Καρπάθου. Έτος ιδρύσεως 1952. Ιδρυτής: Γεώργιος Μιχ. Γεωργίου. Μηνιαία έκδοση. Ιδιοκτησία - έκδοση: Καλλιρρόη Μανωλάκη, Γραφεία: Γλυφάδα Αττικής. Επιμέλεια έκδοσης: Γιώργος Χρυσοβιτσάνος. E-mail: karpathiaki@sparknet.gr. Σχήμα: tabloid.

– Φύλλο **655** (Νοέμ. 2005), σ. 4.

Πρωτοσέλιδη η αναγγελία της πραγματοποίησης, στις 21-26 Μαρτίου 2006, του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας, αφιερωμένου στη μνή-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 666

μη του Γεωργίου Μιχαηλίδη-Νουάρου (1909-2002), με τη συμμετοχή πενήντα (50) ελλήνων και ξένων καθηγητών και ερευνητών. Επιμνημόσυνοι λόγοι και ριμάτες σε προσφάτως εκλιπόντες δημοσιεύονται στην σ. 2 ενώ τα νέα του Λυκείου Ελληνίδων Καρπάθου στη σ. 3. Δραστηριότητες δωδεκανησιακών συλλόγων και εκκλησιαστικά νέα από τη μητρόπολη Καρπάθου-Κάσου στην σ. 4.

– Φύλλο **656** (Δεκ. 2005), σ. 4.

Το μεγαλύτερο μέρος της ύλης καταλαμβάνουν οι δημοσιεύσεις απ' την «Καρπαθιακή Ζωή» (κοινωνικά, συγχαρητήρια, επικήδειοι και επιμνημόσυνοι λόγοι) (2) και «Λαϊκή Ποίηση» (3). Στις άλλες σελίδες υπάρχουν νέα από τα δημοτικά διαμερίσματα (πρώην κοινότητες) του νησιού (1, 4).

Καστελλοριζιακά Νέα (Η Φωνή της Μεγίστης): Μηνιαία έκδοση. (κωδικός 2905). Όργανο του Συνδέσμου των Απανταχού Καστελλοριζίων 'Ο Άγιος Κωνσταντίνος'. Έτος ιδρύσεως του Συνδέσμου: 1922. Έδρα: Πειραιάς. Εκδότης: Ο Σύνδεσμος των Απανταχού Καστελλοριζίων. Διευθύντρια: Μπέττη Μούζακ. Σχ. fo.

Εκτός από τα φύλλα που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα ακόλουθα: (έτος 44ο) **560** (Νοέμ 1998), 8 / **561** (Δεκ 1998), 8 / (έτος 45ο), **562** (Ιαν 1999), 8 / **563** (Φεβ 1999), 8 / (έτος 46ο[45ο]) **564** (Μάρτ 1999), 8 / **565** (Απρ 1999), 8 / **566** (Μάιος 1999), 8 / **573** (Δεκ 1999), 8 / (έτος 46ο) **574** (Ιαν 2000), 8 / **585** (Δεκ 2000), 8 / (έτος 47ο) **594** (Σεπτ 2001), 8 / (έτος 48ο), **599** (Φεβ 2002), 8 / **600** (Μάρτ 2002), 8 / **601** (Απρ 2002), 8 / **602** (Μάιος 2002), 8 / **603** (Ιούν 2002), 8 / **604** (Ιούλ 2002), 8 / **605** (Αύγ 2002), 8 / **606** (Σεπτ 2002), 8 / **608** (Νοέμ 2002), 8 / **609** (Δεκ 2002), 8 / (έτος 48ο[49ο]) **610** (Ιαν 2003), 8 / **611** (Φεβ 2003), 8 / **612** (Μάρτ 2003), 8 / **613** (Απρ 2003), 8 / **614** (Μάιος 2003), 8 / **616** (Ιούλ 2003), 8 / **617** (Αύγ 2003), 8 / **619** (Οκτ 2003), 8 / **620** (Νοέμ 2003), 8 / (έτος 48ο[50ό]) **623** (Φεβ 2004), 8 / **624** (Μάρτ 2004), 8 / **625** (Απρ 2004), 8 / **626** (Μάιος 2004), 8 / **627** (Ιούν 2004), 8 / **628** (Ιούλ-Αύγ 2004), 8 / **629** (Σεπτ 2004), 8 / **630** (Οκτ-Νοέμ 2004), 8 / **631** (Δεκ 2004), 8 / (έτος 48ο[51ο]) **632** (Ιαν-Φεβ 2005), 8 / **633** (Μάρτ 2005), 8 / **634** (Απρ 2005), 8 / **635** (Μάιος 2005), 8 / **636** (Ιούν 2005), 8 / **637** (Ιούλ 2005), 8 / **638** (Αύγ-Σεπτ 2005), 8 / **639** (Οκτ 2005), 8 / **640** (Νοέμ 2005), 8 / **641** (Δεκ 2005), 8 / (έτος 48ο[52ο]) **642** (Ιαν 2006), 8 / (άνευ έτους[52ο]) **643** (Φεβ 2006), 8 / (άνευ έτους[52ο]) **644** (Μάρτ-Απρ 2006), 8 / (έτος 56ο[52ο]) **650** (Οκτ 2006), 8 / (έτος 56ο[52ο]) **651** (Νοέμ-Δεκ 2006), 8 / (έτος 57ο[53ο]) **652** (Ιαν 2007), 8: Απ' αυτό το φύλλο η έκδοση από ασπρόμαυρη γίνεται δίχρωμη / **653** (Φεβ 2007), 8 / **654** (Μάρτ 2007), 8 / **655** (Απρ 2007), 8 / **656** (Μάιος 2007), 8 / **657** (Ιούν 2007), 8 / **659** (Σεπτ 2007), 8 / **660** (Οκτ 2007), 8 / **661** (Νοέμ-Δεκ 2007), 8 / (έτος 57ο[54ο]) **662** (Ιαν 2008), 8 / **663** (Φεβ 2008), 12 / **664** (Μάρτ 2008), 8 / **665** (Απρ 2008), 12 / **666-**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 667

667 (Μάιος-Ιούν 2008), 12 / **668-669** (Ιούλ-Αύγ 2008), 12 / **670** (Σεπτ 2008), 8 / **671** (Οκτ 2008), 12 / **672** Νοέμ 2008), 8 / (έτος 58ο[55ο]) **675** (Φεβρ-Μάρτ 2009), 8 / **676** (Απρ 2009), 8 / **677** (Μάιος 2009), 8 / **678** (Ιούν 2009), 8 / **679** (Ιούλ 2009), 8 / **680** (Αύγ 2009), 8 / **681** (Σεπτ 2009), 8 / **682** (Οκτ-Νοέμ 2009), 8 / **683** (Δεκ 2009), 8 / (έτος 59ο[56ο]) **684** (Ιαν 2010), 8 / **685** (Φεβ 2010), 8 / **686** (Μάρτ-Απρ 2010), 8 / **687** (Μάιος 2010), 8 / **688** (Ιούν 2010), 8 / **689** (Ιούλ-Αύγ 2010), 8 / **690** (Σεπτ 2010), 8 / **691** (Οκτ 2010), 8 / **692** (Νοέμ 2010), 8 / **693** (Δεκ 2010), 8 / (έτος 59ο[57ο]) **694** (Ιαν 2011), 8 / **695** (Φεβ 2011), 8 / **696** (Μάρτ 2011), 8 / **697** (Απρ 2011), 8 / **698** (Μάιος 2011), 8 / **699** (Ιούν 2011), 8 / **700** (Ιούλ-Αύγ 2011), 8.

Κραυγή Σαμοθράκης: Τριμηνιαία Έκδοση Πανσαμοθρακικής Εστίας Αθηνών. Ανεξάρτητη – αναπτυξιακή οικονομική – τουριστική – πολιτιστική – ειδησεογραφική – φιλανθρωπική. Έντυπο Κοινωνικών Πολιτιστικών και Φιλανθρωπικών Δραστηριοτήτων. Μη Κερδοσκοπικό (κωδικός 2110). Ιδρυτής: Αθανάσιος Βαφειάδης. Ιδιοκτησία – έκδοση της Πανσαμοθρακικής Εστίας Αθηνών 'Η Νίκη της Σαμοθράκης'. Έδρα: Αθήνα. Σχήμα fo.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα ακόλουθα φύλλα: (Χρόνος 22ος) **256** (Νοέμ 1998), 4 / **257** (Δεκ 1998), 4 / **258** (Ιαν 1999), 4 / **259** (Φεβρ 1999), 4 / **260** (Μάρτ 1999), 4 / (Χρόνος 23ος) **268** (Νοέμ 1999), 4 / **269** (Δεκ 1999), 4 / (Χρόνος 24ος) **278** (Οκτ 2000), 4 / **282** (Φεβ 2001), 4 / (έτος 27ο) **291** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2004), 4 / (έτος 28ο) **293** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2005), 4 / (έτος 28ο) **302** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2007), 4 / **307** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2008), 4.

Κρητικά Νέα: Ανεξάρτητη εφημερίδα προβολής και προάσπισης των Κρητικών συμφερόντων. Εκδότης-διευθυντής: Μιχ. Παπαδάκης. Σχήμα fo.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα παρακάτω φύλλα: (Χρόνος 31ος) **440** (Νοέμ 2006), σ. 40 / (Χρόνος 33ος) **468** (Απρ 2009), σ. 104 / (Χρόνος 34ος) **471** (Ιούλ-Αύγ 2009), σ. 36.

Κωσταλεξιώτικα Νέα: Τριμηνιαία Έκδοση της Αδελφότητας των Απανταχού Κωσταλεξιωτών Φθιώτιδος 'Ο Άγιος Αθανάσιος' (κωδικός 2939). Συντάσσεται από το ΔΣ. Επιμέλεια εκδόσεως: Ιωάννης Γ. Παπακυριαζής. Σχήμα fo.

Εκτός από τα φύλλα που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα ακόλουθα: (Χρόνος 26ος) **127** (Απρ-Ιούν 1999), 6 / (Χρόνος 28ος), **136** (Ιούλ-Σεπτ 2001), 6 / (Χρόνος 29ος) **138** (Ιαν-Μάρτ 2002), 6 / **139** (Απρ-Ιούν 2002), 6 / **141** (Οκτ-Δεκ 2002), 6 / (Χρόνος 30ός), **142** (Ιαν-Μάρτ 2003), 6 / **144** (Ιούλ-Σεπτ 2003), 6 / **145** (Οκτ-Δεκ 2003), 6 / (Χρόνος 31ος) **146** (Ιαν-Μάρτ 2004), 6 / **147** (Απρ-Ιούν 2004), 6 / **148** (Ιούλ-Σεπτ 2004), 6 / **149**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 668

(Οκτ-Δεκ 2004), 6 / (Χρόνος 32ος) **150** (Ιαν-Μάρτ 2005), 6 / **151** (Απρ-Ιούν 2005), 6 / (Χρόνος 33ος[32ος]) **152** (Ιούλ-Σεπτ 2005), 6 / (Χρόνος 32ος) **153** (Οκτ-Δεκ 2005), 6 / (Χρόνος 33ος) **154** (Ιαν-Μάρτ 2006), 8 / **157** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2006), 8 / (Χρόνος 34ος) **158** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2007), 8 / **159** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2007), 8 / **160** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2007), 8 / **161** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2007), 8 / (Χρόνος 35ος) **162** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2008), 8 / **163** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2008), 8 / **164** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2008), 8 / **165** (οκτ-Νοέμ-Δεκ 2008), 8 / (Χρόνος 36ος) **166** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2009), 8 / **167** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2009), 8 / **169** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2009), 8 / (Χρόνος 37ος) **170** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2010). 8 / **171** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2010), 8 (Illustration) / **172** (Ιούλ-Αύγ-Σεπ 2010), 8 / **173** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2010), 8 / (Χρόνος 38ος) **174** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2011), 8 / **175** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2011), 8.

Μεσοτοπίτικα Νέα: Δίμηνη Έκδοση του Συλλόγου Μεσοτοπιτών Λέσβου 'Η Αναγέννηση' (κωδικός 2960). Έδρα: Δάφνη Αττικής. Υπεύθυνος έκδοσης: Απόστολος Παπουτσής. www.mesotopites.gr / e-mail: anagenme@otenet.gr / mesotopites@mesotopites.gr . Σχήμα fo.

— Αρ. φύλ. **193** (Μάρτ.-Απρ. 2009), σ. 12+8.

Ανάμεσα στις πάμπολλες ειδήσεις απ' τις σύγχρονες ποικίλες εκδηλώσεις του Συλλόγου τόσο στη γενέτειρα όσο και στον τόπο μετοίκησης ξεχωρίζουμε: α) Αφιέρωμα στο 23ο Μεσοτοπίτικο Καρναβάλι σε επιμέλεια Ευαγγελίας Χυδεριώτου (4-5), β) το ειδικό 8σέλιδο ένθετο με όλα τα σατιρικά δίστιχα που ακούστηκαν και 'παίχτηκαν' στη διάρκεια παρουσίασης των αποκριάτικων δρώμενων, καταγραμμένων από τους Θύμιο Βασίλογλου, Δημήτρη Β. Ζαγλούλη, Αθηνά Πιπίνη-Ζουμπούλη, Δημήτρη Νοικοκύρη-Σαμαρά, γ) Απ. Παπουτσής (επιμ.), «Το 'Λιμανέλ(ι)' χτες και σήμερα» (6-7), δ) Φώτης Βασίλογλου, «Αναφορές στην μουσικοχορευτική παράδοση του χωριού μας με αφορμή την Έκθεση Λαϊκού Πολιτισμού» (12).

— Αρ. φύλ. **201** (Ιούλ.-Αύγ. 2010), σ. 12.

Σφύζει το φύλλο απ' τις καλοκαιρινές δραστηριότητες και εκδηλώσεις του Συλλόγου (γλέντια, χοροί, προβολές, αναβιώσεις εθίμων, εμφανίσεις χορευτικών συγκροτημάτων, ρίμες). Το άλλο σκέλος της ύλης, το οποίο κατέχει σημαντικό κομμάτι των περιεχομένων, είναι η ενημέρωση α) για τον «Καλλικράτη στον Μεσότοπο» του Γιάννη Ι. Μαντά (6-7), β) τον «Άγιο Ευστράτιο: Το ξεχασμένο νησί» της Έφης Νοικοκύρη (5). Αξιόλογο το τεκμηριωμένο άρθρο του Γιάννη Ι. Μαντά, «Η απελευθέρωση της Λέσβου. Ντοκουμέντα» (9). Οι «Καλοκαιρινές αναμνήσεις» του Φώτη Βασίλογλου αποτελούν τον επίλογο του φύλλου.

— Αρ. φύλ. **202** (Σεπτ.-Οκτ. 2010), σ. 12.

Πρωτοσέλιδα ο Πάνος Βαλαβάνης γράφει για τα αρχαιολογικά ευρήματα στο Ταβάρι, δυο κεραμικούς κλίβανους (καμίνια), όπου ψήνονταν πήλινα αγγεία (1, 6), στις σ. 2-4 παρουσιάζονται οι δραστηριότητες του Συλλόγου: «Ψα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 669

ρογλέντι 2010» (ή «ψαροπάρτυ»), αιμοδοσία, συμμετοχές Μεσοτοπιτών στον αθηναϊκό κλασικό μαραθώνιο, Ημερολόγιο του 2011, εκδρομή των γυναικών στη Λευκάδα. Στις σ. 7, 10 στηλιτεύεται το πρόβλημα των κατασκηνωτών-γυμνιστών στην παραλία του Χρούσου, στη σ. 8 εκθέτονται τα υπέρ και τα κατά του Facebook (fb) για τους νέους αλλά και τα οφέλη της νηστείας, στη σ. 9 παρουσιάζεται «Το γεφύρι της Μαλλιόντας» και η τοποθέτηση ανεμογεννητριών στην περιοχή του δήμου Ερεσού-Αντίσσης. Λαογραφικής χροιάς το «Ένα καλάθι ιστορίες…» του Στρατή Γιαννίκου (10) και οι «Καλουτσιρ'νέα απουγαργάρις» του Φώτη Βασίλογλου (12).

— Αρ. φύλ. **203** (Νοέμ.-Δεκ. 2010), σ. 12.

Μετά τις πρωτοσέλιδες ευχές της Σύνταξης για την ερχόμενη νέα χρονιά και το επετειακό άρθρο (για τα 35χρονα του Συλλόγου) του Θοδωρή Παναγιώτου, ακολουθούν: παρουσίαση παιδαγωγικής εκδήλωσης (2), η Μυτιλήνη στον νέο ελληνικό κινηματογράφο (3), επιστολιμαίος απολογισμός του δημάρχου Ερεσού-Αντίσσης για τα έργα του δήμου που λειτούργησε ως 'καποδιστριακός' (4), Νέα από Συλλόγους στον Μεσότοπο (5), επιστολή του παπα-Μανώλη Καραστεφανή, ιερέα του χωριού, με αφορμή τη συμμετοχή του στον κλασικό αθηναϊκό μαραθώνιο (6-7), ιατρικά θέματα και βιβλιοπαρουσίαση (8), παρουσίαση της Μύρτιδος, του κοριτσιού των αρχαίων Αθηνών που ανέπλασαν οι αρχαιολόγοι (9), «Πέντε βιβλία για τη Βρίσα Λέσβου με παλλεσβιακό ενδιαφέρον» του Φώτη Βασίλογλου (12).

— Αρ. φύλ. **204** (Ιαν.-Φεβρ. 2011), σ. 12.

Μεγάλο κομμάτι της ύλης καταλαμβάνει η 36η Τακτική Γενική Συνέλευση (1, 2, 3, 4, 5), οι εκδηλώσεις του Συλλόγου (πρωτοχρονιάτικα δώρα, βασιλόπιτα, επισκέψεις των γυναικών σε θεατρικές παραστάσεις) αλλά και του Παραρτήματός του στο χωριό (6). Αναμνήσεις απ' το χθες καταγράφει ο Πάνος Κοντέλλης (7), η Εύη Χριστοδούλου γράφει για το «…υπό κατάρρευση» Μουσείο του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ (9), ο Θύμιος Βασίλογλου θυμάται την «θεια Φανιώ» (10) και ο Φώτης Βασίλογλου τον «μπαρμπα-Γιώργη τον κουρέα (1927-2011)» (11). Ο τελευταίος κλείνει και την ύλη με «Τα 'λουγιώ-λουγιώ'» (12).

— Αρ. φύλ. **205** (Μάρτ.-Απρίλ. 2011), σ. 24.

Περιέχεται εκτενές αφιέρωμα στο 25ο Καρναβάλι Μεσοτόπου: Αποστόλης Παπουτσής, «Αυθεντικό & υπέροχο» (1), Θοδωρής Παναγιώτου, «Από την κουζίνα ως το μπουζούκι…Αποκριάτικοι εθελοντές» (2), 12σέλιδο ένθετο στο μεσοτοπίτικο καρναβάλι, με παράθεση όλων των σατιρικών διστίχων που ακούγονται στα επί τούτου γραμμένα έμμετρα θεατρικά από τους Θύμιο Βασίλογλου (7-8, 15-8), Δημήτρη Ζαγκούλη (9-11), Αθηνά Πιπίνη 912-4), Δημητρό Νοικοκύρη-Σαμαρά (18). Την ύλη συμπληρώνουν οι αναμνήσεις του Πάνου Κοντέλλη, «Του 'Τζαμί'» (19), παρουσίαση γηραιού χωριανού απ' την Παναγιώτα Πλωμαρίτου (20), καταχώριση επιστολής του νεοσύστατου Συλλόγου «Ο Χρούσος», σχετικά με την άναρχη εκμετάλλευση της παραλίας από κατα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 670

σκηνωτές-γυμνιστές (20), άρθρα της Έφης Χριστοδούλου για το «Απολιθωμένο δάσος Σιγρίου» και τον Οδυσσέα Ελύτη (21), το επιλογικό «Τα 'λουγιώ-λουγιώ'» του Φώτη Βασίλογλου (24).

— Αρ. φύλ. **209** (Νοέμ.-Δεκ. 2011), σ. 12.

Παρουσίαση των πληθωρικών εκδηλώσεων του Συλλόγου: Μουσικοχορευτική βραδιά (1-2) αλλά και οι εντυπώσεις που αποκόμισαν απ' αυτήν γνωστοί παρευρισκόμενοι (6-7), αιμοδοσία μελών (2), Ημερολόγιο 2012 (2), πεπραγμένα των Γυναικών (3), δράσεις του Παραρτήματος και άλλων φορέων στη γενέτειρα (5). Ενδιαφέροντα τα άρθρα: Θύμιος Βασίλογλου, «Θύμησες του παλιού καιρού και περσινού καλοκαιριού» (4), Μυρσίνη Κοντού-Καρκάνη, «Τα μεταλλεία της παραλίας» (8), Έφη Χριστοδούλου, «Ελιά: ένα υπέρτατο αγαθό…» (9), Φώτης Βασίλογλου, «Τα 'κούρ'τα' μας, τση 'ούλ(ι) κουντά!» (12).

— Αρ. φύλ. **210** (Ιαν.-Φεβρ. 2012), σ. 12.

Η Γενική Συνέλευση (1, 2), η πρωτοχρονιάτικη πίτα (3), ο αποκριάτικος χορός (3), ευχαριστίες προς τους χορηγούς του μεσοτοπίτικου καρναβαλιού απ' την Αναπτυξιακή Εταιρεία Μεσοτόπου (4), παρουσίαση τηλεοπτικών εμφανίσεων του Συλλόγου με αποκριάτικους χορούς και τραγούδια (5), συνθέτουν μεγάλο κομμάτι της ύλης του φύλλου. Αξιοσημείωτα «Το Μεσοτοπίτικο Καρναβάλι» από την Παναγιώτα Πλωμαρίτου (6-7) και «Μια φορά κι έναν καιρό ήταν το 'Σουράβλ(ι)'. Μνήμη Παναγιώτη Αποστ. Σκομβούλη-Μυτιληνιού» του Φώτη Βασίλογλου (12). Την ύλη συμπληρώνουν: Μνημόσυνο στον λαϊκό οργανοπαίκτη Νίκο Καλαϊτζή (Μπινταγιάλα) (4), οι γυναικείες δραστηριότητες «Στου Κουτσοφλέβαρου τις χάρες…» της Χριστίνας Γιαννουκάκου-Κουρλή (8), Νέα Συλλόγων του χωριού (9).

— Αρ. φύλ. **211** (Μάρτ.-Απρίλ. 2012), σ. 12.

Επιλέγουμε από την ύλη του φύλλου: Παναγιώτα Πλωμαρίτου, «Καταγραφή της Μεγάλης Εβδομάδας στον Ιερό Ναό της Παναγίας Μεσοτόπου» (1, 6), Νεκτάριος Βακάλης, «Έφυγε και ο Γιάννης Καρτέρης» (8), Έφη Χριστοδούλου, «Το αλάτι της…Λέσβου» (9), Φώτης Βασίλογλου, «Δόμνα Σαμίου (1928-2012). Όταν οι θνητοί μας αφήνουν κληρονομιά» (12).

— Αρ. φύλ. **212** (Μάιος-Ιούν. 2012), σ. 12.

Παρουσίαση των ποικίλων εκδηλώσεων του Συλλόγου και του χορευτικού συγκροτήματός του «Γλεντιστάδες» (2-3), καταχώριση των αντιτιθέμενων απόψεων φορέων του Μεσότοπου για την τουριστική αξιοποίηση της παραλίας του Χρούσου (6-7) και στο τέλος η «Μεσοτοπίτικη Πινακοθήκη» του Φώτη Βασίλογλου (12).

— Αρ. φύλ. **214** (Σεπτ-Οκτ. 2012), σ. 12.

Απ' τις εκδηλώσεις του Συλλόγου: Αιμοδοσία μελών, έκδοση Ημερολογίου για τα 100χρονα απ' την Απελευθέρωση της Λέσβου, εμφανίσεις των «Γλεντιστάδων», «ψαρογλέντι 2012», εκδρομές, καταλαμβάνουν σημαντικό κομμάτι της ύλης. Αξιόλογα τα άρθρα: Αποστόλης Παπουτσής, «Αι Λιας Μεσοτόπου» (6), Έφη Χριστοδούλου, «Προστασία για τους μικρούς νησιώτικους υγροτό-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 671

πους» (7), Άρης Κυριαζής, «Τα Φόβια του 1912 και πώς τα έζησαν ο Μεσότοπος, η Άγρα και η Ερεσός» (8), βιβλιοπαρουσίαση απ' τον Γιώργο Καμβυσέλλη «Φώτης Βασίλογλου, *Ένα καλάθι ιστορίες…Η τέχνη της καλαθοπλεκτικής στο Μεσότοπο Λέσβου*» (8), Φώτης Βασίλογλου, «Μεσοτοπίτικη Πινακοθήκη» (12).

— Αρ. φύλ. **215** (Νοέμ.-Δεκ. 2012), σ. 12.

Ανάμεσα στις εκδηλώσεις για τα 100χρονα της Απελευθέρωσης από τον οθωμανικό ζυγό, οι Γυναίκες του Συλλόγου απόλαυσαν υπέργηρη συντοπίτισσά τους ν' αφηγείται σχετικές αναμνήσεις «Η θεια-Μαρίτσα μας είπε…» (4), ο Αποστόλης Παπουτσής γράφει για «153 ανεμογεννήτριες… 'στην αυλή του χωριού μας'» (7), ο Θύμιος Βασίλογλου θυμάται τον «Δημήτρη Πιπίνη. Τον μπαρμπα-Μήτρο τον ταξιτζή» (10) και ο Φώτης Βασίλογλου τον Αϊβαλιώτη Δημ. Κωνσταντάρα (12).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, εκτός από τα αποδελτιωμένα φύλλα που καταγράφηκαν στον τ. 41(2009) της *Λαογραφίας*, υπάρχουν επιπλέον τα εξής: **130** (Σεπτ-Οκτ 1998), 12 / **132** (Ιαν-Φεβ 1999), 20 / **136** (Σεπτ-Οκτ 1999), 12 / **150** (Ιαν-Φεβ 2002), 12 / **151** (Μάρτ-Απρ 2002), 16 / **152** (Μάιος-Ιούν 2002), 12 / **154** (Σεπτ-Οκτ 2002), 12 / **155** (Νοέμ-Δεκ 2002), 12 / **158** (Μάιος-Ιούν 2003), 12 / **159** (Ιούλ-Αύγ 2003), 12 / **160** (Σεπτ-Οκτ 2003), 12 / **163** (Μάρτ-Απρ 2004), 12 / **164** (Μάιος-Ιούν 2004), 12 / **165** (Ιούλ-Αύγ 2004), 12 / **166** (Σεπτ-Οκτ 2004), 12 / **167** (Νοέμ-Δεκ 2004), 12 / **168** (Ιαν-Φεβ 2005), 12 / **169** (Μάρτ-Απρ 2005), 16 / **170** (Μάιος-Ιούν 2005), 12 / **171** (Ιούλ-Αύγ 2005), 12 / **172** (Σεπτ-Οκτ 2005), 12 / **173** (Νοέμ-Δεκ 2005), 12 / **174** (Ιαν-Φεβ 2006), 12 / **178** (Σεπτ-Οκτ 2006), 12 / **179** (Νοέμ-Δεκ 2006), 12 / **180** (Ιαν-Φεβ 2007), 20 / **181** (Μάρτ-Απρ 2007), 12 / **182** (Μάιος-Ιούν 2007), 12 / **183** (Ιούλ-Αύγ 2007), 12 / **184** (Σεπτ-Οκτ 2007), 12 / **185** (Νοέμ-Δεκ 2007), 12 / **186** (Ιαν-Φεβ 2008), 12 / **187** (Μάρτ-Απρ 2008), 12 / **188** (Μάιος-Ιούν 2008), 12 / **189** (Ιούλ-Αύγ 2008), 12 / **191** (Νοέμ-Δεκ 2008), 16 / **192** (Ιαν-Φεβ 2009), 12 / **194** (Μάιος-Ιούν 2009), 12 / **195** (Ιούλ-Αύγ 2009), 16 / **196** (Σεπτ-Οκτ 2009), 16 / **197** (Νοέμ-Δεκ 2009), 12 / **198** (Ιαν-Φεβ 2010), 20 / **199** (Μάρτ-Απρ 2010), 12 / **200** (Μάιος-Ιούν 2010), 12.

Μικρασιατική Ηχώ: Διμηνιαία Έκδοση της 'Ενώσεως Σμυρναίων' (κωδικός 2966). Εκδότης: Τάκης Βεζυργιάννης. Διευθυντής: Νίκος Βικέτος. Αθήνα . Σχ. 4ο.

Εκτός από τα φύλλα που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα ακόλουθα: (έτος 49ο) **389** (Ιούλ-Αύγ 2007), 16 / **390** (Σεπτ-Οκτ 2007), 16 / (έτος 50ό) **392** (Ιαν-Φεβ 2008), 16 / **393** (Μάρτ-Απρ 2008), 16 / **394** (Μάιος-Ιούν 2008), 16 / **395** (Ιούλ-Αύγ 2008), 16 / **396** (Σεπτ-Οκτ 2008), 16 / (έτος 51ο) **397** (Νοέμ-Δεκ 2008), 16 / **398** (Ιαν-Φεβ 2009), 16 / **399** (Μάρτ-Απρ 2009), 16 / **400** (Μάιος-Ιούν 2009), 16 / **401** (Ιούλ-Αύγ 2009), 16 / **402** (Σεπτ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 672

Οκτ 2009), 16 / (έτος 52ο) **403** (Νοέμ 2009-Ιαν 2010), 16 / **404** (Φεβ-Μάρτ 2010), 16 / **405** (Απρ-Μάιος 2010), 16 / **406** (Ιούν-Αύγ 2010), 16 / **407** (Σεπτ-Οκτ 2010), 16 / (έτος 53ο) **408** (Νοέμ-Δεκ 2010), 16 / (έτος 54ο) **409** (Ιαν-Φεβ 2011), 20 / **410** (Μάρτ-Απρ 2011), 16 / **411** (Μάιος-Ιούν 2011), 16 / **412** (Ιούλ-Αύγ 2011), 16 / **413** (Σεπτ-Οκτ 2011), 16 / (έτος 54ο) **414** (Νοέμ-Δεκ 2011), 16 / **416** (Μάρτ-Απρ 2012), 16 / **417** (Μάιος-Ιούν 2012), 16 / **418** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2012), 16 / **419** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2012), 16.

Π α μ μ ε σ η ν ι α κ ή: Μηνιαία εφημερίδα ποικίλης ύλης. Βήμα των Μεσσηνίων της γενέτειρας και της διασποράς. Εκδότης – Διευθυντής: Χρήστος Κ. Ρέππας. Σχήμα fo.

— Έτος 10ο, φύλλο **111** (Ιανουάριος 2003), σ. 8.

Ανάμεσα στην πληθώρα της ύλης θεμάτων τοπικού ενδιαφέροντος ξεχωρίζουμε: Στη σ. 2 «Λαογραφικό Μουσείο. Στο Σελλά Τριφυλλίας», στη σ. 3 το α΄ μέρος του άρθρου «Μνήμες από το χωριό μου» του Ηλία Δημητρακόπουλου, Νέα από τις πρωτοχρονιάτικες εκδηλώσεις Μεσσηνιακών και Πελοποννησιακών Συλλόγων (3, 4, 8), «Η Μεσσηνία στις αρχές του περασμένου αιώνα» (5), «Παλιός μεσσηνιακός τύπος» (σ. 6), «Από το παλιό μεσσηνιακό φωτογραφικό άλμπουμ» (7).

Εκτός από τα φύλλα που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα ακόλουθα: (έτος 12ο) **139** (Μάιος 2005), 8 / (έτος 13ο) **147** (Ιαν 2006), 8 / **155** (Σεπτ 2006), 8 / **156** (Οκτ 2006), 8 / (έτος 14ο) **157** (Νοέμ 2006), 8 / **158** (Δεκ 2006), 8 / **159** (Ιαν 2007), 8 / **162** (Απρ 2007), 8 / **163** (Μάιος 2007), 8 / **164** (Ιούν 2007), 8 / **165-166** (Ιούλ-Αύγ 2007), 8 / **167** (Σεπτ 2007), 8 / **168** (Οκτ 2007), 8 / (έτος 15ο) **169** (Νοέμ 2007), 8 / **170** (Δεκ 2007), 8.

Π ύ ρ ρ ο ς: Διμηνιαία εφημερίδα – περιοδικό των Ηπειρωτών της Διασποράς (κωδικός 5912). Έδρα: Αθήνα. Ιδιοκτήτης: Μαρία Λάμαρη. Διευθυντής: Ανδρέας Ρίζος. Εκδοτική παραγωγή: Ηπειρώτικες εκδόσεις 'Πέτρα'. Σχήμα 4ο μεγάλο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα εξής φύλλα: (έτος 9ο) **44** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2009), 16 / **45** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2009), 16 / **46** (Ιούλ-Αύγ 2009), 8 / **47** (Σεπτ-Οκτ 2009), 8 / (έτος 10ο) **48** (Νοέμ-Δεκ 2009), 8 / **49** (Ιαν-Φεβ-Μαρτ 2010), 8 / **50** (Απρ-Μάιος 2010), 16 / **51** (Ιούν-Ιούλ-Αύγ 2010), 16 / **52** (Σεπτ-Οκτ-Νοέμ 2010), 16 / (έτος 11ο) **53** (Νοέμ-Δεκ 2010), 16 / **54** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2011), 16 / **55** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2011), 16.

Σ ι φ ν α ϊ κ ά Ν έ α: Μηνιαίο δημοσιογραφικό όργανο των Απανταχού Σιφνίων. Ιδρυτής-Ιδιοκτήτης: Αδελφότης Σιφνίων 'Ο Άγιος Συμεών'. Εκδίδεται από Συντακτική Επιτροπή που την αποτελούν τα μέλη του Δ.Σ. της Αδελφότητας. Υπεύθυνη έκδοσης: Μαργαρίτα Βασταρδή. Έδρα: Αθήνα. Σχήμα fo.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 673

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **151** (Απρ. 2002), σ. 6.

Πρωτοσέλιδα στο φύλλο η «Τιμητική εκδήλωση για το Νίκο Σταφυλοπάτη», δημοσιογράφο-εκδότη εφημερίδας, λογοτέχνη και συγγραφέα βιβλίων για τον πολιτισμό και την ιστορία της Σίφνου (στιγμιότυπα από την εκδήλωση στις σ. 1,5) και δύο ανακοινώσεις: α) για το Β΄ Διεθνές Σιφναϊκό Συμπόσιο (Σίφνος, 26-8 Ιουνίου 2002), β) για τις αρχαιρεσίες στην Αδελφότητα. Στη σ. 2 τα νέα από την «Κοινωνική ζωή των Σιφνιών», στη σ. 3 η 26η συνέχεια του άρθρου του Μίμη Ντ. Λεμονή, «Σίφνος και εξέλιξη», στη σ. 4 η «Συμμετοχή της Σίφνου στο Τουριστικό Πανόραμα 2002» και ενημέρωση από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Σίφνου για τις καρναβαλικές εκδηλώσεις. Το φύλλο κλείνουν οι «Επικαιρότητες από τη Σίφνο», ένας γλαφυρός σχολιασμός πεπραγμένων (με λαογραφική βαρύτητα) από τον Αντ. Γ. Τρούλλο.

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **152** (Μάιος 2002), σ. 6.

Το φύλλο προβάλλει επίκαιρα και ζωτικά θέματα για τη ζωή στη Σίφνο (1, 4, 5), κοινωνικά νέα (2), πολιτιστικά (3), την παρουσίαση της εκδήλωσης για την έκδοση του βιβλίου του Φρίντριχ Χριστόφ Βάγκνερ, *Οι οικισμοί αγγειοπλαστών της Σίφνου. Ένα παράδειγμα ανώνυμης αρχιτεκτονικής ως έκφραση του περιβάλλοντος, του τρόπου ζωής, της οικονομίας και της οικιστικής μορφής* (3). Από τις μόνιμες στήλες: «Σίφνος και εξέλιξη (27η συνέχεια)» του Μίμη Ντ. Λεμονή (σ. 3) και οι «Επικαιρότητες από τη Σίφνο» του Αντώνη Γ. Τρούλλου (6) με πασχαλινές εντυπώσεις από το νησί.

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **153** (Ιούν. 2002), σ. 6.

Η ύλη ανοίγει με περιληπτική παρουσίαση (1, 5) των εργασιών του Β΄ Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου που πραγματοποιήθηκε στη Σίφνο, 27-30 Ιουνίου, με τη συμμετοχή 100 περίπου ελλήνων και ξένων επιστημόνων. Διαβάζουμε ακόμη: Στην πρώτη σελίδα τα αποτελέσματα των αρχαιρεσιών της Αδελφότητας, στη σ. 2 την «Κοινωνική ζωή», στη σ. 3 την 28η συνέχεια «Σίφνος και εξέλιξη» του Μίμη Ντ. Λεμονή, τις επιστολές προς την εφημερίδα (σ. 4), «Το πανηγύρι της Χρυσοπηγής» (4), έκθεση κεραμικών από το Σωματείο Αγγειοπλαστών Σίφνου (4). Λαογραφικότατο το άρθρο του Νικ. Καλαμάρη, «Καλημέρα χαρά μου» (5). Στο τέλος οι «Επικαιρότητες από τη Σίφνο» του Αντ. Γ. Τρούλλου (6) για την υποδοχή του Μητροπολίτη Δωρόθεου Β΄ στο νησί.

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **154** (Ιούλ- Αύγ. 2002), σ. 8.

Ανάμεσα στα φλέγοντα οικιστικά ζητήματα, την φιλοξενία κειμένων από τους υποψήφιους συνδυασμούς για τις επερχόμενες εκλογές του Οκτωβρίου και το δισέλιδο με τα κοινωνικά νέα (2-3), διαβάζουμε τους «Καλοκαιρινούς απόηχους» και τα σχόλια του Γιώργου Ξ. Ματζουράνη «Από το Καντούνι» (5), του ίδιου «Τα αποκαλυπτήρια της προτομής του 'παππού μας' του Αριστομένη [Προβελέγγιου]» (7), τις πολιτιστικές δραστηριότητες του καλοκαιριού στις «Επικαιρότητες από τη Σίφνο» με τη ματιά του Αντ. Γ. Τρούλλου (8).

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **155** (Σεπτ. 2002), σ. 6.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 674

Από την ύλη του φύλλου ξεχωρίζουμε τα «Ρημαγμένα ξωκλήσια» του Νικ. Καλαμάρη και «Τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Νικόλαου Βερνίκου-Ευγενίδη» (4), «Το χρονικό δύο Σιφνέικων γάμων» της Αικ. Καραγιάννη-Λεμπέση (5), τα μετεωρολογικά του Σεπτέμβρη στις «Επικαιρότητες από τη Σίφνο» του Αντ. Γ. Τρούλλου (6).

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **156** (Οκτ. 2002), σ. 6.

Πρωτοσέλιδα τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών και το νέο δημοτικό συμβούλιο, όπως και η διαφήμιση του θεματικού ημερολογίου της Αδελφότητας για το έτος 2003. Στη σ. 4 δημοσιεύεται η 29η συνέχεια «Σίφνος και εξέλιξη» του Μίμη Ντ. Λεμονή, στη σ. 5 «Τα δάκρυα της Vipera Lebetina» της Σταθώς Ματζουράνη και τα εκλογικά σχόλια του Αντ. Γ. Τρούλλου στις «Επικαιρότητες από τη Σίφνο» (6).

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **157** (Νοέμ. 2002), σ. 8.

Πρωτοσέλιδη προβάλλεται η συμμετοχή της «Δημοτικής Επιχείρησης Τουριστικής Ανάπτυξης στο Φεστιβάλ Παραδοσιακών Γεύσεων», ενώ ευχές απ' όλα τα σιφναϊκά σωματεία των Αθηνών στέλνονται στους συμπατριώτες και φίλους. Τα κοινωνικά (2) περιέχουν στιχάκια αφιερωμένα σε πρόσωπα που χάθηκαν, το κείμενο του Νικολ. Καλαμάρη «Εκεί δα ήτανε» (3) αφορά στη ματαιότητα της εγκόσμιας ιδιοκτησίας, ο Μίμης Ντ. Λεμονής συνεχίζει (30ό μέρος) με το άρθρο του «Σίφνος και εξέλιξη» (4), ο Αντ. Γ. Τρούλλος παρουσιάζει το βιβλίο του Βάγκνερ για τους οικισμούς των αγγειοπλαστών (σ. 4) και τη γιορτή των Ταξιαρχών στο νησί (8), στη σ. 5 η Νίνα Φιλίππου- Βαλλή γράφει για το «Μύλο του Σπίθα», η Ελευθερία Ν. Μενεγάκη για «Τον Αη-Νηγιά τον Αψηλό» και ο Γιώργος Ξ. Ματζουράνης τα σχόλια «Από το Καντούνι». Δημοσιεύονται ακόμη, η αλληλογραφία με αναγνώστες της εφημερίδας (6-7) και ο εορτασμός της επετείου του 'ΟΧΙ' στη Σίφνο (7).

— Περίοδος Δ΄, έτος 13ο, αρ. φύλ. **158** (Δεκ. 2002), σ. 4.

Ο Μίμης Ντ. Λεμονής δίνει την 31η συνέχεια του άρθρου του «Σίφνος και εξέλιξη» (3), ειδήσεις και σχόλια του Γιώργου Ματζουράνη στη στήλη του «Από το Καντούνι» (3), ο αποχαιρετισμός του χρόνου από τον Αντ. Γ. Τρούλλο στις «Επικαιρότητες από τη Σίφνο» (4).

— Περίοδος Δ΄, έτος 16ο, αρ. φύλ. **189** (Οκτ. 2005), σ. 8.

Πρωτοσέλιδα βρίσκουμε το κείμενο-ανακοίνωση του Γιώργου Κ. Γεωργούλη, «Ο ρόλος του πολιτισμού στην τοπική κοινωνία», σχετικό με τη σιφναϊκή κουλτούρα. Άλλα θέματα συναφή με τη λαογραφία του νησιού: «Κοινωνική ζωή των Σιφνίων» (γεννήσεις, βαφτίσεις, γάμοι, θάνατοι, μνημόσυνα, ευχαριστήρια, δωρεές, ευχές, συγχαρητήρια) (2-3), οι «Επικαιρότητες» του Αντ. Γ. Τρούλλου (7-8).

— Περίοδος Δ΄, έτος 16ο, αρ. φύλ. **190** (Νοέμ. 2005), σ. 8.

Στην ύλη του φύλλου περιλαμβάνονται άρθρα των Μίμη Ντ. Λεμονή, «Η παρακμή της Σιφνέικης υπαίθρου» (1, 3), Σταθώς Μαντζουράνη, «Η πολιτισμι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 675

κή μας κληρονομιά. Μια μακραίωνη ιστορία που διηγούνται οι περίφημες εικόνες των εκκλησιών μας» (4, 6), το σταθερό τρίστηλο του Γ. Ξ. Μαντζουράνη «Από το Καντούνι» (5), οι «Επικαιρότητες» του Αντ. Γ. Τρούλλου (8), τα νέα της «Κοινωνικής Ζωής των Σιφνίων» (2).

– Περίοδος Δ΄, έτος 16ο, αρ. φύλ. **191** (Δεκ. 2005), σ. 4.

Εκτός από τη μόνιμη στήλη της «Κοινωνικής ζωής των Σιφνίων» (2-3), η οποία περιλαμβάνει ειδήσεις σχετικές με περιστατικά-ορόσημα στη ζωή των ανθρώπων του νησιού, διανθισμένα πολλές φορές με ποιητάρικες συνθέσεις, τη ματιά του λαογράφου τραβούν οι «Επικαιρότητες» του Αντ. Γ. Τρούλλου (3, 4), για τον τρόπο που ακόμη και μια εκδρομή στο εξωτερικό φανερώνει τον ιδιαίτερο τοπικό χαρακτήρα των ταξιδιωτών της.

Σ ύ γ χ ρ ο ν η Σ κ έ ψ η: Δίμηνη περιοδική έκδοση Γραμμάτων & Τεχνών. Μέλος της Ένωσης Συντακτών Μη Ημερησίου Ελληνικού Τύπου. Ιδιοκτησία – έκδοση – διεύθυνση: Γ.Ν. Παπαγεωργίου. Έδρα: Ηλιούπολη Αττικής. Σχήμα fo μεγάλο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν τα εξής φύλλα της εφημερίδας: (Περίοδος Γ΄) (έτος 18ο) **183** (Ιαν-Φεβ 1994), 6 / (έτος 21ο) **202** (Μάιος-Αύγ 1997), 8 / (Περίοδος Δ΄) (έτος 22ο) **2** (Νοέμ-Δεκ 1997), 6 / **3** (Ιαν-Φεβ 1998), 6 / **7** (Σεπτ-Οκτ 1998), 8 / (έτος 23ο) **8** (Νοέμ-Δεκ 1998), 8 / **9** (Ιαν-Φεβ 1999), 8 / **10** (Μάρτ-Απρ 1999), 8.

Σ υ μ α ϊ κ ό ν Β ή μ α: Εφημερίς των Απανταχού Συμαίων (κωδικός 3156). Έκδοση Κοινωνικού Συλλόγου Συμαίων ‘Ο Πανορμίτης’ (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών – Αριστείο Δήμου Σύμης). Εκδίδεται από το 1937. Έδρα: Πειραιάς. Εκδότης: Μιχ. Μοσκιού, Πρόεδρος του Συλλόγου. Σύνταξη: Κώστας Αγαπητίδης. Σχήμα fo.

— Περίοδος Γ΄, έτος 45ο, αρ. φύλ. **342** (Σεπτ-Οκτ 2009), σ. 8

Στην πρώτη σελίδα του φύλλου τα αποτελέσματα των εθνικών εκλογών πανελληνίως, στον νομό Δωδεκανήσου, στη Σύμη, καθώς και η είδηση του θανάτου του ερευνητή αρχαιοτήτων της Σύμης Ντίνου Γ. Καντούνια. Έπονται: Φωτεινή Κλαδάκη-Μενεμενλή, «Λιμοκτονία του ροδιακού λαού (1944-1945). Μικτή ανθρωπιστική αποστολή στη Σύμη, από Επιτροπή Θρησκευτικών Ηγετών της Ρόδου» (3), Σωτήριος Αλ. Καρανικόλας, «Η Μεγάλη Παναγιά του Κάστρου (κοινώς ‘Η Παναγιά η Με(γ)άλη’» (4), Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Ο Ι.Μ. Χατζηφώτης και η προσφορά του στον λαϊκό πολιτισμό της Δωδεκανήσου» (4), Ελένη Κλαδάκη-Βρατσάνου, «Καλοδούκας Κυραμάριος του Νικολάου. Ένας σπουδαίος λαϊκός ποιητής από τη Σύμη» (5), το Καταστατικό του Συλλόγου (6), εκδόσεις του 2009 για τη Σύμη (7), το 12ο ‘Συμπόσιο Σύμης’ στη Σκιάθο (8).

— Περίοδος Γ΄, έτος 47ο, αρ. φύλ. **351** (Μάρτ-Απρ 2011), σ. 8

Παρουσίαση των εορτασμών για τα 63 χρόνια από την Ενσωμάτωση της

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 676

Δωδεκανήσου αλλά και της 25ης Μαρτίου στο νησί, της απονομής των Πανδωδεκανησιακών Βραβείων για το 2010 (1, 4), παρουσίαση του βιβλίου της Ελένης Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, *Πουλιά στη Σύμη και τις νησίδες της* (πρόλογος Μ.Γ. Μερακλή – Κώστα Γ. Παπακωνσταντίνου) (2), οι εκδόσεις του Συλλόγου (2), παρουσίαση του βιβλίου του Νίκου Χατζηνικήτα, *Βιωματικές αναμνήσεις από τη Σύμη* (3), από την Ελένη Κλαδάκη-Βρατσάνου άρθρα αθηναϊκών εφημερίδων για συμιώτες (5), Γιώργος Τοπούζης, «Τα παραβόγλια – Σκωπτικά ονόματα στη Σύμη (συνέχεια από το γράμμα Λ)» (6), καρναβαλικά και αποκριάτικα της Σύμης (7), εκδόσεις με δωδεκανησιακό ενδιαφέρον (7), Νέα Συμιών απ' το νησί και απ' όλο τον κόσμο (8).

Τ' Απεραύθου: Δίμηνη πολιτιστική-ειδησεογραφική έκδοση της Νάξου. Ιδιοκτήτης: 'Απεραθίτικη' Πολιτιστική μη κερδοσκοπική Εταιρεία. Διευθυντής: Μιχάλης Ηλία Γρατσίας. Σχήμα 4ο.

— Χρόνος Κ΄, αρ. φύλ. **152** (Ιούλ.- Αύγ. 2002), σ. 32.

Στη σ. 7 του φύλλου πολιτευόμενος υποστηρίζει την υποψηφιότητά του στις δημοτικές εκλογές με 'κοτσάκια', ενώ στις σ. 14-5 ο Στέφανος Πολυκρέτης επιλέγει να ασχοληθεί με την απεραθίτικη παροιμία «Αν εϋπαρχεν ισωσύνη ήθελε ναν' αλλοιώτικος ο κόσμος (σε συνέχειες)». Πρωτοσέλιδο με συνέχεια στη σ. 16 παρουσιάζεται «Το πανηγύρι του Αη-Γιάννη στα Φινέλια και τη Μουτσούνα». Ενδιαφέρον επίσης εντοπίζεται στα «Απεραθίτικα εκλογικά στιγμιότυπα» (21), στη βιβλιοπαρουσίαση της εκδομένης μελέτης του Θ. Δ. Κωτσάκη, *Η Νάξος κατά την Ενετοκρατία. Το Δουκάτο του Αιγαίου (1207-1566) και η λατινική κυριαρχία στο νησί της Αριάδνης πριν και μετά την τουρκική κατάκτηση* (24), στα άρθρα και τα σημειώματα για τους Ναξιώτες μετανάστες (8, 25), στην επιστολή για τη βυζαντινή αγία «Καλή τη Φιλωτίτισσα» στ' Απεράθου (26), στο άρθρο του Μ.Γ.Βαρβούνη, «Η ποίηση του σμιριγλιού κι ο παραδοσιακός πολιτισμός της Νάξου» (27). Η ύλη κλείνει με πένθη (28), κοινωνικά (29), αναμνήσεις (30).

— Χρόνος 20ός, αρ. φύλ. **155** (Γεν.-Φλεβ. 2003), σ. 32.

Στη λαογραφική ύλη του φύλλου ανήκουν: Η β΄ συνέχεια του άρθρου του Δημητρίου Β. Οικονομίδη, «Τα παραμύθια στην Αρχαία Ελλάδα» (14-5), περιγραφές του ανταποκριτή της εφημερίδας στο νησί με τον τίτλο «Οι φετινές αποκριάτικες εκδηλώσεις στ' Απεράθου. Χοιροσφάγια και Κουδουνάτοι» (16-7), άρθρο του Μιχάλη Γρατσία, «Ο φίλος μου 'Λιόντας' που δεν τα κατάφερε να γίνει κουδουνάτος» (19-20), η 4η συνέχεια για τις «Εκλεκτές απεραθίτικες παροιμίες» από τον Στέφανο Πολυκρέτη (21), πένθη Απεραθιωτών (26-8) με τα άκρως ενδιαφέροντα προσωνύμιά τους, «Θύμησες από τις Δημοτικές Εκλογές του 1974 στ' Απεράθου» (30). Στις τελευταίες σελίδες του φύλλου (29, 31) καταχωρίζονται φωτογραφίες προσώπων από παλιότερες εποχές (χωρίς τόπους και χρονολογίες).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 677

— Χρόνος 20ός, αρ. φύλ. **156** (Μάρτ. – Απρ. 2003), σ. 32.

Επιλέγουμε την εργασία της Άννας Μπαρδάνη-Ζαβιτσάνου, «Τα 'βιολιά' και το 'κόρτε' στ' Απεράθου» (8), αναδημοσιευμένη βιβλιοκριτική της Εύης Δ. Σκληράκη για το βιβλίο του Γ.Δ. Ζευγώλη, *Έποικοι Κρητικοί στ' Απεράθου της Νάξου* (13-4), άρθρο του Στέφανου Πολυκρέτη, «Ένα ποιητικό κομψοτέχνημα φτιαγμένο με κοτσάκια» (15-6), βιβλιοπαρουσίαση του Δημητρίου Β. Οικονομίδη για το έργο του Γιάννη Σ. Βερώνη, *Ξεχασμένα παραδοσιακά επαγγέλματα στη Νάξο* (16), ψυχαγωγικο-πληροφοριακές «Ιστορίες της κατοχής» του Μιχ. Γρατσία (19-20), την 5η συνέχεια από τις «Εκλεκτές απεραθίτικες παροιμίες» του Στέφανου Πολυκρέτη (21), παρουσίαση του κεραμίστα Αναστ. Ζευγώλη (27), πένθη (28-30).

— Χρόνος 21ος, αρ. φύλ. **160** (Νοέμ.- Δεκ. 2003), σ. 32.

Πολλά και ποικίλα λαογραφικά θέματα, νέα, σχόλια εμπεριέχονται στην ύλη του φύλλου: «Στον απόηχο της επίσκεψης των 'Κουρητών' στο χωριό μας» (3), της Άννας Μπαρδάνη-Ζαβιτσάνου, «Δεν μπορώ να φανταστώ ακόμη τ' Απεράθου χωρίς τους βρακάτους του» (9), οι ευχετήριες επιστολές για τα 20χρονα της εφημερίδας (10), είδηση-καταχώριση της εκλογής του κ. Μανόλη Σέργη ως επίκουρου καθηγητή Λαογραφίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (13), Δημητρίου Β. Οικονομίδη, «Παραμυθιακά Σύμμεικτα» (14-5), «Η σελίδα του Απεραθίτικου Συλλόγου» (16), Νίκου Φρ. Κατεινά το απεραθίτικο διήγημα «Χριστούγεννα στου παπά το Μύλο» (17-8), Στέφανου Πολυκρέτη, «Η Απείρανθος μέσα απ' τα τραγούδια του λαού της» (20), χριστουγεννιάτικη εκδήλωση του πολιτιστικού Οργανισμού του χωριού για τον Παπαδιαμάντη (21), «Απεραθίτικες παροιμίες» (20), παρουσίαση των Πρακτικών του Β΄ Πανελληνίου Συνεδρίου για τη Νάξο καθώς και του νέου τεύχους του περιοδικού 'Ναξιακά' (26), πένθη (28), κοινωνικά (29), επιστολές αναγνωστών (30).

Επίσης, στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν για την περίοδο 1998-2012 και τα ακόλουθα φύλλα της εφημερίδας: (Χρόνος 16ος) **127** (Μάης-Ιούν 1998), 32 / (Χρόνος 17ος) **136** (Νοέμ-Δεκ 1999), 32 / **138** (Μάρτ-Απρ 2000), 32 / **140** (Ιούλ-Αύγ 2000), 16 / **141** (Σεπτ-Οκτ 2000), 32 / **144** (Μάρτ-Απρ 2001), 32 / (Χρόνος 19ος) **146** (Ιούλ-Αύγ 2001), 24 / **147** (Σεπτ-Οκτ 2001), 24 / **149** (Γεν-Φλεβ 2002), 24 / **150** (Μάρτ-Απρ 2002), 32 / (Χρόνος 20ός) **151** (Μάης-Ιούν 2002), 24 / **152** (Ιούλ-Αύγ 2002), 32 / **153** (Σεπτ-Οκτ 2002), 24 / **154** (Νοέμ-Δεκ 2002), 32 / **156** (Μάρτ-Απρ 2003), 32 / (Χρόνος 21ος) **157** (Μάης-Ιούν 2003), 32 / **158** (Ιούλ-Αύγ 2003), 16 / **159** (Σεπτ-Οκτ 2003), 32 / **161** (Γεν-Φλεβ 2004), 24 / **162** (Μάρτ-Απρ 2004), 24 / (Χρόνος 22ος) **163** (Μάης-Ιούν 2004), 32 / **164** (Ιούλ-Αύγ 2004), 16 / **165** (Σεπτ-Οκτ 2004), 24 / **166** (Νοέμ-Δεκ 2004), 32 / **167** (Γεν-Φλεβ 2005), 32 / **168** (Μάρτ-Απρ 2005), 24 / (Χρόνος 23ος) **169** (Μάης-Ιούν 2005), 32 / **170** (Ιούλ-Αύγ 2005), 16 / **171** (Σεπτ-Οκτ 2005), 24 / **172** (Νοέμ-Δεκ 2005), 32 / **173** (Γεν-Φλεβ 2006), 24 / (Χρόνος 24ος) **178** (Νοέμ-Δεκ 2006), 32 / **179** (Γεν-Φλεβ 2007), 24 / **180** (Μάρτ-Απρ 2007), 16 / (Χρόνος 25ος) **181** (Μάης-Ιούν

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 678

2007), 24 / **183** (Σεπτ-Οκτ 2007), 24 / **185** (Γεν-Φλεβ 2008), 24 / **186** (Μάρτ-Απρ 2008), 24 / (Χρόνος 26ος) **187** (Μάιος-Ιούν 2008), 24 / **188** (Ιούλ-Αύγ 2008), 20 / **189** (Σεπτ-Οκτ 2008), 24 / **190** (Νοέμ-Δεκ 2008), 24 / **191** (Γεν-Φλεβ 2009), 16 / **192** (Μάρτ-Απρ 2009), 24 / (Χρόνος 27ος) **193** (Μάιος-Ιούν 2009), 24 / **194** (Ιούλ-Αύγ 2009), 16 / **195** (Σεπτ-Οκτ 2009), 24 / **196** (Νοέμ-Δεκ 2009), 32 / **197** (Ιαν-Φεβ 2010), 16 / **198** (Μάρτ-Απρ 2010), 24 / **199** (Μάιος-Ιούν 2010), 24 / (Χρόνος 27ος) **200** (Ιούλ-Αύγ 2010), 16 / **201** (Σεπτ-Οκτ 2010), 24 / **202** (Νοέμ-Δεκ 2010), 32 / **203** (Γεν-Φλεβ 2011), 24 / **204** (Μάρτ-Απρ 2011), 24 / (Χρόνος 28ος) **205** (Μάης-Ιούν 2011), 24.

Το Ανέσπερον Φως: Ορθόδοξη Χριστιανική οικογενειακή μορφωτική και κοινωνική Εφημερίδα για όλη την Οικογένεια. Εκδίδεται κάθε δίμηνο. Ιδιοκτησία: Ορθόδοξη Χριστιανική Αδελφότητα 'Το Ανέσπερον Φως'. Εκδότρια-υπεύθυνη: Ευμορφία Μελετιάδου-Καρακώστα. E-mail: anesperos@yahoo.gr Έδρα: Αθήνα. Σχήμα fo.

— Έτος 29ο, αρ. φύλ. **271** (Ιούλ-Αύγ 2007), σ. 4.

Αρθρογραφία αντλημένη από την ορθόδοξη ιεραποστολή, τη χριστιανική θεολογία, την αντιμετώπιση των σύγχρονων προβλημάτων του ανθρώπου μέσα από την ορθοδοξη διδασκαλία.

Το Ζαγόρι μας: Μηνιαία έκδοση Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Ζαγορίου (κωδικός 2571). Έδρα: Ιωάννινα. Ιδρυτής: Κίμων Κυριαζής. Υπεύθυνος για τον νόμο Απόστολος Κ. Ντιναλέξης. Υπεύθυνος ύλης Βασίλης Τζιόβας. Σχ. 4ο μεγάλο.

— Έτος ΚΓ΄, αρ. φύλ. **293** (Σεπτ. 2002), σ. 20.

Το φύλλο ανοίγει με προεκλογικές ευχές προς υποψηφίους και ψηφοφόρους (1). Ακολουθούν: Το παροιμιακό χρονογράφημα του Σταύρου Συκιώτη, «Να 'μαστεεε…» (2), το οδοιπορικό του Κ. Χριστοδούλου, «Βραδέτο» (4), οι καλοκαιρινές εκδηλώσεις εθνικοτοπικών συλλόγων της περιοχής (5), το ιστορικό άρθρο του Διομήδη Σουσιόπουλου, «Κάτω Σουδενά. Η πορεία του χωριού τον περασμένο αιώνα» (6), νέα και δραστηριότητες τοπικών συλλόγων (7-8, 13), κοινωνικά (17-9).

— Έτος ΚΓ΄, αρ. φύλ. **296** (Δεκ. 2002), σ. 20.

Μετά τις πρωτοσέλιδες χριστουγεννιάτικες ευχές του Συλλόγου προς τους Ζαγορίσιους, διαβάζουμε το χρονογράφημα του Σταύρου Συκιώτη, «Βοϊδομάτης και χρόνος» (2), τις μνήμες από τα βιώματα της Ελένης Οικονομίδου-Δούβλη, «Το παλιό μαγαζάκι του χωριού» (3), τις παλιές ιστορίες του Στάθη Βασδέκη, «Το Βλησίδι και η καλύβα του Παπαγιάννη» (4), το άρθρο της Ελένης Σκούρτη για τον Ζαχαρία Σαρδελλή (5), το ιστορικό άρθρο της Φαίδρας Τσαβαλιά, «Ζαγόρι-Τσεπέλοβο (Λίγο πριν την επανάσταση του 1821)» (6), «Παλαιογραφικά έγγραφα περιοχής Ζαγορίου» του Σάββα Θεοδώρου (7), η ομιλία

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 679

του Βασίλη Δαλκαβούκη για «Το έργο και την προσωπικότητα του Βασίλη Φανίτσιου» (8-9), νέα, δραστηριότητες και πολιτιστικές εκδηλώσεις συλλόγων (17), επικήδειοι λόγοι (18), κοινωνικά (19-20).

— Έτος ΚΔ΄, αρ. φύλ. **299** (Μάρτιος 2003), σ. 20.

Δημοσιεύονται: Φωτογραφία του 1962 από την εποχή λειτουργίας της Οικοκυρικής Σχολής στους Κήπους (Μπαγιά) (4), το άρθρο της Ελένης Οικονομίδου-Δούβλη, «Οι βλάμ'σες» και οι εμπειρίες του Α.Κ.Λ., «Αποκριάτικες αναμνήσεις» (5), η ιστορικής χροιάς εργασία της Ελένης Σκούρτη, «Ζαγόριον ή Ζαγοροχώρια» (6), το άρθρο του Δ.Α.Γ., «Τα παπιγκιώτικα γεφύρια» (7), το άρθρο του Ματθαίου Λέκκου, «Ο Ζαγορίσιος ταξιδιωτισμός…επί τουρκοκρατίας» (8), το άρθρο του Κωνσταντίνου Χατζή, «Βρυσοχώρι- Βωβούσα» (12), από τη Σύνταξη «Η παρουσίαση του λευκώματος για τη Σκάλα του Βραδέτου» (17).

— Έτος ΚΕ΄ (25), αρ. φύλ. **302** (Ιούνιος 2003), σ. 20.

Ξεχωρίζουμε το άρθρο της Μαρίας Τσούπη-Ρέμου, «Ο Κωνσταντίνος Θεμελής σε διάλεξη/επίδειξη σχετικά με την τέχνη του ηθοποιού/χορευτή (περφόρμερ) στα πλαίσια της Θεατρικής Ανθρωπολογίας» (4-5), το α΄ μέρος της παρουσίασης της προσωπικότητας του Ιωάννη Βηλαρά από τη Φαίδρα Τσαβαλιά, «Ιωάννης Βηλαράς: ο άνθρωπος, ο ποιητής, ο πατριώτης. Η ζωή του στο Τσεπέλοβο και η συμβολή του στην επαναστατική οργάνωση» (7), το ευθυμογράφημα του Φωκίωνα Καψάλη, «Το Πάρκο κι ο Ναστραδίν Χότζας», βασισμένο σε λαϊκή ιστορία του ανατολίτη ήρωα (9), εκδηλώσεις και δραστηριότητες του Συλλόγου (10-1, 18), επικήδειος για τον Βύρωνα Βαρζώκα (16-7), κοινωνικά (19).

— Έτος ΚΕ΄ (25), αρ. φύλ. **304-5** (Αύγ.- Σεπτ. 2003), σ. 20.

Το ενδιαφέρον του λαογράφου εστιάζεται στα ακόλουθα: Το χρονογράφημα του Σταύρου Συκιώτη, «Από Αύγουστο χειμώνα …» (2), τις καλοκαιρινές αναμνήσεις από την ιδιαίτερη πατρίδα (3-4), «Τα τοπωνύμια» του Κώστα Δ. Χριστοδούλου (5), «Η σκάλα του Βραδέτου» (7), «Βίκος ή Βοϊδομάτης» και «Η χαράδρα του Βίκου: Το φαρμακείο της φύσης» (8), «Γνήσια λαϊκός πολιτισμός και υπόγεια στίλβη» (12), πολιτιστικές εκδηλώσεις συλλόγων (13-7), κοινωνικά (18-9).

— Έτος ΚΕ΄ (25), αρ. φύλ. **308** (Δεκ. 2003), σ. 20.

Το φύλλο 'ανοίγει' με το χρονογράφημα του Σταύρου Συκιώτη, «Ζαγορίσιων Βίος. 1860-1950» (2) και ακολουθούν: «Χριστούγεννα και Πρωτοχρονιά στο παρελθόν και σήμερα» (3), λαογραφικά Ζαγορίου της Αριστέας Μ. Γενναδίου, «Αρτοσκευάσματα, αρτοποιήματα» (4-5), το ιδιωματικό κείμενο της Ελένης Οικονομίδου-Δούβλη, «Η Λιτίκω» (6), το κείμενο του Λευτέρη Παπαθανασίου, «Αλέξιος Μπέτσιος (1898-1992). Μεγάλος της φωτογραφίας» (9), αναδημοσιεύσεις από το Λεύκωμα, *Ζαγορίσιων Βίος* (10-1), νέα και δραστηριότητες συλλόγων (14-6), νεκρολογίες (17), κοινωνικά (18-9).

Επίσης, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για την περίοδο 1998-2012, περιλαμβάνονται

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 680

και τα ακόλουθα φύλλα της εφημερίδας: (έτος 22ο) **272** (Δεκ 2000), 20 / (έτος 23ο) **273** (Ιαν 2001), 16 / **276** (Απρ 2001), 20 / **277** (Μάιος 2001), 20 / **278** (Ιούν 2001), 20 / **279-280** (Ιούλ-Αύγ 2001), 20 / **282** (Οκτ 2001), 20 / **283** (Νοέμ 2001), 20 / **286** (Φεβ 2002), 20 / **287** (Μάρτ 2002), 20 / **288** (Απρ 2002), 20 / **289** (Μάιος 2002), 20 / **290** (Ιούν 2002), 20 / **291-292** (Ιούλ-Αύγ 2002), 20 / **294** (Οκτ 2002), 20 / **295** (Νοέμ 2002), 20 / **297** (Ιαν 2003), 20 / (έτος 24ο) **298** (Φεβ 2003), 20 / **300** (Απρ 2003), 20 / (έτος 25ο) **301** (Μάιος 2003), 20 / **303** (Ιούλ 2003), 20 / **306** (Οκτ 2003), 20 / **307** (Νοέμ 2003), 20 / **309** (Ιαν 2004), 20 / **310** (Φεβ 2004), 20 / **312** (Απρ 2004), 20 / **313** (Μάιος 2004), 20 / **314** (Ιούν 2004), 20 / **315** (Ιούλ-Αύγ 2004), 20 / **316** (Σεπτ 2004), 24 / **317** (Οκτ 2004), 20 / **317[318]** (Νοέμ 2004), 20 / **319** (Δεκ 2004), 20 / (χρόνος 27ος) **320** (Ιαν 2005), 20 / **321** (Φεβ 2005), 20 / **322** (Μάρτ 2005), 20 / **323** (Απρ 2005), 20 / **324** (Μάιος 2005), 20 / **326** (Ιούλ-Αύγ 2005), 20 / **327** (Σεπτ 2005), 20 / **328** (Οκτ 2005), 20 / **329** (Νοέμ 2005), 20 / **330** (Δεκ 2005), 20 / (έτος 28ο) **331** (Ιαν 2006), 20 / **332** (Φεβ 2006), 20 / **334** (Απρ 2006), 20 / **340** (Οκτ 2006), 20 / **341** (Νοέμ 2006), 24 / **342** (Δεκ 2006), 20 / **343** (Ιαν 2007), 20 / **345** (Μάρτ 2007), 20 / **346** (Απρ 2007), 20 / (έτος 30ό) **348-349** (Ιούν-Ιούλ 2007), 28 / **350** (Αύγ 2007), 20 / **351** (Σεπτ 2007), 20 / **352** (Οκτ 2007), 20 / **353** (Νοέμ 2007), 20 / **354** (Δεκ 2007), 20 / (έτος 31ο) **355** (Ιαν 2008), 20 / **356** (Φεβ 2008), 20 / **357** (Μάρτ 2008), 20 / **358** (Απρ 2008), 20 / **359** (Μάιος 2008), 20 / **360-361** (Ιούν-Ιούλ 2008), 24 / **362** (Αύγ 2008), 24 / **363** (Σεπτ 2008), 24 / **364** (Οκτ 2008), 24 / **365** (Νοέμ 2008), 24 / **366** (Δεκ 2008), 20 / (έτος 32ο) **367** (Ιαν 2009), 20 / **368** (Φεβ 2009), 20 / **369** (Μάρτ 2009), 20 / **370** (Απρ 2009), 20 / **371** (Μάιος 2009), 20 / **372-373** (Ιούν-Ιούλ 2009), 24 / **374** (Αύγ 2009), 24 / **375** (Σεπτ 2009), 20 / **376** (Οκτ 2009), 20 / **377** (Νοέμ 2009), 24 / **378** (Δεκ 2009), 20 / **379** (Ιαν 2010), 20 / (έτος 33ο) **380** (Φεβ 2010), 20 / **382** (Απρ 2010), 20 / **383** (Μάιος 2010), 20 / **384-385** (Ιούν-Ιούλ 2010), 24 / **386** (Αύγ 2010), 24 / **387** (Σεπτ 2010), 20 / **388** (Οκτ 2010), 24 / **389** (Νοέμ 2010), 24 / **390** (Δεκ 2010), 20 / (Έτος 34ο) **391** (Ιαν 2011), 20 / **392** (Φεβ 2011), 20 / **393** (Μάρτ 2011), 20 / **394** (Απρ 2011), 20 / **395** (Μάιος 2011), 20 / **396-7** (Ιούν-Ιούλ 2011), 24.

Το Λ α λ ο υ σ ά κ ι: Έκδοση [μηνιαία] των 'Φίλων του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης' (ΜΕΛΤ) υπό την επιστημονική ευθύνη του Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Μουσείου. Σχήμα 4ο.

Ιδιαίτερα επιμελημένο λαογραφικό έντυπο, προορισμένο να κάνει κατανοητή στα παιδιά την ποικιλία των θεμάτων της λαϊκής μας παράδοσης. Στα πρώτα 11 χρόνια κυκλοφόρησής του (1990-2000, τεύχ. 1 έως 125 ;) έβγαινε σε ασπρόμαυρη illustration έκδοση, όμως από τα τέλη του 2000 έως τη διακοπή του (τεύχ. 247, Μάιος – Ιούνιος 2011) κάθε φύλλο του κυκλοφορούνταν σε διαφορετική χρωματική παραλλαγή. Μέχρι το τεύχ. 240 (Μάρτ-Απρ. 2010), με τη συμπλήρωση δηλ. 20 χρόνων κυκλοφόρησης, η εφημεριδούλα ήταν μηνιαία και 8σέλιδη (όποτε έβγαινε διπλό τεύχος οι σελίδες του γίνονταν 12). Από το

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 681

επόμενο τεύχος (243) η έκδοση έγινε διμηνιαία, 12σέλιδη, ανανεωμένη θεματικά και μορφολογικά. Δυστυχώς, η καινούργια αυτή προσπάθεια δεν ευοδώθηκε και τον Σεπτέμβριο του 2011, μετά από αδιάλειπτη παρουσία 21 ετών (Απρίλιος 1990 – Ιούνιος 2011), το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΜΕΛΤ, επιστημονικά υπεύθυνο για 'Το λαλουσάκι', με μια λιτή ανακοίνωση ενημέρωσε τους αναγνώστες της εφημεριδούλας ότι διακόπτεται η έκδοση για οικονομικούς λόγους.

Στα τεύχη που εκδόθηκαν δημοσιεύονται ευσύνοπτα μηνολογικά, 'θησαυροί της λαϊκής μας παράδοσης' απ' όλο το φάσμα των θεμάτων της, αποτελώντας παραδειγματικό συνδυασμό λαογραφίας και παιδαγωγικής. Στα περιεχόμενά τους επαναλαμβάνονται σταθερά οι ακόλουθες θεματικές ενότητες: Γνωριμία με τους μήνες, Απ' τα έθιμα και τις γιορτές του μήνα, Απ' τις παροιμίες του μήνα, Απ' τα παραμύθια μας, Απ' τις παραδόσεις μας, Απ' τα [παραδοσιακά] παιχνίδια μας, Παραδοσιακές Τέχνες, Για να γνωρίσουμε τις παραδοσιακές γεύσεις, Λαϊκοί δημιουργοί, Παραδοσιακά επαγγέλματα, Για να γνωρίσουμε την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Γνωρίζοντας τα ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα (από τεύχ. 171-2), Από τη ζωή του Μουσείου μας, Για να γνωρίσουμε τους θησαυρούς του Μουσείου, Γεωργικές εργασίες του μήνα (τεύχ. 200), Από την προφορική παράδοση (τεύχ. 200), Κατασκευάζοντας το δικό μας μουσικό όργανο (τεύχ. 214), Κατασκευές (για παιδιά), Βρίσκω τη λύση και χαίρομαι (ακροστιχίδες, αινίγματα, γλωσσοδέτες, σταυρόλεξα κ.λπ.), Μικροί Λαογράφοι (επιστολές εργασίες, οδηγίες), Διακοπές! Καιρός για παιχνίδια!, Συμβουλές της γιαγιάς (τεύχ. 181-2).

Στο Αρχείο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας (ΕΛΕ), για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα εξής τεύχη:

101-2 (Αύγ-Σεπτ) 1998, **116** (Νοέμ 1999), **122** (Μάιος 2000), **131** (Φεβ 2001), **134** (Μάιος 2001), **135-6** (Ιούν-Ιούλ 2001), **137-8** (Αύγ-Σεπτ. 2001), **140** (Νοέμ 2001), **143** (Φεβρ 2002), **144** (Μάρτ 2002), **145** (Απρ 2002), **146** (Μάιος 2002), **147-8** (Ιούν-Ιούλ 2002), **149-50** (Αύγ-Σεπτ 2002), **151** (Οκτ 2002), **152** (Νοέμ 2002), **154** (Ιαν. 2003), **155** (Φεβρ 2003), **156** (Μάρτ 2003), **157** (Απρ 2003), **158** (Μάιος 2003), **159-60** (Ιούν-Ιούλ 2003), **161-2** (Αύγ-Σεπτ 2003), **163** (Οκτ 2003), **164** (Νοέμ 2003), **165** (Δεκ. 2003), **166** (Ιαν 2004), **167** (Φεβρ. 2004), **168** (Μάρτ 2004), **169** (Απρ 2004), **170** (Μάιος 2004), **171-2** (Ιούν-Ιούλ 2004), **173-4** (Αύγ-Σεπτ 2004), **175** (Οκτ 2004), **176** (Νοέμ 2004), **177** (Δεκ 2004), **178** (Ιαν 2004), **177 [179]** (Φεβ 2005), **178 [180]** (Μάρτ 2005), **180 [182]** (Μάιος 2005), **181-2 [183-4]** (Ιούν-Ιούλ 2005), **183-4 [185-6]** (Αύγ-Σεπτ 2005), **187** (Οκτ 2005), **188** (Νοεμ 2005), **189** (Δεκ 2005), **190** (Ιαν 2006), **191** (Φεβ 2006), **193** (Απρ 2006), **194** (Μάιος 2006), **200** (Νοέμ 2006), **201** (Δεκ 2006), **203** (Φεβ 2007), **204** (Μάρτ 2007), **205** (Απρ 2007), **206** (Μάιος 2007), **209-10** (Αύγ-Σεπτ 2007), **211** (Οκτ 2007), **212** (Νοέμ 2007), **213** (Δεκ 2007), **215** (Φεβρ 2008), **216** (Μάρτ 2008), **217** (Απρ 2008), **218** (Μάιος 2008), **219-20** (Ιούν-Ιούλ 2008), **221-**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 682

2 (Αύγ-Σεπτ 2008), **224** (Νοέμ 2008), **225** (Δεκ 2008), **226** (Ιαν 2009), **228** (Μάρτ 2009), **230** (Μάιος 2009), **231-2** (Ιούν-Ιούλ 2009), **233-4** (Αύγ-Σεπτ 2009), με ένθετο καλαίσθητο έντυπο περιέχον τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα καθώς και τα Εργαστήρια Δημιουργικής Απασχόλησης του ΜΕΛΤ για την περίοδο 2009-2010, **235** (Οκτ 2009), **236** (Νοέμ 2009), **237** (Δεκ 2009), **238** (Ιαν 2010), **239** (Φεβρ 2010), **240** (Μάρτ-Απρ 2010), εφεξής η έκδοση γίνεται διμηνιαία και 12σέλιδη, από 8σέλιδη για κάθε μονό και 12σέλιδη για κάθε διπλό τεύχος, **241** (Μάιος-Ιούν 2010), **242** (Ιούλ-Αύγ 2010) εδώ προστίθεται η θεματική ενότητα «Η λαϊκή παράδοση στην Ελλάδα και τον κόσμο», **243** (Σεπτ-Οκτ 2010), με ένθετο καλαίσθητο έντυπο περιέχον τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα καθώς και τα Εργαστήρια Δημιουργικής Απασχόλησης του ΜΕΛΤ για την περίοδο 2010-2011, **244** (Νοέμ-Δεκ 2010), **245** (Ιαν-Φεβρ 2011), **246** (Μάρτ-Απρ 2011), **247** (Μάιος-Ιούν 2011), με ένθετο καλαίσθητο έντυπο περιέχον τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα του ΜΕΛΤ για την περίοδο 2011-2012. Το τεύχος 247 είναι και το τελευταίο εκδεδομένο. Στη συνέχεια παραθέτουμε ενδεικτικά περιεχόμενα τυχαίων τευχών της εφημεριδούλας:

— Τεύχος **145** (Απρίλιος 2002), σ. 8.

Εορταστικό τεύχος για τα 12χρονα συνεχούς εκδοτικής παρουσίας. Περιέχει υλικό, δανεισμένο από λαογραφικά βιβλία, σχετικό με τον Απρίλιο: Παροιμίες, πληροφορίες για τη Σαρακοστή, επίκαιρα εκθέματα του Μουσείου, αιτιολογικό μύθο, παραμύθι, ειδήσεις για εκπ/κά προγράμματα, παιχνίδια, αινίγματα κ.ά.

— Τεύχος **154** (Ιανουάριος 2003), σ. 8.

Η ύλη του περιέχει Κάλαντα Φώτων απ' την Αστυπάλαια, παροιμίες του μήνα, πρωτοχρονιάτικη ευχή, 'το ποδαρικό', παράδοση για τη βασιλόπιτα, το α΄ μέρος του παραμυθιού 'Η Γυναικόπετρα', η μεταμφίεση 'Αράπηδες' από τη Νικήσιανη Καβάλας, χριστουγεννιάτικα εκπαιδευτικά προγράμματα, παιχνιδόλεξα, αινίγματα.

— Τεύχος **156** (Μάρτιος 2003), σ. 8.

Η δυστροπία της φύσης κατά τον μήνα Μάρτιο βρίσκει την έκφρασή της σε παροιμίες του λαού, εξηγείται με παραδόσεις που τον θέλουν να συμπεριφέρεται ως άνθρωπος. Από τα έθιμα του μήνα παρουσιάζεται ο χαρταετός της Καθαρής Δευτέρας και το παιχνίδι 'Η Μπερλίνα', κατά τη διάρκεια του Τριωδίου μα και όλο τον χρόνο. Ακολουθεί το ζακυνθινό παραμύθι 'Η Τυχερή', οι ρεκλάμες στο Θέατρο Σκιών, η αποκριάτικη εκδήλωση που διοργανώνει στην Πλάκα κάθε 2η Κυριακή της Αποκριάς το ΜΕΛΤ με δώδεκα ομάδες μεταμφιεσμένων από τη νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα, ενημέρωση γύρω από τις τρέχουσες εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Μουσείου, παιχνίδια και αινίγματα για τον Μάρτιο.

— Τεύχος **157** (Απρίλιος 2003), σ. 8.

Στο επετειακό τεύχος των 13 χρόνων από την έκδοση της εφημεριδούλας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 683

περιλαμβάνονται παροιμιόμυθοι, η γιορτή του Αγίου Γεωργίου στον κύκλο του χρόνου, η 'περπερίτσα', κάλαντα και παραδόσεις του Λαζάρου, το παραμύθι 'Η κουκιά', νέα και παραστάσεις στο ΜΕΛΤ, ο Επιτάφιος Θρήνος, παιχνίδια και αινίγματα για παιδιά.

— Τεύχος **159-160** (Ιούν.-Ιούλ. 2003), σ. 12.

Περιέχεται το ακόλουθο λαογραφικό υλικό: Η φύση και οι άνθρωποι, η συνεισφορά των παιδιών στις δουλειές των μεγάλων, οι παροιμίες του μήνα, παιχνίδια, παραμύθι της Σάμου 'Το μυστικό της βασιλοπούλας', ειδήσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα, παράδοση 'πετρώματος' καραβιού, παιχνίδια με λέξεις και παροιμίες.

— Τεύχος **166** (Ιανουάριος 2004), σ. 8.

Στο πρωτοχρονιάτικο τεύχος του 2004 διαβάζουμε Κάλαντα Δυτικής Μακεδονίας, παροιμίες του μήνα, τις πρωτοχρονιάτικες κολόνιες της Κεφαλονιάς (έθιμο), παροιμιόμυθους, για τον Σταυρό του Αγιασμού, το παραμύθι 'Το παπουτσάκι', τις παιδικές δραστηριότητες του Μουσείου, για το παιχνίδι Κουτσό Κυνηγητό, παιχνιδόλεξα και αινίγματα.

Ψ ή ν α : Τοπικό Μήνυμα. Μηνιαία εφημερίδα. Ειδησεογραφική, ενημερωτική, λαογραφική, ιστορική, λογοτεχνική. Έδρα: Γιάννινα. Διευθυντής: Θύμιος Παπανικολάου. Σχήμα fo.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν τα παρακάτω φύλλα: (έτος 18ο) **204** (Οκτ 1997), 4 / (έτος 19ο) **215** (Σεπτ 1998), 4 / **216** (Οκτ 1998), 4 / (έτος 20ό) **228** (Οκτ 1999), 6 / **229** (Νοέμ 1999), 4 / **231** (Ιαν 2000), 6/ **232** (Φεβ 2000), 4.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 684

Περιοδικά

Α γ ι ά σ ο ς: Διμηνιαία έκδοση. Έτος ιδρύσεως 1980. Ιδιοκτήτης: 'Φιλοπρόοδος Σύλλογος Αγιασωτών' [ΦΣΑ]. Έδρα: Αθήνα. Εκδότης κατά τον νόμο ο πρόεδρος του Δ.Σ.: Βασίλειος Λούπος. Διευθυντής-Αρχισυντάκτης: Γιάννης Χρ. Χατζηβασιλείου. Σχήμα 4ο.

— Αρ. τεύχ. **179** (Ιούλ.-Αύγ. 2010), σ. 52.

Ο έντονα λαογραφικός χαρακτήρας του δυναμικού περιοδικού πιστοποιείται από την καταχώριση πληθώρας φωτογραφιών με λαϊκές εκδηλώσεις αλλά και από τα σχετικά άρθρα: Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Ματιές στη λαϊκή μετεωρολογία. Οι οιωνοσκόποι και οι προβλέψεις τους» (5-6), Στρατής Απ. Μουτζουρέλης, «Πνευματώδη αφηγήματα της χαρισματικής Έλλης Σκορδά (ε΄)» (7-8), Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής, «Χριστοφίδειο Δημοτικό Γυμναστήριο Αγιάσου» (9-13), Στρατής Καζατζής, «Δορυφορική χαρτογράφηση του καστανιώνα της Αγιάσου» (14-5), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Ευάγγελος Σούλης. Ο Ηπειρώτης οτηρός θεράπων της φιλολογίας» (16-9), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), η παρουσίαση από τον εκδότη της μυθιστορηματικής βιογραφίας του Ορέστη Μανούσου «Ευμενία» (κρητικιά σουλτάνα) (28-34), Νέα από τη δράση των Λεσβιακών Συλλόγων Αττικής (37-42), Αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες και ανέκδοτα («τα πθίτκα μας») (43-5), εκδημίες, γάμοι, γεννήσεις και βαπτίσεις συμπατριωτών (47-50).

— Αρ. τεύχ. **180** (Σεπτ.-Οκτ. 2010), σ. 52.

Την ύλη ξεκινούν τα «Εθνικοεπετειακά ενθυμήματα» (3-5) αλλά και η παρουσίαση της εκδήλωσης τιμής για τον π. Εμμανουήλ Γ. Μυτιληναίο από τον Γιάννη Χατζηβασιλείου (6-17) και ακολουθούν: Μανώλης Τραγάκης, «Αγιασώτ'κους παραδουσιακός τραχανός» (20-2), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Λεσβιακά αρχειοδιφικά σύμμεικτα» (23-5), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), οι εκδηλώσεις του Αναγνωστηρίου 'Η Ανάπτυξη' Αγιάσου από τον Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδή (29-33), Στρατούλα Τσαμπή, «Μαρία Αναγνωστοπούλου. Τιμητική εκδήλωση από τον Δήμο Αγίας Παρασκευής Λέσβου» (34-8), Δραστηριότητες Αγιασώτικων Συλλόγων (39-42), αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες και ανέκδοτα («τα πθίτκα μας») (43-5), απώλειες, γάμοι, βαπτίσεις συμπατριωτών (46-8, 50).

— Αρ. τεύχ. **181** (Νοέμ.-Δεκ. 2010), σ. 52.

Το τεύχος περιέχει πολλά ιστορικά θέματα (Μάχη του Μαραθώνα, 5-9, Αγιασώτες θύματα του γερμανικού μπλόκου στις 28.3.1944, 10-3, Εθνική Αντίσταση 1941-44, 14-5, Κατοχικά Ενθυμήματα, 16) και αφιερώματα σε εξέχουσες

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 685

προσωπικότητες της Μυτιλήνης («Γιάννης Κουνέλλης» του Βασίλη Πλάτανου, 17-9, «Δημήτριος Γεωργίου Σκλεπάρης. Ο άνθρωπος, ο φιλόλογος, ο λογοτέχνης» του Γιάννη Χατζηβασιλείου, 20-2, «Μυρσίνη Μιχαήλ Κουτσκουδή. Θιασώτρια του θεάτρου και των λαϊκών δρωμένων» του Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδή, 23-5, «Μαριάνθη Γρηγορίου Βέτσικα. Η αφέντρα της βελόνας στο πανέμορφο Σταυρί» της Μυρσίνης Βαμβακά-Χουτζαίου, 31-2, «Βασίλης Βασιλάς. Ο χρονικογράφος του λεσβιακού μισεμού στην Αυστραλία» του Γιάννη Χατζηβασιλείου, 34-5, «Στρατής Κ. Χατζηχρυσάφης. Αγιασωτοπαροικιακά επικήδεια νεκράνθεμα» του Σίμου Σπ. Σκλεπάρη, 45). Την ύλη συμπληρώνουν στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), το παιδικό διήγημα «Χριστουγεννιάτικες σκανταλιές» της Κατερίνας Δουδώνη (29-30), παρουσίαση από τον Παναγιώτη Σκορδά του τόμου των Πρακτικών του Συνεδρίου για τα 100χρονα από τον θάνατο του Δημ Ν. Βερναρδάκη (36), παρουσίαση του εκδοτικού οίκου 'Αιολίδα' (37), αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες και ανέκδοτα ('τα πθίτκα μας') (38-40), το Ημερολόγιο του Συλλόγου και ο προγραμματισμός δράσης για το 2011 (41-3), δραστηριότητες λεσβιακών φορέων (44).

— Αρ. τεύχ. **182** (Γενάρης-Φλεβάρης 2011), σ. 52.

Επιλέγουμε από τη θεματολογία του περιοδικού τα λαογραφικώς ενδιαφέροντα: Προκόπης Ι. Πάπαλας, «Παναγιώτης Αχιλλέα Σουσαμλής. Ένας 'άγνωστος' τροβαδούρος της παραδοσιακής Αγιάσου» (5-6), Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Τελετή των Θεοφανίων στην Αγία Φωτεινή Σμύρνης» (7), ο Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής παρουσιάζει την αγιασώτικη ντοπιολαλιά και σάτιρα σε μαθητικούς αγώνες Φυσικών Επιστημών (9-12) αλλά και την «7η Γιορτή κάστανου του Δήμου Αγιάσου» (13-5), Ηρακλής Ευαγγελινός, «Θύμησες περασμένων χρόνων» (16-7), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Θανάσης Πολυχρονιάδης. Ο δάσκαλος της αγάπης, της αξιοσύνης, της προσφοράς» (18-22), Θεόδωρος Πελαντάκης, «Μυτιληνιοί στην Κρύα Βρύση» (23), Πέτρος Μπίκος, «Ο θριαμβευτής ταχυδρόμος» (24-5), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), εκδηλώσεις Αγιασώτικων Συλλόγων (34-9), αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες και ανέκδοτα «τα πθίτκα μας» (40-3).

— Αρ. τεύχ. **183** (Μάρτ.-Απρίλ. 2011), σ. 52.

Ξεχωρίζουμε ως λαογραφικά ενδιαφέροντα τα ακόλουθα άρθρα του τεύχους: Στρατής Καραβάνης, «Παναγιώτης Πολυχρόνης. Ο Ασωματιανός ζωγράφος-αγιογράφος και φωτογράφος» (5-6), Γιώργος Μυτιληναίος, «Αστυνόμοι της Αγιάσου» (7-8), Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής, «Από τη δράση του Αναγνωστηρίου [Αγιάσου]» (9-11), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «*Ο Πολιχνίτος του 20ού αιώνα.* Ένα αξιόλογο λεσβιακό φωτογραφικό λεύκωμα» (13-7), Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής, «Εκθετήριο ειδών λαϊκής τέχνης-Καρναβαλικό μουσείο. Η Αγιάσος στέγασε πολύτιμα πολιτιστικά θησαυρίσματά της» (18-21), Ηρακλής Ευαγγελινός, «Κατοχικά ενθυμήματα. Καστανόψωμο και παντεσπάνι» (23), Στρατής Βατρίκας, «Θύμησες περασμένων χρόνων [γερμανικό μπλόκο,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 686

28.3.1944]» (24), η είδηση της βιβλιοδεσίας ακόμη 12 τευχών του περιοδικού 'Αγιάσος' (των ετών 2008-9, τεύχη 164-175), τα οποία συνιστούν τον 10ο τόμο της σειράς, στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), Μανόλης Τραγάκης, « 'Φιλοπρόοδος Σύλλογος Αγιασωτών': Αποκριάτικος χορός και σάτιρα» (28-32), σύντομη παρουσίαση της σέρβας εθνολόγου-ανθρωπολόγου Gordana Blagojevic, η οποία ερευνά τις κοινωνικοπολιτισμικές σχέσεις της χώρας της με την Ελλάδα (33), Παναγ. Σκορδάς, «Μουσική από το βορειοανατολικό Αιγαίο» (34-5), εκδήλωση για τον μεσοτοπίτη λαϊκό οργανοπαίκτη Μπινταγιάλα (35), ίδρυση νέου Σωματείου στη Λέσβο (37), Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Δημήτριος Σπ. Καλφαγιάννης. Ο χαρισματικός και αξέχαστος φίλος μου» (39-40), αγιασώτικες θύμησες, εύθυμες ιστορίες, παροιμιόμυθος (41-6).

— Αρ. τεύχ. **184** (Μάης-Ιούν. 2011), σ. 52.

Από την ύλη του τεύχους επιλέγουμε: Βασίλης Πλάτανος, «Αγιασώτης ο αστροναύτης Τζων Γκλεν» (5-7), ο μαθηματικός και 'αντίχριστος' γρίφος του 666 από τον Ηρακλή Ευαγγελινό (8), Γιώργος Ξενέλης, «Πανάρετος Βαγιάνας. Μητροπολίτης (ΓΟΧ) Λαρίσης και Τυρνάβου» (9-10), Γιώργος Εμμ. Μυτιληναίος, «Η 'τιμητική' του Ιούδα» (11-2), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Δημήτριος Παπάνης. Ο ακάματος Αγιασώτης φιλόλογος και συγγραφέας» (13-7), αφιέρωμα μνήμης και τιμής στην Εθνική Αντίσταση Λέσβου από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Πλωμαρίου 'Το Πόλιον'» (18-20), Προκόπης Κουτσκουδής, «Ελληνορουμανικές πολιτιστικές προσεγγίσεις» (21-2), Στρατής Απ. Μουτζουρέλης, «Φρασεολογικά και παροιμιακά θησαυρίσματα» (23-4), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής, «Αγιασώτικο Καρναβάλι 2011» (30-7), Θέμης Χατζηλεωνίδας, «Αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες: Το καλύτερο σαμάρι» (38-9), Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Τα ραβασάκια του κοντινού και του ξέμακρου παρελθόντος» (40-1), «Τα πθίτκα μας» (42).

— Αρ. τεύχ. **185** (Ιούλ.-Αύγ. 2011), σ. 52.

Εισαγωγικά, τα μέλη του ΔΣ του Συλλόγου και ο Δ/ντής του περιοδικού επισημαίνουν την δυσβάστακτη επιβάρυνση που επιφέρει στο κόστος έκδοσης η κατάργηση της ταχυδρομικής ατέλειας για τα έντυπα (3). Από λαογραφικής πλευράς στο τεύχος έχουμε: Ανδρέας Δημάκης, «Ο προφήτης Ηλίας. Η αποκλειστική λατρεία του επάνω στις βουνοκορφές» (6-7), Μανώλης Τραγάκης, «Το πανηγύρι των νεομαρτύρων» (8-9), [τ.Σ.], «Αθανάσιος Κοτταδάκης. Ο διακεκριμένος θεολόγος και συγγραφέας» (13), Γιάννης Χατζηβασιλείου (επιμ.), «Ο Βασιλικιώτης εκπαιδευτικός Γιώργος Αλβανός» (14-21), «Μιχάλης Παναγ. Χατζηπροκοπίου» (22-5), στιχουργήματα αναγνωστών (26-8), Στρατής Μουτζουρέλης, «Τρόποι κλοπής και απάτης» (29-30), αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες και ανέκδοτα (33-7), εκδηλώσεις λεσβιακών συλλόγων (39-44).

— Αρ. τεύχ. **186** (Σεπτ.-Οκτ. 2011), σ. 52.

Λαογραφικώς ενδιαφέροντα τα εξής: Αλέκος Κιουρέλλης, «Τα 'Αγιασώτικα μπόγια'» (6-8), Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Νανουρίσματα και ρόδινα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 687

όνειρα» (9-10), ο Γιάννης Χατζηβασιλείου παρουσιάζει το βιβλίο της Μαρίας Αχ. Αναγνωστοπούλου, *Όψεις θεάτρου στη Λέσβο. Λαϊκά δρώμενα και θεατρικές παραστάσεις [στην Αγία Παρασκευή (1864-2010)]* (11-5), θύμησες και εκτιμήσεις του Αθανασίου Κοτταδάκη «Για την Αγιάσο του κοντινού παρελθόντος» (21), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Διονύσης Μαυρόγιαννης. Ο αλησμόνητος φίλος της Λέσβου και της Αγιάσου» (23-5), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), Γιώργος Εμμ. Μυτιληναίος, «Ο Άγιος Γεώργιος στην εικονογραφία» (28-9), Μανώλης Τραγάκης, «Η χορωδία του Ιερού Ναού της Αγίας Τριάδας» (30-1), Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής, «Η καλοκαιρινή δράση του Αναγνωστηρίου» (32-5), αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες και ανέκδοτα (43-5).

— Αρ. τεύχ. **189** (Μάρτ.-Απρίλ. 2012), σ. 52.

Στο εισαγωγικό σημείωμα του τεύχους ο διευθυντής έκδοσης Γιάννης Χατζηβασιλείου ασχολείται με πάσης φύσεως μορφές σύγχρονης κλοπής (3-4) και η Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου προσφέρει μια νοσταλγική «Περιδιάβαση στο μαγευτικό Μπουρό της Αγιάσου» (5-6). Στη συνέχεια παρατίθεται επίκαιρο δείγμα γραφής «Η ορθοδοξία της σταυρικής αγάπης» του Αθανασίου Κοτταδάκη (7-10) και ακολουθούν: Γιώργος Αλβανός, «Άρατε πύλας!» (11-3), Δημήτριος Ν. Λύρας, «Παραδόσεις και θρύλοι του ελληνικού λαού. Σύντομη γενική εισαγωγική θεώρησή τους» (14), αποκριάτικα σατιρικά απ' τους ομογενείς του Sydney (15-7), αποκριάτικη χοροεσπερίδα στο Μυτιληναϊκό Σπίτι (18-9), Παναγιώτης Μιχ. Κουτσκουδής, «Αγιασώτικο καρναβάλι 2012» (20-5), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Ο στρατηγός Μακρυγιάννης και η επανάσταση του 1821» (28-34), Μανώλης Τραγάκης, «Το κλάδεμα της μυτιληνιάς ελιάς» (35-8), Γιάννης Δ. Παπάνης, «Τα νιώσματα (γ΄)» (39), αγιασώτικες ιστορίες στη ντοπιολαλιά (40), από την Κατοχή (41), εύθυμα (43-4), ανέκδοτα («τα πθίτκα μας») (45).

Απεστάλη στην Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία ο 11ος τόμος του περιοδικού, ο οποίος περιλαμβάνει βιβλιοδετημένα τα τεύχη **176-187**. Η Εταιρεία εκφράζει δημόσια τις ευχαριστίες της μέσω του παρόντος σημειώματος.

— Αρ. τεύχ. **190** (Μάης-Ιούν. 2012), σ. 52.

Τα λαογραφικά περιεχόμενα του τεύχους: Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Φίνα παραδοσιακά γλυκά του κουταλιού» (4-5), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Τα ξωκλήσια του τόπου μας» (6-7), θύμησες από τους παλιούς φιλολόγους του Γυμνασίου Μυτιλήνης (ανάμεσά τους και ο λαογράφων Παναγιώτης Σαμάρας (8-10), Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής, «Παναγιώτης Προκοπίου Κουτσκουδής. Η ζωντανή κιβωτός της λαογραφικής μας παράδοσης» (15-20), Ανδρέας Δημάκης, «Ιωάννη Μακρυγιάννη 'Απομνημονεύματα'. Από τα εμπεριεχόμενα προγνωστικά όνειρα του στρατηγού» (21), νεκρολογίες Αγιασωτών και ανθρώπων που έζησαν στην Αγιάσο (χωροφύλακας, θεολόγος, οπλουργός) (22-4), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), Γιάννης Δ. Παπάνης, «Τα νιώσματα (δ΄)» (29), αγιασώτικες ιστορίες μικρές, ξενιτεμένων, νοσταλγικές, εύθυμες, ανέκδο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 688

τα («τα πθίτκα μας») (30, 31, 38, 39-40, 41, 42), παρουσίαση του βιβλίου του Παναγιώτη Μιχ. Κουτσκουδή, *Το αγιασώτικο καρναβάλι. Οι ρίζες του και η πορεία του στο διάβα του χρόνου* (33-4), η καθιερωμένη ετήσια θρησκευτική γιορτή του ΦΣΑ (36-7).

— Αρ. τεύχ. **192** (Σεπτ.-Οκτ. 2012), σ. 52.

Μετά το επίκαιρο εισαγωγικό σημείωμα του διευθυντή, έπονται: Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Νοσταλγικές σχολικές θύμησες» (4-7), Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Αποχαιρετώντας το καλοκαίρι. Ο Σταυριάτης και ο Αϊδημητριάτης» (8-10), Γιώργος Αλβανός, «Τρύγος» (11-2), Γιώργος Εμμ. Μυτιληναίος, «Οκτώβριος, δυο επέτειοι» (13-4), αφιερώματα σε προσωπικότητες της Αγιάσου (και της Λέσβου) που έφυγαν: τον δικηγόρο Ευστρ. Μιχ. Τζαννετή (15), τον δάσκαλο Ευστρ. Μιχ. Κουταλέλη (16-9), τον πρωτοπρεσβύτερο Νεκτάριο Χατζηπροκοπίου (20), τον δικηγόρο-συγγραφέα Ονούφριο Μιχ. Ονουφριάδη (30-4), η νοσταλγική ιστορία του Γιώργου Ξενέλη, «Όταν ήμουν μαθητής. Ο Μποδοσάκης και ο οίκος Ντιόρ» (22), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), παρουσίαση ποιητικής συλλογής της Μαρίας Καμινέλλη-Πατσέλλη από τον Γιάννη Χατζηβασιλείου (28-9), Γιάννης Δ. Παπάνης, «Τα νιώσματα (στ΄)» (35), πανηγύρι νεομαρτύρων (36), ανάμνηση θαύματος αρχαγγέλου Μιχαήλ στις Χώνες Φρυγίας (38), Γιώργος Εμμ. Μυτιληναίος, «Η αποχώρηση των Γερμανών από το Πλωμάρι» (42-3), αγιασώτικες εύθυμες ιστορίες και ανέκδοτα («τα πθίτκα μας») (44-6).

— Αρ. τεύχους **193** (Νοέμ.-Δεκ. 2012), σ. 52.

Αφιέρωμα του τεύχους στα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Λέσβου και την ένταξή της στον εθνικό κορμό: Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Λέσβος 1912-2012» (3), παρουσίαση Λευκώματος της Απελευθέρωσης (4), παρουσίαση του βιβλίου «Δημήτρης Νικορέτζος, *Ο Βενιζέλος στη Λέσβο*» (5-7) αλλά και των επετειακών εκδηλώσεων για την Απελευθέρωση του νησιού (8-11), του τριήμερου Συνεδρίου Ιστορίας «Λέσβος 1912: Από την οθωμανική στην ελληνική επικράτεια» (12), του εορτασμού των Ελευθερίων Λέσβου στην Αθήνα (13) αλλά και από άλλους λεσβιακούς συλλόγους Ελλάδας και εξωτερικού (14-9). Από την υπόλοιπη ύλη του τεύχους επιλέγουμε: Μυρσίνη Βαμβακά-Χουτζαίου, «Τώρα που τα φύλλα πέφτουν» (20-1), Γιώργος Εμμ. Μυτιληναίος, «Αναγκαία συμπλήρωση του Εορτολογίου μας η Γιορτή του Μαστιγοφόρου Ιησού» (24-5), στιχουργήματα αναγνωστών (26-7), Γιάννης Χατζηβασιλείου, «Ανοιχτή επιστολή των ιδρυτών του Αναγνωστηρίου [για την ανάγκη υποστήριξής του μετά την πλημμύρα που υπέστη]» (28-9), Παναγ. Μιχ. Κουτσκουδής, «Από τη Δράση του Αναγνωστηρίου Αγιάσου» (30-1), Γιώργος Αλβανός, «Έργα και ημέρες της γενιάς μου. Εμφύλιος πόλεμος: Βασιλικά, 1947 Νοέμβρης μήνας…» (32-4), Γιάννης Δ. Παπάνης, «Τα νιώσματα (ζ΄)» (36), νεκρολογίες Αγιασωτών που έφυγαν (37-9), έκδοση του Ημερολογίου 2013 από τον ΦΣΑ (40-1), αγιασώτικες ιστορίες εύθυμες, ανέκδοτα (44-6).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 689

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, εκτός από τα αποδελτιωμένα στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν επιπλέον τα εξής τεύχη: **108** (Σεπτ-Οκτ 1998), 36 / **117** (Μάρτ-Απρ 2000), 36 / **118** (Μάης-Ιούν 2000), 36 / **120** (Σεπτ-Οκτ 2000), 36 / **122** (Γεν-Φλεβ 2001), 36 / **125** (Ιούλ-Αύγ 2001), 36 / **126** (Σεπτ-Οκτ 2001), 36 / **128** (Γεν-Φλεβ 2002), 36 / **129** (Μάρτ-Απρ 2002), 36 / **130** (Μάης-Ιούν 2002), 36 / **131** (Ιούλ-Αύγ 2002), 36 / **133** (Νοέμ-Δεκ 2002), 36 / **135** (Μάρτ-Απρ 2003), 36 / **136** (Μάης –Ιούν 2003), 36 / **137** (Ιούλ-Αύγ 2003), 36 / **139** (Νοέμ-Δεκ 2003), 44 / **141** (Μάρτ-Απρ 2004), 40 / **142** (Μάης-Ιούν 2004), 40 / **143** (Ιούλ-Αύγ 2004), 40 / **144** (Σεπτ-Οκτ 2004), 40 / **145** (Νοέμ-Δεκ 2004), 40 / **146** (Γεν-Φλεβ 2005), 40 / **147** (Μάρτ-Απρ 2005), 40 / **148** (Μάης-Ιούν 2005), 40 / **150** (Σεπτ-Οκτ 2005), 40 / **151** (Νοέμ-Δεκ. 2005), 48 / **152** (Γεν-Φλεβ 2006), 40 / **155** (Ιούλ-Αύγ 2006), 40 / **156** (Σεπτ-Οκτ 2006), 52 / **157** (Νοέμ-Δεκ 2006), 52 / **158** (Γεν-Φλεβ 2007), 52 / **159** (Μάρτ-Απρ 2007), 52 / **160** (Μάης-Ιούν 2007), 52 / **161** (Ιούλ-Αύγ 2007), 52 / **162** (Σεπτ-Οκτ 2007), 52 / **163** (Νοέμ-Δεκ 2007), 52 / **164** (Γεν-Φλεβ 2008), 52 / **165** (Μάρτ-Απρ 2008), 52 / **166** (Μάης-Ιούν 2008), 52 / **167** (Ιούλ-Αύγ 2008), 52 / **168** (Σεπτ-Οκτ 2008), 52 / **169** (Νοέμ-Δεκ 2008), 52 / **171** (Μάρτ-Απρ 2009), 52 / **172** (Μάης-Ιούν 2009), 52 / **173** (Ιούλ-Αύγ 2009), 52 / **174** (Σεπτ-Οκτ 2009), 52 / **175** (Νοέμ-Δεκ 2009), 52 / **176** (Γεν-Φλεβ 2010), 52 / **177** (Μάρτ-Απρ 2010), 52 / **178** (Μάης-Ιούν 2010), 52.

Καιροφύλας Γ. Κ. – Φιλιππότης Σ.Γ., Αθηναϊκό Ημερολόγιο 20 (2009),Αθήνα 2009, εκδ. Φιλιππότη, σχ. 8ο, σελ. 255.

Συνέχεια μιας καθιερωμένης και καταξιωμένης ετήσιας έκδοσης. Μεταξύ των άρθρων και τα ακόλουθα με λαογραφικό ενδιαφέρον: Ευστρ. Χιλιαδάκης, «Μικροέμποροι, μικροεπαγγελματίες στην Παλιά Αθήνα» (σελ. 49-51) – Β. Μαστραντώνη, «Η λαογράφος Ειρήνη Σπανδωνίδη (1895-1959)» (σελ. 119-130) – Ζ. Ρωπαΐτου, «Το "Αριστοκρατικόν" Σοκολατόσπιτο της οδού Ισαύρων 13» (σελ. 157-162) – Μ. Γ. Βαρβούνη, «Αθηναϊκά προσκυνητάρια» (σελ. 180-185). Ο τόμος περιλαμβάνει σημαντικό υλικό για τη μελέτη της αθηναϊακής-αστικής λαογραφίας μας.

Αιολικά Γράμματα: Γλώσσα – Παιδεία – Δημοκρατία. Δίμηνο περιοδικό της μαχόμενης λογοτεχνίας στην υπηρεσία του ελληνικού ανθρωπιστικού πνεύματος. Ιδρυτής: Γ. Βαλέτας (1971-1986). Ιδιοκτήτης – εκδότης – διευθυντής: Κώστας Βαλέτας (1987-2010). Εκδίδεται από το σύνδεσμο 'Αίμος' – Όργανο προβολής της βαλκανικής και παρευξείνιας λογοτεχνίας. Έδρα: Καλλιθέα Αττικής. Σχήμα 8ο.

— Χρόνος 38ος, τεύχος **229** (Γενάρης – Φλεβάρης 2008), σ. 82.

Από το τεύχος αφιέρωμα στον ποιητή, δοκιμιογράφο Αντώνιο Γώγο (ποιήματα, 38-43, κείμενα, 43-80, αρκετά εκ των οποίων έχουν λαογραφική χροιά,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 690

π.χ. 48-50, 62-8, 75-80) επιλέγουμε: Ε. Κριαράς, «Η φυσιογνωμία του Ιωάννη Συκουτρή (1901-1937) και η ανάγκη ολοκληρωμένης μελέτης της» (2-4), Διονύσης Κωστίδης, «Απόσπασμα Ημερολογίου Εμφυλίου 1948-1950» (4-8), Εύη Παπαδήμα, «Παύλος Νιρβάνας, ο συμβολισμός και ο ρομαντισμός στο έργο του» (17-9), Βαγγέλης Ανδρέου , «Χρονικά. Κυριάκος Δεμπόνο – Τριάντα ολόκληρα χρόνια στη Μυτιλήνη» (27-30), Κ.Β., «Ρωσική πρωτοπορεία» (30-1), ενδιαφέρουσες βιβλιοπαρουσιάσεις (33, 36-7).

— Χρόνος 38ος, τεύχος **230** (Μάρτης – Απρίλης 2008), σ. 82.

Το τεύχος περιέχει εξ ολοκλήρου αφιέρωμα στον ποιητή της 'Λεσβιακής Άνοιξης' Γιώργο Λιάκο (1-76).

— Χρόνος 38ος, τεύχος **232** (Ιούλης – Αύγουστος 2008), σ. 66.

Από την ποικίλη λογοτεχνική ύλη του τεύχους επιλέγουμε: Ε. Κριαράς, «Διαχωρισμός και χαρακτηρισμός λογοτεχνικών περιόδων» (1-3), Σέφης Αναστασάκος, «Νικόλαος Πλαστήρας στον κιλλίβαντα τηλεβόλου» (3-7), Παν. Σ. Παρασκευαΐδης, «Θρησκευτικές θυσίες ζώων συνεχίζονται στη Λέσβο» (7-9), Βασίλης Πλάτανος, «Γιώργος Βαλέτας, πλούσια η κληρονομιά του» (9-11), «Κώστας Βαλέτας, «Κύπριοι Λογοτέχνες στους Αντίποδες» (13-4), Απόστολος Π. Γρημάνης, «Μίλτης Παρασκευαΐδης. Ένας αξέχαστος φίλος και άνθρωπος» (22-4), Χρονικό του Διεθνούς Συνεδρίου στην Αγία Παρασκευή Λέσβου (4-8 Σεπτεμβρίου 2008) με θέμα: «Λογοτεχνικά περιοδικά (Αντιπαράθεση Ιδεών – Λογοτεχνικά ρεύματα)» (39-41), εκδόσεις λεσβιακών βιβλίων (55-6).

Α μ ά λ θ ε ι α: Τριμηνιαίο Ιστορικό και Λαογραφικό περιοδικό. Ιδιοκτήτης- εκδότης: Ιστορική – Λαογραφική Εταιρεία νομού Λασιθίου. Έδρα: Άγιος Νικόλαος Κρήτης. Διευθυντής Συντάξεως: Ανδρέας Εμμ. Λογκάκης. Σχήμα 8ο.

— τόμος 30ός, τεύχος **120-121** (Ιούλ-Δεκ 1999), σ. 86 (81-166).

Αρχικά παρατίθενται οι επικήδειοι λόγοι για τον πρώην υπεύθυνο σύνταξης του περιοδικού, λαογράφο-ιστοριοδίφη, Νικόλαο Μιχ. Ζερβογιάννη (81-91) και έπονται: Ιωάννης Ν. Επιτροπάκης, «Έγγραφα ιστορικής σημασίας» (93-101), «Η ιστορία του Γυμνασίου Αγίου Νικολάου (Λασιθίου)» (111-40), Εμμανουήλ Ταβλάς, «Κρητικά νακλιά» (103-110), Ευάγγελος Γ. Παχυγιαννάκης, «Παναγία η Βρεφοτρόφος» (141-54), Μιχάλης Κουνελάκης, «Ιστορικοί τόποι της Σητείας. Τοπωνύμιο Ανάλουκας και Μονή Αγίας Τριάδας» (155-61).

— τόμος 33ος, τεύχος **130-131** (Ιαν-Ιούν 2002), σ. 110.

Την ύλη των τευχών αποτελούν τα εξής άρθρα: Μιχάλης Κ. Ηλιάκης, «Η δράση των κληρικών κατά τον Κρητικό πόλεμο (1645-1669)» (7-29), Γεώργιος Τσιγδινός, «Η ιστορική Μονή του Αγίου Πνεύματος» (31-3), Ι.Μ. Καραβαλάκης, «Αρχαιολογικά βαπτιστικά ονόματα στο οροπέδιο Λασυθίου» (35-8), Μανώλης Γ. Παπαμαστοράκης, «Το περιοδικό *Αμάλθεια* και η Κρήτη» (39-60), παρουσίαση του βιβλίου του Σταύρου Νικ. Μαδεράκη, *Η Εκκλησία του Αρχάγγελου Μιχαήλ στα Έξω Λακώνια Μεραμπέλου* (61-82), Γεώργ. Ιωάν. Περά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 691

κης, «Δρίμες. Από τη λαϊκή παράδοση» (87-90), Γεώργιος Μαμάκης, «Μαντάμ Ορτάνς: Οι ημέρες και τα έργα της διάσημης γαλλίδας στον Άγιο Νικόλαο (1908-1910)» (93-110).

— τόμος 33ος, τεύχος **132-133** (Ιούλ-Δεκ 2002), σ. 111-224.

Από τα περιεχόμενα του τεύχους επιλέγουμε: Εμμανουήλ Γ. Παπαμαστοράκης, «Η δίκη και η αθώωση του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου 'Γκρέκο'. Ο μεγάλος ζωγράφος μπροστά στην Ιερή Εξέταση» (115-32), Μιχάλης Μ. Νικολιδάκης, «Η πεδιάδα της Μεσαράς 'λίκνο' του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού» (133-40), Ελίζαμπεθ Μινάρ, «Ο ναός της Αγίας Παρασκευής του Αχλαδιού στη νοτιοανατολική Κρήτη» (141-8), Μαρία Παναγιωτάκη, «Τοπωνύμια» (149-54), Γεώργιος Μαμάκης, «Αυτοδιοικούμενοι διοικητικοί και εκπαιδευτικοί θεσμοί στο Νομό Λασιθίου κατά τη διάρκεια της ύστερης Τουρκοκρατίας και της Κρητικής Πολιτείας» (157-82), αρχιμανδρ. Ευγένιος Αντωνόπουλος, «Ένα χειρόγραφο από τον Ιερό Ναό του Αγίου Παντελεήμονος της Σπιναλόγκας» (183-96), Νικόλαος Φασατάκης, «Τραυματίες στους Αγώνες της Κρήτης (1866-1897)» (197-204), Γεώργιος Αγγελάκης, «Τιμητική εκδήλωση Νικολάου Γραμματικάκη» (205-13), «Τιμήθηκε η μεγάλη Φουρνιώτισσα δασκάλα Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη» (215-6), Κατερίνα Στεφανάκη-Χαλκιαδάκη, «Παραδοσιακή Ιατρική» (218-9).

Α ν ο ι χ τ ο ί Ο ρ ί ζ ο ν τ ε ς: (Αγγελιαφόρος) Μηνιαίο περιοδικό Χριστιανικού Προβληματισμού. Ιδιοκτησία: Μονή Ιησουιτών. Έδρα: Αθήνα. Σχήμα 8ο.

Εκλαϊκευμένο χριστιανικό περιοδικό της Εταιρείας του Χριστού (Ιησουίτες), θρησκευτικής θεματολογίας.

— Αγγελιαφόρος **978** (Δεκ 2000), σ. 18.

Α ρ γ ο κ ο ι λ ι ώ τ ι σ σ α: Η Παναγιά της Νάξου στη θέση Αργοκοίλι Κορώνου Νάξου. Τριμηνιαίον Ειδησεογραφικόν Θρησκευτικόν Πολιτιστικόν Λογοτεχνικόν Περιοδικόν. Μέλος της Ενώσεως Κυκλαδικού Τύπου. Ιδιοκτήτης: Ιερά Μητρόπολις Παροναξίας 'Πανναξιακόν Ιερόν Προσκύνημα Παναγία Αργοκοιλιώτισσα' (κωδικός 1556). Έδρα: Αργοκοίλι Κορώνου Νάξου. Εκδότης: Ιωάννης Αντ. Χουζούρης. Διευθυντής: Ιωάννης Δ. Κουφόπουλος. Σχήμα 4ο.

— Έτος ΙΣΤ΄, τεύχ. **60** (Ιούλ.-Σεπτ. 2010), σ. 32.

Ο διευθυντής του περιοδικού Ιωάννης Κουφόπουλος γράφει τη σειρά των άρθρων «Πορεία εργασιών στο Προσκύνημα» (3), «Μνήμη Αγίου Νικοδήμου του Ναξίου» (4-5, 17), «Εορτή της Αγίας Μαρίνας στην Κόρωνο» (8-9), «15/Αύγουστο στ' Αργοκοίλι» (10-1), «Η Κοίμηση της Αγίας Άννης στ' Αργοκοίλι» (19, 21), «Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος στο Δαμαριώνα» (20-1). Το τεύχος φιλοξενεί συνεργασίες των: Γ.Λ. Τζαννετή, «Τραγούδια και χοροί στο γάμο» (12-3), Μ.Γ. Βαρβούνη, «Μορφές της ελληνικής λαϊκής αγιολατρείας» (16-7), Ανθή Απ. Σαχά, «Γαλακτοτροφούσα…Παράδοση» (18), Αντ. Λαμπαδά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 692

κη, «Η κοίμησις του Αγίου Νικοδήμου» (24-5), Νικ. Σ. Σφακιανού, «Ο Βασιλικός (Η ύψωσις του Τιμίου Σταυρού)» (26).

— Έτος ΙΣΤ΄, τεύχ. **61** (Οκτ.-Δεκ. 2010), σ. 32.

Ο διευθυντής Ιωάννης Αντ. Κουφόπουλος δημοσιεύει «Η εορτή της σύλληψης της Αγίας Άννης στο φερώνυμο ιερό ναό της που βρίσκεται στην αγία εύρεση των ιερών εικόνων στο Αργοκοίλι της Νάξου» (4-5), ο Γ.Λ. Τζαννετής τις «Ιεραποστολές» (10-1), ο Μ.Γ. Βαρβούνης, «Αγιοβασιλιάτικα Λαογραφικά» (16-7), ο Νικ. Σ. Σφακιανός, «Η Καρυδιά (στη γιορτή της Γονατιστής)» (21), ο Αντ. Λαμπαδάκης, «Η βάπτισις του Κυρίου» (25, 31).

— Έτος ΙΣΤ΄, τεύχ. **62** (Ιαν.-Μάρτ. 2011), σ. 32.

Στο τεύχος οι Ιωαν. Αντ. Κουφόπουλος και Ιωαν. Ο. Γιοσμάς παρουσιάζουν τον «Πάνδημο και μεγαλοπρεπή Εορτασμό του Αγίου Νικολάου Πλανά του Ναξίου στην πόλη της Νάξου» (4-5, 20) και ο Δημήτρης Φερούσης γράφει για τον «Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, τον φίλο του Θεού και του παπα-Νικόλα Πλανά» (6-7). Ακολουθούν τα άρθρα: Ιωάν. Δημ. Κουφόπουλος, «Ο Άγιος Νικόλαος ο Πλανάς και οι Ιερές Πανηγύρεις στη μνήμη του» (8-9, 21), Ανθή Απ. Σαχά, «Άπτεσθαι ξύλου ['χτύπα ξύλο']» (11, 27), Γέλτης [ΓΛΤ], «Καιάδας και Αντικαιάδας» (12-3), Γ.Λ. Τζαννετής, «Δαμαριώνας και γηρατειά» (14-5), Μ.Γ. Βαρβούνης, «Ιστορικά και λαογραφικά μαρτύρων και οσίων»(16-7), Αντώνης Τζιώτης, «Το μοιρολόι της Παναγιάς» (22-3, 31), Αντ. Λαμπαδάκης, «Ο άγιος Νικόλαος ο Πλανάς» (25).

— Έτος ΙΖ΄, τεύχ. **63** (Απρίλ.-Ιούν. 2011), σ. 32.

Ο διευθυντής του περιοδικού Ιωάννης Αντ. Κουφόπουλος παρουσιάζει «Πανηγυρικές θρησκευτικές εκδηλώσεις της Μεγάλης Γιορτής Ζωοδόχου Πηγής (Νέα Παρασκευή) στ' Αργοκοίλι» (4, 20-2) και «Μια Παρασκευή (Ζωοδόχου Πηγής) στ' Αργοκοίλι, η μεγάλη Πανναξιακή γιορτή» (5-7, 28), ο Ιωάννης Δ. Παπακωνσταντής περιγράφει την «μεταφορά των Ιερών Εικόνων από την Αργοκοιλιώτισσα στην Κόρωνο» (8-9), ο Δημήτρης Φερούσης αναλύει «Μια ζωή λιτότητας και εγκράτειας και τι σημαίνει αυτό» (10-1), ο Γ.Λ. Τζαννετής γράφει για την «Αγία Γραφή και το σμυρίγλι» (14-5), ο Μ.Γ. Βαρβούνης παρουσιάζει «Μορφές Νεομαρτύρων» (16-7) και ο Αντ. Λαμπαδάκης 'εικονογραφεί' την «Παναγία την Ψυχοσώστρια» (25).

— Έτος ΙΖ΄, τεύχ. **64** (Ιούλ.-Δεκ. 2011), σ. 32 (Δ/ντής: Αντώνης Γ. Τζιώτης).

Ο νεοαναδειχθείς διευθυντής του περιοδικού Αντώνης Τζιώτης γράφει για τον εορτασμό του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου (4-5), ο Δημήτρης Φερέτης αποκαλύπτει τον «Κρυμμένο θησαυρό της γειτονιάς του παπα Νικόλα Πλανά» (6-7), ο Ιωάννης Δ. Ψαρρός παρουσιάζει την ιστορία της Παναγιάς της Αργοκοιλιώτισσας 10-2), ο Μ.Γ. Βαρβούνης γράφει για τον «Όσιο Ακάκιο τον Καυσοκαλυβίτη και την αθωνική πνευματικότητα του 18ου αι.» (13), την απώλεια του Ναξίου δικαστικού και πνευματικού ανθρώπου Γεωργίου Λεων. Τζαννετή νεκρολογούν οι Αντώνης Τζιώτης (9) και ο Μητροπολίτης Παροναξίας Καλλί-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 693

νικος, «Απλές σκέψεις σεβασμού και αγάπης για τον 'Άγιο' της Ελληνικής Δικαιοσύνης» (14-5), για την εκδημία του «Ιάκωβου Εμμ. Καμπανέλλη (1917-2011)» γράφει ο Λάζαρος Ν. Θεόφιλος (15), ο Ι.Δ. Κουφόπουλος μεταφέρει συνέντευξη του Κοινωνικού Ανθρωπολόγου Charles Stewart στην εφημερίδα 'Καθημερινή' για «Τα όνειρα και την οικονομική κρίση» (16-7). Ακολουθούν: Αντ. Τζιώτης, «Μεταφρασμένα, ή όχι, τα εκκλησιαστικά κείμενα;» (18-9), Νίκος Σ. Σφακιανός, «Η δάφνη» (19), Ευτυχία Λαμπαδάκη, «Άγιος Νικόλαος Βελιμίροβιτς» (24), Αντ. Λαμπαδάκης, «Παναγία η Εγγαρδυώτισσα» (25).

— Έτος ΙΖ΄, τεύχ. **65ό** (Απρ.-Ιούν. 2012), σ. 32.

Ο διευθυντής της έκδοσης Αντώνης Τζιώτης αποχαιρετά τον εκλιπόντα εκδότη τού περιοδικού Γιάννη Χουζούρη (φωτό στο εξώφυλλο του τεύχους), πρωταγωνιστή του αγώνα για την ανέγερση του Ι.Ν. Παναγίας Αργοκοιλιώτισσας (3), από τον μητροπολίτη Πτολεμαΐδος και Άνω Αιγύπτου κ.κ. Προτέριο δίνεται ο «Επιμνημόσυνος Λόγος εις το τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο του αοιδίμου Ιωάννου Χουζούρη» (12-3), ενώ ο Μανόλης Γ. Σέργης αντί μνημοσύνου παρουσιάζει το βιβλίο του «Γιάννη Αντ. Χουζούρη, *Λαϊκή ποίηση για την Κόρωνο Νάξου και την ιστορία της*, έκδ. Συλλόγου Κορωνιδιατών Νάξου, Αθήνα 1997» (8-11). Ακόμη, ο Αντώνης Τζιώτης γράφει για το πανηγύρι της «Παναγιάς, της Κυράς κι Αρχόντισσας [στο Αργοκοίλι]» (4-5, 26) αλλά και για «τον κύρη Κωνσταντίνο [Παλαιολόγο], την φήμη των Ρωμαίων!» (22-3). Στο τεύχος συνεχίζονται τα αφιερώματα στον Γιώργο Λ. Τζαννετή: «Από την διδασκαλία του Αγίου Νικοδήμου» του Μίκη Πρωτοπαπαδάκη (14, 17), «Αποχαιρετισμός στον Γεώργιο Λ. Τζαννετή» του Δημήτρη Ι. Μουστάκα (15), «Περί της εορτής του Αγίου Γεωργίου του εν Λύδδη σε Φιλωτίτικα προικοσύμφωνα του 1734 και 1756 και το ενδιαφέρον γι' αυτήν του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου» του Στέφ. Δ. Ήμελλου (16-7). Ακολουθούν: Μ.Γ. Βαρβούνης, «Η Νεομάρτυς Ακυλίνα από το Ζαγκλιβέρι του Λαγκαδά» (20-1), Ιωάννης Δημ. Ψαρρός, «Η κυρά Καλή ή γριά Κουφίταινα και η ιστορία της (α΄ μέρος)» (24-5).

— Έτος ΙΖ΄, τεύχ. **66** (Ιούλ.-Σεπτ. 2012), σ. 12 (εκδ. – δ/ντής Αντ. Τζιώτης).

Την ύλη ξεκινά η «Επιμνημόσυνη Ομιλία για τον Γιάννη Αντ. Χουζούρη, την 26η Αυγούστου 2012, στ' Αργοκοίλι» από τον Ιωάννη Δ. Κουφόπουλο (4-7, 20-1) και ακολουθούν: Στέλλα Μανδηλαρά-Μανωλά, «Ο Άγιος Σπυρίδωνας της Κουφίταινας» (8, 11), Αντώνης Τζιώτης, «Ο Άι Γιώργης ο Αρφανός» (12-3), Μ.Γ. Βαρβούνης, «Ορθοδοξία και σύγχρονη διανόηση» (14-5), Ιωάννης Δημ. Ψαρρός, «Η κυρά Καλή ή γριά Κουφίταινα και η ιστορία της (β΄ μέρος)» (16-8), συγχαρητήρια του διευθυντή στον Μανόλη Σέργη, για την παμψηφεί εκλογή του σε αναπληρωτή καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θράκης (23), Αντ. Λαμπαδάκης, «Η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα του τέμπλου 'Οδηγήτρια'» (25).

Εκτός από τα τεύχη του περιοδικού που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 694

δο 1998-2012, υπάρχουν και τα παρακάτω: (έτος Δ΄) **12** (Ιούλ-Σεπτ 1998), 32 / **13** (Οκτ-Δεκ 1998), 32 / (έτος Ε΄) **19** (Απρ-Ιούν 2000), 32 / (έτος Η΄) **26** (Ιαν-Μάρτ 2002), 32 / **27** (Απρ-Ιούν 2002), 32 / **29** (Οκτ-Δεκ 2002), 32 / (έτος Θ΄), **30** (Ιαν-Μάρτ 2003), 32 / (έτος Θ΄[Ι΄]) **34** (Ιαν-Μάρτ 2004), 32 / **35** (Απρ-Ιούν 2004), 32 / **36** (Ιούλ-Σεπτ 2004), 32 / (έτος Ι΄) **37** (Οκτ-Δεκ 2004), 32 / (έτος Ι΄[ΙΑ΄]) **38** (Ιαν-Μάρτ 2005), 32 / **39** (Απρ-Ιούν 2005), 32 / **40** (Ιούλ-Σεπτ 2005), 32 / (έτος ΙΑ΄) **41** (Οκτ-Δεκ 2005), 32 / (έτος ΙΒ΄) **42** (Ιαν-Μάρτ 2006), 32 / **44** (Ιούλ-Σεπτ 2006), 32 / **45** (Οκτ-Δεκ 2006), 32 / (έτος ΙΓ΄) **46** (Ιαν-Μάρτ 2007), 32 / **47** (Απρ-Ιούν 2007), 28 / **48** (Ιούλ-Σεπτ 2007), 32 / **49** (Οκτ-Δεκ 2007), 32 / (έτος ΙΔ΄) **50** (Ιαν-Μάρτ 2008), 32 / **51** (Απρ-Ιούν 2008), 32 / **52** (Ιούλ-Σεπτ 2008), 32 / **53** (Οκτ-Δεκ 2008), 32 / (έτος ΙΔ΄[ΙΕ΄]) **54** (Ιαν-Μάρτ 2009), 32 / (έτος ΙΕ΄) **55** (Απρ-Ιούν 2009), 32 / **56** (Ιούλ-Σεπτ 2009), 32 / **57** (Οκτ-Δεκ 2009), 32 / (έτος ΙΣΤ΄) **58** (Ιαν-Μάρτ 2010), 32 / **59** (Απρ-Ιούν 2010), 32.

Αργοναύτης: Τριμηνιαίο Λογοτεχνικό Περιοδικό. Εκδότης-Ιδιοκτήτης: Αντώνης Δελώνης. Έδρα: Ζωγράφου Αττικής. Σχήμα 8ο.

— Β΄ Περίοδος, τεύχος **1ο** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2008), σ. 64.

Ανάμεσα στην ποικίλη λογοτεχνική ύλη του περιοδικού ξεχωρίζουμε το Αφιέρωμα στον Κώστα Καρυωτάκη για τα 80 χρόνια από τον θάνατό του (9-19) και το άρθρο του Μιχάλη Ιερωνυμίδη, «Καραγκιόζης. Το λαϊκό θέατρο των Ελλήνων» (39-42).

Άρδην: Διμηνιαίο περιοδικό (κωδικός εντύπου 4307). Περιοδικό πολιτικού, κοινωνικού, ιστορικού προβληματισμού. Έδρα: Αθήνα. Ιδιοκτησία: Σωματείο Άρδην. Εκδότης – Αρχισυντάκτης: Γιώργος Καραμπελιάς. Σχήμα 4ο.

— Τεύχος **82** (Οκτ-Νοέμ 2010), σ. 82.

Ενδιαφέροντα για τη λαογραφία: Δημήτρης Μάρτος, «Η εθνική ταυτότητα στη δυναμική του αθηναϊσμού και του τοπικισμού» (17-20), Στέλιος Κούκος, «Να κάνουμε μόδα το ντεμοντέ» (24-6), Κώστας Ζουράρις, «Από τον Γρηγόριο Παλαμά στον Κωστή Μοσκώφ» (27-8), Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Η ποίηση στη Θεσσαλονίκη» (29-34), Σπύρος Κουτρούλης, «Ιδεολογικές διαστάσεις του εθνομηδενισμού και η αντιμετώπισή τους» (58-9), παρουσίαση του βιβλίου του Μιχάλη Κ. Σκουλιού, *Τα ξύλινα καράβια της Κάσου* από τον Γ. Καραμπελιά (81) και του Ελευθέριου Αλεξάκη, *Οι βλάχοι του Μετζιτιέ* (82).

Αρναία [της Μακεδονίας]: Περιοδική έκδοση ιστορικής-αρχαιολογικής και λαογραφικής ενημέρωσης και καταγραφής. Έδρα: Αρναία Χαλκιδικής. Εκδότης-Διευθυντής- Συντάκτης- Υπεύθυνος- Επιμελητής ύλης: Δημ. Θ. Κύρου. Σχήμα 8ο.

— Έτος ΚΒ΄, τεύχος **82** (Ιαν-Μάρτ 2009), σ. 32.

Λαογραφικώς ενδιαφέροντα άρθρα της ύλης: Αθ. Γραμμένος, «Οι πρώτοι

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 695

εκλογικοί κατάλογοι της Αρναίας» (3-17), Κωνσταντίνος Θ. Χιούτης, «Ο ξυλοδαρμός του Λιαριγκοβινού Στέργιου Μόσχου στη Θάσο (1891)» (18-21), ενδιαφέρουσες ειδήσεις, δημοσιεύματα για την Ιστορία και τη Λαογραφία της Αρναίας (23-5).

— Έτος ΚΒ΄, τεύχος **85** (Οκτ-Δεκ 2009), σ. 32.

Από την ύλη του τεύχους: Δημ. Θ. Κύρου, «Το Αρχείο εγγράφων της Μητροπόλεως Ιερισσού, Αγίου Όρους και Αρδαμερίου (1836-1943) (β΄ μέρος)» (3-9), Κωνσταντίνος Χιούτης, «Μία υιοθεσία με γενεαλογικές προεκτάσεις στην Αρναία του 1852» (10-2), Αλίκη Κάτσιου-Γουλάρα, «Δύο πατριώτες της Αρναίας: ο Γεώργιος και ο Νικόλαος Κάτσιος» (13-4), περιεχόμενα της ύλης του 2009 (31).

— Έτος ΚΓ΄, τεύχος **88** (Ιούλ-Σεπτ 2010), σ. 32.

Επιλέγουμε από τα περιεχόμενα του τεύχους: Δημ. Θ. Κύρου, «Καταγραφή Αρχείων» (3-9), «Φωτογραφικά στιγμιότυπα στα 1924 και 1931 με την παρουσία του επισκόπου-μητροπολίτη Ιερισσού και Αγίου Όρους Σωκράτη στην Αρναία» (23).

— Έτος ΚΓ΄, τεύχος **89** (Οκτ-Δεκ 2010), σ. 32.

Εργασίες που ενδιαφέρουν ιδιαιτέρως τον λαογράφο: Δημ. Θ. Κύρου, «Καταγραφή Αρχείων» (3-7), «Η εκλογή, η χειροτονία και η έλευση στη Λιαριγκόβη του επισκόπου Ιερισσού και Αγίου Όρους Σωκράτη (Πριν 99 χρόνια: Οκτώβριος-Νοέμβριος 1911)» (15-8), «Νεώτερες και συμπληρωματικές πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του μητροπολίτη Ιερισσού, Αγ. Όρους και Αρδαμερίου Σωκράτη και την ιστορία της Μητροπόλεως» (21-3), Γιώργος Ζωγραφάκης, «Η απελευθέρωση της Αρναίας και ολόκληρης της Χαλκιδικής και η παρουσίαση του βιβλίου του Δ. Κύρου, *Η απελευθέρωση της Αρναίας και της Βόρειας Χαλκιδικής από τον τουρκικό ζυγό (1912) και οι πρώτες ημέρες ελεύθερης ζωής*» (8-14), Κωνσταντίνος Χιούτης, «Προσφορά προίκας μίας Θασίτισσας προς τον Αγαπητό Δημητρίου (1903)» (24-5), εγκαίνια Μουσείου Υφαντικής (28-30), περιεχόμενα έτους 2012 (31).

— Έτος ΚΔ΄, τεύχος **90** (Ιαν-Μάρτ 2011), σ. 32.

Από την ύλη του τεύχους: Δημ. Θ. Κύρου, «Καταγραφή Αρχείων» (3-7), «Νεώτερες και συμπληρωματικές πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του μητροπολίτη Ιερισσού, Αγ. Όρους και Αρδαμερίου Σωκράτη και την ιστορία της Μητροπόλεως» (9-10), παρουσίαση του βιβλίου *Προσκυνηματικός Οδηγός Ιεράς Μητροπόλεως Ιερισσού, Αγίου Όρους και* Αρδαμερίου, (18-20), Νίκ. Εμμ. Παπαοικονόμου, «Μαργαρίτης Δημητρίου. Ένας αγωνιστής του 1821 από την Αρναία» (15-7).

— Έτος ΚΔ΄, τεύχος **91** (Απρ-Ιούν 2011), σ. 32.

Επιλέγουμε από την ύλη του τεύχους: Δημ. Θ. Κύρου, «Καταγραφή Αρχείων» (3-6), «Νεώτερες και συμπληρωματικές πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του μητροπολίτη Ιερισσού, Αγ. Όρους και Αρδαμερίου Σωκράτη και

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 696

την ιστορία της Μητροπόλεως» (8-11), «1933: Σκληρή και προσβλητική επίθεση-απάντηση Παλαιοημερολογιτών της Θεσσαλονίκης στον μητροπολίτη Σωκράτη για την αποδοχή και την υποστήριξη του νέου ημερολογίου» (12-4), «Μια αιτητική επιστολή του Αρναιώτη Θεόδωρου Ματζώλη (κατοίκου Μικρού Σουλίου Σερρών) προς τον μητροπολίτη Ιερισσού και Αγίου Όρους Σωκράτη και η απάντηση του μητροπολίτη στα 1937» (26-7), «Έργα και ημέρες ενός δοσίλογου στην Αρναία κατά την Γερμανική Κατοχή (1941-1944)» (30-1), Κωνστ. Χιούτης, «Αίτημα ελεημοσύνης επτά κοριτσιών από τη Λιαριγκόβη (1900)» (17-9), Νικ. Εμμ. Παπαοικονόμου, «Η δημογραφική εξέλιξη της Λιαριγκόβης μέσα από τις οθωμανικές πηγές» (20-1), Αντ. Ι. Θαβώρης, «…Άρας εξ Αρνών της Χαλκιδικής…» (25).

Η έκδοση γίνεται στο πολυτονικό. Εκτός από τα τεύχη του περιοδικού που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα παρακάτω: (έτος ΙΑ΄) **40** (Ιούλ-Σεπτ 1998), 16 / **41** (Οκτ-Δεκ 1998), 16 / (έτος ΙΒ΄) **44** (Ιούλ-Σεπτ 1999), 16 / **45** (Οκτ-Δεκ 1999), 16 / (έτος ΙΓ΄) **46** (Ιαν-Μάρτ 2000), 16 / **49** (Οκτ-Δεκ 2000), 24 / (έτος ΙΕ΄) **55** (Απρ-Ιούν 2002), 16 / **57** (Οκτ-Δεκ 2002), 16 / (έτος ΙΣΤ΄) **58** (Ιαν-Μάρτ 2003), 24 / (έτος ΙΖ΄) **63** (Απρ-Ιούν 2004), 16 / **64** (Ιούλ-Σεπτ 2004), 20 / **65** (Οκτ-Δεκ 2004), 32 / (έτος ΙΗ΄) **66** (Ιαν-Μάρτ 2005), 24 / **67-68** (Απρ-Σεπτ 2005), 32 / (έτος ΙΘ΄) **70** (Ιαν-Μάρτ 2006), 32 / **71** (Απρ-Ιούν 2006), 32 / **72** (Ιούλ-Σεπτ 2006), 32 / **73** (Οκτ-Δεκ 2006), 32 / (έτος Κ΄) **74** (Ιαν-Μάρτ 2007), 24 / **75** (Απρ-Ιούν 2007), 16 / **76** (Ιούλ-Σεπτ 2007), 32 / **77** (Οκτ-Δεκ 2007), 32 / (έτος Κ΄ [ΚΑ΄]) **78** (Ιαν-Μάρτ 2008), 32 / (έτος ΚΑ΄) **79** (Απρ-Ιούν 2008), 32 / **80** (Ιούλ-Σεπτ 2008), 32 / **81** (Οκτ-Δεκ 2008), 32 / (έτος ΚΒ΄) **83** (Απρ-Ιούν 2009), 32 / **84** (Ιούλ-Σεπτ 2009), 32 / (έτος ΚΓ΄), **86** (Ιαν-Μάρτ 2010), 32 / **87** (Απρ-Ιούν 2010), 32.

Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών, τόμος 14 (2005), έκδ. Εταιρείας Θεσσαλικών Ερευνών. Αφιέρωμα στον Κίτσο Μακρή. Βόλος 2005, σχ. 8ο, σ. 322.

Μετά τον πρόλογο (σ. 7-9) ακολουθεί εκτενές αφιέρωμα στον λαογράφο Κίτσο Μακρή, το έργο και την εργογραφία του. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συμβολές των Α. Τ. Μουρτζόπουλου, «Κίτσος Μακρής. Ένα αγνάντεμα» (σ. 11-16) – Γ. Μουγογιάννη, «Η παρουσία του Κίτσου Μακρή στο βολιώτικο πολιτισμό» (σ. 21-31) – Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Κίτσος Μακρής ο λαογράφος» (σ. 33-46) – Γ. Θωμά, «Τα στοιχεία του κοινωνικού και πνευματικού βίου στο συγγραφικό έργο του Κίτσου Μακρή» (σ. 47-65) – Κ. Λιάπη, «Το συγγραφικό έργο του Κίτσου Μακρή» (σ. 93-144) – Δ. Παλιούρα, «Το Λαογραφικό Κέντρο Κίτσου Μακρή» (σ. 145-154) – Μ. Νάνου, «Η συμβολή του Κίτσου Μακρή στη μελέτη της χιονιαδίτικης ζωγραφικής. Νέα δεδομένα και προοπτικές» (σ. 155-178) – Β. Καραθανάση, «Χειρόγραφες αφιερώσεις στα βιβλία – προσφορές στον Κίτσο Μακρή» (σ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 697

179-194). Από τα υπόλοιπα κείμενα του τόμου λαογραφικό ενδιαφέρον έχουν τα μελετήματα των Δ. Σιάτρα, «Ο Δήμος Παγασών (Βόλου) 1881-1954 (σ. 195-218) – Ν. Μπαζιάνα, «Το γλωσσικό ιδίωμα των Καραγκούνηδων. Πρώτη προσέγγιση» (σ. 219-250). Σημαντική αναφορά στην ερευνητική και συγγραφική δράση, στην προσωπικότητα και το έργο του Κίτσου Μακρή, με ιδιαίτερη σημασία για τη λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Βίγλα: Εξαμηνιαία περιοδική έκδοση του Κοινοτικού Μουσείου γλύπτη Νικόλα. Έδρα: Άγ. Γεώργιος Νηλείας (Μαγνησίας). Υπεύθυνος και επιμελητής έκδοσης: ο διευθύνων το Μουσείο Κώστας Λιάπης. Σχήμα 8ο.

— Χρόνος 3ος, τεύχ. **5ο** (Ιούνιος 1998), σ. 88.

Το τεύχος ξεκινά με αφιέρωμα στη μνήμη του Ρήγα Βελεστινλή (5-20): Κώστας Λιάπης, «Ρήγας Βελεστινλής ο οργοτόμος της εθνικής μας ανάστασης» (7-11), Γιώργος Θωμάς, «Ένας αϊγιωργίτης στα …ποιητικά βήματα του Ρήγα Φεραίου» (14-6), Κωστής Πηλιορείτης, «Ο 'Αϊγιωργίτης' Ρήγας. Η περιπέτεια μιας τοιχογραφίας» (17-20). Έπονται: διηγήματα (23-5, 29-31, 32-6), Γιάννης Μουγογιάννης, «Μορφές της πηλιορείτικης διανόησης. Μένιος Μουρτζόπουλος» (37-9), Βαγγέλης Σουσουρής, «Η 'Αγία' Εγκατάλειψη» (41-4), Δημήτρης Παλιούρας, «Η αποκατάσταση των κρηνών του Αγίου Γεωργίου Νηλείας» (45-51), Χαράλαμπος Γ. Χαρίτος, «Πηλέας και Θέτιδα» (53-7), Παναγιώτης Κατσιρέλος, «Ο Βόλος και η ονομασία του» (61-2), Κώστας Παπαχρυσάνθου, «Απόψεις γύρω απ' το έτυμο κάποιων πηλιορείτικων τοπωνυμίων» (63-5), Δημήτρης Λαμπαδάρης, «Μια επικίνδυνη αποστολή στον Παγασητικό κόλπο» (66-8), Κατερίνα Κατώγια, «Κάθε δρόμος και μια ιστορία (από τη σχολική ζωή του Αϊ-Γιώργη)» (80-1).

— Χρόνος 4ος, τεύχ. **8ο** (Δεκ 1999), σ. 88

Η χριστουγεννιάτικη ύλη του τεύχους ξεκινά με το παπαδιαμαντικό διήγημα «Τ' Μπούφ' του Π'λί» (5-7) και ακολουθούν: Νίκος Μπαζιάνας, «Χριστούγεννα τότε…» (8-9), Κώστας Λιάπης, «Οι καλικάντζαροι στο Πήλιο» (10-2), «Το πικρό τραγούδι του ελιώνα» (39), Άρης Βολιώτης, «Τότε στον Αη-Βλάση στο Πήλιο, φέτος στη Σερβία, του χρόνου πού ;» (13-7), Γιάννης Μουγογιάννης, «Ο 'Άγιος των σκλάβων' Κοσμάς ο Αιτωλός» (19-21), Βικτώρια Σκαρλάτου, «Ο δικός μας Αϊ-Γιώργης» (23-5), η παλιά θύμηση της Καίτης Μαλαμάκη-Τσακανίκα, «Η 'δισπινίς', η 'σάκκευσις των χαλίκων' και η 'τάρα μανέλα'» (32-4), Κώστας Παπαχρυσάνθου, «Πηλιορείτικες ετυμολογικές αναχνεύσεις» (35-6), Κώστας Βραχνιάς, «Η γλώσσα μας χωρίς παράδοση;» (37-8), πολιτιστικό καλαντάρι αϊγιωργίτικων εκδηλώσεων για το καλοκαίρι του 1999 (41-3), Βαγγέλης Ανετόπουλος, «Η λαϊκή αγγειοπλαστική στο Πήλιο και οι αιγαιοπελαγίτικες ρίζες της (με αφορμή τα εγκαίνια ενός Μουσείου)» (45-8), Απόστολος Ν. Ζαχαρός, «Η παλιότερη φορητή εικόνα του Νεομάρτυρα Σταματίου» (50-2), Γεώργιος Ι. Παππόπουλος ή Παπούλιας, «Λεχώνια – Κανάλια – Άγιος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 698

Γεώργιος (ένα ανέκδοτο αϊγιωργίτικο χειρόγραφο - 7)» (53-5), Μηλίτσα Ζαρλή-Καραθάνου, «Οικογενειακό χρονολόγιο-ληξιαρχείο του προηγούμενου αιώνα στις Πινακάτες» (57-60), Γιώργος Θωμάς, «Ο Αϊγιωργίτης Αναγνώστης Γεωργούδης προς το Γρηγόριο Κωνσταντά (δύο γράμματα του 1829 και 1836)» (61-2), απόψεις του 'βιγλάτορα' για τα τοπικά πολιτιστικά θέματα (63-7), Γιώργος Λιάπης, «Ο Γάμος στην αρχαία Ελλάδα» (69-72), βιβλία μαγνησιώτικου ενδιαφέροντος (75-80), μνημόσυνη νεκρολογία για τον Χρήστο Χειμώνα (82-3), Ελένη Βαλασοπούλου- Γιώργος Τριανταφύλλου, «Τα μανιτάρια» (84-5).

Εκτός από τα τεύχη του περιοδικού που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα παρακάτω: (Χρόνος 5ος) **9** (Ιούν 2000), 88 / (Χρόνος 6ος) **11** (Ιούν 2001), 88 / **12** (Δεκ 2001), 80 / (Χρόνος 7ος) **13** (Ιούν 2002), 88 / **14** (Δεκ 2002), 88 / (Χρόνος 9ος) **17** (Ιούν 2004), 88 / (Χρόνος 10ος) **19** (Ιούν 2005), 88 / **20** (Δεκ. 2005), 88 / (Χρόνος 11ος) **21** (Ιούν 2006), 88 / **22** (Δεκ 2006), 88.

Β ί γ λ α - Π λ ώ ρ η: Ετήσια έκδοση του Συλλόγου Ερασιτεχνών Αλιέων Γατζέας 'Ο Τίμιος Σταυρός'. Έδρα: Κάτω Γατζέα Βόλου. Υπεύθυνος και επιμελητής έκδοσης: Κώστας Λιάπης. Σχήμα 8ο.

Τα δύο πρώην ξεχωριστά βολιώτικα περιοδικά 'Βίγλα' και 'Πλώρη', ένα χρόνο μετά τη διακοπή έκδοσης του πρώτου (καλοκαίρι 2007), ενοποιήθηκαν από τον ακάματο Κώστα Λιάπη σε μια διττή προσπάθεια: αφενός διάσωσης της εκδοτικής παρουσίας τους αφετέρου μείωσης του κόστους στους χαλεπούς καιρούς που διανύουμε.

— Περίοδος Β΄, χρόνος 1ος, τεύχ. **1** (βίγλα 23, πλώρη 13) (Ιούν 2008), σ. 116.

Ο επιμελητής εξηγεί τους λόγους διακοπής της 'βίγλας', μετά από 12χρονη εκδοτική παρουσία, και διακηρύττει τη συνέχιση της προσπάθειας με την τρέχουσα συγχωνευμένη μορφή (1, 3, 58). Τη λαογραφική ύλη του τεύχους απαρτίζουν: Κώστας Φτίκας, «Εικόνες από τη ζωή του χωριού των παιδικών μου χρόνων» (8-11), Κώστας Λιάπης, «Παραμύθια και ιστορίες του μπαρμπα-Ν'κολάκη του Τέρπου» (15-8), «Ένα άγνωστο ποίημα του Γεωργίου Δροσίνη αφιερωμένο στη ζαγοριανή σύζυγό του Μαίρη» (33-4), «Η θάλασσα στη νεοελληνική ποίηση» (69-72), «Οι 'μπουρλοτιέρηδες'» (81-4), Νίκος Κολοβός, «Πήλιο, ένας έρωτας» (19-21), Μανώλης Γκαγκάκης, «Πηλιορείτικο μασλάτ» (22-3), «Πελαγήσια λαχτάρα» (75-9), Γιώργος Θωμάς, «Βολιώτικα επαγγέλματα του 1900» (24-6), «Κώστας Δρίβας: Ο 95χρονος παππούς του Πλατανιά και τα καραβάκια του» (90-2), Ελένη Ν. Λιάπη, «Οι τρεις συμβουλές (παραμύθι)» (27-31), αληθινές ιστορίες και διηγήματα (35-45), αϊγιωργίτικα – γατζεώτικα νέα (47-52), Ιωάννης Θ. Κακριδής, «Η Αργοναυτική εκστρατεία. Ιστορία ή παραμύθι ;» (61-4), Α.Ι. Τζαμτζής, «Ο ναυτικός βίος στην προεπαναστατική Ελλά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 699

δα» (65-8), Κώστας Δ. Πατρίκος, « 'Τσέτες' στο Τρίκερι» (85-8), Γιώργος Τριανταφύλλου, «Πλευρωτός ο οστρεώδης ή ελατομανίτης, ένα ακόμα φαγώσιμο μανιτάρι του τόπου μας» (101-2).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 2ος, τεύχ. **2** (βίγλα 24, πλώρη 14) (Ιούν 2009), σ. 132.

Η ύλη ξεκινά με αφιέρωμα τιμής στον λογοτέχνη των καταφρονεμένων Ηλία Λεφούση (5-15) από τους Κώστα Λιάπη, Νίκο Μπαζιάνα (με αποσπάσματα έργων του), Ιάσονα Ευαγγέλου, και συνεχίζει: Κώστας Φτίκας, «Εικόνες από τη ζωή του χωριού των παιδικών μου χρόνων» (16-8), Κώστας Λιάπης, «Σ' ακούν, κυρα-Γιώργαινα» (19-22), «Αϊγιωργίτικα επώνυμα με ξενική ρίζα ή επίδραση» (41-6), «Ένα αϊγιωργίτικο προικοσύμφωνο του 1855» (47-8), «Οι Μανιάτες πειρατές και οι Δημητριείς λόγιοι» (72-4), «Χταποδολογίας το ανάγνωσμα» (96-8), ηθογραφικά διηγήματα, ιστορίες, παλιές περιηγήσεις, ταξιδιωτικές εντυπώσεις απ' το Πήλιο (22-39), Γιώργος Θωμάς, «Μια μηλιώτικη απόφαση του 1850. Έξω τα γιδοπρόβατα και άλλα ζώα από τα κτήματα» (50-2), «Ιμένα μι παίρν'νι οι διαόλ.. (εύθυμη ιστορία)» (101-3), Νέα από τον Πολιτιστικό-Εξωραϊστικό Σύλλογο Αγίου Γεωργίου Νηλείας 'Ο Κένταυρος', Στέφανος Βουδούρης, «Τα αυτοφυή φυτά του Πηλίου» (58-9), αϊγιωργίτικα-γατζεώτικα επίκαιρα (61-6), π. Κωνσταντίνος Καλλιανός, «Ένα ανέκδοτο θαλασσοδάνειο του 18ου αι.» (76-7), Νίκος Διαμαντάκος, «Ο 'Ποσειδώνας του Αρτεμισίου' και ο Αντρέας-Αλφόνς Χοχχάουζερ» (78-82), Ζήσης Βαφειάδης, «Θαλασσινό παραμύθι: Η νεράιδα Πεντεκάλλη» (88-90), Κώστας Πατρίκος, «Τα παραγαδιάρικα» (93-5), Γιώργος Καφενταράκης, «Ο 'δυναμίτης' (ψαράδικη ιστορία)» (105-8), Μανώλης Γκαγκάκης, «Τρατάρη γιος» (109-10), Βασιλεία Γιασιράνη-Κυρίτση, «Οι γλάροι της Πάλτσης» (111-4), Θ.Κ. Παπαθωμαΐδης, «Ένα καράβι ήλθε από το παρελθόν» (115-8), Έργα και Ημέρες του Συλλόγου (123-131).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 4ος, τεύχ. **4** (βίγλα 26, πλώρη 16) (Ιούν 2011), σ. 136.

Μετά το εισαγωγικό σημείωμα του Επιμελητή « 'Καλλικράτης' άφραγκος κι 'όποιος έχει θα χάσει'…» (3-4), παρατίθεται αφιέρωμα στη «Μνήμη Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη» (5-14) και ακολουθούν: «Το πρώτο Μνημόνιο και οι 'τροϊκανοί» του 1843» (15-6), Νίκος Μπαζιάνας, «Ο σύγχρονος πρωτογονισμός» (17-8), Κώστας Φτίκας, «Εικόνες από τη ζωή του χωριού των παιδικών μου χρόνων» (19-21), [τ.Ε.], «Τα επαγγελματικά επώνυμα στον 'μεγάλο' Αϊ – Γιώργη» (22-4), Δημήτρης Προύσαλης, «Η νεράιδα και ο ζευγίτης (λαϊκή παράδοση)» (25-6), π. Αντώνης Μούχτης, «Ο διάβολος και η γυναίκα» (27-8), Κώστας Λιάπης, «Μια ικετευτική αναφορά παραπόνων των ραγιάδων του Πηλίου στα 1860» (29-32), «Μια φάλαινα στη Νταμούχαρη» (98-100), «Τα σκυλόψαρα που…δεν είδα» (110-4), Γιώργος Θωμάς, «Η εκκλησία της Μακρυράχης Πηλίου και ο δανειοδοτικός της ρόλος» (33-4), [τ.Ε.], «Μια επιστολή ασθενούς αϊγιωργίτη από το 1829 στον Γρηγόριο Κωνσταντά» (35-7), Μαρία Τσούπη, «Καλομελέτα κι έρχεται (λαϊκή σοφία)» (38-40), ηθογραφικά διηγήματα (41-6,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 700

73-7, 104-8), Κυριάκος Παπαγεωργίου, «[ορειβατώντας] Απ' τον Αϊ-Γιώργη στην Τσαγκαράδα» (48-52), Στέφανος Βιδούρης, «Τα αυτοφυή φυτά του Πηλίου» (53-4), Θεόδωρος Περράκης, «Το φαρμακείο της φύσης» (55-7), «Τα θαλάσσια προικιά της Μαγνησίας ατού για τον καταδυτικό τουρισμό» (115-7), Γιάννης Μουγογιάννης, «Το Μουσικό Σχολείο Βόλου» (58-9), «Ο γλύπτης Αναστάσης Κρατίδης» (60-1), αϊγιωργίτικα-γατζεώτικα (66-72), Κώστας Δ. Πατρίκος, «Τα καράβια του Τρίκερι στην επανάσταση του 1821» (83-6), «Τα ψαροκόφινα» (95-7), Τάκης Παντελόπουλος, «Θωρηκτό 'Γ. Αβέρωφ'. Κιβωτός εθνικών αγώνων» (87-9), Παντελής Μωραΐτης, «Δεκαπενταύγουστος [1940] Ρέμβης-Ιστορίας» (90-3), Μανώλης Γκαγκάκης, «Ο Γαρμπής στη θάλασσα [μετεωρολογικό]» (101-2), «Τεχνητοί ύφαλοι» (118-20), Έργα και Ημέρες του Συλλόγου (123-8), βιβλία Μαγνησιωτών συγγραφέων (134).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 5ος, τεύχ. **5** (βίγλα 27, πλώρη 17), (Ιούν 2012), σ. 136.

Από τα ποικίλα και ενδιαφέροντα άρθρα του τεύχους επιλέγουμε: Γιώργος Θωμάς, «Ιστορικά παραλειπόμενα από τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης του Βόλου» (5-9), Κώστας Φτίκας, «Εικόνες από τη ζωή του χωριού των παιδικών μου χρόνων» (ε΄)» (19-21), Γιώργος Τριανταφύλλου, «Τα παλιά θεατρικά μπουλούκια και η περίπτωση του 'μεγάλου' Αϊ-Γιώργη» (23-6), [τ.Ε.], «Αϊγιωργίτικα παρατσούκλια με ξενόγλωσση ρίζα ή επίδραση» (27-30), Παντελής Μαστρογιάννης, «Ο Στρόφιλος και η ιστορία του» (33-5), [τ.Ε.], «1876: Συμφωνητικό πρόσληψης του Αϊγιωργίτη δασκάλου Κ. Αγγελίδη» (39-43), Γιάννης Μουγογιάννης, «Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών στην Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών» (47-50), «Ο Λαυκιώτης ζωγράφος και γλύπτης Θανάσης Φάμπας» (58-62), Στέφανος Βιδούρης, «Οι ορχιδέες του Πηλίου» (51-2), Νέα του Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου 'Κένταυρος' (53-7), Μανώλης Γκαγκάκης, «Ένα παλιό καλωσόρισμα» (63-4), διηγήματα, αποσπάσματα μυθιστορημάτων, ιστορίες (65-8, 101-3), αϊγιωργίτικα-γατζεώτικα νέα (69-75), Αφιέρωμα στον Κώστα Πατρίκο (78-88), Θ.Κ. Παπαθωμαΐδης, «Ελληνικές τριήρεις» (92-4), Τάκης Παντελόπουλος, «Όταν τα ξύλινα σκαριά πεθαίνουν στη στεριά» (95-9), Στέφανος Κρίκκης, «Ερωτικές καντάδες στο βυθό» (104-5), Κώστας Λιάπης, «Ο 'ερημίτης' της Σκύρου» (106-10), Θεόδωρος Περράκης, «Αχ αυτοί οι ροφοί!...» (111-3), «Με το 'Μήτρο' στο Κάστρο της Σκιάθου» (117-21), Νίκος Διαμαντάκος, «Ένα αγγλικό αεροπλάνο προσγειώνεται στην παραλία του Χορευτού το 1940» (114-6), βιβλία Μαγνησιωτών (122-3), Έργα και Ημέρες του Συλλόγου (125-8), Ελβίρα Παπαμήτρου, «Ο ψαράς και το μάτι (παραμύθι)» (129-30), Δημήτρης Προύσαλης, «Κόψε κάτι εσύ, να κόψω κάτι εγώ» (131). Μαζί με το τεύχος απεστάλη στην ΕΛΕ και το Ημερολόγιο 2013 του Συλλόγου Ερασιτεχνών Αλιέων Γατζέας 'Ο Τίμιος Σταυρός' με 4σέλιδο προλογικό κείμενο του Κώστα Λιάπη, «Η Κάτω Γατζέα στη ροή του χρόνου», ουσιώδης και περιεκτική επιτομή της ιστορικής εξέλιξης του όμορφου πηλιορείτικου οικισμού, σκάλα του 'μεγάλου' Αϊ-Γιώργη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 701

Δελτίο Ιδρύματος Κορινθιακών Μελετών: Περιοδική έκδοση έρευνας – μελέτης - καταγραφής πολιτιστικών – ιστορικών – λαογραφικών - επιστημονικών θεμάτων Κορινθίας. Έδρα Ιδρύματος: Κιάτο Κορινθίας. Έτος ίδρυσης Ιδρύματος 1988. Έτος έκδοσης 1990. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **48** (Ιούλ-Δεκ 2010), σ. 128.

Επιλέγουμε από την ύλη του τεύχους: Γιάννης Δ. Μπάρτζης, «Περιήγηση στον κόσμο των Αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου, από της ιδρύσεως του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα» (33-61), Κων/νος Κελλάρης. «Η ίδρυση του Γυμνασίου Κιάτου» (62-70), Δημήτριος Ν. Λύρας, «Η Κόρινθος μεταξύ των αρχαίων επιφανών πόλεων» (71-82), Βασίλης Μυλωνάς, «Κοσμάς ο Αιτωλός, ο εθναπόστολος» (83-8), κορίνθιοι επιστήμονες (89-91), βιβλιοπαρουσιάσεις από τους Αριστείδη Ν. Δουλαβέρα (97-9), Άγγελο Μπουβή (100-6), Δημήτριο Καραμπερόπουλο (107-13), Σεβαστή Χαβιάρα-Καραχάλιου (113-4), Μουκούλη Αναστασία (115), Κων/να Καραχάλιου (115-7). Τέλος, νεκρολογίες για τους Χρήστο Καρμόγιαννη, Διονύση Μαυρόγιαννη, Γιάννη-Μάριο Κολιόπουλο (124-8).

— Τεύχος **49** (Ιαν-Ιούν 2011), σ. 128.

Από τα περιεχόμενα του τεύχους επιλέγουμε: Άγγελος Μπουβής, «Το ντοκυμαντέρ '1821' του τηλεοπτικού σταθμού Σκάι» (21-6), Γεώργιος Κασκαρέλης, «Η ιστορία της λίμνης του Φενεού ανά τους αιώνες. Από τη φυσική στην τεχνητή λίμνη. Αναμένεται η αξιοποίηση (α΄)» (27-30), Μαίρη Γεωργίου-Τζωρτζάκη, «Νίκος Καββαδίας» (31-51), Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας, «Η φωτιά στον κύκλο του χρόνου. Στην παραδοσιακή κοινωνία της Κορινθίας του 20ού αιώνα» (58-82), Βασίλης Μυλωνάς, «Η ζωή στην Κορινθία στα μισά του 20ού αιώνα. Εικόνες από το Ματσάνι-Κρυονέρι τη δεκαετία του 50 (α΄)» (83-97), βιβλιοπαρουσιάσεις (100-19).

— Τεύχος **50** (Ιούλ-Δεκ 2011), σ. 128.

Από τα περιεχόμενα του τεύχους, χωρισμένα σε επιστημονικές ενότητες, επιλέγουμε: Άγγελος Ν. Μπουβής, «Ο νεοφανής Άγιος Ματθαίος ο Ακτήμων» (5-7), Γεώργιος Ν. Κασκαρέλης, «Η ιστορία της λίμνης του Φενεού ανά τους αιώνες. Από τη φυσική στην τεχνητή λίμνη. Αναμένεται η αξιοποίηση (β΄)» (8-14), Δημήτριος Λύρας, «Ο Λέων Σγουρός» (15-28), Δέσποινα Παπαδοπούλου-Κολιοπούλου, «Ο Βελγικός φιλελληνισμός στην επανάσταση του '21» (29-45), Κωνσταντίνος Νίκας, «Τούρκικα tapu σε οικογένειες της ορεινής Κορινθίας» (46-65), Βασίλης Μυλωνάς, «Η ζωή στην Κορινθία στα μισά του 20ού αιώνα (β΄)» (66-73), Σπύρος Κ. Μιχόπουλος, «Τα 'Κορινθιακά' των λεξικών» (74-7), Χρυσάνθη Πετροπούλου, «Οδυσσέας Ελύτης» (78-96), παρουσίαση του βιβλίου του Σωτήρη Κοκκωνάκη, *Περιήγησις και Ιστορία Κορινθίας. Πόλεις, μνημεία, μύθοι και ιστορία της Κορινθίας από τις περιηγήσεις του Παυσανία (2ος αι. μ.Χ.)*, από τον Αριστείδη Δουλαβέρα (107-9) καθώς και άλλων βιβλίων (110-7), πολιτιστικά (118-21), νεκρολογίες (122-7).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 702

— Τεύχος **52** (Ιούλ-Δεκ. 2012), σ. 112.

Από την ύλη του τεύχους: Γιάννης Κουτσούκος, «Μεταβυζαντινές τοιχογραφίες στην αψίδα της Ζωοδόχου Πηγής στον Άγιο Βασίλειο Κορινθίας» (8-15), Γεώργιος Ν. Κασκαρέλης, «Ο οίκος Τουρνάκη με δήμαρχο Σικυώνος, στρατηγούς, βουλευτές Κορινθίας, καθηγητές, λογοτέχνες, εμπόρους, προξένους και με το περίφημο μέγαρο Τσίλερ στο Κιάτο» (16-44), Κωνσταντίνος Κελλάρης, «Τα δημοτικά σχολεία στην Κορινθία το έτος 1836» (45-9), Χρίστος Τάρταρης, «Οδοιπορικό στην ελληνόφωνη νοτιοανατολική Ιταλία» (52-9), Δημήτρης Ευστ. Κάσσιος, «Η εγκληματικότητα άλλοτε και τώρα» (60-71), Βασίλης Μυλωνάς, «Εκδήλωση: Ματσάνι-Κρυονέρι. Το χωριό μας και τα σχολεία του» (72-89), Φάνης Κωστόπουλος, «Η μυθική Νεμέα στην ποίηση του Heredia (Το λιοντάρι της Νεμέας)» (90-4), βιβλιοπαρουσιάσεις (95-107), πολιτιστικά (108-112).

Εκτός από τα τεύχη του περιοδικού που αποδελτιώθηκαν στον τόμο 41(2009) της *Λαογραφίας*, στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα παρακάτω: **26** (Ιούλ-Δεκ 1999), 120 / **32** (Ιούλ-Δεκ 2002), 120 / **35** (Ιαν-Ιούν 2004), 128 / **36** (Ιούλ-Δεκ 2004), 120 / **37** (Ιαν-Ιούν 2005), 120 / **38** (Ιούλ-Δεκ 2005), 128 / **40** (Ιούλ-Δεκ 2006), 120 / **41** (Ιαν-Ιούν 2007), 112 / **42** (Ιούλ-Δεκ 2007), 120 / **43** (Ιαν-Ιούν 2008), 128 / **44** (Ιούλ-Δεκ 2008), 120 / **45** (Ιαν-Ιούν 2009), 144 / **46** (Ιούλ-Δεκ 2009), 128 / **47** (Ιαν-Ιούν 2010), 128.

Δελτίο Σαμιακών Σπουδών: Εκδίδεται από Επιτροπή. Διευθυντής και επιστημονικός υπεύθυνος: Μ.Γ. Βαρβούνης. Σχήμα 8ο.

— τόμος **πρώτος** (Αθήνα 2011), σ. 214.

Ο τόμος 'Αφιέρωμα Τιμής στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, Έπαινος στην Σιωνίτιδα Εκκλησία' περιέχει τα ακόλουθα επιστημονικά άρθρα: Μ.Γ. Βαρβούνης, «Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και η Σάμος» (7-17), «Λαογραφική Βιβλιογραφία της Σάμου. Ζ. Συμβολή έβδομη» (75-132), «Δημώδεις παραδόσεις για τον Άγιο Ισίδωρο από τη Σάμο» (133-7), «Αρχαιολογικά της Σάμου» (138-9), «Βιβλιογραφική συναγωγή περί του σαμιακού τύπου» (140-1), «Βιβλιογραφικά για τον Γαβριήλ Κρέστοβιτς» (142-3), «Άγιος Σαβινιανός: Ένας άγνωστος σάμιος μάρτυρας» (144-5), «Μικρά Πατμιακά» (146), «Ηγεμονικά αρχειακά και εκκλησιαστικά» (147-9), «Βιβλιοκρισίες» (151-94), Κωνσταντίνος Μηνάς, «Επίσκεψη στο γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου» (19-61), Σόφη Ν. Παπαγεωργίου, «Η Σάμος και το Ευπαλίνειο Όρυγμα: Επίσκεψη του Henry Fanshaw Tozer το 1886» (63-74), Βιβλιοκρισίες των Γεωργίου Χ. Κούζα, Μαρίας Τριπερίνα, Αφροδίτης Νουνανάκη, Στάθη Ν. Κεκρίδη, Χριστίνας Σπούρδουλα (194-212).

Δελτίο της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού 'Όθρυς': Περιοδική έκδοση. Επιμελητής έκδοσης: Βίκτωρ Κων. Κοντονάτσιος. Σχήμα 8ο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 703

— Περίοδος Β΄, τεύχος **8** (Αλμυρός 2004), σ. 164.

Η ύλη του περιοδικού, το οποίο συμπληρώνει οκτώ (8) έτη εκδοτικής παρουσίας, αποτελείται από τα ακόλουθα άρθρα: Βίκτωρ Κοντονάτσιος, «Οι Υποπλάκιες Θήβες (της Τροίας, που δεν βρέθηκαν εκεί), είναι οι Φθιώτιδες Θήβες της περιοχής Αλμυρού» (9-62), «Επιστολή Στέφανου Κομμητά προς Κωνσταντίνο Κούμα» (63-84), «Προβλήματα στην επαρχία Αλμυρού από τη χάραξη των ελληνοτουρκικών συνόρων στα 1832» (111-40), Κώστας Κοκκορόγιαννης, «Η θανάτωση του καπετάν Κωνσταντή Κουτ(ου)μάνη και η οθωμανική απληστία» (85-98), Απόστολος Παπαθανασίου, «Το αυτονομιστικό κίνημα του πρωτομάστορα Μανουήλ Καμμύτζη στη βυζαντινή Θεσσαλία το έτος 1201» (99-104), π. Κωνσταντίνος Καλλιανός, «Επιφανή πρόσωπα ιερέων στη Σκιάθο 17ος-19ος αι.» (105-10), Δημήτριος Τσιλιβίδης, «Απ' το Κοκκωσί τ' Αλμυρού στα Ψαρά» (141-3), Γιώργος Θωμάς, «Γύρω από το τοπωνύμιο 'Συμπεθεριό' της Σούρπης. Μια αιτιολογική παράδοση» (144-7), Αντώνης Λιναρδάκης, «Τα χαρτονομίσματα της 'Τραπέζης Ηπειροθεσσαλίας' 1882-1889» (148-53), Νέα της Εταιρείας (154-7), σύντομες βιβλιοπαρουσιάσεις (159-63).

— Περίοδος Β΄, τεύχος **11** (Β 11) (Αλμυρός 2007), σ. 208.

Από την illustration έκδοση του τεύχους σημειώνουμε: Βίκτωρ Κων. Κοντονάτσιος, «Αρχαίες λατρείες στην Αρχαία Φθιώτιδα (ευρύτερη περιοχή Αλμυρού)» (11-46), «Μήπως δεν πνίγηκε η Έλλη στον Ελλήσποντο;» (198-203), Reinder Reinders, Paula Fijma, Z. Μαλακασιώτη, Β. Ροντήρη, «Μια αρχαιολογική επιφανειακή έρευνα στην πεδιάδα της Σούρπης του Αλμυρού» (47-62), Έλμουντ Σέφελ (προλογ. σημείωμα Βίκτωρ Κοντονάτσιος), «Περί του αρχαίου υδραγωγείου Δημητριάδος-Παγασών» (63-70), Απόστολος Παπαθανασίου, «Το επαναστατικό κίνημα του Αλμυριώτη πολέμαρχου Ιωάννη Βελέντζα για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το έτος 1840» (71-99), «Το χρονικό της επαναστατικής δράσης της οικογένειας των οπλαρχηγών Βελεντζαίων (1821-1840-1854-1878-1897)» (100-22), Χρυσούλα Δ. Κοντογεωργάκη-Τσαμανή, «Διδακτικά βιβλία και διδασκόμενα μαθήματα στο τετρατάξιο Γυμνάσιο Αλμυρού (1922-1929)» (123-49), Χρήστος Ιωάννου Λαμπράκης (προλογ. σημείωμα Βίκτωρ Κοντονάτσιος), «Η από μνήμης αφήγησις της υποχωρήσεως του 1922 εκ της Μ. Ασίας του 32ου Συντάγματος Κιουτάχειας (μετόπισθεν). Αύγουστος 1922» (150-67), Γιώργος Θωμάς, «Με τη σκέψη στην 'Παναγία Ξενιά'. Από ανέκδοτο αφιερωτήριο του 1801» (168-70), Δημήτριος Η. Τσιλιβίδης, «Η Μονή Φλαμουρίου-Σουρβιάς στον Πόλεμο και στην Κατοχή (1940-1944)» (171-86), Χρυσούλα Δ. Κοντογεωργάκη-Τσαμανή, «Ο Πύργος του Αλμυρού» (187-97), νέα μέλη της Εταιρείας, βιβλιοπαρουσιάσεις (204-7).

— Περίοδος Β΄, τεύχος **14** (Β 14) (Αλμυρός 2010), σ. 213.

Την ύλη του τεύχους αποτελούν ιστορικά και λαογραφικά άρθρα γύρω από την επαρχία Αλμυρού, κυρίως, αλλά και του νομού Μαγνησίας: Βίκτωρ Κων. Κοντονάτσιος, «Ένα πρωτόκολλο παράδοσης και παραλαβής της Ιεράς Μονής Παναγίας Ξενιάς. 24 Σεπτεμβρίου 1928» (11-36), «Η Ίτων και ο ναός της Ιτω-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 704

νίας Αθηνάς στην περιοχή του Αλμυρού» (70-104), «Βροχομετρικός σταθμός στον Αλμυρό στις αρχές του 20ού αιώνα» (189-206), Γεώργιος Τσολάκης, «Μιτζελιώτες Αγωνιστές της Ελληνικής Επαναστάσεως – Αιτήματα Απονομής Αριστείων» (37-55), «Ο Δημήτριος Καλαμίδας αιτείται το βαθμό του στρατηγού: Μια άγνωστη επιστολή του οπλαρχηγού από το έτος 1826» (56-60), «Η συμμετοχή των οπλαρχηγών Καλαμιδαίων στο κίνημα των 'Συνταγματικών' του Ι. Κωλέττη (1831-1832)» (126-58), Ελισάβετ Νικολάου, «Πήλινη γυναικεία προτομή από την Άλο» (61-9), Χρυσούλα Δ. Κοντογεωργάκη, «Οι δημοσιεύσεις του Νικόλαου Ι. Γιαννόπουλου στον τοπικό τύπο του Αλμυρού» (105-12), Νικόλαος Ι. Γιαννόπουλος, «Βιογραφία Ιωάννου Γιαννοπούλου» (113-25), Κίτσος Α. Μακρής, «Λαϊκές Ζωγραφιές στο Αρχονταρίκι του Μοναστηριού του Άη-Λαυρέντη. Σύντομη ιστορία του μοναστηριού. Χρονολόγηση της τοιχογραφίας» (159-69), π. Ιωάννης Παππάς – Γεώργιος Γιαννιός, «Μαρτυρίες από ένα Ευχολόγιο των Κοκκωτών. Εκκλησιαστική και λαογραφική προσέγγιση» (170-6), Στυλιανός Τσολάκης – Γεώργιος Τσολάκης, «Ο εκλογικός κατάλογος του έτους 1865 του δήμου Ν. Μιτζέλης (Αμαλιαπόλεως)» (177-88), παρουσίαση της τρέχουσας σχετικής μαγνησιακής και θεσσαλικής κυκλοφορίας βιβλίων (207-211).

Δ ι ά λ ο γ ο ι Κ α τ α λ λ α γ ή ς: Τριμηνιαίο περιοδικό Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης (ΟΑΚ). Έδρα: Κολυμπάρι Χανίων. Εκδότης- Διευθυντής Συντάξεως: Αλέξανδρος Παπαδερός. Σχήμα 4ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, βρίσκονται τα παρακάτω φύλλα: **64** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2002), 599-614: Στις σ. 610-3, με αφορμή τα 10χρονα εκδημίας του, αναδημοσιεύεται το κείμενο της εισήγησης του Ι.Θ. Κακριδή, «Ο ποιητικός λόγος της Κρήτης», στο Συνέδριο που οργάνωσε η ΟΑΚ (9-12/2/1987) με θέμα *Κρητική Μουσική. Αυθεντικότητα και παραμορφώσεις* / **65** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2002), 615-630: Στην ύλη του τεύχους συγκαταλέγονται: «Πατριαρχική αναθηματική στήλη στη Γαύδο» σε ανάμνηση του γεγονότος της διέλευσης του Αποστόλου Παύλου (622-3), Αλέξανδρος Κ. Παπαδερός, «Ο μύθος του Ανταίου και η τοπική ιστορία» (625-8) / **69** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2003), 679-694: Στις σ. 688-93 η εισήγηση του Αλέξ. Κ. Παπαδερού, «Χριστιανά τα τέλη της ζωής ημών» στην Ημερίδα με θέμα «Επίκαιρα θέματα γεροντολογίας και Γηριατρικής», την οποία οργάνωσαν η Ιατρική Εταιρεία Χανίων, η Παθολογική και Ρευματολογική Κλινική του Πανεπιστημίου Κρήτης και η ΟΑΚ (Χανιά, 22-2-2003) / **70** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2003), 695-710: Τεύχος αφιερωμένο στα 35 χρόνια από την ίδρυση της Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης (13.10.1968). Στις σ. 706-7 δημοσιεύεται η εισήγηση του Αλέξ. Κ. Παπαδερού «Ο τρόχαλος του μπάρμπα Γιάννη» στο Συνέδριο των Όπου Γης Κρητών / **71** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2003), 711-718 / **72** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2004), 719-734: Στις σ. 719-720 ο Α[λέξ.] Π[απαδερός], με αφορμή μια φράση απ' το

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 705

Δοξαστικό του Εσπερινού της Κυριακής των Μυροφόρων, περιγράφει την ιστορία ενός εκκλησιαστικού βιβλίου (Συνέκδημος Ορθοδόξου) / **73** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2004), 735-750 / **75** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2004), 767-782: Ο μητροπολίτης Αυστρίας Μιχαήλ γράφει «Η συμβολή του μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανού Καραβαγγέλη στο Μακεδονικό Αγώνα» (773, 776-9) / **76** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2005), 783-798 / **77** (Απριλ.-Μάιος-Ιούν. 2005), 799-814 / **78** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2005), 815-830 / **79** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2005), 831-846 / **80** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2006), 847-862: Στις σ. 852-3 παρατίθενται αποσπάσματα από την Ομιλία του καθηγητή Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλου, «Τα ιστορημένα βυζαντινά χειρόγραφα του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», η οποία εκφωνήθηκε την Κυριακή της Ορθοδοξίας στην ΟΑΚ, ενώ στην σ. 857 δίδεται «Εν είδει μνημοσύνου» κείμενο για την 20χρονη απουσία του Παντελή Πρεβελάκη (15.3.1986) / **82** (Ιούλ.-Αύγ. Σεπτ. 2006), 879-894: Στις σ. 890-2 ο Αλέξ. Κ. Παπαδερός γράφει «Τοπωνύμια και τόποι» / **83** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2006), 896-910: Ενδιαφέρουσα η παρουσίαση των εισηγήσεων στις 27η κ΄ 28η συνεδρίες του Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, οι οποίες ήταν αφιερωμένες στον Παντελή Πρεβελάκη, εταίρο της ΟΑΚ (σ. 897) καθώς και η σύνοψη της εισήγησης (στο ίδιο Συνέδριο) των Λουκά Ανδριανού κ΄ Jacques Zaffran, «Μουσείο Βοτάνων της Κρήτης στην ΟΑΚ» (905-6) / **84** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2007), 911-926: Από τον εορτασμό της Κυριακής της Ορθοδοξίας στην ΟΑΚ δημοσιεύεται η ομιλία του Δημητρίου Τ. Μπούμπα, «Ο άνθρωπος εικόνα του Θεού: Η σύγχρονη Ιατρική και η ορθόδοξη ανθρωπολογία» (917, 920-2), ενώ από εσπερίδα του Συνδέσμου Φιλολόγων Ν. Χανίων δίνονται αποσπάσματα της ομιλίας του Φάνη Ι. Κακριδή, «Φιλολογικά στην παγκοσμιοποίηση» (923-4) / **85** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2007), 927-942: Στη σ. 930 η είδηση της επιστροφής χειρογράφου του 1745 στην Ι.Μ. Γωνιάς και η πανηγυρική εκδήλωση για το γεγονός, διοργανωμένη απ' την Ελληνική Παλαιογραφική Εταιρεία και τον Τομέα Βυζαντινής κ΄ Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης / **86** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2007), 943-958 / **87** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2007), 959-974: Στις σ. 959-60 το ενδιαφέρον άρθρο της Σύνταξης, «Οι Άγιοι στον πειρασμό της εξουσίας», τίτλος δανεισμένος και μεταφρασμένος απ' το ομώνυμο γερμανικό σύγγραμμα του F.M. Stratmann / **88** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2008), 975-990: Παρουσίαση της εορταστικής εκδήλωσης που οργάνωσαν, για την Γιορτή των Τριών Ιεραρχών, η ΟΑΚ και το Πολυτεχνείο της Κρήτης με ομιλητή τον καθηγητή Μιχαήλ Δερμιτζάκη (797). Το περιοδικό δημοσιεύει την ομιλία του «Γεωλογικές προσεγγίσεις στην Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου» (981-2). Την Κυριακή της Ορθοδοξίας η ΟΑΚ είχε καλεσμένο τον καθηγητή Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, η ομιλία του οποίου ήταν «Οι παραινέσεις προς την εξουσία στην ορθόδοξη παράδοση» (984-7). Στην σ. 984 και η προσφώνηση του ομιλητή από τον Αλέξ. Παπαδερό / **89** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2008), 991-1006: Στις σ. 993-4, 999, 1000-1004, η εκλογή του καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη ως 31ου Εταίρου της ΟΑΚ και η Χαιρετιστήρια ομιλία

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 706

του, στις σ. 995-6. 998-9 οι Χαιρετισμοί στα εγκαίνια του Μουσείου Κρητικών Βοτάνων-Herbarium Jacques Zaffran, τμήματος του Ινστιτούτου Θεολογίας και Οικολογίας της ΟΑΚ / **90** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2008), 1007-1022: Το τεύχος, όπως και τα προηγούμενα του 2008, είναι αφιερωμένο στα 40 χρόνια από την ίδρυση της ΟΑΚ (1008). Την αγαστή και στενή σχέση της Ακαδημίας με την επιστήμη αναδεικνύει η καταχώριση «Ικετήριος Ακολουθία τελεσθείσα εν τη Ι. Μονή Κυρίας των Αγγέλων Γωνιάς Χανίων Κρήτης προεξάρχοντος του Σεβασμ. Μητροπολίτου Κισάμου και Σελίνου Ειρηναίου τη 20ή Ιουλίου 1969 κατά την ώραν της πρώτης προσεδαφίσεως Αστροναυτών εις την Σελήνην» (1009-1010) / **91** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2008), 1023-1054: Πρωτοσέλιδη (1023) η αλλαγή φρουράς στη Γενική Διεύθυνση του Ιδρύματος: Ο Αλέξ. Παπαδερός αποχωρεί και αναλαμβάνει από 1.1.2009 ο δρ θεολογίας Κωνσταντίνος Κενανίδης (παρουσίασή του στη σ. 1040). Στις σ. 1027-1039 παρουσιάζεται ο Ευχαριστήριος Τόμος στον Μητροπολίτη Ειρηναίο (Γαλανάκη): Χαιρετισμοί, Χαρακτηριστικά του τόμου, Μελέτες, Άρθρα, Περιεχόμενα, ενώ στις σ. 1041-1052 καταγράφεται η εκδήλωση Μνήμης και Ευχαριστίας για τα 40 χρόνια από την ίδρυση της ΟΑΚ.

Δ ί β ρ η: Τριμηνιαία Ιστορική, Λαογραφική, Πολιτιστική, Ενημερωτική έκδοση για τα χωριά του 'πρώην Δήμου Λαμπείας' Ηλείας. Εκδότης- Διευθυντής: Σωτήρης Χ. Σωτηρόπουλος. Σχήμα 4ο (μεγάλο).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 32ος[33ος], τεύχ. **129** (Ιούλ.-Σεπτ. 2010), σ. 32.

Περιέχεται αφιέρωμα στο Β΄ Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Ηλείας με θέμα: «Ιστορία και Μνημεία της Ηλείας» (10-12 Σεπτ. 2010) στον χώρο του Πνευματικού Κέντρου Δίβρης: Παρουσίαση του Προγράμματος και των Συνέδρων (4-5), Χρονικό του Συνεδρίου και συνοπτικά οι Ανακοινώσεις (6-9), απολογισμός του Συνεδρίου (10-1). Την ύλη συνεχίζουν σχολιασμοί τοπικών συμβάντων, όπου και οι «Καλοκαιρινές εορτές και 'πανηγύρεις' στην περιοχή» (16-7), «Η από αιώνων παραδοσιακή γιορτή του Αγίου Παντελεήμονα στον 'Πόντο'» (18, 32). Ακολουθούν: «Πριν 70-80 χρόνια απ' τον 'Νεολόγο' Πατρών [εφημερίδα]» (26), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου: Δυο λόγια για το 'ξιπόλητο' τάγμα της Δίβρης του Θανάση Βάσου» απ' τον Χαράλαμπο Κίτσιο (21-2). Στις βιβλιοπαρουσιάσεις (28-9) βρίσκουμε ενδιαφέροντα βιβλία και περιοδικά τοπικής ιστορίας και λαογραφίας.

— Περίοδος Β΄, χρόνος 32ος[33ος], τεύχ. **130** (Οκτ.-Δεκ. 2010), σ. 32.

Ξεχωρίζουμε από την ύλη του τεύχους: Μαρία Αρβανίτη-Σωτηροπούλου, «Χριστουγεννιάτικο δένδρο» (4), Αδαμάντιος Αστερίων, «Χριστουγεννιάτικες θύμησες των παιδικών μας χρόνων. Το πρώτο εκτυφλωτικό χριστουγεννιάτικο δένδρο της Δίβρης…» (4, 14), Σωτήρης Χ. Σωτηρόπουλος, «Η συμβολή της Δίβρης στον Αγώνα του 1821» (5-7). Ανάμεσα στα πολλά και ποικίλα σχόλια, κριτικές επί των κακώς κειμένων στα αυτοδιοικητικά θέματα της περιοχής,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 707

διακρίνουμε τα εξής: «Τότε που η Δίβρη είχε Υγειονομικό Σταθμό και ζωή…Το τραγούδι του παππού και η γέννα στο Πούσι» της Καίτης Νικολοπούλου-Μητσοπούλου (22), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» (23-4), «Το 'Τσιπουροφεστιβάλ' του Κακοταρίου και ο ευτελισμός των λαϊκών εκδηλώσεων» του Σωτήρη Σωτηρόπουλου (26-7) αλλά και ο διαδικτυακός αντίλογος στο άρθρο (27). Αξιόλογες οι βιβλιοπαρουσιάσεις (28-9).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 33ος[34ος], τεύχ. **131** (Ιαν.-Μάρτ. 2011), σ. 32.

Αρχικά δημοσιεύεται έκκληση του εκδότη να σωθεί το αρχοντικό τής οικογένειας των Στεφανόπουλων στη Δίβρη (4) αλλά και να μην κλείσουν το παλαιότατο Ειρηνοδικείο Λαμπείας (9) καθώς και οι ιστορικές Σχολικές Μονάδες της (10). Ακολουθεί η εργασία του Θεόδ. Χαμάκου, «Γεφύρι στο 'Δομοκό' [Ερυμάνθου]» (5-7), «Η αξία ενός μονόλεπτου» της Μαρίας Αρβανίτη-Σωτηροπούλου (8), προειδοποίηση για τον επικείμενο αφανισμό της περίφημης πέστροφας του Ερύμανθου (15)., δημοσιεύματα, προ 54ετίας, της εφημερίδας 'Ηλειακή Φωνή' που εκδιδόταν παλιά στην Αθήνα (19), Ψήφισμα-διαμαρτυρία της Παγκαλαβρυτινής Ένωσης για την τηλεοπτική εκπομπή του 'Σκάι' «Η γένεση ενός έθνους/κράτους» (22), «Διαμαρτυρία της 'Νεολαίας Βορειοηπειρωτών' προς το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο» και «Εκδήλωση εις μνήμην των Βορειοηπειρωτών Εθνικών Ευεργετών» του Αιμ. Πάντου (23-4).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 33ος[34ος], τεύχ. **132** (Απρ.-Ιούν. 2011), σ. 32.

Απ' την ύλη του τεύχους ξεχωρίζουμε: «Εκδήλωση τιμής και μνήμης στον θρυλικό κλεφταρματωλό του Ωλονού Γιώργη Γιαννιά» (5-7), «Αισιόδοξα μηνύματα για τη διάσωση του αρχοντικού των Στεφανόπουλων στη Δίβρη» (14) του εκδότη, απανθίσματα από τις εφημερίδες 'Νεολόγος' Πατρών, πριν 75-6 χρόνια, και 'Ορεινή Ηλεία' του 1982 (18-9), άρθρο τούρκου δημοσιογράφου για τον εορτασμό 558 χρόνων απ' την Άλωση της Πόλης (20), «Θρύλοι και Παραδόσεις γύρω από το γεφύρι του 'Δομοκού' (Βιδιακίτικο)» του Θεόδ. Ν. Χαμάκου (21-3), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» του Χαράλ. Κίτσιου (26-7), βιβλιοπαρουσιάσεις (28-9).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 33ος[34ος], τεύχ. **133** (Ιούλ.-Σεπτ. 2011), σ. 48.

Το λαογραφικό ενδιαφέρον ελκύουν: «Το κάστρο της Οχιάς» του Παναγ. Θ. Παπαθεοδώρου (5-6), επιφυλάξεις για διακοπή της έκδοσης, λόγω κατάργησης της ταχυδρομικής ατέλειας (7), «Λυκούργος Καλλέργης» της Μαρίας Αρβανίτη-Σωτηροπούλου (8), οι καλοκαιρινές εκδηλώσεις στην Ορεινή Ηλεία (27-8), βανδαλισμοί σε παραδοσιακά οικήματα και κατασκευές (29), η αλλοτρίωση ενός παραδοσιακού πανηγυριού (32-3), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» του Αιμίλιου Πάντου (42-3), βιβλιοπαρουσιάσεις (45).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 33ος[34ος], τεύχ. **134** (Οκτ.-Δεκ. 2011), σ. 32.

Επιλέγουμε από το τεύχος: «Φρυκτωρίες: Οι τηλεπικοινωνίες των Αρχαίων» του Μιχαήλ Στρατουδάκη (5-6), αφιέρωμα στο Έπος του 1940 (16-7), «Μια μικρή φωτο-αναδρομή της δράσης των Συλλόγων της Ορεινής Ηλείας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 708

πριν 30-35 χρόνια, συγκριτικά με τους σημερινούς ψευδεπίγραφους και όψιμους ευκαιριακούς 'σωτήρες'!...» (18-9), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» του Γιάννη Λαχανά (23-4), «Τα ανακαινισμένα από τον ΕΟΤ 'αρχοντικό Πετραλιά' στη Δίβρη και το Δημοτικό Σχολείο Ορεινής» (25-6).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 34ος[35ος] τεύχ. **135** (Ιαν.-Μάρτ. 2012), σ. 32.

Αξιοπρόσεχτα λαογραφικώς τα ακόλουθα: «Το όρος Ερύμανθος (Ωλονός)» του Παναγ. Παπαθεοδώρου (5-6), «Έφυγε ο τελευταίος 'αγιοφύλακας' της Δίβρης. Ο [μάστορας] μπαρμπα-Γιώργης Πατσής» (8), ενστάσεις για την εγκατάσταση ανεμογεννητριών σε μέρη φυσικού κάλλους (9-11), «Η τραγική μοίρα του Χρύσανθου Πετραλιά και η μεγαλοψυχία του Νίκου Σωτηρόπουλου» του εκδότη (16-8), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» των Χαράλ. Κίτσιου και Αιμίλ. Πάντου (21-2), βιβλιοπαρουσιάσεις (28-9).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 34ος[35ος], τεύχ. **136** (Απρ.-Ιούν. 2012), σ. 32.

Από την ύλη του τεύχους ξεχωρίζουμε: «Η ιστορική Δίβρη Ηλείας» του Γεώργ. Ι. Αναστασόπουλου (5-6), κριτική για τα σημερινά πανηγύρια της περιοχής (15), απανθίσματα από την εφημερίδα 'Πατρίς' του Πύργου, πριν 76 χρόνια (19), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» των Χαράλ. Κίτσιου κ΄ Αιμίλ. Πάντου (21-2), «Οδοιπορικό στις όχθες του ηλειακού Πηνειού στην αρχαία 'Ακρώρεια'» (28-30).

— Περίοδος Β΄, χρόνος 34ος[35ος], τεύχ. **137** (Ιούλ.-Σεπτ. 2012), σ. 32.

Στη σ. 3 αφιέρωμα στα 35χρονα του περιοδικού, στις σ. 5-6 «Το ιστορικό χωριό Δούκα Ηλείας» του Γεώργ. Ι. Αναστασόπουλου, στην σ. 7 η είδηση της κατάργησης του Ειρηνοδικείου Λαμπείας (Δίβρης), στην σ. 11 τρία περιστατικά κοινωνικής ευαισθησίας στη δεκαετία του 1950, αφηγημένα από τον τότε αστυνόμο, στις σ. 12-3 ο εορτασμός του Αγίου Παντελεήμονα στο ελατόδασος Λαμπείας, στις σ. 16-7 κριτική για τις καλοκαιρινές πολιτιστικές εκδηλώσεις στον Δήμο Αρχαίας Ολυμπίας, στις σ. 19-20 «Μια ηρωική μικρή εκατόμβη θυσιών για την πατρίδα της διβριώτικης οικογένειας Γαρδίκη» από τον Σωτ. Σωτηρόπουλο, στη σ. 21 φωτογραφικό αφιέρωμα στην Μικρασιατική Καταστροφή, στις σ. 23, 30 «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» του Παναγ. Μπαρκά (επιμ. Αιμίλ. Πάντου), στην σ. 24 απανθίσματα από τον 'Νεολόγο' Πατρών πριν 72-80 χρόνια.

— Περίοδος Β΄, χρόνος 34ος[35ος], τεύχ. **138** (Σεπτ.-Δεκ. 2012), σ. 32.

Η ύλη ξεκινά με επικριτικά σχόλια της Σύνταξης για ανακρίβεια στη δημοσίευση στοιχείων ιστορικότητας του ομοπάτριδου αθηναϊκού Συλλόγου (3-4), συνεχίζει με «Άγνωστες πτυχές των γερμανικών επιχειρήσεων στην Ορεινή Ηλεία» του Παναγ. Θ. Παπαθεοδώρου (5-6) και ακολουθούν: «Βάσσος Στεφανόπουλος» του Σωτ. Σωτηρόπουλου (9-12), «Νέα από τη Δίβρη Βορ. Ηπείρου» με ομιλία του Β. Παπαχρίστου και επιμέλεια Αιμίλ. Πάντου (23-4), αφιερώματα στους πεσόντες του 1940 (26) και του Μικρασιατικού μετώπου (27), παρουσιάσεις βιβλίων και περιοδικών (28-9).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 709

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα εξής τεύχη της Β΄ Περιόδου έκδοσης του περιοδικού: (Χρόνος 21ος) **82** (Οκτ-Δεκ 1998), 32 / (Χρόνος 23ος) **88** (Απρ-Ιούν 2000), 32 / **89** (Ιούλ-Σεπτ 2000), 48 / (Χρόνος 24ος) **91** (Ιαν-Μάρτ 2001), 40 / **94** (Οκτ-Δεκ 2001), 40 / (Χρόνος 25ος) **95** (Ιαν-Μάρτ 2002), 32 / **96** (Απρ-Ιούν 2002), 32 / **97** (Ιούλ-Σεπτ 2002), 32 / (Χρόνος 26ος) **100** (Απρ-Ιούν 2003), 32 / **101** (Ιούλ-Σεπτ 2003), 40 / (Χρόνος 27ος) **104** (Απρ-Ιούν 2004), 40 / **105** (Ιούλ-Σεπτ 2004), 32 / **106** (Οκτ-Δεκ 2004), 32 / (Χρόνος 28ος) **107** (Ιαν-Μάρτ 2005), 32 / **109** (Ιούλ-Σεπτ 2005), 48 / **110** (Οκτ-Δεκ 2005), 32 / (Χρόνος 29ος) **111** (Ιαν-Μάρτ 2006), 32 / **114** (Οκτ-Δεκ. 2006), 32 / (Χρόνος 30ός) **115** (Ιαν-Μάρτ 2007), 32 / **116** (Απρ-Ιούν 2007), 32 / **117** (Ιούλ-Σεπτ 2007), 48 / **118** (Οκτ-Δεκ 2007), 28 / (Χρόνος 31ος) **119** (Ιαν-Μάρτ 2008), 32 / **120** (Απρ-Ιούν 2008), 32 / **121** (Ιούλ-Σεπτ 2008), 52 / **122** (Οκτ-Δεκ 2008), 32 / (Χρόνος 32ος) **123** (Ιαν-Μάρτ 2009), 32 / **124** (Απρ-Ιούν 2009), 32 / **125** (Ιούλ-Σεπτ 2009), 32 / **126** (Οκτ-Δεκ 2009), 32 / (Χρόνος 32ος [33ος]) **127** (Ιαν-Μάρτ 2010), 36 / **128** (Απρ-Ιούν 2010), 32.

Δ ι δ α χ ή: Μηνιαίον Εκκλησιαστικόν Περιοδικόν της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας. Ιδρυτής ο Μητροπολίτης Μεσσηνίας Χρυσόστομος Δασκαλάκης (†). Εκδίδεται υπό του Σεβ. Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου Σαββάτου. Έδρα: Καλαμάτα. Σχήμα 4ο .

— Έτος ΞΑ΄, τεύχος **658** (Μάρτιος 2007), σ. 29-76.

Η ύλη του τεύχους είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένη στην εκδημία του Μητροπολίτη Μεσσηνίας κυρού Χρυσοστόμου (Θέμελη) στις 28-2-2007: Αναγγελίες θανάτου, παρουσίαση της προσωπικότητας του εκλιπόντος, λαϊκό προσκύνημα, η κηδεία, οι επικήδειοι λόγοι, δηλώσεις, συλλυπητήριες επιστολές και τηλεγραφήματα, κάλυψη της τελετής από τα ΜΜΕ, ψηφίσματα, 40ήμερο μνημόσυνο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, εκτός από τα τεύχη που παρουσιάστηκαν στον τ. 41(2009) της *Λαογραφίας*, υπάρχουν επιπλέον: (Έτος ΝΓ΄), **569** (Μάρτ 1999), 37-56 / (Έτος ΝΔ΄), **586** (Σεπτ 2000), 129-140 / (Έτος ΝΣΤ΄), **602** (Φεβ 2002), 17-36 / **603** (Μάρτ 2002), 37-56 / **604** (Απρ 2002), 57-72 / **605** (Μάιος 2002), 73-92 / **606** (Ιούν 2002), 93-104 / **607** (Ιούλ-Αύγ 2002), 105-120 / **609** (Οκτ 2002), 141-156 / **611** (Δεκ 2002), 169-184 / (Έτος ΝΖ΄) **614** (Μάρτ 2003), 33-44 / **615** (Απρ 2003), 45-60 / **616** (Μάιος 2003), 61-72 / **617** (Ιούν 2003), 73-84 / **618** (Ιούλ-Αύγ 2003), 85-96 / **619** (Σεπτ 2003), 97-108 / **620** (Οκτ 2003), 109-120 / **621** (Νοέμ 2003), 121-132 / (Έτος ΝΗ΄), **623** (Ιαν 2004), 1-12 / **624** (Φεβ 2004), 13-28 / **625** (Μάρτ 2004), 29-40 / **626** (Απρ 2004), 41-52 / **627** (Μάιος 2004), 53-64 / **628** (Ιούν 2004), 65-76 / **629** (Ιούλ-Αύγ 2004), 77-88 / **630** (Σεπτ 2004), 89-100 / **631** (Οκτ 2004), 101-112 / **632** (Νοέμ 2004), 113-124 / **633** (Δεκ 2004), 125-140 / (Έτος ΝΘ΄), **634** (Ιαν 2005), 1-12 / **635** (Φεβ 2005), 13-24 / **637** (Απρ 2005), 37-52 / **638** (Μάιος 2005),

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 710

53-68 / **639** (Ιούν 2005), 69-84 / **640** (Ιούλ-Αύγ 2005), 85-96 / **642** (Οκτ 2005), 109-124 / **643** (Νοέμ 2005), 125-136 / (Έτος Ξ΄) **646** (Φεβ 2006), 17-28 / **647** (Μάρτ 2006), 29-40 / **648** (Απρ 2006), 41-52.

Με τη χειροτονία-ενθρόνιση του Σεβασμ. Μητροπολίτη Μεσσηνίας κ. Χρυσοστόμου, από τον Οκτώβρη του 2007, το σχήμα του περιοδικού μικραίνει σε μέγεθος (από 4ο γίνεται 8ο), δένεται, και από μηνιαίο γίνεται τριμηνιαίο, εγκαινιάζοντας τη Γ΄ Περίοδο κυκλοφόρησής του, απ' την οποία στο Αρχείο της ΕΛΕ υπάρχουν τα εξής τεύχη: (έτος ΞΑ) **1** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2007), 64 / **2** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2008), 16 / (έτος ΞΒ΄) **8** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2009), 16.

Δ ω δ ώ ν η: Μηνιαίο ενημερωτικό έντυπο. Έκδοση του Κέντρου Ελληνικών Χορών 'Δωδώνη'. Έδρα: Πειραιάς. Εκδότης – Διευθυντής έκδοσης: Γεώργιος Γκολέμης. Σχήμα 8ο.

— Έτος 7ο, αρ. φύλ. **76** (Ιαν 2001), σ. 12.

Ξεχωρίζουμε το άρθρο του Ζάχου Ξηροτύρη, «Αη-Γιάννης ο Κουδουνάτος» (4-5), το παραμύθι «Ο γάτος» απ' τη συλλογή του Κώστα Καφαντάρη (6-7), πληροφορίες για τον τσακώνικο χορό από τη Σούλα Τόσκα-Κάμπα (8), τους βλαχομαστόρους (9), το παιχνίδι 'πεντόβολα' (10).

— Έτος 7ο, αρ. φύλ. **77** (Φεβ 2001), σ. 16.

Περιέχονται εργασίες για τις φορεσιές της Αττικής και της Καραγκούνας από την Ειρήνη Βάσιλα (4-5), την Καθαρή Δευτέρα από την Ευαγγελία Μυλωνά (9), ο βίος της Αγίας Θεοδώρας της αυγούστας από την Αρτεμία Χάλαρη (11), «Οι Απόκριες άλλοτε και τώρα» του Ζάχου Ξηροτύρη (6-8).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν οι εξής αριθμοί φύλλων: (έτος 6ο) **63** (Δεκ 1999), 16 / **64** (Ιαν 2000), 16 / **65** (Φεβ 2000), 16 / **66** (Μάρτ 2000), 16 / **67** (Απρ 2000), 16 / **68** (Μάιος 2000), 16 / **69** (Ιούν 2000), 16 / **70** (Ιούλ 2000), 16 / **72** (Σεπτ 2000), 16 / **73** (Οκτ 2000), 16.

Ε κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ό ς Φ ά ρ ο ς. Επιστημονικόν Θεολογικόν Περιοδικόν Σύγγραμμα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, τόμος Οθ΄ (2008), Αλεξάνδρεια 2008, σχ. 8ο, σ. 270.

Από τα περιεχόμενα του τόμου, λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το μελέτημα του Μ. Γ. Β α ρ β ο ύ ν η, «Ταυτότητες και ετερότητες στο λαϊκό πολιτισμό και στην παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά των βαλκανικών λαών» (σ. 17-48). Το περιοδικό συνεχίζει την παλαιά καλή εκδοτική και πνευματική παράδοση της Αλεξανδρινής λογιοσύνης.

Έ κ φ ρ α σ η: Τριμηνιαίο Μεσσηνιακό Πολιτιστικό Περιοδικό. Ιδιοκτησία: Ένωση Φίλων Μουσικής Καλαμάτας 'Αρμονία'. Έδρα: Καλαμάτα. Υπεύθυνος κατά νόμο – εκδότης: Κριμπάς Γρηγόριος. Σχήμα 4ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 711

χουν τα εξής τεύχη: **38** (Ιαν 2002), 80 / **56** (Ιούλ 2006), 80 / **58** (Ιαν 2007), 80 / **60** (Ιούλ 2007), 80 / **61** (Οκτ 2007), 80 / **62** (Ιαν 2008), 80 / **63** (Απρ 2008), 80 / **66** (Ιαν 2009), 80 / **69** (Οκτ 2009), 80.

Εκ Χιονιάδων: Περιοδική Πολιτιστική Έκδοση. Έδρα περιοδικού: Χιονιάδες Κόνιτσας. Ιδιοκτησία-έκδοση : Πολιτιστικός Σύλλογος Χιονιαδιτών σε συνεργασία με την Αδελφότητα Χιονιαδιτών 'Ο Άγιος Αθανάσιος'. Υπεύθυνος: Βασίλης Σκούρτης. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **13** (καλοκαίρι 2010), σ. 88.

Από την ύλη του τεύχους επιλέγουμε: π. Γεώργιος Παΐσιος, «Διά την αγιογραφίαν Χιονιάδων» (11-9), Βασίλης Σκούρτης, «Το κουρί» (20-4), Αναστασία Παπακώστα, «Εορταστικά έθιμα Χιονιάδων» (25-35), Βασίλης Σκούρτης- Παναγιώτης Τασιούλας, «Φίδι» (36-8), Μαρία Μούσιου-Σάλτα, «Καστάνιανη» (39-49), Γιάννης Λιάτσης, «Για την Αδελφότητα Χιονιαδιτών» (55-7), παρουσίαση από τον Χαρητάκη Παπαϊωάννου των εκδόσεων και του οπτικοακουστικού υλικού στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη, διάδοση, προβολή του φυσικού κάλλους και της πολιτιστικής κληρονομιάς της επαρχίας Κόνιτσας» (58-9), Σταυρούλα Σδρόλια, «Ο Άγιος Αθανάσιος Ψυχικού Λάρισας» (60-6), Κώστας Σκούρτης, «Οι ζωγράφοι του Αγίου Αθανασίου στο Ψυχικό Λάρισας» (67-72), Στέφανος Τσιόδουλος, «Οι τεχνίτες-ζωγράφοι» (73-88).

— Τεύχος **14** (φθινόπωρο 2011), σ. 72.

Από τα περιεχόμενα του τεύχους: Απόστολος Ραπακούσιος, «Από τις κοινότητες στον καλλικρατικό νόμο» (3-6), Κώστας Μαλάμος, «Για τους χιονιαδίτες ζωγράφους» (7-10), Αργύρης Πετρονώτης – Βασίλης Παπαγεωργίου, «Τα Μαστοροχώρια» (11-20), Αργύρης Πετρονώτης – Ευάγγελος Θ. Πριώνης, «Ένας ηπειρώτης στην Αιθιοπία του 19ου αιώνα. Ο 'Μπαλαμπάρας'» (21-3), Κωνσταντίνος Κυρζίδης, «Έδοξέ μοι μνημεία περί Χιονιάδων, πατρώας γης, συνθέσθαι» (24-31), π. Γεώργιος Παΐσιος, «Γράμμα Συλλόγου Άρτης, 18 Ιανουαρίου 1883» (32-3), Μενέλαος Ζωγράφος, «Αναμνήσεις από το δημοτικό σχολείο Χιονιάδων» (34-5), Βασίλης Σκούρτης – Παναγιώτης Τασιούλας, «Τα ζώα και τα πουλιά στο δημοτικό τραγούδι. Περιστέρι» (36-9), Αναστάσης Σακούλης, «Οικοτουρισμός: Ας εξετάσουμε και αυτή την προοπτική» (40-4), Νίκος Βασ. Φασούλης, «Κεφαλοχώρι (Λυκόρραχη – Λούψικο)» (45-52), έκθεση με τα χιονιαδίτικα ανθίβολα της Συλλογής Βελημέζη (53-4), βιβλιοπαρουσιάσεις για την λαϊκή τέχνη της Ηπείρου (55-9), Γιάννης Λιάτσης, «Αδελφότητα Χιονιαδιτών 'Ο Άγιος Αθανάσιος'» (60), πολιτιστική κατάρρευση ή κατάρρευση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς (61-4), Κώστας Σκούρτης, «Οι τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο Χιονιάδων» (65-72).

— Τεύχος **15** (χειμώνας 2012), σ. 72.

Αρχικά γίνεται αφιέρωμα στην εκδήλωση για τους Χιονιαδίτες Ζωγράφους και την έκθεση ανθιβόλων τους στο υπό ίδρυση Μουσείο (3-14) και έπο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 712

νται: Θεόφιλος Γεωργίου Εξάρχου, «Γεώργιος Εξάρχου, καλλιτέχνης αγιογράφος εκ Χιονιάδων» (15-7), μητροπολίτης Ιγνάτιος, «Γεώργιος και Σοφία Μάτσου» (18-9), Αργύρης Πετρονώτης, «Χιονιαδίτες νεκροί του ελληνοϊταλικού πολέμου» (20), «Οι παλαιότερες ειδήσεις για το Ζουπάνι» (21-2), Δέσποινα Σγουρίδου, «Δημοτικά τραγούδια από τους Χιονιάδες» (23-30), Βασίλης Σκούρτης – Παναγιώτης Τασιούλας, «Τα ζώα και τα πουλιά στο δημοτικό τραγούδι. Τρυγόνα» (31-5), Στέφανος Τσιόδουλος, «Παραστάσεις Ελλήνων φιλοσόφων σε ναούς της Ηπείρου» (37-44), Κώστας Σκούρτης, «Στοιχεία για Χιονιαδίτες ξυλουργούς και ξυλογλύπτες από το αρχείο του παπα-Γιώργη Παΐσιου» (45-8), Βαρβάρα Σακούλη, «Λαογραφικός όμιλος 'Ντόπιοι' Μαστοροχωρίων και Κόνιτσας» (49-51), Δραστηριότητες της Αδελφότητας (53-5), Βασίλης Σκούρτης, «Το ίδρυμα Βασιλείου Γεωργίου Μελά» (56-60), βιβλιοπαρουσιάσεις (61-2), Κώστας Σκούρτης, «Οι τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου στην Αγία Βαρβάρα (Πλάβαλη) Κόνιτσας» (63-72).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα εξής τεύχη: **8** (καλοκαίρι 2005), 84 / **10** (καλοκαίρι 2007), 90 / **12** (καλοκαίρι 2009), 96.

Ε λ ε ύ θ ε ρ η Κ υ θ ρ έ α: Τετράμηνη έκδοση του Σωματείου 'Ελεύθερη Κυθρέα'. Έδρα: Λευκωσία Κύπρου. Σχήμα 8ο.

— Χρονιά 31η (Ιαν.-Αύγ. 2008), αρ. τεύχ. **91**, σ. 104.

Εξώφυλλο και οπισθόφυλλο αφιερωμένα σε μια 'γαμπριάτικη' φωτογραφία του 1920, από τον Ιωάννη Γεωργίου Γιαννάκη, ενώ στις σ. 3-4 επετειακό (για τα 30χρονα του περιοδικού) μήνυμα της υπεύθυνης ύλης Ανθής Πέτσα-Σαββίδου. Αντικατοχικά και γύρω από τη λύση του Κυπριακού τα άρθρα των Δημοσθένη Δημοσθένους (5-6), Αντρέα Σ. Αγγελίδη (7), Κων/νου Κόμπου (8-9), Άννας Μαραγκού (10-1), Κώστα Μαυρίδη (11-2), Κυριάκου Έλληνα (17-20). Εν συνεχεία το χρονογράφημα «Η αυλή μας» του Στέλιου Παπαντωνίου (13-4) και οι άνευ πραγματικού αντικρίσματος μεταβιβάσεις κατεχόμενων ακινήτων από κυπρίους πρόσφυγες στα παιδιά τους «Ναι, μεταβιβάζω!» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (14-6). Ξεχωρίζουν οι ερευνητικές εργασίες των Ανθής Πέτσα-Σαββίδου, «Το Χρονικό του Ιωακείμ [Οικονόμου Κυθηρίου]» (21-51), Σπύρου Αθανασιάδη, «Κατεχόμενα. Πλειοψηφία τα παιδιά εποίκων στα σχολεία. Σάλο προκαλούν τα ευρήματα της έρευνας των Τουρκοκυπρίων δασκάλων» (52-8). Ακολουθούν Εκδηλώσεις του Δήμου Κυθρέας (αντικατοχικές 59-61, 62-5), του Ομίλου Γυναικών περιοχής Κυθρέας για την Ημέρα της Γυναίκας (66-71). Την ύλη συμπληρώνουν «Η περιπέτεια μιας φωτογραφίας» του Γιαννάκη Μακεδόνα (72-3), «Μια αγγελία, μια ιστορία» της Έλενας Κυριακίδου-Μακρίδου (74-6), ιστορικό διήγημα του Πέτρου Στυλιανού (77-84), «Δέκα οδοδείχτες καθήκοντος!» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (86-8), «Αυτοί που φεύγουν» της υπεύθυνης για την ύλη (89-104).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 713

— Χρονιά 32η-33η (Σεπτ. 2009 – Απρίλ. 2010), αρ. τεύχ. **95-96**, σ. 124.

Τεύχος αφιερωμένο «στους 13 στρατιώτες και στους 18 άμαχους της περιοχής Κυθρέας, οι οποίοι δολοφονήθηκαν εν ψυχρώ το 1974», με κείμενα και επιμέλεια Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (2, 69-124). Γίνεται αναλυτική παρουσίαση των θυμάτων πολέμου (αιχμαλώτων και αμάχων) της Κυθρέας, κατά την τουρκική εισβολή του 1974, αγνοούμενων μέχρι το 2009, οπότε και ταυτοποιήθηκε το γενετικό τους υλικό (DNA) και έγιναν επισήμως οι κηδείες τους, 35 χρόνια μετά τον χαμό τους. Την παρουσίαση διανθίζουν πεζά και ποιητικά κείμενα συγγενών και συμπατριωτών τους. Την ύλη συμπληρώνουν: «Κυθρέα, η γελόεσσα σε κρανίου τόπο τώρα» του Πέτρου Στυλιανού (3), «Έτσι έφυγε η Κυθρέα» του Νίκου Ορφανίδη (4-5), «Η Κυθρέα στον κυπριακό Τύπο της δεκαετίας του 1910» του Κωστή Κοκκινόφτα (6-22), «Αρδευτικός Σύνδεσμος Κυθρέας (Νερόν Κεφαλόβρυσου)» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (23-49), «Δημοτικό Σχολείο Αγίου Ανδρονίκου Κυθρέας, Δ΄ τάξη (1956)» (50), «Το Τραππερκό» του Νίκου Αρτεμίου (51-2), «Το γενεαλογικό δένδρο της Οικογένειας Κολλίτση» του Νίκου Κολλίτση (53-9), το παραμύθι «Η βασιλοπούλλα με τη φτείραν» του Πετράκη Λουκαΐδη (60-2), «Μαθητικοί αγώνες περιφέρειας Κυθρέας» (63-4), ποιήματα για: ήρωες αγνοούμενους, αγωνιστές της ΕΟΚΑ, τον τόπο (62, 65-6), η τακτική στήλη «Αυτοί που φεύγουν: Αιμίλιος Αντωνίου Χριστοδούλου (1931-2009), Σάββας Παμίτης» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (67-8).

— Χρονιά 33η (Σεπτ.-Δεκ. 2010), αρ. τεύχ. **97**, σ. 88.

Το ‘προλόγισμα’ της υπεύθυνης έκδοσης του περιοδικού Ανθής Πέτσα-Σαββίδου δίνει επιγραμματικά τα περιεχόμενα (3-4) και ακολουθούν: «Πραγματικότητες για τις κατεχόμενες περιουσίες» του Κώστα Μαυρίδη (5-6), «Οδοιπορικό στην Κυθρέα» του Ευθύμιου Ευθυμίου (7-10), «Το Ενωτικό Δημοψήφισμα στην Κυθρέα» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (11-25), «Η εκπαιδευτική, πατριωτική και κοινωνικοοικονομική δραστηριότητα του Κυθρεώτη δασκάλου Πολύδωρου Πετάση (1907-1984)» του Χρίστου Γ. Αριστείδου (26-37), «Ο ποιητής Ιωάννης Περδίος» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (38-41), «Ο ταξίαρχος Κων/νος Παπαϊωάννου (Πλατής)» του Ανδρέα Κανικλίδη (42-3), «Η [λαϊκή ποιήτρια] Μαρίτσα Κολιού» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (45-7), ιστορίες απλών ανθρώπων και διηγήματα (44, 48-54, 55-6), εκδήλωση για Κυθρεώτες δασκάλους της περιόδου 1886-1974, με βιογραφικά τους στοιχεία, από την υπεύθυνη έκδοσης (57-66), «Μνημείο πεσόντων και αγνοούμενων Κυθρεωτών» του Λουκά Ορφανίδη (67-8), αντικατοχική εκδήλωση στις 16-7-2010 (69), ποιήματα (70-3), «Αυτοί που φεύγουν» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (74-87), «Η οικογένεια του Χατζηχρίστου από την Κυθρέα τον Οκτώβριο του 1915» (εξώφυλλο, οπισθόφυλλο).

— Χρονιά 34η (Ιαν.-Αύγ. 2011), αρ. τεύχ. **98-99**, σ. 96.

Σε εξώφυλλο και οπισθόφυλλο παρουσιάζεται η οικογένεια Κώστα Γιωρκαλλή (1930) από την Ανθή Πέτσα-Σαββίδου. Η ύλη ξεκινά με προλόγισμα (3-5) της ίδιας για τα περιεχόμενα του τεύχους και ακολουθούν: «Η Κυθρέα κατά

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 714

τη διάρκεια της Βενετοκρατίας. Σημαντικά στοιχεία από αφιερωτήρια έγγραφα» της Αικατερίνης Χ. Αριστείδου (6-15), «Salvia veneris (Σαλβία της Αφροδίτης): Ένα σπάνιο ενδημικό φυτό της ευρύτερης περιοχής Κυθρέας» των Κων/νου Κουνναμά και Κώστα Καδή (16-23), «Κυθρέα ή Κυθραία» του Κων/νου Σπυριδάκι (24-6), «Γυναικείες σιλουέττες που χρωμάτιζαν τα στενά της Κυθρέας…» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (27-32), η τακτική στήλη «Διάβασα για σας…Νίκου Ορφανίδη, 'Αλυπίου μάρτυρος Φανέρωσις'» του Λεωνίδα Γαλάζη (33-6), «Θα ξαναπάω κι ας πονάω …» της Παναγιώτας Κωνσταντίνου-Παρασκευά (37-40), «Η σημαία των εθίμων» της Παναγιώτας Χρ. Κυπριανού (41-51), «Παναγιώτης Χρίστου Κάντης, ένα άξιο τέκνο του Έξω Μετοχίου και της περιοχής Κυθρέας» του Ανδρέα Παπαβαρνάβα (52-5), παρουσίαση των εκδηλώσεων: «Τα 60χρονα της Αθλητικής Ένωσης Κυθρέας (ΑΕΚ)» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (56-8), «Κυθρέα: Ιστορία και πολιτισμός. Η κωμόπολη του χθες και του σήμερα» του Μιχαλάκη Σάββα (59-69), «Αντικατοχική εκδήλωση του Δήμου Κυθρέας, στις 16.7.2011, στο οδόφραγμα Μιας Μηλιάς» (70-1). Την ύλη κλείνουν: Το Δημοψήφισμα των Κυθρεωτών (15-22.1.1950) για Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα (72-84) και η τακτική στήλη «Αυτοί που φεύγουν» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (85-96). Εμβόλιμα παρατίθενται λαϊκά ποιητικά κείμενα, σχετικά με το εκάστοτε προηγηθέν δημοσίευμα (5, 26, 32, 36, 69, 71, 86, 94-5).

— Χρονιά 34η (Σεπτ.-Δεκ. 2011), αρ. τεύχ. **100**, σ. 104.

Εξώφυλλο και οπισθόφυλλο αφιερωμένα στην κυθρεώτικη οικογένεια του Σταυράκη Οικονομίδη, ακολουθεί προλόγισμα περιεχομένων από την Ανθή Πέτσα-Σαββίδου (2-3). Εν συνεχεία παρατίθενται οι Χαιρετισμοί για τα 100 τεύχη (34 χρόνια) του περιοδικού από τους Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, Πρέσβη της Ελλάδος, Δήμαρχο Κυθρέας, Πρόεδρο του Προσφυγικού Σωματείου 'Ελεύθερη Κυθρέα' (4-11). Η ύλη συνεχίζεται με τα άρθρα: «Η Κυθρέα κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας. Σημαντικά στοιχεία από το Κρατικό Αρχείο Βενετίας για την ενοικίαση νερόμυλων της Κυθρέας» της Αικατερίνης Χ. Αριστείδου (12-21), «Ελεύθερή μου Κυθρέα, 'Νόστιμον Ήμαρ'» της Λουκίας Μιχαηλίδου-Αργυρού (22-5), «Αγώνας διάσωσης της πολιτιστικής ταυτότητας» του Ιωάννη Α. Ηλιάδη (26-7), «Περί των κύριων Ονομάτων και των Επωνύμων των Κυπρίων» του Αντρέα Μ. Κολίτση (28-34), «Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010 (6η επαυξημένη έκδοση)» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (35-54), «Η υφαντική στο Παλαίκυθο» της Ελένης Βαρνάβα (55-7), «Το μαθητικό συσσίτιο και η Κυθρέα κατά την περίοδο 1938-1945» του Χρίστου Γ. Αριστείδου (58-62), «Δημοτικό Σχολείο Παλαικύθου» του Ανδρέα Παπαβαρνάβα (63-5), «Δρ Πέτρος Καρεκλάς, ο νέος Δήμαρχος της Κυθρέας» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (66-8), «Η νέα γενιά της Κυθρέας. Αλέξανδρος Μαλαός, με περισσότερες από δύο αποσκευές» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (69-72), «Β΄ Παγκόσμιος Πό-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 715

λεμος. Υπολοχαγός 309945 (CY 235) Ανδρέας Γιαννακού εκ Κυθρέας» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (73-89), «Κυθρεώτες στη Zibabwe (Ροδεσία)» του Κώστα Κυριάκου Πετρίδη (90-7), παρουσίαση του λαογράφου «Χρύσανθου Κυπριανού (1931-2011)» από τον Πέτρο Παπαπολυβίου (100-1), «Αυτοί που φεύγουν» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (102-4). Την ύλη διανθίζουν δείγματα ποίησης (62, 99, 101) και παρουσιάζεται η ιστοσελίδα του Σωματείου (98).

— Χρονιά 35η (Ιαν.-Αύγ. 2012), αρ. τεύχ. **101**, σ. 100.

Εξώφυλλο και οπισθόφυλλο αφιερωμένα στην κυθρεώτικη οικογένεια του Παπακώστα Γεωργιάδη (της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου). Στη σ. 2 αντιπαραβάλλονται 2 φωτογραφίες συμμαθητριών, η μια στο δημοτικό σχολείο (1939) και η άλλη σημερινή. Η ύλη συνεχίζεται με: «Μνήμη 1ης Απριλίου [1955]» του Νίκου Ορφανίδη (4-5), «Το νερό και η άμμος μεινίσκει» του Στέλιου Παπαντωνίου (6-7), «Το 'πουντζίν' από την Αρχαιότητα μέχρι την Αγγλοκρατία. Το 'πουντζίν' του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού» της Αικατερίνης Χ. Αριστείδου (8-19), «Ανωτέρα Σχολή Κυθρέας 1950-1951, η πρώτη προσπάθεια …» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (20-1), «Θανάσης Παπαϊωάννου, ο υποσμηναγός της ΡΑΦ από την Κυθρέα» του Στέλιου Συκαλλίδη (22-9), «Ο Παπά Γιωρκής Καλλιβατζιώτης, ο ρασοφόρος των δύο Εκκλησιών» του Παναγιώτη Χρίστου Κάντη (30-3), «Τρεις γάμοι και δύο κηδείες στις αρχές του 1900» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (34-46), αναδημοσίευση από εφημερίδα (6.9.1960) της διεξαγωγής των Α΄ Παναγροτικών Αγώνων Κυθραίας εις μνήμην του δολοφονηθέντος από τους Άγγλους Σπύρου Χατζηγιακουμή (47-8), αναδημοσίευση Συνέντευξης του δημάρχου της (κατεχόμενης) Κυθρέας Πέτρου Καρεκλά (49-52), «Η νέα γενιά της Κυθρέας. Παναγιώτης Βλάμης: ο τολμηρός ορειβάτης» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (53-6), «Οικογένειες της Κυθρέας» της Κυπρούλλας Σολωμού (57-8), «Διάβασα για σας: *Τα βήματα των γιγάντων. Το χρονικό της Προσφυγιάς*» της Λουκίας Μιχαηλίδου-Αργυρού (59-62), Κυθρεώτικες εκδηλώσεις (63-7), Το Δημοψήφισμα (15-22.1.1952) των Κυθρεωτών για Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα (68-85), ποίηση και δίστιχα (19, 21, 33, 86-7), «Κηδείες αγνοουμένων [38 χρόνια μετά]» του Νίκου Ορφανίδη (88-95), «Αυτοί που φεύγουν» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (96-100).

— Χρονιά 35η (Σεπτ.-Δεκ. 2012), αρ. τεύχ. **102**, σ. 96.

Εξώφυλλο και οπισθόφυλλο, αφιερωμένα στην κυθρεώτικη οικογένεια του Παπαμιλτιάδη Βασιλείου, καθώς και το περιληπτικό προλόγισμα (3-4) από την Ανθή Πέτσα-Σαββίδου. Ακολουθούν τα άρθρα: «Από το καθόλου στο συμβεβηκός στον τόπο της ιστορίας» του Νίκου Ορφανίδη (5-6), «Η 'αιμορραγία' στην κατεχόμενη γη μας να σταματήσει!» του Πέτρου Μ. Καρεκλά (7-8), «Η Κυθρέα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας» της Αικατερίνης Χ. Αριστείδου (9-28), «Η Κυθρέα στον κυπριακό τύπο της δεκαετίας του 1920» του Κωστή Κοκκινόφτα (29-40), «75 χρόνια από τον θάνατό του. Σύντομη αναφορά στη ζωή και το έργο του Δημήτρη Λιπέρτη» του Χρίστου Γ. Αριστείδου (41-8), «Για τη Φρόσα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 716

…» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (49-53), «Η γειτονιά μου ο Συρκαλές» της Ελένης Άκαρα-Ιωακειμίδου (54-8), «Ο μεγάλος καφενές της Καμάρας» του Σωτήρη Καλλή (59-68), «Οικογένειες της Κυθρέας» της Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (69-73), «Κυθρεώτικες Εκδηλώσεις» της ίδιας (74-83), «Οι Κύπριοι Εθελοντές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου: Τα μητρώα, οι κατάλογοι και ο φόρος του αίματος (εισαγωγή – επιμέλεια: Πέτρος Παπαπολυβίου)» σε επιμέλεια Ανθής Πέτσα-Σαββίδου (84-9), «Τα εικοσάχρονα ενός Ομίλου [Γυναικών Περιοχής Κυθρέας]» του Πέτρου Στυλιανού (90), «Κηδείες Αγνοουμένων» (91-4), «Αυτοί που φεύγουν» από την Ανθή Πέτσα-Σαββίδου (94-6).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν επιπλέον τα εξής τεύχη: (Χρονιά 24η) **70** (Γεν-Απρ 2001), 1-80 / (Χρονιά 26η) **75-76** (Γεν-Απρ 2003), 1-80 / **77-78** (Μάης-Δεκ 2003), 81-160 / (Χρονιά 27η) **79** (Γεν-Απρ 2004), 1-80 / **80-81** (Μάης-Δεκ 2004), 81-160 / (Χρονιά 28η) **82-83** (Γεν-Αύγ 2005), 1-80 / (Χρονιές 28η-29η) **84-85** (Σεπτ 2005-Απρ 2006), 1-120 / (Χρονιά 29η) **86-87** (Μάης-Δεκ 2006), 1-88 / (Χρονιά 30ή) **88-89** (Ιαν-Αύγ 2007), 1-116 / **90** (Σεπτ-Δεκ 2007), 1-80 / (Χρονιά 31η) **92** (Σεπτ-Δεκ 2008), 1-128 / (Χρονιά 32η) **93-94** (Ιαν-Αύγ 2009), 1-92.

Ελληνική Διεθνής Γλώσσα: Τριμηνιαίο περιοδικό (κωδικός 3251). Ιδιοκτησία: Οργανισμός για την Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας (ΟΔΕΓ Αθηνών) – Παγκόσμια Ομοσπονδία για την Διάδοση / Διεθνοποίηση της Ελληνικής Γλώσσας. Έδρα: Αθήνα. Εκδότης: Καρκανιάς Κωνσταντίνος. Σχήμα 8ο.

— Έτος 21ο, **τόμ. Γ΄**, τεύχ. **3(80)** (Ιούλ-Σεπτ 2010), σ. 193-288 (96 σελίδες).

Από τα ενδιαφέροντα άρθρα της ύλης επιλέγουμε: Ανθούλα Αρβανίτη, «Η επίδραση της ελληνικής στην αγγλική γλώσσα» (196-203), Ι. Φουρτούνας, «Η Αμπέτειος Σχολή Καΐρου και η προσφορά της στην εκπαίδευση της αιγυπτιώτικης νεολαίας και της ελληνικής ομογένειας» (204-9), η Γκρήκο [ελληνική Κάτω Ιταλίας] στην μεγάλη οθόνη και η διάσωσή της (210-1, 230), η παρουσία της ελληνικής γλώσσας σε εκπαιδευτικά ιδρύματα όλου του κόσμου (212-25), Σαράντος Καργάκος, «Καθαρεύουσα ή δημοτική ; Μονοτονικό ή πολυτονικό και γιατί ; Και ποια η βλαβερή συνέπεια της χρήσεως των λεγομένων greeklish στην ίδια την γλώσσα μας αλλά και στους ανθρώπους, σ' εμάς τους ίδιους ;» (246-9), Εμμ. Μικρογιαννάκης, «Αρχαιότης και μέλλον» (264-5), Β. Σηφακάκης, «Πώς η Γλώσσα αποδεικνύει την ενότητα και την συνέχεια του Γένους» (270-4), βιβλιοπαρουσιάσεις (276-82).

— Έτος 21ο, **τόμ. Γ΄**, τεύχ. **4(81)** (Οκτ-Δεκ 2010), σ. 289-384 (96 σελίδες)

Μεταξύ των ποικίλων γλωσσικών θεμάτων της ύλης περιλαμβάνονται: Χάραξη εθνικής στρατηγικής για την ελληνική γλώσσα από την Υπουργό Παιδείας κ. Άννα Διαμαντοπούλου (292-9), Ειρήνη Ντάρτσια, «Διδασκαλία Νέων Ελληνικών σε κλασικούς φιλολόγους στην Γεωργία» (298-303), η ελληνική γλώσσα ανά τον κόσμο (304-18), μεταξύ των οποίων και το άρθρο της Nageem Hy-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 717

at, «Η φυλή των Καλάσα στο ΒΔ Πακιστάν» (308-10), Αθανάσιος Κόρμαλης, «Η ιστορία και τα χαρακτηριστικά τής ελληνοκαλαβρέζικης διαλέκτου» (335-8), Άννα Κελεσίδου, «Ονόματα-σήματα του όντος» (339-43), Παναγιώτης Ασημόπουλος, «Η πολυεδρική επιρροή της ελληνικής στην σερβική γλώσσα» (344-9), διαδικτυακές πύλες για την ελληνική γλώσσα (352-3), διοργάνωση ελληνόφωνου μουσικού διαγωνισμού (354-5), αφιέρωμα στην ελληνόφωνη Καλαβρία σε εκδήλωση της ΟΔΕΓ (357-8), βιβλιοπαρουσιάσεις (374-9).

— Έτος 22ο, **τόμ. Γ΄**, τεύχ. **8(85)** (Οκτ-Δεκ 2011), σ. 673-768 (96 σελίδες).

Την ύλη ξεκινά η παρουσίαση από την Θωμαΐδα Παριανού της Ημερίδας «Γκρήκο: Η ελληνικής καταγωγής διάλεκτος της Απουλίας και η διδασκαλία της» (676-81) καθώς και των ομιλιών που έγιναν κατά την διεξαγωγή της (682-96). Ακολουθούν: Οι ελληνικές σπουδές στην Κορέα, της Αργυρώς Κασωτάκη-Γατοπούλου (698-703), Ι.Σ. Φουρτούνας, «Το Διδασκαλείο Ελληνικής Γλώσσας του Ορθόδοξου Πατριαρχικού Κέντρου Καΐρου» (704-8), η είδηση της επαναλειτουργίας ελληνικού σχολείου στην Ίμβρο μετά από 47 χρόνια (709), Νικ. Δ. Δημητριάδης, «Νεοελληνική ποίηση και ποιοτικό τραγούδι. Η διαδρομή του Νίκου Γκάτσου, η υπερρεαλιστική κίνηση, ο ποιητής και οι επιλογές του» (715-22), Σωτ. Μπεκάκος, «Panaiere-Pan(n)aieto και οι παραλλαγές αυτού του όρου στις διαλέκτους της Απουλίας και των Βασιλικάτων (β΄ μέρος)» (723-32), παρουσίαση του 8ου Συνεδρίου «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία» (10-12/11/2011) (735-40), Στέφ. Γ. Μίλλερ, «Η αναβίωση των αρχαίων Νεμέων Αγώνων» (752-3), βράβευση του Ελευθ. Γ. Σκιαδά από την Ακαδημία Αθηνών για το βιβλίο του «Ο Ποιητής του Κάρρου, Παναγιώτης Ν. Θεοδοσίου» (754-5), βιβλιοπαρουσιάσεις (756-63).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα εξής τεύχη: (Έτος 16ο) **τόμ. Ζ΄**, **8(60)** (Ιούλ-Σεπτ 2005), 385-480 / (Έτος 17ο), **τόμ. Η΄**, **3(64)** (Ιούλ-Σεπτ 2006), 193-288 / **4(65)** (Οκτ-Δεκ 2006), 289-384 / (Έτος 18ο), **τόμ. Η΄**, **7(68)** (Ιούλ-Σεπτ 2007), 587-682 / **8(69)** (Οκτ-Δεκ 2007), 683-778 / (Έτος 19ο), **τόμ. Θ΄**, **1(70)** (Ιαν-Μάρτ 2008), 1-96 / **2(71)** (Απρ-Ιούν 2008), 97-192 / **3(72)** (Ιούλ-Σεπτ 2008), 193-288 / (Έτος 20ό) **6(75)** (Απρ-Ιούν 2009), 481-576.

Ε λ λ ω τ ί α: Έκδοση Δήμου Χανίων. Δημοτική Πολιτιστική Επιχείρηση Χανίων (ΔΗΠΕΧ). Επιμελήτρια έκδοσης: Σημανδηράκη Ζαχαρένια. Σχήμα 8ο.

— Τόμος **11ος** (2006), σ. 208.

Ο τόμος περιέχει ιστορικά, λαογραφικά, λογοτεχνικά, γλωσσολογικά κείμενα για την περιοχή των Χανίων και την Κρήτη γενικότερα: Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, «Η Μάχη της Κρήτης» (15-30), Κώστας Νταντινάκης, « ‘Ερωτιες γερόντω’ στην *Πανώρια* του Γ. Χορτάτση» (33-50), Άννα Σημανδηράκη, «Περί κρεμμυδίων και ερειπίων: Γνωρίζοντας πολιτισμούς μέσω της κληρονομιάς τους» (51-64), Κώστας Φουρναράκης, «Κίσαμος πόλις εστί πατρίς μοι (Ένα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 718

επίγραμμα από την Ελληνική Ανθολογία)» (67-9), Δέσποινα Αθανασιάδου-Στεφανουδάκη, «Ο συγγραφέας Όσιος Ιωάννης ο Ξένος» (71-6), Ζαχαρένια Σημανδηράκη, «Υπερφυσικά στοιχεία και εξορκισμοί στο Αρχείο Παύλου Βλαστού» (77-88), «Ο Φάρος των Χανίων και η ιστορία του» (199-207), Αγγελική Καραθανάση, «Η γυμνασιακή εκπαίδευση στα Χανιά του 19ου αιώνα» (89-121), Σταμάτης Απ. Αποστολάκης, «Πρόσωπα και γεγονότα της Επανάστασης του Θερίσου στη λαϊκή ποίηση της Κρήτης» (123-64), Νικόλαος Εμμ. Παπαδάκης, «Ελευθέριος Βενιζέλος και Εμμανουήλ Μουντάκης» (165-76), Δημήτρης Νικολακάκης, «Εμμανουήλ Μουντάκης, 21 χρόνια Δήμαρχος Χανίων» (177-82), Γεώργιος Καρκάνης, «Το Πρακτικό Λύκειο Χανίων 1920-1944» (183-98).

Εν Αγία Παρασκευή [Αττικής]: Τοπικό διμηνιαίο περιοδικό γνώμης και έκφρασης. Έδρα: Αγία Παρασκευή Αττικής. Εταιρεία Μελέτης και Προβολής Προβληματισμών Αγ. Παρασκευής. Εκδότης: Σπύρος Παπαγεωργίου. Διευθυντής: Ζαχαρίας Σώκος. Σχήμα 4ο.

Έκδοση για την προώθηση του διαλόγου μεταξύ των δημοτών (και όχι μόνον) με σκοπό τη διάδοση και επίλυση τοπικών και κοινών προβλημάτων.

— Τεύχος **18** (Ιαν-Φεβρ 2001), σ. 28.

Επτανησιακά Φύλλα: Φιλολογική-Λογοτεχνική, Λαογραφική και Ιστορική έκδοση. Έδρα: Ζάκυνθος. Ιδρυτής (1945): Ντίνος Κονόμος (1918-1990). Εκδότης (1995) – Υπεύθυνος ύλης: Διονύσης Σέρρας. Σχήμα 8ο.

— Τόμος ΚΘ΄ : **1-2** (άνοιξη – καλοκαίρι 2009), σ. 264.

Από τα περιεχόμενα του τόμου επιλέγουμε: Διονύσης Ν. Μουσμούτης, «Σταθάτειου Δραματικού Διαγωνισμού παραλειπόμενα. Ανέκδοτες επιστολές του Γρηγορίου Ξενόπουλου στον Μιλτιάδη Λιδωρίκη» (5-21), Διονύσης Σέρρας, «Από την αλληλογραφία Ντίνου Κονόμου – Μιμίκας Κρανάκη ανέκδοτες επιστολές» (27-68), Διονύσης Φλεμοτόμος, «Το δίπτυχο της εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας των Δραγωναίων» (69-98), Διονύσης Σέρρας, «Αρχειακό υλικό του Λεωνίδα Χ. Ζώη με γενεαλογικό ενδιαφέρον» (103-118), π. Παναγιώτης Καποδίστριας, «Ένσταση Νικογεωργίου Κοκκίνη για την εκλογή Διονυσίου Δελάζαρη ως μητροπολίτη Ζακύνθου» (119-132), Νίκος Στ. Βλασσόπουλος, «Η εμπορική και εφοπλιστική δραστηριότητα του άγγλου πρόξενου στην Πάτρα Φίλιππου Γκρην κατά την διάρκεια της Επανάστασης» (133-158), Διονύσης Σέρρας, «Δύο ανέκδοτες επιστολές του Χρήστου Ρουσέα στις κόρες του Μαρία και Τζένη» (159-188), Νιόνιος Μελίτας, «Δέκα γράμματα από τον Γιάννη Πομόνη-Τζαγκλαρά» (189-228), Πορφύριος Οδυσ. Πανδής, «Ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-41. Ιταλογερμανική κατοχή 1941-44: Πράξεις εθνικής σημασίας 'καταγραμμένες' στο Αρχείο του Δημοτικού Σχολείου Αργυράδων Κέρκυρας (Μνήμη Σπύρου Αλεξ. Καββαδία 1937-2002)» (229-241), παρουσιάσεις βιβλίων με επτανησιακό ενδιαφέρον (247-262).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 719

Εταιρεία Ικαριακών Μελετών: Αστική Εταιρεία μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Ιδιοκτησία: Εταιρεία Ικαριακών Μελετών (ΕΙΜ). Έδρα: Αθήνα. Εκδότης: Χριστόδουλος Μ. Ξενάκης. Επιμ. έκδοσης: Πέτρος Θέμελης. Σχ. 4ο.

— Έτος 6ο, αρ. φύλ. **17** (Ιούλ 2011-Οκτ 2012), σ. 28.

Από τα περιεχόμενα του τεύχους: Μάκης Καβουριάρης, «Η Ελεύθερη Ικαριακή Πολιτεία» (3-4), Αγγελική Δ. Κονταξοπούλου, «Ο θεσμός των κοινοτήτων στην Ικαρία» (5-8), Ηρώ Τσαρνά, «Απ' τ' Απερίχου μέχρι το Σοφράνο κι απ' το Περδίκι ως τον Ξυλοσύρτη…» (9-10), Γιάννης Μουλάς, «Η Ικαριακή επανάσταση της 17 Ιουλίου 1912» (11-2), Paola Collotti (μτφρ. Νικ. Τσαγκάς), «Ύμνος στην ανεξαρτησία της Ικαρίας» (12-3), Ιωάννης-Ανδρέας Γ. Βλάχος, «Οι 'εξ Ικάρου' του Περσικού Κόλπου» (14-7), Απόστολος Κράτσας, «Επίσκεψη στην 'Ικαρία' του Περσικού Κόλπου» (18-9), το φυτό Γάλανθος στο λογότυπο της ΕΙΜ (19), Μπάμπης Μπουρμάς, «Από το μύθο στο λόγο. Το μώλυ» (20-1), το φυτό Γλιστρίδα (21), Θεμιστοκλής Κατσαρός, «Χλωρίδα της Ικαρίας» (22-3), το φυτό Υπερικόν (23), Γαρυφαλιά Οικονόμου, «Οι 'ρίγανες' της Ικαρίας. Χαρτογράφηση και αξιοποίηση των ειδών» (24-5), Παυλίνα Κλαδοπούλου, «Η τρούφα» (26-7).

Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Επετηρίς 11 (2006-2008) [Αθήνα 2009], σχ. 8ο, σελ. 285.

Συνέχεια του τοπικού επιστημονικού περιοδικού, ο πρώτος τόμος του οποίου κυκλοφορήθηκε το 1971. Από τα πλούσια περιεχόμενά του ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες του Ιω. Ζαμπέλη για τον αφορισμό στη νεότερη Ελλάδα (σ. 79-114) και του Τρ. Σκλαβενίτη για το παρόν και το μέλλον των Πανιονίων Συνεδρίων (σ. 117-120). Προσωπογραφικό ενδιαφέρον έχουν επίσης και τα σχετικά με τις τιμητικές εκδηλώσεις για εξέχουσες προσωπικότητες της Λευκάδας (σ. 133 κ.εξ.).

Η Βελανιδιά: Τριμηνιαίο περιοδικό (κωδικός Αττικής 7123). Ιδιοκτήτης: Σύλλογος Φίλων Βελανιδιάς και Περιβάλλοντος 'Η Αμαδρυάδα'. Έδρα: Αθήνα. Εκδότης: Γαζέτας Χρήστος. Δ/ντής: Μπαρμπαρούσης Σ. Γεώργιος. Σχήμα 4ο.

Πρόκειται για περιοδικό με θέματα οικολογικού και φυσιολατρικού περιεχομένου, ευαισθητοποιημένο στην αειφορική διαχείριση του περιβάλλοντος. Τα ερεθίσματα και οι δημοσιεύσεις του προέρχονται από την περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας και της διασποράς της στην Αθήνα. Όλα τα παραπάνω συναρτώνται με τη λαϊκή παράδοση και πολιτισμό των ανθρώπων που έλκουν την καταγωγή τους από εκεί.

— Τεύχος **19** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2008), σ. 96+4.

Ένα από τα βασικά θέματα που διαπραγματεύεται το τεύχος είναι η παράδοση, η προστασία και διαχείριση του βελανιδοδάσους Ξηρομέρου (1, 17, 20, 24, 40-3, 90-1, 92). Από την υπόλοιπη ύλη: Νικόλαος Β. Καρατζένης, «Με τα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 720

πρόβατα στα τοπία των λύκων, των κεραυνών και των ανέμων» (32-9), Νίκος Καρύκης, «Θύμισες…από το μάζεμα του βελανιδιού» (46-7), ιστορίες με βελανιδιές από την Μαρία Μπαμπάνη (56-7), Αλέξανδρος Σάββας, «Το [Δημοτικό Διαμέρισμα] Βασιλόπουλο [Αστακού]» (64-8), Μαρία Αγγέλη, «Καφενεία στο Ξηρόμερο» (70-1), Νίκος Καρύκης, «Η παγάνα» (77), Μπάμπης Τσελεπής, «Ταξίδι στην λαογραφία και την παράδοση του Αγραμπέλου [ίδρυση Μουσείου]» (78-9), Φατσιλέτου Δήμητρα, «Παραμύθι» (80-3), Μάκης Στρατούλης, «Τα συμφωνητικά. Σκουρτιανίτικα ανέκδοτα λαογραφικά έγγραφα» (84-5), παρουσίαση του βιβλίου του Παναγιώτη Δ. Λαζαρόπουλου, *Περπατώντας και παραπλέοντας το Άγιον Όρος*, από τον Πρόεδρο της ΕΛΕ κ. Μιχαήλ Μερακλή και άλλους ομιλητές (86-7), φωτορομάντσο με οικολογικό θέμα (96).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα εξής τεύχη: **21** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2008), 88 / **32** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2011), 64.

«Η Εύγερος» Κεφαλονιάς: Τρίμηνη έκδοση (κωδικός 7461). Ιδιοκτησία του Συλλόγου Φαρακλάδων η 'Εύγερος' Κεφαλονιάς. Πολιτιστικό Κέντρο Συλλόγου: Ο Παναΐτ Ιστράτι ή Γεράσιμος Βαλσάμης. Έδρα: Αθήνα. Εκδότης – Διευθυντής: Παναγιώτης Λυκούδης. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **23** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2010), σ. 64.

Προτάσσεται το ιστορικό του Συλλόγου (5), ακολουθούν οι Εκδηλώσεις του (6-7) και η παρουσίαση του θεατρικού βιβλίου του Κώστα Κριτσίνη, *Οι Ριζοσπάστες – Η δίκη των νεκρών – η Μπιοντινέττα*, το οποίο εξέδωσε ιδίοις αναλώμασι ο Σύλλογος (8-50).

— Τεύχος **24** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2010), σ. 64.

Μετά την παρουσίαση των καλοκαιρινών εκδηλώσεων του Συλλόγου (4-13), ακολουθούν: βιογραφικά και δείγματα γραφής σύγχρονων λογοτεχνών, άρθρα (λογοτεχνικά, επετειακά, πολιτικά, ενημερωτικά κ.ά.), εκδηλώσεις άλλων Συλλόγων και Φορέων, πολιτική επικαιρότητα.

— Τεύχος **25** (Γεν-Φλεβ-Μάρτ 2011), σ. 64.

Από την πλούσια σε δραστηριότητες του Συλλόγου ύλη του τεύχους επιλέγουμε: τιμητική εκδήλωση για τον σατιρικό λογοτέχνη Βαγγέλη Φλωράτο (13-27), τις ομιλίες από το αφιέρωμα της Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών στον Νίκο Καββαδία (1910-1975) των Γεράσιμου Ρηγάτου, « 'Φύκια και ροδάνθη'. Η αμφίβια μοίρα των ναυτικών στη 'Βάρδια' του Νίκου Καββαδία» (33-7), Βαγγέλη Σακκάτου, «Ο ποιητής Νίκος Καββαδίας. Ο παράξενος ταξιδευτής και συναρπαστικός αφηγητής» (38-42), Ρίτας Τσιντίλη-Βλησμά, «Νίκος Καββαδίας, ο διαχρονικός» (43-7).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα εξής τεύχη: **9** (Γεν-Φλεβ-Μάρτ 2007), 64 / **13** (Γεν-Φλεβ-Μάρτ 2008), 64 / **16** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2008), 64.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 721

Η Λ έ σ β ο ς μ α ς : Τρίμηνη έκδοση της Ομοσπονδίας Λεσβιακών Συλλόγων Αττικής (ΟΛΣΑ). Ιδιοκτήτης: Ομοσπονδία Λεσβιακών Συλλόγων Αττικής. Έδρα: Αθήνα. Εκδότης: Τσακιρέλλης Χριστόδουλος. www.lesvos-olsa.gr & www.lesvosolsa.gr . Σχήμα 4ο.

— Έτος ΙΣΤ΄, τεύχος **67ο** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2010), σ. 32.

Η ύλη ξεκινά με την παρουσίαση δύο σύγχρονων ελληνικών ταινιών, παραγωγής 2010, οι οποίες προέρχονται από συμπατριώτες σκηνοθέτες και διαδραματίζονται στη Μυτιλήνη: «Ταξίδι στη Μυτιλήνη» του Λάκη Παπαστάθη και «Στο ξέσπασμα του φεγγαριού» του Στράτου Μαρκίδη (3-6), και έπονται: Βασίλης Πλάτανος, «Σαπφώ» (7), Λάμπρος Λιάβας, «Η πρώτη δισκογραφική δουλειά του Νίκου Χαλδαιάκη με παραδοσιακά τραγούδια» (9), λεσβιακά βιβλία και λευκώματα (10-7), προβολή θεμάτων και δραστηριοτήτων εθνικοτοπικών λεσβιακών συλλόγων Αθήνας (22-30).

— Έτος ΙΣΤ΄, τεύχος **68ο** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2010), σ. 32.

Στην ύλη μάς εισάγει η θλιβερή είδηση του θανάτου της συμπατριώτισσας Σοφίας Τατά, καλλιτέχνιδας υφαντικής και ταπισερί (4-5) και έπεται η διάλεξη του Σπύρου Πολυχρονόπουλου, «Αισθητική της Μουσικής» (6-8). Ακολουθούν: οι πρωταθλητικές επιδόσεις του Αθλητικού Ομίλου Χόκεϊ (αρχ. κερητίζειν) 'Ναπαίος Απόλλων' (12-3), Μαρία Γ. Νικολιά, «Γιάννης Κοντέλλης. Ο δάσκαλος, ο καθηγητής, ο γυμνασιάρχης, ο λυκειάρχης, ο άνθρωπος» (15-6), Βασίλης Πλάτανος, «Βιομηχανική Κληρονομιά» (17-8), λεσβιακά βιβλία και εθνικοτοπικά ημερολόγια συλλόγων (21-4), Μυτιληνιοί υποψήφιοι στις εκλογές (27-9).

— Έτος ΙΖ΄, τεύχ. **69ο** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2011), σ. 32.

Παρουσιάζεται ο καλλιτέχνης του ψηφιδωτού Χριστόφορος Χριστοφορίδης (2) και νεκρολογείται ο ζωγράφος Γιώργος Πέρρος (5-7). Την ύλη συνεχίζουν: Νεκτάριος Βακάλης, «Ο 'άγνωστος' πρώτος ζωγράφος της πυρπόλησης της οθωμανικής φρεγάτας στην Ερεσό το 1821. Ο θαλασσογράφος Ιωάννης Αλταμούρας – Η ζωή και το έργο του» (8-11), Βασίλης Πλάτανος, «Γιώργος Ιακωβίδης – Θεόφιλος – Μανώλης Καλλιγιάννης» (12), Ιγνάτιος Π. Παπάζογλου, «Ανάτυπο από το έργο των Magens Herman και Thomas Heine Nilsen απογραφής αρχαϊκών και κλασσικών πόλεων» (13-4), Φώτης Βασίλογλου, «Ένας μερακλής κατασκευαστής σαντουριών απ' το Μεσότοπο» (15-6), λεσβιακά βιβλία και εκδόσεις (17-21), Χαράλαμπος Μοσχόβης, «Βασίλης Βασιλάς και η ιστορία της Λεσβιακής μετανάστευσης στην Αυστραλία» (24), παρουσίαση του διαπρεπή στην Αμερική μυτιληνιού βιολόγου Μιχάλη Καμβυσέλλη (25).

— Έτος ΙΖ΄, τεύχ. **71** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2011), σ. 32.

Εν μέσω κρίσης, ανακοινώνεται η απόφαση της ΟΛΣΑ να ανεγείρει Παλλεσβιακό Πνευματικό Κέντρο (6-7). Από την υπόλοιπη ύλη του τεύχους: Ο Μίλτος Παρασκευαΐδης ως φωτογράφος (8), αφιέρωμα στον Βασίλη Πλάτανο με

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 722

την ομιλία της Ροδούλας Παπαμιχαλάκη-Τσολάκη (9-11), η επαναλειτουργία του Μουσείου Ερεσού (επιμ. Σπύρος Πιπεράς) (12-5), λεσβιακές εκδόσεις και βιβλιοπαρουσιάσεις (16-9), Στρατής Ζάνταλης (επιμ.), «Ξεφυλλίζοντας …Λεσβιακά έντυπα» (21-2), αναπαράσταση της ανατίναξης του τουρκικού δικρότου από τον Παπανικολή στο Γιαλό Ερεσού (Σκάλα) (23), Εμμανουήλ Α. Παπουτσής, «Ο Καλλικράτης της τοπικής αυτοδιοίκησης: Το μεγάλο ψέμα» (25-6), Ημερίδα στη Βατούσα για «Τα συλλογικά έντυπα της Λέσβου – Το παρόν και το μέλλον τους» (27-8), η είδηση της κατάργησης της ταχυδρομικής ατέλειας στα συλλογικά έντυπα (29).

Η π ε ι ρ ω τ ι κ ή Ε τ α ι ρ ε ί α: Δελτίον Πνευματικής Ενημερώσεως. Διμηνιαία έκδοση της ομώνυμης εταιρείας (Ηπειρωτική Εταιρεία – Ηπειρωτικό Κομιτάτο 1906 – Ανασύστασις 1934 – Εισδοχή 'Φίλων Ιωαννίνων' 1976). Ιστορία – Λαογραφία – Χρονογραφία – Βιβλιογραφία. Ιδρυτής: Αλέξ. Χ. Μαμμόπουλος (1974). Υπεύθυνος σύμφωνα με το νόμο: Μιχαήλ Γ. Μελάς (Αθήνα). Έδρα: Αθήνα. Σχήμα 8ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα ακόλουθα τεύχη: **250** (Μάιος-Ιούν 1998), 177-256 / **251** (Ιούλ-Αύγ 1998), 258-336 / **252** (Σεπτ-Οκτ 1998), 337-416 / **253** (Νοέμ-Δεκ 1998), 417-496 / **257** (Ιούλ-Αύγ 1999), 241-320 / **258** (Σεπτ-Οκτ 1999), 321-400 / **259** (Νοέμ-Δεκ 1999), 401-480 / **260** (Ιαν-Φεβ 2000), 1-80 / **261** (Μάρτ-Απρ 2000), 81-160 / **262** (Μάιος-Ιούν 2000), 161-240 / **263** (Ιούλ-Αύγ 2000), 241-320 / **264** (Σεπτ-Οκτ 2000), 321-400 / **265** (Νοέμ-Δεκ 2000), 401-480 / **266** (Ιαν-Φεβ 2001), 1-80 / **267** (Μάρτ-Απρ 2001), 81-160 / **268** (Μάιος-Ιούν 2001), 161-240 (χωρίς εξώφυλλο, οπισθόφυλλο) / **269** (Ιούλ-Αύγ 2001), 241-320 / **270** (Σεπτ-Οκτ 2001), 321-400 / **271** (Νοέμ-Δεκ 2001), 401-480 / **272** (Ιαν-Φεβ 2002), 1-80 / **273** (Μάρτ-Απρ 2002), 81-160 / **274** (Μάιος-Ιούν 2002), 161-240.

Κ α σ ι ώ τ ι κ ο ς Π α λ μ ό ς: Τριμηνιαίο περιοδικό. Ιδιοκτησία Συλλόγου των εν Ελλάδι Κασίων (κωδικός 3253). Έδρα: Αθήνα. Εκδότης: Ιωάννης Ζαχαριάδης. Επιμελητής έκδοσης – Αρχισυντάκτης: Μιχ. Κ. Σκουλιός. Σχήμα 4ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα ακόλουθα τεύχη: (Χρόνος 19ος) **6** (Ιαν-Φεβ 2004), 32 / **7** (Μάρτ-Απρ 2004), 32 / **8** (Ιούλ-Αύγ 2004), 32 / **9** (Ιούλ-Σεπτ 2004), 24 / **10** (Οκτ-Δεκ 2004), 32 / (Χρόνος 20ός) **11** (Ιαν-Φεβ 2005), 32 / **12** (Μάρτ-Απρ 2005), 32 / **13** (Ιούν-Ιούλ 2005), 32 / **14** (Αύγ-Οκτ 2005), 32 / **15** (Νοέμ-Δεκ 2005), 24 / (Χρόνος 23ος) **16** (Ιαν-Μάρτ 2006), 32 / **18** (Ιούλ-Σεπτ 2006), 24 / **19** (Οκτ-Δεκ 2006), 32 / (Χρόνος 24ος) **20** (Ιαν-Μάρτ 2007), 24 / (Χρόνος 23ος [24ος]) **21** (Απρ-Ιούν 2007), 32 / **23** (Οκτ-Δεκ 2007), 32 / (Χρόνος 25ος) **24** (Ιαν-Μάρτ 2008), 32 / **25** (Απρ-Ιούν 2008), 40 / **26** (Ιούλ-Σεπτ 2008), 48 / **27** (Οκτ-Δεκ 2008), 32 / (Χρόνος 25ος[26ος] **28** (Ιαν-Μάρτ 2009), 40 / (Χρόνος 26ος) **29** (Απρ-Ιούν 2009), 40

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 723

/ **30** (Ιούλ-Σεπτ 2009), 40 / **31** (Οκτ-Δεκ 2009), 40 / (Χρόνος 27ος) **32** (Ιαν-Μάρτ 2010), 40 / **33** (Απρ-Ιούν 2010), 40 / **34** (Ιούλ-Σεπτ 2010), 40 / **35** (Οκτ-Δεκ 2010), 40 / (Χρόνος 28ος) **36** (Ιαν-Μάρτ 2011), 40 / **37** (Απρ-Ιούν 2011), 40 / **38** (Ιούλ-Σεπτ 2011), 40 / (Χρόνος 29ος) **40** (Ιαν-Μάρτ 2012), 32 / **43** (Οκτ-Δεκ 2012), 24.

Λ α ϊ κ ό Π ν ε ύ μ α: Τοπικό Ιστορικό Λαογραφικό Περιοδικό. Ειδική έκδοση 'Ψήνας'. Έδρα: Γιάννινα. Διευθυντής: Θύμιος Ιωαν. Παπανικολάου. Σχήμα 8ο.

— Έτος ΛΓ΄, τεύχος **100** (Ιαν-Δεκ. 2010), σ. 32 (353-384) + 4.

Στην ενδιαφέρουσα ύλη του περιλαμβάνονται: Κωνσταντίνος Β. Ντάρας, «Πύρος: Ο βασιλιάς των Μολοσσών που ανοικοδόμησε τη Δωδώνη» (353-5), Κώστας Μιχ. Μπέλλος, «Η θρησκευτικότητα στη ζωή των Ελλήνων μέσα απ' το δημοτικό τραγούδι» (356-8), Χρήστος Κ. Πάντος, «Έθιμα κατά τη γέννηση του παιδιού» (359-66), Σπύρος Μιχ. Αγγελής, «Βαλανιδιά, ένα από τα δέντρα του τόπου μας» (367-70), Σπύρος Γ. Μουσελίμης, «Η Μονή Αγγελομάχου των Κουρέντων» (371-3), Γεώργιος Α. Σιομπότης, «Ηπειρώτικοι Δημοτικοί Αντίλαλοι» (374-5), Νίκος Β. Ρίζος, «Τα βαπτιστικά ονόματα» (376-8), Νικόλαος Θ. Παππάς, «Μικρή συμβολή στην καταγραφή του τοπικού λεξιλογίου» (379-83).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα ακόλουθα τεύχη: (έτος ΚΑ΄) **88** (Ιαν-Δεκ 1998), 455-490 / (έτος ΚΔ΄) **91** (Ιαν-Δεκ 2001), 65-96 / (έτος ΚΕ΄) **92** (Ιαν-Δεκ 2002), 97-128 / (έτος ΚΣΤ΄), **93** (Ιαν-Δεκ 2003), 129-160 / (έτος ΚΖ΄) **94** (Ιαν-Δεκ 2004), 161-192 / (έτος ΚΘ΄), **96** (Ιαν-Δεκ 2006), 225-256 / (έτος Λ΄) **97** (Ιαν-Δεκ 2007), 257-288 / (έτος ΛΑ΄) **98** (Ιαν-Δεκ 2008), 289-320.

Λ α μ π η δ ό ν α: Περιοδική Έκδοση Ποικίλης Ύλης Πνευματικού Κέντρου Δήμου Ασπροπύργου. Ιδιοκτήτης: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ασπροπύργου Αττικής. Εκδότης και υπεύθυνος έκδοσης: Καλλιέρης Δημήτριος. Σχήμα 4ο.

— Τεύχος **34ο** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2004), σ. 32.

Τεύχος με κείμενα του Δ.Ν. Καλλιέρη για την «28η Ολυμπιάδα [2004]» (1-5), «Το πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής» (6-7), «Ένα τριήμερο στην Κύθνο» (7-9), «Νέες Εκδόσεις» (9-10), «Οι Πανελλήνιοι αγώνες στην αρχαιότητα» (10), «Λαογραφικά του Ασπροπύργου. Υλικός Βίος (β΄ μέρος)», (18-20, 23), [τ.Σ.], «Τρία τούρκικα έγγραφα από το αρχείο του Παναγιώτη Βασιλείου» (24-7 + 1 ένθετη σελίδα), της Σταματίνας Στριφτού-Βάθη, «Πινδάρου Ωδαί. Τιμόδημος ο Αχαρνέας (νικητής σε αγώνα παγκρατίου)» (11-7), του Παναγιώτη Γ. Ράπτη, «Η διατροφή των Βυζαντινών (προσέγγιση με τη μέθοδο του 'σχεδίου εργασίας')» (21-3), της Ελένης Ηλία, «Δημιουργία παιδικών κειμένων» (28-9).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 724

Λύκειον Ελληνίδων, 100 χρόνια προσφοράς. Δελτίον 2010-2011, Αθήνα 2012, σχ. 8ο, σελ. 254.

Πανηγυρική έκδοση του Δελτίου του Λυκείου των Ελληνίδων, αφιερωμένη στα 100 χρόνια του (1911-2011). Περιλαμβάνει σημαντικά νέα για τους τομείς δραστηριοτήτων του Λυκείου, των τμημάτων και των παραρτημάτων του στην Ελλάδα. Δεδομένου ότι μεγάλο μέρος των εκδηλώσεων και των δραστηριοτήτων του Λυκείου σχετίζονται με τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό, η έκδοση αυτή αποτελεί σημαντική πηγή και για τον λαογράφο, που θα θελήσει να ασχοληθεί με παρόμοια ζητήματα.

Μαγνησία: Γράμματα - Επιστήμες – Τέχνες – Πολιτισμός. Εξαμηνιαία έκδοση της Εταιρείας Κοινωνικής Παρέμβασης και Πολιτισμού (ΕΚΠΟΛ). Υπεύθυνος έκδοσης: Νικόλαος Έξαρχος, πρόεδρος ΕΚΠΟΛ. Επιμελητής – συντονιστής έκδοσης: Κώστας Λιάπης. Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Μαγνησίας. Σχήμα 4ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, εκτός από όσα παρουσιάστηκαν στον τ. 41 (2009) της *Λαογραφίας*, υπάρχουν τα ακόλουθα τεύχη: **3** (Νοέμ 2004), 144 / **5** (Νοέμ 2005), 172 / **7** (Νοέμ 2006), 140 / **8** (Μάιος 2007), 172.

Μακρινίτσα: Περιοδική έκδοση Κοινότητας Μακρινίτσας Νομού Μαγνησίας. Έδρα: Μακρινίτσα. Υπεύθυνος για τον νόμο: Νίκος Τσούκας (Πρόεδρος της Κοινότητας). Σχήμα 4ο.

— Τεύχος **17** (Ιούλ 1998), σ. 62.

Προηγείται αφιέρωμα στον εκλιπόντα Σπύρο Κουϊκούμη, Κοινοτάρχη Μακρινίτσας επί 20ετία, εργάτη επί 40ετία του πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας του τόπου του, της αναβίωσης εθίμων, της προσφοράς στα κοινά (4-8). Την ύλη συνεχίζουν: Μαργαρίτα Χρυσού, «Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη Μακρινίτσα» (9-10), η επίσκεψη του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου στη Μακρινίτσα, στις 9-5-1998 (11), Κώστας Λιάπης, «Νικόλαος Χριστόπουλος. Ο λαϊκός θαλασσογράφος του ταρσανά» (12-5), αφιέρωμα στον Κάρολο Ογλ: Η θεσσαλική επανάσταση του 1878, Η μάχη της Μακρινίτσας, 120 χρόνια από τον ξεσηκωμό του Πηλίου (16-8), Γιώργος Θωμάς, «Στα αδελφοποιημένα με τη Μακρινίτσα Ζαγοροχώρια – 1973» (19), Μαν. Γκαγκάκης, «Ξεχασμένα πηλιορείτικα παιχνίδια. Ο τριώτης» (20), Γιάννης Μουγογιάννης, «Ρήγας Βελεστινλής. Ο πρωτομάρτυρας» (21-6), «Μνήμες μιας εποχής (φωτογραφίες)» (28-9), η Βέρα Βασαρδάνη παρουσιάζει τον εικαστικό και αρχαιολάτρη Άγγελο Μπάστη (27), Σοφία Δονδολίνου-Γορανίτου, «Η αυγή του νεολιθικού πολιτισμού στη Θεσσαλία» (32-4), Χαρίλαος Παπαγεωργίου, «Η κρίση της σύγχρονης πολιτικής» (41-3), Μιχάλης Σταφυλάς, «Παναγιώτης Κατσιρέλος» (44), Κώστας Δ. Πατρίκος, «Τρικεριώτικες μορφές: Ευστάθιος Καραβαγγέλης. Ο ηρωικός οπλαρχη-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 725

γός στους αγώνες του 1878 και 1897» (48-50), παρουσίαση των βιβλίων του Απόστολου Δ. Παπαθανασίου, *Η Δημητριάδα και το Πήλιο στον ύστερο μεσαίωνα (1204-1423)*, (51-3, 57) και του Μανόλη Ανδρόνικου, *Το Χρονικό της Βεργίνας* (62).

— Τεύχος **18** (Δεκ 1998), σ. 86.

Η ύλη του τεύχους ξεκινά με την παρουσίαση «Έκθεσης φωτογραφίας της φυσιογνωμίας του δικτύου μας» στα Γιάννενα, στις 28-9-1998 (4-9). Πρόκειται για εκδήλωση του Εθνικού Δικτύου Παράδοσης, Πολιτισμού και Κοινοτικού Βίου 'Των Ελλήνων οι Κοινότητες', αποτελούμενο από τις εξής έξι ανεξάρτητες κοινότητες (μετά τον νόμο των συνενώσεων 'Καποδίστριας'): Αμπελάκια Θεσσαλίας, Μακρινίτσα Πηλίου, Νυμφαίο Φλώρινας, Πάνορμος Τήνου, Πάπιγκο Ζαγορίου, Οία Σαντορίνης. Στη συνέχεια έχουμε: Βασίλης Καναβάς, «Η Μακρινίτσα τίμησε την προσφορά του παπα-Μιχάλη Βαΐου» (10-1), Γιάννης Μουγογιάννης, «Η επανάσταση του 1878 στο Πήλιο. Τα γεγονότα της Μακρινίτσας» (13-7), Γιώργος Θωμάς, «Ζαγοροχώρια, 1973 (αναμνήσεις)» (20-1), Ν. Αντωνάκης (επιμ.), «Ο πηλιορείτης μουσικοσυνθέτης Θόδωρος Δερβενιώτης» (22-5), (από το Αρχείο του ίδιου), «Κώστας Ζημέρης. Ένας κόσμος που χάθηκε» (43-9), Κούλα Ξηραδάκη, «1821: 158 Έλληνες πρόσφυγες στην Ελβετία. Ανάμεσά τους και 16 Θεσσαλοί» (28-9), Αναστασία Τράμπα, «Διερεύνηση δυνατότητας δημιουργίας τελεφερίκ στο Πήλιο (30-1), Γιώργος Γεωργής, «Από τους Κενταύρους στους πηλιορείτες πάροικους στην Κύπρο» (32-5), Σοφία Δονδολίνου-Γορανίτη, «Άγγελος και Εύα Σικελιανού μέσα από τις μαρτυρίες απλών ανθρώπων του χωριού» (38-41), οι Κώστας Λιάπης και Δημήτρης Σιάτρας παρουσιάζουν το Λεύκωμα *Φωτο-διαδρομές σε άσπρο-μαύρο* του Γιάννη Μουγογιάννη (50-2), Νίκος Μπαζιάνας, «Η μουσικοχορευτική μας παράδοση (Η καπηλεία και οι ανεπίτρεπτες επεμβάσεις)» (56-7), παρουσίαση του βιβλίου του Μαν. Γκαγκάκη, *Πηλιορείτικα καλύβια* (60-1), Ελένη Γεωργαλά-Αγγελική Βογιατζάκη (επιμ. Ν. Αντωνάκης), «Ήθη και έθιμα κατά τις γιορτές και τα πανηγύρια της Ζαγοράς» (64-8), κρίσεις και απόψεις 'επωνύμων' για το δίτομο έργο της Αποστολίας Νάνου-Σκοτεινιώτη, *Η Μακρινίτσα του Πηλίου* (69-70), Γ. Σφήκας, «Δύο πολύ σπάνια φυτά του Πηλίου» (71), ο Κώστας Δ. Πατρίκος παρουσιάζει τον πολυτάλαντο Τρικεριώτη ζωγράφο, ποιητή, στιχουργό, μικροκαραβομαραγκό Νίκο Αθ. Χατζημανώλη (84-6).

Μεθόριος του Αιγαίου: Τριμηνιαία Επιθεώρηση. Ιδιοκτησία: Όμιλος Κοινωνικής και Πολιτιστικής Παρέμβασης Νομού Σάμου. Έδρα: Νέο Καρλόβασι Σάμου. Εκδότης – Δ/ντής σύνταξης: Γιώργος Βοϊκλής. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **27** (Ιαν-Μάρτ 2008), σ. 96.

Ανάμεσα στα ποικίλης ύλης επίκαιρα άρθρα, παρεμβάσεις, σχόλια για τα τρέχοντα γεγονότα αλλά και για τις επικείμενες εξελίξεις στη Σάμο, λογοτεχνικά κείμενα κ.ά. ξεχωρίζουμε τα λαογραφικώς ενδιαφέροντα: Κώστας Κατσού-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 726

φρος, «Αλβανία, Απρίλιος 1941 – Μάχη με τους Γερμανούς» (10-2), Μανόλης Γ. Βαρβούνης, «Λογοτεχνικά και λαογραφικά για το αμπέλι και το κρασί της Σάμου» (14-6), Γιώργος Βοϊκλής, «Οι Φούρνοι Κορσεών του Διαμαντή Ρήνα» (17-20), Σταμάτης Βαλσάμος – Γιώργος Βοϊκλής, « 'Η Φωνή του Πυθαγορείου'. Η εφημερίδα των μαθητών του Πυθαγορείου Γυμνασίου Σάμου» (21-33), Βασίλης Μιτζάλης, «Ο ταρσανάς στον Άγιο Ισίδωρο» (36-8), Νικόλαος Μ. Τσαγκάς, «1841: Ένας Γερμανός περιηγητής στη Σάμο [Ludwig Ross]» (39-45), Γιώργος Κρόκος, «Η 'Πατριδογνωσία' του Κώστα Ζαφείρη» (65-8), Κώστας Ι. Καλατζής, «Λογοτεχνία και Ιστορία» (86-8).

Μικρές Κυκλάδες: Τριμηνιαία ΄Εκδοση για τις Κυκλάδες. Ιδιοκτήτης - Εκδότης: Κατερίνα Μαρινάκη. Διευθυντής: Βασίλειος Τσούνης. Σχήμα 4ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, εκτός από όσα παρουσιάστηκαν στον τ. 41(2009) της *Λαογραφίας*, υπάρχουν τα ακόλουθα τεύχη: **10** (Απρ-Ιούν 2000), 32 / **12** (χειμώνας 2000), 32 / **13** (Μάρτιος 2001), 40 / **15** (Ιούλ-Σεπτ 2001), 32 / **18** (Απρ-Ιούν 2002), 34 / **20** (Οκτ-Δεκ 2002), 30 / **22** (Απρ-Ιούν 2003), 32 / **23** (Ιούλ-Σεπτ 2003), 16.

Ναξιακά. Τρίμηνη επιθεώρηση της Ομοσπονδίας Ναξιακών Συλόγων 17 (55) - Β΄ περίοδος – Ιούνιος – Αύγουστος 2005, σελ. 111.

Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ακόλουθα: Στ. Εμμ. Ψαρράς, «Μνήμη Νίκου Ανδρ. Κεφαλληνιάδη (1930-2005)» (σ. 2-4) – Μαν. Σέργης, «Ο Νίκος Κεφαλληνιάδης ως λαογράφος» (σ. 12-16) – Δ. Β. Οικονομίδης, «Λίγα λόγια για τη "φλέα"» (σ. 43-52) –Δημ. Αγγελής, «Τα βασικά εργαλεία του παλιού σιδηρουργείου και η κατασκευή μιας σιδερένιας ξώπορτας» (σ. 53-62) – Μ. Τρανούδης, «Λαογραφικά της Νάξου» (σ. 63-66).

Ναυτική Επιθεώρηση: Διμηνιαίο Περιοδικό Γενικού Επιτελείου Ναυτικού. Διεύθυνση 'Ναυτικής Επιθεωρήσεως': Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού. Διευθυντής Συντάξεως: Υποναύαρχος Α. Δήμιτσας. Σχ. 8ο .

— Έτος 82ο, τόμος 156ος, τεύχος **533** (Ιαν.-Φεβρ. 2002), σ. 160.

Τεύχος αφιερωμένο στη ναυτική στρατηγική και τον πληροφοριακό πόλεμο. Ο Α. Τσιλιβίγκος εξετάζει το φαινόμενο της τρομοκρατίας μέσα από επίκαιρες πολιτισμικές θεωρίες, αποκαλυπτικούς χάρτες και στοιχεία του Υπουργείου Εξωτερικών των Η.Π.Α., δεδομένα της πολιτικής στάσης της υπερδύναμης απέναντι στις 'άλλες' κρατικές ετερότητες (77-108), ενώ ο Μελ. Ίσαρης παραλληλίζει την αθηναϊκή/δηλιακή συμμαχία του 5ου π.Χ. αι. με τη σημερινή βορειοατλαντική συμμαχία (109-116). Στις σ. 130-4 παρουσιάζονται: α) σειρά φωτογραφιών για την Κρητική Επανάσταση από την Έκθεση Μνήμης 'Μάρκου Ρενιέρη' και την έρευνα για τα καταδρομικά της εποχής, β) απόσπασμα από το βιβλίο του Μιχ. Τρούλη, *Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Αταλής-Μπαλή*,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 727

για τον θρυλικό 'Μπαλιώτη Γούμενο'. Στη σ. 136 αναφέρονται περιπτώσεις συμμετοχής του Πολεμικού Ναυτικού σε θρησκευτικές εκδηλώσεις (Θεοφάνια, ενθρονίσεις μητροπολιτών κ.ά.). Για τον ιστορικό - ερευνητή των πρόσφατων χρόνων αξιόλογο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιστολιμαία αντιπαράθεση του συντάκτη του άρθρου στον ΙΣΤ΄ τόμο της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους για το «Αντιδικτατορικό Κίνημα του Ναυτικού [Μάιος 1973]» και συμμετασχόντων σ' αυτό (18-24).

— Έτος 82ο, τόμος 157ος, τεύχος **538** (Νοέμ.- Δεκ. 2002), σ. 313-460.

Η ύλη ξεκινά με την «Ημερήσια Διαταγή» (σ. 35-9) του Αρχηγού ΓΕΝ, Αντιναυάρχου Α. Αντωνιάδη, κατά την επίσημη τελετή του εορτασμού του προστάτη του Πολεμικού Ναυτικού Αγίου Νικολάου (6/12) στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων. Επίκαιρο και το άρθρο της Αναστασίας Δρανδάκη, «Ο άγιος Νικόλαος στη βυζαντινή εικονογραφία» (336-8). Τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις της διαχείρισης του νερού αναδεικνύει το 1ο μέρος της εργασίας του Γ. Πούλιου, «Υδάτινα αποθέματα στη Μέση Ανατολή» (352-399). Τις κατοχικές περιπέτειές του καταγράφει ο Π. Κονιάλης, «Πρώτη αποτυχημένη προσπάθεια διαφυγής επτά νεαρών Δοκίμων προς τη Μέση Ανατολή» (400-12). Στις σ. 439-42 γίνονται βιβλιοπαρουσιάσεις λευκωμάτων: *Το Αιγαίο των Βαλκανικών Πολέμων, 1912-1913* και *Το θωρηκτό 'Γεώργιος Αβέρωφ' κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*. Στις σ. 443-7 έχουμε το άρθρο του Νίκου Παπαμανώλη για το Εμπορικό Ναυτικό, «Ελληνικές παροικιακές εγκαταστάσεις και εμπορική ναυτιλία. Γενικά χαρακτηριστικά των νέων ατμοπλοϊκών εταιρειών την εποχή του ατμού».

— Έτος 82ο, τόμος 158ος, τεύχος **539** (Ιαν.- Φεβρ. 2003), σ. 140.

Η επιστημονική μελέτη της Δόμνας Βισβίζη-Δοντά, «Κύθηρα: Η πύλη της ανατολικής Μεσογείου, 1800-1815» παρουσιάζεται στις σ. 17-34, ενώ προβληματισμό για το μέλλον της αιγαιακής Ελλάδας προκαλεί το κείμενο του Α. Κακκαρά, «Η ασφάλεια του Αιγαίου και οι κάτοικοί του» (55-60). Η εμπεριστατωμένη μελέτη του Γ. Πούλιου, «Υδάτινα αποθέματα στη μέση Ανατολή» (64-82) παρουσιάζει μια άλλη διάσταση της αραβοϊσραηλινής διαμάχης στην Παλαιστίνη, τη διένεξη για το νερό. Στις σ. 83-106 βρίσκεται το κείμενο του Marcus Radiker (μτφ. Νίκου Παπαμανώλη), «Ο ναυτικός ως συλλογικός εργάτης. Η εργασιακή διαδικασία στη θάλασσα», 2ο κεφάλαιο από το βιβλίο του, *Between the Devil and the Deep Blue Sea*, Cambridge 1987. Τέλος, δημοσιεύεται η εργασία του Νίκου Παπαμανώλη, «Η ανάπτυξη του επιβατηγού ακτοπλοΐας στην πόλη του Πειραιά την περίοδο 1880-1914» (125-131).

— Έτος 82ο, τόμος 158ος, τεύχος **540** (Μάρτ.- Απρίλ. 2003), σ. 104.

Το τεύχος ξεκινά με αφιέρωμα στο Κίνημα του Ναυτικού (18-39), τον Μάη του 1973, για τον εκδημοκρατισμό της χώρας. Στις σ. 86-93 βρίσκεται το 2ο μέρος της εργασίας του Νίκου Παπαμανώλη, «Η ανάπτυξη της επιβατηγού ακτοπλοΐας στην πόλη του Πειραιά την περίοδο 1880-1914».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 728

— Έτος 82ο, τόμος 158ος, τεύχος **541** (Μάιος- Ιούν. 2003), σ. 105-254.

Η εργασία του Εμμανουήλ Ι. Μικρογιαννάκη, «Θεμιστοκλής και Δελφοί. Δύο γνώμονες» (128-141) αναδημοσιεύεται από τον ΛΒ΄ (1998-2000) τόμο της Επιστημονικής Επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπως αναδημοσίευση είναι και η εργασία του Άδωνη Κύρου, «Νησιωτικά καταφύγια στον Αργολικό Κόλπο κατά τους Πρωτοβυζαντινούς αιώνες» (152-165) από τον β΄ τόμο των Πρακτικών του Στ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών. Άλλα ενδιαφέροντα άρθρα του τεύχους είναι: «Ναυτικό Νοσοκομείο Σαλαμίνας. Αφιέρωμα για τα 125 χρόνια από την ίδρυσή του», των Αριστείδη Γ. Διαμαντή και Νικολάου Δ. Πετρογιάννη (203-214), «Το λιμάνι του Πειραιά στη συγκυρία του ατμού (α΄ μέρος)» του Νίκου Παπαμανώλη (224-235).

— Έτος 82ο, τόμος 159ος , τεύχος **542** (Ιούλ.- Αύγ. 2003), σ. 156 (illustration με έγχρωμες φωτογραφίες και σχέδια).

Το περιοδικό, πέραν των ειδικών ενδιαφερόντων του για τα ναυτικά επίκαιρα, φιλοξενεί άρθρα εθνικού και ιστορικού περιεχομένου. Η εργασία της Στέλλας Α. Χρυσοχόου, «Χαρτογραφικές και τοπογραφικές εργασίες των Βενετών στην Κρήτη και στην Πελοπόννησο (16ος-18ος αι.)» (26-49), ίσως προκαλέσει τους αρεσκόμενους στην εθνογραφική τεκμηρίωση, μιας και υποδεικνύει τις αποτυπωμένες σε χάρτες εποχής (έντυπους και σχεδιασμένους) πολύτιμες πληροφορίες (τοπωνύμια, γεωγραφικές περιφέρειες, διοικητικές υπαγωγές, κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις των χαρτογράφων κ.ά) για τις συγκεκριμένες περιοχές (Κρήτη και Πελοπόννησο) στα νεότερα χρόνια. Στη γενική διαπίστωση της συγγραφέως πως «οι παλαιοί χάρτες αποτελούν τη Μυθολογία των νεοτέρων χρόνων» (28), θα μπορούσαμε να προσθέσουμε επίσης τον χαρακτηρισμό ‘κοσμογραφικά απεικάσματα’ της εποχής που δημιουργήθηκαν. Άλλα θέματα του τεύχους: Η ομιλία του ακαδημαϊκού Κ. Σβολόπουλου, «Το Αιγαίο πριν και μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους» (14-19), για τα εγκαίνια (25.6.2003) της σχετικής έκθεσης στο θωρηκτό-μουσείο ‘Γ. Αβέρωφ’ (στις σ. 20-25 ο υποναύαρχος Α. Δήμιτσας δίνει μια σύντομη επισκόπηση του πώς το θρυλικό πολεμικό πλοίο αναδείχθηκε σε σύμβολο των εθνικών αγώνων της περιόδου 1912-1952)· η μελέτη της Δόμνας Βισβίζη-Δοντά, «Τα Ιόνια Νησιά: Η σύμβαση του 1800 και η συνθήκη του 1815» (50-73).

— Έτος 82ο, τόμος 159ος, τεύχος **543** (Σεπτ.- Οκτ. 2003), σ. 157-312.

Αναδημοσιεύεται από το ομότιτλο λεύκωμα της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος η εργασία του Γεωργίου Β. Λέοντα, «Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία 1453-1850» (168-212). Μνήμες από το 1944 ζωντανεύει το άρθρο του Οδυσσέα Καπέτου, «Η θριαμβευτική επιστροφή του Ελληνικού Στόλου» (246-255). Σε μετάφραση Μαρίας Κονιώτη, παρατίθεται το 6ο κεφάλαιο από το βιβλίο του Marcus Radiker, *Between the devil and the deep blue sea*, υπό τον τίτλο «Ο άνθρωπος της θάλασσας ως πειρατής» (258-275). Στις σ. 276-88 καταχωρίζεται η

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 729

εργασία του Νίκου Παπαμανώλη, «Εμπορικό ναυτικό. Η εμπορική κίνηση του λιμανιού του Πειραιά. Όψεις που προσδιόρισαν την ακμή του Πειραιά ως εμπορικού κέντρου της ελληνικής επικράτειας στις αρχές του 20ού αιώνα». Ο Θέμης Μαρίνος προσωπογραφεί τον John Lawson Leatham, «Ένας Γνήσιος Φιλέλλην» (289-90).

— Έτος 82ο, τόμος 160ός, τεύχος **547** (Μάιος- Ιούν. 2004), σ. 341-492.

Στα 60 χρόνια από την απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων στη Νορμανδία (6.6.1944) είναι αφιερωμένο μεγάλο τμήμα του περιοδικού με αποσπάσματα από βιβλία: Γ. Φωκά, «Προς το νικηφόρον τέρμα - Η δράση του Β[ασιλικού] Ν[αυτικού] από Ιουνίου μέχρις Οκτωβρίου 1944» (358-61), Κ. Αλεξανδρή, «Η απόβασις της Νορμανδίας η μεγαλυτέρα συνδεδυασμένη επιχείρησις της ιστορίας» (362-383). Αναδημοσίευση από το βιβλίο του Antony Beevor για τη μάχη της Κρήτης αποτελεί και το κείμενο «Κρήτη. Η μάχη και η αντίσταση» (384-400). Στις σ. 434-69 παρουσιάζεται από τον Α. Σουρβίνο, «Το πρόγραμμα εξοπλισμού του Πολεμικού Ναυτικού από το 1824 έως το 2000 (μέρος 2ο)», όπου καταγράφονται αναλυτικά τα νηολόγια των πλοίων του Πολεμικού Ναυτικού. Από τον Γεώργιο Σταματίου γίνεται βιβλιοπαρουσίαση (σ. 470-2) του τρίτομου έργου *Σπέτσες, Ιστορία- Λαογραφία*, έκδ. της Ένωσης Σπετσιωτών, Αθήνα 2004.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, εκτός από όσα παρουσιάστηκαν στον τ. 41(2009) της *Λαογραφίας*, υπάρχουν ακόμη τα ακόλουθα τεύχη: **532** (Νοέμ-Δεκ 2001) / **536** (Ιούλ-Αύγ 2002) / **545** (Ιαν-Φεβ 2004) / **546** (Μάρτ-Απρ 2004) / **548** (Ιούλ-Αύγ 2004) / **549** (Σεπτ-Οκτ 2004) / **550** (Νοέμ-Δεκ 2004) / **551** (Ιαν-Φεβ 2005) / **552** (Μάρτ-Απρ-Μάιος 2005).

Νέα Εποχή: Πολιτιστικό περιοδικό. Χρόνος ίδρυσης: 1959. Εκδίδεται κάθε νέα εποχή του χρόνου. Έδρα: Λευκωσία. Υπεύθυνος εκδότης: Εκδοτική Εταιρεία 'Τηλέγραφος'. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **293** (καλοκαίρι 2007), σ. 100.

Η ύλη του τεύχους είναι κυρίως λογοτεχνική, χωρισμένη σε τρεις θεματικές ενότητες: Νέοι λογοτέχνες, Θεατρική ανασκόπηση και Βιβλιοεπιλογές. Στην πρώτη γίνεται προσπάθεια επαναπροσέγγισης, μέσω κειμένων, ελληνοκυπρίων και τουρκοκυπρίων λογοτεχνών που συμμετείχαν στον Α΄ Δικοινοτικό Λογοτεχνικό Διαγωνισμό του 2006, προκηρυγμένο από την Ένωση Λογοτεχνών Κύπρου και την Ένωση Τουρκοκυπρίων Καλλιτεχνών (5-26), δημοσιεύεται η μελέτη του Αντρέα Κ. Φυλακτού, «Αναφορά στη σχέση του Οδυσσέα Ελύτη με την Κύπρο» (40-9), παρουσιάζονται τα «Βραβεία πολιτιστικής Προσφοράς Τεύκρου Ανθία και Θοδόση Πιερίδη 2007» (50-3). Στην δεύτερη ενότητα ο Θωμάς Συμεού γράφει για την « 'Ειρήνη' του Αριστοφάνη από το Τουρκοκυπριακό Δημοτικό Θέατρο Λευκωσίας» (62-3) καθώς και για παραστάσεις που ανέβασαν ο Θεατρικός Οργανισμός Κύπρου (ΘΟΚ) και η Εταιρεία Θεατρικής

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 730

Ανάπτυξης Λεμεσού (ΕΘΑΛ) (64-72). Στις Βιβλιοεπιλογές παρουσιάζονται εκδοτικά δείγματα της λογοτεχνικής παραγωγής τού νησιού και όχι μόνο (73-90).

Νέα Εστία: Μηνιαίο περιοδικό, Έτος 77ο. Δεκέμβριος 2003. Τεύχος 1762. Ιδρυτής: Γρηγόριος Ξενόπουλος (1927). Διευθυντής: Σταύρος Ζουμπουλάκης. Σχ. 8ο, σ. 755-971. Αφιέρωμα στο Δημοτικό Τραγούδι.

Το αφιέρωμα καταλαμβάνει τις σελ. 755-891 και κατόπιν συνεχίζεται η συνήθης ύλη του περιοδικού. Μετά το προλογικό σημείωμα του κ. Σταύρου Ζουμπουλάκη (σ. 755) παρέχονται τα ακόλουθα μελετήματα: Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (από τον Στ. Αλεξίου). Λαογραφία και ιστορία στη νεότερη Ελλάδα (από τον Γ. Μ. Σηφάκη, σε μετάφραση Γ. Καράμπελα). Από τη λειτουργική στην αισθητική χρήση του δημοτικού τραγουδιού (από τον Αλέξη Πολίτη). Ο παρηγορητικός λόγος, από το δημοτικό τραγούδι (από τον Θανάση Χατζόπουλο). Η δημοτική ποίηση στην Κρήτη. Γενική θεώρηση (από τον Θεοχάρη Δετοράκη). «Πού μέλλεις να στρατέψεις;» Ύστερα σχόλια για τα τραγούδια του Κάτω Κόσμου (από την Μαριλίζα Μητσού). Οι αντιλήψεις για το ανθρώπινο σώμα στα κλέφτικα τραγούδια (από τον Κωνσταντίνο Γκότση). Τα μάγια μιας παραλογής. «Η μάνα η φόνισσα» και η κληρονομιά της (από τον Παντελή Μπουκάλα) και Τα ριζιμιά βιώματα και ένα «δημοτικό τραγούδι» του Άγγελου Σικελιανού (από τον Κώστα Μπουρναζάκη).

Σωστή η σκέψη αφιερώματος στην πλούσια θεματολογία των δημοτικών μας τραγουδιών και σημαντική η διαπραγμάτευση των θεμάτων. Θα μπορούσαν βεβαίως να περιληφθούν, κοντά στις σπουδαίες αυτές εργασίες, και άλλες μελέτες, που θα προσέγγιζαν σφαιρικότερα το ζήτημα. Ξενίζει ωστόσο η απουσία λαογράφων από το αφιέρωμα και οι καινοφανείς απόψεις του επιμελητή της έκδοσης (σ. 755) για την πορεία και το μέλλον της λαογραφίας στην Ελλάδα, που διατυπώθηκαν ερήμην της πραγματικής καταστάσεως των λαογραφικών σπουδών στη χώρα μας.

Νέα Σκέψη: Διμηνιαίο Περιοδικό Λόγου και Τέχνης (κωδικός 1469). Ιδιοκτήτης: Αστική μη κερδοσκοπική εταιρία 'Αναζητήσεις Λόγου & Τέχνης'. Έδρα: Λαγονήσι Αττικής. Εκδότες: Κώστας Στεφανόπουλος & Φοίβη Στεφανοπούλου-Μπαλατσούρα. Ιδρυτές: Χρήστος & Γιώργος Κουλούρης. Χορηγία Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη. Σχήμα 8ο.

— Χρόνος 47ος, Περίοδος Γ΄, τεύχος **504(4)** (Ιούλ-Αύγ 2009), σ. 72.

Η ύλη του περιοδικού είναι λογοτεχνική και εικαστική. Εν τούτοις υπάρχουν και άρθρα που ελκύουν τον λαογράφο: Συνέντευξη της Έρης Ρίτσου για τον πατέρα της (6-8), Γιώργος Λεκάκης, «Λαογραφικά. Τα Άκτια» (22-3), Νίκος Ι. Κωστάρας, «Ατενίζοντας τον Ψηλορείτη» (24-7), Δημήτρης Ι. Καραμβάλης, «Αφιέρωμα: Μάνος Χατζιδάκις 1994-2009» (44-7), Ιωάννα Τσουρουκίδη-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 731

Σερενέ, «Κωνσταντίνος Κουκκίδης. Ημέρα μνήμης-Αυτοθυσίας» (54-5).

— Χρόνος 47ος, Περίοδος Γ΄, τεύχος **506(6)** (Νοέμ-Δεκ 2009), σ. 72.

Επιλέγουμε από την ύλη του τεύχους: Δημήτρης Ι. Καραμβάλης, «Ποίηση και Γραφή. Διαχρονική προσφορά στον άνθρωπο (β΄ μέρος)» (7-11), συνέντευξη του Γεράσιμου Ρηγάτου (13-9), Γιώργος Λεκάκης, «Γιορτές και πανηγύρια των Ελλήνων: Τα Αμμώνια (μέρος α΄)» (26-7), Αφιέρωμα στον Κωστή Παλαμά (40-8).

Ομπρέλα: Γράμματα, τέχνες, πολιτισμός. Τέταρτη περιπλάνηση χωρίς βροχή. Τρίμηνο περιοδικό. Ιδιοκτησία: Ομάδα Μελέτης Πολιτισμού Ραδιοτηλεόρασης Εκδόσεων Λόγου Αισθητικής (Ο.Μ.Π.Ρ.Ε.Λ.Α.). Έδρα: Αθήνα (κωδικός κυκλοφορίας: 3788). Ιδρυτής-εκδότης-διευθυντής: Μάκης Αποστολάτος. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **81** (Ιούν-Αύγ 2008), σ. 96.

Περιέχονται αφιερώματα: α) «Γυναίκες του Μύθου. Από την Αριάδνη στη Μήδεια» (επιλογή-επιμέλεια: Νικάνωρ Κάμπος – Λαμπρίνα Μαραγκού) με κείμενα των Μ.Γ. Μερακλή (4-5), Στέλλας Πριοβόλου (6), Λαμπρίνας Α. Μαραγκού (7-9), Κατερίνας Δήμου (10-2), Ευτυχίας Νικολακοπούλου (13-5), Δημοσθένη Δαββέτα (16), Γεράσιμου Ρηγάτου (17-22), Αγγελικής Κομποχόλη (23-6), Αγγελικής Καρδαρά (27-31), Άννας Μαυρολέων (32-42), Γρηγόρη Τεχλεμετζή (43-5), Κατερίνας Τσιτσεκλή (46-8), Κωνσταντίνου Μπούρα (49-50), Μάκη Αποστολάτου (51-4), Κωνσταντίνου Κοτσιαρού (55-9), β) «Διονύσης Τροβάς (1908-1989)» με κείμενα των Β.Δ. Αναγνωστόπουλου (61-7), Ράνιας Μουσούλη (68-70), Ευτυχίας Αδειλίνη-Μουσούλη (71-2), Αντώνη Ε. Σοφουλάκη (73-7). Ακολουθούν συνεντεύξεις του Μάκη Αποστολάτου με τους σύγχρονους πεζογράφους Γιάννη Ξανθούλη (78-9), Κώστα Ακρίβο (80-2), το άρθρο του Φίλιππου Νικολόπουλου, «Η μαρξική επαναστατική σκέψη, το φροϋδικό επαναστατικό άνοιγμα προς τον κόσμο του ασυνειδήτου και οι απελευθερωτικές τους δυνατότητες» (83-8) και βιβλιοπαρουσιάσεις (89-91).

Παγχαλκιδικός Λόγος: Περιοδική έκδοση του Παγχαλκιδικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης «ο Αριστοτέλης» (έτος ιδρύσεως 1903). Έδρα: Θεσσαλονίκη. Ιδιοκτήτης: Παγχαλκιδικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης. Εκδότης – Διευθυντής: Μιχαήλ Θ. Καρτσιώτης (Πρόεδρος ΔΣ Συλλόγου). Σχήμα 4ο.

— Τεύχος **1** (Οκτ.-Δεκ. 2009), σ. 34.

Προτάσσεται αναδρομή στο ιστορικό ίδρυσης του Συλλόγου (2-6) και ακολουθούν: Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, «Περί του ονόματος της Χαλκιδικής» (7-8), Κωνσταντίνος Βαβούσκος, «Το Άγιον Όρος: Χαρακτηριστικά τινά στοιχεία» (10-2), Δημήτριος Λυπουρλής, «Αριστοτέλους ρήσεις» (13-4), Ερατώ Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, «Χαλικιδείς, μετά τον Χαλασμό της Κασσάνδρας το 1821, [οι οποίοι] πολέμησαν στην υπόλοιπη Ελλάδα για την απελευθέρωσή της από τον τουρκικό ζυγό» (19-21), Τιμολέων Μακρογιάννης, «Μετεωρολογικά

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 732

του Αριστοτέλη» (22-3), παρουσίαση από τον Γιάννη Χ. Καραμίχο του βιβλίου της Μαρίας Μπουλάκη-Λυπηρίδη, *Περασμένα μα ποτέ ξεχασμένα* (24-5), Γιάννης Τσίκουλας, «Από τα ευτράπελα που μας πρόσφεραν οι συμπατριώτες μας» (26-7), Βαγγέλης Μαυροδής, «Αρχή παραμυθιού» (28), «Η διαπόμπευση» (28-9), «Ευτράπελες διηγήσεις» (29), Μιχαήλ Θεμ. Καρτσιώτης, «Μνήμη του αείμνηστου Προέδρου μας Βρασίδα Κυργιαφίνη, 1937-2008» (30-1), «Ο ανδριάντας του Αριστοτέλη» (32).

— Τεύχος **2** (Ιαν. – Μάρτ. 2010), σ. 40.

Μετά την εξαγγελία των στόχων του Συλλόγου για το 2010 (σ. 2), ακολουθούν τα άρθρα των Κωνσταντίνου Δ. Παπαγιαννόπουλου, «Ο αρχιτέκτων Ξενοφών Παιονίδης από τη Χαλκιδική και το έργο του» (3-6), Μιχάλη Θεμ. Καρτσιώτη, «Ο Τίμιος Σταυρός στα Πετροκέρασα» (7-8), Νίκου Παπαδημητρίου, «Οι πεσόντες υπέρ πατρίδος Χαλκιδικιώτες αεροπόροι» (9), Δημητρίου Λυπουρλή, «Ο Αριστοτέλης μιλάει για την αρετή» (10-1), Σταύρου Κλειδαρά, «Η ιστορία του [χωριού] Γοματίου» (12-3), Ιωακείμ Θ. Παπαγγέλου, «Ερανίσματα περί της Χαλκιδικής» (14-5), Δημητρίου Κύρου, «Ο μοναχός Ρωμανός ο Βατοπαιδινός» (16), Βαγγέλη Μαυροδή, «Το τσίπουρο» (17-8), Γιάννη Μαρίνου, «Καρνάγια της Ιερισσού» (23), Λάζαρου Σωτηριάδη, «Η διαμόρφωση του περιβάλλοντος στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής από την αλληλεπίδραση φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων» (24-6), Γιάννη Πύρρου, «Φλέγρη (Μια κοσμογονία)» (26-7). Τα περιεχόμενα συμπληρώνουν φωτογραφήματα από δραστηριότητες του Συλλόγου (19-22) καθώς και η Δράση του Συλλόγου (33-6), επέτειοι γεγονότων στη Χαλκιδική από τον Γιάννη Δ. Κανατά (28-9), τα Πεπραγμένα του 2009 (30-2).

— Τεύχος **3** (Απρ.-Ιούν. 2010), σ. 42.

Από το ΔΣ του Συλλόγου και τον Πρόεδρό του προτάσσονται οι επέτειοι των απελευθερωτικών αγώνων των Χαλκιδικιωτών στα 1821 (17/5 Επανάσταση Πολυγύρου, 10-13/6 Μάχη Βασιλικών, 14/11 Χαλασμός Κασσάνδρας) και η θυσία πρωταγωνιστών (καπετάν Στάμος Χάψας, Παπαφλέσσας) (1-2). Έπονται: Ερατώ Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, «Η επανάσταση του 1821 στη Χαλκιδική μέσα από κείμενα της εποχής» (3-5), Κων/νος Κοντογιαννόπουλος, «Η σημαία των επαναστατών της Χαλκιδικής το 1821» (5-6), Ι. Αποστολίδης, «Το ‘Μαύρο Αλώνι και ο ‘Καγκελευτός’ χορός της Ιερισσού» (7), στιχουργήματα για του αγωνιστές του ’21 Χάψα και Εμμανουήλ Παπά (8-9), Γιάννης Καραβάτος (επιμ.), «Από την επανάστασιν της Χαλκιδικής του 1821» (10-1), Νίκος Εμμ. Παπαοικονόμου, «Προσωπογραφία αγωνιστών του 1821 από τη Χαλκιδική. ‘Εις μνημόσυνον’» (12-3), Σταύρος Αστ. Κλειδαράς, «Ο ταγματάρχης Αποστολάρας εκ Γοματίου» (14-5), Μιχαήλ Θεμ. Καρτσιώτης, «Τα Πετροκέρασα στις φλόγες του 1821. ‘Ο Χαλασμός’» (16-8), Δημ. Θ. Κύρου, «Η συμμετοχή της Αρναίας και της Βόρειας Χαλκιδικής στην επανάσταση του 1821» (23-4), Γιάννης Τσίκουλας, «Περί ‘αρβυθίων’ σήμερα ο λόγος (Από τα ευτράπελα που

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 733

μου προσέφεραν οι συμπατριώτες μου)» (27-8), Βαγγέλης Μαυροδής, «Ο βήχας» (29-30), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Σαν απόψι τέτοια μέρα…» (31-2), Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Η 'παρέα του Τσιτσάνη'» (32), ποιήματα αναγνωστών (33), Δράση του Συλλόγου (34-5).

— Τεύχος **4** (Ιούλ. – Σεπτ. 2010), σ. 48.

Το τεύχος ξεκινά με τα Δελτία Τύπου, τα δημοσιεύματα, τις προσφωνήσεις και την πανηγυρική ομιλία (1-11), κατά την τελετή αποκαλυπτηρίων του ανδριάντα του Αριστοτέλη, τον οποίο έστησε ο Σύλλογος στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ακολουθούν σύντομα βιογραφικά και παρουσίαση γλυπτών απεικονίσεων με τον σταγειρίτη φιλόσοφο (12-6). Η ύλη συνεχίζεται με άρθρα των Κώστα Σισμανίδη, «Αρχαία Στάγειρα» (17-9), Τιμολέοντα Μακρογιάννη, «Η μετεωρολογική σκέψη των αρχαίων Ελλήνων» (19-22), Αντωνίου Ι. Θαβώρη, «Οι 'Χαλκιδείς επί Θράκης' και το όνομα Χαλκιδική» (27-30), Σταύρου Αυγολούπη, «Το μεγάλο πανηγύρι της Μεγάλης Παναγίας» (30-1), Βασιλείου Παππά, «Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Χαλκιδικής (ΙΛΕΧ) / 50 χρόνια» (32-3) καθώς και φωτογραφήματα από εκδηλώσεις του Συλλόγου (23-6). Ακολουθεί παρουσίαση του χαλκιδικιώτη καθηγητή του ΑΠΘ Γιάννη Τσίκουλα (34-6), το ευθυμογράφημα «Τα Ίσθμια» του Βαγγέλη Μαυροδή (36-7), επέτειοι (σύγχρονες ενθυμήσεις) για την περιοχή της Χαλκιδικής (38-9), στιχουργήματα (40), η Δράση του Συλλόγου μα και άλλων χαλκιδικιώτικων σωματείων (41-6).

— Τεύχος **5** (Οκτ.-Δεκ. 2010), σ. 44.

Προτάσσεται μήνυμα του ΔΣ για τη μαύρη επέτειο του Χαλασμού της Κασσάνδρας, στις 14.11.1821, (1) και ακολουθούν: «Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνα, έναρξης και επέκτασης αυτού» του Κωνσταντίνου Βαβούσκου (2-5), «Ο Χαλασμός της Κασσάνδρας και συμβολή του στον Αγώνα του 1821» του Γεωργίου Βασ. Καϊάφα (6-7), «Η επισκοπή-αρχιεπισκοπή Κασσανδρείας έως την επανάσταση του 1821» της Ερατώς Ζέλλιου-Μαστροκώστα (8-9), « 'Οδός Φελίξ Σαρτιώ' στη Νέα Φώκαια» της Γερακίνας Ν. Μυλωνά» (10-1), «Το Σαρανταήμερο της προετοιμασίας για τη μεγάλη γιορτή. Τα Χριστούγεννα» της Μαρίας Μπουλάκη-Λυπηρίδη (12-3), «Χαλκιδική, ευλογημένη γη» του Νικολάου Ι. Μέρτζου (14-7), «Το Κοτσιαναίικο. Μια μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά του Πολυγύρου και της Χαλκιδικής» του Αθανασίου Τσαμουρτζή (17-20), φωτογραφίες από την εκδρομή του Συλλόγου στην Κωνσταντινούπολη (21, 24), καταχώριση για την ελατοκαλλιέργεια στον Ταξιάρχη (22-3), άρθρα για τη σύγχρονη διατροφή (25-6) και τον αθλητικό τουρισμό της Χαλκιδικής (27-8), την αξιοποίηση της περιοχής (29), παρουσίαση του χαλκιδικιώτη αρχιεπισκόπου Βορείου και Νοτίου Αμερικής κ.κ. Δημητρίου (30), ευθυμογράφημα (31-2), ανεκδοτολογικά περιστατικά χαλκιδικιωτών (32-3), επετειακά γεγονότα της περιοχής (34-5), η Δράση εθνικοτοπικών Συλλόγων της Χαλκιδικής (39-41), οικονομικές προσφορές στον Σύλλογο (42).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 734

— Τεύχος **6** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2011), σ. 48.

Περιέχεται αφιέρωμα στα Υφαντά της Αρναίας (δείγματα υφαντών σε εξώφυλλο, οπισθόφυλλα, σ. 24-5, καθώς και το άρθρο του Αστέριου Θ. Καραστεργίου, «Ο αργαλειός και η υφαντική τέχνη στην Αρναία. Το νέο Μουσείο Υφαντικής» (3-4). Η υπόλοιπη ύλη περιλαμβάνει άρθρα των: Θανάση Οικονόμου, «Οι Τρεις Ιεράρχες για την ειρήνη και τη δικαιοσύνη» (5-7), Καίτης Ζαμπούνη-Δεσποτίδου, «Γυναίκα-Μητέρα» (7-9), Νίκου Εμμ. Παπαοικονόμου, «Δημογραφικές ανακατατάξεις στη Χαλκιδική κατά τον 17ο αιώνα» (10-1), Ιωακείμ Αθ. Παπαγγέλου, «Ο εκ Γαλατίστης Δημήτριος Κατούνης» (12-3), Κώστα Σισμανίδη, «Τα αρχαία Καλίνδοια και το οικοδομικό συγκρότημα του Σεβαστείου» (14-5), Γεωργίου Χ. Πάχτα, «Φυτεύσατε και αινέσατε» (16-7), Βασιλείου Λ. Μαυρουδή, «Πτυχές της ιστορίας του Παγχαλκιδικού Συλλόγου» (17-8), Νίκου Βασιλάκη, «Ο εσπερινός του κυρ Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη» (19-20), Γιάννη Τσίκουλα, «Τα αυγά της Ουρανίτσας» (20-1), Άγγελου Δ. Σμαγά, «Κύων καρχαρίας. Μαγειρική συνταγή από την αρχαία Τορώνη» (21-2), Θεοδώρου Τσιαμούρη, «Τίμα δε όν τα πράγματα κρείσσονα ποιεί» (27), Κωνσταντίνου Χιούτη, «Επιστολή του επισκόπου Ιερισσού Ιωακείμ για τη διαμάχη κατοχής εξωκκλησίου στην Πιάβιτσα» (28-9), βιβλιοπαρουσιάσεις (30-2), Κων/νου Δ. Κοντογιαννόπουλου, «Ο μπαρμπα-Γιάννης ο κανατάς» (33), Βαγγέλη Μαυροδή, «Τα φύλλα» (34-5), Γιάννη Δ. Κανατά, «Σαν απόψι τέτοια μέρα …» (36-7), δραστηριότητες του Συλλόγου (23, 26, 35, 38-42, 45-8) και άλλων χαλκιδικιώτικων φορέων (43-5).

— Τεύχος **7** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2011), σ. 44.

Αφιέρωμα στην 1η Συνάντηση Χορωδιών Χαλκιδικής (εξώφυλλο, οπισθόφυλλο, 1-4, 22-3). Περιλαμβάνονται άρθρα των Ερατώ Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, «Η σημαία του Εμμανουήλ Παπά και των Χαλκιδικέων κατά την επανάσταση του 1821» (5-6), Γιάννη Μαρίνου, «Η σφαγή των Ιερισσιωτών το 1821» (7, 26), Στέλιου Αιγολούπη, «Ο χρόνος. Παλαιό και Νέο ημερολόγιο και η ημερομηνία εορτασμού του Πάσχα» (8-9), Νικολάου Καραζαφείρη, «Συνοπτική περιγραφή του παρελθόντος της Γαλάτιστας» (10-2), Δημητρίου Θ. Κύρου, «Η προσπάθεια των Ρώσσων για την κατάληψη του προσκυνήματος της Μεγ. Παναγίας 1871-1872» (13-5), Τιμολέοντα Μακρογιάννη, «Τα παραλειπόμενα κατά τη μεταφορά της έδρας της Ιεράς Μητροπόλεως Κασσανδρείας από τη Βάλτα στον Πολύγυρο το έτος 1870» (15-6), Κων/νου Κοντογιαννόπουλου, «Κωνσταντίνος Στεφ. Καραθεοδωρή 1873-1950. Ο κορυφαίος έλληνας μαθηματικός» (17-20), Χ.Δ. Καρπέτη, «Το πανηγύρι των Αγίων Αποστόλων στην Ορμύλια» (25-6), Νίκου Βασιλάκη, «Το κουρείο (αναμνήσεις)» (27), Ζωής Παπαοικονόμου, «Μνήμες που δεν ξεχνιούνται» (28-9), Σταύρου Αστ. Κλειδαρά, «Η συμβολή των Γοματιανών αγωνιστών στην επανάσταση της Χαλκιδικής και της νότιας Ελλάδας το 1821» (30-1), Γιάννη Τσίκουλα, «Ό,τι θυμάμαι από παιδί. Ό,τι θυμάμαι ως γιατρός» (31-2), Άγγελου Μάντσιου, «Ιωακείμ ο οξύθυμος» (33), Γιάννη Δ. Κανατά, «Σαν απόψι τέτοια μέρα …» (34-5), Δυναμολόγιο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 735

μαθητών Δημοσίων σχολείων Νομού Χαλκιδικής (36-7), Δράση του Συλλόγου (21, 24, 38-41, 44) και άλλων χαλκιδικιώτικων συλλόγων (42).

— Τεύχος **8** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2011), σ. 40.

Προτάσσονται η είδηση ίδρυσης «Διεπιστημονικού Κέντρου Αριστοτελικών Μελετών» στο ΑΠΘ (1-2) καθώς και ιστορικά θέματα: «Το 'πρώτο πόδι' (ή, πώς σβήνουμε την ιστορία μας)» του Ιωακείμ Αθ. Παπαγγέλου (3-4), «Απογραφή Χαλκιδικής του 1530» του Νίκου Εμμ. Παπαοικονόμου (5-6), «Η ζωή και το έργο του μητροπολίτη Ιερισσού Αγίου Όρους και Αρδαμερίου Σωκράτη Σταυρίδη (1866-1944)» του Δημ. Θ. Κύρου (7-9), «Η αρετή λάμπει κι ύστερα από τον θάνατο [για τον ιεράρχη Σωκράτη Σταυρίδη]» του Αθανασίου Σμαραγδή (9-10). Την ύλη συμπληρώνουν λογοτεχνικά, καλλιτεχνικά άρθρα: « 'Νοσταλγία': Ζωγραφικός πίνακας του Πάνου Βερροιώτη» του Γιάννη Χ. Καραμίχου (13-4), «Οδυσσέας Ελύτης 'Άξιον εστί'» του Θανάση Οικονόμου (15-6), «ξαναδιαβάζοντας την 'Κασσανδρινή' του Γιώργου Παραλή» της Γερακίνας Ν. Μυλωνά (17-8), «Ο 'πέτρινος παράδεισος' του Κωνσταντίνου Βλαχογιώργου» του Άγγελου Δ. Σμαγά (18-9, 23). Λαογραφικό το άρθρο «Η πανήγυρη της Αγίας Παρασκευής στην Αρναία (άλλοτε και τώρα)» της Ηλέκτρας Παπαθανασίου. Οι δραστηριότητες του Συλλόγου (22, 32-3), Βιβλιοπαρουσιάσεις (24-5) και οι τακτικές στήλες «Σαν απόψι τέτοια μέρα …» του Γιάννη Δ. Κανατά (26-7), «Ό,τι θυμάμαι από παιδί» του Γιάννη Τσίκουλα (28) και επικοινωνιακά νέα κλείνουν την ύλη του περιοδικού.

— Τεύχος **9** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2011), σ. 40.

Το χριστουγεννιάτικο τεύχος περιέχει επίκαιρα μηνύματα και στοχασμούς (1, 3, 11), διήγημα του Άγγελου Μάντσιου (4-6), «Το γιορτινό φως του Παπαδιαμάντη» απ' τον Θανάση Οικονόμου (7-8, 9), «Έθιμα ιερισσιώτικα ολόκληρου του εορταστικού Δωδεκαημέρου από Χριστούγεννα μέχρι Αη Γιάννη» του Γιάννη Π. Μαρίνου (10-1). Άλλα άρθρα από την ύλη: «Ο Παπαδιαμάντης και οι χαλκιδικιώτες πρόσφυγες στη Σκιάθο» του Νίκου Γ. Σαμολαδά (8-9), τα ιστορικά «14-9-1942: Πέντε Αγιονικολάτες εκτελούνται από τους Γερμανούς στη Λήμνο» του Δημήτρη Α. Σμαγά (12-4), «Ο Χαλασμός της Κασσάνδρας το Νοέμβριο του 1821» του Λεωνίδα Μουλαγιαννιού (15, 28) και «Σεραφείμ Ιπποκράχης, Αστέριος Φιλίππου, Τιμόθεος Ζωγράφος. Τρεις άγνωστοι Δάσκαλοι του Γένους από τη Γαλάτιστα» του Νίκου Εμμ. Παπαοικονόμου (16-7). Τα περιεχόμενα συμπληρώνουν: «Το άλεσμα των ελαιών στα λιοτρίβια» του Χρήστου Καρπέτη (18, 23), «Μελέτη του ατμοσφαιρικού περιβάλλοντος Χαλκιδικής» του Τιμολέοντα Μακρογιάννη (23-4), ευθυμογράφημα του Γιάννη Τσίκουλα (26, 28), «Σαν απόψι τέτοια μέρα …» των Γιάννη Δ. Κανατά – Χρίστου Γεροχρίστου (27-8), η Δράση του Συλλόγου (19-22, 29-31) καθώς και άλλων Συλλόγων (31-3), «Νέα της Χαλκιδικής μας» του Βάιου Μαυρίδη (33-4).

— Τεύχος **10** (Ιαν.- Φεβρ.- Μάρτ. 2012), σ. 40.

Προτάσσεται Παγχαλκιδικό Προσκλητήριο για την εγγραφή μελών (1-2)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 736

και ακολουθούν: «Οι Μακεδόνες στον Αγώνα» του Νικολάου Ι. Μέρτζου (3-4, 28), «Η προσφορά του ελληνισμού στον κόσμο των Σλάβων» του Αντωνίου-Αιμιλίου Ν. Ταχιάου (5-6), «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι (Η σύνθεση και ο ποιητής)» του Γιάννη Χ. Καραμίχου (7-8), «Το Κρυφό Σχολειό» της Ερατώς Ζέλλιου-Μαστοροκώστα (9-10), «Ο Ακάθιστος Ύμνος» του Ιωάννη Σαμαρά (10-1), «Η απελευθέρωση Χαλκιδικιωτών αιχμαλώτων από τον ρώσσο πρόξενο στην Θεσσαλονίκη Άγγελο Μουστοξύδη, το 1830» του Ιωάννη Δ. Σαράφη (12-4), «Το Πάσχα των Ελλήνων σήμερα» του Θανάση Δ. Οικονόμου (14-5), «Του Γενάρη το φεγγάρι παρά λίγο ήλιο μοιάζει» του Σταύρου Αυγολούπη (16-7), «Αβραμπεκίνα: Ένα παλιό χαλκιδικιώτικο όνομα» του Κώστα Π. Τσολοδήμου (17), «Λέξεις συντμημένες σε μονοσύλλαβες στη χαλκιδικιώτικη διάλεκτο» του Άγγελου Δ. Σμαγά (23-4), «Ο Σίμος, ο γάιδαρός μου» του Νίκου Α. Βασιλάκη (25-6), το ευθυμογράφημα του Γιάννη Τσίκουλα, «Η οδός, η συνοικία και το ρεζίλι το 'Παραμάχαλο'» (27-8), «Τα…παρτάλια» του Ιωακείμ Αθ. Παπαγγέλου (29), «Σαν απόψι τέτοια μέρα…» των Γιάννη Δ. Κανατά – Χρίστου Γεροχρίστου (30-1), η Δράση του Συλλόγου και άλλων φορέων (19-22, 32-40).

— Τεύχος **11** (Απρ.- Μάιος – Ιούν. 2012), σ. 42.

Προτάσσονται μήνυμα του ΔΣ του Συλλόγου στη «Μνήμη του Ολοκαυτώματος του 1821» (1-2) και «Οι Μακεδόνες στον Αγώνα. Β΄» του Νικολάου Ι. Μέρτζου (3-4, 8), «Εμμανουήλ Παπάς: Ο προδομένος αγώνας του στη Χαλκιδική» του Σωκράτη Β. Σίσκου (5-6, 11), «Η επανάσταση του 1821 στη Χαλκιδική, όπως την καταγράφει το 1878 ο ηπειρώτης δάσκαλος της Χαλκιδικής (1874-1891) Νικόλαος Σπυρ. Βουργαρελίδης στο ανέκδοτο πόνημά του 'Τα Μαδεμοχωριακά'» του Δημητρίου Θ. Κύρου (7-8), «Η θυσία των κατοίκων της Παζαρούδας (Απολλωνίας) στην επανάσταση της Χαλκιδικής του 1821» του Ιωάννη Κ. Κέκερη (9-11), «Γυναίκες από τη Χαλκιδική στις Σποράδες 1828-1831» του Νίκου Εμμ. Παπαοικονόμου (12-3), «Η γερμανική επίθεση κατά της Ελλάδας 6 Απριλίου 1941» του Κων/νου Δ. Κοντογιαννόπουλου (13-5), «Το Ολοκαύτωμα της Μαραθούσας 19 Ιουνίου 1944» του Στράτου Ι. Θεοχάρη (16-8). Ακολουθούν: «Η ιστορία της ακτογραμμής του Αγίου Νικολάου» του Δημητρίου Α. Σμαγά (19-20, 25), Εκδηλώσεις και Δράση του Συλλόγου καθώς και άλλων συντοπιτών Συλλόγων και Φορέων (21-4, 38-41), «Μνήμη 29ης Μαΐου 1453. Ο χαλασμός της Πόλης στο τραγούδι του λαού μας» του Θανάση Οικονόμου (25-7), «Η τρίτη ηλικία» του Γιάννη Καραβάτου (28-9), «Ξενάγηση στον επίγειο παράδεισο, στη Χαλκιδική μας» της Μαρίας Μπουλάκη-Λυπηρίδη (29-30), ευθυμογράφημα απ' τα παιδικά χρόνια του Γιάννη Τσίκουλα (30-1), «Σαν απόψι τέτοια μέρα…» των Γιάννη Δ. Κανατά και Χρίστου Γεροχρίστου (33-4), «Τα μαγικά τετράγωνα 25 25» του Κων/νου Δ. Κοντογιαννόπουλου (35), αριθμητικά στοιχεία για τους μαθητές του νομού Χαλκιδικής ετών 2011, 2012 (36-7).

— Τεύχος **12** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2012), σ. 48.

Αφιέρωμα στην Επέτειο των 100 ετών από την Απελευθέρωση της Χαλκιδι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 737

κής (1912-2012): φωτογραφία εξωφύλλου, «Η Προκήρυξη της απελευθέρωσης της Χαλκιδικής» (1), «Επίκαιροι στοχασμοί με αφορμή τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης» του Γιάννη Χ. Καραμίχου (2-3), «Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης» του Αθ. Ε. Καραθανάση (4-6), «Χαλκιδικής Ανάστασις» του Ιωακείμ Αθ. Παπαγγέλου (7-8), «Η απελευθέρωση της Χαλκιδικής το 1912» της Ερατώς Ζέλλιου-Μαστοροκώστα (9-10), «Η αναίμακτος του Πολυγύρου απελευθέρωσις» του Παναγιώτη Στάμου (10-1), «Η απελευθέρωσις της Βορειοανατολικής Χαλκιδικής από τον τουρκικό ζυγό το 1912» του Δημητρίου Θ. Κύρου (12-3), «Οκτώβριος 1912: Μήνας λευτεριάς της Κασσάνδρας από την τουρκοκρατία» του Τιμολέοντα Μακρογιάννη (14), «Τα γεγονότα της απελευθέρωσης του 1912 στον Άγιο Πρόδρομο» του Γιάννη Σαράφη (15-7), «Απελευθέρωσις Χαλκιδικής. Πρόσωπα: Γεώργιος Κολοκοτρώνης – Ιωάννης Αλεξάκης» του Γιώργου Ζωγραφάκη (18-9), «Μνήμες της απελευθέρωσης» του Φαίδωνα Γ. Γιαγκιόζη (20-2), «Θεσσαλονίκη – Χαλκιδική – Μακεδονία. Ένας αιώνας ελευθερίας (1912-2012)» του Θανάση Οικονόμου (27-8), «Από την πτώχευση στην εθνική αναγέννηση (1893-1912)» του Κων/νου Χολέβα (28-9). Την ύλη συμπληρώνουν η Δράση του Συλλόγου (23-6, 39-41) καθώς και άλλων Φορέων (41-2), Νέα της Χαλκιδικής (43-4), οικονομικά θέματα (29, 31-6), πολιτιστικά (30), αναμνήσεις του Γιάννη Τσίκουλα (32), «Σαν απόψι τέτοια μέρα …» των Γιάννη Δ. Κανατά και Χρίστου Γεροχρίστου (33-4), το ευθυμογράφημα «Τα τσαρούχια» του Βαγγέλη Μαυροδή (34-6).

— Τεύχος **13** (Οκτ.- Νοέμ.- Δεκ. 2012), σ. 48.

Η ύλη ξεκινά με περιγραφή της προσκύνησης της εικόνας «Άξιον εστίν» του Αγίου Όρους, η οποία φιλοξενήθηκε σε Θεσσαλονίκη και Χαλκιδική με την ευκαιρία της 100ετίας από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1-2). Στη συνέχεια δημοσιεύονται: «Χριστούγεννα. Το νόημα της μεγάλης γιορτής» του Ιωάννη Σαμαρά (3-4), «27 Δεκεμβρίου, του Αη Στεφάνου ανήμερα …» του Άγγελου Μάντσιου (4-6), χριστουγεννιάτικη παιδική εμπειρία απ' το παρελθόν (6-7), «Το μήνυμα της Ιστορίας από τη Μακεδονία» του Νικολάου Ι. Μέρτζου (9-12), «Η Θεσσαλονίκη αμέσως μετά την απελευθέρωση» του Αθ. Ε. Καραθανάση (13-4), «Η συμβολή του Πολεμικού Ναυτικού στους Βαλκανικούς πολέμους» του Χρήστου Παυλούδη (15-6, 32), «Η συμβολή του Υγειονομικού Σώματος στους Βαλκανικούς πολέμους» του Χρίστου Β. Παπαγιάννη (17-8, 31), «Η συμβολή της Ελληνικής Αεροπορίας στους Βαλκανικούς πολέμους» του Νίκου Παπαδημητρίου (19-20, 32), «Το Σπήλαιο των Πετραλώνων Χαλκιδικής» του Λάζαρου Σωτηριάδη (21-2), «Εκοιμήθη ο μητροπολίτης Ιερισσού Αγίου Όρους, Αρδαμερίου και Αρναίας κυρός Νικόδημος Αναγνώστου» του Παντελή Κων. Ζωγράφου (27-8), η εκλογή και ενθρόνιση του νέου μητροπολίτη κ.κ. Θεόκλητου (28-9), «Τάκης Σαμαράς. Ο εκ Μεγάλης Παναγίας Χαλικιδικιώτης» του Αστερίου Μάρκου (29-30), άρθρα για τον σεισμό της 26-9-1932 απ' τον Δημήτριο Θ. Κύρου (33-5), παρουσίαση του ευεργέτη Ιωάννη Παυλίδη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 738

εκ Πολυγύρου από τον Κων/νο Δ. Κοντογιαννόπουλο (35-6), «Σαν απόψι τέτοια μέρα …» των Γιάννη Δ. Κανατά – Χρίστου Γεροχρίστου (37), ευθυμογράφημα του Γιάννη Τσίκουλα (38), η Δράση του Συλλόγου αλλά και άλλων φορέων (23-6, 39-42, 45-8), «Νέα της Χαλκιδικής μας» (43-4).

Π α λ μ ο ί τ η ς Β α τ ο ύ σ α ς: Τριμηνιαία έκδοση του Εκπολιτιστικού Συλλόγου των Απανταχού Βατουσαίων Λέσβου 'Η Κοίμησις της Θεοτόκου' (ΕΣΑΒΛ). Έδρα: Νέα Σμύρνη Αττικής. Ιδιοκτήτης: ΕΣΑΒΛ. Εκδότης: Ο πρόεδρος του Συλλόγου Ιωάννης Μανούκας. Σχήμα 4ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν τα εξής τεύχη της Β΄ Περιόδου: **42(142)** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2008), 50 / **44(144)** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2008), 50 / **45(145)** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2009), 58 / **51(151)** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2010), 50 / **55(155)** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2011), 50 / **56(156)** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2011), 42 / **58 (158)** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2012), 42 / **59(159)** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2012), 42 / **60(160)** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2012), 50.

Π α ρ ά δ ο σ η και Τ έ χ ν η: Διμηνιαία έκδοση της Διεθνούς Οργάνωσης Λαϊκής Τέχνης (ΔΟΛΤ). Γραφεία Ελληνικού Τμήματος: Πλάκα – Αθήνα. Υπεύθυνος ύλης: Άλκης Ράφτης. Εκδότρια: Αν. Αναστασοπούλου. Σχήμα 4ο.

Περιοδικό που ασχολείται κυρίως με θέματα λαϊκού χορού και παραδοσιακής μουσικής. Στην αποδελτίωση των τευχών αποφεύγεται η καταχώριση αναδημοσιεύσεων. Από το β΄ εξάμηνο του 2008, στον τίτλο του περιοδικού προστίθεται και η λέξη 'Χορός', οπότε γίνεται 'Παράδοση και Τέχνη – Χορός'.
— τ. **54** (Νοέμ-Δεκ 2000), σ. 32.

Η ύλη ξεκινά με το εισαγωγικό άρθρο του Άλκη Ράφτη, «Οι δύο ιστορίες [πόλεων κ΄ χωριών]» (3-4) και έπονται: Ηλίας Χ. Γκαρτζονίκας, «Μουσική παράδοση και αστικοί χοροί των Ιωαννίνων» (6-7), Γιάννης-Δήμος Βρύζας, «Η σαρακατσαναίικη μουσική παράδοση» (8-10), Βαγγέλης Λιάπης, «Αρβανίτικη οικιακή οικονομία» (11-2), Βαγγέλης Ρούμπας, «Η κατάσταση των πανηγυριών της Ηπείρου» (18-9), Δημήτρης Αλ. Αραμπατζής, «Ο χορός Ζάμαντας» (20-1), Γιάννης Χαρ. Μητρόπουλος, «Η χαρτούρα» (22), Ελένη Μαργαρίτη, «Το πανηγύρι στον Οξύλιθο Εύβοιας» (23).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν επιπλέον τα ακόλουθα τεύχη: **23** (Σεπτ-Οκτ 1995), 32 / **40** (Ιούλ-Αύγ 1998), 32 / **95** (Σεπτ-Οκτ 2007), 32 / **97** (Ιαν-Φεβ 2008), 32 / **98** (Μάρτ-Απρ 2008), 32 / **99** (Μάιος-Ιούν 2008), 32 / **102** (Νοέμ-Δεκ 2008), 32.

Π α ρ ι α ν ά: Ιστορία, Αρχαιολογία, Λαογραφία , Γράμματα, Τέχνη της Πάρου και Αντιπάρου. Τριμηνιαίο περιοδικό της Πάρου και Αντιπάρου, μέλος της Ενώσεως Κυκλαδικού Τύπου (ΕΚΥΤ) (κωδικός ΕΛΤΑ 1545). Έδρα: Αθήνα. Ιδιοκτήτης – Διευθυντής: Νίκος Χρ. Αλιπράντης. Σχ. 8ο (έκδοση στο πολυτονικό).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 739

Έτος ΚΣΤ΄, τεύχος **96** (Ιανουάριος-Μάρτιος 2005), σ. 116.

Βλ. μεταξύ άλλων, το κείμενο του Όθ. Κάπαρη, «Έθιμα και παραδόσεις στη Νάουσα Πάρου τις ημέρες του Δωδεκαημέρου (μελέτη)» (σ. 40-52).

— Έτος ΚΘ΄, τεύχος **111** (Οκτ-Δεκ 2008), σ. 325-432.

Ο ακούραστος ερευνητής, ιστοριοδίφης, φιλόλογος και εκδότης των *Παριανών* Νίκος Χρ. Αλιπράντης προσφέρει στους αναγνώστες του περιοδικού έγκυρα και επιστημονικώς τεκμηριωμένα άρθρα για την ιδιαίτερη πατρίδα του, ώστε δίκαια θεωρείται εδώ και χρόνια ο κατεξοχήν ειδήμων παριολόγος. Κείμενά του στο παρόν τεύχος: «Ασκληπιός και Απόλλων. Από τους κορυφαίους του Παριανού Πανθέου» (328-44), «Τοπωνύμια της Βόρειας Πάρου» (355-63), «Λόγος στα αποκαλυπτήρια της στήλης του Χρίστου Θ. Αλιπράντη» (389-93), «Η Πάρος το 1921 (από τον 'Οδηγό της Ελλάδος' του Ν. Ιγγλέση, 1921)» (395-401). Άρθρα άλλων συνεργατών: Ψ. «Εραλδικο-ιστορική σχολιαστική ανάπτυξη στην προικοδότηση της Ραμπελιώς Δελαγραμμάτη-Μάτσα (συνέχεια)» (345-8), Γιάννος Κουράγιος, «Δεσποτικό, 2008. Τα νέα ευρήματα» (350-4), Εμμανουήλ Ευ. Τελώνης, «Η άγνωστη οικία του Περικλή Ζερλέντη στην Ποσειδωνία της Σύρου. Μια πρώτη προσέγγιση» (364-71), Αμαλία Κ. Κουμπούρα, «Η κατάρα στη λαϊκή παράδοση» (373-87). Πολύτιμες οι «Επικαιρότητες» (402-427), οι οποίες περιέχουν ειδήσεις, γεγονότα, νέα, εκδηλώσεις συνέδρια, ενδιαφέρουσες εκδόσεις.

— Έτος Λ΄, τεύχος **112** (Ιαν-Μάρτ 2009), σ. 1-148.

Το τεύχος περιέχει κείμενα από τους Νίκο Χρ. Αλιπράντη, «Η λατρεία της Αρτέμιδος στην Πάρο» (5-11), «Έγγραφα Μονής Ευαγγελιστρίας Πάρου, Μετοχίου Μονής Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου (1578-1881)» (22-43), «Ταξίδια Παριανών στο εξωτερικό κατά την καποδιστριακή περίοδο (1828-1831)» (50-7), «Οι ιερείς της Πάρου τον 18ο αιώνα» (62-9), «Μνήμη παπα-Γιώργη Ασπροπούλου (1863-1929). 80 χρόνια από την κοίμησή του» (75-8), Φωτεινή Ζαφειροπούλου, «Από τις αναμνήσεις μιας αρχαιολόγου. Στην Πάρο και στο Δεσποτικό» (12-21), Κωνσταντίνος Π. Κανέλλος, «Όσιος Άνθιμος ο Κουρουκλής. Ο τυφλός ιεραπόστολος του Αιγαίου, ο άγιος της Αντιπάρου (1717-1782)» (44-9), Βασίλης Ευστ. Ραγκούσης, «Σπιτάκια…» (58-61), Βασίλης Αλεξάκης, «Ο γέρων Ιωσήφ ο Ησυχαστής» (70-4), Πηνελόπη Σκιαδά-Σακελλάρη, «Το Λιογύρι μας» (79-87), Χρύσα Κορδομενίδου, «*Παριανοί λατόμοι*. Διαβάζοντας το βιβλίο της κ. Κυριακής Ραγκούση» (92-101), Ketty Fusco (μτφρ. Νικ. Μ. Τσάγκας), «Εντυπώσεις από την Πάρο» (102-12), Μόσχος Κεφαλάς, «Ο Νικηφόρος Βρεττάκος και η αγάπη» (113-20), Κατερίνα Αντ. Ασίμη, «Η Παναγία του Μπαλλού, Μετόχιο της Χοζοβιώτισσας στη Σαντορίνη» (121-2), Επικαιρότητες (123-30), Βιβλία-περιοδικά (131-44), Ειδήσεις (144-6).

Παρνασσός. Φιλολογικό περιοδικό. έκδ. Φιλογικός Σύλλογος Παρνασσός, σχ. 8ο, Τόμος **45** (2003), Αθήναι 2004, σ. 650.

Στον τόμο δημοσιεύονται 29 μελέτες, από τις οποίες λαογραφικό ενδιαφέ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 740

ρον παρουσιάζουν οι εξής: Αν. Βακαλούδη, «Αντισύλληψη και αμβλώσεις από την αρχαιότητα στο Βυζάντιο» (σ. 539-550). M. G. Varvounis, «Balkan resultants and folkloristic influences in the thracian dromenon of Babo» (σ. 253-264). Ξ. Σκαρτσή, «Τα παιδικά δημοτικά τραγούδια» (σ. 271-282). Λαογραφικό επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζουν και ορισμένες από τις 22 βιβλιοκρισίες του τόμου (σλ. σ. 582-585, 588-590), ο οποίος ολοκληρώνεται με νεκρολογία του ακαδημ. Άγγελου Βλάχου και χρονικά (σ. 631-646). Η σχέση του περιοδικού αυτού με τη λαογραφία είναι παλαιά και ανανεώνεται με κάθε καινούργιο τόμο που κυκλοφορείται.

Τόμος **46** (2004). Αθήναι (2005),, σ. 511.

Ο τόμος συνεχίζει την σπουδαία επιστημονική και φιλολογική παράδοση του γεραρού συλλόγου με μελέτες, βιβλιοκρισίες, χρονικά και περιλήψεις στην αγγλική γλώσσα. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των Μ. Γ. Βαρβούνη, «Λαογραφικές ειδήσεις από ανέκδοτο έργο του Δαμασκηνού του Ριλιώτη» (σ. 179-202), Ιωάννας-Άννας Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, «Πιθανές ανατολικές καταβολές δύο διακοσμητικών θεμάτων που απαντούν στις γυναικείες παραδοσιακές ενδυμασίες της Αττικής» (σ. 287-320) και Θεοφ. Μαλκίδη, «Έλληνες στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνία και ταυτότητα» (σ. 341-354). Επίσης, βιβλιοκρίνονται λαογραφικές μελέτες του Μ. Γ. Βαρβούνη από τον Μαν. Σέργη (σ. 445-448). Όπως πάντα, η εκτυπωτική ποιότητα και η καλαισθησία του τόμου ξεχωρίζουν.

Παρουσία. Σύλλογος Διδακτικού Προσωπικού Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμος **ΙΕ΄-ΙΣΤ΄** (2001-2003), σχ. 8ο, σ. 691.

Βλ. την μελέτη του Γιώργου Πεφάνη, «Το τραγούδι της Λιογέννητης. Τρεις πειρπτώσεις: Βουτιερίδης, Περγιάλης, Κωτσόπουλος» (σ. 309-353), για τις τύχες ενός δημοτικού τραγουδιού στη νεότερη λογοτεχνία και δραματουργία μας.

Παρουσία: Τριμηνιαία Έκδοση της Ένωσης Αιτωλοακαρνάνων Λογοτεχνών (ΕΑΛ). Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης. Ιδιοκτησία: Ένωση Αιτωλοακαρνάνων Λογοτεχνών. Έδρα: Αθήνα. Εκδότης –δ/ντής και υπεύθυνος κατά νόμον: ο πρόεδρος της ΕΑΛ. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **48** (Απρ-Ιούν 2009), σ. 120.

Από την ενότητα των δοκιμίων του τεύχους επιλέγουμε: Γρηγ. Φιλ. Κωσταράς, «Σπυρίδων Ι. Τρικούπης: Ο φωτισμένος Πρωτουργός» (4-13), Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Ο κυρ Φώτης μας [Κόντογλου]» (14-20), Νέστορας Μάτσας, «Περιπλάνηση στον αιώνιο ελληνικό μύθο» (27-30), Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης, «Αλεξάνδρ Ισάγιεβιτς Σολζενίτσιν (1918-2008) (β΄μέρος)» (34-7), Χρυσούλα Σπυρέλη, «Ο Μιχάλης Σταφυλάς και το περιοδικό *Πνευματική Ζωή*. Αφιερωματικά Τεύχη (β΄μέρος)» (38-42), Γεώργιος Κοκοσούλας, «Το βι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 741

βλιοπωλείο Κάουφμαν και ο Κωστής Παλαμάς» (48-50). Στη συνέχεια ο Αθαν. Παλιούρας παρουσιάζει πορτραίτο του αρχαιολόγου-βυζαντινολόγου Σωτήρη Κίσσα (1948-1994) (57-9), ο Μήτσος Κασόλας αντιδωρίζει στον Νίκο Καββαδία «Ρίμες: Για το Χάρο, την Εύα, το Θεό, τον Πέτρο» (60-2).

Π ε ι ρ α ϊ κ ή Ε κ κ λ η σ ί α: Μηνιαίο περιοδικό Ιεράς Μητροπόλεως Πειραιώς. Ιδιοκτησία – Εκδότης: Ιερά Μητρόπολις Πειραιώς. Ιδρυτής: Σεβ. Μητροπολίτης πρ. Πειραιώς κ. Καλλίνικος. Δ/ντής – Αρχισυντάκτης: πρωτοπρ. Μιλτιάδης Ζέρβας. Σχήμα 4ο.

— Έτος 22ο, τεύχος **237** (Μάιος 2012), σ. 64.

Αφιέρωμα στην «Αποκαθήλωση των προσώπων» (18-47) με άρθρα των πρωτοπρ. Νικολάου Λουδοβίκου, «Η βυζαντινή και η ευρωπαϊκή έννοια του εαυτού σε διάλογο» (20-3), Γεωργίου Ανανιάδη, «Το πρόσωπο και ο άρτος» (24-5), Κώστα Καραΐσκου, «Η ευημερία των αριθμών και η αλήθεια των ανθρώπων» (36-7), Κωνσταντίνου Χολέβα, «Η αγωγή των νέων και η υποβάθμιση του προσώπου» (40-1), πρωτοπρ. Θεμιστοκλή Μουρτζανού, «Η ομορφιά θα σώσει τον κόσμο» (47). Από την υπόλοιπη ύλη του τεύχους: Κώστας Β. Καραστάθης, «Μέγας Κωνσταντίνος ο Άγιος και Ισαπόστολος» (6-9), Αντώνης Δικαίος, «Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας Αμοργού» (12-5), αφιέρωμα στη Δόμνα Σαμίου (51-5).

Π ε λ ο π ο ν ν η σ ι α κ ά: Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών. Τόμος ΚΔ΄ (1999). Αθήναι 1999. Σχ. 8ο μεγ., σ. 420.

Από τις μελέτες του τόμου λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο μέρος της μελέτης του Τ ά σ ο υ Α θ. Γ ρ ι τ σ ό π ο υ λ ο υ, Ιστορία της Γαστούνης, (σ. 91-174), όπου τα σχετικά με «όψεις κοινωνικής ζωής», «σύγχρονα επαγγελματικά-βιοτεχνικά», «τα επαγγέλματα που εξέλιπαν» και «δημοτική αρχή-πολιτισμός». Επίσης, η μελέτη του Κ. Γ. Π α ν ί τ σ α, Μοναστηριακά δικαιοπρακτικά έγγραφα Πατρών της οικογενείας Ράης (Ράϊς) (σ. 336-246).

— : Παράρτημα τόμου ΚΔ΄: Μνήμη του οσίου Νίκωνος του «Μετανοείτε». Αθήναι 1999. Σχ. 8ο μεγ., σ. 94.

Ορισμένες λαογραφικές επισημάνσεις στη μελέτη του Σ τ ε φ. Δ. Η μ έ λ λ ο υ, Η εθνική σημασία της δράσεως του οσίου Νίκωνος (σ. 65-75), όπου όμως ο κύριος προσανατολισμός είναι ιστορικός.

— : Τόμος ΚS΄ (2001-2002). Αθήναι 2002. Σχ. 8ο μεγ., σ. 453 +10 – Καταστατικόν της εν Αθήναις Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών.

Καλοτυπωμένος τόμος με ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον για τις τοπικές πελοποννησιακές σπουδές. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των: Ι ω. Ν. Α ρ β α ν ί τ η, Περί την ετυμολόγηση του Πατριδωνυμίου «Στόλος» του δήμου Β. Κυνουρίας (σ. 81-96). Η λ ί α Α ρ ν α ο ύ τ ο γ λ ο υ, «Εργαστηριότοποι» και πρωτομάστορες στην Τριπολιτσά το 1823 (σ. 145-151).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 742

Γιάννη Χ. Μπιτούνη, Δημητσανίτες μπαρουξήδες εκτός Δημητσάνας (σ. 339-352) και Φώτη Π. Κωστοπούλου, Γραφικό προικοσύμφωνο του έτους 1860 (σ. 363-368).

Πεμπτουσία: Πολιτισμός – Επιστήμες – Θρησκεία. Έδρα: Αθήνα. Εκδοτης: Κέντρον Ελληνικού και Ορθοδόξου Πολιτισμού (keop@otenet.gr). Δ/ντής έκδοσης: Φοίβος Χριστοδουλίδης. Δ/ντής σύνταξης: Νίκος Λουπάκης. Σχ. 4ο.

— Τεύχος **23** (Απρ-Ιούλ 2007), σ. 162.

Στην ενότητα της Λαογραφίας η Ιωάννα Παπαντωνίου γράφει «Λαϊκές ενδυμασίες Αργολιδοκορινθίας. Η χειροποίητη ιδιαιτερότητα των παραδοσιακών στολών» (36-9). Από τις υπόλοιπες θεματικές επιλέγουμε: Seraphim-Bruce Foltz (μτφρ. Κων/νος Τσιλιγκίρης, Σωτήρης Φαρμάκης), «Πλέοντας στο Βυζάντιο» (48-58), Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, «Η γλωσσική παιδεία στη χώρα μας. Αποτιμήσεις και προοπτικές. Εθνικό θέμα» (60-8), Θανάσης Χρήστου, «Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798). Οραματιστής της 'Ελληνικής Δημοκρατίας'» (72-82), Γιάννης Πανούσης, «Συνθήκες ζωής και εγκληματικότητα στην ύπαιθρο. Εγκλήματα χωρίς αιτία ;» (102-4), αρχιμανδρ. Ιάκωβος Μπιζαούρτης, «Ιερά Μονή Ασωμάτων Πετράκη. Πνευματική όαση στην καρδιά της Αθήνας» (136-40), Απόστολος Γκλαβίνας, «Άγιος Νήφων και η Μονή Βατοπαιδίου. Ο πατριάρχης με την ταραχώδη θητεία» (142-7).

Περιηγητική: Περιοδικό της Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης (ΕΠΛ). Έδρα: Αθήνα. Εκδίδεται [ανά εξάμηνο / δύο τεύχη το χρόνο] από την ΕΠΛ με επιμέλεια της εφόρου κ. Μ. Βρανά. Σχήμα 8ο.

— Ιούλ-Αύγ-Σεπτ-Οκτ-Νοέμ-Δεκ **2000**, σ. 32.

Στην ύλη του τεύχους περιέχονται: Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «Θέσεις και αντιθέσεις του ελληνικού τοπίου (απόσπασμα ομιλίας)» (1-5), περιηγήσεις του Πέτρου Μπρούσαλη στα Λευκά Όρη (6-9), της Λίνας Αγγελοπούλου στη Σικελία (10-7), οι εκδρομές της Λέσχης (18-24), η εκδρομή στην Αίγινα (26-31).

— Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν **2001**, σ. 32.

Την ύλη καλύπτουν κείμενα των Μάριου Κατσιούρη, «Ελληνική φύση, ελληνικός πολιτισμός και ο ρόλος της Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης» (2-4), Χαράς Λογοπάτη-Τόμπρα, «Ιωάννης Σεβαστιανός Μπαχ. 250 χρόνια από το θάνατό του» (5-10), Μαρούσα Βρανά, «Πώς ζήσαμε τις δικές μας μέρες του '40 (25-7), οι εκδρομές της Λέσχης (15-24), συνάντηση του ΔΣ με τις λαογράφους Άννα Μπαδιεριτάκη και Ευριδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα για αξιοποίηση του λαογραφικού υλικού της Λέσχης (29).

— Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν **2002**, σ. 32.

Εκτός των πραγματοποιημένων εκδρομών της Λέσχης (3-4, 18-29), η ύλη περιέχει κείμενα των Αθανασίου Πουρναρόπουλου, «Χριστούγεννα στο Μέτωπο [1940]», Λίνας Αγγελοπούλου, «Το γραφικό Γαλαξείδι και ο ναός του Αγ. Νικολάου» (11-3).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 743

— Ιαν-Φεβ- Μάρτ- Απρ- Μάιος- Ιούν **2003**, σ. 36.

Τρία άρθρα από περιηγήσεις των μελών της Λέσχης σε αρχαία Βοιωτία (σ. 3-5), Σίφνο (σ. 6-8) και αρχαία Ολυμπία (σ. 9-10) αποτελούν τα κύρια περιεχόμενα. Οι υπόλοιπες σελίδες προσκαλούν τους αναγνώστες σε προγράμματα σαββατιάτικων περιπάτων, εκδρομών (μονοήμερων, πολυήμερων) και εκδηλώσεων.

— Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν **2011**, σ. 32.

Στην ύλη του τεύχους περιλαμβάνονται: Νίκος Κακαϊδής, «Ποιος ήταν ο πρώτος πρόεδρός μας: Δημήτρης Καμπούρογλους» (2-3), Νίκ. Λώλης, «Το πάντρεμα της φωτιάς. Όπως το περιγράφει η Χατζημιχάλη και το τραγούδησε ο Κρυστάλλης» (4-5), Ιωάννης Μουτζούρης, «Από την ιστορία των μεσαιωνικών κάστρων της Λέσβου» (6-7), Β. Περιστιάνη, «Θάσος. Ένα μαργαριτάρι του Β. Αιγαίου» (8-9), «Ένα Γεράκι στο Σιάμ, 1647-1688» (14-5), Στρατής Κουρουπάκης, «Σκίνακας. Το Αστεροσκοπείο της Κρήτης» (10-2), Χρ. Πολίτης, «Αγαπήνωρ, βασιλιάς της Τεγέας» (13), Δράση της ΕΠΛ, πολιτιστικά, ημερήσιες και πολυήμερες εκδρομές (16-32).

— Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν **2012,** σ. 32.

Επιλέγουμε από την ύλη του τεύχους: Νένα Σωφρονά, «Δύο σπουδαίες [βυζαντινές] αντίζηλες» (4-5), Κυριάκος Τογκαρίδης, «Μαγιάτικη εκδρομή στην Τήνο» (6-7), Κώστας Γεωργουσόπουλος, «Θεμέλιος δεσμός» (10), Β. Περιστιάνη, «Παπαδιαμάντης, ένας μοναχικός άνθρωπος» (11), Ιωάννα Μασάρα, «Η Αθήνα στις αρχές του 5ου π.Χ. αιώνα: ο Μιλτιάδης ήρωας και αντιήρωας» (12-4).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα εξής τεύχη: Ιούλ-Αύγ-Σεπτ-Οκτ-Νοέμ-Δεκ **2003**, 32 / Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν **2004**, 32 / Ιούλ-Αύγ-Σεπτ-Οκτ-Νοέμ-Δεκ **2004**, 32 / Ιούλ-Αύγ-Σεπτ-Οκτ-Νοέμ-Δεκ **2005**, 32 / Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν **2007**, 32 / Ιούλ-Αύγ-Σεπτ-Οκτ-Νοέμ-Δεκ **2007**, 32 / Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν **2007**, 32.

Π λ ώ ρ η: Ετήσια έκδοση του Συλλόγου Ερασιτεχνών Αλιέων Γατζέας ‘Ο Τίμιος Σταυρός’. Έδρα: Κάτω Γατζέα. Επιμελητής έκδοσης: Κώστας Λιάπης. Σχ. 8ο.

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, βρίσκονται τα παρακάτω τεύχη του περιοδικού: **1** (Ιούν 1996), 56 / **3** (Ιούν 1998), 72 / **5** (Ιούν 2000), 72 / **6** (Ιούν 2001), 72 / **7** (Ιούν 2002), 72 / **8** (Ιούν 2003), 72 / **9** (Ιούν 2004), 72 / **10** (Ιούν 2005), 80 / **11** (Ιούν 2006), 80 / **12** (Ιούν 2007), 80. Με το 12ο τεύχος σταμάτησε η αυτόνομη έκδοση του περιοδικού και άρχισε να συνεκδίδεται με το αδελφό έντυπο, τη *βίγλα*.

Π ν ε υ μ α τ ι κ ή Ζ ω ή: Διμηνιαίο περιοδικό. Φύλλα λόγου, τέχνης και πολιτιστικής

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 744

καλλιέργειας. Ιδρυτής: Μέλης Νικολαΐδης. Εκδότης-Διευθυντής: Μιχάλης Σταφυλάς. Χρόνος ίδρυσης: 1936. Σχήμα 8ο.

— Περίοδος Γ΄, χρόνος 15ος, **143** (Μάρτ.- Απρίλ. 2002), σ. 149-262, 17-32, 83-100.

Με αφορμή τη διάσωση ενός αντιτύπου από 'λογοκριμένο' έργο του 19ου αι., ο Μιχάλης Σταφυλάς γράφει για «Τα 'Κουλουβάχατα' του Θεόδωρου Γενναίου Κολοκοτρώνη [εγγονού του ήρωα], μόνιμο σημείο αναφοράς των νεοελλήνων» (159-77), συγγραφικό δείγμα ενός κοινωνικού επαναστάτη των χρόνων της βασιλείας του Όθωνα. Το ενδιαφέρον του λαογράφου ελκύουν επίσης οι εργασίες: Ντίνου Τουλούπα, «Θεόφιλος Γ. Χ″Μιχαήλ. Ο μεγάλος λαϊκός ζωγράφος» (199-203), η επιφυλλίδα του Ευτύχιου Δασκαλάκη-Σφουγκατάκη, «Γδικιωμός» (216-7), Αντώνη Στρούλια, «Τα πρόβατα και το…'πήδημα'» (241-2), Νίκου Καπετανέα, «Μανιάτικοι πύργοι: Φύλακες της πολιτιστικής παράδοσης» (243).

— Περίοδος Γ΄, χρόνος 15ος, **146** (Σεπτ.- Οκτ. 2002), σ. 593-690, 97-112, 33-50.

Στις σ. 632-4 βρίσκεται το άρθρο του Γιώργου Πολ. Παπαδάκη, «Η ποιητική όψη του Λευτέρη Παπαδόπουλου» και στη σ. 638 ανέκδοτο από τον Βασίλη Δερεχάνη, «Κακού κόρακος, κακόν ωόν! Τα σοφιστικά τεχνάσματα των προγόνων μας». Νοσταλγικά από τα πατρώα εδάφη είναι τα διηγήματα των Ντίνου Μπίσκου, « Ο Γιακός» (649-50), Λίνας Γαρυφαλάκη - Νικολάου, «Σαν μνημόσυνο της παλιάς γειτονιάς» (656-7), Κατερίνας Γαρδικιώτη - Κοΐνη, «Το κοντύλι» (658-9).

— Περίοδος Γ΄, χρόνος 16ος, **149** (Φλεβ.- Μάρτ. 2003), σ. 151-217, 17-32, 1-50.

Μικρό δείγμα της πολιτικο-κοινωνικής διάστασης του παπαδιαμαντικού πνεύματος προβάλλει το άρθρο του Μιχάλη Σταφυλά, «Παπαδιαμαντιστές χωρίς Παπαδιαμάντη» (159-64), όπου και φωτοτυπημένο χειρόγραφο του σκιαθίτη ηθογράφου με απόψεις του για τη λαϊκή αυτοδιοίκηση. Με αφορμή τη ζωή στην Καλλιθέα (τον γνωστό αττικό δήμο) του 1950 και των τωρινών χρόνων, η Θέμις Σταφυλά γράφει για την «Οδό Χαροκόπου» (169), ενώ η Ελένη Β. Πίππα δοκιμιογραφεί για «Το δημοτικό μας τραγούδι» (182-4). Σύντομο σημείωμα του εκδότη (με θύμιση από την επαφή του με τον Δημήτριο Λουκάτο) «Ο Πανταζής Κοντομίχης και η Λευκάδα του» υπάρχει στη σ. 196. Το διήγημα του Γιώργου Καλογερόπουλου, «Ο θείος έρωτας του Σωτήρη» (198-9) αναφέρεται στον βίο 'ταμένου' λαϊκού, ο οποίος με τον καιρό καθοσιώνεται. Στη σ. 204 ο Κ. Γώτης εστιάζει το ενδιαφέρον του στις «Ομπρέλες» (χρησιμότητα, είδη, φορείς).

— Περίοδος Γ΄, χρόνος 16ος, **152** (Σεπτ.- Οκτ. 2003), σ. 549-686, 49-64, 49-66.

Με την επίδραση του στρατηλάτη Μ. Αλεξάνδρου στις ευρωπαϊκές τέχνες ασχολείται η εργασία του Ντίνου Τλούπα, «Ο Μέγας Αλέξανδρος στην ευρωπαϊκή τέχνη» (609-13), ο Διονύσης Κ. Μαγκλίβερας αναφέρεται στη «Μορφή της γυναίκας στα δημοτικά τραγούδια» (624-5) και ο Τάσος Μπούντης στιχουργεί αλά Μπόστ στο «Απογοήτεφσις ερωτεβμένης νέας» (633-4). Ο Φώτης Στεργίου παραθέτει σύντομο αφιέρωμα στον «Αντώνη Τραυλαντώνη» (642-4),

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 745

ο Νίκος Α. Παπανικολάου παρουσιάζει την ιατροφιλοσοφική διάσταση φαγητών και ποτών στο «Αρχαίο φαγοπότι» (648-51), η Ηγησώ Μοσχονά αναπολεί μέρες από την αγροτική παιδική της ζωή στο «Ο τρύγος» (661), ο Απόστολος Μαργέλης ιχνογραφεί μια χαρακτηριστική λαϊκή φυσιογνωμία του τόπου του «Η Αποστόλω, μια πονεμένη κι έρημη» (675-6) και ο Γ. Δ. Πετρόπουλος (Σαγιάς) σκιαγραφεί μια αρκαδική προσωπικότητα, «Τάκης Κανδηλώρος (1874-1934). Ο μεγάλος ιστορικός της Αρκαδίας» (679-81).

— Περίοδος Γ΄, χρόνος 17ος, **156** (Μάης- Ιούν. 2004), σ. 149-262, 17-32, 17-34.

Στηριγμένη σε χειρόγραφο του 18ου αι. είναι η ανακοίνωση του Μιχάλη Σταφυλά, «Ιερομόναχος Γόρδιος ο εξ Αγράφων. Μεταφραστής αρχαίων κειμένων 'εις κοινήν διάλεκτον και κοινήν ωφέλειαν των φιλολόγων'» (157-163), ενώ η εργασία «Τοιχογραφίες κοινωνικού ρεαλισμού. Μια ερμηνευτική ανάγνωση στο αφηγηματικό Ον της Ζωής Σπυροπούλου» του Σπύρου Μακρή παρουσιάζει μια σύγχρονη εκπρόσωπο της αστικής ηθογραφίας. Η έκπληξη του περιοδικού βρίσκεται στο πολύ ενδιαφέρον Αφιέρωμα στο Φανταστικό (215-62), επιμελημένο και οργανωμένο από τον Γιώργο Πολ. Παπαδάκη. Στις σελίδες του περιλαμβάνονται οι ακόλουθες εργασίες: Του επιμελητή, «Εισαγωγή στο Φανταστικό» (217-25), Θεοδόση Πελεγρίνη, «Φαντασία» (226-8), Τάσου Ρούσσου, «Η λογοτεχνία του Φανταστικού» (228-30), Μάκη Πανώριου, «Ελληνική φανταστική λογοτεχνία» (231-6), Θωμά Μαστακούρη, «Εισαγωγή στη λογοτεχνία της Ηρωικής Φαντασίας» (237-41), Δόμνας Παστουρματζή, «Το μέλλον είναι εδώ και λέγεται επιστημονική φαντασία» (241-8), Δημήτρη Κολιοδήμου, «Το φανταστικό στον ελληνικό κινηματογράφο» (249-55), Χριστόδουλου Λιθαρή, «Οι αρχές της τηλεοπτικής επιστημονικής φαντασίας» (256-9). Στο τέλος του Αφιερώματος (260-2) παρατίθενται σύντομα βιογραφικά των αρθρογράφων.

— Περίοδος Γ΄, χρόνος 16ος, **157** (Ιούλ.- Αύγ. 2004), σ. 307-56, 3-100.

Στις σ. 315-7 διαβάζουμε τη συνέχεια «Μεταφράσεις Αρχαίων κειμένων στη Δημοτική από τον Ιερομόναχο Γόρδιο των εξ Αγράφων. Διογένη Λαερτίου: Βίος του Σόλωνος» του Μιχάλη Σταφυλά, ενώ στις σ. 322-3 βρίσκουμε τις «Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση», απόσπασμα από το ανέκδοτο ημερολόγιο του ηγούμενου της Ιεράς Μονής Αγάθωνος αρχιμανδρίτη Γερμανού Δημάκου (παπα-Ανυπόμονου). Στις σ. 325-7 διαβάζουμε από τον Γιάννη Γ. Κασιμάτη, «Το τέλος της ζωής του Αλέξανδρου Σούτσου και ένα ελεγείο στη μνήμη του», στη σ. 348 ο Ταξιάρχης Γ. Κουλούρης επισημαίνει «Ένα ιστορικό λάθος [του Ανδρ. Καρκαβίτσα]», στις σ. 352-3 συναντάμε το ανέκδοτο του Ζάχου Ξηροτύρη, «Ανθρωπισμός και βεζύρης». Η νέα αρίθμηση του τεύχους (3-98) αφορά τη συναγωγή, από το Μιχάλη Σταφυλά, 50 δοκιμίων για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του βιβλίου υπό τον γενικό τίτλο «Επί τον τύπον των ήλων». Από τα επιμέρους άρθρα του συγκεκριμένου σώματος ξεχωρίζουμε: «Το βιβλίο της φανταστικής λογοτεχνίας» (38-9), «Τα αρχεία πρώτη ύλη του

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 746

ιστορικού βιβλίου» (41-2), «Η απεικόνιση του παρελθόντος στα ιστορικά βιβλία» (43-4), «Το κακό παρελθόν των σχολικών βιβλίων» (45-6), «Ο ρόλος του σχολικού βιβλίου της ιστορίας» (47-8), «Οι ανιστόρητες Ιστορίες της Λογοτεχνίας» (49-50), «Η λογοτεχνική και η τηλεοπτική εικόνα (Δύο αντιμαχόμενες δυνάμεις)» (51), «Η Ιστορία σαν δίδαγμα του μέλλοντος» (90-1), «Η μοναδικότητα του δημιουργού» (94).

— Περίοδος Γ΄, χρόνος 16ος, **158** (Σεπτ.- Οκτ. 2004), σ. 1-148.

Το τεύχος αποτελεί αφιέρωμα σε Γερμανούς Συγγραφείς που οριοθέτησαν την εποχή τους αλλά και σήμερα επηρεάζουν την πανανθρώπινη σκέψη. Προτάσσεται το εισαγωγικό κείμενο του Μιχάλη Σταφυλά, «Οι ευρύτερες διαστάσεις της Γερμανικής Λογοτεχνίας» (2) και παρουσιάζονται με βιο-εργογραφική αντιπροσώπευση οι ακόλουθοι Γερμανοί λογοτέχνες: «Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε. Ο μεγάλος Γερμανός ποιητής» (3-21), «Φρίντριχ Σίλερ. Ο φλογερός ποιητής της Ελευθερίας» (22-34), «Φρειδερίκος Νίτσε. Ο προφήτης του υπεράνθρώπου» (35-47), «Έριχ Μαρία Ρεμάρκ. Σύμβολο μιας ψυχοτραυματικής εποχής» (48-54), «Μπέρτολτ Μπρεχτ. Άνοιξε καινούριους δρόμους στη θεατρική δημιουργία» (55-68), «Ερρίκος Χάινε. Ο τρυφερός λυρισμός και το πολιτικό πάθος» (69-80), «Τόμας Μαν. Ο μάγος του ανεξάρτητου Λόγου. Δημιουργούσε τους χαρακτήρες μέσα από τις ιδέες» (81-90), «Γκύντερ Γκρας. Ευαίσθητος αλλά και μαχητής για καλλίτερο κόσμο» (91-102), «Πέτερ Βάις. Ο θεατράνθρωπος της νεότερης πικρής Ιστορίας» (103-7), «Χάινριχ Μπελ. Η άγρυπνη συνείδηση του Γερμανικού Λαού» (108-120), «Άννα Ζέγκερς. Κοινωνική πείρα και επαναστατημένη σκέψη» (121-5), «Ερνέστος-Θεόδωρος-Αμεδαίος Χόφμαν. Ένας πολύπλευρος δημιουργός» (126-9). Στη συνέχεια (130-7) ακολουθούν «Σημαντικοί [Γερμανοί] δημιουργοί σε μια συνοπτική αλλά αντιπροσωπευτική παρουσίαση» (Άλφρεντ Άντερς, Κρίστα Βολφ, Χάινριχ Φον Κλάιστ, Σάρα Κρις, Χάινριχ Μαν, Βόλφγκανγκ Μπόρχερτ, Βίλχελμ Μύλλερ, Αλεξάντερ Στάινμετς, Λιόν Φάχτβανγκερ, Στέφαν Χάιμ, Φρίντριχ Χαίλντερλιν). Στο τέλος το «Μικρό βιο-βιβλιογραφικό λεξικό γερμανών συγγραφέων» (138-45).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν επιπλέον τα ακόλουθα τεύχη: **121** (Ιούλ-Αύγ 1998) / **122** (Σεπτ-Οκτ 1998) / **124** (Γεν-Φλεβ 1999) / **125** (Μάρτ-Απρ 1999) / **133** (Ιούλ-Αύγ 2000) / **134** (Σεπτ-Οκτ 2000) / **135** (Νοέμ-Δεκ 2000) / **136** (Γεν-Φλεβ 2001) / **137** (Μάρτ-Απρ 2001) / **138** (Μάης-Ιούν 2001) / **140** (Σεπτ-Οκτ 2001) / **141** (Νοέμ-Δεκ 2001) / **160** (Γεν-Φλεβ 2005) / **161** (Μάρτ-Απρ 2005) / **162** (Μάης-Ιούν 2005) / **163** (Ιούλ-Αύγ 2005) / **165** (Νοέμ-Δεκ 2005) / **167** (Μάρτ-Απρ 2006) / **179** (Μάρτ-Απρ 2008) / **183** (Νοέμ-Δεκ 2008) / **188** (Σεπτ-Οκτ 2009).

Π ο λ ύ γ υ ρ ο ς: Περιοδική Διμηνιαία έκδοση του Λαογραφικού Ομίλου Πολυγύρου. Ιδιοκτήτης: Λαογραφικός Όμιλος Πολυγύρου. Εκδότης, Υπεύθυνος ύλης, επιμέλεια κειμένων: Γιάννης Δ. Κανατάς. Ιστοσελίδα: poligiros.blogspot.com. Σχήμα 4ο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 747

— Έτος 4ο, τεύχος **14** (Ιαν.- Φεβ. 2003), σ. 36.

Η ύλη του τεύχους ξεκινά με «Τα Νέα του Ομίλου μας» (3-7), συνεχίζεται με τα «Αποκριάτικα μασάλια και ευτράπελα» της Δήμητρας Χαριστού (8-9) και ακολουθεί μέρος της μεταπτυχιακής εργασίας του Κωνσταντίνου Ε. Σύγγελη, «Ο Πολύγυρος κατά τους Μέσους Χρόνους (Ο βυζαντινός Πολύγυρος)» (13-5). Ιστορική είναι η εργασία του Γιάννη Κ. Αικατερινάρη, «Η Χαλκιδική στον Εθνικό Διχασμό (1916-1917)» (22-7), ενώ ο Δημήτρης Κύρου γράφει για την «Παγχαλκιδική Ένωση. Ένα πολιτικοκοινωνικό Σωματείο στα μεταπελευθερωτικά χρόνια στη Χαλκιδική (1913-4)» (28-32). Τέλος, τα «Αληθινά παραμύθια» της Μαρ. Μπουλάκη-Λυπηρίδη (33-5).

— Έτος 4ο, τεύχος **16** (Μάιος-Ιούν. 2003), σ. 36.

Στην καλαίσθητη περιοδική έκδοση περιέχονται νέα με μουσικολαογραφικές ειδήσεις (5-6), άρθρα των Ιωακείμ Αθ. Παπαγγέλου, «Η προέλευση του ονόματος του Πολυγύρου» (7), Γιάννη Δ. Κανατά, «Η φιλαρμονική Πολυγύρου υπό τον Νικόλαο Τσουμίτα» (8-11), αναδημοσιεύσεις αποσπασμάτων από παλιά φύλλα της εφημερίδας «Φωνή της Χαλκιδικής» (12-13), το ζ΄ (τελευταίο) μέρος «Η Χαλκιδική στον εθνικό διχασμό (1916-1917)» του Γιάννη Κ. Αικατερινάρη (21-6), το β΄ (και τελευταίο) μέρος «Πρόσωπα του αγιορείτικου μοναχισμού καταγόμενα από τον Πολύγυρο» του Κων/νου Χιούτη (27-9), «Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του Θάσιου ελληνοδιδασκάλου Κωνσταντίνου Πετρίδη στον Πολύγυρο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και αργότερα» του Δημητρίου Κύρου (30-2), «Ιούνιος-Ιούλιος. Θεριστής και Αλωνάρης» της Μαρίας Μπουλάκη-Λυπηρίδη (33-4), «Ήρθε στο χωριό ο Αρκουδιάρης» της Δήμητρας Χαριστού (35).

— Έτος 11ο, τεύχος **59** (Σεπτ.-Οκτ. 2010), σ. 44.

Επιλέγουμε από την ύλη του τεύχους: Γιάννης Δ. Κανατάς, «Τα θύματα του Πολυγύρου κατά τη διάρκεια του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου και της Γερμανικής Κατοχής» (3-7), «Κάποτε στον Πολύγυρο (ερανίσματα από την εφημ. 'Φωνή της Χαλκιδικής' 1930-1977)» (8-9), «Ο Πολύγυρος του 1908 από το ημερολόγιο του Καϊμακάμη Κασσανδρείας Ταχσίν Ουζέρ» (από το βιβλίο *Η τελευταία Οθωμανική Διοίκηση της Μακεδονίας, μέσα από το ημερολόγιο και το αρχείο του Τούρκου αξιωματούχου TACHIN USER, 1899-1912,* σε επιμ. Νικολάου Ρουδωμέτοφ) (10-2), Νίκος Παπαοικονόμου, «Η δημιουργία του Δήμου Πολυγύρου και τα δημοτικά συμβούλια του τέλους του 19ου αιώνα» (13-5), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Ληστρικά άσματα της Χαλκιδικής» (16-20), ο ίδιος, «Η ζωγράφος Ναταλία Θωμαΐδη» (21-4), Γιάννης Κύρκου Αικατερινάρης, «Γιάννης Δήμου Αικατερινάρης (1878-1954)» (25-31), ο ίδιος, «Συνέντευξη με τη Μαρία Φαραντούρη» (32-3).

— Έτος 11ο, τεύχος **60** (Νοέμ.-Δεκ. 2010), σ. 44.

Το τεύχος ξεκινά με πρόσκληση στην παρουσίαση του λευκώματος «Πολύγυρος, ο τόπος και οι άνθρωποι» σε επιμέλεια Γιάννη Δ. Κανατά (ιδιαίτερη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 748

πρόσκληση προς την ΕΛΕ). Στη συνέχεια έχουμε τα άρθρα: Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, «Περί παπα-Γεωργάκη και παπα-Γιαννάκη, ολίγα» (4-7), «Κάποτε στον Πολύγυρο» (επιμ. Γιάννης Κανατάς) (8-10), Άννα Πιπέρκου-Ρίζου, «Έθιμα, Κάλαντα, Προλήψεις» (11-3), Γιάννης Τσίκουλας, «Τα χιόνια του Χολομώντα» (14-5), Νίκος Βασιλάκης, «Ο φωτογράφος Νικόλαος Κορέντης» (16-7), Μαρία Μπουλάκη-Λυπηρίδη, «Καλώς το φιλοδώρημα» (18-20), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Ο ζωγράφος Γιάννης Τσίκουλας» (21-4), Θανάσης Μπαντές, «Ο Έσσε και η εκπαίδευση σήμερα» (25-7), Γιάννη Δ. Κανατάς, «Το ροδάκινο που έγινε ντομάτα» (28-31), στιχουργήματα (32-3), επιστολές αναγνωστών (38-40).

— Έτος 12ο, τεύχος **61** (Ιαν.-Φεβρ. 2011), σ. 44.

Η ύλη αρχίζει με «Μικρό αφιέρωμα στον καθηγητή του Γυμνασίου Πολυγύρου Γεώργιο Φιλιππακόπουλο (1907-1967)» (3-9) και έπονται: «Κάποτε στον Πολύγυρο» (10-1), Νίκος Παπαοικονόμου, «Νέα στοιχεία για την ακίνητη περιουσία των οικογενειών του Πολυγύρου κατά το έτος 1872, μέσα από τον φορολογικό κώδικα Hulâsa 1 του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας» (12-4), Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, «Περί παπα-Γεωργάκη και παπα-Γιαννάκη, ολίγα (β΄ γραφή)» (15-8), Δήμητρα Χαριστού, «καφές στη χόβολη» (19-21), Μάγδα Μυστικού-Καραγιαννιώτου, «Η ζωγράφος Κλειώ Νάτση» (21-4), Χρήστος Αλβανός, «Εκκλησιαστικό οικοτροφείο Αγίας Μαγδαληνής. Αναμνήσεις της μαθητικής οικότροφης ζωής» (25-7), Γιάν. Τσίκουλας, «Η Πολυγυρινή Αποκριά στα μέσα του αιώνα που πέρασε» (28-31), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Μασάλια και ευτράπελα, με την ευκαιρία της Αποκριάς» (32-4), πολιτιστικά Πολυγύρου, Νέα Ομίλου (35-9, 40-3).

— Έτος 12ο, τεύχος **62** (Μάρτ.-Απρίλ. 2011), σ. 44.

Η ύλη του τεύχους περιλαμβάνει: Γιάννης Δ. Κανατάς, «Συμβολή στην έρευνα σχετικά με την επανάσταση του 1854 στη Χαλκιδική & τη σφαγή των προκρίτων του Πολυγύρου» (4-7), [τ.Σ.] «Κάποτε στον Πολύγυρο» (8-10), Τάκης Κοσμάς-Δεμίρης, «Ο εμφύλιος στον Πολύγυρο μέσα από τον τύπο της εποχής» (11-3), Νίκος Παπαοικονόμου, «Νέα στοιχεία για την ακίνητη περιουσία των οικογενειών του Πολυγύρου κατά το έτος 1872, μέσα από τον φορολογικό κώδικα Hulâsa 1 του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας» (14-5), Γιώργος Ζωγραφάκης, «2-3 Μαΐου 1905. Οι Κρήτες Μακεδονομάχοι του Ιωάννη Νταφώτη και η μάχη της Αγίας Αναστασίας» (16-21), Γιάννης Δ. Κανατάς (επιμ.), «Ο ζωγράφος Γιαννίκος Θεοδώρου» (22-3), πολιτιστικά στον Πολύγυρο (24-8, 31-4, 38-9), πολυγυρινό καρναβάλι (26), συνέχεια του αφιερώματος στον καθηγητή Γ. Φιλιππακόπουλο (35-7), βιβλιοπαρουσιάσεις (τραγούδια του Τσιτσάνη από τον Ντίνο Χριστιανόπουλο, 28-9, ναυτική ιστορία των Νικητιανών, 30-1 κ.ά.), τα Νέα του Ομίλου (40-3).

— Έτος 12ο, τεύχος **63** (Μάιος-Ιούν. 2011), σ. 44.

Στα περιεχόμενα του τεύχους περιλαμβάνονται: Νίκος Εμμ. Παπαοικονόμου, «Η συμμετοχή των Πολυγυρινών στην Επανάσταση του 1821 και στη συ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 749

γκρότηση του πρώτου τακτικού στρατού του Ελληνικού Κράτους» (3-6), [τ.Σ.] «Κάποτε στον Πολύγυρο» (7-9), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Κωνσταντίνος Γ. Ασλανίδης, εκ Πολυγύρου» (10-6), «Ο Πολύγυρος του προηγούμενου αιώνα» (17-20), «Ο ζωγράφος Δημήτρης Βλάχος» (21-4), επιστολές αναγνωστών (25), Γιάννης Κύρκου Αικατερινάρης, «Ο Πολύγυρος της παράδοσης και της δημιουργίας: παρασκευή σαπουνιών από το Γιώργο Α. Βασιλάκη» (26-7), Άγγελος Φιλώτα Μάντσιος, «Η Κυρία» (28-9), Γιάννης Τσίκουλας, «Θελήματα που κάναμε παιδιά (αγγαρεία και ευλογία)» (30-2), Μαρία Μπουλάκη-Λυπηρίδη, «Ο Στέλιος Λουκάς & η TV 100, παρουσιάζει το λεύκωμα *Πολύγυρος, ο τόπος και οι άνθρωποι*» (33-4), Πολιτιστικά - Βιβλιοπαρουσιάσεις (35-41), Τα Νέα του Ομίλου (42-3).

— Έτος 12ο, τεύχος **64** (Ιούλ-Αύγ. 2011), σ. 44.

Την ύλη του τεύχους απαρτίζουν: Γιάννης Δ. Κανατάς, «89 χρόνια από τη Μικρασιατική καταστροφή. Ο αεροπόρος Νικόλαος Γ. Δέας, μέσα από το έργο του 'Μεσουράνημα & συντρίμια' (α΄ μέρος)» (3-8), «Καλοκαίρι του '24 στον Πολύγυρο» (12-5), [τ.Σ.] «Κάποτε στον Πολύγυρο» (9-11), Μαρία Μπουλάκη-Λυπηρίδη, «Στη μνήμη της ποιήτριας Μαρίας Ιωακείμ Παπαϊωάννου» (16-7), Πολιτιστικά (21-4), μοναχός Συνέσιος, «Τριετές Μνημόσυνο της Μαρίας Τσερβελή» (25), [Στο τεύχος συνάπτεται ψηφιακός δίσκος CD με αφηγήσεις και τραγούδια από την χαρακτηριστική φωνή της, «Πολυγυρινά Ακούσματα. Ζωντανές ηχογραφήσεις με την Μαρία Σχοινά-Τσερβελή], Αθανάσιος Τσαμουρτζής, «Το Κοτσιάνειο συγκρότημα. Μια σύντομη περιγραφή των Αρχιτεκτονικών και Λαογραφικών στοιχείων του (α΄)» (26-31), Κωνσταντίνος Ιατρού, «Στέργιος Αγγελίδης, ο επιστήμονας, ο αγωνιστής, ο άνθρωπος» (32-4), Γιάννης Τσίκουλας, « 'Να βάνουμι' (Λαχνίσματα. Παιχνίδια του δρόμου και του λόγου)» (35-8), Τα Νέα του Ομίλου (39-43).

— Έτος 12ο, τεύχος **65** (Σεπτ-Οκτ. 2011), σ. 44.

Προτάσσεται (3) η διαμαρτυρία του εκδότη για την κατάργηση του μειωμένου ταχυδρομικού τέλους στην αποστολή του περιοδικού και η δωρεάν διανομή του σε επιλεγμένα σημεία. Ακολουθούν: Γιάννης Δ. Κανατάς, «89 χρόνια από τη Μικρασιατική καταστροφή. Ο αεροπόρος Νικόλαος Γ. Δέας, μέσα από το έργο του 'Μεσουράνημα & συντρίμια' (β΄ μέρος)» (4-7), «Σταύρος Σκυλίτσης. Κοντά στην αισθητική και τη ζωγραφική» (21-4), Νίκος Παπαοικονόμου, «Πολύγυρος 1568 μ.Χ.» (8-9), [τ.Σ.] «Κάποτε στον Πολύγυρο» (10-2), Αθανάσιος Τσαμουρτζής, «Το Κοτσιάνειο συγκρότημα. Μια σύντομη περιγραφή των Αρχιτεκτονικών και Λαογραφικών στοιχείων του (β΄)» (13-6), Άγγελος Φιλώτα Μάντσιος, «Εισαγωγικές» (17-20), Μαρία Μπουλάκη-Λυπηρίδη, «Θα περάσει κι αυτό, θα 'δεις» (25-7), Γιάννης Τσίκουλας, «Η Ριρίκα, οι ξένες γλώσσες κι εγώ» (28-9), Χρήστος Αλβανός, «Μαθητικός Πυρσός. Η εφημερίδα των μαθητών του Γυμνασίου Πολυγύρου» (30-1), Πολιτιστικά –Βιβλία (32-7), επιστολές (37-9), Τα Νέα του Ομίλου (40-3).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 750

— Έτος 13ο, τεύχος **67** (Ιαν-Φεβ. 2012), σ. 44.

Τον λαογράφο αναγνώστη ελκύουν: Κωνσταντίνος Θ. Χιούτης, «Γράμμα Πολυγυρινό προς τον ηγούμενο Νικηφόρο Βατοπαιδινό (1835)» (3-6), [τ.Σ.] «Κάποτε στον Πολύγυρο» (7-9), Νίκος Εμμ. Παπαοικονόμου, «Η κτηνοτροφία του Πολυγύρου το 1845» (10-1), Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, «Περί της βρύσης του Κουρού (damnatio memoriae)» (12-4), Άγγελος Φιλώτα Μάντσιος, «…της οποίας Βασιλείας είπεν…[αναμνήσεις από καθηγητές]» (15), Γιάννης Κύρκου Αικατερινάρης, «Ένα ερευνητικό πρόγραμμα του ΑΠΘ για το αστικό και περιαστικό πράσινο του Πολυγύρου» (16-9), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Ο φωτογράφος Μπάμπης Τάσιος» (20-3), «Μασάλια & ευτράπελα» (30-1), Γιάννης Τσίκουλας, «Καλή Αποκριά με την 'Επιδεξιότης' και τη 'Νανά'» (31-2), Μαρία Μπουλάκη-Λυπηρίδη, «Οι Λαλαγίτες» (33-6), Πολιτιστικά-Βιβλία (24-9), επιστολές (37-9), Νέα του Ομίλου (40-3).

— Έτος 13ο, τεύχος **68** (Μάρτ-Απρ. 2012), σ. 44.

Στην ύλη μάς εισάγει ο Γιάννης Δ. Κανατάς, «Ο ιερομάρτυς Βενέδικτος '…τον σπουδάσαντα γράμματα…εν τω Πολυγύρω…'» (3-5), συνεχίζει ο μοναχός Συνέσιος, «Α΄ Προεπαναστατικά έγγραφα του Πολυγύρου» (6-10), και ακολουθούν: [τ.Σ.], «Κάποτε στον Πολύγυρο» (11-3), Γιάννης Κύρκου Αικατερινάρης, «Το αστικό και περιαστικό πράσινο του Πολυγύρου (β΄)» (14-8), Χριστέλλα Α. Αποστολίδου, «Μια πραγματική ιστορία, μια αληθινή ζωή!» (19-20), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Τα εξωκλήσια των ζωγράφων» (21-4), Αθανάσιος Τσαμουρτζής, «Εθνολογικό Μουσείο Πολυγύρου. Τοπικό, αλλά μεγάλης εθνικής σημασίας. Προτάσεις για μια εκκίνηση» (25-8), Μαρία Μπουλάκη-Λυπηρίδη, «Η Μεγάλη Τρίτη» (29-31), Άγγελος Φιλώτα Μάντσιος, «Παύλος Τάσιος, ο συμμαθητής μας» (32-5), Γιάννης Τσίκουλας , «Τίνους πιδούδ' ήταν» (36-7), Πολιτιστικά – βιβλία – Νέα του Ομίλου (38-43).

— Έτος 13ο, τεύχος **69** (Μάιος-Ιούν 2012), σ. 44.

Στην ύλη μάς εισάγει ο Γιάννης Δ. Κανατάς, «100 χρόνια από την απελευθέρωση της Χαλκιδικής. Τα γεγονότα του 1912 μέσα από τον τύπο της εποχής» (3-6), «Η επαγγελματική σύνθεση του Πολύγυρου κατά τη δεκαετία του '30» (10-4), «Ο Πολύγυρος του προηγούμενου αιώνα» (15-9), «Βασιλική Μελίσση, η Αγιογράφος» (21-4) αλλά και επιμελητής μαζί με τους Χρίστο Ν. Γεροχρίστο, Γιάννη Δ. Σαράφη και Βασίλη Πλάτανο της στήλης «Κάποτε στον Πολύγυρο» (7-9). Άλλα άρθρα του τεύχους: Γιάννης Τσίκουλας, «Κυρία Σταμπουλίδου Ελισάβετ. Η καθηγήτριά μου» (20), Νίκος Εμμ. Παπαοικονόμου, «Νέα στοιχεία για την παρουσία των Πολυγυρινών προσφύγων του 1821 στις Σποράδες» (25-8), Γιώργος Ζωγραφάκης, «Περί 'Ασπροβόλας' και άλλων» (29-31), Πολιτιστικά-Βιβλία-Νέα του Ομίλου (37-43).

— Έτος 13ο, τεύχος **70** (Ιούλ-Αύγ 2012), σ. 44.

Τα περιεχόμενα ξεκινούν με άρθρα του Γιάννη Δ. Κανατά, «Μητροπολίτες Κασσανδρείας 1791-1907 (α΄)» (3-5), «Τα 'απόκρυφα' της Θεσσαλονίκης» (6-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 751

8), «Οι επαγγελματίες του Πολύγυρου την περίοδο 1939-1940» (12-4) και τη στήλη «Κάποτε στον Πολύγυρο» (9-11). Ακολουθούν: Άγγελος Φ. Μάντσιος, «Περί της κυρίας Ευαγγελίας» (15-7), Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, «Αθανάσιος Παπαδημητρίου: ένας Πολυγυρινός διδάσκαλος στο Γαλάτσι της Ρουμανίας (†1926)» (18), Πολιτιστικά του Πολύγυρου και βιβλία (23-31), Μαρία Μπουλάκη-Λυπηρίδη, «Τα καφενεία» (32-4), Γιάννης Τσίκουλας, «Θεέ μου, τι τρώγαμε! (Σνακ, ορντέβρ και απεριτίφ της παιδικής μας ηλικίας)» (35-8), Νέα του Ομίλου, επιστολές (39-43).

— Έτος 13ο, τεύχος **71** (Σεπτ-Οκτ 2012), σ. 52.

Τεύχος αφιέρωμα στα 100 χρόνια απ' την απελευθέρωση της Χαλκιδικής (1912-2012) με τα εξής άρθρα: Γιάννης Ζωγραφάκης, «2 Νοεμβρίου 1912: Η επίσημη απελευθέρωση της Χαλκιδικής» (3-6), Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, «Ο πανηγυρικός λόγος κατά την απελευθέρωση του Πολυγύρου το 1912» (7-11), Αντώνιος Ιωαν. Παλαμήδης, «Ο στρατηγός Γεώργιος Σπυρίδωνος» (12-3), Γιάννης Δ. Σαράφης, «Η απελευθέρωση της Χαλκιδικής. Τα γεγονότα του Αγ. Προδρόμου» (14-8), [αρχειακό], «Απομνημονεύματα του Αθανασίου Ι. Παλαμήδους» (19-23), από το Μουσείο Μπενάκη στοιχεία για ένοπλα ελληνικά σώματα από την Χαλκιδική το 1912 (24-5). Την ύλη συνεχίζουν: Γιάννης Δ. Κανατάς, «Η σκιτσογράφος Μαρία-Ηλέκτρα Ζογλοπίτου» (26-9), «Μητροπολίτες Κασσανδρείας 1791-1907 (β΄)» (32-5), και η συνεπιμέλεια της στήλης «Κάποτε στον Πολύγυρο» (30-1), Γιάννης Τσίκουλας, «Θεέ μου, τι τρώγαμε! (Σνακ, ορντέβρ και απεριτίφ της παιδικής μας ηλικίας)» (36-7), Στέλιος Καραγιώρας, «Ήρθα κι απόψε στα σκαλοπάτια σου…» (38-40), επιστολές, πολιτιστικά, βιβλία, Νέα του Ομίλου (41-51).

— Χρόνος 13ος, τεύχος **72** (Νοέμ-Δεκ 2012), σ. 56.

Ο εκδότης του περιοδικού αναγγέλει (3) τη διακοπή του περιοδικού, επικαλούμενος λόγους εξάντλησης της θεματολογίας, κόπωση, οικονομική κρίση, ωστόσο ομολογεί πως ένιωσε ότι ήρθε το πλήρωμα του χρόνου για τον 'Πολύγυρο'. Συνεργάτες γράφουν αποχαιρετιστήρια σημειώματα (4-5). Τα περιεχόμενα του τεύχους: Γιάννης Δ. Κανατάς, «Τα 'Δεκεμβριανά' του 1916 στον Πολύγυρο» (6-11), «Οδοιπορικό από τη Θεσσαλονίκη έως τον Πολύγυρο [1912]» (12-5), Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, «Ο διακο-Τίτος» (16-7), Αντώνιος Ι. Παλαμήδης, «Παναγιώτης Στάμος» (18-21), Κώστας Παντ. Τσολοδήμος, «Το 'Έπαθλο Μπενάκη' στον Πολύγυρο του 1956» (22-3), η στήλη «Κάποτε στον Πολύγυρο» (24-6), Νίκος Βασιλάκης, «Μικρά πεζά…Χριστουγεννιάτικα» (34-5), Γιάννης Τσίκουλας, «Τα τελευταία κάλαντα (Το τελευταίο μου τραγούδι)» (38-40), Γιάννης Δ. Κανατάς, «Ψάχνοντας ψύλλους στ' άχυρα και η χαρά της ανακάλυψης» (41-4), πολιτιστικά, βιβλία, Νέα Ομίλου (45-55).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα ακόλουθα τεύχη: **1** (Νοέμ-Δεκ 2000), 24 / **3** (Μάρτ-Απρ 2001), 28 / **7** (Νοέμ-Δεκ 2001), 32 / **8** (Ιαν-Φεβ 2002), 28 / **9** (Μάρτ-Απρ 2002), 28 / **10**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 752

(Μάιος-Ιούν 2002), 32 / **11** (Ιούλ-Αύγ 2002), 28 / **12** (Σεπτ-Οκτ 2002), 32 / **13** (Νοέμ-Δεκ 2002), 32 / **15** (Μάρτ-Απρ 2003), 32 / [**17**] (Αύγ 2003), 48: Αφιέρωμα στον ζωγράφο Γιώργο Παραλή / **18** (Σεπτ-Οκτ 2003), 36 / **19** (Νοέμ-Δεκ 2003), 34 / **20** (Ιαν-Φεβ 2004) 36 / **21** (Μάρτ-Απρ 2004), 40 / **22** (Μάιος-Ιούν 2004), 36 / **23** (Ιούλ-Αύγ 2004), 40 / **24** (Σεπτ-Οκτ 2004), 40 / **25** (Νοέμ-Δεκ 2004), 40 / **26** (Ιαν-Φεβ 2005), 40 / **27** (Μάρτ-Απρ 2005), 52 / **28** (Ιούν-Ιούλ 2005), 44 / **29** (Αύγ-Οκτ 2005), 44 / **30** (Νοέμ-Δεκ 2005), 40 / **31** (Ιαν-Φεβ 2006), 44 / **32** (Μάρτ-Απρ 2006), 44 / **36** (Νοέμ-Δεκ 2006), 40 / **37** (Ιαν-Φεβ 2007), 44 / **38** (Μάρτ-Απρ 2007), 44 / **39** (Μάιος-Ιούν 2007), 44 / **40** (Ιούλ-Αύγ 2007), 44 / **41** (Σεπτ-Οκτ 2007), 44 / **42** (Νοέμ-Δεκ 2007), 40 / **43** (Ιαν-Φεβ 2008), 44 / **44** (Μάρτ-Απρ 2008), 44 / **45** (Μάιος-Ιούν 2008), 44 / **46** (Ιούλ-Αύγ 2008), 44 / **47** (Σεπτ-Οκτ 2008), 44 / **48** (Νοέμ-Δεκ 2008), 44 / **49** (Ιαν-Φεβ 2009), 44 / **50** (Μάρτ-Απρ 2009), 44 / **51** (Μάιος-Ιούν 2009), 44 / **52** (Ιούλ-Αύγ 2009), 44 / **53** (Σεπτ-Οκτ 2009), 44 / **54** (Νοέμ-Δεκ 2009), 44 / **55** (Ιαν-Φεβ 2010), 44 / **56** (Μάρτ-Απρ 2010), 44 / **57** (Μάιος-Ιούν 2010), 44 / **58** (Ιούλ-Αύγ 2010), 44.

Π ο ν τ ι α κ ό Β ή μ α: Τριμηνιαίο Λαογραφικό Περιοδικό Ευξείνου Λέσχης Κοζάνης. Επιμέλεια ύλης-έκδοσης: Χριστόφορος Στ. Χριστοφορίδης. Υπεύθυνος έκδοσης: Κωνσταντίνος Σανίδης. Επιμέλεια εκτύπωσης: Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη Α.Ε. Σχήμα 8ο.

— Χρόνος 15ος, τεύχος **59** (Ιούλ.- Σεπτ. 1999), σ. 64.

Το περιοδικό είναι άξιο επαίνου, διότι μεγάλο μέρος των κειμένων του είναι στην ποντιακή διάλεκτο. Η ύλη του τεύχους ξεκινά με τη συνέχεια της εργασίας της Πόπης Τσακμακίδου-Κωτίδου για τις γυναίκες της Σάντας «Οι λαϊκές ποιήτριες της Σάντας του Πόντου» (3-17). Η ίδια αρθρογράφος υπογράφει και τον «Γαλλέα» (23-8), ιστορία από την άγνωστη ζωή των Ποντίων στην Ελλάδα. Ακόμη στο τεύχος διαβάζουμε τα γλωσσολαογραφικά της Έλσας Γαλανίδου-Μπαλφούσια (18-22), περιστατικά της ζωής των ποντίων Καρασουλήδων (από το Καρά-Σου, Β.Α. της Νικομήδειας) από τον Αρίσταρχο Τσαμασλίδη (29-36), του Σταύρου Κυριακίδη ιστορία από τον ερχομό των Ποντίων στην Ελλάδα (37), του Χριστόφορου Χριστοφορίδη τα συνεχιζόμενα «Γνωμικά-Παροιμίες- Εκφράσεις» (38-40). Ακολουθούν λογοτεχνικές σελίδες (41-55) στα ποντιακά. Η Έλσα Γαλανίδου-Μπαλφούσια παρουσιάζει την τυπωμένη διατριβή του Χρήστου Σαμουηλίδη, *Το λαϊκό παραδοσιακό θέατρο του Πόντου (Μωμόγεροι)* (56-61) και, τέλος, μαθαίνουμε (62-4) για τις δραστηριότητες της Ευξείνου Λέσχης Κοζάνης.

— Χρόνος 17ος, τεύχος **70** (Απρίλ.-Μάιος-Ιούνιος 2002), σ. 64.

Άκρως ενδιαφέρουσα ύλη για τον μελετητή του ποντιακού ελληνισμού. Από τον Παύλο Τσακρίδη στο άρθρο «Μεσουδιέ – Καρα Σου» (3-6) περιγράφεται ο τρόπος δημιουργίας 15 πολισμάτων κοντά στο Αντάπαζαρ Νικομήδειας από Πόντιους των Κοτυώρων, οι οποίοι μετακινήθηκαν 1000 χλμ. προς τα δυ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 753

τικά. Σε κείμενα Ελπίδας Τουμπουλίδου και επιμέλεια Έλσας Γαλανίδου-Μπαλφούσια δίνεται το «Φυτολόγιο του χωριού Σταυρίν του Πόντου» (7-17), ο Σταύρος Κυριακίδης γράφει τα «Ανέκδοτα Σταυρί'» (18-9), ο Χριστόφορος Στάθη Χριστοφορίδη τη συνέχεια του «Ανέκδοτα – Παροιμίες – Εκφράσεις» (20-5), ο Γ.Θ. Παπαδόπουλος, «Ανηφορίζοντας για τον Άγιο Παύλο της Αυλήαννας του Πόντου» (26-8). Ο Χαράλαμπος Κωτίδης παραθέτει ιδιωματικό κείμενο από τη ζωή των Ποντίων στην Ελλάδα (29-31), ενώ στις σελ. 32-3 δημοσιεύεται (στα ποντιακά) το παραμύθι «Αλεπόν π' εξαγόρευεν» του Τηλέμαχου Φιλιππίδη. Ακολουθούν έντεχνο ποίημα (36-7) και θεατρικό έργο σε συνέχειες (36-56), συνοδευόμενα από λεξιλόγιο της ποντιακής διαλέκτου. Το τεύχος κλείνει με νεκρολογία για τον Γεώργιο Φωτιάδη (1910-2001) (57) και τις δραστηριότητες της Ευξείνου Λέσχης Κοζάνης (58-62).

— Χρόνος 17ος, τεύχος **71** (Ιούλ.- Σεπτ. 2002), σ. 84.

Στις σ. 3-17 αναδημοσιεύονται αποσπάσματα από το βιβλίο του Δημ. Α. Φυλλίζη, *Αι τελευταίαι ημέραι της Τραπεζούντος, 1918-1923.* Ο Χριστόφορος Χριστοφορίδης ασχολείται με «Το αγροκτηνοτροφικό σπίτι στα χωριά της Ματσούκας του Πόντου» (18-38) και συνεχίζει την καταχώριση «Γνωμικών- Παροιμιών- Εκφράσεων» (48-51), η Έλσα Γαλανίδου-Μπαλφούσια συμπληρώνει το άρθρο της (στο τεύχος 69) για «Τ' Αγίας Κερεκής τ' άψιμον» (39) και γράφει για τον έναστρο ουρανό στον Πόντο (40-7). Το γλωσσολαογραφικό μέρος του περιοδικού κλείνει η επιστολή του Νίκου Κυριαζίδη «Περί του ετύμου της λέξης 'Χάταλον'» (52). Οι λογοτεχνικές σελίδες περιλαμβάνουν τη 2η συνέχεια του ποντιακού θεατρικού δράματος «Το ξερίζωμαν» του Σταύρου Κυριακίδη (55-66). Επιπλέον, στο παρόν τεύχος εγκαινιάζονται οι παρουσιάσεις προσωπικοτήτων από τον Πόντο. Η αρχή γίνεται με τον Ιορδάνη Παμπούκη, συνεργάτη του Ξενοφώντα Άκογλου στα 'Χρονικά του Πόντου' (67-73). Έπονται Νεκρολογία (74-5), δραστηριότητες Ευξείνου Λέσχης Κοζάνης (76-81), «Συναπάντημα Νεολαίας Ποντίων στην Παναγία Σουμελά, 18-21/7/2002» (81-4).

— Χρόνος 17ος, τεύχος **72** (Οκτ.- Νοέμ.- Δεκ. 2002), σ. 64.

Το τεύχος ξεκινά μ' ένα φλέγον θέμα για τους Ποντίους «Η Ιστορία του Πόντου στα σχολικά βιβλία» (3-6), εξέλιξη που προοιωνίζεται σε σχετικό κείμενο του Χρήστου Σαμουηλίδη στο αναγνωστικό τής Β΄ Γυμνασίου. Στη συνέχεια παρατίθενται: Απόσπασμα «Από το ρίζωμα των Ποντίων στη Μακεδονία» της Νόρας Κωνσταντινίδου (7-9), το άρθρο του Γ.Θ. Παπαδόπουλου, «Η Θεσσαλονίκη και οι Πόντιοι» (10-3). Οι καθαρά λαογραφικές σελίδες περιλαμβάνουν: «Τ' άστρα και τα εξίαστρα ψηλά 'ς σα επουράνια (τα άστρα στα αινίγματα και στα τραγούδια)» της Έλσας Γαλανίδου-Μπαλφούσια (14-21, 22), «Η παραδοσιακή ποντιακή κουζίνα» του Χρίστου Παπαδόπουλου (23-4), του ίδιου κείμενο στο ιδίωμα του Ακ-Νταγ Ματέν (25), «Γνωμικά- Παροιμίες- Εκφράσεις» του Χριστόφορου Στ. Χριστοφορίδη (26-30). Στο λογοτεχνικό μέρος βρίσκουμε τη συνέχεια του θεατρικού «Το ξερίζωμαν» του Σταύρου Κυριακίδη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 754

(33-44). Ο λογοτέχνης Γεώργιος Ζερζελίδης παρουσιάζεται στις σ. 45-57 από το Νίκο Λαπαρίδη, ενώ την αποτύπωση του ποντιακού χορού σε γραμματόσημο των ΕΛΤΑ σχολιάζει ο Χριστόφορος Χριστοφορίδης (58-9), ο οποίος κάνει και τις δύο βιβλιοπαρουσιάσεις του τεύχους (60-1). Τις τελευταίες σελίδες (62-4) καταλαμβάνουν οι δραστηριότητες της Λέσχης.

— Χρόνος 18ος, τεύχος **74-75** (Απρ-Μάιος-Ιούν-Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2003), σ. 112.

Αφήγηση ζωής του Πέτρου Μαυροφρύδη είναι οι «Παιδικές μνήμες του ξεριζωμού και της Προσφυγιάς. Ταξίδι χωρίς επιστροφή» (3-20), ενώ από τον Αρίσταρχο Τσαμασλίδη παρουσιάζεται η «Ιστορία των Ποντίων και λοιπών Ελλήνων της περιοχής Καρά-Σου, Ατά-Παζάρ' Βιθυνίας» (21-54). Την αληθινή ιστορία της Ευτέρπης Κ. Λαπαρίδη γράφει ο Νίκος Λαπαρίδης (55-8), η Έλσα Γαλανίδου-Μπαλφούσια ασχολείται με «Τον Ήλιο και το Φεγγάρι στον Ελληνισμό του Πόντου» (αινίγματα, προλήψεις- δεισιδαιμονίες- λαϊκή ιατρική- τραγούδι) (59-78), ο Σάββας Μαυρίδης δίνει μια διαφορετική προσέγγιση του τραγουδιού «Η κόρ' επήεν 'ς το Παρχάρ'» (79-81), ο Χριστόφορος Στ. Χριστοφορίδης συνεχίζει τη συλλογή του με «Γνωμικά- Παροιμίες- Εκφράσεις» (82-4). Στις λογοτεχνικές σελίδες του περιοδικού δημοσιεύεται ηθογραφικό πεζό κείμενο (στην ποντιακή) του Σταύρου Κυριακίδη (85-8). Η Πόπη Τσακμακίδου-Κωτίδου παρουσιάζει την προσωπικότητα του Σίμου Λιανίδη (89-105). Η υπόλοιπη ύλη του τεύχους συμπληρώνεται από νεκρολογία (106) και τις δραστηριότητες της Λέσχης (107-12).

— Χρόνος 18ος, τεύχος **76** (Οκτ.- Νοέμ.- Δεκ. 2003), σ. 64.

Ο Αρίσταρχος Τσαμασλίδης δίνει τη συνέχεια της «Ιστορίας των Ποντίων και λοιπών Ελλήνων της περιοχής Καρά-Σου, Ατά-Παζάρ', Βιθυνίας» (3-27) και ο Αναστάσιος Μαυρόπουλος δημοσιεύει τη μαρτυρία του για την «Καταστροφή του Φουντουκλί» (28-33). Στα λαογραφικά θέματα, η Έλσα Γαλανίδου-Μπαλφούσια συνεχίζει για τον «Ήλιο και το Φεγγάρι στον ελληνισμό του Πόντου» (34-49). Από τα λογοτεχνικά θέματα του περιοδικού ξεχωρίζουμε τα ιδιωματικά κείμενα: «Από τη ζωή στο Σταυρίν» του Σταύρου Κυριακίδη (50-2), το δημοτικό τραγούδι «Ο Μονόγιαννες» (53-4). Την ύλη κλείνουν η ανοικτή επιστολή του Πέτρου Μαυροφρύδη για «Τη Γενοκτονία του Ελληνισμού της Ανατολής» (56-7), δράσεις της Λέσχης (58-62).

— Χρόνος 26ος, τεύχος **101** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2010), σ. 64.

Το παρόν τεύχος περιλαμβάνει Αλφαβητικό Ευρετήριο Συγγραφέων με τους τίτλους των εργασιών τους στα 100 τεύχη του περιοδικού των ετών 1985-2009 (11-51), Δραστηριότητες της Ευξείνου Λέσχης Κοζάνης και άλλων ποντιακών φορέων (52-60), νεκρολογίες (61-4).

— Χρόνος 26ος, τεύχος **102-103** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν 2010), σ. 144.

Επιλέγουμε από την ύλη: Αθ. Ε. Καραθανάσης, «Σελίδες εκ της ιστορίας του Πόντου» (3-10), Γεώργιος Τσακαλίδης, «Αυθεντικές ιστορίες Ποντίων προσφύγων» (11-26), Έλσα Γαλανίδου-Μπαλφούσια, «Η τιμή τον τιμημένον

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 755

[φράση]» (27-9), Πόπη Τσακμακίδου-Κωτίδου, «Η παράδοση συνεχίζεται» (30-1), Νίκος Κυριαζίδης, «Αληθινές παλιές ιστορίες και ενθυμήματα παιδικής ηλικίας» (32-8), Ανθούλα Λαζαρίδου-Πολιτίδου, «Ατώρα θα πάμε 'ς σ' ανάμεμαν» (ιδίωμα Καρς σε επιμ. Χριστόφ. Χριστοφορίδη) (39-49), Εύα Ακριτίδου, «Παραμύθια του παππού Στυλιανού Ακριτίδη και του αδελφού του Στέφανου» (επιμ. Χριστόφ. Χριστοφορίδη) (50-5), Κων/νος Στάθης Χριστοφορίδης, «Αληθινές ξεχασμένες ιστορίες από τη ζωή των κατοίκων της Κουνάκας: Η Καρασταθιίνα και ο Καράσταθϊον» (56-71), Γ.Κ. Χατζόπουλος, «Ο παροιμιακός λόγος του Ηλία Α. Τσιρκινίδη» (79-85), παρουσίαση του βιβλίου της Έλσας Γαλανίδου-Μπαλφούσια, *Λαογραφικά Πόντου*, από τον Χριστόφ. Στ. Χριστοφορίδη (86-7), διαλεκτολογικά από τον ίδιο (90-6), οι ομιλίες του Θωμά Αλεξιάδη, «Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου» (111-22), «Οι Μονές του Πόντου κέντρα Ορθοδοξίας και Ελληνισμού» (134-43), η παρουσίαση της εκδήλωσης του βιβλίου του Παύλου Κανονίδη, *Αρχιτεκτονική και Πολιτισμός του Πόντου* (123-33).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν επιπλέον τα ακόλουθα τεύχη: **60** (Οκτ-Δεκ 1999), 72 / **61** (Ιαν-Μάρτ 2000), 64 / **66** (Απρ-Ιούν 2001), 64 / **67** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2001), 64 / **68** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2001), 64 / **73** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2003), 80 / **77-78** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν 2004), 96 / **79-80** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ-Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2004), 80 / **81** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2005), 48 / **82-83** (Απρ-Μάιος-Ιούν-Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2005), 128 / **85-86** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν 2006), 112 / **87** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2006), 104 / **88** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2006), 80 / **89-90** (Ιαν-Φεβ-μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν 2007), 112 / **91** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2007), 72 / **92** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2007), 80 / **93** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2008), 80 / **94-95** (Απρ-Μάιος-Ιούν-Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2008), 144 / **96** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2008), 112 / **97-98** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ-Απρ-Μάιος-Ιούν 2009), 152 / **99** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2009), 112 / **100** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2009), 112.

Π ό ρ φ υ ρ α ς: Τριμηνιαίο περιοδικό (κωδικός ΕΛΤΑ 2582). Ιδιοκτησία: Κερκυραϊκή Ένωση Γραμμάτων & Τεχνών. Έτος ίδρυσης: 1980. Εκδότες-Διευθυντές: Δημήτρης Κονιδάρης – Περικλής Παγκράτης. Έδρα: Κέρκυρα. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **126** (Ιαν-Μάρτ 2008), σ. 134 (579-712).

Το τεύχος αφιερώνεται στον μουσικοσυνθέτη Γιάννη Μαρκόπουλο (579-680): Εργοβιογραφία, τιμητική ομιλία από τον Γεώργιο Αμαργιανάκη, άρθρα από τους Γρηγόρη Μ. Σηφάκη, Παύλο Πετρίδη, Αλέξανδρο Χ. Μήτσιου, Πάνο Θεοδωρίδη, Μάνο Ελευθερίου, Σταύρο Καρτσωνάκη, Γιώργο Χρονά, Δημήτρη Αντωνακάκη, Χριστίνα Μυγδάλη, Θεοδόση Ν. Πελεγρίνη, Γιώργο Β. Μονεμβασίτη, Γιάννη Ευσταθιάδη, Γιώργο Νοταρά, Μανόλη Πρατικάκη, Κώστα Γεωργουσόπουλο, Γιάννη Μαρκόπουλο. Αξιόλογα επίσης τα: Βαλεντίνη Καμπατζά, «Η γυναίκα στην ποίηση του Κώστα Βάρναλη» (689-96), Θωμάς Βελιανίτης, «Ιωάννης Καποδίστριας και Παναγιώτης Σούτσος» (697-702), βιβλιοπαρουσιάσεις (703-6).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 756

Ρ ί ζ α Α γ ρ ι ν ι ω τ ώ ν: Περιοδική έκδοση του «Συλλόγου των εν Αθήναις Αγρινιωτών» (Κωδικός 4256 – Δ/νση Εποπτείας ΜΜΕ). Ιδιοκτησία: Σύλλογος των εν Αθήναις Αγρινιωτών «ο Άγιος Χριστόφορος». Εκδότης (σύμφωνα με τον νόμο ο Πρόεδρος του ΔΣ του Συλλόγου): Μόλλη Βότση. Επιμέλεια έκδοσης: Μόλλη Βότση – Ανδρέας Μπρέσιακας. www.riza.gr, Σχήμα 4ο.

— Τεύχος **64** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2007), σ. 64.

Λαογραφικώς ενδιαφέροντα άρθρα του τεύχους: Αριστέα Παπαθανασίου-Δαμιανίδη, «Αναμνήσεις από το Πάσχα στο Παλιό Αγρίνιο» (4), Ντίνα Παππά-Γκόβελα, «Παπαστράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγρινίου» (8-9), Ιωάν. Β. Κωστάκης, «Ιερός Ναός Αγ. Χριστοφόρου (παλαιός)» (10-1), Γιούλα Τζογάνη, «Παιωνία η αρσενική, το σπάνιο αγριολούλουδο που δεσπόζει στα Ακαρνανικά Όρη» (12-3), Φώτιος Μπερίκος, «Μεσολόγγι: Ελευθερώστε το πνεύμα» (14-5), Θ.Μ. Πολίτης, «Χαλκούνια – χαλκουνάδες – χαλκουνοπόλεμος (α΄ μέρος)» (16-7), Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Το Βραχώρι. Ιστορία – περιήγηση» (18-9), Κώστας Πατρώνης, «Τα καλύβια του Συνοικισμού [προσφύγων]» (19), αφιέρωμα στον Τάκη Αντωνίου (20-1), αρχιμανδρίτου Δοσίθεου, «Νοσταλγίες και αναμνήσεις» (22-3), Φώτιος Κωστούλας, «Η ιστορία του μικρού Πανέτου [μασκότ ομάδας Παναιτωλικού]» (27), Νεκταρία Σκόνδρα, «Σήμερα…γάμος γίνεται» (30-1), Παντελής Παπαστάθης, «Αγροτοποιμενική διατροφή» (35), Χρυσούλα Σπυρέλη, «Αγρίνιο: Πλατεία Ειρήνης» (36-8), Ματίνα Δάμπλια, «Εφημερίδα 'Εμείς' [μαθητική]» (39), Μ. Αγγελή, «Καπνός. Μια ιστορία αιώνων» (40-1), Μάρκος Γκιόλιας, «Η έννοια των συναλλακτικών ηθών στο παραδοσιακό δίκαιο» (42-3), Πολιτιστικά, βιβλιοπαρουσιάσεις (44-51), Λίνος Υφαντής, «Στέκια νεολαίας που έγραψαν ιστορία» (52-3), απουσίες (54-5), ενθυμήματα (58-9), Κώστας Δήμου Μαραγιάννης, «Στις ρίζες του Βραχωρίου» (60).

— Τεύχος **65** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2007), σ. 64.

Επιλέγουμε από τα θέματα του τεύχους: Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, «Βασίλειος Τσουλούφρης ή Τσουλούφης (1851-1927) [αρχιτέκτων]» (4), Γιώργος Παπατριανταφύλλου, «17 χρόνια Μαθητικό Φεστιβάλ Αγρινίου» (6-7), Κώστας Δ. Μαραγιάννης, «Κώστας Γεωργίου Χειμάρας (1907-2001)» (8-9), Βασιλική Τριανταφύλλου, «Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου (Μυρτιάς)» (10-1), Δάμπλια Ματίνα & Σιαφάκα Ελεάνα, «Κινηματογράφος στο Αγρίνιο» (13-5), Γρηγ. Φιλ. Κωσταράς, «Ένα φύλλο ελιάς στη Μνήμη του Κίμωνα Γαλάζη» (16-7), Ντίνα Παππά-Γκόβελα, «Παπαστράτειος Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγρινίου (β΄ μέρος)» (22-3), Ρεβέκκα Παρδάλη, «Λαογραφική Συλλογή. 2ο Δημοτικό Σχολείο Αγ. Κων/ου» (24-5), η μετανάστις στην Ιορδανία Ελένη Καμμένου (26-7), αφιέρωμα στη Γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου και τον οραματιστή της Χαρίλαο Τρικούπη (30-3), Ιωάν. Β. Κωστάκης, «Ιερός Ναός Αγ. Χριστοφόρου» (36-9), επιστολή του Άρη Μπιτσώρη για τους Εβραίους του Αγρινίου την περίοδο της Κατοχής (39), Παναγιώτης Λούπας, «Λαζάρια Ματαράγκας» (40), Θ.Μ. Πολίτης, «Χαλκούνια – χαλκουνάδες – χαλκουνοπόλεμος (β΄ μέρος)» (41), Μάρκος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 757

Γκιόλιας, «Το εμπορικό καραβάνι στις προβιομηχανικές κοινωνίες (α΄)» (46-7), Ισμήνη Μπαμπάτσικου, «Η γυναίκα στον Λόρκα» (49), εκδόσεις, βιβλιοκριτικές (50-2), η έκδοση του επετειακού Λευκώματος «Παπαστράτος ΑΒΕΣ» (53), από το περιοδικό του 19ου αι. 'Οικογένεια' «Παρουσίασις [του Συλλόγου] Κυριών προς την Α.Μ. τη βασίλισσαν» (54-5), «Ένα χειρόγραφο περιοδικό» (56), Ενθυμήματα (57), Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Η χαρά των δακρύων» (62).

— Τεύχος **68** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2008), σ. 64.

Από την ύλη του τεύχους επιλέγουμε: Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Ένα 'καμάρι' μας (Το Γεφύρι της Αρτοτίβας)» (6-7), Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, «Η εμπειρία του 'μοντέρνου' μέσα από τη σχολική αρχιτεκτονική στο μεσοπολεμικό Αγρίνιο (1920-1940)» (8-9), Βασίλειος Μυλωνάς, «Ιερά Μονή Παναγίας Κερατινούς» (10-1), Αρχοντούλα Χ. Αλεξανδροπούλου, «25η Μαρτίου 1821 και το Αγρίνιο είναι εδώ» (12-3), Α. Παλιούρας, «Γ[υμναστική] Ε[ταιρεία] Α[γρινίου]. 60 χρόνια πολιτισμού» (14-5), Χριστόδ. Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Ο Παπαποστόλης τη Μεγάλη Εβδομάδα» (18-9), Εύη Παπαδήμα, «Γλυκές αναμνήσεις από το Βραχώρι» (20-1), Βασ. Μιχαλόπουλος, «Ο κυρ Ευάγγελος [γλεντζές του Αγρινίου]» (21), από την ιστορία της ομάδας του Παναιτωλικού (22-4), αφιέρωμα στον Άγιο Χριστόφορο, πολιούχο του Αγρινίου, από τον Αθαν. Δ. Παλιούρα και την Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη (26-7), Χρήστος Μακροζαχόπουλος, «Τα διατηρητέα του Αγρινίου» (32-3), αφιέρωμα στον Βασίλη Λαμνάτο (38-9), νεκρολογίες (40-1, Ζάχος Ξηροτύρης 42), λευκώματα, εκδόσεις, βιβλιοκριτικές (55-60), Ο αχυρένιος Γληγοράκης την Καθαρά Δευτέρα στη Βόνιτσα (62).

— Τεύχος **69** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2008), σ. 64.

Λαογραφικού ενδιαφέροντος τα ακόλουθα: Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Ευανθία Μπέλλου-Γκινοπούλου (Μια ευγενής δέσποινα του Βραχωριού)» (10-1), Νίκος Ζυγογιάννης, «Οι Σαρακατσαναίοι, παράδοση αιώνων» (11), «Τα Πέτρινα του Αγρινίου: Οδός Παπαστράτου» (12-3), η 2η Έκθεση Γραμματοσήμου 'Αγρίνιο 2008' και η έκθεση παλιών καρτ-ποστάλ (16-8), Βασίλης Μυλωνάς, «Άγιος Ανδρέας ο ερημίτης» (22-5), ο εορτασμός του πολιούχου Αγίου Χριστοφόρου, παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας Κάρολου Παπούλια (32-3), Αναμνήσεις της Μαίρης Χρυσικοπούλου από το προπολεμικό Αγρίνιο (34-6), νεκρολογίες, εκδόσεις (53-4, 56-60), Γεώργιος Σπ. Μπαρμπαρούσης, «Νικόλαος Ζέρβας» (62).

— Τεύχος **70** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2008), σ. 48.

Επιλογές από την ύλη του τεύχους: Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Ένα τέκνο της Κόνισκας δήμαρχος Αγρινίου» (6-7), Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, «Αρχιτεκτονική και κριτική» (8-9), Βασίλης Μυλωνάς, «Ιερά Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Λιγοβιτσίου» (10-2), η ποδοσφαιρική ομάδα Κένταυρος Αγρινίου (13), Ταξιάρχης Κουλούρης, «Τα Κράβαρα γράψανε τη Λαογραφία τους» (15),

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 758

Κων/νος Αν Καντάνης, «Ο [ιεροψάλτης] μπαρμπα-Γιάννης και το πηγάδι» (16), το παλιό Αγρίνιο που κατεδαφίζεται (22-3), Βασίλης Μιχ. Κομπορόζος, «Άγγελος Σικελιανός και Αχελώος» (24), Χριστόδ. Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Αναμνήσεις ενός παιδιού από την 28η Οκτωβρίου 1940 στο Αγρίνιο» (32-3), Χρυσούλα Σπυρέλη, «Δήμος Παρακαμπυλίων Καραϊσκάκεια 2008: Το θεατρικό δρώμενο για όγδοη χρονιά» (33), νεκρολογίες (34, Βασίλης Λαμνάτος 35-6), ονοματοθεσία δρόμων της πόλης (38-9), Εύη Παπαδήμα, «Από τη δράση των οπλαρχηγών της Δυτικής Ελλάδος» (39), «14 Σεπτεμβρίου, η Ύψωσις του Τιμίου Σταυρού» (47), εκδόσεις (40-1).

— Τεύχος **71** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2008), σ. 48.

Από τα περιεχόμενα του τεύχους: Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Η ποίηση της πέτρας [Ζαγοροχώρια Ηπείρου]» (6-7), Μιχαήλ Οικονόμου, «Ιδιώτες συλλέκτες με παλαιά παραδοσιακά αντικείμενα» (7), Χριστόδουλος Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Ο ελληνοδιδάσκαλος Αθανάσιος Αγαθίδης, ο διδάσκαλος των Χαριλάου και Σοφίας Σπ. Τρικούπη» (8-9), Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, «Η 'περιπέτεια' του πρώτου πολεοδομικού σχεδίου του Αγρινίου και οι συνέπειές του για την πόλη» (10-1), Λίνος Γ. Υφαντής, «Ο χάρτης της Αιτωλοακαρνανίας περίπου 2.500 χρόνια πριν» (13), Νέα Διοίκηση στον Σύλλογο (14), αφιέρωμα στον πρόωρα χαμένο νεαρό συνεργάτη του περιοδικού και στυλοβάτη του Συλλόγου Γεώργιο Ν. Παπαϊωάννου (16-28), Νίκος Α. Κανής, «Ο απροστάτευτος Βας-Βας και η κοινωνία του δήθεν πολιτισμού [παρουσία γραφικών τύπων στην τηλεόραση]» (30-1), Εύη Παπαδήμα, «Ιστορικά γεγονότα του χθες…Για να μαθαίνουν οι νεότεροι» (31), από την ιστορία της ομάδας του Παναιτωλικού (32-4), Κώστας Βελιανίτης, «Μαρία η Πενταγιώτισσα» (35), επιστολές αναγνωστών (38), Βιβλιοπαρουσιάσεις, εκδόσεις (40-4).

— Τεύχος **72** (Ιαν-Φεβρ-Μάρτ 2009), σ. 48.

Επιλέγουμε από τα θέματα του τεύχους: Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Ο λόγος και η εικόνα» (6-7), Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, «Μεσοπολεμική Ναοδομία στο Αγρίνιο» (8-9), Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης, «† 14-4-1944, Μεγάλη Παρασκευή» (10-2), Αριστέα Δαμιανίδη-Παπαθανασίου, «Το Υποκατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος» (13), Θανάσης Παλιούρας, «Το σημάδι» (16-7), παρουσίαση του Λευκώματος *Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού* (17), Μιχάλης Σταφυλάς, «Η παιδαγωγική της χειροδικίας» (18-9), Βαγγέλης Πυρπύλης, «Ο σιδηρόδρομος στην Αιτωλοακαρνανία» (20-3), Εύη Παπαδήμα, «Διονύσιος Σολωμός. Ο ποιητής της ελευθερίας» (26-7), Μόλλη Βότση, «Αστρονομική και Αστροφυσική Εταιρεία Δυτικής Ελλάδας» (36), νεκρολογίες (37-9), εκδόσεις (40-5).

— Τεύχος **73** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2009), σ. 48.

Από την ύλη του τεύχους: Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, «Καπναποθήκες στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου» (4), Θ.Μ. Πολίτης, «Στοιχεία για το Υποκατάστημα Τραπέζης της Ελλάδος Αγρινίου» (9), η άνοδος του Παναιτωλικού στη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 759

Β΄ Εθνική κατηγορία (10-1), Νικόλαος Χαρ. Τέλωνας, «Περί ανεγέρσεως νέου εν Αγρινίω Ιερού Ναού» (16-7), εκδήλωση για τους Αιτωλοακαρνάνες Πρωθυπουργούς (17), ιστορία από τις φοιτητικές εξετάσεις με αυστηρό καθηγητή (18), Γιάννης Σελιμάς, «Περιβαλλοντική διακυβέρνηση Λίμνης Τριχωνίδας» (20-1), Στάθης Τσούκαλος, «Για τη Μεγάλη Παρασκευή του 1944 στο Αγρίνιο» (28-9), Έλλη Πιπερίγκου-Γιαννοπούλου, «Η τρελή στη Βρύση» (30-1), Ιωάν. Θεοφ. Κόκκοτος, «Παιδονόμος στ' Απόκουρο» (31), φιλολογικό απόγευμα του Συλλόγου με αφιέρωμα στον Κωστή Παλαμά (32), μνήμη Βασιλικής Λανάρα (33), εκδόσεις, βιβλιοκριτική (38-43), σύντομος απολογισμός της 20ετίας του Συλλόγου από τον Δημήτρη Νικ. Τζίμα (44-6).

— Τεύχος **74** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2009), σ. 48.

Λαογραφικά στην ύλη του τεύχους μας εισάγει φωτογράφημα του 1950, σχολιασμένο από τον Αθαν. Παλιούρα, «Οι νύφες του Αγρινίου» (7). Ακολουθούν: Βικτωρία Γερολύμου, «Λαογραφικά Μουσεία. Αναγκαία ή όχι; Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας» (8-10), Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, «Ο αρχιτέκτων Βασίλειος Κουρεμένος (1875-1957)» (12-3), Γιάννης Συμψηρής, «Η κρυφή ιστορία όλων μας…» (14-5), Καραϊσκάκεια 2009 με το δρώμενο «Η μάχη της Κορομηλιάς» (17), Χριστόδ. Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Ο Καπνόρζας» (18-9), Παναγιώτης Απ. Καραγεώργος, «Ο γέροντας Παΐσιος στρατιώτης στην πόλη του Αγρινίου» (20-1), συνέντευξη με την αγρινιώτισσα ηθοποιό Λουκία Πιστιόλα (24-5), Δημήτριος Λυμπουρίδης, «Το πάρκο Αγρινίου και οι Αγρινιώτες» (26-7), 7ο Αντάμωμα Σαρακατσαναίων στο Περδικάκι Αιτωλοακαρνανίας (27), Ρέα Μητρονίκα-Καναρά, «Η γειτονιά μου» (28-9), από την ιστορία της ομάδας του Παναιτωλικού (30-2), νεκρολογίες (35-7), Εύη Παπαδήμα, «'Πάντων των στοιχείων, άριστον το ύδωρ' Πίνδαρος» (38-9), εκδόσεις (40-3).

— Τεύχος **75** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2009), σ. 48.

Σύγχρονη, έγχρωμη, καλαίσθητη έκδοση με αφιέρωμα στα 50χρονα από την σύσταση του Συλλόγου και τα 20χρονα από την περιοδική του έκδοση (3, 14-7, 18-9, 20-2). Στην ύλη του τεύχους περιέχονται ακόμη: Πρόγραμμα προσεχών εκδηλώσεων του Συλλόγου (5), Αριστέα Παπαθανασίου-Δαμιανίδου, «Χριστούγεννα στο Αγρίνιο» (7), Διονύσης Σπ. Μπερερής, «Πριν από 170 χρόνια» (8), Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Το 'μυστικό' των ανθρώπων και των πραγμάτων» (10), Πεπραγμένα του Συλλόγου (12-3), Ανδρομάχη Μαρκαντωνάτου-Σκαλτσά, «Η ατομική και συλλογική διάσταση στο πρόσωπο – Η συμμετοχή στο Σύλλογο» (23), Ισμήνη Μπαμπάτσικου, «Συνέντευξη με το γλύπτη Θύμιο Πανουργιά» (24-6), Χριστόδουλος Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Ο Jimmy. Μια αληθινή ιστορία [στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο]» (31), Ρέα Μητρονίκα, «Θυμάσαι;» (32-3), Ζέττα Οικονόμου-Ψαρρά, «Παιδικές αναμνήσεις. Το πιο μικρό κουστούμι» (34), Ιωάν. Θεοφ. Κόκκοτος, «Προεκλογικά εύθυμα» (35), Άννα Παπαχρήστου, «Οι παροιμίες – παραδόσεις του νομού Αιτωλοακαρνανίας» (36-7), νεκρολογίες (38-9), εκδόσεις και παρουσιάσεις βιβλίων για την Αιτωλοακαρνανία αλλά και από καταγόμενους απ' αυτήν συγγραφείς (40-6).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 760

— Τεύχος **76** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2010), σ. 48.

Επιλέγουμε από την ύλη του τεύχους: Θ.Μ. Πολίτης, «Οι βομβαρδισμοί του Αγρινίου (1940-1)» (8-10), Ευθύμιος Ανδρικόπουλος, «Το Αγρίνιο έως τις αρχές του Μεσοπολέμου» (12-3), Ρέα Μητρονίκα, «Μεγάλη Παρασκευή και Πάσχα στο Αγρίνιο» (14-5), η Μαρία Ν. Αγγέλη παρουσιάζει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα Γυμνασίου «Ταξίδι στο χρόνο με οδηγούς τα αγάλματα της πόλης μας…» (18-9), συνέντευξη του ζωγράφου Χρήστου Γαρουφαλή (24-7), Εύη Παπαδήμα, «Ελληνίδες ηρωίδες της Επανάστασης» (28-9), παρουσίαση έκδοσης για την Ι.Μ. Φωτμού Αιτωλίας (29), αφιέρωμα στη Βασιλική Λανάρα (30-1), νεκρολογίες (32), Αγγελ. Κογεώργου-Σταφυλά, «Οι Τρεις Ιεράρχες και η εποχή τους» (34-5), Ειρ. Πιπερίγκου-Κυριαζή, «Έρωτας κοιμώμενος, Χριστός αναπεσών» (42-3), εκδόσεις (44-6).

— Τεύχος **77-78** (Σεπτ. 2010), σ. 48.

Εξαρχής εκπέμπεται σήμα κινδύνου για τα οικονομικά και την τακτικότητα της περιοδικότητας της έκδοσης, αφού δεν εισπράττονται οι συνδρομές (3), ακολουθεί το Πρόγραμμα Εκδηλώσεων του Συλλόγου για το δ΄ τρίμηνο του 2010 (5), αφιέρωμα στον εκλιπόντα πρώην Πρόεδρο του Συλλόγου Γρηγόρη Νίκα (6-7), πρόταση ανακήρυξης ιερέα του Αγρινίου σε Άγιο (10), νέα Αγρινιωτών που διαπρέπουν (12-3). Άρθρα του τεύχους: Θ.Μ. Πολίτης, «Προπολεμικοί παραθεριστές του Αγρινίου» (16-7), Μιχάλης Σταφυλάς, «Τιμή στον ποιητή Πάνο Χατζόπουλο» (18-9), Αριστέα Δαμιανίδου, «28 Οκτωβρίου 1940. Αναμνήσεις ενός μικρού κοριτσιού» (21), Ισμήνη Μπαμπάτσικου, «Συνέντευξη με το γλύπτη Θόδωρο» (22-9), Ρέα Μητρονίκα, «Εικόνες της γειτονιάς μου» (30-1), δραστηριότητες μαθητών, δημοτικών φορέων, παρουσιάσεις βιβλίων (32-5), Χριστόδ. Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Αγρίνιο 1907. Συνοικία 'Τριανταφυλλιά'. Παλαιός Άγιος Χριστόφορος» (36-7), νεκρολογίες Αγρινιωτών (40-1), παρουσίαση του βιβλίου «Αγρίνιο: Δήμαρχοι και Δημαρχίες 1833-2007» (42-3), εκδόσεις (44-7).

— Τεύχος **79** (Ιαν. 2011), σ. 48.

Ξεχωρίζουμε από την ύλη του τεύχους: Τιμητική εκδήλωση στη μνήμη του Αγρινιώτη Κωνσταντίνου Χατζόπουλου (9-10) και αφιέρωμα-χρονολόγιο για τα 90 χρόνια μετά τον θάνατο του λογοτέχνη (12-8), Ευθύμιος Ανδρικόπουλος, «Το Αγρίνιο την περίοδο του Μεσοπολέμου – Τα σχολεία» (20-3), συνέντευξη του καθηγητή Θωμά Κονιαβίτη στην Ισμήνη Μπαμπάτσικου (24-7), Χριστόδουλος Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Συνοικίες και τοπωνύμια του Αγρινίου και της περιοχής του» (28-9), Σμαρώ Ραϊτσίδου-Γκούβελου, «Η ιστορία και το έθιμο της βασιλόπιτας» (31), Βαγγέλης Κρικοχωρίτης, «Το πρώτο μου αμάρτημα. 24 Δεκεμβρίου 1942» (34-6), Κώστας Κακαβιάς, «Ο αείμνηστος Παπαποστόλης» (38), εκδόσεις (43-5).

— Τεύχος **80** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2011), σ. 48.

Από την ύλη του τεύχους σταχυολογούμε: Θ.Μ. Πολίτης, «Αφιέρωμα: Πυθαγόρας (Παπασταματίου)» (10-5), Εύη Παπαδήμα, «Αγρινιώτικες βραδιές…»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 761

(16), Αγγελική Χριστοδ. Θεοδωροπούλου, «Το τοπωνύμιο 'Φουσκάρι' του Αγρινίου και η πιθανή προέλευσή του» (17), Αποστολία Γκεσούλη – Άννα Κωστοπούλου, «Αποθήκες Καπνού Παπαπέτρου. Η δυναμική ενός σύγχρονου μουσειακού χώρου» (20-3), συνέντευξη του εικαστικού Δημήτρη Παπατρέχα στην Ισμήνη Μπαμπάτσικου (24-5), Αθανάσ. Παλιούρας, «Πώς διαβάζουμε μια βυζαντινή εικόνα» (26-7), Χριστόδ. Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Ο Καποδίστριας και η Δυτική Ελλάδα» (28-9), Θ.Μ. Πολίτης, «Το Βραχώρι (Αγρίνιο) πριν την επανάσταση του 1821» (30-1), Φιλολογική Εσπερίδα αφιερωμένη στον ποιητή Δημήτρη Πιστικό (38-41).

— Τεύχος **81** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2011), σ. 48.

Στην σ. 6 διαβάζουμε σε ανακοινώσεις του ΔΣ, ότι η κατάργηση της ταχυδρομικής ατέλειας στην ταχυδρόμηση του περιοδικού τριπλασίασε τα έξοδα αποστολής, ενώ οι συνθήκες λειτουργίας της Εστίας του Συλλόγου είναι αντίξοες. Στα ενδιαφέροντα λαογραφικώς περιεχόμενα του τεύχους ανήκουν: Αριστέα Δαμιανίδη-Παπαθανασίου, «Αγρινιώτικη ρίζα» (7), αφιέρωμα στην άνοδο της ομάδας του Παναιτωλικού στη Super League, μετά από 34 χρόνια, των Ανδρέα Μπρεσιάκα – Κατερίνας Αναστασοπούλου (8-15), Θ.Μ. Πολίτης, «Η ιστορική οικογένεια Αδελφών Παπαστράτου» (16-8), Αλεξία Νάκου, «Προσκύνημα στην 'Παναγία του Ρέθα'» (19), Ελένη Βαχάρη – Μόλλη Βότση, «Αφιέρωμα: Γεώργιος Δροσίνης. Ο ποιητής της 'Ανθισμένης αμυγδαλιάς' (60 χρόνια από το θάνατό του)» (20-3), συνέντευξη του καθηγητή Θανάση Παλιούρα στην Ισμήνη Μπαμπάτσικου (24-6) και παρουσίαση βιβλίου του από τον Μ. Πολίτη (27), Έρση Κυριαζή, «Ο Ηράκλειτος και η Διαλεκτική» (30-1), Ελευθερία Σπ. Παπαγιάννη, «Ο θρήνος της Αγίας Σοφίας. Θρύλος ή πραγματικότητα;» (34-5), Χριστόδ. Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Βασιλική Ανδρέου Λανάρα. Φόρος τιμής στην διακεκριμένη Αγρινιώτισσα» (38-9), ενθυμήματα μεταπολεμικών δεκαετιών (40-2).

— Τεύχος **82** (Οκτ.-Νοέμ.-Δεκ. 2011), σ. 48.

Ενδιαφέροντα από λαογραφικής σκοπιάς θέματα του τεύχους: Αγγελική Κογεώργου-Σταφυλά, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Θεματολογία και ήρωες του έργου του» (10-1), Θ.Μ. Πολίτης, «Η Ελληνίδα στη λογοτεχνία. Ελληνίδες ποιήτριες» (13-7), συνέντευξη της ηθοποιού Έφης Παπαθεοδώρου στην Ισμήνη Μπαμπάτσικου (24-5), Χριστόδουλος Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Στιγμιότυπα από το Αγρίνιο της Κατοχής και του μεγάλου λιμού» (26-9), Γιώργος Δούκας, «Παναιτωλικός. Ιστορία και αναμνήσεις» (30-1), Ιωάν. Θεοφ. Κόκκοτος, «Γάμος και έθιμα στις ρίζες» (32-3), παρουσίαση των βιβλίων α) Κώστα Δ. Μαραγιάννη, *Το Αγρίνιο. Μια περιδιάβαση στον τόπο. Μια προσέγγιση σε πρόσωπα και γεγονότα*, από τον Θ.Μ. Πολίτη (37-8), β) Αρετής Ασημάκη-Ροκά, *Η υφαντική τέχνη στην Αιτωλοακαρνανία και την Ευρυτανία. Καημός και νοσταλγία* (39).

— Τεύχος **83** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2012), σ. 48.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 762

Επιλέγουμε απ' τα θέματα του τεύχους: Χριστόδουλος Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Η οδός Παπαστράτου και η παρέλαση του Γυμνασίου Αγρινίου στις αρχές της δεκαετίας του '30» (13), Μιλτιάδης Μαλαινός, «Εφημερίς 'Πρωία' 30 Μαρτίου 1927. Το παλαιόν και το νέον ιδανικόν του Αγρινίου» (14-5), Εύη Παπαδήμα, «Πανελλήνιος Γιορτή των παντρεμένων γυναικών 'Τα Δαίδαλα'» (16-7), Θ.Μ. Πολίτης, «Το Αγρίνιο μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους» (απόσπασμα απ' το βιβλίο του *Το Βραχώρι*) (18-9), Χριστόδουλος Εμμ. Θεοδωρόπουλος, «Ο δρόμος Αγρινίου-Μεσολογγίου μέσω Κλεισούρας κατά τον 19ο αι.» (20-1), Αγγελική Χριστοδ. Θεοδωροπούλου, «Οικισμοί, κάστρα και μνημεία γύρω από τις δύο λίμνες μας κατά την αρχαιότητα» (22-4), Ιωάν. Θεοφ. Κόκκοτος, «Η μάνα στ' όργωμα του χωραφιού» (27), «Τραγούδι στη σιγαλιά της νύχτας» (43), Ιωάν. Β. Κωστάκης, «Η Ανάσταση του ανθρώπου ή η εις Άδου κάθοδος του Χριστού» (31-3), Σταύρος Τσώλης, «Κάποτε στο Βραχώρι» (42-3).

— Τεύχος **84** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2012), σ. 40.

Η Ισμήνη Μπαμπάτσικου παίρνει συνέντευξη από τον ζωγράφο Χρήστο Μποκόρο (6-9), ο Χριστόδουλος Εμμ. Θεοδωρόπουλος γράφει για τις «Γυμναστικές επιδείξεις του Γυμνασίου στα μέσα της δεκαετίας του 1930 και άλλα τινά» (12-3), παρουσιάζονται η Ημερίδα στον Άγιο Βλάσιο «Ο θεσμός των σχολαρχείων και ο σχολάρχης Ιωάννης Κούρος, εκατό χρόνια μετά το θάνατό του» (14-5) και «Το Ιστορικό Αρχείο του Γεωργίου Ν. Παπαϊωάννου» (16-7). Ακολουθούν τα εξής άρθρα: Σωτηρία Κουντούρη-Δάφνη, «Η παράδοση συνεχίζεται…» (19), Αγγελική Κογεώργου-Σταφυλά, «Παναγία. Η Μητέρα του Θεού, η Δέσποινα της Οικουμένης» (20-1), βιβλιοπαρουσιάσεις (24-8), Νεκρολογίες – πένθη (29-31).

— Τεύχος **85** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2012), σ. 40.

Από την ύλη του τεύχους επιλέγουμε: Συνέντευξη του γλύπτη Βασίλη Παπασάικα στην Ισμήνη Μπαμπάτσικου (6-9), Αριστέα Δαμιανίδου-Παπαθανασίου, «Ανυποψίαστες…» (10-1), Αρχοντούλα Χ. Αλεξανδροπούλου, «Τα ανήλιαγα περάσματα των θρύλων» (12-3), Αθανάσιος Παλιούρας, «Εγκλείστρα Αγίου Νικολάου Βαράσοβας» (14), Εύη Παπαδήμα, «Στην ομορφιά της λίμνης Τριχωνίδας» (15), παρουσίαση Συνεδρίου της Πανευρυτανικής Ένωσης στα Φουρνά Ευρυτανίας και εισήγηση για τον Γεώργιο Σπυρίδωνος Καραϊσκάκη, εγγονό τού στρατηλάτη (16-7), Αγγελική Κογεώργου-Σταφυλά, «Το έπος του 1912-1913» (20-1), βιβλιοπαρουσιάσεις με εκδόσεις γενικότερου αλλά και τοπικού ενδιαφέροντος (24-6), νεκρολογίες – πένθη (27-9), εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν (36-7).

Σ α μ ι α κ έ ς Μ ε λ έ τ ε ς . Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου 'Νικόλαος Δημητρίου', Πυθαγόρειο Σάμου. Τόπος έκδοσης: Αθήνα . Σχήμα 8ο.

— Τόμος **τρίτος** 1997-8 (1999), σ. 617.

Ο τόμος συγκεντρώνει εργασίες πολύτιμες στον μελετητή της τοπικής ιστο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 763

ρίας του νησιού, καθώς αυτές έχουν ενδιαφέρον αρχαιολογικό, αρχειακό, ιστοριογραφικό, παλαιογραφικό, αγιολογικό, εκπαιδευτικό, αρχιτεκτονικό, μοναστηριολογικό, θεατρολογικό, εκκλησιαστικό και φυσικά λαογραφικό. Αναφορικά με το τελευταίο, το οποίο μπορεί παράλληλα ή εν μέρει να εμφιλοχωρεί στα προηγούμενα, επισημαίνουμε τις ακόλουθες μελέτες: Ευαγγελία Μπαλτά, « 'Σουσάμι άνοιξε'» (σ. 87-163), Χάρης Κουτελάκης, «Το ανέκδοτο χειρόγραφο GE. FF. 13731 της Βιβλιοθήκης του Παρισιού και η Σάμος» (165-253), Μ. Γ. Βαρβούνης, «Συμβολή στη μελέτη της σαμιακής αγιολογίας» (255-298), ο ίδιος, «Συμπληρωματικά για τα ξυλόγλυπτα τέμπλα της Σάμου» (379-405), Μενεκράτης Ζαφειρίου, «Επτά δικαιοπρακτικά έγγραφα της μεταβατικής περιόδου 1790-1840» (299-318), ο ίδιος, «ΜαυρατζωΣταυριώτικα» (481-488), Στάθης Ν. Κεκρίδης, «Ο κώδικας της Ιεράς και Πατριαρχικής Μονής της Ζωοδόχου Πηγής της Νέας, της κατά τους Αγιάδες» (319-378), Αλέξανδρος Βαρβούνης, «Κατάλογος έντυπων βιβλίων και χάλκινων σκευών της Ι. Μονής Τιμίου Σταυρού Σάμου» (407-418), Νικολέτα Σουλιωτάκη, «Το κτηματολόγιο της Μονής Αγίας Ζώνης Σάμου (1861)» (419-433), Δαυίδ Αντωνίου, «Συμβολή στη σαμιακή προσωπογραφία: Στοιχεία για τον εκπαιδευτικό Ιωάννη Σφοίνη» (435-458), Καλλιόπη Δερμάτη – Κλεοπάτρα Ζυβοπούλου, «Το κτίριο της Πορφυριάδας Σχολής στο Καρλόβασι Σάμου» (459-479), Αλεξάνδρα Δανιήλ, «Θέατρο και κοινωνία στη Σάμο (1867-1911)» (489-513), Γιώργος Αγγελινάρας, «Ο Σάμου και Ικαρίας Ειρηναίος» (515-523).

Εξίσου ενδιαφέροντα είναι τα σύμμεικτα λαογραφικά που ακολουθούν: Γεώργιος Δημ. Ροδίτης, «Γεώργιος Βασιλ. Ροδίτης (1875-1964). Ένας πρωτομάστορας στη Σάμο» (525-528), Μ.Γ. Βαρβούνης, «Σαμιακά παλαιογραφικά» (529-561), ο ίδιος, «Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Σάμου και Ικαρίας. Κεφαλαιώδης αναγραφή» (567-584), ο ίδιος, «Σαμιακές παραδόσεις» (587-592), Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, «Ένα Σάμιος Μακεδονομάχος. Ιωάννης Σαντορινιάος» (562-566), Μενεκράτης Ζαφειρίου, «Οικονομική ενίσχυση σχολείου» (585-6), ο ίδιος, «Λόγος επιτάφιος στο δάσκαλό μας Νικόλαο Δημητρίου» (597-601), Μ. Γ. Μερακλής, «Πνευματικό μνημόσυνο Ν. Α. Δημητρίου (4 Μαΐου 1997)» (593-6).

Τον τόμο κλείνουν βιβλιοκρισίες εκδόσεων σαμιακού ενδιαφέροντος.

— Τόμος **τέταρτος** 1999-2000 (2000), σ. 565.

Τόμος αφιερωμένος στη μνήμη του επιφανή Σαμιώτη πολιτικού, δικηγόρου, λογοτέχνη, θεατρικού συγγραφέα, ιστορικού Αλέξη Σεβαστάκη, βιοεργογραφικό σημείωμα του οποίου παρουσιάζει (7-17) ο Χρίστος Λάνδρος.

Στα περιεχόμενα της ύλης μπορεί να βρει ο αναγνώστης εργασίες αρχαιολογικής, αρχειακής, εκπαιδευτικής και φυσικά λαογραφικής θεματολογίας: Koen Vanhaegendoren, «Die brüllenden Monstren von Samos. Von wirklichkeitserklärender Fabelei zu verselbständigter Phantasie [Τα ωρυόμενα τέρατα της Σάμου. Από την μυθικά εξηγούμενη πραγματικότητα στην αυτοτελειοποιούμενη φαντασία]» (41-53), Μ.Γ. Βαρβούνης, «Εκκλησιαστικές επιγραφές της Σά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 764

μου» (55-270), ο ίδιος, «Λαογραφική βιβλιογραφία της Σάμου. Συμβολή τρίτη» (459-513), Μενεκράτης Ζαφειρίου, «Ένα συνοδικό αφοριστικό έγγραφο» (271-7), Χρίστος Λάνδρος, «Συλλογές σαμιακών εγγράφων. Φάκελος Ε΄ (1812-1911). Αναλυτικός κατάλογος» (279-345), Ι. Ν. Κουμανούδης, «Ανεμομυλιακά Σάμου. Μια πρώτη επαφή» (347-88), Δέσποινα Καλβίνου, «Η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας στη Σάμο (1824-1886)» (389-403), Αλεξάνδρα Δανιήλ, «Η έκφραση της τέχνης στη συμπεριφορά της άρχουσας τάξης της Ηγεμονίας της Σάμου (1832-1912)» (405-22), Γιάννης Κονιόρδος, «Δικαστικά αρχεία της Ηγεμονίας Σάμου (1841-1912). Ορισμένες κατευθύνσεις εργασίας» (423-36).

Ακολουθούν σαμιακά σύμμεικτα ιστορικολαογραφικά: Στάθης Ν. Κεκρίδης, «Τα απομνημονεύματα του Ιωάννη Γιαγά και η ιστορική αλήθεια» (515-24), Μενεκράτης Ζαφειρίου, «Δυσετυμολόγητα τοπωνύμια της Σάμου. Η περίπτωση 'Γιόννιδες'» (524-9), Μ. Γ. Βαρβούνης, «Σαμιακά σύμμεικτα» (529-33), ο ίδιος, «Συμπληρώματα και διορθώσεις στη σαμιακή βιβλιογραφία (1803-1916)» (533-5), ο ίδιος, «Συμπληρωματικός κατάλογος σαμιακών χειρογράφων» (535-43).

Τον τόμο κλείνουν βιβλιοκρισίες των Αλέξανδρου Βαρβούνη, Μ. Γ. Βαρβούνη, Μαρίας Τριπερίνα, Στάθη Ν. Κεκρίδη, Μ. Γ. Σέργη σαμιακών εκδόσεων.

— Τόμος **πέμπτος** 2001-2(2002), σ. 449.

Τόμος αφιερωμένος στα 10χρονα της πλούσιας προσφοράς και εκδοτικής δραστηριότητας της Επιτροπής 'Σαμιακών Μελετών' του Πνευματικού Ιδρύματος Σάμου 'Νικόλαος Δημητρίου' –η τελευταία αναφέρεται αναλυτικά (9-12) στην εν λόγω έκδοση, μετά την προτασσόμενη ευχαριστήρια πατριαρχική επιστολή προς τον πρόεδρο του Ιδρύματος (7).

Η συντριπτική πλειονότητα των 14 συμπεριλαμβανομένων στον τόμο άρθρων καταπιάνεται με λαογραφικά θέματα, όμως και τα υπόλοιπα προσφέρονται για αξιοποίηση των στοιχείων τους από πλευράς του λαϊκού πολιτισμού του νησιού: Χάρης Κουτελάκης, «Δύο Βυζαντινές μαρμάρινες ψευδοσαρκοφάγοι στη βρύση του χωριού Κουμέικα Σάμου» (13-33), Christiano Mandruzzato, «Samos Bizantina (V-XV secl.)» (35-85), Τηλαύγης Δημητρίου, «Το πλυσταριό στο μοναστήρι του Τιμίου Σταυρού στη Σάμο» (87-98), Μ. Γ. Βαρβούνης, «Συμπληρωματικά για τις εκκλησιαστικές επιγραφές της Σάμου» (99-117), ο ίδιος, «Εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική της Σάμου» (283-315), Δέσποινα Καλβίνου, «Διαπιστώσεις που αφορούν στη χρήση ή στην κατάχρηση του οίνου τόσο στη λαϊκή όσο και στη λόγια ποίηση Σαμίων και μη (17ος-20ός αι. μ.Χ.)» (119-23), Χρίστος Λάνδρος, «Μοναστηριακές απογραφές της Σάμου τον 19ο αιώνα» (125-54), Μ. Γ. Βαρβούνης - Μαρία Τριπερίνα, «Μικρές εκκλησιαστικές βιβλιοθήκες της Σάμου» (155-60), Λαμπρινή Σκούρα, «Διδασκαλείο αρρένων Σάμου (1914-1927). Η ιστορία και το έργο του πρώτου κρατικού διδασκαλείου του Αιγαίου» (161-96), π. Δημήτριος Στρατής, «Η μέριμνα του έκτακτου επιτρόπου Ανατολικών Σποράδων Ιωάννου Κωλέττη επί εκπαιδευτικών θεμάτων

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 765

στη Σάμο» (197-222), Γ. Ν. Κουρέρης, «Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και οι Σάμιοι» (223-47), Μενεκράτης Ζαφειρίου, «Λυκούργος Λογοθέτης και τα Χιακά του 1822 (Παρατηρήσεις στον συγγραφέα Ιωάννη Χανιώτη)» (249-81), Αλέξανδρος Βαρβούνης, «Πληροφορίες σχετικά με το έργο του αρχιτέκτονα Νικολάου Δημ. Τσουκαλαδάκη» (317-23), Μανόλης Γ. Σέργης, «Επανασημασιοδοτήσεις ενός ιστορικού μνημείου: Η περίπτωση του Λέοντος της πλατείας Πυθαγόρα στο Βαθύ Σάμου κατά την περίοδο 1930-1977» (325-43).

Αναπόσπαστο και εξίσου ενδιαφέρον μέρος του τόμου αποτελούν τα σύμμεικτα: Ευαγγελία Μπαλτά, «Το χρονικό μιας έρευνας για την ιστορία της Σάμου στα οθωμανικά αρχεία της Τουρκίας» (345-9), Στάθης Ν. Κεκρίδης, «Η Σάμος στις αρχές του 20ού αιώνα» (350-61), Δέσποινα Εμμ. Καλβίνου, «Οικισμός Σακουλέικων: Στην περιφέρεια της πόλης των Ταμπάκικων» (362-4), Μ. Γ. Βαρβούνης, «Η πρόθεση του ναού της Θείας Ματρώνης Καρλόβασου» (365-88), ο ίδιος, «Τηνιακοί λιθογλύπτες στη Σάμο» (389-90), ο ίδιος, «Μαρτυρία για πράξεις αδελφοποιίας στη Σάμο του 19ου αιώνα» (391-3), ο ίδιος, «Νέες ειδήσεις για τον Σάμιο ιερομόναχο Ισίδωρο Κυριακόπουλο (1819-1882)» (394-5), ο ίδιος, «Νέα συμπληρώματα στη σαμιακή βιβλιογραφία (1854-1918)» (396-7), ο ίδιος, «Δύο εκκλησιαστικά σαμιακά έγγραφα» (398-400), ο ίδιος, «Ένα τευτέρι από τους Μυτιληνιούς της Σάμου» (401-2), ο ίδιος, «Η συλλογή του Μιχ. Παπαδημητρίου στους Μυτιληνιούς Σάμου» (403), ο ίδιος, «Η βιβλιοθήκη και το αρχείο του Γρηγορίου Κωνσταντά» (404-16), ο ίδιος, «Από το αρχείο και τη βιβλιοθήκη του Γρηγορίου Κωνσταντά» (417-26).

Στο τέλος παρατίθενται (σε δίστηλα) βιβλιοκρισίες (427-445) από τους Χρίστο Λάνδρο, Μ. Γ. Βαρβούνη, Μαρία Τριπερίνα, Στάθη Ν. Κεκρίδη, Μανόλη Γ. Σέργη.

— Τόμος **έκτος** 2003-4(2003), σ. 508.

Ο τόμος περιλαμβάνει τα Πρακτικά του Συνεδρίου «Η Σάμος κατά τον 20ό αιώνα» (Σάμος, 10-12 Νοεμβρίου 2000). Προηγούνται των εισηγήσεων το Χρονικό του Συνεδρίου (9-14) από τον αντιπρόεδρο της Οργανωτικής Επιτροπής επίκ. καθηγητή Λαογραφίας Μανόλη Βαρβούνη και το Πρόγραμμα των συνεδριάσεων (15-7).

Ακολουθούν, σύμφωνα με τη σειρά παράθεσής τους, οι εξής ανακοινώσεις και κατατεθειμένες εργασίες: Ευάγγελος Βουδιώτης, «Η δημόσια παιδεία στη Σάμο από τις 11/11/1912 μέχρι το πέρας της προσωρινής κυβερνήσεως (Μάιος 1914)» (19-26), Δέσποινα Καλβίνου, «Σαμιακά σχολικά βιβλία των αρχών του 20ού αιώνα» (27-32), Ελπίδα Κατσικογιάννη, «Η τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση στη Σάμο (1977-1995)» (33-9), Σπύρος Γιοκαρίνης, «Μια μικρή ξενάγηση στη νέα πτέρυγα του Μουσείου Σάμου» (41-54), Μιχάλης Εμμ. Βελώνης, «Η απήχηση του πεζογραφικού έργου του Κ. Ι. Καλατζή στη νέα γενιά της Σάμου» (55-60), Αλεξάνδρα Δανιήλ, «Κοινωνικές αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς στην ποίηση της σαμιακής Ηγεμονίας (19ος αι. – αρχές 20ού αι.)» (61-70),

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 766

Μαρία Τριπερίνα, «Σατιρικοί ποιητές στη Σάμο του 20ού αιώνα» (71-81), Ευσέβιος (Μητροπολίτης Σάμου και Ικαρίας), «Η εκκλησία της Σάμου κατά τον 20ό αιώνα» (83-9), Αλέξανδρος Βαρβούνης, «Ο Μακάριος Αντωνιάδης και ο σαμιακός μοναχισμός στο α΄ μισό του 20ού αιώνα» (91-101), Γεώργιος Κ. Αγγελινάρας, «Το επαναστατικό κίνημα του 1908 στη Σάμο» (103-118), Στάθης Ν. Κεκρίδης, «Η υπόθεση των Γιαγάδων: Επαναστάτες ή ληστές ;» (119-29), Χρίστος Λάνδρος, «Η σαμιακή μετανάστευση τον 20ό αιώνα» (131-47), Αντώνης Δράκος, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Σάμου» (149-53), Κώστας Τζίχας, «Στοιχεία της ιστορίας του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στη Σάμο» (155-60), Κούλα Καραμηνά-Πόθου, «Το γυναικείο κίνημα στη Σάμο του 20ού αιώνα» (161-70), Ελένη Σ. Δήμα, «Το αεροδρόμιο της Σάμου» (171-7), Αγγέλα Χατζημιχάλη, «Ο εξηλεκτρισμός της Σάμου» (179-92), Μ. Γ. Βαρβούνης, «Ο παραδοσιακός πολιτισμός της Σάμου κατά τον 20ό αιώνα» (193-208), Μανόλης Γ. Σέργης, «Ψυχαγωγία και διασκέδαση στην αστική κοινότητα της Σάμου κατά τη δεκαετία 1930-1939: Η μαρτυρία του τοπικού τύπου» (209-43), Άννα Λυδάκη, «Όταν ο λόγος επιστρέφει στο σώμα» (245-54), Αναγνώστης Ευαγγ. Παπακυπαρίσσης, «Όψεις της κοινωνικής ζωής της Σάμου από σύγχρονες αυτοβιογραφικές μαρτυρίες» (255-75), Σούλα Τόσκα-Κάμπα, «Οι παραδοσιακοί χοροί της Σάμου» (277-83), Χρυσάνθη Β. Παλάζη, «Σαμιακά παιδικά παιχνίδια» (285-91), Αγγελική Στ. Τσίγκου, «Η μαγική φρεσκάδα του παρελθόντος» (293-324), Βικέντιος Καλλατιανός, «Ο Κωνσταντίνος Μωραϊτάκης Σάμιος και η Ρουμανία» (325-9), Άγγελος Ρήγας, «Ένας έμπορος καπνών στη Σάμο σε μυστική αποστολή» (331-7), Δ. Κουφάκη-Μ. Κέκκου, «Το θέατρο στη Σάμο (1832 έως σήμερα)» (339-57).

Τον τόμο συμπληρώνουν βιβλιογραφίες, σύμμεικτα και βιβλιοκρισίες: Μ. Γ. Βαρβούνης, «Λαογραφική βιβλιογραφία της Σάμου. Δ. Συμβολή τέταρτη» (361-420. Με αυτήν τη βιβλιογραφική προσθήκη η συνεχής αρίθμηση των λημμάτων φθάνει στο 3325. Στο τέλος της εργασίας παρατίθεται ευρετηριασμός των περιεχομένων τους σύμφωνα με την γνωστή λαογραφική κατάταξη), ο ίδιος, «Σαμιώτες στη Σκύρο» (427-8), ο ίδιος, «Αναφορές Ιησουϊτών στη Σάμο» (429-33), ο ίδιος, «Η Σάμος στον καιρό των κουρσάρων» (434-9), ο ίδιος, «Η κάρα του Αγίου Νεομάρτυρα Γεωργίου του εξ Εφέσου» (440-1), ο ίδιος, «Αβιβλιογράφητα έντυπα σαμιακά μονόφυλλα» (450-2), ο ίδιος, «Η λαογραφική φυσιογνωμία μιας σατιρικής εφημερίδας της Σάμου» (453-5), ο ίδιος, «Λογοτεχνία και Λαογραφία στα έργα σύγχρονων Σαμίων συγγραφέων» (458-9), ο ίδιος, «Η βιβλιοθήκη του Ι. Ναού Αγίου Αντωνίου Μυτιληνιών» (464-8), Κωνσταντίνος Τσάκος, «Το κάστρο του Λαζάρου. Παρατηρήσεις και σχόλια» (421-6), Μαρία Τριπερίνα, «Συμβολή στη μελέτη του ποιητικού έργου του Βάσου Ασλάνη» (442-6), η ίδια , «Περιηγητικό της Σάμου» (460-3), Μ. Γ. Βαρβούνης- Μαρία Τριπερίνα, «Συμβολή στη μελέτη του έργου του λαϊκότροπου ποιητή Στυλιανού Ρούτουλα» (447-9), οι ίδιοι, «Συμβολή στη μελέτη του ανέκδοτου ποιητικού έργου του Μήτσου Κα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 767

ραθανάση» (456-7), Κώστας Τσαρουχάς, «Ο μακεδονομάχος Αθανάσιος Σταυρούδης και η εκτέλεση του ηγεμόνα Ανδρέα Κοπάση» (σ. 469-77). Τέλος, τα δίστηλα των βιβλιοκρισιών (σ. 479-503) υπογράφουν οι Μ. Γ. Βαρβούνης, Μαρία Τριπερίνα, Νικ. Παπαδημητρίου-Δούκας, Στάθης Ν. Κεκρίδης.

Σελίδες απ' τη Φωκίδα: Τριμηνιαίο περιοδικό Εταιρείας Φωκικών Μελετών. Έδρα: Άμφισσα Φωκίδος. Διευθυντής – Υπεύθυνος ύλης: Νικόλαος Δ. Καστανάς. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **80** (Οκτ.-Δεκ. 1996), σ. 64 (3245-3308).

Μετά τις «Χριστουγεννιάτικες αναμνήσεις» της Σύνταξης (3-4), έχουμε τα εξής λαογραφικά άρθρα: Γιάννης Ηλιόπουλος, «Το ύψωμα τ' Αη-Γιαννιού. Δωρικά λατρευτικά ήθη» (7-16), Ζάχος Ξηροτύρης, «Γυναικείο πένθος και μύθοι, που κρύβουν αλήθειες» (43-7), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Φθίνοντα επαγγέλματα. Ο φαναρτζής» (49-55), Δημήτρης Σανιδάς, «Λάγιος ο Στριφτοκέρης» (57-60), την τοπική ιστοριούλα «Σερνικάκι. ζ. Κρασοκουβεντών συνέχεια» (61-3), Ν. Καστανάς, «Αδελφοποίηση Δήμων Ερμούπολης και Άμφισσας» (17-42).

— Τεύχος **90** (Απρίλ.-Ιούν. 1999), σ. 64 (3717-3780).

Η ύλη ξεκινά με το διήγημα του Γ. Ηλιόπουλου, «Ήρθε και πάλι Άνοιξη …» (1-7) και συνεχίζεται με τον Γ.Ν. Κουτσοκλένη, «Φθίνοντα επαγγέλματα: α. Ο Νεροκράτης, β. Ο Ξυλοκαρβουνιάρης» (9-15) και «Παραδοσιακές καλλιέργειες: 1. Η καλλιέργεια των δημητριακών» (17-32), τον Γιώργη Ε.Μαγγίνη, «Ξωκκλήσια της Τοπόλιας. Δώδεκα μικρά 'Άνθη ευσέβειας' σ' ένα χωριό της Φωκίδας. Β΄» (33-46), τον Ευθύμιο Ξυλάγκουρα, «Οι χοροί των ανδρειωμένων και ο χορός του Λιδωρικίου» (47-9), την Ρούλα Λιάσκου, «Το Διστομίτικο μαντρί» (51-2), τις τοπικές ιστοριούλες «(α) Κολοβάτες α. Δροσοχώρι, β. Το κάλεσμα του κόκορα, γ. Πώς να γυρίσει στο μανάρι με άδεια χέρια ; (β) Άγιος Γεώργιος, Πώς πρέπει να κλέβονται τα αμύγδαλα, (γ) Χρισσό: α. Γενικά, β. Τί κάνει η επιστήμη» (53-62), τη βιβλιοπαρουσίαση από τον Ζάχο Ξηροτύρη, «Θύμιος Δρόλαπας, *Διάτττοντες* [επιγραμματικός λόγος]» (63-4).

— Τεύχος **101** (Ιαν.-Μάρτ. 2002), σ. 64 (4477-4540).

Στο παρόν τεύχος ο Δημ. Σανιδάς στο άρθρο του «Η Κολοβάτα και η λαογραφική συλλογή» (4-16) παρουσιάζει τις προσπάθειες της ΕΦΜ να φτιαχτεί το Λαογραφικό Μουσείο Αμφίσσης, η Μαρία Λουκοπούλου-Πατείχη γράφει για την «Επιβίωση της αρχαίας ελληνικής και βυζαντινής διαιτητικής στις νεοελληνικές Δωρικές πίττες» (17-9), ο Γιάννης Α. Σαντάρμης στιχουργεί δημωδώς «Το χαμπέρι» (21-3), «Η νεκροφορεσιά» (47-52), ο Γιάννης Ηλιόπουλος παρουσιάζει το διήγημά του «Παπαντούλα χιονισμένη ; κοφινούλα γεμισμένη!» (25-9), ο Γιώργος Κουτσοκλένης γράφει για «Ασχολίες των γυναικών που ξεχάστηκαν. Παρασκευή τοματοπελτέ» (31-2), ο Ιωάννης Μπακούρος μάς μεταφέρει την τοπική ιστοριούλα «Δελφοί: Ένας γάμος – μα τι γάμος» (33-4), ο Παναγιώτης Ε. Πουρνάρας διηγείται «Άμφισσα: Το βραδυνό ραγολόι και ο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 768

Γραβατάς» (35-6), παρομοίως και ο Αριστείδης Χρ. Πετρόπουλος παρουσιάζει το βιωματικό διήγημα «Χειμωνιάτικες νύχτες. Κάποτε στο χωριό» (37-8) αλλά και τα «Οι Αλκυονίδες ημέρες (μυθολογία και θρύλοι)» (39-40), «Συγγραφικές αναλαμπές του γερο-συγγραφέα» (41-5). Η ύλη κλείνει με Επιστολές προς την ΕΦΜ (53-9) και τα Νέα της Εταιρείας (60-4).

— Τεύχος **102** (Απρίλ.-Μάιος 2002), σ. 64 (4541-4604).

Οι «Ευαισθησίες» του προέδρου της ΕΦΜ (1-2) θυμίζουν ιστορικά γεγονότα και θυσίες προσώπων της περιόδου έκδοσης, ο Τ. Λιοντάκης γράφει «Αφιέρωμα στο Μήτρο Βλαχοθανάση» (3-6), ο Γεώργιος Κουτσοκλένης περιγράφει «Ασχολίες των γυναικών που ξεχάστηκαν. Το ζύμωμα» (7-22), ο Ιωάννης Δημ. Ζουμάς παρουσιάζει «Τα αγάλματα και τα άλλα γλυπτά και χυτά μνημεία εις την πολιν της Αμφίσσης» (23-32), ο Γιάννης Ηλιόπουλος περιγράφει «Παλαιότατα γαμήλια έθιμα: Το συνοικέσιο» (33-8), ο Γιάννης Α. Σαντάρμης στιχουργεί δημωδώς τον «Μάρκαλο» (39-47). Την ύλη κλείνουν ιστορίες του τόπου: Ζάχος Ξηροτύρης, «Αν ήξερα γράμματα θα ήμουν ακόμα Νεωκόρος» (51-3), Γεώργιος Κουτσοκλένης, «Ελαιώνας [προέλευση ιστορίας]. Ο αθεόφοβος Κώστας» (55-6), καθώς και επωδές (58), βιβλιοπαρουσιάσεις (59-62), Νέα της Εταιρείας (63-4).

— Τεύχος **103** (Ιούλ.-Σεπτ. 2002), σ. 64 (4605-4668).

Στην ύλη του τεύχους έχουμε τα εξής λαογραφικά άρθρα: Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Παραδοσιακές καλλιέργειες. Αμπέλι – Τρύγος» (3-24), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Τα ομότροπα ελληνικά ήθη, όπως αυτά αναδεικνύονται μες απ' τα παραδοσιακά παιδικά παιγνίδια κι αθλήματα» (25-42). Την ύλη συμπληρώνουν τα ιστορικά άρθρα: Ευθύμ. Αθ. Κοντούλης, «Ιστορικά στοιχεία και γεγονότα που διαδραματίσθηκαν στα Πεντεόρια κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας» (43-54), Ιωάννης Δημ. Ζουμάς, «Τα αγάλματα και τα άλλα γλυπτά και χυτά μνημεία εις την πόλιν της Αμφίσσης. Ανδριάς επισκόπου Σαλώνων Ησαΐου» (55-62).

— Τεύχος **104** (Οκτ.-Δεκ. 2002), σ. 64 (4689-4732).

Ξεχωρίζουμε τα άρθρα των Ιωάννη Ηλιοπούλου, «Ο Αγιογράφος Κωνσταντίνος Σπυρόπουλος. Κουκουριώτικες Λαογραφικές Πληροφορίες» (7-13), Γ.Ν. Κουτσοκλένη, «Μεταμορφώσεις» (15-20), το ποίημα του Γιάννη Αν. Σαντάρμη, «Το πρώτο χιόνι» (21-8) με το πολύτιμο λεξιλόγιό του. Επίσης τις εργασίες των Δημ. Σανιδά, «Ο Γερο-Τάσος ο Γανωτζής» (29-31), Ζάχου Ξηροτύρη, «Τα πριοβολικά» (33-4), Γιάννη Ζωριάνου, «Α. Η 'Σιδηρά Μίσθωσις'. Ζωριανίτικη Λαογραφία» (47-51). Τέλος παρουσιάζεται το βιβλίο του Γ. Κουτσοκλένη για τα φθίνοντα επαγγέλματα, τις παλιές ασχολίες γυναικών, τις παραδοσιακές καλλιέργειες (61-2).

— Τεύχος **105** (Ιαν.-Μάρτ. 2003), σ. 64 (4733-4796).

Προτάσσονται κείμενα και έγγραφα για την απελευθέρωση της Άμφισσας απ' τον τουρκικό ζυγό (1-2), για τον εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα (3-5) αλλά και από τον Γιάννη Ηλιόπουλο το άρθρο «Χρέος και τιμή οφειλόμενη» (7-12)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 769

για τη θυσία των Φωκέων στο Μεσολόγγι. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν: Ζάχος Ξηροτύρης, « Η Τσέτουλα και η Φασούλα ως μετρικόν σύστημα του λαού μας» (13-4), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις: Ο Γκιώνης, ο Κούκος» (15-8), Ρούλα Λιάσκου, «Στη Χάρμαινα πριν χρόνια» (19), Γιάννης Α. Σαντάρμης, «Το σκάψιμο του αμπελιού» (δημώδες στιχούργημα, 27-32). Την ύλη συμπληρώνουν άρθρα για την «Χειραφέτηση της γυναίκας» από τον Γιώργο Παπαϊωάννου (21-4), το διήγημα «Τα δυο λαγουδάκια» από τον Αποστόλη Παντέλη (33-40), αποσπάσματα από την εργασία-βιβλίο (ιστορικής θεματικής) *Ο θάνατος του Καραϊσκάκη* του Γεωργ. Θ. Χαρίτου (41-58), βιβλιοπαρουσίαση και επιστολές για το βιβλίο «Γεώργιος Ν. Κουτσοκλένης, *Φθίνοντα επαγγέλματα*» (59-62), Νέα της Εταιρείας (63-4).

— Τεύχος **106** (Απρ. – Ιούν. 2003), σ. 64 (4797- 4860).

Μελετώντας την ύλη του τεύχους, σημειώνουμε τα εξής άρθρα λαογραφικού ενδιαφέροντος: Γ. Ν. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις. Αηδονίας συνέχεια» (3-6), η παρουσίαση του βιβλίου του Γ. Κουτσοκλένη, *Φθίνοντα επεγγέλματα – Ασχολίες των γυναικών που ξεχάστηκαν – Παραδοσιακές καλλιέργειες,* έκδ. Δήμου Άμφισσας 2003, με την ευκαιρία του εορτασμού των 30 χρόνων της Εταιρείας Φωκικών Μελετών (7-33), Δημήτριος Σανιδάς, «Κατοικία τον παλιό καιρό» (41-54). Την ύλη συμπληρώνουν παρουσιάσεις σε εφημερίδες και επιστολιμαίες κρίσεις για το προαναφερθέν βιβλίο.

— Τεύχος **107** (Ιούλ.-Σεπτ. 2003), σ. 64 (4861-4924).

Στις «Ευαισθησίες» του Ιχνηλάτη [Γ.Ν.Κ] (1-2) υπενθυμίζονται επέτειοι μαχών της Ανεξαρτησίας στην Ρούμελη, ο Γιάννης Ηλιόπουλος αναπολεί παιδικά του χρόνια «Στην Αγια Σωτήρα» (3-8), «Ο λόγος του Σταυρού …» (39-42) και ο Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, με αφορμή τον Δεκαπενταύγουστο, γράφει το «Μήτηρ Θεού» (9-10). Λαογραφικά τα εξής: Δημήτριος Σανιδάς, «Προλήψεις και στοιχειά» (11-20), Γ. Ν. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις: Το αηδόνι, αηδόνι και κότσυφας» (21-2), Ζάχος Ξηροτύρης, «Το νερό και η βρύση στο Δημοτικό Τραγούδι» (35-7), Γιάννης Α. Σαντάρμης, «Το ξεδιάλεγμα του κοπαδιού» (49-54). Άρθρα τοπικής ιστορίας: Ιωάννης Δημ. Ζουμάς, «Το σχολείον κατά την Τουρκοκρατίαν εις την Ιεράν Μονήν Παναγίας Βαρνακόβης» (23-33), Νικ. Φουσέκης, «182 χρόνια από τότε. Ομιλία κατά την υποδοχή των Κειμηλίων του Ησαΐα» (43-7).

— Τεύχος **108** (Οκτ.- Δεκ. 2003), σ. 64 (4925-4988).

Συνεχίζεται το άρθρο του Γ.Ν. Κουτσοκλένη, «Μεταμορφώσεις» (13-5), το βιογραφικό άρθρο του Δημ. Σανιδά, «Η γριά κάπα του Σωτάκη» (17-25), δισέλιδο άρθρο (27-28) του Γ.Ν. Κουτσοκλένη για τη «Μεσοσπορίτισσα». Στις σ. 45-51 δίνεται η ποιητάρικη δημιουργία (συνοδευόμενη από το σχετικό λεξιλόγιο) «Το χίλιασμα» του Γιάννη Σαντάρμη, βασισμένη στο ομώνυμο ποιμενικό έθιμο, ενώ στις σ. 53-59 το άρθρο της Εύης Μαργαρίτη για το Μουσείο της Ελιάς στη Φωκίδα .

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 770

— Τεύχος **109** (Ιαν.- Μάρτ. 2004), σ. 80 (4989-5068).

Από τις δημοσιεύσεις του τεύχους ξεχωρίζουμε τις ακόλουθες: π. Ταξιάρχης Γκιούλος, «Ο επικός Αγώνας του 1821 και ο Βλαχοθανάσης της Βουνιχώρας» (3-8), Γιάννης Ζωριάνος, «Το Ψυχο-Σάββατο της Πεντηκοστής» (9-16), Θ. Α. Γιαννίτσης, «Γαλαξ(ε)ίδι. Από τα πανιά στον ατμό» (27-32), Αριστείδης Πετρόπουλος (Σκαρμιτσιώτης), «Ανδρέας Καρκαβίτσας» (33-5), Ιωάννης Ηλιόπουλος, «Του 'Χαντζάρα' η ελιά» (37-42), Ιωάννης Α. Σαντάρμης, «Το βύζασμα» (43-7), ο ίδιος, «Το χίλιασμα» (66-72), Δημ. Σανιδάς, «Το Γηροκομιό» (49-56), Γεώργ. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις» (57-8), «Ιστοριούλες του τόπου μας» (59-61), Μάντυ Δασκαλοπούλου-Λαΐου, «Περί των σχολείων Αμφίσσης τον 19ο αι.» (63-5).

— Τεύχος **110** (Απρ.- Ιούν. 2004), σ. 64 (5069-5132).

Στα 100 χρόνια από τον Μακεδονικό Αγώνα και τον θάνατο του Παύλου Μελά (1904) κάνει αφιέρωμα το τεύχος (2-22). Στο αφιέρωμα περιέχονται δύο δημοτικά τραγούδια για τον πρωταγωνιστή μακεδονομάχο (6) καθώς και κατάλογος ρουμελιωτών που πολέμησαν για την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Άλλες ενδιαφέρουσες εργασίες: Γεώργιος Θ. Χαρίτος, «Παρουσίασις ανεκδότου επιστολής του οπλαρχηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου γραφείσα εις Σάλωνα την 18/4/1824» (35-8), Ιωάννης Ηλιόπουλος, «Το 'ταπί' του Σερεβελιού» (39-49), Γεώργιος Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις» (51-3), Δημ. Σανιδάς, «Σδέματα- όρκοι και βρισιές» (55-7).

— Τεύχος **111** (Ιούλ.-Σεπτ. 2004), σ. 64 (5133-5196).

Οι «Ευαισθησίες» του Γ.Ν.Κ. (1-4) ανατρέχουν σε ιστορικά γεγονότα της περιόδου έκδοσης του περιοδικού και σχολιάζουν τα αθλητικά επιτεύγματα των Ελλήνων στα 2004. Ακολουθούν αποχαιρετισμός στον εταίρο Θύμιο Τσαφόγιαννο (5-6), άρθρο του Δημ. Κ. Κουτσουλέλου, «Η θυσία του Παύλου Μελά για τη Μακεδονία» (7-9), ποίημα του Γιάννη Α. Σαντάρμη, «Ο θάνατος του Παύλου Μελά» (11-4), ο Γεώργ. Ι. Παπαϊωάννου γράφει για «Έναν Φωκέα Ολυμπιονίκη» (15-7), προβληματισμοί του Αριστ. Χρ. Πετρόπουλου για τον τεχνικό πολιτισμό μας (21-3). Λαογραφικού ενδιαφέροντος: Δημ. Σανιδάς, «Οι τσοπαναραίοι του Παρνασσού στον Υπουργό» (25-30), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Ο Μαϊόπλος» (31-6), Γεώργιος Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις. Η κουκουβάγια» (37-8), Γιάννης Α. Σαντάρμης, «Απόστολος Παντέλης» (39-44), Ρούλα Λιάσκου, «Η Παναγούλα 'Αποχαιρετισμός'» (45), Γιάννης Ζωριάνος, «Ζωριανίτικα ιστορήματα βγαλμένα απ' τα έγγραφα του Αρχείου της Ιεράς Μονής Παναγίας Βαρνάκοβας Δωρίδας» (47-58). Την ύλη κλείνει άρθρο του Ταξιάρχη Ν. Γκιούλου για τον «Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό» (59-61).

— Τεύχος **112** (Οκτ.-Δεκ. 2004), σ. 64 (5197-5260).

Μετά τις «Ευαισθησίες» (ιστορικές μνήμες, παραολυμπιακοί του 2004), του Γ. Κουτσοκλένη (3-4), ακολουθούν: Αφιέρωμα «Στο μαχητή του Σαράντα» από τον Δημ. Κ. Κουτσουλέλο (5-7), «28 Οκτωβρίου: Ιερές θύμησες» του Γιάν-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 771

νη Ηλιόπουλου (9-13), το βιογραφικό διήγημα «Ο ματωμένος γάμος» του Δημ. Σανιδά (15-8), το ποίημα-αφήγημα «Η πρώτη αγάπη» του Γιάννη Α. Σαντάρμη (19-23), «Νάκος Πανουργιάς» του Γ.Ν. Κουτσοκλένη (25-8), «Γαλαξειδιώτικες ιστορίες» του Γιάννη Ζωριάνου (29-31), «Ο Γιάννης Βουνιχωριώτης. Πολεμιστής αγώνων εθνικής ανεξαρτησίας» του Τ. Λιοντάκη (33-4), παρουσίαση του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Ρούμελης με θέμα «Η Ρούμελη ανά τους αιώνες. Η ιστορία και το μέλλον της (17-20.9.2004)» από τον Δημ. Κ. Κουτσουλέλο (35-8), «Ένα ανέκδοτο κείμενο γραμμένο την Πρωτοχρονιά του 1950» του Φώτη Κόντογλου (αναδημοσίευση από την εφημ. 'Η Καθημερινή', 1-2.1.1984, σ. 10) (57-62), επικήδειος εταίρου (63). Από λαογραφικής απόψεως ενδιαφέρουν τα εξής: Γεώργιος Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις: Η δεκοχτούρα, η κίσσα» (39-41), Σ. Ντόμαλης, «Το πνεύμα» (43-4), Ζάχος Ξηροτύρης, «Το τζάκι του σπιτιού και το λυχνάρι» (45-8), [Δωριέα], «Πίτα αγιοβασιλιάτικη» (49-52), Γιάννη Α. Σαντάρμη, «Βλάχικη πρωτοχρονιά» (53-6).

— Τεύχος **113** (Ιαν.-Μάρτ. 2005), σ. 64 (5261-5324).

Μετά τις επετειακές «Ευαισθησίες» (1-2), ο πρόεδρος της ΕΦΜ Γ.Ν. Κουτσοκλένης σκιαγραφεί την προσωπικότητα του επισκόπου Σαλώνων Ησαΐα (3-16) και ακολουθούν: Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, «Κλεφταρματολοί και Εικοσιένα» (17-9), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Η συμβολή της Δωρίδας στον Αγώνα της απελευθέρωσης της Ναυπάκτου κατά την εθνεγερσία (1821-1829)» (21-34), Ζάχος Ξηροτύρης, « Η μάνα μας η Ρούμελη» (35-44), Ευθύμ. Χ. Ταλάντης, «Το αγνό ελαιόλαδο» (45-50), το στιχούργημα του Γιάννη Α. Σαντάρμη, «Η χαμένη κιβωτός» (51-3), βραβεύσεις Ρουμελιωτών (54-5), βιβλία για τη Φωκίδα (56-8, 59-60), Νέα της Εταιρείας (61-4).

— Τεύχος **114** (Απρ.-Ιούν. 2005), σ. 64 (5325-5388).

Η ύλη του τεύχους ξεκινά με τις «Ευαισθησίες» (ιστορικές μνήμες και επίκαιρα σχόλια) του Γεωργ. Στ. Κοκκόρη (1-4) και συνεχίζεται με τον Γεώργ. Ν. Κουτσοκλένη, «Δήμος Σκαλτσάς» (5-20), τον Δημ. Καμπούρη, «Η Μακεδονία από αιώνων είναι ελληνική» (21-2), τον Σ. Ντόμαλη, «Το κουτσό» (23-4), τον Δημ. Σανιδά, «Ο Γεροντόβραχος» (25-34), τον Τάσο Μ. Φιλιππόπουλο, «Το βυζαντινό ναΐδριο του Αγίου Αθανασίου» (35-8), τον Δημ. Κ. Κουτσουλέλο, «Το μεγαλείο της ελληνικής ψυχής ανά τους αιώνες» (39-43), το στιχούργημα του Γιάννη Α. Σαντάρμη, «Η αϊτοφωλιά» (45-52), τον Γεώργ. Ν. Κουτσοκλένη, «Μεταμορφώσεις: Το παγώνι, ο αετός» (53-5), Βιβλιοκριτικά σημειώματα (56-60), τον Αθαν. Β. Καρκαβίτσα, «Η σύνδεση των Ζωριανιτών Δωρίδος με το Μοναστήρι της Παναγίας Βαρνάκοβας» (61-3), Νέα της Εταιρείας (64).

— Τεύχος **116** (Οκτ.-Δεκ. 2005), σ. 64 (5453-5516).

Ιστορικές επέτειοι και σύντομη αναδρομή στο αλβανικό έπος περιέχονται στις «Ευαισθησίες» του Γ.Ν.Κ. (2-4), ο οποίος υπογράφει και το επόμενο άρθρο «Χρήστος Μηλιώνης» (5-14). Ακολουθούν: Π. Κακανάς, «Ηλίας Κακανάς, ο ήρως του '40» (15-8), Δημ. Κουτσουλέλος, «Χριστουγεννιάτικοι στοχασμοί»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 772

(19-21), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Αλέξανδρος Δελμούζος. Ένας Δάσκαλος του Γένους» (23-40), Σ. Ντόμαλης, «Η Κρανιά» (41-2), το διήγημα του Δημ. Απ. Σανιδά, «Φτερούγισμα της καρδιάς» (43-4), Ευθύμ. Χ. Ταλάντης, «Γεώργιος Φουσέκης (1918-1979), 'Ο Τσοπανάκος'» (45-54), το στιχούργημα του Ευθυμ. Τάσου Δρόλαπα, «Το λιομάζωμα» (55), Αριστείδης Χρ. Πετρόπουλος, «Τα σημεία των καιρών» (56-7), βιβλιοπαρουσίαση «Δημ. Χαλατσάς, *Ληστρικά Τραγούδια*» από τον Αλέκο Βασιλείου (59-60), Επιστολές (61), Νέα της Εταιρείας (62-4).

— Τεύχος **117** (Ιαν.-Μάρτ. 2006), σ. 64 (5517-5580).

Οι προτασσόμενες «Ευαισθησίες» του Γ. Κουτσοκλένη (1-3) περιλαμβάνουν ιστορικές επετείους και αποχαιρετισμό στον εταίρο Θύμιο Τάσου Δρόλαπα και εν συνεχεία ο πρόεδρος της ΕΦΜ γράφει για την «Προσφορά του Ιερού κλήρου της Φωκίδας στην εθνεγερσία τού 1821» (5-22). Ακολουθούν: Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, «Η παιδεία στη Ρούμελη πριν και κατά την επανάσταση του Εικοσιένα» (23-30), η βιωματική διήγηση του Δημ. Σανιδά, «Το γούρι της Αλεξανδρίνας» (31-4), το διήγημα του Γιάννη Ζωριάνου, «Η Παρασκευούλα της θειας Χρυσούλας» (36-42), Ευθύμιος Τάσου Δρόλαπας, «Μια μικρή αναφορά στο χωριό Αϊ Γιώργης» (43-5), Γεώργ. Ν. Κουτσοκλένης, «Η Λαογραφία και το δημοτικό τραγούδι» (46-56), βιβλιοπαρουσιάσεις (57-60), Νέα της Εταιρείας (61-4).

— Τεύχος **120** (Οκτ.-Δεκ. 2006), σ. 64 (5709-5772).

Ο Γ.Ν. Κουτσοκλένης ανοίγει την ύλη με τις καθιερωμένες «Ευαισθησίες» (1-3, ιστορικές επέτειοι) και κατόπιν γράφει για τον «Νικόλα-Αναγνώστη Γιαγτζή» (5-14). Ακολουθούν: Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, «Το Σαράντα κι εμείς» (15-8), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Μάνα μ' εγώ κολάστηκα (παραλογή = Ο Κολασμένος)» (19-23), Δημ. Σανιδάς, «Το ασκητήριο στο Βαρύδι του Παρνασσού» (24-6), Πέπη Σκαρλή-Τσαπλαρή, «Το παγκράτιο και οι προεκτάσεις του στο σύγχρονο γίγνεσθαι» (27-33), Αριστείδης Χρ. Πετρόπουλος, «Το γλωσσικό μας πρόβλημα και η παιδεία» (35-6), Γεώργ. Σ. Κοκκόρης, «Η πάνδημος χυδαιότης απειλεί την ελληνικήν κοινωνίαν» (37-9), Λούλα Χριστοδούλου-Λιανού, «Παραδοσιακά επαγγέλματα. Το επάγγελμα του Λαμαρτζή ή Λιμαρτζή» (41-2), Βαγγέλης Καραΐνδρος, «Το δημοτικό τραγούδι» (43-6), Ευθύμ. Κων. Γλυμής, «Το χρονικό μιας θυσίας» (47-55), η ιστοριούλα απ' το Παρναδώρι «Φιλαρέσκεια» (56-8), Βιβλιοπαρουσίαση (61-3).

— Τεύχος **121** (Ιαν.-Μάρτ. 2007), σ. 64 (5773-5836).

Η ύλη ξεκινά με τις «Ευαισθησίες» (ιστορικές επέτειοι και επισημάνσεις) του Γ.Ν.Κ. (1-4) και συνεχίζει με το άρθρο του ίδιου, «Κομνάς Τράκας (Κομνηνός)» (5-8), το βιωματικό διήγημα του Γιάννη Ηλιόπουλου, «Η μαμμή. Εικόνα ζωής στη Δωρίδα του 1960» (9-14), το άρθρο του Ανδρέα Κούκου, «Ιωάννης Καποδίστριας: Ο κορυφαίος έλληνας – ευρωπαίος» (15-34). Έπονται: Ζάχος Ξηροτύρης, «Λαογραφία. Το άγραφο βιβλίο του λαού μας» (35-7), Λούλα Λιανού, «Για το φαρμάκι, και το λάδι!!!» (38-9), Δημ. Σανιδάς, «Η Παναγία η Δα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 773

μάστα» (40-2), Ευθύμιος Ταλάντης, «Ευχή και κατάρα μαζί» (43-7), Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, «Η ξενιτιά στα ρουμελιώτικα δημοτικά τραγούδια»(48-54), Αριστείδης Χρ. Πετρόπουλος, «Χειμώνας» (56-8), Γεώργ. Κόκκορης, «Η εύοσμος ανθοδέσμη των ηθικών και πνευματικών αγαθών» (59-60), ιστοριούλες απ' τη Δεσφίνα (61-3).

— Τεύχος **122** (Απρ.-Ιούν. 2007), σ. 64 (5837-5900).

Μετά τις «Ευαισθησίες» (ιστορικές επέτειοι και επίκαιρα σχόλια) συντακτών του τεύχους (1-5), έπονται τα εξής άρθρα: Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Αθανάσιος Διάκος» (7-24), Λούλα Λιανού, «Απόκριες – Μεγάλη Σαρακοστή» (25-6), Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, «Ελλήνων Πάσχα» (27-9), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Δωρική Μεγάλη Πέμπτη» (30-3), Γιάννης Ζωριάνος, «Απόψε, στη 'Σταύρωση'» (34-6), Ζάχος Ξηροτύρης, «Ανέστη Χριστός και 'πεπτώκασι δαίμονες'» (37-8), Δημ. Σανιδάς, «Της Βλάχας το μνήμα» (39-43), τοπικές ιστοριούλες (44-7), το στιχούργημα του Αντ. Γιαννάκη, «Αμαρτολοί και κλέφτες» (48-51), ιστορίες για «Μεταμορφώσεις: Σκαντζόχοιρος, αράχνη, χελώνα, μέλισσα» (52-5). Το τεύχος κλείνει με Επιστολές προς την ΕΦΜ (56-60) και Νέα της Εταιρείας (61-4).

— Τεύχος **123** (Ιούλ.-Σεπτ. 2007), σ. 64 (5901-5964).

Ιστορικές μνήμες και οι αντιτιθέμενες απόψεις γύρω απ' τη σύγχρονη θεώρηση της μορφής του στρατηγού Μακρυγιάννη αποτελούν τις «Ευαισθησίες» συντακτών (1-5). Στη συνέχεια έχουμε τα άρθρα των Γ.Ν. Κουτσοκλένη, «Ο γερο-Πανουργιάς» (7-16), Δημ. Κουτσουλέλου, «Παναγιά Προυσιώτισσα» (17-20), μικρά βιωματικά αφηγήματα και διηγήσεις: Λούλα Λιανού «Για ξύλα στη Μιλιαράχη» (21-3), Δημ. Σανιδάς «Από γιαγιά σε εγγονή» (24-9). Ακολουθούν: Ζάχος Ξηροτύρης κ΄ Γ.Ν.Κ., «Η καρδιά της μάνας των πουλιών» (παροιμιόμυθος, 30-1), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Ξενάγηση στην Άμφισσα του 1915» (37-42), Γιάννης Ζωριάνος, «Θα! Θα, θα, θα, θα …» (προεκλογική ιστορία, 43-4), [Παρατηρητής], «Η αχαριστία» (45-9), Γ. Κοκκόρης, «Έλληνα, διώξε απ' την εξουσία εκείνους που επιθυμούν να σε αποκόψουν από τας ρίζας της φυλής σου» (50-1), Ευθύμ. Χ. Ταλάντης, «Μια εμπορική παραγγελία προς τους κουδουνάδες της Άμφισσας το 1960» (54-8), Γ. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Η Ψαρόσουπα» (αγιαθυμιώτικη ιστορία, 59-61).

— Τεύχος **124** (Οκτ.-Δεκ. 2007), σ. 64 (5965-6028).

Ιστορικές μνήμες της περιόδου έκδοσης του περιοδικού και επίκαιρα σχόλια (σκέψεις, προβληματισμοί τοπικού και πανελληνίου ενδιαφέροντος) συνιστούν τις καθιερωμένες προλογικές «Ευαισθησίες» (2-8) και η ύλη συνεχίζεται με: Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Ο Βλαχοθανάσης» (9-12), Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, «Από το 'Μολών λαβέ' στο 'Όχι' του 1940» (13-5), τα ιδιωματικής γλώσσας διηγήματα του Γιάννη Ζωριάνου (16-20), Δημ. Σανιδάς, «Ο δραγάτης» (21-4), το δημώδες στιχούργημα «Ο Καπότας» του Γιάννη Α. Σαντάρμη (25-31), Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Το όνομα του χωριού μας Αγία Ευθυμία» (32-7), Γεώργ. Σ. Κόκκορης, «Έλληνα, απότρεψε την προσπάθεια ισοπεδώσεως της

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 774

Ελλάδος» (43), Λούλα Λιανού, «Το όργωμα και η σπορά» (44-6), Νίκος Κουλαδούρος, «Η γιαγιά Παναγιού ψηφίζει» (47-50), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις: Οι Βάτραχοι, η νυφίτσα» (51), χριστουγεννιάτικες αναπολήσεις και στοχασμοί του Γ. Δ. Αναγνωστοπούλου (52-6), εκδηλώσεις για τη Μάχη της Άμπλιανης (14.7.1824) και του ΟΧΙ του '40 (57-64).

— Τεύχος **125** (Ιαν.-Μάρτ. 2008), σ. 64 (6029-6092).

Ιστορικές μνήμες, σκέψεις απ' τα περασμένα και νουθεσίες προς εξαρτημένα άτομα συνιστούν τις «Ευαισθησίες» (1-7), έπονται οι «Αποχαιρετισμοί» σε τεθνεώτες (αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο, μητροπολίτη Νικηφόρο Δεδούση, Ζάχο Ξηροτύρη) από τον Γ.Ν. Κουτσοκλένη (8-10) ιδιαιτέρως ο «Αποχαιρετισμός στο Ζάχο Ξηροτύρη (1904-2008), δικηγόρο, λογοτέχνη και συγγραφέα» από τον Δημ. Κ. Κουτσουλέλο (11-3). Εν συνεχεία δημοσιεύονται τα διηγήματα των μελών της ΕΦΜ που βραβεύτηκαν στον διαγωνισμό του 2007 απ' την 'Ενωση Ελλήνων Λογοτεχνών (15-29), ο «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η παρουσία του στο νομό Φωκίδος» από τον Ευθύμ. Ταλάντη (36-57), Επιστολές στην ΕΦΜ (58-60), Νέα Εταιρείας (61-4).

— Τεύχος **126** (Απρίλ.-Ιούν. 2008), σ. 64 (6093-6156).

Ιστορικές μνήμες, σύγχρονη γλωσσική φθορά, αδιαφορία είναι τα θέματα των «Ευαισθησιών» του Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλου (1-9), οι κλέφτες του Αγώνα «Αστραπόγιαννος-Λαμπέτης» απασχολούν τον Γ. Κουτσοκλένη (10-3), ο Γιάννης Ζωριάνος δίνει ψήγματα ευπαλιώτικης λαογραφίας: «Ο Κατσαντώνης στο Ευπάλιο» (14-20), «Απ' όξω λέει το ξώγραμμα και μέσα λέει το γράμμα …» (21-3), «Το καντήλι τ' Αη-Θανάση. Συνάντηση της Ιστορίας με τη Λαογραφία» (24-8), ο Δημ. Σανιδάς θυμάται «Η Κατοχή. Οκτώβρης 1940» (29-40). Η ύλη συνεχίζεται με «Σκέψεις» του Σ. Ντόμαλη (41-3), το ποίημα του Γιάννη Α. Σαντάρμη, «Το σχέδιο της Αγια Σοφιάς» (44-7), το «Προσκύνημα στα μοναστήρια» του Αριστείδη Χρ. Πετρόπουλου (48-9), τις «Μεταμορφώσεις. Η νυχτερίδα» του Γενικού (50-1), μνημόσυνο στον δάσκαλο Φώτη Παπαδημητρίου από μαθητές του (52-7), η αγιαθυμιώτικη ιστορία «Ο κοντορεβυθούλης» του Γ. Δ. Αναγνωστόπουλου (58-61).

— Τεύχος **127** (Ιούλ.-Σεπτ. 2008), σ. 64 (6157-6220).

Τις «Ευαισθησίες» (ιστορικές μνήμες, σχόλια για το πρόβλημα της στάθμευσης, 1-4) καθώς και το τεκμηριωμένο άρθρο «Η ψευδώνυμη 'Μακεδονία' των Σκοπίων» παρουσιάζει ο Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλος (5-11), την «Μάχη της Ντρέμισας» η Ιωάννα Καραχρήστου (12-3). Ο Δημ. Σανιδάς περιγράφει «Μια φεγγαρόλουστη βραδυά» στην Κολοβάτα (14-7), ο Γιάννης Ηλιόπουλος δίνει το χρονικό της αναστήλωσης ξωκλησιού και σχολιάζει τη διαπλοκή της εποχής με ιδιάζοντα ιθαγενή τρόπο (18-23), ο Δημ. Κ. Κουτσουλέλος γράφει για «Το πνεύμα και την ψυχή της Ρούμελης» (24-5), ο Γ.Ν. Κουτσοκλένης βιογραφεί τον π. Σωτήριο Τράμπα» (26-7), ο Γ.Ι. Παπαϊωάννου συγκρίνει «Παληούς και νέους ανθρώπους» (30-1), η Χρυσούλα Πούλου διηγείται την «Λου-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 775

λού» (32-3), η Λούλα Λιανού μας ταξιδεύει στην Κουκουβίστα (Καλοσκοπή) (34-6), ο Ιχνηλάτης επιχειρεί να μας εξηγήσει τί είναι «Το φιλί» (37-8), ο Γιάννης Ζωριάνος σταχυολογεί απ' την πρώτη Δωρική Εφημερίδα του 1905 (39-41) και σχολιάζει τις μουσικές εκδηλώσεις τοπικών πολιτιστικών Συλλόγων (42-3), ο Γιάννης Α. Σαντάρμης στιχουργεί την «Ευλογία» (44-53), ο Γ.Ν. Κουτσοκλένης δίνει παραδοσιακές «Μεταμορφώσεις:τυφλοπόντικας, αρκούδα» (54-7). Την ύλη κλείνουν τα Νέα της Εταιρείας με την ομιλία του Γ.Ν. Κουτσοκλένη στην 184η Επέτειο της Μάχης της Άμπλιανης (14.7.1824, 58-63).

— Τεύχος **128** (Οκτ.-Δεκ. 2008), σ. 64 (6221-6284).

Μετά τις καθιερωμένες «Ευαισθησίες» (ιστορικές μνήμες, επίκαιρα σχόλια και ιστορικά ψήγματα, 2-4), ο Γιάννης Ηλιόπουλος γράφει «Το παράπονο του μαχητή …» (5-8), ο Γιάννης Ζωριάνος δημοσιεύει επιστολή του Κώστα Καραβίδα για ίδρυση Σχολικής Βιβλιοθήκης στο Ζωριάνο (9-11), ο Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλος κάνει «Αφιέρωμα στο Άγιο Όρος» (12-7), ο Αριστείδης Χρ. Πετρόπουλος γράφει για «Το καλοκαίρι [που] μας αφήνει» (18-9), ο Ευθύμ. Χαρ. Ταλάντης βιογραφεί τον ρουμελιώτη ιεράρχη Αμβρόσιο Λένη, μητροπολίτη Καλαβρύτων και Αιγιαλείας (20-6), ο Δημ. Σανιδάς θεωρεί λαογραφικά την «Ευλογιά-Μελιτάτη» (27-34), ο Γ. Κουτσοκλένης καταγράφει την παραδοσιακή καλλιέργεια του «Αραβοσίτου (καλαμπόκι)» (35-9), ο Σ. Ντόμαλης αναρωτιέται «Τι είναι η ευτυχία» (40-1), ο Γ.Ν. Κουτσοκλένης καταγράφει τα γυναικεία ονόματα στο χωριό 'Αγιώργης'» (42-3), ο Βασ. Λαμνάτος κάνει «Μικρή αναφορά στη μοντέρνα ποίηση» (44-8). Την ύλη κλείνουν οι Επιστολές προς την ΕΦΜ, όπου ο Αθαν. Γ. Βήλος παραθέτει τεκμήρια για τον τόπο γέννησης του Αθαν. Διάκου (50-7), και τα Νέα της Εταιρείας με κυριότερο εξ αυτών το Συνέδριο για τα 100χρονα του Μακεδονικού Αγώνα και τους Φωκείς Μακεδονομάχους (58-64).

— Τεύχος **129** (Ιαν.-Μάρτ. 2009), σ. 64 (6285-6348).

Μετά τις εισαγωγικές «Ευαισθησίες» (ιστορικές μνήμες, σχόλια, 1-4), ακολουθούν: Λούλα Λιανού, «25η Μαρτίου 1821» (5-6), Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Η Μακεδονία στις φλόγες. Μια επιστολή εκατό ετών» (8-10), Δημ. Σανιδάς, «Νυχτόσκαρος» (11-7), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις: Ήλιος (το ηλιοτρόπιο), Σμύρνα» (21-4), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Η Μονοβύζα. Το Στοιχειό του Σερεβελιού» (25-9), Τάκης Χ. Ευθυμίου – Γιάννης Σαντάρμης, «Νυφίτσα» (30-6), Χρήστος Γκούμας, «Ορειβασία στον Παρνασσό» (37-8), Ιχνηλάτης [Γ.Ν. Κουτσοκλένης], «Η μελισσοκομία» (39-53), Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Ιστοριούλες του τόπου μας» (54-7), Επιστολές στην ΕΦΜ (58-60), Νέα της (61-4).

— Τεύχος **130** (Απρίλ.-Ιούν. 2009), σ. 64 (6349-6412).

Προηγούνται οι καθιερωμένες «Ευαισθησίες» (ιστορικές μνήμες, επίκαιρα σχόλια, 1-4) και έπονται: Ηλίας Π. Δημητράς, «Χρήστος Μαλεβίτσης (1927-1997)» (5-10), Ιωάννης Ηλιόπουλος, «Το λαϊκό μας παραμύθι 'Ο ανδρειωμέ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 776

νος και η πεντάμορφη'» (11-6), Λούλα Λιανού-Χριστοδούλου, «Σίτος και άρτος» (17-9), συνέντευξη του 86χρονου Σίμου Σκοπλάκη απ' την Κολοβάτα στον Δημ. Σανιδά (20-3), Γιάννος Ζωριάνος, «7η Μαΐου: Ημέρα μνήμης ηρώων Ταράτσας (1897)» (24-5), Γ. Παπαϊωάννου, «Λιδωρίκης Θανάσης (1788-1868)» (26-7), Τάκης Λάππας, «Οριοθεσία της επαρχίας Αμφίσσης κατά το 1848» (28-31), το δημώδες στιχούργημα του Γιάννη Αν. Σαντάρμη, «Ο κουβάλος» (32-5), το διήγημα του Ευθυμ. Χαρ. Ταλάντη, «Θολά νερά σε δύσβατα χωράφια» (36-44), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Η κατάρα» (45-55), Γεώργ. Σ. Κοκκόρης, «Εφαρμόζουν το δόγμα της καταστροφής των ριζών της ελληνικής φυλής» (58-60).

— Τεύχος **131** (Ιούλ.-Σεπτ. 2009), σ. 64 (6413-6476).

Μετά τις προτασσόμενες «Ευαισθησίες» (ιστορικές μνήμες και σχόλια πάνω σε νεανικές προκλήσεις της εποχής, 1-5), ακολουθούν: Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ιερό Αγώνα (1821-1830)» (7-13), Δημ. Σανιδάς, «Τσοκανο-κυπρο-κούδουνα» (14-24), Δημ. Κουτσουλέλος, «Γιάννης Βλαχογιάννης: Ο αναστηλωτής του Εικοσιένα» (25-7), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Προσφυγιά» (29), Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Ο 'Κουρίτος' της εξουσίας» (30-2) και «Ω Πανύμνητε Μήτερ. Πρέσβευε υπέρ ημών» (33-6), Ευθύμ. Χαρ. Ταλάντης, «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» (37-40), Κ.Δ. Καραβίδας, «Η ζωή στην ορεινή Δωρίδα από του 1830 έως του 1921» (43-8), Γιάννης Ζωριάνος, « 'Άγιος Νικόλαος' Ζωριάνου Δωρίδος» (49-52), Αριστείδης Χρ. Πετρόπουλος, «Η πολιτιστική μας ζωή» (53-4) και «Οι θεότητες της θάλασσας και των νερών» (55-6), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις: Υάκινθος, Αγριόδυοσμος, Φλησκούνι, Αγριοβάλσαμος, Δρυς και Φιλλύρα» (57-8), Νέα της ΕΦΜ, όπου και η επετειακή ομιλία της Λούλας Σπανού για τη Μάχη της Άμπλιανης (59-63).

— Τεύχος **132** (Οκτ.-Δεκ. 2009), σ. 64 (6477-6540).

Ιστορικές μνήμες, επισημάνσεις για το 'μακεδονικό' και 28η Οκτωβρίου 1940 συνιστούν τις «Ευαισθησίες» (2-6). Έπονται: Αριστ. Χρ. Πετρόπουλος, «28 Οκτωβρίου 1940» (7-8), Γιάννος Ζωριάνος, «Των εχθρών τα φουσάτα περάσαν …» (9-10), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ιερό Αγώνα 1821-1830» (11-9), Γιάννης Ηλιόπουλος, «Μνήμη και ευλογίες πάτερ Κοσμά του Αιτωλού - Ιερομάρτυρα και Ισαποστόλου» (20-3), Ευθύμ. Χαρ. Ταλάντης, «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» (24-32), Δημ. Σανιδάς, «Ποιμενικές ιστορίες: Ο βοσκός» (33-4), το διήγημα «Η θεια μου η Αγγέλω η Ξορκίστρα και Ξεβασκάστρα» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (35-47), Δημ. Κουτσουλέλος, «Χριστουγεννιάτικοι στοχασμοί» (51-3), Λούλα Χριστοδούλου-Λιανού, «Ο θρίαμβος της φάτνης» (54-5), Γ.Ν. Κουτσοκλένης, «Μεταμορφώσεις: Ο βάτος, η συκιά» (56-7), Ιωάννης Ηλιόπουλος, «Ιστοριούλες του τόπου μας» (58-9).

— Τεύχος **133** (Ιαν.-Μάρτ. 2010), σ. 64 (6541-6604).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 777

Μετά τις «Ευαισθησίες» (1-3), ο Γ.Ν. Κουτσοκλένης γράφει τη «Συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» (4-6), ενώ ο Γιάννος Ζωριάνος τιμά την «Μνήμη Κώστα Καλύβα» (7-9) καθώς και τον π. Παρθένιο Ζωγράφο, τον «Παπαφλέσσα της Δωρίδας» (10-1). Ο Γιάννης Ηλιόπουλος αναδεικνύει το πρώτο Ολοκαύτωμα του Αγώνα (12-4), ο Γεώργ. Δ. Αναγνωστόπουλος παρουσιάζει επιστολή οπλαρχηγών (5.2.1825) για το αντιεπαναστατικό έργο του Μαυροκορδάτου (15), ο Ευθύμ. Χαρ. Ταλάντης γράφει «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» (20-3). Εν συνεχεία καταχωρίζονται: Η ομιλία του νομάρχη Νικ. Δ. Φουσέκη σε Ημερίδα του ΤΕΕ για την εκμετάλλευση του βωξίτη στη Φωκίδα (24-31), το άρθρο του Δημ. Σανιδά, «Δημοτικό τραγούδι» (32-48), η λαογραφική εργασία του Γ.Ν. Κουτσοκλένη, «Τα ψυχοσάββατα» (48-50), «Η ιστορία και ο βίος του έλληνα ναυτικού» από τον Αριστ. Χρ. Πετρόπουλο (51-3), το στιχούργημα του Γιάννη Αν. Σαντάρμη, «Η νεκροφορεσιά» (56-60), «Ιστοριούλες του τόπου μας» (61), Νέα της ΕΦΜ (62-4).

— Τεύχος **134** (Απρίλ.-Ιούν. 2010), σ. 64 (6605-6668).

Μετά τις καθιερωμένες «Ευαισθησίες» (1-4), ο Γεώργ. Κουτσοκλένης συνεχίζει τη «Συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» (5-8), ο Ευθ. Χαρ. Ταλάντης τους «Φωκείς πολιτικούς που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» (9-14), ο Ιωαν. Ηλιόπουλος επισημαίνει την καταστροφή βυζαντινού μνημείου από ανόητη ‘πολιτιστική επέμβαση’ (15-9), ο Αριστ. Χρ. Πετρόπουλος γράφει για την «Τουρκία και το ιστορικό Αιγαίο» (20-2), ο Παναγιώτης Κ. Μαντζάνας περιγράφει την «Καστριώτισσα Φωκίδας» (28-37), ο Ιχνηλάτης γράφει για τις «Μεταμορφώσεις: Η λεύκα, δρυς και φιλλύρα» (38-40), ο Ζάχος Ξηροτύρης ασχολείται με το «Τραγούδι της Νάουσας. Χορός θανάτου της Αραπίτσας» (43-5), ο Γιάννης Αν. Σαντάρμης στιχουργεί «Το αρμάτωμα» (46-52). Την ύλη κλείνουν οι «Ανοιξιάτικες εικόνες» του Παρατηρητή (53-5), ιστορία για τα ‘δυνατά ποτήρια’ της Αγίας Ευθυμίας (56-8).

— Τεύχος **135** (Ιούλ.-Σεπτ. 2010), σ. 64 (6669-6732).

Μετά την παράθεση επετειακών γεγονότων που διαδραματίστηκαν στην νεότερη ελληνική ιστορία κατά την περίοδο Ιουλίου–Σεπτεμβρίου (1-2) και επίκαιρα σχόλια της καθημερινότητας (2-4), η Σύνταξη του περιοδικού αφιερώνει το τεύχος στον πρόωρα χαμένο συνεργάτη του Δημήτριο Αποστ. Σανιδά: ψήφισμα Δήμου Άμφισσας, Πρακτικό Εταιρείας Φωκικών Μελετών, επικήδειοι, αποχαιρετιστήρια σημειώματα, επιμνημόσυνοι λόγοι, δημοσιεύματα εφημερίδων, επιστολές (5-23). Ακολουθεί ποίημα του π. Λογγίνου, «Τ’ Αγιόρος το Χριστοδιάλεχτο» (24-5) καθώς και τα άρθρα «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» του Γεωργ. Κουτσοκλένη (26-32), «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» του Ευθυμίου Χαρ. Ταλάντη (33-8), «Η συμμετοχή της Δωρίδος στη μάχη της Καλιακούδας Ευρυτανίας και η συμβολή του πολεμικού σώματος της Ι.Μ. Βαρνάκοβας υπό τον Παρθένιο Ζωγράφο, τον αποκληθέντα ‘Παπαφλέσσα της Δωρίδος’» του Ιωάν. Ηλιοπούλου (39-47), «Καλο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 778

καιρινές εικόνες» του Παρατηρητή (48-50), φθινοπωρινοί στοχασμοί του Γεωργίου Δ. Αναγνωστοπούλου (51-4), ποίημα «Ο Ταχυδρόμος» του Γιάννη Αν. Σαντάρμη (55-7), Νέα της Εταιρείας (58-64) με επετειακή ομιλία για την μάχη της Άμπλιανης από τον Θωμά Διακομανώλη.

— Τεύχος **136** (Οκτ.-Δεκ. 2010), σ. 64 (6733-6796).

Στο χριστουγεννιάτικο τεύχος του περιοδικού ξεχωρίζουν τα άρθρα των Γ.Ν. Κουτσοκλένη, «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ιερό Αγώνα 1821-1830» (5-17), Ευθυμίου Χαρ. Ταλάντη, «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» (18-21), Γ.Ν. Κουτσοκλένη, «Η φάτνη και οι πρώτοι προσκυνήσαντες» (26-7), Ιωάν. Ηλιοπούλου, «Το μοναστήρι του 'Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου Θερμών' δημοτικού διαμερίσματος Φιλοθέης Δωρίδος (12ος-21ος αιώνες)» (29-33), Γιάννη Ζωριάνου, «α. Πριν 100 χρόνια» (34-8), [Παρατηρητή], «Μεταμορφώσεις. Ο πλάτανος» (43-4), Γιάννη Αν. Σαντάρμη, «Ο Λύκος [ποίημα]» (45-8). Την ύλη συμπληρώνουν Διήγημα του Ευθυμ. Χαρ. Ταλάντη (49-54), «Ο Καλλικράτης» (55-7), Το πρόβλημα των δασικών πυρκαγιών (59-60), «Οι γλωσσοκτόνοι ιθύνοντες εις το νυν και αεί και εις τους αιώνας» του Γεωργίου Κόκκορη (61-3).

— Τεύχος **137** (Ιαν.-Μάρτ. 2011), σ. 64 (6797-6860).

Η ύλη ξεκινά με αναφορά επετειακών γεγονότων της περιόδου έκδοσης (1-2), μνεία στα 100χρονα θανάτου του Παπαδιαμάντη (2-3), λόγια του Ισοκράτη (4). Ακολουθούν ιστορικά άρθρα: «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» του Γεωργ. Κουτσοκλένη (5-18), «Εθνικά ορόσημα» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (19-23), «Στρατηγός Μακρυγιάννης: Ένας ήρωας και Δάσκαλος του Γένους (1794-1864)» του Δημ. Κ. Κουτσουλέλου (24-8), «Ο 'Όρκος του Ρήγα'» του Ιωάν. Ηλιοπούλου (29-30), «Τα ωραία της μουσικής μας παράδοσης» του Γιάννη Ζωριάνου (31-2), «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» του Ευθυμίου Χαρ. Ταλάντη (33-6), «Οι εθνικές μας πτωχεύσεις» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (37-40), στοχασμοί για την αγάπη προς τα παλιά πράγματα και την παραβολή της ανθρώπινης ζωής με τον άνεμο, από τον Σ. Ντομαλή (41-2), περί ελληνικής νοοτροπίας από τους Αριστείδη Χρ. Πετρόπουλο (43-4) και Γ. Κόκκορη (45-6), το ποίημα «Θείος Δείπνος» του Γιάννη Αν. Σαντάρμη (47-52), «Ιστοριούλες του τόπου μας» (53-4), «Μεταμορφώσεις: Η ανεμώνη – παπαρούνα» του Γ.Ν. Κουτσοκλένη (55), «Έρως, υπολογισμός και κέρατο» του Παρατηρητή (56-7), «Επιστολές που λάβαμε» (58-60), «Νέα της Εταιρείας» (61-4).

— Τεύχος **138** (Απρ.-Ιούν. 2011), σ. 64 (6861-6924).

Στο τεύχος βρίσκουμε ένθετη Πρόσκληση για τον Εορτασμό της 187ης Επετείου της Μάχης της Άμπλιανης (14.7.1824), τον οποίο συνδιοργάνωσε η Εταιρεία Φωκικών Μελετών με τον Δήμο Δελφών. Η ύλη ξεκινά με αναφορές επετειακών γεγονότων, κατά τους μήνες Απρίλιο-Ιούνιο (1-3), μνεία για την Άλωση της Πόλης (3), επίκαιρο ποίημα του Γ. Σουρή (4-5). Έπονται τα άρθρα «Η

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 779

συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» του Γεωργ. Κουτσοκλένη (6-9), η εκτενής και εμπεριστατωμένη εργασία «Η μάχη της Γραβιάς 8/22 Μαΐου 1821» του Περικλή Αστρακά (10-40), το διήγημα με ιδιωματισμούς «Στ' ντύχ' τς Ρίνας …Στ' ντύχ' τς Σουφιάς» του Γιάννη Ηλιόπουλου (41-6), «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» του Ευθυμίου Χαρ. Ταλάντη (47-50), «Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής. Ο μεγάλος άγνωστος» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (51-2), ευτράπελη ιστορία του Γιάννη Ζωριάνου (53-4), το ποίημα «Το όραμα του αυτοκράτορα» του Γιάννη Αν. Σαντάρμη (με υπομνηματισμό, 55-8), «Η γιορτή της μάνας» του Αριστείδη Χρ. Πετρόπουλου (59-60), «Στην κορυφή» του Σ. Ντομαλή (61-2), «Μεταμορφώσεις: Λιοτρόπι ή Λιόδρομος και Δενδρολίβανο» (63), Νέα της Εταιρείας (64).

— Τεύχος **139** (Ιούλ.-Σεπτ. 2011), σ. 64 (6925-6988).

Στην ύλη μάς εισάγουν αναφορές ιστορικών επετείων για την περιοχή (1), ιταλικές ιταμότητες στα 1940 (2-3), «Οι Έλληνες και ο κόσμος» (4-5), και ακολουθούν: «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» του Γεωργ. Κουτσοκλένη (6-13), το διήγημα «Αντζούγες» του Γιάννη Ηλιόπουλου (14-6), απόψεις του Κ.Δ. Καραβίδα για το ρουμελιώτικο δημοτικό τραγούδι από τον Γιάννη Ζωριάνο (17-20), «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» του Ευθύμιου Χαρ. Ταλάντη (21-9), «Προσκύνημα στην Μεγαλόχαρη» του Γεωργίου Δ. Αναγνωστοπούλου (30-1), «Το Δεκαπενταύγουστο» του Γ.Ν. Κουτσοκλένη (32), ναΐφ ζωγράφοι απ' το Ζωριάνο (33), διδακτική ιστορία από τον Γιάννη Ζωριάνο (34-5), «Ο Τίμιος Σταυρός» του Γεωργίου Δ. Αναγνωστοπούλου (36-8), «Καλογιάννος» των Τάκη Χ. Ευθυμίου και Γιάννη Α. Σαντάρμη (39-46), «Η απόβαση της Νορμανδίας» του Αριστείδη Χρ. Πετρόπουλου (47-8), παραινέσεις προς τον Έλληνα από τον Γ.Σ. Κόκκορη (49-50), «Αφήνοντας τα χειμαδιά» (53-6), «Μεταμορφώσεις. Η δάφνη» (57-8), ληφθείσες επιστολές (59-62), Νέα της Εταιρείας (63-4).

— Τεύχος **140** (Οκτ.-Δεκ. 2011), σ. 64 (6989-7052).

Η ύλη ανοίγει με αναφορές επετειακών γεγονότων της περιοχής (2-3), επισημάνσεις για το έπος του 1940-1 (4-5), στηλίτευση της κατάργησης ταχυδρομικής ατέλειας εντύπων (6), και ακολουθούν: «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» του Γεωργ. Κουτσοκλένη (7-13), «28 Οκτωβρίου 1940. Οι ξένοι για την ηρωική αντίσταση της Ελλάδας» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (14-7), «Πολεμικό ημερολόγιο του 1940-1» του Ι. Ηλιόπουλου (18-20), «Τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι …» του Ι. Ηλιόπουλου (21-2), «Χριστούγεννα. Ικεσία και δέηση στο Χριστό που γεννιέται απόψε» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (23-4), «Η 'Τραγιάσκα του Καλλικράτη!'» του Γιάννη Ζωριάνου (25-7), «Ευχές» του Γ.Ν. Κουτσοκλένη (28-37), «Στην Ιερή Μνήμη των ηρωίδων του Ζαλόγγου (23 Δεκεμβρίου 1803)» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (38-9), το ποίημα «Το Νυχτέρι» του Γιάννη Αν. Σαντάρμη (με γλωσσάρι, 40-5), «Φθίνοντα γυναικεία επαγγέλματα Λαϊκής Τέχνης» του Ζάχου Ξηροτύρη (46-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 780

8), «Μνήμες από την Κατοχή. 13 Οκτωβρίου 1944» και «Ο αφανισμός του ημερήσιου Επαρχιακού τύπου» του Αριστείδη Χρ. Πετρόπουλου (51-3, 53-4), «Μεταμορφώσεις. Η αντίθεση (έπαρση και ταπεινότης)» (55-60), «Ιστοριούλες του τόπου μας» του Γ.Ν. Κουτσοκλένη (61-3).

— Τεύχος **142** (Απρ.-Ιούν. 2012), σ. 64 (7117-7180).

Προτάσσονται ημερολογιακές επέτειοι του Β΄ Βαλκανικού πολέμου (1-2) και ακολουθούν: «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» του Γεωργ. Κουτσοκλένη (3-10), «Πριν από εκατό χρόνια …[Β΄ Βαλκανικός πόλεμος]» του Ι. Ηλιόπουλου (11-6), «Η εποποιΐα των Βαλκανικών πολέμων (1912-3): Ιστορική δικαίωση του ελληνισμού» του Δημ. Κουτσουλέλου (17-20), «α. 29 Μαΐου 1453, β. Πώς χάσαμε την Ανατολική Θράκη, γ. Η γιορτή της μάνας» του Γεωργ. Δ. Αναγνωστοπούλου (21-8), «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» του Ευθυμ. Χαρ. Ταλάντη (29-37), «Η επίσκεψη του Τσάμπερλαιν στην Άμφισσα» του Αντ. Ν. Βενέτη (38-9), το (δημώδες) ποίημα, με γλωσσάρι, «Ο θάνατος του τσέλιγκα» του Γιάννη Αν. Σαντάρμη (43-7), ποιήματα για τον Μάη (48-51), «Μεταμορφώσεις του Δία για το Δία» (54-60), «Λαϊκές δοξασίες. Ιστορίες του χωριού μας 'Το ξεβάσκαμα'» (61-3).

— Τεύχος **143** (Ιούλ.-Σεπτ. 2012), σ. 64, (7181-7244).

Τις καθιερωμένες «Ευαισθησίες» (1-3) διαδέχονται τα εξής: Γεώργ. Κουτσοκλένης, «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» (4-19), Ευθύμ. Χαρ. Ταλάντης, «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» (28-38), το στιχούργημα του Γιάννη Αν. Σαντάρμη, «Η παγάνα» (40-7), Δημ. Κ. Κουτσουλέλος, «Ο Νόστος» (50-2), πρόσκληση συμμετοχής στα 70χρονα από την ανατίναξη της Γέφυρας του Γοργοποτάμου (με διανυκτέρευση στη Σπηλιά της Στρώμης, 54-6), Επιστολές προς την ΕΦΜ (57), Νέα της Εταιρείας, όπου και οι ομιλίες που εκφωνήθηκαν στην επέτειο για τη Μάχη της Άμπλιανης (14.7.1824, 58-64).

— Τεύχος **144** (Οκτ.-Δεκ. 2012), σ. 64 (7245-7308).

Στην ύλη μάς εισάγουν αναφορές επετειακών γεγονότων της μικρασιατικής εκστρατείας (2-6) και διηγήσεις συγχρόνων της (6-8). Ακολουθούν: «Η συμβολή της Φωκίδας στον Ι. Αγώνα 1821-1830» του Γεωργ. Κουτσοκλένη (9-16), αφιερώματα στα 90χρονα της Μικρασιατικής Καταστροφής από τον Γ.Α. Αναγνωστόπουλο (17-8) και τον Ιχνηλάτη (20-3), «Από Μάη, σ' Αη-Θόδωρο [το ύψωμα]» του Γιάννη Ζωριάνου (27-30), το ποίημα με γλωσσάρι «Το ταξίδι των χηνών» του Γιάννη Αν. Σαντάρμη (32-3), «Φθίνοντα γυναικεία επαγγέλματα Λαϊκής Τέχνης. Λαϊκή χειροτεχνία – το κέντημα» του Ζάχου Ξηροτύρη (37-9), «Η γέρικη ελιά» του Δημ.Κ. Κουτσολέλου (40-2), «Η άφιξη στη Φωκίδα του αυτοκράτορα της Βραζιλίας» του Αν. Βενέτη (43), «Χειμωνιάτικες εικόνες» (44-7), «Ο όνος» του Γ.Ν. Κουτσοκλένη (48-51), «Φωκείς πολιτικοί που ανέλαβαν κυβερνητικό έργο» του Ευθυμ. Χαρ. Ταλάντη (52), το ποίημα «Ναυαγός» του Στ. Ντομαλή (53), αφήγηση πολεμικού γεγονότος του Εμφυλίου από τον Ιχνηλάτη (54-63).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 781

Σερραϊκά Ανάλεκτα. Επετηρίδα Δημοτικής Επιχείρησης Πολιτισμού-Κοινωνικής Ανάπτυξης Δήμου Σερρών. Τόμος **Γ΄** 2002. Σχ. 8ο μεγ. επίμ., σ. 320.

Μία ακόμη έκδοση τοπικών σπουδών με αξιώσεις επιστημονικής επετηρίδας, και σημαντική συμβολή στην τοπική σερραϊκή βιβλιογραφία. Μετά από πρόλογο του Δημάρχου Σερρών κ. Ζήση Μητλιάγκα και της συντακτικής επιτροπής του τόμου (σ. 11, 13), δημοσιεύονται 13 μελέτες από 15 συγγραφείς, γύρω από την ιστορία, την αρχαιολογία, τη λαογραφία και τον πολιτισμό των Σερρών και της περιοχής τους. Λαογραφικό ενδιαφέρον στις μελέτες των Γ. Κ. Αγγειοπλάστη, «Σημειώσεις για τη μουσική και επιλογή σχολικών τραγουδιών των Σερραϊκών εκπαιδευτηρίων από τα χειρόγραφα του Κων. Ευ. Μπάρτζα (1880-1913)» (σ. 139-149). Ιω. Μπάκα, «Εκπαίδευση και κοινωνική δραστηριότητα στη Νιγρίτα και τη Σύρπα (19ος αι. - 1912)» (σ. 241-266) και Μ. Γ. Βαρβούνη, «Μια περίπτωση τρυποπεράσματος από το Σιδηρόκαστρο» (σ. 267-270). Με τοπικό ενδιαφέρον, που έχει σωστά διοχετευθεί σε επιστημονικά οριοθετημένους δρόμους, αξίζει να συνεχισθεί με την ίδια ποιότητα και παρόμοιες προδιαγραφές.

Σκαλάκι: Περιοδική έκδοση της γ΄ τάξης του Γυμνασίου Στυλίδας. Συντάσσεται από Ομάδα Εργασίας Μαθητών και διευθύνεται από Συντακτική Επιτροπή. Σύμβουλος καθηγητής: Καραθεοδώρου Δημήτριος, φιλόλογος. Σχ. 4ο. Στυλίδα.

— Τεύχος **13,** σχολ. έτος 2003-4 (Στυλίδα 2004), σ. 173: Αφιέρωμα στην Έντυπη Λαϊκή Ποίηση. Ο Στυλιδιώτης στιχο-ποιητάρης Βασίλειος Γ. Τσακνής.

Αξιέπαινη και υποδειγματική έκδοση της γ΄ τάξης του Γυμνασίου Στυλίδας υπό την φωτεινή καθοδήγηση του φιλόλογου καθηγητή τους, λαμπρή κατάληξη συνεργασίας δασκάλου και μαθητών. Πέρα όμως από την πασιφανή επιτυχία του εκδοτικού αποτελέσματος, η επιλογή και παρουσίαση του θέματος, η ενασχόληση των γυμνασιόπαιδων με σύγχρονα λαογραφικά θέματα και τη βιβλιογραφία τους, η αφιέρωση, τέλος, του τεύχους στη μνήμη του Δημητρίου Σ. Λουκάτου (νοερού εμψυχωτή των παιδιών στις λαογραφικές τους αναζητήσεις) -όλα τα παραπάνω φαίνονται στο προλογικό σημείωμα της Συντακτικής Επιτροπής (σ. 5-6)- αξίζουν τα συγχαρητήριά μας, γιατί αποδεικνύουν έμπρακτα πόσο επωφελής μπορεί να αποβεί η προσπάθεια ενίσχυσης του λαϊκού πολιτισμού μέσα στην εκπαίδευση.

Στη σ. 9 δίνεται η αυτοβιογραφία του ποιητάρη Βασιλείου Γ. Τσακνή και έπεται η θεματική κατάταξη των ποιημάτων του (ερωτικά, οικογενειακά, κοινωνικά, επαινετικά, γέννησης, γάμου, θανάτου, αθλητικά, της ξενιτιάς, αγροτικά, ποιμενικά, πολιτικά, αντιπολεμικά, της Αντίστασης, εθνικοαπελευθερωτικά, αντικαπνιστικά, οικολογικά, θρησκευτικά), δημοσιευμένα, ως επί το πλείστον, στην εφημερίδα ‘Στυλίδα Σήμερα’. Το τεύχος διανθίζουν φωτογραφίες του ποιητάρη και του τόπου του, ενώ στο τέλος (σ. 171-2) εκφράζονται οι ευ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 782

χαριστίες των μαθητών τους συμπαραστάτες και υποστηρικτές της έκδοσης.

Σ κ ο υ φ ά ς: Περιοδική Έκδοση του Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτας 'Ο Σκουφάς'. Ιστορία – Λαογραφία – Λογοτεχνία . Σχήμα 8ο.

— Έτος ΜΣΤ΄, τόμος ΙΒ΄, τεύχος **94** (Άρτα 2002), σ. [107]-216.

Ξεχωρίζουμε τη 2η συνέχεια του άρθρου του Ελευθέριου Λ. Βέτσιου, «Το εμπόριο στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18ο αιώνα» (σ. 119-126) από πίνακες και στοιχεία περιηγητών της εποχής, την εργασία του Θεοφάνη Μαλκίδη, «Όψεις της κοινωνίας της Άρτας (1950 – σήμερα)» (σ. 127-140), το άρθρο του Γιάννη Κουτσούμπα, «Αρτινά παραδοσιακά επαγγέλματα» (σ. 141-151), τη βιοεργογραφική εργασία του Μιχάλη Περάνθη, «Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919)» (σ. 156-158), τη θεατρική απόδοση του δημοτικού τραγουδιού για το γιοφύρι της Άρτας «Το ανεχτίμητο (δράμα σε τρία μέρη)» του Παντελή Χορν (σ. 160-181), τις νοσταλγικές αφηγήσεις του Πέτρου Σπ. Σκουτέλα, «Οι δρόμοι και τα ταξίδια…» (σ. 184-186) και του Στ. Ιντζεγιάννη, «Η σκλέντζα» (σ. 190-191) και τέλος τα πένθη (σ. 201-9).

— Τόμος ΙΔ, τεύχος **102** (Άρτα 2010/εσώφυλλο ή 2011/εξώφυλλο;), σ. 296.

Το τεύχος περιέχει αφιέρωμα στην «Μεσαιωνική Άρτα: Τοπογραφία – Κοινωνία», συγγραμμένο και επιμελημένο από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Μιχαήλ Κορδώση. Στον τόμο-μονογραφία προηγείται «Εισαγωγικό σημείωμα» της Έφης Συγκέλλου (165-6) και έπονται οι ακόλουθες ενότητες από τον κ. Κορδώση: «Πρόλογος» (169-171), «Εισαγωγικά» (172-7), «Α΄. Η έξω πόλη και το κάστρο ως ξεχωριστά τμήματα (13ος – αρχές 14ου αι.)» (178-186), «Β΄. Τμήματα της πόλης-κάστρου στις αρχές του 15ου αιώνα (Μποριό, Χώρα, Γουλάς, Πύργος)» (187-192), «Γ΄. Η εξέλιξη της Άρτας: Από την έξω πόλη στη χώρα του κάστρου» (193-7), «Δ΄. Η υπεράσπιση του κάστρου από την εξωτερική πλευρά. Κοντινά ερείσματα» (198-203), «Ε΄. Κοινωνικές τάξεις και εξουσία» (204-211), «ΣΤ΄. Η έξω πόλη (13ου – αρχών 14ου αι.) και η κοινωνία της» (212-22), «Ζ. Ξένοι και αλλόγλωσσοι – αλλόθρησκοι στην Άρτα. Αρτινοί στη Ραγούζα» (223-30), «Η΄. Η δικαιοσύνη στην Άρτα την εποχή του Αποκαύκου» (231-5), «Θ΄. Κοινωνικοοικονομική θέση των γυναικών: Παραγωγή, εξαρτημένοι αγρότες, φόροι, δούλοι, επαγγέλματα και απασχολήσεις» (236-52), «Συμπεράσματα» (253-7), «Παράρτημα Ι. Το παλάτι των δεσποτών στο κάστρο της Άρτας» (258-61), «Παράρτημα ΙΙ. Από τη μεσαιωνική στην τουρκοκρατούμενη πόλη. Εκκλησίες και συνοικίες της Άρτας επί Τουρκοκρατίας» (262-72), «Summary» (273-6), «Βιβλιογραφία – Συντομογραφίες» (277-86), φωτογραφίες (287-90). Ο τόμος κλείνει με τις Πολιτιστικές Εκδηλώσεις που συνδιοργάνωσε ο Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτας (291-5).

Τ' α ν ά β λ ε μ μ α : Περιοδική έκδοση του Λυκείου των Ελληνίδων Ραφήνας. Έδρα: Ραφήνα Αττικής. Επιμέλεια φυλλαδίου: Χριστίνα Παναγιώτου. Εκδίδεται από

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 783

Ομάδα Σύνταξης. Ιστολόγιο: www.funattic.gr/ler.asp. E-mail: Lerafinas@otenet.gr. Σχήμα 4ο, σ. 16.

— Φύλλο **2ο** (Μάρτιος 2003), σ. 16.

Τα περιεχόμενα περιλαμβάνουν: Ελένη Καχριμάνη, « …Το μεγαλείο της πατρίδος έγκειται στο μεγαλείο των θυγατέρων της…» (3), Γεωργία Νταή, «Η διαχρονική δύναμη του θρύλου και της παράδοσης» (4), Μιχ. Π. Δεληγάββας, «Θανάσης Πιστικίδης» (5), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Μήνα μου, καλέ μου μήνα. Το καλαντάρι του λαού μας: Άνοιξη» (6-7), Χριστίνα Παναγιώτου, «Οι γυναίκες, οι δουλεύτρες της γης» (8-11), Γεωργία Νταή, «Οι Απόκριες – Το Πάσχα» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Για τους μικρούς μας φίλους [λαογραφικά]» (14-5), Αναστασία Κάλφογλου, «Η γυναικεία φορεσιά της Καππαδοκίας» (16), Δραστηριότητες του Λυκείου (16).

— Φύλλο **3ο** (Σεπτέμβριος 2003), σ. 16.

Μετά τον σύντομο απολογισμό της 12ετίας από την ίδρυση και της 10ετίας από την επανίδρυση του Λυκείου των Ελληνίδων στη Ραφήνα (3) ακολουθούν: Γεωργία Νταή, «Ο αργαλειός στο ελληνικό σπίτι» (4), Αναστασία Κάλφογλου, «Αγγελική Χατζημιχάλη» (5-8), Άννα Ραπτοπούλου-Παπαθανασίου, «Φίλιππος Καβουνίδης: Ο ήρωας, ο ευεργέτης, ο σωτήρας των Τριγλιανών» (9), Χριστίνα Παναγιώτου, «Θύμησες από την Τρίγλια της Μικρασίας» (10-1), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Φθινόπωρο» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Για τους μικρούς μας φίλους. Φθινοπωρινό πάζλ» (14-5), Ελένη Καχριμάνη, «Λυκείου δραστηριότητες» (16).

— Φύλλο **4ο** (Φεβρουάριος 2004), σ. 16.

Την αποκλειστικά λαογραφική ύλη του φύλλου αποτελούν: Γεωργία Νταή, «…Προς το ωραίο και το πολύτιμο [Λαογραφικό Μουσείο]» (4), Μιχ. Γ. Μερακλής, «[Δ.Σ. Λουκάτος] Ένας υποδειγματικός διανοούμενος» (5), η Ιματιοθήκη της Ελληνικής Φορεσιάς [Λυκείου Ελληνίδων Ραφήνας] (6-8), Ολυμπία Παξινού-Νικολοπούλου, «Ο κυρ Ιούλιος ‘ο φωτογράφος της Ραφήνας’» (9), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Οι μεγάλες γιορτές του χειμώνα» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Για τους μικρούς μας φίλους» (14-5), Λυκείου δραστηριότητες (16).

— Φύλλο **5ο** (Μάιος 2004), σ. 16.

Περιέχεται μνημόσυνο αφιέρωμα στον «Δάσκαλο της Λαογραφίας» Δημήτριο Σωτ. Λουκάτο από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Μηνά Αλ. Αλεξιάδη (4-5), θύμηση του Ανδρέα Γανιάρη από την παλιά Ραφήνα (6), αφιέρωμα στους μαστόρους της κεντητικής ‘τερζήδες’ και ‘συρμακέσηδες’ σε επιμέλεια Αναστασίας Κάλφογλου (7-10), το καλαντάρι του καλοκαιριού από την Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου (12-3), «Παιχνίδια και…παιχνίδια» για τους μικρούς αναγνώστες του περιοδικού από τη Μαριλένα Γιαννούλη (14-5).

— Φύλλο **6ο** (Οκτ. 2004), σ. 16.

Περιεχόμενα του τεύχους: Ελένη Καχριμάνη, «Ο χορός των κουταλιών»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 784

(3), Ολυμπία Παξινού-Νικολοπούλου, «Ο δάσκαλός μας, ο Παπαχρήστου» (4-5), Γεωργία Νταή, «Αμπέλι μου πλατύφυλλο» (6), αφιέρωμα στην Ίμβρο της Χριστίνας Παναγιώτου (7-10), μνημόσυνη αναφορά στα 100 χρόνια από τη γέννηση του Νίκου Σκαλκώτα (11), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Γιορτές και πανηγύρια. Οι Παναγίες του φθινοπώρου» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Οι μύθοι», για τους μικρούς φίλους της έκδοσης (14-5).

— Φύλλο **7ο** (Φεβρουάριος 2005), σ. 16.

Την ύλη ξεκινά άρθρο της Αγάπης Νταϊφά για το «Λύκειον των Ελληνίδων» (3) και ακολουθούν: Αγλαΐα Γιαννακοπούλου-Πηλιχού, «Μεγάλωσα στη Διασταύρωση Ραφήνας» (4-5), Μιχ. Δελησάββας, «Τα παραμύθια της Παράδοσης είναι μονάχα για τα παιδιά ;» (6), Αναστασία Κάλφογλου, «Το μικρασιάτικο χαλί» (7-10), Αγάπη Νταϊφά, «Ρομβία-λατέρνα» (11), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Γιορτές και πανηγύρια. Απόκριες» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Οι μύθοι της Ολυμπίας (β΄ μέρος)» για τους μικρούς αναγνώστες (14-5).

— Φύλλο **8ο** (Οκτώβριος 2005), σ. 16.

Ολόκληρο το τεύχος αφιερώνεται στην απώλεια ενός φίλου, ποιητή, φιλολόγου και δασκάλου του Λυκείου Ελληνίδων Ραφήνας, τον Νικηφόρο Καχριμάνη. Το αφιέρωμα περιλαμβάνει επιστολές μαθητών για τον δάσκαλο, ποιητικά του δείγματα (και με λαογραφική αξία), βιογραφικά, φιλολογικά και βιβλιοθηκονομικά ενδιαφέροντα, συγγραφικό έργο, γνώμες συνεργατών και φίλων του.

— Φύλλο **9ο** (Φεβρ. 2006), σ. 16.

Η ύλη ξεκινά με την αποτίμηση της ανά 3ετία μεγάλης εκδήλωσης του Λυκείου (Απρίλ. 2005) που είχε θεματικό τίτλο «Περιηγητών λόγια, χορών σκιρτήματα» (3) και ακολουθούν: Θεοδόσης Πυλαρινός, «Σχολεία, δάσκαλοι, μαθητές, παιδεία στη Σμύρνη (από τα τέλη του 17ου αι. ως την Καταστροφή)» (4-5), Αγάπη Νταϊφά, «Ραμνούς» (6), Χριστίνα Παναγιώτου, «Στην Πόλη των Βυζαντινών. Σύντομη περιδιάβαση στα σημαντικότερα Βυζαντινά μνημεία της Βασιλεύουσας» (7-10), ιστορικές πληροφορίες για ‘σημάδια του τόπου’ (11), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Της Αγίας Δομνίκης –Ημέρα της Μπάμπως» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Η κούκλα» για τους μικρούς αναγνώστες (14-5).

— Φύλλο **10ο** (Μάιος 2006), σ. 16.

Τα περιεχόμενα του τεύχους: Παρουσίαση πινάκων και αναμνήσεων από την Πόλη του λαϊκού ζωγράφου Παύλου Μοσχάκη (3), Χριστίνα Παναγιώτου, «Ανδρέας Γανιάρης. Έγραψε ιστορία στην ελληνική βιβλιοδεσία» (4-5), Αναστασία Κάλφογλου, «Τάματα, Δωρίσματα, Κονονομίσματα» (6-7), Χριστίνα Παναγιώτου, «Τα λαϊκά λιθόγλυπτα: Υπέρθυρα-Θυρώματα-Φεγγίτες. Έργα των ελλήνων πελεκάνων» (8-10), αφιέρωμα στα 250 χρόνια Μότσαρτ (11), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Γιορτές και πανηγύρια. Ο Άγιος Χαράλαμπος και το ‘Πανηγύρι του Ταύρου’» (12-3).

— Φύλλο **11ο** (Οκτ. 2006), σ. 16.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 785

Την ύλη ξεκινά «Η Παναγιά της Ραφήνας» της Άννας Ραπτοπούλου-Παπαθανασίου (3) και ακολουθούν: Μαρία Λατζάκη-Χέλμη, «Βούλα Παπαϊωάννου, με το φωτογραφικό φακό στραμμένο στον Άνθρωπο» (4-5), Χριστίνα Παναγιώτου, «Στην Αντιόχεια του Ορόντη» (7-9), μνημόσυνο στον γλύπτη Henk Van Boekel, κάτοικο Ραφήνας (10-1), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Ο Αγιοδημητρίτης, το Κουρμπανούδι και η Τζαμάλα της Θράκης» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Ο Καραγκιόζης» για τους μικρούς φίλους της έκδοσης (14-5).

— Φύλλο**12ο** (Φεβρ. 2007), σ. 16.

Το τεύχος αφιερώνει το μεγαλύτερο κομμάτι της ύλης του στους λιγνιτωρύχους της Ραφήνας με κύριο το άρθρο της Άννας Μιχοπούλου, «Τα λιγνιτωρυχεία στη Διασταύρωση Ραφήνας. Ένας αόρατος ηρωικός κόσμος» (3-10) και εν συνεχεία των Δημήτρη Μακρή, «Το μεροκάματο του τρόμου [φουρνέλα]» (12-3) και Άννας Μιχοπούλου, «Για τους λιγνιτωρύχους της Ραφήνας: Ένα δρώμενο» (14-5). Ενδιαφέρον και το «Το νυφοπάζαρο και οι κλεφτοκοτάδες» του Δημ. Μακρή (11).

— Φύλλο **13ο** (Μάιος 2007), σ. 16.

Τα λαογραφικά περιεχόμενα του τεύχους: Μαρσέλλα Χριστοδουλίδου-Τραυλού, «Οι φωτιές τ' Αη Γιαννιού έχουν τις ρίζες τους σε πανάρχαιες εκδηλώσεις του λαού μας» (3), Μαρία Λατζάκη-Χέλμη, «Τριανταφυλλιά, Ροδαριά ή Ροδανιά» (4-5), Μιλτιάδης Βιτσαρόπουλος, «Ένας μεγαλοσχολίτης θυμάται…» (6), Αναστασία Κάλφογλου, «Αϊβαλί, Κυδωνιές, Μυτιληναίων Αιγιαλός» (7-10), Ελένη Καχριμάνη, «Ευτέρπη Πρωτοψάλτη 'Η αιωνόβια Μικρασιάτισσα αρχόντισσα» (11), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Κλήδονας και Αη-Γιάννης. Λιοτρόπος – Φανιστής και Ριζικάρης…» (12-3), Μαριλένα Γιαννούλη, «Ανθολογήματα» για τους μικρούς φίλους της έκδοσης (14-5), Ελένη Καχριμάνη, «Λυκείου Δραστηριότητες» (16).

— Φύλλο **14ο** (Οκτ. 2007), σ. 16.

Η ύλη του τεύχους περιλαμβάνει: Πρόδρομος Λαδόπουλος, «Έτσι κτίστηκε η Παντοβασίλισσα, η εκκλησιά της Ραφήνας» (3), Τζώρτζης Μαράτος, «Η μάνα μου η καπετάνισσα (απόσπασμα)» (4-5), τρεις παλιές φωτογραφίες από την Τρίγλια και τη Ραφήνα (6), Μαρσέλα Χριστοδουλίδου-Τραυλού, «Παναγία η Μεσοσπορίτισσα» (7), Μερόπη Σπυροπούλου, «Η γυναίκα του Αιγαίου» (8-9), παρουσίαση της κ. Σοφίας της Τρίγλιας, της γιαγιάς Σοφίας της Ραφήνας (10-1), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «…Σαν να 'ναι γάμος και χαρά…το πανηγύρι της ελιάς…» (12-3), Μαρία Λατζάκη-Χέλμη, «Τάκου-τάκου ο αργαλειός μου» για τους μικρούς αναγνώστες (14-5).

— Φύλλο**15ο** (Φεβρ. 2008), σ. 16.

Η ύλη του τεύχους: Μαρσέλα Χριστοδουλίδου-Τραυλού, «Τα Μπαμπούγερα» (3), Εύα Αχλάδη, «Καλλιόπη Μουσαίου Μπουγιούκου» (4-5), Χριστίνα Παναγιώτου, «Η φυγή, η Ante και το πιάτο» (6), Πολυξένη Καϊναδά, «Ο Γενηντουνιάς» (7), Αλέξανδρος Χρόνης και Γιώργος Τσίρος (μαθητές), «Ηπειρώτικα Γεφύρια» (8-9), Χριστίνα Παναγιώτου, «Η κεντήστρα του μετάλλου» (10-1),

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 786

Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Παπαντόγιορτα ή Σεμόγιορτα…η Ελλάδα τα γιορτάζει…» (12-3), Μαρία Λατζάκη-Χέλμη, «Με τη μάσκα μου φαντάζω» για τους μικρούς αναγνώστες του περιοδικού (14-5).

— Φύλλο **16ο** (Οκτώβριος 2008), σ. 16.

Στο προλογικό σημείωμα της Σύνταξης, «Καλώς ανταμωθήκαμεν» (2), παρουσιάζονται επιγραμματικά τα θέματα του φύλλου, με κυριότερο απ' αυτά οι γιορτές για τα 85χρονα από την εγκατάσταση των προσφύγων απ' την Τρίγλια Βιθυνίας, οι οποίοι αποτέλεσαν τον πρώτο μεγάλο πυρήνα του πληθυσμού της Ραφήνας. Η ύλη του τεύχους περιλαμβάνει: Μαρσέλα Χριστοδουλίδου-Τραυλού, «Ο Οκτώβρης της σποράς και της βροχής …από την αρχαιότητα στην Σύγχρονη Λαϊκή Παράδοση» (3), Χριστίνα Παναγιώτου, «Το μεγάλο αντάμωμα των Τριγλιανών» (4-5), Ιορδάνης Παπαδόπουλος, «Αποκατάσταση Προσφύγων» (5), Γιώργος Παπαδόπουλος, «Ναπολέων Σουκατζίδης» (6), Πρόδρομος Λαδόπουλος, «Οι πλανόδιοι ιχθυοπώλες της Ραφήνας» (7), Άννα Ραπτοπούλου-Παπαθανασίου, «Τα πατητήρια, τα βαρέλια, οι σούστες, τα κοφίνια, ο μούστος, τα ρετζέλια» (8-9), Χριστίνα Παναγιώτου, «[Ιστορίες, παραμύθια] Όπως μας τις διηγήθηκε η γιαγιά Μαριάνθη» (10-1), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Οι αξιωματούχοι – στρατιωτικοί άγιοι» (12-30). Στο τέλος, για τα μικρά παιδιά, οι αναμνήσεις μιας γιαγιάς απ' το σχολείο της στο άρθρο της Μαρίας Λατζάκη-Χέλμη (14-5) και οι «Λυκείου Δραστηριότητες» απ' την Ελένη Καχριμάνη (16).

— Φύλλο **19ο** (Φεβρ. 2010), σ. 16.

Το τεύχος αφιέρωμα στον Μπουτζά της Σμύρνης και τον Νέο Βουτζά Αττικής περιλαμβάνει: Θοδωρής Κοντάρας, «Ο Μπουτζάς» (3-6), Μαρτυρίες της Μαρίνας Κατιρτζόγλου-Μακροπούλου και της Λίλυς Καραμάνου για τη ζωή στον Μπουτζά (7), Φωτεινή McGeorge-Μαυρουδή, «Πρόδρομη παρουσίαση της ανθρωπολογικής μελέτης του νεκροταφείου της Αγγλικανικής Εκκλησίας» (8-9), Ευάγγελος Μαυρουδής, «Το 'Υδραγωγείο'. Σύντομη αναδρομή στην ιστορία του Ν. Βουτζά» (10-1), Αναστασία Κάλφογλου, «Κοινωνικά και Πολιτιστικά [του Μπουτζά]» (12-3), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Ιωνικά εδέσματα και γιορτινά» (14-5), Άννα Μιχοπούλου, «Το Λύκειον των Ελληνίδων και η περιοχή της Σμύρνης» (16).

— Φύλλο **20ό** (Οκτώβριος 2010), σ. 16.

Στο «Καλώς ανταμωθήκαμεν» της Σύνταξης (2) παρουσιάζονται εν τάχει τα θέματα του φύλλου, κατά βάση λαογραφικά: «Το Ζάππειο Παρθεναγωγείο [Κωνσταντινούπολης]. Δύο Ζαππίδες θυμούνται…» (3), Εύη Γκατσοπούλου, «Γιορτή κάστανου στην Άρνα Λακωνίας» (4-5), Αναστασία Κάλφογλου, «Τζόυς Λοκ. Η Κυρά του Πύργου της Ουρανούπολης» (6-7), Θεοφάνης Σουλακέλλης, «Η μουσική ζωή στις Κυδωνίες. Μουσικοί σύλλογοι – κομπανίες – εστουδιαντίνες στο Αϊβαλί» (8), Βλαδίμηρος Καϊσερλόγλου, «Μουταλάσκη. Έγραψε ιστορία στη Ν. Ιωνία και στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία» (9-11),

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 787

Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Εισαγωγή στον 'Κύκλο της ζωής'. Οι προξενητάδες, τα προξενέματα και τα παινέματα» (12), Μαρία Λατζάκη-Χέλμη, «Επαγγέλματα μιας άλλης εποχής» (14-5), Ελένη Καχριμάνη, «Λυκείου Δραστηριότητες» (16).

— Φύλλο **21ο** (Ιανουάριος 2011), σ. 16.

Η ύλη ξεκινά με αφιέρωμα στην «Ζακλίν ντε Ρομιγί. Η γαλλίδα ακαδημαϊκός που υπερασπίστηκε με πάθος την κλασσική ελληνική παιδεία και τον ανθρωπισμό» από την Αγγελική Παπαδοπούλου (3) και ακολουθούν: Πρόδρομος Λαδόπουλος, «Έθιμα γιορτών στην Τρίγλια Μ. Ασίας. Τα έφεραν οι πρόσφυγες και στη Ραφήνα» (4-5), Θεοδόσης Χριστοδουλίδης, «Παιδικά παιχνίδια» (6), Αγγελική Παπαδοπούλου, «Προϊστορική Ραφήνα» (7), Εύη Γκατσοπούλου, « 'Τα Κουδαρίτικα'. Η συνθηματική γλώσσα των κτιστών του βορειοδυτικού διαμερίσματος της επαρχίας Κονίτσης Ηπείρου» (8-9), Ελένη Καμάρα, «Γυναίκες της επιστήμης: Αντωνία Τριχοπούλου, Αθηνά Κουστένη» (10-1), Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, «Ο κύκλος της ζωής. Τ' αρραβωνιάσματα» (12-3), Μαρία Λατζάκη-Χέλμη, «Ελληνικά παραδοσιακά μουσικά όργανα» (14-5), Δραστηριότητες Λυκείου (16).

— Φύλλο **22ο** (Σεπτέμβριος 2011), σ. 16.

Με αφορμή τα 100χρονα λειτουργίας του Λυκείου των Ελληνίδων και τα 20 από την ίδρυση του Παραρτήματός του στη Ραφήνα έχουμε τις ακόλουθες δημοσιεύσεις: Κατερίνα Σιούτα-Παπαδοπούλου, « 'Τ' ανάβλεμμα'…σαν το γλυκό του κουταλιού…» (3), Χριστίνα Παναγιώτου, «Λύκειον των Ελληνίδων Ραφήνας» (4-7, Ελένη Καχριμάνη, «Μετά από 19 χρόνια θυμάμαι…» (8-9), Αναστασία Κάλφογλου, «Ένα ταξίδι στο Μέτσοβο ήταν το ξεκίνημα της Ιματιοθήκης μας» (10-1), Άννα Μαντζουράνη, «Πώς φαντάζομαι τη ζωή μου χωρίς το Λύκειο» (12-3), Κλειώ Φωτεινοπούλου, «Εθελοντισμός, πράξη φιλαλληλίας» (14), επιστολές μικρών μελών του Λυκείου (15), Ελένη Καχριμάνη, «Λυκείου Δραστηριότητες» (16).

— Φύλλο **23ο** (Οκτώβριος 2011), σ. 24.

Το τεύχος είναι Αφιέρωμα στα 100 χρόνια του Λυκείου των Ελληνίδων με τα εξής θέματα: Ελένη Τσαλδάρη, «Ένα νεύμα στο 'ανάβλεμμα'» (3), Γιάννης Ζέρβας, «Ο ρόλος των λαϊκών παραδόσεων στην οικογένεια» (4-5), Κατερίνα Πολυδώρου-Χαρατσή, «Η εκπαίδευση της γυναίκας την εποχή της Παρρέν» (6-7), Θεόδωρος Κοντάρας, «Πάω στο Λύκειο…» (8-9), Λίλυ Άντζακα-Βέη, «Χιτώνες και ελληνικοί χοροί. Η πρώτη δημόσια χορευτική εμφάνιση του Λυκείου των Ελληνίδων και το πρόγραμμά της» (10-2), Νίκος Ανδριώτης, «Το Ιστορικό Αρχείο του Λυκείου των Ελληνίδων» (13), Άννα Μιχοπούλου, «Μαθήματα ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού για γυναίκες ομογενείς και αλλοδαπές: Μια επίκαιρη δράση από το Τμήμα Ιστορικού Αρχείου του Λυκείου των Ελληνίδων» (14-5), Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, «Η συμβολή της Ιωάννας Παπαντωνίου στη δημιουργία και στην εξέλιξη του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Εν-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 788

δυμασίας» (16-9), Λευτέρης Δρανδάκης, «Μουσική και αυτοσχεδιασμός στον χορό (20-1), Κλαίρη Αγγελίδου, «Εθελοντισμός. Σεβασμός, ευθύνη, αλληλεγγύη» (22-3).

Τ ζ ο υ μ ε ρ κ ι ώ τ ι κ α Χ ρ ο ν ι κ ά: [Ετήσιο] Δελτίο της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Τζουμέρκων. Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Άρτας, Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Τζουμέρκων (ΙΛΕΤ). Υπεύθυνος έκδοσης: Κωνσταντίνος Μαργώνης. Επιμέλεια έκδοσης: Νίκος Μπριασούλης. Ιστοσελίδα: www.ilet.gr Σχήμα 8ο.

— Έτος 11ο, αρ. τεύχ. **11** (Μάης του 2010), σ. 272.

Στους προτασσόμενους σκοπούς και προσανατολισμούς της Εταιρείας βλέπουμε να εντάσσεται η διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς των Τζουμέρκων από συσταθείσες Ομάδες Έρευνας και Καταγραφής, αποτελούμενες από μέλη της ΙΛΕΤ (12-3, 114-5), κίνηση που φανερώνει τη βούληση του εν λόγω εθνικοτοπικού φορέα να περάσει σε ενεργητικότερες βαθμίδες αυτοδιαχείρισης του πολιτισμικού παρελθόντος. Τα περιεχόμενα του τεύχους κατατάσσονται σε ενότητες άρθρων, τα περισσότερα εκ των οποίων είναι γραμμένα με επιστημονικό τρόπο (βιβλιογραφία, υποσημειώσεις). Από λαογραφικής πλευράς έχουμε: Γιώργος Αντάρης, «Η λαχτάρα της μάνας» (παραδοσιακή ιστοριούλα, 14-6), Δημήτρης Παπάς, «Οι Καλαντζήδες» (17-22), Γιώργος Α. Φλώρος, «Ο βαρελάς και η καλαθού» (23-4), Ναπολέων Γ. Καραγιάννης, «Από τη ζωή των προγόνων μας» (25-32), Ιωσήφ Ε. Ζιώγας, «Η Συρρακιώτισσα του βουνού και του κάμπου» (33-6), Μανόλης Μαγκλάρας, «Συρρακιώτες κιραντζήδες» (37-49), Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Ενθυμήσεις από το Ματσούκι Ιωαννίνων» (59-91), Δημήτριος Ελ. Ράπτης, «Ακολουθώντας την ιστορία και τον πολιτισμό στις όχθες του Αχελώου» (141-9), Ιωάννα Γιαννάκη, «Η αρχιτεκτονική και η τέχνη των Μαστόρων της Ηπείρου (Β΄ μέρος: Αρχιτεκτονική και χτίσιμο)» (150-9), αφηγήσεις – μαρτυρίες (121-8), Λαμπρινή Αρ. Στάμου, «Με τσίμ(π)σε μες στ(η)ν καρδιά» (λαϊκές γλωσσικές εκφράσεις, 116-120). Μυθολογικού, ιστορικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος είναι τα άρθρα: Θεόδωρος Γ. Παππάς, «Τζουμέρκα» (50-5), Κωνσταντίνος Β. Μπαρμπούτης, «Οι Καλαρρύτες ως δήμος από το 1884 έως το 1913» (56-8), Κωνσταντίνα Ζήδρου-Τσόλια, «Ο μυθικός επώνυμος ήρωας της Αθαμανίας Αθάμας στη γραμματεία της προχριστιανικής περιόδου» (92-106), Αλέξανδρος Ε. Γκορτζής, «1912-13: Απελευθερωτικές επιχειρήσεις στα Δυτικά Τζουμέρκα» (107-113), Ανθή Αγγελή, «Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία στα Τζουμέρκα» (160-3), Γιάννης Αυδίκος, «Αρμονική συνύπαρξη λόγου-μέλους-κίνησης» (165-9), Χρήστος Αρ. Παπακίτσος, «Η πολιτισμική διάσταση της ανάπτυξης των Τζουμέρκων» (170-5), Αφροδίτη Καμάρα, «Προς μια αειφόρο πολιτιστική διαχείριση στην περιοχή των Τζουμέρκων με τη συμβολή των νέων τεχνολογιών» (176-82). Το έργο και τον βίο επιφανών Τζουμερκιωτών παρουσιάζουν οι Μάνθος Σκαργιώτης, «Γε-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 789

ώργιος Παπαγεωργίου-Ράγκος. Ένας φωτισμένος δάσκαλος και ποιητής» (129-32), Παναγιώτα Π. Λάμπρη, «Κ.Α. Διαμαντής και Γ. Κοτζιούλας. Δυο φίλιες πνευματικές μορφές του Ξηροβουνίου» (183-93) και Κωνσταντίνος Μαργώνης, «Το πεζογραφικό έργο του Γ.Α. Φλώρου» (194-200). Ο τόμος περιέχει, τέλος, δημοσιευμένες κριτικές για τη Δράση τής ΙΛΕΤ (133-40, 248-9), παρουσιάσεις βιβλίων (207-47) και λογοτεχνήματα Τζουμερκιωτών (250-72).

— Έτος 12ο, αρ. τεύχ. **12** (Ιούνιος 2011), σ. 302.

Μετά το εκδοτικό προλόγισμα (9-10) του Προέδρου της ΙΛΕΤ Κ. Μαργώνη, ακολουθεί η λαογραφική ενότητα άρθρων του περιοδικού: Γιώργος Αντάρης, «Οι Ξυλοφωτιές» (11-5), Απόστολος Μπουρνάκας, «Απομεινάρια της μυθολογικής κοσμοαντίληψης» (16-26), Γιώργος Α. Φλώρος, «Το Γέν'μα» (27-9), Μανόλης Μαγκλάρας, «Συρρακιώτες τυροκόμοι και τυρέμποροι» (30-9), Γιάννης Στάμος, «Το πενηνταράκι και το τάλιρο» (40-4), Νίκος Β. Καρατζένης, «Ο ελληνικός ποιμενικός σκύλος στο δημοτικό τραγούδι (μέρος Α΄)» (45-61), Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Γκλίτσα: Νοηματοδότηση και ανανοηματοδότηση 'ταπεινών' αντικειμένων» (62-73), Δημήτρης Παππάς, «Περδικολαλήματα (προσωπικές εμπειρίες)» (74-9), Χρίστος Αρ. Παπακίτσος, «Οι Τζουμερκιώτες 'μάστοροι' και η γλώσσα τους ('Οι κουδαραίοι και τα κουδαρίτικα')» (81-91), Λαμπρινή Αρ. Στάμου, «Να σι ξιχάσ' ου χάρους» (ευχές και κατάρες, 92-8), Κωνσταντίνος Μπαρμπούτης, «Από τις περιηγήσεις στην Ήπειρο (1805-1810) του Άγγλου Γουλιέλμου Μ. Ληκ» (126-33), Χρήστος Ηλ. Μακρυγιάννης, «Η γενεαλογία των Μακρυγιανναίων (μέρος Α΄)» (151-9), Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Αναφορές του Ματσουκίου Ιωαννίνων κατά τον 18ο και 19ο αιώνα» (160-7), Όλγα Τριάντου, «Οι ζωές των ανθρώπων μας» (169-75), Ανδρέας Ρίζος, «Το πετρογέφυρο της Πλάκας» (176-84), Παναγιώτα Π. Λάμπρη, « 'Του γιοφυριού της Άρτας'. Δύο παραλλαγές από τη Ροδαυγή Άρτας» (243-57), βιβλιοπαρουσιάσεις από τη Μαριάνθη Καπλάνογλου, «Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*» (271-4) και τον Δημήτριο Γ. Καλούσιο, «Κώστας Ευ. Οικονόμου, *Τοπωνυμικά της κοινοτικής περιοχής Ματσουκίου Ιωαννίνων*» (275-7). Την ύλη συμπληρώνουν κείμενα και εργασίες μυθολογικού, αρχαιολογικού, ιστορικού και εθνογραφικού ενδιαφέροντος για την περιοχή των Τζουμέρκων: Ευστρατία Συγκέλλου, «Ο 'ορεινός' πόλεμος στη Μεσαιωνική Ήπειρο: η περίπτωση της Πίνδου» (99-107), Αφροδίτη Καμάρα, «Οι βρετανικές 'μυστικές αποστολές' στα Τζουμέρκα και ο ρόλος τους στην Ελληνική Εθνική Αντίσταση» (108-17), Ναπολέων Γ. Καραγιάννης, «Το Ολοκαύτωμα του Αθαμανίου» (118-25), Ελευθέριος Παπακώστας, «Γώγος Μπακόλας: Υπό το πρίσμα των πηγών της Ιστορίας (μέρος Α΄)» (134-43), Γρηγόρης Μανόπουλος, «Τζουμέρκα και Κατσανοχώρια από τον 17ο-19ο αιώνα» (144-50), Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου, «Η Κόκκινη Εκκλησιά στο Βουργαρέλι της Άρτας» (200-7), Κωνσταντίνα Ζήδρου, «Ο μυθικός επώνυμος ήρωας της Αθαμανίας Αθάμας στη γραμματεία της

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 790

ύστερης αρχαιότητας και της βυζαντινής περιόδου (μέρος Α΄)» (208-29), Κώστας Ι. Μάμαλης, «Παραδοσιακός οικισμός 'Βατάτσι'» (230-42), Λουκία Αντωνίου, «Χρίστος Ν. Λαμπράκης. Ο δάσκαλος – ο ευεργέτης της ελληνικής γλώσσας» (259-64), βιβλιοπαρουσιάσεις (265-8, 269-70, 278-80), κριτικές εκδόσεων (281-6), Δράση της ΙΛΕΤ (287-8), ποιήματα Τζουμερκιωτών (289-302).

— Τεύχος **13** (Ιούνιος 2012), σ. 280.

Εισαγωγικά ανακοινώνεται από τον πρόεδρο Ημερίδα της ΙΛΕΤ στο πλαίσιο του «1ου Θερινού Σχολείου Τζουμέρκων» υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (καθηγητής Ευάγ. Αυδίκος) (11-3). Τα λαογραφικά άρθρα του τόμου: Νίκος Μπριασούλης, «Οι αγωγιάτες της Κουσοβίστας» (15-7), Απόστολος Μπουρνάκας, «Στοιχεία αρχέγονης κοινοτικής ζωής στα χωριά των Τζουμέρκων μέχρι τα μέσα του 20ού αι.» (18-27), Χρήστος Αρ. Παπακίτσος, «Το καρκαλέτσι και τα γιατροσόφια του» (28-32), το βιωματικό διήγημα του Ηλία Β. Παπαγεωργίου, «Φεύγα, πιδί μ'» (33-5), Νίκος Β. Καρατζένης, «Ο ελληνικός ποιμενικός σκύλος στο δημοτικό τραγούδι (μέρος β΄)» (36-51), Ναπολέων Γ. Καραγιάννης, «Το πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου στο Αθαμάνιο» (52-61), το διήγημα του Γιώργου Α. Φλώρου, «Το σπήλαιο των Τζουμέρκων» (62-8), Δημήτρης Στ. Παππάς, «Περιβολάρηδες και μπαξεβάνοι στον Μανάβη» (69-79), οι ιδιωματικές εκφράσεις απ' την Λαμπρινή Αρ. Στάμου, «Μ' πήγε το στόμα στ' αυτί» (81-92), το αφήγημα του Γεωργ. Ν. Γιαννάκη, «Οδοιπορικό: μια νεανική περισκεψία» (167-74), Λουκάς Κούσουλας, «Τα Τζουμέρκα» (175-9), Βασιλική Παππά-Βλάχα, «Το δημοτικό τραγούδι 'Η κολόνα'. 'Ν' αγνάντευα, να βίγλιζα το έρημο το Σκλούπο'» (183-6), Παναγιώτα Π. Λάμπρη, «Η γυναίκα στα τραγούδια του Λαζάρου της Ροδαυγής Άρτας» (208-30), Βασίλειος Κασκάνης, «Τα πέτρινα γεφύρια της Ηπείρου» (231-50), βιβλιοπαρουσιάσεις από τον Ευάγγελο Αυδίκο, «Σπύρου Χ. Νταλαούτη, Συρράκο-Τοπωνύμια» (261-3) και την Αγγελική Ζολώτα, «Νίκος Καρατζένης, Η άνοδος των νομάδων των Πραμάντων στις βουνοκορφές της Πίνδου» (264-5). Η ενότητα με τα ιστορικά άρθρα του τεύχους περιλαμβάνει: Βαγγέλης Τζούκας, «Ένας Ιταλός χαμένος στα Τζουμέρκα. Προσλήψεις της περιόδου 1943-44 από έναν απροσδόκητο παρατηρητή» (93-9), Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Δύο ματσουκιώτικα Δημοτικά Σχολεία στο νομό Τρικάλων» (100-10), Χρήστος Ηλ. Μακρυγιάννης, «Η γενεαλογία των Μακρυγιανναίων (μέρος β΄)» (11-21), Μανόλης Μαγκλάρας, «Οι Ευρωπαίοι Συρρακιώτες» (122-31), Αλέξανδρος Ε. Γκορτζής, «Οθωμανική γαιοκτησία, κεφαλοχώρια και ιμπλιάκια στο Μαλακάσι» (132-45), Ελευθέριος Παπακώστας, «Γώγος Μπακόλας: Υπό το πρίσμα των πηγών της Ιστορίας (μέρος β΄)» (146-59), Βασίλειος Ν. Ψωράκης, «Η απελευθέρωση των Τζουμέρκων από τους Τούρκους και η εξαγορά του Αθαμανίου και Κάτω Αθαμανίου από τον μεγάλο τσιφλικά Κωνσταντίνο Καραπάνο» (160-5), Νίκος Μπριασούλης, «Συνέντευξη από τον κ. Γιώργο Παπαθανασίου, μαχητή του ΔΣΕ» (180-2), Κωνσταντίνα Ζήδρου, «Ο μυθικός επώνυμος ήρωας της Αθαμανίας Αθάμας στη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 791

γραμματεία της ύστερης αρχαιότητας και της βυζαντινής περιόδου (μέρος β΄)» (187-207). Ο τόμος κλείνει με το βιογραφικό πορτρέτο του «Γεωργίου Ι. Παπαδημητρίου» από την Λουκία Αντωνίου (251-60), παρουσιάσεις του 12ου τόμου των *Τζουμερκιώτικων Χρονικών* (273-8) και μνημόσυνο αφιέρωμα στον συνεργάτη του περιοδικού Ευάγγελο Γ. Μπριασούλη από τον Κώστα Γ. Μαργώνη (279-80).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν ακόμη τα εξής τεύχη: **8** (Μάιος 2007), 232 / **10** (Μάης 2009), 224.

Τηνιακά: Επιστημονική περιοδική έκδοση της Εταιρείας Τηνιακών Μελετών τόμος **2** (2004), σχ. 8ο, σ. 537.

Τόμος με πολλά τοπικά ενδιαφέροντα ζητήματα, και με προλογικό σημείωμα του καθηγητή Δ. Ζ. Σοφιανού (σ. 9-10). Από τα μελετήματα, λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ακόλουθα: Γ. Μπουρδάκος, «Ο ναός της Μεγαλόχαρης στην Τήνο και η ιστορία του» (σ. 119-311) – Σάββας Απέργης, «Γλωσσολογικά της Τήνου» (σ. 337-348) – Δημ. Σιώτος, «Ο Τριπόταμος Τήνου» (σ. 349-380) — Χ. Κουτελάκης, «Ο άγιος Χαράλαμπος Ταραμπάδου Τήνου» (σ. 381-422).

— τόμος **3** (2005), σχ. 8ο, σ. 297.

Τα περιεχόμενα του τόμου δείχνουν ότι εδώ έχουν κυρίως συγκεντρωθεί μελετήματα για την τηνιακή μαρμαρογλυπτική. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ακόλουθα κείμενα: Μ. Γ. Βαρβούνης, «Κυκλαδίτες μαστόροι στη Σάμο» (σ. 271-276) και Ηλ. Ζαχαρόπουλος, «Η οικία Ρενιέρη στα Ιστέρνια Τήνου» (σ. 277-297).

Το Γρεβενοσέλι: Περιοδικό για την Ιστορία, τη Λαογραφία και τον Πολιτισμό των Τζουμέρκων. Ιδιοκτήτης – Εκδότης – Διευθυντής: Κωνσταντίνος Χρηστάκης. Έδρα: Ζωγράφου Αθήνα. Σχήμα 8ο.

— Τεύχος **59** (Χειμώνας 2006-2007), σ. 16.

Περιέχονται δέκα λαϊκές ιστοριούλες απ' τα Τζουμέρκα, «Τα παραμύθια των Ελλήνων», αφηγημένες από την Κυρά της τζουμερκιώτικης παράδοσης Σταυρούλα Μαντέλλου-Χρηστάκη (βιογραφικά της από τον Κώστα Χρηστάκη στην σ. 16).

— Τεύχος **60** (Άνοιξη 2007), σ. 16.

Αφιέρωμα στον «Ματωμένο Απρίλη του 1947», 60 χρόνια μετά από το τέλος του Αρχηγείου Τζουμέρκων του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας και του θρυλικού Καπετάνιου Παλιούρα, του Αετού των Τζουμέρκων (6-12, 16). Ακόμη περιέχονται: η ιδρυτική διακήρυξη του Πολιτιστικού Συλλόγου 'Το Γρέβενο' (2-5), Λεωνίδας Παπαράπτης, «Παχτούρι. Το χωριό μου και η ιστορία του (β΄ μέρος)» (13-4).

— Έτος 17ο, αρ. φύλ. **69** (Ιούν-Ιούλ-Αύγ 2009), σ. 16.

Εξ ολοκλήρου η ύλη εμπίπτει στα λαογραφικά μας ενδιαφέροντα. Το πα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 792

ρόν τεύχος περιέχει αφιέρωμα στο πανηγύρι της Νεράιδας: Δημοσθένης Γ. Κόκκινος, «Το πανηγύρι της Νεράιδας. Οδοιπορικό στα Τζουμέρκα» (2-5), «Στη Νεράιδα Κοθωνιών» (10-1), Κώστας Χρηστάκης, «Τραγούδια του πανηγυριού» (6-7), «Το έθιμο των 'Προσωπίδων' στη Νεράιδα των Τζουμέρκων» (14-6), Σπύρος Νεραϊδιώτης, «Κάγκελα, ο χορός των Τζουμέρκων» (8-9), Θανάσης Χρηστάκης, «Το πανηγύρι της Νεράιδας» (12-3).

Το φιστίκι: Σατιρική Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης – Πολιτισμού και Πολιτικής. Εξαμηνιαίο περιοδικό. Ιδιοκτήτης: Εκδοτική Πολιτιστική Οικολογική Αίγινας (αστική εταιρεία μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα). Έδρα: Αίγινα (κωδικός 1923). Εκδότης-Διευθυντής: Δημήτρης Σαραντάκος. Σχήμα 8ο.

— 1 Ιουλίου 2008, σ. 64.

Πρόκειται για έντυπη έκδοση με τα σημαντικότερα από τα περιεχόμενα του εξαμήνου (Ιαν-Ιούν 2008), τα οποία κυκλοφορήθηκαν σε ψηφιακή-ηλεκτρονική μορφή. Το τεύχος 42 του διμηνιαίου μέχρι τότε περιοδικού ήταν το 'αποχαιρετιστήριο' μιας 18χρονης περιόδου. Από την πληθώρα σχολιασμών και κριτικής της επικαιρότητας παντοιοτρόπως (κείμενα, σκίτσα, φωτογραφίες κ.λπ.) επιλέγουμε: Μήτσος Πληγωνιάτης, «Θα βαστάξει τελικά η φιστικιά;» (24), Εύπολις, «Από την απριλιανή χούντα στην τραγωδία της Κύπρου» (44-9), [τ.Σ.], «Σάτιρα και χιούμορ από ποιητές που δεν ακούστηκαν για σατιρικοί» (50-5).

Τρικαλινά: Ετήσιο Φιλολογικό Ιστορικό Λαογραφικό Λογοτεχνικό Περιοδικό Σύγγραμμα. Εκδίδεται από τον Φ(ιλολογικό) Ι(στορικό) Λο(γοτεχνικό) Σ(ύνδεσμο) Τρικάλων. Έτος Ιδρύσεως 1978. Διευθυντής: Θεόδωρος Α. Νημάς. Σχήμα 8ο.

— Τόμος **22** (2002), σ. 304.

Η ύλη του τόμου ξεκινά με το παλαιογραφικό θέμα «Ο κώδικας 664 της Μονής Μεταμορφώσεως των Μετεώρων (Μεγάλου Μετεώρου)» του Δημητρίου Ζ. Σοφιανού (7-16), και με λαογραφικό εκτός από ιστορικό ενδιαφέρον (βλ. ιδίως 12-3). Τα θέματα της ενότητας 'Ιστορία-Αρχαιολογία' εμπεριέχουν πληροφορίες και εναύσματα εργασιών για το λαϊκό πολιτισμό της περιοχής: «Η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων και η προσφορά των Βλαχοφώνων Ελλήνων σ' αυτή» των Βασιλείου Καϊμακάμη, Δημητρίου Καϊμακάμη και Στέλλας Δούκα (31-46), «Άγνωστοι χειρόγραφοι κατάλογοι του Γυμναστικού Συλλόγου Τρικάλων από το 1903 έως το 1909. Συμβολή στη Μελέτη της Αθλητικής Ιστορίας των Τρικάλων» του Ιωάννη Φ. Τεντολούρη (47-86), «Ετερόκλητες παραστάσεις στον χώρο της εκκλησίας. Η περίπτωση της κυρα-Βασιλικής στον Άγιο Νικόλαο Βασιλικής Καλαμπάκας» της Μαρίας Τσούπη-Ρέμου (87-96), «Τα επισημασμένα κατοχικά χαρτονομίσματα των Τρικάλων» του Μιχάλη Γ. Πιτσάκου (97-131). Η ενότητα της Λαογραφίας περιλαμβάνει δύο εργασίες: «Αθλητικές δραστηριότητες στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι» του Θεοδώρου Α. Νημά (135-188), «Η ταυτότητα και η λειτουργία του πολιτιστικού εντύπου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 793

Η εφημερίδα του Συλλόγου των Αποδήμων Μυροφυλλιτών 'Το Μυρόφυλλο'» του Δημητρίου Ράπτη (189-218). Από την υπόλοιπη ύλη του τόμου ξεχωρίζουμε τα αναδημοσιευμένα και εκλαϊκευμένα «Τέσσερα δοκίμια [περί αισθητικής]» του Βασιλείου Ι. Βήκα (221-60) και οι δραστηριότητες του ΦΙΛΟΣ Τρικάλων στο διάστημα Σεπτ. 2001-Αυγ. 2002 (298).

Φ θ ι ω τ ι κ ά Χ ρ ο ν ι κ ά: Ετήσια Φιλολογική Έκδοση. Ιδρυτής – Διευθυντής: Δημήτρης Θ. Νάτσιος. Λαμία . Σχήμα 8ο.

— Τόμος **16ος** (1995), σ. 128.

Ενδιαφέροντα λαογραφικά άρθρα των Μανόλη Γ. Βαρβούνη, «Οργάνωση και λειτουργία περιφερειακών λαογραφικών μουσείων: Η περίπτωση του λαογραφικού Μουσείου Φθιώτιδας» (5-22), Κωνσταντίας Καλέντζου-Τερλιάμη, «Η 'Λειτουργία' στις πηγές του Ινάχου» (23-37), Στέργιου Δημούλη, «Ζάχος Ξηροτύρης (Ο αειθαλής λαογράφος)» (72-4), Μαρίας Πολυμεροπούλου-Τζιβελέκη, «Τα γυναικεία ονόματα» (78-85). Έπονται η δημοσίευση μέρους του προσωπικού ημερολογίου του Βασιλείου Δημ. Σούλιου, μαχητή του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και της Μικρασιατικής εκστρατείας (113-122, και της Σύνταξης, «Το χρονικό του Ελληνικού Θεάτρου Σκιών [Λαμίας]. Περίοδος 1993-1994» (123-6).

Φ ο λ ό η: Τριμηνιαίο Λαογραφικό – Οικολογικό – Ιστορικό – Λογοτεχνικό ενημερωτικό περιοδικό για τα χωριά του οροπεδίου Φολόης (χωριά που ανήκουν στους Δήμους: Φολόης–Λαμπείας–Λασιώνος του νομού Ηλείας). Εκδότης–Διευθυντής: Μπάμπης Π. Παπαθεοδώρου. Ιδιοκτησία: Σύλλογος Φολοητών 'ο Κένταυρος'. Κορυδαλλός Αττικής. Σχήμα 4ο.

— Έτος 5ο, τεύχος **21** (Οκτ.- Νοέμ.- Δεκ. 2001), σ. 32.

Επιλέγουμε, ως άρθρα λαογραφικού ενδιαφέροντος, από τον Χ.Π.Π., «Φράσεις του λαϊκού λόγου» και «Η σοφία του λαού» (7), από τον Μπάμπη Παπαθεοδώρου, «Δημογραφική εξέλιξη της Ορεινής Ηλείας (1961-1991)» (8-11), από τον Τάκη Δόξα αναδημοσίευση του θρύλου για την «Όμορφη της Αβούρας» (12-4), από τον Δημήτριο Σταματόπουλο, «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1807-1816): Ο ρόλος των 'Τουρκαλβανών' του Λάλα ως παράγοντας πολιτικής διαφοροποίησης» (15-6, σε συνέχειες), από τον Μπάμπη Φολοήτη, «Το Σπάρτο ως φυτική υφαντική ίνα στους αργαλειούς της Ορεινής Ηλείας. Από το Σπάρτο στην τουλούπα» (19-20, σε συνέχειες), από τον Μπάμπη Παπαθεοδώρου, «Τα δημοτικά τραγούδια της ορεινής Ηλείας» (21-2, σε συνέχεια), από τον Χρήστο Δ. Μαρκόπουλο, «Λαογραφική αφήγηση ή παλιές και νέες ιστορίες» (24-5, σε συνέχειες).

— Έτος 6ο, τεύχ. **24** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2002), σ. 32.

Ο Χρήστος Δ. Μαρκόπουλος επιγράφει το συνεχιζόμενο άρθρο του «Λαογραφική αφήγηση ή παλιές και νέες ιστορίες» (7-11) και γράφει για «Ιστορίες σπιτιών και ανθρώπων της Γιάρμενας. Οι Αντωνοπουλαίοι» (24-5), ο Μπά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 794

μπης Παπαθεοδώρου δίνει ακόμη ένα κομμάτι από τη «Δημογραφική εξέλιξη της ορεινής Ηλείας 1961-1991» (12-4) και από «Τα δημοτικά τραγούδια της ορεινής Ηλείας» (18), ο Δημήτριος Σταματόπουλος παρουσιάζει ένα επιπλέον μέρος από τις «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1807-1816): Ο ρόλος των 'Τουρκαλβανών' του Λάλα ως παράγοντας πολιτικής διαφοροποίησης» (15-7), ο Μπάμπης Φολοήτης ασχολείται με «Το ζύμωμα και το φούρνισμα του ψωμιού» (19).

— Έτος 7ο, τεύχ. **26** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 2003), σ. 32.

Ο Χρήστος Δ. Μαρκόπουλος παρουσιάζει νέες αφηγήσεις από συγχωριανούς του υπό τον τίτλο «Λαογραφική αφήγηση ή παλιές και νέες ιστορίες» (9-11) και γράφει την πικρή ιστορία «Ο τραγικός και άδικος θάνατος του Γιώργη του Κοτσάφτη» (21-3), ο Δημήτρης Σταματόπουλος συνεχίζει τις «Κομματικές φατρίες στην προεπαναστατική Πελοπόννησο…» (12-3), ο Νίκος Παπανικολάου δημοσιεύει ανέκδοτα ντοκουμέντα αγωνιστών του 1821 από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (20), ο Μπάμπης Φολοήτης δίνει τη συνέχεια για «Το ζύμωμα και το φούρνισμα του ψωμιού» (28-9).

— Έτος 7ο, τεύχ. **27** (Απρίλ.-Μάιος-Ιούν. 2003), σ. 30.

Ο Νίκος Β. Αναστόπουλος αναδημοσιεύει το ιστορικό διήγημα «Ηρωίδες χωρίς δοξολογία. Η λυγερή της Καλολετσής-Νεράιδας» (6-7), ο Δημήτριος Σταματόπουλος συνεχίζει τις «Κομματικές φατρίες…» (11-2), ο Χρήστος Δ. Μαρκόπουλος τις «Ιστορίες σπιτιών κι ανθρώπων της Γιάρμενας. Οι Μπομπαίοι» (13-7), ο Νίκος Παπανικολάου τα ανέκδοτα ιστορικά ντοκουμέντα αγωνιστών του 1821 (18), ο 'Οικολόγος' γράφει για τη «Χλωρίδα του οροπεδίου της Φολόης (το Σπάρτο)» (25), ο Μπάμπης Φολοήτης μια ακόμη συνέχεια για «Το ζύμωμα και το φούρνισμα του ψωμιού» (26), ο Χ. Καπελίτης εξηγεί «Το Σάισμα» (28-30).

— Έτος 7ο, τεύχ. **28** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2003), σ. 30.

Ξεχωρίζουμε το απόσπασμα «Ο Βρυκόλακας» από βιβλίο του Δημ. Μουσά (6-7), τα ανέκδοτα ιστορικά ντοκουμέντα αγωνιστών του 1821 από τον Νίκο Παπανικολάου (10), το άρθρο του Χρήστου Δ. Μαρκόπουλου, «Ιστορίες σπιτιών και ανθρώπων της Γιάρμενας. Οι Κανελλαίοι» (11-6), από τον ίδιο τη σειρά «Λαογραφική αφήγηση ή παλιές και νέες ιστορίες. Χαραγές» (23-5), από τον Μπάμπη Φολοήτη τη συνέχεια για «Το ζύμωμα και το φούρνισμα του ψωμιού» (17-8), το άρθρο του Άγγελου Μελέκου-Τασουλόπουλου, «Πώς είδαμε τη Φολόη το καλοκαίρι του 2003» (28-30).

— Έτος 7ο, τεύχ. **29** (Οκτ.- Νοέμ.- Δεκ. 2003), σ. 40.

Στη σ. 6 δημοσιεύονται από τον Νίκο Παπανικολάου, «Σελίδες από τη ζωντανή ιστορία του τόπου μας», όπου περιλαμβάνονται (μεταγραμμένα) ανέκδοτα ιστορικά ντοκουμέντα αγωνιστών του 1821 από τα Γ(ενικά) Α(ρχεία) του Κ(ράτους) και γενεαλογικό δέντρο οικογένειας κατά τον 19ο αι. Ο Μπάμπης Παπαθεοδώρου συντάσσει «Ονομαστικό κατάλογο των νεκρών και αγνοουμένων του ελληνοϊταλικού και ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941 κατά οικι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 795

σμό και δήμο του Νομού Ηλείας» (12) και ο Χρήστος Δ. Μαρκόπουλος συνεχίζει τις «Ιστορίες σπιτιών και ανθρώπων της Γιάρμενας. Οι Θεοφιλαίοι» (27-32). Παράρτημα του προηγούμενου άρθρου η σ. 33, όπου παρουσιάζεται, με φωτογραφικό υλικό από το αρχείο του τοπικού μουσείου, το γενεαλογικό δένδρο της φολοΐτικης οικογένειας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το «Οδοιπορικό ενός περιηγητή γιατρού πριν 113 περίπου χρόνια στον τόπο μας» (34-6). Η ύλη κλείνει με φωτογράφημα της δεκαετίας του 1950 (39).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα ακόλουθα τεύχη: **20** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2001), 32 / **22** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2002), 32 / **23** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2002), 32 / **25** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2002), 32 / **30** (Ιαν-φεβ-Μάρτ 2004), 32 / **31** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2004), 32 / **32** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2004), 32 / **33** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2004), 32 / **34** (Ιαν-Φεβ-Μάρτ 2005), 32 / **35** (Απρ-Μάιος-Ιούν 2005), 32 / **40** (Ιούλ-Αύγ-Σεπτ 2006), 32 / **41** (Οκτ-Νοέμ-Δεκ 2006), 32.

Φ ω κ ι κ ά Χ ρ ο ν ι κ ά: Ετήσια έκδοση. Έδρα: Άμφισσα. Εκδότης- Διευθυντής: Δρόσος Κραβαρτόγιαννος. Σχήμα 8ο.

— Περίοδος Β΄, τόμος ΙΒ΄, τεύχος **12** (2004), σ. 1-56.

Το τεύχος-τόμος είναι αφιερωμένο στην ημερίδα για τον ποιητή Φοίβο Δέλφη (1909-1988). Προτάσσονται πρόλογος για την εκδήλωση, παρουσίαση και κριτική της από τον εκδότη του περιοδικού και έπονται τα κείμενα των εισηγήσεων και των απαγγελιών από συνθέσεις του τιμωμένου.

Χ ο ρ ο σ τ ά σ ι: Για τον Πολιτισμό και την παράδοση. Περιοδική έκδοση του Κέντρου Ελληνικού Χορού και Λαϊκού Πολιτισμού. Εκδότης – Διευθυντής: Σαχινίδης Κωνσταντίνος. Σχήμα 4ο.

— Αρ. τεύχ. **1** (Δεκ. 2002), σ. 16.

Καλωσορίζουμε την περιοδική έκδοση χορολογικού και γενικότερα πολιτισμικού ενδιαφέροντος, όργανο του Κέντρου Ελληνικού Χορού και Λαϊκού Πολιτισμού (ΚΕΧΟΛΠ) με πρόεδρο τον διδάκτορα του Παντείου Πανεπιστημίου Κωνσταντίνο Σαχινίδη. Ευχόμαστε ολόψυχα να εκπληρωθούν οι στόχοι και οι επιδιώξεις του περιοδικού με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Επισημαίνουμε τα γνωστά στον ακαδημαϊκό χώρο ονόματα των επιστημονικών συμβούλων της έκδοσης: καθηγητής Βασίλης Φίλιας, καθηγητής Μ.Γ. Μερακλής, Δρ Γεώργιος Αικατερινίδης.

Το τεύχος ξεκινά πρωτοσέλιδα με το προγραμματικό άρθρο του ΔΣ του ΚΕΧΟΛΠ και τις «Επισημάνσεις για τον πολιτισμό και την Παράδοση» από τον καθηγητή Βασίλη Φίλια. Στη σ. 4 παρουσιάζεται το διήμερο συμπόσιο (19 και 20 Δεκ. 2002)-αφιέρωμα στη Σμύρνη, διοργανωμένο από το Τμήμα Ψυχολογίας του Παν/μίου Κρήτης, τον Φιλολογικό Σύλλογο 'Παρνασσός' και την Ελληνική Εταιρεία Κοινωνικών Αναπαραστάσεων, στη σ. 5-6 το άρθρο του Νί-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 796

κου Μπαζιάνα, «Μουσική παράδοση, κράτος και ΜΜΕ» , στη σ. 10 παρατίθενται λαογραφικές ειδήσεις του διμήνου Δεκ. 2002- Ιαν. 2003, στη σ. 13 το επιμελημένο από τη Σοφία Καρακασίδη κείμενο «Παραδόσεις και έθιμα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς» και, τέλος, στη σ. 14 η παρουσίαση της εκδήλωσης για την έκδοση του περιοδικού.

— Αρ. τεύχ. **2** (Ιαν.-Φεβρ.-Μάρ. 2003), σ. 32.

Πρωτοσέλιδη η εργασία του καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή, «Η έννοια της λαϊκής πολιτισμικής παράδοσης» (η συνέχειά της στη σ. 6), στις σ. 3-5 και 12 παρουσιάζεται από τον Κώστα Σαχινίδη το «Χοροστάσι: Κοινωνικός χώρος λειτουργίας των χορών», στις σ. 7-9 δημοσιεύεται η εργασία του Κων/νου Μάρκου, «Η μουσικοχορευτική μακεδονική παράδοση από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα», στη σ. 14 με επιμέλεια Βασίλη Αποστολόπουλου, «Λαογραφικά τινά …και άλλα: Απόκριες στην Ελλάδα», στη σ. 15 «Ο 'αποκριάτικος' Θεόφιλος» του Βασίλη Πλάτανου, από την Καλλιόπη Λαζαρίδη, «Η πίτα του Ηπειρώτη» (20), παρουσίαση του Ποντιακού Συλλόγου Κατερίνης 'Παναγία Σουμελά'» (21), ενίσχυση πολιτιστικής δράσης από την τοπική αυτοδιοίκηση (Ελασσόνα, Κοζάνη) (22-5), από τον Κυριάκο Βλασιάδη, «Τραγούδια και χοροί της Σινασού Καππαδοκίας» (28-31).

— Αρ. τεύχ. **3** (Απρίλ. – Μάιος – Ιούνιος 2003), σ. 32.

Περιέχονται: «Αφιέρωμα στην Κούβα, τη χώρα της μουσικής, του χορού και της επανάστασης (σ. 2, 13-6, 30), το άρθρο του Γιάννη Μότσιου, «Το 'Άξιον Εστί' [Οδ. Ελύτη] και η εποχή του» (3-4), απ' τον Νίκο Μπαζιάνα το «Μουσική χωρίς σύνορα» (5, 10), απ' τον Κωνσταντίνο Μάρκου, «Το δημοτικό τραγούδι στη Δωρίδα» (6-7, 22), το επετειακό άρθρο του Γιάννη Τσουχλαράκη, «1453-2003: 550 χρόνια από την άλωση της Πόλης. Οι Κρήτες εθελοντές, τελευταίοι υπερασπιστές της και ο 'χανιώτικος χορός'» (9-10), δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ, πολιτιστικών συλλόγων μα και Δήμων που ενισχύουν τον πολιτισμό (18, 20-1, 23-5, 31), «Σύγχρονες αναζητήσεις, ιστορικές προεκτάσεις…Καφές» από τον Κωνσταντή Μιζάρα (29-30).

— Αρ. τεύχους **4** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2003), σ. 32.

Το τεύχος περιέχει «Αφιέρωμα στους αξέχαστους λαϊκούς καλλιτέχνες» (σ. 2, σημείωμα του εκδότη) Κωνσταντίνο Παπαδάκη ή 'Ναύτη' (μουσικό, ερμηνευτή και δάσκαλο της κρητικής μουσικής) και Θεοδόση Εφραιμίδη (Πόντιο μουσικό, οργανοποιό). Για τον πρώτο γράφει ο Γιάννης Τσουχλαράκης, « 'Ναύτης', ο κορυφαίος της κρητικής μουσικής» (16) και για τον δεύτερο ο Κώστας Σαχινίδης (17, 19). Ο Γιάννης Μότσιος παραθέτει το β΄ μέρος του άρθρου του για τον νομπελίστα ποιητή «Η ανεξάντλητη δύναμη των λαών και η επικαιρότητα του Ελύτη» (3-5), ο Νίκος Μπαζιάνας δίνει παραδείγματα της πλούσιας λαογραφικής θεματολογίας στο «Η 'άλλη' Παράδοση» (6-7), ο Χάρης Πανικίδης γράφει «Οι παραδοσιακοί χοροί στη ζωή των Ελλήνων» (8-11), ενώ ο Κωνσταντίνος Μάρκου για τη «Δημοτική μουσική παράδοση της Ηπεί-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 797

ρου» (12-3). Τη χορολογική θεματολογία του τεύχους συμπληρώνουν οι Δημήτρης Ντούσας, «Χορεύοντας και τραγουδώντας με τους Rom (Ρομ)» (14), Κώστας Σαχινίδης, «Αρμένικοι Χοροί» (15). Ο Βασίλης Αποστολόπουλος γράφει για «Θέατρο σκιών και Καραγκιόζη» (18-9) και εν συνεχεία η δράση του ΚΕΧΟΛΠ (20-23), άλλων Πολιτιστικών Συλλόγων μα και Δήμων που ενισχύουν τον πολιτισμό (24, 26-7, 31). Την ύλη κλείνουν τα «Επίκαιρα Ζητήματα. Η άλλη πλευρά του πολιτισμού» από τον Άγγελο Γαλάτη (28-9) και τα σχόλια του Ιωάννη Φατσέα για τους Κρητικούς «Κουζουλοί ή ατίθασοι;» (30).

— Αρ. τεύχ. **5** (Οκτ. - Νοέμ.- Δεκ. 2003), σ. 32.

Αφιερωματικό τεύχος στην εφηβεία και στη συμπλήρωση ενός έτους από την έκδοση του περιοδικού με: άρθρο του Νίκου Μπαζιάνα, «Η λαϊκή παράδοση σήμερα» (3, 5), το α΄ μέρος από «Τα Ακριτικά μας Δημοτικά Τραγούδια» του Κωνσταντίνου Μάρκου (4-5), «Ζακυνθινά Χριστουγεννιάτικα Έθιμα» του Νίκου Αρβανιτάκη (15-6), απολογισμό δραστηριοτήτων του φορέα έκδοσης του περιοδικού (ΚΕΧΟΛΠ) για το περασμένο και προγραμματισμό για το επόμενο έτος (18-9). Στις προγραμματισμένες εκδηλώσεις ξεχωρίζει το Συμπόσιο με θέμα ‘Παράδοση και Λογοτεχνία’.

— Αρ. τεύχ. **6** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2004), σ. 32.

Στο τρέχον τεύχος γίνεται αφιέρωμα «στον Παρθενώνα και τα μνημεία της Ακρόπολης» (2, 16-25), το οποίο πλαισιώνεται από τα εξής λαογραφικά άρθρα: Γιάννης Μότσιος, «Παράδοση και Λογοτεχνία» (4-7), Νίκος Μπαζιάνας, «Η δημιουργία των δημοτικών τραγουδιών» (8-9), Κωνσταντίνος Μάρκου, «Τα Ακριτικά μας Δημοτικά Τραγούδια (β΄ μέρος: Ιστορικά πρόσωπα στα Ακριτικά Τραγούδια)» (10-1), Παντελής Καβακόπουλος, «Πραμπέλι. Ένα πρωτόγονο λαϊκό όργανο των Σουλιωτών του 18ου ως τις αρχές του 20ού αιώνα» (12-3), Αίγλη Φαλάρα, «Πασχαλινά Έθιμα Καρδίτσας» (14-5). Την ύλη κλείνουν οι αποκριάτικες δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ (26-7) και του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (28) καθώς και η παρουσίαση άλλων Πολιτιστικών Συλλόγων (29) και Ημερίδων για την Ελληνική Γλώσσα (30-1).

— Αρ. τεύχ. **7** (Απρίλ. – Μάιος – Ιούν. 2004), σ. 32.

«Αφιέρωμα στους Ολυμπιακούς Αγώνες» (2, 21-29), για τους οποίους γράφει και ο καθηγητής Βασίλης Φίλιας, «Το αρχαίο ελληνικό Ολυμπιακό πνεύμα και η εποχή μας» (18-21). Στα λαογραφικά, γλωσσικά και ιστορικά άρθρα του τεύχους περιλαμβάνονται: Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική»; (3), Κωνσταντίνος Μάρκου, «Τα Ακριτικά μας Δημοτικά Τραγούδια (γ΄ μέρος: Στίχος, ρυθμός, ρυθμικά σχήματα)» (4-5, 17), Νίκος Μπαζιάνας, «Λαϊκοί Οργανοπαίχτες» (6-7), Παντελής Καβακόπουλος, « ‘Θάλασσα λεβεντοπνίχτρα’. Ένα σκοπελίτικο θαλασσινό τραγούδι που έγινε πανελλήνιο» (8-9), παρουσίαση του ντοκιμαντέρ «Τα Εαρινά. Τραγούδια, χοροί και παιχνίδια στην Πάρο» (9), Κώστας Σαχινίδης, «Λαϊκοί Χειροτέχνες–πελεκητές του ξύλου» (10, 12), Γεώργιος Ρουμελιώτης, «Ξυλογλυπτική αγκλίτσας ή κλίτσας ή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 798

κλούτσας» (11-2), Αντώνης Καζαντζόγλου, «Ελληνισμός και Μικρά Ασία: 82 χρόνια μετά…» (13-5), Γιώργος Φαβριελάτος, «Η μουσικοχορευτική παράδοση των Ελλήνων και η προληπτική Ασκληπιακή ιατρική» (16-7). Το τεύχος κλείνουν οι δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ (30-1).

— Αρ. τεύχ. **8** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2004), σ. 32.

«Αφιέρωμα στη Σχολική Εκπαίδευση»: σημείωμα του εκδότη (2), Φ.Κ. Βώρος, «Ποιότητα Εκπαίδευσης: προοιμιακή προσέγγιση» (12-3, 20), Μαρία Παρδάλη, «Η τοπική Ιστορία και Λαογραφία στα πολιτιστικά προγράμματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης», (14-5), Χάρης Πανικίδης, «Μεθοδολογία προσέγγισης μαθημάτων», (16-20), Κώστας Σαχινίδης, «Οι Σχολικές Γιορτές», (21-2), Ελισάβετ Τραγούδα, «Εφηβεία, εκπαίδευση και ελεύθερος χρόνος», (23-4). Τα λαογραφικού ενδιαφέροντος άρθρα του τεύχους: Βασίλης Φίλιας, «Λαϊκή παράδοση και ατομική δημιουργία. Το παράδειγμα της λογοτεχνίας» (3, 8), Νίκος Μπαζιάνας, «Πολιτισμικές ανταλλαγές των λαών» (4, 8), Κωνσταντίνος Μάρκου, «Τα Ακριτικά μας Δημοτικά Τραγούδια (δ΄ μέρος)» (5-7), Παντελής Καβακόπουλος, «Η παλιά και η νεότερη λύρα της Κρήτης με τα χουρδίσματά της» (9-11). Την ύλη κλείνουν οι δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ (25), παρουσίαση εκδήλωσης για τον Πίνδαρο (26), πολιτιστικά θέματα (27-9, 31), νεκρολογία Γεώργιου Κ. Σαχινίδη (30-1).

— Αρ. τεύχ. **9** (Οκτ. – Νοέμ. – Δεκ. 2004), σ. 32.

Περιέχεται «Αφιέρωμα στην ελληνική γλώσσα»: σημ. του εκδότη (2), Βασίλης Φίλιας, «Η γλώσσα υπόθεση όλων μας» (10), Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Παρατηρήσεις στη γλώσσα της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας (1974 π.ε.)» (11-4), Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, «Από την Αττική διάλεκτο στην ελληνιστική Κοινή» (15-7, 23), Νίκος Μπαζιάνας, «Γλώσσα και γλωσσικά ιδιώματα (ντοπιολαλιές)» (18-19), Γιάννης Πρινιανάκης, «Η τέχνη της γλώσσας» (20-2). Το τεύχος συμπληρώνουν τα σχόλια του Δημήτρη Αλευρομάγειρου για το απορριφθέν Σχέδιο Ανάν (3), τα λαογραφικά άρθρα των Παντελή Καβακόπουλου, «Οι αντικριστοί χοροί της Ιωνίας σε παράλληλη σχέση με το ρεμπέτικο» (4-5, 29), Κωνσταντίνου Μάρκου, «Τα ακριτικά μας Δημοτικά Τραγούδια (ε΄ μέρος)» (8-9, 19), καθώς και η παρουσίαση του 3ου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού στις Σέρρες «Χορός και Πολιτισμικές ταυτότητες στα Βαλκάνια» (6-7). Οι δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ και πολιτιστικά θέματα στις σ. 24-31.

— Αρ. τεύχ. **10** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2005), σ. 32.

Στα λαογραφικά άρθρα του παρόντος τεύχους συγκαταλέγονται: Νίκος Μπαζιάνας, «Λαϊκοί Οργανοπαίχτες (β΄ μέρος)» (3), Μανόλης Βαρβούνης, «Ιστορική συγκυρία και πολιτισμικό υπόβαθρο της ένωσης των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου με το Ελληνικό Κράτος» (4-5), Γιάννης Τσουχλαράκης, «Το ιστορικό της διαμόρφωσης και διάδοσης του Χανιώτικου Συρτού» (6-8), Παντελής Καβακόπουλος, «Η παράλληλη μουσικοχορευτική σχέση του Ζεϊμπέκικου και του Αντικρυστού (Καρσιλαμά)» (9-11), Κωνσταντίνος Μάρκου,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 799

«Τα Ακριτικά μας Δημοτικά Τραγούδια (στ΄ μέρος, τελευταίο)» (12-3). Την ύλη του περιοδικού συμπληρώνουν εκπαιδευτικά άρθρα από τον Φ.Κ. Βώρο (14-6), ημερίδες, πολιτιστικά, δράση του ΚΕΧΟΛΠ, αποκριάτικες εκδηλώσεις (17-31).

— Αρ. τεύχους **11** (Απρίλ. – Μάιος – Ιούν. 2005), σ. 32.

Οι «Παλιές και Σύγχρονες μορφές του Χορού» αποτελούν τη θεματική του τεύχους: «Σημείωμα του εκδότη» (2), Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Την των συρτών πάτριον όρχησιν» (3), «Πλουσία Λιακατά» (16-7). Από τους γνωστούς συνεργάτες του περιοδικού έχουμε τα εξής άρθρα: Παντελής Καβακόπουλος, «Η προσφορά των οργανοπαικτών στα Δημοτικά Τραγούδια» (4, 6), Νίκος Μπαζιάνας, «Η αξία του Λαϊκού Πολιτισμού» (5, 6), Κωνσταντίνος Μάρκου, «Οι Έλληνες Αρβανίτες» (7-13). Τις πολιτιστικές σελίδες του τεύχους καλύπτουν εκπαιδευτικά θέματα [Κώστας Σαχινίδης, «Πολιτισμός και Σχολείο» (14-5)], δραστηριότητες σωματείων (18-20, 26, 27, 28-9, 30-1), άρθρα για την ελληνική γλώσσα [Βάιος Φασούλας, «Ελληνικά: Η μητέρα των γλωσσών» (21, 25), Σταύρος Θεοφανίδης, «Τα Αγγλικά είναι ελληνική διάλεκτος» σ. 22-3], ιστορικά: Φ.Κ. Βώρος, «Ένωση Επτανησίων» (24-5).

— Αρ. τεύχους **12** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2005), σ. 32.

Στο τεύχος βρίσκονται τα εξής λαογραφικά άρθρα: Νίκος Μπαζιάνας, «Ο κόσμος της παράδοσης» (3, 14), Παντελής Καβακόπουλος, «Το μοιριολόι της Ηπείρου» (4-5), Κωνσταντίνος Μάρκου, «Οι Έλληνες Αρβανίτες (β΄ μέρος)» (6-11), Κώστας Σαχινίδης, «Οι ουγγρικοί χοροί» (24-5), «Καίτη Καρεκλά-Φραγκιαδάκη» (15). Την ύλη συμπληρώνουν τα «Επίκαιρα ζητήματα» του Απόστολου Βάλλα (12-3), αφιέρωμα στον σκηνοθέτη Κώστα Κινή (16-7), συνεργάτη του περιοδικού 'Χοροστάσι', η δραστηριότητα του ΚΕΧΟΛΠ (18-9, 23), εντυπώσεις από ταξίδι στην Ουγγαρία (20-3), πολιτιστικά συλλόγων (26-30), το Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων (31).

— Αρ. τεύχ. **13** (Οκτ. – Νοέμ. – Δεκ. 2005), σ. 32.

Το τεύχος είναι αφιερωμένο «στον Αρχαίο και Σύγχρονο Κινέζικο Πολιτισμό: Το παράδειγμα της περιφέρειας Ζιγιάνγκ της Κίνας» («Συνέδριο-φεστιβάλ συγγραφέων», 13-4, Κώστας Σαχινίδης, «Μια πρώτη γνωριμία», 15-9). Από τους συνεργάτες του περιοδικού δημοσιεύονται τα εξής λαογραφικά άρθρα: Νίκος Μπαζιάνας, «Οι παλιές 'κλειστές' κοινωνίες» (3, 6), Παντελής Καβακόπουλος, «Μουσικό οδοιπορικό στα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας: Χρωματικές ιδιομορφίες και ποιοτικός χαρακτήρας» (4-6), Χριστόφορος Δαμάνης, «Ξεχασμένα έθιμα του παλιού καιρού από την Ποταμιά Ελασσόνας» (7, 12), Αντώνης Καζαντζόγλου, «Το έθιμο της Βασιλειόπιττας (και όχι Βασιλόπιττας)» (8), Κωνσταντίνος Μάρκου, «Οι Έλληνες Αρβανίτες (γ΄ μέρος, τελευταίο)» (10-2). Στο τεύχος παρουσιάζεται, επίσης, η τελετή αναγόρευσης του λαογράφου ερευνητή Γεώργιου Ν. Αικατερινίδη επίτιμου Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Κρήτης και η σχετική ομιλία του Μ.Γ. Μερακλή, «Η πολλαπλή ση-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 800

μασία μιας αναγνώρισης» (20, 21-2, 26). Την ύλη συμπληρώνουν «Χρονογράφημα» του Κυριάκου Βαλαβάνη (9), οι δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ κατά το 2004-5 (23), πολιτιστικά (24-6), παρουσίαση του 6ου Παγκόσμιου Γλωσσολογικού Συνεδρίου στην Κάτω Ιταλία (27), το «Μουσείο Κοσμήματος Ηλία Λαλαούνη» (28-9).

— Αρ. τεύχ. **14** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2006), σ. 32.

Τη λαογραφική θεματολογία του τεύχους απαρτίζουν τα άρθρα των Μανόλη Μακρή, «Η λαϊκή ποιητική γλώσσα» (3-6), Μανόλη Γ. Βαρβούνη, «Σύγχρονες εκδοχές του λαϊκού πολιτισμού» (8-9, 19), Παντελή Καβακόπουλου, «Μουσικό οδοιπορικό στα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας: Χρωματικές ιδιομορφίες και ποιοτικός χαρακτήρας (β΄ μέρος)» (10-1, 13), Νίκου Μπαζιάνα, «Η 'ομογενοποίηση' των λαών (12-3), Κώστα Δόρτσιου, «Κομπανίες των χάλκινων οργάνων της Μακεδονίας» (14-5, 29). Οι σ. 20-1 είναι αφιερωμένες στον συνεργάτη του περιοδικού Παντελή Α. Καβακόπουλο, ενώ την ύλη συμπληρώνουν: παρουσίαση της Γ΄ Ημερίδας για την Ελληνική Γλωσσική Κληρονομιά με θέμα «Από τους Ελληνιστικούς έως τους ύστερους Βυζαντινούς χρόνους» (7), Κώστας Γ. Σαχινίδης, «Αρχαίος και σύγχρονος πολιτισμός της Περιφέρειας Ζιγιάνγκ της Κίνας: Μια πρώτη γνωριμία (β΄ μέρος)» (16-9), η δράση του ΚΕΧΟΛΠ [παρουσίαση του Συμποσίου «Πολιτισμός και Παράδοση» (22-4), καθώς και άλλες δραστηριότητες (24, 25], αποκριάτικα δρώμενα μα και Ημερίδα γι' αυτά (26-7), διάφορα πολιτιστικά θέματα (28-31).

— Αρ. τεύχ. **15** (Απρ. – Μάιος – Ιούν. 2006), σ. 32.

Η ύλη του τεύχους ξεκινά με τις εισηγήσεις του Επιστημονικού Συμποσίου «Παράδοση και Πολιτισμός», το οποίο διεξήχθη επί τη ευκαιρία της 3χρονης επετείου του περιοδικού, από τους καθηγητές Βασίλη Φίλια, «Στασιμότητα και εξέλιξη στον πολιτισμό» (3-4), Γιάννη Μότσιο, «Ιστορικές συγκυρίες και συμπτώσεις διαλόγου Δημοτικής και Επίσημης Λόγιας Ποίησης» (5-10). Εν συνεχεία, ο Νίκος Μπαζιάνας γράφει για το ποια είναι «Η σημασία των εθίμων» (11), ενώ ο Παντελής Καβακόπουλος συνεχίζει το γ΄ μέρος απ' το «Μουσικό οδοιπορικό στα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας: Χρωματικές ιδιομορφίες και ποιοτικός χαρακτήρας (γ΄μέρος)» (12-4). Τα περιεχόμενα του τεύχους συμπληρώνουν πολιτιστικά νέα από φορείς και Δήμους (15, 21, 22-23, 26, 27-29, 30-31), παρουσιάσεις συνεδρίων και ημερίδων (19, 24, 25), η δράση του ΚΕΧΟΛΠ (20) αλλά και εθνικά θέματα (Κωνσταντίνος Β. Χιώλος, «Η Γενοκτονία του Μικρασιατικού Ελληνισμού τον Αύγουστο του 1922» (16-7), της Συντακτικής Ομάδας, «Πλαίσιο αρχών για τη δίκαιη λύση του Κυπριακού» (18).

— Αρ. τεύχ. **16** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2006), σ. 32.

Στην ομάδα των επιστημονικών συμβούλων του περιοδικού, στην οποία είχε ήδη από το 7ο τεύχος ενταχθεί ο καθηγητής Γιάννης Μότσιος του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, προστίθενται πλέον και οι λαογράφοι καθηγητές Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης (Πανεπιστήμιο Αθηνών) και Μανόλης Γ. Βαρβούνης (Πανεπι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 801

στήμιο Θράκης). Η θεματική του τεύχους αφιερώνει μεγάλο μέρος της στον Νέστορα της Ελληνικής Λαογραφίας, τον καθηγητή Μιχαήλ Γ. Μερακλή: Κ.Γ. Σαχινίδης, «Αφιέρωμα στον καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή» (2-3), Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Ο καθηγητής Μ.Γ. Μερακλής και η Κοινωνική Λαογραφία» (4-7, 11), Μ.Γ. Βαρβούνης, «Ο Μ.Γ. Μερακλής και η Νέα Ελληνική Λαογραφία» (8-9), Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Μ.Γ. Μερακλής: ο δάσκαλος» (10-1). Τη λαογραφική ύλη συμπληρώνουν άρθρα των Μανόλη Μακρή, «Η προσφορά της προφορικής λογοτεχνίας στη διαμόρφωση του γλωσσικού μαθήματος» (12-15), Νίκου Μπαζιάνα, «Η διαδρομή του Λαϊκού Πολιτισμού» (16, 24), Παντελή Καβακόπουλου, «Μουσικό οδοιπορικό στα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας: Χρωματικές ιδιομορφίες και ποιοτικός χαρακτήρας (δ΄ μέρος)» (17-9), Κωνσταντίνου Μάρκου, «Δημοτικά τραγούδια για το Έπος του '40» (20-21), «Το Μουσείο του Θεάτρου Σκιών 'Χαρίδημος'» (27, 29). Επίσης προβάλλονται: θέματα εθνικά (Δημήτρης Αλευρομάγειρος, «Κύπρος, 32 χρόνια μετά…», (22-4), πολιτιστικά του ΚΕΧΟΛΠ (25), του Οργανισμού Διεθνοποίησης της Ελληνικής Γλώσσας (26), «Η μαγεία του χορού ταξιδεύει» (28-9), λαϊκά συγκροτήματα (30), θεατρικά νέα (31).

— Αρ. τεύχους **17** (Οκτ.- Νοέμ. – Δεκ. 2006), σ. 32.

Τεύχος αφιέρωμα στον καθηγητή Βασίλη Ι. Φίλια με άρθρα των Κώστα Γ. Σαχινίδη (2, 3-8, 11), Πάνου Τζαβέλα (9, 15), Περικλή Νεάρχου (10-1), Νίκου Κολινιάτη (12), Κώστα Νικολάου (13), Δημήτρη Αλευρομάγειρου (14-15) και βιβλιοπαρουσίαση του Μιχαήλ Γ. Μερακλή, «Βασίλη Φίλια: Κοινωνιολογία του Πολιτισμού, Μια σπουδαία συμβολή στην επιστήμη» (16).

Η λαογραφική ύλη του τεύχους αποτελείται από εργασίες των Νίκου Μπαζιάνα, «Ένας κόσμος που αργοπεθαίνει» (17-22), Νίκου Λ. Πασχαλούδη, «Το γλωσσικό ιδίωμα της Βισαλτίας Σερρών» (20-2), Γ.Ν. Αικατερινίδη, «Επιστημονική Συνάντηση για Μαστόρους και Γεφύρια» (23), Παντελή Καβακόπουλου, «Μουσικό οδοιπορικό στα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας: Χρωματικές ιδιομορφίες και ποιοτικός χαρακτήρας (ε΄ μέρος, τελευταίο)» (24-5, 29). Ενδιαφέρον το άρθρο του Ντάνιελ Γιάκοτς (μτφρ. Γιάννης Μότσιος), «Η έννοια της εργατικής τάξης και προβλήματα κουλτούρας» (18-9, 29). Περιέχονται, επίσης, παρουσίαση του Συνεδρίου «Ο Ποντιακός Ελληνισμός και η παιδεία του: Παρελθόν, παρόν και μέλλον» (28-9), η δράση του ΚΕΧΟΛΠ (26-7), νέα της Διασποράς (30), πολιτιστικά (31).

— Αρ. τεύχους **18** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2007), σ. 32.

Το τεύχος-αφιέρωμα στον συνεργάτη του περιοδικού Νίκο Μπαζιάνα περιλαμβάνει βιοεργογραφικά στοιχεία του (2, 3-5) και κριτικές για το συγγραφικό του έργο (6-13).

Τα άρθρα λαογραφικού ενδιαφέροντος είναι: Παντελής Καβακόπουλος, «Ο προσδιορισμός της κατηγορίας χορών 'Μπεράτι'» (14-6), Αυγερινός Ανδρέου, «Ο Αργαλειός και το Δημοτικό Τραγούδι» (18-9), Κώστας Σαχινίδης, «Κοινω-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 802

νιολογικά στοιχεία του αγροτικού πολιτισμού στη Νεοελληνική ποίηση» (17), Γεώργιος Αικατερινίδης, «Συνέδριο για τη λαϊκή μας τέχνη» (24), Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Βασίλης Ν. Χατζηβασίλης (1918-2005): Ένας Δωδεκανήσιος λαϊκός ζωγράφος» (25-7) με βιογραφικά στοιχεία από τον Γ.Ν. Τσαμπανάκη (27). Την ύλη διανθίζουν θέματα για τον ελληνισμό (νομισματικός πολιτισμός, 22, 23, Αμφικτυονία, 21, Γενοκτονία Ποντίων, 22-3), πολιτιστικά (28-9), Δράση ΚΕΧΟΛΠ (30-1).

— Αρ. τεύχους **19** (Απρ. – Μάιος – Ιούν. 2007), σ. 32.

Το τεύχος αφιερώνεται στον συνεργάτη του περιοδικού Κώστα Μάρκο με βιογραφικά στοιχεία του (2, 16) και άρθρα των Γιάννη Σούκη (17), Λυκούργου Αντ. Αγγελόπουλου (18), Τάσου Φωτόπουλου (19-21), Χρήστου Ζ. Καρανίκα (20-1). Ξεχωρίζουμε από την υπόλοιπη ύλη: Παντελής Καβακόπουλος, «Μοιρολόι και πολυφωνικό τραγούδι σε σχέση με τη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική» (22-4), Νίκος Μπαζιάνας, «Η παραγωγικότητα της γλώσσας μας» (3, 11), Γιάννης Μότσιος, «Ύπαιθρος και Ποίηση (Φυσιογνωμικά στοιχεία της γενέτειρας γης σε έργα σύγχρονων ελλήνων ποιητών)» (4-11), και Ντάνιελ Γιάκοτς (μτφρ. Γιάννη Μότσιου), «Η έννοια της εργατικής τάξης και προβλήματα κουλτούρας (β΄ μέρος)» (12-4). Η ύλη συμπληρώνεται με την παρουσίαση Ημερίδας για τη διαχρονικότητα της Ελληνικής Γλώσσας (15), Ημερίδας για την προστασία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων στην Κύπρο (25), το θέμα της ελληνικότητας της Μακεδονίας (26-7), η δράση του ΚΕΧΟΛΠ (28), πολιτιστικά (29, 30-1).

— Αρ. τεύχους **20** (Ιούλ.- Αύγ. – Σεπτ. 2007), σ. 32.

Αφιέρωμα στον Κυριάκο Ι. Βαλαβάνη με βιογραφικά (2, 16, 17-8), εργογραφικά (19) στοιχεία του. Δημοσιεύονται λαογραφικά άρθρα των Παντελή Καβακόπουλου, «Γενική μουσικολογική επισκόπηση στο Δημοτικό Τραγούδι» (8-9), Βασίλη Πλάτανου, «Η μουσική και ο χορός στα έργα του Θεόφιλου» (10, 28), Νίκου Μπαζιάνα, «Η Βυζαντινή Μουσική» (11, 28). Την ύλη συμπληρώνουν τα άρθρα των Κώστα Μιχ. Σταμάτη, «Βουκολική ποίηση και Ζωή» (3-7), Κωνσταντίνου Β. Χιώλου, «Η Γενοκτονία του Μικρασιατικού Ελληνισμού από το Τουρκικό Κράτος» (12-3), Χάρη Πανικίδη, «Βασικές Παιδαγωγικές Αρχές και Αξίες» (14-5). Στο τέλος παρατίθενται οι δράσεις του ΚΕΧΟΛΠ (20-1), εκδηλώσεις της Αδελφότητας Τσαριτσανιωτών Αθήνας για τα 150 χρόνια από την αποδημία του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων (22-3, 25), πολιτιστικά (24-5, 26-7, 29, 30, 31).

— Αρ. τεύχους **21** (Οκτ. – Νοέμ. – Δεκ. 2007), σ. 32.

Αφιέρωμα στον καθηγητή Γιάννη Μότσιο με βιοεργογραφικά στοιχεία του τιμωμένου (2, 12-3, 16), παρουσίαση του φιλολογικού του έργου από τον Μιχαήλ Γ. Μερακλή (14-6), της μυθολογίας του από την Έρικα Σέπες (17), της επιστημονικής του δραστηριότητας από τους Βλαντιμίρ Ιβτσένκο (18-9), Ντανιέλ Γιάκοτς (20-1), Κύριλ Τοπάλοφ (22-4), Κώστα Γιαλίνη (25), Γεωργία Λαδογιάννη (26-7). Ως προς τη λαογραφική ύλη δημοσιεύονται τα εξής: Μ.Γ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 803

Βαρβούνης, «Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση» (3-5), Νικολέττα Περπατάρη, «Η παροιμία στη σύγχρονη εποχή» (11). Γλωσσικά και χορολογικά τα άρθρα των Βασίλη Φίλια, «Γλώσσα και χορός στη λειτουργική του αρχαιοελληνικού θεάτρου» (6-8, 10) και Νίκου Μπαζιάνα, «Η Γλώσσα ως ανθρώπινη επικοινωνία» (9-10). Η δράση του ΚΕΧΟΛΠ και πολιτιστικά στις σ. 28-31.

— Αρ. τεύχους **22** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2008), σ. 32.

Λαογραφικά άρθρα του τεύχους: Νίκος Μπαζιάνας, «Το Δημοτικό Τραγούδι (το αυθεντικό και το παραποιημένο)» (3-5, 7), Παντελής Καβακόπουλος, «Τραγούδια του γάμου της Βήσσανης Πωγωνίου» (6-7), Κώστας Μιχ. Σταμάτης, «Η βουκολική γλώσσα» (8-10). Ενδιαφέρουσα η εργασία της Δώρας Μόσχου, «Βλαντιμίρ Βλαντιμίροβιτς Μαγιακόφσκι» (11-7). Το περιοδικό αφιερώνει μέρος της ύλης του στους συνεργάτες του Κώστα Αθανασίου (20-2), Μαρία Άνθη (23), Αντώνη Καζαντζόγλου (24), σε εθνικά θέματα και εκδηλώσεις (18-9, 25), δράσεις του ΚΕΧΟΛΠ (26-9) και πολιτιστικά (30-1).

— Αρ. τεύχους **23** (Απρ.-Μάιος-Ιούν. 2008), σ. 32.

Τεύχος τιμητικό για τον καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, το οποίο περιέχει βιογραφικά στοιχεία (2, 3) και άρθρα για την επιστημονική και λαογραφική σταδιοδρομία του τιμωμένου από τους Αναγνώστη Παπακυπαρίσση – Νικολέττα Περπατάρη (4), Ρέα Κακάμπουρα (5-6), Γεράσιμο Α. Ρηγάτο (7, 11), Κώστα Δ. Κονταξή (8-9, 13), Δημήτρη Μπενέκο (10-1), Μ.Γ. Βαρβούνη (12-3), Μανόλη Γ. Σέργη (14-7). Τη λαογραφική και λοιπή ύλη του τεύχους συμπληρώνουν: Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Η βουκολική ποίηση, το δημοτικό τραγούδι και ο Κρυστάλλης» (18-20, 22), Κωνσταντίνος Μάρκου, «Το διπλόν ίσον, η συνηχητική γραμμή στη Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική» (21-2), Κωνσταντίνος Χιώλος, «Η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου την 10η Απριλίου 1826» (23-4), Ο ίδιος, «555η Επέτειος της Αλώσεως της Βασιλίδος των Πόλεων, της Κωνσταντινούπολης» (25, 27), [τ.Σ.], «Το έθιμο του πασχαλιάτικου χορού στην Τσαριτσάνη» (26), πολιτιστικές εκδηλώσεις (27, 28-9, 30, 31).

— Αρ. τεύχους **24** (Ιούλ.-Αύγ.-Σεπτ. 2008), σ. 32.

Αφιερωματικό τεύχος για τον ιδρυτή και εκδότη του περιοδικού δρα Κώστα Γ. Σαχινίδη με άρθρα των Μηνά Αλ. Αλεξιάδη (3-5), Βασίλη Φίλια (6, 15), Μιχαήλ Γ. Μερακλή (7), Γιάννη Μότσιου (8-9), Μανόλη Γ. Βαρβούνη (10-1), Γεωργίου Ν. Αικατερινίδη (13, 17), Κώστα Κινή (14-5), Απόστολου Βάλλα (16-7), βιβλιοκριτικές για την διατριβή του τιμωμένου (12). Λαογραφικά θέματα εξετάζονται από τους Γεράσιμο Ρηγάτο, «Λαϊκές αντιλήψεις για την αλλαγή και αφαίρεση ρούχων με υγειονομικές σκοπιμότητες» (18-9), Τάσο Θωμαΐδη, «Από το κομπολόι στο Εύχανδρον» (20-3). Την ύλη συμπληρώνουν τα άρθρα των Κων/νου Χιώλου, «Ο εμπρησμός της Σμύρνης υπό των Τούρκων την 31η Αυγούστου 1922» (24-5), Ο ίδιος, «Αναστάσιος Πολυζωίδης ο λόγιος, ο πολιτι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 804

κός, ο αδέκαστος δικαστής στη Δίκη του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη» (29), οι δράσεις του ΚΕΧΟΛΠ (26-8), πολιτιστικά (30-1).

— Αρ. τεύχους **25** (Οκτ. – Νοέμ. – Δεκ. 2008), σ. 32.

Τεύχος-αφιέρωμα στον συνεργάτη του περιοδικού Χάρη Πανικίδη (3-13, 21) και άρθρα των Νίκης Σερσέμη-Κυριακίδη, «Παιδί και παιχνίδι» (14-8), Καλλιόπης Λαζαρίδη, «Ζητήματα εξέλιξης του παραδοσιακού χορού» (19), Νίκου Μπαζιάνα, «Ο Σίμων Καρράς, ο μέγας διδάσκαλος της δημοτικής και βυζαντινής μουσικής» (22-3). Τα περιεχόμενα συμπληρώνουν άρθρα των Φ.Κ. Βώρου, «Μια άποψη για το Σκοπιανό: Σλαβομακεδονία εισηγούνται έμμεσα ή υποσυνείδητα οι Σκοπιανοί ιστορικοί!!!» (20-1), Κώστα Γ. Σαχινίδη, «Ο μηχανισμός των Αντικυθήρων» (24-5), η δραστηριότητα του ΚΕΧΟΛΠ (26-7), παρουσιάσεις συνεδρίων και χορευτικών φεστιβάλ (28-30), πολιτιστικά (31).

— Αρ. τεύχους **26** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2009), σ. 32.

Αφιερωματικό τεύχος στον μουσικό της Αντίστασης και του πολιτικού τραγουδιού Πάνο Τζαβέλλα (1-2). Άρθρα για τον τιμώμενο από τους Κώστα Γ. Σαχινίδη (4-7), Μανώλη Γλέζο και Στέφανο Ληναίο (8), Στάθη Ουλκέρογλου (9), Βασίλη Φίλια (10). Στο παρόν τεύχος γίνεται παρουσίαση του Συνεδρίου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας για τα 100χρονα της ίδρυσής της: Νικολέττα Περπατάρη, «Το χρυσό ιωβηλαίο της Ελληνικής Λαογραφίας» (20-2) και οι «Συμπερασματικές παρατηρήσεις του Προέδρου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κ. Μιχαήλ Γ. Μερακλή» (22). Ο Νίκος Μπαζιάνας γράφει για «Μορφές Παράδοσης. Χώροι και τρόποι της ανθρώπινης επικοινωνίας» (23, 25), ενώ ο Γιάννης Μότσιος παρουσιάζει τον «Προφητικό λόγο του ποιητή (Η περίπτωση του Βλαντίμιρ Βλαντιμίροβιτς Μαγιακόφσκι)» (11-9). Ο Κωνσταντίνος Β. Χιώλος γράφει για τον «Μέγα Αλέξανδρο» (24-5) και η ύλη κλείνει με την δράση του ΚΕΧΟΛΠ (26), πολιτιστικά (27), παρουσίαση Λευκώματος για τους πολιτικούς εξόριστους (28) καθώς και του πρώτου Ελληνορωσικού Κοινωνικού Φόρουμ (Συνεδρίου από το Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών και Σπουδών 'Ιωάννης Καποδίστριας') (29) με τις συμπερασματικές επισημάνσεις του καθηγητή Βασίλη Φίλια (30-1).

— Αρ. τεύχους **27** (Απρίλ. – Μάιος – Ιούνιος 2009), σ. 32.

Το τεύχος ξεκινά με μικρό αφιέρωμα στον συνεργάτη του περιοδικού Κωνσταντίνο Β. Χιώλο, δρα Νομικής, πρόεδρο της Εθνικής Ενώσεως Βορείων Ελλήνων (Ηπειρωτών – Μακεδόνων – Θρακών). Τα λαογραφικά θέματα της ύλης: Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Λαογραφία και Ζωή» (4-5, 6), Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, «Νανουρίσματα, ταχταρίσματα και λαχνίσματα με υγειονομικές υποδηλώσεις» (6-11). Την υπόλοιπη αρθρογραφία αποτελούν: Γιάννης Μότσιος, «Και συ έφεγγες στη μέση όλου του κόσμου (Σπουδή πάνω σε ποίηση του Διον. Σαββόπουλου» (12-7), Γεώργιος Ι. Χατζηελευθερίου, «Οι Έλληνες του Πόντου» (18-9), παρουσιάσεις εκδηλώσεων μνήμης (20), συνεδρίων (21-2), επιστημονικών εταιρειών (23), πολιτιστικών θεμάτων (24-5, 28, 29, 30, 31), δράσεων του ΚΕΧΟΛΠ (26).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 805

— Αρ. τεύχους **28** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2009), σ. 32.

Το λαογραφικό ενδιαφέρον του αναγνώστη ελκύουν: Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Εκκλησία και ελληνική γλώσσα στην τουρκοκρατούμενη Μικρασία» (3), Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης, «Εθιμολογικά της στέγασης» (11-2), της Σύνταξης, «Το έθιμο της 'σκεπής' από το Αγροτικό-Εθνογραφικό Μουσείο Αραδοσιβίων Ελασσόνος» (13), Νικολέττα Περπατάρη, «Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και η έννοια της συνέχειας σε Ημερίδα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών» (32). Την ύλη του περιοδικού επίσης απαρτίζουν: Ντάνιελ Γιάκοτς (μτφρ. Γιάννης Μότσιος), «Η έννοια της εργατικής τάξης και προβλήματα κουλτούρας» (4-7), Γιάννης Μότσιος, « 'Ο ύπνος σε τύλιξε σαν ένα δέντρο'. Τραγούδι του Μίκη Θεοδωράκη σε στίχους Γεωργίου Σεφέρη» (8-10), Κωνσταντίνος Β. Χιώλος, «Η λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και τα θεσμικά της όργανα» (15-9), παρουσίαση Ημερίδας για τους Αιτωλοακαρνάνες πρωθυπουργούς (20-2), φεστιβαλικές εκδηλώσεις του Αγροτικού-Εθνογραφικού Μουσείου Αραδοσιβίων Ελασσόνος (1, 14, 24) αλλά και Μουσικοχορευτικά Πανηγύρια (25-7, 28), πολιτιστικά (29-30, 31).

— Αρ. τεύχους **29** (Οκτ. – Νοέμβ. – Δεκ. 2009), σ. 32.

Τα λαογραφικά άρθρα τού [εκ παραδρομής λανθασμένου με τον αρ. 28] τεύχους: Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Αγροτική ζωή και λαογραφία» (3, 14), Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, «Ανθρωπολογικές πληροφορίες και Λαογραφικές συγκρίσεις σε ελληνικό περιηγητικό βιβλίο (1883)» (4-5), Κώστας Κονταξής, «Το δημοτικό τραγούδι του *Γεφυριού της Άρτας* σε ποντιακή παραλλαγή και παραλλαγή του ελλαδικού χώρου. Ομοιότητες και διαφορές» (6-8), Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης, «Μια πρωτότυπη συλλογή μουσειακής μορφής: Φλογέρες καλαμένιες, καλλιτεχνικά επιζωγραφισμένες» (28-9). Η ύλη περιλαμβάνει επίσης θέματα για την εθνική ταυτότητα: «Ο Μίκης Θεοδωράκης για την εθνική συνείδηση και τον πατριωτισμό» (9-12), Βασίλης Φίλιας, «Εθνική Ταυτότητα και ιεροκήρυκες του εθνομηδενισμού» (13-4), Κωνσταντίνος Β. Χιώλος, «Την 13. Οκτωβρίου 1904 η υπέρτατη θυσία του Παύλου Μελά για την σωτηρία της ελληνικής μας πατρίδος» (19). Τα περιεχόμενα πλαισιώνουν άρθρα για τον Γιάννη Ρίτσο (15), για το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης (1, 16-8), ειδήσεις για την διδασκαλία της νε γλώσσας (20-1), συνέδρια και φεστιβάλ χορών (22-3), δράση του ΚΕΧΟΛΠ (24), πολιτιστικά (25-7, 30, 31).

— Αρ. τεύχους **30** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2010), σ. 32.

Τεύχος-αφιέρωμα στα 20χρονα του βίου του ΚΕΧΟΛΠ (1, 28-9). Το λαογραφικό ενδιαφέρον τραβούν αμέσως τα άρθρα των Μανόλη Γ. Βαρβούνη, «Το τουριστικό μας 'αρχαιοφολκλόρ'» (4), Γεράσιμου Α. Ρηγάτου, «Λουλούδια και πολύτιμα υλικά για γυναικεία βαφτιστικά ονόματα» (5-9), Σωτήρη Δημητρίου, «Οι γυναίκες στην Εθνική Αντίσταση μέσα από την προφορική ιστορία» (15-6), Δωροθέα Ξενιδάκη, «Η βιολιστική παράδοση της επαρχίας Σητείας» (22-5), λαογραφικές βιβλιοπαρουσιάσεις από τη Νικολέττα Περπατάρη (30-1). Σημα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 806

ντικά επίσης τα άρθρα των Βασίλη Φίλια, «Η κρίση της σύγχρονης Ψυχολογίας» (3), Γιάννη Μότσιου, «Το ρώσικο διήγημα (1918-2010)» (10-12), Κωνσταντίνου Β. Χιώλου, «Η συνεισφορά των Μακεδόνων στην εθνεγερσία του 1821» (13-4). Η ύλη συμπληρώνεται με θέματα περιβαλλοντικά (18-20), γλωσσικής διδασκαλίας (21), πολιτιστικά (26-7).

— Αρ. τεύχους **31** (Απρ. – Μάιος – Ιούν. 2010), σ. 32.

Η ύλη ξεκινά με «Ορισμένες διευκρινιστικές παρατηρήσεις για την έννοια της προφορικής παράδοσης» (3-4, 7) του Μιχαήλ Γ. Μερακλή και ακολουθούν οι Μανόλης Γ. Βαρβούνης, «Ενοριακή ζωή και σύγχρονες λαϊκές θρησκευτικές εκδηλώσεις» (5-7), Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, «Ο μαστός στη λαϊκή παράδοση» (8-10), Κώστας Σαχινίδης, «Μουσικοχορευτική παράδοση της Μακεδονίας» (11-5). Ο Δημήτρης Τζιλιβάκης αρθρογραφεί «Περί Λογοτεχνίας» (12-3, 15), ο Κωνσταντίνος Β. Χιώλος για το « ‘Εάλω η Πόλις’ την Τρίτη, 29 Μαΐου 1453» (16-7), ο Ιωάννης Χρ. Ιακωβίδης για τον «Πολιτικό ρόλο των Κωνσταντινουπολιτών στη Βασιλεύουσα» (18-9), ο Δημήτρης Κάρναβος για «Σημαντικούς ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών της Καλλιθέας Αττικής» (20-2). Η ύλη περιλαμβάνει παρουσιάσεις Ημερίδων για την Ελληνική Γλώσσα (24-5), κείμενα φυσιολατρίας (23-4) και οικογενειακής ζωής (24), τη δράση του ΚΕΧΟΛΠ (25), παρουσίαση ελληνικών χορών από Ομάδα Κινέζων Γυναικών (26-7), πολιτιστικά (28-30), λαογραφική βιβλιοπαρουσίαση (31).

— Αρ. τεύχους **32** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2010), σ. 32.

Η αρθρογραφία του τεύχους ξεκινά με το άρθρο του Μιχαήλ Γ. Μερακλή, «Ρυθμός και πολιτισμός» (3-4, 11), ακολουθεί η ομιλία του Γεωργίου Ν. Αικατερινίδη, «Τα λαογραφικά μουσεία, έκφραση του τοπικού λαϊκού πολιτισμού» στα εγκαίνια του Αγροτικού- Εθνογραφικού Μουσείου Αραδοσιβίων Ελασσόνος (5, 14), εν συνεχεία το άρθρο του Μανόλη Γ. Βαρβούνη, «Το αίμα σε πτυχές του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού» (6-7) και ακολουθούν οι «Λαογραφικές μαρτυρίες σε χρονογραφήματα του Νίκου Καραντηνού» από τον Γεράσιμο Α. Ρηγάτο (8-9, 14). Λογοτεχνικά θέματα καλύπτουν οι Γιάννης Μότσιος, «Ο πέρσης ποιητής Ομάρ Καγιάμ» (16-7, 20) και Δημήτρης Τζιλιβάκης, «Ο λογοτεχνικός κανόνας – Προέλευση και χρήσεις» (10-1). Ο Κωνσταντίνος Β. Χιώλος γράφει για τη «Γενοκτονία του Μικρασιατικού Ελληνισμού τον Αύγουστο του 1922» (12-3), περιγράφεται επίσκεψη της Ένωσης Κρατούμενων Αγωνιστών στη Μακρόνησο (15) και παρουσιάζονται: εκδήλωση με «Μουσική και τραγούδια της Λέσβου και της Μικράς Ασίας από τον Σόλωνα Λέκκα» (18-20), το «Ιστορικό Ίδρυσης του Αγροτικού-Εθνογραφικού Μουσείου Αραδοσιβίων Ελασσόνας» από τον Κώστα Γ. Σαχινίδη (23-4), τα εγκαίνια του ίδιου Μουσείου (22, 24), πολιτιστικά (21, 26, 27, 29, 30), η 8η Γιορτή Παραμυθιών Κέας 2010 (28, 30), λαογραφικό βιβλίο (31).

— Αρ. τεύχους **33** (Οκτ. – Νοέμ. – Δεκ. 2010), σ. 32.

Τεύχος-αφιέρωμα στα 20 χρόνια δράσης του ΚΕΧΟΛΠ με παρουσίαση του

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 807

επετειακού εορτασμού (12), των ομιλιών από τους Κώστα Σαχινίδη (13-5), Μιχαήλ Γ. Μερακλή (16, 20), Βασίλη Φίλια (17), Μηνά Αλ. Αλεξιάδη (18-20), Γεώργιο Ν. Αικατερινίδη (21), Μανόλη Γ. Βαρβούνη (22-3), των χαιρετισμών και δηλώσεων στη βραδιά της εκδήλωσης (24-6).

Στο καθαρά λαογραφικό κομμάτι του τεύχους έχουμε το άρθρο του Γεράσιμου Α. Ρηγάτου, «Ιατρολαογραφικές αναφορές στα 'Τραγούδια των βουνών' του Γ. Αθάνα» (4-5, 9), «Ο θεραπευτικός χορός Pizzica Tarantata των ελληνοφώνων της Κάτω Ιταλίας» του Κώστα Σαχινίδη (6-7), παρουσίαση βιβλίων από τον Μιχαήλ Γ. Μερακλή της Χαράς Κοσεγιάν, *Αρχαία επιβιώματα στα νεοελληνικά δημοτικά τραγούδια* (27-9) και από την Νικολέττα Περπατάρη του Αριστείδη Ν. Δουλαβέρα, *Νεοελληνικός παροιμιακός λόγος* (30), περιγραφή από τον Νίκο Ι. Κωστόπουλο του εθίμου «Του Ρουσαλιού το Σάββατο» (26). Η ύλη κλείνει με επισημάνσεις του Βασίλη Φίλια για τις αυτοδιοικητικές εκλογές του Νοεμβρίου 2010 (3, 15), το άρθρο του Κωνσταντίνου Β. Χιώλου για το έπος του 1940-1 (8-9), πανεπιστημιακή συνάντηση μελών ΔΕΠ στη Σουηδία (10-1), πολιτιστικά-εκδοτικά (29, 31).

— Αρ. τεύχους **34** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2011), σ. 32.

Η ύλη ξεκινά με το άρθρο του Βασίλη Φίλια, «1821: Η ιστορία των ανιστόρητων» (3-7), με αφορμή το ιστορικό ντοκιμαντέρ «1821» του τηλεοπτικού σταθμού Σκάι, και συνεχίζεται με τους Γεράσιμο Α. Ρηγάτο, «Καταγγελίες του Ανδρέα Λασκαράτου (1811-1901) για τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες στη θεραπευτική» (8-10), Μανόλη Γ. Βαρβούνη, «Αντικείμενα και λαϊκά λογοτεχνήματα σχετιζόμενα με την ελληνική Λαϊκή Λατρεία» (11-3), Μιχαήλ Γ. Μερακλή, «Η μυθολογία του λαβυρίνθου» (14-6). Τα περιεχόμενα συμπληρώνουν η «Διακήρυξη της Ακαδημίας Αθηνών για τα Greeklish» (7), το σεμινάριο του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ελασσόνας για «Το φυσικό περιβάλλον του Ολύμπου» (17-9), οι «Χοροί της Νότιας Αφρικής και των Ζουλού» από τον Κώστα Γ. Σαχινίδη (20-1), το «Εργαστήρι ελληνικών παραδοσιακών φορεσιών Αφών Νάκα» (24-6), «Η ποιητική ταυτότητα του Λευτέρη Μαρματσούρη» από τον Δημήτρη Τζιλιβάκη (22-3, 26), οι δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ (27), πολιτιστικά (28, 30, 31), λαογραφική βιβλιοπαρουσίαση από την Νικολέττα Περπατάρη (29).

— Αρ. τεύχους **35** (Απρ. – Μάιος – Ιούν. 2011), σ. 32.

Από λαογραφικής πλευράς, η ύλη του τεύχους περιλαμβάνει άρθρα των Μιχαήλ Γ. Μερακλή, «Κυπριακές παροιμίες (Με αφορμή ένα βιβλίο του Κύπρου Κουρτελλάρη)» (4-6), Γεράσιμου Α. Ρηγάτου, «Λίθοι και διάφορα αντικείμενα στην ελληνική λαϊκή θεραπευτική» (7-11), Μανόλη Γ. Βαρβούνη, «Αισώπεια μυθολογούμενα» (12-3), βιβλιοπαρουσίαση της Νικολέττας Περπατάρη «Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας και Λαϊκός Πολιτισμός*» (26-7). Στα περιεχόμενα επίσης εντάσσονται: Βασίλης Φίλιας, «Συναινεσίες, συμβιβασίες και άλλοι… 'διανοούμενοι'» (3, 13), Ντάνιελ Γιάκοτς, «Η έννοια

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 808

της εργατικής τάξης και προβλήματα κουλτούρας» (14-7), Κωνσταντίνος Β. Χιώλος, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση και το περιβάλλον» (18-9), παρουσιάσεις συμποσίων και πολιτιστικών θεμάτων (20-3, 25, 27, 28-31), η δράση του ΚΕΧΟΛΠ (24).

— Αρ. τεύχους **36** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2011), σ. 32.

Τα λαογραφικά περιεχόμενα του τεύχους: Μανόλης Γ. Βαρβούνης, «Ζητήματα Ελληνικής Θρησκευτικής Λαογραφίας» (9, 15), Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, «Φλόμος: Ένα κοινό φυτό στη λόγια και στη λαϊκή παράδοση» (10-2), Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης, «Καρπαία – Όρχησις Μακεδονική» (13-5), Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Τα τραγούδια του Νίκου Γκάτσου» (22-6). Την ύλη συμπληρώνουν: Βασίλης Φίλιας, «Η γιορτή της Δημοκρατίας και η νέα χούντα» (3), Αριστέα Σιδέρη-Τόλια, «Η ελληνική γλώσσα και διανόηση στον Ρωμαϊκό κόσμο» (4-8), Γιάννης Μότσιος, «Ιδεολογικές διαφοροποιήσεις στην ποίηση του Οδυσσέα Ελύτη» (16-21), Αναστασία Γ. Μπαστούνη, «Δύο κόσμοι–δύο πολιτισμοί…» (27-9), Δράση ΚΕΧΟΛΠ (29), το μουσικοχορευτικό πανηγύρι ‘Αραδοσίβια 2011’ (30-1).

— Αρ. τεύχους **37** (Οκτ. – Νοέμ. – Δεκ. 2011), σ. 32.

Λαογραφικού ενδιαφέροντος οι εργασίες των Γεράσιμου Α. Ρηγάτου, «Ένα ‘γαμικό συμβόλαιο’ από την Κεφαλονιά (1870)» (15-8), Μανόλη Γ. Βαρβούνη, «Τοπικά επιστημονικά περιοδικά και Ελληνική Λαογραφία: Η περίπτωση του περιοδικού ‘Θρακική Επετηρίδα’» (23-7), καθώς και η βιβλιοπαρουσίαση της Νικολέττας Περπατάρη «Μιχαήλ Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογαρφία*» (22). Από την υπόλοιπη ύλη του τεύχους επιλέγουμε: Βασίλης Φίλιας, «Η Μάχη του Μαραθώνα: Μια κοινωνιολογική θεώρηση» (3-4, 27), Αχιλλέας Γ. Λαζάρου, «Η οικουμενική διάσταση της Ελληνικής γλώσσας: Το παράδειγμα της Claire Préaux» (5-7), Γιάννης Μότσιος, «Ρωσο-Ελληνικές και Ελληνο-Ρωσικές λογοτεχνικές τάσεις» (8-14), παρουσίαση συζήτησης καθηγητών για το Μνημόνιο από την Μαρία Άνθη (19), η δράση του ΚΕΧΟΛΠ (20-1), πολιτιστικά (28-9), παρουσίαση ημερίδων για την ελληνική γλώσσα (30).

— Αρ. τεύχους **38** (Ιαν. – Φεβρ. – Μάρτ. 2012), σ. 32.

Τεύχος-αφιέρωμα σε «Ιστορικούς Χορούς, Τραγούδια και δρώμενα της Ελλάδας» από τον Κώστα Σαχινίδη (18-21) , με την ευκαιρία της φερώνυμης εκδήλωσης που οργάνωσε το ΚΕΧΟΛΠ στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών (22-7). Ο Γεράσιμος Α. Ρηγάτος γράφει «Σχόλια πάνω σε παροιμίες της Κεφαλονιάς» (15-7, 27), ο Βασίλης Φίλιας, «Τα διαγγέλματα της υποτέλειας» (3, 31), ο Κωνσταντίνος Β. Χιώλος, «Η συμβολή των Μακεδόνων στην Εθνεγερσία του 1821» (4-5), ο Περικλής Νέαρχος, «Γλώσσα και διαχρονικός ελληνικός Πολιτισμός» (6-9), ο Γιάννης Πρινιανάκης, «Ορθοπεδικός και μόνον, ασυζητητί» (10-4). Την ύλη συμπληρώνουν οι υπόλοιπες δραστηριότητες του ΚΕΧΟΛΠ (28-9), πολιτιστικά (30-1).

— Αρ. τεύχους **39** (Απρ. – Μάιος – Ιούν. 2012), σ. 32.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 809

Τα λαογραφικά θέματα του τεύχους: Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Οικολογία και Λαογραφία» (4-6), Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, «Σχόλια σε παροιμίες της Κεφαλονιάς (μέρος 2ο)» (17-9), Μανόλης Γ. Βαρβούνης, «Ναοί και τελετουργίες καθαγιασμού του χώρου στη Χώρα της Σάμου» (20-3). Τα περιεχόμενα συμπληρώνουν: Βασίλης Φίλιας, «Από την ιδεολογία της επαιτείας στο θεώρημα του περιορισμού της Εθνικής Κυριαρχίας» (3, 6), Περικλής Νέαρχος, «Γλώσσα και διαχρονικός Ελληνικός Πολιτισμός (β΄ μέρος)» (7-10, 19), Γιάννης Πριναράκης, «Ορθοπεδικός και μόνον, ασυζητητί» (11-6), Κωνσταντίνος Β. Χιώλος, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση και το περιβάλλον» (24-8). Πολιτιστικά, δράση ΚΕΧΟΛΠ (29-31).

— Αρ. τεύχους **40** (Ιούλ. – Αύγ. – Σεπτ. 2012), σ. 32.

Το τεύχος αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του σε θέματα γύρω από την υφιστάμενη κοινωνικο-οικονομική κρίση με άρθρα των Ντάνιελ Γιάκοτς (μτφρ. Γιάννης Μότσιος), «Η έννοια της εργατικής τάξης και προβλήματα πολιτισμού (ε΄ μέρος)» (3-8), Γιάννη Γκαγκάτσιου, «Η υπό εξέλιξη κρίση και η ασκούμενη πολιτική» (9-14). Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εργασίες των Αριστέας Σιδέρη-Τόλια, «Η νοτιο-ευβοϊκή ταυτότητα στον χρόνο» (15-20), Κώστα Κινή, «Βασίλης Σαβόγιας» (24-8), Βασίλη Θ. Δερεχάνη, «Λύκαια» (29). Το άρθρο του Γιάννη Μότσιου, «Στον ελεύθερα επιλεγμένο ρυθμό ή η αισθητική απόλαυση της ανάγνωσης» (21-3) αναφέρεται στις ιστορικές αφηγήσεις του Κώστα Κινή (βλ. παραπάνω), και η ύλη κλείνει με την παρουσίαση του 18ου Μουσικοχορευτικού Πανηγυριού ‘Αραδοσίβια 2012’ (30-1), το οποίο ήταν αφιερωμένο στα 100χρονα απελευθέρωσης της Ελασσόνας και της Μάχης του Σαρανταπόρου.

— Αρ. τεύχους **41** (Οκτ. – Νοέμ. – Δεκ. 2012), σ. 32.

Τεύχος «Αφιέρωμα στα 100 χρόνια απελευθέρωσης της Β. Ελλάδας, Ηπείρου, Θράκης, Κρήτης και νησιών του Αιγαίου» με άρθρα των Αχιλλέα Γ. Λαζάρου, «Τα Ελευθέρια Ελασσόνας» (3-4), Κωνσταντίνου Β. Χιώλου, «Η απελευθέρωση της Μακεδονίας (1912-1913)» (5, 9). Τα λαογραφικά άρθρα του τεύχους γράφουν οι: Μιχαήλ Γ. Μερακλής, «Παραμύθι και παράδοση (θρύλος)» (6-9), Μανόλης Γ. Βαρβούνης, «Λαογραφικά των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων» (10-2), Μαργαρίτα Κεφαλάκη, «Επικοινωνία και Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά» (13-6), Γιάννης Μότσιος, «Τα Ομηρικό Μοιρολόγι» (17-25), Κώστας Κινής, «Το Χασάνι» (ιστορικό διήγημα) (26-7, 30). Πολιτιστικά (28-30) και βιβλιοπαρουσιάσεις (31) κλείνουν την ύλη του περιοδικού.

Χρονικά [Εβραϊκά]: Ιδιοκτήτης Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος (ΚΙΣ). Πρόεδρος – Διευθυντής: ο πρόεδρος του ΚΙΣ Μωυσής Κωνσταντίνης. Έδρα Αθήνα (κωδ. εντύπου 3502). E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr. Ιστοσελίδα: www.kis.gr . Σχήμα 4ο.

Περιοδικό που ασχολείται με θέματα των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων, κυρίως, αλλά και της διασποράς των Ισραηλιτών σε ολόκληρο τον κόσμο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 810

— Τόμος Μ΄ , αρ. φύλ. **215** (Μάιος-Ιούν 2008) (Ιγιάρ-Σιβάν 5768), σ. 32.

Αρχικό άρθρο της Σύνταξης «Παραμύθια και Πραγματικότητα» (2, 28) προσπαθεί να ανατρέψει την αντίληψη περί συνωμοτικού και παρασκηνιακού εβραϊκού παράγοντα πίσω από κάθε καλό ή κακό γεγονός που συμβαίνει στον κόσμο. Ακολουθούν: Χάιντς Κούνιο (μτφρ. Τζέκη Μπενμαγιόρ), « 'Τα ονόματα των αριθμών'. Η τραγική τύχη 46 Εβραίων της Θεσσαλονίκης» (3-12), Κατερίνα Ρούσσου, «Τα κοινωνικά χριστιανοεβραϊκά σωματεία στη Θεσσαλονίκη 1920-1936: Τα καταστατικά και η δράση τους» (13-8), Ρ. Φρέζης – Δ. Ρηγίνος, «Αβραάμ Μπεναρόγια του Ελιέζερ» (20-2), παρουσίαση έκδοσης του ΚΙΣ για το Ολοκαύτωμα (26-7).

— Τόμος 34ος, αρ. φύλ. **232** (Απρ-Ιούν 2011) (Νισάν-Σιβάν 5771), σ. 28.

Την ύλη ξεκινά άρθρο του Τηλέμαχου Μαράτου, «Η κρυμμένη ρίζα του αντισημιτισμού» (2, 24-5) και αναδημοσίευση από την 'Εστία' του 1881 «Φονεύουσιν οι Εβραίοι τέκνα Χριστιανών δια το Πάσχα ;» (3-4). Έπονται: Γιώργος Θωμάς, «Ένα πανελλήνιο τραγούδι για τα πάθη του Χριστού» (5-6), Βασίλης Ριτζαλέος, «68η επέτειος από το διωγμό των Ελλήνων Εβραίων της Κομοτηνής (Μέσα από την ιστορία της οικογένιας Κασσαβή)» (7-9), Ραφαήλ Μωυσής, «Τσεβί Κόρετς και Γιομτώβ Γιακοέλ. Μια Αντι-Αποκατάσταση» (10-2), Ιάκωβος Λεών Μόσκοβιτς, «Ένα ανατριχιαστικό ντοκουμέντο από την Κατοχή» (16-7), [Ζακλίν ντε Ρομιγί] Η Εβραιοπούλα που ερωτεύτηκε τον Θουκιδίδη (18), παρουσίαση βιβλίου από την Οντέτ Βαρών-Βασάρ (19-20), απόψεις του Άμος Οζ περί αντισιωνισμού και αντισημιτισμού (20-1).

— Τόμος 34ος, αρ. φύλ. **233** (Ιούλ-Σεπτ 2011) (Ταμούζ-Ελούλ 5771), σ. 28.

Η ύλη του τεύχους: Δαυΐδ Σαλτιέλ, «Αντισημίτες και αντισιωνιστές» (2), Hadassa Ben Itto (μτφρ. Γαρυφαλλιά Μίχα), «Τα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών: μακραίωνη πορεία και ανεξίτηλα ίχνη» (3-7), Χριστόφορος Χ. Ματιάτος, «Μνήμη Ισραηλίτικης Κοινότητας Κέρκυρας» (7-8), Ιωάννης Εμμ. Σαγκριώτης, «Αρχή, ακμή και ανάπτυξις της ποιήσεως στους Εβραίους» (9-12), συναγωγή άρθρων και αποσπασμάτων βιβλίων για τις «Εβραϊκές τράπεζες στην Ελλάδα» (13-8), Ελευθέριος Λ. Βέτσιος, «Στοιχεία για την εμφάνιση της πανώλης στην πόλη της Άρτας στα 1737 με θύματα και εβραϊκές οικογένειες» (19-21), Δημήτρης Γκαλόν κ.ά., «Ναυάγιο: Το επιβατηγό 'Αθηνά' στη Σύρνα της Αστυπάλαιας το 1946 με 785 Εβραίους Μετανάστες» (22-3), εβραϊκά μνημεία στη Βόρεια Ελλάδα (24).

Στο Αρχείο της ΕΛΕ, για τη βιβλιογραφούμενη περίοδο 1998-2012, υπάρχουν και τα ακόλουθα τεύχη: **209** (Μάιος-Ιούν 2007), 32 / **222** (Ιούλ-Αύγ 2009), 24 / **224** (Νοέμ-Δεκ 2009), 32 / **234** (Οκτ-Δεκ 2011), 28 / **236** (Απρ-Ιούν 2012), 24.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 811

Πρακτικά Συνεδρίων-Συμποσίων-Ημερίδων

Πρακτικά : Ε΄ τριημέρου εργασίας «Αμπελοοινική ιστορία στον χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης» (Νάουσα, 17-19 Σεπτεμβρίου 1993). έκδ. Πολίτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ. Αθήνα 1998. Σχ. 8ο, σ. 580.

Μετά το πρόγραμμα του τριημέρου (σ. 7-10), την οργανωτική επιτροπή και τους συμμετέχοντες (σ. 11-12) και το προλογικό κείμενο της Στ. Κουράκου-Δραγώνα (σ. 15-17) δημοσιεύονται εδώ τριάντα τρεις εισηγήσεις, σε τρεις ομάδες, ενδιαμέσως των οποίων παρατίθενται οι συζητήσεις που έγιναν για την κάθε μία ανακοίνωση. Τη λαογραφία ενδιαφέρουν οι μελέτες των: Ιωακ. Παπάγγελου, «Οι ληνοί στην Ψαλίδα της Νικήτης Χαλκιδικής» (σ. 246-281). Β. Δημητριάδη, «Η αμπελοκαλλιέργεια και η οινοποιΐα στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία» (σ. 262-275). Φ. Τσιμπιρίδου, «Το κρασί σε ταφικά έθιμα του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας και της Θράκης» (σ. 280-293). Ευ. Βαρέλλα, «Η χρήση του οίνου στη μεταβυζαντινή θεραπευτική και διαιτητική επί τη βάσει αγιορειτικών χειρογράφων» (σ. 308-330). Ζ. Παπαγεωργοπούλου, «Γηγενείς κάτοικοι και πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία. Δύο φορείς αμπελοοινικής παράδοσης στη Γουμένισσα» (σ. 449-464). Αγν. Σταυρίδου, «Παραδοσιακή αμπελουργία και οινοποιΐα στο Βογατσικό του νομού Καστοριάς» (σ. 465-469). Στ. Κατσουλέα, «Το Πατητήρι και το πολήνι στα βορειοελληνικά ιδιώματα» (σ. 475-482). Ελ. Σπαθάρη-Μπεγλίτη, «Οι αφηγήσεις βιωμάτων των προσφύγων από την Ανατολική Θράκη ως μαρτυρίες για την αμπελοκαλλιέργεια» (σ. 483-488) και Αν. Βαλαβανίδου, «Οι Προβιομηχανικές οινοποιητικές εγκαταστάσεις στον Άγιο Νικόλαο Χαλκιδικής» (σ. 489-501). Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ανακοινώσεις για την παραγωγή και χρήση κρασιού σε μοναστικά κέντρα της ορθοδοξίας, όπως στη Μονή Κλεισούρας Καστοριάς (Αν. Καμπόλη-Μαμαλούκου, σ. 331-339), στις Μονές Τιμίου Προδρόμου Σερρών και Αγίων Αναργύρων Καστοριάς (Ξανθή Σαββοπούλου-Κατσίκη, σ. 340-404) και στις μονές Σίμωνος Πέτρας (Στ. Μαμαλούκος-Πορφύριος Σιμωνοπετρίτης, σ. 358-371), Βατοπεδίου (Π. Κουφόπουλος - Δ. Μυριανθεύς, σ. 378-404) και στη σκήτη του Αγίου Ανδρέα (Σεράι) στο Άγιον Όρος (Π. Ανδρούδης, σ. 405-413). Ο τόμος ολοκληρώνεται με περιλήψεις των ανακοινώσεων (σ. 523-569), βιογραφικά σημειώματα των εισηγητών (σ. 571-578) και περιεχόμενα (σ. 579-580). Ξεχωρίζει η καλή τυπογραφική εργασία, με πολλές φωτογραφίες και

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 812

σχέδια να συνοδεύουν τα κείμενα, που αποτελούν πρωτότυπη συμβολή και στη σχετική λαογραφική βιβλιογραφία.

Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Τήνος Εώα και Εσπερία. Πάνω Μέρη Τήνου (4, 5 και 6 Σεπτεμβρίου 1997). Επιμέλεια έκδοσης: Κώστας Δανούσης, Αθήνα 1999. έκδ. Εταιρεία Τηνιακών Μελετών – Πρακτικά Συνεδρίων 2. Σχ. 8ο, σ. 203.

Μετά τα προλογικά σημειώματα των Αντ. Μαραγκού και Δ. Ζ. Σοφιανού (σ. 5-8) δημοσιεύονται εδώ δεκατρία μελετήματα. Την λαογραφία ενδιαφέρουν τα εξής: Άγη Αξιώτη, «Αρχιτεκτονική της Ιεράς Μονής Κεχροβουνίου» (σ. 63-76). Γ. Δημόπουλου, «Η επίδραση της ορθόδοξης εκκλησίας στη ζωή των κατοίκων στα Πάνω Μέρη της Τήνου» (σ. 131-142). Μ. Καραλή, «Αγροτικά κτίσματα στα Πάνω Μέρη (σ. 155-170). Στ. Κονάρου, «Ανάπτυξη και γυναικεία συμμετοχή: παρατηρήσεις από την παραγωγή και τη χρήση της μετάξης στην Τήνο» (σ. 185-196). Αξιόλογη συμβολή στην ιστορία και τη λαογραφία του κυκλαδίτικου αυτού νησιού, ο λαϊκός πολιτισμός του οποίου έχει αποτυπωθεί στο παρελθόν σε σημαντικές λαογραφικές συμβολές, όπως το βιβλίο του Αλ. Φλωράκη (1971).

Πρακτικά: Α΄ Ιστορικού Συνεδρίου Παλαμά, 2-3 Ιουλίου 1994. Τόμος πρώτος. Επιμέλεια έκδοσης: Λαυρέντιος Ντετζιόρτζιο. Παλαμάς, Τρίκαλα 1999. Εκδ. Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις. Σχ. 8ο, σ. 429.

Μετά τον πρόλογο (σ. 11-12) και το πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. 15-21), δημοσιεύονται εδώ δεκατέσσερεις ανακοινώσεις, κατανεμημένες σε δύο κύκλους. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του Απ. Φιρφιρή, «Μύθοι και θρύλοι της πόλης του Παλαμά» (σ. 316-350), όπου συγκεντρώνονται προφορικές μαρτυρίες κατοίκων της περιοχής με ιστορικό περιεχόμενο, που ανήκουν συχνά σε παραδόσεις, όπως αυτές που έχει ήδη δημοσιεύσει και μελετήσει ο Ν. Γ. Πολίτης, για παλιές χώρες, τόπους και αρχαία λείψανα.

— Τόμος δεύτερος. Επιμέλεια έκδοσης: Λαυρέντιος Ντετζιόρτζιο. Παλαμάς, Τρίκαλα 1999. Εκδ Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, Σχ. 8ο, σ. 442.

Σε συνέχεια των προηγουμένων, δημοσιεύονται εδώ δεκαεπτά ανακοινώσεις, κατανεμημένες σε τρεις κύκλους και τρεις παρεμβάσεις. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ακόλουθα κείμενα: Δημ. Κρεκούκιας, «Επιβιώσεις αρχαίων και μεσαιωνικών δοξασιών στο λαό της Θεσσαλίας» (σ. 179-191). Δημ. Γκαραλιάκος, «Αρχαίες και μεταγενέστερες λέξεις στο γλωσσικό ιδίωμα της Θεσσαλίας» (σ. 193-208). Ι. Καρράς, «Η κοινωνική διάσταση των γαμήλιων προσφορών μέσα στην καραγκούνικη κοινωνία» (σ. 209-219). Β. Αγγελής, «Οι Καραγκούνηδες του Θεσσαλικού κάμπου και η καταγωγή τους» (σ. 221-241). Χρ. Μελισσάρη-Muzela, «Μουσικοποιητική ανάλυση δομής του δημοτικού τραγουδιού "Τι πάτι και τι έγινε στου όμουρφου πιδάκ'"

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 813

από το χωριό Παλαμά» (σ. 329-346). Δ. Παλιούρας, «Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική του δυτικού κάμπου της Θεσσαλίας» (σ. 389-400). Ο τόμος κλείνει με ψήφισμα (σ. 403) και φωτογραφίες του συνεδρίου (σ. 409-433), αλλά και με περιεχόμενα (σ. 437-442). Σημαντική επιστημονική συμβολή στην ιστορία, τη λαογραφία και τον πολιτισμό της Δυτικής Θεσσαλίας.

Πρακτικά: Ζ΄ τριημέρου εργασίας «Φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά» (Κύπρος, Παραλίμνι, 21-25 Μαρτίου 1997). Αθήνα 1999. έκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ. Σχ. 8ο, σ. 602.

Μετά το πρόγραμμα του τριημέρου (σ. 7-10), την οργανωτική επιτροπή (σ. 11-13) και τους χαιρετισμούς (σ. 15-20), δημοσιεύονται εδώ σαράντα πέντε ανακοινώσεις, καταταγμένες σε έξι κατηγορίες. Λαογραφικό ενδιαφέρουν έχουν οι μελέτες των: Μ. Παπαθανασίου, «Βοτάνες ζωδίων και πλανητών σε χειρόγραφα των 14ου-16ου αιώνων» (σ. 113-127). Π. Καλαμαρά, «Η χρήση φυτών για την παρασκευή βαφικών υλών κατά την πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο» (σ. 132-137). Χρ. Χατζητάκη-Καψωμένου, «Γυναικείες χρήσεις βοτάνων: στο μεταίχμιο της θεραπευτικής και της μαγείας» (σ. 164-178). Χ. Πασσαλής, «Χρήσεις των φυτών στη λαϊκή μαγική θεραπευτική του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού» (σ. 179-195). Κ. Ζαννέττου-Παντελή, «Λαϊκή ιατρική - συνταγές» (σ. 232-235). Ευφρ. Ηγουμενίδου-Ριζοπούλου, «Η παραδοσιακή χρήση φυτών στην Κύπρο στη βαφική και στην κοσμητική κατά τους νεότερους χρόνους» (σ. 262-276). Π. Χαριστού, «Χρωστικά φυτά του βορειοελλαδικού χώρου: ιστορική αναδρομή και σύγχρονη χρήση» (σ. 277-279). Μ. Λαμπράκη, «Ο φαρμακευτικός ρόλος της ελληνικής χλωρίδας μέσω της καθημερινής διατροφής (σ. 284-289). Εύης Βουτσινά, «Τα μυρώνια της ορεινής Αρκαδίας» (σ. 290-297). Ελ. Σπαθάρη-Μπεγλίτη, «Χρήση αρωματικών φυτών κατά το ζύμωμα του άρτου» (σ. 298-304). Ο τόμος ολοκληρώνεται με περιλήψεις των εισηγήσεων (σ. 531-581), βιογραφικά σημειώματα των εισηγητών (σ. 583-597) και περιεχόμενα (σ. 599-602). Επιστημονική εργασία, με εγκυρότητα και πολυθεματική προσέγγιση του ερευνώμενου αντικειμένου.

Πρακτικά Συμποσίου: Ο ελληνικός εβραϊσμός (3 και 4 Απριλίου 1998). Αθήνα 1999, έκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας – Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, σχ. 8ο, σ. 347.

Μετά την προσφώνηση του Βασ. Κρεμμυδά (σ. 13-14), στον τόμο αυτό δημοσιεύονται 16 ανακοινώσεις, από τις οποίες λαογραφικό ενδιαφέρουν παρουσιάζουν οι εξής: Β. Κολώνας, «Μουσείο Εβραϊκής Παρουσίας στη Θεσσαλονίκη. Ταυτότητα, προσανατολισμός, προοπτικές» (σ. 114-127) – Αλ. Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Φτώχεια και περιθωριοποίηση σε έναν μεταβαλλόμενο αστικό χώρο: οι εβραϊκές συνοικίες στη Θεσσαλονίκη, 1870-1920» (σ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 814

172-203) – Μ. Δρίτσα, «Πολιτισμική ιδιαιτερότητα και επιχειρήσεις: η περίπτωση των εβραϊκών δικτύων, (σ. 303-344). Το ζήτημα των λαογραφικών της εβραϊκής μειονότητας στην Ελλάδα δεν έχει ακόμη μελετηθεί επαρκώς. Ο τόμος αυτός βάζει μια βιβλιογραφική βάση, πρέπει ωστόσο να ακολουθήσουν συστηματικές λαογραφικές μελέτες, αφού το θέμα προσφέρεται για έρευνα.

Πρακτικά: Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου λαϊκού πολιτισμού «Η διαχρονική εξέλιξη του παραδοσιακού χορού στην Ελλάδα» (Σέρρες, 15-17 Οκτωβρίου 1999). Σέρρες 2000. Σχ. 8ο, σ. 227.

Μετά τον πρόλογο και τους χαιρετισμούς, στο τόμο δημοσιεύονται 28 επιστημονικές ανακοινώσεις γύρω από διάφορες όψεις και μορφές του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Από αυτές, ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μελετήματα των Μ. Γ. Μερακλή, «Λαογραφία και χορός» (σ. 11-16). Φ. Φιλίππου, «Ο ελληνικός λαϊκός χορός και η σχέση του με τους χορευτικούς συλλόγους» (σ. 57-60). Ηλ. Δήμα, «Κοινωνικός μετασχηματισμός και ελληνικός παραδοσιακός χορός» (σ. 61-66). Κ. Σαχινίδη, «Η εξέλιξη του παραδοσιακού συρτού χορού στο Στεφανοβίκειο Ν. Μαγνησίας» (σ. 77-88). Β. Σερμπέζη, «Τοπικές συμβιωτικές ομάδες και πολιτισμική αλλαγή κατά τον 20ό αιώνα. Η περίπτωση των Σαρακατσάνων της Βαλκανικής» (σ. 107-114). Μ. Ζωγράφου, «Παρελθόν και παρόν: ο χορός στην Ελλάδα μέσα από τα κείμενα δυτικών περιηγητών και λαογράφων» (σ. 121-132). Γ. Πραντσίδη, «Η διαχρονική εξέλιξη του παραδοσιακού χορού στο Αιγίνιο Πιερίας. Η περίπτωση των Καβακλιωτών του Αιγινίου» (σ. 211-218) και Μ. Γ. Βαρβούνη, «Το Λύκειο Ελληνίδων και η σκηνική αναπαράσταση του ελληνικού παραδοσιακού χορού» (σ. 219-224). Η διοργάνωση του συνεδρίου από το ΤΕΦΑΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που εδρεύει στις Σέρρες, δείχνει την επαινετή διεπιστημονικότητα των προσεγγίσεων, που ανοίγει μεγάλο πεδίο δράσης για ανάλογες ερευνητικές και συγγραφικές δραστηριότητες στο μέλλον, αφού πολλά έχει να κερδίσει η λαογραφία μας από παρόμοιες επιστημονικές συνεργασίες. Στον ίδιο τόμο δημοσιεύονται επίσης μελετήματα για περιπτώσεις χορών από τη Χάλκη Δωδεκανήσου, τη Ζάκυνθο, τους Βλαχόφωνους, την Τήλο και για χορούς όπως ο Τσακώνικος και το τσιφτετέλι, ενώ αρκετά κείμενα επικεντρώνονται στην ιστορία του χορού, από την αρχαιότητα ως σήμερα, και στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνάς του.

Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Ναύπακτος και η περιοχή της στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (325-1820)» (Ναύπακτος 17-19 Οκτωβρίου 1997). Ναυπακτιακά 10:1 (1998-1999). Αθήνα 2000. έκδ. Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών. Σχ. 8ο μεγ., σ. 669.

Καλοτυπωμένος τόμος με τα πρακτικά του συνεδρίου για τη Ναύπακτο κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (το άλλο μισό τμήμα των ανακοινώσε-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 815

ων δημοσιεύεται στον τόμο 10:2, όπου δεν υπάρχουν λαογραφικά μελετήματα). Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες ανακοινώσεις: Γ. Τσουκνίδας, «Η γλώσσα προεπαναστατικών ναυπακτιακών εγγράφων» (σ. 75-145). Ελευθ. Π. Αλεξάκης, «Συμβολικός ανταγωνισμός μεταξύ κοινοτήτων στη Ναυπακτία. Δομική προσέγγιση ενός μύθου» (σ. 147-201). Δημ. Φούρλας, «Εκκλησιαστικολαϊκά έθιμα στη Ναυπακτία» (σ. 203-213). Νικ. Βερνίκος, «Έγγραφα του 1833 από το χωριό Καλούδι» (σ. 247-331). Ελ. Κοντράρου, «1800-1820. Τα γεγονότα της περιόδου αυτής μέσα απ' το δημοτικό τραγούδι» (σ. 333-353) και Ελ. Γιαννακοπούλου, «Καλλιέργειες - παραγωγή και διακίνηση δημητριακών στη Ναύπακτο και την περιοχή της (15ος - 19ος αιώνας): τεκμήρια και υποθέσεις» (σ. 375-423). Μία ακόμη σοβαρή και τεκμηριωμένη συμβολή στην ιστορία και τη λαογραφία της Ναυπάκτου και της περιοχής της, από τις πολλές που έχει προσφέρει η Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών στα χρόνια της πλούσιας δραστηριότητάς της, όπου αναδεικνύεται και ο μεστός παραδοσιακός πολιτισμός του χώρου.

Πρακτικά : ΣΤ΄ τριήμερο εργασίας «Η μέλισσα και τα προϊόντα της» (Νικήτη, 12-15 Σεπτεμβρίου 1996). Αθήνα 2000. έκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ. Σχ. 8ο μεγ., σ. 486.

Πρόκειται για έναν κρίκο στην αλυσίδα των συνεδρίων που οργανώνονται από το «Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα της ΕΤΒΑ» γύρω από τον παραδοσιακό υλικό μας πολιτισμό. Μετά το πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. 5-8), τους συνέδρους (σ. 9-10) και τις προσφωνήσεις (σ. 11-20), δημοσιεύονται τριάντα τέσσερεις ανακοινώσεις, καταταγμένες στις κατηγορίες: Αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Παραδοσιακές τεχνικές. Λαογραφικό ενδιαφέρουν παρουσιάζουν οι μελέτες των: Λ. Μουσιώνη, «Παραδοσιακό κηροπλαστείο στη Λάρισα» (σ. 235-245). Θ. Μπίκου, «Κινητή κηρήθρα» (σ. 284-288). Ιω. Αναγνωστόπουλου, «Δυο τύποι εγχώριων κυψελών της φλωρινιώτικης μελισσοκομίας» (σ. 295-310). Αλ. Γκουσιάρη, «Παραδοσιακή μελισσοκομία στην Καρδίτσα πριν το 1960» (σ. 311-323). Κ. Κωνσταντινίδη, «Εξέλιξη της παραδοσιακής κυπριακής κυψέλης» (σ. 324-329). Στ. Κατσουλέα, «Ο σχετικός με τη μέλισσα γλωσσικός και παροιμιακός πλούτος» (σ. 339-370). Δ. Κύρου, «Η μελισσοκομία στην οικονομία και τον καθημερινό βίο της Αρναίας σε παλαιότερες εποχές» (σ. 371-381). Ευφρ. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, «Η παραδοσιακή μελισσοκομία στην Κύπρο και τα προϊόντα της» (σ. 390-408). Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι μελέτες για την παραγωγή και χρήση κεριού στις μονές Μεγίστης Λαύρας Αγ. Όρους (Στ. Μαμαλούκος, σ. 246-258), Σινά (Π. Κουφόπουλος – Μαρ. Μυριανθέως-Κουφοπούλου, σ. 259-278) και γενικά στο Άγιον Όρος (μον. Μωυσής, σ. 279-283). Ο τόμος κλείνει με συμπεράσματα από τον Στ. Παπαδόπουλο (σ. 445-448), περιλήψεις και κατάλογο των εισηγητών (σ. 478-484), αλλά και με περιεχόμενα (σ. 485-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 816

486). Οι μελέτες αυτές καλύπτουν πολλά κενά της σχετικής λαογραφικής έρευνας γύρω από την παραδοσιακή μελισσοκομία, η οποία δεν έχει μελετηθεί όσο θα έπρεπε από την επιστημονική λαογραφία μας, στα πλαίσια του παραδοσιακού υλικού βίου του ελληνικού λαού.

Πρακτικά Συμποσίου «Νικοδήμου Αγιορείτου του Ναξίου Πνευματική Μαρτυρία» (Νάξος 8-11 Ιουλίου 1993) . Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 16 (1996-2000). Αθήνα 2000. Σχ. 8ο μεγ., σ. 672. έκδ. Εταιρεία Κυκλαδικών Μελετών.

Μετά το χρονικό του συμποσίου (σ. 5-15), δημοσιεύονται στον ογκώδη αυτό τόμο 17 ανακοινώσεις· λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες του Αμβροσίου Στάμενα (μητροπολίτη Παροναξίας), «Η απήχησις του αγίου Νικοδήμου εις τον λαόν της γενετείρας του νήσου Νάξου» (σ. 22-30). Στ. Ήμελλου, «Νικόδημος ο Αγιορείτης λαογραφών» (σ. 31-45). Π. Β. Πάσχου, «Ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης ως αγιολόγος» (σ. 239-263) και Θεοχάρη Προβατάκη, «Η προσωπογραφία του εκ Νάξου αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου μέσα από έργα Ελλήνων και ξένων λαϊκών δημιουργών» (σ. 264-308). Πολύτιμη επίσης, για τις βιβλιογραφίες μας, η εκτενής βιβλιογραφική επισταση των εκδόσεων του Νικοδήμου του Αγιορείτη, από τον Παναγιώτη Νικολόπουλο (σ. 361-667). Ο τόμος κλείνει με πληροφορίες για την Εταιρεία (σ. 668-670) και περιεχόμενα (σ. 671-672).

Πρακτικά Β΄ Κυκλαδολογικού Συνεδρίου (Θήρα 13 Αυγούστου – 3 Σεπτεμβρίου 1995). Μέρος Α΄. Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 17 (2000-2001). Αθήνα 2001. Σχ. 8ο μεγ., σ. 429. έκδ. Εταιρεία Κυκλαδικών Μελετών.

Μετά το «βραχύ χρονικόν» του Συνεδρίου (σ. 5-14), δημοσιεύονται εδώ τα πλήρη κείμενα 23 ανακοινώσεων. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες μελέτες: Στ. Ήμελλος, «Περιοδικές πυρές κατά την παραμονή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού στην Σίφνο και την Κίμωλο» (σ. 21-29) Δημ. Ζ. Σοφιανός, «Κτηματολογικό και φορολογικό κατάστιχο της Τήνου του Α΄ μισού του ΙΘ΄ αιώνα (κωδ. ΕΒΕ 1361). Η σημασία του ως πηγής ιστορικών και άλλων πληροφοριών» (σ. 30-108). Μεν. Τουρτόγλου, «Η προσωπική κράτηση σε δύο ναξιακά πωλητήρια έγγραφα του 17ου αιώνα» (σ. 109-116). Ιω. Προμπονάς, «Νεοελληνικά επώνυμα προερχόμενα από εθνικά των Κυκλάδων νήσων» (σ. 155-160). Δ. Ι. Πολέμης, «Η διάδοση της θρησκείας του Καΐρη στη Θήρα» (σ. 300-306). Δ. Β. Οικονομίδης, «Ο Νικόλαος Μ. Δραγούμης και "οι βρικόλακες" της Νάξου» (σ. 324-336). Κωνστ. Βαβούσκος, «Το αστικόν δίκαιον εις το γραπτόν κείμενον του εθιμικού δικαίου της νήσου Θήρας» (σ. 396-412) και Στέφ. Νομικός, «Οι νερόμυλοι της Άνδρου» (σ. 419-424). Ο τόμος κλείνει με πληροφορίες για την Εταιρεία Κυκλαδικών Μελετών (σ. 425-427) και με περιεχόμενα (σ. 429-430). Συγκεντρώνονται εδώ και λαογρα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 817

φικές μελέτες για τον λαογραφικό και παραδοσιακά εξαιρετικά ενδιαφέροντα χώρο των Κυκλάδων.

Πρακτικά Γ΄ Συμποσίου Θασιακών Μελετών «Η Θάσος διά μέσου των αιώνων: ιστορία – τέχνη – πολιτισμός». Θασιακά 10 (1996-1997). Αφιέρωμα στον Τάσο Γριτσόπουλο. Καβάλα 2001. Επιμέλεια: Κωνσταντίνος Χιόνης. έκδ. Θασιακή Ένωση Καβάλας. Σχ. 8ο μεγ., σ. 768.

Πρακτικά του Συμποσίου (Θάσος, 18-21 Σεπτεμβρίου 1999), όπου μετά τα προλεγόμενα (σ. 7-19) και τις επιτροπές (σ. 20-21) του συμποσίου δημοσιεύονται τα πλήρη κείμενα 47 ανακοινώσεων. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μελετήματα των Μαρ. Ανδρουλάκη, «Συμβολή στη μελέτη της θασίτικης μουσικής παράδοσης» (σ. 75-111). Δ. Έλληνα – Γ. Καβάζη – Μ. Παπαλαζάρου, «Οι πρακτικοί γιατροί στην Παναγία της Θάσου τον 20ό αιώνα» (σ. 273-280). Στ. Ημέλλου, «Εθαυματούργησεν στη Θάσο ο άγιος Ιωαννίκιος» (σ. 309-314). Αγγ. Χ. Κιουρτσή – Μιχαλοπούλου, «Το κάστρο και η κόρη που το υπερασπίζεται: τρεις θασιακές παραλλαγές» (σ. 389-405). Χαρ. Παπαστάθη, «Κοριτισάτικο. Θεσμός του εθιμικού δικαίου στη Θάσο» (σ. 531-540). Μ. Γ. Βαρβούνη, «Παρατηρήσεις με βάση ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου» (σ. 137-154). Φ. Τριάρχη, «Ο γάμος άλλοτε στη Θάσο» (σ. 675-883). Ένα ακόμη συνέδριο, στη μακρά παράδοση των θασιακών συνεδρίων, που πάντοτε χαρακτηρίζονται από υψηλό επιστημονικό επίπεδο, απόδοση χρέους τιμής σε έναν παλαίμαχο των ελληνικών τοπικών σπουδών και μελετών.

Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Τήνος. Κάτω Μέρη (25-27 Αυγούστου 1998). Επιμέλεια έκδοσης: Κώστας Δανούσης. Αθήνα 2001. έκδ. Εταιρεία Τηνιακών Μελετών – Πρακτικά Συνεδρίων 3. Σχ. 8ο, σ. 205.

Μετά τον πρόλογο του επάρχου Τήνου κ. Αντ. Μαραγκού και τον πρόλογο του καθηγ. Δ. Ζ. Σοφιανού (σ. 5-8), δημοσιεύονται εννέα ανακοινώσεις, με περιεχόμενα στο τέλος (σ. 205). Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των: Χ. Κουτελάκη, «Ο πύργος της κόρης» (σ. 59-78). Κ. Δανούση, «Κάτω Μέρη: όψεις κοινωνίας και οικονομίας κατά τον 19ο αι.» (σ. 79-122). Μ. Καραλή, «Το αγροτικό τοπίο και η αγροτική κατοικία της Τήνου: Τα Κάτω Μέρη» (σ. 143-170). Τόμος με τοπικό αλλά και αιγαιοπελαγίτικο ευρύτερα ενδιαφέρον, που συμπεριλαμβάνει και τη λαογραφία στις τοπικές σπουδές, όπου και ως σχεδιασμός και εκτέλεση ανήκει.

Πρακτικά: Η΄ Τριήμερο εργασίας «Το Ελληνικό Αλάτι» (Μυτιλήνη, 6-8 Νοεμβρίου 1998). Αθήνα 2001. έκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ. Σχ. 8ο μεγ., σ. 447.

Μετά το πρόγραμμα του τριημέρου (σ. 7-9), την οργανωτική επιτροπή με

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 818

τους συμμετέχοντες (σ. 11-12) και τους χαιρετισμούς (σ. 13-24), δημοσιεύονται είκοσι οκτώ ανακοινώσεις σε πέντε ενότητες, στο τέλος της κάθε μίας δε παρατίθεται η συζήτηση που έγινε. Την λαογραφία ενδιαφέρουν οι μελέτες των εξής συνέδρων: Ευ. Βαρέλλα, «Το άλας στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή συνταγογραφία» (σ. 86-95). Στ. Κουράκου-Δραγώνα, «Οι τεθαλασσωμένοι οίνοι: το αλάτι στην οινοποιητική τεχνική (σ. 116-124). Αγγ. Πανοπούλου, «Οι τεχνικές του αλατιού στην Πελοπόννησο τον 17ο αιώνα» (σ. 156-165). Αθ. Χατζηγώγας, «Οι αλυκές του θερμαϊκού» (σ. 243-253). Γ. Σαΐτας - Κ. Ζαρκιά, «Τόποι και τρόποι συλλογής αλατιού στη Μέσα και στην Έξω Μάνη» (σ. 254-294). Γ. Πίκουλας, «Οι αλυκές στο Τηγάνι της Μάνης» (σ. 295-302). Ευφρ. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, «Οι αλυκές και το αλάτι της Κύπρου κατά τους νεότερους χρόνους» (σ. 303-314). Η. Dahon, «Research on the structure and functions of the traditional Greek salinas» (σ. 315-325). Στ. Κατσουλέας, «Η ορολογία του αλατιού από γλωσσολογική και λαογραφική άποψη» (σ. 349-376). Εύη Βουτσινά, Το αλάτι της τροφής, το αλάτι της ζωής, το αλάτι της γης» (σ. 377-381). Ζ. Παπαγεωργοπούλου, «Το παστό και το τουρσί: παραδοσιακές χρήσεις του αλατιού για τη συντήρηση των τροφίμων στο νομό Κιλκίς» (σ. 382-391) και Ζ. Βαλάση, «Σ' αγαπώ σαν τ' αλάτι: το αλάτι στη λαϊκή φαντασία» (σ. 392-397). Ο τόμος κλείνει με περιλήψεις (σ. 445-436), βιογραφικά των εισηγητών (σ. 437-444) και περιεχόμενα (σ. 445-447). Ενδιαφέρουσα συναγωγή μελετών, που θα αποτελέσει σταθμό στη σχετική βιβλιογραφία, λόγω του εύρους και της ποιότητας των κειμένων που περιλαμβάνει.

Πρακτικά: του ς΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000).

Τόμος πρώτος: Ολομέλεια. Αθήναι 2001-2002. έκδ. Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, περιοδικό Πελοποννησιακά, Παράρτημα 24. Σχ. 8ο μεγ., σ. 467.

Ο τόμος έχει εκδοθεί με τη χορηγία του «Ιδρύματος Σταύρου Νιάρχου», περιλαμβάνει δε πολλά κείμενα σχετικά με τη χριστιανική Πελοπόννησο. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον στην ανακοίνωση του Στεφ. Δ. Ημέλλου, «Παρατηρήσεις σε χωρίο του βίου Νίκωνος του "Μετανοείτε" σχετιζόμενο και με την θαυματουργική δράση του στην Πελοπόννησο» (σ. 405-412).

Τόμος τρίτος: Νεώτερος Ελληνισμός. Αθήναι 2001-202. έκδ. Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, περιοδικό Πελοποννησιακά, παράρτημα 24. Σχ. 8ο μεγ., σ. 589.

Από τις 37 ανακοινώσεις του τόμου, λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες: Γεώργιος Β. Νικολάου, «Η εικόνα των Τούρκων στα Απομνημονεύματα των Πελοποννησίων αγωνιστών του αγώνα της ανεξαρτησίας, για την εικόνα του "άλλου" στο λαό» (σ. 5-23). Πρ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, «Αντιοθωνικά Παραψαλμωδήματα εκ Πατρών, για την λαογραφικά ενδιαφέρουσα παραϋμνογραφία» (σ. 49-64). Ελένη Κυρ. Κυριακοπούλου, «Έγκλημα βιαίας παρθενοφθορίας στο Φενεό επί τουρκοκρατίας»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 819

(σ. 305-320). Χρ. Δ. Κυριακόπουλος, «Μουσική καταγραφή του θρήνου του Κολοκοτρώνη. Ο Θοδωράκης κάθεται» (σ. 337-350). Αικατερίνη Δ. Τζαμαλή, «Ο ιδιωματικός λόγος στην επαρχία Μεσσήνης» (σ. 351-359). Μαρία Ανδρουλάκη, «Μουσικές καταγραφές του τραγουδιού των Κολοκοτρωναίων. "Λάμπει ο ήλιος στα βουνά"» (σ. 497-521) και Χαρ. Μπαρμπούνης – Γεώργ. Ζαχαρόπουλος, «Ακμή και παρακμή της βυρσοδεψίας στην Τρίπολη (1650-1860 περίπου)» (σ. 553-574). Αξιόλογη συμβολή στην πλούσια πελοποννησιακή λαογραφία, η οποία θα δικαιολογούσε και την αφιέρωση ειδικής συνεδρίας στα εξαιρετικά ενδιαφέρουντα φανερώματά της.

Πρακτικά Β΄ Διαβαλκανικού Συνεδρίου, «Οι πνευματικές σχέσεις του Ελληνισμού με τους Βαλκανικούς λαούς». Κομοτηνή 2002. έκδ. Εταιρεία Παιδαγωγικών Επιστημών Κομοτηνής. Σχ. 8ο μεγ., σ. 309.

Το ενδιαφέρον αυτό συνέδριο συγκλήθηκε στην Κομοτηνή, από 20-22 Οκτωβρίου 2000. Στον παρόντα τόμο δημοσιεύονται, μετά την οργανωτική και την επιστημονική του επιτροπή (σ. 5-6), το πρόγραμμα (σ. 7-10), τον πρόλογο του προέδρου της Εταιρείας Παιδαγωγικών Επιστημών Κομοτηνής κ. Αλεξ. Καζαντζή (σ. 12) και τους χαιρετισμούς της έκδοσης και έναρξης (σ. 17-26), τα πλήρη κείμενα 19 εισηγήσεων. Ειδικότερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των Αγκόπ Γκαραμπετιάν, «Η ελληνική κοινότητα και παιδεία στο Χάσκοβο της Βουλγαρίας» (σ. 111-117). Μαν. Βαρβούνη, «Οι θρακιώτες απόδημοι μέσα από τα θρακικά δημοτικά τραγούδια της ξενιτιάς» (σ. 118-129). Ξανθίππη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη, «Καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα» (σ. 130-140) και Ιω. Μπάκα, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο κατά τον 19ο αιώνα. Η ελληνική κοινότητα Πρισρένης» (σ. 141-150). Ακολουθεί υλικό για τις ποικίλες δραστηριότητες της διοργανώτριας Εταιρείας (σ. 252-309), χρήσιμο αλλά όχι σχετικό με τον επιστημονικό αυτό τόμο. Αξιέπαινη η επέκταση της έρευνας και στους Βαλκάνιους γείτονές μας, και μάλιστα με τη συμμετοχή τους, αξίζει δε η όλη προσπάθεια να βρει συνέχεια. Απαραίτητος ένας πίνακας περιεχομένων, η έλλειψη του οποίου δυσχεραίνει τη χρήση του τόμου.

Πρακτικά: Β΄ Πανελληνίου Συνεδρίου λαϊκού πολιτισμού «Μελωδία – λόγος – κίνηση» (Σέρρες, 2-4 Νοεμβρίου 2001). Επιμέλεια: Καλλιόπη Πανοπούλου. Σέρρες (2002). Σχ. 8ο, σ. 364.

Μετά τα προλογικά κείμενα και τους χαιρετισμούς, στον τόμο αυτόν δημοσιεύονται 30 ανακοινώσεις, όπως φαίνεται στον πίνακα περιεχομένων του τέλους (σ. 361-364). Από αυτές, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη λαογραφία έχουν οι ακόλουθες: Μ. Γ. Μερακλής, «Από τη γεωμετρία στον πρωτεϊσμό» (σ. 13-20) Β. Νιτσιάκος, «Ο τόπος του χορού και ο χορός του τόπου» (σ. 21-26).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 820

Μ. Γ. Βαρβούνης, «Λόγος και κίνηση στο αποκριάτικο δρώμενο "μπουρανί" του Τυρνάβου της Θεσσαλίας» (σ. 45-50). Μ. Ζωγράφου, «Χορευτικά τραγούδια: λεκτικό και μη λεκτικό σε κίνηση» (σ. 51-60). Β. Ζερμπέζης, «Το μοτίβο στην ελληνική παραδοσιακή μουσική και το χορό» (σ. 61-72). Ηλ. Δήμας, «Παραδοσιακές και φολκλορικές διαδικασίες» (σ. 73-80). Ελ. Αλεξάκης, «Άνθρωποι, φίδια και χορός. Επαφή των πολιτισμών στο Πωγώνι της Ηπείρου» (σ. 81-106). Θ. Νημάς, «Οι πασχαλιάτικοι χοροί στον Πλάτανο Τρικάλων» (σ. 143-152). Γ. Πραντσίδης, «Η ενότητα της βορειοθρακιώτικης μουσικοχορευτικής παράδοσης» (σ. 161-170). Κ. Πανοπούλου, «Δομικά αναλυτικά μοντέλα στη μελέτη του χορού και η εφαρμογή τους στην ανάλυση του χορού των Βλαχοφώνων του Ν. Σερρών» (σ. 171-180). Κ. Σαχινίδης, «Αντικρυστοί χοροί του Πόντου – Κοινωνικές και άλλες λειτουργίες» (σ. 181-194). Δ. Γουλιμάρης – Β. Σερμπέζης, «Παγκοσμιοποίηση και παραδοσιακός πολιτισμός, διαχείριση και προοπτική» (σ. 217-222). Χρ. Παπακώστας, «Ο χορός από την κοινότητα στη σκηνή: αντιφάσεις και πρακτικές» (σ. 255-272). Δ. Αρδανιώτης, «Η παραδοσιακή μουσική της Ν. Ασίας και της Σμύρνης» (σ. 219-326) και Απ. Μελισσάς, «Ζαμαντάς: ιδιαίτερος παραδοσιακός χορός της Πεντάπολης Σερρών» (σ. 339-348). Στον ίδιο τόμο δημοσιεύονται επίσης μελετήματα για την ιστορία και τη διαχρονική εξέλιξη του χορού, για την αισθητική και τη διδασκαλία του, μέσω της μουσικοκινητικής αγωγής, για το δημοτικό τραγούδι και για τους χορούς στη Φλώρινα, στη ΒΑ Θράκη στα αναστενάρια, αλλά και στα σύγχρονα σχολεία. Και οι προσεγγίσεις αυτές χαρακτηρίζονται από μια αξιοπρόσεκτη, στα τελικά αποτελέσματά της, διεπιστημονικότητα, απαραίτητη για την σφαιρική και ολόπλευρη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Πρακτικά Δ΄ Τσακωνικού Συνεδρίου (Λεωνίδιο-Τυροσαπουναίικα – Πραστός – Αγ. Ανδρέας). Χρονικά των Τσακώνων 16 (2002), σ. 259.

Στον τόμο περιλαμβάνονται τα Πρακτικά του Δ΄ Τσακωνικού Συνεδρίου, με σημαντικές ανακοινώσεις για τον λαϊκό πολιτισμό της περιοχής. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των Γ. Ν. Αικατερινίδη, «Σύγχρονες εκφράσεις λαϊκής τέχνης στον Τυρό». Θ. Κωστάκη, «Λίγα λόγια για τα Τσακωνικά». Ν. Ι. Κωστάρα, «Τσακωνική ναυτιλία». Θ. Κωστάκη, «Φράσεις και λέξεις αναμνηστικές της διαπόμπευσης». Αν. Κ. Χείλαρη, «Ο παραδοσιακός χορός στο Λεωνίδιο». Κ. Μαστοράκη, «Η τσακώνικη διάλεκτος και τα δάνεια». Τα Πρακτικά αυτά συμβάλλουν στην έρευνα και μελέτη του ιδιότυπου λαϊκού πολιτισμού και της γλωσσικής ιδιαιτερότητας της τσακωνιάς, θέματα για τα οποία υφίσταται ήδη αξιόλογη επιστημονική και λαογραφική βιβλιογραφία.

Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών (Λάρισα, 12-13 Απριλίου 1997), Η

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 821

Λάρισα. Όψεις της Ιστορίας της περιοχής. Λάρισα 2002. έκδ. Όμιλος Φίλων της Θεσσαλικής Ιστορίας, Βιβλιοθήκη Θεσσαλικών Μελετών αρ. 8. Σχ. 8ο, σ. 351.

Μετά το πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. 6-7), τις διευθύνσεις των συνεργατών (σ. 8), το προλογικό σημείωμα και τους χαιρετισμούς της έναρξης (σ. 9-13), ακολουθούν τα πλήρη κείμενα 19 εισηγήσεων στο συνέδριο, που καλύπτουν την ιστορία, την κοινωνία και τον πολιτισμό της Λάρισας και των οικισμών τής ευρύτερης περιοχής της, από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα. Ειδικότερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες του Κώστα Σπανού, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρώτη γραφή της πρόθεσης της Ζάμπουρδας, 16ος-17ος αιώνες» (σ. 187-222). Δημ. Κ. Αγραφιώτη (†), «Ένα Οικονομικό κατάστιχο (1856-1867) από τον Αετόλοφο της Αγιάς» (σ. 231-261). Κώστα Σ. Πάνου, «Η Θεσσαλία και η Λάρισα κατά το επιστημονικό-εξερευνητικό ταξίδι του 1887 του Γάλλου αρχαιολόγου και ελληνιστή Paul Monceaux» (σ. 273-284). Μ. Γ. Βαρβούνη, «Το "μπουρανί" του Τυρνάβου και τα θεσσαλικά λαϊκά δρώμενα» (σ. 301-307). Γιάννη Μπασλή, «Το γλωσσικό ιδίωμα του Κάτω Ολύμπου. Η μορφολογία του ονόματος» (σ. 317-330) και Εμμ. Γ. Καραμανώλη (†), «Οι ιππικοί αγώνες στην νεώτερη Λάρισα» (σ. 331-351). Μια ενδιαφέρουσα συναγωγή μελετών, που πλουτίζει την τοπική αλλά και την λαογραφική, γενικότερα, βιβλιογραφία μας, με μελετήματα στηριγμένα στην καλή επιτόπια γνώση και καταγραφή.

Πρακτικά: Διημερίδας «Εθνογραφικά Μουσεία, από την παράδοση στη σύγχρονη τεχνολογία και τη συντήρηση». Επιμέλεια: Ευδ. Μηλιατζίδου - Ιωάννου. Θεσσαλονίκη 2002, εκδ. Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας- Θράκης, σχ. 8ο, σ. 143.

Σημαντικός αν και ολιγοσέλιδος τόμος, με πολλά κείμενα για την πρόοδο εργασιών και την παρούσα κατάσταση διαφόρων Εθνογραφικών Μουσείων της Ελλάδος, αλλά και με κείμενα για τη συντήρηση έργων τέχνης στη Γαλλία (σ. 24 κ.ε.ξ.) και στην Ιταλία (σ. 37 κ.εξ.). Πρόκειται για τον επίσημο απολογισμό ειδικού ερευνητικού προγράμματος, που μας διαφωτίζει για τη λαογραφική μουσειολογία στη χώρα μας, παράλληλα με ενδιαφέρουσες απόψεις για τους Η/Υ στα μουσεία (σ. 83 κ.εξ.), τον ρόλο των λαογραφικών Μουσείων (σ. 91 κ.εξ.) και τη συντήρηση των κειμηλίων του Αγίου Όρους (σ. 103 κ.εξ.). Χρήσιμη έκδοση για όλους τους τοπικούς συντελεστές των πολλών ελληνικών λαογραφικών μουσείων.

Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Τήνος. Έξω Μέρη (18-20 Αυγούστου 1999). Επιμέλεια έκδοσης: Κώστας Δανούσης. Αθήνα 2002. έκδ. Εταιρεία Τηνιακών Μελετών – Πρακτικά Συνεδρίων 4. Σχ. 8ο, σ. 217.

Μετά τον πρόλογο και το εισαγωγικό σημείωμα (σ. 7-10), δημοσιεύονται εδώ δώδεκα ανακοινώσεις. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 822

δημοσιεύσεις των εξής μελετητών: Δ. Ζ. Σοφιανός, «Η Τήνος πηγή και έκφραση της νεοελληνικής καλλιτεχνικής παράδοσης» (σ. 11-42). Ιω. Καρδαμίτσης, «Οι μαστόροι και οι μαρμαρογλύπτες της Έξω Μεριάς» (σ. 113-120), Γ. Αμιραλής, «Ο Νικόλαος Κ. Γαΐτης ως αγιογράφος» (σ. 163-182). Κ. Αλεξόπουλος, «Ανδρέας Ι. Ρήγος: Μεταλλικαί κατασκευαί» (σ. 183-192) και Ιω. Γκερέκος, «Η συντήρηση της εικόνας, του Αγίου Νικολάου (18ος-19ος αι.) του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου Πύργου» (σ. 193-206). Ο τόμος συνεχίζει την έρευνα για την ιστορία και τον πολιτισμό της Τήνου, που τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε αξιομίμητο, και για τα υπόλοιπα αιγαιοπελαγίτικα νησιά, επίπεδο.

Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Τήνος. Η Χώρα (21, 23, 25 Αυγούστου 2000). Αθήνα-Τήνος 2002. έκδ. Εταιρεία Τηνιακών Μελετών – Πρακτικά Συνεδρίων 5. Σχ. 8ο, σ. 215.

Με την χορηγία του «Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου» και του Δήμου Τήνου, δημοσιεύονται εδώ δύο προλογικά σημειώματα (σ. 5-8) και οκτώ ανακοινώσεις, με περιεχόμενα στο τέλος (σ. 215). Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μελετήματα: Αλ. Φλωράκης, «Οι μαστόροι της Μεγαλόχαρης» (σ. 73-92). Ιω. Γκερέκος, «Το ξυλόγλυπτο-επίχρυσο τέμπλο και οι εικόνες του μητροπολιτικού Ι. Ναού Παμμεγίστων Ταξιαρχών Τήνου» (σ. 111-128). Κ. Δανούσης, «Όψεις οικονομίας και κοινωνίας της πόλης της Τήνου το ΙΗ΄ και το ΙΘ΄ αιώνα» (σ. 129-170). Χ. Κουτελάκης, «Η χώρα και το λιμάνι της Τήνου» (σ. 203-214). Ο τόμος ολοκληρώνει την εξέταση της ιστορίας και του πολιτισμού των τμημάτων της Τήνου, δίνοντας και κατευθύνσεις για το πού πρέπει να κινηθεί η μελλοντική ιστορική και λαογραφική έρευνα στο νησί. Αξιέπαινη επιστημονική προσπάθεια τοπικών σπουδών, στις οποίες ανήκει και η λαογραφία.

Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Οίνον ιστορώ ΙΙ». Μεγαρίς: Η αμπελοοινική της Ιστορία. Επιμέλεια: Γ. Α. Πίκουλας. Αθήνα 2002, έκδ. Κτήμα Εύχαρις, Μουρτίζα Μεγάρων, σχ. 8ο, σ. 220+πίν. 44.

Από τις 11 μελέτες του τόμου με λαογραφικό ενδιαφέρον τα κείμενα των: Ι. Βιγγοπούλου, «Οδοιπορώντας στη Μεγαρίδα: Όψεις και απόψεις περιηγητών» (σ. 145-156) – Μ. Χριστίνας Χατζηϊωάννου, «Επιχειρηματικές δραστηριότητες στη Μεγαρίδα τα νεώτερα χρόνια» (σ. 157-169) και Στ. Μαμαλούκου, «Τα πατητήρια των Μεγάρων» (σ. 171-179). Ακολουθούν συζητήσεις (σ. 191-215) κι απολογισμός του συμποσίου (σ. 215-218), με την πολύ καλή διερεύνηση της ιστορίας και της λαογραφίας της αμπέλου και του κρασιού στον τόπο μας, που βρίσκεται, τα τελευταία χρόνια, σε πλήρη εξέλιξη.

Πρακτικά Συμποσίου «Η Σάμος στα νεότερα χρόνια (17ος-20ός αιώνας)». επιμέ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 823

λεια: Μανόλης Βουρλιώτης – Αλεξάνδρα Σφοίνη. Αθήνα 2002. έκδ. Αδελφότητα Σαμίων Αθηνών. Σχ. 8ο μεγ., σ. 350.

Πρακτικά ενός συνεδρίου που έγινε στην Αθήνα, στο παλαιό αμφιθέατρο της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (20-21 Δεκεμβρίου 1999). Μετά το προλογικό σημείωμα (σ. 7), τον πρόλογο (σ. 9-10) και το πρόγραμμα του συμποσίου (σ. 11-12), δημοσιεύονται 19 ανακοινώσεις, με το βιβλιογραφικό υλικό όπου στηρίζονται. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ακόλουθα κείμενα: Γ. Ευαγγέλου-Μποτή, «Αφιερώσεις προς τα μοναστήρια της Σάμου κατά τους νεότερους χρόνους» (σ. 43-54). Δ. Δημητρόπουλος, «Μύλοι της μονής Ιωάννη Θεολόγου Πάτμου στη Σάμο: πρακτικές διαχείρισης και οικονομική εκμετάλλευση (17ος-αρχές 19ου αι.)» (σ. 55-74). Ελ. Ζέη, «Ο καρπός του φτωχού και ο κύριος του δέντρου: από την ιστορία της μικρής ιδιοκτησίας στη Σάμο (18ος-19ος αι.)» (σ. 75-89). Ζ. Σαλίμπα, «Τα πράγματα και οι άνθρωποι: Σάμος, 19ος αιώνας» (σ. 91-110) και Αργ. Πετρονώτης, «Μάστοροι, κτίστες και λαϊκοί αρχιτέκτονες στη Σάμο» (σ. 151-172). Ο τόμος κλείνει με Περιεχόμενα (σ. 347-348) και κατάλογο των εισηγητών (σ. 349-350). Άλλος ένας κρίκος στις ολοένα και αυξανόμενες, ποσοτικά και ποιοτικά, σαμιακές σπουδές.

Πρακτικά: Α΄ Συνέδριο Λαογραφίας «Ο λαϊκός πολιτισμός στην Αιτωλοακαρνανία» Αγρίνιο (2003). Εκδ. Ίφιτος. Σχ. 4ο, σ. 237.

Στον τόμο περιλαμβάνονται τα πρακτικά συνεδρίου που έγινε τον Οκτώβριο του 1991 στο Αγρίνιο, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και αφιερωμένο στον Δημήτριο Λουκόπουλο. Μετά το πρόγραμμα των εργασιών (σ. 8-11) και τα εισαγωγικά στοιχεία (σ. 12-15), δημοσιεύονται η εναρκτήρια προσφώνηση της κας Μ. Χρυσικοπούλου (σ. 19-21) και κατόπιν 25 ανακοινώσεις, που στο σύνολό τους παρουσιάζουν λαογραφικό ενδιαφέρον. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τα κείμενα των Μ. Μερακλή, «Ο Δημήτριος Λουκόπουλος και η λαογραφία» (σ. 27-30), Ανν. Παπαμιχαήλ-Κουτρούμπα, «Ο Δ. Λουκόπουλος μέσα από τα αιτωλικά δημοσιεύματά του – ανθρωπολογική προσέγγιση» (σ. 31-34). Γ. Ν. Αικατερινίδη, «Το πανηγύρι τ' αϊ Συμιού στο Μεσολόγγι» (σ. 43-47), με πλούσιο φωτογραφικό υλικό (σ. 48-54). Κ. Κονταξή, «Οι λαϊκοί οργανοπαίχτες στην Αιτωλοακαρνανία» (σ. 65-70). Κ. Μπάδα-Τσομώκου, «Η "γλώσσα" του ρούχου» (σ. 77-84), με φωτογραφικό υλικό (σ. 85-86). Αγλ. Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Η παραδοσιακή ιατρική στην Αιτωλοακαρνανία» (σ. 131-134). Δ. Φούρλας, «Λαογραφικά του παιδιού (από το Νεοχώρι Ναυπακτίας)» (σ. 145-148). Ελ. Γιαννακοπούλου, «Από το τοπωνυμικό της ορεινής Ναυπακτίας (μία ανθρωπολογική προσέγγιση)» (σ. 149-156) και Μ. Α. Γκιόλια, «Το δίκαιο της δωρεάς στις παροιμίες της Αιτωλοακαρνανίας» (σ. 157-164). Ο τόμος είναι καλοτυπωμένος, με πλούσιο φωτογραφικό υλικό, ορισμένες όμως ανακοινώσεις λείπουν, ή είναι

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 824

δημοσιευμένες στη συνοπτική τους μορφή. Πρόκειται ωστόσο για σημαντική συμβολή στα λαογραφικά μιας περιοχής με πλούσιο λαϊκό πολιτισμό, που δεν έχει ακόμη επαρκώς μελετηθεί, παρά τον σχετικό πλούτο των αντίστοιχων δημοσιευμάτων.

Πρακτικά του Β΄ Πανελληνίου [Ναξιακού] Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων» (Χαλκί, 4-7 Σεπτεμβρίου 1997), Επιμέλεια: Ιωάννης Κ. Προμπονάς – Στέφανος Ε. Ψαρράς, Δήμος Δρυμαλίας Νάξου, Αθήνα 2003, σχ. 8ο, σ. 711.

Πολύτιμος τόμος για τις ναξιακές σπουδές και μελέτες με εργασίες από ποικίλους επιστημονικούς χώρους. Στα προλεγόμενα βρίσκονται: α) το κείμενο της παρουσίασης (αρχικά στη Νάξο και κατόπιν στην Αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός) του τόμου των πρακτικών και το ομότιτλο Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο (Φιλώτι Νάξου, 3-6 Σεπτ. 1992), συνοδευόμενο από καταχωρίσεις για το βιβλίο στον τύπο (σ. 13-30), β) παρουσίαση του τόμου των πρακτικών του Β΄ Συνεδρίου (Χαλκί Νάξου, 4-7 Σεπτ. 1997) μαζί με πλήθος δημοσιεύσεων του γεγονότος καθώς και φωτογραφικών στιγμιοτύπων (σ. 31-76).

Παρέχονται σημαντικές εργασίες που αφορούν άμεσα ή έμμεσα τον λαϊκό πολιτισμό της Νάξου: Αγλαΐα Κάσδαγλη, «Γεωγραφική κινητικότητα στη Νάξο του 17ου αιώνα» (σ. 235-244), Στέρ. Φασουλάκης, «Διανησιωτικές σχέσεις στο Αιγαίο: Νάξος και Χίος, 1817» (σ. 245-351), Σοφία Φραγκουλοπούλου, «Η γεωγραφική και οιλιστική θεώρηση της Νάξου του 1700 μ.Χ. από τον Γάλλο περιηγητή Joseph Pitton de Tournefort» (σ. 253-264), Λάζαρος Ν. Θεόφιλος, «Σημειώματα από τη διοικητική ιστορία της Νάξου (19ος-20ός αι.)» (σ. 265-274, Μανόλης Δ. Κορρές, «Τα χωριά της Νάξου και η παλαιότερη μνεία των ονομάτων τους» (σ. 275-296), π. Κωνσταντίνος Εμμ. Κύλης, «Η Ιερά Μονή Φωτοδότη Χριστού Νάξου» (σ. 297-305), Ιωάννης Κ. Τουμπακάρης, «Άγιος Αρτέμιος Κυνιδάρου. Μια εκκλησία με δισυπόστατο προορισμό» (σ. 307-358), Ειρήνη Β. Πολυκρέτη, «Συμπληρωματικά στοιχεία της βιογραφίας του Αγίου Νικολάου Πλανά "εκ πηγών αψευδών"» (σ. 369-383, Arnaud Tripet, «Naxos et le théme de la pureté insulaire» (γαλλικά και ελληνικά, σ. 385-405), Βασ. Βλ. Σφυρόερας, «Ο "ιατροφιλόσοφος" Πέτρος Καλλιβρούτσης (βιογραφικό σχεδίασμα)» (σ. 407-422), Στέφανος Εμμ. Ψαρράς, «Ηλίας Ιουλιανού Τζανετής (Φιλ Ναξ. 1886-1946), ένας λησμονημένος ναξιώτης λόγιος και λογοτέχνης» (σ. 423-448), Αντρέ Καραβία-Δελλαρόκκα, «Η Σχολή Ουρσουλινών, πολιτιστικό στοιχείο στη Νάξο επί τρεις αιώνες» (σ. 449-452), Μ. Γ. Βαρβούνης, «Ναξιακή παραλλαγή του δημοτικού τραγουδιού για την "Αχόρταγη σύζυγο"» (σ. 463-473), Γιώργος Δημ. Ζευγώλης, «Ποιητικοί αγώνες στ' Απεράθου, παρόμοιοι με αρχαίους ελληνικούς» (σ. 475-480), Μαρία Καλτσά, «Ο πόνος και η χαρά της απεραθίτικης ψυχής, εκφρασμένα με στίχους στην αλληλογραφία» (σ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 825

481-489), Μανόλης Ν. Αρχοντάκης – Γιαννούλης Γ. Γιαννούλης, «Τραγούδια και ποιήματα από την ορεινή Νάξο με θέμα το σμιρίγλι» (σ. 491-516), Μιχάλης Β. Κατσάνης, «Έμμετρος ναξιακός λόγος και μυθική πτητική παράδοση» (σ. 517-524), [Του ίδιου], «Επιδράσεις του ποιητικού ιδεαλισμού στον έμμετρο ναξιακό λόγο» (σ. 525-541), Μ. Γ. Μερακλής, «Τα' αρχινοτέλειωτο κλαδί της Π.Ι. Μάρκου» (σ. 577-586), Ιωάννης Κ. Προμπονάς, «Ένας υπό εκκόλαψιν Ομηρίδης στο Φιλώτι» (σ. 587-593), Γ. Δ. Παγανός, «Στοιχεία λαϊκής αφήγησης στις "ιστορίες" του Γ. Προμπονά» (σ. 595-600). Κατερίνα Μανωλά – Κυριακή Παρτσινεβέλου, «Ταφικά έθιμα της ορεινής Νάξου και ο Όμηρος» (σ. 609-619), Γεώργιος Ι. Θανόπουλος, «Άθλων επιβολή σε μνηστήρες στη Νάξο. Οι προομηρικές ρίζες μια πανελλήνιας παράδοσης» (σ. 621-636. Μαρία Ψαρρά-Λιανοπούλου, «Ο Διονυσιάτης μοναχός Δωρόθεος Ψαρράς. Η επιστολογραφία του και η σχέση του με το θρύλο της Φιλωτίτισσας Παναγίας» (σ. 637-642), Κυριακή Γ. Σούλη, «Η παράδοση για το κτίσιμο της Παναγίας της Φιλωτίτισσας» (σ. 643-648), Αντώνης Τζιώτης, «Το σημειωματάριο ενός Απεραθίτη δασκάλου στο Φιλώτι το 1893» (σ. 649-654), Μανόλης Γ. Σέργης, «Λαογραφικά των εκλογών (1920-1981) από το Γλινάδο Νάξου (Συμβολή στη "Λαογραφία των εκλογών")» (σ. 655-665), Μαρία Ρώτα, «Ναξιακόν Αρχείον. Ένα περιοδικό σταθμός» (σ. 685-689), π. Εμμανουήλ Ρεμούνδος, «Βιβλιογραφία Νάξου» (σ. 691-694), Μανώλης Δ. Μανωλάς, «Τοπωνύμιον Κορώνου» (σ. 695-703), Γ. Α. Μαγκάκης, «Η λαϊκή πρωτοβουλία και η ιδιαίτερη σημασία της για τις Κυκλάδες» (σ. 705-708).

Πρακτικά του Εκτάκτου Ηλειακού Συμποσίου 2001 (Αμαλιάδα, 7-9 Δεκεμβρίου 2001). Αθήναι 2003, (έκδ. Πελοποννησιακά, Περιοδικόν της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών, παράρτημα αρ. 25), σχ. 8ο, σ. 407 .

Με την επιμέλεια του προέδρου της Εταιρείας, του ακάματου κ. Τάσου Γριτσόπουλου εκδόθηκε και ο τόμος αυτός, στον οποίο, μετά το Χρονικόν του Συνεδρίου (σ. 3-5) και τους Χαιρετισμούς (σ. 7-22), δημοσιεύονται 21 μελετήματα. Ενδιαφέρουν λαογραφικά τα ακόλουθα: Χρ. Δ. Δημητρόπουλος, «Εμπορία ζώντων ζώων» (σ. 154-160) – Ευ. Πάλλα-Χρονόπουλου, «Οικισμοί και τοπωνύμια στην Αμαλιάδα» (σ. 241-272) – Γ. Λυμπέρης, «Η σημερινή Αμαλιάδα» (σ. 273-296) – Ν. Παπαγιωτοπούλου, «Μοφή κοινωνικής ζωής άλλοτε και τώρα (άντλησις ειδήσεων από συμβολαιογραφικά αρχεία» (σ. 385-394) και Γ. Αντωνακόπουλος, «Η σαγματοποιία στην Ηλεία» (σ. 395-405). Πάντοτε πολύτιμες οι επιστημονικές και προσεγμένες παραθέσεις τοπικής λαογραφικής ύλης, που πλουτίζουν την αντίστοιχη τοπική λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Πρακτικά της έβδομης συνάντησης Ναυτικών Μουσείων Μεσογείου για τη Μεσογει-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 826

ακή Ναυτική Κληρονομιά «Μεσόγειος – Οι δρόμοι της θάλασσας» (Αθήνα, 1-2 Νοεμβρίου 2000). Αθήνα 2003, έκδ. Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος – Ναυτικό Μουσείο Οινουσσών, σχ. 8ο, σ. 308.

Μετά τα προλογικά σημειώματα (σ. 7-11), το πρόγραμμα των εργασιών (σ. 13-17) και τον χαιρετισμό του πρ. Υπουργού Αιγαίου κ. Ν. Σηφουνάκη (σ. 19-20), στον καλοτυπωμένο αυτό τόμο δημοσιεύονται 27 ανακοινώσεις Ελλήνων και ξένων επιστημόνων , γύρω από το σπουδαίο θέμα της μεσογειακής ναυτικής κληρονομιάς, που τόσο άμεσα ενδιαφέρει και τη λαογραφία μας. Ειδικότερα, τη λαογραφία αφορούν οι ακόλουθες ανακοινώσεις: Π. Μοίρα, «Η προβολή της ναυτικής πολιτιστικής εικόνας» (σ. 93-105). Ευ. Γιοκάλα, «Πρόγραμμα διάσωσης ιστορικών αλιευτικών σκαφών» (σ. 125-128). Κ. Αδαμοπούλου – Κ. Δαμιανίδης, «Η συμβολή του ιστορικού αρχείου - μουσείου Ύδρας στη διάσωση και αξιοποίηση παλαιών παραδοσιακών σκαφών: η περίπτωση του "Ελένη Π."» (σ. 129-148). Κ. Δαμιανίδης, «Διάσωση ιστορικών και παραδοσιακών σκαφών στην Ελλάδα» (σ. 155-174). Β. Πολυζώη, «Σφουγγάρια. Το χρυσάφι του βυθού". Μια μουσειοσκευή του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης για τη σπογγαλιεία στην Κάλυμνο» (σ. 175-180). Π. Ζάχου-Καλκούνου, «Εκπαιδευτικά προγράμματα του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος» (σ. 181-191). Χρ. Αγριαντώνη, «Το Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού και η ναυτική κληρονομιά της Ερμούπολης» (σ. 253-262). Ρ. Σταθάκη-Κούμαρη, «Η πινακοθήκη του Ναυτικού και Εθνολογικού Μουσείου Γαλαξειδιού» (σ. 263-273). Στο τέλος του τόμου παρατίθενται τα συμπεράσματα (σ. 303-305) και τα περιεχόμενα (σ. 307-308). Σημαντική συναγωγή μελετών, που συμβάλλει και στη λαογραφική μελέτη του πολύπλευρου φαινομένου της οργανωμένης μεσογειακής ναυσιπλοΐας, στην οποία οι Έλληνες, διαχρονικά, οφείλουν μεγάλο μέρος της ανάπτυξης, της ευημερίας και του πολιτισμού τους.

Πρακτικά Συνεδρίου: Ο Τύπος στη Σάμο. Αναπαραστάσεις της τοπικής κοινωνίας, 19ος-20ός αιώνας (Αίθουσα Εκδηλώσεων Δήμου Βαθέος, 9-10 Νοεμβρίου 2001). Γενκά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Σάμου. Αθήνα 2003. Χορηγός έκδοσης: Τ.Ε.Δ.Κ. Σάμου. Σχ. 8ο, σ. 294.

Καλοτυπωμένος τόμος για ένα θέμα πρωτότυπο και με μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον. Περιέχει μελέτες-ανακοινώσεις που ενδιαφέρουν πολλούς επιστημονικούς κλάδους. Ιδιαιτέρως τη λαογραφία ενδιαφέρουν οι ανακοινώσεις: «Αιγαίον Σάμου: πολιτική και ιδεολογική ταυτότητα. Διαδρομή μιας πεντηκονταετίας» (από τον Μαν. Σέργη). «Τύπος και εγκλήματα στη σαμιακή κοινωνία» (από την Ελένη Δήμα). «Η διαφήμιση στο σαμιακό τύπο 1900-1914» (από τον Στρατή Βασίλενα). «Ο εορτασμός της 6ης Αυγούστου και η ιδεολογία της τοπικότητας» (από τον Βαγγ. Δημητριάδη). «Λαογραφία και τύπος στη Σάμο κατά τον 20ό αιώνα» (από τον Μ. Γ. Βαρβούνη). «Σατιρική

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 827

ποίηση στον σαμιακό τύπο του 20ού αιώνα» (από την Μαρ. Τριπερίνα).

Ο τοπικός τύπος πάντοτε παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για τη λαογραφία και πλούτο θεμάτων προς διαπραγμάτευση. Από την άποψη αυτή η σχετική έρευνα του σαμιακού τύπου δεν εξαντλείται εδώ, παρέχεται όμως μια καλή βάση για τη μελλοντική συγγραφή μελετών, ιδίως με τη χρονολογική καταλογογράφηση του σαμιακού τύπου (σ. 41-68) από την Αγγέλα Χατζημιχάλη, ποιυ συνιστά εργαλείο έρευνας.

Πρακτικά: Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας: Κάρπαθος και Λαογραφία (Κάρπαθος, 26-29 Σεπτεμβρίου 2001). Επιστημονική επιμέλεια: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου – Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου – Επαρχείο Καρπάθου, υπό την αιγίδα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και με τη συνεργασία του Τομέα Ανθρωπιστικών Σπουδών του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2003, σχήμα 8ο, σ. 745.

Τα αποτελέσματα των εργασιών του Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας (Κάρπαθος, 26-29 Σεπτεμβρίου) αποτυπώνονται εναργέστατα στην καλαίσθητη έκδοση των Πρακτικών (Αθήνα 2003), προϊόν συνεργασίας ανάμεσα στην Τοπική Αυτοδιοίκηση από πλευράς φιλοξενούντων και την Πανεπιστημιακή κοινότητα, από πλευράς φιλοξενουμένων. Οργανικός σύνδεσμος του Συνεδρίου ο επιστημονικός επιμελητής των Πρακτικών, ο Καρπάθιος καθηγητής Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης.

Η γενική θεματική του τόμου «Κάρπαθος και Λαογραφία» περιλαμβάνει 31 συνολικά ανακοινώσεις. Οι περισσότερες απ' αυτές προήλθαν από καθηγητές πολλών πανεπιστημίων του εσωτερικού και του εξωτερικού, γεγονός που προσδίδει μεγαλύτερο κύρος στον εξελισσόμενο συνεδριακό θεσμό, ενώ καθιστά την εν λόγω έκδοση πολύτιμη παρακαταθήκη για τις Καπραθιακές σπουδές.

Οι εργασίες της επιστημονικής αυτής Συνάντησης κατανεμήθηκαν –σύμφωνα με το πρόγραμμά της– σε 8 συνεδριάσεις αφιερωμένες στη Μνήμη λογίων συγγραφέων για τον λαϊκό πολιτισμό της Καρπάθου. Η διάρθρωση του τόμου έχει ως εξής:

Προτάσσονται ο πρόλογος του επιμελητή (σ. 9-10), το πρόγραμμα διεξαγωγής του Συνεδρίου (σ. 13-21), η εισήγηση της Οργανωτικής Επιτροπής (σ. 23-5) και έπονται οι χαιρετισμοί των επισήμων (σ. 27-44).

Ακολουθούν οι ανακοινώσεις των Συνέδρων κατ' αλφαβητική σειρά με μοναδική εξαίρεση την ξενόγλωσση εισήγηση –αν και παρουσιάστηκε σε πολύ καλά ελληνικά–, η οποία φιλοξενείται πρώτη: –Bernard Vernier, «L' importance des ressemblances familiales dans le systeme de parente Karpathiote. Quel enseignement pour l'ethnologie?» (Η σημαντικότητα της οικογενειακής ομοιότητας με το καρπαθιακό σύστημα συγγένειας. Ποια τα διδάγματα για την Εθνολογία;) (σ. 47-56) – Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, « "Ενθυμήσεις"» από παλαιότυπο (1803) Ευαγγέλιο της Εκκλησίας Μενετών Καρπάθου» (σ. 57-70) – Ευάγγελος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 828

Γρ. Αυδίκος, «Η Κάρπαθος ως λαογραφικό και ανθρωπολογικό παράδειγμα» (σ. 71-86) – Μ. Γ. Βαρβούνης, «Αγροτικά έθιμα λαϊκής λατρείας στον παραδοσιακό πολιτισμό της Καρπάθου» (σ. 87-97) – Ι. Ν. Βασιλαράκης, «Η διαπάλη και συμπληρωματικότητα προφορικότητας και γραφής στη νεότερη λαϊκή ποιητική δημιουργία. Το παράδειγμα της Καρπάθου» (σ. 99-109) – Ηλίας Εμμ. Βασιλαράς, «Τραγούδια της γαμήλιας πομπής στην Κάρπαθο. "Γυριστά" – "Συρματικά" – "Του Λαλημάτου"» (σ. 111-139) – Βασίλης Ι. Γεργατσούλης, «"Είπε ψέματα! – Καματερό θα 'χει"». Η μεταξοκαλλιέργεια στην Κάρπαθο (σ. 141-187) – Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη, «Καρπάθιοι τεχνίτες στο Σουδάν και στην Αιθιοπία» (σ. 189-239) – Αθανασία Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, «Αισθητική εμπειρία και λαϊκός πολιτισμός: Το παράδειγμα της Καρπάθου» (σ. 241-251) – Άννα-Ιωάννα Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, «Καρπαθιακά υφαντά και κεντητικά διακοσμητικά θέματα. Διακοσμητικές αντιστοιχίες Καρπάθου-Κύπρου» (σ. 253-268) – Γεώργιος Ι. Θανόπουλος, «Τροφές και είδη διατροφής σε Καρπαθιακά γαμήλια θέματα» (σ. 269-293) – Μαριάνθη Καπλάνογλου, «Η γεωγραφία των Καρπαθιακών λαϊκών αφηγήσεων» (σ. 295-303) – Άγγελος Κόβοτσος, «Κινηματογραφώντας τη Σαρία» (σ. 305-308) – Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου, «Προέλευση ξενόφερτου υλικού αναφερόμενου σε Καρπαθιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα» (σ. 309-322) – Μαρία Κρητσιώτη, «Βοσκότοπος – Κοπάδι – Τσοπάνης στην Κάρπαθο. Μορφές επικοινωνίας» (σ. 323-356) – Άννα Λυδάκη, «Λέγουν πως περνά άγγελος» (σ. 357-386) – Ντίνος Αντ. Μελάς, «Επαναστατικό Κίνημα Καρπάθου και Καρπαθιακή λαϊκή ποίηση» (σ. 387-404) – Μ. Γ. Μερακλής, «Λευκώματα Καρπαθίων μεταναστών» (σ. 405-414) – Κωνσταντίνος Μηνάς, «Η καταγωγή λαογραφικών φαινομένων της Καρπάθου και όχι μόνον αυτής» (σ. 415-425) – Μαρία Δ. Μιράσγεζη, «Ο λαϊκός πολιτισμός της Καρπάθου μέσα από τα δημοτικά τραγούδια» (σ. 427-484) – Χ. Ν. Μπαμπούνης, «Δημογραφικές εξελίξεις στην Κάρπαθο στο Β΄ μισό του 20ού αιώνα» (σ. 485-509) – Ευδοκία Ολυμπίτου, «Ένα οδοιπορικό στη Σαρία της Καρπάθου: Ο χώρος και οι άνθρωποι» (σ. 511-527) – Αναγνώστης Ευαγγ. Παπακυπαρίσσης, «Βιοτικά και πολιτιστικά θέματα σε Καρπαθιακά παραμύθια» (σ. 529-574) – Θεοδόσιος Ν. Πελεγρίνης, «Φιλοσοφία και Λαογραφία: Ένα παράδειγμα από την Κάρπαθο» (σ. 575-580) – Βάλτερ Πούχνερ, «Ο Μολιέρος στο Αιγαίο. "Ο Καρπάθιος ή ο κατά φαντασίαν ερωμένος"» (σ. 581-618) – Δημήτρης Ελ. Ράπτης, «Ο παροιμιακός λόγος ως κανόνας πολιτισμικής συμπεριφοράς στην παραδοσιακή κοινωνία της Καρπάθου» (σ. 619-629) – Ζωή Σαμαρά, «Η τέχνη του "μη έντεχνου λόγου": Το Καρπαθιακό δημοτικό τραγούδι» (σ. 631-638) – Μανόλης Γ. Σέργης, «Το Δελτίον του Λυκείου Ελληνίδων Καρπάθου "Η Αθήνα" (1954-1960)» (σ. 639-659) – Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, «Το αγροτικό τοπίο της Καρπάθου από τον όψιμο Μεσαίωνα έως τα νεότερα χρόνια» (σ. 661-676) – Χριστόφορος Χαραλαμπάκης, «Παρατηρήσεις στο τυπωνυμικό της Καρπάθου» (σ. 677-690) – Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου, « "Κάθε χώρα και ζακόνι κάθε μαχαλάς και τά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 829

ξη"». Τοπικές παραδόσεις και πολιτισμική ομογενοποίηση» (σ. 691-700).

Στο Επίμετρο του τόμου παρουσιάζονται τα Συμπεράσματα του Συνεδρίου από την καθηγήτρια Ζωή Σαμαρά (σ. 703-4), ο επιστολιμαίος Χαιρετισμός του πρωτοπρεσβύτερου Κωνσταντίνου Ι. Χαλκιά (σ. 705), οι καταληκτήριες αυτοσχέδιες μαντινάδες του καθηγητή Ζαχαρία Ν.Τσιρπανλή εκ μέρους των Συνέδρων (σ. 706), ο χαιρετισμός του Επάρχου Καρπάθου Ιωάννη Καρίκη (σ. 707), φωτογραφήματα από το Συνέδριο (σ. 709-35) και το Χρονικό του Συνεδρίου από τον Δρα Μανόλη Σέργη (σ. 737-9).

Τέλος, άξια μνείας είναι η προσεγμένη τυπογραφικά εργασία του Στέλιου Τσαπέπα.

Πρακτικά: Διεθνούς Συνεδρίου «Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα έως σήμερα» (Αθήνα, 1-2 Οκτωβρίου 1999). Επιστ. υπεύθυνη έκδοσης: Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη. Επιμέλεια έκδοσης: Παναγιώτης Καμηλάκης – Λουΐζα Καραπιδάκη. Αθήνα 2003. έκδ. Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 19. Σχ. 8ο, σ. 500.

Στον τόμο αυτό, μετά τον πρόλογο, το πρόγραμμα, τον κατάλογο των συνέδρων, τις επιτροπές και τους χαιρετισμούς του συνεδρίου (σ. 7-28), δημοσιεύονται 31 ανακοινώσεις, κατανεμημένες σε εννέα μέρη, υπό τους τίτλους: Αρχαιότητα, Μέσοι και Νεότεροι Χρόνοι, Θρησκεία, Λαογραφία - Γλώσσα, Τέχνη, Προστασία - Αξιοποίηση, Μουσεία, Υγεία και Κοινωνική Ανθρωπολογία. Από αυτές, τη λαογραφία ιδιαιτέρως ενδιαφέρουν τα ακόλουθα κείμενα: Στ. Μουζάκης, «Υπόσκαφο ελαιοτριβείο σε ελληνόφωνα χωριά της Κάτω Ιταλίας. Πρόδρομη παρουσίαση» (σ. 95-102). Δημ. Καραμπερόπουλος, «Το λάδι σε ελληνικά ιατρικά κείμενα του 18ου αι. και των αρχών του 19ου αι.» (σ. 103-109). Π. Υφαντής, «Η χρήση του ελαίου στην ορθόδοξη θεολογία, λατρεία και λαϊκή ευσέβεια» (σ. 121-138). Γ. Αικατερινίδης, «Τα λαδοπίθαρα της Κρήτης» (σ. 145-151). Απ. Αρέθας, «Το άθερμο ελαιόλαδο» (σ. 153-156). Ελ. Γιακουμάκη, «Ελιά και λάδι: λέξεις και χρήσεις» (σ. 157-169). Μ. Καλτσά, «Η ελιά και το λάδι στα νεοελληνικά ταφικά έθιμα» (σ. 171-178). Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Μέτρηση ελαίου, ελαιών και ελαιώνων» (σ. 179-229). Α. Κυδώνη, «Το λάδι στα ψιμύθια των γυναικών στη νεότερη Ελλάδα» (σ. 231-235). Ανδρ. Οικονόμου, «Η ελιά και το λάδι στην παραδοσιακή κοινωνία της Λακωνίας» (σ. 237-249). Ροδ. Σταθάκη-Κούμαρη, «Εργαλεία και αντικείμενα προβιομηχανικών ελαιοτριβείων στην Κρήτη» (σ. 251-267), Μ. Τουπογιάννη (σ. 361-367) και R. Gras (σ. 369-374) αναφέρονται στα περιεχόμενα και την μουσειολογική μεθοδολογία μουσείων για την ελιά, στη Σπάρτη, στο μέτοχι των Καψαλιανών της Κρήτης, κ.ά. Επίσης ενδιαφέρουσα η ανακοίνωση της κ. Νάντια Σερεμετάκη, «Στα Κλαδιά της Μνήμης» (σ. 389-396). Ο τόμος ολοκληρώνεται με επίλογο (σ. 399-402), φωτογραφικό υλικό και σχέδια (σ. 405-496), και Περιεχόμενα (σ. 497-500). Πρόκειται για αξιόλογη έκδοση σε ένα σπουδαίο θέμα, που πα-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 830

ρουσιάζει ακόμη σπουδαίες ερευνητικές δυνατότητες, στους διάφορους ελληνικούς τόπους, που παραδοσιακά έζησαν με βάση την ελαιοκομία.

Πρακτικά: Επιστημονικό Συμπόσιο «Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, λαογραφία, κοινωνική ανθρωπολογία» (19-21 Απριλίου 2002). Αθήνα 2003. Εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας. Σχ. 8ο, σ. 428.

Μετά το πρόγραμμα του συμποσίου (σ. 7-10), δημοσιεύονται εδώ 20 ανακοινώσεις. Τη λαογραφία ενδιαφέρουν ιδιαιτέρως τα ακόλουθα μελετήματα: Γρ. Σηφάκης, «Λαογραφία, Ανθρωπολογία και Ιστορία ή τα ετερώνυμα που δεν έλκονται» (σ. 13-38). Ελ. Αλεξάκης, «Ανθρωπολογία οίκοι ή λαογραφία; Μια επιστημολογική προσέγγιση» (σ. 39-64). Ευθ. Παπαταξιάρχης, «Το παρελθόν ενώνει όσο και χωρίζει. Η ανθρωπολογία ανάμεσα στην ιστορία και τη λαογραφία» (σ. 65-76). Ευ. Ντάτση, «Λαϊκός πολιτισμός ή πολιτισμός των μαζών;» (σ. 77-112). Μ. Γ. Μερακλής, «Συνηγορία της λαογραφίας» (σ. 113-130). Β. Νιτσιάκος – Κ. Μάντζος, «Πολιτικοποιώντας την παράδοση: χρήσεις των πολυφωνικών τραγουδιών στην Ελλάδα και την Αλβανία» (σ. 131-148). Ευ. Αυδίκος, «Από την προξενήτρα στο γραφείο συνοικεσίων: παραδοσιακότητα και νεωτερικότητα στον αστικό χώρο» (σ. 149-172). Σπ. Ασδραχάς, «Ο ακατάδεχτος ανεψιός και ο πλούσιος θείος: ο ιστορικός χρόνος της λαογραφίας» (σ. 277-286). Μ. Κένναι, «Η αναγέννηση και η εκ νέου ανακάλυψη της παράδοσης: ένα παράδειγμα από τις Κυκλάδες» (σ. 361-368). Χρ. Χατζητάκη-Καψωμένου, «Οι πολιτιστικοί σύλλογοι και η παράδοση: το πρόβλημα της αυθεντικότητας» (σ. 369-382). Στον τόμο συγκεντρώνεται και κατατίθεται ο προβληματισμός των κοινωνικών επιστημών τα τελευταία χρόνια, που αφορά γύρω από τη θέση της λαογραφίας στο σύγχρονο επιστημονικό στερέωμα. Φίλοι και αντίπαλοι της λαογραφίας καταθέτουν τις απόψεις τους, συμβάλλοντας στην προώθηση του διαλόγου ανάμεσα στη λαογραφία, την ιστορία και την κοινωνική ανθρωπολογία, που βρίσκεται στην αιχμή του δόρατος της περιπόθητης διεπιστημονικότητας στις κοινωνικές επιστήμες.

Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Ο αέρας πηγή ζωής, κίνησης και καθαρμού (15-17 Δεκεμβρίου 2000). Επιμέλεια: Ιωάννης Νίνος. Αθήνα 2003, οργάνωση «Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης», Φίλοι Μ.Ε.Λ.Τ., υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, σχ. 4ο, σ. 168.

Μετά τις επιτροπές, τα περιεχόμενα και τις προσφωνήσεις του συνεδρίου (σ. 3-16), στον τόμο αυτό δημοσιεύονται 25 ανακοινώσεις, με άφθονο φωτογραφικό υλικό και πολλά παρεμβαλλόμενα σχέδια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ανακοινώσεις των Μ. Γ. Μερακλή, «Ο αμφίσημος άνεμος. Λαογραφικά σχόλια σχετικά με τον αέρα» (σ. 19-22). Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Ο κυρ-Βοριάς παράγγειλε... η προσωποποίηση του ανέμου» (σ. 23-34), αλλά και οι μελέτες για τους ανεμόμυλους στη Ζάκυνθο (Διον. Ζήβας, σ. 35-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 831

40), μέσα από κείμενα περιηγητών (Στ. Νομικός, σ. 57-60), στη Χίο (Στ. Τσιροπίνα, σ. 61-72), στην Αθήνα (Μ. Καρδαμίτση-Αδάμη, σ. 73-78), αλλά και για την παραδοσιακή τεχνολογία του ανεμόμυλου (Κ. Καρατζόγλου, σ. 79-84), για τους ανεμόμυλους του Γαλαξιδίου (Γ. Παπανδρέου, σ. 85-86), των Κυκλάδων (Ελ. Χαλκουτσάκη, σ. 87-92), για τον μύλο στη λαογραφία (Στ. Μουζάκης, σ. 93-102) και για σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα (Μ. Γρυπάρη, σ. 103-108). Ενδιαφέρουσες επίσης οι ανακοινώσεις σχετικά με τα ιστία των παραδοσιακών ιστιοφόρων πλοίων (Κ. Δαμιανίδης, σ. 41-50 και Ιω. Παντζόπουλος, σ. 51-56), αλλά και τα κείμενα των Μ. Μέξια, «Νεράιδες και αγερικά: διηγήσεις από χωριά της Κορινθίας» (σ. 121-126). Γ. Ν. Αικατερινίδη, «Η μαγεία του ανέμου» (σ. 127-132). Λ. Λιάβα, «Από τον αέρα στα... αερόφωνα» (σ. 135-139). Ηλ. Προβόπουλου, «Τα αλώνια του Αιγαίου» (σ. 147-150). Λ. Μουσιώνη, «Ο αέρας στην οικιακή πρακτική» (σ. 151-156) και Αλ. Φλωράκη, «Ανεμόεσσα Τήνος. Το φυσικό μέσα στο πολιτισμικό» (σ. 161-166). Καλύπτονται έτσι πολλές, διαφορετικές και ενδιαφέρουσες πτυχές του ζητήματος, και συνεχίζεται η έρευνα για τον ρόλο των ζωτικών φυσικών στοιχείων και δεδομένων στην υλική και την εθιμική, στην πραγματική και συμβολική παραδοσιακή ζωή του ελληνικού λαού.

Πρακτικά Ημερίδας «Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60». Γενική Επιμέλεια: Κωνσταντίνα Μπάδα, έκθεση-εκδήλωση μνήμης «Η πόλη θυμάται» (Αγρίνιο, 23 Σεπτεμβρίου 2000). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Σχολή Διαχείρισης Φυσικών Πόρων και Επιχειρήσεων Αγρινίου. Εκδ. Μεταίχμιο – Δήμος Αγρινίου. Αθήνα 2003, σχ. 4ο, σ. 238.

Μετά τα περιεχόμενα και τους χαιρετισμούς δημοσιεύονται ο πρόλογος της έκδοσης (σ. 11-12) και η έναρξη της ημερίδας (σ. 13-14) από την Κων. Μπάδα. Κατόπιν, ο τόμος περιλαμβάνει 24 κείμενα, από τα οποία λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εξής: Ευ. Αυδίκος, «Ο ερευνητής μεταξύ σιωπής και αφήγησης» (σ. 21-23). Αθ. Παλιούρας, «Γεννήθηκα στην Ντούσαγα ανάμεσα σε Αρμένηδες, Εβραίους και Γύφτους» (σ. 25-28). Τ. Βερβενιώτη, «Ζαπάντ, η μεγάλη χώρα της σιωπής» (σ. 29-34). Ελ. Γιαννακοπούλου, «Η διαμόρφωση του κοινωνικού ιστού στο Βραχώρι (19ος – α΄ μισό του 20ού αι.)». (σ. 37-48). Μ. Χρυσικοπούλου, «Το Αγρίνιο από το 1821 μέχρι το 1960: ντοκουμέντα, οικογενειακές αφηγήσεις, προσωπικές αναμνήσεις» (σ. 53-62). Κ. Κονταξής, «Οι εποικίσεις Ηπειρωτών στο Αγρίνιο τον 19ο και 20ό αιώνα και η οικονομική και πολιτισμική συμπεριφορά τους» (σ. 69-76). Ελ. Ψυχογιού, «Η πόλη θυμάται αγρυπνώντας. Εαρινά δρώμενα στη Βόνιτσα: λατρευτικές πρακτικές και συλλογική μνήμη» (σ. 77-115). Κων. Μπάδα, «Οι καπνεργάτριες του Αγρινίου» (σ. 117-130). Λ. Παπαγαλάνη, «Η καθημερινή ζωή των παιδιών σε μια κωμόπολη: Βόνιτσα Αιτωλοακαρνανίας» (σ. 131-134). Μ. Θανοπούλου, «Μνήμη και αστικός χώρος: Σκέψεις και επισημάν-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 832

σεις με αφετηρία τη διερεύνηση της μνήμης στον αγροτικό χώρο» (σ. 139-144). Ν. Καπώνης «Δύο μνημεία του Αγρινίου του 19ου αιώνα: ο άγιος Χριστόφορος και το αρχοντικό Σωχωρίτη» (σ. 145-160). Τρ. Αλμπάνης, «Οι παραδοσιακές τεχνικές της καλλιέργειας του βαμβακιού και του ρυζιού» (σ. 171-173). Γ. Υφαντής, «Ο δρόμος Αγρινίου-Καρπενησιού» (σ. 181-184). Μ. Μπακοδήμα, «Η πόλη και οι άνθρωποι μέσα από τον τοπικό τύπο. Τέλη 19ου – αρχές του 20ού αιώνα» (σ. 187-200). Επίσης, δημοσιεύονται εδώ κομμάτια από βιοϊστορικό κείμενο του Ευ. Μπάδα για την Αντίσταση (σ. 217) και το κείμενο του Θ. Πολιτόπουλου, «Ενθυμήματα από τον καιρό της φωτιάς και του θριάμβου» (σ. 219-221), που έχουν τον χαρακτήρα λαϊκής αυτοβιογραφίας. Ο τόμος ολοκληρώνεται με συζήτηση (σ. 223-227) και επιλογικό κείμενο (σ. 229-231) με παράρτημα, όπου τα σχετικά με μελλοντικές ερευνητικές δραστηριότητες στον ίδιο τόπο και με παρόμοια μεθοδολογία (σ. 233-235), αλλά και με τη δημιουργία αρχείου προφορικής ιστορίας (σ. 237-238) από την Κων. Μπάδα. Το ενδιαφέρον του τόμου βρίσκεται στο ότι ξεφεύγει κάπως από την καθιερωμένη θεματολογία των τοπικών συνεδρίων και επικεντρώνεται στο ζήτημα της μνήμης του τόπου και του τοπίου, που απασχολεί όλο και περισσότερο και τη σύγχρονη λαογραφική βιβλιογραφία μας. Γι' αυτό και η έκδοση αυτή θα αποτελέσει πρότυπο για άλλες παρόμοιες προσπάθειες, με βάση το πλούσιο υλικό που παρέχει η ελληνική επαρχία, με την ξεχωριστή κατά τόπους ιστορία και τον ιδιαίτερο πολιτισμό της.

Πρακτικά Μουσικολογικής Συνάξεως που πραγματοποιήθηκε στις 10 και 11 Νοεμβρίου 2000 στο Μέγαρο της Ακαδημίας Αθηνών, «Οι δύο όψεις της ελληνικής μουσικής κληρονομιάς. Αφιέρωμα εις μνήμην Σπυρίδωνος Περιστέρη. επιμέλεια εκδόσεως: Ευστάθιος Γ. Μακρής. Αθήνα 2003.έκδ. Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 18. Σχ. 4ο, σ. 283.

Πρακτικά ενός συνεδρίου που οργανώθηκε (Νοέμβριος 2000) στη μνήμη του ιεροψάλτη, μουσικολόγου και ερευνητή της παραδοσιακής μουσικής μας Σπυρ. Περιστέρη, με σύντομο χρονικό για την «Εθνική Μουσική Συλλογή» από την Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (σ. 13-18), βιογραφία του Σπ. Περιστέρη από τον Φίλιππο Αθ. Οικονόμου (σ. 19-26), και χαιρετισμούς από τους Δημήτριο Σ. Λουκάτο, Απόστολο Χ. Παπαδόπουλο, Χρήστο Χατζηνικολάου και Δημήτριο Καλογερόπουλο, (σ. 33-39). Ακολουθούν ομιλίες των συνεργατών του Σπ. Περιστέρη Δημ. Οικονομίδη, π. Δημητρίου Νίκου και Ελ. Ψυχογιού (σ. 432-57) για τον τιμώμενο ως προσωπικότητα, ως ιεροψάλτη και ως μελετητή της παραδοσιακής μουσικής μας. Η κεντρική ομιλία του καθηγ. Γ. Στ. Αμαργιανάκη (σ. 61-68) έχει θέμα «Βυζαντινή μουσική - δημοτικό τραγούδι: Οι δύο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 833

όψεις της ελληνικής μουσικής κληρονομιάς». Από τις μουσικολογικές ανακοινώσεις που ακολουθούν λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξής: «Τα τσακίσματα στο δημοτικό τραγούδι και ανάλογα φαινόμενα στη βυζαντινή μουσική» (Gerda Wolfram, σ. 177-198). «Τροπικότητα και οκταηχία στην παραδοσιακή μουσική. Μερικές παρατηρήσεις στα ριζίτικα τραγούδια» (Ευστ. Μακρής, σ. 199-221). «Μια δημοτική μελωδία που πέρασε στο ρεπερτόριο του ρεμπέτικου» (Μάρκος Δραγούμης, σ. 223-228). «Το καλύμνικο τραγούδι» (Γ. Χατζηθεοδώρου, σ. 229-245). «Ρυθμικές μεταβολές στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι» (Π. Σκούφης, σ. 247-253). «Το ελληνικό δημοτικό τραγούδι ως μουσική εμπειρία, έκφραση και δημιουργία» (Μ. Ανδρουλάκη, σ. 255-272) και «Μουσική καταγραφή: από τα χειρόγραφα του Σπύρου Περιστέρη στη σύγχρονη τεχνολογία» (Άννα-Μαρία Γιαννακοδήμου, σ. 273-283). Απόδοση οφειλόμενης επιστημονικής τιμής στη μνήμη ενός από τους σκαπανείς της έρευνας του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού, στον τόπο μας.

Πρακτικά πρώτου επιστημονικού Συνεδρίου «Το Γαλαξείδι, από την αρχαιότητα έως σήμερα» (Γαλαξείδι, 29-30 Σεπτεμβρίου 2000). Επιστημονική επιμέλεια: Πέτρος Θέμελης – Ροδούλα Σταθάκη-Κούμαρη, υπό την αιγίδα του Δήμου Γαλαξειδίου. Αθήνα 2003, σχ. 140, σ. 221 + 80 πίνακες + 4 σελ. χωρίς αρίθμηση.

Μετά τα περιεχόμενα (σ. ζ΄ - η΄), τις επιτροπές του συνεδρίου, το πρόγραμμα και τις εναρκτήριες προσφωνήσεις (σ. ιβ΄ - ιθ΄), στον τόμο δημοσιεύονται 24 ανακοινώσεις, από τις οποίες λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες: Κ. Κορρέ-Ζωγράφου, «Τα ακρόπρωρα του Ναυτικού Μουσείου Γαλαξειδιού. Ζητήματα προέλευσης και επιρροών» (σ. 87-92) – Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Παραδόσεις από την περιοχή του Γαλαξειδιού» (σ. 119-132) – Χρ. Κάμπα-Τόσκα, «Οι παραδοσιακοί χοροί στη Φωκίδα και κυρίως στο Γαλαξείδι» (σ. 133-137) – Ευδ. Ολυμπίτου, «Νερόμυλοι στα Καστέλια Φωκίδας» (σ. 139-148). Προσεγμένη έκδοση, με ενδιαφέροντα θέματα γύρω από τον πλούσιο παραδοσιακό πολιτισμό του Γαλαξειδιού, για τον οποίο πολλές εργασίες μπορούν να γραφτούν, αφού παρουσιάζει μια ναυτική και θαλασσινή πολυμορφία στα θέματά του.

Πρακτικά Συμποσίου «Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο» (Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000 – Θεοφάνειος Σχολή). Επιστ. υπεύθυνη έκδοσης: Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη. Επιμέλεια Έκδοσης: Παναγιώτης Καμηλάκης – Λουίζα Καραπιδάκη. Αθήνα 2003. έκδ. Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 20. Σχ. 8ο, σ. 525.

Μετά τον πρόλογο, το πρόγραμμα, τον κατάλογο συνέδρων, τις επιτροπές του συνεδρίου και τους χαιρετισμούς (σ. 7-29), στον τόμο δημοσιεύονται 33 εργασίες, κατανεμημένες σε έξι μέρη, υπό τους τίτλους: Αρχαιότητα και Μέσοι

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 834

Χρόνοι, Νεότεροι χρόνοι, Λαογραφία, Γλώσσα-Τέχνη, Σύγχρονα Θέματα και Καλλιέργεια-Οικονομία. Την λαογραφία ενδιαφέρουν ιδιαιτέρως οι ακόλουθες ανακοινώσεις: Αν. Καλαή -Μουζάκη – Στ. Μουζάκης, «Τα λιόκλαδα, το λιόδακρυ, τα λιόφυλλα και το λιόλαδο σε σκευάσματα ανέκδοτου ιατροσοφικού κώδικα του 18ου αι. από τον χώρο της Ηπείρου» (σ. 145-165). Ευ. Αυδίκος, «Η ελιά στην Πρέβεζα: συμβολική σημασία και κοινωνικοί μετασχηματισμοί» (σ. 175-184). Μ. Καλτσά, «Ο μαγικός ρόλος του λαδιού και της ελιάς σε έθιμα κατά της βασκανίας» (σ. 185-191). Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Το λάδι ως συντηρητικό των τροφίμων στην παραδοσιακή οικιακή οικονομία» (σ. 193-203). Παν. Καμηλάκης, «Οι ελαιώνες της Κρήτης» (σ. 205-234). Λ. Καραπιδάκη – Παν. Υφαντής, «Χρήσεις και καταχρήσεις του ελαίου στην ορθόδοξη ευσέβεια. Λαογραφική και θεολογική προσέγγιση» (σ. 235-247). Γ. Ν. Κουτσοκλένης, «Η ελιά στην Άμφισσα» (σ. 249-260). Γ. Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβεια και τα σαπουναργιά της Πρέβεζας» (σ. 261-276). Κ. Μπάδα, «Η μνήμη του τόπου: τα προβιομηχανικά ελαιοτριβεία στην Κατούνα Λευκάδας» (σ. 277-289). Ανδρ. Οικονόμου, «Όροι, επισημάνσεις και προβλήματα από τη δημιουργία ενός μουσείου για την ελιά» (σ. 291-297). Γ. Παπαηλιάκης, «Η ελιά και το λάδι στην Κρήτη» (σ. 299-305). Ρ. Σταθάκη-Κούμαρη, «Το "Λιοτρίβι". Ιδιοκτησία Γεωργίου Ι. Προκαλάμου στο Γαλαξείδι» (σ. 307-310). Στ. Κατσουλέας, «Η ορολογία της "ελιάς-λαδιού" από γλωσσολογική και λαογραφική άποψη» (σ. 313-369) και Π. Γεωργίου, «Τα προβιομηχανικά λιοτρίβια στο Αιγαίο. Διάσωση και διατήρηση» (σ. 379-386). Ο τόμος κλείνει με φωτογραφικό υλικό (σ. 457-520) και περιεχόμενα (σ. 521-524), με κατάλογο εικόνων (σ. 525). Πρόκειται για σημαντική συλλογή, συμβολή στην ιστορία και στην λαογραφία ενός τόσο σημαντικού για τον παραδοσιακό μας πολιτισμό προϊόντος, όπως η ελιά και το λάδι, που στήριξαν επί αιώνες τις οικιακές οικονομίες και την παραδοσιακή διατροφή των Ελλήνων, υγιεινά και αποτελεσματικά.

Πρακτικά: Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών (20-23 Σεπτεμβρίου 2001), «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα». Επιμέλεια: Νικόλαος Ρουδομέτωφ. έκδ. Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας – Κέντρο Ιστορικών Μελετών και Εκδόσεων Νοτιοανατολικής Ευρώπης και Μεσογείου. Τόμοι Α΄-Β΄. Καβάλα 2004, σχ. 8ο, σ. 977 (και οι δύο τόμοι)

Μετά το χρονικό του συνεδρίου (σ. 7-17) και τις επιτροπές του, τιμητική και οργανωτική (σ. 18-19), οι τόμοι περιλαμβάνουν τα πλήρη κείμενα 51 εισηγήσεων, κατανεμημένα στα ακόλουθα μέρη: προϊστορία (αρ. 1-7), βυζαντινή περίοδος (αρ. 8-14), οθωμανική περίοδος (αρ. 15-33), σύγχρονη ιστορία (αρ. 34-44) και λαογραφία (αρ. 45-51). Από αυτές, τη λαογραφία ενδιαφέρει το τελευταίο μέρος του δεύτερου τόμου, όπου οι εισηγήσεις των: Μ. Γ. Βαρβούνη, «Εθι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 835

μικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί στην περιοχή της Καβάλας» (σ. 811-815). Δ. Μαυρόγιαννη, «Οι Σαρακατσάνοι του νομού Καβάλας» (σ. 817-885). Αγγ. Κιουρτσή-Μιχαλοπούλου, «Θωμάς Γκίσδαβος (1902-1979): Ένας λαϊκός ποιητής και συλλογέας δημοτικών τραγουδιών και εθίμων της Μεσορόπης Παγγαίου» (σ. 887-917). J. Veselinovic, «An example of the preservation of Sefard tradition in the Balkans» (σ. 919-928) με ελληνική μετάφραση (σ. 929-940) και Σεβ. Χαβιαρά -Καραχάλιου, «Ιατρικός σχολιασμός ιατροσοφικού κώδικος Θάσου» (σ. 941-946). Αντιθέτως, δεν εντάσσεται εδώ θεματολογικά η τελευταία ανακοίνωση του Στ. Θεοφανίδη (σ. 947-962), η οποία θα ταίριαζε μάλλον στον τομέα της προϊστορίας. Πρόκειται για σημαντική προσπάθεια, που πλουτίζει την τοπική ιστορική και λαογραφική βιβλιογραφία της Ανατολικής Μακεδονίας με πρωτότυπα μελετήματα, στο γενικότερο πλαίσιο των ελληνικών τοπικών σπουδών. Ο επιμελητής του τόμου επιτέλεσε έργο μεγάλο, προϊόν γνώσης και φιλοπατρίας, για το οποίο του αξίζουν ολόψυχα συγχαρητήρια.

Πρακτικά Β΄ Διεθνής Συνάντηση Λαϊκού Θεάτρου. Επιστημονικό συνέδριο. Θεατρικές παραστάσεις. Υπαίθριες εκδηλώσεις (Ζάκυνθος 11-22-23 Νοεμβρίου 2003). Ζάκυνθος 2004, εκδ. Υπουργείο Πολιτισμού – Περιφέρεια Ιονίων Νήσων – Δήμος Ζακυνθίων, σχ. 8ο μεγ., σ. 187.

Μετά τις επιτροπές, τα περιεχόμενα, τους προλόγους των Αν. Κανελλοπούλου (σ. 15) και Θεοδ. Γραμματά (σ. 17) και το πρόγραμμα, δημοσιεύονται εδώ 23 κείμενα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική λαογραφία παρουσιάζουν οι ακόλουθες δημοσιεύσεις του τόμου: Χρ. Χαραλαμπάκης, «Η λαϊκότητα και η προφορικότητα στην κοινωνία του θεάματος» (σ. 25-32). Μ. Θωμαδάκη, «Βάκχος και λαϊκή ψυχή» (σ. 33-38). Φ. Δενδρινού, «Λαϊκό παραμύθι, λαϊκοί και έντεχνοι παραμυθάδες» (σ. 51-53). Π. Μαυρογιάννης, «Η ντοπιολαλιά ως έκφραση του λαϊκού, με αφορμή τις σαπουνόπερες» (σ. 95-104). Τ. Μουδατσάκις, «Μορφές του κωμικού στον πρώιμο ελληνικό κινηματογράφο. Η επιβίωση του λαϊκού αστείου» (σ. 113-124). Στ. Βατούγιου, «Η έννοια του λαϊκού στον κινηματογράφο και η μετεξέλιξή του – το ελληνικό παράδειγμα» (σ. 131-138) και το στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Η ζακυνθινή ομιλία στη σύγχρονη κοινωνία της πληροφορίας. Παράδοση και μετασχηματισμός» (σ. 165-280). Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα έκδοση, με πολλές και πολυπρισματικές προσεγγίσεις της έννοιας του λαϊκού στη σύγχρονη θεατρική –και όχι μόνο– καλλιτεχνική δημιουργία, κάποτε και με αξιοπρόσεκτους θεωρητικούς προβληματισμούς, που θα προκαλέσουν σχετικές επιστημονικές συζητήσεις. Από την άποψη αυτή το εισαγωγικό κείμενο του Θεοδ. Γραμματά, «Η έννοια του λαϊκού στη σύγχρονη κοινωνία του θεάματος. Θεματικοί άξονες και ερευνητικά ζητούμενα του συνεδρίου» (σ. 21-24) αποτελεί την πληρέστερη αναφορά στον θεωρητικό αυτό προβληματισμό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 836

Πρακτικά του Β΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Ρέθυμνο, 10-12 Μαΐου 2002): «Η Ελλάδα των νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα»σ. Επιμέλεια: Αστέριος Αργυρίου. Τόμος Α΄: Οι μαρτυρίες των λογοτεχνικών κειμένων. Τόμος Β΄: Ιστορία και κοινωνία. Αθήνα 2004, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σχ. 8ο, σελ. 779+743.

Πρόκειται για τα πρακτικά ενός μεγάλου συνεδρίου με σπουδαίες για τη βιβλιογραφία μας εισηγήσεις. Στον πρώτο τόμο, μετά την επιτροπή και το πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. 7-22) παρατίθενται περιεχόμενα (σ. 23-27) και πρόλογος του επιμελητή Αστ. Αργυρίου (σ. 29-33). Κατόπιν δημοσιεύονται 60 ανακοινώσεις Ελλήνων και ξένων επιστημόνων, καταταγμένες στις εξής ενότητες: μεταβυζαντινοί χρόνοι, από την εθνική αναγέννηση ως τη γενιά του '30, από το μεσοπόλεμο ως τα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, από τη μεταπολεμική περίοδο ως σήμερα, συγκριτικές προσεγγίσεις. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες εισηγήσεις: B. Bouvier, «... εις το νησί της Κρήτης. Ανέκδοτοι δεκαπεντασύλλαβοι από χειρόγραφο του Σινά» (σ. 39-46) Ol. Fedina, «Η συλλογή των κυπριακών λυρικών ποιημάτων του 16ου αιώνα και η ελληνική ποιητική παράδοση» (σ. 59-69) – Μ. Λασιθιωτάκης, «Το όραμα της Αρετούσας (Ερωτόκριτος, Δ΄ 49 κ.εξ.) και η βυζαντινή και δυτική ονειρολογία: Μια πρώτη ερμηνευτική και συγκριτική προσέγγιση» (σ. 95-116) – Στ. Λαουμτζή, «Οργάνωση και λειτουργία του εξωτικού κόσμου στο δημοτικό τραγούδι της Κύπρου» (σ. 165-176) – Μαρ. Καπλάνογλου, «Η τέχνη της παραδοσιακής αφήγησης στο Αιγαίο: το κοινωνικό της πλαίσιο» (σ. 177-187) – Κ. Κυριάκου, «Πορφύρης - Καραγκιόζης. Παρωδία και προφορική δημιουργία» (σ. 387-396). Στον δεύτερο τόμο προηγούνται τα ίδια εισαγωγικά στοιχεία (σ. 7-33) και περιλαμβάνονται 47 ανακοινώσεις, καταταγμένες στις ακόλουθες κατηγορίες: το ιστορικό γίγνεσθαι του νησιωτικού χώρου, κοινωνικές δομές και οικονομικά δίκτυα, θρησκευτικοί ανταγωνισμοί, παιδεία και τέχνες στο Αιγαίο, Με το βλέμμα του άλλου ή ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εξής μελετήματα: Iv. Gadjanski, «The Candian Warand Serbian Eolk Poetry» (σ. 115-118) – Ιω. Καραχρήστος, «Μετανάστευση Συριανών στην Κωνσταντινούπολη (1769-1818)» (σ. 161-171) – Δ. Πασχαλίδου, «Ευρισκόμεθα, αδελφοί, εις μεγίστην ταραχήν: Πόλεμος και καθημερινότητα στα νησιά του Αργοσαρωνικού στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1828)» (σ. 173-184) – M. Kenna, «Ένας τόπος εξορίας: ομάδες συμβίωσης, κολεκτίβες και άτομα στην Ανάφη» (σ. 265-270) – M. Sinarellis, Construction sociale de l'espace égéen au XVIIIe siécle» (σ. 299-309) – Δ. Δημητρόπουλος, «Γαιοκτησία και σήμανση του χώρου στις Κυκλάδες (16ος-18ος αι.)» (σ. 311-326) – Στ. Μουζάκης, «Υδατικές σχέσεις στα Κύθηρα. Υδροκίνητες προβιομηχανικές εγκαταστάσεις. Μορφολογία, τυπολογία και περιβάλλον. Υδραυλικές γνώσεις, τεχνολογία κατά τους αιώνες 16ο-18ο» (σ. 327-363) – Ελ. Αλεξάκης, «Ονοματοθεσία και στρατηγικές μεταβίβασης της περιουσίας στην Κέα Κυκλάδων» (σ. 365-384) – Ευδ. Ολυμπίτου, «Σχεδιάζο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 837

ντας το ταξίδι: σπογγαλιευτικά συμφωνητικά και εργασιακές σχέσεις των πληρωμάτων στην Κάλυμνο (19ος-20ός αι.)» (σ. 401-414) – Ευρ. Σιφναίου, «Αναζητώντας την επιχειρηματικότητα του κύκλου της ελιάς: η περίπτωση της Λέσβου» (σ. 423-434) – Αγλ. Κάσδαγλη, «Εγγραματοσύνη και παιδεία στο Αιγαίο κατά το "σκοτεινό" 17ο αιώνα από τις μαρτυρίες των νοταριακών εγγράφων: μια πρώτη διερεύνηση» (σ. 535-548) – Β. Τουρπτσόγλου-Στεφανίδου, «Η συμβολή μεταβυζαντινών κανόνων αστικού δικαίου στην οργάνωση του χώρου των νησιωτικών οικισμών» (σ. 595-616).Τα μελετήματα των δύο αυτών τόμων παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καλό όμως θα ήταν να ενταχθεί και ο παραδοσιακός πολιτισμός στη θεματική των συνεδρίων αυτών, αφού χωρίς αυτόν οι «νεοελληνικές σπουδές» δεν μπορούν να είναι ολοκληρωμένες.

Πρακτικά Γ΄ Πολιτιστικής Συνάντησης «Τα Ναυπακτιακά μνημεία του παρελθόντος και η ένταξή τους στις λειτουργίες του παρόντος» (Ναύπακτος 20-21 Οκτωβρίου 2001) και Δ΄ Πολιτιστικής Συνάντησης «Η δυναμική του πατριδοτοπικού-πολιτιστικού κινήματος» (Ναύπακτος 2 Νοεμβρίου 2002), Ναυπακτιακά 13 (2002-2003). Αθήνα 2004. έκδ. Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών. Σχ. 8ο, σ. 675.

Άλλη μια σημαντική έκδοση, στη σειρά των εκδόσεων της «Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών», υπό την διεύθυνση του κ. Χαρ. Χαραλαμπόπουλου. Από τα 23 κείμενα του τόμου τη λαογραφία ενδιαφέρουν ιδιαιτέρως οι μελέτες των Ελ. Γιαννακοπούλου, «Μύλοι και υδροκίνηση στην ορεινή Ναυπακτία: Ιστορικό παρελθόν και προοπτικές» (σ. 304-360). Αργ. Πετρονώτη, «Πέτρινα γεφύρια. Γεφύρια ευρύτερης περιοχής Ναυπακτίας. Πρόδρομη δημοσίευση» (σ. 361-404). Αργ. Πετρονώτη, «Ο νερόμυλος Νούλα του Κάτω Κάμπου της Στράνωμας, δίπλα στον πόρο Ναυπακτίας» (σ. 443-496). Αλ. Σάββα, «Το αιτωλοκαρνανικό πατριδοτοπικό-πολιτιστικό κίνημα της Αττικής και οι στενές του σχέσεις με τον νομό μας» (σ. 631-636). Αξιόλογη και προσεγμένη έκδοση, που προσθέτει πολλά στοιχεία στη ναυπακτιακή λαογραφική βιβλιογραφία, χρήσιμα και για τη μελέτη της ελληνικής λαογραφίας στο σύνολό της.

Πρακτικά: Επιστημονικό Συμπόσιο «Ελληνικός αστικός χώρος» (4-5 Απριλίου 2003). Αθήνα 2004, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτιστικού και Γενικής Παιδείας, σχ. 8ο μικρ., σ. 304.

Στον τόμο αυτό, μετά το πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. 7-9) και την προσφώνηση του Βασ. Κρεμμυδά (σ. 13-14), περιλαμβάνονται 16 ανακοινώσεις, που διερευνούν όψεις της πλούσιας ερευνητικής θεματολογίας του ελληνικού αστικού χώρου. Ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ανακοινώσεις των Δημ. Δημητρόπουλου, «Αστικές λειτουργίες στις νησιωτι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 838

κές κοινωνίες των Κυκλάδων, 17ος - αρχές 19ου αιώνα» (σ. 101-118). Κατ. Τρίμη-Κύρου, «Μια "αστική" μετανάστευση: από τις πόλεις της Αιγύπτου στις πόλεις της Ελλάδας» (σ. 277-290) και Σπ. Ασδραχά, «Τρεις εικόνες θανάτου, Candia 1592» (σ. 291-301). Ο τόμος παρουσιάζει επιστημονικό ενδιαφέρον, καλό όμως θα ήταν να υπήρχαν περισσότερες λαογραφικές ανακοινώσεις στο συμπόσιο, αφού η αστική λαογραφία γνωρίζει ανάπτυξη στην ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια, και πολλά θα είχε η λαογραφική επιστήμη να συνεισφέρει στην πληρέστερη έρευνα και κατανόηση των πολιτισμικών διαστάσεων του αστικού χώρου, όπου υπάρχουν και δημιουργούν πολλοί παραδοσιακοί πληθυσμοί, ήδη από τα μέσα του 20ού αιώνα, κρατώντας τις δικές τους τοπικές πολιτισμικές παραδόσεις, προσαρμοσμένες στα αστικά πρότυπα ζωής.

Πρακτικά Ημερίδας «Η αγία Πελαγία της Ι. Μονής Κεχροβουνίου Τήνου. 250 χρόνια από τη γέννησή της (1752-2002)». Επιμέλεια: Δ. Ζ. Σοφιανός (Τήνος, 5 Οκτωβρίου 2002). Αθήνα 2004, έκδ. Εταιρεία Τηνιακών Μελετών, σχ. 8ο μεγ., σ. 179.

Μετά τα προλογικά σημειώματα των μητροπολίτη Σύρου-Τήνου κ. Δωροθέου Β΄ (σ. 17-18) και των κ.κ. Γ. Μπουρδάκου και Δ. Ζ. Σοφιανού (σ. 19-24) δημοσιεύονται εδώ 6 ανακοινώσεις, από τις οποίες λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το κείμενο του Αλ. Φλωράκη, «Παναγία και Παναγίες της Τήνου. Το κέντρο ενός τόπου συνολικά ιερού» (σ. 173-179). Αλλά και τα υπόλοιπα κείμενα του τόμου ενδιαφέρουν για την ιστορική βάση της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς στο νησί.

Πρακτικά Ημερίδας «Η Τήνος, το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας, η Ιερά Μονή Κεχροβουνίου της Κυρίας των Αγγέλων» (22 Ιουλίου 2000). Τήνος 2004, έκδ. Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου, σχ. 8ο μικρ., σ. 64.

Μικρός και καλοτυπωμένος τόμος, που περιλαμβάνει τρία κείμενα ανακοινώσεων, μεταξύ των οποίων και εκείνο του Αλ. Φλωράκη, «Η πολυσημία ενός θαύματος. Μαρτυρίες παρουσίας και προσφοράς του Πανελληνίου Ιερού Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου» (σ. 49-64), που παρουσιάζει και λαογραφικό ενδιαφέρον για τη λαϊκή λατρεία και την παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά του κυκλαδίτικου νησιού.

Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου «Μειονότητες στην Ελλάδα» (7-9 Νοεμβρίου 2002). Αθήνα 2004, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη), σχ. 8ο μικρ., σ. 484.

Μετά το πρόγραμμα του συμποσίου (σ. 7-10), δημοσιεύονται εδώ 23 ανακοινώσεις, με πίνακα περιεχομένων στο τέλος του τόμου (σ. 483-484). Από αυτές, λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες: Γ. Λαούτ-Μπά-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 839

κα, «Μικτοί γάμοι και διαπολιτισμικότητα. Το παράδειγμα των ελληνογερμανικών γάμων στην Αττική» (σ. 59-70). Φ. Τσιμπιρίδου, «Αποχρώσεις μιας "μειονοτικής κατάστασης". Η περίπτωση της ελληνικής Θράκης σήμερα» (σ. 101-118). Αθ. Γκότοβος, «Από το κοινωνικό περιθώριο στο έθνος των Τσιγγάνων» (σ. 163-188). Άννα Λυδάκη, «Γυναίκες τσιγγάνες» (σ. 189-218). Ν. Κατσάνης, «Οι Βλάχοι της Ελλάδας. Μύθοι και προκαταλήψεις» (σ. 221-231). Ιω. Φραγκόπουλος, «Κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές όψεις της μετάβασης σε μια ορεινή πομακική κοινότητα της Θράκης» (σ. 261-284). Λ. Μπαλτιώτης, «Εθνικοί μύθοι και ιστορικές κατασκευές στις μη ελληνόφωνες ομάδες. Το παράδειγμα των Αρβανιτών και των Βλάχων» (σ. 337-366). Αρκετές από τις μελέτες του τόμου είναι ιδιαιτέρως αξιόλογες, χρειάζεται πάντως προσοχή, ιδίως στη χρήση των κειμένων όσων εξετάζοντας δήθεν πώς οι άλλοι συνάδελφοί τους κατασκευάζουν ταυτότητες σε μελετώμενους μειονοτικούς πληθυσμούς, στην ουσία τους ταυτοποιούν και τους χαρακτηρίζουν οι ίδιοι. Μερικές φορές, η επιτηδευμένη αποστασιοποίηση από τα ουσιώδη προβλήματα της έρευνας και η δήθεν εστίαση σε άλλα ερευνητικά ζητούμενα κατασκευάζονται για να καλύψουν άγνοια και ακρισία, γι' αυτό και εν μέρει καλό είναι να αποφεύγονται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι σκοπός της έρευνας είναι η απάντηση σε συγκεκριμένα ερωτήματα και μόνον.

Πρακτικά Επιστημονικών Συνάντησεων «Ευρωπαϊκή Ακριτική Παράδοση: από τον Μεγαλέξαντρο στον Διγενή Ακρίτα». Αθήνα 2004, έκδ. Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, σχ. 8ο, σ. 301.

Από τη σειρά των τόμων που εντάσσονται στο πρόγραμμα Acrinet, με συγχρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μέσω προγράμματος Culture 2000, αυτός περιέχει τις συναντήσεις των Αθηνών (24-25 Νοεμβρίου 2002 και 16 Απριλίου 2004), των Ιωαννίνων (7 Μαΐου 2004), της Καρπάθου (10 Ιουλίου 2004), της Θεσσαλονίκης (4 Σεπτεμβρίου 2004) και της Βενετίας (25 Ιουνίου 2004), άρα και μελετήματα που αμέσως ενδιαφέρουν την ελληνική λαογραφία. Απ' αυτά, ειδικότερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ακόλουθα μελετήματα: Νικ. Κονομής, «Τα ακριτικά της Κύπρου» (σ. 29-46) – Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Ο Διγενής Ακρίτας στη νεοελληνική δραματουργία» (σ. 58-72) – Μιρ. Τερζοπούλου, «Παλιά τραγούδια, παλιοί ήρωες. Νέα όρια και περιθώρια» (σ. 134-151) – Ελ. Ψυχογιού, «Τα "ακριτικά" ως τελετουργικά τραγούδια μύησης: η περίπτωση του γαμπρού-στρατιώτη» (σ. 152-185) – Er. Trapp, «Διγενής Ακρίτας και βυζαντινή αγιολογία» (σ. 228-235) – Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Ακριτικά Καρπάθου» (σ. 240-249) – Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Ακριτικά τραγούδια στην Κάρπαθο» (σ. 250-262) – Eusebi Ayensa, «Από την Κάρπαθο στην Καστίλη: κοινά μοτίβα στην ελληνική και στην ισπανική επική ποίηση» (σ. 263-271). Στον τόμο κατατίθεται ο ερευνητικός μόχθος 19 ειδικών ερευνητών, ώστε να σχηματιστεί μία βάση βι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 840

βλογραφική απαραίτητη για όσους θα θελήσουν στο μέλλον να ασχοληθούν με την ακριτική ποίηση των βαλκανικών και των ευρωπαϊκών, ευρύτερα, λαών.

Πρακτικά: ΣΤ΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο (Ζάκυνθος, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997), τόμος τέταρτος. Αθήνα 2004, έκδ. Κέντρο Μελετών Ιονίου — Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών, σχ. 8ο, σ. 634.

Ο τόμος περιλαμβάνει τις ανακοινώσεις της θεματικής ενότητας «Τέχνες-Φιλολογία» και περιλαμβάνει 48 ανακοινώσεις και τις καταληκτήριες ομιλίες της κας Μαρ. Κολυβά (σ. 627-628) και του κ. Διον. Ζήβα (σ. 629-630), μαζί με περιεχόμενα (σ. 631-634) στο τέλος. Λαογραφικώς ενδιαφέρουν οι εξής ανακοινώσεις: Μαρ. Ανδρουλάκη, «Νυφιάτικος θρήνος στις νησίδες Ερείκουσα και Μαθράκι (βορείως της Κέρκυρας)» (σ. 31-55) – Σπ. Βρεττός, «Επώνυμη λαϊκή ποίηση 18ος-19ος αιώνας. Η περίπτωση της Λευκάδας. Κοινωνιολογικές προεκτάσεις» (σ. 75-81) – Γ. Αλισανδράτος, «Πρόταση για ένα λεξικό των ιδιωματισμών της επτανησιακής λογοτεχνίας και της αντίστοιχης δημώδους γραμματείας» (σ. 193-200) – Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Τοπική παράδοση και πολιτισμική ενοποίηση: Η περίπτωση της Κεφαλλονιάς» (σ. 201-208). Αξιόλογα μελετήματα, που πλουτίζουν την επτανησιακή λαογραφική βιβλιογραφία.

Πρακτικά Συνάντησης Εργασίας «Ελληνικά Βυρσοδεψεία 19ος - 20ός αι.» (Ιωάννινα, 5-7 Οκτωβρίου 2001)Ι. Ιωάννινα 2004, έκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Τομέας Λαογραφίας, σχ. 8ο, σ. 327.

Με την διοργάνωση του «Εργαστηρίου Προβιομηχανικής Τεχνολογίας» και τη φροντίδα της καθηγ. Βασιλ. Ρόκου, που προλογίζει τον τόμο (σ. 5-6), συγκεντρώνονται εδώ δεκαπέντε σημαντικές ανακοινώσεις, με παράθεση και ενδιαφέροντος φωτογραφικού υλικού. Ειδικότερα τη λαογραφία ενδιαφέρουν τα ακόλουθα μελετήματα: Όλγα Τραγανού-Δεληγιάννη, «Τα βυρσοδεψεία στη Θεσσασλονίκη κατά το πρώτο μισό του 20ύ αι.» (σ. 79-94) – Μ. Τσαντού, «Η βυρσοδεψία στη Μακρινίτσα Πηλίου (19ος αι.)» (σ. 95-122) – Κων. Κόντσα, «Τα ταμπάκικα στην περιοχή Λάρισας στα νεότερα ιστορικά χρόνια» (σ. 123-140) – Φ. Λέκκα, «Βυρσοδέψες κατά της κοινότητας Πορτίτσας» (σ. 151-169) – Κορν. Ζαρκιά, «Η προβιομηχανική βυρσοδεψία στην Πελοπόννησο και την Άμφισσα» (σ. 171-182) – Ευδ. Ολυμπίτου, «Βυρσοδεψεία στην Όλυμπο της Καρπάθου» (σ. 183-188) – Σ. Κουνή, «Τα ταμπάκικα της Χίου και η ιστορία της βυρσοδεψίας στο νησί» (σ. 189-204) – Ευφρ. Ηγουμενίδου, «Η βυρσοδεψία στην Κύπρο κατά τους νεότερους χρόνους και τα παραδοσιακά "Γναφκεία"» (σ. 205-244) και Βασ. Ρόκου, «Η βυρσοδεψία των Ιωαννίνων. Οικονομία και κοινωνία της βιοτεχνικής εμπορικής πόλης» (σ. 245-278). Πρόκειται για μια σημαντική συμβολή στη σχετική με τον υλικό πολιτισμό και τον παραδοσιακό επαγγελματικό βίο λαογραφική βιβλιογραφία μας,

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 841

που προσφέρει στερεή βάση για μελλοντικές έρευνες γύρω από τη βυρσοδεψία και άλλων ελληνικών τόπων, με καλή και επίμοχθη επιμέλεια και με σωστή επιστημονική συγκρότηση. Ευχής έργον θα ήταν η προσπάθεια να επεκταθεί και σε άλλα παραδοσιακά βιοτεχνικά επαγγέλματα του ελληνικού λαού.

Πρακτικά: ΣΤ΄ Πανελλήνιο Συνέδριο με διεθνή συμμετοχή «Λακωνία. Ιστορία – Γλώσσα – Πολιτισμός». Limeni Village, Αρεόπολη Λακωνίας, (14, 15 και 16 Μαΐου 2004), σχ. 8ο, σ. 319.

Μετά τον πίνακα περιεχομένων, τις εναρκτήριες προσφωνήσεις, τους χαιρετισμούς και την προβληματική του συνεδρίου (σ. 5-23), στον τόμο αυτό δημοσιεύονται 25 ανακοινώσεις, από 30 ερευνητές και πανεπιστημιακούς καθηγητές, που αφορούν την ιστορία, τη γλώσσα και τον πολιτισμό της Λακωνίας. Ιδιαιτέρως τη λαογραφία ενδιαφέρουν οι ανακοινώσεις των: Μ. Γ. Μερακλή, «Από το λαϊκό πολιτισμό της Μάνης» (σ. 27-37). Άννας Λυδάκη, «Εικόνες γδικιωμού στη λαϊκή λογοτεχνία της Μάνης» (σ. 38-57). Ελ. Δαράκη, «Ιερό προσκύνημα στην Παναγία τη Γιάτρισσα του Ταϋγέτου: Ένα "κείμενο" εθνογραφικού αναστοχασμού μέσα από την οπτική του μεταμοντέρνου φεμινισμού» (σ. 59-67). Κ. Γαβαλά, «Προικοσύμφωνο Οιτύλου (1837-1848)» (σ. 69-79). Γ. Σαΐτα, «Η μνημειακή και αρχιτεκτονική κληρονομιά της Μάνης. Ζητήματα προστασίας και ανάδειξης» (σ. 186-194) και Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, «Ένα παράξενο παραμύθι σε μια παραλλαγή από τη Μάνη» (σ. 267-274). Σημαντική συμβολή στην τοπική ιστορία και λαογραφία της Μάνης, η οποία παρουσιάζει ιδιότυπη ιστορία και έναν πλούσιο και πολύμορφο παραδοσιακό πολιτισμό, που μπορεί να τροφοδοτήσει πολλές μελλοντικές έρευνες και εκδόσεις.

Πρακτικά: Συνέδριο «Η επικοινωνία στον Αιγαιϊκό και Παρευξείνιο χώρο». Επιμέλεια: Θεοφάνης Μαλκίδης. έκδ. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, Κομοτηνή 2004, σχ. 8ο μεγ. , σ. 60.

Μετά τον πρόλογο του πρύτανη του Πανεπιστημίου Θράκης καθ. Ιω. Σχινά (σ. 3) του αντιπρύτανη καθ. Κ. Σιμόπουλου (σ. 4), του προέδρου του Συλλόγου Φοιτητών του Τμήματος (σ. 5), του επιμελητή του τόμου (σ. 6) και το πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. 7-8), δημοσιεύονται εδώ επτά ανακοινώσεις. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μελετήματα των Ευστ. Κεκρίδη, «Επιδράσεις του Ελληνισμού στον πνευματικό βίο της Βουλγαρίας κατά τον 19ο αιώνα» (σ. 23-33), Μ. Γ. Βαρβούνη, «Πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα νησιά του Αιγαίου και τα Μικρασιατικά παράλια πριν και μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών (1920-1924)» (σ. 34-42) και Θεοφ. Μαλκίδη, «Κοινωνικές και οικονομικές πτυχές της σύγχρονης μετανάστευσης και λαθρομετανάστευσης στην Ελλάδα» (σ. 48-60). Η θεματική του συνεδρίου είναι ενδιαφέρουσα και οι δημοσιεύσεις πρωτότυπες, θα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 842

περίμενε όμως κανείς περισσότερα μελετήματα για ένα τόσο σημαντικό και ευρύ ζήτημα. Αξιέπαινη ωστόσο είναι η πρώτη αυτή εκδοτική προσπάθεια ενός νέου πανεπιστημιακού τμήματος.

Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: «Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης ο Νάξιος. 250 χρόνια από την γέννησίν του», υπό την αιγίδα της Ιεράς Συνόδου (Νάξος, 14-17 Ιουλίου 2000). Αφιερούται εις τον Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Παροναξίας κ. Αμβρόσιον επί τη συμπληρώσει 30 ετών αρχιερατικής ποιμαντορίας. Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 19 (2004-2005). Αθήνα 2005, σχ. 8ο, σ. 407.

Μετά το πρόγραμμα και το χρονικό του συνεδρίου (σ. 7-23) ακολουθούν τα κείμενα (ή οι περιλήψεις) είκοσι μιάς ανακοινώσεων. Από αυτές, λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξής: Δ. Β. Οικονομίδης, «Οι οραματισμοί Νικοδήμου του Αγιορείτου και η εποχή του» (σ. 25-30) – Μ. Τουρτόγλου, «Παρατηρήσεις σε σχόλια του Πηδαλίου αναφερόμενα ιδίως στην ιστορία του ελληνικού δικαίου» (σ. 31-44) – Ιω. Τουμπακάρης, «Οι Κολλυβάδες στην Νάξο και κτίσματα που συνδέονται με την παρουσία τους στο νησί» (σ. 85-118) – Χρ. Αραμπατζής, «Η έννοια της παράδοσης στο Πηδάλιον του Νικοδήμου. Ερμηνευτική προσέγγιση» (σ. 144-156) – Στ. Ήμελλος, «Παραφιλολογικά - παραϋμνογραφικά στο έργο "Χρηστοήθεια" Νικοδήμου του Αγιορείτου» (σ. 182-193) – Νικ. Μπιλάλης, «Ιεροί ναοί του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου (ανά την Ελλάδα)» (σ. 305-321) και Β. Σφυρόερας, «Η Νάξος στα χρόνια του Νικοδήμου Αγιορείτη» (σ. 337-344). Ο τόμος αυτός, μαζί με τον προηγούμενο, όπου τα πρακτικά του Νικοδημικού Συνεδρίου του 1993 [Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 16 (1996-2000). Αθήνα 2000] αποτελούν ένα σώμα «Νικοδημικών Μελετών», που προωθούν τη γνώση μας για τον άγιο Νικόδημο, την εποχή, το έργο του αλλά και τον λαϊκό πολιτισμό του καιρού του.

Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου «Παχώμιος Ρουσάνος. 450 χρόνια από την κοίμησή του (†1553)», Αθήναι 2005, εκδ. Ιερά Μητρόπολις Ζακύνθου και Στροφάδων, σχ. 8ο, σ. 763.

Με επιμέλεια του καθηγητή Δ. Β. Γόνη δημοσιεύονται τα πρακτικά συνεδρίου που έγινε στη Ζάκυνθο, 9-12 Οκτωβρίου 2003. Μετά τα προλογικά (σ. 7-8), τις επιτροπές (σ. 9-10), το πρόγραμμα (σ. 11-14) και τους εισηγητές του συνεδρίου (σ. 15-16), δημοσιεύονται εδώ 31 ανακοινώσεις, από τις οποίες λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες: Δ. Αρβανιτάκης, «Ετεροκαθορισμός, αφομοίωση και νέες ταυτότητες. Η Ζάκυνθος κατά το πρώτο μισό του 16ου αιώνα» (σ. 33-56) – Μ. Γ. Βαρβούνης, «Η καθημερινή ζωή στο Άγιον Όρος κατά τον 16ο αιώνα και ο Παχώμιος Ρουσάνος» (σ. 189-201) – Μ. Σέργης, «Οι όροι "Έλλην", "Γραικός", "Ρωμαίος", "Ελλάς", "Μακεδονία", "Ρωμανία", "Αχαΐα" και τα παράγωγά τους στο συγγραφικό έργο του Παχώμι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 843

ου Ρουσάνου» (σ. 379-397). Στο τέλος έγχρωμες εικόνες (σ. 697-760) και περιεχόμενα (σ. 761-763). Γενικότερα, όλος ο τόμος ενδιαφέρει για τη ζωή και το έργο του Παχωμίου Ρουσάνου, του οποίου τα έργα αποτελούν πηγές λαογραφικών πληροφοριών για την καθημερινή ζωή κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας.

Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών «Μεταβυζαντινή Θράκη (ΙΕ΄- ΙΘ΄ αι.)». Κομοτηνή 2005, έκδ. Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, σχ. 8ο μεγ., σ. 702.

Ο επιβλητικός και καλοτυπωμένος τόμος, επίτευγμα του π. Δημητρίου Βασιλειάδη, προέδρου του «Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής», ο οποίος και διοργάνωσε το συνέδριο, περιλαμβάνει 34 ανακοινώσεις, κατανεμημένες σε έξι ενότητες. Τη λαογραφία ενδιαφέρει η πρώτη, υπό τον γενικό τίτλο «Λαογραφία - Εθνολογία», όπου τα εξής μελετήματα: Ευ. Αυδίκος, «Εθνοτικές και πολιτισμικές συνάφειες και αντιθέσεις στα δημοτικά τραγούδια της Θράκης: το παράδειγμα της ερωτικής ανομίας» (σ. 1-14) – Μ. Γ. Βαρβούνης, «Λαογραφικά και ερμηνευτικά στον Εφραίμ από την Αίνο» (σ. 17-25) – Δ. Γόνης, «Λόγιο χελιδόνισμα σε σλαβικό χειρόγραφο της Βιβλιοθήκης της Φιλιππουπόλεως» (σ. 27-42) – Αντ. Λιάπης, «Οι Ρωμά της Κομοτηνής στο έργο του Εβλιγιά Τσελεμπί» (σ. 45-54) – Ν. Μελίδου-Κεφαλά, «Μπογιατζήδες από το Ακαλάν στην περιοχή του Έβρου. Συμβολή στη μελέτη της παραδοσιακής τεχνολογίας και κοινωνίας» (σ. 57-83) – Αργ. Πετρονώτης, «Μαδυτινοί μαστόροι» (σ. 95-120). Λαμπρός τόμος, με πλήθος αξιόπιστου υλικού, πραγματική συμβολή στην ήδη πλούσια και συνεχώς πλουτιζόμενη θρακική λαογραφική βιβλιογραφία, αφού ο λαϊκός πολιτισμός της Θράκης είναι, τα τελευταία χρόνια, στο επίκεντρο της σχετικής λαογραφικής έρευνας.

Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Χρήσεις της γλώσσας» (3-5 Δεκεμβρίου 2004). Αθήνα 2005, εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας. Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, σχ. 8ο μικρ., σ. 342.

Μετά το Πρόγραμμα του συνεδρίου (σ. 7-10), την προσφώνηση του Βασίλη Κρεμμυδά (σ. 13-14) και το κείμενο του Αλ. Δημαρά, «Η αφιέρωση» (σ. 15-16), περιλαμβάνονται εδώ 17 ανακοινώσεις, από τις οποίες λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κείμενα των Άννας Λυδάκη, «Λόγος αυτοβιογραφικός» (σ. 131-150) και Δάφνης Πατρικίου, « "Πρωθυπουργός με μπλε και πράσινους κόκους". Οι μεταμορφώσεις και οι παραμορφώσεις του λόγου της διαφήμισης» (σ. 309-318). Άλλωστε, το φιλολογικό και γλωσσικό ενδιαφέρον ήταν, και είναι, πάντοτε ζωντανό στην ελληνική λαογραφία μας.

Πρακτικά της Η΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής (Κερατέα Αττικής, 30 Οκτωβρίου – 2 Νοεμβρίου 1997). Αφιέρωμα στους: Πάνο Π. Παναγιώτου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 844

– Τάσο Χατζή – Χρ. Ενισλείδη. Κερατέα Αττικής 2001. έκδ. Σύνδεσμος Πνευματικής και Κοινωνικής Δραστηριότητας «Χρυσή Τομή» Κερατέας, σχ. 8ο, σ. 750.

Στον τόμο περιλαμβάνεται πλήθος επιστημονικών ανακοινώσεων, όπως φαίνεται και από τα αναλυτικά περιεχόμενα (σ. 15-19), από τις οποίες την λαογραφία ενδιαφέρουν τα ακόλουθα μελετήματα: Αγγ. Τσεβά, «Σιδεριές και κεντήματα: Οι δημιουργοί τους και οι διακοσμητικές σχέσεις των έργων τους στα Μεσόγεια στα χρόνια που πέρασαν» (σ. 219-228) – Λ. Οικονόμου, «Από τον προσφυγικό οικισμό στο σύγχρονο προάστιο: Όψεις της κοινωνικής και πολεοδομικής μεταβολής της περιοχής της Βούλας (1920-1995)» (σ. 307-324) – Σοφ. Μαλτέζου, «Η ζωοδόχος αυλή των Μεσογείων» (σ. 325-334) – Δημ. Μπούκης, «Τα παιδικά παιχνίδια της μετακατοχικής γενιάς στα Μεσόγεια» (σ. 503-518) – Ελ. Αλεξάκης, «Εγκαταστάσεις Λακώνων στη Λαυρεωτική (1870-1970)» (σ. 351-390) – Β. Κιούση, «Τα τραγούδια των γυναικών στα Μεσόγεια» (σ. 531-552) – Άννα-Μαρία Γιαννακοδήμου, «Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Παραδοσιακής μουσικής στα Μεσόγεια» (σ. 553-576) – Θ. Γιαννάκης, «Αθλητικές παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις στην Αττική» (σ. 667-674) – Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, «Επιβίωση αρχαίων αντιλήψεων για τη σχέση ζωής-θανάτου στα Μεσόγεια» (σ. 689-694) – Γ. Χατζησωτηρίου, «Οι μανδρότοιχοι των Μεσογείτικων χωριών. Κερατιώτικα ανάλεκτα». Συνθετικά κείμενα ή γλαφυρές παραθέσεις υλικού, που από τη σκοπιά τους πάντοτε προβάλλουν και διασώζουν τον παραγνωρισμένο, κάποτε, λαογραφικό πλούτο της Αττικής, και έξω από τον αθηναϊκό οικιστικό χώρο.

Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουμέρκα. Ο τόπος – η κοινωνία – ο πολιτισμός. Διάρκειες και τομές, επιμ. Χρ. Δ. Μεράντζας, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων, Ιωάννινα 2008, σχ. 4ο, σελ. 512.

Οι ανακοινώσεις του τόμου κατατάσσονται σε δύο μέρη, από τα οποία το δεύτερο αποτελεί αφιέρωμα στον Γιώργο Κοτζιούλα (σ. 455 κ.εξ.). Από τις 35 μελέτες του τόμου ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κείμενα των Ευάγγ. Αυδίκου «Αναπαραστάσεις των Τζουμέρκων στον επιστημονικό και δημόσιο λόγο των Τζουμερκιωτών» (σ. 23 κ.εξ.) – Γ. Γιαννάκη «Τζουμερκιώτικα τοπωνύμια με ιστορικό φορτίο» (σ. 39 κ.εξ.) – Ελ. Γκαρτζονίκα-Κώτσικα «Συρράκο: η "δεύτερη ύπαρξη" του χωριού και του χορού» (σ. 45 κ.εξ.) – Μ. Ζωγράφου «Ξαναδιαβάζοντας το καγκελάρι» (σ. 75 κ.εξ.) – Μ. Μερακλή «Από το Μέτσοβο στα Τζουμέρκα. Η οδοιπορία ενός σύγχρονου λαϊκού ποιητή» (σ. 267 κ.εξ.) – Δημ. Μπενέκου-Ναπ. Μήτση «Τοπικός πολιτισμός και παγκοσμιοποίηση» (σ. 289 κ.εξ.) – Αγγ. Πετρονώτη «Τζουμερκιώτικα κωδωνοστάσια» (σ. 361 κ.εξ.) και Καλλ. Σταρά-Ρ. Τσιακίρη «Παραδοσιακή κτηνοτροφία και πουλιά» (σ. 393 κ.εξ.). Σημαντική συλλογική επιστημονική εργασία, της οποίας περιμένουμε και τη συνέχεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 845

Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας «Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος και η ελληνική Λαογραφία» (Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 23 Απριλίου 2004), υπεύθυνη έκδοσης: Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, επιμέλεια έκδοσης: Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, επιμέλεια κειμένων: Παναγιώτης Καμηλάκης – Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, Αθήνα 2008, έκδ. Ακαδημία Αθηνών – Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. σχ. 8ο, σελ. 243.

Μετά τους προλόγους του καθηγητή κ. Βασ. Νιτσιάκου (σ. 13) και της κας Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (σ. 8-10) από μέρους της διοργάνωσης και της έκδοσης της ημερίδας και του τόμου, αλλά και μια μελέτη του αειμνήστου καθηγητού Δημ. Σ. Λουκάτου με τίτλο «Το αλάτι στις νεοελληνικές παροιμίες και σε ένα σχετικό παραμύθι» (σ. 14-17), στον τόμο δημοσιεύονται οι ακόλουθες εισηγήσεις της σχετικής ημερίδας: Ελευθέριος Π. Αλεξάκης, «Η Γαλλική Εθνολογική Σχολή και η Λαογραφία του Δημητρίου Λουκάτου», (σ. 19-32). Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Επιστολές του Δημ. Σ. Λουκάτου σε Αθηναϊκές εφημερίδες», (σ. 33-40). Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Δημ. Σ. Λουκάτος από τη θεωρία στην πράξη», (σ. 41-50). Μ. Γ. Βαρβούνης, «Η συμβολή του Δημητρίου Λουκάτου στην έρευνα της ελληνικής θρησκευτικής Λαογραφίας», (σ. 51-64). Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Μαρτυρίες υλικού βίου και πολιτισμού στα χειρόγραφα των μαθητών του Δημητρίου Σ. Λουκάτου», (σ. 65-78). Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας, «Ο παροιμιολόγος Δημήτριος Σ. Λουκάτος και το διεθνές περιοδικό Proverbium», (σ. 79-88). Μάγδα Ζωγράφου, «Ο Δ. Σ. Λουκάτος και η "λαο-ανθρωπολογική" μελέτη του χορού στην Ελλάδα», (σ. 89-96). Άννα Λυδάκη, «Μερικές παρατηρήσεις σχετικά με το ύφος και τον προσωπικό τρόπο γραφής του Δ. Λουκάτου», (σ. 97-110). Μ. Γ. Μερακλής, «Ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος ανάμεσα στο νεωτερισμό και την παράδοση», (σ. 111-116). Κωνσταντίνα Μπάδα, «Η εθνογραφική προοπτική του Δ. Σ. Λουκάτου μέσα από το λαογραφικό μουσείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων», (σ. 117-126).Βασίλης Νιτσιάκος, «Οι απόψεις του Δ. Λουκάτου για τη σχέση της Λαογραφίας με την Εθνογραφία - Εθνολογία - Ανθρωπολογία υπό το φως των σύγχρονων θεωρητικών εξελίξεων», (σ. 127-132).Ευαγγέλη Αρ. Ντάτση, «Ο Δημήτριος Λουκάτος αυτοβιογραφούμενος: Οπλίτης στο Αλβανικό Μέτωπο Ημερολογιακές σημειώσεις 1940-41», (σ. 133-138). Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Ο Δημ. Λουκάτος ως Συντάκτης του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Χρονικό», (σ. 139-166). Δημήτρης Ελ. Ράπτης, «Ο Δημήτριος Λουκάτος και η επιτόπια λαογραφική έρευνα», (σ. 167-172). Βάσω Ρόκου, «Δημητρίου Λουκάτου: "Τα ελληνικά εθνογραφικά αντικείμενα στο Musée de l'Homme του Παρισιού", στο Mélanges offerts ´a Octave et Melpo Merlier, Institut Francais d'Athènes 1956, τόμ. ΙΙ, σ. 27-42, (σ. 173-178). Βασιλική Χρυσανθοπούλου, «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις στο παροιμιολογικό έργο του Δ. Σ. Λουκάτου και η ανθρωπολογική

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 846

προσέγγιση των παροιμιών», (σ. 170-196). Ελένη Ψυχογιού, «Συνομιλώντας με τον Δημήτρη Λουκάτο στο λαογραφικό χώρο και χρόνο: το πανηγύρι του "άγιου Κωνσταντίνου" [και Ελένης] στον Καρβάδο», (σ. 196-244).

Από τα περιεχόμενα αυτά φαίνεται η βαρύτητα του τόμου και η συμβολή του στη μελέτη τόσο της προσωπικότητας του αειμνήστου Προέδρου της Ε.Λ.Ε., όσο και στη σύγχρονη θεώρηση και στην ιστορία της επιστήμης της Λαογραφίας.

Πρακτικά ΙΓ΄ Συμποσίου «Ο λαϊκός πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομίχης», Αθήνα 2009, έκδ. Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, σχ. 8ο, σελ. 191.

Το συμπόσιο πραγματοποιήθηκε στη Λευκάδα (11-13 Αυγούστου 2008), στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Λευκάδας, στο πλαίσιο των Γιορτών Λόγου και Τέχνης. Τα περιεχόμενα του τόμου έχουν ως εξής: Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «"Αλλιώς μιλεί ο ξαρμάτωτος και αλλιώς ο αρματωμένος". Ο Πανταζής Κοντομίχης και η λαογραφική του σκέψη», (σ. 25 κ.εξ.).

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ο Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881) ως λαογράφος», (σ. 37 κ.εξ.). Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Στοιχεία για τον λαϊκό πολιτισμό της Λευκάδας στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών», (σ. 47 κ.εξ.). G. (M.) Saunier, «Τα λευκαδίτικα δημοτικά τραγούδια: Οι συλλογές Ι. Σταματέλου και Π. Κοντομίχη», (σ. 81 κ.εξ.). Μάρκος Φ. Δραγούμης, «Δείγματα λευκαδίτικης μουσικής στο Αρχείο Μέλπως Μερλιέ», (σ. 89 κ.εξ.). Σπύρος Αθ. Σκλαβενίτης, «Οι λαϊκοί οργανοπαίχτες στο νησί της Λευκάδας», (σ. 99 κ.εξ.). Βασίλης Φίλιππας, «Προσεγγίσεις στην ιδιωματική γλώσσα της Λευκάδας», (σ. 111 κ.εξ.). Κωνσταντίνα Μπάδα, «Ο υλικός πολιτισμός της Λευκάδας: "το ... κέντημα γαρούφαλα ετιμήθη λίτρες ογδόντα"», (σ. 135 κ.εξ.). Παρασκευή Κοψιδά-Βρεττού, «Αστική λαογραφία – Τοπικότητα: Η ένταξη της αγροτικής στην αστική κουλτούρα. Όρια και πολιτισμικές τονικότητες», (σ. 3155 κ.εξ.).

Προηγούνται χαιρετισμοί (σ. 15 κ.εξ.) και το σκεπτικό του αφιερώματος (σ. 19 κ.εξ.) και ο τόμος κλείνει με μια χρησιμότατη επιλογή βιβλιογραφίας της λευκαδικής λαογραφίας (σ. 183 κ.εξ.) με τη φροντίδα του Τριαντ. Ε. Σκλαβενίτη. Τα περιεχόμενα του τόμου είναι σημαντικά όχι μόνο για την τοπική λαογραφική βιβλιογραφία της Λευκάδας, αλλά και για την λαογραφική βιβλιογραφία μας γενικότερα, αφού με αφορμή την περίπτωση της Λευκάδας εξετάζονται θέματα που απασχολούν ευρύτερα τη μελέτη του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού.

Πρακτικά Θ΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχών Ιερών Μητροπόλεων «Το μυστήριον του θανάτου εις την λατρείαν της Εκκλησίας» (Βόλος, 5-6 Νοεμβρίου 2007), Αθήναι 2009, έκδ. Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, σελ. 674.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 847

Από τις πολλές και ενδιαφέρουσες εισηγήσεις που δημοσιεύονται στον τόμο αυτό, ιδιαίτερη λαογραφική σημασία έχουν εκείνες των Γρ. Πουλημένου, «Τα νεοελληνικά κοιμητήρια» (σελ. 165 κ.εξ.), Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Η φροντίδα για τους νεκρούς στα ήθη και τα έθιμα του ελληνικού λαού» (σελ. 331 κ.εξ.), καθώς και οι μελέτες για τα αντίστοιχα ταφικά έθιμα στον ιουδαϊκό κόσμο (σελ. 77 κ.εξ.) και κατά την πρωτοχριστιανική περίοδο (σελ. 95 κ.εξ.). Ο τόμος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη λαογραφική μελέτη του θανάτου και των λαϊκών εθίμων που τον συνοδεύουν.

Πρακτικά Ημερίδας (17-8-2009) 11950ή επέτειος από το ναυάγιο του Αποστόλου Παύλου και τη διάσωσή του στην Κεφαλληνία – Μελίτη. 500ή επέτειος από τη γέννηση του αγίου Γερασίμου, προστάτου Κεφαλληνίας, επιμέλεια: π. Γ. Δ. Μεταλληνός, Ιερά Μητρόπολη Κεφαλληνίας, Αθήνα 2010, σχ. 8ο, σελ. 148.

Από τα μελετήματα του τόμου λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνα των π. Γ. Δ. Μεταλληνού, «Ο άγιος Γεράσιμος στην Κεφαλληνία» (σ. 99 κ.εξ.) και π. Ι. Δ. Μεσολωρά, «Ο άγιος Γεράσιμος στην κεφαλλονίτικη λατρεία» (σ. 107 κ.εξ.). Καλοτυπωμένος τόμος, με κάποια υπερβολή ίσως στην συμπερίληψη κειμένων βιβλιοπαρουσιάσεων, που ωστόσο δικαιολογείται από τον ζήλο για τον γενέθλιο τόπο και για την τιμή του αγίου Γερασίμου.

Πρακτικά Ημερίδας «Κωστής Παλαμάς» (Ακαδημία Αθηνών, 16 Δεκεμβρίου 2009), Αθήνα 2011, εκδ. Ακαδημία Αθηνών / Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας, σχ. 8ο, σελ. 116.

Ενδιαφέρον τομίδιο, με επτά ομιλίες της ημερίδας και φωτογραφικά στιγμιότυπα από αυτήν. Λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εισηγήσεις των Ι. Ν. Καζάζη, «Πρός τη Δημιουργία της Νεοελληνικής Γλώσσας: η γλωσσική έκρηξη του 1880 και ο ρόλος του Κ. Παλαμά» (σ. 39 κ.εξ.) – Χρ. Χαραλαμπάκη, «Οι νεολογισμοί του Κωστή Παλαμά» (σ/. 57 κ.εξ.) και Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Κρυμμένη στην πολύπαθη τη Ρωμιοσύνη σα να ξανοίγω τη βασίλισσα Ελλάδα» (σ. 89 κ.εξ.). Πάντως το καθαυτό λαογραφικό ενδιαφέρον της παλαμικής ποίησης δεν φαίνεται να απασχόλησε τους εισηγητές της Ημερίδας, παρά την έκδοση των πρακτικών της από λαογραφικό ερευνητικό κέντρο.

Πρακτικά Ημερίδας «Μαγεία και μεταφυσικός κόσμος», (19 Δεκεμβρίου 2009), Αθήνα 2011, εκδ. Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, σχ. 8ο, σελ. 95.

Μετά τους χαιρετισμούς, οι ανακοινώσεις της Ημερίδας, που πραγματοποιήθηκε στο Μέγαρο της Ακαδημίας Αθηνών, χωρίζονται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη δημοσιεύονται οι μελέτες των Στ. Πελασγού, «Πώς να σωπάσετε έναν παραμυθά» (σε. 17 κ.εξ.) – Α. Αγγελλοπούλου, «Μαγεμένοι ήρωες και ηρωίδες» (σελ. 23 κ.εξ. – Μ. Γ. Μερακλή, «Μαγεία και παραμύθι» (σελ. 29 κ.εξ.) – Αγν. Στρουμπούλη, «Κόκκινη κλωστή δεμένη» (σελ. 35 κ.εξ.) και Β.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 848

Haggarty, «Magical insights into stories through telling» (σελ. 39 κ.εξ.). Στη δεύτερη περιλαμβάνονται οι μελέτες των Ελ. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Κατά συνθήκην και εκ συναρπαγής» (σελ. 45 κ.εξ.) – Λ. Λαμπρέλλη, «Η μαγική προσέγγιση ως τεχνική αφήγησης» (σελ. 57 κ.εξ.) – Α. Λυδάκη - Β. Καμινιώτη, «Η μάγισσα στις λαϊκές αφηγήσεις» (σελ. 59 κ.ε.ξ.) – Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Μήλο το "μαγικό"» (σελ. 77 κ.εξ.) – Γ. Ν. Αικατερινίδη, «Βροχής μαγεία και δεισιδαιμονία» (σελ. 85 κ.εξ.) και Σ. Κουγέα, «Το γεγονός, η μαγεία και ο μεταφυσικός μοχλός ανατροπής στα παραμύθια» (σελ. 91 κ.εξ.). Η ημερίδα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Φεστιβάλ Αφήγησης (Αθήνα, 17-20 Δεκεμβρίου 2009) του ΜΕΛΤ, σε συνεργασία με το Κέντρο Μελέτης και Διάδοσης Μύθων και Παραμυθιών. Τα περιεχόμενα του τόμου πλουτίζουν τη λαογραφική βιβλιογραφία μας με νέες και ενδιαφέρουσες μελέτες.

Πρακτικά 15ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Η εξάπλωση του θεσμού του Λυκείου των Ελληνίδων» (Αθήνα, 3-6 Νοεμβρίου 2011). Αθήνα 2011, έκδ. Λύκειον των Ελληνίδων, σχ. 8ο, σελ. 189.

Οι ανακοινώσεις του συνεδρίου που δημοσιεύονται εδώ, πέρα από τις τέσσερεις κεντρικές ομιλίες για την ιστορία και την προσφορά του Λυκείου (σ. 14 κ.εξ.), χωρίζονται σε επτά θεματικές ενότητες: Από τα πρώτα παραρτήματα του Λυκείου των Ελληνίδων: Ανταπόκριση σε εθνικές και κοινωνικές κρίσεις (5 ομιλίες) – Κοινωνική και εκπαιδευτική δράση στα νεότερα χρόνια (4 ομιλίες) – Το Λύκειο ως πολιτιστικός φορέας (8 ομιλίες) – Το Λύκειο στην ελληνική διασπορά (5 ομιλίες) – Συναντήσεις – Εργαστήρια (4 ομιλίες) – Η εκδοτική δραστηριότητα (3 ομιλίες) και καταληκτική συνεδρία (4 ομιλίες). Ο τόμος κλείνει με πίνακες των προηγουμένων συνεδρίων της ίδιας σειράς. Παρά τη συντομία των κειμένων, ο τόμος περιλαμβάνει σημαντικότατα στοιχεία, υποβοηθητικά και για τον λαογράφο που θα θελήσει μελλοντικά να μελετήσει τη σχετική με τον λαϊκό πολιτισμό μας δράση του Λυκείου.

Πρακτικά Διεθνούς ΕπιστημονικούΣυνεδρίου «Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας» (Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών, 4-7 Δεκεμβρίου 2003) τ. 1-2, Αθήνα 2012, εκδ. Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. 23, σχ. 8ο, σελ. 1190.

Στους δύο αυτούς τόμους περιλαμβάνονται 26 (στον α΄ τόμο) και 18 (στον β΄ τόμο) ανακοινώσεις που πραγματοποιήθηκαν στο Διεθνές Συνέδριο για τον Ν. Γ. Πολίτη, τον «πατέρα» της ελληνικής λαογραφίας και ιδρυτή της ΕΛΕ, που πραγματοποιήθηκε από το ΚΕΕΛ το 2003. Στο τέλος παρατίθεται Παράρτημα (σ. 1127), όπου Εγκύκλιοι (σ. 1129) για τη συλλογή λαογραφικής ύλης και εικόνες (σ. 1157). Με τη χρήση της σχετικής ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας, αλλά και νέου, άγνωστου μέχρι σήμερα, αρχειακού υλικού, οι 46 συγγραφείς ερευνούν και παρουσιάζουν νέες και άγνωστες πτυχές της πολυσχιδούς προσωπι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 849

κότητας και του ερευνητικού, διδακτικού, συγγραφικού, κοινωνικού και εθνικού έργου του Ν. Γ. Πολίτη. Η αλληλογραφία, η θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές, η προσωπικότητα, το έργο, οι σχέσεις του με επιφανείς Έλληνες και ξένους της εποχής του, η θέση και το έργο του στην ελληνική κοινωνία, η κριτική των επιγόνων και η επίδραση που άσκησε σε αυτούς, αλλά και οι περιπτώσεις των μουσειακών συλλογών του Μουσείου Μπενάκη, του Λαογραφικού-Ιστορικού Μουσείου Λάρισας και του ΚΕΕΛ, αποτελούν ορισμένα μόνο από τα βασικά θέματα των δημοσιευόμενων εδώ εισηγήσεων. Μέσα από τις μελέτες αυτές προωθείται τόσο η λαογραφική έρευνα, όσο και η μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας σε διάφορους τομείς, όπου η κοινωνία συναντά τον λαϊκό πολιτισμό. Έργο σημαντικό και σπουδαίο, που θα χρησιμοποιηθεί καταλλήλως στη λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Πρακτικά Ημερίδας Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Τζουμέρκων με θέμα : «Τοπικά πολιτισμικά στοιχεία της ταυτότητας των Τζουμερκιωτών», Πράμαντα, 31 Ιουλίου 2010. Οργάνωση: ΙΛΕΤ, Δήμος Πραμάντων. Έκδοση ΙΛΕΤ, Άγναντα Άρτας 2012, σχ. 8ο, σ. 87.

Την έκδοση προλογίζει ο Γιάννης Α. Σεντελές (9), δήμαρχος Βορείων Τζουμέρκων (δήμος ο οποίος χορήγησε και την έκδοση), και ακολουθεί «Εισαγωγή» από τον Κώστα Μαργώνη (11-2), πρόεδρο της ΙΛΕΤ, στην οποία αναφέρεται ότι η παρουσιαζόμενη Ημερίδα αποτελεί συνέχεια του Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουμέρκα, που είχε γίνει το 2006, με τη συνεργασία του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Τα θέματα και οι εισηγητές των ανακοινώσεων : Λαοκράτης Βάσσης, «Η Πολιτιστική αντίσταση των τοπικών κοινωνιών» (13-8), Ρέα Κακάμπουρα, «Κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες των Τζουμερκιώτικων συλλόγων» (19-54), Γ.Ν. Γιαννάκης, «Τζουμερκοχώρια : μια πρώτη προσέγγιση του γλωσσικού τους ιδιώματος» (55-65), Δημήτριος Ελ. Ράπτης, «Προσδιοριστικοί παράγοντες του λαϊκού πολιτισμού των Τζουμέρκων» (57-87).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 850

Τιμητικοί τόμοι

Αγαθοεργία. Τιμητικός τόμος για τον Επίσκοπο Κυανέων Χρυσόστομο Μαυρογιαννόπουλο, διαπρεπή Νάξιο της διασποράς. Αθήνα 2008, έκδ. Σύλλογος Δαμαριώνα Νάξου, σχ. 8ο, σελ. 796.

Στον ογκώδη αυτόν χαριστήριο τόμο, που εκδόθηκε με πρωτοβουλία και επιμέλεια του καθηγητή Ιω. Προμπονά, δημοσιεύονται και τα ακόλουθα μελετήματα, που ενδιαφέρουν την λαογραφική βιβλιογραφία μας: Μ. Γ. Βαρβούνης, «Ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος ο Χιοπολίτης σε στιχούργημα λαϊκού ποιητή της Νάξου» (σ. 573-585) – Ιω. Βερώνης, «Η μουσικοχορευτική παράδοση στο Δαμαριώνα Νάξου» (σ. 365-398) – Ν. Δέτσης, «Λαογραφικά στοιχεία στην ποίηση της Διαλεχτής Ζευγώλη-Γλέζου» (σ. 561-572) – Αρ. Δουλαβέρας, «Η υποδοχή των νεονύμφων από τα πεθερικά στην παραδοσιακή κοινωνία της Κορινθίας» (σ. 735-753) – Γ. Θανόπουλος, «Τα στιχουργήματα του Νάξιου λαϊκού ποιητή Κοτζάλα» (σ. 335-363) – Δ. Β. Οικονομίδης, «Τα βουνά μας και το κλέφτικο τραγούδι» (σ. 755-765) – Κατ. Παπαθωμά-Μαστοροπούλου, «Εικόνες ως προίκα σε ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου αι.» (σ. 449-459) – Ιω. Προμπονάς, «Το τοπωνύμιο Δαμαριώνας» (σ. 311-312) – Α. Σαχά, «Συμβολή στη θρησκευτική και λατρευτική συμπεριφορά των Ναξίων αναφορικά με τους αγίους» (σ. 587-613) – Μ. Γ. Σέργης, «Η εκδρομή ως προσκύνημα στον "Ιερό" γενέθλιο τόπο: η πρώτη εκδρομή εθνικοτοπικού ναξιακού συλλόγου τον 20ό αιώνα στη γενέτειρα Νάξο» (σ. 535-559) – Ν. Σφακιανός, «Τα φυτά της Νάξου, τα άνθη και τα αρώματά τους στις γιορτές και παραδόσεις του Χριστιανισμού» (σ. 637-662) – Ch. Stewart, «Indigenous Archeologies and the Greek State» (σ. 615-623). Επάξιο τιμητικό αφιέρωμα, που πλουτίζει όχι μόνο τη ναξιακή, αλλά και τη νεοελληνική λαογραφική βιβλιογραφία μας, ευρύτερα.

Προμπονάς Ι. Κ. – Βαλαβάνης Π. (επιμ.), Ευεργεσίη. Τόμος χαριστήριος στον Παναγιώτη Ι. Κοντό, τόμοι Α΄-Β΄ [=Παρουσία ΙΖ΄-ΙΗ΄ (2004-2005)], Αθήνα 2006, σελ. xxix+1014.

Προηγούνται περιεχόμενα, η πρώτη εγκύκλιος, πρόλογος του πρυτ. επίτ. καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη και βιογραφικό σημείωμα του τιμωμένου. Οι μελέτες, θεματικά, εντάσσονται στις ακόλουθες κατηγορίες: Γλώσσα - Γλωσσο-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 851

λογία - Αρχαία Ελληνική και Λατινική Φιλολογία - Μεσαιωνική και Νεοελληνική Φιλολογία - (Β΄ τόμος) Αρχαιολογία - Λαογραφία - Φιλοσοφία - Ποικίλες μελέτες. Λαογραφικές μελέτες του έργου, στον δεύτερο τόμο, είναι οι ακόλουθες: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Ένα αρχαϊκό μοτίβο στο νεοελληνικό δημοτικό τραγούδι με αφορμή ναξιακή παραλλαγή του τραγουδιού για τον δρακοντοκτόνο Άγιο Γεώργιο» (σ. 777 κ.εξ.) – Μ. Γ. Βαρβούνης, «Λαογραφικά Σαμίων λογοτεχνών» (σ. 787 κ.εξ.) – Άννα-Ιωάννα Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, «Η ιστορία μιας φωτογραφίας» (σ. 795 κ.εξ.) – Γ. Θανόπουλος, «Στοιχεία της λαϊκής παράδοσης στο "Ελεγείο" του Νίκου Γκάτσου» (σ. 811 κ.εξ.) – Κ. Λιολιούσης, «Ο Μπούμπης» (σ. 817 κ.εξ.) – Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, «Λαογραφικά της Γουριάς (εθνοστερεοτυπικά χαρακτηριστικά)» (σ. 823 κ.εξ.) – Επίσης, σε άλλα μελετήματα του μεγάλου αυτού τόμου υπάρχουν πληροφορίες που ενδιαφέρουν την καθημερινή ζωή στα αρχαία και στα βυζαντινά χρόνια.

Βιβιλάκης Ιωσήφ (επιμ.), Στέφανος. Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ, Εκδ. Ergo – Παράβασις. Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών / Μελετήματα [5], Αθήνα 2007, σχ. 8ο μεγ., σελ. 1430.

Επάξια τιμητική προσφορά στον καθηγητή Βάλτερ Πούχνερ, με προλογικό χαιρετισμό του καθηγητή και ακαδημαϊκού Σπ. Ευαγγελάτου (σελ. 19-20) και χρονολόγιο του τιμωμένου (σελ. 23-24) με αναγραφή των αυτοτελών εκδόσεών του (σελ. 25-29). Από τις μελέτες του τόμου λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες. Γ. Αικατερινίδης, «Θεατρόμορφα στοιχεία σε εθμικές εκδηλώσεις» (σελ. 39-46) – Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Προσωπογραφία ενός λαϊκού ποιητή Ομιλιών από τη Ζάκυνθο» (σελ. 47-54) – Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Το θέατρο σκιών στην περιοχή της Καρδίτσας» (σελ. 105-118) – Μ. Γ. Βαρβούνης, «Θεατρικά στοιχεία στους εθιμικούς εκκλησιαστικούς πλειστηριασμούς» (σελ. 141-148) – Μαρ. Καπλάνογλου, «Μετασχηματισμοί των ελληνικών μαγικών παραμυθιών και κοινωνικό πλαίσιο της αφήγησης» (σελ. 573-582) – Άννα Λυδάκη, «Οι Καλόγεροι του Γεωργίου Βιζυηνού: μελέτημα ενός λογοτέχνη ή λογοτεχνική μαρτυρία;» (σελ. 683-692) – Dina Mantchéva «Le folklore dans le drame symboliste francophone et russe» (σελ. 727-736) – Μ. Γ. Μερακλής, «Ο από σκηνής και ο από πλατείας λόγος. Η συμβολή του Β. Πούχνερ στη μελέτη της θεατρικής γλώσσας» (σελ. 795-802) – Μαρ. Μιράσγεζη, «Η παρουσία της λαϊκής παράδοσης στις τραγωδίες του Νίκου Καζαντζάκη» (σελ. 815-832) – Guy Saunier, «Ομορφιά, λάμψη και ουράνια σώματα στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια» (σελ. 1063-1074) – Μ. Σειραγάκης, «Σχέσεις του Θεάτρου Σκιών με τα υπόλοιπα είδη θεάτρου» (σελ. 1079-1088) – Άννα Σταυρακοπούλου, «Κατσαντώνης και Καραγκιόζης: Από το λόγιο μυθιστόρημα στον μπερντέ» (σελ. 1173-1182). Στο τέλος, περιλήψεις των μελετών στα αγγλικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 852

Τιμητικός τόμος Ομοτίμου Καθηγητού Διονυσίου Ι. Αραβαντινού. Αθήνα 1999, εκδ. Γρηγ. Παρισιάνος, σχ. 8ο μεγ., σ. 824+i-xxx.

Μετά τα βιογραφικά του τιμωμένου, από τις 120 εργασίες του σπουδαίου και καλοτυπωμένου αυτού τόμου, λαογραφικά ενδιαφέρει η μελετη της Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, «Το παιδί με ειδικές ανάγκες στην ελληνική παραδοσιακή οικογένεια μέχρι το 1940» (σ. 459-471), μια εντελώς πρωτότυπη και εξαιρετικά χρήσιμη ερευνητική συμβολή, σε ένα θέμα που δεν έχει απασχολήσει, ως σήμερα, τη λαογραφική βιβλιογραφία μας.

Ιερά Σύνοδος της Εκλησίας της Ελλάδος (έκδ.), Χριστόδουλος. Αφιερωματικός τόμος, Αθήναι 2010, σελ. 1215.

Ογκώδης συλλογικός τόμος, εις μνήμην του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Αθηνών κυρού Χριστοδούλου Α΄. Από τις πολλές επιστημονικές εργασίες του τόμου λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν: Μ. Γ. Βαρβούνης, «Πνευματικότητα και εκκοσμίκευση στα έθιμα της ελληνικής λαϊκής λατρείας» (σ. 529-537).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 853

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:12 μ.μ. Page 854

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 855

WOLF DIETRICH
(1938-2014)

Πριν λίγες μέρες έμαθα για τον θάνατο ενός αγαπητού φιλέλληνα κι ελληνομαθούς Γερμανού συναδέλφου, του Wolf Dietrich. Είχαμε γνωριστεί το 1966 στα γραφεία του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου Μέλπως Μερλιέ, όπου είχε έρθει για να τους λύσουμε μερικές απορίες σχετικά με τις πρώτες ηχογραφήσεις του στην ελληνική ύπαιθρο (Πελοπόννησο και Κυκλάδες). Έκτοτε διατηρήσαμε επαφή αντ-αλλάσσοντας γράμματα, βιβλία, μαγνητοταινίες και δίσκους. Σε μία από τις πρόσφατες επισκέψεις του, μου ζήτησε να σχολιάσω ένα CD με τραγούδια της Κουτσούφλιανης αλλά, μη γνωρίζοντας βλάχικα, δυστυχώς δεν μπόρεσα να τον εξυπηρετήσω. Σ' αυτή τη συνάντηση βγάλαμε και την παρούσα φωτογραφία.

Ο Wolf γεννήθηκε στις 27.7.1938 στη Λειψία και πέθανε στις 22.10.2014 στο Sulzheim, κοντά στη Μαγεντία (Mainz). Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο δημοτικό και το γυμνάσιο στο Wiesbaden. Σπούδασε μαθηματικά κι εργάστηκε στην IBM. Από νέος είχε πάθος για την εθνολογία, λαογραφία και τις μουσικές της Ελλάδας, των Βαλκανίων, της Μικράς Ασίας και της Κύπρου. Πολλές από τις επιτόπιες ηχογραφήσεις του παρουσιάστηκαν σε γερμανικές και ελβετικές ραδιοφωνικές εκπομπές, καθώς και σε αρκετά LP και CD. Παρουσίασε επίσης το εθνομουσικολογικό του έργο σε διεθνή συνέδρια και ομιλίες που έκανε στους ελληνογερμανικούς συλλόγους του Wiesbaden, της Φρανκφούρτης και της Νυρεμβέργης.

Η χήρα του, Gaby, σε πρόσφατο γράμμα της σημειώνει:

«Ο Wolf μου διηγήθηκε πολλές φορές τι τον έκανε ν' αγαπήσει τη μουσική. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 δούλευε στην IBM. Όταν είπε σ' έναν συνάδελφό του ότι θα πήγαινε για διακοπές στο Μαυροβούνιο, αυτός τον παρακάλεσε να του φέρει από εκεί μια γκάιντα. Σ' ένα απ' τα χωριά που επισκέφθηκε, βρήκε μία, καθώς κι έναν γέροντα που του έπαιξε σ' αυτήν μερικούς σκοπούς. Ο Wolf επέστρεψε στη Γερμανία με δύο γκάιντες, μία για τον φίλο του και μία για τον εαυτό του. Αυτό ήταν η αρχή του μεγάλου του πάθους για την εθνομουσικολογία. Κάθε καλοκαίρι, όταν έφευγε για διακοπές, επισκεπτόταν τα μικρά χωριά όπου έψαχνε και ηχογραφούσε παραδοσιακά όργανα και τραγούδια από βοσκούς, ψαράδες, τσιγγάνους κ.τ.λ. Επιστρέφοντας στη Γερμανία παρουσίαζε τις ηχογραφήσεις του σε ραδιοφωνικές εκπομπές κι αργότερα σε δίσκους και διαλέξεις». «Ο Wolf», καταλήγει, «είχε την αγάπη για τη μουσική στα γονίδιά του, αλλά για τη μουσική του λαού και της

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 856

υπαίθρου. Και η μεγαλύτερη αγάπη που ήταν πάντα η Ελλάδα. Τα περισσότερα CD του που εκδόθηκαν, αφορούν την Ελλάδα».

Επιλογή δίσκων LP/CD του Wolf Dietrich

1.	Folk Music of Greece (1974) Topic	LP
2.	Musica Popolare di Cipro (1975) Albatros	LP
3.	Musica Popolare del Dodecaneso (1976) Albatros	LP
4.	Musica Popolare della Grecia del Nord (1976) Albatros	LP
5.	Die virtuose Klarinette Griechenlands (1978) Disques Cellier	LP
6.	La musique des paysans de Grèce (1979) AMP 2909	LP
7.	Orient Okzident (1988) Museum Collection Berlin (West)	LP
8.	Instrumental folk music from Greece (1996) Topic	CD
9.	Gipsy music of Macedonia and neighbouring countries (1996) Topic	CD
10.	Bagpipes of Greece (1005) Topic	CD
11.	O Skaros. Musiques pour flûtes (2009) VDE Gallo	CD

Μ. Φ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Από αριστερά: Μ. Δραγούμης, ζεύγος Dietrich, Γρηγόρης Μπενέκος

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 857

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΤ. ΜΕΛΑΣ
(1935-2011)

Ο Κωνσταντίνος Αντωνίου Μελάς, δικηγόρος και φιλόλογος, άνθρωπος με τα χαρακτηριστικά του ήθους, της φιλοπατρίας και της ευγενούς φιλοδοξίας, πέθανε στις 7 Φεβρουαρίου 2011 και κηδεύτηκε την επομένη στο Α΄ Κοιμητήριο Αθηνών, σε ηλικία 76 ετών.

Γεννήθηκε το 1935 στις Μενετές Καρπάθου, όπου παρακολούθησε τα εγκύκλια μαθήματα. Σπούδασε Νομικά και Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου για πολλά χρόνια στον Πειραιά. Η μεγάλη του όμως αγάπη ήταν η Φιλολογία και η Λαογραφία, στις οποίες αφοσιώθηκε κυρίως μετά τη συνταξιοδότησή του.

Λάτρης της ιστορίας της ιδιαίτερης πατρίδας του Καρπάθου, αγάπησε, παράλληλα, και τη λαογραφία του νησιού του που τη βίωσε μέχρι και τα χρόνια του παλαιού Εξαταξίου Γυμνασίου, που παρακολούθησε εκεί.

Ήταν τακτικό μέλος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, της Δωδεκανησιακής Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας (επί χρόνια Γενικός Γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου της) και από τα ιδρυτικά μέλη της Εταιρείας Καρπαθιακών Μελετών (επίσης Γεν. Γραμματέας του Δ.Σ.).

Μελέτησε λαογραφικά θέματα της Καρπάθου και της Δωδεκανήσου, έλαβε μέρος σε λαογραφικά συνέδρια, συνεργάστηκε με γνωστούς λαογράφους από Ελληνικά Πανεπιστήμια, συνέγραψε σχετικές εργασίες και αναγορεύτηκε αριστούχος διδάκτωρ Λαογραφίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά την απόκτηση του διδακτορικού διπλώματος δίδαξε και μαθήματα Λαογραφίας στο Μαράσλειο Διδασκαλείο του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, μετά από εισήγηση του υπογραφόμενου και έγκριση του Τομέα Ανθρωπιστικών Σπουδών.

Η διατριβή του με θέμα «Η έντυπη λαϊκή ποίηση στην Κάρπαθο: 1959-1999», ολοκληρώθηκε το 2001, με την επίβλεψη του καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή και τη συνεργασία μου, αλλά δεν έχει εκδοθεί ακόμη.

Από τα λαογραφικά μελετήματα του Κωνσταντίνου Αντ. Μελά σημειώνω εδώ τρία, που διακρίνονται για τη συμβολή τους στην έρευνα του τοπικού Τύπου: α) «Λαογραφία και Καρπαθιακός Τύπος» (Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας, 1998-2001), β) «Η 5η Οκτωβρίου 1944 και η Καρπαθιακή λαϊκή ποίη-

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 858

ση» (Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας, 2003) και γ) «Η Κουρεττού. Μια άγνωστη σατιρική εφημερίδα της Καρπάθου. Σύντομες ιστορικές, κοινωνικές και λαογραφικές συμβολές» (Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα, 36/1994).

Ασχολήθηκε ακόμη με την «Ιστορία του Επαναστατικού Απελευθερωτικού Κινήματος Καρπάθου της 5ης Οκτωβρίου 1944» εναντίον των Ιταλών και, μετά θάνατον, εκδόθηκε (2012) το πολυσέλιδο (σσ. 912) αυτό έργο (πρόλαβε ωστόσο να διορθώσει τα τυπογραφικά δοκίμια). Το βιβλίο αναφέρεται αναλυτικά στα σχετικά γεγονότα, που έλαβαν χώρα στις Μενετές Καρπάθου και στη συνέχεια στα άλλα χωριά του νησιού. Το ογκώδες αυτό δημιούργημα, απόκτημα της Καρπαθιακής ιστορικής βιβλιογραφίας, πλαισιώνεται από ανέκδοτα έγγραφα, ιστορικά ντοκουμέντα και πλούσιο εικαστικό υλικό.

Ο Κωνσταντίνος Αντ. Μελάς, φίλος και συνεργάτης μου, θα παραμείνει ζωντανός στη μνήμη των Καρπαθίων από την ενδιαφέρουσα ιστορική και λαογραφική του προσφορά.

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ (1922-2009)

Στις 4 Φεβρουαρίου 2009 πέθανε ο ομότιμος καθηγητής της Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Ανδρέας Μιχαηλίδης-Νουάρος, σε ηλικία 87 ετών.

Γεννήθηκε στις 21 Ιανουαρίου 1922 στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας, αλλά με καταγωγή από το Όθος Καρπάθου. Ήταν γιός του Μιχαήλ Μιχαηλίδη-Νουάρου (1877-1954), θεμελιωτή της Καρπαθιακής Λαογραφίας, και αδελφός του γνωστού καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και ακαδημαϊκού Γεωργίου Μιχαηλίδη-Νουάρου (1909-2002).

Ο Ανδρέας Μιχαηλίδης-Νουάρος σπούδασε Φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές, με υποτροφία της Ελληνικής Κυβέρνησης, στο Πανεπιστήμιο της Indiana των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, απ' όπου έλαβε Master στην Παιδαγωγική και διδακτορικό δίπλωμα το 1952. Έλαβε επίσης το πτυχίο της Αγγλικής Φιλολογίας (1961) από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και παρακολούθησε μαθήματα Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Harvard.

Το 1965 εξελέγη έκτακτος και το 1969 τακτικός καθηγητής στην Α΄ (τότε) Έδρα

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 859

της Παιδαγωγικής στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ενώ, με την αφυπηρέτησή του το 1989, του απονεμήθηκε ο τίτλος του ομότιμου καθηγητή. Διετέλεσε επίσης Επόπτης του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου της συμπρωτεύουσας.

Ήταν μέλος της Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας, της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας και ιδρυτικό μέλος της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος. Αντιπροσώπευσε την Ελλάδα στο Α΄ Διεθνές Συνέδριο για τα ταλαντούχα και ευφυή παιδιά, που έγινε στο Λονδίνο το 1975, έλαβε μέρος σε πολλά Ελληνικά και διεθνή Συνέδρια Παιδαγωγικής, Φιλοσοφίας και Ψυχολογίας και έδωσε διαλέξεις για μαθήματα της ειδικότητάς του σε Πανεπιστήμια της Αγγλίας (1983), της Νορβηγίας (1985) και στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο της Κύπρου (1984).

Το συγγραφικό του έργο είναι πλούσιο και πολύ αξιόλογο. Συνέγραψε πολλά βιβλία της ειδικότητάς του, που επικεντρώνουν τα ενδιαφέροντά του προπάντων σε ζητήματα σχετικά με το παιδί και την ψυχολογία των εφήβων. Από αυτά παραθέτω εδώ ορισμένους τίτλους: «Current Problems of Secondary Education in Greece», που είναι η διδακτορική του διατριβή, «Το εξαιρετικό παιδί» (1964), «Έφηβοι και Παιδεία» (1968), «Τα ιδανικά του Δελμούζου» (1978), «Προβλήματα αγωγής και διδασκαλίας» (1980). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η τρίτομη «Ειδική Παιδαγωγική Βιβλιογραφία στην Ελλάδα 1830-1993», που αποτελεί ένα vade mecum για κάθε ερευνητή της Παιδαγωγικής. Δημοσίευσε επίσης επιστημονικά άρθρα και μελετήματα σε Ελληνικά και διεθνή περιοδικά.

Ως ένας από τους γιούς του σημαντικού λαογράφου Μιχαήλ Μιχαηλίδη-Νουάρου, ήταν φυσικό να ενδιαφερθεί και για την επιστήμη της Λαογραφίας. Αρκετά νωρίς (1964) δημοσίευσε το βιβλίο «Η δομή ενός Ελληνικού μύθου», όπου εξετάζει συστηματικά ένα ευτράπελο μύθο για τα ζώα που πήγαιναν στον Άγιο Τάφο, αλλά τελικά τα καταβρόχθισε μια αλεπού, αφού τα έπεισε για την υποτιθέμενη ευλάβειά της, κι έκαναν το λάθος να την πάρουν μαζί τους για προσκύνημα… Το βιβλίο αυτό κυκλοφορήθηκε και σε δεύτερη έκδοση από τον «Καστανιώτη» το 2003, με πρόλογο του καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή και συμπληρωμένο με δύο κείμενα για το παραμύθι.

Επιμελήθηκε ακόμη τη δεύτερη έκδοση (University Studio Press 2001) του βιβλίου του πατέρα του «Καρπαθιακά δημοτικά άσματα», που δημοσιεύτηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1913, με αποτέλεσμα να προσελκύσει την προσοχή του Κωνσταντίνου Π. Καβάφη (1863-1933), ο οποίος μάλιστα έγραψε και κριτική παρουσίαση στο περιοδικό «Γράμματα» Αλεξανδρείας (4:38,1917, σ. 344-349). Ο Ανδρέας Μιχαηλίδης-Νουάρος, προλογίζοντας την έκδοση αυτή, μας πληροφορεί ότι «Η Κάρπαθος, όπως και τα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, είχαν ελευθερωθεί από την Τουρκική κυριαρχία με την κατάληψη των νησιών από την Ιταλία, το 1912. Στο διάστημα ανάμεσα στο 1905-1915 ο Μιχαηλίδης-Νουάρος δίδασκε στη Ροβέρτειο Σχολή στην Κωνσταντινούπολη. Θα είχε λοιπόν αρχίσει την συγκέντρωση των δη-

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 860

μοτικών τραγουδιών της Καρπάθου στα χρόνια που προηγήθηκαν. Ήταν πολύ νωρίς τότε ώστε να υπάρχει το κίνητρο, που αργότερα τον ώθησε να δημοσιεύσει τις λαογραφικές, ιστορικές και τις άλλες επιστημονικές εργασίες του, που αποδείκνυαν την αναμφισβήτητη ελληνικότητα των Δωδεκανησίων και των νησιών μας» (σ. V-VI).

Ο Ανδρέας Μιχαηλίδης-Νουάρος κηδεύτηκε στη Θεσσαλονίκη στις 7 Φεβρουαρίου 2009 και τον αποχαιρέτησαν με πολλή συγκίνηση η οικογένειά του, συγγενείς, φίλοι, συνάδελφοι και μαθητές του.

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΗΝΑ ΣΟΦΟΣ
(1915-2009)

Με συμπληρωμένα 94 χρόνια ζωής πέθανε στις 5 Νοεμβρίου 2009 ο Δωδεκανήσιος φιλόλογος και λαογράφος Αντώνης Μηνάς Σοφός και κηδεύτηκε στο Α΄ Κοιμητήριο της Αθήνας.

Ο Αντώνης Σοφός γεννήθηκε στην ακριτική Κάσο της Δωδεκανήσου το 1915, όπου παρακολούθησε τα μαθήματα του Δημοτικού Σχολείου και στη συνέχεια ξενιτεύτηκε στο «καταφύγιο των Κασίων», όπως αποκαλούν την Αίγυπτο οι κάτοικοι του νησιού. Εκεί φοίτησε στο Ιεροδιδασκαλείο «Άγιος Αθανάσιος» της Αλεξάνδρειας και, μετά την αποφοίτησή του (1934), υπηρέτησε για δύο χρόνια στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο Ισμαηλίας της Αιγύπτου.

Το 1936 γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, απ' όπου έλαβε το πτυχίο της Κλασικής Φιλολογίας το 1941. Μετά την αποφοίτησή του από το Πανεπιστήμιο εργάστηκε για ένα χρόνο στο Δημόσιο Γυμνάσιο Ελευθερούπολης Καβάλας και από το 1945 μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 1980 υπηρέτησε ως καθηγητής και διευθυντής σπουδών στο ιδιωτικό Εκπαιδευτήριο «Αττικόν Λύκειον» της Αθήνας.

Ο Σοφός ήταν αυτοδίδακτος λαογράφος. Κι αυτό, γιατί, παρά τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή της πρωτεύουσας, δεν διδάχθηκε καθόλου λαογραφικά μαθήματα, επειδή δεν υπήρχε τότε (1936-1941) ειδικός καθηγητής. Έλαβε ωστόσο τα πρώτα λαογραφικά ερεθίσματα από τον βυζαντινολόγο καθηγητή Φαίδωνα Κουκουλέ (1881-1956), ο οποίος, όπως είναι γνωστό, ενδιαφερόταν πολύ για τη Λαογραφία.

Ο Κουκουλές διέκρινε αμέσως την ευαισθησία του μαθητή του στα ήθη και έθιμα του τόπου μας, με αποτέλεσμα να αξιοποιήσει στο πολύτομο και σημαντικό έργο του «Βυζαντινών βίος και πολιτισμός» πρωτογενής ειδήσεις του Κασιώτη φοιτητή (βλ. τόμ. Δ΄, σ. 60, σημ. 5).

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 861

Ο Αντώνης Σοφός, αφού συνταξιοδοτήθηκε και απαλλάχτηκε από το εκπαιδευτικό του έργο, ενδιαφέρθηκε αποκλειστικά για την έρευνα της λαογραφίας του νησιού του. Προηγουμένως όμως, όπως μου είχε πει ο ίδιος, χρειάστηκε να μελετήσει πολλά λαογραφικά βιβλία, για να αναπληρώσει τα κενά που είχε στα σχετικά θέματα.

Έτσι, μετά το 1980, κάθε χρόνο το καλοκαίρι το περνούσε στην Κάσο, όπου συγκέντρωνε πρωτογενές λαογραφικό υλικό. Το υλικό αυτό το επεξεργάστηκε και το αξιοποίησε, με αποτέλεσμα να συγγράψει έξι βιβλία για τον παραδοσιακό λαϊκό πολιτισμό του νησιού του, που έχουν ως επίτιτλο «Τα Λαογραφικά της Κάσου» και θεματικούς τίτλους «Τα Γεωργικά» (1986), «Τα Παραμύθια» (1987, καταγραφή και έκδοση με άψογο τρόπο), «Τα Ποιμενικά» (1991), «Σύμμεικτα» (1996), «Ιστορικά Μελετήματα» (1998), «Ο Άι Μάμας στ' Αποκράνι Κάσου» (2003). Συνέγραψε επίσης πολλά λαογραφικά άρθρα, που δημοσιεύτηκαν σε τοπικά, κυρίως, περιοδικά.

Το 1988 του απονεμήθηκε το Πανδωδεκανησιακό Βραβείο του «Ιδρύματος Βασίλη Μοσκόβη» για το βιβλίο του «Τα Γεωργικά», το 1992 έλαβε το Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών για το σύνολο του λαογραφικού έργου του, ενώ το 1989 ο Σύλλογος Κασιωτών Αθηνών του απένειμε επίχρυσο ορειχάλκινο αντίγραφο σε πλακέτα από ελεφαντοστούν του 11ου αι. μ.Χ. για την πνευματική και κοινωνική προσφορά του στην Κάσου. Τιμήθηκε επίσης και από άλλους πολιτιστικούς φορείς.

Ο Αντώνης Σοφός ήταν τακτικό μέλος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και παρακολουθούσε πάντοτε τις εκδηλώσεις της. Η Εταιρεία μάλιστα τον ετίμησε, μαζί με άλλους, στην Επιστημονική Εκδήλωση που οργάνωσε, στις 29 Νοεμβρίου 1995, στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, με θέμα «Αξιολόγηση του συλλεκτικού και λαογραφικού έργου (και υλικού) συνταξιούχων Εκπαιδευτικών». Στην Εκδήλωση αυτή ο υπογραφόμενος μίλησε για το συγγραφικό του έργο.

Ο Αντώνης Μηνάς Σοφός, όπως υπέγραφε τα δημοσιεύματά του, αποθησαύρισε στα βιβλία του πλούσιο πρωτογενές λαογραφικό υλικό από το γενέθλιο τόπο του. Γι αυτό μπορώ να υπογραμμίσω ότι συνέχισε και ξεπέρασε τη λαογραφική προσφορά παλαιότερων Κασίων συγγραφέων. Δίκαια οι συμπατριώτες του Κασιώτες του προσέδωσαν τον χαρακτηρισμό «ο λαογράφος της Κάσου».

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

ΕΥΗ ΟΛΥΜΠΙΤΟΥ
(1962-2011)

Η συγγραφή μιας νεκρολογίας αποτελεί οπωσδήποτε μια δυσάρεστη και θλιβερή «οφειλή». Η θέση του συγγραφέα καθίσταται ακόμα δυσχερέστερη όταν ο θανών ή η θανούσα είναι πρόσωπο οικείο σε εκείνον· ιδιαίτερα όταν είχε-

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 862

προσωπικές, φιλικές σχέσεις και μακροχρόνια συνεργασία, ενώ είναι σχεδόν αφόρητο το βάρος των αναμνήσεων, όταν γράφεις μια νεκρολογία για έναν άνθρωπο, με τον οποίο σε συνέδεε μακρά φιλία και συνεργασία πολλών ετών και ο οποίος απεβίωσε σε νεαρή ηλικία, όπως η Εύη που ήταν μόνο 49 ετών.

Η Εύη (Ευδοκία) Ολυμπίτου γεννήθηκε στην Καβάλα (1962), σπούδασε ιστορία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και εκπόνησε στο ίδιο πανεπιστήμιο τη διδακτορική της διατριβή στον τομέα της λαογραφίας, με τίτλο: *Η Οργάνωση του χώρου στο νησί της Πάτμου (16ος-19ος αιώνας).* Επί σειρά ετών συνεργάστηκε με το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (1994-2003). Το 2003 εκλέχθηκε επίκουρη καθηγήτρια Εθνολογίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, ενώ για χρόνια συνεργάστηκε με το ΕΑΠ. Η Εύη Ολυμπίτου είχε σημαντικό και ποιοτικό επιστημονικό έργο, το οποίο περιελάμβανε μονογραφίες, άρθρα και μελετήματα, σε ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα περιοδικά. Με δεδομένο ότι υπάρχει πλήρης αναφορά στο έργο της από την Σοφία Λαΐου (βλ. σχετικά Σ. Λαΐου, «Εργογραφία Εύης Ολυμπίτου», *Ιόνιος Λόγος* 3 (2001), σ. 3-9), θα αναφερθώ σύντομα στους άξονες του έργου της.

Ομαδοποιώντας τις εργασίες της Εύης μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ασχολήθηκε με μια πλειάδα ζητημάτων πάντοτε στα όρια της κοινωνικής θεώρησης των ζητημάτων και μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα ασχολήθηκε με την έρευνα του οικισμένου χώρου (κυρίως στη διατριβή της που προαναφέρθηκε), με τον υλικό πολιτισμό, με έμφαση στην εργασία και την ιστορία της εργασίας (βλ. και τις σχετικές μελέτες Κ. Κορρέ-Ζωγράφου - Ε. Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003· Ε. Ολυμπίτου - Δ. Δημητρόπουλος (επιμ.), *Ψαρεύοντας στις ελληνικές θάλασσες. Από τις μαρτυρίες του παρελθόντος στη σύγχρονη πραγματικότητα*, Τετράδια Εργασίας ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2010· Ε. Ολυμπίτου, *Σπογγαλιευτική δραστηριότητα και κοινωνική συγκρότηση στο νησί της Καλύμνου* (19ος -20ός αι.), ΕΙΕ/ΙΝΕ, Αθήνα 2014.

Παράλληλα πέρα από τις λαογραφικές και ανθρωπολογικές της μελέτες ασχολήθηκε επισταμένως τόσο με την έρευνα ιστορικών θεμάτων όσο με τη διάσωση και μετέπειτα επεξεργασία και επιστημονική αξιοποίηση ιστορικών τεκμηρίων από το χώρο της Αριστεράς, στον οποίο η ίδια ενεργά ανήκε, όπως θα σημειώσουμε και στη συνέχεια. Ενδεικτικά αναφέρω ορισμένα χαρακτηριστικά έργα στα οποία συμμετείχε ως συγγραφέας: Ε. Ολυμπίτου - Δ. Δημητρόπουλος, *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ. Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας*, ΕΙΕ, Αθήνα 2000· Ηλ. Νικολακόπουλος - Ε. Ολυμπίτου (επιμ.), *Αντώνης Μπριλλάκης: Διαδρομές και αναζητήσεις της Αριστεράς μετά τον Εμφύλιο*, εκδ. Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 2010· Β. Καραμανω-

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 863

λάκης - Ε. Ολυμπίτου - Ιω. Παπαθανασίου (επιμ.), *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Πολιτικές διαδρομές, κοινωνικές πρακτικές και πολιτιστικές εκφράσεις*, Θεμέλιο - ΑΣΚΙ - Ινστιτούτο Πουλαντζάς, Αθήνα 2010.

Η Εύη Ολυμπίτου υπήρξε δραστήριο μέλος επιστημονικών εταιρειών, συλλόγων και σωματείων. Μεταξύ άλλων ήταν μέλος των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού (περ. Μνήμων), της Ελληνικής Επιτροπής για τη διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς, της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κ.ά.

Όμως δεν θα μπορούσα σε μια νεκρολογία για την Εύη, να παραλείψω και ορισμένες άλλες όψεις του βίου της και εκφράσεις της προσωπικότητας και του έργου της, που δίχως αυτές η σκιαγράφηση -έστω και ακροθιγώς- της ζωής της θα ήταν ημιτελής. Πιστεύω ότι η προσέγγιση αυτή μπορεί να καταστεί εφικτή μέσα από μια βαθύτερη ανθρώπινη εκτίμηση της σύντομης ζωής της, όπως και εγώ ο ίδιος την έζησα.

Η Εύη εκτός από πανεπιστημιακή καθηγήτρια και ερευνήτρια ήταν Δασκάλα: δεν την ενδιαφέρει το «περιτύλιγμα», ο τύπος, αλλά η ουσία· δηλαδή να δώσει στους μαθητές της, πέρα από περιορισμένες επιστημονικές γνώσεις, μια κριτική θεώρηση των πραγμάτων, να τους βοηθήσει να προχωρήσουν ένα βήμα πιο πέρα. Η ίδια είχε φιλικότατες σχέσεις με τους προπτυχιακούς και τους μεταπτυχιακούς της φοιτητές. Συνομιλούσε διαρκώς με τους φοιτητές και τις φοιτήτριες και τους βοηθούσε στην επίλυση των προβλημάτων τους, συμπαραστεκόμενη στα ζητήματα που τους απασχολούσαν. Είχα αρκετές φορές λάβει μέρος σε εκδηλώσεις με τους φοιτητές της, εκτός Πανεπιστημίου, και είχα διαπιστώσει πόσο τα νέα παιδιά την αγαπούσαν. Το γεγονός ότι παρέμεινε πάντοτε ανθρώπινη, προσηνής και εγκάρδια δεν αναιρούσε το γεγονός πως ήταν παράλληλα πολύ καλή καθηγήτρια, με διευρυμένους επιστημονικούς ορίζοντες.

Παράλληλα υπήρξε ένα μαχητικός άνθρωπος, ένα ασυμβίβαστο πνεύμα. Δρούσε πέρα από συμβατικότητες, «διανοουμενισμούς» και στερεότυπες αντιλήψεις, ήδη από την εποχή που ήταν μαθήτρια. Απεχθανόταν την έπαρση και την αλαζονική συμπεριφορά· αντίθετα στόχευε στο πλησίασμα με τον συνάνθρωπο, ήθελε να ακούσει τα προβλήματα των άλλων και δεν ήταν λίγες οι φορές που αυτόβουλα, μόνη ή και με συνεργασία άλλων, δρούσε για την επίλυση προβλημάτων συμπολιτών της στο Χαλάνδρι, όπου διέμενε, όταν ήδη από την αρχή της κρίσης άρχισαν να γίνονται εμφανείς οι επιπτώσεις της στον πληθυσμό των περιοχών του αστικού κέντρου. Η Εύη ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τους άνεργους, τους άστεγους και όλους, όσοι βρίσκονταν στο κοινωνικό περιθώριο λόγω της κρίσης. Η στάση της δεν ήταν επικριτική ή απλά παθητική προς τους ανθρώπους αυτούς· κυρίως μέσα από πρωτοβου-

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 864

λίες και κινήσεις σε τοπικό επίπεδο στην περιοχή του Χαλανδρίου προσπαθούσε αφενός να ενημερώσει για την έκταση των προβλημάτων και αφετέρου να κινητοποιήσει άτομα και φορείς για την αντιμετώπιση των φαινομένων της κοινωνικής περιθωριοποίησης.

Σε ένα ανάλογο πλαίσιο δράσης -και όχι αυτοπροβολής- εντασσόταν και η ευρύτερη ενασχόλησή της με τα κοινά, κατά κύριο λόγο στην περιοχή της, το Χαλάνδρι, όσον αφορά ζητήματα χωροταξικά, περιβαλλοντικά, θέματα εξυπηρέτησης και δικαιωμάτων των πολιτών. Μπορώ να πω ότι η Εύη υπήρξε μια σύγχρονη αγωνίστρια με πολυετή διαδρομή και συστηματική δράση. Η πορεία της χαραγμένη και απαρασάλευτη από τα φοιτητικά της χρόνια, εστίαζε στην προσφορά προς τον άλλον, τη φροντίδα για το κοινό καλό και την κοινωνική ισότητα. Έτσι πορεύτηκε στη ζωή της η Εύη, δικαιώνοντας όλους όσοι πίστεψαν σε εκείνη και το έργο της.

Όπως προαναφέρθηκε, η Εύη ήταν μέλος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Συμμετείχε με χαρά πάντοτε στις εκδηλώσεις και τις γενικές συνελεύσεις της Εταιρείας. Σε συζητήσεις που είχαμε κατά καιρούς μού είχε εκφράσει την επιθυμία να γράψει για το περιοδικό *Λαογραφία* ένα άρθρο που θα περιελάμβανε την ιστορική διαδρομή του όρου «λαϊκή τέχνη», καθώς και μια κριτική θεώρησή της, υπό το φως των νεότερων θεωρητικών εξελίξεων στο πεδίο του υλικού πολιτισμού. Η μελέτη αυτή υπολογιζόταν για τον παρόντα 43ο τόμο. Δυστυχώς, όμως, η εξέλιξη των πραγμάτων ήταν πολύ διαφορετική…

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΚΟΥΖΑΣ

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 865

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ_XPress_Hamster_temp.qxp 08/03/2017 12:42 μ.μ. Page 866

Klaus Roth (επιμ.), 2015, *Changing Paradigms. The State of the Ethnological Sciences in Southeast Europe. Αφιέρωμα στο περιοδικό Ethnologia Balkanica v.* 17 (2014), LIT Berlin, Wien, Zürich.

Η κριτική παρουσίαση ενός συλλογικού βιβλίου αυτού του είδους, όπου γράφουν τελείως διαφορετικοί συγγραφείς ποικίλης εθνικότητας και προσανατολισμού, έχει εγγενείς δυσκολίες και λόγω αδυναμίας έκθεσης λεπτομερώς των αναφερομένων, αλλά και λόγω του περιγραφικού/ιστορικού και ελάχιστα ερμηνευτικού χαρακτήρα των άρθρων. Στο παρόν κείμενο θα επιχειρήσω να εκθέσω τις περιπέτειες μιας επιστήμης που παρουσιάζεται με περισσότερες μορφές Εθνολογία-Ανθρωπολογία στη ΝΑ Ευρώπη. Το βιβλίο αυτό του οποίου την επιμέλεια έχει ο καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου Klaus Roth έρχεται να συμπληρώσει το προηγούμενο που εκδόθηκε το 2013 από τον ίδιο εκδοτικό οίκο LIT, και περιλαμβάνει τα πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης στην πόλη Halle της Γερμανίας με τίτλο: *The Anthropological Field on the Margin of Europe, 1845-1991,* και επιμέλεια των A. Bošković και Ch. Hann.
Klaus Roth, «Αλλαγή των παραδειγμάτων. Οι εθνολογικές επιστήμες στη ΝΑ Ευρώπη στο ευρωπαϊκό πλαίσιο», σελ.11-19.

Ο συγγραφέας μας εκθέτει την αφετηρία του συλλογικού αυτού βιβλίου, του οποίου έχει την επιμέλεια. Τα περισσότερα κείμενα είναι εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο Συμπόσιο που πραγματοποιήθηκε στο βαλκανικό χωριό Ζεράβνα της Βουλγαρίας από τις 30 Μαΐου ως τις 2 Ιουνίου το 2013 με τον ίδιο τίτλο και οργανώθηκε από τον συγγραφέα αυτού του άρθρου με χρηματοδότηση από το Ίδρυμα Schroubek-Fonds Östliches Europa που εδρεύει στο Μόναχο. Η χρήση του όρου «Εθνολογικές επιστήμες» περιλαμβάνει το Φολκλόρ, την Εθνογραφία, την Εθνολογία και την Ανθρωπολογία. Στο κείμενο αυτό γίνεται συνοπτική παρουσίαση, περιγραφή και σχολιασμός του περιεχομένου των άρθρων/εισηγήσεων. Εκτίθενται οι συνέπειες μετά την ανατροπή του 1989-1990, οι αλλαγές και η συντηρητικότητα, λόγω παραμονής των παλαιότερων επιστημόνων στα ιδρύματα για νομικούς λόγους, αλλά και αδυναμίας προμήθειας σχετικών βιβλίων από τους ερευνητές και τις βιβλιοθήκες για λόγους οικονομικούς. Παρατηρούνται αλλαγές ονομασιών πανεπιστημιακών τμημάτων και ινστιτούτων αλλά συχνά επιφανειακά χωρίς ουσιαστικές μεταβολές. Οι επιδράσεις είναι κυρίως αγγλοσαξωνικές προερχόμενες περισσότερο από τις ΗΠΑ. Πάντα οι σχέσεις είναι επιφυλακτικές με το παλαιότερο Φολκλόρ και μερικές φορές συγκρουσιακές/εχθρικές και ανταγωνιστικές. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται και μεταξύ παλιότερων ή νεότερων φορέων, πανεπιστημιακών τμημάτων ή ινστιτούτων ή ακόμα και μέσα στους ίδιους φορείς.

Μέρος Ι: Η κατάσταση σε κάθε χώρα της Νοτιανατολικής Ευρώπης ξεχωριστά

Armanda Hysa Kodra, «Μεταξύ status quo και αλλαγής. Η κατάσταση της μετακομμουνιστικής αλβανικής Εθνολογίας», σελ. 21-44.

Η συγγραφέας αυτού του άρθρου από τη νεότερη γενιά των ερευνητών στην Αλβανία κάνει μια λεπτομερή ανάλυση της εξέλιξης της αλβανικής Εθνογραφίας προς την Εθνολογία και την Ανθρωπολογία στη χώρα της. Επιχειρεί μια περιοδολόγηση της επιστήμης, 1947-1990 (κομμουνιστική περίοδος), 1991-2004 (πρώτη μετακομμουνιστική περίοδος) και 2004-2008 (ύστερη μετακομμουνιστική περίοδος). Την κομμουνιστική περίοδο η Εθνογραφία ήταν ενταγμένη στην Ιστορία και αποσκοπούσε στη δημιουργία του έθνους-κράτους και του κομμουνιστικού κράτους στην Αλβανία. Θεωρητικά εργαλεία ο Μαρξισμός-Λενινισμός και ο Ιστορικός Υλισμός. Η επαφή με τη δυτική Εθνολογία και Ανθρωπολογία ήταν παντελώς ανύπαρκτη, ενώ και τα εθνογραφικά κείμενα ήταν περισσότερο περιγραφικά και καθόλου θεωρητικά. Μετά την πολιτική αλλαγή παρά την προσπάθεια εκσυγχρονισμού τα αποτελέσματα υπήρξαν πενιχρά. Γι' αυτό το λόγο θεωρήθηκε απαραίτητη η πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών στο εξωτερικό. Παρ' όλα αυτά λόγω των εσωτερικών δυσκολιών οικονομικών και συνθηκών εργασίας λίγοι επιστήμονες επέστρεψαν. Στην Αλβανία οι έννοιες/όροι Εθνογραφία/Εθνολογία παραμένουν πάντα συγκεχυμένες. Οι ερευνητές παρόλο που δηλώνουν πλέον εθνολόγοι δεν γνωρίζουν ακριβώς τι σημαίνει αυτός ο όρος. Η συγγραφέας επισημαίνει ιδιαίτερα για την τρίτη περίοδο 2004-2008 τις σημαντικές επιδράσεις στην επιστημονική σκέψη των νέων Αλβανών ερευνητών της ξένης ανθρωπολογικής επιστήμης και του έργου του Claude Lévi-Strauss σε σχέση με την επιστημολογική διάκριση Εθνολογίας/ Ανθρωπολογίας. Στην Αλβανία ακολουθούν μεταβολές στις ονομασίες θεσμών, δημιουργία νέων φορέων με αλλαγή επιστημονικών παραδειγμάτων ως προς το αντικείμενο αλλά και τη μεθοδολογία. Ενώ προηγουμένως η έρευνα στηριζόταν αποκλειστικά σε χρήση ερωτηματολογίων, τώρα γίνεται προσπάθεια παραμονής περισσότερο χρόνο στο πεδίο, με συνεχείς επισκέψεις λόγω προβληματικής χρηματοδότησης για παραμονή μεγαλύτερης διάρκειας στο πεδίο. Στόχος η συμμετοχική παρατήρηση.

Larisa Kurtović, «Ζητήματα εθνολογικής και ανθρωπολογικής έρευνας στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη», σελ. 45-54.

Η εθνολογική έρευνα στη χώρα ήταν προβληματική εξαρχής λόγω απουσίας ανάλογης εκπαίδευσης και θεσμών. Υπήρχε τότε σύνδεση με τη γερμανική Volkskunde στο αυστροουγγρικό αυτοκρατορικό πλαίσιο. Η εκπαίδευση των ερευνητών γινόταν στο εξωτερικό ή στις γειτονικές χώρες Σερβία και Κροατία στο γιουγκοσλαβικό πλαίσιο. Η δραστηριότητα επικεντρώνεται στο Εθνικό Μουσείο της Μπάνια Λούκα, όπου υπήρχε και Τμήμα Εθνολογίας, αλλά το πλείστο οι ερευνητές είναι ερασιτέχνες ή προερχόμενοι από άλλους κλάδους. Η επίδραση προερχόταν από το εξωτερικό και κυρίως από την αγγλοαμερικάνικη Ανθρωπολογία. Ακολουθεί κατάργηση του Μουσείου λόγω οικονομικής παρακμής, μη πληρωμής προσωπικού κλπ. Παρ' όλα αυτά η έρευνα συνεχίζεται κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου με θέματα σχετικά με τον πόλεμο. Παρομοίως και από τους ξένους κυρίως Δυτικο-Ευρωπαίους ερευνητές. Απουσία μέχρι τέλος οργανωμένων τμημάτων ή τομέων Εθνολογίας-Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο του Σαράγεβο και η διδασκαλία πραγματοποιείται μόνο στο πλαίσιο ευρύτερων προγραμμάτων σπουδών.

Milena Benovska-Săbkova, Evgenija Krăsteva-Blagoeva, «Η Βουλγαρική Εθνολογία στην αφύπνιση του 1989: Ιδέες, πρακτικές, θεσμοί», σελ. 55-83,

Με το άρθρο αυτών των συγγραφέων που αφορά στη Βουλγαρία μπαίνουμε σε μια πιο δυναμική εξέλιξη της Εθνολογίας/Ανθρωπολογίας, γιατί σ' αυτή τη χώρα υπήρχε παλαιότερη παράδοση στην Εθνογραφία και την Εθνολογία, αν και όχι πάντα με την ίδια ονομασία. Την προ του 1989 περίοδο (σοσιαλιστική όπως την ονομάζουν οι συγγραφείς) οι ερευνητές ήταν επαγγελματίες ενταγμένοι σε θεσμούς που υπάγονταν στην Βουλγαρική Ακαδημία επιστημών, δηλ. το Ινστιτούτο Εθνογραφίας και το Ινστιτούτο του Φολκλόρ. Η κατεύθυνση αυτών των μελετών και ερευνών ήταν εθνικά προσανατολισμένη και λίγο ενδιαφέρον υπήρχε για άλλους λαούς, Μετά την ανατροπή του 1989, έγιναν πολλές αλλαγές ονομασιών, ώστε οι συγγραφείς να κάνουν λόγο για «μάχη των ονομάτων». Επισημαίνουν όμως ότι λίγο ενδιαφέρον είχε δοθεί στην ουσιαστική σύγκλιση μεταξύ Εθνολογίας, Φολκλόρ και Ανθρωπολογίας. Ο τελευταίος όρος χρησιμοποιήθηκε κυρίως σε μερικά νέα τμήματα πανεπιστημίων και ιδιαίτερα στο Νέο Βουλγαρικό Πανεπιστήμιο. Όμως εδώ η διαμορφωμένη δυναμική της Εθνολογίας κράτησε την ονομασία της παρά τις αλλαγές στη θεματική και τη μεθοδολογία. Π.χ. λόγω των εσωτερικών συγκρούσεων τα δύο ινστιτούτα της Ακαδημίας των επιστημών αλλά λόγω και της σύγκλισης ενώθηκαν σε ένα με τίτλο Ινστιτούτο Εθνολογίας και Μουσείου και Σπουδών Φολκλόρ. Επίσης γίνονται μεγάλες αλλαγές ως προς τις θεματικές με σύγχρονα προγράμματα έρευνας και μεθοδολογίας, ενώ οι Βούλγαροι εθνολόγοι/ανθρωπολόγοι στρέφονται σε έρευνα στο εξωτερικό κυρίως Βαλκάνια και υπόλοιπη Ευρώπη, αλλά και τη Ρωσία και την Τουρκία. Λόγος η μελέτη των Βουλγάρων της διασποράς/μετανάστευσης αλλά και η συγκριτική έρευνα. Σε ερωτηματολόγιο που εστάλη το 1909 σε 99 επιστήμονες ερευνητές, οι 51 είχαν πραγματοποιήσει έρευνα στο εξωτερικό. Παρά τα οποιαδήποτε οικονομικά προβλήματα σημειώνουν ότι στους κλάδους αυτούς εργάζονται περί τους 130 ερευνητές και άλλοι επιστήμονες. Επιπλέον έχουν προχωρήσει και οι συνεργασίες με Γερμανούς Αυστριακούς κ.ά. επιστήμονες.

Jasna Čapo, Valentina Zrnić, «Η Κροατική Εθνολογία ως πολιτισμική ανθρωπολογία οίκοι», σελ. 85-103.

Η κροατική Εθνολογία περιοδολογείται από τους συγγραφείς ως εξής: Από το 1900 ως το 1950, από το 1950 ως το 1970, από το 1970 ως το 1990 και από το 1990 ως σήμερα. Στη Κροατία υπήρχε μια παράδοση δυναμικής Εθνολογίας προσανατολισμένη ουσιαστικά προς την Πολιτισμική Επιστήμη και λόγω μεγαλύτερων εξαρχής γερμανικών επιδράσεων. Ήταν επιπλέον ισχυρά στραμμένη προς το εσωτερικό, στη μελέτη του «οικείου άλλου», ήταν δηλ. μια «Ανθρωπολογία οίκοι» ή «Εθνολογία του οικείου». Αυτό αποδίδεται από τους Κροάτες μελετητές και στην απουσία αποικιακού παρελθόντος αλλά και στην προβληματική χρηματοδότηση. Την πρώτη περίοδο είχε διαμορφωθεί αυτό που ονομάζεται από ορισμένους μελετητές μια Εθνική Εθνολογία, τη δεύτερη η μελέτη εστιάζεται κυρίως στους Σλάβους στο πλαίσιο της πολυεθνικής Γουγκοσλαβίας. Από το 1970 η Εθνολογία ως μια ανθρωπολογική επιστήμη, εξελίσσεται ως προς τη θεωρία και ως προς τις μεθόδους σε επιστήμη του παρόντος με θέματα δομισμού, μεταμοντερνισμού, φαινομενολογικής ανάγνωσης κλπ. Ιδιαίτερες μελέτες επικεντρώ-

νονται στις εμπειρίες του εμφυλίου πολέμου. Η εθνολογική Ανθρωπολογία (Εθνοανθρωπολογία τη λένε) στην Κροατία γίνεται τώρα περισσότερο κριτική και αναστοχαστική. Όλες αυτές οι εξελίξεις ακολουθούν ανάλογες μετονομασίες ερευνητικών και πανεπιστημιακών θεσμών.

Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Γιούττα Λάουτ Μπάκα, «Οι Εθνολογικές επιστήμες στην Ελλάδα από τα τέλη του 1980. Η οπτική από τη Λαογραφία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία», σελ.106-162.

Το άρθρο χωρίζεται σε δύο μέρη, το πρώτο αφορά στη Λαογραφία (Φολκλόρ) και το παρουσιάζει η Βασιλική Χρυσανθοπούλου, το δεύτερο στην Κοινωνική Ανθρωπολογία και το παρουσιάζει η Γιούττα Λάουτ Μπάκα.

Στο πρώτο μέρος εξετάζεται η ιστορική βάση της μελέτης του Φολκλόρ στην Ελλάδα από την ίδρυση της Λαογραφικής Εταιρείας από τον Νικόλαο Πολίτη το 1908, καθώς και την έκδοση του πρώτου τόμου τον επόμενο χρόνο του περιοδικού *Λαογραφία* το 1909, καθώς και της ίδρυσης του Λαογραφικού Αρχείου το 1918, το οποίο ενσωματώθηκε στην Ακαδημία Αθηνών με την ίδρυσή της το 1927. Επισημαίνεται και σε αυτή την περίπτωση ο εθνοποιητικός ρόλος της Λαογραφίας, η οποία χαρακτηριζόταν ως «εθνική επιστήμη». Εξετάζεται επίσης το θεσμικό πλαίσιο για τις σπουδές της Λαογραφίας στην Ελλάδα με την ίδρυση τομέων στα πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης, Αθηνών, Ιωαννίνων. Αναλυτική αναφορά επίσης γίνεται στα επιστημολογικά προβλήματα της Λαογραφίας, όπως η περιορισμένη θεωρία και μεθοδολογία και στις κριτικές από άλλους επιστήμονες, ανθρωπολόγους, ιστορικούς κλπ. Επισημαίνεται η πορεία της από μια ιστορικοφιλογική επιστήμη προς μια κοινωνιολογική με διεύρυνση και εκσυγχρονισμό της θεωρίας, της μεθοδολογίας και των θεμάτων έρευνας και μελέτης, όπως κοινότητα, οικογένεια/συγγένεια, κοινωνικό φύλο, εθνοτικές ομάδες, Έλληνες της διασποράς κλπ. Επιπλέον γίνεται λόγος για την πρακτική της Λαογραφίας στην εκπαίδευση και στο δημόσιο χώρο.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται διεξοδικά η θεσμική ανάπτυξη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας τη δεκαετία του ’80 με την προσπάθεια εκσυγχρονισμού της χώρας και της ανώτατης εκπαίδευσης μετά τη διδακτορία. Αρχικά έχουμε την ίδρυση του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας το 1982 στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, το οποίο διαιρέθηκε εκ νέου σε δύο τμήματα εκ των οποίων το ένα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας το 2004. Επίσης την ίδρυση αρχικά μεταπτυχιακού Κοινωνικής Ανθρωπολογίας το 1987-1988 και προπτυχιακού το 1988-1989 στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου (Μυτιλήνη). Εδώ έχουμε και την οργάνωση τριών εργαστηρίων: α) Εθνογραφίας. β) Ιστορίας. γ) Οικογένειας και συγγένειας. Στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας ιδρύεται διεπιστημονικό Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας το 2002, ενώ μαθήματα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας διδάσκονται και σε άλλα πανεπιστήμια, όπως στο Πανεπιστήμιο της Μακεδονίας (Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών), Πελοποννήσου/Καλαμάτας (Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και διαχείρισης πολιτιστικών πόρων), στο Αριστοτέλειο Θεσσαλονίκης (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας). Επιπλέον εξετάζεται η εισαγωγή της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας ως ερευνητικού το-

μέα στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) (πρ. Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Αθηνών ή ΚΚΕΑ) το 1959, καθώς και στο νεοϊδρυθέν Κέντρο Ερεύνης τη Ελληνικής Κοινωνίας στην Ακαδημία Αθηνών το 1978. Οι κύριες τάσεις της ανθρωπολογικής έρευνας στην Ελλάδα εστιάζονταν αρχικά στις αγροτικές κοινότητες και αργότερα στον αστικό χώρο, στο κοινωνικό φύλο, στην οικογένεια, στη συγγένεια, στη μετανάστευση, στην κοινωνική αλλαγή, στις διασυνοριακές μελέτες. Το κύριο χαρακτηριστικό της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στην Ελλάδα είναι ότι είναι ενδοστρεφής, πρόκειται για μια μορφή «Ανθρωπολογίας οίκοι». Τέλος, γίνεται αναφορά για τις δυσκολίες απασχόλησης και χρηματοδότησης της έρευνας τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης.

Arbnora Dushi, «Μιλώντας μεταξύ μας: Οι σπουδές του αλβανικού Φολκλόρ στο Κόσοβο και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν σήμερα», σελ. 163-175.

Η συγγραφέας στο άρθρο της αυτό επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στις σπουδές του Φολκλόρ στη χώρα, θεωρώντας και υποστηρίζοντας ότι έχουν μείνει στάσιμες και από άποψη περιεχομένου/αντικειμένου αλλά και θεωρίας και μεθόδου. Κάνει αναφορά στη ίδρυση του Τμήματος Σπουδών Φολκλόρ στο Αλβανολογικό Ινστιτούτο της Πρίστινας το 1967, εστιάζοντας στην ίδρυσή του από τον καθηγητή Αντόν Τσέτα. Η συγγραφέας επισημαίνει το φιλολογικό χαρακτήρα των σπουδών του Φοκλόρ (κυρίως λαϊκή λογοτεχνία, τραγούδια, παραμύθια κλπ.) καθώς και την περιορισμένη σύγχρονη ανάλυση. Υποστηρίζει ακόμα ότι παρά την ίδρυση Τμήματος Εθνολογίας στο ίδιο Ινστιτούτο, καμιά διασύνδεση δεν υπάρχει μεταξύ τους. Αναφέρεται στα περιορισμένα μαθήματα που διδάσκονται στα πανεπιστήμια του Κοσόβου και στην ανάγκη των λίγων ενδιαφερόμενων φοιτητών του Φολκλόρ για προχωρημένες σχετικές σπουδές στα Τίρανα και στις άλλες γειτονικές χώρες. Προτείνει τη συνάντηση αλβανολόγων-φολκοριστών για τη συζήτηση των προβλημάτων (απομόνωση, έλειψη βιβλίων και επικοινωνίας διεθνώς) και την παρουσίαση προτάσεων για την επίλυσή τους.

Liupčo Risteki, Ilina Jakimovska, *Εναντίον όλων των παραδοξολογιών. Αναστοχαστικές αναδομήσεις ανάπτυξης της Εθνολογίας και της Ανθρωπολογίας ως ακαδημαϊκών επιστημών στη Δημοκρατία της Μακεδονίας [FYROM] (από το 1990)*, σελ.176-189.

Η ευρηματικότητα των δύο συγγραφέων έχει πολύ ενδιαφέρον καθώς αναπτύσσουν και αναλύουν τη διαδρομή της Εθνολογίας στη χώρα τους, ξεκινώντας από αυτοβιογραφικά δεδομένα (βιωματική ιστορία). Η επιστήμη ήταν ανύπαρκτη αρχικά στη χώρα αυτή. Υπήρχαν όμως σπουδές στο Φολκλόρ. Αναγκαστικά οι ενδιαφερόμενοι πραγματοποιούσαν τις σπουδές τους στην Εθνολογία στο Τμήμα Εθνολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Βελιγραδίου. Το παράδοξο στην ιστορία είναι ότι το Τμήμα Εθνολογίας που ιδρύθηκε στην πορεία το 1984 (πολλά χρόνια μετά από ακύρωση ίδρυσής του στη Φιλοσοφική Σχολή το 1953) ήταν ενταγμένο αρχικά στο Ινστιτούτο Γεωγραφίας της Φυσικομαθητικής Σχολής του Πανεπιστημίου των Σκοπίων, έχοντας έτσι περισσότερο τεχνοκρατική δομή και στα μαθήματα αλλά και γενικότερα. Το τμήμα ανεξαρτοποιήθηκε, παρά τις αντιδράσεις, με τον αγώνα της καθηγήτριας Ανέτας Σβιέτεβα το 2005, παραμένοντας όμως πάντα στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου των Σκοπίων. Γενικά στις σπουδές και στον προσανατολισμό το τμήμα αυτό, όπως είναι φυσι-

κό, έχει εμφανή την άμεση επίδραση του αντιστοίχου τμήματος στο Βελιγράδι και την έμμεση από τη Βουλγαρία. Η ανάπτυξη της επιστήμης στις γειτονικές χώρες έβαλε τη σφραγίδα του και στην αντίστοιχη των Σκοπίων. Τέλος, οι συγγραφείς με μια αισιόδοξη και δυναμική προοπτική μας εκθέτουν το πρόβλημα (σύγχρονη θεωρία, θεματική, συνεργασίες με το εξωτερικό κλπ.).

Ludmila D. Cojocaru, «Σπουδάζοντας και διδάσκοντας Ανθρωπολογία στη Μολδαβία μετά το 1991: κληρονομιά, ευκαιρίες, και εμπόδια», σελ.191-198.

Η συγγραφέας σε μια σύντομη εισαγωγή για τη σοβιετική περίοδο, καθώς η Μολδαβία, πριν την κατάρρευση του σοβιετικού καθεστώτος αποτελούσε Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία, επισημαίνει ότι η Εθνογραφία εθεωρείτο κλάδος της Ιστορίας και η ανάλυση και η ερμηνεία βασίζονταν στο Μαρξισμό-Λενινισμό (Ιστορικό Υλισμό), ενώ σε μεγάλο μέρος ήταν περιγραφική. Στόχος ήταν η δημιουργία του «Σοβιετικού ανθρώπου», παράλληλα με την κατασκευή του έθνους Οι τάσεις αυτές συνεχίστηκαν εν μέρει και με την αλλαγή, εστιάζοντας στην πολιτιστική κληρονομιά. Την περίοδο που ακολουθεί δημιουργούντα καινούργιοι θεσμοί, πανεπιστήμια και ερευνητικά ινστιτούτα, ενώ παλαιότεροι μετονομάζονται. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό η σύνδεση πάντα της Εθνογραφίας/Εθνολογίας, τώρα μετονομασμένης, με την Ιστορία και τη Φιλοσοφία σε διάφορα πανεπιστημιακά τμήματα. Τα νέα πανεπιστήμια και οι σπουδές σε σημαντικό ποσοστό δέχθηκαν γενναία οικονομική βοήθεια από Δυτικά Ιδρύματα, όπως του Σόρος για τη Μολδαβία, του Φουλμπράιτ κ.ά. Η Ανθρωπολογία διαμορφώνεται ως Ιστορική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία, λόγω και των παλαιότερων καταβολών. Σημαντικό ρόλο έπαιξε το νέο Ελεύθερο Διεθνές Πανεπιστήμιο και τα διάφορα προγράμματα, όπως της «Ανοικτής Κοινωνίας», Tempus κλπ. Η προσπάθεια ανοίγματος προς το εξωτερικό και σε νέες μεθόδους και θεωρίες από τη Δύση χαρακτηρίζεται από πολλές αντιφάσεις, π.χ. οι παλιοί επιστήμονες επιθυμούν να κρατήσουν την ονομασία εθνολόγοι, ενώ και οι φοιτητές είναι περιορισμένοι λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος. Πάντως η συγγραφέας είναι αισιόδοξη ότι όλα αυτά τα προσκόμματα θα ξεπεραστούν, καθώς η πρόοδος σε σχέση με το παρελθόν δεν είναι ευκαταφρόνητη.

Daniela Đukić, Ana Popović, Perast and Vesna Vučinić Nešković, «Η Εθνολογία στο Μαυροβούνιο. Μια θεώρηση από το 1990 ως σήμερα», σελ. 199-207.

Η Εθνολογία στο Μαυροβούνιο είχε εξαρχής στενούς δεσμούς με την Εθνολογία στη Γιουγκοσλαβία, όπου η χώρα υπαγόταν ως την ανεξαρτησία της το 2006, και ιδιαίτερα με το πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου (καθηγητές του διδάσκουν στο Μαυροβούνιο), αφού ακόμα και σήμερα δεν διδάσκεται σε τοπικό πανεπιστήμιο σε ιδιαίτερα οργανωμένο τμήμα παρά μόνο με επιλεγμένα μεμονωμένα μαθήματα, σε επίπεδο προπτυχιακό ή Μ.Α., άλλοτε προαιρετικά άλλοτε υποχρεωτικά, σε τμήματα Κοινωνιολογίας, Φιλοσοφίας και τη νεοδρυθείσα Σχολή Πολιτισμικών Σπουδών, Ψυχολογίας ή Παιδαγωγικών κλπ. Γενικά, παρατηρείται και εδώ μεταμόρφωση παλιών θεσμών και δημιουργία νέων. Η ερευνητική, η διδακτική και η εκδοτική δραστηριότητα (περιοδικά) στο Μαυροβούνιο επικεντρώνεται στα μουσεία, και στην Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών, όθεν και η ενασχόληση ιδιαίτερα με τον υλικό πολιτισμό, την πολιτιστική κληρονομιά και την Εφαρμοσμένη Ανθρωπολογία. Έγινε προσπάθεια χωρίς αποτέλεσμα

επανεργοποίησης το 1990 της Εθνολογικής Εταιρείας Μαυροβουνίου που είχε αρχικά ιδρυθεί το 1978 και είχε σταματήσει τη δραστηριότητά της το 1985.

Stelu Şerban, Ştefan Dorondel, «Η Κοινωνική Ανθρωπολογία στη Ρουμανία μετά το 1990. Αλλαγή πλαισίων», σελ.209-240.

Οι συγγραφείς επιχειρούν να παρουσιάσουν την εξέλιξη της Κοινωνικής –Πολιτισμικής Ανθρωπολογίας στη Ρουμανία, επικεντρώνοντας σε τρεις άξονες: α) Τη θεσμοθέτηση και επαγγελματοποίηση της επιστήμης. β) Στη μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας και γ) Στις θεματικές της έρευνας. Ξεκινούν, κάνοντας αναφορά στον Hann, ο οποίος εκφράζει την άποψη ότι η Ανθρωπολογία είναι μια επιστήμη που παρομοιάζεται με μια μεγάλη ομπρέλα, όπου όλες οι επιμέρους επιστήμες χωράνε. Το θέμα ξεκινάει από τη διατύπωση της άποψης για τέσσερις χωριστές τάσεις της επιστήμης, τη βρετανική, την αμερικανική, τη γαλλική και τη γερμανική. Το ερώτημα είναι αν θα μπορούσαν να υπάρχουν και ανθρωπολογίες της Ασίας, δηλαδή Ινδιών, Ρωσίας, Κίνας κλπ. Το άρθρο των συγγραφέων είναι έντονα κριτικό στις διάφορες μορφές της Ανθρωπολογίας και τις μεθοδολογίες της. Ανατρέχοντας αναφέρονται στη σημαντική προσφορά του Vintil Mihăilescu στη θεσμοθέτηση της επιστήμης και στην έκδοση των επιστημονικών περιοδικών, όπως του *Martor* (*Μάρτυρας*). Σημειώνουν ότι η πρόοδος είναι απόλυτα σταθερή, κάνοντας μνεία και των σπουδών στο εξωτερικό αλλά και στην έρευνα ξένων ανθρωπολόγων, Γάλλων και άλλων στη Ρουμανία, μεταξύ των οποίων οι πιο γνωστοί Cuisenier, Mesnil. Η επιτόπια έρευνα εξάλλου προβληματική εξαρχής λόγω περιορισμένου χρόνου στο πεδίο για λόγους οικονομικούς πολύ λίγο βελτιώθηκε στη χώρα. Το ζητούμενο είναι η μεγαλύτερη παραμονή στο πεδίο, η συμμετοχική παρατήρηση κλπ. και όχι μόνο δυο-τρεις εβδομάδες για κάθε χωριό. Αλλά και η παλαιότερη έρευνα κατά ομάδες δεν θεωρείται πλέον επαρκής και καθαρά ανθρωπολογική μέθοδος. Οι θεματικές πάντως έχουν διευρυνθεί και με χρηματοδοτήσεις από τα ξένα Ιδρύματα, όπως του Σόρος, την Παγκόσμια Τράπεζα, το Δ.Ν.Τ. με εστίαση στην αποκολλεκτιβοποίηση, στην ιδιοκτησία, στη διαφθορά, στο κοινωνικό φύλο, στους Ρομά και στη μετανάστευση. Σημειώνω ότι πολλοί Ρουμάνοι εκπονούν διδακτορικές διατριβές σε δυτικά πανεπιστήμια με επιτόπια έρευνα διάρκειας σε μη ευρωπαϊκές χώρες.

Saša Nedeljković, «Συμβολή στη μελέτη της ανάπτυξης της Εθνολογίας και της Ανθρωπολογίας στη μετα-σοσιαλιστική Σερβία», σελ.241-266.

Η προσέγγιση του θέματος από το συγγραφέα είναι πολύ ευρηματική καθώς συνδέει την εξέλιξη της Εθνολογίας πριν την Κοινωνική/ Ανθρωπολογία με την εξέλιξη της δυτικοποίησης της Σερβίας. Θέτει όμως πάντα το ζήτημα της αρχής της μετασοσιαλιστικής Σερβίας, γιατί εδώ δεν πρόκειται για μια ξαφνική ανατροπή αλλά για συνέπειες του πολέμου και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, ενώ και ο σοσιαλισμός στη Σερβία ήταν τελείως διαφορετικού τύπου από τις άλλες χώρες των Βαλκανίων και της Σοβιετικής Ένωσης. Επρόκειτο για μια μορφή αυτοδιαχειριζόμενου σοσιαλισμού. Ο συγγραφέας θέτει το ζήτημα πάντως σε πέντε άξονες και σ' αυτούς στηρίζει την ανάλυσή τους: α) Έθνος-παγκοσμιοποίηση. β)Ανατολή-Δύση. γ) Παράδοση-νεοτερικότητα / μετανεοτερικότητα, δ) Αγροτικότητα- αστικότητα. ε) Εμπειρισμός-θεωρία. Μας λέει ότι η έρευνα στην Εθνογραφία και Εθνολογία με αυτό το όνομα ξεκίνησε από τις αρχές του 19ου αιώνα στη Σερ-

βία, αλλά θεσμικά παρουσιάζεται στις αρχές του 20ου αιώνα στα πανεπιστήμια με την ίδρυση του Εθνογραφικού Μουσείου και του Τμήματος Εθνολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή Βελιγραδίου. Δημιουργήθηκε μια δυναμική κοινότητα εθνολόγων με ισχυρές αντιστάσεις στον εκσυγχρονισμό προς την Ανθρωπολογία, αν και μεταφράσεις έργων δυτικών ανθρωπολόγων είχαν γίνει ήδη από τη δεκαετία του '70 (Lévi-Strauss, Malinovsky, Mead, Leach,White κ.ά.). Ο συγγραφέας μας αναφέρει για την ψυχή των νεοτερικών εξελίξεων προς την Ανθρωπολογία, την Zagorska Golubović Pesić και τις περιπέτειές της (μαζί με άλλους καθηγητές κατηγορήθηκε για ανατρεπτική δραστηριότητα και έχασε τη θέση της στο πανεπιστήμιο). Τονίζεται ότι η εξέλιξη προς την Κοινωνική Ανθρωπολογία είχε αφετηρία κυρίως το Τμήμα Κοινωνιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, μάλιστα οι περισσότεροι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι προέρχονταν από την Κοινωνιολογία και ένας μόνο από την Αρχαιολογία. Ακολουθούν αλλαγές ονομασιών θεσμών και περιοδικών καθώς και ερευνητικοί προσανατολισμοί με αλλαγές στη μεθοδολογία και τη θεωρία. Με την ίδρυση της Διεθνούς ΄Ενωσης Ανθρωπολόγων ΝΑ Ευρώπης πολλοί Σέρβοι ανθρωπολόγοι και εθνολόγοι συμμετέχουν ενεργά. Παρ' όλα αυτά οι αντιθέσεις δεν έπαυσαν. Αυτοί που επιθυμούσαν να ονομάζονται εθνολόγοι υποστήριζαν ότι η Κοινωνική Ανθρωπολογία ήταν μια αποικιοκρατική επιστήμη που μελετούσε τους «Άλλους», τους «πρωτογόνους» λαούς, ενώ αυτοί δεν ενδιαφέρονταν να μελετήσουν ξένες κοινωνίες. Οι κλίνοντες προς την Ανθρωπολογία αντέτειναν ότι κατά τον Lévi-Strauss η Ανθρωπολογία ιεραρχικά ήταν ανώτερη και η κατεξοχήν ανθρωπιστική επιστήμη, με μεγαλύτερες δυνατότητες και ευρύτερο πλαίσιο έρευνας. Οι διαμάχες αυτές και ο διχασμός παρατηρούνται και μέσα στην Εθνολογική και Ανθρωπολογική Εταιρεία Σερβίας. Εντούτοις η εξέλιξη προς την Ανθρωπολογία ήταν ισχυρή, η σερβική επιστήμη εξελίσσεται με νέες θεματικές και με σοβαρά ανοίγματα στη θεωρία και τη μεθοδολογία μέσα σε ένα πλέγμα αμφισβήτησης ιεραρχιών και εξουσιών.

Tanja Petrović, «Μελετώντας το μετα-σοσιαλισμό στη Σλοβενία: Η κατάσταση της τέχνης», σελ. 267-281.

Η συγγραφέας εστιάζει το άρθρο της στο ερώτημα, γιατί στη Σλοβενία, δεν μελετήθηκε ο μετα-σοσιαλισμός τόσο όσο στις άλλες χώρες της Ανατολικής και της ΝΑ Ευρώπης. Με βάση αυτό αναπτύσσει την παρουσίαση της Ανθρωπολογίας στη Σλοβενία, σημειώνοντας ότι στη χώρα της κάτω από τον τίτλο Εθνολογία υπάγονται πολλές επιστήμες, όπως Φολκλόρ, Εθνογραφία, πολιτισμικές σπουδές, επικοινωνία, Ανθρωπολογία. Η Σλοβενία κατά τη συγγραφέα βρίσκεται στις παρυφές της Βαλκανικής και έχει δεχτεί σημαντικές κεντροευρωπαϊκές επιδράσεις. Υπήρξε μάλιστα η πρώτη χώρα της πρώην Γιουγκοσλαβίας που εντάχθηκε το 2004 στη Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι ανθρωπολόγοι λοιπόν και οι άλλοι σχετικοί επιστήμονες θεωρούν τη χώρα τους μη βαλκανική. Επιπλέον οι συνέπειες της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας δεν ήταν ακριβώς οι ίδιες όπως στις άλλες χώρες, π.χ. τα κεφάλαια έμειναν στη Σλοβενία, το κράτος διατήρησε σημαντικό μερίδιο των μεγάλων επιχειρήσεων, οι εργασιακές σχέσεις δεν άλλαξαν σημαντικά. Επίσης οι ανθρωπολόγοι της χώρας σε αντίθεση με τους συναδέλφους τους στα Βαλκάνια, λόγω οικονομικής άνεσης και όχι μόνο στράφηκαν να μελετήσουν άλλους λαούς στα Βαλκάνια και σε άλλες ηπείρους, Αυστραλία, Νότια Ασία, Νέα Γουινέα, Νότια Αμερική

κ.α. Αυτό δείχνει ότι η συγκεκριμένη Ανθρωπολογία διαχωρίζεται από τις άλλες «μικρές» Ανθρωπολογίες των Βαλκανίων. Βρίσκω ευρηματικό τον όρο της «μικρές», γιατί είναι αντίστοιχος του δικού μου «ήπια Ανθρωπολογία» για την «Ανθρωπολογία οίκοι» (soft Anthropology). Η «Ανθρωπολογία οίκοι» στη Σλοβενία στράφηκε περισσότερο στη μελέτη της ταυτότητας των Σλοβένων, στο λαϊκό πολιτισμό, στη μνήμη και στην πολιτισμική κληρονομιά.

Asker Kartari, «Η πολιτιστική και εκπαιδευτική πολιτική και οι πολιτισμικές επιστήμες στην Τουρκία», σελ. 283-296.
Ο συγγραφέας περιγράφει εναργέστατα τις περιπέτειες της Ανθρωπολογίας στην Τουρκία, μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικότερα μετά το 1960, χρονολογία του πρώτου στρατιωτικού πραξικοπήματος. Τονίζεται η προσπάθεια του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ να ενισχύσει τη δημιουργία του τουρκικού έθνους-κράτους με τη βοήθεια την Ανθρωπολογίας (περισσότερο της Φυσικής Ανθρωπολογίας). Η Ανθρωπολογία δηλαδή χρησιμοποιήθηκε σαν μια εθνοποιητική επιστήμη, όπως αλλού η Εθνογραφία, η Εθνολογία ή το Φολκλόρ. Η επιστήμη όμως πέρασε από πολλές περιπέτειες με τις πολιτικές των κυβερνήσεων και ιδιαίτερα των στρατιωτικών με διώξεις καθηγητών, σαν κομμουνιστών. Αυτό επανελήφθη και με τα πραξικοπήματα του 1960, του 1971 και του 1980. Στη συνέχεια η Ανθρωπολογία εισάγεται σε παλιά κα νέα πανεπιστήμια. Ενισχύθηκαν όμως περισσότερο τότε οι σπουδές στο τουρκικό Φολκλόρ και την Κοινωνιολογία. Την τελευταία δεκαετία η Ανθρωπολογία στράφηκε σε νέες θεματικές, όπως οι εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες, μετανάστευση κλπ. Πάντως το status της επιστήμης έχει καταπέσει και λίγοι, όχι επίλεκτοι φοιτητές, παρακολουθούν τις σπουδές, ενώ και τα άρθρα που δημοσιεύονται δεν είναι πάντα υψηλού επιπέδου.
Μέρος ΙΙ. Αναφέρεται στους θεσμούς/φορείς, ερευνητικά ινστιτούτα, πανεπιστημιακά τμήματα/τομείς, μουσεία, επιστημονικές εταιρείες, περιοδικά έντυπα και ηλεκτρονικά, ιστοσελίδες στη ΝΑ Ευρώπη.
Κλείνοντας, θεωρώ ότι το βιβλίο που παρουσίασα είναι σημαντικό για τη μελέτη της Ιστορίας της Εθνολογίας/Ανθρωπολογίας/Λαογραφίας και της επιστημονικής σκέψης σε συσχετισμό με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις σε μια χώρα, και απαραίτητο για κάθε σοβαρό κοινωνικό επιστήμονα ή μελετητή του πολιτισμού.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ

Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας, *Μελετήματα για το δημοτικό τραγούδι,* Εκδόσεις Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013, 8ο, σσ. 221.
Είναι γνωστό ότι το δημοτικό τραγούδι είναι η ποιητική έκφραση των συναισθημάτων, των σκέψεων και των καημών του λαού μας, ενός λαού με πλούσια ιστορία. Ανεξάντλητες είναι οι δυνατότητες μελέτης του κόσμου των τραγουδιών αυτών και πολλές οι πλευρές που ο ερευνητής μπορεί να προσεγγίσει. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα προς την κατεύθυνση αυτή μας δίνει το νέο βιβλίο του επίκουρου καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κ. Αριστείδη Ν. Δουλαβέρα, με τον παραπάνω τίτλο.

Αποτελείται από έξι μελετήματα, που δημοσιεύτηκαν κατά καιρούς και είναι πολύ αξιόλογες ερμηνευτικές προσεγγίσεις σε θέματα του δημοτικού τραγουδιού. Εδώ αναδημοσιεύονται με τις απαραίτητες και πάντοτε αναγκαίες προσαρμογές, προσθήκες και βιβλιογραφικές συμπληρώσεις.

Στο πρώτο μελέτημα γίνεται λόγος για τη στάση του παραδοσιακού ανθρώπου απέναντι στον «απάνου» και στον «κάτου» κόσμο, όπως αναφέρεται σε δημοτικά τραγούδια. Ο σ. με συγκεκριμένους στίχους από σχετικά κείμενα, και ειδικότερα από μοιρολόγια, τεκμηριώνει τη βαθιά πίστη του παραδοσιακού ανθρώπου στην ανωτερότητα της ζωής, του «απάνου» κόσμου. Η ζωή είναι αξία καθ' εαυτήν, ενώ ο θάνατος μια τραγική κατάληξη. Στον κόσμο των μοιρολογιών αποδεικνύεται εύγλωττα η καταδίκη της "άλλης ζωής", του "κάτου κόσμου", και η ολοφάνερη ανωτερότητα της επίγειας ζωής, του κοσμικού παραδείσου.

Εξετάζεται στη συνέχεια το πνεύμα του διαφορετικού, όπως εκφράζεται στα προξενιά, στους έρωτες και στον γάμο του παραδοσιακού ανθρώπου. Είναι γνωστό ότι σε μερικά δημοτικά τραγούδια παρατηρούνται αντιθέσεις μεταξύ των διάφορων εθνοτήτων, από τη μια Ρωμιών και Χριστιανών και από την άλλη Τούρκων, Φράγκων, Βουλγάρων και Εβραίων. Ο σ., επιλέγοντας κείμενα τραγουδιών, επισημαίνει τις διαφορές των ανωτέρω λαών αλλά και την υπέρβασή τους, όταν στους αλλοεθνείς ή αλλόθρησκους αναπτύσσονταν ερωτικοί δεσμοί ή προέκυπταν προξενιά ή γάμοι. Οι περιπτώσεις αυτές ήταν φυσικό να συγκινούν ή να προκαλούν αρνητικά την ευρύτερη κοινότητα, με αποτέλεσμα να αποτυπωθούν σε διάφορα δημοτικά τραγούδια.

Ακολουθεί μια εκτενέστερη ενότητα για το θέμα της κατάρας, που συνήθως εκστομίζουν οι γυναίκες σε ανθρώπους και άψυχα ή προσωποποιημένα όντα. Ο σ. παραθέτει πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία για την έννοια της κατάρας, την ιστορική της διαδρομή, τη φύση της, τη λειτουργικότητά της, την αιτία που εκστομίζεται και τη χρήση της σε στιγμές έσχατης αδυναμίας. Η κατάρα είναι όπλο κάθε αδικημένου, και κυρίως της γυναίκας. Σωστά επισημαίνεται ότι η χρήση της προϋποθέτει την πίστη σε ένα παντοδύναμο υπερβατικό σύστημα, θεϊκό ή μη, αποκατάστασης ή επιβολής του δικαίου, τη συνδρομή του οποίου επιζητεί κάθε φορά ο άνθρωπος που τη χρησιμοποιεί. Συνήθως, κατάρες σε δημοτικά τραγούδια εκστομίζουν μητέρες, παντρεμένες, ερωτευμένες, προδομένες γυναίκες, κ.λπ., ενώ αρκετά σπάνιες είναι οι ανδρικές κατάρες. Δεν λείπουν και κατάρες από πουλιά και ζώα, τα οποία, προσωποποιημένα, ακολουθούν την ανθρώπινη μοίρα.

Στο επόμενο μελέτημα εξετάζεται η σχέση πεθεράς και νύφης σε δημοτικά τραγούδια της Θεσσαλίας, όπου επισημαίνεται η δεσπόζουσα θέση της πεθεράς και το πνεύμα αντιπαλότητας και έχθρας, το οποίο αναπτύσσεται ανάμεσα σ' αυτήν και τη νύφη. Ο σ., με χαρακτηριστικά παραδείγματα δημοτικών τραγουδιών, αναλύει αυτό το κλίμα αντιπαλότητας και επιθετικότητας, αφού με την είσοδο της νύφης στην οικογένεια ανατρέπεται η ενδοοικογενειακή ισορροπία και μεταβάλλονται οι εξουσιαστικές αρμοδιότητες της πεθεράς, γεγονός που την καθιστούν επιθετική και αρνητική «απέναντι στη σφετερίστρια της εξουσίας της», τη νύφη.

Στη συνέχεια ερμηνεύεται ο μαγικός τρόπος σκέψης και δράσης σε δημοτικά τραγούδια της Καρπάθου. Ο σ. δίνει ενδιαφέροντα θεωρητικά στοιχεία για τηΝ έννοια της

μαγείας, την αιτία της ύπαρξής της, τον σκοπό της, τα μέσα που χρησιμοποιεί, τη σχέση της με τη θρησκεία, τη διαχρονικότητά της και την παρουσία της σε όλους τους λαούς. Ειδικότερα, σε δημοτικά τραγούδια της Καρπάθου γίνεται λόγος για μαγικούς τρόπους σκέψης και δράσης, αναζητούνται οι αιτίες της συγκεκριμένης συμπεριφοράς, εξηγείται η απουσία του μαγικού τελετουργικού στα κείμενα και αναδεικνύονται οι συνέπειες της μαγείας στο ανθρώπινο και στο φυσικό περιβάλλον. Κυρίως, οι μαγικές ενέργειες αφορούσαν τις σχέσεις των δύο φύλων (νέου-νέας, συζύγων, ξενιτεμένων συζύγων). Τέλος, επιχειρείται ερμηνευτική προσέγγιση της πίστης αυτής των ανθρώπων, οι οποίοι αναζητούν εξωλογικούς τρόπους, με διάφορα πρακτικά μέσα, για να προκαλέσουν καλό ή κακό.

Στο έκτο και τελευταίο μελέτημα παρουσιάζονται και σχολιάζονται τραγούδια-θρήνοι, που εμπνεύστηκε η λαϊκή ψυχή των Ποντίων, με αφορμή το τραγικό γεγονός της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως. Είναι γνωστό ότι το γεγονός αυτό υπήρξε για το Γένος αφορμή να δημιουργηθούν πανελλήνιοι λαϊκοί θρήνοι και θρύλοι. Ο σ. παρουσιάζει, σχολιάζει και κρίνει αυτά τα τραγούδια-θρήνους, με βάση μια εκτεταμένη βιβλιογραφία. Μέσα σ' αυτά είναι ολοφάνερη η μεγάλη θλίψη των Ποντίων για το συγκεκριμένο οδυνηρό γεγονός της αλώσεως.

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με πλούσια *Βιβλιογραφία*, το πάντοτε απαραίτητο *Γενικό Ευρετήριο* και Αγγλική *Περίληψη*.

Όπως είναι γνωστό, μελετήματα για τα Ελληνικά δημοτικά τραγούδια υπάρχουν πολλά και ενδιαφέροντα. Η έκδοση όμως αυτή, που αποτελεί σημαντική συμβολή στη λαογραφική μελέτη του δημοτικού τραγουδιού, ερμηνεύει και αναλύει, με γνώση και υπευθυνότητα, και με διατύπωση πρωτότυπων παρατηρήσεων, επιλεγμένα δείγματα δημοτικών τραγουδιών, που τεκμηριώνονται με τα απαιτούμενα βιβλιογραφικά δεδομένα. Άλλωστε, ο Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας. είναι γνωστός και από άλλα σχετικά βιβλία του, τα οποία έχουν γίνει ευμενώς δεκτά από τους ομοτέχνους του.

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

Wolfgang Mieder, *"Yes, We Can". Barack Obama's Proverbial Rhetoric*, Peter Lang, New York-Washington, 2009, σελ. 352.

Το νέο βιβλίο *"Yes, We Can". Barack Obama's Proverbial Rhetoric*» του Wolfgang Mieder, του κορυφαίου παροιμιολόγου σε διεθνές επίπεδο, αναφέρεται στη σχέση τού παροιμιακού λόγου με την πολιτική. Πράγματι, ο παροιμιακός λόγος, πάντα δυναμικός, πάντα επίκαιρος, με πειθώ αποτελεσματική, είναι ένα άριστο μέσο της πολιτικής ρητορικής. (Στην Ελλάδα έχουν ασχοληθεί με το θέμα ο αείμνηστος Δημ. Σ. Λουκάτος και ο καθηγητής Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης).

Ο Wolfgang Mieder έχει εν εκτάσει διερευνήσει τη σχέση παροιμιακού λόγου και πολιτικής, με έκδοση και άλλων βιβλίων, όπως : *"A House Divided": From Biblical Proverb to Lincoln and Beyond(1998).The Proverbial Abraham Lincoln: An Index to Proverbs in the Works of Abraham Lincoln(2000). "No Struggle, No Progress": The Proverbial Abrham Lincoln and his Proverbial Rhetoric for Civil*

Rights (2001). "Call 'Spade a Spade': From Classical Phrases to Racial Slur (2002). "Proverbs Are the Best Policy": Folk Wisdom and American Politics(2005). "Proverbs Speak Louder Than Words" : Folk Wisdom in Art, Culture, Folklore, Literature and Mass Media(2008) κ.ά.

Το νέο βιβλίο του Wolfgang Mieder αντλεί το υλικό του από τη σύγχρονη πολιτική ζωή της Αμερικής και, ειδικότερα, από τις παροιμίες και τις παροιμιακές εκφράσεις που χρησιμοποιεί ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Barack Obama. Αποτελείται από την *Εισαγωγή* και *Τέσσερα Κεφάλαια.*

Στην *Εισαγωγή* του ο σ. εξηγεί τους λόγους που τον οδήγησαν στη συγγραφή τού εν λόγω βιβλίου και αναφέρεται στο περιεχόμενο των επιμέρους κεφαλαίων του.

Στο *Πρώτο Κεφάλαιο,* που έχει τίτλο : "I'm Absolutely Sure About The Golden Rule". Barack Obama's Proverbial Audacity of Hope", ο σ. αναλύει τον παροιμιακό λόγο του Obama, ξεκινώντας από το δεύτερο βιβλίο του, γιατί ήταν το πρώτο που διάβασε και επειδή το θεωρεί αντιπροσωπευτικό της πολιτικής του ιδεολογίας. Στο βιβλίο αυτό κατέγραψε 195 παροιμιακά κείμενα στις 364 σελίδες του, δηλ. έναν ιδιωματισμό, μία παροιμία ή παροιμιακή έκφραση για κάθε 1,9 σελίδες του κειμένου. Για την αποτελεσματικότητα αυτών των κειμένων ο Wolfgang Mieder σημειώνει πως, χρησιμοποιώντας αυτά ο Barack Obama, *«strikes a chord in his readers who identify with these well-Known metaphors and are thus well prepared to buy into his strong commitment for necessary change in a time of socioeconomic, environmental and political crisis»,* (σελ. x).

Το *Δεύτερο Κεφάλαιο* είναι μια λεπτομερής εξέταση του βιβλίου τού B. Obama με την αυτοβιογραφία του: "Dreams from my Father: A Story of Race and Inheritance"(1995). Στο βιβλίο αυτό, το πρώτο μέρος είναι μια εύγλωττη εικόνα της ζωής τού B. Obama στη Hawaii και στην Indonesia. Στο δεύτερο μέρος, με τίτλο "Chicago", γίνεται λόγος για τη βοήθεια που προσέφερε σε Αφρικανο-αμερικανούς και άλλες μειονότητες, σε μια πολυεθνική και πολυφυλετική μητρόπολη, που ήταν το Chicago. Στο τρίτο μέρος του βιβλίου αυτού ο B. Obama περιγράφει την επιστροφή του στην Kenya. Όσο ερευνούσε και ανακάλυπτε τις ρίζες του, έγινε εθνογράφος, καταγράφοντας τη γλώσσα του και την ιστορία του λαού τού Luo. Το ίδιο έκανε και για τη γλώσσα και την slang γλώσσα μεταξύ των μελών της Αφρικανο-αμερικανικής Κοινότητας του Chicago. Στο κείμενο αυτού του βιβλίου του ο B. Obama δεν παραλείπει να χρησιμοποιεί παροιμίες. Ειδικότερα, ο Wolfgang Mieder κατέγραψε 235 παροιμιακές προτάσεις, σε σύνολο 447 σελίδων, δηλαδή 1,9 παροιμιακά κείμενα ανά σελίδα. Γίνεται φανερή στο βιβλίο αυτό η επιμονή τού B. Obama στη χρήση της παροιμιακής γλώσσας, γεγονός που δείχνει τη φυσική και αυθεντική του εξάρτηση από τον παραδοσιακό παροιμιακό λόγο.

Το *Τρίτο Κεφάλαιο* του βιβλίου του ο Wolfgang Mieder εξετάζει την προφορική χρήση του παροιμιακού υλικού στους πολλούς λόγους του, στις συνεντεύξεις του και στις ραδιοφωνικές παρουσίες του. Ο W. Mieder ανέλυσε 229 τέτοιες ομιλίες του B. Obama, από το 2002-2009. Συνολικά, λοιπόν, απομόνωσε 1284 παροιμιακά

κείμενα ή 5,6 ανά περίπτωση. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι και η προφορική επικοινωνία του Β. Obama με τους συμπολίτες του διαποτίζεται από τη λαϊκή γλώσσα και, ειδικότερα, από τον παροιμιακό λόγο. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια περιεκτική ανάλυση για τη χρήση, τη λειτουργία και την έννοια των εδαφίων, των ψευδο-παροιμιών, των παραδοσιακών παροιμιών, των παροιμιακών εκφράσεων που εμφανίζονται συχνά ή σπάνια, των εκφράσεων που αναφέρονται στο σώμα, τις διπλές φόρμουλες, τις εκφράσεις των σπορ και τις ναυτικές εκφράσεις.

Στο *Τέταρτο Κεφάλαιο* ο W. Mieder διερευνά πώς η παροιμιακή γλώσσα καθίσταται ένα εξαιρετικά σπουδαίο στοιχείο στην προβολή του μηνύματος και στην κατανόηση ενός πολιτικού λόγου. Στη σχετική του έρευνα χρησιμοποίησε επτά λόγους, που βοήθησαν τον Β. Obama παροιμιακά- και συνεπώς ρητορικά- στην πορεία του προς την Προεδρία. Ο σ. επισημαίνει ότι η εντυπωσιακή ρητορική δύναμη του Β. Obama προήλθε, χωρίς αμφιβολία, από την αποτελεσματική χρήση της παροιμιακής γλώσσας.

Ακολουθεί «Κατάλογος εκδόσεων και ομιλιών» τού Β. Obama και κατατοπιστικός πίνακας των παροιμιών και των παροιμιακών εκφράσεων που χρησιμοποίησε, μέσα στα συμφραζόμενά τους. Η παρουσίαση αυτή του παροιμιακού υλικού είναι και η πλέον ενδεδειγμένη. Μόνο μέσα στα συμφραζόμενα (context) αποκαλύπτεται το νόημα των παροιμιακών κειμένων και, κυρίως, το νόημα αυτών που λειτουργούν μεταφορικά. Δίνουμε ένα τέτοιο παράδειγμα :

Don't make the same mistake twice.

"…So to Democrats and Republicans in the House who are now on the fence, let me say this: do not make the same mistake twice. *For the sake of our families, our economy and our country, step up to the plate and pass this [rescue] plan…"* (B. Obama, "Remarks on the economy and other issues facing America", speech in Abington, Pennsylvania, October 3, 2008).

Από την έρευνα του W. Mieder διαπιστώνεται ότι ο Β. Obama χρησιμοποίησε στα βιβλία του και στους λόγους του συνολικά 1714 παροιμίες και παροιμιακές εκφράσεις. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει τη βαθιά σχέση του με τον παροιμιακό λόγο αλλά και την πίστη του στην αποτελεσματικότητα και στη ρητορική δύναμη αυτού του λόγου.

Θα ενδιέφερε πολύ να μαθαίναμε αν ο ίδιος ο Πρόεδρος ετοίμαζε τους λόγους του ή κάποιος από το επιτελείο του, με μεγάλη εξοικείωση στον παροιμιακό λόγο. Όπως και να έχει το πράγμα, αυτός θα έκανε τις τελευταίες επιλογές και διορθώσεις των κειμένων, εάν, βέβαια, δεν τα έγραφε ο ίδιος. Το γεγονός, πάντως, ότι σε δύο βιβλία του, που αναφέρθηκαν πιο πάνω, υπάρχουν 195 και 235 παροιμίες και παροιμιακές εκφράσεις, αντίστοιχα, αποδεικνύει ότι ο Β. Obama έχει βαθιά γνώση του παροιμιακού λόγου και πιστεύει στη δύναμή του, ως ρητορικού μέσου.

Το βιβλίο του W. Mieder είναι μια σπουδαία συμβολή στη Νεωτερική Λαογραφία και, συγχρόνως, πρότυπο για ανάλογες μελέτες. Πολύς μόχθος ασφαλώς θα χρειάστηκε, για να αναζητηθούν τα παροιμιακά κείμενα στα βιβλία και στις πολλές ομιλίες τού Β. Obama, να μελετηθούν και να καταγραφούν μέσα στα συμφραζόμενά τους. Ο όλος χειρισμός του υλικού από τον συγγραφέα υπήρξε εξαιρετι-

κός. Και αυτή η έκδοση δείχνει τη δύναμη του παροιμιακού λόγου στις ημέρες μας και αποδεικνύει ότι είναι άριστο ρητορικό μέσο, μέσο πειθούς, και στον χώρο της πολιτικής, ακόμα και σε υψηλότατο πολιτειακό επίπεδο, και μάλιστα σε μια Χώρα, όπως οι ΗΠΑ, όπου οι άνθρωποι έλκονται από τη νεωτερικότητα.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ν. ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ

Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα, *Σώμα και Μνήμη,* εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009, σελ. 224+ 10 φωτογραφίες.

Η κυρία Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα είναι καθηγήτρια διαπολιτισμικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (Καλαμάτα). Είναι γνωστή, εκτός των άλλων, και από τα βιβλία της : *Μουσειολογικοί διαλογισμοί: προσεγγίσεις-εφαρμογές (1995), Τα στέφανα του γάμου στη σύγχρονη Ελλάδα (1999²), Μνήμης τεκμήρια (2004), Πολιτιστικά και Μουσειολογικά σύμμεικτα (2005),* κ.ά.

Στην προηγούμενη εκδοτική της παραγωγή προστίθεται τώρα και ένα νέο βιβλίο της, με τίτλο : *Σώμα και Μνήμη (2009),* από τις καλαίσθητες εκδόσεις Παπαζήση. Είναι αφιερωμένο στην αείμνηστη Μαρία Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, την ακάματη καθηγήτρια της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών όσο ζούσε.

Όπως σημειώνει η συγγραφέας στον *Πρόλογο* του βιβλίου της, *«το θέμα της εργασίας αυτής αφορά στο ανθρώπινο σώμα κατά τον τελευταίο σταθμό του κύκλου της ζωής του και στη διαιώνιση της μνήμης του μέσα από την εξασφάλιση μιας ισχυρής παρουσίας του στο πλαίσιο του «εδώ και τώρα»(σελ.11).*

Η έρευνα βασίζεται στις δυνατότητες που παρέχει η μουσειολογική διάσταση της προσέγγισης του θέματος και διενεργήθηκε σε πρωτογενές και αρχειακό υλικό, με αξιοποίηση της διεθνούς εγχώριας βιβλιογραφίας, των κειμένων της αρχαίας γραμματείας και των εκκλησιαστικών Πατέρων αλλά και σε υλικό από τον Τύπο του 19ου αιώνα.

Το βιβλίο αποτελείται από δύο μέρη. Στο *πρώτο μέρος,* με τίτλο: *Σώμα: Ίχνη και αναγνώσεις,* εξετάζεται το ανθρώπινο σώμα, και ειδικότερα, το πεπερασμένο του, η λειτουργία του, η καταγραφή του εσωτερικού του κόσμου, η αξιολόγηση της πνευματικής και συμβολικής δυναμικής των στοιχείων του και η αναζήτηση τρόπων διατήρησής του και υπέρβασης της θνητότητάς του. Όπως παρατηρεί η σ., «η πραγματικότητα της "στέρησης" και του "κενού" που επιφέρει ο θάνατος ως τελεσίδικο και ανέκκλητο συμβεβηκός, ενεργοποιεί την αντίρροπη διαδικασία του "ενθυμείσθαι", ως μέσου για τη διαιώνιση της μνήμης του νεκρού, ως εκπλήρωση χρέους απέναντί του και υπέρβαση της λήθης του, που ως ενδεχόμενο βασανίζει τη σκέψη» (σελ. 67). Οι επιμέρους ενότητες του πρώτου κεφαλαίου είναι πέντε.

Στην πρώτη ενότητα η σ. αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία για την υλικοψυχοπνευματική διάσταση του σώματος, αλλά και στις διάφορες οπτικές εξέτασής του, ως κειμένου, ως «τόπου», ως συμβόλου, ως γλώσσας [του σώματος], ως προέ-

κτασης, ως μηχανής, ως βιολογικού μικρόκοσμου, ως δύναμης, ως ταυτότητας, ως ειδώλου της κοινωνίας. Στην ενότητα αυτή ερευνάται και η συμβολική διάσταση των μελών (κεφαλή, κόμη, μάτια, καρδιά, σπλάχνα (ήπαρ), πνεύμονες, αίμα, οστά, δόντια, δέρμα).

Στην δεύτερη ενότητα *(Η περατότητα της παρουσίας),* γίνεται λόγος για τη συνειδητοποίηση της φθαρτότητας του σώματος ως μιας ιδιότητας που ενυπάρχει σ' αυτό, εξετάζεται η συστοιχία του ανθρώπινου με το φυσικό περιβάλλον και η τραγικότητα της αίσθησης του παροδικού και του πρόσκαιρου, που βιώνει το ζωντανό σώμα. Η ενότητα αυτή τεκμηριώνεται με πολλά στοιχεία από τα αρχαία και θρησκευτικά κείμενα.

Στην τρίτη ενότητα *(Η διείσδυση στα ενδότερα)* ερευνάται το σώμα ως «νεκρή ύλη», βυθισμένη σε μια «παγωμένη ακινησία, που είναι επίσης φορέας συμβολικής δύναμης, γι' αυτό και οι πολιτιστικές αντιλήψεις και φροντίδες όλων των λαών για το νεκρό σώμα και των μελών του ή ακόμα και της «εκθεσιακής του διαχείρισης», η «γεωγραφική τοπογραφική» θεώρηση του εσωτερικού του σώματος(νεκροτομή) και οι ποικίλες αντιλήψεις ή αντιδράσεις, η κατάλυση της εσωτερικής ενότητας και συνοχής με τον «τεμαχισμό» (ο αρχικός αποκλειστικά εκπαιδευτικός στόχος), και οι αντιλήψεις για την κατάργηση του σεβασμού προς το σώμα.

Στην τέταρτη ενότητα *(Η μνήμη της απώλειας: κατάλοιπα και απεικονίσεις)* η σ. εξετάζει «την αντίρροπη διαδικασία του "ενθυμείσθαι"», που επιφέρει ο θάνατος. Στόχος, η διαιώνιση της μνήμης του νεκρού, με την υπέρβαση της λήθης (φροντίδα για τεχνητή διατήρηση του σώματος, ταρίχευση, διατήρηση οργάνων του (καρδιάς, σπλάχνων, εγκεφάλου, κεφαλής κ.λπ.) σε ειδικούς χώρους (ανθρώπινα κατάλοιπα-θραύσματα ομιλούντα). Υπάρχουν, επίσης, κατάλοιπα ιερών λειψάνων, που μετουσιώνονται σε «κλειδιά ζωής», η διατήρηση της μνήμης του νεκρού μέσω τη εικόνας, φωτογραφίας, προσωπείου, πορτρέτων από μάρμαρο), η διατήρηση της κεφαλής ως στοιχείου μνήμης, διάφορα άλλα τεκμήρια μνήμης (κέρινες μάσκες και ομοιώματα, πορτρέτα πάνω σε ξύλο ή τοίχο, αποτυπώσεις σε νόμισμα ή πολυτίμους λίθους, προτομές, αγάλματα αλλά και γραπτά κείμενα (επικήδειοι λόγοι, επιγραφές τάφων, νεκρικά προσωπεία κ.λπ.).

Στην πέμπτη ενότητα *(η παρουσία της απουσίας: αποθησαυρίσματα)* εξετάζεται η φιλοπερίεργη έξαψη (μετά τον 16ο αιώνα κ.ε.) για το έως τότε απροσπέλαστο σώμα και για αποθησαύριση του εντυπωσιακού και του αξιοπερίεργου, που αποκαλύπτει το ανθρώπινο σώμα στο εσωτερικό του, και ο περιορισμός του φαινομένου στους επόμενους αιώνες σε επιστημονικούς και εκπαιδευτικούς στόχους. Γίνεται, επίσης, λόγος για τη συλλεκτική βουλιμία αξιοπερίεργων ιχνών του ανθρώπινου σώματος, για τα θέματα ηθικής τάξεως που συνδέονται με τον τρόπο απόκτησης και διαχείρισής του, ο συλλεκτισμός νεκρικών γύψινων προσωπείων (νεκρικά εκμαγεία κ.λπ.).

Στο *δεύτερο μέρος,* με τίτλο: *Η ψηλάφηση της εκπλήρωσης ενός χρέους: Διαφυλαγμένα κατάλοιπα,* η σ. μας περιγράφει κατάλοιπα νεκρικού σώματος, που βρίσκονται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (κρανία, οστά, λείψανα αγίων, θήκη με λεί-

ψανο, φιαλίδιο με οστά, υδρία με οστά του Π. Βοναπάρτη, οστούν του Ανδρέα Μιαούλη, υπολείμματα κόμης, όργανα σώματος (καρδιά Ιω. Κωλέττη, Σπυρομήλιου, Κ. Κανάρη), κ.λπ. Σε όλα τα αναφερόμενα κατάλοιπα υπάρχουν σχετικές φωτογραφίες. Κάθε ένα από κατάλοιπα παρουσιάζεται και κειμενικά και φωτογραφικά. Δίνουμε ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίον η σ. παρουσιάζει κειμενικά τα κατάλοιπα αυτά :

5. Αρ. εισαγ. 3561: Τμήμα κρανίου του Πάνου Κολοκοτρώνη.

Φέρει δύο μεγάλες οπές διαστάσεων η μεν μία 2,5χ2 εκ., η δε άλλη 2 εκ., οι οποίες προήλθαν από πλήγμα σφαίρας. Κατά την αναγραφή στο μητρώο, «ο φρούραρχος του Ναυπλίου Πάνος Κολοκοτρώνης, υιός του Αντιστρατήγου, εφονεύθη έξω από την Τρίπολη, κατά τον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο». Το κρανίο προσφέρθηκε ως δωρεά στο Μουσείο από τον Κωνσταντίνο Καρζή.

Μετά την ολοκλήρωση του *δεύτερου μέρους*, ακολουθούν η πλούσια βιβλιογραφία, τα ευρετήρια (εννοιών και πραγμάτων, τόπων, ονομάτων), η αγγλική περίληψη και δέκα έγχρωμες φωτογραφίες.

Η πρωτότυπη αυτή έρευνα αποτελεί ουσιαστική συμβολή στη μελέτη του ανθρωπίνου σώματος, στην τελευταία του κατάσταση μέσα στον κύκλο της ζωής, όταν δηλαδή είναι πλέον νεκρό. Η κ. Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα, με βάση την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία και με αξιοποίηση μουσειακού υλικού, ερεύνησε ένα θέμα, που δύσκολα προσεγγίζει κανείς, και λόγω της φύσεώς του και λόγω της δυσκολίας του. Εντούτοις, η σ., με τεκμηριωμένο επιστημονικό λόγο, μας ξενάγησε επιστημονικά και στα μη «οικεία» ή άλλως τα «αποτρόπαια», με φυσικό, επιστημονικό και γλωσσικά φροντισμένο λόγο. Η εμπεριστατωμένη έρευνά της οδήγησε σ' αυτήν την πρωτότυπη μελέτη, που πλουτίζει ασφαλώς τη σχετική βιβλιογραφία.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ν. ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ

Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Η Κάρπαθος σε Αρχαίους Έλληνες, Λατίνους και Βυζαντινούς Συγγραφείς*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2013, σελ.103.

Η *ανεμόεσσα Κάρπαθος* είναι το δεύτερο μετά τη Ρόδο σε μέγεθος νησί της Δωδεκανήσου και είναι ήδη γνωστή από την προϊστορική εποχή. Η μακραίωνη ιστορία του νησιού και η αναφορά του σε διάφορους Αρχαίους Έλληνες, Βυζαντινούς και Λατίνους Συγγραφείς, οδήγησε τον καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κύριο Μηνά Αλ. Αλεξιάδη στην αναζήτηση, συγκέντρωση, κατάταξη και σχολιασμένη παρουσίαση των σχετικών χωρίων - αναφορών. Καρπός της όλης προσπάθειας είναι το παρόν βιβλίο, το οποίο εντάσσεται στην επιστημονική δραστηριότητα του νεοσύστατου (2012) «Ινστιτούτου Λαϊκού Πολιτισμού Καρπάθου του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσο-

φικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών», που έχει έδρα την Κάρπαθο. Το βιβλίο εκδόθηκε από τις επιμελημένες εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Το πρώτο κεφάλαιο περιλαμβάνει αποσπάσματα από Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς από τον 8ο π.Χ. αι. έως τον 2ο μ.Χ. αι., δηλαδή από τον Όμηρο μέχρι τον Κλαύδιο Πτολεμαίο (100-178 μ.Χ.). Το νησί της Καρπάθου αναφέρεται είκοσι τρεις φορές, ενώ το Καρπάθιο πέλαγος συναντάται σε έξι κείμενα. Δίνουμε εδώ το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο σε μετάφραση :

Από τη Σύμην ο Νιρεύς καράβια φέρνει τρία
Της Αγλαΐας ο Νιρεύς και του Χαρόπου αγόρι,
οπού στο κάλλος ο Νιρεύς, αν έλειπε ο Πηλείδης
θα επρώτευε των Δαναών όσ' ήλθαν εις την Τροίαν.
Αλλά ήταν απόλεμος και ολίγους είχεν άντρες,
676 *Τους άνδρες από τη Νίσυρο, την Κάρπαθο, την Κάσο,*
την Κω, την πόλη του Ευρύπυλου και τις Καλύδνες
διοικούσε ο Φείδιππος και ο Άντιφος, βλαστάρια
του βασιλιά Θεσσαλού, γόνου του Ηρακλέους.
Κι είχαν τριάντα βαθουλά κατόπι τους καράβια.

Ιλιάδα, Β 671-680

Στο δεύτερο κεφάλαιο ο συγγραφέας παρουσιάζει χωρία, που έχουν σχέση με δύο αρχαίες Καρπαθιακές παροιμίες, και εξετάζει την ιστορία και τη σημασία τους. Η μία είναι «Καρπάθιος τόν λαγώ», που αναφέρεται αρχικά από τον Αρχίλοχο (7ο αι. π.Χ.) και τον Επίχαρμο (6ο- 5ο αι. π.Χ.) καθώς και από τον Αριστοτέλη (4ο αι. π.Χ.) στη Ρητορική του (Γ΄,1413α 18-20) και έκτοτε επαναλαμβάνεται και από άλλους συγγραφείς, όπως π.χ. από τον Μιχαήλ Αποστόλιο (15ο αι. μ.Χ.). Η παροιμία έχει ως εξής :

Ὁ Καρπάθιος τόν Λαγών: «Ἐπί τῶν ἑαυτοῖς βλαπτόντων. Οἱ γάρ Καρπάθιοι νῆσον οἰκοῦντες καί λαγωούς οὐκ ἔχοντες, ἐπηγάγοντο. Οἵ πολλοί γενόμενοι ἐλυμαίνοντο τούς καρπούς».

Η επόμενη παροιμία «Καρπάθιος τόν μάρτυρα» είναι παρεμφερής, αναφέρεται επίσης από τον Αρχίλοχο (7ος αι. π.Χ.) και σχολιάζεται από τον λεξικογράφο Ησύχιο (5ο αι. μ.Χ.). Κάποιος κατηγορούμενος προφανώς κάλεσε έναν μάρτυρα υπεράσπισης στο δικαστήριο, αλλά με όσα εκείνος είπε, προκάλεσε την καταδίκη του. Και οι δύο παροιμίες είναι παροιμιόμυθοι, γιατί προέρχονται από σχετικούς μύθους. Το νόημά τους είναι όμοιο με τις νεοελληνικές παροιμίες *«Πήγε για μαλλί και βγήκε κουρεμένος»* ή *«Έτρεχε να μη βραχεί κι έπεσε στο ποτάμι»*.

Αναφορές από Λατίνους Συγγραφείς, από τον 1ο αι. π.Χ. έως την Ύστερη Ρωμαϊκή εποχή (4ο αι. μ.Χ.), συναντούμε στο τρίτο κεφάλαιο. Από τις παραπομπές που εξετάζονται, τέσσερις αφορούν την Κάρπαθο, έξι είναι σχετικές με Καρπαθιακά μυθολογικά και ιατρικά θέματα, ενώ σε εικοσιμία απαντάται το Καρπάθιο Πέλαγος. Παραθέτω ενδεικτικά ένα απόσπασμα από τον Κόιντο Οράτιο Φλάκκο (65-8 π.Χ.):

Te dominanam eaquoris
quicumque Bithyna lacessit
Carpathium pelagus carina.

Μετάφραση:

Εσένα(Τύχη) ως κυρά του πελάγους (επικαλείται)
όποιος προκαλεί με πλοίο της Βιθυνίας
το Καρπάθιο πέλαγος.

Σχετικά αποσπάσματα από τους Βυζαντινούς Συγγραφείς καταχωρίζονται, εξετάζονται και επεξηγούνται στο τέταρτο κεφάλαιο (4ο αι. έως τον 12ο αι. μ.Χ.). Οι αναφορές για την Κάρπαθο είναι δώδεκα, ενώ για το Καρπάθιο Πέλαγος τέσσερις. Δίνουμε εδώ ένα σχετικό απόσπασμα σε μετάφραση από τον Πατριάρχη Φώτιο (Βιβλιοθήκη, Κώδικας 201, 163b (Bekker), στ. 31):

«Διατηρεί πολλά από όσα πριν λίγο ειπώθηκαν, τον Ιωάννην τον Καρπάθιο, ο οποίος έδωσε τον τίτλο στο πόνημα «Παρακλητικός προς τους από της Ινδίας προτρέψαντας μοναχούς».

Όλα τα αποσπάσματα (93 τον αριθμό) δίνονται στο αρχαίο κείμενο αλλά και στη μετάφρασή τους, γεγονός που διευκολύνει πολύ ακόμα και τον μη ειδικό αναγνώστη. Υπάρχουν επίσης εκτενείς ή συνοπτικές πληροφορίες για κάθε συγγραφέα ή πηγή. Η κατάταξη των αποσπασμάτων, όπως ήδη φάνηκε, είναι χρονολογική και θεματική.

Μετά από την παράθεση, περιγραφή και εξέταση των αποσπασμάτων, ο συγγραφέας καταλήγει σε εύστοχες επιλογικές παρατηρήσεις. Κατόπιν ακολουθεί το *Παράρτημα*, με σύντομα βιογραφικά σημειώματα των Συγγραφέων, κατά αλφαβητική σειρά, και η *Βιβλιογραφία* και το *Γενικό Ευρετήριο*. Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι τέσσερις παλιοί χάρτες της Καρπάθου, που συμπεριλαμβάνονται στο βιβλίο.

Η μελέτη αυτή του καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, από τις λίγες του είδους αυτού, αποτελεί μια ακόμη αξιόλογη και ευπρόσδεκτη συμβολή στη διαχρονική ιστορία της Καρπάθου μέσα από γραπτά κείμενα, εμπλουτίζει την Καρπαθιακή Βιβλιογραφία και αποδεικνύει ότι το νησί αυτό, εκτός από τη στρατηγική και ναυσιπλοϊκή θέση του, συγκέντρωνε και το ενδιαφέρον των διαφόρων συγγραφέων. Και πιστεύουμε πως θα εκτιμηθεί ανάλογα από τους απανταχού Καρπάθιους, που τόσο αγαπούν το νησί τους.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ν. ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ

Μ. Γ. Βαρβούνης – Μαρ. Τριπερίνα, *Ο κύκλος του χρόνου στο λαϊκό πολιτισμό των Ποντίων (μέσα 19ου αι. – 1922)*, Αθήνα 2015, σσ. 296 (έκδ. Επιτροπή Ποντιακών Μελετών – Αρχείον Πόντου, παράρτημα αρ. 35).

Βασικό αντικείμενο του βιβλίου αποτελεί ο κύκλος του χρόνου και οι τελετουργίες των

Ελλήνων του Πόντου, πριν τον βίαιο ξεριζωμό τους από τις πατρογονικές εστίες τους. Το έργο των Βαρβούνη και Τριπερίνα αποτελεί μια προσπάθεια μελέτης της θρησκευτικότητας των Ποντίων πριν την προσφυγιά, μια περίπτωση δηλαδή ιστορικής, αρχειακής και βιβλιογραφικής ανάγνωσης της λαϊκής θρησκευτικότητας των Ποντίων, στη διαχρονική διάστασή της. Επομένως πρόκειται για μια μελέτη «ιστορικής λαογραφίας», η οποία εξετάζει ένα πολύπαθο και εξαιρετικά σημαντικό, από πολιτισμική και ιστορική άποψη, κομμάτι του Ελληνισμού, στα ταραγμένα χρόνια των αρχών του 20ού αιώνα. Τα τέσσερα βασικά κεφάλαια του βιβλίου προέρχονται από τη διδακτορική διατριβή της κας Μαρίας Τριπερίνα, ενώ η εισαγωγή, το κεφάλαιο για την αγιολατρία και τα επιλεγόμενα έχουν προστεθεί από τον πρώτο των συγγραφέων, τον καθηγητή Λαογραφίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Μ. Γ. Βαρβούνη.

Μετά τον πρόλογο, η εισαγωγή αποτελεί μια αναλυτική αναδίφηση της σχετικής με τις λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες βιβλιογραφίας, με εκτενείς αναφορές στις τελετουργίες, τις κατηγορίες, αλλά και τις ερμηνευτικές θεωρίες που σχετίζονται με αυτές και με παραπομπές στα σύγχρονα σχετικά θεωρητικά έργα της διεθνούς βιβλιογραφίας. Ακολουθούν τέσσερα κεφάλαια, τα οποία κατά σειρά εξετάζουν τις ετήσιες εποχικές θρησκευτικές τελετουργίες των Ποντίων, του χειμώνα, της άνοιξης, του καλοκαιριού και του φθινοπώρου. Στα κεφάλαια αυτά γίνεται αναλυτική περιγραφή των αντίστοιχων λαϊκών δρωμένων και των εθιμικών μορφών, με πλούσιο εθνογραφικό υλικό από παλαιότερες καταγραφές. Παράλληλα, με βάση ανάλογα στοιχεία και άλλων ελληνικών περιοχών, διατυπώνονται ερμηνευτικές προτάσεις, οι οποίες εντάσσουν τα τελετουργικά στοιχεία στο ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον τους και καθίσταται κατ' αυτόν τον τρόπο εφικτή η πληρέστερη κατανόησή τους. Προς την κατεύθυνση αυτή βοηθά και η χρήση της σχετικής ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας, με μια κριτική πάντοτε ματιά.

Το επόμενο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ποντιακή λαϊκή αγιολατρία. Εξετάζονται εδώ συστηματικά, με βάση τις ίδιες μεθοδολογικές αρχές, οι τελετουργίες και τα λαϊκά δρώμενα που σχετίζονται με τους αγίους στο λαϊκό εορτολόγιο των Ελλήνων του Πόντου, κατά τη φορά του κύκλου του χρόνου, αρχής γενομένης από τον χειμώνα. Και πάλι οι πληροφορίες προέρχονται από αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα, ενώ η επιστημονική και ερευνητική επεξεργασία του υλικού στηρίζεται σε ανάλογα έργα άλλων ελληνικών περιοχών, και στην υπάρχουσα κατά περίπτωση επιστημονική βιβλιογραφία. Τέλος, στα εκτενή επιλεγόμενα γίνεται συνολική αποτίμηση των γραφομένων, και εντάσσονται οι ετήσιες εορτολογικές ποντιακές τελετουργίες στο σύστημα των εποχικών τελετουργιών, εντός του οποίου νοηματοδοτούνται και μπορούν να ερμηνευθούν. Φαίνεται εδώ ότι οι τελετουργίες αυτές αφενός δεν λειτουργούν έξω από τις αγροτοκτηνοτροφικές κοινωνίες που τις γέννησαν, και αφετέρου δεν γίνονται κατανοητές χωρίς την εποχική διάσταση, η οποία προσδιορίζει τη μορφή και το περιεχόμενό τους.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με εκτενή παράθεση χειρογράφων πρωτογενών πηγών της ποντιακής λαογραφίας, πολύτιμη και για τους μελλοντικούς ερευνητές, αλλά και με εκτενή ελληνική και ξένη βιβλιογραφία. Στο τέλος παρατίθενται τα βιογραφικά σημειώματα των δύο συγγραφέων.

Η αναλυτική εξέταση των τελετουργιών, των εθίμων και των δρωμένων των Ελλήνων του Πόντου, που εντάσσονται στον ετήσιο εορτολογικό κύκλο, όπως πραγματοποιείται εδώ, δείχνει ότι πρόκειται για ένα εθιμικό τελετουργικό σύστημα παγιωμένο στη διάρκεια του χρόνου και συγκροτημένο με βάση συγκεκριμένους κανόνες. Από την άποψη της ιστορικότητας των μορφών που περιλαμβάνει, η αναλυτική εξέταση των επιμέρους δεδομένων καταδεικνύει ότι άλλα από τα λαογραφικά και τελετουργικά αυτά στοιχεία έχουν προχριστιανική καταγωγή, άλλα είναι χριστιανικά και άλλα προέρχονται από διάφορες πηγές, και αποτελούν νεώτερες προσθήκες στο όλο τελετουργικό οικοδόμημα.

Πρόκειται για μελέτη πρωτότυπη, που ανοίγει δρόμους στην ποντιακή λαογραφία, και η οποία πιστεύω πως θα χρησιμοποιηθεί ευρύτατα από τους μελετητές και ερευνητές της λαογραφίας, της ανθρωπολογίας και της τοπικής ιστορίας.

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΚΟΥΖΑΣ

Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες στο «νησί της Καλυψώς»*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2013, σσ. 350.

Έπειτα από δεκαετή συστηματική έρευνα στο νησί των Λειψών, η αναπληρώτρια καθηγήτρια λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Μαριλένα Παπαχριστοφόρου συμπύκνωσε τις βιωματικές εμπειρίες και τις γνώσεις της στο βιβλίο *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες στο «νησί της Καλυψώς»*. Πρόκειται για μια συστηματική συνολική εθνογραφική μελέτη που βασίστηκε σε επιτόπια έρευνα στους Λειψούς και στοχεύει μέσα από την ανάλυση της προφορικότητας, και των πολυσύνθετων εκφάνσεων της θρησκευτικότητας αφενός στο ουσιαστικότερο πλησίασμα με τον κόσμο των «άλλων», με μια κοινότητα δηλαδή στην οποία ο ερευνητής δεν είναι μέλος, και αφετέρου στην εις βάθος ολιστική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού των κατοίκων των Λειψών.

Το βιβλίο περιέχει πρόλογο της συγγραφέως, εισαγωγή, επτά εκτενή κεφάλαια και ένα επιλογικό με ευρύτερες σκέψεις γύρω από το εθνογραφικό πεδίο.

Ο πρόλογος (σσ. 11-20) είναι αρκετά εκτενής και επεκτείνεται σε ζητήματα πέραν των συνηθισμένων (ευχαριστίες, αφιερώσεις κ.λπ.). Η συγγραφέας εξιστορεί τη δεκαετή ερευνητική της εμπειρία στο νησί, θίγοντας ζητήματα που σχετίζονται τόσο με την εθνογραφική έρευνα και τη γενικότερη πρόσβαση και παραμονή στο πεδίο όσο και με την αρχειακή και ιστοριογραφική έρευνα των πηγών. Είναι σημαντικό το θέμα του χρόνου που θίγεται, της πολυετούς έρευνας, μέσα στο διάστημα της οποίας σημειώνονται μετασχηματισμοί όχι μόνο στην υπό έρευνα κοινότητα, αλλά και στην ατομική συγκρότηση του ερευνητή. Επιπρόσθετα, υπογραμμίζονται κάποια ζητήματα που στα επόμενα κεφάλαια θα μετουσιωθούν σε πράξη, όπως είναι η θεώρηση της προφορικής παράδοσης ως επικοινωνιακού συστήματος, οι συμβολικές ανταλλαγές γλώσσας και λατρείας και η καθημερινότητα του αφηγηματικού λόγου.

Στη συνέχεια ακολουθεί η Εισαγωγή (σσ. 21-41), όπου εξετάζονται κάποια βασικά

ζητήματα που διατρέχουν όλη την περαιτέρω ανάλυση στα επόμενα κεφάλαια· πρόκειται για την ιστορία του νησιού, τα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων και τα θεωρητικά και μεθοδολογικά θέματα της έρευνας σχετικά με την προφορικότητα. Ειδικότερα παρέχονται στον αναγνώστη τα βασικά σημεία της ιστορικής διαδρομή του νησιού κατά τους αρχαίους, μέσους και νεότερους χρόνους (σσ. 22-27), ενώ ακολουθούν ενδιαφέροντα στοιχεία (σσ. 27-36) για τα δημογραφικά δεδομένα του πληθυσμού, ιδίως για τη νεότερη γενιά, για τη γεωργική παραγωγή -δημιουργία και διάθεση ποιοτικών προϊόντων και τοπικών ποικιλιών-, την τοπική μικρο-οικονομία και την εμπορική εφευρικότητα, ενώ έμφαση δίνεται στις διαδικασίες αστικοποίησης του πληθυσμού, τις αλλαγές που επέφεραν η εισροή κεφαλαίων μέσω των ευρωπαϊκών προγραμμάτων στήριξης. Αναλογικά συνεξετάζεται το πέρασμα από την ανάπτυξη των υποδομών στις μεταβολές των νοοτροπιών της καθημερινότητας των κατοίκων της νησιωτικής κοινότητας μέσα στα πλαίσια διαμόρφωσης καλύτερων όρων διαβίωσης, τουλάχιστον μέχρι το έτος 2010, οπότε και αρχίζουν να γίνονται ιδιαίτερα αισθητές οι επιπτώσεις της κρίσης. Η εισαγωγή ολοκληρώνεται με αναφορά σε θέματα εθνογραφικής αφήγησης και προφορικότητας (σσ. 36-41). Παρόλο που η συγγραφέας διαπιστώνει ότι η προφορική παράδοση είναι εξαιρετικά ευάλωτη λόγω της δραστικής επίδρασης των νέων τεχνολογιών, εντούτοις καταφέρνει και διακρίνει ποικίλες διαβαθμίσεις στον αντίκτυπο της επίδρασης αυτής: έτσι, ενώ υφίσταται μια ισχυρή κάμψη στην προφορική διάδοση των παραμυθιών, δεν ισχύει το ίδιο με τους θρύλους, τις θρυλούμενες ιστορίες που έχουν ως βασικό θεματικό τους πυρήνα την πίστη στο υπερφυσικό. Ενδιαφέροντα, όσον αφορά το αφηγηματικό πλαίσιο, είναι τα στοιχεία που παρέχει τόσο για τη συμβατική «ιεραρχία» της κατά φύλα και κατά ηλικία αφήγησης όσο και για τους διαρκείς μετασχηματισμούς των αφηγηματικών ειδών με την εισαγωγή και νέων παραλλαγών σε παροιμίες, μαντινάδες, τοπικά ανέκδοτα, ευτράπελες διηγήσεις. Αναδεικνύεται έτσι η ζωντάνια και η κοινωνική λειτουργικότητα της προφορικότητας που ξεφεύγει από τις «μνημειακού χαρακτήρα» θεωρήσεις και τα στενά φιλολογικά πλαίσια και εντάσσεται στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο δράσης της τοπικής κοινωνίας με δεδομένη την δυναμική που αναπτύσσει.

Στο πρώτο κεφάλαιο που επιγράφεται «Στο νησί της Καλυψώς» (σσ. 43-62) μέσα από την επιτόπια έρευνα διερευνάται ο καταγωγικός μύθος, η απώτερη μυθολογική ιστορία του νησιού, κυρίως για τη θεά Καλυψώ (μέσω της παρετυμολογίας του ονόματός της), την Ωγυγία και τις αποκαλύψεις θησαυρών. Η κ. Παπαχριστοφόρου μέσω της παράθεσης ιστορικών, αρχαιολογικών και φιλολογικών πηγών φωτίζει τις όψεις της ιστορικής πορείας του νησιού και επιπλέον ξεκαθαρίζει τα σημεία, όπου όντως υπάρχει διασύνδεση μεταξύ προφορικής παράδοσης και ιστορικής πραγματικότητας, ενώ επισημαίνει τα σημεία, στα οποία η μυθοπλασία υπερτερεί και καλύπτει ή εν μέρει συμπληρώνει τα κενά της ιστορική και αρχαιολογικής έρευνας. Είναι πάντως εντυπωσιακό το πώς αρχαίοι μύθοι που είτε έχουν είτε δεν έχουν σύνδεση με τον εν λόγω τόπο μεταπλάθονται από τους λαϊκούς αφηγητές και εντάσσονται στην αφηγηματική παράδοση των Λειψών (σσ. 44-52).

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το δεύτερο κεφάλαιο «Ιστορίες προέλευσης (η συνέ-

χεια της αφήγησης)» (σσ. 63-97). Αντίθετα από ό,τι θα περίμενε κανείς στην προφορική παράδοση του νησιού υπάρχει ένα αρκετά μεγάλο κενό. Η κ. Παπαχριστοφόρου καταφέρνει να συγκεντρώσει αρκετές προφορικές μαρτυρίες για τους νεότερους χρόνους στο νησί (εγκατάσταση κατοίκων στο νησί, πειρατές, ασκητές), μολονότι αποτελούν για πολλούς κατοίκους terra incognita. Η δυσκολία είναι ακόμη μεγαλύτερη, εάν αναλογιστούμε την έλλειψη επιστημονικής έρευνας γύρω από το ζήτημα αυτό. Η συγγραφέας προσπαθεί και επιτυγχάνει να ερμηνεύσει όψεις της υπόρρητης προγονικής καταγωγής τόσο μέσα από τη συμβολική ανάλυση προσώπων, γεγονότων, καταστάσεων και των γραμμών συγγένειας όσο και μέσα από τη συσχέτιση με το Μοναστήρι της Πάτμου και τους αδιάκοπους δεσμούς που έχουν οι Λειψοί με την εκεί μοναστική κοινότητα. Σε τελικό επίπεδο ορθά, πιστεύω, η κ. Παπαχριστοφόρου διαπιστώνει ότι οι θρυλούμενες ιστορίες αποτελούν ένα σύστημα χρονολόγησης της ίδιας της ιστορίας της κοινότητας, του «δικού της χρόνου» και της κοσμολογίας της.

Πέρα από τις ιστορίες για το παρελθόν, εξετάζει τις προφορικές ιστορίες τόσο για το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον του νησιού (κεφ. τρίτο «Στοιχειώματα και καθαγιασμοί», σσ. 99-125) όσο και για τις θρησκευτικού περιεχομένου προφορικές αφηγήσεις (κεφ. τέταρτο «Ιεροφάνειες και θαύματα», σσ. 127-154). Όσον αφορά τα Στοιχειώματα εξετάζονται και αναλύονται προφορικές μαρτυρίες γύρω από: σπηλιές, στοιχειωμένους τόπους, νεράιδες, ορόσημα σταυρώματος «σταυράτα», τη δαιμονοποίηση ορισμένων κατοίκων (π.χ. των βοσκών), ναούς και ναΰδρια, με τις ιστορίες σχετικά με την Παναγιά του Χάρου να κυριαρχούν. Οι προαναφερθείσες ιστορίες εντάσσονται στο πλαίσιο μελέτης της λαογραφίας, όπως το είχε συλλάβει ο Πολίτης και αναλύονται ως συμβολικά τμήματα ενός συστήματος αναπαραστάσεων που κινείται μεταξύ της προφορικότητας, της λατρείας και της χωροθέτησης, υπό το πρίσμα των νεότερων ανθρωπολογικών θεωριών, κυρίως του Stewart, καθώς και των θεωρητικών τοποθετήσεων ελλήνων λαογράφων, όπως της Άλκης Κυριακίδου και του Βασίλη Νιτσιάκου. Ανάλογα και στο επόμενο κεφάλαιο «Ιεροφάνειες και θαύματα», (σσ. 127-154), αναλύονται οι θρησκευτικές παραδόσεις για την Παναγία και τους αγίους του νησιού τόσο συμβολικά για τις σχέσεις των ανθρώπων με το ιερό όσο και σημειολογικά από την άποψη της σημειολογίας του χώρου, της δομικής αλληλεπίδρασης ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος, με έμφαση στη συμβολική κατανομή του χώρου και την ιερή χρήση του κατά τη διάρκεια τελετουργιών.

Εκτεταμένα και με λεπτομερείς εθνογραφικές καταγραφές αναπτύσσεται στο κεφάλαιο «Γονιμότητα και Θάνατος», (σσ. 155-198), η λατρεία της Παναγίας στο νησί μέσα στο δίπολο γονιμότητα (γιορτές Ευαγγελισμού και Χριστουγέννων) και θάνατος (Μεγάλη Εβδομάδα και Κοίμηση της Θεοτόκου τον Δεκαπενταύγουστο). Πέρα από την αδιαμφισβήτητη αξία του κεφαλαίου από άποψη περιγραφής και ερμηνείας της θρησκευτικότητας σε αυτή τη νησιωτική κοινότητα, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι χωρικές και χρονικές διαβάσεις που συνοδεύουν τις εορτές και αναλύονται από τη συγγραφέα, καθώς και η έμφυλη διάσταση στην έρευνα με την ανάλυση του αξιακού συστήματος της κοινότητας, της κοινωνικής θέσης των γυναικών στους Λειψούς σε συνάρτηση με τις λατρευτικές πρακτικές για την Παναγία.

Παράλληλα, αναλύεται η βιωματική συλλογικότητα που διαμορφώνεται πολυεπίπεδα στο νησί πέρα από το πλαίσιο τη λατρείας και των αφηγήσεων στο μικρο-επίπεδο της καθημερινής ζωής (κεφ. «Κάθε μέρα και σήμερα», σσ. 199-230), όχι μόνο όταν το νησί γεμίζει επισκέπτες κατά τους θερινούς μήνες, αλλά σε καθημερινή βάση, ειδικά το χειμώνα, όταν απομένουν εκεί μονάχα οι ντόπιοι κάτοικοι και βιώνουν τη «δική τους καθημερινότητα». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εξετάζονται όψεις της καθημερινότητας, όπως είναι η επιστολική ποίηση, τα παραμύθια και η αφήγηση τους, οι φάρσες, τα παρατσούκλια, η ανατροφή των παιδιών, η δομή της οικογένειας στο νησί, ενώ έμφαση δίνεται και στις σωματικές πρακτικές που κατέγραψε η ερευνήτρια στα γλέντια και τις συναθροίσεις.

Το βιβλίο ουσιαστικά ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο «Η αφηγηματική συγκρότηση της κοινότητας», σσ. 231-260. Πρόκειται κατά τη γνώμη μου για ένα εξαιρετικά σημαντικό κεφάλαιο που μπορεί να αποτελέσει και υπόδειγμα για όποιον ερευνητή ασχολείται με τον προφορικό λόγο στο μέλλον. Εξάλλου η συγγραφέας είναι από τους πλέον ειδικούς σε αυτό το πεδίο, αναγνωρισμένη τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Με βάση τα εθνογραφικά παραδείγματα και καλά επεξεργασμένη θεωρία αναλύεται όχι μόνο η σημασία του προφορικού λόγου, αλλά ειδικότερα η έννοια της αφηγηματικότητας, καθώς και η σύνδεσή της με τη λατρεία. Βαραίνει ιδιαίτερα, κατά την εκτίμησή μου, η ανάλυση της συγκρότησης της κοινότητας στο χώρο μέσω της προφορικότητας που επιχειρεί η συγγραφέας εδώ, προσεγγίζοντας ανακεφαλαιωτικά την αφηγηματική παράδοση ως μια ζώσα διαδικασία, ιδιαίτερα σύνθετη, που συγκροτεί το νησί τόσο σε επίπεδο χωρικό, με την κατασκευή του τοπίου, όσο και σε επίπεδο χρονικό.

Επιλογικά (σσ. 261-265) αναπτύσσονται θέσεις της συγγραφέως για το εθνογραφικό πεδίο, τις προκλήσεις και τα διλήμματα που όλοι αντιμετωπίζουμε, κάνοντας επιτόπια έρευνα, αλλά και για το βαθμό της ενσωμάτωσης του ερευνητή σε μια κοινότητα, σε ένα βάθος δέκα ολόκληρων χρόνων. Όπως η ίδια επισημαίνει: «Ως άλλος 'Οδυσσέας' παρέμεινα για δέκα ολόκληρα χρόνια που δεν κατάλαβα πώς πέρασαν. Ίσως τελικά μια επιτόπια έρευνα να φθάνει στο τέλος της, όχι όταν αρχίζουν οι πληροφορίες να επαναλαμβάνονται, αλλά όταν μέσα από το πεδίο προσλαμβάνει κανείς τον εαυτό του (και όχι πια τον Άλλο)».

Το βιβλίο περιέχει παράρτημα (σσ. 269-310) με 4 χάρτες και 54 φωτογραφίες, ενώ υπάρχει και σελίδα με σχετική επεξήγηση των 5 φωτογραφιών του εξωφύλλου. Οι φωτογραφίες που εκτείνονται σε ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, από το 2000 έως το 2010 –όσα χρόνια δηλαδή διάρκεσε η έρευνα- δίνουν στον αναγνώστη του βιβλίου μια συνολική εικόνα όχι μόνο της θρησκευτικότητας και του δημόσιου τελετουργικού που συνοδεύει τις λατρευτικές πρακτικές στο νησί, αλλά και παρουσιάζουν ποικίλες όψεις της καθημερινή ζωής, χρήσιμες και κατατοπιστικές για όποιον δεν έχει επισκεφτεί το νησί. Θεωρώ σημαντικό το γεγονός ότι η συγγραφέας χρησιμοποίησε στο βιβλίο της προσωπικές φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα· οι φωτογραφίες από την προσωπική επιτόπια έρευνα ενδεχομένως να μην έχουν την τελειότητα των επαγγελματιών φωτογράφων· εντούτοις αποπνέουν την αίσθηση του οικείου και του αυθεντικού, νοητά «μεταφέρουν» τον αναγνώστη στο νησί των Λειψών και ξυπνούν τις δικές του

μνήμες από επισκέψεις σε ελληνικά νησιά, στα οποία όλοι έχουμε τραβήξει ανάλογες φωτογραφίες. Τέλος υπάρχει και το πάντοτε χρήσιμο και λειτουργικά απαραίτητο ευρετήριο πραγμάτων, όρων, τοπωνυμίων και ονομάτων (σσ. 311-322).

Ενημερωτικά για τους ερευνητές και για κάθε ενδιαφερόμενο αναφέρω ότι το βιβλίο κυκλοφορεί μεταφρασμένο και στα αγγλικά με τον τίτλο: *Myth, Representation and Identity: an Ethnography of Memory in Lipsi, Greece, New York: Palgrave - Macmillan, 2013*. Η προσπάθεια αυτή είναι επαινετή, καθώς διεθνοποιεί την εργασία και την έρευνα της συγγραφέως και συμβάλλει στην προβολή της ελληνικής λαογραφίας και σε ένα αναγνωστικό κοινό, το οποίο δεν έχει πρόσβαση στην ελληνική γλώσσα. Η μετάφραση ελληνικών λαογραφικών θεωρητικών κειμένων ή μελετών που στηρίζονται στην εθνογραφική έρευνα στα αγγλικά αποτελεί ακόμα ένα από τα desiderata της ελληνικής λαογραφίας. Το ζήτημα είχε επισημάνει εξάλλου σε επίσκεψή του πριν από αρκετά χρόνια και ο καθηγητής Alan Dundes, τονίζοντας πως δυστυχώς λόγω της δυσκολίας κατανόησης της ελληνικής γλώσσας ελάχιστα πράγματα γίνονται γνωστά από την ελληνική λαογραφική κίνηση στο εξωτερικό.

Η εθνογραφική μελέτη της κ. Παπαχριστοφόρου είναι ένα βιβλίο που στηρίζεται σε μακροχρόνια εθνογραφική έρευνα. Επιτυγχάνει να συγκεράσει γόνιμα παλαιότερες και νεότερες ανθρωπολογικές θεωρίες με τη λαογραφική θεωρία μέσα στα πλαίσια ενός διεπιστημονικού προβληματισμού και διαλόγου, τον οποίο πάντοτε η λαογραφία επιθυμεί. Αν και αξιοποιεί πολλές ανθρωπολογικές θεωρίες, δεν είναι ένα βιβλίο «απόμακρο» και δυσνόητο. Αποπνέει μια ευαισθησία για τα πράγματα και τους ανθρώπους, αποτέλεσμα της χρόνιας επαφής μαζί τους. Δίνει έμφαση στην προφορικότητα όχι κατά τρόπο «μνημειακό», αλλά την εκλαμβάνει ως έναν βασικό πυλώνα για τη συγκρότηση της ιστορίας, των κοινωνικών ταυτοτήτων των κατοίκων ενός τόπου, ακόμα και ως παράγοντα συνδιαμόρφωσης του ανθρωπογενούς τοπίου. Οπωσδήποτε το συγκεκριμένο έργο της κ. Παπαχριστοφόρου στον τομέα της προφορικότητας αποτελεί μια πολύ σημαντική συμβολή, όχι μόνον για τη λαογραφία αλλά για το χώρο των κοινωνικών επιστημών ευρύτερα.

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΚΟΥΖΑΣ

Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης – Μαριάνθη Καπλάνογλου – Αριστείδης Δουλαβέρας (επιμέλεια), *Η αναγόρευση του καθηγητή Wolfgang Mieder σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Ινστιτούτο Λαϊκού Πολιτισμού Καρπάθου του Πανεπιστημίου Αθηνών - Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων, αρ. 8 - Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2015, σσ. 78.

Ο γνωστός καθηγητής του Πανεπιστημίου του Vermont και κορυφαίος παροιμιολόγος Wolfgang Mieder αναγορεύτηκε επίτιμος διδάκτορας του Τμήματος Φιλο-

λογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, έπειτα από πρόταση του καθηγητή Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Μηνά Αλ. Αλεξιάδη. Η τελετή αναγόρευσης έλαβε χώρα στην Αίθουσα Τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών στις 16 Δεκεμβρίου 2014 και σημείωσε μεγάλη επιτυχία, αφού την τελετή παρακολούθησαν πολλοί καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής, προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές και πολύς κόσμος.

Την τελετή ξεκίνησε με προσφώνησή του ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών Θεόδωρος Φορτσάκης, ενώ το έργο του τιμώμενου παρουσιάστηκε από τους Μηνά Αλ. Αλεξιάδη και Αριστείδη Δουλαβέρα και την Μαριάνθη Καπλάνογλου. Ακολούθησε η αναγόρευση του τιμώμενου με την ανάγνωση των κειμένων του Ψηφίσματος του Τμήματος, της Αναγόρευσης και του Διδακτορικού Διπλώματος από την πρόεδρο του Τμήματος Φιλολογίας, καθηγήτρια Ερασμία –Λουΐζα Σταυροπούλου, και με την περιένδυσή του με την τήβεννο της Φιλοσοφικής Σχολής από την κοσμήτορα της Σχολής, καθηγήτρια Ελένη Καραμαλέγκου. Η τελετή ολοκληρώθηκε με ομιλία του καθηγητή Mieder.

Όλες οι ομιλίες περιελήφθησαν σε ειδικό τόμο που επιμελήθηκαν οι Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Μαριάνθη Καπλάνογλου και Αριστείδης Δουλαβέρας, με τίτλο *Η αναγόρευση του καθηγητή Wolfgang Mieder σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*. Ο καλαίσθητος αυτός τόμος εντάχθηκε στη σειρά Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων του Ινστιτούτου Λαϊκού Πολιτισμού Καρπάθου του Πανεπιστημίου Αθηνών (αρ. 8). Γενικότερα οι εκδόσεις αναγορεύσεων επίτιμων διδακτόρων με κείμενα των ομιλητών και του τιμώμενου σπανίζουν, ιδιαίτερα στις μέρες μας, κατά τις οποίες οι εκδοτικές προσπάθειες ολοένα γίνονται και δυσκολότερες εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Όμως με τις εκδόσεις των τελετών αναγορεύσεων αφενός διασώζεται ένα πολύτιμο υλικό ομιλιών που αναφέρεται στην ανάλυση του έργου του τιμώμενου και αφετέρου δίνεται στη δημοσιότητα και ο λόγος του επίτιμου διδάκτορα, που αρκετά συχνά έχει βαρύνουσα επιστημονική σημασία και αναφέρεται σε καινούργιες οπτικές της επιστήμης που διακονεί.

Στον τόμο συγκεντρώνονται η προσφώνηση του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών Θεόδωρου Φορτσακη, οι ομιλίες του Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, του Αριστείδη Δουλαβέρα και της Μαριάνθη Καπλάνογλου, καθώς η ομιλία του καθηγητή Mieder.

Ειδικότερα ο Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης στην εισήγησή του «Ο καθηγητής Wolfgang Mieder και η νεωτερική λαογραφία στις ΗΠΑ, το παράδειγμα της παροιμίας» (σσ. 15-25) κάνει αναλυτικά λόγο για το παροιμιολογικό έργο του τιμώμενου. Αφού προβεί σε μια σύντομη ανασκόπηση του πραγματικά εντυπωσιακού έργου του καθηγητή Mieder, ο κ. Αλεξιάδης αναλύει το νεωτερικό του έργο και κυρίως τα έργα εκείνα που αναφέρονται σε παροιμίες. Έμφαση δίνει στην ανάλυσή του σε ένα πρόσφατο βιβλίο του τιμώμενου με τίτλο *Proverbs are the Best Policy. Folk Wisdom and American Politics* (2008). Πρόκειται για ένα έργο σημαντικό που προβάλλει τη σύγχρονη παροιμιολογική έρευνα και κυρίως την παρουσία της παροιμίας σε διάφορες εκφάνσεις της καθημερινής ζωής. Τέλος προβαίνει σε συ-

γκρίσεις και συσχετισμούς με το παροιμιολογικό έργο των Ελλήνων λαογράφων και ιδίως με το έργο του Δημητρίου Λουκάτου.

Η κ. Καπλάνογλου στο μελέτημά της «*"Σταγόνα σταγόνα γίνεται λίμνη"*: Στοιχεία μεθόδου στο παροιμιολογικό έργο του Wolfgang Mieder» (σσ. 27-29), από τη μια πλευρά, εστιάζει στη μεθοδολογική προσέγγιση διαφόρων ζητημάτων από τον τιμώμενο και από την άλλη επισημαίνει για ποιους λόγους το έργο του είναι βαθύτατα λαογραφικό. Ορθά η κ. Καπλάνογλου επισημαίνει ότι η λαογραφία σε πολλά σημεία διαφοροποιείται από άλλες επιστήμες, ως προς τη μέθοδο έρευνας, αφού εκλαμβάνει τη λαϊκή πολιτισμική δημιουργία ως μια διαδικασία συνεχών μεταδόσεων και παραλλαγών, όπου το κάθε άτομο δεν είναι ένας παθητικός φορέας μιας αφήγησης, αλλά ουσιαστικά συμβάλλει στη διαδικασία μετασχηματισμού της (σ. 28).

Ο Αριστείδης Δουλαβέρας στην εισήγησή του «Η συμβολή του καθηγητή Wolfgang Mieder στη διεθνή παροιμιολογία» (σσ. 31-37), αναλύει μέσα σε σύντομα πλαίσια το ογκώδες έργο του καθηγητή Mieder. Ο κ. Δουλαβέρας, πέρα από την εργοβιογραφία του τιμώμενου, παραδίδει και ενδιαφέροντα στοιχεία για τη δράση του σε επιστημονικές εταιρείες και πανεπιστήμια του εξωτερικού, καθώς και για τις σχέσεις του με άλλους λαογράφους, κυρίως Φινλανδούς και Αμερικανούς.

Ο καλαίσθητος τόμος κλείνει με την ομιλία του καθηγητή Mieder «"Different Proverbs from Different Times": Proverbial Discourse at the Crossroads to Modernity» (σσ. 39-52), ενώ υπάρχει και μετάφραση του κειμένου από τη φιλόλογο Αλίκη Μανδηλαρά για να είναι προσιτό σε κάθε ενδιαφερόμενο. Στον λόγο του ο τιμώμενος ανιχνεύει τις δραστικές επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης και της παγκόσμιας ροής πληροφοριών στον παροιμιακό λόγο διαφόρων λαών, ενώ ασχολείται με τη διάδοση και τη διακειμενικότητα παροιμιών και αποφθεγμάτων διάσημων προσώπων από τον χώρο της πολιτικής, του αθλητισμού και του θεάματος. Ο καθηγητής Mieder αναλύει ιδιαίτερα τη διασπορά παροιμιών, μέσα από το διαδίκτυο και τα μέσα ενημέρωσης. Πέρα, όμως, από καθαρά επιστημονικά ζητήματα, αναφέρεται, κατά τρόπο συγκινητικό, και στις σχέσεις του με την Ελλάδα και ειδικότερα στη σχέση του με τον Δημήτριο Λουκάτο.

Το βιβλίο *Η αναγόρευση του καθηγητή Wolfgang Mieder σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών,* επομένως, καθιστά γνωστά σε ένα ευρύτερο κοινό όλα όσα έλαβαν χώρα κατά την αναγόρευση του Wolfgang Mieder στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ενημερώνει για την ζωή και το έργο του μεγάλου παροιμιολόγου και μας παρουσιάζει, μέσα από τον λόγο του, τις δικές του σκέψεις και απόψεις. Πρόκειται για μια επαινετή προσπάθεια που μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα και για άλλες αναγορεύσεις προσώπων σε επίτιμους διδάκτορες ώστε οι σημαντικοί λόγοι που εκφωνούνται σε αυτές τις περιπτώσεις να μην λησμονούνται και να μην χάνονται μετά το πέρας της εκάστοτε εκδήλωσης.

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΚΟΥΖΑΣ

Μ. Γ. Βαρβούνης, *Νεωτερική Ελληνική Λαϊκή Θρησκευτικότητα. Συναγωγή Μελετών Θρησκευτικής Λαογραφίας*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 790.

Ο καθηγητής Λαογραφίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Μανόλης Γ. Βαρβούνης έχει αφιερώσει ένα μεγάλο μέρος του ερευνητικού, συγγραφικού και διδακτικού έργου του, στον τομέα της Θρησκευτικής Λαογραφίας, στη μελέτη δηλαδή της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς και της θρησκευτικότητας του ελληνικού λαού, την οποία ο ίδιος με το έργο του θεμελίωσε στην ελληνική βιβλιογραφία, μεταφέροντας στην ελληνική πραγματικότητα τον κλάδο της Religiöse Volkskunde που προπολεμικά είχε θεμελιώσει στην Γερμανία ο Max Rumpf. Μια σειρά από μελέτες του αποσκοπούν κυρίως στη θεμελίωση του επιστημονικού αυτού κλάδου στην ελληνική βιβλιογραφία, με την παραδειγματική μελέτη παραδόσεων, τιμής αγίων, εθίμων και εκκλησιαστικών αρχείων από διάφορες περιοχές του Ελληνισμού, υπό την έννοια όχι των κατοίκων του ελληνικού κράτους, αλλά των Ελλήνων στην ευρύτερη δυνατή θεώρηση της διασποράς τους, από την Μικρά Ασία ως την Δυτική Ευρώπη και από τον Δούναβη ως την Αφρική και την Αμερική, με σκοπό μέσα από τα επιμέρους αυτά παραδείγματα την εξαγωγή κάθε φορά συμπερασμάτων που αφορούν το σύνολο της παραδοσιακής θρησκευτικότητας του ελληνικού λαού. Σε πρόσφατο μάλιστα μελέτημά του παρουσιάζει τις βασικές αρχές που διέπουν τη σύγχρονη λαογραφική μελέτη της λαϊκής θρησκευτικότητας [Μ. Γ. Βαρβούνης, «Θρησκευτική Λαογραφία: μια σύγχρονη θεώρηση της λαϊκής θρησκευτικότητας και της λαϊκής θρησκευτικής συμπεριφοράς», στον τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης – Μ. Γ. Σέργης (διεύθυνση), *Ελληνική Λαογραφία: Ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικές* 1, Αθήνα 2012, σ. 669-691], επισημαίνοντας τη στροφή του ενδιαφέροντος προς τις συγχρονικές ή νεωτερικές εθιμικές μορφές, που προστίθενται στη λαϊκή θρησκευτική συμπεριφορά.

Σε αυτό το πλαίσιο κινείται και το περιεχόμενο του παρουσιαζόμενου εδώ ογκωδέστατου τόμου με τίτλο *Νεωτερική Ελληνική Λαϊκή Θρησκευτικότητα. Συναγωγή Μελετών Θρησκευτικής Λαογραφίας* (εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2014), που είναι αφιερωμένος στον καθηγητή Walter Puchner. Ο συγκεκριμένος τόμος, στον οποίο έχουν συγκεντρωθεί τριάντα δημοσιευμένα και αδημοσίευτα μελετήματα νεωτερικής θρησκευτικής λαογραφίας, αποτελεί, όπως σημειώθηκε, σημαντική συμβολή στη θεματική και μεθοδολογική ανανέωση της Θρησκευτικής Λαογραφίας. Πρόκειται για μελετήματα, τα οποία ο κ. Βαρβούνης έγραψε μεταξύ των ετών 2005 και 2013, και αφορούν τη σύγχρονη θρησκευτική ζωή στο ελληνικό αστικό περιβάλλον και στην ελληνική επαρχία, όπου συστηματικά εξάγονται και υιοθετούνται παρόμοιες εθιμικές και τελετουργικές μορφές, που ανανεώνουν την παραδοσιακή ελληνική θρησκευτική συμπεριφορά (σ. 15).

Στην πρώτη μελέτη «*Σύγχρονα λαογραφικά της Κομοτηνής*» (σ. 23-59) εξετάζεται το φαινόμενο της εξαγωγής πολιτισμικών νεωτεριστικών μορφών από το άστυ προς την ύπαιθρο, με βάση το παράδειγμα των σύγχρονων τελούμενων στην Κομοτηνή. Μελετώνται μορφές αστικής λαογραφίας, όπως είναι το δημόσιο τελετουργικό, οι νέες γιορτές με θρησκευτικό και πατριωτικό περιεχόμενο, οι σύλλογοι και η πολιτισμική τους δράση,

και η ακτινοβολία τους προς τα μικρότερα οικιστικά κέντρα του νομού Ροδόπης. Η εξαγωγή αυτή, όπως παρατηρεί ο κ. Βαρβούνης, δεν διαφοροποιεί μόνο τα ερευνητικά δεδομένα και εγκαινιάζει νέους τρόπους προσέγγισης της λειτουργικότητας των λαογραφικών του άστεως, αλλά και εξελίσσεται σε εν δυνάμει ενοποιητικό παράγοντα και συνεκτικό δεσμό των επιμέρους μελών και ομάδων μιας πολυπολιτισμικής πλέον κοινωνίας (σ. 57). Στη δεύτερη μελέτη «*Αστικά έθιμα του θανάτου. Παρατηρήσεις και διαπιστώσεις*» (σ. 61-98) επισημαίνονται και μελετώνται οι μετασχηματισμοί των εθίμων του θανάτου και η δημιουργία νέων εθιμικών μορφών στο αστικό περιβάλλον των ελληνικών πόλεων, αλλά και οι παράγοντες που οδήγησαν στη σταδιακή επικράτηση των μορφών αυτών (σ. 68). Παράλληλα, μελετάται και το φαινόμενο της μεταφοράς του αστικού τελετουργικού τυπικού του θανάτου και προς την ύπαιθρο, τόσο μέσω των επαρχιακών γραφείων τελετών, όσο και μέσω γραφείων μεγάλων αστικών κέντρων, όπως της Αθήνας ή της Θεσσαλονίκης, που αναλαμβάνουν κηδείες σε τόπους καταγωγής νεκρών που πέθαναν στο αστικό κέντρο (σ. 69).

Στην τρίτη μελέτη «*Λαϊκά θρησκευτικά πανηγύρια αθηναϊκών ενοριών*» (σ. 99-111) γίνεται αναφορά στα πανηγύρια ορισμένων αθηναϊκών ενοριών και στα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους. Οι ενορίες προσφέρουν άφθονο υλικό για μια νέα διεπιστημονική θεώρηση του έργου και της προσφοράς τους, η οποία εντάσσεται στους στόχους και στα ενδιαφέροντα του κλάδου της Θρησκευτικής Λαογραφίας. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο και στην πέμπτη μελέτη «*Αστική λαϊκή θρησκευτικότητα σε ενοριακά πλαίσια. Η περίπτωση της ενορίας της Αγίας Αναστασίας της Πατρικίας της Ι. Μητροπόλεως Περιστερίου*» (σ. 139-161) τα δεδομένα της τρίτης μελέτης εξειδικεύονται στην περίπτωση μιας μεγάλης ενορίας του Περιστερίου. Η τέταρτη μελέτη «*Σύγχρονες μορφές θρησκευτικότητας στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό*» (σ. 113-138) καταγράφει και μελετά σε θεωρητικό και παραδειγματικό επίπεδο ορισμένες σύγχρονες μορφές θρησκευτικότητας, που απασχολούν τη νεωτερική θρησκευτική λαογραφία. Η σύγχρονη λαϊκή θρησκευτικότητα στην Ελλάδα, με βάση τα όσα παρατηρεί εδώ ο κ. Βαρβούνης, διακρίνεται για την επιβίωση παλαιότερων εθιμικών μορφών, για την αναβίωση άλλων και για την εισαγωγή νέων εθίμων και τελετουργιών, που είτε αντιγράφονται είτε δημιουργούνται *ad hoc* (σ. 137). Σε παρόμοιο κλίμα κινείται και το έκτο μελέτημά του «*Λαϊκή θρησκευτική παράδοση και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*» (σ. 163-173), στο οποίο εξετάζει τη διατήρηση και τη θέση της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικής παράδοσης στην Ευρωπαϊκή ένωση, στηριζόμενος στη θέση ότι οι λαϊκές θρησκευτικές παραδόσεις αποτελούν τον ισχυρό καμβά για την προβολή των κοινών συστατικών που συναποτελούν τους επιμέρους ευρωπαϊκούς παραδοσιακούς πολιτισμούς (σ. 172).

Μορφές της σύγχρονης οικιακής λαϊκής λατρείας εξετάζονται στην έβδομη μελέτη «*Οικιακή λαϊκή λατρεία*» (σ. 175-186), η οποία αποτελεί σημαντικό κομμάτι της λαϊκής λατρείας στο σύνολό της, και ένα πλούσιο και πολύτιμο τμήμα της «ανεπίσημης» λατρείας του λαού, στο οποίο βασίζεται η εκδήλωση της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς του (σ. 185). Η όγδοη μελέτη «*Προσκυνηματικός τουρισμός και ελληνική λαϊκή τέχνη*» (σ. 187-207) ασχολείται με το φαινόμενο του λαϊκού προσκυνηματικού τουρισμού, όπως επιτυχώς ονομάζεται, ως μίας έκφραση της σύγχρονης ελληνικής λαϊκής θρησκευτι-

κότητας, και εξετάζει τις μορφές της λαϊκής θρησκευτικής τέχνης που σχετίζονται με το φαινόμενο αυτό. Σε σχέση με αυτές τις μορφές, εύστοχα ο κ. Βαρβούνης παρατηρεί ότι θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε για ένα ιδιότυπο «χριστιανο-φολκλόρ» με τουριστική διάσταση και ιδιαίτερο προσανατολισμό προς το ακμάζον προσκυνηματικό ενδιαφέρον της εποχής μας (σ. 206). Τον προσκυνηματικό τουρισμό έχει ως αντικείμενο και η δέκατη τρίτη μελέτη του τόμου «*Προσκυνηματικές εκδρομές και ιερές αποδημίες*» (σ. 273-304), η οποία βασίζεται και σε σημαντική ξένη βιβλιογραφία για παρόμοια ζητήματα. Στη μελέτη αυτή, οι σύγχρονες αυτές εκδρομές, όπως διοργανώνονται όχι μόνον στους Έλληνες, αλλά και σε άλλους λαούς, εξετάζονται ως η φυσική συνέχεια και εξέλιξη των παλαιότερων ιερών αποδημιών, οι οποίες όμως έχουν προσαρμοστεί στις πολιτισμικές, κοινωνικές και υλικές συνθήκες της εποχής μας (σ. 298).

Η ένατη μελέτη «*Αθηναϊκά προσκυνητάρια*» (σ. 209-217) ασχολείται με την ύπαρξη, τη μορφή και τη λειτουργικότητα των προσκυνηταρίων, καθώς και με την ανάδειξη των λατρευτικών, ψυχολογικών, πρακτικών και συμβολικών σκοπών που εξυπηρετεί η παρουσία τους στον αστικό χώρο, με παραδείγματα που αφορούν προσκυνητάρια των δρόμων και των αυλών της Αθήνας. Ο κ. Βαρβούνης τα μελετά ως προϊόντα της λατρευτικής οριοθέτησης του αστικού δομημένου χώρου, ως αστικές μετεξελίξεις ανάλογων παλαιότερων μορφών αφιερωματικής πρακτικής και λαϊκής λατρείας του αγροτικού και κτηνοτροφικού χώρου μας (σ. 214). Για αυτόν ακριβώς τον λόγο εντάσσει τη μελέτη των προσκυνηταρίων στον αστικό χώρο στα ενδιαφέροντα της νεωτερικής λαογραφίας. Στη δέκατη μελέτη «*Χάρτινες μικρές εικόνες ευλογίας*» (σ. 219-231), οι εικόνες αυτές, ως τμήμα του υλικού πολιτισμού, σχετίζονται με την παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά του λαού και αντιμετωπίζονται ως «θρησκευτικά αντικείμενα» (σ. 223). Οι μελέτες που ακολουθούν, η ενδέκατη «*Η συμβολή του Δημ. Σ. Λουκάτου στην έρευνα της ελληνικής θρησκευτικής λαογραφίας*» (σ. 233-257) και η δωδέκατη «*Η συμβολή του Δημ. Σ. Λουκάτου στη μελέτη της νεοελληνικής λαϊκής αγιολατρείας*» (σ. 259-272) έχουν ως αντικείμενό τους την ερευνητική και επιστημονική συμβολή του καθηγητή Δημητρίου Σ. Λουκάτου στην έρευνα της ελληνικής θρησκευτικής λαογραφίας και της ελληνικής λαϊκής αγιολατρείας, με παραδείγματα και σχετικά συμπεράσματα.

Υλικοί δείκτες της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς του ελληνικού λαού, που σχετίζονται άμεσα με τη νεωτερική ελληνική θρησκευτικότητα, εξετάζονται στη δέκατη τέταρτη μελέτη «*Υλικοί δείκτες για την παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά του ελληνικού λαού*» (σ. 305-321). Τα συμπεράσματα αυτής της μελέτης εξειδικεύονται στην αμέσως επόμενη, τη δέκατη πέμπτη «*Εκκλησιαστικά εγκόλπια ημερολόγια και νεοελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα*» (σ. 232-343), που αφορά τα ελληνικά αυτά ημερολόγια, στις σελίδες των οποίων προβάλλεται η τοπική θρησκευτική ταυτότητα, το εθιμικό και εορτολογικό ρεπερτόριο κάθε τόπου, αλλά και οι προβαλλόμενες αξίες της λαϊκής θρησκευτικότητας σε συγκεκριμένη περιοχή. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, τα εκκλησιαστικά ημερολόγια αποτελούν μια σημαντική πηγή πληροφοριών για τους μελετητές της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς του λαού, καθώς σ' αυτά αποτυπώνεται η τοπική λατρευτική παράδοση υπό το πρίσμα των επιδιώξεων και των πρακτικών του κλήρου (σ. 342).

Με το φαινόμενο της εκκοσμίκευσης ασχολείται η δέκατη έκτη μελέτη «*Πνευματικότητα και εκκοσμίκευση στα έθιμα της ελληνικής λαϊκής λατρείας*» (σ. 347-360), όπως αυτό εκδηλώνεται σε πολλά, νεωτερικά κατά κανόνα, ζητήματα της θρησκευτικής λαογραφίας. Μάλιστα, ο κ. Βαρβούνης επισημαίνει μια βασική ποιοτική διαφοροποίηση στην εκδήλωση της εκκοσμίκευσης στα έθιμα της λαϊκής λατρείας του ελληνικού λαού σε σύγκριση με τους υπόλοιπους ευρωπαϊκούς λαούς (σ. 358-359). Οι θεωρητικές διαπιστώσεις της παραπάνω μελέτης εξειδικεύονται με την επόμενη δέκατη έβδομη μελέτη «*Ναός κάτω από το ναό. Πρακτικές της νεωτερικής ελληνικής αστικής λαϊκής θρησκευτικότητας*» (σ. 361-371), στην οποία εξετάζονται οι λόγοι για τους οποίους οι «ναοί κάτω από το ναό» σε περιπτώσεις νέων αστικών ναϊκών κτισμάτων αποτελούν κύρια μορφή της αστικής θρησκευτικής λαογραφίας μας, αλλά και μια πρακτική με ταχύτατη διάδοση σε διάφορες ελληνικές περιοχές (σ. 371). Παράλληλα με την εξέταση της λειτουργικότητάς τους, αναδεικνύεται και η εθιμική υπόστασή τους, καθώς σε αυτούς τους υπόγειους λατρευτικούς χώρους οργανώνονται και πραγματοποιούνται μια σειρά από λατρευτικές πράξεις και συνακόλουθες λαϊκές λατρευτικές τελετουργίες και πρακτικές.

Τη λαογραφική σημασία του ελληνικού λαϊκού θρησκευτικού τύπου, έχοντας ως παράδειγμα ένα ναξιακό περιοδικό, διερευνά η δέκατη όγδοη μελέτη «*Ελληνικός περιοδικός θρησκευτικός τύπος. Η περίπτωση του ναξιακού περιοδικού "Αργοκοιλιώτισσα. Η Παναγία της Νάξου* » (σ. 373-407). Στη μελέτη αυτή, ο κ. Βαρβούνης επισημαίνει ότι μέσα από τις σελίδες αυτών των περιοδικών μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις σύγχρονες τάσεις και μορφές –συχνότατα αστικής προέλευσης- της νεωτερικής θρησκευτικής λαογραφίας, τάσεις ιδιαιτέρως σημαντικές για την κατανόηση της σύγχρονης λατρευτικής παράδοσης του ελληνικού λαού (σ. 406). Στη δέκατη ένατη μελέτη «*Το "κιτς" στη σύγχρονη ελληνική λαϊκή εκκλησιαστική τέχνη*» (σ. 409-440), επισημαίνονται και αναλύονται οι παράγοντες δόμησης της αισθητικής πρακτικής του *"κιτς"* στην ελληνική λαϊκή εκκλησιαστική τέχνη. Επιπλέον, διατυπώνονται ορισμένες προτάσεις για την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου φαινομένου, όπως ο συστηματικός έλεγχος της στιλιστικής μορφής των αφιερωμάτων και η θεσμοθετημένη επίσης συμβουλευτική υπηρεσία από ειδικούς, προς τους εμπλεκόμενους συντελεστές αυτής της διαδικασίας (σ. 440). Η εικοστή μελέτη «*Η ελληνική λαϊκή λατρεία μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Ζητήματα πολιτισμικού διαλόγου στη θρησκευτική λαογραφία*» (σ. 441-472) αναφέρεται στις επιδράσεις που δέχθηκαν οι επιμέρους μορφές της ελληνικής λαϊκής λατρείας από την Ανατολή και από τη Δύση, επιδράσεις που καθόρισαν τη φυσιογνωμία της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας. Στη συγκεκριμένη μελέτη διερευνώνται οι διαδικασίες πολιτισμικού διαλόγου στο πεδίο της θρησκευτικής λαογραφίας, οι οποίες, όπως επισημαίνει ο κ. Βαρβούνης, διαμόρφωσαν την ουσία και τις εκδηλώσεις των λαϊκών πολιτισμών στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (σ. 442). Η εικοστή πρώτη μελέτη «*Αστικές εκκλησιαστικές λιτανείες*» (σ. 473-491) ασχολείται με τις σύγχρονες αστικές λιτανείες με παραδείγματα από τον αστικό χώρο του λεκανοπεδίου της Αττικής, και με τη μορφολογία και με τη σχέση τους προς τις παλαιότερες ελληνικές λιτανείες του γεωργοκτηνοτροφικού χώρου.

Η εικοστή δεύτερη μελέτη «*"Φάγονται πένητες και εμπλησθήσονται… . Λαογραφι-*

κές θεωρήσεις των εκκλησιαστικών συσσιτίων του ελληνικού αστικού χώρου» (σ. 493-518) αναδεικνύει τη λαογραφική, εθιμική και τελετουργική υπόσταση των εκκλησιαστικών συσσιτίων, τα οποία στις σύγχρονες συνθήκες οικονομικής κρίσης καλύπτουν στοιχειώδεις βιοτικές ανάγκες όλο και μεγαλύτερου μέρους του ελληνικού πληθυσμού. Ακολουθεί η εικοστή τρίτη μελέτη «*Τα Γραφεία Τελετών και η σύγχρονη διαχείριση των τελετουργιών του θανάτου*» (σ. 519-558), η οποία διερευνά τους τρόπους με τους οποίους το έργο των σύγχρονων αστικών Γραφείων Τελετών επιδρά στη διαμόρφωση των νεωτερικών εθίμων και τελετουργιών του θανάτου. Ο λόγος που τα Γραφεία αυτά προκαλούν το ενδιαφέρον της σύγχρονης και νεωτερικής λαογραφίας για τη μελέτη τους, είναι γιατί, όπως παρατηρεί ο κ. Βαρβούνης, αποτελούν τρόπους συστηματικής διαχείρισης της παλαιότερης σχετικής λαϊκής παράδοσης, αλλά και μηχανισμούς διαμόρφωσης νέων εθιμικών μορφών στο σύγχρονο νεωτερικό κόσμο (σ. 558). Στην εικοστή τέταρτη μελέτη «*Σύγχρονη εθιμική ζωή και λαϊκές θρησκευτικές τελετουργίες των Αρμενίων της Κομοτηνής (β΄ μισό 20ού αιώνα)*» (σ. 559-589) επιχειρείται η σκιαγράφηση ορισμένων βασικών εθιμικών στοιχείων και χαρακτηριστικών της συλλογικής τελετουργικής ζωής και δράσης των Αρμενίων της Κομοτηνής. Παράλληλα, διερευνάται η έννοια της λαϊκής θρησκευτικότητας προς εκείνην της ετερότητας, με τα λαογραφικά δεδομένα της έρευνας να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι Αρμένιοι διατηρούν σήμερα τη θρησκευτική τους πίστη, την εκφράζουν όμως, σε επίπεδο λαϊκής θρησκευτικότητας, με εθιμικές μορφές προερχόμενες από το ορθόδοξο πληθυσμιακό στοιχείο της Κομοτηνής (σ. 588). Η εικοστή πέμπτη μελέτη «*Μοναστηριακές επιδράσεις στην ελληνική ενοριακή λαϊκή λατρεία*» (σ. 591-620) ερευνά τις επιδράσεις των μοναστηριακών στοιχείων στην ενοριακή λατρευτική ζωή των πόλεων. Οι επιδράσεις αυτές είναι ευδιάκριτες, και παρά τους περιορισμούς που γνωρίζουν -περιορισμοί που υπαγορεύονται από την ουσιαστική διάκριση μεταξύ του μοναστικού και του κοσμικού τρόπου ζωής- αποτελούν κατά τον κ. Βαρβούνη γενεσιουργούς παράγοντες νέων εθιμικών μορφών και πρακτικών, και για αυτό μελετώνται από την επιστήμη της λαογραφίας, ειδικότερα δε της νεωτερικής ελληνικής λαογραφίας (620).

Η εικοστή έκτη μελέτη «*Παιδί και ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα. Η πρόσληψη των λαϊκών εθιμικών συμπεριφορών στην παιδική ηλικία*» (σ. 621-636) διερευνά τους τρόπους και τις μεθόδους πρόσληψης των λαϊκών εθιμικών και τελετουργικών συμπεριφορών από τα παιδιά, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά διδάσκονται και προσλαμβάνουν τα δεδομένα της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς και της εθιμικής ζωής κυρίως μέσα στα πλαίσια της οικογένειας και της οικογενειακής ζωής (σ. 634). Η εικοστή έβδομη μελέτη «*Παραμυθιακά στοιχεία σε βίους συγχρόνων Γερόντων της Ορθόδοξης Εκκλησιάς. Παλαιός αφηγηματικός οίνος σε νέους ασκούς*» (σ. 637-678) μελετά μέσα από σχετικά παραδείγματα το φαινόμενο της χρήσης επάλληλων ή παρόμοιων παραμυθιακών διηγήσεων στη συγκρότηση των βίων νεοφανών αγίων του 20ού αιώνα ή ακόμη και Γερόντων, που αν και δεν έχουν επισήμως αγιοκαταταχθεί, τιμώνται όμως από το λαό ως άγιοι (σ. 677-678), με σκοπό την επίτευξη της παγίωσης στη λαϊκή θρησκευτική συνείδηση της πεποίθησης σχετικά με την αγιότητά τους (σ. 678). Ακολουθεί η εικοστή όγδοη μελέτη «*Οι εθνοτοπικές παραδόσεις στις μορφές του δημόσιου τελετουργικού της Θράκης*» (σ. 679-695), στην οποία μελετάται η σύνδεση της

χρήσης εθνοτοπικών παραδόσεων στις εκδηλώσεις του δημόσιου τελετουργικού τριών μεγάλων θρακικών πόλεων (Ξάνθης, Κομοτηνής, Αλεξανδρούπολης) με την πρακτική της διαχείρισης της παράδοσης με εθνικούς σκοπούς, εντασσόμενης στο πλαίσιο της ταύτισης των πλέον θεαματικών στοιχείων της λαϊκής παράδοσης με την εθνική και πολιτισμική ταυτότητα των μελών των εθνοτοπικών συλλόγων (σ. 694). Στην εικοστή ένατη μελέτη με τίτλο «*Λαϊκή λατρεία του Ναξιώτη νεοφανούς αγίου Νικολάου του Πλανά. Συμβολή στην έρευνα της νεωτερικής ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας*» (σ. 697-718), εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο δομείται με παλαιά εθιμικά και τελετουργικά στοιχεία η λαϊκή λατρεία ενός νεοφανούς αγίου, του αγίου Νικολάου του Πλανά, καταγόμενου από τη Νάξο και λατρευόμενου κυρίως στην Αθήνα. Μέσω του συγκεκριμένου παραδείγματος αναδεικνύεται ο πρωταγωνιστικός και ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος της παράδοσης στις νεωτερικές μορφές της θρησκευτικής λαογραφίας μας. Τέλος, στην τριακοστή μελέτη «*Μορφές του ελληνικού δημόσιου τελετουργικού και ελληνική λαϊκή θρησκευτικότητα. Μικρή σπουδή στην λαογραφική υπόσταση των δημόσιων τελετών στην Ελλάδα*» (σ. 719-751) ο κ. Βαρβούνης ασχολείται με ορισμένες χαρακτηριστικές μορφές του ελληνικού δημόσιου τελετουργικού, που αποτελούν είδη μαζικών τελετουργικών συμπεριφορών. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο οι μορφές αυτές, ως μορφές της σύγχρονης κοινωνίας, διαμορφωμένες από τις συλλογικές νοοτροπίες, μελετώνται με ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον (σ. 750).

Ο τόμος κλείνει με έναν αναλυτικό πίνακα των πρώτων δημοσιεύσεων ή ανακοινώσεων των μελετών που παρουσιάζονται (σ. 753-758) στο βιβλίο. Ιδιαίτερη μνεία θα κάνουμε στον πλούσιο και ενημερωμένο βιβλιογραφικό οδηγό με ελληνόγλωσσα (σ. 759-777) και ξενόγλωσσα λαογραφικά, ανθρωπολογικά και άλλα δημοσιεύματα (σ. 778-790), τα οποία είναι ιδιαίτερα χρήσιμα στον ερευνητή που ασχολείται με θέματα της σύγχρονης λαϊκής θρησκευτικότητας.

Θα ήταν παράλειψη να μη γίνει αναφορά και στον επιμελητή της έκδοσης, κ. Ευστ. Χ. Λιανό Λιάντη, για τον ιδιαίτερα καλαίσθητο σχεδιασμό του βιβλίου και τη σοφή επιλογή ασπρόμαυρων παλαιότερων φωτογραφιών, που μεταφέρουν τον αναγνώστη στο κλίμα του θέματος του παρουσιαζόμενου βιβλίου.

Συμπερασματικά, το βιβλίο Νεωτερική Ελληνική Λαϊκή Θρησκευτικότητα του καθηγητή κ. Μανόλη Γ. Βαρβούνη είναι προϊόν πολυετούς επιστημονικού προβληματισμού, εμπεριστατωμένης γνώσης της σχετικής ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, αλλά και της προσωπικής βιωματικής του εμπειρίας. Αποτελεί ένα σημαντικό εγχειρίδιο, που βάζει τις θεωρητικές και μεθοδολογικές βάσεις για τη σύγχρονη λαογραφική μελέτη της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικής συμπεριφοράς, η οποία ξεφεύγει πια από την παλιά ελληνική παράδοση της μελέτης της «λαϊκής λατρείας», στρέφοντας το ερευνητικό και επιστημονικό ενδιαφέρον και στις συγχρονικές ή νεωτερικές εθιμικές μορφές, και στο σύνολο των σχέσεων που μπορεί να αναπτύξει ο πιστός με τη θρησκεία του, εξετάζοντας μάλιστα, και τις οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους τους. Από την άποψη αυτή, με το έργο του ο κ. Βαρβούνης αναδεικνύει τη σύγχρονη οπτική της ελληνικής λαογραφίας με κοινωνικο-ιστορικό προσανατολισμό, και παράλληλα, χα-

ράσσει νέους ερευνητικούς δρόμους και στα θέματα που αποτελούν τα ζητούμενα και τους στόχους του κλάδου της Θρησκευτικής Λαογραφίας.

ΝΑΝΤΙΑ ΜΑΧΑ-ΜΠΙΖΟΥΜΗ

Μανόλης Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκή Θρησκευτικότητα στον Ελληνικό Αστικό Χώρο. Μελετήματα Νεωτερικής Θρησκευτικής Λαογραφίας*, εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 279.

Δέκα μελετήματα που θίγουν ζητήματα νεωτερικής αστικής θρησκευτικότητας και νεωτερικής θρησκευτικής λαογραφίας συγκέντρωσε πέραν του ογκώδους τόμου που παρουσιάστηκε στις προηγούμενες σελίδες και στον επιγραφόμενο ως άνω τόμο ο Μ. Γ. Βαρβούνης, που τον αφιερώνει στον «πρεσβευτή των ελληνικών γραμμάτων στην Ισπανία κ. Eusebi Ayensa i Prat». Αναδεικνύεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο η δυναμική του ερευνητικού αντικειμένου της Νεωτερικής Θρησκευτικής Λαογραφίας, στην ανάπτυξη του οποίου έχει συμβάλει τα μέγιστα με το επιστημονικό του έργο ο κ. Μ. Γ. Βαρβούνης, χαράσσοντας νέους ερευνητικούς δρόμους.

Στην Εισαγωγή (σ. 11-16) ο συγγραφέας θέτει τους βασικούς άξονες του βιβλίου του, πάνω στους οποίους γίνεται η δόμηση και του θεωρητικού πλαισίου των περιλαμβανομένων μελετημάτων: «*Η μελέτη της αστικής λαϊκής θρησκευτικότητας εντάσσεται στο πλαίσιο της μελέτης της ελληνικής θρησκευτικής λαογραφίας, αλλά και των νεωτερικών μορφών της σύγχρονής μας λαϊκής ζωής και παράδοσης. Είναι μάλιστα αρκετές οι σχετικές μελέτες που εμφανίζονται τα τελευταία χρόνια στη λαογραφική βιβλιογραφία, όχι μόνο διεθνώς, αλλά και στην ελληνική λαογραφική έρευνα. Αυτό φυσικά οφείλεται στο γεγονός ότι η σύγχρονή μας αστική λαϊκή ζωή χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη πολλών και σημαντικών μορφών εθίμων και τελετουργιών, τα οποία χρήζουν και λαογραφικής μελέτης. Αποτελεί διαπίστωση της σχετικής βιβλιογραφίας το γεγονός ότι οι νεωτερικές λαογραφικές μορφές χαρακτηρίζονται από την επικράτηση της κοινωνικότητας έναντι της λειτουργικότητας. Είναι οι προδιαγραφές και οι συνθήκες της σύγχρονης νεωτερικής κοινωνίας που υπερτονίζει τους κοινωνικούς δεσμούς, έναντι των τελετουργικών δεσμών και γεφυρών του εδώ με το επέκεινα. Αυτή η βασική πραγματικότητα απεικονίζεται στις μορφές των σύγχρονων εθίμων, τα οποία δημιουργούνται στο νεωτερικό αστικό πλαίσιο, και μέσα σε αυτό εξελίσσονται και διαμορφώνονται.*

… Όσα παραπάνω διαπιστώθηκαν, αποτελούν και το θεωρητικό πλαίσιο αυτών που ακολουθούν: Αποτελούν τις συνιστώσες μιας νεωτερικής λαϊκής θρησκευτικής παράδοσης, ζωντανής και εξελισσόμενης, που βρίσκεται ακόμη υπό διαμόρφωση, και η οποία ενδιαφέρει όχι μόνο τη λαογραφία, αλλά και την ανθρωπολογία γενικότερα, παράλληλα με την ποιμαντική ψυχολογία, την κοινωνιολογία της θρησκείας, και άλλους συναφείς κλάδους της μελέτης του θρησκευτικού φαινομένου» (σ. 12-13).

Σε αυτό, λοιπόν, το πλαίσιο κινούνται και τα δέκα μελετήματα του τόμου, τα οποία είναι κατά κανόνα πρωτοδημοσιευμένα, ορισμένα δε από αυτά έχουν δοθεί προς δημοσίευση σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους. Η μελέτη τους στηρίχτηκε

στο συνδυασμό επιτόπιας έρευνας, και εν πολλοίς συμμετοχικής παρατήρησης, με άριστη γνώση και χρήση της πρόσφατης σχετικής ξένης λαογραφικής και ανθρωπολογικής βιβλιογραφίας. Αυτό ακριβώς αποτελεί ένα από τα πιο ισχυρά πλεονεκτήματα του συγκεκριμένου βιβλίου.

Στην πρώτη μελέτη «*Ανθοστολισμοί ναών: λατρευτικές συνέχειες και αστικές ασυνέχειες*» (σ. 17-31) ο συγγραφέας ασχολείται με τους ανθοστολισμούς ναών της εποχής μας, και διερευνά τη χρήση παλαιότερων μορφών και πρακτικών σε νέα κοινωνικά και τελετουργικά έθιμα. Εύστοχα επισημαίνει ότι στις μέρες μας οι παραδοσιακοί θρησκευτικοί και λατρευτικοί ανθοστολισμοί γνωρίζουν δύο νεωτερισμούς· αφενός μεν με την επέκταση της χρήσης τους από τις γιορτές του κύκλου του χρόνου και στις γιορτές του κύκλου ζωής, αφετέρου δε, με το ότι δεν αποτελούν πια αποκλειστική ενασχόληση των γυναικών κάθε ενορίας, αλλά και των οργανωμένων ανθοπωλείων. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ανθοστολισμοί, αν και δεν έχουν ξεφύγει από το πλαίσιο της λατρείας, ακολουθούν όμως το γενικότερο κύμα εξελίξεων στον τομέα της θρησκευτικής λαογραφίας, που βαθμιαία οδήγησε στο σχηματισμό της νεωτερικής ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας, με παράλληλη συμμόρφωση προς τους κανόνες της (σ. 30). Στη συνέχεια, το δεύτερο μελέτημά του «*Ενοριακές και εκκλησιαστικές εκδρομές. Προσκυνηματικές τελετουργίες στο αστικό τουριστικό πλαίσιο*» (σ. 33-50) αποτελεί συμβολή στη μελέτη ενός φαινομένου της ελληνικής νεωτερικής λαϊκής θρησκευτικότητας, το οποίο δεν έχει επαρκώς μελετηθεί από τη σκοπιά της λαογραφίας. Εδώ, ο κ. Βαρβούνης, με βάση την ελληνική εμπειρία και την ξένη σχετική βιβλιογραφία, προσεγγίζει τις ημερήσιες ή διήμερες εκδρομές των ενοριών ως μια νεωτερική ενοριακή δράση των μεγάλων και πολυάνθρωπων ενοριών των πόλεων, η οποία σήμερα έχει εξαπλωθεί και στις μικρότερες ενορίες των χωριών. Οι ενοριακές εκδρομές συνδυάζουν προσκυνηματικές λειτουργίες με την ψυχαγωγική και κοινωνική διάσταση του ταξιδιού, και αυτό, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, αποτελεί αξιοσημείωτη καινοτομία ενός νέου συνδυασμού που δεν επιβλήθηκε «από τα πάνω», αλλά πραγματώθηκε στον λαό (σ. 50). Στην τρίτη μελέτη «*Λαογραφικά αστικών δρόμων*» (σ. 51-74) ασχολείται με τα λαογραφικά αστικών δρόμων, με αφορμή τα παραδείγματα που δίνει ένας κεντρικός δρόμος του Δήμου Περιστερίου. Παραλλήλως με τις εθιμικές μορφές εξετάζει και ζητήματα οργάνωσης του δημόσιου χώρου, αλλά και ισορροπίας μεταξύ φυσικού περιβάλλοντος και δομημένου χώρου, ζητήματα που έχουν ελάχιστα μέχρι σήμερα απασχολήσει την ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία. Ο συγγραφέας, αξιοποιώντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη γνώση που προέρχεται από ξένους κυρίως μελετητές του κλάδου της νεωτερικής λαογραφίας, και πατώντας σε μια στέρεη θεωρητική βάση, επιχειρεί μια πρώτη καταγραφή ορισμένων δεδομένων, φιλοδοξώντας να ανοίξει το ζήτημα προς συζήτηση και στην ελληνική λαογραφική επιστημονική κοινότητα. Ακολουθεί η τέταρτη μελέτη «*Λατρευτικές μεταφορές ιερών λειψάνων, εικόνων και κειμηλίων*» (σ. 75-94), στην οποία ο κ. Βαρβούνης ασχολείται με τις τελετουργικές μεταφορές λειψάνων, εικόνων και κειμηλίων από μονές ή ναούς σε άλλους ναούς, με σκοπό την έκθεσή τους για προσκύνημα. Εξετάζει τη συγκυρία, την εθιμοταξία, τις πρακτικές και τις εκκλησιαστικές τελετές και ακολουθίες που συνοδεύουν τη μεταφορά αυτή, αλλά και τις ρίζες της συνήθειας

και τις νεωτερικές μεταλλαγές και μετεξελίξεις της, καθώς πρόκειται για τελετουργική πρακτική υπό εξέλιξη. Προχωρώντας μάλιστα, και σε μια συγκριτική μελέτη ανάμεσα στις τελετουργίες μεταφοράς και προσκύνησης εντός της ελληνικής επικράτειας και σε εκείνες έξω από αυτήν, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι τελετουργίες αυτές, αν και μοιάζουν μεταξύ τους, διαφέρουν ωστόσο στην ουσία (σ. 90).

Τα νεωτερικά στοιχεία σύγχρονων πανηγύρεων σε αστικές ενορίες, που αποτελούν χαρακτηριστικές όψεις της νεωτερικής ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας, εξετάζει στα δύο επόμενα μελετήματά του, στο πέμπτο «*Νεωτερικά στοιχεία στις εκκλησιαστικές πανηγύρεις: όψεις της σύγχρονης αστικής θρησκευτικής λαογραφίας» (σ. 95-112), και στο έκτο «Νεωτερικές μορφές θρησκευτικών τελετουργιών στο λαϊκό πολιτισμό της Σάμου» (σ. 113-137),* όπου και εστιάζει το ερευνητικό ενδιαφέρον του στα σαμιακά δεδομένα. Τα νεωτερικά στοιχεία που μελετώνται διεξοδικά είναι η λαχειοφόρος αγορά, η καθιέρωση νέων πανηγύρεων, οι μορφές της αστικής και νεωτερικής εθιμοταξίας τους, αλλά και οι σχετικές κοινωνικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις που τις περιστοιχίζουν, και οι οποίες καθορίζουν το εθιμικό περιεχόμενό τους. Το υλικό των μελετημάτων κατά κύριο λόγο προέρχεται από συμμετοχική παρατήρηση και καταγραφή. Ειδικότερα, όσον αφορά τη Σάμο, ο συγγραφέας παρατηρεί ότι στο νησί υφίστανται ενδιαφέρουσες μορφές θρησκευτικών τελετουργιών, οι οποίες υπόκεινται σε εξελίξεις, ανάλογα με την εθιμική και πολιτισμική συγκυρία, αλλά και τα ενδιαφέροντα όσων πρωταγωνιστούν κάθε φορά στη διοργάνωσή τους (σ. 136). Επιπλέον, επισημαίνει ότι οι μορφές αυτές στηρίζονται σε εισηγμένα πολιτισμικά και τελετουργικά πρότυπα, τα οποία ωστόσο συχνά προσαρμόζονται προς την κατάσταση και τις πολιτισμικές ιδιομορφίες του νησιού. Ο κ. Βαρβούνης ακολουθώντας την ίδια ερευνητική γραμμή και στην έβδομη μελέτη του «*Σύγχρονη ναξιακή λαϊκή λατρεία του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη*» (σ. 139-161), εξετάζει από ανάλογο πρίσμα την πανήγυρη του οσίου Νικοδήμου του Αγιορείτη στη Νάξο, ως ένα χαρακτηριστικό δείγμα συγκρότησης της πανήγυρης ενός νεοφανούς αγίου. Η συγκεκριμένη συμβολή, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μοντέλο για τη μελέτη και των υπολοίπων πανηγύρεων νεοφανών αγίων ή νεομαρτύρων, δείχνει ότι κατά τη διαχείριση της λαϊκής θρησκευτικότητας συνυπάρχουν οι παραδοσιακές και οι νεωτερικές εθιμικές μορφές. Η συνύπαρξη αυτή, όπως ο συγγραφέας αναφέρει, είναι ουσιώδης για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους η σύγχρονή μας λαϊκή θρησκευτικότητα πορεύεται στο χρόνο και ανανεώνεται διαρκώς (σ.160-161). Στη συνέχεια, στην όγδοη μελέτη «*Πολυαρχιερατικά πανηγυρικά συλλείτουργα και πατριαρχικές επισκέψεις στη νεωτερική λαϊκή θρησκευτικότητα*» (σ. 163-177) εξετάζει τα αρχιερατικά συλλείτουργα και τις πατριαρχικές επισκέψεις ως σύγχρονες τελετουργικές εκδηλώσεις, η άσκηση των οποίων σχετίζεται άμεσα με τη θρησκευτική λαογραφία. Η συγκεκριμένη μελέτη δείχνει ακόμη μία πτυχή της νεωτερικής θρησκευτικής λαογραφίας, η οποία ουσιαστικά δεν έχει μελετηθεί μέχρι σήμερα. Στο ένατο μελέτημα του τόμου «*Κοινωνικότητα και λαϊκή θρησκευτικότητα στον αστικό χώρο· Η περίπτωση των συνεστιάσεων των αστικών ενοριών*» (σ. 179-199) ασχολείται με τις κάθε είδους συνεστιάσεις των ενοριών ή των Μητροπόλεων, τις οποίες μελετά ως νεωτερικές μορφές με εθιμικές και εν μέρει τελετουργικές εκδηλώσεις, που προδιαγράφουν τη

νέα σχέση του πιστού με την ενορία, όπως αυτή δομείται στο νεωτερικό περιβάλλον της αστικοποιημένης θρησκευτικότητας. Τέλος, στη δέκατη μελέτη «*Αθηναϊκά αστικά νεωτερικά έθιμα στον κύκλο της ζωής*» (σ. 201-206) ο συγγραφέας χαράσσει το δρόμο για τη μελέτη νεωτερικών μορφών που αφορούν τα έθιμα και τις τελετές του κύκλου της ζωής. Πρόκειται για τις μορφές των λεγόμενων «γαμοβαπτίσεων», πρακτική που τείνει να κυριαρχήσει στη σύγχρονη εθιμική ζωή και στις επιμέρους αστικές και νεωτερικές εκδηλώσεις της, και που για αυτόν ακριβώς τον λόγο, θα απασχολήσουν μάλλον και τους μελλοντικούς ερευνητές λαογράφους.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με πολυσέλιδη ξενόγλωσση βιβλιογραφία (σ. 213-240), η οποία αποτελεί έναν ιδιαίτερα χρήσιμο βιβλιογραφικό οδηγό για όποιον ασχολείται με θέματα αστικής θρησκευτικότητας και θρησκευτικής λαογραφίας.

Με βάση τα όσα παραπάνω ειπώθηκαν, το βιβλίο *Λαϊκή Θρησκευτικότητα στον Ελληνικό Αστικό Χώρο. Μελετήματα Νεωτερικής Θρησκευτικής Λαογραφίας* του καθηγητή κ. Μανόλη Γ. Βαρβούνη, ως συνέχεια του τόμου για τη *Νεωτερική Ελληνική Λαϊκή Θρησκευτικότητα*, αποτελεί κατά τη γνώμη μου μια συνολική ερμηνευτική πρόταση, έναν μεθοδολογικό οδηγό, και κατά συνέπεια ένα ασφαλές σημείο εκκίνησης για κάθε νέο ερευνητή που θα ασχοληθεί με ζητήματα αστικής θρησκευτικότητας και νεωτερικής θρησκευτικής λαογραφίας.

ΝΑΝΤΙΑ ΜΑΧΑ-ΜΠΙΖΟΥΜΗ

Δελτίο Σαμιακών Σπουδών, Έπαινος Σιωνίτιδος Εκκλησίας. Αφιέρωμα τιμής στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, τόμ. Πρώτος (2011-2012), Διευθυντής και Επιστημονικός Υπεύθυνος Μ. Γ. Βαρβούνης, Αθήνα 2011, σ. 212.

Ο σαμιακός λαϊκός πολιτισμός σήμερα, τείνει να είναι από τους πλέον καλά και διεξοδικά μελετημένους τοπικούς πολιτισμούς. Και το πιο σπουδαίο είναι ότι η πορεία αυτή βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη, γεγονός, που καταδεικνύει τη δυναμική την οποία οι σαμιακές σπουδές διαθέτουν. Σε αυτήν τη συλλογική προσπάθεια, η οποία έχει αναδείξει τις σαμιακές σπουδές στην πρωτοπορία όχι μόνον των ελληνικών τοπικών σπουδών, αλλά γενικότερα της επιστημονικής έρευνας του τόπου μας, έρχεται να προστεθεί και η συμβολή ενός νέου περιοδικού για το σαμιακό πολιτισμό, του *Δελτίου Σαμιακών Σπουδών*, σε συνέχεια βεβαίως της μεγάλης παράδοσης των σαμιακών σπουδών που όλα αυτά τα χρόνια έχει δημιουργηθεί. Διευθυντής και επιστημονικός υπεύθυνος είναι ο σάμιος καθηγητής λαογραφίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης κ. Μανόλης Γ. Βαρβούνης, του οποίου η συνεισφορά στα σαμιακά γράμματα είναι ιδιαιτέρως γνωστή. Ακριβώς σ' αυτήν την επιθυμία προσφοράς στη γενέτειρά του, εντάσσεται και η δημιουργία του *Δελτίου Σαμιακών Σπουδών*, που έρχεται να προστεθεί στο ογκωδέστατο και συνεχώς συμπληρούμενο ερευνητικό έργο του για τον σαμιακό πολιτισμό.

Ο πρώτος τόμος του περιοδικού τυπώθηκε από τις εκδόσεις «Πορεία» τον Ιανουάριο του 2011 και αποτελείται από 212 σελίδες. Το *Δελτίο* χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες: Στην πρώτη ενότητα περιλαμβάνονται οι Μελέτες (σ. 7-74) για τον σαμιακό πολιτι-

σμό από Σάμιους και μη Σάμιους μελετητές, στη δεύτερη παρατίθεται εκτενής ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση Βιβλιογραφία (Συμβολή έβδομη) για τη Σάμο (σ. 75-132), στην Τρίτη τα Σύμμεικτα (σ. 133-149), στα οποία εντάσσονται μικρότερες σε έκταση, αλλά όχι ήσσονος σημασίας μελέτες και συμβολές στον σαμιακό πολιτισμό, στην τέταρτη και τελευταία ενότητα, παρουσιάζονται οι Βιβλιοκρισίες (σ. 151-212), με σχολιασμένη κριτική αναφορά σε κάθε δημοσίευμα.

Ο τόμος είναι αφιερωμένος στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Η επιλογή αυτή δικαιολογείται πλήρως από το περιεχόμενο της εισαγωγικής μελέτης του *Δελτίου* με τίτλο «*Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και η Σάμος*» (σ. 7-17), που υπογράφεται από τον κ. Βαρβούνη. Το συγκεκριμένο άρθρο είναι καρπός της έρευνας που πραγματοποίησε ο ίδιος το Νοέμβριο του 2008 στο αρχείο και τη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και έχει ως σκοπό την ανάδειξη της ισχυρής παρουσίας Σαμίων και της μεγάλης προσφοράς τους κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα στα Πανάγια Προσκυνήματα και στην Αγιοταφική Αδελφότητα. Με αυτή την συμβολή, ο κ. Βαρβούνης έρχεται να φωτίσει για μια φορά ακόμη, στο πλαίσιο της ενασχόλησής του με τη θρησκευτική λαογραφία, τις στενές και πολυεπίπεδες σχέσεις του Πατριαρχείου με τη Σάμο, με την έντονη παρουσία Σαμίων στο Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων, με βάση τα στοιχεία τα οποία άντλησε από τη μελέτη του μοναχολόγιου της Αγιοταφίτικης Αδελφότητας. Επιπλέον, από την ίδια πηγή, προκύπτουν και ορισμένα σημαντικά βιογραφικά στοιχεία για τους Σάμιους Αρχιερείς του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, τα οποία παρουσιάζονται εκτενώς στο κείμενο.

Η δεύτερη μελέτη, με τίτλο «*Επίσκεψη στο γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου*» (σ. 19-61), είναι του ομότιμου καθηγητή Πανεπιστημίου Αιγαίου κ. Κωνσταντίνου Μηνά. Ο κ. Μηνάς, με αφορμή την τρίμηνη παραμονή του στη Σάμο το 2008, μελετά στο άρθρο του, αφιερωμένο «*στους φίλους του της Λέκας*», ορισμένα γραμματικά φαινόμενα που παρατηρούνται στο τοπικό ιδίωμα και την ετυμολογία μερικών λέξεών του, «*συντρέχοντας*», όπως ο ίδιος γράφει, «*όσο μπορεί*» στο συγκεκριμένο θέμα. Η μελέτη του αποτελεί μια σημαντική συμβολή στα όσα ήδη έχουν γραφτεί σχετικά με το γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου από τους Επαμεινώνδα Σταματιάδη, *Σαμιακά ή λαογραφία της Σάμου*, 1892, με εκτενές γλωσσάρι (σ. 3-85), Νικόλαο Δημητρίου, *Λαογραφικά της Σάμου, Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος της Σάμου*, α΄ και β΄ τόμος, 1993 και 1996 αντίστοιχα, και Μενεκράτη Ζαφειρίου, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σάμου*,1995.

Η τελευταία μελέτη «*Η Σάμος και το ευπαλίνειο όρυγμα: επίσκεψη του Henry Fanshaw Tozer το 1866*» (63-74) είναι της κυρίας Σόφης Ν. Παπαγεωργίου, και αφορά στο Ευπαλίνειο Όρυγμα, με βάση τις πληροφορίες που καταγράφονται για αυτό στο περιηγητικό έργο του άγγλου ιερωμένου Henry Tozer με τίτλο *The Islands of the Aegean*. Όπως επισημαίνει η κα. Παπαγεωργίου, σημαντικό μέρος της περιγραφής του Tozer καλύπτει η επίσκεψή του στο Ευπαλίνειο, δύο μόλις χρόνια μετά τη διάνοιξη και την αποτύπωσή του από τον αρχαιολόγο Ernst Fabricius για λογαριασμό του Γερμανικού αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Ο Tozer δίνει μια εξαιρετικά λεπτομερή περιγραφή της θέσης του ορύγματος αλλά και του ιδίου του ορύγματος. Επιπλέον, διασώζει σημαντικές πληροφορίες για την τυχαία ανακάλυψη του ορύγματος από έναν ιερέα, τον Κύ-

ριλλο, από το γειτονικό μοναστήρι της Αγίας Τριάδος, όπως και για τις προσπάθειες που ακολούθησαν αυτής της ανακάλυψης για τον εντοπισμό και την έρευνα του Ευπαλίνειου Ορύγματος.

Στη συνέχεια, στη δεύτερη ενότητα του *Δελτίου*, παρατίθεται εκτενής ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία για τη Σάμο (σ. 75-132), η οποία αποτελεί την έβδομη κατά σειρά συμβολή του ακαταπόνητου κ. Βαρβούνη στη «Λαογραφική Βιβλιογραφία της Σάμου», με την προσθήκη πολλών σημαντικών λημμάτων. Και όπως ο ίδιος ο συντάκτης της βιβλιογραφίας επισημαίνει, περιλαμβάνονται και λήμματα που δεν ανήκουν στη στενή θεώρηση της λαογραφίας, με περιεχόμενο ιστορικό, κοινωνιολογικό ή ανθρωπολογικό, εφόσον κατά την κρίση του πάντοτε αυτά συνδέονται με τον λαϊκό πολιτισμό της Σάμου.

Στην Τρίτη ενότητα παρουσιάζονται τα *Σύμμεικτα* (σ. 133-149), στα οποία εντάσσονται μικρότερες σε έκταση, αλλά όχι ήσσονος σημασίας, συμβολές του κ. Βαρβούνη στον σαμιακό πολιτισμό, οι οποίες τροφοδοτούν την έρευνα με νέα δεδομένα. Το κείμενο με τίτλο «*Δημώδεις παραδόσεις για τον Άγιο Ισίδωρο από τη Σάμο*» (σ. 133-137) αποτελεί συμβολή, στην εξέταση της «*λαϊκής φυσιογνωμίας*» που οι Σάμιοι αποδίδουν στον Άγιο, αλλά και στη μελέτη της λαϊκής αγιολατρείας της Σάμου. Στο κείμενο «*Αρχαιολογικά της Σάμου*» (σ. 138-139) παρατίθενται λίγες, αλλά σημαντικές πληροφορίες για τη διαχείριση του αρχαιολογικού πλούτου στην Ηγεμονική Σάμο. Στην επόμενη μελέτη «*Βιβλιογραφική συναγωγή περί του σαμιακού τύπου*» (σ. 140-141) αναδεικνύεται για μια φορά ακόμη η σημασία του τύπου για τις σαμιακές σπουδές, αλλά και η ιδιαίτερη ανάπτυξη του σαμιακού τύπου. Ακολουθεί η συμβολή «*Βιβλιογραφικά για τον Γαβριήλ Κρέστοβιτς*» (σ. 142-143) η οποία, αν και αποτελεί μια απλή συναγωγή υλικού, μπορεί να υποβοηθήσει στο μέλλον το έργο του ερευνητή που θα ασχοληθεί με τη μελέτη της βογοριδικής περιόδου της Ηγεμονικής Σάμου. Το κείμενο «*Άγιος Σαβινιανός: Ένας άγνωστος σάμιος μάρτυρας*» (σ. 144-145) αποτελεί μία ακόμη συμβολή στη σαμιακή αγιολογία. Στο «*Μικρά Πατμιακά*» (σ. 146), καταγράφονται μια σειρά από συμπληρωματικά στοιχεία για τις σχέσεις της Σάμου με την Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου, στοιχεία που προέρχονται από πρόσφατη αρχειακή έρευνα στα ΓΑΚ Σάμου και αποτελούν συμπληρωματική συμβολή στη διερεύνηση του ζητήματος των σχέσεων αυτών. Τέλος, στη συμβολή «*Ηγεμονικά αρχειακά και εκκλησιαστικά*» (σ. 147-149) καταγράφονται σημαντικά στοιχεία για την παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά των Σαμίων, τα οποία ο κ. Βαρβούνης άντλησε από τη μελέτη μιας σειράς εγγράφων της ηγεμονικής περιόδου που σώζονται στο Αρχείο της Σάμου. Στην τελευταία ενότητα εντάσσονται οι Βιβλιοκρισίες (σ. 151-212), με πλούσια σχολιασμένη κριτική αναφορά σε κάθε δημοσίευμα.

Ο παρουσιαζόμενος εδώ τόμος του *Δελτίου Σαμιακών Σπουδών* αποτελεί μία ακόμη σημαντική συνεισφορά στις σαμιακές σπουδές που γνωρίζουν ιδιαίτερη ανάπτυξη, χάρη στην αστείρευτη φιλοπονία και αγάπη για τον γενέθλιο τόπο του κ. Βαρβούνη.

ΝΑΝΤΙΑ ΜΑΧΑ-ΜΠΙΖΟΥΜΗ

Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκή θρησκευτικότητα και εθιμικές πρακτικές. Μελετήματα θρησκευτικής και κοινωνικής λαογραφίας*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ. 895.

Ο τόμος αυτός του καθηγητή κ. Μ. Γ. Βαρβούνη περιλαμβάνει σαράντα πέντε μελετήματα θρησκευτικής, εθιμικής και κοινωνικής λαογραφίας, τα οποία αναφέρονται τόσο στην ιστορική όσο και στη σύγχρονη θεώρηση των λαογραφικών φαινομένων. Είναι αφιερωμένος στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Μαρωνείας και Κομοτηνής κ. Παντελεήμονα.

Στα Προλεγόμενα (σ. 13-17) ο συγγραφέας θέτει τις θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές για τη σύγχρονη λαογραφική μελέτη της θρησκευτικής συμπεριφοράς, η οποία στρέφει το ερευνητικό και επιστημονικό ενδιαφέρον και στις σύγχρονες εθιμικές μορφές, στο πλαίσιο των σχέσεων που μπορεί να αναπτύξει ο πιστός με τη θρησκεία του. Στο πλαίσιο αυτό, οι μελέτες του τόμου διακρίνονται σε:

α) μελέτες που ως θέμα τους έχουν παλαιότερες μορφές παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς διαφόρων ελληνικών τόπων, (σ. 13), αλλά και για μορφές λαϊκών αγιολατρικών δρωμένων, για πανηγύρια και για τρόπους λατρευτικής τιμής στους νεομάρτυρες («Αγροτικά έθιμα λαϊκής λατρείας στον παραδοσιακό πολιτισμό της Καρπάθου», σ. 21-33, «Το αμπέλι και το κρασί στον παραδοσιακό πολιτισμό της Αιγείρου του νομού Ροδόπης», σ. 35-49, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί στην περιοχή της Καβάλας», σ. 51-56, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί στην Εύβοια», σ. 57-72, «Λαϊκή παράδοση και λατρεία για τον άγιο Γεώργιο το Νέο στη Δρύμια της Ξάνθης», σ. 121-142, «Μορφές της παραδοσιακής μαγείας στη Θάσο», σ. 143-156, «Ο Άγιος Συμεών ο Θεοδόχος στη λαϊκή λατρεία και στις παραδόσεις του ελληνικού λαού», σ. 297-308, «Η λιτανεία της Τρίτης του Πάσχα στο Καρλόβασι: θρησκευτικές και ιστορικές καταβολές ενός εθίμου», σ. 309-323, «Ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος ο Χιοπολίτης και η τιμή της μνήμης του στον ελληνικό λαό», σ. 325-331, «Ο νεομάρτυρας άγιος Γεώργιος ο Χιοπολίτης σε στιχούργημα λαϊκού ποιητή της Νάξου», σ. 375-382, «Λαϊκή εθιμική ζωή στην περιοχή της Καβάλας», σ. 383-404, «Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και η κολλυβαδική θεώρηση της ελληνικής λαϊκής λατρείας», σ. 635-654, «Καρπαθιακή λαϊκή αγιολατρεία», σ. 721-740, «Πασχαλινές τελετουργίες στον λαϊκό πολιτισμό της Θάσου», σ. 741-759 κ.ά),

β) μελέτες σχετικές αφενός μεν με τις λαογραφικές και εθιμικές πληροφορίες έργων και καταγραφών παλαιών λογίων του βαλκανικού χώρου («Λαογραφικές ειδήσεις από ανέκδοτο έργο του Δαμασκηνού του Ριλιώτη», σ. 91-119), αφετέρου δε, με τη συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης στη διαμόρφωση των μορφών της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικής ζωής («Η συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη διαμόρφωση της λαϊκής θρησκευτικής παράδοσης του Γένους», σ. 455-468), όπως επίσης, και με τη δράση εκκλησιαστικών προσωπικοτήτων που καθόρισαν σημαντικές πτυχές της λαϊκής λατρείας σε περιοχές όπου έζησαν και έδρασαν («Ο επτανήσιος αρχιεπίσκοπος Σάμου Θεοδόσιος Φραγγόπουλος (1836-1841) και η εισαγωγή της τιμής της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας στο νησί», σ. 489-500),

γ) μελέτες που αφορούν νεότερες μορφές της ελληνικής λαϊκής θρησκευτικότητας.

Σε αυτές εντάσσονται οι σχετικές με το βίο των νεότερων και σύγχρονων γερόντων της Ορθοδοξίας («Αγιορείτικη λαογραφία και βίοι αγιορειτών πατέρων. 19ος-20ός αιώνας», σ. 599-622, «Βίοι Αγιορειτών (19ος-20ός αιώνας) ως πηγές για τη μελέτη της αγιορείτικης λαογραφίας», σ. 831-844), αλλά και εκείνες που αφορούν τόσο στις σχεδόν "λατρευτικές" αντιλήψεις και συμπεριφορές των σύγχρονων Ελλήνων για το αυτοκίνητο («Ο Έλληνας και το αυτοκίνητο: λαογραφικές διαπιστώσεις», σ. 761-778), όσο και στο πέρασμα από τις εθιμικές πρακτικές στην επιστημονική αντιμετώπιση ασθενειών, όπως είναι η λέπρα («Η λέπρα στη Σάμο: από την παραδοσιακή ιατρική στην επιστημονική αντιμετώπιση», σ. 807-829),

δ) μελέτες που εξετάζουν συγκριτικά μορφές της λαϊκής λατρείας «που ταξιδεύουν από περιοχή σε περιοχή, από λαό σε λαό, ακόμη δε και από θρησκεία σε θρησκεία, κατά κύριο λόγο σε περιπτώσεις μακροχρόνιας εδαφικής και χρονικής συνύπαρξης διαφορετικών θρησκειών» (σ. 15), («Κοινές ρίζες σε μορφές του λαϊκού πολιτισμού στην Κύπρο, τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και τη Θράκη», σ. 157-232),

ε) και τέλος, μελέτες που καταγράφουν και παρουσιάζουν περιπτώσεις ηθελημένων ανατροπών των παγιωμένων θρησκευτικών δεδομένων, όπως είναι οι διακωμωδήσεις ορισμένων θρησκευτικών λειτουργών με το ανάλογο κοινωνικό και ιδεολογικό τους υπόβαθρο («Κληρικοί κωμωδούμενοι στον λαϊκό μύθο», σ. 233-256).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι στο συγκεκριμένο βιβλίο παρουσιάζεται ένα πανόραμα των θεμάτων και των προβληματισμών του κλάδου της θρησκευτικής λαογραφίας, καθώς μέσα από τις μελέτες, όπως ο συγγραφέας επισημαίνει, «περιγράφονται οι επιμέρους παράγοντες που διαμορφώνουν τις εκδηλώσεις της θρησκευτικής λαογραφίας, αλλά και οι επιμέρους σχηματοποιήσεις των λαϊκών λατρευτικών αντιλήψεων και νοοτροπιών σε πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις της οργανωμένης λαϊκής ζωής» (σ. 14).

Ο τόμος κλείνει με έναν αναλυτικό πίνακα των πρώτων δημοσιεύσεων ή ανακοινώσεων των μελετών που παρουσιάζονται (σ. 885-889) στο βιβλίο. Ιδιαίτερη μνεία θα κάνουμε στον πλούσιο και ενημερωμένο βιβλιογραφικό οδηγό με ελληνόγλωσσα (σ. 861-875) και ξενόγλωσσα λαογραφικά, ανθρωπολογικά και άλλα δημοσιεύματα (σ. 875-882), τα οποία είναι ιδιαίτερα χρήσιμα στον ερευνητή που ασχολείται με θέματα της λαϊκής θρησκευτικότητας.

Συμπερασματικά, το βιβλίο Λαϊκή θρησκευτικότητα και εθιμικές πρακτικές. Μελετήματα θρησκευτικής και κοινωνικής λαογραφίας, του καθηγητή κ. Μανόλη Γ. Βαρβούνη είναι προϊόν πολυετούς επιστημονικού προβληματισμού, εμπεριστατωμένης γνώσης της σχετικής ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, αλλά και της προσωπικής βιωματικής του εμπειρίας. Με το έργο του ο κ. Βαρβούνης αναδεικνύει, για μια φορά ακόμη, τη σύγχρονη οπτική της ελληνικής λαογραφίας με κοινωνικο-ιστορικό προσανατολισμό, και παράλληλα, χαράσσει νέους ερευνητικούς δρόμους και στα θέματα που αποτελούν τα ζητούμενα και τους στόχους του κλάδου της Θρησκευτικής Λαογραφίας.

ΝΑΝΤΙΑ ΜΑΧΑ- ΜΠΙΖΟΥΜΗ

Ανδρομάχη Ι. Οικονόμου, *Υλικός Πολιτισμός: Θεωρία, Μεθοδολογία, Αξιοποίηση. Σύντομη Επισκόπηση*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2014.

Ευθύς θέλω να πω, ότι το βιβλίο της κυρίας Οικονόμου είναι επιστημονικά άρτιο. Έχει καθαρή συγκρότηση, αλλά και την περιζήτητη στις μέρες μας σαφήνεια, στο μέτρο βέβαια, όπου αυτή είναι εφικτή, καθώς η κυρία Οικονόμου αισθάνθηκε υποχρεωμένη να μιλήσει (μεταφέροντας ή μεταφράζοντας αυτολεξεί) και για τις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις του Υλικού Πολιτισμού, ορθώς πράττοντας. Κάποιες προσωπικές κριτικές παρατηρήσεις μου πάνω σ' αυτές τις προσεγγίσεις δεν αφορούν διόλου την κυρία Οικονόμου, η οποία θέλησε να είναι το έργο της πλήρως ενημερωμένο βιβλιογραφικά.

Το βιβλίο απαρτίζεται από τρία Μέρη (και Προλογικό σημείωμα, Επιλογικό σημείωμα και εκτενέστατη ελληνική και ξένη βιβλιογραφία). Στο πρώτο Μέρος μιλάει για τις Απαρχές, τους ορισμούς και τις έννοιες του Υλικού Πολιτισμού και τα Μουσεία.

Η κυρία Οικονόμου είναι αξιέπαινη και αποδεικνύει μιαν όχι συνήθη επιστημονική εντιμότητα, δίνοντας, σε όλους τους τομείς της έρευνας, στη Λαογραφία τη θέση που της ανήκει, σε αντίθεση με άλλους μικρόψυχους και ακατατόπιστους, που κάνουν ό,τι μπορούν για να σβήσουν την ιστορικήν αυτήν επιστήμη του Λαϊκού Πολιτισμού από το χάρτη των Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών.

Οι μοντέρνοι θεωρητικοί την επιστημών αυτών, ρέποντας σε μιαν όσο γίνεται αναλυτικότερη εξέταση των θεμάτων τους, φτάνουν στο σημείο να τα κατακερματίζουν. Έτσι μια ερευνήτρια, που εξετάζει την (προϋπόθεση του υλικού πολιτισμού) τεχνολογία, προσδιορίζει το «διεπιστημονικό πεδίο» της στο χώρο της ιστορίας, ανάμεσα στην «τεχνική ιστορία των τεχνικών», στην ιστορία της τεχνολογίας και στην οικονομική και κοινωνική ιστορία (σ. 24-5). Φτάνει κανείς μ' αυτή την επιστημονική τριχοτόμηση της Τεχνολογίας (που το πολύ πολύ είναι τρία κεφάλαια) να αναρωτηθεί τι διασφαλίζει τελικά την ακεραιότητα, τη συνθετική θεώρηση του φαινομένου της τεχνολογίας και του συνεπαγόμενου Υλικού Πολιτισμού, τη «διαμόρφωση του υλικού πολιτισμού ως διακριτικού πεδίου των λαο-εθνο-ανθρωπολογικών επιστημών», όπως παρατηρεί η κυρία Οικονόμου (σ. 26). Έχω μάλιστα την ιδέα, ότι αυτός ο περιχαρακωμένος, ας το πω έτσι, κατακερματισμός ενός όλου δημιουργεί κάποιες αποστάσεις μεταξύ των διαμερισμένων, τεμαχισμένων τμημάτων και προκαλεί την τάση να καλυφθούν με ένα θεωρητικό σχολαστικισμό (με τη μεσαιωνική γνωστική έννοια), που κύριο γνώρισμά του είναι η σκοτεινότητα, που γενικεύεται και ως συνήθεια.

Αυτού του είδους η παρακολούθηση της πορείας των σχετικών με τον υλικό πολιτισμό ερευνών ωθεί, όπως νομίζω, τον αναγνώστη και στην παρακολούθηση μιας μετάβασης του επιστημονικού λόγου από τη διαφάνεια και την ευχερή κατανοήσή του στον περιορισμό της, καθώς ο λόγος γίνεται δύσληπτος και η καθαρότητά του υποχωρεί. Το φαινόμενο αυτό περίπου κυριαρχεί και στην Ελλάδα.

Τη δεκαετία του 1960 θεωρώ ως ορόσημο γι' αυτή τη στροφή, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια και την πλήρη απουσία του καθαρού, κατανοητού λόγου, αναφέρω π.χ. τη σαφή γλώσσα του M. Godelier και άλλων.

Τη δεκαετία που ανέφερα κυριαρχούσε η σκέψη του Roland Barthes ο οποίος, μολο-

νότι είταν θεωρητικός της λογοτεχνίας, φιλοσοφούσε συναφώς και με άλλα πολιτισμικά ζητήματα, με μιαν ούτως ή άλλως δύσκολη γλώσσα. Τον αναφέρει και η κυρία Οικονόμου. Ασχολήθηκε και με το θέμα του υλικού πολιτισμού, λέγοντας ότι ο υλικός πολιτισμός «πρέπει να ιδωθεί και να ερμηνευτεί ως ένα σύστημα επικοινωνίας, ως ένα σύστημα σημαινόντων και σημαινομένων» (σ. 66). Κάτι ανάλογο είπε και ο κοινωνιολόγος Jean Baudrillard, με τρόπο πάντως πολύ προσιτότερο.

Από τα σημαίνοντα και τα σημαινόμενα του Ferdinand de Saussure και εξής, τη σημειολογία και τη σημειωτική, εκδιπλώθηκε η με διάφορους δρόμους μοντέρνα θεωρητική γλωσσολογία, που εξελίχθηκε σε μια παμφάγο μόδα αμφίβολης επικοινωνιακότητας, την οποία ερωτεύτηκαν σχεδόν όλες οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, βυθιζόμενες σε μια ισοπεδωτική αφηρημένη τυπολατρία. Όπως είπα, από αυτή την απλωμένη σε διάφορες επιστήμες γλωσσική σημειολογική-μαθηματική επιστήμη βγήκαν πολλές θεωρίες. Ο Tim Ingold, που το έργο του αποτελεί «ξεχωριστή θέση στη μελέτη του υλικού πολιτισμού», μολονότι «στηρίχθηκε σε εθνογραφικό υλικό που συγκέντρωσε ο ίδιος από επιτόπια έρευνα στους κυνηγούς και εκτροφείς ταράνδων στην περιοχή της Φινλανδίας», στην προσέγγισή του έθεσε «ως βάση της τη δυναμική θεώρηση του υλικού πολιτισμού και των υλικών αντικειμένων» αναγνωρίζοντας ότι «οι ιδιότητες που αποδίδουμε στα υλικά δεν είναι σταθερά γνωρίσματα της ύλης, αλλά διαδικαστικά (processual) και σχεσιακά (relational)» (σ. 82). Λίγες σελίδες πιο πάνω ο Michael Dietler στο έργο της «Consumtion» (2010), αναφερόμενος στο έργο της Mary Douglas και του οικονομολόγου Baron Isherwood, *The world of Goods. Towards an Anthropology*, σημειώνει «ότι η κατανάλωση των προϊόντων σε μια κοινωνία δεν αποτελεί ατομική πρακτική, αλλά συνιστά μια συλλογική κοινωνική και ηθική πρακτική, η οποία ξεπερνάει τα στενά οικονομικά πλαίσια. Ανοίγεται λοιπόν μια νέα θεώρηση της κατανάλωσης στην ανθρωπολογία ως ενεργοποιημένης συμβολικής δραστηριότητας, η οποία ενσωματώνεται και αποτελεί συστατικό στοιχείο των κοινωνικών και πολιτισμικών σχέσεων σε βαθμό που η κατανάλωση δεν ορίζεται από δεδομένες πολιτισμικές κατηγορίες, αλλά οι ίδιες οι καναλωτικές πρακτικές δομούν και διαμορφώνουν τον πολιτισμό» (σ. 80). Εδώ νομίζω πως δίπλα στην πρώτη φράση του Dietler, που και σαφής είναι και ορθή κατά τη γνώμη μου, έρχεται η δεύτερη, μάλιστα ως συμπέρασμα της πρώτης («λοιπόν»), με την πανταχού παρούσα, –ώστε να χάνει πια μια κάποια συγκεκριμένη σημασία–, «συμβολική» δραστηριότητα, που ενσωματώνεται ως ουσιαστικό στοιχείο των κοινωνικών-πολιτισμικών σχέσεων, μετατρέποντας την κατανάλωση έτσι, που να μην ορίζεται αυτή από τις δεδομένες πολιτισμικές κατηγορίες, αλλά, αντίθετα, οι πρακτικές της κατανάλωσης να δομούν και να διαμορφώνουν τον «πολιτισμό», – φράση η οποία έχει μιαν αμφίβολη σαφήνεια και ορθότητα, που μπορεί να γεννά απορίες. Μπορεί π.χ. ένας ολόκληρος πολιτισμός να «δομείται» και να διαμορφώνεται από τις πρακτικές της κατανάλωσης; Ή μήπως συμβαίνει το αντίθετο;

Η κυρία Οικονόμου ορθά έπραξε, φιλοτιμούμενη να αναφέρει με δημοκρατικήν ευρύτητα τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τον Υλικό Πολιτισμό.

Άλλο είναι, αν εγώ (ωθούμενος ίσως και από κάποιες εμμονές μου, ή ως ανεπαρκής αναγνώστης ακριβώς χάρη στην απροκατάληπτη περιεκτικότητα της εργασίας της είχα

την ευκαιρία να επισημάνω ένα (αρνητικό, όπως νομίζω) γνώρισμα του σύγχρονου λόγου ορισμένων από τις δεδομένες επιστήμες.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

Μαρία Αναγνωστοπούλου, *Απάνω Σκάλα η Μυτιληνιά, γειτονιά του ονείρου (δεύτερη έκδοση)*, Εκδόσεις Εντελέχεια, χ.χ.

Η κυρία Μαρία Αχ. Αναγνωστοπούλου είναι μια σεμνή ερευνήτρια του Λαϊκού Πολιτισμού της Λέσβου, η οποία συνεχώς μελετά και συνθέτει εργασίες οι οποίες, στην αρχή προπάντων, αφορούσαν «ιδιαίτερα τη θέση της γυναίκας της Λέσβου στην οικογένεια και την κοινωνία των χρόνων της Οθωμανικής κατοχής του νησιού». Καθηγήτρια της Αγγλικής, δίδαξε επί μία εικοσαετία στην ιδιωτική εκπαίδευση. Στη συνέχεια ασχολήθηκε αποκλειστικά πλέον με το λαϊκό πολιτισμό του νησιού, που το αγάπησε σαν να είναι η γενέτειρά της εκεί (γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από γονείς Μικρασιάτες). Προηγήθηκαν του παρόντος έργου οι τόμοι: «Τα υφαντά της Λέσβου» (1990)· «Η Λεσβιακή Γυναικεία Φορεσιά 18ος-19ος αι.» (1996)· «Η Γυναίκα της Λέσβου στα χρόνια της Οθωμανοκρατίας – ιστορικά και λαογραφικά ανάλεκτα» (1998, τα βιβλία αυτά εκδόθηκαν από το Δήμο Αγίας Παρασκευής, Λέσβου)· «Η κεντητική στη Λέσβο 18ος-20ός αι.» (2004), Έκδοση του Υπουργείου Αιγαίου. Ακολούθησε το παρουσιαζόμενο εδώ έργο, εκδεδομένο πάλι από το Δήμο Αγίας Παρασκευής Λέσβου. Γράφει στον Πρόλογό της: «…την τραγική περίοδο που έξησαν τα θύματα της Μικρασιατικής Καταστροφής, την ασφυκτική συμβίωση στις σκηνές, στα παραπήγματα, στα σπίτια των τουρκομαχαλάδων, όπως και τα πρώτα δύσκολα χρόνια της οικονομικής και κοινωνικής προσαρμογής καλούμεθα να ιστορήσουμε».

Η όλη έρευνα και συγγραφή της κυρίας Α. είναι επιστημονικά άψογη. Αν υπάρχει εν γένει κάτι μη επιστημονικό, είναι η αλαζονεία που πλεονάζει σε πολλούς επιστήμονες με ειδικά πτυχία, «δοκτοράτα» και καθηγητικούς τίτλους, που θέλουν να επιδειχθούν μ' ένα καταχρηστικό θεωρητικισμό, που πνίγει καθαρές σημασίες και νοήματα.

Είναι της μόδας στις μέρες μας η αφήγηση ζωής ή απλούστερα, βιογραφία, όπου ωστόσο όχι σπάνια παρατηρείται ένα οξύμωρο: ο λιτός και καθαρός λόγος των λαϊκών αφηγητών φασκιώνεται ασφυκτικά με θεωρητικά φασκιά που βλάπτουν τη σαφήνεια. Η κυρία Α. γράφει, υποχρεωμένη στους πληροφορητές της, σεμνά: «Θέλω να ευχαριστήσω θερμά τους Μικρασιάτες πρόσφυγες της πρώτης και δεύτερης γενιάς (εννοεί αυτές του 1914 και του 1922), που διαφύλαξαν στη μνήμη τους εικόνες και ακούσματα από την τραγική εκείνη εποχή, στις μαρτυρίες των οποίων στηρίχθηκε ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου μου». Ούτε καν θα διανοήθηκε να ονομάσει τους πολύτιμους πληροφορητές της ως «υποκείμενα» ή «αντικείμενα» της έρευνάς της, κατά το ακαδημαϊκό «έθος».

Ασφαλώς σε εκτενές παράρτημα (σ. 151-200) δημοσιεύει εξαιρετικό τεκτμηριωτικό υλικό: πωλητήρια, διπλώματα συντάξεων, πιστοποιητικά, βεβαιώσεις, αιτήσεις κι άλλα δικαιοπρακτικά έγγραφα, καταλόγους. Υπάρχει και ένθετο τοπογραφικό σχέδιο του

μελετώμενου χώρου, ενώ πλήθος φωτογραφιών είναι κατεσπαρμένες σε όλο το σώμα του βιβλίου.

Ήδη η Εισαγωγή είναι περιεκτική, αποτελούμενη από δύο ενότητες: «Η Απάνω Σκάλα με την ευρύτερη περιοχή της». «Τα Τούρκικα» και «Η Μυτιλήνη αποδέκτης μεγάλου αριθμού Μικρασιατικών προσφύγων του πρώτου και δεύτερου διωγμού».

Και ακολουθούν τα δύο Μέρη: Α (δύο κεφάλαια): «Η δημιουργία και διαμόρφωση της προσφυγικής αγοράς της Απάνω Σκάλας»· «Το κάτω φρούριο» – μια ιδιότυπη πολιτεία». Β (δύο κεφάλαια): «Η Ανταλλαγή και οι επιπτώσεις στη ζωή των Ελληνοχριστιανικών και Μουσουλμανικών πληθυσμών»· «Το χρονικό μιας προσφυγογειτονιάς».

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

Μαρία Αχ. Αναγνωστοπούλου, *Όψεις Θεάτρου στη Λέσβο. Λαϊκά δρώμενα και Θεατρικές Παραστάσεις στην Αγία Παρασκευή (1864-2010)*, Δήμος Αγίας Παρασκευής 2010.

Η κυρία Α. ξεκίνησε στην αρχή, όπως σημείωσα, με σκοπό την παρουσίαση (και ανάδειξη του ρόλου) της γυναίκας στη Λέσβο στα χρόνια της Οθωμανοκρατίας. Πριν φτάσει στην ολοκλήρωση ενός τέτοιου σύνθετου έργου, και προεργαζόμενη γι' αυτό, ενδιαφέρθηκε για μια γυναικεία, ιδιαίτερα πρακτική, αλλά συγχρόνως και αισθητικήν εναισχόληση, που άγγιζε και τα όρια της λαϊκής τέχνης: υφαντά, φορεσιά της γυναίκας. Και συνέχισε, μετά το έργο για την Οθωμανοκρατία, με την προφανώς ιδιαίτερη αγαπητή και στην ίδια την κυρία Α. κεντητική από το 18ο έως και τον 20ό αιώνα (2004).

Μπαίνοντας πλέον δυνατά στη λαϊκή τέχνη με τα τρία επίσης σημαντικά έργα της, στράφηκε και σε μιαν άλλη περιοχή, του θεάτρου, όπου, εξάλλου, διαπίστωσε τη ζωηρή ανάμειξη των γυναικών επίσης, οι οποίες, άρα, βρίσκονται στο κέντρο των ενδιαφερόντων της κ. Α.

Αλλά θέλω και στο σημείο αυτό να τονίσω την επιστημονική παρατηρητικότητά της, καθώς αντιλαμβάνεται ότι η λαϊκή τέχνη δεν είναι στατική, δεμένη αποκλειστικά με μια δεδομένη εποχή, αλλά αποτελεί ένα εξελισσόμενο και μεταβαλλόμενο φαινόμενο. Γι' αυτό και υπογράμμισε στον πρόλογό της ότι «ο Σύλλογος Κυριών και Δεσποινίδων Αγίας Παρασκευής παρουσιάζει μια μακρόχρονη και συνάμα ουσιαστική δράση στο χώρο της κοινωνικής προσφοράς και αλληλεγγύης, γεγονός που μ' έκανε να προσέξω ιδιαίτερα τον κοινωνικό της ρόλο».

Το ότι οριοθετεί το χρόνο που καλύπτει το βιβλίο της, αρχίζοντας από τα μέσα περίπου του 17ου αιώνα έως το 1020, σημαίνει, ότι δεν απαξιώνει, για χάρη των νυν γινομένων, ό,τι έγινε άλλοτε. Αρκεί αυτό το άλλοτε, όσο μακρινό κι αν είναι, να το εξετάζει ο λαογράφος χωρίς να αγνοεί τις κρατούσες τότε κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες.

Οι τίτλοι των κεφαλαίων των τεσσάρων Μερών κι αυτού του βιβλίου δίνουν και μόνοι τους την εποπτεία των εξεταζόμενων θεμάτων:

Α. «Ο Λαογραφικός Σύλλογος Αγίας Παρασκευής ως φορέας λαϊκών εκδηλώσεων».

Β. «Η συμβολή των εκπαιδευτικών στη δημιουργία μαθητικών θεατρικών παραστάσεων στα Σχολεία της Αγίας Παρασκευής Λέσβου»· «Το Ερασιτεχνικό θέατρο στην Κατοχή και στα μετεμφυλιακά χρόνια»· «Εικόνες από θεατρικές παραστάσεις μαθητών του Δημοτικού και Γυμνασίου Αγίας Παρασκευής».

Γ. «Η Συμβολή των Φιλανθρωπικών και πολιτιστικών Συλλόγων στην καλλιτεχνική ζωή της Αγίας Παρασκευής Λέσβου»· «Οι ερασιτεχνικές παραστάσεις των γυναικείων φιλανθρωπικών συλλόγων»· «Ο Σύλλογος Κυριών και Δεσποινίδων η Αναγέννησις»· «Ο Αθλητικός Σύλλογος Διαγόρας και η συμβολή του στην πολιτιστική και καλλιτεχνική κίνηση της Αγίας Παρασκευής».

Δ. «Σύντομη αναφορά στην ιστορία του ερασιτεχνικού θεάτρου στη Λέσβο του 20ού αιώνα, μέσα από φιλοτεχνικούς ομίλους»· «Η θεατρική σκηνή των Παραλόγων».

Υπάρχει και εδώ ένα πλήθος φωτογραφιών, καθώς και άλλο υλικό τεκμηρίωσης σε πλούσιο πάλι παράρτημα και, βέβαια, η αυτονόητη βιβλιογραφία.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τόμος δέκατος όγδοος, Αθήνα 2014.

Ο δέκατος όγδοος τόμος της επιστημονικής επετηρίδας του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών νομίζω πως είναι ένας από τους ιδιαίτερα σημαντικούς της σειράς. Είναι αφιερωμένος αποκλειστικά στον Samuel Baud-Bovy (Γενεύη 1906-1986), διαπρεπή σ' εμάς τους Έλληνες (εθνο)μουσικολόγους, λαογράφους, νεοελληνιστές, τον οποίον ο καθηγητής Πασχάλης Κιτρομηλίδης χαρακτηρίζει «επιβλητική μορφή ελληνιστή και μουσικολόγου (που) ανακάλυψε στην μελέτη της νέας Ελλάδας, του νεότερου ελληνισμού δηλαδή, το καλύτερο μέσο γνωριμίας με την αρχαία Ελλάδα, τον πολιτισμό της ελληνικής αρχαιότητας».

Ο συμπατριώτης του καθηγητής Bertrand Bouvier στο δικό του προλογικο σημειώμα παρουσιάζει τον γεμάτο δραστηριότητα και δημιουργική ζέση μουσικό, συνθέτη, ιδίως διευθυντή ορχήστρας, που και στην Κρατική Ορχήστρα της Αθήνας διηύθυνε Haydn, Mendelssohn, Σκαλκώτα και Frank Martin.

Ο τόμος περιέχει το ημερολόγιο του Baud-Bovy, μεταφρασμένο από τον αρμοδιότατο γι' αυτό Μάρκο Δραγούμη, που κρατούσε κατά την παραμονή του με υποτροφία (Σεπτέμβριος 1929-Ιούνιος 1930) στην Αθήνα. Η έκδοση είναι δίγλωσση (γαλλικά-ελληνικά). Ήδη το 1927 είχε πραγματοποιήσει με μιαν ομάδα ορειβατών την ανάβαση στον Όλυμπο. «Ενθουσιασμένος από τα δημοτικά τραγούδια που άκουσε και είδε να χορεύονται στην περιοχή του Ολύμπου, πήγε στο Παρίσι για να φοιτήσει στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης κοντά στον ελληνιστή Hubert Pernot» πληροφορεί ο Δραγούμης. Μετά τις σπουδές του ακολούθησε το ταξίδι του στην Αθήνα, για να μελετήσει βυζαντινή και δημοτική μουσική και να γνωρίσει αμεσότερα τη νεοελληνική λογοτεχνία. Άκουσε λαϊκές μουσικές από τα Μέγαρα και τα Δωδεκάνησα, από τους πρόσφυγες της Θράκης και της Μικράς Ασίας, παρακολούθησε την πνευματική και καλλιτεχνική ζωή

της πρωτεύουσας, διάβασε έργα νεοελληνικών λογοτεχνών, γνώρισε λόγιους, καθηγητές του Πανεπιστημίου, πρόσωπα που τον βοήθησαν στην ενημέρωσή του και σε ό,τι τον ενδιέφερε και τον αφορούσε στην σταδιοδρομία που ξεκινούσε (πρώτα και κύρια το ζεύγος Μέλπω και Οκτάβιος Μερλιέ). «Μια αγαπημένη συνήθεια του Baud-Bovy ήταν να θαυμάζει το λεκανοπέδιο της Αττικής από τον Λυκαβηττό που δεν χόρταινε να τον σκαρφαλώνει. Αλλά πιο συχνά ανέβαινε στην Ακρόπολη, για την οποία είχε ιδιαίτερη αγάπη, όπως για οτιδήποτε είχε σχέση με τα αρχαιολογικά μνημεία και τα μουσεία της πόλης. Το ίδιο, όμως, ενδιαφερόταν και για καθετί σημαντικό ή φαινομενικά ασήμαντο που συναντούσε στους δρόμους και στις εξοχές των Αθηνών. Η παρατηρικότητα ήταν μια από τις μεγάλες αρετές του», γράφει ο Δραγούμης.

Ο ίδιος γράφει στο τέλος του ημερολογίου: «Ακολουθεί ένα άλλο ημερολόγιο μακράς διαμονής (1930-1931) στα ιταλοκρατούμενα τότε Δωδεκάνησα, με σκοπό τη συγκέντρωση δημοτικών τραγουδιών. Ο Baud-Bovy θα τους αφιερώσει μια δίτομη συλλογή, που επανεκδόθηκε στη Ρόδο (Τραγούδια των Δωδεκανήσων, φωτομηχανική επανέκδοση, 1990). Τα κείμενα παρουσίασε στη διδακτορική διατριβή του (Παρίσι 1936)».

Ο γιος του Baud-Bovy, που μιλάει, αυτός, για τα ταξιδιωτικά τετράδια του πατέρα του (όπως λέει, σχεδόν σε όλη του τη ζωή, από το 1921 έως το 1986, κρατούσε ταξιδιωτικά τετράδια), σημειώνει πως όλο το υπόλοιπο του 1930 αφιερώθηκε στη μελέτη των δημοτικών τραγουδιών της Δωδεκανήσου· θέτει μάλιστα το ερώτημα: γιατί τα Δωδεκάνησα; Θεωρεί πιθανό, ότι ο πατέρας του, «με την πιθανή υπόδειξη της Μέλπω Μερλιέ, αποφασίζοντας να συνδυάσει τη συγκρότησή του ως μουσικού με αυτή του νεοελληνιστή για να μπορεί να μελετά ένα ρεπερτόριο δημοτικών τραγουδιών, διάλεξε να πάει και να δείξει, πόσο αυτά τα νησιά, μολονότι βρίσκονταν ακόμη υπό ιταλική κατοχή, ήσαν εδάφη ελληνικά. Ανακαλύπτει μια Ρόδο κοσμοπολίτικη, διατρέχει όλα τα νησιά του μικρού αρχιπελάγους. Το ημερολόγιο του είναι συναρπαστικό, όχι μόνο για την εικόνα που μας δίνει μιας Δωδεκανήσου χαμένης πια, αλλά και για τον τρόπο, με τον οποίο τον βλέπουμε να ανακαλύπτει προοδευτικά τις βάσεις της εθνομουσικολογίας».

Αλλά και το δημοσιευμένο στο 18ο τόμο του Δελτίου ημερολόγιο είναι επίσης συναρπαστικό, καθώς και ο ίδιος ήταν συνεπαρμένος από το αττικό τοπίο, και με τη βαθιά ευαισθησία του στη βίωση της ομορφιάς, –είχε την τύχη ο Baud-Bovy, λέει ο Μάρκος Δραγούμης, να ωριμάσει με πολύ μικρή ηλικία– ζούσε με συγχωνευμένα σε κάτι αξεχώριστο εντός του την εξαίσια φύση του τοπίου και το αρχαίο ελληνικό παρελθόν, απομνημειωμένο στους αρχαιολογικούς χώρους και στα μουσεία, που αχόρταγα επισκεπτόταν και μελετούσε (κάπου γράφει: «κάτω από έναν πεντακάθαρο ουρανό, ξανανεβαίνω στην Ακρόπολη τον μαγικό μαγνήτη» – την ίδια μέρα...)

Όλα αυτά τα κατέγραψε στο ημερολόγιό του, στο οποίο ξεχωρίζει έντονα η αίσθηση του φωτός που έχει και το απολαμβάνει γοητευμένος πάντα από τη μαγική ομορφιά του και το αναλύει χρωματικά σαν ένας ιδιοφυής (και "όπτης": visionaire) ζωγράφος. Θα ήταν ωραίο, αν επιχειρούσε κάποιος να ανθολογήσει χωρία που αναφέρονται στη φωτογραφία του, έτσι εξαίρετα που είναι κιόλας μεταφρασμένο το ημερολόγιο. Μεταφέρω κάποια ελάχιστα δείγματα: «Αυτά τα χρώματα που σβήνουν σιγά σιγά σ' αυτό το σύντομο δειλινό είναι το κάτι άλλο. Τα πεύκα, οι φοινικιές γίνονται εξωπραγματικές»·

«στο σούρουπο το χρώμα των πεύκων και της φρέσκιας πράσινης χλόης αποκτά μιαν εκπληκτική σχεδόν αλλόκοτη λαμπρότητα»· «η ομορφιά των βουνών είναι εξωπραγματική»· «ωραίος ταραγμένος ουρανός διάτρητος με γαλάζιο. Στάρια καταπράσινα, θαυμάσιοι ελαιώνες»· πάντως οι περισσότερες εγγραφές δείχνουν, πως το πιο αγαπημένο του φως είναι του δειλινού: μ' ένα φίλο του κάνουν μπάνιο στο Φάληρο «την ώρα του δειλινού. Μας τυλίγει το κεχριμπαρένιο κι οπάλινο φως»...

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

Βάλτερ Πούχνερ, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες – Μέθοδοι – Θεματικές*, Αρμός, Αθήνα 2009, σ. 691

Ο Βάλτερ Πούχνερ είναι κορυφαίος θεατρολόγος, αλλά συγχρόνως και ο κορυφαίος στον ελληνικό χώρο θεωρητικός της Λαογραφίας. Από την αρχή άλλωστε της σταδιοδρομίας του πορεύθηκε εκ παραλλήλου και στους δύο δρόμους, του θεάτρου και της Λαογραφίας. Η διδακτορική διατριβή του αναφερόταν στον ελληνικό Καραγκιόζη, στην ογκώδη επί υφηγεσία διατριβή του ασχολήθηκε με τις παραδοσιακές εθιμικές εκδηλώσεις του αγροτικού χώρου στη διάρκεια της χρονιάς και τη σχέση τους με το λαϊκό θέατρο, δηλώνοντας ήδη στον τίτλο της εργασίας, πως αυτή ήταν συγχρόνως θεατρολογική και λαογραφική.

Η διπλή αυτή πορεία ήταν αφενός μια έμπρακτη (και υποσχετική για το μέλλον) απόδειξη της συγγένειας των δύο επιστημών (ίσως κανένας άλλος θεατρολόγος δεν είδε, ούτε καν υποψιάστηκε, την οργανική αυτή σχέση), αφετέρου προδήλωνε την παρουσία ενός δυναμικού, ακάματου ερευνητή, πρόθυμου να διαπλεύσει συγχρόνως δύο, ας μου επιτραπεί η μεταφορά, ωκεανούς, όπως είναι ο κόσμος του θεάτρου και ο κόσμος του λαϊκού πολιτισμού. Η έννοια του ωκεανού ενισχύεται και από το μέγα πλήθος των βιβλιογραφικών παραπομπών και υποσημειώσεων, που πράγματι κατακλύζουν τις σελίδες των εργασιών του Πούχνερ.

Υπάρχει και κάτι ακόμα. Ο Πούχνερ, εις πείσμα των χρόνων που περνούν, παραμένει ακάματος και εργασιομανής. Και στα δύο πεδία. Τα τελευταία χρόνια έλαβε την απόφαση, και ήδη την έχει πραγματοποιήσει στο μεγαλύτερο μέρος, να συγκεντρώσει σε μια σειρά όλες τις λαογραφικές εργασίες που έχει δημοσιεύσει, ξανακοιταγμένες ή και συμπληρωμένες, άλλες μεταφρασμένες από ξένες γλώσσες στα ελληνικά, ενώ δίπλα σ' αυτές παίρνουν θέση και γραμμένες για πρώτη φορά.

Ο παρουσιαζόμενος, ενδεικτικά, πρώτος τόμος επτακοσίων σελίδων, εφοδιασμένος, όπως και όλοι οι άλλοι, με λεπτομερειακά ευρετήρια προσώπων και πραγμάτων, ασχολείται εύλογα με θεωρητικά ζητήματα, ενώ στα προλεγόμενα σημείωνε πως θ' ακολουθήσουν, όπως και έγινε, όπως είπα, κατά το μεγαλύτερο μέρος, «βιβλία για τη Συγκριτική Λαογραφία, την Ιστορική και την Κοινωνιολογική Λαογραφία, για Παραμυθολογικές μελέτες, Μελέτες για το δημοτικό τραγούδι, Εθνογλωσσολογικές μελέτες και για την Εφαρμοσμένη Λαογραφία (ο λαϊκός πολιτισμός σε επιστήμες και τέχνες)·

με επιλεγμένα παραδείγματα, τα οποία αναλύονται σε βάθος, ξεναγείται ο αναγνώστης στο εύρος των μεθόδων της λαογραφικής έρευνας και στον πλούτο του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, ο οποίος εντάσσεται και σε ευρύτερες γεωγραφικές και πολιτισμικές ζώνες, όπως είναι η Νοτιοανατολική Ευρώπη και η Μεσόγειος».

Μολονότι ο γνωστικός-βιβλιογραφικός «ωκεανός» θα μπορούσε να μας κάνει να υποθέσουμε, ότι δεν θα τον διευκόλυνε να πει και νέα, δικά του πράγματα, αυτό δεν ισχύει. Πρώτα γιατί αντλεί, όπως όλοι οι ομόλογοι επιστήμονες, από έναν άλλον, ανεξάντλητον αυτόν και δίχως όρια ωκεανό, τον ανθρώπινο πολιτισμό· ήδη ο Ηράκλειτος είχε πει απευθυνόμενος στον εαυτό του ή και σε όποιον άλλο: «Ψυχής πείρατα ιών ουκ αν εξεύροιο…», δεν θα βρεις τα πέρατα της ψυχής, απ' όποιον δρόμο κι αν πας. Κι ύστερα ο καλός επιστήμονας (αυτό αφορά τουλάχιστον τις Επιστήμες του ανθρώπου) δεν έχει απλώς μια σωρευτική, επιπόλαιη σχέση με την πολυγνωσία· συνομιλεί με αυτή, συνδυάζει, αναδιατάσσει, ερμηνεύει ποικιλότροπα τα γνωστικά στοιχεία, ώστε να είναι σύνηθες, από τα γνωστά, ειπωμένα πράγματα να βγαίνει κάτι νέο, ακόμα και προσωπικό. Φέρνω ένα παράδειγμα, από το 16ο κεφάλαιο (το βιβλίο αποτελείται από 21 κεφάλαια ταξινομημένα σε τρία μέρη: Α΄ Ορολογία και Έννοιες· Β΄ Μοντέλα, Μέθοδοι, Φαινόμενα· Γ΄ Σύγχρονες Θεματικές). Στο Κεφάλαιο 16 εξετάζεται το θέμα: «Ο λαϊκός πολιτισμός ως σκηνοθεσία. Φολκλορισμός, τουρισμός και σκηνοθεσία» (σ. 525-544).

Το φαινόμενον της αναπαράστασης παλαιών εθιμικών εκδηλώσεων στις μέρες μας (αυτό είναι ο φολκλορισμός) συλλαμβάνεται από τον Πούχνερ ως «σκηνοθεσία», κι αυτό είναι μια πρωτότυπη σύλληψη.

Αλλά η πρωτοτυπία δεν περιορίζεται σ' αυτό. Με το φολκλορισμό έχουν ασχοληθεί πολλοί λαογράφοι διεθνώς· οι περισσότεροι στέκονται απέναντί του επικριτικά, υποστηρίζοντας ότι οι «αναβιώσεις» αυτές δεν είναι αυθεντικές. Ο Πούχνερ δεν τάσσεται ευθύς υπέρ της μιας ή της άλλης εκδοχής, της απόρριψης ή της αποδοχής. Πραγματεύεται το φαινόμενο διαφορετικά, έστω και αν ο αναγνώστης μπορεί να σκεφθεί προς στιγμήν πως είναι κι αυτός αρνητικός, καθώς χρησιμοποιεί τον όρο «προσποίηση» (ο φολκλορισμός προσποιείται πως κάνει αυτό που γινόταν στο παρελθόν). Γι' αυτό σπεύδει να διευκρινίσει, ότι η «προσποίηση» «δεν χρησιμοποιείται με τις αρνητικές συνυποδηλώσεις, που έχει στην καθημερινή χρήση η λέξη, αλλά με τη θεατρολογική: αφορά στις τεχνικές και στρατηγικές να παρουσιαστεί μια πραγματικότητα αλλιώς απ' ό.τι είναι» (σ. 529). Όμως αυτό το συνειδητό «αλλιώς» είναι μια νέα αυθεντικότητα. Ο Πούχνερ λέει – κι αυτή είναι η δική του πρωτότυπη άποψη: «Ο κόσμος όλος είναι ένα θέατρο και ο φολκλορισμός "θέατρον εν θεάτρω"».

Δίνω κι ένα παράδειγμα, σχετικό μ' ένα ζήτημα που αφορά ιδιαίτερα την ελληνική Λαογραφία: αυτό της πολιτισμικής-ιστορικής συνέχειας του ελληνικού λαού (έθνους). Κάθε είδους «νεωτεριστές» υποστηρίζουν, ότι η συνέχεια αυτή είναι μια «κατασκευή», που εξυπηρετεί την κρατική ιδεολογία, επινοημένη από τη Λαογραφία, που είναι άρα μια εθνικιστική, συντηρητική ψευδοεπιστήμη, αφού κατ' αυτούς δεν υπάρχει πραγματική σχέση των νεότερων Ελλήνων με τους αρχαίους Έλληνες. Το πόσο συνδεδεμένη (*δεν*) υπήρξε η Λαογραφία με την κρατική πολιτική και ιδεολογία καταφαίνεται και

από το γεγονότος ότι, ενώ ιδρύθηκε από το Νικόλαο Πολίτη το 1909, μόλις το 1947 ευδόκησε για πρώτη φορά η Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών να προκηρύξει μιαν «έκτακτη αυτοτελή» έδρα Λαογραφίας· ο προορισμός της έδρας ως «αυτοτελούς» σήμαινε, ότι θα την καταργούσαν ευθύς, όταν ο εκλεγείς Γεώργιος Μέγας θα συνταξιοδοτείτο.

Ο Πούχνερ αντιμετωπίζει κριτικά τους ισχυρισμούς των «νεωτεριστών» σε ιδιαίτερο κεφάλαιο σαράντα σελίδων (σ. 122-162) («Ιδεολογικές συνιστώσες της Ελληνικής Λαογραφίας στην ιστορική της πορεία. Από την απόδειξη της συνέχειας στο ξεπέρασμα της μη συνέχειας»), όπου με αδιαμφισβήτητα τεκμήρια η γνώση αλλά και το επιστημονικό ήθος νικούν την αγνωσία αλλά και την αήθεια των ανίδεων κατηγόρων· κλείνει το μελέτημα ως εξής: «…το θεώρημα της μη συνέχειας δεν αποτελεί πραγματική επιστημονική απάντηση στην ιδεολογία της συνέχειας, αλλά είναι η ίδια ένα κατασκευασμένο ιδεολόγημα, πολύ πιο παράλογο και εξωπραγματικό, το οποίο αναγκαστικά θα καταρρεύσει πολύ πιο γρήγορα τη στιγμή που η αρνητική στάση του χάνει το αντίπαλον δέος, όταν η Λαογραφία έχει περάσει πλέον οριστικά στη σφαίρα της αντικειμενικής και απροκάλυπτης ανάλυσης του συνολικού πολιτισμού σε όλες τις εκφάνσεις του» (σ. 162).

Συναφώς προς τα αμέσως προηγούμενα είναι άξιο ιδιαίτερης προσοχής και το δεύτερο κεφάλαιο: «Ευρωπαϊκή Λαογραφία, Ευρωπαϊκή Εθνολογία, Ευρωπαϊκή Ανθρωπολογία» (σ. 42-97). Εξετάζει εδώ ο Πούχνερ σ' ένα ευρύ επιστημολογικό πλαίσιο το ζήτημα της θέσης της οπωσδήποτε νεόκοπης, –όχι μόνο στην Ελλάδα– από την πρώτη στιγμή αλαζονικής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας απέναντι στη Λαογραφία.

Ήδη ένας, θα έλεγα, λαός νεαρών κοινωνικών ανθρωπολόγων (προς τι, αλήθεια, τόσο μεγάλο πλήθος;) περιφέρεται, άξιων μαθητών των δασκάλων τους, Ελλήνων είτε ξένων, και το μόνο που ξέρουν να κάνουν είναι ν' απαξιώνουν περιφρονητικά τη Λαογραφία, χωρίς αποδεδειγμένα να γνωρίζουν τίποτ' άλλο γι' αυτή και την ιστορία της (από το 1909), παρά, όπως είπα και πιο πάνω, ότι είναι μια δήθεν επιστήμη, εθνικιστική και αντιδραστική.

Πολλοί από αυτούς έχουν σπουδάσει στην Ευρώπη (προπάντων Γαλλία, Αγγλία) και στην Αμερική (βλ. Πούχνερ, σ. 89 κ.ε.). Επέστρεψαν ύστερα στην Ελλάδα, όπου κατέλαβαν πανεπιστημιακές έδρες και θέσεις στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Εξάλλου είχε αρχίσει, μάλιστα πολύ νωρίτερα, και η αντίστροφη κίνηση, ξένων κοινωνικών ανθρωπολόγων προς την Ελλάδα, όπου έκαναν επιτόπιες έρευνες, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1960.

Μετά τη σκληρή –έως και αδυσώπητη– μεταμφυλιακή δεκαετία του 1950 η Ελλάδα (η οποία θα «ανήκει» πλέον οριστικά στη Δύση, σε αντίθεση προς τις άλλες χώρες, και τις κοινότητές τους, της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης) «έγινε το Eldorado κυρίως Αμερικανών και Γάλλων κοινωνικών ανθρωπολόγων», που άφησαν μια βιβλιογραφία η οποία αριθμεί σήμερα εκατοντάδες μονογραφίες και άρθρα» (ο Πούχνερ, με τη συνεργασία του καθηγητή Μανόλη Βαρβούνη, συνέταξε τον τόμο: Greek Folk Culture. A. Bibliography of Literature in English, French, German and Italian α) Greek Folk Culture in Greece, Cyprus, Asia Minor (bevore 1922) and the Diaspore. Η μεταφορά των χρυσοθήρων είναι όμορφη, αλλά είναι, θα πω έστω παροδοξολογώντας, και

κυριολεκτική. Χρυσάφι έβρισκαν εκεί, σ' ένα πλούσιο σε ιστορία, παράδοση, πολιτισμό λαό, που όμως οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι το ανακάτεψαν και το νόθευσαν με τις στερεότυπες, αφαιρετικές και αφηρημένες δομές και λειτουργίες της θεωρίας των δομολειτουργικών συστημάτων, «η οποία βρισκόταν, ηθελημένα ή αθέλητα, ομολογουμένως ή ανομολόγητα, στην υπηρεσία της διοικητικής μεταχείρισης και της οικονομικής εκμετάλλευσης των χωρών και πληθυσμών του τρίτου κόσμου». Γι' αυτό κιόλας μιλεί για μια «γενική συμπτωματολογία της κλινικής εικόνας, που φανερώνουν αρκετές μελέτες και μονογραφίες της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας» για την Ελλάδα (από Έλληνες και ξένους, από μαθητές και δασκάλους, θα διευκρίνιζα εγώ). Δεν παραλείπει όμως να παραπέμψει και σε «πολλές και λαμπρές εξαιρέσεις» (59 κ.ε.).

Δεν είναι λοιπόν δυσεξήγητο, γιατί τέτοιοι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και τέτοιες εργασίες μιλούν με νοσηρήν εμμονή, ατεκμηρίωτα πάντα, για τον εθνικισμό και τον ελληνοκεντρισμό της Ελληνικής Λαογραφίας.

Αν πάντως αυτά συμβαίνουν στην Ελλάδα, έξω υπάρχουν κορυφαίοι επιστήμονες, που ασκούν κριτική σε συναδέλφους του κλάδου τους για τις υπερβολές και καταχρήσεις των μεθόδων τους. Ο Victor Turner «έχει δώσει χτυπητά παραδείγματα γι' αυτή την ακαδημαϊκή αφαιρετικότητα της οξφορδιανής σχολής της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στην Αφρική, που δεν αντιστοιχεί εντέλει σε καμιά υπαρκτή πραγματικότητα». Ο Πούχνερ κατ' αναλογίαν αναφέρεται και στην Ελλάδα: «Στις αίθουσες των αμερικανικών και γαλλικών πανεπιστημίων υπάρχει μια "Ελλάδα", στην οποία οι Έλληνες θα ασιθάνονταν πολύ ξένοι» (ό.π.). Ίσως πάντως όχι και οι Έλληνες σπουδαστές (συμπεριλαμβανομένων και των αγγλικών Πανεπιστημίων). Οι ευεπίφοροι σε εύκολους ενθουσιασμούς νέοι (αυτό συμβαίνει εμφαντικότερα στην Ελλάδα) επηρεάστηκαν από την πρωτογονοποίηση του λαού τους εκ μέρους των καθηγητών τους, ακόμα και εξαιτίας των δύσληπτων θεωριών και μεθόδων του δομολειτουργισμού, καθώς το δυσνόητο ασκεί, δυστυχώς, και μια μαγική επενέργεια σε νεανικά (αλλά και σε ευρύτερα) ακροατήρια.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ

Traditiones. Acta Instituti Ethnographiae et Instituti Ethnomusicologiae Slovenorum, τόμ. 36 (Ljubljana 2007) τεύχ. 1, σσ. 264, εικ., τεύχ. 2, σσ. 259, εικ., τόμ. 37 (2008), τεύχ. 1, σσ. 219, εικ. τεύχ. 2, σσ. 250, εικ., τόμ. 38 (2009) τεύχ. 1, σσ. 337, εικ., τεύχ. 2, σσ. 214.

Το περιοδικό του Ινστιτούτου Λαογραφίας και Εθνομουσικολογίας της Σλοβενικής Ακαδημίας Επιστημών κυκλοφορεί κάθε χρόνο με δύο τεύχη σεβαστής έκτασης, ξεχωριστή σελιδαρίθμηση και συνήθως πλούσια εικονογραφία. Τα τεύχη αυτά δεν περιορίζονται πάντα σε λαογραφικά θέματα σλοβενικού ενδιαφέροντος, αλλά συχνά έχουν ευρύτερη θεματική εμβέλεια. Καλό παράδειγμα γι' αυτό είναι το πρώτο τεύχος του έτους 2007 που εκδίδει τις ανακοινώσεις από το πέμπτο συνέδριο της Commission for Religion της SIEF (Société International d' Ethnologie et de Folklore), που έγινε στην πόλη Celje από τις 9 ώς τις 11 Σεμπτεμβρίου 2006 και είχε θέμα "Senses and Religion". Οι

ανακοινώσεις είναι γραμμένες στα αγγλικά και συνοδεύονται από ένα abstract στα αγγλικά και σλοβενικά, όπως και από μια σύνοψη στα σλοβενικά. Την αρχή κάνει η G bor Barna, "Senses and Religion. Introductory Thoughts" (σσ. 9 εξ.). Στη θεματική ενότητα "Issue of Senses in Religion" υπάρχουν δύο ανακοινώσεις: Arne Bugge Amundsen, "Senses or Non-senses. Debates on Rituals in Pre-Reformation Denmark" (σσ. 19 εξ.) και Nils-Arvid Bringéus, "Candles in Swedish Churches" (σ. 29 εξ.). Η θεματική ενότητα "Senses" αποτελείται από τρεις ανακοινώσεις: Anders Gustavsson, "The Use of the Senses in Religious Revival Movements" (σσ. 41 εξ.) που αφορά επίσης τη Σκανδιναβία. Ακολουθεί η Ulrika Wolf-Knuts, "Saint Lucy, The Queen of Light. The Legend and Folklore of Saint Lucy" (σσ. 59 εξ.), που εστιάζει στη Φιλλανδία (στη βιβλιογραφία απουσιάζει όμως η συγκριτική μονογραφία ευρωπαϊκών διαστάσεων του L. Kretzenbacher, *Santa Lucia und die Lutzelfrau. Volksglaube und Hochreligion im Spannungsfeld Mittel- und Südosteuropas*, München 1959). Με ένα άλλο σύγχρονο θρησκευτικό κίνημα, "Neocatechumenal Way", ασχολείται η ανακοίνωση του Goran Pavel Šantek, "Becoming Sacred. The Use of the Body in Identity Transformation" (σσ. 73 εξ.)· το κίνημα υπάρχει στην Ισπανία από τη δεκαετία του 1960. Στη θεματική ενότητα "Pilgrimage Places" υπάρχουν τέσσερεις ανακοινώσεις: η πρώτη αφορά προσκυνήματα στην Ιαπωνία, Paolo Barbaro, "The Senses, the Path, and the Bus. A Sensory Ethnography of the Saigoku Pilgrimage" (σσ. 87 εξ.), η δεύτερη τους σπιτικούς βωμούς των Σικελών γυναικών στο Gloucester στην πολιτεία της Μασαχουσέτης προς τιμήν τυυ Αγίου Ιωσήφ, Leonard Norman Primiano, "The Vow as Visual Feast. Honoring St. Joseph in Sicilian American Homes" (σσ. 113 εξ.), το τρίτο στην πίστη σε προστάτες αγίους, πως σε ορισμένα μέρη της Κροατίας έχει μεταφερθεί στην ημέρα των γενεθλίων του Josip Broz Tito και τελείται μπροστά από τα αγάλματά του, Marijana Belaj, "Belief in Saints. Sensory Reality in Religious Experience as Presented in Examples of Religious Practice in Croatia" (σσ. 127 εξ.) με πολύ διαφωτιστικές φωτογραφίες για την λαϊκή πίστη και θρησκευτικότητα – γυναίκες ακουμπούν το άγαλμα του Τίτο, ανάβουν λαμπάδες και λυχνάρια, άλλος "συνομιλεί" με τον πεθαμένο αρχηγό. Σε άλλη μορφή σύγχρονης προσωπολατρίας εστιάζει η τέταρτη ανακοίνωση, του Peter Jan Margry, "The Performance of a Cult of the Senses. A Feast of Fans at Jim Morrison's Grave in Paris" (σσ. 141 εξ.), όπου οι φωτογραφίες δείχνουν τις ποικίλες εκδηλώσεις λατρείας της νεολαίας και των δύο φύλων μπροστά στον τάφο του rock star Jim Morrison (1943-1971) στο Παρίσι. Στη θεματική ενότητα "Rituals and Festivals" υπάρχουν επίσης τέσσερεις συμβολές: Jonas Mardosa, "The Modern Church Festival of the Assumption (Žolinė) in Lithuania. Understanding and Motives for Observation" (σσ. 155εξ.) με φωτογραφίες από το χωριό Pivašiūnai της Λιθουανίας στο Δεκαπενταύγουστο του 2001, Maria Santa Montez, "The *Imperio* in the Azores. The Five Senses in Rituals to the Holy Spirit" (σσ. 169 εξ.), που μας μεταφέρει στις Αζόρες στα μέσα του Ατλαντικού, Elisabetta di Giovanni, "The Religious Feast of St. Agatha. A Modern Initiation Rite in Catania" (σσ. 177 εξ.) με καταπληκτικές φωτογραφείς για την πομπή και τον "επιτάφιο" της Αγίας Αγάθας, ενώ η τελευταία ανακοίνωση αυτής της θεματικής ενότητας αφορά τη "φάτνη" στα σπίτια των Σλοβένων: Leopold Grčar, "The Nativity Scene and Fidelity in the

Family. An Expression of Faith" (σσ. 185 εξ.). Στην τελευταία θεματική ενότητα, "Sensuality and Religion" υπάρχει μόνο μία ανακοίνωση: της Irena Avsenik Nabergoj, "Transformation of Sensuality in the Slovenian Ballad of Lepa Vida (Lovely Bida)" (σσ. 209 εξ.), ποίημα του France Pre ren 1832, βασισμένο σε δημοτικό τραγούδι. Η ανάγνωση του τεύχους αυτού με τις ανακοινώσεις του συνεδρίου της διεθνούς ομάδας εργασίας για τη Λαϊκή Θρησκευτικότητα, μαζί με το πλούσιο και εντυπωσιακό εικονογραφικό υλικό, δημιουργεί αναπόφευκτα ορισμένους στοχασμούς: ότι παρά τη μερική χρεοκοπία των μεγάλων θρησκειών, τουλάχιστον στον δυτικό κόσμο και το ευρωκεντρικό παράδειγμα, και παρά την κυριαρχία των επιστημολογικών και οικονομολογικών κοσμοθεωριών κι "ορθολογισμών" η ψυχική ανάγκη του ανθρώπου (και των νέων) για υπερβατικά και μεταφυσικά βιώματα (liminal στην ορολογία Turner) βρίσκει ολοένα νέες μορφές και εκδοχές θρησκευτικότητας και λατρείας, όπου η σωματική επαφή και οι πέντε αισθήσεις παίζουν έναν σημαντικό ρόλο, όπως άλλωστε και στην παραδοσιακή λαϊκή ευσέβεια και θρησκευτικότητα. Η ανάλυση και ερμηνεία του σημερινού και μελλοντικού λαϊκού πολιτισμού, ή καλύτερα της μαζικής κουλτούρας, δεν μπορεί και δεν πρέπει να παραβλέψει αυτή την ουσιαστική και αναφαίρετη διάσταση, που εκδηλώνεται σε πολλά επίπεδα και δείχνει διάφορες "μεταμφιέσεις", και που συχνά παίρνει και παραθρησκευτικό χαρακτήρα ή και καθαρά μαγικό (χαρτορίχτρες, μέντιουμ, ωροσκόπια), ώστε το σύγχρονο φαινόμενο να βρίσκεται πλέον κοντά στις παραδοσιακές μορφές της λαϊκής θρηκευτικότητας και λατρείας, καθώς και των μαγικών πρακτικών. Φαίνεται πως πρόκειται για βασικές σταθερές του ανθρώπινου πολιτισμού: στον τομέα αυτό η έννοια της προόδου δεν φαίνεται να μην έχει την ίδια εφαρμοσιμότητα όπως στον τομέα της τεχνολογίας· στον τομέα της τεχνολογίας υπάρχει σαφέστατη πρόοδος, που αναμορφώνει και αναπροσδιορίζει ολόκληρα τμήματα τον πολιτισμό, σε άλλα τμήματα όμως του πολιτισμού το εξελικτικό σχήμα από το απλό στο σύνθετο δεν ταιριάζει με τον ίδιο τρόπο: είναι καλύτερα να μιλήσουμε μόνο για αλλαγές· ενώ αντίθετα οι ψυχικές ανάγκες και το φαντασιακό του ανθρώπου ως προβολή των εσωτερικών αναγκών, φοβιών, επιθυμιών και οραμάτων φαίνεται δεν υπόκεινται διαχρονικά σε πολύ ουσιαστικές μεταβολές, στο βαθμό που η βιολογική κατασκευή του ανθρώπου, ο εκ γενετής εξοπλισμός των αισθήσεων και το φαινομενολογικά φάσμα από την αντίληψη στην εμπειρία και από εκεί στη διαμόρφωση της συνείδησης και της αυτοσυνείδησης έχουν μείνει σχεδόν αναλλοίωτοι. Το τεύχος αυτό του σλοβενικού περιοδικού της λαογραφίας, που φιλοξενεί τα πρακτικά του συνεδρίου αυτού για τη λαϊκή θρηκευτικότητα, είναι εξαιρετικό, τόσο από την άποψη της φροντισμένης ("εκσλοβενιστικής") εκδοτικής παρουσίασης όσο και από την εικονογραφία που τεκμηριώνει τα σύγχρονα φαινόμενα και τις σύγχρονες εκδηλώσεις της λαϊκής θρησκευτικότητας σε διάφορους πολιτισμούς και με διαφορετικές ευκαιρίες.

Το δεύτερο τεύχος της χρονιάς 2007 γυρίζει πλέον στην συνηθισμένη εκδοτική πρακτική του περιοδικού: σλοβενικά μελετήματα συνοδεύονται από περιλήψεις στα αγγλικά και abstracts στην αρχή του άρθρου στα σλοβενικά και αγγλικά. Η ύλη δείχνει ένα μεγάλο θεματικό εύρος: ο M. Terseglav παρουσιάζει περιπτώσεις δημοτικών τραγουδιών που έχουν περάσει στα σχολικά βιβλία, ανατροφοδοτούν στην "λογοτεχνίζουσα" μορφή

τους πάλι την προφορική παράδοση (σσ. 7 εξ.), ενώ παρόμοιο είναι και το θέμα της U. Ivic, η οποία προβληματίζεται για τις επιδράσεις από τις οργανωμένες μορφές τραγουδίσματος και τις εκφραστικές νόρμες και τα τυποποιημένα standards που δημιουργούνται κατ' αυτόν τον τρόπο, στη λαϊκή μουσική και το δημοτικό τραγούδι από μουσικολογική άποψη (σσ. 27 εξ.). Ο F. Petek παρουσιάζει μια γεωγραφική ανάλυση διάδοσης 619 επιλεγμένων σλοβενικών τραγουδιών με χάρτες και αναλύσες της διάδοσης (σσ. 43 εξ.), ενώ η M. Marty αποδεικνύει, πως το περίφημο Jodeln των γερμανόφωνων Άλπεων δεν φαίνεται να ανήκει στους παραδοσιακούς τρόπους τραγουδίσματος στη Σλοβενία, αν και κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980 εμφανίζονται συγκροτήματα που επιδίδονται στον εντυπωσιακό τρόπο αυτό εκτέλεσης ενός τραγουδιού (σσ. 67 εξ.). Σ' ένα εκτενέστερο μελέτημα ο M. G. Kaučić αναλύει το μυθιστόρημα (2000) και δράμα (2005) του Drago Jančar, "Κατερίνα, το παγώνι και ο Ιησουίτης", όπου γίνεται εκτενέστατη χρήση του δημοτικού τραγουδιού που αποτελεί ένα συνεχές διακείμενο τόσο στο μυθιστόρημα όσο και στο δράμα (σσ. 77 εξ.). Πολύ πλούσιο σε υλικό είναι και το άρθρο της M. Kropej για την αλεπού στη σλοβενική και κεντροευρωπαϊκή λαϊκή παράδοση, από εικονογραφικές παραστάσεις ώς τους μύθους ζώων (σσ. 115 εξ. με πολλές εικόνες). Ο G. Giesemann αφιερώνει τη μελέτη του σ' ένα καθαρά σλοβενικό φαινόμενο: τις λαϊκές ζωγραφιές πάνω σε σανίδες των ξύλινων κατασκευασμάτων που στεγάζουν τις κυψέλες των μελισσών (σσ. 143 εξ., βλ. και τη μονογραφία της N. Gockerell, *Bunte Bilder am Bienenhaus. Malereien aus Slowenien*, München 1991, βλ. επίσης K. Bleitl (ed.), *Clovek in Cebela. Die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskultur*, Ljuljana/Wien 1989 και την παρουσίασή μου στις *Südost-Forschungen* 50, 1991, σσ. 488 εξ.). Σε τέσσερεις βιογραφίες από ένα χωριό της νότιας Αλβανίας με ελληνικό πληθυσμό (Δρυμάδες/Dhermi) στηρίζει η N. G. Bon τη μελέτη της (σσ. 159 εξ.)· οι ελληνικές εκφράσεις και ορολογίες έχουν υπογραμμιστεί. Στα αγγλικά παρουσιάζεται η μελέτη της K. Jakub kov , "Tradition, Revitalization and Innovation in Contemporary Rituals in Slovakia" (σσ. 175 εξ.), η οποία εξετάζει κυρίως ανανεωμένα και τελείως νέα έθιμα μετά την αλλαγή του 1989. Η M. Stanonik ασχολείται με παλαιότερους και σύγχρονους μελετητές της σλοβενικής και σλαβικής, εν γένει, μυθολογίας (σσ. 183 εξ.), και ο F. Ficker παρουσιάζει ένα γερμανικό άρθρο, ένα από τα "γράμματα από τον ουρανό", που προστατεύουν τους πιστούς και μοιράζονται στα νοικοκυριά (αντίθετα, οι ανάλογες επιστολές για τον Άγιο Νεκτάριο στην Ελλάδα είχαν απειλητικό χαρακτήρα· όποιος δεν τις αντιγράφει 60 φορές και τις μοιράζει θα πάθει κακό, είτε ο ίδιος είτε οι συγγενείς ή τα παιδιά του).

Το πρώτο τεύχος του έτους 2008 περιέχει διάφορες μελέτες: για την πολιτισμική θέση της Σλοβενίας (σσ. 7 εξ.), την παροιμιολογία (σσ. 23 εξ.), την εξέλιξη του καρναβαλιού (σσ. 47 εξ.), για την τύχη του σοσιαλιστικού εορτολογίου μετά την αλλαγή του 1989, την εικόνα των παιδιών στις σλοβενικές παραλογές (σσ. 113 εξ.), για τους Σλοβένους στο Buenos Aires (σσ. 135 εξ.), για τη φωνητική μεταγραφή διαλεκτικών κειμένων του λαϊκού πολιτισμού (σσ. 155 εξ.), για την εξέλιξη των χορωνύμων στις βουνήσιες περιοχές της Σλοβενίας (σσ. 169 εξ.). Το δεύτερο τεύχος είναι αφιερωμένο σε εθνολογικές προοπτικές και καταπιάνεται κυρίως με μεθοδολογικά προβλήματα και αναστοχαστικές διαδικασίες· πέρα από γενικότερες τοποθετήσεις βρίσκει κανείς προβληματισμούς

για την "τελεστικότητα" και τα παραστατικά έθιμα στη Σλοβενία (σσ. 45 εξ.), για έθιμα και παραδόσεις ως εκδηλώσεις του φολκλορισμού (σσ. 61 εξ.), για το εορταστικό τραπέζι ως έκφανση του υλικού πολιτισμού (σσ. 111 εξ.), για ζητήματα ειδολογικά της λαϊκής λογοτεχνίας στη Σλοβενία (σσ. 129 εξ.), για τις μεταμορφώσεις της λαϊκής προφορικής αφήγησης (σσ. 169 εξ.) κτλ.

Το πρώτο τεύχος του 2009 είναι αφιερωμένο, στο πρώτο μέρος του, στον εορτασμό των 90 χρόνων του Milko Mati etov (σσ. 11-90), στο δεύτερο μέρος στο ζήτημα, αν υπάρχει μια κοινή ευρωπαϊκή κληρονομιά στο δημοτικό τραγούδι. Εδώ κυριαρχούν τα ξενόγλωσσα άρθρα και μια ευρύτερη οπτική: μετά το σλοβενικό άρθρο του M. G. Kaučić (σσ. 91 εξ.), που αναρωτιέται, αν υπάρχει κάτι τέτοιο, ακολουθούν: M. Arukask, "On the Inter-Genre Transition of Laments and Kalevala-Metric Songs in the Balto-Finnic Cultural Space" (σσ. 99 εξ.), M. Pisk, "Folklore Studies and Presentations of Folk Song Traditions of Slovenian-Friulian Border Area" (σσ. 117 εξ.), V. Bold, "'An Irish Boy he may well but he spad braid Scots when he coortit me': Song Connections between Ireland and South West Scotland" (σσ. 131 εξ.), D. Robb, "A Common European Song Heritage in the Nineteenth Century Songs of Ireland and Germany" (σσ. 141 εξ.), M. Sarv, "Stichic and Stanzaic Poetic Form in Estonian Tradition and in Europe" (σσ. 161 εξ.) και M. Klob ar, "Christmans Songs and Constructing Identities" (σσ. 173 εξ.). Σε ένα τρίτο μέρος του τεύχους συγκεντρώνονται άρθρα και δοκίμια για διάφορα θέματα: για την ανθρωπολογία και τεχνολογία στη φιλελεύθερη αγορά (σσ. 191 εξ.), για θέματα μουσικολογικά και χορογραφικά, ανάμεσά τους και δύο αγγλικά μελετήματα: "Cultural Influences of the East and West. Costume among Population of Boka Kotorska in the 18th Century" (σσ. 243 εξ.) και "Conflict: A Symptom of Transformation in the Countryside" (σσ. 255 εξ.). Πριν από τις βιβλιοκρισίες υπάρχει και μια νεκρολογία για τον Zmaga Kumer (1919-2008), η οποία για πολλά χρόνια εξέδιδε τη διεθνή βιβλιογραφία για τις ευρωπαϊκές παραλογές (Balladen). Και στο δεύτερο τεύχος συνεχίζεται το αφιέρωμα στις εθνολογικές προοπτικές και κυριαρχούν τα αγγλικά άρθρα: J. Fikfak, "Europe. Imagination & Practices. Introduction I" (σσ. 7 εξ.) και "Introduction II" (σσ. 21 εξ.), Th. Wolfe, "Europe and Its Scholarly Communities" (σσ. 31 εξ.), U. Kockel, "Coming Home to Europe: Travels and Travails in a Lost Continent" (σσ. 41 εξ.), K. Denni, "Central Europe as a Transition Zone Between West and East" (σσ. 59 εξ.), N. Diasio, "Embodying Borders and Performing Conflicting Identities in Some Polish Family Narratives" (σσ. 73 εξ.), L. Kürti, "The Politics of Otherness: Stereotypes in Hungarian Media" (σσ. 89 εξ.), M. Vivod, "The Story of Europe the Old Hag and Serbia the Nubile Maiden" (σ. 115 εξ.), M. Prelić, "One Step Forward, Two Steps Backwards: The Serbian Path to Europe at the Beginning of the Twentiy-First Century" (σσ. 127 εξ.), D. Cozzi, "'The Inner Frontier': Borders, Narratives, and Cultural Intimacy in Topol /Topolove" (σσ. 151 εξ.) και T. B. Senčar, "The Integration of 'East' and 'West': Slovenian 'Eurocrats' and the Politics of Identity Within the Institutions of the European Union" (σσ. 165 εξ.). Το τεύχος ολοκληρώνεται με ανταποκρίσεις και λίγες βιβλιοκρισίες.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, τόμ. 61/62 (Μόναχο 2002/03), σσ. 713, τόμ. 63/64 (2005/05), σσ. 944, 65/66 (2006/07), σσ. 836, τόμ. 67 (2008), σσ. 602.

Οι ογκώδεις τόμοι των "Νοτιοανατολικών Ερευνών", που καλύπτουν την ιστορία, τον πολιτισμό και την "πατριδογνωσία" των χωρών της Χερσονήσου του Αίμου και εκδίδονται από το Ινστιτούτο "Νοτιοανατολικών Ερευνών" (στο Μόναχο, τώρα τελευταία στο Regensburg), χαρακτηρίζονται κυρίως από το εκτενέστατο τμήμα βιβλιοκρισιών (βλ. και την παρουσίαση των προηγούμενων τόμων στη *Λαογραφία* 40, 2004-2006, σσ. 846-858) και περιέχουν πολύ συχνά άρθρα και βιβλιοπαρουσιάσεις που αφορούν άμεσα την ελληνική λαογραφία. Μετά από κάποιες εκδοτικές ανωμαλίες, που οδήγησαν στο γεγονός να εκδοθούν τρεις φορές στη σειρά διπλοί τόμοι, φαίνεται πως αποκαταστάθηκε η ετήσια ροή της έκδοσης του περιοδικού, αν και οι τόμοι κυκλοφορούν συνήθως με αρκετά μεγάλη καθυστέρηση. Στον τόμο των ετών 2002/03 υπάρχουν κάποια τέτοια μελετήματα που αφορούν άμεσα την ελληνική λαογραφία: του Αντωνίου Ρίζου για την δημογραφική ιστορία της Θεσσαλίας, αναλύοντας τη συχνότητα ορισμένων συμφώνων σε σύγχρονα οικογενειακά επίθετα («Zur Bevölkerungsgeschichte Thessaliens anhand der Häufigkeit gewisser Konsonanten in dortigen Familiennamen der Gegenwart", σσ. 49-76) και του Hans-Marin Kirchner για δύο επιστολές του Werner von Haxthausen σχετικά με τη δημιουργία της πρώτης συλλογής ελληνικών δημοτικών τραγουδιών και τα εμπόδια της δημοσίευσής της ("Zwei Breife von Werner von Haxthausen. Zur Entstehung seiner griechischen Volksliedsammlung und den Hindernissen ihrer Publikation", σσ. 83-89), η οποία τελικά δημοσιεύτηκε περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα με γερμανική μετάφραση (W. v. Haxthausen, *Neugriechische Volkslieder. Urtext und Übertragung*. Herausgegeben von K. Schulte-Kemminghausen und G. Soyter, Münster 1935): οι σχετικές επιστολές είναι του Haxthausen προς τον F. Thiersch (24 Ιουνίου 1822 και 20 Ιουλίου 1823). Ο τόμος περιέχει και ένα από τα τελευταία μελετήματα του Leopold Kretzenbacher (βλ. τη νεκρολογία μου στη *Λαογραφία* 41, 2007-2009, σσ. 843-854) για λαογραφικά θέματα και μοτίβα σε ορθοδοξες εικόνες και τοιχογραφίες στη Νοτιοανατολική Ευρώπη («Volkskundlich erwandertes Bilder-'Wissen' um Ikonen und Fresken zumal südöstlicher Orthodoxie", σσ. 335-355)· πρόκειται για μια σύνοψη διαφόρων θεμάτων που έχει αναλύσει σε προηγούμενα μελετήματά του. Στα "Διάφορα" υπάρχει ακόμα ένα άρθρο του Th. Kahl για τον Gustav Weigand στην Ελλάδα και την πρόσληψη της ελληνικής μετάφρασης του δίτομου έργου του για του Αρωμούνους (1894/95) που εκπόνησε ο ίδιος (σσ. 399 εξ.).

Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες ελληνικό λαογραφικό ενδιαφέρον έχουν τα εξής (αν δεν αναφέρεται σε παρένθεση το όνομα πρόκειται για βιβλιοκρισία του υποφαινομένου): *"Τ'αδόνιν κείνον που γλυκά θλιβάται". Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημώδους ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αανγέννηση (1400-1600)*, Ηράκλειο 2002 (σσ. 542 εξ.), Ε. Π. Αλεξάκης, *Ταυτότητες και ετερότητες. Σύμβολα, συγγένεια, κοινότητα στην Ελλάδα – Βαλκάνια*, Αθήνα 2001 (σσ. 489 εξ.), Τζωρτζής (Μ)Πουστούς (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνός ή Βοστρώνιος), *Διήγησις Κρόνικα*

Κύπρου. Κριτική έκδοση Γ. Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997 (σσ. 431 εξ.), Ε. Πρεβελάκης/ Κ. Μερτικοπούλου (επιμ.), *Η Ήπειρος, ο Αλή Πασάς και η ελληνική επανάσταση. Προξενικές εκθέσεις του Ουίλλιαμ Μέγερ από την Πρέβεζα*, 2 τομ., Αθήνα 1996 (σσ. 510 εξ., G. Grimm), Β. Κ. Γούναρης, *Στις Όχθες του Υδραγόρα. Οικογένεια, οικονομία και αστική κοινωνία στο Μοναστήρι 1897-1911*, Αθήνα 2000 (J. Niehoff-Panagiotidis), D. Holton *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα νεοελληνικά κείμενα*, Αθήνα 2000 (σσ. 543 εξ.), A. E. Kasdagli, *Land and Marriage Settlement in the Aegean. A Case-study of Seventeenth-Century Naxos*, Venice 1999 (σσ. 519 εξ., E. Kraft), Ρ. Λ. Καυταντζόγλου, *Στη σκιά του ιερού βράχου. Τόπος και μνήμη στα Αναφιώτικα*, Αθήνα 2000 (σσ. 537 εξ.), Γ. Κεχαγιόγλου, *Πεζογραφική Ανθολογία. Αφηγηματικός γραπτός νεοελληνικός λόγος*, 2 τόμ., Θεσσαλονίκη 2001 (σσ. 539 εξ.), Ε. Petropoulou, *Geschichte der neugriechischen Literatur*, Frankfurt 2001 (σσ. 535 εξ., H. Eideneier), Δ. Μ. Λ. Φιλιππίδης / D. Holton, *Του κύκλου τα γυρίσματα. Ο Ερωτόκριτος σε ηλετρονική ανάλυση*, 4 τόμ., Αθήνα 1996-2001 (σσ. 546 εξ.), M. Saunier, *Εωσφόρος και άβυσσος. Ο προσωπικός μύθος του Παπαδιαμάντη*, Αθήνα 2001 (σσ. 556 εξ.) και Μ. Α. Αλεξιάδης (επιμ.), *Θητεία. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή*, Αθήνα/Ιωάννινα 2002 (σσ. 534 εξ.).

Και ο τόμος των ετών 2004/05 περιέχει μελετήματα που αφορούν την ελληνική λαογραφία: του υποφαινομένου είναι με συγκριτική μελέτη για τα αυτοσχεδιασμένα αποκριάτικα "δικαστήρια" στο λαϊκό πολιτισμό των κεντρικών Βαλκανίων και του ελληνόφωνου χώρου της Ανατολικής Μεσογείου ("Improvisierte Gerichtsspiele und karnevaleske Schauprozesse in der Volkskultur des Zentralbalkan und des hellenophonen Mittelmeerraums" (σσ. 211-231, βλ. τώρα και του ίδιου, "Δικαστές και δικαστήρια του καρναβαλιού", *Συγκριτική Λαογραφία Α΄*, Αθήνα 2009, σσ. 229-264), ένα άρθρο της Αριάδνης Μουταφίδου για τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στη φιλακή της Theresienstadt 1826-27 και τις προσπάθειες αποφυλάκισής του ("Alexandros Ypsilantis in Theresienstadt, 1826-1827: Preußen, Metternich und der russische Faktor", σσ. 232-244), καθώς και του Άγγελου Γιαννακόπουλου για το πολιτικό σύστημα της Ελλάδας και το πελατειακό κράτος, μια κριτική ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας ("Das politische System Griechenlands vor dem Hintergrund des Klientel-Systems. Ein kritischer Rückblick", σσ. 302-310). Στα "Διάφορα" υπάρχει και ένα μελέτημα του τουρκολόγου Δημήτρη Θεοδωρίδη με κριτικά σχόλια και εξηγήσεις σε μια συλλογή ελληνικών ισλαμικών θρησκευτικών κειμένων από την Ήπειρο, σχολιάζοντας την έκδοση των κειμένων από τον Φ. Κοτζαγεωργίου, *Το Ισλάμ στα Βαλκάνια. Ένα ελληνόφωνο μουσουλμανικό χειρόγραφο από την Ήπειρο του 18ου αιώνα*, Αθήνα 1997 ("Textkritische Anmerkungen und Erläuterungen zur Sammlung islamisch-griechischer religiöser Texte aus Epirus", σσ. 360 εξ.).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν και πάλι οι βιβλιοκρισίες: η νέα έκδοση του κλασικού βιβλίου της M. Alexiou, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Lanham etc. 2002 (σσ. 665 εξ.), Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής*, Θεσσαλονίκη 2002 (σσ. 639 εξ. H. Eideneier), Μ. Αποσκίτη, *Κρητολογικά: Αναγεννησιακά και νεώτερα*, Αθήνα 2003 (σσ. 664 εξ.), Δ. Γ. Αποστολόπουλος, *Για τους Φαναριώτες. Δοκι-*

μές ερμηνείας & μικρά αναλυτικά, Αθήνα 2003 (σσ. 547 εξ., Ν. Πίσης), Ε. Αυδίκος, *Χάλασε το χωριό μας χάλασε. Ιστορίες περί παρακμής και πτώσης στη Λευκίμη Έβρου*, Αλεξανδρούπολη 2002 (σσ. 635 εξ.), W. E. Bakker / A. F. van Gemert, *Θρήνος εις τα πάθη και την σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού, ποιηθείς παρά του ευγενεστάτου άρχοντος κυρού Μαρίνου του Φαλιέρου*, Ηράκλειον 2002 (σσ. 667 εξ.), Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαογραφικά στη "Σύνοψη Χρονική" του Κωνσταντίνου Μανασσή (12ος αι.)*, Αθήνα 2001 (σσ. 625 εξ.), Κ. Βλησίδης, *Για μια βιβλιογραφία του ρεμπέτικου (1873-2001)*, Αθήνα 2002 (σσ. 677 εξ.), L. Brad Chisacof, *Antologie de literatur greac din principatele române*, Βουκουρέστι 2003 (σσ. 559 εξ.), Μ. Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την ένωση (1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, Αθήνα 2003 (σσ. 627 εξ.), Χρ. Χαραλαμπάκης, *Κρητολογικά μελετήματα*, Ηράκλειον 2001 (σσ. 663 εξ.), Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), *Χρήμα και αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Αθήνα 2003 (σσ. 538 εξ., O. J. Schmitt), P. Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture*, London 2001 (σσ. 477 εξ.), *Ethnologia Balkanica. Journal of Balkan Ethnology* 1997-2001 (σσ. 501 εξ.), *Gender and International Migration: Focus on Greece*, Athens 2003 (σσ. 618 εξ.), M. Georgopoulou, *Venice's Mediterranean Colonies. Architecture and Urbanism*, Cambridge 2001 (σσ. 531 εξ. A. Zäh), Τ. Π. Γιοχαλας, *Εύβοια. Τα αρβανίτικα*, Αθήνα 2002 και του ίδιου, *Άνδρος. Αρβανίτες και αρβανίτικα*, Αθήνα 2000 (σσ. 623 εξ.), G. Jusdanis, *The Necessary Nation*, Princeton 2001 (σσ. 491 εξ., έχε ένα κεφάλαιο και για την Ελλάδα), *Κανίσκιον φιλίας. Τιμητικός τόμος για τον Guy-Michel Saunier*, Αθήνα 2002 (σσ. 653 εξ.), Μ. Καπλάνογλου, *"Κόκκινη κλωστή κλωσμένη". Λαϊκά παραμύθια και αφηγητές του Αιγαίου*, Αθήνα 2004 (σσ. 675 εξ.), Κ. Γ. Κασίνης, *Ονολογικές μεταμορφώσεις. Πρόσωπα και προσωπεία της ελληνικής σάτιρας*, Αθήνα 2004, σσ. 674 εξ.), Ο. Κατσιαρδή-Hering, *Τεχνίτες και τεχνικές βαφής νημάτων από τη Θεσσαλία στην Κεντρική Ευρώπη (18ος – αρχές 19ου αι.)*, Αθήνα 2003, I. N. Καζάζης / Τ. Α. Καραναστάσης, *Επιτομή του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας 1100-1669 του Εμμανουλη Κριαρά*, 2 τόμ., Θεσσαλονίκη 2001-03 (σσ. 643 εξ., Η. Eideneier), Κ. Κορρέ-Ζωγράφου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Αθήνα 2004 (σσ. 631 εξ.), *Κρήτη και Ευρώπη. Συγκρίσεις, συγκλίσεις και αποκλίσεις στη λογοτεχνία*, Βαρβάροι/Κρήτη 2001 (σσ. 661 εξ.), Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Αθήνα 2003 (σσ. 637 εξ.), Κ. Οικονόμου, *Τα οικωνύμια του νομού Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2002 (σσ. 642 εξ., Η. Eideneier), *Παλαιά και Νέα Διαθήκη, ανώνυμο κρητικό ποίημα (τέλη 15ου – αρχές 16ου αι.)*, Βενετία 2004 (σσ. 645 εξ.), *Πρακτικά συμποσίου προφορικής θρησκευτικής ποίησης της Κύπρου*, Λευκωσία 2003 (σσ. 670 εξ.), Π. Μ. Κιτρομηλίδης / Ά. Ταμπάκη (επιμ.), *Relation Gréco-Roumaines. Interculturalité et identité national*, Αθήνα 2004 (σσ. 511 εξ.), *Οι Ρομά στην Ελλάδα*, Αθήνα 2002 (σσ. 621 εξ.), B. Schinas, *Leben in Griechenland 1834 und 1835*, Münster 2002 (σσ. 583 εξ., H.-M. Kirchner), Ά. Ταμπάκη, *Περί ελληνικού διαφωτισμού*, Αθήνα 2004 (σσ. 647 εξ.), *Θέατρο σκιών και εκπαίδευση*, Αθήνα 2003 (σσ. 672 εξ.), Κ. Τρομπούκης, *Η ελληνική ιατρική στην Κωνσταντινούπολη 1856-1923*, Αθήνα 2000 (σσ. 690 εξ, E. Kraft), E. Turczynski, *Sozial- und Kulturgeschichte Griechenlands im 19. Jahrhundert*, Mannheim 2003 (σσ. 611

εξ., E. Kraft), B. Vernier, *Η κοινωνική γένεση των ασιθημάτων. Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, Αθήνα 2001 (σσ. 632 εξ.). M. Vitti, *Storia della letteratura neogreca*, Roma 2001, του ίδιου, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003 (σσ. 651 εξ.).

Ο τρίτος διπλός τόμος αφορά τα έτη 2006-07 και περιλαμβάνει τα εξής άρθρα που σχετίζονται με την ελληνική λαογραφία: Νίκος Γ. Μοσχονάς για το σκλαβοπάζαρο στην Ανατολική Μεσόγειο την εποχή των Παλαιολόγων ("Der Sklavenmarkt im östlichen Mittelmeer in der Palaiologenzeit", σσ. 28-49), O. J. Schmitt για την βενετσιάνικου ορίζοντα στην ιστορία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ("Venezianische Horizonte der Geschichte Südosteuropas. Strukturelemente eines Geschichtsraums in Mittelalter und Früher Neuzeit", σσ. 87-116), του υποφαινομένου για τους δρόμους της πρόσληψης των λαϊκών λογοτεχνικών αναγνωσμάτων στην Νοτιοανατολική Ευρώπη κατά το 18ο και 19ο αιώνα ("Zu Rezeptionswegen populärer (Vor)Lesestoffe der Belletristik in Südosteuropa im 18. und 19. Jahrhundert", σσ. 165-225, βλ. επίσης του ίδιου, "Δημώδη βιβλία και λαϊκά αναγνώσματα. Δρόμοι της πρόσληψης στη Χερσόνησο του Αίμου", *Συγκριτική Λαογραφία Β΄*, Αθήνα 2009, σσ. 17-116), G. Hering, σ' ένα από τα τελευταία μελετήματά του, για τον αστικό πολιτισμό στη Ζάκυνθο το πρώτο μισό του 19ου αιώνα ("Die städtische Kultur von Zakynthos in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts", σσ. 226-265). Ελληνικό ενδιαφέρον στα "Διάφορα" έχει το άρθρο του H. Sundhaussen για την ιστορία της Νοτιοαντολικής Ευρώπης ως μια ιστορία της ξενιτιάς και της μετακίνησης πληθυσμών ("Geschichte Südosteuropas als Migrationsgeschichte", σσ. 422-477), καθώς η νεκρολογία για τον Leopold Kretzenbacher (1912-2007, σσ. 506 εξ.).

Στις βιβλιοκρισίες ελληνικό λαογραφικό ενδιαφέρον έχουν οι εξής μονογραφίες: Μ. Αλ. Αλεξιάδης, *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα 2006 (σσ. 798 εξ.), Π. Α. Αγαπητός, *Αφήγησις Λιβίστρου και Ροδάμνης. Κριτική έκδοση της διασκευής α*, Αθήνα 2006 (σσ. 825 εξ.), Μ. Γ. Βαρβούνης, *Μελετήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, 4 τόμ., Ξάνθη 2003/04 (σσ. 796 εξ.), του ίδιου / Τ. Γεωργακάκη-Ιωάννου, *Η μοναστηριακή ζωή στη Σάμο (τέλη 18ου – 19ου αι.). Η μαρτυρία των κωδίκων της Ιεράς Μονής Τιμίου Σταυρού Σάμου*, Αθήνα 2005 (σσ. 551 εξ.), Μ. Παπαθωμόπουλος / Μ. Βαρβούνης, *Βερναρδάκειος μαγικός κώδικας. Εισάγωγον της Μαγείας της πάλαι ποτέ*, Αθήνα 2006 (σσ. 803 εξ.), *Copyists, Collectors, Redactors and Editors. Manuscripts and Editions of Late Byzantine and Early Modern Greek Literature*, Ηράκλειον 2005 (σσ. 817 εξ.), Στ. Δαμιανάκος, *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*, Αθήνα 2005 (σσ. 804 εξ.), Μ. Α. Στασινοπούλου / Μ. Χρ. Χατζηϊωάννου (επιμ.), *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός*, Αθήνα 2005 (σσ. 674 εξ., E. Kraft), Φ. Ηλιού, *Ιστορίες του ελληνικού βιβλίου*, Ηράκλειον 2005 (σσ. 831 εξ.), *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 29-30 (σσ. 798 εξ.), Α. Ιωσηφίδης, *Die Slawophonen Griechen Makedoniens*, Mannheim 2006 (σσ. 811 εξ., Chr. Voss), Κ. Κορρέ-Ζωγράφου, *Η καθημερινή ζωή των Νεοελλήνων (1700-1950)*, Αθήνα 2005 (σσ. 681 εξ.), Chr. Leluda-Voss, *Die südgriechische Mundart von Kastelli (Peloponnes)*, München 2006 (σσ. 812 εξ., G. S. Henrich), E. Moser-Karagiannis, *Littérature orale de la Grèce moderne. Recueil d'études*, Αθήνα 2005 (σσ. 833 εξ.), J. Hiehoff-Panagiotidis, *Übersetzung und Rezeption. Die byzantinisch-*

neugriechischen und spanischen Adaptionen von Kal la wa-Dimna, Wiesbaden 2003 (σσ. 534 εξ.), Α. Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.). Μια σύνθετη προσέγγιση*, Βενετία 2004 (σσ. 645 εξ.), Σπ. Γ. Πλουμίδης, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*, Αθήνα 2006 (σσ. 710 εξ.), Π. Πολέμη, *Ελληνική βιβλιογραφία 1864-1900*, 3 τόμ., Αθήνα 2006 (σσ. 514 εξ.), *Η πρόσληψη της αρχαιότητας στο βυζαντινό και νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Αθήνα 2005 (σσ. 816 εξ.), Ν. Ψιλάκης, *Λαϊκές τελετουργίες στην Κρήτη. Έθιμα στον κύκλο του χρόνου*, Ηράκλειον 2005 (σσ. 800 εξ.). Β. Π. Σαρλής, *Λαογραφικά Σύμμεικτα του Δήμου Φενεού Κορινθίας (Καταγραφή 1962-2000)*, 2 τόμ., Αθήνα 2003 (σσ. 800 εξ.), Στ. Κακλαμάνης (επιμ.), *Ζητήματα ποιητικές στον Ερωτόκριτο*, Ηράκλειον 2006 (σσ. 830 εξ.).

Και ο τόμος του 2008 περιέχει κάποια μελετήματα ελληνικού λαογραφικού ενδιαφέροντος: του Alexander Zäh για τα βενετσιάνικα σχέδια στα τέλη του 17ου αιώνα για οχυρά που τελικά δεν πραγματοποιήθηκαν ("Venezianische Visionen im ausgehenden 17. Jahrhundert: Hegemonialbestrebungen der Serenissima für Griechenland vorgeführt anhand unbekannter Stadtplanungs- und Befestigungspläne", σσ. 27-85) και της U. Tischler-Hofer για τη παλαιά Θεσσαλονίκη ανάμεσα σε επαρχιωτική και κοσμοπολίτικη μνήμη στην επιστημονική και δημόσια "χρήση" της ιστορίας της ("Vom wissenschaftlichen und öffentlichen Umgang mit der Geschichte zwischen provinzialisierter und kosmopolitischer Erinnerung. Das Beispiel Thessaloniki", σσ. 312-343). Στις βιβλιοκρισίες ξεχωριστό ενδιαφέρον έχουν για την ελληνική λαογραφία: Ε. Αλεξάκης, *Die Kinder des Schweigens. Familie, Verwandtschaft und Heirat bei den Arvaniten im südöstlichen Attika (1850-1940)*, Wien etc. 2008 (σσ. 492 εξ., μετάφραση της μονογραφίας *Τα παιδιά της σιωπής. Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στους Αρβανίτες της ΝΑ Αττικής – Λαυρεωτικής (1850-1940)*, Αθήνα 1996), 1453. *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους Μεσαιωνικούς στους Νεώτερους Χρόνους*, Ηράκλειον 2005 ((σσ. 450 εξ., K.-P. Todt), *Between Venice and Istanbul. Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, Athens 2007 (σσ. 463 εξ., O. J. Schmitt), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα*, 3 τόμ., Αθήνα 2007 (σσ. 381 εξ.), Th. Kahl, *Hirten im Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)*, Münster 2007 (σσ. 561 εξ., W. Fiedler), *Z. Papadopoli, Memoirs of Seenteenth-century Crete: L'occio (Time of Leisure)*, Venice 2007 (σσ. 355 εξ.). Γ. Μ. Σέργης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19ου αιώνα – 1922): Γέννηση – γάμος – θάνατος)*, Αθήνα 2007 (σσ. 571 εξ.). Όπως έγινε φανερό, και από τους παλαιότερους τόμους του ίδιου περιοδικού, η εκπροσώπηση της Ελλάδας και της ελληνικής λαογραφίας σ' αυτή την "αγορά" της βαλκανικής ιστοριογραφίας/εθνογραφίας/ φιλολογίας είναι ιδιαίτερη σημαντική, γιατί προσλαμβάνεται από μια ευρύτατη ακαδημαϊκή κοινότητα.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Revue des études sud-est européennes / Journal of South-East European Studies, τόμ. XLIV (2006), σσ. 566, τόμ. XLV (2007), σσ. 606, τόμ. XLVI (2008), σσ. 603.

Άλλο σημαντικό περιοδικό για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη είναι αυτό που εκδίδει το Ινστιτούτο Νοτιοανατολικο-Ευρωπαϊκών Σπουδών της Ρουμανικής Ακαδημίας, που έχει κυρίως ιστοριko-φιλολογικό περιεχόμενο, λόγω των στενών ρουμανο-ελληνικών σχέσεων στο παρελθόν, όμως φιλοξενεί συχνά και άρθρα και μελετήματα που αφορούν άμεσα στην Ελλάδα. Τέτοιο είναι π. χ. η μελέτη της Ρουμάνας νεοελληνίστριας Lia Brad Chisacof, "Greek-Romanian Dictionaries between the 17th and the 19th centuries" στον τόμο για το 2006, σσ. 195 εξ., ή το άρθρο του εθνολόγου Paul Henri Stahl, "Chrétiens et musulmans balkaniques. Adversités et croyances communes: quelques notes" (σσ. 291 εξ.). Άμεσο λαογραφικό ενδιαφέρον έχει το μελέτημα του Ελευθέριου Π. Αλεξάκη, "Seeking the family structures in modern Greece. The case of the multinuclear family" (σσ. 321 εξ.), όπου συνοψίζει διάφορα δικά του σχετικά μελετήματα και μελετήματα από τη σχετική βιβλιογραφία για την πολυπυρηνική οικογένεια στην Ελλάδα (γνωστή με το σλαβικό όρο zadruga), που είναι βασικά ένα ιστορικό, πλέον, φαινόμενο, επιβιώνει όμως σε διάφορες μορφές συνεργασίας ανάμεσα σε αδέλφια ανεξαρτήτως φύλου, ή με τη συστέγαση τριων γενεών της οικογένειας στο ίδιο σπίτι. Στον κόσμο των Ελλήνων και Βουλγάρων εμπόρων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αψβουργική Μοναρχία κατά το 19ο αιώνα μας μεταφέρει το μελέτημα της Evguenia Davidova για την "εγκύκλο γραφή" (*lettera circolare*), μια επιστολή αυτοσύστασης και αυτοπροβολής: "*Lettera circolare* or a glimpse at nineteenth-century merchant's selfpromotion and reputation" (σσ. 355 εξ.). Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες ιδιαίτερο ελληνικό ενδιαφέρον έχει η μονογραφία του D. Bertsch, *Anton Prokesch von Osten (1795-1876). Ein Diplomat Österreichs in Athen und an der Hohen Pforte*, München 2005 (σσ. 507 εξ.), N. Roudometoff (ed.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια*, Καβάλα 2004 (σσ. 534 εξ.), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* Η΄ (2004) (σσ. 538 εξ.) και *The Historical Review* 1 (2004) (σσ. 541 εξ.).

Στο τόμο του 2007 το ενδιαφέρον στρέφεται στο άρθρο του Andrei Timotin, "Rêves de peintres. Culte des Saints, piété familiale et visions à Byzance aux IXe-XIe siècles" (σσ. 117 εξ.), που αναλύει τρεις περιπτώσεις: τη Θεοδώρα της Θεσσαλονίκης, τη Μαρία τη Νέα, και τον Άγιο Νίκωνα τον "Μετανοείτε"· ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η Μαρία η Νέα της Βιζύης († 902) που ήταν και παντρεμένη και μητέρα (βλ. το άρθρο της αείμνηστης A. E. Laiou στον τόμο του A.-M. Talbot, *Holy Women of Byzantium*, Washington D. C. 1996, σσ. 239-289), όπου το συναξάρι έχει και μια απρόσμενη "θεατρικότητα" και ζωντάνια. Στα πρόσωπα και τα αξιώματα στη Μολδαβία του "προ-φαναριώτικου" 17ου αιώνα, συνήθως Έλληνες, στρέφεται το εμπεριστατωμένο άρθρο του Radu G. P un, "Les grand offciciers d'origine gréco-levantine en Moldavie au XVIIe siècle. Offices, carrières et stratègies de pouvoir" (σσ. 153 εξ.). Η Lia Brad Chisacof προσφέρει αυτή τη φορά ένα άρθρο για «Closed-doors performances of dancing poetry in Wallachia at the end of the 18th century» (σσ. 207 εξ.), όπου σ' ένα συγκεκριμένο χειρόγραφο με μια συλλογή από *μισμαγιές* (1769-1791) δηλώνεται πως είναι "τραγούδια ερρωτικά (sic), τα

πλειότερα χορευτικά", δηλαδή προορίζονταν για τραγούδισμα. Το πρόβλημα της ξενιτιάς αναλύει διαχρονικά η Elena Siupiur σε παμβαλκανική κλίμακα: "L'émigration: condition humaine et politique dans le Sud-Est Européen aux XVe-XIXe siècles. Quelques remarques" (σσ. 279 εξ.), ενώ στον 20^{ό} αιώνα μας μεταφέρει ο Constantin Jordan: "La Roumaine et la Grèce depuis le retour au pouvoir de Vénizélos jusqu'à sa visite à Bucarest (1928-1931). Quelques repères" (σσ. 353 εξ.). Στις βιβλιογραφίες ενδιαφέρει μια νέα έκδοση του ημερολογίου του μεταφραστή των "Χιλίων και μίας Νυκτών" Antoine Galland, *Voyage à Constantinopel (1672-73)*, Paris 2002 (σσ. 540 εξ., εκεί περιγράφει και τις ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις στη Γαλλική Πρεσβεία, όπου ανεβάζουν ακόμα και Μολιέρο), η πολύ ενδιαφέρουσα για τη λαογραφία μονογραφία της Karen Hartnup, *"On the Beliefs of the Greeks": Leo Allatius and Popular Orthodoxy*, Leiden/Boston 2004 (σσ. 546 εξ.), αναλύοντας το *De Graecorum hodie quorundam opinationibus* (1645) του Αλλατίου, όπου ο βιβλιοθηκάριος του Βατικανού περιγράφει το λαϊκό δαιμονολόγιο της γενέτειράς του, της Χίου, και αναφέρει για πρώτη φορά τους καλικάντζαρους· τη λαογραφία αφορά επίσης η μονογραφία του St. Dorondel, *La Mort et l'Eau. Rituels funéraires, symbolisme aquatique et structure du monde de l'au-delà dans l'imaginaire paysan*, Bucarest 2004 (σσ. 587 εξ.). Αναλύεται και ο τόμος 25 των *Βυζαντινών* (2005, σσ. 589 εξ.).

Ο τόμος του 2008 παρουσιάζει λιγότερο ενδιαφέρον για την ελληνική λαογραφία: περιέχει ένα άρθρο για τις εθνικές ταυτότητες στα Βαλκάνια του 17^{ου} αιώνα, της Cristina Codarcea, "Le commun et le différent au XVIIe siècle. La construction d'une indentité balkanique" (σσ. 81 εξ.), φιλοξενεί όμως το άρθρο του Ελευθέριου Αλεξάκη, "Religious feast and dance: social construction-reconstruction and symbolic rebirth of the community at Milia (Costana) in Thesprotia of Epirus-Greece" (σσ. 165 εξ.). Ένα άλλο μελέτημα γυρίζει πάλι στο συναξάρι της Μαρίας της Νέας: Julia Zlatkova, "The life of St. Mary the Younger: an unusual example of female sanctity of the Middle Byzantine period" (σσ. 465 εξ.)· επισημαίνει πως οι άγιες της μέσης βυζαντινής περιόδου δεν απέκτησαν ευρύτερη λατρεία, η Αγία Μαρία η νέα είναι ομως η μόνη που ήταν παντρεμένη, μητέρα και νοικοκυρά.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ο Κυμαίος λαϊκός ποιητής Γεώργιος Ν. Χαρτσάς (Εισαγωγή – Έκδοση – Σχολία)*, Αθήνα, Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλογος Κύμης 2010, σελ. 235, 5 εικ.

Εκδίδεται ένα ικανό μέρος των λαϊκότροπων στιχουργημάτων και πεζών κειμένων ενός ελάσσονος εκπροσώπου της ηθικοδιδακτικής λαϊκής ποίησης με θρησκευτικό και κοινωνιοκριτικό περιεχόμενο καθώς και σαφώς συντηρητική ιδεολογική κατεύθυνση. Πρόκειται για άτεχνα μικρά στιχουργήματα τα οποία δεν διακρίνονται ούτε για την πρωτοτυπία έκφρασης ούτε για το στοχαστικό τους βάθος ή έστω τη θυμοσοφία τους, και δεν συγκρίνονται σε καμιά περίπτωση με την ποίηση της λαϊκή ποιήτριας Ε. Μ. Μάρκου (Βοντορίνη) από τη Νάξο *("Ψάχνω να δω μες στ' άθωρο"*, τόμ. Α΄, Αθήνα

1984, βλ. και τη βιβλιοκρισία στην *Östereichische Zeitschrift für Volkskunde* LXI/90, 1987, σσ. 369 εξ.). Ο Βαρβούνης τον παρουσιάζει, με τον δικό του συστηματικό τρόπο, ως εκπρόσωπο μιας συντηρητικής λαϊκής ιδεολογίας, ρεύματος υπαρκτού που δεν βρίσκει πάντα τον τρόπο έκφρασης στην "ηγεμονική" κουλτούρα της εγγράμματης διανόησης. Ο Χαρτσάς (1880-1976), που δηλώνει "βοσκός. Βασιλεύς των Ορέων", πατέρας 11 παιδιών, έζησε και πέθανε στην Κύμη, "ολιγογράμματος, παραδοσιακός, φιλεκκλήσιος και φιλακόλουθος", όπως μας πληροφορεί το πρώτο κεφάλαιο της Εισαγωγής για το βίο και το έργο του (σσ. 13 εξ.). Το έργο του Χαρτσά αποτελείται από μικρά ποιήματα, που "αναφέρονται στην Εκκλησία και στη θρησκεία, σε γιορτές και πρόσωπα, σε ιερείς και αρχιερείς και το έργο τους, σε μονές, ναούς και τις πανηγύρεις τους, σε αγίους και θαύματα. Το δεύτερο κεφάλαιο διαφωτίζει την ιδεολογική του ταυτότητα και συγκρότηση: παραδοσιακός, πατερναλιστής, συντηρητικός, ηθικολόγος, υπέρ της επανόδου σε ηθικές αξίες του παρελθόντος, τυπικός εκπρόσωπος συλλογικών νοοτροπιών του αγροτοκτηνοτροφικού πληθυσμού, από άλλη οπτική γωνία ένα λαϊκό παρακλάδι του διαχρονικού Αντι-Διαφωτισμού. "Γι' αυτόν η χριστιανική πίστη δεν έχει μεταφυσικές συνιστώσεις αλλά κοινωνικές επιπτώσεις, και η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν έχει εσχατολογικούς σκοπούς αλλά κοινωνική και ηθική αποτελεσματικότητα" (σ. 19). Σαφής είναι η πολεμική του για κάθε τι νέο (συγκρίνω εδώ αυτήν την λαϊκή τάση με το θεατρικό έργο "Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται" του Σπ. Μελά). Η γλώσσα είναι μικτή ("λαϊκή καθαρεύουσα"), όχι του δημοτικού τραγουδιού, κι ας ακολουθήσει τον συνηθισμένο δεκαπεντασύλλαβο (κεφ. 3 και 4 της Εισαγωγής, σσ. 24 εξ.), το έργο του είναι δείγμα της ελληνικής λαϊκής ποίησης (κεφ. 5, σσ. 27 εξ.)· στην έκδοση παραλείφθηκαν τα πολιτικά του ποιήματα και αυτά με καθαρά τοπικό ενδιαφέρον (κεφ. 6, σσ. 30 εξ.).

Τα ίδια τα ποιήματα, συνολικά 114, παρουσιάζονται με ενιαία στιχαρίθμηση (4.505 στίχοι)· δεν είναι γοητευτική ανάγνωση ("όχι σε νωτερισμούς, σ' αισχρότητες και μόδες / σε άπρεπα θεατρικά όπου ταιριάζουν βρόμες" στ. 329-330). Εντύπωση κάνουν τίτλοι, όπως "11. Ποίημα εις τον θεατρισμόν των ιερέων" (σσ. 43 εξ.) για την κριτική του κλήρου· όλη τη συλλογή διατρέχει ένας παραδοσιακός μισογυνισμός: στο ποίημα "25. Εις το γυναικείον αξίωμα" (σσ. 60 εξ.) δίνεται ένας "καθρέπτης γυναικών", που απαριθμεί τα αμαρτήματά τους από τη Εύα, την Ιεζάβελ, τη Δαλιδά, τη μάνα του Πεντεφρή, την ωραία Ελένη, την Ηρωδιάδα κτλ. Η απέχθειά του προς τη γυναικεία μόδα έχει μερικές φορές σχεδόν κωμικές διαστάσεις (αντλώ από το ποίημα "67. Ποίημα εις το γυναικείον φύλον": "Ολόγυμνες μ' αισχρότητα πάνε στην εκκλησία / και πλημμυρίσαν οι ναοί γυναίκεια δυσοσμία. / Με νύχια κατακόκκινα και με βαμμένα χείλη / πάνε να κοινωνήσουνε αγαπητοί μου φίλοι. / Γρούνια, σκυλιά, γάτοι, ερπετά, όλα μαζί κουρνιάζουν / οι άνδρες από μακριά στέκουν και αηδιάζουν. / Σ' ένα τσανάκι γύφτικο όλοι συνεταιρίζουν / μαζί μ' ανήθικα όντα και αυτοί καταβροχθίζουν. / Ουδέν προσέχουν έθιμο ουδέν φιλοτιμία / δεν εκτιμούν την συμβουλήν που λέει η παροιμία. / Την παρθενιά αμίαντη πρέπει να τη φυλάττουν / εάν δεν τη τιμήσουνε πικρά θα αναστενάξουν. / Όλους τους θάμνους μίαναν, μίαναν τα ρυάκια / σαν τους βατράχους μοιάζουν τώρα τα ζευγαράκια. / Γονείς να το προσέξετε, κορίτσια να σκεφτείτε / δεν θα βραδύνει ο καιρός πικρά για να θρηνείτε" στ. 2922-2937). Στο ίδιο μοτίβο υπάρχουν και άλλα ποιήματα, π. χ.

"71. Ποίημα ερωτικόν" (σ. 120, "Στο φύλλο το γυναίκειο πρόσεξε να μην μπλέξεις / διότι είναι δύσκολο 'πο 'κει [για] να ξεπερδέψεις" στ. 3036-37). Ενδιαφέρον έχει και οι κριτική της επιστήμης ("99. Ποίημα διά τους επιστήμονες" σσ. 235 εξ., "…Οι δικηγόροι με ψευτιές και οι γιατροί μ' ελπίδα / διδάσκαλοι παραμελούν εις το σχολειό φροντίδα. / Οι κληρικοί τους χριστιανούς παύσαν να τους φροντίζουν / τον κουρβανά φροντίζουν μονάχα να γιομίζουν" στ. 3538-41). Αντικείμενο της κριτικής δεν είναι μόνο το χρήμα και η φιλαργυρία, αλλά και το γυμνό σώμα ("91. Ποίημα για τη γδύμνια" σσ. 138 εξ., "95. Διορθώστε την γδύμνια" σσ. 142 εξ., "103. Ποίημα διά το φέρεσθαι" σσ. 151 εξ., "104. Εις την αισχρότητα του γυναικείου φύλου" σσ. 152 εξ.)· τους κληρικούς μέμφεται, γιατί ακολουθούν πλέον τη μόδα (("97. Ποίημα της μόδας", σ. 144).Τα λίγα πεζά επαναλαμβάνουν τα ίδια μοτίβα (π. χ. "1. Η αηδία της μόδας" σσ. 165 εξ.). Ακολουθεί ακόμα ένα σύντομο εκδοτικό υπόμνημα (σσ. 173 εξ.) και εκτενέστατα "Σχόλια και σημειώσεις" (σσ. 175-230), με συζητήσεις, παρεκβάσεις, βιβλιογραφία και άλλο υλικό και πληροφορίες. Ο τόμος κλείνει με τη σύντομη βιβλιογραφία (σσ. 231 εξ.). Η έκδοση αυτή οδηγεί σε μια "ενδιάμεση" ζώνη του λαϊκού πολιτισμού, όχι μόνο μεταξύ προφορικότητας και εγγραμματοσύνης, δημοτικής και εκκλησιαστικής γλώσσας, αλλά και μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας, όπου η πρώτη χρειάζεται πλέον ιδεολογική υποστήριξη και ηθική διδαχή, γιατί απειλείται από τις νεωτεριστικές εξελίξεις. Ο αφελής διδακτισμός του Χαρτσά σημαδεύει εκείνο το κατώφλι, όπου το παραδοσιακό μετατρέπεται σε συντηρητισμό· η συνειδητοποίηση της ύπαρξης της παράδοσης αντιδιαστέλλεται συνήθως με τους υπαρκτούς νεωτερισμούς, στις κοινωνικές αλλάγές και τις πολιτισμικές εξελίξεις, και το άνοιγμα της επιλογής μετατρέπει σταδιακά την παράδοση δεδομένη από κοινωνική πραγματικότητα σε επιλεγμένο νοητικό ιδεολόγημα. Ο Χαρτσάς είναι πλέον "λαϊκός" ως αποτέλεσμα μιας συνειδητής στάσης. Το δηλώνει άλλωσε το σύνθημά του: "Βοσκός. Βασιλεύς των Ορεών". Αυτή η πόζα πλησιάζει πλέον τον φολκλορισμό.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Institut für Europäische Ethnologie (ed.), *Begegnungen, Festschrift für Konrad Köstlin zur Emeritierung am 30. September 2008* [Συναντήσεις, Τιμητικός τόμος για τον Konrad Köstlin με αφορμή την αφυπηρέτησή του στις 30 Σεπτεμβρίου 2008], Wien, Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie 2008 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie 32), σελ. 358.

Το Ινστιτούτο "Ευρωπαϊκής Εθνολογίας" (Λαογραφίας)[1] του Πανεπιστημίου της Βιέννης εκδίδει με την ευκαιρία της αποχώρησης από την ενεργό υπηρεσία έναν τιμητικό τόμο για τον Konrad Köstlin, ο οποίος διηύθυνε το Ινστιτούτο από το 1994. Είναι ενδιαφέρον ότι δύο από τις συμβολές στον τόμο αυτό αφορούν την δραστηριότητά του στο αλβανόφωνο πανεπιστήμιο της Πρίστινας στο Κόσοβο, όπου ίδρυσε ένα Ινστιτούτο Ευρωπαϊκής Εθνολογίας και δίδασκε για χρόνια σε μορφή εντατικών μαθημών (T. Antalovsky, "Ein Mann der ersten Stunde", σσ. 35 εξ., A. Halimi, "Compliments from

Prishtina for an ethnologist encountering Kosova", σσ. 219 εξ.). Τα μελετήματα του τόμου ακολουθούν δημοκρατικά μια αλφαβητική σειρά, μερικές φορές δεν λείπουν και τα προσωπικά στοιχεία. Ο K. Acham προβληματίζεται για βιβλιοθήκες και αρχεία στην εποχή της ηλεκτρονικής αποθήκευσης (σσ. 9 εξ.)· πολύ ενδιαφέρουσες - πέρα από τους προβληματισμούς της αντικειμενικότητας των συλλογών, τι πρέπει να αρχειοθετηθεί και πώς - είναι οι πληροφορίες (σ. 29) για την αντοχή των πηγών σε ηλεκτρονική μορφή μέσα στο χρόνο, πράγμα που μετά από το πανευρωπαϊκό πρόγραμμα της ψηφιοποίησης όλων των αρχείων έχει ιδιαίτερη σημασία: υπολείπονται σημαντικά σε ανθεκτικότητα απέναντι στις παραδοσιακές μορφές ύπαρξης του γραπτού λόγου (βιβλία, χειρόγραφα, ταινίες, μαγνητοταινίες) και θα έπρεπε, για να σωθούν για το μέλλον, να μεταφέρονται σε τακτά χρονικά διαστήματα από ένα σύστημα ηλεκτρονικής αποθήκευσης στο επόμενο πιο νέο, γιατί συχνά πυκνά αυτά είναι μεταξύ τους ασύμβατα. Επομένως η παραδοσιακή μορφή αρχειοθέτησης δεν έχει χάσει τίποτε από την αξία της, και κάθε αρχείο πρέπει να αποφασίσει, τι αξίζει να σωθεί για ένα απώτερο μέλλον στην ψηφιακή μορφή και να μεταφερθεί από το ένα ξεπερασμένο σύστημα στο άλλο καινούργιο. Είναι ένα από τα απτά παραδείγματα, πως η άμεση και εσπευσμένη εφαρμογή της τεχνολογικής προόδου σε όλους τους τομείς του επιστητού, η άνευ όρων συμμόρφωση με την τελευταία λέξη της εξέλιξής της, η ψηφιοποίηση του συνόλου των ανθρώπινων γνώσεων δεν είναι μια μονόδρομη επιλογή αλλά πρέπει να αντιμετωπισθεί με κάποια επιφυλακτικότητα, με προσοχή και χωρίς πρόωρους ενθουσιασμούς, γιατί κρύβει απρόσμενες παγίδες κι έχει ανεπιθύμητες παρενέργειες. Μια τέτοια νηφάλια συντηρητικότητα διδάσκει άλλωστε και μια ματιά στην ιστορία των σχετικών media: το χειρόγραφο συνυπήρχε για αιώνες με το τυπωμένο βιβλίο, και ακόμα σήμερα δεν έχει εξαλειφθεί τελείως, τουλάχιστον στον ιδιωτικό τομέα· ο N. Luhmann, στον βιβλίο του *Ο Γαλαξίας Gutenberg*, έχει προφητεύσει το τέλος του βιβλίου για το 1982, ενώ αυτό ακόμα ζει και βασιλεύει, γιατί η ανάγνωση από το έντυπο όχι μόνο είναι πιο ξεκούραστο για τα μάτια απ' ότι το διάβασμα από την οθόνη του ηλεκτρονικού υπολογιστή, αλλά έχει και ορισμένες αισθητικές και απτικές ποιότητες (η εμφάνιση του βιβλίου, το πιάσημο του χαρτιού, το βάρος και το πάχος του τόμου, η τυπογραφική εμφάνιση, οι γραμματοσειρές, το στήσιμο της σελίδας, επιτρέπει το ανέμελο ξεφύλλισμα, τη δυνατότητα να κρατήσεις σημειώσεως στο περιθώριο, να υπογραμμίσεις κτλ.). Ο ίδιος σκεπτικισμός και η ίδια επιφυλακτικότητα θα έπρεπε να υπάρχει και για άλλα προγράμματα που έρχονται από τις Βρυξέλλες και υιοθετούνται και επιβάλλονται από την πολιτεία με άκαμπτη αυστηρότητα και υπεβάλλοντα ζήλο, για να εφαρμόζονται σε πανεπιστήμια και ερευνητικά ιδρύματα, χωρίς να υπολογισθεί εκ των προτέρων το μακροπρόσθεσμο όφελος τους για την επιστήμη.

Πολύ ενδιαφέρον είναι και το άρθρο του P. Assman για την "αντίσταση των αντικειμένων", τα οποία αντίκεινται στην απόλυτη εξουσιά του ανθρώπου πάνω σ' αυτά (σσ. 40 εξ.)· τίθενται θέματα όπως η πληθώρα των αντικειμένων στη μαζική παραγωγή (τα συμπράγκαλα της σημερινής μαζικής κουλτούρας), και αντίθετα η σπανιότητα ορισμένων αντικειμένων (αντίκες, γιουσουρούμ), τα οποία αποκτούν μια υπεραξία μόνο και μόνο από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν πολλά από το είδος αυτό. Ανάμεσα στα

υπόλοιπα μελετήματα ξεχωρίζουν τα άρθρα των J. Č. Žmegać για την γραβάτα, που προέρχεται από την εθνική ονομασία των Κροατών και τον χαρακτηριστικό τους λαιμόδεσμο σε μορφή μαντηλιού (σσ. 87 εξ.), A. Gingrich για εθνολογικές παραλλαγές της ζήλειας (σσ. 144 εξ.), U. Kammerhofer-Aggermann et al. για τη νοσταλγία, με παράδειγμα την πρόσληψη της πόλης του Salzburg (σσ. 221 εξ.), που σκηνοθετείται σε λογοτεχνήματα και ταξιδιωτικά βιβλία, απομνημεύματα και επιστολογραφία ως locus amoenus, αλλά υπάρχει ταυτόχρονα και η τάση της απομυθοποίησης, π.χ. στην ποίηση του Georg Trakl, περιγράφοντας τη γενέτειρά του. Η G. Kilianov από τη Σλοβακία αναφέρεται στο ζήτημα, αν στις λαϊκές προφορικές αφηγήσεις υπάρχουν υφολογικές και θεματικές, δομικές και λειτουργικές διαφορές ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες (σσ. 244 εξ.), και η Margot Schindler, σήμερα διευθύντρια του Αυστριακού Μουσείου Λαογραφίας στη Βιέννη, παρουσιάζει διάφορα διαπολιτισμικά projects συλλογών από τις αρχές τις ύπαρξης του μουσείου ακόμα στην Αυστροουγγρική Μοναρχία (σσ. 276 εξ.), συλλογές που έδωσαν στο λαογραφικό μουσείο εξ αρχής τον χαρακτήρα της "ευρωπαϊκής εθνολογίας"· παρουσιάζει συγκεκριμένα τη συλλογή της Eugénie Goldstern (1884-1942), γεννημένης στην Οδησσό, η οποία όμως ενδιαφέρθηκε κυρίως για τον χώρο των δυτικών Άλπεων (βλ. τους πρόσφατους τόμους ειδικών συνεδρίων *Eug. Goldstern, tre Ethnologie et juive dans l'Europe alpine des deux guerres*, Grenoble 2007 και *Eug. Goldstern, ethnologue de l'arc alpin. uvres complètes traduites de l'allemand par Mireille Gansel*, Grenoble 2007, Österr. Museum für Volkskunde, *Eugenie Goldstern und ihre Stellung in der Ethnographie*, Wien 2005, F. Grieshofer et al., *Ur-Ethnographie. Auf der Suche nach dem Elementaren in der Kultur. Die Sammlung Eugenie Goldstern*, Wien 2004, A. Ottenbacher, *Eugenie Goldstern. Eine Biographie*, Wien 1999), καθώς και με τη συλλογή του Rudolf Trebitsch (1876-1918), που συμπεριλαμβάνει αντικείμενα από την Bretagne, τη χώρα των Βάσκων, την Ιρλανδία, την Ιταλία, τη Ρουμανία και την Ουγγαρία, συνολικά περίπου 800 αντικείμενα, περισσότερες από χιλίες φωτογραφίες και ετατοντάδες φύλλα με χειρόγραφες σημειώσεις· το 1906 ξεκίνησε ταξίδι στη Γροιλανδία, το 1908 στη Bretagne, 1909 σε Ιρλανδία, Ουαλία και Σκωτία, 1909 στην Campagna της Ρώμης, 1913 στη χώρα των Βάσκων, κτλ.

Συνολικά ο τόμος αυτός δίνει έμφαση στη διεθνική διάσταση της Ethnologia Europaea, που ήταν εξ αρχής ένα από τα χαρακτηριστικά της αυστριακής λαογραφίας σε αντίθεση με τη γερμανική.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Jurij Fikfak / Reinard Johler (eds.) *Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der "Österreich-Ungarischen Monarchie in Wort und Bild"* [Εθνογραφία στη σειρά. Για την παραγωγή και πρόσληψη της "Αυστροουγγρικής Μοναρχίας σε λόγο και εικόνα"], Wien, Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie 2008 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien 29), σελ. 361.

Πρόκειται για έναν συλλογικό τόμο που ασχολείται με τη δημιουργία της σειράς "Die Österreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild" (Η Αυστροουγγρική Μοναρχία σε λόγο και εικόνα), ενός μνημειώδους έργου της Εθνογραφίας/Λαογραφίας της Κεντρικής Ευρώπης και των Βόρειων και Δυτικών Βαλκανίων, που ξεκίνησει το 1885 με πρωτοβουλία του διαδόχου Rudolf von Habsburg, συνεχίστηκε και μετά την αυτοκτονία του το 1889 από πολυμελή εκδοτική επιτροπή και ολοκληρώθηκε το 1902 με τη συμπλήρωση του 24ου τόμου. Παράλληλα με τη γερμανική έκδοση εκπονήθηκε και μια ουγγρική. Στο μνημειώδες αυτό έργο συμμετείχαν 432 μελετητές με 587 πραγματείες σε συνολικά 12.596 σελίδες με 4.529 εικόνες από 264 καλλιτέχνες. Η πολυτελής εμφάνιση των τόμων μαρτυρεί την άμεση εμπλοκή της αυλής και του ίδιου του αυτοκράτορα Franz Joseph, που έβλεπε σ' αυτή τη δημοκρατική συμπαρουσίαση όλων των λαών της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας μια πολιτική και ηθική τόνωση του φιλελεύθερου πατριωτισμού υπέρ της πολυεθνικής αυτοκρατορίας, ένα medium αλληλογνωριμίας και αλληλεκτίμησης των πολλών εθνοτήτων, εργαλείο εντέλει, για την καταστολή των εθνικισμών που είχαν κάνει προς το τέλος του 19ου αιώνα απειλητικά την εμφάνισή τους. Το εγχείρημα, από πολιτική άποψη, ουσιαστικά απέτυχε, και το opus magnum ήταν ξεπερασμένο ήδη στην εποχή του και ξεχάστηκε γρήγορα στη συνέχεια. Νέο ενδιαφέρον ανέκυπτε με τη σύγχρονη αποστροφή της ιστοριογραφίας προς τις εθνικές ιστορίες, την έννοια του έθνους γενικότερα (και τον εθνικισμό) και τη στροφή προς τη διερεύνηση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών, όπως η Αψβουργική Μοναρχία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, που ξεκίνησε μετά τον Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αρχικά από τις Ηνωμένες Πολιτείες· μάλιστα η σειρά αυτή έγινε έργο-κλειδί και έργο-παράδειγμα στις συζητήσεις για μετα-αποικιοκρατικές αναλύσεις (H. Uhl, "Zwischen 'Habsburgischem Mythos' und (Post-)Kolonialismus. Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktionen in der (Post-)Moderne", J. Reichtinger et al. (eds.), *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Innsbruck etc. 2003, σσ. 45-54). Ωστόσο, πέρα από την όποια μεταμοντέρνα επικαιρότητα, το εντυπωσιακό έργο εξακολουθεί να υπάρχει και ως μνημείο της εποχής του, του ιστορισμού και τη εθνογραφίας και ανθρωπολογίας, και, παρά τις ενστάσεις των επιμέρους μελετητών, σημαντική πηγή για την συγκριτική λαογραφία· ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για την ασυνήθιστα πλούσια εικονογραφία (φωτογραφίες, καλλιτεχνικά πορτραίτα και σκίτσα, πίνακες κτλ.), η οποία προγραμματικά επισημαίνεται ήδη στον τίτλο του έργου.

Για όλ' αυτά ενημερώνουν ο Jurij Fikfak και ο Reinhard Johler στην Εισαγωγή τους (σσ. 7 εξ.). Μια ιδιαιτερότητα του τόμου αποτελεί και το γεγονός ότι υπάρχει πίσω από κάθε άρθρο και μια σύνοψη στα σλοβενικά. Τέτοιες προσπάθειες δημιουργίας ενός πολυεθνικού πανοράματος των πολλών λαών της αυτοκρατορίας και μιας συμπαρουσίασης των παραδόσεων και ιδιατεροτήτων τους υπήρχαν και πρωτύτερα (βλ. M. Cs ky, "Die Vielfalt der Habsburgermonarchie und die nationale Frage", U. Altermatt (ed.), *Nation, Ethnizität und Staat in Mitteleuropa*, Wien etc. 1996, σσ. 44-64), π. χ. η τρίτομη "Εθνογραφία της Αυστριακής Μοναρχίας" του Karl Freiherr von Czoernig 1855-57, "Οι χώρες της Αυστροουγγαρίας σε λόγο και εικόνα" του γεωγράφου Friedrich Umlauft 1875 εξ., η σειρά σε 13 τόμους "Οι λαοί της Αυστρο-Ουγγαρίας.

Εθνογραφικές και πολιτισμικο-ιστορικές περιγραφές" του εκδότη Carl Prohaska 1881-83 κτλ., αλλά κανένα από τα έργα αυτά δεν είχε την εγκυκλοπαιδική εμβέλεια και συστηματικότητα όπως το "έργο του διάδοχου" (Kronprinzenwerk). Όπως παρατήρησε ο Leopold Schmidt, το μνημειώδες πολύτομο opus αποτελεί το τέλος τέτοιων εγκυκλοπαιδικών προσπαθειών, αλλά αποτελεί επίσης την αρχή μιας άλλης εξέλιξης, που ευνόησε τη συγκρότηση και δημιουργία της αυστριακής λαογραφίας, γιατί ο λαϊκός πολιτισμός κατέχει κυρίαρχη θέση στην παρουσίαση των εθνοτήτων και χωρών της αυτοκρατορίας.

Την αρχή των επιμέρους άρθρων κάνει ο Justin Stagl (σσ. 28 εξ.), ο ποίος υπογραμμίζει πως η αρχική επιλογή των συγγραφέων, που προέρχονταν από τον φιλελεύθερο και φιλομοναρχικό χώρο μεγαλοαστικών κύκλων λογίων και διανοητών, συν τω χρόνω διαβρώθηκε από μικροαστικά στρώματα, όπου κυριάρχησαν οι εκάστοτε εθνικισμοί· κατ' αυτόν τον τρόπο, παρά τη λεκτική και γλωσσική εναρμόνιση, από ιδεολογική άποψη το opus magnum δεν έχει εκείνη την ενότητα και αρμονία που επιδιώχθηκε αρχικά. Δίνει και το ιστορικό της εθνογραφικής ενασχόλησης των αρχιδουκών στο στέμμα: Ο Erzherzog Johann (1782-1859) ασχολήθηκε συστηματικά με τη στατιστική-εθνογραφική διερεύνηση των χωρών των Άλπεων στην Αψβουργική Αυτοκρατορία (B. Schneider, *Land und Leute – Landesbeschreibung und Statistik von Inneröesterreich zur Zeit Erzherzog Johanns*, Bern/Wien 1994), και ο Erzherzog Johann Salvator (1852-1891), που το 1887 αποποιήθηκε τον τίτλο του αριστοκράτη κι έγινε καπετάνιος, δεινός εθνογράφος με πολλές εργασίες που σχετίζονται εν μέρει και με την Ελλάδα (το δίτομο έργο για τη Ζάκυνθο, μονογραφία για την Πάργα, βλ. το αφιέρωμα των *Επτανησιακών Φύλλων*, 24, Ζάκυνθος 2004 και τη βιβλιοκρισία μου στη *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LX/109, 2006, σσ. 100-101), είχε και την αρχική ιδέα της δημιουργίας της σειράς και τον θαύμαζε πολύ ο διάδοχος Rudolf (1858-1889), ο μόνος γιος του αυτοκράτορα Franz Joseph.

Την πολύχρονη παραγωγή του έργου παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς η Regina Bendix (σσ. 42 εξ.), ενώ η Katarina Weigand υπογραμμίζει την πολιτική στοχοθεσία του εγχειρήματος, που έπρεπε να αποτρέψει την αναμενόμενη διάλυση της αυτοκρατορίας υπό το βάρος των ποικίλων εθνικισμών. Περισσότερο με την εθνογραφία/λαογραφία ασχολείται ο Jurij Fikfak (σσ. 81 εξ.), που επιμένει στην ανάλυση της "εικόνας του άλλου" μέσα στο έργο, το οποίο μεν περιγράφει το "εμείς" των λαών μιας αυτοκρατορίας, αλλά ταυτόχρονα και με τη ματιά του εθνογράφου αντιμετωπίζει τους ίδιους αυτούς λαούς ως "ξένους". Αυτή η οπτική δεν είναι σταθερή και μετακινείται από άρθρο σε άρθρο· κινείται εντέλει ανάμεσα στην παραδοσιακή λαογραφία (σε εθνικά πλαίσια) και τη συγκριτική λαογραφία ή εθνογραφία (περνώντας τα πολιτισμικά, γλωσσικά και θρησκευτικά σύνορα). Ο Karel Altmann περιγράφει τις επιφυλακτικές ή και καθαρά αρνητικές αντιδράσεις της τσεχικής κοινωνίας και λαογραφίας (σσ. 95 εξ.), και ο Josef Vařeka ασχολείται με τους δύο τόμους για τη Βοημία, που βρήκαν αρνητική αντιμετώπιση και δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ από την εγχώρια λαογραφία (σσ. 104 εξ.). Την ίδια αποστροφή διαπιστώνει ο Mieczylsaw Trojan για την Πολωνία, όπου ο τόμος για τη Γαλικία είχε κάθε άλλο από ενθουσιαστική απήχηση (σσ. 115 εξ.). Πιο σύνθετη ήταν η αντίδραση του Ούγγρων, όπως αναλύει ο Tam s Hofer (σσ. 129 εξ.), που διέθεταν σ' εκείνη τη φάση ήδη μια συγκροτημέ-

νη δική τους λαογραφία: από τη μια αντέδρασαν αρνητικά υπό την επήρεια του εθνικισμού, από την άλλη όμως δημιουργήθηκε ένας γόνιμος διάλογος που προήγαγε την ουγγρική λαογραφά. Οι G. Kili nowa et al. περιγράφουν τις σλοβακικές αντιδράσεις (σσ. 172 εξ.), αποδεικνύοντας πως οι μελετητές του σχετικού τόμου ήταν όλοι Ούγγροι φιλομοναρχικοί υπάλληλοι, που έδωσαν μια αρκετά αλλοιωμένη εικόνα. Αντίθετα ο Konrad Köstlin υπογραμμίζει το ρόλο της λαογραφίας, σ' αυτό το σύνθετο έργο, ως συνδετικού κρίκου ανάμεσα στους λαούς της Αυτοκρατορίας και επιμένει ιδιαίτερα στον ρόλο της πλούσιας εικονογραφίας (σσ. 192 εξ.). Κριτικά εκφράζεται η Helena Lo ar-Podlogar για τον τόμο σχετικά με τη Σλοβενία (σσ. 242 εξ.), εστιάζοντας σε ήθη και έθιμα, ενώ η Maja Godina-Golija ασχολείται κυρίως με τον υλικό πολιτισμό (σσ. 247 εξ.), παραδεχόμενη πως παρά τη ρομαντικότητα, με την όποία παρουσιάστηκαν τα αντικείμενα της λαϊκής τέχνης, αποτέλεσε την πρώτη συστηματική παρουσιάση του υλικού πολιτισμού της Σλοβενίας. Παρόμοιες ενστάσεις έχει ο Vitomir Belaj για την Κροατία (σσ. 255 εξ.), οι οποίες εστιάζονται στην ουγγρική εξάρτηση της Κροατίας. Η Jasna apo mega αναλύει τον τόμο για τη Δαλματία, ο οποίος μεταφράστηκε το 1892 και στα κροατικά, αλλά με σημαντικές συντομεύσεις και αλλοιώσεις (σσ. 265 εξ.). Αντίθετα ο Reinhard Johler υπογραμμίζει τη σημασία που είχε το έργο για τη συγκρότηση και το προφίλ της αυστριακής λαογραφίας (από την αρχή υπερεθνική) και συνδέει το νέο ενδιαφέρον για το έργο και με τον "μύθο των Αψβούργων" που σημείωσε στη δεκαετία του 1970 κάποια αναγέννηση (σσ. 291 εξ.). Και ο τόμος κλείνει με σκέψεις του Siegfried Becker για τον γερμανικό εθνικισμό, που παραμέρισε στη συνέχεια το φιλελεύθερο έργο της βιεννέζικης αυλής (σσ. 326 εξ.). Όπως αναλύει επιλογκά ο Thomas K. Schippers, το έργο είχε ιδιαίτερα στενή σύνδεση με το οικογενειακό περιβάλλον των Αψβούργων και την αυλή της Βιέννης (σσ. 353 εξ.), λόγος αρκετός για να εξαφανιστεί το μνημειώδες αυτό έργο από τον αντιληπτικό ορίζοντα των λαογράφων πριν και μετά τον Πρώτο παγκόσμιο πόλεμο.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Clive Tolly, *Shamanism in Norse Myth and Magic*, 2 τόμ., Helsinki, Academia Scientiarum Fennica 2009 (FF Communcations 296), σελ. XXV+589+286, 5 χάρτες, 13 εικ.

Πρόκειται για μια εμπεριστατωμένη ανάλυση των παλαιοσκανδιναβικών επικών και μυθολογικών πηγών σχετικά με τον σαμανισμό στον προχριστιανικό πολιτισμό της Σκανδιναβίας· τα αποτελέσματα της εξέτασης αυτής συγκρίνονται με τον καλύτερα γνωστό ευρασιατικό ("σιβηρικό") σαμανισμό, ακόμα και με ανάλογα φαινόμενα στην αρχαία Ελλάδα (θρησκεία του Διονύσου) και τον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα (στρίγγλες, μάγοι κτλ.). Πρόκειται για μια τυπολογική εξέταση, γιατί ο συγγρ. δεν πιστεύει σε πραγματική ιστορική επαφή που θα επέτρεπε τη σύγκριση (για τη μεθοδολογική αντιδιαστολή σύγκρισης και τυπολογίας βλ. Β. Πούχνερ, "Θεωρητικές διαστάσεις της συγκριτικής μεθοδολογίας στην εθνολογική και λαογραφική έρευνα. Βαθμίδες συγκρισιμότητας και κλίμακες τυπολογιών», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* ΜΒ΄ (2010-2011), σσ. 257-277 και στον τόμο *Δοκίμια*

Θεωρητικής Λαογραφίας, Αθήνα 2011, σσ. 109-136). Για τον προσδιορισμό του σαμανισμού έχει χυθεί πολύ μελάνι: η βασική δυσκολία είναι αυτή μιας πολύ χαλαρής και ευρείας definition του φαινομένου, ώστε να μπορεί να «ανακαλυφθεί» «σαμανισμός» σε πολλές εκφάνσεις του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού (ο Ernest Theodore Kirby π. χ. έβλεπε στον «σαμανισμό» διάφορων πολιτισμών την αρχή της γένεσης του θεάτρου, E. Th. Kirby, *Ur-drama. The Origins of Theatre*, New York 1975, για κριτική βλ. Β. Πούχνερ, *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου. Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*, Αθήνα 1985 [Λαογραφία: παράρτημα αρ. 9], σσ. 86 εξ., 100 εξ.). Έναν χρηστικο ορισμό έχει προτείνει ο Åke Hultkrantz από το 1993: "I consider trance, direct contact with spiritual beings and guardian spirits, together with the mediating role played by the shaman in a ritual setting, to constitute the minimum requirement for a case of shamanism. The presence of guardian spirits during the trance and following shamanic actions is, as I see it, a most necessary element, and one that delimits shamanic trance from other states of trance. The above describes what I would call the salient features of 'general shamanism', the simple form of shamanism that we find everywhere, in contradistinction to the more specialized shamanic pattern such as Arctic shamanism, Siberian shamanism, and Mongolian shamanism. Maybe general shamanism should be seen as a defoliated but nevertheless ideologically meaningful shamanism, a kind of spiritual platform from which the more specialized and developed forms of shamanism have grown" ("Introductory remarks on the study of shamanism", *Shaman* 1:1, Spring 1993, σσ. 3-14, ιδίως σ. 10· βλ. και άλλα σχετικά του μελετήματα σε επιλογή: "A definition of shamanism", *Temenos* 9, 1973, σσ. 25-37, "Ecological and phenomenological aspects of shamanism", V. Di szegi / M. Hopp l (eds.), *Shamanism in Siberia*, Budapest 1978, σσ. 25-57, "Shamanism and soul ideology", M. Hopp l (ed.), *Shamanism in Eurasia*, Göttingen 1984, σσ. 28-36, "On beliefs in non-shamatic guardian spirits among the Saamis", T. Ahlbäck (ed.), *Saami Religion*, bo 1987, σσ. 110-123, "The drum in shamanism. Some reflections", T. Ahlbäck / J. Bergman (eds.), *The Saami Shaman Drum*, Åbo 1991, σσ. 9-27, "A new look at the world pillar in Arctic and sub-Arctic regions", J. Pentikäinen (ed.), *Shamanism and Other Ecology*, Berlin/New York 1996, σσ. 31-49).

Τα αποτελέσματα της εξονυχιστικής αυτής εξέτασης είναι αρνητικά ή καλύτερα περιοριστικά: σαφή ίχνη μόνο του "γενικού σαμανισμού" μπορούν να εντοπισθούν στις πηγές που αναφέρονται στην παλαιοσκανδιναβική θρησκεία και μαγεία, αποτέλεσμα που αντικρούει τις ενθουσιαστικές θετικές αποφάνσεις του Neil Price, *The Viking Way: Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*, Uppsala 2002, που συνέδεσε τη μορφή του *sei r* ("ο κανείς") με πολεμικές πρακτικές και θεώρησε τον σαμανισμό ευρύτερα διαδομένο στην εποχή των Βίκινγκ. Αλλά ο συγγρ. θεωρεί πως τόσο οι λογοτεχνικές όσο και οι αρχαιολογικές πηγές έχουν υπερερμηνευτεί και υπερτιμηθεί προς τη θετική κατεύθυνση: τα γραπτά μνημεία έχουν δημιουργηθεί πολύ αργότερα (στη χριστιανική πλέον Ισλανδία) και τα αρχαιολογικά ευρήματα αποκτούν τη σημασία τους ανάλογα με το ερμηνευτικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετούνται. Οι ίδιες επιφυλάξεις ισχύουν και για τις ελληνικές πηγές σχετικά με τις βακχικές τελετουργίες: κι αυτές αντλούνται ως πληροφορίες και κατασκευάζονται ως πραγματικές υπαρκτές τελετουργίες από λογο-

τεχνικές πηγές (“The Greek sources sound a warning shot, that much of the depiction of such practices, in both societies, relies on the literary artifice of poets, the reconstruction of actual cult practices from their works being fraught with difficulties and uncertainties”, σ. 582). Το περιοριστικό αυτό αποτέλεσμα, πως οι παλαιοσκανδιναβικές πηγές υποδεικνύουν μόνο την ύπαρξη σαμανοειδών πρακτικών, που βρίσκονται όμως σε άλλη τυπολογική κλίμακα απ’ ό,τι ο ευρασιατικός σαμανισμός, στηρίζεται στα εξής δεδομένα: την σπανιότητα πραγματικών αποδείξεων, στην αμφισημία των σχετικών χωρίων των πηγών, στη μοναδικότητα και απομονωμένη θέση των λίγων πραγματικά υπολογίσιμων στοιχείων· αυτό που μπορεί να αποδειχτεί με βεβαιότητα, είναι ορισμένες γενικότερες μυθολογικές αντιλήψεις που είναι κοινές σε όλη την αρκτική ζώνη από τη Νορβηγία ώς την Ιαπωνία. Και ακριβώς σ’ αυτά τα συμβολικά στοιχεία, όπως εμφανίζονται στην παλαιότερη λογοτεχνία της Σκανδιναβίας, που καθρεφτίζει ακόμα κάτι από την προχριστιανική θρησκεία, εστιάζει η ανάλυση του πρώτου ογκώδους τόμου.

Το πρώτο τμήμα του βιβλίου, “Prolegomena”, ξεκινάει με μια Εισαγωγή (“Introduction”, σσ. 1 εξ.), η οποία αναλύει τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε (δεν ακολουθεί καμιά συγκεκριμένη προκαθορισμένη a priori θεωρία, αλλά η μεθοδολογία του προκύπτει από την ίδια τη φύση των πηγών του· κάνει τον σαφή διαχωρισμό ανάμεσα σε σύγκριση και τυπολογία) και συζητά εν συντομία ορισμένες βασικές έννοιες όπως θρησκεία (ενδιαφέρουσα η τοποθέτηση του Hultkrantz: θρησκεία είναι “the certainty of the existence of a supernatural world, a certainty wich is mainly expressed in various sorts of opinions relating to belief and which in concrete terms is manifested in rites and observances, as well as in narrative accounts” σ. 7), τελετουργία (στηρίζεται στα σχόλια του G. J. F. Bouritius στον τόμο του L. Honko (ed.), *Science of Religion: Studies in Methodology*, The Hague/New York 1979, σσ. 401-409 ο οποίος ξεχωρίζει τρεις τύπους τελετών: ordering, re-ordering και new-ordering, που θυμίζουν κάπως τον ορισμό του “δρωμένου” από την Jane Harrison, *Themis*, London 1912 ως the thing done – redone – pre-done, συμφωνώντας με την Catherine Bell, *Ritual: Perspectives and Dimensions*, New York/Oxford 1997, πως τελετές σημαδεύουν πάντα μεταβατικές καταστάσεις), μύθος (όχι υποχρεωτικά δεμένος με τελετές) κτλ. Ακολουθεί μια παρουσίαση και περιγραφή των πηγών: “The nature of the sources” (σσ. 12 εξ.), όπου ξεχωρίζει τις πηγές για το σαμανισμό από τις πηγές για μαγικές πρακτικές. Ένα τρίτο εισαγωγικό κεφάλαιο ασχολείται με τους παλαιούς Σκανδιναβούς και τους γείτονες: “Norsemen and their neighbours” (σσ. 31 εξ.) – Φιλλανδοί, Sámi (σήμερα στο πιο βόρειο μέρος της Φιλλανδίας και δυτικής Ρωσίας), Βίκινγκ, απαριθμεί και τις λατινικές και ελληνικές πηγές (κυρίως τον Τάκιτο), τις αγγλλικές και σκανδιναβικές, και υπεισέρχεται στις ειδήσεις τους για εμπόριο και πόλεμο, γάμο, μαγικές πρακτικές κτλ. των λαών αυτών.

Ένα τέταρτο κεφάλαιο, “Shamanism in Eurasia” (σσ. 66 εξ.), περιγράφει το φαινόμενο του κλασικού σιβηρικού σαμανισμού και αρχίζει με προσδιορισμούς: από την ανοιχτή definition του Mircea Eliade ως τεχνική της έκστασης (M. Eliade, *Shamanism: Archaic Technique of Ecstasy*, Princeton 1972 [1951]) ώς τους πιο “στενούς” ορισμούς, π. χ. του Laszlo Vajda που προβλέπει: 1) τελετουργική έκσταση, 2), ζωόμορφα βοηθητι-

κά πνεύματα, 3) το κάλεσμα του σαμάνου (συνήθως από ανθρωπόμορφα πνεύματα-φύλακες), 4) μύηση, 5) ταξίδι στον Άλλο Κόσμο, 6) μια τυπολογική κοσμολογία (διαστρωματωμένο σύμπαν), 7) σαμανικό διαγωνισμό ανάμεσα στα ζωόμορφα πνεύματα του σαμάνου, 8) σαμανικά παραφερνάλια (π. χ. το τύμπανο) (L. Vajda, "Zur phaseologischen Stellung des Schamanismus", *Ural-altaisches Jahrbuch* 31, 1959, σσ. 451-484). Το καθένα από τα στοιχεία αυτά όμως μπορεί να ανιχνευθεί και σε φαινόμενα εκτός του σαμανισμού· για το λόγο αυτό η Anna-Leena Siikala πρότεινε, ο όρος "σαμανισμός" να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για τον σιβηρικό σαμανισμό: "I therefore consider it useful to use the term *shamanism* for the real, 'classical' shamanism of Central Asia, Northern Siberia and other Arctic regions, in which the similarities of rite technique and belief system amount to more than a few basic features. Such features, elements and ideas are, on the other hand, found in different parts of the world" (A.-L. Siikala, *The Rite Technique of the Siberian Shaman*, Helsinki 1978, σ. 14· για την ίδια και το βιβλίο της *Mythic Images and Shamanism. A Perspective in Kalevala Poetry*, Helsinki 2002 βλ. τη βιβλιοκρισία μου στη *Λαογραφία* 40, 2004-06, σσ. 947-951). Ο συγγρ. τελικά προτιμά τον προσδιορισμό του Hultkrantz: "The central idea of shamanism is to establish means of contact with the supernatural world by the ecstatic experience of a professional and inspired intermediary, the shaman. There are thus four important constituents of shamanism: the ideologial premise, or the supernatural world and the contact with it; the shaman as the actor on behalf of a human group; the inspiration granted him by his helping spirits; and the extraordinary, ecstatic experiences of the shaman. Most definitons of shamanism disregard one or two of these constituents" ("Ecological and phenomenological aspects of shamanism", *ό. π.*, σ. 30)

Έδωσα κάποια έμφαση στο ζήτημα των ορισμών του σαμανισμού, τόσο του "ευρασιατικού" όσο του "γενικότερου", γιατί τις τελευταίες δεκαετίες έχει διαμορφωθεί κάτι σαν διεθνής επιστημονική μόδα να ανακαλύπτουμε "σαμανισμό" σε διάφορες εκφάνσεις του τελετουργικού πολιτισμού ανά την υφήλιο, όπου εμφανίζονται κάποιες μορφές της trance και της έκστασης, και η πυροβασία των αναστεναρίων δεν ήταν εξαίρεση (βλ. Β. Πούχνερ, "Εκστατικοί χωροί στη Χερσόνησο του Αίμου. Padalice, C lu arii, Αναστενάρια", *Συγκριτική Λαογραφία Α΄. Έθιμα και τραγούδια της Μεσογείου και της Βαλκανικής*, Αθήνα 2009, σσ. 265-324, ιδίως σσ. 312 εξ.). Οπότε καλό θα είναι να περιοριστεί η χρήση του όρου στον "πραγματικό" ευρασιατικό σαμανισμό. Το κεφάλαιο ασχολείται στη συνέχεια με τη φύση της κοινωνίας που τον δημιουργεί (κυρίως κυνηγητικοί πολιτισμοί), περιγράφει ύστερα τα χαρακτηριστικά στοιχεία της *kamlanie*, της σιβηρικής σαμανικής τελετής· στη συνέχεια εξειδικεύονται τα στοιχεία των επιμέρους σαμανισμών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει βέβαια το κεφάλαιο "'Shamanism' in Europe" (σσ. 93 εξ.) που ξεκινάει με την αρχαία Ελλάδα: Δελφοί (ομφαλός του κόσμου, η έκσταση της Πυθίας), Διόνυσος, Ορφεύς, "Βάκχες" του Ευριπίδη, στοιχεία όμως που μπορούν να συγκριθούν μόνο με τον "γενικότερο" σαμανισμό· ο συγγρ. δεν αποκλείει και κάποιες ιστορικές επαφές με τον ευρασιατικό σαμανισμό (Θράκη), αλλά κάθε σύγκριση κινείται αναγκαστικά στο επίπεδο της τυπολογίας και περιορίζεται σε μεμονωμένα στοιχεία·

"we do not, however, find anything that can be described as patently classical shamanism" (σ. 103). Το υπόλοιπο κεφάλαιο ασχολείται με τους λαούς της στέπας και τις "στρίγγλες" του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα. Το αποτέλεσμα της εξέτασης είναι παρόμοιο: "withcraft cannot be simply identified as a form of shamanism" (σ. 133).

Στο δεύτερο μέρος της μονογραφίας, "The place of Shamanism in society" αναλύεται τώρα το φαινόμενο καθαυτό συστηματικά. Το πρώτο κεφάλαιο καταπιάνεται με τις κοινωνικές λειτουργίες του σαμάνου (σσ. 134 εξ.), πρώτα στον ευρασιατικό χώρο, ύστερα στην παλαιοσκανδιναβική λογοτεχνία: εκεί εμφανίζεται ως γιατρός, ως ψυχοπομπός, ως μάντης, ως μάγος του κυνηγιού, ιερέας θυσιών, ως ταξιδιώτης στον άλλο κόσμο κτλ. Στο κεφάλαιο "Community and gender" (σσ. 143 εξ.) δεν συζητείται μόνο η ύπαρξη γυναικών σαμάνων, αλλά και η δήθεν αλλαγή του φύλου κατά την τελετή: ο θηλυκός σαμάνος εμφανίζεται πιο συχνά σε αγροτικές κοινωνίες, πιο σπάνια σε κυνηγετικές.

Το τρίτο μέρος της μονογραφίας, "Metaphysical entities", ασχολείται με την πληθώρα των ενσαρκώσεων της ψυχής και με τη μεγάλη ποικιλία των πνευμάτων. Και εδώ κάθε κεφάλαιο αρχίζει με τον "κλασικό" σημανισμό της Ευρασίας και αντιδιαστέλλεται ύστερα με τις πληροφορίες που έχουμε από την παλαιοσκανδιναβική λογοτεχνία. Το τμήμα ξεκινά με ένα κεφάλαιο για "Souls" (σσ. 167 εξ.), όπου υπάρχει ένα σύντομο υποκεφάλαιο και για την ψυχή στην αρχαία Ελλάδα. Μια ποικιλία ονομασιών και μορφών αποδίδεται στην ψυχή, κοινή συνισταμένη είναι πάντα κάποια μορφή υλικότητας· αυτό ίσως να είναι και ένα παγκόσμιο στοιχείο της αρχαϊκής αντίληψης του ανθρώπου. Άλλο κεφάλαιο ασχολείται με τους "Spirits" (σσ. 200 εξ.): εδώ το υλικό είναι ακόμα πιο πλούσιο· μεταξύ άλλων αναφέρονται και γίγαντες και νάνοι, μάλιστα οι πρώτοι είναι πρωταρχικοί δημιουργοί του κόσμου: σ' αυτούς οφείλονται τα ερείπια αρχαίων αρχιτεκτονημάτων (όπως οι *Έλληνες* στις ελληνικές λαϊκές παραδόσεις), αλλά διαθέτουν και σοφία και μαγικές δυνάμεις, είναι οι προστάτες και κινητήριες δυνάμεις της φύσης και της ζωής, κατοικούν στο κρύο και το άγριο, και μερικές φορές εμφανίζονται και σε ευτράπελη μορφή: ως αδέξιοι, κακότροποι και ηλίθιοι, κατοικούν μακριά στο βορρά και τρώνε ανθρώπινο κρέας (σαν τους *δράκους*).

Το τέταρτο μέρος αφιερώνεται στην κοσμολογία: "Cosmic structures" και αρχίζει με ένα κεφάλαιο για τον στύλο του κόσμου, τον άξονα ή τον πόλο: "The pillar, post or pole" (σσ. 273 εξ.), συνεχίζει με το "βουνό του κόσμου", "The mountain" (σσ. 292 εξ.), την ιδέα του μύλου, "The mill" (σσ. 295 εξ.), που παράγει τον πλούτο, και με το δέντρο του κόσμου, "The tree" (σσ. 304 εξ.), σύμβολο πολλών αρχαίων πολιτισμών: ως άξονα που ενώνει ουρανό, γη και κάτω κόσμο, ως imago του συνολικού κόσμου, σύμβολο της ζωής και της γονιμότητας, ως κέντρο του κόσμου, σύμβολο της βλάστησης και της άνοιξης, σημείο επαφής της φύσης με τον άνθρωπο (δημιουργεί τον άνθρωπο, είναι κατοικία των ψυχών) κτλ. Άλλο κεφάλαιο αναφέρεται στον θεό-φύλακα και προστάτη του κόσμου, "The god Heimdallr" (σσ. 369 εξ.), από τις πιο αινιγματικές μορφές του παλαιοσκανδιναβικού πανθέου: από τις λίγες σταθερές του χαρακτηρισμού του είναι η προστασία της γονιμότητας και της γέννησης· συνδέεται με το δέντρο του κόσμου, που αποτελεί και τη γέφυρα του ανθρώπου με τους θεούς (κατοικεί στην άκρη της χώρας των θεών). Το τμήμα αυτό τελειώνει με ένα κεφάλαιο για τα στοιχεία της μη-κάθετης

αλλά "οριζόντιας" κοσμογραφίας της σκανδιναβικής μυθολογίας: "Aspects of non-vertical cosmography" (σσ. 406 εξ.).

Το προτελευταίο τμήμα της μονογραφίας αφιερώνεται στη σαμανική πράξη και πρακτική: "The workings of Shamanism" και ξεκινάει με "Vocation and initiation" (σσ. 414 εξ.), κάλεσμα και μύηση, συνεχίζει με την "Performance" (σσ. 463 εξ.), την *kamlanie*, που χωρίζει γενικά στις εξής φάσεις: Preparatory stage, Actualisation of the spirit-helpers, Meeting the spirit-helpers, Meeting the disease spirit, The shaman's journey, Deactualisation of the spirit-helpers, Termination (σ. 464). Άλλο κεφάλαιο ασχολείται με τον εξοπλισμό της παράστασης και τα βοηθητικά αντικείμενα, "Accoutrements" (σσ. 518 εξ.): ενδυμασία, κεφαλόδεσμος, ζώνη, τύμπανο, ράβδος κτλ. Μια τελευταία ενότητα, "Kindred concerns" αναλύει τη μορφή του σιδερά, "The smith" (σσ. 551 εξ.) και τη μορφή της αρκούδας, "The bear" (σσ. 559 εξ.). Ως Επιλεγόμενα ακολουθεί ακόμα η conclusion (σσ. 581 εξ.).

Ο δεύτερος τόμος είναι βοηθητικός και παραθέτει ποικίλη ύλη για την υποστήριξη του πρώτου: ένα κεφάλαιο για "The peoples of Eurasia" (σσ. 1 εξ.), ένα άλλο με αποσπάσματα από τα κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές: "Source texts" (σσ. 21 εξ., συνολικά 144 αποσπάσματα σε αγγλική μετάφραση, εν μέρει και δίγλωσσα), η βιβλιογραφία: "References" (σσ. 201 εξ.), ευρετήριο των πηγών (σσ. 241 εξ.), γενικό ευρετήριο (σσ. 251 εξ.), χάρτες και εικόνες (σσ. 287 εξ.). Η τεκμηρίωση του έργου είναι πυκνή, και όλο το έργο διακρίνεται για την προσεκτική ερμηνεία των σχετικών χωρίων, η οποία αντιτίθεται σε επιφανειακές, εύκολες και ενθουσιαστικές αποδόσεις σαμανισμού σε φαινόμενα, τα οποία είναι ευρύτερα γνωστά και κοινά σε πολλούς πολιτισμούς. Ο συγγρ. είναι εξοικειωμένος και με την Κλασική Φιλολογία και έχει δημοσιεύσει μια σειρά από άρθρα για το θέμα και μεταφράσει σχετικά κείμενα της παλαιοσκανδιναβικής λογοτεχνίας.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, τόμ. LVII/106 (Βιέννη 2003), σελ. 522, τόμ. LVIII/106 (2004), σελ. 419, τόμ. LIX/108 (2005), σελ. 477, τόμ. LX/109 (2006), σελ. 506, τόμ. LXI/110 (2007), σελ. 501, τόμ. LXII/111 (2008), σελ. 492, τομ. LXIII/112 (2009), σελ. 557.

Το Αυστριακό Περιοδικό Λαογραφίας, εκδιδόμενο από την Αυστριακή Λαογραφική Εταιρεία, κυκλοφορεί ετησίως σε τέσσερα τεύχη· το περιεχόμενο κάθε τεύχους απαρτίζεται από πραγματείες (με γερμανικό και αγγλικό abstract), σύντομες επιστημονικές ανακοινώσεις, ανταποκρίσεις από συνέδρια και βιβλιοκρισίες (βλ. την παρουσίασή μου στη *Λαογραφία* 40, 2004-06, σσ. 858-874). Ο αριθμός με λατινικά στοιχεία δηλώνει τη Νέα Σειρά μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ενώ με αραβικά στοιχεία τους τόμους της συνολικής σειράς από τότε που ιδρύθηκε η Εταιρεία και εξέδωσε το περιοδικό, το 1895. Το πρώτο τεύχος του έτους 2003 είναι αφιερωμένο στα 20 χρόνια από το θάνατο του Leopold Schmidt (1912-1981), που διηύθηνε για πολλά χρόνια το περιοδικό, τη Λαογραφική Εταιρεία και το Αυστριακό Μουσείο Λαογραφίας στη Βιέννη (από το 1946), και πε-

ριέχει ομιλίες από μια αναμνηστική συνεδρίαση της Εταιρείας το 2002. Το δεύτερο τεύχος είναι αφιερωμένο στην πρωτεύουσα της Σλοβακίας, Bratislava, και στην λαογραφία του κατοικείν στην πόλη αυτή. Το τρίτο τεύχος περιέχει μελετήματα για την πολιτική των εκθέσεων σε λαογραφικά μουσεία, συγκεκριμένα της πόλης του Graz (σσ. 255 εξ.), ένα μεγάλο άρθρο του Wolfgang Brückner για τη σημερινή λαϊκή ενδυματολογία (σσ. 263 εξ.) και για σημερινά έθιμα της πυράς στο Τιρόλο (σσ. 325 εξ.). Και το τέταρτο τεύχος ξαναπιάνει το θέμα του λαογραφικού μουσείου, με άρθρο του Bernhard Tschofen (σσ. 405 εξ.)· περιέχει και συντομότερες εργασίες για το συμβολισμό της παπαρούνας σε τάφους (σσ. 431 εξ.) και για το λαϊκό δίκαιο στις παροιμίες (σσ. 439 εξ.).

Στο πρώτο τεύχος του έτους 2004 δεσπόζει ένα άρθρο για τον Grigorij Kupczanko (1849-1902), λαογράφο της Bukowina, που ανήκε τότε στην Αψβουργική Αυτοκρατορία, και ένα άρθρο του Leopold Kretzenbacher για το βυζαντινό "ύψωμα του σταυρού" (*exaltatio crucis*) σε δύο εκκλησιαστικούς πίνακες από το Burgenland (σσ. 31 εξ.). Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες βρίσκεται και μια παρουσίαση του τόμου 28 της *Επετηρίδος του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* (για τα έτη 1987-98) (σσ. 56 εξ.). Στο δεύτερο τεύχος κυριαρχεί ένα άρθρο για τον πρώιμο Αλπινισμό (σσ. 93 εξ.) και το πρωτόκολλο μιας αποστολής του Matthis Beitl στο Ουζμπεκιστάν (σσ. 121 εξ.). Ο υποφαινόμενος παρουσιάζει στις βιβλιοκρισίες τον τόμο των K. Kaser et al. (ed.), *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa*, Wien etc. 2003 (σσ. 154 εξ., βλ. και *Λαογραφία* 40, 2004-06, σσ. 1091-1098). Το τρίτο τεύχος περιέχει δύο ενδιαφέρουσες πραγματείες: του Hermann Bausinger, "Το πράγμα και σημασία του" (σσ. 193 εξ.), όπου μεταφέρει τις ιδέες του Leopold Schmidt για το "ιερό σχήμα" και την "ιερή ύλη" σ' ένα πιο σύνθετο μοντέλο, και της Regina Bendix για την εθνολογία του γεύματος και του συμποσίου (σσ. 211 εξ.). Στις βιβλιοκρισίες παρουσιάζει ο υποφαινόμενος τη μονογραφία του Ulf Brunnbauer για τις ορεινές κοινωνίες των Βαλκανίων, συγκεκριμένα των Πομάκων στη βόρεια Ροδόπη (σσ. 275 εξ., βλ. και *Λαογραφία* 40, 2004-06, σσ. 1061-1069) και για τα βιβλια του Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, *Δωδεκάνησα. Λαϊκός πολιτισμός* και *Κάρπαθος και Λαογραφία* (σσ. 285 εξ.). Στο τέταρτο τεύχος ο Burkhart Lauterbach αναλύει την έννοια της υβριδικότητας, που προέρχεται από τη βιολογία, για τις επιστήμες του ανθρώπινου πολιτισμού, ενώ ο Manfred Seifert εστιάζει σ' ένα φαινόμενο πολύ γνωστό στην Ελλάδα: τους ξένους εργάτες στον αγροτικό τομέα και τους πολιτισμικούς συμφυρμούς που προκύπτουν από τη συμβίωση στο χωριό (σσ. 327 εξ.).

Το έτος 2005 ξεκινά με ένα τεύχος αφιερωμένο σε σύγχρονα θέματα: για τη σύγχρονη "μόδα" των παραδόσεων και της πολιτισμικής κληρονομιάς (σσ. 1 εξ.) και για τους οικονομικούς και πολιτικούς πρόσφυγες στην Αυστρία (σσ. 21 εξ.). Το ακόλουθο διπλό τεύχος (2ο-3ο) αφιερώνεται στις ανακοινώνεις σ' ένα συμπόσιο για την Eugenie Goldstern (1884-1942) και τη θέση της στην Εθνογραφία με αφορμή μια έκθεση της συλλογής της φωτογραφιών και αντικειμένων από τις δυτικές Άλπεις. Οι ένδεκα ανακοινώσεις όμως καταπιάνονται και γενικότερα με το φαινόμενο των αρχαϊσμών σε κλειστές ορεινές κοινωνίες, με παρόμοιους συλλογείς και μελετητές όπως τον André Varagnac και τον Leopold Rütimeyer, που συγκρίνουν τα αποτελέσματα της προϊστορικής αρχαιολογίας με την εθνογραφία απομονωμένων περιοχών των Άλπεων· άλλες

ανακοινώσεις ασχολούνται και με την ιστορία της πρώτης φάσης του Αυστριακού Λαογραφικού Μουσείου και την προσωπικότητα του ιδρυτή του, Michael Haberlandt. Το τέταρτο τεύχος αφιερώνεται στην λαογραφία των Ρομά: ο Siegfried Becker παρουσιάζει μια συλλογή φωτογραφιών για τον υλικό βίο της Ρουμανίας από τον τσιγγανολόγο Martin Block (1891-1972) (σσ. 383 εξ.) και ο Max Leimstättner αναλύει τις παραδόσεις και τη γραπτή ποίηση των τσιγγάνων στον νότιο Burgenland (σσ. 407 εξ.).

Ανάμεσα στις πραγματείες του πρώτο τεύχους του έτους 2006 το μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνει το άρθρο της Nikola Langreiter για τις αυτοβιογραφίες αυστριακών αγωνιστών του σκι (σσ. 1 εξ.). Στις σύντομες μελέτες ο υποφαινόμενος παρουσιάζει την περίπτωση της θεατρικής δίκης και καταδίκης του ψευδομεσσία Sabbatai Zwi στο ζακυνθινό καρναβάλι κατά το αποκαλυπτικό έτος 1666 (σσ. 63 εξ., βλ. τώρα και στο κεφάλαιο "Ο Σαμπατάι Τσβι και το ζακυνθινό καρναβάλι στο έτος της αποκαλύψεως 1666", *Ιστορική Λαογραφία. Η διαχρονικότητα των φαινομένων*, Αθήνα 2010, σσ. 630-663). Στις βιβλιοκρισίες ο υποφαινόμενος παρουσιάζει και το βιβλίο του Μ. Γ. Μερακλή, *Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα 2004 και του ίδιου, *Η συνηγορία της λαογραφίας*, Αθήνα 2004 (σσ. 97 εξ.) καθώς και τα *Επτανησιακά Φύλλα* 24 (2004), τεύχος αφιερωμένο στη δίτομη μονογραφία του αρχιδούκα Ludwig Salvator (1847-1915) για τη Ζάκυνθο (Πράγα 1904) (σσ. 100 εξ.). Το δεύτερο τεύχος εστιάζει στη Σλοβακία και τα συστήματα αξιών στον αγροτικό χώρο της. Στο τρίτο τεύχος ο Klaus Beitl δημοσιεύει χειρόγραφα από τα κατάλοιπα της Eugenie Goldstern για τη μορφολογία των σπιτιών στην κοιλάδα του Aosta (βορειοδυτική Ιταλία) (σσ. 245 εξ.) και η Brigitta Mader αναλύει το εθνογραφικό έργο του αρχιδούκα Ludwig Salvator, που χαρακτηρίζεται για τα πολλά σκίτσα του (σσ. 293 εξ.). Στο τέταρτο τεύχος ο Tobias Schweiger αναλύει την παρουσίαση του λαϊκού πολιτισμού σε λευκώματα για την Αυστρία μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (σσ. 397 εξ.), ενώ ο Hermann Maurer εστιάζει το φακό της έρευνας στο προσκύνημα της Παναγιάς "των τριών δρυών" (Maria Dreieichen) την εποχή του Μπαρόκ (σσ. 435 εξ.).

Στο πρώτο τεύχος του έτους 2007 συνεχίζεται η θεματική για τη Σλοβακία και το σύστημα αξιών: αυτή τη φορά στο επίκεντρο δεν βρίσκεται η αγροτιά άλλα ο μέσος αστικός χώρος μετά την αλλαγή του 1989 (σσ. 1 εξ.). Οι μικρές μελέτες αφιερώνονται στα 100 χρόνια από τη γέννηση του Hanns Koren, που διηύθυνε για πολλά χρόνια το Λαογραφικό Μουσείο της Στυρίας στο Graz. Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες εντύπωση κάνει και μια μελέτη για το clubbing (Ph. Jackson, *Inside Clubbing. Sensual Experiments in the Art of Being Human*, Oxford etc. 2004). Το διπλό τεύχος (2ο-3ο) που ακολουθεί παρουσιάζει τις ανακοινώσεις σε ένα συμπόσιο του Αυστριακού Λαογραφικού Μουσείου με θέμα "Ανάλυση του πολιτισμού - ψυχανάλυση - έρευνα της κοινωνίας". Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται σ' έναν τόμο για τα graffiti (Th. Northoff, *Graffiti. Die Sprache an den Wänden*, Wien 2005). Το τέταρτο τεύχος αφιερώνεται στη βαλκανική πόλη Czernowitz. Στις βιβλιοκρισίες ενδιαφέρον προκαλεί ο τόμος που εξέδωσαν οι M. Marschik et al. για το στάδιο, την ιστορία του, την αρχιτεκτονική του, την πολιτική και την οικονομία του (Βιέννη 2005).

Το έτος 2008 ξεκινά με μια μελέτη για τον Karl Lacher, ιδρυτή λαογραφικού μουσείου στη Στυρία το 19ο αιώνα (σσ. 1 εξ.), ακολουθούν, και στο δεύτερο τεύχος, διάφορες

μελέτες για τη Σλοβακία, στο τρίτο τεύχος κεφάλαια από την παλαιότερη ιστορία του Αυστριακού Λαογραφικού Μουσείου, στο τέταρτο μελέτημα για τις στρατηγικές επιλογής των εκθεμάτων σ' ένα λαογραφικό μουσείο (σσ. 377 εξ.) και για τους Ρομά σε διάφορα serials της τηλεόρασης (σσ. 405 εξ.). Εκεί υπάρχει ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες και μια παρουσίαση της νέας έκδοσης του Hermann Bausinger για το λαϊκό πολιτισμό στον κόσμο της τεχνολογίας (σσ. 465 εξ., βλ. τώρα την ελληνική μετάφραση της Μ. Καπλάνογλου, Αθήνα 2009). Στα τεύχη της χρονιάς 2009 υπάρχει αρχικά μια μελέτη για τον Rudolf Trebitsch και τις έρευνές του στη χώρα των Βάσκων (σσ. 5 εξ.), στο δεύτερο τεύχος μια μελέτη για ακραία καιρικά φαινόμενα και την αλλαγή του κλίματος στην ανάλυση του πολιτισμού (σσ. 5 εξ.), για την εικόνα του Μεσαίωνα στο σημερινό μαζικό πολιτισμό (σσ. 53 εξ.), στο τρίτο τεύχος για την πολυτοπικότητα του σύγχρονου τρόπου ζωής στον "όψιμο μοντερνισμό" (σσ. 285 εξ.), για την Ευρωπαϊκή Εθνολογία ανάμεσα σε ανάλυση του πολιτισμού και έρευνα του υλικού βίου (σσ. 305 εξ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει, στο τέταρτο τεύχος, το άρθρο της Brigitta Schmidt-Lauber για το ποδόσφαιρο ως ερευνητικό αντικείμενο της λαογραφίας (σσ. 417 εξ.), ενώ ακολουθούν μελετήματα για τον μεθοδολογικό προσδιορισμό της Ευρωπαϊκής Εθνολογίας (σσ. 451 εξ., βλ. και Β. Πούχνερ, *Θεωρητική Λαογραφία*, Αθήνα 2009, σσ. 42 εξ., 98 εξ.).

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Martin Scharfe, *Berg-Sehnsucht. Eine Kulturgeschichte des frühen Alpinismus 1750-1850* [Νοσταλγία για το βουνό. Μια πολιτισμική ιστορία των πρώιμου Αλπινισμού 1750-1850]. Wien/Köln/Weimar, Böhlau-Verlag 2007, σελ. 382, 60 εικ.

Ο Martin Scharfe, εδώ και δεκαετίες από τους πιο φιλοσοφημένους και κριτικούς εκπροσώπους της γερμανικής λαογραφίας, παρουσιάζει, μετά από πολλά χρόνια συγκέντρωσης και μελέτης της σχετικής βιβλιογραφίας, των βιβλίων και αφηγημάτων για την πρώιμη ορειβασία, μια πολύ ενδιαφέρουσα μονογραφία για τον πρώιμο Αλπινισμό 1750-1850, όταν ακόμα κάποιοι ιδιόρρυθμοι αστοί και αριστοκράτες κατέκτησαν με τη βοήθεια των ντόπιων οδηγών, κυνηγών και βοσκών τις πρώτες κορυφές των Άλπεων, παραμερίστηκαν στο συρμό του Διαφωτισμού οι δεισιδαιμονίες περί άβατης ζώνης, όπου κυριαρχούν τα δαιμόνια και ελλοχεύουν ακατανόμαστοι κίνδυνοι, όταν χτίστηκαν τα πρώτα καταφύγια, δημιουργήθηκαν το πρώτα σημαδεμένα μονοπάτια με τεχνικές βοήθειες, οριστικοποιήθηκε και τελειοποιήθηκε ο συμβατικός ορειβατικός εξοπλισμός και τοποθετήθηκαν οι πρώτοι σταυροί ως ένδειξη σεβασμού προς το θείο στις κορυφές. Η σχετική βιβλιογραφία για τον Αλπινισμό είναι στην κυριολεξία απέραντη, αλλά μια μελέτη για τις απαρχές και τις πρώτες φάσεις του είναι πάντα ένα σημαντικό γεγονός. Ιδίως όταν προέρχεται από τον Martin Scharfe, που είναι ο ίδιος παθιασμένος ορειβάτης. Γιατί πάνω στο θέμα αυτό, τον Αλπινισμό, μπορεί να γραφεί μια ολόκληρη πολιτισμική ιστορία της Ευρώπης: παλαιότερα οι άνθρωποι έμπαιναν στην περίεργη αυτή ζώνη των βουνών μόνο για να περάσουν από ένα διάσελο από τη μια κοιλάδα στην άλλη· τι τους προέτρεπε λοιπόν να θελήσουν να κατακτήσουν τις κορυφές, μια πράξη που δεν έχει κανένα όφελος

και κρύβει χίλιους κινδύνους; Από την αρχή υπήρχε βέβαια το επιστημονικό ενδιάφερον γεωλόγων, βοτανολόγων κτλ.· αλλά και η φιλοπερίεργη και εξερευνητική διάθεση των ανθρώπων του Διαφωτισμού, που παραμέριζαν τις προλήψεις για την απαγορευμένη, για τους ανθρώπους, ζώνη των θεών και των δαιμόνων, δοκίμαζαν τις δυνάμες του σώματός τους και παρατηρούσαν άγρυπνα πώς συμπεριφέρεται ο άνθρωπος σε μεγάλα ύψη (ψυχική διάθεση, νόσος του ύψους, εξάντληση, ζάλη, ευδαιμονία). Ήταν στη φάση ακόμα πριν από την ηρωική διάθεση και πόζα, πως η κατάκτηση της κορυφής είναι πράξη υπαρξιακής νίκης, θυσία της καλοπέρασης στο βωμό ενός υψηλού στόχου και απόδειξη ανδρισμού· ακόμα λειτουργούσαν τα αντανακλαστικά ενός φιλέρευνου πνεύματος που ήθελε να διαλευκάνει, στα πλαίσια του εσωτερικού εξωτισμού, τις αδιερεύνητες περιοχές της εντοπιότητας, οι οποίες στις αλπικές χώρες καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της έκτασής τους, πριν επικρατήσει το πνεύμα των ρεκόρ, ποιος πρώτος κατέκτησε μια κορυφή, ποιος πρώτος από την πιο δύσκολη πλευρά, ποιος το έκανε σε λιγότερο χρόνο, το χειμώνα, τη νύχτα κτλ. Ακόμα λειτουργούσε μια ορθολογική αντιμετώπιση των κινδύνων σε αντίστιξη με τις προλήψεις των ντόπιων, πριν περάσουν τα ατυχήματα και οι θάνατοι στη μυθική σφαίρα της ηρωικής θυσίας προς το βουνό, όταν εκείνο καλεί τους άντρες να αναμετρηθούν μαζί του.

Το βιβλίο που στηρίζεται σε μια πολύ μεγάλη βιβλιογραφία τέτοιων reports από τις πρώτες ορειβατικές αποστολές, χωρίζεται σε μια Εισαγωγή (σσ. 17 εξ.), ένα Πρώτο Μέρος "Βασικά δεδομένα και θεματικές πτυχές" και ένα Δεύτερο "Σκηνές και σημεία". Το πρώτο μέρος περιέχει πέντε κεφάλαια. Το πρώτο από αυτά (σσ. 33 εξ.) περιγράφει τη συνάντηση, και συχνά σύγκρουση, δύο πολιτισμών: τους "ταξιδιώτες" των βουνών που προέρχονται από τις πόλεις, και τους ντόπιους οδηγούς που έχουν διάφορα επαγγέλματα. Αυτοί οι δύο διαφορετικοί πολιτισμοί μπαίνουν, παρά την ταξική τους διαφορά, σε μια οικονομική συναλλαγή, και κατά την διάρκεια της ορειβασίας, και σε μια έντονη συμβίωση. Δεν είναι μόνο φιλέρευνοι αστοί και αριστοκράτες που ανεβαίνουν τα βουνά, αλλά και επιστήμονες και στρατιωτικοί. Αυτές οι αποστολές συνοδεύονται συνήθως από εκτενείς αναφορές και λογοτεχνίζουσες αφηγήσεις, που δημοσιεύονται , όπως τα ταξιδιωτικά βιβλία της εποχής σε ξένες χώρες (π. χ. την Ελλάδα), με χαλκογραφίες, σκίτσα, πορτραίτα, οπτικές αναπαραστάσεις κτλ. Οι συμπεριφορές των δύο ομάδων που βρίσκονται στις κορυφές είναι τελείως διαφορετικές: οι ντόπιοι πρακτικοί, επαγγελματίες, κοιτάζουν το οικονομικό συμφέρον και τη μείωση των κινδύνων και ταλαιπωριών, κατέχονται όμως από προλήψεις, οι επισκέπτες ενθουσιασμένοι, φιλέρευνοι, παρατηρητικοί, με επιστημονικό πρόγραμμα μετρήσεων, περιγραφών κτλ. Το δεύτερο κεφάλαιο (σσ. 77 εξ.) περιγραφέι την αλλαγή δύο εποχών: η ζώνη των βουνών ήταν απαγορευμένη για τους ανθρώπους, τόπος ανείπωτων μεταφυσικών κινδύνων, ψυχών που δεν μπορούν να ησυχάσουν, βρυκολάκων, λυκάνθρωπων, άγριων νεράιδων και πάσης φύσεως βλαπτικών και επικίνδυνων φαντασμάτων· το πνεύμα του Διαφωτισμού οδηγεί σε μια απομυθοποίηση των βουνών και σε μια ορθολογική και επιστημονική τους αντιμετώπηση· στην συνάντηση με το απρόοπτο και τους αντικειμνεικούς κινδύνους της ορειβασίας όμως ελλοχεύουν πάλι οι παλαιές προλήψεις: ακόμα και στην έννοια της θυσίας προς το βουνό ή στην αίσθηση πως παραβιάζεται ένα άβατο. Το τρίτο

κεφάλαιο ασχολείται με την έννοια της κατάκτησης (σσ. 93 εξ.)· ο Αλπινισμός είναι και ένα κεφάλαιο της υποδούλωσης της φύσης από τον ανθρώπινο πολιτισμό. Όμως η κυριαρχία του ανθρώπου και σ' αυτήν την άγρια φύση περνάει από διάφορες φάσεις· μια από τις πτυχές της "άμυνας" των βουνών ενάντια στην κατάκτηση και την εκχυδαϊστική εκμετάλλευση είναι και η αισθητική του τοπίου που προκαλεί το δέος, το μεγαλείο που δεν ερμηνεύεται πια τόσο με θρησκευτικό λεξιλόγιο αλλά με καλλιτεχνικό. Η άγρια και ελεύθερη ομορφιά των βουνών "χαλιναγωγείται" με ένα δίκτυο από σημαδεμένα μονοπάτια, με κτισμένα καταφύγια, με νέα ονόματα, τη γεωδαισία, τα υψόμετρα κτλ.· το βίωμα της ανόθευτης φύσης γίνεται κτήμα κοινό και προσιτό στη θεωρία και τις πρακτικές της φυσιολατρίας, που έχει τη ρίζα της στην έννοια της φύσης, του φυσικού και της φυσικότητας στο Διαφωτισμό, παίρνει όμως στο Ρομαντισμό σχεδόν μεταφυσικές διαστάσεις. Το τέταρτο κεφάλαιο (σσ. 123 εξ.) ασχολείται με τις περιγραφές της ψυχικής διάθεσης των πρώτων ορειβατών και τη διαχείριση της αίσθησης της παραβίασης ένος άβατου της κτίσης: παραθρησκευτικές συμπεριφορές, τάματα και "θυσίες" αντισταθμίζονται από την ορθολογική ψυχραιμία και το επιστημονικό ενδιαφέρον. Το πέμπτο κεφάλαιο ασχολείται με το σώμα (σσ. 150 εξ.), το οποίο στην ορειβασία περνάει ασυνήθιστες δοκιμασίες και καταστάσεις, που δεν έχουν μόνο σχέση με την προσπάθεια της ανάβασης, αλλά και με το ύψος, την έλλειψη οξυγόνου, παραισθήσεις, με αντικειμενικούς κινδύνους όπως κατολισθήσεις, χιονοστιβάδες, κεραυνούς, ατυχήματα και πτώσεις, τη θανατηφόρα γοητεία του γκρεμού κτλ.

Το δεύτερο μέρος, "Σκηνές και σημεία", απαρτίζεται επίσης από πέντε κεφάλαια και θεματικές ενότητες που ενωνόνται με τρόπο χαλαρό και χωρίς ενοχλητική συστηματικότητα· είναι γραμμένο με ακόμα πιο ιμπρεσιονιστικό τρόπο. Ξεκινά με ένα κεφάλαιο για την αντίληψη και κατανόηση των βουνών ως ξεχωριστού φαινομένου της φύσης (σσ. 183 εξ.), όπου περιγράφονται οι ορισμοί των βασικών εννοιών την εποχή εκείνη (τι είναι κορυφή, διάσελο, κοιλάδα κτλ.). Με σκηνές από τις αφηγήσεις των πρώτων αποστολών της ορειβασίας ασχολείται και το δεύτερο κεφάλαιο (σσ. 196 εξ.), που περιγράφει χαρακτηριστικά στιγμιότυπα: τις προετοιμασίες, την ανάβαση, τον προσανατολισμό, λάθη των οδηγών, φαγητά και εξοπλισμό, την - τότε - καθιερωμένη οινοποσία, την προστασία προσώπου και ματιών, τα εργαλεία της ορειβασίας, τις τεχνικές της ανάβασης κτλ. Το τρίτο κεφάλαιο (σσ. 225 εξ.) ασχολείται με τις αρρώστιες και αδιαθεσίες που φέρνει το μεγάλο υψόμετρο, αλλά και την ψυχική διάθεση της θυσίας και αντοχής στις κακουχίες του εγχειρήματος. Το τέταρτο κεφάλαιο αφιερώνεται στην κορυφή: αισθήματα, συμπεριφορές, θέα, τρόπαια, καθιέρωση του υψόμετρου. Και το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο παραμένει στην κορυφή (σσ. 253 εξ.) και ασχολείται με τα σημάδια της κατάκτησης: πυραμίδα από πέτρες, η σημαία, grafito, το βιβλίο της κορυφής, ο σταυρός.

Ακολουθούν ακόμα οι εκτενείς υποσημειώσεις (σσ. 277-349) και τα ευρετήρια (σσ. 353 εξ.). Το βιβλίο, γραμμένο σ' ένα λογοτεχνίζον ύφος της πολιτισμικής δοκιμιογραφίας, είναι ένα ευχάριστο ανάγνωσμα το οποίο όμως ανοίγει και ορίζοντες: η λαογραφία του Martin Scharfe γίνεται ολοένα και περισσότερο μια ουσιοκρατική ανάλυση του συνολικού πολιτισμού, ιστορικού και σύγχρονου, που δεν ακολουθεί μια συγκεκριμένη μέθοδο ή μοντέλο ανάλυσης, είναι προσωπική αλλά και ταυτόχρονα διυποκειμενική,

κριτική και συγχρόνως διεισδυτική, όπως δείχνει και το βιβλίο του *Menschenwerk. Erkundungen über Kultur* [Έργα ανθρώπων. Έρευνες για τον πολιτισμό], Wien/Köln/Weimar 2002, το οποίο πλησιάζει, με τρόπο συνειρμικό και μη συστηματικό, μια σύγχρονη θεωρία του πολιτισμού, όχι τόσο από την άποψη αφαιρετικών μοντέλων της δομολειτουργικής σχολής αλλά από την οπτική γωνία της διαδιακασίας του ιστορικού γίγνεσθαι. Χωρίς την ιστορική ανασκόπηση και την κατανόηση των ιδεολογικών εξελίξεων της δυτικής κοσμοθεωρίας τους τελευταίους τρεις αιώνες τα μορφώματα της σημερινής μαζικής κουλτούρας δυτικού τύπου παραμένουν ακατανόητα, δηλαδή αυτονόητα με μια κυριολεκτική σημασία: τυφλή πρακτική που εξηγείται μόνο με την επανάληψη του εαυτού της. Τα ώριμα και όψιμα έργα του Scharfe, ο οποίος ξεκίνησε ως ένας από τους πιο μαχητικούς και κριτικούς λαογράφους μετά το 1968, έχουν την ποιότητα μιας ευρύτερης σύνθεσης των μεθόδων, όπου η δύναμη των υπό εξέταση φαινομένων απομυθοποιεί τα εννοιολογικά εργαλεία που εφαρμόζονται· συνήθως συνέβαινε το αντίθετο: το πεδίο εφαρμογής ήταν υποδεέστερο μπροστά στην κυριαρχία των μεθόδων. Η ισορροπία ανάμεσα στις εκφάνσεις στο πεδίο του πολιτισμού και τη θεωρία είναι εν τέλει θέμα ευρύτερης μόρφωσης.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Αυξεντιανός μετανοημένος [1752]. Φιλολογική έκδοση. Εισαγωγή, Σχόλια - Γλωσσάριο Ιωσήφ Βιβιλάκης, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών 2010 (Ερευνητικό πρόγραμμα "Το Ελληνικό Θέατρο στην εποχή του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της Τουρκοκρατίας", *Κείμενα και Μνημεία του Ελληνικού Προεπαναστατικού Θεάτρου*, τόμ. 5), σελ. 601, 22 εικ.

Ο μπαρόκ τίτλος της ανέκδοτης δραματικής σάτιρας, που παρουσιάζει ο συνάδελφος Ιωσήφ Βιβιλάκης, ο οποίος συνέταξε και την εμπεριστατωμένη Εισαγωγή και τα Σχόλια καθώς και το Γλωσσάριο του εκτενούς αυτού πεζού διαλογικού κειμένου, έχει ως εξής: «Κωμωδία ήτοι Έργα και καμώματα του μιαρού ψευδασκητού Αυξεντίου του εν τω Κατιρλίω και των ασεβεστάτων και αθέων εκείνου μαθητών οπαδών και διδασκάλων ή Αυξεντιανός μετανοημένος», Κωνσταντινούπολη 1752. Η υπόθεση του έργου είναι η δράση ενός μοναχού, του Αυξεντίου, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στο παραθαλάσσιο χωριό Κατιρλί (σημερινό Esenköy) στην περιοχή της Βιθυνίας και ήταν διάσημος ως άγιος και θεραπευτής. Σκοπός της σάτιρας είναι η εξουδετέρωση της λατρείας του καλόγερου, ο οποίος καταγγέλλεται ως τσαρλατάνος και αιρετικός. Η υπόθεση του έργου δομείται γύρω από τον σχηματισμό του δικτύου υποστήριξης του Αυξεντίου, τον μηχανισμό των οικονομικών της ομάδας του, τις τεχνικές της θαυματοποιίας με την επιστράτευση μισθωμένων "αρρώστων", τους εξορκισμούς και την εμφάνισή του ως χαρισματούχου πνευματικού πατέρα που βλέπει οράματα αλλά έχει και το προορατικό, τη διδασκαλία του, στην οποία κεντρική θέση έχει ο αναβαπτισμός των καθολικών και Αρμενίων. Στο τέλος του έργου, τον Σεπτέμβριο του 1752, αποκαλύπτεται η απάτη, ο Αυξέντιος συλλαμβάνεται από τους Τούρκους και στην Κωνσταντινούπολη προκαλούνται ταραχές που έχουν ως αποτέλεσμα την επιστροφή στον πατριαχικό θρόνο του εξορίστου Κυρίλλου Ε΄, τον οποίο προπαγάνδιζε στο κήρυγμά του ο Αυξέντιος.

Η έκδοση αυτή, με τις 300 σελίδες Εισαγωγής, 200 σελίδες κείμενο και 100 σελίδες σχόλια, γλωσσάριο, ευρετήρια και εικόνες, θα μείνει στην ιστορία της εκδοτικής παλαιότερων ελληνικών δραματικών κειμένων, γιατί αποδεικνύει ότι και για κείμενα της εποχής του Διαφωτισμού μπορούν να πραγματοποιηθούν κριτικές εκδόσεις (εκτός από το συμβατικό apparatus criticus η έκδοση, αυτοαποκαλούμενη «φιλολογική», έχει όλα τα προσόντα μιας κριτικής έκδοσεις - για την συσσώρευση άρχηστων γραφών στο κριτικό υπόμνημα έχει διαμαρτυρηθεί ο Στυλιανός Αλεξίου από το 1990) εφάμιλλες των μεγάλων κριτικών εκδόσεων της Κρητικής λογοτεχνίας του 16ου και 17ου αιώνα, σ' έναν χώρο που κυριαρχούν συνήθως οι διπλωματικές μεταγραφές στη συνέχεια της σχολής του Κ. Θ. Δημαρά.

Για το ιστορικό του κειμένου αυτού ενημερώνει εν συντομία ο πρόλογος του υποφαινομένου (σσ. 11 εξ.). «Το θέμα της ύπαρξης του εκτενούς αυτού διαλογικού σατιρικού κειμένου από τον κύκλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου για το θέμα των αναβαπτιστών που διατάραξε τη γαλήνη της ορθόδοξης θεολογίας γύρω στα μέσα του 18ου αιώνα, της επανενθρόνισης του Καλλίνικου του Ε΄ στον Πατριαρχικό θρόνο και τη δράση του φερόμενου ως ασκητή και «οσίου» Αυξέντιου, η οποία εξελίχτηκε σε ανεξέλεγκτο μαζικό λαϊκό προσκύνημα, ανακοίνωσε ο Ευάγγελος Σκουβαράς το 1970 σε εκτενές άρθρο του με τίτλο «Στηλιτευτικά κείμενα του ΙΗ΄ αιώνος» (*Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 20, 1970, σσ. 50-227), όπου δημοσιεύτηκε και παρόμοιο σατιρικό διαλογικό κείμενο με σχεδόν τα ίδια σκηνικά πρόσωπα, "Κωμωδία αληθών συμβάντων εν Κωνσταντινουπόλει το αψνε έτει" (*ό. π.*, σσ. 226-238), το οποίο χρονολογείται στο 1755. Η μεταγραφή του δαιδαλώδους δραματικού έργου έγινε από τέσσερα χειρόγραφα, εξαιτίας των ανούσιων, όμως, επεμβάσεων και παραλλαγών στις διάφορες εκδοχές των χειρογράφων αποφασίστηκε να παραλειφθεί ένα κανονικό apparatus criticus· κατά τα άλλα η έκδοση πρέπει να θεωρηθεί κριτική. Με το συναρπαστικό αυτό κείμενο, που αποτελεί μείζον ντοκουμέντο για την εκκλησιαστική και πολιτιστική ζωή στην Κωνσταντινούπολη στα μέσα του 18ου αιώνα, έχει ασχοληθεί ο εκδότης δύο φορές: 1) στο άρθρο του, "Αυξέντιος μετανοημένος. Μια Πολίτικη κωμωδία του 18ου αιώνα" (στον τόμο: *Για το ιερό και το δράμα. Θεατρολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2004, σσ. 233-258, πρώτα στα *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου "Το Ελληνικό Θέατρο από τον 17ο στον 20ό αιώνα", 17-20 Δεκεμβρίου 1998*, Αθήνα 2002, σσ. 69-80), όπου παρουσιάζεται το έργο με τα φιλολογικά του προβλήματα, τα ιστορικά και θεολογικά συμφραζόμενα, και περιγράφεται για πρώτη φορά λεπτομερειακά το περιεχομενό του, και 2) στο άρθρο του "Ακολουθία του ψευδασκητού Αυξεντίου. Ανέκδοτη υμνογραφική παρωδία του 18ου αιώνα" (στον τόμο: *Στέφανος. Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ / Stephanos. Tribute to Walter Puchner*, επιμ. Ι. Βιβιλάκης, Αθήνα 2007, σσ. 199-218), όπου εκδίδει και το κείμενο χειρόγραφης υμνογραφικής παρωδίας από τη βιβλιοθήκη της Ζαγοράς με ακριβώς το ίδιο θέμα ("Ποίημα Εξάψεως ή της Δωδεκαστίχου: Ακολουθία του ψευδασκητού Αυξεντίου και των μαθητών αυτού των κληθέντωνΑυξεντιανών ή φαρμοσιόνων", σσ. 208-218).

Πρόκειται για ένα από το πιο ενδιαφέροντα δραματοειδή κείμενα του 18ου αιώνα, από θεολογική, πολιτισμική, ιστορική, γλωσσική, φιλολογική, υφολογική, ιδεολογική,

δραματουργική και θεατρολογική άποψη, κείμενο που ρίχνει ένα χαρακτηριστικό φως, έστω με τον παραμορφωτικό καθρέφτη της σάτιρας και τη μονομερή στράτευση μιας εμπλεκόμενης πλευράς, σε πολλές πτυχές και λεπτομέρειες της δημόσιας και εκκλησιαστικής ζωής στην Πόλη στα μέσα του 18ου αιώνα, σε νοοτροπίες και συμπεριφορές, αντιλήψεις και πρακτικές, κίνητρα και δράσεις. Τονίζω το «δραματοειδές», γιατί παρά τη διαίρεση σε πέντε πράξεις και άπειρες σκηνές, και παρά τη χρήση ορισμένων δραματουργικών συμβάσεων το έργο δεν γράφτηκε για σκηνική παράσταση αλλά για ανάγνωση· όπως δείχνει ο αριθμός των χειρογράφων που σώζονται, πρέπει να είχε αρκετά μεγάλη διάδοση στην εποχή του. Μολοντούτο, παρά την προέλευση από κύκλους που φέρονται παραδοσιακά εχθρικά προς το θέατρο, μαρτυρεί την ανάγνωση δραματικών κειμένων και τη σχετικά άνετη χρήση κάποιων κανόνων της δραματουργίας. Φυσικά, λόγω της υπερβολικής έκτασης του συνθέματος, δεν μπορεί να μιλήσει κανείς για δραματουργική οικονομία· αλλά αυτό είναι σύνηθες φαινόμενο στις σάτιρες και τις παρωδίες. Ωστόσο, αν υπολογίσουμε και το «Αχούρι», δραματοειδές κείμενο του 17ου αιώνα, που αξίζει ίσως επίσης μια νέα σχολιασμένη έκδοση, οι εκκλησιαστικοί κύκλοι της εποχής δεν περιφρονούν, τουλάχιστον για τη σατιρική χρήση, διαλογική και δραματοειδή μορφή.

Η ανάγνωση του εκτενέστατου αυτού συνθέματος είναι πραγματικά συναρπαστική και μας οδηγεί σε μια εποχή και σ' ένα χώρο, από τον οποίο απουσιάζουν οι πηγές για τις λεπτομέρειες του δημόσιου βίου. Παρά τη σαφέστατη μονομέρεια της αφήγησης των γεγονότων συγκροτείται ένα καλειδοσκόπιο από λεπτομέρειες, ακόμα και της μαζικής ψυχολογίας των πιστών και της θαυματολαγνείας του πλήθους που εκμεταλλεύονται οι επιτήδειοι κληρικοί, το σχεδόν επικών διαστάσεων κείμενο δίνει μια πλούσια και έντονα ζωγραφισμένη εικόνα του ελληνόφωνου και χριστιανικού πληθυσμού της Πόλης σε μια από τις πιο δύσκολες εποχές του. Πριν φτάσει όμως ο αναγνώστης στο ίδιο το κείμενο θα θαυμάσει τη λεπτομερέστατη Εισαγωγή του εκδότη, που γράφτηκε με ζήλο, εμβρίθεια, γνώση της τελευταίας βιβλιογραφίας και αφηγηματικές ικανότητες, μια Εισαγωγή που δεν αφήνει κανένα θέμα, καμιά πτυχή του έργου ακάλυπτο. Και τούτο γιατί ο εκδότης δεν είναι μόνο θεατρολόγος αλλά και θεολόγος, ο οποίος έχει συγγράψει μια σημαντική διδακτορική διατριβή για τη χρήση της θεατρικής ορολογίας της αρχαιότητας στους Πατέρες της Εκκλησίας και χαρακτηρίζεται από φιλολογική συγκρότηση και ιστορική ακριβολογία. Αυτή η εμπεριστατωμένη Εισαγωγή προχωρά με επαγωγικά βήματα, για να φτάσει τελικά στην έκδοση του ίδιου του κειμένου: Ι. Τα τέσσερα χειρόγραφα με κωδικολογικές περιγραφές, ΙΙ. Ο γραφέας, ΙΙΙ. Ο συγγραφέας – προτείνει, σε αντίθεση με τον Σκουβαρά, τον ίδιο τον Πατριάχη Καλλίνικο Γ΄ με πειστικά επιχειρήματα, IV. Πηγές και πρότυπα – θεάματα στην πόλη του 18ου αιώνα, το δραματικό υπόδειγμα, το κήρυγμα ως δραματικός τύπος (ιδιαίτερα πρωτότυπο κεφάλαιο), το δραματο-αφηγηματικό περιβάλλον, V. Το ιστορικό ζήτημα – πολύ περιεκτικό κεφάλαιο για το σύνθετο πλέγμα δυνάμεων γύρω από τον Πατριαρχικό θρόνο (αλλαξοπατριαρχίες, οθωμανική εξουσία, Ευρωπαίοι, ιεραπόστολοι, η δράση του Αυξέντιου, τα μέτρα της Συνόδου, ταραχές στην Πόλη), το οποίο καταλήγει στην εξέταση της ιστορικής αξιοπιστίας του έργου, VI. Η θεολογική διάσταση – επίσης εκτενές κεφάλαιο για το θέ-

μα του αναβαπτισμού (αιρέσεις, σχίσματα και παρασυναγωγές, οι μαύρες λίστες των παρεκτροπών κτλ.), VII. Ο μύθος του Αυξεντίου – για του ζωή και τη δράση του αμφιλεγόμενου λαϊκού «οσίου», VIII. Δραματουργική δομή, IX. Τα σκηνικά πρόσωπα – εξονυχιστική ιστορική τεκμηρίωση των dramatis personae του έργου, X. Δραματουργικές συμβάσεις (άμεσες σκηνικές οδηγίες, αντίληψη του χώρου και του χρόνου, είσοδοι και έξοδοι, η κίνηση), XI. Η γλώσσα και το ύφος (στηλίτευση της απαιδευσίας, η διάλεκτος του οσίου, διαλεκτικά στοιχεία του έργου, γλωσσική διαστρωμάτωση, επιφωνήματα από ονοματοποιία, χρήση παροιμιών), XII. Η σημασία του έργου (ένταξη στη νεοελληνική δραματουργία και το προεπαναστατικό θέατρο). Η Εισαγωγή τελειώνει με την εξήγηση της εκδοτικής «πολιτικής» από τα τέσσερα χειρόγραφα. Ακολουθεί το ίδιο το Κείμενο με αρίθμηση των σειρών και ένδειξη της αρίθμησης των φύλλων στα διάφορα χειρόγραφα (Α΄ πράξη 1602 σειρές πεζού λόγου, Β΄ 1035, Γ΄ 1224, Δ΄ 796, Ε΄ 1142, σύνολο 5799), λεπτομερέστατα Σχόλια για στοιχεία πραγματολογικά, ιστορικά, θεολογικά, φιλολογικά κι άλλα, καθώς και ένα περιεκτικό Γλωσσάριο που βοηθάει την ανάγνωση και εμπλουτίζει τον λεξικογραφικό πλούτο των Ελληνικών της προεπαναστατικής εποχής. Ο τόμος κλείνει με εικόνες από τα χειρόγραφα και τον τόπο δράσεως στο Κατιρλί της Κωνσταντινούπολης.

Η εξαιρετική έκδοση αυτού του ιδιότυπου και περίεργου έργου δεν εμπλουτίζει μόνο την ελληνική προεπαναστατική δραματουργία και τη νεοελληνική φιλολογία εν γένει με ένα διαλογικό σατιρικό κείμενο σπάνιας έκτασης, δεν παρουσιάζει μόνο καθαρά γλωσσολογικό, λεξικογραφικό, γραμματικό και υφολογικό ενδιαφέρον, αλλά είναι και ένα πολύ σημαντικό ιστορικό ντοκουμέντο για πτυχές της δημόσιας και εκκλησιαστικής ζωής, για τις οποίες συνήθως δεν υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες. Από αυτήν την άποψη το έργο μοιάζει μοναδικό. Επίσης αποτελεί έναν ιστορικό κρίκο για μια εξέλιξη, η οποία δεν βρίσκεται συχνά στο μικροσκόπιο της ιστορικής και φιλολογικής έρευνας: για τη σταδιακή εξοικείωση του ορθόδοξου κλήρου με τη δραματική μορφή και τη διαλογική αφήγηση, πράγμα που άρχισε με τον Μιχαήλ Βεστάρχη και τους άλλους οθρόδοξους κληρικούς στη Χίο του 17ου αιώνα, συνεχίστηκε με το «Αχούρι» στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και οδήγησε τελικά σε μορφές ιερέων σαν τον ποιητή της έμμετρης σάτιρας «Επάνοδος, ήτοι το φανάρι του Διογένους» στις αρχές του 19ου αιώνα, ή σαν τον Κωνσταντίνο Οικονόμο εξ Οικονόμων, στον οποίον η θεατρική μετάφραση βρίσκει για θεωρητική θεμελίωση («Φιλάργυρος», Βιέννη 1817) και το δράμα, σε όλα τα είδη του, βρίσκει επίσης φυσιολογικά τη θέση του στη συστηματική Γραμματική που εκδίδει το 1819.

Το ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον δεν έγκειται τόσο στο θέμα του αναβαπτισμού, τις ίντριγκες για τον Πατριαρχικό θρόνο και τους ανταγωνισμούς των κληρικών μεταξύ τους, αλλά στις νοοτροπίες των πιστών, τη μαζική υστερία και αχαλίνωτη προσδοκία θαυμάτων, την ευπιστία του λαϊκού ποιμνίου, την άξεστη και "αναρχική" συμπεριφορά του "τρελού" λαϊκού "αγίου" και τις εκδηλώσεις λατρείας προς αυτόν, ένα ζωντανό καλειδοσκόπιο καθημερινού βίου του χριστιανικού πληθυσμού στην Πόλη που πηγαίνει πολύ βαθύτερα από τις συνηθισμένες ιστορικές πηγές. Ο ίδιος ο εκδότης χαρακτηρίζει το κείμενο στο "Προοίμιό" του (σσ.17 εξ.) ως εξής: "Μπροστά μας έχουμε ένα πυρωμένο

κείμενο που αναδύεται από την αφάνεια δυόμισι αιώνων και το οποίο, κατά τον συγγραφέα του, θεραπεύει τη μελαγχολία. Ως δημιούργημα της νεωτερικής εποχής συνιστά έναν πειραματισμό με τη δραματική φόρμα, ώστε ο ποιητής του να μπορέσει μέσα από τον ζωντανό διάλογο να πετύχει τον διδακτικό στόχο του: να αναιρέσει μια ετεροδιδασκαλία που παραπλανούσε και φανάτιζε τον λαό που δεν μπορούσε να διακρίνει ψεύδος και αλήθεια, αφού δεν γνώριζε όρους και κανόνες, και ταυτόχρονα να μαστιγώσει τη θεοκαπηλία ασυνείδητων κληρικών, να στηλιτεύσει το μαύρο χρήμα, το αγιωτικά και την εκμετάλλευση του ανθρώπινου πόνου, από δήθεν πνευματικούς και ορθοδόξους αγίους… Πολλά από τα ερωτήματα που τίθενται στη μελέτη εξετάζονται για πρώτη φορά, συζητούνται όσα ζητήματα ανακύπτουν σε ιστορικό και θεολογικό πλαίσιο, ενώ το ενδιαφέρον μου περιστρέφεται διαρκώς γύρω από την καλλιτεχνικότητα του κειμένου, τη δραματική του μορφή, καθώς και τη θεατρική αίσθηση του δημιουργού του. Πίσω από το ξάφνιασμα από τον φαινομενικά εμπαθή συγγραφέα και τη σκληρότητα του σατιρικού του λόγου ανακαλύπτω έναν οργισμένο ιδεαλιστή καλλιτέχνη τολμητία και διόλου αρνησίκοσμο, που διαστρεβλώνει ή παραμορφώνει τη σύγχρονή του πραγματικότητα αξιοποιώντας την παρωδία, δυσφημεί, δικαιώνοντας τον αστεϊσμό και τα *γελαστικά* που ενοχλούσαν τους ζηλωτές, για να διδάξει και να ψυχαγωγήσει" (σ. 18).

Είναι δύσκολο να αποφασίσει κανείς, τι να συστήσει στον αναγνώστη πρώτα: να διαβάσει τη γλαφυρή, πυκνά τεκμηριωμένη και εξαντλητική, από κάθε άποψη, εισαγωγή, ή να προστρέξει να απολαύσει κατευθείαν το ίδιο το κείμενο. Ό,τι και να κάνει, το αποτέλεσμα είναι παρόμοιο: θα θαυμάσει το κείμενο και τον εκδότη του, που ενώνονται σ' αυτή την υποδειγματική έκδοση.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Εθνολογία. Περιοδική έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας, τόμ. 14 (2008-2010), σελ. 295, εικ., σχέδια, χάρτες.

Το περιοδικό *Εθνολογία* έφτασε αισίως στο 14ο τόμο του και παρουσιάζει αυτή τη φορά, καλύπτοντας τα τρία έτη 2008-2010, εννέα μελετήματα, μερικές βιβλιοκρισίες (σσ. 267-278), νεκρολογίες (σσ. 279-284), τα χρονικά της Εταιρείας (σσ. 285-290) και σύντομα βιογραφικά των συνεργατών του τόμου (σσ. 291-295). Το καθένα από τα εννέα μελετήματα διαθέτει στην αρχή μια περίληψη, λέξεις κλειδιά, καθώς και στο τέλος μια βιβλιογραφία των έργων που αναφέρονται σε συντομογραφία και μια περίληψη στα αγγλικά ή γαλλικά. Ξεκινάει με μια εμπεριστατωμένη μελέτη των Ά. Ακοβιτσιώτη-Hameau και Α. Οικονόμου, "Κτηνοτρόφοι στην Κωπαΐδα: διευθέτηση χώρων, διαχείριση κοπαδιών, συγκρότηση ταυτοτήτων" (σσ. 5-51, με φωτογραφίες και σκίτσα), που ασχολείται με τους Σαρακατσάνους και τις ποιμενικές τους εγκαταστάσεις στην Κωπαΐδα της Αττικοβοιωτίας και βασίζεται σε μακροχρόνια επιτόπια έρευνα· διερευνά την προέλευση και τις μετακινήσεις, την κατανομή και διαρρύθμιση του χώρου, την κατασκευή των κτηνοτροφικών εγκαταστάσεων, το θέμα της ταυτότητας ("σκηνίτες" Σαρακατσάνοι και οι άλλοι κτηνοτρόφοι) με συζήτηση για την ευρεία έννοια του "βλάχου". Το μελέτημα αυτό είναι καλά τεκμηριωμένο, ώριμο στην εξισορρόπηση βιωματι-

κών περιγραφών και θεωρητικής επεξεργασίας, παραστατικό ως ανάγνωσμα και εύληπτο στα συμπεράσματά του. Ακολουθεί η Βασιλική Χρυσανθοούλου, "Φαγητό και εθνοτική ταυτότητα στις τελετουργίες του κύκλου της ζωής των Ελλήνων της Αυστραλίας" (σσ. 53-83), μελέτημα που βασίζεται στους Καστελλοριζιούς στην απομονωμένη Perth της δυτικής Αυστραλίας και στους Καρπάθιους στην Camberra και τα γαμήλια γλέντια τους, και αντλεί από την διατριβή της *The Construction of Ethnic Identity among the Castellorizian Greeks of Perth, Australia*, Ph.D. diss. Oxford 1993, καθώς και από νέα επιτόπια έρευνα το 2004, που συμπεριέλαβε και τους Καρπάθιους στην Camberra (Β. Χρυσανθοπούλου, "Ο τόπος της πατρίδας στο λόγο και στις εθιμικές τελετουργίες των Καρπαθίων της Κάμπερρας Αυσταλίας", Μ. Α. Αλεξιάδης (επιμ.), *Κάρπαθος και λαογραφία. Πρακτικά Γ΄Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας, Κάρπαθος 21-26 Μαρτίου 2006*, Αθήνα 2008, σσ. 1027-1084). Τη συνέχεια κάνει ο Ε. Π. Αλεξάκης, "Άντρες, γυναίκες, συγγένεια: ιδεολογία, λόγος και πρακτική στο οροπέδιο Λασιθίου Κρήτης" (σσ. 85-117), διευρυμένη ανακοίνωση με τίτλο "Η συγγένεια από γυναίκες σε μια πατρογραμμική κοινωνία. Η περίπτωση του οροπεδίου Λασιθίου Κρήτης" στο Ι΄ Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο στα Χανιά το 2006· στο μελέτημα αυτό, που με τις προφορικές συνεντεύξεις του (επιτόπια έρευνα Ιούνιος 2006) έχει μια ιδιαίτερη γοητεία στο διάβασμα, αντιπαραβάλλεται ο ορεινός χώρος της ανατολικής Κρήτης με αυτόν της δυτικής Κρήτης, γιατί στο οροπέδιο Λασιθίου δεν υπάρχει βεντέτα ούτε αδελφοποιία, και η κουμπαριά δεν συνδέεται με τη θεσμοθετημένη ζωοκλοπή· στο πατρογραμμικό σύστημα συγγένειας αντιτάσσεται κάποια αντίσταση, έστω στο φανταστικό επίπεδο, του προφορικού λόγου, του γυναικείου κόσμου. Η μακρόχρονη εμπειρία του συγγρ. στην επιτόπια έρευνα (βλ. και Β. Πούχνερ, "Λαογραφία και αναστοχασμός. Τρεις περιπτώσεις", *Δοκίμια λαογραφικής θεωρίας*, Αθήνα 2011, σσ. 213-339, ιδίως σσ. 224 εξ.) και οι πολλές μελέτες και μονογραφίες του για το συγγενικό σύστημα στην Ελλάδα και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο καθιστούν τη μελέτη του άρθρου μια διαφωτιστική απόλαυση.

Η μελέτη των Ε. Φ. Φιλιππίδου, Μ. Ι. Κουτσούμπα και Β. Κ.Τυροβολά, "Ταυτότητες και ετερότητες στο χορευτικό δρώμενο του Μπέη στη Νέα Βύσσα Έβρου" (σσ. 119-158) αναλύει το γνωστό δρώμενο από χορογραφική άποψη (με παρουσίαση των χορών σε labanotation) και διαπιστώνει πως ανάμεσα στην οργάνωση του εθίμου στην Άνω και την Κάτω Νέα Βύσσα (πρόσφυγες από προάστιο Αδριανουπόλεως) δεν υπάρχει καμιά ουσιαστική διαφορά. Στηρίζεται σε επιτόπια έρευνα 2004-2006 και στη σχετική βιβλιογραφία (σ' αυτή θα έπρεπε να προστεθούν όμως και οι πολυάριθμες αναφορές στην ειδική βιβλιογραφία του W. Puchner, "Beiträge zum thrakischen Feuerlauf (*Anastenaria/nestinari*) und zur thrakischen Karnevalsszene (*Kalogeros / Kuker / Köpek-Bey*). Anmerkungen zur Forschungsgeschichte und analytische Bibliographie", *Zeitschrift für Balkanologie* 17, *Ο Βιζυηνός και το αρχαίο θέατρο. Λογοτεχνία και λαογραφία στην Αθήνα της μπελ επόκ. Με τη δημοσίευση ολόκληρου του κειμένου του διηγήματος-μελετήματος του Βιζυηνού "Οι Καλόγεροι και η λατρεία του Διονύσου εν Θράκη"*, Αθήνα 2002, σσ. 111-149, βλ. τώρα επίσης του ίδιου, "Altthrakische Karnevalsspiele und ihre wissenschaftliche Verwertung. 'Dionysos' im Länderdreieck Bulgarien – Griechenland –

Türkei", *Studien zur Volkskunde Südosteuropas und des mediterranen Raums*, Wien/Köln/Weimar 2009, σσ. 177-192). Ωστόσο η βιβλιογραφία αυτή δεν χρησιμοποιήθηκε πραγματικά, αλλιώς δεν θα ήταν δυνατός ο ισχυρισμός πως οι αναφερόμενοι μελετητές, που "επικεντρώνουν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στο διαδικαστικό μέρος του εθιμοτυπικού του δρωμένου", το αντιμετωπίζουν "είτε ως επιβίωση αρχαϊκών λατρευτικών πρακτικών είτε ως λαογραφικό γεγονός" (σ. 121). Το πρώτο αναφέρεται στο άρθρο του Βιζυηνού 1888 στην *Εβδομάδα* (φύλ. 32-35, όχι 34-35, βλ. τώρα ολόκληρο στον Πούχνερ, *Ο Γεώργιος Βιζυηνός, ό. π.* σσ. 195-242 σχόλια σσ. 243-251) και στο άρθρο του R. M. Dawkins, "The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionyus", *Journal of Hellenic Studies* 26 (1906), σσ. 191-206 (βλ. επίσης τώρα Πούχνερ, *Ο Γεώργιος Βιζυηνός, ό. π.*, σσ. 253-268), που αναφέρονται όμως στον "Καλόγερο" και έκαναν τον γύρω του κόσμου, και όχι μόνο σ'αυτούς που παραθέτει η βιβλιογραφία (και τον Pilchard-Cambridge [sic] που αναφέρεται αλύπητα έτσι και στη βιβλιογραφία, όπως και την Κακκούρη [sic]; σ. 125, υπάρχει και ένας "Μέγας 1986" που παραπέμπει στο πουθενά). Στην περίπτωση που θα επεκταθεί η βιβλιογραφία και στον "Καλόγερο", τότε έπρεπε να αναφερθεί και στο βουλγαρικό *kuker, κούκερο, κούκουτο* κτλ. στα ελληνικά (πουθενά όμως δεν φαίνεται κάποια διάθεση για σύγκριση). Για το δεύτερο, πως η αναφερόμενη βιβλιογραφία αντιμετωπίζει το δρώμενο ως "λαογραφικό γεγονός", ενώ οι μελετήτριες χρησιμοποιούν την "εθνογραφική μέθοδο" (εννοεί επιτόπια έρευνα) δυσκολεύομαι να βλέπω τη διαφορά· η περιγραφή του εθίμου ακολουθεί ένα τριφασικό μοντέλο: πριν, κατά και μετά την τελετή (όχι μόνο κατά Gennep). Για τη χορογραφική ανάλυση επικαλούνται τη "δομική-μορφολογική" και "τυπολογική" μέθοδο (labanotation). Τα σχήματα αφορούν την κατάταξη των χώρων (σπίτι του Μπέη, δρόμος, ταβέρνα), τη σημειογραφική καταγραφή και τους κινητότυπους και μορφότυπους των χορών. Στα συμπεράσματα συγκατελέγεται η διαπίστωση πως το έθιμο δηλώνει την ύπαρξη μιας διπλής ταυτότητας, που η μια ενώνει και η άλλη χωρίζει τα δύο χωριά.

Με τους χορούς ασχολείται και η Β. Κοσμάτου, "Χορευτική διαδικασία και κοινωνικές σχέσεις και αξίες στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής του χωριού Φαρακλάτα Κεφαλονιάς" (σσ. 159-178), ενώ στα δίγλωσσα μοιρολόγια επικεντρώνει το ενδιαφέρον της η Π. Πολίτη, "Ο θρήνος του νεκρού. Τα μοιρολόγια σε μια δίγλωσση κοινότητα: Αγία Άννα (Κούκουρα) Βοιωτίας" (σσ. 181-205), όπου παρατηρείται μια μερική αντικατάσταση των αρβανίτικων από τα ελληνικά. Στο ζήτημα της επιβολής των ελληνικών εστιάζει και η Δ. Μιχαήλ, "Γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση στη δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα: κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα" (σσ. 297-222). Ασυνήθιστο είναι το θέμα της Ε. Ρίκου, "Χρήσεις των εικαστικών τεχνών στη σύγχρονη ελληνική ψυχιατρική: ανθρωπολογική προοπτική" (σσ. 225-246). Ένα σύνθετο θέμα θίγει το τελευταίο μελέτημα, της Β. Λαλιώτη, "Επιτέλεση, μουσική και ταυτότητα: μια εθνογραφική προσέγγιση των παραστάσεων αρχαίου δράματος" (σσ. 247-266), που επικεντρώνεται εν τέλει σε παράσταστη της "Λυσιστράτης" του Αριστοφάνη λίγο πριν από το τέλος του millenium στο Εθνικό Θέατρο, συγκεκριμένα στην Επίδαυρο (παρά την προσπάθεια της μελετήτριας να κρατήσει σε ανωνυμία τους συντελεστές, μια ματιά στο διαδίκτυο φτάνει για να εντοπισθούν· βλ. και της ίδιας "Social memory and ethnic

identity: ancient Greek drama performances as commemorative ceremonies", *History and Anthropology* 2, 2002, σσ. 113-137). Παρά το γεγονός πως η μελετήτρια αναφέρει τους Schechner, Turner, Goffman, Burns, Berger/Luckmann κτλ., δεν μπαίνει στην ουσία του προβληματισμού σχετικά με τα πεδία εφαρμογής και το περιεχόμενο της έννοιας της performativity (σε επιλογή: E. Fischer-Lichte, *Ästhetik des Performativen*, Frankfurt/M. 2004, και βιβλιογραφία στον Β. Πούχνερ, *Θεωρητικά θεάτρου. Κριτικές παρατηρήσεις στις θεωρίες του θεατρικού φαινομένου. Η σημειωτική μέθοδος – Η ανθρωπολογική μέθοδος – Η φαινομενολογική μέθοδος*, Αθήνα 2010 σσ. 567-575 και κριτικές αναλύσεις διάφορων performance readers στο κεφάλαιο "Από την εθνο-θεατρολογία στις διαπολιτισμικές παραστάσεις και στις performances" στον τόμο του ίδιου, *Από τη θεωρία του θεάτρου στις θεωρίες του θεατρικού. Εξελίξεις στην επιστήμη του θεάτρου στο τέλος του 20ού αιώνα*, Αθήνα 2003, σσ. 134-238). Η "επιτόπια" έρευνα αποτελείται από την παρακολούθηση των προβών και της βραδιάς στην Επίδαυρο, όπου περιγράφεται και η παράσταση. Ακολουθεί ένα κεφάλαιο, "Στοιχεία συγκρότησης μιας εθνικής ταυτότητας", όπου προσπαθεί η μελετήτρια να εκλάβει την παράσταση ως re-enactment της συλλογικής μνήμης του ένδοξου παρελθόντος του αρχαίου θεάτρου, αλλά δεν θίγει κάθολου ένα άλλο θέμα: ότι κάθε παράσταση αρχαίου δράματος σήμερα έχει να αναμετρηθεί με τις ερμηνείες προηγούμενων παραστάσεων, που γνωρίζει ο σκηνοθέτης ή θυμούνται οι θεατές (αναφέρει μεν το βιβλίο *Performance: A critical introduction* του Marvin Carlson, όχι στην επικαιροποιημένη έκδοση του 2004, αλλά δεν μνημονεύει καν τη βασική μονογραφία του που έχει κεντρικό ακριβώς αυτό το θέμα: *The Haunted Stage. The Theatre as Memory-Machine*, Univ. of Michigan Press 2002, βλ. και του ίδιου, "Memory theatres and theatre memory", *Στέφανος. Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ*, Αθήνα 2007, σσ. 241-250). Οπότε η κάθε σημερινή ερμηνεία του Αριστοφάνη αποτελεί τρόπον τινά απάντηση ή είναι τουλάχιστον επηρεασμένη (ακόμα και αρνητικά και αντιθετικά) από προηγούμενες ερμηνείες, και ως εκ τούτου μια επιστημονική προσέγγιση προς το θέμα απαιτεί μεν αναδίφηση και ένα σύντομο ιστορικό των βασικών ερμηνευτικών γραμμών του Αριστοφάνη στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα (π. χ. βλ. Σολομό και το βιβλίο του *Ο ζωντανός Αριστοφάνης*, βλ. G. van Steen, *Venom in Verse. Aristophanes in Modern Greece*, Princeton 2000, Μ. Μαυρογένη, "Η ένταξη της αρχαίας κωμωδίας στα φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου – το άλυτο πρόβλημα του Αριστοφάνη", *Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Θεατρολογικού Συνεδρίου "Το Ελληνικό Θέατρο από το 17ο στον 20ό αιώνα*, Αθήνα 2002, σσ. 345-355 κτλ.). Επιπλέον ο Αριστοφάνης, και ιδίως η "Λυσιστράτη", είναι ειδική περίπτωση: 1) υπάρχει το μεταφραστικό πρόβλημα, ιδιαίτερα οξύ στις βωμολοχίες και σαρκασμούς του Αριστοφάνη (βλ. Β. Μαντέλη, *Η απόδοση των Αχαρνέων του Αριστοφάνη στη νεοελληνική σκηνή: μετάφραση και παράσταση*, διδ. διατρ. Αθήνα 2009, όπου λαμβάνεται υπόψη και το πρόβλημα της σκηνικής διαχείρισης των φαλλικών στοιχείων στη σημερινή ερμηνεία· για το ζήτημα κατά πόσο η μετάφραση είναι ήδη μια σκηνοθετική ερμηνεία του έργου βλ. Β. Πούχνερ, «Για μια θεωρία της θεατρικής μετάφρασης. Σύγχρονες σκέψεις και τοποθετήσεις και η εφαρμογή τους στις μεταφράσεις του αρχαίου δράματος, ιδίως στα νεοελληνικά», *Δραματουργικές αναζητήσεις*, Αθήνα 1995, σσ. 15-80), 2) υπάρχει το πρόβλημα της αναγκαστικής διασκευής, ιδίως στην περί-

πτωση της παραβάσεως, και 3) στη "Λυσιστράτη" προστίθεται και το ζήτημα του gender role και η υποκριτική του διαχείριση, πώς να αποδώσουν άντρες (στη αρχαία παράσταση) γυναίκες, οι οποίες υποδύονται τους άντρες. Ο προβληματισμός της ερμηνείας του αρχαίου δράματος παρουσιάζεται με ερασιτεχνικό τρόπο· το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, δέκα βήματα από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών, όπου διδάσκει η μελετήτρια, διευθύνει ολόκληρο δίκτυο περίπου 20 ευρωπαϊκών πανεπιστημίων, που ασχολείται συστηματικά και συγκριτικά με τις ερμηνείες των παραστάσεων αρχαίου δράματος και διευθύνει κάθε χρόνο summer courses στην Επίδαυρο με το θέμα αυτό για φοιτητές από όλες τις χώρες της Ευρώπης. Μέσα στα πλαίσια αυτά βεβαίως γίνεται και αναφορά στη μουσική. Η συμπερασματική απόφανση πως "η παράσταση της Λυσιστράτης αποτελεί άλλον έναν κόμπο στο σκοινί της θεατρικής, και κατά συνέπεια εθνικής, συνέχειας από την αρχαιότητα ώς σήμερα" (σ. 262), είναι άστοχη, γιατί το θέατρο δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως απόδειξη για τη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού, επειδή απλούστατα η βυζαντινή χιλιετία στερείται οργανωμένου θεάτρου (για το δόγμα της συνέχειας και την επίσης δογματική αντικρουσή του βλ. Β. Πούχνερ, "Ιδεολογικές συνιστώσες της Ελληνικής Λαογραφίας στην ιστορική της πορεία. Από την απόδειξη της συνέχεια στο ξεπέρασμα της μη συνέχειας", *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες – μέθοδοι – θεματικές*, Αθήνα 2009, σσ. 98-121), και η χρήση βυζαντινής, δημοτικής και λαϊκής μουσικής (ή και τζαζ, ηλεκτρονική ή συμβατική μουσική) σε παραστάσεις του Αριστοφάνη, "στο πλαίσιο της θεωρίας της επιτέλεσης και της κοινωνικής μνήμης" δεν υποστηρίζει αναγκαστικά "με σαφήνεια την αντίληψη περί διαχρονικής (ή α-χρονικής) αξίας του αρχαίου ελληνικού δράματος και κατά συνέπεια την πρόσληψη του ελληνικού πολιτισμού και έθνους ως μιας ενιαίας οντότητας από την αρχαιότητα ώς τις μέρες μας" (σ. 262). Εδώ παρακάμπτεται τελείως το αισθητικό ζήτημα της επιλογής της μουσικής και προβάλλεται μονομερώς μια ιδεολογική διάσταση, η οποία στην περίπτωση του Αριστοφάνη δεν έχει την ίδια βαρύτητα και ποιότητα, όπως στην τραγωδία. Η "αναμνηστήρια διάσταση της παράστασης" ως "επιτέλεση κοινωνικής μνήμης" και "διαδικασία συγκρότησης συλλογικής/εθνικής ταυτότητας" που παραπέμπει στο ένδοξο παρελθόν, έχει παρέλθει πριν από δεκαετίες· η Επίδαυρος δεν μπορεί να συγκριθεί με τις imagined communities του Anderson (και δεν είναι η Αετομηλίτσα, που τόσο γλαφυρά παρουσίασε ο Βασ. Νιτσιάκος): οι παραστάσεις αυτές έχουν χάσει ήδη μετά τη Μεταπολίτευση την "εθνική" διάσταση που είχαν στην αρχή, είναι κοινωνικά και καλλιτεχνικά γεγονότα μιας ελίτ της διανόησης και πόλος έλξεως του τουρισμού. Αλλά πάλι η περίπτωση του Αριστοφάνη δεν προσφέρεται και τόσο για ιδεολογική κριτική εθνικών "κατασκευών": στις παραστάσεις των ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. αριστοφανικών κωμωδιών σε απομονωμένα χωριά, όταν στο τέλος του έργου το κοινό καλείται συμβατικά από τους σκηνικούς χαρακτήρες σε χορό και γλέντι, οι χωριάτες πλημμύριζαν συχνά τη σκηνή χορεύοντας και γλεντώντας με τους συντελεστές της παράστασης, χωρίς να σκέφτονται το μεγαλείο του κλασικού 5ου αιώνα και τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς. Εκεί θα άξιζε μια εθνογραφική προσέγγιση. Ως προς την Επίδαυρο του 2000 και τις ερμηνείες του Αριστοφάνη πρέπει όμως να λεχθεί, πως τα δανεισμένα μοντέλα και η δογματική τους εφαρμογή σε αλλότρια συμφραζόμενα δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη σε βάθος γνώση του πεδίου.

Ο τόμος κλείνει με πέντε βιβλιοκρισίες: Χρ. Στ. Κοζαρίδης, *Εμείς οι Γκαγκαούζηδες*, Κομοτηνή 2009, Ε. Ψυχογιού, *Μαυρηγή και Ελένη*, Αθήνα 2008, Ε. Γ. Αυδίκος, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού*, Αθήνα 2009, Ε. Π. Αλεξάκης, *Ήπειρος. Εθνογραφικό ημερολόγιο (1981-1983)*, Αθήνα 2007, Α. Οικονόμου, *Φύση, τεχνολογία και κοινωνία στις ορεινές κοινότητες του Κιθαιρώνα*, Αθήνα 2007. Ακολουθουν οι νεκρολογίες και ο απολογισμός των δραστηριοτήτων της Εταιρείας κατά το χρονικό διάστημα 2007-2010 (σειρά διαλέξεων για "Πολιτική ανθρωπολογία", "Ανθρωπολογία και κοινωνιολογία της γλώσσας", "Σύγχρονες ανθρωπολογικές έρευνες στη νησιωτική Ελλάδα", "Διαπολιτισμική επικοινωνία και εθνοτικές ομάδες» και "Ανθρωπολογικές και ιστορικές προεγγίσεις της μαγείας"). Αν η ποικιλία των μεθόδων και προσεγγίσεων είναι ένδειξη ζωής, τότε οι σπουδές της ανάλυσης και ερμηνείας του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού βρίσκονται σε άνθηση.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Καλλιόπη Πρωτοπαπά, *Έθιμα της γέννησης στην παραδοσιακή κοινωνία της Κύπρου*, Λευκωσία 2009 (Δημοσιεύματα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών XLIX), σελ. 655, 37 εικ. 4 πίνακες, 1 χάρτης.

Η μεθοδολογία και διάρθρωση της εργασίας ακολουθεί τη μονογραφία της ίδιας, στα *Έθιμα του παραδοσιακού γάμου στην Κύπρο*, τόμ. Α΄-Β΄, Λευκωσία 2005 (βλ. την παρουσίασή μου στη *Λαογραφία* 41, 2007-2009, σσ. 1049-1055). Ήταν επίσης μια σημαντική συστηματική μονογραφία με πολύ πλούσιο υλικό. Το υλικό αυτό προέρχεται, και τότε και τώρα, από δύο αρχεία: το Λαογραφικό Αρχείο του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών στη Λευκωσία (υλικό από τη δεκαετία 1960-70) και το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης (1990 και εντεύθεν) με υλικό από πληροφορητές (και από τα Κατεχόμενα) που έζησαν στο χρονικό διάστημα 1870-1970. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτρέπεται και η παρακολούθηση της εξέλιξης των εθίμων μέσα στο χρόνο καθώς και ο σχηματισμός μιας τεκμηριωμένης εικόνας της κατάστασης των εθίμων πριν το 1974. Λόγω των σημαντικών κοινωνικών μεταβολών έκτοτε αυτό κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό. Οι προσφυγικές μετακινήσεις επέφεραν εν γένει κάποιον συμφυρμό στον εθιμικό βίο και η ανάπτυξη του τουρισμού έκτοτε συμβάλλει επίσης σε διαδικασίες σημαντικού μετασχηματισμού.

Οι περισσότερες μαρτυρίες είναι προφορικές κι όχι γραπτές. Το υλικό συστηματοποιήθηκε σύμφωνα με τις χρονικές φάσεις της "περιγεννητικής" περιόδου από την εγκυμοσύνη ώς τις περιποιήσεις του βρέφους. Στον τρόπο παρουσίασης των μικρών θεματικων ενοτήτων ακολουθείται και η ίδια μέθοδος όπως στη μονογραφία για τα γαμήλια έθιμα: μετά από σύντομη εισαγωγή παρατίθεται το κείμενο των προφορικών, κυρίως, μαρτυριών στην τοπική διάλεκτο καθώς και οι πηγές. Οι προφορικές αυτές μαρτυρίες αποτελούν σήμερα σεβαστές και πολύτιμες πηγές με ένα αυταπόδεικτο ενδιαφέρον για την αφηγηματική και λεκτική τους ιδιοσυστασία που προσελκύει από μόνη της την προσοχή της έρευνας, και είναι σημαντικές πηγές τόσο της διαλεκτολογίας όσο και αφηγηματικά τεκμήρια της προσωπικής βιογραφίας. Συγκριτικά ανοίγματα υπάρχουν

και εδώ προς τη διαχρονική ύπαρξη των εθίμων από την αρχαιότητα και την παράλληλη εξέτασή τους σε άλλες περιοχές του Ελληνισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο η μονογραφία έχει μια διπλή ανάγνωση: ως συστηματική και συγκριτική μελέτη των εθίμων της γέννησης στην Κύπρο, και ως συλλογή προφορικών μαρτυριών των κατοίκων της για μια παλαιότερη εποχή που έχουν ζήσει και θυμούνται.

Η σημερινή λαογραφία ως ανάλυση του πολιτισμού των ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων τείνει στο ένα σκέλος της, το παραδοσιακό, να γίνει μια ιστορική επιστήμη. Η τάση της ραγδαίας μετεξέλιξης του πολιτισμού της καθημερινότητας κάνει τις προφορικές μαρτυρίες ακόμα πιο πολύτιμες ως ιστορικά τεκμήρια μιας εποχής και ενός πολιτισμού, ο οποίος εν πολλοίς δεν υφίσταται πια. Από την άποψη αυτή η συγγρ. κάνει, κατά τη γνώμη μου, σωστές και αναγκαίες μεθοδολογικές επιλογές: περιορίζει στο ελάχιστο το θεωρητικό και ευρύτερα συγκριτικό μέρος, το ερμηνευτικό και το ανθρωπολογικό, παραθέτοντας σε εύληπτες μικρές θεματικές ενότητες κυρίως το υλικό σε μορφή παραθεμάτων των αφηγήσεων των πληροφορητών. Όπως δείχνουν οι πάνω από 3000 υποσημειώσεις το υλικό αυτό είναι τόσο πλούσιο και πολύτιμο, που επιβάλλεται από μόνο του· και μόνο η εύχρηστη παράθεσή του αποτελεί μεγάλη προσφορά προς την επιστήμη. Η εργασία αυτή θα μείνει σημείο αναφοράς, όπως και η προηγούμενη για τα γαμήλια έθιμα.

Η θεματική διάρθρωση της μονογραφίας απαρτίζεται από 26 κεφάλαια, τα οποία διαιρούνται σε διάφορα υποκεφάλαια. Είναι τα εξής: Εγκυμοσύνη (σσ. 17 εξ.), Η γέννηση (σσ. 35 εξ.), Πρώτες περιποιήσεις για το βρέφος (σσ. 93 εξ.), Το σπαργάνωμα και τα βρεφικά ρούχα (σσ. 125 εξ.), Το λίκνο και η κούνια (σσ. 145 εξ.), Αναγγελία της γέννησης – καταγραφή (σσ. 158 εξ.), Η ευχή του ιερέα (σσ. 169 εξ.), Το σήκωμα και το σταύρωμα της λεχώνας (184 εξ.), Η περιποίηση της λεχώνας (σσ.231 εξ.), Ατμόλουτρα και λούσιμο της λεχώνας (σσ. 240 εξ.), Ο θηλασμός και η πρώτη τροφή (σσ. 266 εξ.), Η διατροφή της λεχώνας (σσ. 283 εξ.), Δώρα και αντίδωρα (σσ. 292 εξ.), Η μαμμή (σσ. 325 εξ.), Καθημερινή φροντίδα για το βρέφος (σσ. 339 εξ.), Το *χόλλιασμαν* του βρέφους (σσ. 356 εξ. βαφή γύρω από τα μάτια με αιθάλη), Οι πρώτες σαράντα μέρες (σσ. 372 εξ.), Μέσα αποτρεπτικά του κακού (σσ. 400 εξ.), Εκκλησιασμός και σαραντισμός (σσ. 432 εξ.), Η ονοματοθεσία (σσ. 447 εξ.), Η βάφτιση (σσ. 461 εξ.), Τα μύρα (σσ. 499 εξ.), Το αξίωμα του νονού (σσ. 511 εξ.), Ασθένειες των παιδιών και θεραπείες (σσ. 526 εξ.), Στειρότητα και υιοθεσία (σσ. 574 εξ.), Νανουρίσματα (σσ. 584 εξ.). Η πυκνή τεκηρίωση φαίνεται και απο τον αριθμό των υποσημειώσεων, ο οποίος, όπως αναφέρθηκε, υπερβαίνει τις τρεις χιλιάδες. Ο εντυπωσιακός τόμος τελειώνει με ένα παράρτημα, το οποίο απαρτίζεται από χάρτη πόλεων και χωριών που αναφέρονται στο κείμενο (σ. 593), το ευρετήριο του χάρτη (594 εξ.), τον πίνακα καταγραφέων των μαρτύρων (σ. 601), τον πίνακα των πληροφορητών του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης που αναφέρονται στο κείμενο (σσ. 602 εξ.), τον πίνακα των πληροφορητών του Λαογραφικού Αρχείου που αναφέρονται στο κείμενο (σ. 614) και από τον κατάλογο φωτογραφιών (σσ. 615 εξ.), καθώς και μ' ένα Γλωσσάριο (σσ. 619 εξ.), τη Βιβλιογραφία (σσ. 625 εξ.), το Ευρετήριο χωριών και πόλεων (σσ. 633 εξ.) και ένα Γενικό Ευρετήριο (σσ. 651 εξ.).

Πρόκειται για επιβλητική και συστηματική εργασία με πολύ πλούσιο και πολύτιμο

υλικό, με άριστη και εύληπτη δομή παρουσιαζόμενο, και ένα απολαυστικό ανάγνωσμα που επιτρέπει και την επιλεκτική χρήση από τους μελετητές και ενδιαφερόμενους. Η εθνο/λαογραφική κοινότητα αναμένει με ενδιαφέρον την τρίτη μονογραφία της συγγρ., για τα νεκρικά, πλέον, έθιμα.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Μανόλης Σέργης (επιμ.), *Πόντος. Θέματα Λαογραφίας του Ποντιακού Ελληνισμού*, Αθήνα, εκδόσεις Αλήθεια 2008, σελ. 462 (4ο), εικόνες.

Ο επιβλητικός αυτός τόμος απαρτίζεται από μελετήματα, που 1) αφορούν τον Ποντιακό Ελληνισμό πριν το 1923, 2) την ποντιακή ταυτότητα στον ελλαδικό χώρο μέτα το 1923 και 3) τον "έξω" Ποντιακό Ελληνισμό στη Γεωργία και την Αρμενία. Αυτές τις θεματικές ενότητες κατονομάζει η Εισαγωγή του Μανόλη Σέργη (σσ. 9-20), ο οποίος παρουσιάζει και σχολιάζει τις επιμέρους εργασίες, οι οποίες συνοδεύονται όλες από αγγλική ή γαλλική σύνοψη. Παρά τον θεματικό αυτό διαχωρισμό, η αλληλουχία των μελετημάτων ακολουθεί αλφαβητική σειρά. Την αρχή των εν μέρει εκτενών μελετών κάνει, στην πρώτη θεματική ενότητα, ο Στάθης Κεκρίδης, "Ο Πόντος κατά την εποχή της Οθωμανικής Κυριαρχίας" (σσ. 21-30), μια ιστορική επισκόπηση από την αρχαιότητα ώς το 1923. Ακολουθεί ο Αλέξανδρος Ν. Ακριτόπουλος, "Το ποντιακό λαϊκό παραμύθι" (σσ. 31-46 με βιβλιογραφία) και η μελέτη του Ελευθέριου Αλεξάκη, "Συγγένεια και οργάνωση του χώρου στους Έλληνες του Πόντου" (σσ. 47-69, διαγράμματα, σκίτσα, φωτογραφίες), ο οποίος δίνει έμφαση στις πατρογραμμικές ομάδες στην κοινωνική ιεραρχία των μαχαλάδων και στον ημινομαδισμό. Ο Κ. Αλεξανδρίδης, "Το πανάρχαιο δρώμενο των *μωμογέρων*: από τη Λιβερά του Πόντου στον Τετράλοφο Κοζάνης" (σσ. 75-83, φωτογραφίες) συνδέει το γνωστό παραστατικό έθιμο με τη διονυσιακή λατρεία και αρχαία καταγωγή. Ο Μ. Γ. Βαρβούνης, "Ποντιακή αγιολατρεία" (σσ. 85-104) αναλύει το ποντιακό εορτολόγιο σχετικά με τις γιορτές αγίων και τα σχετικά πανηγύρια.

Στη δεύτερη θεματική ενότητα η Μαρία Κ. Βεργέτη, "Η συλλογική ταυτότητα του Ποντιακού Ελληνισμού στον ελλαδικό χώρο" (σσ. 105-113), παρουσιάζει τα αποτελέσματα δύο σχετικών διδακτορικών διατριβών: της ίδιας, *Εθνοτοπική ταυτότητα: η περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου*, Αθήνα 1993 (και το βιβλίο της *Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη 1994, 2000) και του Ι. Γ. Καϊλάρη, *Διαμόρφωση της ποντιακής συνείδησης στους Πόντιους Δ΄ Γενιάς*, Αθήνα 1999 (και στο βιβλίο *Η τέταρτη γενιά των Ποντίων*, Θεσσαλονίκη 2002)· είναι χαρακτηριστικός ο διχασμός των προσφύγων και των γηγενών στις δεκαετίες 1920 και 1930, ενώ στη δεκαετία του 1940 γίνονται πλέον οι πρώτες διαδικασίες ένταξης και αναπροσδιορισμού, και μεταπολεμικά ιδρύονται πολλοί ποντιακοί σύλλογοι, που έκτοτε μεταδίδουν την ιδιαιτερότητα του Ποντιακού Ελληνισμού. Θυμίζω στο σημείο αυτό μόνο το γεγονός ότι το ποντιακό θέατρο είναι το μόνο διαλεκτικό θέατρο στην Ελλάδα, το οποίο έχει επιβιώσει με μια δική του διαλεκτική δραματουργία. Με το προσκύνημα της Παναγίας Σουμελά ασχολείται ο Γιώργος Βοζίκας: "'Πρόσφυξ Πανα-

γία'. Συνυφάνσεις στην ανασύσταση του προσκυνήματος της Παναγίας Σουμελά στο Βέρμιο" (σσ. 115-132)· στην περιγραφή του προσκυνήματος ο συγγρ. χρησιμοποιεί και όρους της σύγχρονης ανάλυσης του πολιτισμού, όπως "η σκηνοθεσία του τοπίου" (για την έννοια της σκηνοθεσίας στην ανάλυση του λαϊκού πολιτισμού βλ. Β. Πούχνερ, "Ο λαϊκός πολιτισμός ως σκηνοθεσία", *Θεωρητική Λαογραφία*, Αθήνα 2009, σσ. 525-544)· η μελέτη εστιάζει στις διαδικασίες της μεταφοράς της θαυματουργού εικόνας από τον Πόντο και στην ανασύσταση του προσκυνήματος στο Βέρμιο. Στην πρώτη θεματική ενότητα ανήκουν τα δύο επόμενα άρθρα: της Έλσας Γαλανίδου-Μπαλφούσια, "Το νερό στην ποντιακή λαογραφία" (σσ. 133-144), εξετάζοντας δίστιχα, γνωμικά, παροιμίες, αινίγματα, μαγεία και θεραπεία, και του Στ. Ευσταθιάδη, "Η γυναίκα-σύζυγος στην ποντιακή ποίηση" (σσ. 145-151)· στον ιστορικό Πόντο μας μεταφέρει και η εργασία της Μυροφόρας Ε. Ευσταθιάδου, "Το πανηγύρι στην Κατίρκαγια (Kadirga) του Πόντου: ο κοινωνικός και πολιτισμικός του ρόλος" (σσ. 153-161 με φωτογραφίες), περιγράφοντας ένα παραδοσιακό "παρχάρ'" (πανηγύρι) της Τραπεζούντας σε μεγάλο υψόμετρο (2000m) το καλοκαίρι, που οι Πόντιοι της Ελλάδας το θυμούνται σήμερα ακόμα. Στον δεύτερο θεματικό κύκλο μας μεταφέρει πάλι η εργασία της Μαγδαληνής Ζωγράφου, "Ανάμεσα στην ενσωμάτωση και τη διαφοροποίηση: διαδικασίες συγκρότησης και διαπραγμάτευσης της ποντιακής ταυτότητας και η δύναμη του χορού" (σσ. 163-174), εξετάζοντας τον συμβολικό ρόλο των ποντιακών χορών (κυρίως *σέρα*) για την πολιτισμική τους ταυτότητα και διαφορετικότητα.

Τελείως διαφορετικός είναι ο προβληματισμός της Άντας Καραγιαννίδου: "Παραβατική συμπεριφορά στους ενήλικες και στους εφήβους Ποντίους νεοπρόσφυγες από την πρώην Σοβιετική Ένωση" (σσ. 175-182), εστιάζοντας σε παρεκκλίνουσες συμπεριφορές όπως ναρκωτικά και αλκοολισμό, πορνεία, διακίνηση γυναικών, συμμορίες παιδιών και εφήβων· με την ίδια θεματολογία ασχολείται, αλλά λιγότερο "εγκληματολογικό" το άρθρο του Ιωάννη Κασκαμανίδη, "Διαπραγμάτευση με το παρελθόν για τον καθορισμό του παρόντος και το σχεδιασμό του μέλλοντος: Η ταυτότητα των Ελλαδιτών Ποντίων κατά τον 20^{0} αι." (σσ. 183-203), παρακολουθώντας την επεξεργασία των τραυματικών εμπειριών και της νοσταλγικής συλλογικής μνήμης, όπως εκδηλώνεται στην προφορική παράδοση και στις ατομικές αφηγήσεις, το ρόλο της ποντιακής διαλέκτου και των δημοτικών τους τραγουδιών ως δείκτες της πολιτισμικής αυτοαντίληψης. Ο Κώστας Δ. Κονταξής εστιάζει τον ερευνητικό του φακό στο θέμα: "Το δημοτικό τραγούδι 'Του Γεφυριού της Άρτας' σε ποντιακή παραλλαγή και παραλλαγή του ελλαδικού χώρου. Ομοιότητες και διαφορές" (σσ. 205-215 με κείμενο και κειμενική ανάληση και σύγκριση).

Στον τρίτο θεματικό κύκλο ανήκει η πολύ ενδιαφέρουσα εργασία του Γεωργίου Κούζα, "Αναφορά στην θρησκευτικότητα των Ποντίων στο Βατούμ της Γεωργίας κατά τη Σοβιετική περίοδο" (σσ. 217-240, με εικόνες, βλ. επίσης Ev. Avdikos, "The role of religious practices in the shaping of identity: the example of the Greek minority in the democracies of the Ex-Soviet Union", *Oral History: Challenges for the 21st Century. X. International Oral History Conference (Rio de Janeiro, Brazil, 14-18 June 1998)*, vol. 1, Rio de Janeiro 1998, σσ. 236-245)· οι πληροφορίες αντλήθηκαν από πρόσφυγες εγκατεστημμένους στην Ελευσίνα, τον Ασπρόπυργο και το Μενίδι· παρά τους θρησκευτικούς

περιορισμούς, η θρησκευτική ζωή συνεχίστηκε, είτε δημόσια είτε κρυφά στις οικογένειες. Το θέμα των Ελλήνων Ποντίων στη Σοβιετική Ένωση θίγει και η Μάρη Λαυρεντιάδου, "Μοντέλα κατοίκησης και στρατηγικές ένταξης των Ελλήνων Ποντίων από την πρώην ΕΣΣΔ στον ελλαδικό χώρο" (σσ. 241-247), στηριγένη στο βιβλίο της *Να φεύγεις και να ριζώνεις. Η εγκατάσταση των Ελλήνων Ποντίων από την πρώην ΕΣΣΔ στη Θράκη και στην Αθήνα*, Αθήνα 2006. Ο Θεοφάνης Μαλκίδης εστιάζει σε άλλο θέμα: "Ο επίλογος της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου. Η γενοκτονία και οι Ελληνόφωνοι-Κρυπτοχριστιανοί στον Πόντο σήμερα" (σσ. 249-267, βλ. επίσης T. Hofmann (ed.), *Verfolgung, Vertreibung und Vernichtung der Christen im Osmanischen Reich 1912-1922*, Münster/Hamburg 2005). Με την αναβίωση των "παρχαριών" (πανηγυριών) σε προσφυγικό χωριό του νομού Κοζάνης ασχολείται η Ελένη Μεντεσίδου, "Τα παρχάρια στον Άγιο Δημήτριο Κοζάνης" (σσ. 269-289, με χάρτες και φωτογραφίες). Αντίθετα ιστορικό προσανατολισμό έχει η μελέτη του Στέλιου Μουζάκη, "Άσκηση κοινοτικής εξουσίας, αλληλεγγύη ή ενδοκοινωτικές διαφορές στην Τραπεζούντα του 1821: Ανέκδοτος κατάλογος κατοίκων" (σσ. 291-297), ενώ στον 20ό αιώνα μας μεταφέρει το άρθρο του Σάββα Προφ. Παπαδόπουλου, "Η σχολική ζωή στο Μαυροβάτο Δράμας (1915-2006)" (σσ. 299-312, χάρτης, φωτογραφίες). Ο Αναγνώστης Ευαγγ. Παπαδοκυπαρίσσης, "Ανταλλάξιμοι Λάζοι στην Ελλάδα (1925-1926). Όψεις της πολιτισμικής τους παρουσίας μέσα από ανέκδοτες επιστολές του αρχείου Dawkins" (σσ. 313-351, εικόνες από χειρόγραφα).

Ακολουθούν ακόμα: Νικολέττα Δ. Περπατάρη, "Ο μύθος της Άλκηστης στο ποντιακό δημοτικό τραγούδι: Παρουσίαση της νεώτερης έρευνας" (σσ. 353-359 με κείμενο και γλωσσάριο), Δημήτριος Ε. Ράπτης, "Νέα Κερασούντα Πρεβέζης: κληρονομίες και βιώματα σε μια σύγχρονη ποντιακή κοινότητα" (σσ. 361-372, φωτογραφίες), προφορικές αφηγήσεις και αυτοβιογραφίες, Μανόλης Σέργης, "'Ενα χωριό ποντιακό κε μπορεί αν έχ' ένα ξένο όνομα': Ιδεολογήματα, παρετυμολογίες και ιστορική ερμηνεία του τοπωνυμίου ενός ποντιακού χωριού της Ροδόπης" (σσ. 373-389), για το Θρυλόριο Κομοτηνής, με ανέκδοτα έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών και της Κοινωνίας Εθνών, Στάθης Ταξίδης, "Όψεις της καθμερινής ζωής στην Τσιμερά κατά το τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα" (σσ. 391-406), του νομού Τραπεζούντος (για ενδυμασία, διατροφή, , λαϊκή ιατρική, διασκέδαση – τραγούδια – χορούς – μουσικούς, τα παρακάθια, παιδικά παιχνίδια, ασχολίες των γυναικών), Ελευθέριος Κ. Χαρατσίδης, "Ο γεωργικός πολιτισμός των Ελλήνων της Αρμενίας κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα" (σσ. 407-423, σκίτσα για αγροτικά εργαλεία), όπου υπάρχουν και πληροφορίες για το *κουσκικουράν* ή *κουτσκουτσέρα* (σ. 409), δηλαδή την *περπερούνα* (Β. Πούχνερ, "Το 'κορίτσι της βροχής'. Η παράκληση για τερματισμό της ανομβρίας στην ορθόδοξη παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό", *Συγκριτική Λαογραφία Α΄. Έθιμα και τραγούδια της Μεσογείου και της Βαλκανικής*, Αθήνα 2009, σσ. 167-228, ιδίως σ. 190). Ο τόμος κλείνει με το μελέτημα του Γ. Κ. Χατζόπουλου, "'Το αμίλητο νερό' στην ελληνική λαογραφία και ιδιαιτέρως στην ποντιακή" (σσ. 425-430) και αυτό της Κυριακής Χρυσού-Καρατζά, "Τροφές και εθνοτοπική ταυτότητα των Ποντίων στα Σούρμενα Αττικής" (σσ. 431-449). Έπονται ακόμα τα Βιογραφικά των συγγραφέων του τόμου (σσ. 451-460) καθώς και ένας πίνακας περιεχομένων (σσ. 461-462).

Ακριβώς επειδή ο τόμος είναι πολύ περιεκτικός και πολύτιμος, θα ήταν βοηθητικό για την επιλεκτική του χρήση να υπήρχε ένα γενικό ευρετήριο, ή καλύτερα ξεχωριστά ευρετήρια ονομάτων, τόπων και πραγμάτων/εννοιών. Για να αποφευχθεί η αποσπασματική ανάγνωση και να ενθαρρυνθεί ένα συνολικό διάβασμα, αναγκαία φαίνεται η κατάταξη των μελετημάτων κατά θεματικές ενότητες, όπως αυτές περιγράφηκαν στην Εισαγωγή, αντί της απλής παράθεσης κατά αλφαβητική σειρά. Οι μελέτες μεταξύ τους διαφέρουν σημαντικά τόσο από άποψη μεθοδολογίας, όσο και μεθόδευσης του πληροφοριακού υλικού και τεκμηρίωσης, αλλά και από άποψη στοχοθεσίας, διάρθρωσης και ποιότητας. Στο σύνολό τους όμως δίνουν την εικόνα μιας ερευνητικής δυναμικής, που έχει ξεπεράσει κλαδικούς μεθοδολογικούς περιορισμούς των επιμέρους επιστημονικών προσεγγίσεων και ερευνητικών παραδόσεων, χαρακτηρίζεται από ζηλευτή πολυπρισματικότητα και έχει αποβάλει σε μεγάλο βαθμό τις όποιες ιδεολογικές ή συναισθηματικές αγκυλώσεις μιας "προσφυγικής" λαογραφίας. Αξίζει πάντως συγχαρητήρια και ο εκδοτικός οίκος "Αλήθεια", που ενέταξε στη σειρά "Ελληνικοί Τόποι και Πολιτισμοί" έναν τόσο περιεκτικό και δαπανηρό τόμο (βλ. τον Πρόλογο του Κώστα Τσαρούχα σ. 7) και ο επιστημονικός επιμελητής, του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού των Παρευξεινίων Χωρών στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Μανόλης Γ. Σέργης, για τον συντονισμό του πλούσιου έργου και την άψογη εκδοτική φροντίδα την εν μέρει δύσκολων, τυπογραφικά, κειμένων.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, *Εθνογραφικά* 14, Αφιέρωμα στην Κύπρο, Ναύπλιο 2009, σελ. 302 (4ο), πάμπολλες εικόνες, διπλωμένος χάρτης.

Το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα αφιέρωσε τον 14ο τόμο των *Εθνογραφικών* στην Κύπρο. Στον Πρόλογό της (σ. 7) η Ιωάννα Παπαντωνίου διαγράφει τις παλιές και στενές σχέσεις που έχει το ίδρυμα με πρόσωπα και θεσμούς της νήσου της Αφροδίτης και η ειδική εκδοτική επιτροπή χαιρετίζει την απόφαση αυτή (σ. 9), προβάλλει και άλλες πτυχές της ιστορικής αυτής συνεργασίας και αιτιολογεί τις θεματικές επιλογές. Τα μελετήματα, τα οποία συνοδεύουνται πάντα από μια αρχική ελληνική περίληψη, ένα τελικό English summary, υποσημειώσεις ή/και τελική βιβλιογραφία, καθώς και συχνά από πυκνή εικονογραφική κάλυψη, ξεκινούν με τον Πέτρο Παπαπολυβίου, "Πτυχές από τη ζωή και τη δράση του Νικόλαου Καταλάνου στη Λευκωσία (1893-1921)" (σσ. 11 εξ.)· ο Νικόλαος Καταλάνος (1855-1933) ήταν δραστήρια προσωπικότητα στην πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας, ενωτικός, παιδαγωγός, δημοσιογράφος και συγγραφέας. Ακολουθεί το άρθρο της Νάσας Παταπίου, "Η εγκατάσταση των Ελληνοαλβανών stradioti από το Ναύπλιο στην Κύπρο (16ος αι.)" (σσ. 25 εξ.)· οι μισθοφόροι εγκαταστάθηκαν επί Βενετοκρατίας στο χωριό Avida dei Napolitani στην περιοχή της Αμμοχώστου, και μαρτυρούνται οι οικογένειες Μαυρέση, Παλαιολόγου, Ροντάκη, Πλατανίτη, Βελάμη ή Βλάμη και Στρούσα. Καθαυτό λαογραφικό είναι το θέμα της Θεοφανώς Δ. Κυπρή, "Ο λαογραφικός πλούτος του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης" (σσ. 39 εξ.),

αρχείο του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών που συγκροτήθηκε το 1990 και συγκεντρώνει προφορικές αφηγήσεις και βιογραφίες, και από πρόσφυγες από τα Κατεχόμενα, οι οποίες καλύπτουν όλο τον 20ό αιώνα. Από το ίδιο αρχείο αντλεί και το επόμενο μελέτημα, της Άννας Νεοφύτου, "Ιεροί χώροι της πόλης και της επαρχίας Κερύνειας της Κύπρου (μοναστήρια – εκκλησίες – παρεκκλήσια – ξεωκκλήσια)" (σσ. 45, με χάρτη και πολλές φωτογραφίες), μια πολύτιμη και συστηματική απογραφή, που βασίζεται σε πληροφοριοδότες από τα Κατεχόμενα. Ο Αλέκος Ιακωβίδης, "Ο Τοπικός Χορός της Κύπρου στην Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου (ΠΑΚ) κατά την περίοδο 1978-1993" (σσ. 81 εξ., φωτογραφίες) παρουσιάζει τη σημαντική δραστηριότητα της Ακαδημίας σχετικά με την εκμάθηση και καλλιέργεια των τοπικών χορών (το δεύτερο μέρος του άρθρου, σσ. 89 εξ., υπογράφουν τέσσερεις άλλοι δάσκαλοι), τη συγκέντρωση του υλικού και την έρευνα. Εξαιρετική τεκμηρίωση παρουσιάζει το άρθρο της Καλλιόπης Πρωτοπαπά, για την "Παραδοσιακή διακόσμηση στο πάτωμα, στο σιτάρι και στο ψωμί" (σσ. 107 εξ. με πλήθος φωτογραφίες και σχήματα), που αφορά τα πατώματα του σπιτιού από πηλό, το σωρό του σιταριού και διάφορα είδη ψωμιού· πίσω από την ανάγκη του "στολίσματος" βρίσκεται σε κάθε περίπτωση η αντίληψη, πως το αντικείμενο που διακοσμείται είναι πολύτιμο (το σπίτι, το σιτάρι της σοδειάς, ο εορταστικός άρτος). Τα ψωμιά που διακοσμούνται κατ' αυτόν τον τρόπο είναι γεννόπιττες, βασιλόπιττες, η "πίττα του γιορτάση", η πίττα του μνημοσύνου, τα ψιλοκούλουρα "γυρισταρκά" (και για κάλεσμα στο γάμο), διάφορα κουλούρια, τσουρέκια κτλ.· ανθρωπόμορφες κούκλες από ζυμάρι έφτιαχναν τα Χριστούγεννα (*βράγκους, κουκλούες, αθρωπούδκια*). Στον σεμνό και λιτό επίλογο της σπουδαίας αυτής μελέτης σημειώνεται το εξής: "Η καλαισθησία και το γούστο συνόδευαν τον άνθρωπο σε όλες τις φάσεις της ζωής του. Με τα πιο απλά μέσα που είχε στη διάθεσή του διακοσμούσε το χώρο του ή το αντικείμενο της εργασίας του διοχετεύοντας τις καλλιτεχνικές του αναζητήσεις, και, ταυτόχρονα, χαράζοντας συμβολικά μοτίβα. Με τον τρόπο αυτό προσπαθούσε να αποτρέψει το κακό και να εξασφαλίσει την ευλογία και κάθε καλό για τον ίδιο και την οικογένειά του" (σ. 131).

Στη συνέχεια η Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου παρουσιάζει ένα παλιό προικοσύμφωνο: "'*Προικός χάριν κατά το κοινόν έθος…*'. Ένα κυπριακό προικοσύμφωνο του 1852" (σσ. 135 εξ., με εικόνες των αντικειμένων που αναφέρονται), η Ελένη Παπαδημητρίου σχολιάζει την Αλληλογραφία μεταξύ Αγγελικής Χατζημιχάλη και Αδαμάντιου Διαμαντή 1951-1965 (σσ. 151 εξ. με δείγματα των χειρόγραφων επιστολών, φωτογραφίες και σκίτσα παρδοσιακών ενδυμασιών), ενώ με τη λαϊκή τέχνη ασχολείται και η Τζούλια Αστραίου-Χριστοφόρου, "Κυπριακά παραδοσιακά κεντήματα και υφαντά και η σύγχρονη εξέλιξή τους" (σσ. 167 εξ., με 52 εικόνες). Με τον Καραγκιόζη καταπιάνεται η Ανθή Γ. Χοτζάκογλου, "Το θέατρο σκιών στην Κύπρο από τα αρχεία του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης της Κύπρου: μια πρώτη προσέγγιση " (σσ. 187 εξ., εικ.)· το υλικό προέρχεται από την περίοδο 1975-85 και είναι κυρίως των Καραγκιοζοπαιχτών Χρ. Πάφιου (Αντωνιάδη) (1904-87) και Ν. Ιωάννου (1904-1985)· η συλλογή περιέχει γύρω στα 300 αντικείμενα. Περιηγητικά κείμενα της Τουρκοκρατίας αξιοποιεί η μελέτη της Μαρούλας Γιασεμίδου-Κατζή, "Τα κρασοχώρια της Λεμεσού και το κυπριακό κρασί, όπως παρουσιάζεται από τους

διάφορους περιηγητές" (σσ. 201 εξ.), ενώ βιβλιογραφικό είναι το άρθρο της Αναστασίας Χαματζού, "Από τον Cobham στο Διαδίκτυο. Οι περιπέτειες της κυπριολογικής βιβλιογραφίας" (σσ. 211 εξ.), που περιέχει και θεματικές βιβλιογραφίες και ένα παράρτημα με κυπριολογικές βιβλιογραφίες, εργογραφίες και ευρετήρια (σσ. 227 εξ.). Ο ευπαρουσίαστος και πλούσιος τόμος τελειώνει με τις "Παρουσιάσεις Μουσείων/Εκθέσεων": το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας (σσ. 235 εξ., από την Λουκία Λοΐζου Χατζηγαβριήλ), τη Συλλογή Λαϊκής Τέχνης Γυμνάσιου-Λυκείου Παλουριώτισσας (σσ. 241 εξ., από την Καλλιόπη Πρωτοπαπά), με βιβλιοκρισίες και βιβλιοπαρουσιάσεις (σσ. 243 εξ.), την παρουσίαση συνεδρίου ("Η Κυπριακή διάλεκτος στο νέο περιβάλλον" σσ. 263 εξ.) και τα Πεπραγμένα του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος Ναυπλίου (σσ. 267 εξ.). Ένας πολύ περιεκτικός και πλούσια τεκμηριωμένος τόμος για το λαϊκό πολιτισμό της τελευταίας ζωντανής κοιτίδας του Ανατολικού Ελληνισμού.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Bajazid Elmaz Doda (unter Mitwirkung von Franz Baron Nopcsa, herausgegeben von Robert Elsie), *Albanisches Bauernleben im oberen Rekatal bei Dibra (Makedonien)*, [Bajazid Elmaz Doda (με τη συνεργασία του Franz Baron Nopcsa, έκδοση του Robert Elsie), *Αρβανίτικη αγροτική ζωή στην πάνω κοιλάδα του Ρέκα κοντά στο Dibra (Σλαβομακεδονία)*], Wien/Berlin, εκδόσεις LIT 2007 (Balkanologie. Beiträge zur Sprach – und Kulturwissenschaft), σελ. 209, 17 εικ. σε πίν.

Ο Robert Elsie έχει αξιοποιήσει ήδη τις χειρόγραφες σημειώσεις του Ούγγρου βαρώνου Franz Nopsca, στα τελευταία χρόνια της Αυστροουγγρικής Μοναρχίας (R. Elsie, "The Viennese scholar who almost became King of Albania. Baron Franz Nopsca and his contribution to Albanian studies", *East European Quarterly* 33/3, 1999, σσ. 327-345), για τη σημερινή Αλβανολογία (βλ. "Religiöse Anschauungen, Sitten und Gebräuche" στο R. Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture*, London 2002, βλ. τη βιβλιοκρισία μου στη *Λαογραφία* 40, 2004-06, σσ. 1050-1060 με πλούσια βιβλιογραφία), σημειώσεις που αποτελούν μιαν ανεκτίμητη πηγή για την παραδοσιακή γεωργία και κτηνοτροφία στα δυτικά Βαλκάνια. Το ίδιο ισχύει για τον προκείμενο τόμο, που φιλοτεχνήθηκε από τον σύντροφο και ιδιωτικό γραμματέα του βαρώνου Nopsca (1877-1933), Bajazid Elmaz Doda (ca. 1888-1933), τον οποίο έχει συγγράψει στα αλβανικά και μεταφράστηκε στα γερμανικά από τον Nopsca· η μετάφραση αυτή έγινε το 1914 και το σχετικό χειρόγραφο φυλάσσεται σήμερα στην Αυστριακή Εθνική Βιβλιοθήκη στη Βιέννη. Περιγράφει με παραστατικό τρόπο το σύνολο της ζωής μιας κλειστής και απομονωμένης μουσουλμανικής κοινότητας στην περιοχή Gorna Reka στις ανατολικές βουνοπλαγιές της οροσειράς Korab, το χωριό Shtirovica, σε μια μεικτή περιοχή μουσουλμάνων και ορθοδόξων Χριστιανών. Με το "ξηρό" ύφος μιας μεθοδικής εθνογραφικής μελέτης παρέχονται συστηματικά στοιχεία για τη γεωγραφία της άνω κοιλάδας του Reka, των εθίμων των κατοίκων της περιοχής, για τις οικονομικές βάσεις με λεπτομερείς

αναφορές στην κτηνοτροφία των προβάτων και την επεξεργασία του γάλακτος· ειδικά αναλύεται το *kurbet*, η εθελουσία ξενιτιά των νέων για ανεύρεση εργασίας σε άλλους τόπους, που συνδυάζεται και με γυρολόγους, μετακινούμενους πωλητές, με λαθρεμπόριο κτλ., όπως δίνονται και πληροφορίες για τον υλικό βίο, ανέγερση κατοικιών, επίπλωση και εξοπλισμό, παραδοσιακές ενυδμασίες, τροφές κτλ.· ωστόσο παρέχονται και καταγραφές από κείμενα της προφορικής παράδοσης, όπως παραμύθια και παραδόσεις, και αναλύεται το τοπικό αρβανίτικο ιδίωμα της περιοχής.

Πιο λεπτομερειακά: Μετά τον πρόλογο του μεταφραστή και του συγγραφέα η εθνογραφική μελέτη ξεκινάει με την περιγραφή των χωριών της άνω κοιλάδας του Reka (ορεσειρές, καλοκαιρινά βοσκοτόπια, τρόποι και μέσα επικονωνίας, κλίμα, φυτωνύμια, φυσικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, σσ. 15 εξ.). Οι στατιστικές αναφορές στο χρώμα του δέρματος, των ματιών και μαλλιών των κατοίκων σήμερα κάπως παραξενεύουν. Στο δεύτερο κεφάλαιο (σσ. 31 εξ.) στο επίκεντρο βρίσκονται τα έθιμα: γέννηση και ονοματοδοσία, βαπτιστικά ονόματα (με λεπτομερειακό κατάλογο), η οδοντοφυΐα στα παιδιά, παιδικά παιχνίδια (με πάμπολλα παραδείγματα), η τελετουργία της περιτομής και το σχετικό πανηγύρι (*sünetit*), αρραβώνας και γάμος (με εκτενείς και έντονους γαμήλιους θρήνους της νύφης), οι εθιμοτυπίες του χωρισμού του ζεύγους, εργασίες σε σπίτι, στάβλους και αγρούς, έθιμα τελευτής και ταφικά έθιμα, κληρονομικό δίκαιο και κοινοκτημοσύνη κτλ. Στο εορτολόγιο παρατηρείται κάποια αλληλοδιείσδυση των δύο θρησκειών: δίπλα στο *ramadan* και *bajram* υπάρχει και η γιορτή του Αγίου Γεωργίου (*Schinźerź*) ως ημερομηνία των συμβολαίων για τις καλοκαιρινές δουλειές, ανήμερα πραγματοποιούνται οι τελετουργικές κούνιες των κοριτσιών και οι χοροί τους, ενώ τα αγόρια ασχολούνται με σκοποβολή· αρχές Μαρτίου (*Diten e vers*) τα κορίτσια επιδίδονται σε μαντικά έθιμα όπως το σκάσιμο του αυγού. Ανήμερα του Αγίου Δημητρίου (*Schmitr*) τελειώνουν οι καλοκαιρινές εργασίας. Ακόμα και το Ύψωμα του Σταυρού (*Schnkrüi*) μπορεί να τεκμηριωθεί, όπως και ο Αγίος Νικόλαος (*Schnkol*) και ο Ευαγγελισμός (*Blagavescht*). Ο συγγραφέας είναι ακριβολόγος, όσον αφορά ονόματα και έννοιες, και η όλη εργασία έχει χωρίς άλλο και γλωσσολογικό ενδιαφέρον.

Το τρίτο κεφάλαιο αφιερώνεται στις οικονομικές βάσεις (σσ. 69 εξ.): η κτηνοτροφία με τα πρόβατα, η μετάβαση στα βουνήσια καλοκαιρινά βοσκοτόπια, η ανέγερση της πρόχειρης κατοικίας εκεί, οι βοσκοί (*tschoban*) και οι βοηθοί τους, οι μάντρες (*schtrunga*), κατηγορίες και ράτσες των προβάτων μαζί με την ονοματολογία τους, γαλακτοκομική παραγωγή και τα προϊόντα της, η ζωή των βοσκών (μετακινήσεις, ληστές, ο "φόρος" που τους πληρώνουν κτλ.), η κουρά (*šetunat*), τα δέρματα και η επεξεργασία τους, μετάβαση στα χειμαδιά κτλ. Αυτή η μετάβαση στα χειμαδιά οδηγεί από τις ορεσειρές της ανατολικής Αλβανίας ώς τις πεδιάδες της Θεσσαλονίκης και των Σερρών, κι όταν πουληθεί ένας τράγος στην Κωνσταντινούπολη, βοσκοί και κοπάδια καλύπτουν μια απόσταση 800 χιλ. ώς τα μικρασιατικά παράλια. Στην ανεύρεση των δρομολογίων αυτών οι βοσκοί βασίζονται αποκλειστικά στη μνήμη τους. Η ζωή στα χειμαδιά χαρακτηρίζεται συχνά από παραβάσεις των συμφωνιών για τα βοσκοτόπια με νυχτερινή βοσκή εκτός ορίων και άλλες παραβατικές και βίαιες πράξεις. Στη συνέχεια ο συγγρ. δίνει και πληροφορίες για τις αρρώστιες των προβάτων, αλλά κυρίως για το έθιμο του

kurbet, της εθιμικής μετακίνησης των νέων στην ξενιτιά, στη Σερβία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, τα παράλια της Μεσογείου, την Κωνσταντινούπολη, την Αδριανούπολη ή και τη Μικρασία, όπου επιβιώνουν ως μετακινούμενοι πωλητές γλυκών (χαλβά, σαλέπι κτλ.), ως γυρολόγοι και ψιλικατζήδες, ως εργάτες στις γραμμές τραίνου, ή και με το λαθρεμπόριο καπνού, ή ως δραγάτες και αγροφύλακες, αποκτώντας μερικές φορές τόσα χρήματα, για να είναι σε θέση να ανοίξουν μικρά δικά τους μαγαζιά. Οι πληροφορίες για τις εθιμικές αυτές μετακινήσεις της ευκαιριακής εργασίας και του μικροεμπορίου, πέρα από τα κοπάδια προς και από τα χειμαδιά (transhumance), είναι ιδιαίτερα πολύτιμες, γιατί δίνουν τη σωστή εικόνα της εν μέρει έντονης διεθνικότητας του λαϊκού πολιτισμού των Βαλκανίων στην εποχή της Τουρκοκρατίας.

Λεπτομερειακό είναι και το κεφάλαιο για τον υλικό βίο, που αφιερώνεται στον τρόπο ανέγερσης μιας κατοικίας, τη διευθέτηση και λειτουργικότητα των εσωτερικών χώρων, πώς χτίζεται ένας νερόμυλος, για να εστιαστεί το ενδιαφέρον ύστερα σε θέματα της παραγωγής υφασμάτων, ρόκα, ύφανση, ανδρική και γυναικεία ένδυση κτλ. και να τελειώσει με τους τρόπους παραγωγής των τροφών (γλυκών, κρεάτων κτλ.) και φαρμάκων (σσ. 95 εξ.). Στην πολιτισμική ιστορία ανήκει το πέμπτο κεφάλαιο, το οποίο περιγράφει τη σχέση του χωριού με τη νεοτουρκική κυβέρνηση, το διοικητικό χάος, τον κεντρικό ρόλο της γεροντίας στην αυτοδιοίκηση του χωριού, μορφές του συλλογικού και αναλογικού φόρου, τη στρατιωτική θητεία (έξι χρόνια) και πώς μπορεί να την αποφύγει κανείς, τη διαφθορά στο δικαστικό σύστημα ("Η έλλειψη συστηματικότητας, που χαρακτηρίζει κάθε τι τουρκικό, εμφανίζεται και εδώ", σ. 122), τη ζωή των *katschaks*, των φυγάδων για κάποιο αδίκημα στα βουνά, τις συμμορίες των ληστών και τον "φόρο" που πληρώνουν οι κάτοικοι, κλοπές και ληστείες με φόνο, ζωοκλοπή σε μικρή και μεγάλη κλίμακα. Η ανασφάλεια και αβεβαιότητα των καταστάσεων αυτών περιγράφεται παραστατικά με την εξιστόρηση ορισμένων επεισοδίων και συμβάντων στην περιοχή. Ακολουθεί ακόμα ένα κεφάλαιο για παραμύθια και παραδόσεις με συνολικά ένδεκα μεταφρασμένα κείμενα (σσ. 133 εξ.), καθώς και ένα κεφάλαιο "Γλωσσικά" (σσ. 169 εξ.), το οποίο εστιάζει σε υποκείμενα και λέξεις στην τοπική διάλεκτο (με γερμανική μετάφραση και ετυμολογία), στη φωνολογία του τοπικού ιδιώματος, σε θεωρίες καταγωγής των κατοίκων εξαιτίας των σλαβικών επιδράσεων στη γλώσσα τους, ένας κατάλογος των βλάχικων γλωσσικών επιδράσεων στη γλώσσα των βοσκών, ένα ευρετήριο τόπων και ένα παράρτημα με τις παλιές φωτογραφίες.

Μερικά κεφάλαια διαβάζονται, παρά το ξηρό ύφος της περιγραφικότητας, με ενδιαφέρον και σασπένς. Σε κάθε περίπτωση όμως οι εκδότες της νέας βαλκανολογικής σειράς του εκδοτικού οίκου LIT έκαναν μια πολύ καλή επιλογή, παρουσιάζοντας αυτή τη μελέτη από το έτος 1914, η οποία μας οδηγεί στην κυριολεξία σ' έναν κόσμο, ο οποίος δεν υφίσταται πια: δύο χρόνια μετά την επιτόπια αυτή έρευνα, κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων, το χωριό καταστράφηκε από βουλγαρικά στρατεύματα ολοσχερώς και ο αλβανικός πληθυσμός εκδιώχθηκε, διασκορπίστηκε και εν μέρει εγκαταστάθηκε αργότερα στην Τουρκία.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Thede Kahl, *Hirten in Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)* [*Βοσκοί σε εικοινωνία. Γλωσσικός κια πολιτισμικός μετασχηματισμός τέως μετακινούμενων βοσκών (Αλβανόφωνων, Βλαχόφωνων, Ελληνόφωνων)*], Berlin/Wien, εκδόσεις LIT 2007 (Balkanologie. Beiträge zur Sprach- und Kulturwissenschaft 2), σελ. 379, 106 εικ., 4 χάρτες, πολυάριθμες πίνακες, σκίτσα.

Η διατριβή επί υφηγεσία του Thede Kahl, γεωγράφου και βαλκανολόγου, που εργάζεται σήμερα στην Balkankommission της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών και εκλέχτηκε πρόσφατα καθηγητής Σλαβολογίας στην Ιένα, αφιερώνεται στην ορολογία των μετακινούμενων βοσκών και κτηνοτρόφων στην ιστορική Ήπειρο (Ελλάδα και Αλβανία), όπου οι κάτοικοι των ορεινών ζωνών μιλούν αλβανικά, βλάχικα και ελληνικά. Πρόκειται για εργασία επιτόπιας έρευνας με αυστηρή επιστημονικότητα και συστηματική μεθοδολογία, που βασίζεται σε επεξεργασμένα ερωτηματολόγια και σε ελεύθερες συνεντεύξεις βάθους με βοσκούς· το υλικό αυτό αξιοποιείται, αναλύεται και ερμηνεύεται προς διάφορες κατευθύνσεις, τόσο όσον αφορά τις λέξεις όσο και τα πράγματα, συγκροτώντας την ειδική ορολογία των βοσκών και κτηνοτρόφων της περιοχής σε τρεις γλώσσες, και καταδηλώνοντας τα αντικείμενα και τις πράξεις του επαγγέλματος, τα είδη και τις ράτσες των ζώων. Με τη χάραξη και το κλείσιμο των συνόρων των εθνικών κρατών στα Βαλκάνια το 19ο και 20ό αιώνα, στην προκειμένη περίπτωση των ελληνοαλβανικών συνόρων, την εγκατάλειψη της μετακινούμενης βοσκής από και προς τα χειμαδιά και την κατοίκηση σε μόνιμο τόπο, με τις δημογραφικές μετακινήσεις πληθυσμών μετά τον Δεύτερο παγκόσμιο πόκεμο (Αλβανοί οικονομικοί πρόσφυγες σε αναζήτηση εργασίας στην Ελλάδα) και τις πολλαπλές διαδικασίες αφομοίωσης και ένταξης (βλάχικα ως ομιλούμενη γλώσσα ακούεται μόνο πια σε ενδοοικογενειακή εμβέλεια ανάμεσα στα μέλη παλαιότερων γενεών) αυτή η μελέτη παρουσιάζει ενδιαφέρον τόσο για τη μελέτη των γλωσσών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης όσο και για την επιστήμη της ανάλυσης του λαϊκού πολιτισμού, τη λαογραφία, και είναι τρόπον τινά μια αναφορά από έναν κόσμο, που εξαφανίζεται ή έχει ήδη εξαφανιστεί.

Μετά τον Πρόλογο (σσ. 9 εξ.) ακολουθεί το θεωρητικό-μεθοδολογικό μέρος, όπου αναπτύσσεται ο προβληματισμός και καθορίζεται η στοχοθεσία του έργου (σσ. 11 εξ.), παρουσιάζεται και σχολιάζεται το εύρος των έως τώρα γνώσεων της ειδικευμένης βιβλιογραφίας στην ανθρωπογεωγραφία του χώρου (σσ. 14 εξ., εγκατάλειψης της μετακινούμενη βοσκής, μόνιμη κατοίκηση, διάδοση των εθνοτικών ομάδων) και την γλωσσολογία (σσ. 16 εξ., αλβανικά, βλάχικα, ελληνικά, ειδική ορολογία κτηνοτρόφων και βοσκών), ενώ έπονται οι "θέσεις" και υποθέσεις εργασίας, που διέπουν τη μεθόδευση των ερευνών και διατυπώνουν ταυτόχρονα ώς ένα βαθμό ήδη τα αποτελέσματα: 1) το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα και η πολιτειακή διοίκηση υπαγορεύουν τις συγκεκριμένες στρατηγικές και τα δρομολόγια της μετακινούμενης βοσκής, 2) η βαλκανική δι-, τρι- ή και πολυγλωσσία περιορίζεται συνήθως κυρίως στο χώρο των αστικών κέντρων, 3) αμοιβαίες πολιτισμικές και γλωσσικές διεισδύσεις μπορούν να δημιουργηθούν από κοινωνικές εξαρτήσεις, 4) η εγκατάλειψη της μετακινούμενης βοσκής και η μόνιμη εγκατάσταση επιταχύνει την αφομοίωση και ένταξη, 5) ο επαγγελματικός αναπροσανα-

τολισμός προϋποθέτει την μετακίνηση προς τη γλώσσα του οικονομικού συμφέροντος και την εκμάθηση και χρήση της, και 6) σημερινές παρατηρήσεις και συμπεράσματα μπορούν να εφαρμοστούν και σε παλαιότερες διαδικασίες. Στη συνέχεια εξηγούνται μεθοδολογίες και στρατηγικές της συλλογής του υλικού (σσ. 24 εξ.): γεωγραφικός περιορισμός της εξέτασης και επιλογή των συγκεκριμένων σημείων της επιτόπιας έρευνας, προσδιορισμός της κοινωνικής ομάδας υπό εξέταση και εκλογή των πληροφοριοδοτών· ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι τακτικές της επιτόπιας έρευνας (σσ. 27 εξ.): ο αφηγηματικός ιστός και οι τεχνικές αποκατάστασης της επικοινωνίας ως εισαγωγή σε μια γόνιμη και αποτελεσματική κατάσταση συζήτησης και πληροφόρησης, συνειρμικές συνεντεύξεις με τη βοήθεια απεικονίσεων, διάλυση και αποσυστηματοποίηση κωδικοποιημένων ερωτηματολογίων (αυτά δεν παρουσιάζονται με όλες τις λεπτομέρειες) σε μια ανεπίσημη και "τυχαία", στην εξέλιξή της, κουβέντα, μεταγραφή των καταγραμμένων συζητήσεων από το μαγνητόφωνο, ανάλυση και ερμηνεία.

Το δεύτερο κεφάλαιο,"Οι βάσεις", ξεκινά με χάρτες και έγχρωμες φωτογραφίες των μεσογειακών, ημιορεινών και ορεινών βοσκοτόπων και τοπίων. Ως γεωγράφος ο Kahl αναλύει συστηματικά τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής και προχωρά ύστερα στον ανθρώπινο πολιτισμό και την ιστορία του (σσ. 49 εξ.): κλίμα, χλωρίδα και πανίδα, μορφολογία εδάφους, ιστορία του τόπου και δημογραφία, οικονομική ανάπτυξη, εσωτερική διάρθρωση (γεωγραφικές και κοινοτικές ονομασίες), θρησκευτική και εθνοτική δομή των κατοίκων (σσ. 75 εξ.): η πορεία της εξέλιξης από μια πολυεθνική περιοχή σε ομογενή εθνικά κράτη· Αλβανόφωνοι (τσάμηδες, Σουλιώτες, Ζαγορίτες, Αρβανίτες, οικονομικοί πρόφυγες), Βλαχόφωνοι (Αρωμούνοι), Ελληνόφωνοι (Σαρκατσάνοι, Ηπειρώτες, Μικρασιάτες, Καραγκούνηδες, Τουρκογιαννιώτες, Βαλαχάδες)· μετά ακολουθούν παρατηρήσεις σχετικά με την εξέλιξη της τοπικής οικονομίας (σσ. 91 εξ.): από τον ενιαίο οικονομικό χώρο στον αποκλεισμό και την απομόνωση, οι βάσεις της σημερινής οικονομικής υποδομής, η κατάσταση των επικοινωνιών, το οδικό. και σιδηροδρομικό δίκτυο, η χτυπητή διαφορά στον δείκτη ευημερίας μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδας και οι συνέπειές της (μαζική αλβανική μετανάστευση περισσότερου του ενός τρίτου του εργατικού πληθυσμού, η Ελλάδα μετατράπηκε από χώρα μετανάστευσης και χώρα που δέχεται τη μετανάστευση). Στη συνέχεια σκιαγραφείται η υπόσταση και εξέλιξη των μετακινούμενων κτηνοτρόφων και βοσκών στην περιοχή (σσ. 100 εξ.): εδώ θίγονται θέματα, όπως η δημιουργία και η εξέλιξη της μετακινούμενης βοσκής, οι στρατηγικές της (μεγάλες ή μικρές αποστάσεις από και προς τα χειμαδιά, ημινομαδισμός – εδώ εισάγονται διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε νομαδισμό, transhumance με μόνιμα και επαναλαμβανόμενα δρομολόγια και μεσογειακή κτηνοτροφία με καλοκαιρινές εγκαταστάσεις στα βουνά), τα τσελιγκάτα ως κλειστές ανθρώπινες ομάδες συνεργασίας με ενδογαμία, η διαδικασία της μόνιμης εγκατάστασης (χάραξη συνόρων, εντατικοποίηση της γεωργίας), αναγκαστική εντοπιότητα και εγκατάλειψη του μετακινούμενη βίου εξαιτίας της κεντρικής διοίκησης (εγκατάσταση προσφυγικών πληθυσμών στη βόρεια Ελλάδα 1912-23, το κομμουνιστικό καθεστώς στην Αλβανία), οικονομικές πλευρές της σημερινής μετακινούμενης βοσκής. Ένα άλλο κεφάλαιο εξετάζει τις γλώσσες και τα ιδιώματα στον εν λόγω χώρο (σσ. 121 εξ.): γραφή των τριών γλωσσών, το ρεπερτόριο

φωνηέντων και συμφώνων, η διάρθρωση σε διαλέκτους και ιδιώματα: αλβανικά (ιστορία και διάδοση, διάλεκτοι και ιδιώματα, σημερινή κατάσταση στον εξεταζόμενο χώρο), βλάχικα (με την ίδια διάρθρωση σε κεφάλαια), ελληνικά· η "βαλκανική πολυγλωσσία" στην Ήπειρο (αυτή η "πολυγλωσσία" περιορίζεται συχνά στην ορολογία των κτηνοτρόφων, κι εκεί την χειρίζονται μόνο οι αρχηγοί και μεσολαβητές του εμπορίου, κατά τα άλλα παρατηρείται κυρίως στις πόλεις).

Και ακολουθεί το κεντρικό κεφάλαιο με τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνας (σσ. 143 εξ.). Πρώτα παρουσιάζονται οι εξεταζόμενες κοινότητες και οι πληροφοριοδότες: 48 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια σε τρεις γλώσσες από 74 πληροφοριοδότες σε 30 διαφορετικά χωριά (12 στην Αλβανία, 18 στην Ελλάδα)· ύστερα παρουσιάζονται οι πληροφοριοδότες (σύντομο βιογραφικό, ηλικία, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, συμπεριφορά κατά τη συνέντευξη, ποιότητα των πληροφοριών κτλ.), ομαδοποιημένοι κατά γλώσσα, διάλεκτο και τόπο παραμονής. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η ανάλυση των πληροφοριών σχετικά με την ορολογία: δρόμοι και δρομολόγια της μετακινούμενης βοσκής (σήμερα με φορτηγά, καλοκαιρινοί και χειμερινοί συνοικισμοί), οι εποχές του χρόνου και οι αλλαγές στα βοσκοτόπια, κατάβαση το φθινόπωρο από τα βουνά, ξεχειμώνιασμα, ανάβαση στα βουνά την άνοιξη, άφιξη και παραμονή στην καλοκαιρινή βοσκή, η ημέρα και οι εργασίες της· κοινωνική δομή των κτηνοτροφικών ομάδων των βοσκών (σσ. 172 εξ.): ο μοιρασμός των εργασιών και η εσωτερική ιεραρχία (τσέλιγκας με μεγαλο κοπάδι, ιδιοκτήτης κοπαδιού, βοσκοί, μόνιμοι ή κατά περίοδο πληρωμένοι, βοσκοί προβάτων και κατσικιών, βοηθητικό προσωπικό για την παραγωγή των γαλακτοκομικών προϊόντων, αγοραστές των προϊόντων της στάνης), σύστημα τροφοδοσίας των βοσκών, ζωοκλοπή, ενοικίαση και αμοιβή. Ιδιαίτερα λεπτομερειακό είναι το υποκεφάλαιο για τα ζώα, με μια πληθώρα από καταλόγους για την επιμέρους ορολογία και με σκίτσα για το κάθε είδος και την κάθε ράτσα (σσ. 186 εξ.): ηλικία (πρόβατα, κατσίκια), τύποι και ράτσες με τις οικονομικές τους ιδιότητες (πρόβατα, κατσίκια), εξωτερικά χαρακτηριστικά: κεφάλι (μούρη, τρίχωμα λάρυγγας), μορφολογία του αυτιού, κέρατα, ουρά, μαλλί, χρώμα (ιδιαίτερα λεπτομερειακό: άσπρο, γκρίζο, καφέ, μαύρο, κίτρινο, κόκκινο, παρδαλό – με εικόνες και πίνακες ορολογίας – τα ονόματά τους συχνά είναι ίδια και στις τρεις γλώσσες), ανάστημα, σκελετός, συμπεριφορά, ανωμαλίες, αρρώστιες και θάνατος. Ένα άλλο κεντρικό κεφάλαιο αφιερώνεται στις σχέσεις του ανθρώπου με τα ζώα (σσ. 235 εξ.): κοπάδι και βοσκή, νερό, αλάτι, περιποίηση, αναπαραγωγή (εγκυμοσύνη, γέννηση, υιοθέτηση, θηλασμός, εγκατάληψη, ευνουχισμός), πλύσιμο και κουρά, σημάδια, άρμεγμα. Ακολουθεί ένα εξίσου συστηματικό κεφάλαιο για τα υλικά αντικείμενα της κτηνοτροφίας (σσ. 257 εξ.): τα πιο σημαντικά χρηστικά αντικείμενα (δοχεία, ταγάρια και τσάντες, κουδούνια – με εικόνες, γκλίτσες – με εικόνες, άλλα αντικείμενα), κατοικίες και συνοικισμοί (πρόσκαιρα καταλύματα, τέντες, καλύβες, στρογγυλά κονάκια κτλ.), καταφύγια για τα ζώα (καλοκαιρινές και χειμωνιάτικες στάνες, προφύλαξη από τον ήλιο)· ακολουθούν τα προϊοντα (σσ. 280 εξ.): γαλακτοκομικά, κρέας, μαλλί και δέρματα, κοπριά.

Τα αποτελέσματα της εξέτασης παρουσιάζονται στα "Συμπεράσματα" (σσ. 291 εξ.), τα οποία όμως επεκτείνουν και τον ορίζοντα των αναζητήσεων: εδώ εξάγονται και πι-

θανά συμπεράσματα για παλαιότερες μετακινήσεις των κτηνοτρόφων, βρίσκονται και γενικότερες αποφάνσεις για την κατάσταση της γλώσσας των βοσκών, τις γλωσσικές επαφές, τη συρρίκνωση της γλώσσας τους και την τελική εξαφάνισή της (μόνιμη εγκατάσταση, ο ρόλος της θρησκείας, η προνομιούχα γλώσσα του οικονομικού συμφέροντος, η οκονομική εξάρτηση, η "πολυγλωσσία"), διεξάγονται και έμμεσα συμπεράσματα για τη γλωσσολογία των βαλκανικών γλωσσών (μονογλωσσική συμπεριφορά στους αγροτικούς πληθυσμούς, "πολυγλωσσία" στους κατοίκους των πόλεων, σε εμπόρους και αρχηγούς της στάνης, στους αναλφάβητους βοσκούς μόνο περιστασιακή και αποσπασματική "πολυγλωσσία", καταλυτική επίδραση των ελληνικών), desiderata. Σ' ένα παράρτημα (σσ. 315 εξ.) καταχωρούνται κειμενικά παραδείγματα από "τριγλωσσικές" συνεντεύξεις και παρουσιάζονται τα ευρετήρια (σσ. 319 εξ., των όρων και εννοιών, τόπων και προσώπων, index albanicus, aromunicus, graecus, turcicus, slavicus, latinus και variae), καθώς και μια πολύ περιεκτική και πρόσφατη βιβλιογραφία (σσ. 351 ff.). Λόγω της έντονης κωδικοποίησης των πληροφοριών η ανάγνωση του τόμου δεν είναι πάντα εύκολη, αλλά ο πλούτος των πληροφοριών είναι πράγματι πελώριος (σε κείμενο, εικόνες, σκίτσα, πίνακες και κατάλογους)· στα κεντρικά κεφάλαια για την κτηνοτροφία των προβάτων και κατσικιών ο αναγνώστης έχει συχνά την εντύπωση, πως συμμετέχει ο ίδιος στην επιτόπια έρευνα. Σύμφωνα με τα υψηλά standards της γλωσσολογίας των βαλκανικών γλωσσών η θεωρητική αξιοποίηση του υλικού και η επεξεργασία των θέσεων και υποθέσεων εργασίας είναι πολύ προχωρημένη, η χρήση της ειδικευμένης βιβλιογραφίας και της αξιοποίησής της μαρτυρούν μια απαράμιλλη ενημερότητα και εμβρίθεια, η αγάπη για τη λεπτομέρεια του υλικού πολιτισμού όμως παραπέμπει σε έναν άνθρωπο με εσωτερικό οδοιπορικό οίστρο, που βρήκε στην ορεινή Ήπειρο και ένα ανάλογο φυσικό πεδίο δράσης και στους μετακινούμενους βοσκούς και κτηνοτρόφους της και ένα ταιριαστό κοινωνικό περιβάλλον. Κατά την ομιλία του οι συζητήσεις με τους βοσκούς ήταν το πιο ευχάριστο και ενδιαφέρον μέρος της όλης εργασίας. Ο Kahl είναι σήμερα από τους κορυφαίους επιτόπιους ερευνητές στον ευρύτερο βαλκανικό και παρευξείνιο χώρο, και η πολυμάθειά του σε γλώσσες και πράγματα, που τη μαρτυρεί αδιάψευστα αυτή η συστηματική μονογραφία διαφέρει ουσιαστικά από πολλές *case studies* της πολιτισμικής και κοινωνικής ανθρωπολογίας, που βασικά για τη θεωρία ενδιαφέρονται και για τον αφαιρετικό κόσμο των ακαδημαϊκών σχηματοποιήσεων, κι όχι τόσο για τους ίδιους τους ανθρώπους και τα πράγματα που εξετάζουν.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung / Journal of Folktale Studies / Revue d' Etudes sur le Conte Populaire, τόμ. 48 (Berlin/New York 2007) σσ. 394, τόμ. 49 (2008), σσ. 419, τόμ. 50 (2009), σσ. 387, τόμ. 51 (2010).

Το παραδοσιακό περιοδικό της λαϊκής αφηγηματολογίας, που έχει την έδρα του στο «Λαογραφικό Σεμινάριο» στο Göttingen της Γερμανίας, όπου εκδίδεται από το 1977 και η διεθνής *Εγκυκλοπαίδεια του Παραμυθιού* (Enzyklopädie des Märchens), έχει προ-

γραμματικά οικουμενικό προσανατολισμό και εκδίδει μελετήματα σε τρεις ευρωπαϊκές γλώσσες (με συνόψεις όλων των άρθρων στις γλώσσες αυτές) και παρουσιάζει ένα ευρύτατο δείγμα βιβλιοκρισιών και βιβλιοπαρουσιάσεων με πραγματικά παγκόσμια εμβέλεια. Παρουσιάζεται συνήθως σε δύο διπλά τεύχη ανά έτος. Το πρώτο διπλό τεύχος του 2007 δημοσιεύει ακόμα μελετήματα που υπήρξαν ανακοινώσεις στο 14ο συνέδριο της ISFNR (International Society for Narrative Research) στο φιλλανδικό Tartu το 2005. Αυτό ισχύει για τη μελέτη της Monika Kropej (Ljubljana), «Folk Narrative in the Era of Electronic Media» (σσ. 1 εξ.) με παραδείγματα από τη Σλοβενία, για την Marion Bowman (Milton Keynes), «Arthur and Bridget in Avalon: Celtic Myth, Vernacular Religion and Contemporary Spirituality in Glastonbury» (σσ. 16 εξ.), για ένα φαινόμενο σύγχρονου πνευματισμού σε μια μικρή πόλη της νοτιοδυτικής Αγγλίας, τη Licia Masoni (Edinburgh), «Two Different Approaches to the Retelling of Traditional Tale Among 'Non-Storytellers' in a North Italian Village» (σσ. 33 εξ.), εξετάζεται η επαναδιήγηση αφημημάτων από ακροατές επαγγελματιών παραμυθάδων στο Frassinoro στα Απέννινα, και για τη Mariann Domokos (Veszprém), «Folklore and Mobile Communication» (σσ. 50 εξ.), που αναλύει σύντομες αφηγήσεις στα SMS του κινητού στην Ουγγαρία. Διευρυμένη γερμανική ανακοίνωση στο ίδιο συνέδριο παρουσιάζει η Μαρία Καλιαμπού (Princeton), «Popularmärchen und popularer Roman: Ein Dialog zwischen den Gattungen» (σσ. 60 εξ., «Δημοφιλές παραμύθι και δημοφιλές μυθιστόρημα: ένας διάλογος ανάμεσα στα είδη»), εξετάζοντας τις λαϊκές φυλλάδες των παραμυθιών και συγκρίνοντάς τες με την υπόλοιπη παραλογοτεχνία, αντλώντας τη θεματική της από τη διδακτορική της διατριβή (της ίδιας, *Heimat – Glaube – Familie. Wertevermittlung in griechischen Popularmächen (1870-1970)*, Neuried 2006, βλ. τη βιβλιοκρισία μου στο *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 2007, σσ. 360-362). Ακολουθεί ακόμα ο Hisako Ono (Tokio), που εξετάζει το συμβολισμό του δάσους στα παραμύθια των αδελφών Grimm (σσ. 73 εξ.).

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για το άρθρο της Heda Jason (Jerusalem), «About 'Motifs', 'Motives', 'Motuses', '-Etic/s', '-Emic/s', and 'Allo/s-', and How They Fit Together. An Experiment in Definitions and in Terminology» (σσ. 85 εξ.), που γράφτηκε ειδικά για το τεύχος αυτό. Το αίτημα μια ευκρινέστερης και ακριβέστερης χρήσης της ορολογίας είναι επίκαιρο, και οι λύσεις που προτείνει η γνωστή Εβραία μελετήτρια αξιοπρόσεκτες. Ο γνωστός προσδιορισμός του «μοτίβου» από τον Thompson στο Motif-Index ήταν: «The smallest element in a tale having the power to persist in tradition»· το «μικρότερο» αντικαθίσταται με το απλότερο (simplest)· τέτοια μοτίβα είναι απαλλαγμένα από συμφραζόμενα και δεν «σημαίνουν» μόνα τους (βλ. και Μ. Γ. Μερακλής, *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, 1993, σ. 93-115: Θέμα και μοτίβο»). Οι παλαιές «λειτουργίες» του Propp αντικαθίστανται από το επίσης ρωσικό «motus» (κίνηση), που προσδιορίζουν τη δυναμική σχέση των ενοτήτων περιεχομένου (μοτίβων) μεταξύ τους και υπάρχουν επίσης χωρίς συμφραζόμενα. Ο αφηγηματικός «τύπος» ορίζεται τώρα όχι πια ως μια ολόκληρη ιστορία με ανεξάρτητη παράδοση (Thompson), αλλά ως «a fixed sequence of specific motifs recurrent in a number of extant texts» ή «a story persisting in tradition» (Jason)· ο Uther προτίμησε μια άλλη διατύπωση: «a tale type [...]

[is] a self-sufficient narrative» (H.-J. Uther, *The Types of International Folktales*, 3 τόμ., Helsinki 2004, FFC 284-286, τόμ. Α΄, σ. 10). Ως «ethnopoetics» καθορίζεται εκείνος ο κλάδος των folkloristics που ασχολείται με αφηγηματικά κείμενα λαϊκής λογοτεχνίας, σε αντίστιξη με δοξασίες, λαϊκή θρησκεία, έθιμα και παρόμοια· χωρίζεται σε τρεις μεθοδολογικές προσεγγίσεις: σημειωτική-δομική, λογοτεχνική-κοινωνιολογική και λογοτεχνική-ιστορική. Ως προς τις σχέσεις των ενοτήτων περιεχομένου, εισάγει μια διευκρίνιση που έκανε ο Kenneth L. Pike (*Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, Glendale, Cal. 1954): τις –etic σχέσεις που έχουν οι ενότητες περιεχομένου που υπάρχουν χωρίς συμφραζόμενα, ενώ τις –emic σχέσεις έχουν ενότητες περιεχομένου μέσα σε δομές συμφραζομένων, όπου αντλούν νοήματα και σημασίες από διπλανές θεματικές ενότητες και αντίστροφα δίνουν νοήματα και σημασίες σε αυτά. Αυτές οι σχέσεις –etic και –emic της προφορικής αφηγηματολογίας δεν πρέπει να συγχέονται με τους ομώνυμους όρους στην εθνολογία και ανθρωπολογία, όπου –emic αποκαλείται η αντίληψη του ιθαγενή για τον πολιτισμό του και –etic η αντίληψη του ερευνητή για τον πολιτισμό του ιθαγενή. Προτείνονται μαζί με επεξηγηματικά παραδείγματα και άλλοι όροι ακόμα, αλλά τέτοιες προτάσεις έτσι κι αλλιώς μπρέπει να είναι αντικείμενα ευρύτερων συζητήσεων.

Επίσης ειδικά για το τεύχος αυτό γράφτηκε το άρθρο της Ch. A. Rajendra Prasad (Beghazi), «Logocentrism and a priori Binary Opposition vis-à-vis Women. Politics in Ethiopian Folktales – A Study of Selected Ethiopian Folktales» (σσ. 100 εξ.). Η τελευταία συμβολή του τεύχος, του Pille Kippar (Tallinn), αφορά τις προσωπικές αφηγήσεις εξόριστων κατοίκων της Εσθονίας στη Σιβηρία το 1941 (σσ. 110 εξ.). Το τεύχος κλείνει με νεκρολογίες για τον Νορβηγό λαογράφο Reimund Kvideland (1935-2006) και τον Νέστορα της γερμανικής προφορικής αφηγηματολογίας Lutz Röhrich (1922-2006). Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες υπάρχει και μια παρουσίαση του βιβλίου του Μ. Γ. Βαρβούνη, *Λαϊκά παραμύθια της Θράκης* (2005), του δίτομου *Motif-Index of German Secular Narratives from the Beginings to 1400* (2005), της τετράτομης εγκυκλοπαίδειας του W. M. Clements (ed.), *The Greenwood Encyclopedia of World Folklore and Folklife* (2006), του χρήσιμου βιβλιου του J. R. Dow, *German Folklore. A Handbook* (2006), καθώς και μονογραφιών για την αραβική λαογραφία, τη ρωσική, τη νοτιοασιατική, την αργεντινή, τη σουηδική, την ινδική, την ιρλανδική, υπάρχει και μια μονογραφία για τα γιγαντιαία φονικά μυρμήγκια του Ηροδότου και την επιβίωσή τους στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία και προφορική παράδοση (Th. Reimer, *Kleiner als Hunde, aber größer als Füchse. Ein antikes Märchen und sein Hintergrund*, Münster 2005), για την εβραϊκή λαογραφία, το ινδικό έπος του Ramayana κτλ.

Το δεύτερο διπλό τεύχος του 2008 παρουσιάζει έξι ανακοινώσεις από συνέδριο στο Meertens Institute του Amsterdam (2005) με θέμα: «Narratives, Roles and Beliefs in the New Age Era: Homo narrans – Homo ludens – Homo religiosus», εστιάζοντας σε σύγχρονες μορφές του πνευματισμού και νέες εκδοχές της λαϊκής θρησκευτικότητας. Την αρχή κάνει ο Andreas Grünschloß (Göttingen), «'Ancient Astronaut' Narrations. A Popular Discourse on Our Religious Past» (σς. 207 εξ.), μια ανασκόπηση των προδρόμων του Erich von Däniken (*Chariot of the Gods. Unsolved Mysteries*, London 1969, γερμανι-

κή εκδοχή 1968) και άλλων κινημάτων γύρω από τις UFO-φαντασιώσεις, που έχουν εναλλακτικό (προς την επίσημη επιστήμη), «εσωτερικό» και παραθρησκευτικό χαρακτήρα· συνεχίζει ο Goffe Jensma (Leeuwarden), «How to Deal with Holy Books in an Age of Emerging Science. The 'Oera Linda Book' as a New Age Bible» (σσ. 229 εξ.) – πρόκειται για ένα νόθο φριζλανδικό χειρόγραφο (Oera-Linda-Chronik) δημιουργημένο από συγκεκριμένους συγγραφείς· αλλά το αστείο δεν έπιασε: εθνικιστές της περιοχής πήραν το έργο στα σοβαρά, εκδόθηκε αρκετές φορές και μεταφράστηκε· σ' αυτό το δήθεν παλαιό χρονικό σχετίζουν τους παλαιούς Φριζλανδούς με την Ατλαντίδα, τους αποδίδεται ειδική αλφάβητος από runes, τους χαρακτηρίζει δήθεν προχριστιανικός μονοθεϊσμός και μητριαρχική κοινωνική οργάνωση. Ως είδος λαϊκής θρησκείας επιβιώνει η δοξασία και μετά το Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Σε άλλους επινοημένους κόσμους μας μεταφέρει και ο Stef Aupers (Rotterdam): «'Better than the real world'. On the Reality and Meaning of Online Computer Games» (σσ. 250 εξ.)· ξεκινάει με «The Hobbit» (1937) και «Lord of the Rings» (1954/55) του J. J. R. Tolkien (φιλόλογος μεσαιωνικής λογοτεχνίας στην Οξφόρδη) και εστιάζει στην ανάλυση τεσσάρων online-παιχνιδιών με παρόμοιες περιπέτειες (Ultima Online, Everquest, Dark Age of Camelot και World of Warcraft), που μαρτυρούν τη νοσταλγία του σημερινού ανθρώπου για έναν κόσμο πιο μαγικό, μυστηριώδη, παραμυθένιο και φανταστικό. Παρόμοιο είναι και το θέμα της επόμενης ανακοίνωσης: Mikel J. Koven (Aberystwyth), «A Folkloristic/Filmic Perspective on 'The Wicker Man'» (σσ. 270 εξ.), μια ταινία που προβλήθηκε το 1973 και οδηγεί τους θεατές σ' ένα φαντασιακό παγανιστικό παρελθόν των Celtic countries, χρησιμοποιώντας υλικό από τις εθνογραφικές μελέτες του James Frazer. Με εξωγήινους ασχολείται και το επόμενο θέμα: Theo Meder (Amsterdam), «Modern Exempla: Crop Circle Tales in the New Age Era» (σσ. 281 εξ.), αναλύοντας ιστορίες για ανεξήγητα φαινόμενα όπως τη ξαφνική δημιουργία κύκλων σε αγρούς· αυτές οι ιστορίες λειτουργούν μυητικά, πείθουν και προσηλυτίζουν τους ακροατές σε μια νέα μορφή πνευματισμού, που είναι αντι-επιστημονική, παραθρησκευτική και τροφοδοτείται από μια λαϊκή conspiration theory, πως η σύγχρονη επιστήμη και οι κρατικοί μηχανισμοί αποκρύπτουν από τον κόσμο τα πραγματικά αποκαλυπτικά γεγονότα που έρχονται από το διάστημα. Πάλι στον «Αρχοντα των δακτυλιδιών» γυρίζει η τελευταία ανακοίνωση, του Jeroen de Kloet και της Giselinde Kuipers (Amsterdam), «Spirituality and Fan Culture around the *Lord of the Rings* Film Trilogy» (σσ. 300 εξ.)· η τριλογία εκλαμβάνεται στο σύνολό της ως ένα μάλλον παραδοσιακό παραμύθι (μάχη μεταξύ Καλού και Κακού, πιστοί βοηθοί, νάνοι και τέρατα, πραγματικοί ήρωες, πονηροί αντίπαλοι κτλ.), αλλά το υπερβαίνει κιόλας (υπερφυσικές δυνάμεις, μοίρα, αυτοθυσία, αυτοπραγμάτωση κτλ.), που οδηγεί στο τέλος στην επιστροφή του βασιλιά (αποκατάσταση της τάξης), εκπροσωπεί όμως σε κάθε περίπτωση μια σύγχρονη μορφή από spirituality. Δεν είναι τυχαίο ότι το 2006 στη Σκωτία η τριλογία παιζόταν στην τηλεόραση ολόκληρη τη νύχτα των Χριστουγέννων. Το πανεπιστήμιο της Ουαλίας ξεκίνησε το 2003 ένα ερευνητικό project με ερωτηματολόγια, τα οποία συμπλήρωσαν σχεδόν 25.000 άνθρωποι από 150 χώρες: 22,2% εξελάμβαναν το έργο ως ένα μυητικό πνευματικό ταξίδι παραθρησκευτικής φύσεως (η Ελλάδα έφτασε με 500 απαντήσεις στα 24,6%). Από τις απαντήσεις προ-

κύπτει η «ηθολογική» ερμηνεία της πλοκής, η θετική αξιολόγηση της φιλίας, της πίστης και της σταθερής αγάπης στην πορεία της ωρίμανσης της προσωπικότητας, η νοσταλγία για έναν άλλον, διαφορετικό κόσμο και η αποξένωση από την υπαρκτή πραγματικότητα, η τάση των ερωτηθέντων να συνδέσουν τον τόπο δράσεως (Middle-Earth) με θρησκευτικές και πνευματιστικές αντιλήψεις· επίσης υπάρχει μια διδαχή της προσωπικής πραγμάτωσης, της αντοχής και της νοσταλγίας για εσωτερική καθαρότητα. Αυτού το είδους ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός είναι, κατά την ερμηνεία των ερευνητών, ένα «όχημα» για θρησκευτικά και πνευματιστικά βιώματα.

Ανάμεσα στις νεκρολογίες βρίσκεται και μια του Helge Gerndt για τον Leopold Kretzenbacher (βλ. και Β. Πούχνερ, *Λαογραφία* 41, 2007-2009, σσ. 843-854), ενώ οι βιβλιοκρισίες απλώνονται σε πολλούς λαούς: Εβραίους, Γάλλους, Ισπανούς, Ρώσους, Αμερικανούς, Κινέζους, Γερμανούς κτλ. και σε πολλά θέματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι μονογραφίες της V. Campion-Vincent, *Organ Theft Legends*, Jackson 2005 για την κλοπή οργάνων, για τις φήμες ο συλλογικός τόμος των M. Bruhn / W. Wunderlich (ed.), *Medium Gerücht. Studien zu Theorie und Praxis einer kollektiven Kommunikationsform*, Bern etc. 2004, J. M. Foley (ed.), *A Companion to Ancient Epic*, Malden/Oxford 2005, U. Marzolph (ed.), *The Arabian Nights Reader*, Detroit 2006 (βλ. επίσης του ίδιου και του R. van Leeuwen (eds.), *The Arabian Nights Encyclopedia*, 2 τόμ., Santa Barbara etc. 2004). Παρουσιάζονται και δύο ελληνικές μονογραφίες: Χρ. Χατζητάκη-Καψωμένου / Γ. Μ. Παράσογλου, *Το νεοελληνικό λαϊκό παραμύθι*, Θεσσαλονίκη 2002 και Θ. Καλ / Α. Καρζής, *Ηπειρωτικά παραμύθια*, Κολωνία/ Θεσσαλονίκη 2006 (δίγλωσση έκδοση γερμανικά-ελληνικά). Ξεχωριστό ενδιαφέρον έχει και η μονογραφία της Inge Stephan για την πρόσληψη της Μήδειας σε διάφορα media (*Medea. Multimediale Karriere einer mythologischen Figur*, Köln etc. 2006)· η ίδια προβάλλει μια φεμινιστική ανάγνωση, όπως έκανε και με προηγούμενες μονογραφίες της για τη λογοτεχνία του 20ού αιώνα (*Musen & Medusen. Mythos und Geschlecht in der Literatur des 20. Jahrhunderts*, Köln etc. 1997) και του 18ου αιώνα (*Inszenierte Weiblichkeit. Codierung der Geschlechter in der Literatur des 18. Jahrhunderts*, Köln etc. 2004).

Το πρώτο διπλό τεύχος του έτους 2008 περιέχει τα εξής μελετήματα: Marlene Ciklamini (New Brunswick, N. J.), "Folklore and Hagiograph in Arngrímr's Guðmundar saga Arasonar" (σσ. 1 εξ.), για τη βιογραφία/συναξάρι του επισκόπου Guðmundar Arason de Hólar στην Ισλανδία (1161-1237), όπως την παρουσιάζει η εξιστόρηση του βενεδικτίνου μοναχού Arngr mr Brandsson († 1361 ή 1362)· παρά το λόγιο χαρακτήρα της βιογραφίας και το ειδολογικό πλαίσιο του συναξαρίου ενός αγίου, παρεισφρέουν πλήθος λαϊκές ιστορίες, που εκτός από άγιος είναι και δρακοντοκτόνος και συμπεριφέρεται ως ήρωας της επικής ποίησης. Ο ειδικός της έρευνας για τους αδελφούς Grimm Heinz Rölleke (Wuppertal), αναλύει μοτίβα και παραθέματα από τη γνωστή συλλογή παραμυθιών στα οπερατικά έργα του Richard Wagner (σσ. 19 εξ.), ενώ ο Willem de Blécourt (London) εστιάζει "On the Origin of *Hänsel und Gretel*. An Exercise in the History of Fairy-Tales" (σσ. 30 εξ.), ανάγοντας το γνωστό γερμανικό παραμύθι σε παραλλαγές της "Μαγικής Φυγής", αλλά ουσιαστικά φαίνεται σε αρκετή έκταση δημιούργημα δύο νεαρών γυναικών από τον κύκλο γνωστών των αδελφών Grimm. Στη λογοτε-

χνική χρήση προφορικών παραμυθιών στη ρωσική λογοτεχνία στρέφεται η Dagmar Burkhart (Hamburg, σσ. 47 εξ., με ένα παράρτημα με αγγλική μετάφραση του ποιήματος του Pushkin "Czar Nikita and his 40 Daughters"), "Personifications of Day and Night in Romanian Folktales" ενδιαφέρουν την Raluca Nicolae (Bucharest, σσ. 70 εξ.), όπου βρίσκονται και αναφορές σε ελληνικά παραδείγματα. Τους αιτιολογικούς μύθους αναλύει η Elena Balzamo (Chartres), "Le conte étiologique: deux aspects" (σσ. 88 εξ.), κυρίως ως προς τα δρώντα πρόσωπα (καταγωγή, λειτουργία μέσα στην αφήγηση, σχέσεις μεταξύ τους) και ως προς το ίδιο το θαυμαστό γεγονός (φύση του, λειτουργία στην αφήγηση, επιπτώσεις και συνέπειες). Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξής μονογραφίες: G. Anderson, *Greek and Roman Folklore: A Handbook*, Westport/London 2006, A. Angelopoulos et al. (eds.), *Nommer, classer les contes populaires*, Paris 2006, D. Ben Amos (ed.), *Folklore of the Jews*, vol. 1: *Tales from the Sephardic Dispersion*, Philadelphia 2006, V. Gély, *L'Invention d'un mythe: Psyché Allégorie et fiction du siècle de Platon au temps de La Fontaine*, Paris 2006, Th. A. Green (ed.), *The Greenwood Library of American Folktales*, 4 vols., Westport/London 2006, ο συλλογικός τόμος για τις προσωπικές αυτοβιογραφίες των Th. Hengartner / B. Schmidt-Lauber (eds.), *Leben – Erzählen. Beiträge zur Erzähl- und Biographieforschung*, Berlin/Hamburg 2005, την ηλεκτρονική συλλογή παραμυθιών από όλο τον κόσμο του H.-J. Uther (ed.), *Märchen der Welt* (Digitale Bibliothek 157), CD-ROM, Berlin 2006, όπου συγκεντρώνονται 60 συλλογές σε 31.388 σελίδες. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η μονογραφία του θεατρολόγου M. Wilson, *Storytelling and Theatre: Contemporary Storytellers and Their Art*, Houndmills/New York 2006.

Το δεύτερο διπλό τεύχος του 2008 είναι αφιερωμένο στη Χιονάτη (ATU 709). Ξεκινάει με μια μελέτη της Άννας Αγγελοπούλου (Παρίσι), "Les transformations colorées de *Blanche-Neige*" (σσ. 203 εξ.), που στηρίζεται σε μεγάλη έκταση στο ελληνικό υλικό. Ακολουθεί η Monika Kropej (Ljubljana), "*Snow White* in West and South Slavic Tradition" (σσ. 218 εξ.), ενώ η Carme Oriol (Tarragona) καλύπτει των χώρο της λατινογενών γλωσσων: "*The Innkeepers Beautiful Daughter*. A Study of Sixteenth RomanceLanguage Versions of ATU 709" (σσ. 244 εξ.)· εδώ η Χιονάτη είναι συχνά η κόρη μιας ταβερνιάρισσας και η υπόθεση εκτυλίσσεται με πιο ρεαλιστικό τρόπο. Σύμφωνα με τα κριτήρια μιας γεωγραφικής διάδοσης η Katalina Horn (Budapest) ασχολείται στη συνέχεια με το παραμύθι αυτό στην Ουγγαρία (σσ. 259 εξ.)· και εδώ η Χιονάτη διαδόθηκε από τη συλλογή Grimm, οι λαϊκοί αφηγητές όμως έχουν προσθέσει διάφορα αποκλίνοντα μοτίβα. Ακολουθεί "*Snow White* in Africa" της Sigrid Schmidt (Hildesheim, σσ. 268 εξ.): υπάρχουν αραβικές εκδοχές στο βορρά, πορτογαλικές στις τέως αποικίες της Πορτογαλίας, και στη Namibia η εκδοχή των Grimm σε συμφυρμό με νοτιοευρωπαϊκές παραλλαγές· υπάρχουν όμως και ντόπιες ιστορίες για την αθώα όμορφη κοπέλα, που λόγω της ομορφιάς της γίνεται στόχος επιθέσεων. Στη Μογγολία, τους λαούς Turk, την Κεντρική Ασία και την Ανατολική Σιβηρία μας μεταφέρει το μελέτημα του Jörg Bäcker (Gummersbach, σσ. 288 εξ.), όπου το αφηγηματικό θέμα συνδυάζεται με μυητικές τελετές των κοριτσιών, τη λατρεία της αρκούδας και τον σαμανισμό· ο μελετη-

τής παρουσιάζει μια ανέκδοτη ιστορία σε γερμανικη μετάφραση, ιστορία που βρίσκεται και σε μογγολικά και τουρκικά έπη τα οποία έχουν σημαντική ηλικία. Με βάση αυτή τη διάγνωση συζητιέται και η υπόθεση, πως μέσω των λαών του Καυκάσου (Αμπχαζία) το παραμύθι αυτό έχει έρθει στην Ευρώπη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η μελέτη της Christine Shojaei Kawan (Göttingen), "A Brief Literary History of Snow White" (σσ. 325 εξ.), που με κριτικό πνεύμα εξετάζει την δήθεν προϊστορία του παραμυθιού (ελληνιστικό μυθιστόρημα, Οβίδιος, Basile, "Cymbeline" του Σαίξπηρ) καθώς και τις πρώτες γερμανικές και ρωσικές παραλλαγές από την εποχή 1782-1833. Στις βιβλιοκρισίες βρίσκει κανείς και τον τόμο των Α. Αγγελοπούλου, Μ. Καπλάνογλου και Ε. Κατρινάκη, *Επεξεργασία Παραμυθικών Τύπων και Παραλλαγών AT 500-669*, Αθήνα 2007, μια νέα μετάφραση του "Pentamerone" του Basile (της N. L. Canepa, Detroit 2007), D. Ben Amos, *Folktales of the Jews 2: Tale from Eastern Europe*, Philadelphia 2007, τη μονογραφία της Μ. Καλιάμπου (*Heimat – Glaube – Familie. Wertevermittlung in griechischen Popularmärchen (1870-1970)*, Neuried 2006), U. Marzolph (ed.), *The Arabian Nights in Transnational Perspective*, Detroit 2007, μια νέα θεωρητική μονογραφία για την έρευνα των παραμυθιών (K. Pöge-Alder, *Märchenforschung. Theorien, Methoden, Interpretationen*, Tübingen 2007) κτλ.

Το πρώτο διπλό τεύχος του έτους 2009 είναι ποικίλης ύλης. Αρχίζει με τη μελέτη της Nathalie Guézennec (Villejuif), "La mémoire des contes et légendes bas-bretons. Réflexions sur la mémoire orale et la mémoire écrite" (σσ. 1 εξ.), συνεχίζει με μια μελέτη για σοβιετικές όπερες και οπερέτες με παραμυθιακά θέματα στον κινηματογράφο για παιδιά και τη νεολαία (σσ. 22 εξ.), η Jelena Vorovi (Belgrade) αναλύει τις προφορικές παραδόσεις των τσιγγάνων στη Σερβία ("What Makes Them Tick. The Social Significance of Serbian Gypsy Oral Tradition", σσ. 37 εξ.), ο Vered Tohar (Ramat-Gan, Israel) αναλύει "The Story of *Johanan and the Scorpion*. A Thirtheenth-Century Hebrew Romance" (σσ. 54 εξ.), Haya Bar-Itzhak (Haifa) ασχολείται με το θέμα "Women in the Holocaust. The Story of Jewish Woman Who Killed a Nazi in a Concentration Camp: A Folkloristic Perspective" (σσ. 67 εξ.), ενώ στην Αφρική μας μεταφέρει η μελέτη της Bridget Inegbeboh (Benin), "The Structure and the Theme of *The Orphan and the Prince*. An African Folk Tale" (σσ. 78 εξ.). Κάπως περίεργη είναι η μελέτη του Rolf Wunderer (St. Gallen, σσ. 92 εξ.) που εφαρμόζει τη θεωρία της μάθησης μέσω σφαλμάτων στο παραμύθι (ο ήρωας μαθαίνει από τα λάθη του) και στο management, βρίσκοντας και ορισμένα κοινά σημεία.

Στο τμήμα των μικρών μελετημάτων υπάρχει η μελέτη του Ephraim Nissan (London/Manchester), "An Insidious Rose, Lethal Flowers or Plants: A Version of the Death of Moses, and a Sanfedist Trick from the Napoleonic Wars" (σσ. 111 εξ.), στις ανταποκρίσεις από την έρευνα παρουσιάζουν οι Άννα Αγγελοπούλου, Μαρίανθη Καπλάνογλου και Εμμανουέλα Κατρινάκη αναλυτικά τον πέμπτο τόμο του *Επεξεργασία Παραμυθιακών Τύπων και Παραλλαγών*, δίνοντας και πληροφορίες για το σύνολο του project αυτού και την ιστορία του ("The Fifth Volume of the Greek Folktale Catalogue", σσ. 118 εξ.). Στις βιβλιοκρισείς ξεχωρίζουν η έκδοση του *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, 10 τόμ. σε CD-ROM (Berlin 2006), η μονογραφία των L.

Fialkova/M. N. Yelenevskaya, *Ex-Soviets in Israel: From Personal Narratives to a Group Portrait*, Detroit 2007, E. Friedl, *Folk Tales from a Persian Tribe*, Dortmund 2007, K. Reichl (ed.), *Edige. A Karakalpak Oral Epic as performed by Humabay Bazarov*, Helsinki 2007 (βλ. και τη βιβλιοκρισία μου στην ίδιο τόμο), η μονογραφία του Martin Scharfe για τις πρωτες φάσεις του Αλπινισμού (*Berg-Sucht. Eine Kulturgeschichte des frühen Alpinismus 1750-1850*, Wien/Köln/Weimar 2007) κτλ.

Το δεύτερο διπλό τεύχος του 2009 είναι αφιερωμένο στα 90ά γενέθλια του Isidor Levin, εβραϊκής καταγωγής από τις βαλτικές χώρες, από τους αρχικούς συνεργάτες του Ranke στην *Εγκυκλοπαίδεια του Παραμυθιού*, που έμεινε για μεγάλα διαστήματα της ζωής του στη Σοβιετική Ένωση και έχει επεξεργαστεί ένα σύστημα ηλεκτρονικής καταλογογράφησης προφορικών διηγήσεων, που επιτρέπει και θεματική ανάλυση· αυτό το σύστημα έχει εφαρμόσει στο Τατζικιστάν και στην Αρμενία. Η Christine Shojaei Kawan απευθύνει θερμό χαιρετισμό και δίνει μια σύντομη βιογραφία (σσ. 187 εξ.), ακολουθεί μια συνομιλία με τον Alfred Messerli (2000 στο Tartu) με τον εορτάζοντα (σσ. 190 εξ.), συνομιλία που δίνει πολλές αυτοβιογραφικές λεπτομέρειες για την πολυκύμαντη βιογραφία και την επιστημονική του σταδιοδρομία και εξηγεί και το σύστημα κατάταξης των μνημείων του προφορικού λόγου· ακολουθεί ένα τμήμα με τίτλο "Some Theoretical Statements by Isidor Levin" (σσ. 105 εξ.), αποσπάσματα από συνέντευξη που έδωσε το 1997 στον Κοπενχάγη, όπου μέσα σε λίγες σειρές απομυθοποιούνται οι τρέχουσες θεωρίες των folkloristics, από τον ρόλο του αυτοσχεδιασμού στους ραψωδούς επών κατά Perry και Lord και τα "μοτίβα" του Thompson ώς τις "λειτουργίες" του Propp. Τα μελετήματα ξεκινούν με μια ενδιαφέρουσα μελέτη της Sonia Pertsinidis (Camberra), "The Fabulist Aristophanes" (σσ. 208 εξ.), που εξετάζει τις μικρές ιστορίες, μύθους, παραδόσεις κτλ. που βρίσκονται διασκορπισμένες στις διάφορες κωμωδίες του Αριστοφάνη (κυρίως "Σφήκες", αλλά και "Πλούτος", "Όρνιθες" κτλ.). Με το μοτίβο του άτρωτου ασχολείται η επόμενη μελέτη, του P. H. A. Vinilandicus (Straßburg, σσ. 227 εξ.), από την "Αχιλληίδα" ώς την "Edda" και το "Nibelungenlied". Με τον Σικελό συγγραφέα λαϊκότροπων παραδόσεων και παραμυθιών Luigi Capuana ασχολείται η μελέτη της Gina M. Miele (Montclair, New Jersey), "Through the Looking Glass. A Consideration of Luigi Capuana's 'Fiabe'" (σσ. 247 εξ.), λογοτεχνήματα που εκδόθηκαν από το 1882 ώς το 1919. Ο Albert Gier (Bamberg) εξετάζει το είδος της "παραμυθιακής όπερας" (Märchenoper, σσ. 261 εξ.) στη σύγχρονη θεατρική σκηνή. Τελείως διαφορετική είναι η μελέτη του Piret Paal (Helsinki), "Dreams and Dream-like Imagery in Cancer Patients' Narratives" (σσ. 273 εξ.), για μια ειδική κατηγορία προσωπικών ιστοριών. Πιο παραδοσιακό είναι το μελέτημα του Pegah Khadish (Tehran), "The Morphology of Persian Fairy Tales" (σσ. 283 εξ.), μια ανάλυση 70 μαγικών παραμυθιών της Περσίας με τη μέθοδο του Propp. Σαν μια συνέχεια από τον προηγούμενο τόμο διαβάζεται το άρθρο του Ephraim Nissan (London/Manchester), "Deadly Flowers and Lethal Plants" (σσ. 293 εξ.), εξετάζοντας τώρα πιο συστηματικά το ρόλο των θανατηφόρων λουλουδιών ή φυτών σε δολοφονίες και αυτοκτονίες σε λογοτεχνικά έργα κα ταινίες διαφόρων εποχών.

Στο τμήμα της ενημέρωσης για συνέδρια δεσπόζει η αναταπόκριση του Donald Haase (Detroit) από το 15ο συνέδριο της ISFNR στην Αθήνα: "Narratives across Space and Time:

Transmissions and Adaptations. 15th Congress of the International Society for Folk Narrative Research (ISFNR), Athens, 21-26 June 2009" (σσ. 312 εξ.), 45 χρόνια μετά το πρώτο συνέδριο στην Αθήνα, το 1964, που ήταν το τέταρτο της Εταιρείας. Το συνέδριο συνέπιπτε με τα 50 χρόνια της ύπαρξη της ISFNR, που ιδρύθηκε το 1959 και τα 100 χρόνια της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες βρίσκεται και παρουσίαση του τόμου των Μ. Γ. Βαρβούνη και Γ. Χ. Κούζα, *Το αρχείο του "Λαογραφικού Φροντιστηρίου" του Γ. Α. Μέγα. Αναλυτικός κατάλογος*, Αθήνα 1997, και ιδιαίτερη προσοχή αξίζουν οι εξής μονογραφίες: G. Bennet / P. Smith (eds.), *Urban Legends. A Collection of International Tall Tales and Terrors*, Westport/London 2007, M. Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 F kras* [Νασρεδδίν Χότζας σε 1555 ανέκδοτα], Istanbul 2008, ο τόμος με θιβετιανές παραδόσεις σε μετάφραση του A. Schiefner 1860-1879 (H. Walravens [ed.], *Übersetzungen aus dem tibetischen Kanjur*, Wiesbaden 2007), S. Schmidt, *Children Born from Eggs. African Magic Tales – Texts and Discussions*, Köln 2007 κτλ.

Το πρώτο διπλό τεύχος του έτους 2010 ξεκινάει με μια αφιέρωση του Hans-Jörg Uther και της Christine Shojaei Kawan για τα 50 χρόνια της Fabula: δίνει ένα σύντομο ιστορικό του περιοδικού, για τις επιλογές και "πολιτικές" του, τη δομή του, τους εκδότες και τους συνεργάτες, τη διεθνικοτητά του, τις μεθοδολογικές πρωτοβουλίες, τη σύνδεσή του με την *Εγκυκλοπαίδεια του Παραμυθιού* κτλ. Την αρχή των μελετημάτων κάνει ο Theo Meder (Amsterdam), "From a Dutch Folktale Database towards an International Folktale Database", βασισμένο στην ανακοίνωσή στην Αθήνα. Ακολουθεί ο Daniel O. Prior (Columbus, Ohio), "Sparks and Embers of the Kirghiz Epic Tradition" (σσ. 22 εξ.), μελέτημα αφιερωμένο στον θάνατο του Arthur T. Hatto (1910-2010). Με τις αυτοβιογραφίες και την κατασκευή μιας ιδιαίτερης συνειδησιακής ταυτότητας των τέως αριστερών τρομοκρατών στη Γερμανία ασχολείται ο Gudrun Schwibbe (Göttingen, σσ. 38 εξ.), ενώ ο Heinz Rölleke (Wuppertal, σσ. 58 εξ.) αναλύει την πρόσληψη μιας παράδοσης για φρικτούς ληστές. Ο Jasmin M. Hlatky (Hamburg, σσ. 67 εξ.) εξετάζει τις φοβίες που καθρεφτίζονται σε μεσαιωνικά exempla, ενώ ο Christine Dupres (Portland, Oregon) ασχολείται με μια ινδιανική φυλή: "Landscape and Identity. Continuity of Identity and Attachment to Place in the Cowlitz Indian Tribe" (σσ. 75 εξ.).

Στις νεκρολογίες κυριαρχεί ο θάνατος του Claude Lévi-Strauss (1908-2009) και του Arthur T. Hatto (1910-2010), μοναδικού μελετητή των μεγάλων προφορικών επών, ειδικού για την Βόρεια Ασία, από τον οποίο έχουμε παρουσιάσει *The Mohave Epic of Inyokutavêre*, Helsinki 1999, *Λαογραφία* 40 (2004-2005), σσ. 1007-1010. Στις βιβλιοκρισίες ενδιαφέρουν ιδιαίτερα: R. Bendix / U. Marzolph (eds.), *Hören, Lesen, Sehen, Spüren. Märchenrezeption im europäischen Vergleich*, Baltmannsweiler 2008 για την πρόσληψη του παραμυθιού σε μια πανευρωπαϊκή σύγκριση, R. W. Brednich, *Erzählkultur*, Berlin/New York 2009 για την έρευνα της προφορικής αφήγησης, I. Cardigos, *Catalogue of Portuguese Folktales*, Helsinki 2006, V. Görög-Kar dy, *Hungarian Gypsy Storytelling*, Herne 2008, D. R. Hill, *Caribbean Folklore: A Handbook*, Westport 2007, B. Kowalzig, *Singing for the Gods: Performances of Myth and Ritual in Archaic and Classical Greece*, Oxford 2007, A. Angelopoulos, C. M. Crews, *Contes judéo-espagnols des Balkans*, Paris 2009 κτλ.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Schweizerisches Archiv für Volkskunde 103 (Basel 2007), σσ. 304, 104 (2008) σσ. 247, 105 (2009) σσ. 244, 106 (2010), τεύχ. 1, σσ. 204.

Το *Ελβετικό Αρχείο Λαογραφίας*, το οποίο εκδίδει ο Ueli Gyr, κυκλοφορεί δύο φορές το χρόνο σε λεπτά τεύχη, τα οποία παρουσιάζουν κυρίως γερμανόφωνα άρθρα, εστιάζουν στην ελβετική (αλλά όχι μόνο) λαογραφία, αλλά κάνουν συχνά και τολμηρά μεθολογικά ή θεματικά ανοίγματα προς τη σύγχρονη μαζική κουλτούρα. Τα τεύχη είναι είτε μικτά είτε ακολουθούν κάποια αφιερωτική θεματολογία. Το πρώτο τεύχος του 2007 περιέχει διάφορα θέματα: για τα γαμήλια ταξίδια των νεόπαντρων στην Ελβετία (σσ. 1 εξ.), για την tupperware ως σύμβολα της τάξης, καθαριότητας και υγιεινής ενός νοικοκυριού (σσ. 21 εξ.), για τις ηχητικές εντυπώσεις στην ιστορική κατολίσθηση του 1806 που έθαψε το ελβετικό χωριό Goldau και δημιούργησε τσουνάμι στη λίμνη, η μεγαλύτερη φυσική και πιο πολύνεκρη καταστροφή στην ιστορία της Ελβετίας, με βάση αυτοβιογραφίες και απομνημνεύματα (σσ. 61 εξ.)· στο παρόν στρέφεται η μελέτη της Dana Frei, "Challenging Heterosexism from the Other Point of View. Representations of Homosexuality in Present-Day Television Series" (σσ. 83 εξ.), ενώ το τελεύταιο μελέτημα αφιερώνεται στο ποδόσφαιρο και τους οργανωμένους οπαδούς (J. Jirat, "Der zwölfte Mann – die Schaffhausener Bierkurve. Ethnografie einer Fussball-Fankurve", σσ. 105 εξ). Ανάμεσα στις βιβλιοκρισίες ενδιαφέρει κυρίως η μονογραφία του B. Lauterbach για τον τουρισμό, *Tourismus. Eine Einführung aus der Sicht der volkskundlichen Kulturwissenschaft,* Würzburg 2006 και του Daniel Koglin για μια θρακική φλογέρα και τον ρόλο του αυτοσχεδιασμού και της παράδοσης στην ελληνική λαϊκή μουσική (*Gelebtes Spiel – gespieltes Leben. Improvisation und Tradition in der Musik des griechischen Kaval*, Kassel 2002). Στις βιβλιοπαρουσιάσεις βρίσκει κανείς σύντομες αναφορές σε μια σειρά από λαογραφικές μονογραφίες.

Το δεύτερο τεύχος της χρονιάς αυτής είναι αφιερωμένο στο κατοικείν, τις μετακινήσεις και αλλαγές σπιτιού (multilocality) και τον πολιτισμικό δυναμισμό που ενέχουν. Οι σχετικές μελέτες αφορούν την "πολυτοπικότητα" ως τρόπο ζωής στον όψιμο μοντερνισμό (σσ. 157 εξ.), ως φαινόμενο αλλαγής χωρίς να αλλάξει πραγματικά η εντοπιότητα (σσ. 181 εξ.), στρατηγικές καθαρισμού του σπιτιού και συμφωνίες και διαφορές ανάμεσα στα ζευγάρια για τον μοιρασμό της δουλειάς (σσ. 201 εξ.), η κατοικία ως ντόπια στρατηγική ταύτισης (σσ. 239 εξ.). Ενώ ώς τώρα τα μελετήματα αφορούσαν την Ελβετία, υπάρχει και μια μελέτη που μας μεταφέρει στους Mari, μια φινο-ουγγρική μειονότητα στο ρωσικό Βόλγα, μελέτη που εξετάζει το σπίτι και της συνήθειες των κατοίκων τους (η τηλεόραση τοποθετείται κάτω από το εικονοστάσιο) (σσ. 251 εξ.). Ενδιαφέρον έχει και η μελέτη του Ueli Gyr για τη μετακόμιση ως διαβατήρια τελετουργία (σσ. 269 εξ.). Ακολουθούν οι βιβλιοκρισίες και βιβλιοπαρουσιάσεις.

Το πρώτο τεύχος του 2008 αφιερώνεται εν μέρει σε επώνυμες επιστολές προς μια στήλη της εφημερίδας ζητώντας συμβουλές, συγκεκριμένα προς την εφημερίδα "Blick" της Ελβετίας και τη δημοφιλή δημοσιογράφο Marta Emmenegger, που απαντούσε στο χρονικό διάστημα 1980-1995 κυρίως για θέματα ερωτικών σχέσεων. Μολοντούτο το πρώτο μελέτημα αφορά της Λισαβόνα και την ανανέωση του ιστορικού της κέντρου

(σσ. 1 εξ.). Τα επόμενα τέσσερα μελετήματα ακολοθούν ύστερα το θεματικό πλαίσιο του αφιερώματος (σσ. 29 εξ., 45 εξ., 67 εξ. σσ. 83 εξ.). Στο τέλος ο H. Freund προβληματίζεται για τον μύθο της κοινωνικής ομογένειας σε μικρές κοινότητες, παίρνοντας ως παράδειγμα ένα μικρό ορεινό χωριό της Ελβετίας (σσ. 101 εξ.). Το δεύτερο τεύχος φιλοξενεί άρθρα με διαφορετική θεματολογία: πολύ ενδιαφέρουσα η μελέτη του Rolf Lindner για τα πολιτισμικά συμφραζόμενα της πόλης (σσ. 137 εξ.), και της W. Bellwald για τη μανία των συλλεκτών ως μια μορφή εκπολιτισμημένης φιλαργυρίας (σσ. 149 εξ.)· ακολουθεί ένα άρθρο για την ελβετική μετανάστευση (σσ. 163 εξ.), ένα άλλο για τη γαστρονομική παράδοση της Ελβετίας (σσ. 183 εξ.), για τον μικτό εθνικό χαρακτήρα των κατοικιών των Τούρκων στην Ελβετία (σσ. 197 εξ.)· ξεχωρίζει στο τέλος η συμβολή του Ueli Gyr που σχολιάζει τα τελευταία δημοσιεύματα για τον πολιτισμό του ταξιδιού και την ανάλυση του τουρισμού και περιγράφει τις τάσεις της σύγχρονης έρευνας (σσ. 215 εξ.)· δίνει και μια πολύτιμη βιβλιογραφία στην οποία έχει συμβάλει και ο ίδιος.

Το πρώτο τεύχος του έτους 2009 αφιερώνεται στον πρώτο καθηγητή λαογραφίας στο πανεπιστήμιο της Ζυρίχης, Richard Weiss (1907-1962). Τα σχετικά μελετήματα του αφιερώματος παρουσιάζουν αναλυτικά τις συμβολές του στην διερεύνηση των λαϊκών κατοικιών στις Άλπεις (σσ. 5 εξ.), μιλούν για τη διεθνή εμβέλεια των δραστηριοτήτων του (σσ. 15 εξ.), για την αλληλογραφία του με τον Richard Beitl 1934-57 (σσ. 33 εξ.), για τις έρευνές του για τη λαϊκη κατοικία (σσ. 57 εξ.), για τον Weiss ως συμβολική μορφή της λαογραφίας (σσ. 65 εξ.), για αναμνήσεις της δικής του οικογένειας (σσ. 81 εξ.). Μικτής ύλης είναι το δεύτερο τεύχος της χρονιάς: για την ελβετική "βασιλόπιτα" στα Θεοφάνια (σσ. 109 εξ.), για τις λαϊκές στρατηγικές της οικονομίας ανάμεσα στην εξοικονόμηση και την κατανάλωση (σσ. 127 εξ.), για το είδος της περιπέτειας σε πειρατικές ταινίες του Hollywood (σσ. 153 εξ.), για την εθνολογία του κόσμου των business (σσ. 171 εξ.), για τη νέα εικόνα του αγρότη στη διαφήμιση αγροτικών προϊόντων (σσ. 193 εξ.). Στις βιβλιοκρισίες ξεχωρίζει η μονογραφία της Chr. Aka για τους σταυρούς στην άκρη του δρόμου ως σημεία ατυχημάτων και προκυνητάρια (*Unfallkreuz. Trauerorte am Strassenrand*, Münster 2007) και ο συλλογικός τόμος των U. Kockel και M. N. Crath (eds.), *Cultural Heritage as Reflexive Traditions*, Basingstroke 2007, που περιέχει και ένα άρθρο της Gabriella Aspraki για το LEADER-project της Ενωμένης Ευρώπης στην Ελλάδα και τις επιπτώσεις του σε μια συγκεκριμένη περίπτωση.

Το πρώτο τεύχος του 2010 έχει έκταση που καλύπτει το περιοδικό συνήθως μέσα σ' ένα ολόκληρο έτος: είναι αφιερωμένο στα 65 χρόνια του Ueli Gyr και έχει θεματική αφιέρωση την ευτυχία και την τύχη (στα γερμανικά Glück έχει και τις δύο σημασίες). Ξεκινάει με μια αφιερωτική μελέτη της Gabriela Muri (σσ. 1 εξ.) που υπογραμμίζει την ερευνητική ιδιαιτερότητα του Gyr: έρευνα του τουρισμού και της συνάντησης με άλλους πολιτισμούς, φολκλοροποίηση των εθίμων, συμπεριφορές και επικοινωνίες, το Kitsch, η καθημερινότητα, εθνογραφία του κινηματογράφου και της πόλης κτλ. Το άρθρο τελειώνει με μια εργογραφία του τιμωμένου 1973-2010. Τα ίδια τα μελετήματα αρχίζουν με άρθρο του Martin Scharfe για ουτοπικές επιθυμίες, όπως ήταν κάποτε οι φράουλες το χειμώνα (σσ. 29 εξ.). Ακολουθούν μελέτες για την αναγκαστική προσφορά και κατανάλωση "ευτυχίας" στη σύγχρονη κοινωνία (σσ. 47 εξ.), του Hermann

Bausinger για την τύχη στα χαρτιά (σσ. 57 εξ.), της Regina Bendix για τις μικρές χαρές της ακαδημαϊκής ζωής (σσ. 67 εξ.), για τη σχέση της ευτυχίας με την αισθητική (σσ. 81 εξ.), την τύχη/ευτυχία να ζεις σε μια όμορφη πόλη (σσ. 91 εξ.), για τις εκπομπές μαγειρικής στην τηλεόραση (σσ. 107 εξ.), για την ευτυχία των fans σε σχέση με το ίνδαλμά τους (σσ. 119 εξ.), για συμπεριφορές και επαφές στα αστικά κέντρα (σσ. 135 εξ.), για αυτοβιογραφίες Ελβετών μισθοφόρων στη Σικελία 1832-1861 (σσ. 149 εξ.), για την αυτοβιογραφία νεαρής γυναίκας την εποχή του Πρώτου παγκόσμιου πολέμου (σσ. 165 εξ.), για τα ερωτικά βαρόμετρα στα luna park (σσ. 189 εξ.), για τις φοβίες αεροπορικών μετακινήσεων (σσ. 195 εξ.). Το κάπως ετερογενές μωσαϊκό των εργασιών ανταποκρίνεται στα πολλοπλά ενδιαφέροντα του τιμωμένου, τα οποία απομακρύνονται πλέον πολύ από την παραδοσιακή λαογραφία και έχουν επηρεάσει αισθητά το θεματικό προφίλ του περιοδικού.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας*. Δεύτερη έκδοση, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα 2010, σελ. 90.

Το τομίδιο του 1988, το οποίο είχε στο εσωτερικό και εξωτερικό θετική απήχηση (βλ. την βιβλιοκρισία μου στην *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* XLIV/93, 1990, σσ. 88) βγήκε σε δεύτερη έκδοση, μαζί με ένα άρθρο "Συμπληρωματικά για τη λέξη 'Λαογραφία'" (σσ. 57 εξ.), που δημοσιεύτηκε στη *Δωδώνη* 19/1 (1990 [1993]), σσ. 247-252, και "Συμπληρωματική βιβλιογραφία" (σσ. 78 εξ.). Το πρώτο μέρος, "Επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας στον διεθνή χώρο (Ευρώπη-Αμερική)" (σσ. 21 εξ.) ανατυπώνεται απαράλλακτα, αν και έχουν φανεί στον ορίζοντα και άλλες προτάσεις και ο κατάλογος των υποψηφίων για τη λαογραφία ονομάτων έχει εμπλουτιστεί (για την "βαβέλ" των ονομάτων για τη λαογραφία βλ. τώρα Β. Πούχνερ, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοια – μέθοδοι – θεματικές*, Αθήνα 2009, σσ. 42-97). Ως προς την "Επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας στην Ελλάδα" (σσ. 43 εξ.) έχει επικρατήσει μετά από αρκετές συζητήσεις μάλλον η άποψη, πως ο νεολογισμός του Νικόλαου Πολίτη είναι απόλυτα επιτυχημένος και δεν υπάρχει καμιά ιδιαίτερη ανάγκη μετονομασίας του κλάδου, εφόσον συπεριλαμβάνει και τη "νεωτερική" λαογραφία, την αστική κτλ., αναλύει και ερμηνεύει περίπου το σύνολο του ελληνικού πολιτισμού, εφόσον η αστικοποίηση της κοινωνίας, ακόμα και στις πόλεις, δεν οδήγησε και σε μεγάλο βάθος. Στο τμήμα "Κριτική αξιολόγηση – προτάσεις" (σσ. 49 εξ.) η πρόταση που διατυπώνεται, ο όρος "Λαογραφία" να συμπληρώνεται με "Κοινωνική Ζωή" (Social Life, κατά το Folklore και Folklife), μετά από τόσες συζητήσεις πριν και μετά τη στροφή της χιλιετίας, μάλλον έχει χάσει έδαφος, εφόσον η Λαογραφία σήμερα τείνει να γίνει από τη μια ιστορική επιστήμη και από την άλλη κοινωνική, χρησιμοποιώντας αυτονόητα και κοινωνιολογικές μεθόδους. Το συμπληρωματικό κεφάλαιο εξετάζει την προέλευση του νεολογισμού του Πολίτη ("Λαογραφία", *Λαογραφία* 1, 1909, σσ. 3-18), που σήμαινε στους αλεξανδρινούς χρόνους, συγκεκριμένα στην Πτολεμαϊκό περίοδο της Αιγύπτου, τον κεφαλικό

φόρο, και οι "λαογράφοι" ήταν οι έφοροι, "λαογραφούμενοι" οι φορολογούμενοι (Γ. Α. Πετρόπουλος, *Πάπυροι της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Πραγματείαι της Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1939, σσ. 330, 351, U. Wilcken, "Απογραφαί", *Hermes* 28, 1893, σσ. 247 εξ.)· στο τρίτο βιβλίο των Μακκαβαίων της Παλαιάς Διαθήκης (Γ΄, 2, 25-30, γραμμένο από ανώνυμο στα ελληνικά στα τέλη του 1ου αι. π.Χρ.) σημαίνει εξαρχής απογραφή, πράγμα που συμφωνεί και με άλλο πάπυρο της ίδιας εποχής (H. Henne, "Deux papyrus grecs du Musee du Caire", *Aegyptus* 6, 1925, σσ. 332 εξ.). Οπότε "λαογραφία" σήμαινε την απογραφή στατιστικών δημογραφικών στοιχείων για φορολογικούς λόγους, κάτι ανάλογο δηλαδή με την αρχή της λαογραφίας στην Αψβουργική Αυτοκρατορία, όπου προς τα τέλος του 18ου αιώνα οι υπάλληλοι της κρατικής μηχανής πήγαιναν σε κάθε χωριό της αυτοκρατορίας για να καταγράψουν, στο επιστημονικό πνεύμα του Διαφωτισμού, τα δεδομένα της κοινότητας με όλες τις λεπτομέρειες (αυτό λεγόταν Kameralstatistik, δηλ. στατιστική διαμερίσματος). Αυτή η τεχνοκρατική "απογραφή" έγινε ακόμα πριν διαδοθεί το ιδεαλιστικό θεώρημα του Ρομαντισμού, πως ο λαϊκός πολιτισμός είναι η βάση της εθνικής κουλτούρας. Για να ενταχθούν και οι συζητήσεις γύρω από την Ευρωπαϊκή Εθνολογία, την Ευρωπαϊκή Ανθρωπολογία ή Anthropology at home κτλ. θα χρειαστεί ίσως και μια τρίτη ανανεωμένη έκδοση, την οποία αναγγέλλει ο συγγραφέας της *Νεωτερικής Ελληνικής Λαογραφίας* (δεύτερη έκδοση Αθήνα 2008) για το προσεχές μέλλον.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Hermann Bausinger, *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*. Μετάφραση: Μαριάνθη Καπλάνογλου, Αρετή Κοντογιώργη, επιμέλεια: Μαριάνθη Καπλάνογλου, πρόλογος: Μιχάλης Γ. Μερακλής, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη 2009, σελ. XXXII+271.

Πρόκειται για τη μετάφραση ενός κλασικού κειμένου της ξένης λαογραφίας στα ελληνικά, το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε το 1961, σε μια πολύ κρίσιμη φάση της γερμανικής λαογραφίας, με θεωρητικές εξελίξεις που θα οδηγήσουν στα γεγονότα του 1968 τα οποία διαμόρφωσαν έκτοτε ένα τελείως καινούργιο τοπίο. Ο ίδιος ο Bausinger, αρχηγός της Σχολής της Τυβίγγης, θα μετονομάσει τον κλάδο (το Volkskunde είχε την ιδεολογική φόρτιση της "χρήσης" της επιστήμης του λαϊκού πολιτισμού από το Τρίτο Ράιχ) Empirische Kulturwissenschaft (εμπειρική επιστήμη του πολιτισμού), ανοίγοντας τον δρόμο για τη χρήση κοινωνιολογικών μεθόδων στην έρευνα της μικροκλίμακας των σύγχρονων κοινοτήτων και δίνοντας, συμβολικά, ήδη με τον τίτλο, έμφαση στο γεγονός ότι η επιστήμη αυτή αναλύει και ερμηνεύει πλέον το σύνολο του πολιτισμού της καθημερινότητας και των εορταστικών κύκλων του "κοινού" ανθρώπου. Είναι δηλαδή η εποχή, όπου ο Δημ. Λουκάτος θα γράψει τα *Folklorica contemporanea* και θα ανοίξει τις πόρτες για την αστική λαογραφία. Η επιλογή του θέματος, για τον ρόλο της τεχνολογίας στο λαϊκό πολιτισμό, με σκοπό να δείξει την "κατασκευή" της έννοιας της άθικτης παράδοσης μέσα στον 20ό αιώνα ως προϊόν της νοσταλγίας του αστικού πολιτισμού που γοητεύεται από το διαφορετικό, το δικό του παρελθόν, είναι ιδιαίτερα επιτυ-

χημένη, γιατί ο λαϊκός πολιτισμός (και σήμερα η μαζική κουλτούρα) επιφυλάσσει στην τεχνολογία συνήθως μια σχεδόν απροβλημάτιστη αποδοχή, τη "χρησιμοποιεί" και την εκμεταλλεύεται, στα πλαίσια των στρατηγικών της επιβίωσης μέσα στην κοινότητα, χωρίς ιδεολογικές αγκυλώσεις και χωρίς ειδικούς προβληματισμούς σχετικά με την ενδεχόμενη νόθευση της αυθεντικότητάς του (βλ. Μ. Γ. Μερακλής, "Η μηχανή και ο λαϊκός άνθρωπος", *Λαογραφία* 1972 σσ. 115-124). Ο λαϊκός πολιτισμός ήταν ανέκαθεν ένα υβριδικό τοπίο, όπου συνυπάρχουν ταυτόχρονα στοιχεία τελείως διαφορετικής ηλικίας και αξίες που κανονικά, με βάση τον αστικό ορθολογισμό, θα έπρεπε να αποκλείονται αλλήλως.

Το έργο αυτό, όπως και το *Abschied vom Volksleben* του ίδιου (Tübingen 1970, *Αποχαιρετισμός του λαϊκού βίου*) σημάδεψε την οριστική αποστροφή της λαογραφίας από το παραδοσιακό της γνωστικό αντικείμενο, που είχε μείνει ο αγροτικός πληθυσμός σε μια προβιομηχανική κατάσταση, μια κοινωνική πραγματικότητα η οποία στις σαρωτικές δημογραφικές ανακατατάξεις του Δεύτερου παγκόσμιου πολέμου και με τη βιομηχανική ανάπτυξη στα χρόνια της ανασυγκρότησης όχι μόνο συρρικνωνόταν αλλά εξαφανιζόταν με πολύ ραγδαίο ρυθμό. Με τον εικονοκλαστικό θεωρητικό και μεθοδολογικό αναπροσανατολισμό ανακαλύπτονταν και πτυχές και χαρακτηριστικά γνωρίσματα του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού παρελθουσών εποχών, που είχαν παραγνωρισθεί στην ιδεολογική χρήση της παράδοσης: ο λαϊκός πολιτισμός ποτέ δεν ήταν στατικός αλλά δυναμικός με τον δικό του τρόπο, ποτέ δεν ήταν μόνο "αυθεντικός" αλλά πάντα και γεμάτος προσποιήσεις και "σκηνοθεσίες", απλώς με τη φολκλορική "χρήση" του και τον τουρισμό η "θεατροποίησή" του έχει ενταθεί· ποτέ του δεν ήταν εχθρικός προς τα ευρήματα και εφευρήματα της τεχνολογίας, που θα διευκόλυναν τη σκληρή μάχη της επιβίωσης και την καθημερινότητά του (οι σημερινοί κρητικοί βοσκοί μπορεί να ξέρουν ακόμα στίχους του "Ερωτόκριτου" απέξω αλλά χρησιμοποιούν αυτονόητα τα κινητά τους).

Πρόκειται για πολύ καλή και προσεκτική μετάφραση ενός ιδιαίτερα δύσκολου βιβλίου, που κατά την εκδότρια θα αποτελέσει την αρχή μιας παρουσίασης κλασικών κειμένων της διεθνούς λαογραφίας σε ελληνική μετάφραση. Η μετάφραση έγινε από τη νέα έκδοση του 2005, για την οποία ο συγγρ. έγραψε και νέο πρόλογο (σσ. XIX εξ.). Εκεί ο συγγρ., από τη χρονική απόσταση του σχεδόν μισού αιώνα, σχολιάζει το ρόλο που έπαιξε το βιβλίο αυτό: "Το παρόν βιβλίο ... εξετάζει το ζήτημα σχετικά με το πώς προέκυψε το κατασκεύασμα ενός *quasi* φυσικού λαϊκού πολιτισμού, απαλλαγμένου από οποιαδήποτε τεχνολογική επιρροή, και το πώς το κατασκεύασμα αυτό διατηρήθηκε αλώβητο παρά τις διάφορες κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβολές. Παρακολουθεί, βάσει πολυάριθμων παραδειγμάτων, τις υπαρκτές αλλαγές στον λαϊκό πολιτισμό, καθώς και τον εξελισσόμενο εκμοντερνισμό του· ταυτόχρονα σκιαγραφεί και την αντίθετη τάση περιορισμού του λαϊκού πολιτισμού σε προ-νεωτερικούς τύπους και περιεχόμενα" (σ. XX). Καταπιάνεται και με τον "μύθο" της εξαφάνισης του "αυθεντικού" λαϊκού πολιτισμού· αναφέρω εδώ την γνωστή περίπτωση του Γκαίτε, που νόμιζε ήδη στην εποχή του, όταν κατέγραψε ένα παραμύθι από γριούλα στην Έσση, πως έχει μπροστά του την τελευταία απόληξη της προφορικής παράδοσης και ότι είχε καθήκον να διασώ-

σει έναν θησαυρό και ένα τεκμήριο του προφορικού πολιτισμού πριν χαθεί οριστικά. Ο Bausinger εξηγεί τη "θήρα του ωραίου" στα λαογραφικά μουσεία του αγροτικού πολιτισμού ως ένα φαινόμενο νοσταλγίας των αστών για το δικό τους παρελθόν, τον "παλαιό καλό καιρό". Το μοντέλο εξήγησης αυτό έχει άμεση εφαρμοσιμότητα στο ηθογραφικό κίνημα της λογοτεχνικής γενιάς του 1880 και τις ρίζες της ελληνικής λαογραφίας. Και επιμένει και σ' ένα άλλο παράδοξο, επίσης γνωστό στην ελληνική λαογραφία: ενώ ο λαϊκός πολιτισμός είναι τοπικός, με φορέα μια κοινότητα ή μια περιοχή, και εκδηλώνεται σε παραλλαγές, ωστόσο κωδικοποιείται και χρησιμοποιείται σε μια εθνική κλίμακα σαν να είναι ενιαίος, όπου αναγορεύεται ως το μητρικό έδαφος του εθνικού πολιτισμού, της εθνικής ταυτότητας, της μακραίωνης παράδοσης κτλ. (σαν να είναι η παράδοση κάτι διαφορετικό και έξω από τους φορείς της).

Μολοντούτο πολλά από τα διλήμματα του 1961 σήμερα είναι μάλλον ιστορικά: "Όταν κυκλοφόρησε η πρώτη έκδοση του παρόντος βιβλίου, τα μέτωπα ήταν ακόμη ξεκάθαρα: από τη μία πλευρά βρισκόταν ο λαϊκός πολιτισμός, που φαινομενικά είχε μείνει ανέπαφος από τη σύγχρονη εξέλιξη, και από την άλλη ο μαζικός πολιτισμός, που ήταν ανοικτός σε νεωτερισμούς και χρησιμοποιούσε τα σύγχρονα μέσα της τεχνολογίας. Τα όρια όμως άρχισαν σιγά σιγά να μετατοπίζονται. Σύγχρονες μορφές οργάνωσης και τεχνικοί τρόποι διαμεσολάβησης εισήλθαν στα πεδία του λαϊκού πολιτισμού που δηλωνόταν ως προ-νεωτεριστικός – αρκεί να αναλογιστεί κανείς τις αποκριάτικες εκδηλώσεις με το εξαιρετικά υψηλό οργανωτικό και τεχνικό κόστος που συνεπάγονται. Και από την άλλη πλευρά, οι προσφορές του πολιτισμού της διασκέδασης και της μάζας δεν αφορούσαν μόνο σε μια άμορφη μάζα, αλλά άρχισαν να προσεγγίζονται όλο και περισσότερο από ομάδες και τάξεις που θεωρούνταν οι παραδοσιακοί φορείς του λαϊκού πολιτισμού... Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον λαϊκό πολιτισμό και τον μαζικό πολιτισμό δεν ήταν ποτέ ξεκάθαρη και, στην πορεία της διείσδυσης της τεχνολογίας, έγινε ακόμη πιο ακαθόριστη. Η μελέτη 'ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας' αφαίρεσε από τον λαϊκό πολιτισμό τον φαινομενικό χαρακτήρα της ανέπαφης παράδοσης, που δεν υποστηρίχθηκε βέβαια πάντοτε ξεκάθαρα, αλλά προσαρτήθηκε σ' αυτόν με την ελευθέρια απόδοση της ετικέτας του 'ντόπιου' ή και 'γνήσιου', και αργότερα του 'αυθεντικού'. Αυτό που επιχειρήθηκε να δειχτεί ήταν ότι ακόμη και ο πολιτισμός των 'απλών ανθρώπων' δεν έμεινε ανέπαφος από τις μεθόδους και τα δίκτυα της τεχνολογίας – καθώς και το ότι αυτοί ο απλοί άνθρωποι αντιμετώπισαν με αυτοπεποίθηση τις αλλαγές και τις απαιτήσεις που προέκυψαν. Ο λαϊκός πολιτισμός, που παρουσιάστηκε έτσι, δεν έφερε πλέον το σημάδι του στενόμυαλου περιορισμού, αλλά εμφανίστηκε ως το αποτέλεσμα της ζωηρής αντιπαράθεσης των παραδοσιακών σχημάτων με τις δυνατότητες της νεωτερικότητας. Αυτή η αντιπαράθεση δεν είναι πεπερασμένη. Η οικονομική αλλά και κοινωνική δυναμική έχουν αυξηθεί και εξαλείφουν τους παλαιότερους ορίζοντες· ωστόσο, εξακολουθεί να ισχύει ότι οι άνθρωποι προσπαθούν να διαφυλάσσουν στο βιόκοσμό τους ορίζοντες ταυτότητας. Αυτό που αποδίδεται με το σύνθημα της παγκοσμιοποίησης και αυτό που επεμβαίνει ανηλεώς στην καθημερινότητα όλων των ανθρώπων οδήγησε ποικιλοτρόπως στη θετική αξιολόγηση της πατρίδας και του πολιτισμού της" (σσ. XXV εξ.). Στη συνέχεια μιλάει για την "παγίδα του παλαιού λαϊκού πολιτισμού", όταν γίνει αμετάβλητο ιδεολογικό κατασκεύασμα, σανίδα σωτηρίας για μια ταυτότητα που αρνεί-

ται να προσαρμοστεί και να εξελιχθεί, επισημαίνει την επιβίωση πολλών στοιχείων του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, όπως είναι η χρήση των παροιμιών ακόμα και στον πολιτικό λόγο, αλλά και τον ρόλο της σύγχρονης τεχνολογίας, στα ΜΜΕ π. χ., όπου η δημοτικότητα στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού και η γνωριμία μαζί τους υποβοηθιέται από και βασίζεται στην τεχνολογία (βλ. τα τόσα έθιμα που δείχνει η ΕΡΤ 3 ή ολόκληρα χωριά που παρουσιάζει στις εκπομπές της).

Είναι εύκολο να εντοπίσει κανείς τα ελληνικά ανάλογα της κατάστασης. Στο "Προοίμιο στην ελληνική έκδοση" που γράφτηκε ειδικά για τη μετάφραση αυτή (σσ. XIII εξ.) δεν υπεισέρχεται ιδιαίτερα σε ελληνικές "εφαρμογές" (αναφέρει απλώς τον Ζορμπά), αν και ο καλοκαιρινός τουρισμός σχεδόν προκαλεί για συγκρίσεις. Στους αρκετούς προλόγους του τόμου (και του Μ. Γ. Μερακλή στην αρχή, που ανατρέχει στο ησιόδειο άροτρο, σσ. IX εξ.) ακολουθεί και ένα "Σημείωμα της επιμελήτριας" (σσ. XXIX εξ.), όπου εξηγεί τις δυσκολίες της μετάφρασης, όπου μερικές φορές ο ίδιος γερμανικός όρος, τοποθετημένος σε διαφορετικά συμφραζόμενα, απαιτεί διαφορετική απόδοση· παίρνει παράδειγμα τον όρο "λαό" που σημαίνει: "α) μια κοινωνική ομάδα τα μέλη της οποίας συνδέει μια κοινή παράδοση, β) ολόκληρο το έθνος, γ) εκείνο το κομμάτι της κοινωνίας που δεν έχει ακόμα 'εκπολιτιστεί', δ) τον αγροτικό πληθυσμό που μετέχει σε έναν προφορικό κατά βάση πολιτισμό, ε) τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, και στ) σύμφωνα με την πρόσφατη διατύπωση του Alan Dundes, τον καθένα από εμάς" (σσ. XXXI εξ.). Αυτή η "κινητικότητα" του περιεχομένου του όρου, κεντρικού και καθοριστικού για τη λαογραφία, προέρχεται απο τη διττή χρήση του: ως ταξική έννοια των "κατώτερων" ή "υπόλοιπων" ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια, όπου με τη χειραφέτηση των αστών στα νεώτερα χρόνια και της εργατικής τάξης κατά τη βιομηχανική επανάσταση έμειναν τελικά οι αγροτικοί πληθυσμοί σε κατάσταση προβιομηχανικής διαβίωσης, ένας "λαός" που σήμερα δεν υπάρχει πια, και ως διαταξική έννοια στη ρομαντική πολιτική φιλοσοφία, όπου ταυτίζεται με ολόκληρο το έθνος· εδώ το "οι πολλοί" έγινε "όλοι". Στην Ελλάδα, με την περίπου ανυπαρξία αριστοκρατικής τάξης και τη "νόθα" αστικοποίηση αυτή η διαφορά δεν είναι και τόσο μεγάλη και έτσι η αοριστία της έννοιας είναι πιο περιορισμένη (βλ. Β. Πούχνερ, *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου*, Αθήνα 1985, σσ. 11 εξ.).

Μόλις κατά τη διάρκεια της (ευχάριστης) ανάγνωσης του βιβλίου συνειδητοποιεί ο αναγνώστης, πόσο δύσκολη πρέπει να ήταν η μετάφραση (οι γερμανικοί όροι τοποθετούνται πάντα σε παρένθεση). Η γραφή του Bausinger είναι πυκνή, με κάποιες λογοτεχνικές αξιώσεις, τα παραδείγματα πολλά και το συγκεκριμένο υλικό πλούσιο· ως μύστης της γερμανικής λογοτεχνίας ο συγγρ. καταφεύγει συχνά και σε παραδείγματα από λογοτεχνικά έργα. Μετά από την Εισαγωγή (σσ. 1 εξ.) ακολουθεί το πρώτο κεφάλαιο, "Ο τεχνολογικός κόσμος ως 'φυσικό' περιβάλλον" (σσ. 9 εξ.) με τις εξής θεματικές ενότητες: "Λαϊκός κόσμος και τεχνολογικός κόσμος", "Η μαγεία της τεχνολογίας", "Η 'φυσικότητα' της τεχνολογίας", "Η τεχνολογία ως μηχανισμός που προκαλεί παλινδρομήσεις". Το δεύτερο κεφάλαιο έχει τον τίτλο "Διεύρυνση του χώρου" (σσ. 63 εξ.): "'Ενότητα του χώρου'", "Κατάλυση του ορίζοντα: διαθεσιμότητα των αγαθών", "Ο εξωτισμός ως συμβολή στη διεύρυνση", "Heimat [πατρίδα] – πεδίο δυνάμεων και παρασκήνιο". Στο τρίτο κεφάλιο, μετά τον χώρο ακολουθεί ο χρόνος: "Χρονική διεύρυν-

ση" (σσ. 117 εξ.): "Επιτάχυνση και δυναμική ισορροπία", "Αναβίωση και συντήρηση του λαϊκού πολιτισμού", "Περιορισμός του πεδίου δράσης", "Παρουσίαση του ιστορικού στοιχείου". Το τέταρτο κεφάλαιο αφιερώνεται στην "Κοινωνική διεύρυνση" (σσ. 171 εξ.): "Ταξικός πολιτισμός και ενιαίος πολιτισμός", "Ο λαϊκός πολιτισμός ως 'σύστημα μίμησης'", "Προσπάθειες ειρωνικής απεικόνισης του συναισθηματικού στοιχείου", "Το πρόβλημα του 'Πυγμαλίωνα'". Ακολουθούν οι Σημειώσεις (σσ. 227 εξ.) και ένα σύντομο ευρετήριο (σσ. 267 εξ.). Μια τελική βιβλιογραφία θα ήταν ίσως επιθυμητή, αν και θα ήταν σήμερα ξεπερασμένη.

Ο πλούτος των πληροφοριών και παραδειγμάτων αντιστέκεται σε μια σύντομη περιγραφή και παρουσίαση. Το έργο, γραμμένο το 1961, δεν διακατέχεται ακόμα από τη ρητορεία της θεωρητικοποίησης· τα όποια συμπεράσματα είναι στενά συνδεδεμένα με τα παραδείγματα. Η ανάγνωση είναι μια απόλαυση· πού και πού έχουν μείνει κάποιες αβλεψίες στα γερμανικά, με κυριότερο παράδειγμα τα Swänke (scr. Schwänke, τις ευτράπελες διηγήσεις). Ο υποφαίνομενος είχε τη χαρά να συναντήσει σε αρκετές σελίδες τα έργα και τις σκέψεις του Leopold Schmidt, δασκάλου μου της Λαογραφίας στη Βιέννη και διευθυντή του Λαογραφικού Μουσείου της Αυστρίας, από τους διανοούμενους λαογράφους της μεταπολεμικής εποχής με σημαντικές θεωρητικές προσεγγίσεις, καθώς και του Leopold Kretzenbacher, καθηγητή της Συγκριτικής Λαογραφίας στο Μόναχο, με πολύ σημαντικές εργασίες για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Ελλάδα (από την αρχαιότητα και το Βυζάντιο έως σήμερα), δασκάλου μου στη Συγκριτική Λαογραφία και την Ethnologia Europaea. Και οι δύο ήταν δεινοί ερευνητές της Θεατρολογικής Λαογραφίας, δηλ. του λαϊκού θεάτρου, των δρωμένων, παραστατικών εθίμων κ.τλ., πνευματικοί μέντορες της διατριβής μου επί υφηγεσία για τα *Εθιμικά φαινόμενα του ελληνικού εορτολογίου και τις σχέσεις τους με το λαϊκό θέατρο* (Βιέννη 1977).

Μένει να ευχαριστήσει κανείς τη μεταφράστρια και επιμελήτρια του σπουδαίου αυτού βιβλίου και να ευχηθεί, το εγχείρημα να βρει συνέχεια. Αν μου επιτρέπεται να διατυπώσω μια πρόταση, αυτό θα ήταν το *Abschied vom Volksleben* (αποχαιρετισμός από το λαϊκό βίο) του ίδιου συγγραφέα, γραμμένο το 1970, πριν στραφεί η προσπάθεια σε άλλους συγγραφείς, σε άλλες γλώσσες και εθνότητες. Η ανατροφή μελετητών και φοιτητών με την ιστορία του κλάδου δεν είναι μια μάταια ομφαλοσκόπηση, αλλά μάλλον μια απόλυτα αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση της σημερινής κατάστασης μιας επιστήμης, των προβλημάτων και αδιεξόδων της, των θεματικών και μεθοδολογικών επιλογών, της αυτοσυνείδησης και κατάταξής της στις ανθρωπιστικές σπουδές, στο βαθμό που το Γίγνεσθαι είναι προϋπόθεση για την κατανόηση του Είναι.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Ulrich Marzolph (ed.), *Strategien des populären Erzählens. Kongressakten der Bursfelder Tagung der Kommission Erzählforschung in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde* [Στρατηγικές της λαϊκής αφήγησης. Πεπραγμένα του Συνεδρίου της Επιτροπής για την Έρευνας της Λαϊκής Αφήγησης της Γερμανικής Λαογραφικής Εταιρείας στο Bursfeld),

Berlin: LIT-Verlag 2010 (Studien zur Kulturanthropologie/ Europäische Ethnologie, τόμ. 4), σελ. 265.

Το πέμπτο συνέδριο της Επιτροπής για τη Λαϊκή Αφήγηση της Γερμανικής Λαογραφικής Εταιρείας, που συνεδρίασε από την 1 ώς τις 4 Σεπτεμβρίου 2008 στο μοναστήρι του Bursfeld κοντά στο Göttingen, ήταν αφιερωμένο σε αφηγηματικές στρατηγικές της προφορικής αφήγησης, η οποία ερμηνεύτηκε σκόπιμα σε μια πολύ ευρεία εκδοχή, συμπεριλαμβάνοντας όχι μόνο τις παραδοσιακές κατηγορίες όπως παραμύθι και παραδόσεις αλλά και σύγχρονες μορφές ανεπίσημης επικοινωνίας, όπως διαδόσεις, φήμες, κουτσομπολιό, προσωπικές ιστορίες, ιστορίες τρόμου και φρίκης κτλ. Όπως τονίζει ο πρόλογος του Ulrich Marzolph (7-14), τέτοιες στρατηγικές κάποιας σκοπιμότητας διδαχής ή πειθούς εντοπίζονται σχεδόν σε κάθε προφορική παραλλαγή αφηγήσεων και σχετίζονται με προσωπικούς στόχους που θέτει ή υπηρετεί ο αφηγητής· η προφορική αφήγηση διαμορφώνεται, πέρα από το τυχόν γνωστό θέμα και την παραδοσιακή αλληλουχία των επεισοδίων (αν υπάρχει τέτοια δομή), όπως κάθε αυτοσχεδιασμός, από μεταβλητούς παράγοντες της στιγμής και της διάδρασης με τους ακροατές, και από πιο αμετάβλητες σκοπιμότητες που κάνουν τον αφηγητή να αποκλίνει από τον "ιδεότυπο" της αφήγησης και να εισάγει παραλλαγές που εξυπηρετούν καλύτερα τις επιδιώξεις του· π. χ. σε ιστορίες προσωπικών βιωμάτων να γίνεται πιστευτός από τους ακροατές του, στην περίπτωση διαδόσεων να αποδείχνει την εγκυρότητα των πληροφοριών του· άλλωστε στην περίπτωση ανεπίσημης πληροφόρησης διακυβεύεται και το κύρος του, ότι λέει την αλήθεια κτλ.

Τη σειρά των ανακοινώσεων, που έχουν τοποθετηθεί σε αλφαβητική σειρά, ξεκινά η Doris Boden με ένα μελέτημα για ένα φαινόμενο, το οποίο παρατηρείται τα τελευταία χρόνια και ανήκει σε μια ενδιάμεση ζώνη ανάμεσα στο προφορικό και γραπτό πολιτισμό: το βιβλίο σε δισκέτα, στη συγκεκριμένη περίπτωση και η αφήγηση της ιστορίας της λογοτεχνίας (15-36): η πράξη της ανάγνωσης αντικαθίσταται από την ακοή, ο ακροατής μπορεί ταυτόχρονα να κάνει και άλλα πράγματα. Ο Helmut Fischer καταπιάνεται με ένα άλλο θέμα: την αφήγηση ως αντίδραση· μετά από σημαντικά γεγονότα της επικαιρότητας δημιουργούνται σχετικές αφηγήσεις, που ερμηνεύουν, σχολιάζουν, παραποιούν, υπερβάλλουν κτλ. (37-50). Η Brigitte Frizzoni σχολιάζει και ερμηνεύει ένα άλλο φαινόμενο: την μετάδοση και παραλλαγή επεισοδίων από σήριαλς της τηλεόρασης σε μια ηλεκτρονική κοινότητα που λέγεται Fan Fiction (51-64, βλ. K. Hellekson/K. Busse (eds.), *Fan Fiction and Fan Communities in the Age of Internet*, Jefferson, N. C. 2006, H. Jenkins, *Fans, Bloggers and Gamers: Expliring Participatory Culture*, New York 2006, J. Gray et al. (eds.), *Fandom: Identities and Communities in a Mediated World*, New York/London 2007). Η Susanne Hose εξετάζει τις στρατηγικές της επίθεσης και της άμυνας σε ιστορίες κουτσομπολιού στους Σόρβους, μιας κοινότητας Σλαβόφωνων στη βορειοανατολική Γερμανία (65-86). Με τις στρατηγικές της πειθούς ασχολείται η Gundula Hubrich-Messow, και συγκεκριμένα με τις βεβαιώσεις αξιοπιστίας των αφηγουμένων σε παραμύθια από το Schleswig-Holstein (87-105). Η Kathrin Pöge-Alder εξετάζει τις στραγητικές της δημόσιας αφήγησης σήμερα, σχολιάζοντας τη λίστα των επαγγελματιών αφηγητών παραμυθιών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Παραμυθιού και την εκπαί-

δευσή τους (107-125). Με ένα γνωστό μοτίβο σχεδόν όλων των καθημερινών αφηγήσεων καταπιάνεται ο Bernd Ricken: τον Παλαιό Καλό Καιρό (127-139). Στρατηγικές αξιοπιστίας και πιθανότητας να έχουν συμβεί πραγματικά τα λεγόμενα εξετάζει η Ingo Schneider σε σύγχρονους θρύλους και διαδόσεις (141-163, βλ. G. A. Fine, "Accounting for Rumour. The Creation of Credibility in Folk Knowledge", R. Bendix / R. L. Zumwalt (eds.), *Folklore Interpreted. Essay in Honor of Alan Dundes*, New York/London 1995, 123-136, G. A. Fine et al. (eds.), *Rumor Mills. The Social Impact of Rumor and Legend*, New Brunswick/London 2005, 189-206). Η Christine Shojaei Kawan ασχολείται με τα τηλεοπτικά quiz σχετικά με το επόμενο πιο όμορφο top model (165-186), ενώ ένα πιο παραδοσιακό θέμα απασχολεί τον Wilhelm Solms, που εξετάζει τη μεροληψία του αφηγητή στην περίπτωση των παραμυθιών των αδελφών Grimm (187-200). Η Ingrid Tomkowiak εστιάζει την προσοχή της στην αφηγηματικότητα της επιστημονικής δημοσιογραφίας (201-222), κυρίως τις ανταποκρίσεις και ιστορίες για το ιστορικό του τεχνητού ανθρώπου μέσα στον 20ό αιώνα, ενώ ο Hans-Jörg Uther ασχολείται με τις κοσμοθεωρητικές στρατεύσεις στη συλλογή παραμυθιού του Ludwig Bechstein στα μέσα του 19ου αιώνα (223-239)· το ρόλο της μουσικής και των μουσικών οργάνων κατά την αφήγηση εξετάζει η Sabine Wienker-Piepho (241-259). Ακολουθεί ακόμα ένα τμήμα με σύντομες βιογραφίες των συγγραφέων.

Ο τόμος καταπιάνεται χωρίς άλλο με μια σημαντική πτυχή του προφορικού πολιτισμού: την ενδεχόμενη σκοπιμότητα των αφηγήσεων και τη χρησιμοποίηση παραδοσιακού ή νεωτρικού αφηγηματικού υλικού για την επίτευξη συγκεκριμένων, προσωπικών ή γενικότερων στόχων, είτε αυτοί αφορούν την ίδια την αφήγηση (αξιοπιστία, αλήθεια, πραγματικότητα) ή γενικότερα πολιτισμικά ή ιδεολογικά συμφραζόμενα. Σπάνια οι προφορικές αφηγήσεις είναι τελείως απαλλαγμένες από τέτοιες σκηνοθεσίες και τροποποιήσεις, που υπηρετούν κάποια προκαθορισμένη σκοποθεσία. Επομένως η διερεύνηση της προφορικότητας δεν μπορεί να μη λάβει υπόψη της αυτή την τάση στράτευσης, που χαρακτηρίζει όλες τις ανθρώπινες επικοινωνίες, και ιδίως την προφορική.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Ελένη Μπολιάκη, *Το διονυσιακό (;) αναστενάρι. Ερμηνείες και παρερμηνείες*, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη 2011, σελ. 351, εικ..

Για την πυροβασία των Αναστεναρίων/nestinari στην ιστορική Θράκη και ως αναβίωση του εθίμου στη βόρεια Ελλάδα, μετά από τη βιβλιογραφική έκρηξη πριν από μερικές δεκαετίες, οι αριθμοί των σχετικών μελετημάτων έχουν μειωθεί σημαντικά. Το μυστήριο του δυσεξήγητου και η θαυματολαγνεία σχετικά με την ακαΐα των χορευτών, ο δημοσιογραφικός θόρυβος σχετικά με τις απαγορεύσεις του δήθεν ειδωλολατρικού εθίμου εκ μέρους της εκκλησίας καθώς και οι δογματισμοί της "συνέχειας" που σχετίζουν το έθιμο με τη διονυσιακή λατρεία, τους Μανιχαίους και Παυλικιανούς έχουν δώσει τόπο σε πιο νηφάλιες εκτιμήσεις και σε πιο σφαιρικές μελέτες, οι οποίες όμως, όπως σημειώνει η συγγρ., εκτός από τις κοινωνιολογικές, ψυχολογικές και ανθρωπολογικές προ-

σεγγίσεις συχνά δεν λαμβάνουν αρκετά υπόψη τη θρησκευτική φύση της όλης εκδήλωσης. Η ανάγκη μιας κριτικής αντιμετώπισης των πρώιμων πηγών και περιγραφών είναι σήμερα κοινό κτήμα των μελετητών, όπως και η μεθοδολογική δυσπιστία σε πληροφορίες και ερμηνείες για έκσταση, trance, σαμανισμό κτλ. (παλαιότερα και για αλκοολισμό, όργια στα βουνά κτλ.). Αυτή είναι και η ερμηνευτική γραμμή της συγγρ., που έχει σπουδάσει θρησκειολογία στη Νέα Υόρκη.

Μολοντούτο δεν είναι μια μονογραφία που ερμηνεύει αυτοδύναμα, αλλά μια μονογραφία που συζητά, σε ένα είδος ιστορικού της σχετικής βιβλιογραφία τις ερμηνείες άλλων. Η συζητούμενη βιβλιογραφία είναι μεν πλούσια αλλά όχι εξαντλητική (λείπουν ακόμα και βασικές μονογραφίες όπως π. χ. του E. Scharankov, *Feuergehen, psychologisch-physiologische und historisch-geographische Untersuchung des Nestinarentums in Bulgarien*, Stuttgart 1980, η οποία δεν αναφέρεται καν). Η δική μου βιβλιογραφία από το 1982, η οποία έμεινε επίσης άγνωστη στη συγγρ., ανέρχεται σε 185 λήμματα (W. Puchner, "Beiträge zum thrakischen Feuerlauf (*Anastenaria/Nestinari*) und zur thrakischen Karnevalsszene (*Kalogeros/Kuker/Köpek-Bey*). Anmerkungen zur Forschungsgeschichte und analytische Bibliographie", *Zeitschrift für Balkanologie* XVII/1, Berlin 1982, σσ. 47-75)· η συγγρ. στηρίζεται κυρίως στην ιστορία της σχετικής έρευνας στη μονογραφία μου *Γεώργιος Βιζυηνός και το αρχαίο θέατρο*, Αθήνα 2002, σσ. 111-165, η οποία αναφέρεται, αλλά μόνο επειδή ξαναδημοσιεύει το περίφημο άρθρο του Richard Dawkins για το έθιμο του Καλόγερου στον Άγιο Γεώργιο της Ανατ. Θράκης ("The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus" *Journal of Hellenic Studies* 26, 1906, σσ. 191-206)· για το ιστορικό της σχετικής έρευνας βλ. και W. Puchner, "*Anastenaria/ nestinari* – Ekstatischer Feuerlauf im Hinterland des Schwarzmeers und der nördlichen Ägäis. Anmerkungen zu Geschichte und Rezeption eines Ikonenritus", *Studien zur Volkskunde Südosteuropas und des mediterranen Raums,* Wien/Köln/Weimar 2009, σσ. 193-212 και του ίδιου, "Εκστατικοί χοροί στη Χερσόνησο του Αίμου. Padalice – C lu arii – Αναστενάρια", *Συγκριτική Λαογραφία Α΄, Έθιμα και τραγούδια της Μεσογείου και της Βαλκανικής*, Αθήνα 2009, 265-323, ιδίως σσ. 286-323). Το ιστορικό της σχετικής έρευνας έχει δημοσιευτεί για πρώτη φορά το 1977 (W. Puchner, *Brauchtumserscheinungen im griechischen Jahreslauf und ihre Beziehungen zum Volkstheater*, Wien 1977, 165-170, 171-185· ούτε αυτή η μονογραφία αναφέρεται). Έκτοτε σχετικά λίγες είναι οι σχετικές ουσιαστικές μελέτες (σε επιλογή: Μ. Μ. Δέδε στα *Θρακικά* 4, 1982-84, σσ. 64-83, 5, 1985-87, σσ. 250-270, 6, 1988-90, σσ. 41-152, Κ. Θρακιώτης, *Λαϊκή πίστη και λατρεία στη Θράκη*, Αθήνα 1991, Θ. Κ. Λάντζος, *Η Μαυρολεύκη στο διάβα του χρόνου*, Μαυρολεύκη 2005, V. Kondos, "Fire, Heroes, and the Cosmic: Aesthetic Resonances of Fire-Waking in Northern Greece", *The Australian Journal of Anthropology* 11/1, 2000, σσ. 1-23 και μερικές διευθύνσεις στο διαδίκτυο).

Παρά τα κενά αυτά στην πρόσληψη της κατάστασης της έρευνας και της βιβλιογραφικής ενημέρωσης η μελέτη αυτή είναι ευπρόσδεκτη, γιατί διαφωτίζει τις θεωρητικές και μεθοδολογικές περιπλοκές των φαινομένων του λαϊκού πολιτισμού στην "εφαρμοσμένη λαογραφία" (δηλ. τη χρήση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού σε επιστήμη και τέχνη, βλ. Β. Πούχνερ, *Εφαρμοσμένη Λαογραφία. Ο λαϊκός πολιτισμός σε επιστήμες και*

τέχνες, Αθήνα 2013 [Λαογραφία 10], αν κα δεν παίρνει θέση για κανένα από τα κομβικά σημεία των ερμηνειών της τελετουργίας. Δεν επιχειρείται κανένα βήμα προς την κατεύθυνση της λύσης ερμηνευτικών προβλημάτων, και έτσι το ερωτηματικό στον τίτλο του βιβλίου τελικά δεν διευκρινίζει, σε ποιο βάθος ή σε ποια έκταση φτάνουν οι αμφιβολίες της συγγρ. σχετικά με τις έως τώρα προσφερόμενες ερμηνείες, και με ποια συγκεκριμένη επιχειρηματολογία τεκμηριώνει την (εν πολλοίς δικαιολογημένη) αμφισβήτηση αυτή· αυτή η τακτική επιλογή απαλλάσσει τη συγγρ. τελείως από κάθε υποχρέωση να πάρει θέση σε οτιδήποτε. Αυτό είναι κάπως απογοητευτικό, γιατί ο καιρός είναι έτοιμος για κάποιες απομυθοποιήσεις, ακριβώς επειδή σε ορισμένα μελετήματα η τελετουργία εντάσσεται σε αποκρυφιστικά και πνευματιστικά συμφραζόμενα κάποιων σύγχρονων ιρασιοναλιστικών κινημάτων· η συγγρ. κάνει κάποιες τέτοιες νύξεις, διατυπώνει όμως σαφέστερα την κριτική της θέση ως προς την αφαιρετική συρρίκνωση των φαινομένων στις μελέτες της κοινωνικής ανθρωπολογίας (Εισαγωγή, σσ. 19-26), όπου η επιστημονική ορολογία δημιουργεί μια πραγματικότητα η οποία δεν υπάρχει στο πεδίο της έρευνας (ή υπάρχει δευτερογενώς, γιατί οι φορείς των εθίμων προσλαμβάνουν και τις θεωρίες των ερευνητών). Η επιθεώρηση της βιβλιογραφίας, των πηγών και ερμηνειών, γίνεται κατά θεματικές ενότητες: λαογραφικά, ιστορικά (Σωζούπολη, Αγαθούπολη, Κωστή, ονοματολογία και ετυμολογία (ελλιπώς), οι Άγιοι προστάτες, τραγούδια, μουσική, χορός, εικόνες, αγιάσματα, σκοποί (σσ. 28-101). Το τμήμα των ερμηνειών χωρίζεται κατά μελετητές: Χουρμουζιάδης, Λαμπίκης, Δεληγιάννης, Πετρόπουλος, Κουρτίδης, Τανάγρας/Καπίστρας/Κυριακίδης, Καβακόπουλος, Μέγας, Κακούρη, Ευαγγέλου/Χατζόπουλος, Κ. Α. Ρωμαίος, Κ. Ρωμαίος, Αντωνιάδου, Φίλιππας/Ζεγκίνης, Arnaudov, Δέδε, Λουκάτος, Γκιζέλης (σσ. 104-213), αλλά πολλές μελέτες περιέχουν περιγραφές και πληροφορίες οι οποίες ανήκουν ουσιαστικά στο τμήμα των πηγών και όχι των μελετών. Ακολουθούν και άλλες θεματικές ενότητες, όπως "γυναίκες" (Danforth), ακαΐα, ερμηνείες Νευρολόγων/Ψυχιάτρων: Κωνσταντινίδης, Βλαστός, Κρανιδιώτης, Κουρέτας, Ξενάκης, Ευαγγέλου, Whitehouse (σσ. 211-247), ενώ ακολουθούν ακόμα άλλα κεφάλαια για τους διωγμούς εκ μέρους της εκκλησίας, "Πυρολατρία;" (με ερωτηματικό), "Παυλικιανοί;", "Σαμανισμός;", "Έκσταση;", "Διονυσιακό;" και Μνήμη (σσ. 248-328). Για μερικές από τις θεματικές ενότητες αυτές (π. χ. θεωρίες καταγωγής) μια πιο κριτική στάση, πέρα από το αόριστο ερωτηματικό, με συγκεκριμένη επιχειρηματολογία, θα ήταν επιθυμητή σε μια σημερινή μονογραφία για τα Αναστενάρια.

Ακολουθούν ακόμα φωτογραφίες, η βιβλιογραφία που υπεισέρχεται και σε άλλα και ευρύτερα θέματα (σσ. 337-346) και ένα ευρετήριο (σσ. 347 εξ.). Το βιβλίο αυτό είναι καλοδεχούμενο, αλλά δεν προσφέρει καινούργα στοιχεία και επιχειρεί μια εκ νέου και όχι εξαντλητική ανασκόπηση της σχετική έρευνας, η οποία έχει γίνει και στο παρελθόν και είναι πλέον ώριμη για μια πιο αποφασιστική αναθεώρηση.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Μ. Γ. Βαρβούνης (με τη συνεργασία των Σοφίας Τσάλα – Ευανθίας Μπότση - Αφροδίτης Νουνανάκη - Παναγιώτας Ποτούρη), *Το "Λαογραφικό Αρχείο" του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης*, Αθήνα 2010 (Λαογραφία, Παράρτημα 13), σελ. 365.

Η ευρετηρίαση ενός λαογραφικού αρχείου αποτελεί την προϋπόθεση μιας γόνιμης χρήσης του από τους ερευνητές. Αν αυτό δεν γίνεται σε ψηφιακή μορφή, το πρώτο βήμα προς το ξεκλείδωμα των πληροφοριακών θησαυρών του είναι η κατάρτιση ενός καταλόγου περιεχομένων των σχετικών χειρογράφων. Αυτό προσφέρει ο ανά χείρας τόμος για το λαογραφικό αρχείο του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης στην Κομοτηνή, που συγκέντρωσε ο Μανόλης Βαρβούνης στο μάθημα "Εισαγωγή στη Λαογραφία" με εργασίας φοιτητών, συνήθως με πληροφορίες και συνεντεύξεις από τους τόπους καταγωγής τους, στο χρονικό διάστημα 1992-2009, ακολουθώντας το παράδειγμα των Γ. Α. Μέγα και Γ. Κ. Σπυριδάκη, Δ. Σ. Λουκάτου καθώς και άλλων. Στην εισαγωγή ξεκαθαρίζονται και τα υπέρ και κατά των φοιτητικών εργασιών, θέματα βασιμότητας των πληροφοριών, ελέγχου ενδεχόμενης αντιγραφής, δυνατότητες διασταύρωσης του υλικού, διαχρονικής παρακολούθησης των φαινομένων, χρήσης τεχνολογιών κτλ. Ο αναλυτικός κατάλογος αναφέρει συνολικά 2146 χειρόγραφα από το χρονικό διάστημα 1992-2009 και πληροφορεί για το όνομα του φοιτητή, το χωριό καταγωγής και έρευνάς του, το σχήμα του τετραδίου και τον αριθμό σελίδων του, καθώς και για το έτος φοίτησης και επεξεργασίας της εργασίας· ακολουθεί ύστερα η λημματογραφική περιγραφή του περιεχομένου, που μπορεί να φτάσει από μία σειρά έως πάνω από μία σελίδα, ανάλογα με την έκταση του χειρογράφου και τη θεματική εμβέλεια που έχει. Το περιεχόμενο των εργασιών αυτών εξαρτάται ώς ένα βαθμό και από τα εκάστοτε πρόσκαιρα ενδιαφέροντα του καθηγητή: π. χ. αρ. 1340-1399 στο έτος 2003/04 (σσ. 238 εξ.) αναφέρουν μόνο "επιτύμβιες επιγραφές", σε μια φάση που ο Βαρβούνης επεξεργάζεται το βιβλίο του *Νεοελληνικά λαϊκά επιτύμβια επιγράμματα*, Αθήνα 2007. Άλλωστε η λεπτομερειακότητα των περιγραφών του περιεχομένου ποικίλλει και δεν δείχνει μια ενιαία αντιμετώπιση. Για να εντοπίσει κανείς μια θεματική ενότητα που τον ενδιαφέρει, πρέπει να διέλθει ολόκληρο τον τόμο με όλα τα χειρόγραφα, γιατί δεν υπάρχει και θεματικός πίνακας που να τον καθοδηγήσει, αλλά μόνο πίνακας τόπων προέλευσης της λαογραφικής ύλης (σσ. 353 εξ.). Ο δρόμος από την καταγραφή της λαογραφικής ύλης και την επιτόπια έρευνα και συλλογή ώς την επεξεργασία και αξιοποίησή της, τελικά την ένταξή της σε ευρύτερα μοντέλα ανάλυσης και ερμηνείας του πολιτισμού, είναι μακρύς· εδώ βρισκόμαστε στα αρχικά του στάδια, στη δημιουργία εργαλείων ανεύρεσης θεματικών ενοτήτων σ' έναν όγκο ποικίλης λαογραφικής "ύλης", η οποία αποζητά να γίνει "πνεύμα" (θεωρία με την αρχαία έννοια). Ένα τέτοιο απαραίτητο εργαλείο προσφέρει ο κατάλογος του λαογραφικού αρχείου του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης στην Κομοτηνή, από τη γραφίδα του Μ. Βαρβούνη και των συνεργατών του.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας, *Η Ανθρώπινη Ομορφιά στο Δημοτικό Τραγούδι, Α΄. Η γυναικεία ομορφιά*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης 2007, σελ. 299.

Η μονογραφία αυτή, με πρόλογο του Μ. Γ. Μερακλή, αποτελεί μια συστηματική απογραφή των εκφραστικών αναφορών, περιγραφών και μεταφορών του "έπαινου της γυναίκας", όπως εμφανίζεται στο Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι (ΕΔΤ). Το υλικό χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: 1) Η γυναικεία ομορφιά στη γενική, τη συνολική και την επιμέρους έκφρασή της (σσ. 33-136), 2) Η συμβολική παρουσίαση της γυναικείας ομορφιάς· τα καλλιτεχνικά υλικά (σσ. 137-222) και 3) Ο γυναικείος στολισμός (σσ. 223-254). Στο πρώτο μέρος γίνεται αρχικά λόγος για τη γυναικεία ομορφιά γενικά και στη συνολική της έκφραση (η λέξη "όμορφη", μαυρομάτα, ξανθή, Πεντάμορφη κτλ.), και ύστερα για τα επιμέρους στοιχεία: κορμί, κορμοστασιά, μέση, λυγεράδα, μαλλιά (ξανθά, σγουρά και κατσαρά, μαύρα, κόμμωση), πρόσωπο, μάγουλα, μέτωπο, μάτια, φρύδια, ματόκλαδα, μύτη, στόμα, γέλιο-χαμόγελο, δόντια, χείλη, λόγος-ομιλία, πηγούνι, λαιμός, στήθος, χέρια-δάχτυλα, πόδια-περπατησιά. Εδώ φανερώνεται ήδη η "πετραρχική" φαντασία του ΕΔΤ στον έπαινο της ομορφιάς, αλλά και μια αρκετά σταθερή εικονολογία, η οποία χρησιμοποιεί ξανά και ξανά το ίδιο σχεδόν λεξιλόγιο. Αυτό αντιστοιχεί στο γεγονός, πως η ιδανική νόρμα για τη σωματική διάπλαση της γυναίκας στο ΕΔΤ μπορεί να έχει κάποιες παραλλαγές, αλλά εν γένει είναι αρκετά σταθερή και συγκεκριμένη. Ο μελετητής έχει τυπώσει με bold τα επίθετα-κλειδιά, ώστε ένα απλό ξεφύλλισμα του μέρους αυτού του βιβλίου δίνει αμέσως την εντύπωση ενός πολύ συγκεκριμένου τύπου ομορφιάς που περιγράφεται στα ΕΔΤ.

Κάπως περισσότερες είναι οι παραλλαγές των ποιητικών μεταφορών και συγκρίσεων με τα στοιχεία της φύσης. Και εδώ η μελέτη προχωρά συστηματικά και αναλυτικά. Άνθη-Φυτά: βασιλικός, βιολέτα-βιόλα, γαριφαλιά-γαρίφαλο, γιασεμί, ζουμπούλι, κρίνος, μαντζουράνα, άλλα άνθη και μικρά φυτά· Θάμνοι-Δέντρα: αμυγδαλιά, δάφνη, μυρτιά-μυρσίνη, κυπαρίσσι, λεμονιά, μηλιά-μήλα, νεραντζιά, τριανταφυλλιά-ροδιά, άλλα δέντρα, καρποί δέντρων· Πτηνά: πέρδικα, περιστέρι, τρυγόνι-τρυγόνα, καναρίνι, χήνα, παγώνι, άλλα· Ουράνια σώματα: ήλιος, φεγγάρι, ήλιος και φεγγάρι, Αυγερινός-Πούλια, Προϊόντα ανθρώπινης δραστηριότητας: μάλαμα (χρυσός), ασήμι (αργυρός), διαμάντι-διαμαντόπετρα, ζαφείρι-ρουμπίνι, μαργαριτάρι· Ο υπερβατικός χώρος: Παναγία-Χριστός, άγγελοι, άγιοι, ιερά αντικείμενα και σκεύη-γιορτές. Και εδώ μπορεί να παρατηρηθεί το γεγονός, πως παρά την ποικιλία των μεταφορών υπάρχει ένας σχεδόν σταθερός εικονολογικός χώρος, ο οποίος ταυτίζεται σε μεγάλη έκταση με φυσικά φαινόμενα και τις αγροτικές καλλιέργειες· οι μεταφορές αυτές μαρτυρούν και μιαν ορισμένη αισθητική αντίληψη, η οποία αναζητεί την ομορφιά κυρίως στο φυσικό περιβάλλον, στο οποίο βρίσκεται ενταγμένη η γυναικεία ομορφιά. Το τρίτο μέρος, αντίθετα, αφιερώνεται σε εκείνα τα στοιχεία και τις τεχνικές, που αυξάνουν με τρόπο ανθρώπινο και τεχνητό την ομορφιά. Πρόκειται για κοσμήματα και στοιχεία της ενδυμασίας: δαχτυλίδι, μαργαριτάρι, γιορντάνι, βίτσα-βεργούλα, σκουλαρίκια, ενδύματα, ζωνάρι-ζώνη, ποδιά, κορδέλα, καθρέφτης. Τα Συμπεράσματα (σσ. 255 εξ.) συνοψίζουν τις παρατηρήσεις: "Η φιλοτέχνηση της εικόνας της ωραίας γυναίκας στο δημοτικό τραγούδι δεν

απομακρύνεται από τις βασικές αρχές της επικής και αρχαϊκής τέχης". Τονίζεται η σημασία του χρώματος (άσπρο, μαύρο, κόκκινο). "Το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα ολοκληρώνεται, πάντως, χάρη στο πυκνό σύστημα παρομοιώσεων και μεταφορών, που σχηματίζεται από υλικό αντλούμενο από τη φύση (φυτικό βασίλειο, πτηνά του οικείου χώρου, αλλά και τον κόσμο των αγρών), από προϊόντα της παραγωγικής δραστηριότητας του ανθρώπου και ακόμα, από το χώρο του υπερβατικού". Ωστόσο υπάρχουν και οι συγκρίσεις με τον υπερφυσικό χώρο. "Παρατηρήθηκε εντούτοις ότι με τον τρόπο αυτόν η γυναικεία ομορφιά δεν εξαϋλώνεται και δεν πνευματικοποιείται, αλλά εξακολουθεί να παραμένει γήινη και 'ενδοκοσμική' και να λατρεύεται ως τέτοια. Κατά κάποιον τρόπο, ο λαϊκός ποιητής θεωρεί το ιερό και το μεταφυσικό ως κορυφαία περίπτωση του φυσικού και του γήινου. Τα ίδια στοιχεία ομορφιάς που εξαίρονται στα ερωτικά γαμήλια τραγούδια, παρουσιάζονται και στα τραγούδια του θανάτου και τα μοιρολόγια". Ακολουθεί ακόμα ένα Γλωσσάρι στίχων (σσ. 259 εξ.), η βιβλιογραφία (σσ. 263 εξ.), το ευρετήριο (σσ. 281 εξ.) καθώς και ένα english summary (σσ. 297 εξ.). Πρόκειται για μια ουσιαστική συμβολή στην ποιητική και εικονολογία του δημοτικού τραγουδιού, στην αισθητική και ιδεολογία του. Πρέπει να θεωρηθεί μάλλον βέβαιο, πως μια διεύρυνση του υλικού, πέρα από τις σχεδόν 50 συλλογές που χρησιμοποιήθηκαν και αποδελτιώθηκαν, δεν θα αλλάξει ουσιαστικά την εικόνα.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκός πολιτισμός και Εκκλησιαστική Παράδοση. Μια λαογραφική ανάγνωση του "Πηδαλίου" των Αγαπίου ιερομονάχου και Νικοδήμου Αγιορείτου*, Αθήνα, εκδόσεις Α. Αναγνώστου 2006, σελ. 229.

Το *Πηδάλιον της νοητής νηός της μίας αγίας καθολικής και αποστολικής των ορθοδόξων Εκκλησίας* του αγίου Νικοδήμου και του ιερομονάχου Αγαπίου, που είχε εκδώσει στη Βενετία το 1787 τη *Συλλογή πάντων των ιερών και θείων κανόνων…* αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές και εκτενείς πηγές του κανονικού δικαίου και της παράδοσης της ορθοδοξης Εκκλησίας με σημαντική επίδραση κατά τους τελευταίους δύο αιώνες· τυπώθηκε για πρώτη φορά στη Λειψία το 1800 και ανατυπώθηκε το 1841, 1864, 1886, 1908, 1957 και 1976, μεταφράστηκε στα ρουμανικά 1844 και 1871, στα ρωσικά 1908 και στα αγγλικά 1957. Η μονογραφία του Μ. Βαρβούνη αναλύει το έργο από λαογραφική άποψη και εντάσσεται κατ' αυτόν τον τρόπο σε μια μεγάλη παράδοση λαογραφικών έργων, τα οποία χρησιμοποιούν τα εκκλησιαστικά συγγράμματα από την εποχή του Βυζαντίου και της Πατρολογίας ακόμα ως πηγές για τον καθημερινό και εορταστικό βίο ευρύτερων πληθυσμιακών στρωμάτων, στις οποίες αντικαθρεφτίζονται συνήθειες και νοοτροπίες παλαιότερων εποχών. Εκτός από μια σύντομη μελέτη του Στ. Ήμελλου ("Νικόδημος ο Αγιορείτης λαογραφών", Πρακτικά Συμποσίου "Νικοδήμου Αγιορείτου του Ναξίου Πνευματική Μαρτυρία" (Νάξος, 8-11 Ιουνίου 1992), *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 16 (1996-2000), σσ. 31-44, *Λαογραφικά 4. Ποικίλα*, Αθήνα 2003,

σσ. 201-214) δεν έχει εκπονηθεί καμιά σχετική μελέτη, κι έτσι η λεπτομερειακή αποδελτίωση του υλικού και ο εμβριθής σχολιασμός του αποτελεί έργο ευπρόσδεκτο και ενδιαφέρον. Το Πρώτο Μέρος αναφέρεται στη Θρησκευτική Λαογραφία και ξεκινά μ' ένα κεφάλαιο "Λαϊκή λατρεία και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά" (σσ. 27 εξ.), ακολουθούμενο από άλλο για "Αφιερώματα και παραδοσιακή αφιερωτική πρακτική" (σσ. 69 εξ.) και ένα σύντομο που έχει τον τίτλο "Απαρχές – προσφορές" (σσ. 80 εξ.). Το Δεύτερο Μέρος αφιερώνεται σε "Κοινωνική συγκρότηση και έθιμα", ξεκινώντας με το κεφάλαιο "Οι τρεις σταθμοί της ανθρώπινης ζωής" (σσ. 89 εξ.), με θέματα όπως την ακληρία και την αποτροπή της, τα βότανα για αποβολή και ερωτικά φίλτρα, προφυλάξεις της εγκυμοσύνης, αεροβάπτισμα, τα συμπόσια του γάμου, τη μετάληψη του ψυχορραγούντος, τον ενταφιασμό, τα μνημόσυνα, την εκταφή κτλ. Άλλοτε ο άγιος Νικόδημος απορρίπτει τα σχετικά λαϊκά έθιμα, άλλοτε τα δέχεται. Στα "Γαμήλια έθιμα" αφιερώνεται ξεχωριστό κεφάλαιο (σσ. 116 εξ.): προξενιό, φίλημα των αρραβωνιασμένων, γαμήλια γλέντια, "θυμελικοί" (οργανοπαίχτες). Άλλο κεφάλαιο αφιερώνεται στη "Θέση των γυναικών – σχέσεις των δύο φύλων" (σσ. 123 εξ.): μοιχεία, ερωτοτροπίες, καταδίκη πολυτελών ενδυμασιών, κοσμημάτων, επιτηδευμένης κώμης κτλ., απαγόρευση συμμετοχής σε λατρευτικές πράξεις κατά την έμμηνο ρύση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το κεφάλαιο "Λαϊκά θεάματα και μαγεία" (σσ. 144 εξ.), όπου αναπαράγονται οι απαγορεύσεις των παλαιών συνόδων για την παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων, αλλά και με ιδιαίτερη έμφαση το κυνήγι (εναντίον των παλαιών θηριομαχιών)· απαγορεύονται επίσης τα σκηνικά πρόσωπα, χορευτές και ταχυδακτυλουργοί, καθώς και πάσης φύσεως μαγικές πράξεις.

Στη συνέχεια ακολουθεί το Τρίτο Μέρος, "Παραδοσιακός υλικός βίος" (σσ. 165 εξ.) και το τέταρτο, "Έντεχνος λαϊκός λόγος" (σσ. 179 εξ.), όπου καταδικάζονται τα λαϊκά ερωτικά βιβλία και αναγνώσματα: *Ερωτόκριτος, Ερωφίλη, Βοσκοπούλα, Χαλιμά, Μπερτόδλος, Φυλλάδα του Σπανού, Φυλλάδα του Γαϊδάρου*, καθώς και τα *σεληνοδρόμια* και τα *καλαντολόγια*. Ο ευπαρουσίαστος τόμος τελειώνει με τα "Επιλογικά" (σσ. 187 εξ.), όπου επισημαίνεται η στενή σχέση μεταξύ εκκλησιαστικής παράδοσης και λαϊκού πολιτισμού, με τον κατάλογο βραχυγραφιών (σσ. 197 εξ.), τη βιβλιογραφία (σσ. 199 εξ.) και το ευρετήριο (σσ. 221 εξ.). Με τα σχόλια του Αγίου Νικοδήμου στις αρχές του 19ου αιώνα, που ανατρέχει στις αποφάσεις και απαγορεύσεις των συνόδων της πρώτης χιλιετίας, προσπαθώντας να τις εφαρμόσει στον υπαρκτό καθημερινό βίο του λαού της εποχής του, υπάρχει και ένα πολύτιμο ντοκουμέντο του αγώνα της Εκκλησίας, ήδη από την εποχή της μαχόμενης Εκκλησίας των πρώτων αιώνων, να χειραγωγήσει την προχριστιανική κληρονομιά της ελληνιστικής εποχής αλλά και τα παγανιστικά στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού (για το θέμα βλ. W. Puchner, *Akkommodationsfragen. Einzelbeispiele zum paganen Hintergrund von Elementen der frühkirchlichen und mittelalterlichen Sakraltradition und Volksfrömmigkeit*, München 1997), και με μια σύνθετη διπλή στρατηγική μερικής απόρριψης και απαγόρευσης, αλλά και μερικής ένταξης και μετουσίωσης (μεθερμηνεία του περιεχομένου και της σημασίας), να τα εξουδετερώσει, να τα μεταβάλει και να τα καθοδηγήσει. Όπως δείχνει η ποιμαντική πρακτική της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής, ειδικά στο επίπεδο του κατώτερου κλήρου, η

προσπάθεια αυτή δεν στέφθηκε πάντα με επιτυχία (κουρμπάνια, αδελφοποιία κτλ.). Επίσης είναι πολύ εδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς, πώς προσπαθούν οι σχολιασμοί να ερμηνεύουν το αναχρονιστικό περιεχόμενο των απαγορεύσεων των συνόδων, που αφορούν την ελληνιστική εποχή, με τέτοιον τρόπο, ώστε να έχουν κάποια εφαρμοσιμότητα και χρηστικότητα στην εποχή του 1800. Οι δυσκολίες είναι ήδη φανερές τα μεσαιωνικά σχόλια του Βαλσαμώνα το 12ο αιώνα, όταν μιλάει για διονυσιακά κωμικά και τραγικά προσωπεία και άλλα πράγματα τα οποία δεν υπήρχαν πια στην εποχή του. Ακριβώς όμως σ' αυτές τις προσπάθειες διάσωσης κάποιας εφαρμοσιμότητας έγκειται η σημασία της ανάλυσης του κειμένου, γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο ο πνευματικός αυτός οδηγός γίνεται καθρέφτης των συνηθειών και εθίμων της εποχής. Σε τέτοια κείμενα συνυπάρχουν ταυτόχρονα διάφορες και διαφορετικές χρονολογικές διαστρωματώσεις, οι οποίες τεκμηριώνουν όμως από την άλλη και την ενότητα της εκκλησιαστικής παράδοσης και την ουσία της πίστης, η οποία κινείται, ουσιαστικά, εκτός χρόνου, ακριβώς όπως η Εκκλησία είναι υπεριστορική.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Ευάγγελος Αυδίκος, *Από την προξενήτρα στο γραφείο συνοικεσίων. Παραδοσιακότητα και νεωτερικότητα στον αστικό χώρο*. Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2010, σελ. 213.

Όταν ο αείμνηστος Β. Λογοθετίδης δημοσίευε την *ευφάνταστη* αγγελία του για να αποκαταστήσει την αδερφή του στην ταινία «Δεσποινίς ετών 39», δεν φανταζόταν ότι θα ξαναγινόταν επίκαιρος. Είχαν παρέλθει μόλις τέσσερα έτη αφ' ότου ο Σ. Λούης είχε ανοίξει το πρώτο γραφείο συνοικεσίων στην Ομόνοια, και οι σεναριογράφοι της ταινίας εμπνεύστηκαν (υποθέτω) από τους σκοπούς που ευαγγελιζόταν το 'νεωτερικό' εκείνο γραφείο. Η μελέτη του θέματος απασχόλησε τη Λαογραφία 50 σχεδόν χρόνια αργότερα, και οφείλεται στη δημιουργική 'εμμονή' του καθηγητή Λαογραφίας κ. Ευ. Αυδίκου να διερευνά συστηματικά, ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1980, θέματα που αφορούν στην Αστική Λαογραφία.

Το περιεχόμενο του βιβλίου βασίζεται στην *κειμενική ανάλυση* διακοσίων επιστολών που απέστειλαν ενδιαφερόμενοι σε γραφεία συνοικεσίων (εφεξής: γ.σ.) και σε μια παλαιότερη μελέτη του συγγραφέα. Οι παρατιθέμενες επιστολές είναι ντοκουμέντα της νέας εποχής, είναι κραυγές αγωνίας για τη *μοναξιά*, καταγγελτικά κείμενα, εκφράσεις της αντιφατικότητας της εποχής μας και της αμφισημίας της προόδου. Οι αποστολείς τους νιώθουν ενίοτε θύματα *και* της 'παραδοσιακής' κοινωνικής οργάνωσης, που εξακολουθεί να παραμένει γι' αυτούς πανίσχυρα δεσμευτική· νιώθουν τη 'μεθοριακότητα' της θέσης τους εν σχέσει με τον 'απομαγευμένο' κόσμο του παρελθόντος και τον ελκυστικό 'καινούργιο'. Αξίζει να μεταφέρω εδώ αδρά χαρακτηριστικά του λόγου και του περιεχομένου τους: σύντομες συνήθως, πλήρεις *επιθέτων* (των θυρών απ' όπου εισβάλλουν ιδεολογίες, ιδεολογήματα, ηθικά και σωματικά χαρακτηριστικά, αποδεκτά από την πανίσχυρη περί την ηθική και την αισθητική του σώματος ιδεολογία), στοχοθετημένες εξιδανικεύσεις, εικόνες ενός προσδοκωμένου από άλλους εαυτού, αυτοαναπαραστατικός λόγος υπό αίρεσιν, επικυρώσεις αυτοεικόνων, κ.ά.

Στόχος του συγγραφέα (σ.) δεν είναι να αποτελέσει το βιβλίο 'κολυμβήθρα του Σιλωάμ' για τις *ήκιστα επαγγελματικές πρακτικές* που μετέρχονταν οι ιδιοκτήτες των γ.σ., εξ αιτίας των οποίων οι επιχειρήσεις τους θεωρήθηκαν χώροι παραβατικότητας (εξαπάτησης του κοινού). Στοχεύει να απενοχοποιήσει τη διαδικασία προσφυγής σ' αυτά, όταν μάλιστα, συνεπίκουροι στην παραπάνω αρνητική αποτίμηση των γ.σ. ήλθαν άσχετοι τηλεσχολιαστές στα τηλεοπτικά 'πρωινάδικα', με 'αναλύσεις' που παραπέμπουν σε 'βαθιά νυχτωμένη' μονομερή θεώρηση (κατά των παραβατικών συμπεριφορών των ιδιοκτητών) ενός τόσον ενδιαφέροντος *σύνθετου* κοινωνικού φαινομένου. Ο κ. Αυδίκος αναλύει εις βάθος το θέμα, προτάσσοντας τις *κοινωνικά ενδιαφέρουσες πολιτισμικές συμπεριφορές των ανθρώπων που καταφεύγουν σ' αυτά*. Εκλαμβάνει τα γ.σ. ως διαμεσολαβητές, ως *νέα κοινωνικά δίκτυα*, είτε για αποδεκτά - με τους ισχύοντες κανόνες- από την κοινωνία πρόσωπα, είτε, αναπόφευκτα, για περιθωριοποιημένα, με ψυχολογικά προβλήματα, ή για άλλα που επιθυμούν να επιτύχουν την πολυπόθητη κοινωνική κινητικότητα *τιχοδιωκτικά*, μέσω ενός 'επιτυχούς' γάμου.

Η κυρίαρχη αντίληψη επί της οποίας εδράζει την ανάλυσή του ο σ. είναι ότι η διερεύνηση και η κατανόηση του φαινομένου πρέπει να γίνει στο πλαίσιο της *νεωτερικότητας* και της *αναπόφευκτης σχέσης* της με τις πρακτικές του 'παραδοσιακού' πολιτισμού. Όσον αφορά στις *θεωρητικές αρχές* επί των οποίων εδράζεται η ανάλυσή του, απορρίπτει ως ελλειμματική ή διαστρεβλωτική των πραγμάτων την άποψη των 'εξελικτικών' κοινωνιολόγων και κάποιων κοινωνικών ανθρωπολόγων, οι οποίοι εκλαμβάνουν το 'παραδοσιακό' σύστημα των κοινωνιών ως τον αντίποδα της νεωτερικότητας, δεχόμενοι *ντετερμινιστικά* την μετάβαση από τη μια κατάσταση στην άλλη, δεχόμενοι δηλαδή την *γραμμικότητα* στην πολιτισμική κίνηση, με συνέπεια να καταχωρίζονται ως 'ποιότητες της πόλης' έννοιες όπως ορθολογισμός, 'ασυνέχεια παράδοσης και νέου κόσμου', κ.λπ. Αντιθέτως, επικουρούν τη σκέψη του θεωρίες όπως του Edgar Morin (αμφισβητεί την άποψη ότι η νεωτερικότητα οδηγεί στην ομογενοποίηση των πολιτών και διακηρύττει την ανάγκη του ανθρώπου να διαφοροποιείται μέσα στο ασφυκτικό και αποπνικτικό ομοιογενές περιβάλλον) και της S. C. Rogers (περί συνύπαρξης των δύο αντιθετικών πόλων στο νεωτερικό 'σήμερα'). Έχουμε υποστεί κατά καιρούς πολλά από *θεωρίες* ακατάλληλες να ερμηνεύσουν την ιδιαιτερότητα της ελληνικής πραγματικότητας, που επελέγησαν και εφαρμόστηκαν *βιαίως* για να την ερμηνεύσουν... Ο κ. Αυδίκος δεν ολισθαίνει σε τέτοιες θεωρήσεις. Γνωρίζει εις βάθος τα φαινόμενα που συνδέονται με την εθνική μας ιδιαιτερότητα, τη νόθα μεταπολεμική αστικοποίηση και τις συναφείς παρεμπίπτουσες στρεβλώσεις της οικονομικής και πολιτικής ζωής αυτού του τόπου, άρα και τα ιδιαίτερα κοινωνικά τους συμφραζόμενα. Η *νεωτερικότητα* στην Ελλάδα συμβαδίζει επί μακρό διάστημα με την *παραδοσιακότητα*, αφού η αστικοποίηση δεν έγινε με όρους που θα παρέπεμπαν σε μια γνήσια καπιταλιστική ανάπτυξη, 'δυτικού' τύπου.

Ο σ. με τις θεωρητικές του επιλογές απαντά επαρκέστερα στο βασικότερο ερώτημα του βιβλίου: γιατί αδυνατεί ο σύγχρονος άνθρωπος να ερμηνεύσει την καταφυγή ατόμων με ποικίλα πνευματικά και σωματικά προσόντα στη μεσολαβητική βοήθεια αυτών των ειδικών γραφείων; Ο σύγχρονος άνθρωπος (κατά πόσον νεωτερικός;) πιστεύει ότι τέτοιες διαμεσολαβητικές πρακτικές ανήκουν στο παρελθόν, τότε που η προξενήτρα,

ένας από τους 'ιερούς επισκέπτες' του παραδοσιακού μας πολιτισμού, ένας ανεπίσημος αλλά ισχυρός 'θεσμός', με τελετουργικούς και θεατρικούς τρόπους, αναλάμβανε να φέρει εις πέρας τέτοια 'θεάρεστα έργα'. Αλλά δεν ήταν ο μοναδικός διαμεσολαβητικός παράγων. Συνυπήρχαν πάμπολλα 'ανεπαίσθητα' δίκτυα διαμεσολάβησης: οι κοινωνικοί χώροι (η γειτονιά πρωτίστως), ο κοινός 'ιερός' (ακόμη και ο εργασιακός) χρόνος (θερισμός, τρυγητός, κοινοτική αλληλοβοήθεια) που ευνοούσαν τέτοιες πρακτικές. Η αστική νεωτερικότητα ενεργοποιεί δίκτυα μετασχηματισμένα από το 'παραδοσιακό' παρελθόν, τα γ.σ. αναλύονται από τον σ. ως κοινωνικά δίκτυα, όπως προειπώθηκε. Ο σύγχρονος άνθρωπος μειδιά ενώπιον τέτοιων πρακτικών, γιατί θεωρεί *αυτονόητη* τη μετάθεσή του από τον *υπερφυσικό/μη-λογικό τρόπο ζωής* στον *ορθολογισμό* του σύγχρονου πολιτισμού.

Αλλά τα πράγματα, όπως αποδεικνύει ο κ. Αυδίκος, δεν είναι μονοσήμαντα. Οι εξελίξεις τον 20ό αι. ήταν όντως ραγδαίες (έξοδος της γυναίκας από την οικιακή σφαίρα και είσοδός της στην δημόσια, αποσύνθεση της 'παλιάς' ανδροκρατικής οικογένειας, ανεπηρέαστη επιλογή συντρόφου, προσπάθεια για επαναπροσδιορισμό των ρόλων εντός του γάμου, κ.τ.τ.). Όλα αυτά εξελήφθησαν ως 'πρόοδος', αλλά ήταν τελικά μια *μη επαληθευθείσα* αντίληψη, αφού τα επιτεύγματά της δημιούργησαν νέες 'πληγές'. Μονομερείς αναλύσεις υπέρ των ευεργετημάτων της 'εξέλιξης' παραγνωρίζουν τη δύναμη του *παρελθόντος* να εισδύει ακόμη δυναμικά στο *παρόν*.

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από απέραντη *μοναξιά*, αφήνω κατά μέρος όλες τις άλλες της παθογένειες. Όσο ο σημερινός άνθρωπος κλείνεται στο 'καβούκι' του, όσο παράλληλα αυξάνεται ο χρόνος εργασίας και το άγχος για το μέλλον, όσο η πραγματική ανθρώπινη επικοινωνία είναι προβληματική, τόσο η *δημιουργία μηχανισμών νέων γνωριμιών* καθίσταται αναγκαία. Για τα άτομα-'θύματα' της πολύπλευρης νεωτερικότητας αλλά και της επιβιώνουσας ισχυρής 'παράδοσης' ο μηχανισμός των γ.σ. είναι καταφύγιο ελπίδας.

Ο γάμος στον 'παραδοσιακό' μας πολιτισμό καλλιεργήθηκε ως αναγκαία κοινωνική παράμετρος για τον καθορισμό της ίδιας της *αξίας* του ανθρώπου. Άρα, με δεδομένο ότι αυτή η στάση ζωής δεν μετεβλήθη αισθητά, πρέπει σήμερα να θεωρήσουμε *σοβαρή* κάθε προσπάθεια, κάθε *δοκιμή* προς επίτευξη αυτού του στόχου, είτε με 'παραδοσιακά μέσα, είτε με σύγχρονα, που ενέχουν στοιχεία των πρώτων. Τα γ.σ. είναι χώροι που εγκαθιδρύουν μια 'φανταστική κοινότητα', γι' αυτό και ωθεί τα ενδιαφερόμενα άτομα να 'εκτεθούν', διά της επιστολής τους, αλλά την ίδια ώρα επιζητούν από το γραφείο εχεμύθεια, για να διαφυλαχθεί η προσωπική τους αξιοπρέπεια και η *τιμή* της οικογένειάς τους. Η τυχόν κοινολόγηση της πρωτοβουλίας τους θα κατέτασσε αυτά τα άτομα σε ποικίλα 'περιθώρια'. Πιστεύω, εξάγεται και από το πόνημα, πως το άτομο που αποφασίζει να καταφύγει στην αρωγή των γ.σ. έχει λάβει γενναίες αποφάσεις για το μέλλον του.

Το βιβλίο χωρίζεται σε έξι μεγάλες ενότητες, όσες είναι οι κατηγορίες των επιστολών που αναλύει ο σ. Το υπόλοιπο τμήμα του καλύπτουν η *Εισαγωγή* στο θέμα και η εκτενής βιβλιογραφία. Οι ενότητες αυτές είναι:

1. *Ανύπαντροι/ες έως 30 ετών* : η κατηγορία, αφ' εαυτής, ανατρέπει το στερεότυπο

περί ανθρώπων που καταφεύγουν στα γ.σ. επειδή ατύχησαν στη ζωή τους. Αφορά κυρίως σε υποψήφιους γαμπρούς-νύφες με καταγωγή από την επαρχία, όπου το πρόβλημα είναι μεγαλύτερο, λόγω των καταστάσεων που δημιουργεί το στερητικό της περιβάλλον. (θυμηθήτε την φολκλορική Sugar Town και μια τηλεοπτική εκπομπή στην οποία αγρότης αναζητούσε νύφη). Οι κοπέλες της ηλικίας αυτής προβάλλουν την αναζήτηση του ιδανικού για την όλη τους εικόνα άνδρα, (β) μια απογοήτευσή τους, και (γ) τον 'καλό γάμο', που συνταυτίζεται, αμφίσημα, με την κοινωνική κινητικότητα και τη δημιουργία μιας καλής οικογένειας. Ο λόγος μιας 20χρονης, μιας ιδιαίτερης περίπτωσης, που διαβάζει τα συνοικέσια επειδή οι αυστηροί γονείς της δεν της επιτρέπουν έξοδους από το σπίτι, συνδέει *τραγικά* 'παράδοση' και νεωτερικότητα (σ. 55).

2. *Ανύπαντροι/ες άνω των 30 ετών* : υπό την κατηγορία αυτή στεγάζονται νέοι/ες που λόγω επαγγελματικών λόγων ή απρόσμενων συμβάντων έμειναν ανύπανδροι. Η γυναικεία ομάδα προσδοκά έναν γόνιμο συνδυασμό 'καλού γάμου' με σημείο αιχμής την «ακλόνητη» *προίκα*, άλλο ενδιαφέρον λαογραφικά στοιχείο 'συνέχειας' των νοοτροπιών. Η ανδρική ομάδα είναι πιο εξομολογητική, ίσως επειδή τα *αίτια* για την αγαμία τους (κοινωνικά καθορισμένα) βαραίνουν πιο πολύ σ' έναν άνδρα, παρά σε μια γυναίκα. Η καριέρα και η επαγγελματική επιτυχία προκάλεσαν το διάκενο, που πρέπει να καλύψει το γραφείο.

3. *Διαζευγμένες*: αφορά σε γυναίκες του αστικού χώρου, πανεπιστημιακής μόρφωσης και επαγγελματικής αυτονομίας. Πρόσεξα ιδιαιτέρως το γεγονός ότι (α) οι διαζευγμένες κυρίες ζητούν αγάπη και συντροφικότητα, άρα και πάλι αναδεικνύουν κυρίαρχο το αίσθημα της *μοναξιάς*, το οποίο εντείνει η πιθανή οικονομική δυσπαγία, (β) υπό την ομηρία των παραδοσιακών στερεοτύπων, αποδίδουν στον εαυτόν τους χαρακτηριστικά που συνάδουν με την εικόνα της 'παραδοσιακής' γυναίκας, χαρακτηριστικά που (κρίνουν πως) θα εκτιμήσουν οι παραλήπτες των αγγελιών/επιστολών, (γ) συμπληρώνουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά τους με σύγχρονα, συνδυάζοντας ιδανικά παρελθόν και παρόν, απαιτούν ακόμη και 'γυναικοτοπική' σχέση στον τόπο της μετά γάμον εγκατάστασής τους, (δ) θεωρούν καταλυτικές έννοιες την ύπαρξη παιδιών και το 'στίγμα' της διάζευξης, (ε) το διαζύγιο είναι γι' αυτές μια περίοδος 'μεθοριακότητας', δύσκολη ως εκ τούτου, ανασφαλής και επικίνδυνη.

4. *Διαζευγμένοι*: στις επιστολές τους προβάλλουν το μοντέλο του επιτυχημένου, με τα αντίστοιχα προσόντα των διαζευγμένων κυριών, τα οποία όμως, παράξενο, απέχουν από το γνωστό ανδρικό πρότυπο: διαφαίνεται προσπάθεια σχηματισμού μιας επίπλαστης αυτοεικόνας που δεν συνάδει με την αλήθεια, αλλά που αποσκοπεί στην προβολή μιας εικόνας ετεροπροσδιορισμένης (από τις γυναίκες), για να ενεργοποιηθεί η επικοινωνία.

4. *Χήρες/οι*: με δεδομένο ότι οι 'διευρυμένες' οικογένειες του παρελθόντος αποτελούν παρελθόν και οι 'πυρηνικές' εξοβέλισαν τους γονείς, οι χήρες/οι αναζητούν πρωτίστως συντροφιά και (οικονομική) ασφάλεια. Επεσήμανα τα θραύσματα της 'παράδοσης' στην πρόσληψη της χήρας γυναίκας 'τότε' (χλευασμός και πικάντικα σχόλια) και 'σήμερα' (δικαίωμα στην ατομικότητα, αλλά και αποφάσεις κατόπιν συνεννοήσεως με τα παιδιά). Χαρακτηριστικά τους: φτωχές αλλά αξιοπρεπείς, ανάγκη για επανένταξη

στη ζωή μετά από μια περίοδο 'μετάβασης' αλλά «εν ηθική και χρηστότητι», για να αναλάβουν έναν νέο ρόλο· περισσότερο θαρραλέες στην ανάληψη πρωτοβουλιών για την αναζήτηση συζύγου.

5. *Έλληνες της διασποράς*: στην κατηγορία αυτή ανιχνεύεται κυρίως η αναζήτηση της ελληνικότητας από μετανάστες (στις ΗΠΑ κυρίως) που ενδιαφέρονται για ελληνίδα/έλληνα σύντροφο στην Ελλάδα (θέμα αξιοσημείωτο και πολλαπλών ερμηνειών), υπό την πίεση της επιστροφής στα πάτρια εδάφη ή μετά την ολοκλήρωση των στόχων τους στην αλλοδαπή.

Τα γ.σ., παρά την απαξίωσή τους (θα μπορούσε να διερευνηθεί περαιτέρω το θέμα με ερωτηματολόγιο) αποτελούν ένα αξιοπρόσεκτο κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο. Κοινωνικό, διότι αναλαμβάνουν κοινωνικούς ρόλους, πολιτιστικό, διότι ο επιστήμων ερευνητής μέσω αυτών διερευνά συμπεριφορές, την πάντοτε ενδιαφέρουσα σχέση παρόντος-παρελθόντος, τις επιβιώσεις του πρώτου στο δεύτερο, τις συνέχειες και τις α-συνέχειες. Τα γ.σ. διαμορφώνουν τη νεωτερικότητα, αφού λειτουργούν ως μηχανισμός απελευθέρωσης από παραδοσιακές αντιλήψεις, προτείνουν και νέες *αξίες*, καθώς το 'παραδοσιακό' σύστημα έχει εξασθενίσει ως προς τον μέχρι τότε ασκούμενο από το ίδιο έλεγχο στην συμπεριφορά των ατόμων.

Ήδη, μεγάλο μέρος του πληθυσμού καταφεύγει για τον ίδιο σκοπό στους ηλεκτρονικούς δικτυότοπους. Το διαδίκτυο βοήθησε τους ενδιαφερομένους να γνωρίσουν τις ιστοσελίδες των γ.σ. και τους 'συνομιλητές' τους απ' ευθείας, αλλά σύντομα φαίνεται πως απογοήτευσε πολλούς. Διαβάζω επίσης στον Τύπο ότι τα γ.σ. αύξησαν την πελατεία τους την τελευταία περίοδο λόγω της κρίσιμης οικονομικής συγκυρίας: η επιβίωση 'εν τη ενώσει'.

Ο κ. Αυδίκος αναρωτιόταν το 1994 αν η μελέτη της λαογραφίας του αστικού χώρου ήταν ουτοπία. Η πνευματική του διαδρομή/παραγωγή και το παρόν πόνημα *απέδειξαν* πως ο ερωτηματικός τίτλος εκείνης της μελέτης του (ουτοπία ή πραγματικότητα;) δεν έχει προ πολλού λόγο ύπαρξης.

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ
SUMMARIES

The "crossed" trees at Lefkopigi, Kozani

by *Georgios Aikaterinidis*

The article refers to magical and religious practices of the Greek traditional civilization, and particularly to the "crossed" trees in the region of Kozani, which are used for the prevention of diseases, for protection from weather conditions, and for the entrenchment-guarding of the community's boundaries.

Thoughts and Proposals on the teaching of popular culture in secondary education

by *Minas Alexiadis et. al.*

This proposal briefly refers to the necessity of teaching popular culture in secondary education.

Detailed reference is made both to the efforts to introduce the teaching of the folklore lesson at schools, and to the presence of popular culture in textbooks.

Finally, proposals are made on the correct exploitation of the treasure of popular culture in the new teaching program of the Lyceum.

The Greek driver and his car. Folklore ascertainments

by *Manolis Varvounis*

The author examines from a folklore point of view the relationship of the Greek driver with his car. He makes a detailed reference to Greek, as well as foreign, studies regarding the folkloric significance of the car.

Elements, such as the presence of cars in advertisements, the use of amulets and icons in the car, etc., are examined.

Finally, the author concludes that the relationship of the Greek driver with his car is an expression of modernist folklore, which cannot be unsettled in any way.

From the "place of origin" to the "museum area": costumes from Thasos dating back to the 19th and beginning of the 20th centuries in museum collections in Athens

by *Marina Vrelli – Nadia Macha*

This study examines the route of costumes from Thasos to Athens, as well as the conditions and criteria of their acquisition and management in four big museum collections in Athens, where they are kept nowadays. These are the National Historical Museum of Athens, the Museum of Greek Folk Art, the Benaki Museum, and the Museum of the History of the Greek Costume of the Lyceum Club of Greek Women.

The study aims on the one hand at the research on the costumes of Thasos, and on the other hand at making a research proposal regarding the methodology of the study of Greek costumes.

Music – dancing – costumes and other arts: The example of the performances of the Greek dance theater

by *Renata Dalianoudi*

The essay refers to the need for joint examination of music and dancing in the framework of lifting the limits among music, theatrical art and dancing.

The essay mainly focuses on the "Greek Dance Theater", an artistic association, which influenced a lot the artistic events of the country, as a carrier of Greek tradition, since it projected and revived traditional dances.

The story of the palm tree: Dissemination and variations

by *Christos Dimitroulopoulos*

On the occasion of the Byzantine novel "Livistros and Rodamni" (13th century), the author proceeds with an impressive review of the sources, and seeks after the story of the palm tree in ancient Greek and Latin authors.

The story of the palm tree is a widespread story, which sometimes has an erotic content, while other times a mythical content.

Folk songs from Chionato of Kastoria

by *Markos Dragoumis*

This musicological article refers to an older (1965) musicological mission at Chionato, Kastoria.

The author refers to the difficulties he encountered during his research and the recording of the melodies, while he proceeds with a detailed musicological analysis of the songs he selected.

Shamans and the "curse" at the region of Tuna, in Siberia

by *Constantinos Zorbas*

In this article, the author exhibits and analyzes ethnographic material from the region of Tina, in Siberia, where he performed his fieldwork.

His research mainly focused on shamanism and traditional tenets in this autonomous republic of Russia.

Through this ethnographic research, older, false interpretive approaches are rejected, while popular culture, and the faith of the inhabitants in the supernatural in its actual dimensions, is reflected.

Representations of the dead in Greek fairytales

by *Maria Kaliambou*

This study focuses on the representation of the dead in Greek fairytales. The author is limited –due to the large volume of the representations– in three subject areas: a) the last residence of the dead in fairytales, b) the resurrected and grateful dead in fairytales, and c) the humorous narrations for the dead, in which the living impersonate the dead. In particular, the last category of fairytales has not been studied extensively.

The folk poetry of Panagiotis Meltemis

by *Georgios Katsadoros*

In his study, the author deals with the issue of folklore in terms of literature, an issue that has concerned folk science since its first steps.

The author finds and analyzes folk issues and issues of traditional popular culture in the poetry collections of Panagiotis Meltemis (1919-1978).

Folklore and marginalized groups. From partial apprehension to the total approach of social marginalization phenomena

by Georgios Kouzas

The article investigates how the science of folklore in Greece received the issue of the social margin's groups. The following question is posed: Was Greek folklore a science that rejected the study of the margin or has it accepted it?

The author investigates the theoretical thinking of Greek folklorists from 1909 until today, and highlights the fact that the Greek folklore science has not rejected the study of the social margin.

Furthermore, the work of amateur folklorists, which is very significant in Greece, is also analyzed and displayed.

The correspondence of Dimitrios Loukatos with Wolfgang Mieder (1974-2000)

by *Wolfgang Mieder – Aristeidis Doulaveras*

Through the correspondence of professors Dimitrios Loukatos and Wolfgang Mieder, the author analyzes issues that have preoccupied the two great experts on proverbs in the past, such as the course of the science of folklore, but at the same time also points out more personal data, such as the relationship of sincere friendship between the two men.

Particles of urban life in the "Historical Memories" of Nikolaos Dragoumis

by *Aspasia Micha-Lampaki*

In this study, the author analyzes the work of Nikolaos Dragoumis, titled "Historical Memories". Nikolaos Dragoumis (1809-1879) was one of the most significant intellectual figures of the 19th century in Greece.

The author attempts and successfully achieves to point out issues of an early urbanization of the Modern Greek society, as these are described by Nikolaos Dragoumis in his work.

Meeting Points of the Byzantine and European medieval epic poems

by *Dimitrios Petalas*

This study traces and analyzes the main meeting points (common elements) of the medieval epic poems of Western Europe and the Byzantium, which include on the one hand the myth of the Amazons, according to which, after getting defeated by the hero, the militant maiden copulates with him and loses her stoutness, and on the other hand the duel between father and son.

Ferdinand Tönnies: Gemeinschaft und Gesellschaft. Contribution to the study of social structure

by *Manolis Sergis*

Based on the dichotomous proposal of sociologist Tönnies, community vs society, the author investigates at a first level how this dichotomous perception influenced social sciences and philosophy in the 19th century.

At a second level, the author analyzes in terms of various social levels how this dichotomous perception was applied, while, in the end, he analyzes the characteristics of the social structure in both pillars (community – society) that Tönnies had proposed.

The policies of culinary knowledge and their transmittal through the Easter sweet from Santorini, Melitinia

by *Kyriaki Chryssou – Karatza*

This study is based on ethnographical fieldwork at the village of Pyrgos, Santorini. After exhibiting the theoretical anthropological framework around diet and types of food, the author analyzes how family standards, and mainly ideas and mother figures, act on the formation of Santorini's cuisine.

At the same time, in addition to the preservation of tradition in the dietary habits of the island's inhabitants, the author also examines innovations, the new dietary habits that were created in recent years.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ

Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης, Τα «σταυρωμένα» δέντρα της Λευκοπηγής Κοζάνης 9

Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης - Γεώργιος Ι. Θανόπουλος – Μαριάνθη Καπλάνογλου - Καλλιόπη Ξανθάκου - Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Σκέψεις και προτάσεις για τη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού στη Μέση Εκπαίδευση 17

Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Ο Έλληνας και το αυτοκίνητο: Λαογραφικές Διαπιστώσεις 31

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου – Νάντια Μαχά-Μπιζούμη, Από τον «τόπο εκκίνησης» στο «μουσειακό τόπο»: Θασιακά ενδύματα του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα σε μουσειακές συλλογές των Αθηνών. 45

Ρενάτα Δαλιανούδη, Μουσική - Χορός - Ένδυμα και άλλες (εικαστικές & εφαρμοσμένες) τέχνες. Το παράδειγμα των παραστάσεων του ελληνικού χοροδράματος 71

Χρίστος Ι. Δημητρουλόπουλος, Η ιστορία της Φοινικιάς: Διάδοση και και παραλλαγές 95

Μάρκος Φ. Δραγούμης, Δημοτικά τραγούδια από το προσφυγικό Χιονάτο του Νομού Καστοριάς. 121

Κωνσταντίνος Ζορμπάς, Οι Σαμάνοι και η "κατάρα" στην περιοχή Tuva, Σιβηρία 163

Μαρία Καλιαμπού, «...έφυγεν εκεί όπου δεν πεθαίνουν». Αναπαραστάσεις των νεκρών στα ελληνικά παραμύθια 177

Γεώργιος Κ. Κατσαδώρος, Η λαογραφική ποίηση του Παναγιώτη Μελτέμη. 201

Γιώργος Χ. Κούζας, «Ίδιαι Κοινωνίαι». Λαογραφία και περιθωριοποιημένες ομάδες: Από τη μερική σύλληψη στην ολιστική προσέγγιση των φαινομένων της κοινωνικής περιθωριοποίησης 227

Wolfgang Mieder -Αριστείδης Δουλαβέρας, Η αλληλογραφία του Δημ. Σ. Λουκάτου με τον Wolfgand Mieder (1974-2000). 265

Ασπασία Μίχα-Λαμπάκη, Ψήγματα αστικής ζωής στις «Ιστορικές Αναμνήσεις» του Ν. Δραγούμη 299

Δημήτριος Γ. Πεταλάς, Σημεία συνάντησης του Βυζαντινού και του Ευρωπαϊκού Μεσαιωνικού Έπους 315

Μανόλης Γ. Σέργης, Ferdinand Tönnies: Gemeinschaft und Gesellschaft. Συμβολή στη μελέτη της κοινωνικής δομής 347

Κυριακή Χρυσού-Καρατζά, Οι πολιτικές της μαγειρικής γνώσης και η μεταβίβασή τους μέσα από το πασχαλινό γλυκό της Σαντορίνης, τα μελιτίνια .. 385

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΕΣ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Τέταρτη ετήσια σεμιναριακή διάλεξη αφιερωμένη στη μνήμη του καθηγητή Γ. Κ. Σπυριδάκη 405
Πέμπτη ετήσια σεμιναριακή Διάλεξη αφιερωμένη στη μνήμη της καθηγήτριας Άλκης Κυριακίδου - Νέστορος 443

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Το υπαίθριο λαογραφικό μουσείο Πυλών Καρπάθου 467
Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Ανθοστολισμοί ναών: Λατρευτικές συνέχειες και αστικές ασυνέχειες 475
Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί: Συμπληρωματικά στοιχεία από την Ήπειρο 487
Gordana Blagojević, Πανηγύρια στη Σερβία από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα 491
Γιώργος Χ. Κούζας, Παραμύθι και κοινωνική πραγματικότητα. Η περίπτωση των «παραμυθένιων» καφετεριών και ζαχαροπλαστείων της Αθήνας. Μια πρώτη προσέγγιση 499
Γιώργος Χ. Κούζας, Θρησκευτικότητα και αστικός χώρος: Νεότερες μελέτες για τη θρησκευτική ζωή στις πόλεις 513
Βούλα Λαμπροπούλου, Καλλικάντζαροι... Σκιακούδια 521
Κωνσταντίνος Σαχινίδης, Η πολιτισμική επίδραση της Ρωσίας στη χορευτική παράδοση των Ελλήνων Ποντίων της περιοχής Καρς 523
Μαρία Θεοχάρη - Πετρουλέα, Πατριωτικές φράσεις χαραγμένες στο ναό του προφήτη Ηλία στην περιοχή Μπίλιστα του Εξωχωρίου Μάνης. ... 533

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μανόλης Γ. Βαρβούνης-Αναγνώστης Παπακυπαρίσσης Βιβλιογραφία - Bibliographie (1998-2012) 537

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

Wolf Dietrich (1938-2014) 855
Κωνσταντίνος Αντ. Μελάς (1935-2011) 857
Ανδρέας Μ. Μιχαηλίδης - Νουάρος (1922-2009) 858
Αντώνης Μηνά Σοφός (1915-2009) 860
Εύη Ολυμπίτου (1962-2011) 861

Βιβλιοκρισίες - Βιβλιοπαρουσιάσεις 867
Περιλήψεις - Summaries 999
Περιεχόμενα 1005